Sözlük Dizisi

OSMANLI
TARİH DEYİMLERİ VE TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ
III

Mehmet Zeki Pakalın

İSTANBUL, 1993

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI : 2507
BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 648
Sözlük Dizisi : 2

Kitabın adı
OSMANLI TARİH DEYİMLERİ VE
TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ III
Yayın Kodu
93.34.Y.0002.1106
ISBN 975.11.0730.X (Tk.No.)
ISBN 975.11.0733.4 (3.Cilt)
Baskı yılı
1993
Baskı adedi
20.000
Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 14.10.1991 tarih ve 9411 sayılı yazıları ile 20.000 adet basılması uygun görülmüş, Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 27.10.1992 tarih ve 8996 sayılı yazıları ile dördüncü defa birinci parti olarak 10.000 adet basılmıştır.

R

RABB-ÜL-ERBAB (رب‌الارباب) [*Sof.*] Allah yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyeye ait ıstılah kitaplarındaki izahı şöyledir: «İsm-i âzam ve taayyün-i evvel itibariyle Hakka derler. Çünkü *ism-i âzam cemi' esmanın menşeidir* ve gayet-ül-gayettir ve taayyün-i evvelin mazharıdır. İmdi rububiyyet ona mahsustur ki rububiyyet-i uzmadır.»

Sedd-i rek olmadı sidre-i bezm-i melekût
Kıldı azm-i harem-i halvet-i Rabb-ül-erbab
Fâzıl

RABB-ÜL-MAL (رب‌المال) [*Fık.*] Mudarebe akdinde (birinin sermaye, ötekinin çalışmayı ortaya koymak suretiyle teşekkül eden şirket) sermaye sahibi olan ortak hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sermaye sahibi demektir.

RÂBİA (رابعه) [*Ida.*] Mülkî rütbelerden birinin adıdır. Râbia rütbesi suretinde de kullanılan bu tâbir dördüncü rütbe demektir. Saliseden küçük, hâmiseden büyüktü. Askerîden yüzbaşıya muadildi. Diğer rütbeler gibi bu da memuriyyete mahsus olmak üzere bierî 1248 (1832-33) senesinde ihdas edilmiş iken sonradan memuriyyetle olan alâka kaldırılmış, rütbe olarak tevcihine başlanmıştır. Bununla beraber ilkin ona mahsus nişan da ihdas edilmişti. Rütbeye mahsus olan bu nişan hicrî 1267 (1850-1851) senesinde sahiplerinden geri alınmıştır. Râbia rütbesini haiz olanlar resmî günlerde buna mahsus sırmalı esvap giyerler, kılıç da takarlardı. Yalnız, ricalden sayılmadıkları için, teşrifata dâhil değillerdi. Râbia rütbesini haiz olanlara «Fütüvvetlû» elkabı kullanılır, okuyup yazması varsa «Efendi», yoksa «Ağa» denilirdi.

1908 İnkılâbından sonra diğer rütbeler gibi bu da kaldırılmıştır.

RÂBITA (رابطه) [*Sof.*] Arapça bağ, düzgünlük mânalarına gelen bu tâbir sofiye ıstılahı olarak dervişin şeyhine suret-i mahsusada teveccühü yerinde kullanılır. «Halidiyye-i Nakşbendiyye» tarikinin rükünlerinden bahseden «İrşad-ür-ragibin» adlı eserde (hususi kütüphanemde yazma nüsha) rabıta için şöyle deniliyor:

«Sâlikin rabıtaya ihtiyacı envar-ı tecelliyatı istifazaya kaadir olmadığı cihettendir. Zira şeyh matlup ile sâlikler beyninde vasıtadır. Sâlik tarakki edip kendisinde istifazaya kudret hâsıl ve tecelliye mazhar oldukta şeyhe rabıtayı terkeder. Zira terakkiden tenezzüle rücu ve i'raz (dönmek, yüz çevirmek) anillah demektir. Lâkin şeyhe mahabbeti terketmez. Zira ona vesile olmuştur. Ona tâzim hakikatte Resul-ül-lah'a tâzim, Hak Taalâ'ya tâzimdir ve şeyhe muhalefet Resul-i Ekrem'e muhalefet, Resul-i Ekrem'e muhalefet Hak Celle ve Âlâya muhalefettir. Hadis-i Nebevî'de «من لم يشكر الناس لم يشكر الله» vâridolmuştur. Mânası: Nâse şükretmiyen Allah'e şükretmez demektir.»

Zamanındaki sofiye ricalinin büyüklerinden olan rahmetli Abdülâziz Mecdi Efendi'nin (ölümü 1941) mânevi feyze ermek için lüzumlu gördüğü râbıtaya pek ziyade ehemmiyet verdiğini yazan Osman Ergin (Balıkesirli Abdülâziz Mecdi Tolun, sayfa 252 ve mütaakıp) râbıta'nın «çok muhtelif şekilde tarif» edildiğini ve üstadın da eline geçirdiği mektuplardan naklettiği fıkralarda görüleceği veçhile türlü türlü anlattığını kaydettikten sonra şu tafsilâtı veriyor:

«Râbıta; gözünü kapayıp zihni her türlü havatır ve düşünceden hâlî tutarak mürşide taslimiyyet ve ondan istimdat ve istifsardır. Fakat şu tarifi daha derindir: Men arafe nefseh fekat arafe Rabbeh, sırrının hakayikına ve âfak ve enfüs unvan-ı vasi'inin ihtiva ettiği meratibi irfana suud ile ulûm-ı mafevkat-tabiiyyeden olan ilm-i ledünnî serairine ve muamma-yı hilkatin halline vusul mümkündür. Gaye; bu yolda devr-i meratip eden bir adama kesb-i irtibat ile usul-i mârufeni dairesinde mücahede-i mâneviyyedir. Rabıtanın kuvveti, tevecciihün aynı nispette izdiyadını mucip olur. Bu pazarda herkese parası nispetinde mal verirler. Mal vermezlerse zerbeft olan perniyan-ı kemal verirler.

«Râbıta, bir sırr-ı azim-i İlâhidir. Her şeyin hallinin tarik-i aksarıdır. Bu yolun Bürak-ı isali mahabbettir. Yüksek mertebe istiyor musun? Râbıta'dan seri-mu inhiraf etme.

«وله الكبرياء فى السموات و لارض وهو العزيز الحكيم» sırrını rabıtada tefsir et. Kalbini sırr-ı sürur ile doldur.

«Râbıta-i kalbiyye uzağı takrib ve derk-i hakayik hususundaki irfanı tehzip eder.

«Râbıta her müşkülü halle kâfidir. İşi müfredata düşürme. Yekûn hanesine bak. Mahabbet; bâis-i neş'e ve inbisat olmak için tarik-i mahsusu vardır. O tarik rabıta yoludur. Râbıta sırrullahtır. Müşkilât onunla hallolunur, her şey neş'eye mübeddel olur. Hayatın lezzeti o zaman anlaşılır.

«Râbıta; sana bâis-i tarakki ve hevesattan mucib-i tevakkidir.

«Râbıtanın kuvveti, teveccühün aynı nispette izdiyadını mucip olur.

«Râbıta hadd-i gayeye varırsa, müraseleı-i zihniyyeye hacet bırakmaz.

«Râbıta üç türlü olur. Cism-i kesife, cism-i lâtife, cisimden mücerred ruha. Ruh râbıtasında temerrün olmadıkça isneiyyet aradan çıkmaz. İsneiyyet aradan çıkmadıkça da safa-yı kalbî hâsıl olamaz. Safa-yı kalbî olmayınca, iftirak ve infisal elemleri vardır.

«Râbıtada münkeşif olan maanî, lisan-ı zâhire düşmek süfliyyetinden balâterdir. Mâneviyyatın maddiyyat, maddiyyatın mâneviyyat olması mümkün olmadığı gibi âlem-i mâna ve ruhtan tecelli eden hakayık ve maaliyyatı, âlem-i imkân mahsusatından olan söze düşürmek de muvafik olmaz.

«Râbıta ile sırr-ı râbıta ayrı şeylerdir.

«Râbıta; sefine-i vücude dümen olur. Râbıtasız sefer mütemadi bir çalkantıdan ibaret olur. Hangi semte gidildiği malûm olmaz. Râbıta düzgün tutulursa, istikamet tâyin edilmiş demektir.

«ماوسعنى ارضى ولاسمائى بل وسعنى قلب عبد المؤمن» in mânasını râbıta halleder.

«Râbıta, Bürak-ı itilâ olmakla, bu suretle semavat-ı âliye-i efkâra uruç müyesser, istihsalât-ı ulviyye an bean tecelli eder. Rabıtadaki nekayisi yine râbıta tashih eder.»

RADH (رضخ) [*Fık.*] Lûgatte az bir şey vermek ve az miktarda verilen şey demek olan bu tâbir ıstılah olarak cihada iştirak eden kadınlara, çocuklara, kölelere, zimmîlere ganimet malından verilen bir miktar mal yerinde kullanılır. Bunu alanlara «Ehl-i radh» denir.

RAFA KOYMAK (رافع قويمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle ehemmiyyet vermemek, unutmak, unutturmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

RAFİZÎ (رافضى) [*Kel.*] Rafizîn fırkasına mensup olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça terketme, ayrılma demek olan rafzdan gelen rafıza Şia'dan bir fırkanın adıdır. Rafiziyun ve rafiziyan suretlerinde cemilendirilir.

İslâm ulemasının, tarihçilerinin çok mufassal malûmat verdikleri rafizîlik hakkında Diyanet İşleri Reisi kıymetli âlim Ahmet Hamdi Aksekili (ölümü 1951) «Sebil-ür-Reşat» sahibi Eşref Edip'le yaptığı bir konuşmada (İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası, ocak 1948, No. 91) şu kıymetli izahatı vermiştir:

«Malûmdur ki rafizîlik, Hazret-i Ali'ye mahabbet, Hazret-i Ebubekir, Ömer, Osman, Ayşe, Muaviye ve diğer sahabelerden birçokları hakkında buğz u adavette taassup göstermek demektir. Bunların nasıl ve ne maksatla türediklerini anlamak için İslâmın ilk devirlerini biraz hatırlamak lâzımdır. İslâm güneşi yeryüzünü aydınlatıp da insanlar alay alay müslüman olmağa başladığı zaman coşkun bir sel gibi önüne durmak istiyen her türlü bâtıl itikatları, beşeriyyeti kösteklemiş olan hurafeleri silip süpürdü. Artık, her gün sahasını biraz daha genişletiyordu. Bunu gören ve karşı durulamıyacağını anlıyan kötü ruhlu, sömürgeci zihniyyetli insanlar, bu nuru söndürmek, İslâm vahdetini kırmak için birtakım mel'anetler düşündüler. Nihayet Ehl-i Beyt-i Resul'e mahabbet esasını hiyle ve desiseleri için mebde-i hareket ittihaz ettiler. Ehl-i Beyte mahabbet, her Müslümanın her sevgiden üstün tuttuğu ve tutacağı bir şeydir. Bundan istifade etmek lâzımdı. İşte bu mel'aneti esaslı bir surette düşünen, ortaya atan Yahudi Abdullah ibn-i Sebe' olmuştur.

«Hazret-i Osman'ın hilâfeti zamanında hicretin 29 uncu senesinde gûya Müslüman olan, böyle görünen bu adam ortaya üç esas attı:

«1. Ric'at meselesi: Yahudi İbn-i Sebe' İslâm birliğini parçalamak için hakikî ve peygambere çok muhip bir Müslüman görünerek bu üç esası ortaya atarken saf müslümanları şöyle iğfal ediyordu: «Madem ki Hazret-i İsa âhir zamanda tekrar dünyaya gelecektir. ondan daha büyük peygamber olan Hazret-i Muhammed neden gelmesin? Şaşarım onlara ki İsa'nın geleceğine iman ederler de Hazret-i Muhammed'in tekrar geleceğine inanmazlar!» Bunu bazan âyetlerle de ispat etmeğe çalıştı: «Onların bâtınî mânaları budur!» dedi. Bununla zihinleri haylice işgal etti.

«Bir taraftan da Hazret-i Osman aleyhine fitne ve fesat kazanlarını kaynattı. Hazret-i

Ali öldükten sonra onun ölmediğini, dünyaya tekrar geleceğini, yeryüzünü adaletle dolduracağını söyledi.

« 2. Vasiyyet meselesi : İbn-i Sebe' memleket memleket dolaşarak «Her Nebi'nin bir vasisi vardır. Muhammed'inki de Ali ibn-i Ebu Talip'tir. Binaenaleyh peygamberden sonra onun bu ümmete vasisi, halefi odur. Ondan sonraki hilâfet onun hakkıdır, o hakkı İmam Ali'nin elinden almış olanlar en büyük zalimlerdir ! » diyor, böylece efkârı Hazret-i Osman aleyhine hazırlıyordu.

« İbn-i Sebe' körüklediği fitne ateşiyle emeline muvaffak oldu. Hazret-i Osman'ın şehadetiyle Hazret-i Ali hilâfet makamına geçti. Fakat maksat bu değildi.

« 3. Hulûl meselesi : İbn-i Sebe' durmadı, maksadına doğru yürüdü. Hazret-i Ali'ye evlât ve ahfadına ulûhiyyetin bir cüz'ü hulûl edeceğini ilân etti. Hattâ İbn-i Sebe'in cemaatinden bazıları Hazret-i Ali'nin yüzüne karşı « Sen Allahsın!» dediler. İş büyüdü. Hazret-i Ali bunların ateşte yakılmalarını emretti ve yaktırdı. Lâkin İbn-i Sebe' bundan da istifade etmenin yolunu buldu : «Artık, şimdi iyice tahakkuk etti ki sen *Allah'sın*, çünkü ateşle azabetmek ancak Allah'a mahsustur; Allah olmasaydın ateşle azabetmezdin ! » dedi.

«İşte İbn-i Sebe', rafizîliği bu üç esas üzerine kuruyor ve müslümanları parçalamak, akidelerini bozmak için köy köy dolaşıyor, Âl-i Beyte ve hassaten Ali'ye aşırı derecede mahabbeti bir akide-i diniyye haline getiriyor, bunun aleyhine söz söylemek dinden çıkarmakla bir olduğunu telkin ediyordu.

«İbn-i Sebe'in kurduğu rafizîlik o kadar taassupla hareket ediyordu ki kimisi Hazret-i Ali'nin İlâh olduğunu, kimisi Nebiyy-i nâtık olduğunu, kimisi de kendisine itaat vâcip olduğunu söylüyor; her üçü de nasben ve vesayyeten, celiyyen ve hafiyyen Hazret-i Ali ile onun evlâdına mahsus olduğunu, onlardan başkasına bu hakkın verilmesini, yahut onlar'dan bu hakkın alınmasını zulüm sayıyordu. Bunlara göre İmamet, yani devlet reisliği, âmmenin ihtiyar ve intihabiyle değil, nasbiyle, verasetledir. Bu makam ise yalnız Ali evlâdınındır. Bu erkân-ı dinden bir kaziyye-i usuliyyedir. Böyle bir şeyi peygamber ihmal edemezdi, onu Ali ve evlâdına vasiyyet etti. (İbn-i Hazm'ın El Fasl'ında c. 5, s. 188, Makrizî c. 4, s, 182, Razî'nin İtikadat ü Firak-il-Müslimîn vel-Müşrikîn c, 57, Eb-ül-Muzafferüddin'in Et Tebsît fiddin adlı eserinde, İbn-i Teymiye'nin Minhâcüs-Sönen'inde uzun izahat vardır.)

«Böylece dışı Ehl-i Beyt'e mahabbet, iç yüzü ise Mecusîlik ve Yahudilikten ibaret bulunan rafizîlik mezhebi kuruldu, gittikçe birçok kollara da ayrıldı.

« Bunlar, Peygamber'in hilâfeti Ali'ye vasiyyet ettiğini, Allah'ın Ali'ye ve Ali'nin evlâtlarına hulûl eylediğini, Ali'nin tekrar dünyaya döneceğini söyledikleri gibi ervahın tenasühüne de kail bulunuyorlardı. Bunlara göre savap ve ikap yalnız dünyadadır. Kur'an-ı Kerim'in bir zâhir mânası, bir de bâtın mânası vardır. Bunların her tarafa yaymağa çalıştıkları bu itikatları, daha evvel Mecusîler ve Yahudiler de söylemişlerdi. Binaenaleyh bunlar, Mecusîlikte ve Yahudilikte mevcut olan fikirler ve nazariyyeleri daha evvel ötekiler ortaya atmışlardı. Yahudi fırkalarından bazıları da Tevrat'ın bir zâhir mânası, bir de bâtın mânası olduğunu, bâtının zâhire mugayir bulunduğunu söylemişlerdi.

«Rafizîlerden bazıları : «Hazret-i Ali'nin kaatili olan İbn-i Mülcem, «lâhutun ruhunu ceset zulmetinden kurtardığından ötürü, dünyanın en hayırlı insanıdır» demişlerse de bunu daha evvel «Müzdek» in söylediğini Şehristanî bize hikâye etmiyor mu?

«Bâtıniyye, Kur'an ve Hadis'in zâhirinden başka bir de bâtını olduğunu, zâhirin gizli hakikatlere işaret eden bir kabuktan başka bir şey olmadığını, bununla kanaat edenler şer'an teklifatı olan kayıtlardan kurtulamıyacaklarını, bâtın ilmine yükselebilmiş olanlardan teklifat-ı diniyyenin de kalkacağını söylerler; bunu âyetlerle de ispata kalkışırlar. Onlara göre namazın ve zekâtın mânası Muhammed ile Ali'yi sevmek demektir. Bunu sevenler namazı kılmış, zekâtı vermiş sayılır; Muharrematın mânası Ebubekir ile Ömer'e muvalâtsızlık ve bâtıniyye mezhebinde olanların her hangi birine muhalefetin haram olması demektir. Binaenaleyh bâtıniyye mezhebinde olanların söyledikleri ve işledikleri şeyler haram değildir. Ne yaparlarsa hepsi mubahtır. Meleğin mânası, bâtıniyye dâîleri demektir. Şeytan da ehl-i sünnet ulemasıdır.

«İşte İsrail oğulları daha evvel Tevrat'da zâhir ve bâtın mânaları diye, nasıl oynamışlarsa Rafizîler de Kur'an-ı Kerim'in tefsirinde öyle oynadılar. «Hazret-i Muhammed Cebrail'e, kendisine getirdiği vahyi nereden aldığını sordu, o da bir perde arkasından söylüyorlar dedi. Bir daha vahy geldiği zaman perdeyi kaldırıp sana onu kimin söylediğini gör dedi; Cebrail bakınca perdenin arkasında Muhammed'i gördü. Anladı ki kendisine söyliyen de o imiş» hezeyanları da hep bunlardandır.

«تبت يدا ابي لهب = Ebu Leheb'in iki eli kurusun» âyetindeki elden maksat, Ebubekir'le Ömer'dir !» diyecek kadar ileri gittiler. Böylece İslâm dinini bozmak için kendilerini Ehl-i Beyte aşırı mahabbet besler gösterdiler. (Bak: Mevakıf c. 8, s. 378; İbn-i Hazım c. 5, s. 185; Şehr-i Sitanî c. 2, s. 15, 16: Keşf-i Esrar-ül-Bâtıniyye s. 12-36; Et-Tebsir fiddin s 85; Hitat-ül-Makrizî c. 4, s. 233; İttihaz-ül-Hunef Makrizî s. 113; Avasım-ı İbn-ül-Arabî c. 1, s. 55; Teblis ü iblis İbn-ül-Cevzî s. 102)

«Bütün bunların maksatları Müslüman itikadını bozmak, Müslümanların vahdetini kırarak onları biribirine düşürmekti.

«İslâmı içinden yıkmak için gizli cemiyyetler kurmak suretiyle Bâtıniyye mezhebine, ki bugünkü mânasiyle, İbahiyye, dinsizlik demektir — inkılâp eden bu mezhep Şî'a maskesini takmaktan da çekinmemişlerdi.

«Ehl-i Beyte mahabbet iddia eden bu soysuzlardan bir takımları da Peygamber'in neseb-i pâkine mensup olduklarını iddiaya kadar cür'et ettiler. Bâtıniyyenin reisi olan Meymun Bin Disan böyle yalancı bir iddia ile Isfahan'dan Ehvaz'a ve Basra'ya nasıl geçtiğini tarih okumuş olanlar bilirler. Bu soysuz, kendisinin Muhammed Bin İsmail, Bin Cafer evlâdından olduğunu iddia ediyordu. Halbuki Muhammed Bin İsmail bilâveled ölmüştür, Bu Meymun Bin Disan'ın dokuz esas üzere tesis eylediği talimat ile nasıl dalâlet ve rezalet yaptığını Makrizî Hitat'ında (cilt 2, sayfa 227) anlatır.

«Hamdan-ı Kırmız, Meymun, Hasan Sabbah gibi birçok Bâtıniyye liderleri muhtelif yerlerde şebekelerini kurarak küfür ve mel'anetlerini yaydılar. Horasan'da, Küfe'de, Hicaz'da, Şimalî Afrika'da, Mısır'da yapmadık rezalet bırakmadılar. Ehl-i Salib'in İslâm memleketlerini istilâ etmelerini kolaylaştırdılar ve onlarla Müslümanlar aleyhine muharebeler yaptılar. Bütün bunları yaparken de Ehl-i Beyt-i Nübüvvet'e mensup olduklarını iddia ediyorlar ve bu iddialarını da yürütmeğe çalışıyorlardı. Halbuki Peygamber'in Ehl-i Beyt'i, rezail ve Müslümanlığı yıkacak esaslar neşretmezdi. Allah, onları bu gibi şeylerden tertemiz bir hale getirmişti.

«Peygamberimiz: «Bir kimsenin aslını ve kime mensup olduğunu bilmiyorsanız onun işleri aslının nereye dayandığını haber verir !» buyurmuşlar. İşi gücü rezalet yapmak olan kimselerin bir de «Peygamber sülâlesindenizl» diye iddia etmeleri elbette o pâk nesebe karşı büyük bir iftiradır.

«Bu mülhidlerin uydurma şecerelerine Ehl-i Beyt arasına nasıl sokulmağa çalıştıkları da ana kitaplarda yazılıdır.

«Hulâsa İbn-i Sebe' ile başlıyan ve İslâmlar arasında her devirde kanlı hâdiseler çıkarmış olan bu zındıkların mezheplerinin her memlekete göre bir adı vardır. En meşhur adı «Bâtıniyye» dir. Çünkü bunlar dinden soyunmak için her dışın bir içi, her tenzilin bir tevili vardır, diyorlardı. Irak'ta bunların adı Karamıta ve Müzdekiyye'dir. Çünkü bunlar da tıpkı Sâsâniler devrinde Müzdek'in ortaya attığı mal ve kadınla herkesin ortak olduğunu, bunlarda temellük ve tasarruf olamıyacağını da söylüyorlardı. Horasan'da bunlara «Talimiyye» ve «Melâhide» denildiği gibi Karamıtın kardeşi olan Meymun'a nispetle «Meymuniyye» de denir. Mısır'da meşhur «Ubeyd» e nispetle «Ubeydiyyun»; Şam'da «Nusayriyye» (Dürzü), Teyamine adını alır. Filistin'de «Bahaiyye», Hind'de «Behere» ve «İsmailiyye»; Türkler arasında «Bektaşi» ve «Kızılbaş»; Acemistan'da «Babiyye» diye anılırlar. Fakat hakikat şudur ki: Bunların İslâma intisapları ne ise, İmam Cafer'in oğlu İsmail'e intisapları da o nispettedir. Bunların diğer fırkalardan imtiyazları, imamlarına Allah'ın hulûl etttiği fazihasını da iddia etmeleridir. Bunlar, sözlerini felsefe ve tasavvuf ile de yaldızlarlar, herkesin mizacına göre söz söylemek isterler. Davetlerinin dokuz derecesi vardır. Dokuzuncusu mükâşefedir. Artık bu mertebeyi bulmuş olan bir Bâtınî'ye her şey mubahtır, haram küfür yoktur.

«İbn-i İshak, bu derecenin yedincisinden bahsederken şöyle der: «Bu dereceye çıkanlar için en kat'î haramlar da mubahtır, bunların nazarında şeriatler ve şeriat dairesinde yürüyenler çok hakir şeylerdir. Şeriat ulemasını hiç sevmezler, hep onlarla uğraşırlar. Tasavvuf kitaplarına dikkat ediniz. Onlar çok kere Bâtıniyye'nin sözlerinin tesiri altında kalmışlardır. Ceylî'nin İnsan-ı Kâmil'ine bakınız. İhvan-üssafa Risalelerini hazırlıyanların yaptıkları da Bâtıniyye'nin telbislerinden başka bir merhaledir. Kadı Abdül-Cebbar-ül-Hemedanî Tesbit-i Delâil-ün-Nübüvve adlı eserinde, İmam Gazali «Fazayıh-i Bâtıniyye», «Elkıstas-ül-Müstakim» eserlerinde bunları güzel bir surette reddetmişlerdir.

«İbn-i Esir, Ebil Feda, İbn-ül-Verdi, İbn-i Kesir, İbn-i Haldun tarihlerinde yeter derecede tafsilât vardır, Tarih-ül-Kâfi'de Bâtıniyye'nin itikatları ve bunların gizli cemiyyetlerinin yaptığı cinayetler hakkında uzun uzadiya malûmat vardır. Yakında tercümesini yayınlıya-

cağımızı ümidettiğim «Keşf-i Esrar-ı Bâtıniyye ve Ahbar-ül-Karamıta» eseri de bu hususta en mühim kitaplardan biridir.»

RAHAT-I HULKUM (راحت حلقوم) [*San.*] Nişasta ile şekerden sade olarak ve bazan içine badem, fıstık, fındık gibi bir şey karıştırılarak yapılan tatlının adıdır. Halk arasında «lâtilokum» denir.

Can verir rahat-ı halkume esir-i helva
Gelse efsürdegi-i savm ile hulkumune can
Sâbit

RAHLE (رحل) [*San.*] Üzerine Mushaf (Kur'an-ı Kerim), kitap ve saire konulmak ve yanına oturup okumak için iki yandaki ayakları oymalı, kenar pervazları ve üzeri düz tahtadan masa, küçük sıra adıdır. Sadeleri olduğu gibi sedefli ve işlemelileri de olurdu. Biribirine geçmiş iki tahtadan yapılanlarına «geçme rahle» denilir. Camilerde şimdi bile tesadüf olunur.

«Sanat Ansiklopedisi»nde (Rahle maddesi) «Üzerine kitap konarak okumak için kullanılan iki geniş ayaklı ve üstü dar ve uzunca alçak masa» suretinde tarif olunan ve «biri sabit ve üstü düz; diğeri açılır kapanır şekilde (X şeklinde) olur ki bunlar yalnız kitap ve Kur'an okumağa mahsustur» suretinde iki nev'i bulunduğu gösterilen rahle için şu izahat da verilmektedir:

«Eskiden medreselerde hocalar dersi yüksekçe bir minder üstünde otururak verirler ve önlerinde kitap koymak için bir düz rahle bulundururlardı.

«Rahlenin çok müzeyyen yapılmışları vardır. Bunlar ekseriya ceviz ağacından ve üstleri sedef ve kemik kakmalarla süslenmiştir. Selçuklular devrindeki rahleler tahtadan oymalı olarak yapılırdı. Bu eski rahleler bugün Türk sanatının mühim parçalarını teşkil etmektedir.»

«Eski Eserler Ansiklopedisi»nde de (Rahle maddesi) şu izahat vardır:

«Ders ve Kur'an okunup bittikten sonra masa gibi büyük rahlenin üzerine Kur'an-ı Kerim konulur. Bunlara evvelce çok ehemmiyyet vermişler, hattâ ödağacından bile yapmışlardır. İçlerinde âyetler, hadisler yazılı olanları, tuğra işlemelileri vardır ve çok kıymetlidir.»

Alınır mı ramazan sofilerinden Mushaf
Rahlenin nevbetini beklemeyince insan
Sâbit

RAHMANİYYUN (رحمانیون) [*Sof.*] Evliya tabakalarından birini teşkil edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sofiyeye ait eserlere göre her asırda üç kişiden ibaret olan Rahmaniyyun taşa sürtülen demir zincirin çıkardığı korkunç ses gibi hâtifî (kayıptan gelen ses) bir ses duyarlar ve ondan Hakkın maksudunu fehmederek ona göre vazife görürler. Yine bu eserlere nazaran bunların bazı hallerde Ebdal-ı seb'aya benzerlikleri varsa da «Ebdal» denilen rical bunların gayrıdır.

RAHMET OKUMAK (رحمت اوقومق) [*Hal.*] Allah rahmet etsin; demek, ölü hakkında Allah'tan rahm ve mağfiret dilemek, anmak, methetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Edenler halimi idrâk, okarlar rıfk ile rahmet
Olanlar zâir-i kabrim, dönerler müşfik a mahzun
Abdülhak Hâmit

RAHMET OKUTMAK (رحمت اوقوتمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle başkasını şer ve zulümde daima daha ehven olmak dolayısiyle - arattırmak ve bu itibar ile - Allah ona rahmet etsin! dedirtmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kâfir ol mertebe kıydı cana
Rahmet okuttu Hulâgû Hana
Enderunlu Fazıl

RAHNE (رخنه) [*Bah.*] Gemilerin bordalarında veya su kesimlerinin altında mermi isabetiyle veya her hangi bir tesirle açılan delikler, yarıklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Rahne; Farsça gedik' yarık, yırtık demektir.

RAHŞİYYE (رخشیه) [*Ede.*] At için yazılan kaside ve mersiyeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Rahş; Farsça gösterişli, gayetle yürük at demektir. Divan edebiyatında bahar, ramazan, bayram ve saire vesilelerle olduğu gibi at münasebetiyle de birçok kasideler ve mersiyeler yazılmıştır. Nef'î alelumum kasidelerde olduğu gibi, bu hususta da hem en önde, hem başta gelir. Büyük şair Dördüncü Sultan Murad'a atları için iki uzun manzume yazdığı gibi Vezir Mustafa Paşa'ya da rahşiyye yazmıştır. Bundan başka yazdığı diğer kasidelerde de attan bahseden mısralar sıkıştırmıştır. Ondan sonra Nabi, Hazret-i Peygamberi göğe çıkaran (Bürak) vesilesiyle ata dair manzume, başka şairler de rahşiyye yazmışlarsa da Nef'înin kâbına yetişememişlerdir.

Nef'înin Sultan Murad'a yazdığı uzun rahşiyyenin ilk parçası:

Barek' Allah zehî rahş-i hümagun-eima
Ki komuş namını Sultan-ı cihan Bâd-i saba
Ne saba saika dersem yaraşır sür'atte
Ki seğirdirken ana sayesi olmaz hempa
Bırağur âni dahi sayesi gibi yolda
Olsa ger şatır-ı endişe ile pâ derpa

Düşmeden sayesi hâk üzre ider âlem-i tay
Sehv ile râkibi gösterse inane irha
Kuş getişmez der idim olmasa tayyar eğer
İremez girdine zira ki ne sarsar ne saba
Nice tayyar o sebük-pay-ı cihan-peyma kim
Ana hemser olamaz hiç ne anka ne hüma
Nurdan bâl açar uçmağa melektir sanasın
Olsa zinpuş-i seraserle ne dem cilvenüma
Tayyeder âlemi bir göz gamup açıncayadek
Bu kadar çâpük ü çâlâk olur mu acaba?

« Kaside-i Rahşiyye der Medh-i Mustafa Paşa » nın da ilk kısmı :

Zehi semend-i mülâyim kı hüsn-i reftarı
Unutturur dil-i uşşaka cilve-i yârı
Tamam gösterir ittikçe nâz ile cilve
Usul-i tarz-ı bütan tıraz u ferharı
Olurda halk-ı cihan ser nihade-i revişi
Ger olsa bir sanem-i dilrübada etvarı
Nigâhı gamze-i hüban gibi tecessüs eder
Hıram-ı dilkeşine dil veren giriftarı
Fütade-i serrahı Bürak-ı firdevsî
Esir-i dâm-ı nigâhı gazal-i Tâtarî
O denlü dilkeş ü matbudar şemaylli kim
İder görünce serasime akl-ı aygarı
Tasavvur eylese ger peyker-i dilârasın
Dem-i firakta inlerdi âşik-ı zârı
Maradı üzre hayalinde seyr içün şeklin
Şikal ederdi ana belki zülf-i dildarı
Cebini kim seher-i raz-i iyd-i sür'attir
Sevad-ı perçem-i müşkinidir şeb-i târı
Nesim-i goncaküşa gibi segri bir demde
Açar şigüfte dil eyler nice dilefgârı
Gelince bâd-i saba gibi hurde reftar
Yol üzre tarheder eşkâl-i mevc-i enharı
Ba denlü şûh-u mülâyim hıram iken gâhi
Neuzubillâh eğer etse tünd reftarı

RAHT (رخت) [*San.*] Binek atlarına vurulan takım yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Cevher ki raht bir esb-i devân
Üç adet rahtsız esb-i pûyân
Nâbi

§ [*Hal.*] Her türlü esvap ve tecemmülât ev eşyası yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Raht u bahtın suya salmış bâde vermiş varını
Bi dil ü bi hanüman, biçare bir ben bir habab
Fânî

RAHT HAZİNEDARI (رخت خزینه‌داری) [*Sar.*] Has ahırdaki murassa' ve kıymetli eyer takımlarının muhafaza olunduğu «Raht hazinesi» nin mesul memuru hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eyer takımlarının muntazam bir defteri olduğu gibi bunun bir örneği de Defterdarlık Baş muhasebesinde tutulur, hazinedar değiştikçe eşya defterle karşılaştırılmak suretiyle birer birer sayılırdı.

RAHT HAZİNESİ (رخت خزینه‌سی) [*Sar.*] Has ahırdaki murassa' ve kıymetli eyer takımlarının muhafaza olunduğu yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Has ahır murassaat hazinesi» de denilirdi. Hazine «Raht Hazinedarı» adı verilen bir memurun idaresi altında idi. Kıymetli rahtlar (eyerler; eyer takımları) evsafını gösteren bir defterle teslim edilir, aslı hazinede saklanan bu defterin bir örneği Defterdarlık Baş muhasebesine verilirdi. Raht hazinesi padişahın sadrazamdaki mührüyle yani mühr-i Hümayunla mühürlenmek kanundu. Raht hazinedarı değiştikçe bütün eşya Baş muhasebe kaleminden tâyin edilen memurun da huzuruyle birer birer sayılır ve mevcut ana defteriyle karşılaştırılırdı.

RAHT-I DİVANÎ (رخت دیوانی) [*San.*] Divan günlerinde resmî ve salâhiyyetli şahsiyyetlerin atlarına vurdukları takım hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Gürah-i ehl-i divana bakup divaneveş ben de
Tedarük eyledim (erkân)ü (üst) ü (raht) ı divanî
Libas-ı müserra' âsa yine tüccara rehnettim
Zaman-ı nakz-ı kıymetle çekâp enva-ı hüranı
Sünbülzade Vehbi

RAHT-I HÜMAYUN (رخت همایون) [*Sar.*] Padişahın mücevherli eyer takımı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Raht; eyer demektir.

RAHT KÂTİBİ (رخت کاتبی) [*Sar.*] Has ahırdaki «Raht hazinesi» nde bulunan kıymetli eşyanın kaydini tutan kâtibin adıdır. «Enderun Tarihi» ndeki kayde göre (c. 1, s. 164) raht kâtipliği Defterdarlık (Maliye) Baş muhasebe kaleminden biri tarafından yapılırdı.

RAHTVAN (رختوان) [*San.*] Binek atlarına vurulan eyerlerin üstüne konan gaşiyelerin üzerine bağlanan sırma şerit adıdır. «Raht-ı hümayun» denilen Padişahların mücevherli eyer takımlarına bakanların başına «Rahtvan ağası» denilirdi.

RAHTVAN AĞASI (رختوان آغاسی) [*Sar.*] «Raht-ı Hümayun» denilen Padişahın mücevherli eyer takımlarına bakanların başına verilen addır. «Rahtvan-ı has» da denilen rahtvan agası sarayın saraç cemaatinin âmirlerindendi. İki tane «rahtvan ağası» vardı. Birine «rahtvan-ı evvel». öteki ne de «rahtvan-ı sani» denildiği gibi büyük rahtvan, küçük rahtvan da denilirdi.

RAHTVAN-I EVVEL (رختوان اول) [*Sar.*] «Raht-ı hümayun» denilen Padişah'ın mücevherli eyer takımlarına bakanların başına verilen addır. Sarayın saraç cemaatinin âmirlerindendi. «Mirahur-ı evvel» e tâbidi.

RAHTVAN-I HAS (رختوان خاص) [*Sar.*] «Raht-ı hümayun» denilen Padişah'ın mücevherli eyer takımlarına bakanların başına verilen addır. Bunun yerine «Rahtvan ağası» tâbiri de kullanılırdı. Sarayın saraç cemaatinin âmirlerindendi. İki tane idi. Birine «Rahtvan-ı evvel», ötekine «Rahtvan-ı sani» denildiği gibi evvelkine büyük rahtvan, sonrakine de küçük rahtvan da denilirdi.

RAHTVAN-I SANİ (رختوان ثانی) [*Sar.*] «Raht-ı hümayun» denilen Padişah'ın mücevherli eyer takımına bakanlardan ikinci derecedeki memurun unvanıdır. Sarayın saraç cemaatine mensuptu. «Rahtvan-ı evvel» lik münhal olursa yerine tâyin olunurdu. «Mirahur-ı sani» ye tâbidi.

RAİYYE (رعیه) [*İda.*] Tebea yani başkasının velâyet ve idaresi altında bulunan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «raiyyet» de denilir. Cem'i «reaya» dır.

RAİYYET (رعیت) [*İda.*] Tebea yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «raiyye» de denilir. Cem'i «reaya» dır.

Ol cism-i pâki cânı gibi eyledi nihan
Âsûde kıldı hâl-i sigâh-ı raiyyeti
Baki

RAİŞ (رائش) [*Huk.*] Rüşvet verenle rüşvet alan arasında vasıtalık eden kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Rüşvet vermek ve almak kanunen memnu olduğu için alan ve veren gibi vasıta olan hakkında da (Ceza Kanunu madde 226) ceza tâyin edilmiştir.

RAKABE (رقبه) [*Mal.*] Temlik ve temellükü kaabil olan aynî ve zatî şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir arzın rakabesine malik olan kimse o arzı izin almadan satar, vakfeder, üzerine bina, toprağını kazıp tuğla ve kiremit yapar velhasıl ondan dilediği surette istifade edebilirdi. Fakat bazı ahvalde arzın rakabesi birine, tasarrufu da diğerine ait olurdu. O halde bu türlü tasarruf «Kiracıların me'ûrdaki bidun-ir-rakabe menfaatini istifa hakkı gibi arazinin yalnız intifa hakkını» gösterirdi. Arazi-i emiriyye böyle idi. Arazi-i emiriyyenin rakabesi hükümete, tasarrufu ise sahibine aitti. Bu halde ise sahibi müstecir (kiracı) vaziyetinde idi. Büyle olan mutasarrıflar ise tasarrufları altında bulunan yerleri istedikleri gibi tasarruf edemezlerdi. Binaenaleyh rakabe ile tasarruf hakkı arasındaki fark mal ile menfaat arasındaki veya diğer tâbirle arazi-i memlûke ile arazi-i emiriyye beynindeki farkın aynı idi.

Fıkıh ıstılahı olarak «köle ve cariye demek olduğu» gösterilen (Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu» ndaki (c. 3, s. 372) izahı şöyledir :

«Esasen boyun ve boyun kökü demek olan rakabe, esirlerin boyunlarına kement takılıp ahzedilmesi münasebetiyle şahıstan kinaye olarak kullanılmıştır. Yahut cüz'ün adını, külle vermek kabîlinden bir mecazdır. Mamafih her şeyin zatına, aslına da «rakabe» denilmesi şayi'dir. «Rakabe-i vakf» gibi.

«Köle veya cariye azat etmeğe, memlûkün boynundaki esaret halkasını çözüp gidermeğe de «fekk-i rakabe» denilir.

RAKAM KEŞ (رقم کش) [*San.*] Eskiden sayılı eşyanın konulduğu sandık veya balyanın üzerine sayılarını yazanlar, hesap pusulası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rakam; adetleri, sayıları gösteren işaretler demektir.

RÂKIM (راقم) [*Coğ.*] Haritalarda deniz seviyesinden yüksekliği gösteren rakamlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Sanat Ansiklopedisi» nde (Râkım maddesi) topografya haritalarında arazinin denizden irtifaını göstermek üzere geçirilen seviye satıhlarının araziye temas ettiği noktalardan husule gelen seviye münhanilerinin yanlarına veya tepe, boyun, dere gibi noktalarına konan irtifa rakamlarını havi haritalara râkımlı harita tâbir olunur» izahı vardır.

RÂKIM-ÜL-HURUF (راقم الحروف) [*San.*] Eskiden muharrirlerle hattatlar tarafından kullanılır bir tâbirdir. Bununla eserin müellifi yahut yazıyı yazan anlaşılırdı. Râkım; Arapça yazan demektir.

RAKİK (رقیق) [*Fık.*] Köle, cariye yerinde kullanılır bir tâbirdir. Esirin uğradığı zaaf ve rikkatten dolayı rakik denilmiştir. Cem'i «erikka» dır. Bu makamda «rakabe» nin kullanıldığı yazılı olan (Kamus) da şu tafsilât verilmiştir : «Rakabe; lûgatte unuk gibi boyun'a denir. Alâ kavlin boyun'un ense tarafına denilir. Cem'i ra nın kesriyle «rikab» ve harekât vezninde «rakabat» gelir. Esir ve memlûkün boynuna bir şey takıp götürmek âdet olduğu için, cüz'ün ismini külle ıtlak kabîlinden olarak rakabe zat-ı merkukaya yani köle ve cariyeye ıtlak olunur.»

Dâr-ı harbden (muharebe yeri) alınan esirler, rakik sayılırlarsa da bunlar dâr-ı İslâma

ithal edilerek ihraz edilmedikçe memlûkiyyetle mevsuf olmazlar.

RAKİKA (رقيقة) [*Sof.*] Ruhanî lâtife yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rakik; Arapça rikkatli, ince demektir. Sofiye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Hak'tan abd'e vâsıl olan meded-i İlâhî gibi iki şey arasında irtibat vasıtası olan lâtifeye ıtlak olunduğu da vardır. Buna «rakikat-ün-nüzûl» derler. Ulûm, âmal, ahlâk-ı hasene, makamat-ı refia (yüksek makamlar) gibi abd'in Hakka takarrübüne dair olan vesail (vesileler) dahi letaiftendir. Bu neviden olanlara rakikat-ür-rücu, rakikat-ül-irtika derler. Tarikat ve sülûk ilimlerine de rakaik denildiği gibi sırr-ı abd'e telettuf vesilesi olarak nefsin kesafetini izale eden her şey de rakikadır.»

RAKKAS (رقاص) [*San.*] Köçek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rakkas; Arapça raks edici, oynayıcı, raks da, sıçrayıp oynamak demektir. Köçekler sıçrıyarak oynadıkları için bu ad verilmiştir.

«Rakkasların hüsn ü ân sahibi erkek çocuklardan seçildiğini, bunlara suret-i mahsusada meşkhanelerde musiki öğretilerek makamlar ve lâhinlerle ülfetleri temin olunmakla beraber ayrıca raksın usul ve adâbının da öğretildiğini» yazan Refik Ahmet Sevengil (İstanbul Nasıl Eğleniyordu, İstanbul, Ahmet Kâmil Matbaası, 1927, sayfa 88) şu tafsilatı da veriyor:

«Rakkaslar iki kısımdı: (Köçekler) ve (Tavşan oğulları).

« (Köçekler), oyun esnasında kadife üstüne sırma işlemeli mintan, canfesten, dibadan, sırmalı istufeden dört kubbe denilen şekilde sırma saçaklı eteklik giyerler, bellerine sırma kemer takarlardı. Başları açık, saçları uzun, kırma, kıvırcık, bükülü, koknu ve bittabî dağınık idi. Parmaklarına pirinç zil takarlar ve raks esnasında bunları musiki ile hemahenk bir surette çıkırdatırlardı.

« (Tavşan oğulları) siyah çuhadan topuklara kadar şalvar, çuhadan gayet dar, vücutlarının hatlarını belli edecek şekilde bir camadan giyerler, bellerine rengârenk şallar sararlardı. Bunların başları açık değildi. Gayet ufak bir nevi müzeyyen külâh giyerlerdi.

«Raks; vücudü her şekle sokan muharrik hareketlelre, kıvırmalar, göbek atmalar, arkaya doğru yatıp saçlarını sarkıtmalar, tekrar doğrulup öne arkaya kıvrılıp bükülmelerle dolu idi. Rakkaslar bazan seri', bazan âheste (yavaş) adımlarla meydanı dolaşırlar. Gamzeleri, cilveleri, naz ve edaları rakıslarına terfik ederlerdi.

«Köçeklerin bazan şehvetengiz kadın elbiseleri giydikleri de olurdu.

«Rakkasların her biri şimdiki sinema yıldızları gibi arkalarında bir sürü vurgun sürüklerlerdi. Hüsn ü ânları itibariyle şöhret kazanırlar, görüp meftun olanlar meftuniyyetini telezzüz derecesine getirmek isterler ve bu yüzden para sarfederlerdi. Tamamen umumi kadınlara tutulup da servetini bu uğurda heba eden adamlar gibi eskiden de mal ve menalini rakkaslara yediren ve mâşukunun bir nîm iltifatına mazhar olmak için nakdine-i canını veren şûride diller görüldüğü tarih sayfalarında yazılıdır.

«Bu suret ve siyretlerinden dolayıdır ki rakkasların birçoğu, ya kendi isimleri büsbütün unutularak (Zalim Şah), (Fitne Şah), (Nazlı Şah) gibi isimlerle şöhret bulmuşlar, yahut da hüsn ü edalarına ve cevr-i cefalarına uygun birer sıfat isimlerine ilâve olunarak (Saçlı Ramazan Şah), (Can Şah), (Küpeli Ayvaz Şah) gibi lâkaplarla yâdolunmuşlardır.

«Her asrın «Kesim biçim yerinde» çocuklarından Rumlar, Yahudiler ve Kıptiler teferrüt etmişlerdir.

«Rakkaslar, umumi eğlencelerde oynadıkları gibi evlerdeki, cemiyyetlerdeki hususi davetlere de heyet halinde giderler ve ayş ü nûş arasında meclisin şadmanisini tezyid ederlerdi. Aynı zamanda İstanbul'un muhtelif yerlerinde ve bazı kahvehanelerinde de daimî köçekler bulunur ve raks seyrini arzuliyanlar buralara gidebilirlerdi.

«Mamafih kışın bazı rakkaslar işsiz kalırlar ve bu zamanlarda sâkilik yapmak suretiyle geçinirler, kimi müşteriyi bir kadeh, kimisini bir meze, kimisini bir işve ile tatyip ederlerdi.

«Şair Nedim, devrinin kıyamet koparan raks meclislerinden birinde sarhoşluktan başı dönerek, sinirleri ra'şan mızrap darbeleri altında heyecandan heyecana geçip tahammül edemeyip kopan kanun telleri gibi muzmabil bir hal alarak divanın en güzel parçalrından biri olan şu rubaiyi söylemişti:

Rakkas, bu halet senin oyununda mıdır?
Âşıklarının günahı boynunda mıdır?
Doşmam şeb-i vaslına şeb-i râze gibi
Ey sîm beden, sabah koynunda mıdır?

RAKS (رقص) [*San.*] Sıçrayıp oynamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Raks; şarkın en eski eğlencelerinden biridir. Eğlence; şenlik; zamanına göre türlü bedîî vücut hareketleriyle

ifade edilmiş, oynıyanlarla seyredenler neşelenmiştir. Mahallî ve millî rakslar haricinde bir de şetareti şehvete, neş'eyi tahrike tebdil eden bir alaturka raks vardır ki eski İstanbul eğlenceleri arasında buna «Köçek oynatmak» denilir, bu türlü oyunculara «rakkas» adı verilirdi.

RAMAD (رماد) [*Sun.*] Müzehhipler altın döverken «tirşe» nin (altın varaklar arasına konan deri) kenarlarından dışarı taşan parçalara verilen addır. Ramad; Arapça ateşin külü demektir. Taşan altın parçaları küle benzediği için bu tâbir meydana gelmiştir.

RAMAZAN (رمضان) [*Tak.*] Kameri yani gökteki ay esasına dayanan aylardan dokuzuncu ayın adıdır. Remezan suretinde de kullanılan ramazan, takvimlerle vesikalarda «Ramazan-ı Şerif» suretinde yazıldığı gibi vesikalarda «ن=n» rümuzuyla dahi gösterilirdi. Muharrem ile başlıyan ve zilhicce ile sona eren bu ayların isimleri şöyledir: Muharrem, Safer, Rebiülevvel, Rebiülâhir, Cumadelûlâ, Cumadelâhire, Recep, Şaban, Ramazan, Şevval, Zilkide, Zilhicce. Eski vesikalarda ay isimleri olduğu gibi yazılmayıp bazılarının ilk, birtakımlarının da son harfleri yazıldığı için vesikalarda ramazan yerine son harfi olan (ن=n) harfi yazılır ve bundan vesikanın yazıldığı ayın adı ramazan olduğu anlaşılırdı.

«Kamus» da ramazanın izahı şöyledir:

«Müminlerin malûmudur ki mah-ı rûzedir (oruç ayıdır) ve ramazan tesmiyesinin veçhi budur ki vakta ki Araplar şuhuru (ayları) esma-i kadîmesinden (eski adlarından) tahvil eylediklerinde ol sene her ay ne mevsimde vâkı olduysa anınla tesmiye eylediler. Ramazanın eski lûgatte ismi (natık olup ol sene mevsim şiddet-i harre (sıcağın şiddetine) tesadüf eylemekle ramazan diye tesmiye eylediler. İndelbaaz (bir takıma göre) (رمض الصائم اذا اشتد حرجوفه) maddesinden, yahut hark mânasına olan remezden (remez; güneşin sıcaklığı kuma ve taşa tesir etmek, gün ziyadesiyle ısı olmak, kızgın yerde yalın ayak yürümekle ayak yanmak mânalarına gelir) me'huzdur. Sâimin (oruçlunun) günahlarını yakıp mahveylediği için ıtlak olundu. Ve ramazan lâfzı bazılar indinde Esma-i hüsnadan olmakla bu kavl eğer sahih ise müştak değildir, yahut gafir mânasına raci'dir ki zünubu (günahları) mahv ve izale edici demek olur. Bazı ulema, yalnızca «câe ramazan» (ramazan geldi) demeyi meneylediler. Belki câe şehr-i ramazan demek lâzımdır. «Zira ramazan Allah Taalâ'nın isimlerinden olduğu için ramazan demeyiniz. Ramazan ayı deyiniz» demek olan (لاتقولوا رمضان فان رمضان اسم من اسماء الله تعالى ولكن قولوا شهر رمضان) hadisi varid olmuştur. Lâkin Beyhaki bu hadisi taz'if eyledi ve hattâ ehadis-i sahihada sabittir ki (اذا جاء رمضان فتحت ابواب الجنة وغلقت ابواب النار وصفدت الشياطين) şeklinde hadis-i şerif varid olmuştur. Pes mücerreden iradı caizdir.»

Kameri aylardan yalnız ramazan Kur'an-ı Kerim'de «içinde Kur'an inzal edilen şehr-i ramazan» mealindeki (شهر رمضان الذى انزل فيه القرآن.) âyetinde geçtiği gibi Kur'an-ı Kerim'in mebde-i nüzûlü (indirilme başlangıcı) da ramazandadır. On yedisinde nüzûle başlamış, lüzum görüldükçe indirilmek suretiyle yirmi üç senede tamamlanmıştır. Müfessirlerden bazıları (شهر رمضان الذى الخ.) âyetini «orucun farziyyeti hakkında hüküm nâzil olan ramazan» diye tefsir etmişlerdir.

Mükellef bulunan her Müslümana ramazanda oruç tutmak farzdır. Orucun Arapçası olan (savm) ve (sıyam) imsâk (yeyip içmemek) mânasınadır. Istılahatta: «zaman-ı mahsusta veçh-i mahsus üzere eşya-yı mahsusadan imsâktir. Zaman-ı mahsus: Nehar-i şer'îden ibarettir ki tulû-i fecirden gurub-ı şemse kadar olan müddettir. Veçh-i mahsus: Niyetten, yani kasd-ı taat etmekten ibarettir. Eşya-yı mahsusa: Ekl ü şürp ve vika' gibi şeylerdir.»

Rahmetli Hacı Zihni Efendi (ölümü 1913) «Nimet ül-İslâm» adlı eserinin «Kitab-üssavm» ında oruç için diyor ki:

«Savm, a'mal-i saire gibi zâhir değil, bir sırr-ı bâtındır. Anın için sair İslâmî amellerden Cenab-ı Hakk'a halisiyyet nispetiyle mütemeyyizdir ki ehadis-i İlâhiyyede (كل عمل ابن آدم له الصيام فهو لى وانا اجزى به) varid olmuştur.»

Ramazan orucu Hicretin ikinci senesinde farz olmuştur. Farziyyeti hakkındaki İlâhî hüküm için «Tefsir-i Hazin» de Bedir gazvesinden bir ay ve bir kaç gün evvel nüzûl etti denilmesine, Bedir gazası ise ramazanın on yedisinde vukua gelmesine göre ramazan orucu Hicretin ikinci senesi şabanının başlarında farzolmuş demektir.

Ramazan orucunun farziyyeti ayın görünmesiyle ve bitimi de şevval ayı hilâlinin görünmesiyle başlayıp sona erdiği için eskiden ramazan ve şevval ayları büyük bir dikkat ve ihtimam ile taraasut edilir ve görülmek kabil olduğu takdirde Kadı huzurunda şahadet edilerek çıkan hüküm üzerine ramazan ve bayram davullarla halka ilân edilirdi.

İslâm fakihları (صوموا لرويته وافطروا لرويته فان غم عليكم فاكملوا شعبان ثلاثين) hadis-i şerifinin sâhirine temessük ile ehl-i tevkitin (heyet

erbabının) kavline itibar etmemişlerdir. Şafiî ulemasından İmam Sebkî bir eserinde heyet (kozmoğrafya) erbabının hesab-ı kat'î olacağından kabulüne meyl göstermiş ise de mütalâası makbul olamamıştır. Şimdi takvimlere itibar edilerek tespit olunan günler ramazan ve bayram sayılır.

Ramazanda beş vakit namazdan başka «Teravih» de kılınır. Teravih; ramazanın ilk gecesinden itibaren kılınmağa başlar.

Hacı Zihni Efendi «Kitab-üs-Salât» da teravih için şöyle diyor:

«Teravih; tervih'in cem'idir. Tervih; nefsi rahatlandırmaktır. Anın bina-i merresi olan (tervihe) ramazan gecelerine mahsus olan namazın her dört rek'atına ıtlak olunmuştur ki anı bir tervih takip etmekte yani her dört rek'atta bir oturup istirahat olunmaktadır.»

Cenab-ı Peygamber teravih namazlarını ekseriyetle 8 yahut 12 ve iki defa 20 rek'at olarak kıldıkları, iptida cemaatle, sonra münferiden eda ettikleri rivayet olunur. Teravih ashabın iemaiyle yirmi rek'attır. Cemaatle kılınması Hazret-i Ömer zamanında başlamıştır. 1908 Temmuz İnkılâbı'na kadar devlet ricaliyle zenginlerin konaklarında ramazan imamı bulundurulur, cami ve mesçitler gibi konaklarda da cemaatle kılınırdı. Bazı camilerde «Hatim» ile namaz kıldıran yani her rek'atte bir sayfa okumak suretiyle ramazan içinde Kur'anı tamamlıyan imamlar vardı. Çok az ve ekseriya Kadir gecelerine mahsus olmak üzere bir gecede hatimle teravih namazı kıldıranlar da bulunurdu. Fakat cemaatin çoğu kısa âyetlerle çabuk kıldırılan yerlere rağbet ederler, hatimle kıldırılan yerlere sofular giderlerdi. Son zamanlarda hatimle kıldıranlar eskiden bir gecede hatimle kıldıranlar gibi azalmıştır.

Ramazanda minarelerde kandiller yakılır, mahyalar kurulduğu gibi eskiden kandil de uçurulurdu.

Eskiden ramazan mahalle bekçisinin davuluyle ilân edilir, sahura da yine onunla kaldırılırdı. Yakın vakitlere kadar ramazan gecelerinde mahalleler arasında dolaşan ve:

Yeni Cami direk ister
Söylemeğe gürek ister
Benim karnım toktur amma
Arkadaşım börek ister

gibi yâveler söyliyerek bahşiş istiyen davulcular, bekçiler vardı.

İstanbul'un eski ramazanlarının daha başka hususiyyetleri de vardı. Sergiler ve Direklerarası gezintileri bu cümledendir. Sergiler cami aviularında kurulurdu. En mühimmi Beyazıt, ikinci derecedeki de Fatih Camii avlusu dii. Beyazıt Camiinin şadırvan avlusunda kurulan sergilerde Hint'den Yemen'den ve başka yerlerden getirilen şeyler teşhir olunurdu. Bunların içinde Rejinin tütün sergisi bulunduğu gibi tespihçi ve ağızlıkçıların tespih ve ağızlık, şekercilerin şeker ve şekerleme, baharatçıların türlü baharat sergileri vardı. Tespih ve ağızlıkçı sergilerindeki iskemlelere oturup tespih ve ağızlık alan, sergiye uğrıyan dostlarına tespih ve ağızlık hediyye eden büyük devlet adamları da görülürdü.

Hemen ramazana mahsus şeylerden biri de «Güllâç»tı Mevlevihane ve Silivrikapı'ları arasındaki imalâthanelerde yapılan güllâç, büyük küfelere konulur, küfenin gıcırtısına ayak uydurup adım atan adamların sırtında Asmaaltına naklolunurdu. Renkli sazlarla bağlanmış ve elvan kâğıtlarla süslenmiş hattâ bazılarının üstüne onluk aynalar takılmış olan güllâç demetleri taraf taraf asılınca bulunduğu dükkânlar üstad Tahir Olgun'un (ölümü 1951) (Mahfil, adet 11, 1339 ramazanına mahsus nüsha) dediği gibi muamma askısı asılmış kahvehanelere dönerdi.

İkindi ile akşam arasında kadın erkek çoğu yaya, bir kısmı arabalarla Şehzadebaşı'ndaki Direklerarası'nda bir aşağı bir yukarı yapılan gezinti de İstanbul ramazanının eski zevklerindendi. Gençler ve o zaman kadınlar kapalı oldukları için ancak güzel bir endam görmek merakında olanlar bu fırsatı kaçırmazlardı. Direklerarası'nın bir hususiyyeti de tiyatroların siklet merkezi olması idi. Onun için burası gündüz gibi gece de sahura kadar halk ile dolup taşardı.

Ramazanın kendine mahsus hususiyyetlerinden biri de iftardır. Eski iftarlar pek parlaktı. Nazırların, büyük devlet memurlarının hepsinde herkese açık olan iftar sofraları kurulurdu. İftarda evvelâ ortaya içinde reçeller, peynirler, aimitler, pideler, pastırma ve sucuklar yerleştirilmiş göz alıcı ve iştiha açıcı manzarasiyle iftar tepsisi konulurdu. Top atılıp bunlarla iftar edildikten sonra kalkılır, kahveler, çubuklar içilir ve akşam namazı kılınır, badehu sofranın başına geçilerek çorbasından tatlısına kadar türlü yemekler yenirdi. (Bak: İftar)

İftarların bir de cami ve türbelerde yapılanları vardı. Akşam ezanından evvel Ayasofya Camii'ne, yahut Eyüp'te Hazret-i Halid'in türbesine gidilir, oralarda kayyum ve türbedarların verdikleri su ile iftar edildikten sonra akşam namazı kılınır, sonra dışarı çıkılıp aşçı dükkânlarından birinde yemek yenilirdi.

Diş kirası da eski ramazanların âdetlerinden biri idi. Büyüklerin sofralarında iftar eden misafirlere ikram edildiği gibi fukara takımına biraz para da verilirdi. İşte bu paraya da «diş kirası» denilirdi. (Bak: Diş kirası).

Yeniçeri devrinde ramazanda yapılan «Hırka-i Saadet Ziyareti» gününde yeniçerilere saray matbahından (baklava dağıtılırdı.

Sad şükr gelen mah-ı şerif-i ramazandır
Hakkın niam-ı rahmeti mebzul-i cihandır
Açıldı yine murassa' dervaza-ı gufran
Haktan taleb-i mağfirete nakt ü zamandır
Enderunlu Vasıf

Geldi çattı yine küştl-i hilâl-i ramazan
Suk u rahmette ucuzlandı meta-ı gufran
Seyyid Vehbi

RAMAZANİYYE (رمضانيه) [*Ede.*] «Teşbib» inde ramazan münasebetiyle yazılan kasideye verilen addır. Eski şairler ramazanı muhtelif vesilelerle şiirlerinde kullandıkları gibi başta Padişah'lar olmak üzere para alabileceklerini ümidettikleri adamlara bahariye, sayfiye, şitaiyé, iydiye ve diğer vesilelerle beraber ramazaniyye de yazarlardı.

Divan şairleri içinde en çok ramazaniyye yazan Enderunlu Fâzıl'dır. Divanının kasideler kısmına Üçüncü Selim'e yazdığı ramazaniyye ile başlıyan Fâzıl, Padişah'a daha üç dört ramazaniyyeden başka sırasiyle Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'ya iki tane, yine Sadrazam İsmail Paşa'ya, Padişah'ın başkâtibi Ahmet Efendiye, Reis-ül-Küttap Mehmet Raşit Efendi'ye, Kethüda-yı Sadr-ı Âli İbrahim Efendi'ye, Hazine Kethüdası Salih Bey'e, Reis-ül-Küttap Galip Efendi'ye, Kethüda-yı Sadr-ı Âli Mustafa Refik Efendi'ye ve nihayet Beyhan Sultan'a olmak üzere ramazaniyyeler yazmıştır.

Ramazaniyyelerin en meşhur ve parlağı Sâbit'in Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa'ya yazdığı ramazaniyyedir. Ona nazire olarak Sünbülzade Vehbi'nin ramazaniyyesi kıymetli olduğu gibi Enderunlu Vasıf'ın ramazaniyyesi de o vaktin içtimaiyatını anlattığı için ehemmiyetlidir. Öteki şairlerin ramazaniyyelerinde de güzel parçalar vardır. Sâbit'in ramazaniyyesi:

Kaldırır keffe-i mizanını nar-i şeytan
İhtisap emrine bed' etti mübarek ramazan
Yevm-i şek sohbetine şıra sıkarken yaran
Sıkboğaz etti tutup şahne-i şehr-i ramazan
Yıldızı düştü siyehkâre-i mina nuşun
Sanma kandil uçurur kayyam-ı seyyarefeşan
Alınır mı ramazan sofilerinden Mushaf
Rahlenin nevbetini beklemeyince insan
Etti mahiyye berat-ı hasenatı tecdit
Sığanup girdi zerefşanlığa kandilciyan
Kubbe kandilleri daire-i halkâri
Zu-i kâşâne-i taate zerendud-ı tüvan
Olda her eami-i zibende birer harman-i nür
Silme mikyali kanadil zücac-ı rahşan
Kalb-i mümin gibi mescid müteselli ma'mur
Dil-i fâsik gibi meyhane harab ü viran
Donanup âl akideyle şeker tablaları
Etti her küşe-i İstanbul'u sük-i Mercan
Can verir rahat-i halkume esir-i helva
Gelse efsürdeği-i savm ile halkumune can
Biri rindin mitvezade komaş helvasın
Şâh-ı misvake bedel eyledi idhal-t dehan
Elde işkembe fener arkada zenbil-i sahur
Gece faslında şikemharelerindir seyran
Vakt-i imsâkteki micmere-i anberden
Hoştur âlüfteye iftârda bir lâle duhan
Kadeh i rıtl-ı giran mertebesi keyf verir
Kahve âşâme ağır kahve ile bir fincan
Her mekân üstüne iftârda tercih olunur
Nağme-i nerm ile âheng-i dügâh-i dendan
Bu da bu şehr-i azimin berekâtındandır
Fukarasında da ârâste hân-ı elvan
Matbah-ı rüzeyi miftah-ı akideyle açar
Feth-i rüz'ye bakan ağzı mühürlü rindan
Mumdur şevket-i İslâmı gören şem'-i asel
Etmiye meşcide iyman getirüp ref'-i benan
Her menar oldu birer şâtır-ı zerrine kemer
Sadr-ı âlinin ola tâki rikâbında revan
Kubbe-i kıblenişinan-ı Muhammet Paşa
Leylet-ül-Kadr-i kerem iyd-i sabah-ı ihsan
Ahdının bir günüdür mevsim-i iyd-i ekber
Gününün bir gicesidir şeb-i kadr-i ramazan
Âb-ı ikram-ı hayat-ı ulema-yı a'lam
Bâb-ı in'amı medar-ı vüzera-i zişan
Şive-i şâhid-i ihsanına dünya meftun
Rütbe-i dâniş-i irfanına âlem hayran
Lütf ü ikbal ile ihsan ü teveccühleridir
Kıbleden kendüye mihrab eden rugerdan
Şeref-i cûdde Hâtem gibi meşhur-ı enam
Hüner-i tirde Rüstem gibi ma'ruf-ı cihan
Vardı bir menzile kim Tozkoparan merhumun
Şöhret-i namını bastırdı gubar-ı nisyan
Çeşm-i hışm ile nigâh etse eğer mercana
Kehrüba gibi olur haste-i renc-i niran
Kehrübaya nazer-ı atıfet etse amma'
Benzinin kanı gelüp kesbeder reng-i mercan
Genc-i Hüsrev kef-i cûdunda bir avuç mangır
Tâc-ı Cem dîde-i kadrinde külâh-ı jincan
Han-ı cûdundan alur kâse-i hayret tâyin
Havz-ı lütfünden olur küze-i hacet mel'an
Şâire hüsn ü teveccühleri in'ame delil
Lütf-i mazmune tebessümleri ihsane nişan

Hoş kumaş-ı suhanı ziver-i bazar idelim
Hiç söz satmağa girmez ele böyle ezman
Padişeh fâzıl ü ehl-i dil ü mazmun-şinas
Vüzera kâmil ü sahib hüner ü nadiredan
Ne zaman görse gerek hayy-ı meta-ı suhanı
Bu revagişte iden kizb ile dava yı zeban
Böyle bazarda kim eylemiyen istiftah
Ne zaman açsa gerek sûk-i meanide dükân
Dide-i bahtı açıldı yine erbab-i dilin
Eyledi kevkeb-i dürrî gibi çeşmi lemean
Ey haridar-ı hüner sadr-ı ehall perver
Sensin eyyam-ı telâfi-i zaman-ı hüsran
Kasd-ı ecr ile seni sâim iken medhettim
Şevklendirdi derunandaki nar-ı iyman
Sende âsar-ı vera', sende nişan-ı takva
Sende envâ'-ı edep, sende sunuf-ı erkân
Postunan sahibini çekti kadimî sadre
Kutb-ı aktab-ı velâyet mi değil Ahmet Han
Her ser-i mayana diba-yı vezaret lâyık
Her bir engüştâne bir mühr-i sadaret şayan
Sadr-ı divana bu âragişi kim vermiştir
İşte selâf-ı kiram işte kibar-ı divan
Tutalım iktei bir hil'atın eczası imiş
Çıkamaz sadr-ı giribane tıraz-ı dâman
Cevher-i saykalı var her ikisinde amma
Bir midir kesmede sikkin ile tig-i berran
Tutalım iktei bir kârda şirkette imiş
Safha-i âhene âyine verir mi meydan
Sen haridar-ı tefarık-ı kemal olduğuna
Ba yeter ârif-i agâha delil ü bürhan
Yükletâp taze kumaş-ı Haleb-i mânayı
Geldi İstanbul'a şehbender-i şehr-i irfan
Mucid-i vâdi-i nev, muhterî-i tarz-i cedid
Muşikâf-ı kalem-i nadire üstad-ı cihan
Farzdır rûze gibi mükerem ü mer'î tutmak
Geldi bir kadri büyük, zâti mübarek mihman
Şi'r-i garandan el kesmek için edirikler
Düzdü teftişe buyur ustaya kat'î ferman
Şuaradan mütesairleri temyiz eyler
Ayrılır gayrı ısırgan dikeninden reyhan
Kaldırım taşları altında gürür şâir var
Dümen âlûde-i çirkâb-ı dehan-ı hezeyan
Tartılır bulsa Odun iskelesi hammalı
Bir sebükmağze ağır şair-i sencide beyan
Tafreğâh-ı heseyana gelicek her birinin
Gürzü var dest-i sakilinde beşer yüz batman
Vezn olundukta devavin-i sakil-i suhanı
Rûz-i mahşerde neler çekse gerektir mizan
Bu da amma suhan erbabına ihsanındır
Binevalar düşeler pâyine üftan hizan
Bu da dânalara bir lûtf-i firavanındır
Marifet semtine ölçü milline şahs-ı nâdan
Vâiz-i mükeir-i kürsü gibi bir söz kaldı
Diyelim sonra dua eyliyelim bîpâyan
Esb-i hırsı çekeriz âhur-ı istiğnaye
Semt-i cerre boşanır eylesek ırha-ı inan
Kösteği kırsa da mazurdur ol mâna da
Köhne tâbend-i tevekkülde durur mu hayvan
Kocalıkta silinüp arpalığı nâçardır
Kaldı istabl-ı riyazette ne arpa ne saman
Sâbitâ şimdi mübarek ramazan günleridir
Âç dâvacı gibi eyleme fergad ü figan
Rûze-i fakr akabinde geliyor iyd-i gına
Fıtra-i vâcibe-i himmete yok mu imkân
Nitekim her sene zignetle gelüp mah-ı sıyam
İder her küşe-i dünyayı çeragan-ı cihan
Sadr-ı âli-i keremkârın ola hemvare
Günü iyd u gecesi leyle-i Kadr-i ramazan
Kendi her Fitre her Edhade selâmette ola
Düşmanı var ise koç başına olsun kurban

Sabit

RAMAZANİYYE-İ HALVETİYYE (رمضانيهٔ خلوتيه) [*Sof.*] Halvetî tarikatinin üçüncü şubesini teşkil eden «Ahmediyye-i Halvetiyye» nin kollarından birinin adıdır.

Kurucusu Şeyh Ramazaneddin Mahfi'ye nispetle bu adı almıştır. Şeyh Ramazaneddin-i Mahfi Efendi 949 (1542-43) senesinde Afyon'da doğmuştur. Ramazan - üd - din - ül - Mahfi diye şöhret bulmuştur. Memleketinde tahsilden sonra (Şeyh Kasım Çelebi) den inabe almış ve İstanbul'a gelerek Koca Mustafa Paşa semtinde Bezistanî Hoca Hüsrev Bey'in yaptırdığı zaviyede post nişin olmuştur. 1025 (1616) da ölmüş ve zaviyenin hatiresine gömülmüştür. Vekarlı bir zattı. Rüya tâbirinde zamanın İbn-i Sirini idi. Aynı zamanda şairdi. Güzel ilâhileri vardır.

İlâhilerinden birinin matlaı şudur:

(Mahfi) bu günü gözleyüp
Girdi yola aşk özleyüp
Âşıkları ceç eyleyüp
Gitsün bugün hû, hû, deyü

Ramazaniyye-i Halvetiyye'den Cihangiriyye, Bahuriyye, Raufiyye, Cerrahiyye, Hayatiyye kolları kurulmuştur.

RAMAZAN TAHVİLÂTI (رمضان تحويلاتى) [*Mal.*] Mahmut Nedim Paşa'nın sadareti zamanında iç ve dış borç, faiz ve re'sülmal tediyatının beş sene müddetle yarısına indirildiğine ve öteki yarısının % 5 faizli tahville ödeneceğine dair alınan karar münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. 35 milyon liralık % 5 faizli olan bu tahviller için 30 ramazan 1292 (1875) tarihli bir kanun çıkarıldığından bu ad verilmiştir. «Tecil i düyun» adiyle Maliye tarihine geçen bu muamele memleket içiyle beraber Avrupa'da bilhassa alacaklılar arasında

pek fena bir tesir hâsıl etmiş, devletin malî itibarını sıfıra indirmişti.

RAMPA (رامپه) [*Bah.*] Kızaklara yerleştirilen takozları biribirine veya yekdiğerine kenetlemekte kullanılan uçları eğritilmiş ve sivritilmiş demirlere verilen addır. Bir geminin lâyıkıyle yanaşmasına müsait olmıyan her hangi bir sahil veya mevki ile gemi arasında doğrudan doğruya irtibat temin edebilmek için konan ve iskele makamında kullanılan dubalara veya sallara da bu ad verilir.

RAMPA BALTASI (رامپه بالطه‌سی) [*Bah.*] Rampacıların kullandıkları ve palaskalarına astıkları iki yüzlü ve kısa saplı bir nevi balta adıdır.

RAMPACI (رامپه‌جی) [*Bah.*] Eski deniz harblerinde yakından dövüşerek zaptedilmek istenilen bir düşman gemisine hücumla borda bordaya gelindiği sırada düşman gemisindeki efradın vuku bulacak hücumunu men' için güverteye yayılan silâh endazlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

RAMPA ETMEK (رامپه ایتمك) [*Bah.*] Geminin iskele veya bir gemiye yanaşması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yelkencilik devrinin deniz harblerinde gemiler biribirlerine rampa ederler ve iki taraf biribirlerine girerlerdi.

Postaya başladılar rampa edüp esmara
Şanki safra alıyor idi gemi ambara
Lâ

RAMPA HARBESİ (رامپه حربه‌سی) [*Bah.*] Eski deniz harblerinde rampa esnasındaki hücumları def' için bumbarlara nezaret eden efradın kullandıkları üç köşeli çelikten yapılmış ağaç saplı süngülere verilen addır.

RAMPA ALMAK (رامپه آلمق) [*Bah.*] Eski deniz harblerinde yakından dövüşerek zaptedilmek istenilen bir düşman gemisi üzerine hücumla borda bordaya gelip bağlamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu esnada düşman gemisinden vuku bulacak efrat hücumunu men' için güverteye efrat yayılır ve bunlara da «rampacı» denilirdi.

RANDA (رانده) [*Bah.*] Geminin en geride bulunan yelkenine verilen addır. Umumiyetle yarım serenler üzerine açılan yelkenlere denirse de bunlar ayrı ayrı isim alırlar.

RANDA İSKOTASI (رانده اسقوتله‌سی) [*Bah.*] Randanın iskota yakasını bombanın cundasına gelmek üzere bombanın cundasında bulunan bastikadan iskota yakasına bağlanan halatın adıdır.

RANDA İSTİNGASI (رانده استینگه‌سی) [*Bah.*] Randa yelkenini boğuk sarmak için kullanılan selviçelere verilen addır. Cunda, çatal, bel, etek adlariyle biribirlerinden ayırt edilirdi.

RASTIK (راستیق) [*San.*] Kadınların antimon tozundan kaşlarına sürdükleri siyah renk ve boyanın adıdır. Rastık, kına ile karıştırılarak saçlara sürülürse kestane rengi olur.

Itr-ı şahi süre ol ebruye
Rastıklar çeke ol ebruye
Fâzıl

RAŞA (راشا) [*Giy.*] Eskiden bir nevi Nemçe (Avusturya) kumaşına verilen addır.

RAŞİDİYYE (راشدیه) [*Sof.*] Şazeliyye tarikati şubelerinden Zerukiyye'nin bir kolunun adıdır. Eb-ül-Abbas Ahmet bin Yusuf-ür-Raşidiyy-ül-Malyani tarafından kurulmuştur. Kurucunun ölümü 927 (1520-21) senesindedir. Bunun da Gaziyye adlı bir kolu vardır.

RAÛFİYYE (رؤفیه) [*Sof.*] Halvetî tarikatinin üçüncü şubesini teşkil eden «Ahmediyye-i Halvetiyye» nin kollarından «Ramazaniyye-i Halvetiyye» nin ayrı bir kolunun adıdır. Kurucusu Şeyh Seyyid Ahmet Rifai'ye nispetle bu adı almıştır. Raufî Efendi 1068 (1657-58) de doğmuştur. Üsküdar'da doğduğu rivayet olunur. Medrese tahsilinden sonra Üsküdar'da Kapı ağası müderrisliğine tâyin olunmuş, «Salacak»da Sinan Paşa Camii'nde imamlık ve hatiplik yapmıştır. Köstendilli Esseyyid Ali Alâeddin Efendi'den hilâfet aldıktan sonra camiin civarındaki tevhithânede tarikatini yaymağa koyulan ve 102 sene gibi uzun bir ömür yaşıyan Ahmet Rufaî Efendi'nin ölümü 1170 (1756-57) senesinde, mezarı da camiin hatiresindedir. Şöhretten kaçındığı halde zamanın padişahı Üçüncü Sultan Osman birkaç defa ziyaretine gelmiş, duasını almıştır. «Kurret-ül-Uyun» adlı Türkçe bir risalesiyle altmış altı meclis üzerine mürettep Arapça (Mecalis) isimli başka bir eseri, şair olduğu için divanı vardır.

İlâhilerinden birinin maktaı şudur:

Çalış (Raufi) lem'a al
Gitsün zümirtnden cidal
Gel vahdetin bahrına dal
Ummana gel tevhid ile

RÂVİ (راوی) [*Hadis*] Bir hadisi senetlerini zikrederek nakleden hakkında kullanılır

bir tâbirdir. Bunun yerine «nâkil» de kullanılır. Cem'i rüvat'tır.

RAVZA (روضه) [*Hal.*] Mecaz yoliyle Cennet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça Ravza, sulak çayır; türlü nebat ve eşcarı (ağaç) olan bahçe demektir.

Ravza-i hâk-i derin bağ değil cennettir
Kim ki cennet diler ol ravzada me'va eyler
Fuzuli

§ [*Mus.*] Eskiden çalınan telli sazlardan birinin adıdır. «Çartar» a benzerdi. Onun gibi perdeli idi. Yalnız «çartar» isminden de anlaşıldığı gibi dört telli iken «ravza» beş telli idi. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde (cilt 1, sayfa 637) «Mucit ve üstad-ı kâmilleri Arapkirli Şükrullah Bey'dir. Karib-ül-ahddir» diyor ve «levendane bir saz» olduğunu da ilâve ediyor.

RAVZA-İ MUTAHHARE (روضهٔ مطهره) [*Hal.*] Cenab-ı Peygamber'in kabr-i şerifi (mezarı) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ravza-i Nebî» de kullanılır. Ravza; bahçe, cennet demektir.

RAVZA-İ NEBİ (روضهٔ نبی) [*Hal.*] Cenab-ı Peygamber'in kabr-i şerifi (mezarı) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ravza-i Mutahhare» de kullanılır. Ravza; bahçe, cennet demektir.

Git vatan Kâbe'de siyaha bürün
Bir kolun Ravza-i Nebî'ye uzat
Birini Kerbelâ'da Meşhede at
Kâinata bu heyetinle görün
Namık Kemal

RAVZA-İ RIDVAN (روضهٔ رضوان) [*Hal.*] Cennet yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Hur u Kevserden ki derler Ravza-i Rıdvan'da var
Sakî-i gülçehre vü câm-ı muzaffadır garaz
Fuzuli

RAYET (رایت) [*İda.*] Sancak, bayrak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Padişahların bayraklarına «Sancak-ı Hümayun» denildiği gibi «Rayet-i Hümayun» da denilirdi. Cem'i rayat'tır.

Düşmez yedd-i Mevlâda duran râyetimizdir
Her fecr-i müebbed ki doğar her dağımızdan
Mithat Cemal Kuntay

RAYİÇ ZAHİRESİ (رایج ذخیره‌سی) [*İda.*] Devletçe harb ve diğer vesilelerle ve tâyin olunan fiatla çiftçilerden satın alınan bubuat (buğday ve saire) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «mubayaat zahiresi» de denilirdi. İhtiyaca göre satın alma muamelesi memurlar vasıtasiyle yapılırdı.

REAYA (رعایا) [*İda.*] Hükümete itaat eden ve vergi veren halk mânasına gelen raiyyetin cem'idir. Raiyyet yahut raiyye alelıtlak tebaa demektir. Osmanlılarda bir zamanlar İslâm olsun olmasın bütün tebaaya reaya, halk arasında reaya denilirken sonraları yalnız gayr-i müslimlere hasr ve tahsis edilmiştir.

İslâm memleketlerinde yerleşen gayr-i müslimlere «ehl-i zimmet» yahut bir kelime ile «zimmî» denilirdi. Böyle denilmesi «zimmet» tâbirinin lûgat mânası gibi bunların cizye vermelerine karşılık can, ırz ve mallarının muhafazası İslâmlar tarafından zimmet farizası sayılması sebebiyledir.

Hazret-i Muhammed tarafından bu münasebetle gayr-i müslimlere ahidnameler verildiği gibi Hulefa-yi Raşidîn ve hattâ (Halit ibn-i Velid) gibi büyük kumandanlar tarafından da aynı şekilde ahidnameler verilmiştir.

Hulefa-yi Raşidîn fütuhat için ordular gönderdikçe gayr-i müslimlere ve hassaten rahiplerine iyi muamelede bulunulmasını kumandanlarına tavsiye ederlerdi. Şehir ve köyler halkı sulh teklif ederlerse teklifleri kabul olunur, nüfuslarına göre tâyin olunan vergiye mukabil himayeleri deruhde edilirdi. Verginin miktariyle nevileri halin icabına ve taraflar arasında vuku bulan anlaşmaya göre değişirdi. Her sulhun kendisine göre bir takım şartları vardı. Fakat hepsinde ehl-i zimmetin himaye ve sıyaneti, başkaları tarafından uğrıyacakları taarruzun def' ve izalesi şartı esas olarak bulunurdu. Bununla beraber zimmîler cizyeyi vermemiye kalkarlarsa himaye görmedikleri gibi İslâmlarda da kendilerini himayeye mani bir hal meydana selirse ehl-i zimmet de vergi vermezdi.

Hilâfet Emevîlere geçtikten sonra da bu hal devam etmiştir. Yalnız Emevîler saltanatlarını büyüttükleri için vergi hususunda bir parça ağır davranmağa başlamışlardı.

Reayalığı kabul eden gayr-i müslimlere fevkalâde bir sebep olmadıkça şiddetli muamele yapılmaz, İslâm olmaları için de hiç tazyikte bulunulmazdı.

Emevîlerde devlet muameleleri gereği gibi meydana geldiği için gayr-i müslimleri bir takım işlerde istihdam bile etmişlerdi. Hesap ve kitap bilenler «Divan» da çalışırlar ve bu sayede refah içinde yaşarlardı. Abbasîlerle diğer İslâm devletlerinde de reaya hakkındaki muamele bu suretle cereyan etmiştir.

Osmanlılar fethettikleri yerlerdeki halktan İslâm olmak istemiyenleri devlete vergi vermek şartiyle yerlerinde bırakmışlar ve mal, mülk, ırz ve canlarının muhafazasını tekeffül etmişlerdir.

Hıristiyanlar, Osmanlıların tebaası, reayası olarak yerlerinde kalıyorlar, askerlikten de muaf bulunuyorlardı. Bunun içindir ki Türkler vatanlarını muhafaza kasdiyle dövüşerek kanlarını dökerken onlar beri tarafta rahat ve huzur içinde vakit geçirmekte ve servetleri gibi nüfusları da artmakta idi.

Reayanın, Müslümanlardan fazla olarak, verdikleri başlıca vergi cizye idi. Kendilerinden ara sıra da avarız akçası alınırdı. Öşür, ağnam, değirmen ve saire resimlerinin ödenmesi hususunda Müslümanlarla aralarında fark yoktu.

Cizye; edna, evsat, âlâ itibariyle her birinden on, yirmi, otuz akça alınırdı. Edna, evsat, âlâ itibarî fakir, orta halli, zengin mânalarına gelirdi. Üçüncü Murat zamanında müskirata da resim vazedilince reaya şikâyet ettiler, bu resimlerin ayrıca alınmıyarak cizyeye ilâvesini istediler. Bunun üzerine fakirden on beş, orta halliden otuz, zenginden de kırk beş akça alınmağa başlandı. Mamafih bu her yerde bir değildi. Yer yer değişirdi. Cizye sonradan «bedeli askerî» adını almış ve 1908 Temmuz İnkılâbı üzerine Hıristiyanlardan da asker alınması takarrür ederek o da lâğvedilmiştir.

Avarız akçası ekseriya harbin gösterdiği lüzum ve zaruret üzerine ve muvakkat olarak tarh ve istifa olunurdu. İlk zamanlarda Yavuz ve Kanunî devirlerinde muvakkat mahiyyette olan bu vergi sonraları hâsıl olan malî zaruret dolayısiyle daimî bir hale konulmuş ve emlâk vergilerine zamimeten istifa kılınmıştır.

Reaya'nın bedenî olarak ifa ettikleri vazife Yeniçeri ocağına kaydedilmek üzere her sene ileri gelenlerinin mahdut miktarda alınan çocuklariyle gemilerde kürekçilik yapmak için tedarik olunan gençlerden ibaretti. İstiyerek sipahi olanlar ve ordunun sevk ve hareketini kolaylaştırmak için yol ve köprülerin inşa ve tamirinde istihdam olunanlar da olmuştur.

Yeniçeriliğe alınanlar İslâm terbiyesi görüyor ve Müslüman olarak istidatlarına göre büyük büyük makamlar işgal eyliyorlardı Her dört evden birer tane olmak üzere tedarik olunan kürekçiler muvakkat bir zaman için bu vazifede kullanılırlar ve kendileri bu işi gördükçe günde onar akça ücret alırlardı. Sipahi olanlarla yolların tamiratında istihdam olunanlar da vergi mükellefiyyetlerinden kurtulmak suretiyle bu hizmetleri mukabilinde istifade eylerlerdi.

Reayanın defterleri divanda muhafaza olunurdu. Otuz yılda bir tahrir yapılarak tutulacak defterlerin hükümet merkezine gönderilmesi kanun icabındandı.

Sadrazam Lûtfi Paşa « Asafname » sinin (Tedbir-i reaya babında) (sayfa 24) bu bapta şu malûmatı veriyor:

«Reayanın defatiri defter-i divanda mazbuttur. Otuz yılda bir tahrir olunub mürde (ölü) ve mariz (illetli) çıkıb tekrar yazılmak gerektir. Amma eski defter noksan olmamak üzere gerek bir yerin reayası Neuzu billâhi Taalâ zulümden kaçıb bir ahar yere gitseler yine ol yerin hâkimi anları eski mekânlarına irca' ettirib yine göndermek gerektir. Ta ki memleket reayası harabolmıya »

Peksimet pahası olmak üzere Yavuz Sultan Selim tarafından alınmış olan avarız akçasının da arttırılmamasını yine Lûtfi Paşa (sayfa 25) söylüyor: «Reayadan avarız alınmak dört beş yılda bir yirmişer akça ihdas olundu. Merhum Sultan Selim Han zamanında bir kere oldu. Dört beş yılda bir yirmişer akça alınmıştır. Peksimet pahası için re'y olunmuş idi. Lâkin makul nesne değildir. Amma her yıl olmamak gerek. Ta ki anlara güç gelmiye.»

Reayadan hizmeti görülenlere timar verilir ve timar elde etmek suretiyle sipahi kaydolunurlar, emsali timar sahipleri gibi tekâlîften muafiyyet kazanırlardı. Devlet varidatına noksan tari olmamak için (Asafname, sayfa 18) «Reayadan olup ata ve dededen sipahi zade olmıyanları iptidadan sipahi etmede dayanmak gerektir. Maazallah ol kapı açılınca herkes raiyyetlikten kaçıb sipahi olmak lâzımgelir. Raiyyet kalmayınca irad-ı padişahi kıllet bulur» mütalâasını da haklı olarak ileri sürüyor.

Kanunî tarafından vaz' ve Ahmed-i evvel tarafından teyit ve ikmal olunan (Kanun-ı reaya) tebaanın timar ve zeamet sahiplerine ödiyecekleri vergiyi tâyin etmiştir. Bu vergi ve rüsum şu suretle icmal edilebilir: Emlâk vergisi; (resm-i çift, resm-i dönüm), müteehhil olmıyanlar vergisi; (resm-i mücerred), evlilik vergisi; (resm-i arus), koyun vergisi; (resm-i ağnam), otlak vergisi; (resm-i otlak), kışlak vergisi; (resm-i kışlak), arı vergisi; (resm-i kovan), değirmen vergisi; (resm-i âsiyap), tütün vergisi; (resm-i duhan), esir vegisi; (resm-i esiran), dâvalardan alınacak resim; (resm-i kaza). Cizye, Haraç, öşür ve cerimeler ilâve olunacak olursa reayanın tediyesiyle mükellef oldukları rüsum hakkında tam değilse bile kâfi derecede bir fikir edinilmiş olur.

Sonraları tekalif arttırılmış, eyalet valilerinin, timar ve zeamet mutasarrıflariyle mül-

tezimlerin zulmü baş göstermiştir. Bunun içindir ki (Koçi Bey) padişaha takdim ettiği meşhur risalesinde (sayfa 64) diyor ki: «Saadetlü ve Devletlü Hakan-ı Sikender haşmet hazretlerinin zamir-i tabnak-i münevverlerine nihan olmıya ki 990 tarihine gelince reaya fukarasından her bir nefer başına kırkar akça ve ellişer akça cizye ve kırkar akça hane avarızı ve iki koyundan bir akça resm-i ganem alınıb ziyade alınmazdı. Ancak mübaşir olanlar cizyeden ve hane avarızından ikişer ve üçer gayeti beşer akça gulâmiyye namiyle alıb tecavüze kimsenin zöhresi yoğ idi ve havass-ı Hümayun yazusu iki bin dört yüz kırk bir yük akça olub ümena ve ummalden ekal mertebede yazusu tahsil olunsa ol meblâğ akça hâsıl olub dâhil-i hazine olurdu. Hâlâ ulûfeli kul taifesi ziyade olub, kul ziyade oldukça masraf ziyade olub, masraf ziyade oldukça teklif ziyade olub, teklif ziyade oldukça reayaya taadi ziyade olup âlem harap olmuştur. Mukaddema kırkar ellişer akça alınan hane cizyeden şimdi yalnız mirî için her bir neferden ikişer yüz kırkar akça ve her hane avarızından üçer yüz akça ve her koyun başına bir akça tâyin olunup ve altı bölük halkı bir kaç senedir tahsil-i mal-i padişahiyi kendülere hizmet edüp vükelâ-i saltanattan cümle defterleri tagallüben alub alâ meleinnas Sultan Mehmet Han Cami-i şerifi hariminde mezat edib birer, belki birer buçuk kuruş gulâmiyye ile Zeyd ve Amr'e satub alanlar dahi birer kuruşa kani olmayub memalik-i İslâmiyyeden yedişer sekizer yüz akça cizye ve avarız cem olunmağa başladı ve her koyundan yedişer sekizer akça alınıb Anadolu vilâyetlerinde koyun başına yirmişer otuzar akça alur oldular ya bu zulme reaya nice takat getürsün ve halk-ı âlem bu cevri nice geçirsün. Havass-ı Hümayun hâli hod diğergûn olmuştur. Dört yüz seksen dört yük akça yazusu olan Gürcistan ve Gence ve Revan ve Bağdat memleketlerinde olan Havass-ı Hümayun karlyyeleri elden çıkıb düşman eline girdi ve bir bölüğü dahi hilâf-ı şer' temlik ve vakf ve başmaklık oldu ve bir bölüğü harabe müşrif oldu ve bir bölüğü vüzera havassı oldu. Hâlâ mevcut olan Havass-ı Hümayun kariyyelerinden yüz yük akça ancak dâhil-i hazine olub maadadan nam ve nişan kalmadı. Velhâsıl şimdiki halde reaya fukarasına olan zulüm ve taaddi bir tarihte ve bir iklimde ve bir padişah memleketinde olmamıştır. Memalik-i İslâmiyyeden bir memlekette zerre kadar bir ferde zulüm olsa Rnz-ı cezada mülûkten sual olunur, vükelâdan sorulmaz ve anlara sipariş ettim demek Huzur-ı Pabb-il-Âleminde cevab olmaz. Ah-ı serd-i mazluman hanümanlar harabeder. Eşk-i çeşm-i derdmendan dünyayı garkab-ı fena eder. «Küfr ile dünya durur, zulümle durmaz». Adalet tûl-i ömre (uzun ömre) sebeptir ve intizam-ı ahval-i fukara padişahlara mucib-i cennettir. Bu dediklerim kelâm benim değildir. Ulema ve meşayih kavlidir. İtimat buyurulmazsa anlardan sual oluna ahval böyledir.»

Memleketten iş başına degerli bir adamın gelmesi sayesinde ahvalde aalah eseri görüldükçe Müslümanlar gibi reaya da rahat ve huzur içinde yaşar, iş iktidarsız ve uygunsuzların elinde oldukça ve malî zaruret çoğaldıkça da herkes gibi raiyye de sıkıntı çekerdi.

Ehali izz ü devlette reaya emn ü rahatta
Hüner erbabı rif'atte cihan yekpare nurani
Nedim

REAYA TAİFESİ (رعایا طائفه‌سی) [*İda.*] Hükümetin tabiiyeti altında bulunanlar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Raiyyenin cem'idir.

REBAB (رباب) [*Mus.*] Eski çalgılardan birinin adıdır. Tanburun, aşağı yukarı, küçük bir modeli sayılabilir. Tanburla rebab arasındaki mühim fark, tanbur mızrap ile dizler üzerine konulmak ve göğse doğru tutulmak suretiyle çalındığı halde, rebab dik bir vaziyette yere konularak yayla çalınır. Çanağının iki kısımdan terekküp etmesi de tanburla rebab arasında bir fark husule getirir. «Ferheng-i Şuurî» ye göre Arapçadır. «Kamus» da ise kemençe çalmakta pek mahir olan Memdud İbn-i Aüdullah-ül-Vâsitiyy-ür-Rebabî'ye nispet edilmiştir. «Ferheng-i Nasırî» ye göre Farsça revvareden Arapçalaştırılmıştır.

Hicrî dokuzuncu asır başlarında (Milâdî onbeşinci) yaşayıp sazlar hakkında yazdığı ve (Yıldırım Bayezit) in şehzadelerinden (İsa Çelebi) ye ithaf ettiği eserde Ahmet oğlu Şükranullah aynen şu malûmatı veriyor: «Rebab'ın çanağı galip budur ki (zerdalü) ağacından olmak yeydir. Amma şöyle gerektir ki rebab'ın çanağının ağacı evvel süt içinde kaynadalar ve eğer süt kaynatırlarsa gayet iyidir ve hem kazımak vaktinde çanağı âsan (kolay) kazılur ve ol rebab'ın destesini dahi (zerd alü) den düzeler, ele girmezse (koz) ağacından düzeler. Amma rebab'ın çanağı gayet yoka şekilli düz yonumak gerektir ve bazı üstadlar iderler ki sırça dövüp tutkal ile yoğurup rebab'ın çanağına sıvayalar, ta ki rebab'ın avazı kaba ola ve rebabın iki karnı vardır, birisi çanaktır ve birisi dahi çanağın boynudur ve karnın derinliği yedi parmak gerektir ki ol parmaklar birbirinden ayrılmış olmıyalar, birbirine yapış-

mış olalar ve her karnın eni bir karış ve iki açık parmak gerektir ve bu iki çanağın uzunluğu bir karış ve dört açık parmak gerektir ve rebabın destesi üç karış gerektir ve çanağın yüzüne yuka tahta yapıştırmak gerektir ve bu şol çanaktır ki ana (boyun) deyu ad komuşlardır. Ol boyuna (rek) (ince deri) yapıştıralar ve bazı üstadlar ol boyuna dahi tahta yapıştırırlar, amma ortasında bir pare delik yer korlar ve ol delik üzerine (rek) yapıştırırlar. Bu rebab dahi altı kıliudur. Üç türlü ibrişimden. Evvel kılına (zir) derler, bu kıl cemi' killardan yoğundur (kalın) ve ikineisine (had) derler, bu kiriş (zir) dedikleri kirişe göre ince gerektir ve üçüncü kirişe (müsenna) derler. Bu dahi ol (had) deyu ad kodukları kirişe nisbet ince gerektir. Ol çanakların en aşağısından dört parmak bir kiriş bağlamıya koyalar. Andan ki rebabın herkini koyalar yani eşiğini koyalar ve rebabın dahi tertibi bu yazılanlardır. Her ki bunlara riayet ide, kendi fenninde kâmil ola.»

Rebab'ın zamanımızda çalanı pek azdır. Bu itibarla rebab da tarihe karışmış sayılabilir.

Saki getür getür yine benk ü şarabımı
Söyle dile getär yine çenk ü rebabımı
Ben var iken gerek bunu bu zevk u bu safa
Bir gün gele ki görmeye kimse turabımı
İkinci Sultan Murat

REBİÜLÂHIR (ربيع الآخر) [*Tak.*] Kamerî yanı ay esasına göre hisaplanarak konulan Arabî ayların dördüncüsünün adıdır. Rebi-üs-sani suretinde de kullananlar vardır. Muharrem ile başlayıp zilhicee ile biten on iki ayın adları şunlardır: Muharrem, safer, rebiülevvel, rebiülâhır, cumadelûlâ, cumadelâhire, recep, şaban, ramazan, şevval, zilkide, zilhicce.

Rebi'; Arapça bahar demektir. «Kamus» mütercimi (Rebi'-üş-şuhur) ve (Rebi'-ül-ezmine) namiyle iki rebi' olup rebi'-üş-şuhur, saferden sonra gelen iki ay, rebi'-ül-ezmine ise bahar ve güz mevsimleri olduğu ve çiçeklerin açıldığı zamana rebiülevvel, meyveler olduğu zamana da rebi'-üs-sani denildiğini müellife atfen yazdıktan sonra «Şârih der ki» başlığı altında şunu söylüyor; «Mukaddema Araplar fusul-i erbaa itibar ve evvelini sayffan addedip dördüncü bahara gelmekle rebi' ıtlak eylediler.»

Ay esasına dayanan Arabî aylar her sene onar ve küsur günlük fark yüzünden bahara olduğu gibi yaza, sonbahara ve kışa da rastlamaktadır.

Rebiülâhır eski vesikalarda (ra = ر) suretinde görülür.

REBİÜLEVVEL (ربيع الأول) [*Tak.*] Arabî ayların üçüncüsünün adıdır. Muharrem ile başlayıp zilhicce ile biten on iki Arabî yahut diğer adla kamerî ayların adları şunlardır: Muharrem, safer, rebiülevvel, rebiülâhır, cumadelûlâ, cumadelâhire, recep, şaban, ramazan, şevval, zilkide, zilhicce.

«Kamus» da (Rebi'-üş-şuhur) ve (Rebi'-ül-ezmine) namiyle iki rebi' olup rebi'-üş-şuhur, saferden sonra gelen iki ay, rebi'-ül-ezmine ise bahar ve güz mevsimleri olduğu kaydedildikten ve çiçeklerin açtığı zamana rebiülevvel, meyveler olduğu zamana da rebi-üs-sani denildiği bildirildikten sonra şu malûmat veriliyor:

«Bazılar dediler ki' Araplar seneyi altı zaman itibar ederler. İki ayına (rebiülevvel), iki ayına (sayf), iki ayına (kayz), iki ayına (rebi'-üs-sani), iki ayına (harif), ve iki ayına da (şita) tâbir ederler. Şârih der ki: Mukaddema Araplar fusul-i erbaa itibar ve evvelini sayftan addedip dördüncü bahara gelmekle rebi' ıtlak eylediler.»

Rebi'; Arapça bahar demektir. Ancak ay esasına dayanan Arabî aylar her sene onar ve küsur günlük fark yüzünden bahara olduğu gibi yaza, sonbahara ve kışa da raslamaktadır.

Hazret-i Muhammed (S. V.) bu ayda dünyaya geldiği için Müslümanlarca ayların şereflisi ve doğum günü olarak ekseriyyetçe kabul olunan on ikinei günü de günlerin hayırlısı sayılır.

«Bundan 1392 (hicrî 1339 rebiülevveline göre) sene mukaddem ki bir rebiülevvel, çiçeklerin açıldığı, kuşların öttüğü, kâinatın vecd ü huruşa geldiği ilkbahar mevsimine tesadüf ederek o feyz mevsimini rebi-ül-ekmel haline getirmiş» olduğunu söyliyen Tahir-ül-Mevlevi (Tahir Olgun) (ölümü 1951) (Mahfil, adet 5, 1339 rebiülevveline mahsus nüsha) yazısına şunları da ilâve ediyor:

Ol rebiülevvel ayın nicesi
On ikinci gice isneyn gicesi

«Sabaha karşı iki cihan güneşi Sallâllahü Aleyh-i Vesellem Efendimiz dünyayı teşrif ve tenvir eylemişti.

«Velâdet esnasında mader-i Peygamberî (annesi) nezdinde (Şifa hatun) bulunmuş ve ebelik hizmetini görmüştür.»

Rahmetli Ahmet Rasim Bey de (ölümü 1912) (Menakıb-ı İslâm, sayfa 60 ve mütaakıp) şunları yazıyor:

«Hazret-i Fahr-i Kâinat Mekke'de Dârüt-Tebabia namiyle maruf olan evde dünyaya gelmiştir. Bu saadethane Mekke-i Mükerreme'-

nin şarkında kâin olup vaktiyle (Şuub-i Ebi Talib) ve şimdiki (Şuub-i Beni Hâşim) ve (Zükak-ul-Mevlid) denilen caddede (Suk-ul-leyl) adındaki çarşıdadır. Burada her sene ulema ve eşraf-ı Mekke rebiülevvelin on ikinci gecesi akşam namazını mütaakıp meş'aleler, kandiller yakarak (Mesçid-ül-Haram) dan çıkarlar ve hane-i saadet âşiyane-i Mustafa'ya gelerek zikir ve tehlil ve ibadet eyledikten sonra Harem-i Şerif'e avdet ederler. Avdette Makam-ı Şafiî arkasında saf bağlayıp Zat-ı Hilâfetpenahi hakkında me'sur dua kıraat olunur ve yatsı namazını mütaakıp herkes yerli yerine gider.

«Peygamberimiz» Efendimiz hieretlerinde bu haneyi (evi) (Ukeyl İbn-i Ebi Talib)e vermişlerdi. Ukeyl'in ahfadı da Haccac'ın kardeşi (Muhammet Bin Yusuf-üs-Sakafi'ye sattıklarından o da (Beyda) adlı evine ilâve etmiş idi. Sonradan Abbasî halifelerinden Harun-ür-Reşid'in annesi (Hıyzer) ve bir rivayette kârısı (Zübeyde) ye temlik ederek mesçit heyetinde tecdit eylemiş ve hicrî 340 senesinde (Ali ibn-i Muzib) ve hicrî altıncı asırda (Nâsır Abbas) taraflarından tamir olunarak (Mevlid-in-Nebi) tesmiye olunmuştur.

« (Mir'at-ül-Haremeyn) de yazılı olduğuna göre (Mevlid-in-Nebi) Mesçid-i âlisinin iki kubbesi vardır. Arsası otuz bir kadem mesaha-i sathiyyede olup ortasında ayniyle tennure şeklinde kırmızı örtü ile mestur (örtülü) bir makam mevcuttur. İşte bu makamın içi Cenab-ı Peygamber'in doğduğu yerdir. Bu mesçid hicrî 964 senesinde Kanunî Sultan Süleyman tarafından tecdit edildiği gibi İkinci Sultan Mahmut zamanında da pencereleriyle kapı perdeleri yaptırılarak lüzumu kadar mefruşat da gönderilmiş ve bu yüksek makamı tebhir için icabeden öd, anber ve misk bahası olarak Evkaftan kâfi para tahsis kılınmıştır. İkinci Abdülhamid'in saltanatı sırasında dahi â'lâ sac ağacından yapılmış gayetle musanna' bir şebeke ve bunun içinde bir sanduka ve sandukanın üzerinde sırma işlemeli yeşil atlastan bir puşide (örtü) konulmuş ve kubbesinin iç ve dışı fevkalâde tezyin edilerek üç tane tûlânî dolaptan ibaret olan pencerelerin de perdeleri yenilenmiştir.»

Cenab-ı Peygamber'in doğumuna rastlaması sebebiyle bu ayda Müslümanlar tarafından « Mevlid » okutturulur. İlk defa yazılan Mevlid manzumesi bazı eserlerde (كتاب التنوير في مولد البشير النذير) adlı (Hafız Eb-ül-Hattab Ömer Bin Hüseyin Bin Dihye) tarafından yazılan Arapça eserdir. Türkçe birçok Mevlidler yazılmış ise de en meşhuru ve mevlid cemiyetlerinde okunanı Süleyman Çelebi'nin mevlididir.

Rebiülevvel eski vesikalarda (ر = ع) suretinde gösterilmiştir.

RECA (رجا) [*Sof.*] Lûgatte emel ve temenni mânalarına gelen bu tâbirin ıstılah olarak sofiyeye ait eserlerdeki tarifi şöyledir: «Matlup olan (istenilen) bir emr-i mahbubun (sevilen şeyin) husulüne kalbin taallukuyle ve husuli mümkün olan şeyde tama' ve tevakku' (ummak) ile tefsir ve ye'sin zıddı ile de tâbir edilmiştir. Reca üç veçhile olup birincisi hasenattan (güzel, makbul iş) bir şey işleyip kabulünü reca etmek, ikincisi bir ma'siyyetten (isyan, günah) tövbe edip kabulünü istemek, üçüncüsü de reca-i kâzip (yalancı reca) olup zünupta (günah) ısrar ve devam ile beraber mağfiret (günahın affını istemek) talep eylemektir.»

«Risale-i Kuşeyriyye» mütercimi (Müntehabat-ı Nafia-i Risale-i Kuşeyriyye, İstanbul, Atik Zaptiye sokağında 63 numaralı matbaa, 1307) müellifin beyanına atfen reca için şunları yazıyor: «Reca; müstakbelde husulü me'mul olan iyi bir şeye kalbin talik edilmesidir. Reca ile temenni arasında şu fark vardır: Temenni; sahibine tenbellik verip ciddiyyetle çalışmağa bakmaz. Reca ise bunun aksinedir. Bu sebeple reca makbul, temenni ma'lûldür. Bazıları recayı Allah'tan dünyalık istemekle, bir takımları ayn-ı cemal ile rü'yet-i Cemal mefhumiyle, bir kısımları kalbin mülâtıfa-i Hak azz-ü İsmühuy'ye kurbiyle, başkaları da Allah'ın rahmetinin büyüklüğüne nazar etmekle beyan etmişlerdir. Reca alâmeti hüsn-i taattır diyenler de olmuştur.»

Nefsini esaret ve ma'siyyette görenin havfinin (korkusunun) reeasına galip olması da sofiyenin en başlı şiarıdır.

RECEP (رجب) [*Tak.*] Ay esasına göre hisaplanarak konulan Arabî ayların yedincisinin adıdır. Muharrem ile başlayıp zilhicce ile biten on iki Arabî yahut kamerî ayların adları şunlardır: Muharrem, sefer, rebiülevvel, rebiülâhır, cumadelûlâ, cumadelâhire, recep, şaban, ramazan, şevval, zilkide, zilhicce.

(Kamus) da bunun izahı şöyledir: Bir nesneden bekleyip korkmak ve utanmak ve bir kimseden heybetlenip yani gözüne pek büyük ve mehip görünmekle ana tazim ve tebcil eylemek mânasınadır. Ve recep, eşhür-i isna aşer (on iki aydan) şehr-i maruf ismidir ki mâna-yi mezburdan me'huzdur. Zira cahiliyyette ana pek tazim ederlerdi.» Yine (Kamus) da bu maddeden müştak olan «tercib» için şöyle de-

niliyor: «Receb ayında kurban kesmek mânasınadır ki cahiliyyette şehr-i mezburda esnamları (putları) için kurban keserlerdi.»

Hakikaten recep müşrik Arapların mukaddes bir ayı idi. Bilhassa (Mudar) kabîlesi ve onlara tebean diğer kabîlelerden recepte oruç tutanlar bulunduğu gibi bunun ilk on günü içinden bunların mabetlerini ziyarete gidip namlarına kurban keserler, bu yolda kesilen kurbana da «Itr» ve «Itire» derlerdi.

Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) «Receb-ül-ferd» başlıklı bir yazısında (Mahfil, 1339 recebine mahsus nüsha, adet 9) «Kamus» un izahını yazdıktan sonra şu tafsilâtı veriyor:

«Malûmdur ki Arab-ı cahiliyye; recep, zilkide, zilhicce ve muharrem aylarını (eşhür-i hürüm) namiyle mukaddes tutar ve onlarda cidal ve kıtali fisk u fücur sayardı. Bu şühur-ı muharremenin tek bulunan recebe (ferd) mütevali (biribirini takibeden) diğer üç aya (serd) sıfatı verildiği gibi recep ayı - mükerrem-ül-eimme - vezninde (müttesi-ül-esinne), (eseb) ve (esam) vasıflarını da alırlardı. Çünkü recebin hulûlü mızrakların temrenini çıkarır ve eldeki silâhları döker yani bıraktırırdı. Keza recep ayının kulakları sağır addedilmişti. Zira içinde istimdat ve istigaseyi mucip bir hareket vukuu memnu idi.

«Eşhür-i hürümde harbetmenin memnuiyyeti; İbrahim ve İsmail Aleyhim-es-selâm devrinden beri cari olup hem ehl-i Mekke'nin temini maişeti, hem de hüccaç ve züvvarın (ziyaretçilerin) selâmeti hikmetine mübteni idi. Zilkide, zilhicce ve muharrem aylarında kıtal olamıyacağı için Arap beldelerinin en uzaklarından bile hacılar sâlimen gelirler ve hacdan sonra âminen (emniyetle) dönerlerdi. Recep ayında da kıtal memnu bulunduğundan (umre) yapmak istiyenler; erkân-ı umreyi selâmetle ifa ve avdet ederlerdi,

«Eşhür-i Hürüm'ün hürmeti; İslâmın bidayetinde de mer'i ve muteber idi. Hattâ recep içinde düşmanla çarpışan ve ilk defa olmak üzere ganimet alan (Abdullah İbn-i Cahş) ile kahraman arkadaşları; Peygamber tarafından «Ben size Eşhür-i haram içinde harb edin dememiştim» itabına uğradı. Lâkin bunun üzerine Bakara suresindeki (يسألونك عن الشهر الحرام قتال فيه قل قتال فيه كبير وصد عن سبيل الله وكفر به والمسجد الحرام واخراج اهله منه اكبر عندالله والفتنة اكبر من القتل) yani «Habibim! sana şehr-i haram'da mukatele edilip edilmiyeceğinden sual ediyorlar. De ki: Şehr-i Haram'da mukatele büyük bir şeydir. İstidat erbabını İslâmdan men'etmek Allah'a kâfir ve Mescid-i Haram'ın ziyaretine mâni olmak, Mekke ahalisinden bulunan Müslümanları memleketlerinden çıkarmak ise Allah indinde Şehr-i Haram'daki mukateleden büyüktür. Allah'a şirk koşmak da katilden eşed ve ekberdir» mealindeki âyetler nazil oldu. Daha sonra da tecavüze mâruz kalan Müslümanların her zaman ve mekânda müdafaada bulunmasına müsaade buyuruldu. Receb'in Müslümanlar arasında bir cihetten de hürmeti vardır ki dahilinde - umumi itibara göre - cevher-i Muhammedî, baba sulbünden ana rahmine intikal etmiş ve İsra mucize-i celilesi, yine bu muhterem ay içinde vukua gelmiştir. Bu münasebetle ehl-i İslâm; receb'in ilk cuma gecesiyle yirmi yedinci gecesini «Kandil Gecesi» diye tes'it ederler.

«Medine halkı receb'in on ikinci gecesi (Uhud) dağına gider ve Hazret-i Hamza ile diğer şehitlerin kabirlerini ziyaret eder. Yine Medine'ye bu ay zarfında ve «recebiyye» namiyle birçok ziyaretçiler gelerek ziyarette bulunurlar.

«İstanbul ve sair memalik-i Osmaniye'de recep ile onu takip eyliyen şaban ve ramazan aylarına (üç aylar) unvan-ı tazimi verilir. Hattâ bazı çocuklar o mübarek ayların isimleriyle tesmiye edilir. Recep Paşa, Şeyh Şaban-ı Veli, Ramazan Oğulları gibi isimler, Müslüman Türklerin bu aylara olan taziminin derecesini gösterir. Belki hâlâ vardır; yakın zamanlara kadar erbab-ı salah, recep girinee oruç tutmağa başlayıp şevvalin hulûlüne kadar sâim (oruçlu) bulunurdu.

«Ramazanın müjdecisi sayılan bu ay başında talebe-i ulûmun (medrese talebesinin) cami dersi kesilirdi. Mollalar (talebeler) Rumeli ile Anadolu'nun kasaba ve köylerine giderek vaaz ve nasihatta bulunur, gittikleri yerlerdeki halk tarafından da para ve zahire ile yardım olunurdu ki talebeler arasında bu seferlere (cerre gitmek) denilir ve (erzak-ı mukaddere) toplamağa (cer) tâbir edilirdi. Toplanılan para ve erzak ise talebenin tahsilinin devamına yarardı. Çünkü: İmaretlerden ancak fodla ile çorba, bir de perşembe günleri pilâv, zerde verilirdi. Bunlar ise şüphesiz genç bir adamın iaşesine kâfi değildi.

«Son zamanlara kadar şabanın on beşinde yapılan (Sürre alayı) da eskiden bu ayın on ikisinde icra olunurdu.»

Recep eski vesikalarda «b = ب» suretinde görünür.

RECEBİYYUN (رجبيون) [*Sof.*] Ricalullahın bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sofiyeye göre kamerî aylardan recep girince

kendilerinde bir fevkalâdelik hâsıl olan bu ricalullahın her asırda sayısı kırktır. Hususi kütüphanemde tasavvufa ait yazma bir mecmuada «Tabaka-i Recebiyyun ve tarif-i ahvalihim» başlığı altında şunlar yazılıdır:

«Recebiyyun şöhretiyle hayyiz-i zuhura (meydana) gelen ricalullah'a her asırda kırk şahs-ı dil agâh olup her an ve zaman azamet-i Huda-yi azim-üş-şan ile kaaim ve vücutlarında heybet ve celâlet-i Mevlâ-yi Kerim daimdir. Şehr-i recep gurresi (başı) hulûlünde bunların vücutlarına bir sıklet-i acibe ârız olup âza-yı bedenleri bütün hareketten kalır ise de alettedriç defolarak mükâlemeye kabiliyyet gelir. Bu hal şehr-i recep gayesine kadar imtidat eylediğinden müşarünileyhim müddet-i mezkûre zarfında enva-ı keşfiyyat ve aksam-ı mugayyebat-ı kâinata nail ve şaban-ül-muazzam gurresiyle beraber sıklet-i meşruha def' ve zâil olur.»

RECEC (رجب) [*Mal.*] Yeniçerilere verilen mevacibin ikinci üç aylığı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vaktiyle kamerî aylar kullanıldığı için rebiülâhır, cumadelûlâ ve cumadelâhır'ın ilk harflerinden vücude getitirilmiş idi. Birinci üç aya ait tâbir (masar), üçüncü üç aya ait tâbir (reşen), dördüncü üç aya ait tâbir de (lezez) di. «Recec mevacibi verildi», «Masar» ulûfesi dağıtıldı» suretinde kullanılırdı. Ancak on iki aya ait dört tâbirden iki evvelkisi delâlet ettikleri ayların ilk harflerinden teşekkül ettiği halde üçüncüsü, birinci ve ikinci ayların ilk ve üçüncü ayın son, dördüncüsü de birinci ayın son, ikinci ve üçüncü ayların ilk harflerinden meydana gelmiş idi.

RECEZ (رجز) [*Ede.*] Aruz bahırlarından birinin adıdır. Aslı dört müstef'ilün olup on beş kadar fer'i vardır. Divan edebiyatında en çok kullanılanlar şunlardır:

1 — Müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'ilün.

2 — Müstef'ilün, müstef'ilün.

3 — Müfteilün, müfteilün, müfteilün, müfteilün.

4 — Müfteilün, müfteilün.

RECM (رجم) [*Fık.*] Lûgat mânası taşlamak demek olan recm ıstılah olarak şer'an zâni ile zâniye hakkında tatbik olunan en ağır, neticesi ölüm olan bir cezadır. Atılan taşa da recm denilir. Cem'i «rücum» dur. Bu cezaya müstahak olan kadın veya erkek, açılan bir çukura beline kadar gömülür, onnan sonra hazır olanlar tarafından atılan taşlarla öldürülürdü. Bu cezaya mahkûmiyyet için zâni ve zâniyenin ikrarı bulunmadığı surette ispat çok zorluğa bağlıydı. Osmanlılar zamanında bu neviden bir ceza tarih sayfalarına şu suretle geçmiştir: «1091 (1680) yılında Aksaray'da haffaf Abdullah Efendi namında birinin karısı bir Yahudi ile zina ettiği şahitler tarafından ispat edilmekle Rumeli kazaskeri (Beyaz Zade Ahmet Efendi) namında biri ikisinin de recmine fetva vermiş ve merkuman Sultan Ahmet Camii karşısında yılan şeklindeki dikili taş yanında kazılan çukura bellerine kadar sokulup atılan taşlarla öldürülmüştür. Avcı Sultan Mehmet, bu vak'ayı nadirattan olduğu cihetle Fazlı Paşa sarayına kadar gelerek seyretmiştir.»

Havadan dane-i havan ser-i adaya düştükçe
Gören cünd-i melâik recmeder zanneeti şeytanı
Vâsıf

RECÜL (رجل) [*Hal.*] Bülûğa eren genç, ergin, insan; ehil, erbap; bilgi ve ihtisas sahibi yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i rieal'dir.

İşin recülleri kimlerse çıksın orta yere
Ne var, ne yok, bilelim, hiç değilse bir kere
Mehmet Âkif

RECÜL-İ HASSA (رجل خاصه) [*Sof.*] Bir kısım mânevî kudret sahipleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemdeki bir yazma mecmuada Hazret-i Âdem'in kalbi üzerine zahîr oldukları ve onun vârisi bulundukları yazılan recül-i hassa'nın Âdem Aleyhisselâmın veresesinin sayısı olan üç yüz olduğu kaydedildikten sonra şöyle deniliyor: «Hazret-i Âdem'in kalbine her nekadar ulûm-i İlâhiyye ihsan ve ilham buyurulmuş ise anın kalbi üzerine olan kulûbe dahi bitamamihi i'ta ve ilka buyurulduğundan «فلان على قدم فلان ...» sırrını keşf ve izah eyler.»

RECÜL-İ KÂMİL (رجل كامل) [*Sof.*] Bir kısım mânevî kudret sahipleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemdeki yazma bir mecmuada bunlar için şu tafsilât verilmiştir: «ان فی امتی اربعین شخصاً علی قلب نوح» mantuk-ı Nebeviyyesi hükmünce her asırda kırk recül-i kâmil kulûb-i Nuh üzerine zuhur eder. Çünkü ümmet-i Muhammediyye de her bir peygamberin vârisi olup me'hazda vârisi olduğu peygamber ile müttehit bulunur. Ümem-i sâlife ise müşkât-ı Nübüvvetten (müşkât; içine mum, kandil, lâmba konmak için duvarda yapılan küçük höcre) bilâ vasıta ahz-ı envar edemezler.»

RED (رد) [*Fer.*] Muayyen sehim sahipleri hisselerini aldıktan sonra kalan kısmın farz

sahiplerinin hisseleri nispetinde dağıtılması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

REDANE (ردانه) [San.] Tentelerin kenarlarında açılan ufak deliklerin yırtılmaması için o deliklere geçirilen madenî halkalara verilen addır.

REDD-İ MATLA' (رد مطلع) [*Ede.*] Gazel matlaının birinci, yahut ikinci mısraının, maktaın son mısaı olarak tekrarlanması haline verilen addır. Üstad Tahir Olgun'un (ölümü 1951) aşağıya konulan gazeli buna bir örnek teşkil eder:

Yine pür cûş u huruş olda deranum bu gece
Döndü bir fırtınaya sabr u sükûnum bu gece
Canfürûz âhım ilé sine-i zârım gandı
Demharûş eşkim ilé garka-i hûnum bu gece
Deydi mızrab-ı tahassür yine evtar-ı dile
Yaralı kalbim ile nâle füzûnum bu gece
Âh ey aşk: zebunkûşlük olur mu bu kadar
Rûh-ı bîtaba acı, fazla zebûnam bu gece
Ben usandım gaşamak nâmına çırpınmaktan
Var ölüm râhatına meyl ü rükûnum bu gece
Ey karanlıkta boğalmuş olan ufk-ı ümmid;
Sana da etmiş eser tali-i dûnum bu gece
Necm-i ümmid değil, bir ufacık lem'a bile
Görmüyor, baksa da gerdûna ayûnum bu gece
Sarsılıp sarsar-ı hicran ile Tahir; fikrim
Döndü bir fırtınaya sabr u sükûnum bu gece
Tahir Olgun

REDD-İ MISRA (رد مصراع) [*Ede.*] Gazelin maktaındakilerden başka bir mısraı makta'da tekrar etme haline verilen addır. Üstad Tahir Olgun'un aşağıya konulan gazeli bunun bir örneğini teşkil eder:

Doğar da mihr-i cemalin senin hayalimde
Fezâda nur aramam ben bütün leyâlimde
Mükevvenat uyuyorken tahayyülünde senin
Sabâhı karşılarım tatlı hasbihalimde
A bîvefa; ne kadar da vefalı yâdın var
Bırakmıyor beni tenha şeb-i melâlimde
Odur enis-i melâlim, odar nedim-i dilim
Onunla dertleşirim ân-ı iptihalimde
Sen ey vefadan olan bînasip hilkatte;
Zafer mi hissediyorsun acıklı halimde
Cerih-i fırkat iken dil, sihan-ı hicre yine
Nişane bulma dilersin şikeste bâlimde
Vefalı yâdına benden hezâr şükran ki
Bırakmıyor beni tenha şeb-i melâlimde

REDDİYYE (ردیه) [*Fer*] Sehimler mecmuu mahreçten eksik çıkan mesele hakkında kullanılır bir tâbirdir. Reddiye de fazla kalan sehim asabeden kimse bulunmazsa farz, yani muayyen hisse sahiplerine sehimleri nispetinde reddolunur. Ancak karı ve kocaya red yapılmaz.

REDDİYE-İ TEMESSÜK (ردیهٔ تمسك) [*Mal.*] Taahhütlerini yerine getiren hazine sarraflarından kefalet senetleri geri veriliken, alınan harcın adıdır. İltizam ve hazine taraflarının kefalet usulü cari iken müzayedeye (arttırmaya) konulan bir rüsuma (devlete ait gelir) pey sürebilmek için mültezimin hazineee taahhüdü cari ve muteber bir sarraf göstermesi nizamı iktizasından idi. İşte «Hazine sarrafları» adı verilen bu sarraflar mültezime (mütaahhide) kefil olduklarına dair birer senet verirlerdi. Mültezim taahhüdünü yerine getirince sarrafın senedi geri verilir ve o münasebetle de kendisinden bir harç alınırdı. İşte bu harca «reddiye-i temessük» temessükün geri verilmesi harcı denilirdi. Tanzimat'tan sonra bu usul kaldırılmış, onun yerine mültezimin teminat makamında tâyin olunan miktarda para depozito etmesi, yahut kaydına haciz işareti konulmak üzere gayr i menkul karşılık göstermesi usulü konulmuştur.

REDİF (ردیف) [*Ede.*] Mısraların yahut beytlerin sonlarında «revi» yi mütaakıp tekerrür eden bir veya birden ziyade şey hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tarifteki (şey) bir harf veya bir kelimeden ibaret olan «redif»lere şâmildir. Taaddüt suretleri ise «veya birden ziyade» kaydiyle tarife konulmuştur.

Birer örnek :

Bir safa bahş edelim gel şu dil-i naşade
Gidelim serv-i revanım yürü Saadâbade
Nedim

İyd irişsün bais-i şevk-i cedid olsun da gör
Seyr-i Saadâbadı sen bir kere iyd olsun da gör
Nedim

«Redif» li şiire «müreddef» denilir.

§ [*Ask.*] Nizamiye hizmetinden sonraki askerlik devresi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Lüzumunda hizmete çağırılıp bu devreyi bitirenler «Müstahfız» sınıfına geçirilirlerdi. Redif devresi 26 ile 32 yaş arasında idi.

REF-İ MENZİL BEDELİ (رفع منزل بدلی) [*Mal.*] Menzillerin kaldırılması dolayısiyle verilecek harcırahları karşılamak üzere, ihdas olunan verginin adıdır. Bu bedel yalnız eskiden menzil yeri olan kazalara değil hal ve tahammüllerine göre her kazaya teşmil edilmiş idi. Ref-i menzil bedeli biri ruz-ı Hızır, diğeri ruz-ı Kasım olmak üzere senede iki defeda halka

tevzi olunur, birinci taksiti hıdırellez'den, ikinci taksiti de kasımdan iki ay sonra tahsil edilirdi.

Biga sancağının bir senelik ref-i menzil bedelinin yirmi dokuz bin yüz kuruştan ibaret olduğu Biga sancağı mutasarrıfı ve Bahr-i Sefid boğazı muhafızı Mustafa Paşa'ya yazılan «Başvekâlet Arşivi» ndeki (Maliye, fiş numarası 438, tarihi 2/1/1242 tarihli) emirden anlaşılmaktadır.

Tanzimat'tan sonra diğer birçok vergi ve resimler arasında kaldırılmıştır.

REF-İ VEZARET (رفع وزارت) [İda.] Bir vezirin vezirlik rütbesinin alınması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rütbenin ref'i yani alınması bir ceza olmak üzere yapıldığı gibi devletçe görülen lüzum üzerine azledilen ve bu sebeple haslarından mahrum olarak vezarete terettüp eden masrafları yapmağa geliri kâfi gelmiyen vezirlerin vezaretlerinin alındığı da olurdu. Bu ikinci halde ise bir ceza olmaktan ziyade koruma maksadı gözetilirdi.

Ref-i vezaret muameleleri Tanzimat'a kadar idarî bir şekilde cereyan etmiş ise de ondan sonra birinci hal ancak bir mahkeme hükmiyle tatbik olunmuş, ikinci şekil ise tamamen ortadan kalkmıştır. Bir defa vezirlik rütbesine nail olan memuriyyetinden herhangi sebeple olursa olsun ayrılsa bile vezirlik rütbesini muhafaza ederdi.

REFT (رفت) [*Ask.*] Yeniçeri ocağiyle sonraları askerlik dairelerinde efrad için tutulan künye defterlerinde ayrıldı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine yine e mânaya gelen «reftî» de kullanılırdı. Bulunduğu bölük veya taburdan ayrılan birinin defterlerde yazılı künyesine yazılır, yanına da nereye gittiği işaret edilirdi. Bunun karşılığı da «âmedî» idi.

Künyedeki bu işaretin yanına da nereden geldiği yazılırdı. Bu suretle «âmedî» gelişi, «reft» yahut da «reftî» gidişi gösterirdi.

Reft; Farsça gitmek mânasına gelen «reften», âmedî de gelmek demek olun «âmeden» mastarından müştaktır.

1908 Temmuz İnkılâbından sonra her ikisinin kullanılmasından vazgeçilmiş, künyelere yalnız geliş ve gidişin işaretiyle iktifa olunmuştur.

REFTİYYE (رفتیه) [*Mal.*] Memleket dışına çıkarılan mahsul ve mamullerden alınan Gümrük resmi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Memlekete getirilen şeylerden alınan Gümrük resmine de «Âmediyye» denilirdi. Reftiyye; Farsça çıkmak mânasına gelen «reften», âmediyye'nin de yine Farsça gelmek demek olan «Âmeden» mastarından müştaktır. Tanzimat'tan sonra bunun yerine «İhracat», «âmediyye» yerine de «İdhalât» tâbirleri kullanılmıştır.

REGAİB (رغائب) [*Fık.*] Arabî aylarından recebin ilk perşembe günü akşamı, cuma gecesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Leyle-i Regaib» denilen bu gece, ister recebin birinci gecesine, ister birinci geceyi takibeden hafta içine rastlasın, aynı hükümdedir. Regaib; regibe'nin cem'idir. Regibenin; «Kamus» taki izahı şöyledir: «Rağbet olunan şeye denir ve çok vergiye ıtlak olunur. Cem'i regaib. Leyle-i Regaib bundandır ki ataya-yı cezile ve mevahib-i celile gecesidir. Hazret-i Peygamber'in maderi (annesi) Âmine Hazretleri pederi (babası) Cenab-ı Abdullah ile o gece vuku bulan zifafta (gerdeğe girmek) ana rahmine düştüğü recebin ilk cumasıdır. (Bak: Leyle-i Regaib).

REGAİBİYYE (رغائبیه) [*Ede.*] Regaib gecesi münasebetiyle yazılan manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kandil gecelerinden biri olan Regaib, Arabî aylarından recebin ilk perşembe günü akşamı cuma gecesine verilen addır. Mîraç gecesi için Nayî Osman Dede tarafından yazılan Mîraciyye gibi Uşşakî tarikati şeyhlerinden Abdullah Salhî Efendi (ölümü 1197-1782) tarafından da regaibiyye yazılmıştır. Bestelenen bu manzumeler o gecelerde tekkelerde tertip olunan ihtifallerde okunurdu.

REHBER (رهبر) [*Sof.*] Bektaşî tâbirlerindendir. Yeni tâlibe nasip alacağı sırada delâlet eden cana verilen addır. Rehberin lûgat mânası yol göstericidir. Tarikate girerken eskilerden olan ve tarikatin usullerini bilen can tarafından yapılması lâzım gelen şeyleri öğrettiği için bu ad verilmiştir. Bu münasebetle yapılan merasime «Âyin-i cem» denilirdi. Bunun için «Meydan» hazırlanır, Dede de dâhil olmak üzere canlar «Meydan» da yer alırdı. Bu giriş ve mevki alış merasime tâbidi. Üç İhlâs ile bir Fâtiha okunur, Salâvat getirilir, «Nade Aliyyen» tilâvet edilirdi. Dede Efendi niyaz eder, «tercüman» okurdu. Hazır olan canlar da iştirâk ederler, onlak da tercüman okurlardı. Ondan sonra Dede Efendi yeni tâlibi ismi ile çağırırdı. Tâlip yerinden kalkar, Dede'nin huzurunda dururdu. Bunun üzerine Dede Efendi tâlibe: «Sen bu tarik-ı aliyyeye ve on iki imam katarına ve Muhmmed râhına ve Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş Veli yoluna girmek murad edersin. Lâkin bu bizim yolumuz gayet güçtür, melâmet yoludur. Demirden ağırdır. Son pişmanlık para etmez. Gelme gelme, dönme dönme diye erenlerin kelâmı vardır. Ne dersin?» der,

Bu suali bir yahut üç defa tekrar ederdi. Tâlip kabul makamında «niyaz» eylerdi. Bunun üzerine Dede Efendi tâlibe rehberliğe kimi istediğini sorardı. Tâlip de istediğinin ismini söylerdi. Onun üzerine Dede Efendi «Var imdi niyaz eyle» derdi. Tâlip bunun üzerine kendisine rehber olmasını istediği cana niyaz eder, badehu geri çekilerek ilk defa oturduğu yere gelip niyaz ettikten sonra dururdu. Dede Efendi rehberlik edecek cana hitap ile: «Derviş filân şu can seni rehberliğe niyaz eder, var imdi şu cana Hak rızasiyçün rehberlik eyle» derdi. Rehberlik edecek can «Eyvallah» dedikten ve gelip Dede Efendiye niyaz ettikten sonra «dâr» da durur, bu «özr» ü okurdu: «Allah Allah günahkârım, mücrimim, Şah-ı men suçuma muterifim, ey padişah hata kıldım, suçum affeyle, Şah bihakk-ı Mustafa ve Murtaza keremkâni Hüseyin Şah bihakk-ı Hânedan-ı Âl-i aba hakkiyçün, kutb-ı âlem Hacı Bektaş Veli hakkiyçün (ربنا ظلمنا انفسنا... استغفرالله) ağrınmış, incinmiş, gücenmiş can karındaş var ise meydan-ı mahabbette, dâr-ı mansur'da, yüzüm yerde, özüm darda, hakkı olan can karındaş var ise hakkını talebetsin. Tarikatte boyun burmak hatadır. Erenler yoluaa teslim olmak rizadır. Ya elimden, ya dilimden her ne geldi ise elim, dilim kesmek revadır. Allah erenler, her dost pür cemal-i Muhammed Kemal Hüseyin Ali ra salâvat...

Bunun üzerine Dede Efendi şöyle derdi: Ey erenler, canlar, karındaşlar dile gelsin ve gelip hakkını alsın, zira bu meydan İmam Hüseyin meydanıdır ve er meydanıdır, işte meydanda duran candan herkes hakkını alsın, kimsenin hakkı kalmasın. Buna herkes, bütün canlar alınacak bir hakları olmadığı makamında niyaz ile mukabele ederlerdi.

Rehber bunun üzerine Dede Efendiye niyaz eder, geri çekilip tiğ-i bendini kuşanırdı. Sonra da bu tercümanı okurdu:

Allah Allah hizmet-i merdan bidayet bendini gûşvare kılmışım. Dost bendini rehber ile, pîre ettim iktida, taktı Selman boynuma tiğ-i bendini, pür cemal Muhammed kemal Hüseyin Ali ra bülend salâvat.

Ondan sonra Dede Efendi'nin emriyle yeni canın çerağı uyandırılır, gülbank çekilirdi. Mütaakıben Dede Efendi rehbere hitab ile var imdi bu cana rehberlik edip (مافرض الله على المؤمنين) ve sünnet-i seniyye-i Seyyid-ül-Mürselin ve eimme-i isna aşer imameyn-i müçtehidin kavilleri üzere evvelâ abdesti ver derdi. Rehber eyvallah der, tâlibe giderek niyaz ettikten sonra tâlibin bir elinden bir yakasından tutup buyurun erenler diyerek kaldırır, meydandan dışarıya çıkarırdı. Tâlip abdest alırken hikmetini anlatır, bu abdesti almakla bütün günahlardan kurtulmuş olduğunu söylerdi. Tâlip silinirken başından kisvesini alır, Dede Efendiye teslim ederdi. Dede Efendi de tâlibi yederek tiğ-i bendi rehbere teslim eylerdi. Rehber dışarı çıkar, yalınayak, başı açık olduğu ve boynuna tiğ-i bendi geçirmiş bulunduğu halde tâlibi meydana getirirdi. Rehber tâlibin boynuna tiğ-i bendi takarken, Besmeleden sonra (شهدالله انه لااله الا هو... ان الدين عندالله الاسلام) âyetini okur, bir de salâvat çekerdi.

Meydan kapısından içeri girilirken tâlibin sağ ayağını bastırır, sağ tarafından sol elini mühürleyip sol eliyle tiğ-i bendini tutardı. Niyaz taşına gelince rehber ile tâlip ikisi birden diz çöker, niyazda bulunurlardı. Sonra tekrar ayağa kalkarlardı. Rehber bunun üzerine bir adım atar, selâm verirdi: «Esselâmü aleyküm şeriat erenleri». Dede Efendi selâmını reddederdi «Ve aleyküm selâm ve rahmetullahi ve berekâtühu». Rehber tekrar bir adım atar, yine selâm verirdi: «Esselâmü aleyküm hakikat erenleri». Dede Efendi yine aynı suretle mukabele eylerdi. Mütaakıben: «Esselâmü aleyküm tarikat erenleri», daha sonra da «Esselâmü aleyküm marifet erenleri» der, Dede Efendiden cevap alırdı. Bunun üzerine rehber şöyle derdi: «Allah erenlerim, huzur erenlerimize yüzümüz üzere sürünegeldik, bu can on iki imam efendilerimizin katarına ve rah-ı Muhammed Ali'ye ve Hazret-i Pîr Efendimizin rah-ı müstakimine intisap etmek muradeder ve dostlarına dost olup, düşmanlarına düşman olmak muradedr. Birçok kuzulu kurbanımız vardır, erenlerimize niyaza geldik. Kurbanımızı kabul edip Hazret-i Pîr efendimizin yoluna ve erkânına bu eksikliği kabul buyurup ilhak ederler mi?» Dede efendi bu talebi şu suretle canlara iblâğ ederdi: «Ey canlar, karındaşlar, bu meydanda olan can yüzü üzere sürünegelmiş, niyaz eder ki on iki imam efendilerimizin katarlarına ve rah-ı Muhammed Ali'ye ve Hazret-i Pîr Efendimizin rah-ı müstakimine tâlip olup can ve başını âl ve evlâd uğruna feda edip bir [illegible] kuzulu kurbandır, bu yola girmek muradedir niyaz eder ne dersiniz? Cümlenin bu candan hoşnut ve razı olup yol ve erkâniyle bu biçare canı karındaşlığa kabul eder misiniz? Cümlenize niyaz eder. Bunlar yerle beraber niyaz etmek suretiyle kabul ettiklerini anlatırlar. Dede Efendi bunun üzerine rehbere tâlibi getir emrini verir. Rehber tâlibi Dede Efendi'ye getirir ve teslim ederken: (ان الله وملائكته يصلون

(...علی النبی) âyetini okurdu. Badehu tâlibin sol tarafına geçer, bir dizi üzerine çökerterek bir elini tâlibin sol omuzuna, öteki elini de dizinin üzerine koymak suretiyle vaziyyet alırdı. Dede Efendi de tâlibin sağ kulağına «Fariza-i emri ve sünnet-i seniyye-i Hazret-i Muhammed'i ve resm-i Esedullah imam-ül-müttekin Hazret-i İmam Ali ve kavaid-i mezheb-i Hazret-i İmam Cafer ve usul-i Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve erkân-ı ehlüllah üzere telkin» ederdi. Bu sırada Dede Efendi tâlibin sağ eliyle sağ elini, tâlib de sol eliyle Dede Efendi'nin sağ eteğini tutradı. Telkin bitince Dede Efendi tâlip ile birlikte bir salâvat okurdu. Ondan sonra on iki imamın kadr ü şanlarını âhirette necata sebep olacaklarını anlatırdı. Mütaakıben «bunları böylece büyük bilip imametlerini ikrar eylediği sualini irad ederdi. Tâlip de «İkrar eyledim» derdi. Bunun üzerine tâlbin tiğ-i bendini kuşatır, başını mezitlediği gibi nasihatta da bulunur ve bir salâvattan sonra «Var imdi rehberinle beraber cümle karındaşlara birer niyaz eyle» demekle beraber sağ elinden tutup rehberin eline teslim ederdi. Tâlip bunun üzerine Dede Efendi ile rehbere ve diğer canlara sırasiyle niyaz eylerdi. Ondan sonra rehber meydan kapısı eşiğindeki ilk makamdan başlıyarak maydandaki bütün makamları ziyaret ettirir ve her bir makamın şeref ve faziletini anlatırdı.

Ziyaretler bittikten sonra şeker ve baldan hazırlanmış olan şerbetler içilir, merasimle meydandan çıkılarak hazırlanan lokmadan lokma (yemek) edilirdi.

«Meydan rehberi» dahi denilen bu rehberden başka bektaşilikte bir rehber daha vardı. Ona da "Yol rehberi„ ismi verilirdi. Yol rehberi; isti'dat sahibi olanları Bektaşiliğe tergib eder, o gibileri Bektaşi yapmağa çalışırdı.

Rehberin bir mürşid olsun haknüma,
Sen de idrak et, nedir feyz-i Huda,
Ârif ol, sermest-i vecd ol daima,
Kalma bir dem zevk-i vusletten cüda,
Masivadan el çeküp Allahı bul.
Tokadizade Şekip

REHBER-İ DERYA (رهبر دریا) [*Bah.*] Sahillerle limanların tabiî ve cevvî hal ve kariyerleriyle civarlarındaki arıza ve alâmetleri ve mevcut akıntıları velhasıl gemilerin seyirlerinin selâmetine yarar malûmatı ihtiva eden kılavuz kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

REHİNE (رهینه) [*Ask.*] Bir ordunun zaptettiği yerler halkının üzerlerine aldıkları taahhütleri iyice yapmaları, hususiyle intikam hareketlerine teşebbüs etmemeleri için içlerinden teminat olarak alınanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

REİS (رئیس) [*Bah.*] Yelken gemilerinin birinci kaptanları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Koca reis» de denilirdi. Eskiden harb gemileri kaptanlarına umumiyyetle bu ad verilirdi. Onyedinci asırdan sonra reis yerine kaptan denilmiştir.

§ [*Sof.*] Nakşbendîlerin «Cehrî» kolunu mensup tekkelerle ayakta zikr eden diğer tarikatlarda yapılan dinî rakısları idare edenlere verilen addır. «Bunların musikiye ve musiki usullerine oldukça vâkıf olan kimseler» olduğunu yazan Sadeddin Nüzhet Ergun (Türk Musikisi Antolojisi, İstanbul, Riza Koşkun Matbaası, 1943, c. 2, s, 670) «(Zâkirbaşı)nın ve (zâkir)lerin okudukları ilâhîlere uygun olarak zikri tanzim eden, icabına göre ağırlaştıran, tizleştiren ve bu suretle umumî ahengi temin eyliyen bu adamlar arasında tavırlarının mükemmel, seslerinin gür ve tatlı oluşiyle temayüz eden ve XIX uncu asır sonlarından itibaren bu sahada şöhret kazanan epiyce şahsiyyetler tanıyoruz» dedikten ve birçok isimler verdikten sonra diyor ki:

«Fakat gerek kıyam, gerek kuud zikirlerinin muntazam ve ahenkli yapılabilmesi için yalnız reislerin muktedir olmaları kâfi değildir. Zâkirbaşılığı da idaresi mükemmel şahsiyyetlerin deruhte etmesi lâzımdır. Hele zâkirbaşılar aynı zamanda reislik, reisler de aynı zamanda zâkirbaşlık edebilmek kudretlerini haiz iseler, yapılan o zikirde bir fevkalâdelik ve intizam bulunacağı muhakkaktır.

«Son devrin en mükemmel reisi, Üsküdarda Sadiye'den Fethi Efendi tekkesi şeyhi Şemseddin Efendi'nin oğlu Kemal'dir. İstanbul dâhilindeki kıyamî tekkeleri, bilhassa cemiyet günlerinde onu dört gözle beklemişlerdir ve bu değerli reisin bulunduğu zikir meclisi, mutlak surette cazibeli olmuştur. Hele zâkirbaşılığı Yaşar Baba merhum ile Raşid Efendi gibi çevik ve muktedir bir adam deruhte etmişse, Kemal Özarslan'ın tavırı hareketlerine ve coşkunluğuna hayran olmamak kabil değildir.»

REİS GEDİĞİ (رئیس گدیکی) [*Bah.*] İleride görülecek lüzum üzerine gemi reisliğine tâyin edilmek üzere namzet olarak ayrılmış bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Namzetler kapudane-i Hümayunla kalyonlarda bulunanlar ve reisliğe liyakati olanlar seçilirlerdi.

REİS-İ PADİŞAH (رئيس پادشاه) [*Bah.*] Bâştarde-i Hümayun reisi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişah gemisinin kaptanı demektir.

REİS-İ PAŞA (رئيس پاشا) [*Bah.*] Kaptan Paşa gemisinin reisi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Paşa gemisinin kaptanı demektir.

REİS-ÜL-ETIBBA (رئيس الاطبا) [*Sar.*] Sarayın ve memleketin sağlık işlerinin başında bulunan doktor hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ser Etibba-yı Hassa» denildiği gibi «Hekimbaşı» tâbiri de kullanılırdı.

Osmanlılarda ilk hekimdaşı, İran vezirlerinden iken İstanbul'a gelen Kutbuddin Efendi'dir. Başlâlalığa bağlı olan hekimbaşılar Fatih zamanında yaptırılan ve başlâlaya tahsis olunan Topkapı Sarayındaki «Başlâla kulesi»nde otururlardı. Kulede ilâç bulunan bir dolap vardı. Sarayda «Etıbba-yı Hassa» adlı doktorlar, şimdi öperatör, denilen « cerrahlar » vardı. Etıbba-yı Hassa'nın başlarına «Ser etıbba-yı Hassa» denilirdi. Reis-ül-etıbba aynı zamanda «Şer Etıbba-yı Hassa» idi.

Tanzimat'tan sonra vazifesi yalnız saray doktorluğuna hasredilen «Reis-ül-etıbba» ile «Hekimbaşı» yerine «Ser tabib-i Şehriyari» denilmiştir.

REİS-ÜL-KÜTTAP (رئيس الكتاب) *I* [*da.*] Kâtiplerin reisi mânasına gelen reis-ül-küttap İkinci Sultan Mahmud'un saltanatının hemen hemen sonlarına kadar (1251-1835/36) Divan-ı Hümayun kâtiplerinin âmiri olup hariciye nazırlığı yerinde kullanılmış bir tâbirdir. Reis Efendi de denilen ve «Menasıb-ı sitte»den sayılan reis-ül-küttaplık Osmanlı devletinin eski mansıplarındandır. «Fatih Kanunnamesi»nde yazılı oluşu eskiliğini gösterir.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devletinin merkez ve Bahriye Teşkilâtı» adlı kıymetli eserinde (sayfa 242-248) bu tâbir için şu tafsilâtı veriyor:

«Onyedinci asrın sonlarına kadar Divan-ı Hümayun kâtiplerinin ve kalemlerinin şefi olan reis-ül-küttap bilfiil Divan-ı Hümayun âzasından değilse de kendisinin tahrir ve divan muamelâtındaki vukufu itibariyle ehemmiyeti büyüktü. Bu vukuf dolayısiyle Divan-ı Hümayun ehemmiyetini kaybedip işler Paşakapısı'na intikal ettikçe reis-ül-küttapların da mevkii yükselmiş, siyasi işlerde, murahhaslıklarda, ecnebi sefirlerle mükâlemelerde bulunmuşlar ve nihayet haricî işler bunlar vasıtasiyle tedvir edildiğinden hariciye nazırı veya hariciye vekili vazifesini görmüşlerdir.

«Reis-ül-küttaplar ilk devirlerden onyedinci asrın sonlarına kadar, tedricen ehemmiyetleri artmalarına rağmen Divan-ı Hümamayun'un büyük şefi olan Nişancı'nın maiyyeti olup içlerinde liyakatlileri nişancılığa geçerlerdi.

«Reis-ül-küttap tâbiri Fatih Sultan Mehmet'in kanunnamesinde mevcut olduğundan bu ismin (unvanın) daha evvelki tarihlerde de mevcut olduğu anlaşılıyor. Bu kanunnameye göre reis-ül-küttap, Divanda vezir-i âzamın önünde otururak muamele görecek muharreratı okurdu. Fakat sonraları bu vazife tezkirecilere verilmişti. Onbeşinci asrın son yarısında reis-ül-küttabın derecesi, elli akçalık müderrisin bile dûnunda idi. Yine kanunnameye göre reis-ül-küttap terfi edecek olursa sancakbeyi pâyesiyle nişancı da olurdu. Reis-ül-küttaplığa da tezkirecilikten geçilirdi.

«Onyedinci asır sonuyle onsekizinci asır başlarında reis-ül-küttapların vazifelerine dair kanunnamelerin kayıtları hulâsaten şöyledir:

« 1 — Divan-ı Hümayundan verilen hükümleri ve beratları tashih ettikten sonra resîd etmek, yani muamelelerini ikmal eylemek.

« 2 — Ferman mucebince runs ve kanuna mütaallik telhis'eri yazmak, hükümdara ve sadrazama gelen nameleri tercüme ettirmek ve bunlara ait cevapları hazırlamak.

« 3 — Tezkirecilerden biri mazeret sebebiyle bulunmaz veya tezkirecilik münhal olursa reis-ül-küttap divanda büyük bir tezkireeinin yerinde durarak arzıhalleri okur ve buyururdu. Yani Sadrazam'ın emriyle buna buyurultu işareti kordu.

« 4 — Reis-ül-küttap kendi dairesinde kanuna mütaallik evrakı buyurmağa yani Sadrazam'ın buyurultu işaretini koymağa mezundu.

« 5 — Her sene tevziatında mansıbında ipka olunanlardan maadasının ruus ı Hümayunlarının ısdarı reis-ül-küttaplara ait olup bu hususta Sadrazam tarafından kendisine buyurultu yazılırdı

«Divan-ı Hümayun içtimaları zamanında reis-ül-küttap, Sadrazam'ın gelmesinden evvel divana gelir ve müzakereden önce divanhaneye girip kanunnamedeki tâbir üzere kemal-i edep ile üzerindeki sof üst elbisesinin yenlerini toplıyarak Defterdar'ın bulunduğu taraftan yavaş yavaş yürüyüp Vezir-i âzam'ın sağ tarafına telhis kesesini bırakır, sonra basamaktan inip Sadrazam'ın eteğini öper ve bir söyliyeceği varsa yavaşça kulağına söyler ve sonra geldiği tertip üzere avdet ederdi.

«Reis-ül-küttap diğer divan hocaları yani daire müdürleri gibi softan üst elbisesi ve lok-

malı pamuklu iç kaftanı ve başına da mücevveze denilen kavuk giyerdi. Eğer divanda Sadrazam Selimî veya kallavî giymiş ise reis-ül-küttabın o zaman Selimî kavuk giymesi lâzımdı. Her ne kadar Selimî giymek yüksek rütbe sahibi olmasına mütevakkıf olup rütbesi olmıyanlar başlarına perişanî denilen serpuşu giyerlerse de onyedinci asrın sonlarına doğru bu usul terkedilmiş olduğundan reislerin de Selimî giymelerine müsaade olunmuştu.

«Hammer, Üçüncü Murad'ın zamanından evvel reis-ül-küttaplığın nişancılığa muadil tutulduğunu yazıyorsa da bu tarihlerde henüz muadelet yoktu. Hattâ nişancının hassına mukabil onların zeametleri vardı. Hattâ daha sonra Dördüncü Murat, bunların zeamet sahibi olmalarını kanuna mugayir gördüğünden aidatlariyle geçinmelerini emreylemiştir. Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e takdim ettiği teşkilât mecmuasında ve 1051 hicrî, 1641 milâdî tarihinde başdefterdardan sonra nişancının geldiği gösterilmiş olduğundan Hammer'in muadelet kaydı doğru değildir.

«Karlofça muahedesinin akdinde reis-ül-küttap Rami Mehmet Efendi (sonra sadrazam olan Rami Paşa) murahhas olarak bulunmuş ve bu muahedenin akdinde büyük bir vukuf ve kiyaset göstermiştir. Daha sonraki tarihlerde yine divan kalemi reisliği üzerinde olarak ecnebi sefirlerle yapılan mükâleme ve temas hep bunlar vasıtasiyle olmuş, haricî işler artık reislere havale edilmiştir. Bundan dolayı ecnebi muharrir ve seyyahları reis-ül-küttabı devlet sekreteri, imparatorluğun büyük kançıları ve hariciye nazırı olarak tarif ve tavsif etmişlerdir. Filhakika onsekizinci asırdan itibaren reis-ül-küttaplar Divan-ı Hümayun'un bütün kalemlerinin (beylik, tahvil, ruus kalemleri) birinci şefi idi. Âmedi-i Divan-ı Hümayun denilen âmedciden başka reis-ül-küttab'ın maiyyetinde reis kesedarı denilen bir memur vardı. Bu, reis kaleminin evrak muhafızı ve muamelât memuru demekti. Reis kaleminin evrak muhafızlığından başka reis-ül-küttab'ın resîd denilen sah işlerini havi evrakın icabeden yerlere tevdii ve reis-ül-küttab'ın alacağı rüsumun tahsili de buna aitti. Kesedarın mühim vazifelerinden biri de Sadrazamla sadrazam kethüdası, reis-ül-küttab'a, çavuşbaşıya ve diğer bazılarına her zaman işler hakkında rapor vermekti. Bu itibarla kesedarlıkla beraber âmedci vazifesini de görüyordu. Şeyh-ül-islâm'a ait muamelâtta reis-ül-küttab'a vasıta olduğu da vâkidi. Fakat mühim ahvalde reis-ül-küttap bizzat Şeyh-ül-islâm'a giderdi.

«Reis-ül-küttap, onsekizinci asırdan itibaren her gün Paşakapısı'nda Sadrazam'a arzedilmek üzere icabeden telhisi ve takrirleri hazırlar, bunları Sadrazam gördükten sonra Padişaha yollardı. Bu muamelât cihetiyle reis-ül-küttap devletin bütün gizli ve âşikâr işlerinden haberdardı ve Bab-ı âli'de siyasi işlere de bakması itibariyle birinci derecede nüfuzlu vazife sahiplerindendi. Reis-ül-küttap kendisine ait muharreratın üzerine sah işareti koymağa salâhiyyettar olup bu, görülmüştür, muvafıktır, mukabele edilmiştir mânasına geliyordu. Onsekizinci asrın son yarısında bu işareti havi olmıyan tuğralı fermanlar muteber olmamağa başlamıştı.

«Devletin malî, askerî işleriyle sadrazam kethüdasına ve Defterhaneye mütaallik muamelât hariç olmak üzere devletin bütün muharreratı Reis Efendi'nin nezareti altında idi. Zaten Divan-ı Hümayun kalemlerinin şefi olması dolayısiyle muamelâttan birinci derecede reis mesuldü. Mütesellimlerin azil ve tâyinleri de bunun dairesi vasıtasiyle olurdu.

«Sadrazam huzurunda vezirlik kürkü giyen zatın tâyininden birkaç gün sonra konağına gidip beratını teslim etmek reis-ül-küttab'a aitti. Eğer kendisine berat götürülecek veya verilecek zat evvelce vezir olmadan doğrudan doğruya sadrazam olmuş ise onun beratının kuburu veya mahfazası beyaz diba kese içinde olurdu. Padişah tarafından muhtelif vesilelerle Sadrazam'a gönderilen hatt-ı hümayunları bir heyet huzurunda okumak da bunun vazifesi cümlesindendi Reis bunu teslim edince kendisine hil'at giydirilirdi. Berat götürülecek vezir Kaptan Paşa ise reis-ül-küttap, teşrifatçı delâletiyle tersaneye gidip beratı teslim eder, Kaptan Paşa değilse beratı kendi evine götürürdü. Vezirlerin berat kesesi yeşil atlasdandı.

«1251 senesi zilkidesinde (m. 1835) reis-ül-küttap ismi ve teşkilâtı kaldırılarak onun yerine haricî işlerin ehemmiyetine mebni Umur-ı Hariciye Nazırı ismiyle bir nezaret teşkil edilmiş ve son reis-ül-küttap olan Yozgatlı Âkif Efendi müşirlik rütbesiyle Umur-ı Hariciye Nazırı olmuştur. Bu Hariciye Nezaretinin teşkilini mütaakıp Üçüncü Selim ile İkinci Mahmut'un ilk ve orta devirlerinde daimî surette Avrupa payitahtlarında ikamet ettirilen sefirlere mütaallik işler daha muntazam bir şekle sokulmuş ve bunların mercii de Umur-ı Hariciye Nezareti olmuştur.

«H. 1253, M. 1837-38 senesinde haricî işlerin ehemmiyet kesbetmesine mebni hariciye ve dahiliye nezareti memurlarının ikiye ayrıl-

masına lüzum hâsıl olmuştu. Bunun için Âmedi odası memurları dahiliye ve hariciye ismiyle ikiye bölünmüş ve birine maruzat-ı dahiliye odası, diğerine de maruzat-ı hariciye odası ismi verilmiştir.

«Reis-ül-küttap'lar Hariciye Nazırı ismini alıncıya kadar ehemmiyetlerinin artmasına rağmen vezirler, defterdarlar ve nişancılar gibi erkân-ı devlet sayılmayıp rical-i Bab-ı âli veya rical-i Devlet sınıfında kalmışlardır. Çünkü evvelkilerin Divan-ı Hümayunda mütalâa serdetmek hakkı ve mahsus makamları vardı. Reis-ül- küttab'ın son devirlerde dahi Sadrazam'ın divanında söz hakkı yoktu ve ondokuzuncu asır başlarına kadar Sadrazam divanında sedirde değil yerde halı üzerinde Sadrazam'a yakın otururdu. H. 1236, M. 1820-21 senesine ait Bab-ı âli'deki bir divan içtimaında reis-ül-küttap ile kethüda Bey'in sedirde yer aldıkları görülmektedir.

«Reis-ül-küttab'ın Sürre-i Hümayun ihracında da vazifesi vardı. Sürre ihracından bir gün evvel Dâr-üs-saade ağası tarafından davet edilen Reis Efendi, Bâb-ı Âli'de Mekke Emiri'ne hitaben yazılan name-i Hümayun'u saraya götürüp bizzat kızlar ağasına teslim ile kürk giyerdi.

«Şeyh-ül-islâm tebdilleri çavuşbaşı vasıtasiyle yapılırdı. Fakat bazan Padişah tarafından sevilen fakat değişmesi lâzım gelen şeyh-ül-islâm'a çavuşbaşı yollanmıyarak bu tebeddülün reis-ül-küttap tarafından yapılması âdet olmuştu. Meselâ H. 1118, M. 1706-7 senesinde Şeyh-ül-islâm Ali Efendi'nin azlinde, azli tebliğ için çavuşbaşının yerine reis-ül-küttap Abdülkerim Efendi göderilmişti. Yine onun gibi H. 1206, M. 1791-92 senesinde Şeyh-ül-islâm Mekkî Mehmet efendi'nin ihtiyar ve oturup kalkmağa kudreti olmaması sebebiyle değiştirilmesi icabedince hakkında Padişah'ın teveccühüne mebni çavuşbaşı yollanmayıp «tatyibi murad olmakla reis-ül-küttap Efendi irsal olunup hane ve sahilhanelerinden her hangisini murad ederse..» orada oturmasına müsaade edildi.»

REİS-ÜL-KÜTTAP KESEDARI (رئيس الكتاب كيسه‌داری) [*Ida.*] Reis kaleminin evrak muhafızlığı ve muamelât memurluğu vazifesini gören memurun unvanıdır. Bunun yerine «Reis kesedarı» da kullanılırdı. Kesedarın evrak muhafızlığından başka reis-ül-küttab'ın « Resîd » denilen «Sah» işlerini havi evrakın icabeden yerlere tevdii ve reis-ül-küttab'ın alacağı rüsumun tahsili de yine buna aitti. Onun mühim vazifelerinden biri de Sadrazam'a, sadaret kethüdasına, reis-ül-küttab'a, çavuşbaşı'ya ve daha bazılarına işler hakkında rapor vermekti. Bu itibarla kesedarlıkla beraber âmedelik vazifesini de görüyor demekti. Şeyh-ül-islâm'a ait işlerde reis-ül-küttab'a vasıta olduğu da vâkidi. Fakat mühim hallerde reis-ül-küttap bizzat Şeyh-ül-islâm'a giderdi.

Reis-ülküttaplık Umur-ı Hariciye Nazırı unvanını alması üzerine bu ad tarihe karışmıştır.

REİS - ÜL - KÜTTAP ZEAMETLERİ (رئيس الكتاب زعامتلری) [*Mal.*] Reis-ül-küttap'lara verilen zeametler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel memurlara şimdiki gibi aylık verilmezdi. Bir kısmına zeamet ve has, bir takımına da yaptıkları işlerden harç almak selâhiyyeti verilirdi. Ricalden olan bazılarının da hem zeametleri, hem de harç almağa selâhiyyetleri vardı. Reis-ül-küttap'lar onlardandı,

REİS-ÜL-MÜNECCİMİN (رئيس المنجمين) [*Sar.*] Müneccimlerin reisi, başı mânasına gelir bir tâbirdir. Bunun yerine sonraları «Müneccim başı» kullanılmıştır. Vazifesi (zayiçe), takvim, salname tertibi idi. Bak: (Müneccim başı).

REİS-ÜL-ULEMA (رئيس العلما) [*Ilm.*] Ulemanın en eskisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Reis-ül-ulema'lık için ihtiyarlık değil, meslekte kıdem (eskilik) esastı. Bu unvan bir pâyeden ibaret olup ayrıca maaş veya avait (aidat) gibi bir şey yoktu.

REMEL (رمل) [*Ede.*] Aruz vezinlerinden birinin adıdır. Aslı dört failâtün olup on kadar fer'i vardır. Divan edebiyatında en çok kullanılan şunlardır:

1 — Failâtün, failâtün, failâtün, failün.
2 — Failâtün, failâtün, failün.
3 — Failâtün yahut feilâtün, feilâtün, feilâtün yahut failün.
4 — Failâtün, failâtün, failâtün, failâtün.

Her biri bahr-i remel, bahr-i hazeçten savurup
Rih-i enfasın eder fırtına fersa-yı suhan
Sünbülzade Vehbi

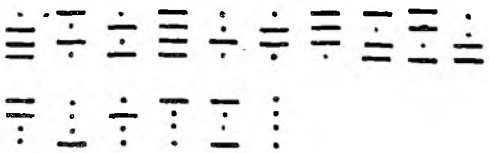
REMİL (رمل) [*Mit.*] Birtakım nokta ve çizgilerle kaybı keşfetme ilmine verilen addır. Remil; Arapça kum demektir. Eskiden kâğıt yerine kum kullanıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Bununla uğraşanlara « remmal » denilirdi.

«Remil» i «kendine mahsus bazı şekiller vasıtasiyle hükümler çıkarmak ve böyleee murat ve niyyetleri haber vermek ilmidir» suretinde tarif eden değerli edebiyat üstadı Ağâh

Sırrı Levent (Divan Edebiyatı, İstanbul, Bürhaneddin Matbaası, 1943, sayfa 220 ve müteakip) şunları da söylüyor:

« Vaktiyle bu şekilleri parmakla kum üstünde çizdikleri için buna remil demişlerdir. Bazı kitaplar, ilm-i remil'in İdris Peygamberle münasebeti olduğunu söylerler. Fakat bu ilimle asıl meşgul olan Danyal imiş. Remil'in muhtelif usulleri vardır.

Remil'in esası noktadır. Her iki nokta da bir hat itibar olunur. Bu nokta ve hatlarla bir takım şekiller yapılır. Bu şekiller 16 dır:

Bunların bazısı (sa'd) a, bazısı da (nahs)a delâlet ederler. Bu şekillerin anasır-ı erbaa ile, sonra da seyyareler ve burçlarla olan nispetleri hesap edilerek bunların tahlili yapılır ve hükümler çıkarılır.

Nabi; «Hayriye-i Nabi» adlı eserinde remil için şöyle diyor:

Olma kur'afeken-i reml ü nüeam
Ki ider ehlini bilhâsiye şûm
Âtma her kim döşenür müflis olur
İşi altun olacakken mis olur

Remlin ahkâmını gerçek sanma
Gaybı Allah bilür aldanma
Fenni var ise de üstadı adîm
İlmi nakıs sözü keç-fehmi sakîm

Görmüşüz cümlesinin ahvalin
Çok müneccimler ile remmalin
Olduğu yok birisi berhurdar
Bestedir ilm-i nücuma idbar

Vehbi de Lütfiye'sinde şunları söylemiştir:

San'at-ı reml ise gayet meş'um
Ekser erbabı fakir u mezmum
Anların kar'asıdır fakr u sual
Tahtasın başına çalsan remmal

Baki'nin:

Beyaz düştü hele şekl-i tab'-ı eyyam
Misal-i çihre-i baht-ı edib-i ferrah hal

beytindeki «beyaz düştü» tâbiri «uğurlu geldi» mânasına remil ıstılahlarındandır.

REMİL DÖKMEK (رمل دوکمك) [*Mit.*] Remil denilen garip ilim yoliyle kayba ait hükümler çıkarmak, murat ve niyyetleri haber vermek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Remil; nokta ve çizgilerle yapıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Bunu yapanlara da «remmal» denilirdi.

Kaza-yı Remlede reml ile fehmedüp kara bahtin
Yakayı aldı hayfa Gazzeden geçti o Nasrani
Vasıf

REMMAL (رمال) [*Mit.*] Remil denilen garip ilim yoliyle hükümler çıkaranlar, murat ve niyyetleri haber verenler, falcılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Remil; Arapça kum demektir. Remilciler eskiden kâğıt yerine kum kullandıkları ve nokta ve çizgileri parmakla kum üstüne çizdikleri için bu adı almışlardı. Sonradan bu işaretler kâğıt ve tahta üzerinde yapılır ve ona göre hüküm çıkarılırdı. Bir takım safdilleri tavlıyan remmaller makbul sayılmazlardı.

Geh müneccim aragup geh remmal
Açturur bahtı için gâhice fal
Sünbülzade Vehbi

RE'SEN İRADE-İ SENİYYE (راساً ارادهٔ سنیه) [*İda.*] Bab-ı Âli'den veya diğer resmî bir makamdan gösterilen lüzum üzerine olmıyarak doğrudan doğruya Padişah tarafından çıkarılan emir yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mabeyn başkâtibi tarafından yazı ile Sadrazam'a veya ait olduğu nazıra bildirilirdi.

RESİD (رسید) [*İda., Mal.*] Lûgat mânası erişti, geldi demek olan bu tâbir idarî ve malî ıstılah olarak bir hükmün sakıt veya muamelenin tamam olduğu, defterde yazılı bir paranın tahsil ve hesabın kapatıldığı, müzayedenin sona erdiği yerlerinde kullanılırdı. Yalnız olarak «resîd» suretinde olduğu gibi etmek maddesiyle «resîd etmek» de denilirdi.

RESİD ETMEK (رسید ایتمك) [*Mal.*] Bir paranın tahsil ve hisabın kapatıldığı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yalnız «resîd» suretinde de kullanılırdı. Bu takdirde hem hisabın kapatıldığına, hem de idarî bir ıstılah olarak bir hükmün sakıt veya muamelesinin tamam olduğuna delâlet ederdi.

Biz vermigelim parayi sen borcu resîd et
Lâ

RESİD TAHVİLİ (رسید تحویلی) [*Mal.*] Maliyece bir paranın tahsiline mütaallik tanzim olunan vesika yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şimdiki tâbirle tahsil müzekkeresi demektir.

RESİM (رسم) [*Mal.*] Hükümet namına tahsil edilen vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Doğrusu resm, cem'i rüsumdur. Tanzimat'tan evvel verginin alındığı madde sona getirilmek suretiyle terkip halinde ve resm-i çift, resm-i ganem,

resm-i kısmet ilâh. suretinde kullanılırdı. Sonraları ağnam resmi, Gümrük resmi şeklinde kullanılmıştır.

Arapça bir kelime olan resm; daha birçok mânalara gelir:

1 — Alamet, bilgi, nişan; bir şahsın, bir şeyin veya bir mevkiin renklerle yapılan veya fotoğraflarla çıkarılan hayali, şekli, suret.

Sîretim âsar-i hâmemden kılınsun içtihat
Suretim bu resm ile kalsan cihanda gadigâr
Ziya Paşa

2 — Yazmak, tahrir etmek.
Resm-i imlâ; resm-i hat.

3 — Âdet, töre; usul, kaide; tarz, şekil.

Hüda güya ki cism-i nazikin bu resme halk etmiş
Katup bug-i gülü reng-i erguvan üzre
Nedim

Sipihr-i kinecuden resm-i bivefalık resm-i âdidir
Felekten biniyaz olmak dahi bir özge gâdidir
Nailî

4 — Debdebe ve tantana ile yapılan işler.
Resm-i küşat, resm-i geçit.

Resm-i tarp ittiler mürettep
Beş yüz put-i gülruh şeker lep
Fazuli

§ [*Sof.*] Ebed ve ezelde cari olan naat yerinde kullanılır bir tâbirdir.

RESİMHANE (رسمخانه) [*San.*] Plân ve harita yapılan yer yerinde kullanılır bir tâbirdir.

RESİM HIRKASI (رسم خرقه‌سی) [*Sof.*] Mevlevilerin giydikleri bedeni geniş hırkaya verilen addır. Mevlevi canı bu hırkayı hücresinde üç gün sır (kapalı, gizli kalmak) olduktan sonra tarikatçı huzuruna çıkınca giyerdi.

RESM-İ ÂDİ (رسم عادی) [*İda.*] Ulûfe gününden gayri günlerdeki elçi kabulü merasimi hakkında kullanılır bir tâbirdir.

RESM-İ AĞIL (رسم آغیل) [*Mal.*] Koyunlarla keçilerden alınan vergilerden birinin adıdır. Ağıl resmi demektir. Ağıl; hayvanların barındırıldıkları yerin adıdır. Onaltıncı asırda üç yüz koyundan beş akça alınırdı.

RESM-İ ÂLİ (رسم عالی) [*Sar.*] Padişah'ın «Cuma selâmlığı» alayı münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Bunu hâtıralarında (Saray ve Ötesi, c. II, s. 26) "her cumartesi sabahı İstanbul matbuatının en başında en müzeyyen cümlelerle, en parlak kelimelerle biribirine tutturulmuş seçilerle dolu fıkralarda bir gün evvel Yıldız'da Hamidiye Cami-i nur lâmiinde icra edilen selâmlık alayı için kullandıkları tâbir buydu: Resm-i âli„ suretinde yazan Mabeyn Başkâtibi büyük edip Halit Ziya Uşaklıgil (ölümü 1945) buna ait ihtisasını da şu satırlarla belirtiyor:

"Ben bu resm-i âli'yi her şeyden evvel İstanbul'a uğrayan yabancı seyyahlara Şark'ın en büyük saltanatının en muhteşem bir levhası kabîlinden gösterilecek bir sahne tertibi mesabesinde telâkki etmiş ve bu bakımdan onu o derece gülünç vesaitin mahsulü görmüştüm ki; bir kerre hazır bulunduktan sonra âdeta kalbimde bir eza duymuştum.„

RESM-İ ARUS (رسم عروس) [*Mal.*] Evlenen kadınların erkeklerinden alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arus; Arapça gelin demektir. Bu resm, İslâm ve Hıristiyan'a göre değiştiği gibi kocaya varanın kız veya dul oluşuna göre de tebeddül ederdi. Evlenen Müslüman kadını bakir (kız) ise 60, seyyib (dul) ise 30, gayr-ı müslim kadını bakir ise 30, seyyib ise 15 akça alınırdı. Bu resmi, diğer vergiler gibi, timar, zeamet ve has sahipleri alırlardı. Timarların kaldırılması üzerine bu vergi de kaldırılmıştır.

RESM-İ ÂSİYAB (رسم آسیاب) [*Mal.*] Değirmenlerden alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Âsiyab; Farça değirmen demektir. Bir sene fasılasız işliyen değirmenlerden 60, altı ay işliyenlerden 30, üç ay işliyenlerden de 15 akça alınırdı. Tanzimat'tan sonra değirmenler "Temettu„ (kazanç) vergisine tâbi tutulmuş, sipahilerle, zaimlerin ve has sahiplerinin aldıkları bu vergi kaldırılmıştır.

RESM-İ BADİHAVA (رسم بادهوا) [*Mal.*] Timar usulü cari olduğu zamanlarda uhdesinde arazi bulunmıyan ve ticaretle meşgul bulunan reayadan alınan vergilerden birinin adıdır. Buna "Caba akçası„ da denilirdi. Evlilerden senede 12, bekârlardan 6 akça alınırdı. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RESM-İ BENNÂK (رسم بنّاك) [*Mal.*] Timar sahiplerinin reayadan aldıkları vergilerden birinin adıdır. Kazanç vergisi kabîlinden bir vergi idi. İkiye ayrılırdı: Ekinlü bennâk, caba bennâk. Ekinlü bennâk; elinde olan arazisi yarım çiftlikten az olanlardan, caba bennâk de toprak sahibi olmayıp ticaretle meşgul bulunanlardan alınırdı. Vergi senede 12 akça idi. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RESM-İ BİD'AT (رسم بدعت) [*Mal.*] Gümrüklere gelen bir kısım eşyadan Gümrük

resminden başka olarak alınan vergi yerinde kullanılırdı. Eşyanın nevilerine göre miktarı değişirdi. Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

RESM-İ ÇİFT (رسم چفت) [*Mal.*] Araziden alınan vergilerden birinin adıdır. Buna "çift akçası„ da denilirdi. Kanunen iki öküzle işlenebilecek yer çift itibar edilmiş idi. Her yerde nispeti bir değildi. Bir kısım yerlerde çok, diğer birtakım yerlerde de azdı. Her yerin defterlerinin arkalarındaki kanunnamelerde resm-i çift ne miktar yazılmış ise o miktar alınırdı. Asgarî haddi 22, âzamî haddi 57 akça idi.

Tanzimat'tan sora kaldırılmıştır.

RESM-İ ÇİFT BOZAN (رسم چفت بوزان) [*Mal.*] Çift ve çubuğu bozup başka işe girişenlerden alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Resm; bütün çift, yarım çift, ondan az arazideki çiftin bozulmasına göre değişirdi. Bütün çift için 300, yarım çift için 150, daha az arazi için 75 akça alınırdı.

Tasarrufu altında bulunan araziyi sebepsiz üç sene ekip biçmemek suretiyle terk ve tatil eden kimselerin arazisi zaptolunarak başkasına verilmek kanun icabından idi ise de ekip biçmeğe zorlamak için ondan az bir müddet için de bir ceza konulması düşünülmüş ve bu resm o maksatla vazedilmiş idi.

Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RESM-İ GANEM (رسم غنم) [*Mal.*] Koyun vergisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Âdet-i ağnam» da denilirdi. Onaltıncı asırda iki koyun veya keçiden bir akça alınırdı. Sonraları değişmiş, Tanzimat'tan sonra «Ağnam resmi» adını almıştır.

RESM-İ GEÇİD (رسم گچید) [*Ida.*] Askerî bir kıt'anın yahut bir mektebin talebesinin gösteri mahiyyetinde geçişi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Geçit resmi demektir.

RESM-İ GÜVARE (رسم گواره) [*Mal.*] Erken yetişen meyve ve sebzelerden alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Erken yetişen her türlü meyve, sebze, ot gibi şeyler bu resme tâbi idi. Tanzimat'tan sonra âşar miyanına ithal edilerek bunlardan da öşür alınmağa başlanmıştır. Ancak âşarın ihalesinden evvel yetişen ve elden çıkarılan bu gibi şeyler «Güğeri memuru» adı verilen bir memur tarafından köye gidilerek yazılırdı. Mahsulü yazılan köy mültezime ihale olunursa öşrünü sahiplerinden almak üzere, defteri mültezime verilir, ihale edilmiyerek emanete kalırsa idare meclislerince konulan kıymetleri üzerinden öşrü alınırdı.

«Güğeri memuru» nun idare meclisince tâyin olunmuş olan ücreti köy ihale edilmemiş ise Maliye'den ödenirdi. Âşarda halkın ve mültezimin en çok şikâyetini mucip olan bu güvare denilen ve erken yetişen mahsuldü.

RESM-İ HINZIR (رسم خنزیر) [*Mal.*] Domuzdan alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Belgrat ve Alacahisar sancaklarında bulunan domuzların her birinden senede dörder para resim alınırken sonradan reayanın istidaları üzerine o kadar ehemmiyet verilmiyen ve mühim yekûn da tutmıyan bu resm 1193 (1779) senesinde affolunmuştur. Sonradan bunların çok üredikleri ve sahiplerinin epeyce istifade eyledikleri nazar-ı dikkate alınarak İhtisap resmi ihdas olunduğu sırada yeniden alınmağa başlanmıştır. Resmin miktarı her yerde bir değildi. Tanzimat'tan bir müddet sonraya kadar böyle devam etmiştir.

1274 (1857-58) senesindeki ıslahat sırasında muhtelif resimler tevhit ve üç aylık yavrular istisna edilerek her birinden onar kuruş alınmağa başlandığı gibi adı da «Canavar resmi»ne tahvil olundu. Resmin birdenbire on kuruşa çıkarılması sahiplerine pek ağır geldi. Hattâ bazı yerlerde resim vermemek için öldürenler görüldü. Bunun üzerine ertesi sene yedi kuruşa ve nihayet 1279 (1862-63) senesinden itibaren de üç kuruşa indirildi.

1296 (1878-79) senesinden itibaren ağnam resmine zam yapıldığı sırada canavar resimlerine de zam icra edilerek resim beş kuruşa çıkarıldı. «Hayvanat-ı ehliye rüsumu» nun ihdas olunduğu Malî 1323 (M. 1907) senesinde bu resim tekrar beş kuruşa indirildi. Az sonra ittihaz olunan karar mucebince canavarların üç aylıktan altı aylığa kadar yavrularından beşer, altı aylıktan bir yaşına kadar olanlarından yedişer buçuk, bir yaşını doldıranlardan onar kuruş alınmağa başlandı.

Canavar resmi, ağnam resmi gibi sayım suretiyle alınıyordu. Sayıma eylûl iptidasında başlanılır, ayın nihayetine kadar yoklaması da bitirilirdi. Tahakkuk eden resim eylûl, teşrinevvel (ekim) ve teşrinsani (kasım) aylarında olmak üzere üç taksit ile ve tahsildarlar marifetiyle tahsil edilirdi.

RESM-İ KISMET (رسم قسمت) [*Mal.*] Ölenlerin terikelerinin tesbitiyle hâsıl olan paranın vereselerine dağıtılması mukabilinde alınan harç yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Eskiden ölüaün askerî veya beratlı sınıftan veyahut reaya veya halktan oluşuna göre

terikesi «kassam» denilen memurlar tarafından tespit ve taksim edilirdi. Rumeli'dekiler Rumeli kazaskerine, Anadolu'dakiler de Anadolu kazaskerine tâbi idiler. Kassamlar aldıkları harçtan kazaskerlere de hisse verirlerdi, Kassam teşkilâtı olmıyan yerlerde bu vazife kadı'lar tarafından görülürdü. Harcın miktarı zamanla değişikliklere uğramıştır.

RESM-İ KÜŞAD (رسم کشاد) [*İda.*] Yeni yapılan mektep, kışla, hükümet konağı, demiryolu, çeşme gibi şeylerin umuma açılışı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeni tâbirle «Açılış töreni» demektir.

RESM-İ MÜCERRED (رسم مجرد) [*Mal.*] Timar usulü cari olduğu zamanlarda uhdesinde arazi bulunmıyan ve ticaretle meşgul bulunan reayanın bekârlarından alınan vergilerden birinin adıdır. Senede 6 akça alınırdı. Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

RESM-İ NİZE (رسم نیزه) [*Mal.*] Mızrak, kargı vergisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Voynuklardan her gönder Havass-ı Hümayun'a bu namla marttan marta on altı akça verirdi. Bunun altı akçasını nöbetli voynuk, beşer akçasını da iki yamağı öderdi.

RESM-İ RAİYYET (رسم رعیت) [*Mal.*] Timar usulü cari olduğu zamanlarda uhdesinde arazi bulunmıyan ve ticaretle meşgul bulunan reayadan alınan vergilerden birinin adıdır. Evlilerden senede 12, bekârlardan 6 akça alınırdı. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RESM-İ TAHLİF (رسم تحلیف) [*İda.*] Devlet memurlarının işe başlarken yemin ettirilmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Başta Sadrazam olmak üzere vükelâ ile devlet adamlarının sadakat yemini etmeleri usulü Sultan Abdülmecit zamanında başlamıştır. 1266 senesi muharreminin yirmi beşinde (1850) Bab-ı Âli'de Padişah huzurunda vükelâ, rical Mushaf'a el koyarak aşağıda yazılı yemini yapmışlardı. «Padişahıma ve devlet-i aliyyelerine sadakatten ayrılmıyacağıma ve Padişah'ımın ruhsat-ı seniyyesiyle kabulü mecaz olan hedaya-yı resmiyyeden başka memnu olan hediyyeyi kabul etmiyeceğime ve emval-i mîriyyeden irtikâp ve telef etmeyip ve hiç kimseye ettirmeyeceğime ve lüzum-ı hakiki tebeyyün etmedikçe hazine-i mîriyyeye masarif vukuunu tecviz eylemiyeceğime ve icab-ı sahihi olmadıkça mücerred riayet-i hatıra mebni memur istihdamına lüzum göstermiyeceğime vallahi.»

Bu yemin sureti o zamanki dertleri göstermek itibariyle dikkate değer.

Tarih diyor ki: «Sadrazam ile Şeyh-ülislâm huzurda memuriyyetleri icra olunduktan sonra resmen Bab-ı Âli'ye vürutlarında (geldiklerinde) arz odasında hatt-ı hümayun kıraeti akabinde Kur'an-ı Kerim üzerine yemin etmeleri, vükelâ ve sair ricalin Meclis-i valâda orada bulunacak ulema tarafından tahlifleri ve sudur ile ulemanın da huzur-ı Meşihatta yemin etmeleri usul ittihaz kılınmıştı.»

Taşra memurları idare meclisi huzurunda yemin ettirilirlerdi.

RESM-İ TAPU (رسم طاپو) [*Mal.*] Arazi-i emîriyye üzerinde yapılan binalardan ve koru, harman yeri ve saire suretiyle ziraatten alıkonulan yerlerde arazinin bu terk ve tatiline karşılık öşür makamına kaim olmak üzere maktu ve muaccel (peşin) olarak alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Âlâ yerden 50, orta yerden 40 ve 30, edna yerden de 20 akça alınırdı.

Tanzimat'tan sonra bu türlü yerlerden «bedel-i öşür» ve «mukataa-i zemin» adlariyle vergi alınmağa başlanmıştır.

RESMİYYAT (رسمیات) [*İda.*] Resmî yani usul ve âdete uygun işler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hükümete ait ve hükümetin kararlarına uygun tarzda yerinde kullanılan resmî'nin cem'idir.

RESUL (رسول) [*Fık.*] İnsanları dine davet için Allah tarafından ba's olunan Peygamber yerinde kullanılır bir tâbirdir. Resul; Arapça elçi demektir.

Tasarrufta dahil olmıyarak bir kimsenin sözünü diğerine tebliğ eden kimseye de resul denir.

REŞADETLÜ (رشادتلو) [*İda.*] Tekke şeyhlerine elkab olarak kullanılan bir tâbirdir. Arapça, rüşd'den müştak (gelme) tır. Rüşd; Hak yolunda şiddetle istikamet (doğruluk), doğru yolda yürüme; sıdk u salah ile hareket etme; kendini bilme, bâliğ olma; akıl ve tedbirde bulunma mânalarına gelir. Reşad da doğru yolda yürümek, hak yoluna sülûk (girme) etmek; aklın muecibiyle hareket etmek demektir. Reşadet; müvelledattan (uydurulma) dır.

REŞEN (رشن) [*Mal.*] Yeniçeri mevacibinin üçüncü üç aylığı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vaktiyle kamerî aylar kullanıldığı için üçer aylık olarak ödenen mevacibi ayların birer harfinden mürekkep olmak üzere birer remz vücude getirilmişti. Ancak on iki aya ait dört tâbirden ilk ikisi delâlet ettikleri ayların ilk harflerinden teşekkül ettikleri halde üçüncüsü

birinci ve ikinci ayların ilk ve üçüncü ayın son, ikinci ve üçüncü ayların ilk harflerinden meydana getirilmişti. Recep, şaban ve ramazan aylarına delâlet etmek üzere «reşer» yerine «reşen», şevval, zilkide, zilhicce aylarının remzi olarak da «şezez» yerine «lezez» denilmişti. Muharrem, safer, rebiülevvel ayları mevacibine «masar», rebiülâhır, cumadelûlâ, cumadelâhire mevacibine de «recec» denilirdi.

Sittare sanma gece kiseler mühürlendi
Reşen mevacibini vardi halka iyd-i said
Sabit

REŞİD TAŞI (رشید طاشی) [*San.*] Nil kenarındaki Reşit şehrinde bulunan üzeri yazılı siyah taşın adıdır. Bu taş Napoleon'un zâbitlerinden biri tarafından 1799 da keşfedilmiş ve 1801 de İskenderiye'ye girdikleri sırada İngilizler tarafından ele geçirilerek Britanya müzesine konmuştur. Taşın üzerinde Hiyeroğlif, demotik ve Yunanca yazılar vardır. Yazıların Yunancası Weston, demotikler Skerblod, hiyeroğlifler de Thomas Young tarafından okunmuştur.

REVAK (رواق) [*San.*] Sıra ayaklar veya sütunlar üstüne dam yahut tonoz yapılarak üstü örtülü ve önü açık sütunlu yol ve galeriye verilen addır. Bunlar güneşten korunmak ve aynı zamanda hava teneffüs etmek için yapılmış rüzgârdan mahfuz ve gölgelik yerler teşkil eder.

REVAN ODASI (روان اوطه‌سی) [*Mim.*] Topkapı Sarayındaki yerlerden birinin adıdır. Buna «sarık odası» da denir. İsminden de anlaşıldığı gibi Dördüncü Murat, Bağdat seferinden evvel vuku bulan Revan seferinin hâtırası olmak üzere yaptırmıştır. Bu oda süs itibariyle Bağdat kasrının ufak kıt'ada bir modelidir. Kubbesi müzehhep ve muhteşem ise de onun gibi deri üzerine işlenmiş olmayıp boya ve altınla nakşedilmiştir. Yalnız ue çıkıntısının tavanı Bağdat kasrı'ndakiler gibi deri üzerine işlenmiş, altlı üstlü pencereler de onun gibi yapılmıştır. Dördüncü çıkıntıya da yine Bağdat kasrı'nda olduğu gibi o tarzda fakat daha sade bir ocak konulmuştur. Fazla aydınlık olmak için fevkanî pencerelerden maada kubbede de ayrıca dört pencere daha açılmıştır. Çıkıntılardan ikisi kütüphane ittihaz olunmuştur. İçerisinde basık tavanlı çilehane denmeğe lâyık bir küçük oda daha vardır. Tavanı müzeyyen ve müzehheptir. Kenarlarının üst kısmında İmam Buseyrî'nin meşhur kasidesinden bazı beyitler yazılıdır.

REVANÎ (روانی) [*Mes.*] Mehteran-ı âlem'in usullerinden birinin adıdır. Üniversite Kütüphanesinde Halis Efendi kitapları arasındaki 1148 numaralı yazma bir mecmuada (Usul-i Mehteran-ı alem) başlığıyle aşağıda yazılı mehterlerin usul ve makamları gösterilmiştir.

Ahlatî, halilevî, kalenderî, peşrev, türkü, sakil, çenber, küçük hafif, büyük hafif, nakş, saf, revani, def usulu, yarım ahlatî, perişan, değişme, kısm-ı sakil, zemm-i devr, murabba', devr-i hindî, karabatak, ezgi, sofyan, semai, çeng-i harbi

REVÎ (روی) [*Ede.*] Asıl kafiyenin son harfine verilen addır. Kafiyede biribirine uygun olması lâzım gelen işte bu harftir. Bu harf bazan kafiyenin asıl son harfi ve bazan da onun menzilesinde bulunur. Bir harfin kafiyede asıl son harf menzilesinde bulunması iki suretle olabilir: Ya tekellüfsüz olarak asıl son harf menzilesinde bulunur, yahut tekellüfle o menzilede bulundurulur. Tekellüfle o menzilede bulundurulacak harf ise kelimenin ya ortasına veya sonuna gelir. Muallim Naci (ölümü 1893) «Istılahat-ı Edebiyye» de (sayfa 71 ve mütaakıp) bu dört ihtimali misallerle şöyle izah ediyor:

"Revinin asıl son harf olmasına misal:

Gördün mü bu damgehte azâd
Bir damın esiri sayd ü saygad

Bu beyitte asıl olan revi (d = د) harfidir.

Tab'ımdaki zevk u şevkı tam et
Meftun-ı hiramınım hiram et

beytinde ise (m = م) harfidir.

Revinin tekellüfsüz olarak asıl son harf menzilesinde bulunmuş harf olmasına misal:

Müjgânı ki nim cünbüş eyler
Bin cünd-i belâ nümayiş eyler

Bu beyitte (cünbüş) ile (nümayiş) deki (ş = ش) dır. Asıl harf olmadıkları halde tekellüfsüz olarak asıl son harf menzilesinde bulunmuşlardır. Hakikatte (cünbüş) de asıl son harf (b = ب) olduğu gibi (nümayiş) de de (y = ی) dir.

Revi'nin tekellüfle kelime ortasında asıl son harf menzilesinde bulundurulmuş harf olmasına misal:

Dediler mevsim-i sermade çıkar mı evden
Heves-i sayd ile hiç olmıyan âdem gevden

Bu beytin birinci mısraında revi (ev) in asıl son harfi olan vavı itibar olunduğu surette ikinci mısraında (bön) demek olan «gevden» in

vavı asıl son harf menzilesinde bulundurulmuş olur.

Revi'nin tekellüfle kelime sonunda son asıl harf menzilesinde bulundurulmuş olmasına misal:

İftihar eyleriz bununla ki biz
Müstefiz-i measir-i Arebiz

Bu beytin birinci mısraında son asıl harf (z = ز) olduğu halde ikinci mısraında (Arebiz) tâbirindeki (z = ز) son asıl harf menzilesinde bulundurulmuştur.

Bununla beraber yekkafiye olan manzumelerde bir defadan ziyade iradolunması makul değildir.

Buraya kadar verilen izahattan anlaşılmış olmalıdır ki kafiyenin ruhu olan revi'nin kafiyelerde tekerrürü vücup tahtındadır. Kafiyedar olan beyit ve mısralarda revi yalnız bir harf olur. Başka harf olamaz.

Revi mukayyet ve mutlak olmak üzere iki kısımdır. Mukayyet revi vasla birleşmemiş olmak hasebiyle sâkin olan revidir. Misal:

Ruhbahş oldu Mesiha sıfat enfas-ı bahar
Açtılar didelerin hâb-ı ademden ezhar
Bâkî

Mutlak revi vasla bitişme hasebiyle müteharrik olan revi'dir. Misal:

Her habab-ı eşkime bir aks salmış peykerim
Sâh-ı milk-i mihnetim tatmuş cihanı keşkerim
Fuzulî

REVZEN (روزن) [*San.*] Pencere demektir. «Sanat Ansiklopedisi»nde (Revzen Maddesi) «Bugün bu isim ancak eski tarz pencereler hakkında kullanılan tarihî bir tâbir olarak kalmıştır. Camilerde ve eski Türk evlerindeki alçı kayıtlı ve ekserisi renkli camlarla yapılmış olan nakışlı pencerelere eskiden revzen-i menkuş denirdi» izahı vardır.

Açıp revzençesin gâhî ki cânan gösterir kendin
Ümîd-i çak ile sînem girîban gösterir kendin
Nedim

REVZEN-İ MENKUŞ (روزن منقوش) [*San.*] Renkli camlarla yapılmış olan pencereler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Camilerle eski Türk evlerinde alçı kayıtlı ve ekserisi renkli camlarla pencereler yapılırdı.

REYHANÎ (ریحانی) [*San.*] Eski İslâm yazılarından birinin adıdır. Nesih'ten farkı bazı harflerin tabiî cesametlerinden biraz daha büyük yazılmasından ibaretti. Muhakkak gibi Reyhanî'nin de vazı'ı olarak (Ali İbn-i Bevvab) gösterilmektedir.

REYHANÎ BESMELE (ریحانی بسمله) [*San.*] Reyhanî (Reyhî) hattiyle yazılan Besmele hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu Besmelelerde mimlerin gözleri açık olur ve (s=س)den sonra çizgi bulunmazdı.

REY-İ VAKF (رأی وقف) [*Vak.*] Vakfın gallesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyelerde geçer.

RIH (ریك) [*San.*] Mürekkeple yazılan yazıyı kurutmakta kullanılan tozun adıdır. Farsça kum demek olan rik'ten bozmadır. Rıh'ın en makbul olanı Manisa dağlarının bîrinden çıkarılırdı. Aslında kırmızı olan bu kum furunlanınca sararırdı. Rıh muhtelif renklere de boyanırdı. Daha ziyade siyahı ve moru makbuldü. Hattatlar yazılarında rıh kullanmazlardı. Onlar yazdıkları yazıları kurumak üzere açıkta bırakırlar ve böylece yazılarını açık havada kuruturlardı. Rıhı alelekser kâtipler kullanırlar ve vakit kazanmak için yazılarının üstüne dökerlerdi. Hattatların rıh kullanmamaları yazıyı bozduğundandı. Hakikaten rıh kullanılan yazıda incelik kalmazdı. Tarihe karışan mürekkebin yerini alan boyayı kurutmak için sünger kâğıdı icadedilmiş olduğu için rıh da ortadan kalkmıştır.

Müstakimzade eserinin mukaddimesi makamında olmak üzere hattın (yazının) faidesine dair yazdığı kırk hadisten otuzuncusu (Tuhfe-i Hattatin, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928, s. 18) rıh hakkındadır. Mânası «yazacağınız şeyler üzerine toprak dökünüz. Hacetin husulüne faydası vardır» demek olan hadis şudur: «اذا كتب احدكم كتاباً فليتربه فانه انجح لحاجته».

Kitabın birinci kısmının sonundaki sanihalardan yirmi birincisi de (sayfa 623) rıha dairdir.

Müstakimzade bunun için şöyle diyor:

«Rıh nisar eylemek (dökmek) hat adâbıdır ki hattın üzerine neşrederler. Eğerçi büsn-ü hatta âdet değildir. Lâkin umur-ı mühimmede hayir ve bereketi derkârdır ki filasl vaz'ı bir miktar gubar-ı türabîdir.»

Müellif Hazret-i Âdem'in yaradılışından başlıyarak toprak hak'ında izahat verdikten ve Cenab-ı Peygamber'in iki karyeye (köye) yazılan yazılara toprak döktürdüğünü yazdıktan sonra şu tafsilâtı veriyor:

«Kadı Taceddin yazdığı yazıya Besmele ile rıh dökerdi. Artan rıhı saklar ve yere dökülmemesine dikkat ederdi. Yazının ziynetlenmesi için tel dökmeğe başlanınca tele bir miktar da toprak tozu karıştırırlardı. Hafız Osman böyle yapar ve yazının bozulmaması için çok dikkat ederdi.»

Name-i hümayunlarda altın rıh kullanılırdı. Bu rıh doğrudan doğruya altın tozu idi.

RIHDAN (دان‌ریز) [*San.*] Mürekkeple yazılan yazıyı kurutmakta kullanılan rıhın konulduğu kabın adıdır. Yazı takımını tamamlıyan rıhdan takımla mütenasip olarak camdan, madenden, gümüş ve altından yapılırdı. Rıhdan alelekser üstü toz halinde bulunan rıhın kolaylıkla akmasına mahsus süzgeç nev'inden delikleri olan üstüvanî şekilde, bazan da takımdaki hokkaların biçiminde yapılırdı. Rıh tabak şeklinde veya hokka biçiminde bir şeyin içine konularak küçük kaşıkla alınıp yazının üstüne döküldüğü de olurdu. Mürekkebin ortadan kalkması, yerini tutan boyayı kurutmak için sünger kâğıdının icadedilmiş olması rıh gibi rıhdanın da tarihe karışmasına sebep olmuştur.

RIK (رق) [*Fık.*] Kul, köle, cariye mânalarına gelen bu kelime umumi bir tâbirle esirlik demektir. Rıkkıyyet pek eskidir. İlk devirlerde insanlar, düşmanlarını esir edince ekseriya öldürürlerdi. Zamanla bunun şiddet ve vahşeti gözlere çarpmağa başlayınca, esirlerin şefkat ve mahabbetten ayrı olarak çift sürmek, hayvan gütmek gibi işlerde kullanılmağa ve kendileri satılığa yarar mal sayılarak, pazar yerlerinde alınıp satılmağa başlandı.

Eski kavimlerde hattâ Yunanlılarla Romalılarda esirler sahiplerinin meşru mülkü sayılır ve arzu edilen işlerde kullanılırlardı.

Esaret bütün kavimlerde kendini göstermiştir. Yalnız İranlılarda insanları esirlik kaydına sokabilmek hususu, komşu milletlerle münasebetleri neticesi zuhur etmiştir. Bununla beraber İran'da da alınan esirler, halk arasında hediyye bile edilirlerdi. Nitekim tarihlerde İran hükümdarlarından Husrev'in, Rum İmparatoruna gönderdiği hediyyeler arasında esirlerin bulunduğu da yazılıdır.

Araplarda da İslâmiyyetten evvel komşu kavimlerden satın alınan, yahut muharebe meydanlarında ele geçirilen esirler vardı. Satın alınan esirlere, hayvanlara lâyık görülen muameleler meselâ boyunlarına ip takılarak sürüklemek gibi haller reva görülür ve harp esirlerinin fidye-i necat vermeğe kadar hürriyetleri selbolunurdu.

Esaret bütün kavimlerde cari olmakla beraber en şiddetli ve korkunç şekli, Roma'da görülmüştür. Orada insanlar, hayvanlardan fena bir surette iaşe edilir ve en ağır işlerde kullanılırlardı. Bundan maksat da onlar vasıtasiyle geniş mikyasta gelir temini idi.

Esirler hakkında gösterilen bu şiddet İslâmiyyette gereği gibi hafiflemiştir. Filhakika, cahiliyyet zamanında Araplarda mevcut olan *istirkak* (kölelik), İslâmiyyetten sonra da devam etti. Fakat esaretin menşei alelekser muhariplere inhisar ediyordu. Harpte alınan esirler, ele geçirenler arasında dağıtılır ve eline geçen esirleri beslemekten âciz olanlar da satıp paraya tahvil ederlerdi.

Köleye malik olan kimse o köleyi hizmetinde kullanmak, satmak yahut azad etmek haklarına malikti. Her kim köle azad ederse kölenin velâsı onun olurdu. İslâmiyyette köle azad etmek için en mühim sebep kölelerin salâh ve takva sahibi olmaları ve dinin hükümlerini muhafazaya gayret göstermeleri idi. Bununla beraber İslâmiyyet köleler için bir nimetti. Hazret-i Peygamber: «Kölelere takatlarının üstünde şeyler yaptırmayınız, siz ne yiyorsanız kölelerinize de o yemekten yediriniz» diyerek köleler hakkında şefkat ve merhameti ve iyi muameleyi tavsiye etmiştir. «Sizden bir kimse kölem ve cariyem demesin, oğlum ve kızım desin» sözleri de Peygamberin sözlerindendir.

Rıkkıyyet iki kısımdır. Birincisi rıkkıyyet-i vâfire'dir ki kendilerine asla ıtk cihetı tevecüh etmiyen köle ve cariyeler bu kısma dahildir. İkincisi rıkkıyyet-i hassa'dır. Kendilerine bazı mertebe ıtk cihetı taalluk eden köle ve cariyeler bu kısma dahildir. Bu kısım dört nevidir:

1 — Mükâtib: Bunların hürriyyeti hizmet veya mal üzerine kitabete kesilmiştir. Yani mevlâsına bir hizmet yapmak yahut mal vermeğe talikan i'tak edilmişlerdir. Çalışıp da o malı öder yahut o hizmeti görürse rıkkıyyetten çıkardı.

2 — Müdebbir: Ölüme bağlı olarak azad edilmektir. Müdebbir mevlâsının ölümiyle sülüs malından mu'tak (azad) olur, mevlâsı hiç mal bırakmamış ise sülüsü (üçte biri) mu'tak olur, sülüsanı (üçte ikisi) ni kazanıp öderdi. Terike düyuna müstağrak ise tamam bedelini ödemek mecburiyyetinde idi.

3 — Ümm-i veled: Mevlâsının istifrâşından çocuğu olan cariye bu cümledendi.

4 — Mu'tak-ul-baaz: Yarısı, üçte biri yahut gayr-i muayyen bir cüz'ü gibi bazı cezası azad olan köle ve cariyeler bu kabildendi. Mu'tak-ul-baaz olanlar, diğer kısımları için kazanıp bedellerini ödedikten sonra azad olurlardı.

Osmanlılarda da cereyan etmiş olan rıkkıyyet esaretin kaldırılması hakkındaki kanunla çarşı ve pazarda satış muamelesi resmen kalkmış ise de 1908 Temmuz İnkılâbına kadar şöyle böyle devam etmiş, ondan sonra tamamiyle tarihe karışmıştır.

RIKKIYYET (رقیت) [*Fık.*] Kulluk, kölelik, cariyelik yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rık; köle, cariye, esir demektir.

Eğerçi hizmeti yok lîk ana yeter bu şeref
Ki ede hizmet-i rıkkıyyetinde ömrü güzar
Nedim

RIKK U FITK (رق وفتق) [*Hal.*] İşlerin tertibi, maslahatların tesviyesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Andan etmezler ise havf u reca
Rıtk u fıtk ehli demez kimse ana
Nabi

RITL (رطل) [*Öl.*] 130 dirhemlik ağırlık ölçüsü yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Kamus)un beyanına göre biri Şamî, diğeri Bağdadî olmak üzere iki nevidir. Şamî rıtl 480, Bağdadî rıtl 128 dirhem ve bir dirhemin yedide dördüdür. Bazı yerlerde orta vücutlu bir adamın iki avuç dolusu zahire ölçüsüne de bu ad verilir. Bu da aşağı yukarı 128 dirhem eder.

§ [*San.*] Büyük kadeh, bardak mânasına da gelir. Rıtl-ı giran dolu kadeh demektir.

Destimde cam görse benim sernigûn eder
Nâdana sagar istese rıtl-ı giran verir
Nef'î

RIZK (رزق) [*Mal.*] Sipahi için Beytülmaldan her ay başında ödenen maaş yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rızk; lûgatte yiyecek, içecek ve mutlaka kendisinden intifa olunacak şey mânasınadır.

Yok sende kanaat gözün aç olduğu oldur
Rızkın irişür yoksa eğer subh u eger şam
Ruhi

RİBA (ربا) [*Fık.*] Faiz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Güzeşte, nema da bu makamda kullanılır. Elmalılı Hamdi Yazır «Türkçe Tefsir» de (الذين يأكلون الربوا ... الخ.) âyetini izah ederken (cilt 1, sayfa 952 ve mütaakıp) şu izahatı veriyor:

«Riba; aslı lûgatte ziyadelenmek, fazlalanmak mânasına mastar olup faiz dediğimiz ziyade-i mahsusanın ismi olmuştur. Lisan-ı şer'îde bir akd-ı muvazaa zımnında ıvazsız kalan her hangi bir fazla demektir. Riba bir muamelede hem ıvaz kasdı hem ıvazsızlık suretinde bir yalancılık, bir tenakuzdur. Binaenaleyh bir akd-ı muvazaa zımnında olmayınca riba tasavvur olunmaz. Cinsi, ölçüsü bir olan şeyler biribirleriyle mübadele edildiği zaman iki bedel beynindeki tefazul tahakkuk edebileceğinden o vakit ziyade tahakkuk eder. Yani mikyas-ı riba cins ve miktar veya her biridir. Akd-ı muvazaanın esası malı mala bitterazi mübadele etmek olan beyi'dir ki bey-i menfaat demek olan icare de buna mülhaktır. Gerçi beyi' bazan riba ifade eder. Fafat bu terbih bir değil lâakal iki akdın semeresi olduğundan ıvazsız olamaz. On kuruşa alınan bir şey on bir kuruşa satıldığı zamandır ki bir kuruşa kâr denilir Riba ise bir akit zımnında olur. Bir akit de cinsi ve miktarı müttehit iki mal biribirine tekabül ettirilerek mübadele edilmiş olduğu halde arada bir tarafa bedelsiz bir fazla tahakkuk etti mi işte bu, bir ribadır ki bedelli olmak üzere verildiği halde karşılığı yoktur. Meselâ birine bedeli bilâhare alınmak üzere karzan on lira verdiniz; harcetti, bir müddet sonra yerine on lira getirip verdi, verdiği anda bu muamele bey-i sarf suretiyle iki on lirayı bir mübadeledir. Bunlar cins ve miktarda tamamen mütekabildir. Fakat o on lira yerine, meselâ on lira on kuruş verilirse bu on kuruş açıktan, bedelsiz verilmiş bir ziyadedir, İşte bu ayet nazil olduğu zaman böyle altın veya gümüş nukud ikraziyle riba devr-i cahiliyye araplarında maruf idi. Hattâ ağniyasının alelekser yediği, içtiği hep riba demekti. Biri diğerine bir vâde ile altın veya gümüş bir miktar para ikraz eder ve o müddet için miktar-ı istikraza aralarındaki teraziye göre bir miktar ziyade de şart eylerdi. Bu ayet nazil olduğu zaman beyinlerinde en meşhur olan riba bu idi. Her hangi bir borçta vâde hulûl ettiği zaman borçlu veremezse alacaklısına «veremiyeceğim, riba et, yani artır» derdi. Yine bir miktar daha riba zammedilir ve bu suretle vâde yenilendikçe borcun miktarı artardı ve arta arta aslının bir veya bir kaç mislini bulurdu. Asıl deyin resülmal ve ziydesine riba tâbir edilirdi. Her vâdenin temdidinde zammedilecek ribanın yalnız re'sülmal hisabiyle veye evvelkinin re'sülmale zammiyle meemuu üzerine yürütülmesi de terazi şekline tâbi olurdu ki zamanımız tâbirine göre biri basit faiz, biri mürekkep faiz demektir ve ribanın re'sülmali geçip ez'af-ı muzaaf olması faiz-i mürekkepte daha seri' olmakla beraber ikisinde de vâkı olur. Cihanın bugünkü faiz muamelâtı da mahiyyeten devr-i cahiliyyenin bu âdetinden başka bir şey değildir. Zaman zaman faiz miktarının ve eşkâlinin çoğalması veya azalması ise muamelenin mahiyyetini tebdil etmez. İşte örf-i Arap'ta riba, tam mânasiyle zamanımızda nukudun faizi veya güzeşte veya neması tâbir olunan fazlasıdır. Bunun karzdan başka düyunatta tatbikı dahi böyledir. Şüphe yok ki lûgate nazaran bunun en münasip ismi riba, ziyade, fazla, artık olmak

lâzım gelir. Buna faiz veya nema ıtlakı «انما البيع مثل الربوا» medlûlünce bey' ü ticarette teşbihen verilmiş yalan bir ıtlaktır. Ribanın ziyade-i nukutta mütearef olan bu mânası şer'de diğer emvale ve nesiyeye dahi tatbik olunmuştur. Nitekim «انما الربا في النسأ» hadis-i şerifi mucebince muamele-i sarrafiyyede mücerred nesie yani veresi başlı başına bir ribadır. Kezalik «الحنطة بالحنطة مثلا بمثل يداً بيد والفضل ربا والشعير بالشعير مثلا بمثل يداً بيد والفضل ربا الخ.» diye hurma, tuzu, altını, gümüşü, hâsılı altı şeyi aynı veçhile sayan meşhur hadis-i şerifte fadıl hem yeden biyedin peşin ve hem mislen bimislin müsavi mukabili olduğu halde peşin olmamak suretiyle tahakkuk eden fazlanın sırf veresi olmaktan ibaret ziyade-i hükmiyyeye şümulü müttefikun aleyhtir. Bununla beraber bu hadiste ribanın altın, gümüş nukutdan maada şeylerde dahi tahakkuku gösterilmiştir ki bunlar örf-i lûgatte ribadan madut değil idiler. Binaenaleyh riba kelimesi mâna-yı örfisinden ta'mimen menkul bir ism-i şer'î olmuştur.»

Büyük âlim bu hususta daha bazı tafsilât verdikten ve riba hükümlerinin bi'set-i Seniyyesinin son senelerinde ve Mekke'nin fethi sıralarında nazil olup tatbikatının Haccet-ül vedaa müsadif olduğunu yazdıktan sonra Âl-i İmran suresindeki «يا ايها الذين آمنوا لاتأكلوا الربوا اضعافاً مضاعفة» nin ve ondan sonra da bu âyetlerin nazil olduğunu söylüyor ve şu tafsilâtı veriyor:

«Riba cari olan heyet-i içtimaiyye henüz tekâmül etmemiştir ve tekemmül etmiyen akvam ve milelden de riba ref'olunamıyacaktır. Dinî ahlâkı yükselmemiş, içtimaî teavünü ağızlardan kalblere geçmemiş, içtimaiyyatları tagallüp ve tahakkümden kurtulup uhuvvet dairesine girmemiş olan cemiyyetler ribadan kurtulamazlar, kurtulamadıkça da marzi-i Hak olan ahlâkî ve içtimaî kemali bulamaz, menafi-i amme ile menafi-i hassa tesadümünü ref'edemezler. Herhangi bir içtimaî heyette faizsiz yaşanamıyacağı hissi çoğalmağa ve faizin meşruiyyetine çareler aranmağa başlandı mı orada sukut ve inhitat ve devr-i cahiliyyeye irtica' başlamıştır. İztırar ise ibaha kapısını açar, bugünkü cemiyyet-i beşeriyyenin riba devrinden kurtulabilmesi ciddî bir içtimaî salâh iktisap etmesine mütevakkıftır. Fakr azalıp içtimaî salâh ilerledikçe faizler tenezzül edecek ve bir gün gelip kalkacaktır. Fakat riba devam ettikçe de servetler inhisardan kurtulmıyacak, fakr azalmıyacaktır. Umumi nokta-i nazarla bugünün dünyasında faizin ref'i bir mefkûre olarak düşünülmeğe başlamış ise de doğrusu temayülât-ı hazıra henüz ref'i değil tenzili üzerinde dolaşabilmektedir. İşte bütün dünyanın henüz tahakkuk ettiremediği bu ümniyye min tarafillâh içtimaiyyet-i İslâmiyyede tahakkuk etmiş idi. Bu suretle Kur'an ve din-i İslâm hal-i hazırdaki bütün beşeriyyete dahi en yüksek bir tekâmülün ilhamını bahşedecek bir kitab-ı mübin, bir kanun-ı İlâhîdir. İktisad-ı ammı temin için infak-ı hayr usulünü temin eden cemiyyetler fakrın tedavisini ehass-ı âmal ittihaz eyler, bilâkis tevzi-i emvalde riba usullerini terviç eden cemiyyetler dahi servette inhisar ile fakrın tamimini istihdaf ederler. Faizci riba almak için daima bir muhtaç gözetir ve her riba bir bedel verilmeden alınan açık bir fazla olduğu için muhtacın ihtiyacını tehvin yerine sa'y ü amelini karşılıksız gasbederek dolayısıyle şiddetlendirir ve hakikatte o cemiyyet ribacılara münhasır olur. Fukara kısmı ne kadar faziletkâr olursa olsun cemiyyetin haricinde sığyar vaziyetinde bırakılır.»

Yine rahmetli Hamdi Yazır «يا ايها الذين آمنوا لاتأكلوا الربوا اضعافاً مضاعفة واتقوالله لعلكم تفلحون» ayetini tefsir ederken (cilt 2, sayla 1173) ribanın ez'af-ı muzaafe olması bir borca faiz zam edile edile re'sülmal kadar veya ziyade bir miktarı bulması demek olduğunu kaydettikten sonra şu tafsilâtı veriyor:

«Müfessirîn bu kaydın ihtirazî olmayıp o zamanki cereyan-ı hale göre vukuî olduğunu ve binaenaleyh asıl nehyin alelıtlak riba-i tahrime müteveccih bulunduğunu beyan etmektedirler. Bu ayetin «Uhud» vak'asını tezkir sadedinde vârit olması bunun ilk nazil olan neh-yi riba ayeti olduğuna delâletten halî değildir. Tahkikat-ı fikhiyyeye nazaran da sure-i Bakara ayetleri nüzulü bundan muahhardır ve hattâ muahhar olmasa bile her halde mukaddem dahi olmadığından lâakal mukarenete mahmul olması lâzım gelir ve binaenaleyh riba hakkında nass-ı Hakîm «واحل البيع وحرم الربوا» tahrimi mutlaktır. Şu halde Bakara suresinde beyan olunduğu üzere «فان لم تفعلوا فاذنوا بحرب من الله ورسوله» tehlikesini düşünüp «واتقوالله لعلكم تفلحون ، واتقوا نار التي اعدت للكافرين ، واطيعوالله والرسول لعلكم ترحمون» emirlerini tutun.»

RİBÂS ŞERBETİ (ريباس شربتی) [*San.*] Ravendin bir nev'i olan ottan yapılan şerbetin adıdır. «Bürhan-ı Katı'» da «Maruf, mayhoş taamlu bir nebattır. Usarcainden şerbet yaparlar. Ribâsi şerbet-i meşhurdur. Bazıları cibac ve bazı diyarda yine Farisî olan aşhon muharrefi aşkın derler» suretinde tarif olunan ribâs için «Lehçet-ül-Lûgat» da Arapça olduğu yazıldıktan ve Farsçasının muhtelif şekilleri kaydedildikten sonra şöyle deniliyor: «Tabiatı

derece-i saniyede bârid ve yabistir, kabzı vardır. Dabığ-i midedir. Susuzluğu ve kayyı defeder. Basur ve çiçeğe ve tauna nafi'dir. Sair havassı kütüb-i tıp'ta (tıp kitaplarında) mezkûrdur.»

Ribâs şerbetinin padişahlar için hususi surette Şam'da yapıldığı ve şerbete bundan ve şekerden başka daha bazı şeylerin konulduğu «Başvekâlet Arşivi»ndeki (Saray, no. 566, 22, c. 1187) «Nefs-i Hümayun için beher sene Şam'da Ribâs şerbetinin imali için Hassa helvacısına icabeden şeker ve misk ve anber ve ribâsın vakt ü zamaniyle gayet âlâsından tedariki hakkında» ki vesikadan anlaşılıyor.

RİBAT (رباط) [*Ask., Vak.*] Hudutda düşmanın tecavüzüne maruz yerlerdeki karakol nev'inden binalarla tekke yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan ribat'ın «Kamus-ı Osmani» deki izahı şöyledir: «Bağ, bent, bir şeyi bağlanacak ip gibi nesne: (ribat-ı aşk, ribat-ı mahabbet); tekke, hane, konak, han, kemerli bina: (ribat-ı harap, ribat-ı âlem); (ribatî) odabaşı, hancı demektir.

«Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu»nda (c. 3, s. 372) fıkıh ıstılahı olarak şöyle izah olunmuştur:

«Serhat'de düşmanın hücumu melhuz bulunan mevzide mahza İslâm yurdunu muhafaza ve müdafaa maksadiyle ikamet etmek mânasını ifade eder. Esasen ribat, müdavemet demektir. Her hangi bir şeyi rabt ve zabt için kullanılan ip, bağ ve at sürüsü mânasına da gelir. Hudut'da bağlı bulunan süvari atlarına «ribatülhayl» denilmesi, bu münasebetledir. İmarethanelere, tekkelere, yolcular için yapılmış olan kervansaraylara da «ribat» namı verilmiştir.

«İslâmı takviye, Müslümanları düşmanlarının şerrinden siyanet ve muhafaza maksadiyle serhad'de ikamet etmeğe «mürabita» denir. Bu maksatla hudut'da aleddevam ikamet eden İslâm mücahitlerine de «mürabitîn» denilir.»

RİCAL (رجال) [*Ida.*] Büyük, ileri gelen devlet adamları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bulûğa eren genç; ergin; insan; ehil, erbap; bilgi ve ihtisas sahibi mânalarına gelen recul'ün cem'idir. Büyük devlet adamları hakkında «rical-i devlet» tâbiri kullanılırdı.

Devlet ricali rahatı hiç bilmemektir
Rahat rical-i devleti hiç bilmemektir.
Mahtumî

RİCAL-İ ASKERİYYE (رجال عسكريه) [*Ask.*] Yüksek rütbeli zâbitler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ferikler, müşirler bu cümledendi.

RİCAL-İ BAB-I ÂLİ (رجال باب عالی) [*Ida.*] Büyük devlet memurları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Rical-i Devlet» de denilirdi. Bundan başka yine büyük memurlar için «Erkân-ı Devlet» tâbiri de kullanılırdı, Ancak ikisi arasında fark vardı. «Erkân-ı Devlet» birinci derecedekilere, «Rical-i Devlet» de ikinci derecedekilere denilirdi.

Rical; bâliğ olan erkek insan, merd-i kâmil, mürüvvet-i tam mânalarına gelen «Recül» ün cem'idir.

RİCAL-İ AYN-ÜT-TAHAKKÜM VEZ-ZEVAİD (رجال عين التحكم والزوائد) [*Sof*] Evliyanın bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüthanemdeki bir yazma mecmuada on tane olduğu yazılan bunlar için şu tafsilât da verilmiştir: «Bunlar evkat-ı ömürlerini lisan-ı inbisatla duada ve nihayet zill ü darat, tevazu, meskenet ve recada geçirirler.»

RİCAL-İ DEVLET (رجال دولت) [*Ida.*] Büyük devlet adamları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bundan başka yine büyük memurlar için «Erknâ-ı Devlet» tâbiri de kullanılırdı. Ancak ikisi arasında fark vardı. «Erkân-ı Devlet» birinci derecedekilere, «Rical-i Devlet ise ikinci derecedekilere denilirdi.

Rical; bâliğ elan erkek insan; merd-i kâmil, mürüvvet-i tam mânalarına gelen «Recül» ün cem'idir.

RİCAL-İ DUDMÂN-İ BEKTAŞİYAN (رجال دودمان بكتاشيان) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının büyük zâbitleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ocak kendisini Bektaşiliğe bağlı saydığı için bu tâbir kullanılırdı,

RİCAL-İ İLÂHİYYE (رجال الهيه) [*Sof.*] Mânevî kudret ve kuvvet sahibi olan evliya hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ricalüllah» da denir. Hususi kütüphanemdeki bir yazma mecmuada her asırda dört tane bulunduğu kaydolunan rical-i İlâhiyye için şu tafsilât da vardır: «Müşarünileyhim evtad-ı erbaanın gayri olup anlara imdad ederler. Bunlar «Kalb-i Muhammed», «Kalb-i Şuayb», «Kadem-i Salih», «Meşreb-i Hûd» üzerine zuhur edüp âlem-i a'lâde birine Azrail, diğerine Cebrail, üçüncüsüne Mikâil, dördüncüsüne de İsrafil nâzır ve Şeyh-ul-Ekber tarifi üzerine kalpleri semavî, halleri ruhanî olduğundan ruy-i zeminde (yer yüzünde) anların ahvaline ıttıla kesp ve malûmat elde edebilecek er pek nadir bulunur.»

RİCAL-İ İLMİYYE (رجال علميه) [*İlm.*] İlmiyye sınıfının yüksek tabakası hakkında

kullanılır bir tâbirdir. Haremeyn ile ondan yukarı olan İstanbul pâyelileri ve kazaskerler ilmiyye ricalinden sayılırlardı.

RİCALULLAH (رجال الله) [*Sof.*] Mânevî kudret ve kuvvet sahibi olan evliya hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemdeki bir yazma mecmuada her asırda on tane olduğu ve «Gayb erenleri» denildiği de kaydolunan Ricalullah için şu tafsilât vardır: «Bunların galip sıfatları huşu ve huzu-ı Rabbanî ve kendileri mağlûb-ı tecallâ-yı Rahmanî olduğu cihetle ref-i savtla (yüksek sesle) mükaleme edemezler ki Hakkın gayri bunları ve bunlar dahi Hakkın gayriyi bilmezler. Esma-i camia ve kelimat-ı nafia-i Huda olduklarından kendilerinden istimdat şer'an caiz ve bu esma ve kelimatla istiaze ise nas ile sabittir. Eğerçi hakikatte müstemid ve müsteaz-ün-bih Cenab-ı Hak ise de müstefit ve müstemid i muvahhid olduğu halde vesait ile vesaile teşebbüs edilmek mani-i tevhid değildir. Nitekim zâhir umurda zamanın padişahları ve mukarinleri olan vükelâ halkın hacetlerini yerine getirirler.»

Fazl-ı Hakk u himmet-i cünd-i Ricalullah ile
Ehl-i küfri serteser kahr eylemektir niyyetim
Fâtih Sultan Mehmet

RİCAL-ÜL-FETH (رجال الفتح) [*Sof.*] Bir kısım mânevî kudret sahipleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemde yazma bir mecmuada «Her bir saat için tâyin edilmiş 24 nefer recül-i salih oldukları» yazıldıktan sonra şu tafsilât verilmiştir: «Ehlullah'ın kalplerine ilka edilmekte olan Esrar-ı İlâhiyye bunların vasıtasiyle îta ve ihsan buyurulmaktadır. Her birinin memuriyyeti birer mahal ve mekâna mahsus olduğundan hiç bir mahalde halka bend-i içtima olamazlar »

RİCAL-ÜL-GAYB (رجال الغيب) [*Sof.*] Gayb erenleri yerinde kllanılır bir tâbirdir. Üçler, yediler, kırklar bu cümledendir. Sofiyeye ait eserlere göre her biri Allah tarafından mânevî idareye memur olan bu gayb erenleri, birbirinin emir ve iznine tâbi bulunanları, halktan gizli olanları, halk ile beraber bulundukları halde tanınmıyan, bilinmiyenleri, derece cihetiyle biribirine nispetle aşağı ve yüksek derecede bulunanları vardır. Bu mânevî derecelerin yükseği «Kutbiyyet», onun da üstü «Kutbiyyet-i kübra» dahi denilen «Gavsiyyet» tir.

RİCAL-ÜL-KUVVE (رجال القوه) [*Sof.*] Tasarruf sahibi olan meczuplar «cezbeliler, deliler» hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemdeki bir yazma mecmuada her asırda sekiz meczuba bu ad verildiği yazıldıktan sonra şu tafsilât veriliyor; «Bunlara beynelhalk (halk arasında) sahib-i tasarrıf ıtlak olunur ki murad eyledikleri nesneyi vücude getirebilirler. Âkil olanlar için bunların hakkında hürmet göstermek ve kendilerine sokulmaktan tam bir ihtiraz (çekingenlik) üzere bulunmak lâzımdır.»

RİCAL-ÜL-MENNAN (رجال المنان) [*Sof.*] Evliyanın bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemdeki yazma bir mecmuada «Havass-ı Ümmet-i Muhammediyye içinde 15 nefer» olduğu yazılı bulunan bunlar için şu tafsilât verilmiştir: « Kendilerden i'raz (yüz çevirmek) edenlere ikbal etmek sıfat-ı galibesiyle meşhur olan recül-ü l-mennan'ın adetleri artıp eksilmez. Gerek bunların ve gerek rical-ül-kuvve'nin ebdal silkine intikali ve yahut yekdiğeriyle istibdali gayr-i mümkündür.»

RİCAL-ÜT-TAHT-EL-ESFEL (رجال التحت الاسفل) [*Sof.*] Evliyanın bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hususi kütüphanemdeki bir yazma mecmuada bunlar için şu tafsilât vardır: «Her asırda levh, kalem, arş, kürsü, semavat ı seb'a adedine mahsur on bir recül-i kâmildir. Müşarünileyhimin gıdaları nefs-i rahmanî yani mânevî hayat sebebi olan Rabbanî nefhadır.»

RİDF (ردف) [*Ede.*] Aralarında mütehharrik (sesli) bir harf bulunmamak üzere «revi» den evvel vâkı olan elif yahut makabli (kendinden evvel) mazmum sakin vav veya makabli meksûr sakin ya hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tarife göre ridf iki nevi teşkil eder. Birincisi «revi» ile aralarında ne hareketli, ne hareketsiz hiç bir harf bulunmıyandır.

Gönlümce tebessüm oldu mutad
Çeşmimde cihan tebessüm âbad

ve

Ey sun'i safa fezayı bîçûn
Dil oldu tenezzülünle memnun

ve

Haliniz sade şekliniz de zarif
Sesiniz hoş makamınız da lâtif

beyitlerinde olduğu gibi.

İkincisi aralarında sakin bir harf bulunandır. Sahte ile dahte, bihte ile rihte gibi. Bu türlü kafiye nispeten az kullanılır.

İkinci surette arada bulunan sakin harfe «ridf-i zaid», elif veya vava dahi «ridf-i aslî» adı verilir.

Mutlaka ridfi müştemil olan kafiyeye «müreddef» ve «kafiye-i müreddefe» denilir.

Kafiye elif veya vav yahut ya dan ibaret yalnız bir ridfi müştemil ise «ridf-i müfret ile müreddef» hem ridf-i zaidi, hem de ridf-i aslîyi muhtevi ise «ridf-i mürekkeb ile müreddef» adını alır.

İran şairlerine göre kafiyelerde alelıtlak ridfin tekrarı lâzımdır. Arap şairleri ise vav ile ya da ridfin değişikliğini caiz görürler. Muallim Naci'nin kanaatine göre (İstılahat-ı Edebiyye, sayfa 80) Farsça'da olduğu gibi Türkçede kafiyeler de ridfin tekrarı lâzımdır.

RİFAİYYE (رفاعيه) [*Sof.*] Sofiyenin büyüklerinden Ahmed-ür-Rifai tarafından tesis olunan tarikatın adıdır. Seyyid Ali Eb-ül-Hasan'ın oğlu olan Ahmed-ür-Rifai 512 (1118-19) senesinde «Arz ul-Batayih» ten «Ümm-i Ubeyde» de valide cihetinden ceddi olan zamanının şeyh-ül-meşayihi Şeyh Ebu Seyyid Yahya-ün-Necеariy-yül - Ensarî'nin evinde doğmuş, 578 (1182-83) senesinde Irak'ta Vasıt şehrinde ölmüştür. Annesi Şeyh Yahya-ün-Neccarî'nin kızı Ebe Eyyub-ül-Ensarî sülâlesinden Fatime'dir.

Nesebinin büyük anneleri vasıtasiyle İmam Hasan'la Ebu Bekir-is-Sıddîk'a muttasıl olduğunu kaydeden *Ümm-i* Ken'an hankahı seccade nişini rahmetli Abdülhalim Ken'an (Ahmed-ür-Rifai, İstanbul, Matbaa-i Âmire 1340) şu tafsilâtı da veriyor:

«Hazret-i Pir'in ceddi Seyyid Yahya-er-Rifai-el-Hüseynî işbu sülâlenin *Irak* taraflarına giden ricalinin birincisidir. Müşarünileyh evliyanın büyüklerinden Hasen-ün-Neccarî'nin kızı Alema ile evlenip ondan babası Es-Seyyid Ali doğmuştur. Es-Seyyid Ali Batayih'i teşriflerinde dayısı Şeyh Mansur-ul-Batayih'nin *gördüğü* rüya üzerine Ahmed-ür-Rifai adı konulduğu gibi yine o rüyada büyüdüğü vakit Şeyh Aliyyül-Kari-yül-Vâsıtî'nin terbiyesine verilmesi de tavsiye edilmiştir. Ömrü müddeti - hisab-ı cümel *tarikiyle - Lâfza-i Celâli gösterir.*»

Ahmet Er-Rifai, tarikatı Şeyh Ali-el-Vâsıtî-yül-Kureşi'den almıştır. Müellif, tarikat silsilesini ayrı ayrı göstermek suretiyle İmam Ali'ye ulaştırmıştır.

Aynı eserde *zürriyyeti* ile ashap ve etbaının meşhurları hakkında «Nefhat-ül-Miskin»-den naklen şu tafsilât vardır:

«Ahmed-ür-Rifai Şeyh Mansur-ur-Rabbanî'nin kardeşi Ebi Bekir İbn-i Yahya-el-Buharî'nin kızı Seyyide Hatice ile evlenmişlerdi. Ondan Seyyide Fatime ve Seyyide Zeynep dünyaya gelmiştir. Seyyide Hatice'nin ölümü üzerine kızkardeşi Sitti Rabia'yı almış, ondan da Seyyid Salih doğmuştur. Seyyid Salih hiç evlenmemiş ve babasının sağlığında irtihal ederek ceddi Yahya - el - Neccar'ın kubbesine gömülmüştür. Kızı Seyyide Fatime'yi kızkardeşinin oğlu ve amcalarının oğlunun oğlu Seyyid Ali Mühezzib-üd-devle Bin Osman ile evlendirmiş, ondan Muhyiddin Agreb ve Seyyid Necmeddin Ahmet-el-Asfer doğmuştur. Bundan sonra Fatime ölmüş ve bu iki evlâdından başka evlât bırakmamıştır.

«Seyyide Zeyneb'i, Seyyid Abdürrahim bin Osman ile evlendirmiş, ondan Seyyid Şemseddin Muhammed ve Seyyid Kutbuddin Ahmet ve Seyyid Eb-el-Hasan Ali ve Seyyid İzzettin Ahmet ve Seyyid Ahmet Eb-el-Kasım ve Seyyid Eb-el-Hasan ve Seyyide Ayşe ve Seyyide Fatime doğmuştur. Bu suretle altı erkek ve iki kız olmak üzere sekiz evlâtları olmuştur. Bunlar da evlenmişler ve çoluk çocuk sahibi olmuşlardır.

«Ahmet-er-Rifai, ilm ü irfan itibariyle pek yüksek bir zattı. Tesis ettiği tarikatın az zamanda bütün İslâm memleketlerine yayılmasında ve sâliklerinin milyonları bulmasında onun mânevî tesirinin başlıca saik olduğunda şüphe yoktur.»

«İbn-i Celâl'in Cilâ-üs Saada adlı eserinda hakkında şunların yazılı olduğu eserde gösterilmiştir.

«Muaşereti güzel, maişeti kolay ve sade, nefsi gani, hilmi çok, ketum, ahdinde vefakâr, müslümanlar için çok dua eder, kötülükleri affeder, açı doyurur, çıplağı giydirir, hastanın hatırını sorar, cenazeyi teşyi eder, fukara ile oturur, miskinlerle birlikte yemek yer, ezaya sabreder, düşmana nasihat eder kendisiyle karşılaşınca selâm verir, revak ve mesçidi kendisi süpürür, halkın ferah ve sürurunda ferih ve mesrur olur, gam ve kederlerinde gamlı görünür, birine hitap edeceği vakit muhatabı gerek büyük olsun gerek küçük olsun, efendim der, bir *şey hoşuna giderse* tebessüm eder, kahkahadan hoşlanmaz, özür sahibinin özrünü kabul eder, korkusu ferahından ziyade olup korkusundan nefesinden yanık ciğer kokusu gelirdi. Yolda yürüdüğü vakit sağa sola bakmayıp önüne bakar, körleri eliyle tutup yol gösterir, fakirlerin evlerine yemek, eramil ve miskinlere kırba ile su götürür, takati olmıyanlarla hastaların hizmetlerini görür, onlardan kendisiyle nâs için dua talep ederdi. Yetimlere baba, dullara koca muamelesi ederdi. Bir sözü söylemeden evvel tartar, öyle söylerdi. Hiç bir şeyde ifrat etmez, boş şeylerle uğraşmazdı. Namaz vakti girince her şeyi bırakır, namazı eda ederdi. Namaza durduğu vakit rengi sararır, sabah namazında güneş doğuncıya kadar ya-

rinde otururdu. Göz yaşları çok, ağlaması uzun. ferahı azdı. Her namazın sonunda Ayet-ülkürsü, yolda giderken Fâtiha okurdu. Daima abdestli bulunur, buna devamı emrederdi. Önünden geçtiği mesçide girer, namaz kılardı. Kendisine verilen hediyye hurma kurusu olsa hakir görmez, musafahasını istiyenlerden elini çekmezdi. Fukaradan bir kimseyi işinde kullanmazdı. Meclisinde dünya sözü cereyan etmezdi. Kalkarken, otururken zikr-i İlâhi ile kalkar otururdu. Cemaatten bir derviş eksik olsa, o fakirin hatırını sorar, hasta ise ziyaretine gider, yahut tarafından birini gönderir, eğer gelemeyişi bir ihtiyaçtan ise haçetini görürdü. İhvan ile birlikte yemek yemeyi sever, yanık ekmek yemez, elini ekmeğe silmezdi. Tokluktan nehyeder, tokluk âfete sebeptir derdi. Suyu üç nefeste içerdi. Yerde bir ekmek parçası görse Allah adı yazılı bir şey için nasıl ihtimam ederse öyle ihtimam ederdi. Yamalı hırka giyerdi. Geceleyin tesbih maaş kesbinden efdaldır deyip kıyam-ı leyle tergip ederdi. Birinin yalan söyliyebileceğini istib'ad ederdi. Kalbi sıkar ve hiçaplandırır diye fukarayı ağniyaya nazardan nehyederdi. Doyduktan sonra yemeği, lüzumsuz söz söylemeği, zalimler ile musababeti ve onlara yardımı nehyederdi. Bu hal kalbi katılaştırır, Allahı gazaplandırır derdi. Hurma dibine düşeni sahibinin izni olmadan almağı menederdi. İhtiyarın elini öper, duasını isterdi. Bir genç görse ona da sokulur, bana dua et derdi ve bunu isterken çünkü sen tövbekâr bir gençsin derdi. Bir çocuk görse öper, dua talep ederdi. Bulûğa erinciye kadar Müslüman çocukları üzerine melekler hata yazmazlar derdi. Biri zalimler için kendinden dua istese şöyle dua ederdi: «اللهم اصلحهم و ارشدهم و الهمهم طاعتك و ذكرك و وفقهم لما تحب و ترضى برحمتك يا ارحم الراحمين.»

«Sahib-ül-Berahin» adlı eserde de hakkında şunlar yazılıdır:

«Akdi sahih, şehevattan hâli, sabrı şikâyetsiz, takvası garazsız, açlığı taat, tokluğu kanaat idi. Eğer eline bir şey geçmezse sabreder, fütuhat olursa bezleder, rahat bilmez, istirahatı düşünmez, sıyam ve kıyamı çok, uykusu az, iştigali nefsini düzeltmek ve dilini fena sözlerden korumaktı. Rıza hırkasını giymiş, kazanın acısına sabırla göğüs vermişti. Nâsa eliyle, diliyle, mal ve makaliyle ef'al ve keremiyle faydası olurdu. Safa kâsesinden içmez, takva ehlinin gömleğine bürünmüş idi.»

Pek çok sözü ve menakıbı nakledilmiştir. Onlardan bir kaçını kaydediyorum:

«Dünya nedir diye soranlara verdiği cevap: İnsanı Allah'tan gafil eden her şey dünyadır.

«Kim ki ameliyle me'mul ettiği şeye vâsıl olacağını ümit ederse o kimse yolunu şaşırmıştır.

«Bana hased edeni ben levm etmem. Zira benden evvel gelen birçok fazilet sahipleri de mahsud olmuşlardır. Bendeki bende, onlardaki onlarda kaldı ve çokları da gayz ve hasetlerinden öldüler.

«Derviş ayna gibidir. Dünya umurundan (işlerinden) her neye nazar ederse onu kendinde mürtesem olarak görür. Eğer halk ile ihtilât eder ve onların elinde olanı ve mülâbislerini görürse âyinesi (ayna) paslanır. Bunun için kalbine dünya umurundan bir şey getirmek dervişe lâzım değildir. Eğer nefsini bundan hıfzederse âyinesi inkişaf eder ve cilâlanır ve onda mugayyebat (gizli şeyler) zâhir olur ve irtisam eder. Dervişe dilini Haktan gayriden kesmek ve eğer bir söz söylerse onun üzerine ne terettüp ettiğini ve ne netice vereceğini bilmek lâzım olduğu gibi sustuğu vakitte hilimle ve sükûnetle susmak ve kendisinden bir şey sorulduğu vakit cevapta acele etmemek ve eğer cevap verirse cevabı teemmül ve tefekkür ile olmak ve kendisinden ziyade bileni görünce ondan istifade etmek ve onunla edebe mugayir kelâmda bulunmaktan kaçınmak lâzımdır.

«Tarikin babadan miras kaldığını, ecdaddan evlâda teselsül ederek geldiğini ve yahut cofuluğun bir hırka, bir asa, bir külâh, bir büyük sarık ve bu gibi kıyafetlerden ibaret olduğunu zanneden aldanır. Çünkü böyle değildir. Hak Taalâ'nın nazargâhı gönüldür ki, esrarını ilka için oraya nazar buyurur. Bereket-i kurb ve setrin mevkii gönüldür. Halbuki, senin gönlün gaflette ve taç ve tesbih gibi şeylerle iştigal edip hicap arkasındadır. Marifet nurundan hâli olan akla akıl mı denir? İçinde akıl olmıyan kafa ne fayda verir?

«Uykuya daldığı bir cuma günü bir kedi eteğinde yatar, uyur. Uyanınca kedinin yattığını ve namaz vaktinin de geldiğini görünce karısından bir makas istedi. Çetirilen makasla kediyi uyandırmadan eteğini kesti. Öylece namaza gitti. Dönüşte kediyi uyanmış ve kesip bıraktığı eteğinin parçasından kalkmış buldu. Eteğin parçasını aldı, yerine dikti. Bundan karısının hoşlanmadığını görünce karısına: «Şeyh Salih'in kızı, dedi, sıkılma. Bu hayırdan başka bir şey olmadı. Bana da bir zorluk vermedi. Bilâkis bundan iyilikler hâsıl oldu.»

Ahmet-ür-Rifai'nin ölümü üzerine makamına oğlu Seyyid Ali geçmiş, onu da diğerleri takibetmek suretiyle Rifaiyye tarikati İslâm memleketlerinin her tarafına yayılmıştır. Rifai

şeyhi olan ve ilm ü irfan ile tanınmış bulunan (Abmed-ür-Rifai) eserinin müellifi Ken'an Bey Rifai tarikinde dervişliğe kabul usulünü (sayfa 455) şöyle gösteriyor:

«Tarikat-i Rifaiyyede bir tâlibin dervişliğe kabulü şu suretle olur. Şöyle ki: Evvelâ Cenab-ı Hakk'a tövbe ve terk-i isyanla dergâh-ı Hakk'a rücu' etmek niyyetiyle mürşid tâlibe bir abdest alıp Allah rızası için iki rek'at namaz kılmasını ihtar eder. Badehu, mürşid kıble cihetine müteveccihen ve kemal-i huzu' ve huşu' ile dizleri üzerine seccadeye oturur. Mürid de edep ve huzu'la ve dizi şeyhinin dizine mülâsık (bitişik) ve melâmis (değmiş) olarak hadian Billâh-i Taalâ ve vesavis-i nefsaniyye (nefis vesveselerinden) ve desayis-i şeytaniyyeden (şeytanın hilelerinden) mücerret olduğu halde önüne oturur. Şeyh üç Fâtiha-i Şerife okur ve müridi elinden tutar ve « ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله يدالله فوق ايديهم فمن نكث فانما ينكث على نفسه ومن اوفى بما عاهد عليه الله فسيؤتيه اجراً عظيما » ayet-i kerimesini tilâvet eyler. Badehu müride hitaben « عن عبادة ابن الصامت رضى الله عنه انه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم وحوله عصابة من اصحاب بايعونى على ان تشركوا بالله الخ . » hadis-i şerifini okur. Ubadet-ibn-is-Samit Radiyallahü anh diyorlar ki: Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri huzurunda ashaptan bir cemaat bulunduğu halde buyurdular ki Cenab-ı Hakk'a asla şirk katmamak, sirkat ve zina etmemek ve fakr havfiyle evlâdınızı katletmemek ve elleriniz ve ayaklarınız beyninde bir veled-i zina getirmemek ve size emrettiğim ahlâk-ı hasenede bana muhalefet etmemek şartlariyle benimle mubayaa ediniz. Bu cihetlere kim vefa ederse, ecrini Cenab-ı Hak ihsan eder. Bu menhiyyattan biri, birinize isabet edip aetrederse, Cenab-ı Mevlâ dilerse affeder, dilerse muakabe eder. İşte buuun üzerine mubayaa ettik dediler. Ve yine Hazret-i Ubade Radiyallahü anh buyurdular: « بايعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم على السمع والطاعة فى العسر واليسر والمنشط والمنكره وعلى ان نقول الحق حيث كنا ولانخاف فى الله لومة لائم » yani gerek üsür halinde, gerek yüsür halinde, gerek neşat ve gerek sıkıntı halinde kendilerini dinlemek ve itaat etmek ve her nerede bulunsak doğruyu söylemek ve Hak yolunda lâimin levminden korkmamak üzere mubayaa ettik dediler, sen de bu hadis-i şeriflerin meal-i münifince mubayaa ediyor musunuz? der, mürid dahi bu suretle mubayaayı kabul edince şeyh « واوفوا بعهد الله اذا عاهدتم ولاتنقضوا الايمان بعد توكيدها وقد جعلتم الله عليكم كفيلا ان الله يعلم ماتفعلون » ayet-i kerimesini okuyup tâlip ile birlikte üç defa « استغفر الله العظيم الذى لااله الا هوالحى القيوم واتوب اليه ونسئله التوبة والمغفرة والهداية لنا انه هوالتواب الرحيم » der. Sonra şeyh sağ eliyle müridin elinden tutup ona şu sözleri söyletir: « قل اشهد الله وملئكته ورسله وانبيائه الخ . » Yani bilcümle günah ve hatalardan Cenab-ı Mevlâya ve Habib-i Ekremine tâip ve evamir-i İlâhiyye ile evamir-i Hazret-i Peygamberîyi imtisale ragıp ve meharimden müçtenip ve Cenab-ı Hakk'a münip ve taatına müştehid ve fukara ve biçarelerin hizmetine gücüm yettiği kadar muvazib olmağıma ve dünya ve âhirette şeyhim Hazret-i Rifai olduğuna ve taat bizi cem' ve masiyet aramızı tefrik ettiğine Cenab-ı Hakkı ve melâike-i kiramını ve rüsul ve enbiya-i izamını ve halkından hazır olanları işhad ederim. » « والله على مانقول وكيل » Sonra şeyh « عهد عهدالله، يد يد سيدنا رسول الله صلى الله عليه وسلم » ve işbu bîat Hazreti İmam Rifai Radiyallahü anh'indir dedikten sonra « يثبت الله الذين آمنوا بالقول الثابت فى الحيوة الدنيا وفى الاخرة » ayet-i kerimesini kıraet eder. Badehu gözlerini kapayıp elleri dizleinde olduğu halde üç kere (لااله الاالله) kavl-i celilini ânifen yazıldığı surette telkin eyler ve dördüncüde Muhammedün resulüllah der. Mürid dahi bu suretle tekrar eder. Sonra mürşid elini müridinin sadrına (göğsüne) koyup ona tevfik ve ihlâs husulü için dua eder. Mürid kadın ise, mürşid elinden tutmayıp ikisi de bir tülbendin uçlarından tutarlar ve şeyh dua için elini göğsüne dayamayıp karşıdan dua eyler ve duasını Fâtiha ile hatmeder. Sonra, mûridiyle birlikte kalkar ve ikisi de kıbleye teveccüh ederek « الصلاة والسلام عليك يارسول الله، الصلاة والسلام عليك يا حبيب الله، الصلاة والسلام عليك يا وسيلتنا الى الله، الصلاة والسلام عليك يا اول خلق الله وخاتم رسول الله، الصلاة والسلام عليك وعليكم يا انبياء الله اجمعين » dedikten sonra mürşid Cenab-ı Hazret-i Peygamber ile enbiya ve mürselîn hazeratına ve cümlesinin âl ve ashabına ve Hazret-i Gavs-i Âzam ve vâris-i efham Esseyyid Ahmed-ür-Rifai hazretlerine ve evlât ve esbatına ve hulefasına ve evliyaullah ve kâffe-i mümin ve müminat ve müslimin ve müslimat ervahına bir Fâtiha okur.»

Rifai tarikatında diğer tarikatların bazılarında mevcut riyazet ile halvette farklar vardır. Nefsin tehzibi için yapılması meşrut ve mutad olan riyazet dokuz olup, dördünün müridin çavuşluk mertebesine ve beşinin de nekabet mertebesine girdikten sonra olduğunu yazan (Ahmed-ür-Rifai) müellifi (sayfa 158) bunun için de şu tafsilâtı veriyor:

«Çavuşluğa mahsus olan telkinatı ve muamele-i lâzimeyi icradan sonra müride dört riyazetle muamele eder ki birincisi, üç gün olup iptidası pazar; ikincisi, üç gün olup iptidası pazartesi; üçüncüsü, dört gün olup iptidası

salı; dördüncüsü, beş gün olup iptidası çarşamba günüdür.

«Her riyazetin fazlası on gün olup, on birinci günü tekrar başlanır ve böylece devam eder. Bu riyazetlerde yemek yenirse de riyazette olanın kimsenin giremiyeceği temiz bir yerde oturması ve kaza-yı hacet (abdest bozmak) için çıkarken yolunu değiştirmemesi lâzımdır. Her namazdan sonra her müridin yaptığı gibi «Ya Rahman» zikriyle iştigal ettiği geceleri on iki rek'at tehecciid namazı kılar. Tehecciid namazının en azı dört rek'at olduğu her sünnetin iki rek'atı sonunda da on üç kere salât ü selâm getirilir ve Fâtiha ile son verilir.

«İkinci riyazete merbut olan zikir, her namazın akabinde «Ya Rahim», üçüncü riyazete merbut olan zikrine her namazın sonunda «Ya Vehhab», dördüncü riyazete merbut olan zikir kezalik her namazın sonunda «Ya Kuddus» dur. Riyazetten çıktıktan sonra mürşid ona «Zülcelâl-i velikram» zikrini verir ve mürid mânevî bir işaret oluncıya kadar buna devam ederdi. Mürşid mânevî işaret görünce müridini nekabet mertebesine çıkarır. Nekabete mahsus telkinatı ve lâzım olan muameleyi yaptıktan sonra mürşid, müride beş riyazetle muamele ederdi. Birincisi nekabet mertebesine girdikten sonra perşembeden başlamak üzere dört, ikincisi cuma namazından sonra başlamak üzere beş, üçüncüsü cumartesi gününden başlamak üzere altı, dördüncüsü pazardan başlamak üzere yedi, beşincisi de pazartesinden başlamak üzere sekiz gündü. Sâlikin bu beş riyazette okuyacağı esma birincisinde Ya Hak, ikincisinde Ya Hannan, üçüncüsünde Ya Halim, dördüncüsünde Ya Hay, beşincisinde Ya Hâfız'dır. Sayıları müridin istidadına göre idi. Her riyazetin arasındaki fasıla beş gündü. Sonunda mürşid müride zikr-i istigase denilen: «لااله الا انت انی کنت من الظالمین» zikrini her gün namazdan sonra okumak üzere verirdi. Bu hal de mürşide mânevî bir işaret oluncıya kadar devam ederdi. Bundan sonra mürşid halvet-i tehzib ederdi ki bu da halife olacak zata merbut halvetti.

«Rifai taritatındaki halvet iki idi. Biri hilâfet alacak zata merbut halvet-i tehzipti. Kırk bir günden ibaret olan bu halvetin şartları o günlerde oruç tutmak, iftarla sahuru mürşidin tarifi gibi yapmaktı. Uyku yatsı namazından sonra en az iki, en çok dört saatti. Sonra tehecciide kalkılırdı. Sabaha doğru ve sabah namazından soura Ya Hamid virdine birinci gün ve gecede birer kere ve her gün de bilindiği gibi devam olunurdu. Nihayet bulduktan sonra mürşid her namazın sonunda ve miktarı ehli indinde bilinen ve münacat-üt-talibîn denilen «ربنا آتنا من لدنك رحمة وهيئ لنا من امرنا مرشداً» zikrini verirdi. Buna da mürşide mânevî işaret vâkı oluncıya kadar devam ederdi. İşaret görünce halifelere merbut olan vird ile mezun kılmak suretiyle hilâfet verirdi. O da her gün yüz İhlâs-ı Şerif ve yedi kere «سبح اسم ربك الاعلی» suresiyle yüz kere Salât ü selâm ve yüz kere Kelime-i Tevhid ve mürşidin sair mezun kıldığı ahzab ve evraddan ibaretti. Her cuma gecesi yüz kere «استغفرالله العظیم», yüz kere «سبحان الله والحمد لله ولااله الاالله والله اکبر», yüz kere de «اللهم صل علی سیدنا محمد النبی الامی الطاهر الزکی صلاة تحل بها العقد وتفك بها الکرب وعلی اله وصحبه وسلم» yedi kere Fâtiha okumaktan ibaretti.

«İkinci halvet «halvet-i muharremiyye» idi. Her sene muharrem ayının yedi gününe mahsustu. Halvete ayın birinci günü girilirdi. Bu da halife olanlarla sair müridlere mahsus olmak üzere iki kısımdı. Halife olanların halveti o günde olup yiyecekleri canlı şeylerden olmamak ve zikri de malûm sayıde «لااله الاالله»tı. İkinci günün zikri «İsm-i Celâl», üçüncü gününün zikri «Vehhab», dördüncü gününün zikri «Hay», beşinci gününün zikri «Mecid», altıncı gününün zikri «Mu'ti», yedinci gününün zikri «Kuddus» du. Bu günlerin her birinin ayrı ayrı duaları da vardı.

«Sair müridler için olan halvet yine muharremin birinci gününden başlamak üzere abdestli olmak, oruç tutmak, bir yatakta ıyâl ile yatmamak, canlı hayvan eti yememek, söz söylemekten kaçınmaktı. Bu halvetteki zikir her namazın sonunda yüz kere «Ya Vehhab» ve bundan sonra da yine yüz kere «اللهم صل علی سیدنا محمد النبی الامی الطاهر الزکی وعلی آله وصحبه وسلم» demek ve zikirle virdin başlangıç ve sonunda Seyyid-ül-Enam Efendimiz Hazretlerinin ruh-ı şerifleriyle ashab-ı kiramının ve ehl-i beytinin ve tarik sahibi hazretleriyle rifai silsilesi şeyhlerinin ve ana ve babalarının ve bütün Müslümanların ruhlarına hediyye etmekti.»

Rifaiyye tarikatında bir takım merasimi de vardı. Müellif Kenan Bey merhum onları da şöyle anlatıyor:

«Halevat-ı usbuiyye (haftalık halvetler), siyah sarık sarmak, seccadede oturmak, halka ile zikretmek, def, nevbe vurmak, sema', tevacüd, sancak, havarık.

«Halevat-ı usbuiyye itikâftan ibaret olup bu da sıyam, kıyam, riyazet-i taam ve iştigal-i zikrullahı müştemildir. Halktan uzlet dahi Hakka sıdk ile, iltica ile beraber Hakka takribedecek nevafili müştemildir.»

Siyah sarığın sarılması sünnet olduğu, seccadede Hazret-i Peygamberle ashabının oturduğu, bayram günleriyle nikâhta ilân maksadiyle def çalındığı kaydedilmekte ve çalgı için şöyle denilmektedir:

«Taife-i Rifaiyye cuma'nın müminlerin bayramı olduğunu bildikleri için def, nevbe vurmayı bu cihetle müstahsen gördüler. Bizim için her günde bir, belki her bir nefeste iki bayram vardır ki biri nefy-i ağyar eylemekte, biri dahi isbat-ı mahbub-ı hakiki eylemektedir.»

Bayraklar için de şunlar yazılıdır:

«Tarikat-ı aliyye-i Rifaiyye'de istimal olunan alâm ve rayat denilen alemlere gelince: Bunlar âmal ef'ali cihad-ı nefisten ibaret olan dervişlerin, fakr leşkerinden vukuf ve sebatlarına işarettir. İslâm askerleri düşman karşısında nasıl sebat edip onların tedibine kıyam ediyorsa, dervişlerin dahi böylece insanın en büyük düşmanı olan nefs-i emmarenin terbiyesi için müçtemian gayrette bulunduklarına bir delil demektir. Resulüllah hazretleri cihad ve gazadan avdetlerinde «رجعنا من الجهاد الاصغر الى جهاد الاكبر» yani küçük cihaddan büyük cihada avdet ettik, buyururlardı. Müridlerin zikir cemiyyetinde toplanıp bu merasimi icra etmeleri kendilerinin tervih ve tenşit i kulûbü maksadına mebnidir ki, haberde vârid olduğu gibi «روحوا القلوب ساعة فساعة» yani kalpleri bazan rahat ettiriniz demektir. Çünkü hiçbir âlim ve müçtehit yoktur ki, kalbinin istirabati için kendine mahsus mubah bir ameli olmasın. İşte Sadat-ı Ahmediyyenin akd-i cemiyyet-i zikirle bu merasimi icra eylemeleri bu kabilden olup, def çalarak ve Zat-i Risaletpenah Hazretlerini medh ve sena ve suleha-yı ümmeti zikrederek Cenab-ı Hak ve Habib-i Ekremleri ile ferahyab olurlar.»

Rifaiyye tarikının hususiyyetlerinden biri de «Ahmed-ür-Rifai» müellifinin merasim arasında kaydettiği havariktir. Havarik âdetin üstünde yapılan şey demek olan hârika'nın cem'idir. Sofiye arasında buna «Bürhan» denilir.

Rifaiyye tarikına mahsus olan bürhan; şiş vurmak, ateşe girmek, cam çiğneyip yutmak gibi fevkalâde hallerdir. Arapça bir kelime olan bürhan; «Kamus» da: Red ve inkâr için söz götürmiyecek surette hakikati ispata yarayan kavi hüccet» suretinde izah edilmiştir.

Rivayete göre Hacca giden tarikat kurucusu Ahmed-ür-Rifai, Medine'ye dönüşünde mensubîni ile Cenab-ı Peygamberin kabr i saadetini ziyaret ediyor. Selâmına Aleyh-is-salât ü vesselâmdan «Ya veledî» cevabı geliyor. Daha başka iltifatlara da nail oluyor. Bu hal yanındakileri vecde getiriyor. Kimi satır, kimi çekiç alıyor, biribirine vurmağa başlıyor. Bunu gören Ahmed-ür-Rifai ellerini açıyor, bu benim tarikatıma mahsus bir hal olmak üzere kalsın diye dua ediyor. Şiş vurmak, ateş yemek gibi hârikalar bundan kalıyor.

Rifaiyye tarikatının diğer tarikatlar gibi şubeleri de vardır. Onlar da şunlardır:

Sayyadiyye, Kayyaliyye, Nuriyye, İzziyye, Fenariyye, Bürhaniyye, Fazliyye, Cündeliyye, Cemiliyye, Diriniyye, Ataiyye, Sebsebiyye, İmadiyye, Katnaniyye.

RİF'ATLÛ (رفعتلو) [*İda.*] Sâlise rütbelilerle kapıcıbaşılara ve binbaşılarla alay eminleri hakkında elkab olarak kullanılır bir tâbirdir. Okur yazar olanlara efendi ile birlikte «Rif'atlû efendi», okuyup yazması bulunmıyanlara da ağa ile beraber «Rif'atlû ağa» suretinde yazılırdı.

RİHTECİYAN (ریختەجیان) [*San.*] Top döken sanatkârlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «rihtegân» da kullanılırdı. Farsça bir kelime olan rihte; dökülmüş, akıtılmış demektir. Osmanlılar devrinde İstanbul, Belgrat, Baç, Budin, İşkodra ve daha başka yerlerdeki tophanelerde top dökülürdü.

RİHTEGÂN (ریختگان) [*San.*] Top döken sanatkârlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «ribteciyan» da kullanılırdı. Ribte; Farsça dökülmüş, akıtılmış demektir.

RİK'A (رقعه) [*San.*] İslâm yazılarından birinin adıdır. «Tedrisat-ı İptidaiyye Mecmuası»nda çıkan yazılarının birini tahsis ettiği rik'a için «Hiyeroğlifleri, resimleri, timsalleri, remzleri bozarak yazıyı basitleştirmeğe sevkeden ihtiyaç; vakti, hayatı, ameli tasarruf etmek ihtiyacı İslâm yazılarında gayet basit bir tenevvü, şekiller için ric'atten ibaret, bir istihale vücude getirmiştir. Bu istihalenin mahsulü «rik'a» dır» deyen İsmail Hakkı Baltacıoğlu şu tafsilâtı da veriyor: «Rik'ada şekillerin birçok teferruatı ihmal edilmiş, zülfeler düşmüş, gözler kapanmış, (s = س) gibi bazı harflerin dişleri dümdüz olmuş, ikili üçlü noktalar biribirine bitişerek tek çizgi şekline girmiş, birçok münhaniler gerilerek düz çizgiler, yahut kırılarak köşe halini almıştır. Bu değişikliklerin sebebi, çabuk ve kolay yazmak ihtiyacından başka bir şey değildir. Yazıda sanat ile ihtiyacın biribirinden ayrıldığı tarih rik'anın zuhuru tarihidir denilebilir. Rik'a yazısı: İslâm yazılarında vukua gelen ric'at istihalelerinin sonuncu safhasıdır.

Çünkü bir derece daha ric'at, şekillere düz ve basit çizgilere yani unsurlara tahallül eder ki bu suretle harflerin şahsiyyeti mahvolur.

«Rik'a; şekil itibariyle divanî ve tâlik derecesinde bir yazıdır. Fakat hissi ifade itibariyle ne tâlik, ne de divanî derecesine varabilir. Çünkü divanîde olduğu gibi keşideleri, kolları yoktur. Sonra tâlikte olduğu gibi bünyesi inceleşmek, kalınlaşmak suretiyle cereyanların şiddeti sık sık değişmez. Belki aynı şiddette çizgilerden teşekkül etmiş gibidir. Bu yazıda güzelliğin erkânı; tenasüp, zarafet, sertlik, keskinlikten ibaret kalmaktadır.

«Rik'a eski yazı şekillerine nazaran, evvelce esas tabiatı bir türlü teşekkül edemiyen, nev'ine mahsus istiklâli kazanamamış idi. Çünkü şeklen benzeri olan divanî'nin tesirinden hâlî kalmıyordu. Hattâ bu tesir neticesinde «Divanî kırması» isminde bir yazı bile zuhur eylemiştir. Divanî'nin ulaşmıya, çabuk yazılmağa müsait bulunmaması bu tesiri kolaylaştırmıştır. Eski nümunelerde bu ulaşma ve sola doğru meyilleşme istidadı ziyadedir. Bu vasıflar dairesinde rik'anın en son mükemmeli «Mümtaz Efendi rik'ası» denilen tarzda görülür. Daha sonraları gelen Sultanî hat muallimi «İzzet Efendi» rik'a yazısında esaslı bir tecedddüt göstermiştir. Rivayete nazaran İzzet Efendi zamanında güzel rik'a yazmakla maruf olan «Âli Paşa», «Fuat Paşa», «Cevat Paşa» gibi zatların yazılarını toplıyarak tetkik etmiş, rik'anın ihtiyaçlarını hakkiyle takdir ederek yeni bir üslûb vücude getirmiştir. Aynı zamanda bazı şekilleri tamim etmiş, kâfların, lâmların ittisaline ait muhtelif tarzlar göstermiştir. İzzet Efendi hoca olmak itibariyle bir cihetten tedrisatiyle, diğer cihetten «Hutut-ı Osmaniyye» ismiyle bastırdığı mecmualarla bu yeni tarzın tamimine çalışmıştır. Yetiştirdiği talebe de bu maksadın husulüne yardım etmiştir.

«İzzet Efendi'niz rik'ada gösterdiği üslûp hakkında çok söz söylenmiştir. Fakat doğrusunu söylemek lâzımsa gelirse üslûbu rik'ada tasavvur edilebilecek her türlü güzellikleri cemetmiştir.

«Rik'a Osmanlıların resmî yazısı idi. Rık'anın ne nesihi, ne de celîsi vardır. Yalnız ilânlar için celî yerine büyük mikyasta rik'alar kullanılırdı.

«Rik'a nev'ine sokulabilecek bir yazı daha vardır. O da «Siyakat» dir.

«Eski sadrazamlardan Sârım Paşa, Ârifî Paşa ile Nafıa ve Maliye Nâzırlıklarında bulunan Mahmut Celâleddin Paşa, Beylikçi Raif Efendi, Cihanzade Damadı Şura-yı Devlet Âzasından İsmet Bey, Mümtaz Efendi'nin tekemmül ettirip Bab-ı Âli rik'ası da denilen rik'a yazı yazmakta şöhret kazanmışlardandır.»

RİKÂB (ركاب) [*San.*] Özengi demektir. Pişgâh, huzur mânalarına da gelir. Osmanlılarda Padişah'ın maiyyeti yerinde olmak üzere «Rikâb-ı hümayun» şeklinde kullanılırdı. Bundan başka hükümdar sefere gittiği, yahut Sadrazam Serdar-ı ekrem unvaniyle harbe gidip Padişah İstanbul'da kaldığı vakit vekil sıfatiyle yanında bulunan büyük memurlara memuriyyet unvanının başına eklenirdi. Rikâb-ı hümayun kaymakamı, Rikâb defterdarı, Rikâb reisi gibi. Padişahla Sadrazam İstanbul'da bulundukları zamanlarda rikâb memurlarının vazifeleri sona ererdi.

Gaşiyen çekeûn saadet haşredek dûr olmasun
Devlet ü izzet rikâbından ilâ yevm-il-kıyam
Vahid

RİKÂB AĞALARI (ركاب آغالری) [*Sar.*] Padişah'ın atının yanında yürüyenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Rikâb-ı Hümayun ağaları» suretinde de kullanılırdı. «Özengi ağaları» da denilen bu ağalar Yeniçeri ağası ile Emîr-i alem, Kapıcılar kethüdası, kapıcıbaşılar, çavuşbaşı, şikâr ağaları denilen çakırcı, şahinci ve atmacacı başılar, emirahurlar, çaşnigirbaşı, altı bölük ağaları, cebeci, topçu ve arabacı başılardan mürekkepti. Bunların yeniçeri ağası, altı bölük ağaları, topçu ve arabacı başıları gibi bir kısmı asker, emîr-i alem, kapıcılar kethüdası, şikâr ağaları gibi bir takımları da saray mensubu idi.

RİKÂBDAR (ركابدار) [*Sar.*] Padişahların atla bir yere gidişleri sırasında özengiyi tutmak suretiyle ata binip inmelerine yardım eden adam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişahlarla vezirlerin atlarının yanında piyade (yaya) giden adam hakkında da kullanılırdı. Osmanlı tarihleri rikâbdarlığın hangi tarihte ihdas olunduğunu yazmıyorlarsa da sarayın ilk kurucusu sıfatiyle silâhtarlık gibi bunun da Yıldırım Bayezit devrinde ihdas edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Fâtih Kanunnamesinde (Kanunname-i Âl-i Osman, sayfa 23)' «Bir has oda dahi yapılmıştır otuz iki adet has oda oğlanı ile içinde biri silâhtar ve biri rikâbdar ve biri çuhadar ve biri tülbent oğlanı ola» denildiğine göre rikâbdarlığın eskiliği anlaşılır.

Rikâbdar bölükbaşılıkla, çaşnigir başlığa, silâhdarlığa terfi edilir, saraydan elli akça ile müteferrikalıkla çıkarılırdı. Yirmi akça ulûfesi olduğu gibi salyanesi, dört adet came-i hassa idi. Yetmiş binden yüz bin kuruş nanpâre ile tekaüt edilirdi.

Rikâbdarlığa tâyin olunanlara «acemilik» namiyle para verilirdi. «Başvekâlet Arşivin»-deki bir vesikada (Saray, 22 ca. 1274) «Enderun-ı hümayunda silâhdar ağa, çuhadar ağa ve rikâbdar ağa olanlara iptida olduklarında «acemilik» namiyle silâhdar ve çuhadar ağaların her birine 11600 ve rikâbdar ağaya 10600 çürük akça verilmesi mutad olduğu» yazılıdır.

Fâtih Kanunnamesinden de anlaşıldığı veçhile rikâbdar ilkin silâhdarın madunu (altı), çuhadarın mafevkı (üstü) olduğu halde sonradan ikisi de kendisine takaddüm etmiştir.

Çorlulu Ali Paşa'nın silâhdarlığı sırasında silâhdarlık vazifesi temayüz ettirilirken rikâbdar ve çuhadarların Mevlid ve saire gibi resmî günlerde maiyyet-i hümayunda bulunmaları, sair vakitlerde dairelerinde oturmaları usul ittihaz olunmuştur. Silâhdarların huzur-ı hümayunda bulunamadıkları resmî günlerde çuhadar, o da bulunamazsa rikâbdar silâhdara vekâlet ederdi.

Rikâbdarlık için Enderun tarihinde (Atâ tarihi, c. 1, s. 208) şu tasilât vardır:

«Silâhdar ve çuhadar ve rikâbdar ağalık memuriyyetleri (İkinci Sultan Mustafa) ve (Üçüncü Sultan Ahmet) sadrazamı Çorlulu Şehit Ali Paşa'nın silâhdarlığına gelinciye değin mabeyncilik demek olarak küll-i yevm (bütün gün) hizmet-i hümayunda bulunurlar iken çünkü çuhadar ve rikâbdar ağaların naspları kırk senede ocak yolunu ancak katedebilerek altmış yaşını geçmiş ve vücutlarına bittabi zaaf ve herem (ihtiyarlık) ârız olmuş olan bir sinn ü sâle vusullerine müsadif olacağı cihetle öyle ayak üzere gezinmeğe mütevakkıf olan hizmetleri lâyıkıyle ifada zahmet çekmekte oldukları mücerrep olduğundan bunların resmî eyyamdaki hizmetleriyle iktifa buyurulup silâhdarlığın zilyeddi olarak daire-i mahsusalarında oturup müreffeh surette vakit geçirmeleri usul ittihaz edilmiştir.»

Yine Atâ'nın verdiği malûmata göre rikâbdarın Hane-i Hassa'dan iki lalası, aşağı koğuşlardan bir kullukçusu, bir zülüflü baltacısı, iki sofalısı, bir heybecisi ve iki de yedekçisi vardı.

RİKÂB DEFTERDARI (رکاب دفتردارى) [*Mal.*] Sefere iştirak münasebetiyle payıtahttan (İstanbul) ayrılan Defterdar'ın (Maliye Nâzırı) vekiline verilen addır. Bunun yerine «Rikâb-ı hümayun defterdarı» da denilirdi. Eskiden harb vukuunda Sadrazam Serdar-ı ekremlikle gittiği zaman kendisine mensup hacegânla beraber bütün devlet erkânı da birlikte gider, İstanbulda birer vekilleri ve işleri görecek kadar kâtipler kalırlardı. Asiller seferden dönünce bunların vazifeleri sona ererdi.

RİKÂB-I HÜMAYUN (رکاب هایون) [*Sar.*] Padişah'ın bir yere gidişi sırasında maiyyetinde bulunma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Maiyyette gidip aynı zamanda muhafaza vazifesiyle de mükellef olanlara «rikâb ağaları», «rikâb-ı hümayun ağaları» da denilirdi.

Mülûk-i zamâne önünce revâne
Rikâb-ı hümayunda hakan u Kayser
Bâki

RİKÂB-I HÜMAYUN AĞALARI (رکاب هایون آغالرى) [*Sar.*] Padişah'ın atının yanında yürüyenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Rikâb ağaları» suretinde de kullanılırdı. «Özengi ağaları» da denilen bu ağalar Yeniçeri ağası ile emîr-i alem, Kapıcılar kethüdası, kapıcıbaşılar, çavuşbaşı, şikâr ağaları denilen çakırcı, şahinci, ve atmacacı başılar, emîrahurlar, çaşnigirbaşı, altı bölük ağaları, cebeci, topçu ve arabacı başılardan mürekkepti. Bunların yeniçeri ağası, altı bölük ağaları, topçu ve arabacı başılar gibi bir kısmı asker, emîr-i alem, kapıcılar kethüdası, şikâr ağaları gibi bir takımları da saray mensubu idi.

RİKÂB-I HÜMAYUN KAPICIBAŞILIĞI (رکاب هایون قپوجى باشیلغى) [*Sar.*] Padişah'ın atla gidişi sırasında maiyyetinda bulunan saray mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ondokuzuncu asır başlarında imrahorluğa bağlanıp yeni bir şekil alınca bir rütbe halinde vezirliğin mahreci olmuştur.

RİKÂB-I HÜMAYUN KAYMAKAMLIĞI (رکاب هایون قائمقاملغى) [*İda.*] Sefer münasebetiyle İstanbul'dan ayrılan Sadrazam'ın vekiline verilen addır. Vezirlerden olan vekile «Kaymakam-ı rikâb-ı hümayun» da denilirdi. Eskiden harb vukuunda Sadrazam Serdar-ı ekremlikle gittiği zaman kendisine mensup hacegânla birlikte bütün devlet erkânı da beraber gider, İstanbûl'da birer vekilleri ile iş görecek kadar kâtipler kalırdı. Defterdarın (Maliye Nâzırı) vekiline, «Rikâb-ı defterdarî» yahut «Rikâb-ı hümayun defterdarı», Reis-ül-küttab'ın vekiline «Rikâb reisi», ötekilerine de ona göre isim verilirdi.

RİKÂB-I HÜMAYUN SOLAKLARI (رکاب هایون صولاقلرى) [*Sar.*] Padişah'ların Sefere gidişleri sırasında maiyyetlerinde bulunup muhafızlık eden Yeniçeri teşkilâtı mensuplariyle sonradan selâmlıklarda ve sair alaylarda debdebeyi artırmak ve aynı zamanda muhafızlık vazifesini görmek üzere yine Padişah'ın maiyyetinde

bulunan teşekkül hakkında kullanılır bir tâbirdir. Or. Pr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Rikâb solakları» da denilen bu teşekkül için «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 447-448» şu tafsilâtı veriyor:

« Yeniçeri ocağına merbut solak ortaları, hükümdarların sefere gidişlerinde anı muhafaza ederek götürürlerdi. Bunlar; her biri yüzer neferden mürekkep dört cemaat ortası olup her bir cemaat veya ortanın birer solak başısı ve birer kethüdası vardı.

« Osmanlı hükümdarları sefer hayatını terkettikten sonra cuma selâmlıklarında ve sefere giden orduyu Davutpaşa'ya kadar teşyi ve istikbalde, bayram alaylarındaki merasimde Padişahların önünde süslü kıyafetleriyle miktarı mahdut ve saltanat şiarından sayılan Rikâb solakları denilen bir muhafız sınıfı teşkil olundu. Bunlar esas itibariyle Yeniçeri ocağına mensup idiler.

«Padişah alayla saray haricine çıkınca atının yanıbaşında iki taraflı olarak dört solakbaşı ile sekiz rikâb solağı ve altmış solak yürüyordu. Elbiseleri iyi kumaştan olup başlarında üsküfleri vardı ve zâbitlerinin elbiseleri yeşil kadifedendi. Solakların dördü yirmi dört saatten yirmi dört saate sarayda nöbet bekler ve diğerleri yeniçeri kışlalarındaki kendi ortalarında bulunurlardı. Rikâb solakları solakbaşının emri altında idiler. Bu solakbaşıların yevmiyelerinden başka zeametleri de vardı.

«Rikâb solaklarının adedi on iki ile sekiz arasında idi Fakat esas sekiz rikâb solağı vardı. Bunların arasında münhal olduğu zaman Yeniçeri ocağı'ndaki solaklardan buraya solak alınırdı.

«Rikâb solakları ile solakbaşı ve kethüdaları alaylarda başlarına üsküf (sırmalı börk) giyerler ve siyah sorguç takarlardı. Solak kethüdalarının yüksek ve beyaz birer sorguçları vardı. Bunlara her sene bayrama mahsus elbise, kaftan ve çizme parası verilirdi. Kendilerinin ayrıca her gün giymeleri için yazlık ve kışlık elbiseleri de vardı. Sineklik de denilen sorguçlar üç senede bir değişip yenisi verilirdi. Sorguçların değişmesi münasebetiyle verilen para onsekizinci asır başlarına kadar Yeniçeri ocağı beytülmal sandığından tesviye olunurken sonradan hazine tarafından verilmiştir.

«Rikâb veya hassa solaklarının Bab-ı hümayunda daireleri vardı. Burası sonradan hazine memurlarına verilmiştir. Bunların maaşları diğer solaklardan farklı olup her sene mevlit günlerinde de bin kuruş ihsan alırlardı.

«Rikâb solakları teşkilâtı bir aralık 1099H. 1687-88 M. tarihinde ve İkinci Sultan Süleyman zamanında şatırlarla beraber kaldırılmış ise de sonra tekrar ihdas edilmişti. Yeniçeri ocağı iyice bozulup kışlalarda efrat bulunmadığı zaman resmî günlerde resmen mevcut sekiz rikâb solağından başka alaylarda bulunması icabeden solaklar da mevcut olmadıklarından düzme solak namiyle her hafta şuradan buradan bir takım yeniçeri taslakları tedarik olunur ve bunlar solak elbiseleri giyerek padişahların cuma selâmlığına iştirak ettirilirlerdi. Ocağın kaldırılmasından sonra solakların bir nizama bağlanması münasip görülüp sinleri (yaşları) yirmi ile yirmi beş arasında gösterişli ve terbiyeli yeri yurdu belli olanlardan on sekiz kişi intihap olunarak gedikli solaklara yani rikâb solaklarına ilâve edilmiştir. Daha sonra yani 28 şevval 1244 (1829 mayıs iptidası) solak ve peyk teşkilâtı tamamen kaldırılarak hademe-i rikâb-ı hümayun ismi altında bir bölük vücude getirildi.»

RİKÂBİYYE (ركابيه) [*İda.*] Sadrazam, vezirler ve bazı devlet ricali tarafından muayyen zamanlarda Padişah'a verilen hediyyeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saray mensuplarının ileri gelenleri tarafından tâyin ve ibkaları münasebetiyle takdim olunan peşkeşlere de bu ad verilirdi. Edirne Bostancıbaşıları bu adla altı bin kuruş verirlerdi.

RİKÂB REİSİ (ركاب رئيسى) [*İda.*] Sefere iştirak münasebetiyle İstanbul'dan ayrılan «Reis-ül-küttab» ın vekiline verilen addır. Bunun yerine « Rikâb-ı hümayun reisi » de denilirdi. Eskiden harb vukuunda Sadrazam, Serdar-ı ekremlikle gittiği zaman kendisine mensup hacegânla beraber bütün devlet erkânı da birlikte gider, İstanbul'da birer vekilleri ile iş görecek kadar kâtipler kalırlardı. Asiller seferden dönünce bunların vazifeleri sona ererdi.

RİKÂB SOLAKBAŞILARI (ركاب سولاق باشيلرى) [*Sar.*] Padişahların sefere gidişleri sırasında maiyyetlerinde bulunup muhafızlık eden Yeniçeri teşkilâtındaki solak cemaatlerinin başlariyle padişahların sefere gitmeyi terkettikten sonre selâmlıklarda ve sair alaylarda debdebeyi artırmak ve aynı zamanda muhafızlık vazifesini görmek üzere yine Padişahın maiyyetinde bulunan solakların başlarına verilen addır. Yeniçeri teşkilâtında her biri yüzer neferden mürekkep dört solak cemaati ve bu dört cemaat ortasının da birer solakbaşısı vardı.

Padişah alayla saray dışına çıktığı zaman atının yanıbaşında iki taraflı olarak dört solakbaşı ile sekiz rikâb solağı ve altmış solak yürürdü. Solakbaşıların elbiseleri yeşil kadifeden di. Başlarına üsküf giyerler ve siyah sorguç takarlardı. Bu solakbaşıların yevmiyelerinden başka zeametleri de vardı. Solak ve peyk teşkilâtı 28 şevval 1244 (1829) da kaldırılmış, yerine «Hademe-i rikâb-ı hümayun» adı altında bir bölük teşkil olunmuştur.

RİKÂB SOLAKLARI KETHÜDASI (رکاب صولاقلری کتخداسی) [*Sar.*] Padişahların saray dışına çıktıkları sırada maiyyetlerinde bulunup debdebeyi arttıran ve muhafızlık vazifesini gören rikâb solaklarının zâbitlerinden birinin adıdır. Yeniçeri ocağında yüzer neferden mürekkep dört cemaat ortası ve her ortanın da birer solakbaşısı ile birer kethüdası vardı. Rikâb solakları kethüdaları alaylarda yeşil kadifeden elbise giyerler, başlarına da üsküf takarlardı. Solakbaşıların sorguçları siyah olduğu halde kethüdaların sorguçları beyazdı. Solak ve peyk teşkilâtı 28 şevval 1244 (1829) da kaldırılmış, yerine «Hademe-i rikâb-ı hümayun» adı altında bir bölük teşkil olunmuştur,

RİKÂZ (رکاز) [*Fık.*] Yer altında bulunan mal ve hassaten maden yerinde kullanılır bir tâbirdir. Madenlerden vergi alınmanın meşruiyyeti «...خمس وفی الرکاز» hadisiyle sabittir. Değerli âlim Kâmil Miras bu hadisi şerh ve izah ederken «Sahih-i Buhari Muhtasarı Teerid-i Sarih Tercümesi, c. 5, s. 413 ve mütaakıp» şu tafsilâtı veriyor:

«Rikâz; madene, define ve hazineye şâmil bir lâfz-ı âmdır. Rikâz yer altında Kudret-i fâtıranın yarattığı maadine denildiği gibi akvam-ı kadimenin yer altına koyup gizlediği hazaine de ıtlak olunur. Bu mâna-yı âm, İmam Ebu Hanife ile hem içtihad olan eimmenindir. İmam Mâlik ve Şafiî ise rikâzı yalnız, hazain-i mekşufede istimal eylemişlerdir. Bu suretle maadin'in rikâzdan madut olup olmadığı beynel'eimme ihtilâfı mucib olmuştur. Bu da alınacak harcın suret-i istifasındaki ihtilâfı tevlit eylemiştir.

«Rikâz, ezmine-i kadimede tahtelarz (yer altı) defnedilen hazineden ibaret olduğuna göre bu hadis-i şerif mucebince bedelinin beşte birisi Beytülmale aittir. Bu bapta mezahib-i erbaa eimmesinin ve cumhur-ı ulemanın ittifakı vardır. Yalnız bulunan define nisap derecesinde olup olmaması havelan-ı havle tâbi bulunup bulunmaması gibi fer'î meselelerde ihtilâf edilmiştir. Fıkıh kitaplarında bunun da muhtelif şekilleri ve hükümleri tasvir ve tâyin edilmiştir.

«Burada eimme-i mezahib ve ulema arasında ihtilâfını mucip olan mes'ele, maadinin rikâzdan madut olarak rikâz gibi hums resme tâbi olup olmadığı keyfiyyetidir. İmam Ebu hanife ile Süfyan-ı Sevrî ve Evzaî, maadin-i mekşufeden de cahiliyyet defineleri demek olan rikâz gibi hums nisbetinde vergi alınır, demişlerdir. İmam Mâlik ile İmam Şafiî maden rikâz değildir. Belki zekâtta olduğu gibi maadinde de istihsal olunan cevahirin rubu' öşür hesabiyle harcı ve vergisi alınacağı içtihadında bulunmuşlardır.»

Kâmil Miras bundan sonra imamlarla ulema arasında bu hususiaki ihtilâf ve münakaşaları uzun uzadıya yazmakta ve aradaki farklar münasebetiyle mütalâalarını da kaydetmektedir.

Madenler için rikâz adı altında bir takım hükümler konulmuştur. O hükümlere göre rikâz ikiye ayrılır: Rikâz-ı tabiî, rikâz-ı gayr-i tabiî.

1 — Rikâz-ı tabiî; insanların dahli olmaksızın arzın satıh ve gavrında (dibinde) mevcut olan madenlerdir.

2 — Rikâz-ı gayr-i tabiî; insanlar tarafından toprak altına gömülmüş para ve saire gibi kıymetli eşyadır.

Birinci kısım madenlerin üç nev'i vardır: İzabesi (eritilmesi) kabil olan altın, gümüş, bakır gibi madenler. İkincisi izabesi kabil olmıyan taş, mermer, alçı gibi madenler. Üçüncüsü mayi (sulu) olan neft gibi madenler.

Gayr-i tabiî olan ikinci kısma ıstılahta «define» denir. Bunlardan üzerinde İslâma ait olmak üzere maruf bir nakış varsa onlar hakkında fıkıh ahkâmı cereyan ederdi. Binaenaleyh bunları bulan kimsenin, sahibinin çıkması için ilân ve işaa eylemesi lâzımdı. Sahibi çıkmaz, bulan da fakir ise kendisine ait olurdu. Zenginse Beytülmale vermesi lâzım gelirdi. Üzerlerinde put yahut resim gibi Müslüman olmıyan hükümdarlara aidiyyetine delâlet eden nakışlar bulunursa, bulunduğu arazinin nev'ine bakılırdı. Eğer bunlar arazi-i memlûkede zuhur etmiş ise, bulan kimse humsünü (beşte birini) Beytülmale verir, beşte dördü kendisine ait olurdu. Dağlar gibi temellük altında bulunmıyan yerlerdekiler hakkında da aynı hüküm cereyan ederdi Arazi-i Emîriyyede bulunanların hepsi devletindi. Madenler sadr-ı İslâmdan itibaren ıkta' edilmiştir. Bununla beraber rikâzın her iki nev'inin ıktaı caiz olup olmaması meselesinde fukaha ihtilâf etmişlerdir. Bir takım

bütün bütün adem-i cevazına kail oldukları halde bazıları Hazret-i Peygamberin bir miktar yerin celîsi ve gavrını ashaptan birine ıkta' ettiklerini istişhad makamında irad ederek madenlerin ıktaının meşruiyyeti re'yinde bulunmuşlardır. Müftabih olan kavl de budur.

Mukataa yani kesime verilmek demek olan ıkt-' iki suretle yapılırdı. 1) Temliken ıkta'. 2) İstiglâlen ıkta'. Bir yerin rakabe ve mülkiyyeti ile tasarruf hakkının birine mukataa suretiyle verilmesi temliken ıkta', arzın rakabe ve mülkiyyeti dahil olmadığı halde yalnız menafiinin ıktaı istiglâlen ıkta' demektir.

Rikâzın temliken veya istiglâlen ıktaı caiz olup olmadığında da ihtilâf olunmuştur. Bir kısım mukatta'-ün-leh kendisine temliken ıkta' olunan arazinin rakabesine mâlik olacağı ve binaealeyh ölümünden sonra veresesine intikal edeceği re'yinde bulundukları halde diğer kısım rikâzın temliken ıktaı caiz olmayıp yalnız istiglâlen mecazdır kavlini ileri sürmüşlerdir. Mamafih müftabih olan diğer bir kavle göre rikâzın gerek temliken ve gerek istiglâlen ıktaı caizdir.

Madenler, Osmanlılarda Tanzimat'a kadar mukataa suretiyle idare edilmiş ve ondan sonra yapılan kanunla son şeklini almıştır.

RİM PAPA (پاپ رم) [*İda.*] Roma Katolik kilisesinin en büyük reisi, Papa yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Biz ne müftü, ne imam istemişiz Avrupadan
Ne de akbada şefaat dileriz Rim Papadan
Mehmet Âkif

§ [*Hal.*] Pek ihtiyar, saçı sakalı ağarmış adam yerinde de kullanılır.

RİND (رند) [*Sof.*] Lâübali meşreb, kaydsız, münkir, sarhoş, görünüşte tenkidi, hakikatte selâmeti mucip hal ve kıyafette gezen yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. «Rindan» suretinde eemilendirilen ve Farsça bir kelime olan «rind» in «Bürhan-ı Katı'» daki izahı şöyledir: «Hind vezninde bîkayd ve lâübali ve muhil ve zeyrek ve münkir mânasınadır. Türkîde yosma derler. Zâhirî melâm ve bâtını selim kimseye de ıtlak olunur ki Melâmiyye taifesidir.» «Kamus-ı Osmanî» de de «Ârif-i lâübalî meşrep, feylesof-i lâkaydî reviş, sureti sade, mutadı bâde ve fakat nur-i irfan ile piraste olan hakîm» suretinde izah olunmuştur.

«Divan şairlerinin uzun asırlar hep rindliği terennüm edip kendilerini hep birer rind görerek övündükleri halde, eski yeni, bütün edebiyat nazariyyatı kitaplarında, rindliğin ne olduğunu anlatmak değil, böyle bir şeye temas bile edilmez. Bütün eski şairler nasıl şairliği anlamadan şiir yazdılarsa rindliğin ne olduğunu söylemeden de hep birer rind geçindiler. Sanki onun ne olduğu herkesçe bilindiği için rindliği anlatmağa lüzum görmedikleri sanılır. Fakat umumiyyetle bilinir sanılan nice basma kalıp mefhumlar var ki asıl bilinmiyen onlardır» diyen değerli edebiyat müverrihi İsmail Habip Sevük (Divan Edebiyatında Rindlik, Cumhuriyet, 12 haziran 1947) şunları yazıyor:

«(Rind) kelimesini sadece bir mefhum halinde ele alan lûgat kitapları onu «Ârif-i lâübalî», «Ehl-i dil adam», «Kalender meşrep» gibi tâbirlerle geçiştirmek istediler. Halbuki rindlik yalnız bir mefhum değil, asırları kaplıyan koskoca ve müstakil bir mevzu idi. Ali Seydi'nin «Resimli Kamus-ı Osmanî» si rind kelimesinin o lûgat mânalarına ilâveten bir de:

«Meşreb-i bâtını hilye-i irfan ile müzeyyen olduğu halde zâhiri sade görünen feylesof diye şerhli bir izah yapıyor amma bu da pek çok şubesi olan rindliğin sadece bir köşeciğini aralamaktan ibarettir.

«Evet rindlik birçok kıymetleri bir araya toplıyan bir mefhumlar manzumesi halinde mürekkep bir mahiyyet taşır: Onda neler yok ki... Meyhanenin kadehiyle tasavvufun kadehi, aşkın mecazisiyle hakikisi, gönül adamlığı, iç doluluğu dış aldırmayış, parayı istihkar, kıyafetine gelişigüzellik; zühdün dışına suretiyle zâhide çatıp, sadece güzel olana ve güzel şeye gönül bağlıyarak fâniliği ezelin «elest» ile ebedin sonsuzluğunda avuttukları için hayattan kâm almayı akıl kârı bilmek ve rinde hepsinden daha yaklaşanı, ikbale yukarıdan baktıkları için ikballeriyle böbürlenenlere kafa tutmanın zevkine ermeleri.

«Bütün bu saydıklarımız ki rindliğin «unsurları» dır. Fakat bütün bu unsurlar bir araya toplanmakla da rindlik tamamlanmış olmuyor. İşte Fuzulî o unsurların hepsine sahip olduğu halde ona yine «Rind bir şairdi» diyemiyoruz. Evet o yüksek bir âşıktı, onun derin bir içi vardı, dünya hazinelerine kıymet vermiyordu, kuru zâhitlerle alay ederdi. Zâhiren hakir görünürdü amma mânen bir padişahtı. Evet rindliğin bütün bunlar gibi bellibaşlı unsurlarını toplamış olmakla beraber Fuzulî'nin kurduğu şiir âlemi öyle plâtonik bir melâlle işlenmiş, o kadar ilâhî bir manzara gösteriyor ki neş'eye yer veren o âlem içinde rindliğin şakraklığı da eriyip gitti. Demek ki neş'e ve şakraklık rindlik unsurlarını kaplıyan bir camia senteziymiş. Fuzulî, o sentezi atıverdiği için ona rind diyemiyoruz. Amma asırlar boyunca

gelen bir kanaatle inanıldı ki onun şairliği, yalnız rindliğin değil, her şeyin üstündedir.

«Türk şiirlerinde rindliğin en derin kudreti olan Fuzulî'ye rind denilmiyor da Acemlerin en lirik şairi olan neş'eli Hafız Şirazî'ye ise bütün şark âleminde rindliğin timsali gibi bakılıyor. Bunun içindir ki bizim koca Nef'î bile yazdığı rindane bir gazeldeki tabiat coşturan hoşluğu Hafız'dan aldığı feyze borçlu olduğunu ilân etti.

Böyle hoş-tab'âne rindane gazel mi derdi ol
Sanmasa ger câm-ı feyz-i Hafız-ı Şirazedest

« (Rindlik) ki her şeyden önce «harabat» la birleşir. Harabat, yani, dış mânasiyle meyhane, iç mânasiyle dergâh. Ziya Paşa eski şiirlere ait üç büyük ciltlik o heybetli antolojisine « Harabat », ismini niye verdiğini anlatırken «Şairleri mescit'de değil, ancak orada toplıyabilirim» diye nükte yapar. Şairler, harabat'ta toplandığı için medrese zihniyyeti de onlara «harabatî» damgasını vurdu. Fakat ince bir İstanbul sanatkârı titizliğiyle şiirini emekli emekli işliyen Nailî «Harabat» ın bu «harabatîlik» tarafını atarak Şark meyhanesini kadehten güller açan tertemiz bir gülistana çevirir:

Benim o bâde geda-yı harîm-i meykedekim
Elimde gül gibi bir câm-ı şu'ledârım var

«Bağdat'lı Ruhî ki o dillere destan «Terkib-i Bend» ile rindliğe bend bend manzumelerin kaynaştırılmasından doğma bir yekparelik verendir, güneşi bir kadeh yapacak kadar, rindlik içkisini göklere çıkarıp ona İsa'nın içtiği şaraptaki kudsiyyeti verir:

Peymane-i hurşid ile her subh ederiz ayş
İsa gibi peymânekeş-i bezm-i sabahız

«Kadehin en büyük düşmanı «Zâhid» denen şu kuru sofu değil mi? Ağustos sıcağında denizin serin dalgaları üstünden geniş nefesli bir atlet neşesiyle kulaç atarken rindliğe de coşkun bir fıkırdaklık veren Nef'î, zâhidi kendi işret meclislerine imrendirip onu meclisten soğutmağa çalıştı:

Vâiz düşerdi meykedeye korda meçidi
Görse sefâ-yı meclis-i rindânemiz bizim

«Nef'î ile yalnız asırdaş değil, zamandaş da olan Nailî, ifadeye daha başka bir kibarlık vererek: «Eğer zâhit meyhanenin yolunu tutan rinddeki kadir ve kıymeti bilse sırtındaki züht ve takva cübbesini çıkarıp onun ayağı önüne sererdi» dedi:

Kadr-i rindi anlasa zâhid reh-i meyhanede
Hırka-i tecrid-i zühdü ana pegendâz eder.

«Fakat Bağdat'lı Ruhî, anlaşılan daha realist olacak, zâhidi öyle nazikâne beyitlerle yola getirmenin imkânı olmadığını kestirerek: «Kimseyi incitmeye meylimiz yok amma kadeh kırsan zâhidin biz de hatırını kırarız» der. Sözün edasına göre buradaki «hatır» kelimesi âdeta kafa kırılması kadar şiddet kazanmaktadır:

Mâtl değülüz kimseenin âzârına amma
Hâtır şiken-i zâhid-i peymane şikestiz

«Rindlik ki aşktan ayrılmaz, Baki'nin zamandaşı olan kıymetli şair Nev'î, hayatta uğradığı menkûbiyyeti aşk âleminde avutmak istediğini anlatırken, aşkı yalnız bir teselli gibi değil, başlıbaşına bir âlem gibi gördü:

Nev'î yabâne attı bizi gerçi rûzgâr
Düştük hava-yı aşk ile bir başka âleme

«Fakat Nailî'deki aşk âlemi ne ikbal sahiplerinin meclislerinde olduğu gibi tantanalı, ve melâlli insanlardaki gibi kasvetlidir. Onun aşk âleminde ay ve güneşin ışıklı şehr-i âyini yok amma kara bulutların kederi de yok. Yani kendi halinde bir âlem.

Cihanı bîkeder ü bîfürug ü aşkım ben
Ne ebr-i tîre ne mâhım ne âfitabım var

«Nef'î'nin rindliğindeki aşk ise canâne bile minnet etmiyecek kadar serbazdır. Rind; dost olana dost, yabancı olana yabancı kalmalı.

Rind-i aşkız hâsılı Nef'î-i bîperva gibi
Âşinâye âşina bîgâneye bîgâneyiz

«Rindin hayat felsefesi. Baki'nin bir mısrai bunu inbikten süzülmüş bir özlükle düsturlaştırdı: Yaşamanın en hayırlı gayesi iyi bir nam bırakmak olup ölümümüzden sonra bu kubbe altında diri kalacak tek şey e'dur:

Bakî kalan bu kabbede hoş bir sada imiş

«Rindler bilir ki «Maverâ» denilen büyük perdenin arkasında ölümün de öldüremediği bir şey var: O büyük bir sırdır, anlaşılmaz, fakat ona hayret edilir. Hattâ o hayreti kat kat gökleriyle felekler dediğimiz bu dönüp duran kâinat da duyuyor. Bu hayret felsefesine Nailî bir beyt içinde iyi bir ifade edası verdi:

Yok Nailî'yâ şüphemiz encâm-ı verâda
Bu gerdiş-i eflâki de hayran bilürüz biz

«Hayatın sırrı, kafanın anlıyamıyacağı bu kâinat çaplı dâva karşısında neye kafa yormalı? Şeyh Galip bunu tek bir mısra ile ne güzel vecizelendiriyor:

Bilme cihan umuranu rind-i cihan isen

« Bu «bilmeyiş» cehalet değil, yalancıktan bilgilerin üstüne çıkmıştır.

« Rind dışa ehemmiyet vermez. Onlar dıştan ateşböceği misali bir pırıltı zerresi halinde görünürler amma içlerinde koskoca bir güneş var :

Surette eğer zerre isek mâni'de gûhaz

«Diyor ki - onların lûgatte güneşin diğer bir adı da «yûh» tur - bunu gururlu bir eda ile ilân eden Ruhî kuru ve sofuya açıktan açığa, rindin nasıl görülebileceğinin yolunu ve sırrını gösterdi, rindi görebilmek için ona maddi gözle değil, iç gözle bakmalı ;

Sofi bizi sen ciem gözüyle göremezsin
Aç can gözünü eyle nazar gör ki ne rûhaz

«Böyle olanın nazarında para denen şey nedir? Rind, mangıra muhtaç olacak kadar fakir olabilir. Fakat Naili'nin anlattığına göre, sen onu bir de meyhanenin tahtında bahtiyar bir hükümdar vakariyle kadehi eline aldığı zaman gör :

Geçmiş serir-i meykedeye rind-i bâde-hâr
Mahtac-ı fülus-ü ahmer iken kâmranlanur

«Fakirlik ne, parasızlık ne, hattâ ikbalin son mertebesi olan sultanlık ne? Baki ki hem resmen, hem de liyakatiyle şairler sultanı olarak, yalnız şiirin değil, rindliğin de tahtına oturmuştu. İşte ferman edasiyle fetva veriyor : Kendilerini her şeye muktedir sanan dünya saltanatının kaygısiyle ayağı bukağılı bir zavallıdır, halbuki o kadar hakir sanılan derviş :

Saltana kayd-ı saltanat-ı dehr pâyhend
Derviş kendu başına saltan olup gider

«Rindin belâyı hiçe sayması. İç olgunluğunun saadetine eren rinde karşı isterse dünyanın bütün gamı bir tufan halinde saldırış ; Nuh'un gemisine tufan nasıl bir şey yapamadiyse, Ruhi'nin dediği gibi, rind de bütün gamların üstünde kaldı :

Tufan ise dünya gamı biz keşti-i Nuh'uz

« Rindin kafa tutması. Baki'nin gürliye gürliye :

Baş eğmezüz adâniye dünya-yı dun için

«Demesi ne güzel şey. Yine o, insan oğlunu bu toprak üstünde şerefle yaşatmak için, tuğralı bir emirname halinde şu düsturu neşretti:

Merdâne bas ayağın meydâne er gibi

«Evet rindlik aynı zamanda yiğitliktir »

Rind-i kalenderim yoktur bunda şek,
Nazını çekemem; anlasun felek,
Cehennemde yanmak minnet çekerek :
Cennete girmekten âsândır bana.
Tokadizade Şekip

Çıkardı daiye-i fıskı rind kalbinden
İdüp o kapuya mimâr-ı dağile tesmir
Sabit

RİSALE (رسالة) [*Kıy.*] Sofiyenin taçlarına (başlık) ilâve edilen parça hakkında kullanılır bir tâbirdir. Siyah bezden yapılan ve eni beş santim kadar olan risale tacın ön kısmına sarılırdı.

§ [*San., Ede.*] Küçük kitap yerinde kullanılır bir tâbirdir. Risale bazan bir kaç maddeyi ihtiva ederse de en ziyade bir madde hakkında yazılırdı. Şimdiki tâbirle broşür (brochure) demektir. Cem'i resaildir. Risale, mecmua yerinde de kullanılır, haftalık, on beş günlük, aylık olanlarına «resail-i mevkute» denilirdi.

RİYAL (ريال) [*Mes.*] Osmanlılar zamanında bir aralık tedavül etmiş olan İspanya paralarından birinin adıdır. Gümüş olan riyale hicrî 1202 (1787-88) senesinde yüz para rayiç konulmuş idi.

RİYALE (ريالة) [*Bah*] Kontra amiral veya liva amiral yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Patrona» dan sonra gelir ve gemisine «Riyale-i Hümayun» denilirdi. Riyale, flâmasını mizana direğine (geminin baştan üçüncü direği) takardı.

RİYALE-İ HÜMAYUN (ريالهٔ همايون) [*Bah.*] Riyale adını taşıyan amiralin gemisine verilen addır. Riyale; Patronadan sonra gelirdi.

RİYAZET (رياضت) [*Sof.*] Lûgat mânası yiyip içmeyi azaltmak suretiyle nefsi terbiye etmek demek olan bu tâbir sofiye ıstılahı olarak ahlâkın tehzibi yerinde kullanılır ve bu maksatla da yemek ve içmek de dahil olmak üzere nefs arzu ettiği şeylerden mahrum edilir.

Kocalıkta silinüp arpalığı nâçardır
Kaldı istabl-ı riyazette ne arpa ne saman
Sabit

RİZA (رضا) [*Sof.*] Lûgat mânası hoşnut olmak, beğenmek, bir işi işlemekliğe razı olmak demek olan riza, sofiye ıstılahı olarak muhtelif şekillerde tarif ve izah, hattâ rizanın makamat ve yahut ahvalden olmasında da ihtilâf edilmiştir. Rizanın makamat cümlesinden

olduğuna kaail olan Horasan meşayihi, tevekkülün sonudur demişlerdir. Onlara göre abd'in rizaya vusulü iktisap ile olur. Ahvalden olduğuna kaail olan Irakıyyun ise sair haller gibi rızanın da kalbe hulûl eden bir nâzildir demektedirler ki bu takdire nazaran rızada abd'in kesbinin medhali olmamak icabeder.

Rızanın başlangıcının iktisab ile olup makamattan, sonunun mânevî feyz eseri olarak kalbin nâzilesinden olduğunu beyan etmek suretiyle iki kavli telif edenler de olmuştur.

Risale-i Kuşeyriyye tercümesinde şöyle deniliyor: «Razi billâh Taalâ o kimsedir ki takdire itiraz etmiye ve şüphe edilmesün ki Hak Sübhanehu ve Taalâ'dan razı olması Hak Sübhanehu ve Taalâ işbu abid'den razı olduktan sonra tahakkuk eder. Nitekim nazm-ı Celîlde abd'in rızası üzere takdim-i rıza-i Bâri ile «رضی‌الله عنهم ورضوا عنه» buyurulmuştur.»

Ey tâlib-i ihsanı O münci-i celîlin
Neyl-i emelin çâresi teslim ü rızadır
Tokadî zade Şekip

ROKOKO (روکوکو) [*San.*] Rokay üslûbunun mübalâğa edilmesinden meydana gelen bir tezyin üslûbu hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mecaz yoliyle modası geçmiş ve çirkin olan şeyler hakkında da kullanılır.

RUBA (روبا) [*Bah.*] Serenleri prasya ve rüzgârı başa alarak gemiyi geriletme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

§ [*Hal.*] Halk arasında elbise yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine urba da denir.

RUBAÎ (رباعی) [*Ede.*] Dört mısra'lı ve birinci, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyeli nazım şekline verilen addır. Rubai'ye «Terane» ve «dü beyt» de denilir. Dört mısralı kafiyeli olanlar da vardır. Öylelerine «Musarra' rubai» denir.

Rubainin «kıt'a» dan ayrılması vezin dolayısiyledir. Kıt'a her vezin ile yazıldığı halde rubai kendine mahsus olandan başka vezin ile yazılmaz.

Rubai şeklini İran şairleri bulmuş, onlardan Araplara ve Türklere geçmiştir. Türkler de rubaiye mukabil «tuyuğ» şeklini bulmuşlardır.

Rubaî birinci mısraın ilk cüz'ü itibariyle ikiye ayrılır: Ahrem, ahrep. Rubainin birinci mısraı «mef'ulün» ile başlarsa «ahrem», «mef'ulü» ile başlarsa «ahrep» denir.

Ahrem ve ahrep rubailer on ikişer nevi oldukları için rubai vezni yirmi dörde çıkar. Divan şairleri en ahenkli vezni olan:

Mef'ulü mefailün mefailün fa'

veznini kullanmışlardır.

Bunun bazan mef'ulün, mefailün, mefailün faul olduğu da vardır.

Divan şairlerinden en çok ve en güzel rubai söyliyen şairin Azmi Zade Hâletî olmak lâzım geldiğini söyliyen Muallim Naci «Istılahat-ı Edebiyye» de (sayfa 181-184) muhtelif nevileri için örnekler verdiği gibi «Medrese Hâtıraları» adlı eserinde de (Şiirde rubai, s. 81-105) rubai hakkında hem uzun uzadıya izahat vermiş, hem de yirmi dört nev'ine dair örnekler koymuştur.

Zamanımızda en çok rubai yazan şair Muhyiddin Raif Yengin'in (Eski Rubailerim) adıyle neşrettiği kıt'ası küçük fakat değeri büyük eserine Feylesof Rıza Tevfik Bölükbaşı (ölümü 1949) «Rubailer ve Tarihçesi» başlığı altında şu kıymetli takrizi yazmıştır:

«Şark şiirinin, gazel, kaside, kıt'a gibi muhtelif şekilleri arasında (rubai) - benim zevkime göre - pek zarif bir nevi manzumedir. Eski Yunanîlerde (Epigrama) namiyle maruf ve pek muteber olan nazım şeklinin İran edebiyatında adı (rubai) dir; diyebilirim. İran edebiyatını bu münasebetle diğerlerine takdim edişim bugünkü şekliyle bildiğimiz (rubai) nin doğduğu yer İran memleketi olduğundandır. Yalnız Yunanın (Epigrama) dediği muhtasar ve câmiül-kelim manzume, bazan bir tek mısra'dan, bazan bir beyitten ibaret olabilir, bazan da dört ilâ on beş beyitlik bir kıt'a kadar olabilir. Halbuki Farisî rubailer ancak dört mısra'dan ibaret bir manzume olabilir ki bir hususi vezin ahengine tevfikan nazmedilmiş olması şarttır. O, başka şekil üzere yazılan hiçbir manzumeye tatbik olunamaz. Yunan (Epigrama) ları şeklen bizim (Kıt'a) temiye ettiğimiz küçük manzumelere daha ziyade benzer. Fakat yine aralarında fark vardır. Evvelâ kıt'a dört mısra'dan az olamaz, on beş beyitten ziyadesi de muteber değildir. Saniyen bir kıt'anın ilk iki mısraı biribiriyle kafiye tutmaz ve mutlaka mevzun olabilir. Ancak dört mısra'dan ibaret olması lâzımgelen Rubainin ilk iki mısraı tıpkı bir gazelin matlaı gibi (yani ilk beyti gibi) iki mısra da aynı kafiye ile mukayyet olmalı; üçüncü mısraı ekseriya kafiyesiz, dördüncü mısraı da birinci beytin kafiyelerine tebaiyyet etmeli yani ona uygun düşmelidir. Bazan rubainin dört mısraı da aynı kafiye ile mukayyet olur. Bu suret de caiz görülmüştür. Fakat hassas şairlerden pek çok meşhur adamların iddiasına göre, bir rubaide ancak üçüncü mısraın kafiyesiz olması daha iyidir.

Çünkü bu takdirde ancak dördüncü mısra'la kafiyenin, rücuu, aksi sada gibi samiaya bir tesir icra edecegi cihetle insanın hoşuna gideceği muhakkak ve mücerrebtir. Bu sebepten dolayı bilâfasıla dört defa tekerrür eden aynı kafiyenin yeknesak sadmelerine müreccah tutulmalıdır. Benim zevkime göre de bu tercih, musiptir. Yunan şiirinde yalnız vezin olup kafiye bulunmadığı için demin rubaide kafiye tertibine mütaallik olmak üzere beyan ettiğim şartlar (Epigrama) hakkında kabil-i tatbik değildir. O halde bizim bildiğimiz rubai, Yunan kitabelerine ne suretle benzer? sualine kat'î bir cevap vermek kolay değildir. İran'da doğmuş olduğu hiç şüphe götürmiyen rubainin, ancak İslâmiyyetin intişar ve teessüsünden sonra zuhura geldiği de muhakkaktır. Çünkü İslâmiyyetten evvel ve daha çok eski zamanlarda Zerdüştî edebiyatında hiç rubai şeklinde bir manzume şekli yoktur ve bir kere bile zikri geçmemiştir. Rubainin zuhuru hakikaten bir muammadır. Beni senelerce düşünceye salmış olan bu muammanın halline rehber olabilecek bir ip ucu bulamadığımı itiraf etmeğe mecburum. Yalnız şunu biliyorum ki Yunan kitabeleri evvelâ mezar taşlarına yazmıştı, biraz sonraları büyük vak'aları kayt ve ahlâfa nakl için yazıldı. Daha sonra felsefî bir fikir için, hattâ dua olarak yazıldı. Nihayet hicviye olarak da yazıldı ve her mevzu ifadesi için kullanıldı. Rubai de öyle oldu. Ben böyle münasebetlerden dolayı Yunan kitabeleriyle Şark rubaileri arasında bir rabıta bulunduğuna kuvvetli bir kanaat getirdim. Bu meselenin halline bir çare bulabilmek ümidiyle bundan takriben otuz sene evvel, birçok İranî dostlarımdan - mektupla - bir sual sormuş ve buna müsbet olsun, menfi olsun bir cevap vermelerini rica etmiştim. O zaman «Debistan-ı İraniyan» ile de biraz münasebetim vardı ve orada tarih dersi veren muallim Pejuhî Efendi dostlarımdan idi. Benim sualime müsbet bir cevap veren Pejuhî Efendi oldu. Kendisi burada doğmuş İranî'lerdendi. İlk defa olarak ecdadının vatanı olan İsfahan'a gittiği zaman günün birinde şehir mezarlığını ziyaret esnasında mezar taşlarındaki kitabeleri okurken, bir güzel rubai suretinde yazılmış bir kitabe okumuş olduğunu bana bildirmiş ve benim nazarımda bir güzel şehdane inci kadar kıymetli olan şu rubaiyi göndermiştir:

Efsus ki rûh der beden nîst merâ,
Cüz pirehen-i köhne kefen nîst merâ,
Yarânî azizanî merâ yûd künid!...
Kerdem seferî âmedenî nîşt merâî...

«Benim zannımı teyit edebilecek kadar belîğ olan bu güzel rubaiyi bir vesika olarak kullanamadım. Çünkü bundan başka rubai şeklinde bir mezar kitabesi bulunamadı. Bulunsaydı bile bu rubai şeklinin Yunan Epigramasından ne vakit, nasıl ve hangi şair tarafından alınmış olduğuna dair, kanaat bahşedecek hiç bir mantıki delil bulamazdım. Onun için bu ukde zihnimde olduğu gibi kaldı. Fakat bu merak hasebiyle, bir taraftan eski Yunan Epigramalarının en güzellerini araştırdım ve dikkat ve zevkle okudum; hem de Farisî ve Türkçe rubaileri senelerce tetkik ettim. Onüçüncü asr-ı Milâdîde Mevlâna ve anın muasırı olup 632 de Kahire'de irtihal etmiş olan İbn-il-Farid birçok rubai yazmıştır.

«Keza onbeşinci asırda «Nevaî» nin ve onaltıncı asırda «Süleyman Kanunî» nin bir hayli rubaisi vardır. Bilhassa onyedinci asırda «Hâletî» büyük bir divan teşkil edecek kadar rubai yazmış ve anın muasırı bulunan «Nazîm» da naat güne birçok rubai söylemiştir. Onsekizinci asırda ve anı mütaakıp zamanlarda çok rubai söyliyen olmuştur. Arap edebiyatında hemen hiç malûm değil iken, ancak ondokuzuncu asrın son senelerinde ve yirminci asır iptidalarında bazı dostlarım ve onlar arasında fazl u irfanı müsellem olan Bağdat'lı Zehavî zade Cemil Sıtkı Efendi kendi kıymetli rubailerini havi bir kitapla bu sahada bir yeni çığır açmıştı ve bu yeni eser herkesin nazar-ı tahsinine mazhar olmuştu. Hemen biraz sonra bu rubai vâdisi Arabistan'da istidat erbabına yeni ve engin ufuklar arzetti,

«Bizim edebiyatımıza gelince, uyanıklık zamanı olarak tavsif ve temyiz edebileceğimiz Tanzimat devrinde şöhret alan şairlerimizden - Terakkıyat-ı Fikriyye Tarihimizde - Leskofçalı Galip, Hersekli Ârif Hikmet gibi muhafazakârlar da. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi teceddüt ve inkılâp taraftarları da rubaiye karşı tamamiyle lâkayt kalmışlar, o kadar ki isimlerini zikrettiğim bu meşhur adamlardan hiçbiri rubai yazmamış ve hattâ bu nevi şiir hakkında bir iki söz bile söylememiştir. Yalnız bu sınıfa mensup olan ciddî şairlerden Yenişehirli Avni Bey merhum istisna edilmelidir. Pek heyecanlı ve hakikaten mülhem olan bu şair, on beş kadar güzel rubai yazmıştır ki emsalsizdir. Daha sonraları meydana çıkan ve edebiyatımızda bir devr-i mahsus yaşatan «Servet-i Fünun» şairleri de rubai vâdisine iltifat etmemişlerdi ki şaşılacak bir şeydir. Muallim Naci devrinde, Muallim Feyzi Efendi, (Hayyam) ın rubailerini İngilizceye nazmen tercüme etmiş

bulunan meşhur «Fıtzgerald» ın (Ömer Hayyam» namına bütün medenî âlemi velveleye vermiş olmasından şevke gelerek ve Muallim Naci'den de öğüt alarak o fevkalâde şair-i hakîmin yirmi beş kadar rubaisini Farsîden Türkçeye tercüme etmiş ve bu gayretiyle Ömer Hayyam'ı bu memlekette ihya etmek için meşkûr bir hizmette bulunmuştu. Abdullah Cevdet, Hayyam'ın namına Fransızcaya tercüme olunmuş dört yüz kadar rubaiyi Türkçeye tercüme ederek kitap şeklinde tab' etmiş ve kendisi de bir iki Türkçe rubai yazmıştı. En çok rubai yazan benim aziz dostum Hoca Hayret Efendi merhum idi ki parmak hesabiyle de aynı dereee-i muvaffakıyyetle Türkçe halk lisaniyle nefis mâniler, koşmalar ve destanlar yazmıştı. Bende hiç basılmamış Türkçe bir destanı vardır. İşte böyle yavaş yavaş memleketimizde yayılan şiir zevkı rubaiyi de Türkçemizde ihya etti.

Ey nur-i nigâh sanma senden dûrum
Her yerde seni görmeğe ben mecburum
Pervane-i envar-ı cemalin olalı
Senin der isem cümle cihan ma'zurum
Damat Mahmut Celâleddin Paşa

Hâk üzre güneş dökmede gülgûn bâde?
Yâr uykuda mahmûr, hilâf-ı âde.
Bilmem ne içün kanmadı gitti hâba?
Didarı mı eegrediyor rügade?
Muhyiddin Raif Yesgin

RUBU' (ربع) [*Öl*] Metrenin kabulünden evvel ipekli, yünlü, basma ve emsali kumaş, bez ve sairenin ölçülmesinde kullanılan çarşı arşınının kesirlerinden birinin adıdır. Halk tarafından urub suretinde telâffuz olunan rubu, arşının sekizde biri idi. Arşının on altıda birine de «Kerah» denilirdi.

§ [*San.*] Kâmil kıt'asındaki kâğıdın dörde bölünmesi suretiyle vücude getirilen eski yazma kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

RUBU' TAHTASI (ربع تختەسی) [*San.*] Eskiden sekstant makamında ecram-ı semaviyyenin (yıldızların) irtifalarını ölçmede kullanılan âletin adıdır. Tahtadan yapıldığı için bu ad verilmiştir.

RUGAN (روغن) [*San.*] Sütten veya ot tohumlarından çıkarılan yağlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Edeydi âteş-i kahrı bihare ietilâ
Fitil-i rugan olarda cezilelerle bahar
Nedim

RUGANİ (روغنی) [*San.*] Ciltlerle kubur gibi sanat eserleri üzerine yapılan nakış ve tasvirlerin (resimlerin) parlak görülmesi için sürülen maddenin adıdır. Bu türlü şeyler daha ziyade Edirne'de yapıldığından bu ciltlerle emsaline «Edirne kapları - Edirnekâri» de denilirdi.

«Boya, Mürekkep, Âhar, Ebru Mecmuası» nda (Millet Kütüphanesi, yazma nüsha, No. 809) rugani yapmak usulü hakkında şu izahat vardır:

«64 dirhem ardıç sakızı, 240 dirhem şarap ruhu, 16 dirhem damla sakızı, 32 dirhem Venedik terementisi. Evvelâ şarap ruhunu düz bir şişe içerisine koyup sonra üç parmak miktarı ince tatlısu kumu içine gömüp ruhun içine ardıç sakızını koyup ocakta kum içinde halloluna. Badehu sakızı başka kapta eritip şişeye karıştırılacak, sonra terementi dahi bu suretle eritilip şişe karıştırılacak, badehu cümlesi bir yerde şişe içerisine konularak karıştırıldıktan sonra tekrar kaynatılıp tamam kaynadıktan sonra bir mendil veya tülbent içinde sıcak iken süzüp şişe içinde saklanacak ve süzülecek, fırçası daima içinde bırakılacaktır. Sürülürken daima sıcak sürülecektir. Âlâ ve parlak olur.»

RUGAN-I SADE (روغن سادە) [*San.*] Sadeyağ yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski vesikalarda geçer.

RUGAN-I ZEYT (روغن زیت) [*San.*] Zeytinyağı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski vesikalarda geçer.

RUH (روح) [*Sof.*] Hayvan cinsiyle bu cinsin ekmeli bulunan insanda hayat maddesi olan ulvî unsur hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır «Türkçe Kur'an Tefsiri» nde «sana ruhtan da sual eder, veya ediyorlar» demek olan (ویسئلونك عن الروح الخ.) âyetini izah ederken (cilt 4, sayfa 3197 ve müteakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Siyerde İbn-i Abbas'dan nakledildiğine göre Kureyş Nadr İbn-i Hâris ile Ukbe İbn-i Muayt'ı Medine'deki Yahud ahbarına gönderip: Onlar ehl-i kitaptırlar, bizde bulunmıyan malûmat onlarda bulunur. Muhammed'e sorun bakalım demişler. İkisi birden Mekke'den çıkıp Medine'ye varmışlar ve sormuşlar. Yahud «Ona «Ashab-ı Kehf» den ve Zilkarneyn'den ve ruhtan sorunuz, eğer hepsine cevap verir sükût ederse Nebî değildir ve eğer bazısına cevap verip bazısından sükût ederse Nebîdir» demişler. Çünkü ruh, Tevrat'da müphem imiş. Gelmişler, sual etmişler. Binaenaleyh iki kısma beyan olunup ruh,

icmal edilmiş olmakla sorduklarına nedamet etmişler.

«Ahmet, Neseî, Tirmizi ve Hâkim ve İbn-i Hibbân ve daha bir takımlarının İbn-i Abbas'tan tahricinde ise Kureyş, Yehude demişler ki «Bize bir şey veriniz şu âdeme sual edelim» onlar da «Ruhtan sorunuz» demişler, sormuşlar, binaenaleyh bu âyet nazil olmuştur: «ويسئلونك عن الروح» bunlara göre bu âyet de Mekkî'dir. Lâkin Buharî'de ve Müslim'de ve sairede tahriç edildiğine göre Abdullah İbn-i Mes'ud Radıyallahü Anh demişlerdir ki: :Ben Hazret i Peygamber Sallâllahü Aleyhi vesellem'le Medine'de bir tarlada yürüyordum ve O, bir değneğe dayanıyordu. O sırada bir bölük Yehud tesadüf etti, birbirlerine, şuna ruh'tan sual ediniz, dediler. Binaenaleyh bazısı kalktı ruh'tan sual etti, edince Resulüllah, ona karşı birşey söylemeyib sükûta daldı. Ben derhal bildim ki vahyolunuyordu, olduğum yerimde dikildim. Vaktaki Vahy nazil oldu, buyurdu ki: «ويسئلونك عن الروح قل الروح من امر ربي وما اوتيتم من العلم الا قليلا» buna göre ise bu âyet Medenî demektir. Bundan dolayı bazıları bu âyetin biri Mekke'de biri Medine'de olmak üzere iki defa nazil olduğuna kaail olmuşlardır.

«Ruh denildiği zaman başlıca üç nokta-i nazar mülâhaza edilegelmiştir. Mabihilhareke yani hareket mebdei, mabihilhayat yani hayat mebdei, mabihil'idrâk yani idrâk mebdei. Hareket mebdei mülâhazasiyle ruh, maddenin tam mukabili olarak kuvvet demek olur. Madde veya kuvvet, madde veya ruh denildiği zaman bu mülâhaza kastedilir. Bu mâna ruhun en eam mânasıdır. Meselâ elektrik bu mânaca bir ruh ve her kuvve-i muharrike bir ruh demektir. Hayat mebdei mülâhazasiyle ruh ise bundan ehastır. Zira kuvve-i hayatiyye, mutlak kuvvetten ehastır. Fakat bunda da iki mülâhaza vardır: birisi eam mânasiyle hayattır ki nebatî hayata da şamil olur. Bu mânacadır ki alelûmum nebatata dahi ruh ıtlak edildiği vâkidir.

«Birisi de meşhur mânasiyle hayat, hayat-ı hayvaniyyedir ki hayat-ı insaniyyeye müntehi olur. Bu mânaca ruh, ruh-ı nebatîden ehas ve binaenaleyh ona da mutazammındır, Sonra idrâk mebdei, yani ihsasa iktiran eden vicdan-ı basitten marifet taakkul, ilim, irade kelâm ve saire gibi en yüksek derecelere kadar alelûmum şuur hâdiselerinin ve binaenaleyh bir hayat-ı mâneviyyenin medarı olmak mülâhazasiyle ruh gelir ki ruhun en mümtaz hasiyyetini ifade eden bu mânanın en bâriz tezahürü nefs-i insanîde tecelli ettiğinden buna ruh-ı insanî tesmiye edilmiştir. Nefs-i insaniyi ruh-ı hayvanîden temyiz ettiren ve insanı marifet-i Hakka isâl ederek kendini ve gayrini bildiren bu ruh hakkındadır ki «ونفخت فيه من روحي» buyurulmuştur. Biz bunu kendisiyle duyar, vicdan, irade, taakkul, kelâm-ı bâtınî gibi asariyle tanırız. Her insanda bu ruhun bir lemhası bulunduğunda şüphe yoksa da nefs-i insanî bunun aynı olup olmadığında ihtilâf edilmiştir. Fakat ruhun hakikatı hakikat-ı insaniyyenin mâverasında olmasaydı insan, âyan-ı eşyadan hiçbir hakikatı idrâk edemez veya bütün hakikat, insandan ibaret olmak lâzım gelirdi. Halbuki insanın meçhulâtı pek çoktur. Ne kadar az olursa olsun bildiği de yok değildir. Binaenaleyh mebde-i idrâk olan ruh, insanın hayat-ı cismaniyye inde bedenine nefholunan hava, ziya, hararet gibi hayat-ı mâneviyyesinde nefsine nefholunan bir mebde'dir ki nefs-i insanînin şâkilesi hidayet ve dalâldaki hissesi bunun derece-i nefhi ile mütenasiptir.

« (قل الروح من امر ربي) deki ruh, Rabbimin emrindedir. Burada emir, umurun müfredi, yani şein, iş yahut evamirin müfredi, yani kumanda mânasına gelir. Müfessirînin birçoğu «min» beynaniyye veya teb'iziyye emir şein, emrin Rabbe izafeti ihtisas ilmi mânasına olmak üzere şöyle tefsir edilmiştir: «Ruh, ancak Rabbimin bileceği işlerdendir, ruhun hakikatı öyle umurdandır ki ilmini Allahü Taalâ kendisine tahsis etmiştir.» Bu surete cevap «انما العلم عندالله» denilmiş gibi olur. Eğer ruhtan sual «Niçin herkese aynı derecede ruh verilmiyor da şâkile, ihtilâf ediyor?» diye herkesin ahval-i ruhiyyesindeki ihtilâfın hikmetinden sual olursa bu tefsire diyecek yoktur. Çünkü bu cihet lâyüs'el amma yef'al olan Allahü Taalânın mücerret meşiyyet-i Rabbaniyyesine ait olduğundan ancak onun bileceği bir iştir, Âyetin akabinde «ولئن شئنا» buyurulması da bununla alâkadardır.

«Lâkin ruhun hakikatı veya ahkâmı nokta-i nazarından sual mülâhaza olunduğu zaman, bu cevapta hiç birşey bildirilmemiş denemez. Bilâkis bunda ruhun künh-ü hükmüne mütaallik bütün mabad-i tabiî münakaşaları kesip atan bir tarif verilmiştir, Şöyle ki: «انما امره اذا اراد شيئا ان يقول له كن فيكون» âyeti mucebince Rabbin emri, bir şeyi irade edince Allah'ın işi başka hiç bir şart ve sebebe muhtaç olmaksızın mücerret ol; demekle olduruvermekten ibaret bir emirdir, bir ibda' fiilidir. Bir icat tesirdir ki « وما امرنا الا واحدة كلمح البصر » medlûlü üzere basit bir basar lemhasının ifade ettiği ânî bir irade veya şuur şe'ni gibi vahittir. Binaenaleyh ruhun emr-i Rab'tan olması Hak

Taalâ'nın mücerret «kün» emrinden ibda' olunan ve başka bir unsur ve menşei bulunmıyan bir bedia-i Rabbaniyye olması demek olur. Bir takım müfessirîn de bu mânayı ihtiyar etmişlerdir.»

Büyük âlim bundan sonra emrin iptidaiyye oluşu ihtimaline göre izahat verdikten ve ikincisini teşkil eden emirde kumanda mânasına esas olması noktasını da tafsil eyledikten sonra âyetin diğer kısmını teşkil eden ve «size ilimden ancak biraz şey verildi» mânasına gelen « وما اوتيتم من العلم الا قليلا » için de şunları yazıyor:

«Hiç verilmedi değil fakat az. Bildiğiniz de az, bilişiniz de azdır. Çünkü hâdistir, izafîdir. Sofestailerin dediği gibi hiçbir şey bilmez değilsiniz, bazı müddeilerin dediği gibi bütün hakikatı bilir de değilsiniz. Haktan bazı şeyler bilirsiniz amma hakikatın bütün derinliğiyle değil, bazı vücuh ile, ruhunuzun mertebesine göre, Rabbinizi tanıyacak, vazifelerinizi anlıyacak kadar nisbî bir surette bilirsiniz. Binaenaleyh ruh hakkında bile bileceğiniz de bu kadardır.»

Sofiyenin can da denilen ruh hakkındaki telâkki tarzlarını Diyanet İşleri Reisi kıymetli âlim Ahmet Hamdi Akseki (ölümü 1951) (Mahfil, 1339 muharremine mahsus nüsha, adet 3 ve mütaakıp sayılar) şöyle izah etmiştir:

«Ruhun cisim ve cismanî olmayıp mücerret cevher olduğuna kaail olanlar iki kısımdır. Birinci kısmı teşkil edenler muhakkıkîn-i mütekellimîn ile felâsife-i İlâhiyyun'dur.

« İkinci kısım ise sofiye-i kiram hazeratıdır. Filhakika, urefa-yı sofiye - yani vahdet-i vücut erbabı - da ruhu cisim ve cismanî olmıyarak kabul ediyorlar ise de bunların telâkki tarzı felâsifeninkine benzemez. Sofiye içinde ruhu felâsife ve cumhur-ı mütekellimîn gibi kabul edenler de vardır. Binaenaleyh bunlardan ayrıca bahse lüzum yoktur. Burada kendilerinden bahsedeceğimiz sofiye vahdet-i vücut meslek-i irfanında bulunanlardır. Bunun için de Gazalî ve Muhyiddin gibi hakikaten vahdet-i vücut mezhebinin eimmesinden sayılan zatlarla Bedreddin gibi eazımın ruh hakkındaki fikirlerini nazar-ı tetkikten geçireceğiz. Mamafih bunların ruh hakkındaki fikirlerini tetkik etmeden evvel « Vahdet-i vücut » mesleğinin istinat ettiği akide-i esasiyyeye dair bir iki söz söylemek istiyoruz.

«Bu mesleğin müntesiplerinden olan sofiye urefası müttefikan iddia ediyorlar ki: Mâsivallah - Allah'tan maada her ne varsa, yani bütün mevcudat-ı mümkine: vücud-ı mutlak'ın; Zat-ı Ahadiyyetin tecelliyyat-ı esma ve sıfatıdır ve onda müstekliktir.

«Zat-ı Ahadiyyet, kâinat-ı muhittir, Fakat kâinatın heyet-i mecmuası, Allah demek değildir. Esma ve sıfatın tecelliyyatı, zata tagayyür ve tebeddül târi olmaksızın her an bir şe'n üzerine tecelli eder. (كل يوم هو فى شأن)

«Allah, vücud-ı mutlaktır, yani hiç bir şey ile taayyün ve takayyüdü kabul etmiyen ve «Kaaim bizatihi, mukavvim limâsiva, mütahakkak binefsihi, mütahakkak limaadah olan vücud-ı hakikîdir. Allah'tan gayri hakikî bir vücut yoktur. Kâinat bize ruh ve madde olmak üzere vücud-ı mutlakın iki tecelli tarzını arzediyo.. Ruh ile cisim, vücud-ı mutlakın atvar-ı tecelliyyatından iki tavır-ı tecellîsidir. Bu iki tavır, âdeta vücud-ı mutlakın mazhar-ı sıfatıdır. Ruh ile cismin yekdiğeriyle münasebette bulunmaları ve biribirine icra-yı tesir etmeleri de bundandır. Vücud-ı Hak'tan maada ne varsa hepsi Hakk'ın vücudu ile kaaim, onun gölgesidir, vehm ü hayal kabilindendir.

«Şimdi bu esas akideyi mealek-i has ittihaz etmiş olan zevat-ı kiramın ne yolda telâkki edecekleri de anlaşılıyor. Bunun içindir ki tasavvuf erbabına göre «Ruh; lâtife-i müdrike-i Rabbaniyyedir; Neyyir-i feyz ve hayatın mazharıdır: ruh-ı umumi demek olan o neyyir-i feyz ü hayatın, o ateşin bir kıvılcımıdır.»

Ahmet Hamdi Akseki bundan sonra « المضنون به على غير اهله » ve « المضنون الصغير » adlı eserlerde ruh hakkında ileri sürülen fikirleri uzun uzadiya kaydediyor ve kendi mütalâalarını da yazıyor.

RUHANÎ (روحانى) [*Hal.*] Hıristiyanların papazları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan ruhanî ruha mensup, cismanî olmıyan demektir.

§ [Mit.] Cinler yüzünden hâsıl olan illetlere, marazlara verilen addır.

RUH-I ÂZAM (روح اعظم) [*Sof.*] En büyük ruh mânasına gelen bu tâbirin sofiyeye ait eserlerdeki izahı şöyledir: Rububiyyeti itibariyle zat-ı İlâhiyyenin mazharı olan ruh-ı insanîden ibarettir. Bunun için anın etrafında hiç bir devvar devredemez ve ana vuslatı hiç bir tâlip talebedemez. Anın künhünü Allah Taalâ'dan başka kimse bilemediği gibi bu dileğe Hak'tan başkası da nail olamaz. Ruh-ı âzam, akl-ı evvel, hakikat-ı Muhammediyye, nefs-i vâhide, hakikat-ı esmaiyye namiyle de yâd olunur. Allah'ın kendi sureti üzere halkettiği birinci mevcut budur. Bu halife-i ekberdir. Ruh-ı âzam, cevher-i nuranî olup cevheriyyeti mazhar-ı zat, nuraniyyeti mazhar-ı ilimdir. Cevheriyyet itibariyle nefs-i vâhide, nuraniyyeti

itibariyle akl-ı evvel denilir. Hakkın âlem-i kebirde akl-ı evvel, kalem-i âlâ, nur, nefs-i külliyye, levh-i mahfuz gibi mezahir ve esması olduğu gibi anın âlem-i suğra-yı insanîde dahi mezahir ve esması vardır. Bu esma, ıstılah-ı ehlüllahta zuhurat ve meratip itibariyledir. O mezahir ve esma bervech-i âtidir: Sır, hafa, ruh, kalb, kelime, fuad, sadr, akıl, nefs.»

RUH-I İNSANÎ (روح انسانی) [*Sof.*] İnsandaki ruh, can hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sofiyeye ait eserlerdeki izahı şöyledir: Ruh-ı hayvanîye râkip olarak insanda mevcut olan lâtife, âlime-i müdrikeden ibarettir. Ruh-ı insanî âlem-i emirden nâzildir. Ukûl (akıllar) bunun künhünü idrâkten âcizdir. Bu ruh bazan mücerret, bazan bedende muntabık olur.»

RUHSAT (رخصت) [*Fık.*] İnsanların özürlerine mebni kendilerine bir kolaylık ve müsaade olmak üzere ikinci derecede meşru kılınan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yolculuk halinde ramazan orucunun tutulmaması gibi. Bir hâdisede azimet ile ruhsat birleşince azimet tarikini iltizam etmek, takva nişanesi sayılır.

RUH-UL-KUDÛS (روح القدس) [*Fık.*] Cebrail Aleyhisselâm hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Sarette nola zerre isek manide gûhuz
Ruh-ul-kudüsün Meryem'e nefh ettiği rûhuz
Ruhî

RUHULLAH (روح الله) [*Hal.*] İsa Aleyhisselâm hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Deyre varmaktan murad ihya-yı emvat eyleyüp
Putlara f'caz-ı ruhullahı söyletmek midir?
Nailî

RUK'A (رقعه) [*San.*] Yazılmış kâğıt, mektup yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yazı yazılacak kâğıt, deri parçası yerinde de kullanılır. Vesikalarda geçer.

RUKYE HAN (رقیه خوان) [*Mit.*] Efsuncu, üfürükçü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rukye: Arapça efsun, nefes, okuma, havas ehlinin okudukları azayim demektir.

Elmalılı Hamdi Yazır (قل اعوذ برب الفلق) suresini izah ederken (Türkçe Kur'an Tefsiri, c. 8, s, 6387) efsuncuların rukye ederlerken iplik üzerine üfliediklerini yazdıktan ve iplik ukdesi ile tahsisin ancak Mücahit ve İkrime'den vârit olduğunu kayd ile beraber daha bazı tafsilât verdikten sonra diyor ki: «Bu tafsilin faidesi, sihir karışmıyan, yani şer ve şeytanat için olmayıp da ondan tahaffuz ve bir maraz veya âfete Allah'tan şifa niyazı için kendine veya diğerine hulûs-i kalp ve niyyet-i salâh ile bir dua veya âyet okuyup üflemek kabilinden olan nefeslerin cevazına işarettir. Çünkü bunda kimseyi izrar veya iğfal veya Allah'tan başkasına taavvüz ve iltica mânası yoktur. Bu surede (قل اعوذ) emirleri de her şeyden Allah'a sığınmak lüzumunu natıktır. Resulüllah'ın kendisine ve diğerlerine bu suretle okuyup üflediği ve böyle hayır için rukyeye musaade eylediği sabit ve bu sebeple gerek ruhanî ve gerek cismanî nice hastaların şifayâp olduğu da vâkı ve meşhuddur. Ancak okuyuculukla sihirbazlık edenlerin de şerrinden korunmak için bu âyetin hükmü ile sihir karışan rukyelerden sakınılması lüzumu ihtar olunmuş, ukdeleri iplik düğümleri tahsis edenlerde böyle düğümlere üflemenin sihir kabilinden olduğunu anlatmak istemişlerdi. Mamafih mutlaka rukye ve ta'viz ile istiane, yani okumakla tedavi caiz olup olmıyacağı hakkında da ihtilâf edilmiştir.»

Büyük âlim bundan sonra buna dair olan hadislerle âlimlerin mütalâalarını uzun uzadıya yazmakta ve kendi fikirlerini de ilâve etmektedir.

Çuvalı alup dûşanâ rukye han
Arardı fezâlarda âb-ı revan
Eder mi çuvalın âb-ı çim
Suyu kendi bulsa içerdi zemin
İzzet Molla

RUMELİ (روملی) [*Coğ.*] Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa kıt'asındaki kısmına verilen addır. İmparator Kostantin Bizans şehrini yeniden kurarak halkın rağbetini artırmak için yerleşenlere Romalı vatandaş haklarını verdiğinden zamanla Şarkî Roma'nın hudutları içinde oturanlara Romalı denmeğe başlandı. Arapçaya Rumî şeklinde geçen bu tâbir İmparatorluğun hâkim olduğu yerler ve bu arada bilhassa Anadolu Mülk-i Rum diye anılır oldu. Sonraları ayni memleketlere sahib olan Osmanlı hükümdarlarına Rum Padişahı denildi. Osmanlı devrinde Sıvas vilâyatine Rum vilayeti adı verilmişti. Bundan başka İmparatorluğun hudutları içinde yaşıyan ve Elen ırkından olanlara Rum milleti denilmiş ve bu tâbir hâlâ kullanılmakta bulunmuştur.

RUMELİ AĞASI (روملی آغاسی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı zâbitlerinden «Devşirme» vazifesiyle mükellef tutulanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Anadolu ağası gibi vazifesi devşirilen acemi oğlanlarının kaydını tutturmak ve Türkçe ile beraber Müslümanlığı da öğretmek üzere bunları

Anadolu çiftçilerine birer altın mukabilinde verip dört beş sene sonra toplıyarak acemi ocağına yazdırmaktı. Rumeli ağalığına yayabaşılardan, deveci veya hasekilerden tâyin olunması kanundu. Yayabaşılıktan Rumeli ağalığına, Rumeli ağalığından Anadolu ağalığına, oradan da islâmbol (İstanbul) ağalığına terfi edilir, kabiliyyet gösterenler daha yüksek mevkileri işgal ederlerdi. İlkin on beşer akça olan ulûfeleri sonradan otuz akçaya çıkarılmıştı. Maiyyetinde kâtip ve kethüda adlı memurlar vardı. Kâtibin vazifesi acemi oğlanlarını deftere yazmak, kethüdanın vazifesi de Anadolu çiftçilerine verilenlerden kaçanları takibetmekti. Rumeli ağası mücevveze giyer, ilk devirlerde divana da dâhil olurdu.

RUMELİ BEYLERBEYİ (روم ایلی بکاربکی) [*İda.*] Büyük devlet rütbelerinden birinin adıdır. Bazı vesikalarda bunun yerine «Rumeli emîr-ül-ümerası» tâbiri de geçer. Osmanlıların ilk zamanlarında yalnız bir beylerbeyi varken sonradan biri Rumeli, diğeri Anadolu olmak üzere iki beylerbeyilik meydana gelmiştir. Rumeli beylerbeyi, Anadolu beylerbeyine takaddüm ederdi. Beylerbeyiler şimdiki vilâyet usulüne yakın bir surette ayrılan eyaletlerin başında bulunurlar ve harb zamanlarında kumandanlıkla muharebeye iştirâk ederlerdi. Rumeli beylerbeyileri kubbe veziri de olurlardı.

Tanzimat'tan sonra büyük mülkî rütbelerden sayılmıştır. Bu rütbeyi ihraz edene Paşa denilir ve elkap olarak da Saadetlû efendim hazretleri kullanılırdı.

RUMELİ DEFTERDARI (روم ایلی دفتردارى) [*Mal.*] Rumeli'de havass-ı hümayuna (hazineye ait) malî işlere bakan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda ilkin bir defterdarlık varken sonradan sayıları çoğaltılmış, Rumeli defterdarına sadece «Defterdar», yahut «Baş defterdar», «Şıkk-ı evvel deftërdarı» denilmiştir. İkinci, üçüncü ve bir sıralık merkezi Halep olmak üzere dördüncü bir defterdarlık ihdas edilmiş ise de çok geçmeden lâğvedilmiştir. İkinci defterdara: «Anadolu defterdarı» yahut «Şıkk-ı sani defterdarı», üçüncü defterdara da «Şıkk-ı salis defterdarı» denilirdi.

Tanzimat'tan sonra «Defterdar-ı Şıkk-ı evvel» yahut «Şıkk-ı evvel defterdarı», «Maliye Nazırı» unvanını almış ve Osmanlı devletinin sonuna kadar bu unvanı muhafaza etmiştir.

RUMELİ EMİR-ÜL-ÜMERASI (روم ایلی امیرالامرایی) [*İda.*] Rumeli beylerbeyiliği yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski vesikalarda geçer.

RUMELİ EYALETİ (روم ایلی ایالتی) [*İda*] Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa kıt'asındaki büyük eyaletlerinden birine verilen addır. Eyalet aşağıdaki yerleri ihtiva ediyordu: Selânik, Üsküp, Ohri, Köstendil, Tırhala, Delvina, Avlonya, Elbasan, Pirzren, Dukagin, Alacahisar, Vilçetrin, Yanya, Semendre, Yanova.

RUMELİ KAZASKERİ (روم ایلی قاضیعسکری) [*İlm.*] İki derece olan kazaskerliğin üst derecesinin adıdır. İkinci dereceye «Anadolu kazaskeri» denilirdi. Rumeli kazaskerliği ilmiyye rütbesinin en yüksek mertebesi (derecesi) idi ve mülkiyeden vezir, askeriyeden müşire muadildi.

RUMH (رخ) [*San.*] Mızrak demek olan bu tâbir aynı zamanda mecaz yoliyle fakirlik yerinde de kullanılır.

Nizeyi elden koyup olur siper her dest-i harf
Görse Rüstem ol şehin destinde rumh-i şevketi
Vasıf

RUMİ (رومی) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Yaprağa benzer bir nevi şekil adıdır. Rumi'nin üzerinden ayrı parçalarla daha ufaklarının yapılmasından hasıl olan şekle «Ayırma Rumi», Rumilerin biribirlerine geçirilmesi suretiyle meydana gelen şekle «Sarılma Rumi» denilirdi. «Üç iplik Rumi» de levha kenarlarının iç pervazlarına «Bir zencirek» yerine tersim edilen şekillere denilirdi.

«Sanat Ansiklopedisi»nde (Rumî Maddesi) bunun için şu tafsilât verilmektedir:

«Selçukluların kullandıkları bir bezeme (Fr. Ornement) tarzıdır ki, Türk tezyinatının başlıca bir nev'ini teşkil eder. Bu tarzdaki bezeme şekilleri Türklerin Orta Asya'da en eski zamanlardan beri tezyinatta kullandıkları hayvan şekillerinin tezyinî mahiyyette üslûplaştırılmasından husule gelmiştir. Türk tezyinatının klâsik bir üslûbudur. Gerek mimarî ve gerek eşya üzerine tezyinat olarak en çok kullanılan ve Türklerden bütün İslâm memleketleri sanatlarına geçen bir bezeme tarzıdır. Buna Rumî tâbirinin verilmesi vaktiyle Şarkî Roma İmparatorluğuna ait olan Anadolu'ya diyar-ı Rum ve onu zaptederek oraya yerleşen Selçuklara Rum Selçukîleri denilmesi dolayısiyle Selçuklara ait olan bu tarz tezyinata da Rumi denilmiştir. Türkistan'da kullanılan ve oradan bütün Türk ve İslâm memleketlerine yayılan bir tarz tezyinat daha vardır ki ona da Hatayî tâbir olunur. Bu iki nevi tezyinat klâsik Türk tezyinatının başlıca iki esas tarzlarını teşkil eder.»

RUMİ ALTIN (روی آلتون) [*Mes.*] «Atik Rumi» ve «Cedid Rumi» adları verilen iki altın para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Her ikisi İkinci Mahmut (1223/1808-1255/1839) zamanında basılmıştır. Atik Rumi altını dokuzuncu cülûs senesinden on üçüncü cülûs senesine kadar dört defa, cedit Rumi altını da dokuzuncu cülûs senesinden on beşinci cülûs senesine kadar altı defa basılmıştır. Halk arasında bunlara «Yazılı Mahmudiye» denilirdi.

RUMİ ŞEMSE (روی شمسه) [*San.*] Kitap ciltlerinin üzerine yapılan ve güneşe benzediği için «şemse» adı verilen süs nevilerinden birinin adıdır. Sivri, ucu kıvrık yapraklardan meydana getirilirdi. Öteki «şemse» nevilerinin adları da şunlardır: Yekpare şemse, mülevven şemse, mülemma şemse, sıvama şemse, üstten ayırma şemse, alttan ayırma şemse.

RUMİ TAHRİR (روی تحریر) [*San.*] Kitap ciltlerinin üzerine, süs makamında, çekilen siyah çizgilerin adıdır.

RUMİ TARİH (روی تاریخ) [*Tak.*] Osmanlılar tarafından kullanılmış olan tarihlerden birinin adıdır. Bunun yerine «Malî tarih» de kullanılırdı. Osmanlılar saltanatlarının ilk zamanlarından itibaren, bütün İslâm devletleri gibi, Hicrî tarih kullandıkları halde sonraları malî düşünce ile resmî muamelelerde bunu bırakmışlar, yerine güneş esasına dayanan tarihi kullanmağa başlamışlardır. Bunun kabuliyle devlet lehine senede on bir günlük bir fark hasıl olmuştur. Çünkü ay esasına dayanan ve bu sebeple Hicrî-i kamerî dahi denilen Hicrî sene üç yüz elli beş gün olduğu halde malî sene üç yüz altmış beş gün olduğu için aylık cihetinden devlet hesabına bir kâr hasıl olmuştur.

Hicrî tarihin malî bakımdan zararını ilk defa nazar-ı dikkate alan ve malî senenin esasını kuran Şıkk-ı evvel defterdarı (Maliye Nazırı) Âtıf Efendi (ölümü 1155/1742-43) dir. Bununla beraber marttan başlıyan ve kânun-ı evvel (aralık) sonunda nihayet bulan bu tarihte mevcut fark da sonradan yine Şıkk-ı evvel defterdarı Moralı Osman Efendi (ölümü 1233/1817-18) tarafından düzeltilmiş ve bu suretle Rumi yahut öteki adıyle malî tarih Osmanlı saltanatının sonuna kadar resmî tarih olarak kullanılmıştır. Ancak adından da anlaşıldığı veçhile malî işler münasebetiyle kabul edilmiş olan bu tarihten sonra da Hicrî tarih bırakılmış değildi. Resmî kâğıtlarda ikisi birden kullanıldığı gibi şairler tarafından doğum, ölüm, rütbe ve sair vesilelerle yazılan tarihler hep hicrî sene esasına dayanıyordu. Tafsilât için bak «Malî sene».

Rumi sene ile eskiden «Efrenci tarih» denilen bugün kullandığımız Milâdî tarih arasında 584 senelik bir fark vardı. Bu sebeple Rumi tarihe 584 ilâve edilirse Efrenci sene, Milâdî seneden 584 çıkarılırsa Rumî sene meydana gelir.

RUMİYYE (رومیه) [*Sof.*] Abdülkadir Geylânî tarafından kurulan «Kadirî» tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Müessisi Şeyh İsmail Rumî'ye nisbetle «İsmailiyye» de denilir.

«Tosya» kazasının bir köyünde doğduğu için Tosyavî suretinde şöhret bulan İsmail Rumî, Ali adlı bir çobanın oğludur. Gençliğinde Tosya'ya gelerek ilim tahsiline başlamakla beraber bir taraftan da Halvetî Şeyhi Ahmet Efendi'ye intisap etmiş ve bir aralık gavs-i âzamın (Abdülkadir Geylânî) nin mânevî işaretiyle Bağdat'a gidip Kadirî tarikatından bî'atını yenilemiştir. Bir müddet orada kaldıktan sonra yine Abdülkadir Geylânî'nin mânevî işaretiyle ve «Pîr-i Sani» künyesiyle Anadolu ve Rumeli'de irşada memur olduğundan oraları dolaşarak kırk yerde namına nisbet edilen tekke bina ettikten sonra İstanbul'a gelmiş ve Tophane sırtındaki «Kadirîhane» yi yaptırarak en evvel İstanbul'da Kadirî tarikatı üzere irşada koyulmuştur. Ölümü 1041 (1631-32) dir ve Kadirîhane'de gömülüdür. İsmail Rumî erkek evlât bırakmamış, kızını misafir suretiyle gelen şeyhi Bağdat'lı Seyyit feyzullah Efendinin oğlu Şeyh Halil Efendi'ye vererek onu yerine şeyh yapmıştır.

Sadık Vicdanî merhumun verdiği malûmata göre (Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Kadirî Silsilenamesi, sayfa 54) kendisinden teselsül eden birçok şeyhler yetişmiş, bir müddetten beri o makama hâkim ve kaaim olan Kadiriyye meşayihi (Eşrefiyye) şubesi icazesini de haiz olduklarından ve Şeyh İsmail Rumî'nin sülûküne zamanın her müridi mütahammil olmadığından Hanikah postnişinleri müridanın meyl ve mahabbetini veya tanammül ve kabiliyyetini hangi şubeye mail ve kaail görürlerse o inabeyi vermekte, her salı günleri öğleden evvel erkânî saat sekizde İsmailiyye ve Eşrefiyye usulü üzere tarikat âyini icra edilmiştir.»

RUSTAİ (روستائی) [*San.*] Köy evi, çiftlik ve kır manzaralarını gösteren resim ve tablolara verilen addır. Rusta; Farsça köy, rustaî; köylü demektir.

RUSYA MUHAREBE MADALYASI (روسیه محاربه مدالیه‌سی) [*Ida.*] İkinci Abdülhamid'in

saltanatının başlarında ve 1294 (1877) senesindeki Rus harbi münasebetiyle çıkarılan madalyanın adıdır. Muharebede fîlen bulunanlarla maddî ve mânevî yardımı dokunanlara verilmek üzere ihdas olunan bu madalya gümüştendi.

RUŞENİYYE (روشنیه) [*Sof.*] Halvetiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Kurucusu Şeyh Dede Ömer Ruşenî'ye nisbetle bu adı almıştır. Aydınlı olduğu için aydın mânasına gelen «ruşenî» mahlâsını alan ve onunla şöhret bulan Şeyh Dede Ömer Ruşenî (Ali) adlı birinin oğludur. Aydın'dan Bursa'ya gelen ve tahsile başlıyan Ömer Ruşenî düşüp kalktığı arkadaşlariyle gençliğin icabı olan bazı uygunsuz hallere kalkışmış, harabatî bir hal ihtiyarına başlamış ise de pek çabuk aklını başına toplıyarak (Karaman) da irşat ile meşgul olan büyük kardeşi (Şeyh Alâeddin-ül-Halvetî) nin yanına giderek kendisine teslimiyyet gösterdiği gibi onun irşat ve sevkiyle (Bakû) ya gidip Pir-i sani (Yahya-yı Şirvanî) nin irşat halkasına girmiştir. Yahya-yı Şirvanî'den inabe alan Ömer Ruşenî onun emriyle (Gence), (Berdga), (Karabağ) cihetlerine gitmiş, oralarda tarikatı yaydığı gibi İran Şahlarından (Sultan Hasan)ın daveti üzerine (Tebriz) e giderek halefi (Sultan Yakup) un yaptırdığı zaviyede senelerce irşat ile meşgul olmuştur. Sultan Yakup da kendisine intisap eylemiş idi. 892 (1486-87) senesinde bir gün dervişlerini yanına toplıyarak kendilerine: «Bugünden sonra vâkıanızı Şeyh İbrahim'e (İbrahim Gülşenî) ye söyleyin. Her kim ondan feyz alırsa Ruşeni'yi bulur. Umurunuzu ona tefviz ettim» vasiyyetinde bulunmuş, bir kaç gün sonra da irtihali vuku bulmuştur. (Selçuk Hatun) tarafından kendisi için yaptırılan türbede gömülüdür.

İrşat ve feyz halkasından iki zat «Demir Taşiyye» ve «Gülşeniyye-i Halvetiyye» şubelerini tesis etmişlerdir.

Ömer Ruşenî'nin tasavvuftaki irfan seviyyesi yüksekti. Pek ârifane şiirleri, ilâhîleri, naatları da vardır.

Manzum «Tasavvuf» tarifinden bir kaç beyit:

Tasavvuf: "terk-i dâvadır„ demişler
Dahi: "Ketman-ı mânadır„ demişler
Tasavvuf: "terk-i kîl ü kaale„ derler
Hemen "Vecd ü sema' vu hâle„ derler
Tasavvuf: "hıfz-ı evkat„ e demişler
Tasavvuf: "terk-i tâmât„ e demişler
Tasavvuf: babıdır bezl ü atanın
Tasavvuf: beytidir mihr ü vefanın
Tasavvuf: bir hidayettir Hüda'dan
Banu ben söylemedim bil havadan
Tasavvuf; "terk-i evtandır„ demişler
Tasavvuf: hicr-i ihvandır„ demişler
Tasavvuf: dâim olmaktır murakıb
Olup irte gece halin muhasib
Tasavvuf: etmemekliktir tesalluf
Hakkın emrine etmeyüp tesarruf
Tasavvuf: kalbi Hakka bağlamaktır
Yüreğin aşk odiyle dağlamaktır.
Tasavvuf: hüsn ü hülk ile edebtir
Veli hüsn ü edep ata-yı Rab'tır
Tasavvuf: bilmedir atvar-ı kalbi
Eridüp kopmıya kalbinde kaldı
Tasavvuf: yâr olup dâr olmamaktır
Gül-i gülzar olup hâr olmamaktır

Aşk ve tarik için de şunu söylemiştir:

Aşk ehli vâlih ü hayran gerek
Bikâr ü reng ü sergedan gerek
Müflis olup hanümanından geçüp
Bikumaş ü bisery ü sâmân gerek

RUZ-İ CEZA (روز جزا) [*Hal.*] Kıyamet, mahşer günü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine ruz-i hisap, ruz-i belâ da kullanılır.

Vâiz bizi tahvif ile teşvişe düşürme
Sen mahkeme-i ruz-ı cezadan mı gelürsün?
Nabi

RUZ-I HIZIR (روز خضر) [*Tak.*] Hıdırellez günü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şemsî senenin kabulünden evvel kamerî seneye tâbi olmıyan malî muamelelerde nisanın yirmi üçüne (Milâdî mayısın altısına) raatlıyan hıdırellez günü «Ruz-ı kasım» gibi vâde ve taksitlerin başlangıcı sayılırdı. Halk arasında da aylık yerine kullanılır, hıdırellezden kasıma, yahut kasımdan hıdırelleze kadar vâde konulurdu.

Muayyen vergi ve resimler haricinde olarak tahsili mûtat olan bir kısım masraflar karşılığı olmak üzere halka tevziat yapılır, bu tevziatın hıdırellezde yapılanına «Ruz-ı Hızır tevziatı», kasımda yapılanına da «Ruz-ı Kasım tevziatı» denilirdi. Arada yapılmasına zaruret hâsıl olan fevkalâde masrafları karşılamak üzere bazan üçüncü bir tevzi daha yapılır, buna da «aralık tevzii» adı verilirdi. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

Değil mi ayş-i ahdar ruz-ı hızra karşı gülşende
Mey-i gülgûn içmek sebz-i hattan ile pinhani
Sümbülzade Vehbi

RUZ-I HIZIR TEVZİÎ (روز خضر توزیعی) [*Mal.*] Halktan hıdırellezde tahsil edilmek üzere yapılan vergi tevziatı (dağıtımı) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ruz-ı Hızır

taksiti» tâbiri de kullanılırdı. Tevziat hıdırellez münasebetiyle yapıldığı için bu adı almıştır. Senede iki defa yapılan dağıtımın ikincisi kasımda yapıldığı için ona da «Ruz-ı Kasım tevzii» yahut «Ruz-ı Kasım taksiti» denilirdi.

Dağıtılan vergi şer'î vergiler dışında olarak örfî vergilerden sayılan «İmdadiyye i seferiyye» ve «İmdadiyye-i hazariyye» namlariyle alınan vergilerdi. Arada çıkan fevkalâde masrafları karşılamak üzere bazan üçüncü bir tevzi daha yapılır, ona da «Aralık tevzii» adı verilirdi.

Tevziat her yerin kadısı tarafından halk mümessilleri de bulundurulmak suretiyle, herkesin kudreti nisbetinde tesbit edilir, yapılan defteri tasdik edilmek üzere hükümet merkezine gönderilirdi. «Tevzi defteri» adını alan bu defter tetkik ve fazla şeyler varsa tenzil edildikten sonra baş tarafına «Sah» çekilmekle beraber hakikî miktarın tasrihi suretiyle ruhsatı havi sâdır olan «Emr-i şerif» üzerine mahalline geri gönderilir, tasdikli defter geldikten sonra adlarına yazılı vergiler halktan tahsil olunurdu.

Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RUZ-I KASIM (روز قاسم) [*Tak.*] Kasım günü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şemsî senenin kabulünden evvel kamerî seneye tâbi olmıyan malî muamelelerde teşrin-i evvelin yirmi altısına (Milâdî teşrin-i sani «kasım»ın dokuzuna) raslayan kasım günü, «Ruz-ı hızır» gibi vâde ve taksitlerin başlangıcı sayılırdı. Halk arasında da aylık yerine bunlar kullanılır, kasımdan hıdırellezе, yahut hıdırellezden kasıma kadar vâde konulurdu.

Muayyen vergi ve resimler haricinde olarak tahsili mütad olan bir kısım masraflar karşılığı olmak üzere halka tevziat yapılır, bu tevziatın kasımda yapılanına «Ruz-ı kasım tevzii», hıdırellezde yapılanına da «Ruz-ı hızır tevzii» denilirdi. Harb gibi arada yapılmasına zaruret hâsıl olan fevkalâde masrafları karşılamak üzere bazan üçüncü bir tevzi daha yapılır, buna da «Aralık tevzii» adı verilirdi.

Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RUZ-I KASIM TEVZİİ (روز قاسم توزیعی) [*Mal.*] Halktan kasımda tevzi edilmek üzere yapılan vergi tevziatı (dağıtımı) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ruz-ı kasım taksiti» tâbiri de kullanılırdı. Tevziat kasım münasebetiyle yapıldığı için bu adı almıştır. Senede iki defa yapılan dağıtımın ikincisi Hıdırellez'de yapıldığı için ona da «Rus-ı hızır tevzii» yahut «Ruz-ı hızır taksiti» denilirdi.

Dağıtılan vergi şer'î vergiler dışında olarak örfi vergilerden sayılan «İmdadiyye-i seferiyye» ve «İmdadiyye-i hazariyye» namlariyle alınan vergilerdi. Arada çıkan fevkalâde masrafları karşılamak üzere bazan üçüncü bir tevzi daha yapılır, ona da «Aralık tevzii» adı verilirdi.

Tevziat her yerin kadısı tarafından, halk mümessilleri de bulundurulmak suretiyle, herkesin kudreti nisbetinde tespit edilir, yapılan defteri tasdik edilmek üzere hükümet merkzine gönderilirdi. «Tevzi defteri» adını alan bu defter tetkik ve fazla şeyler varsa tenzil edildikten sonra baş tarafına «Sah» çekilmekle beraber hakikî miktarın tasrihi suretiyle ruhsatı havi sâdır olan «Emr-i şerif» üzerine mahalline gerl gönderilir, tasdikli defter geldikten sonra adlarına yazılı vergiler halktan tahsil olunurdu.

Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

RUZMERRE DESTAR (روزمره دستار) [*Kıy.*] Günlük sarık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ruzmerre günlük, destar sarık demektir. Büyük devlet adamlarının hem günlük, hem de resmî günlere mahsus kavukları vardı.

RUZMERRE SARIK (روزمره صارق) [*Kıy.*] İlmiyye takımı ile Sadrazamlar da dahil olmak üzere eski devlet ricalinin âdi günlerde kullandıkları serpuş'un adıdır. İlkin kavuğa, sonraları fese alelitlak bir sarık sarmakla meydana gelirdi. Rical resmî günlerde kanun ile tâyin edilmiş olan serpuşları (başlıkları) giyerlerdi. Şâtırlar gibi aşağı mertebede olanlar resmî günlerde de ruzmerre sarık takarlardı. Vezirler yangına gittikleri zaman ruzmerre sarık istimal ederlerdi.

RUZNAMÇE (روزنامچه) [*Mal.*] Günlük varidat ve masarifin yahut vukuatın kaydına mahsus deftere verilen addır. İlk zamanlarda «Ruzname» denildiği halde sonraları «Ruznamçe» haline konulmuştur. Muhasebe kalemi yerinde de kullanılırdı. Bu defteri tutana «Ruznamçeci» denilirdi.

Tanzimat'tan sonra yevmiye defteri adını almış, bu defterleri tutanlara da «Yevmiye kâtibi», «Muhasebe kâtibi» gibi adlar verilmiştir.

RUZNAMÇECİ (روزنامچه جی) [*Mal.*] Günlük varidat ve masarifin, yahut ayniyyatın kaydına mahsus defterleri tutan memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Deftere «Ruznamçe» denildiği için memura da bu ad verilmiş idi. Tanzimat'tan sonra «Yevmiye kâtibi, «Vukuat kâtibi» gibi adlar kalmıştır.

RUZNAMÇE-İ ASKERİ (روزنامچهٔ عسکری) [*İlm.*] Kazaskerlik dairesinin kazaiyye, şahsiyye ve idariyyesine ait işleri gören kalemin adıdır. O kalemde tutulan günlük kayıt defterine de bu ad verilirdi.

RUZNAMÇE-İ EVVEL (روزنامچهٔ اول) [*Mal.*] Günlük varidat ve masarifin, yahut vukuatın kaydına mahsus olarak «Ruzname» denilen yevmiye defterini tutan ve hazineye teslimatı mübeyyin parayı veren, makbuz mânasına olarak, «tezkire» veren memurların başının unvanıdır. Tutulan defterlerin adı «Ruzname» ve bu defterleri tutanların ismi «Ruznameci» olduğu ve kanunlara bu suretle girmiş bulunduğu halde sonraları deftere «Ruznamçe», memura «Ruznamçeci» denilmesi evvel ve sani diye daha yüksek iki mertebe ihdası sırasında talâffuzdaki güçlüğün kaldırılması için olduğu zannolunur.

Ruznameciliğin ihdası tarihi hakkında Osmanlı tarihlerinde bir kayde tesadüf olunmamaktadır. Yalnız Fatih Kanunnamesi'nde bulunması eskiliği hakkında bir fikir verebilir. Bununla beraber devlet teşekkül edip de varidatın cibayetine ve masarifin tediyesine başlanınca böyle bir memura hâsıl olacak lüzum ve zaruret gözönüne alınır ve bu işi gören memura Farsça olan bu ad verildiğine bakılırsa ruznameciliğin ihdasını daha evvellere çıkarmağa tabiatiyle imkân olur. Nitekim Cevdet Paşa (Tarih-i Cevdet, c 7, s. 222-223) Vak'anüvis Vasıf'a atfen eskiliğini ve İslâm tarihindeki mevkiini şu suretle kaydetmiştir :

«Halife Ömer (Rdy) zamanında Bahreyn ve etrafında vâkı memalikin cizye ve âşarı âmil nasbolunan Ebu Hüreyre vesatatiyle Medine'ye getirilip hazır ve gaib müslimînin esamileri ve hukuk ve atâyanın defatiri mürettep olmadığından taksim emrinde meşakkat çekilip kibar-ı ashaptan Halid İbn-i Velid cevaba gelip Şam ıkliminde Rum irat ve masraf ve mevacib-i asker için tertib-i divan edip müdevven defter tutmak âdetleri olduğunu beyan ve her zaman böyle meşakkat çekmekten ise bizler dahi bu usule riayet eylesek münasiptir dediğini Hazret-i Ömer istihsan buyurduklarından fazla Fürs vezirlerinden istimnan ile Medine'de bulunan Hermezan'dan devlet-i Kisreviye'nin masarif ve iradı ne veçhile zaptolunduğunu sual ettiklerinde husus-ı mezkûrda olan dikkat ve tasarrufu kemayenbegi ifade etmekle filhal ashabın uzemasiyle meşveret ve vaz-ı divan eyleyip Kureyş'in kâtiplerinden fenn-i hisap ve istifade ehliyyeti zâhir olan Ukeyl İbn-i Talip ve Mahremet ibn-i Nevfel ve Cübeyr İbn-i Mut'am'ı davet edip iptida asakir-i İslâmın alel'esami defterleri ve erzakı ve atayâ vesikaları tahrir ve tedvin olunmak hususunu emredip eşrafı muvacehe ve emsarı ve sair ahad-ı müslimini karabet-i nesep ve takaddüm-i İslâm iltizamiyle birer birer tertip ve mertebelerine göre tesbit-i defter eylediler ve herkesin hal ve şanına göre nafakat ve vezaif tâyin edip iptida-yi emirde bu deftere mücahidîn ve mütekaidîn dâhil olup ba'dezalik mütekaidîn bu cümleden ifraz olunmakla başkaca bir kalem oldu ve mücahidîn dahi bir kaç kısma münkasim olup havas ve mukabele defteri zuhur etti ve yevmen feyevmen irad ve masarif-i beyt-ülmal ne olursa anı zapt ve tahrir ve mamulünbih temessük vermek maslahatı için başka başka defter tutulup zühd ve emaneti cümleye galip olan Cübeyr İbn-i Mut'am'ı kalem-i mezburu idareye tâyin eylediler, bu hizmet hâlâ ruznamçe-i evvel demekle maruf olup cümle aklâmın ve umur-ı Maliyenin üzerine nazır ve muhasip olan kalemdir ve ruznamçeçilerin pîri mumaileyhtir ve temessükât cümle aklâmda temhir olunur iken ruzname kaleminde mühür istimal olunmaması bu defterin kıdem-i vasfına ve erbabının kemal-i itimat ile azm-ı şanına delâlet eder ve elyevm malfuz a'dad-ı hisabı Arabî olmak dahi kıdemini teyit eder.»

Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 26) «Ehl-i mansıp» olarak gösterilen ruznameciler muayedeye dahil ve el öpmek şerefine nail idiler. «Ehl-i mansıp olan muhasebeci ve Yeniçeri kâtibi ve sipahiler kâtibi ve ruznameci el öpmek kanunumdur.»

Aynı kanunnamede (sayfa 18) kâtipler mertebesinde sayılan ruznamecinin teşrifat itibariyle olan mevkii şöyle tarif olunmaktadır : «Küttap meratibinde reis-ül-küttap, anın altına yeniçeri kâtibi, anın altına ruznameci, anın altına mukabeleci, anın altına mukataacı, anın altına tezkireci, anın altına reis kâtipleri oturur.»

Yine Fatih Kanunnamesi'ne nazaran (sayfa 18) ruznameci, hoca makamında idi. Divana uzun yenli üst ile girerdi. Böyle olmakla beraber azl ve nasbı defterdarın elinde idi. «Yukarıda mezkûr olan küttap, hoca makamındadır. Anlar divanda uzun yenli üst giyerler. Reis kâtipleri neferdir ve bu zikrolunan küttabın azl ve nasbı defterdarlarıma müfevvezdir anların kuddamıdır.»

Reis kâtipleriyle Defterhane kâtiplerinin olmadıklarına ve mukataacı ve tezkireci gibi nisbeten mühim sayılan memurlara takaddüm ettiğine göre ruznameciliğin epeyce yüksek bir memuriyyet olduğu anlaşılır.

Ruznamecilik sonradan ikiye ayrıldı. Birincisi yukarda yazılan vazife ile, «Ruzname-i sani» denilen, ikincisi de müteferrika, çaşnigir, çavuş ve kapıcıbaşıların ulûfelerini divandan alıp dağıtmakla meşgul olur idi.

Ruznamçe unvanı Tanzimat'tan sonra yapılan değişiklikler sırasında kaldırılmıştır.

RUZNAMÇE-İ SANİ (روزنامچهٔ ثانی) [*Mal.*] Müteferrika, çaşnigir, çavuş ve kapıcı başıların ulûfelerini divandan alıp dağıtmakla ve bunların kayıtlarını tutmakla mükellef memurun adıdır. Günlük varidat ve masarifin yahut vukuatın kaydına mahsus defterlere «Ruzname» ve bu defterleri tutan memurlara da «Ruznameci» denilirken sonradan defterlere «Ruznamçe», bunları tutanlara da «Ruznamçeci» denilmiştir. Daha sonra Maliyede ruznamecilik ikiye çıkarılmış, birincisine «Ruznamçe-i evvel», ikincisine «Ruznamçe-i sani» denilmiştir.

Ruznamçe unvanı Tanzimat'tan sonra yapılan değişiklikler sırasında kaldırılmıştır.

RUZNAME (روزنامه) [*Mal.*] Günlük varidat ve masarifin yahut vukuatın kaydına mahsus deftere verilen addır. Yevmiye defteri demektir. Bu türlü defterleri tutanlara «Ruznameci» denilirdi. Sonraları «Ruznamçe» adını almış, tanzimat'tan sonra «Yevmiye defteri», «Müsvedde defteri» denilmiştir.

Meclisler ve heyetler tarafından müzakere edilecek işler hakkındaki kâğıtlara da bu ad verilir.

RUZNAMECİ (روزنامه‌جی) [*Ede.*] Günlük varidat ve masarifin yahut vukuatın kaydına mahsus defterleri tutan memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Deftere «Ruzname» denildiği için memura da bu ad verilmişti. Sonraları «Ruznamçeci», Tanzimat'tan sonra da «Yevmiye kâtibi», «Muhasebe kâtibi» denilmiştir.

RÜCU (رجوع) [*Ede.*] Bir fikri daha kuvvetli anlatmak için söylenilen sözden caymış gibi görünme haline verilen addır. Rücu; Arapça dönmek (caymak), geri dönmek demektir.

Âkif Paşa meşhur Adem kasidesinde:

Çeşm-i im'an ile baktıkça vücud-i ademe
Sahn-ı Cennet görünür âdeme sahra-yı adem

dedikten sonra rücu ederek aşağıdaki beyitlerle ademin medhalini kuvvetlendirmiştir.

Galat ettim ne reva Cennete teşbih etmek
Başkadır nimet-i âsûdiş-i me'va-yı adem
Tatalım ande de olmuş niam-ı gûnagûn
Öyle muhtac-ı tenavül midir âlâ-yi adem

Muallim Naci'nin:

Esbâb-ı teşaur çoğalıp şair azaldı
Yok öyle değil, şairin ancak adı kaldı

Beyti de rücua bir örnek teşkil eder.

§ [*Fık.*] İrade beyanının geri alınması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

RÜKNİYYE (رکنیه) [*Sof.*] Kibreviyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. «Firdevsiyye» de denilir. Kurucusu Rükneddin-ül-Firdevsi'ye nisbetle bu adı almıştır. Rükneddin, Bedreddin-i Semerkandi'nin mürid ve halifesi idi.

Kibreviyye tarikatının öteki şubeleri de şunlardır: Bahaiyye, Halvetiyye, Nuriyye, Hemedaniyye, Nur-i bahşiyye, Berzenciyye.

RÜSUMAT EMANETİ (رسومات امانتی) [*Ida.*] Gümrük işlerine bakan daire hakkında kullanılır bir tâbirdir. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra «Rüsumat Müdiriyyet-i Umumiyyesi» adını almış ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir. Gümrük muameleleri 1277 (1860-61) senesi sonlarına kadar müteferrik bir surette cereyan ederken o sene devletlerle yapılan ticarî muahedeler üzerine «İstanbul Emtia Gümrüğü» unvanı «Rüsumat Emaneti»ne tahvil olunmuş ve idaresinin başına «Rüsumat Emini» unvaniyle Kâni Paşa getirildiği gibi bir kısım vilâyet merkezlerinde vücude getirilen Rüsumat idarelerinin başlarına «Rüsumat Nazırı» adı verilmiştir.

«Tanzimat'ın ilânına kadar gayr-i muttarit bir surette kısmen ümena (eminler) ve kısmen de ihale ve iltizam suretiyle idare» olundığu birinci defa olarak 1330 (1914) senesinde neşr olunan «Rüsumat Salnamesi»nde (İstanbul, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1330, sayfa 124 ve mütaakıp) gösterilen Gümrük muameleleri ile vücude getirilen teşkilât için şu tafsilât verilmektedir:

Vaktiyle mahreç, mevrid, yerli, ecnebi kayıtlar nazar-ı itibara alınmıyarak bir memleketten diğer memlekete gerek denizden ve gerek karadan naklolunan her nevi emtia ve ticarî eşyadan mastariyye, reftiyye, bac, ihtisap, kantariyye, kalemiyye namlariyle ve muhtelif hesap ve akçalarla birtakım resimler istifa olunurdu, İhtisap, bac, kantariyye namlariyle istifa olunan rüsum dahilî resimlerden madut olup asıl gümrük resmi âmediyye, reftiyye, mastariyye veya mürüriyye namlariyle alınan rüsum idi. İşbu üç nevi tâbir ecnebi devletlerle ticaret muahedeleri akdolunduktan sonra terk olunarak yerine ithalât, ihracat, transit tâbirleri kabul edilmiştir.

Yabancı ithalâttan Gümrük resmi alınmak için sahillerle hudut boylarında bulunan Gümrük idarelerinden başka dâhilen bir yerden diğer yere naklolunan dahilî eşyadan gümrük resmi alınmak üzere memleketin muhtelif noktalarında «Dahili Gümrükleri» adı altında birtakım gümrük idareleri tesis olunmuş ve mevcut nizam ve kanunların kifayetsizliği anlaşılarak sonradan kaldırılmıştır.

Dahilî Gümrük tesisinden maksat varidat temini idi. Çünkü bu gümrüklerce o zaman meri olan usul ve muamele memleketin sanatlarını, servet ve mamuriyyetini himaye ve artırmak gibi iktisadî bir fikre dayanmıyarak her yerin mahallî icaplarına ve halkının alışkanlığına göre vaz' ve tesis olunmuş ve bu sebeple gümrük muameleleri pek farklı bir surette cereyan eylemekte bulunmuştu.

Tanzimat'ın ilânını takibeden 1256 (1840) tarihinde İstanbul ve Galata cihetlerinde emtia gümrüğü adiyle Maliye'nin nezareti altında birer gümrük idaresi kurulmuştur. Bununla beraber Maliye'nin emtia gümrükleri üzerindeki müdahalesi bir nezaretten ve hasılatın hazineye celbiyle hesaplarını görmekten ibarettir. O vakte kadar gümrük resimleriyle birlikte cibayet olunan ihtisap rüsumu o tarihte gümrük rüsumundan ayrılarak «İhtisap Nezareti» namiyle teşkil olunan idareye ve ötedenberi ihale ve iltizam suretiyle idare olunmakta bulunan kereste, meyve, zahire, zecriyye gümrükleri de hali üzere bırakıldı.

İltizam muamelâtı da bir kaç gümrük birleştirilerek veyahut gümrük resmine tâbi eşya ayrı ayrı tefrik olunarak muteber sarrafların taahhüdü altında Maliyece alenen müzayede olunup mültezimlerine ihale olunmak suretiyle cereyan ederdi.

Senelerce süren iltizam usulü nihayet 1275 (1858-59) senesinde terkedilmiş ve gümrük ıslahı lâzım geldiği anlaşılarak bütün sahil ve kara gümrükleri 1276 (1859-60) senesi martından itibaren on yedi emanete taksim olunarak her birine «Emin» unvaniyle birer müdür tâyin olunmuştur. Sonradan taşra gümrüklerinin muameleleri Maliye'den Dersaadet Emtia Gümrüğü'ne devredilmiş olmakla gerek varidatın ve gerek gümrüklere ait bütün muamelelerin idaresi için Gümrük Emaneti merci ittihaz olunmuştur.

1270 (1853-54) senesinde ecnebi devletlerle akdolunan ticaret muahedeleri iktizasınca tuz ile tütünün ithali menedildiğinden memleha ve duhan idareleri için yeniden nizamname vücude getirilmiştir.

Gümrükler vaktiyle sevahil gümrükleri, kara gümrükleri, hudut gümrükleri olmak üzere üç kısma ayrılmıştı.

Sevahil gümrükleri; her yabancı memleketlerden gelen ve yabancı memleketlere giden eşyanın veyahut dahilde bir iskeleden diğer iskeleye giden emtia ve mahsulün gümrüğünü alırlardı. Tüccar eşyasını her hangi iskeleye çıkarırsa çıkarsın, çıkarma arasında yüzde üç gümrük ve satış zamanında veyahut o iskeleden gerek deniz ve gerek kara yoliyle başka bir yere sevkinde yüzde iki munzam resim alınırdı.

Ecnebi memleketlere gidecek dahilî eşyadan iskeleye gelişinde yüzde dokuz, gemiye yüklenişinde yüzde üç olmak üzere yüzde on iki gümrük resmi alınır, fakat bu eşyadan kara gümrüklerinden birinde gümrük resmi alınarak tüccara tezkire verilmişse iskelede asıl resmi kara gümrüğünden istifa olunurdu.

Kara ve hudut gümrükleri; bu gümrükler ilk evvel hudutlarda meydana getirilmiş, memleketin hudutları büyüyünce yeni hudutlarda gümrükler vücude getirilerek evvelkiler dahilde kalmıştır. Bu gümrükler yerli mamulât ve mahsulâttan ticaret maksadiyle naklolunanlardan sarfiyyat-ı dahiliyye resmini alırlardı. Kara gümrüklerinden iskele gümrüklerine getirilen dahilî emtia ve eşyadan çıktığı yerin kara gümrüğünde sarfiyyat resmi depozito olarak alınır, alınan makbuz gösterildiği takdirde depozito geri verilerek deniz yoliyle yapılan ihracatın gümrük resmi sahil gümrüğünce istifa edilirdi.

Rüsumat Emaneti'nin teşekkülüne kadar gümrük işleri bu suretle devam etmiş, ondan sonra Kâni Paşa'nın emaneti zamanında yapılan altmış dört maddeden ibaret nizamname tatbik olunmuştur. Ancak kapitülâsyonlar yüzünden devlet istediği kadar gümrük resmi alamadığı gibi gümrük resimleri yüzünden birçok güçlükler başgösteriyordu. Nihayet bazı suiistimallerin önüne geçilmek mülâhazasiyle 1325 senesi ağutosundan (1909) itibaren beyanname usulü konulmuş ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar bu hal devam etmiştir.

Hicrî 1325 (1322/1907) senesi umumi salnamesinde Rüsumat Emaneti teşkilâtı şöyledir: Rüsumat Emini, Müsteşar, mektupçu, muhasebeci, müşavir, muavini, cemiyyet-i rüsumiyye heyeti, teftiş heyeti, hukuk müşavirliği, fen müşavirliği, mektubî kalemi, sicil kalemi, evrak kalemi, tarife kalemi, cemiyyet-i rüsumiyye kalemi, muhasebe kalemi, muhasebe tahrirat kalemi, manifesto kalemi, tatbik kalemi, sergi kalemi, vezne kalemi, kontrol kalemi, muhafaza

müdiriyyeti, Galata emtia-i ecnebiyye gümrüğü nezareti, meyve gümrüğü nezareti, Dersaadet emtia-i dahiliyye gümrüğü nezareti, maa müskirat zahire nezareti gümrüğü, Dersaadet mülhakatı rüsumat nezareti, Galata emtia-i dahiliyye gümrüğü nezareti, kereste gümrüğü nezareti, Sirkeci merkezi rüsumat müdiriyyeti, maden kömürü gümrüğü müdiriyyeti, paket şubesi müdiriyyeti. Bu teşkilât yalnız merkez teşkilâtı olup vilâyetlerde de rüsumat müdürü unvanlı memurlara ve onların da maiyyetleri vardı. Bu teşkilâtta en ziyade nazar-ı dikkati çeken nokta cemiyyet-i rüsumiyye heyeti'dir. Bu heyette biri reis olmak üzere 47 âzanın bulunmasıdır. Şehremaneti ile Meclis-i Maarif âzaları gibi bu âzalar için de Rüsumat Emaneti'nde oturacak yer yoktu. Bu sebeple işlerinin başına her gün değil, münavebe ile gelirlerdi.

RÜSUMAT EMİNİ (وصولمات امینی) [*Mal.*] Gümrük işlerine bakan dairenin başındaki memurun unvanıdır. «Rüsumat Emaneti» adını taşıyan idare 1277 (1860-61) senesinde teşkil olunmuş ve Rüsemat Emaneti'ne de ilk olarak Maliye Nazırlığında da bulunmuş olan Kâni Paşa getirilmiştir. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra «Rüsumat Müdiriyyet-i Umumiyesi» unvanını almıştır.

RÜSUM-I CÜLÛSİYYE (رسوم جلوسیه) [*Mal.*] Timar, zeamet ve vazife sahiplerinden cülûs münasebetiyle alınan vergiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Cülûs bahşişi» de denilen bu resim 1168 (1754-55) den itibaren alınmağa başlanmıştı. Sonradan kaldırılmıştır.

RÜSUM-I EMİRİYYE (رسوم امیریه) [*Mal.*] Devlet namına alınan vergiler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

RÜSUM-I MÜÇTEMİA (رسوم مجتمعه) [*Mal.*] Memleket dahilinde imal veya hariçten ithal olunan rakı, şarap, şampanya ve emsali müskirattan zecriyye, reftiyye, âmediyye gibi müteferrik namlarla alınmakta olan muhtelif resimlerin birleştirilerek tevhiden alınan vergiye verilen addır. Bu resim Tanzimat-ı hayriyye'nin ilânından sonra neşrolunan 19 zilhicce 1275 (1858) tarihli nizamname ile tâyin olunmuştu. Resim, dahilî mamulât için alelumum yüzde yirmi idi. Hariçten gelecek müskirat ise tarifesi mucebince muhtelif nisbetlerde istifa ediliyordu.

Rüsum-ı müçtemia nizamnamesi 7 sefer 1278 (1861) tarihli «Resm-i Mîrî» nizamnamesiyle fesholuumuş ve yüzde yirmi hesabiyle alınan rüsum-ı müçtemia ilga edilmiştir.

RÜSUM-I ÖRFİYYE (رسوم عرفیه) [*Mal.*] Tekâlif-i örfiyye (*örfî* vergiler) yerinde kullanılır bir tâbirdir.

RÜSUM-I REAYA (رسوم رعایا) [*Mal.*] Reayadan alınan vergiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Reayanın ödemekle mükellef oldukları vergiler zamanla değişen birçok nevileri olduğu gibi her yerde de bir değildi.

RÜSUM-I SAYDİYYE (رسوم صیدیه) [*Mal.*] Av hayvanlariyle kuşlarından alınan vergiler hakkında kullanılan bir tâbirdir. Sayd; Arapça av demektir.

Tanzimat'tan evvel kara avlarının vergilerini timar ve zeamet sahipleri alırlardı. Eski kanunlar mucebince kasım günü avın hasat mevsimi (avlanma mevsimi) addedilmişti. O günden itibaren timar arazisi içinde avlanan vaşak, zerdeva, tilki, sansar, kurt, çakal, ayı postlarından mahallî rayiçine göre kıymetinin onda birine muadil resim alınırdı. Deniz avları ekseriyyetle mukataa şeklinde mültezimlere ihale olunur, avlanan balık, sülük ve sair deniz hayvanlariyle kuşların satış kıymetlerinden beşte biri nisbetinde vergi alınırdı. Göllerle nehirler saydiyyesi sayd-ı bahrî miyanında idi.

Osmanlı ülkesinde herkes tasarruf ettiği arazinin sayd hakkına da malikti. Gayri (yabancıyı) ondan meneder, isterse bu hakkı kiraya da verirdi. Sahiplerinin rızaları olmadıkça topraklarına girip avlananlardan para cezası alınırdı.

Tanzimat'ın ilânından sonra rüsumatın muhassiller marifetiyle emaneten idaresi takarrür ettiğinden vergi kaidesi ve meveut nisbeti dairesinde alınırdı. Rüsumat geliri hakkındaki nizamnamenin dördüncü fıkrasında «Saydolunan balıktan beşte bir resim alınıp işbu saydiyye rüsumu tarafların rızası olduğu halde mahallî meclisin kararıyle belde rayici üzere bedelen yahut aynen tahsil kılınacaktır» denilmişti.

Aynen alınan balıklar pazar, kapan veya mizan yerlerinde (Mezad-ı Sultanî) (müzayede= arttırma ile) satılırdı.

Her nevi rüsumatın ve âşarın emaneten idaresinde küllî zararlara uğranılıp da tekrar mültezimlere ihalesine karar verildikten sonra yapılan 11 rebiülâhır 1277 (1860) tarihli nizamnamenin beşinci maddesinde balık saydiyyesinin iki senelik olarak ihalesi lüzumu gösterilmiştir.

İstanbul ve civarında midye ve istiridye avlanması tarla itibariyle kırk dört gedik olarak satılmış ve bunun için 6 recep 1288 (1871) tarihinde bir nizamname çıkarılmıştır. Bu ni-

zamname mucebince midye ve istiridye saydı gedik sahiplerine aitti. Başkalarının bunları avlamaları yasaktı.

Vapur ve yelkenli sandallarla balık avlıyanlara ve balıkçı esnafına dair dört maddelik bir kararname ve 21 teşrin-i evvel 1296 (1880) tarihli bir de zeyil neşredilmiştir. Bunda resimden bahsolunmayıp intizamı ve mazbutiyyeti temin ciheti kastedilmiş idi.

İstanbul Balıkhanesine dair 19 nisan 1298 (1882) tarihinde bir nizamname neşredilmiştir. Bundan başka nizamnamede aykırı hareket edenlerden ve kaçakçılardan alınacak para cezaları da gösterilmiş idi. Kısım kısım vücude getirilen bu nizamnamelerin maksadı temin etmediği anlaşılarak avlama işleri için «Zabıta-i Saydiyye Nizamnamesi» adlı bir nizamname vücude getirilmiştir.

Daha esaslı ve tatbiki kabil hükümleri ihtiva eden ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar hükmü mer'i olan bu nizamnamenin tarihi 18 safer 1299 (1882) dir.

RÜSUM-I SERBESTİYYE (رسوم سربستیه) [*Mal.*] Serbest timarlarda timar sahibi tarafından arazi sahiplerinden alınan vergiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar cürum ve cinayet, arûsane resimleriyle köle ve cariye müjdelerinden ibaretti. Timarların lâğvi ile bu da ortadan kaldırılmıştır.

RÜSUM-I SİTTE (رسوم ستّه) [*Mal.*] Devlet boreu karşılığı olarak Düyun-ı Umumiyye İdaresine verilen devlet gelirleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu altı gelir şunlardır: Damga resmi, müskirat resmi, balık avı resmi, tuz resmi, tütün resmi, ipek öşrü. Bu altı resim ilk evvel «Rüsum-ı Sitte İdaresi» adı verilen alacaklı ecnebi devlet mümessillerinden teşekkül eden idareye verilmiş, bu teşekkül sonradan «Düyun-ı Umumiyye İdaresi» adını almıştır.

RÜSUM-I SİTTE İDARESİ (رسوم ستّه اداره‌سی) [*Mal.*] Devlet borçları karşılığı olarak verilen gelirlerin idaresi için kurulan müessesenin adıdır. Damga, müskirat, balık avı, tuz, tütün resimleriyle ipek öşründen ibaret olan bu gelirler altı tane olduğu için bu adı almıştır.

22 teşrin-i sani (kasım) 1879 senesinde kurulan bu idare 1 eylûl 1881 senesinde İstanbul'da toplanan Dâyinler vekilleri'nin de huzuriyle yapılan müzakereler sonunda «Düyun-ı Umumiyye» adını almıştır.

RÜŞDİYE (رشدیه) [*Mek.*] Şimdiki orta mektep derecesindeki mekteplere verilen addır. 1908 Temmuz İnkılâbından evvel tahsil dereceleri iptidaî, rüşdî, idadî ve âlî olmak üzere dört derece idi. Rüşdiye adiyle ilk mektep hicrî 1254 (1838) senesinde İstanbul'da açılmıştır. Mülkî ve askerî olan rüşdiye mekteplerinden ilkinin açılışının o zaman ilk mektep sayılabilen Sıbyan mekteplerinin kifayetsizliği anlaşılması üzerine olduğunu yazan değerli müdekkik Osman Ergin (Türkiye'de Maarif Tarihi, cilt 2, sayfa 321 ve mütaakıp) bu hususta şu tafsilâtı veriyor:

«Sıbyan mekteplerinin bu kitabın birinci cildinde anlatılan gülünecek ve ağlanacak hali ancak 1254 (1838) senesinde hükümetin dikkat gözünü üzerine çekebildi. Bunun da sebebi; yarım asırdan artık bir zamandan beri açılmış olan Bahriye ve Berriye mühendishaneleriyle Harbiye ve Tıbbiye meslek mekteplerine alınan çocukların «Malûmat-ı cüz'iyyeleri» yani yazı yazmağa ve doğrudan doğruya bir Türkçe kitap okumağa kudretleri olmadığından birdenbire elsine-i Arabiyye ve Farisiyye ve ecnebi olan Fransız lisanı ve bulundukları mektebin muhassas olduğu tarikin fennine mütaallik bazı mukaddematı taallümüne» muktedir olmayışları idi.

«Bundan dolayıdır ki bu meslek mekteplerine alınan çocuklar elifbadan başlatılır, onlara evvelâ Türkçe okumak yazmak öğretilir ve bu suretle boş yere vakit geçirilirdi. Bu noksanı sıbyan mekteplerindeki karışıklık ve nısılsüzlöğe atfedilerek onların ıslahı düşünüldüğü sırada bunlarla meslek mektepleri arasında üçüncü sınıf bir mektep açılarak buralarda o mekteplere girecek talebenin hazırlanması ve yetiştirilmesi düşünülmüştür.

«İşte zilkide 1254 (1838) ayında o zaman birinci meşveret meclisi ve teşrîî kuvveti olan Meclis-i Vâlâca ittihaz olunan karar üzerine sıbyan mekteplerinden üstün olmak üzere şehrin ötesinde berisinde Padişah'ların yaptırmış oldukları bazı büyük mektepler seçilerek buralarda «Emsile'den başlanarak sarftan Bina ve Maksut ve İzzî ve nahivden Avamil okutulması, Tuhfe-i Vehbi ve sarftan ilerledikçe Nuhbe ve Birgivî risalesine çıktıklarında Türkçe inşa, hat, lûgat ve ahlâk derslerinin gösterilmesi» kararlaştırılmış ve bu suretle bugünkü ilk mekteplerin temeli atılmıştır.

«Bu proğram Araplaşma devrinin ilk açılan rüşdiyede bile hâlâ yaşadığını gösterirse de Türkçeye biraz güleryüz gösterilmiş olduğu da inkâr edilemez.

«Meclis-i Vâlâ mazbatasında o zamanlarda birinci sınıf yani birinci kısım sayılan sıbyan mekteplerine mukabil yeni açılacak olan bu

mekteplere ikinci sınıf adının verilmesi münasib görülmüşse de zamanın hükümdarı Mahmut II. bu adı beğenmemiş ve çocuklar sinn-i rüşde gelinciye kadar bu mekteplerde okuyacakları ve ancak buradan çıktıktan sonra rüşdleri sâbit olacağı düşünülerek yeni mekteplerin adının Rüşdiye olmasını irade etmiş ve bu ad 1923 İnkılâbına kadar Türk Maarif Teşkilâtında yaşamış ve ancak o tarihten sonra ilk mekteb'e çevrilmiştir.»

Yine Osman Ergin (aynı eser, sayfa 367 ve mütaakıp) «Mülkiye Rüşdiyeleri» başlığı altında şu tafsilâtı veriyor:

«1254 (1838) de açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mekteb-i ulûm-ı Edebiyye 1263 (1847) senesine kadar öylece devam etti. Bu müddet içinde başka hiçbir mektep açılmadı. Halbuki beklenen bu değildi. Esasen bu mektepler medreselerden pek de üstün bir tedris usulü takip etmiyorlardı. Başlarında bulunan İmam zade Es'at Efendi de medrese yetiştirmelerinden birisi olduğu için onun kafasından başka türlü bir yenilik de çıkamazdı.

«Beklenen yenilik ancak Garp kültürü almış ve Garbi görmüş kimselerden gelecekti. Nitekim de öyle oldu. 1261 (1845) Bâb-ı Âli'de sekiz kişilik bir komisyon kurularak mektep işleriyle daha esaslı surette uğraşılmağa başlandı. Bu komisyona Melek Paşa zade Abdülkadir Bey riyaset ediyordu Bu zat 1241 (1825-26) de dağıtılan Beşiktaş cemiyyet-i ilmiyyesini kuranlardan ve o yüzden sürgüne gidenlerden, o kadar âlim olmamakla beraber açık fikirli bir adam olduğu gibi komisyon âzası arasında Avrupa'da tahsil görmüş olan Mekteb-i Harbiye Müdürü Emin Paşa ile Bab-ı Âli mütercim-i evveli Keçeci Zade Fuat Efendi (Paşa) gibi Garp dil ve kültürünü bilenlerin de bulunması muvaffakıyyet âmillerinin başlıcası sayılır.»

Bu komisyon önce sıbyan, sonra rüşdiye mekteplerinde okunacak derslerin programını hazırlamakla beraber mektep işleriyle daha esaslı surette meşgul olmak ve bir darülfünunun kurulması için lâzım gelen nizam ve talimatları hazırlamak üzere bir meclisin teşkilini hükümete teklif etmiş ve bu teklif hükümetçe kabul olunarak 1262 (1846) de yine Emin Paşa'nın reisliği altında altı âzadan mürekkep bir «Meclis-i Maarif-i Umumiyye» teşkil olunmuştur.

Cevdet Paşa «Maruzat»ında maarif meselesinden bahsederken şöyle diyor:

«Tanzimat-ı Hayriye'nin icrasiyle beraber Maarif-i Umumiyye'nin neşrine dahi ikdam olunmak lâzime-i halden görülmüştü. İptida muvakkat bir Meclis-i Maarif teşkil olundu. Bu muvakkat mecliste terbiye-i umumiyye üç derece üzerine tertip olunmuştu ki mekâtib-i sıbyaniyye, mekâtib-i rüşdiyye ve darülfünun dereceleridir. Meclis-i muvakkat buna dair üç kıt'a mufassal lâyiha kaleme alarak vazifesini ikmal etti ve bu lâyihaların ahkâmını icra için bir Meclis-i Maarif-i Daimî teşkil olundu ve meclisin âzasından Kemal Efendi'ye Mekâtib-i umumiyye nazareti dahi ilâve-i memuriyyet kılındı. Bir darülmuallimîn inşa olundu.»

Yine Cevdet Paşa'ya atfen Fatime Aliye Hanım (Cevdet Paşa ve Zamanı, İstanbul, Kanaat Matbaası, 1332, sayfa 50) şunları yazıyor:

«Kemal Efendi tâyin olunduğu memuriyyetin ehli, fâal ve hamiyyetkâr bir zat olduğundan nümune olmak üzere Davutpaşa mektebini mekteb-i rüşdiye ittihaz ederek orada yeni usul üzere Arabî, Farisî, hesap ve coğrafya okutturularak az vakit içinde şakirdana bazı ilimlerin mebadisini alâ veçhil'ihtisar (kısaltılmış bir surette) tâlim ile 1264 (1848) senesinde bunları huzur-ı Hümayunda imtihan ettirdi. Bu usul ve talim herkes tarafından beğenildi. Bu mektebe dört mektep daha ilâve olundu.

«1265 (1849) senesinde beş mektebin şakirdanı Meclis-i Vâlâ dairesinde ve huzur-ı Hümayunda imtihan ettirildi. Kemal Efendi'nin himmeti şayân-ı tahsin görülerek ferdası Mabeyn-i Hümayuna celp ve huzur-ı Hümayuna kabul olunarak nail-i iltifat buyuruldu. Andan sonra mekâtib-i rüşdiyye taşralara dahi tamim olundu.

« Zikrolunan lâyihanın ahkâmınca mekâtib-i sıbyandan çıkan şakirdan iki sene kadar mekâtib-i rüşdiyyede okuduktan sonra Darülfünun'a (Üniversite) gideceklerdi. Lâkin mekâtib-i sıbyan ıslah olunamadığından Kemal Efendi mekâtib-i sıbyanın son senesinde okunacak dersleri mekâtib-i rüşdiyyenin birinci sınıf dersleri olmak üzere tertip ve darülfununda okunacak derslerin bazı mukaddimatını dahi rüşdiyenin son senesine ilâve eyledi. Bu suretle mutasavver olan rüşdiyeden daha mükemmel surette mekâtib-i rüşdiyye unvaniyle birtakım mektepler meydana geldi ki bunlardan her tarafça pek çok menafi hasıle geldiği gayr-i münker bulunmuştur.»

Halit Ziya Uşaklıgil hâtıralarında (Kırk Yıl, c 1, s. 114 ve mütaakıp) İzmir'de Musevîlerin Alliance İsrailite mektebinde okuyanların her türlü hayat bilgisiyle yetiştirildiği halde Rüşdiye'nin bu maksadı temindən çok uzak

olduğunu anlatıyor ve kendisinin okuduğu İzmir Rüşdiyesi'nin halini de tasvir ediyor. Tanınmış edip diyor ki:

«Türklerin erkek çocuklarına mahsus beher sınıfı bir hocaya mevdu', aralarında Türkçe için seyyar bir muallimle bütün mevcudu ancak yüze bâliğ olan ve son sınıfından senede nihayet sekiz on gence şehadetname veren bir rüşdiyesi vardı.

« İşte ben bu rüşdiyeye girdim:

« Bakınız burada ne vardı ve ne okunurdu: Gülistandan üç bap ile bir küçük kavaid-i Farisî, Türkçe biraz sarf ile imlâ ve kıraat kitabı makamında ancak 200 sahifelik bir tarih-i Osmanî, hesaptan kesriadî ve âşarî ile tenasüp kaideleri, coğrafyadan harita üstünde parmakla gösterilerek şehirler, dağlar, nehirler ve nihayet mektebin en mühim dersi Arapça'dan Emsile, Bina ve Avamil'le başlıyarak İzhar'dan geçerek Resail-i Erbaa diye tanıdığımız Mantık taslağına müntehi olan ve dört sene günde ikişer üçer satırla takip olunan bir yol.

«Nihayet bu irfan hamulesiyle mektepten çıkan genç ne İranî çaycıya dört kelimelik Farisî bir cümle söyliyebilir, ne Arapça bir Mısır ceridesinin on satırlık bir fıkrasını anlardı. Coğrafyadan Paris'le Berlin'i az çok sarih mevkilerine koyabilse New York ile Şikago'yu hayalinde tamamen bulamaz, hele Türkiye idare taksimatını kat'iyyen bilmezdi. Hesaba gelince en büyük marifeti şu idi: Dört amele sekiz arşın tulünde iki arşın arzında bir buçuk arşın derinliğinde bir duvarı altı günde bitirirlerse iki amele filân filân (rakamları değiştiriniz) kaç günde bitirir? İşte size en zor ve en müthiş bir mesele. Türk gençleri iş âlemine girerse diğer mekteplerden yetişen muhtelif unsur gençlerine bununla mukabele edeceklerdi. Türkçeden de nihayet vilâyet mektubî kalemine yahut muhasebe odasına mülâzim sıfatiyle kabul olunabileceklerdi.

«Mektepde yazı işlerine mütaallik bir vazife verildiğine vâkıf değilim, hele âmal-i erbaadan başlıyarak hesabın her kaidesinde, yüzlerce mesele ile çocukları hayatın her neviden ihtiyaç ve meşgaleleriyle ülfet ettirerek tavakkuf eden ve cemden tarha, tarhdan darba ve taksime atlarken bu dört basit şeyle mes'ele halli imkânını bulduran tedris usulü bu mektebin tamamiyle meçhulü idi Elimizde tebeşir, kara tahtanın başına geçerdik ve o sırada hocanın fikr-i icadından doğan, amelî hayatta hiçbir tatbik vesilesi bulamıyacak bir mes'eleyi halletmek için uzun zaman geçirirdik.

«En ziyade itina olunan Arapça idi. Günde meemuu ancak iki saat süren iki dersin ekseriyet üzere biri Arapça idi. Ders verileceği muallim tarafından ihtar olununca çocuklar yerlerinden, yani iki taraflı konmuş uzun sedirlerden kalkarlar, her derste işgal ettikleri sıraya göre sınıfın ortasında, halının üstünde mevkilerini alırlardı. Muallim birinciden başlardı. Ders Arapça ise, ki her halde haftada lâakal dört beş kere bu idi, ibare!.. diye emir verirdi. Bu nihayet beşi aşmıyan satırdan ibaretti. Eğer irab kavaidini gözeterek okuyabildiyseniz muallim mâna!.. derdi. Bu bir kaç satıra kırık mâna verirdiniz. Muallim tekrar emir verirdi: mefhum! Topluca olarak istihraç edilen mefhumu söylerdiniz. Bunların hepsini muallim evvelce nasıl söylemişse harf beharf ayniyle tekrar edeceksiniz. Eğer bu mühim işten hatasızca çıkabildiyseniz bu derste sınıfın birinciliğini haiz olmak şerefini kaybetmezsiniz. Yoksa derhal sizden daha hüner gösteren ikinci oraya geçer ve siz belki daha aşağılara kadar inmek üzere yuvarlanmağa başlarsınız.

« Sabahleyin sınıfta toplandıktan sonra çocuklar halka halka olmuşlar, her halkanın başına muktedir addedilen çocuk geçmiş ve etrafını ihata eden arkadaşlarına birer birer, biraz sonra muallim huzurunda takrir olunacak dersin müzakereciliğini yapmıştır.

«Bu suretle şu yarım günde o dört beş satırı öğrenmemek imkânı yoktu. Bununla beraber yine öğrenemiyenler, hattâ sınıfta ibka olunanlar ekseriyyeti teşkil etmese bile her halde nadir değildi.

«Günün son nısfı da bu suretle geçerdi ve mademki evde hazırlanmak üzere verilmiş bir vazife yoktu, diğer anasırdan çocuklar her gün defterler dolusu vazife hazırlarken biz o gün Sadi'den yarım hikâye ile dört mısra, İzhardan beş satır öğrenmiş olmakla fikrimizi doyurarak evlerimize dönerdik.

« İşte bunun için Refik lâla beni karilik vazifesine davet için her gelişinde: Derslerini hazırladı isen seni bekliyorlar... dedikçe ben içimden gülerek:

— Allah sana akıl fikir versin, lâla! derdim.»

Halit Ziya Uşaklıgil bu tasviri ile bir parça tehzile kaçmıştır. Çünkü Rüşdiye tahsili görenlerden devlet idarelerinin her kısmında büyük muvaffakıyyet gösterenler bulunduğu gibi mühim eserler vücuda getiren muharrirler, ölmez şiirler yazan şairler de vardır. İşte bir kaç isim:

Ahmet Mithat Efendi, Ebuzziya Tevfik Bey, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Talât

Paşa, Menemenli Zade Rifat Bey, Üsküdarlı Talât.

Tanzimat'ın arifesinden başlanarak maarif sahasında yapılan şeyler ve her açılan mektepler hep erkek çocukların okutulması ve yetiştirilmesi maksadına göre idi. Kızların sıbyan mekteplerinden yukarı derecede tahsil görmeleri ancak 1275 (1858-1859) senesinde açılan ilk kız rüşdiyesiyle kabil olmuştur.

Osman Ergin (aynı eser, sayfa 381) bunu şöyle anlatıyor:

«1275 (1858-59) senesine gelinciye kadar kız çocuklarının okutulması işiyle uğraşılmamıştı. Sıbyan mekteplerinde kızlarla erkek çocuklar bir arada okudukları için bu tarihe kadar Türkiye'de kızların tahsil derecesi sıbyan mektebi derecesini geçmezdi. Yani ancak biraz Kur'an okurlar, namazda okunacak sureleri ve duaları ezberlerlerdi. Esasen kızları okutmamak umumi bir hâl, fakat fena bir yol idi.»

Kız rüşdiyelerine muallim yetiştirilmek için 1286 (1869-70) senesinde «Dar-ül-muallimat» (Kız Muallim mektebi) açılmıştır.

Rüşdiye mektepleri bu suretle memleketin her tarafında açılırken bir taraftan da her sınıftaki talebenin okuması için ayrı ayrı kitaplar yazdırılmış ve bu sayede devlet işlerini başarı ile görebilecek elemanlar yetiştirilmiştir. Nitekim Darülfünun (üniversite) kurulduktan sonra bile Rüşdiye mezunları yüksek makamlar işgal etmişler ve bulundukları vazifelerde muvaffakıyyet göstermişlerdir. Rüşdiye mezunlarından kıymetli eserler meydana getirenler de vardır.

RÜTBE (رتبه) [*İda.*] Devlet memurlariyle halktan bazılarına verilen pâye ve unvanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Derece mânasına gelen rütbenin cem'i rütep'tir. Rütbe denilen meratip silsilesi esas itibariyle büyüğü küçüğe emir vermeğe memur ve küçüğü büyüğüne itaate mecbur olan asker sınıfı için ihdas olunmuştur. Tarihleri bilinen Yunan ve Romalılar'da dahi askerî zümresi iktidar ve haysiyyetçe biribirine üstün zâbitlerin idaresi altında bulunurdu. Hattâ idareleri icabı olarak ordularının başkumandanlığını haiz olmalarından dolayı hükümdarlara verilen «İmparator» unvanı Roma'da serdarlara mahsus askerî mertebelerin en sonuncusu idi. Mülkiye memuru denilen idarî sınıfın rütbesi yoktu.

Hükümet emirlerinin bir merkezden her tarafa dağılması için vasıtalara ve bu vasıtalar da âmirlikle memurluğun derecelerini tâyin eden bir silsileye ihtiyaç gösterdiğinden son asırlar hükümetlerinde rütbe meselesi meydana çıkmıştır. Orta zamanda İspanya ve Fransa gibi bazı memleketlerde ruhban takımı idare işlerine de karıştığı ve ruhban mesleğinde ise zaten bir meratip silsilesi bulunmakla âmir bir nevi ruhban askeri hükmünde olan şövalyelerde rütbeli, imtiyazlı bir sınıf-ı mahsus dahi mevcut olduğu cihetle bu usul o tarihlerde mülkî hizmetlerde bulunanlara da tamim edilmiştir. Fakat sonradan mütemeddin devletlerde hükümet tarzı değişerek idare usulü bir fenn-i mahsus şeklini almakla âmir ile memurun vazifeleri tâyin edildiğinden rütbe ve pâye yerine memurluk mansıpları kaaim olmuştur.

Osmanlılarda rütbe Yeniçeri teşkilâtiyle meydana gelmiş, sonradan mülkiye sınıfına ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında da ulemaya intikal etmiştir. Mülkiye rütbeleri ilk zamanlarda üç dört dereceye munhasır idi. Onlar da «hocalık», «kapıcıbaşılık», «Mir-i miranlık» ve «Vezirlik» ten ibaretti.

Devlet ricali ekseriya hocalık ve bazan kapıcıbaşılık rütbelerini haiz olanlardan seçilirdi. Bazan da Divan-ı Hümayun hâcegânından küçük memuriyyetlerde iken elçilik gibi mühim hizmetlere tâyin olunanlara «Baş muhasebe» ve Mir-i miranların mütemayizlerine de Rumeli beylerbeyilik pâyesi verilirdi. «Başvekâlet Arşivi»ndeki bir vesika (Dahiliye, cilt 7. 1213, fiş numarası 2095) pâye namiyle rütbe tevcih olunduğunu gösterir. Vesika şöyledir: «Büyük kale tezkireciliği pâyesini haiz Erzurum Valisi Ahmet Paşa'nın divan kâtibi Mehmet Refiî Efendi'ye erbab-ı maariften olmasına ve emektarlığına binaen küçük Evkaf Muhasebeciliği pâyesi tevcihi.»

Görülüyor ki divan kâtibi olan bir zata filen bu vazifelerin başında bulunmadığı halde büyük kale tezkireciliği, daha sonra ondan yüksek vazifelerden sayılan küçük Evkaf Muhasebeciliği pâye olarak verilmiştir. Bu pâye rütbeden başka bir şey değildir.

Bununla beraber mülkiyede rütbenin mürettep bir silsile halinde tatbiki hicrî 1248 (1832-33) senesinde başlamıştır. Evvelâ memuriyyete mahsus olmak üzere ûlâ, saniye, sâlise, râbia rütbeleri ihdas olunmuştur. Kethüdalık, defterdarlık, reis-ül-küttaplık, mukataat nazırlığı ûlâ; çavuşbaşılık, Tersane ve Tophane eminliği gibi mansıplar saniye; beylikçilik, mektupçuluk, âmedcilik gibi Bab-ı Âli ricaliyle Bab-ı Âli'nin dışındaki mühim memuriyyetler sâlise; zecriyye, cizye muhassıllıklariyle tütün gümrükçülüğü gibi mansıplar râbia itibar edildi. Biraz sonra divan-ı Hümayun hâcegânından

ve kalemlerin muteber halifelerinden kalem mansıpları gibi hizmetlere tâyin olunanlar için hâmise rütbesi ihdas olunmuştur. Hicaî 1251 (1835-36) senesinde kethüda beyliğe Mülkiye nezareti, reis-ül-küttaplığa Hariciye nezareti, mukataat nezaretine Mansure defterdarlığı ve hazine-i Âmire defterdarlığının Darphane emanetinin inzimamiyle Darphane emaneti unvanları verilmekle beraber valiliklerde bulunan vezirlerin fevkinde olmak ve eskisi gibi efendilikle anılmak üzere vezirlik ve müşirlik rütbeleri tevcih olundu.

Bahriyelilerin de Tanzimat'tan evvel rütbeleri vardı. Bahriye rütbeleri şunlardı:

Kaptan-ı derya, kspudane, patrona, riyale, kalyon kaptanı, reis.

Bunlardan kalyon kaptanları:

A. Üç ambarlı kalyon kaptanı, B. Kapak kalyon kaptanı, C. Firkateyn kaptanı, D. Korvet kaptanı, E. Birik ve şalope kaptanı.

Reisler de:

I — Birinci reis,
II — İkinci reis,
III — Üçüncü reis,
IV — Dördüncü reis.

namlariyle derecelere ayrılmışlardı.

Tanzimat'tan sonra yapılan teşkilâtta Kara deniz askerlerine mahsus rütbeler birleştirilmiştir.

Askerî rütbeler şunlardı:

1 — Müşirlik,
2 — Birinci feriklik,
3 — Feriklik,
4 — Mirlivalık,
5 — Miralaylık,
6 — Kaymakamlık,
7 — Binbaşılık,
8 — Alay eminliği,
9 — Sağ kol ağalık,
10 — Sol kol ağalık,
11 — yüzbaşılık,
12 — Tabur kâtipliği,
13 — Mülâzım-ı evvellik,
14 — Mülâzım-ı sanilik.

Mülkiye rütbeleri şöyle idi:

1 — Vezir,
2 — Bâlâ,
3 — Ûlâ evveli,
4 — Ûlâ sanisi,
5 — Saniye sınıf-ı mütemayizi,
6 — Saniye,
7 — Sâlise,
8 — Râbia,
9 — Hâcegânlık,
10 — Hâmise.

İlmiyye rütbeleri de şöyle idi:

1 — Rumeli kazaskeri,
2 — Anadolu kazaskeri,
3 — İstanbul kadılığı,
4 — Haremeyn mevleviyyeti (Mekke ve Medine mevleviyyetleri),
5 — Bilâd-ı hamse mevleviyyeti (Edirne, Bursa, Şam, Mısır, Filibe mevleviyyetleri),
6 — Mahreç mevleviyyeti (Kudüs, Halep, Eyüp, Selânik, Yenişehir, Fener, Galata, İzmir, Sofya, Trabzon, Girit mevleviyyetleri),
7 — Kibar-ı müderrisîn,
8 — Müderrislik.

Bir de devriye mevleviyyetleri vardı ki onlar da şunlardı: Bağdat, Antep, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablus-u Garp, Beyrut, Kürdistan, Rusçuk, Sivas, Adana, Çangırı mevleviyyetleri.

Şeyh-ül-islâmlık da bir pâye itibar olunduğundan bilfiil şeyh-ül-islâmlıkta bulunanlar ve mazûlleri diğer ulemaya takaddüm ederlerdi.

Müderrisler; biri kibar-ı müderrisîn, diğeri müderrislik pâyesi olmak üzere iki derece olarak gösterilmiş ise de bunlar arasında da derece farkları vardı. Onlar da on iki derece itibar olunmuş idi:

1 — İbtida-yi hariç,
2 — Hareket-i hariç.
3 — İbtida-yi dahil,
4 — Hareket-i dahil,
5 — Musıle-i sahn,
6 — Sahn-ı seman,
7 — İbtida-yi altmışlı,
8 — Hareket-i altmışlı,
9 — Musıle-i Süleymaniyye,
10 — Havamis-i Süleymaniyye,
11 — Süleymaniyye,
12 — Dar-ül-hadis.

Bunlardan birinci ve ikinci ilk tahsil, üçüncü ve dördüncü orta tahsil, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncusu yüksek tahsil derecesinde olup on ikincisi ve en yüksek mertebesi olan Dar ül-hadis müderrisi diğer müderrislerin fevkinde ve reisleri yerinde idi.

Askerî, ilmî ve mülkî rütbelerin teşrifat itibariyle biribirleriyle farkları vardı. Yekdiğerine takaddüm keyfiyyeti arada hoşnutsuzluğu mucip olmuş, bu sebeple değişiklikler yapılmıştır.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, c. 9, s. 14) 1267 (1850-51) senesindeki değişikliği şöyle gösteriyor:

« Teşrifat-ı kadîme usulünün o esnada bazı cihetleri tebdil ve tağyir olunarak berveçh-i zir müceddeden tanzim ve icrası düsturül-amel tutulacak olan şekli ol vakit ilân olundu.

DEFTER SURETİ

Rumeli, Anadolu suduriyle rütbe-i bâlâ ricali, Rumeli beylerbeyi pâyesi, ûlâ sınıf-ı evvelî, feriklik rütbesi, İstanbul rütbesi, mîr-i miranlık, rütbe-i evvel sınıf-ı sanisi, haremeyn pâyesi, mirlivalık, saniye mütemayizi, bilâd-ı erbaa pâyesi, rütbe-i saniye sınıf-ı sanisi, mîrül-ümeralık rütbesi, miralaylık rütbesi, İstabl-ı Âmire müdürlüğü pâyesi, mahreç mevleviyyeti, kaymakamlık rütbesi, rütbe-i sâlise ve kapıcıbaşılık, kibar-ı müderrisîn ile binbaşılık, râbia mertebesi, musıle-i Süleymaniye madununda bulunan müderrisîn, alay eminleri, divan-ı hümayun hocalığı, kol ağaları.

« (İlâve) Bir müddet sonra feriklik rütbesi, Rumeli beylerbeyi pâyesine takdim olunmuştur.»

İkinci Abdülhamit devrinde rütbe meselesi mühim içtimaî meselelerden biri olmuştur. Rütbe almak için her türlü vasıtaya başvuruluyordu. Hattâ iş o dereceye gelmişti ki memurlar arasında muhasedeler, geçimsizlikler eksik olmazdı. Çünkü meselâ bir daire müdürünün maiyyetinde haiz olduğu rütbenin üstünde rütbeli memur bulunurdu ve bu memur teşrifatta âmirine takaddüm ederdi

Rütbenin Abdülhamit devrinde değil daha Sultan Aziz zamanında birtakım münakaşa ve münafesedelere meydan verdiği Şûra-yi devlet muavini iken 1284 (1867-68) senesinde eski Sadrazam Sait Paşa'nın verdiği lâyihadan anlaşılıyor. Dikkate değen bu lâyiha (Yarın «mecmua» sayı 6) Sait Paşa diyor ki:

«Adalet nasıl bir ve lâyetegayyer ise onun mevzuu olan hukuk dahi öylece münferit ve kaaim bizzattır. Binaenaleyh bir cemiyyeti teşkil eden efrat yekdiğerine karşı ne hal ve sıfatta bulunurlarsa bulunsunlar yine biribirlerinin nezdinde müsavi hakları haizdirler. O halde bir cemiyyette ferdin ferd-i âhire ve bir sınıfın sınıf-ı diğere takdimini istilzam edecek kavaidin vücudu mütaazzir ve öyle bir kaide mevcut olduğu halde mecruh ve bâtıldır. İşte şu kaideden istinbat olunur ki devletin rütbeleri dahi zata ait bir meziyyet yani sahibinin ne sınıfında, ne de sınıfının haricinde sunuf-ı saireden eşref ve mümtaz bulunmasına âlet olamayıp mücerret memurların muhtelif tabakalarını yekdiğerinden temyiz için sıfat-ı memuriyyete münhasır bir alâmettir. Vâkıa gerek hikmeten düşünülsün, gerek maddiyyata müracaat olunsun def'aten sabit olur ki rütbelerde murad edilen şeref ve itibar tamamiyle bir emr-i mefruz olup sahibinin mahiyyet-i asliyyesi mütalâa olunsa memurlar beyninde bir sıfat-ı farika-i imtiyaziyye olmaktan gayri mânası mutasavver belki sunuf-ı muhtelife-i memurînin eyyam-ı mâdudede (sayılı günlerde) iktisa edecekleri elbise-i resmiyyenin eşkâl ve envaına mikyas olmaktan maada bir hassaya mahmul olamıyan rütbelerin zata tahsisinde bir lüzum ve fayda hissolunmuyor.»

Bundan sonra memurlar arasında hoşnutsuzluk hasıl etmekten başka bir faydası olmadığını yazmak suretiyle kaldırılmasını ileri süren Sait Paşa'nın bu lâyihasından dört sene sonra yazdığı bir makalede (Rütbeler, İbret, 14 teşrin-i evvel 1288 (1872) Namık Kemal mülkî rütbelerin zararlarını uzun uzadıya yazdıktan ve memlekette girişilen düzeltmeler arasında «mülkî rütbeleri ipka etmek eskiden kalmış ve fakat mimarlığın terakkiyat-ı hazırasına tatbikan tağyir ve tamirine lüzum görünmüş olan bir evin en mükemmel salonunda, bir kavukluk bırakmak kabilinden» olduğunu kayıt ve «siyasî meselelerin nazariyyat ve tatbikatında, kemali müsellem olan bazı fezail, tâ Devlet-i Aliyyenin bidayetinden beri halkın kulağını doldurmuş olan vezaretin ise sırf istihkaka hasrını şimdilik Devletin nizam-ı idaresince lâzım görürler.» mütalâasını ilâve eyledikten sonra yazısını şu satırlarla bitiriyor:

«Biz ise sair mülkî rütbeler kaldırıldıktan sonra vezaretin beka veya zevalinde bir büyük mahzur veya fayda görenlerden olmadığımız için meselenin o kadar tamikını lâzimeden addetmeyiz. Bir kaç ötekiler lâğvolunsun da halk indinde nazaren ve hizmeten kadri âli olan bir kaç zata hitapta Bey veya Efendi denileceğine Paşa ve muhaberede Hamiyyetlû ve İzzetlû denileceğine Devletlû denilsin. Işin bu kadarına bin can ile kaailiz. Vezaret lâzım değil ise onu da ahlâfımız düşünebilir.»

Bütün bu isteklere rağmen rütbeler kaldırılmamış, bilâkis sonraları pek hâd bir şekil almıştır. Rütbelerin Abdülhamit II. devrinde uğradığı suiistimalin derecesini anlamak için resmî Sâlname'deki şu sayılara bakmak kifayet eder: 55 vezir, 267 bâlâ, 637 ûlâ, 157 beylerbeyi. Ûlâ sanisi ile aşağısı teşrifata dahil olmadıkları için Sâlnamede ayrıca gösterilmiş değildir. Bunların yukarıdakileri kıyasen hendesî nisbette arttığında şüphe yoktur,

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra düşünülen ıslahat arasında mülkî rütbelerin kaldı-

rılması da bahis mevzuu olmuş, lâkin her nedense tatbikata girişilmemiştir. Bununla beraber yeniden rütbe verilmemek suretiyle yine bir adım atılmış ise da Hakkı Paşa'nın Roma elçiliğinden sadaret makamına getirilmesi üzerine uhdesine vezirlik rütbesi tevcih olunduğu gibi sadrazamlığa tâyini üzerine Talât Paşa'ya da vezirlik rütbesi ve paşalık unvanı verilmekle bir istisna yapılmıştır.

RÜTBE-İ ESMA (رتبهٔ اسماء) [*Sof.*] İsimlerin mertebeleri mânasına gelen bu tâbirin «Istılahat-ı Meşayih»teki izahı şöyledir: «Rütbe-i esma zatiyye, vasfiyye, fi'liyye olmak üzere üçtür. Zira isim ancak bir nisbet ve taayyün itibariyle zata itibar olunur. Bu itibar ya mahz-i ademi ve nisbîdir: Elgani, El'evvel, El'ahir gibi. Yahut gayr-i nisbîdir: Elkuddüs, Esselâm gibi ve bu kısım esmaya esma-i zat veyahut mâna-yi vücudu tesmiye olunur. Esma-i zatiyyenin zat üzerine zait olmaklığının gayri olduğuna akıl intikal eder. Zira zat üzerine zait olması akıl haricidir ve muhaldir. Öyle ise esma-i zatiyyenin zattan gayri olmadığına tevakkuf etmemek iktiza eder, Hay ve Vâcip isimleri gibi. Amma zattan gayri olmaklığını taakkulde tevakkuf olunur ise Âlim ve Hamid isimleri gibi. Onlara esma-i sıfat ederler ve gayrinin vücudunu iktiza eder ise Hâlik ve Rezzak gibi esma-i ef'al ederler.»

RÜTBETLÛ (رتبتلو) [*Ida.*] Patriklerle ruhanî reisler hakkında resmî elkab olarak kullanılır bir tâbirdir. Patriklere yazılan kâğıtlarda tazim makamında efendim hazretleri de ilâve edilir, Rütbetlû efendim hazretleri yazılırdı.

RÜUS (رؤس) [*Ida.*] Vezir, Beylerbeyi, Timar ve Zeamet sahipleri müstesna olmak üzere bütün Devlet hizmetleriyle Hazine ve Evkaf'tan maaş alan her türlü Devlet memurlarının inha kâğıdı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunlar Divan-ı Hümayun rüus kaleminde rüus defteri adlı defterlere kaydolunurdu.

Rüuslar umumiyetle üç çeşitti:

1 — Rüus kalemi rüusları: Şeyhülislâm ile İstanbul, Eyüp, Galata, Üsküdar kadılarının, Babüssaade ağası ile Yenisaray ağası ve Enderun serkilercisi nezaretinde olan Evkaftaki vazife sahiplerinin Anadolu'daki vakıflara ait vazifelerin ve kale muhafızı neferlerin rüusları bu ismi alırdı.

2 — Ordu rüusları: Sadrazam nezaretinde olan vakıflarla seferde olan kapıkulu süvari bölüklerine, cebeci, topçu, toparabacı, ulûfeli müteferrikalara ait rüuslar ki bunları sefer zamanında Sadrazam inha ederdi.

3 — Rikâp rüusları: Bunlar da iki kısımdı:

A — Küçük ruznamçe rüusları: Kapıcılar, avcı bölükleri, Divan-ı Hümayun kâtipleri, çaşnigirler, İstanbul'da bulunan divan çavuşları ve mütekait müteferrika rüusları.

B — Piyade rüusları: Saray aşçıları, alemdarlar, mehterler, Divan-ı Hümayun sakaları, Hassa çamaşırcıları, saraya mensup ehl-i hiref (sanatkârlar), Eskisaray ve Galatasaray kapıcıları, Anadolu kalelerindeki zâbitler, Tersane mensupları, saray tabip ve cerrahları, esnaf kethüdaları ve mukataa kâtiplerine ait rüuslar.

§ [*Ilm.*] Medrese tahsilini bitirip «mülâzim» olanlardan imtihanda muvaffakıyyet kazananlara verilen beratın adıdır. Medreae tahsilini bitirenler «Mülâzim» olur, isimleri «Ruznamçe-i Hümayun»a kaydolunurdu. Bu mülâzimlerden yedi sene mülâzemet müddetini bitirenler imtihana girerler, muvaffak olanlar rüusa nail olurlardı. İmtihanda muvaffakıyyet kazananlar rüusla beraber «İbtida-yi hariç» medreselerine müderris tâyin olundukları için buna «İbtida-yi hariç rüusu» da denilirdi. Rüus alanların teşrifatça isimleri istihkakları derecesine göre yazılırdı. İbtida-yi hariç medresesinden sonra sıraları geldikçe terakki ile dahil ve sahn medreseleri müderrisliklerine geçerlerdi.

Rüus imtihanları hele sonraları, araya giren sahabetler yüzünden dedikodulu olduğu için ekseriya Şeyh-ül-islâmlar rüus imtihanından teşe'üm ederler, vakti gelmesine rağmen geri bıraktırmak isterlerdi. İmtihan sonlarında birçok defa Şeyh-ül-islâmların değişmesi buna delâlet eder.

Ehliyyet beratı olan rüus hassaten Şeyh-ül-islâm Feyzullah Efendi'nin medreselere ve İlmiyye tarikına indirdiği darbe ile son zamanlarda kıymetten düşmüştü. Çünkü ilmiyye tarikında ihdas olunan «zadegân»lık sıfatına namzet ulema evlâtlarına daha analarının karınlarında iken Allah tarafından okutulmuşlar gibi doğdukları gün beşiklerine nazar boncuğu kabilinden «rüus» asılmağa başlanmıştır. Bununla beraber Medreselerin loş ve havasız odalarında dirsek çürüterek alınan rüuslarla beşiklere asılanlar arasında şüphesiz fark vardı. Bununla beraber emek sarfiyle elde edilen bu muvaffakıyyete mukabil emeksizce mazhariyyet büyük bir su-i tesir yapmaktan da hâlî kalmıyordu.

Rüus; Arapça baş mânasına gelen re'sin de cem'idir.

RÜUS EMRİ (رؤس امری) [*İlm.*] Tevcih olunan pâye ve rütbelere mahsus rüusun verilmesine dair olan emirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar sonunda «deyu» kelimesi bulunmamakla «buyrultu» dan ayrılır.

RÜUS HARCI (رؤس خرجی) [*Mal*] İlmiyye ricaline tevcih edilen rütbeler münasebetiyle alınan resim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Medrese tahsilini bitirip «mülâzim» olanlardan imtihanda muvaffak olanlara «rüus» verildiği ve o münasebetle alındığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Masraf demek olan resim, harç, vergi yerinde kullanılır.

RÜUS MAAŞI (رؤس معاشی) [*İlm.*] Zadegân-ı ilmiyye denilen kibar-ı ulema evlâdına daha küçük yaşta iken bağlanan maaş hakkında kullanılır bir tâbirdir. İlmiyyeden medrese tahsilini bitirmiş, imtihan vererek rüus almış olanların da maaşları vardı.

RÜUS-I HÜMAYUN KALEMİ (رؤس همایون قلمی) [*İda.*] Vezir, beylerbeyi ve timar sahipleri hariç olmak üzere vakıflarla vazife sahiplerinin ve gümrüklerden verilen vezifelerin kayıtlarının tutulduğu daireye verilen addır. Vazife kaydı burada tesis olunarak rüus da yazıldıktan sonra beratı ile tezkirenin yazılması için kaydının bulunduğu kaleme gönderilirdi.

Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı»ndaki kayda göre (sayfa 46) rüus kalemi oldukça kalabalık olup kâtip, şakird, mülâzim olarak onsekizinci asrın son yarısında yüz elli idi. Kâtiplerle şakirtler gedikli idiler.

Rüus kaleminde üç türlü rüus vardı: 1) Rüus kaleminden verilen rüuslar. 2) Muharebe dolayısiyle ordu cephede iken ordudan verilen rüuslar. 3) Rikâb-ı hümayun rüusları.

RÜUS-I HÜMAYUN KİSEDARI (رؤس همایون کیسه‌داری) [*İda.*] Rütbe ve mansıplar için verilen berat, ferman ve rüusların verilmesi ve harçlarının alınması vazifesiyle mükellef olan memurun unvanıdır.

RÜUS RESMİ (رؤس رسمی) [*İda.*] Rüus kaleminden verilen evraktan alınan harç hakkında kullanılır bir tâbirdir. İmamet, hitabet, müezzinlik, kayyumluk, devirhanlık, vâiziyye, devriyye, meşihat ve sair cihetlerden her kâğıttan birer ve kitabet ve cibayet cihetleri yevmiyeleri ikişer ilâ dörder akça olanlardan ikişer, muayyen vazife ile olan tevliyetlerden dörder, on akça ile olan tevliyetlerden onar ve kırk akça ile olanlardan yirmişer kuruş harç alınırdı. Muayyen vazifesi olan mezrealarla diğer şeylerden de tâyin olunan miktarda resim alınırdı.

Alınan harcın üçte ikisi Reis-ül-küttab'ın, üçte biri de kalem kesedarının idi.

RÜYET-İ MUHASEBE (رؤیت محاسبه) [*Fık.*] Vasiye ait hesabın hâkim tarafından görülmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyyelerde de geçer. Yine o mahiyyette olarak Maliyyeye ait vesikalarda da rastlanır.

RÜZGÂRI YAKAYA ALMAK (روزگاری یقایه آلمق) [*Bah.*] Gerek geminin provasını rüzgâra yaklaştırıp yelkenin içinden rüzgârı çıkararak gerek serenleri pırasya ederek yelkenleri yapraklandırmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «filo etmek» de denir.

RÜZGÂR ÜSTÜ (روزگار اوستی) [*Bah.*] Rüzgârın estiği cihet yerinde kullanılır bir tâbirdir.

RÜZGÂR YAKASI (روزگار یقاسی) [*Bah.*] Yelkenlerin rüzgârın estiği tarafa kalan yakalarına verilen addır.

S

SA' (صاع) [*Öl.*] Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. Diğer bir kısım ölçüler gibi sa' da muhtelif yerlere göre değişir. Irak'da bir sa' bin kırk dirhem olduğu halde Hicaz'da altı yüz dirhemden az fazladır. Sadaka-i fıtır'ın buğdaydan beş yüz yirmi, arpadan bin kırk dirhem olarak verilmesi buna kıyasendir.

SAADETLÛ (سعادتلو) [*İda.*] Askerîden feriklere, mülkiyeden ûlâ evvelleriyle Rumeli beylerbeyilerine elkap olarak yazılan bir tâbirdir. Bu gibilere yazılan muharrerata (yazılara) Saadetlû efendim hazretleri suretinde yazılır, zarfların üzeri ile isimleri geçtikçe feriklerle beylerbeyilere Saadetlû ... paşa hazretleri, ûlâ evvellerine Saadetlû ... beyefendi hazretleri denilirdi.

Tanzimat'tan evvel Saadetlû tâbiri Padişahlar hakkında kullanılırdı. Ondan sonra bu tâbir az görülerek mutantan cümleler istimaline başlanmış ve rütbelerin ihdasından sonra da feriklerle ûlâ evvellerine ve beylerbeyilere elkap olarak kullanılmıştır.

SAAT BAŞI (ساعت باشی) [*Hal.*] Bir mecliste herkesin birden sustukları andan kinaye olarak kullanılır bir tâbirdir.

SAATÇİYAN (ساعتجیان) [*Sar.*] Saraya mensup «ehl-i hiref» adı verilen kırk beş kadar sanatkârdan saat tamiriyle meşgul olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saray sanatkârları «Devşirme» zamanında saraya verilen acemilerden yetiştirilir, sonraları hariçten alınırdı. Onsekizinci asır ortalarındaki saatçıların sayısı iki idi. Saray saatçiliği saltanatın sonlarına kadar devam etmiştir.

SAAT-İ MUHTAR (ساعت مختار) [*Hal.*] Uğurlu vakit yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine « Eşref saat » tâbiri de kullanılırdı. Eskiden Padişahlara çekilecek ziyafetlere varıncıya kadar « Müneccimbaşı » nın tâyin ettiği «Eşref saat» e itibar edildiği gibi Padişahların biat vakitleri ve diğer şeyler müneccimbaşının yapılması münasip olarak tâyin ettiği «saat-i muhtar» da yapılırdı.

SABAH MEYDANI (صباح میدانی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Çile çıkarmış yahut kapıdan geçirilmiş olan eanların sabahleyin toplandıkları yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mevlevî tarikinde bir Hadis'e dayanılarak sabah namazı kılındıktan sonra güneş doğuncıya ve ikindiden sonra güneş batıncıya kadar tefekkür ile meşgul olmak usuldendi. Sabah namazı kılındıktan ve İsm-i Celâl okunduktan sonra matbahta meydan-ı şerif denilen yere toplu olarak girilir, şeyh yahut aşçı dede oradaki Sultan Veled postuna, dedeler de kıdemleri (eskilikleri) sırasiyle meydandaki postlara otururlardı. Herkes yerini aldıktan sonra iç meydancısı tarafından kızartılmış ve baklava şeklinde kesilmiş birer lokmalık ekmek parçaları bir tepsi içinde dolaştırılır, arkasından da birer sade kahve sunulup fincanlar toplandıktan sonra murakabeye varılırdı. Kısa süren bu murakabeyi mütaakıp reislik vazifesini gören şeyh yahut aşçı dede tarafından «İzaeae...» suresi okunduktan sonra «Sabah şerif hayrola, hayırlar fethola, şerler defola, ashab-ı hayratın ruh-ı revanı handan ve şâd, kulûb-ı âşıkan küşad, demler safalar müzdad dem-i hazret-i Mevlâna, sırr-ı Şems, kerem-i İmam Ali hû diyelim hû» gülbangi okunarak dışarı çıkılır, herkes hücresine çekilirdi.

SA'DÂBAD (سعد آباد) [*Mim.*] Üçüncü Sultan Ahmed'in saltanatı ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadareti zamanında Kâğıthane'de Alibey köyü yakınında yapılan ve « Sa'dâbad Kasrı » adı verilen kasır münasebetiyle kasrın bulunduğu mıntakaya verilen addır. Kâğıthane pek eski zamanlardan beri İstanbul'un teferrüç yerlerinden birini teşkil etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman, İkinci Selim burada eğlence âlemleri, ziyafetler tertip etmişler, İstanbul halkı ile beraber onlar da defalarca eğlenmişlerdir. Fakat Kâğıthanenin en parlak devri Üçüncü Ahmet zamanındadır.

Tarihe ve sanata ait kıymetli tetkikleriyle tanınmış olan Refik Ahmet Sevengil'in dediği gibi (İstanbul Nasıl Eğleniyordu, sayfa 112)

Sadrazam Damat İbrahim Paşa bu zevk yuvasını kayınpederine bizzat çalışıp çabalayıp hazırlamıştı. İşe Kâğıthane deresinin mecrasını değiştirmekle başlamış, Humbarahaneden sekiz yüz zira' mesafe üzerine kazdırdığı mecranın iki tarafını *mermer* rıhtımlarla süslemişti. Yeni mecranın kıyısına otuz sütun üzerine gayet muhteşem bir kasır, kasrın önüne de büyük bir havuz, çağlıyanlar, ağızlarından sular akan ejderhalar, fıskiyeler yaptırmıştı. İbrahim Paşa bu inşaata bizzat nezaret etmiş, amelenin ramazanda ve bayramda dahi tatil yapmasına izin vermemek suretiyle Kâğıthane'nin süratle ihya ve imar olunması için çalışmıştı. Kâğıthane'deki inşaat Sa'dâbad Kasrı'ndan da ibaret değildi. Derenin iki tarafına Baruthane'ya kadar bütün sahilde rıhtımlar yaptırılmış, üzerine zarif köşkler, yer yer hamamlar inşa ettirilmişti.

Az bir zamanda yapılan kasır, biribirini takiben yaptırılan diğer kasır ve binalarla Kâğıthane hemen hemen bir «yeryüzü cenneti» olmuştu. İlkbaharın müjdecisi olan Hıdırellezden başlıyan eğlenceler hele mehtaplarda ve tatil günlerinde taşan inaan dalgalariyle gece yarılarına kadar devam ediyordu.

Devrin şairleri kendisiyle beraber Damat İbrahim Paşa'nın vücude getirdiği umranı göklere çıkarmak suretiyle kocaman kasideler, medhiyelerle Sultan Ahmet'i Sa'dâbad'a davet ederler, bu sayede caizelere nail olurlardı.

Zamanın ve divan edebiyatının büyük şairi Nedim Üçüncü Ahmet'e şöyle hitap ediyordu:

Pâdişâhım seni Hak âleme sultân etmiş
Eylemiş emrine münkad cihandârânı
Âlemin şâhları bende-i fermanındır
Cümlesi dergeh-i cûdanden amar iheânı
Gerçi İskender olanmaz sana teşbih ammâ
Yine bir veçhile temsil ederim ben ânı
Ki o etmişti Aristo'yu zamanında vezir
Eyledin sen de vezir âcâf-ı âlişânı
Göricek rûh-ı Sikender hele Sa'dâbad'ı
Olda parmak ısırıp himmetinin hayrânı
Çend mâh içre bu denlû eser-i vâlânın
Hele bilmem nice tecviz olunur imkânı
Pâdişâhım olasın taht-ı saâdette mukîym
Olmaya haşre değin devletinin pâyânı
Sen buyur izz ü saâdet ile Sa'dâbad'e
Günc-i endûh ola daşmanlarının zindânı
Budur âhir sözü her lâhza Nedimâ kulunun
Âh iyd olsa da öpsem yine ol dâmânı

Davetler tesirsiz kalmıyor, kasideler, medihler, dalkavukluklarla musahhar padişah Sa'dâbad'a geliyor, gülüyor, eğleniyor, zevk ve cünbüş içinde medihahanlarını tatyibi unutmuyordu.

Ziyafetler Sa'dâbad Kasrında verilir, ziyafetlerden sonra dışarda meydanda Padişahın huzuruyle türlü türlü eğlenceler tertip edilirdi.

Saraylılar, vezirler, halk gerek Kâğıthane'de ve gerek yeni yeni teferrüç yerlerinde eğlenirler, tarihte «Lâle Devri» adını alan safalar sürerlerken memlekette gayr-ı memnunlar çoğalmıştı. Bunun neticesi olarak Patrona İsyanı çıktı (1143-1730). Damat İbrahim Paşa'nın cesedi bir öküz arabasının üstünde gıcırtılar içinde saray kapısından çıkarılarak Etmeydanı'nda âsilerin ayakları altında çiğnenirken Sultan Ahmet hal' olunmuş, Sa'dâbad ile beraber Kâğıthane'deki kasırlar, binalar ve büyük emeklerle meydana gelen bahçeler yıkılıp harabeye çevrilmiştir.

SABBE (سبابه) [*Kel.*] Bid'at ve dalâlet ehli arasındaki «Şia» şubelerinden birinin adıdır. Sabbece Hazret-i Ali'ye mahabbet ashab-ı kirama seb ile hâsıl olurdu. Sabbe'nin dinî usulü « takiyye » idi. Bu sayede fikirlerini gizlerlerdi.

SABIR (صبر) [*Sof.*] Musibetlerle hazlarda nefsi zaptetmek ve hassaten musibete karşı telâş ve ıstırap göstermeyip sükût ve tahammül ile katlanmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiye ıstılahlarına ait eserdeki izahı şöyledir: «Hak Celle ve Taalâdan maada elem belvasından (beliyye, ıstırap) şekvayı terk etmektir. Cenab-ı Bâri'ye şekva, sabra münafi (zıd) değildir. Sabrın bir kısmı abd'in kendi kisbi olan eşyaya sabretmesidir. Meselâ İlâhî emirlerden olan şey üzerine veyahut menhiyyattan olan şeylerden sabretmek abd'in kisb ve ihtiyariyledir. Ahar kısmı mükteseb-i abd olmıyan umur üzerine sabreylemektir. Bu ise Allah tarafından zuhur eden avarız-ı şedide ve mesaib-i şakka'ya sabr u tahammül etmesi ile meşru olarak ortadan kalkmasına çalışmaktır.»

SÂBİH KÖPRÜ (صابح كوپرو) [*Mim.*] Nehirlerde bir yakadan bir yakaya, dar geçitlerde bir sahilden öbür sahile münakale temini için dubalar üzerine kurulan muvakkat veya daimî köprülere verilen addır. Sâbih; Arapça yüzücü, yüzen demektir. Köprü su üzerinde ve temelsiz olmak itibariyle yüzücü vaziyette olduğu için bu ad verilmiştir.

SABİ-İ MUAHBİR (صبيّ معبر) [*Fık.*] Söyliyen ve söylediğini bilen çocuk hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SÂBİT KADEM (ثابت قدم) [*Hal.*] Mecaz yoluyle sözünde duran, musir yerinde kullanılır bir tabirdir.

Ettikse şarap içmemişe tövbe güzelsiz
Sâbit kademiz tövbemiz üstünde nasuhaz
Ruhi

SÂBİT PRAÇİLE YELKENİ (ثابت پراچله يلكنى) [*Bah.*] Karulası direk dibine alınıp kandilisası serenin topuğundan itibaren dörtte birine bağlanan ve tiramolada karolası aşırılmıyan bir nevi yelken adıdır.

SABUH (صبوح) [*Hal.*] Mahmurluğu gidermek için sabahleyin içilen şarap hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan sabuh, aslında erkenden sağılan deve ve süt demektir.

Peymane-i harşîd ile her subh ederiz ayş
İsa ile peymanekeş-i bezm-i sabuhaz
Ruhi

SAÇAKLI ESP (صاچاقلى اسب) [*San.*] Saçaklı adı verilen eyer takımlı at hakkında kullanılır bir tâbirdir. Altın işlemeli kumaş örtülü olan eyer takımlarına saçaklı adı verilirdi. Bu türlü takımlı atlara devlet ricali binerdi.

SAÇAK ÖPMEK (صاچاق اوپمك) [*Sar.*] Sarayda muayede (bayramlaşma) esnasında teşrifata dahil devlet adamları tarafından Padişah'ın tahtından uzanan saçağın öpülmesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saçak büyüklerden biri tarafından tutulur, başta Sadrazam olmak üzere tahtın önünden her geçen saçağı ve bazıları da Padişahın ayağını öpüp temenna ederek geçmek suretiyle tebrikte bulunurdu.

Hâtıratında muayede resminden bahsederken tantanalı resimlerin Abbasîlerden Osmanlılara geçtiğini yazan Sadrazam Sait Paşa (ölümü 1914) (cilt 1, sayfa 210) saçak öpmeğe de temas ediyor ve uygun bulmadığı bu âdet için şunları yazıyor:

«Rüsum-ı mutantana bize Devlet-i Abbasiye'den intikal etti. Vâkıa Kayasire (Kayserler) ve Ekâsire (Kisralar, Acem şahları) teşrifatı da mutantan idi. Amma onlarda saçak ve ayak öpülmezdi. Mamafih şu usul nereden ve ne zamanda varit olursa olsun asrımız böyle şeylere mütehammil değildir. Taabbüdat (ibadetler) nev'inden olan ahval ise şer-i İslâmda memnudur. Bir de evailde temenna ve inhinalar yok idi. Vazi' ve Şerif hîn-i telâkide tesafuhle (musafaha, kucaklaşmak) iktifa ederlerdi. Usul-i mer'iyyenin mahzuratına gelince sair milletler böyle âdetlerimizi istihza ve istihfaf ederek bizi mütemeddin hattâ temeddüne müstait bir millet addetmiyorlar. Hukuk-ı beşeriyye ve usul-ü medeniyyeye münafi halleri terk etmeliyiz ve usul-ü teşrifatta dahi düvel-i mütemeddine isirlerine (izlerine) gitmeliyiz.»

İkinci Abdülhamit zamanında saçak, ölüncüye kadar, Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa tarafından tutulmuş ve teşrifata dahil olanlar tarafından öpülmüştü. Sultan Reşad ilk muayedede saçağı Baş mabeyinci Lütfi Simavi Bey'e tutturdu. Bu ilk muayede resminde devlet ricali, âyan, askerî erkân usulü dairesinde saçağı öptükleri halde başta reisleri Ahmet Rıza Bey olmak üzere meb'usların (millet vekilleri) bir kısmı saçağı öpmemiş, temenna ile iktifa etmişlerdi.

Ahmet Rıza Bey'in Haluk Y. Şehsüvaroğlu tarafından haşiyelerle neşrolunan hâtıralarında (Cumhuriyet, 1950, tefrika no. 10) bu hâdise şöyle yazılıdır:

«Saçak öpmek, öpmemek bir mesele oldu. Hüseyin Cahit Bey aleyhinde, Yaver Paşa lehinde makaleler yazdılar.

«Sultan Mehmet Reşad zamanında her muayedede saçak öpmiyenler gittikçe azaldı. Üçüncü sene benden başkası kalmadı, ben yalnızdım, diğerlerin hepsi öptüler.

« (1 teşrin-i evvel 1325 tarihli bir tezkireyle Maarif Nazırı Nail Bey saçak öpmek meselesi hakkında Ahmet Rıza Bey'e şunları yazıyordu: « Reis Bey Efendi Hazretleri, dün akşam Meclis-i Vükelâda cereyan eden müzakere neticesinde muayede resminin şekil ve suret-i icrası hakkında henüz devletçe bir karar-ı kat'î ittihaz olunmamasına mebni resm-i mezkûrun şekl-i sabıkı veçhile yani saçak öpmek suretiyle icrasına ittifak-ı âra ile karar verilerek Mebus Beylerin dahi bu şekle riayet etmeleri tensib edilmiştir. Keyfiyyetin taraf-ı âlilerine iş'arına bendeleri memur edilmiş olduğmu arz-ı keyfiyyet tekid-i ihtiramat-ı faikaya vesile ittihaz kılındı.»

Hüseyin Cahit Yalçın «Meşrutiyet Hâtıraları»nda (fikir Hareketleri, 16 mayıs 1936, sayı 134) bunu şöyle anlatıyor:

« (Saçak meselesi) etrafında kopan gürültü İttihad ve Terakki içindeki (Kardeş kavgası) hakkında bizi iyice tenvir edebilir. Bayramlarda sarayda bir muayede resmi yapılırdı. Âyan ve meb'usan âzaları da muayedeye iştirak ediyorlardı. Öteden beri kararlaşmış usul ve an'aneye göre, Padişah ayakta durur, vükelâ, teşrifata dahil memurlar ve saire sıra ile huzura gelir, Padişahın önünden geçer ve tahttan uzanan sırmalı bir saçağın ucunu öperdi.

Şimdi aynı usulü tatbik etmek istiyorlardı. Meb'usanın da bu saçağı öpmesini teşrifat sırasına sokmuşlardı,

«Bazı meb'uslar, Sultan Reşad'ın tahtından uzanan bu saçağı öpmedik ve Padişaha selâm vererek önünden geçtik.

«Ertesi günü Tanin'de, saçak öpmenin aleyhinde şiddetli bir makale yazdım. Saçak öpmekteki mânasızlığı ve zilleti izah ederken, «Hürmetin makbul ve memduh olan şekli insancasına yapılanıdır» demişim. Bu tâbir büyük velveleli protestolara sebebiyet verdi.

«O zamanlar, Padişaha karşı büyük bir hürmet vardı. Abdülhamit zamanında bu hürmet pek gösterilemiyordu. Çünkü Abdülhamit'in şahsı ve hatırlardan çıkamıyan istibdadı padişahlık makamına fazla bir merbutiyyet gösterilmesine mâni oluyordu. Fakat Sultan Reşad tahta çıktıktan ve onun tarafından meşrutiyete bir zarar gelmiyeceği anlaşıldıktan sonra, padişahlığa karşı hürmet hislerini göstermekte beis tasavvur edilemiyordu. Bunu yapanların bir kısmı şahsî bir menfaat, yahut müdahene hissiyle değil, daha ziyade Türklüğün menfaati mülâhazasına tebaiyyet ediyorlardı. Çünkü memleketi Osmanlılık bağı ile tutmak zarureti karşısında bu bağın düğüm noktasını teşkil eden padişaha ehemmiyet vermek zaruri idi. Zira Padişah Türktü, Türklüğün üstünlüğü ve hâkimiyyeti için ona şa'şaa, itibar ve haysiyyet vermek lâzımdı. Sonradan da Türk Ocaklarının padişahlardan Hakan, Hakan diye o kadar şevk ve galeyanla bahsetmelerinin hikmeti azçok bu mülâhazadır.

«Onun için; benim saçak öpülmesi aleyhindeki yazım böyle halis düşünen kimseleri rencide ettiği gibi meşrutiyyete için için yan gözle bakan, yeni gençleri bir türlü sevmiyen, onları gâvurlukla itham eden koyu sofu, mutaassıp, dar düşünceli bazı Mabeyn erkâniyle paşalarını, ileri gelen ulemayı ve sairevi de pek köpürtmüştü. Makalede heyecanla kalemden kaçmış olan « insanca » tâbiri onların insan olmadıkları mânasına alınmış ve bu da en mutedillerin bile o zamanlar pek alıngan olan izzet-i nefislerini yaralamıştı. Makaleme karşı İttihad ve Terakki'nin tâ göbeğinden başlıyarak muhaliflere varıncıya kadar bir çok mahafili köpürten infial hissi o zaman Mabeynde bir vazifede bulunan Yaver Paşa'nın ağzından matbuata kadar inikâs etti. Resmî vazifesini ve askerliğini unutan bu Mabeyn Paşası ateş püskürdü. O zaman hâlâ ordu erkânı arasında bulunan başka mangafaların da fena halde hiddetlendikleri işitiliyordu.»

Muayedede saçağı tutmuş olan Baş Mabeynci Lûtfi Simavî Bey hâtıralarında (Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Saraylarında Gördüklerim, İstanbul, Kanaat Matbaası, 1342-1924, sayfa 67) meb'usların bu hareketlerinin ayıplandığını yazıyor ve hâdiseyi şöyle kaydediyor :

« Muayede resmi esnasında saçağı bana irade-i seniyye ben tuttum. Vükelâ, rical-i devlet, erkân ve ümera-yı askeriyye ve hattâ devlet hizmetinde bulunan bütün ecnebi zâbitan ve memurları saçağı öptükleri halde mebusan - başta reisleri olarak - temenna ile iktifa ettiler. Mebusların o zamanki hükümet şekline nazaran hükümdarlık makamına ve Hilâfete karşı aldıktarı bu tavrı herkes ve hattâ ecanip bile tayip eylediler. Papa'nın terliği üzerinde (Mule du Pape) salip olduğundan kendisine takdim olunan bütün Katolikler diz çöküp salibi öperler. Yüzde doksanı Müslüman olan mebuslarımız saltanat ve hilâfetin timsali olan saçağı öpmeği haysiyyet-i zatiyyeleriyle gayr-i kabil-i telif buldular.»

Vak'ayı gözüyle görmüş ve işe de karışmış olan Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya Uşaklıgil hâtıralarında muayede resmini anlatırken (Saray ve ötesi, cilt II, sayfa 146) buna da temas ediyor ve uysal olan Sultan Reşad'ın bunda ısrar etmiş olmasını hoş görmüyor:

«Bu muayede işinde sükût ile geçiştirilmiyecek bir nokta var: Saçak öpmek meselesi.

«Âyandan ve mebusandan bir çok zevat bu saçak öpmek kaidesini pek ziyade haysiyyeti ihlâl edecek, insanlık şerefiyle telif olunamıyacak bir tabasbus kabilinden telâkki ediyorlardı. Muayedenin icrasından evvel bu kaidenin hazfi içio müracaatta bulunuldu. Nasılsa saçak öpmek kaidesinin ilgasını şan-ı saltanata ve ecdattan me rus an'aneye mugayır addeden Hünkâr, diğer birçok vesilelerle pek uysal iken, bu noktada musir bulundu. Öyle ki resmî vazifeleri, yahut akideleri itibariyle birçok zevat saçağı öpmekten geri kalmamış iken bir takım hürriyyet-i vicdan umdesine riayeti vazife edinenler de sadece bir temenna ile çekilip yürümek cihetini iltizam ettiler ve bu suretle hazır bulunanlar arasında bir ikilik, bir ayrı düşünüş zâhir oldu. Eğer Hünkâr kendiliğinden şu, hiç te lüzumu olmıyan saçağı kaldırmış ve Baş Mabeynciyi onu saatlerce elinde tutmak yorgunluğundan kurtarmış olsaydı, elbette bu nazariye ihtilâfı, hiç meydana çıkmamış ve mesele yeni hünkâr lehine halledilmiş olurdu.»

Sultan Reşad'ın ilk muayede resminde çıkan bu hâdise ondan sonraki muayedelerde

kaldırılmasiyle tekerrür etmemiş ve bu suretle saçak öpme âdeti de saltanatın sona ermesinden evvel tarihe karışmıştır.

SAÇI (ساچی) [*Hal.*] Eskiden damat tarafından koltuk merasiminde gelinin başına serpilen para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Davetlilerin getirdikleri düğün hediyyesi yerinde de kullanılırdı.

Çektir çiçekli entarine telli bir şerit
Akranlarına paça günü giy de körlük it
Kâküllertni bağla saçı düğününe git
Alır seni de belki bugünlerde bir yiğit
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol.
Enderunla Vasıf

SAÇINI SÜPÜRGE ETMEK (ساچینی سپورگه ایتمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle çalışmak, uğraşmak, emek vermek, didişmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden kadınların saçları uzun olduğu ve iş görmek için eğildikleri zaman saçları yerde süründüğünden çalışkan kadınlar hakkında o münasebetle meydana gelmiştir.

SADAK (صداق) [*Ok.*] Okları koymağa mahsus torba veya kutu şeklindeki kılıfın adıdır. Boyuna asılan bu alete «tirkeş», «tirdan» da denilirdi. Sadeleri olduğu gibi meşin üstüne sırma işlemelileri de olurdu. Tahta kutu şeklinde olanların satıhları fildişi ve sedef kakmaları veya Edirnekâri boya ile nakışlıları vardı.

«Sanat Ansiklopedisi»nde (Sadak maddesi) «Sadak tâbiri daha ziyade torba şeklinde olanlar ve içlerine yay konulanlara mahsus olup ok konulanlara tirdan ve atların sol omuzlarına asılan ok mahfazalarına tirkeş denir. Bunlar suvari tirendazlarına mahsustur» izahatı da vardır.

SADAKA (صدقه) [*Fık.*] Sevap kastiyle fakire hibe olarak verilen mal hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan sadaka'nın (Kamus-ı Osmani) deki tarifi şöyledir: «Sıdk ve ihlâs ile livechillâh-i Taalâ (Allah rızası için) verilen para, şey, mesubat'a sıdk-ı rağbeti izhar eylediği için o yoldaki atıyyeye (sadaka) denilmiştir. Cem'i: (sadakat) tır.»

Bu tâbirle vakıf akdini inşa mümkün olduğundan «vakıf» sözünün müradifi olarak kullanılmaktadır.

§ [*Vak.*] Fakir bir meşrut-ün-leh'e hizmet mukabili olmıyarak verilen vazife yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SADAKA ARZUHALİ (صدقه عرضحالی) [*Hal.*] Sadaka isteği maksadiyle Padişahlara verilen arzuhaller hakkında kullanılır bir tâbirdir. Fukara takımının verdikleri bu arzuhaller üzerine kendilerine hallerine göre para dağıtılırdı. Sultan Mecit akşamları Tophane Kasrına geldikçe takdim olunan arzuhaller üzerine biriken kalabalığa sadaka dağıtmayı âdet edinmişti. Tevziatı hünkâr yaverleri yaparlardı.

Bu tâbir maaş istemek yerinde de kullanılırdı. Eskiden maaş, Padişah sadakası sayıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

SADAKAT (صدقات) [*Fık.*] İslâmın müstahak olduğu üç türlü maldan birinin adıdır. Diğer ikisi «fey» ile «ganimet»tir. «Sadaka»nın cem'i olan «sadakat» iki kısma ayrılır: «Emval-i bâtıne», «emval i zâhire».

Emval-i bâtıne; gizlenmesi mümkün olan altın, gümüş emtia gibi şeylerdir. Bu mallar Beyt-ül-mal haklarından değildir. Beyt-ül-mal emval-i bâtınenin sadakasına, zekâtına müdahale etmez.

Emval-i zâhire; Saklanması mümkün olmıyan mezruat, davar, maden gibi mallardır. Emval-i zâhire Beyt-ül-mal haklarındandır. Beyt-ül-mal bunun sadakasına, zekâtına müdahale eder. Zekâtı Beyt-ül-mal canibinden eibayet olunur. Âşar, ağnam vergileri burada dahildi.

Sadakatın sarf yeri nass ile beyan olunmuştur. Buna müstahak olanlar fakirler, miskinler, hayat ve tahsile memur bulunanlardır.

SADARET (صدارت) [*İda.*] Sadrazamlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça en ileri, en yukarı, üstbaş demek olan sadr'dan gelir. Sadrazam; devlet adamlarının en büyüğü olmak itibariyle bu tâbir kullanılırdı. Sadaretin «Kamus-ı Osmani»de izahı şöyledir: «Fil'asl her şeyin en baş tarafı, kısm-ı âlâsının başlangıcı demektir. Istılahta Devlet-i aliyyenin reis-ül-vükelâsı ve resmî mansıpların müntehası bulunan sadrazama ıtlak olunur. İlmiyye tarikinde Şeyh ül-İslâmlık makamından evvel ihraz olunan Anadolu ve Rumeli kazaskerliği pâyelerine de «Sadaret» tâbir olunur ki tarik sâliklerinin en müntehası olmak itibariyledir.»

SADARET ALAYI (صدارت الایی) [*İda.*] Sadrazamların tâyini münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yanında Şeyh-ül-islâm olduğu halde Beşiktaş'tan Sirkeci'de Vezir iskelesi adını taşıyan şimdiki Sirkeci iskelesine vapurla gelen yeni sadrazam orada saraydan gönderilen saltanat arabasına binerek saray adamları, teşrifat memurları, atlı asker ve polislerden mürekkep alay ile Bab-ı Âli'ye gelir, orada tâyinine dair sâdır olan hatt-ı hümayun okunduktan sonra tebrik

edilirdi. Şeyhülislâm da bu tebeddül sırasında değişmiş, yahut yeniden tâyin olunmuş olduğu için tebrik merasimi daha muhtasar bir surette Meşihat dairesinde de tekrarlanırdı. Sadaret alayı Tanzimat'tan evvel daha debdebeli bir tarzda icra edilirdi.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 124 ve mütaakıp) Tanzimat'tan evvelki alayı şöyle anlatır:

«Sadrazam biri sade ve diğeri serasere kaplı iki samur kürk giyip Padişah'tan mühr-i hümayunu aldıktan sonra Şeyhülislâm'la beraber dışarıya çıkarak Babüssaade ağası odasında biraz istirahati mütaakıp sarayın orta kapısından dışarı çıkınca hazırlanmış olan solak, peyk ve divan-ı hümayun çavuşlarından müteşekkil alayla Bab-ı Âsafî ve Paşakapısı denilen Sadrazam konağına giderdi.

«Bu suretle alayla Paşakapısı ve Bab-ı Âli'ye gelen yeni Sadrazam, evvelâ Şeyhülislâm ve sonra eğer varsa vezirler, Kaptanpaşa, kazaskerler, ulemadan teşrifata dahil olanlar tarafından tebrik olunur ve Sadrazam tarafından Şeyhülislâm Efendi'ye bir ferve-i samur hediyye edilirse de giydirilmek kanun olmadığından kendisine gösterilip adamına verilir ve bundan başka altına takımı mükemmel bir at da çekilirdi. Bundan sonra Sadrazam, vezirler, Kaptanpaşa, kazaskerlerle icap edenlere hil'atler giydirilip anları gönderdikten sonra kendisi divanhaneye çıkarak Divan-ı hümayun ve Paşakapısı ricalinin tebriklerini kabul ile teşrifat mucebince hil'at giydirilir ve bu kürk giyme merasimine resmî lisanda umum hil'ati denilirdi.

«Yeni Sadrazam bundan birkaç gün sonra Şeyhülislâm'ı ziyarete gidip ya yeniden tâyini veyahut makamında ipka edildiğinden dolayı tebrik ile gittiği merasimin ayniyle Paşakapısına avdet eylerdi.

«Sadrazam tâyininden birkaç gün (üç gün) sonra müsveddesi Reis-ül-küttap tarafından yapılıp Padişah tarafından Sadrazama hitaben yazılmış olan bir hatt-ı hümayunla berat gönderilirdi. Bu hatt-ı hümayunun Paşakapısı yani Bab-ı Âli'ye geleceği gün ve saat Sadrazamın bir tezkiresi ile Padişaha arzolunarak ona göre tertibat alınıp icap edenler tezkirelerle davet olunarak hatt-ı hümayun kıraatinden haberdar edilirdi. Hatt-ı hümayun, yapılması icap eden işler hakkında umumi bir direktif mahiyyetinde idi. Hatt-ı hümayun, Paşakapısı'nda merasimle karşılanır ve arz odasında Reis-ül-küttap tarafından umum muvacehesinde okunurdu. Bu hususteki merasim şöyle olurdu:

«Padişah tarafından vezir-i âzama gönderilen hatt-ı hümayun makrama denilen bir peşkir içine konup üzeri mühürlendikten sonra yollanırdı. Sadrazam, Divan ve Paşakapısı erkânı hatt-ı hümayunu karşılayıp bunu elinde ve başının hizasında mühürlü bir makrama içinde getirmiş olan saray adamının elinden bizzat Sadrazam alır ve öpüp başına koyduktan sonra mührü açıp okumak üzere Reis-ül-küttab'a verir, bu da umum muvacehesinde yüksek sesle, gelen hatt-ı hümayunu okurdu. Bundan sonra hattı getiren ağaya hil'at giydirilir ve kendisine mühim miktarda atiyye verilirdi. Bu hattın okunmasından sonra Sadrazam salona geçip orada kendisi tebrik edilirdi. Yeni Sadrazam tâyininde İstanbul'da bulunan ecnebi sefirler ve kapı kethüdalarının kendilerine tâyin edilen muayyen gün ve saatlerde Paşakapısı'na gelerek tebrik eylemeleri âdetti. Sadrazam, bunların gelecekleri gün ve saati bir telhis ile Padişah'a arzeylerdi.»

Son devirlerdeki sadrazamlar tebdillerinde mühr-i hümayun eski sadrazamdan bilvasıta alınır ve yeni Sadrazam olacak zat saraya dâvet olunarak mühr-i hümayun Padişah tarafından kendisine verildiği gibi hazırlanmış olan hatt-ı hümayun da atlastan kırmızı kese içinde olduğu halde yeni Sadrazamın yanında Padişah tarafından Başkâtip veya Başmabeynciye teslim edilerek alayla Bab-ı Âli'ye gönderilirdi. Bu alay Padişah Beşiktaş'ta bulunurken Sirkeci'den itibaren yapılırdı. İkinci Abdülhamit zamanında ise Yıldızda bulunduğundan sadaret alayı iki kısım üzerine olurdu. Biri Yıldız'dan itibaren sadaret hatt-ı hümayununu getiren Başkâtip veya Başmabeynei öne düşerek Sadrazam ile Şeyhülislâm İstabl-ı Âmire'den gelen arabalara binerler, arkalarında Mabeyn çavuşları atlanıp muhtasar bir alayla Dolmabahçe Sarayının Hazinei Hassa dairesine gelip muhasebecinin odasında biraz istirahat ile kendilerine ikram edilen şerbetleri içerek rıhtıma yanaşmış olan istimbota binip Sirkeci'ye geçerlerdi. Buradan itibaren sadaret alayının ikinci safhası başlar.

Sirkeci'de sadaret dairesi erkânı Sadrazamla Şeyhülislâmı karşılarlardı. En önde elinde atlas kese olduğu halde Başkâtip, arkada Sadrazam ile Şeyhülüislâm has ahırdan getirilen atlara binerek Bab-ı Âli'ye giderlerdi. Bab-ı Âli'ye gelince arz odasına girilir ve orada Âmedci Bey tarafından Devlet erkânı huzurunda hatt-ı hümayun yüksek sesle okunurdu.

1908 Temmuz İnkılâbından sonraki 31 mart hâdisesini takibeden İkinci Hüseyin Hilmi Paşa kabinesine kadar başta Sadrazam olmak

üzere heyet Sirkeci'den Bab-ı Âli'ye Saraydan gönderilen atlarla gidiyordu. Ata binmeğe alışkın olmıyan Devlet erkânının bu alaydaki gülünç vaziyetini gören Hüseyin Hilmi Paşa, atı araba ile değiştirdi. Bu sayede gülünçlük de ortadan kalktı,

Mabeyn Başkâtibi sıfatiyle bu alaya iştirak etmiş olan büyük edip Halit Ziya Uşaklıgil hâtıralarında (Saray ve Ötesi, c. 1,* s. 81 ve mütaakıp) bunu şöyle anlatır:

«Bu alayı hemen herkes mükerreren görmüş, öğrenmişti. Bab-ı Âli'nin meşhur caddesiyle büyük sofası ve divan odası kaç kereler bu alay için, vakit geçirecek eğlence arayanlarla dolup boşalmak hususunda mümarese sahibiydi. Beşiktaş'tan Sirkeci iskelesine bahren gelen bir heyet orada kendilerine muntazır olan atlara binerler, Sadrazam ve onunla beraber değişen yahut yerinde ipka edilen Şeyhülislâm önlerinde Mabeyn Başkâtibi ve etrafta yaverlerden mürekkep bir halka ile yavaş yavaş, caddenin berberlerinden, kitapçılarından, kahve halkından birikmiş kalabalığına, o muhteşem resmî elbiselerinin şa'şaasiyle göğüslerini dolduran nişanlarının iltimaını göstererek bir alay-ı vâlâ halinde yokuşu çıkarlardı.

«Bu alay-ı vâlânın asıl hikmet-i vücudu, Mabeyn Başkâtibi'nin bir elinde göğsünün en üst tarafında mukaddes bir nüsha ihtiramiyle al atlas kese içinde sadaret fermanıydı.

«Vezir-i maalisemirim ... diye başlıyan ve daima çıkan için tezlili mutazammın olmamakla beraber gelen hakkında pek iltifatla dolu oluşuna nazaran gidene pek de tesliyet verecek bir mahiyyet göstermiyen bu ferman Bab-ı Âli'de büyük ihtiramla karşılanır ve sanki yeni bir şeyler haber verecekmişçesine bir an evvel en iyi işitilebilecek bir noktaya vâsıl olmak için divan odasına biribirini ite kaka hücum eden kâtiplerin, hademenin, merak sahiplerinden müteşekkil bir kalabalığın arasından teşrifatçıların gayretiyle açılan yolda, yine öyle vekarla, azametle, ağır ağır ilerliyen heyet, izdihamın az yahut çok olmasına göre, iyice dar yahut oldukça geniş bir boşlukta mevki alırdı. Burada Mabeyn Başkâtibi kırmızı torbayı telsim ederek (öperek) ve alnına götürerek sadaret mektupçusuna tevdi eder, o da aynı râsimle ile alıp torbanın içinden fermanı çıkarır ve gür bir sesle okurdu.

«Mabeyn Başkâtibi Sadrazamı tebrik ettikten sonra çıkardı. Aynı merasim pek çok ihtisarla Bab-ı vâlâ-yı Meşihatta da tekrar edilince artık saraya ait olan vazife biterek hükümet de: Âlem yine ol âlem ... devam etmeğe başlardı.»

SADARET ARZ ODASI (صدارت عرض اوطه‌سی) [*İda.*] Paşakapısı veya Bab-ı Âli'nin kabul ve merasim salonu hakkında kullanılır bir tâbirdir. Paşakapısı'nda divanhane ve hil'at odası adlı yerler de vardı. Sadrazam'ın divan akdettiği yere divanhane, hil'at giydirildiği yere de hil'at odası denilirdi. Bab-ı Âli'de vaziyyet kısmen değişmiş olmakla beraber yine muhtelif işlerde kullanılmak üzere büyük salonlar ve odalar vardı.

SADARET DAİRESİ (صدارت دائره‌سی) [*İda.*] «Bab-ı Âli» de Sadrazam'ın bulunduğu yere verilen addır. «Bab-ı Âli» denilen ve Vilâyet dairesi olan binada son zamanlarda Sadaret'ten başka Hariciye ve Dahiliye nezaretleri de vardı.

SADARET HATT-I HÜMAYUNU (صدارت خط همایونی) [*İda.*] Sadrazamın değişmesi münasebetiyle Padişah tarafından çıkarılan ferman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vezir-i maalisemirim diye başlıyan bu fermanda değişme sebebi gösterilirdi. Kırmızı atlas kese içinde bulunan Hatt-ı hümayun sadaret alayına iştirak eden Mabeyn Başkâtibi tarafından göğsünün üstünde mukaddes bir nüsha ihtiramiyle taşınır ve Bab-ı Âli'nin kalabalıkla dolup taşan divan odasında öpüp başına koyduktan sonra sadaret mektupçusuna verir, o da aynı merasimle alarak gür bir sesle okurdu. Okunması bitince hazır bulunanlar tarafından yeni Sadrazam tebrik edilirdi.

Osmanlı Hükümet'nin son Sadrazamı Tevfik Paşa'nın sadaretine ait hatt-ı hümayunun sureti:

«Vezir-i maalisemirim Tevfik Paşa

Selefiniz Ferit Paşa'nın ahval-i sıhhiyesinden dolayı vuku bulan istifası kabul olunarak mesned-i sadaret uhde-i istihalenize tefviz ve Meşihat-i İslâmiyye dahi Nuri Efendi uhdesinde ipka edilmiş ve Kanun-ı Esasi'nin yirmi yedinci maddesi hükmüne tatbikan teşkil eylediğiniz heyet-i cedide-i vükelânın memuriyyetleri tasdikımıza iktiran etmiştir. Cenab-ı Kadir-i Mutlak Azze Şanühu mesai-i masrufenizde tevfikat-ı celile-i sübhaniyyesini rehber ve muin buyursun âmin. Bihürmetihi seyyid-ülmürselin. 8 safer 1339, 21 teşrinevvel 1337,

Mehmet Vahidettin.»

SADARET KAYMAKAMI (صدارت قائمقامی) [*İda.*] Sadrazamların sefere memur oldukları zamanlarda devlet merkezindeki işleri görmek üzere vezirlerden bıraktıkları vekil hakkında kullandıkları bir tâbirdir. Buna «Kaimmakam-ı rikâb-ı hümayun» veyahut «Kaim-

makam-ı Âsitane-i Saadet» denilirdi. Resmî vesikalarda ikinci şekiller geçer.

Sadaret kaymakamlığına intihap edilen vezir, Serdar-ı ekrem unvanını almış olan Sadrazamla beraber Padişah tarafından kabul olunarak kendisine samur kürk giydirilip memuriyyeti ilân olunur ve gönderilen hatt-ı hümayun usulen Divan-ı hümayunda okunurdu.

Sadaret veya Rikâp kaymakamı Sadrazamın bütün salâhiyyetlerini haizdi. İşler hakkında kanun dairesinde «Tuğralı ahkâm» gönderir, mahdut işlerde tevcihat yapar, dâva dinler, şer'î ve örfî, yani hukukî kanunî ve cezaî kararlar verirdi. Yalnız ordunun bulunduğu yerlerde Sadrazam vazife ve salâhiyyetini merkezde imiş gibi kullandığı için kaymakam bu salâhiyyeti ancak bunun dışında kalan yerlerde istimal eylerdi.

Kaymakamın reisliğinde akdolunan çarşamba divanına İstanbul kadısı'ndan başka Galata, Üsküdar, Eyüp kadıları gelirlerdi. Bu divana Yeniçeri ağası vekili olan Sekban başı da gelirse de eğlenmeyip giderdi. Fakat cuma divanına Sekban başı gelmezdi.

Kaymakamlar, sadrazamlar gibi zaman zaman kol gezip eşya fiyatlarını tetkik ile narka riayet edilip edilmediğine bakarlar ve yine Sadrazam gibi Tersane'ye gidip bahriye işlerini teftiş ederlerdi.

Müstemen taifesi denilen ecnebi tüccara ait hüküm ve beratlara kaymakam karışamaz ve onlara berat veremezdi. Çünkü bu iş Padişah'a ve dolayısiyle Sadrazam'a aitti.

SADARET KETHÜDASI (صدارت کتخدامی) [*İda.*] Sadrazamların birinci derecede yardımcısı olan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «Kethüda-yı sadr-ı âli» suretinde de geçer. İlk zamanlarda sadrazam'ların doğrudan doğruya maiyyet memurlarından olan sadaret kethüdasının hiç bir sıfatı yokken onsekizinci asırdan (yüz yıldan) itibaren ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadaretinden başlıyarak bunların da Devlet kadrosuna girmek suretiyle resmî memur olmaları kabul edilip azil ve tâyinleri sadrazamların inhası üzerine tâyin olunur oldu. Onsekizinci asrın ilk yarısından sonra ise sadaret kethüdaları bütün Divan-ı Hümayun memurlarının fevkine, hattâ Reisülküttapların üstüne çıkartılarak birinci derecede mühim bir mevki sahibi oldular ve bu mevkiden sadrazam olan kethüdalar görülmeğe başlandı. Bununla beraber çok zaman sadrazam'lar gözden düşünce kethüdalar da aynı akıbete uğrarlardı. Bütün Devlet işleri sadrazam'lara varmadan evvel kethüdaların elinden geçer ve Bab-ı âliden çıkan bütün emirler, onun tavsiyesine göre tatbik olunurdu. Kethüdaların ayrı daire ve kalemleri olup kethüda kâtibi adlı birinin nezaretinde idi.

Sadaret kethüdaları daha ziyade dahilî mes'elelerle meşgul olurlardı. Zamanla bütün dahilî işlerin mercii haline geldiler. Nihayet 1835 yılında ve Pertev Efendi'nin kethüda bulunduğu sırada ilga olunarak yerine Mülkiye Nezareti kuruldu ve Pertev Efendi Mülkiye Nazırı oldu. 1837 tarihinde de Mülkiye Nezaretinin adı Dahiliye Nezaretine çevrildi.

SADARET KÜRKÜ (صدارت کورکی) [*Kıy.*] Sadrazamların tâyinleri münasebetiyle Padişah tarafından giydirilen kürke verilen addır. Şeyhülislâmlara da bu münasebetle «Ferve-i beyza» denilen beyaz kürk giydirilirdi.

SADARET MEKTUPÇUSU (صدارت مکتوبجیسی) [*İda.*] Sadaret dairesinin yazı işlerinin başında bulunan memurun unvanıdır, «Mektubi-i sadaret», «Mektubi-i sadaret-i uzma» suretinde de kullanılırdı.

SADARET MÜSTEŞARI (صدارت مستشاری) [*İda.*] Sadrazam müsteşarının unvanıdır. Şimdiki Başvekâlet müsteşarlığının eski adı demektir.

SADARET NEZARETİ (صدارت نظارتی) [*Vak.*] Sadrazamların nezareti şart koşulmuş olan vakıfların umumi idaresi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fatih yaptırdığı cami, medrese ile evkafının nezaretini 868 (1463-64) senesinde veziri âzam Mahmut Paşa'ya verdiğinden Sadaret Nezareti bu tarihten başlamış, Evkaf Nezaretinin kuruluş tarihi olan 1242 (1826-27) senesine kadar devam etmiştir.

SADARET PİŞKEŞİ (صدارت پیشکشی) [*İda.*] Sadrazamların sadarete tâyinleri münasebetiyle Padişah'a takdim ettikleri hediyye hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Nevruziyye pişkeşi» gibi Sadaret pişkeşinin (peşkeş) de takdimi kanun icabındandı. Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

SADARET YAVERİ (صدارت یاوری) [*İda.*] Sadrazamın yaveri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadrazamların mütaaddit yaverleri olduğu için başlarına «Sadaret seryaveri» denilirdi.

SÂDÂT (سادات) [*Hal.*] Hazret-i Muhammed'in neslinden olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Seyyd'in cem-ül-cem'idir.

Öyle bir Seyyid ki zatı fahr-i sâdât-ı kiram

SADBERK (صدبرك) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Cilt kapaklarının ortasına süs yerinde yapılan şemsenin üst tarafındaki şekiller hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu şekiller yaprağı andırdığı ve sayısı çok olduğu için yüz yaprak demek olan bu tâbir meydana gelmiştir.

SADEARŞIN (سادە آرشين) [*Giy.*] Sırmasız olarak dokunub sonradan altın veya gümüş işlenen bir nevi kumaş adıdır. Buna «dip» de denilirdi. Ancak dip gönül ve pembe (pamuk) ile dokunduğu halde arşın ibrişimle dokunurdu.

SADEFKÂR (صدفكار) [*San.*] İnce marangoz işleri yapan ve onları sadef, fildişi, kemik ve saire ile süsliyen sanatkâra verilen addır.

SA DEYN (سعدين) [*Ast.*] Müşteri ile Zühre yıldızları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça sa'd; kutlu, mübarek demektir.

SA'D-İ EKBER (سعد اكبر) [*Ast.*] Müşteri yıldızı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zühre'ye sa'd-i asgar, ikisine birden « sa'deyn » denilir. Sa'd; Arapça kutlu, mübarek demektir.

Neyyir-i subh-i zafer gurre-i sa'd-i ekber
Mah-ı mihr - ahter ü hurşid-i gulâm-ı devlet
Münif

SÂDİRE DEFTERİ (صادره دفترى) [*Ida.*] Resmî dairelerden yazılan yazıların kaydına mahsus deftere verilen addır. Sene başından itibaren bir numaradan başlıyan bu deftere yazılan yazının hulâsası, cevap istenilmiş ise gelen cevabın tarih ve numarası da yazılırdır. Gelen yazıların kaydına mahsus deftere de «Varide defteri» denilirdi.

SA'DİYYE (سعديه) [*Sof.*] Sa'deddin-i Cebavî tarafından tesis olunan tarikatın adıdır. Bazı eserlerle Kadirî tomarlarında Kadirî şubelerinden gösterilmektedir. Sa'deddin İbn-i Mus-eş Şeybanî Suriye'de Havran ovasiyle Kudüs arasında ve Kudüs'e sekiz on saat mesafede bir köy olan Ceba'da hicrî 593 senesinde doğmuş, hicrî 700 (1300-1) senesinde Urfa'ya bağlı Birecik kasabasında ölmüştür. Ahval ve menakıbine dair hayli eserler yazılmıştır. Ezcümle Bb-üt-Tayyib Muhammed bin Bedr-ül-İzzî ve Şeyh Şemseddin Muhammed Sa'd-ül-Halebî gerek kendisinin ve gerek evlâtlarının hallerini uzun uzadıya yazdıkları gibi Harirî zade Kemaleddin Efendi de (عبيق السعاده الابديه فى طريق السعادة السعديه) adlı mühim bir eser vücude getirmiştir.

Tarikat silsilesi şöyledir: Abdullah Şeybanî, Mezid Şeybanî, Musa Şeybanî, Ebu Medyen-ül-Mağribî. Ebu Medyen'in kurduğu tarikatın adı «Medyeniyye» idi. Ebu Medyen'in nesep silsilesi sekiz vasıta ile Cüneyd-i Bağdadî'ye müntehi (son) olur. Şu halde Sa'deddin Cebavî Medyeniyye tarikından el almış iken sonradan kendisi başlı başına bir tarikat kurmuştur.

Sa'diyye tarikının dört şubesi vardır: Tagallübiyye, Vefaiyye, Aciziyye, Selâmiyye.

SADRAZAM (صدراعظم) [*Ida.*] Osmanlılarda idare makinesinin başında bulunan memura verilen unvandır. Sadr-ı âzam şeklinde yazılır, Sadrazam telâffuz olunurdu. İlk zamanlarda bunun yerine «Vezir», vezirler çoğalınca da «Vezir-i âzam» kullanılırdı. Sadrazam unvanının ilk defa hangi zamanda ve vezir-i âzamlardan hangisi hakkında kullanıldığını gösteren vesikaya raslanmamıştır. Yalnız bunun bir zamanlar vezir-i âzamla birlikte kullanıldığı, baş vezire gâh vezir-i âzam, gâh sadrazam denildiği «Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi»nden anlaşılıyor. Dördüncü Sultan Mehmet zamanında hicrî 1087 (1676-77) yazılmış olan bu kanunnamede (Millî Tetebbular Mecmuası, sayı 3) sadrazam ve vezir-i âzam birbiri yerinde kullanılmıştır. Ondan evvel Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı Lûtfü Paşa tarafından yazılan (Âsafname, sahife 9) de de sadrazam'a raslıyoruz. Bu suretle ilk zamanlarda müteradif olarak kullanılan sadrazam ve vezir-i âzam'ın sonraları ve kuvvetli bir ihtimal olarak Kanunî devrinde büyük bir nüfuz kazanmış olan İbrahim ve Rüstem Paşa'lardan başlamak üzere unvan olarak yalnız Sadrazam şeklinde kullanıldığı anlaşılıyor. Bununla beraber unvan olmak üzere «Sadrazam» kullanılmakla beraber vesikalarda sıfat olarak « Vezir-i âzam » da geçer.

«Sadrazam»; «sadr» ile «âzam» kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Sadr; Arapça ön, en ileri, yukarı, üst, baş demek olduğu gibi âzam da büyük demektir. Şu halde «sadrazam» en büyük vezir demek olur. Sadrazamlar divanda sedirin başında oturdukları için meclisin başı mânasına da gelir.

Sadrazam vezirlerle ümeranın başı ve bütün işlerde Padişah'ın mutlak vekili idi. Fatih Kanunnamesi'nde (sahife 10) şöyle yazılıdır: «Bil gil ki evvelâ vüzera ve ümera'nın Vezir-i âzam başıdır. Cümlenin ulusudur. Cümle umurun vekil-i mutlakıdır ve malımın vekili defterdarımdır ve ol nazırıdır ve oturmada ve

durmada ve mertebede Vezir-i âzam cümleden mukaddemdir.»

Profesör Mehmet Fuat Köprülü «Bizans'ın Osmanlı Müesseselerine Tesiri» başlığı altında yazdığı dikkate değer bir etütde (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. 1, s. 186) Bizans'tan alındığı bir çok Avrupalı müellifler tarafından ileri sürülen « Vezir-i âzam »lık hakkında şu tafsilâtı veriyor:

«Fatih Kanunnamesi'nde Vezir-i âzam selâhiyyetini ve vazifelerini vazih surette tâyin etmiştir: Padişahtan sonra, Devletin en büyük adamı o'dur ve padişahın vekil-i mutlakıdır; Devlet işlerini sair vezirlerle ve defterdarlarla müşavere eder. Defterdarların buyrultusiyle olan malî işler ve kazaskerlerin buyrultusiyle olan kazaî işler müstesna olmak üzere diğer bütün işler vezir-i âzam buyrultusiyle olur. Vezir-i âzam bazı timarları Padişah'a arz etmeden verebilir. Malî işleri müstakillen gören baş defterdar bile vezir-i âzamla müşavereye mecburdur. Çünkü vekil-i mutlak olmak haysiyyetiyle malî işlerin de nazırıdır. Padişah'ın mührü bu sebeple yani vekâlet-i mutlakası hasebiyle onda durur.

« Bu memuriyyetin İstanbul fethinden sonra Bizanslıların « grand domestique » inden alınmış olmasına en ufak bir ihtimal bile yoktur. Çünkü daha Fatih'ten çok evvel Osmanlılarda «Vezir-i âzam»lığın mevcut olduğu bütün tarihî menbalardan anlaşılıyor: daha (Orhan) zamanından başlıyarak Fatih Mehmet devrine gelinciye kadar bir çok vezir-i âzamların isimleri malûmdur. Esasen Fatih Kanunnamesinde «bu kanunnamenin atası ve dedesi Kanuni olduğunu» söylemek suretiyle, kendisinin, zannolunduğu gibi, büsbütün yeni bir şey yapmadığını açıkça anlatmaktadır. Devlet teşkilâtının başında yalnız bir vezir bulunduğu zaman vezir-i âzam'lığın selâhiyyeti ona aittir; Halbuki vezirlerin sayısı çoğalınca, içlerinden birinin başvezir olması zaruri idi. «Çelebi Mehmet» ve «İkinci Murat» devirlerinde vezirlerin çoğaldığını ve içlerinden birinin «vezir-i âzam» unvanını aldığını o devre ait bütün vesikalardan öğreniyoruz. Hükümdarın vekâlet-i mutlakasını haiz olan «vezirlik» müessesesinin Osmanlı devletine - daha sair bir çok idarî teşkilât gibi - Anadolu Selçukî'lerinden geçtiği pek tabiîdir. XIII üncü asırda Selçukî vezirlerinin - Osmanlı vezir-i âzamları gibi - devlet idaresinin başında ve hükümdarın vekil-i mutlakı olarak bulunduklarını biliyoruz. Bunun, büyük Selçukî imparatorluğundan intikal etmiş olduğu ve yalnız Anadolu Selçukîlerinde değil, Selçukilerin sair şubelerinde, Harzemşahlarda, Atabeylerde, Eyyubîlerde, Memlûklerde de mevcut bulunduğu muhakkaktır. Bu müessesenin tarihî menşeini biraz daha tâmik edecek olursak, Abbasî İmparatorluğundan başlıyarak, hemen bil'umum İslâm devletlerinde vezirlerin mevcudiyyetini görürüz: Selçukîlerin teşkilâtına ekseriya bir örnek vazifesi gören Sâmânîlerde vezaretin ehemmiyyeti ve bu devletin meşhur vezirleri hakkında malûmat vardır. Onların idarî müesseselerini umumiyyetle taklit eden Gaznevîlerde de, vezir, hükümdardan sonra devletin en büyük adamı idi. Hükümdarın mührü onda bulunur, devletin bütün işleri üzerinde nafiz olurdu. Gaznevîlerde vezire Hace-i büzürk unvanı verilirdi ki, bu unvan, muahharan Selçukîlerde ve Harzemşahlarda da devam etmiştir. Bazı geniş ve mühim eyaletlerin başında bulunan ve yine vezir unvanını taşıyan büyük memurla, devlet merkezinde bulunan ve hükümdarın mutlak vekili olan asıl veziri karıştırmamalıdır. Harzemşahların en son zamanlarına kadar vezaret müessesesinin onlarda da bulunduğunu ve vezirlerin daima büyük bir nüfuz sahibi olduğunu biliyoruz. Bu müessese İlhanîlerde de mevcuttu. « Mâverdî » gibi bazı İslâm hukuk nazariyyecileri, vezaretin mahiyyeti, mevkii, hukuk ve selâhiyyeti, vazifeleri hakkında prensipler de koymuşlardır. Bunlara göre «vezaret» başlıca iki nevidir: 1) Vezaret-i tefviz. 2) Vezaret-i tenfiz. Vezaret-i tefviz; Halife'nin müsaadesiyle ve onun nezareti altında Halife namına bütün hükümet işlerini müstakillen yapmağa mezuniyyet ifade eder. Yalnız Halife'nin istifasına, veliaht nasbına, Halife tarafından tâyin edilmiş olan memurların azline selâhiyyetdar değildir. Bu itibarla «vezaret-i tenfiz» ancak bir tane olabilir. İşte şu hale göre, meselâ Selçukîlerdeki vezirler, sonra Osmanlılarda mevcut vezir-i âzamlar «vezaret-i tefviz»i haiz bulunurlardı.

«Abbasî İmparatorluğu'nun daha sair bir çok devlet müesseselerinde olduğu gibi «Vezaret» müessesesinde de, Sâsânîlerdeki «Vazurgframâahar» yani hükümdarın mührünü taşıyan mutlak vekili ne ise, İslâm devletlerindeki vezaret-i tefviz veya vezir-i âzam da odur. Osmanlı vezir-i âzamlarının yalnız mülkî değil askerî memurların da en büyüğü olduğu mes'elesine gelince, eski İslâm vezirlerinde çok kere kumandanlık sıfatının da içtima ettiğini biliyoruz: Abbasî veziri Fadl bin Süheyl bu iki sıfatı cem ettiği için Zürriyaseteyn lâkabını almıştı. Gaznevîlerde ve sair bazı Türk - İslâm devletlerinde de ordu kumandanlığı vazifesini gören

vezirler vardı. Esasen Sâsânîlerde de vezir-i âzamın askerî vazifeleri malûmdur. Vezaret müessesesinin İslâm ve Türk devletlerinde tekâmül tarihini yazmak, İslâmiyyetten evvelki bazı Türk devletlerinde buna mümasil bir memuriyyet bulunup bulunmadığını aramak, mevzuumuzdan hariçtir. Yalnız bu muhtasar izahat, «Fatih Kanunnamesi» ndeki vezir-i âzamlığın Bizanslılardan alınmış olamıyacağını kat'î surette göstermeğe kâfidir.»

Kanunnamelere nazaran (Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, Millî tetebbular Mecmuası, cüz 3) Vezir-i âzam «Amme-i mesalih-i din ü devlet ve kâffe-i nizam-ı saltanat ve tenfiz-i hudut ve kısas ve haps ve nefy ve envа-i ta'zir ve siyaset ve istima-ı dâva ve icra-yi ahkâm-ı şeriat ve def'i mezalim ve tedbir-i memleket ve hitabet ve imamet ve kitabet ve cemi' cihet ve taklid-i kaza ve nasb-ı mevlâ ve tefviz ve tevkil ve tâyin ve tahsil ve umur-ı cumhur ve tevcihat-ı gayr-i mahsur velhasıl cemi-i menasıb-ı seyfiyye ve ilmiyyenin tevcih ve azli ve cemi' kasaya-yı şer'iyye ve örfiyyenin istima ve icrası için bizzat cenab-ı Padişah'tan vekil-i mutlak ve memalik-i mahrusa-i Osmanî ve taht-ı hükümet-i Sultanîde olan cemi-i nâs'ın üzerine hâkim sahib-i ferman» idi.

Vezir-i âzam'ın mutlak vekil olmak itibariyle haiz olduğu geniş salâhiyyet bîrun'da, devletin umumi idaresinde idi. Enderun'da, Topkapı Sarayı dahilinde bulunan Ortakapı'dan içeriye ayak basınca hükmü kalmazdı. Sarayda bütün hükm-ü nüfuz Padişah'ta ve onun bendegân-ı hassasından olan Enderun memurlarında idi.

Vekil-i mutlak olduğuna delâlet etmek üzere Vezir-i âzama «Mühr-i hümayun» verilirdi. Evvelleri mühr-i hümayun yüzükte idi. Sadrazamlar parmaklarına takarlardı. Sonradan ince zincire merbut altın kese içinde boyunlarına takıp ceplerinde taşımak âdet oldu.

Mühr-i hümayunun kullanılması keyfiyyeti hakkında Fatih Kanunnamesi'nde (sahife 27) şu izahat vardır: «Mühr-i şerifim vezir-i âzamda dursun, Hazinem ve Defterhanem mühürlenmek lâzım gelse ve açılmak lâzım gelse defterdarlarım emriyle huzurlarında açılıp kapansın.»

Yine Fatih Kanunnamesi'ne göre (sahife 16) vezir-i âzamlar tuğra ile ahkâm buyurmak salâhiyyetini haiz idiler: «Tuğra-yı şerifim ile ahkâm buyurulmak üç canibe müfevvezdir. Umur-ı âleme mütaallik ahkâmı vezir-i âzam buyrultusu ile yazıla ve malıma mütaallik olan ahkâm defterdarlarım buyrultusu ile yazalar ve şer-i şerif üzere dâva hükmün kazaskerlerim buyrultusu ile yazalar.»

Kubbe vezirlerinin bazı işlerde tuğra çekmeğe salâhiyyetli olduğu halde Nişancı'ya hitaben yazılan tashih emirlerine munhasıran Sadrazam'ın tuğra çekeceği (Tevkiî Kanunnamesi) nde yazılıdır: «Lâkin Nişancı'ya hitaben tashih emirlerine tuğra çekmek Sadrazam hazretlerine mahsustur.»

Vezir-i âzamın devlet işlerini kimlerle müşavere edeceğini kanun (Fatih Kanunnamesi) tâyin etmiştir: «Umur-ı saltanatı vezir-i âzam vüzera ile ve defterdarlarım ile müşavere edeler anlardan gayri kimesne vâkıf olmaya.»

Sarayda toplanan divan-ı hümayunda Fatih'e kadar bizzat Padişah'lar reislik ederlerdi. Bir köylünün Padişahı fark etmemesi üzerine meydana gelen hâdise dolayısiyle ve Gedik Ahmet Paşa'nın tasvibiyle Padişahlar perde arkasına çekilince reislik vezir-i âzamlar tarafından ifa olunmağa başlanmıştır.

Sadrazamlar divana merasimle gelirlerdi. Divan, sabah namazını mütaakıp akdolunurdu. Divan günleri kazaskerler gelirler, Sadrazam'ın yanına varırlardı. Vezirlerle defterdarlar ve divana memur olanlar tamamen gelip te müzakereye başlanmak zamanı hulûl edince Çavuşbaşı Sadrazam'ın huzurına girer «Divan hazırdır» diyerek kendisini haberdar ederdi. Divana giderken saf halinde dizilen erkân ve müstahdemîn tarafından selâmlanarak ilerler, Kubbe altındaki mevki-i mahsusunu işgal eylerdi.

Kanunnamede (Tevkiî Kanunnamesi, s. 522) divanda muamelâtın ne suretle cereyan edeceği yazılıdır: «Tezkireciler erbab-ı mesalihin arzuhallerini nöbetle okuyup ve Sadrazam hazretleri istima' ve şer' ve kanun üzere fasl-ı husumet ve kat-ı niza' buyururlar. İktiza ederse bazı dâvaları Rumeli kazaskeri'ne havale buyururlar ve kesret-i dâva vâkı olursa Anadolu kazaskeri dahi vezir-i âzam hazretlerinin fermanlariyle dâva dinlemek caiz olur.»

Görülecek işler tamamlanınca Çavuşbaşı mühr-i hümayunu Sadrazam'dan alır, ruznаme kesesini, Maliye defterhanesini, hazine ve defterhaneyi mühürledikten sonra mührü geri verirdi.

Divan bitince Sadrazam kalkar, yine iki tarafı selâmlıyarak çıkardı. Sarayda divanın in'ikad ettiği günlerde devlet erkânına matbah-ı Âmireden yemek çıkardı. Kanunnamede (Fatih Kanunnamesi, s. 15) Vezir-i âzam'ın Başdefterdar ile yemek yiyeceği ve bunların artığının yoldaşlariyle yemek üzere çavuşbaşıya verileceği yazılıdır.

Tevkiî Kanunnamesi'ndeki sarahate göre (s. 509) sonraları Nişancılar da Sadrazam'ın sofrasında yemek yemeğe başlamışlardır: «Nişancı ile Başdefterdar iskemlelerde otorup vezir-i âzamla tenavül ederler.»

Yine aynı kanunnamedeki sarahate nazaran (s. 504) yemekten evvel Sakabaşı evvelâ Sadrazam'a ve sair vüzeraya ve nişancıya ve sakalar kethüdası da kazasker efendilere ve defterdarlara âdetleri üzere makramalar ve leğen ibrik hizmetini görürler, yemeğin devamı müddetince Enderun erkânı Sadrazam'ın karşısında elpençe divan dururlardı.

Divanda iş bittikten sonra Sadrazam ve diğer devlet erkânı huzura kabul olunurdu. Sadrazam, Babüssaade arasında biri kürklü, diğeri sade olmak üzere iki hil'at giyerdi.

Sadrazam'ın, Padişah huzuruna ne suretle çıktığı da kanunnamede (Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, s. 512) yazılıdır. «Vüzera-yı izam arz odasına girdiklerinde vezir-i âzam âdet üzere yer öpüp badehu Şevketlû Padişah hazretlerinin sağ caniplerine yakın varıp kemal-i meskenet ve âdapla el kavuşturup durur. Sair vüzera ancak selâmlayıp tertipleri üzere vezir-i âzam'ın alt yanına yollariyle dizilip el kavuşup mukabele-i Padişahîde kemal-i meskenet ve âdapla dururlar. Vezir-i âzam arza şuru' ettiği gibi vüzera sol canibine geçip bir miktar baid dururlar. Arz tamam olup izn-i Hümayun sâdır olduğu saat vezir-i âzam yer öpüp sair vüzera selâmlayıp vezir-i âzam'ın akabince arz odasından çıkıp divanhaneye giderler.»

Divanhaneden çıkarken vezirler, erkân, Sadrazam'ı selâmlarlardı. Sadrazam çıkarken (Tevkiî Kanunnamesi s. 511) «Üst kaftanın sağ yenini sol eline alıp ve sol eliyle sağ peşini tutarak vakar ile sağına ve soluna selâm verirdi.» Saraydan ayrılışı, gelişi gibi alayla olurdu.

Divan günlerinde Sadrazam da dahil olmak üzere vezirlerle adamlarının giyeceği de kanunnamede (Tevkiî Kanunnamesi, s. 514) gösterilmiştir: «Divan-ı hümayun günlerinde vüzera-yı izam mücevveze ve kumaş üst ve lokmalı kumaş iç kaftan giyerler ve ağır raht ve toplu çifte gümüş zincir ve ağır zerduz abayi ile müzeyyen ata binerler. Lâkin Vezir-i âzam hazretlerinin atına altın zincir vurulur ve çaşnigirleri işleme gümüş yönlüklü kırmızı üsküfler ve müteferrikaları ve ağaları ve saraçbaşısı cümle mücevveze giyerler ve mataracı ve tüfekçileri divan dolamalariyle ve sırma işleme gümüş yönlüklü üsküfleriyle amma şatırları ruzınerre sarıklariyle ve kemer kuşaklariyle yürürler. Ancak makam-ı sadarette olanların şatır başıları sorguçlu perişani giyer.»

Sadrazam, başına yarım endazeden uzun ve alt tarafı murabba şeklinde bir külâh giyip üzerine gayet ince Hint tülbendi sarar ve soldan sağa doğru dört parmak genişliğinde sırma işleme şerit bağlardı. Buna «kallâvi» denilirdi. Arkasına üst tâbir olunur dört kollu ağır sırma işleme kaplı samur kürk giyer, beline de murassa' hançer takardı,

İkinci Mahmut tarafından 1244 senesi şevvalinin 6 sında (1829) neşrolunan Elbise Nizamnamesi'nde Hırka-i Şerif ziyareti, iydeyn (bayramlar) muayedesi, Mevlid-i Şerif kıraeti ve Rikâb-i Hümayun resimlerinde Sadrazamların kenarı sırma işlemeli fes, yakası som sırmalı beyaz çuhadan hırvanî ve çuha elbise giyecekleri, bindikleri atın gaşiyesi Lehkâri kılabdanlı olup rahtının ona münasip düşecek şekilde olacağı zikr ve tasrih olunmuştur. Sadrazamlar son zamanlarda İstanbulin, redingot, başlarına alelâde fes giyerlerdi.

Sadrazam, elçileri divanhanede kabul ederdi. Elçiler divanhaneye girdikleri sırada başta vezirler olmak üzere devlet erkânı kıyam eder, elçi oturmuş olduğu halde kendisini kabul eden Sadrazam'ın eteğini öptükten sonra Nişancının oturduğu sofanın divanhane kapısı haricinde olan tarafına otururdu. Bu muamele Müslüman devletlerin elçileri hakkında idi. Hıristiyan elçileri hakkındaki kabul resmi pek garipti. Kanunnamede (Tevkiî Kanunnamesi, s. 513) buna dair şu izahat mevcuttur: «Amma kefere elçisi ise divanhaneye karib geldikte vezir-i âzam hazretleri abdeshaneye karib varır. Elçi divanhaneye vardığı gibi vezir-i âzam hazretleri dahi abdeshaneden çıkıp makamına gelir. Ol saat vüzera ve sair erkân kıyam ederler, elçi vezir-i âzam hazretlerinin eteğin öptükten sonra divanhane kapısı semtinde vüzera-yi izamın mukabelesinde iskemle üstüne oturur.»

Elçilere saray mutfağından yemek çıkarılırdı. Diğer hususiaki fark yemek sırasında yoktu. İslâm ve Hıristiyan devletleri elçileri iskemlede oturdukları halde Sadrazamla birlikte aynı sofrada yemek yerlerdi. Elçi kabul günlerinde Nişancı ile Defterdar Sadrazam'ın sofrasına oturmaz, onlar için ayrıca hazırlanan sofrada yemek yerlerdi. Elçilerden bazıları istisnaî muameleye tâbi tutuldukları kanunnameden (Tevkiî Kanunnamesi, s. 514) anlaşılmaktadır: «Kıyam teklifine muhtaç olan kefere elçileri Dobronovik ve Erdel elçilerinden maadasıdır. Dobronovik hiç oturmaz hemen gelip vezir-i âzam hazretlerinin eteğin öptükten

sonra çıkar. Hazine semtinde akçesin teslime gider. Amma Erdel elçisi gelip vezir-i âzam hazretlerinin eteğin öptükten sonra mahall-i mezkûrde iskemle üzerine oturur, vezir-i âzam hazretlerinin sinisinde it'am olunur.»

Elçilerin Padişah huzuruna kabulleri sırasında Sadrazam'la diğer vezirler de huzurda bulunurlardı. Bunlar daha evvel huzura dahil olurlardı. Mütaakiben elçi Rikâb-ı Hümayun ağaları vasıtasiyle arz odasına getirilir, yer öptürülürdü. Elçi getirdiği nameyi vezirlerin en kıdemsizi olmak itibariyle aşağıda duran vezire teslim eder ve vezirler biribirlerine vermek suretiyle Sadrazam'a ulaştırılırdı. Sadrazam nameyi taht-ı Hümayunun yanına kordu. Padişah tarafından sorulan suallere elçi cevap verdikten sonra huzurdan çıkar, doğruca ikametgâhına dönerdi. Bunun üzerine Sadrazam nameyi koyduğu yerden alır, tercüme ettirerek suretini Hünkâra takdim ederdi.

Sadrazam'la adamlarının divan günlerinde ne giyeceği, nasıl ata bineceği de kanunnamede (Tevkii Kanunnamesi s. 514) musarrahtı: «Divan-ı Hümayun günlerinde vüzera-yi izam mücevveze ve kumaş üst ve lokmalı kumaş iç giyerler ve ağır raht ve toplu çifte gümüş zincir ve ağır zerduz abayi ile müzeyyen ata binerler. Lâkin Vezir-i âzam hazretlerinin atına altın zincir vurulur ve çaşnigirleri işleme gümüş yönlüklü kırmızı üsküfler ve makramaları ve müteferrikaları ve ağaları ve saraçbaşısı cümle mücevveze giyerler ve mataracı ve tüfekçileri divan dolamalariyle ve sırma işleme gümüş yönlüklü üsküfleriyle maa şâtırları ruzmerre sarıklariyle ve kemer kuşaklariyle yürürler. Ancak makam-ı sadarette olanların şâtır başıları başına sorguçlu perişani giyer.»

Saraydaki divan salı ve perşembe günleri toplanırdı. Diğer günlerde Sadrazam konağında divan yapar, devlet işlerini orada görürdü. Divan münasebetiyle hazır bulunanlar Sadrazam tarafından it'am olunurdu.

Sadrazamlar muayede merasimine, Mevlid alayına büyük debdebe ile iştirak ederlerdi. Sadrazam arasıra kol dolaşır, narhı yoklar, Tersanenin irad ve masrafına bakardı. Sadrazam'ın ne suretle kol dolaştığı kanunnamede (Tevkii Kanunnamesi, s. 499) yazılıdır: «Kanun-ı kadim üzere kol dolaşmak murad ederlerse Selimî ve erkân kürkü ve divan rahtiyle süvar olup bu zikrolunacak tertip üzere hareket buyururlar. İptida Subaşı perişanî ve Asesbaşı süpürgesiyle yoldaşların önüne düzip kendileri atbaşı beraber eşerler. Badehu Dergâh-ı âli çavuşları mücevveze ve Çavuşbaşı Selimî ve divan rahtiyle eşerler. Badehu şehir kadısı örfiyle yalnız eşer. Badehu Yeniçeri ağası Selimî ve Divan rahtiyle eşer. Badehu üsküflü ve seraser kuşaklı mumcular iki sıra piyade yürürler ve kapı kethüdaları bunların önlerince ikişer ikişer yürüyüp kul oğlanları ol gün cümle vezir-i âzam hazretlerinin önüne düşüp mumcuların ortasında yürürler, İhtisap ağası perişanî ve orta kuşak ve elinde değnek ile vezir-i âzam hazretlerinin rikâbı önünce sağ tarafından piyade yürür. Ve terazi götüren de vezir-i âzam hazretlerinin önünde şâtırların ortasında Saraçbaşiyle beraber yürür. Ve Muhzıraga süpürgesiyle sağ özengide ve Bostancılar odabaşısı solda yürürler. Ve Muhzır yoldaşları üsküfleriyle akabda mutad üzere toptan yürürler. Ve âlet-i darp ve taziri bunlar götürüp ahz ve darbı bunlar ederler. Ve kethüda yerleri ve cebeci ve topçu çavuşları Vezir-i âzam hazretlerinin ağlariyle geride karışık yürürler. Bu üslûp üzere saraydan çıkıp iskele yolundan gidip Unkapanı'na uğrar. Zahire yoklamak için ol mahalde attan inmek lâzım geldikte çavuşlardan maadası cümlesi mukaddem atlardan inip hazır bulunurlar. Badehu Vezir-i âzam hazretlerini Yeniçeri ağası attan indirip İhtisap ağası'nın elinden değneği alıp Vezir-i âzam hazretlerinin eline verir. Zahaire müteallik mesalihi gördükten sonra binip Zeyrek başına doğru giderler.

«Umur-ı narhı bayi ve müşteriye gadrolmamak üzere tesviye edip tutmayanların hakkından gelirler ve iktiza ederse şer' ile müstahakk-ı siyaset olanları ol gün siyaset ve mucib-i ibret ederler. Fırın dükkânlarına uğrayıp ekmek yoklamak murad eyledikte İhtisap ağasına ferman edip İhtisap ağası dükkândan ekmek alıp Vezir-i âzam hazretlerinin eline verir, ekmeği kırarlar bakarlar ve çektirirler, bahanesi yok ise geçerler. Bahanesi olup tazire müstahak ise ve dirliği yok ise hemen ol mahalde alâ meleinnas yatırıp tazir ederler ve tazir tamam olunca tevakkuf buyururlar ve eğer dirliği varsa zâbitine tealim ve tenbih olunup ana tazir ettirirler.

«Vezir-i âzam hazretleri her ne mahalde tevakkuf buyurursa Kadı Efendi ve Yeniçeri ağası karşısına gelip atların başın çekip dururlar. Lâkin kendulere bir hitab ve sual sâdır olmadıkça söylenmezler. Ol mahalde herkes sâmiinden olup Vezir-i âzam hazretlerinden gayri bir ferde söz söylemek kanun değildir.

«Vezir-i âzam hazretleri umur-ı narha müteallik sual ve hitab öyle mahallerde gâh Kadı Efendi'ye ve gâh İhtisap ağası'na buyu-

rurlar, amma kasap dükkânlarında müzayaka müşahede olunursa meselâ et az olsa yahut arık bulunsa Yeniçeri ağası'ndan sual buyururlar. Amma narha mütaallik umuru ağadan sormazlar,

«Zeyrek başı'na varıldıkta o yolda yani Divanyolu'ndan kendi saraylarına varırlar, cümlesi bile varup selâmladıktan sonra evlerine giderler.»

Evvelleri Padişahlar bizzat sefere giderlerdi. Sonraları bu âdet terkolunarak Sadrazam'ların serdarlıkla gönderilmeleri usul ittihaz olunmuştur. Bu sebeple Sadrazam aynı zamanda başkumandandı.

Padişah'ların bizzat sefere çıktıkları zamanlarda bir ay evvel Tuğ-ı Hümayun çıkarılıp (Babüssaade) önüne merasimle dikilirdi. Bu merasimde Sadrazam bulunurdu. Ağaların çıkardıkları tuğu Sadrazam alır, diğer vezirlerin yardımiyle yerine dikerdi. Bu münasebetle Sadrazam ile vezirlerin giyecekleri elbise ve kullanacakları takım kanun ile (Tevkiî Kanunnamesi, s. 538) muayyendi: «Tuğ-ı Hümayun çıkarmak lâzım geldikte vüzera-yi izam Selimî ve erkân kürkü giyerler ve Divan-ı Hümayun rahtı ve abayi ile binerler, lâkin çaşnigir ve müteferrika götürmezler, ancak şâtır ve mataracı ve tüfekçiler ve selâm çavuşu ve ağalariyle giderler.»

Seferler için alay olursa bu alaylarda vezirler gibi Sadrazam da kallâvi ve çaprastlı kırmızı mevlidî ve kırmızı kadife şalvar giyer, ve tirkeş kullandığı gibi atına divan rahtı ve hatayi ve abai ve üstüne yancık vururdu. Padişah zırh giyerse vezirlerle beraber Sadrazam da zırh giyerdi.

Alayla otağa varıldığı zaman başta Sadrazam olmak üzere devlet erkânı Padişahı selâmlarlar, ondan sonra vezirler, ulema Sadrazam'ın önüne düşerek çadırına girip orada seferi tehniye ve tebrik ederlerdi.

Padişah gitmeyip de Sadrazam sefere gittiği takdirde «Serdar-ı ekrem» unvanını alır ve İstanbul'dan hareketinden 40 gün evvel huzur-ı Hümayuna kabul olunurdu. O günden itibaren ordugâh kurulur, bütün asker sınıflarının çadırları Sadrazam'ın otağının etrafına ve tuğları otağın önüne dikilirdi. 30 gün sonra Sadrazam alay-ı valâ ile ordugâha çıkar, dua okunarak kurbanlar kesilirdi. Yapılacak merasim kanunnamede (Tevkiî Kanunnamesi, s. 500) şöyle tarif olunmaktadır: «Amma vezir-i âzam hazretleri rikâb-ı hümayundan mufarakat ve serdarlıkla âda-yı dinin üzerine azimet etmek lâzım gelse Selimî ve nimtene (mintana) kürklü seraser ve kırmızı kadife şalvar ile huzur-ı Hümayuna gelip ruy-mal eyler, ol saat muvacehe-i Sultan-ı mezid-i inayet-i hüsrevanide Selimisi üstüne iki kıt'a murassa' toplu sorguçlar vazolunur ve kürklü ve sade iki hil'at-i fâhire giydirilir ve Sancağ-ı Şerifi bizzat Şevketlû Padişah hazretleri kendi mübarek elleriyle teslim ve dua-yı hayr ile tekrim eder, ol dahi Sancağ-ı Şerifi omuzuna alıp Babüssaade'den çıkarıp sancaktara verir.»

Seferlerde üç tuğ ve üç direkli çadır ve kandilli sokak istimali Sadrazam'lara mahsus olduğu da kanunnameden (Tevkiî Kanunnamesi s. 501) anlaşılıyor: «Yaldızlı toplar ile müzeyyen üç tuğ ve üç direkli çerge ve sayeban ve kandilli sokak istimal etmek vüzera-yi izam'a mahsustur.»

Yollarda tevakkuf vâkı oldukça Sancağ-ı Şerif Sadrazam'ın sayebanı önünde dikilir ve hakkında divan kaidesi tertip olunurdu. Yollarda divan yapmak lâzım gelse Selimî ve erkân kürkü giyer ve abayi ve divan rahtyile binerdi.

Hududa gelindikte münasip bir noktada ordugâh kurulur, askerî hareket plânı tertip edilirdi. Henüz orduya gelmiyenlerin de gelmeleri beklenirdi.

Ordugâha gelenler gelişlerinde alay gösterilirdi. Alay göstermek, Sadrazam'ın önünde geçit resmi icra etmek demek idi.

Sadrazam'ın maiyyetinde askerî erkândan mürekkep bir divan yani harb meclisi bulunup icabında otağında içtima ile müzakere ve muharebe işleri hakkında karar ittihaz eyler ve harb esnasında bu hey'et lüzum görüldükçe at üstünde dahi tecemmu eder, ümeranın tecrübelileri ve iş bilenleri icabında divana çağırılarak reyleri alınırdı.

Sadrazam'ın bir vazifesi de nezaretine meşrut olan Evkaf'a bakmaktı. Sadrazam'lara bu nezaret hakkı ilk defa olarak hicrî 868 (1463-64) senesinde Fatih Sultan Mehmet tarafından Mahmut Paşa'ya verilmiş ve Evkaf Nezareti'nin teşekkül tarihi olan 1242 (1826-27) senesine kadar devam etmiştir. Sadrazam'lara şart ve tahsis olunan Evkafı «Reisülküttap» idare ederdi.

(Fatih Kanunnamesi) ne nazaran (s. 28) Sadrazam'lara «on iki kere yüz bin» akça has verildiği gibi Rikâb-ı Hümayuna gelen haraç ve peşkeşlerden de hisse verilirdi. Sâlyane verildiği surette 240 binden 350 bin akçaya kadar ita olunurdu.

Hicrî onbirinci asırda (M. XVII) Sadrazam tahsisatı pek mühim bir yekûne baliğ oluyordu. Kıbrıs ve muahharan Aydın sancaklarından

Sadrazam'lara mahsus olan haslar iltizama verilerek dört beş yüz kese alınır, Fatih, Sultan Selim ve Kanunî Süleyman Vakıflarının idareleri de Sadrazamlar uhdesinde olduğundan masraf çıktıktan sonra bunlardan bir iki yüz kese hasıl olurdu. Vüzera teveihatında ve bahusus Eflâk ve Buğdan Voyvodalıklarının tebeddülünde Sadrazam'ın mühim avaidi vardı. Mısır, Halep ve Şam valileri de hediyye yollarlardı. «Netayic-ül-vukuat» müellifinin tahminine göre bu tahsisat senevi 20 bin keseye bâliğ olurdu.

Sadrazamlar bayramlarda, Nevruz'da, Padişah'a hediyye verirlerdi. Saray'a, Bab-ı Fetva'ya, Tersane'ye ve yangınlara gittikçe veyahut tebdile çıktıkça avuç avuç altın dağıtması da mutaddı. Bu sebeple bunların bu kadar avaidi bulunmasına rağmen, hele müsirîleri, azillerinde borçlu bile çıkarlardı.

Sadrazamların daireleri üç beş yüz kişiden mürekkep olduktan maada âmedci, mektupçu, teşrifatçı ve kethüda kalemleri hülefasına kendi kilerinden tayınat verilirdi.

Yeni İslâm olanlara karşı yapılan muamele ve vezir-i âzam canibinden verilen atıyye hakkında kanunnamede (Tevkiî Kanunnamesi, s. 542) şu kayıt vardır: «Divan-ı Hümayun'da Vezir-i âzam huzurunda bir kâfir Müslüman olmak murad etse filhal telkin-i şahadet olunup bir kabza akçe ihsan ve kisvesi için defterdara ferman buyurulduktan sonra bir çavuş getirip mirî eerrahlardan divanda ol gün nöbetçi olan eerraha teslim, carrah dahi hemen ol mahalde köşe-i muayenesine götürüp sünnet eder.»

«Fatih Kanunnamesi» na nazaran (a; 29) tekaüt istiyen Sadrazam'lara 150 bin akça tekaüdiye tahsis olunurdu. (Tevkiî Kanunnamesi) nde (s. 538) vezirlerin altı yük akçe ile tekaüt edildikleri yazılıdır. On yük, on iki yük verildiği de aynı kanunnamede muharrerdir.

Sadrazam'ların oğullarının müteferrika olmaları da kanun (Fatih Kanunnamesi, s. 20) icabındandı. «Vezir-i âzam oğulları altmış akça ile müteferrika olalar.»

Sadrazam'lara yazılacak elkabı da kanun (Fatih Kanunnamesi, g, 30) tâyin etmişti: «Verir-i âzam düstur-ı ekrem müşir-i efham nizamül-âlem nâzım-ı menazım-ül-hüküm enis-üddevlet-ül-kaahire celis-üs-saltanat-üz-zâhire cumhur birrey-is-sakib mutemen-i muham-ülenam bilfikr-is-sakib müessis-i cenab-üd-devlet vel ikbal mnhassis-i erkân-is-saltana vel iclâl el mahfuf bissunuf-il-avatıf-ül-mülk-il-âlâ vezir-i âzam damallah-ü iclâlüh.»

Kanunî Sultan Süleyman zamanında vezir-i âzamlık makamını ihraz etmiş olan Lûtfi Paşa mazuliyyeti zamanında yazdığı «Asafname» adlı hacmen küçük ve fakat münderecatı itibariyle mühim eserinde vezir-i âzam hakkında kıymetli malûmat veriyor ve mütalâalar yürütüyor.

Sadarete nasbında «ahval-i divan-ı âlişanı ekser süfeha ve mechul-ün-neseb bazı mürtekibin ellerinden hayli perişan bulmuş» olduğunu söyliyen Paşa'nın eserinden aşağıya naklolunan parçalar (s. 9 ve mütaakıp) dikkate değer: «Sadrazam olanda kat'a garaz-ı dünyevî olmamak gerektir. Her hususa lillâh, fillâh ve livechillâh etmek gerektir. Zira fevkinde bir mansıb dahi yoktur ki ana vasıl ola ve hak sözü ve beynennas mayup ve gayr-i müatahsen işleri Padişah'a hicab etmeyüb söylemek gerektir. Padişah nedimleri ile çokluk musahabet ve ihtilât etmemek gerektir. Pedişah-ı âlempenah vezir-i ekbere ekser evkatta arz-ı didar ettirmeyüp pes perdeden ettirmek gerektir. Vezir-i âzam gece tenhasında mahremleri olan bigaraz âdemler ile mansıba müstahak fakir ve natüvan olanları yoklattırıp, mansıp verip ayıklandırmak gerektir. Padişah-ı âlempenah hazretlerine vezir'in arzettiği umur dönmemek gerekktir. Maazallah rüşvet ile kimseye mansıb vermemek gerektir. Vezir-i âzamlar çendan azilden vehm etmemek gerektir. Bir hizmet-i nahemvar görüp dasitan olmadan azlini ihtiyar edip beynennas şöyle bir yolsuz iş etmedi, azlini ihtiyar etti demek pesendide olmak yektir ve evlâdır. Kapısı açık olup ibadullah ile buluşması âsan olmak gerektir.»

Eski vezir-i âzamların zenginliğini anlamak için Kanunî'nin vezir-i âzamı Rüstem Paşa'nın metrukâtına bir göz gezdirmek kâfidir. Tarih bunları şöyle kayd eder: «815 çiftlik, 476 sudeğirmeni, 1700 köle, 2900 at, 1106 deve, 100 gümüşlü eyer, 500 altın ve zikiymet ahcar ile donatılmış eyer, 2000 zırh, 1500 gümüş kaplı sancak, 130 çift altın üzengi, 760 murassa' kılıç, 1000 gümüş donatılmış mızrak. 800 Mushaf-ı Şerif. 5000 kitap, 78000 doka altını, 11,200,000 akçe kıymetinde 32 adet cevahir. Bunlar o zamanın hesabiyle iki milyon doka altını demekti.»

Sadrazam unvanı hicrî 1254 (1838-39), 1295 (1878), 1296 (1878-79) senelerinde olmak üzere üç defa Başvekâlet'e tahvil olunmuştur. İlk defasında on dört buçuk ay, ikincisinde yüz on dört gün, üçüncüsünde de üç buçuk sene kadar sürmüştür. Son vak'anüvis Abdurrahmen Şeref Efendi'nin de dediği gibi (Tarih Musahabeleri,

sayfa 264) «Bu unvan değişikliği esasa hizmet etmeyip, göz boyama kabilindendi.»

Son Sadrazamların rütbeleri vezirdi. Elkap olarak «Devletlû Fahametlû», hâtime olarak da «Olbapta emr ü ferman hazret-i veliyyül emrindir» yazılırdı.

İlk devirlerdeki vezir-i âzamlar hakkında tam ve kat'î malûmat henüz elde edilememekle beraber adları tarihlere geçen Vezir-i âzam ve Sadrazamlar milliyet bakımından şu suretle sıralanabilir:

Türk 121, Arnavut 22, Güreü 10, Boşnak 10, Abaza 6, Çerkes 5, Rum 3, İtalyan 2, Hersekli 2, Arap 1, Rus 1, Bulgar 1.

Vezir-i âzamlarla sadrazamlardan eceliyle ölenler olduğu gibi Padişahların emriyle ve ihtilâller sırasında öldürülenler, harbde şehit olanlar ve intihar edenler de vardır. Yine tarihlere geçmiş olanlara göre buna ait istatistik şöyledir:

Eceliyle ölen 140, Padişah'ın emriyle öldürülen 44, ihtilâllerde öldürülen 11, şehit düşen 6, intihar eden 1.

Sadrazam unvanı Osmanlı saltanatının tarihine karıştığı 1922 senesine kadar devam etmiş ve saltanatla beraber tarihe karışmıştır.

Sadr-ı âzam aldı gitti Sancağ-ı Peygamberi
Düştüler akdamına feth ü zafer rehber gibi
Sabit

SADRAZAM ARZI (صدر اعظم عرضی) [*İda.*] Sadrazam'ların Padişah'lara yazdıkları kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel bunlara «telhis», «takrir» adı verilirdi. Avrupa usulünde saray teşkilâtı yapılmadan evvel Sadrazam, merkez muamelelerinden, hariçten ve vilâyetlerden gelen tahrirat veya kaimeleri Padişah'a arzedeceği zaman bunları telhis ve takrire lüzum görmeden kenarına kimden geldiğini ve neye dair olduğunu siyah ve bazan kırmızı mürekkeple hulâsatan yazarak takdim ederdi Eğer bunlara dair evvelce bir muamele geçmişse derkenarında onu da hatırlatırdı.

Padişah bu telhis veya takrir üzerine icab eden mütalâayı yazarak iade ederdi. Lüzum görmezse hiçbir şey yazmaz ve bazan da kısaca «manzurum olmuştur» diye okunduğunu beyan ederdi,

Tanzimat'tan sonra Sadrazam maruzatını Mabeyn Başkâtibi vasıtasiyle yapardı.

SADRAZAM DİVANI (صدر اعظم دیوانی) [*İda.*] Sadrazam'ların hükümet işlerini görmek üzere yaptıkları toplantı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Devlet işlerinin Bab-ı âli'de görülmesinden evvel divan Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı'nda yapıldığı gibi ayrıca haftada iki gün sadrazamların konaklarında da yapılırdı.

SADRAZAM RUZNAMÇECİSİ (صدر اعظم روزنامچه جیسی) [*İda*] Tanzimat'tan evvel Sadaret dairesinin hesaplarını tutan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. İlkin vezir-i âzam'lar, daha sonra değişen bu ismin yerinde kullanılan sadrazam'lar harb vukuunda ordunun başında bulundukları ve baş kumandan sıfatiyle askerî hareketleri idare ettikleri için devlet erkânı hükümet merkezinde birer vekil bırakarak bizzat Sadrazam'ın maiyyetinde bulunurlar, yapmakla mükellef oldukları vazifeleri ifa ederlerdi. Timar ve zeamet sahipleri kanunen getirmek mecburiyyetinde oldukları maiyyetleri halkiyle sefere iştirak etmekte ve harbin devamı müddetince kendilerinin ve adamlarının masrafları taraflarından yapılmakla beraber harbin icab ettirdiği bir çok masarif ihtiyar edildiğinden ruznameci de beraber bulunur ve lâzım gelen kayıt ve hesapları tutardı. Bu vazife sonradan lâğvedilmiştir.

SADRE ŞİFA VERMEK (صدره شفا ویرمك) [*Hal*] Meeaz yoliyle tatyip ve teselli etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Verir sadre şifa yoksa ne kaadir gayri
Sadr için etmiye tedbir-i müdava-yı sekam
Nabi

SADREYN (صدرین) [*İlm.*] Rumeli ve Anadolu kazaskerleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SADREYN MÜSTEŞARI (صدرین مستشاری) [*İlm.*] Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin müsteşarlarına verilen unvandır. Hicrî 1262 (1845) senesinde ihdas olunan bu vazifenin ihdası sebebiyle ilk defa tâyin olunanları Vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, c. 8, s. 127) şöyle yazar: «Rumeli ve Anadolu Sadaretleri dairelerinde murafaa günleri mevcut olarak birlikte umur-ı şer'iyye rüyet olunmak üzere sudurdan ikişer zatın birer mah münavebe ile devam eylemeleri ve Anadolu Sadareti mesalihi Rumeli'ye nisbetle hafifçe olduğundan Rumeli sadaretiyle İstanbul mahkemesine daimî muvazzaf olarak bir müsteşar tâyini bittensip ba irade-i seniyye fukaha-yı sudurdan Siruzî Zade Tahir Efendi Rumeli Sadareti ve müderrisinden Arzuhalci Hasan Refet Efendi İstanbul kazası müsteşarlığına memuriyyetleri icra ve sair müteferrikat-ı icabiyyesi makam-ı Fetva'ya havale olundu.»

Sadreyn müsteşarlığı Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

SADR-I RUM (صدر روم) [*Ilm.*] Rumeli kazaskeri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kazaskerler biri Rumeli, öteki Anadolu olmak üzere iki idi. Rumeli kazaskeri mertebe itibariyle Anadolu kazaskerinden yüksek olduğu gibi ilmiyye rütbelerinin en büyüğü idi.

SADRİYYE (صدریه) [*Fık.*] Çocuğun anaya nisbeti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sadr; Arapça göğüs demektir. Ana çocuğu göğsüyle emzirdiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Çocuğun babaya nisbeti için «sulbî», «sulbiyye» tâbirleri kullanılır.

SAF (صف) [*Ask.*] Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra «tertip» adıyle İstanbul'da yapılan askerî teşkilâtta «bölük» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sekiz alaydan terekküp eden tertibin ikisi Bab-ı Seraskerî'de, altısı da Davutpaşa ile Üsküdar'daki kışla ve barakalarda ikame edilmişti. Sekiz tertibin «Baş binbaşı» unvaniyle bir bölük zâbiti ve her tertibin «binbaşı» namiyle bir âmiri vardı. 1256 kişiden ibaret olan her tertip «saf» adıyle on beş bölüğe taksim edilmiş ve «yüzbaşı» unvanlı bir zâbitin kumandasına verilmişti. Her yüzbaşı'nın refakatinde iki yüzbaşı mülâzimi, bir sancaktar, bir çavuş ve on onbaşı ve «saf»larda da birer top vardı.

1243 (1827-28) deki «Asakir-i Mansure-i Muhammediyye» teşkilâtı sırasında «tertip», «alay», «saf» da «bölük» adını almıştır.

§ [*Mus.*] Mehter usullerinden biri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SAFER (صفر) [*Tak.*] Kamerî ayların ikincisinin adıdır. Resmî vesikalarla hususi mektuplarda ve takvimlerde safer-ül-hayr suretinde yazılır, (ص = s) rumuzuyle gösterilirdi. Kamerî ayların birincisi muharrem, sonuncusu da zilhiccedir. «Kamus»da safer için şu izahat vardır: «Essafer: Fethateynle bir illet adıdır ki insanın karnına ârız olup benzini kehrüba (kehlibar) gibi sarartır ve safer muharrem ayını safer ayına tehir eylemeğe denir. Cahiliyyette eşhür-ü hurüm'den olan muharrem ayında mübadir oldukları (başladıkları) harb ve garatı icra için tahrimî safer ayına tehir ederler; yani saferi muharreme bedel tutarlardı ve minh·ül-hadis (Lâ safer). Alâ kavlin hadis-i mezkûrde menfi olan saferden murat; illet-i merkumedir ki sâri zuum ederlerdi ve Araplar zu'mun da bir yılan adıdır ki insanın karnında mütekevvin (meydana gelen) ve adelelerine mültasık olup acıktıkta insanın içerisini kavrayıp ısırır. Alâ kavlin başka bir canavardır ki kezalik insanın cevfinde (içinde) iki kemiklerinin tarafını ısırır. İnsan acıktıkta içerisinin sızladığı gûya bundandır ve bir re'ye göre bir nevi kurtcağızdır ki insanın karnında ârız olur. Sıfar (sarılık) dahi derler. Şârih'in beyanına göre murat solucanlardır.»

Buhari şârihi Aynî merhum da bu hadisin şerhinde cahiliyye Araplarının, insan karnında bulunan ve acıktıkça sahibini veca'nâk eyliyen (ağrılara uğratan) bir yılan olduğunu zu'mederlerdi (Lâ safer) nefy-i Nebevîsiyle o vehmin aslı olmadığı bildirildi, yahut cahiliyye Araplarının yaptıkları gibi hürmet-i muharremin safere tehiri caiz olmıyacağı ilân edildi diyor.

Saferin safer-ül hayr suretinde vasıflandırılmasına rağmen eskiden kadınlar, hattâ bazı erkekler yümünsüz sayarlardı. Bu ayın içinde düğün, dernek gibi hayırlı işler yapılmamakla beraber hassaten kadınlar elbise dikmeyi, hamama gitmeyi bile uğursuz sayarlardı.

Uğursuz sayılmasının vehimden başka bir şey olmadığını kaydeden üstad Tabir Olgun (ölümü 1951) (Mahfil, adet 4, 1339 saferine mahsus nüsha) şu tafsilâtı da veriyor:

«Malûmdur ki, cahiliyyet zamanında recep, zilkide, zilhicce ve muharrem ayları (eşhür-ü hurüm) namiyle muhterem tutulur ve bu aylarda cidâl ve kıtâl bertaraf olurdu. Zilkide iptidasından muharremin sonuna kadar üç aylık sükûn müddeti geçip de saferin hilâli görününce yine boğuşulmağa başlanır, halkın huzur ve rahatı mukatelâtın şeameti ile ihlâl edilirdi.

«Kamus tercemesinde (safer) in (hulûv) (boşluk) mânasına geldiği ve saferin hulûliyle Mekke halkının zahire toplamak için etrafa dağılarak Mekke hâli kaldığı cihetle bu aya safer denildiği bildiriliyor. (Bulûg·ül-Areb)de de A'rabın safer girer girmez gazveye çıkmalariyle yurtlarının hâli kalması tesmiyesi sebebidir deniliyor.

«Şu halde saferin uğursuzluğu hakkındaki avamın zehabının asıl menşei bunlar olsa gerektir. Öyle ya bir adamın yurdunda ve ailesi nezdinde rahatça oturmasını ve dağda, bayırda serbestçe gezip dolaşmasını değiştiren, şehirlileri gurbete çıkarıp bedevîlerden bir kısmını gazveye gönderen, bir kısmını da ihtiraz ve tahaffuza mecbur eyliyen bir ay, uğursuz sayılmaz da ne yapılır? İşte Arabistan çöllerinde zuhur eden bu şeamet vahimesi bize kadar sirayet eylemiştir ki hâlâ saferin uğursuzluğu vehmine tâbi olanlarımız bulunmaktadır.

«(Saferin çıktığını bana müjdeliyeni connetle tebşir edeceğim) mealinde ve Hadis olmak üzere şâyi olan sözün de saferin şeameti hakkındaki vehmin kuvvetlenmesine yardım etmiş-

tir. (Ali yül-Karî) nin mevzu olduğuna kaail olduğu bu hadisi, Mevlâna Celâleddin-i Rumî Mesnevi-i Şerifin dördüncü cildinde nakl ile avamın bu meseledeki sahif itikadını tashih eylemiştir. Mevlâna'nın Mesnevi'deki beyitlerinin meali:

«Nebiy-yi âhir zaman olan Hazret-i Ahmet Aleyh-is-salâtü vesselâm'ın rebiülevvel içinde intikali mukarrer ve mukadder idi. Zat-ı Celil-i Peygamberî de zaman-ı irtihalinden haberdar olduğu cihetle âdeta o vakte âşık olmuş, safer girince bu aydan sonra âhirete sefer edeceğim diye sevinmiş, şevk-ı likaullah ile her gece sabaha kadar (اللهم بالرفيق الاعلى) demeğe başlamış ve herkim saferin çıkıp da rebiülevvelin girdiğini bana tebşir ederse ben ona şefaat ve cennet müjdesinde bulunacağım buyurmuştu. Saferin hurucuyle rebiülevvelin hulûli üzerine (Akkâşe) Ya Resulullah; Safer çıktı; gitti, dedi. Aleyh-is-salâtü vesselâm Hazretleri de: Ey koca arslan; Cennet senindir, müjdesini verdi. Muahharen biri daha gelip saferin çıktığını ihbar ettiyse de ona cevaben müjdeyi Akkâşe aldı dedi.»

«Filvâki Akkâşe, Ebu Bekr-is Sıddik (R.A.) devrinde şehiden âzim-i cennet olmuştur.»

Bu izahattan safer ayında şeamet tasavvurunun vehimden başka bir şey olmadığı anlaşılır. Esasen üstadın bir kısım kadın ve erkeklerde mevcudiyyetinden otuz sene evvel bahsettiği uğursuzluk telâkkisi şimdi safer ayının girip çıkışının bile pek az kimseler tarafından bilinmesi yüzünden artık tamamiyle unutulup gitmiştir.

SAFEVİYYE (صفويه) [*Sof*] Safiyüddin-i Erdebilî tarafından tesis olunan tarikatın adıdır. Kurucusuna nisbetle «Erdebiliyye» de denilir. Safiyüddin-i Erdebilî İmam Musa Kâzım neslindendir Şeyh Muhammed Geylânî'den inabe almıştır. Timurleng'in kendisine pek ziyade hürmeti vardı. Bundan dolayı Anadolu cihetinden aldığı esirleri onun iltimasiyle koyvermişti. 735 (1334-35) de ölmüştür. Evlât ve ahfadı yerine postnişin olmuş ve aralarında Uzun Hasan ile sıhrî karabet de meydana gelmiştir. Bunlardan Şah İsmail şeyhliği saltanata tebdil ederek Safeviyye devletini kurdu. Anadolu'da Şiî'liği tamim edip Yavuz Sultan Selim ile harbeden Şah İsmail budur.

Safeviyye'nin Bayramiyye, Ebheriyye Haydariyye adlı üç şubesi vardır.

SAFF-I NİAL (صف نعال) [*Hal.*] Pabuçların sıra ile durduğu yer demek olan bu tâbir aynı zamanda meclisin en aşağı yeri yerinde de kullanılır. «Sanat Ansiklopedisi»nde (Saff-ı nial Maddesi) «Eski Türk evlerinde odaların içinde ve oda döşemesinden yirmi santim kadar alçak olarak kapı önlerinde bırakılan yer ki buradan bir basamakla oda döşemesine çıkılır» suretinde tarif olunan «saff-ı nial» için şu tafsilât da vardır:

«Ayakkabıları veya terlikleri çıkarıp bırakmağa mahsus olan bu yerler odaların iç tarafında ve kapıdan girilince oda boyunca devam eden dar ve uzunca aralık gibi bir yer olup zemini odanın döşemesinden daha aşağı bir seviyede olur. Umumiyetle tuğla döşemelidir ve odanın yüksekçe kısmından, geçecek yeri olan bir basamakla ayrılmıştır. Bu kısmın tavanı da ayrıdır. Ekseriya bu parmaklık tavana sütunlarla bağlanmıştır. Parmaklıksız ve sütunsuz olanları da vardır. Buna Anadolu'da seki altı derler. Odanın seki teşkil eden yüksekçe kısmından aşağı bulunduğu için bu tâbir verilmiştir.»

Mevlevî tekkelerindeki «Saka postu» da bu türlü yerlerden sayılırdı. Çünkü yeni gelen ve en kıdemsiz olan can burada otururdu.

Saff-ı nialde ki buriyade idi yeri
Geleydi meclis-i tefsirine imam-ı Hasir
Sabit

SAFİYYULLAH (صفي الله) [*Hal.*] Hazret-i Âdem hakkında kullanılır bir tâbirdir. Safiyy; Arapça temiz, pâk, saf demektir.

SAFRA (صفرا) [*Bah.*] Muvazenet temini için yelkenli gemilerin sintinelerine konan maden, taş, kum gibi ağırlıklara verilen addır.

SAFRA KUMU (صفرا قومی) [*Bah.*] Yelkenlilerde safra için kullanılan çakıllı kumun adıdır. Safra gemilerde muvazenet temini için kullanılır.

SAFRA LÜMBARI (صفرا لومباری) [*Bah.*] Gemi bordalarına safra alıp vermek için açılan lûmbarlara verilen addır. Safra yelkenli gemilerde muvazenet temini için kullanılır.

SAF SECCADESİ (صف سجاده‌سی) [*San.*] Cemaatle namaz kılınırken her şahsa mahsus ve sıra ile dört, beş, yedi ve daha ziyade mihrabı havi dar uzun seccadelere verilen addır. Camaat bunlar üzerinde saf halinde kaldıkları için bu ad verilmiştir. Camilerin bazılarında ezcümle «Nur-ı Osmaniye Camii»nde bu türlü seccadeler olduğu gibi «Türk İslâm Eserleri Müzesi»nde de örnekleri vardır.

SAĞ AKÇA (صاغ آقچه) [*Mes.*] Sağlam para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Devletçe para

sıkıntısı yüzünden akça bir aralık değerinden fazlasiyle istihkak sahiplerine verildiği ve bu türlü paralara «çürük akça» denildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Yine bu yüzden bir aralık paraların ayarı düşürüldüğünden «züyuf akça» tâbiri meydana geldiği gibi kalp paralar hakkında da «kalp akça» tâbiri kullanılmıştır.

SÂGAR (ساغر) [*Sof.*] Envar-ı gaybiyyenin müşahedesine ve idrak-i maaniye yarıyan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sâgar, Farsça şarap kadehi demektir.

Sakıga meclise gel cismime gelsün canım
Ahlar tövbeler el sâgara kurban olsun
Nedim

SAGÎR (صغير) [*Fık*] Çocuk yerinde kullanılır bir tâbirdir. İki türlüdür:

1 — Sagîr-i mümeyyiz; iyi ve kötüyü ayırabilen çocuk. «Türk Hukuk Lügati»ndeki izahı şöyledir: «Bey' ve şirayi anlıyan, yani milkiyyet-i bey'in sâlip ve şira'nın galip olduğunu bilen ve onda beş aldanmak gibi gabn-i fâhişi gabn-i yesirden temyiz ve tefrik eden çocuktur»

2 — Sagîr-i gayr-i mümeyyiz; iyi ve kötüyü ayıramıyan çocuk. «Türk hukuk Lügati» bunu da şöyle izah ediyor: «Bey' ve şira'yı fehmetmiyen, yani bey'in milkiyyeti ve şira'nın galip olduğunu bilmiyen ve onda beş aldanmak gibi gabn-i fâhiş olduğu zâhir olan bir gabni, gabn-i yesirden temyiz ve tefrik eylemiyen çocuktur,»

SAĞLAM AYAKKABI DEĞİL (ساغلام آیاق قابی دکل) [*Hal.*] Mecaz yoliyle şüpheli, inanılmaz, güvenilmez, fena adam yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAĞLAM RÜZĞÂR (ساغلام روزگار) [*Bah.*] Her hangi bir cihetten devamlı surette esen rüzgâr hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yelken gemilerinde rüzgârın ehemmiyyeti olduğu ve geminin düzgün yol almasını temin ettiği için bu ad verilmiştir.

SAH (صح) [*İda.*] Fermanlarla beratların ve bazı evrak ve resmî kayıtların sıhhatini temin için tasdik alâmeti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu işaretin yazılmasına «sah çekmek» denilirdi. Fermanlarla beratlara ve sadaret makamından yazılan buyrultulara ilk zamanlarda bizzat Sadrazam'lar sah çekerlerdi. Sonradan bu işaret Beylikçiler tarafından ve diğer evrak üzerine dairelerdeki alâkalılar tarafından çekilirdi. Kayıtların doğruluğunu tasdik yerine son zamanlarda aslına uygundur demek olan «Aslına mutabıktır» işareti konulur ve dairenin resmî mührüyle mühürlenirdi. Buyrultulara sah yerine mühür basılması Sadrazam Keçeci Zade Fuat Paşa'nın zamanında ve 1278 (1861-62) senesinde başlamıştır.

Yazdı hüccet-i katline âşıkların hatt-ı nigâr
Kaşları imza edüp ol hükme zülfü dedi sah
İbn-i kemal

SAHA-Î HARB (ساحهٔ حرب) [*Ask.*] Harb meydanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saha; Arapça meydan, açık avlu, düz ve geniş yer demektir. Harb meydanları geniş yerler olduğu için bu tâbir meydana çıkmıştır.

SAH ÇEKMEK (صح چکمك) [*İda.*] Ferman ve beratlarla bazı evrak ve resmî kayıtların sıhhatini temin için tasdik alâmeti makamındaki «sah» işaretinin yazılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fermanlarla beratlara ve sadaret makamından yazılan buyrultulara «sah» işareti doğrudan doğruya Sadrazamlar tarafından çekilirdi. Sonraları verilen ferman veya berat Padişah'ın iradesine müstenit ise arkalarına beylikçi kesedarı kalın kalemle büyücek bir beyzi şekil çizip bunun bir tarafına «ba ferman» işaretini ilâve eder, Beylikçi de işaretin bulunduğu cihetin sonuna «sah resid» yazardı. Kesedarlık kalktıktan sonra bu vazife beylikçi tarafından yapılırdı. Verilen ferman veya berat Padişah'ın iradesine müstenit değil ise yalnız kesedar, son zamanlarda beylikçi tarafından işaretle iktifa olunurdu. Fermanların, beratların arkasına yazılan «ba ferman», «sah resid» işaretlerinin üzerine altın rıh serpilirdi. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra fermanlara yine beylikçi tarafından «Beylikçi-i divan-ı hümayun» ibaresi yazılı mühür basılırdı.

Keçeci zade Fuat Paşa'nın sadaretine gelinciye kadar sadaret makamından yazılan buyrultuların başına Sadrazam tarafından sah çekilirken hicrî 1278 (1861-62) senesinde mühür kullanılmağa başlanmış ve ondan sonra mühür basılması usulüne devam olunmuştur. Vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, c. 10, s. 38) bunun için şunları yazıyor:

«Makam-ı Sadaretten yazılan buyrulduların balâsına makam-ı Sadarette bulunan zat tarafından kendi kalem ve yedi (eli) ile sah çekilmek âdet idi. Bu iş mesalih i mühimme arasında şugal-i zaid (fazla meşgale, iş) olması mülâhazasiyle bundan sarf ı nazarla sah yerine mühür basılması itiyat kılındı. Mühr-ü mezkûre (Mehmet Fuat Vezir-i âzam) ibaresi hâkkolundu. (Hâtıra) itiyad-ı kadim yazılan buyruldu-

ların bizzat Sadrazam elinden geçerek mealle-rine ıttıla-ı tamı olması mütalâasına müstenit olsa gerektir. Zira hatt-ı dest ile mührün intibaında tefavüt-i azîm (büyük fark) vardır. İntiha.»

Tarf-ı hatta tarresi bir akde pegda eylemiş
Gâyâya sak çekmiş Asaf pençe ferman üstüne
Nedim

SAHHAF (صحاف) [*San.*] Eskiden kitap satan, kitapçı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kitap alım satımı revaç bulduğu zamanlarda sahhaflık kârlı bir iş halini almıştı. Kapalı çarşının içinde bir çok sahhaf dükkânı vardı. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde (c. 1, s. 525) şöyle yazar: «Esnaf ı sahhafan dükkân 50. Neferat 300. Bunlar ulema ziyyinde (kıyafet) ulema hnddamları olmakla kazasker alayında tahtrevanlar üzere mürur ederler. Dükkânlarında nice bin kitapları bulunur.» Daha sonra Beyazıt Camii avlusundan kapalı çarşıya giden yolun iki taraf dükkânları da sahhaf dükkânı olmuştu. Kitapçılığa Bab-ı âli caddesine (Ankara caddesi) intikali çok sonradır. Kapalı Çarşıda 1908 İnkılâbından bir müddet sonraya kadar sahhaf dükkanları vardı. Sayıları çok azalan bu dükkânlar Birinci Cihan Harbi sıralarında tamamen kapanmış, sahhaflar yalnız Beyazıt Camiinin bitişiğindeki hakkâklar çarşısına inhisar etmiştir. Eski kitaplar satan bu dükkânlar da çok azalmıştır.

Bari cem-i kütüb eltin çalış istihrace
Kalma bîberk ü neva dehrde sahhaf gibi
Lâ

SAHHAF KİTABI (صحاف کتابی) [*Hal.*] Eskiden satışları az olup okuyucuları tarafından saklanan kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Necip Âsım Bey (ölümü 1935) «Matbuat Hâtıraları» nda (İkdam, 19 kânun-ı evvel 1337) «Eskiden kütüphanelerde saklanabilecek kitaplara sahhaf kitapları derlerdi» dedikten sonra şunu da ilâve etmiştir: «Abdurrahman Şeref Efendi benim «Türk Tarihi» için Encümen-i teftiş ve muayenede: «Canım bu kitap sahhaf kitaplarındandır, bırakınız, o herkesin harcı değil» dedikleri meşhurdur.»

SAHHAFLAR ÇARŞISI (صحافلر چارشیسی) [*San.*] Kapalı Çarşıda eskiden kitapçıların bulunduğu yere verilen addır. Vaktiyle bulundukları yere adını verdirecek kadar çok olan sahhaflar sonradan Beyazıt Camii etrafına taşınmışlardır. Son zamanlara kadar kalmış olan iki üç sahhaf da Birinci Cihan Harbi sıralarında Kapalı Çarşıdan ayrılmıştır.

SAHHAFLAR ŞEYHİ (صحافلر شیخی) [*San.*] Eskiden sahhaf adı verilen kitap satanların aralarından esnafın anlaşmazlıklarını halletmek ve devlet dairelerindeki işlerine bakmak üzere seçilen sanatkâra verilen addır. Şeyh, esnaf tarafından seçilirdi.

Her seher sahhaflar şeyhiyle ülfet eyleyüp
Hace-i tezvir-i dolab-ı Bedesteden ders alur
Keçeci Zade İzzet Molla

SAHİB HURUÇ (صاحب خروج) [*Hal.*] Şarkta daima beklenilen Mehdi ve emsali tarzında dünyayı kendisine inkıyada mecbur ve her tarafı zapt ve teshir edeceği itikat edilen kudret ve şevket sahibi hükümdar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı tarihlerinde isyan bayrağı açanlar hakkında sık sık geçer.

Hemen kasti mazlum olan canedir
Hep ef'ali sahib huracanedir.
Abdülhak Hâmit

SAHİB-İ ARZ (صاحب عرض) [*Mal.*] Arzın (toprağın) sahibi mânasına gelen bu tâbir Timar nsulü cari olduğu zamanlarda timar, zeamet ve has sahiplerinin, timar usulünün lâğvından sonra çıkarılan Arazi Kanunu hükümlerine göre de devletin toprak üzerinde haiz olduğu hak yerinde kullanılırdı. Osmanlılarda arazide iki türlü tasarruf usulü cari idi Biri tapu ile tasarruf eden şahsın emeği mukabilinde arazinin hâsılatından geçici olarak ettiği istifade idi. Bunlara «mutasarrıf» adı verilmiştir. Diğeri ise o arazinin öşrüyle bazı vergilerin ve alım satımındaki harçların devletçe alınma hakkıydı.

Osmanlı hükümeti kuruluş devresinde timar teşkilâtı meydana getirilirken arazi üzerinde devlete ait olan bu ikinci hakkı hizmet karşılığı olarak ya timar sahibine veya malikâne olarak fâtihine vermiş veyahut da hayrat ve içtimaî müesseseler masrafına karşılık olarak alâkalılara bırakmıştı. İşte bu suretle arazinin hükümet hakkına sahip olana «sahib-i arz» denilmiştir. Arazi sahiplerinden biri toprağını satacak olsa bunların huzurunda takrir vermesi ve «sahib-i arz» ın izninin lâhik olması lâzımdı.

Sahib i arz, dirliği dahilinde mahlûl olan araziyi ve ekilip biçilmiyen yerleri bedeli mukabilinde «tapu-yi misli» ile taliplerine ihale ve tefviz eylerdi. Bununla beraber bunlar hiçbir vakit araziyi kendi uhdelerinde alıkoyamazlardı.

Hicrî 1241 (1825-26) senesinde timarların, 1255 (1839-40) da da mukataa ve malikânelerin

kaldırılması üzerine bu hak arzın asıl hakikî sahibi olan devlete geçmiş oldu.

Bu hususta devleti temsil eden zat hakkında istimali şayidir» suretinde tarif olunan «sahib-i arz» için «Türk Hukuk Lügati»nde mümessillerin temsil tarihleri şöyle gösterilmiştir: Bu mümessiller: Arazi-i emiriyye-i sırfe; hicrî 1255 (1839-40) tarihine kadar: Timar, zeamet, has sahipleri, hicrî 1263 (1847) tarihine kadar: bunlarla mültezim ve muhassiller, hicrî 1274 (1857-58) tarihine kadar: yalnızca mültezim ve muhassiller, hicrî 1290 (1873) tarihine kadar: Mal memurları, milâdî 1926 tarihine kadar: Tapu memurlarıdır. Arazi-i emîriyye-i mevkufede bütün bu devirlerde vakıfların mütevellileridir.»

SAHİB-İ AYAR (صاحب عيار) [*Mal.*] Darphanede kesilen paraların ölçü ve ayarlarını tesbit eden memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Darphanenin mühim vazifelerindendi.

SAHİB-İ DEĞNEK (صاحب دگنك) [*Bah.*] Eskiden liman reisleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Liman reisleri bir vakitler mavi renkli âsa (değnek) taşıdıkları için bu tâbir meydana gelmiştir.

SAHİB-İ DEVLET (صاحب دولت) [*Ida.*] Sadrazam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Devlet sahibi demek olan ve tâzim ifade eden bu tâbirden Sadrazam anlaşılırdı.

SAHİB-İ MENZİL (صاحب منزل) [*Ok.*] Şampiyon yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAHİBKIRAN (صاحبقران) [*Hal*] Padişahlar hakkında zamanının hâkimi ve fermanberi makamında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılardan Fatih ve Kanunî hakkında kullanıldığı gibi pek de mahalline masruf olmıyarak ondan sonraki Padişahlar hakkında da istimal olunmuştur. Bu tâbir iki mânaya delâlet eder: I - Zamanında sa'deyn denilen Zühre ile Müşteri'nin kıranında (birleşmek) dünyaya gelen. II - Kıran bir sikke (para) adı olması itibariyle zamanında para basılan.

Sahibkıran tâbiri Osmanlılardan başka hükümdarlar hakkında da kullanılmıştır. Nitekim Timurleng'e de diğer tâzim lâfızlariyle beraber sahibkıran da denilirdi.

SAHİLHANE (ساحلخانه) [*Mim.*] Deniz kenarındaki binalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «yalı» da denir. Eskiden şairler diğer vesilelerle olduğu gibi bu türlü binalar yaptıranlar için de tarih yazarlardı.

Fıtnat Hanım'ın Mes'ut Efendi'nin yalısı için yazdığı tarih:

Taalâllah zehi zibende nev kasr-ı dilâra kim
Nazîrin etmemiş her kim Serimmar-ı koza inşa
Zarafet tarhına meftun nezaket resmine hayran
Letafet hüsnüne âşık zehi dilcû bina hakka
Bu kasr-ı pâk ü dilkeş bir müsellem beyt-i zibadır
Ferah mazmunudur şâdi zemin-i ayş ü tarp mâna
Musanna' tak-ı valâsı hilâl-i iyde ta'n üfken
Billûrin revzeni rişk âver-i mihr-i cihan ârâ
Edenler seyr zanneyler bu kasr-ı pâk ü dildûya
Kenar-ı bahrde cay eylemiş bir dilber-i râna
Feramuş eyledi ruhsar u keysu-yi âşık-ı şeyda
Yazılmış cild-i vahitte Gülistan ü Baharistan
Sanur seyreyliyen ezhar-ı günagûnunu güya
Nazîri yok cihanda bu müfarrah kasr-ı dilcûnun
Meğer kim göstere aksin anın âyine-i derya
Zemin ü dilnişîni hub u ziba cayı anber bû
Havası rahbahş u dilküşa âbı hayat efza
Ede bânisi Sadüddin Efendiye Hûda mes'ut
Ola daim makarr-ı zevk bu cây-ı ferah pira
Dedim bu mısra' ile Fıtnat'a tarih-i itmamın
Acep pâkize tarholdu bu kasr-ı dilkeş ü vâlâ

SAHİL MUHAFIZLARI (ساحل محافظارى) [*Ask.*] Sahillerde asayiş ve emniyyetin temini ve kaçakçılığın men'i için istihdam olunan efratla gümrük memurları hakkında kullanılır bir tâbirdir Muhafız; Arapça saklayıcı demektir. Ehemmiyyetli şehir ve kalelerin hıfzına memur edilen büyük adamlara «Muhafız» unvanı verilirdi.

SAHİLSARAY (ساحلسراى) [*Mim.*] Deniz kenarındaki kâşâne, büyük yalı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Habbeza sahilsaray kim reng ü buy ü nevbahar
Gülşen-i pür feyzinin bin gonce-i ra'nasıdır.
Nef'î

SAHN (صحن) [*Mim.*] Orta yer, düz meydan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cami ve medreselerde umumun toplanmasına mahsus üstü kubbe ile örtülü yerlere de bu ad verilir. Buralarda ders okutulur, namaz da kılınırdı.

SAHN MEDRESELERİ (صحن مدرسەلرى) [*Mek.*] Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'da adiyle anılan camiinin etrafındaki medreseler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar yüksek tahsil vermek üzere sekiz medreseden ibaret oldukları için «Sahn-i Seman» denilirdi.

Arapça bir kelime olan «sahn»ın (Kamus-ı Osmani) deki izahı şöyledir:

«Düz meydan, orta yer, bir mekânın ortası: (Sahn-ı soffa, sahn-ı çemen, sahn-ı dü renk) = leyl ve nehar itibariyle dünyaya ıtlak olunur. (Sahn-ı zîm) = kurs-ı kamerdir, zil.

Bakırdan mamul olup biribirine vurularak çalınan saz âleti, (sahnan) = çifte zil. Büyük kâse. Lisanımızda içine taam (yemek) konulan malûm kaba (sahan` ıtlakı bu mâna itibariyledir.»

Osman Ergin «Türkiye Maarif Tarihi» nde (c. 1, s. 93) Fatih'in cami ve imaretini yaptırmak için Bizans İmparatorlarının mezarları bulunan Havariyyun kilisesinin yerini seçerek dümdüz bir hale getirdikten ve düzlüğün ortasına camii kurduğu gibi şimal ve cenup taraflarındaki setler üstüne (eski tâbirle Karadeniz ve Akdeniz cihetlerine) de sekiz medrese yaptırdığını yazarken «Araplar bu türlü düzlüklere ve geniş sahalara sahn dediklerini de kaydettikten sonra sayfanın altında sahn için şunları yazıyor :

«Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı, «Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtı»nda (sayfa 21, kısım 2) «Medrese binaları İstanbul'un tam ortasına düştüğü için sahn adı verilmiştir» demekle ortaya üzerinde epeyce durulacak bir mesele çıkarmışlardır. Evvelâ orasının İstanbul'un tam ortası oluşu fennî harita yapılmamış olduğu o devirlerde nasıl ölçülmüş de bilinmiştir? Saniyen : Sahn'a yalnız ve alelıtlak orta mânası veriş Arap diline de Osmanlıların kullanışına da uygun değildir. Çünkü Araplar Sahn-üd-dar derler ve bunu (صحنها اوسطها) tarzında tarif ve izah ederler. Bu takdirce sahn avlu dediğimiz yer olmuş oluyor. Arapçadan Fransızca'ya kamusun sahn-üd-darı Cour de la maison diye tercüme edişi de bunu gösterir. Araplar bir de (الصحن من الارض) tâbirini (ما استوا منها) ile tavzih ve tefsir ederler. Bu mânaya göre de sahn, düz yer, geniş saha mânasına gelir. Bir evin, bir odanın ortası onun düz yeri ve geniş sahası olduğu için orta tâbiri bundan çıkmış olsa gerektir.

«Camiin avlusuna hâlâ sahanlık denilmekte olması sahn tâbirinde orta'dan ziyade genişlik ve düzlük mânası aranmak lâzım geleceğini gösterir. Tiyatrolarda localara nisbetle oyuncuların oynadıkları yer daha geniş ve düz olduğu için ona da sahne denilmiyor mu?

«Müfti oğlu Ahmet Hikmet : «Sahn denilmesi : mezunlarının sahn-i harbe ekseriyyetle memur edilmelerinden münbaistir demesi büs bütün indî ve aykırıdır (Mihrap Mecmuası, s. 718). Bu devirlerde sahne-i harble alâkası olmıyan bir tek sınıf varsa onlar da medrese mezunlarıdır. Bir lügatın mânasının yanlış anlaşılması onu ne kadar yanlış anlatmağa da sebep oluyor. Hayret.».

Âlî tahsil veren sahn'a girmek için ilk tahsilin verildiği « İbtida-yi hariç » de denilen «Hariç medresesi» ni ve ondan sonra idadî (orta) tahsilinin verildiği «İbtida-yi dâhil» dahi denilen (Dâhil medresesi)nin tamamlanmış olması lâzım gelirdi. Sahn medresesini bitirip çıkan «Müderris» likle tedris (ders okutmak) mesleğini ihtiyar edebileceği gibi «Tarik-ı kaza» «Kadılık, hâkimlik mesleği» ile beraber devletin diğer bütün hizmetlerine girmek hak ve selâhiyyetini kazanmış olurdu.

Tanzimattan sonra muhtelif meslekler için mektepler açıldığından medrese tahsilini görenler için başlıca saha olarak ilmiyye mesleği kalmıştı. Bununla beraber 1908 Temmuz İnkılâbına kadar medreseliler diğer meslekler erbabı arasında da görülürdü. Fakat «Hukuk mektebi» nin açıldığı ve Meşrutiyet devrinde ilmiyye mesleği dışındaki medreselilerin sayısı gittikçe azaldığı gibi «Tarik-ı kaza» «Medrese-tül-kuzat» mezunlarına hasredilmek suretiyle kadılık kapısı da kendilerine kapanmış, yalnız müderrislik, müftilik ve Meşihat memurlukları kalmıştı. Bununla beraber 1908 Temmuz İnkılâbından sonra medreselere rağbet de azalmıştı. Bir aralık programlar değiştirilmiş ise de beklenilen fayda hâsıl olmadı. Cumhuriyet devrinde de diğer medreseler gibi Sahn medresesi de tarihe karıştı.

SAHN-I SEMAN (صحن ثمان) [*Muk.*] İstanbul'da Fatih camiinin iki tarafındaki kârgir ve kurşunlu sekiz medrese hakkında kullanılır bir tâbirdir. Medresenin dördü Karadeniz, diğer dördü de Akdeniz tarafında idi Karadeniz tarafındakiler: Bahr-i siyah başkurşunlu, Bahr-i siyah çifte başkurşunlu, Bahr-i siyah çifte ayakkurşunlu, Bahr-i siyah ayakkurşunlu, Akdeniz, tarafındakiler de: Bahr-i sefit başkurşunlu, Bahr-i sefit çifte başkurşunlu, Bahr-i sefit çifte ayakkurşunlu, Bahr-i sefit ayakkurşunlu adlariyle anılırlardı.

Sahn medresesi âlî (yüksek) tahsil veren medreselerdi. Bu medreselere girebilmek için îdadisi yerinde olan «Tetimme medresesi» ni bitirmiş olmak lâzım gelirdi. Bu medreselerde hücre sahibi olan talebe ulemadan sayılırdı. İçlerinde makbul telif sahibi olanlar bile vardı. Bunların eskilerine «muid» denilirdi. Muidler Sahn medresesinde müzakerecilik, Tetimme medreselerinde hocalık ederlerdi.

Sahn-ı seman, Fatih Sultan Mehmet zamanında yapılmış, programları kendisi de dahil olduğu halde (Molla Hüsrev) le Türkistan'dan getirttiği zamanının meşhur âlimlerinden (Ali Kuşçi) ve diğer tanınmış âlimler tarafından yapılmıştı.

Kanunî Sultan Süleyman tarafından «Medrese-i Süleymaniye» nin tesisinden sonra Fıkıh, Kelâm, Arap Edebiyatı gibi şer'î ilimler bu medreselerde, Tabiiyyat, Riyaziyyat, Tıp gibi aklî ilimler de Medrese-i Süleymaniyye'de okutulmağa başlanmıştır.

SAHRINÇ (صهرنج) [*Mim.*] Yağmur sularını biriktirmek için bina altında ve toprak içinde yapılan etrafı duvarlı ve horasan veya çimento sıvalı su mahzenine verilen addır. Halk arasında değişik olarak sarnıç suretinde kullanılan sahrınçtan yukarı tarafında kuyu ağzı gibi bırakılan delikten kova veya tulumba ile su çekilirdi.

Sahrınçların eski zamanlarda büyük ehemmiyyeti olduğu kaydedilen «Sanat Ansiklopedisi» nde (Sahrınç Maddesi) şu tafsilât ta vardır :

«Bir eve en lâzım olan su bu sahrınçlarla temin edilirdi. Şehirlerin de muhtelif yerlerinde bir çok umumi sahrınçlar bulunurdu. İstanbul'un Bizans vaktindeki sahrınçları meşhurdur. Muhasara zamanında düşman şehir dışından şehre gelen suyollarını kestiği cihetle uzun müddet muhasaraya dayanabilmek ve susuz kalmamak için şehrin muhtelif yerlerine büyük yeraltı sahrınçları yapılmıştı ki bunlardan Yerebatan, Binbirdirek, Ayaerini ve Ayasofya yanındaki sahrınçlar meşhurdur. Bu sahrınçların içine gayet güzel işlenmiş mermer başlıklı sütunlar konularak üzerleri kalın tonozlarla örülmek suretiyle örtülmüş ve içerisine girmek için taş merdivenler yapılmıştır. Suyun hava alması için de yukardan hava delikleri bırakılırdı. Sahrınçların üstü açık büyük bir havuz gibi olanları da vardır. İstanbul'da Edirne Kapısı civarındaki Çukurbostanlar vaktiyle üstü açık birer sahrınç idi ki sonradan bostana tahvil edilmiştir. Bunların etrafı gayet kalın ve su sızdırmayan duvarlarla çevrilmiş olup on, on beş metre derinliğinde su depoları idi. Muhasara zamanlarında şehir halkı tatlı su ihtiyacını bu sahrınçlarla temin ederlerdi. Bunların suları şehir haricinde yapılmış olan bentlerden suyolları ve su kemerleri vasıtasiyle gelir ve daima dolu bulundurulurdu.

SAHV (صحو) [*Sof*] Ârifin gaybubet-i histen sonra tekrar hisse rücuu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sahv; Arapça sekr ve istiğrak gibi hallerden kurtulup kendine gelmek, ayılmak demektir. Sahv'ın mukabili «sekr» dir. Sahv ve sekr zevk ve şürbten sonra gelir.

Bezminin mahrem-i bihuşi olan ehl-i huzur
İstemez neşvesini sahv ile etmek tağyir
Tokadî Zade Şekip

SÂÎ (ساعی) [*İda.*] Devletçe Posta İdaresinin kurulmasından evvel mektup ve emanet götürüp getirenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Devlet işlerine ait kâğıtları götürüp getirenlere «ulak», «tatar» denildiği gibi «sâi» de denilirdi. Sâi tâbiri «Lehçe-i Osmani» de «Ulak, berid suretinde izah olunduğu gibi «Kamus-ı Türki» de de «Ulak, tatar, berid, posta» kelimeleriyle müteradif gösterilmiştir. « Kamus-ı Osmani » nin izahı ise şöyledir : «Sür'atle yürüyücü, yürüyen. Bu mâna da ulak makamında haber, mektup getirip götüren adama ıtlak olunur.»

Postanın ihdasından evvel sâiliği meslek ittihaz eden adamlar vardı. Bunlar memleketlerinden muhtelif yerlere mahsus mektup ve emanetleri alarak hareket ederler, uğradıkları yerlerde mektuplarla emanetleri dağıttıkları gibi oralardan da gidecekleri yerler için aynı suretle mektup ve emanet alırlardı. Bunların aldıkları ücretler biribirinden farklı idi, uzaklık ve yakınlığa göre değişirdi. Yalnız hediyye, yahut ücretle beraber hediyye alanlar da vardı. Postanın ihdası ve eşhasın mektup naklinin men'i üzerine ortadan kalkmıştır.

§ [*Fık.*] Mevaşinin yani koyun, keçi, sığır gibi hayvanların sadakalarını bulundukları yerlerde cibayet etmek üzere kabîleler arasında dolaşıp duran Beyt-ül-mal memuru yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAİB PAŞA KAİMESİ (صائب پاشا قائمه‌سی) [*Mal.*] Maliye Nazırı Hacı İbrahim Saib Paşa'nın Maliye Nazırlığı zamanında çıkarılmış olan kâğıt para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'ın ilânını mütaakıp Nizamiyye askeri tesisi Rus harbinin iki sene uzamasından başka Yunan gailesi, İşkodra vak'ası ve Mısır hâdisesi gibi vak'aların biribirini takibetmesi münasebetiyle para sıkıntısı başgöstermiş, Tanzimat'ın icabettirdiği bazı tesisatın vücude getirilmesi de paraya mütevakkıf bulunmuş idi. Binaenaleyh para ihtiyacını karşılamak üzere, ilk defa olarak, Sultan Mecid'in cülûsunun ikinci senesinde ve Hacı İbrahim Saib Paşa'nın nezaretine rastlıyan hicrî 1256 (1840) senesinde «Kaime-i Nakdiyye-i Mutebere» adıyle kâğıt para çıkarıldı. Çıkarılan kâğıt paraların miktarı her birinin kıymeti bir kese akçe (500 kuruş) olmak üzere cem'an (32000) keseden yani (160,000) liradan ibaret idi Yüzde sekiz faiz verilecek ve sekiz senede itfa edilecekti. Bu suretle ilk çıkarılan kaimeler, Hazine evrak-ı nakdiyyesinden ziyade, hâmiline ait Hazine tahvilâtı demek idi.

Kaimeler sergi şeklinde ve küçük kıt'ada idi. Elle yazılmış olan bu kaimelerde isim yazılı değildi. Gerek İstanbul'da, gerek memleket içinde nakit makamında tedavüle tabsia edilmiş olduğundan mal sandıklarına ve tahsildarlara vergiye mahsuben nakit gibi verilirdi.

Elle yazılmış olan bu kaimelerin az zamanda sahteleri meydana çıktığı için çok geçmeden toplanmıştır.

SÂK (ساق) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Çiçek motiflerinin saplarına denir. Arapça bir tâbir olan sâk, ağaçlarla nebatların kök taraflarına denildiği gibi insanın baldırına da denir.

SAK (ساك) [*Fık*] Hâkim tarafından tanzim olunan ilâm ve hüccetlerin yazılışı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bundan bahseden ilme «İlm-i sak» denir. Halk arasında alınıp verilen senet'e ve vesikaların ibare ve lâfızlarına da sak denir. Cem'i «Sükûk» tür.

Zarp için bağçe-i hüsnünü ibraz etti
Bir perişan hat ile sakk-i müzevver sünbül
Sâbit

SAKA (ساقا) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının su ihtiyacını temin edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sakanın aslı Arapça bir kelime olan sakka'dır. Mânası da su taşıyan, su getiren demektir. Eski adların ve âdetlerin ortadan kaldırılmasına, yenilikler yapılmasına başlandığı İkinci Mahmut devrinde ve Ocağın ilgası arifesinde, hicrî 1241 (1825-26) saka adı «sebilci» ye çevrilmiştir.

Saka teşkilâtı sarayda da vardı. Başlarına «sakabaşı» denilirdi. Bu tâbir aynı mânada halk arasında da kullanılırdı.

§ [*Hal.*] İstanbulda Terkos ve Elmalı su bentlerinin tesisinden evvel su getirenlere de bu ad verilirdi.

SAKABAŞI (ساقا باشی) [*Sar.*] Saray sakalarının başlarına verilen addır. Divan-ı hümayun sakaları da denilen ve ocak halinde bulunan ve bölük itibar olunan sakalar suyu gümüş kaplar içinde taşıdıkları için bunlara «Sakayan-ı sim-i hassa» adı da verilirdi. Divanın toplantı günlerinde sakabaşı yaz ise erkâna buzlu şerbet, kış ise macuna sunduğu gibi yemekten evvel Sadrazamla vezirlere ve nişancıya leğen, ibrik ve havlu tutar, yemek yenilirken de hizmet ederdi.

Sakabaşılar aslan baltacılar arasından seçilirken Birinci Mahmut zamanında usule aykırı hareketleri görüldüğü için mutemet hasekilere verilmeğe başlanmıştır.

SAKA GEDİĞİ (ساقا گدیگی) [*Mal.*] Çeşmeden su almak imtiyazı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Senet'e bağlanmış olan bu gedik alınıp satılır, vârislere de intikal ederdi. Sanat icraasına dair muayyen şahıslara verilen inhisar mânasına olan «gedik» sonradan gayr-i menkullere de teşmil edilmiş ve memleket iktisadiyatını hayli sarsan bu usulün ilkin sanatın icrasına dair olanı sonradan da gayr-i menkullerdeki kaldırılmıştır.

«Saka gediklerinin, gediklerin ref'inden (kaldırılmasından) hayli sonralara kadar paydar olmuş ve Emaneti (Şehremaneti, Belediye) uzun müddet işgal etmiş» olduğunu kaydeden Osman Ergin (Mecelle-i Umur-ı Belediyye, c. 1, a. 666) şu tafsilâtı veriyor:

«İstanbul ve bilâd-ı selâseye Terkos ve sair şirketler sularının isalesi ve Abdülhamit Han ı Sani'nin en büyük hayır eseri olan Kâğıthane menba' sularının borularla Galata, Beyoğlu ve civarına getirilmesi saka gediklerini büsbütün ehemmiyyetten düşürmüş ise de gerek gedik sahiplerinin, gerek sakalar ahalinin zaman zaman vâki olan şikâyetleri yine Emaneti işgalden hâli kalmamıştır. Binaenaleyh bugün hükümsüz olmakla beraber gedikler hakkında elde ettiğim malûmatı da buraya derç ile bu bahse de hitam veriyorum:

«Saka gedikleri hakkında 15 kânun-ı sani 1282 tarihinde yani inhisar ve gedik usulünün kanunen ve resmen lâğvinden dört sene sonra on yedi maddelik bir nizamname neşrolunmuştur.

«Bunun sernamesinde her ne kadar «Nizamname» ibaresi mevcut ise de gerek yazılış tarzı, gerek Düsturda münderiç olmaması daha ziyade bir «Talimat» mahiyyetinde olduğunu gösterir. Emanet kayıtlarını muhtevi defterlerden birinde sureti münderiç ve bunun tatbik mevkiine vaz'ı hakkında bir de tezkire-i samiye mevcuttur.

«Nizamnamenin umumi hükümleri: Gediklerin umumiyyetle ref'ine rağmen çeşmelerde bir müddet daha ipkası, fakat bunların alım satımının muntazam bir usule ifrağı ile Şehremaneti'ne de kayıt düşürülmesinden ve bilâ velet (çocuksuz) vefat edenlerin gedikleri mahlûl addiyle bâdema kimseye müceddeden gedik senedi verilmiyerek tedricen ortadan kaldırılmasından ve gedikler kâmilen mahlûl olarak arkası alındıktan sonra çeşmeler serbest bırakılmayıp tezkeresiz kimseye sakalık ettirilmemesinden ibaret olup bu tarzı ihtiyara da sebep; harik vukuunda her koldan mürettep olan süvari ve piyade sakaların tertip ve sevk-

lerine halel gelmemek maksadından ileri geldiği de nizamnamede izah edilmektedir. Saka esnafının harik vukuunda ve bir mahalle teşrif-i şahanede güzergâh-ı şehriyarîde bulunarak indelhace su naklinde istihdamları ve mevcut saka gedikleri senedinin Şebremaneti'nce bir deftere kaydı ve sakaların taharet ve nezafete itinaları da nizamnamenin mündericatı cümlesindendir. Gerek gediğin lâğvinden evvel gerek sonra İstanbul'da su gayet mühim bir mesele idi. Sakalar çeşmeleri inhisarları altına alırlar, istedikleri gibi ticaret ettikten sonra suyunu da kesip giderlerdi. İstanbul ahalisini sakaların elinden evvelâ Terkos, sonra Kâğıthane suları kurtarmıştır.

«Halk sakalardan ve gedik ve inhisar usulünden ne derece bizar olduğu şunlarla da sabittir ki bazı çeşmelerde taş üzerine âdeta kitabe gibi muntazam bir yazı ile «Bu çeşmede saka gediği yoktur» ibaresi yazılmıştır. Kasımpaşa'da Okmeydanı'na çıkan Zincirlikuyu yokuşunun alt başındaki büyük çeşme üzerinde hâlâ böyle bir yazı görülmektedir.»

SAKAL (صقال) [*San.*] Mücellit ve müzehhiplerin altın varakları tutmak ve yapıştırmak için kullandıkları seyrek tüylü genişçe fırça adıdır. Sakala benzediği için bu ad verilmiştir.

SAKALAR KETHÜDASI (سقاقر کتخداسی) [*Sar.*] Sakalar ocağı'nın kethüdası (kâhyası) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ocağın başına «sakabaşı» denilirdi. Divanın toplantı günlerinde Kazasker'lerle Defterdar'lara âdet üzere leğen, ibrik ve havlu tutardı.

SAKALI DEĞİRMENDE AĞARTMAK (صقالی دگرمنده آغارتمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle tecrübesizlik, bilgisizlik, çiğlik yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAKALI ELE VERMEK (صقالی اله ویرمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle söz dinletememek. düşündüğünü tatbik edemiyerek başkasının arzusuna tâbi olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAKALLI (صقاللی) [*Ask*] Muharebede alınan esirlerden yaşlılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Pencik kanunu hükümlerine tâbi tutulan erkek esirler şu kısımlara ayrılırlardı: Şirher, Becce, Gulâmçe, Gulâm, Sakallı, Pîr. Kadınlar da şu taksime tâbidi: Ümm ül-veled, Mariye, Duhter, Duhterek, Acuze, Fertute, Ma'yube, Bîmare, Yekdest, Yekçeşm. Esirler ve esireler bu taksime göre vergiye tâbi tutulurlardı.

SAKA MEŞKİ (سقا مشکی) [*San.*] Sakaların içine su kodukları kırba ve tulum nev'inden kap adıdır. Çağatayca'sı meşiktir. Teki olduğu gibi çifti de vardı. Teki sakalar tarafından sırtta taşınır, çifti de hayvana yükletilirdi. «Başvekâlet Arşivi»ndeki bir vesikaya göre (Askerî fiş numarası 3356, tarihi II n. 1216) «Kırk çift saka meşkinin bedeli cebehaneden sarf olunan yirmi bir vakiye timur (demir) ve iktiza eden kösele, halka, çengel paralariyle üstadiyye bedeli olarak dokuz yüz elli kuruşa bâliğ» olmuş idi.

Meşklerin örtülü olanları da vardı. O gibiler için «Bir çift maa örtü saka meşki» tâbiri kullanılırdı.

SAKANGUR (سقنقور) [*San.*] Bir nevi ince tül ve tülbent adıdır. «Lehçe-i Osmani» de «Yunanî» de eskenkür bir nevi keler, «Kamus-ı Osmani» de de «Mektuplarla kıymetli hediyyeleri sarmak için kullanılan kertenkele deriai gibi delik deşik yapılmış bir nevi tül» suretinde izah olunmuştur.

Bir arşın murabbaı (yetmiş santim) olmak üzere bohça şeklinde, Sadrazamlarla Şeyhülislâmlar tarafından Mabeyn-i hümayuna yazılan ve saraydan irade-i seniyyeye iktiran eden maruzat bununla sarılır ve düğümün üstüne kırmızı mum konulup mühürlenirdi. Maruzatın sayısı on ikiyi geçmezdi. Fazlası ikinci bir paket teşkil ederdi.

Saray matbahlarından çıkacak yiyecek ve içeceğe ait tabla ve testilerin de sakangura sarılması saray usulünden idi.

Doğum münasebetiyle akraba ve dostlara gönderilen loğusa şerbeti sürahilerinde de sakangur kullanılırdı. Kırmızı renkli olan sakangur sürahinin kapağı üstüne bağlanırsa doğan çocuğun kız, boğazına sarılırsa erkek olduğuna işaretti.

SAKA POSTU (سقا پوستی) [*Sof.*] Mevlevihanelerle Bektaşi tekkelerinde sakalık vazifesini görenlerin oturdukları yere verilen addır. Saka postu matbahın kapısının yanında bulunurdu.

SAKAYAN-I MATBAH-I ÂMİRE (سقایان مطبخ عامره) [*Sar.*] Saray matbahındaki (mutfak) sakalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar saray matbahına lâzım olan suyu getirirlerdi.

SAKAYAN-I SİM-İ HASSA (سقایان سیم خاصه) [*Sar.*] Saray sakaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Suyu gümüş kaplar içinde taşıdıkları için kendilerine bu ad verilmiştir. Bunlar bir bölüktü. Bölüğe «Sakayan-ı sîm-i hassa bölüğü» denilirdi.

SAKAYAN-I SİM-İ HASSA BÖLÜĞÜ (سقایان سیم خاصه بلوکی) [*Sar.*] Saray sakalarının

mensup oldukları teşekküle verilen addır. Suyu gümüş kaplar içinde taşıdıkları için bu ad verilmiştir.

SAKA YERİ (سقا یری) [*Sof.*] Mevlevî tekkelerinde matbahın kapısının yanındaki yere verilen addır. Mevleviliğe intisap etmek yahut tekke tâbiriyle soyunmak istiyen kazancı Dede'ye müracaat eder, soyunmak istediğini söylerdi. İstekli ikrarı alınmadan «saka yeri» nde üç gün oturarak kalıp kalamıyacağını düşünür, ondan sonra yapabilirse kalkıp hizmete soyunurdu. Mevlevi ıstılahınca «can» düşünce müddetini geçirdiği «saka postu» nda iki diz üzerine murakabe vaziyyetinde oturur, diğer canların gördükleri hizmetleri seyrederdi. Mecburiyyet olmadıkça konuşmaz, bir şey de okumazdı Bin bir günden ibaret olan çile müddetinin sonunda yapılan merasimde de «can» saka postuna otururdu.

İsteklinin üç gün «saka yeri» nde oturuşu kendisini tecrübe için idi. Bununla hal ve şanı da anlaşılırdı.

Mısır Mevlevî Şeyhi Azmi Efendi tarafından « Kanun-ı Mevlevi » ye dair yazılan «Nuhbe-tül-Âdap» adlı eserde (Üsküdar Mevlevi Şeyhi rahmetli Remzi Dede Efendi'nin hususi kütüphanesinde el yazması nüsha, s. 8) bunun için şu izahat vardır:

«Matbah dairesine kabul için ekalli üç günden, ekseri on sekiz güne kadar mizaç ve mişvarı ve sıhhat ve marazı ve tabiat ve etvarı malûm olmak için hizmet tâyin olunmayıp eyyam-ı malûme zarfında matbah hademesi anınla mükâleme etmeyip «saka yeri» tâbir olunan mahalde yalnız başına oturup niyyeti sıdk olduğunu ve feyizden başka maksudu olmadığını tetkik için reis-i matbah her gün gidip hizmetin güçlüğünü ve seyr ü sülûkün meşakkatini beyan ettikçe rızası galip oldukta tabbahine şakird makamında ayakçılık hizmeti verilip badehu başka hizmetlere nakl ile esma-i İlâhiyye adedince bin bir gün âdab-ı hidemat-ı mütenevviayı icrada bulunmak tehzib-i ahlâk içindir.»

SÂKIT (ساقط) [*Fer.*] Başka vâris bulunmasından dolayı irsten tamamen mahrum olan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sâkıt; Arapça düşücü, düşen demektir. Hal edilen Padişahlar hakkında da kullanılır.

SÂKİ (ساقی) [*Hal.*] İçki meclisinde kadeh dolaştırıp sunan hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divan şairleri şiirlerinde sâki ve şarabın medhiyle sâkiden şarap isteğini daima izhar etmişler ve «Sâkinâme» adıyle başlı başına şiirler de yazmışlardır. Şairlerin şiirlerinde sâki ve şarabın söz arasında iradı ilham yolunun açılması maksadiyledir. Şiirlerde şarap ile beraber sâki de medhedilir.

Hicrî 1254 (M. 1838) de yaşı sekseni bulmuş olan şair Antepli Aynî'nin zoraki yazılmış görünen manzumelerinde şaraptan, bâdeden, meyden, mahbuptan, sâkiden, meyhaneden dem vurduğunu kaydeden kıymetli müdekkik Reşat Ekrem Koçu içki üzerine mesnevîler de yazdığını (Eski İstanbul'da Meyhaneler, Meyhane Köçekleri, sayfa 14) söylemekle beraber örnekler de veriyor:

Komandarıya şampanya vü bordû
Koyup câme içer ol çeşm-i câdû
.....
Müselles anberiyye rum ü vişnab
İder ruhsare i cananı pür tâb
....
Gice gündüz içüp Erdek şarabı
Ola nukl ü mezem ördek kebabı
... .
Varup sofi içer papas karası
Olur meyhanede yüzler karası
....
Su katma sâkiya asla müdama
Helâlı gel karıştırma harama

Sonra meze nevilerini sayar: Ceviz, kestane, badem, fıstık, şekerli leblebi, fındık, kiraz, armut, ayva, nar, çilek, incir, üzüm, kavun, karpuz, kızılcık, şeftali, hurma, kurabiye, ağız miski, akide, bademşekeri.

Balık yumurtası pastırma havyar
Torik ve istakoz ve midye derkâr

Balık tarşusu sardalya ne ra'nâ
Beher tuzlu semekten mersin a'lâ

Peynirin her bir envaı güzeldir
Eğer taze olursa bî-bedeldir

Sığır dilî kavurma kuş kebabı
Söğüş büryan ile nûş it şarabı

Vir ey sâki şarab-ı nâbı evvel
Aklbinde meze ihsan buyur gel

Yakınca meclise bâde çerağı
Yere basmaz olur rindin ayağı

Şair, meyhanede rindler meclisinin nasıl hazırlandığını da şöyle tasvir ediyor:

Sürahiler kıyam itsün seherden
Ola pür nûr o vakt-ı feyz eserden

Kadehler olmasın mecliste hâlî
Budur elfaz-ı rengin meali

Konup enva-ı nukliyyat bezme
Bûy efşan ola ıtriyyat bezme

İdince mutriban çeng ü çegâne
Oldu demsâz ney sinekemâne

Olup hanendegân âvâze perdâz
Çıka eflâke âvâz-ı serefrâz

Ele rakkas alınca çârpâre
Ola Zühre semâde pâre pâre

Ola bezme göre yaran ü ahbâb
Heme erbab-ı irfan ehl-i âdâb

Ola can sohbeti eş'ar ü ebyat
Ola meclisleri kân-ı füyuzat

Ve nihayet sâkî'nin evsafını da şöyle tarif ediyor :

Ola sâki edîb ü sâhib-i esrâr
Melek hû mâh sima mihir ruhsâr

Ola tavr u usul ü bezme ârif
Mizac-ı meşreb-i rindane vâkıf

Kızoğlan kız ola ziy-yi püserde
Bir eşi olmaya cins-i beşerde

Beher nev-i şarab ü sâze âlim
Uyûb-i zâhireden pâk ü sâlim

Âşık meşrep şekerleb tatlı dilli
On üç on dört yaşında meh misilli

Gümüş bâzu elinde câm-ı billûr
Ola nûr-ı alâ nûr-ün alâ nûr

Hiram itse ayak üzre o âfet
Kopa bezm-i şarap içre kıyamet

Bir elinde gül bir elde câm geldin sâkiyâ
Kangısın alsam gülü yâhud ki câmı yâ seni
Nedim

Tevbe-i meyde sebat-ı kademimden sorma
Orasın sâki-i gülçehrenin ibramı bilür
Nedim

SAKİL (ثقيل) [*Mus.*] Mehter usullerinden biri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SÂKİNAME (ساقی نامه) [*Ede.*] Sâki ve şarabın medhiyle sâkiden şarap isteğine dair divan şairlerinin yazdıkları manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sâkinamelerle ekseriya manzum hikâyelerde ve söz arasında irad edilerek ilham yolu açılmak için sâkiden şarap istenilir. Bu, âdeta :

— Bir kahve pişirin de biraz kafam dinlensin, kabilinden bir şeydir. İşte Fuzulî'nin «Leylâ ve Mecnun» unda böyle bir isteği :

Sâki tut elim ki hasta halim
Gam rehgüzerinde pâyimalim
Sensin men-i müptelâya gamhar
Senden özge dahi kimim var
Müşkül işe düşmüşem meded kıl
Mey-i Hızr ile belâmı red kıl

(Şeyh Galip) in «Hüsn ü Aşk» ında aynı temennisi :

Sâki kerem eyle bi-dimağım
Pa beste-i rişte-i ferağım
Mey ver ki bu derd çaresizdir
Derya-yi suhan kenarsızdır
Sâkî ; meded et ki müstemendim
Pazar-ı belâde gam pesendim
Mey ver ki sahan hitame erdi
Sermaye-i gam temame erdi
Mey ver bana ey gül-i letafet
Hem sor ki ne eylerim hikâyet

(Nevres-i Cedid) in yarı kalmış bir mesnevîsinde yine böyle bir ricası :

Sâki ; bize âteş-i revan ver
Ser çeşme-i Hızr'dan nişan ver
Ol meyle şâmım eyle tatyip
Mey sun ki olam fesane perdaz
Mestane kılam beyane âgaz

Uzunca ve manzum hikâyelerde sâki ile bu yolda muhatabe ve ondan zihin açıklığı için şarap istemek âdettir.

Bir de ayrıca yazılmış Sâkinameler vardır ki başlı başına bir eser halindedir. (Fuzulî) nin Farsça, (Aynî) nin - tasavvufî bir eser olan - Türkçe, (Kâzım Paşa) nın da risale şeklindeki mesnevîleri bayrağı olduğu gibi (Nef'î) ile (Şeyh Galip) in divanlarında, «Sâkinameler», «Terkib-i Bend», (Namık Kemal) in «Sâkiname» si de Kaside şeklindedir. Çok parlak olan (Namık Kemal) in «Sâkiname» sinden bir kaç parça :

Bezm-i safada seyret ol câm-ı gülnisarı
Bir lâle heyetinde gör feyz-i nevbahârı
Açmış neşatı gûya her dilde bir gülistan
Etmiş safası peyda her sade âb-ı câri
Tab-ı hazini kılmış pür neşve-i taravet
Koymuş acip acip kim gül şekline hezarı
Bir namenin de kalmış aks-i dehan-ı huban
Ol fasa benzemiş kim yakut ola kenarı
Pehlû-yi şevke düşmüş bak şâhid-i serabe
Sarmış miyan-ı nazın gör câm-ı şu'ledarı
Gûya edüp tabiat tertib-i bezm-i eflâk
Agaş ü maha vermiş nahid-i işvekârı
Ya eyleyüp meşiyyet te'lif-i tab-ı âfak
Etmiş şafakla memlû bir ahter-i neharı

Ya eyleyüp temaşa bezm-i safada güya
Huyriz-i tab-ı haclet verd-i cemal-i yarı
Donmuş tahayyüründen mevc-i safa yi şebnem
Hayretle su kesilmiş reng-i gül ü beharı
Ya eyleyüp tecessüm sihr ile hande-i yâr
Âyineden görünmüş cism-i lâtif varı
Ya eyleyüp tahaccür kalb-i rakik i Cemşid
Hun-i ciğerle eyler âlemde demgüzarı
Pür hûn ise acep mi hâlâ derun-i Cemşid
Almış ecel elinden câm-ı safa medarı
Bir neş'e var ki meyde mahrmunun sezadır
Ah etse ta kıyamet her sebze-i mezarı

Kâzım Paşa'nın «Sâkiname» sinden de seçme üç beş beyit:

Sâki çevir demadem câm-ı safa medarı
Bezm-i felekte tutsun hurşidi şermsarı
Sâki aman hıram et nakışları tamam et
Rindanı mest-i gam et def' eyleyüp humarı
Ey mâh-ı âlem ârâ sensin cihanda hâlâ
Dihim-i zevk u şevkın sultan-ı şehriyarı
Babında hep gedayız muhtac ü bi-nevayız
Bir câm ile unuttur âlâm-ı rûzgârı
Meydir ilâc-ı derd-i mariz-i aşka
Merhem sürüp elinle mukrim-i iltiyam et
Mey mâye-i mahabbet sen nûr-i çeşm-i cansın
Göster cemâl-i pâkin dünyayı mest-i gâm et
Sâki piyalelerden bir lâlezar göster
Arzet cemal-i pâkin bâğ u bahar göster
Dök zülf-i müşkrizin ruhsar u gerden üzre
Ateşlere sarılmış piçide nâr göster
Eyle habab-ı meyde aks-i lebin temaşa
Mır'at-ı cân içinde nakş ü nigâr göster
Bir elde zülf ü ruyun bir elde sagar-ı mey
Cem' eyle mihr ü mahı leyl ü nehâr göster
Pür çin et ebruvanın baktıkça ehl-i zühde
Ur taşa tig u hançer sayd ü şikâr göster
Sahba perest-i aşka sermest olunca mey ver
Takbil eden ayağın hep kâmyab olsun
Dolab-ı ayş u nuşu kıl öyle kim idare
Ser rişte-i mahabbet bi-piç ü tap dönsün

SAKO (ساقو) [*Kıy.*] Dolama nev'inden üstlük hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kısa palto şeklinde halk tarafından giyilen üstlüğe de bu ad verilir.

SAKSI DİBİ (ساقسی دیبی) [*Kıy.*] Fes'in hazır kalıba çekilen nev'ine verilen addır.

SAKULETE (ساقوله) [*Top.*] Kaval topla-riyle şarapnel makamında atılan içleri cıvata, çivi ve bunlar gibi demir parçalariyle doldurulmuş üstüvanî mermilere (gülle) verilen addır.

SAL (سال) [*Brh.*] Ağaç kütüklerini yanyana dizip bağlamak suretiyle meydana getirilen yüzüçü vasıtanın adıdır. Üstüne binilmek ve eşya konulmak suretiyle nakliyyatta istifade olunurdu. Eski devirlerde asker nakliyatında da kullanılırdı. Hâlâ nehirler üzerinde bu türlü iptidaî vasıtalarla nakliyyat yapan yerler vardır.

§ [*Ok.*] Yayın «kabza»ya doğru olan kısmına verilen addır. «Sal»ın «kasan» ile birleştiği noktaya «kasan başı» denir.

SÂL (سال) [*Tak.*] Sene, yıl yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarla tarihî eserlerde çok yaşamış, pek yaşlı yerinde sâlhurde, sâldide tâbirleri geçer.

Aradan bin bu kadar sâl mürur etmiş iken
Dil-i hassasta hâkimdir o tesir henüz
Nef'î

SALÂ (صلا) [*Sof.*] Mevlevi tâbirlerindendir. Arapça bildirmek demek olan salâ, Mevlevilerce dâvet mânasına gelir ve çağırana göre sebebi de değişirdi. Somatçılık hizmetini yapan can, salâ diye bağırırsa «yemek hazır buyurun», kandilci olan can salâ diye seslenirse «camiye namaza buyurun» demekti. Mukabele günleri ise dış meydancısı her hücrenin kapısını vurur ve «Destur, tennureye salâ yahû» derdi. Bu da «Mukabele olacak tennurenizi giyin, hazır olun» yerinde idi.

Salâ, mevlevihanenin orta yerinde yüksek sesle bağırılırdı.

Eskiden şehir ve kasabalarda namaz vaktinden az evvel kayyumlardan biri cami civarında «Vakt-i salâ ya mü'minîn!» diye bağırırdı ki bunun mânası «Abdest alın, namaza hazırlanın» demekti. Büyük camilerde ezandan evvel müezzinlerden biri tarafından «Vakt-i salât» diye şimdi bile seslenilir.

Mestan-ı harâbâbada salâdır ne dururlar
Zuhhada tagallüp edecek dem bu zamandır
Nef'î

SALABURUN (صالابورون) [*Bah.*] Tirinket ve mayıstra yelkenlerinin gradin yakalarını serene kaldırmak için kullanılan selviçelere verilen addır.

SALABURUN ASTARI (صالابورون آستاری) [*Bah.*] Salaburnun yelkene değdikçe yelkeni aşındırmamak için yelkenin salaburun hizasına dikilen beze verilen addır.

SALÂHAN (صلاخوان) [*Hal.*] Salâ okuyan, namaz vaktini haber veren, müezzin yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mecaz yoliyle meydan okuyan yerinde de kullanılır.

SALÂHİYYE-İ HALVETİYYE (صلاحیهٔ خلوتیه) [*Sof.*] Halvetiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Kurucusu Balıkesirli Abdullah Salâhaddin Efendi'ye nisbetle bu adı almıştır. Şeyh Abdullah Salâhaddin Efendi 1130 (1717-18) de Balıkesirde doğdu. İlk tahsilini memleketinde yaptı. Yirmi yaşında iken İstanbul'a gelerek medrese tahsiline koyulmuş ve çok geçmeden Tahvil kalemi kâtipliğine tâyin edilmiştir. Gösterdiği istidat üzerine az zaman sonra vezirlerden (Hekimoğlu Ali Paşa) ya intisap ederek Mısır valiliğinde divan kâtipliği yaptı. Kahire'de iken (Şeyh Şemseddin-ül-Hafeni) ile sohbet etmiş ve (Şeyh Hüseyin Demenhuri) den cifr, vefk gibi bir takım garip ilimlerle beraber Nakşbendî tarikını almıştır. Ali Paşa ile Rumeli'ye gittiği sırada Şeyh Ebi Nizam Seyyid Cemaleddin Efendi'ye de intisap etmekle beraber dünya işlerinden el çekip yedi sene halvetnişin olarak hizmetinde kaldı.

Kadirî, Sâdî, Mevlevi, Nakşbendi, Bayramî, Halvetî tarikatlarını da haiz ve Halvetiyyenin (Gülşeniyye) şubesine de mensup olduğunu kaydeden rahmetli Sadık Viedanî Bey (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenamesi, s. 109) şunu da yazıyor:

«Mücahede senelerinin sonlarında (Şeyh-ül-ekber Muhyiddin-i Arabî) Hazretlerini rüyada görmüş, Şeyh-ül-ekber kendisine dört satırlık bir yazı okutmuş, bu okutuş pek çok varidat ve füyuzat-ı kalbiyyeye mazhariyyetini müstelzim olarak telifata başlamıştır. 210 kadar eseri olup 187 sini Şeyh Fahreddin Himmeti Efendi merhum Hazret-i Zekâi hafidi İbrahim Efendi'den naklen beyan etmiştir. 67 si şeyh-i mumaileyh tarafından cem' olunabilmiştir. Bunların bir kaçı matbu'dur. Şeyh-ül-ekber'in (Mevakiun-Nücum) adlı eserine Arapça yazdığı şerh kemalâtına senet ittihaz olunmaktadır.»

Şeyh Salâhî 1198 (1783-84) de ölmüş, Üçüncü Mustafa devri ricalinden Tahir Ağa'nın Fatih'te Âşık Paşa mahallesinde yaptırarak meşihatini kendisine tevcih eylediği dergâhın hatiresine gömülmüştür.

Şairdi. Divanı için şöyle demiştir:

Bezm-i vahdette Salâhî yar ile hemdem iken
Kesreti kalbinde cem' ettin, bu divanın nedir?

SALÂ KOŞUSU (صلا قوشوسی) [*Ok.*] Okçular arasında yapılan müsabakalardan birinin adıdır. Eski atıcılardan ihtiyarların girdikleri bu müsabakaya iştirak için sporcular arasında fark aranmazdı. Dokuz yüzcü, binci, bin yüzcü, velhasıl nasıl atıcı olursa olsun girebilirdi. Yalnız bir şey aranırdı. O da müsabakaya girecek lerin bir örnek yay kullanmaları idi. Dergâhta muhtelif nevileri bulunan yaylardan biri seçilir, hepsi bu yayla ok atardı.

SÂLÂRİYYE (سالاریه) [*Mal.*] Emîrler, vezirler ve sair mansıp erbabı için toprak mahsullerinden alınan hisse, mütemmim vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sâlârlık suretinde de kullanılırdı. Sâlâr; Farsça baş ve kumandan demektir.

Sâlâriyye, hububattan öşür ile birlikte alınırdı. Kanunnamede (Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, Millî Tetebbular Mecmuası, sayı 1, sayfa 103) Sâlâriyye'nin bir rivayete göre, ağalık için alınan hisse olduğuna dair bir kayıt vardır. Bu itibarla sâlâriyye toprak mahsullerinden öşür adı altında, kelimenin mânasına uygun olarak alınan onda bir'den fazlasına ıtlak olunurdu.

Kanunî Kanunnamesi'nde (sayfa 31) nelerden sâlâriyye alındığı ve hangilerinden alınmadığı yazılıdır. Kanunun ibaresi şöyledir:

«Hububattan hınta (buğday), şair (arpa) ve kavres (kara darı) olsa öşür ve sâlârlık alınır ise sekiz müd, galleden (zahire) bir müd olur, her müdden iki buçuk kili (kile) olur. Baki hububattan nohut ve mercimek ve bakla ve penbe (pamuk) ve keten anlardan hemen öşür alınır, sâlârlık alınmaz.»

«Aynı kanunnamede (sayfa 32) günlükten ve safrandan sâlâriyye alınmıyacağı gösterildiği gibi Bolu'da, Kıbrıs'ta, Ereğli'de, Viranşehir'de ve daha bazı yerlerde sâlârlık alınmadığı yazılıdır.

Daha sonraları toplanan kanunnamelerde (Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, s. 103) Sâlâriyye alınmıyan yukardaki şeylere bir kaç kalem daha ilâve olunmuştur. Susam, kendir, darı bu kabildendir.

Sâlâriyye'nin demet veya tane üzerinden alınması hususunda, yerine göre, değişiklik bulunduğu gibi miktarca da, yine yerine göre, fark vardı. Bu sebeple bir yerin mükellefiyyet miktariyle diğer bir yerin mükellefiyyet miktarı biribirine uymazdı. Meselâ Rumeli'de Hıristiyanlarla meskûn yerlerden yüz demette on demet öşür ve üç demet sâlârlık alınırken Semendre'de sâlâriyye olarak her sene buçuk lukne buğday ve buçuk lukne arpa alınırdı. Konya şehri sınırında «sâlârlık bir müd galleden iki kile öşür alındıktan sonra buçuk kile dahi» alınırdı.

Bazı yerlerde bağlardan da, öşürden başka, sâlârlık alınırdı. Amma vilâyet-i Semendre'de bir raiyyet yazıldığı yerde bağ dikse öşrün verdikten sonra otuz müdrede bir müdre (lidre olacak) sâlârlık verir.»

Yine aynı kanunnameye nazaran reayadan biri âhar timarda bağ dikse öşrünü yerin sahibine, sâlâriyyeyi de kendi sipahisine vermesi lâzım gelirdi.

Şiradan da aynı suretle sâlârlık alınırdı.

«Tevkii Kanunnamesi»nde (s, 103) sâlâriyye için iki fetva vardır, Mevzuu aydınlatmak itibariyle biri aynen naklolunur «Öşür sâlâriyye ile mahlût olsa sâlâriyyenin miktarı ihraç olunduktan sonra yerinde kalan gallenin hillinde şüphe olunur mu? Sâlâriyyenin hürmeti mukarrer midir? Elcevap: Öşür adına alınan öşür değildir, arzın harac-ı mukasimesidir. Haraç elbette onda bir olmaz. Arzın tahammülüne göre alınır. Nısfına değin alınmak meşrudur. Sekizde bir alınmak arzın tahammülü olıcak (olunca) helâldır. (Ketebehu Ebussuut)»

Alelekser Rumeli ve Anadolu kıt'asına mahsus defterlerde tesadüf olunduğunu kaydeden değerli eski Maliye Nazırı Abdurrahman Vefik Bey (Tekâlif Kavaidi, c. 1, s. 37) suret ve tahsil nisbeti için şu izahatı vermiştir:

«Rumeli'de ve Anadulu'da kâin eyalât ve elviye dahillerindeki zeamet ve timar ve mukataat ve evkaf arazisinde ikide ve üçte ve dörtte ve beşte ve altıda ve yedide ve sekizde ve onda bir olarak defatir ve kavanin-i mahsusı mucebince timarlılar ve memurin-i mahsusa marifetiyle cibayet edilmiştir. Şu kadar var ki her timarlı veya zâim kendi defterinde hangi resmi almağa mezun kılınmış ise onu tahsil eder. Haricinde kimseden bir şey istiyemez.»

Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

SALÂT-İ HAVF (صلوة خوف) [*Fık.*] Muharebeden evvel kılınan iki rekât namaz hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SALÂT-İ İSTİHARE (صلوة استخاره) [*Fık.*] İstihareden evvel kılınan iki rekât namaz hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SALÂT-İ İSTİSKA (صلوة استسقاء) [*Fık.*] Yağmur duasına çıkıldığı zaman kılınan namaz hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SALÂT-İ İŞRAK (صلوة اشراق) [*Fık.*] Güneş çıktıktan sonra kılınan namaz hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SALÂT-İ SEFER (صلوة سفر) [*Fık.*] Yola çıkıldığı zaman kılınan iki rekât namaz hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SALÂ VERİLMEK (صلا ويرلمك) [*Hal.*] Ezandan evvel müezzin tarafından minarede nat ve dua okunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Okuma vaktine göre ad alır. Cuma salâsı, sabah salâsı gibi.. Daha ziyade sabah ezanından evvel ve ramazanlarda sahuru müteakıp okunur. Ölüler için de salâ verilirdi.

Alessabah salâlar verildi hiç değil
Sabuh-ı iydte nev ahd-i tevbe oldu şehid
Sâbit

SALÂ VERMEK (صلا ويرمك) [*Hal.*] Cuma günleri öğleden evvel minarelerde okunan dua hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SALBEN İDAM (صلباً اعدام) [*İda.*] Asarak öldürme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü ölümle ölene «maslub» denilir.

SALDIRMA (صالديرمه) [*San.*] Ucu biraz iğrice ve yatağana benzer uzun bıçak adıdır.

SALHANE (سلخخانه) [*San*] Hayvan kesilip yüzülen yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Selhhaneden bozmadır. Arapça selh; kesilen hayvanın derisini yüzmek demektir. Yakın zamanlara kadar kullanılan bu tâbir kasaplık hayvanların Belediyelerce tahsis olunan yerlerde kesilmesi mecburiyyeti konulması üzerine terkedilmiş, bunun yerine gene o mânaya gelen «mezbaha» tâbiri kaaim olmuştur.

Cihan namındaki bir maktel-i âma yolum düştü
Hükümet derler anda bir nice salhaneler gördüm
Ziya Paşa

SALI PAZARI SARAYLARI (صالی پازاری سرایلری) [*Mim.*] Boğaziçinde Salıpazarındaki saraylara verilen addır. Sultan Mecit tarafından kızları Münire ve Cemile Sultanlar için yaptırılmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisinin çalıştığı bu saraylar için tarihî tetkikleriyle tanınmış olan Halûk Y. Şehsüvaroğlu (Akşam, 5 eylûl 1949) şu tafsilâtı veriyor:

«Abdülmecit iki kızına Salıpazarı'nda büyük ve kârgir saraylar yaptırılması hususunda hey'et-i vükelâdan karar almış ve sarayların mimarlığı Dolmabahçe sarayı mimarı Karabet Serkis Kalfa'ya verilmişti. Karabet Serkis Kalfa'nın yaptığı resimler Hünkâr tarafından beğenildiğinden 1856 yılı yazında inşaata başlanılmıştı.

«Ebniye Eminliğine «Hazine-i Hassa»dan Ali ve Mustafa Efendi'lerle Kâtip Sadullah Efendi tâyin edilmişti. (Fabrika-i Humayunlar tahsisatından) haftada verilen kırk bin kuruşun sarfı bu hey'et tarafından yapılıyordu.

«Tuğladan ve yalnız (Papuş ve kapılarının taştan olarak) inşasına başlanılan sarayın büyük bir gayretle Kasım'a kadar üstlerinin örtülmesine çalışıldı. Saraylarda tamamen o devrin malzemesi kullanılıyor ve işçiliği tatbik

ediliyordu. Bazı oda duvarları kurşun kaplanmış, üzerleri boya ile somaki taklidi yapılmıştı. Sarayların onar odasının tezyinatında yaldız kullanılmıştı. Büyük salonlarla diğer bazı salonların tavanlarına boya ile nakışlar vurulmuştu. Yerleri parke döşenmiş, cam çerçeveleri meşe ağacından yaptırılmıştı.

«Sarayların nakkaşı Nikola idi. Dökmeci başı Hacı İbahim Ağa, çilingir Hoca Agop, sıvacı Mardiros ve hamamcıbaşı kayıtlara Boşnak lâkabiyle geçmiş bir usta idi.

«Salıpazarı Sarayları inşaatı ilerlediği bir sırada bazı yeni ilâveler istenildi. Hademe daireleriyle diğer teferruatın genişletilmesi için Münire Sultan, Padişah'a bir tezkire gönderdi. Padişah kızının bu isteğinin yerine getirilmesini kabul ederek icabının yapılmasını emretti. İş Karabet kalfaya havale olundu. Hademe dairelerinin genişliyebileceği yegâne yer eski saray hamlacılarından Mustafa Ağa'nın evi tarafı idi. Burası değerinden fazla bir para ile satın alınmak istendi. Fakat Mustafa Ağa evin istimlâkine karısını razı edemediğinden satın alınması kabil olamadı. Daireleri diğer dükkân ve evlerin bulunduğu yere doğru genişletmek de imkânsızdı. Bunun üzerine cadde üstündeki Harem Ağaları dairesine bitişik bir aşçı dükkâniyle bir tütüncü ve bir berber dükkânı satın alınıp yıktırıldı ve Karabet Ağa'nın çizdiği resim üzerine yeni odalar yapıldı. Ayrıca bazı bendegân daireleri, saray matbahı, arabalık ve ahır genişletildi.

«Diğer taraftan Cemile Sultan sarayı etrafında yapılan inşaat yüzünden saray komşusu olan Şeyh Yunus Efendi'nin iki yüz seksen küsur arşın arsası içine evvelkine benzer bir ev Padişah'ın emriyle Hazine-i Hassaea yaptırıldı.

«Her iki sultanın arzuları üzerine yalıların sokak taraflarında küçük birer daire inşa olundu. Bu dairelerden Münire Sultan'ınki üç yüz yetmiş dört arşın, Cemile Sultan'ınki üç yüz doksan bir arşın yer işgal ediyordu. Bu yapılan sahilsarayların son biten kısmını teşkil etmişti. Ayrıca Kethüda Efendi, Haremağaları ve sair hademe daireleri de bu arada bitmiş oluyordu.

«Sarayların bu son noksanlarının ikmali masrafı üç bin yüz otuz dokuz kese kırk dört buçuk kuruşa mal olmuştu.

«İki sahilsarayın (mefruşatı yekdiğere tamamiyle mutabık ve hemrenk olarak) hazırlanmıştı. Döşeme kumaşları ve perdeler Hereke'de imal ettirilmiş ve diğer eşya hariçten satın alınmıştı. Mefruşat masrafı olarak evvelce dokuz bin kese hesaplanmışken, bazı eşyanın Padişah tarafından gönderilmesi ve Sultanların evvelce muvakkaten taşındıkları yalılardan Topkapı Sarayı'na nakledilen (revnakları kaybolmamış döşemelerin) Salıpazarı Sarayları'na alınmalariyle bu miktar biraz daha azalmıştı.

«Münire ve Cemile Sultanlar yeni sahilsaraylarına 1276 yılı şevvalinde (1859 nisan) naklettiler. Bu nakil üzerine Münire Sultan'ın kışlık konağı Refia Sultan'a verildi. Bu münasebetle konağın mevcut döşemesi kaldırılarak bunlar Sepetçiler Köşkü'ne gönderildi ve bina Refia Sultan için yeniden tamir ettirilip döşetildi.

«Sultanların Salıpazarı Sarayları'na yerleşmelerinden sonra Abdülmecit kızlarını ziyaret etmiş ve yeni binaları büyük bir alâka ile dolaşıp görmüştü. Bu esnada saraylarda bazı ufak değişiklikler yapılmasını emretti. (Daire-i şahane) deki kapı tokmaklariyle hamam muslukları değiştirildi. Hamama yeni mermer taştan oymalı ikişer adet hazine ilâve olundu ve Padişah'a mahsus iskeleye de iki buçuk arşınlık yeni mermer taşlar döşetildi.

«Münire Sultan yalısı, Sultan'ın ölümünden sonra diğer hanedan âzasına geçmiş ve son olarak bu sarayda Abdülâziz'in kızlarından Saliha Sultan oturmuştu.

Cemile Sultan Sarayı ise Çırağan yangınından sonra Sultandan beş bin liraya satın alınarak (Meclis-i Mebusan) haline konuldu. Bina büyük bir faaliyet içinde hazırlanmıştı. Altı yüz amele ve kalfa çalıştırıldı. Binanın salon ve tavanları yeniden boyatıldı. Rıhtımları tamir edildi. Yangın tertibatı yapıldı. Bu inşaata Nafıa Müdürü Frankya Efendi nezaret ediyordu »

Sultan sarayları şimdi Güzel Sanatlar Akademisi ile Atatürk Kız Lisesi tarafından işgal edilmektedir.

SÂLİK (سالك) [*Sof.*] Sülûk edici, yol tutup gidici mânalarına gelen ve tarikatlardan birine müntesip olan yerinde de kullanılan bu Arapça tâbir, sofiye ıstılahı olarak «ilim ve tasavvuf ile olmıyarak mücerret hal ile makamata meşy ü hareket eden kimse» suretinde izah olunur. Sofiyeye ait eserlerde bunun için şu izahat da vardır: «Hal ile hareket ettiğinden hasıl ettiği «ayn» olur. Bir dereceye kadar kendisini ihlâl edecek şüphe husulünden emindir.»

Yine tasavvufa ait eserlerde tarik-ı tasavvuftaki (Tasavvuf yolu, mesleki) dört derecenin üçüncüsü olarak gösterilmekte ve şu tafsilât verilmektedir:

«Birinci ve ikinci derece tâlip ve mürid, dördüncü derece de vâsıldır. Mürid, seyr ve sülûkte bulunur ise ona «sâlik» denir. Sâlik'in atacağı ilk adım «niyyet», sonra « tevbe » dir. Bunu mütaakıp artık «mücahede» yoluna girilir. Sülûk; ahlâkı da, amali de, maarifi de tehzibdir. Bu da zâhir ve bâtını mamur, pür nur kılmak ile iştigal etmek demektir. Sâlik'te imana mukarin olan, ibadet ve ihlâs neticesi olarak zuhur eden ahval ve etvar, tevhid ve irfan mertebesine kadar bir takım zevkler ve hallerin zuhuruna sebep olur. İşte varidat-ı kalbiyye böyle olur. Sâlik için zevk, vecd, hal terakki mirkatıdır. Sâlik varidata vusul için orada itina eder. Evrad varidat için maksud olup doğrudan doğruya maksud değildir. Sâlik için sabit ve rasih olan hallere «makam» denir. Sâlik ya vasıl veya munkati olur. Sâlik'in kalbi Allah'ın inayetiyle meftuh olunca sâlik gaip seyr eder, ilmi ayn olur. Sâlik, kendisine İlâhî hilye münkeşif olarak, Hakka müstağrak olur. Artık sâlikin marufu ancak «Allah», maksudu ancak «Allah» olur.»

Lâyık oldur ki hemen sâlik-i rah
Diye lâ na'bûdü illa iyyah
Hakanî

SALİSE (ثالثه) [*İda.*] Mülkiye rütbelerinden birinin adıdır. «Saniye» den küçük, « rabia» dan büyüktü. Askerî rütbelerden binbaşıya muadildi.

Diğer rütbeler gibi bu da ilkin memuriyyete mahsus olmak üzere hicrî 1248 (1832-33) senesinde ihdas edilmiş iken sonradan memuriyyetle olan alâka kaldırılmış, yalnız rütbe olarak memurlarla beraber herkese tevcihine başlanmıştır. Vaktiyle bu rütbe ile beraber (nişan) da ihdas edilmişti. Rütbeye mahsus olan bu nişan hicrî 1267 (1850-51) senesinde geri alınmıştır.

İlk ihdası sırasında salise itibar olunan memuriyyetler şunlardı : Ser etibba-i şehriyarî, Tophane müdürlüğü, Asakir-i muntazama kitabeti, Dahiliye kitabeti, Hariciye kitabeti, Evamir-i Maliye kitabeti, Deavî muavinliği, Haremeyn tercümanlığı, Cizye ve Zecriyye muhassillikleri, Ebniyye-i Hassa Müdürlüğü, Feshane Müdürlüğü

Bu rütbe sahipleri rütbenin ihdası tarihinden 1283 (1866-67) senesine kadar resmî günlerde yaka ve kolkapakları mavi çuha üzerine sırma işlemeli koyu lâcivert setre giyerler, sırmalı kılıç takarlardı. O tarihten itibaren setrelerinin rengindeki yaka ve kolkapaklarına sırma işleniyor ve kılıç takılıyordu.

Salise rütbesini haiz olanlar ricalden sayılmadıkları için teşrifata dahil değildiler. Elkap olarak «Rif'atlû» yazılırdı.

Salise hicrî 1259 (1843) senesinden evvel saniye gibi «mütemayiz» ve «sınıf-ı sani» adlariyle iki kısım idi. Ondan sonra «mütemayiz» ve «sınıf-ı sani» dereceleri kaldırılarak yalnız bir dereceden ibaret olmak üzere kalmıştı. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra diğer rütbeler gibi bu rütbe tevcihatı yapılmamıştır.

SÂLİYYE (سالیه) [*Ede*] Yeni yılın tebrikini ve tarihi bavi olmak üzere muharremde yazılıp takdim edilen medhiyyeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Enderunlu Vasıf'ın «Tarih bera yi vurud-i sâl-i cedid» başlıklı sâliyyesinden seçme beyitler :

Gül gibi açılmış endamın bu rengin şâlle
Başka suret bağlamış hüsnün bu sâl-i âlle
Kime bu iyma- çeşm ey gonca-i ziba-yi âl
Kimin oldun aldayup gönlün yine bu âlle
Göz süzüp uşşaka böyle itme mestane nigâh
Delme bu çağında bağr-ı âşıkı bünyâlle
Benzemez hûban-ı gayre zevk bûs-ı gülfemin
Olamaz hem çeşni-i lezzette sükker bâlle
Lezzeti kand-i musaffa, buyi hoş, rengi lâtif
Anberin gül şerbeti gûya lebin bu hâlle
Beş diyen alur bu sûk-ı aşktır işte peyim
Gevher-i dil gezmede elden ele bu lâlle
Geh hayal-i mumiyan ü gâh eylemiştim zülfüne
Derde saldım başımı ben bu dil-i meyyâlle
Ne muradım söyliyebildim ne kalim ol mahe
Geçti vaktım gâh hulya ile gâh ihmâlle
İki yıldır faslederdim yâre ağyarı dahi
Dün gece ref'eyledik meclisten istiskalle
Vasıfa tenşit-i tab-ı şah-ı âlemdir garaz
Tarh-ı tarih-i gazel tebrik-i mâh ü sâlle
Yani şâh-ı mülk-i şan Sultan Mahmud Han kim
Yok aatli hüsn-i ahlâk u hulûs-ı bâlle
Vasf-ı hal-i zühd ü takvasında acizdir zeban
Hali tarif olma hiç mümkün mü kıyl ü kalle

. . . . . .

Böyle tarih arz idüp her yıl disünler şairan
Sadola Mahmud Hane sâl-i nev ikbâlle
1226

SALKIM (صالقیم) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Üzüm ve emsali nebatların salkımı şeklinde olan motiflere denir.

SALKIM SAÇAK (صالقیم صاچاق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle dağınık, perişan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SALMA (صاله) [*Öl.*] Su ölçülerinden birinin adıdır. Yirmi dört «masura» bir «salma» itibar edilirdi. Bu tâbir suyolcularca kullanılırdı.

Tapu kayıtlarında nâdiren «lüle», alelekser «masura» geçer.

§ [*Mal.*] Köylü tarafından masrafları mal ile deruhde edilerek yaptırılacak işler karşılığı olarak her köylüden hal ve vaziyetine göre alınacak para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden umumi işler karşılığı için bu suretle alınan para ve mallara da bu ad verilirdi.

SALMA ÇUHADARİ (صالمه چوقداری) [*Ida., Ask.*] Eskiden gece gündüz muhtelif kıyafetlerle tebdil gezen ve suçluları takip etmekle inzibatî vazifeler de gören zâbıta âmiri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri zâbitlerinden olan salma çuhadarı'nın maiyyetinde icabında arttırılmak üzere yirmi kadar tebdil neferi vardı. Vazifesi pazar va kalabalık yerleri dolaşmak, kahvelerle berber dükkânlarında halkın zararını mucip olan afyon içmeyi, kumar oynamayı, sair memnu şeyleri yapmayı men', icabında cezalandırılmak üzere kulluğa teslim etmek, ezan okunduğu vakit camiye gitmiyen esnaf ve halkı camilere yollamak, kışlalarından izinli olarak çıkmış olan Yeniçeri'lerin ırz ve edepleriyle gezmelerine, hamama gittikleri vakit gürültü çıkarmamalarına, mahalle ve kabristan aralarındaki fahişelerin rezaletlerinin men' ve def'ine ve günlük hâdiseleri jurnalla Ağakapısı'ndaki âmirlerine bildirmekti. Gördüğü vazifeye göre bugünkü teşkilâttaki polis âmiri, maiyyetindeki tebdiller de polis neferi demektir. Askerlere ait cürümleri men' ve takip vazifesi ile mükellef olan inzibat âmirliğini de uhdesinde cemetmiş demektir.

«Mecmua-i Tesavir» de «Commissaire de police» suretinde gösterilmiştir.

Salma çuhadarları kışlalarında blundukları vakitlerde arkalarına «pirpiri» denilen kırmızı cüppe, dizlerine dövme şalvar giyerler, başlarına da etrafı siyah kuzu uerisinden tepesi yeşil çuhalı kalpak takarlardı.

SALMA TOMRUK (صالمه طومروق) [*Ida.*] Tevkifhane mahiyyetindeki hapishaneler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü tomruklarda mahpuslar bir yere kapatılmayıp salma suretiyle başıboş olarak bir bina içinde serbest bırakılırlardı. Tâbirin meydana gelmesi de bundan dolayıdır. Salma çuhadarı, salma neferleri denilen bir nevi Belediye zâbıta memurları tarafından sokaklarda cürm-ü meşhut halinde yakalanaalar buralarda bir müddet alıkonurlar, ondan sonra lüzum görülürse tomrûk dairesine veya zindana sevk olunurlardı.

Tomruk; «Kamus»ta «Eski zamanlarda mücrimlerin ayaklarına geçirilen delikli kütük» suretinde izah olunmuş ise de asıl tomruk yalnız ayağı değil, tekmil vücudu sığacak şekilde içi oyuk kütük demektir. Tahta yapılmak üzere kesilmiş olan büyük ağaç kütüklerine hâlâ bu ad verilir.

Tomruk bir işkence âleti idi. Tomruğa vurulan mücrimin yalnız yüzü dışarda kalırdı. Zamanla bu işkence âleti işkence yerine alem olmuş ve hapishaneye tomruk adı verilmiştir.

Karagümrük'te «Salmatomruk» adlı bir semt vardır. Bu adın verilmesi orada bu türlü bir hapishanenin bulunmasından ileri gelmiştir.

SÂLNAME (سالنامه) [*Hal.*] Bir senelik hâdiseleri (vak'aları) göstermek üzere tertip olunan eserler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sene, yıl demek olan «sâl» ile mektup, kitap mânasına gelen «name»den mürekkep olan bu tâbirin tam karşılığı «yıllık»tır. «Takvim» de bu mânada kullanılır. «Sâlname» Fransızların annuaire tâbirinin karşılığıdır. Fransa'da ilk annuaire 1793 senesinde Miller tarafından (L'annuaire de la Republiqaine) adiyle Paris'te neşredilmiştir. Bunu o adla muhtelif ilim şubelerine dair çıkanlar takib etmiştir. Yüzlercesinden bir kaçını Annuaire politique, Annuaire administratif, Annuaire de Société Savante, Annuaire Historique teşkil eder. Diğer millet ve memleketlerde de sâlnameler çıkarılmış ve şimdi de çıkarılmakta bulunmuştur.

Yine Fransa'da bu maksadı güden Almanak (Almanach) adlı eserler de neşredilmiş ve Annuaire'ler gibi el'an da çıkarılmakta bulunmuştur. Diğer milletlerde de almanaklar çıkarılır. Ancak almanaklar her şeyden bahsettikleri ve hattâ sayfalarında lâtifeye, mizaha da yer verdikleri halde sâlnamelerde umumiyetle ciddi mevzulara temas edilir ve ekseriya bir fenne, bir maksada tahsis olunur.

Ayları, günleri, vakitleri gösteren takvimlerin ilki Fransa'da 1431 senesinde neşrolunmuştur. Bu takvimlere faydalı malûmat ilâvesi ve sene içindeki en mühim vak'aların konulması daha sonradır.

Avrupa'da resimli gazeteler senelik yazılariyle resimlerinin seçilmişlerinden mürekkep olmak üzere bir seneye ait siyasî ve ilmî hülâsalarla beraber bir senelik takvimin de ilâvesi suretiyle sâlnameler neşretmişlerdir. Güzel resimler, kıymetli hülâsaların bulunuşu bunların büyük bir rağbet kazanmasını mucip olmuştur.

Hususi sâlnameler ve almanaklar yanında resmî sâlnameler de çıkmıştır. Bunlarda memleketin teşkilâtı gösterilmekte, siyasî ve iktisadî hayat hakkında izahat verilmektedir.

Osmanlılarda ilk resmî sâlname 1263 (1847) senesinde neşrolunmuştur. Bunu ilk düşünen ve tatbik mevkiine koyduran Sadrazam Büyük Reşit Paşa'dır. Bu işe Abdülhak Hâmit'in babası Hayrullah Efendi memur olmuş, o da sâlnameyi Ahmet Vefik Paşa'ya yaptırmıştır. Sonraları Cevdet Paşa, daha sonraları da Meclis-i Maarif Başkâtibi Behçet, Meclis âzasından Rüştü Beyler tarafından yapılan sâlnamenin tertibi muahharen irade-i seniyye ile Maarif Nezareti mektubî kalemi heyetine ve 1306 (1888) senesinden itibaren de Memurin-i Mülkiyye komisyonuna bağlı sicill-i ahval idaresine havale edilmiştir. Resmî Sâlname saltanatın sonuna kadar bu idare tarafından tertip edilirdi.

1263 (1847) senesinde küçük kıt'ada neşrolunan ilk sâlnamede bir takvimle devlet teşkilâtı kısaca yazılıdır. Bu sâlnameler Malî 1328 (1912) senesine kadar her sene muntazaman neşredildiği gibi zamanla hacimleri büyütülmüş, mündericatları çoğaltılmıştır. İlk senelerde yüz küçük sayfayı aşmıyan sâlnameler sonraları iki üç yüz, en nihayet yedi sekiz yüz sayfayı bulmuştur. Bunlarda devletin resmî teşkilâtından başka memurların isimleri, tâyin tarihleri, rütbeleri, nişanları gösterilmiş bulunmak itibariyle birer vesika mahiyyetini iktisap eylemişlerdir.

Umumi sâlnamelerden başka yine resmî mahiyyette olmak üzere nezaretlerle vilâyetler ve resmî müesseseler de sâlname çıkarmışlardır. Hariciye Nezareti ilk sâlnameyi Hicrî 1302 (1884-85), Maarif Nezareti 1316 (1898-99), Askerî sâlname 1279 (1862-63) de neşrolunmuştur. Bahriye Nezareti İngiltere rasathanesi tarafından çıkarılan almanağı her yıl Takvim-i Bahrî adiyle tercüme ettirmiştir. 1334 (1915-16) senesinde neşrolunan «İlmiyye sâlnamesi» ise çok kıymetli malûmatı ihtiva etmektedir. Nezaretlerin bir kısmı yalnız bir tane sâlname neşriyle iktifa etmemişler, açtıkları bu çığırda tekâmül göstermek suretiyle devam etmişlerdir. İlk sene için 1257 sayfalık bir sâlname çıkaran Maarif Nezareti 1318 (1900-01) de üçüncü defa olarak bastırdığı sâlnamedeki sayfa sayısını 1678 e çıkardığı gibi memleketin bir de haritasını koymuştur. Hicrî 1325 (1907-08) senesinde son olarak çıkarılan altıncı Maarif sâlnamesi'nin sayfa sayısı 742 dir.

Vilâyetlerce tertib olunan sâlnamelerin ilki 1283 (1866-67) senesinde çıkarılan sâlnamedir. Vilâyetlerin bazılarında yalnız bir tek sâlname neşredildiği halde bir takımlarında yirmiye yakın sâlname çıkarılmıştır. En çok sâlname çıkaran vilâyetler Hüdavendigâr (Bursa), Selânik'tir.

Vilâyetlerce tertip olunan sâlnameler içinde çok kıymetli olanlar vardır. Halep, Hüdavendigâr, Selânik, Manastır, Diyarbekir vilâyetlerine mahsus olanlar hakikaten kıymetlidir. Tarih ve coğrafya ile meşgul olanların işlerine pek çok yarar.

Yalnız ayları, günleri ve vakitleri göstermek üzere «Takvim» adlı küçük kıt'ada eserler ve yine takvim ile beraber faydalı malûmatı da ihtiva ettikleri için almanak sayılabilen «Takvim-i Ebuzziya», «Takvim-i Bahar» lar çıkarılmıştır. O tarzda çıkan ilk eser Ebuzziya Tevfik Bey'in tertip ve neşrettiği «Sâlname-i Hadika» dır.

Kurduğu matbaada en temiz ve zarif eserler neşreden Ebuzziya (ölümü 1913) «Sâlname-i Kamerî», «Sâlname-i Ebuzziya», «Rebi-i Marifet», «Nevsal-i Marifet» adlariyle çeşitleri ayrı on altı kadar almanak neşretmiştir. Bir takımı bir kaç defa basılan ve içlerinde kıymetlileri bulunan aşağıdakiler de bu kategoriye girer:

«Nevsal-i Âfiyet», «Nevsal-i Asır», «Nevsal-i Askerî», «Musavver Nevsal-i Meşahir», «Nevsal-i Bahrî», «Nevsal-i Baytarî», «Nevsal-i Osmanî», «Nevsal-i Ragıp», «Nevsal i Millî», «Hediyye-i sâl», «Cemiyyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye Sâlnamesi», «Sâlname-i Fennî», «Zümrüdanka Sâlnamesi», «Annelere ve Çocuklara Sâlname».

Avrupadaki gazete ve mecmuaların çıkardıkları almanaklar gibi sâlnameler de çıkarılmıştır. «Nevsal-i Servet-i Fünun», «Diken ve İnci Sâlnamesi», «Karagöz'ün Sâlnamesi» o kabildendir.

SALTA (صالطه) [*Kıy.*] Eskiden giyilen üstlüklerden birinin adıdır. Kolsuzuna «çepken» denir. Eski âdet ve kıyafetleri pek iyi bilen Ahmet Rasim Bey (ölümü 1932) salta ile çepken ve camadanı (Matbuat Tarihinde Medhal, ilk büyük muharrirlerden Şinasi, İstanbul, Yeni Matbaa, 19 7, sayfa 60 haşiyesi) şöyle tarif ediyor:

«Salta; eski kıyafetimizde kollu bir nevi (çepken) idi. (Çepken) kolları yarık, omuza atılan kısa kaputumsu bir libastı ki ekseriya esnaf takımı kullanırdı. Bunun çaprast düğmeli, kolsuz ve yelek gibi içe giyilenine de (camadan) denirdi.»

«Eski Eserler Ansiklopedisi»nin (Camadan Maddesi) ndeki izahı şöyledir:

«Başlıca kadifelerden yapılır. Kolları dikişsiz olanlarına da çepken derler. Yakası ve kol kenarları sırma veya gaytanla süslenir. Gaytan sımsıkı ve âdeta çiçekler, resimler

teşkil ederek işlenir. Buna salta da derler. Hülâsa camadanla çepken, salta ve sarka birbirinden pek az farklı şeylerdir. İyi kumaştan ve iyi harçlı olarak yapılanlar oldukça para ederler.»

Saltanın kadınlar tarafından giyilen nev'inin bulunduğu ve bunun saraylılar tarafından da giyildiğini Leylâ Hanım'ın (ölümü 1936) hâtıratındaki (Harem ve Saray Âdat-ı Kadimesi, Vakit Gazetesi, 27 kânunusani 1328) şu izahatı gösteriyor:

«Salta; ipekli kumaş üzerine etrafı sırma ile işlenmiş geniş hırkadır. Galiba göğsün, endamın tamamen görünen modası zamanında örtülmek için icad olunmuş. Bütün endamı ve kalçaları örter. Zat-ı Şahanenin yedi ustası, kâhya kadın ve iki kâtibe kalfalar memuriyyetlerine tâyin olundukları vakit Hazine-i Hassadan bu hırkalardan birer tane gelir. Huzur-ı şahaneye saltasız çıkamadıkları gibi resmî günlerde de giymeğe mecburdurlar. Hazinedar kalfaların üniformaları beden ve kollarına göre ve göğüsleri düzce inişle pek az açık, belden bir karış kadar aşağı etekli, kenarları vaktin modasına göre müzeyyen bir giyim idi. Buna (Ayrupa) denirdi. Bu biçim galiba Avrupa' an geldiğinden galat olarak (Ayrupa) denilmiş.»

SALTADURA (صالطه دورا) [*Bah.*] Büyük yelkenlilerde ve eski harb gemilerinde müretteb atın güverteden çarmıklara çıkabilmesi için küpeşteden güverteye uzatılmış ağaç basamaklı şeytan çarmıklarına verilen addır.

SALTAMARKA (صالطه مارقه) [*Kıy.*] Gemicilerin omuzlarına atmak suretiyle giydikleri üstlüğe verilen addır. Salta; kollu bir nevi «çepken» idi.

SALTANAT ARABASI (سلطنت عربه‌سی) [*Sar.*] Padişahların resmî günlerde bindikleri mükellef ve müzeyyen (zinetli) arabanın adıdır. Vesikalarda «gerdune-i saltanat» suretinde de geçer. İki veya dört atla çekilirdi Seyis, sırmalı esvap giyer, kollarını kavuşturmuş vaziyyette saray mensuplarından, kezalik sırma esvaplı, biri arabacının yanında otururdu. Padişah oğullarından birini yanına almış bulunursa şehzade Padişah'ın karşısına oturur, arabayı başta Serasker olmak üzere yaverler ve mızraklı süvari askerler atla takip ederlerdi. Padişahların arabalarına Paşa'lardan birini aldıkları da olurdu. Bunlar da Padişah'ların karşısında otururlardı.

SALTANAT KAYIĞI (سلطنت قایغی) [*Sar.*] Padişahların deniz gezintilerinde bindikleri kayığın adıdır. Saltanat kayıkları ekseriya on, on iki çifte, kıç tarafları çok süslü ve başına nazaran bir parça yüksek, koyu al atlasla döşenmiş üzerinde kıymetli bir fener bulunan sâyebanı (gölgelik) vardı.

Saltanat kayığını; «İstanbul'un fethinden sonra Boğaziçi ve Marmara sularında Osmanlı hükümdarlarının bindikleri tenezzüh teknelerine (Saltanat kayığı) denilmişti» suretinde tarif eden değerli Deniz Müzesi Müdürü müdekkik Halûk Y. Şehsüvaroğlu (Saltanat Kayıkları, Cumhuriyet, 23 Mart 1952) şu kıymetli tafsilâtı veriyor:

«Gemi inşa sanatımızın pek muvaffakıyyetli ve ince birer örneği olan saltanat kayıklarında güzellik ve ihtişam en sade bir üslûpla ifade edilmişti. Köşklü, kuşlu gibi isimlerle anılan saltanat kayıklarının muhtelif boyda olanları vardı. On üç çifte kürekle hareket edenler ekseriya otuz bir, otuz iki metre uzunluğunda, 2,35 metre genişliğinde ve 3,10 metre yüksekliğinde inşa edilirdi.

«Saltanat kayıklarının kıç taraflarında hükümdarların oturmasına mahsus köşk bulunur, başları uzun yahut kıvrık olurdu. Kıç ve baş tezyinatını muhtelif şekillerde ve üzerleri altın yaldızlı oymalar teşkil ederdi. Kayıkların baş taraflarında ayrıca tahtadan yahut gümüşten yapılmış kartallar ve deniz kuşları bulunurdu. Kayıklara çekilen fenerler de gümüşten mamûldü.

«Kayıkların inşa tarzları ve tezyinatları devirlerinin sanat üslûplarına göre zamanla muhtelif biçimler almışlardı. 16 ve 17 inci asırlarda kayık köşklerinin tezyinatı daha göz alıcı bir güzellikte bulunuyordu. Bu asırlarda saltanat kayıklarının köşk tezyinatında altın, gümüş, bağa, sedef ve bazı kıymetli taşlar kullanılmıştı.

«1585 yılında İstanbulu ziyaret eden İngiliz Seyyah John Sanderson, Padişah'ın kayığını şöyle anlatmaktadır: (Bu kayıklar çok süslü ve görülmeğe değer bir güzelliktedir. Kıç, baştanbaşa fildişi, abanoz yahut deniz aygırı dişindendir. Seksen tane seçme kürekçisi vardır. Her kürekte de ikişer kişi bulunur. Bir tarafta yirmi kürek vardır. Kürekçiler hep beyaz mintan ve kırmızı serpuş (başlık) giyerler. Kürek çekerken de çok defa köpek gibi haykırırlar, sebebini bilmiyorum.

Padişah'ın yanına aldığı vükelâsı müstesna, maiyyetindeki dilsizlerle cüceler daima bir başka kayıkta takip ederler, çok kerre kadınları da.) (John Sanderson'un seyahatnamesinden Profesör Orhan Burian tercümesi).

«III. Murat zamanında saltanat kayıklarının köşkleri çinî ile de tezyin olunurdu.

Padişah'ın İznik kadısına gönderdiği fermanda (Hâlâ Hassa-i hümayunum için müceddeden bina olunmak fermanım olan kayığın kıçı zeyn olunmak için İznik'te iki bin üç yüz kıta çini piruze renk küre lâzım ve mühimdir.) (Nureddin Yatman, Saray Kayıkları, Eski Çinilerimiz, Yurd Sesi Mecmuası, sayı 1).

«Evliya Çelebi de hünkâr saltanat kayığını ve deniz tenezzühlerini tarif ederken (Kızılağaç kayığının kıçında cevahir, kubbe altında mücevher taht üzerinde sade cura, zurna ve çiftenâra faslı ederek, Halic'in tarafeynde olan kat kat yalıları, bağ ve bağçeleri, Tersaneleri seyir ve temaşa ederek murad buyurdukları yere giderler) demektedir.

«Geçen asırda, saltanat kayıklarının tezyinatında daha ziyade Avrupa tesirleri görülmeğe başlamıştı. II. Mahmud'un ve haleflerinin kayıklarının köşkleri altın yaldızlarla süslü direkler üzerinde tutturulmuş zarif kubbeler halinde yapılırdı. Direklerin arasına ipekli kumaştan perdeler asılır, evvelce sedir bulunan köşk içine de sonraları kanapeler konulurdu.

«19 uncu asırda memleketimizde bulunmuş bir Amerikan elçisi, İstanbul kayıklarına hayran olmuş ve Osmanlı hükümdarlarının saltanat kayıklariyle Venedik Doçları'nın saltanat kadırgalarını, Kleopatrayı Nil üstünde gezdiren kıvrık burunlu, süslü tekneyi mukayese ederek, üstünlüğü bizim kayıklarımıza vermişti.

(Selim'lerin, Murat'ların ve Mehmet'lerin Boğazı geçişlerindeki şahane hal hiç bir saltanat kadırgasında yoktu. Padişah'ın kayığı bir yıldız ve parıltı kütlesiydi. Güneşte büsbütün ışıldıyordu. Bu, kayıktan fazla bir şey, bir ihtişamdı. Edalı iniş, çıkışlariyle, suya vuran parıltıları ve gölgeleriyle âdeta ruhlandırılmış şairane bir varlık halindeydi.) (Cot, Diversions of a diplomat in Turkey).

«Osmanlı hükümdarları, saltanat kayıklariyle İstanbul sularında merasimle tenezzühe çıkarlardı. III. Selim zamanında İstanbul'da bulunan bir yabancı sanatkâr, hükümdarın saltanat kayığiyle Boğaziçi'ne çıkışını şöyle naklet-mektedir: (Sandalya namında altı büyük sandal mevkib-i hümayuna yol açar, bunlara adedi yüz elliye varan hademeler binerler, bunların sağ ve solunda gidip gelen diğer iki sandala da haseki ağalar râkip olurlar. Top gürler gibi çıkan seslerden Padişah'ın yaklaştığı anlaşılır. Ellerinde tuttukları değneklerle hususi vasıtalara emirler verirler.

«Hademelerin sandallarından sonra (Sarık sandalı) denilen bir sandal gelir ki buna (destar-ı hümayun)u nakle memur olan kimse biner, sarık sandalının arkasından da altı kayık yürür. Bu kayıkların her birinde bir Ağa (Mabeynei) bulunur. Bu Ağalar arkalarını (zevrak-ı hümayun)a dönmemiş olmak için yüzlerini kayıklarının kıç tarafına döndürmüş bulunurlar.

«Padişah'a mahsus olan kayıklar iki tanedir, ikiainde de üç fenerli, etrafı som gümüşten mamûl parmaklıklar ile çevrilmiş ve aynı madenden dört sütun üzerine oturtulmuş bir köşk vardır. Bu köşkler, uçları gayet mükellef sırma işlemeli ve ince, halis incilerle süslü fistonlardan müteşekkil saçaklı kırmızı çuhadan yapılmıştır.

«Padişah bu kayıklardan birinde oturmuş, daha doğrusu yatmış gibi görünür, köşkün haricinde ve arka tarafında Bostancıbaşı bulunur ki, dümen tutar. Köşkün içerisi som gümüşten mamûl küçük bir parmaklıkla bölünmüştür. Burayı huzurda olan üç mühim zat işgal ederler.

«Hünkâr kayığında bostancıların teşkil ettikleri iki sıradan her birinin ortasında iki (Başçukadar) bulunur, bunlardan biri bir iskemle tutar ki, Padişah karaya çıkışında ata binmek için buna basar. İkinci hünkâr kayığı da birincisi gibi fevkalâde müzeyyendir. Baş ve kıçlarından tefrik olunur. Bu kayıkta Padişah'ın kılıcını nakle memur olan Silâhtarağa bulunur, fakat kimse kayıkta Padişah'a mahsus yere oturamaz. Padişah dönüşünde arkadan gelen bu kayığa biner. Karadan denize her intikalinde kayık değiştirir.

«Kafileye dahil olan diğer kayıklara haremağaları binerler, bunların başında kızlarağası bulunur. Ağa kayıkta gurur ve rehavet ile yaslanarak oturur.

«Padişah'ın geçtiğini Kızkulesi'nden atılan toplar ilân eyler, bu geçiş esnasında kulenin zemininde bostancılar dizilerek ve iki kat iğilerek hükümdarı selâmlarlar.) (Melling, Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore adlı eserden Ahmet Rasim Bey tercümesi).

«Hükümdarların kayıkları Tersanede inşa edilir, Sarayburnu kayıkhanesinde, Tersanede, Dolmabahçede muhafaza edilirdi.

«Hükümdarların köşklü saltanat kayıklarından maada, muhtelif, kürek adedinde piyadeleri ve filikaları da olurdu. Abdülâziz'in on altı tane kayığı vardı. Bunlardan iki tanesi on üç çifte köşklü, iki tanesi yedi çifte, yedi tanesi beş çifte, bir tanesi dört çifte ve dört tanesi de üç çifteydi.

«Bu kayıklardan köşksüz olanlarında yaz günleri üstü al canfes gemsiye kullanılırdı.

Ayrıca sultanların, saray kadınlarının, saray mensuplarının da rütbelerine göre kürek adetleri bulunan piyadeleri olurdu.

«Bugün Deniz Müzemizde gerek inşa tarzları, gerek devirleri ve taşıdıkları tarihî hâtıralar bakımından dünyanın en güzel ve enteresan kayıkları mevcut bulunmaktadır.

«Üzeri fildişi, bağa, gümüş, sedef tezyinatlı muhteşem köşkiyle saltanat kadırgası dünyanın en eski ve en muhteşem teknesidir. (Venedik doçlarının saltanat kadırgası 1824 e kadar muhafaza edilmişti. Bugün Portekizde eski ve tarihî bir tekne muhafaza edilmektedir.) 19 uncu asırda Osmanlı hükümdarlarının bindikleri köşklü saltanat kayıklariyle, muhtelif tipteki piyadeleriyle Deniz Müzemiz ayrıca dünyanın en zengin kayık kolleksiyonuna maliktir.

«Eski kayıklarımızın bir gün teşhiri mümkün olursa, dünya milletlerinin gözleri önüne sanat tarihimizin yeni bir sahifesini açmış bulunuruz. Bu kayıklar, Halicin, Boğaziçi'nin ve Marmara'nın şi'rini asırlardanberi ne içten duyduğumuzu ne güzel ifade etmektedir.»

Sultan Reşat'ın araba seyranlarına zorlukla tahammül ettiğini kaydeden Mabeyn Başkâtibi tanınmış edip Halit Ziya Uşaklıgil hâtıralarında (Saray ve Ötesi, c. 1, s. 118-119) saltanat kayığiyle kayık gezintilerini şöyle anlatıyor:

«Araba seyranlarına zorlukla tahammül eden Sultan Reşat'ın en ziyade mahzuziyyetini mucip olan deniz seyranlarıydı ve bu seyranları yapmak için eskidenberi hünkârların pek zevk aldıkları saltanat kayıklarına binerdi. Bu kayıklarla deniz seyranları Abdülhamit zamanında tamamiyle metrûk olduğundan kayıklar da bulundukları yerlerde çürüyüp dökülmekteydiler. Eski an'anelere pek meftun olan yeni hünkâr bu kayıkların tamir edilmesini istemişti. Hattâ pek müzeyyen ve sanatkârane oymalarla, kakma sedefferle işlenmiş olan hünkâr kayığının tamiri için eski Bahriye zâbitlerinden Vâsıf Bey namında bir zat bulunarak onun himmetiyle bu sanat eseri hal-i aslîsine getirilebilmişti. Bu hünkâr kayığından başka bir de, şimdi ne haldedir bilmiyorum, Avrupa müzelerindeki eski hükümdarların rükûbuna mahsus arabalar kadar (bugün hâlâ İngiliz kıraliarına mahsus ve müstesna merasimde müstamel saltanat gerdunesi bu kabildendir) muhafaza ve teşhir edilmeğe lâyık bir köşklü saltanat kayığı vardı ki Almanya İmparatoru'nun İstanbul'da misafireti vesilesiyle mükemmel bir surette tamir olunmuş ve sonra tam imparatora ikram edilmek sırasında, kim bilir nasıl bir ihbar üzerine mütevehhim Padişah'ın iradesiyle tekrar kayıkhanesine çektirilerek müebbed uykusuna terk olunmuştu.

«Yeni hünkârın bu köşklü saltanat kayığına bindiğini hatırlamıyorum. Fakat yedi çifte saltanat kayığını sık sık hazırlatır ve bazan bir iltifat-ı mahsus olmak üzere Baş Mabeynci ile Başkâtibi de, kendilerine mahsus olan dört çifteden alarak maiyyetinde bulundururdu. Biz bu deniz seyranını bir nimet kabîlinden addederek ve elbette hünkâr kayığında bulunmanın kıymetini takdir etmekle beraber kendi kendimize, bu kayık seyranını bize mahsus dört çiftede şakalarla, gülüşe gülüşe, hikâyelerle süslemeğe müreccah nazariyle bakardık. Nasılsa ayrı ayrı arabalarda yapmak mutad olan kara seyranlarının, Ihlamur, Beşiktaş ve Yıldız sokaklarından taşan hazin tesirler altında ağır ağır sürüklenişlerine mukabil kayıklar, hamalcıların pırıl pırıl uçuşan hilâlî gömlekleriyle âdeta uçmak zevkini vererek bizi hayalen tarihin mes'ut zamanlarına götürmüş olurdu.»

SALTANAT SANCAKLARI (سلطنت سنجاقلری) [*Sar.*] Osmanlı padişahlarına mahsus bayraklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda ilk saltanat sancağı Selçuk Hükümdarı tarafından Osman Gazi'ye verilen ak sancak olduğu, sonradan muhtelif sancaklara bu adın verilmiş bulunduğu bir rivayet olarak ileri sürülmektedir.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı kıymetli eserinde (sayfa 240 ve müteakip) «Saltanat Sancakları» başlığı altında şu tafsilâtı veriyor:

«Osmanlılarda Elviye-i Sultanî, Alemhâ-yi Osmanî, Alem-i Padişahî diye zikredilen saltanat sancakları mütaaddit ise de bunların içinden Akalem denilen beyaz sancak asıl saltanat sancağı idi. An'aneye ve bazı tarihlerle Feridun Bey Münşeatı'na göre Selçuk Hükümdarı bu Ak sancağı Gazi Osman'a beylik alâmeti olarak göndermişti. Bu mütalâa bir sened'e istinat etmediğinden bunun Selçuk hükümdarı tarafından gönderilmiş olması şüphelidir. Yalnız ak sancağın Osmanlılarda saltanat sancağı olduğu muhakkaktır. Bundan başka Osmanlıların ilk zamanlarındaki sancakları arasında bir de kızıl sancak olduğunu görüyoruz.

«935 recep, 1529 mart tarihinde Kanunî Sultan Süleyman vezir-i âzamı İbrahim Paşa'ya seraskerlik beratı verilinciye kadar Liva yi Saadet denilen saltanat sancakları dört iken o tarihten itibaren yediye çıkarılmıştır. Hammer'in yazdığına göre bunların renklerinin

ikisi kırmızı, ikisi çizgili ve diğerleri de beyaz, yeşil ve sarı idi. Selânikî tarihinin basılmamış kısmında, Eğri seferine gidilirken tertip edilen ordu alayından bahsedildiği sırada saltanat sancakları hakkında şöyle denilmektedir:

«Hükümdar ak şîb libaslar giyip çifte sorguç takınıp ve hassa silâhtarı, rikâptar, mîr-i alem ağa münferiden alem-i İslâm önünde yürüyüp ak sancak ve iki kırmızı sancak ve bir yeşil sancak ve iki alaca yeşil ve kızıllı sancak ve bir sarı alaca ve kırmızı sancak ki cümle yedi beden alemli sancaklardı. Bu kayde göre sancaklar bir ak, iki kırmızı, bir yeşil ve iki alaca yeşil ve kızıl ve bir de sarı alaca ve kızıllı idi,

«Kavanin-i Osmanî ve Rabıta-i Âsitâne isimli mehazımız bu bayrak renklerini daha açık olarak gösteriyor ise de bazıları biribirini tutmuyor. Eser şöyle diyor:

«Padişah hazretleri ve serdar ardınca yedi sancak gider. Evvelâ baş alem beyazdır; ikinci yeşil, üçüncü sürh (kırmızı), dördüncü zerd (sarı), beşinci beyaz ile yeşil, altıncı kırmızı ile sarı ki Yeniçeri bayrağıdır. Yedinci kırmızı ile beyaz.»

«Selânikî ile Hammer kırmızı sancağı iki gösterdikleri halde yukarıki eserde bir tanedir. Bundan başka iki renk bir arada olan bayrakların tarifleri de biribirine uymuyor. Daha sonra da kırmızı ile sarı bayrağın Yeniçeri bayrağı olduğu zikrediliyor.

«Onyedinci asır başında yaşıyan müverrihlerden Abdülkadir Efendi ise Vakayi-i Tarihiyye isimli eserinde İkinci Osman'ın 1621 senesinde Leh seferine giderken Saltanat sancaklarını zikrederek bunların bir beyaz, bir yeşil, iki kırmızı ve iki alaca yeşilli kırmızılı ve birinin yarı kırmızı ve yarı sarı olduğunu yazmaktadır.

«Yukarda saydığımız dört eserde bir beyaz ile bir yeşilin hepsinde aynı surette kaydedilmiş olduğu görüldüğü halde diğer renklerde ihtilâf vardır. Kırmızılar yalnız Kavanin-i Osmanî ve Rabıta-i Âsitâne'de bir ve diğer üç eserde iki olarak gösterilmiş, yine bu eserde beyazlı yeşilli bayrak bir tane olarak gösteriliyorsa da diğerlerinde ikişerdir.

«Bu saydığımız mehazlardan Selânikî tarihi ile Vakayi-i Tarihiyye müellifi onaltıncı asır sonuyla onyedinci asır başlarında yaşadıklarından bunların bayrak renkleri biribirini tutuyor. Onlar orduda ve kalemde memuriyyetle çalışmış, bir çok defalar da bilfiil seferlerde hizmet etmiş olduklarından zannımca bu ikisinin kaydını tercih etmek daha isabetli olur. Yukarda gösterdiğimiz gibi her iki tarihin yazışına göre saltanat sancakları: Bir beyaz, bir yeşil, iki kırmızı, iki alaca yeşilli kırmızı ve bir de Yeniçerilere ait olarak kırmızı ile sarı renklidir.

«Celâl Zade Tabakat-ül-memalik fi Derecat-il-mesalik isimli kıymetli eserinde saltanat sancaklarının sırıklarının başları altın alemli olup bayrak sırıklarının üzerlerinde birer Mushaf-ı Şerif takılı olduğunu ve sancaklarda zafer âyâtı yani İnna Fetahna leke Fethan Mübina gibi fethi tebşir eden âyât-ı kerime bulunduğunu yazmaktadır.

«Her Padişah cülûsundan sonra kendi ismi yazılı yedi sancak yaptırırdı. Nitekim Üçüncü Mehmet Eğri seferine gideceği zaman kanun üzere yeniden yedi sancak biçilip dikilmişti. Saltanat sancakları muharebe esnasında Padişah'ın arka tarafında bulunurdu.

«Sefer iki yerde yani Avrupa ve Asya'da olacak olursa Padişah'lar sefere gitmediği zamanlar Sadrazam ve Serdar-ı ekrem yalnız bir tarafa gideceğinden diğer cepheye de başka bir vezir serdar tâyin edilir ve ona saltanat sancaklarının yeşili verilirdi. Meselâ Hicrî 1012, M. 1603 de Nemçe (Avusturya) ile harb edilip Sadrazam orada bulunurken Sancağ-ı Şerif kendisinde olmasına mebni İran seferine serdar tâyin edilen Çağala Zade Sinan Paşa'ya da saltanat sancaklarından yeşil sancak verilmişti. Dördüncü Murat vezir-i âzamı Şark seferine gönderirken Sancağ-ı Şerif'i vermeyip ona da yeşil sancak verilmişti.

«Padişah'lar bizzat seferde bulunmadıkları onyedinci asırda yine saltanat sancaklarının Serdar-ı ekrem ile gönderildiği anlaşılıyor. Vezir-i âzam Yemişçi Hasan Paşa cephede harb ederken Sancağ-ı Şerif ilerde ve Padişah sancakları Sadrazam'ın arkasında bulunuyordu.

«Saltanat sancaklarını Mehteran-ı alem denilen ve Emîr-i alem maiyyetinde bulunan alemdarlar taşırlardı. Emîr-i alem'in en makbul saltanat sancaklarından olan ak sancağı ve diğer altı alemdarın da bu sancakların diğerlerini taşıdıklarını evvelce söylemiştik.

«Osmanlı Padişahlarından sefere çıkanlar hudutda harb alayı tertip ettikleri zaman yapılan resm-i geçitde, Enderun erkânından silâhtar, çuhadar ve rikâptar ağaları başlarında üsküf olduğu halde hükümdarın arkasında durup anların arkasında da kapı ağası ile anın sağında Mîr-i alem ve solunda kapıcılar kethüdası yürüyüp daha sonra ak sancak gelirdi. Ak sancağın sağında kırmızı sancaklariyle sipah bölükleri ve sol tarafında sarı sancaklariyle silâhtar bölükleri geçerlerdi.

«Buradaki sancaklardan 520×1460 santimetre eb'adında olan kırmızı ipekli büyük bir sancağın üzerine sarı, beyaz sırma ile çiçek, hendesî şekiller, hilâl, zülfikar işlenmiştir. Bunun uçkurluğu yeşil ipek kumaştandır, alt tarafındaki iki geniş bordürün ortası beyaz sırma ile hendesî şekillerle tezyin edilmiştir.

«Yine Topkapı Sarayı Müzesindeki 772×1540 eb'adındaki büyük kırmızı sancak üzerinde sarı, beyaz sırma ile dokunmuş beş parçadan mürekkep işleme olup ucu düzdür. İkinci Sultan Mahmud'a ait olan bu sancağın üzerinde kendisinin tuğrası vardır. Yine Fevzi Kurtoğlu'nun eserinde 290×454 ve 225×500 eb'adında iki yeşil sancağın izahı vardır. Bundan başka aynı müellif on bir metre tulünde Deniz Müzesinde Üçüncü Mustafa'nın ve yine orada on metre tulünde Üçüncü Selim'in kırmızı zeminli büyük saltanat sancaklarını zikretmektedir.

«İşte hülâsa olarak kaydettiğimiz bu sancaklardan ak sancak ile kırmızı sancak belki eserlerde zikredilen saltanat sancaklarından iseler de diğerleri hakkında sarih bir şey söylemek şimdilik mümkün değildir. Tarif edilen yeşil sancaklar ise küçük olup bunların saltanat sancakları olduğu şüphelidir. Osmanlı Şehzadelerinin sancakları yeşil olduğundan bunlar belki de şehzadelere aittir.

«Hem daha evvel bahsettiğimiz tarihî eserlerde ve hem de Topkapı Sarayı'nda Yavuz Sultan Selim'e ait olduğu bilinen kırmızı sancağın saltanat sancağı olduğuna şüphe yoktur. Sultan Gavri, Yavuz Sultan Selim'e karşı, Osmanlı hükümdarı olarak ilân ettiği Şehzade Kasım'a Halep'te Merc-i Dabık'ta kırmızı ipekten sancak açtırmıştı.

«Osmanlı Padişah'larının seferi terkettikten sonra Sancağ-ı Şerif ve tuğ ihraciyle orduyu sevkettiklerine dair kanunnamelerde epey malûmat varsa da ordu ile saltanat sancaklarının gönderildiğine dair onaltıncı asır sonlarından sonra hiç bir kayıt yoktur.

«Vezir ve beylerbeyilerin rütbe alâmetleri olan tuğ ve sancakları olup bunların kabahatlerine mebni icabında azilleriyle iktifa edilmiyerek tuğ ve sancakları ref' olunur, yani ellerinden alınırdı. Vefat edenlerin tuğ ve sancakları da hükümetçe istirdat olunurdu. Vezir-i âzamın sancağı yeşil, vezirlerin kırmızı ve beylerbeyilerin kızıl renkli olurdu.»

SALTANAT SÜRMEK (سلطنت سورمك) [*Hal*] Padişahlık, Hükümdarlık etmek demek olan bu tâbir mecaz yoliyle refah, saadet ve debdebe içinde yaşamak yerinde de kullanılır.

Padişahanın odur Padişeh-i lemyezeli
Saltanat sürmedadır kendiliğinden ezeli
Şinasi

SALTANAT ZIBKASI (سلطنت زبقه‌سی) [*Kıy.*] Saltanat kayıklarındaki hamlacıların giydikleri şalvar nevilerinden birinin adıdır. Keyikçıların da giydikleri bu şalvarın bacakları kısa, ağı şeniş, rengi beyazdı.

SALYA BASTON (صالیا باستون) [*Bah.*] Cunda yelkenlerini açmak üzere bastonların dışarıya sürülmesi için verilen kumanda hakkında kullanılır bir tâbirdir. Büyük ve kuntura bastonların sürülmesi için de kullanılır.

SÂLYÂNE (صالیانه) [*Mal.*] Tanzimattan evvel bir kısım memurlarla müstahdemlere senelik olarak verilen vazife (ücret) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hicrî onüçüncü, Milâdî ondokuzuncu asra gelinciye kadar Osmanlı Devleti'nin doğrudan doğruya istifa eylediği varidat (tahsil ettiği gelir) maadin ve memlehalar hâsılatından ve vergiye bağlanan devletlerle mümtaz eyaletlerden «Maktuat» namiyle alınanlardan ibaret idi. Varidatın büyük ve mühim kısmını teşkil eden Âşar ile bazı resimler has, zeamet ve timar namlariyle vezirlere, ümeraya ve muhariplere dirlik yani geçim vasıtası olarak terk ve tahsis olunduğu gibi diğer bir takım vazife sahiplerine de aynı maksatla verilirdi. Yine birtakım eyaletler ve sancaklar vardı ki fetih sırasında âşarı has, zeamet ve timar suretiyle tefrik ve taksim olunmadığı için bunların âşariyle rüsumu doğrudan doğruya devletçe istifa olunur, işbu hâsılattan mahallî memurlar ile memleketin inzibatını temin eden askerlerin maaşları verildikten sonra üst tarafı hükümet merkezine gönderilirdi.

Sâlyâne ile idare olunan eyaletler Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezayir, Trablusgarp ve Tunus'tan ibaret iken sonraları bu usul gittikçe taammüm etmiş ve sâlyâne ile idare olunan yerler çoğalmıştır.

Sâlyâneye tâbi yerlerin bir kısmı valilere ilzam suretinde, bir takımı da hususi memurlarla idare olunurken sonraları bunlar da «mukataa» suretiyle satılmağa başlanmış ve bunların hesaplarını tutmak için merkezde teşkilât yapılmıştır.

Sâlyâne tâbiri Fâtih Kanunnamesi'nde de vardır. Kanunnamede (s. 28) bunun için «Hazinemden vüzerama sâlyâne verilürse iki yüz kırk binden üç yüz elli bin akçayadek verilsin. Sair vüzeraya yüz yirmi bin akça verilsün.»

Sâlyâne tâbirinin vergi yerinde de kullanıldığı aşağıya konulan «Başvekâlet Arşivi» n-

deki (Maliye, numara 2184, tarihi 21 m. 1207) tarihli telhisten anlaşılıyor:

«Bursa'da sakin yorgancı esnafı, haliaç esnafı yamaklarından olup onlarla birlikte ordu akçası ve sâlyâne vermekte olduklarından bezzaz esnafı tarafından bunlara tekâlif tarhı yolsuz olmakla men'i.»

Sâlyâne usulü Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

SÂLYÂNELİ SANCAK (صالیانه‌لی صنجاق) [*Mal.*] Sâlyâne yani hâsılatı bir yıllık olarak verilen sancaklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bir zamanlar Kaptan Paşa'lara haslı olan sancaklar verildiği gibi sâlyâneli olan sancaklar da verilmiştir. Sâlyâne ile idare olunan eyaletler ilkin Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezayir, Trablus ve Tunus'tan ibaret iken sonraları bu usul gittikçe taammüm etmiş ve sâlyâne ile idare olunan yerler çoğalmıştır.

SÂLYÂNE MUKATAACISI (صالیانه مقاطعه‌جیسی) [*Mal.*] Sâlyâne olarak verilen vazifelerle (ücretler) bunların gelirlerine ait hesapları merkezde tutan memurun unvanıdır. Tanzimattan evvel devlet gelirlerinden timar sahiplerine tahsis olunanlar olduğu gibi bir takım yerler timar şekline konulmıyarak bunların gelirleri doğrudan doğruya devletçe istifa olunur ve bu hâsılattan vezirlerle bir kısım memurlara sâlyâne adıyle ücret verilirdi. İşte bu türlü hesapları tutmak üzere merkezde bir mukataacılık ihdas olunmuştur. 1249 (1833) de «Aklâm-ı seb'a» namiyle teşkil olunan yeni vazife ile birleştirilmek suretiyle tarihe karışmıştır.

SÂLYÂNE MUKATAASI (صالیانه مقاطعه‌سی) [*Mal.*] Mukataaya bağlanan sâlyâneler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimattan evvel bir kısım memurlarla müstahdemlere senelik olarak verilen vazife demek olan sâlyâne sonradan sâlyâneye tâbi yerlerin bir kısmı valilere ilzam suretinde, bir takımı da hususi memurlarla idare olunurken sonradan bunlar da mukataa suretiyle satılmağa başlanmıştır. Bu münasebetle merkezde bunlara ait defterler tutulduğu gibi «Sâlyâne mukataacısı» adlı memurlar da kullanılmıştır.

SAMAKOVCUK NAZIRI (صاقووجق ناظری) [*İda.*] Sofya civarındaki (Samakov) kasabası Osmanlıların idaresinde iken orada ve (Edirne) mülhakatından (Samakovcuk) daki demir madenleri idaresinin başında bulunan memurun unvanıdır. Samakov elden çıktıktan sonra bu vazife yalnız Samakovcuk'a inhisar etmiş ve çok geçmeden o da lâğvedilmiştir.

SAMAN ALTINDAN SU YÜRÜTMEK (صمان آلتندن صو یورو تمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle sezdirmeksizin iş yapmak, sessiz, gürültüsüz iş becermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAMANTI (صمانتی) [*Coğ.*] Eski Maraş sancağında bir kaza adıdır.

SAMSAM (صمصام) [*San.*] Ufak ufak kesilerek üzerine fıstık, ceviz ve badem serpilip yağda kızartıldıktan sonra şeker şerbetine atılan hamur tatlısının adıdır.

Yüzü dönmez keskin kılıca da samsam denilir.

O şehsüvar-ı neriman şükûh-ı zişan kim
Cihana şa'şaabar olda berk-i samsamı
Nef'î

SAMSONCU (صامصونجی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 71 inci ortanın adıdır. Bunun yerine «Seksoncu», «Sansoncu», «Sanoncu», «Sensoncu» da kullanılırdı. Başlarına «Samsoncubaşı», «Seksoncubaşı», denilirdi. Ahmet Vefik Paşa «Lehçe-i Osmanî» de Samson'un sekson galatı olduğunu yazar ki doğrusu budur. Bunlar ilk zamanlarda Padişahların av köpeklerini yetiştirdikleri için bu adı almışlardı. Yeniçeri ocağiyle birlikte tarihe karışmıştır.

SAMSONCUBAŞI (صامصونجی باشی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 71 inci ortanın başına verilen addır. Bunun yerine «Seksoncubaşı», «Sansoncubaşı», «Sensoncubaşı» suretinde de kullanılırdı. Samsoncubaşı Yeniçeri ocağının büyük zâbitlerindendi.

Seksoncular ilk zamanlarda Padişahların av köpeklerini yetiştirirler ve padişahların avlanmalarına iştirak ederlerken sonradan ocağın diğer ortaları gibi askerlik vazifeleriyle mükellef tutulmuşlar ve Samsoncubaşılar da ortalarına fiilen kumanda etmişlerdir. Cevat Paşa'nın (ölümü 1900) (Tarih-i Askeri-i Osmanî, kitab-ı evvel, s. 25) sonraki teşkilâtta Müşir veya Ferik'liğe muadil gösterdiği Samsoncubaşı yeniçeri ağasının reisliği altında toplanan ocak meclisinde âza sıfatiyle bulunurdu.

Samsoncubaşı'nın giydiği elbise hakkında (Tarihi- Askerî-i Osmanî, kitab-ı evvel, s. 123) Hammer'den naklen şu izahat verilmiştir: «Ocak generalleri Sırp ayısının derisinden kürk giyerlerdi. Bu kürkün biçimi ve şekli ağa kürkü biçiminde idiyse de kabının rengi yeşil idi. Başlarına deve tüyünden mamul tuğ ile reislere mahsus olan kuka giyerlerdi. Samsoncu ve zağarcı başılar pırlantalı balıkçın sorguç takıp hayvan eğer takımı gümüşlü idi»

Samsoncubaşılık Yeniçeri ocağı ile birlikte tarihe karışmıştır.

SAMT (صمت) [*Sof.*] Lisan âfetinden (konuşma kusurundan) korunmak için susmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Samt; Arapça sükût, susma demektir. Abdülhakim Efendi (Erriyaz-uz-Sofiyye) de (sayfa 69) şöyle izah ediyor;

«Samt; âfat ı lisandan bâis i necat ve selâmet ve muvafık-ı hikmet ve mucib-i vekar ve rezânettir. Bilâkis kesret-i kelâm sebeb-i kesret-i hatiat ve zellât olduğundan müntic-i nedamettir. Ancak vâcip olan Şer'i şerifin itibarıdır. Emir ve neby muktezasını gözeterek mizan-ı Şer' tekellümü iktiza ederse tekellüm ve sükûtu iktiza ederse sükût eylemektir.

«Bazı evkatta sükût sıfat-ı haseneden ve kâh nutk semat-ı müstahseneden olur. Haktan sükût eyliyen şeytan-ı abres, Hakkın gayriden sükût âdab-ı hazrettir. Hükema, samt ve tefekkür varis-i hikmet olmuşlardır.

«Bazan bir meclisde hikem ve hakaikten tekellüm eden zata bilâihtiyar samt ü sükût ârız olur ve bu keyfiyyet kendisinden a'lem ve akdem bir zatın meclis-i tekellüme dahil ve hazır olmasıdır. O zatın vürudundan malûmat olmazsa tesirat ve kuvvet ulviyyet-i hal maksmıudan neş'et eder. Bazan bilâihtiyar hal-i sükût ârız oluyor. Bu, meclisde irad olunan kelâmı istimaa ehl, mahrem olmıyan kimse mevcut olmasındandır. Lisan-ı mütekellim hıfz ve vikaye buyuruluyor. Meşayih-i tarikat bazan meclisde cereyan eden kelâmı istimaa ehil olmıyan ecsam ve ervahın mevcut olmamı sebeb-i sükût olur demişlerdir. Avamın samt ve sükûtu lisan-ı urefanın kulub ile muhibbinin esrar-ı mahabbetten samt ü sükût olur.»

SAMUR (سمور) [*Kıy.*] Sansar cinsinden bir hayvanın adı olan samur aynı zamanda kürk yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tüyü sarı olan bu deriden yapılan kürk makbuldü. Nazımda şeddeli olarak sammur suretinde de kullanılırdı.

SANADİD-İ BEKTAŞİYAN (صنادید بکتاشیان) [*Ask.*] Ocak ağaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sanadid; Arapça bahadır, cesur, ulu adam mânalarına gelen sindid'in cem'idir.

SANAYİ' SIBYAN TABURU (صنایع صبیان طابوری) [*Bah.*] Denizcilik sanatlarının ilerletilmesi maksadiyle kurulan askerî teşekkülün adıdır. Bu yüzden büyük menfaat görülmesi üzerine sonradan «İmalât-ı Sıbyan Taburu» namiyle ikinci bir teşkilât daha kurulmuştur.

SANCAĞ-I SEBZ (سنجاق سبز) [*San.*] Yeşil bayrak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saltanat sancakları arasında yeşil renkli bayrak bulunduğu gibi Sadrazam'ların sancakları da yeşildi. Vezirlerin sancakları ise kırmızı idi.

SANCAĞ-I ŞERİF (سنجاق شریف) [*San.*] Hazret-i Muhammed (S. V.) zamanındaki harblerde kullanılmış olup Emanat-ı Şerife miyanında Topkapı Sarayı'nda muhafaza olunan bayrak hakkında kullanılır bir tâbirdir.

İslâmda ilk bayrak hicretin birinci senesinde kullanılmağa başlanmıştır. Cenab-ı Peygamber uzun bir mızrağa düz beyaz bir kumaş bağlıyarak ashaptan Ebu Mersed'e vererek cihada mamur etmiştir. Hayber Gazası'na kadar vuku bulan seriyyelere (askerî müfreze ve gazveler, düşmanla yapılan kavga) hep bu bayrak gönderilirdi. Hayber Gazası'nda bir de siyah bayrak yapılmış, buna «Rayet» (sancak) adı verilmiştir. Sonradan Emevî ve Abbasî'lerle sair İslâm hükümetlerinde bayrak ve sancakların gerek renkleri ve gerek çeşitleri itibariyle sayılamıyacak kadar çoktur.

«Silâhdar Tarihi» adlı eserin müellifi Fındıklılı Mehmet Ağa (c. 1, s. 14) Topkapı Sarayındaki bayrağın Hazret-i Muhammed'e ait olduğunu, adının Ukab olup aslında siyah softan yapıldığını yazar. Yine onun ifadesine göre Ukab Mısır Kölemen beylerinden Hayır Bay tarafından Yavuz Sultan Selim'e gönderilmiştir. Sancak eskiyip dağılmağa yüz tutunca üç yeni sancak yapılarak bunlara Ukab'dan ikişer üçer parça konmuştur diyor.

«Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı kıymetli eserde (s. 248 ve mütaakıp) «Sancağ-ı Şerif için şu tafsilât vardır:

«Sancağ-ı Şerif Cenab-ı Peygambere aidiyyeti rivayet olunan ve Yenisaray'da Hırka-i Saadet dairesinde diğer emanetlerle beraber hıfzedilen siyah renkteki sancak olup Liva-i Saadet ismiyle de maruftur.

«Bazı kayıtlara göre sancağ-ı şerif, yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan avdetinde beraberinde olup İstanbul'a getirilmiş ve diğer bir rivayete göre de Mısır'a beylerbeyi tâyin edilen Memlûk ümerasından Hayır Bey tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Üçüncü rivayet de bunun Şam'dan getirildiğidir.

«Hammer, Kanunî zamanındaki Rodos muhasarasında Mısır valisi Hayır Bey tarafından Ukab ismindeki Liva-i Şerif'in gönderildiğini yazmaktadır. Âli'nin rivayetine göre Sancağ-ı Şerif bir zaman Şam hazinesinde bulunup hacılar ve surre ile beraber Mekke'ye kadar gidip gelmiş ve 1593 tarihine kadar yetmiş beş sene bu suretle devam etmişti. Fakat H. 1001, M. 1593 senesinde Avusturya seferi münasebetiyle

Şam yeniçerileriyle birlikte ilk defa teberrüken muharebe sahasına gönderilmek üzere getirtilip Gelibolu yoliyle orduya, Sadrazam ve Serdar-ı ekrem bulunan meşhur Sinan Paşa'ya gönderilmiştir. 1594 senesi ikinci teşrininin sonlarına doğru Sancağ-ı Şerif ikinci defa olarak Şam'dan, evvelâ İstanbul'a getirtilip hazinede muhafaza edilmiş, sonra bin nefer yeniçerinin muhafazası altında Macaristan'daki orduya gönderilmiştir.

«Kış münasebetiyle ordunun avdetinde Sancağ-ı Şerif tekrar Şam yeniçerileriyle İstanbul'a iade olunarak yine eskisi gibi hazineye konmuştur. Hattâ 1003 rebiülâhirinin on dördünde yani 1595 senesi sonunda sancağın ordudan İstanbul'a getirilmesi üzerine Şam'a gitmeden evvel herkes açılıp görülmesini istemişlerse de ikinci vezir (sadrazam cephede idi) Ferhat Paşa müsaade etmiyerek sandığı ile beraber Hazine-i Âmireye koydurmuş ve sonra mahalline göndermişti.

«Sancağ-ı Şerif 1003 H., 1595 M. senesinde tekrar sefere götürülmek üzere İstanbul'a istenilmiş ve geldikten sonra getirenlere münasip atiyye ve memuriyyetler verilerek Alem-i Saadet Enderun-ı Hümayun'da alıkonulup artık seferden sonra Şam'a gönderilmiyerek saraydaki emanetler arasında muhafaza edilmiştir.

«İşte bu tarihten sonra Padişahlarla ve onlar bizzat sefere gitmedikleri zaman Sadrazam ve Serdar-ı ekremlerle beraber Sancağ-ı Şerif'in sefere gönderilmesi âdet oldu. Sancağ-ı Şerif Padişah'la beraber ilk defa 1004 H., 1596 M. senesinde Eğri seferine götürülmüş ve sancağın yanında seyyid ve şeriflerden üç yüz kadar evlâd-ı Peygamberî bulunmuştu. Aynı seferde Sancağ-ı Şerif ile beraber teberrüken Hırka-i Şerif yanı Cenab-ı Peygamber'e aidiyyeti olan hırka da beraber götürülmüştü.

«Silâhdar Tarihi (Beyan-ı Hakikat i Sancağ-ı Şerif) başlığı altında bize aşağıdaki malûmatı vermektedir :

«Bu Sancağ-ı Şerif aslında bir kıt'a olup tevatür ile Sultan-ı Enbiya Peygamberimiz Muhammed-ül-Mustafa Sallallahü aleyh-i veselem Hazretlerinin olduğu müsbettir. İsmi Ukab'dır ve siyah softandır. Bazı yerde Ukab nam-ı sancak olduğu mukarrerdir. Fâtih-i Mısır Sultan Selim Han Hazretlerine Hayır Bay gönderdi. Seferde bile götürsesiz diye tasrih etmişti. Mürur-u zamanla ecza-yı şerife müteferrika olmakla Devlet-i Aliyyede aslına göre üç Sancağ-ı Şerif işletilip herbirine ikişer üçer kıt'a tâyin olunup üç sancak etmişlerdir. Üçü dahi bir resimdedir. Biri mevkib-i Hümayunla gider, Hırka-i Şerif yanından ayrılmaz. İkincisi Hazine-i Âmirede mahfuzdur. İktiza ettikçe Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem olanlara verilir ve biri yine hazinede hıfz olunurdu.»

«Silâhdar'ın kaydına göre Sancağ-ı Şerif'in rengi siyah olup ismi Ukab'dır. Mısır beylerbeyisi Hîre Bay (Hayır Bey) tarafından Yavuz Sultan Selim'e gönderilmiştir. Sancağ-ı Şerif, mürur-u zamanla parçalandığından aslına yani kıt'asına göre üç sancak yaptırılmış ve asıl Sancağ-ı Şerif'in cüzü'leri parça halinde ikişer üçer kıt'a bu yeni yaptırılan sancağa dikilmiş ve bu suretle aslında bir olan Sancağ-ı Şerif üç kısma ayrılmıştır. Hırka-i Şerif dairesinde bulunan bu üç sancaktan biri Padişah bizzat sefere veya Edirne'ye gittikçe Hırka-i Şerif'le beraber götürülürdü. Şayet Padişah sefere gitmiyecek olup Sadrazamı Serdar yapacaksa o vakit ikinci Sancağ-ı Şerif Sadrazam'a teslim edilir ve üçüncü sancak ise Hazinede durur du.

«Silâhdar Tarihi'nde Sancağ-ı Şerif'in siyah olduğu kayıtlı olup daha sonraki bazı tarihlerde kılıfının yeşil olmasından dolayı yanlış olarak bunun yeşil olduğu beyan edilmiştir. Fakat Silâhdar Mehmet Efendi saraydaki vazifesi itibariyle bunu daha yakından bileceğinden onun mütalâası doğrudur.

«Seferlerde Sancağ-ı Şerif'in Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem'e teslimi ve sancağın ordu ile beraber teşyi ve istikbali için mükellef merasim yapılırdı. Padişah, huzuruna kabul ettiği Serdar-ı ekrem'e Sancağ-ı Şerif'i bizzat teslim eder ve avdette de yine bizzat teslim alırdı. Ordunun sahraya yani çadırlı karargâha çıkmasından takriben kırk gün evvel Liva-yi Şerif veya Sancağ-ı Şerif'in sandukasından çıkarılarak güngör (mızrak) ine takılması kanundu.

«Sancağ-ı Şerif çıkarılacağı gün muayyen bir saatte Padişah Hırka-i Saadet'te bulunurken Sure-i Feth kıraet olunup bunu mütaakıp Sancağ-ı Şerifi Padişah, mahallinden çıkarıp omuzuna alıp Hırka-i Saadet'ten Arz odası'nın kütüphane kapısı önüne kadar iki keçeli dizilmiş olan Enderun halkı arasından geçerek müezzin ve hafızların tekbirleri arasında Arz odasına girip taht-ı Hümayunun sütununa istinat ettirilirdi. O sırada müezzin ve hafızlar Sure-i Fetih veya Yasin suresini okurlardı. Okuma bittikten sonra Bab-üs-saade'de kapı ağası dairesinde beklemekte olan Sadrazam'ı silâhtar ağa veya kapı ağası gelip içeriye davet eder ve bu meyanda Şeyhülislâm ve ayrıca meşayihten biri davet olunurdu.

«Sancağ-ı Şerifin Sadrazam'a teslim edildiği yer zaman zaman değişmiştir. Meselâ yu-

kardaki kayıtta Arz odası'nda olduğu görülüyor; mamafih ekseriyyetle Hırka-i Şerif dairesinde olurdu.

Sadrazam ve Şeyh-ül-islâm ve hüsn-ü zan kazanmış olan meşayihten biri Padişah'ın huzuruna girince Sadrazam'a kürk giydirilip başına iki murassa' sorguç takılır ve Şeyh-ül-islâm'a da kürk ve Şeyh Efendiye de hil'at giydirilirdi. Bundan sonra bizzat hükümdar eliyle Sancağ-ı Şerifi alır, öper, Sadrazam'a teslim ederken kendisini sefere memur eylediğini söyler ve muvaffakıyyet temenni ederdi. Sadrazam Sancağ-ı Şerifi omuzuna aldığı zaman Şeyh-ül-islâm ile Şeyh Efendi dua ederlerdi. Bundan sonra Sadrazam omuzunda Sancağ-ı Şerif olarak dışarı çıkar, sipah ve silâhtar ağaları hemen koşarak elinden alıp ortakapı önüne varıncaya kadar önünde götürürler ve sonra Sadrazam'ın imamına teslim edilir ve Feth-i Şerif okunduktan sonra alayla Sadrazam ve Serdar-ı ekrem'in Davutpaşa'daki karargâhına gidilirdi.

«Sancağ-ı Şerif merasimlerinde onyedinci asırla onsekizinci asırdaki usul ve kaidelerde bazı ufak tefek farklar varsa da esasa taalluk etmemektedir.

«Bu sancak merasimlerinden başka Davutpaşa'da da Sancağ-ı Şerifi teşyi' merasimi yapılırdı. Üçüncü Sultan Selim 1204 H. 1789 M. senesinde orduyu ve Sancağ-ı Şerifi teşyi' etmek üzere Davutpaşa'ya giderek orada mahall i mahsusundaki Sancağ-ı Şerifi omuzuna almış ve sonra Alemdar'a teslim eylemiş ve Sadrazam'ın otağı önünde Kapı kulu süvarilerinin sipah bölüğü Feth-i Şerif okuyup duadan sonra Sadrazam ve Serdar-ı ekrem Liva-yi Şerifin önünde ve Padişah arkasında olarak Han çiftliği'ne kadar Sultan Selim sancağı ve orduyu teşyi' etmiş ve burada başka bir merasimden sonra avdet eylemiştir. Sancağ-ı Şerifin hizmetinde ve muhafazasında bulunanlara Liva-yi Şerif takımı denilirdi.

«Hükümdar sefere gitmemişse ordunun avdetinde başta Padişah olarak Sadaret kaymakamı, Şeyh-ül-islâm, devlet ricali, kazaskerler Davutpaşa'ya kadar gidip orada sefere gitmemiş olan Kapı kulu ocaklariyle Sancağ-ı Şerifi karşılardı. Sadrazam Sancağ-ı Şerifi istikbale gelen Padişahı görünce hemen atından inip üç defa yer öptükten sonra Padişah'ın rikâbını öper ve hükümdar tarafından ihsan olunan ata biner ve bu sırada Sadrazam ve Serdar-ı ekrem getirdiği sancağı Padişah'a teslim eder, Padişah sancağı aldıktan sonra tekrar Sadrazam'a verir ve kendisi saraya dönerdi.

«Bundan sonra Sadrazam alayla Davutpaşa'dan Edirnekapı (bazan Topkapı), Saraçhane, Beyazıt ve Divanyolu'ndan geçerek saraya gider, Bab-ı hümayun'dan ortakapıya kadar sipah bölüğü ağasının omuzunda taşıdığı Sancağ-ı Şerifi buradan bizzat Sadrazam alarak ta Arz odası'na kadar omuzunda götürüp orada bizzat Padişah'a teslim ederdi.»

Ordinaryüs profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı bundan sonra Sancağ-ı Şerif ihracı münasebetiyle Osmanlı tarihlerinde kanunnamelerde görülmiyen bazı farklar bulunduğunu beyanla onlar da kayıt ve işaret edildikten ve Sancağ ı Şerif sandığının pek mükemmel ve müzeyyen olduğunu, Sancağ-ı Şerif sandığına konulurken Kur'an okunup dua edildiğini de yazdıktan sonra Sancağ-ı Şerifin seferler dışında çıkarılması bahsine geçiyor ve onun için de (sayfa 259) şunları yazıyor :

«Sancağ-ı Şerif yalnız seferlere inhisar ettirilmeyip bazan İstanbul'da vukua gelmiş olan askerî isyanlarda da çıkarılarak halk âsilere karşı Sancağ-ı Şerif altında toplanmağa davet edilir ve bu suretle âsilerin mâneviyyatı üzerinde mühim bir tesir husule getirilerek hâdise bastırılırdı. Fakat her isyanda sancağın çıkarılması âdet olmayıp fevkalâde anlarda olurdu. Meselâ: 1061 H., 1651 M. senesinde Ocak ağaları'nın çekilmez hale gelen tahakkümlerini bertaraf etmek için Sancağ-ı Şerif çıkarılmış ve bu hal Yeniçeri ocağı ağalariyle taraftarlarını şaşırtarak hükümet bu sayede bunlardan kurtulmuştu.

«Yine bunun gibi 1099 H., 1687 M. senesinde cepheden dönen ve Dördüncü Mehmet'i hal' eden Kapı kulu ocaklarının İstanbul'daki edepsizlikleri tahammül edilmez bir hale geldiğinden, bir işarete bakan halkın ayaklanması neticesinde bundan cesaret alan hükümet Sancağ-ı Şerifi çıkarmak suretiyle işi bastırmış ve ileri gelenler de katledilmişlerdir.

«Ocakliları tedip için Sancağ-ı Şerifin son ihracı 1241 H. 1826 M. senesinde olup bu defa sancak saraydan çıkarılarak Sultanahmet camii minberine dikilmiş ve bir kaç saat içinde Yeniçeri'ler tedip ve kışlaları yıkılarak ocak tamamen söndürülüp Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ismiyle talimli asker ocağının temelleri atılmıştır.»

Sancağ-ı Şerife Osmanlılar tarafından büyük bir kıymet verilmiş ve bu sancak ne zaman çıkarılırsa yedi yaşından yetmiş yaşına kadar her müslümanın onun altına toplanarak cihada iştirak etmesi farz olduğu itikadı beslenmiştir. Hattâ Topkapı Sarayı'nın Arz odası karşısındaki kapısı önüne dikilen sancağın di-

kildiği yere kimsenin ayak basmaması ve bu suretle hürmetsizlik gösterilmemesi için 1908 İnkılâbına kadar dikilen yerde iki süngülü askere nöbet beklettirilmiştir. Temmuz inkılâbından sonra askerler kaldırılmış ise de hatırası kalmak için yerine bir taş dikilmiştir Bu taş kapı önünde hâlâ görülmektedir.

SANCAĞ-I ŞERİF İHRACI (سنجاق شريف اخراجى) [*Idə.*] Sancağ-ı Şerifin çıkarılması demek olan bu tâbir Hazret-i Peygamber'in Topkapı Sarayı'nda Emanat-ı Şerife arasında muhafaza edilen sancağının sefer münasebetiyle çıkarılması yerinde kullanılırdı. Sancağ-ı Şerifin ihracı demek, yine o zamanın tâbiriyle, yediden yetmişe kadar bütün müslümanların din düşmanlariyle harb etmek üzere bunun altında toplanması demekti. Padişahlar bizzat sefere gittikleri zamanlarda Sancağ-ı Şerifi birlikte götürürler, kendileri gitmedikleri zamanlarda «Serdar-ı ekrem» unvanını verdikleri Sadrazam'a kendi elleriyle teslim ederlerdi. Sancağ-ı Şerifin dahilî isyanlar dolayısiyle çıkarıldığı zamanlar da olmuştur. Bu maksatla çıkarılışın sonuncusu Yeniçeri ocağının kaldırıldığı 1241 H, 1826 M. tarihindedir. Bak. Sacag-ı Şerif.

SANCAĞ-I ŞERİF ŞEYHİ (سنجاق شريف شيخى) [*Sar.*] Seferde Sancağ-ı Şerif ile beraber bulunan Sâdat'tan (Peygamber evlâdının yaşlı ve itibarlılarından) zat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun maiyyetinde Sancağ-ı Şerif altında bulunmak üzere bir kısım Sâdat ta sefere giderdi. Muharebe olurken Sancağ-ı Şerif, Serdar ve Sadrazam önünde durur ve Sâdat ile hâfızlar etrafında Sure-i Fetih okurlardı.

SANCAK (سنجاق) [*Ask.*] Orduların, temsil ettikleri devletin alâmeti olarak, kullandıkları bayrağın adıdır. Sancağın, Hüseyin Kâzım Bey'in «Türk Lûgati» ndeki izahı şöyledir :

«Yere saplanıp dikilen şey — eskiden askerin önünde yere saplanıp dikildiği münasebetle — bayrak, alem.» Sancak yerine «bayrak» da kullanılır. Ancak sancak tâbiri daha ziyade dinî bir mahiyyeti haizdir.

Araplar sancak ve bayrak tâbirlerine mukabil «Liva» ve «rayet» kullanırlar.»

Bayrak; pek eski bir şeydir. Eski Mısırlılarla muasır bulunan, yahut onlardan medeniyyet örneği alan kavimler nezdinde de bayrak maruf idi. İslâmiyyetten evvel Araplarda dahi bayrak istimali taammüm eylemişti. Her kabilenin kendisine mahsus bayrağı vardı.

Bayrakların muharebelerde tuttuğu mevki pek büyüktür. Çünkü halk muharebelerde ancak bayrakların gölgesi altında toplanırlar ve bayrakların zevali ile kendileri de dağılırlar.

Arapların istimal ettikleri bayrak veya sancak (Ukab) (Karakuş) namiyle maruf idi. Harbe gidişlerinde sancağı çıkarırlardı. Müzakereden sonra ittifakla birine verilmesi kararlaşırsa ona verirlerdi. Öyle hususi bir ittifak olmazsa asıl bayraktara teslim eylerlerdi. Bayraktarlık vazifesi nöbet ile kâh (Beni Ümeyye) de, kâh (Abdüddâr) da bulunurdu. Karinelerden Arapların bayraklarına Ukab (karakuş) namını vermeleri Romalı'lardan iktibas suretiyle vuku bulmuştur. Çünkü karakuş Romalı'ların bir alâmet-i mahsusaları idi. Bunu bayraklarına vaz' ve binalar üzerine nakşederlerdi.

İslâmlar (Bedir) gazasında biri beyaz, diğer ikisi siyah olmak üzere üç sancak kullanmışlardır. Beyaz sancak Hazret-i Peygamber tarafından sahabenin kudemasından (Mus'ab İbn-i Umeyr) e, siyah sancaklardan biri de Hazret-i Ali'ye tevdi olunmuş idi. (Ukab) namında olan bu ikinci sancak Hazret-i Ayşe'nin çarşafından yapılmış idi. Üçüncü sancak Ensardan bir zata verilmişti. Ebu Süfyan bu vak'ada (Rayet-ür-rüesa) yani reislerin sancağını hâmil bulunuyordu. Sancağın adı da Ukab idi. Bundan anlaşılıyor ki Araplar Romalılardan iktibasen bu türlü sancaklara Ukab derlerdi. Yalnız bir sancağın adı değildi. İslâmların Şam, İran ve Mısır'a yayılarak devletlerinin taaddüt ve tenevvüü sancaklarının nevi, renk ve şekillerinin de çoğalmasını intaç etmiştir. Bayraklar bundan sonra uzun yapılmağa ve muhtelif isimlerle anılmağa başlanmıştır. (Ebu Müslim Horasanî) Abbasîler namına Hilâfeti elde etmeğe giriştiği zaman on dört arşın boyunda bir kargı üzerine sancak yaparak Abbasîlerden (İbrahim-ül-Emam) a gönderilmiştir. Bu sancağın ismi (zıl = gölge) idi. Ebu Müslim'in yine ona gönderdiği (sehab = bulut) adında diğer bir sancak on üç arşın uzunluğunda bir mızrak üzerine yapılmış idi.

Sancakların böyle büyük yapılması halk üzerine tesir maksadına müstenit idi.

Abbasî halifelerinin onuncusu olan (Mütevekkil) hicrî 235 (849-850) kendi oğullarını veliahd tâyin ettiği zaman oğullarından her birine iki sancak vermişti. Bunlardan biri veliahdliğe mahsus siyah, diğeri valiliğe mahsus beyaz renkte idi. Abbasî halifelerinden (Me'mun), (Fadl İbn-i Sehl) i serdarlık inzimamiyle bütün Şark valiliğine tâyin ve kendisine «Zürriyaseteyn» lâkabını tevcih ettiği zaman ona harbesi iki şubeli bir sancak yaptırıp vermiştir. Hulâsa İslâmda sancaklar ve bayrakların şekilleri za-

manla taaddüt ettiği gibi hulefa ve selâtîn de sancakların taaddüdü ile iftihar ederlerdi Fatımiyye halifelerinden (Aziz Billah) Şam kıt'asının fethine hareket ettiği sırada maiyyetinde bulunan askerin hâmil bulundukları sancakların miktarı beş yüz ve borizanların sayısı kezalik beş yüze baliğ idi. Bazan sancakların üzerine halifelerin, sultanların yahut askerin kumandanlığında bulunanların adları yazılırdı. Nitekim (Beckem) in hâmil olduğu sancağa (İbn-i Raik) e nisbetle (Raikî) diye yazılmış idi.

İslâmlarda ilk evvel beyaz ve siyah sancak kullanılmıştır. Ondan sonra teşekkül eden devletlerce kullanılan sancakların rengi devletlerin ihtilâfına göre muhtelif idi. Meselâ Emevîlerin sancakları kırmızı, Alevîliğe taraftar olanların sancakları beyaz renkte idi. Abbasîlerin hilâfetine taraftar olanların sancakları siyahtı. Zaten alelıtlak siyah Abbasîlerin mümeyyiz alâmetlerindendi. Abbasîler bu rengi Emevîler tarafından Benî Haşim'den şehit edilenlerin alâmeti olarak ittihaz etmişlerdi. İşte bunun için Abbasîlere (Müsvedde) siyahı iltizam edenler denilmiş idi. Haşimîler ayrılarak Tâlibîler her tarafta Abbasîlerin hilâfetini tanımamağa başlayınca Abbasîlerin mümeyyiz alâmetlerine muhalif muhtelif alâmetler ittihaz ederken beyaz sancaklar kullanmağa başladılar. Bu sebepten onlara (Mübeyyize) beyazı iltizam edenler namı verilmiş idi. Bu karinelerden anlaşılıyor ki Şia'dan (Benî Haşim) taraftarlarının mümeyyiz alâmetleri yeşil renk idi. İşte bu sebepten (Me'mun) Hazret-i Ali'nin ahfadından (Ali Bin Mus-el-Kâzım)ı veliahd tâyin ettiği zaman askere siyah elbiseyi çıkarıp yeşil giymelerini emretmiş idi. Fakat Me'mun bu biattan dönmeğe mecbur olunca siyah renge de. tabiatiyle avdet olundu.

Mağrıptaki Berber mülûkü yalnız bir renkte sancak kullanmamış, muhtelif renklerde sancaklar istimal etmişlerdir. Bunlar fazla olarak sancaklarını halis ipekten mamul altın sırmalı kumaştan yaparlardı.

Eski Türkler de sancak istimal etmişlerdir. Osmanlılarda «Tuğ» namiyle anılan şey eski Türklerin bayrağı idi. Bu bayrak eski Türklerde; Çinliler ve Türklerce mukaddes tanılan «Tibet Öküzü» yani «Yak»ın kuyruğundan yapılırdı. Bu öküzün kuyruğu atın kuyruğuna benzerdi. Onun için sonraları bulunması çok güç olan «Tibet Öküzü» nün kuyruğu yerinde «At kuyruğu» kullanılmıştır.

(Dhosson) un «Moğol Tarihi» nden tercüme edilip «Millî Tetebbu'lar Mecmuası»nda Ziya Gökalp, Eski Türklerde İçtimaî Teşkilât, c. 1, no. 3) buna dair aşağıdaki tafsilât verilmiştir:

«(Tu) bir sancağın Çince ismidir ki uzun bir mızrağın ucuna Tibet ineğinin kalın bir kuyruğunun takılmasiyle teşekkül eder. Çin imparatorlarının hususi sancakları böyle idi; ve bu imparatorlar tâbileri olan Türk yahut Tatar prenslerine Hanlık rütbesi vermek istedikleri zaman, Hanlık tevcihine delâlet etmek üzere, onlara davullarla beraber bu sancaklardan verirlerdi. Tabl ve alem Türk ve Tatarlar tarafından kabul olunan (tuğ) kelimesinin menşei budur. Fakat Tibet öküzünün kuyruğunu bulamadıkları için mızraklara ona benziyen at kuyruğunu takmakla iktifa ettiler.»

Mahmut Şevket Paşa «Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyyesi» adlı eserinde (s. 37) diyor ki: «Şark memleketlerinde ve Deşt ve Türkistan'da Türk devletlerinde ve Hind ve Çin hükümetlerinde büyük bir sancak üzerine boyalı at kuyruğu kıllarından dağınık saça benzer bir alâmet vazolunarak askerin ilerisinde götürülür ve buna (haliş) denir idi.

«Haliş; Cengiz ve Hulâgû ordularında ve Eyyubîlerle Selçukîler zamanlarında dahi kullanılmış ve fakat risalenin kısm-ı sanisi nihayetine merbut ve resimleri havi levhalardan sonra gelen levha eşkâli miyanında (59) rakamiyle gösterildiği veçhile şekli değiştirilip bir sırığın ucuna perişan bir halde aşağı sarkan ve kırmızıya boyanan at kıllarının balâsına beyaz ve siyah renkte kılların örülmesinden mütehassıl bir kaç büküm saç bırakıldıktan sonra bunların üst tarafına yaldızlı top şeklinde bir filike vazolunmuştur.»

Vak'anüvis Vasıf Efendi Tarihinde (c. 1, s. 134) tuğ ve sancağın Şark ve İslâm devletlerinde ihdas ve istimali hakkında uzun uzadıya izahat verirken şunları da yazıyor:

«Hulefaya mahsus olan tarz-ı kadim bayraklar ve hilâlî ve alemlû siyah ve yeşil sancaklar giderek turuk u sofiye meşayihine kalıp camilerle tekkelerde bulunarak ekâbir cenazeleri önünce götürülür ve aşûra ve sair eyyam-ı meşhurede açılır oldu.

«Dünyanın işi böyledir. Hangi taifenin kuvvet ve şevketi zail olursa onun şöhretine vesile olan rüsum ve âsâr dahi metrûk kalır.»

Emîrlik rütbesini ibraza liyakat gösterenlere hükümdarı tarafından Tabl ve alem ve tuğ itasiyle emsali arasında mümtaz kılınmak eski Türk ananesi icabıdır. İşte bu anane muktezasıdır kî Osman Gazi'nin defalarla Rumlar üzerine gezasına ve Karacahisar'ı feth ve zapt eylemesine karşılık Rum Selçukî hükümdarı

Sultan Alâüddin tarafından kendisine davul, tuğ ve bir de sancak gönderilmek suretiyle beylik verilmiştir.

Osmanlılar tarafından da aşağı yukarı aynı şekilde, Emaret tevcih olunmuştur. Kösemihal misal olarak zikrolunabilir. Tarih-i Osmanî Encümeni adına neşrolunan (Osmanlı Tarihi)nde (s. 607) deniliyor ki: «O ane kadar Osman Han'ın ittifakından ayrılmıyan, lüzumunda sadakat ve fedakârlık gösteren Kösemihal derhal davete icabetle geldi, Osman Han'ın teklifini kabul ile izhar-ı İslâm eyledi, (Abdullah Mihal) adını aldı. Osman Han bundan mahzuz olarak Mihal Bey'e ağır hil'at giydirdi. Bir kat daha mahabbet ve hürmet gösterdi. Oğlunu hizmetine aldı. İdaresindeki mahallin hükümetini uhdesinde ipka ile bir sancak verdi.

«Mihal Bey'e sancak verilmesi Selçuk Sultanı'nın vaktiyle Osman Han'a göndermiş olduğu sancağa nazire gibi idi, yani kendisinin hükümdar ve Köse Mihal'in maiyyeti beylerinden olduğunu gösterir bir muamele idi. O zamanın usul-ü siyasetince mânidar addolunan işbu muamele Osmanlılık âleminde ilk defa vâki oluyordu.»

Bu tarihî kayıttan anlaşılıyor ki Mihal Bey'e resmen Emaret rütbesi tevcih olunmuştur.

Sancak beyliği münasebetiyle eskidenberi merasim yapılmıştır. İslâmiyyetin ilk zamanlarında Halifeler harbe bir ordu sevkettikleri zaman kumandanlara sancak verirler ve tevdi sırasında askerin muzafferiyyetine dua ve sabr u celâdet izharına teşvik eylerlerdi. Hazret-i Ömer sancak verdikçe aşağıdaki nutkunu irad ederdi: «Allah'ın ismiyle ve avn ü inayetiyle bu sancağı tevdi ediyorum. Teyid-i İlâhî ile gidiniz. Muzafferiyyet ancak Cenab-ı Hak'tandır ve ancak Hakkı iltizam ve sabr ü tahammül iledir. Allah'ı tanımıyanlar ile Allah uğrunda harb ediniz. Taaddi ve tecavüzde bulunmayınız. Zira Cenab-ı Hak taaddi ve tecavüzde bulunanları sevmez. Düşman ile karşı karşıya geldiğiniz zaman korkak olmayınız. Zafer neşvesiyle kimseyi işkence ile öldürmeyiniz. Galibiyyet gururu ile düşmana lüzumsuz telefat ve hasarat verdirmeyiniz. İhtiyarlardan, kadınlardan, çocuklardan kimse öldürmeyiniz. İki taraf ordusu müsademe ettiği ve garet yapıldığı zaman öyle kimseleri öldürmekten sakınınız.»

Sancak tevdii esnasında icra olunan dua ve vesayada her halifenin kendisine mahsus bir üslûb tarzı vardı. Şu kadar ki mâna itibariyle hep bir mealde idi. Bir tarafa vali tâyin edilince, bahusus İslâmiyyetin evaili sırasında, valiye sancak tevdi etmek de âdet idi. Çünkü o sıralarda vali asker kumandanı idi. Bu sancaklar tefe'ülen yıldızların kıranları zamanlarında sapa geçirilir, kumandanlara ve valilere verilirdi. Abbasîlerde bir kumandana serhadlerde bulunan bir ordugâh reisine sancak verildiği zaman o kumandan yahut muhafız vazifesinin başına gitmek üzere Halife'nin sarayından çıkarken alemdarlardan ve davulculardan mürekkep büyük alaylarla teşyi olunurdu.

Fatımîlerin Mısır'da (Hazanet-ül-Bunud) namiyle sancak vaz'ına mahsus bir dairesi vardı. Bu dairede sancak ve bayraklardan başka deriden mamul kalkanlar ve sair harb edevatı da muhafaza olunurdu.

Osmanlılarda da sancak verilmesi münasebetiyle merasim yapılırdı. Bilhassa tarihî bir yadigâr olan «Sancağ-ı Şerif» in ihraç ve Serdara teslimi parlak merasimin icrasına vesile teşkil eylerdi. «Sancağ-ı Şerif»e Osmanlılarca büyük bir kıymet verilmiş ve bu sancak ne zaman çıkarılırsa yedi yaşından yetmiş yaşına kadar her Müslümanın onun altına toplanarak cihada iştirak etmesi farz olduğu itikadı beslenmiştir. Hattâ Topkapı Sarayı'nın Arz odası karşısındaki kapısı önüne dikilen sancağın dikildiği yere kimsenin ayak basmaması ve bu suretle hürmetsizlik gösterilmemesi için 1908 İnkılâbına kadar dikilen yerde iki süngülü askere nöbet beklettirilmiştir. Temmuz İnkılâbından sonra askerler kaldırılmış ise de hatırası kalmak için yerine bir taş konmuştur. Bu taş kapı önünde hâlâ görülür.

Kalelerle hükümete ait binalara çekilen devlet alâmetine «Bayrak» adı verilir ki hicrî 1242 (1826-27) senesinde ortalarına ay-yıldız şekli konularak «Sancak» ismi verilmiş ve bu suretle resmî tebligat da yapılmıştır.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi bunu yazarken (Lûtfi Tarihi, c. 1, s. 242) «Hâtıra» başlığı altında şu mütalâayı ilâve eylemiştir:

«Bayrak tâbiri Yeniçeri ıstılahatından olması mütalâasiyle işbu tenbih icra olunmuş zannolunur. Zira «Bayraktar» Yeniçerilere mahsus unvan olduğu müddeayı teyit eder.»

Nakkare önde bir müteharrik cebel gibi
Geçmekte zivakar u tarap mevkib-i zafer
Sancak o reng-i âl ile fer-i ezel gibi
Fark-ı mehabetinde saçar mevce mevce fer
Tevfik Fikret

§ [*İda.*] Memleketin idarî taksimatından birine verilen addır. Bunun yerine «Liva» da

kullanılırdı. Osmanlı saltanatının sonuna kadar memleketin idarî taksimatı nahiye, kaza, sancak ve vilâyetti. Nahiye'de «Nâhiye müdürü», kaza'da «Kaymakam», sancak'ta «Mutasarrıf», vilâyetde de «Vali» adını taşıyan idare memurları bulunurdu. Sancaklardan müstakil olanları da vardı.

İkinci Sultan Mahmut zamanında yapılan merkeziyyet usulünden evvelki eyalet teşkilâtında da sancak adı altında teşekkül mevcuttu. Mirliva unvanını taşıyan Sancak beyi beş on kazalık yerin mutasarrıfı ve sipahisinin de kumandanı idi.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde (c. 1, s. 178 ve mütaakıp) eyaletlerle sancakları birer birer göstermektedir. Oradaki izahata göre Rumeli eyaleti yirmi dört, Anadolu eyaleti on dört sancaktı. Seyahatnamede eyaletlerle sancaklar şöyle gösterilmiştir:

Karaman eyaleti yedi sancak, Bosna eyaleti sekiz sancak, Kaptanpaşa eyaleti on bir sancak, Mora eyaleti beş sancak, Budin eyaleti iki sancak, Kanije eyaleti yedi sancak, Uyvar eyaleti beş sancak, Tamışvar eyaleti altı sancak, Varat eyaleti beş sancak, Erdelistan eyaleti dört sancak, Özi (Silistre) on bir sancak, Kıbrıs eyaleti yedi sancak, Girit eyaleti üç sancak, Şam eyaleti dokuz sancak, Trablusşam eyaleti beş sancak, Halep eyaleti yedi sancak, Adana eyaleti dört sancak, Diyarbekir eyaleti on dokuz sancak, Kars eyaleti beş sancak, Çıldır eyaleti on üç sancak, Trabzon eyaleti dört sancak, Raka eyaleti yedi sancak, Bağdat eyaleti on üç sancak, Trablusgarp eyaleti üç sancak, Musul eyaleti altı sancak, Van eyaleti on üç sancak, Erzurum eyaleti on sekiz sancak, Şehrizor eyaleti yirmi sancaktı.

Sancak kaza değil bu
Bir mülktür giden kim
Kendi gazaya gitse
Mümkün değil kazası
Lâ

§ [*Bah.*] Omurgadan geçen amut sathı üzerinde ayakta provaya bakan birinin sağ kol tarafına verilen addır. Buna « Sancak tarafı » da denilir. Bu vaziyetteki adamın sol kol tarafına «iskele» yahut «iskele tarafı» danir.

SANCAK BERATI (سنجاق برائی) [*Bah.*] Geminin hangi devlet sancağı altında olduğunu belirten berat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı hükümeti zamanında bu cihet geminin «Sened-i Bahrî» sine yazılırdı.

SANCAK BEYİ (سنجاق بگی) [*İda.*] Eyalet teşkilâtiyle Timar nsulünün cari olduğu zamanlarda beş on kazalık yerin mutasarrıfı ile sipahisinin kumandanına verilen addır. Osmanlıların ilk zamanlarında beylere yahut hükümdar evlâtlarına has olarak verilen mıntakalara «Sancak» denilir, bu sancaklara tasarruf edenlere de «Sancak beyi» adı verilirdi.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı şehzadelerinin sancak beylikleri» hakkında (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 117 ve mütaakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Devlet ailenin müşterek malı idi; Osmanlı beyliğinin kuruluşu devrinde de aynı usul vardı. Osman Bey, idaresi altındaki yerleri kardeşi, oğul ve silâh arkadaşı olan aşiret beylerine vermişti. Meselâ büyük biraderi Gündüz Bey'e Karacahisar ve Sultan Önünü (Eskişehir) mıntakasını Aykut Alp'a, İnönü, Hasan Alp'a Yarhisar, Turgut Alp'a İnegöl mıntakalarını vermişti. Daha sonra Osman Bey'e iltihak eden aşiret beylerinden Konur Alp'a Bolu ve Düzce ve Akçakoca'ya adına mensup olan mıntakalar verilmişti.

«Orhan Bey de idaresindeki yerlere oğul ve sonra beylerini tâyin etmişti. Konur Alp'ın vefatından sonra Düzce ve Bolu havalisine Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa ve Akçakoca'nın vefatından sonra Kandıra ve daha sonra zaptedilen İzmit havalisine de diğer oğlu Murat Bey gönderilmişlerdi. Orhan'ın oğullarından İbrahim, Eskişehirde sancak beyliği ediyordu. Daha sonra İzmit sancağı Süleyman Paşa'ya verilip Murat Bey İnönü ve Karasi beyliğinin kısmen ilhakı üzerine Süleyman Paşa Balıkesir ve Murat Bey de Bursa'ya nakledilmişlerdi.

«Orhan Bey'den sonra (Devlet ailenin müşterek malıdır) diye malûm olan kanunda tadilât yapılmış ve Murat Bey'in cülûsundan itibaren Devlete iştirak hakkı aileden alınarak hükümdar ile onun oğullarına inhisar ettirilmiştir. Buna sebep Murat'a karşı biraderleri Halil ile İbrahim'in muhalefetleri olmuştur.

«1359 da hükümdar olarak kardeşlerinin gailelerini bertaraf eden Murat Bey 766 H. 1365 M. tarihinde Biga'yı zaptettiği sırada orada yakaladığı büyük biraderi Süleyman Paşa'nın oğlu Melik Nâsır'ı öldürmüştur.

«Birinci Murat'ın, Bayezit, Yakup, Savcı isimlerinde üç oğlu vardı. Bunlardan Bayezit, Germiyanlılardan çeyiz olarak alınan Kütahya sancağında, Yakup Karesi yani Balıkesir sancağında ve Savcı da babasının Rumeli'de bulunduğu sırada Bursa'da bulunmuşlardı. Savcı 1385 de babasına karşı isyan eylemişti.

«Yıldırım Bayezit zamanında oğullarından Ertuğrul, Süleyman, İsa ve Mehmet Çelebi'lerden her biri Anadolu beylerinden zaptedilen yerlerde Sancak beyliği etmişlerdi.

«Çelebi Mehmet'in oğullarından Kasım, babasının saltanat mücadelesi esnasında Amasya sancağında bulunurken 809 H. 1406 M. de vefat etmiştir. Çelebi'nin saltanatı zamanında hayattaki oğullarının büyüğü olan Murat Bey Amasya'da, onun küçüğü Mustafa Çelebi Hamideli yani Isparta taraflarında Sancak beyliği etmişlerdi. Çelebi'nin bu iki şehzadesinden başka Ahmet, Yusuf, Mahmut isimlerinde diğer oğulları varsa da bunlar küçük olduklarından babalarının yanında bulunuyorlardı. Bu şehzadelerden ikisi babasının sağlığında ölmüşler ve diğerinin gözlerine İkinci Murat tarafından mil çekilmişti.

«İkinci Murat'ın oğullarından Ahmet ve onun vefatiyle Mehmet ve Mehmet'in Manisa'ya nakli üzerine Alâüddin Amasya'da valilik etmişlerdir. Ahmet'le Alâüddin babalarının sağlığında vefat etmişler, Mehmet de hükümdar olmuştu.

«Fatih'in oğullarından şehzade Mustafa Manisa'da bulunurken Konya'nın zaptı üzerine Konya valiliğine nakledilmiş ve Candaroğullarından alınan Kastamonu sancağına da şehzade Cem gönderilmiş ve şehzade Mustafa'nın vefatı üzerine Cem Sultan, Karaman valiliğine nakledilmiştir. Fatih'in büyük oğlu Bayezit ise babasının ilk zamanlarından itibaren vefatına kadar uzun müddet Amasya valiliğinde bulunarak buradaki fikir hayatının temadisinde mühim âmil olmuştur.

«İkinci Bayezit'in Abdullah, Şehinşah, Ahmet, Korkut, Mehmet, Mahmut ve Selim isimlerindeki oğullarından her biri bir yerde valilik etmişlerdi.

«Bayezit'in torunları da daha küçük yerlerde Sancak beyliği etmişlerdir.

«Yavuz Sultan Selim babasının elinden saltanatı aldığı zaman Süleyman'dan başka oğlu yoktu. Süleyman, babasının İran ve Mısır seferlerinde Edirne ve İstanbul'da saltanat kaymakamı bulunmuş ve seferden maada zamanlarda ise kendi sancağı olan Manisa'da valilik etmiştir.

«Kanunî Sultan Süleyman'ın oğullarından Mehmet Saruhan'da, Mustafa evvelâ Amasya'da ve sonra Karaman'da, Bayezit evvelâ Karaman ve sonra Kütahya'da ve daha sonra da Amasya'da ve Sarı Selim ise evvelâ Manisa ve badehu Kütahya'da bulunmuşlardır. Selim'in büyük oğlu Murat büyük babasının sağlığında evvelâ Akşehir ve sonra da babasının yerine Manisa'da bulunup kendisi hükümdar olunciya kadar burada kalmıştır. Artık İkinci Selim devrinden itibaren yetişkin şehzadelerin sancaklara çıkarılmaları usulü terkolunarak bunlardan yalnız büyük ve hükümdarlığa namzet şehzadeye Sancak verilmesi takarrür etmiş ve Manisa sancağı veliahd Şehzade sancağı olmuştur.

«Üçüncü Mehmet zamanından itibaren büyük şehzadelerin de sancağa çıkmaları kanunu tamamen kaldırılmış, fakat veliahd olan şehzadelere Anadolu'da ismen sancak verilip bunun bir vekil ile idare edilmesi gibi zavahiri muhafaza edici bir usul koumnştu. Bu yeni usul mucebince Sultan İbrahim'in oğlu Mehmet beş yaşında iken Manisa sancağına tâyin edilip buranın idaresi için bir mütesellim gönderilmiştir. İbrahim'in hal'i ve Mehmet'in hükümdar olması üzerine bu tarz da kaldırılmıştır.

«Yetişkin şehzadelerin sancağa çıkarılmayıp yalnız büyük şehzadenin sancak beyi olmasının kabulüne, Şehzade Bayezit ile Selim arasındaki mücadelenin ve büyük şehzadenin sancağa çıkarılması usulünün kaldırılmasına da Üçüncü Mehmet'in oğlu olan ve babası tarafından öldürülen Şehzade Mahmut hâdisesinin şebep olması ihtimal dahilindedir.

«İşte onaltıncı asır sonlarına kadar Sancak beyliğinde ve valiliklerde bulunmuş olan şehzadelerin bu tarihten sonra vilâyetlere gönderilmemeleri ve bu suretle bunların millet ve memleket hakkındaki vukufsuzlukları devlet idaresinde derhal tesirini göstermiştir.

«Kardeşlerini öldürmiyen Dördüncü Mehmet 1063 H. 1652 M. tarihinden itibaren bunları sarayda Şimşirlik Kasrı'nda oturtmuş ve badema veliahd ve diğer şehzadelerin burada oturmaları âdet olmuştur.»

Sancak beylerine «Ümera» denilirdi. Bunlar sancaklarındaki davaları dinlerler, «İcra-yi ahkâm-ı Şeriat» ederlerdi. Memur oldukları sancakta «hıfz ve haraset-i raiyyet ve zabt u rabt ve def-i mezalim ve umur-ı seyf ve siyasetle memur idiler.»

Fatih Kanunnamesi'nde Sancak beylikleri hakkında ahkâm vardır. Nitekim Divandan bahsolunurken (sayfa 13) «Sofa-i Divan-ı âlide oturmak Beylerbeyilerin yoludur ve Beylerbeyiler yüzera altına, Defterdarlar, Kazaskerler altına otururlar. Sancak beyleri taşrada otururlar.»

Sancak beyleri, işgal ettikleri sancakların ehemmiyyetine göre, derecelere ayrılmışlardı. Dirlikleri biribirinden farklı idi. Dirliği dört

yüz bin akçaya varan sancak beyi, Beylerbeyi olurdu. Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 14) buna dair ahkâm mevcuttur. «Beylerbeyilik dört kimsenin yoludur. Mal Defterdarlarının ve beylik ile Nişancı olanın ve beş yüz akça kadıların ve dört yüz bin akçaya varmış Sancak beylerinin yoludur.»

Yine aynı kanunnameye nazaran (sayfa 29) Sancak beyleri, Beylerbeyiler gibi tekaüt hakkına malik idiler. Alacakları tekaüdiyye muayyendi: «Sancak beyiler altmış bin akça ile olalar.»

Vezirlerle diğer devlet erkânı gibi Sancak beylerinin evlâtlarına zeamet verilirdi. Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 21) bunun için şu ahkâm yazılıdır: «Sancak beyi oğulları otuz bin akça zeamet ala.»

Kanun (Fatih Kanunnamesi sayfa 31) Sancak beylerine yazılacak elkabı bile tâyin etmiş idi: «Kıdveţ-ül-ümera-il-kiram sahib-ül-iz vel ihtişam elmuhtass-ı bimezid-i inayet-il-melik-il-allâm.»

Tevkii Kanunnamesi'nde (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, c. 1, s, 3) Sancak beylerinin Divana gelirken giyecekleri elbise ile istihdam edecekleri hademe yazılı olduğu gibi nerede oturacakları ve Padişah'ın huzuruna ne suretle girecekleri de gösterilmiştir: «Sancak beyleri hil'at ve destbus için Divan-ı hümayuna gelmek lâzım gelse mücevveze ve çatma kapaniçe üst giyerler ve orta raht ve orta abayi ve çifte gümüş zincirli ata binerler, iki şatır bir mataracı ve bir tüfekçi istihdam ederler. Sair hüddam istihdam etmekte hemen Beylerbeyiler gibidir, eğer vüs'ati var ise. Divan-ı hümayuna geldiklerinde Hazine semtinde otururlar ve taam mahallinde kapıcılar matbah-ı âmireden taam getirip it'am olunurlar. Hazine önünde hil'at giydikten sonra destbus için Arz odasına vüzera-yi izamın akaplerince giderler ve huzur-ı Hümayunda takbil-i zemin ettikten sonra asla tevakkuf etmeyip çıkarlar, doğru kendi evlerine azimet ederler.»

Yine bu kanunnamede (sayfa 529) Sancak beylerinin ahkâmda beylerbeyilerden sonra ve kuzattan mukaddem yazıldıkları bildiriliyor ve esbab-ı mucibe de gösteriliyor: «Sancak beyleri ahkâmda Beylerbeyilerden sonra ve kuzattan mukaddem yazılır. Kanun-ı kadim budur. Zira Sancak beyleri mutasarrıf oldukları sancaklarında tabl u alem sahibi valilerdir.»

Vezaret sahibi olan Beylerbeyiler infisal etseler bile avdetlerinde uğradıkları yerlerde dâva dinlemek salâhiyyetini haiz oldukları halde Sancak beyleri, vezaretsiz beylerbeyiler gibi infisallerinden sonra bütün salâhiyyetleri kalkardı Kanunnamedeki ibare şöyledir: «Amma sancaktan azl olunduklarında hükümetten sakıt olurlar. Nitekim vüzera ve Beylerbeyiler dahi böylədir.»

Ayn-i Ali Efendi hiçrî 1018 (1609) senesinde meydana getirilen «Kavanin-i Âl-i Osman der Mezamin-i Defter-i Divan» da (sayfa 37) Sancak beylerinin en az iki yüz bin akça ile tâyin olundukları, gayretleri görüldükçe haslarının arttığı yazılıdır. Yine oradaki malûmata göre sancağa çıkarılan merkezdeki ağalara iki yüz bin akçeden ziyade verilirdi. Bunlara verileeek has miktarı kanun ile muayyendi. Yeniçeri ağası beş yüz bin, Nişancı ve kapı Defterdarları ve Mir-i alem dört yüz elli bin, Kapıcıbaşılar, büyük Mirahor dört yüz bin, Çaşnigirbaşı, Çakırcıbaşı, Müteferrikabaşı üç yüz elli bin, küçük Mirahor üç yüz otuz bin, Sipahi oğlanları ağası üç yüz bin, Silâhtarbaşı iki yüz seksen bin, Sağ ulûfeci ağası, Sekbanbaşı, defter Kethüdaları, timar Defterdarları, Yayabeyleri. zeameti elli binden ziyade olanlar iki yüz bin akçe ile sancağa çıkardı. Hizmetleri, hassaten muharebelerde yararlıkları görüldükçe dirlikleri arttırılırdı.

Sonraları Beylerbeyininkiler gibi Sancak beylerinin de hasları azalmıştır.

İkinci Sultan Mahmut zamanında vilâyet idaresinin tatbiki üzerine Sancak beyleri «Mutasarrıf» unvanını aldıkları gibi vazife ve selâhiyyetleri de değişmiştir.

SANCAK BEYİ HASLARI (سنجاق بگی خاصلری) [*Mal.*] Sancak beylerine verilen haslar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimattan evvel memurlara maaş verilmez, derecelerine göre zeamet ve has verilirdi.

SANCAK BOĞMAK (سنجاق بوغمق) [*Ask.*] İmdat istemek için verilen işaret yerinde kullanılır bir tâbirdir. İşaret, sancak ortasından boğularak kaldırılmak suretiyle verildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

SANCAK DİREĞİ (سنجاق دیرکی) [*Bah.*] Sancak çekilen sabit ve uzun direğe verilen addır. Sabit olmayıp elde taşınan veya bir yere saplananlara «Sancak gönderi» denir.

SANCAK GEMİLERİ (سنجاق کیلری) [*Bah.*] Kaptanpaşa ile birlikte kapudâne, patrona ve riyale gemilerine verilen addır. «Kaptanlarına» da «Sancak kaptanı» denirdi.

SANCAK GÜNDERİ (سنجاق گوندری) [*Bah.*] Gemilerin kıç tarafında sancak çekmek üzere dikilen ağaçlara verilen addır.

SANCAK KADILARI (صنجاق قاضیلری) [*İlm*] Sancak merkezlerindeki kadılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sancak kadıları terfi edince vilâyet kadıları, yahut merkezde bir vazife ile kayırılırlardı.

SANCAK KALDIRMAK (صنجاق قالدیرمق) [*Hal*] Mecaz yoliyle isyan ve ihtilâl yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SANCAK KAPTANI (صنجاق قپودانی) [*Bah.*] Sancak gemisi kaptanına verilen addır. Sancak gemisine aynı zamanda «Kaptan gemisi» de denir.

SANCAK KILIFI (صنجاق قیلیفی) [*San.*] Sancağın kumaş kısmı dürülüp içine konan mahfazanın adıdır. Buna «Sancak torbası» da denir.

SANCAK MUSHAFI (صنجاق مصحفی) [*San.*] Sancak başlarına takılan küçük mushaflar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SANCAK POSTASI (صنجاق پوستهسی) [*Bah.*] Gemide nöbet hususunda ikiye ayrılan zâbit ve askerin sağda bulunanları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SANCAK ŞALİSİ (صنجاق شالیسی) [*San.*] Sancak yapılan yünden dokunmuş kumaş nevilerinden birinin adıdır.

SANCAKTAR (صنجاقدار) [*Ask.*] Sancak taşıyan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Alemdar» da denilir. Yeniçeri teşkilâtında bunun için vazifeli olanlar olduğu gibi Saray teşkilâtında «Mir-i alem» adlı büyük bir memur vardı.

§ [*Sof.*] Tekkelerde mevcut sancakları muhafaza ile ve tekke *mensuplarının sancakla* gittikleri zamanlarda sancağı taşımakla vazifelendirilen derviş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu vazife tarikatta ilerlemiş olanlara verilirdi.

SANCAK TEPELİĞİ (صنجاق تپهلکی) [*San.*] Sancakların direk veya günderlerinin tepelerine konan tezyinî mahiyyette tepeliğin adıdır. Küre şeklinde yaldızlı bakır veya pirinçten sarı bir top ve bunun üzerinde bir hilâl bulunur. Eski sancaklarda tepeliğin altına tuğ adı verilen muhtelif renkte at kuyrukları da asılırdı.

SANCAK TORBASI (صنجاق طوربهسی) [*San.*] Sancağın kumaş kısmı dürülüp içine konan mahfazanın adıdır. Buna «Sancak kılıfı» da denir.

SANDAL (صندال) [*Gig.*] İpekli ve pamuklu bir nevi kumaş adıdır. Yollu olan bu kumaşın bir yolu ipek, bir yolu pamuktu. Küçük dallı, benekli cinsi de vardı. Kapalıçarşı'da şimdi Belediye'nin mezad idaresi olan yerde satılırdı.

§ [*San.*] Hindistan'dan gelen kokulu ağaç adıdır. Birkaç nevi vardı. En makbulü beyaz nev'i idi. Bundan tesbih, çakmak bağı ve daha başka şeyler yapılırdı.

§ [*Kıy.*] Bir nevi çocuk ayakkabısı adıdır.

§ [*Bah.*] Limanlarda yolcu taşıyan çift kürekli kayığa da sandal denir.

SANDAL BEDESTENİ (صندال بدستانی) [*Mim.*] Kapalıçarşı'da eskiden sandal adlı ipekli ve pamuklu kumaşın satıldığı yere verilen addır. Adı ondan dolayı almıştı. Sandal bedesteni şimdi Belediye tarafından mezat yeri olarak kullanılmaktadır.

SANDAL TESPİH (صندال تسبیح) [*San.*] Hindistan'da yetişen sandal ağacından yapılan tespih hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kokulu olan ağacın birkaç nev'i vardı. En makbulü beyaz nev'i idi. Sandal tespihler ekseriya Hicaz'dan getirilirdi.

SANDIK (صندوق = صندیق) [*Tul.*] Tulumba yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yangın tulumbası dört kişi tarafından omuzda taşınmak üzere iki tarafından uzun birer sırık konulmuş sandık şeklinde olduğu için bu ad verilmişti. Tulumbacılar arasında tulumba denilmez, sandık denilirdi.

SANDIK EMİNİ (صندوق امینی) [*Mal.*] Devlete ait para ve menkul kıymetleri alıp veren ve elinde tutan ve bunların alınıp verilmesinden ve saklanmasından mes'ul olan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şimdi bunun yerine «Veznedar» denilir.

SANDIKLI (صندوقلی) [*Mes.*] İkinci Mahmud'un cülûsunun 21 ve 22 nci senelerinde basılan altın paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hayriye altını denilen bu altın paralara nakışlarından dolayı halk arasında sandıklı adı verilirdi. Sikkenin yüzünde ve ortada (Tuğra), etrafında (Sultan-ı Selâtin-i Zaman), arka tarafının ortasında (Duribe fi Kostantiniyye), 1223, etrafında (Gazi Mahmud Han) yazılı idi. Sikkedeki (Gazi) kelimesinden dolayı (Gazi altını) da denilirdi. Bu altınlar 20 kırat ayarında olup binde hesabiyle 873 tü.

Bu altınlardan Sultan Mahmud'un Edirne seyyahati vesilesiyle (Duribe fi Edirne) olarak darbediimiş olduğu gibi Mısır ve Bağdat'ta basılanları da vardır.

ASNDIK ODASI (صندوق اوطه‌سی) [*Mim.*] Eski Türk evlerinde içlerine giyim eşyası ve öteberi konan Sandıkların bulunduğu odaya verilen addır. Daha eskiden Tük evlerinde bunun vazifesini yükler ve dolaplar gördüğü yazılı olan «Sanat Ansiklopedisi»nde (Sandık odası Maddesi) şu tafsilât da vardır: «Sonraları Avrupakârî yapılan evlerde odalar içine dolaplar yapmak âdeti kalkarak eşyalar sandık odalarına konulmuştur. Çamaşır ve elbiseye ait eşyalar hep bu sandık odalarında sıra ile dizilmiş sandıklarda saklanırdı. Her nevi eşya için ayrı sandıklar olduğu gibi ailenin her ferdi için de ayrı sandıklar olur ve bunların içindeki eşyalar gayet tertipli bir surette, bohçalar içine konulmuş olarak dururdu. Meselâ: Kürk sandığı, çarşaf sandığı, hamam sandığı, çamaşır sandığı isimleri verilen bu sandıklarda her şeye ait eşya ve çamaşırlar ayrı ayrı yerleştirilmiş bulunurdu. Meselâ: çamaşır sandığındaki bohçaların her biri bir nevi çamaşıra ait bulunurdu. O suretle ki sandıkların ve bohçaların renk ve şekillerinden aranan şeyi derhal bulmak kaabil olurdu.

«Bu sandıkların içine güzel koku vermek için küçük torbacıklar içinde levanta çiçekleri, misk sabunları ve saire konurdu. Şimdi sandıkların yerine çekmeli konsollar ve duvar dolapları, aynalı elbise dolapları ve saire gibi mubilyalar kaaim olmuştur.»

§ [*Mal.*] Maliye dairelerinde para ve kıymetli maddeler muhafaza edilen yerlere verilen addır. Demir kasaların icadından evvel paralar sandıklarda muhafaza edildiği için bu ad verilmişti. Para işleriyle meşgul olan memura da «Sandık emini» denilirdi.

1908 Temmuz İnkılâbından sonra bunun yerine «Vezne» denilmeğe başlanmıştır.

SANDUKA (صندوقه) [*Sof*] Türbelerde mezarların üzerine tahtadan sandık şeklinde yapılan ve üstüne yeşil çuha örtülen yerin adıdır. Üzeri bazı taraflarda «misennem» denilen balıksırtı şeklinde, bazı yerlerde ise iki tarafından ortasına doğru darlaşmak ve birleşmek üzere kalkık olarak yapılırdı. Üzerine «Puşide» denilen sade yahut sırmalı örtü örtülürdü. Kadın sandukaları düz olduğu halde erkek sandukalarının baş tarafına bir ağaç konarak üzerine kavuk, taç, sikke gibi sağlığında giydikleri başlık konulurdu. Başlığın konduğu ağaca şal yahut başka kıymetli bir kumaş sarılırdı.

Sandukaların etrafına gümüşten yahut sedef, fildişi kakmalı ağaçtan parmaklık çevrilir, baş ve ayak ucuna gümüş yahut bakır şamdanlar konulup geceleri mumları yakılırdı. Bu türlü sandukalar üstü kapalı türbeler içinde bulunanlar idi. Türbe içindeki sandukalara yazı yazılmaz, baş tarafına içinde yatanın fezailine delâlet eden ve ismini de gösteren bir yazıyı yahut manzumeyi ihtiva eyliyen çerçeveli bir levha asılırdı.

Açık mezarlıklarda sandukalar taştan yapılır, baş ve ayak uçlarına taş dikilerek baştakinin üzerine kitabe yazılırdı.

SANDUKÇE (صندوقچه) [*San.*] Küçük sandık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sedef ve fildişi kakmalı olanları olduğu gibi oyma yazılarla süslenmiş bulunanları da olurdu. Gümüş ve altın kaplı olanları da vardı. Bunlara «Lihye-i Saadet, «Sakal-ı Şerif», «Kur'an-ı Kerim,» «En'am» gibi dinî kitaplar konurdu.

SANEKÂLLAH (صانك الله) [*Hal.*] Allah seni korusun yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Barekâllah ey behişt-âbad vey reşk-i cinan
Sanekâllah ey saray-ı dilküşa vü dilsitan
Nef'î

SANİYE (ثانیه) [*İda*] Mülkiye rütbelerinden birinin adıdır. Saliseden büyük, Ûlâ sanisinden küçüktü. «Saniye sınıf-ı sanisi», «Saniye sınıf-ı mütemayizi» olmak üzere iki derece idi. Bununla beraber saniye denilince «Saniye sınıf-ı sanisi», mütemayiz denilince de «Saniye sınıf-ı mütemayizi» anlaşılırdı. Askerî rütbelerden «Miralay»a muadildi.

Diğer rütbeler gibi bu da memuriyyete mahsus olmak üzere hicrî 1248 (1832) senesinde ihdâs edilmiş iken sonradan memuriyyetle olan alâka kaldırılmış, yalnız rütbe olarak tevcihine başlanmıştır. İlkin bu rütbe ile beraber nişan da ihdas edilmiş idi. Rütbeye mahsus olan bu nişan hicrî 1267 (1850-51) senesinde sahiplerinden geri alınmıştır.

Rütbenin ihdası sırasında saniye sayılan memuriyyetler şunlardı: Zahire Nezareti, İhtisap Nezareti, Takvim-i Vakayi Nezareti, Gümrük Emaneti, Evamir-i Aliyye kitabeti, Teşrifatçılık memuriyyeti, Maruzat-ı Dahiliyye kitabeti, Dahiliye, Hariciye, Maliye mektupçuları, Divan-ı Hümayun tercümanlığı, Ceride muhasebeciliği, Esham muhasebeciliği, Mukataat muhasebeciliği, Ruznamçecilik, Maliye muhasebeciliği, Evkaf muhasebeciliği.

Bu rütbe sahipleri rütbenin ihdası tarihinden hicrî 1283 (1866-67) senesine kadar Mir-i miranlarla İstabl-ı Âmire Müdürlüğü rütbesini haiz olanlar gibi resmî günlerde yaka ve kol kapakları pembe çuha üzerine sırma işlemel

Koyu lâcivert setre giyerler, sırma kayışlı kılıç takarlardı. O seneden itibaren setrelerinin rengindeki kol ve yaka kapaklarına sırma işleniyor ve sırma kılıç takıyorlardı. Yalnız ricalden sayılmadıkları için teşrifata dâhil değil idiler. İzzetlû elkabı kullanılır, yazılan kâğıtlara başlık olarak saniye sınıf ı sanisine İzzetlû Efendi, saniye sınıf-ı mütemayizine İzzetlû Efendim, hâtime olarak da saniye sınıf-ı sanilere Efendi, mütemayizlere de Efendim yazılırdı.

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra diğer rütbeler gibi bu rütbe tevcihatı da yapılmamıştır.

SANİYE SINIF-I MÜTEMAYİZİ (ثانیه صنف ممتازی) [*İda.*] Mülkiye rütbelerinden birinin adıdır. Yalnız «Mütemayiz» suretinde de kullanılırdı. Salise sınıf-ı sanisinden büyük, ûlâ sanisinden küçüktü. Askerî rütbelerden Miralay'a muadildi. Resmî günlerde yaka ve kol kapakları sırmalı koyu lâcivert setre giyerler, sırmalı kılıç takarlardı. Ancak ricalden sayılmadıkları için teşrifata dâhil değil idiler. «İzzetlû» elkabı kullanılır, kendilerine yazılan kâğıtlara başlık olarak «İzzetlû Efendim», hâtime olarak da «Efendim» yazılırdı.

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra diğer rütbeler gibi bu rütbe tevcihatı da yapılmamıştır.

SANİYE SINIF-I SANİSİ (ثانیه صنف ثانیسی) [*İda.*] Mülkiye rütbelerinden birinin adıdır. Yalnız «Saniye» suretinde de kullanılırdı. Saliseden büyük, mütemayizden küçüktü. Askerî rütbelerden Miralay'a muadildi. Resmî günlerde yaka ve kol kapakları sırmalı koyu lâcivert setre giyerler, sırmalı kılıç takarlardı. Ancak ricalden sayılmadıkları için teşrifata dâhil değil idiler. «İzzetlû» elkabı kullanılır, kendilerine yazılan kâğıtlara başlık olarak «İzzetlû Ffendi», hâtime olarak da «Efendi» yazılırdı.

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra diğer rütbeler gibi bu rütbe tevcihatı da yapılmamıştır.

SANSONCU (صکسونجی = صکسونجی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 71 inci ortaya verilen addır. Bu tâbir vesikalarda «Samson» suretinde de geçer. Ahmet Vefik Paşa «Lehçe-i Osmanî» de «Sanson»u şöyle izah etmiştir: «Galatı Samsoncu. Sanson = kavga köpeği. Sansoncu, evailde bir güruh avcı asker.» Hüseyin Kâzım Bey de «Büyük Türk Lûgati»nde «Saa = صاك» kelimesini izah ederken şunları yazıyor: «Sanaun - isim - cenk köpeği. Sansuncu - Yeniçeri teşkilâtından, ayı avlamağa mahsus köpeklerin muhafazasına memur olan, yetmişbirinci cemaat.»

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu tâbiri (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, c. 1, s. 202) «Seksoncu (Samsoncu)lar ve «Samsoncubaşı» suretinde, sonradan neşrettiği (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı) adlı eserinde ise «Sanson (Sekson), Sansoncubaşı» şeklinde yazmıştır.

Sansoncular ilk zamanlarda Padişah'ların ayı avlamağa mahsus av köpeklerini yetiştirdikleri gibi avlanmalarına iştirak ettikleri için bu adı almışlardı. Sonradan ocağın 71 inci ortasına ad olmuştur.

Sansoncu teşkilâtı Yeniçeri ocağı ile birlikte tarihe karışmıştır.

SANSONCUBAŞI (صکسونجی باشی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 71 inci ortanın kumandanına verilen addır. Yeniçeri ocağı'nın ocak ağaları denilen büyük kumandanlarından olan ve yetmiş birinci ortanın çorbacısı yani bölük kumandanı olduğunu da kaydeden Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, c. 1, s. 202 ve mütaakıp) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Bunun emri altında bulunan orta, ayı avına ve cenge mahsus olan köpekleri beslerlerdi. Ocak ananesine göre Eflak Voyvodası'nın av için Fatih Sultan Mehmed'e göndermiş olduğu seksonlardan dolayı bu oda ihdas edilmiş ve daha doğrusu Eflak Beyi'nin gönderdiği seksonlar daha evvel mevcut olan bu odaya verilmiştir. Nitekim Zağarcı ortası da daha evvel mevcut iken sonradan zağar beslemeğe memur edilmişlerdi.

«Seksoncuların köpekleri için Tophane üzerinde bir yaylak tâyin edilmişti. Bazan Padişah'ın huzurunda samsonlar, ayılara saldırılarak talim ettirilirdi.

«Onaltıncı asırdan itibaren bostancılar arasından tazıcılar, zağarcılar ve seksoncular yetiştiği için bu ortanın seksonlarına ihtiyaç kalmamış ve hariçten gelen seksonlar bostancı ocağında beslenmeğe başlanmıştır. Padişah sefere gidecek olursa seksoncubaşı eski ananeyi muhafaza için bostancılardan muvakkaten sekson alıp sefere giderlerdi.

«Seksoncubaşılar terfi ederlerse Zağarcıbaşı olurlardı. Mamafih onaltıncı asrın ilk yarısında ve (927 H. 1521 M.) senesinde Belgrad'ın zaptını mütaakıp sekbanbaşılığa tâyin edilen kul kethüdasının yerine samsoncubaşının kethüda olduğu görülmektedir. Hattâ bu tarihte seksoncubaşının zağarcıbaşıdan fazla yevmiye

aldığı malûmdur. Fakat daha sonraki tarihlerde ocak zâbitan listesi iyice takarrür edince zağarcılar, seksonculara takaddüm etmişler ve zağarcıbaşılar kethüda olmuşlardır.

«Seksoncubaşı (onaltıncı asrın son yarısında) taşra dirliğine çıkarsa kendisine zeamet verilirdi. Seksoncu neferleri de timara çıktıkları zaman aenevî onar bin akça ile çıkarlardı. Seksoncubaşı üsküf denilen serpuşunun üstüne balıkçıl tüyü takar ve divan günleri samur ve vaşak kaplı kadife üst elbisesi giyer ve atına gümüş zincir ve enselik ile gümüş özengi vururdu.»

Sansoncubaşılık Yeniçeri ocağiyle beraber tarihe karışmıştır.

SANSONCU ORTASI (سکسونجی = سکسونجی اورتهسی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı'nı teşkil eden 196 ortadan 71 inci ortaya verilen addır Bunun yerine «Saksonou ortası», «Samsoncu ortası», «Sansoncu ortası» da denilirdi. Sansoncubaşı'nın kumandası altında bulunan orta, ayı avına ve cenge mahsua köpekleri beslerlerdi. Ortanın Hicrî 1033 (Milâdî 1623) senesinde mevcudu 350, H. 1075, M. 1664 senesindeki mevcudu ise 531 di.

Sansoncu ortası Yeniçeri ocağı ile beraber lâğvedilmiştir.

SANSONHANE (سکسونخانه) [*San.*] Sanson denilen av köpeklerine mahsus binanın adıdır.

SANTABARBA (سانتاباربا) [*Bah.*] Eski harb gemilerinde zâbitlerle neferlerin oturup hasbihal etmeleri, dinlenmeleri ve sigara içmeleri için ayrılan yerlere verilen addır.

SAP (صاپ) [*San*] Tezhip ıstılahlarındandır. Çiçek sapına benzetilerek yapılan şekillere verilen addır.

SAPAN (صپان) [*Ask.*] Ateşli silâhların icadından evvel kullanılan harb âletlerinden birinin adıdır. Bez yahut meşin bir kesenin iki tarafına ip bağlanmak suretiyle yapılırdı. Keseye taş yahut kurşun konulur, bu iki ip kol ile çevrilip sürat verildikten sonra iplerden biri bırakılırdı. Bu hareket ve hız kesedeki taş veya kurşunun uzak bir mesafeye gitmesini mucip olurdu. Osmanlı piyadesi hicrî dokuzuncu (milâdî onbeşinci) asra kadar sapan kullanmıştır.

Sapan âsâ elinde fırlamakta kalmadan Türk'ün
O kaygadan misal-i kaga mehcur olmamız yegdir
Havai

Kasara bir sapan taşı bir altın kâseyi kırsa
Ne artar kıymeti taşın ne kıymetten düşer kâse
Lâ

SAPLAMA (صاپلاما) [*Ask.*] Acemi ocağı'na efrat lâzım olduğu zamanlarda Anadolu ve Rumeli'deki Müslüman çiftçilere verilmiş olan devşirmelerin İstanbul'a getirilmesi sırasında devşirme olmadıkları halde ocağa girmek maksadiyle hariçten karışanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yoklama sırasında devşirmelikle alâkası olmadıkları anlaşılanlar aradan çıkarılır, yalnız Hıristiyan çocuklarından mürekkep olan devşirmeler Acemi ocağı'na mal edilirlerdi.

SARAÇHANE (سراچخانه) [*San.*] At takımları, araba koşumlariyle deri ve meşinden muhtelif eşya yapılan ve satılan yere verilen addır. Arapça bir tâbir olup halk arasında saraç şeklinde kullanılan sarraç at ve sair hayvanlara eyer, yular, koşum ve saire yapan sanatkâr demektir. Orta çağlarda feodalizm sisteminin kurulması, büyük şehirler teşekkül ederek sınıflar arasında mücadelenin başlaması halkı teşkilâtlanmaya mecbur ettiği sırada esnaf ve tüccar da, haklarını korumak maksadiyle, cemiyyetler kurmuşlar, Kıallardan, Padişahlardan aldıkları fermanlarla birtakım imtiyazlara da sahip olmuşlardır. İşte İstanbul'daki Saraçhane de bu türlü imtiyaza sahip olan teşekküllerden biri idi.

Fatih sultan Mehmet İstanbul'u zaptedince yaptırdığı hayrata gelir kaynağı olmak üzere dükkân, han, hamam, bedesten gibi eserler arasında bugün mevcut olmıyan Saraçhane'nin de bulunduğunu yazan M. Çağatay Uluçay (İstanbul Saraçhanesi ve saraçlarına dair bir araştırma; İstanbul Üaiversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, eylûl 1951 — mart 1952, sayı 5-6) şu tafsilâtı da veriyor:

«Saraçlar, İstanbul zaptedilince, Bezesten havalisinde yerleştirilmişti. Fatih, İstanbul'daki maruf camiini yaptırınca, o zaman halî olan o bölgeyi şenlendirmek maksadiyle bugünkü Fatih Hükümet Binası, parkın ve parkın etrafındaki apartmanların bulunduğu yere İstanbul Saraçhanesini - yapılması 1475 de bitmişti - yaptırmış ve Ayasofya'ya vakfetmişti.

«Fatih'in emriyle inşa edilen bu Saraçhanenin şekli, biçimi ve dükkânlarının sayısı hakkında malûmata sahip bulunmuyoruz. Evliya Çelebi, esnafın resm-i geçidinden bahsederken İstanbul saraçlarının 1084 dükkân olduğunu yazıyorsa da vesikalardaki rakkamlar bunun çok mübalâğalı olduğunu gösteriyorlar.

«İstanbul'da yapılan bu ilk saraçhane 5 eylûl 1693 (4 muharrem 1105) de tamamen yandı. Saraçhane esnafı Sultan Ahmet'le Bayezit arasında dağıldı ve oralarda saraçlık yapmağa başladılar. Fakat bu hal ne esnafın,

ne de Ayasofya evkafı mütevellisi Babüssaade ağası'nın işine gelirdi. Esasen o devir esnaf kanun ve teamülleri de buna müsait değildi. Saraç esnafının ileri gelenleri, hükümet ve mahkemeye müracaat ederek, yanan saraçhaneyi kendi hesaplarına kâgir olarak yeniden yaptıracaklarını, dağılan esnafın kısa bir zamanda saraçhaneye nakledilmesini rica ettiler. Saraçhane'nin inşasına başlandı, etraftaki kâgir duvarı inşaya sabık Mirahur-ı evvel Ahmet Ağa memur edildi. Bir sene sonra dükkânların büyük bir kısmı yapıldı, diğer kısmın inşaatına daha sonraları da devam edildi.

«İkinci defa inşa edilen saraçhanenin de tarif ve tasnifini yapan bir kaynağa rasliyamadık. Buna mukabil Saraçhanede uzun yıllar duvarcılık yapan ihtiyar bir zat, Saraçhanenin yuvarlak ve etrafındaki duvarların kârgir olduğunu, üç kapısı bulunduğunu, dükkânların bu duvarların iç kısmında ve kemerli bulunduğunu, dükkânların kepenklerle kapandığını, tam ortasında Saraçhane camii ile loncasının bulunduğunu söylemektedir. Duvarcının bu tarifi tamamiyle vesika ve defterlerdeki malûmata uymaktadır. Saraçhanenin içinde ve dışında dükkânların sulanması, süpürülmesi, derilere tav verilmesi için pek çok musluklar ve tulumbalar vardı. Birçok hayır sahipleri musluk ve camiye vakıf yapmışlardır.

«Saraçhanede bilhassa Sandıkçılar caddesi, Kırbacılar caddesi, Cami-i şerif altı sokağı, Orta sokak, Karaman kapısı sokağı, Başkapı sokağı... ilâh, çok işlek ve canlıydı.

«Saraçhanede, saraçlardan başka sandıkçılar, kırbacılar ve saraçlara malzeme satan tabak tüccarları vardı.

«Bu yeni saraçhane de 1868 (1285) de 290 dükkân, yanmadan önce ise 320 dükkân bulunduğu anlaşılıyor. XIX. asırda, dükkânlara numara verilmiş, bütün muamelât numara esasına göre yapılmıştır. Tanzimat-ı Hayriyye'nin ilânından sonra dükkânlara numara verilmekle kalınmamış, esnaf defterlerinin tutulmasında da yeni usule uyulmuştur.

«Defterler ve zabıtlar da numara sırasına göre tutulmuştur. Bu defter ve içindeki kararlardan, Tanzimat'ın muamelât üzerinde tesir yaptığı açıkça görülebiliyor.

«Her esnaf, Dükkânının tamirini kendi parası ile yaptırıyor, yanlız Evkaf mütevellisine kirasını ödüyordu. 1836 (1252) yılına kadar dükkân kiraları sabit kalmıştı. Kiralara zam yapılmağa kanun müsait değildi. Halbuki asırlar boyunca fiyatlar yükselmiş, paranın kıymeti düşmüş idi. Ayasofya mütevellisi hükümete müracaat ederek, kira bedellerinin yükselmesini rica etmiş, bu arzusu yerine getirilmişti.

«Saraçhane, ikinci yapılışından 1908 tarihine kadar canlılığını muhafaza etti. Fakat bu tarihte zuhur eden Fatih yangını Saraçhaneyi tamamen yaktı, geriye bir yığın enkaz ile Saraçhanebaşı adını miras bıraktı.»

Değerli müdekkik bundan sonra «Saraçlara verilen imtiyaz ve bundan doğan inhisar» hakkında tafsilât vermektedir.

SARAY AĞALARI (سراى آغالرى) [*Sar.*] Saray hizmetinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tâbir Enderun hizmetinde bulunanlar hakkında mutlak olarak kullanıldığı gibi «Ak ağalar», «Kapı ağaları» suretinde de kullanılırdı. «Kapı ağası», «Silâhtar ağa» gibi unvan taşıyanlar da vardı. «Ağa» tâbiri saraydaki siyahî hadımağaları hakkında saltanatın sonuna kadar kullanılmıştır.

SARAYDAR (سرايدار) [*Huk.*] Eskiden kibar konaklarında mutfak ve diğer bazı hizmetlerde çalıştırılan Vanlı Ermeni veyahut Kürt uşaklara verilen addır. Bunun yerine daha ziyade «Ayvaz» kullanılırdı. Üstlerine salta yelek, bacaklarına şalvar, ayaklarına muhtelif renkte çizgili aynı zamanda sıcak tutan yün çorapla siyah yemeni giyerler, başlarına ekseriyyetle âbâni sarık sararlardı. İş sırasında geniş yollu «Futa» takarlar, Bursa mamulâtından beyaz bir havluyu da bir omuzdan ötekine gelecek surette boyunlarına sararlardı.

SARAY FRANCALASI (سراى فرانجلاسى) [*Sar.*] Eskiden sarayda şehzadelerle sultanlar için hususi surette yapılan ekmek nev'i hakkında kullanılır bir tâbirdir. Devletliler denilen bu sınıf için susamsız simit adı verilen has çörek de yapılırdı. Saraylılarla kalfalar ve diğer müstahdemler «fodla» yerlerdi.

SARAY-I ÂMİRE (سراى عامره) [*Sar.*] Padişah sarayı yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlk zamanlarda Beyazıt'ta şimdiki Üniversite binasının yerinde yapılmış olan «Yenisaray»a bu ad verilmiş, sonra diğer Padişah sarayları hakkında da kullanılmıştır.

SARAY-I ÂMİRE AĞASI (سراى عامره آغاسى) [*Sar.*] Osmanlı sarayındaki iç ağaları'nın dördüncüsüne verilen addır. Enderun tarihi'ndeki malûmata göre (Atâ Tarihi, c. 1, s. 34) Saray-ı Âmire Ağaları; kilerci başılık ve kapı ağalığı ile birlikte İkinci Murat devrinde ihdas olunmuştur. Osmanlılarda ilk saray, Yıldırım Bayezit zamanında kurularak İkinci Murat devrinde

genişlediğine ve Fatih tarafından da en yüksek mertebeye çıkarıldığına dair olan malûmata nazaran Atâ'nın bu ifadesi doğrudur. Zaten Fatih Kanunnamesi'nde Saray-ı Âmire ağalığından bahsolunması da bu vazifenin o zamanlarda mevcudiyyetine şüphe bırakmaz.

Fatih Kanunnamesi'ne nazaran (sayfa 14) arz sahibi olan Enderun ağaları arasında Saray-ı Âmire Ağası da vardı: «İç halkından kapı ağası ve odabaşı ve hazineda-başı ve Saray-ı Âmiremin ağası sahib-i arzdır.» Bununla beraber yine aynı kanunnameden kapı ağası ile odabaşının bu hususta rüchan hakları bulunduğu anlaşılıyor:

«Ekseyiya Odabaşı ve Kapıağası arzetmak gerektir.»

Saray-ı Âmire ağası Enderun-ı hümayun adını alan has, büyük, küçük odalarla sarayın muhafazasına nezaret ederdi. Ağanın maiyyetinde kırk nefer ak ağa vardı.

SARAY-I ÂSAFÎ (سرای آصفی) [*İda.*] Sadrazam dairesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Paşakapısı» da denirdi.

SARAY-I ATİK-I ÂMİRE (سرای عتیق عامره) [*Sar.*] İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından Beyazıt'ta şimdi üniversitenin bulunduğu yerde yaptırılan sarayın adıdır.

Fatih bir müddet bu sarayda oturduktan sanra Topkapı Sarayını yaptırmış, yeni olan Topkapı Sarayı'na «Saray-ı Cedid-i Âmire», Beyazıt'taki saraya da «Saray-ı Atik-ı Âmire» adı verilmiştir. Her iki ad vesikalarda geçer.

SARAY-I CEDİD-İ ÂMİRE (سرای جدید عامره) [*Sar.*] Topkapı Sarayı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u feth edince bir müddet şimdi Üniversite'nin bulunduğu Beyazıt'ta yaptırdığı sarayda oturduktan sonra Topkapı Sarayı'nı yaptırmış ve oraya nakletmiştir. Topkapı Sarayı yeni olduğu için ona «Saray-ı Cedid-i Âmire», Beyazıttaki saraya da eski saray demek olan «Saray-ı Atik-ı Âmire» adı verildi. Her iki ad vesikalarda geçer. Bak. (Topkapı Sarayı).

SARAYLI (سرایلی) [*Sar.*] Saraya mensup kadınlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlıların istilâ ve fütuhat devirlerinde zapt olunan Hıristiyan memleketlerinin genç ve güzel kadınlarından terekküp eden saraylılar inhitat zamanlarında Kafkasya'daki Çerkes ve Gürcülerle yine oradan İzmit taraflarına muhaceretle yerleşmiş olan Çerkeslere inhisar etmiş idi. Padişah sarayından başka şehzadelerle sultanların saraylarındaki o nevideu kadınlar da bu unvanı alıyorlardı. Cariye adıyle saraylara giren genç kızlar oraların usulüyle terbiye görürler, içlerinden bazıları gözdelik, ikbalîik yollarından geçerek kadınlığa kadar yükseldikleri gibi bir kısmı da sarayların muhtelif hizmetlerinde bulunurlar ve saray dışında münasipleriyle evlendirilirlerdi. Bunlar saraylardaki vaziyetlerine ve talihlerine göre yüksek tabakadaki halk ve memurlar ile evlendikleri gibi orta sınıfla ve küçük memurlarla da izdivaç eyliyenler vardı. Saraylılarla evlenenler alelekser memurlardı. Bunlar saraylı unvanını muhafaza ederlerdi. Saraylılar yaşmak, ferace giyerler ve hassaten sultanlarla kadınlar kolalı yaşmaklariyle nazar-ı dikkati celbeylerlerdi.

SARAYLI FERACE (سرایلی فراجه) [*Kıy.*] Feracenin yarım kollu, ayaklara kadar uzun olanına verilen addır. Daha ziyade koyu renk çuhadan yapılan bu feraceyi saraylılar giydikleri için bu ad verilmişti.

SARAYLI HOTOZU (سرایلی خطوزی) [*Kıy.*] Eskiden kadınların başlarına taktıkları hotoz nevilerinden birinin adıdır. Bu türlü hotoz saraylılar tarafından kullanıldığı için bu adı almıştı. Hotozların diğer nevileri şunlardı: Gelin sorguçlu hotoz, felek tabancası hotoz, kürdî hotoz, Zeyrek yokuşu hotoz, çimdik hotoz, dudu burnu hotoz.

SARAY LOKMASI (سرای لقمه‌سی) [*Sar.*] Saray matbahında yapılan lokma hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saray lokması diye meşhur olan lokmanın en nefîsi saray matbahının «Hel vacıyan-ı hassa» adını taşıyan helvacı ocağı mensupları tarafından yapılırdı.

SARAY USTASI (سرای اوسته‌سی) [*Sar.*] Saraydaki kalfaların başına verilen addır. Hünkâr defterindeki resmî unvanı «Kâhya kadın» dı. Saray Ustalığı Harem-i hümayundaki cariyelerin en yüksek mansıbı idi. Acemilik, küçük kalfalık, oda kalfalığından sonra bu mansıba geçirildi. Aylığı, tayını, tablası, harem ağaları baltacıları, kapı halkıyle birdi.

Padişah'ın huzuruna çıkarken ve resmî günlerde giymek üzere Hünkâr tarafından kendisine kadife yahut ipekli kumaş üzerine kenarı sırma ile işlenmiş «salta» verildiği gibi mansıbı tebşir olunurken kabak çiçeğine benziyen beş yapraktan müteşekkil beş tane mücevher iğne de verilirdi.

Âmirlik alâmeti olmak üzere elinde gümüş kaplı bir değnek ile Hünkâr dairesindeki muhtelif eşyayı mühürlemek için yanında mühr-ü hümayun vardı. Padişah'ın kadınları bile ken-

disine riayet ederlerdi. Muavinine «Hazinedar usta» denilirdi.

Saray ustasının bir vazifesi de teşrifatçılıktı. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey «Saray Âdetleri»nde (Peyam-ı Sabah, tefrika numarası 7) bunun için şu tafsilâtı vermiştir:

«Saray ustası umum cevarinin âmiri olup daire-i memuriyyeti Yenisaray dahilindedir ve bir de Harem-i hümayunun Teşrifat-ı Umumiyye Nazırıdır. Bu cihetle bayramlarda, velâdet meraaimlerinde, hitan ve velime sûr-ı hümayunlarında Padişah'ın oturduğu saraya gelir ve saray dahilinde elinde gümüş âsa ile keşt ü güzar (dolaşır) eder. Bu gibi resmî günlerde zat-üz-zeve (evli) sultanlar eski Padişah'ların Kadınefendileri ve İkballeri, Vükelâ, Vüzera ve Müşiran-ı izam ve rical-i devlet haremleri saray-ı Hümayuna med'uv (davetli) olduklarından med'uvvin miyanında saray teşrifatına ve usul ve âdatına vukufu olmıyanlara kendisi ve maiyyeti efradı marifetiyle tarifatta bulunur ve med'uvvin huzur-ı Şahane'ye çıktıklarında (padişaha karşı mesturiyet olmadığından) huzura nasıl çıkılacağını ve nasıl ayak öpüleceğini ve mülâkat sırasında yalnız kendisine sorulan suallere cevap verip kendini beğendirmek için mülâhaza serdine kalkışmak terbiyeye muhalif olduğunu ve zât-ı Şahane mükâlemenin nihayet bulduğnu (ser-i hümayunlarını) (başlarını) çevirmek suretiyle ima buyurduklarından o işaret üzerine derhal ayak öpüp huzurdan geri geri gitmek suretiyle çıkmak lâzım geleceğini şehzadeler ve sultanlar ile olacak mülâkatlarda da bu misillû teşrifat muecibince nasıl hareket edilmek iktiza edeceğini (ve sizi rahatsız etmiyeyim) deyip kalkmak terbiyeye münafi olduğunu velhasıl buna mümasil birtakım usul ve âdetleri bilmiyenlere tarif ederler ve saray ustasının maiyyetinde bulunan teşrifatçı kalfalar derecelerine göre üçer dörder örgülü uzun saç takarlar. Bu türlü resmî günlerde sonraları saray ustasına başkâtip kalfa vekâlet ederdi.»

Saray usta ve kalfalıkları sayıları azalmış olmakla beraber Osmanlı saltanatı'nın sonuna kadar devam etmiştir.

SARBAN (ساربان) [*Sar.*] Padişah'ların develerine bakanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sarban; Farsça deveci demektir. Şütürban da bu mânaya gelir. «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı eserde (sayfa 495) Deveciler başlığı altında şu tafsilât vardır:

«Bunlar da Has ahır'a tâbi olup kışlaklarda bulunan develere bakarlardı. Develerin miktarı asırlara göre muhtelif olup onyedinci asır ortalarında bin katar deve vardı. Develerin başına Sarbanbaşı denilirdi ki devecibaşı demektir. Has ahıra lâzım olan develer Anadolu'nun muhtelif mıntakalarından tedarik edilirdi.

«Has ahır'da birinci Mirahur'a tâbi deveciler iki kısımdı. Birinci kısım Sarban-ı mâde= ساربان ماده denilen dişi develeri idare eden deveciler ve diğer kısmı da Sarban-ı ner=ساربان نر isimi verilen erkek devecilerdi.

«Dişi develerin devecileri yirmi dokuz bölük olup birinci bölük, deveciler kethüdasının idaresinde idi. Bu kethüda bölüğünde ser nefer, korucu, duacı ve muhafızlar vardı. Her bir bölükte on bir ile üç nefer arasında bir miktar deveci ile deveci şakirtleri olup ayrı ayrı gösterilmiştir. Bu dişi deveci bölüklerinin en sonunda Fil bakan denilen *iki* fil bakıcı vardı. Erkek deveciler on iki bölük olup birinci bölük kethüdaya mahsustu. Burada da her bölüğün şakirtleri vardı»

Ol nev' ile zulmet-i şeb-i tar
Kim olmadı sarban haberdar
Fuzulî

SARBANBAŞI (ساربان باشی) [*Sar.*] Padişah'ın develerine bakan teşekkülün başına verilen addır. Devecibaşı demektir. Has ahır'a bağlı olan teşekkül «Mirahur-ı evvel» dahi denilen büyük Mirahur'un nezareti altında idi.

SAREVELE (صاروله) [*Bah.*] Yelkenleri istinga edip toplama yerinde kulanılır bir tâbirdir. Bu işi yapanlara «Sareveleci» denir.

SAREVELECİ (صاروله‌جی) [*Bah.*] Büyük yelken gemilerinde yelkenleri toplayıp sarmak için serenlere ayrılan neferler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Saravele» yelkenleri istigna edip toplamak demektir.

SARI BAYRAK (صاری بایراق) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı'nın «Ebna-yı sipahiyan» adını taşıyan altı bölüğün ilk ikisi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Silâhtar bölüğü» tâbiri de kullanılırdı.

SARIBEYZADELER (صاری بگزاده‌لر) [*Ida.*] Divan-i Hümayun'a terceman yetiştirmiş olan bir Rum ailesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Diğer meşhur aileler Yanakizadeler, Kalmakizadeler, İpsilantizadeler, Mihalzadeler ve İskerletzadeler idi. Bunlardan İskerletzadeler en çok terceman yetiştirmişlerdir.

SARICA (صاریجه) [*Ask.*] Anadolu'da türeyen itaatsız askerler hakkında kullanılır bir

tâbirdir. (Sarıca Paşa) ya nisbetle meydana gelmiştir. Fatih zamanında aldığı isyankâr vaziyyet nekbetini mucip olmuştur. Sarıca Paşa isyanı adıyle tarihe geçen bu hâdise sebebiyle bundan sonra isyan hareketi gösteren askerlere bu ad verilmiştir.

SARIK (صارق) [*Kıy.*] Kavuk, börk, külâh, fes ve emsali başlıklar üzerine sarılan tülbent, ağbani veya şala verilen addır. Bunun yerine Arapçası olan «amame» de kullanılırdı. Sarılış şekline göre dardağan sarık, silme sarık, burma sarık adını alırlardı. Ulema; beyaz, tarikat mensupları; beyaz, kırmızı, siyah, yeşil, halk; ağbani sarık sararlardı. Sarığın sarkık olarak bırakılan ucuna «taylesan» denilirdi. Ulemadan rütbesi olanlar resmî, Halvetî şeyhleri ise âdi günlerde taylesan bırakırlardı. Sarık, Cumhuriyet devrinde çıkarılan kanunla tahdit edilmiştir.

Önü çökmüş sarığın, arka taraf vermiş bel
Çağlıyor püsküle baktım üzerinden tel tel
Mehmet Âkif

SARIKAYA KÖŞKÜ (صاری‌یا کوشکی) [*Mim.*] Üçüncü Selim'in annesi tarafından Çamlıca'nın eteğinde yaptırılmış olan köşkün adıdır. İkinci Mahmut, sonraları (Esma Sultan)a verilen ve yıkılmış bulunan, bu köşkte ölmüştür.

SARIKÇI (صاریقجی) [*San.*] Sarığ'a mahsus tülbent ve emsali şeyleri satan ve muhtelif şekil ve nevi'de sarık saran sanatkâr adam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Başa giyilen kisveler (başlıklar) üzerine sarılan sarık tülbent, ağbani ve şaldan olurdu. Şimdi yalnız imamlar beyaz tülbent sararlar.

SARIKÇIBAŞI (صاریقجی باشی) [*Sar.*] Saray memurlarından birinin adıdır. Kahvecilik, tüfekçibaşılık gibi muteber mansıplardandı. Küçük odanın Seferli'ye kalbinden evvel destar-ı hümayunların tanzimi hizmetine Hazine-i Hümayun'dan sarıkçı yamağı memurdu Hane-i hassadan biri de sarıkçıbaşılık mansıbına geçirilirdi. Birinci Sultan Ahmet zamanında küçük oda seferliye kalbolununca seferberlik halinde bütün çamaşır ve çamaşıra mütaallik eşyanın ve hazar zamanında da yalnız abdest ve yemek havlulariyle peşkir, yağlık, çevre ve el yemenilerinin temizlenme ve muhafazasına seferli koğuşu ağaları memur edildikten sonra sarıkçılık ta onlara intikal etti. Binaenaleyh Örf, Yusufî, Selimî, Düzkaş gibi adlar alan destarların tanzimi için on beş kadar sarıkçı yamağı içlerinden Sarıkçıbaşı namını alan birinin nezareti altında olarak evvelleri «Revan odası» sonraları «Sarık odası» adlı yerlerde hazırlanır, istek olunca takdim olunurdu. Sarık ve puşidelerden eskiyenlerin Hazine baş kullukçusu ve kaftanî marifetiyle yenileri alınırdı.

İkinci Sultan Mahmut tarafından kıyafet tebdil olununca sarıkçılık vazifesi lâğvolunmuştur.

SARIKLI ALAYI (صاریقلی آلایی) [*Sar.*] Cuma selâmlığındaki merasimde sarıklılardan mürekkep alay münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. On iki sarıkçı ve müezzin, kırk has ağa ile ellerinde şimşir değnek bulunan kırk elli kadar haseki bir alay teşkil ederler ve destar-ı Hümayunu sarıkçılar nöbetle taşırlardı. Kıymetli kumaşlardan, gümüşlü ve elmas sorguçlu olan destar halka karşı tutulurdu.

İkinci Sultan Mahmut zamanında kıyafet değişikliği üzerine bu merasim kaldırılmıştır.

SARIKLI SİKKE (صاریقلی سکه) [*Sof.*] Mevlevilerin «Sikke» adı verilen başlıklarından «Destarlı» olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sarıklı olmıyanlara «Dal sikke» denilir.

Sikkelere sarık sarılması usule tâbi olduğu gibi ancak Çelebi Efendi tarafından tekbirlendikten sonra sarılabilirdi. Şeyhler destar vermeğe veyahut tekbir etmeğe mezun değillerdi. Çelebi Efendi'ler, sikkenin ancak iki parmak kadar bir yerini işgal eden siyah sarık sararlardı. Üst tarafı ince olup alt tarafı kalınlaştığı gibi ucu uzun bırakılır, Taylesan adı verilen bu parça arkaya sarkıtılırdı. Çelebi Efendi'lerden başka hiç kimse siyah sarık saramazdı.

Şeyhlerin destarları Çelebi Efendi'lerinki gibi idi. Yalnız renkleri koyu yeşildi. Bununla beraber Dede yani şeyh olan zat aslen ve neslen şeyh zade ise destarın ön tarafında kavisvari bir açıklık bırakırdı.

«Mesnevî» den icazet alarak ders vermeğe mezun olan «Mesnevîhan» lar da şeyhi olmıyan tekkelerde bulundukları zaman, Çelebi Efendi'nin müsaadesiyle destar sarabilirlerdi. Bunların destarlarının rengi yeşildi. Ancak Çelebi ve şeyh destarları gibi tamamen sikke kenarında değil bir parmak kadar yukarda idi.

«Neyzenbaşı» nın destarı bunlardan tamamiyle farklı idi. Bu destar, ötekilerden ince ve ensizdi. Biribirinden kısaca fasılalı bir şekilde, iki çizki halinde idi. Rengi yeşildi.

«Kudumzenbaşı» nın destarı, daha hafif olup âdeta bir çizgiden ibaretti. Bunlardan farklı olan yalnız «imam destarı» idi. Mevlevi dergâhlarında imamlar, tarika mensup oldukları için «Sikke» giyerler, üzerine diğer imamlar gibi sarık sararlardı.

SARIK ODASI (صاریق اوطه‌سی) [*Sar.*] Topkapı Sarayı'nda Padişah'ların sarık sardıkları odaya verilen addır. «Revan odası» da denilen bu odada sarıklar gümüş ve altın kaplamalı çimşirden sandıklarda dururdu. Padişah'ın sarığını «Sarıkçıbaşı» sarardı.

SARIK SANDALI (صاریق صانداﻟی) [*Sar.*] Deniz gezintisi yapan Padişah'ın kavuğunun bulunduğu sandal hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şala sarılı olan Padişah'ın kavuğunu saray memuru elinde tutar, kalabalığı bununla selâmlardı.

Eski âdetler ve eğlenceler hakkındaki tetkikleriyle tanınmış olan Refik Ahmet Sevengil Üçüncü Selim'in deniz alayını anlatırken (İstanbul Nasıl Eğleniyordu, sayfa 154) şu tafsilâtı veriyor:

«Selim-i Salis'in deniz alayı göz kamaştıracak bir ihtişama malikti. Altı büyük sandal mevkib-i Hümayuna yol açardı. Bunlara yüz, yüz elli iç oğlanı binerdi. Bunların sağında solunda diğer iki sandal bulunur, bunlara Haseki ağalar râkip olurdu. Haseki ağalar sandalda ayakta dururlar, ellerindeki değneklerle etraftaki hususi kayıklara emir verirler, yüksek sesle Padişah'ın destarını nakle memur olan adam bu sandala biner ve sarığı elinde tutardı. Sarık, kıymetli mücevherle işlenmiş bir şala sarılı olarak memurun elinde durur, kalabalığın arasından geçilirken memur sarığı hafifçe oynatır, sağa sola sallar, Padişah'ın kavuğu halka iltifat etmiş olurdu.

«Sarık sandalının arkasından altı sandal daha gelir, bunların her birinde saray ağalarından biri bulunurdu. Bu suretle on dörde baliğ olan pişdar sandalların arkasından da Padişahı hâmil bulunan kayıklar gelirdi.»

SARILMA RUMÎ (صارلمه رومی) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Bayrağa benzer bir nevi olan «rumi» nin biribirlerine geçirilmesi suretiyle meydana gelen şekle bu ad verilir.

SARMA (صارمه) [*San.*] Kadife ve kumaş üzerine kabartma suretiyle çiçek ve şekiller yapılması hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divalın bir başka türlüsü idi. Dival işlerde mukavva veya meşinden kesilmek suretiyle hazırlanan şekiller kumaşın üzerine gergefte teyellendikten sonra sırma veya klaptan sarıldığı halde sarmada mukavva veya meşin konulmaz, çiçek ve şekiller kumaşın üzerine çizilerek mukavva veya meşin yerine iplikle kabartma yapılırdı. Bu suretle hazırlandıktan sonra ipek, sırma ve saire ile o kısımlar örtülürdü. Gelin elbiseleri, oda takımları, minder örtüleri ve emsali şeyler bu işle yapılırdı.

§ [*Mim*] Kûnk ve su borularının bitişen yerlerinden su sızmaması için sarılan lâkünlü kıtık bağlı üstüpüye verilen addır.

SARMA DAL (صارمه دال) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Çiçek ve yapraklı dalların kıvrılarak biribirine sarılmasından meydana gelen tezyinat şeklindeki motiflere denir.

SARRACAN-I ISTABL-I ÂMİRE (صراجان اصطبل عامره) [*Sar.*] Istabl-ı Âmire denilen saray ahırındaki saraçlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Sarracan-ı Hassa» suretinde de kullanılırdı. Sarracan; sarac'ın cem'idir. Halk arasında saraç suretinde kullanılır.

«Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı eserde (Saraçlar, sayfa 492 ve mütaakıp) bunlar için şu tafsilât vardır:

«Onaltıncı asrın sonlarında meventları üç yüz olup sonradan adetleri altmışa inen saraçlar, Has ahır halkından idiler. Seferde Padişah'la beraber bulunurlardı. Onaltıncı asrın sonlarında yevmiyeleri altı ile on arasındaydı. Saraçlığa ait yaptıkları işe göre ayrıca ücret de alırlardı.

«Saraçlar büyük ve küçük imrahurlara tâbi olarak iki sınıf idiler. Bunlardan büyük imrahura tâbi olanlara birinci saraçlar, diğerine de ikinci saraçlar denilirdi. Saraçlar, hassa saraçları ve beygir saraçları olarak iki zümreye ayrılmışlardı.

«Hassa saraçları, Has ahıra ait eyer, koşum takımlarını yaparlardı. Yaptıkları eyerlerin inceliği, zarafeti ve dayanıklığı itibariyle çok makbul ve kıymetli olduğunu ecnebiler de tasdik etmektedirler.

«H. 1139, M. 1726 tarihli recee mevaeibinde büyük imrahurluğa bağlı olan Sarracîn-i Hassa on bir bölük olup bazı bölükte on ve bazılarında on bir ve bir kısmında da daha az saraç bulunup bunlardan başka on iki saraç şakirdi ve dört müteferrika vardı. H. 1190, M. 1776 tarihli maaş defterinde ise yine on bölük olan saraçların yirmi üç bölük de şakirtleri bulunmakta idi.

«Onaltıncı asrın son yarısındaki bir kanunla (984 zilki'de tarihli) hassa saraç ve nalbantlarından timara çıkanların yevmiyelerinin bir akçasına bin akça verilmişti. Saraç şakirtleri bazan bölüğe ve bazı defa da timara çıkarılırlardı. Münhal olan yerlere acemi oğlanı alınırdı. Saraçlardan vefat edenlerin oğulları varsa babalarının yerlerine saraç şakirtliğine alınırlardı.

«Büyük mirahura merbut saraçların birinci bölüğünde saraç bölüklerinin âmiri olarak kethüda (birinci mirahurun kethüdası) rahtvan-ı

has, rahtvan-ı sani, kürsidar, ve odabaşılar vardı. Cuma selâmlığında yani Padişah cuma namazı kılmak üzere cami'ye gittiği zaman Padişah'ın, raht-ı hümayun denilen mücevherli hayvan takımlarına nezaret eden ve Istabl-ı Âmiredeki eyer takımlarına bakan efradın âmiri olan saraç cemaati âmirlerinden ikisine rahtvan ağası ve rahtvan-ı has denilirdi. Bu ağalar rahtvan-ı evvel ve rahtvan-ı sani veyahut büyük ve küçük ahır rahtvan ağaları diye iki idi. Büyük rahtvan ağası yani rahtvan-ı evvel, mirahur-ı evvele ve rahtvan-ı sani de mirahur-ı saniye tâbidiler.

«Rahtvan-ı evvellik te münhal olursa rahtvan-ı sani, kanun üzere ağanın yerine geçer ve kürsidar da rahtvan-ı sani olurdu.»

SARRAFİYYE (صرافیه) [*Mal.*] Tanzimattan evvel yapılan istikrazlarda ödenen bir nevi faiz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Galata sarraflarından borç olarak alınan paraların re'sülmal ve faizi «Sarrafiyye», «Akçabaşı», «Güzeşte», «Senelik nema» adları altında ödenir, defterlere de o adla geçirilirdi. « Akçabaşı » re'sülmal demek olduğu gibi « Sarrafiyye » de ekseriya faiz, bazı kere de komisyon demek idi.

Hükümetin ödediği bu paralar sonradan «Ruz-ı Hızır» ve «Ruz-ı Kasım» tevzileri arasında halktan tahsil olunurdu.

SARUHAN (صاروخان) [*Coğ.*] Aydın (İzmir) vilâyetini terkip eden beş sancaktan birine verilen addır. Eski Lidya arazisinin şimalinin büyük bir kısmını teşkil eden Saruhan Sancağı'nın eski merkezi Kasaba ile Salihli arasında harabeleri bulunan Sard şehri idi. Roma Devletinin parçalanması sırasında Şarkî Roma İmparatorluğunda kalmış, Hicrî VII., Milâdî XIII, asırda Selçuk hükümdarlarından Üçüncü Alâeddin tarafından zaptolunarak ümeradan (Saruhan) ın idaresine verilmesi üzerine bu adı almıştır. Birinci Murat zamanında Osmanlıların idaresine geçerek kâh Eyalet, kâh Sancak adıyle idare olunmuş, Vilâyet usulünün ittihazında merkezi İzmir olmak üzere teşkil olunan Aydın vilâyetine mülhak (bağlı) bir Sancak haline konulmuştur. Merkezi (Magnisa) idi.

SATAK (صاتاق) [*San.*] Eskiden eşya ve öteberi satılan çarşı ve pazar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SATH-I MAİL (سطح مائل) [*Coğ.*] Bir tarafı dağ, öbür tarafı ovaya doğru iğri olan arazi parçasına verilen addır.

SAVAK (صواق = صاوق) [*Mim.*] Suların taksimi için üstü ortülü ve gidecek yerlere göre lülelerle kısımlara ayrılmış havuza verilen addır. Savakların ölçü borularına «lüle» denir.

SAVAT (صاوات) [*San.*] Bir maddenin satlına açılan yuvalara eritilmiş bir madde dökülmek suretiyle yapılan «kakma» tarzına verilen addır. Kakma; tahta, taş veya maden'in bazı kısımlarını oyarak daha kıymetli başka bir maddenin o yuvarlak şeklinde parçalar gömmek suretiyle yapılan tezyinat işlerine denir. Savatla kakma arasındaki fark, birincisinin eritilmiş siyah bir maddenin açılan yuvalara dökülmesinden, kakma ise altın, gümüş veya sair bir maddenin açılan yuvaya çakılmasından ibarettir.

Arapça sevad'dan bozma olduğu gösterilen savat'ın (Kamus-ı Türkî) deki izahı şöyledir: «Gümüş üstüne kurşunla ve bir tarz-ı mahsusla yapılan karakalem nakıştır.»

Celâl Esat Arseven (Sanat Ansiklopedisi, Savat maddesi) savatın, lûgatların yazdıkları gibi sevad'dan değil suvat ve savattan geldiğini ileri sürüyor. Değerli Sanat Tarihi Profesörünün mutalâası aynen şöyledir:

«Bazı lûgatlar savat tâbirinin Arapça siyah mânasına olan sevad kelimesinden geldiğini beyan ederlerse de bunun Türkçede hayvanları sulamak için dere kenarına açılan çukurlara verilen suvat, savat sözündan alındığı aşikârdır. Türkler, şehirlerin muhtelif kısımlarına ve evlerine su vermek için bentlerden gelen suları taksim etmek üzere su mahzenlerinde yaptıkları bölmelere savak derler. Bu itibarla savak ve «k» nın «T» ye inkılâbiyle savat sözü bölmeli çukur kanal mânasını ifade eder ki bu da savat işlerinin böyle bir şekilde yapılması dolayısiyle ona verilmiş Türkçe bir isim olduğuna şüphe bırakmaz »

Yine «Sanat Ansiklopedisi» nde savat'ın düz savat, perdaz veya tırtıllı savat, şikâf denilen oyma savat olmak üzere üç türlü yapıldığı yazılmakta ve her biri hakkında izahat verilmektedir.

«Eski Eserler Ansiklopedisi» nde (Savat Maddesi) şöyle izah edilmiştir:

«Gümüş eşya üzerine siyah kalemle, çizgiler ve çiçeklerle yapılan bir süstür. Bu sanat Kafkasya'da çıkmış, Van'da, Sivas'ta. İstanbul'da ve Rusya'da daha sonra Paris'te de yapılmağa başlanmıştır. Ancak 150 sene kadar bir mazisi vardır ve gümüşe dirheminde 5-10 kuruş kadar zamanedebilir. Yani on kuruş etmesi lâzım gelen bir gümüş eşya 15-20 kuruş edebilir.»

Nikabin simsiyah etmiş çalışmış eylemiş rıcâd
Sevadı zineti yeryer gümüşte göeteren üstad
Lâ

SAVİYE-İ HALVETİYYE (صاویهٔ خلوتیه) [*Sof.*] Halvetiyye tarikatı şubelerinden Dürdiriyye-i Halvetiyye kollarından birinin adıdır. Kurucusu Şeyh Seyyid Ahmet Bin Muhammed-ül-Malikiy-yün- Savî'ye nisbetle bu adı almıştır. Mısır'ın (Savi) kasabasında doğan ve Şeyh Mehmed - üd - Dürdirî'den hilâfet alan Şeyh Seyyid Ahmet bir'hayli zaman ders okuttuktan ve tarikata intisap ile hilâfet aldıktan sonra müritlerinin teslikiyle meşgul olmuştur. Ölümü hicri 1241 (1825-26) de, mezarı da Medine'dedir. İlmî kemalâtı ve kerametleri hakkındaki rivayetleri havî eserler yazıldığı gibi kendisi de Arapça dört eser meydana getirmiştir.

SAVLECAN (صولجان) [*San.*] Ucu sivri ağaç çevkân yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bununla oynanan oyuna «Cirit oyunu» denir.

Savletle gûy u mihri alup tutmak istese
Gerdun o şaha mah-ı nevin savlecan verir
Sünbülzade Vehbi

SAVMAA (صومعه) [*Fık.*] Nesara rahiplerinin nas'tan (halktan) inkıta ve inzivası için tesis edilmiş olan hücrelere verilen addır. Cem'i «savami'»dir. Arapça bir tâbir olan savmaa'nın «Kamus-ı Osmanî» deki izahı şöyledir: «Dervişan ile rehabîn-i Nesaraya (ruhbanlar, papaslar) mahsus üzletgâh, ibadethane ve ekseriya tepelerde ve tenha mahallerde kâin papas üzletgâhı, hücresi makamında kullanılır ki bunlara «Manastır» tâbir olunur.»

Rah yok savmaanın pir-i aba puşunda
Hal var meykedenin rind-i kadeh nuşunda
Naili-i Kadim

SAVM-I DAVUD (صوم داود) [*Fık.*] Bir gün oruç tutup, bir gün iftar etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Davud Aleyhisselâm bu türlü oruç tuttuğu için ona nisbetle bu tâbir meydana gelmiştir.

SAVT (صوت) [*Mus.*] Şimdi «miyan», «miyanhane» denilen ve musiki parçalarının ortasında bulunan kısım hakkında eskiden kullanılır bir tâbirdir. Savt; Arapça ses demektir.

SAVVAG (صواغ) [*San.*] Altın ve gümüş işler yapan kuyumcu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «sayyag» da kullanılırdı.

SAVVAG ÇARŞISI (صواغ چارشیسی) [*San.*] Kuyumcu çarşısı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Büyük çarşıdaki Kuyumcular çarşısının eski adıdır. Savvag; kuyumcu demektir.

SAYD-I BAHRÎ (صید بحری) [*Mal.*] Deniz, göl ve nehirlerdeki avcılık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yalnız balık avcılığı için «Sayd-ı mahî» tâbiri kullanılır, avlanan balıklardan vergi alınırdı. Kara avcılığı için «sayd-ı berrî» tâbiri kullanılırdı.

SAYD-I BERRÎ (صید برّی) [*Mal.*] Kara avcılığı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Deniz, göl ve nehirlerdeki avcılık için «sayd-ı bahrî» tâbiri kullanılırdı. Kara avlarından resim alınmaz, yalnız avcılardan her sene verilen ruhsatname mukabilinde harç alınırdı.

SAYD-I MAHÎ (صید ماهی) [*Mal.*] Deniz, göl ve nehirlerdeki balık avcılığı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Avlanan balıklardan vergi alınırdı. Bu resmin ilk esaslı nizamnamesi 18 safer 1299 (1881) tarihlidir.

SAYD-I MAHÎ İSTİKRAZI (صید ماهی استقراضی) [*Mal.*] Deniz avları geliri karşılık olarak gösterilmek suretiyle «Doyçe Bank» tan yapılan istikraz hakkında kullanılır bir tâbirdir. Galata bankerleri mukavelenamesiyle sair beş nevi resim gibi Dersaadet ve tevabii rüsum-ı saydiyyesi de rüsum ı sitte idaresine ve Muharrem kararnamesi'yle terk olunan diğer varidat miyanında Düyun-ı Umumiyye idaresine geçmiş olduğu için vilâyetlerin saydiyye resmi karşılık gösterilmek suretiyle yapılan bu istikraz karşılığı olan varidat da yine o idareye devredilmiş idi.

Karadeniz avları hâsılatının beş senelik vasatî miktarı o sıralarda 135000 altın tutuyordu.

SAYD-I MAHÎ RESMÎ (صید ماهی رسمی) [*Mal.*] Deniz, göl ve nehirlerde avlanan balıklardan alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muhtelif zamanlarda çıkarılan emirlerle miktarı değişen bu resmin ilk esaslı nizamnamesi Osmanlı Hükümetinin sonuna kadar hükmü câri olan 18 safer 1299 (1881) tarihli nizamnamedir. Bu nizamname mucebince avlanan balıkların satış bedelinin yüzde yirmisi vergi olarak alınırdı.

SAYE (سایه) [*Hal.*] Mecaz yoluyle himaye, koruma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saye; Farsça gölge demektir. Padişahların bu türlü muamelelerine karşılık «Saye-i şahane» tâbiri kullanılırdı.

Verdim senin iradene Mazenderanı ben
Sayendedir bu şimdiki dârât ü debdebe
Abdülhak Hâmit

SAYEBAN (سایبان = سایه‌بان) [*San.*] Büyük çadır yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça olan bu tâbir, gölgelik, tente mânalarına da

gelir. Halk arasında galat olarak «sayvan» suretinde kullanılır.

Çetr-i ikbalin ola kevn ü mekâna sayeban
Sayesinde kâinat âsude ta ruz-ı hisap
Nef'î

SAYE OCAĞI (سایه اوجاغی = ساعی اوجاغی) [*Sar.*] Rumeli'den İstanbul'a getirilip saraya ayrılan koyunları besliyen ve kurbanlık koyun yetiştiren teşekkülün adıdır. Halk arasında «Saya ocağı» suretinde telâffuz olunan bu teşekkülün Rami'nin ötesinde bulunan Küçükköy civarında kârgir bir binası vardı. 1908 İnkılâbından birkaç sene sonraya kadar devam eden teşekkülün mensuplarının kendilerine mahsus kıyafetleri vardı.

«Kamus-ı Osmanî» de (sa'i) kelimesi izah olunurken şu izahat verilmiştir: «Yeniçeri bakıyesi olarak elyevm mevcut olan ve Sayı ocağı denilen mahallin doğrusu (sa'i) dir. Sayı bunun galatıdır. Bunlar (sa'y) dan müştakdır.»

Osman Ergin İstanbul'un et vaziyyetini tetkik ederken (Mecelle-i Umur-ı Belediye, c. 1, s. 821) buna da temas ediyor ve şunları yazıyor:

«Rumeli'den getirilen ağnamı bir müddet beslemek ve bilâhara saray ihtiyacına sarfedilmek üzere şehire sevketmek vazifesiyle mükellef (Saya ocağ) namiyle bir ocak tesis edilmişti. Ocak efradı Rami kariyesinin garb-i şimaline müsadif Küçükköy civarında ve daha ileride bulunurlardı. Doğrusu «Sayı ocağı» olmak iktiza ve 1245 tarihli vesikada muharrer sailen (س = ص) ile yazmak icap ider. Lisanımız bazı hususlarda gittikçe sadeleştiği halde bu meselede sayı terkedilerek «tadat» kelimesi istimal edilmeğe başlanmıştır. Tadad-ı ağnam memurluğu gibi.

«Sayı ocağı; kadîm teşkilâtımızdan olmak ve bugüne kadar (kitabın yazıldığı zamana kadar) muhafaza-i mevcudiyyet etmiş bulunmak itibariyle şayan-ı tetkik bir müessesedir. Yeniçeriliğin hâlâ bu ocakta yaşadığı işitilmektedir. Ocak efradının kıyafeti, giydikleri cüppe ile fesin şekli ve püskülün biçimi bunların hususiyyetine delâlet etmektedir. Ocağın inzibatı ve efradın âmirlerine keyfiyyet-i merbutiyyeti hakkında bir hayli şeyler işitilmektedir.»

1908 Temmuz İnkılâbı üzerine diğer yerler arasında Hazine-i Hassa'dan Maliye'ye ve sonradan sermaye olarak Maliye'den Emlâk ve Eytam Bankası'na geçen ve banka tarafından satılan bu yere ve devir tarihine kadar mevcudiyyetini muhafaza eden ocağa Saya ocağı denildiğini kendileriyle görüştüğüm ocaklılar söylemişlerdi. Bununla beraber «saya» nın «saye»den bozma olduğu «Başbakanlık Arşivi»ndeki iki vesika teyit ettiği gibi ocaklıların bir zamanlar hükümet hizmetinde bulunduklarını da gösterir:

«Mîriye ait ağnam hizmetinde istihdam olunan ve sayelû tâbir olunan kimselerin iskânına mahsus olup evvelce inşa olunan odalar ile cami-i şerifin ve ağnam mîri odasının tefrişi mesarifine dair takrir. (Maliye, sıra numarası 2060, tarihi 27 R, 1264,»

«Mîri ağnam hizmetlerinde bulunan saye ahırı hademelerin hâlâ Şeyh-ül-Harem olan Osman Paşa'nın Ağnam Müdürlüğü zamanında senevî tahsis olunan 20000 kuruşun Hazine-i mali'ye dokunmamak üzere tâyinat-ı lâhmiyye idaresi müteahhitlerinin temettülerinden tesviyesi hakkında takrir. (Maliye, sıra no. 2102, Tarihi 26 Ra. 1269».

Farsça «saye» nin bir mânası da himaye, koruma olduğu için hükümetin himayesi altında ocak mânasına olarak vesikalarla teyit olunan «Saye ocağı» tâbirinin doğruluğunu kabul etmek icabeder.

Son zamanlarda bu ocakta saraya ait koyunlar beslenir ve muayyen miktar koyun her gün bu ocak neferlerinden biri ile salhaneye gönderilip kestirilirdi. Son zamanlarda yalnız kurbanlık koyun yetiştirilirdi.

SA'Y-İ MÎRÎ (سعی میری) [*Mal.*] Devlet namına alınan eşya ile müteahhitlerin taahhüt bedellerinden indirilen kısımlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Para sıkıntısı başgösterdiği zamanlarda bir çare olarak başvurulan tedbirler cümlesindendi. Halbuki alacağından indirme yapılacağı bilindiği için fiyat fazla gösterilir, devlet bu yüzden zarara uğradıktan başka alâkadarlar da hırsızlığa alıştırılırdı.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi hicrî 1243 (1827) vak'aları arasında zahire tedarikine memur edilen Yenişehir Defterdarı'nın para isteğine karşı «badehu ileride bu memuriyyette sa'y ü gayreti tebeyyün ettikte akça da gönderilir» yolunda sâdır olan hatt-ı hümayunu kaydederken (Lûtfi Tarihi, c. 1, s, 285) «Sâniba» başlığı altında dikkate değen aşağıdaki mütalâayı yürütmüştür:

«Olvakit ekser memurların muayyen ve mukannen maaş ve vazifeleri olmadığından doğru iş görenlerle irtikâba meyledenlerin farkı müşkül olmak lâzım gelir Binaenaleyh herhangi memur bir masraf defteri takdim eylese behemehal sa'y-i mîri namiyle tezil edilirdi. Şu halin cereyanı âmir ile memur arasındaki emniyyetsizliği mucip olduğundan memur olduğu işin para kazanmağa tahammülü var deni-

lerek irtikâp etmemiş olsa da yine o memura yükünü tutmuş nazariyle bakılır idi.»

Sa'y-i mîri usulü 1908 Temmuz İnkılâbına kadar devam etmiştir.

SAYKAL BAŞI (صیقل باشی) [*Ask.*] Yeniçeri teşkilâtında tüfek, kılıç, piştov gibi harb âletlerini temizleme işiyle meşgul olanların başında bulunana verilen addır. Saykal; Arapça perdaht eden, cilâ veren demektir.

«Başbakanlık Arşivi»ndeki bir vesikada (Askerî sıra no. 78, tarihi 16 ca. 25) bu türlü silâhların her hafta silindiği yazılıdır. Yine bu vesikaya göre unvanı «ser amele-i saykali» olarak gösterilen saykal başıya otuz akça vazife verilirdi.

SAYREFİY (صرّاف) [*Sar.*] Para bozmak, para alıp satmakla meşgul olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında bunun yerine «sarraf» kullanılır. Külçe halinde, gayr-i madrup altın ve gümüş satıcısı mânasına gelen «Bâyi-üz-zeheb, bâyi-ül-fidda» denilirdi.

Maksud-ı tab-ı sayrefiyyan-ı kemal olur
Hikmet o rütbe gevher-i nazmın güzidedir
Herekli Ârif Hikmet

SAYVAN (صیوان) [*San.*] Büyük çadır, otağ yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yine o mânaya gelen «sayeban» dan bozma olduğunu söyliyenler olduğu gibi Arapça olduğunu ileri sürenler de vardır. Saçak, kırma, pervaz gibi şeylere de sayvan denilir.

SAYYADİYYE (صیادیه) [*Sof.*] Rifaiyye tarikati kollarından birinin adıdır. Ahmet İzzeddin-üs-Sayyad tarafından kurulmuş ve bu sebeple adına nisbet edilmiştir. Ahmet İzzeddin-üs Sayyad hicrî 508 (1114) senesinde doğmuş, 620 (1223) senesinde ölmüştür.

SAZA GİTMEK (سازه گیتمك) [*Mus.*] Çalgı çalınan kahve ve emsali yere gidip çalgı dinlemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAZ ÇALMAK (ساز چالمق) [*Mus.*] Sazla hava çalmak ve ahenk etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saz, telli çalgılardan birinin de adıdır.

Eder senden erbab-ı meclis niyaz
Alıp destine sazını çal biraz
İzzet Molla

SAZ ELVAH (ساز الواح) [*Mus.*] Madenî levhalardan mürekkep eski saz adıdır. Büyük levhanın «pes», küçük levhadan «tiz» ses verdiğini yazan Meragalı Abdülkadir bunun için şu tafsilâtı vermiştir; Dört çubuktan mürekkep dört köşe bir çerçeve yapılır. Bu çerçevenin üst çubuğuna levhaların sayısı kadar delik delinir. Madenî levhaların iki ucuna kezalik birer delik delinir. Bu deliklere sicim geçirilerek tahta çerçeveye asılır İki elde tutulan küçük tokmaklarla vurularak çalınır.

Tarife göre santur demektir.

SAZENDE (ساز ده) [*Mus.*] Saz çalan, mutrip yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sazendegân suretinde cemilendirilir

SAZ ETME (ساز اتمك) [*Qk.*] Yaya düzen verme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SAZ KALEM (ساز قلم) [*San.*] Kamıştan yapılan yazı kalemi adıdır. Bunun yerine «kesmiş kalem» de denir. Çelik uçların icadından evvel hattatlarla beraber yazı yazan herkes bu türlü kalem kullanırdı. Lâtin harflerinin kabulüne kadar kamış kalem kullananlar vardı.

SAZ KÂSE (ساز کاسه) [*Mus.*] Eski çalgılardan birinin adıdır. Bu sazı babasının icadettiğini yazan Meragalı Abdülkadir bunu şöyle tarif ediyor: Birkaç bardağın içine biribirinden farklı yükseklikte (miktarda) su konulur. Bardağın içinde su ne kadar fazla olursa o bardağa dokunulunca çıkan ses o nisbette pestleşir ve aksine olarak içindeki su ne kadar azsa ses o nisbette tizleşir. Bu suretle istenilen miktarda bardak alınarak içlerinde istenilen sesleri verecek nisbette su konulur. Sonra her iki elde birer tokmakla bardaklara vurularak çalınır.

Üstad Hüseyin Sâdettin Arel bunun filcan denilen saz olması ihtimali olduğunu söylemiştir.

SAZ ŞAİRLERİ (ساز شاعرلری) [*Hal.*] Saz denilen telli çalgı çalıp şiir okuyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saz şairlerinin çoğu şiir de söyledikleri için bunlara «Halk şairi» de denilirdi Saz şairleri şehir ve kasabaları dolaşırlar, kahvelerde saz çalarak şiir okurlardı. O türlü kahvelere «Semai kahveleri» denilirdi.

SAZ TİRÂŞAN (ساز تیراشان) [*Sar.*] Saraydaki «ehl-i hiref» (sanatkârlar) arasında bulunan saz işçileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar hasır yapmakta kullanılan sazları hazırladıkları gibi hasır ve o kabîlden şeyler de yaparlardı.

SEB'A ŞEYHLİĞİ (سبعه شیخلکی) [*Tic.*] Esnaf teşkilâtı reislerinden birine verilen addır. Ahi teşkilâtında yedinci mertebeyi ihraz edenlere şeyh unvanı verildiği için esnaf teşkilâtında da kullanılmıştır. «Fütüvvetname» ye göre «Ahi halife gibidir. Şeyhin kaimmakamıdır. Amma seccade sahibi değildir. Ahi'nin ve halifenin galibi şeyhtir. Kendi taifesi içinde seccade sahibidir.

Seb'a şeyhliği tâbiri de yedinci mertebeyi ihraz münasebetiyle meydana gelmiştir. Seb'a şeyhliği yalnız İstanbul'da değil Anadolu'nun diğer şehirlerinde de mevcuttu. Çırak çıkarılırken yapılan merasim hep şeyhin huzurunda cereyan ederdi.

Son zamanlarda bunların yegâne vazifesi Hacc'a giden ve Hac'dan dönen esnafı teşyi ve istikbal için teşekkül eden heyetlere reislik etmekten ibaret kalmış idi.

Esnafın şeyh, nakip ve duacıları yine esnaf arasından seçilirken fütüvvet tarikatı teşkilâtı terkedildikten sonra bunlara lüzum kalmamış, esnaf işleriyle meşgul olmak üzere bunların yerlerini kethüdalarla yiğitbaşılar almıştır

SEBİL (سبيل) [*Mim.*] Hayır için parasız su dağıtılan etrafı parmaklıklı ve ekseriya kubbe ile örtülü binalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Sebilhane» de kullanılır.

«Yollar üzerinde, gelip geçenlerin su içmeleri için yapılan binalar ki pencerelerinde daimî surette su ile dolu maşrapalar bulundurulup gelen geçen parasız olarak bu suları içerlerdi» suretinde tarif olunan sebil için (Sanat Ansiklopedisi, Sebil Maddesi) şu tafsilât da vardır:

«Sebiller umumiyyetle yuvarlak ve üstü kubbe ile örtülmüş küçük bir odacık şeklinde olup cepheleri büyük pencere şeklinde açıktır. Pencerelerin iki tarafındaki sütunların arasına gayet müzeyyen şebekeli tunç parmaklıklar konulmuştur. Bu parmaklıkların altında ve yerden bel irtifaına kadar olan duvarın üstünde parmaklığın alt kısmına maşrapa geçecek kadar aralıklar bırakılmıştır. Bu gözler adedince küçük bakır veya pirinç taslar, sapların-dan, uzun birer zincirle mezkûr parmaklığa bağlanmış olup bunlar boşaldıkça içeride daimî surette oturan sebilci tarafından doldurularak istiyenlerin içmesine hazır bulundurulurdu. Sebiller, gelip geçenlere parasız su vermek üzere hayrat olarak yapılan müesseselerdi ki hemen hemen her camiin yanında inşa olunurdu. Bu sebillerin Ayasofya'daki Sultanahmet sebili gibi çeşmeli olanları da vardır. Türk mimarîsinde mühim bir şube teşkil eden ve üslûpları zamanın üslûbuna uyan mimarî eserlerdir. İht'sar edilerek sebil denilmiştir.»

Kanalların izi yok, köprüler harap olmuş
Sebiller kurumuş, çeşmeler serap olmuş
Mehmet Âkif

SEBİLCİ (سبيلجى) [*Sem.*] Üzerinde sahtiyandan bir su kırbası, arkasında sahtiyandan caket, ayağında şalvar, başında üzerine ağbani sarık sarılmış beyaz külâh, elinde yazılı sarı tas olduğu halde Hazret-i Hüseyn'in ile Kerbelâ şahitlerinin ruhu için su dağıtan cerrarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sahtiyandan yapılan kırbanın altı dört köşeli bir tahta idi. Sahtiyan bu tahtanın üzerine demir çenberle raptedilirdi. Sebilci kırbaları, sakaların kırbalarından küçüktü. Bir de sakaların kırbaları halkalı bir meşin bağ ile ağızları bağlandığı halde sebilcilerin kırbaları ağızları bir tahtaya geçirilmiş ve bu tahtaya musluk ilâve edilmiş idi. Sebilciler bunu sol omuzlarının üzerine asarlar, sağ ellerinde tuttukları tasları doldurarak istiyenlere sunarlardı. Taslar, alelekser pirinçtendi ve iç ve dışları yazılı idi. Bakırdan olanları da vardı. Bardak hiç bir zaman kullanılmazdı. Sebil; mânasının delâlet ettiği ve görünüşte o maksatla yapıldığı halde su içenlerden para alırlardı. Bununla beraber vermiyenleri para almak için zorlamazlardı.

Sebilciler halk şairlerinden (Harabî Baba)-nın aşağıdaki mersiyesini yüksek sesle okurlardı:

İtmeyüp şah Peyamberden haya, Haktan hazer
Kûfe'de ol bivefalar nakz-ı ahd etmiş meğer
Karret-ül-ayn-ı Resulü eylemişler derbeder
Var ise gel hâtır-ı şah-ı Resulüllah eğer

Ey saba var Kerbelâ deştinden eyle bir güzer
Ver bize lûtfen Hüseyn İbn-i Ali'den bir haber

Teşnegâne kıl nazar bir katre su bulmuş mudur?
Gül'izar-ı Ahmed Muhtarı gör solmuş mudur?
Kerbelâ toprağı al kanlar ile dolmuş mudur?
Ol Hüseyn-i Kerbelâ'yı bak şehid olmuş mudur?

Ey saba var Kerbelâ deştinden eyle bir güzer
Ver bize lûtfen Hüseyn İbn-i Ali'den bir haber;

Kırdılar mı gülbün-i şah-ı Nebi'nin dalını?
Kestiler mi ol Aliy-gül- Mürteza'nın balini,
Hiç soran var mı garibanın acep ahvalini?
Eyle tahkik hanedan-ı Ehl-i beytin halini;

Ey saba var Kerbelâ deştinden eyle bir güzer
Ver bize lûtfen Hüseyn-İbn-i Ali'den bir haber;

Gel yetimler haline rahm'et Huda'nın aşkına,
Sadık-al-va'd-ül Emin ol Mustafa'nın aşkına,
Fâtih-i Hayber Aliy-gül-Mürteza'nın aşkına,
Kâffeten ervah-ı Mürsel, Enbiya'nın aşkına.

Ey saba var Kerbelâ deştinden eyle bir güzer,
Ver bize lûtfen Hüseyn İbn-i Ali'den bir haber;

Hazret-i Abbas şehid olmuş ederler cüstücu
Kavm-i Süfyan ordugâh-ı şaha etmiş mi gulu?
Zapt ile almış mıdır nehr-i Fırat'ı ol adu?
Verdiler mi bak yetimâne aceba bir katre su?

Ey saba var Kerbelâ deştinden eyle bir güzer,
Ver bize lûtfen Hüseyn İbn-i Ali'den bir haber;

Zulmile seddoldu mu rah-ı şehid-i Kerbelâ?
Çıktı mı eflâkedek âh-ı şehid-i Kerbelâ?
Gör zevale erdi mi mâh-ı şehid-i Kerbelâ?
Kan ile alûde mi şah-ı şehid-i Kerbelâ?

Ey saba var Kerbelâ deştinden eyle bir güzer,
Ver bize lûtfen Hüseyn İbn-i Ali'den bir haber;

Bir haber yok mu (Harabi) şahtan hasretteyiz?
Ağlayup şam ü sehergâh duzah-ı firkatteyiz.
Hâtır-ı naşadı pürhunuz, dem-i vuslattayız.
Bir harabız, matem-i cansûz ile mihnetteyiz.

Ey saba var Kerbelâ deştinden eyle bir güzer,
Ver bize lûtfen Hüseyn İbn-i Ali'den bir haber.

§ [*Vak.*] Halkın parasız su içmesi için hayrat olarak yapılan «Sebil» lerdeki su dağıtma işiyle meşgul olanlara da bu ad verilirdi.

§ [*Ask.*] Eski isimlerin ve âdetlerin ortadan kaldırılmasına ve mümkün olan yenilikler yapılmasına teşebbüs olunduğu İkinci Mahmut devrinde ve Yeniçeri ocağının ilgası arifesinde Yeniçeri ocağındaki (Saka) unvanı (Sebilci) ye çevrilmiştir.

SEBİL ETMEK (سبیل ایتمك) [*Hal.*] Hayır niyyetiyle su dağıtma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «sebil dağıtmak» da kullanılır.

olda o düstar u celil bu âb-ı cariye delil
Halka edip zemzem sebil celbetti ol şaha dua
Seyyid Vehbi

SEBİLHANE (سبیلخانه) [*Mim.*] Gelip geçenlerin parasız su içmesi için demir parmaklıklı pencerelerinde daimî surette su ile dolu maşrapalar bulundurulan ve ekseriya kubbe ile örtülü olan binalara verilen addır. Bunun yerine «Sebil» de denir. Hayır sahipleri tarafından yaptırılmış bulunan sebilhanelerin mimarî bakımından çok kıymetli olanları vardı.

SEBİLHANE BARDAĞI (سبیلخانه بارداغی) [*Hal.*] Sebilhanelerde gelip geçenlerin içmeleri için dizilen su kapları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Maşrapalar sıra ile dizilmiş oldukları için daha ziyade hasis bir maksatla dizi halini alan insanlar hakkında da «sebilhane bardağı gibi dizilmişler» suretinde kullanılırdı.

SEBSEBİYYE (سبسبیه) [*Sof.*] Rifaiyye tarikatı kollarından birinin adıdır. Kurucusu Şeyh Süleyman Sebsebî'ye nisbetle bu adı almıştır.

SEBÜKRUH (سبکروح) [*Hal.*] Mecaz yoluyle lâubali, zarif, şen yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Sebükdil» de kullanılır.

Bârını gerden-i ahbaba edenler tahmil
Ne kadar olsa sebükruh olur elbette sakil
Koca Ragıp Paşa

SECAVEND (سجاوند) [*San.*] Kur'andaki âyetlerin neresinde durulmak, nerelerde duru'madan geçilmek lâzım geldiğini belirten işaretler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tecvid ve kıraat ilimlerine taallûku olduğu için hafızların hocalarından öğrendikleri m = م, T = ط, c = ج, z = ز, k = ق, lâ = لا harfleridir. Bunlar yerine göre konulur.

Bereket zade İsmail Hakkı Bey «Yâd-ı Mazi» adlı eserinde (İstanbul, Tevsi-i Tibaat Matbaası, 1332, sayfa 22 haşiyesi) «İstidrat» başlığı altında bunun için şu izahatı vermiştir:

«Tecvid ve kıraet ilimlerinde beyan olunduğu üzere vakf: Bir kelimeyi maba'dinden sekte-i tavile (uzun durak) ile katetmeğe denir. Vakf ancak mânası tam olan şey üzerine olur. Bazı tecvit uleması vakfı: Lâzım, mutlak, caiz, mücevvez, murahhas, zaruri olmak üzere beşe taksim etmiş ve vakf-ı lâzime «M», mutlak'a «T», caiz'e «C», mücevvez'e «Z», murahhas'a «S» harfleriyle işaret eylemiştir. Vakf yerlerini gösteren bu işaretlere «Secavend» denir.»

SECCADECİBAŞI (سجاده‌جی باشی) [*Sar.*] Padişah'ın namaz seccadesini muhafaza etmek ve namaza başlarken yayıp, bitirdikten sonra kaldırmak vazifesiyle mükellef olan hususi adamının adıdır. Padişah'ın yakını olduğu için itibarlı vazifelerdendi. Kahvecibaşı ve emsali gibi bu da saltanatın sonuna kadar devam etmiştir.

SECCADENİŞİN (سجاده‌نشین) [*Sof.*] Şeyhler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Postnişin» de denir. Şeyhler tekkelerde seccade ve postta oturdukları için onlara nisbetle bu tâbirler meydana gelmiştir.

SECDE GÜLÜ (سجده گلی) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Kur'an-ı Kerim'lerde secde âyetlerinin yanına ve sahife kenarına yapılan tezyinî şekle verilen addır. Bu tezyinat gül şeklinde yapıldığı için bu ad verilmiştir,

SECDE-İ ŞÜKÜR (سجدهٔ شکر) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Namazlarda selâm verildikten sonra yapılan secdelere bu ad verilir. Secde esnasında mânası «Allahım beni faydasız şeylerle uğraşmaktan kurtar, eşyanın hakikatlerine erdir» demek olan «الّهی خلصنا عن الاشتغال بالملاهی وارنا حقایق الاشیا کماهی» duası okunur.

Bu secdenin sebebi, namaz kılmak nimetine nailiyyetin teşekkürü idi. Bunun için secdeye o ad verilmiştir.

SECİ' (سجع) [*Ede.*] Nesirde ibare aralarıyle fıkra sonlarının kafiye tarzında biribirine uygun olması hakkında kullanılır bir ıstılahtır. Seci'i «nesrin kafiyesidir» suretinde tarif eden Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Edebiyat Lûgati, Seci' Maddesi) şu tafsilâtı veriyor:

«Seci'ler, ya cümlelerin sonunda, yahut arasında bulunur. Sonraki seci'ler, bir kelime vasıtasiyle biribirine bağlanır ve onlara «Seci-i mukayyet» denilir. Aradaki seci'ler ise yekdiğerine bağlı olmadıklarından «Seci-i mutlak» tâbir olunur.

«Namık Kemal'in bir mektubuna muhatap olmakla şöhret kazanmış olan İrfan Paşa'nın bir yazısından alınan:

«Bu vak'a-i meserret efzadan umum bendegân, vâyedar-ı iptihae ü (mesar) ve bittahsis adem-i liyakat cihetiyle (me'yus) ve tabiat-ı beşeriyye iktizasından olan tûl-i emel hükmünce fart-ı arzu ve iştiyak ile (me'nus) iken mahz-ı nimet-i gayr-i müterekkabe olmak üzere maiyyet-i aliyye-i âsafaneleriyle kâmiyap olan bu abd-i (zerre miktar) hariç ez tâbir u (iş'ar) mesrur u (minnettar) olarak» fıkrasında ( ) işaretiyle gösterilenler de seci-i mutlaktır. Böyle iç içe olanlara (Seci' ender seci') denildiği de vardı.

«Seci'de esas: Âdeta (revi) uygunluğudur. Seci'lerin veznen tamam uygun olup olmaması da bir mesele idi. (Vasıl), (hasıl) gibi hem vezin, hem revi itibariyle uygun olanlara (Seci-i mütevazin), yahut (Seci-i mütevazi) veznen mugayir, fakat revileri bir olanlara da (Seci-i mutarraf) denilirdi. İşte şu tarifteki (mugayir) ile (bir) kelimeleri gibi.

«Bir de (Seci-i murassa') vardı ki iki cümleyi teşkil eden kelimelerin biribirleriyle uygun, olması demekti. «Sözlerim evsafınıza munhasır, gözlerim eltafınıza muntazırdır» ibaresinde olduğu gibi.

«Türk nesri, eski zamanlarda seci' gibi külfetlere düşülmeksizin sade ve tabiî yazılırmış. Bunu Orhun kitabelerinden anladığımız gibi 8/14 üncü asra kadar yazılan mensur kitapların ibarelerinde de görüyoruz. 9/15 inci asırda yetişen (Sinan Paşa) Acem nesrini taklîden kaleme aldığı (Tazarruname) sinin her fıkrasını müsecca' olarak yazmış, ondan sonra yetişip eli kalem tutabilenleri mutlaka seci'li yazmak merakı sarmıştır. Tanzimat'tan sonraki üstadlar da - lisanı sadeleştirmek istedikleri halde - seci'li hattâ (tersi') li yazılar yazmaktan geri durmamışlardı.»

SEDİR (سدیر) [*San.*] Odalarda pencere önüne yapılıp üstüne minder ve yastık konulan kerevetin adıdır. Her iki pencere veya kapı arasındaki duvarın dolu kısmına da bu ad verilir. Arapça en âli, en yüksek ve şerefli yer demek olan «sadır» dan bozmadır.

Bütün ba neşve-i perrani, ruh u nevvarı,
Bütün bu hüsn ü rebiisi bir güzel seherin
Eder ihata bir sedir-i ezhari;
Yatar o lânede, bir çift şuh u nazende
Tevfik Fikret

SEDRE BEKİ (سدره بکی) [*Hal.*] Saçma sapan, hezeyan, biserübün sözler yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Terkiye mir'at asılmaz sen deli misin herif
Her sözün sedrebeki bilmem ne hal olmuş sana
Vaeif

SEDYE (صدیه) [*San.*] Yarım asır evveline kadar Beyoğlu'nda kullanılan nakil vasıtalarından birinin adıdır. «Taht-ı revan» nev'inden olan bu sedyeler için Ârif efendi'nin çıkardığı eski haftalık gazetelerden «Musavver Medeniyet» de (20 muharrem 1292, 14 şubat 1290, sayı 2) «Beyoğlu'nun sedyeleri» başlığı altında şunlar yazılıdır:

«Bu sedyeler yalnız Beyoğlu'na mahsus olup oradan başka dünyanın hiçbir yerinde bulunmaz. Kışın çamur belâsından sokaklarımızda gezilmek müşkülâttan bulunduğuna binaen sedyeler Beyoğlu halkına hayliden hayli teshilât vermektedir. Hele hastalar için faydası inkâr olunmaz.

«Sedyeler malûm olduğu üzere yalnız kadınlara mahsus değildir. Gerek erkek, gerek kadın pek çok binenler vardır. Fakat bu sedyelerin adedi yakınlarda günden güne azalıyor. Çünkü buna olan rağbet arabaların nakliye fiyatının ağırlığından naşi olduğundan tramvay idaresinin teşkiliyle zuhur eden kupa arabalarının fiyatlarının hadd-i itidalde değilse de itidale karip bulunması sedyeye olan rağbeti azaltmaktadır.

«Sedyeler hamal esnafınca haylice cesim bir ticaret olduğu tarife muhtaç değildir.»

Çocukluğunda ve ilk gençliğinde Beyoğlu'nda çok gördüğünü, pazar günleri Cadde-i kebirdeki (İstiklâl caddesi) merdivenle inilen Katolik kilisesine, Parmakkapı'dan Sıraserviler'e sapan ara sokaktaki Aya Triyanda kilisesinde Frenk, tatlı au Frengi, Rum zenginlerinin gelin olan kızlarını, anasını, kaynanasını, davetli kadınların bununla götürüldüğünü» yazan eski âdetler bilgini Sermet Muhtar Alus «Eski

Beyoğlu'nda Sedyeler» başlığı altındaki yazısında (Tarih Hazinesi, aralık 1950, sayı 2) şu tafsilâtı veriyor:

«Bu yazıda bahsedeceğimiz sedye, hasta ve yaralı nakline mahsus, uzun kerevete benziyen, üstü muşamba örtülü, çifte kollu teskere değildir. Fransızca (Chaise a porteur) tâbir olunan, vaktiyle asilzadelerin, zenginlerin araba yerine kullandıkları, iki uşağa taşıttıkları, şimdi Avrupa'nın hiçbir diyarında bulunmıyan yalnız Doğu Hindistan'da Çin'de, Japonya'da raslanan taht-ı revandır.

«15 inci asırda İtalya'da hasta taşımağa yararmış. 16 ncı asırda Fransa Kraliçesi IX. Charles'ın annesi Saint Barthelemy faciasının müşevviki Catherine de Medicis'in hususi bir sedyesi varmış. Senelerden sonra merkezî Avrupa'nın her tarafında taammüm etmeğe başlanmış. 17 ve 18 inci yüz yılın sedyeleri iki kapılı, önü ve kapı pencereleri camlı, mahun veya abanoz ağacından, gayet sanatkârane yapılmış, renk renk nakışlarla bezenmiş, şatafatlı şeylermiş. Tavanındaki kapak icabında yağışsız havalarda kaldırılır, içindeki kimse ayakta da durabilirmiş.

«Paris'te Versailles'da kira ile tutulanları, muayyen mahallerde müşteri bekliyenleri daima bulunurmuş. Gitgide tamamiyle modası geçtiği için Türkiye'den gayri bir yerde kalmamış.»

İstanbul'daki sedyelerin rivayete göre kaydiyle sakız ağacından Pangaltı'da marangoz Lüks'de yapıldığını kaydeden muharrir bunların kiralanmasiyle taşınanlar için şunları yazıyor:

«Vükelâ konak arabalariyle omuz öpüşen kira paytonlarının, kupalarının kiralandığı yerlerden peylenir, üereti çorbacıya verilirmiş. Taşıyanlar piyano hammalı kıyafetinde, mosmor fesli, camadanlı, galibarda yün kuşaklı, yumurta ökçe şıpıtıklı palikarya uçarılardı. Müşteriden ayrıca bahşiş de ceplenirlermiş.

«Ücrete gelince; kısacık yüz adımlık mesafeye sarı lirayı koparırlarmış. Doğru mu, mubalâğa mı Allah bilir.»

Yine Sermet Muhtar Alus «Sedyeye en çok ikbal buyuranları söylüyorum» diyerek şu isimleri veriyor:

«Bunlar Zarifi, Hıristaki, Dimitraki, Yeni dünya Mösyö Jorj İstampa, Mösyö Kriko gibi muteberanın familyaları; esbak Bükreş sefiri Edeuard Black Bey'in kızı, zamanının ahım şahım güzeli Madam Coûteaux; Sırbistan'nın eski İstanbul elçisi Corceviç'in kızı, kalantor tacir Vlastiras'ın karısı nadir dilberlerden Madam Vlastiras; Osmanlı Bankasında Direktör Pleiri Bey'in madamı, Etfaiye kumandanı Zitzni Paşa'nın hüsn ü âniyle yekta kızı; Sultan Hamit'in kuyumcubaşısı Harunaçi'nin kızı Rebeka.»

SEFAİN-İ HARBİYYE (سفائن حربیه) [*Bah.*] Harb işinde kullanılmak üzere yapılmış olan silâhlı her nevi gemiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sefain; Arapça gemi, tekne demek olan sefine'nin cem'idir.

SEFAİN-İ TİCARİYYE (سفائن تجاریه) [*Bah.*] Yolcu nakletmek ve her cins hamule (yük) taşımak üzere yapılan gemiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tüccar gemileri demektir.

SEFARETHANE (سفارتخانه) [*İda.*] Elçilik binası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sefaret; Arapça elçilik, sefir de elçi demektir.

SEFARETNAME (سفارتنامه) [*İda.*] Yabancı memleketlere gönderilmiş olan sefirlerin (elçilerin) İstanbul'dan hareketlerinden başlıyarak gittikleri yerlerde gördükleri şeylerle görüştükleri devlet adamları, siyasi hâdiseler ve yaptıkları işler hakkında tanzim ve takdim ettikleri raporlara verilen addır. Osmanlılar Üçüncü Sultan Selim'e gelinciye kadar ecnebi memleketlere daimî sefir (elçi) göndermemişler, Padişahların cülûslarını (tahta çıkışlarını) bildirmek, muahede akdetmek gibi hususların ifası için gönderdikleri elçileri hep muvakkat olarak yollamışlardır. Halbuki Avrupalılar buna mukabil Türkiye'de daimî sefirler (elçiler) bulunduruyorlar, memleketlerinin menfaatlerini onlar vasıtasiyle koruyorlardı. Fransızların hicrî 951, milâdî 1544 senesinden itibaren Osmanlı payitahtında sefir bulundurmuş olmaları buna misâl olarak zikredilebilir.

Osmanlı tarihlerinde ilk defa olarak sefir yollanmasının (Çelebi Sultan Mehmet) zamanında vâki olduğu yazılıdır. O vakitlerde «Çavuş» unvanını alan bu sefirlerin ilkinin Çelebi Sultan Mehmet zamanında gönderilmiş olması berhalde doğru olmasa gerektir. Çünkü Osmanlılar çok evvel Avrupalılarla bilhassa Venedik ve Bizanslılarla münasebette bulunmuşlardır. Bizanslılarla o vakte gelinciye kadar müteaddit muharebeler yapmışlar, musalahalar akdeylemişlerdir. Binaenaleyh Osmanlıların başka yerlere olmasa bile Bizanslılara elçi gönderdiklerine şüphe edilmemek lâzım gelir.

Sefaretnameler, elçiler tarafından bizzat vücude getirildiği gibi sefirin maiyyeti halkından biri tarafından da yazıldığı vâkidir. Yine

sefaretnameler mensur olarak yazıldıkları gibi manzum olmak üzere de vücude getirilmişlerdir.

Sefaretnamelerde memleketten hareketle beraber hangi vasıta ile nerelere uğranılarak gidilecek yere varıldığı ve sefaret vazifesinin ne suretle ifa olunduğu yazıldığı gibi görülen yerler ve tesadüf olunan hâdiselerden de bahsolunmuştur. Binaenaleyh sefaretnamelerden coğrafya nokta-i nazarından istifade kabil olmakla beraber en ziyade devletler arasındaki anlaşamamazlıklardan bahsetmeleri, bazı mühim vesikaları ihtiva eylemeleri hasebiyle diplomasi tarihi için pek kıymetli birer menba teşkil ederler.

Sefaretnamelerin Avrupa ahvaline dair ihtiva eylediği malûmat, elçiler tarafından dönüşte şifahen verilen izahat memlekette mühim hareketler uyandırmış, Avrupalıları taklit hevesini doğurmuştur. Yirmisekiz Çelebi namiyle tanınan Mehmet Efendi'nin Paris sefaretnamesi bu bapta misal olarak zikredilebilir. Mehmet Efendi'nin Paris ve alelûmum Fransa hakkında verdiği malûmat Üçüncü Ahmet'in pek ziyade nazar-ı dikkatini çekmiş, Versay sarayını takliden saray yaptırmağa kalkışmasını mucip olmuştur. Matbaayı ve onun temin ettiği faydayı yakından gören Yirmisekiz Çelebi Türkiye'de matbaacılığın kuruluşunda büyük hizmeti olmuştur.

Osmanlı memleketinde böyle tesirler yapan sefirler ve sefaretnameler Avrupa'da da bahis ve yazı mevzuu olmaktan hali kalmamıştır. Mösyü Lönuvar İstanbul'un tavsifine dair neşrettiği bir eserde Mehmet Efendi'nin takririnin tercümesini zeyil ettiği gibi aynı sefaretname evvelâ Fiyen, bedehu Jülyen Galan taraflarından Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Jeker tarafından «Bir Osmanlı Sefirinin Seyahati» adlı bir eser de vücude getirilmiştir. Bundan başka Kral tarafından kabulünü musavver bir madalya vücude getirildiğini, Kralın emriyle Josef Parosel tarafından iki büyük tablo tersim edildiğini, ressam Koaşen'dan başka diğer ressamlar tarafından kendisinin ve oğlunun muhtelif resimlerinin vücude getirildiğini ilâve edersek Mehmet Efendi'nin Fransız payitahtında bıraktığı tesir anlaşılmış olur.

Sefaretnamelerden yabancı dillere çevrilen sefaretname yalnız Yirmisekiz Çelebi Sefaretnamesi değildir. Ahmet Azmi, Ebubekir Ratip, Mustafa Rasih, Moralı Ali, Vahit, Ahmet Muhip, Dürri, Elhac Ali Ağa'nın sefaretnameleri de Avrupalılar tarafından Fransızca ve Almanca'ya çevrilmiş ve bu suretle faydaları tamim olunmuştur.

Osmanlılar yalnız Avrupa'ya değil, Şarka ve İslâm memleketlerine de sefir göndermişler, onlar da ötekiler gibi sefaretnameler vücude getirmişlerdir. Şarktan en ziyade İran'a elçi gönderilmiştir.

Sefaretnamelerin bir kısmı vak'anüvisler tarafından tarihlere geçirilmiş, birtakımı da sonradan ayrıca neşrolunmuştur. Ebuzziya Külliyatı arasında sefaretnamelerin birkaçı neşrolunduğu gibi Osmanlı tarihlerinde bulunmıyan ve ayrıca basılmamış olan sefaretnamelerin birkaçı da «Osmanlı Tarih Encümeni Mecmuası»nda bastırılmıştır.

Son sefaretname sayılabilen Mustafa Şamî Efendi'nin «Avrupa Risalesi» de hesaba katılmak şartiyle sefaretnameler otuza yakındır.

SEFARET TERCÜMANI (سفارت ترجمانی) [*İda.*] Ecnebi sefaretlerin (yabancı elçiliklerin) tercümanlık işini görenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Büyük devlet elçilerinin nüfuzlarının pek ziyade artmış olduğu son zamanlarda bunların da nüfuzları fazlalaşmıştı.

SEFER (سفر) [*Sof.*] Lûgat mânası yolculuk demek olan sefer, sofiye ıstılahı olarak mukayyetten mutlaka seyir, daha açık bir ifade ile kalbin Hakka teveccühüdür. Buna seyr-i ilâllah denilir. Sofiyeye göre bu; kâmil insana ancak cezbe ile nasip olabilir. Sofiyeye ait eserlerde bu seferin dört kısım olduğu gösteriliyor ve her birisi için şu tafsilât veriliyor:

«Sefer-i evvel; vech-i vahdetten hucub-i kesreti ref' ve izaledir. Bu sefer menazil-i nefisten seyirdir. Mezahir ve ağyardan taaşşuku izale ile olur. Bu seferle abd ufk-ı mübine vasıl olur. Bu makam kalbin nihayetidir.

«Sefer-i sani; kesret-i ilmiyye-i bâtına vücuhundan hicab-ı vahdeti ref' ve izaledir. Bu; seyr-i fillâh'tır. Bunda abd, sıfat-ı İlâhiyye ile muttasıf esmasiyle mütehakkık olur. Bu; seyr-i fillâh'tır ve bilhaktır. Ufk-ı âlâya müntehi'dir. Bu mertebe Hazret-i Vâhidiyye'nin nihayetidir.

«Sefer-i salis; zâhir ve bâtından ibarat olan zıddeyn ile takayyüdün zevalidir. Ayn-ül-cem' ahadiyyetinin husulüyle olur. Bu suretle ayn-ül-cem'e ve Hazret-i Ahadiyye'te terakki tahakkuk eder. Bu makam, «Kabe kavseyn» makamıdır. Bu makamda isneiyyet yoktur. İsneiyyet mürtefi' olunca varılan makam «Ev ednâ» makamıdır. Bu makam nihayet-ül-velâ yedir.

«Sefer-i rabi; halktan Hakka rücu'dadır. Bu makam cem' ve farkın birliği makamıdır. Sâlik bu makamda Hakkı halkta mündemiç ve halkı Hakta muzmahil görür. Bir surette ki suret-i kesrette ayn-ı vahdeti ve ayn-ı vahdette

suret-i Kesreti rüyet eder. Bu makam, tekmil için seyr-i Billâh an-il-makamdır. Kezalik bu makam, fenadan sonra baka, cem'den sonra fark makamıdır.»

Sofiyece sefer tâbiri lûgat mânasına uygun olarak (seyahat, ziyaret maksadiyle yolculuk) yerinde de kullanılır.

Mevlevi tarikinde sefer için şeyhin izni alınmak lâzım geldiğini kaydeden İsmail Ankaravî (Minhac-ül-Fukara, İstanbul, Ziya Efendi Matbaası, 1286, sayfa 48) usul ve erkâniyle bunda takibi lâzım gelen hareket hattını şöyle yazıyor:

«Azizinden ya ziyaret-i Kâbe-i Mükerreme için veyahut ziyaret-i Beyt-ül-mukddes veyahut ziyaret-i hazret-i Pir için veyahut bazı urefa ve sulehanın ziyaretiyçün icazet isteye. Eğer kemaliyle can u dilden rıza verirse buyurduğu üzere sefer ve seyahat ede ve eğer can u dilden rıza vermezse hazer ede. Valhasıl rızayla sefer ve seyahata izin alırsa eğer sıla-i rahm (ana, babanın, memleketinin ziyareti) vâcip olduysa sıla ede ve eğer sıla vâcip olmadıysa azizlerden ve âriflerden birinin ziyaretine gide ve gittiği yollarda ve şehirlerde evliyaullahı tecessüs ede ve nerede bir himmet sahibi vardır anı tefehhus kıla. Ta'zib-i hayvan bilâ faide kılmıya ve seferin faydalarından bînasip kalmaya. Zira seyahattan maksut ehlullahı bulmaktır ve ulema ve urefa ve sulehaya mukarin olmaktır veyahut ekall-i mayekûn ziyaret-i Beyt-ül-Harem ve Beyt-ül-mukaddes ve âsitane kılmaktır. Yoksa eblehane (abdaleasına) ömr-i nefisi zayi kılmak değildir.»

Yine o eserde sefer için şunlar yazılıdır:

«Sefere anın için sefer dediler ki ahlâkı isfar eyler ve iyi huy izharına sebep olur. Ey ahi (kardeş) bilgil ki sefer iki kısımdır: Biri sûridir ve biri dahi mânevîdir. Asıl ehlullah katında (yanında) makbul ve maksut olan sefer sefer-i mânevîdir. Amma sefer-i sûride dahi çok faideler vardır. Cümleden biri nefis melûfat ve mahzuzatından (alıştığından ve haz ettiğinden) münkatı' olur ve şerbet-i firak-ı yâran ve hillânı çeşide kılur. Bu sıfatla min vechin lezzet-i fenayı bulur ve mevte müstait olur ve bir faide dahi budur ki gariblik sıfatiyle muttasıf olur (وطوبى للغربا) saadetin bulur ve bir faidesi dahi budur ki sıfat-ı hamuli (dayanaklığı) iras eyler ve hamul ve bînam olmak ise tarikat-ı evliya'nın en büyük rüknüdür.»

§ [*Fık.*] Üç gün, üç gece süren yolculuk demektir. Seferin güçlüğü münasebetiyle Şer'an namazların yarıya indirilmesi, ramazan oruçunun tutulmaması gibi bazı kolaylıklar kabul edilmiştir.

§ [*Ask.*] Harb, cenk yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Yarın maiyyetinde olur hazır-ı sefer
Mızraklı, oklu, yaylı tamam elli bin nefer
Abdülhak Hâmit

SEFER BAHŞİŞİ (سفر بخشیشی) [*Sar.*] Padişahlar bizzat sefere giderlerken askere dağıtılan para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişahların sefere gitmeyip sadrazamı «Serdar-ı ekrem» adıyle göndermeğe başlamaları üzerine bundan vazgeçilmiştir.

SEFERBER (سفربر) [*Ask.*] Sefere sebep olan; seferî (harb) hale giren yerinde kullanılır bir tâbirdir. Harb tehlikesi münasebetiyle askerlik hizmetine çağırılmağa da seferberlik denilir.

SEFER DER VATAN (سفر دروطن) [*Sof.*] Nakşbendî tarikatı tâbirlerindendir. Nakşbendî tarikinde hususi olarak mevcut on bir tâbirden biridir. Diğerleri; huşderdem, nazar berkadem, halvet der encümen, yâd kerd, bâz keşt, nigâh dâşt, yâd daşt, vukuf-ı zamani, vukuf-ı adedî, vukuf-ı kalbî'dir. Bütün bunların Farsça oluşu sâdât'ın ekserisinin Fürs (Acem) oluşundandır.

Sefer der vatan; sâlikin fena huylardan, beşerin tabiî olan sıfatlardan geçmesi, yani beşerî sıfatlardan melekî sıfatlara, fena huylardan iyi huylara intikal eylemesidir. Habis şahs nereden nereye sefer etse habaset zail olmaz. Habîs sıfatlarından geçmeyince kurtulmaz. İşte sefer, bu seferdir. Sofiye ricalinin iptidada sefer, nihayette ikamet, bir takımı iptidada ikamet, nihayette sefer, bir takımı ikisinde ikamet, bazısı da ikisinde sefer lüzumuna kaail olmuşlardır. Nakşbendî hacegânı seferi mürşid-i kâmili buluncıya kadar münasib görmüşler, ondan sonra o mürşidin hizmetinde mukim olmayı tercih eylemişlerdir. Vatanlarında böyle kimseler buldukları surette seferi terkedip onun hizmetinde tahsil-i meleke ve agâhı ve tekmil-i irfan-ı İlâhîde sa'y ve ihtimam ederler. Bu meleke hâsıl olduktan sonra ikamet ve sefer bir olur. Sofiye tarikinde sefer der vatan letaif-i hamseden usulüyle ve usulünden asl-el-usulüne sefer etmektir.

SEFER DUASI (سفر دعاسی) [*Ask.*] Yeniçeriler tarafından harb sahası dâhilinde oldukları zamanlarda ikindi namazı kılındıktan sonra toplu olarak yapılan dua hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ocak yazıcısının yaptığı duaya Yeniçeriler Allah Allah derlerdi. Dua, hû ile sona ererdi.

«Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu

Ocakları» adlı eserde (c. 1, s. 374) bunun için şu izahat vardır:

«Yeniçeriler harb sahasına girdikleri zaman, yani düşman toprağına ayak bastıkları vakit her ikindi namazı kılındıktan sonra Yeniçeri kethüdası çadırından çıkıp iskemle üzerinde oturur, Yeniçeri ağası'nın iç ağaları ve adamları, Ocak ağalarının maiyyetleri ayak üzerinde bir daire teşkil ederek dururlar. Her odanın neferleri çadırları önünde dizilirler, ordugâhtaki diğer askerler ayağa kalkıp o sırada Ocak yazıcısı, Kethüda Bey'in yanına gelip dua eder ve oradakiler hep bir ağızdan Allah Allah sadasiyle yarım saat miktarı tazarru edip etraftaki dağları inletirler ve üç defa Allah Allah denildikten sonra Padişah, vezirlere, ağalara ve bütün askerlere nusrat temenni olunur ve en sonunda bir hû = هو ile dua biter ve herkes yerli yerine dağılırdı. Bu duaya «Sefer duası» ismi verilmişti.»

SEFERE EŞMEK (سفره اشمك) [*Ask.*] Sefere, harbe gitmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kan akmada rayet-i zaferden
Ma'dut oluyor bu zib ü ferden
Âzade olaydılar seferden
Bir ordu çıkardı bir neferden
Abdülhak Hâmit

SEFER GÜLBANGİ (سفر گلبانگی) [*Sof.*] Mevlevi tâbirlerindendir. Dedegân ve muhibbandan birinin ziyaret için Konya'ya, yahut hac maksadiyle Hicaz'a gitmesi üzerine okunan gülbang münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Can yola çıkarken Dede Efendi ile canlar kendisiyle musafaha eyler, selâmetle gidip gelmesi için Dede Efendi dua ederdi.

بده ورا تو خدایا درین حجسته سفر
هزار نصرت وشادی هزار فتح وظفر
بحرمت سه محمد بحق چار علی
بدو حسن بحسین وموسی وجعفر

Mevlevi tarikinde gidenleri teşyi, gelenleri istikbal âdet değildi. Üsküdar Mevlevihanesi şeyhi rahmetli Remzi Dede Efendi bu münasebetle şunları söylemiştir:

«Tarikimizin büyükleri tarafından dinin erkânını bozmıyacak surette konulmuş olan simatta konuşmamak gibi bazı âdap bir nükteye, bir hikmete mebnidir. Bu cümleden olarak Mevlevilikte teşyi ve istikbal yoktur derler. Halbuki Mesnun ve Minhac'ta yazılı olduğu gibi sefer gülbangi de bu iyi âdetin mevcut olduğuna delâlet eder. Konya âsitanesinde bir aralık dervişlerin sefere hareketi ve bir kısmının seferden avdeti tekessür ve taakup ederek ihvan-ı basafanın teşyi ve istikbal ile iştigali tevali etmiş ve hankahtaki vazifeleri haleldar olmak mertebesine varmış. Men'in külâh puşanın dergâhı velev birkaç saat için olsun terk ile sokaklarda dolaşması hoş görülmemiş olmasından ileri geldiğine ihtimal veriyorum. Bu gibi bir mahzur bulunmadığı takdirde uhuvvet ve mahabbetin teyidine bâdi olacak müstahsen âdetin icra ve ifası lâzımdır.»

SEFER İN'AMI (سفر انعامی) [*Ask.*] Sefer (harb) münasebetiyle Yeniçeri Ocağı efrat ve zâbitlerine verilen bahşiş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saltanat değişikliği sulh zamanında vâkı olmuş ise yeniçerilerle beraber büyük küçük memurlara para dağıtılır, buna «Cülûs bahşişi» denilirdi. Bu bahşiş sırasında kapı kullarına «terakki» de verilirdi. Ancak saltanat tebeddülü harb zamanında vâkı olursa hem kanunî olan «Cülûs bahşişi», hem de harb sebebiyle «Sefer in'amı» verilirdi. Nitekim İkinci Selim'in cülûsu harb zamanına rasladığı ve para darlığı bulunduğu için «cülûs bahşişi» olarak bölük halkına biner, yeniçerilere de ikişer bin akça verilmek istenilmesi üzerine yeniçeriler:

«Üçer biner cülûs, bin akça da sefer in'amı verilmesi kanundur» diye ayak diredîler. Bakıyesinin İstanbul'da verileceği temin edilmek suretiyle mesele güçlükle halledildi.

SEFERİYYE VERGİSİ (سفریه ویرگوسی) [*Mal.*] Harb münasebetiyle alınan fevkalâde vergiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sulh zamanlarında alınan vergiler hakkında da «Hazariyye vergisi» tâbiri kullanılırdı.

SEFERLİ AĞALARI (سفرلی آغالری) [*Sar.*] Enderun'un «Seferli Ocağı» mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişah'ların hususi hizmetlerini gördükleri gibi sefere gittiklerinde beraber giderlerdi. Kiler gibi bunların hizmetleri de H. 1249, M. 1833 tarihinde lâğvedilerek yeni bir Enderun teşkilâtı yapılmıştır.

SEFERLİ KETHÜDASI (سفرلی کتخدامی) [*Sar.*] Saraydaki Seferli Ocağı'nın başına verilen addır. Sefer; harbe gitmek, seferli de harbde bulunmak üzere yolculuk eden demektir. Seferli Ocağı H. 1015 (1606) senesinde Birinci Sultan Ahmet devrinde ihdas olunmuştur. Seferliler, başlarında kethüdaları olduğu halde padişahlar sefere gittikleri zamanlarda maiyyetlerinde bulunur, Sefer Mehterhanesi bunlar tarafından idare edilirdi. Bayramlarda, sur-ı

hümayunlarda, muharebelerde bunların mehterhanesi çalınırdı. Seferli kethüdası musiki âletlerinden ve sefere lâzım olan şeylerden başka padişahların destar ve havlu gibi bazı hususi eşyasını da muhafaza ile memurdu.

SEFERLİ KOĞUŞU (صفرلی قوشی) [*Sar.*] Enderun teşekküllerinden «Seferli Ocağı» mensuplarının koğuşlarına verilen addır. Kiler koğuşundan evvel, Doğancı koğuşundan sonra gelirdi. Bu koğuş mensuplarının ilk zamanlarda vazifeleri Enderun halkının çamaşırlarını yıkamak idi. Sonraları teşkilâtı genişlemiş, bir ilim ve sanat mektebi haline gelmişti. Âlimler, şairler, musikişinaslar, hanendeler, nakkaşlar, kemankeşler, pehlivanlar buradan yetişirdi. Dilsiz ve cüceler de bu koğuşa mensuptu.

Seferli koğuşu mensupları terfi edince Kiler koğuşuna, dış hizmete verilirlerse Kapı kulu süvari bölüklerine geçerlerdi. Bu koğuş 1247 (1831) de lâğvedilerek mensupları kıdemlerine göre Kiler ve Hazine odalarına verilmişlerdir.

SEFERLİ OCAĞI (صفرلی اوجاغی) [*Sar.*] Saraydaki teşekküllerden birinin adıdır. Buna «Hane-i seferli» de denilirdi. Ocaklılar acemilerin talim ve terbiyesiyle meşgul olurlardı. Başlarına «Seferli Kethüdası» denilirdi. 1015 (1606) da Birinci Sultan Ahmet devrinde ihdas olunmuştur. Padişahlar sefere gittikleri zaman ocaklılar maiyyetinde bulunur, Sefer Mehterhanesi bu ocak tarafından idare olunurdu. Bayramlarda, sur-ı hümayunlarda da bunların Mehterhanesi çalınırdı. Padişahın sarık ve havausunun muhafazası « Seferli Kethüdası » na litti.

SEFER NEYAMED (سفر نیامد) [*Ask.*] Yoklama neticesinde seferde bulunmadıkları anlaşılanların künyelerine yazılan bir işaretti. Sefere iştirak etmedi demektir. Seferde bulunmıyan Yeniçeri ise ocakla alâkası kesilir, sipahi ise timarı geri alınırdı.

SEFER VOYNUKLARI (صفر ویونوقلری) [*Ask.*] Voynuklardan sefere iştirak edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Çoğu Bulgar olan voynukların iki türlü hizmetleri vardı. Bunların bir kısmı her sene Istabl-ı Âmire'ye ait çayırları biçerler, bir takımı da seferde seyislik yaparlardı. Çayır biçenlere « Çayır voynukları», seferde seyislik yapanlara da «Sefer voynukları» denilirdi.

SEFİH (صفیه) [*Fık.*] Malını yok yere sarfeden kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ebleh (ahmak) ve sadedil olmak hasebiyle kâr ve temettü yolunu bilmeyip de alış verişte aldananlar da sefih sayılır. «Kamus-ı Osmanî»deki izahı şöyledir: «Sefahat ile muttasıf olan, müsrif. Fıkıh ıstılahında malını beyhude sarf ve tebzir ve israf ile izaa ve itlâf eden ve ebleh ve sadedil olup kâr ve temettü ve ahz ü i'ta yollarını bilemiyerek aldanan kimse demektir.»

SEFİNEHAY-I TOP (سفینه‌های طوپ) [*Bah.*] Top gemileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gemiler top taşıdıkları için bu adı almışlardı.

SEFİNE-İ NUH (سفینهٔ نوح) [*Hal.*] Hazret-i Nuh'un tufanda kullandığı gemi demektir. Mecaz yoluyle kabalık yerinde kullanılır.

§ [*Ast.*] Göğün cenup kutbuna yakın ve «Süheyl-i rakkaş» la «Süheyl-i huzzar» arasına vasledilen hat üzerinde bulunan bir yıldız adıdır.

SEFİNE-TÜŞ-ŞUARA (سفینة الشعرا) [*Ede.*] Divan şairlerinden toplanan şiir mecmualarına verilen addır. Bunun yerine kısaca «sefine» de denir. Halk şairlerinden toplanan şiir mecmualarına ise «conk» adı verilir. Halk dilinde conk; neşeli mânasına geldiği için gönüllere ferahlık veren mecmualara o ad verildiği gibi divan şairlerinden toplanan şiir mecmuasına da sefine denilmesi bunların çeşit çeşit yolcuları bir araya toplayan bir gemiye benzetilmesinden ileri gelmiştir. Sefineler de, conklar da hep yazmadır ve meşin ciltlidir. Yalnız conklar uzunlamasına açıldığı halde sefineler alelâde kitap gibidir. Sefinelerden basılanlar da olmuştur. Mevlevi şairlerini bir araya toplayan «Sefine-i Mevleviyan» o türlü bir eserdir.

SEĞİRDİM (سگردم) [*Hal.*] Sekmek suretiyle yapılan yürüyüş hakkında kullanılır bir tâbirdir. « Lehçe-i Osmanî » de «Yaya koşusu, seğirdim yolu; kale bedenlerinde mahfuz yollar, han odaları önünde gezinti» suretinde izah olunmuştur.

§ [*Ask.*] Yeniçeri ocağı mensupları için kesilen etlerin nakli sırasında bu vazife ile mükellef olanların etleri sekerek naklettiklerinden dolayı haklarında bu tâbir kullanılırdı. (Bak. Seğirdim aşçıları).

§ [*Top.*] Topun atıldığı zaman geri tepmesi yerinde de kullanılır,

SEĞİRDİM AŞÇILARI (سگردم آشجیلری) [*Ask.*] Yeniçeri Ocağı aşçılarının bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yamaklar Ocağa ait etleri salhaneden sekerek getirdikleri için bu adı almışlardı. (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, c. I, s. 247

ve mütaakıp) «Etmeydanı Tekkesi ve seğirdim aşçıları» başlığı altında şu tafsilât veriliyor :

« Yeniçerilerin etleri şehir haricindeki mezbahda kesildikten sonra her sabah salhanelerden (sonraları yalnız Yedikule salhanesinden) hayvanlara yükletilerek Tomruk denilen Etmeydanındaki bir mahalle getirilirdi. Etler otuz kadar hayvana yükletilerek gelirlerken yolda bu hayvanların gerek önünde ve gerek arkasında yeniçerilerin üç beş seğirdim ustası ve kasap bulunur ve (savulun) diye bağırarak koşar adımlarla yürürlerdi. Bu etler yeni odalardaki Etmeydanı denilen mahalde bulunan sekiz et tomruğuna yani kasaphaneye teslim olunurdu. Bu Etmeydanının ortasında tomruklardan başka seğirdim aşçılarına mahsus Tekke denilen bir mahal olup bunun içinde döşeli fevkani bir daire mevcuttu. Tekkenin iki mermer kapısı vardı. Bunun üzerinde kitabe ve tarih taşı ve kapı önünde bir fener bulunmakta idi. Bu tekkenin karşısında tekâliften muaf olarak buraya tâyin edilmiş olan meydan kasapları denilen Hıristiyan kasaplara mahsus bir daire vardı. Hariçte kesilen etler buraya geldikten sonra sekiz adet kasap tomruklarından her orta ve bölüğün efrat ve tayın miktarına göre tevzi olunurdu. Bundan dolayı buraya her sabah orta ve bölüklerin aşçı ustaları bir kısım maiyyetleriyle gelip etlerini alarak giderlerdi. Etin mezbahadan geliği ve dağılışı birtakım merasimle olurdu. Et yolda gelirken et taşıyan hayvanların önlerinden ve aralarından geçmek katiyen yasak olub bunu yapanlar idam olunurlardı. Bunun için mezbahadan Etmeydanı'na seğirdimler gelirlerken herkes yoldan kaçışırlardı. Hattâ bu hususa dair Üss-ü Zafer'den naklen Cevdet Paşa merhum, tarihinde bir feci vak'a bile anlatmaktadır :

«Bir gün mutad üzere Yedikule'den beygirlere yükletilüp et gelirken Koca Mustafa Paşa civarına geldiği vakit Çınar Camii'nin imamı dalgınlıkla hayvanların önünden geçmiş. Bunun üzerine seğirdimler (uğuru kestin) diye zavallı ihtiyarın üzerine hücum etmişler, dövüb ayaklarının altına alıp başına tekme ile vururlarken bu ihtiyar (Müslüman yok mu) diye bağırınca orada oturan Hekimoğlu Alipaşa hafidi Sadullah Bey'in imamı va Hacı Salih ismindeki çuhadarı ve Hekimoğlu Camii imamı seğirdimlere (bilmemezlik ile geçmiş, artık yeter vazgeçiniz) diye rica edince seğirdim ustası ile maiyyeti onlara dahi sövüp saymışlar ve anlar da mukabele etmişler. Nihayet ocak sekbanları ustaları keyfiyyeti sekban başıya söylemişler ve bu adamların Ağakapısı'na celbolunarak idam edilmelerini istemişlerdir. Sekbanbaşı (Bunlar ulemadandır bu husus uhdemden hariçtir) diyerek işi başından atmak istemiş ise de anı da ölümle tehdit etmişlerdir. Bunun üzerine Sekbanbaşı kendisinin azlini Bab-ı âli'den rica eylemiş ve bir isyan çıkmasından korkularak Sadullah Bey'in imamı ile Hekimoğlu Alipaşa Camii imamı Ağakapısı civarındaki Süleymaniye tabhanesinde boğulup cesetleri denize atılmıştır.

«Etmeydanına gelen eti, seher vakti oraya giden ve beklemekte olan seğirdim ustaları, hemen koşarak kesilmiş koyunlardan birini kasabın kucağına verirler, kasap kışla kapısının iç tarafında ayak üzere durup seğirdim usta ve neferleri de kışlanın ortasındaki meydanın diğer tarafında hazır bulunurlar. Bu sırada usta çavuş denilen seğirdim aşçılarının meydan şeyhi ismi verilen en büyük üç zâbitinden biri gülbang taşı ismi verilen yüksek bir taşın üzerine çıkarak iki kollarını çaprastvâri birbirinin üzerine atarak bir gülbang çektikten sonra :

(Hazır olun ağalar, et geldi. Bildik bilmedik demeyiniz) der ve ustalariyle beraber oraya et almağa gelen efrada hitaben :

(Çardak önünden geçmeyin, pazara ve sokaklara gitmeyin, halk sizi pazara giden sanmasın, zâbiti görünce kaçın, tozluğunuzu indirin. Peştemallarınızı çeviriniz, haydi babam, haydi)

Diye yüksek sesle bağırınca her bölük ve ortanın etini kapmak için hazır bulunan seğirdimler bir hamlede, eti kucağında tutan kasaba doğru koşarlar ve her kim ete ilk önce el sürerse eti o alır ve arkadaşlarından ikisi onun koltuğuna girip kışlasına götürürlerdi. Bu tarzın her bölük ve orta için ayrı ayrı tatbik edilmiş olduğu zannolunur.

«Seğirdim aşçılarının aşçılar çavuşu denilen üç eskileri yani kıdemlileri vardı. Biri ağa bölüğünden, biri yayabaşılardan ve biri de eski odalardandı. Eski odalardaki seğirdim usta ve çavuşuna (Kantar kulu) denilirdi. Seğirdim aşçılarının zapt ve idaresi bunlara ait olup ete seğirdecek seğirdimleri onlar dizerler ve birisi sırada ileri gidecek olursa ona tura ile vurub sıraya koyarlardı. Bunların üçünün her gün bir âlâ koyun tayınları olup paylaşırlardı.

«Bu üç eski sonradan dört olmuştur : İşte vesikalarda gördüğümüz seğirdim ustaları bunlar olup kendilerini orta ve bölük aşçı ustalariyle karıştırmamalıdır.

«Ocaktaki bu seğirdim aşçıları maruf kanunları üzere altı ayda bir saraya ve Bab-ı âli'

ye kâhi denilen börek ve poğaça takdim ile muayyen ve mutad bir bahşiş alırlar ve yine altı ayda bir tanesi çırağ olup sakal salıverirdi. Bunlar topladıkları parayı hariçte sermaye yaparak geçinirlerdi. Fakat bunların onsekizinci asrın son yarısından sonra şımararak yüze çıkmaları üzerine kâhi verilmesini esnafa hattâ hıristiyanlara kadar teşmil ile cerr-i menfaate kalkışmalarına mebni bâdema yalnız sarayda Padişaha ve Dar-üs saade ağasına, Silâhtar ağaya; Bab-ı âli'de Sadrazama, Sadrazam kethüdasına, ve Çavuşbaşıya birer tabla ve Tophane kışlasına ve ocak ricaline de birer tabla ki cem'an onalı tabla verip bundan başka kimseye birşey vermemeleri emrolunmuştu. Bu emir mucebince Padişaha kâhi takdiminde kendilerine binbeş yüz kuruş verilecek ve bunu aldıktan sonra başka bir yerden para almıyacaklardı.

«Bu yeni emir üzerine 1206 zilkadesinin yirminci günü dört nefer seğirdim aşçısının çırağ olmasına mebni yeni nizam üzere saraydan binbeşyüz kuruş verilmiş ve Sadrazam ile diğerlerinden de atiyyeler almışlardı. Halbuki 1228 senesindeki bir maliye vesikasında Bab-ı Âli'ye kâhi takdimi dolayısıyle aşçılara hazineden dörtbin kuruş verildiği görülüyor ki eski usulün bozulduğunu gösterir.

«Dört nefer seğirdim ustalarının evvelce her altı ayda bir yüz akça ile çırağ olmaları şıkkı kabul edilmişti. Tarihi malûm olmıyan bu vesika, İkinci Mahmut devrine aitti ki ocağın ve bilhassa ustaların herşeye tahakküm ettikleri son devirlerdir.

«Hükûmetin işlerine müdahale eden yeniçerilerin başında çorbacı ve odabaşılardan ziyade orta ve bölük aşçı ustaları ile bu seğirdim ustaları vardı. Bunların hükûmet işlerini müzakere için Şûraya kabul ve dâvet edilmeleri bunların bütün bütün şımarmalarını mucip olmuştu.

«Seğirdim ustaları çırağ olup çıkınca yerine sırası gelen seğirdim aşçısı bölük veya ortasıyle taşrada kalelerde veya nerede ise kendisi Yeniçeri ağası'nın yarım mühürlü mektubuyla İstanbul'a dâvet edilir ve geldiği zaman meydan hizmetine girerdi.

«Meydan hizmetine giren seğirdim ustalarına çırak koşulur ve bu çırak, kendi ustası meydanda tekmil i tarik edip çıkıncıya kadar serhadlerde kendi mensup olduğu ortasıyla beraber hizmette bulunur ve vakti gelince ocak tarafından dâvet edilir ve meydan ustalığına başlardı. Orta ustalarının yarısı meydana girmedikçe bu çıraklar İstanbul'a getirilmezdi. Bazan emre itaat etmeyip İstanbul'a gelerek fesat çıkaranlar olurdu. Bu gibilerden ocağı tahrik eder diye korkulduğundan bunların dişlileri memleketlerine gönderilerek orada oturtulurdu.»

Seğirdim aşçıları yeniçeri ocağıyle beraber ortadan kalkmıştır.

SEĞİRDİM USTALARI (سگردم اوستالری) [*Ask.*] Yeniçeri efradı için pişirilen etleri mezbahadan alıp matbaha (mutfak) getirmek vazifesiyle mükellef olanların başlarında bulunanlara verilen addır. Dört tane olan bu ustalardan çerağ olup çıkanların yerine sırası gelen seğirdim aşçısı veya ortasıyle taşrada kalelerdekilerden biri tâyin olunurdu. (Bak. Seğirdim aşçıları).

SEĞİRDİM YERİ (سگردم یری) [*Mim.*] Kalelerde siperlerin arkasında muhafızların dolaşması için yapılan düzlüklere verilen addır. Bu yerlere kalenin avlusundan taş merdivenlerle çıkılır, kalelerden de küçük kapılarla geçilirdi.

SEĞİRDİM YOLU (سگردم یولی) [*Mim*] Kale bedenlerindeki muhafazalı yollar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü yollardan sekerek gidildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

SEHİM (سهم) Ucu sivri demirli değnek veya kamış oka verilen addır. Öteki oklar gibi bu da yayla atılırdı. Siham suretinde cemilendirilir.

§ [*Mal.*] Faizi aydan aya alınmak üzere Devlet hazinesine ikraz olunan paraya karşılık olarak alınan resmî senede verilen addır. Esham suretinde cemilenir.

Sehim; hisse, pay mânasına da gelir.

SEHL-İ MÜMTENİ' (سهل ممتنع) [*Ede.*] Kolay zannedildiği halde taklit ve tanziri pek müşkül olan yazı hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Hem kolay, hem güç mânasına bir tâbirdir ki yazılışı kolay göründüğü halde taklide kalkışılınca güçlüğü anlaşılan eserlere vasfolunur» suretinde tarif eden Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Edebiyat Lûgati, Sehl-i Mümteni Maddesi) şu tafsilâtı da veriyor:

«Misal olmak üzere en evvel hatıra gelen Süleyman Çelebi'nin Mevlid manzumesidir. Ziya Paşa o samimi eser ile nazımı hakkında:

Yok Rûm'da Mesnevî demiş çok
İran'a kıyas olunsa hiç yok
Bu yolda imam-ı ehl-i irfan
Mevlid eserin yazan Süleyman
Oldur şuarâ-i Rum'a üstâd
Oldur eden ehl-i nazmı irşâd

Manzum o menâkıb-ı mukaddes
İsbât-ı kemal için anâ bes
Bilmem ne sühandır ol sühanlar
Aşüfte olur hep iştidenler
Yârab o sözüş, ol ne sözdür
Surette eğerçi sâde, düzdür
Aşk u sühan anda müçtemidir
Baştan başa sehl-i mümtenidir

der ve hakikaten doğru söyler. Çünkü, hem şaşılacak bir sadelik iltizam eylemek, hem de:

Âmine hâtun Muhammed ânesi
Ol sadeften doğdu ol dürdânesi

gibi cem'iyyetli söz söylemek, her söyliyenin yapacağı bir iş değildir. Yeni eserlerde sehl-i mümteni aranırsa Mehmet Âkif'in yazılarıdır.»

SEHM (سهم) [*Fık.*] Hisse, vârislerin her birinin terikeden müstahak olduğu yarım, üçte bir, dörtte bir gibi muayyen miktar mal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i sihamdır. Nas ile sarih veya gayr-i sarih bir surette miktarları tâyin edilmiş olan hisselere «siham-ı mefruza» denilir.

SEHRENK (سهرنك) [*Gty.*] Eski ipekli kumaşlardan birinin adıdır. Halk arasında serenk suretinde kullanılan bu kumaş üç renkli olduğu için bu adı almıştır. Sehrenk Şahibenek gibi sırma tel yerine sarı ipek kullanılarak yapılırdı. Çiçekli veya benekli olanı olduğu gibi sadesi de vardı. Yapıldığı yere göre Sehreng-i İstanbul, Sehreng-i Bursa adını alırdı.

SEHTAR (سه‌تار) [*Mus.*] Telli sazlardan birinin adıdır. «Rebab» ile arasındaki fark Sehtar'ın adından da anlaşılacağı gibi üç, Rebab'ın ise dört telli olmasından ibarettir. Muhtelif mevzulardaki tarihî tetkikleriyle tanınmış olan Ziya Şakir (Mevlevîlik nedir?) adlı eserinde Mevlâna'nın musiki bilgisinden bahsederken buna temasla şu izahatı vermiştir:» (Rebab), Konya halkınca da meçhul değildi. Türklerin (Kopuz) una pek çok benziyen bu ahenktar musiki âletine, Konyalılar (saz) derlerdi.

«Tarif edildiğine göre bu saz, Hindistan cevizi kabuğundan yapılırdı ve üstüne deri kursak kaplanırdı. Bir arşın kadar sapı vardı. Bağırsak kirişinden, üç tel takılırdı. At kılından yapılmış yay ile çalınırdı. Üç telli olduğu için Irak ve İranlılar bu saza (Sehtar) diyorlardı. Fakat Araplar bu sazı dört tel ile kullanıyorlar ve (Rebab) ismini veriyorlardı.

«Bir rivayete nazaran Cenab-ı Mevlâna telli İran (Tar) ına iki tel ilâve etmiştir. Böylece (5) telli bir saz olmuştur. Diğer rivayete nazaran (4) telli Arap rebabına (Şeş küşe-i âlemin esrarı) nı şerhetmek için iki tel ilâve etmiş. Buna (Şeştar) denilmiştir.»

SEKBAN (سكبان) [*Ask.*] Muhtelif zümrelere unvan olarak kullanılmış bir tâbirdir. Halk arasında «seymen» denilirdi.

1 — Yeniçeri ocağının ayrılmış bulunduğu üç kısımdan birine «Sekban» denilirdi. Diğer iki kısmına «Ağa bölükleri», «Cemaat» adı verilirdi Yeniçeri ocağını, en son olarak teşkil eden, yüzdoksanaltı ortanın otuzdört ortasını Sekbanlar teşkil ediyor ve bunlara «Sekban bölükleri» deniliyordu.

Sekban'ın lûgat mânası köpek muhafızı demektir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı bunun için (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, cilt 1, sayfa 162 haşiyesi) şöyle diyor:

«Sekban; aslı Farsça köpek demek olan (sek) ile (ban) dan mürekkep olarak gösterilmekte ise de ben bu hususta müteredditdim. Gerçi bunların avla alâkalarına mebni av köpeği besledikleri için bu mâna muvafık gibi görülüyorsa da bu lûgatın Divan-ı Lûgat-it-Türk, (cilt 1, sayfa 37) Sokman ile münasebeti ihtimali vardır. Sokman'ın mânası muharebe saflarını yaran yiğit demektir. Halk arasında sekbanlara (Seymen) denirdi. Mamafih Sekbanlar bölüklerinin Hasekiler gibi tazı besledikleri av köpekleri için Sekban fırınında ekmek pişirildiğini me'hazlarımız göstermektedir. Kavanin-i Yeniçeriyan bunlara Sekban denilmesinin sebebini şöyle anlatıyor: Fatih Sultan Mehmet (şikâre mail olmağla ol zamanda olan Yeniçeri ağası'nı davet edip kendi ile ava çıkmıya yarar tazılar beslemek lâzımdır; yeniçeri yoldaşlardan bir bölüğü tazı beslemek için tâyin eyleyin dediklerinde kendileri ağa olup sahib-i arzolduğu için kendi bölüklerine Sekbanlar tâyin eylediler.) Varak 71. Sekban teşkilâtı daha evvel mevcut olduğundan bu mütalâa varit değildir.»

Ordinaryüs Profesör'ün bu mülâhazası dikkate değer. Ancak Yeniçeri ortalarının isimleri esasen hep böyle tâbirlerden meydana getirildiği dikkate alınırsa Sekban'ın köpek muhafızı mânasına gelmesi o zaman için fena görülmiyeceğine şüphe bırakmaz. Zağarcı, Sansoncu, Samsoncu, Seksoncu tâbirleri mâna itibariyle Sekbandan aşağı kalmaz. Sekbanlar av maksadıyle teşkil olunmuş idi. Esasen İsmail Hakkı Uzunçarşılı da bunu kabul ediyor.

Cevad Paşa; Hammer'in iki cilt olarak vücuda getirdiği ıstılahlara ait eserindeki izahatla buna dair olan mütalâasını (Tarih-i Askerî-i Osmanî, kitab-ı evvel, sayfa 6) şöyle yazıyor:

«Osmanlıların ilk iki padişahı olan Osman ve Orhan zamanlarında piyadeye avcılıktan iktibasen (Sekban) yani (Muhafız ı kılâp) (köpek bekçisi) denilirdi. Şarkta sayd ü şikâr muharebenin bir timsal ve mukaddimesi makamında sayıldığından ava tatbikan verilen bu ismi herkes bir şeref ve meziyyet addeder idi. Sekbanlardan maada Samsoncu, turnacı ve zağarcılar da var idi ki yeniçerilerin pek çok ortaları mukaddemleri zağar ve tazı ve sairenin muhafazasına tâyin olunanların isimlerini hatırlatmak üzere zağarcı, turnacı ve samsoncu namlarıyle mezkûrdur. Asıl saray bendelerinden sayılan avcılar Doğancı, Şahinci, Çakırcı ve Atmacacı unvanını tyşıyorlar ve dört kısma ayrılıyorlardı. Diğerleri ise yani samsoncu, zağarcı ve turnacılar asıl asker avcıları idi ki işbu usul Avrupa ordularında dahi caridir. Meselâ bizim kulaklarımız nasıl şasör (Chasseur) lâfzına alışmış ise avcı ve zağarcı gibi tâbirler dahi Osmanlılara öylece hoş ve tatlı gelirdi. Hammer'in bu ifadesi yanlış olup Sultan Osman vaktindeki Osmanlı askerleri kâmilen süvari ve akıncı namıyle anıldıkları gibi Orhan devrinde de akıncı ve yaya adlarını haiz idiler. Nitekim Hammer de sonradan yazdığı meşhur tarihinde bu ciheti kendisi de tasdik etmiştir.»

Sekban teşkilâtının Yıldırım Bayezit zamanında tekemmül ettiği Üniversite Kütüphanesin'de Rıza Paşa kitapları arasında «Neşrî ve Rüstem Paşa Tarihi» adıyle yazılı yazma eserde (varak 52) yazılıdır.

Hammer; Yıldırım Bayezit'in Niğbolu harbinde esir düşen frenk asılzadelerini bir doğan avına götürdüğünden bahsederken (cilt 1, sayfa 288) maiyyetinin yedi bin doğancı ve altıbin sekbandan aşağı olmadığını yazıyor. Yine Hammer'de (Şeref-üd-din Yezdî) den naklen bu av da altıbin köpek bulunduğu yazılıdır.

Sekban ortaları otuz dört bölüktü. Hepsi de yaya idi. Sekban böllükleri içinde otuz üçüncü orta sekbanların avcı sınıfını teşkil ederdi. Bu orta sekbanların en itibarlı ortası idi. Büyük devlet adamlarının çocukları ve ocak ağalarının oğulları bu ortada yazılı idi. Bunlar hükümdar için avlanırlar ve yazın Istranca dağlarında yatıp kalkarlardı.

Sekbanlar hükümdarla birlikte sefere giderlerdi.

Her ortanın zâbitleri vardı. En büyük zabitleri «Sekban başı» idi.

Karamanoğlu ile yaptığı harpten dönen İkinci Mehmet yeniçerilerin kendisinden bahşiş istemelerinden hiddetlenerek bunların yayabaşılarını dövüp Yeniçeri ağası'nı azletmiş ve yeniçeriler arasındaki itaatsizlik temayüllerini gidermek için o zamana kadar müstakillen sekbanbaşı kumandasında bulunan yedi bin sekbanı yeniçeriler arasına katarak kendisinin hizmetine mahsus olmak üzere beşyüz seksen kişi alıkoymuştu İşte bu tarihten itibaren sekbanlarla yeniçeriler birleşerek bütün sekban ortaları birer cemaat itibar olunup altmış beşinci yayabaşılar cemaati adını almıştı. Bu cemaatin bayraklarında sekbanların oturdukları kışlanın resmi vardı. Yeniçeri ocağındaki sekbanlar ocakla beraber tarihe karışmıştır.

2 — Serhad kulları arasında sekbanlar bulunduğu gibi eyalet paşalarıyle sancak beylerinin idareleri altında da bu adla istihdam olunanlar vardı. Bunlardan birincilerin maaş ve tâyinleri Devlet hazinesinden, ikincilerin ise eyalet ve sancağın idare şekline göre has ve salyane olarak eyalet paşaları, sancak beyleri tarafından tesviye olunurdu Hele ihtiyaç hasıl olduğu zaman toplananlar hemen hemen işe yaramazlardı. Cevat Paşa bunlar için (Tarih-i Askeri i Osmanî, ikinci cilt, Üniversite Kütüphanesinde Yıldız kitapları arasında yazma nüsha, No. 136) şunları söylüyor:

«Sekbanlar serhad kulu namıyle tesmiye olunan askerin en fenası idi. Zira bunlar askere ihtiyaç hasıl olduğu vakit toplanan köy halkından ibaret oldukları için kuru bir kalabalık demekti. Salyaneden kurtulmak için bu sınıfa hıristiyanlar bile dahil olabilirlerdi. Sekbanlar bulundukları mahal paşasından başkasını tanımazlardı. Kendilerine istihdam olundukları vakit ulûfe verilirdi. Bayrak namiyle aksama münkasım idiler. Sekban bölükbaşısı ve bayraktar namındaki zâbitlerin maiyyetinde bulunurlardı.

«Bölükbaşı kendi bayrağı altında bulunan askerin âmiri idi. Bir bayrak nihayet altmış sekbandan ibaretti. Bayraktar bölüğün bayrağını taşırdı. Sekban bayrakları cürmü küçük, rengi ekseriya kırmızı filamalar idi.

«Sekbanların istihdamı umumen mevki muhafızlığı ile orduda bulunmak idi. Hıristiyan sekbanlarından teşkil olunan askerler Viyana muhasarasında istihdam olunmuştu. Hattâ bunlardan teşkil edilen ihtiyatlar Kolmberg'de düşmana karşı kuvvetli müdafaada bulunmuşlardı.

«Sekbanların silâhı iyi denmiyecek kadar fena olan bir kılıç ile bir tüfekti.»

3 — Alemdar Mustafa Paşa tarafından ihya olunan Nizam-ı Cedit efradına da «Sekban» adı verilmişti. Halbuki Üçüncü Selim'in teşkil ettiği Nizam-ı Cedid'in efradına Nizam-ı Ce-

did askeri ve Âsakir-i şahane ıtlak olunuyordu. Sekban ismi verilen bu askere aba dizlik ve tozlukla Rumeli halkına mahsus yedi sekiz terekli çuha kalpaktan şubara giydirilirdi. Ulûfe ve tayınatın bolluğu yüzünden pek ziyade rağbet gören ve yeniçerilerden bir kısmının da iltihakıyle sayısı günden güne artan bu teşekkül Alemdar'ın ölmesiyle ortadan kaldırıldı.

4 — Mir-i miran vesair erkân maiyyetinde memleketin âşayişinin temini ile alâkalı bir sınıfa da «Sekban» adı verilirdi. Bunlara resmî vesikalarda «Sarı Sekban», halk arasında ise «Seymen» denilirdi. «Başvekâlet Arşivi» ndeki vesikalardan (Dahiliye fiş numarası: 1634 tarihi 28 n. 1205) bu türlü sekbanların icabettikçe yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu vesikada «Yedi adet karyesi olan ve hiçbir karyesinde zâbitan ve reayası bulunmıyan Umurfakih kazasında eşkıyalar türeyip halka zarar ika ettiklerinden müceddeden sekban neferatı tahriri» yazılı olduğu gibi Mora valisi İsmail Paşa ile Kadı ve âyanlara yazılan diğer bir vesikada (Dahiliye, fiş numarası 1597, tarihi 14 M. 1206) Muhassıllık kaldırıldığı için mahallerince âsayişin temini maksadıyle masrafları kendi taraflarından verilmek üzere lüzumunda sekban tedarik ve istihdamı gösterilmiştir. Vesika şöyledir: «Cezire-i merkume (Mora) kazalarından haydut eşkiyasının defiyçün indel-ihtiyaç taraflarından sekban tedarik ve tayınat verilerek muhafaza olunagelip ancak elhalet-i hazihi muhassıllık unvanı refolunduğu ecilden bu maddede dahi alelumum ehl i kaza ve reaya taraflarından dikkat olunmak lâzımgelmekle fi mâbaad cezire-i mezburede haydut eşkiyasının zuhurunda beher kaza sekban tedarik ve tayınat ve ulûfeleri kazaları taraflarından eda edilerek cezirenin muhafazasına bilcümle reaya taahhütleri üzere iltizam eylemek» lâzım gelir. Sonradan bu vazifeyi görmek üzere «Zaptiye» teşkilâtı yapılmıştır.

5 — Yaz mevsiminde mahsulün muhafazası için kullanılanlara da «sekban» denilirdi. Yalnız bunlara gördükleri işin mahiyyeti anlaşılmak ve öteki sekbanlardan ayrılmak için «kır sekbanı» adı verilirdi. « Başvekâlet Arşivi» ndeki vesikalarden bunların da mahallî hükümeti tarafından tayın ve ücretlerinin tevzi defterlerine geçirilmek suretiyle halktan tahsil olunduğu anlaşılıyor. Vesikada (Dahiliye, fiş numarası 1838, tarihi 1208) «Kaza-i mezbure (Karamürsel) bermutad eyyam-ı sayfta ittihaz olunan kır sekbanı neferat 13, mahiye beher nefere yedişer kuruştan cem'an üç ayda ücretleri yalnız iki yüz yetmiş üç kuruştur» diye yazılıdır. Bundan kır sekbanlarının mahsulün çalınabileceği üç ay için istihdam olundukları anlaşılıyor.

Nice bir nefse uyup bir seke sekbanlık edem
Yeridir fakr u fenu mülküne sultanlık edem
Câmi

SEKBANBAŞI (سکبان باشی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının büyük zâbitlerinden birine verilen addır. Ahmet Vefik Paşa (Lehçe-i Osmani) de (sekbanbaşı) için «Sabıkta Yeniçeri feriki» diyor. Sekbanlar Yeniçeri ocağı'na katılmadan evvel müstakil bir ocak halinde idare olundukları zaman ocağın en büyük âmiri idi. Fatih Sultan Mehmet tarafından Karamanoğlu İbrahim Bey üzerine açtığı seferden döndüğü zaman yeniçerilerin sefer bahşişi istemelerine canı sıkılarak inzibatı temin edemiyen Yeniçeri ağası Kazancı Doğanı azlederek yeniçerilerin itaatsizlik temayüllerini izale için kendisine daha yakın olan sekbanları Yeniçeri ocağına geçirtmiş ve sekbanbaşıyı da yeniçeri ağası yaptığı gibi ondan sonra sekban başıların yeniçeri ağası yapılmasını kanun haline koymuş olması sekban başılığın ehemmiyyetini artırdı. Fakat Sekban başılıktan Yeniçeri ağalığına gelenlerden birinin yeniçerileri isyana sevketmesi sekban başılara verilmiş olan bu imtiyazın kaldırılmasına sebep olduğundan sekban başılık ikinci dereceye düştüğü gibi işsiz bir mansıp halini aldı. Ondan sonra Yeniçeri ağaları sefere gidince sekban başılar « Ağa kaymakamı» unvaniyle İstanbul'da kalırlardı. Sekban başılık bu itibarla Yeniçeri ağalığının muavini yerine geçti.

Sekban başıların yevmiyesi ilk devirlerde seksen akça iken sonradan artmıştı.

Sekban başılar Yeniçeri ağalarının reisliği altında toplanan divanın tabiî âzasından idiler. Bu divanın teşrifatını kanun tâyin etmişti. O kanun mucebince Sekbanbaşı Yeniçeri ağası'nın sağında otururdu. Sonraları kul kethüdaları sekbanbaşılara takaddüm ettirildikleri için Yeniçeri ağasından sonra kethüda, ondan sonra da sekbanbaşı gelirdi. Yeniçeri ağaları merasimle divana giderlerken Sekban başılar da refakat eder, orada da ağanın sağında giderdi.

Solakzade Yeniçeri silsilesini kayt ve tâdat ederken zağarcı başıların sekban başılığa terfi ettirildiklerini ve sekban başıların da terfi ettiklerinde «Yayabey» mesnedini ihraz eylediklerini yazar.

Sekban başılar uzun etekli kaftan, divana gittikleri zaman da âdi kadifeden cübbe giyerlerdi.

Sekban başılık Yeniçeri ocağının ilgasında kaldırılmıştır.

ŞEKBAN BÖLÜKLERİ (سکبان بلوکلری) [*Ask.*] Yeniçeri ocağında bu adla mevcut teşekkül hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortanın 34 ortasını Sekbanlar teşkil ediyor ve bunlara «Sekban bölükleri» deniliyordu.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı sekban bölükleri için (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, c. 1, s. 162 ve mütaakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Osmanlılarda Sekban veya Seymen teşkilâtının daha Birinci Murat zamanında yani ondördüncü asrın son yarısı içinde mevcut olduğunu biliyoruz. Bir harb faaliyyetini göstermesi için Türkler tarafından büyük ehemmiyetle tatbik edilen avcılık gerek Murat Bey ve gerek oğlu Yıldırım Bayezit zamanında pek ziyade tekemmül etmişti.

«Yeniçeri cemaat ortalarının altmış beşinci ortasını teşkil eden ve (Altmış beşinci yaya başılar) denilen sekban ortaları iki kısım olup bunlardan orta olan birinci kısım süvari ve ikinci kısım olan otuz dört bölük de piyade idi. Süvari sekban mevcudu maaş defterlerine göre kırk ile yetmiş arasında idi. Süvari sekbanların ekserisini ocak ağalarının oğulları teşkil ediyorlardı. Onyedinci asrın son yarısında bunların on ikişer akça ulûfeleri, birer okka et ve üçer çift fodlaları vardı. Başlarına sorguç takarlar, arkalarına kemhadan üst elbisesi giyip divana atla giderlerdi,

«Sekban bölükleri içinde on sekizinci bölüğe kâtib-i sekban ve kethüdanın bulunduğu bölüklerden birine kethüda-yi sekbanan ve otuz üçüncü bölüğe Avcı ve kumandanına da Ser şikârî denilirdi. Bu avcı bölüğü, sekbanların en itibarlı bölüğü idi. Devlet adamlarının ve ocak ağalarının oğulları bu bölüğe kayıtlı olup hükümdar için av yaparlar ve Hünkârla ava giderlerdi. Yazın Istranca dağlarında yatıp kalkarlardı. Hükümdar sefere gitse bile bu avcılar gitmezler, ulûfelerini Sekban başı'dan alırlardı. Bunların çorbacısı yerinden ayrılırsa hariçten çorbacı yani bölük kumandanı tâyin olunmayıp içlerinden en kıdemlisi çorbacı olur, yani odabaşı, bölük kumandanı olurdu.

«İlk zamanlarda sekbanlar mutlak surette hükümdarlarla beraber sefere giderlerdi. Daha sonraları tabiî bu usul kaldırılarak Yeniçeri ağası, yeniceriler ve sekban başı da sekbanlarıyle sefere gönderilmişlerdi. Her sekban bölüğünün bölükbaşı, odabaşı ve diğer küçük zâbitleri olup en büyük kumandanlarına Sekbanbaşı denilirdi. Yevmiyesi ilk devirlerde seksen akça olup sonradan artmıştı. Sekbanlar kethüdası, sekbanlar kâtibi, sekbanlar çavuşu ile yeniçerilerin kethüda yeri makamında olup Sekbanbaşıya efradın arzıhallerini takdim eden Saraçbaşı sekban bölüklerinin büyük zâbitlerindendiler. Bunlardan başka her odanın çorbacısı, odabaşısı, vekilharç ve bayraktarı vardı. Sekbanlar kethüdasının muayyen odası yoktu. Her odada da kethüda olabilirdi.

«Sekbanlar 1451 senesine kadar Yeniçeri ocağından ayrı olarak müstakil bir ocak halinde idiler. Bu tarihte Karamanoğlu İbrahim Bey üzerine açtığı seferden dönen Fatih Sultan Mehmet, ilk seferi olması sebebiyle yeniçerilerin kendisinden sefer bahşişi istemelerinden münfail olarak bunların yayabaşılarını dövdürüp inzibatı temin edememiş olan Yeniçeri ağası Kazancı Doğan'ı da azletmiş ve yeniçerilerin itaatsizlik temayüllerini izale için kendisine daha yakın olan ve o tarihe kadar müstakil bulunan altı yedi bin kadar sekbanı yeniçerilerin arasına katmış ve kendisinin av hizmetine mahsus olarak yalnız beş yüz kadar sekban alıkoymuştu. Bundan başka badema Yeniçeri ağalarının sekban başılardan olması da kanun olmuştu.

«İşte bu 1451 den itibaren sekbanlarla yeniçeriler birleşerek bütün sekban mevcudu bir orta itibar edilip Yeniçeri ocağının altmış beşinci ortasını teşkil etmişti. Bu orta mevcudu pek çok olduğundan sekbanlar, süvari sekbanlardan başka otuz dört bölüğe ayrılmışlardı. Bu altmış beşinci ortanın bayrağında sekbanların oturdukları odanın resmi vardı.

«Sekbanların en büyük kumandanı olan Sekbanbaşı'dan sonra sekbanlar kethüdası gelirdi. Yeniçerilerin altmış beşinci ortasının başı olan odabaşısı, bütün sekban bölüklerine nezaret eder ve bu bölüklerin Ağakapısı yani Yeniçeri ağası dairesindeki işlerini takibeyler ve dâvalarını görürdü. Her bölüğün kumandanı olarak da bölükbaşı veya odabaşı ismiyle ayrıca birer zâbitleri vardı. Bölükbaşı'ların yevmiyeleri onaltıncı asir sonlarında onar akça idi.

«İkinci Bayezit veyahut Yavuz Sultan Selim zamanında Sekban başılıktan Yeniçeri ağası olan şahsın, yeniçerileri bir kıyama sevketmesi üzerine sekban başılıktan gelen yeniçeri ağalarına itimat zail olduğundan ağa bölükleri ihdas edilip bu imtiyaz onlara verilmiş ve sekban başılar ikinci dereceye bırakılmıştı. Bununla beraber sekban başılar, Yeniçeri ağası iken gedik olarak (muayyen ve muvazzaf) hizmetlerine bakan sekban başı saraçlığı ve sekban başı çuhadarlığı ve sekban başıların tuğcu ve bayrakçı, mataracı, tüfekçi gibi muayyen hizmete mahsus

maiyyet, yine sekban başıların hizmetlerinde bırakıldı.

«Piyade sekbanlar otuzdört bölük olup Padişah ile ava çıktıkları zaman solak ortaları gibi uzun etekli gömlekler giyip bir ellerinde tazı ve diğer ellerinde ucu gümüşlü hezaran değnekler ile ava giderlerdi. Bunlar, nerede iyi bir tazı olduğunu haber alsalar ellerindeki emir mucebince hemen o tazının bedelini verip padişah namına alırlardı. Tazılara ve diğer av köpeklerine ekmek pişirmek için sekbanlar fırını yapılıp burada acemi oğlanlarından bazıları fırıncılık ederlerdi. Onyedinci asır başlarında ekmekçi başının emri altındaki sekbanlar fırınında otuz acemi oğlanı bulunmakta idi.

«Sekbanlar arasında bir de süvari sekbanlar vardı. Yaya sekbanlar uzaktan çıkan bir ava tazı yetiştiremediklerinden Hünkârla avlanırken tazıyı ava yetiştirmek için bir de süvari sekban sınıfı ihdas edilmişti. Bunların atlarına ve kendilerine kifayet miktarı maaş ve tayın verilirdi. Atlı sekbanlar daha itibarlı olup börklerini ocak çorbacıları yani bölük kumandanları gibi doğru olarak giyerlerdi. Atlı sekbanlar baş sekban (Sekbanbaşı değil) olduktan sonra yayabaşı olurlardı. Tarihlerimizde atlı yeniçeri diye zikredilen yeniçeriler, bu atlı sekbanlar ile atlı zağarcılardır.

«Sekbanların imtiyazları kaldırıldıktan sonra adetleri de azalmıştır. Otuz dört bölüğün her birinde otuzar, kırkar ve bazılarında yüz ve onsekizinci sekbanlar kâtibi bölüğünde ise dörtyüz ve beşyüz kişi bulunurdu.

«Sekbanların ulûfeleri birden çıkardı. Bu toptan çıkan ulûfe, sekbanlar kâtibinin tuttuğu defter mucebince bölük odabaşılarına verilerek isim, isim okunup her odaya tevzi olunur ve o sırada bulunmıyanların paraları kâtip tarafından mühürlenerek sekban başının yanında hıfzolunurdu. Paranın tevziinde odabaşı ve kethüda da bulunur ve maaş Sekban başı'nın önünde verilirdi.

«Sekban ortalarındaki sekban kethüdalarına dirlik verildiği zaman senevî yirmişer bin akçalık zeamet verilirdi. Atlı sekbanlarla yaya sekbanların başları olan baş sekbanlar (sekban başının bölük başıları) timara çıkarlarsa onbeşer bin akçelik dirlik alırlardı. Sekban bölükleri neferleri (yaya sekbanlar) onarbin akçe ile timara çıkarlardı. Atlı sekbanların hergün üçer çift fodlaları vardı.»

Sekban bölükleri Yeniçeri ocağı ile birlikte tarihe karışmıştır.

SEKBAN BÖLÜK BAŞISI (سکبان بلوك باشیسی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağındaki sekban bölüklerinin kumandanlarına verilen addır.

SEKBAN-İ CEDİD (سکبان جدید) [*Ask.*] Rumeliden gelip dördüncü Sultan Mustafa'yı halederek İkinci Sultan Mahmud'u tahta çıkaran Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa tarafından meydana getirilen talimli askere verilen addır. 1223 (1808) yılında kurulan bu teşkilât gene o sene yeniçerilerin isyanı ile Sadrazam bulunan Alemdar Mustafa Paşa'yı Bab-ı Âlide bastırmaları ve barut deposunu ateşlemek suretiyle intiharına sebep olmaları üzerine ilga edilmiştir.

SEKBANLAR ÇAVUŞU (سکبانلر چاوشی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağındaki sekbanlar ortalarının zâbitlerinden birinin adıdır. Onbeşinci asır ortasından onaltıncı asır başlarına kadar ocak çavuşu olan sekbanlar çavuşu ağa bölüklerinin ihdasından sonra ocak çavuşluğu uhdesinden alınarak ağa bölüğünde ihdas edilen on akça yevmiyeli başçavuşa verilmiştir.

SEKBANLAR FIRINI (سکبانلر فرونی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağındaki sekban ortalarıyle besledikleri tazı ve diğer av köpeklerinin ekmeklerini pişirmek için yapılmış olan fırının adıdır.

SEKBANLAR KÂTİBİ (سکبانلر کاتبی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağındaki sekban ortalarının zâbitlerinden birinin adıdır. Sekbanlar kâtibi sekban kâtibi bölüğü adı verilen bölüğün kumandanı idi. Sekbanların imtiyazları kaldırıldıktan sonra otuz dört bölüğün her birinin efrat sayısı azaldığı halde sekban kâtibi bölüğünde dörtyüz beşyüz kişi bulunurdu. Birden çıkan ulûfenin tevziinde de vazifeli idi. Dağıtma sırasında bulunamıyanların paraları onun tarafından mühürlenir, Sekban başı'nın yanında saklanırdı.

SEKBAN ORTALARI (سکبان اورتهلری) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının 65 inci ortasına verilen addır. Sekbanlar süvari ve yaya olmak üzere iki kısımdı. (Bak. Sekban).

SEKBAN TAZILARI (سکبان تازیلری) [*Ask.*] Yeniçeri ocağındaki sekban ortalarının besledikleri tazılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sekbanlar tazılardan başka diğer av ve harp köpekleri de beslerlerdi.

SEKİ (سکی) [*San.*] Direğin altına konulan taş ayak, kürsü taşı, kapıların yanlarında ve bahçelerde havuzların etrafına yapılan sed ve peyke odaların zeminden yüksekçe olarak bir kısmına yapılan döşeme yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Atın ayağındaki beyaz nişana da bu ad verilir.

SEKİL (سکل) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. Bektaşi dervişlerinin boyunlarına astıkları

taşa verilen addır. Bu taş şeriatten bir taş koparan yani bir kabahat işliyen dervişin boynuna takılırdı. Bektaşilerin bunun için şöyle bir kanaatleri vardır: Güya Musa Aleyhisselâm (Nil) e girmiş. Üzerine elbisesini koyduğu taş yerinden koparak elbisesiyle beraber Mısır'a doğru yuvarlanmış Musa sudan çıplak çıkıp taşı kovalamış, yetişemeyince hiddetinden âsâsıyle taşa oniki defa vurmuş. Bu vuruştan taşta on iki delik açılmış. Bunun üzerine taş dile gelmiş: Ya Musa ben Allah'ın emriyle yürüdüm, Yahudiler senin için vücutları yaralıdır, cüzzamlıdır, diyorlardı. Onları bu su-i zandan kurtarmak için senin elbiseni alıp kaçtım. Herkes seni çıplak görüp bu su-i zandan kurtuldu demiş. Bunun üzerine Musa özür dilemiş. Fakat taş: Bunu bir şart ile kabul ederim, beni deliğin birinden ip geçirmek suretiyle boynuna tak, demiş. Musa buna razı olmuş İşte Bektaşilerin boyunlarına astıkları Sekil buradan kalmış.

SEKR (سكر) [*Sof.*] Kalbine lâyıh olan vâridin kuvveti yüzünden sâlikin ihsastan teeerrüd ve gaybeti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sekr; Arapça sarhoşluk demektir. Sofiye ıstılâhlarına ait eserlerde sâlikin gaybet halinden his ve şuur haline dönmesi demek olan «Sahv» ile birlikte «Sahv ve sekr» suretinde kullanılır. «Sekr ile gaybet arasında ziyade ve noksanlık cihetinden fark ve tefavüt mevcut» olduğu kaydolunan «Erriyaz-üs-Sofiyye» de (müellifi Esseyid Abdulhâkim, Cüz-ü evvel, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1341, sayfa: 50-51) izahı şöyledir:

«Sâlik sekranın vâridi müstevfa olmamasıyle sekri tam olmayıp gaybet ve ihsas dairesinde müteredddit ve mütelevvin kalır. Bu ise gaybet mertebesinden nâkıs olarak kendinde mesağ-ı ihsas bulan sâlik mütesakirdir. Bazan vâridi kavi ve müstevli olmasıyle sekri tam olup hakka ki mertebe-i gaybet üzerinde zaid olur. Hatlı sekr sahibinin vâridi kavi ve müstevfa olduğu surette gaybeti halinden eşed ve müstahkem olur. Vâridi müstevfa olmadığı taktirde sahib-i sekrden sahib-i gaybetin hali ezyed ve etem olur.

«Sekrin menşe-i vâridi bazan havf ve heybeti mucip olan bir husus olup kalp üzerine galip ve müstevli olur.

«Sekr ancak ashab-ı mevacide (vecd sahiplerine) has olup her ne vakit abd nimet-i cemâl ile mükâşefe olunur ise sekrin husulıyle ruh için tarbu sururden nişan ve kalpte aşk ve heyecan husule gelir. Ve sahv sekr hasebiyle olup sekri Hak ile olan sâlikin sahvı dahi Hak ile olur.

«Sekri huzuz ile mesub ve muhtelif olan sâlikin sahvı dahi hazz-ı sahiha mashub ve muhalit olur ve halinde muhakkak ve müstakim olan sâlik vakt-ı sekrinde mahzuz ve mestur olur ve sekr ile sahv tefrikadan bir cihete işaret olup her ne vakit sultan-ı hakikat zâhir olsa sıfat-ı sâlik müstehlik ve makhur olur (فلما تجلى ربه للجبل جعله دكاً وخر موسى صعقا) nazm-ı celili ile işaret buyrulduğu veçhile tecelli-i Rabbanî sırasında cebel-i Tur salâbet ve kuvvetiyle beraber mütezelzil ve menfuş ve hazret-i Kelimullah Aleyhisselâm ulviyyet-i mertebe-i risalet ve celâletleriyle beraber şiddet-i hevlden sâkıt ve medhuş olmuşlardır.

«Sâlik sekr halinde şahid-i hal ve hal-i sahvında şahid-i ilimdir. Hal-i sekrinde kendi mübaşeret ve tekellüfü olmaksızın mahzuz ve hal-i sahvında kendi tasarrufuyle müstâhfazdır.»

«Sahv ve sekr zevk ve şürbten sonra husûle gelir.»

Benim sekrim ikidir halk-ı âlemde bir olur sekr
Bana mahsus bir hâlettir bu hale yüzbin şükr
Lâ

SEKSON (سكسون) [*Hal.*] Asıl vatanı Saksonya olan büyük cinsten bir nevi av köpeğinin adıdır. Yeniçeri ocağında bu adla anılan orta vardı.

SEKSONCU (سكسونجى) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı ortalarından 71 inci orta hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Sansoncu», «Seksoncu», «Sensoncu» da kullanılmıştır. Ortanın kumandanına «Seksoncu başı» «Samsoncu başı» «Sansoncu başı» da denilirdi. Sekson av köpeği, harp köpeği demektir. «Lehçe-i Osmani» de seksonun saksondan galat olduğu yazılıdır, Seksoncular padişahların ayı avına mahsus köpeklerini besledikleri için bu adı almışlardır. Sonradan ocağın teşekkülü arasında yer almış ve yeniçeri ocağı ile beraber tarihe karışmıştır.

Seksoncuların köpekleri için Tophane üzerinde bir yer yapılmıştı. Seksonlara Padişah huzurunda av talimleri yaptırıldığı da olurdu. Onaltıncı yüzyıldan itibaren Bostancılar arasında zagarcılar ve seksoncular yetiştiği için bu ortanın köpeklerine ihtiyaç kalmamış, hattâ hariçten gelen seksonlar Bostancı ocağına verilmeğe başlanmıştır. Tafsilât için bak: Sansoncu.

SEKSONCU BAŞI (سكسونجى باشى) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı ortalarından 71 inci ortanın kumandanına verilen addır. Bunun yerine «Samsoncu başı» «Sansoncu başı» «Sensoncu başı» da kullanılırdı. Seksonçu yahut, daha umumî

tâbiriyle «Samsoncu başı» ağa divanının âzasındandı. Yeniçeri ocağı ile beraber tarihe karışmıştır. Tafsilât için bak: Samsoncu başı.

SEKTE (سکته) [*Ede.*] Vezinde bir harekenin düşmesinden ileri gelen âhenksizlik yerinde kullanılır bir tâbirdir. Harekenin düşmesinden güzellik meydana gelme haline «sekt-i melih» denir.

Var bin mazmum-u dilşikârı
Yok bir mısra-ı sektedarı
Abdülhak Hâmit

SEKTE-İ MELİH (سکته ملیح) [*Ede.*] Aruzla yazılmış bir şiirde bir harekenin düşmesinden hasıl olmakla beraber güzellik meydana getiren âhenk kırıklığı hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Aruz ahenginin bir nevi duraklamasıdır.» suretinde tarif eden Üstad Tahir Olgun (Ölümü 1951) (Edebiyat Lûgati, Sekt-i Melih Maddesi) şu tafsilâtı da veriyor:

«Bazıları, o duraklamada bir güzellik buldukları için «melih» vasfını vermişlerdir.

«Sekt, aruzun «Mef'ulu mefailün feûlün» veznine mahsustur. Onu mefulün, failün feulün şekline koyup bir hecesini azaltmak ve dolayısıyle ahengi duraklatmak, sekt olur.

«Divan şairlerinden Mesnevî yazanlar, bazan sekt yapmışlardı. Fuzuli'nin (Leylâ ve Mecnun) undan olan:

Gönlüne katı gelüp bu bidâd
Yumşak yumşak dedi ki: Sayyâd
Sayyad sakın, cefa yamandır
Bilmezsin mi ki kane kandır

«Beytlerinin ikinci mısralarında olduğu gibi. Bu mısralar şöyle takti' edilir:

Yumşak yum	*şak dedi*	*ki sayyâd*
Mef'alün	*failün*	*feûlün*
Bilmezsin	*mi ki ka*	*ne kandır*

«Tanzimat üstadlarından Ziya Paşa ile Hâmit'in yazılarında (sekt) e çok tesadüf edildiği halde Namık Kemal, onu yapmağa (münasebetsizlik) der.»

SEKTİRME ENDAHT (سکدیرمه انداخت) [*Top.*] Yatık mahrekle yapılan atış hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü atışta mermi sektirerek gittiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

SELÂM (سلام) [*Fık.* - *Hal.*] Aşinalık göstermek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan selâm; ayıplardan ve âfetlerden koruma mânasına gelir. Selâm; aynı zamanda Allahü Taalâ'nın esma-i hüsnasındandır. Kur'anda 12 yerde mümin'e selâm verme şeklinde geçer.

Muhammet Hamdi Yazır «Türkçe Kur'an Tefsir» inde (هوالله الذی لااله الاهو) âyetini izah ederken (c. 6, s. 4871) «(Esselâm) selâm; her selâmetin menba ve mastarı: kendisi ayıptan, kusurdan, eksiklikten, fena ve zevalden, hâsılı her muhataradan salim olduğu gibi selâmet umalan, selâmet arayanları selâmete erdirecek olan o» suretinde izah ettiği gibi (خیر باحسن منها) âyetini tefsir ederken de (c. 2, s. 1408) «Allah ömürler versin» mânasına gelen (حیاك الله) yerine İslâm dininin «dünya ve âhiret selâmet ü müselâmet neşreden (السلام علیکم) dua ve iltifatını ikame eylemiş olduğundan İslâmda «tahiyye» selâm olmuştur» dedikten ve «selâm almak farz-ı kifayedir. Nehai'den selâm sünnet, redd-i selâm yani selâm almak farzdır diye mervidir» kaydını da ilâve eyledikten sonra İslâm usul ve edebine göre selâmın nasıl verileceğini şöyle gösteriyor: «Sünnet olan yürüyenin oturana, râkibin maşiye (atlının yayaya), atlının merkepliye, küçüğün büyüğe, erin çocuğa selâm vermesidir. İki kişi karşılaşınca ikisi de mübaderet (davranma) ederler. İmam-ı Âzam'dan mervidir ki selâm alan sesini pek kaldırmaz.»

Selâm alınmıyan ve verilmiyen yerler de şöyle gösterilmiştir: «Hutbede, cehren tilâvet-i Kur'an (yüksek sesle Kur'an okunurken), Hadis rivayeti, tedris i ilim (ders okutulurken), ezan, ikamet esnasında selâma cevap verilmez. Oyun oynıyanlara, şarkı söyliyenlere, kaza-yi hacet edenlere (Abdest bozanlara), hamamda veya diğer bir yerde çıplak bulunana selâm verilmez.»

Resmî ve edebî tetkikleriyle tanınmış olan Faik Reşat Bey (ölümü 1914) «Selâm - Merhaba - Temenna» başlıklı yazısında (Nevsal-i Osmani, 3 üncü sene, s. 177-179 şu, tafsilâtı veriyor:

«Osmanlılarda eskiden kalma bir âdet vardır: Yolda bir bildiğine rastgelindiği veya birinin yanına, bir meclise, bir cem'iyyete girildiği zaman el göğsün üzerine konulup «selâmün aleyküm», yahut «merhaba» denilir. Selâm ve merhabayı alan kimse de karşılık olarak «ve aleyküm selâm», yahut «merhaba» der.

«Uhuvvet-i İslâmiyye'nin Osmanlılar nezdinde kadimden beri haiz olduğu ehemmiyyetin en açık delillerindendir ki hâlâ yani ahlâkımızın fesada vardığı şu zamanda bile bazan ve hele yolculuk edenlerde daima görüldüğü üzere selâmlaşmak âdeti yalnız muarefe ve münasebetleri bulunanlarca değil, biri birini asla tanımıyanlarca dahi mer'îdir.

«Yolda selâm alıp vermek, yahut merhaba demek bir kaideye tâbidir eğer birbirine rastgelenler abbap, akran iseler kimin evvel selâm vermesi yahut merhaba demesi lâzımgeleceğine bakılmaz, amma abbap veya akran olmayıp da aralarında — surî ve mânevî büyüklük küçüklük gibi bir nisbet yani yaşça, mertebece — bir fark bulunduğu takdirde selâmı iptida büyük verir. Küçük ise selâmı tâzim ve hürmetle alır. Bazan büyük geçinceye kadar durur.

«Çocuklar dahi kendilerinden büyük olanlar hakkında böyle yaparlarsa da amca, dayı, büyük kardeş gibi en yakın akrabasından bulunan erkeklerle hocalarının ellerini öperler.

«Hizmetkâr makulesi aşağı takım halk ise riayet ve tâzime mecburiyyet gördükleri adamların eteklerini öperler.

«Her usul, her âdet zaman ile mekân ile az çok değişir. Bizde de bu selâm ve merhaba ile el etek öpmek âdeti gitgide değişmiş, başka şekiller almıştır. Elini göğsüne koyup (selâmün aleyküm) veya (merhaba) demek usulü şimdi yalnız ulemadan bir kısım ile dervişlerde ve elleri göğüs, yahut — daha tâzimli olmak üzere — dizkapakları hizasından başına kadar götürmekten ibaret olan hareket-i mahsusa kaim olmuş ve büyüklük küçüklük baki kaldığı halde bütün insan sınıflarına taammüm etmiştir.

«Temenna edilirken her iki taraf ya hiç ses çıkarmaz, ya (Allah ömürler versin) der. Temenna edenlerden biri büyük, biri küçük ise bu dua yalnız küçükler tarafından edilir.

«Temennaya (aşinalık) dahi derler. Mertebece pek büyük olanların temennası ekseriya (iltifat) tâbirleriyle tavsif olunur.

«Temennaya (temenna) denilmesinin sebebi bu harekette mahabbet temennisi, atıfet temennisi mânalarının mündemiç olmasındandır zannolunur.

«El öpmek âdeti yalnız çocuklara bazı taşralılarla yola gidip gelen ehibba ve akrabaya münhasır gibidir.

«Etek öpmek âdetine gelince: bu da şimdi — muayede günlerinde âmirlerle memurlar arasında ve erbab-ı hacattan (işi olanlar) dan olup da vükelâ ve ricalden birinin huzuruna giren biçarelerde görüldüğü üzere eğilip elini eteğe götürür gibi uzattıktan sonra çekip temenna etmekten ibaret bir hareket derecesinde kalmakla beraber izzeti nefsini tanıyanlarca zillet, bu zelilâne vaziyete de (eteklemek) tâbir olunur. Nitekim şâir-i hezilgû Deli Hikmet:

Biz ne alçak köpekleriz.
Kimi görsek etekleriz.

demiştir.

«Her kavmin kendine mahsus bir takım âdetleri ve âdabı vardır. Aklen hikmeten, siyaseten muzır olmadıkça onlara riayet hamiyyet ve milliyyet icabıdır. Sebepsiz olarak terk ve ihmal ile sair kavimlerin âdetlerine uymak nefret edilir bir harekettir. Osmanlılarda baş sallamak, şapka çıkarmak, (bonjur-bonsuvar), (adiyö) demek yoktur; temenna etmek, (sabahlar yahut akşamlar hayr olsun), (Allahaısmarladık), (Tanrıya emanet ol), (uğurlar olsun) demek vardır. Teessüf olunur ki zamanımızda temenna yerine baş sallamak, (bonjur), (adiyö) diyenlerimiz gittikçe çoğalıyor. Vakıa bu gibilere biz terbiyesiz, hamiyetsiz, nazariyle bakarsak ta her fena âdet pek çabuk yayılacağından taammüm ve teessüsünden korkulur.»

§ [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Sema' sırasında dört devreyi ihtiva eden «Âyin-i Şerif»in devreleri arasındaki fasılalar (duraklama) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu dört selâmın da mânası vardır. Resul-ü Ekrem'in günahkâr kulların günahlarını affettirmek için Cenab-ı Hakka dört defa rica ve niyazda bulunmasını hatırlatır. Dördüncü selâm bir beşaret merhalesidir Çünkü Peygamber'i Zişan'ın dördüncü niyazından sonra âsî ve günâhkâr kulların günahlarının affedildiğine işaretttir. Buna binaen âyin-i Şerifin dördüncü selâmı, sema' zenlerin çehrelerinde «Cenab-ı Hakkın merhamet ve nimetlerine karşı derin bir şükran ifadesi» ile neticelenir ve böylece sema'a son verilir.

SELÂMA DURMAK (سلامه طورمق) [*Hal.*] Birinin selâm vermesini beklemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SELÂM AĞASI (سلام آغاسی) [*Sar-lda.*] Padişah bir yere gittiğinde maiyyette bulunup etrafa onun namına selâm veren saray memuruna verilen addır. Vezirlerin de bu adla adamları vardı.

SELÂM BAŞI (سلام باشی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevî âyinleri dört selâm yani fasıldan mürekkeptir. Bir faslın bitmesine «selâm başı» denilirdi. Dördüncü selâmdan sonra şeyh postundan birkaç adım yürüyerek hırkası ile yani kollarını açmaksızın sema' ederdi. Bir de beşinci selâm vardı ki şeyh neşelenir ve meydancı ile mutrip heyetine niyaz gönderirdi. Bunun üzerine:

Şem'i ruhuna cismi pervane düşürdüm.
Hayfa dilimi âteş-i sûzana düşürdüm
Bir katra iken kendimi ummana düşürdüm
Ta'dad edemem derd-i derunum elemim var
Mevlâyı seversen beni söyletme gamım var.

Parçaları söylenmiye başlardı. Buna da «Şem'i okutmak» denilirdi.

SELÂM ALMAK (سلام آلمق) [*Hal.*] Selâm verene karşılık olarak (ve aleyküm selâm) veya (aleyküm selâm) demek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden bu makamda iki taraf temenna etmek suretiyle biribirini selâmlardı.

SELÂM ÇAVUŞU (سلام چاوشی) [*Sar.*] Alaylarda Padişah ve Sadrazam atına binerken ve inerken alkışlamak vazifesiyle mükellef olan çavuş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Duacı çavuşu» da denilirdi. Bu alkışa mahiyetinde bulunanlar « hû » diye mukabele ederlerdi.

§ [*İda.*] Vezirlerin iç gedikli tâbir olunan yirmi dört ağanın ikincisine verilen addır. Bundan sonra gelen kapıcılar kethüdası ile teşrifatçılık vazifesini de görürdü.

Sarayda bizzat Padişahı alkışlamak için selâm çavuşu istihdam olunduğu gibi devlet erkânından bazılarına da selâm çavuşu tâyin olunurdu.

Selâm çavuşunun hangi tarihte ihdas olunduğuna dair tarihlerde bir kayıt yoktur. Ancak Fatih Kanunnamesi'ndeki (sayfa 16) «Selâm çavuşu Vüzeraya ve Defterdarlara tâyin olunmak gerektir» ibaresinden bu vazifenin de, diğer bir çokları gibi, eski olduğunu gösterir.

Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

SELÂMET AKÇASI (سلامت آقچه‌سی) [*Mal.*] Derbentlerden ve sair geçit yerlerinden geçişlerde alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Mürüriyye » demek daha münasip olan bu resme Maliye ıstılahı olarak ayni zamanda «Geçit resmi», halk dilinde de «Toprak bastı parası» denilirdi. Alınan vergi her yerde bir değildi. Bu vergi ihtisap mukataasının ihdas olunduğu hicrî 1241 (1825-26) senesinde değişikliğe uğramış ve Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

SELÂMI SABAHI KESMEK (سلامی صباحی کسمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle ülfet ve münasebeti kesmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SELÂMİYYE (سلامیه) [*Sof.*] Celvetiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Kurucusu Selâmi Ali Efendi'ye nisbetle bu adı almıştır. Selâmi Ali Efendi medrese tahsilini tamamlıyarak müderris olduktan sonra Celvetî tarikine intisap etti. Bursa'da bir zaviye yaptırdı. 1090 (1679) senesinde Üsküdar'da Hüdayî Tekkesi şeyhi oldu. Bir aralık meşihati ref'edilmiş ise de az sonra hatt-ı Hümayunla tekrar şeyhliği iade olundu. 1103 (1691) saferinde öldü. «Sicill-i Osmani» deki hal tercümesinde (c. 3, s. 53) meczup görünüşlü, şuur sahibi, şedid, mehib olduğu yazılıdır. Bağlarbaşı'nda bir tekke ve cami, Bülbülderesi ile Acıbadem'de birer cami, Bulgurlu ve Kısıklı'da birer zaviye yaptırmış, herbirine vazifeler tâyin etmiştir. Çamlıca semtindeki mahallelerden biri adını taşımaktadır.

Sa'diyye tarikatı kollarından biri de bu adla anılırdı.

§ [*Kıy.*] İpekli kumaştan yapılıp başa giyilen bir nevi takke adıdır.

SELÂMLAMAK (سلاملامق) [*Hal.*] Selâm vermek, âşinalık etmek, selâm ve ihtiram için top atmak ve bayrak çekmek suretiyle merasimde bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SELÂMLAŞMAK (سلاملاشمق) [*Hal.*] Karşılıklı selâm verip almak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SELÂMLIK (سلاملق) [*Mim.*] Konaklarda erkeklere mahsus daireye verilen addır. Bunun yerine «Selâmlık Dairesi» de kullanılırdı. Kadınlara mahsus kısma «Harem» yahut «Harem dairesi» denilirdi. Selâmlık tâbiri konak sahibinin selâm ve arz-ı ihtiram için gelenleri burada kabul etmesinden meydana gelmiştir. Konaklarda selâmlıklar ayrı bir daire halinde idi. Ev sahibi sabahleyin haremden çıkar, işine gidinciye kadar misafirlerini burada kabul ettiği gibi işinden döndükten sonra da yatma zamanına kadar yine burada oturup gelenlerle vakit geçirirdi. Orta hallilerin evlerindeki selâmlık daireleri konaklardakilere nisbetle basit şekilde idi.

Fuhşu ihlâya koşan bir sürü namert öteden
Ne selâmlık, ne harem dinlemeyip çığnerken
Mehmet Âkif

SELÂMLIK ALAYI (سلاملق آلایی) [*Sar.*] Padişahların cuma namazı kılmak için camiye gitmeleri münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Cuma Alayı» da denilirdi. Cumartesi günü çıkan gazetelerde «Resm-i âli» başlığıyla padişahın hangi camide namaz kıldığı parlak kelimelerle yazılırdı. İkinci Abdülhamit'e gelinciye kadar padişahlar muhtelif camilerde cuma namazı kıldıkları için selâmlık alayları daha debdebeli idi. Abdülhamit cuma namazını Yıldız'daki Hamidiye camiinde kıldığından alayda eski parlaklık kalmamıştı. 1908 Temmuz İnkılâbından az sonra patlak veren 31 mart hâdisesi üzerine saltanat maka-

mını ihraz eden Sultan Reşat eski an'aneyi diriltmiş, cuma namazını başka başka camilerde kılmıya başladığı gibi selâmlık alayına da zamanın müsaadesi nisbetinde bir parlaklık vermek istemiştir.

Mabeyn Başkâtibi değerli edip Halit Ziya Uşaklıgil (ölümü 1945) hatıralarında (Saray ve ötesi, c. I, s. 26 ve mütaakıp) bunu şöyle anlatıyor:

«Her cumartesi sabahı İstanbul matbuatının en başında en müzeyyen cümlelerle, en parlak kelimelerin birbirine tutturulmuş seci'leriyle dolu fıkralardan birgün evvel Yıldız'da Hamidiye Cami-i nurlâmiinde icra edilen selâmlık alayı için kullandıkları tâbir buydu: Resm-i Âli.

«Ben bu Resm-i Âli'yi herşeyden evvel İstanbul'a uğrıyan yabancı seyyahlarla Şark'ın en büyük saltanatının en muhteşem bir levhası kabilinden gösterilecek bir sahne tertibi mesabesinde telâkki etmiş ve bu bakımdan onu o derece gülünç vesaitin mahsulü görmüştüm ki bir kere hazır bulunduktan sonra âdeta kalbimde bir eza duymuştum.

«Beşinci Sultan Mehmet'in cülusunu mütaakıp gelen cuma günü, bu defa yeni padişah için bu Resm-i Âli'nin tekrarı vesilesini getirmiş oldu. Hükümet yeni hünkârı halka mutantan bir çerçeve içinde göstermiye lüzum görüyor, belki halk da hakkında uzun yıllar türlü türlü rivayetlerle kulakları doldurulan bu otuz şu kadar senelik mahbusu nihayet saltanatın ihtişamı arasında görüp tanımak arzusuyle tutuşup yanıyordu.

«Şimdi şu satırları yazmak için yeni padişahın bu ilk selâmlık alayını teferruatıyle tekrar yaşatabilmek arzusuyle gözlerimi yumuyorum ve hiçbir şeyi sarahatla göremiyorum. Bu rasimeye mutantan bir çerçeve yapmak, onu saltanatın ihtişamına muvafık tertibatla ihata etmek için ne hükûmet, ne saray hiç imkâna malik değildi. Geçirilen buhran bütün idare cihazını bozmuş, saray henüz kendisine bir mihver tedarikine vesile bulamamıştı. Istabl-ı Âmire'den köhne alay arabaları çıkarıldı, hünkâra bir saltanat arabası bulunabildi. Arabacılarla seyislere telli pullu, şalvarlı çepkenli elbiseler giydirildi. Müzika ve hademe erkân ve efradı giydirildi, kuşatıldı. Yeni padişahın karşısına en eski müşir sıfatiyle Gazi Ahmet Muhtar Paşa oturtuldu ve böylece bütün vesaitin fıkdanına rağmen halka şöyle böyle bir alay gösterilmek çaresi bulundu. Bu marifeti gösterebilmiş olmak meziyeti yeni yaverlerle Hareket Ordusu erkânının müşterek mesaisine medyundur. İstanbul halkı, nasıl olursa olsun, kendisine bahşedilen temaşa fırsatlarından memnun olmıya alışkın ve hemen alkışlarla onu selâmlamıya müheyya olduğundan, daha dün, ilk önce meşrutiyetin ilânını, Mebusan Meclisinin küşadını, mütaakıben irtica isyanını, Yıldız'da ve İstanbul'da parçalanan biçareleri, biraz sonra isyanı bastırmak üzere yetişen Hürriyet Ordusunu aynı harareetle, aynı şetaretle alkışladığı gibi yine dün Abdülhamit'i nasıl alkışlamış idiyse bugün onun halefini de öyle şevk ve neşve ile alkışlıyordu.

«Baş mabeynci ile başkâtip de, sırmalı yaldızlı, göğüslerinde çeşit çeşit nişanlarla, açık arabalarında, nasıl oturacaklarını, ne nikap takınacaklarını şaşırmış halleriyle bu alayın levazımından sayılıyorlardı. Zaten müteamil olup da sonradan terkedilmiş bir âdet miydi, yoksa yeni padişahın pek fakir olan maiyyetini bir dereceye kadar doldurmak için ihtiyar olunmuş bir tedbir mi idi, bugünden hünkârın resmî ve hususî bütün çıkışlarında bu iki zatın yaverlerle beraber maiyyet-i seniyyede bulunmaları bir kaide hükmüne girdi. Öyle bir kaide ki sarayın kapalı hayatından birkaç saat çıkmak imkânını bahşetmesine rağmen her ikisinde de pek ağır bir külfet tesirini yapardı. Elbette tercih ederlerdi ki o bir kaç saati kendi varlıklarına, kendi dileklerine sahip olarak, şurada burada geçirmekte muhtar olsunlar.

«Bu ilk cuma selâmlığını, yumulmuş gözlerimin içinde, Topkapı Sarayı'ndan Sultanahmet Camii'ne kadar, yerden kalkan, İstanbul'un asırdide kirlerini de beraber kaldırıp havalarda bir bulut yaratan tozları arasında, karma karışık, türlü kıyafetlerle, sarıklar feslerle, Selânik'ten gelmiş çeşit çeşit külâhlar, yer yer mütecessis yabancı şapkalarla, müzdehim ve mütelâtim bir kitle halinde, Istabl-ı Âmire'nin köhne landonlarını zorlukla sürüklemiye uğraşan yorgun, yaşlanmış, iri Macar beygirleriyle yavaş yavaş, sanki kalabalıkta müşkilâtla kendisine yol açıyormuşçasına ilerlemiye çalışıyor görüyorum ve bunun içinde padişahı, en mükellef resmî kisvesiyle, nihayet, o kadar uzun sabır ve intizar yıllarından sonra nasip olan şu saltanat gününden, bittabi pek mes'ut, kendisine ellerinin bitmez tükenmez şakırtılarıyle bi'at ve ilân-ı merbutiyyet eden halka beyaz oldivenin içinde teessürden titriyen elinin selâmını gönderirken görüyorum.

«Nihayet bugün yorucu ve üzücü merasimden sonra saraya tozlara bulanmış avdet müyesser olunca ilk tesadüf eden yere kendimi attım ve geniş bir nefes aldım.»

Selâmlık alayı Osmanlı Saltanatının so-

nuna kadar devam etmiştir. Tafsilât için bak: (Cuma selâmlığı).

SELÂMLIK DAİRESİ (سلاملق دائره‌سی) [*Mim.*] Konaklarla evlerde erkeklere mahsus kısma verilen addır. Buna sadece «selâmlık», Kadınlara mahsus kısma da «harem dairesi» yahut sadece «harem» denilirdi. Erkek misafirler selâmlıkta, kadın misafirler haremde kabul edilirlerdi.

SELÂMLIK KAFESİ (سلاملق قفصی) [*Mim.*] Eski Türk evlerinin selâmlık pençerelerine konan kafeslere verilen addır. Harem pencerelerine konanlara «harem kafesi» denilirdi. Aralarındaki fark selâmlık kafeslerinin harem kafeslerinden daha seyrek olmasından ibaretti.

SELÂM TOPU (سلام طوپی) [*Top.*] Bir kaleyi, şehri, veya kumandanı selâmlamak için atılan top hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SELÂM VERMEK (سلام ویرمك) [*Hal.*] Tanıdıkların birine raslandığı zaman (esselâmün-aleyküm) veya (selâm-ün-aleyküm) demek, temenna ve aşinalık etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SELÂM YAZMAK (سلام یازمق) [*Hal.*] Mektupta akrabaya veya tanıdıklara selâm yazmak, mektup vasıtasiyle selâm göndermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SELÂNİK EKMEĞİ سلانیك اكمكی [*San.*] İrmikle buğday unu karıştırılmak suretiyle yapılan çaşnili bir nevi has ekmeğe verilen addır. Bu türlü ekmek ilkin Selânik'de yapıldığı için bu adı almıştır.

SELÂNİK ÇUHASI (سلانیك چوخه‌سی) [*San.*] Selânik'te dokunan bir nevi kumaş adıdır. Yılda bir defa Erbain'den Erbain'e verilen ve iki cins olan bu çuhadan Yeniçeriler tarafından Zemîstanî, Baranî denilen çivit rengindeki kaputlar yapılırdı. Selânik'in İkinci Sultan Murat tarafından zaptından itibaren orada dokunmağa başlanmıştır. Yeniçeri Yayabaşıları için lâzım olan yeşil çuha da orada dokunurdu. Çuhayı Yahudiler dokurlardı. San'atkârlar bu hizmetlerine karşılık olarak Tekâlif-i Örfiyye ve Avariz-i Divaniyye'den muaf tutulurlardı. Vesikalarda Çuha-i Selânik suretinde de geçer.

SELÂSE-İ GASSALE (ثلثهٔ غسّاله) [*Hak.*] İçkide ilk üç kadeh hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üçüncü kadehten sonra artık perva kalmadığı için üç yıkayıcı demek olan tâbir bu itibarla hakikate de uygundur.

Ey dil bunu söyler sana mecliste seba,
Âlâyiş-i dehr-i sifleden destini yu,
Bildin mi ne dir selâse-i gassâle?
Yani ki selât-i aşk için eyle vazû,

Riyazî

SELÂTİN CAMİ (سلاطین جامع) [*Mim.*] Padişahlarla şehzadeler veya sultanlar tarafından yaptırılmış olan camilere verilen addır. Eskiden İslâm mabetlerinin hepsine «mesçit» yani «secde ve ibadete mahsus yer» adı verilmiş idi. Yabancı dillerdeki «moşe», «meskita», «moske» isimleri bunun muharrefidirler. Sonraları cuma ve bayram namazlarının kılındığı en büyük mesçitlere «mesçid-ül-cami» yahut sadece «cami» denildi.

Üç türlü cami vardır: Biri Selâtin camileri, ikincisi Sadrazam ve zengin Paşa ve adamların yaptırdıkları camiler, üçüncüsü mesçitlerdir. Bu nevilere göre camilerin eb'adı değişir ve ona göre her biri ayrı ayrı tezyinatı haiz bulunur.

Selâtin camileri ekseriyyetle İstanbul ile Bursa, Edirne, Kahire, Şam gibi eski paytahtlarda yapılmışlardır. İstanbul'dakilerin başlıcaları şunlardır:

Ayasofya, Sultanahmet, Süleymaniye, Beyazıt, Fatih, Nurosmaniye Sultanselim, Eyüp, Lâleli, Yenicami, Şehzade, Aksaray'da Valide, Üsküdar'da Ayazma, ve Beylerbeyi.

Bunlar umumiyyetle büyük ölçüde oldukları gibi ön taraflarında sütunlarla çevrilmiş bir iç avluyu, geniş bir kubbe ile diğer birkaç kubbe ve yarım kubbeyi havidirler ve birkaç minarelidirler. Bir de «Hükâr mahfili» bulunur.

Selâtin camileriyle diğer büyük camilerin etraf ve civarında vaktiyle gençlerin okuması, fukaranın zaruretlerinin giderilmesi için medrese, kütüphane, imaret, hastahane, bimarhane, tabhane gibi hayra yarar binalarla beraber bu bina sahiplerinin gömülmesi için türbeler ve bir de hatireler yaptırılırdı.

Selâtin camiinin ne olduğunu iyice anlıyabilmek için Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Müdürü rahmetli Abdülkabir Erdoğan'ın Kanunî Sultan Süleyman'ın vakfiyesiyle beraber yerinde yaptığı tetkik neticesinde Süleymaniye camii'nin müştemilâtı için yazdığı kıymetli yazıyı okumak lâzım gelir. Konya Halkevi tarafından çıkarılan (Konya) adlı mecmuada (sayı 8, sayfa 502 ve mütaakıp) «Kanunî Sultan Süleyman'ın Vakfiyyesi ve Kazasker Hâmit Efendi» başlıklı yazıda şu tafsilât veriliyor:

«Süleymaniye camii'ne dair burada söz söyliyecek değilim. Onu mimalar ölçmüş, şair,

ler dilleri döndüğü kadar övmüş ve bütün dünya bu sanat harikasını görmüş ve duymuştur. Loş ve geniş kubbesiyle onun göklere uzanmış olan dört minaresi ve sahibinin Osmanlı silsilesi arasında onuncu Padişah olduğunun remzi olan on şerefesi bütün medeniyet âlemine ün salmıştır. Muhteşem kubbesi altında her gün yüzlerini yere süren müminlerin ve doya doya seyredebilmek için arkalarını yere veren gezginlerin (seyyahların) gözlerinden kaçmış hiçbir şey kalmamıştır. Bu gurur tacının vaktiyle çevresini süsliyen ve fakat bugün başka işlere tahsis edilmeleri dolayısiyle revnakını az çok kaybeden ve üzerleri paslanmış gibi görünen bu on pırlantayı biraz parlatmak ve yeni nesle şöyle bir tanıtmak istedim:

«Bu on müessese sağdan sırasıyle şöyledir: Tabhane, Ziyafethane, Bimarhane, Medrese-i tıb, Çifte-i rabia, Çifte-i salise, Muallimhane, Darülhadis, Çifte-i saniye, Çifte-i ulâ.

«Bunlardan birincisi ve en değerlisi Tabhane'dir. (Tabhane) Farsça bir kelimedir. (Tab), güç ve kudret mânasınadır. Hastahaneden çıkıp da nekahet devresini, yahut taşradan gelip de yorgunluk günlerini geçirmek istiyenlere tahsis edilmiş bir hayır müessesesidir. Burası (48) kubbeyi ihtiva etmektedir. Revakların kemerleri, türlü türlü renkte mermer direkleri ve istalâktitli başlıkları her görenin göz ve gönüllerini çekmektedir. Saltanat devrinde Saraçhane olarak kullanılan bu eşsiz binanın kubbeleri harabe yüz tutmuşsa da Mahkûkât Müzesi olmak üzere Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ne bağlandıktan sonra Kültür Bakanlığı fazlaca ilgilenmiş ve geçen yıl ayırdığı sekiz bin küsur lira ile burasını harabiden kurtarmıştır. Karşılık beklemeden muhtaçlara yemek yedirmenin mecburiyyetine dair duvarlardaki âyetler Karahisarlı kulu Hasan Efendi tarafından yazılmışsa da bunun bir kısmı bakımsızlıktan evvelce dökülmüştür.

«İkincisi Ziyafethanedir. Tabhane'ye bitişiktir. Tabhane gibi burası da (45) kurşunlu kubbe ve revaklardan müteşekkildir. Sistemce ona benzerse de düğümbaşı olmak şerefi Tabhane'de kalmaktadır. Süleymaniye çevresindeki bütün müessese mensuplarının yemekleri burada pişirilmekte ve burada yenilmekte idi. Fırınlar, ocaklar, mütaaddit musluklarla bugün bile hususiyyetini muhafaza etmektedir. Tabhane ile Ziyafethane'nin ikisine birden İmarethane unvanı verilmiştir. O günün ihtiyacına uygun olarak yapılmış olan bu müessese de imaretlerin lağvından sonra (Evkaf-ı İslâmiye müzesi) ittihaz olunmuş, (1926) yılında Maarif Vekâletine bağlanarak adı (Türk ve İslâm eserleri müzesi) ne çevrilmiştir.

«Üçüncüsü Bimarhane'dir. Yapılışça bu da diğerlerine benzer. Odaların üzerleri kubbeli ve kurşunludur. Umumî bir hastahane iken sonraları delilere ayrılmış ve (70) yıl önce deliler Üsküdar'daki Bimarhaneye nakledilince burası başka işlerde kullanılmış ve en sonra Askerî basımevi olmuştur. Ziyafethane gibi burasına da çok iyi bakılmaktadır.

«Dördüncüsü Medrese-i Tıb'tır. Bu medrese fevkanidir. Odaları kubbelidir. Alt katları dükkândır. Bunun bugünkü bahçesi eskiden camiin deposu olduğu söylenmektedir. Bu anbarlar esasen Bizanslılardan kalma bir lâhiddir. Birer yüzünde Lâtince yazılar vardır.

«Beşincisi Çifte-i Rabia'dır. Medrese-i Tıbb'a bitişiktir. Dört yanı kubbeli hücrelerle çevrilmiş olan bu medrese bugün kütüphanedir. İstanbul'da muattal kalan (35) kütüphanenin kitapları buraya toplanıp (Süleymaniye Umumî Kütüphanesi) adı verilerek okuyucuların müt.âlâasına arzolunmuş, dershanesi de salon haline sokulmuştur.

«Altıncısı Çifte-i salise'dir. Beşinci medrese olan Çifte-i rabia'nın karşısındadır. Sistemce birbirinin aynıdır. Zaten çifte adı da bu yüzden verilmiştir. Bunlara rabia ve salise denmesi ûlâ ve saniye denilen öteki bir çifte mukabil yapılışından dolayıdır.

«Yedincisi Muallimhanedir. Tiryaki çarşısının en sonunda ve üniversite kütüphanesine giden caddenin sağ köşesindedir. Fevkanî ve geniş bir salonu ihtiva eden bu kısım da temiz ve mamurdur. C. H. P. sinin Süleymaniye durağı olarak kullanılmaktadır.

«Sekizinci Darülhadis'tir. Süleymaniye camiinin kıble cihetinde tûlânî ve fevkanî bir medresedir. Alt katındaki dükkânlar dökümcüler çarşısı adını almaktadır. Bunun batı cihetindeki daire Darülhadis'in dershanesidir. Bugün yedinci ilkokul olarak kullanılmaktadır.

«Dokuzuncusu Çifte i saniye'dir. Müftülük dairesine çıkarken birinci medresedir.

«Onuncusu onun bitişiğindeki Çifte-i Ulâdır. Bu son ikisinin yapılış tarzları birbirlerine çok benzemektedir.

«Şu sayış sağ taraf takibedildiğine göredir. Eğer soldan ve doğrudan gidilirse Çifte-i ulâ'nın birinci olarak sayılması gerekir. Bu on müessesenin inşaatı da cami ile beraber aynı senede başlıyarak (H. 964, M. 1556) da ikmal edilmiştir. Kanunî bunları yaptırırken Fatih medreselerini örnek tutmuştur. Fatih onları Birinci Sinan'a, Kanunî de bunları İkinci Sinan'a yaptırmıştır.

«İlk önce İstanbul'da nekâhetbane'ye tabhane adını veren Fatih'tir. Süleymaniye camii gibi Kanunî bu on müesseseyi de Mimar Sinan'a yaptırmış, Rüstem Paşa'yı teaciline Memur etmiş, ümeradan İslâm Bey'e tevliyetini, Konyalı Kazasker Hâmit Efendi'ye vakfiyyesinin tanzimi işini tefviz eylemiştir.»

SELÂTİN CAMİLERİ VAKIFLARI (سلاطين جامعلرى وقفلرى) [*Vak*] Padişahlarla saltanat mensupları tarafından yaptırılan camilere vakfedilen yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu vakıflar ilkin sarayda Dar-üs-saade ağaları tarafından idare edilirken Evkaf Nezareti'nin teşekkülü üzerine oraca idare edilmiye başlanmıştır.

SELÂTİN MEYHANE (سلاطين ميخانه) [*San.*] Gedikli meyhanelere sonradan verilen addır. İstanbul meyhaneleri içinde büyük şehirin tarihinde dillere destan ve akşamcılık âlemlerine sahne olan gedikli meyhaneler olduğunu, bunların «Selâtin meyhaneler» adını çok sonra, Abdülâziz devrinin sonlarına soğru aldığını yazan kıymetli müdekkik Reşad Ekrem Koçu (Eski İstanbul'da Meyhaneler, Meyhane Köşeleri) nde (sayfa 7) bunları şöyle anlatıyor :

«Kapıdan girilince ya sağda, ya solda bir tezgâh bulunurdu. Tezgâh bazan da meyhanenin dibinde kapıya karşı olurdu. Tezgâh üzerinde ayakta bir iki tek içip gidecek müşteriler için hazırlanmış rakı kadehleri, şarap bardakları, içinde fasulye piyazı, lâhana turşusu, leblebi gibi mezeler bulunan tabaklar dizilirdi. Gediklilerin tezgâh başı müşterileri, « Dört kaşlı » denilen ve akşamcı olan ağaları, ustaları ile karşılaşıp yüzgöz olmak istemiyen esnaf kalfaları ve çıraklarıydı. Ne keseleri, ne de yaşları akşamcılığa elverirdi. Dükkanlar ezanda kapanır, evlerine yahut bekâr odalarına dönerken bir gedikliye şöyle bir uğrayıverirlerdi. O zamanın tâbiri ile «Akşamcı» diye bellenip altın adlarını bakır yapmaktan çekinirlerdi. «Akşamcılar» ununu eleyip eleğini duvara asmış, oğul ve damat sahibi olmuş kimselerle, akşamcı olarak dile düşmüş, mahallesiyle civarında kız bulamayıp uzak semtlerden aldığı kızın başını ateşe yakmış bıçkınlardı. Çoğu da «bekârlık sultanlık» diyen ve han odalarında oturan işi yolunda esnaf bekârları idi.

«Tezgâhın arkasına düşen duvarda, oymalı raflar bulunurdu. Bu raflara rakı ve şarap binlikleri dizilirdi. Kenarındaki çivilere de camdan yapılmış rakı ve şarap ibrikleri asılırdı. Müşterilere içki bu ibriklerle sunulurdu. Daha eskiden de ibrik yerine kabak kullanılırdı. Meyhanenin etrafına da tahta sofralar, alçak ayaklı masalar ve kısa bacaklı iskemleler dizilirdi. Her sofranın üzerinde de kütükten oyma bir tuzluk bulunurdu. Bazı gediklilerde itibarlı için birkaç basamak merdivenle çıkılan balkonlar, «şirvan» lar bulunurdu. Bazısının da bir üst katı ve bu kat üstünde mükemmel döşenmiş odaları vardı. Bu odalara İstanbul'un azılı zorbaları, kabadayıları tarafından civan kapatıldığı söylenir.

«Meyhanenin, bir duvarı boyunca gayet büyük ve içlerinde cins cins şarap ve rakı bulunan fıçılar ve küpler dizilirdi. Öyle ki bu fıçıların kocaman tahta lülelerine merdivenle çıkılır ve kol gibi fışkıran içkiye çanak, bardak filân değil de kocaman kovalar, çamçaklar tutulurdu. Fıçı yerine küp kullanılan meyhaneler de umumiyyetle «Küplü» diye anılırdı. Bunların en meşhurlarından biri de Galata'da idi. İkinci Abdülhamit'in son yıllarında Galata'nın bir haşarat yatağıydı.

«İstanbul'un gedikli meyhaneleri, mutfaklarının temizliği ve aşçılarının da bilhassa balık ve et yemeklerindeki hünerleri ile meşhurdu. Gediklilerin külbastı ile kebaplı yaz türlüsünü konak aşçıları yapamaz denilirdi.

«Gediklilerin geniş tavanları, ekseriyyetle, direklerle tutturulmuş bulunurdu ki, orta direğin dibinde bulunan büyük bir tuzlu balık fıçısı da bu meyhanelerin hususiyyetlerinden birini teşkil ederdi. Bu tuzlu balıklar Malta'dan yahut Yunan adalarından getirilirdi. Bu balık fıçıları üzerine çok zarif bir akşamcı fıkrası da vardır :

«Meşhur Bekrî Mustafa, akşamcılık ettiği meyhanede bir gece saat bir buçuğa kadar kalır (yatsıdan sonraya kadar). Her ne kadar meyhaneciler meyhaneyi kapıyacaklarını, artık kalkıp gitmesini söylerlerse de dinletemezler. Meğer İstanbul Subaşısı Tuzsuz Ahmet Ağa da yanına aldığı birkaç neferle kola çıkmış imiş. Oradan geçerken meyhanenin hâlâ açık olduğunu görünce müthiş bir hiddetle içeri girer. Meyhaneciler telâşe düşüp Bekrî Mustafa'yı bir türlü çıkaramadıklarını arzederler. Ahmet Ağa:

— Bre ne vakte kadar içeceksin? diye bağırır. Bekrî Mustafa da kayıtsız :

— Ne vazifen... İçiyorum işte... der. Ahmet Ağa, Mustafa'nın bu kayıtsızlığına da kızarak :

— Bre herif bana Subaşı Tuzsuz Ahmet Ağa derler. diye gürleyince koca Bekrî de bir nara atıp fırlar:

— Bre Tuzsuz Ağa... ben seni tuzlıyayım da benim ne Bekrî olduğumu unutma. diye

Subaşı Ağa'yı belinden kavradığı gibi balık fıçısına tıkar, evire çevire tuzladıktan sonra meyhaneden atar. Birbiri arkasından hücum eden neferlerini de Ağaları gibi tuzlayıp fırlatır... Tuzsuz Ahmet Ağa da rind bir adammış, neferleriyle kendisinin perişan halini soranlara:

— Şuraya bir adam tuzlayıcı gelmiş... İsteraeniz buyurun; cevabını verir.

«Direklerinin birinde de bir çıngırak bulunurdu. Kapanma saati gelip de akşamcılar dağılmadı mı, meyhanede sakilik eden çocuklardan biri kapıya gözcü dikilirlerdi. Kol gezen zâbıta uzaktan görününce çocuk çıngırağın ipini çeker, müşteriler sesi keser, meyhanenin kapı kepenkleri indirilirdi. Kol geçince de gözcü tarafından çıngırağın ipi tekrar çekilir, kapı açılır, âlem eski dengini bulurdu.

«Kol gezen zaptiyeler çıngırak sesini işitirler. Bunu «kendisine ve hükümet emrine gösterilen bir saygı» olarak kabul eder, meyhanenin müşterilerle dolu olduğunu bildikleri halde içeri girip akşamcıların keyfini bozmazlardı.

«Gediklilerde «usta» unvaniyle anılan patron, tezgâh başında dururdu. Şamdanlara ve müşterilerin çubuk ateşine bakan eli yüzü düzgünce bir uşak «ateşçi» yahut «ateş oğlanı» diye anılırdı. Bundan maada bir büyük gediklide en az beş altı tane genç tüvana sofra uşağı, bir ateşçi, ateşçinin bir veya iki tane yamağı bulunurdu.» (Bak: Küplü, küplü güruhu).

SELÂTİN ŞEYHLİĞİ (سلاطين شيخلكى) [*İlm.*] Cuma günleri cuma namazından sonra vaizedenlerin vazifeleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Kürsü Şeyhliği», «Cuma vaizliği» tâbirleri de kullanılır ve vaizlere «Kürsü Şeyhleri», «Cuma vaizleri» denilirdi. Kürsü şeyhliği cuma günü Arapça okunan hutbeyi namazdan sonra Arapça bilmiyen ve hatibin dediklerini anlamıyan cemaate izah maksadıyle ihdas olunmuştu. Hicri 1139 (1726-27) senesinden itibaren cuma vaizleri hakkında «Selâtin şeyhliği» denilmiye başlanmıştır. Bu tâbirle vaizlerin kadirleri bir derece daha yükselmiş oluyordu.

SELBUR (سلبور) [*San.*] İnce çubuklardan yahut ipten kalbur şeklinde yapılan bir nevi ayakkabı adıdır. Eski zamanlarda yolları kar basıp yürümekte güçlük çekildiği zamanlarda kılavuzlar ayaklarına giyerler, karı çiğniyerek yolculara yol açmada kullanırlardı.

SELEF DAĞITMAK (سلف داغيتمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle boş ve asılsız vaitlerle ümide düşürmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir söz olan selef bir yerde ve bilhassa memuriyyette daha evvelce bulunmuş olan demek olduğu gibi Fıkıh ıstılahı olarak müsellemünfih olan âcili (آجل), re'sülmal olan âcil (عاجل) mukabelesinde beyi': karz-ı hasen (faizsiz verilen para) demektir, Tâbir bu ikinci halden meydana gelmiştir.

SELEFİYYE (سلفيه) [*Kel.*] Sahabe ile Tabi'in mezhebinde bulunan fukaha ve muhaddisîn hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine (Eseriyye) de kullanılır. Selefiyyenin yolu Kur'an yoludur. Değerli âlim rahmetlî İsmail Hakkı İzmirli (Yeni İlm-i Kelâm İstanbul, Evkaf-ı İslâmiye matbaası 1339 - 1341, birinci kitap, sayfa 98) Selefiyyenin yolunu şöyle gösteriyor:

«Vücud-u Bâriye, arzî ve semavî cisimlerin aksamiyle iatidlâl edip taammuku (derinleştirmeyi) terketmek; diğer tâbirle niza'ı mucip ve halli müşkül olan bir takım meseleler ile uğraşmamak, ancak Kur'an ı Mübin'in irae eylediği veçhile aklî ve naklî delillerle iman akidelerini ispat eylemek tarikidir ki tarik-i eslem (selâmet yolu) bu dur.»

Selefiyye tariki yedi esasa dayanır: 1) Takdis, 2) Tasdik, 3) İtiraf-ı acz, 4) Sükût, 5) İmsak, 6) Keff, 7) Ehl-i marifeti teslim.

1 — Takdis; Cenab-ı Bâri'yi, celâl ve azametine lâyık olmıyan şeyden tenzih etmektir.

2 — Tasdik; Kur'an'la Sünnette vârit olan İlâhî isim ve sıfatların celâl ve kemal-i Bâri'ye lâyık bir mânası olduğunu cezm edip Cenab-ı Hak nefs-i süphanisini ve Resul-ü Zişan Cenab-ı Hakkı nasıl vasfetmiş ise, muradolan mânanın velevki hakikatine vakıf olmasın, öylece iman etmektir.

3 — İtiraf-ı acz; Müteşabehette murat ve İlâhî maksada vusulde aczini itiraf eylemektir.

4 Sükût; cahil, umur-ı müteşabeheyi sormamak, âlim de, ona cevap vermemektir. Çünkü cahil sormakla akidesini tehlikeye sokar, âlim de ona cevap vermekle şüphe kapısını açar. Bid'ati kolaylaştırır. Avam umur-u müteşabeheyi sorarsa ondan men'olunur. Nitekim Resul-ü Ekrem kader meselesine dalan ashabı menetmişlerdi. Hazret-i Ömer de (الرحمن على العرش استوى) âyetinin mânasını soran Subeyg-ı Mısrı'yi Basra'ya nefyetmişti. Bunun gibi «Kur'an mahluk mu, değil mi?» diye soran şahsı da zecr ve meneylemişti.

«Filvaki usul-ü dinden olan ahkâm hakkında söz söylemek, münazara etmek caizdir. Ancak muhatap anlamadan âciz olur ise dalâlete düşmemek için «حدثوا الناس بما يفهمون» kavline uyularak bazı hususatı bildirmemek caiz olur.

5 — İmsak; Nasları zâhir olmıyan mânalarına sarfetmekten, nususta aklı veya zevki hakem kılmak suretiyle tasarruf eylemekten kısası tevilden çekinmektir.

6 — Keff; kalbin fesadına sebep olmamak için tâ'miki (derinleştirilmesi, dalınması) memnu olan umuru kalben de tefekkür (düşünmek) etmemektir.

7 — Ehl-i marifeti tëslim; Âlî mebhaslar Nebiyyi Zîşane ve ashab-ı güzinine hafi (gizli) değildir. Şu kadar ki bu bahislerle uğraşmak muzur olduğu için menolunmuştur» demektir.

Rahmetli İsmail Hakkı İzmirli selefiyye nazariyyelerini (aynı eser, sayfa 101 ve mütaakıp) şöyle hulâsa etmiştir.

«1 — Nazar-ı aklı mesnun olmak şartıyle memur-un bihtir: Âyât-ı mahlûka-i ilâhiyye demek olan edilleye, masnuat ve meknunata nazar; Resul-ü Ekrem'in haber verdiği ilmi muktazi olan nazar-ı sünnete muvafıktır; evamir-i şer'iyyedendir.

«Ehl-i enzar olan mütekellimin ve felâsife indinde alelıtlak nazara itimat olunur.

«Mücerret ilmi muktezi nazar, nasıl olur ise olsun edilleye nazar mütekellimin ve felâsife tariklarıdır. Selefiyyenin nazarı ehas, ehl-i enzarın nazarı eamdır. Selefiyyece nususu takrir eden, nususun mehasinini izah eden, nususu tefsir eden, nususun delâleti cihetini bildiren, ispat tarikını kolaylaştıran nazarlar mesnundur. Tevile veya redde müeddi olan, İlâhi sıfat ve fiillerin tatilini mutazammın olan nazarlar mesnun değildir. Ehl-i enzarın kabul ettikleri nazarlarda mesnun olmıyan bu gibi nazarlar da vardır.

«2 — Ancak edille i Şer'iyye matluptur; Cenab-ı Hakkın mahbubu, marazisi, maksudu uğrundaki irade, Resul-ü Ekrem'in getirdiği irade talep olunur. Ancak Cenab-ı Hakka ibadeti irade maksud olur.

«İradenin medarı ancak bir tek olan Allah'a ibadeti, meşru veçhile ibadeti dilemek üzeredir.

«Mutasavvife alelıtlak iradeyi iltizam etmekle selefiyyeden ayrılmış olur. Buna mebni mutasavvife tarikinde mesnun olmıyan irade, ibadat-ı bida'iyye (bid'at ibadetler) bulunur. Nitekim mütekellimin tarikinde itikat-ı bida'iyye (bid'at itikatlar) bulunur.

«3 — Nususta vârit olan Esma-ı hüsna sıfat-ı celile-i Süphaniyye nususta olduğu gibi şan-ı Bârî'ye lâyık bir surette ispat olunduğu gibi ala veeh-it-tafsil ispat olunur. Şan-ı Bârî 'ye lâyık olmıyan teşbih ve temsil icmalen nefy olunur. Sıfat-ı İlâhiyye mahlukun sıfatına benzemez, keyfiyyeti tâyin olunmaz. İlâhî sıfatlarda tevil de olunmaz, tahrif de. Hayat, ilim, kudret, irade, semi', basar, kelâm nasıl zâtî sıfatlardan ise «veeib, yed, ayn» da zâtî sıfatlardandır. Halk, ihya, imate, terzik, afv, ukubet nasıl meşiyyet ve kudretin taalluk ettiği fiilî sıfatlardan ise istiva, nüzûl, muhyi de öylece fiîli sıfatlardandır. Her iki nevi sıfat, zâtî ve fiîli sıfatlar Allah ile kaaimdir. Allah daim mütekellim, daim faildir. Nitekim (لم يزل يفعل اذا شاء- لم يزل يتكلم اذا شاء) bapta birer düsturdur.

«Eş'ariyye meşiyyet ve kudrete taalluk eden fiîli sıfatları, Cühemiyye ve Mu'tezile her iki nevi' sıfatı inkâr ederler, Allah ile kaaim olduğunu kabul etmezler. Mu'tezile esmayi ispat ettiği halde, halis Cühemiyye anı da inkâr eder.

«Esma-ı İlâhiyyenin tevkifi olup olmaması muhtelif-ün-fihtir. Tevkifi taraftarlarınca şer'i naslarda vârid olmıyan esma' Cenab-ı Hakka ispat olunmaz, diğerlerince naksı iyham etmiyen bir mânaya delâlet eden esma' ispat olunur.

«Cühemmiyye Cenab-ı Hakk'ı ancak selbi sıfatlarla tavsif eder. Bunun mahzuru pek büyüktür. Çünkü madum da selbî sıfat ile tavsif olunageldiğinden Cenab-ı Hak ile madum arasında bir fark kalmaz.

«Esma' ve sıfat-ı İlâhiyye (İlâhî isim ve sıfatlar) mahlukun esma' ve sıfatına hiçbir veçhile müşabih ve mümasil olmayıp Zat-ı Bârî'ye lâyıkı veçhile ispat olunur. Zatın keyfiyyeti malûm olmadığı gibi sıfatın keyfiyyeti de malûm değildir. Keyfiyyetten sual bid'attır. «Allah'ın İlim, kuvvet, rahmet, kelâm, mahabbet rıza, istivası yoktur» diyen Muattala'dan «İlmi benim ilmim gibidir, kuvveti de benim kuvvetim gibidir... İlâh» diyen Müşebbihedendir. Bu sıfatları mahluka mümasil sıfat kılan Mümessiledendir.

«Hulâsa ispat tekyif ve temsilsiz, tenzih tahrif ve tatilsiz olur.

4 — Nususun (nasların) zâhiri, Cenab-ı Bârî'ye lâyık olan mâna maksuttur. Nusus mücerret rey ve nazarla tevil olunmaz.

«Mütekellimîn indinde nusus rey ve nazar ile tevil olunur.

«Mutasavvıfa indinde zâhir nusus ile bâtın nusus maksuttur.

«Bâtıniyye indinde ancak bâtın nususu maksuttur.

«5 — Vücud-u Bâri hususunda edille-i Kuran umdedir. Hudus delili, hikmet delili, gibi.

«Hikmet delili iki aslı muhtevidir: 1) Bütün mevcudat vücud-u insana muvafıktır. 2) Bu

muvafakat bizzarure bir fâil-i kaasid tarafından bilittifak değil, bilkasd sâdırdır. Âza-yı beden hayata, eşcar ve hayvan da muhitine uygundur.

«Hudus delili de iki aslı mutazammındır: 1) Bu mevcudat ihtira olunmuştur, hâdistir. 2) Her bir hâdiseye bir muhdis, ihtira olunan her şeye ihtira edici lâzımdır.

«Hulâsa; eşyadaki bu intizam ve tevafuk hakîm ve habîr olan bir zat-ı ecel ve a'lâya delâlet eder; şu muhtereatın da bir hâlıkı, bir muhterii vardır. Bu da bizzarure malûmdur.

«Kur'an-ı Mübin delili hem yakinîdir, hem mukaddimat-ı kalileye mebnidir. Netayici de bittabi daha yakindir.

§ Selefiyye mezhebi müstakil ve müttehid bir mezheptir. Ancak icmal ve tafsil itibariyle iki nev'e ayrılabilir. Mütekaddimîn-i Selefiyye icmal ile iktifa ettikleri halde müteahhirîn-i Selefiyye tafsile itina etmişlerdir. Selifiyye mezhebi üzere maruf olan eser İmam-ı Hümam Ebu Hanife'nin «Fıkh-ı Ekber» idir. Tafsile itina edenlerin başında Şeyhülislâm İbn-i Teymiye bulunuyor.

«Selefiyyenin hepsi ehl-i sünnet-i hassadır, kudema-yı Hanefiyye Selefiyyedir. Kudema-yı Malikiyye ve Şafiiyye de Selefiyyedir. Hanabile'nin çoğu Selefiyyedir. Eimme-i metbuîn tamamiyle Selefiyyedir. İmam Ahmet Mütekellimînin vazettiği edille ile ehl-i bid'atı reddetmeyi kerih görürdü. Bu hususta pek ziyade mubalâğa ederdi. Cumhur-ı Hanabile bu yola sülûk ettiler. Eş'ariyye ve Matüridiyye gibi İlm-i Kelâm ile müteveggil olmadılar. Ehl-i bid'at-ı akval-i selef, kitap ve sünnet ile reddeder oldular.

«Selefiyye mezhebinin daimî hayatı vardır. Her asırda ehl-i İslâmdan mümtaz bir sınıf enfa-ı nlûm ile, ulûm-ı fıkhiyye ve ilm-i tevhid ve Hadis ile iktifa edip nizaı mucip ve halli müşkül olan mesail-i nazariyyeye rağbet eylemez. Mesail-i âliyeyi, nusus-ı Şer'iyyenin beyanı vechile şek ve şüpheden âri olarak kabul eder. Selefiyyenin mesaili vechen minel vücuh değişmez. Yalnız vesail demek olan delâil teceddüt edebilir.

«Felsefe-i cedide, ulûm-ı asriyye Selefiyyenin usul ve mesailine haiz-i tesir olamaz. Selefiyye mezhebi gıda, Mütekellimîn mezhebi deva menzilesindedir.»

SELEM (سلم) [*Fık.*] Müecceli muaccele satmak, yani peşin para ile veresiye mal almak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Değerli ilim adamı Kâmil Miras, Selem'e dair Hadisleri ihtiva eden «Kitab-üs-Selem» e yazdığı başlangıçta (Sahih-i Buharî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih, c. 7, s. 3-5) şu kıymetli tafsilâtı veriyor:

«Selem; lûgaten selef demektir. Gerek vezinleri ve gerek mânaları cihetiyle bu iki kelime arasında hiçbir fark yoktur. Her ikisi de teslim ve takdim mânasınadır. Selem'in medlûl-i lûgavisini Kudurî: İki bedelden birinin tâcilini, öbürünün tecilini tazammun eden akitden ibarettir, diye bildirmiştir ki medlûl-i örfî ve fıkhîsine tamamiyle muvafıktır. Selemi fukaha mütaaddit şekilde tarif etmişlerse de bunların içinde en cem'iyyetlisi Seyyid-i Şerif'in şu tarifidir: «Selem; semenden derhal, müsemmende de müeccel olarak mülkiyyeti icabeden bir akittir»

Müsemmen, seleme tâbi olan maldır. Selemin halk lisanındaki tarifi de: «Peşin para ile veresiye mal almak» suretinde bir vecizedir.

«Fukaha örfünde mebi'a müsellem-ün-fih, semen'e re'sülmal, bâyi'e müsellem-ün-ileyh, müşteriye de Rabb-üs-selem tesmiye edilmiştir.

«Bu bey'a selem denilmesi alım satım meclisinde re'sülmalın peşin olarak teslim edilmesindendir. Selef denilmesi de takdim edilmesinden dolayıdır. Şârih-i Kastalânî Nevevî'den selem suretiyle bey'in cevazında icma' bulunduğunu naklediyor. Telvih'te bazı ulemanın selem muamelesini kerih gördükleri bildirilmiştir ki Abdullah İbn-i Mes'ut'un oğlu Ebu Ubeyde selemi kerih gören ulemadandır.

«Selem'in cevazına Kur'andan delil: (يا ايها الذين آمنوا اذا تداينتم بدين الى اجل مسمى فاكتبوه) — Ey o iman eden kullar! Muayyen bir vâdeye muallâk olarak bir borç borçlandığınız zaman bu müdayeneyi (yazı ile tesbit ediniz) kavl i şerifi ile başlıyan ve Kur'an-ı Kerim âyetlerinin en uzunu bulunan Müdayene âyet-i kerimesidir. İbn-i Abbas Radıyallahü Anhüma: (Tazmini muayyen bir zamana muallak olan senet bey'ini Cenab-ı Hak Kitab-ı Mübininde helâl kılmıştır) diyerek ihticac için bu Müdayene âyetini okumuştur.

«Bu âyet-i kerimenin, selemin hilline ve meşruiyyetine suret-i delâleti şöyledir: Bu Müdayene Âyetinde iki nevi bey' zikredilmiştir. Bey-i naçiz, gayr-i naçiz. Bey-i naçiz ki hazır bir malı peşin para ile yeden beyed muaccelen bey'dir. Âyetin alt tarafında olup şimdi tercüme ettiğimiz parçası ile kastolunan da bey-i teatidir Bunun tesbit ve tahririnde bir mecburiyyet i şer'iyye olmadığı talim buyurulmuştur. Ketb ü tahriri emrolunan bey-i gayr-i naçiz olup bunun da muayyen bir vâdeye muallak olduğu müstefat olur ki selemdir.

«Selem de bey' gibi icap ve kabul ile mün'akit olur. Meselâ Rabbüsselem denilen müşteri müsellem-ün-ileyh olan bâyie: Yüz kilo buğday için yüz lira selem verdim, der, o da kabul ederse selem mün'akit olur.

«Selem'in şartları: Mutlak bey' için meşrut olan bütün şartlar selem için de mutteberdir. Bey'in bu şartlarından başka selem'in sihhati için fazla olarak altı şart daha vardır ki şunlardır: 1) Müsellem-ün-fih'in deyn olmasıdır. 2) Re's-ül mal olan paranın meclis i akitde verilmesidir. 3) Müsellem-ün-ileyh'in vakt-i vüeupta ve muayyen vâdede teslimi mümkün olan veya güç olmıyan bir mal olması (meselâ kış ortasında teslim edilmek üzere bir sepet taze üzüm, yahut beş kırat cesametinde tek taş bir pırlanta üzerinde selem bey'i caiz olmaz. 4) Naklinde meşakkat olan müsellem-ünfih'in mahall-i teslîminin beyan edilmesi. 5) Ö'çeğinin, okkasının, dönümünün, sayısının miktarı malûm olması. 6) Mekilât, mevzunat, mezruat, madudattan olmıyan eşyanın evsaf-ı mazbuta ve meşhureliyle meselâ âlâ, evsat, edna diye tavsif ve tâyin edilmesi şartlarıdır. Bu şartlar arasında en mühimleri beşinci ve altıncı şartlardır. Selem bey'inde müsellem-ünfih için «medar-ı tâyin olan bu şartlardır ki bu bapta Tecrid'e alınmış olan iki hadisin gaye-i sevki de bu şartları tebarüz ettirmesidir.»

Bugünden sonra şeftalilerindir mevsim-i tahsil
Ki nakd-i ferda ile akdolmuş selemdir hep
Sabit

SELH (سلخ) [*Tak.*] Arabî ayların son günü yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlk gününe de «gurre» denilir. Selh; Arapça kesilen hayvanın derisini yüzmek demek olduğu ve ay son gününe gelmekle günlerinden insilâh (soyulmuş) eylediği için bu tâbir meydana gelmiştir. İşte bu sebeple vesikalarda 30 ramazan veya 30 N yerine Selh-i ramazan yahut selh-i N yazılı bulunmaktadır.

§ [*Ede.*] Şiirde başkasının sözünü az çok değiştirerek kendine maletmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. İki şairin bir zamanda veyahut birbirlerinden haberleri olmaksızın başka zaman ve mekânda mealleri yahut mâna ve lâfızları birbirinin tıpkı olarak söyledikleri şiirlere de «tevarüt» denilir.

Selh u elmam u nevadır deyü sonra çalışır.
Ağbını setre nice düzd-i tüvana-yı sahan
Sünbülzade Vehbi

SELİMÎ (سلیمی) [*Kıy.*] Eski başlıklardan birinin adıdır. Yavuz Sultan Selim'e nisbetle bu adı almıştır. «Mücevveze» den daha uzun altmışbeş santim boyunda, yukarısı ağzından genişçe, tepesi yarık değil düzdü Üzerine tülbend sarılırdı. Ufak değişikliklerle Yeniçeri ocağının ilgasına kadar Padişahlar da bu kavuğu giyerlerdi

(Tevkîî Abdurrahman Paşa) tarafından meydana getirilen kanunnamede (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, cilt 1) deniliyor ki, ilkin payeye mahsus ve payesi olmıyanların «perişanî» giymeleri müteamil iken bu usul hicrî onbirinci (milâdî onyedinci) asır ortalarında terkolunmuş, ondan sonra vezirlerin selimî, yahut kallavî giydikleri yerlerde devlet erkânının selimî giymeleri tecviz olunmuştur. Yine bu kanunnameye nazaran vezir i âzamlarla vezirler ve diğer devlet erkânı bazı yerlerde «selimî» giyerlerdi. Ezcümle vezir-i âzam serdarlıkla sefere gideceği zaman başında «selimî» olduğu halde padişahın huzuruna çıkardı. Vezirlerin divan-ı hümayundan gayri günlerde padişah huzuruna çıkmaları lâzımgelse «selimî» giyerlerdi. Vezir-i âzam divan günlerinde, kola çıkışında, bayramın üçüncü günü Eyüp ziyaretine gidişinde «selimî» giyerdi. Yeniçeri ağası, rikâp ağaları, vezirlerin selimî giydikleri yerlerde «selimî» giyerlerdi. Sefere iştirak eden defterdarla nişancılardan vezir olanlar «kallavî», olmıyanlar «selimî» giyerlerdi. Mevlid alaylarında vezirler, nişancı, defterdarlar, yeniçeri ağası, mir-i âlem, rikâp ağaları, bölük ağaları, çavuş başı, reis-ül-küttap, cebecibaşı «selimî» giyerdi. Kola çıkan vezir-i âzama refakat eyliyen yeniçeri ağası ile çavuşbaşı kezalik «selimî» giyerdi.

SELİMİYYE (سلیمیه) [*Gıy.*] Eski ve zarif kumaşlardan birinin adıdır. Üsküdarda Selimiyye'de dokunduğu için Üçüncü Selim'e nisbet edildiği kaydedilen «Eski Eserler Ansiklopedisin» de şu izahat da verilmiştir:

«Bunların içinde fevkalâde işlemelileri vardır. Beyaz, açık pempe, tahinî ve daha açık zarif renklerde yollu veya düz çiçeklileri vardır. Bir bohçası 30 ve bir yorgan yüzü 50 ve yüz liraya kadar, entarisi 200 lira kadar eder.»

SELİS (سلیس) [*Ede.*] Halk şairleri arasında gazel yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü şiirler Remel bahrının.

Failâtün feilâtün feilâtün feilün

vezniyle yazılır.

Selis'in murabba', muhammes, müseddes.. şekilleri olduğunu ve bu başlık altında cönklerde tesadüf ettiği şiirlerden bu unvanın yalnız vezne taallukundan bu tesmiyenin veznin selâset ve revanlığından münbais bulunduğunu kaydeden Çankırılı Ahmet Talât Bey (Halk Şiirle-

rinin şekil ve nev'i, İstanbul, Devlet Matbaası 1928, Sayfa 78) Âşık Nuri'nin aşağıya geçirilen şiirini de örnek olarak yazıyor:

Gideli haşre kadar hüzn ile fırkat aceba?
Yoksa hasıl ola mı yar ile vuslat aceba?
O mürüvvetsiz, o zâlim, o sitemkârenin âh:
İre mi damenine dest-i mürüvvet aceba?
Beni gördükte yüzün döndürür ol âfet-i can
Ne içündür bana bu rütbe eziyyet aceba?
Baksa bir kerre benim hal-i diğer gunume ol
Çeşm-i inşafla itmez mi mürüvvet aceba?
Kime şekva ideyim, kimlere feryat ideyim?
Uzanırsa nideyim leyle-i hasret aceba?
Mürg-i dildar-ı heves bir gün olup meyil ide mi?
Kona mı (Nuri) kulluk başına devlet aceba?

SELMANİ (سلمانی) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. Niyaz kabul eden derviş hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Selman-ı Farisî» ye nisbetle bu adı almıştır. Bektaşilikle Mevlevîlikte sadaka kabulü, dilencilik caiz değildir. Yapılan yardım «niyaz» adı altında kabul edilir. Canlar mürşidin müsaadesiyle ellerinde keşkül «Şey'en lillah» diyerek gezerler, verilen niyazı kabul ederlerdi. Kabahatlılar da selmaniliğe çıkarlardı. Bunlar deriden elbise giyer, Allah için «Kerbelâ aşkına» su dağıtırlardı.

SELSEBİL (سلسبیل) [*Mim.*] Şakûlî vaziyyette büyük çeşme aynası olup üzerinde muhtelif yalaklar bulunan ve su birbirinden geçerek aşağıya kadar gelen çeşmelerle suyu birbirine akan teknelerden müteşekkil çeşmelere verilen addır. Selsebil; Arapça tatlı ve hafif su demek olduğu gibi cennette bir pınara bu ad verilir.

Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır «Dehr» sûresini izah ederken (Türkçe Kur'an Tefsiri, cilt 7, sayfa 5507) selsebil için şunları yazıyor:

«Selsebil; ilk evvel Kur'anda işitilmiş bir kelime olduğu söylenmiş, bunun selsel ve selsal gibi selâset ve teselsül mânalarıyle alâkadar olarak akımı müteselsil ve içimi ve yudumu boğaza dokunmıyacak surette gayet kolay ve tatlı mefhumunu ifade ettiği de söylenmiştir. Mücahid, cereyanı kuvvetli, içimi kolay demiş, Mukatil de suyu istedikleri meclise diledikleri gibi teselsül eder bir ayn (menba') demiştir. Katade'den rivayet olunduğuna göre Arşın tahtında Adin cennetinden nebean edip bütün cennetlere teselsül eden bir ayndır. Bahır'da der ki: bunun zâhiri bir isim olmayıp insiyağda selis, mezakta sehl diye bir tavsif olmak gerektir. Çünkü hakikaten isim olsa idi te'nis ve aleniyyetten dolayı gayr-ı munsarif olmak lâzım gelir. Mamafih «سلاسلا وقواريرا» gibi fasılaya riayet için tenvinlenmiş olması da melhuzdur. Bazıları da bunun «Bir yol iste!» mânasına «Selsebilâ» terkibinden menkul bir isim olması ihtimalini söylemişlerdir ki ona bir yol arıyanlar, ondan içebilirler mânasını iyma eder, demektir.»

Nice reşk-i behişt olda diyen âdem gel insafet
Nazar kıl selsebil-i sâfa bak kasr-ı dilâraya
Revadır âb ı canbahşına dense çeşme-i tesnim
Ki olda masadak aynen tüsemma selsebilâya
Nedim

SELVİÇE (سلویچه) [*Bah.*] Arma bulunan müteharrik halatlara verilen addır.

SELVİÇE BONCUĞU (سلویچه بونجوغی) [*Bah.*] Selviçeye donatılan tek delikli ufak bogatalara verilen addır.

SEMA' (سماع) [*Sof.*] Tarikat müntesiplerinin cezbe haliyle ayakta zikretmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «Mukabele» de denir. Son zamanlarda sema' denilince mevlevîlerin âyinleri hatıra gelirdi. Diğer tarikatlarda da ayakta zikir yapıldığı halde buna sema' denilmez, «zikr», «mukabele», «devran» denilirdi.

Arapça işitme, dinleme demek olan, lâtif lahinler, tatlı nağmelerle şiir okuyup dinlemek mânasına da gelen sema' sonradan sofiyenin cezbe haliyle ayakta zikretmelerine âlem olmuştur.

Sofiyeye göre sema'ın faidesi çoktur. En başta kalbi rikkate getirmiye yarar.

Sema'ın leh ve aleyhinde birçok sözler söylenmiştir. Sema'; evliya ile âşıklar indinde helâl, tarikatla alâkası olmıyan ulema nazarında haramdır. Mevlâna eserlerinde ve Şems-i Tebrizî ile Seyyid makalâtında sema' müntehilere vâcip ve lâzım, mutavassıtlara mendup ve müstehap, nâkıslara haram olduğunu söylerler. Sultan Veled de bu fikirdedir. Veled Çelebi Efendi (Muhtasar Menakıb-ı Mevlâna) da (sayfa 137 haşiyesi) şöyle diyor:

«Malûmdur ki nevafil-i ibadat (nafile ibadetleri), hususa sema' gibi mahza sâliki daha kolay bir surette kabiliyyetlendirmeğe ait müdavat feraiz ve sünen-i müekkedeye muvazabetten sonra ifa edilecek âyinlerdir. Yoksa İslâm için zarurî olan ibadette kesel (gevşeklik iraenme) ederek naehlâne ve mukallidane ve müraiyane sema' elbette ehlullah nezdinde medhuldür.»

Sofiye ricali sema'ı inkâr edenleri üçe ayırırlar:

1 — Resulullah'ın sünneti olduğundan cahil olanlardır. Bunlar Habeşe kıssasını bilmiyorlar ve Hazret-i Âyişe'nin def çaldırmasına

Cenab-ı Peygamber'in müsaade ettiğinden haberdar bulunmuyorlar.

2 — Resulullah'ın sünnetine minveçhin âlimdirler. Lâkin isimleri sûri ulemanın ilmi gibidir. Bunlar Hazret-i Peygamber'in zevklerine ve haberlerinin esrarına vâkıf bulunmuyorlar. Resulullah'ın sünnetinde evliyanın istihraeını bilmiyorlar.

3 — Ruhanî zevklerden haberi olmamış ve mahabbet ve meveddet çeşnisini tatmamış hacer, şecer makulesinden sayılanlar, bunlar sema'ın zevkini tatmamışlardır. Bu sebeple bu gibiler sema'ın lezzetini bilmezler.

Hulâsa; zâhir uleması sema'ın aleyhinde, sofiye ricali ise lehindedir. Her iki atraf birçok şeyler söylemişler, yazmışlardır.

Yine sofiyeye nazaran üç kimse sema' ehildir. Gayrısı hem na ehil, hem de namahremdir.

1 — Sema' edenin muradı nefsanî şehvetin teheyyücü, dünyalığının temini, cismen haz tevlidi için ise bu sema' laab ve lehv olur ve haram hükmünü alır. Böyle olmayıp da muradı tevacüd ise, tekellüfi ve ruhanî zevk bulmak için ise bu sema' mendub ve müstahsendir.

2 — Sema' ile hallerine, makamlarına ve vakitlerine rücu' edenler, bu gibiler sema'ın zevkiyle rahatlanırlar ve ruhanî lezzet bulurlar.

3 — Sema' ile Hakkın muhatabatına ve mükâlemesine mazhar olurlar.

Yine sofiyeye göre sema' nefis ehlinin nefsaniyyetini, ruh ehlinin ruhaniyyetini ve Hak ehlinin de hakkaniyyetini ziyade eyler ve herkesin mertebesine münasip bir kapı açar.

Sema'; sofiye diyor, bir sâiktir ki herkese kendine ve maksadına göre gelir.

Sema'; İlâhî, ruhanî ve tabiî olmak üzere de üç kısma ayrılmaktadır:

İlâhî Sema'; herşey nefselemirde kelimetul-Allahtır. Zira Kün emrinin eseridir. Kelimat-ı İlâhiyye namütenahîdir. Hakkın kelimatını işiten evliyanın da nihayetsiz olan o kelimeler kadar bâtınî semi'leri vardır. Binaenaleyh bu mertebeye yükselen zat o kelimelerin dahi esrarını bilir, anlar ve duyar.

Ruhanî sema'; herşeyin Hakkı tesbih ettiğini ruhuyle duymaktır, zevkiyle fehmetmektir. Vücud; şuhud ehli indinde rıkk-ı menşurdur ve âlem ile ehl-i âlem onda kitab-ı mesturdur.

Elsine-i halk aklam-ı Haktır. Binaenaleyh aklam-ı Haktan sûdur eden kelimeler, sadalar, harfler her ne ise ruh duygusuyle mânalarını işitip ona göre iş etmektir. Bu mertebeye yükselen herşeyin tesbihini gûş-ı huşla (akıl kulağıyle) dinler. İşte bu mertebeye erişenler defin, neyin, udun ve diğer sazların çalındığı vakitlerle çalınmadıkları zamandaki tesbihlerini işitirler ve bunları işitmekle kendileri de başka bir zevk ile zevklenirler.

Tabii sema'; buna sûri sema' da denilir. Sûri sema'; birçok kimselerin bir yere gelerek leziz nağmeler, nefis lahnlar işitmelerine denilir. Sofiyenin mâruf heyet üzere ney, def ve kudum seslerini dinlemeleri bu kabildendir.

Sema'ın zâhirî ve bâtınî olmak üzere birtakım âdabı vardır. Dervişlerin şeyhlerinden evvel sema'haneye gelmeleri, edep ve vakarla oturmaları, sağa ve sola, aşağı yukarı bakmamaları, şeyhin sözlerini can kulağıyle dinlemeleri, uyumamaları, na'than, neyzen başlayinca murakabe şeklinde sükûnla oturmaları o cümledendir.

Sema'zen olanların bir de'bi de yolsuz hareketlerden tevekki (çekinmek), halka zevk gelince bağırmaktan hazer (çekinmek)'tir. Mevlevîlere göre velev ki vecd tesiriyle olsun hay ve huy küstahlıktır.

Edebiyat Tarihi ve Türk Musikisi tetkikleriyle tanınmış, aynı zamanda şeyhlik mertebesini ihraz eylemiş olan Saadettin Nüzhet Ergun (ölümü 1946) «Sema'» hakkında (Türk Musikisi Antolojisi, İstanbul, Riza Coşkun Matbaası 1943. cilt 2, sayfa 672-673) şu dakika değen satırları yazıyor:

«Mutasavvıfa şiirlerinin bestelerini ve «Nay» ı dinliyerek bir ahenk ve intizam ile dönmek mânasına kullanılan «Sema'» bilhassa mevlevîler arasında şayi' olan dinî rakısılardan biridir. Bu rakısları yapanlara «Sema'zen», bunları idare edenlere de «Sema'zenbaşı» denilmektedir.

«Sultan Veled (vefatı H. 712, M. 1312) zamanındanberi mevlevîliğin âyin erkânlarından biri olarak kabul edilen sema', asırlar geçtikçe büsbütün bedîî bir hal almış, akıcı bir ahenkle ve çok mükemmel bir tavırla sema' edebilen şahsiyyetler yetişmiştir. Meselâ XIX. asrın son yarısında Kasım Paşa Mevlevîhanesinin sema'zen başısı bulunan Mehmet Fahri Dede mutrip parmaklığı üstünde de sema' edecek kadar çeviklik göstermiştir. Muktedir sema'zenlerden Yozgatlı Neyzen Salih Dede de bir defa her biri iki kilo ağırlığında bulunan on tennureyi üst üste giymiş ve böyle olduğu halde yine muntazam bir surette sema' edebilmişti. Karamanlı Halit Dede, Şair İsmet, Emin Hâki ve İhsan Mahvî merhumlarla Tahir Olgun, Feridun Nafiz ... gibi değerli şahsiyyetler de son devrin en iyi sema'zenlerindendir.

«Diğer bazı dergâhlarda ve bilhassa Kadirî, Rifaî, Bedevî ve Sa'dî tekkelerinde de «İsm-i Celâl» esnasında sema' etmek âdetinin taammüm ettiğini görüyoruz. Bundan dolayıdır ki, bu tarikat mensupları arasında da sema' meşkedenlere tesadüf edilmektedir. Rifailerden Odabaşı Şeyhi Ahmet Efendi, Sünbüliyyeden Merkez Şeyhi Ahmet Mesut Efendi, bu hususta en çok muvaffak olanlardandır.

«Kadirî'lerde yapılan sema' ayrı bir üslûptadır. Ve bu nevi raks Mevlevî'likten sonra en çok bu tarikat mensupları arasında şayi' olmuştur.

«Asırlardanberi yapılan bu muhtelif zikir tarzlarının bilhassa son devirler zarfında büsbütün bedii bir hal aldığını da unutmamak lâzımdır. İlk mutasavvıfların yaşadıkları zamanlardaki «kıyam» ve «kuud» zikirleriyle «devran» ve «sema'» larda bu nevi tekellüf ve tasannuların revaç bulmadığı ve bu tarz hareketlerin daha ziyade «vecd» ile ve «gayr-ı iradî» bir haletle yapıldığı da muhakkaktır. Nitekim Cüneyd, Şiblî... gibi birçok mutasavvıflar, dinî rakısları iradesiz bir vecd ile yapmışlardır. Mevlâna'nın sema'ı da tekellüfsüz ve tasannusuz bir tarzda ve âni bir heyecanla dönmekten ibarettir.

«Fakat «Tevacüd» yani «tekellüf ihtiyari ile vecdi istemek» de bir çok mutasavvıflarca makbul addedilmiştir. Onlar ارم تبکوا فتباکوا hadisini delil ittihaz ederek «Tevacüd» ün de nihayet «vecd» e münkalip olabileceğini düşünmüşler ve talimî bir mahiyyeti haiz olan bu hareketleri meaetmemişlerdir. Evvelce tekkelerde yapılan gayet tavırlı ve ahenktar zikirler, bundan dolayıdır ki, gittikçe taammüm etmiş, son asırlarda ise eiddn güzel denilebilecek mertebelerle vücut hareketleri yapan tarikat mensubu birtakım şahsiyyetler yetişmiştir.

«Şurasını da daima gözönünde bulundurmalıdır ki, İslâmî bir vecd ile yapılan bütün bu dinî rakıslar yani zikirler, devranlar ve sema' tavırları tamamiyle millîdir. Arap illerinde, Hindistan'da, Arnavutluk'ta ve diğer İslâm ülkelerinde şayi olan rakıslarla Türkiyede yapılan rakıslar hiç bir benzerliği yoktur. Bizim rakıslarımız kat'i olarak Türk ruhunun iradesidir. İslâm memleketlerinde dolaşanların tetkikleri Türkiye'ye misafir ırklara mensup dervişlerin rakısları, bu hakikatı açıkça göstermiştir. Millî oyunlarımızla ve lâdinî mahiyyeti haiz danslarımızla birlikte - bilenleri gittikçe azalan - dinî rakıslarımızı da bir an evvel tesbit etmek bir zaruret haline gelmiştir.

«Nitekim değerli terbiyecimiz İsmail Hakkı Baltacıoğlu, bu hususta şunları söylemektedir: (Türke *Doğru*, s. 140).

«Dinsel dansları ve âyinleri iyi bilen sayılı adamların başında Hacı Bey Zade Muhtar gelir. Onun bu alandaki bilgisi bir hazine kadar zengindir. Onun bildiklerini fotoğraf, film, kroki, yazı ile zaptedelim. Sonra bulamayız. Başta Maarif Vekilliği, Konservatuvarın, Etnoğrafya müzesinin bu işle uğraşması lâzımdır. Türk kültürünün, Türk zihniyyetinin bu noktası karanlıkta kalmamalı.»

Kuşeyrî'nin beyanına göre (Müntehabat-ı *Nafia*-i Kuşeyriyye, s. 235) «*Sema' marifet ehli* için ruhun gıdasıdır». Yine aynı eserde (Ebu Osman Hiyeri) ye atfen sema'ın üç vecih üzere olduğu beyan olunmuştur: «Birisi müptedi müridler içindir ki onunla kalbî hallerin husulüyle makamata vusulü reca ederler ve onlar haklarında bu halette fitne ve riyadan havf ve haşyet olunur. İkincisi sıdk erbabı için olan sema' olup onunla hallerinin artması isteğinde bulunurlar ve vakitlerine uygun olan kavilleri iatima' ederler. Üçüncüsü ârifllerden istikamet ehli için olup bunların kalplerine vârit olan harekât ve sükûndan ihtiyarsız olarak kıbel-i Haktan (Allah tarafından) her ne ki sanih olur ise muvafakat dairesi hududunu muhafaza ederler.»

Sema'; sema' tahtası denilen ve ortasında çivi bulunan tahta üzerinde ve «Sema'zenbaşı»nın yahut onun münasip gördüğü «Sema'zenlerden birinin nezareti altında öğrenilirdi.

Tarihî tetkikleriyle tanınmış olan Ziya Şakir Bey «Mevlevilik nedir? adlı kıymetli eserinde «Sema' Nasıl Öğrenilirdi? başlığı altında şu tafsilâtı veriyor:

«Sema' çıkaracak bir derviş ile ya bizzat «Sema'zenbaşı» meşgul olurdu veyahut o (Can)ı, Sema'zen Dedelerden birinin nezaretine tevdi ederdi. Bu dedeye «Sema' Dedesi» denilirdi. (Sema'zen) ise (sema' eden derviş) demektir.

«(Sema')a (meşk tahtası) denilen dört köşe bir tahta üzerinde başlanırdı. Bu tahta, ya ceviz veyahut ıhlamur ağacından yapılırdı ve bunun tam ortasında, iki santim kutrunda, bakır yahut pirinçten bir kabara çivisi vardı.

«Bu sema' tahtası, sema' meşk eden dervişlerin ayak yerinden, âdeta cilâlanmış gibi bir şekil alırdı. Bu cilâ o kadar parlak olurdu ki, en mahir marangozlar bile hayrette kalırlardı.

«Sema'zen olmak istiyen bir derviş, sağ avucuna bir miktar tuz alarak büyük bir hürmetle bu tahtanın yanına gelirdi. Evvelâ (baş keserek) derin bir niyaz gösterdikten sonra, sol dizini yere koyar, sağ dizini de bükerek

oraya çöker. Çiviyi öptükten sonra, avucundaki tuzu, çivinin etrafına ekerdi.

«Sonra derviş ayağa kalkardı. Tekrar baş kestikten sonra, tahtanın üzerine çıkar, çiviyi sol ayağının başparmağı ile ikinci parmağının arasına takar. Sağ kolu üstte olmak üzere kollarını göğsünün üstüne çaprastvarî bağlar, avuçlariyle omuz başlarını tutar, sağ ayağını geriye doğru iterek sol ayağının üzerinde dönmeğe başlardı.

«Sağ ayağa (çarh) ve sol ayağa da (direk) adı verilmişti. Buna binaen o şekilde dönmeğe (çarh atma) denilirdi.

«(Çarh atmak); sağ ayağını bulunduğu yerden alarak - sağdan sola dönmek suretiyle - yine aynı yere bırakmak... Direk ayağının topuğunu da - tahtadan kaldırmaksızın - soldan sağa doğru döndürerek eski vaziyyetini almakla hâsıl olurdu.

«Müptediye ilk gün üç, ikinci gün beş çarh attırılır ve günler geçtikçe, çarhların adetleri artırılmak suretiyle (Sema')a alıştırılırdı.

«İlk meşk ve talimler, böylece ayak parmakları çiviye takılı olarak yaptırılır, sonra, parmaklar çividen çıkarılırdı.

«Bir müddet de, çivisiz olarak çarh attırıldıktan sonra, artık (sema'zen namzedi) olan dervişe sırasiyle (kol açması), (direk tutması yani olduğu yerde dönmesi) ve çarh atarak yürümesi, aynı çizgi istikameti üzerinde hiç şaşmadan ilerlemesi usulleri öğretilirdi. Bütün o küçücek (meşk tahtası) üzerinde yapılan bu talimlerde tam muvaffakıyyet hâsıl olduktan sonra, artık (Sema'hane)ye gidilerek meşklere orada devam edilirdi ve buradaki süratli dönüşlerle eteklerin bir şemsiye gibi açılıp havalanmasına (tennure açmak) denilirdi.

«Sema'zen namzedi, artık bütün meşk ve talimleri bitirip de olgun bir hale geldiği zaman, sema' dedesi tarafından (Sema'zenbaşı)ya haber verilir, (Müptedi mukabelesi) yapılması istenirdi. Sema'zenbaşı, müptediyi sıkı bir imtihandan geçirir, muvaffakıyyetine kanaat hâsıl ederse, meseleyi Şeyh Efendi'ye bildirir. Aldığı müsaade üzerine, münasip bir mukabele gününde, öğle namazından evvel (müptedi mukabelesi) yaparak yeni yetişen dervişleri böylece Sema'hanedeki vaziyyete alıştırdıktan sonra, artık (*sema'zen*) ler arasına idhal ederlerdi.»

«Mukabele-i şerif» dahi denilen Sema' âyini cuma günleri cuma namazından sonra yapılırdı.»

Sema' âyini için eskiden muayyen gün olmadığını, bunun arzuya tâbi bir keyfiyyet iken sonra gün tâyiniyle sema'ın o gün veya saatte yapılmasının sonradan âdet olup hattâ sema' için meşk dahi yapılmadığını yazan tanınmış Mevlevi şeyhlerinden Azmi Efendi (Nuhbet-ül-âdap, s. 7) bunun için şöyle diyor:

«Tarikat-ı Mevleviyyenin zuhurundan uzun seneler geçinciye kadar sema' âyini için hafta ve gün tertibi olmayıp mürşid-i vaktin kalbine tulû ettikçe ve kalpleri incizaba davetin lüzumu oldukça icra olunmak ve sâliklerin ettiği sema' dahi talim ile olmayıp incizap ile olduğundan müncezip olanlar sema' edip maadasının sema'da hakları olmamak ve bazılarına âyinin hangi selâmında incizap vâki olur ise sema' etmek ve bazılar için sema' ile müncezip olmak mücaz olup tarikat-ı Mevleviyyenin tekâyaya mahsus olan sema' âyini bu şartlara mebnidir.»

Sema' âyini «Sema'hane» de yapılırdı. Sema'hane; daire şeklinde ve parmaklıkla çevrilmiş, zemini gayet düz ve parlak bir yerdi. Bu dairenin kıble tarafındaki kutbunda şeyh ve onun sol tarafında dervişler hususi elbiseler giymiş oldukları halde diz çökerek otururdu. Şeyhin karşısında ve yukarısındaki yere «mutrip dairesi» denilirdi. Âyinhanlar ve neyzenler yerde mevki alırlar, okuyucular önlerinde «kudüm»lar olmak üzere diz çökmüş vaziyyette otururlardı. Neyzenler ise onların etrafında ayakta bir kavis teşkil ederlerdi.

Âyine âyinhanlardan birisinin açık ve parmaklıklı yere giderek, aşağıda oturmakta olan Şeyh Efendi'ye doğru niyaz etmek (eğilmek) suretiyle selâm verdikten sonra doğrulup (Itrî) nin Rast Na't-i şerifini okumakla başlanırdı. Na't bitince hangi makamdan bir âyin-i şerif okunacaksa, neyzenbaşı o makamdan bir taksim yapar, sonunda neyzenler yine o makamda bir peşrev çalarlardı. O anda oturan Şeyh Efendi ile dervişler hepsi birden yere doğru eğilerek ellerini yere vurduktan sonra ayağa kalkarlar, önde Şeyh Efendi arkada dervişler yavaş yavaş çalınmakta olan peşrevi dinliyerek Sema'hane dairesini üç defa devrederler ve şeyhin postunun önüne gelince makama hürmeten eğildikleri gibi karşılaşanlar yine eğilmek suretiyle biribirine selâm vererek devirlerine devam ederlerdi. O zamanlar neyzenler tarafından çalınmakta olan peşrev bitmiş olurdu. Bunun üzerine âyinhanlar okumağa başlarlar, neyzenler de onlara refakat ederlerdi.

Dört selâmdan ibaret olan âyinin birinci selâmı bitince durup eğilmek suretiyle şeyhe ve *biribirlerine selâm vererek dairenin muhitine* gider, kolları omuzlarına çaprastvari bağlı oldu-

gu halde ayakta durürlardı. Aynı zamanda âyinin ikinci selâmı okunmakta devam ederdi. Şeyhle beraber üç defa eğilmek suretiyle selâm verildikten sonra önce olduğu gibi şeyhin önüne gidilir, selâm verilip eli de öpüldükten sonra tekrar sema'a başlanırdı. İkinci selâm bitince selâm verilerek evvelkiler gibi üçüncü defa sema'a başlanır ve dördüncü selâmın nihayetinde son peşrev ve yürük semaî ve taksim çalınırken sema'a devam edilerek bitince şeyh efendi Fatiha derdi. Bunun üzerine sema'zenler otururlardı. O sırada mutrip dairesinde aşr-i şerif okunur ve serkudumzen tarafından dua edilirdi. Şeyh efendi de (الا ان اولياءالله لاخوف عليهم ولاهم يحزنون) âyetini türbedeki mezarlara karşı yüksek sesle okuduktan sonra hepsi birden uzunca bir (hû) çekerler, evvelâ şeyh efendi sonra dervişler sema'haneden çıkarlardı.

Meşhur Mesnevihan Hacı Feyzullah Efendi, Mahmut Celâlettin Bey tarafından tercüme olunan «İşaret-ül mâneviyye fi âyin-il mevleviyye» adlı eserinde (İstanbul, Şems Matbaası 1334 - 1336) âyini anlatırken bundaki esrara da işaret ediyor. Âyin cuma günü yapılacaksa cuma, başka bir günde icra edilecekse öğle namazı kılınıp tesbih çekilerek dua da edildikten sonra halka halinde ve namazdaki ka'de (oturuş) gibi oturuşları için şöyle diyor: «Akval ve ahval-i seniyye-i nebeviyyeye ittibaen ve ahkâm-ı İlâhiyyeye münkaden ve mutian güya ki o mecliste o saatte evamir-i İlâhiyyenin nüzulüne muntazır oluyorlarmış gibi bulunurlar. (وكذلك اوحينا اليك روحاً من امرنا ماكنت تدرى ماالكتاب والايمان) âyet-i celilesinin mânevi esrarıyle müte'naim olurlar.»

« Âyinhan tarafından na't okunduktan sonra neyle kudum çalınmıya başlanınca da (كل من عليها فان ويبقى وجه ربك ذوالجلال والاكرام) yani hayat sahiplerinin kâffesi üzerine fânilik muhakkaktır. Ancak baki kalacak Rabbike Zülcelâl vel-ikram hazretleridir. Âyet-i kerimenin sırrı zuhur ederek nefisleri müstehlik-i fizzat vessıfat olur.»

Çalgının verdiği vecd dolayısıyle ellerin vurularak ayağa kalkılmanın sırrı şöyle izah olunmuştur:

«Fâni olan bu veeidde (اركض برجلك هذا مغتسل بارد وشراب) yani ya Eyüp olduğun yeri ayağınla kaz, vücudunu yıkayacak ve içecek su çıkar» âyetine işareten dinliyenler nefislerini beşerî kederden kurtarmak ve mânevî hayata erişmek için ellerini yere vurarak mütefekkir olduklarını haşır ehlinin kalkışını temsilen ayağa kalkarlar. Nasıl ki (فاذا نفخ فى الصور نفخة واحدة وحملت الارض والجبال فدكتا دكة واحدة فيومئذ وقعة الواقعه) (وقال الذين اوتوا العلم والايمان لقد لبثتم فى كتاب الله الى يوم البعث فهذا يوم البعث ولكنكم كنتم لاتعلمون) yani sûr bir nefha olarak üfürüldüğü ve kudret eliyle yer ve dağlar üzerine serildiği vakit onlar kum gibi dağılır ve dümdüz olur. İşte o gün kıyametin vukuu günüdür. Dünyada iken kendilerine ilim ve iman nasip olanlar sağ olanlara hitaben Allah'ın kitabında bildirilen muayyen günü inkârla tevakkufunuz muhakkaktı. İşte şu gördüğünüz vakıa baas günüdür ki şimdi görünüz. Lâkin sizler bunu bilmezdiniz. Naas-ı celileleri işaretiyle şeyhleri önlerine geçer.»

«Tarikatın «Libas-ı feyzi olan feracelerini telebbüs (giymeleri) ve şer-i şerifin ahkâmıyle tesettür ve âdab-ı tarikatla teeddüp ederek şeyhlerinin izrine ittiba'» etmeleri (يوم ندعوا كل اناس بامامهم) devir sırasında kıble cihetindeki şeyh makamına ve kapıya gelince tâzim makamında eğilerek selâm vermeleri (قل هذه سبيلى ادعوا الى الله على بصيرة انا ومن اتبعنى وسبحان الله وما انا من المشركين) ve âyinin sona ermesi üzerine arkalarındaki feraceleri çıkarmaları da (وهذا صراط ربك مستقيما فاخلع نعليك) âyetlerinin sırlarının tecellisine işaret olduğu da kaydedilmiştir.

Âramımız sema' iledir rüzgârda
Girdab-ı bahr-ı aşka batan mevlevileriz.
Galip Dede

Sırr-ı nây ve sema'ı anlamıyan
Kafana dünbelek desem yeridir.
Ayn-ı mephaste sâkk idi sofi,
Sana anden eşşek desem yeridir.
Ferit Kam

SEMA'A GİRMEK (صماعه گيرمك) [*Sof.*] Mevlevî tarikatı usulünce ayakta yapılan zikre iştirak etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. (bak: Sema').

Âlem-i ma'nî ki hurşid-i cihanâra gibî
Devreder girmiş, sema'a anda ruh u mevlevî
Nef'î

SEMA' ÇIKARTMAK (صماع چيقارتمق) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Sema' denilen dönmeyi öğrenme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sema' çıkartacak can ile ya bizzat «Sema'zenbaşı» meşgul olur, yahut sema'zen dedelerden birinin nezaretine tevdi ederdi. Sema'a meşk tahtası denilen ve ortasında bir çivi bulunan dört köşe bir tahta üzerinde başlanırdı.

SEMA' DEDESİ (صماع ددهسى) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Sema' çıkartacak cana sema' usulünü öğreten dede hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sema' denilen dönme usulünü öğrenmek istiyen ve mevlevî tâbiriyle sema

çıkaracak cana sema'ı ya bizzat «sema'zenbaşı» öğretir, yahut dedelerden birinin nezaretine tevdi ederdi. İşte bu dedeye «Sema'dedesi» denilirdi.

SEMA' ETMEK (سماع ايتمك) [*Sof.*] Mevlevî tarikati usulünce ayakta zikretmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Bak: Sema').

Râm olup cazibe-i aşkına ecram-ı sema
Daima devriyle etmekte sema'ı tanzir
Tokadî Zade Şekip

SEMA'HANE (سماعخانه) [*Sof.*] Tekkelerde âyin yapılan yerlere verilen addır. Mevlevî tekkelerindekilerin öteki tekkelerdekilerden farkı dört tarafında oturulacak yerler kalmak suretiyle ortasının daire şeklinde kısa parmaklıklarla çevrilmiş olması ve bu yere sema'zenlerden başkasının girememesi idi. Parmaklığın dışında kalan yere keçeler serilirdi. Parmaklık içindeki kısım boş ve mücellâ (cilâlı) tahtalı idi. Kapının tam karşısına şeyhin seccadesi ve kırmızı postu, münasip bir yerine de kürsü konurdu. Bazı sema'hane de yan yana, bazılarında karşılıklı iki kürsü vardı. Kürsülerin karşılıklı olmasına sebep birine mesnevîhanın, ötekine kari-i mesnevinin çıkması için idi. Eski mesnevîhanlar hafız-ı Mesnevî (Mesnevi'yi ezberlemiş) oldukları için Mesnevi'yi ezber takrir ederlerdi. Şayet alt tarafını unutursa elinde kitap tutan kari-i mesnevî beyti okumak suretiyle mesnevîhane hatırlatırdı. Sonraları mesnevîhanlar hafız-ı Mesnevî olmadıklarından ellerine kitap almıya ve kürsüye çıktıkları vakit de kari-i mesnevî olanlar kürsü dibinde oturmağa başlamışlardı.

Sema'zenler sema'hanenin boş ve mücellâ tahtalı olan yerinde sema' ederlerdi. Oraya sema' edenlerden başkası giremezdi. Parmaklıkla bölünmüş ve keçeler konulmuş olan kenarlarda herkes oturabilir, âyini seyreyleyebilirdi. Cuma ve bayram namazı kılınan ve hatibi bulunan tekkelerin sema'hanelerinde minber de bulunurdu. Büyük mevlevîhanelerde sema'haneler de ayrı idi.

Ziya Şakir Bey «Mevlevîlik nedir? adlı eserinde «Sema'hane» için şunları yazıyor:

«Sema'hanenin umumî şekli, tam mânasıyle, bir «mesçit» ten başka birşey değildir ve hemen umûmiyyet itibariyle dört köşe olup, cesameti de, bulunduğu memleketin veyahut semtin kalabalığına göredir.

«Dergâhın bu binasına da bir «cümle kapısı» ndan girilir. Bu kapıdan girildiği zaman, karşımıza çıkan, diğer mesçitlerden bir farkı varsa o da, bu mesçidin ortasında, parmaklık ile çevrilmiş olan büyük bir dairenin bulunmasıdır.

«Bu dairenin haricinde kalan kısmı (cümle kapısı) nın bulunduğu kısımdan itibaren sağ taraf ve bu tarafı takiben ön taraf, kâmilen, âyin-i şerifi görmek için gelen (züvvar) a (ziyaretçilere) mahsustur. Sol tarafta ise, o dergâhın bânisi, şeyhleri, dedeleri vesaire gibi mevlevî azizlerinin (türbe-i şerif) leri olup sıra ile bunların sandukaları bulunur.

«(Mesçit) farzettiğimiz bu binanın (mihrab) ı; ortadaki parmaklıklı dairenin dışında ve cümle kapısının, tam karşısındadır.

«Asıl (Sema'hane) denilen yer parmaklıklı dairenin iç kısmıdır. Bu kısma, (Cümle kapısı) nın birkaç adım ilerisindeki parmaklıklı kapıdan girilir ve bu kapıya (Sema'hane kapısı) denilir.

«Bu cesim (büyük) dairenin içinde ve sema'hane kapısının tam karşı cihetinde, şeyh efendinin makamı vardır ki, kırmızı (şeyh postu) yayılmıştır.

«Şeyhin biraz açıklarında, biri sağda ve diğeri solda iki kürsü vardır. (Cümle kapısı) nda durulduğu zaman görülmesine nazaran, sağdaki kürsü, (Mesnevi-i şerif kürsüsü) dür. Sol taraftaki kürsüye ise (Mevlevi-i şerif kürsüsü) denilir.

«Dairenin iç tarafına (sema'zen) denilen dönen dervişlerin oturması için - yine dairevî şekilde - ensiz bir keçe yayılmıştır. Bu geçe daimîdir. Mesnevî kürsüsünün önünde de ayrıca keçeler yayılmıştır. Bu keçeler daimî olmayıp ancak Mesnevî dersleri takrir edilirken dinliyenlerin oturması için yayılmıştır. Âyin-i şerif başlıyacağı zaman kaldırılır.

«Cümle kapısının, sağ ve sol taraflarında iki merdiven vardır. Bu merdivenlerden bir balkona çıkılır. Bu balkon, birbirinden parmaklıkla ayrılmış, üç kısımdan mürekkeptir. Sağdaki kısımda, (sema') a iştirak etmiyen (muhip) ler oturur. Sol kısımda da, âyin-i şerifi temaşaya gelmiş olan yabancılar bulunur.

«Ortada kalan kısım çok mühimdir. Buraya (Mutrip) denilir.

«(Mutrip) in, sema'haneye nazır, parmaklıklı cephesinde, biri sağda ve diğeri solda olmak üzere iki (sütun) vardır. Bu sütunlardan sağdakinin önünde (neyzenbaşı) nın soldakinin önünde de (kudumzenbaşı) nın postu yayılmıştır.

«Kudumzenler, kudumzen başının postunun önünde, iki sıra olarak otururlar. Neyzenler ise, neyzen başının postundan itibaren, kudumzenlerin arkasına doğru tek sıra üzere oturmuş bulunurlar.

«Sol taraftaki sütun dibi (na't-ı şerif) okunmıya mahsus yerdir.

«İstanbul'daki büyük dergâhlarda, tam mutribin karşısına tesadüf eden diğer bir balkon vardır ki burası da (Hünkâr mahfili) dir. Mahfilin, sema'haneye nazır olan kısmı kafeslidir ve dergâhın servetinin derecesine göre de iç kısmı müzeyyen ve muhteşemdir ve bu mahfile (cümle kapısı) ından ayrı bir kapıdan girilir.

«Asıl sema'haneyi teşkil eden daireyi ihata eyliyen (züvvara mahsus) yerlerin sağ taraftaki üst kısmı da uzun bir balkondur. Bu balkon, kadınlara mahsustur. Sema'haneye nazır cephesi sık kafesle kapalıdır. Kapısı, harem dairesindedir. Erkekler kısmı ile, hiç bir alâkası yok gibidir.

«Sema'hane binasının dahilinde, tam bir mesçit manzarası vardır. Ortadaki mihrap, bütün cami ve mesçitlerdeki mihrapların aynıdır. Duvarlara (Lâfza-i Celâl) ile (Resul-ü Ekrem Efendimizin mübarek (Muhammed) ism-i Şerifini ve aşere-i mübeşşerenin isimlerini ihtiva eden levhalar asılmıştır. Bunların aralarında (Hazret-i Mevlâna) ile (Hazret-i Şems) in ve (Sultan Veled) in isimlerine veyahut zikr-i cemillerine ait levhalar da vardır. Züvvara mahsus olan kısımlarda — dergâhın servet derecesine göre — halılar ve kilimler yayılmıştır.»

SEMAHATLÛ (سماحتلو) [*İlm.*] Rumeli ve Anadolu kazaskerlik rütbesini ihraz edenler hakkında «elkab» olarak kullanılır bir tâbirdir. Resmî muharreratta (yazılarda) Semahatlû Efendim Hazretleri yazılır, isimleri yazılmak icabettikçe Semahatlû ..... Efendi Hazretleri denilirdi. Şeyhülislâmlara fazla olarak «Devletlû» de ilâve edilerek «Devletlû Semahatlû» elkabı kullanılırdı.

SEMAÎ (سمائی) [*Ede.*] Aruzun 4 veya 2 mefailün, yahut 4-4 hece ile yazılan ve kendine mahsus bestesi olan halk edebiyatı örneklerinden birine verilen addır. Gazel tarzında bir şekil olduğunu, mısralarının on altı heceli bulunduğunu, saz ve halk şairlerinin aruzun 4 (mefailün) cüzüne uyan şiirlere, İstanbul'da «Efendim» ile başlıyan (tekerleme) lere denildiğini yazan ve «semai» «müsemmat semai», «ayaklı semai» nevilerinin bulunduğunu da ilâve eden Çankırılı Ahmet Talât Bey (Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928, sayfa 81 ve mütaakıp) her biri için şu tafsilâti veriyor:

«1 — Semai: Gazel tarzında on altı heceli ve 4 (mefailün) cüzüne tevafuk eden şiirlerdir:

Vefasın görmedim ol şaha meftun olduğum kaldı,
Düşüp sevdasına âlemde mahzun olduğum kaldı.

Görüp gözyâşıma rahmetmedi devletlû sultanım,
Döküp âb-ı sirişki, dide pür hûn olduğum kaldı

Cefa vü cevrine râzı olardım ben, o dildarın,
Ana vadettiğim can işte, medyun olduğum kaldı.

Eminim Dertli'ye derman edersin, der idim hâlâ,
Senin derdinle şahım derdi efzun olduğum kaldı.

«Divan gibi semainin de (murabba, muhammes, müseddes) şekilleri vardır.

«2 — Müsemmat semai: Her beyti dört parçadan ibaret şiirlerdir. Diğer semailerin vezin ve şekilce aynıdır. Cönklere bu namla geçer.

Hakikat cagıdır câná — Bizim meyhanemiz şimdi,
Sirişk-i âşıkan âsâ — Dolar peymanemiz şimdi.

Ziya-yı şem-i hûbâne — Düşen tâ haşredek yâne,
Ruh-ı dildar-ı cânâne — Döner pervanemiz şimdi.

Bakar mı hüsn-i dârâya? — Sala hû câm ı sevdayı,
Takıldı zülf i Leylâ'ye — Dil-i divanemiz şimdi.

Olanlar aşk ile yanık, — Durur her kavline sadık;
İçer peymanegi âşık, — Olur mestanemiz şimdi.

Enisim (Nuri) zar oldu — Kararım bî karar olda,
Habibim; Beyt-i yâr olda: — Dil-i divanemiz şimdi.

Tokatlı Nuri

«3 — Ayaklı semai: Bir nevi (müstezat) tan ibarettir. Cönklere bu unvanla geçer.

Behey zalim, benim erbab-ı aşka âşina dersin;
Geçersin, ruye gülmezsin;
Sula şeftali-i vaslım kamu derde deva dersin
Öpülmezsin sevilmezsin
Sana ağyâre meyletme, dedıkçe zıddına gittin
Bana yüz bin hitab ettin,
Şaşırdım neylegim bilmem dövülmezsin sövülmezsin
Niçin îmana gelmezsin?
İşittim şüphesiz âşıklara va'd-i visal ettin
İnanmam kil ü kal ettin
İnan, hem hazır ol, meylim bu şeb senden yana dersin
Gelirim der de gelmezsin.

Öpülmezsin, sevilmezsin deyu şayolda âlemde
Reva mı gençliğin demde?
Olur mu bûse vermek her zaman bedava dersin
Yenilmezsin içilmezsin
Dedi zincir-i zülfe gayr-i mailler âzad olsun
Dedi ömrüm ziyad olsun
Mahabbet bağladım gayrı sana (Kenzi) ya da dersin
Filân kesten kesilmezsin.

« Bu şiiri bazı mecmualarda (Kemterî) namına gördüm.»

§ [*Mus*] Muhtelif şiirlerin aksak veya yürük semai ölçüleriyle yapılmış olan ezgilere verilen addır. Semailer ekseriya lâzime terennümlü, nadiren terennümsüz olurlar. Bu sebeple nakış semai denilir. Bu terennümler ya ikaî veyahut güftevî olur. Bunlar da ya münferit veyahut ikisi de müçtemi bulunurlar.

Semailerde hareketler yürük, orta, ağırca olur. Semailer aşkın hallerini terennüm ederler. Kıt'alarında mevcut mısra'ların sayılarına ve onlara terfik edilmiş olan terennüm lâhinlerine göre bestelenmiş olan semailerin şekilleri muhteliftir. Beatekârların üslûpları zamanlarına ve ölçülerin hareketlerine göre başka başkadır.

Semailer aksak semai ve yürük semai namlarıyle iki nevidirler. Aksaklarda şiirin dört mısraı olur. Evvelâ iki mısraın ve lâzimesinin lahnı birbirinin aynı olur. Üçüncü mısra' meyane namıyle, ilk mısraın ezgisinden gayri bir makama geçili bir lahna bağlanmış olur. Dördüncü mısraın lahni de birincinin gibidir.

Yürük semailerde şiir dört mısra'lıdır. Birinci mısra' bir lahinle asma kalır. Sonra terennüm gelir ve daha sonra ilk mısra'a mütemmim bir ezgi bağlanarak karar eder. İkinci mısraın ezgisi birincinin gibidir. Üçüncü mısra' başka bir makama geçildiği bir lahinle muvakkat kalır. Sonra yine üçüncü mısra' güftesi birincinin kararı gibi kalır. Dördüncü mısraın ezgisi birinci gibidir.

Bunların notalı örnekleri değerli musiki üstadı Doktor Suphi Beyin (Nazarî, Amelî Türk Musikisi) adlı kıymetli eserinde (cilt 3, sayfa 167 ve mütaakıp) verilmiştir.

Mehterhanede çalınan makamlardan biri de bu adı taşırdı.

SEMAÎ KAHVESİ (سماعی قهوه‌سی) [*San.*] Saz şairlerinin kahvelerinden sonra ortaya çıkan kahveler hakkında kullanılır bir tâbirdir. İçtimaî müesseseler hakkında tetkikleriyle tanınmış olan rahmetli Osman Cemâl Kaygılı'nın (ölümü 1945) bildirdiğine göre (İstanbul'da Semaî Kahveleri ve Meydan Şairleri, İstanbul, Burhanettin Basımevi, 1937, sayfa 27) İstanbul'da «Çalgılı Kahve» de Semaî Kahveleri ondokuzuncu yüzyılda kurulmuştur. Saz şairleri burada halk edebiyatının örneklerinden olan «Semaî» okudukları için bu adı almışlardı. Bununla beraber saz şairleri saz çalıp semaî ile beraber mani, koşma, destan da okurlar, birbirleriyle şiir müsabakası da yaparlardı. Memleketin her tarafında dolaşan ve o sırada İstanbul'a da gelen saz şairleri gittikleri yerlerdeki kahvelerde saz çalıp mani, semaî, koşma, destan okudukları gibi birbirleriyle müşaarede (karşılıklı şiir söyleme) de bulunurlardı.»

Ondokuzuncu asrın meşhur saz şairlerinden Dertli İbrahim, Tavukpazarın'daki Âşıklar kahvesinin tavanına asılan şairane bilmeceyi hallederek, o zaman saz şairlerinin reisliğini aldığını yazan Osman Cemâl Kaygılı saz şairleri ile beraber kahveler için de şunları söylüyor:

«Bize öyle geliyor ki, Tanzimat'la beraber divan edebiyatı nasıl karakterini kaybetmiş ve daha sonra nasıl durmuşsa, âşık tarzı denilen saz şiiri de yine Tanzimat'la birlikte hayli gevşemiş ve biraz daha zaman geçince Tavukpazarın'daki âşıklar kahvelerinden İstanbul'un çalgılı kahve denilen yerlerine sığınarak oralarda aslını muhafaza etmekle beraber şeklini az çok değiştirmek suretiyle 1919 - 1920 yıllarına kadar devam edebilmek imkânını bulmuştur.

«Vâkıa, eski âşık kahvelerinin başka bir şekilde devamı demek olan İstanbul'un yeni çalgılı kahveleri, 1908 İnkılâbından sonra, hayli sarsılmış, yalpalamış ve 1910 dan sonra büsbütün sönmiye yüz tutmuş ise de, yine köşede bucakta tek tük yaşıyan bu kahveler, büyük harp sıralarında bile tamamiyle kapanmamış ve ancak 1920 senesinin sonlarına doğru ortadan kalkmıştır.»

Yine onun haber verdiğine göre (Sayfa 7) «Çalgılı Kahveler, kış mevsimlerinin cuma geceleri ve en çok bütün ramazan geceleri işlerdi. Hemen her meşhur semtte bunlardan bir tane vardı. Beşiktaş'ta, Çeşmemaydanın'da, Tophane'de, Boğazkesen'de, Eyüp Defterdarın'da, Halıcıoğlun'daki çalgılı kahveler bunların en ileri gidenlerindendi. Bu kahvelerin hemen hepsi de oraların en gözde tulumbacı kahveleri idi. Son çağların en meşhur manicileri, semaicileri, koşmacıları, destancıları da ekseriyyetle o zamanların bir çeşit sporcuları olan bu genç tulumbacıların arasından çıkardı. İçlerinde, belki de hiç tulumba sırığını omuzuna koymamışlar da vardı; fakat yüzde yetmişi kuşkusuz tulumbacı idi.»

Kaygılı bundan sonra o zamanın meşhur simalarını kaydetmekte ve bunların şiirlerinden örnekler de vermektedir.

İstanbul'un birçok yerlerinde saz şairlerinin devam ettikleri mütaaddit kahveler olduğu gibi mani, semaî ve destan söyliyen kahveler de olduğunu kaydeden ve oralarda söylenen mânileri de yazan eski âdetler bilgini Musahip zade Celâl Bey (Eski İstunbul Yaşayışı, İstanbul Türkiye Basımevi, 1946, sayfa 101) hatıraları arasında şu satırları da yazıyor:

«Bundan elli, ellibeş sene evveline kadar devam eden bu semaî kahvelerini gördüm Âdî günlerde olduğu gibi ramazan gecelerinde Beyazıt'da, Çeşmemeydanı'nda, Fatih'te Tophane'de, Firuzağa'da, Üsküdar'da, Yeniçeşme'de ve Taşçıbaşı ve Dutlu kahve'de Semaî kahveleri vardı. Rahmetli Cenap Şahabettin, tıbbiyenin son sınıflarında iken o zaman intişar eden edebî mecmualara şiirler göndermiye başlamıştı. Ramazan geceleri daha birkaç arkadaşla beraber Beyazıt'da Semaî kahvesi karşısındaki mahallebici dükkânına gider, söylenen manileri, destanları, semaileri dinlerdik. Mahallebici dükkânından dinlememizin sebebi, Cenap'ın ve arkadaşları Emin Âkif, Kehhal Zade Mehmet Alinin arkalarındaki yaka ve kol kapakları kırmızı kadife üzerine omuz başlarına kadar kırmızı ipek şeritle donanmış o zaman tıbbiye mektebi üniformalarıyle kahveye girmemize engel teşkil ettiklerindendi. Mani söyliyenlerin kafa yormadan buldukları kafiyeler, merhum Cenab'ı hayrette bırakırdı. Not defterini çıkarır, kaydeder, yumruğunu deftere vurarak «Bu adamlar okuyup yazsalardı neler söylemezlerdi» diye haykırırdı.

«Bu semai kahvelerini şenlendiren tulumbacıların ekserisi sanat sahibi adamlardı. Dükkânlarında çalışırlardı. Her semtte bulunan yangın tulumbacı teşkilâtına dahil olanlar bunu bir idman ve spor olarak yaparlardı. Tulumbacılık merakına tutulan Defterhane, Bab-ı Âli, Rüsumat, Serasker kapısı, Maliye, Meşihat kâtipleri de vardı.»

SEMA'I RAH (سماعِ راه) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Yolda yapılan sema'a verilen addır. Mevlâna Konya'da Varakçılar çarşısından geçerken çekiçlerin muttarit tarakasından cezbelenip sema' etmiye başlamıştı. Eskiden sema'hanesinde minber olmıyan mevlevihanelerin dışında bayram namazı kılan Mevleviler namazdan dönülürken, yahut tenezzüh için hep birlikte kıra gidilirken ney ve kudum çalınır, o esnada bazılarının sema' ettikleri görülürdü. Esrar Dede'nin:

Gören sanır ki safadan sema'-ı râh ederim.
Döner döner bakarım gûy-u yâre âh ederim.

beyti buna işarettir.

SEMA' MEŞKI (سماعِ مشق) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Tarikata yeni intisap eden «nevniyaz»ın sema' usulünü öğrenmek için çalışması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meşk «sema'tahtası» denilen çivili bir tahta üzerinde yapılırdı.

SEMANÎYYE-İ HALVETİYYE (سمانيّهٔ خلوتيّه) [*Sof.*] Halvetiyye tarikatı şubelerinden Bekriyye-i Halvetiyye kollarından birinin adıdır. Kurucusu Şeyh Muhammed Bin Abdülkerim-ül-Medeni-üs-Semani'ye nisbetle bu adı almıştır. Hicrî 1132 (1719) senesinde Medine'de doğan ve zamanına göre tahsilden sonra Medine'ye gelen Şeyh Mustafa-ül-Bekrî'den hilâfet alan Şeyh Muhammed'in Kadirî tarikine da nisbeti vardı. Kemal ve irfanındaki genişlikten dolayı zamanının kutbu sayılmıştı. Ölümü hicrî 1189 (1775) dir. Mezarı Cennet-ül-Bakia'dadır. Nefehat-ül-İlâhiyye ve İgaset-ül-hifat adlı iki mühim eseri vardır. Semanî lâkabını alışı zamanının ediplerinden Şeyh Muhammed-ül Hanefî-yyüs-Semanî'ye olan bağlılığından dolayı idi. Onun hakkında Arapça pek çok medhiyeler yazmıştır.

SEMA' TAHTASI (سماعِ تختهسی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. «Nevniyaz»ların (tarikata yeni sülûk edenlerin) sema' meşkettikleri tahtaya verilen addır. Buna «meşk tahtası» da denilirdi. Bir metre murabbaında, dört köşe ve ortasında iki santim kutrunda bakır yahut pirinçten bir kabara çivisi bulunan bu tahta ceviz veyahut ıhlamur ağacından yapılırdı. «Müptedi» sema'ı «sema'zenbaşı»nın yahut onun tâyin ettiği «sema'dedesi»nin nezareti altında öğrenirdi. «Nevniyaz» sema'a başlarken sağ avucuna bir miktar tuz alarak büyük bir hürmetle bu tahtanın yanına gelir, «baş keserek» derin bir niyaz gösterdikten sonra, sol dizini yere koyar, sağ dizini de bükmek suretiyle çiviyi öptükten sonra, avucundaki tuzu, çivinin etrafına ekerdi.

Bunu yaptıktan sonra ayağa kalkar, tekrar başkeserek tahtanın üzerine çıkar, çiviyi sol ayağının başparmağı ile ikinci parmağının arasına geçirmek suretiyle dönmiye başlardı. İlk gün üç, ikinci gün beş çarh attırılır, günler geçtikçe çarhların sayısı arttırılmak suretiyle «sema'» a alıştırılırdı. İlk meşk ve talimler böylece ayak parmakları çiviye takılı olarak yaptırılır, sonra parmaklar çividen çıkarılırdı. Bir müddet de çivisiz olarak çarh attı-

rıldıktan ve öğrendiği yapılan imtihanda gösterdiği muvaffakiyyetle anlaşıldıktan sonra «Sema'hane» de «Âyin-i şerif» e iştirak ettirilirdi.

SEMA' TEKBİRİ (سماع تکبیری) [*Sof.*] Mevlevi tâbirlerindendir. Tarikata yeni intisap edip sema'ı tamamiyle öğrenen nevniyazın başına giydiği sikkenin şeyh efendi tarafından dua edildikten sonra başına giydirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nevniyaz bir taraftan matbahtaki (mutfak) işlerine bakar, diğer taraftan sema' meşkine başlardı. Sema'ı tamamiyle öğrenince aşçıbaşı dede şeyh efendinin huzuruna götürüp resmen takdim ederdi. Bunun üzerine şeyh efendi başındaki sikkeyi çıkarır, iki elinde tutarak tarikin usulü veçhile bir dua okumak suretiyle sikkeyi tekbirledikten sonra nevniyaz'ın başına giydirirdi. İşte bu ikinci tekbire «Sema' tekbiri» denilirdi. Birinci tekbir ilkin kazancı dede tarafından sikke giydirilirken yapılırdı.

SEMA'ZEN (سماعزن) [*Sof.*] Mevlevi tâbirlerindendir. Sema' eden derviş yerinde kullanılırdı. «Sema' tahtası» denilen ve ortasında çivi bulunan tahta üzerinde «Sema'zenbaşı» veyahut onun münasip gördüğü «Sema'zen» lerden birinin nezareti altında öğrenilirdi. Sema'zen olmak istiyen bir derviş, sağ avucuna bir miktar tuz alarak büyük bir hürmetle bu tahtanın yanına gelir, evvelâ «baş keserek» derin bir niyaz gösterdikten ve sol dizini de bükerek oraya çöküp çiviyi öptükten sonra, avucundaki tuzu, çivinin etrafına ekerdi. Sonra ayağa kalkıp tekrar baş keserek tahtanın üzerine çıkar, çiviyi sol ayağının baş parmağı ile ikinci parmağının arasına takıp, sağ kolu üstte olmak üzere, kollarını göğsünün üstüne çaprastvari bağlıyarak avuçlarıyle omuz başlarını tutar, sağ ayağını geriye doğru iterek, sol ayağı üzerinde dönmiye başlardı.

Müptediye ilk gün üç, ikinci gün beş çarh attırılır, sonra günler geçtikçe çarhın sayıları arttırılmak suretiyle sema'a alıştırılırdı.

İlk meşk ve talimler böylece ayak parmakları çiviye takılı olarak yapılır, sonra parmaklar çividen çıkarılırdı. Bir müddet de çivisiz olarak çarh attırıldıktan sonra, artık sema'zen namzedi olan derviş sırasıyle «kol açması» «direk tutması», çarh atarak yürümesi, aynı çizgi istikameti üzerinde hiç şaşmadan ilerlemesi usulleri öğretilirdi Tam bir muvaffakıyyet hasıl olduktan sonra artık «sema'hane» ye gidilerek meşklere orada devam edilirdi. Burada süratle dönmelerle eteklerin bir şemsiye gibi açılmasını da öğrendikten sonra «Sema'zenbaşı» tarafından acı bir imtihana tabi tutulur, muvaffakiyyetine kanaat hasıl ederse keyfiyyeti şeyh efendiye bildirerek muvafakatını aldıktan sonra münasip bir mukabele gününde öğle namazından evvel «Müptedi mukabelesi» yaparak yeni yetişenleri böylece alıştırdıktan sonra sema'zenler arasına sokardı.

Sema'zenler arasında, hele son zamanlarda, sema'ı bir bedii hale getirenler, seyredenleri vecd içinde bırakanlar olduğu gibi bunu hayreti celbedecek çeviklikle yapanlar vardı.

Sultan Veled zamanındanberi mevleviliğin âyin erkânlarından biri olarak kabul edilen sema'ın asırlar geçtikçe bedii bir hal almış, akıcı bir ahenkle ve çok mükemmel bir tavırla sema' edebilen şahsiyetler yetişmiş olduğunu yazan rahmetli Saadettin Nüzhet Ergun (Türk Musikisi Antolojisi, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası, 1943, cilt: 2, sayfa 6-2) misal olarak da şunları yazıyor:

«Meselâ XIX. asrın son yarısında Kasımpaşa mevlevîhanesin'n sema'zen başısı bulunan Mehmet Fahri Dede mutrip parmaklığı üstünde de sema' edecek kadar çeviklik göstermiştir. Muktedir sema'zenlerden Yozgatlı Neyzen Salih Dede de bir defa her biri iki kile ağırlığında bulunan on tennureyi üstüste giymiş ve böyle olduğu halde yine muntazam bir surette sema' edebilmişti. Karaman'da Halit Dede, Şair İsmet, Emin Hâki, İhsan Mahvi merhumlarla Tahir Olgun, Feridun Nafiz... gibi değerli şahsiyyetler de son devrin en iyi sema'zenlerindendir.»

Tennûre bend-i hâle-i envar-ı aşk olup
Mâh-ı sipihr-i mihr-i vefadır sema'zen
Avni

SEMA ZENBAŞI (سماعزن باشی) [*Mev.*] «Âyin-i şerif» esnasında sema'hanede dolaşıp sema' edenlerin biribirlerine çarpmamalarını ve âyinin intizamını bozmamalarını temin eyliyen Dede hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sema'zenbaşı kıdemli ve sema'ı mükemmel olan dedelerden intihap olunurdu. Sema'zenbaşı sema' esnasında bırka giyerdi.

Sema' öğrenmek istiyenlere sema' usulünü de o öğretirdi.

SEMEN (ثمن) [*Fık.*] Satılan şeyin bahası, bedeli yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tarafların rızalariyle tâyin olunan bedele «Semen-i müsemma», emsaline kıyasen ve erbab-ı vukuf (bilir kişiler) tarafından takdir edilen kıymete de «Semen-i miail» denir.

SEMEND (سمند) [*Hal.*] Kıla at hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Zehî semend-i mülâyim ki hüsn-i reftarı
Unuttarar dil-i uşşaka cilve-i yarı
Nef'î

SEMENDER (سمندر) [*Mit.*] Hurafeye (Mythologie) göre ateşte hasıl olan ve yanmıyan bir hayvandır. İran ve Türk edebiyatında çok geçen semender için (San'at Ansiklopedisi) nde deniliyor ki: «Keler ve Kertenkele cinsinden bir hayvandır. Soğuk bir hayvan olduğundan ve ateşe girerse söndürdüğünden eskiler bunun ateş içinde bile yaşayabilir bir hayvan olduğunu farzetmişlerdir. Onun için ateşe ve ocağa dair şeyler üzerinde resmi yapılmaktadır. 1 inci Franeois zamanında armalara remzî bir şekil olarak konulmuş ve 1515 ten 1547 ye kadar Fransız Rönesansında tezyinî bir motif olarak kullanılmıştır. Bu motif, uzun boylu ve ağzından alevler çıkan bir kertenkele şeklinde yapılır.»

Âteş'i suzen-ı a'daya bizimle girmeğe
Dehr içinde imtihan olmuş semender yok mudur?
Hafız Paşa

SEMEN-İ MİSİL (ثمن مثل) [*Fık.*] Satılan şeye emsaline kıyasen ve erbab-ı vukuf (bilir kişiler) tarafından takdir edilen kıymet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Satılan şeye tarafların rızalariyle tâyin olunan bedele «Semen-i müsemma» denir..

SEMEN-İ MÜSEMMA (ثمن مسمی) [*Fık.*] Satılan şeye tarafların rızalariyle tâyin olunan bedel yerinde kullanılır bir tâbirdir. Emsaline kıyasen ve erbab-ı vukuf (bilir kişiler) tarafından takdir edilen kıymete de «semen-i misil» denir.

SEMERAT (ثمرات) [*Mal.*] Devlete ait mülk ve akarlarla topraklarından ve mukataalardan alınan irat ve hâsılat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça meyve demek olan semere mahsul yerinde de kullanılırdı. Tanzimat'tan sonra bunun yerine «Emlâk-i Emiriyye» tâbiri kullanılmağa başlanmıştır.

Mukataalar vaktiyle ilzam suretiyle ötekine berikine olduğu gibi vezirlere de verilirdi. Vezirler bunları birer miktar zammetmek suretiyle mültezimlere verirlerdi. Vezirlerin iltizam bedellerine zammetmek suretiyle ikinci mültezimlerden aldıkları farka da «Semerat» denilirdi.

SEMER DEVİRMEK (سمر دویرمك) [*Ask., Hal.*] Yeniçeri ocağı mensuplarından birinin bir ortadan başka bir ortaya nakledilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu tâbir sonraları halk arasında temayül (gönül verme) yerinde kullanılmıştır. Ocak usulünce bir ortadan diger bir ortaya geçmek çok fena bir şeydi. Ayrıldığı orta için hakaret sayılırdı. Nitekim hicrî 1234 (1818-19) senesinde yirmi beşinci ortadan bir ocaklının yetmiş birinci ortaya semer devirmesi yirmi beşincilerin namusuna dokunduğundan kendilerini bırakan ocaklı öldürüldü. Ölüm hâdisesi ortalığı büsbütün karıştırdı. İki taraftan adamlar öldü. Karışıklık üç gün devam ettikten ve bu arada reaya dükkânları da yağma edildikten sonra ustalarla karakullukçuların araya girmeleri sayesinde iş yatıştırıldı.

SEMERKANDÎ KÂĞIT (سمرقندی کاغد) [*San.*] Eski kâğıtlardan birinin adıdır. Vaktiyle Semerkand'da yapılan esmer ve fakat sağlam bir kâğıt olduğunu söyliyen tanınmış ilim adamı Kilisli Muallim Rifat (ölümü 1953) (Gülzar-ı Savab, Nefea Zade İbrahim, Güzel Sanatlar Akademisi neşriyatından, İstanbul, 1939, sayfa 83 haşiyesi) eski kâğıtlar hakkında şu tafsilatı veriyor:

«Risalede (Gülzar-ı savab) belli başlı iki türlü kâğıt adı geçiyor. (Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi) nde (Suphi Paşa) da kâğıtlardan biraz bahsedilmiş ise de nevileri iyice gösterilmemiştir. Ben merak ettim, eski mecmuaları karıştırdım. Nihayet Nuruosmaniye Kütüphanesinde 4949 numaralı bir eser gördüm. Bu esere ad verilmemiş ise de (Kâtip Çelebi) nin yazısı olduğu meydanda. Bu eserin 233 üncü yaprağında kâğıt hakkında şu izahat vardır: «Kâğıt; ednadan âlâya terakki ile birkaç mertebedir. 1) Haşebî, 2) Dimişkî, 3) Semerkandî, 4) Devlet Âbâdî, 5) Hatayî, 6) Âdil Şahî, 7) Harirî Semerkandî, 8) Hindî' 9) Nizamşahî, 10) Kasım beykî, 11) Harirî Hindî, 12) Günni-i Tebrizî ki şeker renktir. İşlemeai Tebrizîlere mahsustur. 13) Muhayyerdir. Ol dahi şeker renktir.»

«(Kâtip Çelebi) müdekkik bir zattır. Her halde şu malûmatı zamanındaki kâğıtçılara müracaat edip kâğıtları da aynen gördükten sonra yazmış olsa gerektir. Fakat bu kâğıtların içinde İstanbul kâğıdı göaterilmiyor. Halbuki kanaatime göre Kâtip Çelebi zamanında İstanbul'da kâğıt yapılıyordu. Şu halde Kâtip Çelebi'nin yazdığı kâğıtlar Şark'a mahsus, Şark'ta yapılan kâğıtlar olacaktır. Nasıl ki Kâtip Çelebi Venedik kâğıdından da bahsetmemiştir. Esasen kâğıt hakkında fazla malûmat elde etmek biraz müşkûldür. Bu münasebetle (M Cevdet) kütüphanesinde 3 numarada mukayyet Narh defterinde gördüğüm malûmatı yazmak isterim. Bu defter 1009 senesinde Sadrazamın riyaseti altında vükelâ ve ehl-i hibre tarafından İstanbul levazımı için tanzim edilmiş olan bir kanundur. O defterde kırtasî eşyaya ait aşağıdaki malûmata tesadüf ediliyor. Kanunun metni şöyledir:

«Kâğıdın destesi sekiz akçaya, üç adet kâğıt bir akçaya, İstanbul kağıdı tanesi bir

akçaya ola. Kalemtraşın mûtad üzere olanı üç akçaya ola. Kalemin boğumu ki badelkatı, iki tane olur, bir akçaya ola. Gayet âlâ olub Kasım mürekkebi ve Bursalı mürekkebi iki dirhem bir akçaya ola.»

SEMT (سمت) [*Ast*] Eeramın (yıldızların) irtifa dairelerinin ufku katettiği nokta ile ufkun şimal veya cenup noktası arasında kalan daire-i azime (büyük daire) kavsine verilen addır. Semt; Arapça taraf, cihet, mahal demektir.

SEMT CETVELİ (سمت جدولی) [*Ast.*] Eeramın her hangi bir andaki semtini gösteren cetvele verilen addır Bu cetvel eeramın muhtelif zamanlardaki meyillerine ve mahallin arzına göre hesaplanarak tanzim edilmiştir.

SEMT DAİRESİ (سمت دائرەسی) [*Ast.*] İrtifa dairesi denen ve semt-i re'sle semt-i kademden geçtiği tasavvur olunan büyük dairelere verilen addır.

SEMT-İ KADEM (سمت قدم) [*Ast*] Râsıdın mevkii ile arzın merkezinden geçtiği tasavvur olunan hattın semayı katettiği noktalardan ufkun cenubunda kalan kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şimalinde kalanına «Semt-i re's» denir.

SEMT-İ RE'S (سمت رأس) [*Ast.*] Râsıdın mevkii ile arzın merkezinden geçtiği tasavvur olunan hattın semayı katettiği noktalardan ufkun şimalinde kalan kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cenupta kalanına «Semt-i kadem» denir.

SENED (سند) [*Huk.*] Lügatte mutemed, melce (sığınacak yer) demek olan bu tâbir ıstılah olarak hüccet ve bürhan yerinde kullanılır. Dâvacı, bu hüccet ve bürhana dayandığı için «Sened» denilmiştir. Cem'i senedattır.

SENED-İ BAHRİ (سند بحری) [*Bah.*] Ticaret gemilerinin kimin olduğunu belirten vesika hakkında kullanılır bir tâbidir. Gemilerin alım ve satımı Liman reisleri tarafından tescil edildiği için senedi bahrî de onlar tarafından verilir.

SENED İ HAKANİ (سند خاقانی) [*Mal.*] Tapu senedi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda mal sahiplerine tasarruf vesikası mahiyetinde olan «Sened i Hakani» verilmesi Tanzimat'tan sonradır. Ondan evvel gayr-i menkullerden «mülk» olanlar Şer'iyye mahkemelerinde kadılar tarafından tanzim olunan «hüccet»ler, vakıf olanlar da «mütevelli»ler tarafından verilen vesikalarla tasarruf olunurdu. Hicrî 1272 (1855-56) senesinde çıkarılan bir kanunla tasarruf muameleleri mütevellilerden alınarak «Defter-i Hakani Nezareti»ne devredilerek bütün gayr-i menkuller için «Sened-i Hakani» verilmeğe başlanmıştır. Vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, c. 9, s. 89) bu hâdiseyi «Teşkil-i idare i Senedat der Hazine-i Evkaf» başlığı altında dikkate değer bir surette şöyle yazıyor;

«O vakte kadar Evkaf müsakkafat ve müstagallat ve arazi-i saireniu feragʼ ve intikalâtı hususatı vakıf odalarında rüyet olunmakta idi. Böyle müteʻerrik mahallerde muamelât icrasında vukuu tabii olan uygunsuzlukların menʻiyle hukuk-ı vakfiyye ve şahsiyyenin temin-i muamelâtı için mezkûr odalardan mesalih-i vakfiyye muamelâtı kaldırılarak Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nde tevhid ve teshil-i muamelât zımnında Senedat İdaresi namiyle bir memuriyyet ihdas olundu. Bu tedbir ile idare-i umur-ı vakfiyyede muhassenat hâsıl oldu. Lâkin hakikat-i halde bu tedbir meşru mu oldu. Çünkü müteferrik mahallerde muamelât icrası sebeb i mucip gösteriliyor ise de muamelâtta teferruk yok idi. Her vakıf kendi muamelâtını daire-i mahsusasında görürdü. Teferruk umumî itibariyle idi. Meselâ Bayezit umur-u vakfiyyesi cami' şerif civarında kâin daire-i vakfiyyede vesair evkaf dahi kezalik muayyen mahallerde rüyetle senedatın mecmuu Evkaf hazinesine gönderilerek badet-tasdik vettahtim (tasdik ve mühürlendikten sonra) ashabına ita ve hasılat-ı vakfiyye ahz ve istifa olunurdu ve bu muamelâtın bu yolda icrası şurut-u vakfiyyeden idi. Buralarda vukuu melhuz ve merʻi olan uygunsuzluğun menʻine ve adem-i vukuuna» Evkaf Nezareti nazır idi. Berveçh-i muharrer teşkil olunan İdare-i Senedat memuriyyetine iktiza eden masarif karşılığa muhtaç oldu. Bu cihetle feragʼ ve intikal harçlarının zammına Devlet mecbur oldu. Bu vesile ile mütevelli ve cabiler vazifelerini kâmilen Hazine i Evkafa yüklettiler. En sonra bu senedat maddesi evkaf hazinesinden dahi alınıp Defterhane'ye nakliyle birçok memurlar tâyin ve daireler tanzim olundu ve mecmuʻ mütevelliler tarafından tevkil olunan şahs-ı vâhidin kifayesiyle ve senedat-ı kadime ki her biri birer haritaya müşabih idi. Sahib-i emlâk yedinde bulunan senedat ile malik olduğu mahallin eski sahiplerinin isimleriyle hudut ve vaziyyetlerini mufassalan bilirdi. Bunlara bedel sened-i hakani namıyle verilen ve tez telef olmıya müstait bulunan âdi kâğıtlara eski sahiplerden vesair tafsilâttan bahsolunmadığın-

dan icabında bazı hususatta müşkülât zuhur edeceği cihetle mefruş-un-lehlerden (satın alanlardan) bazan dur endişan (uzağı görenler) senedat-ı kadîmelerinin kopyasını almıya mecbur olmaktadırlar.»

SENE-İ HİCRİYYE-İ KAMERİYYE (سنهٔ هجریهٔ قمریه) [*Tak.*] Hazret-i Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti esasına dayanılarak tertib edilen takvim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ayın arz etrafındaki devrine istinad ettiği için bu ad verilmiştir. Halife Ömer (R. A.) zamanında ve hicretin 17 inci senesinde kabul olunmuştur. Hicretin ilk senesi Muharreminin birinci Cuma günü olan başlangıç Milâdî senenin 622 senesi temmuzunun 16 ıncı gününe raslamaktadır. «Sene-i Hicriyye», «Hicrî sene» suretlerinde de kullanılır. Güneş hisabına dayanana da «Sene-i Hicriyye-i Semsiyye» denilir. Bu da Milâdî 622 senesi eylûlünün 23 ne tesadüf etmektedir.

SENELİK NEMA (سنه‌لك نما) [*Mal.*] Senelik faiz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nema; Arapça faiz demektir. Tanzimattan evvel yapılan istikrazlarda bundan başka şu tâbirler de geçer: Sarrafiyye, akçabaşı, güzeşte, Sarrafiyve; komisyon, akçabaşı; resülmâl, güzeşte de faiz yerinde kullanılırdı.

SENG-İ HARA (سنك خارا) [*Hal.*] Pek sert taş, kaya yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Atarlar seng-i haraı diraht-ı meyvedar üzre
Lâ

SENG-İ İBRET (سنك عبرت) [*Sar.*] Topkapı Sarayı'nın ikinci kapısı olan orta kapının önünde dikili bulunan taşa verilen addır. İdam edilenlerin başları bunun üzerine konulup teşhir edildiği için ibret taşı demek olan bu ad verilmiştir. Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

SENG-İ KABİR (سنك قبر) [*San.*] Mezar taşı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Seng-i mezar» da denir.

Ölürsem görmeden millette ümit ettiğim feyzi
Yazılsın seng i kabrimde vatan mahzûn ben
mahzun
Namık Kemal

SENG-İ MEZAR (سنك مزار) [*San.*] Kabir taşı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Seng-i kabir» de denir.

Öyle bir şiddet-i tasmim ile çiktım ki yola
Karşıma çıksa eğer seng-i mezarım dönmem
Abdülhak Hâmit

SENG-İ MUSALLA (سنك مصلى) [*San.*] Namaz kılınmak için cenaze konan taş hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Kadrini seng-i musallada bilâp ey Baki
Darap el bağlayalar karşına yaran saf saf
Baki

SENKENDAZ (سنك انداز) [*Mim.*] Eski kalelerde kale dibine sokulan düşmana yukarıdan ağır taşlar vesaire atmak için altı açık cumba gibi çıkmalara verilen addır. Kale kapılarını müdafaa için üst taraflarına da böyle senkendazlar yapılırdı.

SENKENDAZ MANCINIK (سنك انداز مانجنيق) [*San.*] Taş atan mancınıka verilen addır.

SENKTRAŞ (سنك طراش) [*San.*] Binalara lâzım olan taşları icap eden şekilde kesip yontan, mermer sütunlar, başlıklar ve kabartma tezyinat yapan taşçı ustası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski vesikalarda geçer.

SENLİ BENLİ (سنلى بنلى) [*Hal.*] Mecaz yoluyle lâübaliyane teklifsizce görüşmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Senli benli olmak, senli benli görüşmek suretinde de kullanılır.

Üftadelerle gerçi o meh senli benlidir.
Benlik derse de yakışır çifte benlidir.
Lâ

SEPET ARDINDAN GELME (سپت آردندن گله) [*Ask.*] Yeniçerilikle alâkaları olmadığı halde bir yolunu bularak ocağa intisap etmiş, (girmiş) olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Elli, altmış ve hatta yüz akçe yevmiye alan ve açıktan ocağa sokuldukları için «saplama» denilip askerlik nedir bilmiyen bu türlü kimselerin çoğalması üzerine Köprülü Zade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti zamanında sıkı yoklama neticesinde ocaktan çıkarılmışlardı.

SEPETÇİLER KÖŞKÜ (سپتجيلر كوشكى) [*Sar.*] Sirkeciden Sarayburnu'na gidilirken sol tarafta deniz kenarında bulunan köşkün adıdır. Son zamanlarda askerî ecza-yı tıbbiye deposu olarak kullanılan bu köşk için Abdurrahman Şeref Efendi Topkapı sarayı hakkındaki yazısında (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, birinci cilt, sahife 286) şu tafsilâtı vermiştir:

«Sepetçiler köşkü leb-i deryada (deniz kenarında) surun bedenine kurulmuş yüksek bir bina olup letafet-i mimariyeden (mimarî güzellikten) âri değildir. Üst katında ve deniz cihetinde baştan başa uzayan balkon boğazın ceyyid havasına maruzdur. Köşk bugün Harbiye Nezaretinin ecza-yi tıbbiye deposudur. İçerisi

depo olmıya lâyık bir surette küllî tamire uğramış olduğundan yalnız bir odada müdevver tavan muhafaza olunabilmiştir. Altındaki kapı kale de sonradan açılmıştır Hiç bir tarafında bir kitabeye tesadüf edilemedi.»

SEPETLEMFK (سپتلەمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle kovmak, uzaklaştırmak, istiskal etmek, def' ve tard etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SEPETLİ FİSTAN (سپتلی فیستان) [*Kıg.*] Balina balığı kemiklerinden yapılmış ince çemberlerle sepet gibi kabarık bir nevi fistan adıdır. Vücudun belden aşağı kısmını örttüğü için fistanın aşağısı şişkin ve çok kumaşlı gösterirdi. Avrupa'da moda olan ve XVIII inci asrın sonlarına kadar devam eden bu biçim fistanlar Türkiye'ye de gelmiş ve «malakof» adını almıştı.

SEPETTE PAMUĞU OLMAMAK (سپتده پاموغی اولمامق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle bilgisizlik, irfansızlık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SFPET TİMARI (سپت تیماری) [*Mal.*] Sahibinin bir müstahak bırakmaksızın ölümüyle mahlûl olmuş ve tevcih edilmiyerek sahipsiz kalmış olan timarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden bir müddet elde tutulmak lâzımgelen kâğıtlar intizar dosyası mahiyetinde olarak sepette muhafaza edildikleri için bu adı almıştır. Bu timarlar Devlet ricaliyle sancak beylerine me'kel (yemeklik) olmuştu. Timarların kaldırılması üzerine bu tâbir de tarihe karışmıştır.

SERAÇE (سراچه) [*Mim.*] Küçük saray yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sarayçe'den bozmadır.

Ben sem't seraçe-i firakım
Sâz u ciğer ile hoş mezakım
Fuzulî

SER AHENK (سر آهنك) [*Mus.*] Çalgıcıbaşı, orkestra şefi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ahenk; Farsça seslerin düzgün oluşu, musikî âletleri arasında sesbirliği bulunuşu, çalıp çağırıp eğlenme mânalarına geldiği gibi yine Farsça (serabenk) karakol, çarkacı asker demektir.

SERAHOR (سراخور) [*Ask. İda.*] Osmanlıların ilk devirlerinde ordunun bir yerden başka bir yere hareketinde yolların yapılması ile beraber ağırlıkların nakil ve sairesi veyahut memleket içinde zelzele (deprem) gibi bir âfetin vukuuyle harap olan yerlerin hemen tamir edilmesi işlerinde kullanılanlara verilen addır. Bunlar hıristiyanlardan seçilir ve hizmetlerine mukabil kendilerine ücret verilirdi.

«Lûtfi Paşa Tarihi»nin tashihine bakan rahmetli Âli Bey haşiyelerin birinde (sayfa 161) bu tâbir için şu izahatı veriyor: «Tibyan-ı Nâfi' der terceme i Bürhan-ı Katı'» Bu kelime «Ser ahur» suretinde mazbut olup tavile başı ata dinir» denilmekte «Ferheng i encümen aray-ı Nasırî» de bunu müeyyid bulunmaktadır. «Kamus-u Türkî» de ise «Salahur serahurdar galat' vaktiyle bir kale ve mevkiin muhafazasıyle muvazzaf olup bu hizmete mukabil tekâlîf-i emiriyyeden muaf cengâver adam» denilmektedir. «Maani-i Lehçe» de ser ahur; Asakir-i Osmaniyye süvarisinin ikinci alayı efradına verilen nam-ı kadim» suretinde izah olunmuştur.»

Cerahora müteradif tâbirlerden addeden Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, cilt 1, sahif 3 haşiyesi) şöyle diyor:

«Cerahorlar, ücretli olup ihtiyaç zamanında toplanırlardı. Cerahor veya seraborlar ordu mühimmatını, çadırları, harb levazımatını develerle naklederlerdi. (Halkondil zeyli teşkilât kısmı, s. 38 deki hayvan yatakları kısmında) cerahorlar daha sonraları inşaat ve amele işlerinde istihdam edilmek üzere hudut Hıristiyanlarından alındı.»

SERASER (سراسر) [*Gig.*] İpekli ve altın gümüş işlemeli kıymetli kumaş adıdır. Büyüklere giydirilen kürkler bu kumaştan yapılırdı. Vesikalarda «Serasere kaplı kürk» suretinde geçer. (Başvekâlet Arşivi) nde mevcut bir vesikadaki izahı ve fiyatı şöyle gösterilmiştir:

«Altınlı gümüşlü sarı çınar yaprağı nakışlı, sırmasının beyazı iki yüz on dirhem, ipeğinin Bursa şehrisi yüz sekiz dirhem gelür on bir zira' seraserin âlâsı dokuz bin Akça, evsatı sekiz bin, ednası altı bin dört yüz akça.

«Defa altını gümüşü beyaz üzerine kolla nar nakışlu, yeşil tahrirlü, sırmasının beyazı iki yüz dirhem, sarısı doksan dirhem, ipeğinin Bursa şehrisi yüz sekiz dirhem, Acemi beş yüz dirhem, mecmuu dokuz yüz beş dirhem gelür on bir zira seraserin âlâsı sekiz bin dokuz akçaya, evsatı yedi bin dört yüz, ednası altı bin akçaya.»

Seraser'in İstanbul'da en ziyade tanınmış ve Osmanlı saltanatı devrinde çok ehemmiyyet kazanmış bir kumaş olduğunu, nev'ine göre altın veya gümüş tel ile dokunan bu kumaşın ihsan olunan hil'atlerde kullanıldığını yazan eski eserler bilgini Tahsin Öz (Türk Kumaş ve

Kadifeleri, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1946, sayfa 62) şunu da ilâve ediyor:

«Bunun eski ve nefîs bir parçası Topkapı Sarayı Müzesi hazine dairesinde teşhirdedir. Arz odasının kadim döşemesi olan bu yastık ve örtülerin, kumaşlarının İstanbul seraseri olduğu üzerine inci işlenmiş bulunduğu eski kayıtlarında bildirilmektedir.

«Bilâhare bu kumaşın Has-ül-has seraser, Vezir seraseri, Beylerbeyi seraseri, Evsat seraser, Edna seraser namiyle beş nevi yapıldığı muhtelif kayıtlardan anlaşılmaktadır. Üzerleri tezyinatlı olanlara çiçekli seraser namı verilmiştir.»

Nardan bâl açar uçmağa melektir sanasın
Olsa zînpuş seraserle nedem cilvenüma
Nef'î

SERASER DÛZAN (سراسر دوزان) [*San.*] Seraser adı verilen ipekli, altın ve gümüşlü kumaş terzileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Zerdûzan» da kullanılırdı. Vesikalarda her ikisi geçer.

SERASER KUŞAKLILAR (سراسر قوشاقلیلر) [*Ask.*] Yeniçeri ağasına hizmet eden ocaklıların bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bellerine «Seraser» adı verilen kumaştan kuşak sardıkları için bu ad verilmişti. «Ağa gedikliler» de denildiği kaydolunan «Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, c. 1, s. 403) bunun için şu tafsilât verilmektedir:

«Bu sınıf Fatih zamanında meydana çıkmıştı. Evvelce ağaya hizmet edenlerle etmiyenlerin hepsi bellerine Karaman'da dokunan bir kuşak sararlardı. Ağaya hizmet edenlerle etmiyenleri birbirlerinden ayırmak için ağanın gediklilerine seraser denilen kumaştan sırmalı kuşak sardırdılar Onaltıncı asır başlarına kadar Yeniçeri ağalığı sekbanbaşılardan olanlara verildiğinden seraser kuşak sarmak bunların adamlarına mahsustu. Bundan başka Kethüda Beyin (kul kethüdasının) maiyyeti de seraser sarardı. Ağa bölükleri ihdas edilince sekbanbaşı ve kul kethüdasının maiyyetinin seraser kuşak sarmaları kaldırılarak yalnız Yeniçeri ağası maiyyetinin sarması kanun oldu.

«Seraser kuşaklı ağa gediklilerinin birincisi baş mehter olup ağanın yakını ve hususi hizmetkârıdır. Ondan bir derece aşağı olan orta mehter, ağa divanının tertip ve tanzimi ile süpürülmesine bakardı. Küçük mehter ise ağa kapısındaki talimhaneye nezaret ederdi. Bu üç mehter, ağa kapısında hizmette bulundukça her gün başlarına mücevveze denilen serpuşu giyerler ve ağa ile bir yere gidecekleri vakit de yünlüksüz keçe giyerek giderlerdi. Bunlar terfi ederlerse bölükbaşı, küçük çavuş veya âriyeti çavuş denilen çavuş vekili veya namzedi olurlardı. Ağa maiyyetinde hizmet edenlerden biri de saraçtı. Başına yünlüksüz üsküf giyerdi. Saraç; alaylarda ve gidişlerde Yeniçeri ağasının önünde yürüyüp yapuk denilen atların bellemesini taşırdı

«Bundan sonra sırasıyle Yeniçeri ağasının büyük bir kese veya torba içinde kaputunu taşıyan Çuhadar ve yine ağanın su matarasını taşıyan Mataracı, elbisesini götüren Camedan (camedar), tüfeğini götüren Tüfekçi ve bayrağını taşıyan Bayraktar ve ağanın tuğunu götüren tuğcular ve yel mumları denilen açıkta yanan mumları taşıyan üç mumcu ve yine ağanın günder yani mızraklarını taşıyad dört gonderci gelir ki bunların hepsi de seraser kuşak sararlardı.

«İşte mecmuu on dokuz olan bu seraser kuşaklılara ağa gediklileri denilmişti. Bu miktar sonraları bu hizmetlere münasip görülüp âriyeti denilen namzetlerle ziyade olmuş ise de esas olan on dokuz gedik değişmemişti.

«seraser kuşaklıların suçları olursa dayak yemeyip buna mukabil kuşakları alınarak ağanın hizmetinden çıkarılırlardı.»

Yeniçeri ocağı ile beraber bunlar da tarihe karışmıştır.

SERASKER (سرعسکر) [*Ask.*] Eskiden Millî Müdafaa Vekili (Savunma Bakanı) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri ocağı kaldırılarak yerine Nizamiyye teşkilâtı yapılırken ocak gibi ağalık unvanı da lâğvedilmiş ve «Umur-ı Berriyye-i Askeriyye Nezareti»nde bulunan zate «Serasker» denilmiştir.

Eskiden harblerde orduya kumanda edenlere «Serasker» ve «Serdar-ı Ekrem» denildiği için «Serasker» unvanı yeni ihdas edilmiş tâbirlerden sayılmaz. Ancak gördükleri iş itibariyle aralarındaki fark meydandadır.

Seraskerliğin ihdası sırasında Yeniçeri ağaları gibi İstanbul'un zabıta işleri ve yangına karşı tedbir alınma vazifeleri de Seraskere tevcih olunmuş idi. Bu hal 1262 (1845-46) senesine kadar devam etmiştir. O tarihte zabıta işlerinin askerlikten tefrikiyle mercii yine Serasker olmak ve fakat idarî işlerde bir dereceye kadar müstakil bulunmak üzere bir «Zaptiyye Müşiriyyeti» kurulmuştur.

Seraskerler ilk zamanlarda «Ağa kapısı»nda vazife görürlerken 1252 (1836) de İkinci Sultan Mahmut'un emriyle Eskisaray boşaltılarak Seraskerlik makamı ittihaz olunmuştur. Şimdi Üniversite olan eski Harbiye Nezareti binası mevcut saray yıkılmak suretiyle 1282 (1865)

senesinde yapılmıştır. Bina, mühendishanenin yetiştirdiği güzide mühendislerden (Ali Paşa)-nın eseridir.

1252 (1836) da (Halil Rifat Paşa) ya Serasker olduğu halde Hassa ve Mansure müşirlikleri ile «Anadolu Seraskerliği» unvanı verildi. Sonradan iki seraskerlik (Sait Paşa) uhdesinde birleştirildi. Hicrî 1258 senesi zilhiccesinde (1842) de (Mustafa Nuri Paşa) nın azli üzerine seraskerlik lâğvedilmiş, (Reşit Paşa) ya bu vazife «Asakir-i Mansure Müşiri» unvaniyle tevcih olunmuştur. Bir sene sonra Hassa ve Mansure müşirlikleri birleştirildi ve (Riza Paşa) yine «Serasker» unvanını aldı.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi bu hâdiseyi kaydederken (Lûtfi Tarihi, c. 7, s. 62) dikkate değen bir mütalâada da bulunuyor:

«Asakir-i Muntazame Seraskeri Sır kâtibi Mustafa Nuri Paşa'nın azli seraskerliğin ilgasını ve Hassa Dar-ı Şûrası Reisi Darbhor Reşit Paşa'nın terfi i şan ve şeref ile Asakir-i Nizamiyye Müşiri ve İstanbul Muhafızı nasbını netice vermiş ve Muhafızlık Vekâleti Ferik Eyüp Paşa'ya ihale olunmuştur. (Hatıra) O1 vakit Hassa Müşiri Rıza Paşa Serasker madununda bulunmamak ve kendisi Serasker olsa Mabeyn-i Hümayun müşirliğinden dûr olmamak için bu teveihatı icra ettirmiştir zannederim. Sonraları yiue seraskerlik unvanı iade olunması bu mütalâayı teyit ve tasdik eder intiha.»

1297 (1879-80) senesinde yapılan teşkilâtta Seraskerlik lâğvolunarak «Harbiye Nezareti» kurulmuş ve (Hüseyin Hüsnü Paşa) «Harbiye Nazırı» olmuştur. Fakat bu unvan da bir iki seneden fazla sürmiyerek tekrar «Serasker» unvanı ihya edildi ve 1324 (1908) İnkılâbına kadar serasker unvanı muhafaza olundu. 1908 Temmuz İnkılâbı ile «Serasker» unvanı da kaldırılmış, «Harbiye Nezareti» unvanı yeniden kabul olunmuştur.

Koşar mı harbe asakir, uyursa Serasker
Nedir ya görmese gayret sıgar ekâbirde
Abdülhak Hâmit

SERASKER KAPISI (عسكر قپوسی) [*Ask.*] «Serasker» adı verilen ve 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra «Harbiye Nazırı» unvanını alan zatın resmî makamı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden resmî dairelere «Kapı» denildiği için seraskerlik dairesine de bu ad verilmiştir.

SERASKERLİK BERATI (عسكرلك براتی) [*Ask.*] «Serdar-ı Ekrem» unvaniyle sefere memur edilen Sadrazamla, «Serasker» unvaniyle kezalik seçere memur edilen Vezirlere bu vazifeleri münasebetiyle verilen fermanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Serdarlık Beratı» da denilirdi. Beratta yapacağı vazife belirtilir, kendisine geniş salâhiyyet verildiği de yazılırdı.

SERBEST DİRLİK (سربست دیرلك) [*Mal.*] Timar ve zeamet nevilerinden birinin adıdır. Bu türlü yerlerdeki bütün rüsum ve hâsılat mutasarrıflarına aitti. (Bak: Timar ve zeamet).

SERBEST TİMAR (سربست تیمار) [*Mal.*] Timar nevilerinden birinin adıdır. Bunun yerine «serbest dirlik» de kullanılırdı. Timarlarındaki bütün rüsum ve hâsılat mutasarrıflarına aitti. (Bak: Timar).

SERBOSTANİ (سربوستانی) [*Sar.*] Sarayın «Cemaat-i Bahçe-i Hassa» teşkilâtı arasında bulunan sanat sahiplerinin başları hakkında kullanılır bir tâbirdir Bahçevan başı demektir. « Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı » adlı eserde (sayfa 468) 996 H. 1587-88 M. senesinde bu adla 40 kişinin çalıştığı yazılıdır.

SERÇ (سرج) [*San.*] At eyeri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk dilinde saraç diye kullanılan serraç bundan yapılmıştır.

Mutantan ağayan-ı zerrin serç
Şafaf-ı adûgu ider herc ü merç
Sâbit

SERÇAVUŞ (سرچاوش) [*Ask.*] Yeniçeri zâbitlerinden birinin adıdır. Ağa bölüklerinin beşinci bölüğünün zâbiti olan serçavuşa « Çavuş-ı büzürk» de denilirdi. Her ikisi başçavuş demektir. Yeniçeriliğin lâğvi üzerine meydana getirilen askerlik teşkilâtiyle Tanzimat'tan sonra kurulan ve bilâhare jandarma adını alan «Zaptiyye» teşkilâtında da başçavuş yerinde kullanılmıştır. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra tarihe karışmıştır.

SERÇEŞME (سرچشمه) [*Ask.*] Sergerde, zabıta memuru yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Başvekâlet Arşivi) ndeki 127 numaralı «Mühimme defteri» nin 212 nci sayfasındaki « Ferman» da «Süvari sekban levendatının büyük bir zâbitinin adıdır» denilmiştir. Yeniçeri ocağının lâğviyle askerî teşkilât yapılıncıya kadar memleketin bazı yerlerinde Yeniçeri teşkilâtına dâhil askerler bulunduğu gibi eyalet ve sancaklarda da eyalet askeri vardı Beylerbeyilerle Sancak beylerinin de maiyyeti halkını teşkil eden birtakım kuvvetler mevcuttu.

Eyalet askeri kısmen sulh vaktinde dahi silâh altında bulunur ve kısmen son zamanlardaki redif ve müstahfız teşkilâtı gibi muharebe vukuunda silâh altına alınırlardı. Taşrada

bulunan ve eyalet askeri adını alan bu askerler yerli kulu piyadesiyle serhat kulu ve topraklı namlarındaki süvarilerden terekküp ederdi. Yerli kulu piyadesi azeb, sekban, içareli, lâğımcı ve müsellem olmak üzere beş sınıfa ayrılmışlardı. Sekbanlar fevkalâde ihtiyaç zuhurunda kendi rızalarıyle iş başına gelen köylülerden ibaret idi. Sekbanların zamanla ehemmiyetleri zail olduğu için yerlerine «tüfenkçi» namıyle bir sınıf piyade istihdam olunmıya başlanmıştır. Her elli altmış tüfenkçi bir bayrak itibar olunur ve «gönüllü zâbit» adlı bir zâbitin kumandası altında bulunurlardı. Her eyalet veya sancağın tüfenkçi bayrakları «Tüfenkçi başı» adını taşıyan bir zâbitin kumandasına verildiği gibi ehemmiyyetleri ziyade olan eyaletlerde üçer veya beşer tüfenkçi başı mevcut olduğu cihetle bunlardan birine «serçeşme» itlak olunarak 1908 Temmuz İnkılâbına kadar devam eden zaptiyye alay beyleri hükmünde tutulurdu.

Yine eyalet askerini teşkil eden ve «Serhat kulu» namını alan süvarilerin her elli altmış kişisi «bayrak» namı altında bir müfreze teşkil eder ve bu müfrezelerin bir kaçı birleştirilerek «Deli başı» adını alan bir zâbitin kumandasına verilirdi. Birkaç Delibaşılığın birleştirilmesinden hasıl olan teşekkülün başına da (Alay beyi) yahut (Serçeşme) namı verilirdi. Anlaşılıyor ki «Serçeşme» lik binnetice alaybeyliği gibi oldukça mühim bir vazife idi.

Eyalet, Beylerbeyilerin idaresinde olduğu için bütün bu teşkilât onların emri altında idi. Eyalet paşalarından daire halkı geniş olup aynı teşkilâtı kendi hususî dairesinde vücude getirmiş olanlar da vardı.

Bûtane gamzesi serçeşmedir o hanrîzin.
Silâh-ı gam kuşanıp biz dahi levend olaruz.
Sâbit

§ [*Hal.*] Suyun başı ve çıktığı yer, pınar, kaynak yerinde de kullanılır.

Gezen peykânlarındır tende ya can bağına aşkın
Belâ serçeşmesinden her taraf sular revan etmiş
Fuzulî

SERÇİN DERÇİN RESMİ (سرچين درچين رسمی) [*Mal.*] Kesilen hayvanlardan alınan resim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «mürde bacı», «zebhiye resmi» de denilirdi. Bunların her üçü müteradif lâfızlardandı.

«Lehçe-i Osmanî» de «Serçin»: «Seçme, baş, boy. Serçin perçin aslı serçin derçin perakende; rüsumat, canavar resmi» suretinde izah olunmuştur.

«Serçin derçin resmi» İstanbul ile Rumeli de, «mürde bacı» ile «Zebhiye resmi» de eksériya Anadolu ve Arabistan'da kullanılırdı. Bu resim ayrı bir mukataa idi ve «mukataat hazinesi» varidatından maduttu.

Sonraları ilk iki tâbir terkedilmiş, vakıa daha uygun olan «zephiye resmi» baki kalmıştır. Zephiye resmi» 1908 Temmuz İnkılâbından sonra belediyelere terkedilmiştir.

SERÇİNİ (سرچينی) [*Sar.*] Baş pişirici yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SERDAB (سرداب) [*Mim.*] Padişah saraylarında cenahlarında (sağ ve sol taraflarında) bir yahut birer oda bulunan üç köşeli sofalara verilen addır. Sarayın musiki âlemleri burada yapılırdı. Serdab; Farsça yer altında olan serin ve soğuk oda, bodrum demektir. Böyle yerler ekseriya sıcak yerlerde gündüzleri sıcaktan korunmak için yapılır. Anadolu'nun bazı yerlerinde buna «zir-i zemin» denir.

SERDAB ÂLEMLERİ (سرداب عالمری) [*Sar.*] Saraylarda yapılan saz âlemleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu âlemler sarayın «serdab» denilen cenahlarında (sağ ve sollarında) bir yahut birer oda bulunan yerde yapıldığı için bu adı almıştır. Kendisi de musiki üstadı olan ve Şark musikisinin en parlak devri sayılan Üçüncü Selim zamanında bu âlemler sık sık yapılırdı.

SERDAB KASRI (سرداب قصری) [*Sar.*] Topkapı Sarayında Üçüncü Selim'in annesi için yaptırdığı köşkün adıdır. Abdurrahman Şeref Efendi Topkapı Sarayı hakkındaki yazısında (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, birinci cilt, sahife 290) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Topkapı Sarayının arkasında Sultan Selim Han-ı Salis validesi için Serdab denilen kasr-i şirini yaptırmıştı. Bu köşk Şelimiye ve Adalar cihetine nezaret-i kâmileye malik ve balgamî taştan masnu' bir bedia olup odalarının duvarları aynalarla kaplanmış ve aralarına çiçek saksıları vazolunmuş ve saksılardan sular akarmış. Sultan Abdülmecid Han Yeni sarayı teşriflerinde mutlaka bu kâsr-ı dilnişinde bir müddet aram ve istirahat etmek âdetleri imiş. Has Oda kethüdalığından mütekait Hacı Hayri Beyefendi Serdabı târif ederken ağzı sulanıyor ve nazarında hiçbir köşkün bunun kadar değeri olmadığı ifadesinden anlaşılıyor. Serdab dahi emsalinin yanına gitmiş, yanı bilârahm (acımadan) hedmedilmiştir (yıkılmıştır).»

SERDAR (سردار) [*Ask.*] Harp halinde bulunan ordunun kumandanına verilen unvandır. Bunun yerine «Serasker» de denilirdi. Eskiden padişahlar tarafından görülen bu vazife sonra-

dan kubbe vezirlerine verilmiye başlanmış, Yeniçeri ocağının lağvından sonra da askerden yetişen kumandanlara verilmiştir. Sadrazam bizzat memur edilmiş ise ona «Serdar-ı Ekrem» denilirdi.

Geniş salâhiyyetleri bulunan serdarlar hakkında (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa 192 ve mütaakıp) ında şu tafsilât vardır:

«Kubbbe vezirlerinin herhangi birisi serdar veya serasker unvanıyle sefere memur edildiği zaman kendisinin maiyyetine kapıkulu askerinden münasip miktar yeniçeri, cebeci, topçu ve süvari askeri verilirdi. Bu, serdar olan vezirin padişah tarafından kabulünde sadrazamın serdar-ı ekremliğinde olduğu gibi başına sorguç takılmaz ve kendisine bazan saltanat sancaklarından birisi verilir vesair vezirlere giydirilen bir samur kürk giydirilirdi. Serdarlara icabında kullanmak ve doldurmak üzere üstüne padişahın tuğrası çekilmiş beyaz yani boş ve yazısız ahkâm kâğıtları verilirdi. İcabında serdarların kendileri de verilen müsaade üzerine H. 1050 M. 1640 senesine kadar tuğra çekerler, fakat çok zaman almış oldukları tuğralı kâğıtları kullanırlardı.

«Serdar olan vezirin maiyyetinde malî işleri görmek üzere ya bir defterdar veya defterdar makamında bir hazine kâtibi bulunur ve kendi tezkireciai de reis-ül-küttap vazifesini görürdü. Serdar vezir hareketinden itibaren divan kurar, dâva dinlerdi Maiyyetindeki vazife sahipleriyle gideceği mıntakalardaki azil ve tâyin hususunda selâhiyyeti vardı. Fakat seferden avdetten sonra bunların hesabını verir ve sadrazamla arası iyi ise verdiği memuriyetler kabul olunurdu.

«Serdar olan vezirlere serdarlık fermanı verilirdi. Bunların şevk ve gayretlerini artırmak için kendilerine iltifat olmak üzere kürk, sorguç, kılıç veya hançer gönderilirdi. Gerek mansıba çıkan ve gerek serdar olan bir vezirin silâhtar ile çuhadarı alayda kırmızı zerdûz üsküf ve kırmızı kadife şalvar siyerdi. Şatırlarının başlarında zerrin taçlar vardı. Serdar olan vezir alayında yedi baş yedek at yedilirdi.»

Kaza gibi küçük yerlere Yeniçeri ağası tarafından tâyin olunanlara da «Serdar» adı verilirdi. «Yeniçeri serdarı» da denilen serdar bulunduğu kazadaki yeniçerilerin ve acemi oğlanların hattâ cebeci ve topçuların zapt u raptından mes'uldü. Serdar, Yeniçeri ağasının mektubu ile tâyin olunurdu. Kasaba ve şehirlerdeki Yeniçeriler sefere memur olurlarsa Serdarları maiyyetiyle gelip yeniçeri kuvvetlerine iltihak ederlerdi.

SERDAR-I EKREM (سردار اکرم) [*Ask.*] Ordu başkumandanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden bu vazife bizzat Padişahlar tarafından görülürken kendileri harbe gitmekten vazgeçince başkumandanlık vazifesi Sadrazamlara verilmiş ve bu işi üzerine alanın kadri bir kat daha yükseltilmek maksadiyle «Serdar-ı Ekrem» den imiştir.

Serdar-ı Ekrem unvanını alan Sadrazamın zaten icraat ve tevcihat hususu da pek geniş olan selâhiyyeti bir kat daha arttırılırdı. Serdar-ı Ekremler tam nüfuz zahibi ve Devletin her türlü icra kuvveti selâhiyyetini haiz olduklarından Tersane, Darphane gibi işleri itibariyle mutlaka İstanbul'da bulunmak zaruretinde olanlardan maada vezirler de dâhil olmak üzere bütün menasıp erbabı, askerlikle alâkalı ocaklılar ve ağaları ordu ile gider, Payitahtta (başkent) ise kethüda, defterdar, reis-ül-küttap ve sair mansıp sahipleri yerlerine birer vekil bırakırlardı. Eyalet paşalariyle sancak beyleri dahi daireleri halkı ve livaları altında bulunan zuama ve timar erbabı ile birlikte gelip taraf taraf kale muhafızlıklarına ve Serasker maiyyetlerine tâyin olunarak Serdar-ı Ekrem'in maiyyetinde vazife görürler, onlar da mansıplarını bıraktıkları mütesellimler vasıtasiyle idare ettirirlerdi. Kubbe vezirlerinden harbe memur olanlara da «Serasker» unvanı verilirdi. İlkin bazan biribirine karıştırılan bu unvanlar sonraları tamamiyle ayrılmıştır. Bu serasker tâbiri «Vidin seraskeri», «Şark seraskeri», «Beriyyetüş-Şam seraskeri» gibi unvanlardan da anlaşıldığı üzere kumandan mânasına iken yeniçerilerin lâğvı üzerine 1241 (1825-26) senesinde «Umur-ı Berriyye-i Askeriyye Nezareti»ne tahsis kılınmıştır. Seraskerliğin ihdası sırasında Yeniçeri ağaları gibi İstanbul'un zabıta işleri ve yangınlara karşı tedbir almaları vazifeleri de seraskere tevcih olunmuştu. Bu hal 1262 (1845-46) senesine kadar devam etmiştir. O tarihte zabıta işlerinin askerlikten ayrılarak mercii yine Serasker olmak ve fakat idarî işlerde bir dereceye kadar müstakil bulunmak üzere bir «Zaptiyye Müşiriyyeti» kurulmuştur.

Serdar-ı Ekrem, Payitahttan hareket etmeden evvel eski âdet veçhile alay ile otağ-ı Hümayuna gider, orada murassa kılıç, destar, Selimî üzerine mücevher sorguç ve nimtene kaplı samur kürk ilbas (giydirilmek) edildikten sonra Sancağ-ı Şerif Padişah eliyle kendisine teslim olunurdu.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 160 ve mütaakıp) ında «Serdar-ı Ekrem» iik için şu tafsilâtı veriyor:

«Sefere memur olan Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem, hareketinden evvel Şeyhülislâmla beraber Padişah tarafından kabul olunarak kendisine üstüste iki kat kürk giydirilip beline mücevherli hançer ve başına otaga veya sorguç takılır ve eline bizzat Padişah tarafından Sancağ-ı Şerif verilerek muvaffakıyyet temenni olunurdu. Bazı vezir-i âzamların başlarına fevkalâde bir iltifat olmak üzere iki ve hattâ üç sorguç takılırdı.

«Omuzunda Sancağ-ı Şerif olduğu halde Padişahın huzurundan çıkan Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem sefer ekseriyyetle Avrupa kısmında yapıldığı için mükemmel bir alayla Sancağ-ı Şerif yanında salât ü selâm getirilerek Davutpaşa'daki ordugâha giderdi. Padişah kapı kulu ocaklarının Davutpaşa'dan hareketinden evvel ordugâha gelip kanun üzere Sancağ-ı şerifi ve orduyu teşyi ederdi. Sefere memur olan Sadrazama serdarlık beratı verilirdi.

«Sadrazam ve Serdar-ı Ekremle beraber Devlet merkezindeki memurlar, Hazine, Defterhane, divan kuyudatı ve defterleri de beraber gider ve icab eden muamele ordugâhta yapılırdı. Devlet merkezinde Sadrazama vekâlet edecek olan rikâb-ı Hümayun veya Sadaret kaymakamı denilen bir vezir bırakılır, bunun maiyyetine de sefere memur olanların yerlerine vekil olarak müdür ve kâtipler tâyin olunur, bunlar da Devlet merkezindeki muamelelere ait rikâp defterleri denilen muhtelif defterleri tutarlardı.

«Vezir-i âzam ve Serdar-ı Ekrem, seferlerin uzaması ve asker ihtiyacına mebnî icabında kendi kesesinden olarak mühim miktar asker de yazardı. Meselâ 1104 H. 1692 M. senesinde Sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa beş yüz süvari ve iki yüz piyade yazmıştı.

«Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem seferde bulunduğu müddetçe bütün tevcihatı, azil ve tâyinleri, nefiy ve idamları Padişaha sormadan yapardı. Onun emri ferman demekti. Zaten seferde iken bütün fermanları o, dilediği gibi yazdırırdı. Ordudan yazılan hükümler, fermanlar Padişaha sorulmadan yazılmış olan tuğralı hüküm ve fermanlardı. Ordu kışlakta bulunurken Sadrazam, divan ı Hümayunda olduğu gibi haftanın muayyen günlerinde divanı akdederdi.

«Sadrazamların beraberinde nişancı veya tevkiîler sefere gitmedikleri zam (onaltıncı asır sonlarına kadar) serdar olan vezir-i âzama tuğralı ahkâm kâğıdı denilen ferman verilir ve bunu Sadrazam lüzumu halinde de durdurdu. Mamafih onyedinci asırdan itibaren nişancıların da Sadrazamla beraber sefere gitmeleri ve yerlerine vekil bırakmaları âdet olduğundan sonraları bu tuğralı kâğıtlara lüzum kalmamıştı. Ordudan yapılan tâyinleri merkezdeki tâyinlerden ayırmak için ordu tâyinlerine (ordudan tâyin edilmiştir) denilirdi. Seferde olan Sadrazamların telhisleri nüfuzlarını takviye için reddedilmezdi.

«Serdar-ı Ekrem olan Vezir-i âzamların seferde gayretlerini artırmak ve onları teşci etmek için kendilerine Padişah tarafından fevkalâde iltifatı havi hatt-ı Hümayun ile murassa kılıç veya hançer, kürk ve sorguç gönderilmesi âdetti. Hatt-ı Hümayun ile beraber gelen bu hediyyaler orduda merasimle karşılanır ve Sadrazam hatt-ı Hümayunu öperek alır ve gelen şeyleri giyer, hançeri beline takar ve hatt-ı Hümayun baş çadır veya divan çadırına davet edilen ordu erkânı huzurlarında Reis-ül-küttap tarafından okunurdu.

«Vezir-i âzam ve Serdar-ı Ekrem seferden kendi arzusuyle avdet edemezdi. Kış münasebetiyle avdeti lâzım gelirse avdeti için Padişah tarafından kendisine hatt-ı Hümayun gönderilir ve ancak davet hattı denilen bu emri alınca kapı kulu ocaklariyle beraber Devlet merkezine gelirdi. Yalnız bu kanuna muhalif olarak Dördüncü Mustafa zamanında Rusçuk yaranının teşvikiyle Çelebi Mustafa Paşa ansızın Edirne'den İstanbul'a hareket etmiş ve Padişah da bu emr-i vâkii kabule mecbur olmuştu.

«Serdar-ı Ekrem olan Sadrazamların yapacakları masarıftan dolayı kendilerinden hesap sorulmazdı. Onaltıncı asır başlarında bir defa böyle bir harekete teşebbüs edilmiş ise de sonradan vazgeçilmişti.

«Vezir-i âzam ve Serdar-ı Ekrem olanlar sefere çıktıkları günden hududa varıncıya kadar her menzilde arpa, et, ekmek, yağ ve ballarını sürsattan alırlardı. Bu muamele hakkında baş muhasebe ile nüzül emini ve koyun emini defterlerine işaret edilirdi. Harb sahasına girilince artık sürsat zahiresi temin edilemiyeceğinden muamele burada nihayet bulurdu. Bundan sonraki sarfiyat nüzül ve iştira zahiresinden tedarik ve sarf olunurdu. Yağ ve bal verilmezdi.»

Serdar-ı Ekrem unvaniyle sefere giden Sadrazam'ların altısı vazife başında şehid olmuştur.

1 — Hadım Ali Paşa; Osmanlı tarihinde Şeytan kulu adıyle anılan çapuleu âsileri takib ederken Kayseri ile Sıvas arasında Gökçay'da göğsüne ok isabetiyle şehid olmuştur (Rebiülâhir 917 - 1511).

2 — Hadım Sinan Paşa; Mısır seferinde Yavuz Sultan Selim'i öldürmek için otağ-ı

Hümayuna kadar sokulan fedailer tarafından sancak dibinde durduğu sırada şehid edilmiştir (29 zilhicce 922 - 1517).

3 — Tayyar Mehmet Paşa; Bağdat muhasarasında kaleden atılan bir kurşunla alnından vurularak şehid olmuştur (19 şaban 1048 - 1639).

4 — Köprülü zade Mustafa Paşa : Düşman eline geçen Niş, Vidin ve Belgradı geri aldıktan sonra İstanbula dönüp ertesi sene tekrar Macaristan seferine giderek Salankamin Muharebesinde şehid olmuş, na'şı İstanbula getirilerek babasının yanına gömülmüştür (25 zilkide 1102-1691).

5 — Elmas Mehmet Paşa; Tameşvar üzerine giderken Tise çayı'na Zenta mevkiinde kurulan köprüden karşıya geçip düşmanın hücumuna maruz kaldığı sırada köprünün yıkılması yüzünden geriye dönememesi neticesi olarak şehid olmuştur ((23 safer 1109 - 1697).

6 — Şehid Ali Paşa; Avusturyalılarla Varadin muharebesinde Anadolu beylerbeyi Ahmet Paşa'nın şehadeti ve fırkasının hezimeti üzerine askeri teşci için eline aldığı Sancağ-ı Şerifle askerin önünde hücuma başladığı sırada alnına kurşun isabetiyle şehid olmuştur (16 şaban 1128 - 1715).

Serdar-ı Ekrem unvanı sonradan askerlerden tâyin olunan başkumaneanlara verilmeğe başlanmıştır. En son Serdar-ı Ekremler askerlerden 1270 (1853) harbinde Ömer Paşa, 1293 (1876) harbinde de Abdülkerim Paşa'dır.

SERDARLAR (سردارلر) [*Ask.*] Yeniçeri ağası tarafından kaza gibi küçük yerlere tâyin olunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Yeniçeri Serdarı» da denilen serdarların vazifesi mahallerindeki askerî teşkilâtın zapt ü raptını temindi.

SERDAR-I ULEMA (سردار علما) [*İlm.*] Zamanındaki âlimlerin en yükseği, yaşlı ve bilgilisi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişahların hocaları hakkında da kullanılırdı. «Fâtih Kanunnamesin» de (Sayfa 10) «Şeyh-ül-islâm ulemanın reisidir ve muallim-i Sultan dahi kezalik serdar-ı ulemadır. Vezir-i âzam anları riayeten üstüne almak münasiptir ama müftü ve hoca sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tesaddür dahi ederler» diye yazılıdır.

SERDARLAR KÂTİBİ (سردارلر كاتبى) [*Ask.*] Yeniçeri ağası'nın mektubuyle ağa tarafından kaza gibi küçük yerlere «serdar» adıyle tâyin olunanların yazılarını yazmak vazifesiyle mükellef olan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Yeniçeri Serdarı» da denilen serdarın vazifesi mahallindeki askerî teşkilâtın zapt ve raptını temindi. «Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapı Kulu Ocakları» adlı eserde (cilt 1, sayfa 327) deki kayde göre ocakta en son Serdar Kâtibi Haşmet Efendi isminde biri olup ocağın lağvından sonra kendisine Hacegân rütbesi verilmişti.

SERDARLIK BERATI (سردارلق برآتى) [*İda.*] Sefere memur olan ve «Serdar-ı Ekrem» unvanı verilen sadrazamlarla vezirlere verilen ferman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Seraskerlik Beratı» da denilirdi.

SERDEFTER (سر دفتر) [*Hal.*] Bir gürûhun başı ve reisi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Buna âlem eder şimdi şehadet ittifak üzere
Ki sensin ehl-i tab'a daniş ü idrâke serdefter
Nef'î

SERDEFTERCİ (سر دفترجى) [*İda.*] Sadarete bağlı Beylikçi kaleminde defterlerin muhafazası hizmetini gören memurların başına verilen addır. Defterhane'de de bu adla memur bulunduğu gibi resmî dairelerin bir çoklarında Defterci adlı memurlar vardı. Eskiden arşiv yerinde kullanılan «Mahzen» deki defterlerden lüzum görülenleri bunlar çıkarıp alâkalı memurlara götürürler, işleri bitince tekrar alıp mahzendeki yerlerine koyarlardı.

SERDENGEÇTİ (سردن كچدى) [*Ask.*] Akıncılardan düşman ordusu içine dalmak veya muhasara altına alınan bir kaleye girmek için fedaî yazılanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara, ellerinde kınlarından sıyrılmış kılıçlarla bu tehlikeli işlere atıldıkları için «Dalkılıç» da denilirdi. Düşman ordusuna dalacak veya kaleye girecek olanların dönmelerinden ziyade ölmeleri ihtimali olduğu için bu adı almışlardı. Düşman ordusuna dalmak üzere ayrılan serdengeçtiler düşman ordusunun sağ, sol veya arka tarafından ve hep birden hücum ederler, maksatlarına nail olmadıkça dönmezlerdi. Zaptı uzayan kalelere geceleyin merdiven kurmak suretiyle girerler, rastladıklarını kılıçtan geçirmek suretiyle maksadı temin ederlerdi.

Serdengeçtilerden girdikleri tehlikeli işten kurtulanlara üçer beşer akçe terakki verildiği gibi hususî bir imtiyaz eseri olmak üzere «Serdengeçti kavuğu» adlı yeniçerilerin başlarına giydiklerinden farklı bir serpuş giymek salâhiyyetini iktisap ederler ve «Serdengeçti ağası» diye tâzim ve tekrime de mazhar olurlardı.

İlk zamanlarda büyük muvaffakiyyetler temin eden ve ekseriyyetle teşebbüsleri ölümle neticelenen serdengeçtiler yerine sonraları menfaat temini maksadıyle o yolu tutanlar olmuş ve bu sebeple eski kıymet ve ehemmiyetini kaybetmiştir. Nitekim Kaynarca Muahedesi'ni intaç eden muharebede bir senede üç kere serdengeçti yazılıp nlûfeye nail olanlar görülmüştür. Bunun da sebebi Yeniçeri ocağı'nın eski intizamını kaybetmiş olmasıyle beraber serdengeçti yazılanlarla sonradan bu maksatla yazılanlar arasında fark hasıl olmasıdır. İlk zamanlarda serdengeçtiler, yeniçeriler arasından çıkardı. Serdengeçti bayrağı açılınca yeniçerilerden istiyenler bu bayrağın altına gelirdi. Sonraları ise yine yeniçerilerden serdengeçti yazılanlar olmakla beraber sefer vukuunda payitahtta ve taşralarda serdengeçti bayrakları açılır, hariçten herkim olursa olsun «tesbih bedergâh» kılınmak suretiyle ocağa kabul edilirdi. Yeniçerilikle alâkası olmıyan ve talim ve terbiye görmiyen eski tâbir veçhile «nefir-i âm» kabilinden olan bu türlü derme çatmalardan istifade olunmamak tabiidir.

Serdengeçtilere fazla yevmiye ve içlerinden sağ kalanlara hizmetlerinin derecesine göre yayabaşılık, bölük başılık, zağarcılık, sekbanlık, solaklık, sipahilik ve kapıcılık verilirdi. İçlerinde kale yürüyüşlerinde en evvel hücum edene, kaleye bayrak dikene sancak beyliği verildiği de vâkidi.

Serdengeçti yazılanlara ulûfe senedi makamında olmak üzere «memhur» tâbir olunan bir kâğıt verilirdi. Bu kâğıtlar sonraları ordu da birtakım kârcılar tarafından tutturulabildiğine satın alınır, bu suretle bir kısım mutavassıtlar bu işlerden istifade yolunu bulurdu.

«Serdengeçti» tâbiri Yeniçeri ocağı'nın kalkmasıyle ortadan kalkmıştır.

SERDENGEÇTİ AĞASI (سردن چکدی آغاسی) [*Ask.*] Düşman ordusu içine dalmak veya muhasara altına alınan bir kaleye girmek için fedaî yazılıp üzerine aldığı işi başararak ölümün gerdiği kanadın altından kurtulup geri dönenler hakkında kullanılır bir tâbirdi. Bu unvan cesaretin bir timsali sayılırdı.

SERDENGEÇTİ BAYRAĞI (سردن چکدی بایراغی) [*Ask.*] Düşman ordusu içine dalmak veya muhasara altına alınan bir kaleye girmek için fedaî yazılmak maksadiyle açılan bayrağa verilen addır. «Dalkılıç» da denilen «Serden geçti» ye lüzum hasıl olduğu zamanlarda bu bayrak açılır, memleket uğrunda ölümü göze alan yiğitler bu bayrağın altına koşardı.

SERDENGEÇTİ KAVUĞU (سردن چکدی قاووغی) [*Kıg*] Düşman ordusu içine dalmak veya muhasara altına alınan bir kaleye girmek için fedaî yazılıp yüzde yüz ölümden kurtulmuş olanların giydikleri başlık hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçerilerin başlarına giydikleri serpuştan farklı idi. Tüylerle süslenen bu kavuk, giyene mehabet verirdi.

SERE (سره) [*Öl.*] Başparmağın ucundan şehadet parmağının ucuna kadar germek suretiyle hâsıl olan uzunluk ölçüsüne verilen addır. Karıştan küçüktü. Dört sere bir arşın sayılırdı.

§ [*San*] Tuğranın dört kısmından ilkini teşkil eden metin kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu kısımda Padişahın ve babasının adları yazılırdı. Buna «kürsü» de denilirdi.

SEREFRAZ (سرافراز) [*Hal.*] Mecaz yoliyle başkalarından farklı, mümtaz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça baş kaldıran mânasına gelen mürekkep sıfattır. Serfiraz suretinde de kullanılır.

Milyonla çalan mesned-i izzette serefraz
Birkaç kuruşan mürtekibi cây-i kürektir
Ziya Paşa

SEREN (سرن) [*Bah.*] Direkler üzerinde yelken açmak ve işaret kaldırmak üzere ufkî olarak bağlanan günderlere verilen addır.

Nahuda eylerse Nuh'a bu keştiye huda
Mevce-i Tufan'a ne yelken dayanır ne seren
İzzet Molla

SERENE YAYILMAK (سرنه یایلمق) [*Bah.*] Yelkenleri sarmak veya fora etmek için gemicilerin hamaylıdan cundaya kadar muayyen açıklıkta marsipet üzerine dizilmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SEREN KAPLAMASI (سرن قاپلامه‌سی) [*Bah.*] Serenlerin orta kısımlarını kuvvetlendirmek için üzerlerine cıvata veya çemberlerle bağlanan sert ağaç parçalarına verilen addır.

SEREN TİRİZİ (سرن تیریزی) [*Bah.*] Ana serenlerin aşağı veya yukarı hareketlerinde direk çemberlerinin serenleri zedelenmemesi için çemberlerin direğin prova tarafına kalan kısımları üzerine vurulan çıtalara verilen addır.

SEREN VARDEVELESİ (سرن واردوه‌له‌سی) [*Bah.*] Dört köşe yelkenlerin üst yakalarının bağlanması ve marsipet üzerine yayılan efradın tutunması için serenlerin üzerine seren boyunca konan ve seren üzerindeki mapalardan donatılan halat veya demir çubuklara verilen addır.

SEREN YAKASI (سرن یقاسی) [*Bah.*] Yelkenlerin serene bağlanan üst kenarlarına verilen addır. Buna «matafyon yakası» da denilir.

SERESVABİ (سراسواری) [*Sar.*] Padişah'ın giydiği elbiseleri hazırlıyan ve muhafaza ile vazifeli bulunan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişahın yakınlarından olması hasebiyle nüfuzlu mansıplardan sayılan «Seresvabi» vesikalarda «Esvapçıbaşı» suretinde de geçer. (Bak : Esvapçıbaşı).

SERETAN (سرطان) [*Ast.*] «Cevza» ile «Esed» burçları arasında ve doksanıncı derecede bulunan burcun adıdır. Güneş bu burca 8/21 haziranda girer, 8/21 temmuzda çıkar.

«İlm-i Nücum» adlı eserde (sayfa 35) güneş, seretan burcunda iken doğanların tâli' ve siretleri şöyle anlatılıyor :

«Güneş, seretan burcunda bulunduğu zaman doğanlar hisli, mahcup, uzlet güzin (tenhalığı seven) ve bunula beraber pek muannit (inatçı) olurlar. Nazar-ı dikkati çekmeyi severler Fakat aynı zamanda, pek basit kendilerini göstermiye meyyal görünürler. Mu'tekit, muhafazakâr hayal perest, ruhî, hülyaperver olurlar ve kendilerini anlattıracak ve gösterecek derecede garip ve yekdiğerine mübayin bir takım garip hevesler izhar ederler. Neşesizlik, burcun hassasından olduğu cihetle kendilerini idare eden ve nefislerine hâkimiyyetten âciz kalan kimseler ekseriyyetle tabiatsız, sıkıntılı, üzüntülü olurlar. Mânen tekemmül etmemiş olanlar hissiyat ve tahassüs hususunda müstereddit, kararsız, metanetsiz, bir sinir yığınından ibarettirler. Fakat, mânen ve ahlâkan tekemmül etmişlerse bu sinirlilik (asabiyyet) inatçı bir irade kuvveti veyahut sebatlı bir arzu doğurur ki bu hal o türlü kimseleri, ya zekâ ve istidatlarının istimali ile veyahut metin bir kanaat vasıtasıyle (müdahane ile) gayelerine doğru sevkeder

«Bu burçta iki zıt tabiat vardır: Biri, ihmâlkârlık ve tenbellik, diğeri : bati olmakla beraber ciddî ve faal olmaklıktan ziyade sebatlı ve muannit bir fütursuzluk ve ikbalperestlik. Bu burca mensup olanlar : İhtiyarları ve eski âdetleri, maziye ait hatıraları yâda vesile olacak bütün âsar-ı atikayı severler.

«Bünye o kadar kuvvetli olmayıp fazla çalışmakla zayıflamıya müstaittir. Mide hazımsızlığa, romatizmaya, kan deveranının natamam olmasından meydana gelen inkibaza sebebiyyet veren endişe ve can sıkıntısının tesiri altında olarak çok ıstırap çeker.

«Bu türlü kimseler, direktör, mütaahhit, kaptan, dükkâncı, ebe kadın, manifaturacı ve saire olmak suretiyle muvaffakıyyet kazanırlar. Umumî işlerde ve para tebdiline ve malî muamelelere ait hususlarda rüçhanı haizdirler.

«Güneş, akrep ve hut burcunda iken doğanlarla pek anlaşamazlar ve geçinemezler.

«21 - 30 haziran arasında doğanlar : pek hissî, muntekit, sebatkâr ve ikbal düşkünü olurlar. Temmuzun ilk on günü içinde doğanlar : Hisler cihetinden tehlikeye maruzdurlar. İstedikleri şeyi takibe tam bir ikdam ile beraber hayata şedit ve mnannidane bir surette alâka gösterdiklerinden birçok uygunsuz haller geçirirler. Mânen veya ahlâkan tekemmül etmemiş iseler pek tehlikeli, pek kıskanç olurlar. Afv cihetine asla yanaşmazlar. Tasavvufa, ilhama düşkün olurlar. 10 - 20 temmuz içinde dünyaya gelenler hayatlarının ilk senelerinde o kadar tali'li değildirler. Fakat yaşları ilerledikçe süratle tekemmül ederek pek sevimli, hayırhah, misafir düşkünü, afv ve safha meyyal oldukları cihetle bulundukları muhitte hürmet ve itibar görürler. Bu devrede dünyaya gelen kadınlar iyi hasta bakıcı ve müdire olurlar. Erkekler ise, denizcilikte fazla istidat sahibi olduklarından su işlerini severler ve bu cihetten zengin olurlar.

«Güneş; bu burçta iken doğanlar arzularında musir ve şöhret düşkünüdürler. Vatanlarına, yurtlarına, ailelerine, ana ve babalarına pek ziyade mutî' olurlar. Ziyadesiyle teessür kabiliyyetine maliktirler. Akibeti düşündükleri gibi tedbirli ve yenilik taraftarı olurlar. Demokratlığı severler.

«Seretan burcu ; vücudün üst kısmı, alt kısmına nisbetle daha büyükçe olmak üzere alelâde bir boy, dolgun bir sima, beyaz tatlı bir renk, kısa ve yuvarlak bir burun, açık kumral saç, mavi veya elâya çalar küçük gözler oldukça zayıf ve pek sağlam olmiyan bir bünye getirir. Yirmibeş yaş bunlar için pek mühim ve buhranlı olduğu gibi ellinci ve altmışbeşinci yaşlarda da aynı hâldedirler »

Üstüne konmuş Esed, sırtına binmiş Seretan
Ruzu şep mel'abe-i âlem-i hayvanidir
Şeyh Ziya'yı Tebrizi

SER ETİBBA (سر اطبا) [*Tıp.*] «Hekim başı» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine daha ziyade «Reis-ül-Etibba» kullanılırdı. Vakfiyelerde geçer.

SER ETİBBA-İ HASSA (سر اطباء خاصه) [*Sar.*] Padişahın Başhekimi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sonradan bunun yerine «Sertabib-i şehriyarî» denilmiye başlanmıştır.

SERFÜRU (سرفرو) [*Hal.*] Mecaz yoliyle tâzim, bürmet; itaat yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Serfüra etmez idi paşına güz sürmek için
Olsa isgana eğer kudret-ü imkân felek
Nef'î

SERGEN (سرگن) [*Mim*] Eski evlerin odalarında yapılan büyük dolap adıdır. Odanın içine serilerek yatılan yatak takımları sabahleyin kaldırılarak içine konnlurdu.

SERGERDE (سرگردہ) [*Hal.*] Farsça baş, demek olan bu tâbir gönüllü olarak harbe iştirak eden kafilelerin başlarına verilen addır. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra ihdas olunan «Zaptiyye» teşkilâtının ilk devrelerinde binbaşı yerinde kullanılmıştır. Son zamanlarda eşkıyalık gibi kötü teşekküllerin başında bulunanlar hakkında kullanılmıya başlanmıştır.

SERGİ (سرکی) [*Mal.*] Hazineden (Devlet kasasından) ödenecek paranın miktarını gösterir istihkak sahibine verilen vesika hakkında kullanılır bir tâbirdir. 1324 (1908) İnkılâbına kadar Devletçe ödenmesi lâzımgelen paralar malî zorluktan dolayı hak sahiplerine tahakkuku anında ödenemediği için imkân hasıl oldukça ödenmek üzere alacak sahiplerine «Sergi» adıyle vesika verilirdi. Ödeme yapıldıkça sergiden düşülür, muhteviyatı tamamen ödenince istirdat (geri almak) olunurdu.

Maliyeden alacağı olanlara daha evvelleri, alacaklarının ödenmesi iki suretle vuku' bulurdu. İstihkak münferit veya mütaaddit şahıslara ait olup da hazineden taksitle veya müteferrik surette ödenecek neviden ise ona mukabil «Sergi» verilirdi. Böyle olmayıp da bir alacaklıya ait ve defaten tediyesi meşrut olan istihkak mukabilinde verilenlere de «Suret» denilirdi.

Sergi denilmesinin sebebi alacaklının ve ödeme taksitlerinin müteferrik olması itibariyledir. Hattâ bölük ve takım halinde bulunan istihkak sahiplerine her birerlerinden ayrı mühür veya imza alınarak haklarının verilmesi icabettiği zaman «Sergi ferşi» ile tediyesi emrolunurdu. Suret tâbiri asıl istihkak defterinde tahakkuk eden kaydın sureti o senet üzerine nakledilmesi lüzumunu gösterir bir kaidenin mahsulü idi.

Sergi ve suretler siyakat yazısı ile yazılırdı. Bundaki maksat da taklit korkusu idi.

«Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtın» da (sayfa 384) «Sergi» için şu izahat vardır;

«Maliye hazinesinden para verilirken veya verilecek paraya mukabil tanzim olunan senedlerin adı. Hazine tezkireleri ve bu sergi kâğıtları, Devlet hazinesinin herhangi bir şahsa karşı borçlu olduğunu gösterirdi. Malî buhran dolayısıyle onyedinci asır ortalarına doğru miktarı artan bu sergileri Kemankeş Kara Mustafa Paşa merhum bedellerini ödemek suretiyle ortadan kaldırdıysa da sonraları yine meydana çıkmıştı. Sergi döşemek maaş tediyesi için hazırlanıp mevacip vermek demektir.»

Sergi işlerine bakmak üzere memurlar vardı. Onların başlarına «Sergi Nazırı» denilirdi. Bu memur sergilerin muvazene mucebince verilmesini ve alacaklılara istihkaklarından fazla sergi verilmemesini temin ile mükellefti.

Bu memuriyet 1249 (1833 34) senesinde (Aklam-ı seb'a hocalığı) adıyle yapılan teşekkülle birleştirilmiştir.

Sergi usulüyle ödeme 1908 İnkılâbına kadar devam etmiş, ondan sonra alacaklar muntazam ödendiği için sergi usulü tarihe karışmıştır.

SERGİ FERŞİ (سرکی فرشی) [*Mal*] Muhtelif alacak sahiplerinin alacakları için tanzim olunan «Sergi» ler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Alacaklı bir olur ve bir defada ödenmesi lâzımsa onun namına «suret» tanzim edilir, çok olursa her birinin alacağı gösterilmek suretiyle «sergi» vücude getirilirdi.

SERGİ HALİFESİ (سرکی خلیفه‌سی) [*Mal.*] Hazineden ödenen paralar için tanzim olunan «sergi» leri hazırlamakla ve buna müteallik işleri görmekle mükellef olan memura verilen addır.

SERGİ KALEMİ (سرکی قلمی) [*Mal.*] Hazineden ödenen paralar için tanzim olunan «sergi» leri hazırlamakla vazifeli kalemin adıdır. Kalemin «sergi nazırı» adıyle âmiri olduğu gibi «sergi halifesi» adı verilen memurları da vardı. 1908 İnkılâbından sonra yapılan teşkilâtta bu ad tarihe karışmıştır.

SERGİ-İ UMUMİ-İ OSMANİ MADALYASI (سرکی عمومی عثمانی مدالیه‌سی) [*San.*] Hicrî 1279 (1862) tarihinde İstanbul'da açılan sergi münasebetiyle çıkarılan madalyanın adıdır. Altın, gümüş ve bakır olmak üzere üç nevidi.

SERGİ NAZIRI (سرکی ناظری) [*Mal.*] Hazineden ödenecek paralar hakkında tanzim olunan «sergi» işleriyle meşgul memurların başına verilen addır. Vazifesi sergilerin muvazene (bütçe) mucebince verilmesi ve alacaklılara istihkaklarından fazla sergi verilmemesini temindi.

Bu memuriyyet 1249 (1833-34) senesinde «Aklam-ı Seb'a hocalığı» adıyle yapılan teşekküllo birleştirilmiştir.

SER HABBAZ (سر خباز) [*Vak.*] Ekmekçi başı demektir. Vakfiyyelerin imaret kadrolarında geçer.

§. [*Sar.*] Ekmekçi başı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saraya ait vesikalarda geçer.

SERHAD (سرحد) [*İda.*] Hudut başı, iki devlet toprağının birleştiği sınır yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça olan bu tâbirin Arapçası «sugur» da bu mâna'da kullanılırdı.

Saadetle otağın kurmadan serhadd-i İran'a
Düşe Turan zemine saye-i tuğ-u serefrazı
Nef'i

SERHADDİ (سر حدی) [*Kıy.*] Kısa, aerasere kaplı samur kürk adıdır. Dar-üs-saadeden mansup (nasbolunan, tâyin olunan) hazine vekili, musahip ağalarla Bab-üs-saade gediklileri olan hazinedar başı, kilerci başı, saray ağası, saray kethüdası ve Galatasaray ağası gibi sarayın yüksek adamları giyerlerdi.

SERHAD KULU (سرحد قولی) [*Ask.*] Hudutlardaki kalelerde ve hudutlara yakın yerlerde vazife gören askerî kuvvetlere verilen addır. Bunlara «Yerli kulu» da denilirdi.

Hicrî onbirinci (milâdi onyedinci) asır başlarına kadar Osmanlıların mücavir hükümetlerden hiç birisiyle hududu tâyin edilmemişti. Serhad akıncıları sulh vaktinde bile fırsat buldukça «çeteye gitmek» tâbiriyle bitişik memleketlere tecavüz ederek yağma ve taraç etmek uhuda mugayir sayılmıyordu. Bu sebepten uzun müddet serhad beyliklerinde kalan (Mihal Oğulları), (Evrenos Zadeler) gibi eski beyzadeler «Akıncı» namıyle anılan hafif süvari askerlerinin başında bulunarak akınlardan büyük menfaatler temin etmişler ve titretici bir şöhret kazanmışlardı.

Hududlar tâyin olunmıya başladıktan sonra dahi akıncılık tamamen bertaraf olmamış ise de komşu hükümetler kuvvet peyda eylemiş olduğundan tecavüze karşı koymak ve icabında çeteye gitmek üzere serhadlerde teşkilât yapmak meeburiyyeti hasıl oldu.

Osmanlılar fethettikleri yerlerde ve bilhassa hudutlarda fethi mütaakıp teşkilât yapıyor, muhafaza kuvvetleri ikame ediyorlardı. Teşkil ettikleri eyalet ve sancak beylerinin refakatında oraların asayişini koruyacak ve düşmanın tecavüzüne karşı koyacak kuvvetleri vardı.

Serhadlerdeki teşkilât biri doğrudan doğruya Devlete, diğeri eyalet başındaki beylerbeyilerle sancakları idare eden sancak beylerine ait olmak üzere iki kısımdan mürekkepti.

Devlet hesabına serhad kulu adı altında beş teşekkül vardı: Azep, hisarlı, sekban, lâğımcı, müsellem. Bu beş teşekkülün ayrı ayrı âmirleri, zâbitleri vardı.

Beylerbeyilerin maiyyetinde de ilk zamanlarda «deli» yani «delil», «gönüllü», «beşli» olmak üzere üç ad altında muhtelif kuvvetler vardı. Sonradan «levend» ve «bayta» namlarında iki sınıf daha bunlara inzimam etmiş, üç olan bu sınıf da beşe çıkmıştır. Bunların her elli altmış kişisi «bayrak» adı altında bir müfreze teşkil etmekte ve bu müfrezelerden bir kaçının birleşmesinden teşekkül eden kuvvete «deli başı» namında bir zâbit tarafından kumanda edilmekte idi. Birkaç delibaşılık askerin başında da «Ser çeşme» adıyle büyük bir zâbit bulunurdu. Bu hususî teşekküller yalnız serhadlere münhasır değildi. Hudud olmıyan eyaletlerdeki beylerbeyilerin ve sancak beylerinin maiyyeti halkını teşkil eden bu kuvvetler mevcut idi.

Gerek devlete tâbi resmî ve gerek eyalet paşalarıyle sancak beylerinin dairelori halkını teşkil eden hususî teşkilât her tarafta bir değildi. Mevkiin ehemmiyetine, ümeranın servet ve itibarına göre değişir, çok veya az olurdu.

Timar ve zeamet sahipleri de bunlara ilâve olununca eyalet askerî kuvvetinin ehemmiyeti anlaşılır.

İkinci Sultan Mahmut zamanında Yeniçeriliğin lağvı ve mütaakıben merkeziyyet usulünün tesisi bu kuvvetlerin dağıtılmasını, yerlerine yalnız devlet teşkilâtının ikamesini mucip olmuştur.

ŞERHADLİ (سرحدلی) [*Kıy.*] Tanzimattan evvel büyük devlet adamlarının giydikleri bir nevi seyahat elbisesinin adı idi. Kakum adı verilen kürk nevilerine «kakum serhadli» denilirdi.

SERHADLIK (سرحدلق) [*Kıy.*] Yandan kopçalı, uzun konçlu bir nevi lâpçin (ayakkabı) adıdır. Yeniçeriler harbe gittikleri zaman giydikleri için bu ad verilmiştir. Yeniçeri ocağının lağvından sonra kurulan «Nizam-ı cedid» teşkilâtında zâbitler ayaklarına kırmızı «serhadlık», neferler de kırmızı renkte «yemeni» giyerlerdi.

SERHADLİ MESTİ (سرحدلی مستی) [*Kıy.*] Yerli sahtiyandan yapılan topuksuz mest adı-

dır. Baldırı aşan bu mesti serhadlılar giydikleri için bu ad verilmiştir.

SERHADLU (سرحدلو) [*Ask.*] Hudut Boylarını bekliyen, hudutlardaki kalelerde vazife gören askerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Serhad» hudut, sugur demektir.

SER HAFİYYE (سر خفیه) [*İda.*] Saraya gizli haberler veren «Hafiyye» adlı teşekkülün başında bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hassaten ikinci Abdülhamit devrinde polis teşkilâtı arasında bu işi görenler olduğu gibi büyük küçük devlet memurları arasında da, asıl vazifelerine ilâveten, jurnalcılık edenler de vardı. Tanınmış vazifelerden biri de «ser hafiyye» adıyla anılırdı.

SER HALİFE (سر خلیفه) [*İda.*] Resmî dairelerde eskiden kâtip yerinde kullanılan «Halife» nin üst derecesinde bulunanlara verilen addır. Halifelerin yazdıkları yazıları düzeltirler, mühim olan yazıları da yazarlardı. Tanzimattan sonra «Mümeyyiz» adını almıştır.

SER HALKA (سر حلقه) [*Hal*] Mecaz yoliyle bir sanat ve mesleğin ileri geleni yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Olaldan halka-i zülfünle Nev'î biser ü sâman
Mahabbet bezminin serhalka-i rindaniyiz câna
Nev'î

SER HAYYATİN-İ HIL'AT (سر خیاطین خلعت) [*Sar.*] Sarayın «ehl-i hiref» adı verilen sanatkârlar arasında hil'at (üste giyilen elbise) dikenlerin usta başılarına verilen addır.

SER HÂZİN-İ BİRUNÎ (سر خازن بیرونی) [*Mal.*] Dış hazinenin baş veznedarı yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlk zamanlarda kubbe altında bulunan hazinenin hazinedar başısı olan ser hâzin-i bîrunî onun hisap ve muhafazasından da mes'uldü. Askere ulûfe verildiği hazineyi açmak ve meşin keselerde hazırlanan ulûfeden lâalettayin (sondaj usulüyle) bir kesesini «akça tahtası» na dökerek saymak da vazifesi icabındandı. Tanzimattan sonra unvanı «Baş veznedar» a, tahvil olunmuştur.

SER HÂZİN-İ ENDERUNÎ (سرخازن اندرونی) [*Sar.*] Saraydaki iç hazinenin baş veznedarı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Paradan başka hil'at vesair kıymetli eşyanın da muhafazası vazifesiyle mükellefti. Padişahların ihsanlarını da dağıtırdı. Maiyyetinde «Hâzin» namıyle mütaaddit memur vardı. Tanzimattan sonra vücude getirilen «Hazine-i Hassa» teşkilâtında unvanı «Veznedar» lığa tahvil olunmuştur.

SERHENG (سرهنك) [*Sar.*] Divan-ı hümayun çavuşları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «Serhengân-ı Divan-ı Hümayun» suretinde geçer. Anadolu Selçukilerinde alkış vazifesiyle mükellef olan çavuşlara serhenk denildiği için Osmanlılarda da aynı vazifeyi yapan divan çavuşları hakkında da kullanılmıştır.

Hakanıyım ben muhteşem yanında serheng-i haşem
Nef'î

S RİR (سریر) [*San*] Hükümdarların oturdukları taht, sandalye; oturulacak mükellef yer, yüksek yatak, karyola yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Oturanın şerefi ve yüksekliği itibariyle bu mânayı almıştır.

Tac'u taht-ı saltanat berbat olur çün akibet
Kendini âlem seririnde Süleyman oldu tut

SER İSKEMLE-İ ŞEHRİYARÎ (سر اسکمله شهریاری) [*Sar.*] Dergâh-ı âli bevvaplarının (orta kapı kapıcıları) bölük başılarından birinin adıdır. Mensup olduğu bölüğe nisbetle bu adı almıştır.

SEBİYYE (سریه) [*Ask.*] Dörtten veya veya yüzden dörtyüze kadar olan askerî müfrezeye verilen addır. Seriyyenin «ya geceleyin yürüyüş demek olan «ser» den veya nefis şey demek olan «seriy» den, yahut müntehap (seçkin) mânasına olan «istira» dan geldiği» gösterilen (Hukuk-i İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu) unda (üçüncü cilt, sahife 373) de şu tafsilât da vardır: «Seriyyeleri teşkil eden erler, ekseri geceleyin yürüyüp gündüzleri saklandıkları veya behadır, güzide efrattan seçildikleri için bu namı almışlardır.»

Seriyyenin cem'i: serayadır.

SER KARİN (سر قرین) [*Sar.*] Baş mabeyinci yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Karin-i evvel», «Ser kurana» da kullanılırdı. Karin; Arapça yakin demektir. Hükümdara yakınlıklarından dolayı bu adı almışlardı. Vesikalarda dördü de geçer.

SER KÂTİP (سر کاتب) [*İda.*] Resmi dairelerde başkâtip yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Saray başkâtibine «Mabeyn başkâtibi» denildiği gibi «Serkâtib-i Şehriyarî» de denilirdi.

SER KEHHAL (سرکحال) [*Sar.*] Padişahın baş göz hekimi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kehhal; Arapça göz hekimi demektir. Cerrahlar gibi göz hekimleri de «Hekim başı» ya tâbi idiler.

SERKIRTASİ-İ MİRÎ (سر قرطاسی میری) [*İda.*] Devletin kırtasiye ihtiyacını temin vazifesiyle mükellef olan memura verilen addır. Bunun yerine «Kâğıtçıbaşı» da denilirdi. Her iki tâbir vesikalarda geçer.

SER KİLÂRÎ (سر کیلاری) [*Sar.*] Kilerci başı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda bunun yerine «Ser kilâri-i hassa» suretinde de geçer.

SER KÖSÎ (سر کوسی) [*Sar.*] Mehterhane takımındaki «kös» adlı davulu çalanların başı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üstad sanatkâr olan ser kösî mehterhanenin ser zurnazen, ser nakkarezen ve emsali sanatkârlar gibi kös çalanların büyüğü idi. Hepsinin âmiri de «Ser mehterhane-i alem» di.

SER KUDUMÎ (سر قدومی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevî âyinlerini idare edene verilen addır. Orkestra şefi (Chef d'orchestre) vaziyyetindedir. Mevlevî erkânından sayılır, erkânın bir kısmı evlenemediği halde ser kudumî evlenebilirdi.

SER KURENA (سر قرنا) [*San.*] Başmabeyincı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ser karin», «karin-i evvel» de kullanılırdı. Karin; Arapça yakın demektir. Hükümdara yakınlıklarından dolayı bu adı almışlardı. Vesikalarda dördü de geçer.

SERLEVHA (سر لوحه) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. El yazması kitapların ilk sahifelerine yapılan tezhipli başlığa verilen addır Bir levhanın veya kitabın başına yazılan yazı ve yapılan resme de bu ad verilir.

SER MAHFİL (سر محفل) [*Sar.*] Saray adamlarından birine verilen addır. «Müezzin başı» nın muavini (yardımcısı) yerinde idi Müezzinler «mahfil» denilen ayrı ve yüksekçe bir yerde oturdukları için bu adı almıştı. Bu vazifeye sesi güzel, musikide de bilgili olmakla beraber sarayda itibar kazanmış olanlar tâyin olunurlardı. Vazifesi müezzinlik nöbeti tutmakla beraber koğuş ağalarından lüzumu halinde müezzinlere mülâzim olmak üzere seçilenlere ezan ve kamet usulünü öğretmek ve müezzinliğe lâyık görülenleri müezzin başıya tavsiye eylemek idi. Açılan müezzinliğe mülâzimlerin en eskisi gediğe geçirilir ve gedikler yoluyle terakki ederek ser mahfil olurdu.

Ayn-ı Ali Efendi tarafından Birinci Sultan Ahmet zamındaki vazife sahiplerini göstermek üzere hazırlanan «Risale-i vazifeharan ve meratibi bendegan-ı Âl-i Osman» da (sayfa 49) hassa müezzinlerinin onbeş ve yevmiyeleri yekûnunun da yüzdoksansekiz akçe olduğu gösterilmektedir. Yine o esere göre müezzinler maaşlarını aylık olarak alırlardı.

SER MATARA-İ ŞEHRİYARÎ (سر مطرهٔ شهریاری) Dergâh-ı âli bevvaplarının (orta kapı kapıcıları) bölük başılarından birinin adıdır. Mensup olduğu bölüğe nisbetle bu adı almıştır.

SER MEHTERAN-I ALEM (سر مهتران عالم) [*Sar.*] Padişahın mehterhane takımının başı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hükümdar mehterhanesi oniki kattı. Padişah seferde bulunduğu zaman mehter takımı iki misline çıkarılırdı. Kösler yalnız padişah mehterhanesinde bulunurdu.

SER MİMARAN I HASSA (سر معماران خاصه) [*Sar.*] Saray mimarlarının başına verilen addır. Tanzimattan evvel Hassa mimarları sarayla beraber şehir işleriyle de meşgul olurlardı.

İnşaat işlerinin kontrolu Ser mimar-i Hassa'nın vazifesi idi. Ser mimar evlerin yapılışını teftiş ettiği gibi İstanbul'a gelen kerestelerı de tetkik ederdi. Direklerin, merteklerin, tahtaların, badavraların eni, boyu, kalınlığı hükümetçe tâyin olunmuştu.

Muayyen miktardan eksik ve âlâsından kesilmeyen kerestelerin satılmasını Ser mimar-i hassa derhal men'ederdi. Ser mimar bu gibi işlerde vazifesini daima İstanbul kadısı ile birlikte yapardı.

SER MUALLİM-İ TALİMHANE (سر معلم تعلیمخانه) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı Ağa bölüklerinden 54 cü bölüğün kumandanına verilen addır. Bunun yerine «Muallim-i talimhane» de denilirdi. Efradın talimleriyle meşgul olduğu için bu adı almıştır.

SERMUHARRİR (سر محرر) [*Hal*] Gazete ve mecmuaların başmuharriri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SERMÜNECCİM-İ HASSA (سر منجم خاصه) [*Sar.*] Müneccimbaşı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sarayda muteber bir mevki sahibi idi. «Vazife» adıyle aldığı maaştan başka ikramiyye nev'inden şeyler de verilirdi. Nitekim «Başvekâlet Arşivi» ndeki bir vesikada (s. 2, ca. 1164, sıra numarası 59) «Sermüneccim-i hassa olanlara Nevruziyye olmak üzere her sene verilegelmekte olan 6000 sağ akçanın 1164 (1750) senesi için de verilmesi» yazılıdır.

SERNAME (سرنامه) [*İda.*] Resmî muharreratın (yazıların) üst tarafına yazılan ibare hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sername, yazı-

lanın işgal ettiği makama göre değişir ve kâğıdın baş tarafının tam ortasına ve besmele işareti olan (4) ın altına yazılırdı. Sernameler şunlardı:

Padişahlara:
Atebe-i felekmertebe-i hazret-i zillullahiye

Sadrazamlara:
Huzur-ı sami-i hazret-i sadaretpenahiye

Şeyhülislâmlara:
Makam-ı muallâ-yi hazret-i fetvapenahiye

Seraskerlere:
Makam-ı celil-i cenab-ı seraskeriye

Nezaretlere:
... Nezaret-i celilesi makam-ı âlisine

Ordu müşürlerine:
... ordu-yı hümayun müşiriyyet-i celilesine

Valilere:
... vilâyet-i celilesine

Feriklere:
... *fırka kumandanlığı canib-i âlisine*

Mutasarrıflara:
... mutasarrıflığı cânib-i vâlâsına

Livalara:
Liva kumandanlığına

Miralaylara:
... alay kumandanlığına

Askerî kaymakamlara:
... alay kaymakamı ... beye

Kaza kaymakamlarına:
... kazası kaymakamlığına

Binbaşılara:
... alayın ... taburu binbaşılığına

Sernameler büyükten küçüğe, küçükten büyüğe yazıldığına göre değiştikleri gibi o makamı işgal eden zatın rütbesine göre de tebeddül ederdi. Meselâ bir Nezaret makamını işgal eden zat vezir değil ise Sadaret tarafından kendisine Nezaret-i celilesine yazılmaz, Nezareti cânib i vâlâsına veyahut Nezaret-i aliyyesine yazılırdı. Valiler hakkında da böyle idi. Vali, vezir ise vilâyet-i celilesine, değil ise vilâyet-i aliyyesine yazılırdı. Küçükler tarafından yazılan muharreratta ise bu cihet gözetilmez, makama göre sername istimal olunurdu. Mutasarrıflar valilere, vezir olsunlar olmasınlar vilâyet-i celilesine ve hattâ fazla tâzim gösterilmesi maksadıyle vilâyet-i celilesi cânib-i âlisine yazarlardı.

SER NAKKAREZEN (سر نقارەزن) [*Sar.*] Hükümdar mehterhanesinde «nakkare» adlı çalgıyı çalanların başına verilen addır. On iki kat olan hükümdar Mehterhanesinde çalgıcılar ayrı ayrı bölük itibar edilmişlerdi. Hepsinin âmiri «Ser mehteran-ı alem» di.

SER NAYÎ (سر نایی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Neyzenbaşı demektir. Mutriphanenin zâbiti sayılır, neyzenlerle kudamasenler bunun idaresi altında bulunurdu. Hattâ mukabeleden sonra Şeyh Efendi sema'haneden çıkarken mutrip heyetine verdiği ikinci selâm heyet namına bunun tarafından alınırdı.

SER NEFİRÎ (سر نفیری) [*Sar.*] Hükümdar Mehterhanesinde «nefir» adlı çalgıyı çalanların başına verilen addır. On iki kat olan hükümdar Mehterhanesinde çalgıcılar ayrı ayrı bölük itibar edilmişlerdi. Hepsinin âmiri «Ser mehteran-ı alem» di.

SER OTAĞİ-İ ŞEHRİYARİ (سراوتاغی شهریاری) [*Sar.*] Dergâh-ı âli bevvaplarının (orta kapı kapıcıları) 14 üncü bölüğün odabaşısına verilen addır. Mensup olduğu bölüğe nisbetle bu adı almıştır.

SER PAŞ (سرپاش) [*Kıy.*] Eski harblerde muhariplerin giydikleri demir başlığın adıdır. Bu başlık kafanın her tarafını örter, yalnız gözleri açık bırakırdı. Buna «kellepuş» da denilirdi.

SER PEYKÂN-I HASSA (سرپیکان خاصه) [*Sar.*] Padişahların alaylarında bulunan peyklerin zâbitlerinden birinin adıdır. Bundan sonra sermüjdeci, peykler kethüdası, müjdeci-i sani gelirdi. Sefer münasebetiyle yapılan alaylarda peyk başı başına mücevherli taç giyer, murassa' tirkeş kuşanırdı. Peyklerin nezareti kap ağasına aitti.

SER PİYADEGÂN (سر پیادگان) [*Ask.*] Cemaat ortası «yayabaşısı» yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SERPME (سرپمه) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Benek benek serpilmiş olan çiçek, yaprak ve emsali tezyinata verilen addır.

SERPME ALTIN (سرپمه آلتون) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Serpme suretiyle yapılan ufak ufak aralıklı noktalardan ibaret olarak yaldız tezyinatına verilen addır Püskürme olanına «zerefşan» denir.

SERPUŞ (سرپوش) [*Kıy.*] Başa giyilen şeyler, başlıklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İnsanlar havanın tesirinden kendilerini korumak için elbise giymiye mecbur oldukları gibi serpuş kullanmak zaruretini de duymuşlardır. Başlıklar ilk zamanlarda şüphesiz ki herkesin arzusuna bağlı idi. İstiyen istediği şeyi başına

takardı. Serpuşun nizam ve intizam altına alınışı insanların bir araya gelerek bir reis idaresinde birleşmelerinden, daha doğrusu hükûmet teşkilinden sonradır. İnsanlar medeniyyet yolunda ilerledikçe herşeyde olduğu gibi başlık istimalinde de terakki ve tekemmül göstermişlerdir. İnsanlar tabiatları icabı olarak gösterişe meclûp olduklarından zaman geçtikçe serpuşta tenevvû göstermişler ve giderek bunu da bir debdebe vesıtası haline koymuşlardır.

Diğer milletlerde olduğu gibi ilk İslâmlarda da serpuş gayet basit idi ve bundan gaye yalnız başın soğuk ve sıcaktan muhafazasıydı. Fakat sonraları iş değişmiş, havanın tesirinden korunma ile beraber bazı ahvalde ondan da üstün olarak debdebe ve dârat vasıtası olmuştur. İslâm devletlerinde ihtişam Emeviler ve daha ziyade Abbasîlerle başlamış ve zaman geçtikçe artmıştır.

Osmanlılarda İkinci Sultan Mahmut'un zamanına ve Yeniçeri'lerin kaldırılması tarihine kadr resmî ve hususî hemen herkesin başına giydiği takke ve kavuk gibi şeylerdi. Sonraları kabul ve taammüm etmiş olan fes gibi kavuk ve emsali şeyler giyilmesinde halk o kadar inşicama itina etmezdi. Bazılar kavuk, bir takımlar keçe külâh, bir kısmı da hasır vesaireden yapılmış şeyleri serpuş ittihaz eylerlerdi. Yalnız resmî şahısların giydikleri şeyler muayyen ve kanunların tarifelerine uygundu. Halk için mevcut değildiyse de gayr-ı müslimlerin müslümanların giydiklerine benzer şeyler giymeleri memnu idi ve bu memnuiyyet yalnız serpuş hakkında değil elbise hususunda da cari idi. Müslümanların giydikleri kavuk, elbise ve hattâ kunduraları gayr-ı müslimlerin giymiye başladıkları görülünce derhal menedilir, tekâsül gösterenler cezalandırılırdı.

Osmanlı Devletletinin kurucusu Osman Gazi (Börk-i Horasanî) adı verilen kırmızı çuha veya kadifeden yapılma fes büyüklüğünde bir külâh giyer, üstüne de tatar usulünde bir destar (sarık) sarardı. Kırmızı renkli olan bu külâhın tepesiyle sarık kenarına gelen kısmına altın levhalar da koydururdu

Ata tarihin'de Osman Gazi'nin Mevlevî tarikatına mahabbetinden dolayı mevlevî dervişlerinin giydikleri sikkeyi (külâh) giydiği ve bunun üstüne bir destar tekvir (sarmak) ve tepesine sırma vaz'iyle tezyin eylediği yazılı ise de ilk Osmanlı padişahının (Börk-i Horasanî) giydiğinde ve Mevlevî sikkesini onun değil torunu Süleyman Paşa'nın başlık olarak kullandığında şüphe yoktur. Nitekim Hammer mütercimi Ata Bey merhum (Ölümü: 1919) da Paşa'nın sikke-i mevleviyye giymediğini yazıyor ve o da bu ikinci malûmatı tasdik ediyor. Süleyman Paşa'nın giydiği sikke, hırka tâbir olunan bol yenli ferace ve tennure ve kemerden ibaret bir takım elbise ile birlikte Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin hafidi Feridun Ulu Arif Efendi tarafından kendisine hediyye edilmiş ve Paşa teberrüken ve memnuniyyetle bunları giydiği gibi bu elbise Fatih'e kadar Osmanlı Padişahlarının kisvesi ittihaz olunmuştur.

Sikkeler sonradan sırma ile süslenerek ismine «Takke» denilirdi. Nitekim tennure «kaftan», hırka «biniş ve kontuş», kemer de «kanun kuşağı» namı aldı ve bu isimler epey bir zaman muhafaza edildi.

Hüdavendigâr Sultan Murat «üsküf» adını verdiği bir serpuş ihdas etmiş ve kendinden sonra Osmanlı tahtını işgal eden Osmanlı Padişahları bunu tae-i Sultanî ittihaz eylemiştir. Yavuz Sultan Selim de bir serpuş meydana getirdi, ufak değişiklikle yeniçerilerin lâğvına kadar Padişahların tacı olan bu kavuğun adına «Selimî» denilirdi. Selimî bir endaze uzunluğunda, üstüvanî bir alâmet üzerine ince tülbent sarılı bir nevi külâhtı. Bunun Keyhüsrev'in tacına benzediğini tarihler yazarlar.

Kanunî; babasının yaptırdığı külâhı üstünü mütaaddit dilimler teşkil edecek ve tepesini biraz görünecek surette tülbentle sarmış ve ön tarafına iki sorguç takarak buna «Yusufi» ismini vermiştir.

Dördüncü Sultan Mehmet'e kadar «Mevlevî», «Selimî», «Yusufi», «Örf», «Serdengeçti», adı verilen serpuşlar giyilirken ondan sonra «Düzkaş», «Kalafat», «Dardağan», «Mollayî», «Paşayî», «Toğtüş», «Zaimî», «Kâtibî», «Kafesî», «Perişanî», «Çatal», «Silâhşor» adı verilen başlıklar kullanılmağa başlanmıştır. Bunların ne oldukları aşağı yukarı isimlerinden de anlaşılıyor. «Mollayî» mollaların kullandıkları imame, «Paşayî»; paşalara mahsus bir nevi serpuştu, «Kâtibî»; kalem erbabının kullandığı başlık, «Silâhşorî» ise silâhşorların giydikleri külâhtı. Bunların arasındaki fark azdı. Bazıları üzerindeki tülbendin dar veya geniş olmasiyle, bir takımları da diğerinden uzun veya kısa bulunmasiyle biribirinden ayrılıyordu. Meselâ «Kafesî» çuhadan yapılan kavuğun içine bir okkadan ziyade pamuk konur, alt tarafa gelecek yere de tülbent kafes gibi sarılırdı. Diğerleri de buna benzer bir örnekte yapılırdı.

Orhan Gazi zamanında ulemaya beyaz, Padişah hizmetine memur olanlarla askerî zâbitlere kırmızı, kalem erbabına sarı, sair ha-

demeye de siyah börk tahsis olunmuş, Yıldırım Bayezit zamanında ise beyaz asker, kızıl ileri gelenlerin alâmeti addedilmiş idi. Fatih «Ak börk»ü sanayi-i zerdûzî (altın işleme) ile tezyin ettirerek Yeniçeriye, «Kızıl börk»ü türlü süslerle süsleterek erkân ve ekâbir-i devlete mahsus alâmetlerden addettirdi. Kanunî yarım endazeden uzunca ve üzerine gayet ince Hind tülbendi sarıldıktan sonra sağdan sola doğru dört parmak kalınlığında sırma ile işlenmiş çadır biçiminde ve ön tarafı ağır telli serpuşu Sadrazam ile vezirlere tahsis eylemişti. Enderun ve birun ricâl ve bendegânı «Selimî» ile «Mücevveze» giyerlerdi. «Mücevveze» nin «Selimî»den farkı birincinin ikincisinden fazla olarak üstünde ceviz gibi kırmızı bir alâmetin bulunmasından ibaretti. Sonraları serpuşun envaı çoğalmış, bunlar «takke», «yelken», «barata», «tas», «kalpak», «kalıp işi», «şemle» isimlerini almıştı. Boyu az, eni ziyade fes gibi bir alâmetin etrafına iki parmak sarık sarmak suretiyle hâsıl olan serpuşa «kavuk», Şeyh-ül islâmların resmî günlerde giydiklerine «örf», örfe benzer ve yalnız daha küçük olana «küçük tepeli», hırka dikişi gibi dikişli, uzunca, sarığı kavukdaki gibi birbiri hizasında olmayıp biraz mukavvesçe sarılmış olana «patlak dikişli», *aşağısı dar, yukarısı geniş ve birbirine muvazi* destar ile sarılmış olan «kalafat», kalafatın çatal sarıklı olanına «çatal kalafat», kıvırcık kuzu derisinden yapılanına «kalpak» adı verilirdi.

Serpuşların nevileriyle kullanılış suretlerine dair eski kanunnamelerde izahat vardır. Fatih Kanunnamesi'nde «Kanunname-i Âl-i Osman» da (sayfa 15) serpuşa ait olmak üzere yalnız şu fıkra vardır: «Hizmetkârlarına mücevveze giydirmek vüzeranın ve kazaskerlerin ve defterdarların yoludur ve beylerbeyiler ve sancak beyleri üsküf yürütmek gerektir.»

Tevkiî Abdurrahman Paşa tarafından 1087 (1676) senesinde meydana getirilmiş olan kanunnamede (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, sayı 3) ise daha fazla malûmat vardır. Buradaki izahata göre sonraları vükelâ ve vüzera ile halkın bir nevi serpuş kullanmıyarak resmî ve hususi günlerde başka başka şeyler giydikleri ve resmî günlerdeki serpuşların bile aynı cinsten olmayıp resmî günlere göre onların da değiştikleri anlaşılıyor. Ezcümle «Vezir-i âzam hazretleri rikâb-ı hümayundan müfarekat ve serdarlıkla a'danın üzerine azimet etmek lâzım gelse başında «Selimî» olduğu halde huzur-ı hümayuna çıkardı. Sefer vukuunda vezirler yollarda «kallâvî» giyerlerdi. Cuma alayına iştirak eden vezirler «mücevveze» takarlar, divan-ı hümayundan gayri günde huzur-ı Padişahiye çıkmak lâzım gelse «Selimî» giyerlerdi. Yalnız yangına gittiklerinde ruzmerre (günlük) istimal ettikleri sarıkları takarlardı.

Vezir-i âzam divan günlerinde «Selimî»» kanun-ı kadim veçhile kol dolaşmak üzere çıktığında da kezalik «Selimî» giyerdi. Divan-ı hümayun günlerinde vezirler «mücevveze» giyerler, bayrama mahsus olmak üzere arifeden bir gün evvel yapılan tebrik merasiminde Sadrazam mücevveze iktisa eylerdi. Arife günü vezir-i âzam «kallâvî» giyer, arz odasında Enderun ricalinin tebriklerini bununla kabul ederdi. Sonra mücevveze ve üst giyerek divanhaneye çıkar ve vezirlerle erkân-ı sairenin tebriklerini de o kıyafetle kabul ederdi. Vezirler bayram günlerinde evlerinde gelenleri «kallâvî» ile kabul eder, gelen vezir olur ve Selimî giymiş bulunursa o da Selimî ile kabul eylerdi. Kanun mucebince bayramın üçüncü günü Eba Eyyüp Ensarî türbesinin ziyaretine gittiğinde Sadrazam «Selimî» giyerdi. Yeniçeri ağası divan-ı hümayunda «Mücevveze», vezirlerin Selimî giydikleri yerlerde de Selimî giyerdi.

Rikâp ağaları da vezirlerin Selimî giydikleri yerlerde Selimî giyerler. Mir-i miran divana *geldiklerinde vezirler gibi mücevveze iktisa* eylerlerdi. Sancak beyleri divana mücevveze ile çıkarlardı. Süfera (elçiler) münasebetiyle yapılan alaylarda vezirler kallâvî takarlar, Padişah zırh giymiş bulunursa onlar da zırh giyerlerdi. Vezaret rütbeleri olan nişancı ve defterdarlar «kallâvî», olmıyanlar da «Selimî» iktisa ederler, Şeyh-ül-islâm ve Kazasker Efendiler de «örf» giyerlerdi. Yeniçeri ağası, rikâb-ı hümayun ağaları, cebecibaşı işbu alaylarda Selimî giyerler, divan hocalarından yalnız Reis Efendi (reis-ül-küttab) Selimî, diğerleri ise mücevveze iktisa eylerlerdi. Müteferrikalar, çaşnigirler, dergâh-ı âli çavuşları mücevveze giyerlerdi.

Mevlid alaylarında vezirler, nişancı, defterdarlar, yeniçeri ağası, mir-i alem, sair rikâp ağaları, bölük ağaları, çavuşbaşı, reis efendi, cebecibaşı «Selimî» giyer, ulema da «örf» iktisa ederdi.

Vezirlerle sair erkânın tâbi oldukları bu ahkâmdan başka kanunnamelerde huddama (hizmetkârlara) varıncıya kadar herkesin ne giyeceği ve ne suretle hareket eyliyeceği yazılıdır. Meselâ yukarda kaydedildiği veçhile Sadrazam kanun-u kadim üzere kol dolaşmak muradettiklerinde «Selimî» giyer, subaşı, şehir kadısının kethüdası «perişanî» iktisa ederek asesbaşı, çardak çorbacısı ile birlikte sadrazamla atbaşı

beraber giderlerdi. Bunları dergâh-ı âli çavuşları, çavuş başı, şehir kadısı ve yeniçeri ağası sırasıyle takibeder ve en nihayet mumcular iki sıra piyade olarak yürürdü. Bunlardan dergâh-ı âli çavuşları «mücevveze», çavuş başı ile yeniçeri ağası «Selimî», şehir kadısı «örfe», mumcular da «üsküf» giyerlerdi. Kol ağaları yalnız bunlardan ibaret değildi. İhtisap ağası, saraç başı, bostancılar oda başısı, muhzır ağa, kethüda yeri, cebeci, topçu başılar, vezir-i âzamın ağaları birlikte bulunurlar, muhzırlar da iştirak ederlerdi. Bunlardan evvelkiler «perişanî», sonrakiler «üsküfe giyerlerdi.

Divan-ı hümayun günlerinde Sadrazama refakat edenlerin ne giyecekleri de kanun ile tâyin olunmuştu. Tevkiî kanunnamesi'nde buna dair şu izahat vardı: Divan-ı hümayun günlerinde sadrazama refakat eden çaşnigirler sırma işleme gümüş yönlüklü kırmızı «üsküf», müteferrikaları, ağaları, saraç başı «mücevveze», mataracı, tüfekçileri sırma işleme gümüş yönlüklü «üsküf», şatırlar ruzmerre sarık giyer, yalnız şatır başı başına sorguçlu «perişanî» takardı.

Askerler sınıflarına göre türlü şekillerde serpuş giydikleri gibi diğer memurlar da serpuşların şekline ve üzerlerindeki süs ve alâmetlerin nevine göre yekdiğerinden tefrik olunurdu. Yeniçeri efradı «börk», zâbitleri de «üsküf» giyerlerdi. Yeniçeri zâbitlerinden bazısı alaylarda keçeden yapılıp alt tarafı sırmalı şerit ve üst tarafı sorguç ile tezyin edilen ve rütbelerine göre sorguçlarının şekil ve uzunluğu değişen külâh giyerler, sair zamanlarda umumiyyetle kavuk iktisa eylerlerdi. Kapı kulu denilen asakir-i hassa ocaklarından altı bölük neferatı gerek bazar ve gerek seferde başlarına kavuk giyerlerdi. Fakat bunların giydikleri kavuklar yeniçeri zâbitlerinin giydiklerinden farklı idi.

Lağımcılar kalpak, topçu ile tersane kalyoncuları «pûşi» kullanırlardı.

Askerî sınıflar içinde bulunan zırhpuşlar başlarına «zerrin külâh» adını alan madenî «miğfer» giyer, padişah maiyyetinde bulunan solaklarla peykler de «tas» adı verilen serpuşu iktisa eylerlerdi. Miğferlerin de muhtelif nevileri vardı.

Eyalet askerinin piyadesini teşkil eden yerli kulu ile süvari olan zuama ve timarlı sipahileri memleketlerinde giydikleri başlığı takarlar, delil ve levendler ise alelumum kalpak giyerlerdi.

İkinci Sultan Mahmut tarafından Yeniçerilerin ilgasını mütaakıp serpuş olmak üzere fes kabul edilmiş, ulema ise buna sarık sarmak suretiyle imtisal eylemiştir. Fes hicri 1241 (1825-26) senesinde kabul edilmiş olmakla beraber memlekete ilk girmiş değildi. Ondan evvel askerî sınıfının bir kısmı fes giydiği gibi sahiller halkı da fes giyerlerdi. Fesin çıkarılıp şapkanın giyilmesi Cumhuriyet devrindedir.

Serpuşun olan kâkül ü zerrin
Döksen kılar endamını tezyin
Abdülhak Hâmit

SERRİŞTE (سررشته) [*Hal.*] Farsça ipucu demek olan bu mürekkeb isim mecaz yoliyle bir şeyin husulüne bais olan sebeb, vesile yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Demem serrişte-i maksuda ehl-i cahtan bulsun
Gönül esbaba etmez iltica Allahtan bulsan.
Münif

SER SUHAN (سر سخن) [*San.*] Yazma kitapların cümle başları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cümle başları siyahla yazıldığı gibi kırmızı lâcivert ile de yazılırdı. Eski kitaplar tarif edilirken «ser suhanları sürhle yahut siyahla» denilirdi.

SER SURE (سرسوره) [*San*] Tezhip ıstılahlarındandır. Muhafların sure başlıklarına verilen addır. Bunun yerine «iklil», «serlevha», «başlık» da denilir.

Zerd olsa nola kaşların ey ruhları gülgûn
Ser sureleri mashafın ekser olur altın
Vahid

SER ŞİKÂRÎ (سر شکاری) [*Ask.*] Sekban bölüklerinden otuz üçüncü bölük kumandanına verilen addır. «Avcı» adını taşıyan bu bölük sekbanların en itibarlı bölüğü idi. Devlet adamlarının ve ocak ağalarının oğulları bu bölükte kayıtlı idiler Bunlar hükümdar için av avlarlar ve hünkârla birlikte ava giderlerdi.

SER ŞÜKÛFECİ (سر شکوفه‌جی) [*Sar.*] Çiçekçi başı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Üçüncü Ahmet devrinde ser şükûfeci olan (Şeyh Mehmet) in vazifesi lâlecileri, lâle bahçelerini, lâle alım satımını teftiş ve murakabe altında bulundurmak, narhtan fazla fiyatla çiçek ve hassatan lâle satanları cezalandırmaktı. «Lâle devri» nin sadrazamı Damat İbrahim Paşa bu suretle hareket edenlerin çiçeklerinin zapt ve müsadere edilmesi hakkında bir de «fermana çıkartmıştı.

SER TABBAH (سرطباخ) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Aşçıbaşı demek olan sertabbah'ın tarikat teşkilâtında mevkii mühimdi. Konya'daki Mevlâna makamında «Ser tarik Dede» den sonra

gelen «ser tabbah» ondan sonra da «türbedar Dede», «Neyzenbaşı» taşra mevlevihanelerinde «kudumzen başı» gelirdi. Ziya Şakir Bey «Mevlevilik nedir?» adlı kıymetli eserinde bunun için şu tafsilâtı veriyor: (Ser tabbah) yahut (aşçı dede) mevlevî tarikinin teşkilât ve teşrifatında, dergâhların en büyük zâbitidir ve «ser tarik» den sonra, ikinci gelir. Vazifesi son derecede mühimdir. Bu vazife, zâhiren (matbah-ı şerif) de pişen yemeklere nezaret etmek ise de asıl işi, (adam pişirmek) ve (insan-ı kâmil) yetiştirmektir.

«Dergâhın varidat ve masarifini kontrol etmek, dervişane verilen ve (niyaz) denilen (aylık) mangırlarının derecelerini tâyin eylemek gibi maddî ve mânevî bir hayli mühim işler de (aşçı dede) nin vazifesi cümlesindendir.

«Konya dergâhında (Çelebi Efendi) ye, diğer dergâhlardan (şeyh efendi) lere bütün mesuliyyeti deruhte eden en mühim şahsiyyet, (aşçı dede) dir. Bunadır ki, gerek Çelebi Efendi'lere ve gerek şeyh efendilere, dergâhlarının bütün umurunu onlara bırakırlar ve kendileri sadece «mânevî ve ruhanî» işler ile meşgul olurlar.

«Müptedi terbiyesine memurdu. Tarikate girmek istiyen âşık onun huzurunda çilekeşliği kabul ettikten sonra «kazancı dede» ye teslim edilir ve bu suretle terbiyesine başlanırdı.

§ [*Vak.*] Aşçı başı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyyelerin imaret kadrolarına aşçı yerinde geçer.

SER TABBAH KÖÇEĞİ (سرطباخ کوچکی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Aşçıbaşının çömezine verilen addır. İlmiyye sınıfında çömez, Mevlevi tarikatında da köçek genç olur, efendisinin hizmetini görürdü.

SER TABBAL (سرطبال) [*Sar.*] Hükümdar mehterhanesinde davul çalanların başına verilen addır. Hükümdar mehterhanesinde davuldan başka «kös» de vardı. On iki kat olan mehterhanede çalgıcılar ayrı ayrı bölük itibar edilmişlerdi. Hepsinin âmiri «Ser mehteran-ı alem» di.

SER TABİB-İ ŞEHRİYARİ (سرطبیب شهریاری) [*San.*] Padişah'ın başhekimi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Son zamanlarda kullanılan bu tâbirin yerine daha evvelleri «Hekimbaşı», «Ser etibba-yi hassa» kullanılırdı

SERTAB (سرتاب) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Eski kitaplarda cildin mütemmimi (tamamlayıcısı) olarak yapılan ve kitabın üst kısmını örten «miklap» ın açıkta duran üst kısmına verilen addır. Kıymetli ciltlerin sertaplarına Kur'an ise bir ayet, ilim ve fenden bir kitapsa bir beyit veya münasip bir fıkra yazılırdı.

SERTARİK (سرطریق) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Çelebi Efendinin muavini ve Konya Mevlevihanesi'nin şeyhi yerindeki kıdemli dedenin unvanı idi. Çelebi Efendi Konya'dan bir yere gittiği zaman, mukabele-i şerifden maada, her şeye nezaret ederdi. Bununla beraber bu mevkii ihraz edenin şahsiyyetine göre değişen zamanlar da olmuştur. Son Mevlevi teşkilâtında bazı güzide makamlar şeyhlerinden maada Âsitane şeyhlerine takaddüm ederdi.

Bir de İstanbul'da Koca Mustafa Paşa'da Sünbülî âsitanında sertarik vardı. Bu vazife dergâhın halifelerinin eskilerine tefviz olunurdu. Bu sertarik dervişlerin sırrî işlerine karışmazdı.

Birisi şeyh-i tekke-i İslâme sertarik
Birisi mekteb-î kerem ü adle râkber
Seyyid Vehbi

SER TERAZECİLİK (سرترازوجیلق) [*İda.*] İhtisap işleriyle meşgul memurlardan birinin adıdır. Terazecibaşı demek olan bu memur tartı işleriyle meşgul olurdu.

SER TOP (سرطوپ) [*Bah.*] Harb gemilerinde çavuştan büyük bir rütbe adı idi.

SERT RÜZGÂR (سرت روزگار) [*Bah.*] Babafingo yelkenlerini sarmağa ve gabya yelkenlerini bir kat camadana vurmağa mecburiyyet görülecek şiddette esen rüzgâra verilen addır. Bunun bir derece daha kuvvetlisine fırtına denir.

SER TURNAİ (سرطورنائی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının 68 inci ortasının kumandanına verilen addır. Turnacıbaşı demektir. «Devşirme» adıyle Hıristiyan çocuklarının alındığı devirlerde bu vazifeyi de görürdü.

SER Ü PAY (سر وپای) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Dervişin giydiği fukara kisvesini soyup ikrar vermezden evvel giydiği elbiseyi giydirerek yol vermek, başka bir tâbirle dervişin tarikat ve Mevlevihane ile bağını kesmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu muamele «Seyyah vermek» ten ağırdı. Çünkü seyyah verilen can sikkesini, hırkasını, tennuresini, elifi nemedini muhafaza ettiği için «hücrenişin» ise istediği desgâha gidip bir «hücre» sahibi olabilir, «matbah canı» ise yeniden dilediği dergâha ikrar verebilirdi. Fakat «ser ü pay» olan bir derviş artık hiçbir dergâha kabul edilmezdi.

Cürmü şeni' (pek kötü) bir şey değilse uzun müddet geçtikten ve salâh kesbettiği tahakkuk ettikten sonra merhamete mazhar olabilmesi me'mul idi.

Ser ü pay aslında teşrifat ıstılahıdır. Mavera-ün-nehr'de elbise-i fâhire ilbası (rütbe elbisesi giydirilmesi) na denilirdi.

SERVET-İ FÜNUN EDEBİYATI (ثروت فنون ادبیاتی) [*Ede.*] (Servet-i fünun) mecmuası etrafında toplananlar tarafından meydana getirilen edebiyat mektebi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tutulan tarz eskiye nazaran bir yenilik teşkil ettiği için buna «Edebiyat-ı Cedide» adı da verilmiş, sonraları birincisi bırakılarak ikincisi kullanılmıştır.

Tanzimatla başlıyan yenilik hareketini daha büyük bir hızla ileri götüren bu edebiyat 1908 temmuz inkılâbına kadar sürdü. Ondan sonra «Fecr-i âti» adı altında bir değişiklik geçirerek milliyyet cereyanlarının ortaya çıkmasıyle işini tamamlamış ve edebiyat tarihi içindeki rolünü yapmış oldu.

Değerli edebiyat üstadı Agâh Sırrı Levend «Edebiyat Tarihi dersleri»nde (Ahmet Sait Basımevi, İstanbul, 1938) «Servet-i Fünun edebiyatı'nın devam ettiği yıllar istibdadın gittikçe artan zamanlarıdır. Tanzimatçılar, memleketin ilerisini çok parlak değilse bile her halde karanlık da görmüyorlardı. Tarihin akışı içinde, o zaman için parlak görünen eski günlerin tekrar geleceğine ve düzgün bir idarenin kurulacağına inanmışlardı» mukaddimesiyle «umumî vaziyyet» i belirttikten sonra «edebî vaziyyet» e geçiyor ve şunları yazıyor:

«Ekrem'le Naci arasında 1885 de başlıyarak gittikçe kızışan Zemzeme, Takdir-i Elhan ve Demdeme münakaşaları kapandıktan sonra edebiyatımıza bir durgunluk gelmişti. Sürgün bulunduğu yerlerden gönderdiği mektuplar ve yazılarla edebiyat alanında bir kımıldama meydana getirmiye çalışan Namık Kemal 1888 de ölmüş, Ekrem de köşesine çekilmişti. Hâmit ise uzakta idi. 1886 da çıkardığı Belde ve Bunlar Odur ile 1887 de çıkardığı Haele'den sonra o da susmuştu. Ortada edebiyat namına kıymetsiz ve sönük yazılardan başka birşey görünmüyordu. 1893 de Muallim Naci ölünce, edebî hayatın o yüzü de kapanmış oldu. Yalnız bazı mecmualarda Mehmet Tevfik, Cenab Şehabeddin, Halit Ziya gibi yeni imzalar üstünde görülmiye başlıyan yazılar, ilerisi için yeni istidatları müjdelemekte idi.

«Servet-i Fünun Edebiyatı'nın başladığı yıl İstanbul'da çıkan mecmuaların başlıcaları Servet-i Fünun, Hazine-i Fünun, Musavver Malûmat, Mektep ve Maarif idi.

«Bir Musavver Malûmat'ın 20 sayılı nüshasında Hasan Asaf adlı bir genein Bürhan-ı Kudret başlıklı bir manzumesi çıkıyor. Mecmuanın münekkidi bu manzume hakkındaki fikirlerini yazarken «abes, muktebes» kelimelerine ilişerek, bu iki kelimenin birbiriyle kafiye yapılamıyacağını iddia ediyor. Münekkid, bu söze, «sizin gibi şairliğe yeltenen nevresidegân evvelce hangi kelimeye kafiye olacağını öğrenmelidirler de sonradan tanzim-i eş'are çalışmalı. Öyle kafiye kulak içindir filân gibi mânasız lâkırdılara havale-i sem-i itibar ederseniz emin olunuz ki gehvareyi zerreye bin kerre takfiye etmekten kurtulamazsınız» cevabıyle karşılaşınca, Ekrem de Maarif Mecmuasın'a gönderdiği «Sanat müşkül ise de muahaze âsan değildir» başlıklı bir yazı ile kafiye hakkındaki eski telâkkileri tenkit ederek fikrini müdafaa ediyor.

«O sırada üstad Ekrem Selânik'te çıkan Asır gazetesinde tefrika ettirdiği Şemsa adlı hikâyesini kendine sormadan gazetesine geçiren Muasavver Malûmat mecmuası sahibi Baba Tahir'in bu yolsuz hareketi hakkında Servet i Fünun'a iki mektup göndermişti. Bu meptupları gaztesine basan Servet-i Fünun sahibi İhsan Bey, Ekrem'in Maarif Mecmuas'nda çıkan Araba Sevdası adlı bir romanının resimli olarak tefrika edileceğini müjdeledi. İşte Ekrem, bu vak'a üzerine mecmuanın sahibi İhsan'la görüşerek, vaktiyle Galatasaray'da muallim iken tanıyıp takdir ettiği talebesinden Tevfik Fikret'i mecmuaya getirdi ve o tarihten sonra Fikret Servet-i Fünun Mecmuası'nın idaresini üzerine almış oldu.

«256 ncı sayısından itibaren Tevfik Fikret'in «Musahabe-i Edebiyye» leri ve şiirleriyle çıkmıya başlıyan Servet-i Fünun mecmuasında, önce A. Nadir «Ali Ekrem» le Cenab Şehabeddin'in şiirleri görülür ve Halit Ziya'nın Mavi ve Siyah adlı romanının tefrikasına başlanır. Bir müddet sonra Hüseyin Cahit, Hüseyin Suat, Hüseyin Siret, Ahmet Hikmet ve Mehmet Rauf, daha sonra da Ahmet Şuayıp, Servet-i Fünun'un şairleri arasına karışınca, şiirleri, roman ve hikâyeleri, musahabe ve tenkitleriyle Servet-i Fünun edebiyatı meydana çıkmış olur.

«Servet-i Fünun Mecmuası'na yazı yazanlar arasında yukarda isimlerini saydığımız şair ve romancılardan başka Sami Paşa Zade Sezai, İbrahim Cehdi «Süleyman Nazif», Süleyman Nesip «Süleyman Paşa Zade Sami», Faik Âli, H. Nazım «Reşit», İsmail Sefa da vardır. Hattâ

Abdülhak Hâmit de Finten adlı tiyatrosunu Servet-i Fünun'a göndererek tefrika ettirmiştir.

«Bir taraftan, edebiyatta garbe dönmek hususunda duydukları kuvvetli istek, diğer taraftan istibdadın zoru karşısında, birbirlerine sokulup dayanmak ihtiyacı, bu gençleri, çabucak birleştirdi. Gerçi istibdada karşı koymak hususunda açıkça çekişmekten kaçındılar. Fakat yeni edebiyatı ilerletip yükseltmek yolunda karşılarına çıkan engellerin hepsiyle çarpışmaktan çekinmediler. Sanat ve teknikte karşılarına çıkanlardan üstün olmaları onlara dâvayı kazandırdı.

«Onlar bellibaşlı bir sanat prensibi etrafında toplanmış kimseler değildi. Vâkıa nasıl Tanzimatçılar daha fazla romantik edebiyatın tesiri altında kaldılarsa, bunlar da realizmin tesirine kapılmışlardı. Fakat hepsi de bu mesleğin nazariyyelerine sımsıkı bağlanmış ve onu bir prensip olarak tas tamam kabul etmiş değillerdi. Müsbet ilimlerin ve yeni cereyanların tesirini kabul etmekle beraber, her biri, beğendiği ve hoşlandığı yolda yürümeyi daha iyi bulmuş ve sanattaki benliğini daha sıkı kayıtlarla bağlamıya lüzum görmemiştir. Onların eserleri şiirde romantiklerin, parnasyenlerin hattâ senbolistlerin, roman ve hikâyede realist ve natüralistlerin hattâ başka yeni cereyanların tesirlerini taşır.

«Onları asıl bir nokta etrafında toplıyan, sanatkârlık düşüncesi ve yeni edebiyatı kuvvetlendirip yükseltmek gayreti idi. Onlar, muhakkak ki, sanat ve edebiyatı kendilerinden önce gelenlerin hepsinden daha iyi anlamışlardı. Bize edebiyat ve sanat zevkini ilk önce duyuran, düzgün bir teknikle yeni bir ufuk açan onlardır. Hiç bayağılığa ve âdiliğe düşmeden, yalnız sanat idealiyle güzeli aramıya koyulmuşlardır.

«Yalnız ilâve edelim ki, bu sanat, cemiyet içindeki yoksolluğu benimsiyecek, idealleri bulup gösterecek, heyecanları taşırıp haykıracak derecede âlemi kucaklıyacak bir genişliği ve kuvveti olan bir sanat değildir. Bu hususta Tanzimatçıların yaptıklarını yapamadılar. İstibdadın gittikçe artan tazyıkı buna mânidi. Onlar, ancak kendi ruhlarını arayıp gösterebildiler. Ferdî düşünce ve duygulara fazla yer verdiler. İnce fakat hasta bir hassaslığı taşıdılar. Bunu kendileri de itiraf etmişlerdi. Fikret Servet-i Fünun'a yazdığı bir musahabede şunları yazıyordu: «Tekmil şiirlerimizde, hikâyelerimizde, tasvirlerimizde bir solgunluk, bir kansızlık, bir eser-i hezal görülür. Bu daima mevzuların hüznengiz oluşundan ileri gelmiyor, yazışımızda birşey var ki yazdığımız en şuh ve şatır mevzularda mahiyyet-i hüzniyyesiyle sanki ağlıyor. Sâkin, takatsız bir ağlayış. Evet takatsız, bîtab; ayniyle ciğerlerinde öldürücü değil, fakat yaşatmayıcı bir illet taşıyan bir çocuk gibi. Evvelâ bizde bilir misiniz eksik olan ne dir? Hayat. Ters anlaşılmasın, eserlerimizde hayattan bahsetmiyoruz demek istemiyorum. Bilâkis, en ziyade ondan bahsediyoruz; hattâ yalnız ondan bahsediliyor, ondan başka bir şeyden o kadar bahsedilmiyor; maksadım eserlerimizin hayatsız, cansız olduğunu anlatmaktır. Ruhsuz değil, fakat cansız. İşte bütün inceliklerine, sanatlarına mukabil edebiyat-ı hazıranın telâfisi bize nasip olmıyacağından korktuğum noksanı bu cansızlıktır.»

«Mehmet Rauf da yine Servet-i Fünun'da romanlarımız hakkındaki yazısında şöyle diyordu: «Madem ki hayat ve tabiat tasvir edilecektir, hayat ve tabiat bizim gördüğümüz, yaşadığımız hayat, etrafımızdaki tabiat demek değil midir? Halbuki eserlerimizde en çok bulunmıyan bir şey varsa zannediyorum ki bunlardır. Evet niçin yazılmıyor, bizde de niçin yazılmıyor? Eserlerimizi baştan başa hep ihtisasat ve bazan ihtirasat-ı âşıkaneye, hele sırf tasvirat-ı hususiyye ve samimiyyeye, muhit ve zamana ehemmiyyet vermiyerek tasvir-i ahval-i ruhiyyeye hasretmişiz. Hayatta eşvak ve âlâm-ı âşıkaneden başka şevk ve elem, zâbıta mukatelâtından başka cinayet yok mudur?»

«Onlar için sanat bir vasıta değildir; bir gayedir. Sanat ancak sanat içindir. Onlar, yalnız bu noktada kalmamışlar, sanatta aristokrasiyi kabul ederek, okuyucuların ancak yüksek kısmını almışlar ve yalnız onlar tarafından anlaşılmayı kâfi görmüşlerdir.

«Servet-i Fünuncu'lar mevzu itibariyle çok dar bir çerçeve içinde kaldılar. Bunun başlıca sebebi, o zamanki cemiyyet hayatının müsaadesizliğidir. Hayat dar, muhit kapalı ve görgü kıttı. O zaman kadının kapalı bulunması, dış hayatın içinde yeri ve rolü olmaması, romanlardaki aşkın çok defa basit hattâ çocukça olmasını zarurî kılmıştır.

«Taassup yüzünden cemiyyet hayatını alâkalandıran birçok mevzulara yanaşmak mümkün olmadığı gibi, istibdadın zoru karşısında vatan ve hürriyet duygusuyle memleket düşüncesini eserlerde hissettirmek de kaabil değildi. Bu asîl duygular, ancak bir remizle gizli ve kapalı olarak ifade edilebilirdi. Bu edebiyat, işte bu yüzden, o neslin mahrumluğunun ve acizinin en doğru bir ifadesidir. Bu edebiyatın biraz içli olması, biraz hergeyi karanlık gör-

mesi de yine bu yüzdendir. Onlar, bu zor karşısında sinmiş ve korkmuş gibidirler. Bu memlekette de birgün sabah olacağını çok zayıf bir ümit ve çok uzun bir ihtimal olarak görüyorlardı. Ümitlerini büsbütün kaybettikleri de oluyordu. O zaman muhayyel âlemleri ve bu âlemlerin muhayyel saadetlerini düşünüyorlardı. Yahut garp eserlerinde yaşatılan hayatı özlüyorlardı. Sevilecek ve yaşanacak hayat o idi. O da ancak tahayyül edilebilir, nihayet benzetilebilirdi.

«Onlar mevzularını genişletip derinleştiremedilerse de, buna mukabil üslûplarını zenginleştirdiler. Ona değişiklik ve olgunluk kazandırdılar. Lisanı her türlü duyguları ve düşünceleri güzelce ifade edebilecek hale getirdiler. Akıcı ve musikili bir nesir yarattılar. İbarelerin şeklini değiştirdiler, yenileştirdiler. Düşüncelerini zarif cümlelerle yazabilmek sanatının sırrını buldular. İstediler ki, üslûpları, herkesin üslûbundan parlak, renkli ve zarif olsun. Vâkıa buna çok bağlı kalmak bir çok yerde onları biraz da yapmacığa götürdü ve bu yüzden, bazı kere haklı, birçok hücumlara uğradılar; fakat bu uğraşma yazılarına bir Avrupalı kılığı verdi.

«Ötedenberi Servet-i Fünun edebiyatında bulunan en büyük kusur, lisanın eski ve külfetli olmasıdır. Külfetli ve ağır olduğu muhakkaktır. O tarihlerde belli-başlı gazete ve mecmualarda lisan ve imlâ hususunda süren uzun münakaşalara ve muhitte uyanmıya başlıyan sadelik akışına karşı, bunlar çok geri kalmışlardır. Fakat acaba bu lisana eski denebilir mi? Gerçi kelimeler eskidir. Fakat bu eski kelimelerle ortaya konan lisan, bünye itibariyle hiç de eski değildir. Aksine olarak, cümlelerin teşkil ve tertibi, terkiple yaratılmak istenen hayalleri, nihayet ruhî noktasından yenilik, sadeliğe aykırı gitmeleri yolundaki kusuru örtmez. İsteselerdi, aynı yeniliği ve güzelliği sade lisanla yapabilirlerdi. İşte yukarda söylediğimiz gibi, sanatkâr üslûp yaratmak ve sanatkâr görünmek kaygusu, bununla beraber sanatta aristokrasiye bağlı kalmak düşüncesi onları sadelikten uzaklaştırmıştır.

«Servet-i Fünun» cular, şiirde Fikret'in, nesirde Halit Ziya'nın üstünlüğünü tanımışlardır. Gerçi Fikret'in edebiyattaki bilgisi çok derin ve geniş değildi. Fakat klâsik zevkiyle birlikte, düşüncelerindeki doğruluk ve sanatta gösterdiği titizlikle, bu üstünlüğü kendisine hak etmiştir. Halit Ziya ise, henüz küçük yaşta iken Fransız edebiyatını yakinen ve iyice tanımıştı. Arkadaşları onun üstadlığını tanımakta hiç tereddüt etmediler. Cenab hem şiirde hem de nesirde kudret gösterdi. Hüseyin Siret, Hüseyin Suat, Faik Âli, A. Nadir (Ali Ekrem), H. Nazım «Reşit» şiirde; Hüseyin Cahit, Mehmet Rauf, Ahmet Hikmet roman ve hikâyede birer şahsiyyet kazandılar. Fikir cihetinden de Ahmet Şuayip, Hüseyin Cahit, Halit Ziya ve Mehmet Rauf'un edebî tetkikleriyle buna benzer yazılarını hatırlamak gerektir Fakat bu devirde, edebiyat alanında haftalık mecmualarda çıkan edebî musahabelerin «kemal» lerin büyük bir kıymeti yoktur.

«Servet-i Fünun edebiyatı, bu çalışma senelerinde arka arkaya birçok hücumlara ve tarizlere uğradı. Bunların bir kısmı, yeniliğe doğru yapılan ileri hareketin biraz eskiye bağlı kalanlar tarafından hoş görülmemesinden ileri geliyordu. Diğer kısımda ise, Servet-i Fünun namına yenilik hareketini müdafaa eden Hüseyin Cahit'in bazı dokunaklı yazıları sebep olmuştu. Servet-i Fünun'un karşı safında bulunanlar arasında Halil Edip, Mehmet Celâl, Ali Kemal, Mustafa Sabri (mütareke yıllarında Şeyh-ül'islâm olan) hattâ Ahmet Rasim ve Ahmet Mithat vardı Bütün bu münakaşalarda üstünlük hep Servet-i Fünun tarafında kaldı. Çünkü onlar yalnız cevap vermekle kalmıyorlar, arka arkaya ortaya çıkardıkları yeni eserlerle kudretlerini zorla tanıtıyorlardı. Hattâ önce «Dekadanlar» diye yenilerle alay eden Ahmet Mithat, sonraları «Benim Tevfik Fikret ve Halit Ziya gibi ediplere diyeceğim yoktur» demeğe mecbur kalmıştı.

«1901 yılında A Nadir ile H. Nazım Servet-i Fünun'dan ayrıldılar. Buna, bazı kimselerin eserlerine karşı A. Nadir'in yazdığı dokunaklı bir yazının, mecmuanın sermuharriri olan Tevfik Fikret tarafından düzeltilmesi sebep olmuştu. Bundan canı sıkılan A. Nadir, yazısını. Servet-i Fünun'un rakibi olan Musavver Malûmat gazetesinde bastırdı. H. Nazım ise musavver Malûmat'a geçerek eski arkadaşlariyle karşılaştı.

«Nihayet o yıl içinde, Servet-i Fünun'un 553 üncü sayısında Hüseyin Cahit'in Edebiyat ve Hukuk başlıklı bir yazısından ötürü, mecmua 6 hafta kapatıldı. Bu vak'a meemuanın etrafında toplanan sanatkârların dağılmasına ve Servet-i Fünun edebiyatı denilen edebî hareketin durmasına sebep oldu. Her biri kendi köşesine çekilen bu sanatkârlardan, Meşrutiyet ilânından sonra tekrar yazı hayatına atılanlar oldu. Fakat Servet-i Fünun edebiyatı, artık tarih içindeki yerini yapmış ve işini tamamlamıştı.»

Değerli Edebiyat üstadı Agâh Sırrı Levend Servet-i Fünun edebiyatı'nın şiirdeki tesirini de (sayfa 15-16) şöyle anlatıyor:

« Tanzimat devrinde Hâmit'le ilerliyen şiir, mevzuunu genişletmiş, lirik, didaktik, dramatik, pastoral nevilerin hepsini kucaklamıştı. Hâmit, günlük hayatın empresyonlarından en basit hâdiselere varıncıya kadar, insan düşünce ve duygularının bütün görünüşlerini şiire sokmuştu. Servet-i Fünun şairleri, Hâmit'le açılan bu yolda muvaffakıyyetle yürüdüler ve mevzularını daha kuvvetle benimsediler. Ufak bir düşünceyi, geçici bir duyguyu yakalıyarak şiir haline koydular. Artık şiire girmiyecek hiçbir mevzu, hiçbir düşünce ve duygu kalmadı.

«Tanzimat şairleri, şiirlerini çok defa eski şekiller altında yazmışlardı. Servet-i Fünun şairleri eski şekilleri büsbütün attılar. Hususiyle Sonnet tarzını çok kullandılar. Eski edebiyatta ara sıra görülen müstezat tarzını çoğalttılar.

«Onlar vezne daha kuvvetle ve daha ustaca tasarruf ettiler. Lisana hâkim oldular. Kelime ve terkipleri vezin ve kafiyenin hatırı için kullandılar.

«Kafiye telâkkisi de onlarda büsbütün genişledi. Vâkıa Ekrem onlardan evvel «kafiye kulak içindir» demişti. Fakat onlar o zamana kadar kafiye yapılması hoş görülmiyen kelimeleri de biribiriyle kafiye yaptılar. Böylece meselâ fiilin fiil, ismin isimle kafiye yapılmasının kulakta bıraktığı ağır ahenk göze çarpmazdı. İşte Servet-i Fünun'cular, başta Fikret olduğu halde aynı cinsten devam eden bu kafiye tarzını değiştirdiler. Meselâ zarar - çıkar, balta - arada, günlerimin sakin kelimelerini kafiye yaparak kafiye telâkkisinin sınırlarını büsbütün genişlettiler.

«Servet-i Fünun şairlerinin şiire getirdiği bir yenilik de tabiî ifadenin şiire girmesidir. Eskiden mâna mutlaka mısra' veya beyitte biterdi. Onlar, ifadenin mutlaka mısra' veya beyitte değil, cümlenin icabına göre mısra'ların ortasında bitmesini de denediler. Vâkıa bunun çok kullanılması, şiirin, güzelliği toplu ve tesirli bir tarzda ifade etmek gibi kendine mahsus olan kudretini kaybettirir. Fakat şiirin, Tanzimatçılardan sonra herhalde böyle bir yoldan ve duraktan geçmesi lâzımdı.

«Servet-i Fünun şairleri, şiirde, Türkçe şiveyi hâkim kıldılar. Eskiden Arapça ve Farsça kelimeler hususiyle nazımda daima yabancılığını muhafaza ederdi ve Türkçe kelimelerin söylenişi de vezin veya kafiyenin hatırı için onlara uydurulur ve bozulurdu. Meselâ Türkçe olan «aradan» kelimesi «çareden» kelimesiyle kafiye yapılarak «areden» şeklinde söylenirdi.

«Gerçi Muallim Naci, daha önce, Türkçe'yi müdafaa ederken «Arapça ve Acemce kelimeleri söylenişte de bir dereceye kadar keyif bizimdir» demişti Fakat böyle olduğu halde, eserlerinde, yine yabancı şiveden büsbütün kurtulamamıştı. Halbuki Servet-i Fünun'cular, bu yabancı tesirden kaçındılar.

«Servet-i Fünun devrinde Hâmit'in meydana getirdiği uzun ve tek şiirler görülmez. Onların ortaya koyduğu şiir mecmuaları ufak manzumelerden toplanmıştır.»

SER VEZZAN-I HASSA (سر وزان خاصه) [*Sar.*] Enderun hazinesinin baş veznedarına verilen addır.

Sarayın kantarcı başısına da bu ad verilirdi. Vezzan; Arapça tartıcı, kantarcı demektir. Vezzan, ser vezzan tâbirleri vakfiyyelerde de geçer.

SER ZAĞARÎ (سر زغری) [*Ask.*] Yeniçeri cemaat ortalarından 64 üncü ortanın kumandanına verilen addır. Zağarcı başı demektir. Kethüdadan sonra ocağın en yüksek rütbelisi idi. Ortası efradı hem atlı, hem yaya efrattan mürekkepti. Atlılar yayalara nisbetle daha azdı. Zağarcılar av için hükümdara mahsus av köpekleri beslerlerdi.

Padişahlar avlanırlarken zağarcıbaşı da beraber bulunurdu. Hükümdarlar ava gitmekten vazgeçtikten sonra av işleri de gösterişten ibaret kaldı. Zaten sonraları bu av hizmetleri kapıkulu efradından alınarak bostancılardan tazıcılar, saksoncular ve şikâr ağaları ile saray doğancılarına verildiğinden Yeniçeri ocağında bunların yalnız adları kaldı. Bununla beraber icabında yine eski an'aneye göre merasimde av hayvanları yederlerdi.

Zağarcıbaşı terfi edecek olursa ocak kethüdası olurdu. Zağarcı başılar timara çıkarlarsa bir zaman'lar yirmi altı bin, daha sonraları kırk bin akçalık zeamet verilirdi.

SER ZERGERAN (سر زرگران) [*Sar.*] Kuyumcubaşı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zerger; Farsça kuyumcu demektir.

SER ZEVVAKİN-İ HASSA (سر ذواقین خاصه) [*Sar.*] Çaşnigirlerin başına verilen addır. Vesikalarda bunun yerine «çaşnigirbaşı» da geçer.

SER ZURNAÎ (سر زورنائی) [*Sar.*] Hükümdar Mehterhanesinde zurna çalanların başına verilen addır. On iki kat olan hükümdar mehterhanesinde çalgıcılar ayrı ayrı bölük itibar edilmişlerdi. Hepsinin âmiri «Ser mehteran-ı alem» di.

SEŞLENMEK (سسلنمك) [*Tıl.*] Nara atmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Naralar en çok geçit yerlerine yakın başlar, tam geçit yerinde biterken tulumba ve efrat da takım kovarak son sürati alırdı. Nara atılacağı zaman reis, saracı'ya emrederdi: Seslen bakalım. Tâbir reisin bu emrinden meydana gelmiştir.

SETTAR-Ü'L-UYUB (ستارالعيوب) [*Hal.*] Ayıp örtücü mânasına gelen bu terkib, kulların ayıplarını örtüp yüzlerine vurmıyan Allah yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şiirde settar-ı uyub suretinde kullanılır.

Settar-ı uyuba ediyor arz-ı dehalet
Lâkin biri var ortada mahsul ü sekâlet
Abdülhak Hâmit

SEVAD-I A'ZAM (سواد اعظم) [*Coğ.*] Büyük şehir, büyük yerlerdeki insan kitleleri, hassaten İslâm toplulukları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mekke-i Mükerreme hakkında da kullanılır bir tâbirdir.

SEVAÎ (سوائی) [*Gig.*] İpekli kumaşlardan birinin adıdır. Tellisine «telli sevaî» denilirdi. Elbise, gelinlerin beline sarılmak üzere kuşak yapılırdı.

İyde ey gülberk-i nazım
Berk i gülden eame lâzım
Sana zira servinazım
Bâr olur telli sevaî
Vasıf

SEVAÎ KUŞAK (سوائی قوشاق) [*Kıg.*] «Sevaî» denilen ipekli kumaştan yapılan kuşaklara verilen addır. Bu kuşak gelinlere baba, amca, dayı gibi velileri tarafından bağlanırdı. Geline «şal kuşak» bağlıyanlar da vardı.

SEVR (ثور) [*Ast.*] On iki burçtan ikinci burca verilen addır. Bu burç esnasında yıldızlar öküz şeklini gösterdiği için burca öküz demek olan bu ad verilmiştir. Güneş bu burçta Rumî 8, Milâdî 21 nisan ile Rumî 7, Milâdî 20 mayıs arasında bulunur. Her burç gibi bunun da müdür yahut hâkim seyyaresi vardır, o da Zühre'dir. Yıldızlar ilmine dair olan eserlerde mayısta yani güneş sevr burcunda iken doğanların, çekingen, ihtiyatlı, sebatkâr, bati, çalışkan, mahabbetleri mutavaatkârane veya sâkin, sabırlı ve hassas, pek az bir mukavemet gösterdikleri, fakat, ciddî surette hiddetlenirlerse pek sert oldukları gösteriliyor.

«İlm-i Nucum» adlı eserde (Ragıp Rıfkı, İstanbul, Cihan Biraderler Matbaası, 1341, sayfa 29 ve mütaakıp) bu burçta doğanların tâli' ve siretleri hakkında şu tafsilât vardır:

«Güneş Sevr burcunda iken dünyaya gelenler: metin, ihtiyatkâr, amelî, orta derecede inatçı, azim sahibi, sabırlı, musır, muhafazakâr olurlar. Bunlar, söz ve hareketleri itibariyle namuslu, tedbirli adamlar oldukları gibi esas rüknü liyakat ve nefse itimat olan memuriyyetleri de ihraz etmiye lâyıktırlar.

«Sevr burcunda doğan kimseler, kuvvet ve iktidarlarını israf etmedikleri gibi faaliyyete gelmek için teşvika muhtaçtırlar. Fakat pek ziyade gazaplandırılınca deli gibi olurlar. Hiddet, bunları kendilerinden geçirir. Bu hal umumiyyetle onlara hücum edenlerin, bu fevkalâdelikten doğan hayretleri karşısında vukua gelir.

«Sevr burcunun amelî tabiatında hassaten ruhî bir cihet vardır ki bu da ekseriyyetle bazı müstesna şeylerle derin surette teheyyüç eden hissiyat ile tenmiye eder. Bu burçta fikir ve hisler pek karışıktır. Binaenaleyh, bunlardan hangisinin daha hâkim ve galip olduğunu söylemek pek müşküldür. Çünkü irade ve arzu kuvveti denilen ruhî hal, bu burçta ittihad ve imtizaç ettikleri cihetle mânen tekemmül etmiş olanlar bu ruhî meyli itidâl dairesinde idare etmek ve nefsanî hareketlerden kendini kurtarmıya çalışmak suretiyle hakikatlerin keşfine pek müstait olurlar. Aksine olarak mânen tekemmül etmiyen mensupları da sefalet ve eğlencelere olan meyillerini arttıran süflî hareketlere tâbi olarak arzularının mahkûm ve esiri olurlar ki böylece tesirler vicdana tefevvuk eder. Güneş bu burçta iken doğanlarda hissiyat pek ziyade mektum ve derunî olduğundan mânevî halleri pek sağlam olmadığı takdirde bunlar: gıpta, haset, kin ve garez şeylere meyyal olurlar,

«Bu burçta iki gaye vardır: 1) Esasen kuvvetsiz, tesirsiz bir hayata düşkün tenbel adam. 2) Bu burcun mutavaattan ibaret cibilî hassasının hakiki kıymetini anlıyarak sükûnetle ve hasis menfaatine tâbi olarak başkalarının iyiliğine çalışan âlicenap ve insanlık muhibbi sâkit adam.

«Nisan ayının son haftasında dünyaya gelenler, aslî tabiatları mutavaat ve inkiyat veyahut aksi olarak inatçılık olan kimselerdir.

«Mayısın 1 - 10 uncu gününe kadar doğanlar tab'an hayale ve sihhatlerine düşkündürler. Aslî tabiatları iktisat olduğundan iyi şeyi temyiz etmeyi bildikleri cihetle pek iyi bir tüccar veya müşteri olurlar. Bunlarda bu halin zıddı olan haset ve bahl (cimrilik) meşhut olabilir.

«Mayısın 10-20 nci gününe kadar doğanlar hakiki muhafazakâr ve iyiliksever olurlar. Bu sonuncular, hiçbir mükâfat ve takdir fikri

beslemiyerek halka hizmet etmeyi seven insaniyyet dostu ve hayrıhah kimselerdir. Mâhaza, bu sınıfa mensup pek genç olanlar, tecrübesizlikten naşi süfliyyete meyyal iseler de metanet ve azimleri sayesinde hayat kavgasında muvaffakiyyet kazanabilirler.

«Güneş, bu burçta iken doğan kimseler, zaten az çok kadirperesttirler. Öğleyin veya gece yarısı dünyaya gelenler, tâli' ve kaderin daha ziyade tahakküm ve nüfuzu altında bulunurlar.

«Geceyarısı ile güneş doğarken doğanlar zengin olurlar; fakat güneşin batışıyle geceyarısı arasında doğanlar bir servete konmuş iseler bunu kaybetmek tehlikesine mâruz oldukları gibi hayatlarında servet sahibi olamazlar.

«Bu burçta doğanlar: doktor, elektrikçi, sarraf, mültezim, çiftçi, bahçıvan olurlar. Sâkit, ihtiyat, maharet, metin azim istiyen bütün işlerde ve sanatlarda temayüz ederler. Kadınlar: iyi sütnine, hizmetçi kadın, aşçı olurlar. Erkekler malî işlerde müdürlüklerinde teferrüt ederler.

«Bunların bünyeleri sağlam olursa da kalp, boğaz, böbrek hastalıklarının tehdidi altında bulunurlar. Yaşama kuvvetlerinde bir fazlalık bulunduğundan ihtiyatkârane ve âkilâne bir surette yaşamazlar veya haddinden ziyade sefahate dalarlarsa bu fazla kuvvet bir mahreç bulamıyacağı cihetle âni bir ölümle karşılaşırlar. İzdivaçta mesut olmak için bunların 22 Ağustos - 21 Eylûl veya 21 Kânunuevvel (Aralık) - 19 Kânunusani (Ocak) zarfında doğanlarla evlenmeleri lâzımdır.

«Sevr burcu: Umumiyyet itibariyle orta bir boy, kalın ve sağlam bir vücut, geniş bir alın, yuvarlak bir sima, çıkıntılı ve koyu mavi gözler, kısa bir boyun, kalın dudaklar, büyükçe bir burun, koyu renk, kumral veya siyah alelekser alnın üstüne rastlıyan kısmı kıvırcık saçlar husule gelir.

«Güneş bu burçta iken doğanlar, arazi, maden ve yapı işlerinde muvaffakiyyet gösterirler. Maden işleri kendileri için pek müsaittir. En iyi fırsatlara orta yaşta nail olurlar. Bunların en müsait devirleri: 16, 24, 30 ve 33 yaşlarıdır.»

SEYF (سيف) [*San.*] Kılıç yerinde kullanılır Arapça bir tâbirdir. Tarihlerde ve vesikalarda geçer.

Seyf-i meslûl-i celâdet ki düm-i şemşîri
Zafere âb-ı baka fitneye berk-i hirmen
Nedim

SEYİS (سايس) [*Hal.*] Atın tımarına yemine vesairesine bakan adam, uşak hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda sarayın Hasahır hademeleri arasında geçer,

Ağlaşıp ahırda seyisler dedi tarihini
Kaçtı dünyadan gemalmaz ah kırdı kösteği
Sururî

SEYİSHANE (سايسخانه) [*Hal.*] Yük yüklettilmekle beraber üstüne de seyisin bindiği at hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Kamus-u Türki» de «(zebanzedi: sisane) levazım-ı seferiyyeden ibaret hafif bir yük konup üstüne de seyisin bindiği beygir ki ekseriya iri ve tüvana olur» suretinde izah olunmuştur.

SEYİSHANE PARASI (سايسخانه پارەسی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının orta sandığında işletilen paralardan birinin adıdır. Yeniçeriler sefere giderlerken ağırlıkları taşımak için İstanbul'da mevcut yük hayvanlarını sahiplerinden orta sandığından bedeli mukabilinde alırlar, harpten dönüşte hayvanlar satılarak tekrar orta sandığına yatırdıkları paraları işletirlerdi. İlkin ocak tarafından verilen hayvan bedelleri yüzünden halkın gadre uğradığı anlaşılarak sonradan hayvan paralarının hazineden verilmesi ve satılacak hayvanların bedellerinin de orta sandığına konulması kararlaşmış olduğundan ocağın lağvına kadar bu suretle tatbik olunmuştur.

SEYLAN (سيلان) [*San.*] Seylan adasında çıkan güzel, şeffaf, koyu kırmızı, vişne rengindeki taşın adıdır. Yüzük, nadir olmakla beraber tesbih de yapılırdı. Tesbihlerin düzgün çekilmişleri 1000 liradan fazla değer taşır.

SEYR (سير) [*Sof.*] İntisap edilen tarikatta o tarikat müessisinin koyduğu usul dairesinde mâneviyyatın yükseltilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Seyr; Arapça yürümek, bakmak demektir. Kıymetli müdekkik Osman Ergin (Balıkesirli Abdülâziz Mecdi Tolun, İstanbul, Kenan Basımevi, 1942, sayfa 31) sofiye ıstılahları arasında seyr için şunları söylüyor:

«Seyr: İkidir:

1 — Nüzulî: Mukayyed vücudün zuhuru için mutlak vücudün seyridir. Bu; Ahadiyyetin imkân kesretleri mertebesine nüzulidir. Vâcibin imkân mertebesine, mutlakın mukayyede, küllün cüz'e nüzuline seyr-i inbisatî ve zuhurî de derler. Bu seyr; akl-ı külden insan mertebesine kadardır. Bu seyrde mebde'den ne kadar uzak düşülürse denizin sahile seyri gibi daha zâhir ve câmi' olur.

2 — Urûcî: Mukayyedin mutlakda muzmahîl olmak için seyridir. Bu; cüz'ün küllle seyridir. Buna seyr-i şuurî de denilir. Bu seyr; insan mertebesinden mutlaka kadardır. Bu seyrde mebde'den ne kadar uzaklaştırılırsa-

damların denize düşmesi gibi - daha ziyade mücerred olur.

SEYR AKÇASI (سیر اقچه‌سی) [*Mal.*] Yeniçeri kalemine çerağ edilenlere alınışlarında ödenen paraya verilen addır. Yeni işe alınanlara epey bir zaman birşey yazdırılmaz, yalnız kalem usûllerini öğretilirdi. Bu öğrenme zamanında yalnız yapılan işlerin şekil ve mahiyyetini bakıp öğrendikleri için bu paraya o mânaya delâlet eden ad verilmiştir. Yeniçerağ olan kâtibin bunun dışında olarak yalnız bir vazifesi vardı. O da divandan gelen Yeniçeri efendi'sini selâmlamaktı. Öğretilen şeyleri öğrendiği yapılan imtihanla anlaşılınca «esame» suretleri yazdırılmıya başlanır, sonra kabiliyyetine göre diğer işlerle de tavzif edilirdi.

SEYRAN (سیران) [*Hal.*] Gezip dolaşmak, seyr-ü temaşa etmek; gezinme, teferrüç yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İrişip mevsim-i Kâğıthane
Nazeninler çıkacak seyrane
Sünbülzade Vehbi

SEYRANGÂH (سیرانگاه) [*Hal*] Seyir yeri, mesire yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SEYR ANİLLÂH (سیر عن‌الله) [*Sof.*] Seyr ü sülûkün dört mertebesinden dördüncü mertebe hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «sefer-i rabi» denildiği gibi «telvin bad-ettemkin» de denir. Sofiye ıstılahlarındaki izahata göre bu hareket vahdetten kesret tarafına olan seyirdir. Bundan maksat Hak'tan halka rüeû' edip talibleri terbiye ve irşad etmektir. Bu mertebeye «beka ba'd-el-fena», «sahv ba'd-el-havf», «fark ba'd-el-cem'» dahi denilir. Bu mertebeye ermiş olan zat vahdeti kesrette, kesreti vahdette görür. Bundan maksat: Şol hareket-i ilmiyyeden ibarettir ki onunla ilm-i â'lâdan ilm-i esfele ve esfeleden esfel-il-esfele tenezzül ile gerisi geriye ulûm ve meratip ve vücub ve vücuttan ilm-i esma ve sıfata ve andan ilm-i mümkinata rücu olunur. Bunun ehli «فی‌الله ورجع من‌الله مع‌الله» mertebesini haizdir. Böyle olan ârif hem vâcid, hem fâkid, hem vâsıl ve hem mehcur, hem karip ve hem baid mesabesindedir.

Bu seyrdeki sâlike «müntehi-i kâmil» denilir. Böyle denilmesinin sebebi sofiyeye ait eserlerde şöyle izah olunur: «Zira intihanın birbiri fevkinde meratibi vardır ki Şeyh liecl-il-maslaha âlim olan müptediye icazet verirse ana şeyh-i mutavassıt ve mücaz-ı mutlak denir ve eğer müntehiye icazet verirse ana şeyh-i terbiye ve halife denir ve eğer müntehi-i kâmile icazet verirse ana mürşid-i kâmil ve şeyh-i terbiye ve halife denir.»

SEYREK ORDUGÂH (سیرك اردوگاه) [*Ask.*] Askerî kıt'aların aralarında geniş mesafeler bırakılmak suretiyle tabiye ve hıfz-ıs-sıhha (sağlık) kaidelerine uygun surette yerleştirilmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SEYR FİLLÂH (سیر فی‌الله) [*Sof.*] Seyr ü sülûkün dört mertebesinden ikinci mertebesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «sefer-i sani» (cem') de denir. Sofiye ıstılahlarındaki izaha göre Sıfatullah ile muttasıf ve Esmaullah ile mütehakkık ve Ahlâkullah ile mütehallik olmak ve «ufk-ı âlâ»ya erişmek ve cümle sıfat-ı beşeriyyeyi fani ve muzmahil bulmaktır Bu seferin nihayeti «vücuh i âlemden ref-i nikab olup sâlike ilm-i Ledünni münkeşif olmak» tır. Yahut «şol hareket-i ilmiyyeden, ibarettir ki ol ilim meratib-i vücub-i vücud ve esma-i sıfat ve şüun ve itibarat ve takdis ve tenzih-i İlâhîde olup sâlik anda bir makama ere ki andan tâbir ve işaret ve tesmiye mümkün olmaz.» Tarikatın sadâtı buna «Baka Billâh» derler.

SEYR FİL-MENAM (سیر فی‌المنام) [*Tıp.*] Uyurken yataktan kalkıp yürüdükten, gezindikten sonra tekrar yatağa yatmak gibi garip hal gösterme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine yine uykuda gezinen mânasına gelen «seyr fin-nevm» de denilir. Bu hale tutulanlar uyandıktan sonra sorulsa yaptıklarından hiçbir şey haber veremezler.

SEYRETMEK (سیر ایتمك) [*Bah.*] Denizde bir cihete doğru gitmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Seyr; Arapça yürümek, gezmek demektir.

SEYR İLÂLLAH (سیر الی‌الله) [*Sof.*] Seyr ü sülûkün dört mertebesinden ilki hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «sefer-i evvel» de denir. Sofiye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: Sâlikin zikrederek Hak Taâlâ'ya uruç tarikıyle hareket ve ilm-i esfelden ilm-i âlâ ve eşrefe ve meratib i zılâl-i Esmaullah'tan mebde-i taayyünü olan isme vâsıl ve müntehi olur. Sâlikin bu seyr ve-hareket-i ilmiyyesi kalbinden ilm-i mümkinatın cem'isi zail olduktan sonra hâsıl olur ki velâyet-i uğra dairesinin nihayetidir. Buna «Fena fillâh» mertebesi denir.

Seyr ilâllah ikî nevidir. Birine «seyr-i âfâkî», ötekine «seyr-i enfüsî» denilir. Seyr-i âfâkî'ye «sülûk», seyr-i enfüsî'ye «cezbe» adı verilir.

SEYR-İ SEFAİN (سیر سفائن) [*Bah*] Deniz üzerinde bir noktadan bir noktaya gitmek için takibolunması lâzım elverişli yolu tâyin etmek ve her hangi bir zamanda parakete iş'ariyle

veya mevadd-ı arziyyeden yapılan kerterizat ianesiyle bulunan noktayı tâyin etmek ve tehlikeli mıntakalardan korunarak geçmek usullerinden bahseden fennin adıdır.

§ [*İda.*] Gemi işletmek üzere kurulan teşekkülün adıdır. Resmî unvanı « Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi» olan bu idare «İdare-i Mahsusa» nın yerine kaaim olmak üzere 1326 (1910) da teşekkül etmiş ve Cumhuriyet devrinde de adı «Deniz Yolları» na çevrilmiştir.

SEYR MAALLAH (سير مع الله) [*Sof.*] Seyr ü sülûkün dört mertebesinden üçüncü mertebesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «sefer-i salis», «fark ba'd-el-cem'» de denir. Sofiye ıstılahlarında bunun için şu tafsilât verilmektedir: Bundan maksat sâlikin her mertebede Allah ile olan seyridir. Bu mertebede ikilik şaibesi ortadan kalkar. Bu mertebeye «makam-ı kabe kavseyn ev edna» denir ki nehayet-i velâyettir. Be seferin nihayeti mertebe-i aynü'l-cem'de külliyyetle azdadı zâhiren veya bâtınen mahvolmuş bulmaktır.

SEYR Ü SÜLÛK (سير وسلوك) [*Sof.*] Tarikatta takıbolunan usul yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dört mertebesi vardır: «Seyr-i İlâllah»; « Seyr-i Fillâh », « Seyr-i Maallah » « Seyr-i Anillâh». Bunlara bak.

SEYYAH VERMEK (سياح ويرمك) [*Sof.*] Bektaşi ve Mevlevi tâbirlerindendir. Bir tedibe (cezaya) müstahak olan veyahut inkişafı için geztnesi lâzım gelen sâlike muayyen bir müddetle verilen seyahat izni hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bektaşilerde canın eline bir ekmek vermek, Mevlevilerde ayakkabı çevrilmekle seyahat verildiği anlaşılırdı. Mevlevilerde höcresine giren meydancının hırkasını arkasına vermek de seyahat verme alâmeti idi. Bu remizlerden kendisine seyahat verildiğini anlıyan derviş «niyaz» eder, tekkeden ayrılırdı. Mevlevilerde bir de «ser ü pay» vardı. O, bundan ağırdı. Çünkü «ser ü pay» muamelesine uğrıyan canın tarikatla bütün alâkası kesilirdi. Seyahat alan ise seyahat müddetini doldurunca tekrar döner, yahut başka bir Mevlevihaneye intisap eyliyebilirdi.

SEYYAR (سيار) [*Kıy.*] Fesin muayyen yerinde durması için dikilmeyip askıda bırakılmış olan püskülün duruş vaziyeti hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yalnız tepeden geçme olan püskül bu vaziyyette bir yerde durmayıp başın hareketine göre fesin etrafında döndüğü için bu tâbir meydana gelmiştir.

«Lisan-ı zarafetin « yar tekmesi », halkın «kuş yuvası» dediği çukurlu feslerde püskülün bu vaziyyette olduğunu» yazan Ahmet Rasim Bey (ölümü 1952) şu tafsilâtı da veriyor:

«Bu kuş yuvalı feslerin püskülleri dikili olmaz ve bu cihetle (seyyar) tâbir olunur ki, ekseriya sol taraftaki şahnişinin galatı (kâkül) üzerine yıkılan tarafın mukabiline getirilir, yani sol kulak ile sol şakak arasında muhayyer bırakılır,»

SEYYARE (سيارة) [*Ast.*] Güneşin etrafında dönen ve ondan ziya ve hararet alan yıldızlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cem'i seyyarat'tır. Sabit olan yıldızlara «sevabit» denir.

Çıkmadan seyre sipihrin sûbesû seyyaresi
Dide-i giryanımın yıldızları seyyar idi
Üsküdarlı Talât

SEYYİB (ثيب) [*Fık.*] Gerek boşanma ve gerek ölüm sebebiyle dul kalmış olan kadın hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kız demek olan «bikr» in karşılığıdır. Cem'i « seyyibat » tır. Halk dilinde kullanılan ve bir kısım vesikalarda da görülen «seyyibe» yanlıştır.

Gençliğin geçti havayi sana şimden sonra
Kız değil koca diye seyyibe avrat gelmez
Sarari

SEYYİD (سيد) [*Hal.*] Hazret-i Muhammed'in torunu (Hüseyin) in neslinden gelenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. (Hasan)ın neslinden gelenlere «Şerif» denir. Seyyid; Arapça ulu, büyük, efendi demektir. Cem-ül-cem'i sâdât'tır.

Ey hâme-i nakıs beyan başla dua-yi seyyide
İt sen de sarf-ı iktidar durma sena-yi seyyide
Lâ

SEZAİYYE (سزائية) [*Sof.*] Halvetiyye tarikatının Gülşeniyye Şubesi kollarından birinin adıdır. Kurucusu Morevî Hasan Sezaî Bin Aliyür-Rumî'ye nisbetle bu adı almıştır. Sonradan «Edirnevî» lâkabını da alan Şeyh Hasan Sezai 1080 (1669-70) senesinde Mora yarım adasının (Gordos) kasabasında doğdu. Memleketin 1098 (1687) senesinde istilâya uğraması üzerine bir gemiye binerek İstanbul'a gelmiş, oradan Edirne'ye gidip akrabasından Mukabeleci Ali Efendi'nin yanında kalmıştır. Hicret sırasında rastladığı Halvetiyye meşayihinden bazılarının tesiriyle sofiyyeye mahabbet bağladı. Bunun tesiriyle Gülşeniyye şeyhlerinden Ali Efendi'ye intisap ederek ondan hilâfet aldı. Ölünce de yerine şeyh oldu. Silsilesini Sezaiyye mensuplarından Hasip Bey yazdığı manzume ile tesbit etmiştir;

Rehmetli Sadık Vicdani, «Tomar-ı turuk-u âliyye'den «Halvetiyye Silsilenamesi» nde (S. 50) silsilesi için şöyle diyor: «Harirî Zade Tibya'nın (Uşşakiye) den munşeap şuubatın beşincisinin müessisi olarak zikrediyor ve silsilesini şu veçhile:

«Şeyh Hasan Sezaî, Şeyh Muhammed Lâlî-i Fenaî, Şeyh Sadık (Edirneli), Şeyh Mustafa (Kuloğlu), Şeyh Sinan (Gelibolu'lu), Şeyh Ömer Karinî (Gelibolu'lu), Şeyh Muhammed Can (Sarıhanlı) vasıtalariyle Hasan Hüsameddin-i Uşşakî Hazretlerine müntehi gösteriyorsa da Hasip Bey'in manzumesindeki silsilenamesi bizim tercih ve tesbit ettiğimiz silsileyi musaddıktır.»

«Sezaî mahlasını (Mısrî-i Niyazi) den almış ve 1151 (1738-39) senesinde Edirne'de ölüp adıyla anılan dergâha gömülmüştür. Ârifane manzume ve ilâhileri havi basılmış divanı ve vâkıfane, âlimane, âşikane matbu mektubatı vardır.

Bülbül-i Gülşen sera ya'ni Sezaî Şeyh Hasan
Pertev'i Şems-i fenayi, nur-i bahş'i encümen
Onları irşadeden Şeyh'i Muhammed Lâli'dir
Ma'den-i feyz-i ilâhî'nin serâmed lâlidir.
Şeyh-i irşadı ânın dahi Muhammed Sırrî dir
Kutb-u asrın mazharı, Gavsın müeyyed sırrıdır
Âdem-i ma'nayı mir'at eyligenler zahiren
Seyr eder Allahı halkta; halkı da Allah ta
Sa'y edüp kullukta mahvol sıdkile kim lâcisim
Abd-ı mahzı şâh ederler bu ala dergâhta
Bade-i Engüre el sunmam bu bezm-i fanide
Balmuşum câm-ı mahabbet neşvesin ben âhte
Sanma menzilde karar eden olur ehl-i kemal
Ey (Sezaî) kâmil oldur ki ola dâim rahta

SIBTEYN (سبطين) [*Hal.*] Hazret-i Muhammed'in iki torunu İmam Hasan ve İmam Hüseyin yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sıbt; Arapça evlât, torun demektir.

Midhat-ı sıbteyn ile verdikçe ben mânaya renk
Bağ-ı hüznün gülnihal-i sebz ü âlidir sözüm
Yenişehirli Avni

SIBYAN BÖLÜKLERİ صبيان بلوكلرى [*Ask.*] Süvari zâbiti yetiştirilmek üzere Hassa Müşiri Ahmet Fevzi Paşa tarafından hicrî 1247 (1831-32) senesinde Selimiyye kışlasında Hassa dördüncü alayı ikinci taburu efradından mürekkep olmak üzere kurulan askerî teşekküle verilen addır.

Birinci Sultan Mahmut zamanında ve 1157 (1744) yılında orduya kumandan yetişmek üzere Üsküdar'da Toptaşı'nda açılan «Humbarahane-i Mühendishane» adlı müessese gibi bu sıbyan bölükleri de Harbiye Mektebinin ilk temelleri sayılır.

SIBYAN MEKTEBİ (صبيان مكتبى) [*Mek.*] İlk tahsili vermek üzere tesis olunan mekteplere verilmiş olan addır. Bu mekteplerde sabi denilen beş altı yaşındaki çocuklar okuduğu için bu ad verilmiştir. Hemen her mahallede bir tane bulunduğundan halk arasında «Mahalle Mektebi» adıyle anıldığı gibi çoğu taşla yapılmış binalardan oldukları için «Taş Mektep» de denilirdi. Bu mektepler ekseriyyetle camilere bitişik büyük bir odadan ibaretti. Camilerin müştemilâtından olarak imam ve müezzinlere mahsus odalar gibi bir odanın mektep ittihaz olunduğu da vâkidi. Ayrı olanlar çokluk büyük camilerin bitişiğinde, odalar ise küçük camilerle köy camileri içinde idi. Sıbyan mektebinin camiye bitişik veya cami içinde olmasının sebebi okumakla beraber çocuğun dinini öğrenmesi için idi.

Camiinin garp kapısı tarafında Fatih'in «Darüttalim» adlı bir ilk mektep açtığını ve ondan sonrakilerin buna Darülilim, Muallimhane, Mektephane dediklerini yazan değerli müdekkik Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, cilt 1, sayfa 68 ve mütaakıp) oğlu ikinci Bayezit'in camiinin yanında yaptırdığı mektep için vakfiyyesinde «Ve Muallimhaneyi dahi talim-i eytam ve evlâd-ı fukara için vakfetti ki anlara Mektephanede muallim ve halife olanlar talim-i Kelâm-ı Kadim ve Kur'an-ı azim ederler» denildikten sonra şu kayıtların bulunduğunu da yazıyor:

«Ve bir sâlih Hâfız-ı Kelâm-ullah ve namazın erkânın ve şeraitin bilir ve sıbyan talimine münasip ve kaadir kimesne (kimse) Muallimhanede eytamdan ve sıbyan-ı fukaradan otuz nefer oğlancıklara yevm-i cumadan gayri günlerde Mushaf-ı kerime baka, Kur'an-ı münif okuda ve kemayenbegi öğrete ve bildire ve mazilerin ve geçmiş derslerin dinliye ve namaza mütaallik nesneleri okuda ve bildire ve tedibe muhtaç olanları tedib-i şer'î eyliye ve hizmetinde daim cidd-u sa'y eyliye ve destur vericik (akşam evlerine gitmek üzere talebe salıverildiği zaman) vâkıfın ruhiyçin ve kabul-ü tilâvet-i eytam için dua ettire ve bir sâlih hafız kimesne anda halife (kalfa) ola, sıbyan okutmakta ve bildirmekte ve tedipte muallime daim muavenet eyliye..»

İslâm dini kadın ve erkek herkesi ilim tahsiline mecbur tutmaktadır. Ana, baba çocuklarını, akılları ermiye başlayınca okutmakla mükelleftirler. Bu sebeble eskiden çocuklar daha pek küçük iken mektebe başlattırılır, bir taraftan da tatbikata geçmeleri temin edilirdi.

Kınalı zade Ali Efendi bu ilk tahsil ve terbiyeyi şöyle tarif ediyor: «Din, sünnet ve

şeriat âdabını talim ve telkin ederler. Farz, sünnet, helâl, haram nedir talim ve telkin ederler. Çünkü Hadis'te vârit olmuştur ki çocuklarınız yedi yaşına vardıkta namaz kılmayı emredin. On yaşına vardıkta kılmazlarsa dövün. Buna ilâve olarak da sâlih adamları ve hayır sahiplerini medh ve şerir ve şakileri zemmetmeli ki çocuk şerden sakınsın ve hayra rağbet etsin.»

Erkek ve kız çocukları mekteplere altı yedi yaşlarında iken başlattırılırdı. Dört yaş dört ay ve dört günlük gibi daha küçük bir yaşta iken de başlattırılanlar olurdu. Çocuk mektebe merasimle başlattırılırdı. Ziyafetler verilir, hocaya hediyyeler takdim olunur, mektepteki çocuklara şekerler, simitler dağıtılırdı. Mektebe başlıyan çocuğa yeni elbise giydirilir, altınlar, elmaslar takılır, işlemeli cüz kesesi boynuna asılırdı. Mektebin çocukları yeni başlıyacak çocuğun evine gelirler, ilâhilerle, âminlerle alıp mektebe götürürlerdi. Buna «Âmin alayı» denilirdi.

Sıbyan mektepleri yalnız bir odadan ibaret olduğu gibi tek bir hoca tarafından idare olunurdu. Hoca Efendiler medrese tahsili görürler, oradan yetişirlerdi. Ekseriyyetle bir camiin ya imamı, yahut müezzini idiler. Çocukları çok olan mekteplerde hocanın yetiştirdiği talebesinden seçilmiş kalfaları vardı. Bu kalfalar hocanın yardımcısı idiler. Hoca Efendi bir kısım talebe ile meşgul olurken kalfa diğer bir kısım talebe ile meşgul olurdu.

Sıbyan mekteplerinde okutulan dersler elifbadan (alfabe) başlamak üzere Kur'an, yazı, ilmihal, hesaptan ibaretti. Sonraları bir parça tarih ve coğrafya da ilâve edilmişti. Kur'anı düsgün okumak için «Tecvid» de okutulurdu. Lûgat öğretmek için «Tuhfe» ezberletilirdi. Namaz sureleri de hassaten öğretilirdi.

Bu mektepler sabahleyin erkenden açılır, ikindiye kadar devam ederdi. Şimdiki mekteplerde olduğu gibi teneffüs yoktu. Yalnız öğle zamanı yemek yenmek üzere tatil edilirdi. Bu tatil müddetinde yemekten başka namaz da kılınırdı. Çocuklar esasen mektebe yakın yerlerde oturdukları için yemeklerini evlerinde yerler, işlerini bitirdikten sonra mektebe gelirlerdi. Bu mekteplerde teneffüse ihtiyaç görülmemesi deralerin fasılalarla verilmesinden ileri geliyordu. Hoca bir kısım talebe ile meşgul olurken öteki talebe serbes kalırdı. Bu arada istiyen çalışır, arzu eden yazı yazardı. Bir şey yapmadan oturmasına da bir şey denilmezdi. Yalnız hocanın dersini ihlâl edecek kadar gürültü etmek yasaktı.

Sıbyan mekteplerinde sınıf taksimatı yoktu. Bununla beraber dersleri muvazi gidenleri hoca bir araya toplar, hepsine birden, sınıf gibi, ders gösterirdi. Hatim indiren, mektebi bitirmiş oluyordu. Hatim merasimle indirilirdi. Ziyafetler, hocaya hediyyeler verilirdi. Bundan sonra istiyen medreseye gider, arzu eden hıfza çalışırdı. Hiç birini yapmıyan bir memuriyyete veya sanata intisap eder, hayatını o suretle kazanırdı.

Sıbyan mektebleri ücretli idi. Talebe velileri kudretleri nisbetinde birer şey verirlerdi. Memurlar aylık, çiftçiler harman zamanında buğday ve saire verirlerdi. Çocuğun tahsil derecesi yükseldikçe hocaya bir hediyye verilmesi âdet idi. Bu hediyye yine velînin kudretine bağlı idi. Kimi kumaş getirir, kimi bir şal takdim ederdi. Koyun sahibi olan bir koç hediyye eder, kunduracı ise kendine veya refikasına bir kundura yapardı.

Onyedinci asır ortalarında yaşıyarak hocalık yapmış ve başından geçen hazin bir aşk macerasını mevzu ittihaz ile «Nevha-tül-uşşak» adlı bir manzume yazmış olan Mehmet Efendi eserinde sıbyan mektebini şu beyitlerle belirtmiştir:

Dolardı mektebin içi sıbyan
İderdim onlara talim-i Kur'an
Olup beş vakit mihraba mülâzim
Bu mânalardı ancak bana lâzım
Değildim halkın ag u karasında
Oturmazdım avamın arasında

Bunda dikkate değer bir cihet te sıbyan mektebi muallimlerinin, hocalığın şeref ve haysiyyetine uymayan yerlere gitmek şöyle dursun, avam arasına girip oturmaları bile hoş görülmezdi.

Sıbyan mekteplerinde bugün alfabe dediğimiz elifba denen kitapla okumağa başlanır, harfler belletilirken hece başta gelirdi. Harfleri çeşitli tekerlemelerle öğreten muallimler de vardı. Tekerlemeler şöyle idi:

«Elif» oklava gibi; «be» çanak gibi, «te» ona bezer, «se» ona benzer, «cim» karnı yarık, «çim» ona benzer, «ha» ona benzer, «hı» ona benzer, «dal» ın beli bükük, «zel» ona benzer, «rı» çengelli, «ze» ona benzer, «sin» üç dişli, «şın» ona benzer, «sat» tava dudaklı, «dat» ona benzer, «tı» bacaklı, «zı» ona benzer, «ayın» ağzı açık, «gayın» ona benzer...

Çocuklara noktalı, noktasız harfler de şöyle ezberlettirilirdi:

«Elif» te yok, «be» altında bir nokta, «te» üstünde iki nokta, «se» üstünde üç nokta, «cim» karnında bir nokta, «çim» karnında üç nokta, «ha» da yok, «hı» üstünde bir nokta.

Harekeler de şöyle öğretilirdi:

Elif küsü en, elif küsü in, elif küsü ün; be küsü ben, be küsü bin, be küsü bün; te küsü ten, teküsü tin , te küsü tün. İlâh.

Birincisi iki üstün en, ikincisi iki esre in, üçüncüsü iki ötre ün muhaffefidir.

Sıbyan mekteplerinde terbiyeye mühim bir mevki verilirdi. Ahlâk ve inzibat cismanî cezalarla, dayakla, falaka ile temin olunurdu.

Falaka; iki ucundan bir iple yahut kayışla bağlanmış bir birbuçuk metre boyunda bilek kalınlığında bir ağaçtı. Ceza maksadıyle falakaya yatırılacak çocuğun ayakları ip veya meşinin arasına sokulur, ağaç döndürülmek suretiyle ayaklar sıkıştırılır. İki çocuk bu ağacın iki tarafından tutar. Hoca da insafına, daha doğrusu çocuğun kabahat ve tahammülüne göre sopasını çocuğun ayaklarına indirir.

Tokat atmak, başına gözüne sopa indirmek, kulak çekmek, tek ayak üzerinde durdurmak da bu mekteplerde tatbik olunan cezalardandı.

Sıbyan mekteplerinde şöyle bir âdet de vardı: (الم نشرح لك) suresine çıkan çocuk o gün hocasının karşısında sureyi okurken kalfası arkasında, elinde işlemeli «cüz' kesesi» olduğu halde gizlenir ve çocuk surenin sonu olan (فرغب) kelimesini okuyunca başındaki fesini alarak elindeki cüz' kesesini boynuna geçirirdi. Çocuk bu vaziyyette hocasının elini öper ve mektebin büyük kalfaları varsa onların da ellerini öptükten sonra kalfa ile birlikte evine giderek evdeki büyüklerinin kezalik ellerini öpmek suretiyle o sureye çıktığını onlara da bildirmiş olurdu. Ebeveynin (ana ve babanın) içtimaî vaziyyetine göre ya kalfaya verilmek veyahut ayrıca adamla gönderilmek suretiyle hediyye verilirdi. «Fergab fesini kap» sözü bundan kalmadır.

Sıbyan mektebi tâbiri Maarif-i Umumiyye Nizamnamesinde dahi kabul edilmiş idi. Şu kadar ki bu mekteplerin sınıflara taksimi ve her sınıfta okutulacak derslerin nevi' ve dereceleri tâyin edilmek ve köy sıbyan mektepleriyle kasaba mektepleri nazarı dikkate alınmak suretiyle daha iyi bir hale konulmuştu. Sonradan resmî iptidai mekteplerinin açılması ve çoğalması ile «Sıbyan mektebi» tâbiri bırakılmış, onun yerini «Mekâtib-i İbtidaiyye» almıştır.

SIBYAN MEKTEPLERİ GÜLBANGİ (صبیان مکتبلری گلبانگی) [*Mek.*] Eskiden ilk tahsili veren sıbyan mekteplerinde talebeler tarafından hep bir ağızdan okunan dua mahiyyetindeki şey hakkında kullanılır bir tâbirdir. **Gülbangi** « Gülbank yahut gülbenk yüksek sesle hep bir ağızdan okunan şey veya söylenen söz demektir» suretinde tarif eden ve «Bu tâbir en çok Bektaşi'lerle Yeniçeriler arasında geçer. Fakat Bektaşi gülbankleriyle Yeniçeri Gülbankleri az çok birbirlerinden ayrıdır.» izahatını da ilâve eden Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, Cilt: I, sayfa: 80 haşiyesi) «Her ikisininki de kitaplarda ve mecmualarda mazbut ise de mektep çocuklarınınkine bir yerde rastlamadığım için artık tarihe malolmuş olan bu gülbangi de şuracığa kaydediyorum» diyerek üç parçadan mürekkep olan mektepliler gülbangini eserine geçiriyor. Gülbangin Mevlevîlerde de mevcut olduğunu (Bak: Gülbank) kayıt ve işaret ettikten sonra aynen aşağıya geçiriyorum:

Allah, Allah İnnallah, celil-ül-cebbar, muin-üs-settar, hâlik-ul leyl-i ven-nehar, lâyezal, zülcelâl, birdir Tanrı; erin erliğine, Hakk'ın birliğine; din-i mübin uğruna, şehit olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah.

Allah Allah, Allah daim hay (üç defa)

«Evveli Kur'an, âhiri Kur'an, Tebarek-ellezi nezzelel Kur'an; eli kan, kılıcı kan, sinesi üryan, ciğeri püryan; din-i mübin uğruna, şehit olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah.

Allah, Allah, Allah daim hay (üç defa)

«Evveli gaza, âhiri gaza, inayet-i Hüda, kasd-i a'da; din-i mübin uğruna şehit olan gaziler aşkına diyelim aşk ile bir Allah.

Allah, Allah, Allah, daim hay (üç defa)

«Hacılar, gaziler, râviler; içler, yediler, kırklar, gülbang-i Muhammedî, nur-u Nebi, Kerem-i Ali, pirimiz, üstadımız Hazret-i Osman-ı Zinnureyn-i velî; gerçekler demine devranına hû diyelim huuuuu.

(Hep bir ağızdan uzun bir hû çekilir).

Değerli müdekkik şu izahatı da ilâve ediyor:

«Mektepliler gülbangi bizde ekmyop yazmayı teşvikten ziyade askerliğin, askerde ölenlerin hatıra getirilmesi için yapılmışa benzer. Bu asker ve cenkçi bir millet olduğumuzu gösterir. Yine bu gülbangte Hazret-i Osman'ın muallimlere pîr gösterilmiş olması bu zatın İslâmlarca en büyük kitap olan Kur'an'ın birçok nüshalarını yazdırarak İslâm diyarının her tarafına göndermiş ve bu yüzden İslâmî ilimlerin öğretilmesine hizmet etmiş olmasından ileri gelir. Şu halde İslâm âleminde ilk Muallim Üçüncü Halife Hazret-i Osman sayılır demek olur. Pîr; tâbiri bunu gösterir. Çünkü Pîr; bir işi ilk defa yapana denir.»

SICAK HAZİNE (صیجاق خزینه) [*Sar.*] Yıldız Sarayı'nda İkinci Abdülhamit tarafından

her zaman sıcak su bulunmasını temin maksadıyle yaptırılan tesisat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hünkâr su çok kullandığı ve soğuk sudan hoşlanmadığı için devamlı bir surette su ısıtma tertibatını havi bu yeri yaptırmıştı. Sıcak hazine adı verilen bu yer odun yakılmak suretiyle ısıtılırdı.

SIÇAN DİŞİ (صیچان دائی) [*San.*] Sıçan dişiyle delinmiş gibi delikli işleme ve dikişlere verilen addır.

SIÇAN KULAĞI (صیچان قولاغی) [*San.*] İşlemenin küçük yaprak şeklindeki motiflerine verilen addır.

SIÇRATMA MENTEŞE (صیچرادمه منتشه) [*Mim.*] Eşiği olmıyan kapılarda kapı açılırken halı kalınlığı kadar kapıyı yukarıya kaldırmak ve kapanırken kendiliğinden kapanmak üzere kullanılan menteşe nevilerinden birinin adıdır.

SIDK (صدق) [*Sof.*] Sâlikin yalandan kaçınarak doğruluktan ayrılmaması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiye ıstılahlarına ait eserlerde Kur'an'daki (کونوا مع الصادقین) âyetiyle sâliklerin ehl-i sâdıkına mukarenet (yakınlık) ile emir ve tavsiye olunduğu işaret edildikten sonra şunlar ilâve olunuyor:

«Sâlikin kavil ve fiilinde sıdkı itiyat ederek taharri-i sıdktan zâil ve hâli olmayıp hakkaki indallah sıddîk unvanıyle kabul olunur. Sâlik âhir kizib ile me'lûf olarak taharri-i kizb ve duruğdan (yalan) hâli ve zâil olmayıp İndallah kezzap olmakla merdut olur. Sıdkın ekal derecesi sır ve alâniyede (g'zli açık) müsavattır. Sâdık akvalinde ve sıddik akval ve ahvalinde doğruluk olan kimsedir.»

SIFÂT-I İLÂHİYYE (صفات الٰهیه) [*Sof.*] Kendisini ve zıddını Cenab-ı Hakk'a nisbet caiz olan evsaftır. Rıza, rahmet, sıhhat, gazap gibi vasıflar bu cümledendir.

SIFÂT-I CEMALİYYE (صفات جمالیه) [*Sof.*] Lûtuf ve merhamete taalluk eden vasıflar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SIFAT-I SÜBUTİYYE (صفات ثبوتیه) [*Sof.*] Hayat, ilim, semi' basar, irade, kudret, kelâm, tekvin gibi Cenab-ı Hakka izafe edilen sıfatlardır.

SIFÂT-I ZATİYYE (صفات ذاتیه) [*Sof.*] Kudret, azamet, izzet gibi Cenab-ı Hakk'a izafe edilen ve zıddının nisbeti caiz olmıyan vasıflar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SIFIRI TÜKETMEK (صفری توکتمك) [*Hal.*] Mecaz voluyle kuvvetten düşmek, mukabele ve müdafaadan âciz kalmak, iflâs etmek, ölmek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

SIGAÇA (صیغه چا) [*San.*] Kalın kerestelcri amudî (dikine)olarak kesmeğe yarıyan enli ve kısa destere adıdır.

SIĞIR DİLİ (صیغیر دیلی) [*San.*] Tulânî (uzunlamasına) açılan kitap ve mecmualar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sığır diline benzediği için bu ad verilmiştir. Bunun yerine «beyazî» de denilirdi. «Beyazî» tâbirini İranlılar, «sığır dili» tâbirini de Türkler kullanmışlardır.

SIĞIR TOPUĞU (صیغیر طوپوغی) [*San.*] Kadeh nevilerinden birinin adıdır. Keyif verici şeylerin içilmesinde kullanılan bu kadehlerin muhtelif büyüklükte olanları vardı. Sığır topuğuna benzediği için bu adı almıştı. «Atkulağı», «devetabanı» adı verilenler de vardı.

İster gussayı kaldırmagiçün hatırdan
Çekelim atkulağı mı devetabanı mı var
Sâbit

SIHHATNAME (صحتنامه) [*Ede.*] Hastalanan birinin iyileşmesi münasebetiyle yazılan manzume hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divan şairleri ramazan, bayram ve sair vesilelerle olduğu gibi bu maksatla da manzumeler yazarlar ve takdim ettiklerinden «caize» koparırlardı.

Sünbülzade Vehbi'nin Şeyh-ül-İslâm Mehmet Esat Efendi'ye yazdığı sıhhatname:

Dergeh-i Hakka olup nasiye fersa-yi sücûd
Darmagap şükr ü sipası kılalım nama'dûd
Nice şükr itmiyelim kim o hadavend-i kerim
Niam-ı lûtfi ile kıldı cihanı hoşnûd
Hamd ü lillâh ki mizacında veliyy-in-niamın
İtidal olda bedidar u tegayyür nâbûd
Gülşen-i afiyet ü sıhhata verdi revnak
Gül gibi tab ü taravetle o pâkize vücûd
Nice dilhaste-i endühe olur çâre resan
Anı da hıfz ider eltafı ile Hay yi vedûd
Mazhar-ı hayır dua-yı zuafadır zâtı
Eser-i za'f-ı nücud anda olur namevcûd
Sıdk u ihlâs ile enfâs-ı dua-yı âlem
Şüphesiz eyledi ta dergeh-i Rahmane suûd
Nahl-i ümmid-i cihandır ola ser sebz-i devam
Sâye-i re'feti bu bağda olsun memdûd
Evc-i ikbal-i saadette o necm-i Es'ad
Ola mânend-i Süreyya şeref ard-yi saûd
Devlet-i ömrünü müzdad ede her dem Bâri
Mütezayid ola daim maraz-ı kabl-i hasûd
Abd-i dai-i nazarkerdesi Vehbi'ye dahi
Devlet-i ömrü temadisidir ancak maksûd

SIKMA (صیقه) [*Kıy.*] Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra teşkil olunan «Nizam-ı Cedid» de neferlerin giydikleri şalvar biçimi pantolonun adıdır. Mahmut Şevket Paşa (ölümü 1913) «Nizam ı Cedid» askerlerinin kıyafetlerinden bahsederken (Osmanlı Teşkilât ve kıyafet-i askeriyyesi, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1325, c. 2, s. 38) «Sultan Selim-i Salis Nizam-ı Cedid'in teşkilini ferman buyurdukları vakit neferata setre ve pantolon iksa ettirmiyerek elbise-i atikamızdan bunlara yakın bir şekilde olanlarını kabul buyurmuşlardır» dedikten sonra giydikleri elbiseyi şöyle tarif ediyor:

«Uzunca bir mintanın setreye ve dar bir şalvarın pantolona hayli müşabahetleri olduğu derkâr olduğundan neferat-ı askeriyyeye «sıkma» tâbir olunur dize kadar paçaları dar ve yukarısı biraz geniş bir şalvar ile uzunca bir mintan giydirilmiş ve zâbitan için «Boy cepkeni» namında dar bir cübbe ve bunun altına kısa entari ve şalvar kabul olunarak efradın beline «kemer» ve zâbitanın beline dahi «şal» bağlanması ve umumen başlarına eski kavuk ve sarıklara bedel «barata» namında bir kisve giydirilmesi karargir olmuştur.»

İkinci Mahmut zamanındaki «Asakir-i Mansure-i Muhammediyye» teşkilâtında kıyafetçe bazı değişiklik bulunmakla beraber zâbitlerle neferlere «Nizam-ı Cedid» neferlerinin giydikleri «sıkma» giydirilmişti. Aynı eserde (sayfa 40) bu teşkilâta ait kıyafet için de şu izahat verilmiştir:

«Eşkenci muallim namiyle Sultan Mahmud-ı Sani devrinde tertip kılınan askere mahsus olarak neşrolunan kanun lâyihasında eşkencilerin elbisesine dair bazı izahat münderiç ise de bunlar tertip olunmaları akabinde lâğvolunarak Asakir-i Mansure i Muhammediyye teşkil buyurulduğundan eşkencilerin kıyafetine dair malûmat itasından sarf-ı nazarla asakir-i mansure elbisesi hakkında bazı izahat dermiyan olunur.

«Asakir-i merkumeden «tertip» namiyle askerî kıt'alar teşkil olunduğu esnada kabul olunacak kıyafet-i askeriyye hakkında ariz u amik tetkikat icrasına vakit müsait olmadığından muvakkat olmak üzere «Nizam-ı Cedit» elbisesine hayli müşabih bir kıyafet-i askeriyye kabul buyurulmuş idi.

«Binbaşılar başlarına yedi sekiz dilimli çuha kalpaktan ibaret olmak üzere Rumeli ahalisinin giydikleri «şupara» namında bir kisve giyip bunun üzerine lâhur şalı sarar ve arkalarına kadifeden sırma çaprazlı «boy çepkeni» ve bacaklarına dahi «sıkma» namında bir dar şalvar iktisa ederler idi.

«Kolağalarla bunların mülâzimleri başlarına kezalik «şubara» giyip bunun üzerine Bağdatkârî şal sarar ve arkalarına çuhadan kısa çepken ve bunun altına kısa entari ve bacaklarına kezalik «sıkma» giyerler idi. Yüzbaşılarla bunların mülâzimleri ve sancaktar ve çavuşlar dahi şaldan maada mezkûr elbiseyi giyip neferat-ı askeriyye sade şupara ve talim abası ve çuhadan kısa entari ve çuhadan yelek ve karaceler kuşağı iktisa eder ve omuzlarına hamailvarî bir palaska takarlar idi.

«Ol zaman ittihaz olunan usul icabınca tertip namındaki her kıt'a-i askeriyyeye memur edilen topçu, arabacı, cephaneci ve mehterbaşılar mar-üz-zikir (yukarda geçen) nefer elbisesini giyerler ise de başlarına fazla olarak bir de Bağdat şalı sararlar ve imtiyaz için nefer kâtipleri bir boy çepkeni iktisa eylerler idi.»

SIK ORDUGÂH (صیق اردوگاه) [*Ask.*] Askerî kıt'aların biribirine pek yakın ve sık olarak yerleştirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SILA-İ RAHM (صلهٔ رحم) [*Hal.*] Akrabayı ziyaret veya mektup yahut hediyye göndermek gibi bir suretle lûtnikârlıkta bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunu terke «kat-ı rahm» denir.

SINIF-İ SANÎ (صنف ثانی) [*İda.*] Mülkiye rütbelerinden birinin adıdır. Salise rütbesinin iki derecesinden birî idi. Öteki mütemayizdi. 1259 (1843) senesinde salisenin bu iki derecesi kaldırılarak yalnız salise olarak kalmıştır.

SINIR (سینور) [*Hal.*] Kıyı, hudut, serhat yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmani»ye göre Arapça hudut demek olan «sugur»dan bozmadır.

Rindi yaklaştırmamak ister civar-i cennete
Vaizin bu hay u huyu hep sınır kavgasıdır.
Ziya Paşa

SIR (سر) [*Sof.*] Gizli şey demek olan sırrın sofiyyeye ait eserlerde ıstılah olarak izahı şöyledir: «Kalpte vedia-i Rabbaniyye ile lâtifedir. Bedende ruhun vedia olması gibi. Ruh; mahall-i mahabbet; kalp; mahall-i marifet olduğu gibi Sır da mahall-i müşahededir»

Mevlevilikte sırra ehemmiyyet verilir, gizlilik hiçbir suretle ihlâl edilmezdi. Nitekim hücrede bulunan dede'nin hücresinin anahtarı kapının kilidi içinde ve koridora açılan küçük pencerenin perdesi de açık ise hücreye girilebilir, perde kapalı ise içerde bulunan dedenin

ya istirahat ettiğine veyahut kendisine göre bir işi olduğuna delâlet ettiği için içeriye girilemezdi İşte bu hale mevlevîlikte «sır» denilirdi.

Meydandan kaybolmak, görünmemek, ölmek yerinde de kullanılır.

Hayflar göz yumup Esrar Dede sırroldu
Sururî

SIRACI (صیراجی) [*San.*] Kadın çengilerin çalgıcıları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kadın çengiler tıpkı erkek köçekler gibi teşkilâta tâbi esnaftan idiler. Kadın çengi kumpanyalarına «kol» denilirdi. Bir çengi kolu «Kol başı» dan, muavininden ve oniki oyuncu kadından müteşekkil idi. Bunların dışında bir de dört kişilik bir saz heyeti bulunurdu. Sıracı adını alan bu dört çalgıcının biri keman, biri çifte nara, ikisi de daire (def) çalarlardı.

SIRÇA KÖŞK (صیرچه کوشك) [*Sar.*] Topkapı Sarayı içindeki köşklerden birinin adıdır. Abdurrahman Şeref Efendi Topkapı Sarayı hakkındaki yazısında (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, Birinci cilt, Sayfa 284) «Çinili köşk» ün «Sırça köşk» olduğunu yazar.

SIRF MAHLUL (صرف محلول) [*San.*] Ölünün gerek ashab-ı intikal ve gerek ashab-ı tapudan olup da hakkını iskat eylemek suretiyle hak sahibi bulunmadığından mahlûl kalan arazi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü arazi hükümete intikal eder ve müzayede (arttırma) ile satılırdı.

SIR KÂTİBİ (صر کاتبی) [*Sar.*] Bab-ı âli'den saraya gönderilen telhislerin padişah huzurunda mühürlerini açarak takdim etmek, padişah tarafından hatt-ı hümayun yazıldıktan sonra destmale sarılıp üzerleri mühr ü hümayunla mühürlenerek «telhisçi» ile Bab-ı Âli'ye göndermek vazifesiyle mükellef olan memurun unvanı idi. Sonradan «Mabeyn başkâtibi» adını almıştır. Telhislerin alınıp verilmesi işi evvelleri Bab-üs saade ağası ve 1115 (1703-4) tarihlesinde Çorlu'lu Ali Paşa'nın silâhtarlığı sırasında Silâhtarağa marifetiyle «Arzhane» de yapılırken sonradan sır kâtip'leri tarafından Hünkâr nerede ise orada yapılmıya başlanmıştır.

Sır kâtipliği baş çuhadarlıktan sonra gelirdiyse de bu hizmete memur olanların zaman zaman devletin esrarına vakıf olmaları cihetiyle mabeyncilerin çoğundan makbul ve muteber tutulurlardı. Evvelleri bu vazifeye hazine-i hümayun yazıcılığından «Hane-i hassa» ya alınmış olan okur yazar, eskilerin tecrübeden geçirilmiş iş bilirlerinden alınırken 1030 (1620-21) senesinden sonra bazan hane-i hassaya dahil olmamış hazine kâtiplerinin müstaitlerinden yekten hazine-i hassaya alınmak suretiyle hüner ve marifet sahiplerinin uhdelerine tefviz olunduğu da olmuştur.

İhdas senesi Osmanlı tarihlerinde açıklanmıyan sır kâtibinin vazifesi enderun tarihi olan Ata'da (c. 1, s. 201) şöyle gösterilmektedir.

«Bu mansıbın hizmeti Bab-ı âli'den mevrut (gelen) telhisat-ı âliyyenin huzur-u hümayunda mührünü fek ile takımıyle dest-i Hazret-i Hazret-i padişahiye (padişahın eline) teslim ve takdim ederek müeddaları mütalâa ve iktizaları butut-u hümayun ile tâyin ve irade buyurulduktan sonra destmale vaz' ve tekvir ile üzerleri mühr ü hümayun ile bittemhir asıl haseki ağa ve koz bekçi başı ve baltacılar kethüdasından hangisinin telhis nakli nöbeti ise ona teslimen Bab-ı âli'ye irsal olunmak ve icabında muvakkaten ve müebbeden hıfzı emr ü ferman buyrulan evrakı muhafaza ve torbasına vaz' ve hıfz ile iadesi zamanı hulûlünde (geldiğinde) arz ve ihtar ile iade etmek ve cuma selâmlıklarında ve saltanat binişlerinde rikâb-ı hümayuna ref' ve takdim olunan arzuhalleri yamağına hülâsa ettirdikten sonra asıllarıyle beraber silâhtarağaya vermek hizmetlerinden ibarettir.»

Tanzimattan sonra devlet işleri çoğalınca sır kâtibi unvanı başkâtipliğe tahvil olunduğu gibi birçok kâtipler de kullanılmıştır İkinci Abdülhamit'in 1908 temmuz inkılâbına takaddüm eden saltanatı sonlarında başkâtiplik şu vaziyyette idi. Mabeyn başkâtibinin maiyyetinde yirmi kadar kâtipten teşekkül eden bu daire Yıldız sarayında tam mânasıyle yegâne resmi makam idi. Bu dairenin vazifesi sadaret, meşihat, nezaretlerle valiler ve sefirlerden vâki olan maruzatı padişaha takdim ve çıkan iradeleri ait oldukları dairelere tebliğ etmekten ibaretti. Kitabet dairesinin bu vazifesinin ehemmiyyetini bilen Sultan Hamit kâtiplerin seçimine dikkat ederdi. Ekseriyyetle Mülkiye'den birincilikle çıkanları alırdı. Kâtipler sabahları gayet erken işe başlarlar, gece yarılarına kadar çalışırlardı. İkisi nöbete ayrılan kâtiplerin her gece bir kısmı nöbette kalır, sarayda yatardı. Gece yarısından sonra acele bir tezkire yahut telgraf için kâtiplerin yataklarından kalkıp çalıştıkları ekseri vâki idi.

1908 Temmuz inkılâbından sonra başkâtiple başmabeyncinin intihabı hükûmete intikal etmiş ve eskisi gibi vazife ifasına devam olunmuştur. Saltanatın ilgasıyle diğer birçok işler gibi başkâtiplik de lağvolmuştur.

SIR KÂTİBİ YAMAĞI (سرکاتبی یاغی) [*Sar.*] Sonradan «Mabeyn başkâtibi» unvanını alan «Sır kâtibi» nin yardımcısına verilen addır. Bu vazife ilkin hazine koğuşu yazıcılarının müstaitlerine mahsus olmak üzere ihdas edilmiş iken sonradan üç koğuş ağaları okur yazarlarına tefvizi usul ittihaz olunmuştur. Vazifesi hünkâra mahsus yazı levazımını ihzar ve kalemlerini açarak beyaz üzerine yazılacak hatt-ı hümayunlar için lâzım olan kâğıdı ve bir kısım evraka yapıştırılacak kırmızı balmumu ile bu mumun üzerine basılacak mühr ü hümayun yazısının bozulmamasını teminen üzerine konulan «kozak» ları hazırlamak ve resmî günlerle saltanat binişlerinde rikâb-ı hümayuna takdim olunan arzuhalleri hülâsa ederek asıllarıyle birlikte silâhtar vasıtasıyle hünkâra takdim olunmak üzere sır kâtibine tadim etmekten ibaretti.

Tanzimat'tan sonra saray teşkilâtında yapılan değişiklikler sırasında bu unvan kaldırılmıştır.

SIRIK ARABASI (صیریق عربه‌سی) [*San.*] Dört tekerleğin bir kaç sırıkla biribirine bağlanması suretiyle yapılan araba nevilerinden birinin adıdır. Mermer, demir gibi uzunluğu ziyade olan şeyler bu türlü arabalarla taşınırdı.

SIRIK HAMMALI (صیریق حمالی) [*San.*] Sırıkla ağır eşya nakleden hammallar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Büyük fıçı ve variller ağırlıklarına göre iki yahut dört hammalla nakledilirdi. İki hammalla naklolunanlar bir sırığa geçirilir, hammalın biri önde, öteki arkada olmak ve sırığın uçları omuza konmak suretiyle taşınırdı. Ağırlığının fazlalığı hasebiyle dört hammalla taşınanlar ise çaprasvarî iki sırıkla ve hammalların ikisi önde, diğer ikisi de arkada olduğu ve sırıkların uçları kezalik omuza alınmış bulunduğu halde nakledilirdi. Sırık hammallığı Cumhuriyet devrinde menedilmiştir.

SIRIM HALAT (صیریم خلاط) [*Bah.*] Sığır derilerinden biçilmiş ince sırımlardan İzbarçina bükümünde yapılan halatlara verilen addır. Pek kuvvetli olmasından dolayı eskiden dümen donanımlarında kullanılırdı. İslandığı vakit pek fazla uzadığından sonradan terkedilmişti.

SIRMAKEŞ (صیرمه‌کش) [*San.*] Gümüş ve altını haddeden geçirerek sırma çeken sanatkâra verilen addır.

SIRRA KADEM BASMAK (سره قدم باصمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyla saklanmak, kaybolmak, görünmemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SIRREN TEZKİYE (سراً تزکیه) [*Fık.*] Kadının «mesture» denilen «varaka» (yazılı kâğıt) ile bir şahid'in âdil olup olmadığını mensup olduğu yerden tahkik etmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şahid memur ise âmirinden, değilse oturduğu mahallenin imamından sorulurdu.

SIRRETMEK (سر ایتمك) [*Sof.*] Tekkelerde hassaten Bektaşi ve Mevlevilerde kapamak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SIRR-I İSTİVA (سر استوا) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir Siyah bir şerit adı olan istiva yüksek bir alâmet sayılırdı. Cenab-ı Mevlâna'dan kalmış olup iki yollu olan «külâh-ı seyfî» veya «kılıcî taç» yollarına takılan şeride «sırr-ı istiva» denilirdi. Bu tacı ancak «Cezbe-i Rahman» ile «İstiva» nın sırrına vâkıf olan mümtaz zatlar giyebilirlerdi.

SIRR-I KADER (سر قدر) [*Skf.*] Kaderin gizliliği demek olan bu tâbir sofiye ıstılahlarına dair olan eserlerde şöyle izah olunmaktadır:

«Şol şeydir ki Allah Taalâ ezelde her ayndan yani her şeyin hakikinden anı malûm etmiştir ve şey anınla ezelde muntabı' ve müstait olmuştur ve her şey vücude geldikte istidadı kadar ol şey andan zuhur eder ve bir şeye hükmolunmaz. Sübutu halinde illâ anın ezelde ayndan malûm olan şey olduğuna hükmolunur.»

SIRR-I RUBUBİYYET (سر ربوبیت) [*Sof.*] Rububiyyetin merbub üzerindeki nişanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiye ıstılahlarına dai olan eserlerde izahı şöyledir: «Perverde-i yedd-i kudret olan eşyanın rububiyyete nisbeti olduğundan eşya müntesibîn-i rububiyyettir. Binaenaleyh her şey merbubtur ve merbub kıdemde olan a'yan-ı sâbitedir. Binaenaleyh denilmiştir ki sırr-ı rububiyyet bir sırdır ki eğer zâhir olsa, mütevakkıf-ün-aleyh olduğu şeyin butlanı sebebiyle, bâtıl olur.»

SIRR-I TECELLİYAT (سر تجلیات) [*Sof.*] Kalbe tecelli-i evvelin inkişafiyle meydana gelen ve eemi' esma beyninde ehadiyyet-i eem'iyyeyi izhar eden şuhud ve zuhur yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiye ıstılahlarına ait eserlerde bunun için şu izahat ta vardır: «Her şeyi her şeyde müşahede etmektir. Bu zevkın husulü ol zamanda olur ki kalp, ehadiyyet-i cem'i beyn-el-esma müşahede ede. Zira mertebe-i ehadiyyette her isim cemi' esma ile müttehittir.»

SIRROLMAK (سر اولمق) [*Hal.*] Kaybolmak, gizlenmek, nam ve nişanı görünmemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SIRR ÜS-SIR (سرالسر) [*Sof.*] İcmal ve esm-i ehadiyyette hakayıkın tafsilât-ı kâmilesine ve hakayıkın müştemil olduğu kâffe-i müteallikata hakikatları veçhile ilim gibi Hakkın abidden teferrüdüne bâis olan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyeye göre kayıp anahtarları Hakk'ın yanındadır. Onları kendisinden başkası bilmez demek olan (عنده مفاتح الغيب لايعلمها الا هو) buna işarettir.

SIVAD (سواد) [*Sof.*] Sıvad'ın sofiye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: Hakk'ın halkta müstetir olmasından ibarettir. Çünkü taayyünat-ı halkıyye Hak Taalâ'nın perdeleridir. Hak o taayyünatta taayyünata göre zâhirdir. Sıvad, halkın Hakta istirarına da denir. Çünkü halkıyyet mefhumu, halkıyyetle zâhir ve meşhud olan Hakk'ın vücudunda ma'dumiyyet üzere baki bir emr-i ma'kuldür.

SIVAD-ÜL-VECH FİDDAREYN (سوادالوجه فىالدارين) [*Sof.*] Sofiye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir; Bilkülliyye fena fillâh'tan ibarettir. Bir şekilde ki sahibinin aslen ve kat'an, zâhiren ve bâtınen, dünya ve ahireten vücudu yoktur. Bu mertebe, fakr-ı hakiki makamı olup adem-i aslîye rücu neş'esidir. Bunun için «اذا تم الفقر فهوالله» demişlerdir.

SIVAMA ALTIN (صيوامه آلتون) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Kat kat sürülen altına verilen addır. Bir kat olarak sürülen altına «sürme altın» denir.

SIVAMA ŞEMSE (صيوامه شمسه) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Zemini altınla kaplanmış olan kitap kaplarının üzerindeki şemse nev'ine verilen addır. Şemsenin diğer nevileri şunlardır: Yekpare şemse, mülevven şemse, üstten ayırma şemse, alttan ayırma şemse, Rumî şemse.

SIVAMA YALDIZ (صيوامه ياندز) [*San.*] Tezhip ıstılahlarındandır. Her tarafı yekpare ve som olarak yaldızlanmış tezyinat yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SIVASİYYEİ HALVETİYYE (سيواسية خلوتيه) [*Sof.*] Halvetiyye tarikatı şubelerinden Şemsiye-i Halvetiyyenin kollarından birinin adıdır. Kurucusu Şeyh Abdülehad-ün-Nuri-i Sıvasi'ye nisbetle bu adı almıştır. Halvetiyye şeyhleri arasında fazl n irfan ile şöhret bulan Şeyh Abdülehad ün-Nuri hicri 1003(1594-5)senesinde Sivas'ta doğmuştur. İlim tahsiline başladığı sırada Üçüncü Sultan Mehmet tarafından çağrılan dayısı Şeyh Abdülmecit Sivasi ile İstanbul'a gelerek zahirî ve bâtınî ilimleri ondan öğrendikten sonra Midilli'ye gidip talebeye ders okuttu. Bir müddet sonra İstanbul'a çağırılarak Mehmet Ağa Tekkesi meşihatına tâyin edildiği gibi, hicrî 1040 (1630-31) da Fatih, 1051 (1641-42) de Bayezit, sonra Ayasofya camileri vaizliklerine memur oldu. Ölümü hicrî 1061 (1650-51) dedir. Eyüp Nişancasında dayısı Abdülmecit Sivasi'nin türbesi yanında gömülüdür.

«Mühim eserleri olduğunu, divan-ı İlâhiyyatının leali-i sofiyye ile mali» bulunduğunu yazan rahmetli Sadık Vicdani (Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye silsilenamesi, sayfa 117) şunları da ilâve ediyor:

«Abdülehad Nuri Hazretleri Halvetiyyenin Şemsiyye şubesini İstanbul'da vâsi' bir feyz ile neşretmiş olduğu cihetle kendisine (Sivasiyye) namiyle bir şube müessisi nazariyle bakılmıştır. İçtihat ve teceddüdüne dair malûmat alamadım. Müşarünileyhten sonra İstanbul'da (rivayet sahih ise) (40) kadar Sivasiyye şubesine mahsus zevaya ve tekâya peyda olmuş ise de Şemsiyye ve Sivasiyye şubeleri buraca o kadar halife yetiştiremediklerinden bilâbara zevaya ve tekâyay-ı mezkûre meşihatleri diğer Tarikat ve şubelere mensup meşayih uhdesine tevcih olunmuştur. Bu şubeyi Taşkasap'ta Zeyin'i Saadet dergâhında silsile-i nesebi müşarünileyh Abdülehad-ün Nuri Hazretlerine müntehi Şeyh Seyyid Yusuf Ziyaeddin Efendi ihya etmekte, dergâh-ı mezkûr esasen bir zaviye-i nakşbendiyye olduğundan Hatm-ı hacegân da okunmaktadır.»

Softga; esma da kalma; gel, müsemma dersim al
Bil, müsemmadır gözüm ta'lim-i esmadan garez Lâ

SİVASTOPOL MADALYASI (سواستپول مدالیه‌سی) [*İda.*] Müttefik devletlerle birlikte Ruslarla yapılan Sivastopol muharebesi münasebetiyle ihdas olunan madalyanın adıdır. Altın olan bu madalya 1271(1854-55) senesinde çıkarılmıştır.

SIVIŞ YILI (صوایش یلی) [*Mal.*] Her otuz üç kamerî yılda kaybolan bir malî seneye verilen addır. Bunun yerine «Sıvış senesi» de kullanılır. Sıvış; sekte, idgam, hazf demek olan sıvışmek mastarından gelir. Bu itibarla sıvış senesi demek tedahül senesi, tedahül yılı demektir. Osmanlılar tarafından ilk zamanlarda «Kamerî sene» kullanılır, herşey gibi aylıklar masraflar da o yıl hesabiyle ödenirdi. Sonraları malî muzayaka (para sıkıntısı) baş gösterince «Şemsi sene» ile «Kamerî sene» arasındaki on bir ve küsur günden ibaret olan farktan istifade maksadile Şemsî sene «Malî sene» olarak kabul edilmiştir.

Cevdet Paşa (ölümü 1895) «Takvim-ül-Edvar» adlı eserinde (Sayfa 52 ve mütaakıp) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Evail-i Devlet-i Âliyyede (Osmanlı Devletinin kurnluşunun başlarında) şuhur-u şemsiyye itibarına itina olunmadı. Zira öşür ve resm-i koru gibi varidatı (zeamet ve timar) sahipleri bizzat ahz-u kabzeder olduklarından hazinenin muvazenesine (bütçesine) dokunmaksızın ikiyüz bukadar bin asker idare olunurdu. Vüzera ve mir-i miran daireleri halkınca dahi başlıca bir askerî kuvvet olduğu halde irad ve masrafları hazine-i maliyenin muvazenesinden hariç idi. Elhasıl askerî ve mülkî masrafların ekseri yerli yerince muhassas olan varidat ile idare edilirdi. «Kapı kulu» denilen mürettep muvazzaf askerlerin «mevacibine» karşılık olan varidatın dahi ekseri şuhur-u şemsiyye itibariyle istifa olunan bazı mukataat bedeli olmakla bunlara «tefavüt-i hasene» namıyle birer miktar şey zammolunurdu. Mamafih şuhur-u kameriyye ile şuhur-u şemsiyyenin yekdiğerine nisbetinden bir takım küsurun (kesirlerin) terakümünden (birikmesinden) ve sikke ahvalinin tebeddülünden naşi hazinenin zarara uğradığına ıttıla' olunarak sonraları bu hususa ehemmiyyet verilmiye başlandı Hattâ (1205-1790/91) senesinde (esham-ı gümrük) hakkında şuhur-u kameriyye şuhur-u şemsiyyeye tahvil olundu. Ve bu münasebetle mukataaların bazısına zammolunan tefavüt-i hasene hesabında hazinenin zarar görmekte olduğunu (1209-1794/95) senesinde Defterdar bulunan (Moralı Osman Efendi) tahkik ve isbat ederek hatayı taahih eyledi.

«Badehu timar ve zeamet usulünün ilgasıyle öşür vesair varidat doğrudan doğruya hazineden istifade edilmiye ve becayiş ve tayinler hep hazineden verilmiye başlanınca hazinece şuhur-u şemsiyye itibariyle ifa olunur (ödenir) oldu. Ve Suriye tarafında kullanılan Rumî tarih kaidesi üzere esami-i şuhur-u Süryaniyye (adları) kullanılıp fakat mart, mayıs ve ağustos isimleri rumî tarihten alınarak (âzer), (eyar) ve (âb) makamında istimal olunageldi ve ol vakit hazinenin en başlı işi mukataa umurundan ibaret olmasıyle bu sene-i şemsiyyenin iptidası mukataanın ilzam ve ihale mevsimi olan mart itibar edildi.

«Fakat Şuhur-u şemsiyye sene-i şemsiyyenin aksamı olduğu halde hazinece itibar olunan şuhur-u şemsiyye tarih-i kamerîye nisbet olunarak filân sene-i hicriyyenin martı, nisanı denilir oldu.

«Halbuki ümem-i salifeden (eski milletler) bazıları eski minval üzere seneleri ve ayları kamerî itibar edip bu dahi arşını ondan küçük olan endazenin aksam ve küsuruyle takdir ve tâyin kabilinden olduğu cihetle ma'kul birşey görünürse de mahreç kesirleri mütebayin (değişik) olduğundan yukarıdaki hesapça büyük güçlük ve müşkülâta yol açmıştır. Amma seneleri kamerî ve şuhur-ı şemsî olmak üzere bir tarih ittihazı endazeyi ondan büyük olan arşının aksam ve küsuruyle takdir ve tâyine benzer ma'kul olmıyan birşey olduğu cihetle şimdiye kadar ümem i salifenin (eski milletlerin) birinde böyle bir tarih tutulmamıştır.

«Bu dakikalar derpiş edilmiyerek (düşünülmiyerek) hazinece her nasılsa bu mesbuk bilmisil (geçmiş örneği) olmıyan bir tarih vücude geldi ve tarih vaz'ından zamanın tâyini ve şüphenin ortadan kaldırılması iken aksine olarak bazı teşevvüşat-ı acibe (acayip karşıklıklar) peyda ve iştibahat-ı garibe (garip şüpheler) hasıl oldu.

«Ezcümle işbu 1287 (1870) senesi (eserin yazıldığı sene) martı zilhiccesinin yirmi birinde dahil olacağı cihetle yalnız (dokuz günü) o sene içinde vâki olarak eyyam-ı sairesiyle şuhur-u bakıyesi kâmilen (1288) senesine kalacağından meselâ seksenyedi senesi nisanı denildikte acaba meram seksenyedi senesinde vâki olan nisan mıdır, yoksa dokuz günü seksen yedide vâki olup da bakisi seksensekize kalan senenin nisanı mıdır? Burasını beyan için bir uzun şerha (izaha) muhtaç olur ve 1255 (1839) senesinde olduğu gibi gelecek (1288) senesinde dahi asla mart duhulü vâki olmıyacağından seksensekiz senesi martı diye yazılan senedin hiç hükmü olmamak lâzım gelir ve mart iptidası bir sene-i kameriyye Zilhiccesinin otuzuna tesadüf ettikte yalnız bir günü itibariyle bu mart o sene-i kameriyyeye nisbet olunurken diğer beldede hilâl-i muharremin birgün evvel isbat olunduğu bir müddet sonra tebeyyün edince o martın sene-i kameriyye-i lâhikaya nisbet olunması lâzım gelir. Böyle tebeddül ve iştibahı mucip olan itibaratın tarih ittihazına şayan olamıyacağı beyandan müstağnidir.

«Ve nasıl garip ve gayr-i makul bir şeydir ki bir sene olsun da onun mebdei (başlangıcı) olan martı yahut nisanı veya diğer ayları olmasın? Ve (1287) sene-i hicriyyesi martı tâbiri hicret i nebeviyyeden o kadar mart geçmiş demek olmalıyken (1249) mart geçmiş olması dahi bir garip mânadır.

«Elhasıl takvimlerimizde tarih-i hicri-i kameri ile beraber Rumî ve Frengî diye iki şemsî ve şuhuru (ayları) şemsî olmak üzere fenn-i heyet ve hesabın hilâfı ve kaide-i akıl ve hik-

mete münafi bir de (sene-i şemsiyye-i mevhume) itibar ediyoruz. Halbuki bazı feraiz-i diniyyenin ifası için şuhur-u kameriyyeye itibar olunmak lâzım gelerek millet-i İslâmiyyede bir tarih-i kameri-i hakiki tutulmuştur ve devlet muameleleri için madem ki bir de sene-i şemsiyye itibariyle bir tarih ittihazı lâzımdır. Bunu akıl ve hikmete muvafık surette tutmalıdır. Yine millet-i İslâmiyyede bir tarih-i Celâlî vazolunmuştur ki seneleri hakiki olmak hasebiyle sair şemsî tarihlere müreccahtır. Fakat mebdei Sultan Celâleddin'in asrından itibar olunmaktan ise hicret yılından itibar olunmak enseb (münasib) ve evlâdır.»

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra Malî tarih ile Efrenci tarih arasındaki onüç günlük fark ortadan kaldırılmış iae de yıl karışıklığı devam etmiş ve 31 kânun ı evvel 1341 (1925) tarih ve 698 numaralı kanunla yıl karışıklığı da ortadan kalkmıştır.

SIYIRMA YELKEN (صيرما يلكن) [*Bah.*] Mavna yelkenleri gibi sereni üzerinde kasnaklarla açılıp kapanan pena yelkenlere verilen addır. Bu yelkenlerle sert havalarda çördek koyverilerek ve conda yarım istinga edilerek seyredilme haline «yelken sıyırmak» denir.

SİAYE (سعايه) [*Fık.*] Mükâtebin kitabet bedelini ödiyebilmesi için çalışması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİAYE-İ MİLK (سعاية ملك) [*Fık.*] Kazancı mevlâsının mülkü sayılan memlûkün çalışması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müdebber gibi bunun kisbî mevlâsına ölümünden sonra borcu için kıymeti nisbetinde çalışmaya mecbur olurdu.

SİAYE-İ ZAMAN (سعاية زمان) [*Fık*] Kazancı mevlâsının mülkü olmıyan ve yalnız kendi borcunu ödemek için çalışan memlûkün çalışması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mükâtebin çalışması bu türlüdür.

SİCİL (سجل) [*İda.*] Divan-ı hümayun, Şer'î mahkeme, Nüfus kayıtları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sicillât suretinde cemilenir.

SİCİLL-İ AHVAL (سجل احوال) [*İda.*] Memurların sicil kayıtlarının tutulduğu daireye verilen addır. Osmanlılarda memurların sicil kaydı 1296 (1878-79) senesinden itibaren tutulmıya başlanmıştır. Memurlardan imzaları ile alınan hal tercümeleri sıra numarası altında büyük defterlere yazılıyor, ondan sonraki değişiklikler bu defterler üzerinde yürütülüyordu. Osmanlı saltanatının sonuna kadar tutulmuş olan ikiyüzden fazla defter (Başvekâlet Arşivi) de bulunmaktadır.

Maarif Meclisi âzasından Süreyya Bey (ölümü 1908) Osmanlı Devletinin kuruluşundan 1313 (1897) seesine kadar arada geçen müddette yetişen yüksek dereceli memurlarla bir surette tanınmış olanların hal tercümelerini muhtevi olmak üzere yazdığı 4 ciltlik esere «Sicill-i Osmani» adını vermiştir. Süreyya Bey'in bıraktığı 1897 senesinden Osmanlı hükümetinin tarihe karıştığı 1922 senesine kadar olan müddetteki bu türlü adamların hal tercümeleri tarafımdan «Sicill-i Osmani Zeyli: Son Osmanlı Büyükleri Ansiklopedisi» adı altında 2 büyük ciltte toplanmış ve basılmak üzere bulunmuştur.

SİCİLLÂT (سجلات) [*İlm.*] Kadıların verdikleri ilâm, hüccet gibi vesikaların aynen geçiridiği defterler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «Sicillât-ı Şer'iyye» de denilirdi. Kazaskerlerin «Ruznamçe» lerine de bu ad verilirdi. Sicillât; sicillin cem'idir. Sicillin «Kamus» ta târifi şöyledir: «Essicill kesreteyn ile ve teşdid-i lâmle mahkemede uhud ve mevasık (vesikalar) ve ahkâm makulesi ketbolunan (yazılan) mecelle ve kitabe denilir. Cem'i (sicillât) tır. Haliya, kadı'nın suver-i deavi (dâvâ örnekleri) kaydedildiği kitapta mütearififtir. Kazaskerlerin (Ruznamçe) lerine de ıtlak olunur ve bazılar (tomar) ile beyan eylediler ve ind el-baaz senk (taş) ve (kil) «toprak» muarrebidir (Araplaştırılmıştır). Evailde ona yazı yazarlardı. Badehu mektub-un-fih olan (yazı yazılan) sahifede istimal olunup mertebe-i salisede kadı sicilinde müteârif oldu.»

Sicillâtın tarih nokta-i nazarından ehemmiyyeti büyüktür.

SİCİLLÂT-I ŞER'İYYE (سجلات شرعية) [*İlm.*] Kadıların verdikleri ilâm, hüccet gibi vesikalar aynen geçirilen defterler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine yalnız «Sicillât» da denilirdi. Tanzimattan evvel Kadılar bulundukları yerin aynı zamanda idarî işleriyle de meşgul oldukları ve hükümet merkezinden kendilerine doğrudan doğruya ferman ve hüküm gönderilerek bu türlü vesikalar da sicillâta kaydolundukları cihetle sicillerin tarih nokta-i nazarından kıymet ve ehemmiyyeti büyüktür.

SİCİN (سجن) [*Sof.*] Arapça zindan demek olan sicin'in sofiye ıstılahı olarak izahı şöyledir: «Tabiat-ı süfliyye-i muzlime derekâtında fücarı hakir eden mertebe-i vücuttur.» Hafifletilerek sicn suretinde de kullanılır.

Feyzinle olda bezm-i cihan sicn iken behişt
Lûtfunla olda çarh-ı felek pir iken civan
Nedim

SİFTAH (صفتاح) [*Tic.*] Esnafın ilk satış muamelesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden esnaf buna pek dikkat eder, müşterilerden bir kısmının alışını uğurlu, bir takımınkini uğursuz sayarlardı. İlk satışı veresiye vermiyen esnafa hâlâ tesadüf olunur.

«Lehçe-i Osmani» de «Alış veriş istiftahı, ilk satım, Siftah etmek, bed'i şıra» suretinde izah olunan bu tâbir için Osman Ergin (Mecelle-i umur-u belediyye, birinci cilt, sayfa 603 haşiyesi» şunları yazmıştır:

«İstiftahtan galattır. İstiftah; birşeyi açmıya çalışmak, açmıya başlamak mânasınadır. Bu münasebetle esnafın zuumlarınca kısmetini, uğurunu açmıya sebep olan ilk alış verişe âlem olmuştur.»

SİGAYA ÇEKMEK (صیغه یه چکمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyla istintak ve isticvap etmek, sorgu sualde bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİHİR (سحر) [*Mit.*] Bir kimseye dubara, hile etmek ve batılı hak suretinde göstermek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «büyü» de kullanılır. Bunu yapanlara «Sihirbaz» denir. Tılsım ile beraber sihir eskilerce bir ilim sayılmış bunun için eserler yazılmıştır.

Büyük âlim Elmalı'lı Hamdi Yazır «Felâk» suresini izah ederken «Türkçe tefsir, cilt 8, sayfa 6359 ve müteakıp» sihir için şu kıymetli izahatı veriyor:

«Nihaye'de der ki: Arabın kelimatında sihir, (صرف الشی عن وجهه) birşeyi vechinden sarf ve tahvil eylemektir. Kamus'ta sinin fethiyle sehr, akciğer ve zammiyle suhr, yüreğe denilir. Sinin kesriyle isim olarak sihr «کل مالطف ورق ماخذه» tutumun lâtif ve ince olan herhangi bir şeye ve fi'le denir. Mastar olarak da, hud'a ve cadılık ve göz bayıcılık etmiye denilir.

«Ragıp der ki: Sahr, hulkumun ucu ve riedir. Sihrin de bundan müştak olduğu, yani ciğere işletmek mânasından mehuz olduğu söylenmiştir ve sâhir birkaç mânaya ıtlak olunur:

«Birincisi: Hakikati olmıyan tahyilât ve hud'aya denilir ki: el çabukluğuyle yaptığını gözlerden kaçırtmak suretiyle «şa'bezeci» hokkabazların yaptıkları ve yaldızlı sözlerle kulakları avutarak nemmamların, koğucuların yaptıkları bu kabildendir. «سحروا اعین الناس، یخیل الیه من سحرهم» buyurulması bu mâna üzerinedir, kâfirler Musa Aleyhisselâm'a bu nazarla baktıklarından dolayı «یاایها الساحر» demişlerdi.

«İkincisi: Şeytana bir nevi takarrüp ile onun muavenetini celbeylemektir حل ابشکم عن علی تنزل الشیاطین تنزل علی کل ولکن الشیاطین کفروا یعلمون الناس السحر) buyurulması da bunun üzerinedir.

«Üçüncüsü: (Eğtâmın) avammın zâhip olduklarıdır ki: kuvvetinden suver ve tabayii tağyir ederek bazı mertebe muavenetlerini isticlâp eder. Meselâ insanı eşek yapar diye zu'm ettikleri fiilin ismidir. «Muhassilin» indinde ise onun hakikatı yoktur. Ragıp'ın bu son sözünü sade Mu'tezile kavli imiş gibi telâkki edenler olmuş ise de öyle değildir. Kamus sahibi de Besair'de bunu şöyle ifade etmiştir:

«Feth ile sehr, hulkumun ucuna ve akciğere denir, bedenden ona muhazi olan uzva da mecazen ıtlak edilir. Kesr ile sihr ki, Türkçemizde büyü ve cadılık dahi tâbir olunur - fil'asl bir adamın sehrine yani akciğerine vurup onu mütegayyir ve sersem eylemek mânasına mastar olup sonra cadılıkta kullanılmıştır ki üç türlüdür:

«Birincisi: Sırf hida' ve tahyilâttır ki hakikatı yoktur, şa'bede ve gözbayıcılık tâbir olunur. Hiffet-i yed (el hafifliği, çabukluğu) ve sür'atten neş'et eder.

«İkincisi: Şeytanlara takarrüp ederek bazı mertebe muavenetlerini isticlâp ile olur.

«Üçüncüsü: Küfrü irtikâp ile efsun ederek suver ve tabayii güya tağyir ederler. Bu dahi gerçi müessirdir, lâkin hakikati yoktur. Meshur olan kişi kendisini eşek olmuş kıyasiyle öyle şive yapar, herhalde sihrin vukuu vardır. Bütün bunlarda ince bir hile ve hud'a mânası bulunmakla beraber hakikatı yoktur demek büsbütün yalandan ibarettir demek de olmayıp maddî ve ruhanî olarak gizli bir takım sebepler istimali ile tahrif-i hakikat edilerek yapılan ve mahiyyetinde mutlaka bir şeytanet ve hud'a mânası bulunan ve bu suretle bir takım kimseleri manyatize ederek (yani mıknatıslar gibi cezb-ü teshir eyliyerek) iradesine rameyliyen habis bir sanat diye de târif olunabilir. Nitekim Ebülbeka külliyyatında bunların hepsine şâmil olmak üzere sihrin örfî mânasını şöyle târif eylemiştir: Kesr ve sükûn ile sihr, nüfus-i habisenin bir takım ef'al ve ahvale uğraşmasıdır ki o fiillere bazı harikulâde umur terettüp eyler. Mamafih muarezası mütezzir olmaz ve Ezherî'nin Eerra' ve saireden nakline göre aslı lûgatte sihr, sarftır yani çekip çevirmek, birşeyi yünetinden çıkararak tağyir ve tahvil eylemektir. Ve hiyel ve sanayi erbabının alât ve edevat ianesiyle yaptıkları fiillere ve el çabukluğuyle yapılanlara sihr ıtlak edilmesi de birşeyi cihetinden sarf ve tahvil etmek mânası bulunmak itibariyle hakikat-ı lûgaviyyedir Sihr-i kelâmî da, kelâmın garabeti ve

kalplerde müessir olan letafetidir ki onları sihir gibi bir halden bir hale tahvil eyler. (ان من البيان لسحرا) hadisinin mânası da (Kamus'un beyanı üzere) Allah u a'lem şudur: İnsanı metheder, onda sadık olur, dinliyenlerin kalplerini ona çevirir, aynı zamanda zem de eder, onda da sadık olur, ona da kalplerini çevirir. Nihaye de bu hadisi şöyle izah eylemiştir: «Yani beyanın bazısı vardır ki hak olmasa bile samiînin kalblerini çevirir, bir de denilmiştir ki bunun mânası: bazı beyan vardır ki onunla sâhirin sihr ile kazandığı günah gibi günah kazanılır, buna göre hadis zem siyakındadır. Medh siyakında olması da caizdir. Çünkü onunla kalbler istimale olunur, dargınlar hoşnud edilir, sertler yumuşatılır, indirilir. Sihir de kelâm-ı Arap'ta « حرف الشيء عن وجهه » dir. Ragıb da hunun hakkında şöyle der: Sihirden bazan hüsün tasavvur olunur. Nitekim «ان من البيان لسحرا» denilmiştir. Bazan da filin inceliği tasavvur olunur, nitekim etibba «tabiat sahirdir» derler. Bunlardan anlaşılıyor ki sade hüsn-i letafet ve incelik itibariyle sihir ıtlakı mecazdır. Aslında sarf ve tağyir ile sırrî bir hud'a ve şeytanet mânası vardır, örfî mânası olan büyücülüğe, caduluğa ıtlakı da bu itibar ile ve habaseti haysiyyetiyledir. Tarifinde «muarazası müteazzir olmaz» diye kaydlanması da mucizeden farkını göstermek içindir. Araplarda sihre bir de tıb tâbir olunduğu ve sihir yapılana matbub denildiği de anlaşılıyor ki bu bizim lisanımızda da vardır, filâna büyü yapılmış, yahut o, büyülü imiş mânasına ona ilâç yapılmış, o ilâçlı imiş denilmek de şayidir. Kamus şarihi sihre tıb ıtlakının yılan sokana selîm, sahraya mefaze tâbir edilmek gibi ifakata tefe'ül için olduğunu söylemiştir. Mamafih bunun tababette edviye istimaliyle yapılan hazakat ve meharet kabilinden bir tesir mülâhazasiyle ıtlak olunması da pek melhuzdur.

«Hasılı, lisanımızda büyü, ilâç, avsun, cadılık, nirenk, füsun ve efsun gibi tâbirlerle yâdolunan sihir frenkçe de magie ve sorcellerie tâbirleriyle yâdolunduğu anlaşılıyor. Bu münasebetle burada onların fikirlerini de hülâsaten kaydeylemek faidesiz olmıyacaktır zannederim: Larousse'ta diyor ki: mage: Medyalılarda ve Fürste ruhban sınıfı âzası, Yunanlılarda ve Romalılarda; müneccim, efsuncu, sâbir, Magiciene: Sihir sanatı yapan sihirbaz, mecazen: hayretengiz ve anlaşılmaz şeyler yapan şahıs: Artistler büyük sehhardırlar denilir. Magie (yani sihir): Acaip birtakım ameller vasıtasiyle, kavanin-i tabiiyye hilâfına bazı âsar istihsali iddia olunan sanattır: Magie (sihir) eski Mısırlılarda çok mergup idi. Magie noire kara sihir: Şeytanları celp için yapılan idi. Magie blanche (beyaz sihir): zâhiren fevkalâde, hakikatta ise esbab-ı tabiiyyeye medyun bazı âsar hususle getirmek sanatıdır. Mecazen: Şayan-ı hayret eser, iğfal ve idlâl kuvveti mânalarına gelir. Nitekim üslûb sihirî denilir. Maglar, Zerdüşt dininin rüesası bilhassa nücum, ahkâm-ı nücum ve diğer fevkattabia kuvvet isnat olunan tılsımat gibi fenlerle yetiştirilirlerdi ki magie kelimesinde hâlâ onların hatıraları saklanır. İradesine kuva-yı ulviyyeyi münkadetmek, onları celbeyleyip muavenetleriyle birtakım zuhurat husule getirmek: şirinlik yapmak, cezb ve teshir etmek, şifa-yı âcil vermek gibi ilâh. Acaip ve harikulâde eserler isnadolunan bu iddiaî sanat, erkenden Yunanlılara ithal olunmuştu Lâkin bâtıl akide ile dessaslığın semeresi olarak her asırda ve cahil halkın hepsinde bulunur. Kurun-u vustada sihir ile lekelenerek itham olunan her ferd şiddetle yakılırdı. Bugün sihirbazlık ve cadılık sorcellerie medeniyyetin terakkisi önünde hemen hemen tamamiyle kaybolmuş gibidir. Sorcellerie demek sorcier mesleki ve ameli demektir ki kurun-u vustada bu bir cinayet gibi mülâhaza olunurdu. Sorsiye, yani cadu o şahıstır ki halk onun sihir ile fenalık yapmak için vakit vakit şeytan ile hal-i içtimada bulunduğunu zu'mederlerdi. Bu zu'm hâlâ gayr-ı medeni halkta tamamen kaybolmamıştır. Mecaz olarak: Pek mebaretli şahsa denir, ihtiyar fena karıya da «koca cadı karı» denilir.

«Görülüyor ki bunlar da kelime iştikakından kat-ı nazarla hakikat ve mecaz ma'na ve mahiyyet itibariyle bizimkilerin beyanatından pek farklı değildir ve oldukça bir tarih de yapmış, bir ucunu Mısır'a, bir ucunu da Midyalılarla eski Fürs'e dayamıştır. Midyalılar Elcezire'de olmak, Babil'de orada bulunmak itibariyle bunun Babil'de Harut ve Marut hikâyeleriyle alâkadar olan sihir demek olacağını da anlamak iktiza eder. Mage lafzı Lâtince bu bizim Mecus dediğimiz olmuş oluyor. Şu halde Fransızların sihir mânasına kullandıkları (magie) tâbirinin asıl lûgavî mânası Mecusîlik, yani Mecusî işi, Mecusluk sanatı demek olduğu anlaşılır. Sonra sihrin zâhiren fevkalâde görünen hakikatte ise esbab-ı tabiiyyeye müstenit bulunan ve beyaz sihir tâbir olunan bir kısmından bahsediliyor ki bundan da sihrin bazı hakikatler karıştırılarak yapılan ve fakat o hakikat gösterilmediği için harikulâde zannedilen bir kısmı bulunduğu da söylenmiş oluyor. Filvaki sâhirler böyle cismanî ve ruhanî birtakım esbab-ı tabiiyye istimal ederek zâhiren fevkattabia, harî-

kulâde görünen bir takım âsar-ı garibe izhar eder ve böylelikle Peygamberlerin mucizelerine ve Evliyanın kerametlerine rekabet etmek de isterler ve bundan dolayıdır ki sihr talim ve taallümü kaabil bir hüner ve sanat kabilinden olarak telâkki olunur. Halbuki fevkattabia olan mucize ve keramet kesb ile değil, ancak mevhibe-i İlâhiyye olarak kaabil olur. Bununla beraber şu da inkâr olunamaz ki esbab ve hâdisat-ı tabiiyye denilenler içinde kanunları izah olunabilen ve fennî olarak sanat halinde müttariden tatbiki kaabil olduğundan dolayı âdi ve tabiî sayılanlar olduğu gibi kanunları izah edilemiyerek amperik surette tatbik edilebilen ve ilmiyyeti meçhul olarak tesadüf edilegelen nadir ve gayr-i nadir, nice hâdiseler ve tecrübeler bulunduğu da günden güne tezayüt edip duran keşfiyyat ve müşahedelerle görülüp duruyor. Bu noktalar iyi mülâhaza edilince şu da anlaşılır ki medeniyyetin terakkisi karşısında sihrin kaybolduğunu zannetmek de doğru değildir. Bilâkis fününun ve vesait-i medeniyyenin terakkisi içinde sihrin tebdil-i şekil ile tenasuh ederek türlü namlar, şekillerle daha ziyade tevessü' etmekte olduğunu itiraf etmek icabeder. Sâhirlerin ervah ve nüfus-u âliyyeyi celbetmek iddiaları yalan olduğunda şüphe yok ise de hâdise ve nüfus-u salifeyi celb ve teshir edebildikleri ve bu suretle nüfus-u âliyyeyi de izhara çalıştıkları muhakkaktır ve bundan dolayı sihir en şeni küfürler ve şeytanetlerle mütelâzimdir. Her zaman beşeriyyet onun şerrinden Allah'a sığınmak ihtiyacındadır.»

Kıymetli edebiyat müverrihi Agâh Sırrı Levend de «Divan Edebiyatı» adlı kıymetli eserinde (sayfa 222 ve mütaakıp) «İlm-i Sihr ve tılsımat» başlığı altında şu tafsilâtı veriyor:

«Eskiden sihir ve tılsıma çok fazla itikat ederlerdi. Musa'dan evvel Babil'de ve Mısır'da sihir ve tılsım çok ragbetteydi. Bunun için Musa'nın mucizesi de bu cinsten olmuştur.

«Buna dair yazılan eserlerden çok bir şey intikal etmemiştir. İntikal edebilenlerden (Kitab-ı Felâhat-ı Nebatiyye) tercüme olunmuş ve sonra bazı ıstılahlar konarak nücum hakkında «Kitab-ı Tamtam-ı Hindî» gibi bazı telifler yapılmıştır.

«Büyük sehereden olan Kûfeli Cabir bin Hayyam bu hususta pek çok eser telif etmişti. Usturlap üzerine bin meseleyi şâmil risalesi meşhur olmuştur. Daha sonra Endülüs'te, Mesleme Bin Ahmed-ül- Mecritî bunların hepsini telhis ederek Gayet-ül-hakîm isminde bir eser yazmıştır.

«Sihir ve tılsım Musa zamanında çok revaçta olduğu gibi, Süleyman'a da sihir isnat olunmuştur. Kur'anda bunu red için şöyle buyuruluyor: (وما كفر سليمان ولكن الشياطين كفروا) Süleyman sihir yapıp kâfir olmadı, lâkin şeytanlar kâfir oldular, mânasınadır.

«Sihir, Peygamber zamanında da vardı. Hattâ sihirden korunmak için (ومن شر النفاثات في العقد) ayeti nâzil olmuştur.

«Sihir ve tılsım hakkındaki itikada misal olmak üzere « Mukaddime-i İbn-i Haldun» dan şu ibareyi nakledelim: (Ve keza amel-i sihre sülûk edenlerden bazıları bir cameye veya bir deriye işaret edip sırren ona tekellüm ettikte derhal kesilip yırtıldığını ve bazıları otlakta gezerken koyunların bununa (karınlarına) nefh ile işaret edince, koyunların bağırsakları bununundan yere düştüğünü müşahede etmişizdir. Ve işittik ki hâlâ canib-i Hind'de bazı sehere varmış ki, insana işaret edip kalbini ahz ve kabzedermiş. Hattâ teşrih olundukta kalbi yerinde bulunmazmış. Ve rummana (nar) işaret etmekle kat' ve feth olundukta içindeki tanelerin hiç biriai bulunmazmış. Ve kezalik işittik ki arz-ı Sudan ile arz-ı Türk'te sahaba (bulutlara) sihredip de yağmur yağdıran bazı sehere varmış.)

«Sihir ve tılsım eskilerce üç derece itibar olunmuştur.

1 — Âletsiz ve yardımcısız olarak himmet ve (teveccüh-i kalp) ile müessir olmak ki, asıl sihir buna derler.

2 — Yıldızlardan, unsurlardan, âdetlerin hassalarından bir yardımcı ile müessir olmaktır ki, buna ba (tılsım) derler.

3 — (Kuvve-i mütehayyile) de bir tesir vardır ki, sahibi, diğer (kuvve-i muhayyile) lere kast ve teveccüh edip onlar üzerinde müessir olarak, hayalâtı hakikaten mevcut gibi göatermek. Buna da (gözbağcılık) derler.»

Divan şairleri sihir ve tılsıma mütaallik efsanelere telmih ederek birçok manzumeler yazmışlardır. Meşhur Harut ve Marut efsanesi bunların başında gelir. Bu efsane ile alâkalı olan « Çah-ı Babil » (Babil Kuyusu) de o aradadır.

Sihirin bozulması için dua kitapları da yazılmıştır. «Bâtılname» adı verilen bu dua kitaplarından hususi kütüphanemdeki yazma nüshanın başlığı şöyledir: «Hâza dua-i sihr: Sihri bâtıl etmek için okuya, su üzerine üfliye, ol suyu içe ve gaslede, şifadır». Bundan sihrin kimlerin nerelerde, nelerle yapıldığını da öğreniyoruz. Fakat o kadar çok şey sayılıyor ki hepsini yazmak yirmi bir sayfadan ibaret olan bu garip dua kitabını olduğu gibi geçirmek demektir. Yapanlar topyekûn Âdem oğlanları

ve Havva kızları suretinde gösteriliyor, yapılan yerler olarak da şunlar sayılıyor: Yer altı, yer yüzü, öldürülmüş adamın mezarı, han kapısı, han duvarı, han eşiği, ev içi, ev avlusu, dağlar, dereler, ovalar, ağaçlar, taşlar, döşek, yorgan gömlek, yaşmak.

Sihir yapılan şeylerden bir kaç örnek: Ölü toprağı, tabut tahtası, kurt, tavuk, kaz, güvercin, kumru, karga, serçe başları, koyun, sığır, ceviz, fıstık, badem, balık yağları, tarçın, zencefil, karanfil, hardal, haşhaş, hurma, gül, lâle, arpa, buğday, pirinç, ekmek ve saire ve saire.

Sihr ile mâr gibi Marut'u
Çâha salagdı, belki Harut'u
Hamdullah Hamit

Çâh-ı Babil'de olan iki melek
Biri Harut u birisi Marut
Sünbülzade Vehbi

SİHİRBAZ (ساحر) [*Mit.*] Sihir, büyü yapanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SİHR-İ HELÂL (سحر حلال) [*Ede*] Beyt ve söz arasında hem evvelki kelimelerin tamamlayıcısı, hem sonraki kelimelerin mukaddimesi hükmünde bulunacak bir lâfız veya terkip irad etmek sanatına verilen addır. «İbare arasında hem üst tarafına, hem alt tarafına raptedilebilecek bir söz söylenmesidir» suretinde tarif eden Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Edebiyat Lügati, Sihr-i helâl Maddesi) aşağıdaki örnekle beraber tafsilât veriyor:

Dünya ona etmiş olsa ta'rîz
Eyler bana iftiharı tefviz
Zeylinde durur iken o takriz
Meydan okuram suhanverâna

parçasındaki 2 ve 3 üncü mısralarda (Sihr-i helâl) vardır. Çünkü ikisi de hem üst, hem alt taraflarına bağlanabilirler ve şöyle mânalar ifade edebilirler: «Dünya ona ta'riz etmiş olsa bana iftihar duygusu verir. Altında o (takriz) dururken bana iftihar duygusu verir. Altında o takriz dururken şairlere meydan okurum.»

«(Sihr-i helâl) terkibi «güzel söz» makamında da kullanılırdı.

Hazan harabesi olmuş riyâz-ı irfânın
Elimde nâmiyesiz bir nihâl-i kalmıştır
O nahl-i berk cüdânın cihâna ey Tâhir
Neste i ömrü. şu sihr-i helâl kalmıştır

beytlerinde olduğu gibi»

Olmagap sihr-i harama meygal
Şi're sa'get ki odur sihr-i helâl
Sünbülzade Vehbi

SİKAYET (سقايت) [*İda.*] Mekke-i Mükerreme'de hacılara Zemzem dağıtma hizmeti hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sikaye; Arapça çeşme, havuz gibi su içecek yer, su içilen kap demektir.

Oldu hicaletle sikaget tamam
Onlar için hizmet-i Beytülharam
Nahifi

SİKKE (سكه) [*Mes.*] Kıymeti Devletin resmî damgasiyle teminat altına alınan madenî para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sikke; Arapça akça, üzerine darbolunan nakış, damga; yol, sokak, Mevlevi külâhı mânalarına gelir. Para mukabili olarak kullanılan bu tâbir Osmanlılarda iki mânaya gelmek üzere istimal olunmuştur. Biri Fransızca'da Coin mânasını ifade eden «damga» mânasına geliyordu. Bu mânada istimali kastolundugu zaman «Sikke-i Padişahî ile meskûk» denilirdi. Diğeri ise doğrudan doğruya «nakid» (para) idi. Bu takdirde ise «sikke-i hasene», «sikke-i efrenciyye» suretinde kullanılırdı. Garp dillerinde Macar ve Venedik dukalariyle eski Osmanlı altınlarına sikkeden alınmış olan (sequin) (sekin) kullanılmıştır. Redhouse'un Türkçe ve İngilizce lügatlerinde (sekin) in çıkından bozma olduğu yazılıdır.

Sikke milâttan evvel 8 inci asırda Anadolu'da Lidyalılar tarafından kullanılmağa başlanmıştır. Tarihten önceki zamanlarda para olmadığından alım satım trampa usuliyle yapılırdı.

Meskûkât mütehassısı Dr. E. Bosch'un bildirdiğine göre (Eski Sikkeler Rehberi, 1. bölüm, Yunan Roman ve Avrupa Sikkeleri, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1951, sahife 3 ve mütaakıp) «Sikkenin istimalinden evvel meselâ Hititler, Babilîler, Mısırlılar gibi daha eski kültür ulusları, ticarî münasebetlerini başka cins paralarla halletmişlerdi: Satıcının gözü önünde tartılan ham madenle, maden külçelerle (bunların ağırlıkları bazan evvelden tesbit edilmiş ve bir damga ile teminat altına alınmıştı.) Nihayet bugün ciro muamelesi dediğimiz kıymetleri havale etmek suretiyle. Bu cins paralar bilhassa büyük ödemeler için elverişli olduğundan, milyonlar tutan tediyat için bugün dahi külçeler kullanılmaktadır. O halde, bunlar küçük bir sınıf teşkil eden zengin ve kudretli kimselere mahsus bir ödeme vasıtası olup, hiçbir vakit halk tarafından benimsen-

memiştir. Ferdin kütle bağlarından sıyrılıp hürriyyete kavuşması ve eski kültüre sebep olan medeniyyetin yani burjuvazinin vücude gelmesiyle, küçük kimselerin de kullanabileceği başka bir tediye vasıtasına ihtiyaç hasıl olmuştur. Büyük kıymette bir külçeyi ufak parçalara taksim etmek ve her parçaya, taksim nisbetinde verilen kıymeti parçanın üzerinde bir işaretle göstermek suretiyle, artık tartmadan ve yalnız sayarak kullanılabilen sikkeler vücude gelmiş oldu. Ticarî münasebetlerde bu sayede elde edilen kolaylık ve sadelik o kadar sarihtir ki, meskûkâtın istimali kabulünden beri hiçbir inkıtaa uğramamıştır.»

İlk sikkeler dövmek suretiyle yapılırdı. Aynı eserde bunun için şu tafsilât veriliyor:

«Sikkeler dökmekten ziyade darp suretiyle vücude getirilmiştir. Bir hâkkâk sikkenin üzerindeki tasvir ve yazıları demir yahut tunç kalıplar üzerine ters olarak yazardı. Ön tarafın kalıbı bir örs içine gömülü, arka tarafınkine bir sap yapılırdı. Kanunen tâyin edilmiş terkipte yapılan sikke madeninden dökmek yahut kesmek suretiyle, sikke taslağı dediğimiz düz yahut yuvarlak bir maden parçası vücude getirilirdi. Bu taslak kızdırıldıktan sonra iki kalıbın arasına konur ve üstteki kalıbın sapına bir çekiçle vurularak her iki kalıbın üzerindeki resim ve yazılar taslağa basılırdı.

«Bu eski usulde tersin resmini taşıyan üst kalıp alt kalıptan çok daha çabuk eskirdi. 300 çekiç darbesinden fazlasına her halde hiçbir kalıp tahammül edememiştir. Bundan dolayı, bilhassa tersin kalıpları sık sık yenilenir ve bu suretle her defasında kalıbın üzerindeki resim ve yazılar tamamen değişmezse de her halde ufak farklar vücude gelirdi. Eski paraların resimlerindeki (Tip) zenginlik ve tenevvüünün sebepi işte budur ve bizim bu kadar alâkalarımızı celbetmeleri de onların bu vasfından ileri gelmektedir. Bugün makinelerle basılan asrî paralar ise biribirinin tamamen aynıdır.»

Sikkenin altın - gümüş halitası olan elektron, altın, gümüş, bakır ve tunçtan yapıldığını, bugün elde edilen sikke şekilleri küçük elektron külçeleri olduğunu yazan Bergama Müzesi Müdürü Osman Bayatlı (Bergama Tarihinde Sikkeler. İhsan Gümüşsayak Matbaası, İzmir, 1953, sahife 4 ve mütaakıp) ilk sikkeler hakkında şu tafsilâtı veriyor: «En eski sikke resmi Lidya kıraallarının Arslan armasıdır. Elektrondan yapılmış bu Anadolu sikkelerinin tersinde yalnız çukur bulunmaktadır.

«Yine Lidya Devleti ilk defa altınla gümüşü ayırarak çifte kıymette para usulünü meydana getirmiştir. Lidya Kıralı Kreusos'un (561-554) bastığı paralarda bir aslanla bir boğanın ön kısımları vardır.

«Anadolu'nun Persler tarafından işgalinden sonra İran Şahı Darius I zamanında da altın ve gümüş sikke basılmış ve bunlar, IV-V. yüzyıllarda ticaret ve siyaset üzerinde önemli rol oynamıştır.

«Sikkeler, kısa bir müddet içinde bütün ticaret şehirlerinde para olarak kullanılmağa başlamıştır. Darp sanatı, o zamanki medenî âlemin en uzak köşelerine varıncıya kadar yayılmıştır. Aynı zamanda şehir armaları ile çeşitli örnekler meydana gelmiştir. Bu zamanlarda bakır para basılmamıştır.

«Yunanistan ve İtalya'da yalnız gümüş sikke basılmıştır. Altın sikke basmak hakkı ise sikkenin icadından beri yalnız krallara mahsus bir imtiyaz olarak kalmıştır.

«Sikke darbı sanatı, M. Ö. V. yüzyıldan itibaren en yüksek derecesine çıkmıştır. Sikke sanatında büyük başarı gösterenlerin adlarını sikkelere koymak şerefi de kendilerine verilmiştir.

«Pers'lere karşı zafer kazanan Elen'ler pek çabuk kalkınmışlar ve ticaret münasebetlerini genişletmişlerdir. Bu yüzden Yunanistan'da ve Anadolu'da daha fazla sikke basılmağa başlanmıştır.

«Her günkü hayatın en küçük masraflarını bile sikke ile ödemek mecburiyyeti karşısında çok miktarda gümüş sikke basıldığı gibi, aynı zamanda daha aşağı kıymette olan bakır (bazan tunç) para basılmasına da başlanmıştır. İlk zamanlarda az olan bakır paralar gittikçe lüzumundan fazla çoğalmıştır.

«Makedonya Kıralı Philippos II. zamanında (M. Ö. IV. yüzyıl) çıkarılan altın sikkeler, bu devletin kudreti nisbetinde önem kazanmıştır. Sikkelerin üzerine Olympiad oyunlarının yarış arabaları konmak suretiyle, kendilerinin de Elen aslından geldikleri anlaşılmış ve böylece siyasî propagandaya paralar da ilk defa yer verilmiştir.

«Oğlu Büyük İskender'in dünyayı istilâsı sırasında ticaretin sağlam bir temel üzerine kurulması için, o zamanın muteber parası olan Attika tetradrahmi'sini esas alarak para bastırmıştır.

«Bunların yüzünde - İskender'in esatirî atası olan Herakles'in resmi, tersinde krallık kudreti ve zaferi bağışlıyan - Elan büyük tanrısı Zeüs'ün tahta oturmuş resmi vardır. Bu, sikke resminin arma tarzından yavaş yavaş tan-

rıların resmine gidişini göstermektedir. Bu suretle tanrı başlarında ruhî canlılık ve özellik meydana getirilmiştir.

«Büyük İskender'den sonraki 300 yıl içinde Elen kültürü Hindistan'a kadar genişlemişti. Bu yayılma zamanla büyük çöküntü göstermiştir. Bunu bu devrin sikkelerinde görmek mümkündür. Bu sırada piyasaya çıkarılan sikkelerin sayıları çoğalmış, fakat tiplerdeki zenginlik azalmıştır. Bu da Hellenistik devletlerin, o zamana kadar müstakil olan bir çok küçük şehirlerin sikke darbetmek hakkından mahrum edilmesinden ileri gelmiştir.

«Büyük İskender'in geniş ülkesinin paylaşılması üzerine meydana gelen devletler, kendi adlarına para basmışlardır. Mısır'da Ptolemaios, Suriyede Selevkos, Trakya'da Lysimachos, Bergama'da Philetairos (M. Ö 281) gibi İskender'in komutanları tarafından kurulan kırallıklar bunlardandır.

«M. Ö. III. Yüz yıldan itibaren kral resimlerinin de paralara girmesi tasvir sanatını yüksek ve parlak bir dereceye çıkarmıştır. Çokluk büyük bir sanat gösteren bu tasvirler, Hellenistik sikkelerin esas güzelliği sayılmıştır. Umumiyetle canlılık ve hareket gösteren resimler yerine, şimdi daha sabit hususi alâmetler meydana getirilmiş oluyordu.

«Bu suretle, kalıp kesme sanatı da tezyinî şekilden uzaklaşmış, yüksek kabartmaları ve süslü örnekleriyle göze çarpan sikkeler azalmıştır.

«Sikkelerin üzerine kıralın resmini, ad ve unvanını koymak âdeti Hellenistik sikkelerin başlıca özelliği olmuştur. Bazı sikkelerde, çakağın üzerindeki büyük koç boynuzu, kıral Tanrı Ammon'un oğlu olarak gösteriyordu.

«Roma Cumhuriyetinde kendi tasvirlerini paralara koymak hakkı ilk defa Çesar'a verilmiştir.

«Bu zamanda, yazı süs gibi paralara girmiştir. Önceleri resmin yanında boş kalan yerlere yerleştirilen harfler, gitgide sikkenin yuvarlaklığına uydurulmuş ve nihayet resmin etrafında bir daire çevirmiştir.

«Resim ile yazının birbirinden ayrılmış olması, bugün dahi düstur olacak önemde büyük bir buluş sayılmış ve sikkenin sabit bir şekle girmesine sebep olmuştur.

«Ancak bu şekil, daha sonraları, İslâm âlemince canlı tasvir yasak edildiğinden, sikkelerde resim yerine yazıya tezyini bir şekil vermek suretiyle, en zarif bir tarzda düzenlenmiştir.

«Sikkenin üzerindeki yazı, ilk zamanlarda parayı bastının sorumluğu için çok defa onun adının birkaç harfinden ibaret bulunuyordu. Fakat sonraları şehirlerin, Hellenistik devirde ise kıralların da isimleri tam olarak yazılmağa başlanmıştır.

«Yine Hellenistik devirde, meskûkâtı teminat altına almak için yalnız devlet isminin konması yeter görülmediğinden, para işlerinden sorumlu olanların adları monogram şeklinde sikkelerde gösterilmiştir.

«Yazı, sikkeyi bastını (şehir, devlet, kıral, birlik) ve sikke memurlarını tanıttıktan başka, sikkenin tarihini de anlatmaktadır. Bu inkişaf Roma imparatorluğu sikkelerinde de en yüksek derecesini bulmuştur.

«Bu devir sikkelerinin sanat bakımından düşüklüğüne karşı, tarihçiler için en başta gelen bir kaynak olması bakımından çok önemi vardır.

«Bu arada iktisadî sebepler yüzünden ilk para birliğini Bergama devleti meydana getirmiştir. Bunun için, Kistophor denilen gümüş bir para basılmış, Bergama Devleti içindeki şehirlerde para birliği sağlanmıştır.

«Bu suretle, sikke darbının birliğinde ilk adımı atan ve batı Anadolu'daki devletlere de örnek veren Bergama kıralları olmuştur.

«Roma Devri:

Romalı'lar Hellenistik devrin sonunda bütün akdeniz havzasının hâkimi olmuşlardı. Roma İmparatorluğuna çevrilmesiyle imparatorluğun bütün sikke darbı yeni bir düzene konmuştur.

«İmparator - Senato ve sonraları yalnız imparatorlar tarafından basılan sikkelerin yazıları lâtinee olup, bunlara (Devlet parası) denilmiştir.

«Şehirler tarafından basılanların adı ise (Şehir parası) dır. Bunların yazıları Elence'dir.

«Bu iki sikkeden başka bir de imparatorun emriyle Romalı valiler tarafından kesilmiş olanları vardır. Bunlara (vilâyet parası) deniliyordu.

«Bu devirde de, Hellenistik Kırallar gibi, sikkelerin yüzlerine kendi (veya tanrı) tasvirlerini koymak hakkı hükümdarlara verilmiştir. Bunun sayesindedir ki, imparatorların sırasını ve durumunu düzenlemek imkânı bulunmuştur.

«İmparatorlar beğendiği kimselerin tasvirlerini sikkelere koydurduğu gibi, ailesinden bazı kadınlara da sikkeler üzerinde yer vermiştir. Antonius, sikkelerine kendi resmi yanında karısından başka, sevgilisi Mısır kıraliçesi Kleopatra'nın da tasvirini koydurmuştur.

«Trayanus'a kadar resimlerde sakal yok iken, Hadrianus'dan itibaren sikkelere sakal ır. Bu arada saç tuvaletine de önem ve-

rildiğinden saç, paranın ait olduğu devrin teşhisini kolaylaştırmıştır.

«İmparatorluk devrinde sikkelerin tersindeki resimlerin tipleri, sikkelerine göre başka mâna taşıyordu. Eskiden kalıbı kesenlerin bütün dikkati sikkeye sanatkârane bir şekil vermek üzerinde toplanıyordu Bu zamanda ise, resimlerin konusu esas alınıyordu. Bu da propaganda bakımındandı.

«Para her zaman elden ele geçtiği için, onun resim ve yazıları siyasî mâna ve fikirlerin yayılmasına yarıyordu. İmparatorların bütün maksat ve hareketleri ile zafer ve barış getirici, bereket sağlayıcı, ciban idarecisi, devletin efendisi veya birinci vatandaş gibi unvanları sikkelerde yeralıyordu.

« Sikkelerde imparatorlar adına kurulan şeref takları, şehir kapıları, mabedler ve binalarla, imparator heykelleri, zafer kabartmaları gibi eserler de bulunuyordu.

«Bazı hükümdarlar da ölümünden sonra tanrılaştırılıyordu. Ölü imparator ise, mukaddes hayvanı kartal olan baştanrı Jüpiter'i, imparatoriçe ise, Jüpiter'in tavuskuşu alâmetli karısı Juno olurdu.

«Bütün iyilikler ve kudretler tanrılardan geleceği için sikkelerde bunlara da önemli bir mevki verilmiştir:

«Millî bir Roma harp tanrısı olan Mars, efsanevî ana Venüs, ocak tanrıçası Vesta, bereket sağlıyan Ceres, sulh veren Minevra, deniz tanrısı Nepton, selâmet ve bereketi getiren Apollon, ay tanrıçası Diana, sağlık tanrısı Asklepios ve dünyayı canavar ve belâlardan koruyan Hergül gibi tanrılar bu kabildendir.

«Roma şehrinin kurucuları olan ve dişi kurd tarafından emzirilen ikizler, ebedî varlığın sembolü idiler. Bunlar, uykuda iken toprak tanrıçası Rea'ya yaklaşan harp tanrısı Mars'ın oğulları sayılıyordu.

«Bu devirde, sikkelerin resim ve yazıları imparatorluk içinde büyük rol oynamıştır. Bununla beraber darp sanatı bir yükselme göstermemiştir. Altın sikkelerin tasvirleri güzelliğini muhafaza etmekle beraber, diğer paraların ayarı düşürülmüş ve daha sonraları biçimi de bozulmuştur.

Şehir paraları:

Şehirler Roma'ya bağlı olmakla beraber muhtar bir şekilde idare edildikleri için, bakır para basmak yetkisini de taşıyorlardı.

«Şehir paralarının yüzünde, yaşıyan imparatorun resmi ile adı bulunuyordu. Ancak pek az sikkelerin yüzüne şehre ait bazı resim konduğu da olmuştur.

«Arka yüzünde ise, daha ziyade mahallî olaylar belirtilmiştir. Tanrılar, mabedler ve şehir suları gibi şehrin umumî varlığını ilgilendiren tasvirler bunlardandır.

«Doğuda ötedenberi büyük bir rol oynamış olan mezhep en başta geliyordu. Bergama'da Asklepios, Ephesos'ta Diana kültü gibi...

«Eski doğu tanrılarının sikkelerde kullanılmış olması umumî kültür tarihi bakımından önemlidir. Çünkü eski Anadolu kültürünün, kendinden sonra gelen bütün diğer kültürler ve yabancı tesirler içinde, varlığını binlerce yıl nasıl korumuş olduğunu ve onlara kendini kabul ettirmekle ne kadar kuvvetli bir kökü bulunduğunu göstermiştir.

«Altın ve gümüş para basmak hakkı şehirlere verilmediği halde, iktisadî düzen bakımından zarurî görülen bazı şehirlere gümüş sikke basması için izin verilmiştir. Bergama kıralları zamanında varılan para birliği üzerine basılmış olan kistophor'lara benzer, Romalı valiler tarafından çıkarılan latince yazılı gümüş sikkeler bu kabildendir.

«İmparatorluğun sonlarına doğru (M. S. 290), devlet sikkelerindeki ayar bozukluğu yüzünden, şehir paraları büyük bir kıymet olarak kalmıştır.

«Bu yüzden alış-verişte şehir paralarının itibarı arttığından, şehirler para basmak güçlüğüne uğramışlardır. Bunun içindir ki, devletin itibarını korumak maksadiyle şehir paraları ortadan kadırılmış ve her tarafta devlet parası hâkim olmuştur.

Bizans Devri:

«Elen-Roma kültürü ve Akdeniz'deki Roma hâkimiyeti, dördüncü asrın sonunda devrini tamamlamış ve İstanbul'da bir Bizans Devleti kurulmuştur. Bu devirlerde şehirlerin muhtariyeti kaldırılmış ve sikke basma imtiyazı yalnız devlete bırakılmıştır.

«İlk sıralarda eski inanışlar bir müddet daha baki kalmış ve tanrılar yaratılmış ise de Hıristiyanlığın yerleşmesinden sonra, haç ve mukaddes bayrak üzerine işlenmiş olan İsa'nın monogramı da sikke resmi olarak kullanılmıştır.

«Sanat bakımından ifadesiz ve birbirine benzeyen paralardaki tasvirler, önceleri yandan görünürken sonraları önden yapılmağa başlanmıştır. Bu şekil, bundan sonraki paralarda âdet olmuştur.

«Sikkelerde, Roma devrinin uzun unvanları yerine şimdi (efendimiz) mânasına gelen kelimelerin baş harfleri kullanılmıştır.

«M. S. VI. yüzyılda başlıyan Bizans'ın parlak devrinde ise, sikkelerin üzerinde hüküm-

darlarla birlikte şerikleri, evlâtları, kardeşleri ve kudretli generalleri de bulunmuştur.

«VIII. yüzyılın sonunda, sikke resmi olarak İsa'nın büstü de kullanılmağa başlanmıştır. Bakır sikkelerin yüzünde imparatorun tasviri yerine İsa'nın resmi, tersinde İsa'nın ismi bulunuyordu.

«Geniş sınırların para ihtiyacını karşılamak üzere, maden darlığı yüzünden, eski bakır paralar tekrar basıldığından, yassı ve ince bir hale girmiştir. Kıymetli madenden olanlar ise daha çok incelmiştir.

«X. yüzyılda sikkelerde görülen çukurluk, para darbında bir özellik meydana getirmiştir. Seyphati denilen bu kaşık şekli, madenin fazla inceliğinden sikkeye şiddetli vuruş sırasında yukarıya doğru kıvrılmasından ileri gelmiştir.

«Daha sonraları, Bizans'ın çöküntü zamanları olmuş, kıymetli madenlerden sikke darbı hakkı Venedik'lilere geçmiştir. Haçlı istilâsı ile Selçuk ve Osmanlı Türklerinin genişlemeleri de Bizans'ın sikke darbını fakirleştirmiş ve sona erdirmiştir.»

İslâmiyyetin ilk zamanında, Hazret-i Peygamber'in sağlığında sikke basılmamış, Araplar arasında evveldenberi tedavül etmekte bulunan paralar olduğu gibi alınıp verilmiştir. Bu sebeple Hicaz'da, Suriye'den «Rumî» dedikleri Rum İmparatorlarının dinarları, İran'da «Kisrevî» tâbir ettikleri Sasaniyan hükümdarlarının dirhemleri, Yemen'den de «Himyerî» adı verilen paraları, başka memleketlerin de muhtelif ad taşıyan sikkeleri tedavül ederdi.

Tanınmış meskûkât bilgini İsmail Galip Bey'in (ölümü 1895) verdiği malûmata göre (Meskûkât-i İslâmiyye Kataloğu, Medhal) Peygamber zamanında olduğu gibi Ebubekr-is-Sıddık ile Ömer-ül-Faruk'un ilk zamanlarında da meskûkâtın muayyen bir rayici yoktu, külçe halinde alınıp verilirdi. İslâmiyyette ilk sikke Hazret-i Ömer zamanında Sasani memaliki zaptedildikten sonra bazı değişiklik ve ilâvelerle İran sikkeleri tarzında basılmıştır. Değişen şey vezinleri, ilâve de Kûfî hatla bazı dinî kelimelerdi. 20, 12 ve 10 kırat ağırlığında olan İran paraları yerine 14 kırat para basılmış ve Kûfî yazısı ile birer yüzünün kenarına (بسم الله), (بسم الله ربی), bazan da (الحمد لله), (بسم الله لا اله وحده محمد رسول الله) yazılmıştır Bu hal Hülefa-yı Raşidin zamaniyle Emevî'lerin ilk devirlerinde devam ettiği gibi Abbasîler vaktinde Taberistan kıt'asında da hicrî yüzaltmış senesine kadar bu hal devam eylemiştir. Emevî'lerle Abbasîler devrinde Taberistan'da basılanlarda Husrev adı kaldırılarak valilerin isimleri iptidaları Pehlevî sonraları Kûfî yazısı ile yazılmıştır.

«Abdullah İbn-i Zübeyr'in hilâfeti zamanında Mekke'de müdevver sikke basıldığı gibi o vakte kadar gayr-i muntazam olarak basılan sikkelerin şekil ve nakşı intizama konmuştur. Bu itibarla İslâm'da şimdikiler gibi para o tarihte basılmış demektir. Bu sikkelerin bir yüzüne (محمد رسول الله) öbür yüzüne de (امر الله بالوفا والعدل) yazılmıştı. Irak'a vali naspettiği kardeşi Mis'ab, halîfeden aldığı salâbiyyet üzerine bir yüzünde (لله) öbür yüzünde (برکت) kelimeleri yazılı para bastırmıştı. Sonraları sikke darbında devam edilmiştir.

«Hicaz'da tedavül eden altın meskûkât yalnız memalik-i Rum'dan gelen ve (Dinar-ı Rumî), yahut (Herakliye) tâbir olunan Bizans imparatorlarının sikkelerine münhasır» olduğunu ve «bunların bidayette (teber) yani külçe halinde ad ile bilvezin» alınıp verildiğini kaydeden İsmail Galib Bey bu günkü dile çevrilen şu tafsilâtı da veriyor.

«Hazret-i Ömer zamanında Suriye'nin İslâm eline geçmesi üzerine her tarafta İslâm idare tarzının kurulmasına başlanmış ise de bunların lisan ve âdetlerinin birden bire değiştirilmesi kaabil olmıyacağı için mahallerince iktiza eden usul ve kaidelere tâbi' tutulmak zarureti hasıl olmuştur. Binaenaleyh alınan tedbirler arasında sikkenin de eskisi gibi tedavül ettirilmesi uygun görülmekle beraber İslâm hükümetine aidiyyeti bilinmek için Arapça bazı kelimeler ilâvesi uygun görülmüş ve müşterek lisanla sikke basılmasına Emeviler zamanında hicrî 77 senesine kadar devam etmiştir.

«Bizantin tarzında olarak bu günkü günde koleksiyonlarda mevcut olan İslâmî meskûkât alelumum bakır olup bu tarzda altınlar pek nadirdir. Dinar ve dirhemin İslâmî tarza tahviliyle beraber Bizantin resim ve şeklindeki bakır meskûkâtın dahi ortadan kaldırılması lâzım gelmekle bunların yerine füls adlı ve Arapça ibareli bakır sikkeler basılmıştır. Altın ve gümüş sikkelerde olduğu gibi bunlarda da tevhit usulü kaabil olamadığından her memleket için hemen başka başka tarz ve şekil kabul olunmuştur. Bunların bir takımında yalnız kelimei tevhid yazılmış ve bir takımında basıldığı yerler, bazılarında da basıldığı tarihler, bir takımlarında ise umumî kaideye aykırı olarak halife ismi ile vali adları yazılı bulunmuştur.

«Fülslerin hususi alâmetleri de vardı. At, Fil, Tavşan gibi resimler, ara sıra hurma dalları, ekseriya hilâl ve yıldızlar, İbarelerin ortalarına yahut yanlara nakşedilmiştir.

«Emevilerden Mervan'ın oğlu Abdülmelik paralarda İslâmî bir tip kabul ederek tasvirli

paraları kaldırmıştır. Abbasîler de paralarda bazı değişiklik yapmışlar, Artık oğulları ise Halifeleri saydıkları halde paralarında İslâm tipi yerine Orta Asyadan getirdikleri inanışlara uygun para basmışlardır. İlhanîler de resimli para basmışlar ve Uygurca yazı yazmışlardı »

Diğer İslâm hükümetlerinde olduğu gibi Osmanlılar'da da sikke basılmıştır. İsmail Galip Bey (Takvim-i Meskûkât i Osmaniyye) adlı eserinde Osman Gazi'nin zamanında sikke basılıp basılmadığını tetkik ederken bir bakır sikkenin o zamana ait olmak ihtimalini ileri sürmüştür. Tarihle beraber meskûkat ilminde de geniş malûmat sahibi olan ve kıymetli koleksiyonu da bulunan Ahmet Tevhit Bey (ölümü 1940) (Takvim'i meskûkât-ı Osmaniyye) adlı eserinde (Sahife 4 ve mütaakıp), Osmanlılar'da ilk sikke bastıran padişahın Orhan Gazi olduğunu ve hicri 729 senesine rastlıyan cülûsunun üçüncü yılında Bursa'da bastırmış bulunduğunu söylüyor. Gene onun verdiği malûmata göre Orhan Gazi zamanında gümüş sikke bastırılmakla beraber (dirhem) isim ve unulü kaldırılarak Mogol dilinden alınan ve beyaz sikke demek olan (akça) tâbiri kabul ve yeniden kesilen sikkelere mensup olduğu devletin kurucusunun adına olarak (Osmanî) kelimesi eklenmek suretiyle (Akçei Osmanî) ve daha çokluk sadece (Osmanî) istimal olunmuştur. Osmanlı sikkeleri başlıca (Akçe-i Osmanî) ve (kuruş) olmak üzere iki usul üzerine tertip edilmiş ve zamanla ikincisi birincisinin yerine kaaim olmuştur.

Tarihe ve meskûkâta ait yazılariyle tanınmış olan Halil Ethem Bey de (ölümü 1938) «Meskûkât-ı Osmaniyye» adlı eserinde (İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1334, c. 1, s. 1) «Sultan Osman Han-ı Evvel'in nam-ı hümayunlarına şimdiye kadar hiçbir sikke bulunmamıştır» dedikten sonra (1) işaretiyle ilâve ettiği haşiyede şöyle diyor: «Galip Bey (Takvim i Meskûkât-ı Osmaniyye) de Sultan Osman Han-ı Evvel'in zaman-ı saltanatında sikke darp olunup olunmadığına dair bazı mütalâat beyanından sonra isimsiz bir bakır sikkenin o zamana ait olmak ihtimalini dermiyan ediyor. Bu sikkelerden Müze-i Hümayun'da mahfuz meskûkât miyanında mütaaddit olarak mevcut olup bunların hem vecih ve zahırlarında şu şekilde gösterildiği vechile (خلد الله ملكه) madruptur.

«İsimsiz olarak erbab-ı meraktan bir zat tarafından (Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiyye) namiyle 1318 senesinde Türkçe ve Fransızca olarak neşrolunan bir kataloğun 507 numarasında Sultan Osman Han-ı evvel sikkesi olmak üzere vechinde kelime-i tevhid ve etrafında cihar-ı yar-ı güzin esamisini ve zahrında (ضرب امير عثمان) ibaresini havi bir sikke kaydedilmiş ise de şekli münderiç olmadığından bu babta bir şey denilemez. Akkoyunlu'lardan Kara Osman'ın sikkesi olmak ihtimali vardır.»

Osmanlılar'da altın para Fatih zamanında basılmıştır (Bak: Akçe).

§ [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Tarz, kaide, kanun, siyret ve namus, kisve ve libas mânalarına gelir. Mevlevîlerin başlarına giydikleri serpuşa da sikke denilir. Sikkeye «Külâh-ı Mevlevî» de denir. Sikke, dövme yünden deve tüyü renginde yirmibeş otuz santim boyunda idi. Gecelik sikkeler boyu itibariyle daha kısa olurdu. Şeyh efendilerle mesnevihan gibi mertebeleri yüksek olanlar destar sararlardı. Sikkeler Konya ve Bursa'da yapılırdı. Katmerli olurdu. Yani içinden tutulup da çekilecek olursa üstüvani şekil alırdı. Mevlevî tarikatında tekbir ve külâh giydirme üç mertebe idi.

Birinci mertebe ; külah-ı teberrük ve emanetti. Muhiblere ve matbahta çile çıkarmış olan canlara giydirilirdi. Hizmet zamanlarında, sahibinin arzusuna tabi olarak eyyam-ı mübarekede giyilirdi. Gayri zamanlarda giyilmek mecburi değildi. İkinci Mertebe; külah ı iradetti. Hizmetini tekmil etmiş olan dervişlere giydirilirdi. Giydirildiği andan sahibının ölümüne kadar başından çıkmazdı. Hattâ dedegânın kıdemlileri saçlarını kestirdikleri zaman külâhı başlarından çıkarmazlar, sağa, sola, öne, arkaya çevirmek suretiyle saçlarını kestirirlerdi. Hamama da sikke ile girerler, başlarını yıkadıklarını mütaakıp başlarına geçirirlerdi. Külâh-ı iradeti hâmil olan fukaradan biri öldüğü zaman külâhı kefeni üzerinden başına giydirilerek kabre o veçhile konulurdu.

Üçüncü mertebe; külâh-ı hizmetti. Sülûkü tekmil ile hilâfet derecesine yükselenlere giydirilirdi. Külâh-ı hilâfet mâruf tarzda tekvir olunmuş beyaz, koyu yeşil, yahut siyah, destarı sarı idi.

Sahibinin istihkak ve istidadına göre teberrük ve emanetle külâh-i iradete destar tekvirine Çelebi Efendi tarafından mezuniyyet verilebilirdi. Muhibbanın müstahikleri ile sâliklerin bir kısmına ve Konya'da Tarikatçı, Mesnevihan, Aşçı dedelerle diğer hankahların aşçıbaşı ve neyzenbaşı gibi tarikatın zâbitlerinden istihkakı görülenlere giydirilirdi. Bu külâhlar hilâfet külâhı değildi. Bununla beraber bunu taşıyanlar diğerlerinden mümtaz sayılırlardı.

Destarı havi olan külâh-i emanet ve iradet giydirildiği zaman tekbir edilirdi. Sikke tekbiri gülbangi : « بسم الله الرحمن الرحيم انّ الذين يبايعونك انّما

يبايعون الله فسيؤتيه اجراً عظيما لقد رضي الله عن المؤمنين اذ يبايعونك تحت الشجرة فعلم ما في قلوبهم وانزل السكينة عليهم واثابهم فتحاً قريبا صدق الله العظيم »

Barekâallah Sultan-ı Kevneyn ve Resulüs-Sekaleyn habib-i Huda Hazret-i Muhammedül-Mustafa sallâllahü ve sellem efendimiz hazretlerinin pâk, münevver, mutahher ve mücellâ, musaffa, aziz ve lâtif ruh-i mukaddese-i şerifleriçün ve kutb-ül-evliya, fahr-ül-esfiya Hazret-i Mevlâna min küll-ül-vücuh evlâna kaddesenallahü bi sırrıl'âlâ efendimizin ruh-i kudsiyyeleriçün, tarikat-i aliyyelerinden ve nesl-i pakizelerinden yüzeran olan Çelebiyan, meşayih, hulefa, fukara, ehibba ervahiçün, dervişan inabeti mübarek olmasiçün ve Hak Sübhane ve Taalâ Hazretlerinin riza-i kerimiçün Fatiha, ruh-i pür futuh-i Hazret-i Seyyid-üs-Sekaleyn'a salevat, azamet-i Hak tekbir...

Veled Çelebi Efendi «Muhtasar Menakıb-ı Mevlâna» adlı eserinde (Üsküdar Mevlevi Şeyhi Remzi Dede'nin hususi kütüphanesinde yazma nüsha, sayfa 61) Mevlevi serpuşları için şu tafsilât vardır:

«1 — Eskiden iki ve şimdi tek katlı «arakıye» ki el'an elbise-i Mevlâna içinde mütaaddit nev'i meveuttur. Hazret-i pîr kâh buna ve kâh diğerlerine destar sararlardı. Selâtin ve ümera gibi sikke-i mevleviyyeyi iktisa edemiyecek zevata ve hanımlara eskiden arakıye tekbir ederlermiş. Sefine'de de yazar ki padişahtır diye Sultan Ahmet Salis hazretleri için serpuş tekbir ettirmek istemişlerse de Sadreddin-i Evvel Çelebi yünden arakıye şarttır, başkası mesmuumuz değildir diye ikna edip arakıye tekbir eylemiştir.

«2 — Tepesi ince, giyilecek mahalli geniş «destar sikkesi» ki muhallefat miyanında yoktur. Dal sikke olarak telebbüs edilemez.

«3 — Bildiğimiz iki katlı «sikke-i şerife» dir ki eski sikkelerin kalın ve bülent olduğu halde Cenab-ı Pîr'den kalanlar hem gayet-ülgaye ince ve pişkin kadife gibi ve kısa boyludur.

«4 — Bizim bildiğimiz iki katlı bir parmak kalınlığında bir karış dört parmak boyunda sikke-i şerifedir ki destar için iki parmak kadar uzun olur. Resulüllah Efendimizin devamin-i hadiste mastur imameli, imamesiz telebbüs eylediği ve icabında sütre de yaptığı «Kalensüve-i şerife» nin bu neviden olduğu zannolunur. Sahih hadislerdendir ki Hazret-i Peygamber Efendimiz kırda namaz kılarken bazan başlarındaki Mevlevî sikkesi gibi, belki daha uzun, kalensüveyi sütre yapardı. Yani önünden insan ve hayvan geçmesiyle namazın bozulmaması için secde ettiği yerin önüne koyardı.

«5 — Kılıcî taç ki «Külâh-ı sêyfî» derler. Emanat-ı mukaddese içinde iki dürülmüş ince iki katlı sikke-i şerifedir. Ekser mecazib-i kiram giyerlermiş. Giyilecek mahalli müdevver, üstü ikiye bükülmüş yassı ve iki yolludur. Bazan o iki yola siyah hat çekilir ki «Sırr-ı istiva» derler. O makam-ı kudsiye baliğ olanlara mahsustur. İstanbul'da (Sineçâk) hazretleriyle kudemadan bazı dedelerin mezar taşlarındaki sikkeler seyfî tarzdadır.

«Hâtıra; Eskiden destarlar mütenevvi surette sarılırdı. Sonra en son tarz olmak üzere tülbentten ince şerit gibi kırk arşın uzun sarık armudî vaziyyette sarılmaktadır.»

SİKKEKEN (سكّاك) [*Mes.*] Darphanede para ve madalya kalıbı yapanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hazırlanan kalıplar Darphane'nin teferrüatından olan «Teksirhane» ye verilir, orada çoğaltılan kalıplarla para ve madalya basılır.

SİKKEKENLİK (سكّاكلك) [*Mes.*] Darphanenin hâk, çinkoğraf, kuyumculuk, fotoğraf, galvano dairelerinden terekküp eden işyeri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Para ve madalya kalıbı yapanlara «Sikkeken» denir. Hâk dairesinde sikke, madalya kalıplarının ve evaniye mahsus sah damgalarıyle mühür vesairenin hâk ve tashihi; çinkoğraf dairesinde pul damga kalıpları, klişeler, resmî mühür ve damgalar; kuyumculuk dairesinde madalya ve madalyonların kulp ve iğneleri; fotoğraf kısmında sikke ve madalya kalıplarının yapılması için intihap edilen yazı ve resimlerin heykeltraş tarafından alçıdan yapılan kalıpları hususî makine vasıtasıyle istenilen kuturda küçültülerek bakıra nakil; galvano dairesinde de galvaniz işleri yapılır.

SİKKEHANE (سكّاخانه) [*Mes.*] Para basılan yere verilen addır. Sonradan bunun yerine «Darphane» denilmiştir. Vesikalarda geçer.

SİKKE-İ HASENE (سكّهٔ حسنه) [*Mes.*] Para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sikke; Osmanlılarda biri damga, diğeri nakit yerinde olmak üzere iki şekilde kullanılırdı. Nakit yani doğrudan doğruya para kastedildiği zaman «Sikke-i hasene» denilirdi.

ŞİKKE-İ ŞERİFE (سكّهٔ شريفه) [*Kıy.*] Mevlevî tarikati mensuplarının başlarına giydikleri külâh hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tarikat mensupları arasında asıl adı «Sikke» ise de Mevleviler tarikata ait şeylere mânevî bir kıymet vermiş olmak için «Şerif» sıfatını da eklediklerinden buna da «Sikke-i Şerife» demişlerdir.

SİKKEPUŞ (سکه پوش) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Sikke denilen başlığı giyenler hakkında kullanılır.

Hakka iysal egliyen şehrahı bul,
Âlem-i kesrette vahdetgâhı bul,
Sikkepûş ol zevk-i eyvallahı bul,
Gel harim-i aşka gir dilhahi bul,
Masivadan el çeküp Allahı bul.
Tokadizâde Şekip

SİKKE SURET (سکه صورت) [*Hal.*] Yüzünü gözünü boyama, para gibi kendini parlak gösterme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Altın, gümüş ve bakır gibi madenler üzerine vurulan hükümet damgası ile bir kat daha kıymetlendikleri için bu tâbir meydana gelmiştir.

Cahili riş, cübbe vü destar,
Âlem içinde sikke suret eder.
Açmagup perdeyi sükût etsün,
Yoksa kendaye çok mazeret eder.
Lâ

Sikke suret gösterüp san'atla dilber saydeder
Bunda kırtasiyye'dir sermayesi fersanenin
Sabit

SİKKEŞİNAS (سکه شناس) [*Mes.*] Meskûkât mütehassısı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meskûkât mütehassısı paraların hangi devlete ve zamana ait olduğunu bilene denir.

SİKKE TEKBİRİ (سکه تکبیری) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Tarikate yeni intisap eden nevniyazın başına sikke giydirilirken yapılan dua hakkında kullanılır, tekbir biri intisabını mütaakıp matbahta iken «Kazancı Dede», ikincisi de sema' usulünü öğrendikten sonra Şeyh Efendi tarafından yapılırdı.

SİKKEZEN (سکه زن) [*Mes.*] Darphanede para kesenler (basanlar) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Para demek olan «Sikke» ile Farsça vurmak, basmak mânalarına gelen «zeden» mastarının emr-i hazırı olan «zen» den mürekkeptir. Para kesen demektir. Başlarına, şeflerine «sikkezen başı» denilirdi.

SİKKEZEN BAŞI (سکه زن باشی) [*Mes.*] Darphanede para kalıbı yapanların başlarına verilen addır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde (cilt I, sayfa 572) zamanında sikkezenbaşı için şunları yazıyor:

«Sikkezenbaşı kazıyacağı sikkeyi pulad-ı Naheivanî (Nahcıvan çeliği) üzere hassa kapıcılarından mütedeyyin, ihtiyar üç adet salih, müslüman adamların nezareti altında kazar. Yanlış kazsa ellerini keserler. Kazdığı sikkeleri mühürleyip vakt-ı merhununda Darphane'ye defter ile teslim ederler. Bunların damgacı başı höcresinde ayrıca höcreleri vardır.»

SİLÂHDAR (سلاحدار) [*Sar.*] Sarayın ileri gelen erkânından birinin unvanıdır. «Silâhdar-ı şehriyari» de denilirse de mâruf olan «Silâhdar Ağa» dır. Silâhdar ağa ilk zamanlarda «Erkân-ı havass-ı cuvanî» denilen ağaların ikincisi idi. Birincisi « Has oda başı » yidi. Silâhdar padişahın mukarriplerinden (yakınlarından) olduğu için mühim bir vazife idi. Merasim ve alaylarda at üzerinde, başında zülüf ve kırmızı kadifeli üsküf olduğu ve padişahın kılıcı sağ omuzunda bulunduğu halde hükümdarın sağ gerisinde yürürdü.

Silâhdarlık; Enderun Tarihi müellifinin beyanına göre (Atâ Tarihi, cilt I, sayfa 201) Yıldırım Bayezit devresinde ihdas olunmuştur.

Fatih Kanunnamesi'nde «Umur-ı saltanata mütaallik tertib-i âyin beyanındadır» başlığı altında ayrılmış olan kısımda (sayfa 23) şöyle yazılıdır:

«Bir Has oda dahi yapılmıştır. Otuz iki adet has oda oğlanı ile içinde biri silâhdar ve biri rikâbdar ve biri çukadar ve biri tülbent oğlanı ola.»

Kanunnamedeki bu kayıt silâhdarlığın daha Fatih devrinde ehemmiyyetli bir vazife olduğunu gösteriyor.

Yine Fatih Kanunnamesi'ne nazaran (sayfa 24) silâhdarın çıkarılması icabettiği surette müteferrikalıkla çıkarılırdı: « Anlar çıkmak lâzım gelse silâhdar ve rikâbdar elli akçe müteferrika olalar riayet olunsa bölük ağası ve çaşnigirbaşı ola.»

Bazan daha yüksek işlerle de çırağ edildiği yine kanunnamedeki (sayfa 24) şu kayıttan anlaşılıyor: «Silâhdar kapıcıbaşı olmak dahi vâki olmuştur.»

Kanunnamedeki bu kayıtlar gösteriyor ki silâhdar padişah'ın mukarriplerinden (yakınlarından) olmakla beraber o zaman Çaşnigirbaşı ve hattâ Bölükbaşıdan da daha aşağı bir mertebede idi.

Silâhdarın sarayda terbiyevî bir vazifesi bulunduğunu da kanunnamedeki (sayfa 24) şu kayıt gösteriyor:

« Oda oğlanının zaptı Odabaşına müfevvezdir. Silâhdar dahi acemilere sille çalmağa memurdur.»

Silâhdarlık Çorlulu Ali Paşa'nın silâhdarlığına gelinciye kadar ocak yolu ile Hane-i hassa'dan eskiyerek çuhadar ve rikâbdar gibi Padişahların hususi hizmetlerinde bulunmuş iken 1110 (1698-99) da İkinci Sultan Mustafa ta-

rafından silâhdarlığa getirilmiş olan Ali Ağa (Çorlulu Ali Paşa) tarafından maruzatın Silâhdarlara basrı yolunda istihsal olunan hatt-ı hümayun ile silâhdarlığın mevkii pek ziyade yükseldiği gibi Enderun-ı hümayundaki bütün hizmetlere nezaret hakkı da silâhdara verilmekle itibarı bir kat daha artmıştı.

Atâ Bey (Tarih-i Atâ, c. I, s. 161) Ali Paşa'nın silâhdarlığa bu ehemmiyyeti verdirmesinin sebebini ak ağalardan maruz kaldığı dürüşt muameleye atfediyor ve iradenin istihsali hakkında da şu malûmatı veriyor:

«Müşarünileyh (Çorlulu Ali Paşa) seferli koğuşunda iken ak ağalardaki saray ağasından meşhudu olan muamele-i dürüşti ve esna-yi tenavül-i taamda ariza-i gafletle (yemek yerken gafletle) bir gün bir kerecik sofra başı olan ak ağadan evvel taama el uzattığında terk-i edep ve usul-i serzenişle mumaileyh eski ak ağa müşarünileyhin zahr-ı yeddine (elinin arkasına) ağaç kaşığın teknesiyle şiddetlice darp ve tekdir ve bu vesile ile dilgir ettiğinden müşarünileyh tenavül-i taamdan dest keşide-i feragat ile (yemekten el çekerek) sofradan kalkması adem-i inkıyadına hamlile tekrar darp ve tahkir olunduğunu hasbelbeşeriyye unutamayıp bin yüz on tarihinde (Sultan Mustafa Han-ı Sani) hasbeliistidat müşarünileyh Ali Paşa'yı silâhdarlığa irtika ettirmek için huzur-u hümayunlarına ihzar buyurduklarında iktisa-yı hil'atte (hil'at giymekte) gösterdiği tereddüt ve imtina'ın sebebinden sual buyurduklarına cevaben Bab-üs-saade ağaları vesatatiyle ibtida vezir kapısı ve sonra bab-ı âsafî ve ahiren Paşa kapısı ve muahharen Bab ı âli tâbirine nail olan merkez-i mesalih-i devlet-i aliyye'ye ref' ve isal buyurulan ve vekâlet-i mutlaka canibinden takdim ve irsal kılınan hatt-ı hümayun ve telhisat-ı aliyyenin ba'deizin silâhdarlık makamı vasıtasıyle teatisi usul ittihaz olunmasının Sadaret ve Silâhdarlık makamlarına ba hatt-ı hümayun emr ü ferman buyurulması silâhdarlık memuriyyetinin tezyid-i vaka' ve haysiyyetini mucip ve bu ise saray-ı hümayunun bir kat daha iktisab-ı intizam ve mazbutiyyetini müsteveip olur zemininde serdeylediği kelimat-ı ma'kule ve ifadat-ı müessire tab'ı hümayunu temyil (meylettirmek) ile tasdika tergip ettirerek biri Bab-ı âli ve diğeri Silâhdarlık makamına hitaben olbabta iki kıt'a hatt-ı hümayun keşidesiyle işleri pek te selâmlık tarafına taalluk etmiyen Dar-üs-saade takımından maada Bab-üs-saade ile beraber Enderun-u hümayuna müteallik kâffei hademenin nezaretini uhde-i liyakatına alarak nizamlarını tecdit etmiştir.»

Ali Ağa'nın silâhdarlığa temin ettiği salâhiyyet bundan ibaret kalmamıştır. Padişahların bendegânına vaki' olan ihsanlarına kadar herşeye Silâhdarın müdahale hakkını da temin etmiştir. Tarih bu bapta diyor ki:

«Kurena ve arz ağaları tâbir olunan Dar-üs-saade ve Silâhdar ve Bab-üs-saade ve Çukadar ve Rikâbdar ve Tülbend ve Anahtar ve Baş Peşkir ağaları ve Hazine ve Kiler ve Seferli kethüdaları ve Sır kâtibi ve Baş çukadar ve Tüfekçi ve Kahveci ve Müezzin ve Berber ve Sarıkçı başılarla Tırnakçı ve Baş lalalar ve saireden birisine nakit ve eşyadan birşey ihsan buyuruldukta mazhar-ı ihsan olanlar malik oldukları eşyayı aynen huzur-u silâhdariyye arzetmek ve ne makule eşya ve ne kadar nakit ise Hazine kethüdası dairesindeki harc-ı hassa dolabı ceridesine kaydolunmak için taraf-ı silâhdarîden Hazine kethüdasına nail-i ihsan olan zatın ismiyle miktar-ı atiyye ve tarihini mübeyyin memhur pusla ile emir verilmek ve eğer mücevherat ve hançer ve seyf ve pala ve bıçak ve akva ve kama ve cenbiye ve tirkeş ve sorguç ve çelenk ve altın zincir ve saire gibi giranbeha birşey ihsan buyurulur ise zikrolunan pusla balâsına (ihsan-ı hümayunum olmuştur) ferman-ı şahanesiyle hatt-ı hümayun keşide buyurulmak ve dahil-i daire-i hümayundaki kâffe-i husausata Silâhdarların ilmi lâhik olmak gibi cereyân-ı nüfuza muvaffakıyetle saray-ı hümayunu bir usul ü mazbuta raptetmiştir.»

Yine Atâ'nın verdiği malûmata göre (cilt I, sayfa 162) Ali Paşa'nın silâhdarlığı hünkârdan aldığı hatt-ı hümayun ile silâhdarlık şu şekli almıştır: «Bu hizmetin tüvana ağaların eshab-ı dirayet ve liyakatinden intihab ve irade buyurulacak zatlara hasriyle silâhdarlığı saray-ı hümayunun umum nezareti makamına terfi' ve is'ad ve Dar-üs-saade takımından başka cümlesinin âmir ve zâbiti olmak üzere tansis ve çukadar ve rikâbdar ağalıklarına yoluyle otuzbeş kırk senede nail olan bir zatın en aşağı altmış yaşında bulunması umur-u tabiiyyeden olmasıyle hasbes-sin vel herem küll-i yevm kaaimen hidemat-ı ruzimerreye muktedir olamıyacakları itizariyle bunların kadr ü kıdem ve emek ve itibarat-ı zâtiyyelerini muhafazaya çukadar ve rikâbdar ağa olanlar silâhdarlığa mülâzemet tarikiyle vaka' ve haysiyyetlerini tezyidederek muntazam ve mükemmel tayinat ve taam ve vazife ile daire-i mahsusalarında âram ve iyd-i şerif ve çuma günlerinde saltanatla cami-i şerif veya tenezzühgâhtan bir mahalli teşrif-i hümayun vukuunda silâhtarağa ile beraber mevkib-i hümayunda bulunmalarını ve çukadar ağalığı

silâhdarlığın mülâzimi ve rikâbtar ağalığı anın zilyeddi tülbent ağalığı bunun musilî ve anahtar ağalığı anın mülâzimi ve peşkir ağalığının peyrevi olmak üzere ma'kul ve makbul böyle bir silsile-i tarik itibar ve tertibiyle nizam-ı sabıkı tenvir etmiştir.»

Aynı eserde (cilt I, sayfa 209) Silâhdarların hizmetlerine ve onları alâkadar eden hususata dair aşağıdaki malûmat ve tafsilât vardır:

«Silâhdar ağalar Dar-üs-saade takımından maada mabeyincilerle beraber Enderunda olan kâffe i bendegânın zâbitidir. Sabah namazını liecl-il-eda mabeyn-i hümayun açılarak saray-ı hümayun cami-i şerifindeki mahfil-i mahsus-u hümayuna teşrif-i şahane buyurulduğu andan ta ba'del-işa mabeyn-i hümayun çevrilinceye kadar nezd-i hümayunda mevcut bulunup teati-i telhisat hizmeti vesair sâdır olacak iradat-ı seniyye-i mulûkâneyi ifa eyler. Darphane ve matbah-ı hümayun ve Şehreminleriyle Bostancı başılar irade-i seniyye istihsaline muhtaç olacakları hususatta Silâhdar ağaya müracaat ve anın marifetiyle hakipay-ı hümayuna arzolunarak irade-i seniyye istihsaline muhtaçtırlar.

«Enderun u hümayun'daki ağaların okuyup yazmaları ve salâh ve iffetle vakit imrar etmeleri huususuna medd-i enzar ve daima tecessüs ve istihbar ederek bu bapta edna mertebe tekâsül müşahede edince hazine ve kiler ve seferli kethüdalarını mas'ul tutar,

«Arzhane derunundan girilen ve vaz'ında silâhdarlar yedd-i vediatında bulunan ve elhalet-i hazihi heyet-i asliyye-i ebniyesi baki olup şimdilerde emanat-ı celile hazine-i mübarekesi ittihaz olunan hazinede mevcut esliha ve müteferriatiyle seferî halinde lüzumu olan her nevi eşyanın temiz ve pâk ve muntazam ve mükemmel bulunmasına dikkat eder. Hazine koğuşundan lüzumu kadar ağa celbederek temizletip tehiyye ettirir.

«Hırkai saadet daire-i âliyyesi cidar-ı haricisinde muallak Şeşhane tüfekler ve sarık odası dolabında mahfuz silâhlar velhasıl tüfekçi başıya teslim olunmuş olan esliha ve tüfeklerin intizamına nezaret eyler.

«Ramazan-ı şerifin onikinci günü Hırka-i Saadet sanduka i münifesi zat ı hümayun-u şahane mevcut olduğu halde mahfil-i âlisinden ref' ile Revan odası'na badelisâl rida-i saadet beyt-i âlisi derununda mahfuz (Fahr-i Âlem Sallallahü Taalâ aleyh-i vesellem) Efendimiz Hazretlerinin üç kabza şemşir i adu tedmir-i risaletpenahilerini bizzat zat-ı şahane ahz ve yadigâr-ı mebruke-i Hazret-i Peygamberiyi binnefs menkib-i hümayunlarına ref' ile tâzim ve telsim ederek (Revan) odasına vaz' buyururlar. Bunlardan maada Hazret-i (Ebubekr-is Sıddık), ve (Ömer-ül-Faruk), ve (Oaman Zin Nureyn) ve (Aliyyül-Murtaza) ve (Ammar ibn Yasir) ve (Câfer-Tayyar) vesair ashab-ı Resûl-i Müçteba ki cem'an yirmiüç kabza-i mukaddese (hisam) münevvereyi silâhdar ağadan başlıyarak eski eskiye sırasıyle hane-i hassa ağavatı ba kemal-i tâzim vaz'ı ektaf-ı tekrim ile Revan odasına nakledlerek iki gece orada bulundukları esnada beyt-i rida-i şerifin izale-i gubar ve tecliyesi tülbend ağalarının hizmet-i mahsusası ise de silâhdar ağalar dahi ol hizmete bizzat muavenetle ifade ki iştiraklerine iftihar ederler.

«Beyt i rida-i şerif derunundaki perdeleri celbolunan çadırcı esnafı çıkararak terzi başı ağa nezaretiyle terziler kârhanesindeki terzileri vasıtasıyle tamir eder. Ve evani-i zer-ü simini tecliyeye zülüflü baltacılara mahsus olan nanparelerden kuyumcu başılık ile çırağ olan zat marifetiyle celbolunan devatcı esnafı cilâ eder. Taht-ı beyt i şerife vazolunmak için hatap anbarı dairesindeki hasırcı ocağında nesç olunmuş olan kaba hasırı ocağ-ı mezkûr eskilerinden çend nefer suleha getirip elleriyle ferşeyler. Bu hizmet-i mebruke iki günde bedelhitam şehr-i şerif ruzenin (ramazanın) on dördüncü günü gerek rida-i saadet ve gerek emanat-ı bereket ayat ber minval-i sabık mahfil-i âlisine vaz'olununcaya değin bizzat Silâhdar ağalar nezaret ve hizmet ederler.

«Saltanatla bir mahalli teşrif-i hümayun vukuuyle taama rağbet-i şahane şayan buyuruldukta Silâhdar ağalar huzur-u hümayunda bulunarak et'ime tenevvü' ve tebeddül ettikçe Silâdar ağa kaşığı değiştirir, diğerini her defa tebdilde mutahhar ve mertup dülbentlerle tatbir ve taamın nefaset ve evaninin nezafetine dikkat eyler. İydeyn ve menkıbe-i Celile kıraeti ve cuma selâmlıklarında ve bayram ve arife muayedelerinde ve Yeniçeri ulûfesinin eyyam-ı itası olan salı günleri keşe divanlarıyle baklava tevziinde ve biniş yerlerinde ne kadar teşrifat ve hidemat var ise Silâhdar ağaların tertip ve nezaretleriyle icra olunur ve enderuna kabul ve mansıp alacaklar ile mahlûl nanpâre vukuunda çırağ olacaklar Silâhdar ağanın arzıyle icra buyurulur.

«Darphane nezareti, matbah ve şehremanetleri, hekim başılık, müneccim başılık, ve özengi ağaları tâbir olunan büyük ve küçük mirahurluk, mir-i alemlik, bostancı başılık, başkapıcı başılık, kapıcılar kethüdalığı, şikâr ağaları tâbir olunan çakırcı başılık, şahinci başılık, İstanbul ağalığı, anbar emaneti, masraf

kitabeti, vekilharçlık, aşçıbaşılık, kuşçubaşılık, zülüflü baltacılar kethüdalığı, kozbekçi başılık, karakulaklık, iskemleci başılık ve telhisçiliklerle solakbaşılık, peykbaşılık, daha bunlar gibi olanlar Silâhdar ağaların maiyyeti memurlarından addolunur.

«Harc-ı hassa tâbir olunan ceb-i hümayun dahi ve harç dolabının (vezne, kasa) bir miktarı silâhdar ağanın yedd-i vediatında ve birazı Hazine kethüdası dairesinde ise de yine cümlesine silâhdarlar nezaret eyler. Silâhdar ağa nezaretinde olan dolaptan vuku bulan masarifatı silâhdar ağa kaftancısı deftere kaydeder. Hazine kethüdası dolap masarifini Hazine kethüdası kaftancısı zapt ve tenmik eyler ve her ay başlarında defter müfredatını silâhdarlar görüp tasdik etmek kaidedendir.

«Silâhdarlar aynı zamanda Sadarete getirilecek olan vezirin davetine giderlerdi. Sadareti tensip olunan vezir ehemmiyyet-i mahsusayı haiz değil ise çukadar, rikâbdar veya bostancı başılardan biri marifetiyle celbedilirdi.

«Silâhdar ağaların maiyyetlerinde Hane-i hassa ağavatı müsteiddanından beş nefer lala ve ağağı koğuşların okur ve yazar müstaidlerisiden bir kaftancı ve kiler koğuşundan bir kilerci ve istediğ koğuştan bir de tütüncü ve baş ve ikincilerle beraber çukadar ağalardan yedi nefer çakır salan ve kilercibaşı baltacısiyle beraber üç nefer zülüflü baltacı ve sofalılardan emin hasekisi ve palûdeci namiyle muteber bir sofalı ve gedikli ve mahiyeli beş nefer sofalı ve has ahırdan on iki nefer yedekçi ve heybeci ocağından iki nefer heybeci ve sakalar ocağı muteberanından bir nefer saka ve Bab-ı âli'nin mübeşşir mehterleri gibi çırağ ve begâm olanlara mübeşşirlik etmek hizmetiyle (ölmez) tâbir olunan aşçılardan beş nefer de ölmez bulunur.»

Ehemmiyyeti yukardan beri verilen izahatla anlaşılmış olan silâhdarların taltifleri lâzım geldiği surette vezirlik rütbesiyle Mısır eyaleti veya başka ehemmiyyetli bir eyalet valiliği, sıhriyyetle kubbe vezareti, derya kaptanlığı ve hattâ Sadaretle begâm edilirlerdi. Bu şerefe nail olamıyanlar ise o zamanların ıstılahınca vezir tayını tâbir olunan mükemmel bir tayın ve içlerinde emek ve sadakatı mücerrep olanlara mukataa, zeamet, timar ve tevliyet gibi nandâreler ilâvesiyle begâm edilir (sevindirmek, maksadına erdirmek) ve bu suretle mazhar-ı taltif olanlar ömürleri oldukça sahilhanelerinde pek müreffeh bir hayat geçirirlerdi.

Atâ tarihinde (c. 1, s. 253) «Silâhdarlık Tebeddülü Nizamı» başlığı altında da şu izahat verilmektedir:

«Silâhdar ağalar mağduben (gazaba uğramak) mâzul olmadığı halde infisalinin üçüncü günü saray-ı hümayuna davet ve daire-i silâhdarîye azimetle halef ve selef birlikte hâkipay-i şahaneye mesul olarak halef ve selef vüzera-yi izam hil'atlerinden silâhdarlığa mahsus olan bol yenli sırtı samur kürk hil'atler ilbasiyle mazhar-ı iltifat olduklarından selef arz ağaları ve sair eshab-ı menasıp dairelerini dolaşıp istihlâl-i hukuk (helâllaşma) ederek Hane-i hassaya muvasalatla buralarda tatlı ve kahve ve şerbet ve güllâp ve buhur gibi riayet-i tâzimiyye ile tekrim olunduktan sonra başpeşkir ağasiyle köşe peşkir ağalarının en eskisi begalgiri (koltuğuna girmek) ve arkasında kaftanî-i silâhdarî belindeki futa ile mütemeşşi (yürüdüğü) olduğu halde Bab-üs-saade ve hazine ve kiler ve seferli ve zülüflü baltacılar koğuşlarını gezerek her birinde resm-i nevazişkârî icra ve istihlâl i hukuka itina olunmasiyle emare-i mahabbet olarak herkesin arz-ı hoşnudî ile kudretine göre birer çevre ve kalemkâr yemeni destavizini kaftancının belindeki futaya vaz' ve takdim ile arz-ı ihtiram ederler. Futada teraküm eden destmal (mendil) ve çevreler kaftancıya ait olup fakat kabul-i ammeye mazhar olmak şerefinin kadrini bilenler indlerinde hazain-i cihenkıymetten zikıyem (kıymetli) olan ve insaniyyet tanıyanlara göre kabul-i ammedon değerli define tasavvur olunmıyan halkın rıza ve hoşnudiyyetini işrap ve ilân eden bu riayet-i mahsusa ağa-yi sabık hissesine isabetle tezyini hilye-i istidat ve insaniyyet eyler.

«Silâhdar-ı sabık bu resmin itmamından sonra müftehiren ve müreffehen hanesine azimet eder. Eğerçi bu usul kadîm ise de çünkü Silâhdar ağalardan çırağ olduktan sonra mesanid-i ulyaya tesaud etmiş (yükselmiş) pek çok zevat olup hin-i ihraçlarında Enderundan sıfr-ul-yed (eliboş) devrolanların mukaddema bulundukları mesnedin ref'i cihetiyle hasıl olmuş olan vak' ve itibarlarını muhafazaten kürk ilbası Çorlulu Ali Paşa silâhdarlığına silâhdarlığa haysiyyet ihsan buyurulduktan sonra ittihaz olunmuştur.

«Ancak Silâhdar ağaların ekserisi doğrudan doğruya silâhdarlıktan Sadaret-i uzma ve kapudane-i derya ve nişancılık ve kubbe vezareti ve taşra valilikleri ve yeniçeri ağalığiyle begâm olduklarından bu avatıf-ı aliyye ile nail-i meram olanlar bu resmin icrasında

bulunmakta mazur oldukları cihetle beray-i istihlâl-i hukuk bunların yerlerine koltuk tekellüfü bertaraf olarak yalnız anahtar ağası vekâleten kaftancı ile beraber gezer ve bilvekâle silâhdar-ı sabık için istihlâl-i hukuka hizmet eder.»

Enderun tarihi olan Atâ'da (c. 1, s. 284) Silâhdarın kıyafeti hakkında da şu malûmat verilmiştir: «Silâhdar ağa nısf-ı âlâsından yukarısı Orhan Han-ı Gazi zamanında ittihaz olunmuş olan börkün aynı olarak kırmızı çuhadan ve aşağısı sırmadan mamul üsküf tâbir olunur müzeyyen ve müzehhep bir şey giyip zülf terhil (salmak, uzatmak) ederek arkasına pek kıymettar sevaî anteri (entari) ve hazine malı olan incili ağır kaftan telebbüsle bellerine çifte paftalı gayet giranbeha som mücevherli kemer kuşanmaları ve altın köstekli som murassa ve zikıymet bıçak takarak üzerine seraser ağır kaftan giyip murassa seyf-i Selimîyi sağ omuzunda tutarak akib-i rikâb-ı hümayunda bulunmaları» usuldendi.

Silâhdarlığa tâyin olunanlara «acemilik» adı altında bir para verilirdi. Zamanla değişen bu paranın hicrî on ikinci (milâdî onsekizinci) asırdaki miktarı 11600 çürük akçe idi. (Başvekâlet Arşivi) ndeki bir vesikada (Saray, 22 ca 1174, sıra numarası 645) silâhdarla beraber diğer saray büyüklerine bu adla verilen para miktarı şöyle yazılıdır:

«Enderun-u hümayunda silâhdar ağa, çuhadar ağa ve rikâbdar ağa olanlara iptida olduklarında «Acemilik» namiyle silâhdar ve çuhadar ağaların her birine 11600 ve rikâbdar ağaya 10600 çürük akçe verilmesi mutad olduğundan bu defa tâyin olunan silâhdar, çuhadar ve rikâbdar ağalara da olveçhile verilmesi...»

Zamanın ve Devlet ve Saray teşkilâtının değişmesi hasebiyle kıymeti azalan Silâhdar ağalık Giridî Ali Ağa'nın hicrî 1247 (1831-32) senesinde ölümü üzerine vazifesi Hazine kethüdalarına ilâve olundu. Yenilik taraftarı olan İkinci Sultan Mahmut eskilik ve biraz da gerilik ifade eden bu tâbiri kaldırırken vezirlerle kübera (büyükler) dairelerinde silâhdar namıyle adam kullanılmasını da menettti. Bu suretle Silâhdar tâbiri de tarihe karışmış oldu.

Silâhdarlığın ilgasıyle başkitabetin teşekkülünü mütaakıp Sadrazam tarafından padişaha hitaben yazılan takrir ve telhislerin bundan böyle Mabeyn başkitabetine yazılması usul ittihaz olunmuştur.

Silâhdarların hemen hepsi malûmatlı şahsiyyetlerdendi. İçlerinden yirmiye yakın Sadrazam olmuştur.

Şehit Ali Paşa'nın silâhdarlığına Abdülbaki Ârif Efendi'nin tarihinin ilk ve son beyti:

Silâhdar oldu bir kân-ı kerem sad hamd Mevlâya
Sunuldu destine tîg-i mücevher hân-ı Ahmet'ten
Bu âli rütbeye Ârif dedi bin şerm ile tarih
Silâhdar oldu kudretle Ali, seyf aldı Ahmet'ten

Yegâne şehsüvar-ı kahraman kevkep kı lâyıktır
Felek ana silâhdar etse Behramı silâhşoru
Nef'î

§ [*İda.*] Sadrazamlarla vezir Beylerbeyi gibi devlet adamlarının da bu adla adamları vardı. İkinci Sultan Mahmut maiyyet halkı arasında bu adla adam kullanılmasını menetti.

SİLÂHDAR AĞA (سلحدار آغا) [*Sar.*] Sarayın yüksek memurlarından birine verilen addır. Vesikalarda «Silâhdar-ı Şehriyarî» suretinde de geçer. (Bak: Silâhdar).

SİLÂHDAR BÖLÜĞÜ (سلحدار بلوکی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı'nın altı bölük olan süvari teşekkülünün ikinci bölüğüne verilen addır. İlk teşekkül eden süvari bölüğü budur. Ötekilerin adları şunlardır: Sıpah, Ulûfeciyan-ı yemin, ulûfeciyan-ı yesar, Gureba-yi yemin, Gureba-yi yesar.

Sefer zamanında ordunun geçeceği yolu emniyyete almakla vazifeli idiler, harpte süvari olarak savaşırlardı. İçlerinden yirmiüç kişi tuğcu adıyle Padişah'ın tuğlarını taşır, otuz kişi yedek atlarını götürürdü. Bundan başka Padişah'lar camiye çıktıkça fukaraya sadaka dağıtmak ta bunlar arasında buçuklu denilen zümreye aitti.

SİLÂHDAR HAZİNESİ (سلحدار خزینه‌سی) [*Sar.*] Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Şerif dairesine bitişik olup arzhane denilen dairenin içinde Silâhdar ağanın muhafazası altında bulunan kıymetli eşya ve silâhların bulunduğu yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Anahtarı silâhdar ağada duran bu hazinedeki kıymetli eşyanın «Sır kâtibi» ile «Hazine Başyardımcısı» tarafından yapılıp mühürlenen defteri padişaha verilir ve onun tarafından müsaade edilmedikçe bir tarafa verilemezdi. Saltanat değişikliklerinde diğer kıymetli şeyler gibi bu hazine de defteri mucibince sayılırdı.

SİLÂHENDAZ (سلاح اندار) [*Ask.*] Tüfekli piyade neferi, harp gemilerinde gemicilik ile mükellef olmayıp silâh taşıyan bahriye askerleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİLÂHHANE (سلاحخانه) [*Ask.*] Silâhların muhafaza olunduğu yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine silâh deposu da denir.

SİLÂHLIK (سلاحلق) [*San.*] Bıçak ve tabanca gibi silâhlar sokulmak üzere bele bağlanan geniş, gözlü deri kuşak adıdır. «Sanat Ansiklopedisi»nde (Silâhlık maddesi) şu tafsilât vardır: «1300 Hicrî tarihinde saraçlar, Rus telâtininden, devecilere mahsus, dört katlı ve tek kayışla bağlanır silâhlıklar yaparlardı. Sonraları delikanlılara mahsus olmak üzere yerli sahtiyandan iki kulaç kadar uzunlukta çifte kayışlı üç veya yedi katlı silâhlıklar yapılırdı. Bunların en üst katı sırma klabdan işlemeli tezyinat ile süslenirdi. Efeler tek kayışlı silâhlıklar takarlardı.»

SİLÂHŞOR (سلحشور) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı zâbitlerinin bir takımı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Silahşor; silâhları karıştırıcı, silâhlarla oynayıp uğraşıcı demektir. Eski zamanlarda bir sınıf silâhlı askere, hususiyle muhtelif silâhları kullanmakta fevkalâde meleke ve maharet ile mümtaz olup maiyyette istihdam olunanlara verilen addı.

§ [*Sar.*] Padişahın maiyyetinde muhafız olarak kullanılanlara bu ad verilirdi. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra kaldırılmıştır.

Belki kırkellibin askerle sarılmış «Yıldız»;
O silâhşorlar, o al fesli herifler sayısız;
Mehmet Âkif

SİLİK AKÇA (سيليك آقچه) [*Mes.*] Çok kullanılmaktan yazı ve nakışları aşınmış paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar devlet kasalarına noksanına alınır, darphaneye verilerek eritilip yeniden basılırdı. 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra bu türlü paralar veznelere düştükçe tedavülden kaldırılmıya başlanmıştır.

SİLİSTRE MADALYASI (سلستره مدالیه‌سی) [*San.*] 1270 (1853-54) Rus harbi münasebetiyle çıkarılan iki madalyaya verilen addır. 1271 (1854-55) senesinde çıkarılan ve altın ve gümüş olan bu madalyaların bir takımı sancaklı idi.

SİLKME (سیلکمه) [*San.*] Bir yazı ve tezyinin (süsün) aynını bir kâğıda çıkardıktan ve üzerinden iğne ile küçük delikler yaptıktan sonra o kâğıdı duvar veya başka bir kâğıt üzerine koyup üstünden içi kömür tozu ile dolu kese geçirerek duvar veya kâğıtta iz bırakma usulü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu izler üzerinden geçmek suretiyle duvar yahut kâğıtta yazı meydana gelirdi. Bu suretle iğnelenen kâğıda «silkme kalıbı» denilirdi. Eski hattatlar yazılarını bu suretle silkerek ve üstünden geçerek aynını çıkarırlardı. Meşhur hattatların bu gibi silkme kalıplarına şimdi de rastlanmaktadır.

SİLKME KALIBI (سیلکمه قالبی) [*San.*] Bir yazı veya tezyinin (süsün) aynını bir kâğıda çıkarıp üzerinden iğne ile küçük delikler açmak suretiyle meydana gelen yazı ve süs kopyası hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu kopyanın üzerinden kömür tozu geçirilmek suretiyle yazı veya süs istenilen yere geçirildiği için bu ad verilmiştir. Meşhur hattatların bu gibi silkme kalıplarına şimdi de rastlanmaktadır.

SİLKME KESESİ (سیلکمه کیسه‌سی) [*San.*] Silkme yapmak için kullanılan kömür tozunun konulduğu torbanın adıdır. Torba keseye benzediği için bu ad verilmiştir.

SİLKME TOZU (سیلکمه توزی) [*San.*] Silkme usuliyle resim ve yazı nakletmek için kullanılan söğüd kömürü tozuna verilen addır. Kömür tozu «Silkme kesesi» adı verilen torbaya konulur ve mesamatlı olan bu kese örneği nakledilmek istenilen delikli yazı veya resmin üzerinden geçirilirdi.

SİLONGO (سیلونغو) [*Bah.*] Cunda yelkenlerinin serenini kaldırmakta kullanılan kandilisalara denilir. İskopomar silöngosu trinket cundasından bastonun cundasındaki tornodan, kordelisa veya kordelisanın silongoları gabya ve babafingo serenlerinin cundalarındaki tornolardan donatılır.

SOLONGO BAĞI (سیلونغو باغی) [*Bah.*] Serenleri makaralara veya bastikalara diğer bağlardan daha ziyade yakın bulundurmak için babafingo ve kuntura serenlerinin kandilisalarıyle cunda serenleri silongolarının bağlandığı bağın adıdır.

SİLONGO HEYBELERİ (سیلونغو هکبه‌لری) [*Bah.*] Silongolar donatılmak üzere gabya ve babafingo kolombirlerinde sancak ve iskeleye asılan tornolara verilen addır.

SİLONGO TORNOLARI (سیلونغو تورنولری) [*Bah.*] Silongolar donatılmak üzere gabya ve babafingo serenlerinin cundalarına bağlanan tornolara verilen addır.

SİLSİLE (سلسله) [*Hal.*] Soy sop, ırk, ocak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir tâbir olan silsile bundan başka zincir, biribirine ulaşıp giden şeylerin heyet-i mecmuası yerinde de kullanılır.

§ [*İlm.*] İlmiyye sınıfının meratibi (hiérarchie) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Silsileyi

takip suretiyle yükselmeyip bir, iki veya daha ziyade derece atlıyarak yükselmiye de «tafra» denilirdi.

SİLSİLE-İ CİBAL (سلسلهٔ جبال) [*Coğ.*] Sıra dağlar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİLSİLE-İ MERATİP (سلسلهٔ مراتب) [*İda.*] Devlet memuriyyetlerinin mertebeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ilmiyye ıstılahı olarak yalnız «silsile» suretinde de kullanılırdı.

SİLSİLENAME (سلسلهنامه) [*Hal.*] Bir ailenin soy, sopunu gösteren cedvel hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyece tarikat silsilesini gösteren bu türlü cedvellere «Tomar» denir.

SİLSİLE-TÜZ-ZEHEP (سلسلة الذهب) [*Sof.*] Oniki imamı tasdik etmek, candan sevmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİM AKÇE (سیم آقچه) [*Mes.*] Gümüş para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sim; Farsça gümüş demektir. Osmanlılarda ilk gümüş para Orhan Gazi zamanında «akçe» adıyle basılmıştır. «Mecidiye» ve aksamı bu kısma dahildi.

SİMAT (سماط) [*San.*] Üzerine yemek dizilen yaygı; bir sıraya dizilmiş şeyler; sofra yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Bektaşi ve Mev.evî tekkeleriyle halk arasında galat olarak «Somat» suretinde kullanılırdı. Bak: Somat.

Minnet Allaha simat-ı niam-ı Mevlâna
Fukara bendelerin etmedi keşkül delisi
Manastırlı Nailî

Benzer mi anın dergehi bâb-ı vüzeraya
Bir bir çekilir hân-ı simatı fukaraya
Manastırlı Nailî

SİME-TÜL-VAKF (سیمة الوقف) [*Vak.*] Vakıf nişanesi olan alâmet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kütüphanelerdeki bazı kitapların üzerinde görülen «Bu kitap vakıftır» yazısı yahut ona benzer mühür bu kabildendir. Sime; Arapça nişan, alâmet, dağ mânalarına gelir. Cem'i simattır.

SİMİT (سیمیت) [*Kıy.*] Mevlevî tâbirlerindendir. «Sikke» nin üzerine destarın altına sarılan bez hakkında kullanılır bir tâbirdir. Pamuktan yapılır, «destar» (sarık) bunun üzerine sarılırdı.

§ [*Mus.*] Kuduma kaidelik vazifesini görmek üzere meşinden yapılıp içerisine ot doldurulan âlete de bu ad verilir.

SİMİTÇİ (سیمیتجی) [*Ask.*] Sekbanlar fırınında çalışanların, «sanatkârlarına» ilk kademedekilerine verilen addır. Daha eskilerine «hamurkâr» denilirdi. Oradan ocakta yükselenler olurdu. Saray fırınında da bu adla çalışan sanatkârlar vardı.

SİMKEŞ (سیمکش) [*San.*] Sırma çeken sanatkâr hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Haddeden tel gibi çektin kendine târ-ı dili
Ey cüvan-ı simkeş âferin üstadına
Seyyid Vehbi

SİMKEŞHANE (سیمکشخانه) [*San.*] Gümüş ve altın teller çeken sırmacı ve kılapdancı esnafın bulunduğu yere verilen addır. İlkin Irgat pazarı'nda Çorlulu Ali Paşa Cami ve medresesinin yerinde iken sonradan Beyazıt'tan Aksaray'a giden cadde üzerindeki binaya nakledilmiştir. Simkeşhane resmî bir müessese halinde idare edilirdi. Memleketin zengin bulunduğu ve sırma işlemeli şeylerin rağbette olduğu zamanlarda mühim işler yapan bu müessese Tanzimat sıralarında işlerin azalmasından dolayı kapanmış iken 1283 (1866-67) senesinde hükümetçe teşkil olunan komisyonun verdiği karar üzerine «sırmakeş» esnafına bin kese akça sermaye verilmek suretiyle tekrar faaliyyete geçirildi. Resmî elbiselerle sancakların ve bu neviden işlemeli şeylerin buradan satın alınması da karar altına alındı. Bununla beraber, ne devlette eski malî kudret, ne de memurlarla halkta evvelki hal ve vaziyyet kalmadığı için devam edemedi. İşsiz kalan esnaf öteye beriye dağıldığından simkeşhane kapandı.

Ilk istanbul darphanesi «Simkeşhane» nin içinde idi. Sonradan Topkapı Sarayı'nda bulunan şimdiki yerine nakledildi.

SİM MECİDİYE (سیم مجیدیه) [*Mes.*] Gümüş mecidiye yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine yalnız «Mecidiye» de denirdi. Vesikalarda her iki surette geçer. Yine vesikalarda «Sim Mecidî» suretinde de rastlanır.

SİM SAKALAR (سیم سقالر) [*Sar.*] Saray sucularının bir kısmına verilen addır. Gümüş kaplar içinde temiz su getirerek Hırka-i Saadet dairesinin taşlığını yıkamak vazifesiyle mükellef tutuldukları için bu adı almışlardı. Koğuşları Topkapı Sarayı'na «Bab-ı Hümayun» dan girilince sol tarafta idi.

SİMURG (سیمرغ) [*Hal.*] Hurafeye (Mytologie) ye göre Kaf dağının arkasında yaşadığı itikat edilen bir kuşun adıdır.

Bivücud olmak gibi yoktur cihanın rahatı
Gör ki simurgun ne dâmı var ne de sayyadı var
Koca Ragıp Paşa

SİMYA (كيميا) [*Hal.*] Kimya ve bazı garip şeylerle altın ve gümüş yapmak gibi tabiat kanunlarına aykırı eserler meydana getirme ilim ve sanatı hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Kimya ilmi kimi etti gani
Simya sime batırmaz elini
Sünbülzade Vehbi

SİNAN (سنان) [*San.*] Mızrak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Surlarla tarihe ait eserlerde ve vesikalarda geçer.

Amma ne neş'e kim eseri fikr ü zikrinin
Kalb ü lisana halet-i tîg u sinân verir
Nedim

SİNANİYYE (سنانيه) [*Sof.*] Halvetiyye tarikatı şubelerinden «Ahmediyye-i Halvetiyye» nin kollarından birinin adıdır. Kurucusu İbrahim bin Abdurrahman-ül-Halvetî'nin mahlâsı olan «Ümmî Sinan» a nisbetle bu adı almıştır. Müstakim zade «Meşayihname» sinde Ümmî Sinan'ın «Nevâhi-i Kisra min Bilâd-ı Arnavut» demek suretiyle Arnavutlukta doğduğunu, Hariri zade ise «Tibyan-üt-Turuk» ta «İcazetnamelerin bazısında doğum yerini «Bursa» olarak gördüğünü» yazar. Sadık Vicdanî de «Tomar-ı Turuk» tan «Halvetiyye silsilenamesi» nde «aslen Pizrenli denilir ise de (Osmanlı müellifleri): «Musahhah bir icazetnamede Bursalı oldukları görülmüştür. Karaman diyarından oldukları mervidir» diye işaret ediyor.

Şeyh İbrahim Ümmî Sinan Efendi, ulemadan olduğu halde gördüğü bir rüya üzerine (Ummî) tahallus etmiştir. «Ümmî» mahlâsını almış olması hakkında (Bukağılu Baba) namıyle maruf Şeyh Hasan-ül-Üskübî (Ölümü 1010 (1601-602) icazetnamesinde şu malûmat vardır: Bursalı Kutb-ül-Ârifin Hazret-i Pir Ümmî Sinan Efendi fünun-u aşk-ı hakiki tekmilinde ifna-yı vücut eyleyüp usul-ü tevhit ve vusulünde kemahüve hakkihi kâmil oldukları gibi ilm-i zâhirde dahi fazıl ve mahirdirler. Bu şöhreti ihtiyar ettiklerine rivayet-i kesire vardır. Ezcümle Fahr-ı Âlem Sallallahü aleyh-i vesellem in Nebiyy-il-Ümmî deyu medholunmakla aziz-i mumaileyh dahi teberrüken can ve dilden kabul etmişlerdir ki aslında Ümmî Sinan namıyle meşhur olmuşlardır.»

Tarikatı Şeyh İzzettin Karamani'den aldı. Silsilesi şöyledir: Şeyh İzzettin Karamanî, Ahmet Şemsüddin Yiğitbaşı, Alâüddin Uşşakî, Şeyh İbrahim Taceddin Kayserî, Pir Mehmet Behaeddin Erzincanî, Seyyid Yahya-yı Şirvanî.

«Halvetiyye Silsilenamesi» nde «Kasım Çelebi» den onun da İzzeddin Karamanî'den icazet aldığı yazılır. Şeyh İzzettin kendi şeyhi Yiğitbaşı'ya gitmesine izin vermiş, o da İstanbul'a gelerek Topkapı kurbünde Kürkçübaşı mahallesinde bir zaviye yaptırarak orada irşad ile meşgul olmuştur. 976 (1568-69) senesinde vefat ederek halifesi Şeyh Nasuh'un Eyüp'te Oluklubayır'daki tekkesine gömüldü.»

Sadık Vicdanî Merhum «Halvetiyye silsilenamesi» nde ölümü hakkındaki yanlış bir tarihi şöyle düzeltmiştir: (Osmanlı Müellifleri): Rıhletleri (gitti 950 de Ümmî Sinan) mısraı veçhiledir» diyorsa da mısraa benzemiyen o ibaredeki sehvi (Sôfî) isminde bir nâzımın şu kıt'ası tashih ediyor:

Elli sekizde rihleti, yazıldı, lâkin sıhhati
Allah u a'lem haliya, gûş it bu beyt ider ayan:
Ol şeyh-i hakanı cemal, bulda visal-i Zülcelâl
Tarihi eyler (Sôftya) bu lâfz «şeyhullah» beyan

976

Türbesinin nigaz pèncerestnde şu beyit asılıdır:
Mürid-i râh-ı Hakka kıblegâh-ı aşıkandır bu
Edeble gir, gözün aç, türbe-i Ümmî Sinandır bu

İlâhileri vardır. Şu iki beyit onlardandır
Frenlerin hücceti ele giresi değil
İkrar ile gelenler mahrum kalası değil
Ümmî Sinan yol ayan oluptur her şey beyan
Dervişlik yolu hemen tac-ü hırkası değil

Seyyit Seyfüddin ile Hüsamettin Uşşakî halifelerinin meşhurlarındandır.

Tesis ettiği şubeden «Muslihiyye» kolu meydana gelmiştir.

SİNAN PAŞA KÖŞKÜ (سنان پاشا كوشكى) [*Sar.*] Koca Sinan Paşa tarafından Üçüncü Murat için Topkapı Sarayı'nın Marmara sahilinde yaptırılan köşkün adıdır. Tanınmış tarihçi Ahmet Refik Bey (ölümü: 1937) İstanbul Sarayı tetkikatı: İncili - Sinan Paşa köşkü başlığı altında yazdığı bir yazıda (Yeni Mecmua, No. 82) bunun için şu tafsilâtı vermiştir:

«Köşkün plânını mimar (Davud Ağa) hazırladı. Kaptan-ı Derya da nezaret etti. Köşk 999 Şabanında ikmal edildi. Haricî tezyinatı pek güzeldi. Küçük şehnişinler, kubbelerin üzerleri altın yaldız âlemlerle süslendi. İçinin tezyinatı daha parlaktı. Büyük merdivenli kapıdan girilince geniş sofa, dört tarafı koyu mavi, beyaz, açık filizi, yeşil üştüne karanfil, gül, sünbül çiçekleri tersim edilmiş, şal örneği kenarlı çinilerle duvarlar örtülmüştü. Gül şeklinde altın kakmalar arasında firuze, laal gibi kıymettar taşlar yaldızlı tavana konulmuştu. Odaların bir kısmı çiçekler, kabartmalarla süs-

lenmiş, ipek üstüne klabdanlı perdelerle pencereler örtülmüştü.

«Büyük sofada, nohut büyüklüğünde inci dizilerinin arasına zümrüt, yakut, murassa' mücevherat ile müzeyyen top, avizeler takılmıştı. Köşelere altın, gümüş, şamdanlar, duvarlar içinde yapılan küçük hücrelere mertebani kâseler konmuştu. Odalar kâmilen Bursa'nın ipekli-leri, Anadolu'nun nefis ince halıları, Bilecik'in çatmaları ve Keşmir şallarıyle döşenmişti.

«Bucaklar, geniş kanape üstüne üstü pırlantalı altın düğmeli sırma püsküllü yastıklar, büyük minderler konmuştu. Salon ve odalarda mütaaddit murassa' aynalar vardı. Dolap kapakları ceviz üstüne sedef işlenmiş idi.

«Hulâsa ırkımızın sadelik içindek zerafeti beğenen asîl gönlünün eserini sanatkârlarımız bol bol göstermişlerdi.»

SİNCAP KÜRK (سنجاب كورك) [*Kıy*] Sincap adlı hayvanın postundan yapılan kürke verilen addır. Kurşunî renklidir.

SİNEBEND (سينه بند) [*San.*] Memeleri göğüse yapıştıran ve arkadan bağlanan sütiyen adıdır. Hayvanların koşumlarında göğüse gelen kayışa da bu ad verilir.

Namahreme açılma bozup sine bendini
Etme döşek esirt kocan derd-i mendini
Rusva-yı âlem eylemeden kendi kendini
Komşu babanın öpüp elin dinle pendini
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol
Sünbülzade Vehbi

SİNEK AVLAMAK (سينك اولامق) [*Hal.*] Mecaz yoluyla boş ve işsiz oturmak yerinde kullanılır bir tâbirdir Ticarî hayatın durgunluğu münasebetiyle de kullanılır.

Kaf-ı ikbalde anka iken âh
Avlıyor şimdi sinek parası yok
Saffet

SİNEKLİK (سينكلك) [*Kıy.*] Sorguç yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sineklik halk arasında «cibinlik» yerinde kullanılır.

SİNE SAF (سينه صاف) [*Hal.*] Mecaz yoluyla gıllügıştan âzade, yüreği temiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Sine saf olsun hemen reyb ü riyadan zâhida
Elde tesbihe bedel câm olsa da mâni değil
Nedim

SİNEYE ÇEKMEK (سينه يه چكمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyla sabr ve tahammül etmek, sesini çıkarmamak, kabul etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SİNEYE ELİF ÇEKMEK (سينه يه الف چكمك) [*Hal.*] Âşıkların aşklarının galeyaniyle göğüslerini yırtmaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divan edebiyatının en menfur örfüne dayanır. O edebiyatta sevgili erkektir. Bu; aslında tasavvufî bir mahiyyette «Cemal-i Mutlak» ı muhatap ittihaz ederek hep güzellikler onda bulunmuş, hep muhatap o ittihaz edilmiş ise de ehl-i heva bundan istifade ederek mecazi mahbup sevmek âdeta zarafet ve irfan levazımından addedilmiştir.

Halk edebiyatında da bu kabîl şairler ekseriyyeti teşkil eder. Hicrî 900 (1494-95) tarihinden sonra «mahbup» lara «şah» derlerdi. İsimlerinin sonuna getirilir, «Ahmet Şah», «Ali Şah» denilirdi. İşte bunlar için sinesini yırtanlar hakkında bu tâbir kullanılırdı. Âşıklardan sinesini gerçekten yırtanlar olduğu gibi göğüslerine «dövme» usuliyle «ahım şahım» yazdıranlar da bulunurdu. Buna da «sineme elif çektim» veya «âh yazdım» denilirdi.

Şair Rahmi:

Nahunumla âh-ı şahım nakşedersem sineme
Nakşeder mi levh-i uşşaka beni şahım Ali

beytinde «Ali Şah» adındaki sevgilisine bu yolda hitabeder.

SİNİ (صيني) [*San.*] Üstüne yemek sahanları konarak etrafına oturup yemek yemeğe mahsus tekerlek ve kenarlı bakır ve pirinçten büyük tepsiye verilen addır. «Lehçe-i Osmanî» de «Çin'den gelen resm-i mahsus sofra tablası, kenarsız büyük tepsi, bakır sini, pirinç sini, kadayıf sinisi, büyüğü meydan sinisi» suretinde izah olunmuştur. Eskiden küçük yer minderlerinde halka olarak oturulup yemek yenildiği için alçak iskemleler üzerine sarı ve bakır siniler konulur ve peşkir denilen dokuma bezi peçete yerinde kullanılırdı.

SİNN-İ BULÛG (سن بلوغ) [*Fık.*] Bulûğ yaşı mânasına gelir bir tâbirdir. Başlangıcı erkekte on iki, kızda dokuz, sonu ikisinde de on beştir.

SİNOP MADALYASI (سينوب مداليه سى) [*San.*] Hicrî 1270 (1853-54) senesinde tunç olarak çıkarılan bu madalya Rusların Sinop baskını münasebetiyle yaptırılmıştır.

SİNTİNE (سنتينه) [*Bah.*] Gemiye giren suların biriktiği en münhat yere verilen addır. Biriken suları boşaltmak için kullanılan tulumbalar orada nihayetlenir.

SİNTİNE BÖLMESİ (سنتينه بولمه سى) [*Bah.*] Sintinede bulunan tulumbaların sandık veya valflarına süprüntü veya başka şey girip tı-

kanmamak ve yalpalı havalarda üzerlerine bir elamin devrilmesiyle ezilip kırılmamak ve bunların muayene ve tamiri lâzım geldiği zaman kolaylıkla inilebilmek için tulumbaların etrafına sintineden kontra tavlona kadar yapılan mahfazanın adıdır. Buna « sintine kuyusu » da denilir.

SİNTİNE ÖRTÜSÜ (سینتینه اورتوسی) [*Bah.*] Sintine yollarını temizlemek için üzerlerine konulan müteharrik kapaklara verilen addır.

SİNTİNE YOLU (سینتینه یولی) [*Bah.*] Sintineye suyun nakli için iç omurgasının sancak ve iskele tarafında vâkı baştan kıça doğru uzanan oluğa verilen addır.

SİNTİNE ZİNCİRİ (سینتینه زنجیری) [*Bah.*] Suyun sintineye kolaylıkla geçebilmesi için lo deliklerinden geçirilmiş ve baştan kıça kadar uzanan zincirin adıdır. Baş ve kıç çımasından baş ve kıça doğru çekilmek suretiyle delikler temizlenir.

SİPAH AĞASI (سپاه آغاسی) [*Ask*] Yeniçeri ocağının altı bölük olan süvari teşekkülünün birinci bölüğü kumandanına verilen addır. Sipah; Farsça asker demektir.

SİPAH BÖLÜĞÜ (سپاه بولوکی) [*Ask.*] Kapıknlu süvari bölüklerinin birincisine verilen addır. Fatih Sultan Mehmet tarafından teşkil olunan bu bölüğe ilk devirlerde sulh zamanlarında ekseriya Cizye ve Mukataa'ların tahsili vazifesi de verilirdi. Padişah'ların camiye çıkışlarında refakat ederler, harbde merkezin sağında saltanat sancaklarının altında ve bazan Hükümdarın arkasında yer alırlardı. Ordu sefere giderken önde yürüyüp yolları emniyyete almak ta vazifelerindendi. Her biri yirmi, otuz kişilik üç yüz bölükten müteşekkil olup her bölüğün zâbitine «bölükbaşı» ve hepsinin âmirine «Sipah ağası» denirdi. Enderun koğuşlarının ileri koğuşlarından çıkan oğlanlar sipah bölüklerine verildikleri gibi Silâhdar ağası olursa bir miktar silâhdar da Sipah bölüğüne geçerdi. Kırmızı bayrak taşırlardı. Öteki bölüklerin adları da şunlardı: Silâhdar, ulûfeciyan-ı yemîn, ulûfeciyan-ı yesar, gureba-yi yemîn gureba-yi yesar.

SİPAHİ (سپاهی) [*Ask.*] Osmanlı askerlik teşkilâtında «Timar» namıyle öşür ve rüsumunu aldıkları araziye mukabil harp zamanlarında kendi hayvanları ve kanunen götürmiye mecbur oldukları cebelûleri ile birlikte sefere iştirak eden bir sınıf süvari askerine verilen addır. Bunlar akıncılık, çapulculuk ve karakol hizmetlerini ifa ederler ve düşman karşısında piyadelerin muhafazasını temin ettikleri gibi icabında hücum işlerini de yaparlardı.

Sipahiliğin Orhan Gazi zamanında ihdas olunduğu Osmanlı tarihlerinin bazılarında yazılı ise de kanunnamelerde (Osmanlı kanunnameleri, Millî Tetebbu'lar Mecmuası, cilt 1, sayı 2, sayfa 325) Birinci Murat zamanında tesis edildiği gösterilmektedir. Kanunnamedeki ibare aynen şöyledir: «(Kanun) Sultan Murat Gazi zaman-ı şeriflerinde iptida sipahi ve silâhdar olmak ve erbab-ı timar oğulları mahrum olmayıp babaları fevt oldukta oğullarına kanun üzere timar verilmek ve kul oğulları mahrum olmamak ve voynuk yazılmak cümlesi Rumeli'nde ve Bosna vilâyetinde Rumeli beylerbeyisi Timurtaş Paşa ilkasıyle olmuştur.»

Sipahilere verilen timarlar bin akçeden yirmibin akçeye kadardı ve miktarı çoğaldıkça timar sahibi olan sipahi kendinden başka sefere «cebelû» ve «gulâm» götürmek mecburiyyetinde idi. Üçbin akçeden fazla timara sahip olan sipahinin madununda (kendinden aşağısından) temayüzü anlaşılmak için başına «bürüme sarık» sarmak salâhiyyetini haizdi.

Sipahiler sefer ilânı münasebetiyle vâkı olan davet üzerine «Serasker» in bulunduğu yere geldiklerinde «yoklama» olunup gerek dirlik sahibi ve gerek cebelûleri ayrı ayrı deftere yazılıp filân sipahi ve filân cebelû «falanca paşanın defterlisidir.» denilirdi ve bu kayt sipahinin ispat-ı vücut ettiğini gösterirdi. Davet olunup da sefere iştirak etmiyen sipahinin elindeki timar zaptolunur, başkasına verilirdi. Kanunen götürmek mecburiyyetinde oldukları cebalû ve gulâmı getirmiyenler veya götürüp de kaçanların yerlerine diğerlerini tedarik edemiyenler hakkında da aynı muamele tatbik olunurdu.

Harp levazımı ve emsalinin ve bazı ahvalde memleketin muhafazası için Beylerbeyi'lerin muvafakatiyle Sancak beyleri tarafından bir kısım sipahiler memleketlerinde bırakılırdı. Bu suretle kalanlar tabiatiyle ellerindeki timarların alınması gibi bir muameleye uğramazlardı.

Meşru bir mazeret dolayısıyle iştirak edemiyenlerin de timarlarının zaptı cihetine gidilmezdi. Ancak bu gibiler mazeretlerini ispat zaruretinde idiler.

Sultan Süleyman Kanunnamesi'nde (Sayfa 13) mazeret hakkında şu hüküm vardır: «Esbab-ı timardan şol ki sefere varıp ma'reke olduysa ma'rekede bile olup amma yaralı olup sonra teftiş olıcak (olunca) o yoklamada bulunmamıya sebebi cerahatı ola veya bir maraz

arız olmuş ola veyahut muharebeden yaralu çıkup sonraki seferde giru mecruh bulunup cerahatı ol sefere varmasına mâni olup yerine ademisiyle cebelûsun göndermiş ve itmam-ı hizmet etmiş ola ki sancak beyi şahadet vere veyahut şuhudiyle ispat ile sâbit ola onlar dahi makbuldür dahlolunmaz.»

Sipahilerin seferde bulundurmıya mecbur oldukları cebelû ve gulâmların teftişi Beylerbeyi'lere aitti. Beylerbeyiler teftiş neticesinde bulamadıklarının bir cetvelini yapar, mevkufçıya bildirirdi. Bunu alan mevkufçı da derhal bu gibilerin yerlerini zapteder, hasılatını devlet nam ve hesabına cibayete başlardı.

Harbin uzaması dolayısıyle hudut boylarında kışlamak icabedince her sancak sipahisi içlerinden beşer onar adam intihap edip memleketlerine yollarlardı. Bunlara (harçlıkçı) denilirdi. Bunlar memleketlerine gidip hudutta kalanlara harçlık getirirlerdi.

Sipahiler timar ve zeametin tamamına mütasarrıf oldukları gibi bazan bir timarda iki veya daha ziyade sipahi müştereken mutasarrıf bulunurdu. Sipahilerin bu suretle müşterek oluşu timar veya zeameti teşkil eden köyün fazla varidatlı olmasından ileri gelirdi.

Sipahilerin beratlarında ve defter suretlerinde bazan bervech-i nakid diye akçe gösterilir, bazan gösterilmezdi. Müştereken tasarruf olunan timarlarda sipahilerden birinin beratında akçe yazılı olur, ötekinde yazılı olmazsa yazılı olan o miktarı ötekinden alır, fazlasına karışamazdı. Her ikisinde yazılı ise yazıları nisbetinde hasılatı taksim eylerlerdi.

Sipahiler tarafından ortaklaşa tasarruf olunan timarlardaki arazinin bir kısmı şürekâdan (ortaklardan) biri tarafından tapı ile ahare tefviz edildiği surette diğer şerikin bu muameleyi tanıması Kanun icabındandı.

Reaya çiftlikleri ister bütün çiftlik olsun, ister nim çiftlik veya eksik olsun sipahiye aitti. Hattâ yazılı olmıyanlara bile âmillerin ve başkalarının müdahale hakkı yoktu.

Sipahi kendi timarı dahilinde sakin olan reayadan şahsî vergi mahiyyetinde olan «ekinlu bennâk», «caba bennâk» resimlerini aldığı gibi araziden öşür, salariye, dönüm resmi dahi istifa ederdi. Koyunlardan ağnam resmi, arı kovanlarından kovan resmi, değirmenlerden, bağlardan kanunen muayyen olan rüsumu almak kezalik sipahiye aitti. Velhasıl bugün devlet namına cibayat olunan vergi ve resimler o zaman kendi nam ve hesabına sipahi tarafından alınırdı.

Sipahilerin timarları dahilinde eşhas tarafından tasarruf olunan yerler olduğu gibi doğrudan doğruya kendisi tarafından ekilip biçilen ve «hassa çiftliği», «hassa yeri» denilen mahaller de vardı. Evvelkilerin rüsumu ve ikincilerin hasılatı tamamen kendilerine aitti.

Sipahiler sahibinin varissiz ölümü hasebiyle mahlûl kalan yerleri hassa çiftliği gibi sürüp biçebildikleri gibi ahara tapı ile temlike de salâhiyyetli idiler.

Kanunnamede (Millî Tetebbu'lar Mecmuası cilt 1, sayfa 70) tapı miktarının ne suretle tâyin olunacağı bir fetva ile gösterilmektedir: «Resm-i tapı ücret-i muacceledir (peşin). Ücretin miktarı arz tefvizine göre ehl-i hibrenin (bilir kişilerin) tahmin ve takdirine mevkuftur.»

Kanunnameden hassa çiftliklerinin de sipahilerin bazısı tarafından eşhasa tapı ile temlik edildiği anlaşılmaktadır. Mamafih kanunnamede hassa yerlerin bu suretle temliki ancak sipahinin o timarı tasarrufu ile mukayyet gösteriliyor, değişince hükmü olmdığı tasrih olunuyor. Sipahilerin mahlûl yerleri kendilerinin ekip biçmeleri veya ortağa vermeleriyle o yerlerin raiyyetlik yerlerden çıkamıyacağı ve hassa çiftliği olamıyacağı da kanunnamede tasrih edilmiştir. Bu ahkâm Kanunî kanunnamesi'ne aittir. Ebussuut Efendi asrında cari olduğu kaydiyle cem' ve telfik olunan (toplanan) diğer kanunnamede reayanın elinde bulunan Rumeli'deki arazinin bey'i (satılışı), rehni, ariyeti, şuf'ası ve istibdali hakkında kadılar tarafından verilen hükümlere dair sorulan bir suale verilmiş bir fetva yazılıdır. Gerek bu fetva ve gerek aynı kanunnamedeki diğer hükümler sipahinin bu hususdaki salâhiyyetinin ne derece geniş bulunduğunu gösterir: «Reaya ellerinde olan arazi ne öşriyye ve ne haraciyyedir belki arz-ı memlekettir ki arz-ı miri demekle maruftur ve meşhurdur. Ekerler ve biçerler harac-ı muvazzafını çift akçesi adına bazı diyarda tasma akçesi adına ve haraç mukavelesini öşür adına verirler. Biri fevt olup oğlu kalsa kendi gibi tasarruf eder (kimse) dahledemez. Ve illâ sipahi ahare tapıya verir. Kızı kalsa el verdiği tapı ile ana verir mutasarrıf olanlar asla tasarrufat-ı mezkûreden hiç birine şer' ile kadir olmazlar. Eğer birisi birinden hak kararın alıp tasarrufun tefviz ettikte sipahi eğer caiz görürse tasarrufa kadirdir ve illâ değildir kuzat (kadılar) bey' ve şıra hüccetin vermek batıl-ı mahzdır onun gibi vâkı olacak sipahi izniyle filândan şu kadar akçe alıp yerinin tasarrufun ona tefviz edip sipahi dahi ona tapıya verdi deyu hakk-ı kararın yazmak gerektir vediat komak ve ariyet vermek bir hükm-ü şer'î icabeder nesne değildir. Ve reaya yerlerini kullanmıya ya-

hut hıfzetmiye bir kimesneye verse beklediği vakitte yine almıya kadirdirler.» (Millî Tetebbu'lar Mecmuası cilt 1, sayfa 51).

Yine aynı kanunnamede (sayfa 52) mevcut diğer bir fatvada «sipahiden izinsiz olan muamelât külliyyen batıldır» deniliyor.

Sipahinin timarı dahilindeki arazinin hibesi bile ancak sipahinin izniyle caiz olabilirdi. Kanunnamedeki (Millî Tetebbu'lar Mecmuası cilt 1, Sayfa 92) fetva bunu açıkça göstermektedir: «Arz-ı miri yerinde olan bağın hibesi sahih olur mu? Elcevap sipahi izniyle caizdir (Ketebehu Pîr Mehmet)»

Sipahilerin dirlikleri olan timarları tasarrufları vazifelerini bilfiil ıra ile meşrut idi. Aslî vazifelerini terk ile ticarete veya sair bir mesleğe girmeleri halinde ellerindeki timar ve zeametler alınırdı.

Kanunname (Millî Tetebbu'lar Mecmuası cilt 1, sayfa 210) bu müddeti âzami yedi sene olarak göstermektedir. Binaenaleyh yedi seneyi geçirenler raiyyet yazılırlar ve reayanın tediyesiyle mükellef oldukları rüsum ve tekâlifi ödemekle mükellef tutulurlardı. Ancak dirlik ümidi ile İstanbul'a gelenler veyahut Beylerbeyi kapısına mülâzemet eyliyenler alâkalarını kesmemiş telâkki olunarak, işleri başından yedi seneden fazla müddetle de ayrılsalar mutasarrıf oldukları yerler ellerinden alınmazdı. Tasarruf ettikleri timar va zeametler yedlerinden nez' olunmıyanlar (alınmıyanlar) da bermutat vergi ve rüsum ile mükellef tutulmazdı.

Mazul sipahinin mazuliyyet müddeti iki sene olmadıkça kendisine mahlûlden timar verilmesi kanunen memnu' idi. Bu memnuiyyet ölen timar mutasarrıfının bıraktığı timarın hukukunun muhafazası içindi. Sipahilikten feragat etmiş birinin timarı hakkında bu memnuiyyet yoktu. Bunun da sebebi suiistimalin önünü almak maksadından mütevellitti. Çünkü aksi taktirde Beylerbeyiler kendi adamlarını himaye ederek ölen birinin bıraktığı timarı adamlarından birine tevcih eder, timarı alan da diğerine satarak feragatten sonra yeniden timara konmak suretiyle ötekinin berikinin haklarını gasbeyliyebilirdi. Binaenaleyh buralara mahal kalmamak için elindeki timarı ahare satmak, veya ticarete girişmek suretiyle hakkından vazgeçen sipahi aradan iki sene geçmedikçe mahlûl timar alamazdı.

Zuama ile sipahizadelerin babaları hayatta olduğu müddetçe babaları beratıyle timar almaları kanunen caiz değildi. Babalarının tekaüdü hasebiyle muvakkaten timar tasaarruf eden çocukların babalarının ölümünden itibaren yedi ve babaları büyük babalarından evvel ölüp de büyük babaları sonradan ölenler büyük babalarının öldükleri tarihten on sene zarfında timar ve zeameti namlarına geçirebilirlerdi. Bu müddet içinde müracaat etmiyenler bu işlerle alâkalarını kesmiş sayılarak dirlikleri ellerinden alınır, diğer müstahaklarına verilirdi. Bu gibiler artık raiyyet telâkki ve reayanın tediyesiyle mükellef tutuldukları vergi ve rüsum ile bunlar da teklif olunurdu.

Sipahilikten tekaüt olduktan sonra da raiyyet yazılmıyanların asker sayıldığı Sultan Süleyman Kanunnamesin'deki (sayfa 39) sarahatten anlaşılmaktadır.

Raiyyet yazılı iken sipahi olan ve kendilerine timar verilenler raiyyetlikten çıkmazlar ve raiyyet resminin tediyesinden kurtulamazlardı. Bu gibilerin rüsum ve tekâliften kurtulabilmeleri timara çıktıkları vakit padişaha raiyyet oldukları arzolunup yoldaşlığı mukabelesinde timar verildiği beratında yazılmış olmıya mütevakkıf idi. Böyle berat istihsal edenler raiyyetlikten çıkar ve çıkınca da vergiden kurtulurlardı.

Lûtfi Paşa (Asafname, sayfa 18) varidata noksanlık geleceği mülâhazasiyle ecdadından bu imtiyazı bulunmıyanlara yeniden sipahîlik verilmemesini tavsiye ediyor: «Reayadan olup ata ve dededen sipahi zade olmıyanlara iptidadan sipahi etmede gayet dayanmak gerektir. Maazallah ol kapı açılınca herkes raiyyetlikten kaçıp sipahi olmak lâzım gelir, Raiyyet kalmayınca irad-ı Padişahî kıllet bulur.»

Reayadan sipahi olanların kendilerine bahşolunan muafiyyetten akrabalarını da istifade ettirmeğe koyulanlar olduğunu yine Lûtfi Paşa'dan öğreniyoruz. Kanunî'nin değerli sadrazamı aynı mülâhaza ile buna da müsaade olunmamasını söylüyor ki pek haklıdır: «Reayadan biri küllî hizmette bulunup mezid-i inayetten timara müstahak olup sipahi olsa akrabasına ayanet etmemek gerektir (Asafname sayfa 25).

Sipahiler devletin diğer askerî teşkilâtı gibi intizamlarını muhafaza ettikleri müddetçe devletçe vücutlerinden istifade edilmiştir. Ancak sonradan diğer müesseseler gibi sipahi işleri de bozuldu. Birinci Abdülhamit zamanında bir parça intizam verecek nizamlar konulduğu halde faydası görülmedi. (İsmail) kalesinin muhafazasına memur edilen Anadolu sipahilerinin bu harbde gösterdikleri garabet sipahiliğin son asırdaki elîm vaziyyetini göstermeğe kifayet eder. Tarih bu bapta diyor ki: (Netayic-ül-vukuat, cilt 4, sayfa 110) iki yüz

beş senesinde (1790-91) Anadolu eyaletinin bilcümle sipahisi İsmail kalesi muhafazasına memur oldukları halde Rusyalu harben kale-i merkumeye müstevli ve pek çok telefat vâkı olduğundan şühedanın keyfiyyat ve miktarı tebeyyün edinciye kadar mahlûl denilen timarların tevcih olunmaması hususuna irade-i seniyye mütaallik buyurulmuşken badelmusaleha ashab-ı timarın ekserisi hayatta ve beldelerinde istirahatta oldukları nümayan ve sefere gelmeyip birer suretle alay beylerini ve sair zâbitlerini irza ve iskât eyledikleri ayan olmağın hem erbab-ı ticareti bir nevi tedib ve hem de Nizam-ı Cedid için varidat bulmak maksadiyle timarat-ı mahlûle cebelûlerine yani mülâzimlerine tevcih olunmayıp cümlesi mukataaya tahvil ve Mirîye zapt usul ittihaz olunmuştur.»

Bundan sonra tevcihat yapılmamak dolayısiyle sipahinin sayısı azalmış ise de yine şöyle böyle otuz bini buluyordu Bundan bir müddet sonra Arnavutlukta bulunan sipahilerden bazıları humbaracı ve lağımcı ocaklarına ilhak olunmuş ve bu yüzden epeyce fayda da görülmüştür.

Hicrî 1241 (1825-26) senesinde ve Yeniçeri ocağı'nın lâğvına takaddüm eden aylarda Rumeli ve Anadolu'daki sipahilerin mühim bir kısmı humbaracı ve lâğımcı ocaklarına geçirilmişlerdir. Ocağın kaldırılmasını mütaakıp muntazam askerî sırasında bunların da muntazam bir hale konulması düşünülerek kendilerinden zâbitler tâyin edilmiştir. Fakat bir kaç sene bu suretle geçtiği halde beklenilen faydanın hasıl olmadığı sonradan 1260 (1844) senesinde zabtiyye vazifesi görmek için çağırıldıkları sırada gösterdikleri vaziyyet ile anlaşılmıştır. Bu sebeple 1263 (1847) senesinde bütün timar ve zeamet erbabı hayat kaydi şartiyle ve yarı timar bedeli ile tekaüt edildi ve bu suretle «sipahi» lik tarihe karıştı.

Yeniçeri teşkilâtı arasındaki süvarilere de «sipahi» denilirdi. Bunlar merkezde bulunur ve Yeniçeri ocağı teşkilâtından addolunurdu. İsyanları tarihe geçen sipahiler işte bu Yeniçeri sipahileridir. Bunların asıl timarlı sipahilerle bir alâkası yoktur.

Yeniçeri teşkilâtına dâhil bulunan bu süvarilere «Dergâh-ı âli sipahileri» denildiği gibi «Kapıkulu süvarileri» ismi de verilirdi. «Altı bölük neferleri» denildiği de olurdu. «Süvari ocakları» adını da taşıyan bu sipahiler altı bölüktü. Altı bölüğün ayrı ayrı adı vardı: Sipah, silâhdar, ulûfeciyan-ı yemîn, ulûfeciyan-ı yesa. gureba-yi yemîn, gureba-yi yesar. Bunların ilk ikisine «baş», diğer ikisine «orta», son ikisine de «aşağı» bölükler denilirdi. Bu bölüklerin bayrakları da biribirinden farklı idi. Bunun için sipah bölüğüne «kırmızı bayrak», silâhdar bölüğüne «sarı bayrak», orta ve aşağı bölüklere de «alaca bayrak» da denilirdi.

Kapıkulu süvari ocaklarının esasını, piyadeler gibi, devşirmelerle esir çocukları teşkil ederdi. Bu çocukların mütenasip ve kabiliyetlileri İstanbul, Edirne ve Gelibolu'da terbiye olunduktan sonra yedi senede bir kere «çıkma» tâbiriyle bölüklere taksim olunurdu.

Altı bölük halkı Kanunî zamanında yedi bin kişi raddesinde iken Üçüncü Murat devrinde Yeniçeriler gibi bunlar da çoğalmış, yirmi bini bulmuş idi. Bunların ulûfeleri de biribirinden farklı idi. Baş bölükler neferatının yevmiyeleri on üçer akça, orta bölükler halkının yevmiyeleri on birer akça, aşağı bölükler takımının yevmiyeleri de dokuzar akçadan başlıyor, kıdem ve ehliyyete göre artıyordu.

Sipahi bölükleri baş kâhya, kâhya yeri, başçavuş, baş bölükbaşı adlı dört zâbit tarafından idare olunurdu. Altı bölüğün umumi kumandanı «Sipahi ağası» unvanını taşıyordu. Onun vazifesi harb zamanında ordunun büyük sancağını taşımaktı. Bundan dolayı o bölüğün kıymeti ötekilerden üstündü.

Kapıkulu süvârilerinin yeniçeriler gibi kışlaları yoktu. Buna da sebep at beslemek hususundaki kolaylık mülâhazası idi. Bunun için bunların Bursa ile Edirne arasındaki köy ve kasabalarda oturmalarına müsaade olunmuş idi. İstanbul ve civarında da oturanlar vardı. İstanbul'daki Kurşunlu Han en sayılı karargâhları idi.

Harb olmadığı zaman sipahilerin belli başlı bir hizmetleri yoktu. Bu yüzden düzenleri pek çabuk bozulmuştu. Ulûfeleri tefecilerin eline geçmişti İstanbul'da beş on çavuşla ocak kâhyalarından başka sipahinin görülmediği günler vardı. Ancak aylıkları verilirken bir kaç yüz tanesi toplanır ve haklarını aldıktan sonra ertesi günü başka adla yine gelip bulunmıyan yoldaşların ulûfelerini alırlardı.

Kanunî seferlere çıktıkça «mülazim» namiyle süvari bölüklerinden üç yüz kişi ayırtır, bunları kendi dairesinin muhafazası içinde kullanırdı. Muharebe bitip dönünce de hizmetlerine mükâfaten bazı Selâtin tevliyetlerinin ve büyücek Mirî mukataaların bir senelik idaresini ve cizye cibayeti gibi hizmetleri bunlara verir, bu suretle kendilerini faydalandırırdı. Bu kaide giderek kanun hükmünü aldıktan başka mülkiyye işlerinden ve iltizamcılıktan lezzet aldıkları gibi bu sayede zengin olmuşlar ve debdebe

dârâta da koyulmuşlardı. Binaenaleyh evvelâ zenginlik, sonra da İran seferlerinde içlerine ecnebi karışması terbiyelerini bozdu. Bunun neticesi olarak Üçüncü Murat zamanında iki defa isyan bayrağını açtılar, münasebetsizliklere koyuldular. 1000 (1591-92) tarihinden sonra sefer olsun olmasın her sene bunların kudretlilerinden bir çok kimseler «mülâzim» yazılıyor ve «hizmet» namiyle her nevi mülkî hizmetleri ve divan işlerini ele geçiriyorlardı. Hattâ bu sayede «kubbe altı menasıbına ve sadrazamlığa kadar çıkmak bizim hakkımızdır» demek suretiyle devlet adamlarına etmedik ceza ve cefa bırakmıyorlardı.

Sultan Ahmet zamanında yazılıp müellifi gösterilmiyen yazma eserde «Esas-ı Nizam-ı Yeniçeriyan, Süleymaniye Kütüphanesi, numara 2068, sayfa 24) Yeniçeri ocağı'na sonradan usul dışında alınma yüzünden meydana gelen fenalıklardan bahsedilirken şu tafsilât veriliyor:

«... Ama çorvacı (çorbacı) iken yahut sair ocak ehlinden sipahi ve Çavuş olduktan sonra olan oğlu kuloğludur deyu yazmak kanun değildir, kendu yollarınca behremend (bilgili) olmak lâzımdır sonradan Sultan Selim Bin Sultan Süleyman hazretleri taht-ı izzete cülûs eylediklerinde yeniçeriden sipahi olanların oğulları kalelerde kapanıp dokuz akçe sipâhi olmaktan ise bir akçe ile acemi oğlanı olmaktır, sekiz akçe hazineye sa'y vardır deyu rica eylediklerinde olmaların binbir türlü ikdam ile ihsan eylediler velâkin anların gemiye yarıyanların yazalar deyu ferman buyurdular ve lâkin ocak içinde olan küttab ve sair ehl-i rüşvete bu denlû fürce olıcak eğer yeniçeriden çıkma sipahi oğlu ve eğer sair sipahi oğludur farketmeyip hemen ferzend-i sipahi deyu akçe ile deftere kaydettiler onınla dahi olmaz Türkü ve Türk evlâdını akçe kuvveti ile ferzend-i sipahi diye deftere kaydeyleyüp Yeniçeri ocağı'na hariçten adam dahil eylediler. Olzamandan bu âne değin durmadı ferzend-i sipahi ve ferzend-i çavuş deyu Türk'ü acemi oğlanı ve yeniçeri etmektedirler. Ol ecilden kanun icra olunmamakla yeniçeri ve hem sipahi ocağını harap eylediler. Zira sipahi oğlunun yolu kalelerde kapanıp hizmeti mukabelesinde dokuz akçe ile sipahi olmaktır. Anlar birer akçe ile acemi oğlanı olalıdan beru kalelerde kapanmıya sipahi oğlu bulunmamakla anda dahi Türk'ü kuloğlu deyu deftere kaydeyleyüp sipahi eylediler ve yeniçeri ocağında ise kuloğlunun arasına hariçten adam konması mümkün değildir. Zira babası olmasının oda başısı yoldaşımız oğludur demez ve demiye kadir değillerdir. Zira altı yanında olan vekilharç anın yerine taliptir. Oda başılığı verildikten sonra muhkem hakkından gelinür. Ol ecilden kuloğlu namiyle hariçten adam ocağa dahil olmaz. Cümle ferzend-i sipahi namı ile olur. Zira anların babaları odaları olmadığından mada sipahi oğludur deyu deftere kaydederler idi, anın babası sipahi olmadığını kim sorardı. El altından divan kâtibi ve yeniçeri kâtibi ve mukabeleci eliyle ederler idi ve Ağa önünde olanın sorduklarında iki nefer sipahi babası sipahidir dediklerinde kaydederler idi. Anlar ise kendü zâbitleri değildir ki havfedeler, birkaç altına şehadet ederler, velhasıl eğer ferzend-i sipahidir ve eğer ferzend i çavuştur ve eğer ferzend-i bevvab bunlar cümle bid'atlardır ve kanundan hariçlerdir. Çavuş oğlu çavuş ve kapıcı oğlu kapıcı ve sipahi oğlu sipahi olmaktır. Min baad bunlardan birisi ocağa dahil olmamaktır. Eğer yeniçeri ocağından çıkmış dahi olur ise. Zira kanun değildir. Elhamdülillâh-i Taalâ saadetlû padişah hazretlerinin zaman-ı âliyyelerinde eğer zikrolunan ferzend i sipahi ve ferzend-i çavuş ve ferzend-i bevvap ve ferzend-i çaşnigirdir bilkülliyye etmeleri ref olunmuştur. Olcihetten Yeniçeri ocağı açık olmıya yüz tutup pâk olmuştur. Şöylekim eğer terakkilerin mukarreri dahi görülüp ziyade terakki verilmekten menolunurise alem de vardığı yerlerde dahi feth ve fütuhları olur. Zikrolunan ferzend namı ref' olunmak kul oğlunun ihyasına sebeptir ve ağa çırakları dahi ref olunmak devşirme taifesinin ihyasınadır. Bihamdilillâh bu iki tarik ile ocağın ihyası saadetlû padişahımıza müyesser olmuştur.»

Üçüncü Murat devrinde Topkapı Sarayına hücum eden sipahiler İkinci Osman'ın öldürülmesiyle neticelenen isyana da önayak olmuşlardı. Dördüncü Sultan Murat ise uzun yıllar askerî zümrenin elinden üzüntü ve sıkıntı çekip durmuştu. Bundan dolayı sarayla ve Bab-ı âli ile sipahilerin arası ikiyüz yıl kadar açık kaldı. Zaman zaman iki kuvvet arasında harp oldu, kan döküldü. Sarayla Bab-ı âli, yeniçerileri ele aldıkça sipahileri ezmiş ve onlar yeniçerilerin bîtaraflığını veya elbirliğini temin ettikçe sarayı hırpalamıştır.

Sipahilerin kolunu kanadını kıran ve bütün kıymetlerini, ehemmiyyetlerini sıfıra indiren hâdise (1648) deki Sultan Ahmet Camii vak'asıdır. Sipahiler Bıyıklı Mahmut adlı birinin teşviki ile bir isyan çıkarmışlardı, Sadrazamla Şeyh-ül-islâm'ı öldürtmek için sarayı sıkıştırmıya başlamışlardı. Sadrazam Sofu Mehmet Paşa yeniçerilerle anlaştı, sipahilere karşı

sert bir vaziyyet aldı. Hattâ üç sipahinin Atmeydanı'nda başlarını kestirdi. Mızraklarını bacaklarının arasına sokturarak cesetleri o biçimde ortada bıraktı. Bu hal sipahileri büsbütün coşturdu, gürültü büyüdü ve yeniçerilerin sadrazama taraftarlık ettiklerinin anlaşılması üzerine onlar aleyhine de harekete geçildi. Bir yeniçeri zâbiti öldürüldü. Nihayet yeniçeriler silâhlandı, Atmeydanı'nda toplanmış olan sipahiler üzerine saldırdı. İki asker yıllanmış hınçların ateşiyle birbirine girdi. Sipahiler erkekçe döğüşmekle beraber çokluk önünde bozulmuşlar, Sultan Ahmet Camii'ne sığınmıya mecbur olmuşlardı. Yeniçeriler rakiplerinin ak saçlı başlarını doğrıya doğrıya cami avlusuna gelmişlerdi. O güzel sanat eseri baha biçilmez kapılarını ateşe tutarak delik deşik ediyorlardı. O gün yüz sipahi öldürüldü. Mütaakıp günlerde birçok sipahi giderildi ve bu suretle sipahilik tamamiyle kıymetten düşürüldü.

Sipahiler beş on yıl sonra yine ayaklanmıya yeltenmişlerse de Köprülü Mehmet Paşa'nın kılıcına çarparak ezilmişler ve bir daha kımıldanamamışlardır.

Saray ve Bab-ı âli bu hâdiseler üzerine sipahi ocağını ağıza bile alamıyor ve ordunun bu mühim unsurunu ihmal edip gidiyordu. Gerçi sipahi ocağı resmen kaldırılmamıştı, lâkin devlet nazarında artık sipahi ve sipahilik yoktu. Bu vaziyyet İkinci Mahmut devrine kadar sürdü. Yeniçeri ocağı kaldırılırken sipahi ocağı da kaldırıldı.

Sipahiler sakal bırakmazlar, bıyıklarını yataklı denilen şekilde uzun ve kalın bir biçime sokup yüzlerini korkunçlaştırırlardı. Onların en büyük meziyyetleri binicilikti, kılıç kullanmada eşleri yoktu. Bir sipahi tek bir vuruşla başı miğferli bir düşmanı ikiye bölerdi. Ok atışları da kılıç kullanışları gibi yamandı. (1648) hâdisesinde Sultan Ahmet Camii minarelerinden birine sığınan genç bir sipahi yedi okla yedi yeniçeriyi birbiri arkasına kalbinden vurup öldürmüştü.

Canım kurtaramaz verse sinanın gerine
Bir sipahisi alırsa fakaradan sazan
İzzet Molla

SİPAHİ SENEDİ (سپاهی سندی) [*Mal.*] Sipahilerin timarları dahilindeki arazi-i emiriyyeyi çiftçilerden müstahak olanlara parça parça tefvizini belirtmek üzere verdikleri vesikanın adıdır. Buna «Tapı temessüğü» de denilirdi.

SİPAH KALEMİ (سپاه قلمی) [*Mal.*] Altı bölük olan kapı kulu süvarilerinden sipah bölüğünün eşkinci ve tekaüd esamelerinin kaydedildiği kalemin adıdır. Tevcih ve mahlûlleri zaptolunarak maaş çıktığı zaman eshabına tevzi ve taksim olunurdu.

SİPAHSÂLÂR (سپاهسالار) [*Ask.*] Ser asker, askerin en büyük âmiri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça bir keline olan sipahsâlâr daha ziyade hafifletilerek sipehsâlâr suretinde kullanılırdı.

SİPARONER (سپارونر) [*Bah.*] Eskiden maltızlar tarafından kullanılan altları düz ve pruva taraflarında bir direği bulunan sür'atli bir sınıf küçük teknelere verilen addır. Bunlar sakuleva yelkeni açarlardı.

SİPER (سپر) [*Ok.*] Okun giderken kabzayı zedelememesi için sol elin üzerine konulan âletin adıdır. Bu âlet; tabla, oluk, eşik ve tokalı kolandan terekküp ediyordu. Ok oluğun üzerinden çekilerek atılırdı. Siperin tablası keler, boğa ve manda boynuzundan yapılır, etrafına şiraze örülürdü. Oluk; siperin üzerindeki kısımdı. Boynuzdan yapılırdı. Eşi; kayın ağacından imâl olunurdu.

Siper sol ele takılırdı. Baş parmağın köküne gelen yerine «siper başı», nihayetine «siper kuyruğu», ortasına ve eşiğin ucuna gelen yere «atış yeri» denilir.

Ya ol kişi kim tîr-i cigerdûz-i kabzaya
Hasmane çeküp tîg-ı zebanın siper eyler
Nef'î

§ [*Ask.*] Muharebede askerin kurşun ve gülleden korunması için toprak kazılarak açılan ve ön tarafına çıkan topraklar yığılmak suretiyle vücuda getirilen korunma yerlerine verilen addır.

§ [*Mim.*] Kalelerin üstünde ok ve kurşun atmağa mahsus mazgallar yanında duracak askerlerin korunmaları için insan boyunda olan ve uzaktan diş diş görünen arkalıklı duvar parçalarına verilen addır. Bunun yerine «Kale siperi», «Mazgal siperi» de denir.

SİPER BAŞI (سپر باشی) [*Ok.*] Okun giderken kabzayı zedelememesi için sol elin üzerine konulan «siper» in baş parmağın köküne gelen yere verilen addır. Siperin son kısmına «siper kuyruğu», ortasına ve eşiğin önüne gelen yere de «atış yeri» denilir.

SİPER-İ SAİKA (سپر صاعقه) [*San.*] Yıldırımdan korunmak için gemilerle, minarelere ve büyük binalara konan âletin adıdır. Şimdi bunun yerine Fransızca olan paratoner (paratonnerre) kullanılır. Gemilerde direklerin şapkalarına konulur ve üzerlerine bir ucu denize

kadar sarkıtılmış bakır tel bağlanır. Direkleriyle teknesi ağaç olmıyan gemilerde tel yoktur. Telin gördüğü nakil hizmetini geminin demir kısmı yapar. Minarelerle büyük binaların en yüksek noktalarına konularak sarkıtılan bakır tel toprağa gömülür.

SİPER KUYRUĞU (سپر قویروغی) [*Ok.*] Okun giderken kabzayı zedelememesi için sol elin üzerine konulan siperin son kısmına verilen addır. Baş parmağın köküne gelen yerine «siper başı», ortasına ve eşiğin önüne gelen yere de «satış yeri» denilir.

SİRACÎ (سراجی) [*Vak.*] Kandilci yerinde kullanılır bir tâbirdir. Siraç; Arapça kandil, mum, yanar fitil demektir. Petrol ile elektiriğin keşfinden evvel aydınlık vasıtası olarak kandil ve mum kullanıldığı için o hizmeti görenlere siracî denilirdi. Vakfiyyelerle vesikalarda ve sofiyyeye ait eserlerde geçer.

SİRAYET FİLCİNAYE (سرایت فی الجنایه) [*Fık.*] Bir yaralama sonunda meydana gelen şeccenin (Baş yarığının) veya yaranın dairesini genişletmesi, yahut ölüme sebep olması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ceza aldığı şekle göre hafif veya ağır olurdu.

SİRKENKEBİN (سرکنکبین) [*San.*] Ekşi bal şerbetine verilen addır. Bal ile sirke karıştırılarak yapılırdı.

SİSANE (سیسانه) [*Hal.*] Yük yükledilmekle beraber üstüne de seyisin bindiği at hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Kamus-u Türki» de seyishane kelimesi «(zebanzedi: sisane) levazım-ı seferiyyeden ibaret hafif bir yük konup üstüne de seyisin bindiği beygir ki ekseriya irî ve tüvane olur,» suretinde izah olunmuştur. Evliya Çelebi seyahatnamesi'nde (c. 3, s. 346 - 348) seyishane ve sishane suretlerinde geçer (Bak: Seyishane).

SİTAYİŞNAME (ستایشنامه) [*Ede.*] Medhiye yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sitayiş; Arapça medih, övme demektir. Divan şairleri bu başlık altında manzumeler yazarlardı. Eşref Paşa Sultan Aziz'e yazdığı bir kaside münasebetiyle Ziya Paşa'ya (Divan-ı Eşref-üş-şuara, sayfa 82) «Sitayişname» başlığıyle şu manzumeyi yazmıştır:

Vasf-ı şahâne ülüvv-ü şanına rükn-i rekin
Bir kaside eylemiş Ziya Bey âferin
Mihr imiş tab-ı Ziya yanında anın zerredir
Enverî âsa nice nazmaveran hardebin
Tarh-ı tertibi dilâra hüsn-i terkibi beliğ
Her hurufu nakd-ı can her noktası dürr-i semin
Ruh-i Selman ü Zahir icazını itsün hayal
Tevriye, ighama u tarsi' bedi-i dilnişin
Habbesa üstad-ı sahib hamse-i devran kim
Nazm-ı pâki mağz-ı hikmet tab-ı derraki metîn
Gıpta ferma-gı Nizami nâzım-ı mu'ciz began
Sa'di-i âhırzaman Firdevsi-i sahip zemin
Kâtib-i şah-ı felekler fahr-ı erbab-ı hüner
Sair-i kudsi eser Hakani-i sihr âferin
Çehre-i fenn-i kasaid revnak-ı berter balur
Öyle şair böyle şahinşaha oldukça karîn
Padişah amma hilâfetle celil-ü mahteşem
Şehriyar amma mehabetle emir-ül müminin
Vasfeder elbet şeh-i devranı ol şirin zeban
Medh-i şahı farzdır ber mucib-i şer'-i mübin
Kurb-ı şahide o nazım daima izzet bulup
Matla'-ı irfanı olsun maşrik-i ilm-il yakîn

SİTAM (ستام) [*San.*] At takımı, hususiyle altın ve gümüş başlık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Marassa rikâb ü mücellâ licam
Müzerkeş keçim ü mücevher sitam
Sabit

SİTİL (ستیل) [*San.*] İçinde «fındık ateşi» denilen yuvarlak küçük kömür ateşi bulunan ve çubuk takımını teşkil eden zincirli ateşliğin adıdır. İçine su ve ateş konulan ve başka işlerde de kullanılan âletlere de bu ad verilir. «Lehçe-i Osmani» de tarifi şöyledir:

«Büyük bakraç; atlara onunla su verirler. Ateş sitili; zincirle asılır. Gümüş buhur ve kahve mangalı. Berberlerin asma güğümü.»

Lâtince kuyudan su çekmiye mahsus kova adı olan stula'dan geldiği gösterilen «Sanat Ansiklopedisi»nde (Sitil maddesi) şu tafsilât da vardır:

«Türkçede ve bilhassa Osmanlı Türkçesinde sitil diye içine ateş konan ve üstüne bir güğüm oturtularak zincirle asılmak suretiyle istenilen yere götürülen altı mangallı müteharrik güğümlere denir. Bu sitiller kahve sularını ısıtmak veya içinde buhur yakmak için de kullanılırdı ki kiliselerde günlük yakılan ve zincirlerden tutularak sallanan buhurdanlık ta sitilden başka bir şey değildir.

«Eski zamanlarda yani, bundan yarım asır evvellerine kadar Osmanlılarda ve bilhassa saray ve konaklarda misafirlere kahve ikram etmek için böyle sitiller kullanılırdı. Bazı ricali kahve ile zehirlemek âdet olduğu zamanlarda misafirin şüphesini davet etmemek için kahveler fincan içine konmuş olarak verilmeyüp bir küçük sitile oturtulmuş bir güğüm içinde getirilir ve kahve misafirin, önünde fincana konurdu. Ev sahibi de aynı güğümdeki kahveyi içtiği cihetle şüpheye mahal verilmezdi. Güğümün

içindeki kahvenin soğumaması için bu güğümler, uç tarafında zincirlerle bir halkaya asılı olan ve elde tutulan küçük bir mangalın ateşi üzerine konulmuş olarak getirilirdi. İşte bu mangala ve takımın üzerindeki güğümle beraber tekmil takıma kahve sitili denir. Kahve sitillerinin bakırdan, gümüşten, tombaktan yapılmış ve gayet güzel oyma ve kabartmalarla süslenmiş olanları vardı.»

«Eski Eserler Ansiklopedisi» nde de (Sitil maddesi» şu tafsilât vardır:

«Sitil, ayaklı büyük bir tas biçiminde olup üstünden üç kalın zincire bağlı olarak yapılır. Bunlar gümüşten veya civa yaldızlı bakırdan yapılmış olur. İçerisinde kendi desenine uygun on oniki fincanlık bir de kahve güğümü bulunur. Bunlar kalemkârane işlenmiş lâhana yaprakları, gül dalları ve çiçeklerle müzeyyen ve hazan ajorlu bir şekilde işlenir, bu sitilin altına müdevver ve yarım metre kutrunda, kenarı dik ajorlu bir tepsi konulur. Yani vitrinde duruş vaziyeti dip tarafı tepesi de olduğu halde zinciri de vitrinin yukarı katındaki çiviye asılmış bir tarzda durur. Buna ayrıca - gümüş astarından değil - dövme gümüşten biner dirhem sikletinde beyzi ve kulplu iki adet tepsi de ilâve edilir ve aynı işte ve aynı desende iki deste de zarf konulunca sitil takımı ikmal edilmiş olur.

«Sitil takımı ile kahve tevzii: Mülga Osmanlı saltanat saraylarında birçok ocaklar gibi bir de kahve ocağı teşkilâtı vardı. Bir kahveci başı'nın idaresinde bulunan bu kahveciler, kollar sıvalı, kaytanla işlenmiş çepkenlerin kolları arkaya ilişik, bellerinde fıta, omuzlarında havlu tertemiz, çabuk ve çâlâk delikanlılardı. Sarayda bir cemiyyet olduğunda sitil takımlarını alıp hizmete koyulurlardı. Evvelâ kahveci başı elinde sırmalı bir havlu ile önde, arkasında büyük tepsi içerisinde ağızları yukarı olarak konulmuş boş fincanlar ve hizalarında sarflar olduğu halde diğer bir kahveci, daha arkada sağ eli sitil tepsisi altında sol elle sitil zincirini tutmuş ve güğüm pişmiş kahve dolu olarak üçüncü bir kahveci ve en arkada büyük ve boş bir tepsiyi hamilen dördüncü kahveci olarak sıraya dizilirler. Kahveci başı kapıdan girer, arkasından getirilen sitilden kahve güğümünü alarak boş fincanları hemen bir hamlede mütesavi ve mütevazin bir halde doldurur ve kahve tevzii başlar. Sitil tepsisini hâmil kahveci çıkarken boş tepsiyi hâmil kahveci içeri girip bir taraftan boşalan fincanları toplar. Bu sitil takımı eski zamanlara aitse gerek gümüş ve gerek tombak olsun bin lira kadar eder.»

SİTTE (ستّه) [*İlm.*] İlmiyye rütbeleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sitte; Arapça altı demektir. Sünbülzade Vehbi Rodos kadısı iken Rus'ların himayesinde olarak Kırım Han'lığını kabul etmiş ve sonradan Kırım'ın Moskoflar tarafından ilhakı üzerine iltica eylemiş olan Kırım Hanı Şahingiray'ın idamı münasebetiyle Birinci Abdülhamit'e gönderdiği «Tayyare Kasidesi» nde bu hizmetine mukabil padişahtan «Efendim, bu çaresizi «Sitte» den bir mansıp ile sevindir de âlemin her tarafındaki hüner sahipleri iftihar etsin» demek olan:

Hünermendan-ı âlem şeş cihette iftihar itsün
Efendim sitteden mansıpla şâd eyle bu nâçârı

beytinde bu tâbiri kullanmıştır.

SİTTE-İ SEVİR (ستّهٔ ثور) [*Tak.*] Sevir burcunun altı gününe verilen addır. Nisan ayının ortalarına rastlar. Soğuğu ile meşhurdur.

Sitte-i sevr-i ile berd-i acuzu birdir
Böyle eyyam-ı gumumun şeb-ü rızi birdir
Lâ

SİVRİ KÜLÂH (سیوری کلاه) [*Kıy.*] Hıristiyan çocuklarından «Devşirme» suretiyle alınanların toplandıkları yerlerden merkeze sevkleri sırasında giydirilen külâhın adıdır. Külâhın tepesi sivri olduğu için bu ad verilmişti. Rengi sarı idi. Sırtlarına da sarı aba giydirilirdi.

SİYADETLU (سیادتلو) [*İda.*] «Nakib-ül-eşraf» olanlar hakkında elkab olarak kullanılır bir tâbirdir. Siyadet; Arapça seyyitlik, ululuk demektir. Nakib-ül-eşraflar Peygamber (S. V.) sülâlesinden oldukları için bu unvan meydana gelmiştir.

SİYA ETMEK (سیا ایتمك) [*Bah.*] Filikalarda kürekleri tersine işletmek yani kıçtan başa doğru hareket ettirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Siya yapmak» da denir. Siya; teknenin durdurulması istenildiği veya dümenle çevirmiye müsait olmıyan dar sahada kalındığı zamanlarda yapılır.

SİYAHİ (سیاهی) [*Sar.*] Siyah Hadım ağaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tarihlerle vesikalarda geçer.

SİYA İSKELE (سیا اسکله) [*Bah.*] Teknenin iskele tarafı küreklerinin aksine işletilmesi için verilen kumandaya denir. Sancak tarafı kürekçilerinin siya etmeleri için verilen kumandaya da «siya sancak» denilir.

SİYAKAT (سیاقت) [*San.*] Eski yazılardan birinin adıdır. Resmî ve hassaten malî işlerde kullanılmıştır. Dolayısiyle para işlerine taallük

etmek itibariyle Vakıf işleriyle Defterhane kayıtlarında bu yazı istimal olunmuştur. Vakıf defterlerindeki esbab-ı mucibe lâyihalarının başları siyakatle yazılırdı. Bunda vakıf olacak yerin ve malın ilân, teftiş ve arzı yazılıdır. Defterlerin öteki yazıları Talikî Reyhanî denilen ve rık'ayı andıran bir yazı ile vakıf sureti kaydedilirdi. Bu itibarla siyakat; resmî bilhassa Maliye, Defterhane ve Vakıf dairelerinde kullanılmış bir yazıdır.

Bu yazının devlet dairelerinde ve hassaten Maliye işlerinde kullanılmış olduğunu görenler buna esrar mânası vermişler ise de bu telâkki yanlıştır. Bunda yalnız gizlilik değil ihtisar yani kısalık ta bahis mevzuudur. Çünkü siyakat ince, girift ve ekseriya noktasız yazıldığı için hem az yer kaplar, hem de çabuk yazılır bir yazıdır. Rık'a ile bir sahifelik yazı siyakatle dört beş satır teşkil eder. Sır sayılışında ihtimal ki siyakatle tutulması usulden olan kayıtların her memur tarafından değil bununla meşgul olanlar tarafından tutulmasından ileri gelmiştir. Halbuki siyakatle tutulan kayıtlar mühim şeyler olduğu için bu kayıtları o yazıyı öğrenmiş olanlara tutturmak tabiî idi. Nitekim bunun için suret-i mahsusada adamler yetiştirilir ve kayıtlar onlar tarafından tutulurdu. Bunun böyle olduğuna kayıtların intizamı delâlet eder. Çünkü bu yazı ile tutulmuş olan defterlerde yanlış, çizik şöyle dursun bir leke bile yoktur. Eski Mallye kayıtları cidden muntazam tutulmuştur.

«Hat ve Hattatan» müellifi Habip Efendi (sayfa 22) otuz yediye çıkardığı yazıların son üçünün yani «Divanî, Siyakat ile Kırma» nın sonradan arttırıldığını söylemekte, ilâveten de «amma hak budur ki yirmi üçten sonra yazılan isimler ism i hat olmayıp sanattır ve sair esmaya ilâve olunarak anları tavsif eder. Bu suretle hutut meyzua-i aaliyye yirmi iki olur» demektedir.

Siyakat yazısını Arap yazısından çıkararak ilk yazan (Hüsam-ı Rumî) olduğunu müverrih Âli «Menakıb-ı Hünerveran» da (sayfa 62) yazar: «Üslûb-i defter-i siyakatte dahi hoşnüvis ve mümtazlar vardır ki mucit ve muhterileri merhum Sultan Mehmet Han Gazi Evkafı kâtibi (Hüsam-ı Rumî) dir.»

«Siyakat Yazısı ve Kuyud-ı Atika» başlığı altında Belediye Mecmuasının 87 nci nüshasında yazıp bilâhara bir broşür halinde neşrettiği kıymetli bir tetkik yazısında (sayfa 5) Prf. Dr. Süheyl Ünver diyor ki: «Siyakat tahrif olunmuş bir yazı tarzıdır. Daha evvelleri de bu yazı malûm lu. Selçuklar da bu yazıyı kullanmışlardır. Lâkin kullanılan yazı tam siyakat değildir. Reyhanî denilen yazıdır. Hele son siyakat hiç değildir. Onun için çok eski bir şifredir. Hattâ bazı cihetleri Uygur harflerinde az çok bir müşabehet vardır. Hüsam-ı Rumî Muallim Cevdet Bey'in dediğine göre belki bunun bizde tatbikinde âmil olmuş ve bazı tadilât yapmış olabilir. Siyakatin Abbasîler zamanında da icat olunduğunu söyliyenler vardır.

«Yine Cevdet Bey'e göre Fatih devrine kadar esasen az bulunabilen kuyudat siyakate benzer bir yazı ile yazılmıştır. Bu yekdiğerini mütenakız cihetlerin tahkiki lâzımdır.

«Müverrih Hüseyin Hüsameddin Bey'e göre 910 tarihlerinde bizde siyakatin tatbikinde hizmet edenlerden biri Amasyalı Taci zade Câfer Çelebi'dir. Bu zat yirmi sene nişancılık etmiştir. Kuyudatı muntazam defterlerle siyakate çeviren bu zattır. Şu muhakkak ki siyakate benzer bir yazı Selçuklarda da vardır. (İbn-i Bibi) Tarihinin «Zikr-i İmaret baru-yi Konya· ve Sivas der sene 618) bahsinin manzum kısmında:

Bu resimle olurda ol vakit kâr
Siyakatle inşa hatatu şumar
Muhasip ki fennine mahir ola
Rükn-i siyakatle kaadir ola
Kişi kim siyakatte kadir değil
Ulular huzuranda hazır değil

diye yazar. Bu satırlar yazının Selçuklar zamanında da kullanıldığına güzel bir vesikadır. O zamanlar yalnız yazı değil rakamlar da hususi bir tarzda tatbik edilmiştir. Muhasiplerin bu hususta ihtisas sahibi olmaları esas tutulmuştu. Siyakate vâkıf olmıyan memurlar mergup değildi. Defterhane memurlarından birisinin ifadesine göre satılan evrak miyanında Kanunî zamanında hazineye konmuş Selçukilerden müdevver ve siyakate benzer bir nevi yazı ile muharrer evrak da bulunuyordu. Bu suretle siyakat yazısının esası Selçuklilerden intikal etmiş olabilir. Bu cihette tereddüt yoktur. Bütün mütehassıslar bu noktada müttefiktir. Mamafih gerek Hüsam Çelebi ve gerek Câfer Çelebi bu tarz yazının ıslah ve tadilinde ve yeni bir şekilde tatbikinde âmil olmuş sayılabilirler.»

D'Ohsson «L'Empire Ottomane, 1787» adındaki üç ciltlik eserinde siyakati «Caractere finances» diye tavsif eder. Eserine 1193 (1779) tarihli bir siyakat nümunesi de koymuştur.

Siyakat yazısı bir çeşit değildir. Bunun kolay okunabilen nev'i olduğu gibi mütehassıs-

larca okunabilen nev'i de vardır. Uzun hatlarla biribirine karışık şekilde yazılmış olanları bulunduğu gibi, rık'a tarzında ve altları harflerin uzatılmasından mütevellit hatlarla yazılı olmıyarak kısa şekillerle yazılmış olanları da mevcuttur.

1110 (1698-99) tarihli siyakatler ince yazılmış ve girift bir haldedir. Bu sebeple eski siyakatler kolay okunamaz.

Siyakat yazısı umumiyyetle bir sıraya dizilmiş ve harflerin bazılarının sonları uzatılmış bir yazıdır. Eski Türk hekimleri el yazısı tıp kitplarında ve mecmualarındaki ilâç terkiplerinde herkes tarafından kolaylıkla okunmaması için siyakate benzer bir yazı kullanılmıştır.

Siyakat; noktalı veya noktasız olarak iki şekilde kullanılmıştır. Lâkin noktalılarda da noktalar tam konulmazdı. Elifba'da nokta hemen yok gibidir. Yalnız ج = c, پ = p, ش = ş harflerinde nokta vardır. Bazan nokta da ن = n yerinde kullanılmıştır. Ayrı ayrı kolaylıkla tanınabilen harfler bir araya gelmekle okuması güç bir şekil almaktadır. Son devre siyakat yazıları nisbeten seçkin yazıldığı için oldukça kolaylıkla okunabilirdi. Bununla beraber esas bilindikten sonra bunları okuyabilmek alışkanlık meselesidir.

«Siyakat alfabesini öğrenerek yalnız bununla siyakat yazısını söküp okumak kaabil değildir» diyen Muallim Cevdet (ölümü 1935) yazı hakkındaki mütalâası ile sarfettiği emek hakkında Osman Ergin'in hazırladığı (Muallim M. Cevdet, İstanbul, Bozkurt Basımevi. 1927, sayfa 692) şu tafsilâtı veriyor:

«Bu yazıyı okuyabilmek için miftah (anahtar) gibi bazı kelimelerin düstur şeklinde yazılmış örneklerine ihtiyaç vardır. Ben de birçok miftahların yani harflerin değil kelimelerin hususiyyetlerine dikkat ettim. Fakat siyakat muhtelif ellerde ve yazmalarda öyle tuhaf şekiller almış ki benim tesbitini düşündüğüm miftahların da her vakit her çeşit yazıyı halle yaramıyacağını gördüm. Bir kelimenin de bazan pek çok miftahları görülüyor. Bunların hepsini toplamak büyük bir zaman alacaktır. Hayatımın şu onbeş senesi zarfında müzmin surette beni azar azar eriten ve yoran hastalık diğer çalışmalarım arasında başarmıya imkân vermedi. Yoksa böyle sayfalar dolusu listeler hazırlamak ve onları neşretmek isterdim. Buna muvaffak olamadım. Yalnız topladığım malûmatın nümuneleri - ne kadar eksik olsa yine - bu yazı ile alâkadar olacaklara faydalı olacağı kanaatındayım.»

Siyakat hakkında esaslı izahatla beraber birçok örnekler de koymak suretiyle bu yazıyı öğrenmek istiyenler için «Siyakat Yazısı, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1941» adlı ve kıymetli bir eser yazmış olan Mahmut Yazır «Siyakat yazısı, okunması eidden zor olan yazılardandır. Bu zorluğun birçok sebepleri de vardır» dedikten ve «pek mühimlerinden bazılarına burada işaret etmek faydalı olacaktır» mütalâası da ilâve ettikten sonra (Sayfa: 5 ve mütaakıp) şunları yazıyor:

«1 — Asıl siyakat harfleri, diğer yazıların harflerinden ayrı bir şekilde olmamakla beraber her yerde aynı siyakat harfleri kullanılmamış, yerine göre nesih kırması, tâlik kırması, ince divanî, rık'a kırması ve hattâ kûfî hurdesi gibi bazı yazıların harflerinden de karıştırılarak yazılmıştır. Anın için yalnız siyakat harflerinin müfret ve mürekkep şekillerini görmek, o karışık harflerle yazılmış olan kayıtları okumıya bir dereceye kadar hizmet etse bile diğer taraftan yanlış okumıya da sebep olur. Meselâ ﻉ şekli yerine göre on ve hattâ onbeş türlü okunmıya ihtimali bulunan bir kelimedir. Asıl siyakat harfleriyle yazılmış ise ﻉ dir, becayiş okunur.

«2 — Binaenaleyh, diğer yazıların harf şekillerini veya hiç olmazsa bunlardan siyakate sokulmuş olanlarını dahi öğrenmek lâzım gelecektir. Bundan dolayı siyakat harflerini aşağıda arzederken böylelerini de kaydedeceğiz. Mamafih, bunların hepsini tahdit ve tesbite yine imkân yoktur. Çünkü bunlar, yazılmış siyakatler kadar çok ve çeşitlidirler.

«3 — Siyakatte de noktalı harfler esasen mevcuttur. Fakat bu yazıda gözetilen sür'at, ihtisar ve sırrıyyete (gizlilik) mebni birçok yerlerde nokta bil'iltizam terkedilmiş ve takdirleri karineye, makamın icaplarına, zekâ ve dikkate velhasıl meleke ve ihtisasa bırakılmıştır.

«4 — Lisanın ıslahı bakımından ayrı yazılmak icabeden harflerin siyakatte ekseriya bitişik olarak yazılması hemen hemen bir kaide gibidir. Buna fazla bağlanan hattatlar veya kâtipler yazdıkları harflerin şekillerini bildiğimizden bambaşka bir kılığa sokmuş bulunduklarından ayrıca ve zamanla ve hattâ ehlinden bilinmesi icabeden hususiyyetlerdendir. Misal: ﻟﻪ , ﺳﻦ , ﻋﻠﻲ kelimelerinden evvelkisi: Ezan, ikincisi: Abdullah, üçüncüsü: Mahmut okunur.

«5 — Bazı harflerde ve kelimelerde şahısların yazış tavırlarından doğmuş ince başkalıklar da bulunur ki bunları siyakat harfleri-

nin şu veya bu şekillerini görmekle ayırdetmek veya bunları yazı ile tarif ve tesbit edebilmek mümkün değildir. Bunlar, nihayet bozuk siyakatlerle yazılmış kayıtlar üzerinde uzun zaman çalışmakla halledilebilecek inceliklerdir. Meselâ: ﷲ , ﷺ , صلعم gibi sırasıyle (illallah, ehali, derun okunurlar.

«6 — Demek ki siyakatın aşağıda arzedilen harf şekillerini bellemek iptidaî halde bulunanlar için bir dereceye kadar müfid olsa bile yukarda kaydedilen sebeplerden ve bunlara inzimam eden hususiyetlerden dolayı güdük bir bilgi olmaktan ileri geçemez. Anın için önce eski yazıların kendi usul ve kaidelerine ve yazılar arasındaki umumî irtibat esaslarına dayanarak sağlam bir surette bellenmesi ve siyakatın en sona bırakılması şayan-ı tercih görülür. Bu sayededir ki hafıza birçok hususî şekilleri zapt ve hıfzetmek yorgunluğundan kurtulacağı gibi diğer yazılarla yazılmış eski kayıtları da okumak imkânı elde edilmiş, aynı zamanda düşülebilecek hataları bulup tashih etmek kudreti de hasıl olmuş bulunur.

«7 — Siyakatte başlı harfler umumiyyetle küçük, bacaklı harfler kısa, çanaklı ve Kavisli olanlar da düzümsü yazılır. Bununla beraber bazan başlar büyük, bacaklar uzun, çanaklar kavislice olur. Harfler, kelimeler, satırlar daima biribirine yakın ve hattâ bitişmiş bile bulunur.»

Eserde bundan sonra işaretler, harfler gösterilmiş ve bunları takiben misaller verilerek yazının bütün teferruatı izah olunmuştur. Sonuna siyakatle yazılmış yazıların fotoğrafları da konulmak suretiyle eserin faydası bir kat daha arttırılmıştır.

Siyakatın yazısı gibi rakamları da ayrı ayrı idi. Birli rakamlarını okumak kolaysa da hep bir araya gelince onlu, yüzlü, binli rakamları okumak müşküldür. Bunun mâruf şekillerine alışmak lâzımdır. Çünkü bunlar alelâde rakamlara benzemez. Siyakat rakamları Arap kelimelerinden ihtisar edilmek suretiyle tertip olunmuş idi. Daha doğrusu bir nevi remzdi. Bu rakamlar eski erkam-ı Hindiyyeye tekabül etmektedir.

Tapuda kayıtlar 1295 (1878) senesine kadar siyakatle tutulmuştur.

SİYAKAT RAKAMI (سیاقت رقمی) [*San.*] Her bir adedin (sayının) mertebe ve kemiyyetini ifade için Arap isimlerinden muhaffef olarak tertip edilen rakamlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Asıl ismi «Erkam-ı divaniyye» olan bu rakam alâmetleri siyakat yazısı ile beraber istimal edilmiş olmasından kinaye olarak Osmanlılar tarafından bu suretle adlandırılmıştır. Bunlar Hind rakamları gibi birden dokuza kadar olan adetlere mahsus birer işaret değildir. Bu rakamların ahadı ile aşaratı biribirinden farklıdır.

SİYAKAT VAVI (سیاقت واوی) [*Hal.*] Mecaz yoluyla iki büklüm, kanbur yerinde kullanılır bir tâbirdir. Siyakat yazısının vavı o türlü olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

SİYA SANCAK (سیا صنجاق) [*Bah.*] Teknenin sancak taraf kürekçilerinin siya etmeleri için verilen kumandaya denir. İskele tarafı küreklerinin aksine işlettirilmesi için verilen kumandaya da «Siya iskele» denilir.

SİYASET ÇEŞMESİ (سیاست چشمه‌سی) [*Hal.*] Topkapı Sarayı'nda kabahatli sayılanların başlarının kesildiği çeşme hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine « Cellât çeşmesi » de kullanılırdı. Vesikalarda her ikisi geçer.

SİYASET-İ ÂMME (سیاست عامه) [*Fık.*] Bütün bir cemiyyetin salâh ve intizamı için iltizam olunan bir kısım hükümler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tazir demek olan siyasetin tarifi şöyledir: «Veliyy-ül-emrin raiyye üzerindeki emr ü nehyi», « Adaba, mesaliha, intizam-ı emvale riayet için mevzu kanun», «Dünya ve ahirette necatlarına bâdi olacak bir yola insanları irşad ile beşeriyyetin salâhına çalışmak.»

«Türk Hukuk Lûgati»nde siyasetin «Tedbir-i umurdan, her işi güzelce tesviyeye kıyamdan ibaret cemiyyetli bir kelime» olduğu da yazılıdır.

SİYASET-İ HASSA (سیاست خاصه) [*Fık.*] Bazı eürüm sahipleri hakkında ve bu katil suretiyle olsun, vuku bulacak zecir ve te'dip yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nehb ve garet gibi, fısk u fücur gibi memnu fiillere mükerreren cür'et edenlerin kahr u tenkil edilmesi bu kabildendir.

SİYASET-İ ŞER'İYYE (سیاست شرعیه) [*Fık.*] Ülülemr denilen hükümdarla onun vekilleri bulunan ve Osmanlılarda Vezir-i âzam'ın, taşralarda eyalet valileriyle sancak beylerinin ve emsali salâhiyyet sahiplerinin tertip ettikleri ceza yerinde kullanılır bir tâbirdir. Diğer bir tarifle âmmenin salâh ve intizamı için İslâmiyyetin muamelât ve ukubatta kabul ve iltizam ettiği hükümler demektir. Ölümden, el kesilmek, göz çıkarılmak, diş kırılmak, hapsedilmek gibi muhtelif tazir şekilleri bu tâbirde dahildir.

Yazdığı yazıları mustatil şekilde ve genişliğine ciltlenmiş defterlere yazdığı için (Cöngî) adıyle anılan Hicrî onbirinci (Milâdî onyedinci) asır ulemaasından (Dede Efendi) ümera tarafından tatbik olunan cezalar hakkında «Siyasetname» adlı Arapça bir eser meydana getirmiştir. (Dede Cöngî) nin bu eseri Bursalı Mehmet Sebz Efendi tarafından zamanının sade Türkçesiyle Türkçeye tercüme edilmiştir. Sonradan Şeyhülislâm olan Meşreb Zade hafidi Mehmet Ârif Efendi de zamanının şeyhülislâmı Ârif Hikmet Bey'in tavsiyesiyle ikinci defa tercüme eylemiştir. Bu tercüme evvelkine nazaran mustalahtır.

SİYEH KALEM (سیه قلم) [*San.*] Eskiden kara kalem resim yerinde kullanılır bir tâbirdir. Siyeh, kara demek olan siyahın hafifletilmiş şeklidir.

SİYEHMEST (سیه مست) [*Hal.*] Fazla sarhoş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Siyehmest olma akli etme zâil
Beher bîcâ kelâmı olma kaail
Âgnî

SİYER (سیر) [*Ede.*] Cenab-ı Peygamber'in hayatından bahseden eser yerinde kullanılır bir tâbirdir Tarihin şimdi biyoğrafi adı verilen bir faslı sayılır. Arapça siyer; siyretin cem'idir. Siyret; insanın tuttuğu yol, gidiş; ahlâk, tavır, hareket demektir. Hadis'e ait eserlerde cihadla birlikte bahis mevzuu edilir.

Siyretin cem'i olduğu siyer iaç tarikat, haslet, heyet ve bir nevi hareket mânasını ifade ettiği gösterilen «Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu) nda (3 üncü cilt, sahife 373, Siyer Maddesi) deniliyor ki: «Maahaza siyer tâbiri, müverrihler tarafından en ziyade Peygamber-i Zişan Efendimizin evsaf ve menakıbinden, yüksek mücahedelerinden bâhis olan kitaplara verilen bir unvandır. Bu itibar ile «Kitab-üs siyer» tarihin hususi bir şubesi makamında bulunmuş olur.

«Hukuk kitaplarında cihada ait mebahis ve ahkâmı ihtiva eden kısma «Kitab ül-cihad» denildiği gibi «Kitab-üs-siyer» de deni ir.»

Âferin ey siyer nüvis-i Habib
Ehl-i imanı eyledin tatyib
Muallim Naci

SİYERCİ (سیر جی) [*San.*] Hükümdar saraylarında Peygamber'in ve ashabının hayatından, gazvelerinden ve muahhar devirlerdeki İslâmî fütuhattan bahsetmeyi meslek ittihaz edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Aarpça siretin cem'i olan siyer reviş, ahlâk, etvar, meşrep gibi insanın mânevî ve zahirî âdetleri mânasına gelir. Siyer; tarih yerinde de kullanılır. Siyereiler gitgide mevzularını gayr-ı dinî sahalardan almıya ve «kıssahan» ismiyle anılmıya başlamışlardır. Kıssahanların bazıları Peygamber ailesini, din imamlarını ve hükümdarları medheden fıkralar da naklettikleri için gitgide «meddah» namı almışlar ve sonradan ilk ikisi unutularak bu türlü sanatkârlar neden bahsederlerse etsinler «meddah» diye anılmışlardır.

SİYİL (سگیل) [*Bah.*] Direği istenilen istikamette tutmak için direk ile güverte iskaçası arasına konnlan kamaların adıdır.

SOBRAMANİ ÇUHA (صوبرامانی چوخه) [*Gig.*] Kaputluk yeşil çuhanın adıdır. Vesikalarda «sobramin» suretinde de geçer. Yeniçeri çorbacılariyle Sekban bölükbaşıları bundan yapılan kaput giyerlerdi.

SOF (صوف) [*Gig*] İnce keçi kılından şalî gibi dokunan bir nevi kumaş adıdır. İnce sof, kalın sof, muhayyer, mevceli nevileri olduğu gibi yapıldığı yere göre Ankara sofu, Bağdad sofu adını da alır. En muteber ve meşhur olanı Ankara sofudur. Eski zamanlarda Ankara'ya Engüri denildiği için, vesikalarda «Engüri sofu» diye geçer.

Çok eski zamandan beri Ankara'da sof dokunmaktadır. Ankara keçilerinin tiftiği çok iyi olduğu için dokunan soflar ipek gibi parlamakta ve dayanıklığı rüçhanına sebep olmaktadır. Ankara sofları vaktiyle memleket dışına, Avrupa'ya da satılır, bu yüzden memlekete yabancı paranın girmesine sebep olurdu. Softan erkeklere kürk, cübbe; kadınlara ferace yapılırdı. Son zamanlarda ceket yapılmaktadır.

Görmüşüz çok mutaassıp sofî
Rehn edip pîr-i mugane sofî
Fazıl

SOFA (صفه = صوفه) [*Mim.*] Binaların içinde büyük ve geniş olarak bırakılan ve odaların kapıları oraya açılan yere verilen addır. Doğrusu soffa olan ve halk arasında sofa suretinde kullanılan bu tâbir için «Sanat Ansiklopedisi»nde (Sofa Maddesi) «Ferah ve sefalı yer mânasına sefa'dan veya düzlük mânasına safih'den gelmiş olması muhtemel» olduğu kaydedildikten sonra deniliyor ki: «Eski Türk evlerinde odalardan daima böyle geniş bir sofaya çıkılır. Burası ev halkının birleştiği ve oturduğu ferah ve büyük bir oda mahiyyetindedir.

Saray ve konak gibi büyük binalardaki sofaların büyüklerine divanhane tâbir olunur. Meclis kurulan yer mânasınadır. Anadolu evlerinde bu sofaların bir tarafı duvarsız ve bahçeye nazır olarak açık bırakılmış ve tavanının bu kısmı fasılalı direklerle tutturulmuştur ki bunlara Türkiyenin muhtelif mıntakalarında ayrı ayrı isimler verilmektedir. Ankara ve civarındaki evlerin önü açık sofalarına sergâh, Kütahya, Eskişehir ve Konyada yazlık, İzmir ve civarında hanay ve bazı yerlerde tahtapoştan muharref tahtaboş denir. Şam ve Bağdad taraflarında eyvan ve İran'da talâr, Türkistanda talvar tâbir olunur. Sofa tâbiri daha ziyade her tarafı kapalı ve odaların ortasında bulunan geniş kısımlar hakkında kullanılır. İstanbul evlerinde önü açık sofalar olmadığı için bunların büyüklerine divanhane ve küçüklerine sofa tâbir olunur. Önü açık olanlara ise tahtaboş denir ki şimdi veranda veya örtülü taraça denilmektedir. Cami ve tekkelerde ve büyük koğuşların içinde sütunlar veya kısa parmaklıklarla ayrılmış olan oturmağa mahsus geniş kısımlara da sofa denir. Süleymaniye Camii'nin yan sofaları gibi.

«Bazı sofalarda döşemenin pencerelere yakın olan kısmında oturmağa mahsus olarak zeminden yüksekçe yapılan geniş sekiler olursa bu gibi sofalara da setli sofa denir. Camilerin avlularında cami binasına girilen cümle kapısının iki yanında ve revaklar altında yüksekçe olarak yapılan son cemaat yerlerine de sofa tâbir olunur.

2 -- Kabristanlarda zeminden yüksekçe olarak set halinde yapılmış ve mütaaddit mevtaların gömülmesine ait mezarlıklardır. Bunların topraklarını tutmak için etrafına kısa duvarlar örülür ve bazan da etrafına parmaklık çekilir. Bunlar ekseriya aynı bir ailenin ölülerine tahsis olunur. Bunlara aile sofası denir.

3 — Oturulacak yer ve set mânasına da kullanılır. Sofalı çeşme ki iki tarafında oturulacak yeri olan çeşme demektir. Su kablarını dolduranlar destileri doluncıya kadar burada oturup dinlenir ve kablarını koyarlar.

4 — Otellerde müşterilerin oturması ve beklemesi için yapılmış olan etrafı kapalı ve ekseriya sütunlarla müzeyyen ve üstü camlı, büyük, kapalı avlulara da denirse de diğer sofa ve salonlardan tefrik için buna hol tâbir olunmalıdır.

5 — Bahçelerde çiçeklerin toplu olarak bulundurulduğu az irtifada toprak döşek. Lâle sofası, karanfil sofası, çiçek sofası gibi.»

§ [*Sar.*] Hırka-i Saadet dairesinin yirmi iki günde bir kere süpürülmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. O gün hizmet nöbetçilere münhasır değildi. «Hane-i Hassa» ağalarının çoğu mefhareti mucip sayılan bu hizmeti görürlerdi.

§ [*Ask.*] Yeniçeri ıstılahlarındandır. Koğuş yerinde kullanılırdı.

SOFA-İ HÜMAYUN (صفهٔ همایون) [*Sar.*] Padişahın oturduğu sofaya verilen addır. Buna «Hünkar sofası» da denilirdi.

SOFA KÖŞKÜ (صفه صوفه کوشکی = صوفه کوشکی) [*Mim.*] Topkapı Sarayındaki kasırlardan birinin adıdır. «Topkapı Sarayı'nın dördüncü yerinde sofa ismiyle anılan setler üzerindeki binalardan birisi de Mustafa Paşa köşküdür. Binaya ayrıca sofa veya «Merdiven başı kasrı» da denildiğini kaydeden Halûk Y. Şehsuvaroğlu (Sofa köşküne dair, Cumhuriyet, 30 Ağustos 1953) şu tafsilâtı da veriyor:

«İlk inşa tarihi bilinmiyen kasır, muhtemelen yaptıranın ismine izafetle Mustafa köşkü diye yâd edilir olmuş, fakat sonraları esaslı tâmirlere, değişikliklere uğramıştır. Bugün sağlı sollu iki odadan müteşekkil kasrın ortasına tesadüf eden ve ait bahçeyi lâlelikten ayıran binanın en eski kalıntısı olan kapı kemerinin bir yanında 1704 (1116) de III. Ahmed'in yaptırdığı tamire, diğer tarafında I. Mahmud'un 1752 (1166) de yaptırdığı diğer esaslı bir tamire ait iki kitabe mevcut bulunmaktadır.

«1116 tarihli kitabede burada mevcut (sofa, kasır, duvar, havuz ve bahçenin cümleten ve yer yer tamire muhtaç) olduğu belirtilmektedir. III. Ahmed kasrı baştanbaşa tamir ve yeniden ihya etmiş ve içini devrinin tezyinatiyle süsletmiştir.

«Bu suretle sofa köşkü bugünkü inşa ve tezyin karakteriyle Lâle devri'nin ayakta kalabilen pek nefis bina örneklerinden birini teşkil etmektedir.

«Bina bir istirahat köşkü olarak ferah bir mimaride yapılmıştır. Şair Dürri'nin III. Ahmed için yazdığı tarih kitabesinde bu ferahlık (Zevi ede bunda gönül hoşluğuyla daima) (Sofa köşkü oldu hâlâ sofa-i sahn-ı safa) mısralariyle belirtmektedir.

«Sofa köşkü bir orta kısmı ve iki çıkıntısiyle üç parçadan ibarettir. Yanında merdiven başından geçilen alçı ocaklı küçük bir namaz odası ile bir ayakyolu vardır.

«Üç parçadan müteşekkil olan büyük odanın sedlerinin etrafı birinde yedi, diğerinde sekiz olmak üzere onbeş pencere ile bir taraftan lâleliğe, diğer taraftan alttaki büyük ha-

vuzlu bahçeye nazırdır. Pencerelerin üstünde ayrıca alçı pencereler bulunmaktadır. Orta kısımda mevcud iki kapıdan biri lâle bahçesine diğeri hem lâle bahçesine, hem aşağıya inen merdiven başına açılmaktadır.

«Sofa köşkleri arasında bu onsekizinci asır binasının tezyinat karakterini, diğerlerinin nefis çini duvarlarına ve klâsik nakışlı tavanlarına mukabil pek ince bir tahta oymacığı ve yer yer çiçek nakışları teşkil etmektedir.

«Oymalı inişler, nakışlı kapılar, duvar kitabeleri ve bilhassa üç parça halindeki tavan Türk rokokosunun en nefis örneklerindendir Duvarı çepçevre talik bir yazı ile Hakani Mehmed Bey'in Hilye'sinden alınan beytler süslemektedir.

«Büyük salonun iki setli kısımlarında, pencere kenarlarını sedirler işgal etmekte, ortada 15. Lui'nin I Mahmud'a hediyye ettiği Duplessis imzalı, altın yaldızlı bronz mangal durmaktadır. Bazı şamdanlar, saatler, Edirnekâri bir küçük masa, Japon işi dolaplar, salonun sonradan konulmuş eşyaları arasındadır.

«Sofa küşkü de, Osmanlı hükümdarlarının harem dışında geçen zamanlarında hemen her gün uğradıkları yerlerden biri bulunmaktadır. Burada kabuller olur, Huzur dersleri verilir, eğlenceler, oyunlar tertip edilir, saz âlemleri yapılırdı.

«III. Ahmet Kalaylı Koz Ahmed Paşa'dan sadaret mührünü bu kasırda aldırtmış, Kırım Hanı Devlet Giray'la, Deli Petro'nun ahvalini bu geniş salonda konuşmuştu.

«Kırım Hanı, Mustafa Paşa köşkünün altın yaldızlı tavanlarını dolduran gür sesiyle o gün padişaha; (Şevketlû hünkârım, bu kâfir bir hilekâr ve mekkâr kâfirdir. Eğer sulhuna itimat ve arz mahzarlarına iğmaz-ı ayn-ı itimat buyrulursa aynı âkıbet kâi pek duçvar olur, Hele Kırım memleketi şimdiden elden gitti, Rumeli de kabza-i tasarruftan çıkmağa yüz tutmuştur. Ve bu kâfirin kasdı İstanbul olup umumen reaya keferesiyle ittihat ve ittifak üzere olduğu zâhir olmuştur) demiştir.

«Han'ın bu açık ve mert sözleriyle meşverette bulunanlar titremişler, III. Ahmet Devlet Giray'a an'anevî kadifeye kaplı kürk, mücevher iki sorguçlu samur kalpak, mücevherli kılıç, sırma eğerli bir at hediyye etmiştir.

«Mustafa Paşa köşkünde o acı meşveretten sonra belki Prut zaferinin şenlikleri yapılmış, III. Ahmet sedirinden sazendelere, o günlerin şevki içinde kimbilir ne cömerd ihsanlarda bulunmuştu.

«I. Mahmut cülûsundan sonra ilk defa Rebiülevvelin yirmiyedisinde Sofa Kasrına gelmiş ve burada has odalılara atiyyeler vermişti. Padişah burada zaman zaman oyun oynayan iç ağaları, musiki fasılları yapan sazendeleri altınlarla taltif ederdi.

«III. Osman üç senelik kısa saltanatında Merdivenbaşı kasrında (Faslı musiki ve tomak el'abı ile zevkyap olur), bazı günlerde burada yemek yiyip kahve içer ve namaz odasında bir miktar eğlenip) hareme avdet eylerdi.

«III. Mustafa cülûsuna yazılan kasideleri Sofa köşkünde okutup dinlemiş, o da selefleri gibi köşkün geniş pencerelerinden kâh kar topu, kâh tomak oyunları seyretmiş, burada baharın alâmeti sayılan ilk nisan sularını kimbilir kaç yıl dualar ve saadet temennileriyle içip ihsanlar dağıtmış, av ağalarının getirdikleri avlar için, çantacıdan alınan paralar verilmişti.

«I. Abdülhamid de Huzur ders'lerini bazı ramazanlar Mustafa Paşa köşkünde yaptırırdı, 1775 yılında kızı Hatice Sultan'ın doğumu münasebetiyle yapılan büyük şenliklerde padişah Sofa kasrına gelip tantana-i pür velvele mehterhane ile enderun-ı hümayunu ağavatı kullarına para ve altın dağıttırmıştı

«1790 yılında Mehmet Mekki Efendi (Beyzayı meşihatı) giymek üzere saraya davet olunduğu zaman Mustafa Paşa köşkünde ağırlanmış ve buradan sünnet odasına götürülüp III. Selim'in huzuruna çıkarılmıştı.

«O yılın ramazanında hazine-i hümayun hocası Veliyyiddin Efendi Zade Seyyit Abdurrahman Efendi ile refiklerinin Huzur dersleri de gene aynı Mustafa Paşa köşkünde dinlenmişti.

«III. Selim yer yer harap olan kasrı gene aynı yıl içinde (hariçten ve dahilden serapa sıvaları tecdit vesair tamirlerle) yenileştirmişti.

«Topkapı sarayının son sakini olan II. Mahmut ömrünün son yıllarında Mustafa Paşa köşkünde bazı musiki fasılları yaptırıyor ve ecdadından bütün hayatlarını geçirdikleri bir meydan üstünde belki geçmiş zamanları ve kendi saltanat yıllarını düşünerek memnun ve mahzun hâtıralara dalıp gidiyordu.»

SOFA KURMAK (صوفه قورمق) [*Tul.*] Tulumbacılar arasındaki her hangi bir rajonsuzluğu halletmek için reislerin idaresi altında toplantı yapılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rajonsuzluk, usulsüzlük demektir.

Osman Ergin «Tulumbacılar» hakkında izahat verirken (Mecelle-i Umur-u Belediye, birinci cilt, sayfa 1196) bunun için şunları yazıyor:

«Devair-i merkeziyye ve mahallât tulumba ocaklarında (Sofa) namıyle bir nevi sulh ceza mahkemesi de vardır. Bu mahkemenin reisi tulumbanın asıl reisi olup toplantı halinde (Sofa) nın makam-ı mahsusuna gelir. Tulumba uşakları da gelip karşısında otururlar. Herkes toplandıktan sonra «fenerci» maznunu (kabahatliyi) (sofa) ya getirerek elindeki kırbacı reisin önüne bırakır. Badehu maznunun kabahatını şerh ve tâdat (sayıp dökmek) ederdi. Bu mahkemede iki nevi ceza verilirdi: Tomruk, kırbaç.

«Tomruk: Maznunun ayağına pranga vurup cezası kaç gün tâyin edilmiş ise o kadar gün koğuşta bağlı kalmaktan ibaretti. Fakat mahkûm tomruğa vurulduktan sonra bir yangın zuhur ederse o zaman pranga derhal açılır, mahkûm da kurtulup koşardı.

«Kırbaç: Reis kaç tane hükmederse derhal infaz ve icra edilirdi.»

SOFALARI BİR TERTİP (صفه‌لری بر ترتیب) [*Ask.*] Araları iyi olan Yeniçeri ortaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ortalardan her hangi birinde zuhur eden bir hâdise üzerine sofaları bir tertip olan ortalar tarafından o ortanın yardımına koşulurdu. Semer devirmek gibi ocaklıları en ziyrde kızdıran hâdiselerde her iki tarafa yardım edenler çıkar, arada kan döküldüğü de olurdu.

SOFALI (صفه‌لی) [*Sar.*] Hırka-i Saadet dairesinde süpürücü, temizleyici hademe hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların mensup oldukları kuruma «Sofalı ocağı» denilirdi.

SOFALILAR (صفه‌لیلر) [*Ask.*] «Tashih-i Bedergâh» suretiyle Yeniçeri ocağı'na yazılanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şehir delikanlıları askerlik imtiyazlarından istifade etmek ve bu sayede gezip tozmakta serbest olmak için ulûfesiz yeniçeri yazılır ve yazıldıkları ortanın nişanını kollarına ve baldırlarına dövdürürlerdi. Muharebe olunca turnacıbaşılar gönderilerek takım takım toplanıp ordu-yi Hümayuna getirilirler ve «tashih-i bedergâh» yani adları kütüğe geçirilip ulûfeye istihkak kesbederlerdi.

SOFALILAR PALÛDECİSİ (صفه‌لیلر پالوده‌جیسی) [*Sar.*] Silâhdarın maiyyetindeki Enderun-ı Hümayun Hassa ocağı'nın zâbitine verilen addır. «Emin hasekisi» de denilirdi. Kanunî Sultan Süleyman zamanında ihdas olunmuştur. Asıl vazifesi saray muhafızlığı idi. Ulûfe dağıtılma merasiminde Sadrazam'a giydirilen hil'ati getirmek de vazifesi cümlesindendi.

SOFALI OCAĞI (صفه‌لی اوجاغی) [*Sar.*] Hırka-i Saadet dairesinin temizlik işini gören teşekkülün adıdır. Silâhdarın maiyyetinde olan ocağın zâbitine «Sofalılar palûdecisi», «Emin hasekisi» denilirdi.

SOFA TEZKİRESİ (صفه تذکره‌سی) [*Ask.*] «Tashih bedergâh» usulüyle Yeniçeri ocağı'na yazılanlara ocağa mal edildiklerine dair verilen vesikanın adıdır. Yeniçeri ocağı'nın kuruluşunda ocağa girmek için sıkı şartlar konulmuş ve bu şartlara riayet edildiği müddetçe Yeniçeriler nizam ve intizamlarını muhafaza ettikleri gibi Tük bayrağını kıt'alara dikmek muvaffakiyyeti gösterilmişti. Sonradan tedricen bozulmıya başlıyan yeniçerilik Üçüncü Sultan Murat'ın meşhur sünnet düğünü vesilesiyle kendisini eğlendiren çalgıcılarla oyuncuların ocağa girmeleri hakkındaki arzularının yerine getirilmesi yüzünden ilk ve mühim darbe indirilmiş, 1153 (1740-41) senesinde ortaya bir de «Ulûfe»nin alınıp aatılması meselesinin çıkarılması ikinci ve amansız bozgun vesilesini teşkil etmiştir. Bu müsaadeler verilince önüne gelen ocağa yazılıyor, fakat nizamlara riayet etmiyerek bir taraftan da iş ve gücü ile meşgul oluyordu. Bir takım serserilerin ocağa girmiş olmaları ise halkın başına belâ kesilmelerini doğurmuştur. İşte bu gibiler taşradan gelen bir hemşehrilerini hemen yakalıyor, «gel yoldaşım seni Yeniçeri idelim» diyerek mensup oldukları orta kışlasına götürüp Yeniçeriliğe kaydedildiğine dair «sofa tezkiresi» aldıktan sonra yazıldıkları ortanın alâmetlerini kollarına ve baldırlarına dövdürürlerdi. Sofa tezkiresi bu itibarla yeniçeri kayıt vesikası demek oluyordu. Orta çorbacısının mührünü ve ortanın nişanını havi olan tezkire aynen şöyle idi: «Mümininiz kalû belâdan beri, Hakk'ın birliğini eyledik ikrar. Bu yola vermişiz seri, Nebimiz vardır Ahmet Muhtar. Ezelden beru mestaneleriz. Nur-u İlâhide pervaneleriz, bir bölük bu cihanda divaneleriz. Sayılmayız parmakla, tükenmeyiz kırılmakla. Taşradan sormakla kimse bilmez halimiz. Oniki imam oniki tarik cümlesine dedik beli. Üçler, yediler, kırklar, Nur-u Nebî, Kerem-i Ali, pirimiz Sultan Hacı Bektaş Veli. Bin iki yüz otuz dört senesi, Cennetmekân Firdevs âşiyan kanun sahibi Ulgazi Sultan Süleyman Han Hazretlerinin kurduğu nizam-ı müstahsen üzere ondokuzuncu bölüğün çorbacısı Hüseyin Ağa'nın izniyle aşçı usta ve odabaşı ağa ve cümle ihtiyarların marifetiyle Mehmet Ataullah Efendi İbn-i Abdurrahman Bey yoldaşlığa talip ve ragip olup ismi kul defterine kayıt ve sofamıza yağmurluk vaz' edip yedine

işbu sofa tezkiresi ita kılındı. Vakt-ı hacette ibraz oluna. 5 sefer 1234 (1818).»

Bu tezkirenin kenarları eski yazma eserler gibi tezhip makamında selvi işlemeli idi. Üstündeki iki mühürden birisinde seyyit Hüseyin 19 yazılı olduğu gibi bir de selvi resmi bulunurdu. Mühür Çorbacı Hüseyin Ağa'nın mührü olduğu gibi selvi de bölüğün sembolü idi.

SOFÎ (صوفی) [*Sof*] Tasavvuf ehli olan ve onlardan gibi görünenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunu Sûfî suretinde kullananlar da vardır. Bu fark ıstılâhın menşeinden ileri gelmektedir. Softan, sofostan, safadan, sıfattan, safvetten geldiğine kail olanlar, yahut dindarlıktan kinaye olduğunu düşünenler Sofî; Sufan veya Sufaneden, yahut Suffadan geldiğini ileri sürenler ve kaba saydıkları sofu'dan ayırmak istiyenler de Sûfî suretinde kullanmışlardır.

Sofiyi başka başka tarif edenler olmuştur. Bir kaçının tarifi şöyledir:

«Sofî; o kimselerdir ki kalbi Allah için safvet bulmuştur.» (Beşir bin El Haris El Hâfi El Soff).

Yani tertemiz olmuş ve berraklık kazanmıştır.

«Sofî; Hakkın kendisi için seçerek onunla safa üzere bulunduğu nefsinden kurtararak onunla ilişiği kestiği ve bir dâvayı yüklemediği kimsedir.» (Bendar bin El Hüseyin).

«Sofî safa ile sof'u giyen, sevgiye cefa tadı tattırmıyan, dünyaya aldırış etmiyen ve Hazret-i Muhammed Mustafa'nın yolunu tutan kimsedir.» (Ebu Ali Ruzbari).

«Sofî; bulanıklıktan kurtularak durulan, düşünce ile dalan, beşerden kesilerek Allah'a bağlanan ve altın ile taşı bir sayan kimsedir.» (Sehl bin Abdül-üt-Tüsterî).

Sofîyye'yi İslâm dininin, sofiye içtihadına göre, müteşekkil bulunduğu dört rüknün yani şeriat, tarikat, hakikat ve marifetin hikmet ve esbabına vukuf kesbedenler suretinde izah eyliyenler de olmuştur.

Diğer bir rivayete göre soffilerin «Ehl-i Soffa» ya benzemeleri kendilerine bu ismin verilmesini mucip olmuştur. Bazılarına nazaran sofî kelimesinin aslı safevî olup talaffuz sakil (ağır, güç) olduğundan soffî kelimesine kalbolunmuştur. Sofî kelimesi için saf'tan müştak bir kelimedir diyenler de vardır. Bu kelimenin Rum «Sofiya» sından veya Yunan (Sofus) undan alınmadır diyenler dahi olmuştur. Yine Sofî'nin Kâbe'ye hizmet eden ve ibadetle iştigalleri hasebiyle soffî adını alan «Mudar» kabilesine mensup bir kabile isminden alındığını söyliyenler de bulunmuştur.

Sofî tâbirinin yünden bir kumaş olan «sof» a nisbetle vücude gelmiş olduğuna «Sofî ve Tasavvuf» kelimeleri hakkında başlı başına bir eser vücude getirmiş olan Sadık Vicdani Bey (Tomar-ı Turuk-u Aliyye, 4 üncü kitap, Soffî ve Tasavvuf, sayfa 60) ihtimal verdiği gibi Darülfünun müderrislerinden Mehmet Ali Aynî'de (Ölümü 1945) «Tasavvuf tarihi, sayfa 180» buna kail olmaktadır.

İlk evvel Sofî lâkabını alan zâhitlerin büyüklerinden künyesiyle meşhur (Ebu Haşim-el-Kûfî) dir. Ebu Haşim Hierî ikinci (Milâdî sekizinci) asrın ortasında (hierî sene 150 (767)) vefat ettiğine göre bu tâbirin ikinci asrın ilk yarısında meydana geldiği anlaşılır.

Ömer Rıza Doğrul (Ölümü: 1952) kıymetli birçok dinî ve içtimaî kitapları arasında yer alan «Tasavvuf» adlı eserinde (Kâğıt ve basım işleri Anonim Şirketi, İstanbul, 1948, sayfa 60 ve mütaakıp) «Soffî kelimesinin asıl ve tarihi» hakkında şunları yazıyor:

«Sofî kelimesinin ne vakit ortaya çıkmış olduğu üzerinde türlü fikirler ileri sürülmektedir. Bazılarına göre bu söz hicretin iki yüzüncü yılından evvel, yani ashap ve tabiîn devrinden sonra peyda olmuştur. Bazılarına göre bu söz daha önceden Müslümanlarca malûm idi. Daha başkaları bu sözün cahiliyyet devrine ait olduğunu ve Arapların İslâmdan önce de bu sözü tanıdıklarını anlatıyorlar. Bu ayrılık ne mahiyette olursa olsun tasavvufî kaynakların en sağlamı İslâm âlemicde kendisine sofî denilen ilk zatın Hicretin 150 nci senesinde vefat eden Ebu Hâşim-el-Kûfî olduğunu bildirmektedir. Bu zat hayatının en büyük kısmını Şam'da geçiren bir Kûfe'li idi. Boyun eğdiği en büyük tesir Hazret-i Peygamber'le, arkadaşlarının yaşayışındaki sadelik ile dünya alâyişinden yüz çevirmeleri idi. Kur'an'da, suçların mahiyeti vê kıyamet günü bütün suçların hesabı verileceği de, üzerinde tesir etmişti. Kuşeyrî, kendilerini ruh hayatına veren ve bu hayatın çeşit çeşit gelişmelerini yaşıyan kimselere lâyık görülen isimleri anlatarak der ki: «Müslümanların büyükleri, Hazret-i Peygamber'in devrinden sonra Peygamber'in arkadaşı olmaktan da büyük bir isim alamamışlar ve almak istememişlerdi. Çünkü Hazret-i Peygamber'in arkadaşı olmaktan daha yüksek bir sıfat tanımıyorlardı. Onun için bunlara Peygamber'in Ashabı denilmişti. Daha sonra ikinci asırda ashabın ashabı yetişmiş ve bunlara da Tâbiin denilmişti. Yani bunlar da en şerefli sıfatı, Peygamber arkadaşlarına uymakta bulmuşlar ve onun için «Ashaba uyanlar» mânasındaki Tâ-

biin adını almışlardı. Bunlardan sonra gelen nesil de «Tebe-i Tâbiin» yani «Hazret-i Peygamber'in ashabına uyanlara, uyanlar» adını en şerefli ad bulmuşlar ve bu adı almışlardı. Daha sonra ihtilâf başgöstermiş, insanların mertebeleri ve mevkileri ayrılmış, dine en büyük değeri veren kimselere zâhidler ve âbitler denilmiş, daha sonra bid'atlar başgöstermiş ve fırkalar arasında dâvalar başlamıştır. Her fırka kendi içinde zâhidler bulunduğunu ileri sürüyordu. Fakat nefislerini Allah ile koruyan ehl-i sünnet tasavvufu benimsemişler ve onların büyükleri, Hicretin iki yüzüncü yılından evvel bu isimle şöhret kazanmışlardır. (Risale-i Kuşeyriyye, sayfa 7-8).

«O zamandan beri Tasavvuf ve Sofî isimleri yayılmış, zâhidlerin zühdünü, âbidlerin ibadetini, fakirlerin fakrını ve bunlara katılan daha başka şeyleri ihtiva eden mesleğe tasavvuf denilmiş ve bunlar bu isimle sair dindarlardan ve din ulemasından, yani şeriat hükümlerinin zahiriyle meşgul olan fukahadan ayrılmışlardı.

«Sofî kelimesinin ne zaman zuhur etmiş olduğu üzerinde ihtilâf olduğu gibi bu kelimenin aslı hakkında da bir sürü ihtilâflar olmuştur. Bazılarına göre bu, bir isim değil, bir lâkaptır. Çünkü Arapça'da onu destekliyecek hiçbir iştikak veya kıyas bulunmamaktadır. Bazılarına göre bu kelimenin aslı safa ve safv, yahut saff'tır. Bazılarına göre suffa veya saffa'dır. Hattâ onun esas itibariyle hububattan olan sufane'den gelme olduğunu söyliyenler de vardır. Onu mutasavvıfların giydikleri «sof» a isnat edenler de bulunuyor. Çünkü mutasavvıflar, herkesten ayrılmak için sof giymişler ve bunu giymekle temayüz etmişlerdir. Hakikati bulmak için burada bir lâhza durmak icabediyor.

«Sofî'nin safa'dan ve safv'dan müştak olduğuna gelince bu, mânevî cepheden doğru olabilir Fakat dil bakımından doğru değildir. Sofî'nin safî bir kalp sahibi olması gerekleştiği şüphe götürmez. Fakat dil iştikakı bu mânayı kabul etmez. Çünkü safaya nisbet edildiği taktirde Safevî demek icabeder. Safv'a da nisbet edilince safî değil safvî demek zarureti hasıl olur

«Sofî'nin saff yani sıra mânasındaki kelimeden gelme olduğunu söylemek de yanlıştır Gerçi sofiler, Tanrı huzurunda ilk safta, ilk sıradadırlar. Himmetlerinin yüksekliği, kalpleriyle Tanrıya yönelişleri onlara bu mevkii sağlamıştır, onun için bu mânada, mânevî bakımdan doğru olmakla beraber, dil bakımından yanlıştır. Çünkü saff'a nisbet edildiği zaman saffiy denilir, sofî denilmez.

«Sofî'yi suffa'ya, yani Hazret'i Peygamber'in devrinde bütün hayatlarını İslâmiyyeti öğrenmiye ve Peygamber'in hiçbir irşadını kaçırmamıya dikkat eden fakir muhacirlere nisbet etmek de, sofîlerin yaşadığı hayat ile Ehl-i Suffa'nın yaşadıkları hayat arasındaki bağlantıyı ifade ederse de lisan bakımından bunu da kabul etmiye imkân yoktur. Çünkü Suffa'ya nisbet edildiği zaman Suffî denilir, sofî denilmez.

«Sofî kelimesinin sıfat'a nisbet olduğunu söyliyenler de vardır. Maksatları sofî'nin en iyi sıfatlarla vasıflanması ve en kötü vasıflardan tecerrüd etmesi gerekleştiğini anlatmaktır. Fakat bu kelimeye nisbet edildiği taktirde sofî değil, belki sıfatî demek icap eder.

«Sofî'yi Sufân veya sufâne adındaki nebata izafe edenlerin kastettikleri mâna, tasavvufun az yemek yemeği ifade eden cephesini iltizam etmektir. Çünkü mutasavvıflar, çok yemek yemiyen, yemeğe değer vermiyen kimselerdir. Fakat bu da lisan bakımından doğru olamaz. Çünkü Sufân veya Sufâne'ye nisbet edildikte sufânî demek icabeder. Yoksa, sofî demiye imkân yoktur. Geride kalan bir şey varsa sofî kelimesini isim değil de lâkap saymaktır. Sofî'nin sofa nisbet edildiği iması bunu cerheder. Çünkü sof giymek, zâhitlerin şanı idi. Onun için mutasavvıflarla mutasavvıf olmıyan ilim adamları bu nokta-i nazarı kabul etmişlerdir El-Lum'a adlı eserin sahibi Tus'lu Serrac ile Risale-i Kuşeyriyye Şarihi Zekeriyya-el Ensarî, İbn Teymiyye ve İbn Haldun bu fikirdedir. Lum'a sahibinin ne dediğini tesbit ederek bu büyük ilim adamının sofîliği, sofîlerin dış elbisesi olan sof'a nasıl nisbet ettiğini görmek son derece faydalı olur: «Sofîlerin sof giymeleri dolayısıyle onları giyinişlerine izafe eden isim, mücmel ve umumî bir tarzda (onların mutasavvıf oldukları bütün ilimleri, amelleri ve ahlâkı ifade etmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim Hazret-i İsa'nın en yakın dostlarını dış giyinişlerine izafe ederek anmış ve «Hani Havarîler demişlerdi ki...» diye söz söylemiştir. Havarîler ise beyaz elbiseler giyen kimselerdi. Allah da onları elbiselerine nisbet etmiş ve onların haiz oldukları ilmî ve amelî vasıflara işaret etmemiştir. Çünkü sof giymek, Peygamberlerin, gerçeklerin ve kendilerini ibadete vermiş olan nâsiklerin şiarı idi. (Hazret-i İsa'nın en yakın dostlarına Havarî denilmesinin sebebi hakkında, bunların elbiseleri yıkayan ve tahvir eden, yani beyazlaştıran kimseler olduklarıdır.) Eski Peygamberlerin sof giydikleri doğru ise ve mutasavvıf-

lar da onlara uyarak bu kaba elbiseleri giydikleri hakikat ise, bunlarla beraber El-Luma' sahibinin havarîlere verilen ismi izah yolunda verdiği malûmat hakikate uygunsa, sofî kelimesinin sofa nisbetinin de doğru olduğuna bakarak bu nokta-i nazarı kabul etmek icabeder.

«Fakat daha başka bir telâkki vardır. O da «Birûnî» ye aittir. Birûnî, sofî kelimesinin Yunanca «hikmet» mânasındaki «Sofya» kelimesinden gelme olduğunu söyler. Birûnî, Hind ve Yunan hükemasından bahsettiği sırada: «Bunlar bir nokta üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu nokta içlerinde şu görüşü ifade eden kimseler bulunduğudur: Hakiki varlığı illet-i ulâ'ya atfetmek. Çünkü illet-i ulâ bizatihi başka her varlıktan müstağnidir ve her varlık ona muhtaçtır. Varlık için başkasına muhtaç olanın varlığı ise hayal gibidir. Hak değildir. Hak ise ilk birdir.» Birûnî daha sonra şunları söyler: «Sofîlerin reyi budur ve bunlara hükema da denir. Çünkü Yunanca'da sofî hikmet demektir ve onun için filozofa Plasoya, yani hikmetin muhibbi, derler. Müslümanlar içinde bunların düşüncelerine yakın düşünceler taşıyan kimseler peyda olduğu için onların isimleriyle alınmışlardır. Bu lâkabın mahiyyetini bilmiyenler onları tevekkülleri hasebiyle Suffa'ya, nisbet etmiş ve bunların Hazret-i Peygamber devrinde yaşıyan suffa ehli olduğunu söylemiştir. Daha sonra, bundan vazgeçilmiş ve bunların sof'a mensup oldukları söylenmiştir. Eb-ül-Feth-ül-Büstî ise bütün bunları bırakarak sofî'nin safvetten geldiğini iddia etmiştir. Tahkiku ma lil Hind, s. 16).

«Yeni ilim adamları içinde Birûnî'nin tutmuş olduğu yolu tutanlar da vardır ve bunlar İslâm tasavvufunun gerek adıyle, gerek metodu ile ve konusu ile Yunan felsefesinin eserlerinden olduğunu söylemişlerdir. Von Hammer'in bunlar arasında olduğunu söylemek kâfidir.

«Burada mülâhaza edilecek en mühim nokta, bu mezhebin, riyazet ve mücahede, zevk ve müşahede olan tasavvufu, fikrî görüş ve mantıkî istidlâl olan felsefe ile karıştırılmasıdır. Buna bir de şunu ilâve etmek gerektir. Sofîlerin yaşadıkları hayat tarzı ve bu hayatın pek sadeliği dolayısıyle medeniyet hayatının karışıklıklarından azadeliği, refahtan ve refahın inceliklerinden uzaklığı, zâhidlik, fakirlik ve nâsikliğin desteklediği bir ülküyü gözetmeleri, sofîlerin, Yunanca «Sofya» kelimesini alarak ona intisap etmediklerini, belki giydikleri sof'a intisap etmeyi tercih ettiklerini ve böylece daha önce gelen Peygamberlere ve güzide büyüklere benzemek istediklerini anlatır. Tasavvuf ilmi ilk görüşü sırasında kalbin iç yüzü ve ruh sırrının ilmi idi. Hedef, insanın erişeceği makamlarla en yüksek hakikatı bulmaktı. Bu da tasavvuf ile Yunan felsefesini birbirinden ayırmıya ve tasavvufun, katılık ve kabalık ifade eden sof ile bağlanışını kuvvetlendirmeğe kâfi gelir.»

Maarif Tarihi gibi tasavvufa dair tetkikatıyle de tanınmış olan Osman Ergin «Sûfî, tasavvuf; felsefe ve Filozof tâbirlerinin menşeini» tetkik ederken (Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul, Kenan Matbaası, 1942, sayfa 288 ve mütaakıp) şunları yazıyor:

«Bu kelimelerin menşei hakkında İslâmî eserlerde birçok vecihler ve buluşlar gösterilmektedir. Şimdiye kadar bu tâbirlere me'haz ve menşe' olarak ileri sürülen kelimeler şunlardır. Teozofya, Sofos, Sofya, Sof, Safa, Safvet. «Tarih-i Felâsife-tül-İslâm» da (انها من كلمة صوفيا اليونانيه ومعناها الحكمة الربانية فالصوفى هو الحكيم فى سبيل الله.)

«Halbuki «Lügatçe-i Felsefe» Thésophie'nin tasavvuf karşılığı olmasını kabul etmiyor ve «Tasavvuf, İslâm dininde nefisleriyle fâni ve Allahüteala ile bâki, tabsyiden kurtulmuş ve hakikat-ül hakayika vâsıl olmuş olan zümre-i havassa mahsus bir mezhep olmasına ve Thésophie'nin ise pek kadim bir mezhep olduğu bilinmesine ve sihir dahi bu ilim aksamından bulunmasına nazaran, buna tasavvuf denilmesi doğru değildir. Bu kelimeyi mâna-yı iştikakisi olan «marifet-i umur-u İlâhiyye» tâbiriyle tercüme müreccah görülür» diyor.

«Elmüncit» adlı Arap lûgati de hemen bunu böyle gösteriyor:

«İslâm tasavvufu hakkında güzel bir eser yazmış olan Beyrut'daki Amerikan üniversitesi profesörlerinden Abdüllâtif Ettibavî, Hammer'in bu kelimenin Yunanca «Sofos ten geldiğini söylediği Noldke'nin de bunu kabul etmiyerek Arap dilinde yün demek olan sof'tan geldiğini iddia ettiğini söyler.

«Doktor Zeki Mübarek (Ettasavvuf-ül-İslâmî» adıyle neşretmiş olduğu iki ciltte 818 sayfa tutan eserin 17 inci sayfasını bu kelimenin menşeine tahsis eder ve Şarkta, Garp'ta bu bapta söylenmiş olan bütün sözleri orada toplu bir halde gösterir.

«İstanbul Üniversitesi İslâm Felsefesi Profesörü İsmail Hakkı İzmirli de (İslâm Mütefekkirleri: Gazalî) başlığı altında (Ceride-i İlmiyye) ile neşretmiş olduğu makaleler silsilesinde, sofî tâbirine me'haz ve menşe' olabilecek bütün kelimeleri ele alarak; uzun uzadıya tahlil ve tetkik ettikten sonra diyor ki:

«Sofiyyenin çoğu sof giydiklerinden bu nam onlara verilmiştir. Libas-ı sofun libas-ı enbiya olduğu da mâruftur. Hazret-i Muhammed'in bile sof giydiği mervidir. Suleha, zühhad ve ubbad daima sof giyerlerdi. Terk-i ziynete delâlet eden sof, suleha, zühhad ve nüsaake münasip bir tarz-ı telebbüs idi. Sofiyeyi sof giymiye nisbet etmek tevazua elyak ve akreptir.

«Bir takım zevatın: (sûfî kelimesi Yunanca Sofos lûgatinden muarreptir. Sûfiye hakikat-i ilâmiyyeyi taharri eden ukalâ mânasınadır. Kütüb-ü Yunaniyye'nin Arapça'ya tercüme ve naklinden, felsefe lâfzının lûgat-i Arabiye duhulünden sonra; sûfiye ismi tanınmış, sûfiye nüm-u zâbir olmuştur) sözleri doğru değildir. Çünkü zühhad tarikine sülûk eden zevatın sûfiye ismiyle iştiharları kütüb-ü Yunaniyye'nin tercümesinden, felsefe lâfzının şüyuundan sonra olabilecek idi. Niçin sûfiyeye felâsife denmiyor? Madem ki felâsifenin eserlerinde, kavillerinde bahsi vardır. Niye felâsifeye sofiye denilmemiştir? Madem ki felâsifenin eserlerinde, kavillerinde tasavvuf bahsi vardır; İslâmda hikmet ve felsefe ile iştigal edenlerin akdemi olan Yakup İbn-i İshak-ul Kindi'ye niçin Feylesof-ul-Arep denildi de Sûfiy-yül-Arep denilmedi.»

«Sûfiye ismi; felsefece mâruf ve me'hazı malûm olduktan sonra, zuhur etmiş ise; niye bir çoklarına müphem kalıyor da, türlü türlü veçihler gösteriliyor?

«Sûfiye tariki, felâsife tariki ile tahlil olunursa görülür ki: Asıl tarikat-ı sûfiye, tarikat-ı felsefiyyeden uzaktır. Felâsifeyi en ziyade inkâr eden sûfiyedir. Binaenaleyh sûfiye isminin kadimen kütüb-ü Yunaniyyeden Arapçaya menkul, sofos kelimesinin Araplarca maruf olmasından ve 200 tarihinden evvel ehl-i İslâm arasında, ubbad ve zühhad mabeyinlerinde mâruf idi. Fakat taammüm ve iştihârı kurun-u selâseden sonra idi.» «Ceride-i ilmiyye, sayı 72, 1337 - 1340, İstanbul).

«Muhterem profesör bu iddiasında o kadar musirdir ki (Türk Tarihi Anahatları) kitabı için en son yazmış olduğu eserde, tasavvufun ilk önce Basra'da ortaya çıktığını anlattığı sırada sözü yine bu mevzua getirerek, fakat eski fikirlerini tadil ederek: «Basra'da zâhitler, sof, aba giydiklerinden bu namı almışlardı. Mavera-ünnehr, Horasan ve Mağrip'te sof giydiklerinden onlara sofi denilmişti. «diyor.» (Müslüman-Türk Filozofları, sayfa 66).

«Acaba bu ayrılık elbise farkından mıdır? Yoksa Yunanca Sofos ve Sofya kelimelerinin oralara girmemiş, yahut oralarca mâruf olmamış olmasından mıdır? Bence ikinci şık daha doğrudur Mağrip'te güneşin sıcağından korunmak için umumiyyetle ve ta Romalılar zamanından beri beyaz yünden (toj) denilen ihram giyildiği gibi Mavera-ün-nehr ve Horasan'da da soğuktan muhafaza için tabiatiyle yün elbise giyilmekte olmasına ve yünden istiğna hiçbir kimse için mümkün olmamasına, hattâ yün, pamuğa nisbetle iptidaî kavimlerce daha kolay tedarik edilebilmesine göre, bunda ısrar etmek doğru olmasa gerek.

«Şu halde muhterem profesörün tasavvufa me'haz oluşlarını kabul etmediği صف = saf, صفا = safa, صفة = saffe, صفوت = safvet ilâh kelimelerine - müsaadelerine güvenerek - yünden yapılmış elbise demek olan (صوف = sof)u da ilâve etmek lâzım gelir. Öteki kelimeler, kendi tetkik ve kabulleri veçhile, tasavvufa me'haz olmaktan ne kadar uzak ise, sûfi'nin yün demek olan sof'tan gelmiş olması da o kadar aykırıdır. Nitekim başkalarına hacet yok, yine kendilerinin: «Mamafih her sof giyene sûfi denilemiyeceği gibi, her sûfinin sof giymesi de lâzım gelmez» sözleri buna delil olabilir.

«Arap şairlerinden Eb-ül-Feth-il-Büstanî:

تنازع الناس فی الصوفی واختلفوا
فیه، وظنوه مشتقاً من الصوف؟
ولست امنح هذا الاسم غیر فتی؟
صافی، فصوفی؟ حق للقب الصوفی.

«Yani halk sûfi isminde nizaa, ihtilâfa düştü. Onu sof'tan müştak sandı. Ben bu ismi beğenmiyorum. Şu kadar var ki o yiğit musafî (Muhibb-i halisi) oldu. Ona da musafat olundu. Tâ ki sûfi lâkabını aldı.» (Tercüme Profesör İsmail Hakkı İzmirli'nindir.) Sözleri de sûfi'nin softan gelişini reddeder.

« İstanbul Üniversitesi Profesörlerinden Ferit Kam (Vahdet-i Vücut) adlı eserinde bu mevzuu uzun uzadıya münakaşa ettikten sonra der ki:

« Sûfiye hazeratının meslek-i mahsusları esasen meslek-i hikmet ve marifetten ibarettir. Şu hale nazaran kendileri de kemalât-ı, sûfiye ve mâneviyyeyi câmi birer zûfünun oldukları-ndan sûfi kelimesinin filozof kelimesi gibi âkil, hakîm mânasına olan sofos kelime-i Yunaniyyesinden ta'rib (Araplaşmak) ve kendilerine alem edilmiş olması pek muhtemeldir. Nitekim bu kelime Fisagor'a gelinciye kadar tarik-ı hikmet ve marifete sâlik olan hükema-yi Yunaniyyeye alem olmuştu. Fisagor bu unvanı lâzime-i tevazua mugayir gördüğünden kendisinin hakîm

değil ancak filozof yani muhibb-i hikmet olduğunu beyan etmiş ve kendisinden sonra gelen hükemanın kâffesi bu unvan ile yâdedilmişlerdir. Fisagor'un lâzime-i tevazua mugayir gördüğü bu unvan nasıl olmuş ta, sûfiyyun hazeratı tarafından kabul edilmiş? diye itiraz edilecek olursa biz bu itirazı cevaptan müstağni görürüz. Kaldı ki bu unvan sûfiye hazeratı tarafından mı ihdas edilmiş, yoksa anların tarik-ı hikmet ve marifete sâlik olduklarını görenler tarafından mı tevcih olunmuş? Burası malûm değildir. Hazerat-ı sûfiyenin o zümreden olmıyanlar tarafından bu unvan ile yâdedilmiş olmaları muhtemeldir.»

«Değil mesleklerin hattâ ırkların ve milletlerin adlarını bile ekseriya başkaları vermiş olduğu malûm olmasına göre, sûfiyeye sûfi yani hakîm ve âkil unvanını da, onların vaz'ını, tavrını, yaşayışını ve mesleklerini görenlerin eski Yunanistan'da bu türlü adamlara verilmiş olan bu unvanı onlara da vermiş olmaları muhtemel değil muhakkaktır.

«Filhakika felsefe ve ilim tarihlerinin bildirdiğine göre ilk önce bulundukları zamanlarda malûm ve münteşir olan ilimlerin bütün şubeleriyle uğraşanlara ve onları bilenlere, bilhassa Yunanistan'da akıllı mânasına olarak sofos yani hakîm denilirdi.

«Bizde de her hangi bir âlimin, bir büyük adamın hal tercümesi tetkik edilecek olursa bu adamın aynı zamanda tabib, filozof, mutasavvıf, müfessir, muhaddis, müverrih, kelâmcı, şair, hattat ve idare memuru yahut hâkim (kadı) olduğu görülmez mi? Hattâ son zamanlarda bu ilimler arasında yalnız tıpla uğraşanları, yahut tıbba çok ehemmiyyet ve kıymet verenleri, eskiden her şeyi bilen onlarla uğraşan hakîmlerden tefrik etmek için hekim şeklinde yazmaz mıydık?

«Fakat gitgide bu türlü hakîmler ve âkiller arasında bir takım şarlatanlar türiyerek edinmiş oldukları derme çatma, karışık ve eksik bilgilerini siyasi külâhlar kapmakta ve cerbeze ile halkı aldatmakta kullandıkları görüldüğünden ve bu suretle ilim ve fazilet ortada kaynayıp gittiğinden bunlarla mücadele etmek, bunların gururlarını kırmak, bunları halk önünde gülünç bir mevkie düşürmek ve aynı zamanda mahviyyet ve tevazu göstermiş olmak için kendileriyle taraftarlarını hakîm değil muhibb-i hikmet yani hikmeti seven philosophe adı ile anmağa başlamışlardır.

«Daha sonraları Aristo gelerek, birincilerle mücadele etmek hususunda istifade olunmak üzere Mantık'ı ortaya atmış ise de, gitgide filozofya da sofya mânasına alınarak onunla müteradif bir hale gelmiştir.

«Bu vaziyyet karşısında filozofya lüzumsuz ve mânasız bir tâbir haline gelmekle beraber, o tarihlerden bugüne gelinciye kadar her ikisi de mânaca ve hizmetçe beraber olarak kalmış oldular.

«Yunanlılardan sonra komşuları ve ilimle medeniyyette vârisleri ve muakkipleri olan Araplarla İslâmlar, her iki kelimeyi de dillerine alarak bunların birincisinden zühd ve ibadet sahasında sofi, tasavvuf ve mutasavvıf, mantık muhavere ve kelâm sahasında sûfestai, safsata, safsatiyyat ve yalnız metafizik sahasında ise felsefe, tefelsüf, feylesof ve felsefiyyat gibi tâbirler ve kelimeleri Arap diline malettiler.

«Hattâ ne tasavvufla, ne de felsefe ile uğraşmıyan, bilâkis bunlarla uğraşanları tekfir eden, fakat biraz fıkıh ve biraz da şer'iyyat ve o miyanda gûya Şeriati müdafaa için felsefenin ve tasavvufun dar bir şubesi, mahdut bir sahası olan (Kelâm) ilmini okuyan medrese mensuplarına da sûfestai'den bozma softa denildi. Arap, Fürs ve bilhassa Türk kamusları bu kelimenin menşe ve me'hazini kestirememiş ve bulamamış oldukları için onu, âdetleri veçhile mutlaka Arap ve Fürs dillerinden birine maletmek istiyerek Fürsçede yanmış, tutuşmuş (niye yanmış, niçin yanmış ve kime tutuşmuş, belli değil) mânasına gelen suhta'dan bozmadır, diye gösterirler ki pek aykırı ve pek gülünçtür.

«Muhterem Profesör İsmail Hakkı İzmirli'nin «İslâm âleminde Yunan felsefesinin şuyuundan önce (sûfi) tâbirinin bulunmuş ve kullanılmış olduğunu söylemesi, bu dâvanın lehinde değil aleyhindedir.

«Nitekim Kitab-ül-ulûm fit-tasavvuf'da Muhammet İbn-i İshak İbn-i Yesar'ın Mekke tarihine dair verdiği malûmata göre: «İslâmiyyetten önce ve Kâbe kimse tarafından tavaf edilmediği zamanlarda, uzak memleketlerden sûfi denilen kimseler gelir, Kâbe'yi tavaf edip giderlerdi. Eğer bu rivayet doğru ise, bundan, İslâmiyyetten önce de sûfi tâbirinin malûm ve müstamel olduğu ve bu tâbirin fazl u salâh sahibi kimselere verildiği anlaşılır» denilmesi de bunu teyit eder.» (Sayfa 22).

«İşte sophie ve philosophie asırlarca yanyana Yunanistan'da birlikte yaşamış olduğu gibi, bu tâbirlerin ilki İslâm âleminde felsefe cereyanı başlamadan önce İslâm zâhitleri arasında kullanılmağa başlanmış ve sonraları, yani felsefe Araplar ve İslâmlar arasında şayi ve malûm olduktan sonra da yine bu âlemde yanyana yaşamış durmuştur.

«İslâmda (الرهبانية فى لاسلام) düsturu malûm olmasına rağmen zühd ve inziva şekli, İslâm âleminde de ortaya çıkarak, yer yer birçok âbitler, zâhitler türemiş ve bunlara komşuları olan Şarkî Romalıların veya Bizanslıların veyahut bunların mensup oldukları din sâliklerinin veyahut kaynağı Mısır ve İskenderiyye olan Eflâtunî felsefe mensuplarının kullanmış ve vermiş oldukları (sûfi) adı verilmiştir.

«Bunun için felsefe ilminin ve felsefe tâbirinin Arabistan'a gelmesine kadar beklemeğe hacet var mıdır? Bu milletin maddî ve sınaî medeniyyet gibi mânevî medeniyveti olan dil ve ilim de kuvveti ve cazibesi nisbetinde komşuları tarafından hapsedilmiyecek bir şekilde, fakat kat'î olarak tâyin ve tesbit edilmiyecek bir zamanda o komşu memlekete ve o memleketin diline girebilir. Bir çokları da böylece girmiştir ve hâlâ da girmektedir.

«Binaenaleyh sûfi ve tasavvuf yün demek olan (sof) tan değil, Yunanca hikmet mânasına olan (sofos) veye (sofya) dan Arap diline ve İslâm âlemine geçmiştir.

«Kıt'alar, milletler, dinler ve ilimler arasında bu türlü kelime idhalât ve ihracatı her zaman vâkı olmaktadır.

«Meselâ İslâm medeniyyeti ve ilmi son haddine vâsıl olduğu zaman Araplar ondan istifade ederek İslâm riyaziyecilerinden (Harezmî) nin ileri götürdüğü bir riyaziye şubesini öğrenmişler ve bunun adını algorythme diye ve riyaziyenin bir şubesine alem olarak dillerine almışlar ve ilmi Şarklılardan ziyade ve onların tanımıyacakları bir tarzda ileri götürmüşlerdi.

«Bu suretle Garpta ilim ve medeniyyet terakki ederek bu sefer Şark Garptan istifade etmek istediği zaman onlar da bu ilmin adını (logaritme) ye çevirmek suretiyle tekrar Şark'a getirmişlerdi.

«İşte bunun gibi Arab'ın sophos, sophie kelimesini ilk önce (sûfi) şeklinde Şarklılar dillerine alıp bir ilme ad yaptıktan sonra İslâm felsefesinin adı olan bu tâbir tekrar Garba geçerken, hiç olmazsa yanlış ve söyleniş tarzını biraz değiştirerek soufi, soufisme şeklini almıştır.

«Bu bahse ait son söz olarak şunu da söyliyeyim ki: Şarkta ve bilhassa Türkler arasında (sûfi) nin bir üçüncü kullanış şekli daha ortaya komuştur ki o da (sofu) dur. Bu tâbir, ne tasavvuf, ne de felsefe ile alâkası olmıyan, bilâkis bunlarla meşgul olanları tekfir eden yobazlara ve eski bir tâbir ile zühd-i huşk erbabına alem olmuştur ki buna halk dilinde çok yerlnde olarak kaba sofu denilir.

« Şu halde Yunanlıların (sofos) yahut (sofya) sı, Şarkta umumiyyetle sûfi, Türkler arasında, fakat dar bir sahada sofu ve Garplılarda soufi gibi üç muhtelif şekil ve aynı zamanda üç ayrı mâna almış oluyor.

«Buraya kadar verilen izahattan anlaşılmıştır ki tasavvuf ta, felsefe de ve binnetice mutasavvıf ve filozof ta, hattâ softa ve sofu da aynı kökten çıkmış, aynı işleri görmek için ihdas edilmiş, fakat sonraları ilimde ihtisas ve iş bölümü ortaya çıkarak sahaları ayrılmış olduğu gibi mânaları ve kullanış tarzları da az çok değişmiştir.»

Sofiyye tâbiri birinci hicrî dördüncü milâdî onuncu asırda Irak'ın bütün zâhidlerine teşmil edilmiş idi.

İslâm arasında zuhur eden fitne, halkın ibadet ve tâattan inhirafa meyli sofiyye'yi mustakil bir fırka şeklinde bulundurmuştur.

Sofiyye ilimlerine « Tasavvuf » denilir. Tasavvuf; kitap, sünnet ile mukayyed, müşeyyeddir. Tasavvufun zuhurundan ve sofîlikten maksat iyi amellerle ahlâkı tehzip, nefsi dine cezp, aynı zamanda manevî bir zevkten ibarettir. Mücahede neticesinde inkişaf eder. İlim halinde tedvin olunması bu maksadın temini içindi.

Sofiyye'nin ayrı bir ilim ile mümtaz oldukları tasavvuf başlıca iki kısma ayrılır: Tahalluk, tahakkuk.

Tahalluk kısmı ahlâkın tehzibine, din yoluyla nefsin tedibine, ihlâs için nefsin murakabe muhasebesine ait bir ilim idi. Daha doğrusu ümmetin havassına mahsus bir terbiye usulü idi.

İslâmın zuhurundan evvel Yunan ve Hind filozofları tasfiye tarikine sülûk etmişler idi' Tasfiye ehli olan felâsife başka, İslâmda zuhur eden mutasavvife yine başkadır. Zühhad tarikine sülûk eden zevatın «Sofiye» ismiyle iştiharları felsefenin İslâm âleminde intişarından, felsefeye ait kitapların naklinden evveldi. Mutasavvife-i felâsife sofîyenin vasıl olduğu gayeye vasıl olamamışlardı.

Sofiyye tasfiyede, zikr ve taatta muvazabette İslâm kanunu üzere hareket ederdi. Felâsifenin tasfiyeleri ise keyfe mâyeşa idi. Kevnin esrarına, hilkatin tabayiine ait olan tahakkuk kısmını sofiyye sıbga-i din (din boyasıyle) isbat etmişlerdi.

Molla Câmi bunu şöyle anlatır:

حکمت یونانیان پیغام نفست وهوا
حکمت ایمانیان فرمودهٔ پیغمبرست

İslâmda pek ziyade mazarratı görülen batınıyyenin iltizam ettikleri meseleler bu kıs-

mın kisvesine (şekil ve kıyafetine) bürünerek lâşuurî bir surette ehl-i İslâm tarafından terviç olunmakta idi. İşte din âlimlerinin ve muhaddislerinin şiddetle hücum ettikleri tasavvuf tahakkuk kısmı idi, mükâşefe veya tevhide ait İlm-i Tasavvuf idi.

Şer'î hükümlerin zâhirlerine karşı pek ziyade muhafazakâr olan fukaha tasavvufa karşı geliyorlar, hususiyle sofiyyenin zühd hakkındaki mubalâğası eimmenin bazısına hoş gelmiyor, tahakkuk kısmı gibi tahallük kısmı da taana uğruyor idi Nitekim (Hâfız Ebu Zer'a) sofiyye eimmesinden (Hâris-i Muhasibi) nin vara' ve takvaya, nefsin muhasebesine ait yazmış olduğu (Errıaye) adlı eser hakkında şiddetli intikadde bulunmuş idi. Bayezid-i Bestâmî, Cüneyd-i Bağdadî, Zünnun-ı Mısarî, Şekik-i Belhî gibi sofiyyenin büyükleri bile bir kısım fukaha tarafından taan ve inkâra duçar olmuşlardı. Evvel ve ahar sofiyye ricali bir kısım ulema tarafından inkâr olunagelmekte idi. Turuk-u Aliyye pîranı da taan ve inkâra uğramışlardır. Bu husus tarz-ı tefekküre, nokta-i nazara, içtihada ait bir meseledir. Binaenaleyh her iki taraf mazurdur.

Sofiyye ile Batınıyye'yi biribirinden ayırmalıdır. Vakıa ikisi de tevil eder. Fakat sofiyye ayet ve hadisleri zâhirlerine, batınıyye ise zâhire de ehemmiyet vermiyerek keyiflerine göre tevil ettikleri için aralarında fark vardır.

Sofiyye başlıca iki kısma ayrılabilir:

1 — İlim yoluna sülûk edenler.

2 — Mücerred zevk ve veed yoluna gidenler.

Evvelkisinde *seyr-i illallaha istikamet*, havl ve kuvvet-i Bâri ile avn-i Sübhanî ile mehalik ve mevani' ve kavatı'ı def' hususunda kuvvet hasıl olur. Bu tarik mahzurdan salimdir.

İkinci yol; sâliklerinin ilimlerinde cid, zühdlerinde itina, seyir ve sülûklerinde ihtimam bulunur. Ancak bu tarik erbabı iyman akidelerine şüphelerin gelişi indinde bîbasar (görünmez) olur. Hattâ mabudunu bile bilmiyebilir. Ya veed ve zevkiyle, ya kavminin âdetine ittiba ile, ya dinde bir emeli olmadığı halde sonradan muhdes olan bazı evza' ile yahut nefsin arzularıyle ibadet eder. Bu yol mahzurdan salim olmaz.

Sofiyye-i tahalluk ile sofiyye-i tahakkuk maksatlar ve hakikatler hususunda bir takım resimler ve vasıtalar ihdas etmişlerdir. Fakat bu vasıtalar ve resimler bu âyini umde edinmemişlerdi.

Sonraları zâhirî rüsum galebe etti. Nitekim sofiyyeden «Ebu Hasan-ül-Buşenci» (ölümü H. 328, M.1939) (التصوف اليوم اسم ولاحقيقة وقد كان حقيقة ولااسم) demiş idi.

Artık birkısım zühhad (zâhidler) reftar ve güftarda (sözde ve harekette) sadık sofîlere benzemek için gözler resme bağlandı. Tasavvuf ehlinin şiarı olan «Lübs-i murakka'», ehemmiyet kesbetti. Âyin ve merasim umde oldu. Bir remz, bir vasıta olan âyin-i mahsus, rüsum-ı zâhire hakikat yerine geçti. Zâhirî rüsumdan yalnız zikr denilen esvat (sesler) ve harekât (hareketler) kaldı.

Sofiyye, insanları üç kısma ayırıyorlar. Bu cihet; (Avarif-il- Maarif) ten naklen «Tasavvuf Tarihi» nde (sayfa 183) şu suretle kaydedilmiştir:

«Birinci sınıfta olanlara kâmil ve vâsıl diyorlar. Bunlar da iki kısımdır. Birinci kısma umumen Enbiya, ikinci kısma Resul-i Muhterem Hazretlerine kemal-i mütabaatları sebebiyle Hakka vâsıl olduktan sonra tekrar beşeriyyete avdetle insanları irşada memur olan evliya dâhildir. İşte kâmil ve mükemmel dedikleri zatlar bunlardır. Bununla beraber, vâsıllerin hepsi irşada memur olmuyor. Bazıları «Bahr-i cam' ve hayret ve batn-ı hut-ı fena'da müstehlik olurlar» meczup dedikleri bunlardır.

«İkinci sınıf insanlar sâliklerdir. Bunlar da iki kısımdır. Bir kısmı yalnız Veçhillâh'ı tâlip ve hem dünya ve hem ahirette zâhit oldukları halde, ikinci kısmı cenneti istiyenler yani dünyada zâhit ve ahirete ragıp olanlardır. Yalnız Veçhillah'ı istiyenleri de ikiye ayırıyorlar: Sofiyye, Melâmiyye. Cenneti istiyenler de de dört kısımdır: Zâhidler, fakirler, hâdimler, âbidler.

«Üçüncü sınıf insanlara gelince bunlar mukimîn tabakasıdır ki esrar ve ashab-ı şimalden mürekkeptir. Bu şimal tâbiri Kur'andan iktibas olunmuştur. Bu cihetle birinci sınıfa dâhil olanlara mukarribun denildiği halde ikinci sınıftakilere ashab-ı şimale mukabil olmak üzere ashab-ı yemîn ve ebrar ıtlak ederler.»

Halvetiyye tarikatının bir kolunun kurucusu olan Dede Ömer Ruşenî (ölümü 892-1486-87) «Sofî» başlıklı manzumesinden seçme beyitler:

Ana demiş tasavvuf ehli: soft
Ola mecmu'i esrarâ vukaft
Hisap ehli ana demiş ki: soft
Eliftendir dige elf ü ulafi

Muvahhitler katında oldur ki; soft
Huruf ola ve almıya: (huruft)
Rasat ehli katında oldur ki; soft
Anın bakmaz ola şems, küsufi

Nücum ehli ana derler ki; sofi
Nücuma olmıya herkiz huaufi
Demiş bir gönlü sâfi, merd-i Kûfi
Küduretten safa bulana: soft

Sana derim deme ey merd-i mûfi
Perakende olan kişiye: soft
O saftnin ki vardır lâfi, lâfi
Anı bil kim değildir merd-i soft

Ona der (Ruşeni) dervişi soft
Bile mecmu-i esmadan «Raufı» i
Bilendir, bildirendir merd-i soft
Sıfat ü zatı, Allah-ı atufi

Odur soft irtişâp karb-i karbe
Serûp bu'di müdami düşe şürbe
«Mi-nes-soft» diye sorulsa da, esn:
Ki oldur kim ola bil-ma vü bi-men

Görmüşüz çok mataassıp softi
Rehnedâp pir-i mügana softi
Fâzıl

SOFİYAN (صوفیان) [*Mus.*] Mehter usullerinden birinin adıdır.

SOFİYAN-I KULE (صوفیان قله) [*Sar.*] Saray kapıcılarının bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar saraydaki kulede vazife gördükleri için bu adı almışlardı.

SOFORİN (صوفورین) [*Mus.*] İspanya altınlarından birinin adıdır. Bir aralık 104 kuruş mukabilinde tedavülü için karar verilmiş, sonradan tedavülü menedilmiştir. Ellerde ve Eytam sandıklarında bulunanlar fiyatlarıyle Darbhane'ce toplanarak eritilip Osmanlı altını basılmıştır.

SOFRA (سفره) [*San.*] Yere yayılarak üzerinde yemek yenilen yuvarlak yaygıya verilen addır. Meşinden yapılan bu yaygının kenarlarındaki deliklere geçirilen kaytanla torba gibi büzülerek çanta haline getirilmek suretiyle taşınırdı. Üzerinde yemek yenen, hamur işleri yapılan ayaklı yuvarlak âlete de bu ad verilir.

§ [*Bak*] Gabya yelkeninin çanaklık ve saire ile sürünüp zedelenmemesi için yelkenin kıç tarafına vurulan enlice astarın adıdır.

SOFRA BEZİ (سفره بزی) [*San.*] Üzerinde yemek yenen sininin altına konan yaygıya verilen addır.

SOFRA ESKİSİ (سفره اسکیسی) [*Sar.*] Saraya yeni alınan iç ağalarına yemek yemek usulünü öğreten ak ağaların mütehayyizlerine (itibarlı) verilen addır.

§ [*Hal*] Saraylarla büyük dairelerde kıdemli kalfa ve ağalara da bu ad verilirdi.

SOFA İSKEMLESİ (سفره اسکمله‌سی) [*San.*] Üzerine üstünde yemek yenen tepsi veya aini konan iskemleye verilen addır. Bunların taşınması kolay olmak için açılır kapanır şekilde olanları dört veya altı köşeli ve sedeflileri de vardı.

SOFTA (صوفته) [*Hal.*] Medrese talebesi hakkında halk tarafından kullanılır bir tâbirdir. Medrese ıstılahınca talebeye «Tâ'ip» denilirdi. Medrese mensuplarının sözlerine göre tâliplerin ilim aşkıyle yanmalarından kinaye olarak halk arasında ilkin «suhte» denilmiş, bu tâbir sonradan tahrife uğrıyarak «softa» şeklini almıştır.

Değerli Profesör Ferid Kam (Vahdet-i Vücud) adlı kıymetli eserinde «Sofi» tâbirini incelerken bunun için şöyle diyor:

«Ne tasavvufla, ne de felsefe ile uğraşmıyan, bilâkis bunlarla uğraşanları tekfir eden, fakat biraz fıkıh ve biraz da şer'iyyat ve o miyanda güya şeriatı müdafaa için felsefenin ve tasavvufun dar bir şubesi, mahdut bir sahası olan (kelâm) ilmini okuyan medrese mensuplarına da sofestaî'den bozma softa denildi.

«Arap, Füra ve bilhassa Türk kamusları bu son kelimenin menşe ve me'hazını kestirememiş ve bulamamış oldukları için onu, âdetleri veçhile mutlaka Arap ve Fürs dillerinden birine mal etmek istiyerek Fürs'çede yanmış' tutuşmuş (neye yanmış, niçin yanmış ve kime tutuşmuş, belli değil) mânasına gelen sûhte'den bozmadır» diye gösterirler ki pek aykırı ve pek gülünçtür.»

Rahmetli üstadı bu mütalâaya sevkeden son zamanlarda, zihniyyet itibariyle, terakki düşmanlığı yerinde kullanılması sebep olsa gerek. Çünkü softa tâbiri yetişmiş ve ilmî münakaşaya karışmış olan medrese mensupları hakkında değil, henüz tahsil çağında bulunanlar hakkında kullanılırdı. Tâbirin kullanılış şekli buna şüphe bırakmaz.

SOFTA KÜLÂHI (صوفته کلاهی) [*Kıy.*] Medrese talebesinin giydikleri başlığa verilen addır. Sarılan sarık ilmiyye büyüklerininkiler gibi muntazam olmadığı için bu ad verilmiştir.

SOFU (صوفی) [*Hal.*] Dinin emirlerini yerine getiren, nehiylerinden kaçınan, zâhid, müttaki yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofî tâbirini inceliyen Osman Ergin (Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun. s. 294) «Bu bahse ait son söz olarak şunu da söyliyeyim ki» kaydını koyarak diyor ki: «Şark'ta ve bilhassa Türk'ler

arasında (Sûfî) nin bir üçüncü şekli daha ortaya çıkmıştır ki o da (Sofu) dur. Bu tâbir, ne tasavvuf, ne de felsefe ile alâkası olmıyan, bil'akis bunlarla meşgul olanları tekfir eden yobazlara ve eski bir tâbir ile zühd-i huşk erbabına alem olmuştur ki buna halk dilinde çok yerinde olarak kaba sofu denilir.»

Kıymetli müdekkikin bahis mevzuu ettiği sofular olsa olsa sofiyyenin haklarında «zühd-i huşk» ve emsali ağır sözler sarfedenler gibi ifrata sapanlardır. Yoksa dinin emirlerini yerine getirenler esasen dinen menhi olan tecavüzden sakınmak mecburiyyetindedirler. Bununla beraber sofiyyenin Şeriat'a ve İslâmiyyetin ruhuna uygun olmıyan fikir ve hareketlerini haklı olarak tenkid edenlere bu hükmü vermek doğru olamaz. Tasavvufla meşgul olanlar tarafından zühd-i huşk erbabı denilen sofular İslâm dininin esasını teşkil eden farz, vâcip, sünnetle iktifa etmiyerek müstahap ve mendupları dahi tamamen yerine getirdikleri ve menhiyyattan çekindikleri halde mutasavvıfenin çoğu, hele bunlardan ileri gidenler bir takım tevilliere saparak bu hususta çok lâübali davranırlar. Şu halde onların bu türlü hallerini ve Kur'an'ın sarih hükümlerine, Peygamber'in hadislerine aykırı hareketlerini ilmî delillerle ortaya koyarak doğru yolu gösterenleri yobazlıkla tavsif etmek insafa uygun düşmez.

SOGRA (صوغرا) [*Bah.*] Kaplama veya güverte tahtalarının başbaşa getirilmiş vaziyyetlerde aralarında kalan aralıklara verilen addır.

SOĞUK İPLİK (صغوق ايپلك) [*San.*] Mücellit tâbirlerindendir. Meşin şemse ciltlerin üstüne yer etmek üzere «soğuk iplik demiri» ile çekilen çizgiye verilen addır. Bu çizgiler altınlanmaz, boş bırakılırdı.

SOĞUK İPLİK DEMİRİ (صغوق ايپلك تيورى) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Meşin şemse ciltlerin üstüne yer etmek üzere çekilen «soğuk iplik»in yapılmasında kullanılan âletin adıdır. Teber şeklinde idi.

SOHBET (صحبت) [*Sof.*] Görüşüp konuşmak demek olan bu tâbir sofiyye ıstılahı olarak tarikatın iki esasından birini teşkil eder. Öteki «hizmet» tir. Tahir-ül-Mevlevî (Üstad Tahir Olgun (ölümü 1952) «Hikem-ül-Urefa» adıyle sofiyye ıstılahları hakkında yazmağa başladığı eserinin mukaddemesi olduğunu beyanla neşrettiği bir yazıda (Mahfil, adet 8) bu iki tâbir hakkında şunları yazıyor:

«Musil-i Hakikat bulunan (hakikate eriştirecek olan) turuk-ı aliyyeden her birinin hizmet» ve «sohbet» namiyle iki rüknü vardır. Bunlar birer cenab-ı itilâ (yükselme kanadı) gibi sâlik'in mânevî fezada yükselmesine vasıta olurlar.

«Hizmet: Kâmil bir şeyhin teslik ve terbiyesinde bulunmak, sohbet ise bir pîr-i mükemmelin ifazat-ı mâneviyyesinden dil agâh olmaktır. Sohbetin derece-i tesiri ve tabayiin istidad-ı kabiliyyeti malûm olduğundan gerek hükema, gerek urefaca bu hususa fevkalâde ehemmiyyet verilmiştir,

«Mevlâna Celâleddin-i Rumi Hazretleri:

همیشه اهل معنا باش تا
هم عطایا بی و هم باشی

beyt-i mürşidanesiyle sülûk sahiplerini irfan sahiplerinin meclislerine tergip eylemiştir ki beyt «hem atây-i ârifanelerinden istifade, hem rical-i tarikat zümresine iltihak etmek için ehl-i mânaya mukarin ve mücalis ol» demektir.

«Sohbetin ehemmiyyetinin büyüklüğüne en parlak bürhan; lika-yi Peygamberîye nailiyyetle (peygamberle buluşmak şerefiyle) mümtaz olan sabikîn-i eslâfa (ashab) unvanı verilmesindeki lâtif nüktedir. Ashab-ı Kiram; sebil-i İlâhînin sâliki ve riza-yi Bârî'nin müridi oldukları halde (ashab) tâbirinin bu sıfatlara galebesine Resulüllah'a şerefinin ulviyyet ve kudsiyyetinden maada bir sebep gösterilemez.

«Hususiyle meşçid-i Nebevî'nin mesken-i guraba yani zaviye-i fukara (fakirler barınağı) olan soffa-i mübarekesinde, gece'gündüz muvazib (devam eden) ve ekseri evkatda zat-ı akdes-i Nebevî'ye musahip bulunanlara (Ashab-ı Suffe) denilmesi, bunlar içinden yetişenlerin diğer ashaptan ziyade hadis rivayet etmesi, sohbetin ne kadar mühim ve ne derece müfit olduğunu ispat eder.

«İşte bu mühimme nazar-ı dikkate alınarak mütekaddimîn-i sofiye tarafından tekkeler açılmış ve ârifane musahabelerle sâlikîn-i muhlisa terbiye ve irşad edilmeğe başlanılmıştır. Şu halde tekkeler; Meşçid-i Nebevî'deki soffa-i şerifenin birer naziresi ve huzzarını behredar-ı irfan edecek faydalı musahabeler meclisi olmaktan başka bir şey değildir.

«O irfan meclislerinde ve ikan mecmualarında istifade ve ifade, istifaza ve ifaza eyliyerek yetişmiş ve yetiştirmiş ne kadar büyük zatlar gelip, geçmiş olduğu inkâr edilemiyen hakikatlerdendir.

«Fakat teessüf ve insaf ile teslim ve itiraf olunacak feci hallerdendir ki bugünkü tekkelerimizden bazıları, tesislerindeki maksatlarından pek ziyade uzaklaşmış ve mukabele günleri ârifane musahabelere bedel kahve ocağı sohbetleriyle heder edilmeğe kalkışılmıştır.

«Tarikat gibi dünden bugüne müteali bulunması lâzım gelen mukaddes bir mesleğe kapılık etmekle mükellef olan tekklerin şu müthiş sukuta uğraması ne kadar acıklı bir haldir.»

Salâhiyyetli bir zatın bu itirafiyle sâbit olan halin neticesidir ki tekkelerin kapanmasını mucip olmuştur.

SOKAK (سوقاق) [*Sar.*] Padişahların halvetleri yani geçişlerinin halk tarafından görülmemeleri için yolun iki tarafına gerilen bezler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Duvar şeklinde çekilen bezlerle ancak Hünkârla maiyyetinin geçebileceği bir yol meydana geldiği için bezlere bu ad verilmişti. Sokaklar halvet-i Hümayon vukunnda kullanıldığından bunlara «halvet-i hümayun sokakları» da denilirdi. Süslü olmak maksadiyle parça parça kesilen bezlerden yapılanlara «Kandilli sokak» adı verilirdi.

SOKAK SÜPÜRGESİ (سوقاق سپورگه‌سی) [*Hal.*] Mecaz yoluyle daima gezen, dolaşan, sürtük yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kız dinle nush u pendini kavlinde sadık ol
Gözle riza-yi kayınanayı kal halayık ol
Kim derse sana ki bir çamura var bulaşık ol
Ne kesretiyle zâhide ne pek de âçık ol
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol

ŞOLAK (شولاق) [*Sar.* - *Ask.*] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 60, 61, 62 ve 63 üncü ortalara verilen addır. Bunların boylu boslularından seçilip padişahların hizmetlerinde bulunanlara da «Solakan-ı Hassa» denilirdi. Solakan-ı Hassa «Solak başı» adı verilen birinin emri altında bulunurdu. Solak teşkilâtı Yıldırım Bayezit zamanında yapılmıştır.

Hassa solakları gerek sefer ve gerek rikâb-ı hümayun resimlerinde padişahın etrafında yaya olarak yürürlerdi. Köprü geçirilirken solak başı padişahın atının dizginlerini tutar, atın ürkmesi gibi bir halin vuku bulmamasına dikkt ederdi.

Solakan-ı hassa onar kişilik mangalara ayrılmakta, ve her mangaya bir çavuş kumanda etmekte idi. Manga çavuşları son zamanlardaki hademe-i hümayun gibi yürüyüş nizamını muhafaza ederlerdi. Hassa solakları hiç bir vakit dört yüzü geçmezdi. Münhal vuku' buldukça yeniçerilerin bu namda olan ortalarından alınırdı.

Solakların başlarına birbuçuk karış uzunluğunda dökme yaldızlı ve ön tarafı servi şeklinde yeşil sorguçlu külah, arkalarına saçaklı entari, üstüne dolak tarzında kaftan, bacaklarına kırmızı çakşır, ayaklarına çakşıra dikilmiş sarı mest, bunun üstüne sarı çizme giyer, bellerine yaldızlı som kemer bağladıkları gibi bu kemere gümüş kabzalı uzun bir kama sokarlardı. Ellerinde derviş teberine benzer bir silâh taşırlardı.

Solakan-ı hassa alay günlerinde başlarına tuğlu külah, arkalarına beyaz biniş, üzerine beyaz ve dört kollu kaftan giyerler, kaftanın kollarından ikisini giyip diğer ikisini kuşaklarına sararlardı. Ellerinde yay ve arkalarında tirkeş bulunurdu.

Solaklar ulûfe defterlerinde biri padişah hizmetinde bulunanlar, diğeri ocakta müstahdem olanlar olmak üzere iki kısım üzerine yazılırdı.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı Kulu ocakları» adlı eserinde (s. 221 ve mütaakıp) solaklar için şu tafsilâtı veriyor:

«Padişah memleket dahilinde gezerken veya camiye giderken solak gömleği denilen ince uzun bez veya tülbentten gömlek giyen rikâp solakları hünkârın önünde yürürlerdi. Kıdemsizleri önde, kıdemlileri padişaha yakın olarak geride bulunurlardı. Ellerindeki yay ve okları çekilmiş bulunurdu. Başlarında altın üsküften serpuşları ve sorguçları vardı. Harp sahasında davet edilenlerden maadasının sık sık hükümdarın yanına gitmesine solaklar müsaade etmezlerdi. Vezir-i âzam bu kaideden hariçti.

«Sefere gidişlerde solaklar dolamalarının uzun eteklerini bellerindeki kuşaklarına sokarlar ve üzerlerinde beyaz ve dört kollu kaftanlarıyle yay ve okları kurulu olarak padişahın önünde yürürlerdi. Dört kollu kaftanın iki kolunu giyip diğer ikisini kuşaklarına sararlardı. Solak başıların en kıdemlilerinden ikisi hünkârın sağında ve diğer ikisi de sol tarafında giderlerdi. Bunlardan altmış iki ve altmış üçüncü solak başıları sağda ve altmış ile altmış birinci ortaların solak başıları ve kethüdaları hükümdarın solunda yürürlerdi. Padişahın sağında bulunanların hepsi sol ellerini ve solunda bulunanların hepsi de sağ ellerini kullanırlardı. Ellerini bu suretle kullanmalarına sebep padişaha arkalarını dönmeden oklarını kullanabilmeleri içindi. Solakların arkalarında tirkeş denilen ok çantaları ve bellerinde hançer ile birer eğri kılıçları vardı. Bunlar tüfenk kullanmazlardı.

«Solaklık mahlûl olunca Yeniçeri ağası arzetmedikçe oraya kimse verilmezdi. Solak ortalarına verilen efradın iş bilir, yaşlı başlı, muharebelerde ve fütuhatta bulunmuş olanlarla Yeniçeri ağası'na hizmet eden kullukçuların boylu boslularından veya hepsine tercihan solakların hizmetine bakan ve kendilerine Müteferrika-i Solakan denilen hizmet neferlerinden seçilir-

lerdi. Bunların pek iyi ok atmasını bilmeleri şarttı. Bunların ahlâkan mazbut, sadık ve fedakâr olmasına dikkat edilirdi. Ağa bölükleri odabaşıları da solaklığa namzet olanlardan idiler. Cemaat ortaları kumandanlıklarında yani yaya başılıklarda bir münhal vukua gelecek olursa bunun solak ortaları oda başılarına verilmesi kanundu.

« Solak odalarından 60, 61, 62 inci orta odaları eski odalarda ve 63 üncü oda ise yeni odalarda idi.

«Solak efradı başlarına yeniçeri çorbacılarının yani orta kumandanlarının giydikleri sırmalı, süpürge sorguçlu çorbacı geçesi giyerler ve önlerinde tüylük denilen mahfazaya turna teli takarlardı. Solak başılar ve kethüdaları aynı serpuşu giyerlerse de turna teli yerine balıkçıl tüyü korlardı.

«Halkondil zeylinin teşkilât kısmındaki solak resminin tarifinde, solaklara senede iki kat elbise verildiği, bunların Şam kumaşı veya beyaz satenden mamul olup cübbe yapıldığı yazılıdır. Bu cübbenin arka etekleri dizlerden biraz aşağı inmektedir. Ön etekleri ise daha kısadır ve yan tarafında iki uçları beldeki ipekli, sırmalı geniş kuşağa takılır. Cübbenin yani dolamanın altında bir beyaz gömlek vardı ki o da dizlere kadar uzundu. Başlarında börk denilen etrafı sırmalı ve ipekle işlenmiş yüksek bir külâh (çorbacı geçesi) vardı. Külahın yani üsküfün önünde sahibinin malik olduğu servet nisbetinde kıymetli taşlarla müzeyyen bir sorguçluk veya tüylük ile bu sorguçluğa takılmış diğer kalın bir sorguç görülmektedir.

«Solaklardan bölüğe yani kapı kulu süvariliğine çıkanlar onbeş akçe yevmiye ile çıkarlardı. Bu miktar onaltıncı asra aitti. Suçlu olan solaklara timar verilerek ocaktan uzaklaştırırlardı. Onaltıncı asır ortalarında timara çıkacak solaklara onbeşer bin akçelik dirlik verirlerdi. Solak müteferrikaları ise senevî onar bin akçe ile timara çıkarlardı.

«Solaklardan kıdemli olup yeşil renkli sobramânî çuha giyenlerin, senede bir verilen yüzellişer akçe yaka akçesi olup sair mirî çuhalı solakların ise altmış akçe yaka harçları vardı. Solak müteferrikaları ise on ikişer akçe yaka eakçesi yani elbise dikiş parası alırlardı.

«Yeniçeri ocağının ilgasından evvel solaklardan rikâp solakları denilen saraya mensup mahdut bir kısım sefere gitmeyip padişahın alayla bir mahalle gidişlerinde ve camiye çıkışlarında süslü elbiseleriyle maiyyetinde bulunurlardı. Teşkilât iyice bozulduğu vakitlerde çoğunun defterde isimleri var fakat cisimleri olmadığından padişahın gezişlerinde derme çatma efrat tedarik edilir ve elbise giydirilerek gösteriş yapılırdı. Yeniçeri ocağının söndürülmesinden sonra tabii solak ortaları da tarihe karışmış ve rikâp solak başısı ile beraber hükümdarın maiyyetinde sekiz gedikli ve dört nefer mülâzım ve oniki nefer solak kalmıştı. Bunlara onsekiz nefer daha ilâve edilerek mecmuu otuz olmuştu. Bunun dördü mülâzım sakallı olup sonradan ilâve edilen onsekiz solak bıyıklı ve hepsi de seçme, yirmi ve yirmibeş yaşlarında güzel yüzlü idiler. Kıdemli solak olan oniki neferden biri çırak olacak veya vefat edecek olursa onsekiz neferin baş eskisi yani en kıdemlisi sakal salıverip oniki nefere dahil olacaktı. Açık kalan onsekiz kişilik kısma ise hariçten matlup evsafı haiz birisi alınacaktı. Alınacak yeni solağın aslı, nesli, hüviyyeti iyice anlaşılarak mutemet kefiller vermek suretiyle kayıtlarının yapılması şarttı.»

Hicrî onüçüncü Milâdî ondokuzuncu asrın ortalarına doğru saray eski debdebesini kaybetmiş olduğu için acayip kıyafetlerle hünkârın önünde iki sıra olarak giden solakların sayısı azaldığından alay günlerine mahsus olarak «düzme solak» adıyle şuradan buradan bir takım adamlar toplanır, bunlarla solak ve peyklerin sayısı arttırılırdı.

Rikâb-ı hümayun solaklarına kışlık elbise de verilirdi. «Başvekâlet Arşivi» ndeki bir vesikada (Saray, 24 Z 1218, sıra numarası 804) Hicrî 1218 (1803) senesinde verilen kışlıkların bedelinin 290280 akçenin karşılığı olan 2419 kuruş tutmuştu. Yine bu vesikadan o tarihte rikâb-ı hümayun solaklarının onaltı kişiden ibaret olduğu anlaşılıyor.

Solaklar, peykler ve hasekilerle birlikte Hicrî 1244 (1828-29) senesinde lağvedilmiş, bunların ihtiyarları tekaüt edilerek her üç teşekkülün genç ve yakışıklılarından «Hademe-i rikâb-ı hümayun» adıyle bir bölük teşkil olunmuştur. Hademe-i rikâb-ı hümayun için kabul olunan elbise gayet süslü setre ve pantalonla üzerlerinde türlü türlü tüy takılan kadifeli ve kordonlu kalpaktı. Bunlar alaylarda padişahın önünde ve atı etrafında yürürler, içlerinden bazıları yaldızlı teber de taşırlardı.

(Nedim) solakların zamanındaki ihtişamını şöyle tasvir etmiştir :

Bir solağında olan haşmet sözün sağı budur
Olmamıştır rûnûma ne Zâl'de ne Sam'de

Ba tak-ı lâciverdi zer-beft otağın olsun
Mihrigle meh yanınca iki solağın olsun

SOLAKAN-I HASSA (صولاقان خاصه) [*Sar.*] Padişahların rikâblarla alaylarında debdebeyi arttırmak maksadiyle bulundurulan maiyyetleri halkının bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Öteki kısmına «Peyk» denilirdi. Bunlara «Rikâb-ı Hümayun Solakları» adı da verilirdi. Solaklar boylu boslu, yakışıklılardan seçilirdi. Onbir kişilik mangalara ayrılan solakan-ı hassanın başlarına «Solak başı» denilirdi.

Solak teşkilâtı hicrî 1244 (1828-29) senesinde lâğvedilmiştir.

SOLAKBAŞI (صولاق باشی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 60, 61, 62 ve 63 üncü ortaların kumandanlarına verilen addır. Padişahın alay ve seferlerinde solakbaşıların en kıdemlilerinden ikisi Hünkâr'ın sağında ve diğer ikisi de solunda giderlerdi. Bunlardan 62 ve 63 üncü solakbaşıları sağda ve 60 ile 61 inci ortaların solakbaşıları ve kethüdaları Hünkârın solunda yürürlerdi.

Solakbaşıların sefer vukuunda rikâb-ı Hümayunda bulunmalarına dair Fatih Kanunnamesinde (sayfa 27) şu kayıt vardır:

«Sefer-i zafer rehberim vâkı oldukta rikâb-ı Hümayunda solakbaşı ve peykbaşı yürüsün.»

Kanunnamenin bu kaydı solakbaşının peykbaşıdan mertebe itibariyle yüksek olduğunu anlatır.

Solakbaşılar diğer yayabaşılar gibi atlı idiler, Samur ve vaşak kaplı kadife üat elbisesi giyerler, başlarındaki sorguçlarına balıkçıl tüyü takarlardı. Arkalarına da zeneir ve enselik, gümüş özengi ve topuz koyarlar ve sarı çizme giyerlerdi. Sefer esnasında nerede köprü varsa orada attan inip Hünkârın selâmına dururlardı.

D'Ohsson, solakbaşıların Padişahın taşraya çıkışlarında atının yanı sıra gittiklerini, üniformalarının yeşil kadifeden olup içinin vaşak kürkle kaplı olduğunu, kayd-ı hayatla bu hizmette bulunduklarını, yerlerine rikâb solakları denilen ve en kıdemli kethüdaların seçildiğini yazar.

Solak kethüdaları da solakbaşılar gibi atlı olup diğer oda başılar ile solaklar yaya idiler.

Solakbaşıların mutedil, güzel söz söyler, ihatalı, teerübeli, intikali seri' ve ihtiyatlı olmaları icabederdi. Solakbaşıların değişmesi icabederse mazul solakbaşıya Yedikule dizdarlığı verilirdi.

Padişahlar, gerek sefer esnasında ve gerek gezintilerinde Bursa, Edirne, Belgrad ve saire gibi bir yere gittikleri zaman o şehir halkının ve esnaf ve tüccarının hükümdara ikram maksadiyle payendaz diye geçeceği yere serdikleri kumaşlarla halılar solakbaşılarla hükümdarın silâhdar ve ibrikdarına ait olup aralarında paylaşırlardı.

«Osmalı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları» nda (e. 1. s. 223) mevcut malûmata göre «Kanunî Sultan Süleyman devrinde solakbaşıların yevmiyeleri yirmi üç akça olup sonra artarak onyedinci asırdaki maaş defterlerinde yirmi altışar ve kethüdalarının ise yirmişer akçe olmuştur. Yine bu ulûfe defterlerinde her bir ortadaki yüz solaktan başka seferlerde ve hazarda bunlara hizmet etmek üzere müteferrika-i solakan ismiyle epey kalabalık bir maiyyet halkı vardi. Hicrî 1073, M. 1623 tarihli maaş defterinde altmışıncı solak ortasının 264, altmış birinci solak ortasının 295, altmış ikinci solak ortasının 303 ve altmış üçüncü solak ortasının ise 381 müteferrikası vardı. Hicrî 1074, M. 1663 tarihli ulûfe defterinde ise bu miktar sırasiyle 258, 281, 227 ve 257 müteferrikadır.

«Solakbaşılar dirliğe çıktıkları vakit kendilerine otuz altışar bin akçalık ve solak kethüdalarına da yirmişer bin akçalık zeamet verilmek kanundu. Bu miktar (H. 942, M. 1535) tarihindeki kanuna göre olup bundan sonraki tarihlerde yani (H. 985, M. 1577) senesinde de böyle olup daha sonraki senelere ait bir kayıt yoktur.»

§ [*Sar.*] Padişahların maiyyetlerini teşkil eden «Solakan-ı Hassa» nın başlarına da «Solakbaşı» denilirdi. Yeniçeri ocağı emektarlarından ve boylu boslu olanlarından dördü kethüda, dördü solakbaşı olmak üzere sekiz kişi seçilir ve bu sekizin en eskişine «Solakbaşı» denilirdi. Kethüdalar terfi ederek solakbaşı olurlardı.

Solak teşkilâtının lâğvedildiği hicrî 1244 (1828) senesinde solakbaşılık da tarihe karışmıştır.

SOLAK ORTALARI (صولاق اورتهلری) [*Ask.*] Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 60, 61, 62 ve 63 üncü ortalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu ortaların kumandanlarına «Solakbaşı» denilirdi.

SOLDA SIFIR (صولده صفر) [*Hal.*] Mecaz yoluyle kıymetsiz, ehemmiyetsiz, mânasız, hiç yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SOL KOLAĞASI (صول قول آغاسی) [*Ask.*] Askerî rütbelerden birinin adıdır. Yüzbaşı ile Binbaşı arasında olan Kolağasının sağ ve sol olmak üzere iki derecesi vardı. Yüzbaşı terfi edince Sol kolağası, Sol kolağası terfi edince Sağ Kolağası, Sağ Kolağası terfi edince de

Binbaşı olurdu. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra kaldırılmıştır.

SOLUGAN (صولوغان) [*Bah.*] Uzun mesafelerden gelen ve rüzgâr altı sahillerle kapalı limanlar içine istikamet değiştirerek giren ve ilerliyen dalgaların liman içerisinde ve sahil boyundaki ric'î (dönekli) hareketlerine verilen addır.

SOLUĞU BAĞDAT'TA ALMAK (صولوغی بغداده آلمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle kaçmak, uzaklaşmak, kurtulmağa çalışmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SOMAKİ EBRUSU (صوماکی ابروسی) [*San.*] Somaki damarları gibi olan ebrulere verilen addır. Ebruli kâğıt; ebru yapılmış kâğıtlara denir. Eskiden bu kâğıtlar kitap ve defter kaplarının üzerine geçirilirdi.

SOM ALTIN (صوم آلتون) [*San.*] Kaplama olmıyan, yekpare olan altın hakkında kullanılır bir tâbirdir. Parlak olan bu türlü altınlara «Som parlak altın», mat olanlarına da «Som mat altın» denir.

SOMAT (صماط) [*Sof.*] Sıra, dizi; sofra mânalarına gelen Arapça simattan bozma olan bu tâbir tekkelerde ve hassaten Mevlevîlerle Bektaşilerce meşinden yahut bezden sofra yerinde kullanılırdı. « Kâmus » ta dizi, sıra, tabur, vâdi mânalarına geldiği de gösterilmiştir. Vahîd Efendi galatatında «الدرر المنتخبات المنثوره فی اصلاح الغلطات المشهوره» (Simat Maddesi) Arabîde kesr-i sin ile « Ferş-olunan (döşenen) sofra-i taamın ismi, zamm-ı sin ile somattan galat olup Farisi'de mutlak sofra mânasına han derler.» diyor. Üç türlü somat vardı. Biri meşinden mü evver kesilmiş ve etrafına halkalar dikilmişti. Bu halkalardan geçirilen zincir vasıtasıyle toplanınca torba yahut dağarcık şeklini alırdı. Seyyah dervişler kullanırlardı. İkincisi dergâhlarda ve hassaten Konya asitanesinde kullanırlardı. Üçüncüsü ise bir arşın genişliğinde uzun bir meşinden ibaretti Uzunluğundan dolayı buna «Elifî Somat» denilirdi.

Mevlevîler tarafından somat üzerinde yemek yenilip bitirildikten sonra «Gülbank» okunurdu. Buna «Somat gülbangi» denilirdi.

Gına-yı kalb kadar ni'met olmaz ehl-i dile
Bu tekkenin fukarası somat bilmezler
Nailî

SOMATÇI (صماطجی) [*Sof.*] Mevlevî ve Bektaşi tekkelerinde sofrayı hazırlamak ve kaldırmak vazifelerini gören derviş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sofracı demektir. Meşin veyahut bezden yapılıp yere döşenen sofraya Arapça sofra demek olan simattan bozma somat denildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

SOMAT GÜLBANGİ (سماط کلبانکی) [*Sof.*] Mevlevî tekkelerinde somat denilen meşin yahut bez sofra üzerinde yemek yenildikten sonra dua yerinde okunan «Gülbank» hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu gülbank şöyle idi:

Ma sofiyan-ı rahim, ma tablahar-ı şahim, payende dar ya-Rab, in kâse-i ak-u hanra, Elhamdülillâh, Eşşükr-i lillâh, Hak berekâtın vere, erenlerin han-ı keremleri müzdad ve sahib-ülhayrat güzeştegânın ruh-ı şerifleri şâd ü handan, bâkileri selâmette ola, demler safalar ziyade ola, dem-i Hazret-i Mevlâna sırr-ı Şems, kerem-i imam-ı Ali Hû diyelim Hû!

SOM GÜMÜŞ (صوم گوش) [*San.*] Kaplama olmıyan, yekpare olan gümüş hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SOM MAT ALTIN (صوم مات آلتون) [*San.*] Kaplama olmıyan, yekpare olan mat renkli altın hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü parlak altına «Som parlak altın» da denir.

SOM PARLAK ALTIN (صوم پارلاق آلتون) [*San.*] Kaplama olmıyan, yekpare olan parlak altın hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mat renkli olanına «Som mat altın» da denir.

SOMUN (صومون) [*San.*] Yuvarlak ekmeğe verilen addır. Top ve yuvarlak şeylere, vidanın başındaki yuvarlağa da bu ad verilir. Vesikalarda geçer.

SONRADAN GÖRME (صوکرادن گورمه) [*Hal.*] Mecaz yoluyle türedi, şımarık, yüzsüz, pespaye yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SONUNU GETİRMEK (صوکنی گتیرمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle muvaffak olmak, işi başarmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SORGUÇ (صرغوچ = صورغوچ) [*Kıy.*] Serpuşların (kavuk, başlık) ön taraflarına süs nev'inden takılan muhtelif şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Beyaz veya siyah tüyden, balıkçıl tüyünden, kıymetli mücevherden olurdu. Tepeli kuşların tepelerine de sorguç denir. Çelenk de bu mânada kullanılır. Gelinlerin başlarına takılan süslere de bu ad verilir. Sorgucun lâle, çiçek, armut, yuvarlak, topuz gibi muhtelif şekilleri, altından olanları, firuze ve yakutla süslenenleri vardı. Padişahların kavuklarına takılanlar o türlü kıymetli maddelerden yapılırdı. Topkapı Sarayı Müzesiyle Türk ve Islâm Eserleri Müzesinde muhtelif nevileri vardır.

Sorguç, Padişahlar tarafından hükümdarlara, hattâ kadınlara verilirdi. Ondokuzuncu asır başlarında ilk Osmanlı elçisi olarak Londra'ya giden Agâh Efendinin götürdüğü hediyyeler arasında sorguç da vardı. Bunlardan bir tanesi kıraliçeye, bir tanesi de kıralın kızına verilmişti. «Sefaretname»den öğrendiğimize göre kıraliçe sorguçu «mahall-i kalbi» (kalbinin yeri) olan sol böğrüne, kızı da başına takmıştır.

Gördü mahsus olduğun meydan-ı istiana bana
Şehperin göndərdi sorguç kaftan Anka bana
Hayali

ŞORGUÇLU DARDAĞAN (صورغوچلی داردانان) [*Kıy.*] Dördüncü Murat zamanında yapılan renkli kavuğa verilen addır.

SORGUÇLU DESTAR (صورغوچلی دستار) [*Kıy.*] Sorguç takılmış olan sarık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sorguç; süs nevilerinden birine verilen addır.

SORGUÇLUK (صورغوچلق) [*Kıy.*] Başa giyilen börk ve üsküfün önünde sorguç takmağa mahsus yere verilen addır. Buna «Tüylük» de denilirdi.

SOYA (صویا) [*Ok.*] Menzil oklarının ucuna takılan kemik parçasının adıdır. Puta oklarına kemik yerine «Temren» adı verilen demir veya pirinç takılırdı. «Soya» ile «temren» in takılışında fark vardı. Ok soyaya, temren ise oka takılırdı.

SOYGUNCU KADINLAR (صویغونجی قادینلر) [*San.*] Düğünlerde davetlileri ellerinde def olduğu halde «makama yar safa geldi, hoş geldi» diyerek istikbal eden kadınlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Davetlileri bahşiş almadan bırakmadıkları için bu tâbir meydana gelmiştir.

SOYTARI (صویتاری) [*San.*] Güldürücü, paskal yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmani» de «hayasız, mukallit; maskara» suretinde izah olunmuştur. Sarayda Seferli koğuşu'ndaki dilsiz ve cücelerin sanatkârlarına da bu ad verilirdi.

İşte gavrum, bu omuzlarda gezen dilli düdük,
Havlıyan, zil takınan, sonra zuhuriye dalan
O bizim soytarının kendi değil miydi?..
— Yalan.
Mehmet Âkif

SOYUNMAK (صویونمق) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevîliğe intisap etmek yerinde kullanılır. Mevlevî olmak istiyen «Kazancı» ya müracaatla soyunacağını, yani tarikate girmek istediğini söyler, kazancı dede: «Dervişlik zordur, çileyi kırmak iyi değildir. Dervişlik ateşten gömlek, demirden leblebidir. Aç kalmak, dövülmek, haksız yere söz işitmek vardır. Dervişlik ölmezden evvel ölmek demektir. Bunlara tahammül edersen gir» derdi. Bütün bunları kabul edenin, Şeyh Efendi'nin muvafakatiyle, ikrarını alırdı.

Ölmeden evvel feda-yi hesti-i mevhum için
Sevb-i süriden çıkup tennureden giydim kefen
Tahir-ül-Mevlevî

§ [*Sar.*] Enderun hizmetinde bulunanlardan rahatsızlananlara başlarındaki sırmalı takkeyi, arkalarındaki dolamayı çıkarıp gecelik kavuk, uzun kürk ve cübbe giyme müsaadesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Koğuş ağalarından yolu ile eski veya gedik sahibi olup da camekânda oturmak hakkı bulunanlardan maadasının rahatsızlıkları halinde lala emrinde yazılı acemi lalaları vasıtasıyle şirvana çıkmış olanlar bizzat koğuş zâbitine müracaatla soyunuk gezme müsaadesi alırlardı. Soyunuk gezme müsaadesi alanlar bu kıyafetle koğuş dahilinde gezebilirler, dışarı çıkamazlardı.

SOYUNUK ESKİ (صویونوق اسکی) [*Sar.*] Padişahların hususî hizmetlerinde bulunan dokuz saray adamına verilen addır. Soyunuk ağa da denilen eskiler « Hazine koğuşu » na mensup idiler. Zâbitleri koğuşun en eskisi olan «Giyim başı» idi. Koğuşta giyim başıdan sonra muavini yerinde olan «Göç eskisi», daha sonra on tane olan «Bıçaklı eski» ler, onlardan sonra da dokuz soyunuk eski gelirdi. Bu eskiler koğuşlarda, mefruş ve muntazam camekânlarda otururlar, zâbitleriyle padişahların huzuruna resmi elbise ile çıkarlardı. Soyunuk eskiler arasında ocak yoluyle terakki ile beraber has odaya geçmelerine imkân bulunmıyan «Bizebanlar» (dilsizler) da vardı.

Tanzimattan sonra Dolmabahçe Sarayı padişahların ikametgâhı olduktan ve saray idaresi yeni şeklini aldıktan sonra bunlar, emsali gibi işsiz kalmışlar ve tarihe karışmışlardır.

SÖNBEKİ (سونبکی) [*Bah.*] Bir nevi gemi adıdır. Hükümet tarafından insan nakil vasıtası olarak kullanılırdı.

SÖZ EBESİ (سوز آبه‌سی) [*Hal.*] Mecaz yoluyle bilgiç, geveze, malûmatlı görünmiye çalışan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Şi'ri baziçe-i tıflân iden eşhâsın
Kimisi söz ebesidir kimi bâba-yi sühan
Sünbülzade Vehbi

SU (صو) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Şemse ciltlerin köşelerinin dışına basılan motiflere verilen addır. Bütün cilt devredilmek suretiyle yapılanına «Yekpare su», biribirine bitişik olmıyarak ayrı ayrı ve parça parça olanına «parça su» denilir. Bu tâbir yazı levhalarının etrafına yapılan fasılasız tezyinat hakkında da kullanılır.

SUAL-Î MUKADDERE CEVAP (سؤال مقدره جواب) [*Ede.*] Muharririn kendi dâvasında hatıra gelen itirazı kaabil bir noktaya, gûya vârit olmuş gibi, cevap vermesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SUBAŞI (صوباشی = سوباشی) [*İda.*] Şimdi zabıta ve daha ziyade Belediye memurlarının gördükleri işleri gören ve kaza itibar olunan kasabaların idaresi başınd bulunan memurun unvanıdır.

(Âşık Paşa Zade) nin beyanına göre (Âşık Paşa Zade Tarihi, sayfa 20) Osmanlılarda ilk ihdas olunan memuriyyetlerden biri de «Subaşılık» tır. Osman Gazi Karahisar'ı fethettiği zaman hükümet işlerini oğlu (Orhan Bey)e, Subaşılığı de kardeşi (Gündüz Bey) e tevcih etmişti.

(Tac-üt-Tevarih) in ifadesine nazaran (c. 1, s. 447) Fatih, İstanbul'u zaptedince (Süleyman Bey) i Subaşı tâyin ile şehrin imarını ona tefviz eylemiştir.

Mehmet Ziya Bey İstanbul'un ilk subaşısı (Süleyman Bey) den bahsederken (İstanbul ve Boğaziçi, c. 1, s, 201) subaşılığı vali ve şehremini addetmiş ve eserinde onun hakkına «İstanbul'un ilk valisi ve şehremini» tâbirlerini kullanmıştır. Ziya Bey şehreminliği tâbirini Hammer'den almıştır. Filhakika Hammer (c. 3, s 224) «Vezir-i âzam»ların vazife ve salâhiyyetlerinden bahsederken «pazarların en büyük memuru demek olan muhtesip ile şehremini demek olan subaşı kendisinin refakatinde bulunduğu halde şehri teftiş etmek» fıkrası görülmektedir. Hammer bunu Fatih asrı Rum müverrihi (Kritovulos) tan nakletmiştir. Kritovulos, (Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sani, s. 90) «Padişah Hazretleri (Fatih) Süleyman Bey'i Şehremini (subaşı) nasp ve şehrin imarını uhdesine tevdi edip mevsim-i sayfta (yaz mevsiminde) kendisi Edirne'ye avdet etti» diyor (Tac üt-Tevarih) müellifinin subaşılığa ait gösterdiği vazife Hammer'i subaşılığın şehreminliği olması hükmünü verdirmeğe âmil olmuştur.

Osman Ergin (Mecelle-i Umur-ı Belediyye, c. 1, s. 903 haşiyesi) subaşılık için diyor ki: «Subaşı'nın mânası, tarz-ı imlâsı ve vazifesi muhtelif eserlerde başka surette gösterilmiştir. Evvelemirde (ص = sat) ile «Subaşı = صوباشی) yazıldığı görülmektedir. Halbuki kütüb-i kadime (eski kitaplar) ile sicillâtta mukayyet eski imlâsı «ص = sin» le (سوباشی = sübaşı) dır. Soybaşı (kavim ve kabîle reisi), سوه باشی = sü'başı (fenaların başı); صوباشی = su başı, (suyun başı) mânasına geldiği de vâkidir. Bunların en doğrusu (سوباشی = sübaşı) dır. (سو = sü), sulemek - sefer etmek mânasına Türkçe bir mastardan me'huzdur Selçukîlerde سوباشی = subaşı kumandan, serasker mânasına olarak zabıta umurunda müstamel idi. Selçukîlerde fazla olarak bir de (şahne) vardır. Şahne; Kamus'a nazaran şının kesriyle şihne şehirlerde subaşı tâbir olunan zâbite denir ki taraf-ı sultanîden mansup ve şehrin zapt u raptı hususuna kâfil olur. Hâlâ lisan-ı avamda (halk dilinde) şının fethiyle şahne mütedavildir.

«Bizde de subaşıların sıfat-ı askeriyyesi vardı. Bu mânaya vâkıf olmıyanlar (suyun başı) mânasına olduğunu zannediyorlar. Hattâ Şemseddin Sami Bey «Kamus-ı Türkî'de «صو باشی = subaşı: Suyun kıt bulunduğu yerlerde iska-yi hayvanat ve irva-yi arazi (hayvanları ve toprağı sulamak) için suyun suret-i taksimine nezaretle münazaatın önünü alan adam, şahne, çiftlik kâhyası سوء باشی = sü'başı suretinde tevili lüzumsuz ve gayr-i sarihtir» mütalâasını dermiyan etmekte ise de kendi nokta-i nazarında da isabet görülememektedir. Velhasıl bu zanne sahib olanlar (Bal yemez) tâbirini Türkçe zanniyle kaba görüp (asel nemi hored) diye Farisî mukabilini kullandıkları gibi subaşıya mukabil olarak da (serçeşme) tâbirini ihdas etmişlerdir ki bu da bir askerî rütbedir. Hattâ semere-i dehası olarak Mısır Hidiviyyetine irtika eden Mehmet Ali Ağa'nın (Paşa) devletine isyandan evvelki rütbesi Serçeşmelik idi.»

Vahîd Efendi galatatında (الدرر المنتخبات المنثوره فی اصلاح الغلطات المشهوره) (صوباشی = Subaşı Maddesi) bu tâbir için şunları yazıyor:

«Kasabat ve kura'da zabıta ve Âsitane-i aliyyede (İstanbul) zindan zâbitine ıtlakı mâruf bir asla mebni olmayıp müvellede i Kostantiniyye'den sü'başı'dan (سوباشی=Sü'başı) galat olması mülâyimdir. Arabîde zamm-ı sin ile sü' gussa mânasına olmakla Farisî'de sü'başı mânasına iki cüzden mürekkep serbakten tercüme olması gayr-i baittir. Feth-i sin ve sükûn-i ra ile serbaş ve medd i ba-i muvahhide ve aharda kâf-ı Arabiyye ile bâk, havf ve ihtiraz mânalarına mâruf. Binaberin sebeb i gussa ve havf ve ih-

tiraz olması ile Türkî ve Farisî'de iltizamen ıtlakı aşikâr olur. Amma menhil-i nâs olan subaşı (صوباشی) merci-i enam olmakla melâz-ı erbab-ı mesalih olan kimesneye (kimse) (صوباشی subaşı) lâfzı ala sebil-il-kinaye ıtlak olunmak gayr-i baittir ve nâsın vakt-i niza'da (anlaşmazlık) zâbite gidelim diyecek mevkide suyun başına varalım tâbirleri bu veçhi müeyyid olduğuna nazaran galattan salim olur.»

Subaşı tâbirine eski kanunnamelerde de tesadüf olunmaktadır. Fatih Kanunnamesi'nde yalnız bir yerde «Subaşı» tâbiri geçmektedir. Kanunnamede (Fatih Kanunnamesi sayfa 28) «Ahval-i cerayim ve ehl-i mansıba tâyin olunan mahsulâtı beyan eder» başlıklı kısımda «evvelâ cerime kanunda gerek mirî subaşılarına (صوباشیلرینه) ve gerek ehl-i timar subaşılarına (صوباشیلرینه) üç bin akçe ola» denilmektedir.

Kanunî Kanunnamesi'nde subaşı tâbirine çokluk tesadüf olunur. Fatih Kanunnamesi'nde olduğu gibi bu kanunnamede de vazife ve salâhiyyetleri ile muayyenatı bahis mevzuu edilmektedir.

Subaşılığın ne demek olduğunu anlıyabilmek ve bu bapta bir hüküm verebilmek için Kanunî Kanunnamesi'ndeki ibareleri gözden geçirmek icabeder.

Kanunî Kanunnamesi'nde (sayfa 12) «Subaşıların (صوباشیلرك) her dört bin akçeye bir cebelû ve her otuz bin akçeye bir geçim ve âlâsına iki çadır tenktur ednasına».»

(Sayfa 18) «Ve her kâh vilâyet-i mahrusada azep vâkı olursa subaşılar (صوباشیلر) ve timar erleri raiyyetlerin kadı katına ihzar idüp kadı yazıp padişahın emrini yerine koyalar temerrüd eden kimesneleri bile koşulan kul muti edivere.»

«Resm-i çift ve bennâk, resm-i ağnamı ve âsiyabı beyan eyler» faslında liva-i Hamit'den bahsedilirken (sayfa 28) «Bazı nevahide bütün çiftlüden yirmi yedi akçe sipahi ve üç akçe sancak beyi ve on iki akçe subaşı (صوباشی) alur, nim çift nısf-ı zâlikdir, üslûb-i mezkûr üzere.»

«Resm-i bağ ve çayır» faslında Karaman vilâyetinden bahsolunurken (sayfa 34) «Kâfirin bağı olup şira hasıl olan yerlerde ve eğer şehirde ve eğer köyde subaşı (صوباشی) ve süvari iki ay monopolye dutup sucisin sata narhtan ziyadeye güeile kâfir üzerine bırakmıyalar.» Yine aynı fasılda (sayfa 35) «Subaşı (صوباشی) veya süvari monopolye dutmak istiyecek kâfirin fuçılarını ve küplerini mühürliyeler bunların şırası satılmayınca hiç kimse suci satmıya ve iki ay monopolye için yılın kangı ayını itibar ederler ise ol kâfirden alınan ondaya el aylerda satalar ve eğer subaşının (صوباشینك) ya süvarinin bir iki aydan sucisi artsa gücile kâfir üzerine dökmiye, meğer kâfir il narhına razı olup ala ve kâfir şırası korikasına koyup sıkmak isteyicek def-ül-vakte bırakmayup sıkmağa destur vireler ve destur için nesne almıyalar koyalar şırasını sıka tâ ki zayi olmıya.»

Badihava faslında (sayfa 38) «Serbest olmıyan timarların nısıf cerimesi sahib-i raiyyetin ve nısf-ı aharı hariçten dahleden sancak beylerinindir veyahut hariçten dahleden subaşınındır (صوباشی). İkisi bile tasarruf ettiği yerde her birisi rubu' tasarruf (ider amma vilâyet-i Karaman'da nısf-ı ahar) şehzade haslarına yazılmıştır ve resm-i arusiyye kaydolunan yerlerde dahi bu tarik üzere dahlederler »

«Gerdek değeri ve yer tapusu Bolu sancağında timar erinindir, sancak beylerinin ve subaşıların anlarda medhalî yoktur. Koyun hakkı ve cerayim sancak beyi ile subaşınındır. Sahib-i timarın dahli yoktur. Meğer ki timar serbest ola veya has kaydedilmiş ola.»

Yine o fasılda (s. 39) «Gerdek değeri resmi bâkire kızdan raiyyet sahibinindir ana hükmoluna ve eğer süvarinin kızı çıksa gerdek değerin subaşı (صوباشی) ala. Subaşılık eli altında ise ve illâ sancak beyi ala yörükte lâmekân olduğu sebepten bâkire ile seyyibe anasına tabi' olmakta birdir.»

Bir zamanlar cürüm işliyenlerden kanun ile tâyin olunan nakdî cezayı kadılar aldıktan sonra subaşılar da bir o kadar nakdî ceza alırlarken «bîda'-ı merfua» meyanında (s. 67) subaşıların da ikinci defa ceza almaları menedilmiştir.

Dikkate şayan olan bir nokta «subaşı» tâbiri sicillerde, hükümlerde, eski kayıtlarda ekseriyyetle (sin - س) ile yazıldığı halde kanunnamelerde (sat - ص) ve (ص = sin) ile yazılmasıdır.

Kanunnamelerdeki sarahattan «subaşı» lığın muhtelif memuriyyetlerin unvanı olduğu da anlaşılmaktadır. Fatih Kanunnamesi'ndeki sarahat buna şüphe bırakmamaktadır.

Subaşılık biri mirî, diğeri timar subaşılıkları olmak üzere iki kısımdı. Mirî subaşılar şehirlerde ihtisap vazifesiyle mükellef olan subaşılardı. Bunların vazifesi gündüzleri kol gezerek çarşı, pazar ve mahalle aralarının temizliğini temin etmek, kaldırımları tamir ettirmek, yıkılmak tehlikesine maruz evlerin yaptırılması için «Mimar başı» ya haber vermek, geceleri «Ases başı» ile kol gezerek uygunsuz takımının teftiş ve taharrisi ile meşgul olmak gibi zabıta ve belediyeye taalluk eden şeylerdi. Bunlar kadıların emri altında bulunurlar, hem belediye, hem de zabıta işlerine bakarlardı. Bunların

ellerinde kırbaç ve taziyane (kamçı) bulunduğu halde şüphelendikleri kimseleri kayd-ü bend (elini kolunu bağlamak) eylemiye ve mahkeme naibiyle beraber bazı evleri basıp aramıya memur olduklarını Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yazar.

Timar subaşıları, sipahilik ile sancak beyliği arasında bir vazife idi. Bunlar eyalet ve sancak merkezlerine bağlı küçük şehir ve kasabaların idare âmirliğini yaparlardı. Timar subaşılarına dirlik olarak timar verilirdi. Bu subaşılar bütün timar mutasarrıfları gibi timarlarına tasarruf ederler, sipahi ve zaimler gibi harbe iştirak ettikten başka mutasarrıf oldukları timare göre cebelû götürürlerdi. Başında bulundukları kasabalarıp ihtisap işlerini de o miyanda görürlerdi. Hammerin de sipahilik ile sancak beyliği arasında gösterdiği bu subaşılara kadılar gibi merkezden hüküm gönderilirdi.

Subaşı namı altında daha bazı vazife erbabına tesadüf olunmaktadır. Tomruk tâbir olunan hapishanelerle zindanların idaresi de «subaşı» adı verilen memurlara aitti. Hapishanelerden doğrudan doğruya kendileri mes'ul idiler, asesbaşılar yalnız muhafaza ile mükelleftiler. Subaşının bu baptaki vazifesi ile hapishanelerin eski zamanlardaki vaziyetlerini gösteren şu vesika (Mecelle-i Umur-u Belediyye (c. I s. 911) tetkike değer:

«Evvelâ bir mücerreb-ül etvar ve kâr güzar (hali düzgün ve iş bilir) subaşı nasb ve zindanın her umuruna nezaret ve mahpusların me'kûlâtları (yiyecekleri) hususunda kemal-i dikkat edip bir mahpus ıtlak olundukta mutad üzere yirmi paradan ziyade harç aldırmayup ve kule penceresinden münadiye verilen sadakatten cem olan akçeye Baba Cağfer Zaviyedarı mütevelli, subaşılar nazır nasbolunup beher yevm mahpusanın çorba ve ekmekleri mutad üzere verildikten sonra fazla kalan akçeyi nazır olan subaşı ve mütevelli marifetiyle derkise (keseye koymak) ve temhir ve mütevelli yedinde hıfzolunup her dört ayda bir defa İstanbul Kadıları marifetiyle hisapları rüyet ve fazla kalan akçe ile deyni olup hapsi mütemadi ve edaya adem-i kudreti olan medyunlardan fazla zuhur eden akçe kâfi olduğu mertebelerde şayan-ı merhamet olanların dayinle riza ve bedel i sulh için ita olunup derkenar iktiza eyledikte kırk akçeden yirmi paraya dek harç alınıp ve kudreti olmıyan fukaraya meccanen derkenar ve evamir-i aliyye ve ilâm-ı şer'iyye bilâ noksan ve ziyade kaydolunup bilâfiyle hareket eden kâtiplerin kitâbetleri ref' ve muhkem haklarından gelinüp ve her ne taraftan mahpus gelir ise vaz' ve ihraçta çavuşbaşı ağaya inha olunmak kezalik zindan basekileri dahi kâr güzar ve mütecessis ve mutabassır birer kimse olmak lâbütdür. Subaşı olan bu tenbihatın infaz ve icrasında daima teyakkuz ve intibah üzere olup maazallah-ı Taalâ bir kimseden hilâfiyle hareket zuhuru vâkı ve tama'-ı hame tebeiyyet halâtı müşahede olunur ise subaşı olanın bilâ aman cezası tertip olunmak suretleri hıfzen lin nizam ve taleben limaradat-il-melik-il allâm baş muhasebeye kayt ve zindan defterlerine ve İstanbul kadısı tarafına ilm ü haber kaimeleri verilmek ile bir müddet ehl-i zindanın memur tea idisinden halâsları muvafık-ı rıza-yı Cenab ı Rabb ül-İzzet olduğu takrir olundukta ilâh.»

Bu vesikadan hapishane müdürüne subaşı denildiği anlaşılıyor.

Çöplük subaşısı; Evliya Çelebi'nin (c. I. s. 954 ve mütaakıp) İstanbul ve tevabiîndeki asakir ve esnaf arasında gösterdiği bu subaşılığın vazifesi şehrin temizliğine bakmak ve çöpleri imha eylemekti. Bu vazife 1242 (1826-27) senesinde (İhtisap Nezareti) vazifeleri arasına idhal olunmuştur.

Vezir subaşısı; vezirlerin hususi hizmetkârlarından maduttu. Mecelle-i Umur-ı Belediyye müellifinin «Serçeşme» liğe inkılâp ettiğini söylediği subaşılık bu subaşılıktı. Sonradan bu vazife zaptiyyeye ve nihayet jandarmalığa inkılâp etti.

Cüy-i çemen bağ değil rind-i baharın
İşretgehini basmak için gitti subaşı
Sâbit

Subaşı olda gönül şehr-i zor-ı firkatte
Nakad-i eşki döküp bilvekâle didelerim
Ârif

§ [*Hal.*] Rumeli'de çiftliklerde kâhya makamında kullanılanlara bu ad verilirdi. Bu itibarla «Kamus-ı Türkî» müellifinin o yoldaki ifadesi yanlış değildir.

SUBHA (صبحه) [*Sof*] Binefsihi aşikâr ve meycut olmayıp fakat eşyanın sureti ile vuzuh bulduğu için heyulâ denilen heba hakkında kullanılır bir tâbirdir. Heba; Güneşin ziyasında görülen ince toz demektir. Sofiye ıstılahına ait eserlerde bunun için şu tafsilât da vardır:

Subha; şol zulmete denilir ki (خلق الله الخلق فى ظلمته ثم شى عليهم من نوره فمن اصابه من ذلك النور اهتدى ومن اخطاه ظل وغوى) Hadis-i şerifinde olan zulmettir. İşte bu zulmet içinde Allah Taalâ mahlûkatın hakayıkını halketti ve mahlûkat üzerine kendi nurundan

ifada eyledi. Bu nurdan her kime isabet etti ise dünyada vâsıl-ı hidayet oldu ve her kime isabet etmedi ise dalâlet ve gabavette kaldı.»

§ [*San.*] Subha; Arapça elde çekilen tesbih, doksan dokuz tane dizili şey mânalarına da gelir.

SUCİ (سوجی) [*San.*] Şarap yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kanunnamelerle vesikalarda şarap yerine hamr gibi suci de geçer.

SUDAGABO (سودەغبو = سودەغابو) [*Bah.*] Bahriye topçu teşkilâtındaki vazife sahiplerinden birine verilen addır. «Defterlerde eski harflerle aynen سودەغبو = sudagabo imlâsında ve Halil Nuri Bey Tarihinde ise سودەغابو = sudagabo tarzında yazılıyor ve kalyon ve diğer yelkenlilerde topçubaşı ile beraber kaydedilmiş olarak görülüyor» diyen Ordinaryüs Orofesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa 489) bunun için şu tafsilâtı da veriyor:

«Sudagabo, onsekizinci asrın son yarısındaki tâbirlerden olup, daha evvel kullanıldığına dair bir kayıt yoktur. Onsekizinci asır başlarındaki kalyon efradı arasında sudagabo'lardan bahsedilmiyerek topçubaşı ve topçu kethüdasından sonra topçu olarak, saatçi ve topçu diye iki sınıf topçu zikrediliyor. Sudagabo'ların bu saatçi denilen sınıf olması muhtemeldir.

«1230 R. 1815 M. tarihli üç anbarlı Mahmudiyye mürettebatı arasında sudagaboha maa sertopi başlığı altında dört topçubaşı (güverte ve anbar kısımlarının), sertopi-i emanet denilen topçubaşı vekili veya ihtiyatı ile doksan bir sudagabo vardır,

«Keza 1819 tarihli diğer bir üç anbarlı kalyonda da dört topçubaşı (ikisi güvertenin) ile 120 kadar da sudagabo'nun bulunduğu görülüyor. Bir kapak kalyonda biri güverte topçubaşısı olarak yüz topçu ve 64 sudagabo ve bir firkateynde de sudagabo maa sertopi kaydiyle iki topçubaşı, ve 32 sudagabo ve bir brikte bir topçubaşı ve 14 sudagabo ve bir firkate'de bir topçubaşı. altı sudagabo ve bir şalupe ve bir firkata'da bir topçubaşı, altı sudagabo bulunmakta idi.

İşte sudagabo'ların defterlerde topçubaşılarla beraber kaydedilerek kalyon, firkateyn ve sairede ayrıca topçu neferlerinden bahsedilmemiş olmasından bu sudagabo'ların gemilerdeki topçu efradı olduğu anlaşılıyor. Vak'anüvis Halil Nuri Bey Üçüncü Selim zamanındaki Tersane nizam ve ıslahatından mufassal surette bahsederken (bir gemide topçubaşılık gediği mahlûl olsa ol geminin topçu kethüdası ehil ise ona, değil ise sudagabo'lardan fenn-i top endazide mütefennin ve mahareti zâhir olana) verilmesini kaydediyor ki bu kayıt sudagabo'ların top atan efrat olduğunu göstermektedir.»

SUDAN CEVAP (صودن جواب) [*Hal.*] Mecaz yoluyle baştan savma söz, boş, ehemmiyyetsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SU DOLABI (صو دولابی) [*San.*] Kuyudan su çıkarmağa mahsus çarka verilen addır. Su, hayvanla döndürülmek suretiyle çıkarılırdı.

SUDUR (صدور) [*İlm.*] Kazaskerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadr'in cem'idir. Vesikalarda sudur-i kiram suretinde de geçer.

SU ETMEK (صو ایتمك) [*Bah.*] Bir geminin içine her hangi bir yerinden su girmesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine (su gösterdi) denir.

SUĞLA (صوغله) [*Coğ.*] Senede en az kırk gün su basması icabeden yer hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SUĞUR (ثغور) [*İda.*] Hudut başı, iki devlet toprağının birleştiği yer yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça dağınık, müteferrik şey demek olan suğr'un cem'i olan bu tâbirin Faraçası «Serhad» de bu mânada kullanılırdı. Her ikisi de tarihlerle vesikalarda geçer.

O şehrigar-ı serir i beka ki yoktur anın
Kalemrevinde sugur u memalikinde hudud
Sâbit

ŞUGURYA (صوغوریا) [*Hal.*] Bolluk, istediğin kadar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Canda sugurya durur derd ü belâ, renc ü ama
İstife oldu gönül mungaları mihnetten
Agehi

SUGURYACI (صوغوریه جی) [*Bah.*] Filika-i Hümayunda kürekçilik edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SUHA (سها) [*Ast.*] Benat-ün-Na'ş-ı suğra denilen küme yıldızların en küçük görünen bir yıldızın adıdır. Eskiden hiddet-i basar (gözün keskinliği) bununla anlaşılırdı.

Çıktı bir gün ziyasında tamami-i rüsül
Oldu mahv öyle ki hurşid ziyasında suha
Fuzuli

SUHANPERDAZ (سخن پرداز) [*Ede.*] Mecaz yoliyle fasih, beliğ yerinde kullanılır bir tâbirdir. Divan şairleri hassaten «Fahriyye» lerde kullanırlardı.

Hasasa ol sahanperdaz üstadım ki eş'arımı
Yazar müşkülpesendan-ı cihan evrak-ı can üzre
Nef'î

SU HATTI (صو خطی) [*Bah.*] Gemi güvertesinin deniz sathiyle olan fasl-ı müşterekine verilen addır.

SUHTE (سوخته) [*Hal.*] Medrese talebesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Talebeye medrese ıstılahınca «Tâlip» denildiği için ilim aşkıyle yanmalarından kinaye olarak halk arasında «Suhte» denilmiştir. Suhtegân suretinde cemilendirilir. Bu tâbir sonradan tahrife uğrayarak «Softa» olmuştur.

Sındılar dahter-i reze Araplarla yancuk
Suhtegân zümresine câ olalı Kazgancuk
Sevahilname - Fennî

SU KEMERİ (صو کمری) [*San.*] Suyu, seviyyesini kaybetmeden iki yüksek arazi arasındaki dere ve vâdiden karşıya geçirmek ve aynı irtifa'da bir noktaya isal etmek için, köprü şeklinde, ayaklı kemerler üstüne yapılan su yollarına verilen addır.

SUKRE (سوقره) [*Mim*] İki ağaç veya tahtadan başbaşa bitişmesinden hasıl olan ek yerine verilen addır.

SULBİYYE (صلبیه) [*Fık*] Ölünün sulbünden hasıl olan kız çocuk hakkında kullanılır bir tâbirdir. Çocuğun anaya nisbeti için «Sadriyye» tâbiri kullanılır.

SULHİYYE (صلحیه) [*Ede.*] Harpten barışıklığa geçilmesi münasebetiyle yazılan şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sulhiyyeler kaside nev'ine dahil olduğu için harbin fecaati, sulhün nimeti anlatılmakla beraber yazılanın meziyyetleri göklere çıkarılmak suretiyle anlatılır ve caize ümidiyle sona erdirilirdi. Sulhiyyeye parlak bir örnek olmak üzere (Sabit)'in Amca zade Hüseyin Paşa'nın (ölümü 1702) sadrazamlığı zamanında yapılan Karlofça muahedesi Hicrî 1110, Milâdî 1699) münasebetiyle yazdığı sulhiyyedir.

Değerli bir şair olan (Sâbit)'in basılmamış olan divanındaki (hususi kütüphanemde yazma nüsha, varak 18) sulhiyyesinden seçme beyitler:

Şükr ü Bari ki befetva-yı İmam-ı İslâm
Şerbet-i sulh helâl oldu meg-i cenk haram
Mühr sanman raf-ı gerdane koda halkasını
Kaldırıp çetr-i hümayunu seferden akkâm
Astılar çember-i kandiline humbareleri
Cami-i sulh-u musafata virüp zinet-i tam
Bak'a-i ahde täfek namlısını lüle idüp
Eyledi kaygımı itfa-i kanadil-i hıtam
Toplardan döşenüp mihr-i vefa rahına künk
Geldi ta kasr-ı dile âb-ı safa bahş-ı meram
Han çeküp aşti-i matbah-ı tevfik yine
Kös kazganların eyledi kazgan-ı taam
Nizenin sih-i kebabe dönecek haleti vâr
Miğfer-i rezm olup encümen-i bezmde câm
Tabak-ı şehd-i musaffa mı değil suret-i zil
Zarf-ı helva mı değil heyet-i tabl-ı âram
Leb-i âlûdesini şerbet-i kırmızla guda
Navek'i cenk nigeh menkıbet-i han âdam
Şahne-i ismet idüp sefk-i dimadan tahzir
Kimseden kan almaz şimdi fuzuli haccam
Âlet-i harp eser etmemek için min baad
Bağladı gerden-i ecsame hamail samsam
Kavs i ebru vü hadenk-i nigeh olsun derkâr
Yayını yastı keman okunu attı sehhâm

Ziver-i haclegeh-i vaslat için salihtir
Hayl-ı esvab-ı cihaz olmağa etnab-ı hıyam
İttiniz muy-ı miyandan deyû kat'-ı peyvend
Gamzeler tiglere şimdi keserler endam

Dalgalık kalmadı liman-ı emandır şimdi
Razgâr-ı sitemin dadını alsun eyyam

Kâfir-i gamzen ile itmişiken harbe kıyam
Sulha çekti dili zülf-i siyeh-i anber fâm
İyddır sulh olalım tig-i nigâhinle dedim
Dedi ey dilşude sağ olana her gün bayram
Sulh edüp âşık u mâşuku öpüştürmüşler
Buselektir çalınan meclis-i ülfette makam
Gel frenk-i hat-ı pür şuriyle sulh al der idim
Nevk-i gamzen gibi geçse dil-i mecruha recam
Akl-ü aşkı getürüp bir yere ıslah edemez
Ham-ı mergule-i zülf itmesun endişe-i hâm
Şâne-i maşita-i şive girüp mabeyne
Fitne-i zülf-i hatın hayr ile baldu encâm
Zapt idüp fitne-i ye'cuc-i şıkakı verdi
Âşti seddini İskender-i ahd istihkâm
Mefhar-ı sadr-ı güzinânı sera perde-i câh
Server-i kubbe nişinan ü seraşraz-ı İzam

Vefk-ı dihîm-i sadaret Hüseyin Paşa kim
Çarh bilmez nice ide şanına lâyık ikram

Silk-i manzume-i eyyamına bu düstûran
Nice teşbih olunur ahd-ı perişan-ı Nizam
Bulsalar na'lce-i muzesini Bermekiyan
İdeler şöhret idüb mehçe-i ferk-i i'lâm
Ra'de teşbih idüp velvele-i nevbetini
İtmesün evc-i felekte topatanlık Behram
Âteş-i divgüdaz-ı gadabı halinde
Çıkmasun karşusuna yoksa çalar Rüstemi Sâm

Tagıan rıbka-i teslime boyun eymiyeni
Hüccet-i kati'a-i tigile eyler ilzam

İnhiraf üzre idi nâz-ı mizâc-ı devlet
Olup âzürde-i hamma-yı gumum-a âlâm
Gerçi âmâde idi şerbet-i sıhhat amma
Dert bunda yoğidi nabz şinas-ı eskam

Bağ-ı eltaf-ı İlâhiden olundu teslim
Dest-i tedbirine güldest-i miftah-ı meham

Bâd-ı tevfik müsadif getürüp takdire
Taş dıkti verüp ahval-i perişane nizam

Kürsi-i natıkada nakl-i meratip iderek
Vaiz-i şehr gibi cerre çeker sevk-i kelâm
Çerri sevmem kıyamam da kala na müstamel
Sevdiğim kafiyedir lafz-i şerij-i in'am
Getürür ol saadedi şâhid-i lütfan amma
Gamzelerle iderek arz-ı merame ibram
Biz dua niyyetine el açarız halisçe
Ne tekellüf, ne tesanna', ne garaz, ne iyham
Hilye-i sıdkile ihlâsile pür ziver idüp
Verelim şahid-i endişemize hüsn-i hitam

SULTAN (سلطان) [*Sar*] Osmanlı Padişahları hakkında, diğer islâm hükümdarları gibi, unvan olarak kullanılır bir tâbirdir. Hükümdarlar hakkında kullanılan bu tâbirin ilkin Abbasî Devleti vezirlerine verildiğini ve bu unvanla ilk anılanın «Cağfer Bin Yahya» olduğunu (İbn-i Haldun) yazar. Corci Zeydan tarafından yazılıp Zeki Megamiz (Ölümü: 1932) tarafından Türkçeye çevrilen «Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi'nde (c. 1, s 137 ve mütaakıp) bunun için şu izahat vardır:

«(Sultan) lâkabı vaktiyle Bağdat ve Şam valilerine ıtlak olunuyordu. Mezkûr valiler belki bugünkü polis nazırına ve şehreminine müşabih bir halde idiler. Bazan da (Sultan) lâfzından bizzat Halife'yi muradederlerdi. Fakat bu lâfzın medlûlü hangi mâna olursa olsun o sıralarda ıtlakı mecaz kabilinden idi. Çünkü (Saltanat) resmî bir rütbe olarak ancak (Mahmut Gaznevî Bin Sebüktekin) in hükümeti zamanında tanılmıştır. İslâmiyyette resmen ilk Sultan lâkabını ihraz eden zat müşarünileyhtir (Mahmut Gaznevi) hicrî dördüncü asır evahirinde (Emir-ül-ümera) lâkabına bedel (Sultan) lâkabını almıştır. İhtimal ki (Emirülümera) lâkabı (vezir ismi gibi pek müptezel bir halde görüldüğünden (Sultan) diye bu yeni lâkaba tahviline lüzum görülmüştür. Daha sonra Sultan lâkabı Selçukîler, Eyyubîler, Kölemenler, Osmanlılardan ve saireden, Türk, Kürt, Çerkes hükümdarlarına lâkap olmuştur. Sultan makamı nezaret şeklinde iken intikalinde irs şart değildi. Fakat bilâhare bir hükümdarlık şeklinde saltanat mertebesine tahavvül edince intikalinde irs şart ittihaz edilmiş ve sultan vefat etmeden evvel veliahd tâyin edilmiye başlamıştır. Mamafih (İbn-i Hallegân) ın tabib (Râzi) nin tercüme-i halinde verdiği malûmata göre mülûk-i Samaniyye kendi padişahlarına (Sultanüs-Selâtin) namını verirlerdi. Samanîler Gaznevîlerden evvel idiler. Şu halde bu lâkap daha evvel hükümdarlara ıtlak edilmiş oluyor. Sultan lâkabının daha evvel o suretle istimal edildiği sahih itibar olunursa Gaznevîlere verilen bu lakabın Samanîlerden kendilerine intikal ettiğine hükmetmek iktiza eder. Fakat bizim bu hususta icra ettiğimiz tetkikat (İbn-i Hallegân) ın rivayetinden ziyade diğer mütalâayı yani (Mahmut Gaznevî) den daha evvel sultan lâkabıyle hiçbir hükümdarın resmen telkip edilmediğini te'yidediyor. Yok, öyle değil ise, o halde Samaniler İslâmiyyeti kabul etmeden daha evvelki zamanlarda sultan lâkabını istimal etmişler demektir. Binaenaleyh İslâmiyyette sultan lâkabını resmen ilk ihraz eden zat (Sultan Mahmut Gaznevî) dir demek doğru addolunur.

«Mezkûr lâkabın ihdası sıralarında kuvvet ve nüfuz sultanların elinde olmakla beraber yine selâtine sultan lâkabını veren hülefa idi. Zira mezkûr lâkabın halife tarafından tevcih edilmesi din nazarında zarurî görülüyrdu. Saltanat lâkabının tevcihi pek parlak ihtifal ve debdebeler ile icra olunurdu. Halife kendisine «Sultan» lâkabını tevcih ettiği zata yedi bil'at ihsan eder; ona gerdanlık, taç ve iki bilezik giydirir, eline sancak teslim eder, kendisine kılıç kuşatır, namına hutbe okuturdu. Ezcümle Abbasî halifelerinden (Müstazhar Billâh) Bağdat'ta (Muhammed Bin Melikşah) biraderi (Sencer) in huzurunda saltanat lâkabını tevcih ettiği zaan (Müstazhar) omuzunda hırka-i Nebi ve başında hilâfet sarığı (Destar-ı hilâfet) ve elinde asa-yı saltanat olduğu halde taç kubbesinde hilâfet tahtına oturarak Sultan Mehammet'e merasim-i mahsusa ile hil'atler, gerdanlık, taç, bilezik giydirmiş, eline sancak tevdi etmiş, beline iki kılıç kuşatmış mücehhez beş at ihda eylemiş, Bağdat Cami-i kebir'inde de saltanatı adına hutbe okutmuş idi. Selâtine sultan lâkabı tevcihi merasimi icra olunduğu sıralarda hilâfetin onlar ile teeyyüd eylediğini müfit olarak kendilerine Nâsır-ud-Devle), (Seyf-üd-Devle) (Adud-ud-Devle) vesaire gibi elkap dahi verilirdi.»

Osmanlı padişahlarından hangisinin ilk evvel (Sultan) unvanını aldığına dair kat'î malûmat yoktur. Osmanlı Padişahlarından sikkelerinde (Sultan) ve (Han) unvanını (Çelebi Sultan Mehmet) kullanmıştır. Ondan evvel

paralarda hiçbir elkap yazılmak âdet değildi. Hattâ meskûkât mütehassıslarından İsmail Galip Bey (ölümü 1855) bu ciheti nazar ı dikkate alarak (Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye) adlı eserinde (s. 28) «şu halde Padişahan-ı Âl i Osman'ın zikrolunan unvan-ı celiller ile benam buyrulmaları bu tarihten bed'eylemiş olmak lâzım gelir» kanaatını izhar etmiştir.

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonraki yazılarıyle tarih okuma zevkini yayan Ahmet Refik Bey (ölümü: 1937) «İkdam» gazetesinde «Türkler ve Bizans» başlığı altında yayınladığı tarihi tefrikada Osmanlı hükümdarlarına «Sultan» unvanının verildiği tarihi tetkik ederken (Yıldırım Bayezit) e sultan denilmediğini, bu unvanın iptida (Çelebi Sultan Mehmet) e verildiğini ileri sürmesi üzerine kıymetli Profesör Fuat Köprülü tarafından neşrolunan bir tetkik yazısında (Osmanlı Hükümdarlarında «Sultan» unvanı, İkdam, 24 teşrinisani 1337/1921) Sultan unvanının (Yıldırım Bayezit) e verildiğini zamanında yazılmış iki mühim vesikaya istinaden şunları yazıyor:

«(Yıldırım Bayezit) devrinin maruf şairlerinden bir Şeyh Oğlu vardır ki, kıymet ve ehemmiyyetine rağmen şimdiye kadar hakkında hiçbir tetkik yapılmamıştır. «Sehi» tezkiresi gibi menbaların buna dair verdikleri malûmatta ehemmiyyetli birşey sayılamaz. Yıldırım'ın sarayında mühim bir mevki işgal eden hükümdarın mazhar-ı iltifatı olan bu zatın o devre ait hususiyyetleri ve padişaha «Sultan» unvanı verilip verilmediğini herkesten âlâ bileceği müstağni-i izahtır. İşte bu zatın «Kenz-il-Kübera» namıyle 803 de yazdığı ve hatt-ı destiyle (el yazısı ile) muharrer yegâne nüshası husûsî kütüphanemde bulunan gayet kıymetli bir eseri vardır ki, millî tarihimiz için her nokta-i nazardan emsalsiz bir vesikadır.

«Çünkü lisan ve edebiyat itibariyle haiz olduğu ehemmiyyetten başka, o devir hayatına ait birçok tefsilâtı ihtiva eder. Nüshanın harekeli olması ve kıdem ve sihhati filoloji itibariyle ne kadar mühim ise, tercüme-i haline o devirdeki bazı şairlere ait malûmatı ihtiva etmesi de edebiyat tarihi noktasından ona nihayetsiz bir kıymet vermektedir. «Şeyh oğlu» nun hayat ve âsârına dair hazırladığım uzun bir tetebbu'nameyi yakında neşretmek emelindeyim; o zaman bu eserin mahiyyeti daha iyi anlaşılır. İşte bu eserde mevcut bir fıkra, Yıldırım'a Sultan unvanının verildiğini pek sarih bir surette gösteriyer:

«Bihamdülillah-ı Taalâ şimdiki vakitte Sultan üs Selâtin zill ull-allah-ı fil'arzın Sikender-i ruy-i zemin, kami'-il-bugat vel mütemerridin, kaatil-il-keferet-i velmüşrikin Eb-ül-feth şahanşah-il muazzam melik-il berr-ü vel bi'har Hüdavendigâr kâmran ve kâmkâr Eba Yezid Han İbn Murad Han İbn Orhan İbn Osman halledallahu memleketuhu ve saltanatuh....»

«İşte bu fıkra, «Sultan» unvanı hakkında Refik Bey'in serdettiği iddiayı tamamen çürütmektedir. Çünkü bu satırları yazan Yıldırım'ın devrinde yaşıyan, iltifatına mazhar olan ve ona verilecek unvanı pek iyi bilen bir şairdir.

«Şimdi müddeamızı ispat edecek ikinci vesikaya nakl-i kelâm edelim: yine «Şeyh oğlu» nun «Hurşitname» adlı maruf bir mesnevisi vardır ki, nüshalarına İstanbul'da, Biritiş Müzeümde, Berlin Kütüphanesinde tesadüf olunur. Hattâ Paris Kütüphane-i Millîsinde bunun müteaddit nüshaları vardır. [Hamidiye Kütüphanesi esami i kütübiyle, «Ryo», «Perç» kataloklarına ve Paris Kütüphanesi fihristine bakınız]. Lisan ve edebiyat itibariyle şayan-ı ehemmiyyet olan bu eserin mukaddimesinde «Dermedh-i Bayezit Han» sernamesi altında bir parça vardır ki, ondan nakledeceğimiz birkaç beyit «Yıldırım» a o zaman «Sultan» unvanı verildiğini te'yit edecektir:

Ne Sultan İbn-i Sultan İbn-i Sultan
Şehinşeh Bayezit Bin Murat Han
Ki bünyad olalı Tanrı cihane
Anın gibi yiğit yoktur yegâne
Kılıcından kuşânır düşmeni kan
Kılıcından bağışlar canlara can
Iraktan aldı düşman selini yir
Yakından bulsa saymaz yüzbini bir
Savaşta öğledir derlerse haktır
Ki yakmakta eman andan ıraktır

. . . . . .

«İşte bu iki fıkra, Ahmet Refik Bey biraderimize «Yıldırım» a «Sultan» unvanı verildiği hakkında itminan bahş olabilir kanaatindeyiz. Görülüyor ki edebî vesikalar yalnız edebiyat tarihi değil, tarihin bil'umum şubelerini tenvire hizmet edebilir.

«Yıldırım Bayezit'tan bahsederken burada istitraden küçük bir mesele hakkında da birkaç söz söylemeyi müfid addediyorum: «Bayezid-i Evvel» e Yıldırım unvanı verildiğini bilûmum menabi-i tarihiyye teyidettiği gibi, yukarda «Hurşitname» den naklettiğimiz parçanın sonundaki beyit de kat'î surette göstermektedir. Fatih'in oğlu İkinci «Sultan Bayezit» e de bu lâkabın verildiğini bazı menabi-i tarihiyye bize anlatıyor: Meşhur şair «Câmi» nin müşarünileyhe ait bir menzumesinde:

مهبط العز والاعلا سلطان
بايزيد ايلدرم شه دوران

beyti vardır. Bu manzumenin muharrer olduğu bir «Riyazî» tezkiresi nüshasının hâmişinde bunun galat olduğu muharrerse de «Kâtip Çelebi» tarafından ayrıca yazılmış olan bir hâşiyede «İdris-i Bitlisî» den, «Silsile-tüz-zeheb-i Câmi» den, «Şerh-i Rubaiyyat-ı Celâl Devvanî»-den naklen «Bayezid-i Sani» ye de ceddi gibi «Yıldırım» denildiği ve « Velilik » in sonradan alem olduğu zikredilmiştir.

«Tarihimizin daha bunlar gibi inceden ineeye aranacak ne kadar hurde noktaları, en mühimlerinden, en ehemmiyyetsizlerine kadar ne kadar muhtac-ı tetkik ve tashih cihetleri var. Vesaikın bu kadar meçhul ve tetkikatın bu kadar iptidaî bulunduğu bir devrede, hattâ en ufak meseleler hakkında bile kat'î hükümler vermekten çekinmek lâzım geldiğini Ahmet Refik Bey biraderimiz teslim eder zannındayız.»

Değerli Profesörün bu yazısı üzerine Ahmet Refik Bey tarafından yazılan iki makale de (Padişahlarımız ve Sultan unvanı, İkdam, 1 ve 2 kânunuevvel 1337-1921) nokta-i nazarını tekrar etmiş ve şunları yazmıştır:

«Hükümdarlarımızın kayden hangi padişahtan itibaren (Sultan) unvanını aldıklarına dair Divan-ı Hümayun defterlerinden şu netice çıkıyor:

«Osman, Orhan, Murat ve Bayezit Gazilerle Emîr Süleyman'a (Bey, Hünkâr) deniliyor; (Sultan) unvanı kullanılmıyor. Çelebi Sultan Mehmet zamanına ait bir defterde: (Sultanımız tarafından nişanı vardır). Murat Sani'ye ait bir defterde: (Sultan Murat Bin Mehmet Han) ve Çelebi'den bahsedilirken: (Merhum Sultan Murat Bin Mehmet Han), Sultan Önü Evkaf defterinde: (Osman Bey, Osman Hünkâr, Emîr Süleyman Hünkâr, Orhan Bey, Murat Bey, Bayezit Bey) kayıtları vardır. Şu takdirde (Sultan) unvanı Çelebi Sultan Mekmet'ten başlıyor demektir.

«İşte, (Türk ve Bizans) ta, tetkikatımızı bu neticeye istinat ettirerek, Çelebi Sultan Mehmet'e kadar gelen padişahlara (Sultan) denilmediğini ve kayıtların da ne tarzda yazılmış olduğunu gösterdik. Yoksa ilk padişahlarımızın, divan kuyudu haricinde, (Sultan, Sultan-ül-guzat) unvanı aldıkları bizce de malûmdur. Bu bapta kuvvetli deliller de vardır:

1. Feridun Bey'in (Münşeat-üs-Selâtin) inde Mısır Halifesi tarafından Bayezit Bey'e gönderilen namede (Sultan-ı Iklim-i Rum) yazılıdır.

2. Bayezit Bey'in türbesinde 809 tarihli şu kitabe vardır:

(هذه روضة السلطان السعيد المرحوم ومغفور بايزيد خان ابن مراد خان ره.)

Tarih Encümeni Mecmuası, sene 1328, numara 12.

3. (Bursa) da Orhan Bey Camiinde şu kitabe mevcuttur:

(وهو الامير الكبير المعظم المجاهد سلطان الغزاة غازى بن الغازى شجاع الدين الدين الآفاق بهادر زمان اورخان بن عثمان.)

Tarih Encümeni Mecmuası, sene 1330, numara 39.

4. İbn-i Batuta Seyahatnamesi, s. 341, (Bursa Sultanı, Sultan Orhan) sene 733.

«Demek, kitabelerde ve edebiyatta, padişahlarımız hakkında (Sultan) unvanı suret-i umumiyede mevcut. Divan kayıtlarında ise mesele başka. Bu unvan, Çelebi'den itibaren başlıyor. Mamafih bazı kitabelerde (Bey) kaydiyle (Sultan) unvanının da birlikte zikredildiğine bakılırsa, (Sultan) unvanı alelûmum kullanılmıyor demektir Şu halde Divan kayıtlarına istinaden (Sultan) unvanının kayden Çelebi'den başladığına dair çıkardığımız neticeyi Şeyh Oğlu'nun (Kenz-ül-kübera) sından çıkarılan unvanlar ve mısra'lar değil, ancak Meşihat'tan; Evkaf'tan, veya yine Bab-ı âli'den çıkacak kayıtlar çürütebilir. Fuat Bey biraderimiz bu hakikati teslim eder zannederiz.

« Müze-i Hümayun Müdürü Halil Bey Efendi'nin mektuplarına gelince: Halil Bey Efendi, Paris'te Louvr Müzesindeki bakır tas üzerinde mevcut (Es-Sultan Orhan fi sene 740) yazısını, «Vesika-i nadire» olarak gösteriyorlar. Halbuki (Bursa) da da (Sultan-ül-guzat Gazi Bin-il-Gazi Şucaeddünya ved-din-il-âfak bahadır-ı zaman Orhan Bin Osman) kitabesi var. Fakat buna mukabil de, yine (Bursa) da, Orhan Gazi Camiinin kapısında 820 tarihli şu kitabe mevcut: (Sultan-ül-guzat vel-mücahidîn Orhan Bey Bin Osman). Keza Gazi Hünkârın (Kosova) da şehadetini mütaakıp Mısır Sultanı Ebu Sait Berkok tarafından Hüdavendigâr Gazi'nin türbesine vakfedilen Kur'an-ı Kerim cüz'leri üzerinde de yaldızla (على تربة المرحوم الشهيد مراد بك ابن اورخان بك بن عثمان) yazılıdır. Birinde hem (Sultan-ül-guzat), hem (Bey), diğerinde yalnız (Bey) unvanı var. Halil Bey Efendi bu unvanları nasıl izah buyururlar?

«Halil Bey Efendi diyorlar ki: «İlm-i meskûkât mütehassıslarından Miralay Ali Bey'in İtalyan İlm-i Meskûkât Mecmuasında neşrettiği tetkikat-ı ahiresine nazaran Orhan Gazi'nin ilk meskûkâtında isimden evvel (سلطان الاعظم) muharrer olup bu halde Sultan unvanının Padişah-ı müşarünileyh için kat'iyyen kesb-i resmiyyet etmiş olur.»

«Miralay Ali Bey'in İtalyan meskûkât Mecmuasında intişar eden ve yakında da (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası) nda neşredilecek olan mühim tetkikini, biz İtalyancası neşredilmezden evvel, gördük. Hulâsasını da, 21 eylûl 8806 numaralı (İkdam) da, Orhan Gazi'ye dair intişar eden tetkikimizde yazdık. Orhan Gazinin siyaseten (السلطان الاعظم) unvanını koyduruduğunu, fakat sonra maksadı hasıl olur olmaz kaldırdığını zikrettik. (Sultan) unvanının, ahfadı gibi, Orhan Gazi tarafından da daimî ve resmî bir alâmet olarak istimal edilmediğini göstermek istedik. Binaenaleyh Halil Bey Efendi'nin verdikleri malûmat bizce mechul değildir.

«Halbuki Miralay Ali Bey (Osmanlı İmparatorluğunun İlk Sikkesi) nde diyor ki: «Orhan Gazi'nin zaman-ı saltanatında darbedilen sikke unvansızdı. Mufassalen iş'ar edildiği üzere sonra sikkesine (السلطان الاعظم) unvanı konuldu. Bu bir icab-ı siyasiyye idi. Tekrar mezkûr unvan ref'edildi. Tekrar unvanlı sikkeler darbedildi. Hüdavendigâr Sultan Murad Han pederi tahta cülûs edince sikkesine unvan-ı sultanî yazdırmadı.

«İlca-yi zaman Sultan Murat Han'ın bir sikkesine (السلطان الغالب) unvanı yazdırmağa mecbur eylemiştir. Hakikaten 780 senesine kadar bir akçeliklere resmen sulten unvanı konulmamıştır.»

«Çelebi Sultan Mehmet hakkındaki mütalâaları da şudur:

«Mehmet Çelebi namına Amasya'da darbedilen bir akçeye (السلطان الاعظم) unvanı yazılmış ve Bursa'da darbedilen bir akçeye de (غياث الدنيا والدين) unvanı geçirilmişti. Bu unvanlar izhar-ı şadumanî için geçirilmiştir, Keza tuğralı sikkesine (Sultan) ve diğer bir bakır sikkesine (السلطان الملك الاعظم) unvanını yazdırmıştı. Bu unvanları biraderi Emir Süleyman Han'e tefevvuk dâvasından dolayı yazılmıştır. Nihayet müstakillen padişah olduktan sonra (816) senesinde darbettirdiği sikkelerine (Sultan Bin Sultan) ve pederine (Han) unvanını yazdırmıştır. Fakat mezkûr tarihten sonra darbettirdiği akçelerine kadimî veçhile hiçbir unvan yazdırmamıştır.»

«Bu mütalâadan anlaşılıyor ki, ilk padişahlarımızdan Orhan, Murat ve Yıldırım Gazilerle Çelebi Sultan Mehmet, sikkelerine daimî surette (Sultan) unvanı yazdırmamışlardır. Ancak, hasbessiyase, onu da muvakkat bir zaman için yazdırmışlar, sonra tekrar kaldırmışlardır.

«Halil Beyefendi: «Osman Gazi gibi koca Bizans devletini telâşa düşüren bir hükümdara bu unvanın verilmiş olmaması tasavvur edilemez» buyuruyorlar. Ali Bey'in tetkikatı da bilâkis gösteriyor ki: Âl-i Osman esasen (Bey, Şah, Han, İbn-i Han) unvanını neslen haiz oldukları için, «Koca Bizans devletini telâşa» düşürecek kudret ve şevkete sahip oldukları zaman, (Sultan) unvanını sikkelerinden bile kaldırmışlardır. Hattâ Ali Bey bu meseleyi vazıhan hallediyor: «Orhan Gazi dahilen hükümeti takviye ve haricen sıyt ve şöhret-i hasenesinin şayi' olduğuna itminan-ı kalp hasıl eyledikten sonra tecdid-i meskûkâta karar vermiştir.

«... Yeni akçede kadim akçelerde meskûk tarih, mahall-i darp, unvan-ı sultanî ve hattâ pederleri namı bile tay ve hazf edildiği misillû...

«Bu da ispat ediyor ki, Halil Beyefendi'nin tâbirleri veçhile «Sultan unvanının padişah-ı müşarünileyh için kat'iyyen kesb-i resmiyyet» etmemiştir; bilâkis ilk padişahlarımız bu unvanı resmî ve daimî bir unvan olmak üzere kullanmıyarak sikkelerine nadiren koydurmuşlar, bilâhare yine kaldırmışlardır.

«Halil Beyefendi ilk padişahlarımıza (Sultan denildiğini kat'î bir surette beyan buyurduktan sonra, Osman Gazi için «filvaki bu hususta şimdiye kadar müşarünileyh hakkında bir vesikamız yoktur» diyorlar. Halil Beyefendi divan defterlerine itimat buyururlarsa, orada Osman Gazi hakkında kâfi kayıt vardır. Hepsinde de: (Bey, Hünkâr) yazılıdır; (Sultan unvanı yoktur.)

Bir kaç misal:

Cedvel-i evkaf Sultan İnönü:

1. Metalipte Mehmet ve Ahmet ve Bayezıt Seyyit Osman Bey nişanıyle.

2. Murat Baba Oğlu Bayramiç Şeyhinin kızı oğlu Kıllı Seydi. Bir çiftlik yeri. Osman Hünkâr ve Murat Hünkâr tabe serahuma nişanıyle mukarrerdir.

3. Çomaklu'da İlyas Fakı. Otuz dönüm yer. Orhan ve Osman Hünkâr tabe serahuma nişanıyle vakıftır.

Vilâyet-i Şili ve Kanderi evkafları beyanındadır:

1. Karye-i Esrayın vakıftır. Orhan Beyden.

3. Mezraa. Kanderi divanında ağaç oğlu timarında Bey Musa oğlu İsa Fakinin çiftlik. Vakf-ı evlâttır. Emir Süleyman Çelebi'den Murat Bey'den ve Sultanımızdan elinde mektupları vardır. (Buradaki Sultan, Çelebi Sultan Mehmet'tir.)

Vilâyet-i Gebze vakıfları beyanındadır.

Karye-i Kızul vakfıdır. Gebzenin camiine. Orhan Beyden.

2. İç alanda Hacı Fakı oğlu Durmuş Fakı'nın çiftlik yeri vakıftır. Murat Bey'den.

3. Hamam. Yıldırım Hünkârın, vakıftır.

(Bu defter Çelebi Sultan Mehmet devrine aittir.)

Taallûkat-ı evkaf vilâyet-i Teke:

1. Karye-i Kirti Bolu. Seyyit Adil oğlu Şeref oğlu Seyyit Bey. Teke beylerinden ve Bayezit Bey Hünkârdan ve merhum Sultandan vakfiyyet üzere hükümleri varmış (bu merhum Sultan, Murad-ı Sani'dir).

2. Kalkanlı'da Ermenâk imam Ahi Yusuf'a verildi. On müdlük yeri vardır. Vakıf, Ahi Devlethan zaviyesine, Bayezit Bey Hünkârdan ve Mustafa Çelebi'den nişanları vardır.

3. Aklar köyünde Şeyh Mehmet oğullarının iki müdlük yeri vardır. Bayezit Bey hünkâr nişanıyle. (Bu defter Fatih Sultan Mehmet zamanına aittir.)

«Bu vesikalar sarahaten ispat ediyor ki, ilk padişahlarımız için daima (Bey, Hünkâr) tâbirleri istimal olunmuştur. Meselâ, (Bursa) da Orhan Bey'e ait bir kitabede: (Sultan-ülguzat) unvanıyle beraber (Orhan Bey Bin Osman Bey) unvanı olduğu gibi, bu defterlerde de (Bayezit Bey Hünkâr) unvanları yazılıdır.

«Bu da gösteriyor ki, Çelebi'ye kadar; ilk padişahlarımız için resmî kayıtlarda (Sultan) unvanı kullanılmayıp bilhassa (Bey) unvanına daha ziyade ehemmiyyet verilmiştir.

«Türkoğlu Türk olan Hakanlarımız, ilk devirlerde, an'anelerini daima muhafaza etmişlerdir.

« (Dimetoka) da yatan Kızıl Deli Sultan'a ilk padişahlarımız tarafından epeyce arazi temlik edilmiş. Nişan verilmiş. Evlâdı, beratlarının yenilenmesi için, Musa Çelebi'ye müracaat etmişler. Musa Çelebi, (Edirne) de saltanat sürdüğü esnada, beratlarını yenilemiş ve şu (Biti) yi vermiş:

(Bu biti hükmi oldur ki Şeyh Kızıl) (Delü'nun köyünü evelki Beyler vakf ve) (müsellem etmişlerdir. Öyle olsa ben dahi eline) (nişan-ı hümayun verdüm ki bugünden geru) (muaf ve müsellem ola ve naib ve hacib ve) (subaşı ve Hüdavendigârın yuvasına varan kul-) (larından ve doğancı ve sekban ve yolcu ve) (hiç veçhile kimse varup üşendirmiye ve zahmet) (vermiye ve sahradan ve salgından ve harçtan) (ve avaidden ve avarizden ve cemi' teklifattan) (emin ola her kim ki bu hükümden tecavüz) (ederse Hüdavendigâr katında ve bizim katı-) (mızda suçlu ve günahkâr olacaktur. Bilüdm) (bilmedüm dimeyeler biti mütaâla kılanlar) (tahkik bilüp itimad kılalar fi evail-i Muhar-) (rem-ül-haram sene hamse aşır ve semane mie) (hurrire fi mevzi'-i Edirne El-Mahruse)

«Sultan İbrahim zamanında, Kızıl Deli Sultan'ın evlâdı beratlarını tekrar yeniletmek istemişler. Kendilerine Sultan İbrahim tarafından da şu (nişan) verilmiş:

(Nişan-ı Şerif Âlişan budur ki)

(Medine-i Dimetoka müzafatından Cebel) (nahiyesinde)

(Kutb-ül-Ârifin Kızıl Deli Sultan Kud-) (dise Sırrıh-ül-azize selâtin-i maziyeden Tarı) (yolu Büyük Viran ve Tarfillu Viran nam mez-) (raalar temlik olunup oldahi evlâd evlâdına) (aleliştirak vakf ve şart idüp evlâddan işbu) (rafiül tevki'-i refi'i âlişan-ı hakanî Seyyid) (Abdurrahman ve Seyyid İvaz ve Seyyid Zey-) (nel ve Seyyid Hüseyin ve Seyyid Hızır be-) (ratların getürüp teedid olunmasın reca eyle-) (dikleri ecilden üzerlerinde ise müceddeden) (bu berat-ı hümayunumu verdüm ve buyurdum) (ki varup badelyevm bervech-i iştirak mezrea-i) (mezbureye mütesarrıflar olup hizmet-i lâzıme-) (lerin edadan sonra vâkıfın ruhu ve benim de-) (vam-ı devletim ed'iyesine iştigal üzere olup) (olbapta hiç ferd mani' ve mezahim olmayup) (dahl ve taarruz kılmıya. Şöyle bileler. Alâmet-i) (şerife itimad kılalar. Tahriren fi evahir-i şebr-i) (Rebiülevvel sene ihda ve hamsin ve elf)

Be Makam-ı Kostantaniyye
Elmahruse

«Tarih, lisan ve üslûp nokta-i nazarından pek kıymettar olan bu iki vesika, hakikaten, tetkike sezadır. Biri, Osman oğulları'nın ilk devirlerinde, lisanı ne kadar açık ve Türkçe, ne kadar samimî ve mütaazzımane elkaptan âri olduğunu gösteriyorsa, öbürü de o derece teşrifata tâbidir.

«Birincisinde, Türklüğün safvet ve samimiyyeti, ikincisinde merasim ve teşrifatın tumturaklı tâbirleri kendini gösteriyor. Fakat bizim için şayan-ı dikkat, her iki nişanın ilk satırlarıdır.

«Yıldırım Bayezit'in fedakâr oğlu Musa Çelebi diyor ki:

(Bu biti hükmi oldur ki Şeyh Kızıl) (Delü'nün köyünü evvelki Beyler vakıf ve) (müsellem etmişlerdir.)

«Sultan Ahmed-i Evvelin şehzadesi Sultan İbrahim de diyor ki:

(Nişan-ı Şerif-i âlişan budur ki)

(Medine-i Dimetoka müzafatından Cebel) (nahiyesinde Kutb-ül-Ârifin Kızıl Deli Sultan) (Kuddise sırrıh-ül-azize selâtin-i maziyeden) (Tarı yolu ve Büyük ve Tarfillu Viran nam) (mezraalar temlik olunup).

«Bu satırlarda Yıldırım'ın fedakâr oğlu Musa Çelebi, Kızıl Deli Sultan için:

(Şeyh Kızıl Delü'nün) Sultan Ahmed-i Evvel'in şehzadesi Sultan İbrahim: (Kutb-ül-Ârifîn Kızıl Deli Sultan Kuddise sırrıh-ülaziz); Musa Çelebi, muhterem ecdadı için: (Evvelki Beyler), Sultan İbrahim: (Selâtîn-i maziyye) diyor.

«Bu iki vesika bize artık pek vazıh bir surette gösteriyor ki, Oğuz'un merd ve fedakâr hafidleri, Türklüğü İlhani'lerin tecavüzlerinden kurtararak şeref ve haysiyyetiyle yaşatmağa azmettikleri devirde, (Sultan) unvanından ziyade, (Bey) unvanına ehemmiyyet vermişlerdir. Hattâ Fatih'in halefleri zamanında, (Sultan) unvanı daimî olarak kullanıldığı halde, arazi ve emlâk hakkında (beylik) tâbiri yine terkedilmemiştir.

«Hulâsa:

1. (Sultan) unvanı, Çelebi Sultan Mehmet'e kadar, Divan-ı Hümayun kayıtlarında yoktur. Orhan ve Murat Gazilere. divan kayıtlarında da, hattâ bazı kitaplarda da (Bey) denilmiştir; fakat Çelebi'ye (Bey) denildiğine dair bir kayda tesadüf edilememiştir.

2. (Sultan) unvanı, Çelebi Sultan Mehmet'e kadar akçelerimize daimî ve resmî bir unvan olarak konulmamıştır.

3. (Sultan) Sultan-üs-Selâtîn, Sultan-ül-Mücahidîn, Sultan-ül-Guzat, Emîr-ül-Kebir) unvanları gerek tâzimen, gerek suret-i umumiyyede, padişahlarımız hakkında kitaplara ve kitabelere yazılmıştır.

«Halil Bey Efendi, (Sultan) unvanının resmî kayıtlarda ve meskûkâtta, daimî ve resmî olarak, Osman Gazi'den itibaren kullanıldığını ispat buyururlarsa ancak o zaman: «Bilmem bu mesele neden bu kadar uzun mübahaseleri mucip oluyor. Bunda hiç tereddüt edilecek bir cihet yoktur, buyurduğunuz gibi «ilk padişahlarımızın (Sultan) unvanı aldıklarında hiç şüphe yoktur» demeğe hak kazanabilirler.»

«Profesör Fuat Köprülü'nün makalesi münasebetiyle» kaydiyle ve (Osmanlı hükümdarlarında «Sultan unvanı»), başlığı ile Ali Seydi Bey (ölümü 1933) tarafından yazılan bir yazıda (İkdam, 5 kânunuevvel 1337-1921) şu tafsilâtı veriyor:

«İştikakını burada tezbir ve tefsire hacet görmediğimiz «Sultan» tâbiri garbî ve vasatî Asya Türkleri'nce pek eski zamandan beri mâruf idi. (388) sene-i hicriyyesinde (Gazne) de hükümran bulunan (Mahmut İbn-il-Emir Sebüktekin)e (Sultan) denildiği gibi ehl-i Salib'e karşı müdafaat-ı kahramananesiyle şöhretşiar olan (Kılıç Arslan)ın lâkabı da (Sultan-ı İklim-i Rum) idi. Meşhur (İbn-i Batuta) (Türkçe İbn-i Batuta Seyahatnamesi, s. 92) «Isparta, Manisa, Aydın» beylerine, hattâ yüzünü görmediği Orhan Gazi'ye dahi (Sultan) unvanını veriyor.

«Yalnız Osman Bey'in garsı yümn-i yemini olan Şecere-i Âl-i Osman'a ne zamandan beri resmen ve örfen ve kayden (Sultan) elkabının mukarin olduğu hakkında ötedenberi müverrihler arasında bir rey ihtilâfı mevcuttur.

«Ma'şer-i müverrihin, (789) da vâkı olan (Nigbolu) muzafferiyyet i azîmesini tebşiren ve âdet-i cariyeye tebean (Yıldırım Bayezit Han) tarafından civar mülûk-i İslâmiyye ile beraber Mısır'da mukim Halife-i Abbasîye yazılan name-i hümayuna Halife'den mevrut ve (799) tarihiyle mûverrah cevapnamede Padişah-ı müşarünileyh'e (Sultan-ı İklim-i Rum) diye hitab edilmesine mebni o tarihten itibaren Selâtîn-i Osmaniyyeye (Sultan) denilmeğe başlandığını kabul ederler.

«Halbuki: Bir kısım müverrihler bu unvanın daha ziyade kıdemine kaildirler. Hattâ bazıları bunu (Murat Hüdavendigâr)ı ve Orhan Gazi'yi bile aşırarak Osman Bey'e kadar isal ve ilsak etmektedirler.

«Tarih-i Atâ'da (cilt 1) Sultan Zade Mehmet Bey'in mecmuasına atfen, Murat Hüdavendigâr'ın (Sofya)nın fethi üzerine sâlifüzzikir Halife-i Abbasîye tastîr eylediği mektubun cevapnamesinde ve mahall-i elkapta «Sultan-ül-Guzat vel-Mücahidîn» diye muharrer olduğu temhit ve Netayic-ül-Vukuat'ta (cilt 1) dahi bu rivayet teyit edilmekte olduğu gibi Orhan Gazi'nin Bursa'daki cami-i şerifi'nin kapısı üzerinde bulunan ve (738) tarihini havi olan kitabede «Sultan-ül Guzat vel-Mücahidîn Orhan Bey» ibaresi muharrer ve İlm-i Meskûkât mütehassıslarından Miralay Ali Bey'in tetkikatiyle sabit olduğu üzere kezalik Orhan Gazi'nin ilk sikkesinde isimden evvel (Es-Sultan-ül-Âzam) terkibinin mürakkam olması da maddeten ispat ediyor ki: (Orhan Gazi) bile (Sultan) elkabını haiz idi.

«Bundan maada «İkdam»ın geçen günkü nüshasında Halil Bey efendi üstadımızın imzasıyle münderiç makalenin bir fıkrasında «Orhan Gazi'nin sultan unvanını ahzetmiş olduğu, bir bakır tas üzerinde gümüş kakma olarak mahkûk bir kitabe ile müeyyettir ki: Bu vesika i nadire elyevm Paris'te (Louvr) Müzesi âsar-ı İslâmiyye şubesinde mahfuzdur. Kitabenin metni şöyledir: (مولانا السلطان الكامل الفاضل اورخان فى سنه ٧٣٠) diye münderiç olması dahi kavl-i mebsutı maddi bir surette teyideyler.

«Ve yine Orhan Gazi'nin badelfeth emr-i idaresini büyük şehzadesi (Süleyman Paşa) ya

ki: Müşarünileyhe aynı zamanda Süleyman Bey - dahi denirdi - tevdi eylediği (İznik beldesinde imarat-ı saireye ilâveten bir medrese dahi ihya ve inşa ile bunda tedris olunacak (ulûm-ı nafıa) nın hangileri olduğunu mahall-i muhtelifede mukim bazı meşahir-i ulemadan ba muharrerat istifsar eylediği sırada meşhur (Davud ı Kayserî) tarafından yazılıp bir nüsha-i gayr-i matbuası elyevm (Millet Kütüphanesi) nde bulunan (El-İthaf-is-Süleymanî fi ahd-il-Orhanî» ismindeki Arabiyy-ül-ibare Risale-i mutavvelenin mukaddimesinde:

«يذيوع زلال الافضال، على جناب السلطان المعظم، الشهنشاه المفخم ..... سليمان (باشا) ابن السلطان الاعظم الملك الاعدل الاعلم، مالك رقاب الامم ... السلطان ارخان.»

denilmesine bakılırsa ta o zamanlar bile Osmanlı padişahına (Bey), (Emîr) mânasına olan (Sultan) denildiği kat'î bir surette zâhir olur,

«Köprülü Zade Mehmet Fuat Beyefendi'nin bahis ve (803) te telif edildiğini beyan ettiği (Kenz-ül-Kübera) dan yetmiş, seksen sene daha evvel vücude getirilmiş olması mumaileyhin (Sultan) unvanının kıdemi hakkındaki iddialarını teyidetmekle beraber unvan-ı mebhusun (Yıldırım Bayezit) a mahsus olmadığını da aynı zamanda tevsik eyler.

«Zaten hatır-ı âcizanemde kaldığına göre Ahmet Refik Bey biraderimiz (Yıldırım Bayezit) zamanında (Sultan) unvanının mevcudiyyetini selp ve nefy etmiyor. Çelebi Sultan Mehmet devrine kadar (Bey) unvanının (e'am) olduğunu iddia ediyor ki: Bu da bir çok vesaik ve ezcümle divan kuyuduyle sabit ve bunların irat ve isbatı bittabi bizden ziyade kendisine aittir.

«Ne hacet! Bursa'daki (738) tarihli kitabede Orhan Gazi'ye Sultan denilmekle (Bey) dahi denilmesi (Bey) elkabının ne derecelerde (e'am) ve (eşa') olduğunu isbatetmez mi? Hattâ büyük şehzadelere (Paşa) denilmek kaideden iken şehzade (Alâeddin) ve (Süleyman) a hem (Paşa) hem de (Bey) denilegelmiştir ki: Bu da (Unvan)-ı mebhusun eski Osmanlılarca haiz olduğu kıymet ve ehemmiyyeti irae eyler.

«Hele (Davud-ı Kayserî) nin lâm-ı tarif ilâvesiyle tertip eylediği (Şehinşah) unvanı da şayan-ı nazar olup padişahlarımıza aynı zamanda (Şehinşah) dahi denildiği anlaşılmaktadır. Mâhaza bu; elkab-ı resmiyyeden ziyade, elkab-ı tâzimiyyedendir. (Sultan) ın müstakil hükümdar mânasını tazammun eylediğini müeyyid bir vesikamız daha vardır. Gayr-ı matbu' «İbn-i Kemal» tarihinde (Millet Kütüphanesi, c. 1, s. 19) görüldüğü üzere (689) senesinde Osman Gazi'nin (Karacahisar) Cuma namazı ikamesi için (Dursun Fakih tarafından izn-i sultanî istihsali hakkındaki arz ve teklife karşı: Ben kimsenin taht-ı emrinde değilem, kendi başıma sultanım. Benim iznim yetişmez mi? Demesi Gazi-i müşarünileyhin bile saded-i istiklâlde kendi kendisine «Sultan» unvanını verdiğini göstermektedir.

«Hulâsa (Sultan) unvanının kıdemi gayr-ı kabil-i red olup ancak bu mebhaste tevsik ve isbat olunacak bir cihet varsa o da (Sultan) elkabının ne zaman iktisab-ı resmiyyet eylediğini meydana çıkarmaktan ibarettir.»

Ahmet Refik ve Ali Seydi beylerin yazıları üzerine Profesör Fuat Köprülü «Osmanlı Hükümdarlarında (Sultan) unvanının eskiliğine dair (İkdam, 15 Kânunuevvel 1337/1921» tarihli yazıyı yazmış ve Ahmet Refik Bey'in Sultan unvanının Çelebi Sultan Mehmet'ten başladığı hakkındaki nokta-i nazarı çok hafif bir faraziyye olduğundan şimdilik onu kabulde mazur olduğu neticesine varan yazıyı neşretmiştir. Yazının, söylenenlere ait kısımlardan, sarf-ı nazarla, son parçalarını naklediyorum:

«Bize göre, Refik Bey'i şaşırtan cihet, münhasıran divan kuyuduna atf-ı ehemmiyyet etmesi ve onun haricindeki vesikaları nazar-ı itibara almamasıdır. Halbuki sikkeler, kitabeler, bizzat hükümdarlara verilmiş kitaplar, her halde divan kayıtları kadar kıymetli birer vesika-i tarihiyyedir. Hele divan kuyudatının Çelebi Sultan Mehmet zamanına kadar çıktığı ve Osman, Orhan, Murad-ı evvel devirlerinde yazılmış kuyudatın adem-i vücudu düşünülünce, bizzat o devirlerden kalmış sikkelerin, kitabelerin, kitapların vesika-i tarihiyye olmak üzere daha kıymetli ve daha şayan-ı itimat addedilmemesi tabiidir.

«Halil Ethem ve Ali Seydi beyefendilerin de tekit de iştirak ettikleri veçhile, benim ileri sürdüğüm nokta-i nazar, «Sultan unvanının daha ilk padişahlarımızdan itibaren mevcut ve müstamel olduğu şeklinde idi. Elde bulunan kıymetli vesikalar karşısında Refik Bey de bunu tasdik ediyor; lâkin eldeki divan kuyuduna istinaden bu unvanın «Çelebi»-den itibaren diğer elkabı unutturacak derecede kat'î bir mahiyyet aldığını söylüyor.

«Halbuki Çelebi'nin sikkeleri bu faraziyyeyi teyit edecek mahiyyette değildir. Sonra Yıldırım'a gelen «Sultan-ı İklim-i Rum» unvanlı name de, bu hususta nazar-ı itibara alınacak bir vesika-i mühimmedir. Sikkelerin şahadeti karşısıdda, divan defterleri nihayet divan teamüllerini gösterebilecek bir vesikadır. Eğer Çelebi'nin sikkeleri Refik Bey'in fikrini teyit

etseydi, o zaman Sultan unvanının ondan itibaren resmiyyet ve kat'iyyet kesbettiği fikri kaydolunabilirdi. Halbuki eldeki vesaik Sultan unvanının ne zamandanberi iktisab ı katiyyet ettiği hakkında bize kat'î bir fikir verebilmekten uzaktır. Şu halde:

1 — İlk padişahlarımızdan itibaren «Sultan» unvanı kullanılmıştır. Vesaik-i mahkûke ve muharrere bunu kat'i bir surette gösteriyor.

2 — Elde mevcut divan kuyudunda Sultan unvanına Çelebi'den itibaren rast geliniyor. Eski zamanlara ait divan kuyudu mevcut olmadığından, ilk padişahlara kendi zamanlarına ait muharreratta ne gibi unvanlar verildiğini kat'î surette bilemiyoruz. Binaenaleyh sair vesaik muvacehesinde, Sultan unvanının Çelebi'den itibaren kat'iyyet kesbettiğini iddia edemeyiz.

3 — Bilhassa Çelebi devrine ait meskûkât, bu iddiayı kabul etmemize mânidir. Çünkü onun sikkelerinde de eslâfında olduğu gibi Sultan unvanı nadiren kullanılmıştır. Eğer bu unvanı resmî ve kat'i bir mahiyette olsaydı, herşeyden çok sikkelerde buna riayet edilmesi icabederdi.

«Netice: Sultan unvanının ilk padişahlardan itibaren kullanıldığı hakkındaki nokta-i nazarımız Refik Bey'in de itirafı veçhile bir hakikat-ı tarihiyyedir. Halbuki Refik Bey'in buna mukabil ileri sürdüğü Sultan unvanının Çelebi'den itibaren kesb-i kat'iyyet etmesi çok zayıf bir faraziyyedir ki, vesaik-i mevcudeye nazaran şimdilik onu kabulde mazuruz.»

«Sultan» unvanı ile beraber «Bey» ve Osmanlılar zamanında para basılması gibi mühim bahisleri ihtiva eden bu ilmî tetkikler Ahmet Refik Bey'in (Bey) ve (Sultan) unvanları, İkdam, 22 Kânunuevvel 1337/1921» başlıklı aşağıya konulan yazısıyle sona ermiştir:

«(Bey) ve (Sultan) unvanlarına dair bir netice hasıl olmadı. Bu meseleyi, (Türk ve Bizans) ta, ilk evvel, ortaya koyduğumuz için, karilerimize muhtasaran hulâsa etmeyi muvafık görüyoruz:

«Tarihimizin müphem ve meşkûk olan ilk devirlerini bize tenvir edecek menba'lar, müsbet ve gayr-ı şahsî vesikalardır. Bunların en itimada şayan olanları da, bittabi' devletin resmî divanından çıkan beratlar, nişanlar, bitiler, fermanlar, divan-ı hümayun ve evkaf kayıtlarıdır. Fuat Bey bütün bu kayıtlarda mevcut (Bey) unvanını hiç nazar-ı itibara almıyarak, ilk makalesinde Yıldırım'a (Sultan) unvanının verildiğini iddia etti: «İlk defa Sultan lâkabını alan Çelebi Sultan Mehmet midir? Bu iddia yanlıştır» dedi. İddiasını ispat için de şu vesikaları gösterdi:

1. (Kenz-ül-kübera) dan: (Sultan-üs-Selâtîn, Zıllullahi fil-araziyn... Bayezit Han İbn-i Murat Han).

2. (Hurşitname) den:

Ne Sultan ibn-i sultan ibn-i sultan
Şehinşeh Bayezit bin Murat Han

«Bizim fikrimizce, bu unvanlar, Anadolu tavaif-i mülûkünün ekserine tâzimen verilen lâkaplardır. Meselâ İbn-i Batuta, Selçukîlerin inkırazı üzerine, Anadolu'da teşekkül eden tavaif-i mülûkün hepsine (Sultan) diyor: Alâiye Sultanı Yusuf Bey İbn-i Karaman, Antalya Sultanı Hızır Bey İbn-i Yunus Bey, Milâs Sultanı Sultan-ı Mükerrem Şecaüddin Orhan Bey İbn-i Menteşe, Larende Sultanı Melik Bedreddin bin Karaman, Berki Sultanı Mehmet Bey Bin Aydın, ilâh... Orhan Gazi için de: Bursa Sultanı İhtiyarüddin Orhan Bey İbn-i Sultan Osman Çuk (s. 311-341). «Bey, Melik mânasınadır» (s. 311).

«Görülüyor ki, İbn-i Batuta (Sultan) unvanını bütün Beyler için (Hükümdar) mânasına kullanıyor, hattâ: «Orada (Han) sultan demek» diyor. Bu da ispat ediyor ki, Anadolu'da Osman oğlu, Karaman oğlu, Menteşe oğlu gibi teşekkül eden tavaif-i mülûkün haiz oldukları (Bey) ve (Han) unvanları onların (hükümdar) lıklarını göstermek için kâfidir. (Sultan) unvanı ancak tâzimen kullanılmıştır. Meselâ: Karaman oğlu Bedreddin Mahmut Bey hakkında, İbn-i Batuta (Sultan) dediği halde, Bedreddin Mahmut Beye ait kitabede bu unvan yoktur: (عمر هذا الجامع الشريف محمود بك بن قرمان . التاريخ سنه اثنا وسبعمائه). Menteşe oğullarından Orhan Bey hakkında: (Milâs Sultanı Şecaüddin Orhan Bey) dediği halde, Milâs'taki cami kitabesinde de (Sultan) yoktur: (الامير الكبير شجاع الدوله والدين ارخان بك ... سنه ثلثين وسبعمائه ٧٣٠).

«Karaman oğulları'nın resmî kayıtları malûmumuz olmamakla beraber yalnız kitabeleri gösteriyor ki, Karaman oğulları'nda bidayetten itibaren (Bey) unvanı 772 senesine kadar muttariden devam ettiği halde, Seyfeddin Süleyman Bey'den sonra, hem (Sultan) unvanı muttariden kullanılıyor, hem de (Bey) unvanı kaldırılıyor. Acaba Osman oğulları (Bey) unvanını hangi padişaha kadar muhafaza etmişler ve hangi tarihten itibaren yalnız (Sultan) unvanını resmî ve daimî surette kullanmışlardır?

«Biz, Osman oğullarına verilen (Sultan-üs-selâtîn, Sultan-ül-âzam, Kahir-ül-mütemerridîn, İhtiyarüddin, Şecaüddin) unvanlarının tâzimen verildiğine kaniiz. Fuat Bey'in göster-

diği vesikayı yazan, «Yıldırım'ın devrinde yaşıyan hükümdarın mazhar-ı iltifatı olan «Şeyh oğlu'nun da bu unvanı «iltifatına mazhar» olduğu bir hükümdara tâzimen vermesini pek tabiî buluruz.

«Halil Bey efendi'nin Fuat Bey'e gösterdikleri vesikalar da şunlardır:

1. Paris'teki bakır tas kitabesi: (مولانا الفاضل الكامل السلطان اورخان فى سنه ٧٣٠).

2. Miralay Ali Bey'in tetkikatından (Es-Sultan-ül-âzam) unvanı.

«Bunlardan bakır tas kitabesi, bittabi' mevzu-ı bahs olamaz. Çünkü ondan daha kıymetli vesikalar mülkümüzde mevcuttur. Üzerindeki (الفاضل الكامل السلطان) unvanlarının tâzimen yazıldığı besbelli. (السلطان الاعظم) unvanının siyaseten ve muvakkaten alındığını ise, vesikanın asıl sahibi Ali Bey sarahaten ispat ediyor.

«Ali Seydi Bey'in gösterdiği vesikalar içinde iki vesika nazar-ı dikkati caliptir:

1. Davut Kayserî'den alınan şu unvanlar: (اعنى جناب السلطان المعظم الشهنشاه المفخم... شجاع الدوله والدنيا والدين ... سليمان پاشا ابن السلطان الاعظم ... السلطان اورخان).

«Orhan Gazi'nin oğlu resmen (Bey) dir; (Paşa) değildir, hele (السلطان المعظم، الشهنشاه المفخم) hiç değildir. Kardeşi Hüdavendigâr Gazi Evrenos Bey'e verdiği fermanda: (Tevki-i refi hükmü oldur ki karındaşım ve emîrim (Gazi Süleyman Bey) dediği gibi, bütün vakfiyyelerde de (Süleyman Bey) yazılıdır. (فلما توفى ووصل الى رحمة الله تعالى السيد الشهير المغفور المرحوم سيد الغزاة والمجاهدين معين الاسلام والمسلمين سليمان بك بن اورخان). Süleyman Beye: (السلطان الاعظم) unvanını veren Davut-ı Kayserî'nin tâzimen Orhan Gazi'ye de aynı unvanı vermesi, bu unvanın artık resmiyyetine delâlet eder mi?

«Fuat Bey (Sultan) unvanının Orhan Gazi'den itibaren resmiyyet kesbettiğini ispat için bu vesikayı ikinci makalesinde tekrar etmiş ise de, aynı unvanın Süleyman Bey hakkında da istimal edilmiş olması, Fuat Bey'in nokta-i nazarını bilâkis nakzetmiştir.

«2. Ali Seydi Bey'in diğer vesikası: İbn-i Kemal Tarihi'nden:

— Ben kimsenin taht-ı emrinde değilim, kendi başıma sultanım. Benim iznim yetmez mi?

«Bu cümledeki (Sultan) tâbiri İbn-i Kemal'in ihtiraıdır. Menbaı Âşık Paşa Zade'dir. Âşık Paşa Zade'de aynen şu cümle vardır: «Sultanın bunda ne dahli var kim andan izin alam. Ana Sultanlık veren Allah bana dahi Hanlık verdi.» Esasen o tarihte Osman Bey'in kendisini «Sultan» unvaniyle yâdetmesi imkân haricinde idi. Değil Osman Bey, Hattâ Orhan Bey bile, uzun müddet, sikkesine (Sultan) unvanını koydurmamıştı. En müstamel unvan, (Han) dı.

«Nitekim Ruhi: «Ulu Türk Beyleri asıl vasiyyet ile amel edip Osman Bey'i kendülere Han eylediler» dediği gibi, (Cami-üd-düvel) de, Lûtfi Paşa Tarihi'nde de yalnız (Han) unvanı vardır; (Sultan) unvanı yoktur (sayfa 17 yazma nüsha).

«Fuat Beyin, bu sefer, ikinci makalesinin unvanı: (Sultan unvanının eskiliğine dair). Fakat makalede, isbat-ı müddea için, yazılanlardan gayrı, yeni hiçbir vesika zikredilmemiş. Fuat Bey «Tarihin bilûmum şubelerini» tenvir için «Edebî vesikalar» ın kıymetini, ilk makalesinde dermiyan etmiş iken, bu sefer, Ali Bey'in tetkikatına dair yazılan satırları esas ittihaz ederek meskûkâttan da bahsetmiş.

«Fuat Bey'in ispat etmek istediği mesele, (Sultan) unvanının Yıldırım zamanında müstamel olduğuna dairdi. Biz bu unvanın değil Yıldırım'dan, hattâ Orhan Gazi'den itibaren tâzimen kullanıldığını söyledikten sonra, muhterem biraderimize düşen vazife, (Bey) unvanının gayr-ı resmi olduğunu yine resmî vesikalarla ispat etmek olacaktı. Çünkü (Sultan) unvanının ilk padişahlar için resmî bir unvan olmadığından bahsetmemize sebep, resmi kayıtlarında (Bey) unvanının Çelebi'ye kadar müselselen mevcut olmasıdır.

«Fuat Bey, gösterdiğimiz divan vesikaları hakkında birinci makalede: «Mahdut bir takım vesaik-ı resmiyye», ikinci makalede: «Sikkelerin şahadeti karşısında divan defterleri nihayet divan teamüllerini gösterecek bir vesika» dediği gibi, o devirlerden kalmış kitapları ve kitabeleri, devletin resmî kayıtlarından «vesika-i tarihiyye olmak üzere daha kıymetli şayan-ı itimat» buluyor. Sebep olarak: «Osman, Orhan, Murad-ı evvel devirlerinde yazılmış kuyudatın adem-i vücudunu» zikrediyor. Divan kayıtlarına müsteniden delâiliyle zikrettiğimiz bir hakikatı: «çok zayıf bir faraziyye» addettiği gibi, en ziyade Halil Beyefendi'nin haber verdikleri bakır tasa ve (Es sultan ül âzam) unvanına itimat ediyor.

«Filhakika, divan ve evkaf kayıtlarında, Çelebi Sultan Mehmet'e kadar, (Bey) unvanını müselselen görmemiş olsaydık, biz de bittabi, o devire ait kitapları, bakır tas kitabesini daha şayan-ı itimat bulurduk. Halbuki, o vesikalar divan ve evkaf kayıtları karşısında, ikinci derecede ehemmiyyeti haizdir; çünkü şahsîdir. Divan kayıtları ise, resmî ve kanunîdir. Bir

şair, kâtip, sanatkâr, âlim, hükümdarlar hakkında istediği elfaz-ı tâzimiyyeyi kullanabilir; fakat bunun divan kayıtlarına geçebilmesi için düstur şeklini alması icap eder. Divan defterleri divan teamüllerini göstermez; Devletin kanununu, nizamını, resmî teşkilâtını gösterir. Defterlerde mukayyet her hüküm, kanun kuvvetini haizdir; çünkü padişahın tasdikini havidir. Divan kayıtlarında, tâbirler hiç değişmez; ancak hatt-ı hümayunla değişebilir Elçilere verilen şarap miktarı bile, asırlarca, eski kayıtlar çıkarılarak, tâyin edilmiştir. Meselâ, eski defterlerde Osman, Orhan, Murat ve Bayezit Gaziler hakkında (Sultan) unvanı bulunsaydı, hangi divan veya evkaf kâtibi bu unvanı daha sonraki kayıtlarda (Bey) e tahvil edebilirdi? Fuat Bey o devirlere ait defterler henüz mevcut değil diyor. Ya Musa Çelebi'nin bizzat verdiği berat? Musa Çelebi ecdadına kayden ve resmen (Bey) denildiğini bilmeseydi, Kızıl Deli Sultan'a verdiği beratta ecdadı için (Kadimî Beyler) der miydi? Burada beylerden maksat, (padişahlar) demek olduğu ap aşikârdır; çünkü Sultan İbrahim zamanında aynı ferman yenilendiği vakit, (Kadimi Beyler) yerine (Selâtin-i maziye) yazılmıştır. O halde (Sultan) unvanı beratlarda ve fermanlarda resmen ve muttariden hangi padişahtan itibaren kullanılmıya başlamış? Bu fikrimizi Ali Seydi Bey de tasdik ediyor: Mesele (Sultan elkabının ne zaman iktisab-ı resmiyyet ettiğini meydana çıkarmak» tır diyor.

Fuat Bey, yazılan vesikalar içinde, Yıldırım Bayezit'e Mısır'dan gelen fermanda (Sultan-ı İklim-i Rum) unvanı için (nazar-ı itibara alınacak bir vesika-i mühimme» diyor. Yine Mısır'dan, Bayezit'in babası Murat Gazi Türbesine konulmak üzere gönderilen Kelâm-ı Kadim cüz'leri üzerindeki: المرحوم الشهيد مراد بك بن اورخان بك (بن عثمان da «nazar-ı dikkate alınacak bir vesika-i mühimme» değil midir? İşte bu iki vesika ilk makalesinde Yıldırım'a, ikinci makalesinde «Padişahlarımıza Orhan Gazi'den başlıyarak Sultan unvanının verildiğini» yazan Fuat Bey biraderimizin müddeasını cerhedecek mahiyyettedir.

«Fuat Bey diyor ki: «İlk padişahlarımız sikkelerinde daimî surette Sultan unvanını kullanmamışlarsa ve bu gayr-i muttarit istimal onların resmen Sultan unvanını almadıklarına bir delil ise, aynı hal Çelebi Sultan Mehmet için de vârit değil midir?»

« Biz makalemizde (Sultan) unvanının sikkelerde gayr-i muttarit istimali, bu unvanın resmî olmadığına delildir, diye bir şey yazmadık. İddiamızı ispat için meskûkâtı da delil tutmak istemedik. Halil Beyefendi'nin meskûkâtta (السلطان الاعظم) unvanını irae buyurmaları üzerine, muhterem Ali Beyefendi'nin makalesini izah ederek, sikkelerin meseleyi halle medar olmadığını, (Sultan) unvanının muvakkaten ve siyaseten kullanılmış olduğunu, hattâ Çelebi'nin de sikkesine bu unvanı muttariden koydurmadığını gösterdik. Daha doğrusu, Divan-ı hümayun kayıtlarının Çelebi'den itibaren başlıyan ittıradına daha ziyade ehemmiyyet verdik. Binaenaleyh bütün bu hakikatleri vazıhan göstermek «büyük bir tenakuz» eseri midir, yoksa vesaika müstenit bir meseleyi ilmî bir surette göstermek midir?

«Hulâsa: Tahammülünden fazla uzıyan bu meseleden bizim çıkardığımız son netice şudur:

«1. İlk padişahlara verilen (Sultan) unvanı tâzimendir. Divan kayıtlarında, Çelebi'ye kadar (Bey, Hünkâr) yazılıdır. Çelebiden sonra (Bey) unvanı yoktur.

2. İlk padişahlarımız meskûkâtta (Sultan) unvanını siyaseten ve muvakkaten kullanmışlar, sonra yine terketmişlerdir.»

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, s. 230 ve mütaakıp) «Osmanlılarda Sultan Tâbiri» başlığı altında şunları yazıyor:

«Sultan tâbiri, Müslüman hükümdarlarının bilhassa Sünnî kısmına ait bir unvandır. Süryaniceden alınmış olan kelime iktidar sahibi demektir. Daha sonraları hâkimiyyet, delil ve burhan mânasına da alınmıştır.

«İlk Osmanlı Hükümdarları kendi kitabeleriyle namlarına yazılmış olan eserlerde Emîr, Emîr-i Kebir ve bazan da Sultan diye anılmışlardır. İbn-i Batuta Anadolu'yu gezerken oradaki bütün küçük memleket sahiplerine Sultan demekte ve aynı tâbiri Orhan Gazi hakkında da kullanmaktadır.

«Bursa'daki ilk kitabelerden Orhan Bey'e ait bir cami kitabesinde: (امير الكبير المعظم المجاهد سلطان الغزاة بهادر زمان غازى اورخان بن عثمان denildiği gibi Ankara'daki H. 763, M. 1361 tarihli Lulu' Paşa Camii kitabesinde de Osmanlı hükümdarı hakkında Sultan-ı âzam tâbiri hâkkedilmiştir. Yine Ankara'da 777 muharrem, 1375 haziran tarihli kitabede:

(ملك العادل الغازى السلطان غياث الدنيا والدين ابو الفتح مراد خان بن اورخان) kitabesi görülüyor. Bursa'da hicrî 802, M. 1399 senesinde yapılan Ulu Cami kitabesindeki Sultan-ül-muazzam Bayezit Han Bin Murat kaydı ve H. 809, M. 1406 senesinde babasının türbesini yaptıran Süleyman Çelebi'nin kitabesinde:

(هذه روضة السلطان السعيد المرحوم المغفور بايزيد خان بن مراد خان بناها السلطان الاعظم مولى ملوك العرب والعجم سليمان خان بن بايزيد خان) tâbirleri ile 816 H., 1413 M. tarihli Ankara'da Ahi-Elvan camisinin kitabesinde: (سلطان الاعظم مولى ملوك العرب والعجم سلطان محمد خان بن بايزيد خان بن مراد خان) ve Bursa'daki H. 821, M. 1418 kale kitabesinde: (السلطان ابن السلطان سلطان محمد بن بايزيد خان) kitabelerinde Sultan tâbirleri görülmektedir.

«Bundan sonra gelen padişahların kitabeleri ise tumturaklı olarak hep Sultan İbn-i Sultan diye yazılmaktadır. İkinci Murat'tan sonra bu unvan daha şümullü olarak devam ettiğinden misal gösterilmesine lüzum görülmedi.

«Bu kayıtlar gösteriyor ki Osmanlı hükümdarları baştan Orhan Gazi'den başlıyarak kitabelerinde hep Sultan tâbirini kullanmışlardır. Kendilerine takdim edilen eserlerde de bu unvan görülüyor.

«Sikke yani kestirdikleri paralarına gelince: İlk defa Sultan sıfatiyle Birinci Muat Bey'in bir bakır sikkesi görülmüş ve bu sikkeyi merhum Bay Halil Ethem (السلطان الغالب) diye okumuştur. Emîr Süleyman'ın sikkelerinde yalnız Emîr Süleyman diye tuğralı olarak para kestirilmiş ise de daha sonra Sultan ve Sultan-ı a'zam, Es-Sultan-ül-Melik-ül-A'zam unvaniyle akçe-i Osmanî denilen gümüş sikkeyi Çelebi Sultan Mehmet kestirmiştir. Bundan sonra İkinci Murat'ın bazı sikkelerinde Sultan unvanı bulunduğu gibi halefleri de mebzul surette paralarında Sultan tâbiri kullanmışlardır. Hattâ Fatih Sultan Mehmet: (سلطان البرين وخاقان البحرين السلطان ابن السلطان) kılişesiyle on akçelik sikkeler kestirmiştir.

«Bu kayıtlardan, Osmanlıların bir Beylik kurdukları zamandan itibaren hükümdarların Sultan sıfatını kullandıkları anlaşılmakla beraber gerek Mısır ve gerek İran menba'larında kendilerine Bey veya Melik-i Rum İbn-i Osman denilmektedir. Yalnız İbn-i Ayas H. 886, M. 1481 tarihinde Fatih Sultan Mehmet'in vefatını yazarken Melik-i Rum ve Kostantiniyye-i uzma sahibi Sultan-ı Muazzam-ı Mufahham tâbirini kullanmaktadır. İbn-i Ayas Yavuz'un Memlûk devletin ortadan kaldırdığı zamanda hayatta olduğundan ve ortada artık Osmanlı devletinden daha büyük bir devlet olmadığından eserinde Sultan tâbirini kullanmakta bir beis görmemiştir.

«Bizim tarihler, Yıldırım Bayezit'in Niğbolu muzafferiyyeti üzerine Memlûk hükümdarının müsaadesiyle Kahire'de bulunan Abbasî Halifesinden Sultan unvanını aldığını yazmaktadırlar. Aynı hâdiseyi İbn-i Şahne de teyit etmektedir. Filhakika Osmanlılar iptidadan beri Sultan unvanını kullanmışlarsa da bu unvan kendilerine Abbasî Halifesi tarafından verilmiş olmadığından, sonradan Sultan-ı Mülk-i Rum unvanının Halife tarafından kendilerine verilmiş olmasının nüfuzlarını takviye için faydası olacağı hatıra gelmektedir. Nitekim Osmanlı hükümdarı İkinci Bayezit'in idaresi altındaki yerlere Sultan olması yani Osmanlı memleketlerinde Bayezit'in Sultan olarak tanınması hakkında Memlûk Hükümdarı Kaytbay'ın Osmanlı Hükümdarına bir müracaatı olduğunu İbn-i Ayas yazmaktadır. Böyle bir teklife sebep te Memlûklerle mücadele eden Dulkadir oğlu Alâüddevle Bey'e Osmanlıların yardım etmemesini temin etmekti.

«Memlûk hükümdarı H. 890, M. 1485 İkinci Mirahur Cani Bey'i İskenderiyye'den deniz yoluyle Osmanlı Hükümdarı İkinci Bayezit'e elçilikle göndermişti. Kaytbay, Osmanlı Padişahının gerek bilâd-ı Rum'da yani elindeki yerlerde ve gerek fethedeceği küffar memleketlerinde Sultan makamında olmasını teklif etmiş ve halife de bunu bir taklid (tevcih) yani menşur ile iki Sultan arasında bu Dulkadir Oğlu meselesiyle tekevvün edecek hâdisenin ve çıkacak fitnenin bertaraf olmasını tavsiyeyi havi Sultan Bayezit'e bir mektup göndermişti. Bu mektupta Osmanlı Padişahına gayet nazikâne hitab etmekte idi.

«Osmanlı Hükümdarı kendisiyle yakın karabeti olan Dulkadir Oğlu'na yardım edilmesi yolundaki teklifi ve bu miyanda tabiî olarak Halife'nin tavsiyesini de reddettiğinden iki devlet arasındaki husumet genişlemiş ve beş sene süren bir harbe müncer olmuştu.

«Bu kayıtlar sarahaten gösteriyor ki ilk Osmanlı hükümdarları Abbasî Halifesi tarafından verilen menşur ile değil, kılıçlarının hakkı olarak Sultan olmuşlar ve bu unvanı halefleri de devam ettirmişlerdir.

«Sultan tâbiri Osmanlılarda iptidadan itibaren halk arasında şümullü olarak kullanılmayıp daha ziyade kitabe, para ve vesikalarda zikredilmektedir. Hattâ Tuğra'da bile bu sıfat yoktur ve onun yerine (Han) unvanı vardır. Halk arasında en ziyade Hünkâr ve Padişah isimleri söylenmektedir. Hattâ yalnız Sultan tâbiri, hükümdara mahsus bir kılişeden ibaretti. Halbuki muamelâtta bazı istidalarda ve mektuplarda Sultanım tâbiri küçükten büyüğe yazılan elkap ve konuşmalarda da hürmet makamında olarak kullanılmıştır. Sultanım tâbiri asaletmeab mukabilidir. (Sultanım hazretleri sağ olsun) ibaresinin yüksek makama ve bilhassa Sadrazam'a verilen istidalarda kullanılmış olduğunu vesikalarda sık sık görmekteyiz.

«Sultan tâbiri sonraları Osmanlı padişahlarının erkek evlâtlarına, kızlarına ve hattâ padişah validelerine, ailelerine kadar teşmil edilmiştir. Sultan unvanı Padişahın erkek çocuklarında ismin evveline ve kızlarda ise ismin sonuna gelmek âdet olmuştu. Sultan Selim, Sultan Mehmet, Ayşe Sultan, Esma Sultan gibi. Valilik eden şehzadelere de Çelebi Sultan denildiğini, şehzadeler kısmını yazarken bilmünasebe söylemiştik. Padişah validelerine Valide Sultan ve padişahların zevcelerine Haseki Sultan, Hürrem Sultan, Nurbanu Sultan denilmekte olduğunu tarihlerde görüyoruz.

« Sadrazam'ın Padişah'a takdim ettiği telhis ve takrirlerinde Sultan tâbiri kullanılmayıp anın yerine Padişahım denilmektedir. Osmanlılarda hükümdardan başka hiçbir kimseye verilmiyen tek unvan «Hünkâr» tâbiridir.

«Onaltıncı asır ortalarında Şark vilâyetlerindeki bazı Kürt Beylerine Sultan unvaniyle ferman gönderilmiş olduğunu arşiv vesikaları arasında görmekteyiz. Sultan tâbiri İran'da vali ve emsali zatlara mahsus bir unvan olduğundan bu isim üzerinde Osmanlılar hiç taassup göstermemişlerdir. Bununla beraber Kanunî Sultan Süleyman'ın Vezir-i âzamı İbrahim Paşa Olama Han'ın teşvikiyle kendisinin elkabına ilâve ettiği (Serasker Sultan) tâbirinin kurbanı olmuştur. Kırım Hanı'ndan maada olan Han zadelere de devlet tarafından yazılan muharreratta isimleriyle beraber Sultan tâbiri kullanılırdı.»

Osmanlı saltanat hanedanına mensup erkeklerin büyüklerine ilkin «Paşa» denilmiş ise de sonraları bu unvan vezirlere tahsis ve şehzadelere Fatih devrine kadar «Çelebi» denilerek ve daha sonra bundan da vaz geçilerek saltanatın sonuna kadar «Efendi» unvanı kabul edilmiştir.

Birinci Sultan Ahmed'e kadar şehzadeler erkek çocuk yapabilirken onun zamanında çıkarılan kanunla erkek zürriyeti yasak edilmiş, kızların erkek çocuklarına Bey. kızlarına Sultan denilmiştir Sonradan vezirlerle evlendirilen Sultanların erkek çocuklarına Bey, kızlarına Hanım Sultan denilmeğe başlanmıştır.

Şehzadelerin Sultanlarına doğuşlarından itibaren sarayda «Bucak» adı verilen daire tahsis edildiği gibi baltacıları, harem ağaları, tabbaları da ayrılırdı. Büyüyünce evlendirilirlerdi. Erkekler için parlak sünnet, kızlar için de evlenme düğünleri yapılırdı. Kanunî'nin İbrahim Paşa ile evlendirdiği kız kardeşi için masallardaki gibi kırk gün kırk gece düğün yapılmıştı. Osmanlı tarihi yedi yaşındaki sultanların kırk yaşındaki vezirlerle evlendirilmesi gibi garibelerle doludur. Son zamanlarda kızlar tahsil görmüş, asîl ve güzel erkeklerle evlendirilirlerdi.

«Sultanla evlenmek pek cazip bir şeydi. Çünkü Sultan isminin altında süslenmiş nice güzel şifr ile dolu hayaller bulunurdu. Gençliğin sevda hulyaları arasında gizlenen ve türlü emellerin vaatleriyle gülümsiyen, şuradan, buradan, hikâyelerden, şark masallarından birikmiş Sultan simaları gece rüyalarını süsliyen şeylerdi, elbette. Buna ilâve etmek lâzım gelen teferruat da vardı; Konaklar, arabalar, atlar, ihtişam ve servet içinde kurulmuş bir hayat, fazla olarak rütbeler, nişanlar ve hepsinin üzerinde kulaklarda iyi çınlıyan, etrafta takdir ve haset ihtizazları uyandırarak in'ikâs eden bir unvan: Damad-ı Hazret-i Şehriyarî...» suretinde tasvir eden Sultan Reşat'ın başkâtibi büyük edip Halit Ziya Uşaklıgil (Ölümü: 1945) hatıralarında (Saray ve Ötesi, c. II. s. 93 ve mütaakıp) şunları da yazıyor:

«Yeni padişah (Sultan Reşat) a seleflerine imtisal ederek, yapılacak bir vazife terettüp ediyordu: Hanedandan henüz teehhül etmemiş olan sultanları evlendırmek. Yalnız saltanatın vârisi sıfatiyle değil, aynı zamanda hemen bütün evlenmek çağına yetişmiş sultanlara birer koca bulunmuş, her birine ayrı bir saray yaptırılmış ve o zaman intihap edilen damatların tahsil gören, asalet ve nezahet sahibi, hattâ güzel gençlerden seçilmesine dikkkat edilmişti. Öyle ki nesebi yakın olsun, uzak olsun saltanat makamıyle alâka kesbedince tefrik edilmeksizin Damad ı Hazret-i Şehriyâri mutantan unvanını taşıyacak olan bu gençlerin üzerinde o süslü damga yakışık almalıydı. Hakikaten intihap edilen damatlar hemen kâffesi vezir, müşir, rical evlâdı ve yakışıklı gençlerdi. Abdülhamit bu meselede pek titiz davranır ve evlendirilen sultanlar için mesken ve cihaz hususunda semahatla para sarfetmekten çekinmezdi. Yalnız bu defa büyük biraderi Sultan Murat'ın kızlarına birer koca bulmak lâzım gelince mutadının haricine çıkarak, kendisine mahsus vehimlere tebaiyyetle bunlar için pek mütevazı' ailelerden, Darüşşefaka mezunlarından iki genç bulunmuştu. Her ne olursa olsun bir izdivacın mes'ud netice vermesi mutlaka çiftlerin şu veya bu sınıftan olmasına tevakkuf etmediğinden sultan hanımın bizzat kendi kızlarından biriyle Sultan Murat'ın kızlarından birinin istikbali aynı menfi şekle vasıl olmuştu. Bunların maceraları o zaman memleketin içinde çalkanmış birer hikâye teşkil ettiğinden bunları tekrardan içti-

nap edeceğim. Hattâ ne Damad-ı Hazret-i Şehriyari unvanını taşıyanların, ne de zevceleri olan sultanların uzun fihristini yazacak değilim. Hatıralarımı yalnız, bizzat müşahedat dairesine girenlerden yani Sultan Reşat zamanında evlendirilen sultanlardan kısaca bahsettikten sonra bunlardan ancak birinde, hikâyesinin oldukça garabetine mebni, bir nebze tevakkuf edeceğim.

«Evlendirilmeleri vazifesi yeni padişaha teveccüh eden sultanların adedi oldukça çoktu. Bunların arasında hattâ Abdülhamid'in bir kerimesiyle, Salâhaddin'in iki sultanı ve Süleyman Efendin'in bir sultanı da vardı. Bunlar sırasıyle evlendirildi.

«Nikâh Merasimi Dolmabahçe Sarayı'nda yapılırdı. Ekseriyet üzere sultanların vekili Başmabeynci, damatların vekili Başkâtip'ti. Bu vazife onlar için hem bir vesile-i şeref, hem bir sebeb-i istifade olurdu. Bunu izah için başka bir tâbir bulamıyorum. Nikâh kıyıldıktan sonra, hünkârın mürüvvetleri malî kudretiyle mütenasip, binaenaleyh mefkut denecek kadar mahdut olduğundan o, bu fırsatı münasip bir vesile addeder, Baş mabeynci'siyle Başkâtibi'ne ihtiyar ettikleri zahmetin mukabili olarak bir kırmızı atlas kese içinde kırkar lira gönderirdi. Bir müddet sonra da damatlardan ve sultanlardan onlara birer hediyye gelirdi. Bir altın tabaka yahut bir saat.

«Hünkâr elbette nihâhı kıyan zamanın Seyh-ül-islâmını da taltif ederdi. Nikâh merasimi Dolmabahçe'nin büyük bir salonunda icra olunurdu. Hünkâr bir kanapede, diğer zevat ve bunların başında hanedandan davet edilmiş bulunanlar, yerde, ipek minderler üzerinde diz çökerek oturmuş bulunurlardı. Vekiller ve şahitler Şeyh-ül-İslâm'ın iki tarafında mutad olan «Tezevvüç ettiniz mi? Tezviç ettiniz mi? suallerine muvafakat cevabı verdikten sonra Şeyh-ül-İslâm nikâhı kıymış olur, duasını okur, aşirler okunur ve böylece hanedanda yeni bir çift teşekkül etmiş olurdu.

«Bundan sonra vazife Hazine-i Hassa'ya ait olurdu. Vüs'ati ne kadar kıt olursa olsun padişah ya bir konak aldırarak tamir ve tefriş ettirir, almak mümkün olmazsa kirası hazineden verilmek üzere istiçar edilir, yine masarifi hazinece tesviye olunarak mükellef bir düğün yapılırdı.»

Kıymetli edip bundan sonra Sultan Reşad'ın kardeşi Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan'la Enver Paşa'nın ondan sonra da Hafız İsmail Hakkı Paşa ile Şehzade Salâhaddin Efendi'nin kızının evlendirilmelerini, hassatan ikincisine ait macerayı uzun uzadıya anlatır.

§ [*Hal.*] Sultan tâbiri daha başka mânalarda da kullanılmıştır:

I — Mecaz yoluyle Kudretin menbaını tavsif için kullanılırdı.

Döşedi mihr-i felek yolları dibalar ile
Etti teşrif çemen mülkünü sultan-ı bahar
Bakî

II — Kendi âleminin padişahı olan dünyadan gani (zengin) nâstan (halktan) müstağni olarak yaşıyan yerinde kullanılır, bununla kendi mihnetinden başka kimsenin minnetini çekmez demek istenilirdi.

Gönlümün aşk-u vefadır şeref-ü unvanı
Sevenin ben kûluyum sevmiyenin sultanı
Şinasi

III — Mânevî saltanat ile tasarruf etmeleri dolayısıyle bazı tarikat pirlerine unvan olarak verilirdi. Sultan Abdülkadir-i Geylani gibi.

IV — Tâzim kasdiyle kullanılırdı. A sultanım! a benim sultanım! o kabildendir.

SULTAN EFENDİ (سلطان افندی) [*Sar.*] Osmanlı hükümeti zamanında, padişahların kız kardeşleriyle kızlarına verilen unvandır. Ancak sultan tâbiri isimden sonra gelir. Âdile sultan, Fatma sultan denilirdi.

SULTANÎ (سلطانی) [*Mes.*] Mısır, Trablus, Tunus ve Cezayir darphanelerinde basılan Osmanlı altınları hakkında oralarca alem olmuş bir tâbirdir. Bir kısım ecnebi müverrihleri Osmanlı altınlarına ilk zamanlarda «Sultanî» denildiği gibi Yavuz Sultan Selim zamanından başlıyarak Mısır'da ve tahsisen Cezayir, Tunus ve Trablus darphanelerinde basılan Osmanlı altınlarına kezalik oralarca umumiyyetle «Dinar-ı-Sultanî» veyahut yalnızca «Sultanî» adının verildiğini yazmışlardır. Ancak gerek İstanbul'da, gerek Rumeli ve Anadolu'da basılan altın paralara Sultanî denilmemiş, bu tâbir yalnız Arabistan ve Mağrip taraflarında kullanılmıştır. Sultana nisbeti ifade eden bu tâbir Arap şivesine uygun olduğu gibi Osmanlı altınlarının tedavül eden ecnebi altınlarından tefriki maksadiyle oralarda bu tâbirin kullanılmış olması ihtimali de vardır. Dördüncü Sultan Mehmet zamanında Trablus Garp'ta «Sultanî» altınlarının bir de yarımı demek olan «Nısfiyye» si basılmıştır. Osmanlı paraları içinde yarım altının birinci defa kesilişi itibariyle hususi bir ehemmiyyeti vardır.

§ [*Mek.*] 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra «İdadi» programlarının bir parça genişletilmesi

suretiyle vücude getirilen mekteplere verilen addır. Sultanî tâbiri daha evvel de vardı ve yalnız «Galatasaray» a verilmişti.

Cumhuriyet devrinde bu ad «Lise» ye çevrilmiş, bu suretle «Sultanî» tâbiri tarihe karışmıştır.

SULTANÎ KÂĞIT (سلطانی کاغد) [*San.*] Eskiden yapılan iyi cins kâğıt nevilerinden birinin adıdır.

SULTAN KETHÜDASI (سلطان کتخدامی) [*Sar.*] Padişahlarla şehzadelerin evlendirilen kızlarının dairelerine ait işlere bakanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu vazifelere eski ve aulehadan (dindar) olan büyük adamlar tâyin olunurdu. Kâhyalar memur oldukları yerin varidat ve masraflarına baktıkları gibi resmî dairelerdeki işlerini de takibederlerdi. Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

SULTAN VELED DEVRİ (سلطان ولد دوری) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Mukabele günü Semaa başlanmadan evvel Şeyh Efendi önde, canlar (Mevleviler) arkada olduğu halde Sema'hane'nin etrafında halka şeklinde yürümek suretiyle yapılan üç devir hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Devr-i Veledî» de denilirdi. Bu suretle tesmiyeye sebep bu devrin (Sultan Veled) tarafından tertip edilmesinden dolayı idi.

SULTAN VELED MAKAMI (سلطان ولد مقامی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevihanelerde canların (Mevlevî mensuplarının) toplantılarına mahsus olan «Meydan-ı şerif» deki kırmızı post'a verilen addır. Meydan-ı şerifte bunun yanında ve alt tarafında bir de beyaz post vardı. Bu da «Ateş bâz-ı Veli makamı» idi. Merasim için Şeyh Efendi meydan ı şerife geldiği zaman kırmızı postta otururdu.

SULTAN ZADE (سلطان زاده) [*Sar.*] Saltanat hanedanına mensup kadınlarla evlenen damatların erkek çocukları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saltanat mensubu olan kadınlar «Sultan» unvanını haiz oldukları için bu unvan erkek çocuklarına da verilirdi.

SU MANCANASI (صو مانجانه‌سی) [*Bah.*] Gemilerde tatlı su taşımak veya koymak için kullanılan ağızları dar, ortaları şişkin ufak fıçılara verilen addır.

SUNDÜR (سوندور) [*Mus.*] Eski telli çalgılardan birinin adıdır. Çökür nev'inden demir telli idi. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde (c. 1, s. 640) Kürdistan'da icadedilmiş olan bu sazın mucidinin malûm olmadığını, Kürt mutriplerine mahsus olduğunu yazar.

SUPARA (صوپاره) [*San.*] Mektep çocuklarının okudukları kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Elifba cüz'ü, (alfabe) yerinde elifba suparası, Amme cüz'ü yerinde Amme suparası denilirdi. Az sayfalı demek olan (صحف پاره) den bozmadır. Vahîd Efendi galatatında (المنتخبات المنثوره فی اصطلاح الغلطات المشهوره، Supara Maddesi) bunun için şöyle diyor:

«Kitabın bir bölüğü mânasına elifba suparası gayet meşhurdur. Arabîde kesr-i hemze ve sükûn-ı dat ile idbade ve Farisîde kesr ve medd-i sin ile sîpare ıtlak olunmakla ikisi dahi asıl olmağa lâyıktır.»

SUR (صور) [*Mim.*] Düşman hücumundan korumak ve müdafaa etmek için şehirlerin etrafına çekilen kalın ve yüksek kale duvarlarına verilen addır. «Sur tâbirinde kale duvarları ve kuleler de dahil» olduğu yazılı bulunan «Sanat Ansiklopedisi» nde (Sur Maddesi) şu izahat ta veriliyor: «İstanbul surları denildiği vakit yalnız kale duvarları anlaşılmayıp bu duvar boyunca fasılalı olarak inşa edilmiş olan müdafaa kuleleri ve önlerindeki hendeklerin heyet-i mecmuası da anlaşılır. Kale duvarı veya peçe duvarı tâbiri yalnız kuleler arasındaki duvar kısımlarını ifade eder.»

SUR (صور) [*San.*] Boynuzdan yapılmış boru, nefir; kıyamette ölüleri diriltmek için İsrafil tarafından çalınacak olan boru adıdır. Büyük bir boynuzdan yapılan uzunca boru vaktiyle derviş kıyafetindeki kalenderler yanlarında taşırlar ve icabında çalarlardı. Tehlike ve harb vukuunda çalınan boruya «Nefîr-i âm» tâbir olunur. Kıyamet gününde çalınacak boruya çalana izafetle «Sur-i İsrafil» de denir.

Elmalılı Hamdi Yazır (ویوم ینفخ فی‌الصور) âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 5, s. 3707 ve mütaakıp) diyor ki: «Ekser müfessirînin kavlince bazı hadislerde vârit olduğu üzere Sur, büyük boru gibi bir şeydir ki üç defa nefh olunacaktır. Birincisi nefha-i feza, ikincisi nefha-i saik, üçüncüsü nefha-i kıyam' dır ve buna memur olan İsrafil'dir. Bu âyette beyan olunduğu üzere birincisi olan nefha-i fezada göklerde ve yerde kim varsa Allah Taalânın dilediği zevattan madası hep dehşetten sarsılacak. Sure-i (Zümer) deki (ونفخ فی‌الصور فصعق من‌فی‌السموات والارض الا من‌شاءالله) kavl-i kerimi mucebince ikincisi olan nefha-i saik'ta ise Allahın dilediklerinden mada hepsi yıkılıp ölecek; (فاذا هم من الاجداث الی‌ربهم ینسلون) ، (ثم نفخ فیه اخری فاذا هم قیام ینظرون) mucebince üçüncüsü olan nefha-i kıyamda kabirlerinden kalkıp mahşere koşacaklardır.»

Ey Sur-ı kıyamet yine gavga ise maksad
Kaldırma bizi hâkte asûde yatarken !
Âtıf

SURET (صورت) [*Mal.*] Hazineden (devlet sandığından) ödenecek paranın miktarını muhtevi (ihtiva eden, gösteren) istihkak sahibine (alacaklıya) verilen kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hazineden alacağı olanlara alacaklarının ödenmesi iki suretle yapılırdı. Alacak bir yahut bir kaç kişiye ait olup da taksitle ve dağınık olarak ödenecek nevi'den ise suret yerine yine bu işi gören «sergi» verilirdi. Böyle olmayıp da bir alacaklıya ait ve birden ödenmesi meşrut olan istihkak mukabilinde verilenlere de «suret» denilirdi. Suret tâbiri asıl istihkak defterinde tahakkuk eden kaydın örneğinin o senet üzerine nakledilmesi lüzumunu gösterir bir kaidenin mahsulü idi. Eskiden sergi ve suretler siyakat yazısı ile yazılırdı. Bundaki maksat da taklide meydan vermemekti.

1908 Temmuz İnkılâbından sonra bu usul kaldırılmıştır.

SÛR-İ HÜMAYUN (سور همايون) [*Sar.*] Padişahların erkek çocuklarının sünnetleri, kızlarının da evlendirilmeleri münasebetiyle yapılan düğünler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sur; Farsça düğün, yümünlü bir sebeple yapılan ziyafet, sevinçli şenlik demektir. Osmanlı Padişahları'nın hele saltanatlarının parlak devirlerinde düğünleri binbir gece masallarını gölgede bırakacak şekilde yapılırdı. Bu düğünler münasebetiyle vak'anüvislerin tarihlerine geçirdikleri sayfalar, şair ve ediplerin yazdıkları «Sûriyye» ve «Sûrnameler» okuyanları hayrete düşürecek mahiyyettedir. Kanunî'nin Damat İbrahim Paşa için yaptığı havsalaya sığmıyan evlenme, inhitat devrinin başlangıcı olan Üçüncü Murat'ın elli üç gün süren büyük oğlu Şehzade Mehmet'in zihinlere durgunluk veren sünnet düğününden sarf-ı nazar yine o devrin epeyce ilerlediği bir zaman olan Dördüncü Mehmet'in iki oğlunu sünnet ettirmesi ve kızını evlendirmesi münasebetiyle yapılan düğünde dört yüz elli aşçı, iki yüz tablakâr, 150 saka, binden fazla meş'aleci çalıştırılmış olması, binlerce koyundan başka 37000 tavuk, 5000 kaz, 6000 ördek kesilmiş bulunması sûr-i hümayunların ne türlü şeyler olduğunu belirtmek için kâfidir.

Tanzimat'tan sonra da parlak sûr-i hümayunlar yapılmıştır. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey Sultan Mecit zamanında yapılan iki düğünü (Saray Âdetleri, Peyam-ı Sabah, tefrika no. 9) şöyle anlatıyor;

«Sultan Mecit devrinde icra olunan sûr-i hümayunların külfetlisi Kırım muharebesi'nden sonra iki defa yapılan sûr-i hümayunlardır. Bunun birincisi 1273 (1856) tarihinde Reşat, Burhaneddin ve Kemaleddin Efendi'lerin hitan sûru ve ikincisi de 1274 (1857) tarihinde Hakan-ı müşarünileyhin üçüncü kerimesi Cemile Sultan'ın Fethi Paşa Zade Mahmut Paşa ile, dördüncü kerimesi Münire Sultan'ın Mısır valisi Abbas Paşa Zade İlhami Paşa ile velimeleri sûr-i hümayunları idi. Birincisi on, ikincisi on beş gün devam etti.

«O tarihlerde Nişantaşı civarı ebniyeden hâli ve yığınlarca halkı istiabe kâfi olduğundan sûr mahallî ittihaz edilmiş ve çadırların rekzi ve mevkiinin tanzim ve tesviyesi Muzika-i Hümayun Mirlivası Necip Paşa'ya havale olunmuştu.

«Hitanı icra olunacak etfalin tahririne ve hitan hane ittihaz olunan mekteb-i îdadinin tefrişine birkaç mah mukaddem mübaşeret olundu. Şehzadegânın saray-ı hümayunda vâki hitan dairesi sırmalı kaliçeler ve birçok kıymettar kumaşlar ile tezyin edildi. Hitanı icra olunacak bendegân zadeler ile sair sıbyana tahsis olunan mahallere de müzeyyen ve mükellef döşekler ve sırmalı yorgan ve yataklar vazolunmuştu. Bir pazartesi günü şehzadegânın hitanları musammem olduğundan elbise-i resmiyye ve dârât-ı mahsusa ile harem-i hümayun kapısından çıkılarak mevki-i sûr dolaştırılıp saltanat kapısından duhul ve limonluk hizasında nüzul olunarak hâkipa-yı şahaneye ruhsude ve yine olveçhile avdet olunmuştur. Ekselans Hekim İsmail Paşa, cerrah Şakir Kadri ve Mehmet Beyler marifetleriyle emr-i hitan icra kılındığını mütaakıp toplar atılmış ve bilcümle vükelâ ve vüzera ve ulema zat-ı şahaneye resm-i tebriki ifa ve badehu kızlar ağası delâletiyle şehzadegân hazaratına âram ettikleri mahallere giderek tehniyyet merasimini icra eylemişlerdir.

«Sûr'un iptidasından intihasına değin yevmiyye beşaltıyüz çocuk sünnet olduğunu ve bunların cümlesi dokuzbin nefere baliğ olup içlerinde sakallı ve bıyıklı elli altmış kadar adam bulunduğu olvakit rivayet edilmişti. Bunların her birine elbise ve atiyyeler verilirdi. Cemiyyetin iptidasından nihayete kadar bilcümle memurin i mülkiyye ve ilmiyye ve seyfiyye ve rüesayi ruhaniyye ve esnaf kethüdaları takım takım mevki-i hitane davet olunmuşlardı. Sazlar ve canbaz vesair sanayi-i acibeler temaşa olunurdu. Tebea-i ecnebiyye muteberanı ile milel-i erbaa Patrikleri için üç adet hayme ilâve olun-

muştu. Sadrazam ve vükelâ-yı fiham hazaratıyle süferaya çadır kurulmuştu. Geceleri mevki-i sûrda kalıp eğlenirlerdi. Sûrun onuncu günü Beşiktaş Sarayı'nda süfera ve vükelâya umumî bir ziyafet verildi.

«Nışantaşın'da icra olunan sûrun ikincisi 1274 (1857) tarihindeki velime sûr-i hümayunlarıdır. Sultan Abdülmecid'in üçüncü kerimeleri Cemile Sultan ile Fethi Ahmet Paşa zade Mahmut Celâleddin Paşa ve dördüncü kerimesi Müaire Sultan ile Mısır Valisi esbak Abbas Paşa zade İlham Paşa teehhül etmişlerdi. Bu iki sûr-ı hümayun onbeş gün devam etti. Âdet-i kadimeye tevfikan pazartesi günleri cihaz ve perşembe günleri de arus (Gelin) alayları tertip olunurdu. Vükelâ, Ulema ve Ümera-yı Askeriyye kâmilen alaylarda bulunurlardı. Mukaddema Fatma ve Refia Sultanların velime surları Kırım Muharebesi zamanına tesadüf etmesinden dolayı suret-i muhtasarede icra olunmuştu. Mezkûr muharebenin galibiyyetle neticelenir olmasından nâşi işbu 73 ve 74 senelerinde icra olunan sûr-ı hümayunların debdebe ve tantanası şan-ı saltanata lâyık ve emsaline kat ender kat faik idi. O külfetli eğlencelerden ve parlak şenliklerden ve en gamlı simalar bile mütenebbih ve münşerih olduğu o zaman yetişenlerden işitilirdi.

«Ondan sonra, İkinci Abdülhamit ve Sultan Reşad zamanlarında da sûr-i hümayunlar yapılmış ise de Sultan Mecit zamanındakilerle kıyaslanamıyacak kadar sönük olmuştur.»

SÛRİYYE (سوريه) [*Ede.*] Düğün, ziyafet, şenlik gibi şeyleri tasvir için yazılan mensur, manzum yazılara verilen addır. Kaside nev'inden olan Sûriyye'nin yerine «Sûrname» de kullanılır. Üçüncü Murat'ın, oğlu Şehzade Mehmet için yaptığı düğün münasebetiyle Şair (Nev'î) Sûriyye kasidesi, Üçüncü Ahmet zamanındaki «Sûr-i Hümayun» için de Vehbi «Sûrname» yazmıştır.

(Nev'î) nin Sûriyyesinden birkaç beyit:

Sûr-i azim sünnetine hizmet etmiye
Cemoldu serveran-ı selâtin-i her diyar
Hâkan-ı Türk ü Han-ı Çepen, Hâkim-i Yemen
Rayan-ı Hind ü daver-i Keşmir u Kandihar
Bilmez düğün evin ki gele kâselis ola
Fağfur-ı mülk-i Çin ile Giray-ı tâcidar
....
Sir olda aç olan iyi yafka gülaçtan
Geldi mizaca kelle-i şekerden inkisar

SÛRNAME (سورنامه) [*Eds.*] Düğünler münasebetiyle yazılan şeylere verilen addır. Sûr; Düğün, velime, ziyafet, şenlik, şehr-i âyin, name de mektup, hikâye tarzında yazılan veyahut suret-i mahsusada bir bahse dair olan kitap, risale vesaire demektir. Sûrname; bu itibarla düğün, ziyafet, şenlik gibi şeyleri tasvir eden yazılar demek olur. Sûrnameler manzum ve mensur yazılardı. Şair (Nev'î) kırk gün kırk gece diye anlatılan Şark düğünlerinin en sürekli olmak üzere 1582 Haziranının iptidasından Temmuzun yirmiikisine kadar elliüç gün süren Üçüncü Murat'ın büyük oğlu Üçüncü Mehmet için yaptığı düğün münasebetiyle «Sûriyye» adlı manzum bir kaside vücude getirdiği gibi (Vehbi) de Üçüncü Ahmet zamanındaki meşhur düğünü bütün tafsilatıyle mensur olarak yazmıştır. (Nabi) nin, (Abdi) nin, daha başkalarının kezalik mensur ve manzum sûrnameleri vardır.

Sûrnamelerin tarih bakımından ehemmiyyeti vardır. Çünkü yazıldıkları asırlardaki hayatı tasvir ederler. Düğünlerde kullanılan vasıtalar, yenilen içilen şeyler, tertip olunan oyunlar kaydedilmiş, tafsilâtıyle anlatılmış olduğu için o zamanları tetkik etmek istiyenlere kıymetli birer me'haz hizmetini görürler.

Dördüncü Mehmed'in iki oğlunun sünneti ve kızı Hatice Sultan'ı Musahip Mustafa Paşa ile evlendirmesi münasebetiyle yapılan düğünü anlatan Abdi, Hatice Sultan'ın Musahip Mustafa Paşa Sarayına götürürken binmesine mahsus gümüşten bir araba yapıldığını yazdığı gibi düğünde yenilecek yemekleri hazırlamak için yüzelli hassa aşçısından başka dışardan da üçyüz aşçının tutulduğunu kaydeder. Yine o sûrname'de düğünde ikiyüz tablakâr, 150 saka, binden fazla meş'aleci bulunduğu, 37000 tavuk, 5000 kaz, 6000 ördek kesildiği yazılıdır. Bu ve diğer malûmat kıymetlidir.

(Nev'î) de «Sûriyye» sinde şöyle tasvir eder:

Sur-ı azim sünnetine hizmet etmiye
Cemoldu serveran-ı selâtin-i her diyar
Hâkan-ı Türk ü Han-ı Çepen, Hâkim-i Yemen
Rayan-ı Hind-ü daver-i Keşmir u Kandihar
Bilmez düğün evin ki gele kâselis ola
Fağfur-ı mülk-i Çin ile Giray-ı tacidar
Bir katra gelmiye kef-i kadrine bihar
Sir olda aç olan iyi yafka gülâçtan
Geldi mizaca kelle-i şekerden inkisar

Kıymetli bir şair ve değerli bir edebiyat hocası olan Tahir Olgun (Ölümü: 1951) (Nev'î) nin Sûriyye kasidesini küçük bir eserde tahlil ve izah etmiştir.

Pek değerli edebiyat hocalığından başka kıymetli eserler de yazmış olan Agâh Sırrı Le-

vend de (Nabi) nin sûrnamesini şairin uzun bir tetkik mahsulü olan biyografisi ile beraber bastırmıştır Gelen hediyyelerin hepsini sahiplerinin isimleriyle yazmış olan şairin sûrnamesinden Sadrazam Ahmet Paşa'nın hediyyelerini «müfredat-ı pişkeş-ı Hazret-i Sadr-ı âzam Ahmet Paşa» başlığı altında şöyle kaydediyor:

Evvelâ Hazret-i Sadr-ı a'zam
İtti ihdâ vüzeradan akdem
Cevherî cild ile bir Mushaf-ı hûb
Varak-u kıt'a vü hattı mergûb
Bir dahi Mahzen-ül-Esrar-ı lâtif
K'eylemiş Şeyh Nizamî te'lif
Cevherî raht ile bir rahş-ı kühayl
Görse Şebdiz ana olurdu tufeyl
Mâdiyan bir dahi raht-ı lulâ
Üç aded rahş dahi sarsar pû
Tuhfe serpûş ile bir kâse-i zer
K'eylemişlerdi murassa' yekser
Çâr ü bist boğçe meta'-ı gavrâ
Atlas u hâre Hatâî dîbâ

Yine onun şehzadelere gönderdiği hediyyeleri de «Hediyye-i Hazret-i Sadr-ı a'zam Beşebzadegân-ı âlişan» başlığı altında şöyle anlatıyor:

Sonra şehzadeye itti ihdâ
Cevherî Cild ile Mushaf Zîba
Bir dahi Tuhfe-tül-Ahrâr-ı lâtîf
Anı da eyledi Câmî tasnif
Bir murakka ki nazîrî nâyâb
Bir de evrâkı tamam oyma kitab
Bir da Sâhî-i Acem dîvânı
Ki ider seyri gözü nûrânî
Cevherî raht ile bir esb-i divanî
Üç adet rahtsız esb-i pûyan
Bir dahi sorgac-i elmâsnişan
Üç nefer şûh u dilârâ gılman
Şem'dan sîmden olmuş peydâ
Beş aded bohçe meta'-ı zîbâ
Virdi Şehzade-i sânîye tûhaf
Lik Şehzâde-i evvelden ehaf

SURRE (صرة) [*San.*] Para kesesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Surre; Arapça para kesesi demektir. Kamus»da «Sad'ın zammiyle keseye ıtlak olunur ki içine akçe ve altın vazolunur», «Lehçe-i Osmani»de de «Çıkın, Haremeyn surresi; mücavirîn ve eşrafa atiyye-i mahsus» suretinde tarif olunmuştur. Osmanlı Hükûmeti tarafından her sene hac mevsiminde Haremeyn (Mekke ile Medine) ehalisine gönderilen para hakkında da bu tâbir kullanılırdı. Paralar keselere konulduğu için bu tâbir meydana gelmiştir. Bir adı da «Malûmiyye» idi. Tafsilât için bak: (Surre-i Hümayun).

Bilmem ki nice bu ramazan ü nice bu îyd
Ne saat ü ne şal ne ihram ü ne surre!
Fâzıl

SURRE ALAYI (صرة آلايى) [*Sar.*] Surre-i Hümayun'un Haremeyn'e (Mekke ile Medine'ye) gönderilmesi münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Surre; para kesesi demek olduğu ve para keseler içinde gönderildiği için bu münasebetle yapılan merasime bu ad verilmiştir. Surre yahut resmî tâbiriyle Surre-i Hümayun Osmanlılarda ilk defa Çelebi Sultan Mehmet zamanında gönderilmiş, fakat her sene muntazaman gönderilme âdeti Hadim-ül-Haremeyn iş-Şerifeyn unvanını alan Yavuz Sultan Selim ile başlamıştır. Bu cihet tarihlere geçen kayıtlarla bilinmekte ise de bu münasebetle merasim yapılmıya başlanma tarihi hakkında bir malûmata rastlanmamaktadır. Herhalde ilk zamanlarda sade olarak yapılan bu merasim sonradan parlak bir şekil almış olmalıdır. Arşiv tetkikatı bu hususu aydınlatmak ihtimali vardır.

Surre alayı zaman zaman değişmiştir. Elimizdeki vesikalara göre bunu biri Tanzimat'tan evvel, ikincisi sonra olmak üzere belli başlı iki kısma ayırmak mümkündür. Tanzimattan evvel hattâ ondan bir müddet sonraya Hicrî 1281 (1864) senesine kadar karadan katır ve develerle gönderilirken o tarihten itibaren denizden vapurla gönderilmiye başlanmış ve Hicaz Demiryolu'nun yapılması üzerine de trenle yollanmıştır. Surre-i Hümayun karadan gönderildiği sıralarda Receb'in on ikinci günü merasimle İstanbul'dan yola çıkarılırken denizden gönderilme kararı üzerine, yolun kısalması münasebetiyle, Şaban'ın onbeşinde gönderilmiye başlanmış ve Surre-i Hümayun Birinci Dünya Harbin'de Hicaz'la irtibat kesilinciye kadar gönderilmekte devam olunmuştur.

Surre-i Hümayun; «Surre Emini» adı verilen dindar ve namuskârlıkla tanınmış devlet adamlarından birinin idaresinde olmak ve epeyce maiyyet halkıyle beraber muhafız askerler de terfik edilmek suretiyle gönderilirdi

Tanzimattan evvelki zamanlarda surre alayı şöyle yapılırdı:

Merasim esnasında bulunmaları lâzımgelenlere Dar-üs-saade ağasıyle Kethüda bey tarafından bir gün evvel tezkireler yazılır, surrenin Üsküdar'a nakli için Kireç Kapısı iskelesinde bir «çekdiri» bulundurulması hususu da Kaptan Paşa'ya bildirilirdi. Divan-ı Hümayun ile tefriş ve tezyini icabeden yerlere döşemeler, perdeler konulur ve lüzumu kadar çadır da kurdurulurdu. Davetliler sarayda Dar-üs-saade ağa-

sı'nın divan akdettiği yazıcı odasında beklerler, ağa gelince Mekke Şerifi'ne gönderilmesi mutad olup daha evvel Sadrazam huzurunda mühürlenmiş olan name-i hümayunu Dar-üs-saade ağasına teslim eder, davetlilere ağa tarafından hil'atler giydirilirdi. Bu sırada hazırlanan surre-i hümayun defterlerini Dar-üs-saade ağası yazıcısı mühürleyip sonra Haremeyn müfettişi mühürler ve Defterdar da kendi imzası yerine kuyruklu işaretini koyup daha sonra da Nişancı tarafından tuğra çekilirdi. Bundan sonra Reisül-küttap'tan name-i hümayunu alan Dar-üs-saade ağası enderuna hareket eder, davetliler yemek yerdi. Yemek yenince Padişah'ın çıkması beklenirdi. Padişah'ın gelmekte olduğu divan-ı hümayun çavuşları tarafından haber verilmesi üzerine davetliler tarafından karşılanırdı. Zat-ı şahane mevkib-i hümayun ile gelip kubbe-i hümayuna girer ve harem ağalarının omuzlarında getirilen keseler ile bunlara ait defterler ve Mekke Emiri'ne hitaben yazılan name-i hümayun padişahın muvacehesinde Kızlar ağası vasıtasıyle Surre emini'ne teslim olunurdu. Bu sırada hil'atler giydirilir, yerler öpülürken bir taraftan da Kur'an ve Na't'lar okunur ve mahmil devesi ahır kethüdası, yedek deve de Serban başı tarafından kubbe-i hümayun önünde gezdirilirdi. Duadan sonra mahmil devesi Dar-üs-saade ağası tarafından dolaştırılırdı. Bu an ağa için gayet heyecanlı bir zaman idi. Çünkü tebdil ve teb'idi (değiştirilip uzaklaştırılması) matlup ise yular ağanın elinde bırakılır ve deve ile beraber orta kapıdan dışarıya çıkarılıp Surre emini ile birlikte Hicaz'a yollanırdı. Vazifesinde bırakılacaksa aldığı emir üzerine devenin gümüş zincirini Surre emini'ne, ipek yularını Saka başı'ya verir, ipkasını ilânen getirilen (maa üstlük) serasere (kaplı samur kürk) ü giyip kubbe-i hümayun'a karşı yer öper ve bab-ı hümayuna kadar alayı teşyi' ederdi.

Mahmil i şerif develeri sırasıyle ve surre-i hümayun katırları katarıyle sevkedilerek, bab-ı hümayuna bitişik kapı arası ve Defterdar hazinesi tâbir olunan yıkılan eski maliyeye muttasıl hastalar kapısı önüne gelip durur ve duadan sonra Saray-ı hümayun ağası, Saray-ı hümayun kethüdası, Kilerci başı, Hazinedar başı, Bab-üs-saade ve Dar-üs-saade ağaları hastalar kapısından dönerdi. Alay bundan sonra takımıyle bab-ı hümayundan çıkıp alay köşkü altından Hocapaşa'ya, oradan Bahçekapısı yoluyle Kireç iskelesine varılır, orada tekrar dua edilerek hazır olan çekdiriye girilerek Üsküdar'a geçilir, oradan kara yoluyle Hicaz'a gidilirdi.

Bulunduğu vazife münasebetiyle alaya karışmış olan Mabeyn Başkâtibi büyük edip Halit Ziya Uşaklıgil Osmanlı saltanatının son zamanlarındaki merasimi hatıralarında (Saray ve öteşi, c. 3 s. 55 ve mütaakıp) şöyle anlatıyor:

«Surre alayı olacaktı. Gençler bu surrenin ne olduğuna vakıf değillerdir. İçlerinden tarih tetebbuunda bulunanlar ve eski kitapları okumak imkânına mâlik olanlar buna dair malûmat edinmişlerdir. Ben, burada pek kısaca anlatayım:

«Saltanat ve Hilâfet makamı, Hadim ül-Haremeyn yani Mekke ve Medine'nin hadimi sıfatıyle her sene Hicaz'a para gönderirlerdi. Hicaz hem bir vilâyet, hem de Mekke bir Emaret olduğu için vilâyet mülkiye teşkilâtına ve orada bulundurulan kuvve-i askeriyye masarifine medar olacak çareyi mahallî varidattan temin etmek, emaret de metbuu olan merkez i hükümete muayyen bir vergi tediye etmek, akla en evvel gelecek icabat-ı tabiiyyeden olmasına rağmen, bunun aksine, hükümet Hicaz vilâyeti masarifini kâmilen kendi uhdesine aldıktan başka emarete de, mühim bir miktarda para göndermek an'anesine tâbi bulunurdu. İşte bu para Surre-i Hümayun namıyle tanılırdı.

«Bu para ne olurdu? Haremeyn'in idaresine taalluk eden masarife karşılık olmakla beraber emaret bunun oldukça kabarık bir kısmını kabile reislerine, aşiret şeyhlerine tevzi eder ve bu suretle Hicaz'da Cidde'den, Mekke'den Medine'ye kadar olan yollarda hüccac kafilelerinin, urbanın taarruz ve iz'acından masun kalmaları temin edilirdi: Binaenaleyh Hac mevsimi gelmeden evvel surrenin yola çıkarılması lâzım gelirdi. İşte bu, Surre alayı denilen merasimin icrasına sebep olurdu.

«Bu merasim ne idi? Epeyce bir zaman evvelinden başlıyarak, Evkaf Nezareti, türlü tavsiyeler, müracaatlar, teşebbüsler arasında bir Surre emini intihap ederdi. Bu vazifeye tayin edilen zatın elbette birçok menfaatleri olurdu. Emin tâyin edildikten sonra gönderilecek para, altın ve gümüş meskûkât şeklinde, gayet kavi torbalara yerleştirilir, bağlanır, mühürlenir ve kıymettar hamule bir deveye yüklenirdi. Asıl merasimin kahramanı bu deve idi. Bittabi o en yakışıklı, en gösterişli olanlardan seçilir ve ne kadar mümkünse o kadar donatılır, süslenirdi. Öyle ki lüzumundan fazla takıştırmış hadden aşırı süslü püslü kadınlar için «Surre devesi» demek halk lisanında sık sık tesadüf olunan bir tâbirdi.

«Bu merasim Dolmabahçe Sarayı'nda yapılırdı. Hünkâr o sene Yıldız'dan Dolmabah-

çe'ye indi. Süslenmiş deve önde, Surre emini etrafında icabeden memurin ve hademe, çanları çala çala sarayın bahçesinde ağır, ağır, baygın gözleriyle şu cereyan eden rasimenin mânasını anlamıya çalışıyor zannedilir bir merak ile, üç kerre çarh çevrilirdi. Hünkâr, vükelâsı, yukarı katta haremden gelmiş kadınlar, kalabalık bir züvvar kitlesi, bütün cazibesi, devenin salına salına gezinmesinden ve çanların kulakları yırtan tıngırtılarından ibaret olan bu rasimeyi temaşa ederler. Nihayet bir saatten fazla süren bu merasimden herkes memnun, deve yola çıkardı: Yola... Yani Üsküdar'a geçerdi. Orada ne olurdu? Üsküdar'dan ne suretle, ne vasıta ile mahall-i maksuda gidilir, müşkilât ve mezahimin üzerinden nasıl geçirilirdi, orasını bu yola çıkanlardan sormalı.»

Eski âdetleri fotoğraf adesesi sadakatiyle tespit eden Ercümend Ekrem Talu, değerli sanatkâr Münif Fehim'in kıymetli bir tablosiyle de süslediği «Surre alayı» nı (Dünden Hatıralar, 7 Gün Neşriyatı) şöyle anlatıyor:

«Hac mevsimi yaklaşırken, her sene Mekke ile Madine'ye başlıca iki yerden deve yükleriyle hediyyeler giderdi. Bunlardan en mühim olanını «Hadim-ül-Haremeyn-iş-Şerifeyn» sıfatını haiz Osmanlı Padişahı, diğerlerini de Mısır Hidivi gönderirdi. Osmanlı Padişahı'nınkine «Mahmil-i Hümayun», ötekine de «Mahmil-i Mısrî» denirdi.

«Mahmil-i Hümayun İstanbul'dan Şaban ayının tam ortalarında alay-ı vâlâ ile hareket eder, Üsküdar'da Paşakapısı'nda konaklar, oradan da, son zamanlarda şömendöferle Mekke'ye isal edilirdi. Ondan evvel, demiryolu yokken, karadan deve sırtında gidermiş. Kurban bayramına yetişecek bir şeyin bu kadar erken yola çıkarılması âdeti de oradan kalmış.

«Mahmil, yahut ki, Surre-i Hümayun merasimi eski İstanbul'un en meraklı manzaralarından birini teşkil eden, en tantanalı, en debdebeli merasimdendi.

«Saray olsun, halk olsun buna fevkalâde önem verirlerdi. Zira mahmil, makamat-ı mübarekeye yalnız Padişahın ve saray erkânının değil, müminlerden her kim dilerse onların da armağanlarını iletirdi. Bunun için, ötekinin berikinin, Evkaf Nezareti vasıtasiyle alınır, verilir, bir yüzünde gönderenin, öbür yüzünde de alacak olan kimsenin adresleri işlenmiş, meşinden yapılı «feraşet» çantaları olurdu. Bu çantanın içine sahibi, kudretine göre bir miktar para koyar gönderir, dönüşte de yine aynı çanta ile zemzem, kına, ödağacı, hurma, akik yüzük, gümüş basur halkası ve saire gibi nafak tefek hediyye alırdı. Bu hediyyeleri gönderen «feraşet vekilleri», İstanbul'da kalan ve herhangi bir yüzden bizzat hacca gidemiyen müminlerin namına Kâbe'de hizmet ve dua eden birtakım fukara idi ki, bütün yıl, işte şundan bundan gelen o paralarla geçinirlerdi.

«Surre-i Hümayun, Şaban'ın on altıncı günü saraydan kalkardı. Devletin emektar, taltife şayan askeri, mülkî veya ilmî ricali arasından seçilen ve Mahmil-i Hümayun'a ta Hicaz'a kadar refakat edecek olan Surre Emini Evkaf Nazırı olan zatla beraber o gün büyük üniformalarını giymiş olarak Mabeyn'e gelir, huzura çıkarlardı. Biraz sonra makamat-ı mübarekeye, Mekke Emîrine, Hicaz valisine, Medine muhafızına, Şeyh ül-hareme, Harem-i Şerif Müdürüne ve sair erkâna mahsus hediyyelerin bulunduğu sandıklar, Evkaf Nezaretinin tedarik ettiği bir devenin sırtına yüklenir, haremden saray bahçesine Kızlar ağası marifetiyle çıkarılırdı. Bu esnada Padişah pencereye çıkar, Evkaf Nazırı ile Surre Emini de bahçeye, devenin yanına inerlerdi.

«Âdet; Kızlar ağası deveyi üç defa dolaştırırdı. Üçüncüsünde Padişah, devenin Evkaf Nazırı'na teslimini emretmezse, kızlar ağası, mâzul sayılırdı. Bu sebepten zavallı arap, üçüncü devir sona ererken helecana düşer, sırmalı üniformasının içinde soğuk terler dökerdi. Eğer gazab-ı şahaneye uğramaz da işaret alırsa, dolaştırıldığını bilmiyen şaşkın hayvanın yularını Nazır'a teslim eder, o da bir kere dolaştırıp Surre Eminine tevdi eylerdi.

«Bu esnada, saray bahçesinde kurbanlar kesilir, buhurdanlar yakılır, tekbirler alınırdı.

«Yıldız ve bazan da Dolmabahçe Saraylarının bahçelerinde yapılan bu merasim biter bitmez alay yola düzülürdü.

«En önde, has ahır atlarından birine binmiş, alayı idareye memur, büyük üniformalı teşrifatçı, onun arkasında, Kaftancıbaşı, kâhya, Surre emini, mahmil-i hümayun ve sair hediyye sandıklarını taşıyan develer, akkâm, kimi atta, kimi yaya giderler, iki taraflı piyade askeri, polisler de mevkibi çevrelerlerdi.

«Mahmil Kabataş'a gelince iskelede hazir bulunan araba vapuruna gider, bu esnada toplar atılır, surre uğurlanırdı.

«Üsküdar'da alay tekrardan, aynı veçhile teşekkül eder, yalnız bu sefer Üsküdar Mutasarrıfı ile Evkaf memuru ve liva erkânı da içine katılırdı.

«Çarşı boyundan seyre çıkmış kalabalığın arasından geçilerek Doğancılar meydanına çıkılır, oradan da biraz ötede bulunan mutasarrıflık dairesine, (Paşakapısı) na gidilirdi.

«Burada Mutasarrıf surreyi makbuz mukabilinde teslim alır, jandarmaların muhafazası altında büsbütün sevkedildiği güne kadar saklardı.

«Böylece merasim de bitmiş olurdu.

«Mübarek makamlara, Mekke Emiri'ne ve sair ileri gelenlere gönderilen hediyyeler, her sene bir kaç bin liraya maledilirdi. Nadir ve kıymetli halılar, murassa' avizeler, şamdanlar, baha biçilmez mushaflar, levhalar, puşideler, gümüş perde halkaları, okkalarla buhurlar, sonra Emîr'e mahsus sırmalı, elmas ve inci işlemeli kaftan (hil'at), yine mücevherli kılıç, inci tesbih, hasıl-ı kelâm dünyanın parasını tutan eşya küçük küçük sandıklar içerisinde Hicaz'ın yolunu tutardı.

«Daha eskiden bu binbir gece kervanının yolda eşkıya hücumuna uğradığı, soyulduğu ve hediyyelerin sahiplerinin ellerine varmadığı da olurmuş Onun için, çöl başlamadan evvel son mamur merhale olan Şam'da bir «Emîr-ül hac» bir de «Muhafız» bulundurmak âdet olmuş. Hicaz demiryolu yapıldıktan sonra da devam eden ve bir prenslik gibi babadan oğula kalan bu önemli ve şerefli unvanın son sahibi Osmanlı âyan meclisi âzasından Abdurrahman Paşa idi.

«Fakat artık onun fiilî bir vazifesi kalmamıştı. Mahmil, her hangi bir tüccar eşyası gibi güzel güzel, Haydarpaşa'dan, kurşunlu ve mühürlü bir furgona bindiriliyor, ta Hicaz toprağında indiriliyordu.

«Asırlarca, bu kadar külfetlerin, hediyyelerin, hususiyle alâ'kanın ne semereler verdiğini. ne karşılık gördüğünü Harb-i Umumî'de hepimiz gördük ve hâlâ da unutamayız... Değil mi?»

SURRE ALTINI (صره آلتونی) [*Mes.*] İkinci Sultan Mahmut'un 15 ve 16 ncı cülûs senelerinde (1822 - 1823) basılan altın parslar hakkında halk arasında kullanılır bir tâbirdir. Bunların birinde Dar-ül-hilâfe-tül aliyye, ötekinde Dar-ül-hilâfe tüs-seniyye yazılı olması münasebetiyle bunlara Dar-ül-hilâfe altını da denilirdi.

SURRE DEVESİ (صره دوه سی) [*Hal.*] Lüzumundan fazla takmış takıştırmış, hadden aşırı süslü püslü kadınlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Surre alayı» nda en gösterişli bir deve seçilerek donatılıp süslendiği için takıştırma ve süsleriyle onun haline benzediklerinden bu tâbir meydana gelmiştir.

SURRE EMİNİ (صره امینی) [*Ida.*] Her sene Haremeyn'e gönderilen «Surre-i Hümayun» un idaresi uhdesine tevcih olunan memurun unvanıdır. Bu vazifeye dindarlık ve doğrulukla tanınmış olan yüksek rütbeli askerî, mülkî veyahut ilmî memurlardan biri tâyin olunurdu. Surre Emini «Surre alayı» denilen merasimle yola çıkar, emanetleri alâkalılara dağıttıktan ve hac farizasını da eda eyledikten sonra İstanbul'a dönerdi.

Surre eminliği şerefli bir vazife olmakla beraber tahsisatın azlığından dolayı eminler ceplerinden bir hayli şey eklemek mecburiyyetinde kalırlardı. Bu sebeple surre eminliği aynı zamanda zengin olanlara tevcih olunurdu. Osmanlıların parlak zamanlarında memurlar içinde zengin adamlar çok olduğu için bu şerefli vazife uğrunda bir çok paralar sarfından çekinmiyenler vardı. Fakat sonraları bilhassa hicrî onikinci asrın sonlarında (Milâdî onsekizinci) bunların sayısı azaldığı için sarfedecek paraları olmadığını ileri sürerek tevcih olunan Surre emanetini kabul etmek istemiyenler, bu vazifeden kendisini affettirmek için öteye beriye başvuranlar görülmeğe başladı. Teberrük olunacak bir mansıbın bir nevi idbar sayılması ve deruhde edilmek istenilmemesi Devletçe münasip görülmiyerek hicrî 1207 (1792-93) senesinde ve Üçüncü Selim zamanında Surre eminliğinin tahsisatına elli bin kuruş ilâve olunmak suretiyle, diğer mansıplar gibi herkesin tâlip olacağı bir mansıp haline getirildi.

Vak'anüvis Cevdet Paşa (Cevdet Tarihi, c. 6, s. 50) hicrî 1207 senesi vak'aları arasında, bunu şöyle yazıyor:

«Surre emanetine dahi bu hilâlde nizam verilmiştir. Şöyle ki: Kıla' (kaleler) ve sair ebniye i emiriyye inşası emanetleri gibi Surre emaneti dahi her sene mütemevvilân-ı ricalden (zengin büyük Devlet adamlarından) birine ihale olunagelip nieeleri ise sarf-ı malden iba (çekinmek) ve izhar-ı acz ile temaruz vâdisinde kendusini affettirmek için etrafa düşmekle ve böyle teberrük olunacak bir mansıbı herkes kendi hakkında bir nevi idbar addeylemesi nareva olmakla Surre emanetinin muayyen-i kadiminden fazla senevî elli bin kuruş tahsis olunarak menasıb-ı saire gibi herkesin tâlip ve ragıp olacağı bir mansıb-ı müfit olmuştur.»

Surre eminliği son zamanlarda bir çoklarının istedikleri bir vazife haline gelmişti. Dindarlardan bunu elde etmek için öteye beriye başvuranlar çoğalmıştı.

Son Surre Emini Temyiz Mahkemesi reisliğinden tekaüt edilmiş ve bir aralık noterlik de yapmış olan eski Meşihat müsteşarı rahmetli (Hacı kâmil efendi) dir. Hacı Kâmil Efendi bu vazifeyi görmek üzere merasimle İstanbul-

dan ayrılmış, fakat Birinci Cihan Harbi dolayısiyle yollar kapandığı için ancak Şam'a kadar gidebilerek oradan geri döndüğünden «Surre-i Hümayun» gibi Surre eminliği de tarihe karışmıştır.

SURRE-İ HÜMAYUN (صرهٔ همایون) [*Mal.*] Hac münasebetiyle Haremeyn'e gönderilen para ve hediyyeler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Haremeyn'e, Mekke ile Medine'ye surre gönderilmesi Abbasîler zamanında başlamış, Osmanlıların son zamanlarına kadar devam etmiştir.

Eyyüp Sabri Paşa'nın «Mir'at-ül-Haremeyn» adlı eserinde (c. 5, s. 670 ve mütaakıp) buna dair şu malûmat vardır:

«Haremeyne ilk defa surre irsali (Elmuktedir Billâh Abbasî) asrında yani 311 (923-24) senesinde âdet olmuştur. Elmuktedir Billâh'ın gönderdiği surrenin miktarı 315426 filori altını idi.

«Elmuktedir Billâh'tan tahminen seksen bir veya seksen iki sene evvel (Elvâsık Billâh) tarafından dahi Haremeyn fukarasına ihsan ve ikram edilmiş ise de sene besene gönderilmeyip yalnız esna-yı hacda tevzi edilmiştir.

«Fatımîler Hicaz'ı kendilerine bağlamak için Haremeyn'e para gönderirlerdi. Her sene Hicaz'a gönderdikleri mürettebatın miktarı 120000 dinar idi. Vezir (Bazurî) zamanında bunu 200000 dinara çıkardılar. Osmanlılara gelinciye kadar Hicaz'a gönderilen paranın miktarı hiç bir devlet zamanında bu miktara varmamıştır. Mısır hükümetleri Haremeyn'e gönderdikleri «Mahmil»e pek ziyade itina ederlerdi. Hattâ Mekke'ye varıncıya kadar uğradığı yerlerin en büyük memurlarının «Mahmil»i taşıyan devenin ayağını öpmesi riayet olunan usulden idi. Mekke Emirleri de öperlerdi. Hicrî 843 (1439-40) senesinde Mülûk-i Çerakeseden (Sultan Çakmak) bu âdeti kaldırmıştır.

«Kölemenlerden sonra Haremeyn'e surre gönderen Osmanlılardır. Osmanlılardan ilk surre gönderen (Çelebi Sultan Mehmet) tir. Çelebi Sultan Mehmet iki defa surre göndermiştir. Bu yolda üçüncülük şerefine oğlu mazhar olmuştur. Babasının gönderdiği surrenin miktarı hakkında bir malûmat yoksa da oğlu tarafından gönderilenin miktarı 35000 filori olup bu miktarın beher sene gönderilmesi usul ittihaz edilmiştir.

«Dördüncü defa da Sultan Murad-ı Sani (827-1424) göndermiş, beşinci defa gönderilen surre de (855-1451) tarihine tesadüf eylemiştir. 855 (1451) senesinde gönderilen surrenin miktarı 801 kese olup 843 (1440) tarihinde Timur'un oğullarından (Şahruh) dahi bir miktar surre irsal eylemiştir.

«886 (1481) senesinde Sultan Bayezid-i Sani, nısfı ehl-i Mekke ve nısf-ı diğeri ehl-i Medine'ye mahsus olarak senevî 14000 altın surre irsalini mutad edinmiş ve ondan sonra surrenin miktarı tezayüt ede ede şimdiki raddeye varmıştır»

Yine «Mir'at-ül-Haremeyn» müellifinin beyanına göre İkinci Bayezit'in surresine şükrane olmak üzere Medine şairlerinden Şeyh Şehabeddin:

خذوا من ثنای موجب الحمد والشکر
ومن درّ لفظی طیب النظم والنثر

matla'lı bir kaside yazıp Mekke hatiplerinden Şeyh Muhyiddin Abdülkadir-ül-Irakî ile İstanbul'a göndermiş ve sağ oldukça almak şartiyle senelik bin altınlık bir caizeye nail olmuştur.

İkinci Bayezit'e kadar Osmanlı Padişahlarının gönderdikleri surreler teberruat ve teberrükât kabîlinden idi. Fakat Birinci Selim devrinde iş değişti. Haremeyn'e surre gönderilmesi siyasi vazifeler sırasına geçti.

Yavuz, Mısır'ı zaptedince Mekke Şerifi (Seyyid Berekât) on üç yaşında bulunan oğlu (Ebu Nemi) yi Mısır'a göndermiş, Hazret-i Peygamber'in emanetlerini ve Kâbe'nin anahtarını yollamakla beraber 923 (1517) senesi arifesinde umum Hicaz ve Tehame'de namına hutbe okunmuştu. Okunan hutbede adının Hadim-ül-Haremeyn-iş-Şerifeyn suretinde anılması. emanat ı şerifenin de gönderilmesi Sultan Selim'i pek ziyade memnun etti. Bunların şükrane nişanesi olmak üzere Haremeyn halkına 200000 filori ile 7000 erdeb zahire gönderdi. Bunları dağıtmak için (Emir Muslihiddin) namında bir zatı memur ettiği gibi her sene bir «Surre» nin gönderilmesini de emretti.

Bundan evvel de Eyyubîlerden sonra Mısır'ı ele geçirmiş olan Kölemenler, Hicazlıların taraftarlığını kazanmak için her sene bir miktar zahire gönderirlerdi. Haremeyn'de buna «Sadakat-i Mısriyye» denilirdi. Hicaz ahalisi Sultan Selim'in surresinden pek ziyade memnun oldular. Buna da «Sadakat-i Rumiyye» adını verdiler. Osmanlıların gönderdikleri zahirenin miktarı İkinci Sultan Mahmut zamanında 17000 erdeb, paranın yekûnu da İkinci Abdülhamit ahdinde 3 513.615 kuruşa baliğ olmuştu. Bütçeye konulup da gönderilemiyen 1334 malî (1918 milâdî) senesi Surre-i hümayun tahsisatı ise 3.640.272 kuruşa yükselmişti.

Eskiden surre Dar-üs saade ağaları'nın nezaretiyle ihraç olunurdu. Çünkü Haremeyn

hizmetinden başka Haremeyn mesalihi evkafı nezareti de Dar üs-saade ağaları'na verilmiş idi.

Surre, bir emin'in nezaret ve id resi altında gönderilirdi. Eminlik vazifesi doğruluk ve dindarlıkla tanınmış devletin büyük adamlarından birine tevcih olunurdu.

Surre-i Hümayun evvelleri Topkapı Sarayından çıkarılmağa başlanmıştır. Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkarılmağa başlanması sebebini vak'anüvis Lûtfi Efendi 1280 (1863) vak'aları arasında (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, cilt 10, sayfa 74) şöyle yazar:

«Beher sene Surre-i Hümayun Topkapı Saray-ı Hümayun'undan çıkarılmak âdet-i kadime idi. O gün surre alayı temaşası için saray-ı mezkûrden Bahçekapısı civarında Vezir iskelesine kadar surrenin güzergâhı ahali ile hıncahınç dolar idi. Bahçekapısı'nın o gün alt eşiği bir iki arşın kadar hafr (kazılmak) ile mahmil-i şerif sühuletle imrar olunur idi. Alay geçtikten sonra kapısının eşiği yine imlâ olunur idi. Sonraları Fuat Paşa zamanında «girmek istiyene kapımız açıktır» demek olan (بابنا مفتوح لمن دخل) yolunda koca İstanbul'un bin yıllık kapılarının ref'iyle apaçık bıraktılar. Gelelim maksada saray-ı mezkûrun ihtirakı (yanması) sebebiyle o seneden bed' ile surrenin Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkarılması itiyat kılındı. (İlâve) Vak'a-i Hayriyyeden evvel cennetmekân Sultan Mahmut Han zamanında saray-ı mezkûr ecille-i rical-i asırdan Selânikli Abdurrahman Bey'in nezaret ve emaneti ile müceddeden gayet mükellef ve müzeyyen olarak bina ve inşa olunmuş ve olvaktin halince nazîri nâbut yaldızlı kapılı bir sahilsaray-ı mes'ut idi. Bu saray-ı dilküşa bir ütü şeraresiyle güpegündüz mahv ve heba olmuştur. O esnada yine hakan-ı müşarünileyhin asâr-ı bergüzarilerinden olan Beylerbeyi Saray-ı zîbası yıktırılmakta idi. Tuhaf söz söylemekte ve hazırcevaplıkta meşhur olan Sadrazam ve Serasker Fuat Paşa yevm-i mezkûrde «Padişahımızın iki âli sarayı var idi. Birisi yanıyor, öbürü yıkılıyor» demiştir. Bekçi ve tamirat masarifinden halâsı niyyetiyle miydi ne hikmete mebni bilmem ötede beride ve hususiyle Boğaziçi'nin nokat-ı dilküşasında selâtîn-i hassa asârı olarak vaktiyle bina olunmuş ve teferrücgâh-ı selâtîn bulunmuş olan saray ve antika kasırlar o esnada yıktırılmıştır.»

Surre-i Hümayun evvelce Üsküdar'dan kara yoluyle yollandığı için ihraç merasimi Receb'in on ikisinde yapılırdı. Denizden gönderilmeğe başlanınca Şaban'ın on dördünde yola çıkarıldı. Hicrî 1281 (1864) senesinden itibaren yapılan bu değişikliği vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, husui kütüphanemde müellif'in el yazması nüsha, cilt 10, sayfa 87) şöyle yazar:

«Vapurların zuhurundan sonra Surre-i Hümayun'un ve beraberinde gidecek hüccacın karadan gidip gelmek tekellüfüne hacet kalmamış olduğundan ve hususiyle Surre-i Hümayun eminlerinin avdetinde surrece işleri kalmadığından eyab ve zehapta (gidip gelme) vapur ile azimet olunması ve mevsim-i hacca vaktin müsait olması cihetiyle mutad-ı kadim olan Recebin on ikinci gününe inhisarın terkiyle Surre-i Hümayun ihracının Şabanın on dördüncü gününe tahsis itiyat kılındı.»

İkinci Abdülhamit zamanında Hicaz hattı yapılınca Surre-i Hümayun yine karadan trenle gönderilmeğe başlanmış ve sonuna kadar kara yoluyle gönderilmiştir.

Merasim esnasında bulunması lâzım gelenlere bir gün evvel tezkireler yazılırdı. Davetliler geldikten sonra başta Hünkâr olmak üzere bulunan bu merasimde Kur'an, Na't okunup dua da edildikten sonra Surre Emini'ne teslim edilerek Üsküdar'a nakledilir, Paşakapısı'nda şimdiki Adliye binasının arkasında o'an mevcut kârgir binada bir gece muhafaza edildikten sonra ertesi gün gönderilirdi.

Tanzimat'tan evvel Surrenin çıkarılacağı gün büyük ziyafet tertip olunurdu. «Başvekâlet Arşivi»nde mevcut bir vesikada (Saray, fiş numarası 1694, tarihi 14 R 1235) Surre ihracı günü pişirilen yemek ihtiyacı için İstanbul ağası tarafından yirmi çeki odun verildiği yazılıdır.

Surrenin nakid kısmı meşin keselere konulur ve mühr-i hümayun ile mühürlenirdi. Surre defterlerine eskiden Maliye Nazırı demek olan Defterdar tarafından imza konulur ve Nişancı tarafından tuğra çekilirdi. Reis-ül-küttap Mekke Şerifine hitaben name-i hümayun yazar ve imzalatırdı. Name-i hümayunlarda Padişahın imzası altın yaldız ile namenin kenarına (mektup) yazılırdı. Nameler, mutad veçhile çatma, kadife yahut yeşil veya kırmızı atlas ve bez keselere konulur, sonra gümüş kozalak bağlanıp üzeri balmumu ile mühürlenirdi.

Son zamanlarda paraya ait muameleler Evkaf Nezareti tarafından yapılır ve name-i hümayun Bab-ı âli'den yazılırdı.

Surre-i Hümayun Birinci Cihan Harbi içinde Haremeyn ile rabıta kesilinciye kadar gönderilmiştir.

SURRE İHRACI (صره اخراجی) [*Mal.*] Hac münasebetiyle Haremeyn'e (Mekke ile Medine) gönderilen surrenin İstanbul'dan yola çıkarılması münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Surre; Birinci Dünya Harbi sırasında Haremeyn yolunun kapatılmasına kadar gönderilmiştir.

SUSUZ KÖFTE (صوسز کوفته) [*San.*] Ben mari (Bain marie) usuliyle pişirilen köfte hakkında kullanılır bir tâbirdir. Susuz piştiği için bu adı alan eski yemeğin «Tarihte 50 Türk Yemeği» adlı eserde (sayfa 27) pişirilme şekli şöyle tarif edilmektedir :

«Eyvelâ ince kıyılmış koyun etinin tuz ve biber ve darçın ile yuvarlak köfteler yapıp badehu bir tencerenin vasatına (ortasına) cüz'i su ile bir taş koyup etrafına kemikleri var ise onları çok temiz kamışlar üzerine bir miktar maydanoz kökü ve üzerine köfteleri dizip ve tencerenin kapağını kapayıp etrafına yaş astar sarıp mutedil ateşte pişireler. Gayet lâtif olur.»

SUVARİ KAPTAN (سواری قپودان) [*Bah.*] Eski Bahriye teşkilâtında kapudane, patrona, riyale'den sonra gelen kaptanlara verilen unvandır. Terfi ederse riyale veya liman reisi olurdu. Suvari kaptanlar, devlete ait gemilerde kaptanlık ederlerdi. Gemilerine fener takmak salâhiyyetini haiz idiler. Muavinlerine «Mülâzim kaptan» denilirdi.

SUVARİ MUKABELE KALEMİ (سواری مقابله قلمی) [*Mal.*] Kapı kulu suvarilerinin maaş defterleri ile saray ağalarının maaş defterlerinin kontrol edildiği kalemin adıdır. Bu defterler Yeniçeri ve saraydaki teşekküller tarafından tanzim edilir, Maliyeye gönderilen nüshası bu kalemde tutulan kayıtla karşılaştırılırdı.

SUYA SABUNA DOKUNMAMAK (صویه صابونه دوقونامق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle ilişmemek, incitmemek, zarar vermemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SUYOLCU (صو یولجی) [*Vak.*] Su yollariyle «Maslak» ların tamiri ve suların şehrin muhtelif yerlerinde ve evlerdeki çeşmelerde muntazaman akması işleriyle meşgul olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Terkos'un tesisinden evvel şehrin bendler vasıtasiyle temin olunan akar suları alınıp satılır ve tapu ile tasarruf olunurdu.

«Sanat Ansiklopedisi» nde (Suyolcu Maddesi) şu tafsilât verilmektedir : «Bunların maaşları Su idaresi tarafından verildiği gibi, kendi mıntakalarında bendlerden su gelen evler ve hamamlardan da aylık ve tamir bedelleri alırlardı. Muhtelif semtlerde koğuşları vardı ve daimî surette burada yatar ve nöbet beklerlerdi. Lüzum görüldüğü vakit oraya muracaat edilir ve bir suyolcu gelerek tamiratı yapardı.»

İstanbul'da sular 831 numaralı kanunla Belediyeye devredildikten ve Terkos idaresiyle birleştirildikten sonra vaziyyet değişmiş ve «Suyolcu» tâbiri de bu suretle tarihe karışmıştır.

SUYOLCU BAŞI (صو یولجی باشی) [*Sar.*] Su işlerine bakan memura verilen unvandır. «Şehremini» nin emri altında idi. Enderun hazinesinden parası verilerek yaptırılan çeşmelere de bakar, icap edenleri tamir ettirmek suretiyle muntazaman akmalarını temin ederdi.

SUYUNCA GİTMEK (صویونجه گیتمك) [*Hal.*] Başkasının isteğine göre hareket etmek, başkasına uymak, mümaşat etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Aksinle hemâgûş olalı tefl-i şirişkim
Manend-i habab iki gözüm gitti suyunca
Beliğ

SUYUNA TİRİT (صویونه تریت) [*Hal.*] Mecaz yoluyle sade, tatsız, ehemmiyyetsiz, azla kanaat yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SÛZENÎ (سوزنی) [*San.*] Kasnak iğnesi ile işlenen bir nevi ince işleme adıdır. Sûzen; Farsça iğne demektir. Nakış iğne ile işlendiği için bu adı almıştır.

SÜHEYL-İ HUZZAR (سهیل حضار) [*Ast.*] «Sefine-i Nuh» la «Süheyl-i rakkaş» arasına çekilen hat üzerinde bulunan ve «Sefine-i Nuh» a yakın olan yıldızın adıdır.

SÜHEYL-İ MAHLEF (سهیل محلف) [*Ast.*] «Sefine-i Nuh» la «Süheyl-i rakkaş» arasına çekilen hat üzerinde bulunan ve «Süheyl-i huzzar» dan sonraya kalan yıldızın adıdır.

SÜHEYL-İ RAKKAŞ (سهیل رقاص) [*Ast.*] «Sefine-i Nuh» la «Süheyl-i mahlef» ten geçen hat üzerinde «Süheyl-i mahlef» ten sonra gelen yıldızın adıdır.

SÜHEYL-İ YEMANİ (سهیل یمانی) [*Ast.*] «Sefine-i Nuh» la «Recül-ü Yesar-ı cevza» arasına çekilen hat üzerinde «Sefine-i Nuh» tan sonra gelen yıldızın adıdır. Süheyl doğduğu zaman Yemen'de çıkan akik taşı rengini ondan alırmış.

Nedir ol reng-i akikî bu süheylî kadehin
Sâkıya cevheri yok ise Yemen'den mi gelür
Sünbülzâde Vehbî

SÜHREVERDİYYE (سهروردیه) [*Sof.*] Şeyh Ömer Şahabeddin Sühreverdî tarafından kurulan tarikatın adıdır. Bazı eserlerle Kadirî to-

marlarında sühreverdiyyenin Kadirî tarikatı şubelerinden gösterilmektedir. Şahabeddin Sühreverdi 539-542 (1145-1147) senelerinde Irak'ın Sühreverd kasabasında doğdu. Kurduğu tarikatın Sühreverdiyye adını alması bundandır. Nesebi şöyle gösteriliyor: Şahabeddin Ebu Hafs-us-Sühreverdi-yyül-Bağdadî-yyül Bekri İbn-i Muhammed Bin Abdullah Bin Muhammed Bin Abdullah Bin Saad Bin-il-Hüseyin Bin-il-Kasım Bin-in-Nasır Bin Muhammed Bin Abdullah Bin Abdurrahman Bin-il-Kasım Bin Muhammed Bin Ebu-Bekir-is-Sıddık.

Şeyh Şahabeddin Sühreverdî zamanı âlimlerinden okudu Şafii idi. Tarikatı amcası Eşşeyh Ebu Necip Ziyaeddin Abdülkadir Sühreverdî'den aldı. Abdülkadir Geylâni'den istifaza etti Bazılarınca Sühreverdiyye'nin Kadiriyye şubelerinden sayılması bundandır. Halbuki Sühreverdiyye Kadiriyye'nin şubesi değil müstakil bir tarikattır.

Kadirî silsilenamesi yazmış olan rahmetli Sadık Vicdani de bunu teyit ediyor. «Tomar-ı Turuk-u Aliyye» den «Kadiriyye silsilenamesin» deki (s. 40) kayıt şöyledir:

«Sühreverdiyye tarikat-ı âliyye i müstakillesini de şuabat-ı Kadiriyye'den addetmenin bu tarikat pîri Şahabeddin Sühreverdî'nin hal-i şebabından (gençliğinden itibaren Gavs-i Efhamdan (Abdülkadir Geylâni'den) feyzyap olmuş bulunmasından inbias eylediği ve halbuki müşarünileyhin hırka-i tarikatı, amm-i ekberi (büyük amcası) Şeyh Ebu Necip Ziyaeddin Abdülkadir Sühreverdî'den giymiş olup silsile-i tarikatı başka bulunduğu, Gavs-i Efham'a nisbeti hırka-i teberrük giymek derecesinde kaldığı anlaşıldı.»

632 (1234-35) senesinde öldü. Kabri Bağdat'tadır. Ömer Rıza Doğrul (Tasavvuf, s. 114) O. Leary bunu maktul Sühreverdi olduğunu sanarak yanılır» diyor. Zamanının üstadı ve feridi idi. «Avarif-ül-Maarif», «Reşf-ün-Nesayih», «A'lâm-ut-Takiy» gibi eserler yazmıştır. Asrında Bağdat'ın şeyh-uş-şuyuhi (en yaşlı Şeyhi) olup zamanının çoğunu halkın muğlak ve müşkül işlerini halletmekle geçirirdi. Tanınmış urefadan (Sa'düttin-i Hamevî) ye Şahabeddin Sühreverdî'yi nasıl buldun diye sorduklarında şu cevabı vermiştir: «Nur-ı mutabaat-ı Nebevî nasiyesinde lemean (yüzünde parlamak) eyler bir Şeyh-i kâmildir.»

Bedriyye, Zeyniyye, Bahaiyye, Kemaliyye, Yafiiyye, Ahmediyye, Necibiyye bu tarikat şubelerindendir.

SÜLEYMANİYYE KÜPÜ (سلیمانیه کوپی) [*San.*] Musluklu büyük küp hakkında kullanılır bir tâbirdir. Terkos gibi akar su teşkilâtı bulunmadığı zamanlarda el yüz yıkamak, abdest almak için kullanılırdı. Hâlâ bazı yerlerde bu türlü küpler hakkında kullanılır.

SÜLEYMANİYYE MUSLUĞU (سلیمانیه موصلغی) [*San.*] Süleymaniye küpüne takılan musluğun adıdır.

SÜLEYMANİYYE TETÜMMELERİ (سلیمانیه تتمه لری) [*İlm.*] Yüksek tahsil veren «Medrese-i Süleymaniyye» nin talisi (orta) olan medreselerine verilen addır. Bunlar aynı zamanda temin ettikleri tahsile göre «İbtida-i hariç» ve «İbtidai dahil» (dahil medreseleri de idadî lise) mertebesinde idiler. İbtida-i hariç ile medrese tahsiline başlanır, ibtida-i dahilin ikmalinden sonra «Sahn» a geçirilirdi. Sahn; yüksek tahsil medresesi idi. Sahn'ı bitiren medrese tahsilini tamamlamış olurdu.

Süleymaniyye tetümmelerine aynı zamanda «Musile i Süleymaniyye» de denilirdi.

SÜLÛK (سلوك) [*Sof.*] Tarikate girip müntesiblerinin âdet ve fiilleriyle âmil olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sülûk; Arapça yola girmek, zâhip olmak; bir meslek veya tarikata girmek demektir. Sofiyyeye göre sülûk, vusule istidat kesbetmek için ahlâkın tehzibinden ibarettir. Kulun nefsini eah (kadir, mansıp) mahabbetinden hikd ü hasetten, hırstan, zulümden velhasıl fena huyların hepsinden ve maasiden (isyan hareketlerinden) temizlemesi ve buna karşı ilim, hilm, haya, rıza ve adalet gibi iyi huylarla huylanması lâzımdır.

Kâşanî sülûkü «Allah Teala'nın cemalinin tecellisi için kalp evini yabancı şeyleri düşünmekten boşaltmaktır» demek olan (ان السلوك تفريغ بيت القلب عن ملاحظة الاغيار لحصول تجلى الملوك الجبار) suretinde tarif etmiştir.

(İsmail Hakkı) nın tarifi şöyledir: «Sofiyye ıstılahında sülûk cehilden ilme, fena huyları iyi huylara, kendi vücudünden hakkın vücudüne harekettir. Yani âlem-i ervahtan biri geçtiği meratib-i vücude ilim ve nuut-ı kevniyye ve İlâhiyye ile fena-i külli ve Hakla baka-yı zati lâzımdır ki «Sülûk» mükemmel ve küll i makasıt mahasal ola.»

Sülûk tâbiri yalnız başına kullanıldığı gibi «Seyr-ü sülûk» suretinde ve seyr kelimesi ile bir arada da kullanılır. Seyr tâbiri yalnız olarak, bazan da seferle birlikte «seyr ü sefer» suretinde istimal olunmuştur. Seyr de, sefer de sülûk mânasınadır. Her üçü biribirinin müradifi kelimelerdir. Fakat ıstılâhta kullanıldıkları

yerler biraz değişir. Bunların hepsi ruhani ve mânevî bir harekete dairdir.

Mânevî seferin ehlullah indinde dört mertebesi vardır. Üç sayanlar da mevcuttur.

Bunların sofiyye'ye ait eserlerdeki izahı şöyledir:

Birincisi «Seyr-i İllâllah» tır. Nefs menzillerinden kalkıp hakiki vücut tarafına «Ufk-u Mübin» e sefer etmektir. Sefer «Ruy-ı vahdetten hicab-ı kesreti mürtefi'» olduğu gibi kalkar. Yahut «Şol hareket-i ilmiyyeden ibarettir ki ol hareket edna ve esfel olan ilimden â'lâ ve eşref olan ilme ve ondan aliyy-ül âlâ ve eşref-ül-eşrafe terakki ederek Vacib-ül-vücudün ilmine müntehi olur. Bu ilim, ulum-u mümkinatın cümlesi sâlikin nakş-ı dilinden izale olduktan sonra hasıl olur ki bu halete «Fena fillâh» denilir. Bu birinci seyr «makam-ı kalbin ve tecelliyat-ı semaiyye'nin» dir.

İkincisi; «Seyr-i Fillah» tır. Sıfat-ul-Allah ile muttasıf ve esmaulllah ile mütehakkik ve ahlâkullah ile mütehallik olmak ve «ufk-u âlâ» ya erişmek ve cümle sıfat-ı beşeriyyeyi fâni ve muzmahil bulmaktır. Bu seferin nihayeti vücub-i ilimden ref-i nikap olup sâlike ilm-i ledünnü münkeşif olmaktı. Yahut seyr-i fil-Allah «Şol hareket-i ilmiyyeden ibarettir ki ol ilim meratib-i vücub-u vücut ve esma-i sıfat ve şüun ve itibarat ve takdis tenzih-i İlâhide olup sâlik anda bir makama ire ki andan tâbir ve işaret ve tesmiye mümkün olamaz. Buna «Baka Billah» denilir.

Üçüncüsü; Seyr-i maallah tır. Sâlikin her mertebede Allah ile olan seyridir. Bu mertebede ikilik şâibesi ortadan kalkar ve sâlik Hazret-i Ahadiyyete terakki etmiş olur. Bu mertebeye «Kaab-ı kavseyn evedna makamı» denir ki velâyetin nihayetidir. Bu seferin nihayeti mertebe-i ayn-ül-cem'de külliyyetle ezdadı zâhiren veya batınen mahvolmuş bulmaktır.

Dördüncüsü; Seyr-i anillâh tır. Bu hareket, vahdetten kesret tarafına olan seyirdir. Bundan maksat Hak'tan halka rücu' edip tâlipleri terbiye ve irşat etmektir. Bu mertebeye «beka bâd-el-fena», «sahv bâd-es-sahv», «fark bâd-el-cem'» dahi denilir. Bu mertebeye eren vahdeti kesrette, kesreti vahdette görür. İmam-ı Rabbani'ye göre bundan maksat «şol hareket-i âliyeden ibarettir ki onunla ilm-i âlâdan ilm-i esfele ve esfelden esfel-ül-esfele nüzul ile gerisi geriye ulûm ve meratip ve vücub-i vücuttan ilm-i esma ve sıfata ve andan ilm-i mümkinata rücu olunur. Bunun ehli (فی الله بالله ورجع من الله مع الله) mertebesini haizdir. Böyle olan ârif hem vâcid, hem fâkid, hem vâsıl ve hem mehcur, hem karib ve hem baid mesabesindedir.

Buraya kadar verilen izahattan anlaşılıyor ki Hakka vâsıl olmak için evvelâ ondan başka her şeyden yüz çevirmek, sonra yalnız ona teveccüh etmektir. Şu halde bu, bir yolculuk oluyor. Ancak bu yolculukta ne gibi şeyler hazırlamak ve sefere nasıl çıkmak lâzımdır. Bütün meşayihin ittifakına göre bu yolculuk için her şeyden evvel bir mürşide, bir delile, bir rehbere ihtiyaç vardır. Yolu şaşırmak, maksada erişinciye kadar tesadüf edilecek vesvese, evham ve hayalât gibi muhataralara uğramak ihtimali olduğundan o gibi hallerde mürşidin iane ve imdadına kat'î ihtiyaç hasıl olur. Zâhirî olan bu delilden başka mânevî bazı muinler de ister ki bu bilhassa aşktan ibarettir. Zira aşk olmayınca hiçbir maksat hasıl olmaz ve çekilecek zahmetler tamamen boşa gider. Mânevî muinlerin bir kısmı da, ihlâs ve ihsandır.

İhlâs ve ihsan imanın levazımındandır. İhlâsın aşağı mertebesi tevhid-i şeraittir ki lâ mabud illâllah'tır. Âlâ mertebesi tevhid-i hakikattir ki lâ mevcud illâllah'tır. İhsanın ednası şuhut seyridir ki bilâ takyid veçh-i mutlaka nazardır. Velhasıl bu şartların vücudü ile vukua gelecek sülûk, hal ile olmuş olur. Zira yalnız ilm-i mücerret ile sülûk olmaz. Yani bir kimse ilim yüzünden bütün makamatı bilse ve lâkin onda ilm-i tayyün ve zevk ve hal olmasa ona sâlik denilmez. Belki ehl-i ilim ve ehl-i ıstılah denilir. Meselâ şekerin tatlı olduğunu duymuş fakat tatmamış olan bir kimse şekerin tatlılık keyfiyyetini nasıl bilebilir.

Sülûk esnasında zihne gelecek bin türlü vesvese, evham ve hayalâttan kendisini kurtarmak için sâlikin Allah Taalâ'yı şöyle bilmesi icabeder:

Vâcib-ül-vücud ve hâlik-i cemi-i mevcudat ve alîm ve kaadir ve kayyumdur. Semi' ve basîr ve fa'al ve mütekellim ve müdir, vâhid ve ehaddır. Ferd ve sameddir. Zat ve sıfatta misli ve halk âlemlerde şerik ve nazîri ve halk ve icadında muin ve zahîri yoktur. Tebeddül ve tagayyür ona târi olmaz. Kaabil-i inkısam ve tecezzi değildir. Mahall-i imkân-ı hudus olmaz ve zaman ve mekânda ve cihet-i erkânda kaaim olmaz. Elvan ve eşkâlden münezzehtir. His ve ebsar ve ukul ve efkâr ile derkolunmaz. Ancak nur-ı iman ve keşf-i irfan ile derkolunur. Hakikatini kendinden gayrı bilir yoktur. Cemi' ulviyyata ve süfliyyata kurbiyyeti müsavidir. Cemi' kâinatı muhit olup ihatası tahdit tariki üzere değildir. Cemi' eşyayı zerre-zerre bilir ve bilmesi mahlukun bilmesi gibi değildir. Cemi, mahluk ile maiyyeti vardır. Lâkin maiyyeti hu-

lûl ve imtizaç ve mukarenet ve ittisal üzere değildir. Cemi' mahlûkun azemetleri anın azemeti indinde zerre değildir. Cemi' mevcudat onunla kaaimdir. Hatıra her ne gelirse onun gayrıdır.»

Teslikin başlıca iki yolu vardır: Biri nefsi terbiye etmek, diğeri ruhu tasfiye eylemektir.

Sofiyyeye göre nefs ikiye ayrılır. Nefs-i nâtıka, nefs-i hayvanî. Burada mevzubahis olan nefs-i nâtıkadır. Kur'an'dan istinbat olunmak suretiyle nefs-i nâtıkanın yedi mertebesi olduğu da onlar tarafından heber veriliyor. Onlar da şunlardır: Emmare, levvame, mülheme, mutmainne, raziyye, marzıyye, kâmile.

Nefs-i nâtıka nefs i hayvaniye tâbi' olursa ona «Emmare» denilir. Eğer Hakka tâbi' bulunmakla beraber yine kendisinde fâni olan şehvetlere meyili kalmış bulunursa ona «levvame» adı verilir. Bu meyil zail olup nefs-i şehvaniye muhalefet edebilir ve kendi âlemine meyledip ilhamata müstait olursa «mülheme» denilir. Nefs-i emmare hükmünden tamamen çıkıp ubudiyyet makamına varmış ise ona «mutmaiane» ıtlak olunur. Bu halden geçmiş muradatın cümlesinden geçerek fâni olmuş ise o vakit «raziyye» olur. Eğer bu hal kemal derecesine gelmiş ise ona «marzıyye» denilir. Kemal sıfatlarının hepsiyle muttasıf olup ibadın irşadı için memur edilmiş ise ona da «kâmile» ıtlak olunur.

Sofiyye ruh için de bazı mertebelerin vücudunu kabul ediyorlar. Ruhun bir batını vardır ki ismine «Sır» derler. Sırrın da bir batını vardır. Buna «Sırr-üs sır» ıtlak ederler. Sırrüs-sırr'ın batını «hafi» ve hafinin batını «ihfa» dır. Bir şeyin batınından maksat o şeyin mâyesi (mayası) veya hakikatı demektir. Ruhun son mertebedeki hakikatına «ihfa» dediklerinin sebebi bir «emr i vâhid-i Rabbani» olmasından ve fevkalhad lâtif ve seyyal bulunmasından dolayıdır. Bunların hepsine aynı zamanda «lâtife» ismi verilir. Lâtifelerin hepsi altı tanedir. Bu altı lâtifenin beşi âlem-i emirden, biri âlem-i halktan addolunur. Âlem-i emirden olan letaifin en yüksek mertebesi «ihfa» dır. Sanki merkez noktasında bulunuyor. Bunun zarfı hafi, hafinin zarfı sır, sırrın zarfı ruh, ruhun zarfı kalbtir. Kalb hepsinden geniş ise de bu zahiren böyledir. Hakikatte hepsinden geniş ve büyük olan «ihfa» dır. Bu letaifin insanın bedeninde birer mahali de vardır. İhfanın taalluku sadrın vasatında, hakikatın taalluku sadrın sağ canibinde, sırrın taalluku sol tarafında, ruhun taalluku sağ memenin altındadır. Nefs-i nâtıkanın dahi taalluku başta olan ümm ü dimağdadır. Ancak bu letaifin bu mahallere taalluku hulûl ve sereyan üzerine dahil belki tedbir ve tasarruf üzeredir. Letaifin â'lâ mertebesi olan ef'alin Hazret-i Hakk'a ve edna mertebesi olan nefs-i nâtıkaya taalluku vardır. Ancak Hakka olan ittisal cismanî olan ittisal gibi değildir.

Letaif için insanın bedeninde böyle birer mekân tahsisini meşayihin bazısı reddetmiştir.

Nefsi terbiye ile irşat ve teslik yolu, cehrî zikri iltizam eden, meşayihin terviç ettikleri bir vasıtadır. Bu terbiyeye başlanacağı vakit mürid, şeyhe karşı evvela on şeye riayet edeceğini taahhüt eder. Ondan sonra şeyh o sâlike istiğfar, salât-u selâm ile emredip elini tutar. Sâlik Cenab-ı Peygamberi rüyada görünceye kadar bu vazifeye devam eder. Gördüğünü müteakip şeyh ona «Kelime-i Tevhid» telkin eder. Bu hengâmda sâlik Kelime-i Tevhide «لامعبود الاالله» mânasını verir. Sâlikin bu muddet içinde nefsi «emmare» mertebe ve makamındadır. Bu sebeple işlediği günahların farkında değildir ve kendisini yüksek bir pâyede zu'meder. Sâlikin bu birinci merhalede makamı emmare, evradı Lâilâhe illâllah, seyri seyr-i illâllah, hali havf ve reca, âlemi âlem i şehadettir. Bu merhalede sâlikin nefs-i emmaresiyle mütemadiyen mücahede ve ona muhalefet eylemesi elzemdir. Şan ve şeref kazanmak, zengin olmak dâvasından, velhasıl dünyevî şeylere mahabetten behemehâl vaz geçmelidir. Bu mücahede kolay birşey değildir. Hattâ aksine pek müşküldür. Zira dünya gayet sevimli ve câzıptir. Bu sebeple cenk meydanlarında düşmanla vuruşmayı Hazret-i Peygamber küçük bir muharebe saydıkları halde insanın nefsiyle cenkleşmesini «Cihad-ı Ekber» addetmişlerdir. Velhasıl müşahedenin derecesi mücahedenin derecesine tâbidir. Nihayet bu mücahede neticesini göstermiye başlar. Sâlikin ahlâkı güzelleşir. Metanet kesbederse şeyhi kendisini onu sonra yolculuğun ikinci merhalesine geçirir.

İkinci makam; sülûkün bu ikinci merhalesinde nefs «levvame» sıfatını iktisap eder. Kötü bir şey işliyecek olursa bundan utanmıya ve peşiman olarak bundan nefsine levm ve itabe ve vicdan azabı duymıya başladığı gibi ağlamıya da koyulur. Bu esnada dökülen gözyaşları hem kaynar su gibi sıcak, hem acı olur.

Bu ikinci merhalede şeyh sâlike «Lafza-i Celâl» e devam etmesini emreder. Bu makamda iken sâlik, zikir ve fikirden telezzüz eder. Zikrine «La maksude İllâllah» mânasını verir. Sâlikin bu ikinci merhalede makamı «levvame», evradı; Allah, seyri; seyr illallâh, hali kabz u bast, âlemi âlem i berzahtır. Bu makamde iken

sâlik devam ettiği Lafza-i Celâl'in imdadiyle ahlâkını daha ziyade iyileştirmeye muvaffak olarak nefsi «mülheme» sıfatını iktisap eder. Fakat bu ikinci makamda iken ahlâkım düzeldi, dünyaya mahabbetim kalmadı gibi kendini beğenmiye ve riyakârlığa delâlet edecek şeylerden pek ziyade sakınmak lâzımdır.

Üçüncü makam; şeyh sâlikin ahlakında o tebeddül ve halâsı görünce kendisini yolculuğun üçüncü merhalesine geçirir. Zikrini değiştirir. Ondan sonra «Hû» lafzını zikretmesini emreder. Sâlikin bu makamda Kelime-i Tevhide verdiği mâna «La mahbube İllâllah» tır. Sâlikin bu üçüncü merhalede makamı «mülheme», evradı Hû, seyri seyrillâh, hâli heybet âlemidir. Bu makamda iken sâlik devam ettiği zikirden tamamen lezzet almıya, kalbinde aşk-ateşi yanmiya başlar. Evvelce dünyaya mahabbetten vazgeçtiği gibi bu defa uhrevî mükâfat emelini de bir yana bırakıp yalnız «Mahabbet-ul lah» a istekli olur. Zikir harareti sâlikin iklim-i bedenine tesir eder. Bütün âzasından zikir sadasını işitir. Bundan başka bilcümle mevcudatın da tesbih ve tehlillerini duyar. Keşf-i kubur, keşf-i kulûp ve keşf-i zamire bu esnada muvaffak olur. Ancak bu makamda iken çok yemak yemekten, çok uyku uyumaktan, çok lakırdı etmekten çekinip uzleti ihtiyar etmesi, zikre, namaza, oruca daha ziyade gayret eylemesi lâzımdır. Böyle yapılır ve niyyet halis olursa sâlikde «tecelli-i esma» ve «tecelli-i ef'al» zuhur eder. Sülûkde «feth-i evvel» budur. Bununla beraber gerek bâtında ve gerek zâhirde tecellli edecek şeyleri mürşide haber vermek ve o her ne emrederse ona razı olmak icabeder. Zira böyle yapılmazsa nefsin igvaatı ile yolu şaşırmak mümkündür. Nefis, insana «Sen artık işini bitirdin, büyük makamlara eriştin» gibi tesvilâtta bulunur. Binaenaleyh mürşide iş haber verilirse onun ihtar ve nasihatiyle bu berzahtan kolayca geçmeğe muvaffak olur. Bu üçüncü makama gelinceye kadar sâlikin ilmi «ilm-il-yakîn» mertebesinde iken artık «aynel-yakîn» mertebesine erişir ve bundan böyle şu iş böyle oldu, filân şey olmadı, buna filân sebep oldu veya filân mani oldu gibi tereddüt ve endişelerden gönül halâs olur. Her işin fâili Allah olduğuna kat'î itikat ve (قل كل من عند الله) «Herşey Allahtan de» âyetinin müeddasına kâmil bir itmi'nan hasıl olur. Bu haller sâlikde tevhid-i ef'alin kemâl bulduğuna delâlet eder. İşte hem buna ve hem yeniden zuhur edecek diğer bazı delâile nazaran sâlikin terakkiye istihkakı olduğu gibi şeyhi kendisini dördüncü makakama geçirir.

Dördüncü makam; bu makamda sâlike «Hak» lafzını zikretmesi emrolunur. Sâlik bundan böyle Kelime-i Tevhide «La meveude illâllah» mânasını verir. Bu makamda sâlikin nefsi artık «mutmainne» sıfatını iktisap eder. Yani dünya ve mafiha gönülden çıkmış olup yalnız Hakkın tecelliyyat-ı ef'alinin âsarından başka bir şey görülmez. Bu makamda iken sâlik gayet sahi olur. Dost yoluna bütün emval ve emlâkini vermiye razı olur. Değil mal dost yoluna canını ver deseler boynunu uzatır. Bu makamda ziyade rikkat-i kalp hasıl olur. Sâlikte hüzün ve girye artar ve Allah eşyanın hepsinden tecelliye başlar. Onun nazarında anasır ve eşya perdesi henüz kalkmamıştır. Binaenaleyh sâlik durmadan ah ü enin ile ağlar ve gözyaşı âdeta su gibi akar. Mevcudatın kimini gözü, kimini hali ile fehmeder. Keşf ve kerametlere muvaffak olur. Velhasıl ıstılah-ı mahsus ile bu makamda sâlike «feth-i sâni» veya «feth-i mübin» müyesser olur. Ancak mütecelli ve münfetih olursa yine mürşide haber vermek lâzımdır. Zira yine nefsin ıdlâl ve ıgvasına kapılıp aldanmak ve âdeta tenasuha kail olmak gibi mehalike de düşmek ihtimali vardır. Bu dördüncü merhalede sâlikin makamı «mutmainne», evradı; Hak, seyri; seyr-i maallah, hali; sekr, kâh sahv, âlemi; âlem-i ceberuttur.

Ehlullahın bazısı bu dört makamın birincisini makam saymazlar. Sülûk edecek makamatı üçe hasrederek birincisi «levvame», ikincisi «mülheme» üçüncüsü «mutmainne» dir derler. Aşağıda yalnız beşinci, altıncı ve yedinci makamları da makam addetmeyip «cezebat-ı Hak» diye gizlerler. Binaenaleyh o âli zatlar sâlikleri levvame makamında «La ilâhe illallah» ı mülheme makamında «Allah Allah» ı, mutmainne makamında dahi «Hû Hû» lafzını zikre memurederler.

Beşinci makam; mürşid dördüncü makamda bulunan sâlikin terakkiye liyakatine hükmederse kendisini beşinci makama geçirir ve bundan sonra «Ya Hay» lafzını zikre devam etmesini emreyler. Bu makamda sâlikin nefsi raziyye sıfatını iktisap ettiğinden makama da « raziyye » derler. Bu makamda beşeriyyet sıfatları mahv ve bakaya istidat hasıl olur. Zira bu makamın hali seyr-i fillâh ve âlemi âlem-i lâhût, mahalli sırr-üs-sırdır. Bu makamda bulunan sâlike varidat ve sanihat olmaz. Zira beşerî evsafı eseri kalmıyacak kadar zail olmuştur. Binaenaleyh bu öyle bir halettir ki yaptıklarını bilmez. Sâlik bu makamda gezdiği, durduğu yerde hep «la maksude velâ mahbube İllallah» diye çağırır. Bununla beraber yine ah edip ağlar ve gözyaşları su gibi akar.

Nefsi raziyye sahibi olan kâmil Hak Taalânın indinde aziz ve mükerremdir. Halkın ona tâzimi cebrî ve kahridir.

Altıncı makam beşinci makamın sonuna doğru gelen kâmil tecelli-i ef'ali geçip tecelliyat-ı esmaiyye ve hakkaniyyeye gelerek altıncı makama çıkar, yani ilmel-yakîn mertebesine geçer ve buradan bir cezbe ile yedinci makama terakki edip kendisinde Hakk-al-yakîn hasıl olur.

Sâlik altıncı makama kadar mücahede ile vasıl olabilir. Yedinci makama geçmek için mutlaka Hakkın cezbelerinden bir cezbe lâzımdır. Bu mertebeye Hakk-al-yakîn denildiği gibi ahadiyyet, cem-ül-cem' ve ama mertebesi dahi denilir. Altıncı makamda sâlikin nefsi «marziyye» sıfatını iktisap eder. Bu makamda sâlikin makamı marziyye, evradı Ya Kayyum, seyri, seyr-i anillah, hali temkin ve hayret, âlemi âlem-i şehadettir. Nefsi marziyye sahibi olan kâmil hüsn ü hulk, afv-ı zünup, setr-i uyup, hüsn-ü zan ve cümleye telattuf ve şefkatle muttasıf olur. Bu makamda bulunan zat halk ile Hâlikın mahabbetini cem'edebilir. Onun için bu makamda olan kâmil, zahirî hasebiyle avamm-ı nâstan fark olunmaz, amma bâtın hasebiyle kibrit-i ahmer gibi misli bulunmaz bir has-ül-hastır. Bu makama nail olan kâmile hilâfet-i Kübra tebşir ve tevcih olunur. Fakat maksat hâşâ o adam Allah yerine kaaim olur, veya tâbir-i diğerle ayn-ı Hak olur demek değildir. Zira Hak Taalâ bir nesneye veya bir nesne ona hulûl etmekten münezzehtir. Zevka ait olan bu umur akl ile idrak olunamaz. Ancak hal ile bilinir. Bu makamda iken o kâmile, tarik-ı Hakka mahsus makamatın en yükseği olan «suret-i âdemiyye» münkeşif olur ki bu suretin hakikatı, hakikat-ı Muhammediyyedir, lâtife-i Rabbaniyyedir, sırr-ı âzam-ı Hû'dur.

Yedinci makam; yedinci makama çıkan kâmilin nefsi «kâmil» sıfatını iktisap eder. Nefs-i kâmilin, evradı, Ya Kahhar, seyri; seyr-i billâh, hali; baka, âlemi, kesrette vahdet, vahdette kesrettir. Sıfatı da sıfat-ı hamîdedir. Bu makamda bulunan kâmilin devam ettiği «Ya Kahhar» lâfzı kutuplara mahsus bir zikirdir. Bu makam diğer bütün makamların fevkindedir. Zira burada batın saltanatı kemâle ermiş, mücahede de tamam olmuştur. Binaenaleyh artık riyazete ihtiyaç kalmamıştır. Bu makamdaki kâmilin her muradı hasıl olup yalnız mevlâ'nın rızasını talep kalmıştır. Bu zatın harekât ve sekenatı hasenat ve ibadettir. Enfas-ı tayyibesi kudret ve inayettir, sözleri mahz-ı hikmettir, didarı huzur ve nüzhettir. Bu azizi görenlere zikir ve fikir-i Mevlâ gelir ve ona huzu' ve huşu, ile müteveccih olur.

Salâhaddin Uşşakî; diğer bazı sofiyye ricali gibi bu yedi makama «Etvar-ı seb'a» yani yedi tavır tesmiye etmekte, sülûkün hicrî onikinci asrın ikincinci yarısındaki tarzını «Mir'at-ül-Esma» adlı risalesinde şu suretle hûlâsa eylemektedir: «Etvar-ı seb'ada hakikatı üzere sülûk, icra-yı rüsum-ı tarikat-ı âliyye hayli riyazet ve mücahedeye ve tevecüh-i tam ve hulûs-u mâlâ kelâm ile nice müddet mülâzeme-i esmaya muhtaç olup, meşakkat-ı dûr u dıraz, zamane sâliklerine vehm ve fütur iras edip terklerini mucip olmağın meşayih-i müteahhirin Etvar-ı seb'anın sıfat ve asârına müşahede ile ubur ve tezkiye-i nefs ettirip tasfiye-i kalb ile tekmil-i sülûk için fürüatı telkin ederler.»

Var olan Hak varlığıdır benden eylersen sual
Yokluğun irfanı kâfidir sülûk erbabına
من عرف نفسه فقد عرف ربه remzini bildinse ger
Hırz-i can et söyleme zann ü sülûk erbabına
Mustafa İzzet

§ [*İda.*] Tanzimattan sonra 20 Şevval 1257 (1842) de ikinci def'a Sadrazam olan İzzet Mehmet Paşa'nın, eski devrin hükümlerini yerine getirmek üzere, giriştiği icraat cümlesinden olarak ihdas ettiği Nişana (alâmet) verilen addır. Müslümanlardan ayrılmaları için Hıristiyanların takacakları bu nişan raiyyetin (raiyyet, raiyye, hükümet tabaası) (ر = R) sine alâmet olmak üzere kurdeleden uzunca ve eğrice yapılmıştı. Bir senesini tamamlamadan azlı üzerine daha başka icraat gibi bu da tarihe karışmıştır.

SÜLÜS (ثلث) [*San.*] Eski İslâm yazılarından birinin adıdır. Şekil nokta-i nazarından mukayese edilirse sülüs ile Nesih arasında münasebet bulunduğu anlaşılır. Sülüste şekiller nesihteki basitliği, iptidailiği muhafaza etmemiş, bir kat daha tekemmül etmiştir. Bir çok harflerin gözleri, dişleri, ağızları, başları daha mürekkep şekiller almış, şahsiyyetleri bir derece daha taayyün ettiği gibi çizgiler de münhaniler gibi bünyenin esaslı bir unsuru olmuştur. Hareke şekilleri de daha vazıhtır. Tesiri ibtidaî şekillerin üstünde tamamiyle nemalanmış, tekâmülün tabiî haddini bulmuş bir bünye tesirini veriyor.

«Nesh»in tarihi hakkında az çok malûmat bulunduğunu, Sülüs'ün zuhuru ise yazı tarihinin en karanlık noktalarından birini teşkil etmekte olduğunu söyliyen ve «Bu yazı Nesh'in bünyevî bir inkişafı neticesi olarak mı zuhur etti, yoksa «Kûfi» nin tamamiyle münhaniye

inkılâbından vücude gelmiş bir yazı mıdır? Nesh'in mucidi değilse bile müessisi, müceddidi sayılabilen «İbn-i Mukle» yi Sülüs'ün doğrudan doğruya mucidi saymak pek hatalı bir hareket olmaz» fikrini de ilâve eden değerli ilim adamı ve aynı zamanda kıymetli yazı mütehassısı İsmail Hakkı Baltacıoğlu «Tedrisaat-ı İbtidaiyye Mecmuası»ndeki yazısında şu tafsilâtı veriyor:

«Hicrî beşinci (Milâdî onbirinci) asırda yetişen (Ali İbn-i Bevvab) (ölümü 413-1022/23) İbn-i Mukle'nin yazılarını toplıyarak bu mesleğin terakkisi için çalışmıştır. İki yüz sene sonra Abbasîlerden Mu'tesam Billâh'ın kölesi (Yakut-ı Musta'samî) Halifenin teşviki ile sülüs ve nesh'in ıslahına çalışmıştır. Altı yüz senelik bir maziye ait olan bu yazılarda yalnız mevzuniyyet, tenasüp ve camidiyyetten ibaret esas bir tabiat vardır. Yazı bu sabit vasıflariyle sanat âlemine girmiştir. Araplarda sülüs ve neshin en parlak devri bu olmuştur. Bunu iki yüz senelik bir sükûn devri takibederek yazılarda bir değişiklik olmayıp Hicrî dokuzuncu (Milâdî onbeşinci) asrın ortalarına doğra yetişen (Şeyh Hamdullah) yazı tarihinde büyük bir inkılâp vücude getirmiştir. İkinci Bayezit Amasya'da vali iken şeyh Hamdullah'dan yazı meşketmiş, tahta çıkınca da kendisini İstanbul'a getirmiştir, şeyh Hamdullah böyle müsaadekâr bir muhitte çalışarak yazıda tenasüp ve tevazünü takviye eden esaslı kaideleri, güzelliğin hususi şartlarını tesis etmiştir. Sülüs ile nesh'e hissiyyatı tasvir edebilecek bir ifade kazandıran odur. İki yüz senelik bir sükûn devrini harekete getiren büyük sanatkâr ölümünden sonra uzun bir istikbalin sanatkârları üzerinde nüfuzunu hissettirmiştir.

«Hamdullah Efendi'nin ölümünden bir iki asır sonra sülüs ve nesh'te bir teceddüt devri başlamıştır. Bu devrin yazılarındaki canlılık için belli başlı bir istidat hasıl olmuş, şekiller zarif, narin bir hale gelmiştir. Tarihlerin rivayetine göre bu teceddüdün müessiri (Hafız Osman) dır. Tevatür şeklinde zamanımıza kadar gelen malûmat da bunu teyid ediyor. Hattâ «Hafız Osman yazısı» darb-ı mesel olmuştur. Bununla beraber tetkikat müceddidlikte Hafız Osman'ın yalnız olmadığını gösteriyor O devirde kendisi kadar çalışmış başka sanatkârlar da vardır. Nitekim tarihlerde ismi bile geçmiyen muasırı (İmam Abdullah)ın eserleri pek ziyade dikkate değer.

«Bu devirden sonra gelen sanatkârlar hep bu temel üzerinde yenilik göstermişlerdir. Asırların ihtiyacına, bedii zevkine göre bu iki yazıda yeni yeni üslûplar, tarzlar vücude getirmişlerdir. Ezcümle Hicrî onüçüncü (Milâdî ondokuzuncu) asır hattatlarından (Mehmet Şevki Efendi) sülüs ile nesh'te en yeni bir sanat mektebinin sahibi olmuştur. Şekillerindeki keskinlik, vuzuh, cereyanlarındaki şiddet üslûbunun en birinci vasıflarındadır. Hassaten nesihlerinde gösterdiği şekiller her türlü tasavvurun fevkindedir.

«Sülüs harfleri hattatlarca nokta hesabiyle yazılırdı. Mizanı da noktalardı

Meselâ د=d harfinin içi dört nokta, yukardan ve aşağıdan seviyeleri ikişer ve sol kuyruğu bir nokta idi. Kezalik ن=n harfinin içi beş nokta, ت=t harfinin boyu üç, içi dört nokta idi. İşte yirmi sekiz harften her birinin resim ve terkibinde bu noktaların adet ve miktarı bilinmek lâzım gelirdi.

«Bir sene sülüs yazıya devam eden on sene Rık'a yazmıştan daha iyi ve keskin yazardı. Fakat çalışma sırasında sülüsü bırakmağa gelmezdi. Çünkü bir kaç gün bu yazı yazılmamış olsa yazı derhal belli olurdu. Halbuki rık'ada bu fark hissolunmaz gibi idi.

«Gerek sülüs ve gerek Celî, ötedenberi hattatlarca diz üstünde yazıldığı halde Matbaa-i Osmaniyye hattatı İzzet Efendi bu iki yazıyı masa üzerinde yazmak gibi hattatlıkta emsali görülmemiş bir yenilik göstermiştir.

«Sülüs ile nesih yazılarına ait olarak eslâftan intikal eden yazılar üç dört nevide toplanabilir: Mushaflar, dinî kitaplar, murakka'lar, levhalar.

«Mushaflar; daima nesih'le yazılırdı.

«Murakka'lar; hemen harflerle kasidelerden ibarettir.

«Levhalar; bunların mevzuu âyet, hadis, kelâm-ı kibar (büyüklerin sözleri), beyitler.

«Levhaların kenarını tezyin etmek mutattı. Levhalar Şark'ta asırlarca resmin yerini tutmuştur. Levhaların mühim kısmını «hilye»ler teşkil eder. Bunlar ekseriya kâğıt üzerine yazılarak Arap usulü tezyin şeklinde kesilen tahtalar üzerine yapıştırılmıştır.

«Sülüs nev'ine nesih ve celî'den başka bunlardan teşa'ub eden daha üç yazı ilâve olunabilir. İcazet, Muhakkak, Reyhanî.

«Son zamanlarda en iyi sülüs yazanlar (Sikkezen Fettah), (Reis-ül-hattatîn Hacı Kâmil) Efendilerdi.

SÜMÜN (ثمن) *[Mes.]* Hicrî onbirinci (Milâdî enyedinci) asır ortalarında çok miktarda tedavül eden ecnebi kuruşu aksamından bir nevi sikkeye (para) verilen addır. Hicrî 1094 (1682) senesinde Osmanlı askerinin İstirya'da

bulunduğu esnada ganimetlerin çokluğundan bahisle Vak'anüvis Raşit Efendi (c 1, s. 414) beher sığırın otuz akça ve beher koyunun bir «sümün» bedel ile satıldığını yazması meskûkât mütehassısı (Belen) i kuruşun küsuratından olarak bu adla bir gümüş sikke bulunduğu zehabına düşürmüş ve işbu «Sümün» denilen sikke, kuruşun sekizde biri olup binaenaleyh beş para kıymeti olacağı ve ihtimal ki «beşlik kara» lara ilkin «sümün» denilip ancak bunun bir isim olarak istimali çok vakit devam eylemediği gibi Osmanlı kuruşlarının sekizde bir kesri zamanına kadar baki bulunduğu fikrini ileri sürmeye olmuştur. İsmail Galip Bey (Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye, s. 225) «sümün» tâbirinin Osmanlı sikkelerinden hiç bir sikkeye hiç bir vakitte alem olmadığını söledikten sonra (Taverinier) nin Şark Seyahatnamesi'nden aşağıdaki malûmatı naklediyor: «Lehistan'da darp olunup memalik-i şahaneye naklolunan kem'ayar rubu' riyallerin Osmanlılar tarafından mazhar-ı rağbet olduğu ve sebebi ise kıt'alarının ufak olması idüğü anlaşılması üzerine Marsilya tüccarları (beş su) kıymetindeki Fransız sikkelerinden külliyyetle nakil ve ithal etmeğe başlamışlardır. Osmanlılar işbu küçük ve şekil ve kıt'aları zarif olan sikkelere daha ziyade rağbet edip ve hattâ bunları riyalin sekizde biri kıymetinde zanniyle sekiz adedini bir (ecu = ekü) yani bir riyal mukabili olarak ahz ve kabul ederler idi ve bunların ismine her tarafta «sümün» tesmiye etmişlerdi. Bu sikkeler memalik-i Osmaniyye'de ziyadesiyle intişar edip ahalinin üçte bir raddesinde zarar ve ziyanı ve tüccarın ihtikârı anlaşılmasiyle hükümetçe bu halin men'ine teşebbüs olunmuştur.»

İsmail Galip Bey bunu naklettikten sonra diyor ki: «İşbu tafsilâttan anlaşıldığı üzere «sümün» ıtlak olunan sikke zikrolunan (beş su)luk Fransız sikkeleri envaından olup müverrih Raşit tarafından zikir ve beyan olunan «sümun» ler dahi başka bir şey olmıyarak mezkûr sikkelerden olduğu cay-ı tereddüt değildir.»

§ [*Sun*] «Kâmil» kıt'asındaki kâğıdın sekize bölünmesi suretiyle meydana gelen kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski yazma kitaplardan bu eb'attaki kâğıtlara yazılmış olanlara da bu ad verilirdi.

SÜNBÜLE (سنبلة) [*Ast.*] On iki burçtan dokuzuncusuna verilen addır. Bu burç esnasında yıldızlar başağa benzedikleri için bu ad verilmiştir. Güneş bu burçta Rumî 9, Milâdî 22 ağustos - Rumî 8, Milâdî 21 eylûl arasında bulunur. Her bir burç gibi bunun da müdir veya hâkim seyyarı vardır. O da Utarit'tir, Yıldızlar ilmine dair olan eserlere göre eylûl ayında doğan çocuklar haşin, asabî, mümeyyiz ve pek müdekkik olurlarsa da hava değişikliklerinden çabuk müteessir olduklarından nazik ve muhterizdirler.

«İlm-i Nücum» adlı eserde (sayfa 41) güneş sumbüle burcunu işgal ettiği zaman doğanların tali ve siyretleri şöyle yazılıdır:

«Güneş sümbüle burcunda iken dünyaya gelenler iyiyi ve kötüyü ayırdetmeği bildikleri cihetle mümarese'i, münekkit, intizamlı, müdebbir, zeki olurlar. Bu. ruhanî âlemin mevcudiyyetine şüphe etmiyen ve fakat, vaktini hulya ve gayr-i mer'i şeyler hakkındaki faydasız nazariyyatla uğraşarak geçirmiyen bil'akis her şeyi, herkesin anlıyabileceği bir hale getirmeğe çalışan bir iş adamına delâlet eden bir burçtur. Bu burç içinde doğanlar metîn, soğukkanlı oldukları için halim, dikkatli, fa'al, istidatlı, fatin, çevik, intizamsever, her fırsattan hemen istifade etmeğe hazır, açık gözlüdürler.

«Bu burçta, hemen zıt hiç bir şey yok gibidir. Bu adamlar soğukkanlı olduklarından nazar-ı dikkati celbetmiyecek veçhile çalışmayı severler. Mağrur ve benlik iddiasında değildirler. Şan ve şöhret veya diğerlerinin şükranına meyyal olmayıp ellerinden geldiği derecede gizlice çalışırlar.

«Pek afif ve müstakim iseler de nefs-i emmareye pek meclûpturlar. Bu da kısmen geçirdikleri hayattan ileri gelir. Bu hayat tüccarî teşebbüslerde diğerlerinin nüfuzu altında bulunursa da yine bilhassa hürmeti çeken, ruhanî ve cismanî olan kendi ahvallerine de tâbidir. Bu burç dahilinde doğanlarda mevcut üç türlü ahlâka gelince: Ağustos ayının son on günü zarfında dünyaya gelenler hesaplı olurlar ve pek nadiren kendi meyillerinne göre hareket edip daima birşeyi yapmadan evvel uzun uzadıya düşünüp taşınmıya meyyaldirler. Bunlar, inzivadan hazzederler ve alelekser mahcup, kandırılmaları müşkül olur. Eylülün 1 - 10 uncu gününe kadar doğanlar pek vicdanlı oldukları cihetle en iyi tabiatlı, kimselerdir. Umumiyyet itibariyle fenni ve münekkit, ahval i mücavireyi pek iyi teferrüs ederek âkil ve hassas olurlar. Bunlar basiretli ve sebatkâr; hak ve insaf sahibi, akıllı adamlardır. Eylülün 10 - 20 nci gününe kadar dünyaya gelenler o kadar talihli olmayıp pek ziyade ihtiyatlı olduklarından az fa'al bir hayata maliktirler. Metin olurlarsa da pek afif ve müstakim değillerdir. Bünye o kadar sağlam olmayıp sihhatin duçar olacağı teessürler nokta-i nazardan tâli' burcunun pek çok medhali var-

dır. Bunlar: üzüntüden, diğerlerinin tesirlerinden pek ziyade müteessir olurlarsa da sihhatlerinin sağlam olmasını arzu edenler yemeklerinin iyi olmasına dikkat etmelidirler. Sünbüle burcunda doğanlar: Memurlukla, alış veriş te, tüccarlıkta müteahhitlikte, kimyagerlikte, fotoğrafcılıkta, seyahatta hülâsa ticarî teşebbüsatta muvaffakiyyet kazanılır. Kısmı âzamî koca veya karılarının iffet ve namusuna müteallik olmak üzere, evlenmekten pek ziyade müteessir olurlar. Bunlar: Güneş Cedi burcunda iken dünyaya gelenlerle ünsiyet kesbederle. Bunlar: İşgüzardırlar, hassastırlar, ticaret adamıdırlar, samimilikle riyakârlığı hemen anlarlar. İçten vesveseli ve çekingen olup kimseye emniyyet etmezler. Kendilerini medhetmeyi severler. Her işte beceriklidirler.

«Sünbüle Burcu: Umumiyyet itibariyle orta boylu, düzgün endamlı, dolgun simalı, kırmızımsı veya koyu renkli, koyu ve siyah saçlı insan husule getirir.

«Bunlardan en mühim devreleri: 21, 31, 41 ve 50 yaşlarıdır.

§ [*San.*] Tezhip istilâhlarındandır. Başak şeklindeki motiflere verilen addır.

SÜNBÜLİYYE-İ HALVETİYYE (سنبلية خلوتيه) [*Sof.*] Helvetiyye tarikatı şubelerinden «Cemaliyye-i Halvetiyye» nin kollarından birinin adıdır. Sünbül Sinan adıyle meşhur Sinaneddin-i Borlovî tarafından kurulduğu için bu adı almıştır (Yusuf Sinan) da denilen Sünbül Sinan (Merzifon) civarındaki (Borlu) da doğmuştur. Babası (Ali Bey Bin Kaya Bey) dir. Merzifon'a giderek oranın ulemasından okudu. Hocalarından birisi de (Efdal Zade) dir. Sonradan kendisine tasavvuf meyli galebe çaldığı için meşhur (Cemaleddin-i Halvetî) ye intisap etti. Yanında kaldığı dört sene içinde riyazet ve mücahede ile uğraştı. Şeyhi irşada memur ettiğinden (Mısır) a giderek Cami'-ül-Emir'de irşad ile meşgul oldu.

899 (1494) senesinde Hacca niyyet eden ve Mısır mevkibi ile Hacca gitmesini tavsiye eden Cemaleddin-i Halvetî'nin emriyle Hicaaz'a gitti. Harem-i şerifte rastladığı şeyhinin talmizlerinden birinden Cemaleddin-i Halveti'nin yolda öldüğünü ve kendisinin İstanbul'a gitmesini, kızı (Safiye) ile evlenerek makamına oturmasını vasiyyet eylediğini öğrendi. Kalbi mahzun olduğu halde Hac farizasını ifa ettikten sonra İstanbul'a geldi. Koca Mustafapaşa'daki zaviyenin meşihatini işgal etti. Şeyhinin kızı ile de evlendi. İsteklilerin terbiyesiyle meşgul oldu. Bir kısmını da irşada memur etti. Ömrünün sonuna kadar bu halde devam eyledi. Ölümü 936 (1529-30) senesindedir. Kocamustafapaşa'daki türbesine gömüldü. Ölümü umumu müteessir etmiş, bilhassa Cenab-ı Müftis-Sekaleyn-i mersiyehan etmişti.

Eyledi bustan-ı zühdün Sünbülü me'vaya azm

Beyti ölüm tarihidir.

Tefsir ilminde bilgisi yüksekti. Tefsirden vaazda bulunurdu.

Eaerleri: رسالة الحقيقيه لطالب الايقان فى طريق الصوفيه، رسالة الاطوار،

Cehrî zikrin ve devran'ın cevazına dair Türkçe risale.

Aynı zamanda şairdi.

Şanının vasfında:

Halka-i tevhidi farzetsek eğer bir gülistan
Bir gül-ü sadberkidir ol gülşenin Sünbül Sinan

Diyen şair hakayık-ı Sünbüliyyeye hakikaten tercüman-ı beyan olmuş olduğunu yazan Sadık Vicdanî (Tomar-ı Turuk-u Alliyye'den Helvetiyye silsilenâmesi, s. 59) «Ravza-i tevhid-i Cemalî'de her veçhile zîkemal olarak yetişmiş» bulunduğunu ve «(Devran-ı Sofiyye) hakkında Müftis-Sakaleyn (İbn-i Kemal) ile mübahasatı meşhur olduğunu yazar.

İlâhilerinden bir tanesi:

Hama-yı aşkı sayditmek dilerseen
Dil-i viraneme gel kim yataktır
Gel ey sâlik; diyem bir söz ki haktır.
İşidir Hakkı şol kim hak kulaktır
Şarab-ı aşkı içmiş (Sünbüli) çün
Ani mest eyliyen şol son ayağtır.

SÜNBÜL SAKSI (ساچل ساقسى) [*Kıy.*] Hazır kalıba çekilmiş olan fesler hakkında kullabir tâbirdir. Bu türlü fesler saksı biçiminde oldukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

SÜNDÜS (سندس) [*Giy.*] Altın yeya gümüş tellerle işlemeli ve nakışlı olarak dokunmuş ipek kumaşlardan birinin adıdır. Nazik atlas nevilerinden olanların çiçekleri de vardı. Buna «diba-yi münakkaş» denilirdi. Eskiden çok makbul olan bu kumaşlardan elbise ve kaftanlar yapılır, sündüsî denilirdi.

Bunu tahkik bil o reşk-i suraş
Oldu hurâ gibi hem sündüs puş
Hakanî

SÜNDÜSÎ (سندسى) [*Kıy.*] Sündüs denilen çiçekli ince kumaştan yapılan elbiseler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

SÜNGÜSÜ AĞIR (سونكوسى آغر) [*Hal.*] Mecaz yoluyle sevimsiz, nahoş, kanı soğuk yerinde kullanılır bir tâbirdir.

SÜNNET (سنت) [*Fık.*] Lügat mânası âdet, yol demek olan Sünnet Fıkıh ıstılâhı olarak Cenab-ı Peygamber'in söz ve hareketiyle müslümanların yapması emir ve işaret oluuan husus yerinde kullanılır. Değerli âlim Ömer Nasuhî Bilmen «Hukuk-ı İslâmiyye ve ıstılahat-ı Fıkhiyye Kamusun» daki izahı şöyledir:

«Lügatte âdet, tarikat demektir. Fıkıhta «Resul-i Ekrem Sallâllâhü aleyhi vesellem Efendimiz tarafından farz ve vacip olmaksızın bazan terkedilmek üzere iltizam buyrulmuş olan herhangi bir fiil ve harekettir. Bu fiil ve hareket, ibadet kabilinden «Sünnet-i Hüda», Resul-i efhame mahsus âdet-i seniyye kabilinden ise «Sünnet-i zevaid» adını alır.

«Usul ıstılahınca sünnet ise Nebbiyy-i Zişan Hazretlerinden sudur eden sözlerle fiillerden ve takrirlerden herhangi biridir.

«Resul-ü Ekrem'in mübarek sözlerine «Sünnet-i Kavliyye», fiillerine «Sünnet-i fiiliyye», yapıldığını gördüğü bir şeye karşı sükût edip red ve inkâr buyurulmaması da bir «Sünnet-i Takririyye» dir ki, o şeyin cevazına delâlet eder. Sünnetin cem'i sünen'dir.»

Tıfl iken ol diler idi ümmetin
Sen kocaldın terkedersin sünnetin
Süleyman Dede

SÜNNET DÜĞÜNÜ (سنت دوکونی) [*Hal.*] Erkek çocukların sünnet edilmeleri münasebetiyle yapılan düğüne verilen addır. Müslümanlığın, aynı zamanda sıhhî olduğu en salâhiyyetli doktorlar tarafından ortaya konulan bu güzel an'anasına şimdi de bu adla yapılan eğlencelerle devam edilmekte ise de eski düğünlerle şimdikiler arasında büyük bir fark vardır. Şimdi bir kısım âileler tarafından basit bir şekilde, Kızılay, siyasî partiler gibi müesseseler tarafından ise nisbeten canlı bir halde yapılan sünnet dâğünleri eskiden çok tantanalı idi. Hele düğün sahibi zengin ise düğünün yapıldığı mahalle değil şehir yerinden oynardı.

Eski âdetleri bir fotoğraf adedesi sadakatiyle tesbit ederek bundan sonraki nesillere hediyye eden Ercümend Ekrem Talu, kıymetli ressam Münif Fehim'in bir tablosiyle de süslediği «Sünnet Düğünü» başlıklı yazısında (Dünden Hatıralar, 7 Gün Neşriyatı) şöyle anlatıyor:

«İlk mürüvvet; Eğer mektebe başlatmayı da mürüvvetten sayacak olursak, o zaman ikincisi. Fakat ne de olsa, ana - baba erkek evlâtlarının sünnet düğününü hayatın en mühim safhalarından biri addederlerdi.

«Çocuk henüz gelişmiye başlarken sünnet lâfı ortaya atılır:

— Gelecek Ağustosta, inşaallah!

— Erken değil mi kardeş?

— Yoo; Oğlan Hıdrellezde altısını bitirip, yedisine basacak, tam zamanıdır.

«Filhakika, yedi yaş bu iş için normal sayılırdı ve bilmem hangi hikmete mebni sünnet mutlaka tek yaşlarda olurdu. Tıpkı, hamamda başa sürülen sabun gibi!...

«Mevsim yaklaşıp da karar verildimiydi, hazırlıklar görülürdü. Evin kadını, sandıktan kendi işlemeli yatak takımlarını çıkarır, şiltelerin, yastıkların pamukları hallaca verilip atılır, oda takımlarının yüzleri yenilenir, mahdumla birlikte sünnet ettirilecek fukara çocuklar tespit olunur, kaplar kalaylattırılır, ev halkına yeni urbalar yaptırılır, havalar müsait gidiyorsa, daha çok davetli bulundurulabilmek için bağa, yahut ki, bahçeye çadırlar kurulur, zamanın en meşhur hayalcisi, hokkabazı, saz heyeti, aşcısı, sofracıları, çengiler peylenirdi.

— Falan gün, falan Paşanın Çamlıca'daki köşkünde sünnetdüğünü varmış...

Haberi şehrin içinde yayıldı mı, zaten loncanın bütün lübiyatcı esnafı tetikte dururdu. Başına neler geleceğini, ne acılar duyacağını iyice farkedemiyen çocuk, o haftanın en mühim bir şahsiyeti haline gelir, herkesi kendisiyle meşgul görmekle, bütün o hazırlıkların yine kendisi için olduğunu bilmekle duyduğu gururun sarhoşluğu içerisinde dolaşır durur.

«Tıpkısı, kurbanlık koyunlara karşı gösterilen merhametle şefkat arası ihtimamın bazan onu pek fazla şımarttığı da olur, fakat bu şımarıklık hoş görülürdü.

«Sünnet düğünden bir iki gün evvel, başına işlemeli ve nazarlıklı takkesi, sırtına yeni elbisesi giydirilen, göğsüne mavi renkli hamaylı kuşatılan çocuk ev haricindeki büyüklerin ellerini öpmiye götürülür, oradan Eyup Sultan'a, yahut ki, Baba Câfer'e de uğranarak türbedara nefes ettirilir, tesbihten geçirilir, kendisine arzu ettiği oyuncaklar alınırdı.

«Fkseriya bir hiss-i kablelvuku' sünnet sabahı, çocuğunu gözden nihan ediverirdi. Koydunsa bul. Kim bilir hangi tecrübeli arkadaşının boşboğazlığı yüzünden birdenbire içine giren korku ile tavan arasına saklanan, yahut öteki mahalleyi boylayan yaramaz nihayet ele geçer ve mukadderata boyun eğerdi.

«O, hayatının böylece ilk acısını duyadursun, düğün evi harekete gelir, yahudi hokkabaz tef gürültüsü ile karışık tekerlemelerine hız verir, evi, yahut ki, bahçeyi dolduran eşdost, konu komşu, hısım akrabadan mürekkep kadın kalabalığı hep bir

ağızdan: «Maşaallah; Kırkbir kere!... Koltukta güveyliğini de görürüz inşaallah!» temennileriyle ortalığı çınlatır, büyük anne yüksek sesle tekbir alır, anne düşer bayılır, hasılı bir hengâmedir kopardı.

«Derken, birer birer kesilen çocukları bu hay huy arasında getirip yataklarına yatırırlardı. Öalerinde bir geçit resmi başlar.

«Maşaallah! Uğurlu kademli olsun!» temennileri tekrar edilerek çeşit çeşit hediyeler, bazan gösterişle, yorganın üzerine bırakılır, bazan da mahviyetle yastığın altına sıkıştırılırdı. Yükte halif, bahada ağır bir şeyse, çocuk pansıman değiştirmiye gittiği zaman ağırılmasın diye, ev halkından biri hemencecik müdahale ederek:

— A, neye zahmet ettiniz?

Hitabiyle, getirenin elinden kapar ve taht-ı temine alırdı.

«Gündüz, düğün ekseriya kadın davetliler içindi. Erkekler akşama, rakı ziyafetine ve saz âlemine gelirler, lâkin yer müsait ve geniş ise, ara yere enti püften bir perde gerilerek kadın, erkek birlikte çağırılırdı.

«Hele geceleyin, karagöz oynıyacağı vakit, kadınları erkeklerden ayırdetmenin imkânı yoktu ve karagözcü perde bîrunana cinaslarını tekerledikçe erkekler tarafından yükselen kahkahalara öteyandan, gevrek kadın gülüşleri de karışırdı.

«Erkek evlâtlarının bu ilk mürüvvetlerine hal ve vakti yerinde olan âile reisleri âzamî şa'şaa ile kutlamayı âdeta bir fariza bellemişlerdi. Sünnet düğününü «ailenin şan-u şerefine lâyık ve akran ve emsaline faik» bir surette yapabilmek için neleri var, neleri yoksa rehine koyarlar, evlerini istiğlal edenler bile vardı. Yüksek ve zengin muhitte dostları olanlar da çocuklarının sünnet düğününü, kıymetli hediyeler toplamak için bir vesile sayarlardı.

«Ne de olsa, bu kabil düğünlerin ekseriya yapıldığı son bahar, İstanbul'da sayılı eğlence mevsimi idi. Son baharın tercihan seçilmesindeki sebep de sıcakta, yaraların daha güç ve geç iltiyam bulduğu (iyileştiği) hakkındaki bir kanaattan başka birşey değildi.

«Ağustos ayı girdi miydi, yollarda, sazlarını, pusatlarını, takımlarını koltuklamış lonca esnafına, kirizcilere, hokkabazlara, hayalcilere, çengilere, düğün aşcılarına rastlardınız. Hepsi de hergün birer sünnet merasimine taşınırlardı.

«Evlerde de harıl harıl dikişler dikilir, yaşmaklar, feraceler, ütülenir, Kapalıçarşıdaki en muteber tuhafiyecilerden, kuyumculardan, sooteilerden, Fincancılar Yokuşundaki çanakçılardan, Eyüp'teki oyuncakcılardan çeşit çeşit hediyeler satın alınırdı. Bazan hem çapkın, hem de kılıbık olan erkekler bu sünnet mevsimini fırsat sayarak:

— Falanca kalem arkadaşımın sünnet düğününe gidiyoruz....

Diye Beyoğlu'na pirelerini dökmiye giderlerdi. Ve şayet:

— Ben de gideceğim:

Tarzında ayak direyen kadın olursa, ona da:

— Yerleri darmış, sâde erkekleri dâvet etmişler.

Kabilinden bir mâzeretle mukabele edilirdi.

«Bu düğünler umûmiyetle yirmi dört saatten fazla sürmez, lâkin dedikodusu ertesi yıla kadar devam ederdi.

«Bilhassa kadınların birbirlerini tenkit ve tezyifi ki bu, Havva kızlarının ezelden başlayıp ebede kadar sürecek itiyadlarından biridir.!»

SÜNNÎ (سنّى) [*Kel.*] Hazret-i Muhammed'in yolunda ve mesleğinde gidip dört imamdan birinin mezhebine sâlik olanlar, yahut başka bir tarifle Ehl-is-sünnet velcemaa mezhebinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Dört imam şunlardır: İmam Ebu Hanife, İmam Şafii, İmam Malik, İmam Hanbel.

İslâmın çoğunluğunu teşkil eden Sünniler itikat hükümlerinde eskiden üç kısma ayırmışlarken sonradan meydana çıkan yeni üç kısımla mezheplerinin sayısı altıya yükselmiştir. İlk mezhepler Eseriyye, Matüridiyye, Eş'ariyye idi. Sonrakiler de şunlardır: Vahhabiyye, Ahmediyye, Mehdiyye.

1 — Eseriyye: Eseriyye'ye Selefiyye de denilirdi. Selefiyye; sahabe ile tâbiîn mezhebinde bulunanlardır. (Bak: Selefiyye).

2 — Matüridiyye; Ebu Mansur Muhammed Bin Muhammed-ül-Matüridi'yi imam edinenlerdir. Matüridiyye mustakil bir fırka değildir Mütekellimînden ziyade fukahadan bir taifedir. Mavera-ün-nehr fukahası tarikatıdır. Mavera-ün nehr fukahasına Matüridiyye denildiği halde Irakayn ve sair yerler fukahası yine Hanefiyye namını muhafaza etmişlerdir. Nesefiler Matüridiyye'ye intişar etmekle Matüridiyye lakabı şâyi' olmuş, Hanefiyye lakabı unutulmuştur

Matüridiyye Selefiyye ile Eş'ariyye arasındadır. Eş'ariyye'den ziyade Selefiyye'ye yakındır.

3 — Eş'ariyye; Ebül-Hasan Ali Bin İsmail-ül-Eş'arîy'yi (Ölümü: 333 H. 944, 45 M.) imam edenlerdir.

Rahmetli İsmail Hakkı İzmirli (Ölümü: 1945) (Yeni İlm-i Kelâm, birinci kitap, s. 110) Eş'arîlerin mezheplerini şöyle hülâsa etmiştir:

«1 — Ef'al-i ihtiyariyye Allah ile kaaim değildir Eş'arî bu hususta Selefiyye'den ayrılıyor, Cühemiyye'ye muvafakat ediyor. İbn-i Kelâb ile beraber oluyor.

«2 — Abd için bir kudret-i hadise ve ihtibar vardır. Fakat bu kudret hadisenin makduru icadda hiç bir tesiri yoktur, yalnız makdure iktiranı vardır ki ana «kesp» derler. Abd kâsip, Allah hâlıktır. Kesb; mahall-i kudret ile kaaim olan bir fiildir, halk; mahall-i kudretten hariç olan bir fiildir.

«Kesb-i Eş'arî pek dakik olmakla (هذا ادق من كسب الاشعرى) sözü darb-ı mesel olmuş idi. Çünkü âciz ile kaadir arasında bir fark kalmıyor, her ikisinde de tesir bulunmuyor. Eş'arî kaderde Mu'tezileye okadar muhalefet ediyor ki Cühem Bin Safvan'a, cebre yaklaşıyor. Yalnız kesb ile ondan ayrılıyor. Eş'arî indinde halk mahlukun aynı olduğundan Cenab-ı Hakk'ın fi'li mefulünden ibaret oluyor, bu halde ef'al-i ibad Cenab ı Hakk'ın fi'li olmuş oluyor. Bu ise cebr-i mahz olmakla Eş'arî düştüğü varta i cebirden nefsini kurtarmak için ibad hakkında mecazen istimal olunan «ef'al-i ibad» için bir kesb ispat ediyor. Kudret hadisenin makdure iktiranından ibadet olan kesb sebebiyle kudret-i kadime-i Süphaniyye fi'li halk ediyor. İşte bu kesb teklife mahal oluyor da bununla teklif sâkıt oluyor. Eş'arî bu bapta cumhur-u ehl-i sünnete muhaliftir.

3 — Ef'al i Baride ayrıca bir hikmet sıfatı yoktur. Hikmet-i İlâhiyye ilm i İlâhye raci'dir.

«4 — Ef'al sebebe merbut değildir.

«Eş'arî bu iki bapta eimme-i hadise ve fukahaya muhalefet, Cühem Bin Safvan'a muvafakat ediyor. Bu iki madde mucebince Eş'arî indinde Cenab-ı Hak bir şeyi esbap ve hikmet ten âri olarak işliyor. Esbap ve hikmetin fi'le iktiranı âdet-i İlâhiyye'nin cereyanından nâşi oluyor. Yoksa ortada bir sebep, bir hikmet, bir gaye yoktur. Havadiste kuvanın tesiri yoktur.

«5 — Kelâmullah mâna yı vâhittir. Allah ile kaaimdir. Bu mâna yı vâhit memur un-bihi emr, menhi anhi nehiy, muhbir ün-bihi ihbardır. Bu mâna Arabî ile tâbir olunur ise Kur'an, İbranî tâbir olunur ise Tevrat'tır.

«Eş'arî burada İbn-i Kelâb'a muvafakat ediyor. Yalnız İba-i Kelâp ile aralarında dakik bir fark vardır. Elfaz ve esvat İbn-i Kelâb'a göre mânayı hikâyedir. Eş'ariyye'ye göre mânasının ibaresidir. İşte bu mana gayr-ı mahluktur, Allah ile kaaimdir. Allah'tan munfasildır. Eş'arî bu mes'elede Selefiyye'ye muhaliftir.

«6 — Hüsn-ü Kubh ancak Şer'i'e sâbit olur.

«Eş'arî burada hem ehl-i hadise, hem fukahaya muhalefet ediyor. Cühem Bin Safvan'a yaklaşıyor. Cühem Bin Safvan indinde imanda marifet kâfidir. Eş'arî indinde tasdikın kabulü için şehadeteyni telâtfuz şarttır. Yahut ikrar ahkâmın şartıdır. Ebu Mansur Matüridi'nin mezhebi de budur.

« 8 — «Vecih, yedeyn, istiva, sem ü basar ilâh» Allah'ın sıfatıdır.

«Eş'arî burada selefiyye ile beraberdir. Cühemiyyeden ayrıdır.

« 9 — Sıfat-ı İlâhiyye Zat ı Bâri'nin aynı da değildir, gayri de.., Eş'arî burada İbn-i Kelâb'a muvafakat ediyor.

« 10 — Allah cisim değildir. Eşyaya da müşabih değildir. Eş'arî burada Mücessime ve Müşebbihe'yi reddediyor.

« 11 — Ehl-i Kıble tekfir olunmaz.

« 12 — Rü'yet-i Bâri haktır.

« 13 — Kelâmullah zâhir ve hakikatı üzere mahmuldür.

« 14 — Kitap ve sünnet'e, sahabe ve tâbiîn ve eimme-i hadisten mervî olan rivayete temessük; sıkatın Aleyissalâtü Vasslâm Efendimizden rivayet ettikleri şeye itikat lâzımdır.

«Eş'arî bu dört maddede diger ehl-i sünnet ile beraberdir.

«Eş'arî ve kudema-yi ashabı «Yed ve istiva» gibi sıfat-ı sem'iyyeyî isbat ederler. Fakat müteahhirîn-i Eş'ariyye Cühem den ziyade Eş'arî ve kudema-yi ashab'a yakındır. Çünkü Cühem Bin Safvan gibi sıfât-ı sem'iyyeyi te'vil ederler.

«Malikiyye ile Şafiiyye Eş'ariyy-ül-mezheptir. Mamafih kudema-yi Malikiyye ve Şafiiyye selefiyyedir. Hanabilede Eş'ariyye pek azdır.»

Üstad bundan sonra Eş'ariyye ile Matüridiyye arasındaki farkları uzun uzadıya izah etmiştir.

4 — Vahhabiyye mezhebi Necid'de zuhur etmiştir. Benî Temim'den Muhammed Bin Abdülvehhab-ı Necdî'nin (ölümü H. 1206, M. 1791-92) mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir. İbn-i Teymiye ile İbn-il-Kayyim'in memnu addettikleri bir şeyi Muhammed Bin Abdülvuhbab küfrü mucip fiillerden saymış, muhalefetlerini de şiddetle redderek Asr-ı Saadetten sonra zuhura gelen bid'tleri ref'eylemek daiyesine düşmüştur.

Vehhabiyye mezhebi Hanbeliyye mezhebinin guluvvudur.

5 — Ahmediyye; takriben Hicrî 1292, (1875) senelerinde Hindistan'ın Pencap kıt'asında Mirza Gulâm Ahmet tarafından ortaya atılan mezhebtir. İslâmdaki Nüzul-i İsa itikadı bu mezhebin zuhuruna sebep olmuştur. Yahudilerin hidayeti için kaaim olduğu gibi (Ahmet Kadiyanî) de Müslümanların hidayeti için kaaim olmuştur. Bunlarca İsa Aleyhîsselâm vefat etmekle Keşmir'e gömülmüştür. Mirza Gulâm Ahmet Berehim'e adasında İslâmı neşrediyor, gündüzleri telif ile, cedel ile meşgul oluyordu. Yerinden ancak cuma namazı için çıkardı. Kendisinin hayli eseri vardır. Ahmediyye; ölümünden sonra iki kola ayrılmıştır. Oğlu babasının peygamber olduğunu iddia etmişti İkinciler ise ancak bir müçtehid, yani bir mezheb sahibi olduğunu kabul ederler. Nübüvvetini kabul etmiyenler ekserîyyeti teşkil ettikleri gibi aynı zamanda münevverdirler de. Bunların merkezi Lâhur'dur. Lâhur'da büyük bir İslâm Üniversitesi vardır.

6 — Mehdiyye; Âl-i Hasan'dan Muhammed Bin Abdullah tarafından kurulan mezheb taraftarlarına verilen addır. Sonradan bu adla ortaya atılanlar ve bu mezhebin yayılmasına çalışanlar da vardır. İslâmdaki «Zuhur-ı Mehdi» itikadı bu mezhebin meydana çıkmasına sebep olmuştur.

Hind'de zuhur eden Mehdiyye imamet meselesine müdahale etmez. Mirasın taksimi ve saire gibi hususlarda ehl-i sünnetten ayrılmıştır.

Magrib'de zuhur eden Mehdiyye (İsmailiyye) kolundandır.

Magrib'deki «Sunusî» mezhebinin zuhurunda da «Zuhur-ı Mehdi» itikadı âmil olmuştur. Sunusîlerîn mezhebi Sünni ve Malikî'dir.»

SÜPÜRGE SORGUÇ (سپورگه صودغوچ) [*Kıy.*] Başlıklara takılan sorguç nevilerinden birinin adıdır. Süpürge şeklinde olduğu için bu ad verilmişti.

SÜR'ATÇİ NÂZIRI (سرعتجی ناظری) [*Ask.*] «Sür'atçi Ocağı» adıyle 1198 (1783-84) senesinde Yeniçeri topçu ocağından ayrı olarak kurulan teşekkülün başına verilen addır, «Sür'at topu» denilen toplarda vazife görmek üzere kurulan bu teşekkül sonradan Yeniçeri topçu ocağıyle birleştirilmiştir.

SÜR'ATÇİ NEFERATI (سرعتجی نفراتی) [*Ask.*] «Sür'atçiyan ocağı» efradı hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Sür'at topu» denilen toplarda vazife gördükleri için bu ad verilmiştir. Yeniçeri ocağı, topçu ocağından ayrı olarak 1198 (1783-84) sedesinde kurulan ve sonradan Yeniçeri topçu ocağıyle birleştirilen «Sür'atçiyan ocağı» 1241 (1825) senesinde Yeniçeri ocağı ile birlikte lâğvedilmiştir.

SÜR'ATÇİYAN OCAĞI (سرعتجیان اوجاغی) [*Ask.*] Yeniçeri teşkilâtına dâhil ocaklardan birine verilen addır. Halil Hamit Paşa'nın sadrazamlığı zamanında (1198-1783-84) ihdas olunan bu ocağın vazifesi «Sür'at topu» adı verilen topların mütehassıs ve talimli eller tarafından kullanılmasını temindi. Ocak «Sür'atçi Nazırı» adını taşıyan birinin idaresi altında bulünurdu. Ayrı kışlaları vardı. İlkin 3000 nefer olarak tertip edilmişti. Bozuk olan Topçu ocağının yeni bir unsurla takviyesi maksadıyle vücude getirilen ve faydası görünmeğe başlanan bu teşekkül çok geçmeden bozuldu. Çünkü kışlalarına mürettep olan ekmek ve eti, ocağın diğer zâbitleri gibi, zâbitleri yemeğe, neferleri aç gezdirmeğe başlamışlardı. Fazla olarak topçu ocağının mürettep olan miktarının ancak dörtte biri mevcut olup ötekilerinin istihkakları yemlik olarak zâbitlerinin ellerinde bulunduğu için kârhanede yahut topçu meydanında bir yere top nakli gibi hizmetler, angaryeler sür'atci neferlerine gördürülmiye başlandı Daha sonra ocak, Topçu ocağına bağlandı Sür'atci neferlerinin on beşer, yirmişer akçe yevmiyeleri bulunduğu halde kimse rağbet etmemiye başladı. Hatta kaçanlar bile oldu. Ölenlerin ve kaçanların yerlerine çoğu hırsız, bir kısmı da hiç bir yerde iş bulamıyan çingene makulesinden kimseler alınmıya başlandı. Bu gibiler çalacak birşey ele geçirinceye kadar otururlar, kıymetli birşey ele geçirenler savuşup gidiyorlardı. Talim ve terbiyeye de yanaşmıyorlardı. Yeniçerilerin bütün zaaf ve kusurları bunlarda da görüldü. 1241 (1825) de ocakla birlikte bunlar da kaldırıldı.

SÜR'AT TOPU (سرعت طوپی) [*Top.*] Eskiden kullanılan toplardan birinin adıdır. Altı kişi tarafından kullanılan ve tekerlekleri öteki topların tekerleklerinden büyük olan bu toplar için 1198(1783-84) senesinde Yeniçeri ocağındaki topcu teşkilâtının dışında «Sür'atciyan Ocağı» adıyle 3000 kişilik bir teşekkül vücude getirilmişti. Bu teşekkül sonradan ocağın topcu teşkilâtıyle birleştirildi.

SÜRÇ-İ LİSAN (سورج لسان) [*Hal.*] Konuşurken istemiyerek yapılan ve karşısındakini yahut toplantıda hazır bulunanları gücendirecek bir şekil alan konuşma; ağızdan kötü bir laf kaçırma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tanınmış ilim adamı A. Adnan Adıvar «Sürç-i lisan» başlıklı kıymetli bir yazıda diyor ki: «Bilmem sürç-i lisan yerine bugün ne diyoruz;

bu eski bir tâbirdir. Sürç-i kalem, sürç-i lisan der dururduk. Dil noktasından doğru bir terkip değildi. Çünkü bildiğimize göre türkçe kaymak mânasına gelen sürçmek mastarının aslı olan sürç kelimesiyle arapça kalem ve lisan kelimelerin Farisî kaidesiyle yapılan bu terkip eski telâkkiye göre hataların en büyüğü idi. Fakat ne gariptir ki bu hataların en büyüğü hataları tevil veyahut itizar yoliyle tashih etmek için kullanılan vasıtaların da büyüğü idi. Pek çok fesahat meraklılarımız bu kelimeyi yazarken tereddüt etseler bile söylerken asla tereddüt etmezlerdi. Sürç-i lisan konuşurken ağızdan kaçan hataya, sürç-i kalem de yazarken kalemden kaçan hataya derlerdi. Fransızca ve Almanca lâtince hata manasına gelen Lapsus sözü ile yapılan «Lâpsus lingue» ve «lapsus calami» terkipleri İngilizcede Türkçede olduğu gibi kaymak mânasına olan «Slip» sözü ile yapılan tâbir kullanılıyor. Sürçmek mastarı Türkçemizde pekâla «dilim sürçtü, kalemim sürçtü» diye kullanılmak lâzımgelirse de bu pek o kadar sık geçer bir cümle değildir. Zaten hatayı itiraf etmek olan bu sevimli bir işi ifade etmediği için pek sık kullanılmaz: «kabahati gelin etmişler de kimse almamış». En çok kullandığımız «bir sürçen atın başı kesilmez» darbımeselidir. (Bu darbımeseli pek severiz. Hele Msarif işlerinde bir değil beş sürçen talebenin bile mekteplerle alâkasını kesmiyoruz.) Darbımeseldeki sürçmek sözü yerine dilimizde tökezlemek mastarı vardır. Fakat «tökezleyen atın başı kesilmez» demeyiz; galiba evvelki şeklin mevzuu olması bu tercihe sebep olmuştur.

«Sürçmelerden biri de pek sık tesadüf edilen hafıza sürçmesidir. Kalem veya dil sürçmesi bazan insanı müşkül mevkie koymak suretiyle sıkarsa da derhal tashihi kabil olduğu için o kadar ehemmiyeti yoktur. Fakat hafıza sürçmesini tashih etmek ve ettirmek tabii zordur. Çünkü herkes hafızasına güvendiğini söylemese de gene güvenir.

«İmdi bu sürç-i lisan, sürç-i kalem tâbirlerinin büyük faydası da münakaşa ve hatta kavgaların önüne kolaylıkla geçen bir vasıta olmasıdır. Muhatabınızı veyahut okuyucularınızı darıltacak bazı sözler ağızdan veya kalemden kaçınca derhal bunun bir sürç-i lisan veyahut sürç-i kalem olduğunu söylerseniz karşınızdakilerin bu en tabiî hata itirafına karşı bir diyecekleri kalmamak lâzımgelir. Fakat burada dikkat edilecek nokta, sürçmeyi itiraf için vakıt kaybetmemektedir. Çünkü itirafta geç kalınırsa hatanın sürçme neticesi olduğuna güç inanılır. Fevren hemen yapılmayan tashih, hatanın kasten yapıldığını ve fakat sonradan düşünülme neticesinde anlaşılıp düzeldiğini gösterir. Onun için sözünüzün muhatabınız üzerindeki tesirini anlar anlamaz, yazınızı tekrar okuyunca kendiniz yanlışın farkına varır varmaz tashihe koşmak lâzımdır. Tâ ki hatanın kasdî olmayıp ağızdan kaçma olduğuna herkes inanabilsin.»

Sayın A. Adnan Adıvar bundan sonra sürç-i lisan ve kaleme dair örnekler vermektedir.

SÜREYYA BURCU (ثریا برجی) [*Ast.*] Sevr bureuna yakın «Mirfak-ı Süreyya» ve «Menazil-i Süreyya» yıldızlarının dahil bulunduğu yedi yıldızdan mürekkep manzumenin adıdır,

Ebr-i nisanî açık türbene çatsam da tavan
Yedi kandilli Süreyyayı uzatsam oradan
Mehmet Âkif

SÜRGÜNE GÖNDERMEK (سورگونه گوندرمك) [*İda.*] Bulunduğu memleketten çıkarıp başka yere göndermek, nefyetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Sürgün etmek» suretinde de kullanılır.

Binler yaşa ey mihr-i mahabbetle doğan gün
Sayende ne zindan, ne eza kaldı, ne sürgün;
Abdülhak Hâmit

SÜRH (صرخ) [*San.*] Bab veya fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olan yazma kitaplar hakkında kullnılır bir tâbirdir. Ateş renginde olanlara «mâdenî sürh» denilir. Sürh; Farsça kırmızı demektir. Bu türlü kitapların sayfalarına da siyah, mavi yahut altın «cedvel» çekilirdi.

Safha-i ruhsarına, la'line cedvel çekmeğe
Hokka-i çeşminde ezmiş âşık-ı dildade sürh
Sâbit

SÜRME (صرمه) [*Bah.*] Gemi yapmakta kullanılan kereste nevilerinden birinin adıdır. Sürmeler, Tersane'de «çeşm» adı verilen üstü örtülü göz göz ayrılmış sundurmalarda muhafaza olunurdu. «Gözden sürmeyi çekmek» darb-ı meselinin bununla alâkalı olduğunu kaydeden Muallim M. Cevdet (Muallim M. Cevdet in hayatı, eserleri ve kütüphanesi, s. 149) Balıkhane Nazırı Ali Bey'e atfen şu tafsilâtı veriyor: «Tersane içinde, asker nöbetcilerin nezareti altında olan bu gözlerden sürme denilen keresteleri çekip çıkarıp çalmaktaki müşkilâtı hatırlatarak el çabukluğunu ifade etmek üzere dilimizde bir adamın hırsızlıktaki maharetinden bahsedilirken (gözden sürmeyi çeker) denildiğini ve bu tarihî malûmata vakıf olmıyanlar bu tâbiri insanın gözüne çekilen, yahut

kirpiklerine sürülen sürmeyi yine insanın gözü bakarken çekmek ve almak ne kadar mâhirâne bi hareket ise bahsolunan hırsızlığınki de öyle mâhirane olduğu tarzında bir mâna verdiklerini de söyler ki doğru bir mütalâadır.»

SÜRME ALTIN (سورمه آلتون) [*San.*] Tezhib ıstılahlarındandır. Bir kat olarak sürülen altın hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yalınkat olduğu için o kadar makbul değildi. Kat kat sürülen altına «sıvama altın» denir.

SÜRMEDAN (سرمه‌دان) [*San.*] İçine sürme konulan kabın adıdır. Ağaçtan, kemikten yapılanları olduğu gibi gümüş ve altından olanları, yahut altın işlemelileri de olurdu. Ekseriya bunun kapağına merbut uzunca bir mil olurdu ki sürme bununla çekilirdi.

Çekmeğe mil-i şihap ile felekler çeşmine
Dûd u kûhlü ruşenadır dûdgâh-ı sürmedan
Nef'i

SÜRSAT (سورصات) [*Mal.*] Tanzimattan evvel harp zamanlarında halktan tekâlif-i harbiyye suretinde alınan şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Alınan maddeler hayvan, buğday, arpa, mısır, yulaf gibi şeylerdi. Ordugâha civar olan yerler bir takım mıntakalara ayrılır, alınacak şeyleri tedarik etmek için her mıntakaya birer memur gönderilirdi. Sürsat'ın fena olan tarafı çok kere alınan şeylerin parasının hemen verilmemesi idi. Bedelin bir kısmı nakden ödenir, üst tarafı için senet verirdi. Bu senedin muhteviyatı uzun gecikmelerle ödenirdi. Hiç ödenmediği zamanlar da olurdu.

«Başvekâlet Arşivin» de mevcut bir vesikada (Maliye, fiş numarası 2799, tarihi 1125) «Karlı ili sancağında vâki kazaların kadılarına ve liva-i mezkûrun cizyedarı Halil zide kadruhu'ya hüküm ki yüzyirmibeş senesi liva i merkumun üçbin sekizyüz kuruş sürsat bedeli malı olup cem' ve tahsili» denildiğine bakılırsa bir bedel mukabilinde alınan zahireden başka bazı yerlerde bu namla avarız-i divaniyyenin de tahsil olunduğu anlaşılmaktadır.

Tanzimattan sonra diğer bir çok vergi ve resimler meyanında bu da kaldırılmıştır.

SÜRSAT BEDELİYYESİ (سورصات بدلیه‌سی) [*Mal.*] Tanzimattan evvel harp zamanlarında halktan «sürsat» adıyle ve tekâlif-i harbiyye suretiyle alınan zahirenin bedeli hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zahire yerine para alındığı da olmuştur.

SÜRSAT MEMURU (سورصات مأموری) [*Mal.*] Tanzimattan evvel harp zamanlarından halktan «sürsat» adıyle alınan tekâlif-i harbiyyenin alınması işinde çalıştırılan memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sürsat namıyle alınan şeyler buğday, arpa diğer zahire ve hayvandı. Bu adla para alındığı da olurdu. Ordugâha civar olan yerler bir takım mıntakalara ayrılır, alınacak şeyleri tedarik etmek için her mıntakaya birer memur gönderilirdi.

Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

SÜRSAT ZAHİRESİ (سورصات ذخیره‌سی) [*Mal.*] Tanzimattan evvel harp zamanlarında tekâlif-i harbiyye suretiyle alınan buğday, arpa gibi hububat ve saire hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ordugâha civar olan yerler bir takım mıntakalara ayrılır, alınacak şeyleri tedarik etmek üzere her mıntakaya birer memur tâyin olunurdu. Alınan mahsulün bedeli ilk zamanlarda hemen verilirken para sıkıntısı çekilen devirlerde bir kısmı nakden ödenir, üst tarafı için senet verilirdi. Bu senetlerin bedeli uzun gecikmelerle ödendiği gibi hiç ödenmediği zamanlar da olurdu. Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

SÜRÜ (سورى) [*Ask.*] Devşirme suretiyle alınan Hıristiyan çocuklarının yüzer, yüzellişer, ikiyüzer veya daha ziyade kişilik kafileler halinde sevk edilmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sürü adı verilen bu kafileler sürücülerle muhafızların nezareti altında hükûmet merkezine sevkedilirlerdi. Sırtlarına kızıl aba, başlarına sivri yeşil külâh giydirilerek sevk olunan devşirmelerin kaçmamaları ve değiştirilmemeleri için de sıkı tedbirler alınırdı.

SÜRÜCÜ (سوریجی) [*Ask.*] Devşirme suretiyle alınan Hıristiyan çocuklarını kafile halinde hükûmet merkezine getirmiye memur olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sürü adı verilen ve yüzer, yüzellişer, ikiyüzer ve daha ziyade kişilik olan bu kafilelerde sürücülerden başka muhafızlar da vardı.

SÜRÜ GELMEK (سوری گلمك) [*Ask.*] Devşirme suretiyle toplanan Hıristiyan çocuklarının kafile halinde İstanbul'a getirilmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Devşirme kafilelerine sürü denildiği için onların gelişlerine de sürü gelmek denilmiştir.

SÜT KEBABI (سوت کبابی) [*San.*] Eski yeni eklerden birinin adıdır. Or. Pr. Dr. A. Süheyl Ünver tarafından neşrolunan «Tarihte 50 Türk Yemeği, İstanbul Akgün matbaası, 1948, s. 23» etin sütle pişirilmesi münasebetiyle bu adı alan kebabın yapılışı şöyle târif edilmektedir:

«Kuzu yahut koyun etinden kâfi miktarda doğrayıp, tuz - biber koyup bir iki saat dur-

duktan sonra tencereye koyup üzeri örtülünce halis süt koyup tamam köpüğü gelip alınca gereği gibi kaynadıktan sonra tencereyi indirip etleri çıkarıp soğudalar. Sonra etleri kaidesi veçhile şişlere geçirip mutedil kor üstünde çevirmiye başladıktan sonra tekrar halis süt tedarik edip ateş kenarında sıcak durup tavuk yeleği (tüyü) ile vakit vakit ondan tıla ederler (süreler) ve damlası ziyade oldukça az halis un seperler. Bu veçhile tamam kızarıp piştikte hemen sıcak sıcak tabağa koyup soğutmaksızın üzerine darçın ekip tenavül buyuralar (yiyeler).»

SÜTLÜ KADAYIF (كدايف سوتلى) [*San*] Tatlı nevilerinden birinin adıdır. Or. Pr. A. Süheyl Ünver tarafından «Fatih Devri Yemekleri» adıyle neşrolunan eserde (İstanbul, Kemal Matbaası, 1952, s 29) şu izahat verilmiştir: (Fatih Sultan Mehmet in mutbak defterlerinden hükümdar ve maiyyeti için hatta kaymaklısı da yapılmakta olduğu öğrenilmiştir. Şaban 878 (1473) kadayıfın muhtelif çeşitleri vardır. Sarayda ve hariçte yapılanlar XVIII. inci asra âit «Taam pişirme» risalesinde sıralanmıştır Türlü türlü pişirilir. Yapılması kolaydır. Arabistanda buna künyefe diyorlar. Kunyefe ve kadayif buradan geliyor. Sütlü olanı azdır. Beyaz kadayıfı Birinci Sultan Mahmut 1730-1754 çok seviyor ve Kızlar Ağası Hacı Beşir Ağa da Padişahın çok sevdiği tarzda bunların hazırlanmasına nezaret ediyor ve çok meraklı olduğundan kendisi târif ediyordu. Kitapta kaymakları ve çeşitleri tarif edildiği halde sütlüsünden hiç bahis yoktur. Süt kadayıfı daha ziyade yumuşaktır: Bu kadayıfların yapılması için bakınız: 50 Türk Yemeği Eserine.»

Değerli Profesör şu haşiyeyi de ilâve etmiştir. «Acaba dişlerinin çoğunu en olgun yaşlarında kaybettiği kanaatinde olduğumuz Fatih'in kolayca yiyebilmesi için mi süt katılıyordu, bir şey denemez.»

SÜTRE (سترة) [*Fık.*] Oda ve çayır gibi açık bir yerde namaz kılınırken önünden insan ve hayvan geçmesi münasebetiyle namazının bozulmaması için dikilen mania hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yarım arşına yakın (kırk santim kadar) bir deynek veyahut o boydan eksik olmamak üzere mania vazifesi görebilecek herhangi birşey dikilir. Harp zamanlarında kılıç bu vazifeyi görürdü Mevlâna'nın sikkesini bu makamda diktiği Mevlevîler arasında söylenir. Sütre; Arapça perde, örtü demektir. Kanun-u Osmanî'de üste giyilen setrenin bundan geldiği yazılıdır.

Ş

ŞABAN (شعبان) [*Tak.*] Arabî aylarından sekizinci ayın adıdır. Arabî ayları aya göre hesaplanıp adlandırıldıkları için «Kamerî» de denilen Arabî ayların ilki Muharrem, sonuncusu da Zilhiccedir. Araplar arasında eski adı «Âzil» di.

«Kamus» da izahı şöyledir:

«Bir mâruf ayın ismidir ki Recep ile Ramamazan beynindedir. Arap bu ayda su talebi, yahut nehb-ü-garet (soyguculuk ve yağmacılık) için müteşa'ib ve müteferrik (dağılma, ayrılma) olmalarıyle Şâban tesmiye eylediler.»

Araplar Şâban'a (Şehr-ullah-ı muazzem) dedikleri gibi (Şehr-ül-kerame) ve (Şehr-ül kasir) de derler. Böyle demelerinin sebebi bu ayda bostanlara çıkıp beraberlerinde götürdükleri yemek ve öteberi şeyler pişinciye kadar gezüp eğlenmeyi âdet edindiklerindendir. Medine'liler onbeşinci gecesine (Leyle-tül-Helva) «Helva gecesi» derler. O gece evlerinde hallerine göre tatlılar pişirip yerler ve yedirirler. Bizde de eskiden hemen her kandil gecesi bir leyle-tülhelva idi. Fakir, zengin böyle gecelerde helva pişirmek, akrabaya, konuya komşuya dağıtmak âdetti.

Şaban ayı, Muharrem, Recep, Ramazan, Şevval ve Zilhicec aylarında olduğu gibi bazı mübarek geceler bulunduğu için müslümanlar arasında, geri kalan yedi aydan faziletli sayılır. Bu faziletlerin birincisi «Şuhur-ı Selâse» denilen «Üç Aylar» ın İkincisi olmasıdır. Üç Ayların birincisi Recep, Üçüncüsü de Ramazan' dır. Müslümanlar bu aylarda ötekilerden fazla ibadet ve taatta bulunurlar. Faziletlerin ikincisi «Leyle-i Berat» (Berat Gecesi) denilen mübarek gecenin bu ayın onbesinci gecesi olmasıdır. Berat gecesinin mübarek oluşu o gece meleklerin inmesi, duaların kabulü, kazayanın faslı, nîmetlerin, duaların geri çevrilmediği beş geceden biri olması o geceye ve bu aya ayrı bir kıymet verdirmiştir. Diğer dört gece şunlardır: Cuma, gecesi, Receb'in ilk gecesi. Ramazan Bayramının gecesi, Kurban Bayramının gecesi. Bir hadis-i şerifte beş geceyi ihya edenin saadete nail olacağı da belirtilmiştir.

«Fezail-i şuhur» adlı eserde (müellifi Eyüp Bin Abdullah, Mısır'da Bulak Matbaası, 1300, s. 19) Şaban'ın fazileti hakkında şunlar yazılıdır.

«Şaban'da oruç tutun. Ramazan için kendinizi alıştırın. Herkim Şaban'da üç gün oruç tutsa ve iftar vaktinde üç kerre selâvat getirse günahı affolur. Şaban'ın onbeşine raslayan Berat gecesinde dua müstecaptır (Kabul olunur). Rahmet kapıları açılır. Bu geceyi kıyamla (namazla) ve gününü siyamla (Oruçla) ihya edin ve çok istiğfar edin tâ ki mağfirete nail olasınız. Zira o gece Hak Taala gün batandan fecre (sabaha) kadar ibadına rahmet nazariyle tecelli buyurur.»

Şaban; aynı zamanda bazı mühim İslâmî hadiselerin vuku bulduğu aydır. Hicretin ikinci yılına raatlıyan Şaban'ın ortalrında nâzil olan âyetle kıble Mescid-i Aksa'dan (Kudüs'ten) Mescid-i Haram'a (Kâbeye) çevrilmiş, başka bir âyetle de Ramazan Orucu farz kılınmıştır.

« Sürre » nin bu ayda yola çıkarılması ve bunun için alay yapılması da Şaban ayı için bir fazilet teşkil ederdi.

İkinci Abnulhamit'in doğumu Şanban'ın onyedisine rastladığı için onun saltanatı zamanında cülûsu olan Ağustos'un ondokuzu günü gibi bu gece de tes'it edilirdi.

Şaban ayı vesikalarda (Ş - ش) rümuziyle gösterilir, 12 Şaban 958 yerine 12 Ş 958 yazılırdı.

§ (Ede.) Şaban, Divan edebiyatında âşık mânasına kullanılırdı.

Sana ben Türkçesi Şabanım ey dost

Lâ

ŞABANİYYE-İ HALVETİYYE (شعبانیه خلوتیه) [*Soy.*] Halvetiyye tarikatı aslî şubelerinden birinin adıdır. Kurucusu Şaban-ı Veli'ye nisbetle bu adı almıştır. Şan ve irfanı hakkında:

Sarıl gel, damen-i ihsanına sen Şeyh Şâban'ın
Harabiden geçüp ma'mur-a âbâd olmak istersen

gibi sözler söylenmiş, büyüklüğü irfan âleminde de tebcil edilmiş olan Şabanu-ı Veli Kasta-

monu'ya bağlı kaza merkezi Taşköprü kasabasında doğmuştur.

Kendisinin kurduğu şubenin kolları bulunduğu için «Hazet-i Pîr» unvaniyle anılan Şeyh Şaban-ı Veli memleketinde, bir müddet de Kastamonu'da okuduktan sonra İstanbul'a gelmiş, medrese tahsilini tamamlamıya koyulmuştur. O sırada cezbeye tutularak hücreye kapandı. Kimse ile görüşmez oldu. Nihayet memleketine dönmek için mânevî bir emir telâkki ettii. Bolu'ya varınca orada halkı irşat ile uğraşan Halvetiyye tarikatının Cemaliyye Şubesi halifelerinden (Hayreddin-i Tokadî) ye giderek halini bildirdi. Ondan el aldı. Zikr, mücahede, fikir ve murakabe ile odara oniki sene haldı. Sihhatinin iyileştiğini, mâneviyatının yükseldiğini gören Şeyhi kendisini irşada memur etti. (Kastamonu) ya gitmesine izin verdi. Hüsam Halife mescidinde bir müddet oturdu. Mücahede ve murakabe ile iştigal eyledi. Lisanı zikirle, kalbi fikirle meşguldü Mânevî fakır gibi sûrî fakır da kendisinde galipti. Nihayet (Yahya-yı Şirvanî) hulefasından Hisar arkasındaki Halvetiyye Şeyhlerinden Seyyid Sünnetî Efendi'nin yaptırdığı dergâha giderek orada erbain çıkardı. ¡Tekken'n Şeyhliği münhal olunca o vazifeyi üzerine aldı. Burada tarikatını neşrederek bir çok urefa ve hulefa yetiştirmiştir. Ölümü: Hicrî 976, Milâdî 1568 - 1569 da, Mezarı da o dergâhtadır.

Tarikatı silsilesi şöyledir: Şeyh Hayrettin-i Tokadî, Çelebi Halife Mehmet Celâleddin, Pîr Mehmet Erzincanî, Seyyid Yahya-yı Şirvânî Bu silsileye göre Nakşibendiyye ve Halvetiyye tarikatlarını cemetmişti.

Tarikatı halifelerinin büyükleri ve hassaten (Mustafa-ul-Bekri) vasıtasıyle (Fas) a ve Hicaz'a kadar yayılmıştır.

Halifesinin halifesi Ömer Fuadî tarafından toplanıp yazılan menakıpnâmesi Mehmet Sait Efendi tarafından 1293 (1876) senesinde Kastamonu Matbaasında basılmıştır.

Şubeleri şunlardır: Karabaşiyye, Nasuhiyye, Çerkeşiyye, Bekriyye.

ŞABANÖZÜ (شعبان وزی) [*Coğ.*] Eskiden Ankara dahilinde bir kaza adı idi.

ŞABRAK (شابراق) [*San.*] Eyerlerin üzerlerine örtülen örtüye verilen addır.

ŞADD-I VAKIF (شد واقف) [*Vak.*] Vakfın umur ve hususunu murakabede bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yaptıkları iş cami ve mesçitlerin açılıp açılmadığını, temizliklerine dikkat edilip edilmediğini araştırmaktan ibaretti. Evkaf Nezareti'nin teşekkülünden sonra «Evkaf Müfettişleri» adını alan bu vazife sahiplerinden murat namaz vakitlerini ilân ile muvazzaf kimseler de olabileceği «Türk Hukuk Lûgati» nde yazılıdır.

ŞADIRVAN (شادروان) [*Mim.*] Etrafında bulunan müteaddit musluklardan ve bir fıskıyeden su akan havuz tarzında kubbeli çeşme adıdır. Şadırvanlar cami avlularında halkın abdest alması için yapılırdı.

«Üstü çadır şeklinde bir dam ve yahut bir ahşap kubbe ile örtülü yüksek bir mermer havuz olup içinde bir fıskıyeden veya bir lüleden akan sular toplanarak dış tarafında fırdolayı sıra ile takılmış musluklardan akar» suretinde tarif olunan şadırvan için «Sanat Ansiklopedisi» nde şu izahat da verilmiştir:

«Şadırvanların Türk mimarîsinde mühim bir yeri vardır. Üslûplârı da ait olduğu eiminin mimarî üslûbunda olur. Şadırvanların damları direkler veya sütunlar üzerine tutturulmuş olup ileriye taşkın saçakları olur. Muslukların önünde fırdolayı tahtadan sabit oturacak sıralar ve ayak koyacak taşlar vardır. Mualuktan akan suyun sıçramaması için derince olarak yapılmış yalakları olur. bazı şadırvanlarda kuşların suyu kirletmemesi için hazne denilen yüksek havuzun üstü tel kafesle örtülmüştür. Şadırvanlar umumiyyetle yuvarlak veya çok köşeli olduğu gibi dördül veya müstatil olanları da vardır. Her ufak caminin bile behemehal bir şadırvanı bulunur.»

ŞADİLER (شادیلر) [*Ask.*] Acemi ocağı efradı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «Torba oğlanları» da denilirdi.

ŞAH (شاه) [*İda.*] Hükümdar, padişah yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine hafifletilmişi olan şeh de kullanılır. Cem'i şahandır. İran hükümdarlarının resmî unvanıdır. Mahbubtan kinaye olarak ta kullanılırdı.

Zülfünün zencirine kul eyledin şahım beni
Kulluğundan kılmasın âzade Allahım beni!
Avni (Fâtih)

ŞAH (شاه) [*Mus.*] Nefesli sazlardan biri olan ney'in akor itibariyle değişen adlarındandır. Mansurden pest'dir.

ŞAHANE (شاهانه) [*Sar.*] Hükümdara lâyık ve yakışır surette mânasına gelir bir tâbirdir.

ŞAHBEYT (شاه بیت) [*Ede.*] Bir manzumenin en iyi beyti, kasidede methedilen zatın ismi bulunan beyit hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hafifletilerek «Şehbeyt» suretinde de kullanılır.

Sözü şehbeyte şerefnam-i divan-ı hüner
Nam-i tuğra-yi menaşir-i kemal
Veysi

ŞAHESER (شاه اثر) [*San.*] Bir müellif veya sanatkârın en güzel ve mükemmel eseri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Şehkâr» da denir.

ŞAH-I KEVNEYN (شاه كونين) [*Sof.*] Hazret-i Muhammed hakkında unvan olarak kullanılır bir tâbirdir.

Şah-ı kevneyn ü imam-ül-Haremeyn
Nur u bîşeyn ü Nebiyy üs-sakaleyn
Hâkanî

ŞAH-I LEVLÂK (شاه لولاك) [*Sof.*] Hazret-i Muhammed hakkında unvan olarak kullanılır bir tâbirdir.

Şah ı levlâk gibi hisn-ı hasinim var iken
Ne bu euziş, bu güdaziş ne bu ah ü feryat
Nâbi

ŞAH-I MERDAN (شاه مردان) [*Sof.*] Hazret-i Ali hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şeh-i merdan suretinde de kullanılır.

Yüz meşakkat çekse kâm-ı dil tapar encam-ı kâr
Her kimin mevlâsı âlemde Şeh-i merdan olur
Fuzulî

ŞAH-I RİSALET (شاه رسالت) [*Sof.*] Hazret-i Muhammed hakkında unvan olarak kullanılır bir tâbirdir. Peygamberliğin şahı demektir.

ŞAH-I VELÂYET (شاه ولايت) [*Sof.*] Hazret-i Ali hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ŞAH-I ZÜLFİKAR (شاه ذوالفقار) Hazret i Al hakkında unvan olarak kullanılır bir tâbirdir.

Bunda bağlanmış gaza şemşirini sultan-ı Rum
Bunda salmış sage-i ikbal şah-ı zülfikar
Fuzulî

ŞAHÎ (شاهی) [*Mes.*] Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selim'in bastırdığı altın para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu adın verilmesi «Şah» kelimesinin yazılı bluнmasından dolayıdır. Kanunî Sultan Süleyman'la İkinci Selim'in ve Üçüncü Murad'ın altınlarında da «Şah» tâbiri vardı. Hicrî bin tarihlerine (Milâdî XVI asır) yakın zamanlara kadar akçelere mahsus olmak üzere de «Şahî» tâbiri kullanılırdı. İran Şahları'nın paraları olan bu akçeler bir zamanlar yirmi paraya tedavül ededi.

§ [*Top.*] Eskiden kullanılan bir nevi uzun menzilli topun adıdır.

§ [*San.*] Eskiden yapılan bir nevi helvaya verilen addır; Mermer nev'inden ince beze de bu ad verilirdi.

ŞAH-I BENK (شاه بنك) [*Giy.*] Atlas üzerine zerbeft çiçekli kumaşlardan birinin adıdır. Sehrenk gibi sırma tel yerine sarı ipek kullanılarak yapılırdı. Çiçekli veya benekli olurdu. Gümüş telle işlenenleri de vardı. Bunlara «Şah-ı benk-i müzehhep basim» denilirdi.

ŞAHİD (شاهد) [*Sof.*] Lûgat mânası şehadet edici, eden, bir madde hakkında gördüğünü veya işittiğini söyliyen demek olan şahidin tasavvufa ait eserlerde sofiyye ıstılahı olarak izahı şöyledir:

«Şahid, ıstılah-ı mutasavvıfa kelâmında kesret üzere meşhuttur. Falan şahid i ilim, filân şahid-i vecd, filân şahid-i haldir derler. Bu tâbir ile sâlikin kalbinde hazır ve mevcut olarak kalbin meşgul i mülâhazası olduğunu (akliyle düşündüğünü) murad ederler Kalbi istilâ eden ilim ise şahid-i ilim, vecd ise şahid-i vecd denir. Bir kimse bir şahsa alâka-i derun hasıl eylese (gönül bağlasa) işbu alâkadarı olduğu şahs-ı mahbup (sevilen) o kimsenin şahididir.

ŞAHİDE (شاهده) [*San.*] Mezara dikine dikilen ve üzerinde yazı ve çiçek bulunan mermer baş ve ayak taşları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Oradaki yazı ile mezarın kime ait olduğunu belirttiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

ŞAHİD İ ZUR (شاهد زور) [*Fık.*] Yalan şahidi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Doğru şehadet edene «Şahid-i âdil» denir.

Seni ol mahkemeye celbeder ki anda değil
Seza-yı sem'i kabul iddia-yı şahid-i zur
Yenişehirli Avni

ŞAHİNCİ (شاهينجی) [*Sar.*] Padişahların avlandıkları şahinleri üretüp besleyenle kurumun mensublarına verilen addır. Bunlara «Çakırcı» da denilirdi.

ŞAHİNCİ BAŞI (شاهينجی باشی) [*Sar.*] Padişahların şikâr (av) ağalarından şahin besliyenlerin başlarına verilen addır. Tanzimattan evvel hele Dördüncü Murat gibi avcılıkla tanınmış pedişahların zamanlarında şahinci başından başka çakırcı başı, atmacı başı ve daha başka avcı başılar da vardı.

ŞAHİNCİYAN I HASSA (شاهينجيان خاصه) [*Sar.*] Padişahların avlanmakta kullandıkları şahinleri yetiştirenlerle avlarda kendilerine refakat edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hassa şahincileri demektir. Başlarına «Şahinci başı» denilirdi.

ŞAHİNŞAH (شاهنشاه) [*Hal.*] Büyük padişah, şahların şahı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şahinşeh, şehinşah, şehınşeh suretlerinde de kullanılırdı. Mecazen Allah demektir.

Mazaffer ola serdarın aga şahinşeh-i gazi
Ne Tebriz'i koya Şah-ı Kızılbaş'a ne Şirazı
Nef'i

ŞAHNE (شحنه) [*İda.*] Şehrin inzıbat işleriyle alâkalı memurlardan birine verilen addır. (Kamus) daki izahı şöyledir: Şının kesriyle (şihne) şehirlerde subaşı tâbir olunan zâbits (asayiş memuru) denir ki Sultan tarafından mansup olup inzibatının husulüne kâfil olur (inzibatı temin eder). Hâlâ avam lisanında şının fethiyle (şahne) suretinde mütedavildir (kullanılır).

(Lehçe-i Osmanî) de «Devr-i sabıkta şehrin zaptiyye memuru, daruga» suretinde tarif olunmuş, daruga için de «Şehremini, kethüda» izahatı verilmiştir. (Kamus-ı Türkî) de şöyle izah olunmuştur: «Şihne; Ar. (zebanzedi) (şın-ı meftuha iledir) Selefte şehrin zapt ü raptına ve hususiyle gece inzibatın muhafazasına nezaret eden memur, subaşı, zabıta müdürü, ihtisap ağası.»

Şahane; Selçuklarla, İlhanîlerde de kullanılmıştır. «Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal» adlı eserde (sayfa 53) Selçukîlerde bu ad verilen memurun vazifesi için «Hilâfet merkezi olon Bağdat'ta Selçukîlerin şahne adıyle merkezdeki işlere bakan ve aynı zamanda Halifenin vaziyyetini kontrol eden bir vali vardı.» İlhanîlerdeki için de (sayfa 277 haşiyesi) «Şane, Şahne veya Şihne, Moğol ailesinin idare ettiği mıntakada Kaan tarafından o memleketin muamelâtının kontrolü için tâyin edilen memurdur. Bundan başka vali, zabıta müdürü mânalarına da gelir» izahı vardır.

Şahne; meyhanelerin inzibatiyle sıkı bir surette alâkası olduğu için meyhor (içki içen) şairler birçok beytler vücude getirmişlerdir.

Birkaç beyt:

Ey şahne senindir götürü salb ü siyaset,
Ağyâra aman verme götür bir yere çek as.
Sâbit

Civar-ı şahnede mutrip terraneseno olma
İşitmesün seni şeytan kulağına kurşun
Sâbit

Der-i meyhaneyi şahne kapamak ister imiş
Ayağı denk alarak gizli kapağı attık
Sünbülzade Vehbi

§ [*Mal.*] Âşar devam ettiği müddetçe Anadolu'da muaşşire (mahsulün öşrünü alan memura) «Şahne» denilirdi.

§ [*Hal.*] Dikine olmıyarak kulaklara doğru sivriliğine bükülen posbıyığa bu ad verilir ve şu darb-ı mesel de söylenirdi: «Şahne yarağı gibi bıyık».

ŞAHNİŞİN (شاهنشين) [*Mim.*] Evin sokak üzerine olan çıkmalarına verilen addır. Şahların oturmalarına lâyık yer demektir. Şahinşin suretinde de kullanılır. Halk arasında şahniş denir.

Göz atardı kafese, pencereye
Şahnişinlerde olan manzareye
Sünbülzade Vehbi

ŞAHTUR (شاهتور) [*Bah.*] İnce donanma gemilerinden birinin adıdır. İskandinavya'dan büyük, cekelve'den küçüktü. Meşhuf denilen teknesi gayet ince tahtadan yapılmış ve üzeri tamamen ziftlenmiş sivri kayıklara da bu ad verilirdi. Bu türlü kayıklar nehirlerde nakliyat işlerinde kullanılırdı.

ŞA'İR EMİNİ (شعير اميني) [*San.*] Saray hayvanlarına lüzumlu olan arpa, ot ve diğer levazımı temin vazifesiyle mükellef bulunan memurun unvanıdır. Şa'ir; Arapça arpa demek olduğu için Şa'ir Emini arpa emini demektir. Vesikalarda ve tarihlerde bazan «Emin-i cev» suretinde de geçer Hacegân-i divan-i hümayun rütbesinde olan Şa'ir Emin'leri her sene ilk baharda Istabl-ı Âmire atlarının çayıra çıkarıldıkları gün Kâğıthane'deki İmrahor köşkünde Padişahlara ziyafet çekerlerdi. Ondokuzuncu asrın ilk yarısında Zahire Nezareti ile birleştirilmiştir.

ŞAKİKA (شقيقه) [*Fık.*] Ana baba bir kız kardeş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

§ [*Tıp.*] Yarım baş ağrısı yerinde kullanılır.

ŞAKİRT (شاكرد) [*İda.*] Resmî Dairelerde şimdiki stajiyer yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mektep talebesiyle sanat öğrenmek üzere bir ustanın yanına devam eden çıraklara bu ad verilirdi. Resmî dairelerin en mühimlerinden biri olan Divan-ı Hümayun kalemi de dahil olmak üzere Defterdarlık, Tersane ve diğer kalemlere şakirt adıyle stajiyerler alınır, gösterdikleri kabiliyete göre maaşa geçirirlerdi. Tanzimattan evvel hatta bir bakıma 1908 inkilâbına kadar kalemler aynı zamanda mektep vazifesini görürdü. Şakirt olarak alınan genç, kalemde yazı

meşkiyle işe başlar, sonra kalemin yazılarını yazardı.

Tanzimattan sonra bunun yerine «Mülâzim» denilmiye başlanmıştır.

«Türkiye Maarif Tarihin» de «Mülâzim ve şakirt» tâbirleri için (c. 1, s. 53 haşiyesi) şu izahat vardır.

«Mülâzim ve Şakirt: Her ikisi de hiçbir şey bilmiyerek bir kaleme yazılan ve orada okuma, yazma ve kalem muamelesi öğrenerek sonra aylığa geçen genç memurlara denilir. Mektep talebesine de evvelce şâkirt denilmesine bakılırsa o zamanlarda resmî daireleri tamamen birer memur mektebi sayabiliriz.

«Tanzimattan sonra bu iki tâbirin kullanış şekilleri biraz değişerek şâkirt okumak için mektebe ve mülâzim de aylık almaksızın sırf iş öğrenmek üzere kaleme devam eden çocuklara alem oldu.»

Dili ne mâil-i vadi-i kisb ü kâr edebildik
Ne eâil-ü ne beste-i kibâr edebildik
Büyük sarık ile şakirdimiz bu babe getirdik
Ne bir efendi dedirdik ne kisedar edebildik
Hevayî

§ [*Sar.*] Sarayın harem dairesine yeni alınan Cariyelere de şakirt denilirdi. Kendilerine bu adın verilmesi muhtelif işlere bakan kalfaların yanına iş öğrenmek üzere verilmiş olmalarından dolayı idi.

ŞAKİRDAN-I EHL-İ HİREF (شاگردان اهل حرف) [*Sar.*] Sarayda «Ehl-i hiref» denilen sanatkârların yanında çırak sıfatiyle çalışanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ŞAKLABAN (شاقلبان) [*Hal.*] Şen, şatır, hoppa; aldatıcı, avutucu; güldürücü, soytarı yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Nedir mi? Anlatayım: Sizde olmayan irfan
Biraz hayâ edin, öyle ise şaklabanlıktan
Mehmet Âkif

ŞAKLOZ (شقلوز) [*Top.*] Eskiden tüfek adıyle kullanılan top nevilerinden birine verilen addır. (Başvekâlet Arşivin'deki bir vesikanın «Askerî fiş, tarihi 1128, numarası 3380) bunların Rumeli'de, Taşlıca'da yapıldığı anlaşılmaktadır. İlâm olan bu vesika aynen şöydiir:

«Hersek Sancağı'nda vâki Taşlıca kasabası sâkinlerinden ahengeran taifesinden Ali Beşe İbn-i Abdullah ve Simo ve şeriki Yuvan meclis-i hutîr-ı lâzım-üt-tevkirde halâ Bosna Ordu Defterdarı mefhar-ül-eşbah elhac Mustafa Efendi Bin Osman mahzarında ikrar ve takrir-i kelâm idüp işbu sene-i mübarekede Bosna serhadinde müçtemi' olan asakir-i islâm ordusunda istimal ve nakli âsân olan yirmi adet şakloz tüfekleri müceddeden yaptırılup ve bahası Ordu Defterdarı yedinden verilmek üzere müteaddit varit olan buyuruldi-i şerifleri mucebince yaptırılup ve orduya götürülmekle beher tane şakloz otuzar vakiyye (okka) timur (demir) min haysu-l-mecmu' altıyüz vakiyye olur kasr ve tenzil olunan kırkar akçadan masada beher vakiyyesine yüz altmış çürük akçeden yalnız doksan altı bin akçe kuruş hisabiyle dört yüz Esedi kurş eder meblag-ı mezburdan iki yüz elli kuruş biddefeat defterdar-ı mumaileyh tarafından ahz ve kusur kalan yüzelli kuruşluk memhur temessük verilüp akçesi taraf-ı mîriden geldikte eda olunmak üzere defterdar-ı mumaileyh yedimize memhur temessük verüp itiraf ve veçh-i meşruh üzere mubayaa olunduğu vaki-ül-hal olmakla bittalep ketbolundu evasıt-ı Receb-ül-ferd sene seb'a ve işrin ve mie ve elf Mustafa Çelebi Bin Elhac Hasan.

Şuhud-ul-hal: Elhac Yusuf Efendi, Mehmet ağa, Ömer.

Defterdara yazılan emir de aynen şöyledir:

«Bosna Defterdarı Mustafa Efendi bazı iktiza eden mahalle nakli âsân olmakla yirmi tane timur (demir) şakloz tüfekleri araba ve kundaklaklarıyle yaptırıp hazır ve müheyya eyliyesin 20,1127»

Bu vesikalardan her biri otuz vakiyye (Okka) = 38,5 kilo) ağırlığında olduğuna ve araba ile nakledildiklerine göre bunlara tüfek değil top demek daha doğru olur.

ŞAKŞAK (شاقشاق) [*San.*] Hokkabazların çıraklarına, orta oyununda pîşekârın kavukluya vurduğu bir tarafının iki ucu bitişik, öbr tarafının uçları serbest iki parça tahtadan yapılma âletin adıdır. Halkı güldürmek için kullanılan bu âlet vurulunca şak, şak diye ses çıkardığından bu ad verilmiştir.

ŞAKŞAKCI BAŞI (شاقشاقچی باشی) [*Hal*] Büyük Devlet adamlarının yaptıkları işleri mübalağalı şekilde etrafa yayan, dalkavuk yerinde kullanılır bir târiftir. Hokkabazla pîşekârın kullandığı şakşak adı verilen tahtadan yapılma âletin gördüğü işe benzetilen bu ad verilmiştir.

ŞAL (شال) [*Gig.*] Yün kumaş nevilerinden birinin adıdır. İran ve Hindistan taraflarında yapılanları daha kıymetli idi. Vesikalarda Şal-ı Keşmirî, Şal-ı Kâşânî suretinde geçer. Trablus ve Tosya'da da şal dokunur ve o adlarla anılırdı. Şallar umumiyetle çubuklu olduğu halde Horasan şalı çizgisiz, serpme çiçekli idi.

Şaldan elbise, yorgan, bohça ve daha başka şeyler de yapılırdı.

Omuza ve başa örtülen dört köşe büyücek yün veya ipek kumaşlara da şal denir.

ŞALÂKİ (شالاکی) [*San.*] Şala benzeyen bir nevi yün taklidi kumaş adıdır Elbise, hırka, yorgan yüzü yapılırdı. «Çerkeziyye» ve «Buhurlu» denilen nevileri vardı. Bir nev'ine de Hindistan'ın Lahor şehrine izafetle «Lâhoraki» denirdi.

ŞAL BAĞLAMAK (شال باغلامق) [*Hal.*] Gelinin beline şal kuşak bağlanması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski zaman düğünlerinde baba ve amca gibi büyükleri tarafından gelin olduğu gün kızın beline şal bağlandığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

Hacle-i nâsûte girmezden mukaddem Âliyem
Eyledin rihlet diriga halvet-i lâhutuna.
Bekliyorken ben sana şal bağlamak hengâmını
Bağladım amma zavallı kardeşim tabutuna.
Tahir Olgan

ŞÂLİ (شالی) [*Gtg.*] Tiftikten dokunan ince kumaş adıdır. Bayrak yapmıya mahsus olan kaba ve seyrek dokunmuşlarına Kaba şâli» tâbir olunur. Ankara Şâlisi. meşhurdur.

ŞALLAK (شاللاق) [*San.*] Ufak tefek, cici bici mahiyyette şeylerin bir zincir ucuna takılması suretiyle yapılan süs nevilerinden birinin adıdır. Aynı zamanda uğur, nazarlık ve tılsım sayılan şallak saat kordonlarına veya bileziklere asılırdı.

ŞALLAK MALLAK (شاللاق مالاق) [*Hal.*] Açık saçık, dökük saçık, perişan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kart kıvrak, paşa hazretleri, şallak mallak
Biri durdakça edepsiz, biri gittikçe salak
Mehmet Âkif

ŞALOPE (شالوپه) [*Bah.*] Yelkenli harp gemilerinden birinin adıdır. Yirmi zira boyunda, iki direkli ve sübye denilen iki düz yelkenli, anbarsızdı. Brik'ten küçük, ateşgemisin'den büyüktür. Oniki topla mücehhez olan bu gemide bir reis, iki reis muavini, bir yelkenci, bir kâtip, bir çavuş, bir kılavuz, beş humbaracı, yedi topçu ve kırküç kalyoncu bulunurdu.

ŞALVAR (شالوار) [*Kıy.*] Üst kısmı geniş ve kırmalı, bacakları don gibi ayrı ve bol üstlük don adıdır. Çuha, kazmir gibi kalın, atlas gibi ipekli, şal gibi ince yün kumaşlardan yapılırdı. Kadın ve erkek şalvarları arasında yalnız kumaş itibariyle fark vardı. Erkeklerinkinden paçaları daha dar olanlarına «Potur», geniş olanlarına «Çakşir» denir.

Şalvarların ceplerinin kenarlarıyle paçaları sırma ve ipek işlemeli olanlarına «Kadı şalvarı» adı verilirdi.

İçi canfesli ne renk kestirelim ferrace
Şalvar, entari bir örnek yapalım dûlace
Yürüyüp gezmelidir zevk dediğin dünyaca
Neme lâzım kocaya varma kızım taş başına
Sermet

§ [*Ok.*] Yirmi dört derece itibar edilen okun altı derecesine verilen addır. Yirmi dört derecesinin sıra ile dört derecesine «Boğaz», yedi derecesine «Göbek», altı derecesine «Şalvar», yedi derecesine «Ayak» denir.

ŞALVARBEND (شالوار بند) [*Kıy.*] Şalvar uçkuru yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şalvarın bele gelen uçkurluğun içinden geçmek suretiyle şalvarın ağzını büzerek bele sarılan uçkurların uçları çok süslü işlemelerle tezyin olunanları vardı. Bu uçlar aşağıya doğru sarkarak aynı zamanda bir süs teşkil ederler.

ŞAMDAN (شمدان) [*San.*] İçine mum dikilen aydınlatma vasıtasına verilen addır. Şamdan; petrolün icadından evvel aydınlatma vasıtası olarak kullanılan mumun dikilmesi için altın da dahil olmak üzere muhtelif mâdenlerden yapılırdı. Şamdanların bir tek mum dikilip yakılanları olduğu gibi, birkaç mum konmıya mahsus olanları da vardı. Yirmi otuz santimden başlıyarak bir iki metre boyunda olanları, hayvan ve insan resimleriyle süslenenleri de mevcuttu. Cami ve tekkelere vakfedilenlere vâkıfın ismi yazılırdı. İslâm-Türk Müzesi'nde kıymetli şamdanlar vardır.

(Sanat Ansiklopediain) de, «Üstüne mum dikilip gece ortalığı aydınlatmak için yakılan muhtelif maddelerden yapılmış, muhtelif şekilde ışık vasıtası» suretinde tarif olunan «Şamdan» ın nevileri ile bunlar hakkında şu tafsilât verilmiştir:

«Ayaklı şamdan, el şamdanı, gümüş şamdan, toprak şamdan, pirinç şamdan, duvar şamdanı, kollu şamdan gibi nevileri bulunur. Şamdanların gayet kalın ve iri mumları dikmiye mahsus büyük şekilde olanları da vardır ki bunlar umumiyetle câmi mihraplarının iki tarafına konulduğu için mihrap şamdanı denir. Pirinçten, bakırdan, veya tunçtan yapılan bu nevi şamdanlar ekseriya çok sanatkârâne oyma ve kazma şekillerle tezyin edilir ve bir sanat eşyası mahiyetinde olur.

«Duvar şamdanı, duvarlara asılan kollu ve sâbit şamdan.

«Kulplu şamdan; bir tarafında tutulacak kulplu olan el şamdanı.

«Uzun şamdan; mum dikilen yerinden aşağısı uzun ve kaidesi geniş olan şamdan.

«Yedi kollu şamdan; yahudilerin dua ve merasimde kullandıkları yedi kollu ve yedi mumlu şamdandır ki Süleyman Peygamber tarafından Kudüs Mâbedine konulan şamdan şeklinde kullanılır.»

(Eski Eserler Ansiklopedisi) nde de (Şamdan maddesi) şamdan için şu tafsilât vardır:

«İçine mum dikilip ışığında oturulan şamdanlar bakırdan, pirinçten, gümüşten hatta altından da yapılmıştı Şamdan faslında da Türkler çok zengindir. Tâ Artıklar devirlerinde yapılan ve üzeri oymalarla, yazılarla işlenen büyük cami şamdanları vardır. Gümüş çakma şamdanlardan bin lira edenler bulunduğu gibi camilerde gördüğmüz bir buçuk metre uzunluğunda ve kol kulınlığında mumlar dikilen şamdanlerımız da vardır. Bilhassa Birinci Sultan Ahmed'n camiine bitişik türbesinde gümüşten mamul baştanbaşa âyetlerle, hadislerle tezyin edilmiş iki şamdan ve iki de rahlesi vardır ki bu şamdanlar insanın boyu uzanamıyacak kadar uzun ve büyüktür. Yüzlerce kilo ağırlığındadır. Gerek yapı'ış tarzı ve gerek işlemesi cidden şaheserdir. Kıymet konulmıyacak kadar mühimdir. Hele Sultan Mecid'in 80 er okkalık altın ve pırlantalarla müzeyyen bir çift şamdanı ise dünyada emsali bulunmıyacak kadar kıymettar bir şaheserdir. Bunlardan başka büyük küçük şamdanlarimizla dolu bulunan camilerimizde fevkalâde itina ile yapılan tombak cıva yaldızli şamdanlardan 10 liradan 100 liraya kadar edenleri vardir. Selâtîn camilerindeki büyük bakır ve pirinç şamdanlar da kıymetlidir. Harb içinde Anadolu'dan toplanan bakırlarımız, işlemelerimiz gibi bunlar da vapurlar dolusu Amerika'ya çekilmiştir. Hâlâ pirinçten mamul uzun cami şamdanları da Avrupa'ya, Amerika'ya çekilmekte ve burada da Şark salonlarında elektrik konularak kullanılmakiadır.»

Şamdanı bir tetkik yazısında (Tanin, 26 şubat 1946) «Müslümanlar camilerde kullandıkları pirinçten, bakırdan veya salonlarda kullanılan gümüş ve altından yapılan ve içine mum dikilerek ziya için istimal edilen bir şeydir» suretinde tarif eden eski eser bilgini Nureddin Rüştü Bingül şu tafsilâtı da veriyor:

«Şamdan; topraktan, billûr, fayans, porselen, fildişi, ağaç gibi madenlerden de yapılır. Bunların da antikaları olduğu gibi Himyerî, Gassanî, İran, Mısır, Şam, Artukî, Osmanlı mamulâtı da vardır. Bunların yazılı, resimli, ajurlu olanları bulunur. Bakır ve pirinç üzerine altın kakmalıları, gümüş çakmalıları da olur. Bunlar ayrı desenlerle, oymalarla, yazılarla müzeyyendir. Fevkalâde hurde işlemeler, hendesî usullere uygun şekiller verilmiş, bazılarında hükümdar, namlı zevat isimleri, tarihleri ve âyet ve hadis'le süslenenleri ve bu suretle ziynetleri artırılanları ve zamana uygun beytlerle, kelâm-ı kibarlarla özene bezene bir sanat âbidesi ibda' edilmiştir.»

ŞAMDANCI BAŞI (شمعدانجی باشی) [*San.*] Saraylarda şamdanlarla kandillerin yakıp söndürülme ve temizlenme ile vazifeli memurların başına verilen addır. Vesikalarda «Ser şamdanî» suretinde de geçer.

ŞAMDAN HOKKASI (شمعدان حقه‌سی) [*San.*] Şamdanın tepesindeki oyuk kısma takılan mâdenî zarfın adıdır. Müteharrik olup istenildiği zaman çıkarılan ve biriken yağlar temizlendikten sonra tekrar takılan bu zarf parça hokkaya benzediği için bu ad verilmiştir.

ŞAMDANÎ (شمعدانی) [*San.*] Şamdancı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri Ocağında mum dikilmek suretiyle aydınlatma âleti olarak kullanılan şamdan yapanlar olduğu gibi sarayda da aydınlatma işleriyle meşgûl olanlardan bu adı taşıyanlar vardı. Yeniçeri ocağının «Kârhane-i Şamdâni» denilen şamdan imalâthanesinde Hicrî 1175 (Milâdî 1761-62) de 26 işçi çalışırdı.

ŞAMDAN KÜLÂHI (شمعدان کلاهی) [*San.*] Şamdanların mumlarını söndürmiye mahsus mâdenî âletin adıdır. Ucu sivri olan bu âlet külâha benzediği için bu ad verilmiştir. Buna «Mum külâhı» da denir.

ŞAMDAN PULU (شمعدان پولی) [*San.*] Şamdanlara dikilen mumların eriyen yağlarının yere damlamaması için mumların diplerine geçirilen ortası mum kalınlığında delik ve kenarları mum hokkasından taşkınca mâdenî veya cam damlalığına verilen addır.

ŞAMDAN SOFRASI (شمعدان سفره‌سی) [*San.*] Şamdanların konulduğu altlığın adıdır. Meşinden yuvarlak ve süslü olan bu altlık fakir âilelerde ve tekkelerde yemek sofrası makamında kullanıldığı için bu ad verilmiştir.

ŞAM EKMEĞİ (شام اکمکی) [*San.*] Şam'da Fodla şekil ve kıt'asında has buğdaydan yapılan bir nevi ekmek adıdır İstanbul'da bazan küçük Francala kıt'asında kezalik has undan yapılan bir nevi ekmeğe de Şam ekmeği denilirdi.

ŞAM FISTIĞI HOŞABI (شام فیستیق خوشابی) [*San.*] Eskiden yapılan boşaflardan birinin adıdır. «Tarihte 50 Türk Yemeği» ndeki (s. 31) tarifi şöyledir:

«Evvela Şam Fıstığından kâfi miktarda alup üzerinde olan zarları temizledikten sonra bir miktar gülâb ve su ile mermer havanda gereği gibi dövüp tamam mertebe hal olundukta birer miktar şerbet koyarak beyaz bademşerbeti kıvamına gelinciya kadar karıştırdıktan sonra kâseye koyup üzerine bir miktar soyulmuş fıstık ekilerek tenavül buyurula (yenile). Gayet leziz ve lâtif hoşab olur. Suyuna çiçek suyu, yahut gülab konsa gayet lâtif olur.»

ŞAM HIRKASI (شام خرقه‌سی) [*Kıy*] İçi pamuksuz olarak kalınca bir astar üzerine gayet ince çizgiler basıl edecek surette iğne ile dikilen bol kollu, yakası açık hırka adıdır. Erkeklerin sıcak havalarda entari üstüne giydikleri bu hırka çoklukla sarı renkli kumaştan yapılırdı.

ŞÂMÎ ÇOMAK (شامی چوماق) [*Ask.*] Tüfeğin icadından evvel harp âleti olarak kullanılan çomağın Şam'da yapılanlarına verilen addır. Demirden yapılan çomağa topuz da denirdi.

ŞAPA OTURMAK (شاپه اوطورمق) [*Hal.*] Ne yapacağını bilmemek, şaşırıp kalmak, muvaffak olamamak, çıkmaza saplanmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Şap Denizin'de gemilerin şapa oturmalarına ima suretiyle meydana gelmiştir.

ŞAPRAK (شاپراق) [*San.*] Eğerin üstüne konulan örtüye verilen addır. Arapcası gâşiye, Türkçesi haşa olan bu örtüye «Çaprak» da denir.

ŞARAPDAR (شرابدار) [*Hal.*] Şarkta hükümdarların ve ekâbirin maiyyettinde içecekleri şarabı muhafaza ve icabında takdim eden (sunan) adam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı teşkilâtında şarabdar diye bir unvan ve şarabdarlık adıyla bir memuriyyet yok ise de Hünkâr müteferrika'ları arasında cerrah, hakkâk, mücellit, hanende, meddah, okçu gibi sanatkârlar arasında şarabdar adlı kimseler de bulunmakta idi.

ŞARK-I KARÎP (شرق قریب) [*Coğ.*] Küçük Asya, Anadolu hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yakın Şark demektir. Vesikalarda geçer.

ŞARKI (شرق) [*Mus.*] Eski çalgılardan birinin adıdır. Türkmenler çalarlardı.

ŞARKIYAT (شرقیات) [*Mus.*] Dört, beş, altı ve daha ziyade mısra'lı şiirlerden terennüm güftesi yapılan ezgilere verilen addır. Şarkı'nın cem'idir. Eski zamanlarda Zincir, Türkî zarb, Berefşan, Sakil, Devr-i kebir, Zarb ı fetih gibi büyük ölçülerde şarkılar yapılmış olduğunu kaykaydeden doktor Suphi Ezgi (Nazarî, Amelî Türk Musikisi, c. 3, s. 21) şu tafsilâtı da veriyor:

«Bugün elimizde mevcut şarkılar Sofiyan, Aksak, Türk aksağı, Aksak semaî ilâh gibi ufak ölçülerle ölçülmüştür Büyük ölçülerin istimalinde onların birinci mertebesinin kullanılmış olduğu pek muhtemeldir. Şarkıların ölçüldüğü usullerde yürük, orta, ağır gibi her nevi hareketler istimal edilmiştir. Her makamdan şarkılar bestelenmiştir. Şarkıların bestelere göre fârik vasıfları şunlardır: (1) Küçük ölçülerle inşa edilmiş olmaları (2) Şarkıda bir kaç kıt'anın mevcudiyyeti ve en azden beyinlerinde bir ara nağme devresiyle iki kıt'ada aynı lâhnın tekrarı. (3) Onların terennümsüz olmaları. (4) Usluplarının hususiyyetleri. Müstesna olarak bazı şarkılara güftevî terennüm katılmış ve onlar mülâzime olarak bestelenmiştir. Usullerin hareketlerine göre şarkıların uslûpları zarif, şakrak yahut temkinli olurlar ve muhtelif tarih bestekârlarına nazaran da uslûplarda farklar vardır. Şarkılarda ekseriya aşk ve garam'ın bütün halleri tebeliğ edilmiştir. Şarkıların ezgileri bazan temli ve bazan da temsizdirler.»

Değerli doktor kıymetli eserine şarkıların hususi şekilleri ile notalarını da geçirmiştir.

ŞART-I BÂTIL (شرط باطل) [*Vak.*] Vâkıfın fayda ve maslehattan âri ve vakfın gayesine muhalif olan arzusu hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mütevellinin azl olunamaması, mevkuf akarın şu miktardan fazlaya kiralanamaması gibi şartlar bu kabildendir.

ŞART-I CAİZ (شرط جائز) [*Fık*] Bey'in akdi icabından olan, yahut akdin muktezasını teyit eden veyahut beldenin örf ve âdeti icabından bulunan şartlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü şartlarla yapılan bey' sahih olur.

ŞART-I LÂĞIV (شرط لغو) [*Fık.*] Bey' akdinin muktezasından olmadığı gibi akdin muktezasını teyit dahi etmiyen ve müteârif ve akdi yapan taraflardan birine veya ma'kud-ün-aleyhe faydası bulunmıyan şart hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu şartla bey' sahih, lâkin şart lâğıv olur. Başkasına satmamak şartiyle yapılan satış o kabildendir.

ŞART-I MÜFSİD (شرط مفسد) [*Fık.*] Bey' akdinin muktezasından olmadığı gibi akdin

muktezasını teyid dahi etmiyen ve mütearif ve meşru olmamakla beraber âkitlerden birine faydası bulunan şart yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu şart müfsit ve bu şartla bey' fasittir. Ara sıra binmek üzere bir at satışı bu şarta bir örnek teşkil eder.

ŞART-I SARİH (شرط صریح) [*Vak.*] Yekdiğerine atıf suretiyle kullanılan tâbirleri muttasıl olarak tekit edip onlara vuzuh veren kayıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Çocuğuma ve çocuğumu çucuğuna ve nesline vakfeyledim» diye sayılan meşrut-un-lehleri takiben zikrolunan «Erkek» lâfzı gibi ki bütün sayılanlar için muteber addolunur.

ŞART-I VÂKIF (شرط واقف) [*Vak.*] Vâkıfın vakfı yaparken izhar ettigi arzu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vâkıfın arzusu şariin nassı gibidir.

İşletti şeyh-i bâde harabat imaretin
Hep şart-ı vâkıf üzre pişirüp kotarıyor
Sâbit

ŞAST (شصت) [*Ok.*] Baş parmağın yay çekilen yerine ve takılan yüzüğe verilen addır. Farsça şest'ten bozmadır. Bunun yerine «Zihgir» de denir. «Telhis-i Resail-ür-rimâd» de (sayfa 79) atış vaziyyeti anlatılırken şöyle deniliyor:

«Şast yumruğu hiyn-i küşatta (açışta) cevanib-i selâseye (üç tarafa) meyletmeyip zemine meyillenmiş göstermek yani hiyn-i küşatta filcümle şast yumruğu aşağı bakmak memduhtur. El de bir surette ola ki üstüne su ile dolu fincan vaz'olunsa hiyn-i küşatta dahi düşmeyüp suyu da dökülmeye deyu mubalâğa etmişler. Hattâ eski tirendazlar (okçular) şast yumruğunu cevanibe meylettirene kabzadaş fincanı düşürürsün, ziyade meylettirirse fincanı düşürdün deyu lâtife ederler imiş.»

Âferin şast-ı hümayununa kim oklarının
Mümdan olsa yine taşı deler peykânı
Nef'î

ŞATAF (شطف) [*Mim.*] Kereste veya taşların köşeleri mailen kesilerek husule getirilen pahlara verilen addır. Yapılış haline göre ad alır. Şataflı sütun, şataflı silme, şataflı korniş gibi.

ŞATAFAT (شطفات) [*Hal.*] Çok süslü, gösterişli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ŞATH (شطح) [*Sof.*] Sekir halinin galebesiyle uygunsuz sözler söylemek, ehl-i haktan ıztırar ve ıztırab ile sadır olan ve zâhiren te'vili kaabil olmıyan sözler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye bunun için (انالله لایواخذالعشاق بما یصدر عنهم) (Allah âşıkları kusurlarından dolayı muahaze etmez) mealinde bir de had'is riva yet ederler. Hallac-ı Mansur'un «En-el-Hak», Muhyiddin-i Arabî'nin «Sizin Allah nız benim ayağımın altındadır» demesi o kabildenir.

ŞATHİYYAT (شطحیات) [*Ede.*] Dudaklarda bir tebessüm uyandırmak maksadiyle söylenen manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. (Dertli) nin buna örnek sayılan bir manzumesi:

Girdab-ı mihnette kapandın kaldın,
Vermedin bir yandan ses kara bahtım;
Anladım gafilsin, uykuya daldın,
Deli poyraz gibi es kara bahtım;

Âlemde bir candan korkulmaz iken,
Pençenden kimseler kurtulmaz iken,
Arslana, kaplana gırtılmaz iken,
Dedirdin tilkiye (pes!) kara bahtım;

(Dertli ye çıkar mı işin ucu,
Şimdi fark eden yok altını, tuncu;
Evvel beğenmezdim mesti, pabucu,
Verdirdin çarığa mesh kara bahtım;

(Seyranî)-nin koşma tarzındaki şu manzumesi de şathiyyatın güzel örneklerindendir:

Muhabbet küpünün olsam şarabı,
Yar beni doldurup içer mi bilmem?
Ma'mur olmak için gönül harabı,
Bir mimar eline geçer mi bimem?

Olur mu âşıkın çile çekmezi?
Olur mu çilenin boyun bükmezi?
Helâl süte katmış haram pekmezi,
Gönül murad etse seçer mi bilmem?

Bülbüle gül yarar, deveye diken;
Ma'şuktar âşıkın boynunu büken;
Tarlasına haram tohumunu eken;
Helâl mahsulü biçer mi bilmem?

Kimi mevtasına kefen biçmiyor,
Kimi helâl rızkın yeyüp içmiyor,
Bu (Seyranî) yavrusundan geçmiyor,
Tanrı (Seyranî) den geçer mi bilmem?

ŞATHİYYAT-I SOFİYANE (شطحیات صوفیانه) [*Ede.*] Bazı mecupların sözlerini taklit suretiyle yazılmış, zâhirde saçma görülen, fakat şerh ve tahlili halinde mânidar olduğu anlaşılan manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu nevi manzumelere Bektaşi şiirlerinde çok tesadüf olunur. Bektaşi şairlerinin pîri sayılan (Kaygusuz Aptal) ın şathiyyatı dindarlar nazarında küfriyyattan sayılır. Meşhur bir

şatıyyatından alınan aşağıdaki parçalar zâhir ulemasının hoşuna gitmez:

Yücelerden yüce gördüm,
Erbabın sen Koca Tanrı;
Âlem okur kelâm eyler,
Sen okursun Koca Tanrı;

Âsi kullar yaratmışsın,
Varsın şöyle dursun deyu,
Onları koymaş orada,
Sen çıkmışsın uca Tanrı;

Kıldan köprü yaratmışsın,
Gelsün kullar geçsün deyu,
Hele biz şöyle daralım,
Yiğit isen geç a Tanrı;

ŞÂTIR (شاطر) [*Sar.*] Padişahların bir kısım maiyyeti halkına verilen addır. Şatırlar merasim ve alaylardaki debdebeyi arttırmak maksadıyle «Peyk» ler gibi Padişahların maiyyetinde giderlerdi. Sadrazamla vezirlerin de bu adla maiyyet halkı bulunduğundan onlardan tefrik için saray mensuplarına «Hassa Şâtırları» denilirdi.

«Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» nda (s. 445 - 446) saray şâtırları için şu tafsilât vardır:

«Şâtırlar da yaya sınıfından olup vazifeleri itibariyle peyklere benzerlerdi Bu teşkilât lüzumsuz görülerek birkaç defa kaldırılıp tekrar ihya olunmuştur. Bunlar da merasim ve alaylarda padişahın rikâbında ve solakların önlerine yürürlerdi. Sadrâzam ve serdarlara yapılan merasimde de bunlar bulunurlardı. Sadrâzam tâyininde bunların alayla saraydan Babıâli'ye gidişlerinde de şâtırlar, solak ve peyklerle beraber bu alaya iştirak ederlerdi.

«Şâtırlar da peykler gibi sür'atle koşardı. Hâtta şâtirlar Başçavuş'u bir bahse tutuşarak Edirne sarayı'ndan yaya koşup iki önenzil olan Dimetoka kasabasına üç buçuk saatta gidip oranın naibinden bir kâğıt aldıktan sonra ikindi ezanı vaktinde Edirne sarayı'na avdet eylemiş ve gidiş geliş on saat sürmüştü. Padişah Dördüncü Mehmet bu şâtır çavuşuna ihsan vermiştir.

«Şâtır ocağı onyedinci asrın ortalarına doğru kaldırılmış 1077 Muharrem 1666 Temmuz'da ihya olunmuştu. Bu münasebetle Enderun'dan yirmi nefer iç oğlanı şâtırlığa ayrılıp içlerinden biri Şâtır başı diğeri kethüdalığa tâyin edilmişti. Bunlara dibadan elbise, murassa' kemer ile sorguç verilip bellerine de pala takmalarına müsaade edilmiştir. Bu yeni teşkilâtı müteakip Dördüncü Mehmet bu şâtır alayı ile bir Cuma Selâmlığı yaparak camiye gitmiştir. Bu yeni kanun mucebince bademe şâtırlığa alınacak efrat, peykler arasından seçilecekti Şâtırların başlarında, peykler gibi altın yaldızlı taslar ve ellerinde teber yani sapı uzun ağzı kavisli balta bulunuyordu.

«İkinci Süleyman hükümdar olunca şâtırlık ile rikâp solaklığını kaldırmıştı. Fakat H. 1118, 1706 M. de Üçüncü Ahmet babasının kanununu ihya edip peyklerin on ikisini bu hizmete ayırmıştır.

«Onaltıncı asır sonlarında şâtırların mevcudu elli yedi olup Dördüncü Mehmet bu ocağı ihya ettiği zaman mevcudunu yirmi nefer olarak tertip etmiş ve oğlu Üçüncü Ahmet ise bunu on iki olarak tesbit eylemişti.

«Hassa şâtırları da denilen bu saray şâtırları «Müşahere haran» denilen aylıklı sınıftan olup maaşlarını aydan aya alırlardı.»

Şâtırlık solaklık ve peyklik gibi Tanzimattan sonra tarihe karışmıştır.

§ [*İda.*] Sadrazamla vezirlerin ve diğer büyük mansıp sahiplerinin silâhlı adamlarına da «Şâtır» denilirdi. Halktan yolsuz hareketleri sebebiyle cezalandırılmaları icabedenlerin tevkif ve götürülmesi de vazifeleri cümlesindendi. Yaptıkları hizmetlere nazaran bunlara bir nevi Zaptiyye yahut yeni tâbirle Jandarma da denilebilir. Şâtırlar aynı zamanda ricalin debdebelerini arttırma vasıtası idi. Şehir içinde dolaştıkları sırada mensup oldukları zatın sağ ve solunda yürürlerdi.

Her menâr olda birer şâtır-i zerrine kemer
Sadr-ı âlinin ola tâ ki rikâbında revan
Sâbit

ŞÂTIR BAŞI (شاطر باشی) [*Sar.*] Merasim ve alaylardaki debdebeyi arttırmak maksadıyle Padişahların rikâbıdda giden şâtırların başlarına verilen addır. Şâtır başılık şâtır teşkilâtı gibi birkaç defa kaldırılmış ise de sonradan tekrar ihya edilmiş, en nihayet peyk ve solaklarla beraber Tanzimattan sonra şâtırlığın kaldırılması üzerine tarihe karışmıştır.

ŞATRANÇ (شطرنج) [*Ede.*] Halk şiirleri şekillerinden birine verilen addır. «Henüz birçok mütetebbi'lerin işitmedikleri bu isim «صدرنج» (Sadrenç) kelimesinden, yahut meşhur oyunun oynandığı tahtanın şeklinden alınmış olsa gerektir. Bu şekilde irticalen şiir söylemek, suubeti (güçlüğü) mucip olduğu için (Satranç) tan veyahut bentlerinin adedi onaltıyı, ekseriya, tecavüz etmediği için (satranç) tahtasının şek-

linden alınmış olması muhtemeldir. Conklere (شطارغ = satreng) yazılır» diyen Çankırılı Ahmet Talât Bey (Halk Şiirlerinin şekil ve nev'i s. 68) şu tafsilâtı da veriyor:

« Şatrançlar ekseriya onaltı müsemmat beytli, yahut her beytten bir bend vücude gelen bir şekildir. Müsemmat parçasının heceei sekizdir. Arûzun (müfteilün-müfteilün) cüzüne tevafuk eder. Şu halde her mısra dört (müfteilün) den mürekkep gibidir. Bunun da âruz şiirleri miyanına idhale çalışacak gayretliler, belki bulunur. Fakat dikkatli takti bunun hece ile yazıldığını, hususî ahenkle okunduğu zaman âruza tevafuk ettiğini meydana çıkarır. Tıpkı destan şeklindedir Vezin ve taganni ile tefrik olunur. Nümunesi pek azdır. (Dertli) nin Âlişan Bey'in himşiresi (Bostan Hanım) için söylediği:

Methine meddah olalım hüsrev-i hûban güzele
Vasfına sözler bulalım, dinleye garan, güzele

matlaıyla başlıyan şatrancı ile (Emrah) ın:

Sevdi gönül bir püseri san'atı terzi güzeli
Methine bir muhtasarı şerh ederek söylemeli

matla'lı şatrancı meşhurdur.»

Değerli müdekkik eserine (Kemalî) isminde bir şairin sofiyane bir şatrancını da koymuştur.

ŞAYAK (شايان) [*Gig.*] Çuhadan daha seyrekçe ve iplikleri verev olarak dokunan dimi nev'inden yün kumaş adıdır. Çuhaya nisbetle kaba olmakla beraber daha sıcak tuttuğu ve ehven blunduğu için iş güç sahipleri tarafından giyim eşyası yapılır.

ŞAYİAN TASARRUF (شايعاً تصرف) [*Huk.*] Bir gayr-i menkulü müteaddit kimsenin müştereken tasarruf etmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü tasarruflardaki hisselere «Hisse-i şayia» denilir

ŞAYKA (شايقه) [*Bah.*] Altı düz ve enli büyükçe bir nevi harb gemisinin adıdır. Ruslar bu türlü gemilerle Karadeniz'deki Osmanlı sahillerini tahrip ve yağma ettiklerinden mazarratlarına meydan vermemek için deniz kuvvetleri gönderilmek suretiyle büyük gayretler sarfolunurdu.

« Başvekâlet Arşivi » ndeki bir vesikada (Askerî, sene 1150, numara 7314) Karadeniz'e çıkarılacak donanmadan bahsolunurken « üç kalyon, seksen bir kıt'a firkate, elli şayka» diye yazılmış bulunmaktadır.

ŞAYKA TOPLARI (شايقه طوپلری) [*Top.*] Şayka adı verilen harb gemilerindeki toplara verilen addır. (Başvekâlet Arşivi) ndeki bir vesikaya göre (Askerî, tarihi 18, s 1179, liş numarası 2798) bu toplarla on altı karış boyunda, yirmi iki okkalık (29 kilo) mermer gülle atılırdı. Başlıkları karaağaçtan yapılırdı. Vesikada «kebir şayka» denildiğine bakılırsa bu topların muhtelif büyüklükte olanları bulunduğu da anlaşılıyor.

ŞAZELİYYE (شاذليه) [*Sof.*] Eb-ül-Hasan Takiyyüddin Ali bin Abdullah-üş Şazelî tarafından kurulmuş olan tarıkatın adıdır. Ali bin Eb-ül-Hasan-üş-Şazelî. Hicrî 593 (Milâdî 1196-1197) senesinde Afrika'da Septe civarındaki Gamare nahiyesi köylerinden birinde doğmuştur. «Şeref ve hasebi müsellem, cismanî ve ruhanî iki neseb-i tâhireyi câmi' Muhammedî, Alevî, Hasanî, Fatımî» olduğunu yazan Hoca zade Ahmet Hilmi Efendi (Hadîka-tül-Evliya, Pîr-i Tarikat Eb-ül-Hasan Aliyy-üş-Şazelî ve Sa'deddin-il-Cebavî, İstanbul, Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1318) nesebini şöyle gösteriyor:

« Eb-ül-Hasan Aliyy-iş-Şazelî Bin Abdullah Bin Abdülcebbar, Bin Temim Bin Hürmüz Bin Hâtem Bin Kusey Bin Yusuf Bin Yuşa, Bin Verd Bin Battal Ali Bin Ahmet Bin Muhammed Bin İsa Bin Muhammed Bin-el-Hasan Bin Ali Bin Ebi Talib». İlim tahsiliyle fazl u kemal sahibi olduktan sonra tarikate sülûk etmiştir.

«Silsilesi şöylekir: Şeyh Abd-üs-Selâm bin Müşeyyeş, Abdurrahman Medenî, Takıyyüddin-ül-Fakîr, Nureddin Ali, Taceddin. Şeyh Şemseddin, Ebu İshak İbrahim, Ebu Muhammed Feth-us-Suudî, Sa'd-ül-Kayrevanî, Cabir bin Abdullah Ensari, İmam Hasan Bin Ali. Başka bir tarikla (yolla) nisbeti Ebu Medyen-ül-Mıgribî vasıtasiyle Cüneyd-i Bağdadî'ye dayanır.

«Şeyhinin kim olduğunu soran birine «Evvelce Abd-üs-Selâm bin Müşeyyeş idi. Şimdi ise beşi semavî ve beşi arzî on denizden su alırım» cevabını vermiştir.

Birçok memleketler gezmiş ve asrının tanınmış adamlariyle görüşmüştür. Bir müddet İskenderiyye'de kalmış, sonra Kahire'ye giderek orada İbn-i Atiyye ile beraber Şifa okutmakla beraber tarikatını da neşreylemiştir.

Hacca giderken Hicrî 659 (1260) de ölmüş, Mısır'ın Humeysera mevkiinde İyzab sahrasına gömülmüştür. Hakkında birçok kerametler rivayet edilen Ali-yyüs-Şazeli'nin ölümü için (İbn-i Batuta) nın şunu yazdığını «Hadikatül-Evliya» müellifi kaydediyor:

«İbn-i Batuta der ki Şeyh Yakut-ul-Arşî kendi şeyhi Ebul-Abbas Meresî'den rivayeten

bana nakletti ki: Ebulhasan-uş-Şazeli Hazretleri her sene Hacce giderdi. Son yola çıktığı sene hizmetcisine yanına bir balta, bir çapa almasını emretmesi üzerine ne lüzumu olduğunu sonra hizmetciye Humeysera'da işi anlarsın buyurmuş. Vakta ki oraya varmışlar. Hazret-i Şeyh igtisal edrek iki rekât namaz kılmış ve son secdede ruhunu teslim etmekle orada gömülmüştür.»

Tarikat esasının «İskat-üt-tetbir velcem' alâllah-ı Tealâ» olduğunu kaydeden Hariri Zade Kemal Efendi (تبيان وسائل الحقائق فى بيان سلاسل الطرائق) Fatih Kütüphanesinde yazma nüsha, numara 1876) onaltı şubesi bulunduğunu söylüyor ve isimlerini şöyle yazıyor:

Vefaiyye, Zerukiyye, Bekriyye, Cezuliyye, Raşidiyye, Hanefiyye, Gaziyye, Nasırıyye, Afifiyye, İseviyye, İlmiyye, Mustariyye, Fuadiyye, Şerefiyye, Mürsiyye, Madaviyye

Şubelerinden Dessûkiyye gibi bazıları başlı başına birer tarikat sayıldığı gibi bir kısmı da diğer tarikatlardan dahi inabe almışlardır.

ŞEPÇERAĞ (شب چراغ) [*Mit.*] Eski İran hurafelerinden geceleri çerağ gibi ziya neşrettiği itikat edilen bir nevi' cevher adıdır. Efsanesi şudur: Gav-ı bahr denilen hayvan, otlamak için karaya çıktığı zaman, şebçerağı da beraber getirip otlayacağı yere koyar, onun aydınlığında otlarmış. Divan edebiyatında geçer

Şebçerağ-ı din ü devlettir vücudan hıfz için
Kat kat olmuş ejdehalar heft çarh-ı çemberi
Nef'î

[*Sof.*] Bektaşî tekkelerinde on iki köşeli taa şeklindeki kandile verilen addır. Köşelerin on iki oluşu on iki imama işaretti.

ŞEBDİZ (شبديز) [*Hal.*] Karayağız at hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hüsrev Perviz'in, öldüğü zaman ağlayıp merasimle gömdürdüğü atın adı idi.

Hüsrev-i kâmran ki lâyıktır
Afitâb olsa na'l-ı şebdizi
Nef'î

ŞEBEKÎ (شبكى) [*San*] Balık ağı ve kafes şeklinde olan tezyinata verilen addır.

ŞEBHANE (شبخانه) [*Vak.*] Fakirlerin parasız olarak geceyi geçirmeleri için hayır sahipleri tarafından yaptırılan binalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyyelerde geçer.

ŞEBHUN (شبخون) [*Ask.*] Düşmanı gafil avlamak için gece yapılan hücum, gece baskını ile yapılan çapul yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Reha bulur mu o reh bulsa da Horasane
Biter mi onda o şebhun u bî-hirasane?
Abdülhak Hâmit

ŞEB-Î ARUS (شب عروس) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Hazret-i Mevlana'nın ölüm gününün hatırası olarak yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. İkindiden sonra Kur'an okunmak ve Ayn-ül-cem' yapılmak suretiyle icra edilen bu merasimin gecesine aynı zamanda «Leyle-tül-Ârus» da denilir. Şeb; Farsça, leyle; Arapça gece demek olduğu için tâbirlerin ikisi de bir mânaya delâlet etmektedir.

Bu gecenin gülbangi şöyle idi:

پیش ترا پوش ترا جان من پیاك در حضرت سلطان من

Vakt-i şerif hayrola, hayırlar fethola şerler def'ola leyle-i arus-ı Rabbanî vuslet aaray-ı Subhanî hakk-ı akdes-i Hüdavendigâride an bean vesile-i i'tilâ-yı makam ve füyuzat-ı ruhaniyyet-i âliyyeleri cümle peyrevanı hakkında şâmil ve âm ola dem-i Hazret-i Mevlâna Hû diyelim Hû.

ŞEBİH (شبيه) [*San.*] İnsan resmi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sonradan bunun yerine «tasvir» denilmiye başlanmış, yakın vakitlerde o da terkolunarak yerine «portre» tâbiri kaaim olmuştur. Eskiden insan resmi yapmıya «Şebih yazmak» denilirdi.

ŞEB'İH YAZMAK (شبيه يازمق) [*San.*] Resim yapmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden resme «şebih» denildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Şebih; Arapça benziyen demektir.

ŞEB-Î YELDA (شب يلدا) [*Tak.*] Kışın en uzun geceleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Efrenci kânunuevvel (aralık) ayının 29 undan kânunusaninin (ocak) 9 una kadar olan geceler kışın en uzun geceleridir.

Şeb-i yeldagı müneccimle muvakkit ne bilir,
Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç saat?
Lâ

ŞEBKÜLÂH (شب كلاه) [*Kıy.*] Kavuk altına giyilen külâh ve takke adıdır. Gece külâhı demektir.

ŞEC (شج) [*Fık.*] Baş veya yüzün yaralanması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şeriat hükümlerinde birini öldürmek, uzvunun birini sakatlamak gibi bunun da cezası muayyendi. (Bak: Şecce).

ŞECCE (شجه) [*Fık.*] Başta ve yüzde hasıl olan yara yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yaranın şekline göre ayrı ayrı on ad alırdı. Şeriat

hükümlerinde yara ve berelerin hallerine göre buna sebebiyyet verenlere ceza tâyin olunurdu.

1 — Mevziha; baş ve yüzde kemik meydana çıkıp gürünecek derecedeki yaraya denir.

II — Hâşime; baş ve yüzdeki kemiklerden birinin kırılması demektir Bu türlü yaraya sebep olana diyet-i kâmile (tam diyet) in öşrü (onda biri) hükmolunurdu.

III — Münekkile; baş ve yüzdeki kemiklerden biri kırılmakla beraber yerinden oynamış olması haline denir. Bu türlü yaraya sebep olana şer'an diyetin öşrüyle öşrünün nısfı yani tam diyetin yüzde on beşi lâzım gelirdi.

IV — Âmme; baş kemiğinin iç tarafında ümm-üd-dimağ denilen yere kadar derinleşen yara demektir. Bu türlü yaraya sebep olana, şer'an tam diyetin üçte biri lâzım gelirdi.

V — Harısa; baş ve yüzde baş ve yüzün kan çıkmıyacak şekilde yalnız derisinin cüz'ice yarılması demektir. Bu türlü yarada hüküm ayıp hasıl olup olmamasına göre değişirdi.

VI. — Damia; baş ve yüzden kan çıkıp gözyaşı gibi biriken ve fakat akmıyan yaradır. Bundaki hüküm ayıp hasıl olup olmamasına göre değişirdi.

VII — Dâmiye; baş ve yüzden kan akan yara demektir. Buna sebep olan hakkında hüküm de ayıp hasil olup olmamasına göre değişirdi.

VIII — Bâdia; başın veya gözün derisi hafifçe kesilip yarılan etinden biraz kan çıktığı halde akmıyan yaradır. Bundaki hüküm de ayıp hasıl olup olmamasına göre değişirdi.

IX — Mutelâhime; baş veya yüzün derisi ile beraber eti de kesilmiş olan yaradır. Bundaki hüküm de ayıp hasıl olup olmamasına göre değişirdi.

X — Simhak; baş ve yüz kemiklerinin üzerinde zar gibi olan ince deriye kadar yırtılıp fakat o deri yırtılmamış bulunan yaradır. Bundaki hüküm de ayıp hasıl olup olmamasına göre değişirdi.

ŞECERE (شجره) [*Hal.*] Bir şahsın mensup olduğu atleyi veya bir hükümdar ailesinin tâ en uzak seddinden başlıyarak bütün kolları ve evlâtlarını gösteren cetvel veya ağaç şeklinde şematik resim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Silsilename», «Ensab kütüğü» de denir.

§ [*Sof.*] «İnsan-ı Kâmil» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir:

«İnsan-ı kâmil'e denilir ki ecsam-ı küliyyenin ve anların cisim ve heykellerinin müdebbiridir. Zira insan-ı kâmil, eâmi-ül-hakikadır. Her şeyin dekayikını insan-ı kâmil neşreder. İnsan-ı kâmil bir şecere i vasatiyyedir ki (لاشرقيه = lâ şarkıyye) ve vücubiyyedir ki (لا غربيه = lâ garbiyye) belki beyn-el-emreyndir. Aslı arz-ı süflîde sabit ve ref'i semavat-ı a'lâdır. Furuatının ruhaniyyeti sebebiyle ceza-yı cesimesi uruk ve hakayıkıdır. Ahadiyyette neticepezîr olan hakikatı yine ahadiyyete mahsus olan tecelli-i zatîden ibarettir.»

ŞED (شد) [*Sof.*] Arapça sıkı bağlamak, sıkı bağlanmak; *segirtmek* demek olan şed; sofiyye ıstılahı olarak boyun atkısı gibi yünden bükülmüş kuşak, esnaf tâbiri olarak da peştemal yerinde kullanılır. Kuşak karnın üstünde düğümlenip uçları sarkıtılırdı. Bir hizmet görülecağı vakit ayaklarına dolanmamak için entari veya cübbenin eteği kaldırılır, kenarlarına, sarkan uçları da koyuna soknlurdu. Şed; dervişlerin beline şeyh, kendisinden sanat öğrenen çıraklara da ustası tarafından bağlanırdı. Şed her iki halde merasimle bağlandığı için bu münasebetle yapılan merasime «Şed bağlamak» denilirdi.

Rifai, Sa'di ve Bedevî tarikatlarında Şed büyük merasimle bağlanırdı.

ŞED BAĞLAMAK (شد باغلامق) [*Sof*] Tarikat menduplarına şeyhleri tarafından bellerine kuşak bağlama yerinde kullanılır bir tâbirdir. Boyun atkısı gibi yünden yapılan şed merasimle dervişin beline bağlanırdı. Rifaî, Sa'dî ve Bedevî tarikatlarında bu münasebetle büyük merasim yapılırdı.

§ [*San.*] Sanat öğrenen çırağa ustası tarafından izin makamında peştemal kuşatılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şed bağlanan çırağa ustası tarafından hocaların talebelerine, şeyhlerin müridlerine verdikleri silsilenâmeler gibi silsilenâme yerildiğine dair bir kayıt görülememiş ise de usta tarafından çırağa şed bağlama sırasında «Pîr» adı verilen ilk ustaya kimin şed bağladığı ve bu merasimin kimin huzurunda yapıldığı da bilinmek usuldendi. Bununla beraber «Fütüvvetname» lerde aşağı yukarı bütün sanatların iptida kimin tarafından icra edilmiş olduğuna ve asr-ı Saadette (Hazret-i Peygamber'in zamanında) ashaptan hangisi tarafından o san'atın yapıldığına dar tafsilât verdir. (Şed) in bağlanmasında, katlanmasın da velhasıl herşeyinde birçok mânalar bulunduğu Fütüvvetname'lerin çırak çıkarma meraaimi hakkındaki izahlarından anlaşılmaktadır. Fütüvvetnâme» de (husûsî kütüphanemde yazma nüsha) bunun için göyle garip ve aslı olmıyan tafsilât vardır:

«Cebrail Aleyh-is-selâm cennetten bir kuşak getürdü. Pamuktan ve bir rivayette yünden getürdü. Âdeme (Âdem Aleyh-is-selâm) eyitti ki ya Âdem bu kuşağa şedd-i vefa derler beline kuşadurum. Tâ ki ahde vefa kılasun ve şeytana mütabeat kılmayasun (uymıyasın) ve hemişe anunla adavet kılasun ve dünyaya mahabbet itmiyesun ve Hakk'ın kaza ve kaderine sabır kılasun Tâ Hak Taalâ rızasın hâsıl idesun. Ve ol kuşakla belin bağladı ve tekbir eyledi ve Âdem'in eline verdi ve eyitti ki ya Âdem her kaçan ki gitsen bu tûğ seninle bile olsun ki Allah Taalânın bunda hikmeti vardır ve Âdem'i hilâfet seccadesine geçürdü ve Cennet Irmaklarından bir miktar süt ve bir miktar bal birbirine halt edüp (karıştırup) helva eyledi ve zarfa koyup Âdem'e getürdü ve Hacer-ül-esved üzerine koyup Âdem'e sundu ve o helvadan yedi ve Havva için nasip alıkodu.»

Esnafın merasimle çırak çıkarmaları devam ettiği müddetce şed bağlamak usulü de devam etmiş ve Hicrî onüçüncü (Milâdî on dokuzuncu) asrın ortalarından sonra terkedilerek diğer birçok merasim gibi bu da tarihe karışmıştır.

ŞEDDE (شدّه) [*Sarf*] Eski yazıda bir harfi iki defa okutmak için üzerine konulan işaret hakkında kullanılır bir tâbirdir. İşaret şöyledir:

ŞEFFAF KÂĞIT (شفاف كاغد) [*San.*] Bir tarafından bakılınca öbür tarafındaki ışık görünen ve bir resim üzerine konulunca altındaki resimi görmek kabil olan kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Resim kopya etmiye mahsus olanlarına «Saman kâğıdı» denir.

ŞEFİ' (شفيع) [*Huk.*] Şuf'a hakkı olan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şuf'a; satılan yeri müşteriye kaça mal olduysa o mikdar bedelle almak hakkına denir.

ŞEFKAT NİŞANI (شفقت نشانی) [*İda.*] Muharebelerle, zelzele, yangın, su baskını gibi hâdiselerde para vermek, fiilî hizmette bulunmak suretiyle memleket ve millete yardımı dokunan kadınlara verilmek üzere ihdas olunan nişanın adıdır.

Selh-i Ramazan (Ramazanın son günü) 1295 (1878) de çıkan Padişah iradesi ile yapılan bu nişanın birinci, ikinci ve üçüncü olmak üzere üç rütbesi vardı. Nişan, altından yapılmış olup ortası göbekli ve üzeri güvez minalı beş köşeli bir yıldız şeklinde idi. Yıldızların dış zaviyelerinde (köşelerinde) her biri dokuzar şua'lı (güneş ziyalı) gümüş parçalar bulunup bu şuaların en ortadakinin ucu iki tarafındaki altın yıldızın uçlarının hizasında bulunduğundan nişanın umumî heyeti on köşeli bir güneş şeklini alırdı. İki mücavir gümüş parçanın sivri uçları arasındaki muakkariyyet (çukurluk) bu iki uç ile ortalarında bulunan yıldızın ucundan geçtiği farzolunan yani nişanın kendi asıl kutriyle çizilecek bir daire kavsine müsavidi. Altın yıldızın arka tarafı cilâlı ve cüz'i (az) muakkar olup dılı'larına muvazi olarak kalem ile şikâf çizgisi işlenmişti. Yıldızın beş ucundaki topuzlar tam kürevî olmayıp yıldızların kalınlığı irtifaında bir üstüvane-i kaaime şeklinde idi. Gümüş parçaların altları cilâlı olup üzerlerinde altından bir defne dalı ve bunların bir tarafında üç yaprak ve dört tomurcuk ve öbür tarafında iki yaprak ve üç tomurcuk vardı. Yapraklar umumiyyetle yeşil minalı olup tomurcuklar birinci ve ikinci rütbelerde yakuttan, üçüncü rütbelerde kırmızı mineli idi. Nişanların göbeğinde altın üstüne madrup (basılmış) birer tuğra bulunup bunun etrafında üzeri yeşil mineli bir altın çenber vardı. Çenberde yeşil mina üzerine altından kabartma harflerle yazılı ve birer ufak mustatil çerçeve ile çevrili üç kelime vardı. Gümüş parçalar birinci ve ikinci rütbelerde murassa' olup üçüncü rütbelerde yalnız fasetalı idi. Birinci rütbe göğse takılmak için arkasında dikine konulmuş uzun mandallı bir altın iğne vardı. İkinci ve üçüncü rütbelerde tuğranın üstüne gelen yıldızın ucuna raslayan bir mafsalla merbut ve yıldızı yukarıya müteveccih olarak güvez mineli altından bir ay-yıldız ve bunun üzerinde yine altından bir kordelâ halkası, arkada da iğne vardı.

Birinci rütbenin beş parçasından her birinde cem'an (2) kırat ağırlığında (7) pırlanta ve her biri birer otuz ikilik (7) tane ufak yakut bulunduğundan bütün nişanda cem'an (10) kırat ağırlığında (115) tane pırlanta ve yine cem'an bir kırat yarım buğday ağırlığında (55) yakut vardı.

Nişanların ortasında altın levha üzerine Sultan Abdülhamit'in «Elgazi» unvanlı tuğrası, altında 1295 tarihi konulmuştu. Tuğra onu çevreliyen çenber içinde birer ufak mustatil şeklinde çerçevelerle yeşil mine üzerine «İnsaniyyet, Muavenet, Hamiyyet» kelimeleri bulunup «Muavenet» kelimesi nişanın yukarı tarafında takılma yerinin altına ve «İnsaniyyet» kelimesi «ا = elif» harfi aşağıdan başlamak üzere sağda «Hamiyyet» kelimesi «ح = ha» yukarıdan başlamak üzere solda olduğu gibi birinci rütbenin şemsesi 290, ikinci rütbenin şemsesi 65, üçüncü rütbenin şemsesi 55 milimetre kutrunda idi.

Birinci rütbe gerdana, ikinci rütbe göğsün ortasına, üçüncü rütbe de göğsün sol tarafına takılırdı.

Nişanın gerek ilk ve gerek tebdilen verilişinde berat da verilirdi.

Ölüm vukuunda, takılma hakları olmamak üzere, yadigâr olarak vereseye bırakılırdı.

ŞEHABÎ ZURNA (شهابی زورنا) [*San.*] Zurna nevilerinden birinin adıdır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde (c. 1, s. 641) zurnaları şöyle sayar: Kaba zurna, Âsafî zurna, Arabî zurna, Acemî zurna, Şehabî zurna. Yine Evliya Çelebi «Magrip zemininde Şeyh Şehab'ın telif ettiği» Şehabî zurnayı çalanların sayısını 40 olarak gösteriyor ve Fas vilâyetinde çalındığını söylüyor.

ŞEHADET GETİRMEK (شهادت گتیرمك) [*Fık.*] Allah'ın birliğine, Hazret-i Muhammed'in peygamberliğine dair olan Kelime-i Şehadet'i söylemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Bora estikçe, dalgalar azdıkça azar...
«Getirin ibreyi» der, bulmanın imkânı mı var?
«İbre yok, Begbaba ne getirsek?» derler;
O da «Öğleyse şehadet getirin» der bu sefer.
Mehmet Âkif

ŞEHADETNAME (شهادتنامه) [*İda.*] Bir şahsın, hususi bir müessesenin yahut resmî bir makamın bir vakıayı taadik ve teyit için tanzim ettiği varaka (kâğıt) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yapılış maksadına göre ad alır: Hüsn-ü hal şehadetnamesi, Menşe' şehadetnamesi, Mektep şehadetnamesi gibi. Mahallelerden bazı hususlar için verilen şehadetnamelere «Mahalle ilm ü haberi» denilirdi.

ŞEHAMETLÛ (شهامتلو) [*İda.*] İran şahları hakkında unvan olarak kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda Şehametlû Devletlû suretinde de geçer. Şehamet; Arapça cesaret ve cür'etle beraber şiddetli zekâ, sür'at-i intikal; nüfuz ve kudret sahibi reis demektir.

LEHBENDER (شهبندر) [*İda.*] Ticaret Nezareti'nin teşekkülünden evvel ticaret işlerine bakmak ve tüccarlar arasındaki ihtilâfları halletmekle vazifelendirilen memurun unvanıdır. Vesikalarda gene o mânaya gelen «Şahbender» suretinde de geçer.

«Türk Hukuk Lûgati»nde (Ticaret ve Ziraat Nezareti Maddesi) şu tafsilât verilmiştir:

«Bu Nezaretin geçirdiği istihaleler bir hususiyyet arzetmektedir. İkinci Sultan Mahmut devrinde mahallî ticaretin ecnebîlerin inhisarına geçmekte olduğu görülmüş ve ticaret iki kısma ayrılarak İslâmlara «Hayriye tüccarı», gayr-i müslimlere «Avrupa tüccarı» denilerek hayriye tüccarlarına bazı imtiyazlar verilmişti. Hayriye tüccarlarının ileri gelenleri arasından bir memur intihap edilerek buna «şehbender» unvanı verilmiş ve bu zat tüccara nezaret ve bunlar arasındaki ticarî ihtilâfları halletmekle mükellef tutulmuştu. 1254 de bir «Meclis-i Ziraat ve Sanayi» teşkil edilmiş, bir kaç gün sonra buna «Meclis-i Umur-ı Nafıa» adı verilmiş ve nihayet 1255 tarihinde «Ticaret Vezareti» ihdas edilerek bu meclis de oraya ilhak olunmuştu.»

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Şehbender-i takrir şeklinde yazdığı bu vazife sahibi için (c. 1, s 554) şöyle diyor:

«Dükkânı yoktur. Balkapanı hanında ikamet eder bir nefer ağadır. Piri serçeşme-i ankadır. Kabri Mısır'ın cenup tarafında İmam Şafii kurbündedir. Cemi' vüzera ve hükema ve suleha ve molla'ların polise kâğıtları hizmetinde olup cümle diyarın tüccarı bunun kabza-i tasarrufundadır. Gayet mün'im ve mutemet zattır.»

Şehbenderin Hayriye tüccarı nezdinde ehemmiyyet-i mahsusası vardı. Zaten şehbender, Hayriye tüccarları arasından intihap edilirlerdi. Yine o tüccarlar içinden seçilen iki muhtar ile birlikte şehbender Hayriye tüccarının yeniden intihabında ve bunlarla birlikte diğer tüccarların ticarete mütaallik işlerinin görülmesinde salâhiyyet sahibi idi

Şehbender tâbiri sonraları konsolos karşılığı olarak yabancı memleketlerde devletle memleket tebeasının ticarî menfaatlerini korumak vazifeleriyle mükellef tutulan memurlara unvan olarak kullanılırdı. Şehbenderler; baş şehbender, şehbender, şehbender vekili, şehbender memuru olmak üzeke dört sınıftı.

1908 Temmuz İnkılâbından sonra terkedilerek bunun yerine konsolos denilmeğe başlanmıştır.

ŞEHBEYT (شهبیت) [*Ede.*] Bir manzumenin en gözel beyti hakkında kullanılır bir tâbirdir. Namık Kemal'in:

Ne efsûnkâr imişsin âh ey dîdar-ı hürriyyet
Esir-i aşkın oldık, gerçi kurtulduk esâretten

beyti, Hürriyyet kasidesinin şehbeytidir.

Yenişehirli Avni'nin:

Gel ser-i kabrimde dur bir lâhza ey simin beden
Nârdan bir eerv dikmişler kıyas etsin gören

beyti de bir şehbeyttir.

ŞEHİNŞAH (شهنشاه) [*Hal.*] En büyük padişah, padişahların şahı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şahinşah'ın hafifletilmiş şeklidir.

ŞEHİR BEYİ (شهر بكى) [*İda.*] Şehir idaresinin başında bulunan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Zâhida şehr beyi cübbeler etmiş peydâ
Eşeginden çula pek eski meseldir gûya
Sâbit

ŞEHİR KETHÜDASI (شهر كتخداسى) [*İda.*] Şehirlerde malî ve idarî işlerle vazifeli memurlardan birine verilen unvandır. Devletçe yazılan ferman ve hükümlerin bir örneği de valiler ve sancak beyleri gibi kâh âyan ve kâh şehir kethüdası unvanını alan bu memurlara gönderilirdi. Şehir kethüdaları halk ile hükümet arasında vasıtalık hizmetini görürlerdi. Bir zamanlar cemaat usulüyle alınan vergileri servet ve iktidarlara göre halka tevzi ve tahsil ederlerdi. Bu itibarla şehir kethüdaları bu gibi işlerde halkın vekili ve hükümetle halk arasında vasıta idi.

Hicrî onüçüncü (Milâdî ondokuzuncu) asır başlarında kaldırılmış olan «Âyan» lığın yerini alan, Şehir kethüdalığı işlerde karışıklık başgüstermesinden dolayı lâğvedilmiş, «Âyan» lık tekrar ihdas olunmuştur'

«Başvekâlet Arşivin» deki Rumeli ve Anadolu cihetlerinde bulunan kadılarla naiplere gönderilen bir hüküm suretinde (Dahiliye, Evahir-i ra 1205, fiş numarası: 1409) «Memalik-i Osmaniyye Âyanlığının kaldırılarak Şehir kethüdalarının nasbı neticesi olarak mühimmat-ı seferiyyenin ve mesalih-i nasın matlup veçhile rü'yeti kaabil olmadığından Âyanlığın iadesi fakat âyanların azil ve nasbına vâliler ve sair memurlar tarafından müdahale olunmeyıp ehalinin intihabiyle olması» emir ve tebliğ olunmuştur. Eski Cuma kadısına yazılan diğer bir hüküm suretine göre de «Başvekâlet Arşivi, Dahillyye, tarihi: s. 1216. Milâdî 1801/802) senesine kadar devam etmiş, o tarihte Şehir kethüdalığı lağvolunarak Âyanlık tekrar ihdas olunmuştur.

«Şehir kethüdalarını garplıların (Pudesta) dedikleri şehir beyine teşbih edersek hata etmemiş oluruz» diyen ve «Âyanlık veyahut Şehir kethüdalığı onuncu asr-ı hicrîden yani Kanunî Sultan Süleyman devrinden Mahmud-ı Sânî zamanına kadar tedricen terakki ederek devletin başına mühim gaileler açacak derecede mevki ve nüfuz sahibi olmuşlardır» kaydını da ilâve eyliyen Osman Ergin (Mecelle-i Umur-u Belediye, birinci cilt, s. 1657) şu tafsilâtı da veriyor:

«Bidayette (ilkin) bunların vazifeleri vergi tahsilâtında ahali ile hükümet arasında bir vasıta olmaktan ibaretti. Binaenaleyh mürettebat-ı emiriyye vergilerini ve memleket masarifini tevzi ve tahsil ve defterlerini tertip ve terkim eylemek için vâlilerle hâkimler âyan ve şehir kethüdalarıyle münasebette bulunmaya mecbur idiler. Şehir kethüdaları da bu işleri memleketin ileri gelenleriyle istişare ederek tesviye ederlerdi ki bu takdirce ahalinin vekilî ve hâkimlerle ahali arasında vasıta demek olurlar. Şehir kethüdaları mensup oldukları memleketlerin zenginlerinden ve nüfuz ve haysiyet sahiplerinden olmalarıyle sonraları valilere ve mutasarrıflara büyük büyük menfaatler temin ederek müteselllimlik ve voyvodalık etmiye başladılar. Hatta pek ziyade âsar-ı liyakat göstererek servet ve kudret kesbetmiş olanların ekserisinin vefatında hânedanından veya mensubininden bir muktediri onun makamına kaaim olurdu. Bunların sonradan ahaliye pek çok zulüm ve i'tisafı olmuştur.

«Şehir kethüdalarının nüfuzu çoğaldıkça ehaliye zulümleri ve hükümet işlerine müdahaleleri de o nibette artmakta idi. Binaenaleyh hükümet vakit vakit nizamlar neşriyle bunların suret-i intihabını, memuriyyetlerinin tasdikini ve salâhiyyet derecelerini tâyin ve tahdit etmekten hâlî kalmıyordu. İlk nizam Muhsin Zade Mehmet Paşa'nın sadareti hengâmında, ikincisi 1198 (1785/1786), üçüncüsü de 1200 (1785/1786) tarihinde neşrolunmuştur.»

Değerli müdekkik nizamname mahiyyetinde olan Hicrî 1200 tarihli hükmü aynen ve Üçüncü Selim'in evasıt-ı L. 1203 (1789) tarihli fermanı kısmen geçirdikten ve «Memalik-i Osmaniyye'nin Anadolu ve Rumeli kıt'alarında Âyan, eşraf ve Şehir kethüdası namlarını haiz olan mütegallibeye Mısır Kıt'asında Şeyh-ül-Beled denildiğini kaydederek buna dair Vasıf tarihinden (c. 1. s. 212) bir fıkra da naklettikten sonra şu neticeye varıyor:

«Buraya kadar verilen izahat Şehir kethüdasının şehirle, alelhusus ahali ile münasebetli bir memuriyyet olduğunu, hatta Devlet-i Osmaniyye'de ahalinin intihap ve müdahalesiyle tâyin olunan ilk memuriyyet idüğini göstermektedir. Gerçi esas vazifeleri hükümetin ancemaatin (cemaat üzerine) talep ettiği vergileri servet derecelerine ve içtimaî mevkilerine göre ahaliye âdil bir nisbette tevzi' ve tahsil etmekten ibaret idiyse de hükümet bu hakkı Şehir kethüdalarına vermekle daha doğrusu ahali bu hakkı hükümetten istihsal etmekle hürriyyet ve Meşrutiyyete doğru mühim bir

hatve (adım) atılmış demektir. Zaten Meşrutiyyetin mebadisi (başlangıcı) bu gibi Belediye haklarının istihsaliyle başlamış olduğundan Şehir kethüdalarına şimdiki ıstılahata göre birer Belediye Reisi nazarıyle bakılırsa hata edilmiş addolunmaz.»

ŞEHİD (شهيد) [*Fık.*] Allah yolunda yapılan bir muharebe esnasında veya bagiler (âsiler), yahut kutta-ı tarik (yol kesenler) ile çarpışma esnasında ölen Müslümanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü ölümle ölen hem dünya, hem de âhiret hükümleri itibariyle şehid sayıldığından kendisine «Şehid-i hakikî» denir. Bir de «Şehid-i hükmî» vardır ki o da gark (suda boğulmak), harik (yangında yanmak), garip (kimsesiz) olarak, yahut zelzele neticesinde bina veya toprak altında kalarak ölen mü'mindir. İlim yolunda ölen de hükmî şehid sayılır.

Bayrağın bir yalan mıdır? tutuyor,
Her karanlıkta bir şehidin eli
Mithat Cemal Kuntay

ŞEHİR NAİBİ (شهر نائبي) [*İda.*] Eyalet ve Sancaklarda bulunan memuriyyetlerden birinin adıdır. Arapça vekil demek olan naib, kadı yerinde de kullanılırdı. Rumeli ve Anadolu Kazaskerlerinin vekilleri oldukları için bu adı alırlardı. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde (c. 4, s. 175) Van'daki şehir naibi için şunları yazıyor: «Şehir naibi dahi her divanda Paşa huzurunda mevcut olup bu naip yılda bir kere karyeleri dolaşarak avait (aidat) tahsil eder».

ŞEHKÂR (شهكار) [*Ede*] Fransızca Chef-d'oeuvres karşılığı kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Şaheser» de denilir. Bir şairin, bir muharririn en güzel eseri demektir.

ŞEHLEVEND (شهلوند) [*Bah.*] Levendlerin reisi, güzellerin güzeli yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça şehlevend; boylu boslu, serbes tavırlı, güzel genç demektir.

Görür aynе-i sagarda aks-i ruy-i tabanın
Anınçün şehlevendim içse câkeyler giribanın
Hâletî

ŞEHNAME (شهنامه) [*İda.*] Tarihî vak'alara ait eserler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şehnameler manzum olarak yazılırdı. Osmanlılarda tarihî Vak'aların zaptına memur edilenlere «Şehnamehan» unvanı «vak'anüvis» liğe çevrildiği gibi vak'anüvislerin yazdıkları tarihlere de, yazanlar tarafından birer isim verilmiş olmakla beraber umumî surette vak'anüvis tarihleri adı verilmiştir.

ŞEHNAMECİ (شهنامه جي) [*İda.*] Devlet tarafından tarihî hâdiselerin zaptına memur olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu vazife sahiplerinin asıl unvanı «Şehnamehan» dı. «Şehnamehan» unvanı sonradan «Vak'anüvis»e çevrilmiş ve bu tâbir Osmanlı deletinin sonuna kadar kullanılmıştır. Vesikalarda bunun yerine «Şehname nüvis», «Şehnamegûy» de geçer. (Bak: Şehnamehan).

ŞEHNAMEHAN (شهنامه خوان) [*İda.*] Devlet tarafından tarihî hadiselerin zaptına memur edilenlere verilen unvandır. Şehnameciler eserlerini manzum olarak yazarlardı. Vak'anuvis Lütfi Efendi Osmanlı Şehnamehanları için (Lütfi Tarihi, c. 1, s. 4) «Zapt-ı vakayıa memur zevata bin senelerine kadar «Şehnamehan» ıtlak olunup muahharen Vak'anüvis nami verilmiştir. Şehnamehan unvaniyle Devlet-i âliyyede en evvel zapt-ı vakayıa memur olan ve İran'dan hicretle Devlet-i âliyye hizmetine girip 960 (1553) senesinde vefat eden (Fethullah) Efendidir. Kanunî Sultan Süleyman Hazretlerinin gazevatına Türkî ve Farisî manzum tarihleri vardır. Bundan sonra (Lokman) ve (Kâtip Mehmet) ve (Hükmî) Efendi namlarıyle gelen şehnâmehananın eserlerine zafeyab olunamamıştır. Sonrakilere Vak'anüvis tesmiye olunmuştur.» izahatını vermiştir.

Ta likî Zade demekle mâruf Kâtip Mehmet Efendi'nin «Şehname-i Tâlikî Zâde» adıyle Türkçe manzum eseri Abdulhamid-i Evvel kütüphanesinde ve 1774 numara ile yazmalar arasındadır. Eğri Fatihi Üçüncü Sultan Mehmet namına 1015 (1606/1607) senesinde telif olanan bu eser altın ve diğer renklerle yazılmıştır. İlk sayfasında kendisinden evvel şehnameci olan Fethullah ile kendisinden sonraki şehnameci Hasan Hükmî Efendi'nin tercüme-i halleri yazılıdır. Dört tane minyatür vardır. Bunlardan bir tanesi müellifin kendi minyatürüdür. Hicrî onbirinci milâdî onyedinci asra âit olan bu eserde ince ve nefis tezhipler, kıymetli levhalar vardır.

Şan meydanlarında kazanılan zâferlerin şanlı bir destan makamında asırlara naklettirmek istiyen Osmanlı Padişahlarının bu gayeyi temin maksadıyle şehnameciliği ihdas ettiklerini yaza Ahmet Refik Bey (Ölümü: 1937) (Bizde Şehnameecilik, Sait Lokman ve Halefleri, Yeni Mecmua, sayı 9) başlangıcıyle vazifeleri için şunları yazıyor:

«Padişahın evsafını, şan ve zafer günlerini kaydetmek, şehnamecinin vazifesi idi. Şehnâmecinin maiyyetinde kâtipler, musavvirler ve müzehhipler vardı. Bu vazifeyi ilk defa ihdas eden Fatih Sultan Mehmet Han idi. Şehnâme-

ciler eserlerini ilk zamanlarda manzum yazarlardı. Bilâhare Lokmand'dan itibaren manzum ve mensur yazmıya başlamışlardı. Hayatları malûm olan ilk şehnâmeciler: Fethullah, Eflâtun, Lokman, Ta'likî Zade Kâtip Mehmet Efendi ve Hasan Hükmî Efendi idi »

Rahmetli tarihçi bundan sonra şehnamecilerle eserleri hakkında kıymetli malûmat vermektedir.

«Şehnâmehân yerine «şehnâmenüvis» tâbirini kullanan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı da Osmanlı Devrinin Merkez ve Bahriye teşkilâtı, s. 65) şu tafsilâtı veriyor :

«Şehnâmenüvis denilen Lokman Üçüncü Murat zamanına kadar olan şehnâmeyi nazmedip Üçüncü Mehmet'in zamanına âit vukuattan hiçbir şey yazmamasından dolayı Padişahın canı sıkılmış ve bundan dolayı 1004 Hicrî Senesi başında kendisini bu vazifeden azleylemişti. Mâzul şehnameci Lokman, Üçüncü Mehmet namına olan şehnameyi tamamlamak üzere Ordu'dan İstanbul'a gönderilmiş ise de şehnameci olamamıştı. Urmiyeli Seyyit Lokman Hüseyin'in Hünername isimli nefis eseri Topkapı Sarayı Kütüphanesindedir.

Şehnamehanların dördüncüsü Hükmî Efendi'nin memuriyetine dair olup örneği Resmî Ahmet Efendi tarafından «Reis-ül-küttap» ların tercüme-i hallerine dair olan Sefine-tür-Rüesa) adlı eserine (s. 28 - 30) konulmuş olan «Suret i menşur de» bu vazifeye tâyin olunacak zatın «nazım ve nesirde ve imlâ ve inşada ve hüsn-ü hat ile eda-yı tahrirde şahib-i ehliyyet olması matlup olduğu» tasrih olunduğu gibi maiyyetine kâtipler, musavvir ve müzehhipler tâyini müttehaz usûl iktizasından bulunduğu ve vazifesinin «mürur-u duhur ile hudut ve sugurde ve memalik-i nezdik ü durde (uzak ve yakın memleketlerde) müteceddit olan fütuhat ve gazevat ve mearik (harp meydanları) ve muharebat vesair kazayayı divaniyye ve vekayi-i yevmiyyeyi nazım ve nesir ile tertip ve tedvin ve tezhip ve tezyin edüp rikâb-ı hümayuna isal olduğu yazılıdır. Bundan başka 1020 (1611/1612) senesinde ve Üçüncü Mehmet zamanında verilen bu menşurda «Şehnâmehan» yerine «Şehnamegûy» ve «Şehnameci» denildiği de anlaşılıyor.

ŞEHPER (شهپر) [*San.*] Başa takılan kuş kanadının en uzun tüyleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şahper; Şahbal, Şehbal suretinde kullanılan bu tâbir padişahların kavuklarına da takılırdı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın mecmuasına koyduğu bir gazelindeki (Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, s. 14):

Şahbazım âvın almış, başına şehper takar
Hoş garaşmış başına olmaga ol perden lezîz

mısra'ındaki şehper tâbiri için Ali Emirî Efendi şu izahatı vermiştir:

«Şu beyt-i Süleymani'de başa şehper takmak, avını alan şahbazlara mahsus olduğu beyan buyrulmasına ve kadim zamandanberi padişahların tâe-i ikballerinde şehper bulunmasına ve niçin şehper takmakta olduklarının sebebi tarihen bilinmemekte olmasına nazaran hümayı ikbal-i saltanatı saydederek (İran esatirine göre gölgesi başına raslayanı ikbale eriştiren huma kuşunu avlayarak) vasıl-ı meram olduklarına alâmet olmak üzere tâlik olonmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu, ta Keyknbad zamanlarına kadar pek eski bir âdetti.»

ŞEYH POSTU (شیخ پوستی) [*Sın*] Şeyhlerin sema'hanede üzerine oturdukları posta verilen add r. Post; koynn derisinin temizlenmişine denir. Şeyhler misafir kabul ettikleri hesusî dairelerinde de post üzerine otururlardı. Beyaz, siyah koyun derisinden yapılma postlar olduğu gibi yeşil ve kırmızıya boyananları da vardı.

ŞEHRAN (شهران) [*Coğ.*] Şehr-i Zor'un eski adıdır. Bir adı da Harir'di. Sehr-i Zor Musul vilâyetinin üç sancağından birinin merkezi idi.

ŞEHRÂYİN (شهرآیین) [*Hal.*] Her hangi bir hâdisenin hatırlanması için yapılan donanma ve şenlik yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Malûm ve muayyen günlerde veya bir milletin umumuna âit olmak üzere zuhur eden sevinçli bir hâdiseden dolayı yapılan şenliklerdir» suretinde târif eden değerli tarihci Efdalüddin Bey (İslâm-Türk Ansiklopedisi, Âyin maddesi) yapılan şehrâyinler hakkında şu tafsilâtı veriyor:

«İslâmda ilk şehrâyin Hezret-i Peygamber Efendimizin hicret suretiyle Medine'ye vusullerinde yapılan sürûr ve şadumanlıktır: Ehl-i Yesrip (Medineliler) ol şems-i münir-i risaleti istikbal ederek fevkelâde izhar-ı meserret ve icra-yı şehrâyin ettiler. «Zübdet ül-kısas». İkinci şehrayin dahi sekizinci hicrî senede Mekke fethine azmeden İslâm ordusunun Mekke önünde fetih gününün bir evvelki gecesinde onbin ateş yakarak ertesi günkü zaferi tes'it eylemeleridir. İslâm-Türk devletlerinde daha pek çok şehrâyinler kaydolunmuştur. Meselâ 352 hicrî senesinin Zilhiccesinde Bağdat'da İyd i gadîr-i Hnm resmi icra olunarak gece çarşılar açılmış ve memleket kandiller ile donatılmıştır.

«Gadîr-ı Hum Mekke ile Medine arasında bir mahallin ismidir. Şi'a'nın tarihî bir değeri

olmıyan bir telakkisine göre (Bedr) gazasından avdet eden mevkib-i celile-i Risaletpenahî (Peygamber Ordusu) orada konakladığı zaman Hazret-i Ali hakkında taraf-ı zîşeref-i Nebevîden büyük bir iltifat zahir olmuştu. Şi'a'nın büyük bir şubesi olan İmamîler bu hadiseyi tes'it ile bayram günü ittihaz eylemişlerdir. O mevki namına tevsim ettikleri (adlandırdıkları) bu bayramı iyd-i Gadir-i Hum unvanı verilmiş ve her sene-i devriyesinde şenlikler ihdas eylemişlerdir Halife Muktedir, Sultan Melekşah-ı Selçukî'nin kızı Hatun Kadın ile izdivaç eylediği zaman 480 Hicrî senesinde Bağdat'da misli görülmemiş bir şehriâyin yapılmış ve şehir günlerce baştanbaşa tezyin edilmiş ve donanmıştır.

«Osmanlı Devletinin devamı müddetince de vakit vakit şehrâyinler yapılmıştır. Bu şehrâyinlerin dinî kısmı da Osmanlı Türkleri tarafından kurulmuştur denilebilir. XV. asırda dinî şehrâyinlere dair bir kayd-i tarihî henüz görülmemiştir. Ancak XVI asır sonunda bazı malûmat vardır. Koca Mustafa Paşa Dergâhı Şeyhi olan Hasan Necmeddin Efendi namında bir zat Rebiülevvelin onikinci Mevlid-i Şerif-i Risâletpenahiyi tebcilen dergâhın kapısını donatmak ve minarelerde kandil yakmak usulünü koyup devam eylediği ve Birinci Sultan Ahmet'in bunu görüp müstahsen olarak câmilerde de kandil yakılmasını emreylediği hakkında tarih kitaplarında yazılı malûmat vardır. Bu suretle câmilerde ve minarelerde kandil yakmak âdeti teessüs ve taammüm etmiştir.

«Bu i'tiyat taammüm ederek Mevlid, Regaib, Berat ve Kadir gecelerinde, Ramazan-ı Şerifte, iki bayramda minarelerin kandil ile donatılması, zaviye ve hankahlarda bu gecelerde mutadın fevkinde tenvirat yapılması âdet edinildiği gibi bilâhare mahyacılık dahi ihdas tarihi kat'i surette belli olmamakla beraber Evkaf kayıtlarındaki esasata göre mahya kurmak suretiyle minarelerin tenviri onyedinci asır sonlarından onsekizinci asır ortalarına kadar gayr-i muttarid (bir düziye olmıyarak) ve müteferrik surette yapılırken onsekizinci asır sonlarında tedavül görmiye başlamış ve ilk defa 1138 (1725/1726) senesinde Üçüncü Ahmet tarafından Topkapı Sarayı'nda yapılmış, kütüphane vakfından 9000 akçe tahsisiyle Ayasofya mahyacılığının tesisine dair emr-i şerif sadır olmuştur. Diğer câmilerde de ondokuzuncu asır içinde müteaddit tedavüller kaydedilmiştir 1206 tarihinde Fatih, 1220 de Lâleli, 1245 te Selimiyye, 1263 Nur-u Osmaniyye, 1264 te Süleymaniyye, 1272 de Sultan Selim, 1275 te Sulan Ahmet, 1279 da Bayezit camileri mahyacılıkları tedavül görmüştür. Şu kayıtlara nazaran evvelce mevcut olan bu işin salif-üz zikir tarihlerde kuyudata geçerek tedavül ettikleri bedihidir.

«Bilâhare Abdulhziz ve İkinci Abdulhamit devirlerinde resmî donanma gecelerinde de minarelerin donanarak şenliğe iştirakleri de usûl ittihaz olunmuştur. Bu usûl elyevm cârî bulunmaktadır. Resmî donanmalar itibariyle tarihin kaydettiği şehrâyinlerden başlıcaları şehzadelerin velâdetleri (doğumları) münasebetiyle top atılmak ve tezyinat yapılmak ve hünkârların doğum ve cülûs günlerinde şenlik yapılmak, ecnebî hükümdarların resmî ziyaretlerinde şehir donatılmak mutad olmuştur. Tarihinin bahsettiği şehrâyinlerin en meşhurları şunlardır: 1. Kanunî Sultan Süleyman'ın Siketvar fethi gecesi zaferi tes'it suretiyle orada yapılan şehrâyin Bu eğlence önce vâki olan hünkârın ölümünü ordudan gizlemek maksadıyle Sokullu Mehmet Paşa tarafından tesbit edilmişti. 2) Preveze zaferini müteakip İstanbul'a gelen Hayrettin Paşa donanmasının İstanbul'a geldiği gün yapılan şenlik. 3) Dördüncü Mehmet'in doğduğu gün yapılan şenlik. 4) Eğri Zaferi akabinde orada yapılan şehrâyin. 5) Abdulmecit devrinde Sivastopol zaferini ve sulhü tes'iden yapılan donanma. 6) Fransa İmparatkriçesi Öjeni'nin İstanbul'u ziyareti münasebetiyle üç gün üç gece devam eden şenlik. 7) Abdulaziz'in Avrupa ve Mısır seyahatlerinden avdetinde yapılan donanma. 8) İkinci Abdulhamit'in 25 inci cülûs senesinde yapılan şenlik. 9) Almanya İmparatoru'nun İstanbul'u ziyaretinde yapılan şenlikler. 10 İkinci Meşrutiyet ilânındaki donanma. 11) Çanakkale zaferinin gecesi yapılan şenlik.

«Cumhuriyet devrinin de en parlak şehrâyinleri şunlardır: 1) 30 Ağustos zaferi. 2) Cumhuriyet İlânı. 3) Atatürk'ün İstanbul'a ilk geldiği gün denizde ve karada yapılan tezahürat ve şenlikler. 4) Cumhuriyetin 10 uncu yıl dönümü münasebetiyle üç gün üç gece devam eden şehrâyin.»

ŞEHREMANETİ (شهرامانتی) [*İda.*] İstanbul Belediyesi'nin eski adıdır. Başındaki memura «Şehremini» denilirdi. Eski İslâm hükümetlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da belediye işleri Kadılar tarafından görülüyor ve «İhtisap Ağası» gibi bazı memurlar da bu hususta yardımcı mevkiinde bulunuyordu. Şehremanetinin teşekkülü Hicrî 1271 (Milâdî 1854/1855) tarihindedir. Bundan evvel de Hicrî 1247 (Milâdî 1831/1832) tarihinde lağvolunan «Şehremini» adlı bir

memur var idiyse de saray memurlarından olan bu memurun sonradan münhasıran Belediyye işleriyle meşgul olmak üzere teşkil olunan, Şehremanetinin başında bulunan «Şehremini» ile hiçbir münasebeti yoktur.

Maarif gibi belediyyeye âit tetkikleriyle de tanınmış olan Osman Ergin Şehremaneti tâbiri için (Mecelle-i Umur-u Belediyye, Birinci c. s. 1969) şöyle diyor:

«Kırım Muharebesinden sonra Avrupalılar ile temas ve ihtilât ziyadeleşerek devair-i hükümetin (hükümet dairelerinin) teşkilât ve muamelâtı Garp memleketlerine benzetilmiye uğraşıldığı sırada münhasıran belediyye umuruyla (işleriyle) meşgul olmak üzere ayrıca bir idare ihdasına lüzum görülmüş ve Avrupalıların bu makamda kullandıkları (Prefecteure de la ville) mukabili olarak 1271 tarihinde (Şehremaneti) namıyle bir memuriyyet-i cedide (yeni bir memuriyyet) ihdas (kurulmak) olunmuştur.»

Kadılar tarafından görülen belediyye işleriyle Şeremaneti teşkilâti arasındaki fark iyice anlaşılabilmek için bir hulâsa yapmak zarureti olduğunu söyliyen kıymetli müdekkik şu tafsilâtı da veriyor:

«Kuzat (Kadılar), halk arasında tahaddüs eden ihtilâfların hall ü faslına mahsus memuriyyet demek olduğundan kadıların belediyye umuruna müdahaleleri de esnaf ve es'ar meseleleri dolayısıyledir.

«Arap ve İslâm teşkilâtında belediyye vazifelerinin kadılar tarafından ifa edildiğine bugünkü İspanyol belediyye teşkilâtı da şahittir. Elyevm İspanya'da (Komün) ün reisine (Alkad = Alcade) denilmektedir ki bu; (Elkadi = القاضي) kelimesininin tamamen aynıdır. Larus'un ondokuzuncu asır diksiyonerinde (Komün) maddesinde İspanya Belediyye teşkilâtında bahsedilirken «Kesir-ül-a'za (âzası çok) bir Belediyye Meclisinin muavenetiyle her sene yeniden intihap edilen Alkad zabıta i adliye ve maliyeyi velhasıl (Komün) ün bütün hususatını tedvir ederdi.» fıkrası İslâm belediyye teşkilâtının İspanya'daki tesirlerini gösterir.

«Osmanlı Devleti de bir İslâm Hükümeti olmak itibariyle evail-i teşekkülünde (kuruluşun başlarında) kaza usulünü kabul ve tatbik etmiş ve müessis-i Devlet Osman Gazi'nin ilk tâyin ettiği memurun (Kadı) ile (Subaşı) ve ilk tarh ettiği resmin de (Bac pazar) denilen ve belediyyeye taalluk eden (pazar resmi) olduğu Neşri ve Âşıkpaşa Zade gibi en mu'teber tarihlerde yazılıdır. Bir de belediyye vazifelerinin kadılar tarafından ifa edilmekte olmasının sebebi; esnaf ve es'ar işleri idi. Kadının aynı zamanda bir mahkeme reisi olması, verdiği hükmün istinaf ve temyizden âri bulunması ve alelhusus gayet sür'atle hüküm verebilmesi bu teşkilâttan a'zamî derecede istifade temin ediyordu. Hal-i hazırda Almanya'da Belediyye reislerinin hükkâm sınıfı arasından intihap edilmekte olması ve İngiltere'nin paytahtında (Bordmer) in Şehremaneti binası dâhilinde husûsi bir mahkemenin reisi bulunması ve diğer İngiliz şehirlerinde de (Mer) lerin memuriyyet müddetleriyle aynı velyeden (takib eden) senede o şehirde sulh hâkimliği etmesi velhasıl Avrupa'nın sair beldelerinde ekseriyyetle Belediyye reislerine bilhassa zabıta-i Belediyye işlerinde hak-ı kaza bahşedilmiş bulunması (kaza hakkı verilmesi) Osmanlı Belediye teşkilâtının eski tarzının pek ma'kul ve muvafık olduğunu gösterir.

«Tanzimat-ı Hayriyye'ye gelinciye kadar İstanbul; umur-ı Belediyyeyi rüyet hususunda Dersaadet ve bilâd-ı selâse namiyle dört kazaya (mevleviyyete) taksim olunmuş ve bu dört kaza başkaca kırk mahkemeye (şubeye) ayrılmıştı. Bunların içinde İstanbul efendisi (Kadısı) hepisine tefevvuk eder ve doğrudan doğruya Sadaret makamından emir telâkki eylerdi. Şehrin vali ve hâkimi ve Belediyye reisi İstanbul Kadısı idi. Bilâd-ı selâse denilen Üsküdar, Galata ve Eyüp kadıları da bulundukları mahallerin mutasarrıfları veya daire müdürleri hükmünde idiler. Hal-i hazırda Belediyye teşkilâtına yeni bir şekil verilmek istenildiği sırada bir Şehremaneti ile İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar cihetlerinde birer Belediyye teşkili ve bu üç Belediyyenin 30-40 mıntaka veya meykie ayrılması nazariyyesine de sık sık tesadüf edilmekte olduğundan bu tarz-ı teşkilâtı ma'kul görmemekle beraber az çok eski Belediyye teşkilâtına tevafuk ettiği de kaabil-i inkâr değildir.

«Evailde İhtisap emin ve ağaları da vezaif-i Belediyye ile alâkadar olup şu kadar ki bunlar kadıların maiyyetinde icra memurluğu ve zabıta-i Belediyye müfettişliği vezaifini ifa ederlerdi.

«Kadıların bilhassa esnaf üzerindeki nüfuzu hem kat'î, hem de serî ve cezalar ise gayet şedit idi. En hafifi aylarca hapisten ibaretti. Kadılar yalnız Yeniçeri'lerden esnaflık edenlerin cezalandırılmasında biraz müşkilâta tesadüf ederler idiyse de bu, şekle âit olup temerrüd (dikbaşlılık) edenleri Yeniçeri Ağasına danışmak şartiyle hafif cezalarda Rumeli Hisarı'nda ve ağır cezalar da Kilid-ül-bahr kalesinde hapsettirmek kadı'nın selâhiyyeti cümlesinden idi Bu devirlerde bir mücrim kolay kolay hapisten salıverilmezdi. Mensup ol-

duğu esnaf müştereken kefalet etmedikçe ve irade-i seniyye (Padişah emri) sâdır olmadıkça kimse çıkarılamazdı. Kadılar bir sene müddetle intihap edilirler ve kendi evleri hükümet, belediyye ve mahkeme konağı ittihaz olunurdu. Bu hal 1253 senesine kadar devam etti. O sene mahza orada boş odalar bulunduğu için Meşihat dairesine nakledilmekle kadıların merci ve merbutiyyeti bu suretle Meşihata ilâve edilerek selâhiyyeti şer'iyyatla meşgul bir memur menzilesine tenzil ve istiklâli refolundu (kaldırıldı).

«Esasen biraz evvel yani 1242-1253 tarihleri arasında iptida (İhtisap Nezareti) ve bilâhare devair-i merkeziyye tesis ve küşat edilmekle kadıların bir hayli vezaif ve selâhiyyet-i belediyyesi uhdelerinden nez' edilmiş ve Tanzimat-ı Hayriyye'den sonra tedricen nizamî mahkemeler teşkil edilmekle de kadıların nüfuz ve selâhiyyeti talak ve nikâh işlerine ve miras taksimine yani hiç menzilesine indirilmiştir.

«Halbuki bu tarihlere gelinciye kadar İstanbul'un umur-ı mülkiyye ve zabıtasında ve bilhassa esnaf ve eş'ar işlerinde kadıların mühim hizmetleri sebkederdi.

«1271 de Şehremaneti teşkil edildikten sonra kadıların asırlarca ifa etmiş oldukları vazifenin belediyyelerce ne suretle rü'yet edildiği ve bunda muvaffak olunup olunmadığı velhasıl kadim teşkilâtı bozmakla kâr mı yoksa zarar mı edildiği dercolunan vesaikten anlaşılacaktır. Şu kadar var kı bizim memleketimizde yıkmakla yapmak arasında çok fark olduğundan ve ekseriyyetle yıkılan şeyin yerine her nedense daha iyisi konulamadığından bu nokta-i nazardan demek isterim ki:

«Kadıların belediyye vazifelerine müdahaleleri Tanzimat'tan sonra ref edileceğine Avrupa belediyyelerine kıyasen takviye edilmiş ve mehakim-i nizamiyye tesis ve küşat olunacağına Mehakim-i Şer'iyye tensik ve ıslah edilmiş bulunsa yahut kaza ile belediyye ayrılmakla beraber belediyye zabıtası hususunda belediye reislerine kaza hakkı bahşedilmiş olsaydı şimdi Osmanlı belediyyeleri de tenfiz-i icradan (icra selâhiyyeti) ve bilhassa sür'at-i muamelât hususlarında emsali hükümetler belediyelerinden aşağı kalmazdı»

Eserde bundan sonra Şehremanetinin teşkili hakkındaki vesaik ile Şehremaneti nizamname lâyihası ve diğer vesikalar aynen konulmuş ve bu hususta çok kıymetli tafsilât verilmiştir.

Altmış yedinci defa olarak en son neşrolunan 1328 (Milâdî 1912) senesine mahsus umumî Sâlname'de Şehremaneti teşkilâtı için şu tafsilât mevcuttur:

«Şehremini, biri reis olmak üzere beş âzadan mürekkep meclis-i emanet, meclis kalemi, mektubî kalemi, muhasebe kalemi, heyet-i fenniyye kalemi, hukuk müşavirliği, heyet-i sıhhiyye idaresiyle yirmi belediyye dairesi. Yirmi belediyye dairesi şunlardı: 1) Beyazıt, 2) Sultanahmet, 3) Fatih, 4) Samatya, 5) Eyüp, 6) Beyoğlu, 7) Haskköy, 8) Beşiktaş, 9) Arnavutköy, 10) Yeniköy, 11) Tarabya, 12) Büyükdere, 13) Beykoz, 14) Anadoluhisar, 15) Beylerbeyi, 16) Üsküdar Yenimahalle, 17) Üsküdar Doğancılar, 18) Kadıköy, 19) Adalar, 20) Makrıköyi (Bakırköy).

Ankara'nın hükümet merkezi ittihazı üzerine orada da «Şehremaneti» adıyle belediyye teşkilâtı yapılmış, sonradan İstanbul'daki gibi bu da «Belediyye Reisliği»ne çevrilmiştir

ŞEHREMİNİ (شهرامینی) [*Sar., Ida.*] Biri Tanzimat'ın ilânına yakın bir zamana kadar saray memuru, öbürü Cumhuriyet devrinde tarihe karışan Belediyye Reisi olmak üzere bu adla mevcut iki vazife sahibinin unvanıdır. Saray memurları arasında bulunan ve vazifesi saray ve hükümete ait binaların tamir işlerine bakmak, lüzumlu şeyleri satın almak olan Şehremini, Fatih Kanunnamesi'nde yazılı olduğuna göre eski memuriyyetlerden olduğu anlaşılmaktadır.

«Bu vazife son bir asırda İstanbul'da şehir işleriyle meşgul olup yakın zamana kadar Şehremaneti denilen İstanbul Belediyyesi reisliği olmadığını» söyliyen Ordinaryüs Profesür İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 375 ve mütaakıp) bunun için şu taçsilâtı veriyor:

«Osmanlılarda Tanzimat'a kadar Şehreminliği, saray ve hükümete ait tamirat ve bina işleriyle meşgul olan, Galata Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı'nın yiyecek ve giyeceklerini ve eski ve yeni sarayların, Harem-i Hümayun'nun maaş ve masraflarına bakıp maaşlarını veren ve daha sair bazı vazifesi olan mühim bir memuriyyet idı. Bunlar yukardaki hizmetlerinden başka sarayların vekilharçlığını da yapıyorlardı. Meselâ saraya ait nakliyyat ücretleri, sarayın hastahane arabelarının tamiri, Surre alayında lâzım olan mühimmatın tedariki, Enderunun kâse, kaşık ve sairesinin temini ve icabında bunların tamiri, nakliyyat ambalajlarının yapılması, sarayın ve iç oğlanlarının sicim, makara ve pamuklarının satın alınması, hassa matbahiyle Dar-üs-saade ağası matbahı ve hassa harcı matbahına her sene verilmesi lâzım gelen urgan, muşamba ve keçelerin temini, her sene Eskisaraya verilen kanca, balta, kürek ve kü-

felerin tedariki ve buna mümasil alınacak şeyler bep bunun vasıtasiyle tedarik olunurdu. Şehreminlerinin, onaltıncı asrın son yarısında Osmanlı hudutlarından içeri giren elçilerin devlet merkezine kadar yol masraflarını temin ettikleri de görülmekte idi.

«Şehremininin, Fatih Kanunnamesi'nde derecesi yüksek olup terfi ederse Defterdar olurdu. Yine bu kanuna göre teşkilâtta Defterdarininden sonra ve Reis-ül küttap'tan evvel gelirdi. Yevmiyesi onbeşinci asır ortalarında yüz yirmi akçe olup merasimde bölük ağalarına takaddüm ederdi.

«Onyedinci asrın son yarısında H. 1071, M. 1660 senesinde saray mühimmatı ve Enderun hademeleriyle Eskisaray hademelerinin yiyecek ve içecekleri ve bazı tamirat ve inşaat için Şehremininine senede 276 yük ve 32674 akçe verilirdi ki 6900 kese tutmakta idi. Onsekizinci asrın son yarısında Şehremini senede Maliyeden sekiz yüz elli bin kuruşluk bir tahsisat alırdı. Bunun bir kısmını Yenisarayın ve bir kısmını Eskisarayın levazimatına ve mütebakisini de Galatasarayındaki iç oğlanlarının ihtiyaçlarına sarfederdi H. 1247, M. 1831 senesinde Enderunluların maaşlarının ceb-i Hümayun yani Padişah tarafından tesviyesi takarrür edince sarayın maaşının tevzi işi Şehremininden alınarak Hazine Kethüdası'na verilmişti.

«Şehreminleri divan-ı Hümayun hocalarından olup muayyen maaşları vardı ve başlarına kafesî destarlı kavuk giyerlerdi. Şehreminliğine tâyin edilen bir zat, Paşakapısı'nda Sadrazam'ın huzurunda hil'at giyer ve sonra Boatancı karakulağı ile beraber saraya gidip Darüs-saade ağası'ndan da ayrıca hil'at giyerdi. Şehremini dairesi sarayın birinci avlusunda yani bab-ı Hümayun ile orta kapı arasındaki sahanın solunda bulunmakta idi.

«Şehreminlerinin emrinde sarayda bir şehremini ambar ile usta ve kalfalar ve bir de kâtip bulunduğu gibi, şehremini halifesi ve Şehremini ruznamecisi gibi maiyyeti vardı. Şehremininine tâbi olan başmimar ile mimarlar muamelâtta kendisinin maiyyeti gibi idiler.

«Resmî binaların inşa ve tamirlerinde Şehremini ile Mimarbaşıların beraber çalışmaları, aralarında ihtilâfı mucip oluyordu. Her ne kadar Şehreminleri inşaatın malzemesinin tedariki, masarif ve yevmiyelerinin verilmesini temin ve yalnız bu hususlara dair hisap defteri tutmakta iseler de bunların haricinde inşaata müdahale ediyorlardı. Nihayet 28 cumadelûlâ 1247 (M. 1831) tarihinde her iki vazife yani Şehremininliği ile Mimarbaşılık birleştirilerek Ebniye-i hassa müdürlüğü ihdas edilmiş ve Şehremininliği kaldırılmıştır.

«Padişahlar sefere gitseler bile Şehreminleri gitmezler ve vazifeleri sebebiyle İstanbul'da kalıp Sadaret kaymakamının akdettiği divana girerlerdi. Padişahlar uzun müddet oturmak üzere Edirne'de Bulunurlarsa icabında Şehremini oraya giderdi.

«Divan-ı hümayun içtimalarında Şehreminleri divana gelip diğer eminlerle beraber hariçte muayyen yerde otururlar ve kendisinden bir şey sorulacak veya bir emir verilecekse divana çağırılıp mütalâası alınır ve icabında tebligat yapılırdı

«Dördüncü Murat'ın son zamanlarına kadar Şehremini ile diğer eminlerin azillerinde ellerindeki mühür alınarak bir zarfa konup mühürlenerek hıfzedilirmiş. H. 1057, M. 1647 senesinde bu usul kaldırılmış ve fakat Sofu Mehmet Paşa'nın Sadaretinde ve bir sene sonra tekrar eski usule avdet olunmuştu.

«Hare-i hassa kalemindeki memurların terfi ve terakkileri Şehremininin arzıyle olurdu.»

Şehreminlerini ayrı ayrı tetkik eden Osman Ergin (Mecelle-i Umur-i Belediyye, c. I, s. 1358 ve mütaakıp) bunlardan birincisi için şu tafsilâtı veriyor:

«İstanbul'un payitaht ittihaz edildiği 857 tarihinden 1247 (1453-1831) senesine gelinciye kadar kuyut ve kütüb-i kadimede (eski eserlerde) rical ve memurin-i devlet miyanında (Şehremini) ismine de tesadüf olunmakta ise de kablelfetih Bursa ve Edirne'de (Şehremini) namiyle bir memur istihdam olunduğuna dair bir kayt ve malûmata desteres olunamamıştır(elde edilememiştir). Binaenaleyh Şehremininin unvaniyle vazifesinin Bizanslılardan iktibas olunduğu zannedilmektedir. Çünkü Şehreminlerine tevdi olunan tamirat ve inşaat vazifesinin İstanbul'un fethinden evvel (Subaşı) tarafından ifa edilmekte olduğuna «Tac-üt-tevarih»in (c. 2, s. 247) şu fıkrası delâlet etmektedir:

«Fatih, İstanbul'u tesbir ve sur-ı bahrusuna tamir ettikte Süleyman Bey nam kulunu İstanbul subaşısı tâyin ile tamir (imar mânasına olacak) şehri ana tefviz eyledi.

«Binaenaleyh hükümet-i Osmaniye İstanbul'da takarrür ve teessüs ettikten sonra Bizans teşkilât idaresinden bazı usuller ahz u iktibas ettiği gibi Şehremini unvanı ve vazifesini de almıştır.

«Bizanslılar zamanında Şehreminlerinin mebani-i emiriyye (resmî binalar) tamiratına memur oldukları surların üzerindeki kitabeden

anlaşılmaktadır. Meselâ 1438 senesi kânunusanisinin yirmi yedisinde vukubulan bir zelzelede İstanbul surları yıkılmıştı. O zaman Şehremini bulunan Kiros Kostantin'in sa'y ü ikdamiyle surlar altmış günde mükemmelen tecdit ve inşa edilmiş ve suret-i inşayı mübeyyin olmak üzere Halice nazır olup Eksiles Rekos denilen Parmakkapı'nın balâsına (üstüne) bir levha vazolunmuştu.

«Bu levhada; «İmpartor Teodüsyos Şehremini Kostantin bu surları altmış günde yaptılar» ibaresi muharrer olduğu gibi Marmara Denizi cihetinde son kapı olan Birikyon kapısı üzerinde de şu «Kavi-üş-şekime bir imparator zamanında Şehremini Kostantin bu surları altmış günde inşa etti» denilmektedir. (İstanbul ve Boğaziçi, Mehmet Ziya Bey, s. 272).

«Şehreminlerinin esas vazifesinin biri de sarayda ve diğer mahallerde hükümete ait inşaat ve tamiratın malezime ve sairesini bittedarik esmanını ve çalışanların istihkakını tesviye ile hisaplarını tutmaktan ibaretti. Şu halde şimdiki Şehremini tâbiriyle o zamanki Şehremini arasında lâfız müşabehetinden (benzeyişinde) başka bir münasebet yoktur.

«Fatih'in kanunnamesi'nde Şehreminlerinin rütbe ve maaşıyle elkabı hakkında izahat veriliyorse da vazifesi gösterilmemektedir. Kanunnamede deniliyor ki:

«Meratipte Defter emini, anın altına Şehremini, anın altına Reis-ül-küttap otururlar ve Şehremini yüz yirmi akçe ulûfeye mutasarrıf olur... ve Defter emini ve şehremini bölük ağalarına tasaddur ede. Amma Defter emini pâyede Defterdara kariptir. Şehreminine, Reis-ül-küttaba da tasaddur ede.

«Kanunnamenin şu fıkralarına nazaran bidayet-i ihdasında Şehreminliği Defterieminden yani Defter-i hakanî Nazırından küçük fakat Divan-ı hümayun kâtiplerinin reisi ve o zamının Hariciye Nazırı olan Reis-ül-küttap'tan büyük bir unvan ve memuriyyettir.

«Kanunnamede hanedan-ı saltanat ile bilumum memurine elkaplar tahsis olunduğu gibi Şehremini için de şu elkap ile hitabedilmesi de tasrih edilmiştir:

«Şehreminine ve Reis-ül-küttaba böyle yazıla: İftihar-ül-eali vel-eazım muhtar-ül-ehali vel-ekârim el muhtas bimezid-i inayet-ül-mülk-üd-daim.

«Kanunname-i Muhammedi'nin (Fatih Kanunnamesi) bu fıkralarından maada Şehreminlerinin vezaifine ve suret-i nasp ve terakkilerine dair malûmata desteres olunamamıştır. Ancak Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi'nin «Hadikat-ül-Cevami'» inde şöyle bir kayde tesadüf edilmiştir:

«Vaktimiz ricalinden olup bu mahallede dünyaya gelenlerden Hafız Elhac Mustafa bin Ahmet Çelebi ki evail-i halinde (ilk zamanlarında) Dar-üd-darb-ı Sultanî dairesi (Darphane) kâtipleri zümresine dâhil ve yoluyle sahib-i ayar olmuştu. Mevlidi olan bu mahallenin (doğum yerinin) (Aksaray'da Toklu İbrahim Dede Mahallesi) mescidi için hizmet-i uhreviyye eylemek murad edip bir vakıf tedarik ve mescid-i mezbnrun mihrabı için iki adat kebir şem-i asel (balmumu) ve kandillerine rugan-i zeyt (zeytinyağı) ve hizmet için kayyıma yevmiyye tâyiniyle bunları idare edecek musakkafat vakfeyleyip ve bu mescid-i şerifin hemcivarı olan Ebu Şeybet-ül-Hudrî Hazretlerini ziyaret muradedenlerin snubet çekmemesi için eski tarikten başka mumaileyh Hafız Efendi kurbünde olan kale kapısı ittisalinde bir tarik-ı eshel tedarik buyurup ramazan-ı şerifin dördüncü pazartesi günü mübaşeret ve vesile-i dua-yi hayr olmağa müsaraat ve az vakitte itmam-ı hizmet eyledi. Tarik-ı mezburu küşad eden mumaileyh Mustafa Efendi mansıb-ı mezburde senesini tekmil edip Kanun-ı Osmanî üzere Şehremanetine naklolundu. Badehu Sultan-ı zaman Abdülhamit Han binagerdeleri (yaptırdıkları) olan imaret-i âmireleri ve Beylerbeyinde inşa buyurdukları cami-i şerif ve sair hayır lûtuflarında Bina emini olup anların tamamında medrese-i celile ve türbe-i bihişt âsâye dahi şuru' karib oldukta tam-ül-ihlâs 1194 tarihi cumadelâhiresinin gürresi günü medrese-i mezburde esna-yi itmamda bir zelzele-i şedide vuku bulmakla fevkalgaye duçar-ı ru'b-i hiras olarak (fazla korkmak) hanelerine avdet ve ertesi günü dâr-ı bekaya rihlet eyleyip Eğrikapı haricinde vâkı Büyük Tokmaktepe denmekle maruf mahalde valideyni civarında defnolundu.

«Bu ibaredeki «Kanunname-i Osmanî üzere Şehremanetine naklolundu» fıkrasında mevzu-ı bahis edilen Kanunname-i Osmanî'ye ıttıla' kesbedilememiştir.

«Şehremini yalnız pay-i tahtta değil vilâyetlerde mühim şehir merkezlerinde de vardı. Meselâ Evliya Çelebi Budapeşte'nin âmir ve hâkimlerinii saydığı sırada (c. 4, s. 413) orada bir de şehremini bulunduğunu zikrettiği gibi Bağdat için dahi: «Kırk birinci hâkim Şehreminidir ki askeri yoktur. Amma şehrin cümle umuru bundan sorulur» demektedir. Yine aynı zat Bosna şehrinden bahsederken (c 5, s 413) «Kırkıncı zâbit mimarbaşıdır ki beş yüz adam

ile kale imaretindedir» tarzındaki izahatı nazar-ı dikkate alınırsa taşradaki Şehreminlerinin imaret ve inşaat ile meşgul ve muvazzaf olmayıp vazifeleri şehir kethüdalığından ibaret olduğu anlaşılır. Mısır Kahire'deki (Şeyh-ül-Beled) in de bunlara mukabil bir memuriyyet olduğu zannedilmektedir.

«Evliya Çelebi eserinin diğer bir yerinde (c. 1, s. 569) Şehremini için diyor ki: «Masuldar emanettir. Her şey bu Şehreminlerinin eliyle olur. Mirî meremmatı ve binaları bunun eliyle tamir olunur. Senevî iki üç bin kese muhasebesi görülür. Üç yüz nefer tevabii vardır.»

«Şehreminliği vazifesiyle Mimarbaşılık vazifesinin taaruz eyledidi zannedilebilirse de yine aralarında fark olduğu aşikârdır. Şehreminliğinin her halde Mimarbaşılıktan evvel ihdas edilmiş olduğu ve Mimarbaşılık fennî ve ilmî bir memuriyyet ve vazife olmak itibariyle hükümetçe yapılacak inşaat ve tamiratın plânını ihzar ve fennî teferruatını ikmal Mimarbaşı ile maiyyetindeki mimarlara ait olup Şehremininin de malzeme tedariki, hisapların tutulması ve ameleye nezaret gibi işlerle meşgul bulunduğu derkârdır.

«Şehremininin bina ve su işlerine ne suretle ve ne derecelerde müdahale ettiğini ispat için buraya mütaaddit vesikalar derciyle ispat-ı müddeaya hacet gürülmemiştir. Dokuzuncu babın mütaaddit fasılalarına dercedilmiş olan vesikin mütalâası bu bapta bir fikir verebilir. Buraya yalnız bir vesikanın derciyle iktifa olunacaktır.

«Bir de mezkûr babın birinci faslında münderiç 1233 tarihli vesika dikkatle mütalâa edilecek olunsa görülecektir ki son zamanlarda Mimarbaşılara ait vazife bile Şehreminlerine intikal etmiş ve inşaatın kârgir olup olmaması, harikın men'i için ne gibi tedbirler alınması lâzım geleceği hakkında hükümetçe Şehremininin fikri sorularak ve alınan cevaba dayanılarak binanın irtifaı, inşaatın nev'i ve saire hakkında kanun vazedilmiştir. Şehremininin ehnlye nizaı dolayısiyle keşf için gönderilecek hey'et miyanına da bir memur terfik ettiğini, binaenaleyh bu işe de karıştığını eski vesikalar göstermektedir.

«Padişahlar İstanbul'dan gayri bir mahalle gittikleri zaman esasen saray memuru olan Şehreminleri de beraber giderlerdi. Meselâ 1085 senesinde Edirne'de icra kılınacak olan sur-i hitan (sünnet düğünü) dolayısiyle yapılacak tertibat ve inşaata Şehremininin ne suretle müdahale etmiş olduğunu nâtık (belirten) şu fıkra (Surname-i Abdi, Millet Kütüphanesi, s. 4) şayan-ı dikkattir;

«Harikmeydanı tâbir olunan meydan-ı vâsi' (geniş meydan) sur-i hitan cemiyyetine münasip fehmolunup cemiyyet-i suriyye mahall-i mezburda cilveker olmak karardade (karar vermek) için Harem-i hümayunda meydana nazır olan Alay Kasrından seyreylemeleri lâzım gelüp lâkin tenk-i havsala (görüş vaziyyetinin darlığı) olmakla Şehremaneti hizmetinde olan Durmuş Mehmet Efendi'ye kemal-i .vüs'at birle binası ferman olduğundan....»

«Şu vesika da Şehremininin su işlerine ne suretle müdahale ettiğini göstermektedir:

«Şehreminine hüküm ki:

«Edirnekapısı kurbündeki Gümrükhane çarşısında haliya getürülen çeşmenin meremmatı (tamiri) ve harc-ı lâzımı sair hassa-i hümayunum tarafından getirilen çeşmeler gibi hassa harçtan verilip ve zikrolunan çeşmeyi görüp gözlemek için tâyin olunan bir akçe dahi su yolcu başı olanlara verilip ol gözetmesin emredüp buyurdum ki emrim üzere zikrolunan çeşmenin vâkı olan harc-ı lâzımın sair çeşmelere verilegeldiği gibi hassa harçtan verilüp haliya ve minbaad (bundan sonra) her kim su yolcu başı olursa zikrolunan çeşmeyi görüp gözlemek için tâyin olunan ol bir akçe ana meşrut olup defterine olveçhile kaydeyliyesin.»

(Sekban Kara Ali Beye verildi)
26 Ramazan 973»

«İstanbul'da Fransa'nın kırk üçüncü sefiri Kont Andreosi'nin 1826 da Paris'te tabedilmiş olan İstanbul'a dair eserinde Şehremini için «Prefet de ville» tâbiri kullanıldıktan sonra «İnspecteure palais du grand seigeur et des murs de capital» suretinde tefsir ve biraz aşağıda dahi «İnspecteure des édifices publics» kelimeleri irad edilmektedir.

«Tarih-i Ata'ya nazaran Şehremini ile Mimar ağa'ya ve maiyyetlerine tamirat ambarı takımı denilip bunlar Yalı Köşkü ile Sepetçiler Kasrında oturmakta idiler.

«Buralarda Şehremini ile birlikte bulunanlar şunlardır:

«Şehremini, Mimar ağa, Su Nazırı, İstanbul ağası, Kireççibaşı, Ambar Müdürü, Ambar birinci kâtibi, Sermimar, Mimar-ı sani, Tamirat Müdürü.

«Halbuki tarih-i Ata'nın beyaniyle aşağıya aynen nakledilmiş olan 1247 tarihli resmî tebliğin ve Kont Andre Osi'nin şu: «Après l'eglise de Sainte-Irène vient l'hotel des mounaies composé de batimens spécieuse, mais qui n'ont rien remarquable; et à cotè des batimens de la monnaies sont habitès par le chehir-emini et

le Tansy?» Efendi (secrétaire du chef des eunuques noirs) beyanatı Şehreminlerinin şimdiki Askerî Müzesi ve Darphane binası geçildikten sonra Müze-i hümayuna inecek yolun sağ tarafında elyevm arsa halinde bulunan yerde bulunduğunu ve harem ağaları kâtibinin de burada oturduğunun göstermektedir. Sepetçiler Kasrı Darphane kurbünde idiyse ihtilâfı mucip bir nokta kalmaz.

«Şehreminlerinin inşaat ve tamirattan ve malzeme tedarikiyle hisspların kaydından maada bir vazifesi de Saray-ı hümayun kethüdalığı ve daha doğrusu masraf nazırlığı gibi bir hizmettir. Tarhuncu Ahmet Paşa tarafından 1064 tarihinde tanzim ve Sultan İbrahim'e takdim edilen muvazene tefteninde - ki tarihimizde Tarhuncu Ahmet Paşa lâyihaası namiyle meşhurdur - görülen şu: «Ve Şehremini kulları yedinden eğer mevacibat ve eğer Saray-ı İbrahim Paşa ve Saray-ı Galata için lahım (et) ve sair mühimmat için sene-i kâmilede yedi yüz yirmi dört buçuk kese akçe sarf olunur» fıkrası buna delâlet eder.

«Yeniçeriliğin ilgasından sonra devletçe birçok ıslahat ve teceddüdata tevessül olunduğu sırada bina işlerine hem Şehreminlerinin, hem de Mimarbaşılarının karışmakta olmasındaki sekamet nazar-ı dikkati celbettiği gibi Şehremininin fazla olarak saray masarifat ve maaşatına da karışmasının diğer vazifesiyle münasebeti olamıyacağı düşünülerek lâğvı tensip edilmiştir. Lâğvı mutazammın olan meclis-i âlî mazbatasında deniliyor ki: Şehremaneti mansıbının ehliyeti hazihi müstakil memura muhtaç olacak mertebe hizmeti olmıyarak mutasarrıfları dahi fenn-i mimariye vâkıf olmamaları cihetle bütün umur-ı ebniye mimarbaşı bulunanların marifetiyle görülmekte olmasına nazaran bu iki memuriyyet birleştirilerek ehliyeti hazihi mimarbaşı bulunan Abdülhalim Efendi kullarının fenn-i mimarî ve hendesede mehareti olmak hasebiyle anın uhdesine müceddeden tevcihi»

«Yine bu mazbatada Şehremininin maaş ve muhassesatı için de: «Şehremininin muayyenatı matbah-ı Âmirelerinden mürettep biarz tâyinat ile yevmiyye yüz akçe vazife harc-ı hassadan beher üç mahda yüz kuruştan» ibaret olduğu zikredilmektedir.

«Velhasıl 858 tarihinden 1247 senesine kadar devam eden Şehreminliği tarih-i mezkûrda (o tarihte) lâğvedilmiştir. Lâğvı keyfiyetinden bâhis olan tezkire-i ma'ruza ile hatt-ı hümayunun sureti 980 inci sayfada mukayyet olmakla beraber Takvim-i Vakayi'deki tebliğ-i resmî Şehreminliğinin son zamanlarındaki vazifesini de göstermek itibariyle şayan-ı dikkat olduğundan berveçh-i zir dercedilmiştir:

«Ezkadim ümena (eminler) menasıbının rütbelüsü olan Şehremaneti mutasarrıfının hizmeti ebniye-i dahiliyye ve hariciyye ve Enderun-ı hümayun ve ebniye-i saire-i miriyyenin tamir ve tecdidine nezaret ve hademe-i saray-i hümayunun üç ayda bir kere vazifelerini gümrükten idare olunur bazı ocaklıktan mürettep mebaliğten ita etmekten ibaret olup lâkin emanet-i mezkûrenin mutasarrıfı Hayrullah Efendi'nin hastalığı münasebetiyle saray tamiratı ve vezaif ifaası bilvekâle idare edilmekte olduktan başka devr-i müstahsen-üt-tavr-ı Padişahîde her umurun cihet i vahdeti yani dağınık mesalih birleştirilip usulüyle merkez-i itidalde görülmesi matlup olduğuna binaen şehremini maiyyetinde ve Darphane-i Âmire civarında kâin ambar denilen mahalde olan ketebeden başkâtip emeği mukabili bir maaş ile kaldırılıp ve Enderun-ı hümayunun vazife haranı yoklanup isbat-ı istihkak edenlere ceb-i hümayun hazinesinden Hezine kethüdası marifetiyle mah bemah ita ve bilcümle ebniye mesalihinin îdaresi Mimarbaşı bulunup fenn-i bina ve hendesede meharet ve dirayeti mücerrep olan Abdülhalim Efendi'ye ihale olunması babında sudur eden irade-i istihsan ifadei şahane mucebince Şehremaneti ve Mimarbaşılık birleştirilüp Ebniye-i bassa müdürlüğü unvaniyle hacegân-ı divan-ı hümayuna bil'ilbak mumaileyhe tevcih ve ihsan ve rütbesi teveihat defterinde Mansure kitabeti zirine kaydiyle mümtaz-ül-akran kılınmış ve Şahremanetine merbut tâyinat ile şadan olmuştur.

«İşte 857 den beri devam eden Şehreminliği 1247 de şu suretle ilga edilmiştir. Gerçi 1271 de tekrar ihdas olunmuş ise de aşağıda ita edilecek izahatıan anlaşılacağı üzere kadim Şehremaneti ile bunun bir münasebeti yoktur.»

Yine Osman Ergin kıymetli esarinde «Belediyye Reisliği» makamında olarak teşkil olunan «Şehremaneti» hakkında izahat verirken (sayfa 1369) başındaki memura unvan olarak verilen «Şehremini» için şöyle diyor:

«Kırım muharebesinden sonra Avrupalılar ile temas ve ihtilât ziyadeleşerek devair-i hükümetin teşkilât ve muamelâtı Garp memleketlerine benzetilmeğe uğraşıldığı sırada münhasıran Belediyye umuruyle meşgul olmak üzere ayrıca bir idare ihdesına lüzum görülmüş ve Avrupalıların bu mekamda kullandıkları Prefecture de la ville mukabili olarak 1271 tarihinde «Şehremaneti» namiyle bir memuriyyet-i cedide ihdas edilmiştir. Prefecture de la ville'in

tam mukabili (Şehreminliği) demek olurse da ona yakın tarihî bir tâbir yani (Şeâremini) evvelce müstamel fakat metrûk olduğu için atik Şehreminlerinin vazifeleriyle bu defa ihdas olunanların vazife ve salâhiyyetleri arasındaki fark nazar-ı dikkate alınmıyarak tâbir-i mezkûr ihya olunmuştur.»

Şehremaneti Cumhuriyet devrinde İstanbul Belediyesi adıyle ve Vilâyetle İstanbul birleştirilerek «Şehremaneti» ile birlikte Şehremini tâbiri da tarihe karışmıştır. (Bak Şehremaneti).

ŞEHREMİNİ HALİFESİ (شهرامینی خلیفه‌سی) [*Sar.*] Saray ve hükümete ait binaların tamir ve inşasiyle sarayın levazım işleriyle meşgul olan «Şehremini» nin maiyyetindeki memurlardan birinin unvanıdır. Vazifesi yazı işleriyle meşgul olmaktı.

ŞEHREMİNİ RUZNAMECİSİ (شهرامینی روزنامه‌جیسی) [*Sar.*] Saray ve hükümete ait binaların tâmir ve inşasiyle sarayın levazım işleriyle meşgul olan «Şehremini» nin maiyyetindeki memurlarden birinin unvanıdır. Vazifesi hisap işlerine bakmak, buna ait defterleri tutmaktı

ŞEHRENGİZ (شهرانگیز) [*Ede.*] Ortalığa velvele salacak ve dedikoduya sebep olacak şeyler hakkında yazılan şiirlere verilen addır. Engiz; Farsça koparıcı, depretiei, karıştırıcı demektir. Şair Sünbülzade Vehbi'nin gençlere fazla iltifat eden zamanın Maliye Nazırı Defterdar Hilmi Paşa için «شهرانگیز برای چند جوانان مشهور وملقب استانبول در دفترداری» حلیمی پاشا برای لطیفه نوشته بود» başlığıyle yazdığı aşağıdaki manzume buna bir örnek teşkil eder:

Habbeza şehr-i Sitanbulda güruh-i hûban
Hüsn ile her birisi velvele âra-yi cihan
Yusuf'a kal olagım padişeh-i hûbandır
Olsun İsmail'e de can-ı azizim kurban
Rağimi zerdeden ayva gülünün hasretidir
Dağdar etti dili lâle izarım Nu'man
Yeni doğmuş aya benzer deyu şehr-i Recebin
Nereye gitse geçer ardına âlem Şa'ban
Gerçi saçlı doru da hayli zarifti amma
Şimdi ba arsada divan atınındır meydan
İşlemezse eğer ol basma koyun saatinin
Her dakika gerisin bindire görsün yaran
Gümüş endazeye çok ölçünegördük amma
Gelmedi arşına ol kâle-i zerdız giran
Sib-veş gabgabın okşatsa da cib elması
Taze şeftalusuna almağa yoktur imkân
Kurda kaptırmıyalım pek küçütür Kuzula
Koyuna girsün emin olsun o âfetten aman
Pek cefakâr değil gerçi Vefalı bilürüz
Harcına liyk vefa etse nukud-i gûran
Şimdi gayette tâleklendi periçehre Halil
Gerçi bildırcın idi bu sene oldu şeytan
Tur-ı uşşak idi Musa Çelebi dükkânı
Lik Fir'avn imiş ol ustası çingâne heman
Çün Beşiktaşlı henüz dâye kucağında gezer
Mehd-i âğuşa bilinmez çü çocuktur o cevan
Serv-i naz ise dayakçı efeyi savsa dahi
Yine her köşede talib bulanur çalkızenan
Buna kuyruklu çekerse yakışır defterdar
Ki bütün kuyruğa dair kaba saçma hezeyan

ŞEHRÎ (شهری) [*Hal.*] İstanbullu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şehrî, köylü olmayıp şehirli olmak mânasına da gelir.

§ [*Mal.*] Aylık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «şehriye» de denilirdi.

ŞEHRİYAR (شهریار) [*Hal.*] Padişahlar hakkında unvan olarak kullanılır, bir tâbirdir. Büyük, kudretli, şevketli demektir.

Şehriyar-ı şehriyaran-ı cihan
Tacdar-ı tacdaran-ı zaman
Ziya Paşa

ŞEHRİYE (شهریه) [*Hal.*] Aylık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «şehrî» de denilirdi.

ŞEHRİYE-İ DEKÂKİN (شهریهٔ دکاکین) [*Mal.*] Temettü (kazanç) verkisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Esnaftan bu vergi biri aylık, diğeri gündelik hisabiyle alındığı için aylık hisabiyle alınana «Şehriye-i dekâkin», gündelik hisabiyle alınana da «Yevmiyye-i dekâkin» denilirdi. Tanzimat'tan sonra «Temettü' vergisi» adını almıştır.

ŞEHTİYE (شهتیه) [*Bah.*] Brik nev'inden iki direkli beylik (devlete ait) gemi adıdır. Halk arasında «şitye» suretinde de kullanılırdı. Vesikalarda «Şehtiye-i Brik» suretinde de geçer.

ŞEHZADE (شهزاده) [*Sar.*] Osmanlı hükümdar sülâlesinin erkek evlâtları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Aslı şah oğlu, padişah oğlu demek olan Şahzadedir. Şehzade bunun hafifletilmiş şeklidir. Bununla beraber bazı vesikalarda Şahzade suretinde de geçer. İlk devirlerde bunun yerine «Çelebi» denilirdi. Şehzade tâbiri sonradan kullanılmağa başlanmış, Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam etmiştir.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı kıymetli eserinde «Osmanlı Şehzadeleri» başlığı altında (sayfa 106 ve mütaakip) şu tafsilâtı veriyor:

«Osman oğullarının erkek çocuklarına şahzade ve tahfifen şehzade denilmiş ve bunlardan ikincisi taammüm etmiştir. Bu çocuklar, Padişahların haseki, ikbal ve odalıklardan da doğarlardı. Yani kimden doğarsa doğsun bu erkek çocuklara şehzade denilirdi. Padişah çocuklarına Çelebi Mehmet zamanına kadar Çelebi denilmiş ve şehzade tâbiri bundan sonra taammüm eylemiştir. Padişahların kız evlâtlarına Sultan unvanı verilmişti.

«Tarihi iyice tesbit edilmiyen, fakat on yedinci asırdan beri görülen usule göre şehzade ve sultanların doğumları bir hatt-ı hümayunla Paşakapısı'na yani Sadrazam'a bildirilirdi. Doğan çocuk erkek ise Sadrazam'a gönderilen hatt-ı hümayunu Dar-üs-saade ağası ve kız ise yüksek rütbeli bir saray ağası getirirdi. Bu tebliğ üzerine Sadrazam ve Şeyh-ül-islâm, Vezirler ve diğer teşrifata dâhil devlet ricali ve Kazaskerler, Yeniçeri ağası ve saire saraya giderler ve Silâhtar ağa vasıtasiyle davet olunarak huzura kabul olunurlar, tebrikten sonra kürk ve hil'at giydirilerek avdet ederlerdi. Doğum münasebetiyle Padişah tarafından Sadrazam'a ve diğer ricale lohusa şerbetleri gönderilir ve bunların zevceleri mahsus bir baltacı ile saraya davet edilirlerdi. Şehzade veya sultanın doğması dolayısiyle keyfiyyet toplar atılmak suretiyle İstanbul'da ilân edildiği gibi memleketin her tarafına da fermanlar gönderilir ve mahallin Şer'i mahkemelerinde sicillere kaydolunarak toplar atılıp şenlikler yapılırdı. Atılan topların adedi, şenlik günleri, doğan çocuğun erkek ve kız olduğuna ve Padişahın ilk ve diğer evlâtları olmuna göre değişirdi.

«Padişahların ilk oğulları doğduğu zaman donanma günü fazla olur, diğer oğulları doğarsa donanma günleri azalırdı. İkincisi Osman'ın ilk oğlu olduğu zaman yedi gün yedi gece şehir donanması olmuştu. Dördüncü Mehmed'in H. 1074, M. 1663 senesinde Mustafa ismindeki büyük oğlu doğmuş ve yedi gün yedi gece ve H. 1084, M. 1673-74 de ikinci oğlu Ahmet doğduğu zaman ise üç gün üç gece donanma ve şenlik yapılmıştı. H. 1117, M. 1705-706 da Üçüncü Ahmet'in Mehmet adındaki büyük oğlu doğunca ilk şehzadesi olmasına mebni on gün on gece bütün memlekette donanma yaptırmıştı. Yine aynı hükümdarın aynı senede İsa adındaki şehzadesine beş gün beş gece ve H. 1119, M. 1707-709 de doğan şehzade Selim için de üç gün üç gece şenlik yapılmıştı.

«Bazı padişahların çocukları doğmayınca hânedanın inkıtaa uğrıyacağından dolayı telâş edilirdi. Nitekim Birinci Muhmut ile kardeşi Üçüncü Osman'ın hükümdarlıkları zamanında otuz sene kadar çocuk doğmamasından dolayı epey dedikodu olmuş ve Üçüncü Mustafa'nın cülûsunu mütaakıp Hibetullah Sultan isminde bir kız evlâdı dünyaya gelince padişahın akim olmamasından dolayı saray ve hükümet memnun olara evvelâ yedi gün yedi gece ve sonra halkın arzusu üzerine üç gün daha ilâvesiyle on gün on gece donanma yapılmış ve eğlence ve oyunlar tertip edilmiş ve hattâ ecnebi devletleri sefaretleri bile donanmaya iştirak etmişlerdir.

«Birinci Abdülhamit'in ilk çocuğu doğduğu zaman ehemmiyyetli surette şenlik yapılmış ise de ikinci oğlu doğunca lüzumsuz masraf istemiyerek «Böyle maskaralık lâzım değildir, dervişan tekkelerine nezirler ve sadakalar verilip mektep hocalarına Paşakapısına gelince hil'at giydirilip, kalfalarına sarık parası ve masumlara çil para ve pilâv zerde» verilmesini emreylemiştir

«Padişahın çocuğu olduğu zaman daha evvel söylediğimiz gibi Sadrazam ve diğer erkânın saraya gidip tebrik etmeleri usuldendi. Bundan başka doğan çocuğa Sadrazam tarafından mücevherli beşik gönderilir ve bu beşik Sadrazam kethüdası vasıtasiyle Dar-üs-saade ağa'sına teslim olunurdu.

«Yine doğan şehzadenin hizmetine, usta denilen yirmi kadar genç kız tâyin edilir ve validesi çocuğun bakılmasına ve büyümesine nezaret ederdi. Bu maiyyetin başlıcalarından ağa denilen üç kişi has odalılardandı. Bunların içinden en yaşlısı şehzadenin baş mürebbisi olup kendisine başlâla derlerdi. Bunun emri altındaki diğer üç hadım ağası da lâla unvanını taşırlardı.

«Osmanlı şehzadesi boş altı yaşına yani tahsil çağına geldiği zaman kendisine bir hoca tâyin olunarak merasimle derse başlattırılırdı. Şehzadenin bu derse başlamasına bed-i besmele denilirdi. Bu merasimde ve davetlilerin huzurunda iptida Şeyh-ül-islâm teberrüken şehzadeyi eski alfabe tertibi üzere elif'ten ye'ye kadar okutur ve sonra dua eder ve merasim nihayet bularak tahsili, tâyin olunan hocasına bırakılırdı. Şehzade, Şeyh-ül-islâm'dan ilk alfabeyi okuduktan sonra anın elini öpmesi lâzımdı. Lâkin Müfti (Şeyhülislâm) elini öptürmiyerek şehzadenin omuzunu öperdi. Şehzadenin derse başlaması münasebetiyle kendisine lâzım olan elifba ile cüz kesesi, hilâl ve saire mükemmel ciltlenmiş müzehhep olarak Sadrazam tarafından hediyye olarak takdim edilirdi. Şehzadenin hocası Dar-üs-saade ağası dairesin-

de ders verirdi. Kur'an-ı Kerimi hatmeden şehzadeyi Sadrazam ve sair devlet erkânı tebrik ile kendisine hediyyeler verirlerdi.

«Avcı Sultan Mehmet 1080 muharrem 1669 haziranında Mora Yenişehirinde bulunurken o tarihte 6 yaşında bulunan büyük oğlu Şehzade Mustafa'ya hoca tâyin edilmesini emreylemiş ve Doğan köyünde bed-i besmele yapılmıştı. Şehzade alayla getirilerek evvelâ babasının elini öpmüş ve Padişahın hocası meşhur Vanî Mehmet Efendi teberrüken besmele çektirip (رب يسر ولا تعسر رب تمم بالخير) duasını okuttuktan ve elifbanın ilk dört harfini (ا ، ب ، ت ، ث) okutup bunları üç defa tekrar ettirdikten sonra ayağa kalkıp dua eylemiş ve bu suretle derse başlama merasimi nihayet bulmuştu.

«Padişahların oğullarına yaptırdıkları sünnet dühünleri de merasimle olurdu. Sünnet düğününden üç dört ay evvel keyfiyyet bütün eyaletlere bildirilir ve düğünde bulunmak üzere ileri gelen valiler ve vezirler davet edilirlerdi. Sünnet düğünleri bazan on on beş gün ve bazan da daha uzun süredi. Fatih'in 861 Hicrî, 1457 Milâdî senesinde Amasya valisi Bayezit ve Manisa valisi Mustafa isimlerindeki oğullarına yaptığı sünnt düğününde bütün komşu hükümdarlar med'uv oldukları gibi düğün de bir ay sürmüştü. Lûtfi Paşa Sadaretinde ve 946 recep, 1539 ikinciteşrin tarihinde şehzade Bayezit için Atmeydanı'ndaki İbrahim Paşa sarayında yapılan sünnet düğünü on üç gün sürmüştü. Üçüncü Murat'ın oğlu şehzade Mehmet için tertip ettirdiği sünnet düğünü iki aya yakın bir zaman devam etmiş, 22 temmuz 1582 de bitmişti. Hükümet erkânı, askerî sınıflar, ulema ve şeyhler, esnaf takımı ve ecnebi devletlerin sefir ve maiyyetleri bu düğüne davetli olup herkes derecesine göre hediyyeler takdim etmişler ve kendilerine ziyafet çekilerek tertip edilen eğlence ve oyunları seyreylemişlerdi.

«Dördüncü Mehmet 1084 Hicrî, 1673-74 Milâdî senesinde Edirne de oğulları Mustafa ile Ahmet'i sünnet ettirdiği zaman bu düğün, geceli gündüzlü on beş gün sürmüştü Bu gibi düğünlerde her sınıf erbabının sanatlarını gösterek Padişahın huzurundan geçmeleri âdetti. Dördüncü Mehmet bu sünnet düğünü münasebetiyle memnuniyyetini beyan etmek için Sadrazam Köprülü Zade Fazıl Ahmet Paşa'ya elli ve diğer vezirlere kırkar esame vererek bunları herkesin kendi maiyyetine dirlik yani maaş olarak tevzi eylemelerini emretmişti. Bu düğünlerde hokkabaz, cambaz, perendebaz, hayal-i zil denilen karagöz, at koşuları, muhtelif fişek oyunları, yağlı direk, göğsü üzerinde örsle nal yapmak ve saire gibi hünerler gösterilirdi. Şekercilerin yaptıkları bahçe ve hayvanat resimlerini havi tepsiler bilhassa onaltıncı asırda pek meşhurdu.

«On üç ve on dört yaşına gelen ve sünnet olan şehzadeye ayrı bir daire verilir ve bunu kendi validesiyle hemşiresinden başka bir kadının görmesine müsaade edilmezdi.

«Babasının sağlığında bir şehzade saraydan dışarı çıktığı zaman başlarına mücevveze veya sorguçlu destar ve arkalarına ferace samur kürk giyerlerdi.

«Osmanlı şehzadeleri saraya kapattırılmayıp serbest bulundukları zaman tahsil ile beraber ata binip inmek, ok atmak, avlanmak, gürz kullanmak gibi spor hareketlerinde ve silâhşorlukta mümarese peyda ederlerdi. Bunlar saraya kapatıldıktan sonra babalarının sağlıklarında daha serbest bir hayata malik olup tahsil görürler, yazı meşkederler, ata binmek zamanı gelince babalariyle beraber cuma namazına giderlerdi. Maiyyetlerinde kendi daireleri ağaları bulunurdu. Deniz gezintisi esnasında yine maiyyetleriyle gezerlerdi. Bunların kayıklarının örtüleri mavi veya sarı çuhadandı. Babalarının ölümlerinden sonra ise şehzadeler, kendilerine tahsis edilen daireden inziva hayatına geçerek yaşarlar ve içlerinden sırası gelenler hükümdar olurlardı.

«Babaları ölüp kafes hayatı yaşıyan şehzadelerin ikametleri Harem-i hümayuna muttasıl şimşir ağaçlariyle ihata olunduğundan dolayı Şimşirlik denilen mahalde idi. Burada on iki daire olup her dairenin mütaaddit odaları vardı. Şimşirlik mevkii yüksek duvarlarla ihata edilmiş olup küçük bir bahçesi de bulunuyordu. Bu Şimşirlik dairesine kafes ismi verilmekte idi. Bu kafes hayatında yani inziva halinde yaşıyan her şehzadenin on, on iki cariyesi, hazine, kiler ve seferli koğuşlarından alınmış ağaları vardı. Fakat bu şehzadeler, hizmetlerine tahsis edilen ağaları görüp konuşamazlardı.

«Şehzadeler burada sıkı bir kontrol altında idiler. Hiç kimse ile muhabere etmelerine müsaade olunmaz ve duyulursa muhabereyi temin eden idam olunurdu. Hasta olan bir şehzadenin yanına gidecek tabip Padişahın müsaadesiyle gider ve nezaret altında bulunurdu. Şehzadeler biribirleriyle sık sık görüşmezlerdi. Padişahın müsaadesiyle bazan valideleri Eski saraydan gelerek oğullarını görür ve görüşürlerdi. Bayram tebriki merasimi de Mabeynde yapılır, hariçten hiç kimse şehzadeleri göremezdi. Kafes hayatı yaşıyan şehzadenin babası

saltanatta olursa o şehzade, pek az farkla diğerlerinden daha iyice idi.

«Bazı isyan hadiaelerinde asker, şehzadelerin hayatta olup olmadıklarını anlamak için şehzadeleri görmek isterdi. Nitekim Dördüncü Mehmet ile Üçüncü Selim'den böyle bir istekte bulunmuşlardı. Kapıkulu efradı ayak divanında Dördüncü murat'tan şehzadeleri görmek istemişler, o da kardeşleri Bayezit, Süleyman, Kasım ve İbrahim'i çıkarıp göstermiş, bunların hayatlarına dokunmıyacaklarına dair teminat vermiş ve Vezir-i âzam Topal Recep Paşa ile Şeyh-ül-islâm Ahi Zade Hüseyin Efendi kefil olmuşlardı. Keza Kabakçı Mustafa isyanında Üçüncü Selim'in Şehzade Mustafa ile Makmut'a bir süi kast yapmaması için âsiler saraya Aygır İmam denilen Rumeli Kazaskeri pâyeli Derviş Efendi isminde biriyle eabak Sekbanbaşı Osman Ağa'yı göndermişlerdi. Bu itimatsızlıktan pek müteessir olan hassas Padişah Bab-ı âli'ye gönderdiği hatt-ı hümayuda:

« Benim zürriyetim yoktur, şehzadeler benim evlâdım, nur-ı aynımdır, maazallah ben onlara süi kast ile sülâle-i pakize-i Osmaniye'nin inkırazına ve Devlet-i Osmaniyye'nin izmihlâline sebep olmak hayal ve hatıra gelir şey midir? Allah o günleri göstermesin, Cenab-ı Bâri onların ömrünü ruz efzun eyleaün.» demişti. Hatt-ı hümayun Bab ı âli'de okunurken mevcut ulema hep ağlamışlardı.

«İşte sonradan Osmanlı tahtını işgal ile Devlet idaresini ele alan şehzadeler böylece kapalı bir hayat geçirerek zenci harem ağalariyle bir kaç cariyeden başka kimseyi görmiyorlardı. Hattâ bunlardan İkinci Süleyman, biraderinin hal'i üzerine hükümdar olduktan sonrr Sadr-ı âzam Siyavuş Paşa'ya:

« Kırk yıldır bir karanlık yerde mahbus ve hayattan me'yus iken yeniden dünyaya gelip gözüm açtım ve âlemi here ü merç bulduın; iki eteklerimizi belimize çalıp din ve dünyamıza hayırlı olan işlerde bulunup gereği gibi hizmet-i ibadullahı yerine getürmeğe sa'yedelim.»

sözleriyle kırk seneden beri çektiği ıstırabı anlatmak istemişti.

«Şehzadeler inziva hayatında cariyeler tarafından tahsil görürler ve bazıları can sıkıntısından vakit geçirmek için mücevhercilik, kuyumculuk, tornacılık gibi sanat öğrenirler, ok ve yay yaparlar, bağa ve fildişi ve abanoz işlerle, sahtiyan üzerine nakış yaparlar, yazı yazarlar ve Kur'an-ı Kerim istinsah ederlerdi. Birinci Mahmut mücevhercilikte mahirdi.

«Şehzadeler bu kafes hayatında yaşarken yetişmiş ve teehhül çağına gelmiş iseler hizmetlerindeki cariyelerle vukua gelen temasta cariye gebe kalıp çocuk doğurursa doğan çocuk derhal ifna edilirdi. Fakat bazan habersizce doğan çocuğun hariçte bir sütnaya verilip büyütüldüğü vâkidi. Fakat pek nadirdi. Meselâ Birinci Abdülhamit'in, kafes hayatında iken doğan bir kızı bu suretle büyütülmüş ve kendisine Ahretlik Hanım denilmişti. Abdülhamit hükümdar olduktan sonra şehzadeliğinde bir kızı olup adının Dürrüşehvar olduğnu Paşakapısına pildirmişti.

«Bir padişah vefat ettiği zaman yerine geçen hükümdar anın kadın ve kızlarını Eski saray'a nakledip erkek şehzadeleri kendi yanında, yani sarayda alıkoyarak yukarda dediğimiz gibi nezaret altında bulundururdu.

«Kafes hayatı yaşıyan şehzadelerden pek ender olarak hariçle temas ve muhabere edenleri de görülmüştü. Amcası Birinci Abdülhamit'in müsamahasından istifade eden Veliaht Selim, hariçte Ratip Efendi'yi elde ederek o vasıta ile Fransa Kralı Onaltıncı Louis'ye mektup göndererek hükümdar olduğu zaman yapacağı işler hakkında kralın fikirlerini sormuştu.

«Osmanlı şehzadelerinden biri vefat edecek olursa cenazesinde Sadrazam, Şeyhülislâm, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, İstanbul kassısı, Nakib-ül-eşraf, Yeniçeri ağasiyle süvari bölükleri ağaları, vezirler ve devlet ricali hazır bulunurlardı. Bunlar baba ve cedlerinin türbelerinden birine defnedilirlerdi. Vefat eden şehzadelerin bir süi kaste uğrayıp uğramadıkları Yeniçeri ocağı namına Kul kethüdası muayene ederdi.

«Hayatları böyle inziva halinde ve daima korku içinde geçen şehzadelerin bu ıstırap verici halleri ahlâkları üzerinde müessir olmuş, cesaretleri kırılıp kabiliyyetleri sönmüştür. Osmanlı şehzadelerinden İkinci Mahmut'un en iki yaşında iken yapılmış bir resmi Güzel Sanatlar Mecmuasında vardır ve bunda küçük yaşta bir şehzadenin kıyafeti görülmektedir.»

Bu malûmata ilâve olunacak iki üç nokta şunlardır: Padişah kadınları her birinin kaç evlâdı olursa olsun kendi çocuklarıyle «Bucak» adı verilen bir yerde otururlardı. Ancak şehzadelerle sultanların her birinin «Ev» tâbir olunan ayrı daireleri vardı. Küçük yaşta anneleri ölen şehzade ve sultanlar daireleri halkıyle beraber Hünkâr tarafından münasip görülen kadın efendilerden birinin himayesine verilirlerdi. Sultan ve şehzadelerden birinin ölümü halinde hizmetinde bulunan kalfaların büyükleri ceyizleri verilerek azad edilir, küçüklerin-

den hünkâr defterinde yazılı olanlar daire-i hümayuna, ölenin defterinde yrzılı bulunanlardan anne, kız veya erkek kardeşe verilirlerdi. Bucakta bulunan kalfalardan hünkâr defterinde yazılı bulunanların maaşları Hazine-i haasa'dan, kendi defterlerinde yazılı bulunanların maaşları da kendi taraflarından verilirdi.

Şehzadelerin çocuk yapmamaları yasağı Tanzimat'tan sonra gevşemiş olmakla beraber ilân keyfiyyetinin memnuiyyeti baki idi. Nitekim Abdülâziz'in veliahtlığı zamanında doğan Yusuf İzlettin Efendi ile Beşinci Murat'ın şehzadeliğinde dünyaya gelen Salâheddin Efendi'nin doğumları gizli tutulmuştu.

Şehzadeler için yasak olan bir şey de sakal salıvermekti.

Saray hayatını yakından görmüş olan Leylâ Hanım (ölümü 1936) «Harem ve Saray Âdat-ı Kadimesi» başlığıyle çıkan hâtıratında şehzadelerin son devirlerdeki vaziyyetlerini şöyle anlatıyor:

«Şehzadeleri dâye emzirir, yakın hizmetini dadı ifa eder, validesinin nezaretinde büyür, dâye ve dadıdan başkasının kucağına verilmez, padişah evlâdını hiç kimse öpemez. Yörümeğe başlayınca dadısı daima takibeder, eğlendirici küçük cariyeleri de etrafında bulunur, oyuncaklarla eğlendirir. Validesi veya büyük kalfa, daye ya dadısı bir harem ağası refakatiyle araba ile gezmeğe götürülür. Hocaya başlatmak sinni *gelince ba irade-i seniyye (Padişahın emriyle)* Mabeyn-i Hümayunda huzur-ı şahanede besmele-i şerifi çekip her gün şehzanelere mahsus olan binadaki dairesine harem ağası götürür, hocasından orada okur. Haftada iki gün gezmeğe çıkmağa mezundur. Mukannen günün sabahı eeb-i hümayundan yarım kese çil (250 kuruş) gezmek parası gelir. Efendi hazretleri lâlası olan Beyle araba ya faytonda gider Bendegânı atla takibederler. Ekseriya Hacı Hüseyin bağı yahut Küçük Çiftlik Köşküne gider. Biraderleri de oraya gelirler. Öğle tasmından sonra midilli koşulu küçük faytonlrrını kendileri kullanarak köşkün bahçesinde gezerler, ok ve küçük tüfekle nişan talimi eder. Akşam üstü gelirler. Saray-ı hümayunda hemşire ve biraderleriyle toplanır, eğlenirler. Peder-i zişanlarına her cuma günü giderler. Şehzadeler küçükken bayramlarda saz ve eyyam-ı sairede dadı ve bir cariyesiyle büyük sofalarda, devairde gezer. Fakat sabaveti geçince sinniyle beraber temkini de kemale vasıl olur, Muayede resmini Mabeyn-i hümayunda icra edarler. Valideliklerine ve kardeşlerine tebrike dairelerine giderler. Saz âlemlerinde bulunmazlar. Sofalarda da mümkün mertebe gezmezler. Dışarı çıkmadığı gün keni daireiinde mütalâa ve valide ve haremiyle ve konuşmakla vakii geçirir. Akşamları birader ve hemşireler yekdiğerine gider, musiki ile eğlenirler. Bazan istedikleri sazende kalfalardan da bir ikisini celbeder, beraber çalarlar Her halde ansızın gitmezler. O gece karar verilmemişse istimzaç ederler, Şehzade haremlerine isimleriyle beraber Hanım denir. Diğer şehzadeleri huzurlarına çıkmazlar. Yalnız Sultan Efendiler olursa ve çağırılırlarsa çıkarlar, Büyük kalfalara Hanımlar da kalfam derler. Hizmetlerini ayrı cariyeler ifa ederler. Sofalarda da, bahçede de çok gezinmçzler. Odalarında mütalûa ve musiki ve bazı küçük elişleriyle vakit geçirirler. Bu Hanımlar sarayda terbiye görerek büyümüş kızlardandır.»

Osmanlı Devletinin kuruluşunda diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Devlet, ailenin müşterek malı sayıldığı için Osman Bey zaptettiği yerleri kardeşi, oğlu ve silâh arkadaşı olan aşiret beylerine vermişti. Orhan bey de idaresindeki yerlere oğul ve sonra beylerini tâyin etmişti. Orhan bey'den sonra (Devlet ailenin müşterek malıdır) diye malûm olan kanunda tadilât yapılmış ve Murat Bey'in cülûsundan itibaren devlete iştirak hakkı aileden alınarak hükümdar ile onun oğullarına inhisar ettirilmiştir. Buna da sebep Murat'a karşı kardeşleri Halil ile İbrahim'in muhalefetleri olmuştur. Şehzade sancaklarının ekserisi Anadolu beylerinden zaptedilen yerlerdi. Şehzadeler bu beyliklerin baş şehirlerini kendilerine de merkez yapmışlardı.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan onaltıncı asır başlarına kadar olan zamanda şehzadelerin fırsat buldukça saltanat iddiasiyle ortaya atılanları görülmüş ve muvaffak olamayıp yakalananlar derhal öldürüldükleri gibi içlerinden memleket dışına kaçanlar da olmuştur. Bu hal saltanat hırsı, can kaygısı, hariçten ve dahilden vuku bulan tahrikler başlıca sebeplerdir.

Şehzadelere son zamanlarde «Efendi» denilir, «Devletlû Necabetlû» elkabı kullanılırdı. Kâtip ve kâhya gibi adamlarına da «Bey» denilirdi.

ŞEHZADE ALAYI (شهزاده الايى) [*Sar.*] Devlet idaresinde bilgi edinmek için, onaltıncı asrın sonlarına kadar, Sancak beyliğiyle eyaletlere gönderilen şehzadelerin vazifeleri başına gitmek üzere merkezden hareketleri sırasında yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üçüncü Murat'ın oğlu şehzade Mehmet'in Manisa Sancağına göndertlmesi münasebetiyle yapılan alay Âli, Selânikî ve Peçevî'den hulâsa

olarak «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» nda (sayfa 127-128) şöyle anlatıyor:

«Murad'ın büyük şehzadesi Mehmet, sünnet olduktan sonra yani 991 zilhiccesinin ikinci cumartesi günü (17 birinci kânun 1583) babasıyle vedalaştıktan sonra Manisa Sancağı'na gitmek üzere saraydan çıktı ve kanunî hükümlere göre Şehzadeyi teşyi için seher vaktinde Sadrazam, vezirler ve diğer devlet erkânı sarayın Bab-ı hümayun denilen birinci kapısında hazır bulundular. Yalnız Yeniçeriler getirilmemişti. Şehzade Mehmet önünde valilik sancağı, başında müzeyyen ve murassa' mücevveze denilen kavuğunun üzerinde sorguç takılı olarak saray kapısından çıktı. Divan-ı hümayun çavuşları alkış yaptılar. Sadrazam ve diğer devlet erkânı derecelerine göre şehzadenin önüne düşüp yürüdüler. Evvelâ hocası Nevaî Efendi, şehzadenin yanına sokulup kendisiyle görüştü. Sonra Sadrazam Siyavuş Paşa reayaya dair şehzadeye vesaya ve nasihatlerde bulundu. Anı mütaakıp vezirlerden Mesih Paşa, Cerrah Mehmet Paşa ve Rumeli Kazaskeri Molla Efendi ve Anadolu Kazaskeri Abdullah Efendi sırasıyle yanına gidip dinî ve dünyevî işler hakkında ayrı ayrı görüşüp nasihat ettiler. Gidiş böylece Eminönü iskelesine kadar devam etti.

«Şehzade alayında, maiyyetine verilen yeniçerilerle memurlardan başka sipahi, silâhtar, sekban, saîak ve peykler ile kendisinin has ahır hademeleri, matbah, kiler hizmetkârları ve saire vardı ki şehzade Mehmet'in bu suretle maiyyeti mevcudu iki bin kişiyi buluyordu.

«Şehzadeyi, Eminönü iskelesinde Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa karşıladı. Şehzade Baştarde denilen Kaptan Paşa kadırgasına binerken toplar atıldı. Vezirler ve saire erkân ve şehzadenin maiyyeti diğer kadırgalara binip Üsküdar'a geldiler. Burada yine alay tertip olunup kendisini otağına kadar götürdüler. El öptüler. Ertesi gün kanun üzere Sadrazam ve vezirler ve devlet erkânı hediyyelerini takdim ettiler. Bir gün daha kaldıktan sonra şehzadeye veda edildi ve o da hemen sancağına hareket eyledi.»

ŞEHZADE HOCALARI (شهزاده خواجه‌لری) [*Sar.*] Padişahların erkek çocuklarını okutanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Farsça hevace'den bozma olan hoca; muallim demektir. Osmanlı şehzadeleri beş, altı yaşına yani tahsil çağına geldikleri zaman kendilerine bir hoca tâyin olunarak merasimle derse başlattırılırdı. Şehzadenin bu derse başlamasına «bed-i besmele» denilirdi. Bu merasimde ve davetlilerin huzurunda iptida Şeyh-ül-islâm Efendi teberrüken şehzadeyi elif'ten ye'ye kadar okutur ve sonra dua ederdi. Şehzadenin okumağa başlaması münasebetiyle kendisine lâzım olan elifba (şimdiki tâbirle alfabe) ile cüz kesesi, hilâl ve saire Sadrazam tarafından hediyye olarak takdim edilirdi. Hoca şehzadeyi Tanzimat'a kadar Dar üs-saade ağası dairesinde, Tanzimat'tan sonra sarayda tahsis olunn dairelerden birinde okuturdu. Kur'an-ı Kerimi hatmeden şehzadeyi Sadrazam ve saire devlet erkânı tebrik ederler, hediyyeler de verirlerdi.

Şehzadelerden padişah olanların hocalarına «Muallim-i Sultanî» denilirdi.

ŞEHZADEGÂN MEKTEBİ (شهزادگان مکتبی) [*Sar.*] Padişahların çocuklarının okudukları mektebe verilen addır. Topkapı Sarayında Dar-üs-saade ağası'nın bulunduğu binanın üst katında olan bu mektep için Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, c. 1, s. 9 ve mütaakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Mektebin âmiri ve nazırı Dar-üs-saade ağası'dır. Tahsil derecesi halk tabakasına mahsus sıbyan mekteplerinin aynıdır. Osmanlı hânedanından bir kısmının oldukça okur yazar olması bu mektepten aldıkları bilgiden ziyade onların sonradan hususi surette okumuş veya terbiye görmüş olmalarından ileri gelir.

«Halkın sıbyan mekteplerinde olduğu gibi burada da yalnız Kur'an okutulur, namaz sureleri ezberletilir ve biraz da yazı meşk ettirilirdi.

«Hânedana mensup kızlarla erkeklerin bir arada okudukları şüphesizdir. Çünkü buraya devam edenler yalnız padişahın çocukları yani biribirinin kardeşleri oldukları için aralarında - o zamana göre bile - kaç göç olamazdı. Topkapı Sarayı'nda başka yerlerde oturan şehzadelerin çocukları ise taibatiyle bu mektebe gelemezlerdi. Onlar da saraylarında okurlardı.

«Şehzadegân mektebi için tarih ve ilim bakımından söylenecek başka bir şey göremiyorum. Bugün mektep binasının eşyasıyle birlikte bir müze halinde kullanılmış olması çok yerindedir. Şimdiki ve gelecek nesiller bir sıbyan mektebinin ne olduğunu ancak bu binada görebileceklerdir. Rahleler, minderler, şehzadelerin el yıkadıkları musluklar, su içtikleri küplerin bile yerli yerinde bırakılmış olmasında isabet edilmiştir. Hattâ abdesthanenin şekli bile orayı gezenin dikkat gözünü üzerine çekmektedir. Hele büyük salonun yanındaki odanın tavanının çinî olması, odada birtakım dolaplar bulunması çok dikkate değer.

«Yalnız şehzadelerin ilk defa derse başladıkları zaman onlar için yapılan tören (me-

rasim) hem Maarif, hem Osmanlı Tarihi bakımından ehemmiyyetli görüldüğünden burada biraz ondan bahse zaruret vardır.

«Bu tören; söylemeğe lüzum yok ki, şehirde halk tabakası tarafından yapılan bed-i besmele cemiyyetinden daha parlak, daha muhteşem olurdu.

«Hamit I. devrine ait bir vesikaya göre törene başlanmadan iki gün önce İncili Köşk önündeki sahraya (açık, geniş, ağaçsız bir meydan) Sadrazam için bir otak, Şeyh-ül-islâm için bir oba, Nakib-ül-eşraf ve Sadreyn için obalar, Yeniçeri ağası, Defterdar, Reis-ül-küttap ve Çavuşbaşı ve saire için de on beş kadar çadır kurulurdu.

«Tören günü bütün davetliler gelip yerli yerine otururlar, kahveler ikram edilir, öğle yemeğini de orada yerlerdi. Yemekten sonra Hünkâr mutad olan merasim ve teşrifatla İncili Köşke gelir, yukarda adları geçen devlet erkânı Hünkârı köşk önünde karşılarlar. Sonra bu heyet şehzadeyi karşılayıp birlikte getirmek üzere büyük bir alay ile orta kapıya kadar giderlerdi. Bir çeyrek saat sonra mektebe başlıyacak olan şehzade bir at üzerinde olduğu, sağ ve solunda Dar-üs-saade ağası ile Hazine-i Şehriyari bulunduğu halde görünür, Nakib-ül-eşraf orada bir dua okur, Sadrazam ile Şeyh-ül-islâm şehzadenin eteğini öperler, alay-ı valâ ile İncili Köşke getirirler, orada iki musahip tarafından çil paralar saçılır, sonra herkes dağılır ve rikâp taşında yalnız Sadrazam kalırdı. Sadrazam şehzadeyi attan indirip kucağına alarak köşke götürür, Hünkârın elini öptürdükten sonra babasının yanında hazırlanan yere oturtulurdu.

«Bu tören yapılırken Sadrazam, Şeyh-ül-islâm, Nakib-ül-eşraf, Sadreyn ve Ayasofya şeyhi ile birinci ve ikinci imam otururlar, geri kalan devlet erkânı ayakta dururlardı.

«Hünkârın oturduğu yerin yanına iki ihram yani yaygı, bunların ortasına bir rahle konulur ve Sadrazam yine çocuğu kucağına alarak getirip rahlenin önüne oturturdu.

«O sırada Hünkârdan başka herkes ayağa kalkarak çocuğa besmele çektirilir, okumağa başlatılırdı. Tören sonunda Şeyh-ül-islâm ile Ayasofya şeyhi birer dua okurlar, dışarda bulunan saray müezzinleri yüksek sesle âmin derlerdi.

«Bu işler de bittikten sonra şehzade yine geldiği alayla orta kapıya kadar götürülür, orada attan indirilerek hemen dairesine teslim edilirdi.

«Daha sonra İncili Köşk'te Hünkâr tarafından Sadrazama, Şeyh-ül-islâma, Dar-üs-saade ağasına, Nakib-ül-eşrafa, birinci ve ikinci imamlara birer kürk giydirilirdi.

«Sadrazam de İncili Köşk önündeki sahrada başta Yeniçeri ağası olduğu halde bu tören teşrifatına dahil 23 kişiye Padişah namına birer hil'at giydirilir ve başka atiyyeler ve ihsanlar dağıtılırdı.»

Kanun halinde tesbit olunan bu merasim için tarihlerde tafallât bulunduğu gibi şairlerden bazıları bu merasimi manzum risalelerle de tesbit etmişlerdir. Birinci Abdülhamit'in Şehzadeleri Mustafa ile Süleyman'ın Hicrî 1198 (1783-84) senesinde okumağa başlamaları münasebetiyle Enderunlu Fazıl'ın (Fatih Millet Kütüphanesi, No. 387) yazdığı manzum risale onlardan biridir.

Manzumeden seçme bir kaç beyt:

Şeh-i Abdülhamid ol şâh-ı keramet girdar
Ki ana mülhem olur her ne zuhur eylerse
Akseder âyine-i kalbine levh-i mahfuz
Cümle malûmu olur her ne havadis varse
Dahi şehzadesi Sultan Süleyman-ı zeki
Ki olur ana müyesser neye kim başlarse
Başladı derse bu demlerde henüz amma kim
Şeyhülislâmı ganiltır her ne ki söz söylerse
Tıfl amma ki bu necabet ile Şeyhülislâm
Gelsün andan okusun fazl ü hüner isterse
Hızr ü Cibrildir anın hacesi anlardan hep
Ahz eder her ne öğrense, ne ezberlerse
Saklasun anı hemen cümle kazadan Mevlâ

. . . . . .

Böyle mi meth-i şehinşah ederdi Fâzıl
Dil-i giryanını gamdan azıcık kurtarse

ŞEHZADE LÂLALARI (شهزاده لالرى) [*Sar.*] Padişahların erkek çocuklarının maiyyeti halkını teşkil edenlerden birinin adıdır. Şehzadeler valilikle taşraya gönderildikleri devirlerde lâlalığa tanınmış adamlar tâyin olunurdu Bu sebeple o zamanlar devlet işlerinin idaresinde mühim rol oynarlardı. Lâlalık saltanatın son günlerine kadar devam etmiştir.

ŞEHZADE SANCAĞI (شهزاده سنجاغی) [*İda.*] Şehzadelerin valilik ettikleri sancaklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Devlet idaresinde bilgi edinmek için şehzadeler onaltıncı asrın sonlarına kadar sancak beyliği ile daha ziyade Anadolu'ya gönderilirken sonradan bundan vazgeçilmiştir. Şehzadelerin bu memuriyyetleri arasında sancak (bayrak) ları da vardı. Bunların rengi yeşildi.

ŞEKER ÇİĞNEMEK (شكر چيغنمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyla yalandan vadetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Âh kim ağzım sulandı segrederken sakızı
Bûse va'diyle şeker çiğnerdi bir tersa kızı
Sümbülzade Vehbi

ŞEM'A (شمعه) [*San.*] Mektup zarflarının üstüne yapıştırılan ve mühürle de mühürlenen kırmızı balmumunu eritmekte kullanılan sarma ince fitil adıdır. Arapça şem'a ince mum, balmumlu fitil demektir. Şem'a beyaz balmumundan yapılırdı. İnce mum, balmumlu fitile de bu ad verilirdi.

LEM'ACI (شمعه جی) [*Sar.*] «Ehl-i hiref» denilen saray sanatkârlarından mumcular hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şem'a; ince mum, balmumlu fitil demektir. Kırmızı mühür mumunu eritmek için kullanılan sarma ince fitile de şem'a denilirdi.

ŞEM'AGERAN-I HASSA (شمعه گران خاصه) [*Sar.*] Saray mumcuları hakkkında kullanılır bir tâbirdir. Mumlar; balmumu ile içyağından yapılırdı. Petrolün aydınlık vasıtası olarak kullanılmağa başlandığı ondokuzuncu asırdan itibaren bu vazife tarihe karışmıştır. Bununla beraber saraylarda son zamanlara kadar mum kullanılırdı.

ŞEM'İN KÜLNÜ ALMAK (شمعك كولی آلمق) [*Sof.*] mumu fitilini kesmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun için makasa benziyen âlet kullanılırdı.

ŞEM'Î OKUNMAK (شمعی اوقونمق) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Dört selâmdan ibaret olan mukabelelerden neş'eli geçenlerinin tesirini bir kat daha arttırmak maksadiyle okunan âyinlerden birinin adıdır.

Âyin:

Şem'i ruhuna cismimi pervane düşürdüm
Evrak-ı dili âteş-i sûzane düşürdüm
Bir katre iken kendimi ummane düşürdüm
Ta'dat idemem derd-i deranum elemim var
Mevlâyı seversen beni söyletme gamım var

parçasiyle başlardı.

Bu âyiniu okunması için Şeyh Efendi meydanei dede vasıtasıyle mutrip heyetine (niyaz) denilen bir kaç para gönderirdi. Mukabele bununla sona ererdi.

ŞEMLE (شمله) [*Kıy.*] Sarık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şemle; Arapça elbise, başörtüsü, kıldan örtü yerinde de kullanılır.

Kimi seyle kimleidir akkâm
Sarınıp şemle bürünmüş ihram
Sümbülzade Vehbi

ŞEMSÂBÂD (شمس آباد) [*Mim.*] Güneşe ziyade maruz olan ve çok güneş gören ev veya bina hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ŞEMSE (شمسه) [San]. Eski kitap ciltlerinin üzerine altın yaldızla yapılan süs hakkında kullanılır bir tâbirdir. Güneşe benzediği için bu ad verilmiştir. Şemse kitabın ilk sayfasının bulunduğu sağ kapağın üzerine yapılırdı. Kapağın tamamını kaplıyan meşinin üstüne yapıldığı gibi ayrı bir parça halinde kabı örten meşinin ortası hazırlanan parça büyüklüğünde kesilip yerleştirilmek suretiyle yapıldığı da olurdu. Parçalı olmayıp kapağı kaplıyan meşinin üzerine yapılana «yekpare şemse», parça üzerine yapılana da «parçalı şemse», dört köşesi şemseli olanlara «köşeli şemse», etrafı zincir şeklinde olan şemselere «zincirli şemse», kapakların mukavvası oyulup içine kabartma olarak oturtulan şemseye «gömme şemse», cilt kabının şemse kısmı zemin kısmından başka renkte olan kabarma şemseye «mülevven şemse», sırf altın yaldızla basılan şemseye «mülemma' şemse», kesilerek oyulmuş deriden yapılan şemseye «müşebbek şemse», cildin üzerine kalıpla kabartma olarak basılan ve üzerina yaldız vurulmıyana «soğuk şemse» denir.

Şemseli olan ciltlere «şemseli kap» adı verilir.

§ [*Kıy.*] Güneş şeklinde olan işlemelere de bu ad verilir, yapılan yere göre cebken şemsesi, ferace şemsesi denilirdi.

«Nizam-ı Cedid» askerî teşkilâtında asker takımına giydirilen elbiseler de rütbe alâmeti idi. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa «Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyyesi, kısım ı sani, e. 2, s. 39» bunun için şu tafsilâtı veriyor:

«Cepkenin iki tarafında bulunan «gül» ve «şemseler» rütbe alâmet-i farikası olmak üzere kabul edilmiş olduğundan Ocak kethüdasının cepkeninde beş, sağ kolağasında dört, bölükbaşıda kolağasından elbisenin şekliyle fark olunmak üzere kezalik dört sarı ve mülâzım-ı evvelde dört ve mülâzım-ı sanide üç ve alemdar'da iki ve çavuşta bir beyaz bulunur idi.»

ŞEMSELİ KAP (شمسه لی قاب) [*San.*] Kabında «şemse» adı verilen süs bulunan kitap ciltleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şemse cildin sağ kapağı üzerine yapıldığı gibi kabın köşelerine ve etrafına da yapılır, yerine ve şekline göre ad alırdı. (Bak; şemse).

ŞEMSİ DESTEGÜLÜ (شمسی دسته گلی) [*Kıy.*] Kolsuz ve kısa hırkaya verilen addır. Dervişler giyerlerdi.

ŞEMSİ PAŞA KASRI (شمسی پاشا قصری) [*Sar.*] Vezir Şemi Paşa tarafından yaptırılan kasrın adıdır. Şemsi Paşa; Üsküdar iskelesi civarında Şemsi Paşa adıyle anılan yerde H. 988 (M. 1580) senesinde yaptırdığı bu kasrı Üçüncü Murat'a bediyye etmişti. Bir kaç defa ve son olarak 1242 (1817) senesinde İkinci Mahmut tarafından tamir ettirilen kasır sonradan yıkılmıştır.

«Şemsi Paşa krsrının gerek mevki itibariyle, gerek mimarî bakımından her devirde beğenilmiş, şairlere ilham vermiş bir güzelliği» olduğunu kaydeden Haluk Y. Şehsuvaroğlu (Şemsi Paşa Kasrı, Akşam, 26 haziran 1948) şu malûmatı da veriyor:

«Selimiyye'deki Nakşbendî dergâhı yeniden ve genişletilerek inşa edilmiş ve 1835 senesinde bir açılış merasimi yapılmıştı. Pertev Paşa tarafından meşhur şahsiyyetlere ve şeyhlere tekkede bir ziyafet çekilmiş, bu münasebetle Şemsi Paşa Kasrına gelen II. Mahmut'a bu yemekten ikram edilmişti, Kasırda yemek yiyen ve istirahat eden Padişah sonra yeni dergâhı görmeğe gitti.

«II. Mahmut son zamanlarında Şemsi Paşa Kasrına rağbeti artırdı. Dahilî ve haricî gailelerden kendisini içkiye kaptırmış bulunan hükümdar yaz akşamları Şemsi Paşa Köşküne gelip orada sarhoş olur, kayığına konulup sarayına geçirilirdi.

«Şemsi Paşa Kasrının dış şekli ve iç taksimatı hakkında bir malûmatımız olmamakla beraber sarayın XIX. asırda yabancı seyyahlar ve ressamlar tarafından çizilmiş bazı kroki ve resimleri mevcuttur.

«Şemsi Paşa Kasrının Abdülhamit zamanında mamur olduğunu ve burada bazı yabancı misafirlerin ağırlandığını görüyoruz.

«1853 yılıak İstanbul'a gelen Mısır valisinin oğlu İlhami Paşa, Şemsi Paşa Sarayında yirmi iki gün oturmuştu.

«Kasır tahminen 1861 senesinde yanmıştır.»

«Kasrın hicrî 1242 senesindeki tamiri münasebetiyle Sadrazam Halil Paşa'nın yeğeni kiler kethüdası Vasıf Osman Bey tarafından yazılıp Kasrın kapısın üzerine konulan tarih:

Rütbe-i zatını Vâsıf söyledi halka beyan
Bende-i halka begûş-i deridir cüml şehân
Öptü payin eyledi Mahmut Hane ıntisab
Kasr-ı iclâle kapı yoldaşı olmuştur bu bab

ŞEMSİYYE-I HALVETİYYE (شمسیۀ خلوتیه) [*Sof.*] Halvetiyye tarikatı aslî şubelerinden birinin adıdır. Şeyh Şemsüddin Ahmed-üs-Sıvasî'ye nisbetle bu adı almıştır. Halvetiyye ricalinin büyüklerinden olan Şeyh Ahmed-üs-Sımavî Hicrî 926 (Milâdî 1520) senesinde (Zile) de doğmuştur. Babası Amasyalı Şeyh Hacı Hızır Efendi'nin müridlerinden Mehmet Efendî'dir. Zile'de ilk tahsilini yaktıktan sonra (Tokat) a giderek Arakıyyeci Zade'nin dersine devam etmiş ve kendisinden icazet almıştır. Ondan sonra İstanbul'a gelip tekrar tahsile koyulmuş ise de evvelce gördüğü rüya tâbirinin tecellilerinin başlangıcı zuhur ettiginden dersi bırakıp Hicaz'a gitmiş, Hac farizasını ifa ettikten sonra (Zile) ye dönerek ders okutmağa başlamıştır. Bir aralık (Cuma Pazarı) na gidip Halvetiyye ricalinden (Şeyh Muslıhüddin Efendi) den niyabet aldıktan ve sülûkünü de ilerlettikten sonra Tokat'ta, daha sonra Zile'de terar ders okutmağa devam etmiştir. O sıralarda Tokat'a gelen Halvetiyye şeyhlerinin büyüklerinden (Mecdüddin-i Şirvanî) nin daire-i terbiyetine girip kendisinden altı ay zarfında sülûk yollarını tamamlıyarak kendisinden hilâfet almıştır. Bunun üzerine isteklileri irşad ile iştigale başlıyan Şeyh Ahmed-üs-Sıvasî'nin az zamanda şöhreti etrafa yayılmağa başladığından bunu haber alan Sıvas valisi (Hasan Paşa) Sıvas'ta yaptırdığı cami ile tekkenin imamlık ve şeyhliğiyle Sıvas'a çağırmış ve orada ölüm tarihi olan Hicrî 1006 (1597-98) senesine kadar irşad ile meşgul olmuştur.

Nûh felek Şemsi dolandı nûr ile

mısraı ölüm tarihidir.

İsmail Hahhı Uzunçarşılı ile Rıdvan Nafiz Bey tarafından birlikte hazırlanan «Sıvas şehri âbide ve kitabeleri» nde (İstanbul, Devlet Matbaası, 1928, sayfa 131) türbesinin Meydan Camii avlusunun şimal tarafında olduğu ve aşağıdaki menzum kitabenin Sülüs hattıyle yazılı bulunduğu gösterilmiştir:

Şehr-i Sıvas içre cümle iş budur
Şeyh Şemsüddin kutbun meşkedi
Dedi Fevri künbedi tarihini
Nurle dolsun metaf-ı merkadi

Eserde şu izahat da vardır:

«Son mısra' tarihinin hisabına göre bu türbe (H. 1009, M. 1600-602) senesinde yani Şemüsddin Efendi'nin vefatından iki buçuk, üç sene sonra yapılmıştır.»

Üçüncü Sultan Mehmet, Eğri seferine giderken ordunun mâneviyyetını takviye için şöhreti İstanbul'a kadar gelen Şemsüddin Efendi'yi paytahta davet etmiş, davete icabetle orduda bulunarak muzafferiyyeti mütaakıp Sıvas'a dönmüştür.

Âlim, fazıl, ârif bir zat olan Şemseddin Efendi'nin menâkibi Şeyh Receb-üs-Sivasî'nin (Neem-ül-Hüda), Şeyh Nazmi İstanbulî'nin (Hediyye-tül-ihvan), Müstakim Zade'nin (Hülâsa-tül-hediyye) adlı eserleriyle diğer eserlerde yazılı olduğunu kaydeden Bursalı Tahir Bey (ölümü 1926) (Osmanlı Müellifleri, c. 1, s. 95) on beşi manzum olmak üzere otuz eseri bulunduğunu da yazıyor. Eserleri şunlardır:

Mensûr olanlar:

1 — شرح مختصر المنار المسمى (زبدة الاسرار)
2 — شرح قواعد الاحباب لابن هاشم المسمى (حل المعاقد)
3 — Menakıb-ı Ciharyar-ı güzin (basılmıştır.
4 — جلاء عيون العرائس المخدره
5 — نقد الخاطر
6 — عمدة الاديب فى التعلم والتأديب (فارسى قواعد)
7 — Şerh-i gazeliyyat-ı Sultan Murat Hân-ı Salis
8 — الجام النفوس
9 — لطائف الايات ونقوش البينات
10 — دائرة الاصول
11 — جهة الجهه
12 — Kısas-ı Musa ve Hızır
13 — شرح كلات كميل بن زياد
14 — منازل العارفين
15 — Meclis

Manzum olanlar:

1 — Menakıb-ı İmam-ı Âzam (basılmıştır)
2 — ارشاد العوام
3 — Menasik-i Hac
4 — مرآة الاخلاق ومشوق الاشواق
5 — İbretnüma
6 — Gülşenâbad
7 — Heşt behişt
8 — ترجمهٔ الهى نامهٔ شيخ عطار
9 — ترجمهٔ پندنامهٔ شيخ عطار
10 — Süleymanname
11 — Divan-ı ârifane
12 — Mevlid-i Nebi (basılmıştır)
13 — الفصايح فى ترجمة اللوايح
14 — Terçüme-i Kaside-i Bür'e
15 — مرآت اشواق

Şemseddin Efendi şairdi. Mürettep divanı varsa da basılmamışrır.

Ârifane bir gazeli:

Vasıl olmaz kimse Hakka cümleden dur olmadan
Kenz açılmaz şol gönülden tâ ki pür nur olmadan

Mutu kable en temutu sırrına mazhar olan
Gördü anler haşr ü neşri nefha-i Sûr olmadan

Sen müyesser eyle ya Rab bizlere beytin tavaf
İlmin ile âmil eyle va'de tekmil olmadan

Hak cemalin Kâbesini kıldı âşıklar tavaf
Yerde Kâbe gökyüzünde beyt-i mamur olmadan

Mest hem mestane geldim ta ezelden ta ebed
İçmişim aşkın şerabın âb-ı Engûr olmadan

Mest olanların kelâmı henduden gelmez veli
Pes Enel Hak nice söyler kişi Mansur olmadan

Bir devasız derde düştü bu dil Semsî müdam
Hakka makbul olmak ister halka menfur olmadan

Bu beyt de onundur:

Garibindir ânı haş tut efendim işte ben gittim
Gönül derler ser-i güyunde bir divanemiz kaldı

Sadık Viedanî'de (Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye Silsilenamesi) nde (sayfa 15) şu malûmatı veriyor:

«Tesis ettiği Halvetiyye şubesi Sivas vilâyetinde ve bilhassa (Zile) taraflarında taammüm ve intişar etmiş ve Şeyh Evbadüddin Abdül'ehad-ün-Nuri vasıtasiyle İstanbul'da da intişar ederek (Şemsiyye) namiyle bir Halvetiyye şubesi teşa'ub eylemiştir. Müşarünileyh (Esma-i Seb'a) ya kaadir, kavi, cebbar, mâlik, vedud esma-i hüsnanın ilâveşiyle (12) esma üzerine teşlik-i tâlibin etmiştir. Bu şubede ahval-i halvet pek mücahedanedir» diyor.

(Sıvasiyye-i Halvetiyye) bunun koludur.

ŞEMŞİR (شمشير) [*San.*] Kılıç yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça kılıç demek olan bu tâbir Şimşir suretinde de kullanılırdı. Vesikalarda geçer.

Şemşir gibi rûy-i zemina taraf taraf
Saldın demir kuşaklu cihan pehlivanları
Bâkî

ŞEMŞİRGERAN (شمشيرگران) [*San.*] Sarayın «Erbab-ı hiref» adı verilen sanatkârları arasında kılıççı'lar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Farsça kılıç demek olan şemşir; şının kesriyle şimşir suretinde de kullanıldığı için şimşirgeran da denilebilir.

ŞEMŞİR-İ HİNDİ (شمشير هندى) [*San.*] Çelikten yapılmış makbul kılıç adıdır. Hindistanda yapıldığı için bu adı almıştır.

Ser-i hasmı şemşir-i Hindi zülâl
Dü nim eyledi hindüvane misal
Atâî

ŞERAB-I BİGAŞ (شراب بى غش) [*San.*] Hilesiz ve katıksız şarap hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Her rind şerâb-ı bigaş üzre
T'itrerdi çü şu'le âteş üzre
Riyazî

ŞERAB-I NÂB (شراب ناب) [*San.*] Halis şarap yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Evvel üfürüp içenler âbı
Şimdi üfürür şerâb-ı nâbı
Riyazî

ŞERAB-I NUHÎ (شراب نوحی) [*San.*] Bin senelik eski şarap yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Sâkî kanı ol şerâb-ı Nûhî
Kim bin yaşar eyliyen sabâhî
Riyazî

ŞERAB I RUMMANÎ (شراب رمانی) [*San.*] Nar rengindeki şarap adıdır.

Bilür hararetimi ol tabîb-i can ü dilim
Sanarsa kâse-i la'li şerâb-ı rummânî
Nazîm

ŞERBET (شربت) [*Tıp*] Müshil ilâç yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Istılahatı sever mânasız
Şerbet ü hakne yapar eczasız
Nâbî

ŞERBETÇİLER KÖŞKÜ (شربتجیلر کوشکی) [*Sar.*] Sirkeci'den Sarayburnu'na giderken sol tarafta deniz kenarında bulunan köşkün adıdır. Son zamanlarda askerî ecza deposu olarak kullanılırdı.

ŞERBETHANE (شربتخانه) [*San.*] Eskiden meyhane yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şerbethaneler gedikli olup gedikisiz meyhane açılmasına sonradan izin verilmiştir. Yazdığı yazılarla eski âdetleri unutulmaktan kurtaran Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey (Onüçüncü Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı, İstanbul eğlenceleri, Peyam-ı Sabah, tefrika numarası 18) şerbethaneler için şu tafsilâtı veriyor:

«Eskiden meyhanelere şerbethane ıtlak olunurdu. Hattâ temessüklerinde de şerbethane tâbiri istimal edilirdi Şerbethaneler umumen gedikli olup gedikisiz meyhane küşadına sonraları ruhsat verilmeğe başlandı. Bu şerbethaneler Balıkpazarı'nda, Zındankapısı'nda, Asmaaltı'nda, Kitapcılar'da, Mahmutpaşa'da, Tavukpazarı'nda, İskenderboğazı'nda, Gedikpaşa'da, Kumkapı'da, Yenikapı'da, Langa'da, Samatya'da, Yedikule'de, Karagümrük'te, Topkapı'da, Tekfürsarayı'nda, Balat hariç ve dahilinde, Fener'de, Cibali'de, Unkapanı'nda, Kerestecilerde, Galata'da, Beyoğlu'nda, Hasköyde, Kadıköyü'nde bulunup herbiri bir ustanın idaresi altında idi ki bunlara meyhaneci ustası denilir ve başlıcaları Gümüş Halkalı, Kılıçlı, Asmalı gibi namlarla yâdolunuyordu. İstanbul'da halkımızın işrete inhimaki en ziyade Selim Sani zamanındadır. Başta Padişah olduğu halde devrin en meşhur adamları bile işret müptelâsı idiler. Meyhaneler birer encümen-i zürefa addolunurdu. Fakat gûnagûn uygunsuzluklar da vuku bulurdu ve hele meyhane müdavimlerinin çoğu henüz genç denilecek bir sinde yakasını mevtin pençesine teslim ederdi.

«Meşhur olduğu üzere Selim Sani'nin cülûsuna müdmin-i hamir (alkolik) terkibi tarih düşürülmüştür. Kanunî Sultan Süleyman zamanında işretin men'i iradesi çıktığı vakit şairlerin zürefasından biri;

Hamlar şikeste cam tehi yok vücud-i meg
Ettin esir-i kahve bizi hey zemane hey

beytini söylediği gibi o zaman hayatta bulunan meşhur Hayali dahi:

Şimdi mezmum-ı elhan olda ise bâde gine
Vakt ola rehne kona hırka vü seccade gine

beytini söylemiştir.

«Çaylak gazetesi muharrirliğini ifa ettiğinden dolayı (Çaylak Tevfik) diye iştihar eden ve hakikaten hoşgû ve nadir-ül-emsal olan Tevfik Bey merhumun (İstanbul'da Bir Sene) unvaniyle telif ettiği kitab-ı mergub'unda yazılı olduğu üzere şerbethanelerin meyhane olduğuna alâmet olmak üzere sokak kapısının üst süvesine bir hasırlı asılırdı. Kapıdan girildiği gibi iptida tezgâh göze çarpardı Tezgâhın üzerinde rakı ve şarap kadehleri, an kupaları, ufak tabaklar içinde fasulye, lâhana haşlamaları, leblebi kabak çekirdeği gibi mezeler bulunurdu. Bu mezelerin bulundurulması dehrin gamını başından atmak ve biraz kendini avutmak hulyasiyle ayakta bir kaç kadeh atıp gidenler içindi. Bu hale erbabı tezgâhbaşı âlemi tâbir ederler. Bu âlemle iktifa edenler uzun uzadıya meyhanede oturmağa halleri ve zamanları müsait olmıyanlardır. Hattâ bu takımdan bazıları ağızlarının kokusunu belli etmemek için çiğ nohut ve kuru kahve, günlük, kakule, karanfil gibi şeyler yemeğe bile kendilerini mecbur tutarlardı.

«Meyhaneler içinde rakılar, şaraplar kebir (büyük) fıçılar, büyük küplerde hıfzedilir, fıçılardan kovalarla şarap almak için meyhane miçoları denilen hizmetçiler fıçının ağzına merdivenle çıkarlardı. Meyhanelerin raflarında bir çok şarap ve rakı şişeleri dizilir ve duvarlara birtakım kabadayı resimleri asılırdı. Akşamcılar için meyhanenin münasip yerlerine müdevver (yuvarlak) tahta sofralar konulmuş, etrafına dört ayaklı hasır iskemleler dizilmişti. Yukarı

katlarında şirvanlar ve birer ikişer döşeli odalar bulunurdu. Böyle yerler servet ve sefahat erbabının hususi eğlencelerine mahsustu.

«Meyhanelerde aşçı ve mezeci tezgâhları da vardı. Bunlarmki külbastı, sarma, midye, ciğer tavaları, balık ızkarası ve sair deniz mahsulleri salatası gibi mezeleri o kadar güzel yaparlardı ki yemekle doyulmazdı.

«Meyhanelerin mütaaddit hizmetçileri olduğu gibi çubuklara ateş yetiştirmek için müstakil ikişer nefer de ateşçi bulundurulurdu. Vakt-i mekruh bulûlünden evvel hizmetçiler tahta sofraları siler, süpürür, toprak şamdanlara mumları dikip sofraların etrafına kor, kökten içleri oyulmuş tuz kutularını, meyhaneci tarafından meccanen hazırlanan meze tabaklarını, rakı şişe ve kadehlerini sofraya dizerlerdi. Meyhane ustası da yerinde oturup müşterilerinin gelmesini beklerdi. Sofraların mumlarını yakmak ve müşterileri karşılamak vazifesi ustaya aitti. Akşamcılardan bazıları şişeleri, kadehleri, bardakları filânları tekrar kendi elleriyle yıkayıp kendi temiz mendilleriyle kurularlar, hattâ damacanadan şişelere rakı koymak hizmetini de kendileri ifa ve istimal edecekleri buniyi bile yıkamak ihtiyatında bulunanları vardı.

«Meyhane müşterilerinden bazıları nargile müptelâsı olduğu ve kendisi de merak sahibi bulunduğu için meyahnecinin hazırladığı nargileyi hemen içivermezdi. Kollarını dirseklerine kadar sıvayıp nargilenin sürahisini, serini, lülesini, marpuçunu bizzat uğraşarak temizler, sürahisine suyu kedi kor, lüleyi kendi doldurur, kendi ateşler, hattâ bazıları marpuç başlığını ağızlarına temas ettirmek istemediğinden bir kâğıt parçasını zıvana gibi başlığın deliğine sokmuş olduğu halde içerdi. Keyif levazımı nisbeten daha kolay olan tütün tiryakilerinden bazıları meyhane ve kahvehane gibi umuma mahsus yerlerin müdavimleri ortahalli adamlar olup maiyyetlerinde hizmetkârları olmadığından taşıdıkları çubuklar geçme tâbir olunan çubuklardı. Bu geçmeler birer karış uzunluğunda üç parçanın zıvanalı vidalarla biribirine eklenmelerinden teşekkül ederdi. Lülesi imamesi beraber olarak çuhadan bir kese içinde olduğu halde kaput, cübbe, sako gibi elbisenin altında kaytan ile belde asılı olarak saklanırdı.

«Müdavimlerden tabiat sahibi ve hal ve vakti uygun olanlar yolda rastladıkları, kayısı, şeftali, armut, portakal gibi mezeliğe elverişli meyvelerden, sucuk, pastırma, havyar misillû çerezlerden münasip miktar mezelik alıp getirirler, bazıları da pişirtmek üzere lüfer, kılıç, barbunya gibi mevsim balıkları da alıp gelirlerdi. Keyif ehli birer ikişer kapıden girdikçe hizmetçilerden biri derhal (Buyurun efendim buyurun) diyerek istikbal eder, elinde böyle mezelik gördüğü gibi hemen koşup elinden alarak temizlerdi. Pişirilecek olanları pişirtirdi. Sofraların etrafını eşi dostu ile alan müşteriler istedikleri veçhile hazırlanan nargileleri tokurtatmağa, çubukları tellendirmeğe, kadehleri doldurup boşaltmağa ve bu suretle emeklerinin mükâfatını görmeğe başlarlardı. Rindane meslekleri iktizasınca herkes yekdiğerine mezelelerinden ikram etmek taamülüne riayet ederler, hattâ diğer sofralarda bulunan göz âşinalara rakı ile meze ihdasıyle hulûs ve meveddet ibraz eylerlerdi.

«Akşamcılar arasında zürefadan nükteşinas, fıkragû ve şuaradan zevat bulunduğu gibi güzel sesli musikişinaslar, keman çalanlar, neyzenler, giriftzenler, taklit yapan tuhaflar da bulunurdu. Bu gibilerin içinde muhtaçlar da bulunduğundan böylelerin masrafları iktidar sahipleri tarafından ödenir, bu suretle hem kendileri, hem de onların keyiflerini yerine getirenler eğlenirdi

«Eyüp'ün kebap ve kaymağı gibi bir vakitler Yedikule'nin de başı maruf idi. Bu sebeple Samatya meyhaneleri akşamları ve tatil günleri pek cemiyyetli olurdu. Uzak yakın demeyip İstanbul'un her tarafından gelirlerdi. Meyhane müdavimlerinin hempalarından bazı bedmest olanlar ve meclisi allak bullak edenler de olur, böylelerini kapı dışarı ederlerdi.

«Vak'a-i Hayriyye namı verilen Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından evvel meyhanelerin münasip bir yerinde büyük bir çıngırak asılır ve meyhane kapısına da nöbetçi bir zâbit geçecek olursa hizmetkârın çıngırağı çekip derhal meydan kapısının kapatılması için imiş.

«Akşamcıların bir de sabahçıları vardır ki mahmurluk bozmak arzusundan ileri gelir. Akşamdan gıdayı aşıranlar sabahları mide bozukluğu, vücut kırgınlığı ve baş ağrılarıyle yataktan kalktıklarından renkleri soluk, gözleri bulanık olur, bu fenalığı gidermek için tekrar rakı içerler. Fakat bu sabah rakısının ilk kadehine biraz limon sıkarlar, akıllarınca hıfz-ısıhhate riayet etmiş olurlardı.

«Meyhanelerden kalkıp evlerine gelmek için herkes samimiyyetle birleşir, sohbet ederek dağılırlardı. Akşamcıların bu dönüş halleri hakkında pek çok menkibeler söylerler.»

Fazla kaçırıp ta ayaklarıyle yürümeye vakıtları müsait olmadığı için araba ve atla gidemiyenlerin küfe ile götürüldükleri de olurdu. Bu gibilere «küfelik» denilirdi.

ŞERBETHANE GEDİĞİ (شربتخانه گدیگی) [*Mal.*] Şarap ve rakı satmak ruhsat ve imtiyazına dair olan gedikler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden şarap ve rakı satılan yerlere meyhane yerine «şerbethane» denilirdi. Gedik inhisar hakkı verir, gedikli olan şeyleri ancak gedik sahibi bulunanlar satabilirdi.

ŞERBETLİ (شربتلی) [*Hal*] Yılan ve emsali zehirli haşaratın sokmasından müteessir olmamak için afsunlu şerbet içip muafiyyet kazanmış olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yapılması uygun olmıyan şeyleri yapmakta beis görmiyenler hakkında da kullanılır, olur olmaz şeyler için yemin edenler hakkında «şerbetlidir yemin eder» denilirdi.

ŞERBET ŞEKERİ (شربت شکری) [*San.*] Eskiden şerbet yapılmak için şekercilerin yaptıkları şeker nevilerinden birinin adıdır. Kırmızı renkli baklava şeklinde, yahut kenarı oymalı yuvarlak olarak yapılırdı.

ŞERBET VERMEK (شربت ویرمك) [*Sôf*] Bedevî tarikatında biat sırasında mürşit tarafından müride yapılan telkin ve içirilen şerbet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yedi şeyle şerbet verilirdi. Mürit eğer ziyade cezbeli olmasını isterse nefesle, yahut sirke ve sütle, orta cezbe murad ederse hurma ve kara üzüm ve Arapça kuru üzüm, kuru incir demek olan zebib ile, edna cezbe isterse zeytinyağı ve su ile şerbet verilirdi.

ŞEREFÂBAD KASRI (شرف آباد قصری) [*Mim.*] Üsküdar'da Salacak'ta bulunan köşklerden birinin adıdır. Sonradan yıkıldığı için şimdi yerinde yeller esen bu kasır, diğer emsali gibi Üçüncü Ahmet'in Hicrî onikinci (Milâdî onsekizinci) asırdaki saltanatı zamanında Sadrazam İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Nevşehirli, kayın babası olan Padişahı Nedim'in aynı zamanda bestelenmiş bir şarkısı olan şu manzumesi ile kasra davet etmiş idi:

Vasf-ı hüsn ü behçeti bir vecnile gelmez dile
Gel Şerefâbadı gör şevketlû hünkârım hele
Anlaşılmaz hak bu kim ârayışı takrir ile
Gel Şerefâbadı gör şevketlû hünkârım hele

Her nefes âb u hevası câna canlar katmada
İntisabınla cihane nâz,u nahvet satmada
Kangı gün teşrif eder şâhım deyu cân atmada
Gel Şerefâbadı gör şevketlû hünkârım hele

Anı zinetlerle bîngad ettî sadr-ı âsamın
Tâ ki açılsun temaşasiyle tab-ı ekremin
Lûtf ü ihsan kıl diriğ etme efendim makdemin
Cel Şerefâbadı gör şevketlû hünkârım hele

Ben kulun sordum Nedim'adan anın evsafını
Vasf u medhetti begayet tarhını, etrafını
Ruha teşbih eyledi hattâ hava-yi sâfını
Gel Şerefâbadı gür şevketlû hünkârım hele

Zamanımızın büyük şairi Yahya Kemal Bayatlı da «Şerefâbad» başlıklı şiiriyle, yapılış tarzını bile bilmediğimiz, ancak o zamanda yapılanlara benzediğini tahmin ettiğimiz kasrı aşağıdaki şiiriyle canlandırmıştır:

O şuh ağlar bugün kasr-ı Şerefâbad'e geldikçe
O Nuşanuş günler hâtır-ı nâşâde geldikçe

Ne cuşan sarab ü lâle bir devr-i beharigdi
Ki hâlâ çeşmeler pürhun olur her gûde geldikçe

Gülerdi taht-ı zerrin üzre Cem gülşende güllerle
Sebu endam sâkiler elinden bâde geldikçe

Dururdu rindler dembeste, nay dembeste vecdinden
Ağaçlıklarda bülbül dârdan feryade geldekçe

Görür meclisde tıfl-ı naz iken timsalini nâzan
Kadeh berkef huzur-ı hazret-i damada geldikçe

Hayalından bakar puşide i evrak olan havza
O şuh ağlar bugün kasr-ı Şerefâbad'e geldikçe

Tarihî tetkikleriyle tanınmış olan Haluk Y. Şehsuvaroğlu İstanbul'un meşhur binalarına tahsis ettiği seri yazıların sekizincisi olarak (Şerefâbâd) başlığıyla yazdığı kıymetli bir yazıda (Cumhuriyet, 30 haziran 1952) diyor ki:

« İstanbul'un bugün mevcut olmıyan eski binalarından biri Üsküdar kıyısındaki Şerefâbad kasrıdır, Kanunî Sultan Süleyman'ın II. Selim'in ve nihayet III. Murad'ın musahibi olan Şemsi Paşa kendi adına izafetle yaptırdığı bir cami ve medrese yakınında bir de kasır inşa ettirmişti.

« Şemsipaşa Kasrı Kanunî'nin ve seleflerinin ziyaret ettikleri, içinde hoş vakitler geçirdikler; bir bina idi.

«Fatih'ten itibaren her asırda biraz daha güzelleşip, genişliyen İstanbul, Lâle devrinde en mamur manzarasını almıştı. Haliç ve Boğaziçi kıyılarında yer yer yeni kasırlar yapılıyor, Nevşehirli İbrahim Paşa bu kasırların açılış merasimlerine III. Ahmed'i davet ediyordu.

« Eski Şemsipaşa Kasrının yerinde de Şerefâbad ismiyle yeni bir kasır yapılmıştı. Böylece Fındıklı'da Emnâbad, Defterdar burnunda Nişatâbad, Bebek'te Hümayunâbad, Çubukl'da Feyzâbad, Kanlıca'da Mirâbad, Kandilli'de Nevâbad, Çengelgöyü'nde Ferahâbad, Beylerbeyi'nde Şevkabad, Üsküdar'da da Şerefâbad kasırlariyle Boğaziçi süslenmiş bulunuyordu.

«Şemsipaşa kıyıları baştanbaşa bir rıhtımla çevrilmiş, leb-i deryada bulunan kasrın arkasını bir servi korusu kaplamıştı. 1718 yılında Doğancılar'da bir de maksim yapılmış, buradan hem kasra, hem de Üsküdar'a su verilmişti. Hâlâ mevcut olan maksimin kitabesinde:

(Şerefâbd içindir aslı amma kim bu maksiminden - Bu şehir Üsküdara dahi küllî hisse-i peydadır) deniliyordu.

Şair Nedim bu yeni kasra III. Ahmedi şu mısra'larla davet ediyordu:

Vasfı hüsn ü behçeti bir veçhile sığmaz dile
Gel Şerefâbadı gör şevketlü hünkârım hele
Anlaşılmaz hak bu kim ârayişi takrir ile
Gel Şerefâbadı gör şevketlü hünkârım hele

«Osmanlı hükümdarlarının Biniş kasırlarından biri olan Şerefâbad muhtedlif devirlerde esaslı tamirler görmüş ve bu sebeple şekli de değişmişti. İki büyük tamirden birisi 1742 de yapılmış ve bu işe Darphane Nazırı Abdullah Efendi memur edilmişti. 1775 yılında da (Şerefâbad sahilsarayı) esaslı bir şekilde elden geçirilmişti.

«1816 yılında II. Mahmud'un ampir üslûpta yeniden yaptırmığı Şerefâbad diğer ismiyle Şemsipaşa kasrı gene leb-i deryada ve direkler üstünde inşa edilmişti. Binanın çıkıntı teşkil eden orta kısmı iki kat olup, yanları direkler üstüne ve bir kat halinde bulunuyordu.

«Bu kasırdan maada Salacak tarafında ve dönemeç yerinde ayrıca başka bir bina da yapılmıştı. Rıhtım boyunca bahçe, duvarla örtülmüş, duvarlar üzerine muayyen fasılalarla demir parmaklıklı pencereler açılmıştı. Bu pencereler yeşile, duvar kapıları kırmızıya ve kasır da açık lâciverde boyanmıştı.

«Kasrın kapısı üstündeki kitabe Bostancıbaşı, Sadrazam Halil Paşa yeğeni Kiler kethüdası Vasıf Osman Bey tarafından yazılmıştı. Kitabede:

Rütbe-i zatını Vâsıf söyledi halka beyan
Bende i halka begûş-i deridir cümle şehân
Öptü pâyin eyledi Mahmut Hana intisab
Kasr-ı iclâle kapı yoldaşı olmuştur bu bâb

deniliyordu

«İkinci Mahmut Şemsipaşa kasrını pek sever, devlet gailelerinden yorgun düştükçe, sandalla Üsküdar'a geçip kasırde dinlenir, ömrünün son senelerinde de burada fazlaca işret ederdi. Böyle akşamlarda maiyyeti Hükümdarı kayığına koyarlar ve Beşiktaş sarayına geçirirlerdi

«Zaman zaman Kızkulesi önünde, kasrın sığ kıyılarında bazi deniz kazaları da olurdu. 1825 senesinde (Şemsi Paşa sarayı önünde bir kalyon) oturmuş ve (kurtarılması için Tersane haznesinden bahşişler) verilmişti.

«1835 tarihinde genişletilerek yaptırılan Selimiye'deki Nakşbendî tekkesinin açılış merasimi münasebetiyle Mülkiye Nazırı Pertev Paşa dervişlere bir ziyafet çekmiş, o gün Şemsi Paşa kasrına gelen II. Mahmut da bu yemekten yemiş, sonra tekkeyi görmeğe gitmişti.

« Şemsipaşa kasrının letafeti devrinin sohbet mevzularından biriydi. Şair Keçecizade İzzet Molla'nın da İstanbul'da en fazla sevdiği mevkilerden birisi Şemsipaşaydı.

«Kendisi bir gün Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi ile görüşürken söz Şemsipaşa civarının güzelliğine intikal etmiş, İzzet Molla (Şevketmeab Efendimiz bana Molla, dile benden ne dilersin buyursalar ben de sağlığınızı dilerim desem, ferman-ı hümayunları tekerrür etse, efendim Şemsipaşa kasr-ı hümayununuzu Mevlevihane ittihaz ve dainizi senevî elli bin kuruş irad ile oranın meşihatine intihab buyursanız hayatımın son gününe kadar velinimetime dua ile meşgul olurdum ve artık bir şey istemezdim) demiştir.

«1853 senesinde Abdülmecid'in kerimelerinden Münire Sultan'ın namzedi bulunan Mısır Valisinin oğlu İlhami Paşa İstanbul'a gelmiş ve (Şemsipaşa sarayında) misafir edilmişti. İlhami Paşa maiyyetindekilerle beraber yirmi iki gün bu kasırda oturmuştu.

«Paşanın emrine mütaaddit ahçılar ve aşaklar verilmiş, Şemsipaşa kasrının mutfaklarında yirmi iki gün usta saray ahçıları en nadide yemekleri hazırlamışlardı.

«Abdülmecid'in son senelerinde kasır harap olmağa başlamış, cuma ve pazar günleri Şemsipaşa kıyıları umumi bir mesire haline gelmişti. Kadınlar, çocuklar rıhtım üzerinde otururlar, yemekler yenir, sohbetler edilirdi.

« Şerefâbad tahminen 1861-1871 yılları arasında yapmıştı. Zamanla rıhtımlar da yıkılmış, bu kıyılar uzun zamanlar harap bir halde kalmıştır. Şerefâbadı bu harap kıyılarda, ebedî mısra'larıyle yeniden ihya eden büyük şair Yahya Kemal:

Görür mecliste tıfl-ı naz iken timsalini nâzan
Kadeh ber kef huzur-ı hazret-i damada geldikçe
Hayalinden bakar puşide-i evrak olan havza
O şuh ağlar bugün kasr-ı Şerefâbada geldikçe

mısra'larını söylemiştir.

SEREFE (شرفه) [*Mim.*] Minarelerin üstünde müezzinlerin ezan okudukları fırdolayı balkon gibi çıkıntılı kısmın adıdır. Ekserisi bir şerefeli olmakla beraber mütaaddit şerefeli olan minareler de vardır.

ŞEREFPÂRE (شرفپاره) [*Coğ.*] Sıvas sancağında bir kaza adı idi.

ŞERİAT (شریعت) [*Fık.*] Allah tarafından Peygamber vasıtasıyle vaz' ve tebliğ olunan hükümleri havi İlâhî kanun yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şeriatin «Türk Hukuk Lügati»ndeki izahı şöyledir:

«İbadet ve muamelâta mütaallik olan dinî ahkâmın heyet-i mecmuasıdır ki bunlara «Ahkâm-ı şer'iyye-i ilmiyye» denir. Cem'i «şerayi'» dir.

«Mamafih şeriat tâbiri, din mânasında da müstameldir. Bu takdirde hem ahkâm-ı asliyye denilen itikadiyyatı, hem de ahkâm-ı fer'iyye denilen ibadat, ahlâk, muamelâtı ihtiva etmiş olur.

«Şer'î, şir'a, meşr'a hükümleri esasen insanı bir nehre, bir su menbaına götüren yol mânasınadır. Dinî ahkâm da insanları içtimaî ve mânevî hayatın mabihil kıvamı olan bir feyz ve itilâya yetiştirecek bir tarikat-i İlâhiyye olduğu cihetle şer'î ve şeriat namını almıştır.»

Büyük âlim Elmalılı Hamdi Yazır «ثم جعلناك على شريعة من الامر» âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 5, s, 4317) şunları yazıyor:

«Bahir'de der ki: Kelâm-ı Arap'ta şeriat, nâsın ırmaklardan ve emsalinden su almağa vardıkları mevzi'dir, din şeriati de bu mânadandır. Çünkü nâs ondan Allah'ın emirlerine ve rahmetine ve kurbüne erer. Ragıb da demiştir: Şeri' aslında mastardır. Sonra açık ve geniş yola isim yapılmış, şer', şir'a ve şeriat denilmiştir. Bu da dinde tarikat-i İlâhiyyeye istiare edilmiştir. Bezıları şeriate şeriat denilmesi şeria-i maye şu veçhile bir teşbih olduğunu söylemişlerdir. Çünkü hakikat ve sıdk üzere ona sülûk eden hem kanar, hem temizlenir. Kanmaktan murat bazı hükemanın dediğidir: İçerdim kanmazdım. Vakta ki Aallah'ı tanıdım, içmeden kandım. Temizlenmekten murat da «انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت ويطهركم تطهيرا» mazmunudur. Burada «شريعة» de tenvin tâzim içindir. Emir, din işi, yahut Allah'ın emri demektir. Yani bu Kur'anda beyan olunduğu üzere Allah'ın sana vahy eylediği emir ve nehyinden bir büyük ve geniş yol, muazzam bir şeriat üzere seni memur ettik.»

Şeriat «Erriyaz-us-sofiyye» de (cüz 1, s. 61) Hakiatle bir arada bahis mevzuu edilmiş ve şöyle izah olunmuştur:

«Şeriat: İltizam-ı ubudiyyetle emirden ve hakikat müşahede-i Rububiyyetten ibarettir. Şeriatle müeyyed olmıyan hakikat merdut ve matruhtur. Hakikat ile mukayyet olmıyan şeriat müstahil-ül husuldür.

«Şeriat teklif-i halk ile hakikat tasrif-i halk ile müfesserdir. Şeriat ana ibadet, hakikat mabudunu müşahededir.

«Şeriat emir ile kaaim, hakikat kaza ve kederi şahit ve her şeyden ahfa ve her şeyden azherdir. (اياك نعبد) hıfz-ı şeriate ve (اياك نستعين) ikrar ı hakikate işarettir. Şeriat; emir ile vâcip olduğu cihetten hakikattir. Hakikat; Hak Sübhanehu ve Taalâ'nın marifetini bilmek ile memur oldukları cihetten şeriattir.»

Osman Ergin (Mecelle-i Umur-ı Belediyye, c. 1, s. 567 haşiyesi) nde şeriatle kanun ve nizam arasındakt fark hakkında şunları yazıyor:

«Âsar ve muharrerat-ı kadîme (eserler ve eski yazılar) üç kelimeye kesretle tesadüf edilmektedir. Bu keilmeler: Şer' veya şeriat ile kanun ve nizamdır. Bunlardan şeriat ve nizam tâbirleri kanundan ziyade müstameldir.

«Fıkıh kitaplarında sarahaten mukayyet olmayıp da sonradan zaman ve mekân itibariyle görülen lüzum üzerine devletçe idareten ve siyaseten vazolunan usulleri veyahut bazı eşya ve levazımdan cibayet olunacak tekâlif-i örfiyyenin nevi ve miktarlarını tâyin ve irae eden emirlere kanun ve meselâ bir esnafa sanatları umurunu mübeyyin olarak verilen imtiyazlara mütaallik evamir ve talimata, hattâ narh hakkındaki mukarrerat ile tanzim edilen tarifelere de nizam denildiği görülmektedir.

«Şer' veya şeriat tâbirinin ise ithal edilmediği mahal yoktur.

«Eski vesika ve muharreratta müstamel olan bu üç kelimeden şeriat tâbirinin mânası değişmemiş ise de kanun ve nizam kelimelerinin şimdiki mahall-i istimalleriyle eskisi arasında büyük fark hasıl olmuştur.

«Kâffe-i umur ve muamelâtı şer'-i şerife tevfik etmek daiyyesinde oldukları ifadelerinden anlaşılan Osmanlı Padişahları ısdar ettikleri her ferman ve ahkâmda şeriatten bahsetmeği ihmal etmemişlerdir. Hattâ bu gibi hususatta (Kanun) tâbirinin kullanılmamasını emreden Padişahlara da tesadüf edilmektedir. Ezcümle İkinci Sultan Mustafa'nın 1107 senesinde Sadaret Kaymakamına hitaben ısdar ettiği hükümde badema evamir ve muharreratta münhasıran şeriat lâfzı kullanılarak kanun ke-

limesinin şeriat lâfzıyle birlikte irad edilmemesi emrolunmaktadır.»

Gene Osman Ergin: «Mutasavvıflar varlık bilgisini şu tâbirler ve şu misallerle anlatmak isterler» diyerek (Balıkesirli Abdülâziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti, s. 230 ve mütaakıp) şunları yazıyor:

«Dinin şeriat kısmı cevizin ham ve yeşil olan kabuğuna, tarikat kısmı sert olan iç kabuğuna, hakikat kısmı yenilecek olan içine, marifet kısmı ise cevizin aslına ve mahiyetine benzer.

«Bal, bal denilmekle ağız tatlılatmıyacağı gibi, bir cevizin yeşil kabuğu ısırılmakla da, ondan ağıza bir tad gelmez. Asıl tad cevizin içinin yenilmesindedir. Bununla beraber, cevizin tâ kendisi olabilmek ise daha iyidir. İşte mutasavvifenin bilmek, bulmak ve olmak gibi üç kelime ile hulâsa ve ifade ettikleri mâna budur. Yalnız cevizin adını işitmek sonra onu arayıp bulmak, battâ yemek kâfi değil, cevizin tâ kendisi olmak da lâzımdır.

«Bu dört mertebenin birincisi şeriattir, avama mahsustur. İkincisi tarikattir, havassa mahsustur. Üçüncüsü hakikattir, havass-ül-havassa mahsustur. Dördüncüsü de marifettir, ehass-ı havass-ül-havassa mahsustur.

«Kastamonulu Şaban-ı Veli, bu dört yolu şu suretle de ifade etmiştir: Şeriat, beden için; tarikat, halk için; hakikat, ruh için; marifet, Hak içindir.

«Yine bu yollar arasında mutasevvifeler şöyle bir fark gösterirler:

«Şeriatte: Bu senindir, bu benim.

«Tarikatte: Benimki senin, seninki benim.

«Hakikatte: Ne senindir, ne benim.

«Marifette: (Bu ifade edilmiyor)»

Değerli müdekkik (aynı eser, sayfa 330) bu farkları Bağdatlı Cüneyd'e atfolunan bir fıkra ile de şöyle anlatıyor:

«Adamın biri Cüneyd'e müracaatla, tarikatine sülûk etmek, yani gittiği yoldan gitmek istediğini söyler. Cüneyd, bâtın gözüyle bakar ve görür ki bu adamda o kabiliyyet yok:

— Sen bu yola gidemezsin, bu güç bir yoldur. Beş vakit namazına dikkat et. Bu sana kifayet eder; der.

«Fakat adamcağız buna kanmaz, talebinde ısrar eder. Nihayet Cüneyd, dergâhında birer odaya çekilmiş, ibadet ve riyasetle meşgul olan dört derviş göaterir ve:

— Sıra ile bunların odalarına gir. Hiç bir şey söylemeden enselerine birer tokat indir söyledikleri sözleri ve yaptıkları muameleleri gel bana anlat. Ben de ona göre sana son sözümü söylerim, der.

«Adamcağız Cüneyd'in dediğini yapar ve evvelâ birinci odaya girer. Gözünü kapamış, boynunu bükmüş, evrad ve ezkâr okumakla meşgul olan dervişin ensesine tokadı aşkeder etmez derviş derhal yerinden fırlar, tokadı o adama iade eder.

«Adamcağız bundan payını aldıktan sonra ikinci odaya girer. Aynı muameleyi oradaki dervişe de yapar. Bu ikinci derviş tokada karşı:

— Ne yapıyorsun be adam?

demekle iktifa eder, mukabelede bulunmaz.

«Üçüncü odadaki derviş ise, bu âni tokat karşısında başını kaldırır, hayran hayran bu adama baka kalır.

«Dördüncü dervişe gelince: Ne başını kaldırır, ne de bir söz söyler ve hiç aldırmaz.

«Bunun üzerine Cüneyd:

— İşte gördün ya; senin yaradılışın o dervişinkinin aynıdır. Matlup olan ise dördüncü dervişin halidir. Sen bunu yapabilir misin? der. O da yapamıyacağını söyliyerek ve özür diliyerek Cüneyd'den ayrılır.

«Bu dervişlerden birincisi şeriat, ikincisi tarikat, üçüncüsü hakikat ve dördüncüsü marifet yolundan gidenlerin halini tasvir eder.»

Şeriat kim sara-yı Kibriyadır
Hakikat mülkündür mahkem binadır
Anın bir tâşını her kim koparsa
Yerine başını koymak revadır
İbn-i Kemal

ŞER'İ DİRHEM (شرعی درهم) [*Öl.*] Yetmiş tane orta boy arpanın ağırlığınaki ölçü adıdır. Bak: Dirhem-i Şer î.

ŞERİF (شریف) [*Ida.*] Cenab-ı Peygamber'in torunu Hazret-i Hasan'ın neslinden gelenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hazret-i Hüseyin'in neslinden gelenlere «Seyyid» denir. Şerif; Arapça şerefli demektir.

ŞERİF-ÜN-NESEB (شریف النسب) [*Hal.*] Asîl, necip yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şerif; Arapça şeref ve itibarı olan demektir.

İhtiram egle şerif-ün-nesebe
Sahib-i ırz u vakar ü edebe
Sünbülzade Vehbi

ŞER'İ HASILAT (شرعی حاصلات) [*Mal.*] Şer'iyye mahkemelerinin hasılatı (resimleri) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden kadılarla maiyyetlerindeki kâtiplerin devletçe bağlanmış maaşları olmadığı için hasılatın bir kısmını kendileri alırlar, bir kısmını da merkezde bulunan «Kazasker»lere gönderirlerdi. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra hasılat devlet

bütçesine alınmış ve kadılarla kâtiplerine ve diğer ilmiyye mensuplarına maaş bağlanmıştır.

ŞER'İ MAHKEME SİCİLLERİ (شرعی محکمه سجلاری) [*Fık.*] Şer'î mahkemelerin tarih sırasıyle tutulan kayıtlarına verilen addır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

I — Kadı tarafından verilen hükümler.

II — Her hangi bir hadiseyi, bir şehadeti, bir ikrarı, bir hibeyi, resmiyyete raptolunması istenen bir hususu zaptedenler.

III — Devlet merkezinden gelen bütün fermanlar, emirler ve tebliğler kadı tarafından tetkik olunup doğru oldukları tespit edildikten sonra hulâsaları deftere yazılanlar.

ŞER'İ VERGİ (شرعی ورگو) [*Mal.*] Şeriat hükümlerine dayanılarak alınan vergiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda bunun yerine (Tekâlif-i şer'iyye) de geçer. Şer'î hükümlere uygun olmıyan vergilere (Tekâlif-i örfiyye) denilir. Şer'î vergiler; zekat, öşür, haraç, cizye'den ibaret olmak üzere dörttür. Zaman zaman artan ve türlü adlar alan örfî vergiler de iki kısma ayrılır, birine (tekâlif-i âdiye veya mu'tade) «mutad vergiler», ötekine (tekâlif-i şakka) «ağır vergiler» denilirdi.

Tekâlif-i mu'tedenin vaz' ve tarhına Şer'î cevaz vardı. Asıl sebebi cihad'dır. Cihad; din uğrunda muharebedir. Bu tarzdaki vergilere Şeriat lisanında «جعل=Ca'l» *denir*. Ca'l'dan murad, amel mukabiline mal iltizamından ibarettir ki halk dilinde buna Bedel denilmiştir. Bedel-i hac, Bedel-i kaza gibi.

Yukarıda işaret edilen dört verginin kısaca izahı:

1 — Zekât: Lûgatta ziyade mânasınadır. Zekâtta dünya için mal, ahiret için sevap ziyadeliği vardır. Zekâtın meşruiyyet ve farziyyeti «وآتوا الزكواة الآيه» âyeti ve «اداوا زكواة اموالكم» hadisi ile sabittir.

Zekât; biri farz, öteki vâcip olmak üzere iki nevidir. Farz olan zakât «zekât-ül-mal», vâcip olan zekât «zekât-ür-re's» dir. Zekât-ül-mal, malın zekâtı, zekât-ür-re's ise «Sadaka-i fıtır» dır.

Zekâtın ödenmesi için aslolan «nisab» ve «havl-i havelan» dır.

Nisab; Zekâtın vâcip olduğu miktar, havl-i havelan da nisabın üzerinden bir sene geçmektir. Nisab olmaz ve bunun üzerinden bir sene de geçmezse zekât lâzım gelmez. Nisab miktarını aştığı halde zekât lâzım gelmiyen şeyler de vardır: Ev eşyası, bir ilim adamının kitapları o cümledendir.

2 — Âşar: Toprak mahsullerinden alınan vergidir. Âşar; onda bir mânasına olan «öşr»ün cem'idir. Öşür; toprak mahsullerinden alındığı için arzın mükelefiyyeti demektir.

Toprağın mükellefiyyeti pek eskidir. Denilebilir ki insanların toplu bir hey'et haline girdiklerinden ve idarelerini içlerinden birine tevdi eylediklerinden itibaren başlamıştır. Şekilleri muhtelif olmakla beraber en mühiminin ve en eskisinin âşar olduğunda şüphe yoktur.

Şeriatların hepsinde toprak mahsullerinden vergi alınması vardır. İbrahim, Yakup, Musa Peygamberlerin âşar aldıkları tarihlerde geçer Hıristiyanlıkta dahi öşür ilkin malî ibadet cümlesindendi. Sonradan meeburiyyete çevrilmişti.

Avrupalılar âşarı biri âdi, diğeri fevkalâde olmak üzere ikiye ayırmışlar ve senelik olan âdi kısmını mütaaddit nevilere teksim etmişlerdir.

İslâmiyyet de daha ilk anlarda âşarı kabul etmiş ve fazla olarak zekât saymıştır. Âşarın zekât olduğuna (وآتوا حقه يوم حصاده) âyeti ve (ليس فالمال حق سوى لزكات) hadisi delâlet eder.

Arazi; Şer'î hükümlere göre iki kısma ayrılmıştı: Arazi-i öşriyye, arazi-i haraciyye. Fetih sırasında ganimîne (zaptedenlere) dağıtılan yahut ahalisi İslâm olup da kendilerine bırakılan araziye «arazi-i öşriyye», fetih vaktinde ganimîne dağıtılmayıp gayr-i müslim olan sakinlerine bırakılan araziye de «arazi-i haraciyye» denilmiştir. Bu iki kısım arazi arasında tâsarruf cihetiyle fark yoktu. Yalnız arazi-i öşriyyeden alınan vergiye «öşür», arazi-i haraciyyeden alınan vergiye de «haraç» denilirdi.

Diğer İslâm hükümetleri gibi Osmanlılar da mahsulâttan öşür alınması esasını kabul ve saltanatlarının sonuna kadar bu usulü devam ettirmişlerdir. Ancak kelimenin mânasına uygun olarak mahsulün onda biri devlet hesabına alınmak, dokuzu toprak sahibine bırakılmak suretiyle tatbik edilmiş değildi.

Onda bir olarak alınan vergi Tanzimat'tan sonra devletçe ihtiyaç görüldükçe öşür tâbiri ıstılah makamında baki kalmak şartiyle miktar muhtelif zamanlarda arttırılarak en nihayet sekizde bir alınmak usulü kararlaştırılmıştı. Bu arttırılıştan bazı faideli şeyler de meydana gelmiştir. Menafi hissesi namıyle zam olunan miktar ile «Ziraat Bankası» kurulmuş, Maarif hissesiyle de mekteplere yardım edilmiştir.

Âşar Osmanlılarda müzayede (arttırma) usulü ile isteklilere satılır, bedeli taksit ile alınırdı. Tahmis usulü tatbik edildiği zamanlar da olmuştur.

Haraç : Lûgat mânası arazinin hasılatından veya çalışanların emeğinden elde edilen şey demek olan haraç ıstılah olarak devletçe fertlerden alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şer'î lisanda haraç, biri adam başına alınan, diğeri topraktan veya hasılatından istifa olunan vergi veyahut hissedir. Adam başına alınan ve şahsî vergi mahiyyetinde olup «cizye» dahi denilen birinci kısma «harac-ı ruus», topraktan alınan vergiye ve hasılattan istifa olunan hisseye de «harac-ı arazı» denilir.

Haraç; İslâm hükümetleri tarafından ekseriya iltizam suretiyle idare olunmuştur.

«Harac-ı muvazzaf» ve «harac-ı mukaseme» olmak üzere ikiye ayrılan haraç, bu iki kısma göre hükümlere tâbi tutulmuştur.

A) Harac-ı muvazzaf; ziraate elverişli arazide, yerin tahammülüne göre maktu olarak dönüm veya cirip gibi miktarlar üzerine tarholunan para veya diğer misli şeylerdir.

B) Harac-ı mukaseme; arazinin hasılatından, yerin tahammülüne göre onda birden yarıya kadar tâyin olunurdu. Bölüşmek mânasına gelen bu tâbiri yerin inbat kabiliyyetine göre, hasılattan onda bir, beşte bir, dörtte bir, üçte bir ve nihayet ikide bir hisse olmak suretiyle, bir paylaşma vaziyyeti husule getiren arazi vergisi için ıstılah olarak kullanılmıştır.

Osmanlılardan biri öşür ve diğeri çift akçesi gibi yine araziye mütaallik bir takım rüsum namı altında cibayet edilmiş olan haraç mahsulât-ı öşriyye ile arı kovanlarından alınan «kovan resmi» hariç olmak üzere diğer resimlerin ekserisi Tanzimat-ı Hayriyye sırasında muhtelif vesilelerle lâğvolunmuştur.

4 — Cizye; İslâm devletlerince gayr-i müslim tebaadan alınan vergilerden birinin adıdır. Cizyenin matrahı gayr-i müslim tebaanın erkekleri olduğundan bu vergi şahsî vergi mahiyyetinde idi. Cizye, borcunu ödedi demek olan ceza kökünden gelir.

Haraç ve cizye kelimeleri bazan «varidat», bazan da «emlâk vergisi varidatı» mânasına olarak da kullanılmıştır. Bununla beraber bu makamda sonraları gayr-i müslimlerin adam başına olmak üzere kafa vergisi kasdolundu.

Cizye, İslâmiyyetten evvel de tatbik olunmuştur. Cizye ilk devirlerden itibaren mevcuttu. Yunanlılar Milâd-ı İsa'dan evvel beşinci yüzyıl sıralarında Finikelilerin hücumlarından korunmak için Küçük Asya halkı üzerine cizye koymuşlardı. İranlılar da hâkimiyyetleri altında bulunanlardan cizye alırlardı.

Cizye, İslâmiyyette ilkevvel Hazret-i Peygamber tarafından tarholunmuştur. İlk cizye hal ve mevki icaplarına ve yapılan muahede hükümlerine göre tâyin edilmiştir. Hazret-i Muhammed Gubran ahalisine her sene Safer ayında ve ilmek üzere iki bin, Recep ayında da bin takım elbise, Ezreh halkına da her sene Recep ayında ödenmek şartiyle yüz dinar cizye vermek üzere muahede yapmıştı. Halifeler zamanında da muhtelif şekil ve miktarda cizye alınmıştır.

Osmanlılar da devletlerini kurdukları andan itibaren zaptettikleri yerlerdeki gayr-i müslimlerden cizye almışlar ve bu vergiyi veren ve reayalığı kabul edenlerin mal, ırz ve canlarını tekeffül eylemişlerdi.

Cizye; fakirlerden yaya, orta hallilerden süvari, zenginlerden nefisleriyle beraber başka birini de atlandırma esas tutulmak suretiyle, âlâ, evsat, edna itibariyle üç kısma taksim olunmuş ve bu esas üzerinden tesis olunan mükellefiyyet nisbeti zaman zaman arttırılmak suretiyle devam eylemiştir. Köprülünüu Sadareti zamanında âlâdan kırk sekiz, evsattan yirmi dört, ednadan on iki dirhem gümüş olan cizye Hicri onikinci, Milâdî onsekizinci asırda, dört, iki ve bir altın olmak üzere tâyin edilmişti.

Her kazanın cizye evrakı Maliyece tanzim ve mühürlü bohçalara konularak « cizyedar » denilen memurlarla mahallerine gönderilir, sene başı olan Muharrem ayı gelince bohça açılarak Kadı'nın reisliğinde kurulan hey'et tarafından tevzi olunurdu.

Cizye, Hicrî 1272 (M. 1850) senesinde kaldırılıp yerine askerlik hizmeti karşılığı olarak «Bedel-i askerî» adıyle vergi tarhedilmiştir. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra gayr-i müslimlerin de askere alınmaları kararlaştırılması üzerine Bedel-i askerî de tarihe karışmıştır.

ŞER'İYYATÇI (شرعیاتجی) [*İlm.*] Fetvahanede ahkâm-ı şer'iyyeyi hükme geçiren memur hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ŞERRİNE NİNNİ (شرینه ینی) [*Hal.*] Mecaz yoluyle Allah şerrinden saklasın yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ebna-yi zaman mâil-i ikaz-ı fitnedir
Gehvaredeki gûdekinin şerrine ninni
Lâ

ŞEŞHANE (ششخانه) [*Top.*] Hava payını gidermek ve mermiye bir mihver hareketi vermek imkânını menetmek üzere mucefler içine açılan yivler ve bu şekilde yapılan toplarla tüfeklere verilen addır. Altı köşeli ve altı yivli oldukları için bu ad verilmiştir. Halk arasında

şeşane suretinde de kullanılırdı. Namlusunun içi boş olanlara «Kaval» denir.

Bir haneye malik değilim şu cihanda
Kütta-ı târikın dahi şeşhanesi vardır
Pertev Paşa

ŞEŞİ BEŞ GÖRMEK (ششی بش گورمك) [*Mal*] Yanlış görmek, seçememek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tâbirin mânası altıyı beş görmek demektir.

ŞEŞPER (شپر) [*San.*] Altı dilimli topuza verilen addır. Soğancık denilen altı başlı topuza da bu ad verilirdi. Eski harb âletlerindendi.

Bir avuç gevher saçardı âleme gûya kefin
Saldığınca düşmene gâhî murassa' şeşperi
Nef'î

ŞEŞTAR (شش تار) [*Mus.*] Altı telli saz adıdır. «Cami-ül-Elhan» da (Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi, 3644 numara) üç nevi olduğu söylenmekte ve her biri hakkında aşağıdaki izahat verilmektedir:

1 — Armudî biçimindedir. Kâsesi ud'un kâsesine nisbetle yarısı kadardır. Altı teli vardır. Teller bazan tek tek, bazan da çift çift bağlanır. Bu sebeple saz üç telli imiş gibi üç ses üzerinden akort edilir. Sapında perde bağları vardır.

2 — Kâsesi ud kâsesi büyüklüğündedir. Sapı ud'un sâkından uzundur. Altı telli olup telleri çifte çifte bağlanır. Birincisi gibi bu da üç ses üzerinden akort edilir.

3 — Tıpkı ikinci çeşit gibi, fakat üst tarafına kısa teller bağlanır. Teller çift çift düzenlenir. Tellerin sayısı otuzdur. Tellerin ikisi bir sese düzenlendiği için on beş telli imiş gibi olur. Kısa teller mızrapla ve sapın üzerine parmak basılarak uzun telden çıkan sesi kısa telin sesine benzetilir. Kısa telin açık olarak çıkardığı ses uzun telin parmakla basıldıktan sonra çıkardığı sesle birlikte işitilir.

Mevlevî âyinleri sırasında çalınan şeştar Cenab-ı Mevlâna tarafından bu hale konulduğuna dair bazı rivayetler vardır. Rivayetlerin birine göre Mevlâna Celâleddin üç telli İran «Tar»ına iki tel ilâve etmiştir. Böylece beş telli bir saz olmuştur. Diğer rivayete nazaran dört telli Arap «Rebab»ı da «Şeş köşe-i âlem esrarı»nı şerhetmek için iki tel ilâvesiyle şeştar haline getirmiştir.

Tar, İran çalgısı, şeş de altı demek olduğuna göre bu rivayetler zayıf olsa gerektir.

ŞEŞTARİ (ششتاری) [*Giy.*] Yollu kumaşlardan birinin adıdır. Hind'de, Şam'da ve daha başka yerlerde yapılan ve her rengi bulunan bu kumaştan erkek üst gömlekleri, entariler yapılırdı.

ŞEVK (شوق) [*Sof.*] Gönlün bir şey hakkındaki meyil ve hevesin kemali mânasına gelen şevkin sofiyye ıstılahlarına ait eserlerdeki (Istılahat-ı Meşayih, Müellifi Halit, Osman Ergin'in hususi kütüphanesinde yazma nüsha, s. 98) izahı şöyledir:

«Şevk ve iştiyak, lûgatte nefsin bir şeye müncezip olup arzu kılmasına derler. Istılahata «الشوق هبوب القلب الى غائب» yani şevk, kalbin esmesidir ve talepte hareket kılmasıdır kaybolan mahbup canibine. İmam Fahr-i Razi Tefsir-i Kebirinde (والذين آمنوا اشد حبا لله) âyetinin izahında, şevk ilâllah meselesinde diyor ki (tercüme) ey tâlib-i mâna-yi şevk malûmun olsun ki şevk ancak min vecd müdrik olmıyan şeyde mutasavver olur ve amma ol şey ki asla müdrik olmıya ana iştiyak olunmaz. Zira bir kimse bir şahsı görmese ve sözünü işitmese ve vasfın bilmese ana iştiyak tasavvur ulumaz. Ve dahi bikemalihi idrâk olunana da iştiyak olunmaz. Pes ma'şuka şevk iki veçhiledir. Biri budur ki ma'şuku göresin andan sonra senden kaybolduktan anın rü'yetine müştak olasın. İkincisi budur ki bir kimse bir mahbubunun vechin (yüzünü) göre ve lâkin sair mehasinin (güzelliklerini) görmiye ol mahbupta görmediği mehasinin münkeşif olmasına müştak olur. Bu iki vecih Cenab-ı Hak'ta mutasavver olur (burada tercüme bitti). Veçh-i evvelin pes veçh-i evvele göre şevkin Hak Taalâ'da mutasavver olması şöyledir ki sâlikân-ı rah-ı hakk-ı âlem (Elest) de rabbilerin gördüler ve (beli) deyüb ikrar kıldılar. Bu âlemde hücb-i beşeriyyet (beşeriyyet icabı olarak görememek) anları müşahededen dûr ve mehcur etti. Dünyada ol rü'yete âşık oldular ve ol likaye (yüz, çehre) arz-ı iştiyak kıldılar. Allahın buyurduğu gibi (الاطال شوق الابرار الى لقائى وانا اشد اليهم شوقا) ve veçh-i saninin tevcihi de şöyledir ki ârifan-ı İlâhî eğerçi bu âlemde âyine-i dilde ruy i yâri müşahede kıldılar. Ve lâkin tecelliyyat-ı İlâhiyyeye ve eltaf ı Rabbaniyyeye nihayet yoktur. Pes kemaliyle rü'yet ve vuslat bu bedende müyesser değildir. Neş'e i uhreviyye i'dad olunan tecelliyata ve kurretü a'yün'den ihfa olunan müşahedata müştaklardır.»

ŞEVKABÂD KASRI (شوق آباد قصری) [*Sar.*] Eski kasırlardan birinin adıdır. «Kıyıdan tahtırevanla çıkılan Şevkabâd kasrı Beylerbeyi'nin

üst kısmında ağaçlıklar arasında» olduğunu söyliyen Haluk Y. Şehsüvaroğlu (Eski Beylerbeyi Sarayı, Cumhuriyet, 17 temmuz 1949) şu tafsilâtı da veriyor:

«Birinci Ahmet bu kasır ve civarına bir mescit ve maiyyet memurları için de daireler yaptırmıştı. Padişah yaz mevsimlerinin çoğunu İstavroz bahçelerinde geçiriyordu. Bu mevsimlerden birinde (Müzab-ı Kâ'be) Beylerbeyi Sarayının yanına kurdurduğu bir kuyumcu imalâthanesinde kaplama ile yaptırttı.

«Birinci Ahmed'in oğullarından Şehzade Murat 1021 (1612) Cemaziyelâhircinin 28 inci günü Beylerbeyi'nde dünyaya geldi Bu şehzade IV üncü Murat namiyle Osmanlı tahtına otorduğu vakit, kendi doğduğu ve babasının çok rağbet ettiği İstavroz bahçelerine ve kasırlarına sık sık gitmeğe başladı

«Padişah bu sarayda tâyin olunduğu Şam eyaletini beğenmiyen ve hastalığını ileri süren İlyas Paşa'nın başını kestirmiş ve bu esnada huzurda olan ve hakkında şikâyetler bulunan Küçük Ahmet Paşa heyecanlı bir nutukla hayatını güçlükle kurtarmıştı.»

Şevkabd adlı bir kasrın İkinci Mahmut'un saltanatının son senelerinde yapıldığını Ziver Paşa'nın (Asâr-ı Ziver Paşa, Divan ve Münşeat, Bursa Vilâyet Matbaası, 1313, sayfa 90) tarihinden anlaşılıyor. «Kasr-ı Şevkabâd Tarihidir» başlıklı olan bu tarih şöyledir:

Esas-ül-fesh ü kasr-ı saltanat Sultan Mahmudan
Bina yi adlt zigınet verdi nüshetgâh-ı ekvane

O mihr-i evc-i şevket rufen ettikçe kadamiyle
Eder bu kasrı zd-efken sipihr-i şems-i tâbane

Olunca nami ba emr-i hümagun kâsr-ı Şevkabâd
Verir yümn ü mesarret zib ü fer lâbüd bu eyvane

Ola sayft şitat kasırlar, bâldan-ı Şark u Garp
Tulû ettikçe harşid-i zafer, ol şâh-ı devrane

Dedi tebrikine Ziver kula tarih-i cevherdar
Bu valâ kasr-ı Şevkabâd ola mes'ad hakane
1254

ŞEVKETLÜ (شوكتلو) [*San*] Padişahlar hakkında unvan olarak kullanılır bir tâbirdir. Şevket; Arapça heybet, azamet demektir. «Kamus-ı Osmani» de «Aslında hiddet-i silâh mânasına» (heybetli silâb takınmış) olduğu yazılıdır.

Şehinşah-ı cihan şevketlû sultan Ahmed-i Gazi
Hemişe taht-ı âli üzre telâli mezid olsun
Nedim

ŞEVVAL (شوال) [*Tak.*] Arabî aylarından onuncu ayın adıdır. Araplarca aylar, aya göre hesaplandıkları ve aya nisbetle adlandırıldıkları için Kamerî de denilen Arabî ayların ilki Muharrem, sonuncusu da Zilhiccedir Araplar arasında eski adı Vâgıl'dı,

Ay isimleri değiştirildiği sırada Şevl maddesinden gelen Şevval denilmesi dişi develerin bu ayda kızgınlığından yahut gebeliğe alâmet olmak üzere kuyruklarını yukarıya doğru kaldırmalarından ileri geldiği «Kamus» da yazılıdır. Şevvalin Kamus tercümesindeki tarifi şöyledir:

«Şeddad vezninde şehr-i fıtr (iftar ayı, oruç tutulmıyan ay) ismidir ki bayram ayıdır. Cem'inde şevavil ve şevvalât denir. Şarih'in beyanına göre nâka'ların (develerin) şevl-i eznabı (kuyruklarını sallamaları) ol maha müsadif olduğu bais-i ıtlakı olmuştur.»

Şevval ayının öteki ayların bir kısmından faziletli oluşu «Şeker Bayramı» denilen Ramazan Bayramı'nın bu ayın ilk üç gününde olmasıdır.

Müslümanlıkta bayram ikinci hicret senesinin Şevvalinde başlamıştır.

Şevval ayının yalnız bayram olan ilk gününde oruç tutulmaz. Öteki günlerinde kaza yahut nafile olarak oruç tutulabilir. Hattâ ramazan orucundan sonra şevvalde altı gün oruç tutanın senelik oruç tutma sevabına nail olacağına dair rivayet vardır. Bir iyilik yapana on sevap yazılır mealinde olan Hadis'e dayanılarak otuz gün ramazan orucunun üç yüz, altı şevval orucunun da altmış güne bedel olacağı ileri sürülmek suretiyle üç yüz altmış günlük ve binaenaleyh kamerî ay hisabiyle senelik oruç tutulmuş sayılacağı neticesi çıkarılmaktadır.

Şevval ayı vesikalarda (L=J) rümuzuyle gösterilirdi.

ŞEYH (شيخ) [*Sof.*] Bir tarikatın pîri ve muktedası (imam gibi kendisine uyulmuş olan) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında hafifletilerek Şeh denirdi. Sofiyyeye ait eserlerdeki tarifi şöyledir: «Tarik ı hakka sülûk etmiş ve mehavif (korkulacak şeyler) ve mehalikı (tehlikeli şeyler) bilmiş olan zata ıtlak olunur.»

Müridi irşad eder, ona faydası olacak ve zararı dokunacak şeyleri gösterir. «Şeyh, Din ve şeriatı müritlerin kalblerinde yerleştiren kimsedir» suretinde tarif edenler olduğu gibi «Allah'ın kullarını Allah'a ve Allah'ı da kullarına sevdiren ve Allah'ın kullarının en sevgilisi olan kimsedir» diye tarif eyleyenler de vardır.

Şeyh «Kudsiyyet-üz-zat (zatı pâklik, mâsumluk) ve fani-yüs-sıfat (sıfatı yok olucu) kim-

sedir» suretinde de tarif olunmuştur, Şeyh Kutub Bahtiyar Oşi'nin tarifi şöyledir: «Şeyh ol kimsedir ki nazar-ı bâtın kuvvetiyle dünya ve saire pasalarını müridin kalbinden izale eder. Tâ ki gıll ü gış, fubş ü alâyiş-i dünya küduretlerinden hiçbir şey anın ainesinde kalmaz.»

«Meema-üs-sülûk» sahibinin tarifi: «Bizim indimizde şeyh ol kimsedir ki şer'-i şerifte müstakim ola, gerek ona Şeyh kutb ud-din veya Seyyid Muhammed desünler, gerek demesünler.»

Diğer bir sofiyye tarifi daha: «Şeyh; şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde kâmil olan insan ve yine şeriat ve hakikat ilimlerinde tekmil derecesine vasıl olan zat.»

Şeyhin «Istılahat-ı Meşayih» te ki tarifi şöyledir:

«Ulûm ı şeriat ve hakikatte kâmil olana derler, Nüfusun âfatına ve emrazına ve edevatına ilmi ve nefsin fesadında ilâç ve devasına ve hidayete kifayeti olduğundan şeriatte, hakikatte tekmile iktidarı olur.»

Seyyid Muhammed Hüseyni Kisudıraz'ın şeyhte bulunması lâzım gelen vasıflar hakkında mütalâası şöyledir:

«Su veya hava üzerinde yürüyen, dediği hemen vâkı olan, rical-i gayb ile mülâki olan, yemek yemiyen, su içmiyen kimse şeyh olamaz. Şeyh o kimselerdir ki kendisine keşf i ervah ve kubur (ruhların ve mezardakilerin hallerini keşif) vâkı olur. Ervah-ı enbiya ile (Peygamberlerin ruhlarıyle) mülâkat eder. Tecilli-i ef'al ve sıfata mazhar olur. Birtakım akabelerden (tehlike) geçmiş bulunur. Bu hal nakd-i vakt olur. Halifesi de bu sıfatlarla muttasıf bulunur.»

Şeyh uçmazsa kerametle eğer
Mu'tekitler uçurur tâ bekamer
Yenişehirli Avni

ŞEYHAN (شيخان) [*Fık.*] Hanefiyye fukasınca İmam-ı Ebu Hanife ile İmam ı Ebu Yusuf hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ŞEYHEYN (شيخين) [*Fık.*] Siyer kitaplarında Hazret-i Ebubekir ile Hazrt i Omer'e, İslâm hukukunda da İmam-ı Âzam ile İmam-ı Yusuf'a verilmiş olan unvandır.

ŞEYH-İ İMARET (شيخ عمارت) [*Vak.*] İmareti idare ve misafirleri istikbal (karşılıyan) ve i'zaz ve muhtaç ve fakirleri kabul ile ikram eden zat hakkında kullanılır bir tâbirdir Vakfiyyelerde geçer.

ŞEYH-İ NECDİ (شيخ نجدى) [*Hal.*] Mecaz yoluyle şeytan, iblis yerinde kullanılır bir tâbirdir.

بر نجد شدی زایل وجدی
شیخانه ولی نه شیخ نجدی
نظامی

ŞEYH POSTU (شيخ پوستى) [*Sof.*] Tarikat şeyhlerinin oturdukları posta verilen addır. Tüylü koyun derisi güzelce temizlenir, bazan da boyanırdı. Tarikatın usulüne göre şeyh postları mevkiin en şerefli yerine, mihrap bulunan yerlerde mihrabın sağına konulurdu. Mevlevî şeyhlerinin kırmızı renkli olan postları odanın kapıya nazaran karşıya gelen sağ köşesinde bulunurdu.

ŞEYH-ÜL EKBER (شيخ الاكبر) [*Sof.*] Muhyiddin-i Arabî hakkında kullanılır bir tâbirdir, Sofiyyece pek büyük tanıldığı için bu unv n verilmiştir

ŞEYH-ÜL-HAREM (شيخ الحرم) [*İda.*] Harem-i şerifte (Mekkede) Halife tarafından memur bulunan zat hakkında kullanılır bir tâbirdir. « Şeyh-ül harem-i Nebevî » de denilir. Hac yolu üzerinde bulundukları için eskiden Şam valileri hakkında da kullanılırdı.

İmanı ise öyle ki Şeyh ül-harem olsa
Kur'anı yakar Kâbeyi beyt-üs-sanem eyler
Yenişehirli Avni

ŞEYH-ÜL-İSLÂM (شيخ الاسلام) [*İlm.*] İlmiyye sınıfının başında bulunan zatın unvanıdır. Halk arasında hafifletilerek Şehislâm suretinde de kullanılırdı. Şeyh-ül-islâm tâbiri Osmanlılar tarafından meydana getirilmiş değildir. Bu unvan daha Hicrî dördüncu (Milâdî onuncu) asırda tâzim lâfzı olarak kullanılmağa başlanmıştır. Mamafih «İslâm» kelimesine eklenmek suretiyle meydana çıkan ve tâzim lâfzı makamında kullanılan yalnız bu değildi. İmadül İslâm, Fahr-ül-İslâm, Rükn-ül-İslâm, Zeyn-ül-İslâm, Şems ül-İslâm, Cemal-ül-İslâm, Ziya-il-İslâm, Beha-ül-İslâm, Hüccet ül-İslâm, Burhan-ül-İslâm, Nizam-ül-İslâm gibi daha bir çok tâzim ifade eden vasıflar zuhur ve kullanılmağa başlanmış, bununla beraber her biri ancak bir kaç zata münhasır kalmıştır. İmam-ı Gazali'ye *Hüccetül İslâm denilmesi gibi.*

Şeyh-ül-İslâm unvaniyle bir çok büyük âlimler ve fazıl fakihler şöhret bulmuşlardır, «Kitab-ü Âlâm-ül-ahyar» da büyük âlimlerin hangilerine «Şeyh-ül İslâm» denildiği şöyle tarif olunuyor:

«Fukaha-yi izam ve fuzala-yi fihamdan (büyük fıkıh âlim ve fazıllarından) şol sahib-i sadr-ü iftaye denilir ki aralarında tabaddüa eden

münazaa ve muhasamadan dolayı hall-i müşkilât-ı enam eyliye.»

Bu tarihten sonra Hicretin beşinci ve altıncı (Milâdî onbirinci ve onikinci) asırlarında Hanefî âlimlerinden «Şeyh-ül-İslâm» unvanını ihraz edenlerden: Eb-ül-Hasan Aliy-yüa-Sugdî, Ata Bin Hamza-tüs-Sugdî, Ali Bin Muhammed-ül-Esbicanî, «Sahib-ül-hülâsa» nın ceddi Abdürreşit, «Hidaye» sahibi Burhanüddin Aliy-yül-Merginanî, Nizamüddin Ömer Bin Burhanüddin'i sayıyor.

Bununla beraber o asırda bu lâkapla iştihar edenler bunlardan da ibaret değildi. Daha bir çokları vardı. Hanefî âlimlerinin en büyüklerinden Mevlâna Muhammed Bin El-Hüseyin Bin Muhammed-ül-Bari'i «Müftil-enam ve Şeyh-ül-İslâm unvanlarını birleştirmişti.

Osmanlı Devletinin kuruluşu sırasında Şeyh-ül-İslâm unvanıyle bir çok zatların mevcudiyyeti bu suretle anlaşılmaktadır. Ancak ilâve edilmek lâzım gelir ki bu resmî bir unvan değildi. Fazl ü kemallerine binaen muasırları tarafından kendilerine verildiği gibi zamanlarındaki hükümetlerin resmî birer memuru olmadıkları için azil ve nasba da tâbi değillerdi.

Osmanlılarda ilk «Şeyh-ül-İslâm» unvanının (Mevlâna Elvan Fakih) e verildiğini görüyoruz.

«Feridun Bey Münşeatı» nda (Evrenos Bey)-e ait fermanda «Umum Rumeli vilâyetine Şeyh-ül-İslâm tâyin olunan Fahr-ül-ulema Elvan Fakih zide ilmuhuye riayet idüp gözliyesün. Ulema-yi izam vereae-i Enbiyadır kemal-i lûtf u şefkatle mer'î ve muteber tutup ibka-i din-i mübin ve icra-yi şer'-i metin anların vücud-ı şerifleri ve enfas-ı lâtifeleri berekâtında bilüp (الحوم علما مسئولة) muktezasınca hâtır-ı âtırlarını reneide etmekten begayet hazer edesün» diye yazılıdır.

Feridun Bey'in eski fermanlarla muharreratı tahrif ederek bulunduğu asrın şivesine uydurduğu sabit olduğuna nazaran Evrenos Bey'e ait fermanın aslı görülmedikçe Şeyh-ül-İslâm unvanının Elvan Fakih hakkında kullanıldığı şüpheli olduğu gibi bu tâbirin devlet teşkilâtında resmî bir makam olan Şeyh-ül-İslâmlık'a tamamen karşılık olmadığı da görülüyor. Bu, olsa olsa «Baş müftü» mânasını ifade edebilir. Esasen Osmanlı Devleti teşkilâtında şer'î işler esas itibariyle «kaza» ve «ifta» adıyle ikiye ayrılmış, ifta, şer'î meselelerin tatbikatı, kaza da icrası yerinde telâkki olunmuştur. Çünkü İslâmda ifta için resmî bir sıfatın mevcudiyyetine lüzum yoktur. Her âlim fetva verebilir. Nitekim Osmanlı Devletl'nin teşekkülü sırasındaki âlimlerden «Kara Rüstem» ile «Davut Kayserî» nin müfti oldukları bilindiği gibi «Koca Mahmut Efendi» nin de kırk sene Bursa'da Kadılık ettiğine nazaran Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sıralarında hem müftilik ve hem de kadılık bulunduğuna göre «Elvan Fakih» in memuriyyeti henüz Osmanlı mülküne ilhak olunan «Rumeli» nin baş müftisi olduğu ihtimalini kuvvetlendirir. Kendisinin Rumeli'ye gönderilmiş olması da buna delâlet eder. Demek ki o zaman fethedilen yerlere müderrislik, müftilik yapmak üzere âlimler gönderildiği gibi hepsinin başı olarak bir de «Baş müfti» gönderilmiş, yahut öylelerine ilimlerine hürmeten böyle bir unvan verilmiştir.

Hammer; Fatih zamanındaki devlet müesseselerini tetkik ederken (c. 3, s. 225) sonradan «Şeyh-ül-İslâm» unvanını alan «Müfti» lik için şunu yazar:

«Ordu kadılığından (kadıasker), sonra en yüksek ilmiyye hizmetleri Padişah ve Şehzade muallimliği (hoca) ile şer'î hükümleri nihaî derecede tefsire salâhiyyeti olan en büyük memur idi ki müftilik demektir. Sonradan Kanunî Sultan Süleyman zamanında ifta mansıbı bütün şer'î mansıpların birincisi olmuştur. Şüphe edilen maddelerde kendisine müracaat olunup da kadı tarafından ma'mulün bih (kanun ve nizam gibi kendisiyle amel olunan) olmak üzere bir karar veren her fakih «kararı kat'î ve nakabil-i istinaf mânasına» olarak Müfti unvanı verilir. Bu müftilerdir ki biri hayatına ilişmiyeceğine dair olan vaade rağmen Bosna Kıralının idamına mezuniyyet veren ve diğeri her Padişahın cülûsunda kardeşlerinin idamını kanunî emir haline koyan iki meşhur fetvayı İkinci Sultan Mehmed'e vermişlerdir. İlk müftilik hizmeti İstanbul'un fethinden sonra yeni payıtahtın Kadısı Celâl zade Hızır Bey Çelebi'ye tevcih olundu. Sonradan Edirne Kadısı Abdülkerim Efendi'ye ve daha sonra bir medresenin müderrisi Aliy-yül-Arabi'ye tefviz kılınarak daimî halini iktisap eyledi. Lâkin müftiler sonradan nail oldukları nüfuza o vakit malik olmadıkları gibi ilmiyye meratip silsilesinde Rumeli ve Anadolu Kazasker'lerinin ve onları takiben Muallim-i Sultanî ile İstanbul Kadı'sının henüz muhafaza etmekte oldukları birinci dereceye terfi edilmemiş idiler. Kazaskerlerin muhassesatı günde beş yüz akçe olmak üzere hisap edilmiş ise de aynen verilen zahirelerle bu miktar on misline baliğ olurdu. İşbu büyük memurlar o zaman Divan günleri vezirleri takiben Padişahın huzuruna girmek hakkını haiz

oldukları gibi salı ve çarşamba müstesna olmak üzere her gün öğleden sonra kendi ikametgâhlarında hususi bir divan akdiyle kadı ve müderrisleri kabul ederlerdi.»

Hammer'in bu ifadesinde yanlışlıklar vardır. Bir defa (Hızır Bey) ilk Müfti değildir. Çünkü müftiliğin eskiliği hakkında şimdilik başka bir delil olmasa bile (Elyan Çelebi) İstanbul'un fethinden çok evvel o unvanla tâyin ve tavzif olunmuştur. Saniyen; Fatih zamanında müftilerin resmî birer sıfatları olmamakla beraber Hammer'in saydığı makam sahiplerinden yüksek bir içtimaî mevki sahibi oldukları Fatih Kanunnamesi'ndeki sarahatten anlaşılmaktadır.

Şeyh-ül-islâm tâbirine şüpheden uzak bir surette ilk defe olarak Fatih Kanunnamesi'nde rastlamaktayız. Filhakika kanunnamede (sayfa 10) «Ve şeyh-ül-islem ulemanın reisidir ve muallim-i sultanî dahi kezalik serdar-ı ulemadır Vezir-i âzam anları riayeten üstüne almak münasıptir amma müfti ve hoca sair vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur (üstlerinde yer işgal ederler) dahi ederler.»

Görülüyor ki burada «Şeyh-ül-islâm» ile «Müfti» müteradif elfazdan olarak kullanılmıştır. Hattâ ibare resmî unvanın «Müfti» olduğuna ve müftilere hürmeten «Şeyh-ül-islâm» denildiğine kuvvetle delâlet etmektedir. Nitekim o zamanlara ve hattâ çok sonralrra ait eserlerde Müfti tâbiri kullanılmış, sonradan terkedilerek «Şeyh-ül-islâm» tâbiri istimal olunmağa başlanmıştır. « Atâ Tarihi » nde (c. 1, s. 34) Şeyh-ül-islâmlığın İkinci Murat zamanında ihdas olunduğu yazılıdır. Rifat Bey «Tarih ve Coğrafya Lûgati» nde tarih göstermemiş, Kazaskerlikten yarım asır sonra ihdas edildiğini kaydetmiştir. « İlmiye Sâlnamesi » ne kıymetli bir tetkik yazmış olan Ali Emiri Efendi ise (sayfa 317) Şeyh-ül islâmlıkla Kazasker'liğin aynı zamanda başladığını, (Elvan Fakih) in ilk «Şeyh-ül-islâm» ve Çandarlı (Kara Halil Efendi) nin de ilk Kazasker olduğuna kaaildir. Sâlnameye Şeyh-ül-islâm'ların tercüme-i hallerini yazan Ahmet Refik Bey «Mehmet Şemsüddin Fenari Efendi) ile başlamış ve şu haşiyeyi koymuştur: «Müellefat-ı tarihiyye ve müdevvenat-ı resmiyyede (tarihî ve resmî eser ve vesikalarda) Meşihat-i celileyi ihraz eden zevat-ı kiramın esamisine Merhum Mehmet Şemsüddin Fenarî Efendi'nin nam-ı mübarekleriyle bed' edilegeldiğine binaen İlmiyye sâlnamesi de bu isre iktifa eylemiştir.»

Vak'anüvis Lûtfi Efendi 1289 (1872) senesi vak'aları arasında Turşucu Zade Muhtar Efendi'nin Şeyh-ül-islâm'lığa tâyinini yazarken (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, cilt 14, sayfa 50) şu «İlâve»yi yazmıştır.

«Bu makam-ı celil-i fetva, Gazi Murat Sani zamanında tahaddüs etmiştir. İptida-i teşkilinde yalnız şer'-i şerif ile görülen dâvalar için fetva alınmağa mahsus bir makam idi. Hattâ Kazasker'lerin müftilere takaddüm hakkı var idi. Sonraları makam-ı fetvaya gelen zevatın ülüvv-i kâab (şahsî meziyyetleri) ve kıdemi ve Kazasker'liğin Rumeli ile Anadolu'ya taksimi ulema-i saireye takaddümünü mucip oldu. Günbegün makam-ı fetvanın daire-i memuriyyeti kesb-i tevessü'le (genişlemesiyle) kâffe-i ulema ve fukahanın azl ü nasbı ve tâyin ve tertib-i meratibi müftilerin re'yine müfevvez olmuştur. Meşayih-i İslâm hazaratına arz odası dâvaları dahi havale olunmuştur. Meşayih-i İslâmiyyenin ekserisi temadi-i müddet ve asâr-ı kalemiyyeleri ile namlarını unutturmamışlardır. Müşarünileyhimden tarih-i tahrir olan (eserinin yazılış tarihi) bin üç yüz on sekiz sene-i Hicriyyesine kadar rahmete kavuşan zevatın icmal suretiyle ahvaline vukuf için tanzim olunan cetvel zeyl-i kitaba derc olunmuştur.»

Lûtfi Efendi cildin sonuna «Cetvel-i Meşayih-i İslâmiyye» başlığıyle koyduğu cetvele Şemsüddin Fenari ile başlamış ve Cemaleddin Efendi'ye kadar Şeyh-ül-islâmların doğum, nasp, ölüm tarihleriyle gömüldükleri yerleri göstermiştir.

Şeyh ül-islâm'ların terceme-i hallerine dair olan «Devha-tül-Meşayih» de de (hususi kütüphamde yazma nüsha) aynı suretle Şemsüddin Fenari ile başlanmıştır.

Vak'anüvis tarihlerinde Yavuz Sultan Selim ve hattâ Kanunî Sultan Süleyman zamanları yazılırken daima «Müfti» tâbiri kullanılmakta, «Şeyh-ül-islâm» unvanı yazılmamaktadır. Bu sebeple «Şeyh-ül-islâm» unvanının devletçe resmen istimali daha sonra değilse her halde Kanunîden evvel olmadığı şüphesizdir. Zaten müftilerin ve tâbirlerin taammümünden sonra «Şeyh-ül-islâm» ların resmî memur olmamaları unvanın tarih noktasından büyük bir ehemmiyyeti olmadığını gösterir bir keyfiyyettir. Çünkü yine Fatih Kanunnamesi'nden anlaşılıyor ki (s. 10) Müftiler devletin resmî işleri ile alâkalı değillerdi. Kanunnamede Divan'da kimlerin bulunacağı şöyle gösterilmiştir:

«Bir cemiyyet-i âli ve bir mecma-ı ehali olsa divana ahardan âdem karışmasun evvelâ Vüzera anlardan sonra Kazaskerler andan sonra Defterdarlar andan sonra Yeniçeri Ağası ve

sair özengi ağaları Mîr-i alem ve Kapıcıbaşı ve Mirahur oturur.»

Kazaskerler esasen zamanın aynı zamanda en büyük âlimleri oldukları için şer'î işleri divanda onlar görürlerdi. Kendilerinin mevcudiyeti Müftilerin veya başkalarının bulunmasını müstağni bırakırdı.

Şeyh-ül-İslâm'ların o unvanla devlet işlerine karışmaları «Meclis-i Hass» a girmeleriyle başlar ki bu da İkinci Sultan Mahmut zamanında ve Yeniçeri'liğin kaldırılmasından sonradır. O vakit Kazasker'ler meclisten çıkarılmış, Şeyh-ül-islâm'lar bu makamı işgal etmiştir. Bununla beraber «Müfti» lerin, daha sonra unvanın değişmesiyle «Şeyh-ül-islâm» ların divanda bulunmamaları onların devlet işleriyle tamamen alâkadar olmadıklarını ifade etmez. Harb ilânı gibi fevkalâde hallerde onlar da çağırılır, reyleri alınırdı.

Şeyh-ül-islâm lık ehemmiyyetli bir mevki yerine geçince yeni Sadrazam'ın tâyininde birlikte huzura girer, Sadrazam'a olduğu gibi Şeyh-ül-islâm'a da kürk giydirilirdi. Hattâ Sadrazam'la birlikte alayla Bab-ı âli'ye gelirdi «Osmanlı Devrinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» nda (sayfa 123 ve mütaakıp) bunun için şu izahat vardır:

«Şeyh-ül-islâm'lığın ehemmiyyet kesbetmesi üzerine onyedinci asırdan itibaren Sadrazam tâyinlerinde bunların Sadrazamla beraber huzura kabulleri kanun oldu. Bunun muttarit surette devamını onyedinci asır ortalarından itibaren görmekteyiz. Sadrazam'a tâyini münasebetiyle Sadaret kürkü giydirilirken Şeyh-ülislâma da ferve-i beyza denilen beyaz Meşihat kürkü giydirilmesi âdetti.

«Sadrazam biri sade diğeri kaplı iki samur kürk giyip Padişah'tan mühr-i hümayunu aldıktan sonra Şeyh-ül-islâm'la beraber dışarıya çıkarak Bab-üs-saade ağası odasında biraz istirahatı mütaakıp sarayın orta kapısından dışarı çıkınca hazırlanmış olan solak, peyk ve divan-ı hümayun çavuşlarından müteşekkil alayla Bab-ı âsafî veya Paşakapısı denilen Sadrazam Konağına gelirdi.

«Bu suretle alayla Papakapısı veya Bab-ı âli'ye gelen yeni Sadrazam, evvelâ Şeyh-ül-islâm ve sonra eğer varsa Vezirler, Kaptan Paşa, Kazaskerler, ulemadan teşrifata dahil olanlar tarafından tebrik olunur ve Sadrazam tarafından Şeyh-ül-islâm Efendi'ye bir ferve-i samur hediyye edilirse de giydirilmek kanun olmadığından kendisine gösterilip adamına verilir ve bundan başka altına takımı mükemmel bir at da çekilirdi.

«Yeni Sadrazam bir kaç gün sonra Şeyh-ül-islâm'ın ziyaretine gidip ya yeniden veyahut makamında ipka edildiğinden dolayı tebrik ile gittiği mersimin ayniyle Paşakapısı'na avdet ederdi.»

Şeyh-ül-islâmların tebdilleri eskiden Çavuşbaşı vasıtasiyle yapılırdı. Değişmesi lâzım gelip de Padişah tarafından sevilenlerin değişikliği Reis ül-küttap vasıtasıyle tebliğ olunduğu da olurdu.

Tanzimat'tan 1908 Temmz İnkılâbına kadar Şeyh-ül-islâm'lar, nazırlar gibi, Mabeyn Başkâtipliğinden yazılan tezkire ile tebdil edilirlerdi. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra kabine ile beraber değişirlerdi.

İlmiyye meslegînin ilk devirlerinde pâye olarak Kazaskerlik tevcih edildiği halde ihraz etmedikleri Meşihat'ın pâye suretiyle tevcih edildiği de görülmüştür. İki kişiye münhasır olan bu tevcihlerden biri (Kara Çelebi Zade Abdülâziz Efendi, öteki de Şeyh-ül-islâm (Feyzullah Efenbi) nin büyük oğlu (Fethullah Efendi) dir. Abdülâziz Efendi Rumeli Kazaskeri olduğu halde Hicrî 1059 (1649) senesinde Meşihat pâyesi varilmiş, sonradan 1061 (1650) senesinde bilfiil Şeyh-ül-islâm olmuştur.

Rumeli Karaskerliği pâyesiyle Nakib-ülesraf olan (Fethullah Efendi) ye babasından sonra Şeyh-ül-islâm olmak üzere Meşihat pâyesi verilmiş ise de Edirne Vak'ası diye tarihe geçen hal' hadisesinde babasıyle birlikte kazaya kurban gittiğinden Şeyh-ü -islâmlık kendisine nasip olmamıştır.

Şeyh-ül-İslâm'lar infisal etmiyerek ölümleri üzerine yerlerine başkaları tâyin olunduğu halde Kanuni'nin saltanatının ortalarında ilk defa olarak (Çivi Zade Muhyiddin Mehmet Efendi), 948 şevvalinde (1542) de Meşihat makamından uzaklaştırılmış, yine ilk defa olarak sınıfının tenziliyle Rumeli Kazaskerliği'ne tâyin olunmştur.

Hicrî bin tarihine kadar da bir zatın iki defa Şeyh-ül-islâm olduğu görülmemişken müftilikten çekilerek altı yüz akçe vazife ile tekaüt edilen (Bostan Zade Mehmet Efendi) 1006 saferinde (1597) Rumeli Kazaskerliği'ne tâyin ve yine o sene şevvalinde ikinci defa Şeyh-ülislâmlığa terfi olunmuştur. Meşihatın tekerrürü bu suretle ilk defa bu zatta vâkı olmüştur.

Abdurrahman Şeref Efendi «Tarih Musahabeleri» nde (sayfa 1286) diyor ki «Şeyh-ülislâm tâbiri Eb-us-Suud Efendi ve emsali hakkında medlûlüne masadak olup uzun olan Meşayih-ül islâm silsilesinde ilim ve fazilet ve kemal ve mekânet itibariyle tarihin (ilmiyye

meslekinin) bilfiil şeyhi ve ulusu olanlar nâdir değilse de Fetvahane teessüs eyledikten sonra fetva yazılma işi mütebassıa bir heyete tevdi kılındığı cihetle Meşihat makamı gitgide menasıb-ı divaniyye idadına girerek sudurun mütehayyizlerinden talihi yâver olanlara güzergâh olmuştur. Hükkâmın azl ü nasbı ve ilmî rütbelerin tevcihi ve müderrislen terfi ve terfihi ve medreselerin nezareti makamlarına ait olduğu cihetle sabıkta Adliyye ve Maarif Nezaretleri vazifesini cemetmişler demektir.»

Son vak'anüvisin son zamanlarda aralarında fazl ü kemal sahibi olanlar bulunmakla o makam için lâzım gelen bilgiyi haiz olmıyanların bulunduğuna kendilerine sunulan fetvalara «Elcevap olur»; yahut «Elcevap olmaz» diyecek kadar iktidar ve malûmatı olmıyanlar o makamı işgal ettiklerinden yanlışlığa meydan kalmamak için «olur» cevab nın yazılması lâzım gelen fetvalar «yeşil», «olmaz» diye yazılması icap edenler de «kırmızı» atlas keselere konkluğu ağızdan ağıza bize kadar intikal etmiştir. Bunun sıhhati olmasa veya mübalâğalı olsa bile Şeyh-ül-islâm'lar içinde ne kâabda adamlar bulunduğunu umumi kanaat halinde belirtmek itibariyle mânalı bir keyfiyyettir. ▾

Kâbe-i İslâmdır dersem acep mi sahibin
Şeyhülislâm eylemiş lütf ü Hüda-yi müstean
Nef'î

ŞEYH-ÜL-İSLÂM ARZI (شیخ الاسلام عرضی) [*İlm.*] Şeyh-ül-islâm tarafından her hangi bir iş için Padişah'a yazılan kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şeyh-ül-islâm'lar eskiden tâyinler münesebetiyle Padişah'a arzda bulundukları gibi bazı devlet ve hususi işler hakkında da arzda bulunurlardı. Tanzimat'tan sonra ilmiyye tâyinleri hakkındaki arzlar Sadrazam'la birlikle yapılırdı.

ŞEYH-ÜL-İSLÂM KAPISI (شیخ الاسلام قپوسی) [*İlm.*] Şeyh-ül-slâm'ların vazife gördükleri resmî daire yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Daire-i Meşihat» de kullanılırdı.

ŞEYH-ÜL-İSLÂM TEBDİLİ (شیخ الاسلام تبدیلی) [*İlm.*] Şeyh-ül-islâm'ın değişmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel Şeyh-ül-islâm tebdilleri Çavuşbaşı vasıtasiyle yapılırdı. Fakat bazan değişmesi lâzım gelip de Padişah tarafından sevilenlerin değişikliği Reis-ül-küttap vasıtasiyle tebliğ olunduğu olurdu. Tanzimat'tan 1908 İnkılâbına kadar Şeyh-ül-islâm'lar, nazırlar gibi, Mabeyn Başkitabetinden yazılı tezkire ile tebdil edilirlerdi. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra kabine ile beraber değişirlerdi.

ŞEYH-ÜL-İSLÂM TELHİSİ (شیخ الاسلام تلخیصی) [*İlm.*] Şeyh-ül-islâm tarafından Padişah'a yazılan «Telhis» hakkında kullanılır bir tâbirdir. Telhis; devlet işlerine dair Padişah'a yazılan arizalara verilen addır. Şeyh-ül-islâm'ların yazdıkları kâğıtlara sonraları «Şeyh-ül-islâm arzı» denilirdi.

ŞEYH-ÜL-MEYDAN (شیخ المیدان) [*Ok.*] Şimdiki tâbirle Okçulık kulûbü sayılan «Okçular tekkesi»nin başına verilen addır. Buna «Bin iki yüzcu Şeyhi» de denilirdi. Buradaki şeyh, tekke şeyhi değil, ihtiyar demektir İlk zamanlarda rikâb-ı hümayun atıcıbaşısı Şeyh-ül-meydan olurdu. Sonraları kemankeşlerin menzil sahibi olanlarından ve ihtiyarlarından seçilirdi. Bu vazife kayd-i hayat şartıyle idi. Bugünkü kulûp reislerinin haiz oldukları salâhiyyetlere malikti.

ŞEYH-ÜL-VÜZERA (شیخ الوزرا) [*İda.*] Vezirlerin en yaşlısına verilen unvandı, ölünce kalanların en yaşlısı bu unvanı alırdı.

ŞEYHZADE (شیخ زاده) [*Sof.*] Tarikat şeyhlerinin oğullarına verilen addır. Şeyh oğlu demektir. Halk arasında hafifletilerek şehzade suretinde kullananlar da vardı. Tarikatların bir kısmında şeyh oğulları babalarının ölümüyle yerlerine geçerler, bir takımlarında ise ehliyyet arandığı için ehil olmıyan yahut istemiyenlerin yerine tarikatin yüksek simalarından birini seçmek suretiyle geçirirlerdi.

ŞEYPUR (شیپور) [*San.*] Muharebe günlerinde çalınan tunç borunun adıdır. Mehterhane denilen eski mızıka heyetlerinde de çalınırdı.

ŞEYTAN (شیطان) [*Mit.*] Daima şer işliyen ve insanları fenalığa ve Allah'a karşı isyana teşvik eden lâtif cisim nev'ine verilen addır. «Kamus»taki izahı şöyledir: «Farisîde (Dev) denir. Bu madde hakkındaki akvale göre insanı gayayet (Hak yolundan sapmak) ve dalâlete sevkeden gerek beşer nev'inden, gerek cin tayfasından utûvv (kibir, azamet) ve temerrüd (inat) sahibi, azgın olanlara ıtlak olunur. Lisanımızda zeki, kurnaz olan ve şer ve hud'a (hile) kasdıyle muamele eden adama (Şeyten) denilir. (Şeytan) Hak'tan yahut Rahmetten baid (uzak) olduğu için böyle tesmiye olundu ki «Bu'd» (uzaklık) mânasına olan (şetun)dan müştaktır. Yahut (Şeytan) kuvve-i nariyyeden (ateş kuvvetinden) mahluk olmak hasebiyle yanmak mânasına olan (şeyt) maddesinden me'huzdur. Başka bir kavle göre aslı helâk mânasınadır.»

Şeytan için rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır (واذا خلوا الی شیاطینهم) âyetini şerh ve izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 1, s. 238) şunları yazıyor:

«Şeytan her hangi bir mütemerrid, yani azgınlıkta, şer ve habasette fevkalâde bir temayüzle sınıf ve eşbahının haricine (benzerlerinin) çıkmış şerir, anud (inatçı) mânasına bir ism-i cinstir ki gerek insandan, hayvandan, yılan gibi mahlûkat-ı zâhireden ve gerek sair mahlûkat-ı hafiyyeden alâka-i ruhiyyesi bulunan habislere ıtlak olunur. İnsan şeytanı, hayvan şeytanı, cin şeytanı denilir. Nitekim Kur'anda şeyatin-i ins ve şeyatin i cin tâbirleri çok defa geçer. İnsan görünür, fakat esas habaset ve şeytaneti görünmez, asâriyle belli olur. Binaenaleyh insan şeytanında bile şeytanlık bir emr-i hafiydir (gizli bir buyruk). Bunun için şeytan ismi gizli bir kuvvet-i habise, bir ruh-ı habis mülâhazasına raci olur ve şeytan-ı ins, şeytan-ı cinne merbut demektir. Bazı felâsifeee yalnız mücerredat-ı mâneviyye olarak izah edilmiş ise de bunun maddî haysiyyetini de inkâr etmek doğru olamıyacağından buna habis olan mâddî kuvvetleri de ilâve etmek zaruridir. Ehl-i Sünnetin izahı da böyledir. Bu suretle şeytan ism-i cinsi bilhassa gayr-i mer'î (görünmez) olan ervah ve kuva-yi habiseye isim olmuştur Ki hilkatte her cins bir ferd-i evvel ile başlamış olduğundan şeytan denilince bu cinsin babası olan o ferd-i evvel yani İblis hatıra gelir ve o zaman ism-i has gibi olur. Şeytana lisan-ı Farisî'de dev denilir ki bu kelime Garb'e dolaşmış, aksine İlâh mânasına diyô olmuştur, Eimme-i lûgatin beyanına göre şeytan kelimesi mefhum nokta-i nazarından bir mâna-yi vasfiyi haizdir ve bunun iştikakında iki kavl vardır. Birisi Sibeveyh'in dediği gibi uzaklık mânasına (şatn = شطن) maddesinden fial = فيعال veznindedir ki baid, uzak demektir. Filvâki şeytan da Haktan uzaktır Ondon da uzaklaşmak lâzm gelir, diğeri ihtirak veya butlan mânasına (şeyt = شيط) maddesinden fi'lan = فعلان vezninde olmasıdık ki yanmış ve bâtıl demektir. Filvâki şeytan da böyledir. Bu surette kel me alem olmadığı iç'n munsarıf olmuştur. (Şatn = شطن) maddesinin lisan-ı Arab'ın gayride de bulunduğu mevzuu bahis oluyor. Binaenaleyh şeytan bir ism-i cinstir. Bundan şeytan-ı ein c nsi tebadür etmekle beraber şeytan-ı inse dahi hakikat olarak ıtlak edilir ve hattâ hayvana bile. Nitekim Hazret-i Ömer Şam'a teşriflerinde bir ata bindirilmiş idi. Biner binmez at çalım yapmağa başlayınca hemen inmiş ve beni bir şeytana bindirdiniz, buyurmuştu. Bu âyette ise insan şeytanları olduğunda müfessirînin ihtilâfı görülmüyor.»

ŞEYTAN ARABASI (شيطان عربه سى) [*San.*] Şömendüfer garlarıyle Gümrüklerde eşya naklinde kullanılan üç tekerlekli küçük yük arabalarına verilen addır. Kendi kendine atsız yürüdüğü için şömendüfere bu adı verenler de vardı.

ŞEYTAN KULAĞINA KURŞUN (شيطان قولاغنه قورشون) [*Hal.*] Yapılan bir şeyin duyulmaması, işlenen bir şeyin gizli kalması isteği yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Civâr-ı şeyhte mutrip terane-senc olma
İşitmesin seni şeytan kulağına kurşun.
Sâbit

ŞEYTAN TAŞLAMAK (شيطان طاشلامق) [*Fık.*] Hac menasiki sırasında hacıların attıkları taşlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Hicvederseem haini zâhid günah ettin deme
Din-i İslâmda sevaptır çünkü şeytan taşlamak
Eşref

ŞIKKEYN EFENDİLER (شقين افندیلر) [*Mal.*] Şıkk-ı evvel ve şıkk-ı sani defterleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Başdefterdar da denilen Şıkk-ı evvel defterdarı «Maliye Nazırı» demekti. Tanzimata kadar Maliye Nazırları'na «Şıkk-ı Evvel defterdarı» denilirdi. Şıkk-ı Sani defterdarı yardımcı vaziyyetinde idi.

ŞIKK-I EVVEL DEFTERDARI (شق اول دفترداری) [*Mal.*] Maliye teşkilâtının başında bulunan memura verilen unvandır. Bunun yerine «Başdefterdar» da kullanılmıştır. Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Dovrinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 330 haşiyesi) Tanzimat'tan sonra «Maliye Nazırı» unvanını alan bu tâbir için şunları yazıyor:

«Başdefterdara her zaman Şıkk-ı evvel denildiğine dair vesika ve tarihlerde bir kayde tesadüf etmedim. Şıkk-ı Evvele tâbi olarak tezkire-i ahkâm-ı şıkk-ı evvel, tezkire-i şıkk-ı evvel, mevkufat-ı şıkk-ı evvel, varidat-ı şıkk-ı evvel diye vazife ve memurlardan bahsedildiği halde (Kâmil Tasnifi defterleri, 6593) birinci defterdara mutlak Şıkk-ı Evvel Defterdarı denilmeyip başdefterdar tâbiri kullanılıyor (Selânikî, sayfa 169). Demek bu 990 H. 1582 M. de Şıkk-ı Evvel Defterdarı unvanı henüz taammüm etmemiştir. 1024 H 1615 M. tarihli Maliye ahkâm defteri'nde «Defterdar-ı Şıkk-ı Evvel Mustafa Paşa» denildiğinden bu tâbirin onyedinci asır başlarından itibaren taammüme başlıyark Başdefterdar unvanının yerini aldığı görülüyor.» Tafsilât için bak: (Defterdar, Başdefterdar).

ŞIKK-I RABİ DEFTERDARI (شق رابع دفترداری) [*Mal.*] Yavuz Sultan Selim zamanında Halep'te yapılan Maliye teşkilâtının başına ve-

rilen unvandır. Merkezdeki Maliye teşkilâtının başındaki memura «Şıkk-ı Evvel Defterdarı» denilirdi. Şıkk-ı sani, şıkk-ı salis adlarıyle ikinci ve üçüncü defterdar da vardı Şıkk-ı rabi defterdarlığı çok devam etmiyerek lâğvedilmiştir. (Bak: Defterdar).

ŞIKK-I SALİS DEFTERDARI (شق ثالث دفترداری) [Mal.] Maliye teşkilâtı arasında bulunan yüksek memurlardan birinin unvanıdır. Maliye teşkilâtının başında Tanzimattan sonra «Maliye Nazırı» unvanını alan ve «Başdefterdar» da denilen «Şıkk-ı Evvel Defterdarı» bulunduğu gibi «Şıkk-ı Sani» adlı muavini yerinde ikinci bir defterdar da vardı. (Bak: Defterdar).

ŞIKK-I SANİ DEFTERDARI (شق ثانی دفترداری) [*Mal.*] Maliye teşkilâtının başında bulunan defterdarın yardımcısı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Teşkilâtın başında bulunan defterdara «Şıkk-ı Evvel defterdarı» denildiği gibi «Başdefterdar» da denilirdi. Daha sonra da «Şıkk-ı Rabi Defterdarı» adıyle dördüncü bir defterdar tâyin edilmiş, fakat çok geçmeden bu defterdarlık lâğvedilmiştir. (Bak: Defterdar).

ŞILIK FES (شیلیق فس) [*Giy.*] Fes nevilerinden birinin adıdır. Avusturya'da yapılan bu feslerin iç kısmı mukavvalı olduğu için ötekiler gibi kalıp istemezdi.

ŞİBANE (شبانه) [*Bah.*] Diele nehrinde işliyen hükümete ait kayıklarda çalışan denizci efrad hakkında kullanılır bir tâbirdir. Amere livasında zabıta hizmeti gören piyade ve süvariler arasında bulunan bu denizcilerin sayısı H 1320 (1902-903)senesinde sayıları 32 idi. Zabtiyye taburunda kayıtlı bulunurlar ve zabtiyyeden maaşı alırlardı. Aynı teşkilât Basra ile Müntefik'de de vardı. 1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra lâğvedilmiştir.

ŞİBH-İ HÜSN-İ TA'LİL (شبه حسن تعلیل) [*Ede.*] Bir hâdisenin vukuuna şairane olmakla beraber kat'î olmıyan bir sebep gösterilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Üstad Tahir Olgun (ölumü 1951) (Edebiyat Lûgati, sayfa 123) örnek olarak Muhyittin Raif'in :

Niçin hamidesin ey çarh; söyle, boynunda
Birikmiş âhların mı vebali kalmıştır

beytini gösteriyor ve şu izahatı da veriyor :

«Feleğin eğrilmesine insanların çektiği ahların birikip ağır bastığı sebep gösterilmek isteniliyor. Fakat bu hüküm, kat'î olarak verilmiyor da öyle mi oldu diye soruluyor. İşte bu hareket, (Bedi')de (şibh-i hüsn-i ta'lil) denilen sanattır.»

ŞİBİH CEZİRE (شبه جزیره) [*Coğ.*] Üç tarafı su, bir tarafı kara ile çevrilli kara parçasına verilen addır. Bunun yerine «Yarım ada» da kullanılır.

ŞİDURGU (شیدورغو) [*Saz.*] Telli saz nevilerinden birinin adıdır. Yarı yüzüne deri geçirilen ve kâsesi uzunca olan bu saz dört tellidir. Tellerin alttan üçü ud gibi düzenlenir. Hatay Türkleri bu sazla uşşak, neva ve puselik makamlarından parçalar çalarlar ve bunlardan her birine «Kök» derler.

ŞİFAHANE (شفاخانه) [*Top.*] Timarhane yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şifa bulacak yer demektir.

Kimse bi-run olamaz dâire-i hayretten
Bu şifahanede kanun gibi sancır olmaz
Yenişehirli Avni

ŞİFAYI BULMAK (شفایی بولق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle derde uğramak, hastalanmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ŞİÎ (شیعی) [*Kel.*] Müslümanlar arasında bu adı taşıyan fırkaya mensup olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şia; imam Ali ile Ehl-i Beyte muhabbet dâvasıyle ortaya çıkanlara denir. İslâmın ayrılmış bulunduğu yetmiş üç fırkadan yirmisini iki kısım olan şia teşkil eder. Şia'nın Mârika'nın zuhuru sırasında meydana çıktığını kaydeden İsmail Hakkı İzmirli (ölümü 1946) (Yeni İlm-i Kelâm, Birinci kitap, sayfa 120 ve mütaakıp) usulleriyle ayrılmış bulundukları fırkaları için şu tafsilâtı veriyor:

«Hazret-i Osman (R, A.)ın şehadetinden sonra ümmet ikiye ayrıldı. Biri Müşar-ün-ileyhe, diğeri Hazret-i Ali'ye taraftar oldu. Evvelkisine «Şia-i Osman», ikincisine «Şia-i Ali» denildi. Şia i Osman'dan olup da Hazret-i Ali'yi kadh edenlere «Nâsibe» denildi. Sonraları Şia ismi yalnız Hazret-i Ali taraftarlarına has oldu. Hazret-i Ali'nin hilâfetine nusret edenlerse, Yaran-ı Ali'ye «Şia-i Ulâ», «Şia-i Muhlisîn» denir. Şia-i Ulâ şeyheyne ve Hazret i Osman'a tâzim eder. Hattâ şeyheyni Hazret-i Ali'ye bile tafdil eder. Yalnız emr-i Hilâfet'te (Hilâfet meselesinde) Hazret-i Ali'ye muhalif olanları bâgi bilir. Şia-i Ulâ bilâhare zuhur eden Zeydiyye, İmamiyye fırkalariyle iltibas vâki olmamak için bu lâkabı terk ile ehl-i sünnet vel cemaat lâkabını aldılar,

«Usul-i Şia — Mezheb-i Şia Hazret-i Ali ve Ehl-i Beyte muhabbetten ileri gelmiş idi. Usul-i Şia'nın ihdasına sebep olan Yehudiy yüleasıl San'alı İbn-i Sebe'dir.

«Usul-i Şia Hazret-i Ali zamanında «Mufaddile, Sabbe, Müellihe» olmak üzere üçe münhasır idi.

«Mufaddile — Mufaddile Hazret-i Ali'yi bakıyye i ashaba tafdil edenlerdir. Anlarca hilâfete ehak olan Hazret-i Ali ve âl-i Ali'dir. Mufaddile asbab-ı kiramı hayır ile yâdederlerdi.

«Sabbe — Sabbe ashab-ı kiramı sebbedip (sövüp) anlardan teberri edenlerdir. Sabbe diğerlerinden daha çok idi. Asıl Şia bu idi.

«Takiyye Sabbe'nin usul-i dini idi ki muzmarat-ı kalbiyyesinin hilâfını izhar etmek demek idi. Sabbe'ce Hazret-i Ali'ye mahabbet asbab-ı kirama seb ile hâsıl olurdu.

«Müellihe — Müellihe Hazret-i Ali'ye ulûhiyyet isnat edenlerdir. Müellihe İbn-i Sebe'in ehass-ı ashabından idi.

«Hazret-i Ali ve Ehl-i Beyt bu üç fırkanın itikadatından tamamiyle berî idi.

«Hazret-i Ali'nin irtihalinden (ölümünden) sonra usul-i Şia dört asla baliğ oldu: Kisaniyye, Zeydiyye, İmamiyye, Galiyye.

« 1 — Kisaniyye — Kisaniyye, Kisan nam şahsın etba'ıdır. Kisan hakkında ihtilâf olunmuştur. Hazret-i Ali'nin azatlı kölelerindendir. Muhammed bin-il Hanefiyye tilmizidir. Muhtar-ı Sakafî'nin kendisidir. Hazret-i Hasan'nın lâlasıdır.

«Kisaniyye'nin mümeyyiz vasfı Muhammed bin-il-Hanefi'nin birader-i mükerremleri Haseneyn-i ahseneynden evvel veya sonra imam olması muhtelef-ün-fihtir.

«Muhammed bin-il-Hanife Kisaniyye'den müteberri idî. Meşhur Muhtar-ı Sakafî Kisanî reisi idi.

«Muhtar havass-ı etbaı yanında nübüvvet izharına başlamış idi ki İslâma müntesip olanlardan en evvel nübüvvet dâvasında bulunan işte bu şahıstır. Muhtar bidayi de (bir şey Cenab-ı Hakk'a sonradan zahir olmak) ihdas etmiş idi.

«Muhammed bin-il-Hanife'nin vefatından sonra Kisaniyye'den bir kısmı müşar-ün-ileyhin cebel-i Radaui'de ihtifa ederek hay ve baki Mehdi-i muntazır olduğuna kaail olmakla Şia arasında Mehdi'nin ihtifası meselesi zuhur etti.

«Zeydiyyenin zuhuruna kadar Gumhur-ı Şia Kisaniyye idi. Kisaniyye Sabbe idi. Kisaniyye ile diğer Sabbe arasında fark ancak imamet meselesinde idi. Kisaniyye Muhammed bin-il-Hanife, daha sonra Âl-i Abbas taraftarları idi. Diğer Sabbe ise daima Âl-i Fatime taraftarı idi.

«Kisaniyye iki noktada ittifak etmiştir: 1) İmam, Muhammed bin-il-Hanife'dir, 2) Beda caizdir.

«Kisaniyye'nin fıkhı müdevven değildir. Kisaniyye mürur-ı zamanla Zeydiyye ile İmamiyye arasına karışmış, gitmiştir.

« 2 — Zeydiyye — Hazret-i Hüseyin (R. A.) ın evlâdından Zeyd Bin Ali Zeynelâbidin'in etbaıdır. Zeydiyye mufaddileden müvelleddir (doğmadır).

«Zeydiyyece Hazret-i Ali efdal-ı ashaptır. Bununla beraber Hulefa-i selâsenin (Ebubekir, Ömer, Osman) Hilâfeti sahihtir. İmamet evlâd-ı Fatıme'ye mahsustur. İmamet dâvasıyle huruç eden âlim, zâhid, şeci', sahi olan her Fatımî imam-ı muta' olabilir.

« Zeydiyye imamet meselesinden maada usulde ehl-i i'tizale muvafakat etmişlerdir. Zeydiyye muhtelif kollara ayrılır. Bunların içinde elyevm ehl-i sünnete en yakın olan «Bütriyye» koludur. Bütriyye Hazret-i Osman'ın zem ve kadhinde tevakkuf eder. Bütriyye indinde imamet beyn-el-halk bir emr-i şuradır. Efdal'ın vücuduyle beraber imamet caizdir. Zeydiyyeden (Carudiyye) kolu ashab ı kiramı taan ve teşni' eder.

«Zeydiyye elyevm Yemen havalisinde çoktur Uleması, müdevven kitapları, fıkıhları vardır. Zeydiyye bidayette usulde mutezilî, furu'da Hanefî idi. Yalnız eimmelerinden rivayet ettikleri meselelerde bu iki mezhebe muhalif idi. Sonraları mesail-i fıkhiyyede içtihad ederek bir takım mahalde Hanefiyyeye muhalefet ettiler. Yemen'de Zeydiyye'nin resmî mezhebi «Bütriyye» dir. Urbanda «Carudiyye» vardır.

« 3 — İmamiyye — İmamiyye Zeyd Bin Zeyn-el-Âbidin'i, huruç esnasında, muharebenin yaklaştığı bir sırada, şeyheynden teberri ettiğinden dolayı (rafz) «terk» eden şia-i sebe'dir. Bu itibarla kendilerine (Râfıza) dendiği gibi Zeyd'den ayrılarak bir imam intihabına kalkıştıklarından kendilerine « İmamiyye » de denilmiş idi.

«İmamiyye, imam tâyini hakında pek çok ihtilâf eder. Bu sebeple pek çok kollara ayrılmıştır. İmamiyye'nin ferd-i kâmili İsnaaşeriyye'dir. Bunlar on ik imam kabul ederler. Elyevm Şia dediğimiz Müslümanlar İsnaaşeriyyedir.

« İmamiyye'nin havassı imam-ı ma'sum isbatı, imam-ı ma'auma nass isbatı r. Evvelâ; imam ma'sumdur. Kavlen, fi'len hı yadan salimdir. Buna mebni Imamiyye ind de huruç bisseyf yoktur. Cihad da caiz değil ir.

«Saniyen: İmam mansustur. He bir imam hakkında ya Nebiyy-i zişan veya ima n-ı sabık tarafından bir fassa vakıftır. İmamiyye bu fass

meselesinden naşi Hulefa-yi selâse'ye taan eder, buğz ve sebbeder, kibar-ı ashabı tefsik ve tekfir eder.

«İmamiyye ancak eimmenin kavillerine itimad eder. Sahib-i emrolan Mehdi'nin hatt-ı desti ile yazılana «Ruka'» derler

«İsnaaşeriyyenin havassı bu iki hassa ile beraber eimme-i ma'sumini on ikiye hasr ile niyabettir. İmam-ı ma'sum külliyyat ve cüz'iyyatta, naib ancak cüz'iyyatta ma'sumdur.

«On ikinci imam olan Mehdi'nin Samera'ya dubuliyle gaybet'inden itibaren yetmiş üç sene kadar bir müddet «gaybet-i sugra», andan sonraki müddete de «gaybet-i kübra» derler.

«Ancak eimme-i ma'sumînin kavline itimat edenlere «Ahbariyye», enzar-ı akliyye, istinbatat ve içtihadat-ı fıkhiyyeye itimat edenlere «Usuliyye ve kelâmiyye» derler. Kudema-yi imamiyye ahbariyyedir. Usuliyye ve kelâmiyye bilâhare zuhur etmiştir.»

İslâmın ayrılmış olduğu yetmiş üç fırkanın yirmisini teşkil eden Şia fırkaları «Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye»nin «İtikat» maddesinde (c. 1, s. 188 ve mütaakıp) şöyle yazılıdır:

Sebeiyye, Kâmiliyye, Ulyaiyye, Mugiriyye, Mansuriyye, Hatabiyye, Hişamiyye, Nu'mauiyye, Yunusiyye, Nusayriyye, Cenahiyye. Gurabiyye, Rizamiyye, Zerariyye, Müfevviza, Bidaiyye, Yenaniyye, Bâtıniyye, Zeydiyye, İmamiyye.

Maddede bu fırkaların kurucularıyle her birerlerinin itikatları hakkında tafsilât verilmiştir.

ŞİKÂF (شكاف) [*San.*] Tezhib ıstılahlarındandır. Boya ile yaldızın birlikte kullanılması suretiyle yapılan tezyinat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yazma kitaplarda bu türlü tezyinat yapılırdı.

ŞİKÂR (شكار) [*Hal.*] Mecaz yoluyle değerli, kıymetli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Avcılık bir şikâr şey mi acep
Gönül avla budur nişan-ı edep
Faik Memduh Paşa

ŞİKÂR AĞALARI (شكار آغالرى) [*Sar.*] Osmanlı Padişahlarının avlanmalarında beraber bulunarak kendilerine yardım edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir Türklerin muharebe taklidi olarak çok eski olan avla meşgul olmalarını Osmanlı Padişahları da uzun zaman devam ettirmişler, bu maksatla avda kullanılmak üzere hayvanlar yetiştirdikleri gibi türlü adlar ve vazifelerle kalabalık bir maiyyet halkı da kullanmışlardır.

Şikâr ağaları «Padişahların maiyyetinde rikâp ağalarından olan ve kendileriyle beraber av yapan bir zümrenin âmirlerine şikâr ağaları» denildiği ve «bunların derece sırasıyle yukarıdan aşağıya doğru Çakırcı başı, Şahinci başı, ve Atmacacı başı» olduğunu yazan Ordünaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, s. 420 ve müteakip) şu tafsilâtı da veriyor:

«Bu üç ağa sarayın Erkân-ı Birun denilen dış hizmetinde bulunan avcı başılardır. Bunlardan başka bir de Enderun ve Erkân-ı havass-ı cüvani'den olan doğancı başı ile maiyyetî olan Doğancılar vardı. Doğancı başı av esnasında padişaha en yakın olanıdır. Av getirdikçe bahşiş alır, Enderundan çıktığı zaman çok defa Çakırcı başı veya Şahinci başılık ile çıkardı. Bazan kendilerine Sancak Beyliği ve daha yüksek vazifeler de verilirdi.

«Doğancı başı'nın yevmiyyesi onaltıncı asır sonlarında yirmi akçe olup yıllık âîdatları da rikâptar ağanın yıllığı kadardı.

«Doğancı başı onaltıncı asrın son yarısında kanun üzere üçyüzbin akçe ile Sancak Beyliğine tâyin edilirken sonraki zamanlarda Beylerbeyi ve vezir olarak da çıkarılmışlardı. Onyedinci asrın başında ve ortasında ve son yarısında doğancılar otuz ve kırk kişi olup bunların üçü Has Oda'da, yedisi Hazine Odasın'da ve yirmisi de Seferli Koğuşu'nda bulunuyorlardı. Fakat bu onyedinci asırda ve Dördüncü Mehmet zamanında Enderun Doğancıları kaldırılmıştır.

«Padişahlar Dördüncü Mehmet'ten sonra avla meşgul olmamışlar ve fakat bu gibi teşkilâtı bir dereceye kadar muhafaza eylemişlerdir. Onyedinci Asır başlarında şikâr halkı denilen avcılardan 30 neferi doğancı, 271 neferi çakırcı, 286 sı şahinci ve 45 neferi atmacacı olmak üzere mevcutları 592 idi. H, 1169, M 1755/1756 senesinde Çakırcıyan-ı Hassa, yirmi bölük olarak görülüyorsa da yalnız birinci bölükte üç, dördüncü bölükte bir ve onuncu bölükde de iki ki cem'an altı avcı vardı ve diğer bölükler hep boştu Fakat bunların Müteferrika denilen hizmet efradının mevcudu ayrı bir bölük halinde olarak 148 idi. Yine aynı senede onaltı bölük olan şahincilerde de cem'an 7 şahinci ile 147 müteferrika vardı. Bir bölük halinde bulunan atmacacılar ise 30 kişi idiler.

«H. 1190, M. 1776 tarihli mevacip yani maaş defterinde şahinciler onaltı bölük olup mevcutları 6, müteferrikaları 157 dir. Bu kayıtlar, sarayın avcı teşkilâtının şöyle böyle hemen isimen devam etmiş olduğunu göstermektedir. Şahincilerin maaş defterlerinin sonunda Bursa'daki şahin avcılarından bahsedilmektedir ki bunlar, defterli mirî sayyad'lardır.

«Gerek bizzat saraydaki av kuşlarına bakan ve gerek hariçte hizmet edip saraya av kuşu yetiştiren üç sınıf avcı vardı. Bunlar, ulûfeli, timarlı ve tekâliften muaf olmak üzere üç kısım idiler. Maaşlı olanlar yani ulûfeliler sarayda hizmet eden avcılardı. Diğerleri Anadolu ve Rumeli nin muhtelif yerlerinde av kuşları yetiştirmek için hizmet ederlerdi. Ulûfeli çakırcı, şahinci ve atmacacılardan senede ikişer kişinin çırağ edilmeleri kanundu. Taşradaki avcılardan bir kısmı yuvacı ve yavrucu ve bir kısmı götürücü ve gürenci ve diğer bir zümre de aayyad denilen avcılardan mürekkebti. Bunlar dağlık ve kayalık mahallere hassa yani saraya âit çakır, şahin ve atmaca yuvalarına bakarlardı. Yuvacı ve yavrucular, yuvaları muhafaza ederler ve yavruların kanatlanmasına bakarlardı. Yavrucuklar üleş zamanında İstanbul'a gelerek yavruları Doğancı başıya verirlerdi. Diğer kısım ise av yaparlardı. Doğancılar meydanı, av kuşlarını besliyen zümrenin meydanı olup Üsküdar'da halâ ismini muhafaza etmektedir. Yine Üsküdar'da padişahın yapacağı av için beslenen tazılara mahsus ve Bostancı ocağına bağlı bir ocak vardı. Her sene Eflâk ve Buğdan'dan hassa doğancı başı vasıtasıyle İstanbal'a şahin getirilirdi. Bunun miktarı onaltıncı asırda dört iken, sonradan yirmibeşe hatta elliye kadar çıkmıştı. Mîrî avcılar avladıkları postlu hayvanların postlarını her sene ağalarına getirip, eda tezkiresi yani teslim vesikası alırlardı. Bunlar ayı, kaplan, zerduva, sansar, vaşak, tilki, çakal avlarlar ve postlarını ağaları vasıtasiyle verirlerdi

«Taşrada hizmet eden, zeametli, vergi ve tekâliften muaf kuşcuların yani çakırcı, atmacacı ve şahincilerin vilâyet, sancak ve kazalariyle hizmetlerini, isim ve şöhretlerini ve ellerindeki dirliklerin hasılâtını göstererek ayrı ayrı defterler vardı. Bu defterler mufassal ve müemel olarak iki kısımdı ve her vazifê shibinin ellerinde hizmetlerini gösteren beratları bulunurdu. 1037 H. 1627 Milâdî tarihli Şahinciyan defterinde Rumeli'deki şahinci, kayacı, görücü ve şahin tuzakcılarından bahsedilmete ve bunların her kazada bulundukları köylerin isimleri gösterilmekted r. Bunlar babadan evlâda, kardeşe, akrabaya intikal etmek üzere bu hizmetle mükellef olduklarından birinin vefatında hizmetleri bunlara intikal etmekte idi. Keza 1129 Hicrî tarihli (M. 1716/1717) diğer bir defterde de Maraş, Sis, Kayseri, Karaman vesair kazaların kuşbazlarının dirliklerini görmekteyiz. Daha böylece Rumeli ve Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki avcıların defterleri vardır. Kuşbazların bir kısmı Müslüman ve bir kısmı Hıristiyan idiler.

«Hassa şahinci başlığı, 8 Şaban 1243 (Milâdi 1828) de ve çakırcı başılık ise 1246 Rebiülâhar (Milâdi 1830) lâğvedilerek üzerlerindeki dirlikler Mukataat hazinesi'ne verilmiş ve bunlara tabi taşralardaki şahinci ve çakırcıların da muafiyyetleri kaldırılıp kendileri diğer köylü gibi vergiye bağlanmışlardır.»

ŞİKÂRGÂH (شکارگاه) [*Sar*] Av avlanan yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı padişahları ekseriyyetle İstiranca, Kâğıthane, Üsküdar, Sarıyer taraflarında avlanırlardı. Bilhassa Çatalca'daki İstiranca dağları en geniş av mıntakası idi. Padişahlar içinde avcılıkla en çok meşgul olan, bundan dolayı da «Avcı» lakabını alan Dördüncü Mehmet Edirne'ye gider, uzun zaman kalarak o taraflarda avlanırdı.

ŞİKÂR HALKI (شکار خلق) [*Sar.*] Saraya mensup avcılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı padişahlarının erkân-ı bîrun denilen teşkilât arasında avcı başıları olduğu gibi enderun erkânından olan Doğancı başı ile maiyyeti de vardı. Onyedinci asır başlarında şikâr halkı denilen avcılardan 30 neferi doğancı, 271 neferi çakırcı, 276 sı şahinci ve 45 neferi atmacacı olmak üzere mevcutları 592 idi. Zamanla bunların sayıları değişmiştir.

Padişahların saraydaki av kuşlarına bakanlar olduğu gibi hariçte hizmet edip saraya av yetiştiren avcılar da vardı. Bunlardan başka defterli avcılar adı verilen bir kısım avcılar da avladıkları hayvanların postlarını her sene getirip teslim ederlerdi. Bunların avladıkları hayvanlar ayı, kaplan, zerduva, sansar, vaşak, tilki, çakaldı.

Saray avcı teşkilâtı İkinci Mahmut zamanında H. 1243 (m. 1828), 1246 (1830) senelerinde lâğvedilmiştir.

ŞİKÂYETNAME (شکایتنامه) [*İda.*] Bir memurun fiil ve hareketinden dolayı merciine verilen kâğıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şikâyetnamelerin bir şehir, kasaba veya köy halkının imza veyahut mühürleriyle olanlarına «Mahzar» denilirdi.

ŞİKESTE (شکسته) [*San.*] Eski yazı çeşitlerinden birinin adıdır. Kırık, dökük şekilde olduğu için bu ad verilmişti.

Şikeste hattiyle serbeste namına yazdım
Şikeste beste bu manzume-i perişanı
Vecdi

ŞİKESTE BESTE (شکسته بسته) [*Hal.*] Kırık dökük, iyi kötü, şöyle böyle yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Aldım o hevesle kilki deste
Bu nazmı dedim şikeste beste
Galip Dede

ŞİMŞİRLİK (شمشیرلك) [*Sar.*] Babaları ölen şehzadelerin sarayda oturdukları yere verilen addır. Bir adı da «Kafes» olan ve hareme bitişik bulunan bu bina yüksek duvarlardan başka şimşir ağaçlariyle çevrili olduğu için bu adı almıştı. Mütaaddit odalardan mürekkep on iki daireli idi. Şehzadeler gayet sıkı bir kontrol altında tutulurlar ve kimseyle muhaberede dahi bulunamazlardı. Hastalanan şehzadenin yanına ancak Padişahın izniyle tabib «hekim» girebilir, tedavi eyleyebilirdi. Şehzadeler biribirleriyle de fazla görüştürülmezlerdi. Yalnız Padişahın müsaadesiyle Eski Saray'da bulunan validеleri (anneleri) bazan gelip oğullarını görebilirlerdi. Padişahlar, Mabeynde yapılan Bryram tebriki merasimi hariç olmak üzere şehzadeleri asla huzuruna kabul etmezlerdi.

Padişahın ana baba bir kardeşi olanların vaziyyeti ötekilerden biraz dahâ iyice idi. Babaları ölüp kafes hayatına mahkûm olan şehzadelerin tahsilleri de yarım kalır, ancak okur yazar eariyelerden bir miktar ders görürlerdi.

ŞİMŞİR KOZAK (شمشیر قوزاق) [*San.*] Name keselerine bağlanan kozaklardan şimşir ağacından yapılmış olanları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kozaklar gümüş ve altından da yapılırdı. Bak: Kozak.

ŞİNİK (شینیك) [*Öl.*] Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. (Lehçe-i Osmanî) de «Yunanî'den çanak ve kutu dedikleri sümün kile ölçüsü» suretinde izah olunmuştur. Mikyasa dair eserlerde şinik biri «mayiat ve hububat», diğeri «evzan ve ekyal» mikyasları arasında olmak üzere iki türlü şinik gösterilmektedir. Birincisinde; 1 kile (hektolitre) = 10 şinik (dekalitre), 1 şinik (dekalitre) = 10 ölçek (litre), ikincisinde; İstanbul kilesi = 4 şinik, 1 şinik = 2 kutu, 1 kutu = 2 zarf» suretinde gösterilmektedir.

Rumeli'de kilenin dörtte birine şinik denilirse de İstanbul kilesi ile Rumeli kilesi arasında fark vardı.

Rumeli kilesi ortalama hisapla seksen okka olduğu için şinik yirmi okka demekti. Bu takdirde Rumeli şiniği İstanbl kilesi demekti. Çünkü İstanbul kilesi ortalama yirmi okka idi.

ŞİP (شیب) [*Gig.*] Kıl gibi ince gümüş telle işlenmiş bir nevi ipekli kumaş adıdır. Bundan giyim eşyası yapıldığı gibi yastık örtüsü gibi ev eşyası da yapılırdı.

ŞİRAN (شیران) [*Coğ*] Gümüşhane'de bir kaza adı idi.

ŞİRAZE (شیرازه) [*San*] Ciltlenen kitap formalarının arkalarındaki dikişten başka alt ve üst taraflarına renkli ipekle yapılan ilmikler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şiraze formaları iki taraftan sağlam tutluğu ve biribirine sıkıca bağladığı için şirazeli kitaplar çabuk dağılmazdı. Son zamanlarda müceliitler Avrupa'dan gelen ve şiraze taklidi olan şeritleri süs olsun diye takarlar.

Kolonları formaların ortasından alınanlara «Nişanlı şiraze», kolonları formaların ortasından alınmayıp gelişi güzel yerlerinden alınanlara da «Saplama şiraze» denir.

Kopup damanları şirazesiz kitaba döner
Kalır sahayifi yarlerde raegelen çiğner
Mehmet Âkif

ŞİRAZESİNDEN ÇIKMAK (شیرازه‌سندن چیقمق) [*Hal.*] Meaz yoluyle iş bozulmak, muhtel olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ŞİRB (شرب) [*Fık.*] Ekin ve hayvan sulamak için su ile intifa' etmek nöbeti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna (Hakk-ı şefe) denir ki su içmek hakkı demektir. Hakk-ı şirb amm, hakk-ı şefe hastır. Hakk-ı şirb mezari', insan ve hayvana şamil olduğu halde hakk-ı şefe yalnız insana ve hayvana mahsustur.

ŞİRGİR (شیرگیر) [*Hal.*] Çakır keyif, sarhoş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Eğer derd üstüne içse müselles
Olur bir şirgir-i ner müennes
Aynî

ŞİRHAR (شیرخوار) [*Ask*] Acemiliğe alınmıyan veya sayısı besten eksik olan esirlerden bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Pencik kanunî hükümlerine göre esirler; Şirhar, beççe, gulâmçe, gulâm, sakallı ve pîr olmak üzere sınıflara ayrılır ve bu tertibe göre vergiye tâbi tutulurlardı. Üç yaşına kadar olan çocuklara süt emen mânasına gelen Şirhar, üç yaşından sekiz yaşına kadar yavru demek olan beççe, sekizle on iki yaşındakilere gulâmçe, bülüga erenlere gulâm, epeyce traşı gelenlere sakallı, yaşlılara da pir denilirdi.

ŞİRKET (شرکت) [*Huk.*] Ortaklık, bir adamın yapamıyacağı şeyi meydana getirmek ve mütemetti' olmak için birden ziyade şahısların

muhtelif suretlerle birleşmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Lûgatta ortaklık, ortak olmak demek olan şirketin ıstılahata «bir şeyin birden ziyde kimselere ihtisası ve o kimselerin o şey ile imtiyazı demektir» diye yazılı olan «Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu» nda (c. 5, s. 458) şu tafsilât da vardır:

«Mamafih şirket tâbiri, böyle bir ihtisasa sebep olan akd-i şirket yerinde de mütearefitir.

«Şirket sahiblerinden her birine şerik, müşterik ve müşarik denir. Şirketin sermayesi olan mala da mal-ı müşterek, mal-ı müşterek-ün-fih denilir. Ortaklığa da «İştirâk» tâbir olunur.

«Şirketler başlıca şirket-i mülk, şirket-i akd ve şirket-i ibaha kısımlarına ayrılır.

«Şirket-i mülk: Bir malın birden ziyade kimselere temellük sebeplerinden biriyle muhtas olmasıdır ki, ihtiyarî ve gayr-i ihtiyarî nevilerine ayrılır. Şöyle ki: İştira, intihab, kabul, vasiyyet gibi şeriklerin fiilleriyle sabit olan şirket, bir şirket-i ihtiyariyyedir. Tevarüs gibi veya malların biribirinden kolaylıkla tefrik edilemiyecek surette ibtilâtı gibi bir sebeple vücuda gelip şeriklerin fiilleriyle sabit olmıyan şirket de bir şirket-i gayr-i ihtiyariyyedir. Bir hanede veya biribirine karışmış olan bir miktar zahirede iki kimsenin hisse sahibi olması gibi ki bunlara şerik, müteşarek, hissedar denilir.

«Şirket-i akd: İki veya daha ziyade kimseler arasında bir akd ile yani: Bir icap ve kabul ile husule gelen şirkettir ki, kazanılacak bir kâr aralarında müşterek olmak üzere yapılır.

«Şirket-i akd, şirket-i inan, şirket-i müfaveze kısımlarına ayrılır. Bunlar'an her birine şirket-i emval, şirket-i a'mal ve şirket-i vücuh nevilerine münkasim olur,

«Şirket-i ibaha: Mübah olan şeyleri yani: Müfrez bulunmıyan sular, hudayi nâbit otlar ve av hayvanları gibi fil'asıl kimsenin mülkü olmıyan şeyleri ahz ve ihraz ile temellük hususunda Ammenin müteşarik olmasından ibarettir.»

ŞİRKET-İ MÜFAVEZE (شركت مفاوضه) [*Huk.*] Ortaklar arasında hem sermeyenin miktarı ve hem de kâr hisseleri müsavi bir halde bulunup hiç birinin fazla ticarete elverişli malı bulunmamak üzere akdedilen şirkete verilen addır. Müfaveze suretiyle şirket kuranlara «müfavizîn» denir.

ŞİRKET-İ MUDAREBE (شركت مضاربه) [*Huk.*] Bir taraf sermaye koymak, diğer taraf çalışmak üzere kurulan şirkete verilen addır. Bir taraf arazi tahsis etmek diğer taraf ekip biçmek suretiyle kurulan şirkete «Şirket-i muzarea» denir.

ŞİRKET-İ MUVAZAA (شركت مواضعه) [*Huk.*] Ortaklar arasında sermaye koymakta, tasarrufta ve menfaatleri bölüşmekte müsavat olan ve her biri diğerine vekil ve kefil bulunmak üzere kurulan şirkete verilen addır.

ŞİRKET-İ MUZAREA (شركت مزارعه) [*Huk.*] Bir taraf arazi koymak, diğer taraf ekip biçmek suretiyle çalışıp mahsulü aralarında bölüşmek üzere kurulan şirkete verilen addır. Bir taraf sermaye diğer taraf çalışmak üzere kurulan şirkete «Şirket-i mudarebe» denir.

ŞİRKET-İ VÜCUH (شركت وجوه) [*Huk.*] Sermayeleri olmıyan birden ziyade kimsenin itibarlarıyla veresiye mal alıp satmak ve kârını aralarında taksim etmek suretiyle kurulan şirkete verilen addır. Buna «Şirket-i mefalis» de denir.

ŞİŞEBAZ (شيشه باز) [*San.*] Şişelerle oyunlar yapan sanatkârlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bir testi üzerine dört kollu bir ağaç konulur, birbiri üzerine vazo şeklinde çiçek koymağa mahsus içleri su dolu yirmi şişe sıralanır, bunların üstüne bir tabla, tablanın üstüne de üç büyük şişe konulurdu. Sanatkâr da seyircilerin ortasında bunları heyetiyle alıp başının üstüne koyarak sıçrayıp oynamağa başlar, hiç birini devirmeden, bir kazaya uğratmadan rakısı tamamlardı. Zahirde basit görünen bu işin ne büyük bir meleke, maharet ve mümareseye ihtiyaç gösterdiği meydandadır.

ŞİŞEHANE (شيشه خانه) [*San.*] Şişe yapılan imalâthane, fabrika yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstanbul'da Beykoz'da, Ayvansaray'da ve Tekfur Sarayı yanında böyle birer şişehane vardı.

ŞİTAİYYE (شتائيه) [*Ede.*] Kış vesileasiyle ve soğuklar tasvir edilerek yazılan kasidelere varilen addır. Divan şairleri «Caize» koparmak için türlü vesilelerle kasideler yazarlar ve manzumelerini yazıldıkları vesileye göre adlandırırlardı. «Bahariyye», «Sayfiyye», «Ramazaniyye», «İydiyye» ve emsali o kabildendir. Bu türlü kasideler ne maksatla yazılmış ise onunla beraber yazıldığı adamın meziyyetlerinden bahsolunur, dua ile sona ererdi.

Enderunlu Fazıl'ın Valide Sultan kethüdası Yusuf Ağa'ya yazdığı uzun şitaiyyeden (Enderunî Fazıl Divanı, Bulak Matbaası, 1258, s. 88-93) seçme beyitler).

Verdı eyyam-ı şita kuvvet-i hurşide fütûr
Perde-i ebri küşad eyliyemez pençe i nûr
Eylemiş mihr-i cihantabe eser şiddet-i berd
Ateş alur gibi sür'atle eder çarha mürûr
Can atar dehşet-i serma ile nar-ı şafaka
Olda sincab-ı sehabî ile kat kat mestûr
Erdi bir rütbeye te'sir-i heva-yı bârid
Ki melek etse bu demlerde eğer nefha-i sûr
Da'vete belki icabet edemez sermadan
Gerek erbab-ı hayat-ü gerek erbab-ı kubûr
Hased-i külhaniyan etse reva ehl-i çemen
Gıbta-i dazahiyan eylese vâiz ma'zûr

. . . . . .

Meş'al-i mihr ile âdem bulamaz hânesini
Gümle puşide-i berf oldu mahallat-a kusûr
Şeyh ü şab oldu bütün berfile hep ak bıyık
Olmasun pîre civanlar niğeh endaz-ı garûr
Merkez-i İsvec'e nakloldu meğer İstanbul
Küre-i arz bekavl-i hükema kıldı mürûr

. . . . . .

Ten bürehnelere cevreyledi fasl-ı kânun.
Kandesin kande eya vakt-i şerif-i bahûr
Nâye döndü meded ey ehl-i aba üryane
Ra'şeden dişleri avaze ţesan-ı tanbur

. . . . . .

Sayun akıntısına rahrevan olmuş iken
Eyledi hâtırıma halvet-i germabe hutûr
Olmaşum nafeyedek garka-i berf-i kakum
Ya'nt giydirdi felek sırtıma bir eu semmûr
Gülhanî halet ile vasıl olup hammame
Edicek kûşe-i tab' aver-i halvette huzûr
Âlem-i âhere düşmüş gibi gaya ande
Başkadır gerdiş-i ruznâmçe-i eyyam u şuhûr

. . . . . .

Ande ol ruh-i mücerred gibi her bir dellâk
Âh o gerdan, o beyaz sine, o sâk-i billûr
Dâr-ı cennette olarmuş bilürüz hûriyan
Niçün ol nâr-ı cahîm içre gezer zümre-i hûr

. . . . . .

Der-i germabeden ol hal ile olduk biran
Reviş-i âheste eden eemte temayül mahmûr
Çünkü serma zarar eyler tene badel hammam
Şarttır âteş-i seyyale bekavl-i cumhûr
Gidelim sûy-i harabate ki âbâd olalım
Dil-i viranemize reşk ede beyt-i ma'mûr

. . . . . .

Üft-ü hisan olarak pir-i mugane düştüm
Tenim efsürde, elim beste, dehanım memhûr
Destgir ol bir ayâg ile bize heg pirim
Senin iklim-i nişat içre cenab-i Takfûr
Balda germiyyet-i hatır dil-i sermadide
Seyr-i gülzare şitabetti hemen tab'i cesûr
Neş'e cuş egledi tenk olda bize meyhane
Vüe'at-ı meşreb-i rindane cihan hane-i mûr

. . . . . .

Habt-u halt eyliyerek âzim-i gülzar olalım
Komadı neş'e-i mey dilde hisab-ı mahzûr
Kızdırup duhter-i rez berfe bizim yüzümüzü
Karı bildirmedi hakkâ bize ol ümm-i fücûr
Zemherire nefes-i bâde ile sine gerûp
Dil gülsitane kudum eyledi mestane fahur
Berf ile hep çiçek açmış gibi ezhar-ı çemen
Hem zemin üzre şükûfeleri olmuş mensûr

. . . . . .

Subesu gülşeni tenhace gâzar eyler iken
Berk-i hâtif gibi bir âfet-i can kıldı zahûr
âfet amma ki ne âfet, nice berk-i canstız
Sanasın gülşene bir saika olmuş me'mûr
Karda eylese reftar eser etmez peyda
Ben de bilmem ki peridir ya mücessem bir nûr

. . . . . .

Göricek meh güzünü buz gibi dondum filhâl
Açtı tir-i nigeh-i sînede zahm-ı nasûr
Dedim ey nur-i basar böyle havade ne acep
Keştedersin bu gülistanı misal-i meshûr
Sana bu tenle fakat bister-i mader garaşur
Bildiğim penbe-i nâz içre gerektir fagfûr
Zemherire bu ten-i nerm ile çıkmak ne reva
Saht bir maslahat etmiş mi acep yoksa zuhûr
Bir tebessümle dedi ebred-ü min gah bu sual
Güzer eyler mi cihan içre sebepsiz bir mûr
Buldu cür'et dil-i zarım bu cevabiyle dedim
Kuluna hikmetini söyle be Fürkan-ü Zebûr
Dedi cem'iyyet-i helvade iken biz bu gece
Zikr-i erbab-ı himem eyledi meclisde murûr
Bir kerem ehli, himem sahibi hâlâ vâr imiş
Her kese himmet-û ihsan ile olmuş meşhûr
Bir tuhef meyve yahut tuhfe şukûfe aradım
Hazret-i pâke ola lâyık-ı ihda-yı huzûr
Bu sebeble olayım müntesib-i dergâhı
Ki Süleyman'e olur pây-ı melah tuhfe-i mûr
Dedim ey âfet-i devran bu hisaliyle acep
Kim ola şehir-i Sitanbul'da o zat mezkûr
Dedi ol kân-ı ata, mevhibe-saz-ı fukara
Mukteda-yı azama kıble-i saff-ı cumhûr
Daver-i ehl-i himem Hazret-i Yusuf Ağa
Tab-ı pakizesi takat şiken-i ehl-i şa'ur

. . . . . .

Dondu destimde kalem başla duage Fâzıl
Katı ateşli gerek lik dua-yı mezbûr
Zemheririn küresinden güzeretmez zira
Varmadan arşa donar şimdi dua-yı me'sûr

. . . . . .

Dil-i viranımı tamire bu himmetlerine
Dilerim Hak iki dünyasını kılsun ma'mur

ŞORBA KAZASI (شوربا قضاسی) [*Coğ.*] Eskiden Bazöyük sancağında bir kazanın adı idi.

ŞÖHRET DEFTERİ (شهرت دفتری) [*Ask.*] Yeniçeri Ortaları'nda, orta efradının isim ve şöhretleriyle vilâyetlerini (hangi vilâyet hal-

kından olduklarını) gösteren defter hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu defterler Orta kâtipleri tarafından tutulurdu.

ŞUBARA (شوبارا) [*Kıy.*] Tepesi müdevver, dilimli çuha kalpak (başlık nevilerinden biri) adıdır. Yeniçeri zamanında suvari askerinin giydikleri serpuş, Yeniçerilerin kaldırılması üzerine teşkil olunan Eşkinci zâbitlerine de giydirilmiş idi. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa Eşkinci muallim teşkilâtının kıyafetlerini yazarken (Osmanlı Teşkilât ve kıyafet-i Askeriyyesi, Kısm-ı sani, c. 2, s. 40) şu tafsilâtı veriyor:

«Eşkinci muallim Binbaşıları başlarına yedi sekiz dilimli çuha kalpaktan ibaret olmak üzere Rumeli ahalisinin giydikleri «Şubra» namında bir kisve giyip bunun üzerine lâhur şalı sarar ve arkalarına kadifeden sırma çaprastlı «boy çepkeni»ve bacaklarına dahi «sıkma» namında bir dar şalvar iktisa ederler idi.

«Kolağalarla bunların mülâzimleri başlarına kezalik «Şubara» giyip bunun üzerine Bağdadkârî şal sarar ve arkalarına çuhaban kısa çepken ve bunun altına entari ve bacaklarına kezalik «sıkma» giyerler idi, Yüzbaşılarla bunların mülâzimleri ve Sancaktar ve çavuşlar dahi şaldan maada mezkûr elbiseyi giyip askerî neferler sade şubara ve talim abası ve çuhadan kısa entari ve çuhadan yelek ve karacalar kuşağı iktisa eder ve omuzlarına hamailvari bir palaska takarlar idi»

ŞU'BEDEBAZ (شعبده باز) [*San.*] Oyuncu yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Şu'bede; Faraça hokkabazların el çabukluğu ile gösterdikleri hüner, oyun demektir. Şu'bedebazlar, eskiden İstanbul'un lu'biyat (oyunlar) kumpanyalarını teşkil ederlerdi. Bunlar muhtelif meslek ve meharet sahiplerinden yüz elli, iki yüz kişinin bir araya gelmesinden hasıl olmuş «ocak»lar blinde çalışır ve kazanırlardı. Bu kumpanyaların her birine «kol» denilir ve kolbaşı adıyle anılırlardı. Çalgıcılar, rakkaslar, karagözcüler, meddahlar, mukallit ve mudbikler bu miyanda idi. Şu'bedebazlar arasında gözbağcılık ve hokkabazlıkla iştigal edenler pek çok hünerler gösterirlerdi.

ŞUF'A (شفعه) [*Fık*] Satılan yeri müşteriye kaça mal olduysa o miktar bedelle almak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü alış keyfiyyetine «Şüf'a hakkı», bu hakka sahip olana da «şefi'» denir. Şüf'a; ancak bir bedel mukabilinde satılmış veya ivaz mukabilinde hibe edilmiş olan emlâk ve malda cereyan eder.

Şuf'anın şefi' kelimesinden geldiği şefi'in lûgat mânası çift demek olduğu gibi şefaat kelimesinin de bundan türediği yazılı olan «Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıhhiyye Kamusu»nda (c. 5, s 143) ıstılah olarak izahı şöyleeir: «Satılan veya ivaz şartıyle hibe edilen bir akarı veya o hükümde olan bir malı müşteriye veya mevhubünlehe her kaça mal olmuş ise o miktar ile müşteriden veya hayiiaden veya mevhubünlehten cebren alıp temellük etmektir. Bu cihetle şuf'a sahibi kendi mülküne böyle şuf'a ile aldığı malı zammetmiş olur. Şuf'a, meşfu' olan malı temellük mânasında da müstameldir.»

ŞUHUR-I SELÂSE (شهور ثلثه) [*Tak.*] Arab aylardan Recep, Şaban ve Ramazan ayları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında aynı mânaya gelen «Üç aylar» denilir. Mubarek sayılan bu ayları dindarlar oruç tutmak, nafile namaz kılmak, zekât vermek gibi fazla ibadetlerle geçirdikleri gibi medrese talebesi de okudukları Kur'an, kıldırdıkları Teravih ve yaptıkları vaızlarla temin ettikleri nakdî ve aynî (para ve yiyecek, giyecek gibi şeyler) yardımlarla bir senelik tahsil hayatını temin etmek üzere kasaba ve köylere «cetre» giderlerdi.

ŞUKKA (شقه) [*San.*] Mektup yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şukka; Arapça parça demek olup kâğıt parçası itibariyle mektup mânasında kullanılmıştır. Lûgatlerde şikka suretinde de harekelenmiştir. Büyükten küçüğe ait resmî vesikalarda mektup yazıldı yerinde «terkim-i sukka-i senaverî kılındı» geçer.

Atlas-i gerdan mu peyveste nihal-i sidreye
Ya firaz-ı rayetinde şakka-i valâ mıdır.
Nef'i

ŞUNE (شونه) [*San.*] Anbar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şuanî suretinde cemilenir. Şuanî harb gemisi mânasına da gelir. Arapça vesikalarda geçer.

ŞÛRA (شوراء) [*İda.*] Müşavere, istişare yeri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden Devlet işlerini görüşmek için toplantılar yapılır ve bu toplantılara «Şûra», «Şûra-yi Saltanat» denilirdi. Sonradan Devlet işleri hakkında kararlar vermek, yapılan nizam ve kanunları tetkik eylemek, bir kısım memurları muhakeme etmek üzere teşekkül eden daireye «Şûra-yi Devlet» denilmiştir. Cumhuriyet devrinde bu ad «Danıştay»a çevrilmiştir.

ŞÛRA-Yİ DEVLET (شورای دولت) [*İda*] Hicrî 1284 (H. 1867) yılında Meclis-i Vâlâ'nın lâğviyle kurulan teşekkülün adıdır. Devlet işleri hakkında kararlar vermek, yapılan

kanun ve nizamları tetkik eylemek, yüksek memurları muhakeme etmekle vazifelendirilmiş olan Şûra-yi Devlet; Tanzimat, Maliye, Maarif, Nafıa daireleriyle İhtilâf-i Merci Encümeni, Heyet-i Umumiyye, Temyiz, İstinaf, Bidayet mahkemeleri ve Heyet-i İthamiyye diye anılan Müddei-i Umumilik heyetinden mürekkepti. İmparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir.

ŞÛRA-Yİ SALTANAT (شورای سلطنت) [*İda.*] Harb ilânı, sulh akdi gibi fevkalâde hadiseler hakkında büyük devlet adamlarıyle, ilim, irfan sahiplerinin reyleri alınmak üzere Padişah'ların huzuruyle yapılan toplaatılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılar zamanında bir çok defalar yapılan bu toplantıların sonuncusu Vahiddüddin'nin padişahlığı ve Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlığı zamanında yapılmıştı.

ŞUYU' (شیوع) [*Fık.*] Şeriklerden her birinin aralarındaki müşterek malın her bir cüzüne sari olmak üzere hisselerinin yapılmış olması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şuyu'; Arapça meydana çıkmış, herkesçe duyulmuş demektir.

ŞÜKRÂVİZ (شکرآویز) [*Kıy.*] Sofiyyenin başlarına giydikleri taçlara sarılan parçanın adıdır. Buna «Risale» de denir.

ŞÜKÛFE (شکوفه) [*San.*] Tezhib ıstılahlarındandır. Musbaflarla yazma kitapların başına çiçek şeklinde yapılan tezyinat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tezyinat altın üzerine üstübeçle yapılırdı. Şükûfe; Farsça çiçek demektir.

ŞÜKÛFEDAN (شکوفه‌دان) [*San.*] İçine çiçek koymak için sürahi şeklinde yapılan kabın adıdır. Topraktan, çiniden, porselenden, camdan, madenden, gümüş ve altından yapılırdı. Şükûfe; Farsça çiçek, dan de zârf-ı mekân edat dır.

ŞÜKÛFE ÜSLÛBU (شکوفه اسلوبی) [*San.*] Tabiî veya üslûplanmış şekildeki çiçeklerle yapılan tezyinat tarzı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şükûfe; Farsça çiçek demektir.

ŞÜKÜR (شکر) [*Sof.*] Görülen nimet ve ihsanın kadir ve kiymetini bilip sena ve duada bulunmak demek olan şükrün sofiyyeye ait eserlerdeki izahı şöyledir:

«Şükür, in'amatı mahallinde sarfetmekten ibarettir. Ulemanın şükrü kavilde, âbidlerin şükür ve in'amatı fiilde, ârifleriıı istikamet i ahvaldedir. Cenab-ı Hak (وان شکرتم لازیدنکم) buyurmuştur. Şükür; noksanı müstelzımdir.»

Abdülkadir Geylânî «Fütuh-ül-Gayb» da şükr için şöyle diyor:

«Şükür, ya lisan veya kalb veyahut cevarih ile olur. Lisan ile şükür, nimetin Allah Taalâ'dan olduğunu itiraf ve halka izafeti terk eylemektir. Ne kendine, ne kol ve kuvvetine ve ne kesbine, ne de senin gayrinden ellerinde cereyan edenlerin hiç birine isnat etmemek, çünkü sen de onlar da hep o nimet için esbab, alât ve edevatsınızdır. Onu kısmet eden, gönderen, icadeden, onunla meşgul eyliyen, müsebbip olan Allah ü Azze ve Celle'dir. Kasım O, mu'ti O, mucid O'dur. Şükre ehak olan O'dur. Hediyyeyi getiren uşağa bakılmaz, gönderen efendiye bakılır. Bu bakışı bilmiyenler hakkındadır ki «یعلمون ظاهراً من الحیاة الدنیا وهم عن الآخرة هم غافلون» buyurulmuştur. Zâhire, sebebe bakıp da ilim ve marifeti ondan ilerisine geçmiyen cahildir, nakıstır, aklı kasirdir.

«Çünkü âkil'e âkil denilmesi akibeti görmesi itibariyledir. Kalb ile şükür, sende olan nimetlerin hepsi zâhirde ve bâtında harekât ve sekenatındaki menfaatlerin, lezzetlerin cümlesi başkasından değil, ancak Allah'tan olduğuna itikad-ı daimle sağlam bağlanmaktır ki lisanınla şükrün, kalbindeki şükrün tercümanı olur. (واسبغ علیکم نعمه ظاهرة وباطنة ومایکم من نعمة فمن الله) (وان تعدوا نعمت الله لاتحصوها) buyuruluyor ki mü'min için Allah'tan başka mün'im kalmaz. Cevarih ile şükre gelince: Bütün âzalarını Allah Taalâ'nın taatinde tahrik ve istimal eylemektir. O halde Allah'tan i'raz bulunan her hangi bir hususta halktan hiç birine ibadet etmemek lâzım gelir ki bu, nefse, hevaye, iradeye, emaniye ve sair halka şamildir. Allah'a itaati asıl ve metbu' ve masivasını feri ve tâbi kılmak gibi. Başka türlü yaparsan cebbar, zalim ve Allah'ın hükmünün gayriyle hâkim olmuş olursun.»

ŞÜTÜRBANAN (شتربانان) [*Sar.*] Has ahırdaki deveciler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şütür; Farsça deve, şütürban da devecı demektir. Şütürbanan, şütürban'ın cem'idir. Deveciler arasında bir de şütürbanan-ı lök adı verilenler vardı ki çift hörküçlü develere bakanlar demekti.

ŞÜTÜRBAN ORTALARI (شتربان اورتەلری) [*Ask.*] Yeniçeri Ocağı'ndaki devecı Ortaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda bunun yerine «Cemaat-i şütürbanan» tâbiri de geçer. Yeniçeri Ocağı teşkil edildiği zaman ocak an'anesine göre bin Yeniçeri alınmış ve her yüz nefere yayabaşı adıyle bir kumandan tâyin edilmiş idi. Bu itıbarla ilkin on orta, yani bölükten ibaret olmak üzere kurulan ocak sonradan muhtelif tarihlerde mevcudu ve ortası

artmış ve cemaat denilen orta sayısı yüz bire kadar yükselmiştir. «Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları»nda (c. 1, s. 156 ve mütaakıp) Yaya veya cemaat ortalarının tertiplenme şekli şöyle gösteriliyor:

«Birinci cemaat orta veya bölüğünden beşinci cemaate kadar olan yaya ortalarına cemaat-i şütürbanan yani deveciler cemaati adı verilmişti. Numarası hiç değişmiyen bu deveci ortalarından başka diğer Şütürban ağa ortaları da varsa da bunların orta numaraları zaman zaman tebeddüle uğramıştır. Meselâ 1033 H., 1623 24 M. tarihli Yeniçeri ulûfe yani maaş defterinde orta birden beşe kadar olan deveeilerden başka 8, 29, 33, 39, 40, 46, 55, 57, ve 95 inci ortalara şütürban ortaları olduğu halde 1074 H., 1663-64 M. senesindeki maaş defterinde ise yine birden beşinci ortaya kadar devecilerden maada ve evvelki ulûfe defterinden farklı olarak 6, 8, 26, 29, 33, 39, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 57, 75, 78, 86, 87, 91. 95, 98 inci ortaların deveciler ortası olduğu görülmektedir.

«Bu izahat bize cemaat veya yayabeyler ortalarındaki deveci kısımlarının numaralarının zaman zaman değişmiş ve artmış olduğunu göstermektedir. Hattâ bir me'hazımızda 40 ıncı ortanın Tekke ortası va 25 inci ortanın da Katrancılar ortası olduğu göterilmektedir.»

Yeniçeri Ocağı ile berader bu ortalar da tarihe karışmıştır.

T

TAAHHÜT TEMESSÜKÜ (تعهد تمسكى) [*Mal.*] Müteahhitlerle mültezimlerin ve kefil olan sarrafların hazineye ve mal sandıklarına verdikleri senet ve kefaletnâmeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar taahhüt yerine getirildikten sonra sahiblerine geri verilirdi.

TAAMİYYE (طعاميه) [*Vak.*] Misafirlerle fakirlerin karınlarını doyurmaları için yedirilen yemek, verilen erzak ve para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Taam; Arapca yiyecek şey, yemek demektir. Medreselerle tekke ve hastahanelere âit vakfiyyelerde geçer.

§ [*Ask.*] Harp vesair fevkalâde hal dolayısıyle askerlere verilen iaşe bedeline de bu ad verilir.

TAASSUP (تعصب) [*Din - Hal.*] Lûgat mânası akraba ve mensup olduğu kavmin ferdleri hakkında yardım ve taraftarlık demek olan bu tâbir ıstılah olarak din, ahlak, âdet vesaireden lüzumlu lüzumsuz taraftarlık ve gayretkeşlik göstermek demektir. Nakle akle uygun şeylerde ifrata varmamak şartiyle iyi, Şer'an ve aklen uygun olmıyan yerlerde kötü sayılır. Her suretle fena tefsire uğramış ve mâna ve kullanışı ifrat ve tefritten kurtulmamış olan bu tâbirin mevcut lûgatlardaki en uzun ve iyi izahı Ebuzziya Tevfik Bey'in (ölümü 1913) tamamlıyamadığı (Lûgat-ı Ebuzziya) da'dır. Oradaki izahı aynen şöyledir: «Bu kelime en ziyade su-i tefsir ve istimale uğramış elfazdandır. Taassup lûgatta: asabiyyet icra etmek yani akraba ve efrad-ı âilesi ve bittevsi (genişletilerek) kavmi hakkında yar ve yaverlik kaydında olmaktır. Istılahta: gerek umur-i diniyyede ve gerek adât ve ahlâk-ı kavmiyyede müteşebbisane taraftarlık, gayretkeşlik göstermektir. Taaasup makul olan hususatta ifrata varmamak üzere memduh, tavr-ı akla mülâyim olmıyan halâtta nasıl olsa mezmumdur. Meselâ bir müslüman itikad ettiği Şer'î mes'elelerden birinin taarruza uğradığını gördükte taassup izharı ile o mes'eleyi tesahup (sahip çıkmak, korumak) etmeye mecburdur. Böyle bir halde taassup müstahsen olur. Ve meselâ bir mahalde bulunup da efrad-ı melleti veya âdat-ı kavmiyyesinden (kavminin âdetlerinden) bazısı hakkına zem ve tarizi mütazammin (havi olan) söz işittikte gerek milletini ve gerek âdetlerini korumada taassup ve sebat eylerse memduhtur. Fakat mugayir-i dindir (dine aykırıdır.) Zu'mu ile (itikadiyle) yabancı dil tahsiline ve yeni fenler taallümüne (öğrenmeye) ve meselâ fotoğrafla resim aldırma veya fotoğrafçılık öğrenmeye ve hasılı manen ve maddeten mazaratı olmadıktan maada büyük faideleri müstelzim olan umura (işlere) taassup ilcasiyle muhalefete kalkışırsa makduhtur (kötüdür). Şinasi'nin şu beyti ise bu gibi ahvale tarizen inşad olunmuştur: (Olmuş insana taassup bir unulmaz illet - Hüsn-ü tedbirin ile kurtulur andan millet) ve meselâ dinî farizaları iltizam ile riayet edenlere mütaassıp veya müraatına (riayet edilene) taassup namını vermek ise bu kelimeyi istimalde tefrittir ki diğer tarafın ifratından inbias eylemiştir. (Koca Sekban başı: bir alay kendini bilmez nesnas (maymun makulesi mahlûkat) cahilâne taassupla Nizam-ı cedid gibi bir cünd-i muntazamın (muntazam askerin) mahvını iltizam ile dünya ve âhiretlerini harap eylediler. Boş yere taassup göstermek en mühlik (helâk edici) bir âfettir) (Bir adamın millî taassubuna dokunmak kadar hamakat olamaz.) (Cezmi: Cizvit cemiyyeti sureti insan velâkin kendisi şeytan bir mahlûk-ı garibin saye-i taassup ve riyasında teessüs etidi.) Bu misaldeki sureti istimalinden münfehim olduğu üzre (anlaşıldığı üzre) taassup bazı defa riya kadar mezmum bir suret almaktadır. (İbret: Bir şeyi mücerret eskiden kalma olduğu içiu iltizam etmek nasıl beyhude bir taassup ise bir şeye mücerret yeni çıktığı için taraftar olmak dahi onun gibi ve fakat ondan muzır bir taassuptur. Bu ibare taassubun tazammun ettiği manayı tâyin etmiştir.»

Son devrin en büyük İslâm Mütefekkiri Muhammed Abduh (Ölümü 1905) tarafından Arapça yazılıp İstiklâl Marşı şâiri Mehmet Akif (ölümü 1936) tarafından Türkçeye tercüme edilen ve kolaylıkla anlaşılması için bazı yerleri bugünkü dile çevrilen (Taassup) başlıklı yazıda deniliyor ki:

«Her tarafta, bilhassa Şark memleketlerinde umum halkın dilinde dolaşan, bütün mahfillerde (toplantı yerlerinde), cemiyyetlerde mânası ağızdan düşmiyen bu kelimenin (tâbirin) kullanılışındaki bolluk o dereceye varmıştır ki bugün iyi söz söylemek kudreti olmıyanların yardımcısı hep bu kelimeden ibaret kalmıştır. Hiçbir ibare geçmiyor ki bütün bahislerin yerini zaptedeu bu kelime ile başlamasın, yahut bununla bitmesin.

«Taassup her belânın sonu, her musibetin aalî sebebi sayılır. Asabiyyetle muttasıf olanlarla fevz ve felâh (muvaffakiyyet ve selâmet) arasına gerilmiş en kalın bir perde olduğu vehmedilen bu lâfız söylenilince zihinlere nakısalardan (kusurlardan), rezailden ibaret bir örnek geliyor. Hele kendilerinde doğru ile iğriyi ayırmak kudreti olmadığı halde Frenk kıyafetine bürünerek Garplıları körü körüne taklit kötülüğüyle, en yakışıksız mesleklere sapanlara gelince; onlar bu yeni türeyen bid'atı sözlerine sermaye etmek hususunda en ileri gidenlerdir.

«Bakarsın ki herifler taassubun fenalıklarını sayarken başlarını aallarlar, kaşlarını çatarlar; bıyık, sakal altından istihzalar ederler. Sağa, sola taan ve tezyif okları yağdırırlar; kadrini küçültmek istedikleri adamın ismine Frenklerin fanatik lâfzını eklerler. Her kimde olursa olsun kendi meşreplerine aykırılık görürlerse onu mutaassıp sayarak kaşlariyle birbirine gamzederler. Böylelerine rasgeldikleri yerde yüzlerini ekşitirler; konuşmaya lâyık görmezler, arkalarını çevirirler; zavallının haline teessüfler ederler. İyi ama bu lâfızdan (taassup tâbirinden) ne mâna çıkarıyorlar ki bütün uğursuzluğun temeli zannında bulunuyorlar.

«Taassup, asabiyyet sahibi olmak mânasınadır. Asabiyyet nisbî mastarlardandır. Asabeye menaup olmak demektir. Asabe ise bir adamın mensup olduğu kavimdir ki onun zatî kuvvetini teyid eden, şahsını zulüm ve tecavüzden koruyan hep odur. O halde taassup insanın ruhuna ait bir sıfattır ki insanın kendisine münasebeti olanlrı koruması, haklarını müdafaaya kalkışması hep bu sıfatla ittisafından (vasıflanmasından) ileri gelir. Taassubun nevileri, dereceleri, beşer mefhumunun muttasıf olduğu malûmata, bilgiye göre değişir.

«İşte Cenab-ı Hak beşer kabilelerinin, milletler binasını hep bu sıfat üzerine kurmuştur. Her milletin esas rabıtası bu sıfattır; daha doğrusu bu sıfat, muhtelif unsurlardan müteşekkil olduğu halde bir ruh tarafından idare edilmekte olan beden gibi, müteferrik milletleri bir isim altında toplıyarak İlâhî takdir ile cümlesini bir vücut şeklinde kemâle eriştiren umûmî bir hayattır ki o sayede bütün millet her tavır ve şanı, bütün saadet ve mahrumiyyeti kendisine ait ve sair şahıslardan tamamiyle müstakil bir şahış makamına kaaim olur. İşte bu suretle hasıl olan ittihattır ki muhtelif milletler, dağınık kabileler arasında meydan alan müsabakalara yol açar, iki karşılıklı milletten her birinin diğerine karşı refah feyzi, maişet genişliği gibi saadet sebeplerinin çokluğu ile izzet ve satvet, yüksek makam, hürmet ve mehabet ibda etmek (meydana getirmek) gibi büyüklük delillerinin fazlalığı ile övünmiye sevkeder. Halbuki milletler arasında meydana gelen rekabet daiyesi, şahıslar arasında da olduğu gibi yaşamıya lüzumlu olan bütün şeylerde kemalin en yüksek gayesine doğru imkânın müsaadesi nisbetinde en büyük saiktir.

«Taassup küllî bir ruhtur ki yeri milletin umumî hey'etidir; millet fertlerindeki ruhlar ise o umumî ruhun havas ve müdrekâtı (his ve idrâk edilen şeyler) kabilindendir. Binaenaleyh bu havassın birine hariçten uygun olmıyan bir hâdise isabet edecek olursa derhal buradan küllî ruh münfail olarak o hadisenin def'i için galeyana gelir. Bu cihetten taassup vatanî hamiyyetin biricik heyecan verici bir sâiki, cinsî yardımın âdeta bir körüğü mesabesindedir. Millet fertlerini, milletin zararını, kötü akibetini mucip olacak bir takım denaetler cinayetler, irtikâbından menedeu kuvvet ancak taassuptur. Her millette faziletli ahlâkın kuvvetlenmesi, tabiatların istikameti o milletteki taassup ile fertleri arasındaki ittihat nispetindedir. Çünkü canlı her fert bir bedeni teşkil eden azâ cümlesinden selîm bir uzuv mesabesinde bulunur. Bu yüksekliğe ne mağrur olarak ayaktan istiğna gösteremediği gibi ayak da aşağıda bulunduğuna bakarak vücuttaki mertebesinin düşkünlüğüne hükmetmez; cümlesi birden bedenin hıfz ve bekası için hususî vazifesini görür.

«Taassup zaafı sebebiyle fertler arasındaki bağ gevşediği zaman milletin âsabına gevşeklik gelir; tutunacak dayanaklar kırılır; o tannan olan tellerin sesi çıkmamağa başlar, bedev binası nasıl zevale yüz tutarsa, milletin yapısı da o suretle çöküntüye düşer. Artık küllî ruh mahvolur. Fertlerin kalsa bile milletin hey'eti bozulur, fesada uğrar. Bu haldeki millet de dağınık bir takım cüzlerden başka bir şey değildir ki bu da tabiatın değişmiyen kanunu iktizasınca diğer bir takım bedenlere temessül suretiyle bâki hayatını muhafaza eder;

yahut ikinci bir ruh nefholununcaya (üfürülünceye, verilinceye) kadar ölümün pençesinde esir olarak kalır.

«Hâlıkın bu hilkat âlemi üzerindeki değişmez ebedî kanunu o surettedir ki; bir kavmin asabiyyeti zayıflaştığı zaman Cenab-ı Hak onu gaflet içinde bırakır, fertler birbirinden habersiz bulunur. Millet arasına tefrika düşer; ecnebilerin, yabancı unsurların müdahalesi için gayet geniş bir meydan açılır. Artık böyle bir kavim için düştüğü ölüm bataklığından doğrulup kalkmak kaabil değildir. Meğer ki Kudret-i Fatıra tarafından taassup ruhu ifazâ olunsun da ikinci bir doğuş suretinde tekrar diriltilmiş olsun.

«Evet taassubun da sair vasıflar gibi bir itidal haddi, bir de ifrat tefrit dereceleri vardır. Asabiyyette itidal, şu meziyyetlerini saydığımız kemaldir. Tefrite gelince, bundan doğacak musibetleri de gösterdik. İfrat ise sahiplerini zulüm ve teaddiye sevkedeceği için gayetle kötüdür. İfrat ile müteassıp olanlar kavmini haklı olsun, haksız olsun daima müdafaada bulunurlar. Mensup oldukları cemaatı her türlü müsaadelere istihkak hususunda münferit göstererek kendilerinden olmıyanları başıboş hayvanlar gözüyle bakarlar. Onların da herikiler gibi meşru' hakları olacağını hatırlarına bile getirmezler. Bu suretle adaletin geniş yolundan çıkarlar ki o zaman taassuptan beklenen inkılâp mazarrata inkılâp eder, milletin şerefi gider, daha doğrusu şeref ve yüksekliğin temelleri sarsılır. Çünkü insan cemiyyetinin dayandığı temel adalettir. Milletlerin hayatı adil ile kaaimdir. Adalet kanununa boyun eğmeyin hiç bir kuvvet yoktur ki nihayet mahvolmasın. Zaten taassup ifratı «Asabiyyete aebeb olan bizden değildir» mealinda olan (ليس منا دعى الى عصبية) hadis-i şerifi ile Hazret-i Şârî' Sallallahü aleyhi vesellem Efendimiz tarafından nehy buyrulmuştur.

«Taassuptan murat olan mâna neseb bağlılığından doğan cinsî nusrat olduğu halde örf ehli bu mânayı daha ziyade genişleterek diyanet bağlılığı ile birleşen şahısların birbirine yardımlarına, korumalarına itlak etmeğe başlamışlardır. Zaten Frenk müelliflerinden ileri gidenleri taassubun yalnız bu nev'ini kötülemeğe şayan buluyorlar. Lâkin zannetmeyiniz ki onların bu mealeki aklın kabul edeceği bir meslek olsun. Zira başka başka şahısları ayrı ayrı kabileleri ittihada sevkederek bu suretle gaileleri def'e, faziletleri celbe muktedir bir kudret icat eden akrabalığın ister menşei din olsun, ister mezhep olsun, tesiri asla değişmez.

«Bahusu muhtelif beşer kümelerinde iki cins rabıtanın mevcudiyyeti Allahın takdiri iktizasındadır ki bu âlemde insaniyyetin iftihar edebileceği güzel şeyler hep o iki bağlılık sayesinde meydana gelmiştir. Neseb ve cinsiyyet cihetiyle karabeti olanların birbirlerini müdafaa etmeleri, maişet levazımını hazırlamak hususunda birbirlerine müzahir olmaları ile dinî karabet ve mezhep rabıtası ile birleşmiş olanların bu türlü muameleleri arasında akıl için zerre kadar fark yoktur. Dinde müşterek akait usullerinde müttefik olan adamların asabiyyeti itidalini muhafaza eder de muamelâtta taaddiye meydan vermez. Ve kendilerine dinen muhalif olanlara karşı ahdi nakzeylemek, hürmetsizlikte bulunmak, haklarını inkâr etmek gibi tecavüzlere müneer olmazsa bu nevi taassup beşer faziletlerinin en büyüğü, en faydalısıdır. Daha doğrusu böyle mutedil bir taassup en mukaddes, en ulvî bir bağlılıktır ki lâyıkiyle tahmin edilirse en yüksek mertebeye çıkanları efendiliğin şahikasına, büyüklüğün ve şerefin zirve ine (tepesine) yükseltir. Hele bu babl-ı metine temessük edenler (bu sağlam halata tutunanlar) şeriata tamamiyle baş eğmişlerse dinî şevket aradaki cinsiyyet ve kavmiyyet gayretini İslâmiyyette olduğu gibi büsbütün mahvetmek derecesinde kuvvet bulmuşsa taassubun tesiri bir kat daha artar.

«Dinî taassup bağların en kuvvetlisidir, tarzındaki sözümüzden dolayı muaheze edilmeyiz zannederim. Çünkü asabiyyetin bu nev'ini nasıl muhtelif fertler arasındaki ihtilâfları mahvederek cümlesini aynı maksatlara aynı emellere hâdim ediyorsa, yine o suretle kabileler, cemaatler arasındaki zıddiyyet ve münafereti kaldırarak, hattâ neş'e, lisan, âdetler itibariyle muhtelif olan, belki de suret ve şekiller cihetinden birbirinin tam zıddı bulunan müteferrik cinsler beynindeki uzaklık sebeplerini bertaraf ederek umumunun temayülât ve temenniyatını bir maksada irca' eder ki o da büyüklük ve şerefin devam ettirilmesinden ve toplayıcı bir isim altında namını teyid etmekten ibarettir. Tarihin şehadeti ile sabit olan bu emir, dinî taassubun şevketi sayesinde husule gelmiştir ki bu işte cinsî rabıtanın zerre kadar tesiri yoktur.

«Son zamanlarda türeyen dinsizlerden bir takımı dinî taassubun fesadcılığı namiyle bir çok hezeyanlar ileri sürüyorlar. Bunların zu' munca diyanet erbabını medenî kemalâta doğru terakkiden alıkoyan; baairet nazarlarını mârifet nuruna karşı perdeliyerek kendilerini cehalet karanlıklarında dolaştıran, kezalik dinlerine muhalefette bulunanlara karşı bunlar:

sulüm ve i'tisafa sevk eden sebep, din kardeşlerini mezalime hedef olmaktan korumak için gösterdikleri hamiyyetle dinlerine ârız olan bozgunluk sebeplerini yoketmek için gösterdikleri yardımdan başka bir şey değilmiş. Binaenaleyh meydandaki fenalıkların kalkması, işlerin düzelmesi için dinî asabiyyeti hiçbir eseri kalmıyacak surette mahvetmekten, aklı akidelerin nüfuzundan kurtarmaktan başka çare yokmuş.

«Şimdi herifler şu mütalâayı yürüttükten sonra fazla olarak Müslümanlar hakkında bir alay eraçif tasni' ediyorlar, biçarelerin taassup asikasiyle yapmış oldukları fenalıkları sayıp sayıp bitiremiyorlar.

«Yalanlariyle kalsınler! Din en evvelki muallim, en mükemmel üstad olduğu gibi, insanları ilim iktisabına, marifetlerini tevsie sevk hususunda en muvaffakiyyet sahibi bir hadisedir. Ruhu ahlâkî faziletler ile, yüksek seciyyeler ile mütehallik etmek, adl ve savap şehrahından ayırmamak, kendisindeki şefkat ve merhamet hassasını uyandırıp heyecana getirmek için din en şefkatli bir mürebbi, en basiretli bir edep muallimidir. Hususiyle İslâm dini, tabiatlerinde kökleşmiş kötülük ve kabalık itibariyle, vahşetin son devresinde bulunan bir milleti pek az bir zaman içinde hikmet ve medeniyyetin en yüksek payesine yükselmiştir.

«Cinsî taassuba ârız olan ifrat bazan dinî taassuba da girer ki bu yüzden bir takım mezalim zuhur eder. Hatta bir din ile mütedeyyin olanların diyanetten kendilerine muhalefette bulunanları mahvetmeğe, dünyadan vücutlarını kaldırmağa kalkışmalarını bile intaç eyler. Ezcümle Garp milletlerinin Ehl-i Salip namiyle maruf müthiş muharebelerde fütuhat hırsiyle, yahut dine davet maksadiyle olmıyarak mahza Müslümanları mahv için Şark memleketlerine hücum etmeleri, İspanyolların da Endülüs Müslümanları hakkında türlü türlü mezalimi reva görmeleri gibi ki daha evvel de buna benzer bir çok vak'alar meydana gelmiş, hattâ Hıristiyanlığın şevket kazandığı ilk zamanlarda Mesihîler Yahudileri Kudüs'te toplıyarak yakmışlardı. Şu kadar vardır ki bu gibi ârızalar din usullerine muhalif olarak zuhura geldiği için pek az müddet devam edebilmiş, sonra din sahiplerinde de dinin sulh kanunları, âdil ve merhamet kaideleri üzerine müesses esas usullerine avdet eylemiştir.

«Müslümanlara geliace; bunlardan da geçmiş asırlarda taassubu pek ileri götüren bazı taifeler zuhur etmemiş değildir. Ancak bu ifrat onlara hiçbir vakit dinen kendilerine muhalif olan kavimlerin helâklarını kastettirecek dereceye varmamıştır. Müslümanların Cezîretül-Arap hududunu tecavüz ettikten sonra böyle bir harekette bulunduklarına dair İslâm tarihinde bir haber yoktur. Biz iddiamıza en kuvvetli bir delil olmak üzere Müslüman memleketlerinde birçok muhtelif milletlerin mevcudiyyetini zikrederiz ki o zamanlar satvetin, şevketin müntehasında bulunan Müslümanlar tarafından memleketleri istilâ edildiği sırada kendileri zaafın, inhitatın kemalinde iken eski âdet ve akidelerini muhafaza etmiş, halâ da etmektedirler. Evet; Müslümanlar fütuhata, memleketlerini tevsie haris idiler; satvet ve ikballerinin terakkisine hâil olmak istiyen kavimlere karşı şedit idiler. Bununla beraber sair dinlerin hürmetini muhafaza ve zimmîlerin hakkına riayet ederler, kendilerine tâbi olan muhtelif milletlerin hukukunu mer'i tutalar, onları harice karşı müdafaada bulunurlardı. Zaten onların tâbiiyyetlerini kabul edenlerin menfaati kendi menfaatleri, mazarratları da ayniyle kendi mazeretleri hükmünde bulunması kökleşen akidelerindendi. Zimmîlere karşı olan muamelelerinde ise (يا ايها الذين آمنوا كونوا قوامين بالقسط) İlâhî emirden harice çıkmamışlardır, meğer ki insan tabiatı için külliyen kurtulmak kaabil olmıyan bazı müstesniyat zuhura gelmiş olsun.

«Müslümanlar neş'etlerinin bidayetinden bugüne kadar sair dinler ashabını müstahak oldukları yüksek makamlardan, büyük mansıplardan hiçbir vakit mahrum etmemişlerdir. İslâm hükümetlerinin her birinde, hem de feyiz ve kemal devrinde muhtelif dinler ashabından pek çoğu yüksek mansıplara çıkarılmıştır. Halâ da öyledir. Zannederiz ki Garp milletleri âdil ve müsavatın bu derecesine bugün bile varamamıştır. Yazık o kimselere ki Müslümanlar taassupları sebebiyle sair dinler ashabını haklarından mahrum bırakıyor gibi cahilâne zanda bulunuyorlar.

«İslâm hükümetleri ilk zuhurlarındaki şevketle, o kadar fütuhatla mülk ve saltanatlarını teyit hususunda gösterdikleri o kadar azim ve himmetle beraber muhaliflerine dinlerini cebren kabul ettirmek meslekini kat'iyen iltizam etmemişlerdir. Yalnız bir kere İslâma davet ederler, kabul olunmazsa haraç makamında bir resim alırlardı ki bu resim fıkıh kitaplarında tasrih edilmiş olan bir takım âdil şartlar dairesinde tarh olunurdu. Görülüyor ki Müslümanların bu hali Nasraniyyeti kabul etmiş olan Roma ve Yunanlıların şevketlerin bidayetindeki halinin büsbütün hilâfınadır. Çünkü berikiler hiçbir memlekete girmezlerdi ki ahalisine asil dinlerini bıraktırarak kendi nasraniyyetlerini

kabul ettirmesinler. Nitekim Mısır'da, Suriye'de, hatta bizzat Frenk memleketlerinde hep bu usule riayet etmişlerdi.

« Vâkıa sözün gelişi ile sadetten biraz uzaklaşır gibi olduk; mamafih bu sözlerde de basiret erbabı için itibara değer cihetler vardır. Haydi sadede rücu edelim: Hiç aklından zoru olmıyan bir adam için mutedil dinî bir taasubu nakisa addetmek kaabil olabilir mi? Hiç dinî taaasup ile cinsî taasup arasında evvelkisinin temin edeceki faydaların daha kudsî, daha pâk, daha şamil olmasından başka bir fark bulunabilir mi? Zannetmeyiz ki iddiamızın sıhhatinde şüpheye düşecek bir âkil bulunsun. Öyle ise bu heriflere ne oluyor ki bilmidikleri, anlamadıkları maselelerde böyle birçok hezeyanlar ediyorlar. Acaba yalnız vatan sevgisi namını verdikleri sinsi taassup ile böbürlenerek bunu en şerefli bir fazilet itikat eylemek hususunda hangi mâkul esasa istinat ediyorlar? Acaba mutedil bir dinî taassubu hakaret nazariyle görmek, ondan mümkün olduğu kadar uzak durmak icap eden bir nakisa suretinde tanımak için hangi içtimaî kaaideye itimat ediyorlar. Evet; Müslümanlar arasındaki rabıtaların en kuvvetlisi din olduğunu, bütün İslâm kuvvetinin ise itikat asabiyyetinden başka bir suretle teeyyüt etmiyec *gini* yakinen anlamış olan Garplılar İslâm memleketlerini teshire son derece haris oldukları için olanca himmetlerini Müslümanların zihinlerine bu gibi bozuk fikirleri yerleştirmek cihetine hasrettiler. Milletin temelini esasından yıkacak, milleti tefrikaya düşürmek için bu mukaddes rabıtayı kırıp atmak mecnunane teşebbüsü onların nazarında bir hikmet tavrı suretinde göstermeğe başladılar. Çünkü bizce ve bütün akıl sahiplerince malûm olduğu üzere Müslümanların din ve itikat haricinde olarak cinsiyyet gibi bir rabıta tanımadıkları onlarca da yakinen anlaşıldı. Bahusus birtakım müfsitler İslâm memleketlerine sokuldu, bir alay beyinsiz Müslümanlar ise cahilâne taklit beliyyesiyle bunlara önayak oldu. Müslümanları, dinî taassuptan uzaklaştırmak hususunda heriflere muavenette bulundu. Halbuki bir taraftan mahvına çalışarak muvaffak oldukları dinî taassubun yerine, cehil ve denaetlerinden dolayı o kadar payelendirdikleri cinsi rabıtayı olsun ikame etmediler. Bunlar ayniyle kendisine bir başka barınacak mahal tedarik etmeden oturduğu evi yıkıp açıkta, tabiatın müessiratı tehdidi altında kalan sersemlere benzerler.»

Büyük âlim bundan sonra Garplıların Müslümanlığı yıkmak için takip ettikleri yolu yazdıktan ve Müslüman kıyafetine sokulanların yaptıkları propaganda ile yollarını şaşıranlar hakkında « yazıklar olsun o namerde ki milletini bir lokma ekmek yoluna, haklarını bir zelil menfaat uğruna feda eder» dedikten sonra yazısına şöyle devam ediyor:

« İşte bu siyaset tarzı, Şraktaki harisane arzularına muvaffakıyyet için Garplılar tarafından müracaat edilen has bir nevidir ki Avrupa devletleri bunu bittecrübe kabul ederek nâfi' semerelerini iktitaf eylediler. Şarklıları bununla avlamağa başladılar. Bu devletlerden bir çoğu Osmanlı ülkesine, Mısır'a ve sair İslâm memleketlerine tuzaklar kurdular. Hükümet ricalinden, modern ilim ve medeniyet müntesiplerinden pek çoklarını avlıyarak onları yine kendi memleketlerindeki maksatlarını istihsale âlet yaptılar.

«Mamafih biz hiçbir vakit İslâm kıyafetinde görünen bu dinsizlerin, bu zındıkların böyle birtakım bâtıl heveslere, rezil emellere esir olmalarına taaccüp etmeyiz. Biz asıl birtakım halis Müslümanların haline taaccüp etmekteyiz ki akidelerinde daim, imanlarında sabit oldukları halde dinî taassubu alabildiğine zemmediyorlar: Mutaassıpları gılzetle, huşunetle medeniyet i hazıraya karşı bigânelikle müttehim tutuyorlar. Heyhat, bilmiyorlar ki böylelikle milliyyet esasını sarsmış, milletin halini ifsad etmiş yegâne me'valarını kendi elleriyle, birtakım fesat ve şekavet erbabını elleriyle yıkmış oluyorlar. Mutedil taassubun mahvını istiyorlar, öyle mi? Va esefa ki bunun mahvı bütün milletin mahviyle ecnebilerin ellerine düşmesi demektir. Hem bir kere o ellere geçecek olursa artık yer ve gök durdukça esaretten kutulmak mümkün olamaz.

«Vallahi biz bu ikinci fıkranın halline o kadar taaccüp etmiyoruz. Taaccübe vücuh ile şayan bir şey varsa o da Şarklılar arasında bu gibi kötü fikirleri yaymağa çalışan Garplıların halidir ki bunlar dinî taassubu zemmetmekten, mutaassıpları vahşetle, huşunetle itham eylemekten hiç utanmıyorlar. Halbuki taassubun bu nev'inde Frenkler kadar ileri gitmiş, asabiyyet daiyesiyle kıyam meselesinde Frenkler kadar haris bir kavim yoktur Ne hacet, zaten dini neşre memur olan misyonerleri himaye ederek vazifelerine ait hususatta lüzumu kadar yardımda bulunmak o hükümetlerin esas kanunları cümlesindendir.

« Bilfarz bunların din ve mezhepdaşlarından birine insan cemiyyetinin hiçbir zaman azade olamadığı, uygunsuz hâdiselerden biri isabet edecek olsa Garbın bütün mütemeddin memle-

ketlerinin ufukları derhal her taraftan yükselen feryatlar, enineler, şikâyetlerle çalkanır. Hepsi birden: kalkınız ne duruyorsunuz? Gayet müthiş bir felâket meydan aldı, pek ciddî bir hâdise zuhure geldi. Toplanınız, el ele veriniz, tâ ki şu musibeti defedelim. Bir daha zuhur etmemesi esbabını düşünelim. Yoksa Mesihî dini mahvoluyor» yaygarasını göğe çıkarırlar.

«İşte o zaman bütün Garp milletleri aralarında cinsiyyet ibtilâfı gibi, buğz ve adavet gibi, siyasî husumet gibi birçok tefrika esbabı bulunmakta, her devlet lâyıkıyle intikam almak için rakibi bulunan devletin felâketini dört gözle beklemekte iken bir de bakarsın ki derhal ittifak etmişler, bütün harb kuvvetlrini ve siyasetlerini dindaşlarının himayesi cihetine tevcih ediyorlar; isterse müdafaasına azmettikleri adam dünyanın öbür ucunda olsun, isterse kendileriyle onun arasında cinsen hiçbir rabıta mevcut olmasın.

«Lâkin beri tarafta fesat ve fitne tufanları feyezan etse de yeryüzünü kaplasa, onlara dinen muhalif olan milletlerin kanları belâ seli gibi akıp gitse, heriflerin bedeninden bir kıl bile ürpermez. Hattâ işten gûya haberleri bile olmaz. Beşer fıtratında merkûz olan şefkat ve merhamet hissinden külliyyen zühul ederler. Varsın tahripkâr belâ seli sürükleyip götürmekte olduğu musibet enkazı ile beraber tabiatiyle gidip dayanacağı gayeti bulsun diyerek kendi haline bırakırlar. Gûya bunların nazarında Mesih dininden hariç olanlar başıboş bir sürü hayvan menzilesindedir de kendi zuumlarınca hâmisi, muzahiri bulundukları insaniyyete mensup değildir. Ham bu hal onların mütedeyyinlerine kastır, zannetmeyin. Mülhitleri Allaha, Peygambere, semavî kitaplara kat'iyyen inanmıyanlara da dinî taassup meselesinde mütedeyyinleriyle müsabaka ederler. Asabiyyetlerini teyit için hiçbir işten geri durmazlar. Bari Hakkı tanısalar da oraya gelince dursalar ne alâ. Lâkin heyhat ki onu pek çok tecavüz ederler.

«Evet; Frenklerin dinî asabiyyete temessük hususundaki halleri cidden gariptir. Meselâ içlerinden Gladsten gibi biri çıkar; fikir hürriyyetinin müntehasına varan kavmi tarafından ahrarın riyasetine geçirilir de sonra herifin ağzından bir kelime çıkmaz ki içinde rabib Sen Piyer'in ruhu duyulmasın; doğrusu onun ruhu papazın ruhanun kopyası olduğu istid âl edilmesin. (Gladaton'un Hutbelerini okuyunuz).

«Ey ümmet i merhumel Bu sizin hayatınızdır, muhafaza edin. Bu sizin kanınızdır, heder etmeyin. Bu sizin ruhunuzdur, elden kaçırmayın. Bu sizin saadetinizdir, hiçbir bahaya vermeyin. Böyle sağlam millî rabıtanız meydanda durur iken birtakım türrehata aldanmayın. Hak varken bâtıla kapılmayın. İm'an gözünden vehim perdesini kaldırın.

«Fakat diğer taraftan kanun-i kavimi adalete inkıyat lüzumunu da unutmayın. Zira kâinatın esası, âlemin ruh-ul-bekası adildir. Adalet hükmüne hürmet etmiyen kavim için felâh mutasayver değildir. Allah'tan korkun. Sair dinler erbabının haklarını muhafazaya dair olan emirlerine hakkıyle riayet edin. Kendi dininizden olmıyan vatandaşlarınızla, komşularınızla hüsnü muaşerette bulunun. Memleketinizin menafiine ait hususatta onlarla anlaşmağa çalışın. Çünkü sizin menfaatleriniz onlarınkiyle, onların menfaatleri de sizinkiyle kaimdir. Asabiyyeti zulüm ve adavete, başkalarının haklarına taarruza vesile ittihaz etmekten sakının Zira dininiz sizi bundan nehyediyor. Böyle yakışıksız harekete karşı şiddetli tehditlerde bulunuyor. Bir de asabiyyeti yalnız biribirinize meyil ve mahabbete kasretmeyin Meed ü rif'atte terakki ve şevkette, ilim tahsili, fazilet iktisabı, insanî kemalât ihrazında sair milletlerle müsabaka için bu kudretten istimdat edin. Emel ve fikirlerinizin bir noktaya in'itafı için, aradaki tefrikaların zevali için asabiyyete tevessül eyleyin. Her biriniz din, vatan kardeşinin eline yapışarak zillet alçaklığından şeref ve kemale yükselmeğe gayret etsin.»

TABAKA (طبقه) [*San.*] İnce yaprak halindeki kâğıda verilen addır. Bunun yerine «yaprak» da kullanılır. Ancak yaprak tâbiri daha ziyade kitap ve defterlerin kâğıtları ve iki sayfası hakkında kullanılır. Eski yazma kitaplarda «varak» tâbiri de aynı maksatla kullanılır ve her varka bir sayfa numarası konulurdu.

TABAK ALTLIĞI (طبق آلتلغی) [*San.*] Sini üzerinde yemek yenirken sahan ve tabakların kaymaması ve sini veya örtüyü kirletmemesi için altlarına konulan şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Nihali» de denilen tabak altlığı bezden, deriden, tahtadan işlemeli olarak yapılırdı.

TABAKHANE (دباغ خانه) [*San.*] Hayvan derilerinden meşin, kösele yapılan yer, imalâthane hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü iş yapanların Arapçası olan debbağ dilimizde tabak şekline sokulmuş ve o türlü iş yapılan yerlere de tabakhane denilmiştir.

TABAN SAVAGI (طبان صواغی) [*Mim.*] Hazine ve sarnıçların içini temizlemek için diplerine yapılan deliğin adıdır.

TABBAH (طباخ) [*San.*] İmarot, tekke ve hastahane gibi müesseselerde yemek pişirip hazırlıyan, aşçı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tabh'tan gelir. Tabh; Arapça pişirmek, pişirilmek, tabbah ta aşçı (ahçı) demektir, Vesikalarda geçer.

TABBAHİN-İ HASSA (طباخین خاصه) [*Sar.*] Saray aşçıları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saray aşçılarının bir kısmı saray adamlarının, bir takımı da hususi surette Padişahların yemeklerini pişirirlerdi. Tabbah; Arapça aşçı demektir.

TABBAL (طبال) [*Sar.*] Davulcu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça davul demek olan tabl'dan gelir. Sarayın Tabl ü alem mehterhanesi denilen«Mehterhane» takımında on altı tabbal yani davulcu vardı.

TABANI YANIK (طبانی یانیق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle çok gezip dolaşan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TABANKEŞ (طبانکش) [*Hal.*] Yaya yürüyen, piyade yerinde kullanılır bir tâbirdir. Keş; Farsça çekmek demek olan keşiden mastarından gelir.

TABANLARI KALDIRMAK (طبانلری قالدیرمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle bızlı koşup kaçmak, savuşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Yoksa hep çiftçiler kırar sabanı;
Toplanan ordu kaldırır tabanı.
Abdülhak Hâmit

TABANLARI YAĞLAMAK (طبانلری یاغلامق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle hızlı yürümek, koşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TABANSIZ (طبانسز) [*Hal.*] Mecaz yoluyle korkak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TÂBAN (تابان) [*Mim.*] Eskiden tepe pencerelerine verilen addır. Tâban; Farsça ziyalı, parlak demektir. Bu türlü pencereler etrafı aydınlattığı için bu ad verilmiştir.

TABE SERAH (طاب ثراه) [*Hal.*] Kabri pâk, mezarı cennet olsun yerinde ve dua makamında kullanılır bir tâbirdir. Eski Padişahların adları anılırken söylenir ve yazılırdı. Vesikalarda geçer.

TÂBHANE (تابخانه) [*Vak.*] Yoksulların barınması için kurulmuş olan hayır müesseselerinden birinin adıdır. Bunun yerine «Tavhane» de denilirdi. Farsça «tâb» yahut «tâv» ı hararet, güç va kudret mânalarına gelir. Hastahane'den çıkıp da nekahet devresini geçirme yahut taşradan gelip de iş bulununcya kadar barınma ihtiyacını duyan fakirler buraya sığındıkları için bu adı almıştı. «Misbah» da fakirler için yapılan yere Arapça «ribat» denildiği, «Haniye» de de insanın tasadduk eylediği şeylerin efdali ribat bina etmek olduğu yazılıdır.

Abdülkadir Erdoğan «Kanuni Sultan Süleyman'ın vakfiyyesi ve Kazasker Hâmit Efendi» başlıklı tetkik yazısında (Konya «mecmua», numara 8) şimdi Türk - İslâm Müzesi halinde kullanılan Tâbhane ile bitişiğindeki ziyafethanenin ikisine birden imaret denildiğini yazıyor.

Belediyye ve Belediyye işleri hakkındaki kıymetli tetkikleriyle tanınmış olan Osman Ergin İstanbul Üniversitesi'nde verdiği konferanslara dair olan «Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı» adlı broşürde tâbhanelere de temas edilmiş ve şu izahat verilmiştir: «Yalnız İstanbul'da «Tâbhane» adı verilen ve yoksulların barınmalarını temin eden yirmi kadar müessese vardı. Hemen her büyük camiin yanında bir «tâbhane» bulunurdu. İstanbul'a gelen fakir seyyahlar, garip kimseler, yoksul adamlar buralarda yatarlar, kalkarlar ve yanıbaşlarındaki imaretlerde de karınlarını parasız doyururlardı. Aç kalmış, kuvvetten düşmüş, zayıflamış kimseler burada yeyip içip kuvvetlenmekte idi. Hattâ Evliya Çelebi'n bu müesseselere «tavhane» dediğini de düşünerek tavlanmakta idi diyebiliriz.»

İstanbul'da ilk tâbhane «tavhane» adıyle Fatih tarafından imaretinin arkasında yaptırılmıştır.

Bu tâbhanede bir lokma nân için hayfa
Bütün belâ ile geçmektedir sinin ü şuhur
Yenişehirli Avnî

TAB'HANE-İ ÂMİRE (طبع خانهٔ عامره) [*İda.*] Devlet Matbaası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Üçüncü Ahmet zamanında İbrahim Müteferrika marifetiyle kurulan Devlet Matbaası'na verilen bu ad sonra «Matbaa-i Âmire» adını almıştır.

TABİB-İ ADLİ (طبیب عدلی) [*Tıp.*] Öldürme, yaralama, intihar gibi adlî tıp işleriyle vazifelendirilmiş olan doktor hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TABİB-İ RUHANİ (طبیب روحانی) [*Sof.*] Saliki irşat ve tekmile muktedir olan Şeyh yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şeyh; ruh doktoru sayıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

TABİB İ RUHANİ-İ HASSA (طبیب روحانی خاصه) [*Sar.*] Saray tabipleri arasında vazifesi saraylıları okumak, nefesle tedavi etmekte olan birine verilen unvandır. Hekimbaşının inhasıyle tâyin olunan tabib-i ruhani-i hassa maaşını İstanbul hassa hazine malından alırdı.

TÂBİ'İN (تابعين) [*Fık.*] Hazret-i Muhammed'i görmüş, meclisinde bulunmuş olup Şeriat lisanında «Sahabe» denilen zatlara yetişen ve kendilerinden Hadis nakledenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunların zamanına yetişenlere de «Teba'-ı tâbi'in» denilir. Arapça «tâbi» in cem'idir.

TÂBİİYYET (تابعيت) [*İda.*] Bir devletin tebeasından bulunmaklık, vatandaşlık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TÂBİİYYET KALEMİ (تابعيت قلمى) [*İda.*] Osmanlı memleketindeki yabancı devlet tebeasının kayıtlarını tutan ve o gibiler hakkında tetkikat yapmakla vazifeli bulunan resmî dairenin adıdır. Hariciyye Nezareti'ne bağlı idi.

TABIRNAME (تعبيرنامه) [*Hal.*] Rüyaları yorumlamak üzere yazılan kitaplara verilen addır. Muhtelif mânası olan Arapça tâbirin bir mânası da düşü yorumlamaktır. Bunların güzel resimli el yazmaları olduğu gibi basmaları da vardır.

TABKUR (طابقور) [*Ask.*] Tabur yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski Türkçede dört yandan dizilip istihkâm şeklini almış ve araları zincirle bağlanmış arabalar demek olan Tabkur düşman karşısındaki askerlerin halini belirttiği için tabur yerinde de kullanılmıştır. Tarihlerle vesikalarda geçer.

TABKUR KOLANI (طابقور قولاى) [*San.*] Haşayı eyere bağlıyan kolana verilen addır.

TABL (طبل) [*San.*] Arapça davul adıdır. Mehterhanelerde diğer çalgılarla beraber davul da çalınırdı. Davulun büyüğüne « Kös - Kûs » denir.

Çalındı kûslar tabl ü nekkare kaldı avaze
Düğün bayram idi gûya gazata cenk meydanı
Baki

TABLA (طبله) [*Hal., Sar.*] Yemek sahanlarının bir yerden bir yere naklinde kullanılan tahtadan daire şeklindeki âletin adıdır. Tabla denilince bir övünlük yemek anlaşıldığı gibi bu makamda «yemek tablası» tâbiri de kullanılırdı. Tablaya çorbadan tatlıya kadar bir sofralık (övünlük) kâse ve sahanlar konulur, üstü bezle örtüldükten sonra başta taşınırdı. Aşçı günde beş tabla yemek çıkarıyor, selâmlığa sabah akşam birer tabla yemek veriliyor denilince aşçının günde beş sofralık yemek pişirdiği, selâmlığa da birer sofralık yemek çıkarıldığı anlaşılırdı. Tablayı mutfaktan selâmlık ve harem dairelerine götürenlere « tablakâr » denir.

Saraylarda Şehzdaelere, Sultanlara, Efendilere ayrı ayrı, yaşlı, kıdemli kalfalara da aynı surette ayrı birer tabla yemek çıkarılırdı Acemi cariyeler ise beşer onar toplanarak bit tabla başında sofra kurarlar ve hep beraber yemek yerlerdi.

Yemek zamanları gelince harem ağaları anahtarla kapıyı açar, «destur» dedikten sonra «tablakârlar» başlarında taşıdıkları yemek tablalarını herkesin dairesinin önüne bırakarak dışarı dönerlerdi.

Büyük konaklarda da avlunun bir kenarında bulunan mutfaktan yemekler tabaklarla harem ve selâmlığa taşınırdı.

Osmanlı sarayında tabla usulü, Sultan Reşat'ın gülûsiyle tarihe karışmıştır. Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya Uşaklıgil sarayda yenilikler yapıldığı sırada yemek odasının tertip tarzıyle tabla usulünün kaldırılmasını hâtıralarında (Saray ve Ötesi, c. 1, s. 69) şöyle anlatır:

«Gayet yüksek, eamekân kıamiyle altında ağır kısmı tıklım tıkız tabak ve bardak takımlarıyle, çatal, bıçak ve teferruatla, bir sofra için her türlü levazımla dolu iki büyük dolap, ortada yirmi dört kişilik, biraz sıkışılınca hattâ otuz altı kişilik bir masa, kenarlarda hizmet masaları, velhasıl vükelâyı, meb'usanı, süferayı Mabeyn erkâniyle beraber it'ama müsait bir yemek odası vücude geldi. Enderun hademesinden eline iş yakışır dört genç celbedilerek bunlara beyaz ceketlerle münasip bir kıyafet verildi. Kendilerini böyle bir sofrada lâyıkıyle hizmete alıştırmak üzere muvakkat bir zaman için muallimlik vazifesini görecek bir mütehassıs celbolundu. Bu gençler, esasen tensik edilmek mukarrer olan Enderun'dan alınarak Mabeyn hizmetine nakledildi.

«Bütün bu iş gayet seri' vücude gelince her yemeğin tertibini Matbah-ı Âmire kâtibi ile kararlaştırmak vazifesini de ikinci Mabeynci Tevfik Bey üzerine aldı ve neticede Başmabeynci'nin riyaseti altında kâtiplerden, yaverlerden, diğer Mabeyn erkânından ve bizlerle beraber yemekte bulunmak istiyen Beylerden yani Hünkârın bendegânından müteşekkil bir hey'et saraya lâyık ve tamamiyle zamanın şeraitine muvafık bir sofrada yemek yemek imkânını bulabildiler. Ma'hut tabla usulü bu suretle tarihe karışmış oldu.»

§ [*San.*] Gezici esnafın sattıkları ufak tefek şeyleri koyup başlarında veya ellerinde taşıdıkları tahtadan veya madenden bu türlü şeylere de «tabla» adı verilir: Simitçi tablası, mahallebici tablası gibi. Mangal ve ona benzer şeylerin altına konulan sini gibi şeyler de bu

ismi alır: Mangal tablası, terazi tablası gibi. Bazı şeylerin üstündeki düz yerlere de bu ad verilir: Direk tablası, çadır tablası gibi.

§ [*Bah.*] Dışbudak, karaağaç veyahut demirden yapılıp makaranın iki yüzünden her birini teşkil enen dış kısımlara tabla denir.

§ [*Ok.*] Siperin bir parçasının adıdır. Diğer parçalara oluk, eşik, tokalı kolan denir. Tabla; Keler, bağa ve manda boynuzundan yapılırdı. Köşeleri müdevver, mustatil şekilde idi. Küçük dılı'lar beş santim kadar olup üzerinde eşik, eşiğin üstünde de oluk bulunurdu. Tokalı kolan siperi başparmağın arasından ele bağlanırdı. Eşik ağaçtan, oluk boynuzdan yapılırdı.

TABLA FEŞ (طبله فس) [*Kıy.*] Tepesi geniş fese verilen addır. Daha ziyade yaşlı esnafın giydikleri bu fesi vaktiyle saraylı kadınlar da başlarına giyerlerdi. Sonraları bu türlü fes yalnız yaşlı saraylılarda kalıp gençler ortasından ibrişim sarkıtılmış bir avuç büyüklüğünde küçük bir fes takarlar ve bu fesi yemenisine iliştirmedikçe efendisinin huzuruna değil, odadan bile çıkamazlardı. Saraylılar fesi Sultan Aziz zamanında çıkarmışlardır.

TABLAKÂR (طبلەکار) [*Hal., Sar.*] Matbahtan yemek tablasını getirip götürenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sarayda yemekler tabla ile götürüldüğü için bununla yemek götürüp getirenlere ba ad verilmişti. Konaklarda da bu vazifeyi görenlere «tablakâr» denilirdi.

§ [*San.*] Esnafın sokakta tabla ile öteberi nakleden, satan yanaşmalarına da « tablakâr » denir.

Helvacıya tablakâr lâzım
Ol kâre de iktidar lâzım
Ziya Paşa

TABLA TAŞI (طبله طاشی) [*Mim.*] Üzerine «Kitabe» yazılmak üzere bırakılan düz satıhlı taş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «kitabe taşı» da denir.

TABLHANE (طبلخانه) [*Sar.*] «Tabl ü alem Mehterhenesi» denilen saray Mehterhanesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TABL Ü ALEM-İ HASSA (طبل وعلم خاصه) [*Sar.*] Saray Mehterhanesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Mehterhane i Tabl ü alem-i hassa» da denilirdi.

UABL Ü ALEM MEHTERLERİ (طبل وعلم مهترلری) [*Sar.*] Padişahlara mahsus «Mehterhane» mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TABLZEN (طبل زن) [*San.*] Davuleu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tabl; Arapça davul demektir.

TABUR (طابور) [*Ask.*] Müstahkem mevkiler, harb zamanlarında sığınılacak yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tabya ve sığınak demektir. Sonraları dört bölükten terekküp eden askerî kıt'aya bu ad verilmiştir,

TABUR AĞASI (طابور آغاسی) [*Ask.*] Tabur kumandanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu ad sonraları tabura kumanda eden Zabtiyye Binbaşı'larına münhasır kalmıştı. 1908 İnkılâbı'ndan sonra onlara da «Tabur kumandanı» denilmiştir.

TABUR KURMAK (طابور قورمق) [*Ask.*] Ordunun etrafını hendek çevirerek veya başka bir suretle taarruzdan masun bulundurarak harbe hazır olma yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TABYA (طابیه) [*Ask.*] Münferit olan veya bir istihkâmın siperlerinden dışarıya doğru taşan top mahalli yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kamus-ı Osmani» de Arapça ta'biye'den bozma olduğu gösterilen tabya'nın izahı şöyledir: «Cenkte düşmanı müdafaa için askeri birleştirecek metris, istihkâm, top siperi demektir.»

Ok tabya, ay tabya, yarım tabya gibi muhtelif şekilde olanları vardır.

TABYA YAMAĞI (طابیه یماغی) [*Ask.*] Yenişerilerden kale muhafazasında bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara yalnız «yamak» da denilirdi.

TAÇ (تاج) [*İda., Skf.*] Hükümdarların resmî günlerde başlarına giydikleri murassa' başlık, bazı şeyh ve dervişlerin kezalik başlarına giydikleri başka başka şekildeki külâh adıdır. Hükümdarların cülûslarından sonra merasimle taç giyişlerine «Taç giymek», tarikat mensuplarının yine merasimle taç gidirilişine «Taç giydirmek» denilirdi.

(Eb-ül-Kasım Gürgânî) ye gelinciye kadar meşayih (şeyhler) taç giymezler, sarık sararlardı. Melâhine ve revafızın sofiyyeye karışması üzerine farkedilmek için imameli taç giyilmiş, taç ondan sonra taammüm etmiştir.

Tarikatlerin bazılarında taç hırka ile birlikte giydirilirdi. Şeyhin müridin arkasına ya bir hırka veya başka bir şey giydirmekten ve başına bir taç, yahut sarık sardırmaktan maksat ona bütün iyi huyları giydirmekti.

Tarikat pirleri tacı seyren (görünme) ve tav'an (isteyişle) zâhir ve bâtına tevafuk etmek

üzere tertip etmişlerdi. Bazıları taçlarına bir terk yapmışlardı. Bunlar Allah birdir, birliği sever demek olan «ان الله فرد يحب الفرد» Hadis-i şerifine dayanıyordu. Bazıları dünya veya ukbanın terkine işaret olmak üzere iki terk yapmışlardı, Bir takımı da tevhid-i zat, tevhid-i sifat ve tevhid-i ef'ale delâlet etmek üzere üç, digerleri rubaiyyata yani ulûm, nüfuz, tabayi' ve anasıra işaret olmak için dört, bir kısmı havass-ı hamse veya İslâmın rüknüne yahut beş vakit namaza delâlet etmek üzere beş terk yapmışlardır. Altı cihete ve iman şartlarına işaret için altı, yedi esmaya delâlet için yedi, Kelime-i Tevhid'in harflerinin sayısını veya on iki imamı hatıra getirmek için on iki terk yapanlar olduğu gibi terkin sayısını on üç, on dört, yirmi dört, yirmi sekize çıkaranlar da vardı.

Tacın muhtelif şekilleri olduğu gibi sarılan amamelerin renk ve şekilleri de değişirdi.

Tarikatların bazıları beyaz, bir kısmı siyah, bir takımı da kırmızı sarık sararlardı.

Bir kaç türlü tacı olan tarikatlar da vardı. Nitekim Halvetiyye'nin dal, halı, yekta adı verilen üç türlü tacı mevcuttu.

Seyyid Seyfeddin'in «Tacname» si; (Abdullah Selahi-i Uşşakî) nin «Tac-i kemer» i, (Abdullah Nuri) nin «Risale-tüt-Tac» ı, (Müstakim Zade) nin «Risale-i Tac» ı, (Yenişehir Fenerli Ni'metullah) ın «Risale-i Tac ve Hırka» sı «Taç» hakkında yazılmış eserlerdir.

Hırka vü tac ile zâhid kerem it sıkleti ko
Âdeme cübbe vü destar keramet mi verir?
Şeyhülislâm Yahya

§ [*Mim.*] Binaların üstüne, mobilya ortası yukarısına veya kapı balâsına konulan tezyinatlı kısmın adıdır. Buna «Alınlık», «Tepelik» de denir. Bugünkü ismi «Fronton» dır.

TAÇ BEYT (تاج بيت) [*Ede.*] «Kaside» nin sonlarında nâzımının (yazanın) mahlâsı bulunan beyte verilen addır. Bundan sonra dua beytleri gelir.

Başla şimdi sonra ey Nef'î dua-yi devlete
Bir dua et kim ola hüsn-i kabulün mazharı
Eyleye tâ Hüsrev-i sahipkıran-ı şark u garp
Eşheb-i zer palheng-i sabh ile cevlângeri
Nef'î

TAÇ GİYDİRİLMEK (تاج گيديرلمك) [*Sof*] Şeyhler tarafından tarikat mensuplarına taç giydirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Taç; serpuş, başlık demektir. Bir tarikate intisap ve zikre devam suretiyle ilerliyerek irşad mertebesine yükselenlere şeyhlerinden gördükleri usul dairesinde isteklilerin irşad ve terbiyesine ruhsat verilirken «İcazetname», «Hilâfetname» adı verilen mühürlü bir vesika verildiği gibi başına da merasimle taç gidirilirdi.

Hırka gibi taç da her tarikata göre ayrı ayrı merasimle giydirilirdi. Kadirîlere ait merasim «Nefhat ür-Riyaz-ül-Âliye» den naklen «Tasavvuf Tarihi» nde (sayfa 226) şöyle yazılıdır:

«Tarikat-ı Kadiriyye'de taç ile hırkanın giydirilmesi merasiminde şeyh hatime-tül-kitabı (Fâtiha) kıraet edüp Canib-i Vâcib-ül-Vücudtan ve Server-i Enbiya Efendimizden niyabet kast ve niyyet ederek kendi eliyle hırkayı müride giydirir. Bundan sonra her hangi şeyhe intisabı varsa onu ve onun şeyhini ve ilâ ahirihi Resulüllah Efendimize müntehi oluncıya kadar her birinin ism-i şeriflerini beyan edüp der ki benim şeyhim filân bana yed-i mübarekiyle ilbas eyledi ve ona dahi filân ilbas eyledi ilâ ahirihi beyan edüp ben dahi şeyhimin ilbas eylediği minval üzere sana giydiriyorum der veyahut icazetnameyi okur»

TAÇ GİYMEK (تاج گيمك) [*İda*] Eski sultanlarla Avrupalı hükümdarların başlarına giydikleri başlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hükümdarların cülûslarından sonra merasimle taç giymelerine verilen addır. Taç; resmî günlerde başlarına giydikleri murassa' başlığın adıdır. Buna «tetevvüç» merasimi de denir.

TACİRHANE (تاجرخانه) [*San.*] Sahtiyan (ayakkabı yapmağa maksus deri) tacirlerinin «Lonca» larının bulunduğu Mercan'daki yerin adıdır. İstanbul'da işlenen ve Rumeli ile Anadolu'dan gelen sahtiyan, meşin, kösele ve sair ayakkabı levazimi resmi ödendikten sonra buraya getirilir, esnafa satılırdı.

TAC-İ SER (تاج سر) [*Hal.*] Mecaz yoluyle muhterem, aziz, kıymetli yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça kaidesiyle bir terkip olan bu tâbirin mânası baş tacı demektir.

Hâk ol ki Hada mertebeni eyliye âli
Tâc i ser-i âlemdir o kim hâk-i kademdir
Rühî

TAÇ KAPI (تاج قپو) [*Mlm.*] Mühim binaların cephesini süsliyen abidevî büyük kapılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Selçuk cami ve medreselerinde olduğu gibi Osmanlı mimarîsinde de böyle kapılara çok ehemmiyyet verilirdi. Süleymaniyye camiinin avluya bakan kapısı bunlardan birini teşkil eder.

TAFRA (طفره) [*İlm*] İlmiyye rütbelerinin atlanarak ilerlemesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kamus-ı Osmanî» de Arapça bir kelime olan Tafra'nın izahı şöyledir: «Aslında aşağı-

dan yukarıya sıçrayıp atlamak mânasınadır. Istılahımızda münasebetsiz, sebepsiz bir surette nefaini i'zam ile ve haddini bilmiyerek atıp tutmak, kendini âli göstermek mânasında kullanılır. İlmiyye rütbelerinin yükselmesine de ıtlak olunur. Cem'ı olan tafarat bu mânada kullanılır.»

İlmiyye mesleğinde pâye atlamak İkinci Sultan Mustafa'nın Şeyh-ül-İslâmı Feyzullah Efendi'nin ihdaa ettiği (peydahladığı) «Zadegân»lıkla başlamıştır. Ondan evvel meslekte terakki kanun ile muayyendi. Sırası gelmedikçe kimse terakki edemezdi.

Analarının karnında iken okutulmuşlar gibi doğdukları gün beşiklerine nazar boncuğu kabilinden «Rüus» asılmağa başlıyan devirler gelmeden evvel tafra ile terakki almış yürümüştü.

Vak'anüvis Cevdet Paşa (Cevdet Tarihi, c. 2, s. 12) H. 1232, M. 1817) senesi ilmiyye tevcihatından bahsederken şu satırları yazar: «O devirlerde ilmiyye tarihi pek ziyade resme dökülüp (el'akdem, fel'akdem) kaaidesi mer'iyy-ül-icra olduğu halde ara sıra tafarat-ı mahdumane eksik değildi. Şeref-i intisap ile tafralar vukua gelirdi. Amma ilm ü fazl ile terakki pek müşkil idi. Bazan serpilip çıkan *ehl-i kemal dahi haset ve çekememezlik sadmelerine uğruyordu.*»

Doğarken Rüus almak, tafralarla yükselmek meveut olduğu bir devirde medreselerin küflü odalarında diz çürüterek çalışanların bulunduğunu görmek bile insana hayret verir.

Tafra ettikse da biz kat-ı tarik eylemedik
Razıyüz her kişinin böyle gele hempası
Sünbülzade Vahbi

TAĞAR (طغار) [*Öl.*] Kile nev'inden zahire ölçüsüne verilen addır. Bağdat tagarı sekiz yüz kıyye (okka) idi.

TAĞARCIK (طغارجق) [*San.*] Tulum halinde çıkarılan koyun ve keçi derisinden yapılan çanta nev'inden âletin adıdır. Çobanlar yiyeceklerini koydukları tagarcığı alt ve üst kısmından bağlanan ipi omuzlarına geçirmek suretiyle arkalarında taşıdıkları gibi köylü kadınlar da içlerine çocuklarını koyup taşırlar. Eskiden hokkabazların takımlarını koydukları çantaya da bu ad verilirdi, Kuduz devenin dili altından sarkan keaaye de deve tağarcığı denir.

TAĞRİB (تغريب) [*İda.*] Bir kimseyi bulunduğu memleketten uzaklaştırmak, başka bir yere nefyetmek, sürmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda geçer.

TAGRİR (تغرير) [*Fık.*] Alış verişte müşteriyi altatmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TAĞŞİŞ (تغشيش) [*San.*] Sâfi ve halis olan bir şeyi başka şeylerle karıştırmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tağşiş; Arapça giş'tan gelir. Giş; mastar olarak aldatmak; karıştırmak; *isim olarak da aldatma, fenalık, karışık* ve mahlût olma demektir. Yiyecek, içecek, kullanılacak saf ve halis maddelerin başka şeylerle karıştırılması, ilâç gibi bazı maddelerde tehlikeli vaziyyet meydana getirmesi, zararsız halde de alıcıları aldatma kastı bulunması hasebiyle tağşiş hükümetlerce ötedenberi menedilmiş, zararsız hallerde de maddenin karışık olduğu alanlarca bilinmek ve bu suretle ihtikârı önlemek maksadiyle etiketlere mağşuş olduğu yazılmak usulü koulmuştur. Bununla beraber memnuiyyete rağmen esnafın kontrolün zaafından istifade ederek bu türlü hareketlere giriştikleri ve mağşuş şeyleri halis adı altında sattıkları daima görülen hallerdendir.

TAHAFFUZHANE (تحفظخانه) [*Tıp.*] Bulaşık hastalık zuhurunda karantinada bulundurulacak hastaların muayyen müddeti geçirmek için ikametlerine tahsis olunan yerlere verilen addır. Tahaffuz; Arapça sakınmak, korunmak demektir.

TAHIL (طحل) [*Huk.*] Buğday, arpa ve sair toprak mahsulü, zahire yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmanî» de «Türkî'de Tahıl = mahsul, tereke mânasına, tahıl pazarı un ve hububat fiyatı» suretinde, Hüseyin Kâzım Beyin «Türk Lûgati»nde de «Garp-Arapça دخل = dahil - İsim - zahire. Hububat ve un satılan çarşı» şeklinde izah olunmuştur. Dördüncü Sultan Mehmet zamanında ve 1091 (1680) senesinde tanzim olunan kanunnamede تخيل = tahıl şeklinde yazılarak şöyle deniliyor: «Tahil pazarında satılan buğday ve arpa ve hububat her ne ise samanlı ve kesmik olmaya, pâk ola.» Hükümetçe narhın kaldırılması hakkında alınan karar üzerine 15 temmuz ve 4 rebiülevvel 1282 (1865) tarihli ve 810 numaralı Takvim-i Vakayi'de ise طحل = tahıl suretinde yazılmış ve şöyle denilmiştir: «Bimennihi Taalâ ileride Dersaadet'in münasip mahallerinde tahıllar yani civar karyelerde olan mahsul sahiplerinin doğruca mahaullerini götürüp halka satacak pazar mahalleri yapılmak üzere yalnız ekmeğin istisnasiyle andan evvelce narhları ilga olunan eşyadan maada Dersaadet'te narhlı olarak fürûht (satılmak) edilmekte olan kâffe-i erzak ve hububatın esʿarı külliyyen ilga olunup keyfiyyetin umum ahali ve esnafa ilânı.» Bu iki vesi-

kadan tahıl tâbirinin hem toprak mahsulleri, hem de bu mahsullerin satıldığı pazar mânasına geldiği anlaşılmaktadır.

TAHIL PAZARI (طحل بازاری) [*San.*] Buğday, arpa ve sair toprak mahsullerinin satıldığı pazar yerine verilen addır. Bak: tahıl.

TÂHİR (طاهر) [*Sof.*] Aarapça temiz demek olan bu tâbir sofiyye ıstılahı olarak İlâhî emirlere muhalefetten Allahın koruduğu adam yerinde kullanılır.

TÂHİR-ÜL-BÂTIN (طاهر الباطن) [*Sof.*] Cenab-ı Hakk'ın vesavis ve havaicsten (vesvese ve şeytanın ilkasıyle kalbte peyda olan düşünceler) koruduğu ad.m yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TÂHİR-ÜS-SIR (طاهر السر) [*Sof.*] Conab ı Hab'tan bir lâhza gafil olmıyan kimse hakkında kullanılır bir ıstılahtır.

TÂHİR-ÜS.SIR VEL ALÂNİYYE (طاهرالسر والعلانيه) [*Sof.*] İçi ve dışı temiz demek olan bu tâbir sofiyye ıstılahı olarak hem Hakk'ın, hem de halkın haklarına tamamiyle riayetkâr olan yerinde kullanılır.

TÂHİR-ÜZ-ZÂHİR (طاهر الظاهر) [*Sof.*] Dışı temiz demek olan bu tâbir sofiyye ıstılahı olarak Cecab ı Hakk'ın maasiden koruduğu adam yerinde kullanılır.

TAHKİM (تحكيم) [*Fık.*] Hasımların husumet ve dâvalarını fasl için bariçten bir kimseyi hakem ittihaz eylemeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TAHKİMNAME (تحكيمنامه) [*Fık.*] Mevcut bir ihtilâfın halledilmesi için tarafların yaptıkları yazılı mukaveleye verilen addır.

TAHKİYELİ (تحكيه لى) [*San.*] Efsanevî ve tarihî eşhas (şahıslar, adamlar) suretleriyle süslenen kumaş, halılarla kabartmalı sütun başlıkları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tâbirin esası Orta çağda İncil'deki sahneleri, yani tarih-i Mukaddesi gösteren eşhastan ibaret resimler hakkında kullanılmış olduğu kaydedilen (Sanat Ansiklopedisi) nde (Tahkiyeli Maddesi) şu tafsilât da vardır: «Sonraları İran halılarında olduğu gibi av, muharebe ve sair sahneleri tasvir eden insan ve hayvan resimleriyle tezyin olunmuş duvar örtüleri ve kumaşlara tahsis olunmuştur.

TAHLİF (تحليف) [*Fık.*] Hasımlardan birine hâkimin yemin vermesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Türkçesi «And içmek» tir. Yemin edene «Hâlif», yemin edilen şeye «Mahlûfünaleyh», yemin ettirmeğe ve yemin istemeğe «İstihlâf» denilir.

TAHLİSİYYE MADALYASI (تخليصيه مدالياسى) [*İda.*] Can kurtarmada fi'lî olarak hizmeti görülenlere verilmek üzere ihdas oluna madalyanın adıdır. Hicrî 1276 (1859-60) senesinde ihdas olunan bu madalya gümüş ve bakır olmak üzere iki nevi idi. Gümüşten olanı 7,5 dirhim (yirmi gramdan fazla) ağırlığında, 36 milimetre kutrunda ve 830 ayarında idi. Bakırdan olanı yapılmamıştı. Yüzünün etrafında Arap tarzında nakışlar' ortasında tuğra vardı. Arkasında kezalik Arap tarzında nakışlar, ortasında «Halka düştükçe edenler imdad * olunur midhat ü tahsin ile yad» beyti yazılı idi.

25 Rebiülâhir 1310 (1892) de çıkarılan yeni bir nizamnamenin üçüncü maddesinde madalya verilecekler şöyle gösterilmiştir: Yangında nefislerini kurtaamağa muvaffak olamıyarak ateş içinde kalanların, kazaen deniz, nehir ve göllere düşüp muhatarada bulunanların, anf olarak yıkılan bina ve duvar altında kalıp kurtulmak imkânı bulamıyanların ve bu türlü âfetlerden tehlikeye uğrıyanların canlarını kurtarmak maksadıyle kendilerini tehlikeye koymak suretiyle gayret gösterenler bu madalya ile taltif olunur.

Madalyanın yeşil, kırmızı, beyaz ve bu üç renk bir arada olmak üzere dört türlü kordelâsı vardı. Hizmeti tekerrür edenlere her hizmeti için başka başka madalya verilmez, ilk defasında yeşil, ikinci defasında kırmızı, üçüncü defasında beyaz, dördüncü defasında da üç renkli yalnız kordela verilirdi.

Beş kuruş berat harcı alınarak verilen madalya istenildiği zamın göğse takıldığı gibi sahibinin ölümü halinde, takmak hakkı olmamak üzere, veresesine intikal ederdi,

TAHMİS (تخميس) [*Ede.*] Evvelden söylenmiş bir manzumenin her beytini matla'da her iki mısra'iyle, diğerlerinde yalnız birinci mısra'iyle aynı kafiyede olmak üzere üç mısra' zammederek beş mısra'a çıkarılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mısra'ların sayısı beşe çıkarıldığı için bu ad verilmiştir. Tahmis ekseriya gazelde yapılırdı. Üstad Recaî zade Ekrem'in tahmis ettiği Muallim Naci'nin gazeli:

Şu bir garib gibi vakt-i ihtizarında
Ki pare pare kefen duş-ı iftikarında
Enin-i hasret eder kabrinin kenarında
"Nedir o nevha şu viranenin kenarında„
"Dokunda hatırıma hal-i inkisarında„

*

Ne zevki ülfet-i yâran ne şevk-i üns-i kitab
Şarabtır bana imdad eden şarab şarab
Döşüp bürehneser âlüde-i gubar u türab
"Değil garib bulunsam müdam mest-i harab„
"Misafirim vatanın bir harâbezarında„

*

Ne derttir ki eder böyle zar-ü zar beni
Ne bahttır ki eder böyle bîkarar beni
Eden nedir bilemem böyle bîmedar beni
"Havada yaprağa döndürdü rüzgâr beni„
"Hazane muntazırım ömrümün beharında„

*

Ziyane çıktı bütün intifa'-ı milk-i vücud
Yeter bana yeter olda sıda'-ı milk-i vücud
Vatan da olsa çekilmez niza'-ı milk-i vücad
"Ederse dil yeri vardır veda'-ı milk-i vücad„
"Garibe yer bulanarmaş adem diyarında„

*

Reca-yı bade ile deetbas-i hamarım
Şarabsız duramam neş'eden de bizarım
Şu bezm-i köhnede bir sudsuz günahkârım
"Kararyab olamam gerçi mest-i eerşarım„
"Haeed o rinde ki âsudedir mezarında„

*

Reva mı (Ekrem) unutmak o mihr-i gennaci
Reva da olsa ne mümkün gönülden ihraci
Hayale bârikalar saldı şevk-i minhaci
"Gönül o nevsefer nur-ı tal'atın (Nâci)„
"Yanar kıyametedek nâr-ı intizarında !„

İlâveler asıl gazelin birinci ve ikinci mısra'ları arasına sokuşturulmuş olanlara «Mutaarref tahmis» adı verilir,

Kanunî Sultan Süleyman'ın bir gazeline Aynî'nin mutarref bir tahmisinden iki bend:

"Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi„
Mansıbı derd ü meşakkat, râhatı mihnet gibi
Nimeti nikmet bu dehrin, izzeti zillet gibi
Ekl ü şürbü can ü cisme sıklet ü illet gibi
"Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi„

"Ger huzur etmek dilersen ey (Muhibbî) fâriğ ol
Gafil olma, aç gözün (Âynî) budur asl-ı usul
Kıble-i kalbe teveccüh kıl, tarîk-ı Hakk'ı bul
Bir ehadle ülfet etme, pendimi eyle kabul
"Olmaya vahdet mekamı küşe-i uzlet gibi„

TAHMİS (تخميص) [*San.*] Kavrulmuş ve dövülmüş kahve satılan yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yakın vakitlere kadar kullanılan bu tâbirin yerine şimdi kuru kahveci denilmektedir. Tahmis; kahve ve benzeri şeyleri kavurmak demektir, «Kamus-ı Osmanî» deki izahı şöyledir:

«Deva makulesi şeyleri ateş üzerinde kızdırıp tavlamak mânasınadır. Mânanın yakınlığı ile lisanımızda kahveyi kavurmağa ve sonra istimalinin kesreti sebebiyle kahve kavrulup satılan mahalle (تخميص = Tahmis) itlak olunmuştur. (تخميص = Tahmis) lûgatte nısf-ın-nehar vaktinde âhu saydetmek mânasına tahsis olunmuştur. Vâkıa (محمّص = muhammes) kavrulmuş tane mânasını ifade ederse de (تخميص=tahmis)in mevzu mânasına külliyyen muhalif olan kahve kavurmak mânasına kullanılması savab (doğru) olmasa gerektir. Binaenaleyh «Lehçe-i Osmanî» ve «Lûgat-i Naci» ile sair bazı lûgat kitaplarında (تخميص = tahmis) in bu mânadaki tarifi tasvip edilemez». Tahmis'in gerek resmî vesikalarda, gerek eski harflerle yazılmış olan yerlerde (tahmis=تخميص) şeklinde değil, (tahmis = تخميص) suretinde geçer.

TAHMİSHANE (تخميصخانه) [*San.*] Kahvenin kavrulup dövülerek satıldığı yere verilen addır. Halk arasında bunun yerine «Tahmis» tâbiri taammüm etmiş, yakın vakitlere kadar kuru kahveci yerine tahmis denilmekte bulunmuştu.

TAHMİSHANE MÜDÜRÜ (تخميصخانه مديرى) [*Mal.*] Kahvenin kavrulup dövülerek satıldığı idarenin başında bulunan memurunun unvanıdır. Kahve Türkiye'de ilk defa H. 950, M. 1543-44 tarihine doğru görülmüş ve İstanbul'da ilk kahvehaneda Tahtakale'de bir Halepli, yahut bir Mısırlı tarafından açılmıştır. Kahve ve kahvehanenin halkın işinden gücünden olacak dereceye vardığını gören hükümet, men'i için Fetva aldığı ve şiddetle hareket edilmiş bulunduğu halde çoğalması menedilemedi. Hattâ H. 1040. M. 1630-31 yılında mevcut kahvehaneler yıktırılmasına rağmen yine tamamiyle men'i kaabil-olamamıştır. Bunun üzerine ikrisadî ve malî tedbirlere başvurularak gelen kahvelerden alınan Gümrük resminden başka «Resm-i bid'at» adıyle okka başına başkaca bir resim alınmakla beraber satışı da inhisar altına alındı. Her yerde tahmishaneler açılarak bu resimlere ilâveten hem kavurma ve dövme ücreti, hem de inhisar resmi alınmak ve dövülmüş kahve devletçe tâyin edilen fiyat üzerinden satılmak esası konuldu. İşte Tahmishane müdürlüğü bu münasebetle ihdas edilmiştir. Bu memuriyyet bir aralık «Tahmishane emini» unvanını da almıştır. Bir zamanlar diğer vergi ve resimler gibi kahve resmi de mukataa suretiyle mültezimlere satılmıştır.

TAHMİS USULÜ (تخميس اصولى) [*Mal.*] Toprak mahsullerinde alınan vergi nevilerinden

birinin adıdır. Bütün İslâm hükûmetlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da toprak mahsullerinden öşür alınmakta ve emanet adı altında memurlar tarafından idaresindeki zorluklar sebebiyle devlete ait hisse (öşür) müzayede (arttırma) ile isteklilere satılmakta idi. Mültezim adı verilen alıcıların halka reva gördükleri haksız muamelelerden dolayı şikâyetler çoğalması üzerine bazı yerlerde ihaleden vazgeçilerek âşarın vergi haline konulması düşünülmüş ve beş senelik ihale bedelleri yekûnunun beşer taksimi suretiyle elde edilen miktarın esas tutulması kararlaştırılarak bulunan miktarlar halktan vergi suretinde alınmağa başlanmıştır. Tanzimat'ın ilânından az sonra başlanan bu muameleden beklenen netice alınamamasına binaen çok geçmeden vazgeçilerek tekrar ihale usulüne dönülmüştür.

TAHRİÇ (تخريج) [*Fık.*] Çıkarmak demek olan tahriç ıstılah olarak müçtehitlerin dayandıkları naslara, kaaidelere, asıllara tatbikan şer'î hükümler istihraç etmek yerinde kullanılır. Bu türlü hükümler çıkaranlara «Muharriç», «sahib-i tahriç» denildiği gibi bu istihraca da «Tahriç» denilir.

TAHRİCİYYE RESMİ (تحريجيه رسمى) [*Mal.*] Hicaz'da nakliyyatta kullanılan deve ve katırlardan muayyen bir nisbette alınan resim (vergi) adıdır. Bu resim 31 Temmuz 1300 (1884) tarihli Şûra-yi Devlet kararı üzerine çıkan irade ile ihdas edilmiş ve 1327 (1911) senesi bütçe kanununun beşinci maddesi ile ipka olunmuş idi.

TAHRİR (تحرير) [*İda.*] Nüfus ve arazi gibi umumi olarak yapılan yazma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılar zapt ettikleri yerleri tesçil maksadiyle tâyin olunan heyetler marifetiyle yazdırırlar ve bunlara dayanılarak arazi ve emlâkin kayıtlarını muntazam surette tuttururlardı. Bundan başka 80-100 senede bir veyahut daha kısa fasılalarla tahrir tekrar edilir, bu suretle yeni kayıtlar vücude getirilirdi.

Tahrir işleri «Tevkii» denilen «Nişancı»nın nezareti altında cereyan ederdi. Bir yerin tahriri yapılacağı zaman evvelâ bu işi idare edecek «Muharrir-i memalik» yahut «Muharrir» veya «İl yazıcı» adı verilen bilgili, namuslu, her suretle itimada lâyik biri seçilirdi. Bunun *refakatinde* (yanında) yazılacak yerin *ehemmiyetine* göre kâtipler bulunurdu. Muharririn istediği bütün yardımı devletin mahalli idarî ve adlî teşkilâtı yapmağa mecburdu. Arazi evvelâ Padişahlara mahsus haslar, Vezirlere ve Sancak beylerine mahsus haslar, zeametler ve timarlar, Padişahlara mahsus vakıflar, diğer vakıflar ve bütün mülkler olmak üzere muhtelif cinslere bölünürdü. Sonra İl yazıcı şehir, kasaba ve köyleri birer birer dolaşarak buralarda oturan vergi mükelleflerinin künyelerini, içlerinde vergiden muaf olanlar varsa hangi vergilerden ve ne sebeplerle muaf olduklarını tasrih ederek yazardı. Bu arada topraklı ve topraksız köylü, evli ve bekâr, ihtiyar, sakat, sanat sahibi ve ilmiyye sınıfına mensup olanlar ayrı ayrı kaydolunurdu. Sonra, her köyün mer'ası, kışlağı ve yaylağı, korusu, ormanı, çayırı cins cins gösterilmek suretiyle buğday, arpa, nohut, ceviz, üzüm, bal, sebze, meyve, pirinç ve sair mahsullerinin yıllık miktarı ve nihayet senede vermekle mükellef olduğu vergi yazılırdı. Bu sırada mer'a, yayla, kışlak gibi hususlarda köylüler arasında bir ihtilâf çıkarsa hemen yerinde halloluurdu. İl yazıcı merkeze döndükten sonra elindeki müsveddeleri birleştirerek bir defter vücude getirirdi. Aynı zamanda idarî teşkilâtı da gösteren bu defter «mufassal» diye anılırdı. Sonra buna nazaran idarî teşkilâtla köy isimlerini ve yıllık hasılat miktarlarını gösteren daha muhtasar bir defter hazırlanırdı. Bunun adı da « Mücmel » veya «İcmal defteri» idi. Nihayet Nişancı bunları tetkik ve icabında tashih ederdi. Sonra iki nüsha olarak hazırlanan bu defterlerin biri Defterhane hazinesine konur, öbürü tuğrasız olarak sarayda muhafaza edilirdi. Bunlar vatan topraklarının ana ve esas kaydı olup tapu hükmünde idiler. Bu yüzden sonraları tapu defteri diye anılmışlardır. Tahrir defterlerinden ayrıca iki tahrir arasındaki günlük muamelelerin yani has, timar ve zeametlerin tevcihi gibi hususların kaydı için icmal defterine benzer yalnız köy isimleri daha seyrek yazılmış nüshalar da hazırlanır ve bunlar Divan-ı Hümayunun Tahvil kalemi'nde muhafaza edilirdi. İsimleri «Ruznamçe» ve «Derdest» defterleri idi. Sonradan bunlara «Tahvil» defterleri denmiştir.

Zamanla bir yerin geliri büyük miktarda artar veya eksilirse, nüfusu başka yere geçerse veya yeni göçlerle kalabalıklaşıp yeni köyler kurulursa, yahut da arazi ihtilâfları artarsa, bir de tahrir üzerinden bütün bunlara tabiatiyle sebep olabilecek kadar bir zaman geçerse arazi yeniden yazılırdı. O zaman eski tahrire ait olan defterler de İl yazıcının yanına verilir ve yeni tahrir bunlarla mukayese edilerek yapılırdı. Bundan sonra yeni Tahvil defterine «Cedid», eskisine «Atik» ve atik defter «Köhne» adını alırdı.

§ [*San.*] Tezhib ıstılahı olarak boya veya

altınla işlenen tezyinî şekillerin çevrelerine daha koyu renkte ve ekseriya mürekkeple ince olarak geçirilen çizgi adıdır. Çinî mamulâtın nakışlarında boyaların etrafına hudut olarak çizilen çevre çizgilere de bu ad verilir.

TAHRİRAT (تحريرات) [*Ede., İda*] Başka başka memleketlerde bulunan resmî makamlar arasında yazılan kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Aynı şehir içindeki makamların biribirlerine yazdıkları resmî kâğıtlara «tezkire» denilirdi. Sadrazamların merkez dışındaki resmî makamlara yazdıkları kâğıtlara «Tahrirat-ı sâmiye», İstanbul'da bulunanlara yazdıklarına da «tezkire-i sâmiye» adı verilirdi. Tahrirat; Arapça yazmak, yazılmak demek olan tahrir'in cem'idir. Bununla beraber müfret makamında kullanılırdı. Mektup demektir. Halk arasında da mektup yerinde tahrirat kullanılırıdı.

TAHRİRAT-I SAMİYE (تحريرات سامیه) [*İda.*] Sadrazam tarafından İstanbul dışındaki resmî makamlara yazılan kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İstanbul içindekilere yazılanlara «Tezkire-i Samiye» denilirdi.

TAHRİRAT KALEMİ (تحريرات قلمی) [*İda.*] Resmî dairelerin yazı işleriyle meşgul kalemlerine verilen addır. Nezaretlerle vilâyet merkezlerinde yazı işlerinin başında «Mektupçu» bulunduğu için vilâyetlerin yazı işleriyle meşgul kalemlerine «Mektubî kalemi» denilirdi.

TAHRİRAT KÂTİBİ (تحريرات کاتبی) [*İda.*] Kazalarda yazı işleriyle vazifeli bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Livalardaki (Sancaklarda) bu türlü vazife sahiplerine «Tahrirat Müdürü», vilâyetlerle Nezaretlerdekilere de «Mektupçu» denilirdi.

TAHRİRAT KESESİ (تحريرات کیسه‌سی) [*İda.*] Resmî dairelerden yazılan yazıların müveddelerinin konulduğu zarflara verilen addır. Eskiden «Kaaime», «Tahrirat» denilen müsveddeler ay üzerine tertip olunan keselere konulur, o suretle «mahzen» lerde muhafaza olunurdu.

TAHRİRAT MÜDÜRÜ (تحريرات مدیری) [*İda.*] Devlet dairelerinde resmî yazıları yazmakla vazifelendirilen tahrirat kalemlerinin başındaki memura verilen unvandır. Osmanlılar zamanındaki Sancak (Liva) teşkilâtında yazı işlerini gören kalemin başındaki memura da bu ad verilirdi. Vilâyetlerde bu vazifeyi görenlere «Mektupçu», kalemlere de «Mektubî kalemi» denilirdi. Nezaretlerin yazı işlerinin başında da «Mektupçu» bulunuyor ve kaleme de «Mektubî kalemi» deniliyordu.

TAHRİRAT-I UMUMİYYE (تحريرات عمومیه) [*İda.*] Şimdiki tamim yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TAHRİR ÇEKMEK (تحریر چکمك) [*San.*] Tezhib ıstılahlarındandır. Satırlar arasına yapılan yaldızların etrafına mürekkeple ve fırça ile çekilen çizgilere verilen addır.

TAHRİR DEFTERİ (تحریر دفتری) [*Mal.*] Arazi yazılırken tutulan defterler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tahrir defterleri biri «Mufassal», diğeri «Mücmel» olmak üzere iki tane idi. Mufassal; arazinin sahiplerinin isimlerini, mesahasını, hudutlarını; mücmel ise hülâsalarını ihtiva ederdi.

TAHRİRÎ (تحریری) [*Ede.*] Yazı ile yazma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şimdi yazılı denilmektedir. Bunun yerine tahriren de kullanılırdı.

TAHRİN-İ NÜFUS (تحریر نفوس) [*İda.*] Nüfus yazımı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda ilk nüfus sayımı Tanzimat'tan sonra yapılmıştır.

TAHRİR-İ RAKABE (تحریر رقبه) [*Fık.*] Memlûkün (köle ve cariyenin) azat edilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Münhasıren Allah rızası için vuku bulan i'taklarda (kul azadında) istimali galiptir.

Arapça tahrir; yazmak demek olduğu gibi kurtarmak mânasına da gelir. Memlûkü esaretten tahlis, kendisinin hürriyyetini isbat edeceği cihetle i'taka tahrir denilmiştir.

TAHRİRLİ HALKÂR (تحریرلی خلکار) [*Sar.*] Yazma kitapların sayfa kenarlarına altınla yapılan çiçek ve şekillerin etrafına «tahrir» çekilmiş olanları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Çiçek ve şekillerin etrafına tahrir çekilmemiş bulunanlara «Halkâr» yahut «Halkârî» denir.

TAHSİN (تحسین) [*Mek.*] «Âfarin» den bir derece aşağı bir takdir kâğıdının adıdır. Eskiden mekteplerde muvaffak olduğu ders münasebetiyle o dersin muallimi tarafından talebeye (öğrenci) muvaffakıyyetinin derecesine göre şifahen (ağızdan) âferin dediği gibi sınıf defterine işaret etmek suretiyle idare tarafından «tahsin» yahut «âferin» yazılı bir kâğıt verilirdi. İki «tahsin» bir «âferin» yerini tutardı.

Tahsin; Arapça bir şeyi güzel görüp beğenmek; âferin, beğenme alkışı mânalarına gelir bir tâbirdir.

Devlet memurları tarafından her hangi bir işde gösterilen muvaffakıyyet sebebiyle o işin

beğenildiğine dair yazılan kâğıtlara da «Tahsinname» denilirdi. Sonraları bunun yerine «Takdirname» denilmiştir.

TAHSİNNAME (تحسينناميه) [*İda.*] Devlet memurları tarafından her hangi bir işde gösterilen muvaffakıyyet sebebiyle o işi beğenildiğine dair âmiri tarafından yazılan kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sonraları bunun yerind «Takdirname» denilmiştir.

TAHSİSAT (تخصيصات) [*Mal.*] Osmanlı devletinin fütuhat devirlarinde zaptolunan araziden yararlıkları görülen gazilerle kadirleri müsellem bulunan eizze (azizler) evkafına bağışlananlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Her yer zaptedildikçe arazisi memurlar vasıtasiyle tahrir edilerek (yazılarak) varidatı (geliri) «dirlik» namiyle sipahilere, zaimlere, eminlere, vezirlere, «arpalık» unvanıyle sancak beylerine, kale dizdarlariyle muhafızlarına, «Tahsisat» adıyle yararlıkları görülen gazilerle eizze evkafına tahsis edilir, bir kısmı da «Havass-ı Hümayun» namiyle devlet uhdesinde ipka olunurdu.

Tahsisat namiyle eizze evkafına tahsis edilen yerler timardan farklı değildi. Arazi yine eski sahipleri üzerinde bırakılarak onlar tarafından ekilip biçilir, yalnız öşür ve sair rüsumu evkaf namına cibayet edilirdi.

Tahsisat ödenek karşılığı olarak ta kullanılmıştır.

TAHSİSAT-I SENİYYE (تخصيصات سنيه) [*Sar.*] Padişahların devlet hazinesinden aldıkları aylık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Has kılmak, kılınmak; bir şey yalnız bir şeye hasr ve tâyin etmek, bir şeyi sair şeylerden ayrılıp yalnız başına tâyin edilmek mânalarına gelen tahsis'in cem'i olan «tahsisat» müfred yerinde ve «muhassasat» mânasında kullanılmıştır. Osmanlı Padişahlarının tahsisatları zaman ile değişmiş, çoğalıp azalmıştır.

Yazdığı eserlerde eski zamanlar hakkında kıymetli malûmat vermiş olan Semih Mümtaz S. (Tarihimizde Hayal olmuş Hakikatler, s. 230-231) «Tahsisat ı Seniyye» başlığı altında diyor ki:

«Sultan Abdülâziz'in Hazine-i Maliyeden aldığı Tahsisat-ı Seniyye ayda 100 bin altındı. Cülûsundan sonra Sultan Abdülhamit bu parayı 60 bin altına indirdi: «Bu kadarı bize kâfidir» dedi. Bundan başka Hazine-i Hassa'nın, yani Osmanlı hanedanının hususi emvalinin idaresine memur olan Nezaretin de gene ayda 20 bin lira kadar (altın) varidatı vardı. Maaşlar, atiyyeler (Padişah vergilerine yani Padişahın verilmesini emrettiği paralar); mutfak masrafları, ahırlar, atlar, arabalar; tamirler ve inşaat ve mefruşat hep bu para ile tesviye edilirdi. Sultan düğünleri, şehzadelerin sünnet düğünleri masrafları ve hediyyeleri Hazine-i Hassa'dan verilirdi.

«Mutfak masrafı hakkında bir fikir vermek için şunu arzedeyim: Meşrutiyyete kadar saraylara günde 500 tavuk alınırdı ve bunlara 3000 kuruş bedel verilirdi. (Sonraları saraya günde yalnız üç tavuk alınıyordu ve ha'em ü haşem'in (hademe ve uşakların) miktarı 5000 den 1800 e inmişti ve umumi saray mutfakları lâğvedilmişti. Her sultan veya şehzade kendi mutfağında yemeğini hazırlatırdı. Ve tahsisatını doğrudan doğruya Maliye Nezareti'nden aldırıyordu. Sultan Reşat'la halefi bunu böyle yaptırmışlardı.

«Saray mutfaklarının aylık masrafı 10 bin altındı. Sultan Abdülhamid'in israfı sevmiyen zamanında dahi. Fakat sonraları harpler ve bin türlü dertler yüzünden fiatlardaki terakkiye karşı bir medar (yardım) olması için ihsanlar ve masraflar saraylarda tenkihata uğradığı halde Tıhsisat-ı Seniyye ile idare-i maslahat edilmedi, tahsisata Meclis-i Vükelâ kararıyle 20 bin lira zammolundu. (Meşruriyyetin sonlarına doğru). Bunlar da böyle olduğu halde saraylar artık hüsn-i idare edilemiyordu. Daha sonraları emsaline nisbetle ne at ne araba kalmıştı, ne de at uşakları emirlere âmade idiler ve ne de sokaklarda tablakârlar ve bedava yemekler görünüyor ve yeniyordu. Yüzlerce ve yüzlerce ustalar, kalfalar, çıraklar ve uşaklar sokaklara ve yer bulmak emeliyle mahalle kahvelerine dökülmüşlerdi.»

TAHSİSAT KABİLİNDEN VAKIF (تخصيصات قبيلندن وقف) [*Vak.*] Beyt-ül-male (Devlete) ait bir yerin rakabesi eskisi gibi beyt-ül-male ait olmak üzere menfaatinin Sultan tarafından bir cihete tahsisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «irsad», «mirsad» da denir.

Tahsis iki nevi'dir:

1 — Beyt-ül-male ait varidat, Beytülmal masrafına ait cihete tahsis olunmaktır. Bu tahsis sahihtir. Meselâ arazi-i emiriyye Sultan yahut Sultan'ın izniyle diğeri tarafından mesçid, medrese, çeşme ve talebenin iaşesi gibi Beyt-ül-mal tarafından ödenecek bir cihete vakfolunursa tahsisat kabilinden bir vakıf olmakla beraber tahsis, mahalline masruf olduğu cihetle sahih olur. Bu gibi vakıfların şartlarına riayet vâcip değildi. Sultan, meşru' maslahat üzerine şartları arttırabilir yahut azaltabilirdi. Fakat vakfı başka bir cihete sarf ve tahvil edemezdi. Çünkü

beyt-ül-mal-i Müslimînin maslahatı içindi. Beyt-ül-mal ödeneği ile alâkalı olan cihet-i vakıf iptal olunamazdı.

2 — Beyt-ül-male ait varidat beyt-ül-malden olmıyan bir cihete tahsis olunmaktır. Bu tahsis sahih değildi. Mesalâ arazi-i emiriyye, Sultan yahut Sultan'ın izni ile diğeri tarafından şer'an beyt-ül-malde hakkı olmıyan birine tahsis olunursa Müslimînin (Müslümanların) bakıyyesinin haklarının tatiline sebep olacağından sahih olmaz, iptali lâzım gelirdi.

Sahih vakıfla gayr-i sahih vakfın bir yerde içtimaı da vâki olurdu. Meselâ arazi-i memlûkeden biri maliki tarafından vakf-ı sahih ile vakfolunduktan sonra o arazinin beyt-ül-male ait olan âşarı Sultan tarafından bir cihete vakfolunsa o arazide sahih vakıfla tahsisat kabîlinden olan gayr-i sahih vakıf birleşmiş olurdu.

Tahsisat kabîlinden gayr-i sahih vakıfla vakfedilmiş olan arazi-i emiriyye üç kısımdır:

1 — Rakabesi gibi tasarruf hakları da beyt-ül-male ait olduğu halde yalnız âşar ve rüsumatı bir cihete vakf ve tahsis olunan arazi-i emiriyye.

2 — Rakabesi ile âşar ve rüsumatı beyt-ül-male ait olduğu halde yalnız tasarruf hakları bir cihete vakf ve tahsis olunan arazi i emiriyye.

3 — Rakabesi beyt-ül-male ait olduğu halde hem tasarruf hakları, hem âşar ve rüsumatı bir cihete vakf ve tahsis olunan arazi-i emiriyye.

TAHT (تخت) [*Sar.*] Padişahların merasim günlerinde üstünde oturdukları sandalyeye, süslü sedire verilen addır. Arapçası «serir» dir Vesikalarla tarihî eserlerde taht gibi serir de geçer. Serirlerin umumî tarifinden tahtın «gayetle müzeyyen ve muhteşem olarak bir kerevet üzerine konulan ve gölgelik altında bulunan koltuk kürsü» olduğunu ve «Şarkta taht denilir denilmez Süleyman'ın tahtını hatırlamamak mümkün olmadığını» kaydeden Ahmet Rasim Bey (ölümü 1932) «Menakıb-i İslâm, kısm-ı sani, sayfa 394 ve mütaakıp) şu tafsilâtı da veriyor:

«Rivayete göre bu serîr (Hazret-i Süleyman'ın tahtı) fildişi parelerinden (parçalarından) mamul ve altın kakmalar ve kıymetli taşlarla murassa' idi. Zaten Nübüvvet ve saltanatı cem' eden Benî İsrail Peygamberlerinin hazır bulunanlardan yüksek bir yerde vaaz ve nasihat ettikleri muhakkaktır.

«İran hükümetlerine mahsus olan tahtlar arasında «Taht-ı Tavdîs» namiyle meşhur bir serir vardır ki (Tercüme-ı Bürhan-ı Katı') bunun hakkında:

«Garip ve acip bir serirdir. (Efridun) dan intikal ederek (Hüsrev Perviz) e vasıl olmuştur. Bir kaç tabakası var idi. Cümlesi türlü cevahir ile murassa' ve muhtelif av hayvanı ve saire resimleriyle beraber buruc ı felekiyye ile de musavver ve müşekkel idi. Dört mevsime mahsus döşemesi vardı. Her birini fasıl ve mevsiminde kullanırdı.

«İslâm devletlerinden ilk taht ittihaz eden Muaviye'dir. Teşrifata ait eserlerde görüldüğü üzere müşarünileyh bir gün devlet erkânını toplayıp:

«Elhamdü lilâh-i Taalâ temeddünümüz ve hey'etimiz kemal rütbesine erdi ve şevketimiz istiklâl nisabına yetti. Düşmanlara rağmen ve Hilâfet makamına tâzimen taht ittihaziyle imtiyaz-ı a'yan ve ensar-ı dinin i'zazı için lâzımdır» diyerek ilk İslâm tahtını ihdas eyledi.

«Muaviye'nin seriri ceviz tahtalarından uzunluk ve genişliği üçer arşın bir sandalî olup dört zaviyesindeki dört üstüvane üzerinde mutalla nuhastan (yaldızlı bakır) baba dedikleri filikeler var idi.

«Abbasî devletlerinde ve hususiyle Harun-ur-Reşit, Me'mun ve Mu'tesim zamanlarındaki serirler başka türlü idi. Bunlar Hind'ten gelen ve namına (sandal) denilen tahtalarla kâfur ağacından yapılmış olup burde (ufacık) kalemkârî nakış, mücevher sahaif-i zerrin (altın kaplama) ile tezyin edilir ve başa gelen cihete mihrapvarî düz şaldan örtüler konulurdu.

«İbranî hükümdarları «kısa hamalkut» ve yahut sadece «kısa» denilen serirlere otururlar, hükümdaran-ı Yehud (Musevî hükümdarları) resm-i kabullerde hil'at-i fâbire giyerlerdi. Bu serirler adî kürsülerden biraz daha yüksek olup fevkalâde müzeyyen ve (hadum) tâbir olunan kademeye malik idi. Kadim Yunan hükümdarlariyle eski Habeş mülûkünün oturdukları serirlerin dahi bu tarzda olduğu «Homer» in tariflerinden anlaşılıyor. Hattâ Şiraz'ın altmış kilometre kadar şimalindeki (Istahr) kadim beldesi hafriyyatında (kazılarında) bulunan heykellerde bunların eşkali vardır.

«Avrupa'da eski eserlerden sayılan serirlerden biri de Frenk kıraallarından (Dagober) in sandalisidir. Bu sandali Fransızca X harfi şeklinde olup tunçtan mamul ve uçları arslan pençesi ve başi resimli gümüş kakmalarla nakışlıdır. Buna Milâdî onüçüncü asırda dervaze-i şebeki (kafesli kapı) şeklinde bir arkalık ilâve edilmiş ve ondördüncü asırda pek ziyade tasammüm eylemiş idi.

«İngiliz hükümdarlarının (Vest Minister) adlı meşahire mahsus mezarlıkta mahfuz bulunan serirler kollu, murabba-uş-şekil (murabba' şeklinde) birer koltuk olup arkalıkları dervaze şeklinde ve oturacak yerleri iki hiddetli arslan üzerindedir.

«Velbasıl serir, kurun-ı kadimeden (ilkzamanlar) beri bütün akvam nezdinde muallâ bir barigâh-ı saltanat (büyük saltanat çadırı) olmak üzere kabul edilmiştir »

Osmadlı Padişahlarının saraylarında tahtları olduğu gibi Yeniçeri Ocağı'nda ve daha başka resmî yerlerde de tahtları bulunurdu. Oralara gittikleri zaman o tahtlarda otururlardı.

§ [*Sof.*] Bektaşî tâbirlerindendir. « Meydan »daki makamların en büyüğü idi. Diğer makamlarda olduğu gibi burada da niyaz olunurdu. Nasip alan yeni tâlip rehberinin delâletiyle buraya geldiği zaman rehber bunu şöyle tarif ederdi : «Buna taht derler. Emr-i Subhanî ile ve Selman-i pâk marifetyile Hazret-i Peygamber-i Âlişan için kurulan minber-i Resulüllahtır.»

TAHTA (تختہ) [*Sar.*] Topkapı Sarayında «Kubbealtı»nda divanın toplandığı yerin dışında iki kubbe arasında Reis-ül-küttap'la kâtiplerinin oturdukları yere verilen addır. Divan haftada dört gün toplanır ve Reis-ül-küttap ile kâtipleri bu yerlere otururlardı.

TAHTA ÇIKARMAK (تختہ چقارمق) [*İda.*] İclâs etmek, Padişahlığa çıkarmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine « Tahta geçirmek», «Tahta oturtmak» da denilirdi. Padişahlar merasim günlerinde «Taht» denilen serire çıkıp oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTA ÇIKMAK (تختہ چیقمق) [*İda.*] Cülûs etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Tahta oturmak», «Tahta geçmek» de denilirdi. Padişahlar merasim günlerinde «Taht» denilen sedire çıkıp oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTA GEÇİRMEK (تختہ کچیرمك) [*İda.*] İclâs etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine « Tahta çıkarmak », « Tahta oturtmak » da denilirdi. Padişahlar merasim günlerinde « Taht » denilen serire geçip oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTA GEÇMEK (تختہ کچمك) [*İda.*] Cülûs etmek, Padişah olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir, Bunun yerine «Tahta çıkmak», «Tahta oturmak» da denilirdi. Padişahlar merasim günlerinde «Taht» denilen serire çıkıp oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTALI HAN (تختہلی خان) [*Hal.*] Mecaz yoluyle mezar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mezara çökmemek için tahta konulduğundan bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTA OTURMAK (تختہ اوطورمق) [*İda.*] Cülûs etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir, Bunun yerine «Tahta çıkmak», «Tahta geçmek» de denilirdi. Padişahlar merasim günlerinde «Taht» denilen sedirde oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTA OTURTMAK (تختہ اوطورتمق) [*İda.*] İclâs etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine « Tahta çıkarmak », « Tahta geçirmek » de denilirdi. Padişahlar merasim günlerinde «Taht» denilen bu sedirde oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAHTA PABUÇ (تختہ پابوج) [*Kıy.*] Evin içinde giyilen topuksuz ve arkasız terlik adıdır. Eski evlerin tahtadan yapılan döşemeri üzerinde yürüdüğü için bu ad verilmişti.

TAHTELBAHİR (تحت البحر) [*Bah.*] Eskiden denizaltı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Denizin altında hareket eden gemi demektir.

TAHTGÂH (تختگاه) [*Coğ.*] Padişahın, hükümdarın oturduğu şehir, pay-i taht yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tahtgeh suretinde de kullanılırdı. Taht yeri demektir.

Haktaalâ azamet âleminin Padişehi
Lâmekândır olamaz devletinin tahtgehi
Şinasi

TAHT GEMİSİ (تخت کیسی) [*Bah.*] Osmanlı Padişahlarının bindikleri gemiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hükümdara mahsus gemi demektir.

TAHT-I HÜMAYUN (تخت همایون) [*Sar.*] Padişahların merasim sırasında oturdukları sedire verilen addır.

TAHTIRAVAN (تخت روان) [*San.*] İnsan omuzunda götürülür veya icabına göre deve, at veya katıra yükletilir üstü örtülü tekerleksiz bir nevi araba adıdır. Tahtadan, küçük uzunca bir oda şeklinde idi. Padişahlar veya büyük adamlar bunlarla bir yerden bir yere nakledilirdi. Her iki tarafa birer ikişer kişi alacak tarzda yapılan ve biribirine bağlanarak hayvana yüklenip insan ve hafif yük nakliyatında

kullanılan «Mahfe» tahtıravanın başka bir şeklidir. Farsça keeabe, kecave, Arapça mahmil bu mânayı ifade eden tâbirlerdir.

Osmanlıların son zamanlarında yalnız «Surre alayı»nda «Surre emini»nin bindiği tahtıravan eski tarihî yadikâr olarak görülürdü.

Tahtıravan bozulsa ben idim düzen demiş
Katırları topal edici nalbant imiş
Hezliyyat - Sürurî

TAHT KADILARI (تخت قاضیلری) [*İlm.*] İstanbul'da bulunan şer'î mahkemelerin kadıları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişahlar merasimde İstanbul Kadılarının tebriklerini kabul ederler, Üsküdar Kadılarına kadar taht Kadılarını da Sadrazamlar Hünkâra takdimeylerlerdi. Beşer yüz akça taht Kadılarına böyle yazıla «اقضی قضاة المسلمین اولا ولاة الموحدین معدن الفضل والیقین وارث علوم الانبیا والمرسلین حجة الحق علی الخلق اجمعین المختص بمزید عنایت الملك المعین».

TAHTNİŞİN (تخت نشین) [*İda.*] Hükümdar, padişah yerinde kullanılır bir tâbirdir. Padişahlar merasim günlerinde «Taht» denilen serirde oturdukları için bu tâbir meydana gelmiştir.

Bir kudrete malik ki nice tahtnişînin
Alur kelle vü efserini derbeder eyler
Nef'î

TAHT ODASI (تخت اوطه‌سی) [*Sar.*] Sarayın «Arz odası» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Padişahların oturdukları «Taht»ın bulunmasından dolayı bu adı almıştır.

TAHT SALONU (تخت سالونی) [*Sar.*] Hükümdar saraylarında merasim yapılan büyük salon hakkında kullanılır bir tâbirdir. Salonda hükümdarın oturmasına mahsus «Taht» adı verilen kürsü, sedir bulunduğu için bu ad verilmiştir.

TAHVİL (تحویل) [*Mal.*] Sefere iştirak etmemek veya ölüm sebepleriyle mahlûl kalan timar ve zeametlerin başka birine tevcihi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Divan-ı Hümayunda bu kaydları tutmak için teşkil edilmiş olan Tahvil kalemi'nden buna dair yazılan kâğıda «Tahvil tezkiresi» denilirdi. Cem'i tahvilât'tır.

Devletçe yapılan istikrazlar için verilen senetlere de «tahvil» denirdi. Cem'i «tahvilât»tır.

TAHVİL HÜKMÜ (تحویل حکمی) [*Mal.*] Mahlûl timar ve zeametlerin başka birine tevcihine dair yazılan kâğıda verilen addır. Buna «Tahvil tezkiresi» de denilirdi. Tahvil kaleminden yazılan bu hüküm üzerine Beylikçi kalemince berat yazılırdı.

TAHVİL KALEMİ (تحویل قلمی) [*İda.*] Merkezden tâyin edilen büyük memurlarla mahlûl timar ve zeametlerin tevcihine dair olan kayıtları tutan ve tezkire ve vesikaları yazan kalemin adıdır. Buna «Nişan kalemi» veya «Kese kalemi» denildiğini de kaydeden Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa 43) şu tafsilâtı da veriyor:

«Birinci sınıf şehir hâkimlerinden yani mevali denilen vilâvet kadılarının, vezir, beylerbeyi, sancak beyi, beratlariyle zeamet ve timarların kayıtları hep burada idi. Bir kimseye zeamet veya timar tevcih olunduğu zaman iptida derkenar olmak üzere Defterhane'ye gider ve orada derkenar olunup buyuruldusu alındıktan sonra tahvil kalemine gönderilirdi. Tahvil kaleminde yazılan evrak şunlardır:

«1) Vezir, beylerbeyi, sancak beylerinin beratları. 2) Beratla berader vezir, beylerbeyi ve sancak beylerine verilmesi şart ve vazife icrasını mutazammın olan tevcih fermanı. 3) Tahvilât denilen mahlûl timar ve zeametlerin tevcihini mutazammın olan tahvil hükümleri yani tahvil tezkireleri (Bunlar burada yazıldıktan sonra Beylikçi kalemi'ne gönderilip beratları hazırlanırdı).

«Tahvil kalemi bazan işinin çokluğu sebebiyle vezaret, beylerbeyilik ve mirlivalık yani sancak beyliği tâyinlerini, mevleviyyetler, arpalıklar ve saire ile mevaliye resmen yazılacak davet tezkirelerini. Anadolu müstahfızlıkları ve dizdarlıkları, kale azepları, çakırcı, şahinci timarları ve nişan kayıtlarını yazılmak üzere Beylikçi dairesine havale eder ve bunlar Beylikçi dairesinin emektar ve tecrübeli memurları tarafından yazılırdı. Yine bu cümleden olarak mütevellilik veya Meşihat ve esnaf kethüdalıkları tahriratı da buradan yazılırdı. Hülâsa devletçe yazılan bütün beratlar tahvil ve beylik kâtipleri tarafından yazılıp berat mümeyyizi tarafından tashih ve Âmetçi tarafından kontrol edilerek gönderilirdi. Tahvil kaleminin şefine «tahvil kesedarı» denilirdi.

«Onsekizinci asır ortalarında tahvil kalemi tarafından vuku bulan inhâlardan yirmişer para ve tahvillerinden ikişer kuruş resim alınır ve bir kuruşun süluesanı (üçte biri) Reis-ül-küttab'a verilirdi.

«1289 (1872) tarihli tahvil kaleminin vezaif ve nizamat-ı dahiliyyesi ismiyle bir mukaddime ve on madde üzerine tertip edilmiş

olan bir nizamnamede tahvil kaleminin vazifesi şöyle gösteriliyor:

«Bu kalem bir kesedar ve bir mümeyyiz idaresinde olup üç sınıf üzerine teşkil edilmiştir. Birinci ve ikinci sınıflar mübeyyiz ve üçüncü sınıf kâtipler de mülâzimlerdi. Bu kalemin vazifesi, kazaskerlerden İzmir mevleviyyetine kadar pâye, mansıp ve arpalık tevcihatiyle eskiden beri ordudan verilen bazı memuriyyet ve rütbe ve tahvilât ve timar ve zeamet ve mülkname ve muafname-i hümayuna dair emr-i âli ve beratlar ve varit olan suallere icap eden cevaplar teşkil ederdi. Gelen evrakı mümeyyiz ve kesedar telhis ile beylik kesedarlığı canibine gönderir ve oradan da Beylikçi'ye takdim olunur, o da yazıla diye işaret ettikten sonra tebyiz olunup fermanları yazılarak mukabele edilip kesedar tarafından sah işareti konulduktan sonra beylik odasına gönderilirdi.»

TAHVİL KALEMİ MÜMEYYİZİ (تحویل قلمی ممیزی) [*İda.*] Tahvil kaleminin şef muavini yerindeki memura verilen unvandır. Şefe tahvil kesedarı denilirdi.

TAHVİL KESEDARI (تحویل کیسه‌داری) [*İda.*] Tahvil kaleminin şefine verilen unvandır.

TAHVİL-İ DÜYUN (تحویل دیون) [*Mal.*] Devlete veya başka bir âmme hükmî şahsa ait olup muayyen faizli bir borç yerine daha az faizli bir borç ikame etmek yrinde kullanılır bir tâbirdir. Bu muamele hâmillere ya mecburî olarak tahmil edilir veya hâmiller re's-ül-malı geri almak yahut borcu tahvil ettirmek arasında muhayyer bırakılır.

TAHVİL-İ DÜYUN KARARNAMESİ (تحویل دیون قرارنامه‌سی) [*Mal.*] Devlet istikrazları tahvillerinde değişiklik yapılmasına dair çıkarılan kararnameler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TAHVİL TEZKİRESİ (تحویل تذکره‌سی) [*Mal.*] Mahlûl timar ve zeametlerin başka birine tevcihine dair yazılan kâğıda verilen addır. Buna «Tahvil hükmü» de denilirdi. Tahvil kaleminden yazılan bu tezkire üzerine Beylikçi kalemince berat yazılırdı.

TAK (طاق) [*San.*] Donanma ve şenliklerde sokağın bir tarafından öbür tarafına doğru kurulan ve bayrak ve kandillerle donatılan kemer şeklindeki şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tak; Arapça ve Farsça'da kemer demektir. Zafer münasebetiyle dikilenlere «Tak-ı zafer» denir.

TAKAMAKA (طقا مقا) [*Giy.*] Âdi kumaş, bir nevi telli gaz (ince bez) adıdır.

TAKATUKA (طاقه‌طوقه) [*San.*] Tütün çubuğunun külünü silkmek için kullanılan şimdiki sigara tablaları nev'inden âletin adıdır. Buna «Taktuka» diyenler varse de yanlıştır. Uzun çubuğun ucundaki lülenin vurulmasından çıkan ses münasebetiyle bu adı almıştı. Tahtadan dört köşe olarak yapılır, iç ve dışı gümüşle kaplanırdı. Madenden yapılanlar da vardı. Odanın ortasına konulan takatukaya duvar kenarlarındaki şilte veya minderlerde oturanlar uzun çubuklarının küllerini boşaltırlardı.

Eskiden ahşap gemilerde kullanılan takatukalar evdekilerden farklı olarak içleri bakır, çinko veya tenekeden şimdiki kâğıt sepetler şeklinde idi.

TAKÇE (طاقچه) [*Mim.*] Tak-ı zaferlerin iki tarafındaki küçük kemerlere verilen addır. Alelâde küçük kemerlerle bir duvarın içine oyulmuş gibi yapılan öteberi koymağa mahsus üstü kemerli, kârgir veya ahşap hücreye de bu ad verilir.

TAKDİS (تقدیس) [*Sof.*] Ulûhiyyete lâyık olmıyan şeyden Cenab-ı Hakkı âli bilmek yerinde kullanılır bir ıstılahtır. Takdis; Arapça pâk, sâf, münezzeh tutmak; şirk ve ayıp ve noksanlardan kat'iyyen ve kül iyyen beri addetmek demektir.

TAKIM (طاقم) [*Tul.*] Sandığın (eski mahalle tulumbasının) altına giren dört tulumbacı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Her mevkiin tulumbacıları birinci, ikinci, üçüncü ilâh. olmak üzere takımlara ayrılırlardı. Birinci takım en usta, en mahir, en çok koşan dört kişi idi. İkinci, üçüncü ve diğer takımlar ehliyyet ve maharetlerine göre bu suretle ayrılmış bulunurlardı.

TAKIM KOVMAK (طاقم قوغق) [*Tul.*] Mahalle tulumbalarının geçit yerlerinden süratle geçmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. En çok takım kovanlar birinci, bazan da ikinci takımlardı.

TNKIMPARE YELKEN (طاقم پاره یلکن) [*Bah.*] Bir gemide mevcut yelkenlerin hepsinin açık bulundurulması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TAK-I ZAFER (طاق ظفر) [*Mim.*] Bir zaferin hâtırası olarak yapılan mimarî âbide adıdır. Altından geçilen ve bir veya birkaç kemerden ibaret olan tak-ı zaferlerin muhtelif şekilleri yapılmıştır.

TAKKAPI (طاق قپو) [*Mim.*] Büyük binaların avlularına girecek yerde altından açılan

zafer takı gibi kapılara verilen addır. Sonraları tahrif olunarak «Tahtkapı» denilmiştir.

TA'KİD (تأكيد) [*Ede.*] İbarede vuzuhsuzluk yani ne demek istenildiği kolayca anlaşılmamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Biri lâfzî, diğeri mânevî olmak üzere iki kısımdır. Lâfzî ta'kid; «za'f-ı te'lif», «garabet», «şivesizlik» gibi lâfza ait kusurlardır Mânevî ta'kid; sözün sebk ü raptında kusur olmamakla beraber mânasında vuzuh bulunmamaktır.

Lâfzî Ta'kid'e bir örnek:

«Beşinci Hicret asrında zannediyorem ki Türk edebiyatı ikiye ayrılmıştı»

Bu ibare şöyle olmalıydı:

Zannediyorum ki Türk edebiyatı Hicretin beşinci asrında ikiye ayrılmıştı.

Mânevî Ta'kid' de (Saıni) nin şu meşhur beyti örnek teşkil eder:

Hâzır ol bezm-i mükâfata ey mest-i gurur
Rahne-i seng-i siyeh penbe-i minadandır.

TAKİYYE (تقيه) [*Kel.*] İman ve itikadını, yerine ve zamanına göre, saklıyarak başka türlü itikat ve başka biçim iman izhar etmek, diğer bir tarifle olduğu gibi görünmemek, göründüğü gibi olmamak yerinde kullanılır bir ıstılahtır. Hassaten Şiîler, Sünnîlerle karşılaştıkları ve maksatlarına ermek için o yolda göründükleri zaman bu yolu tutarlar. Takiyye; Cem'i etkıya gelen «takıyy»in müennesidir. Takıy; lûgatte Allah'tan korkup haram işlemekten çekinen, perhizkâr davranan kimse demektir. Bir de yine sakınma, ihtiraz mânasına olarak «tukye» lûgati vardır. Istılahın ifade ettiği mânaya göre o maksatla bunun kullanılması lâzım gelmektedir. Çünkü lûgatte bu kelime için «bir mezhebe müntesip olan adamın o mezhebe intisabı olduğunu kimseye sezdirmemek için ihtiyar eylediği muvazaaya itlak olunur» izahatı mevcuttur.

TAKKE (تقيه = تاقيه) [*Kıy.*] Başın terini çekmek ve kavuk çıkarıldığı zaman başın üşümemesini temin etmek için başlık altına giyilen bezden, ince kumaştan başlık adıdır. Ev içinde giyilen başlık yerinde de kullanılır. Şekil ve nevilerine göre sade takke, kürklü takke, musannıfî takke, kemha takke, Bursa çatması takke gibi adlar verilirdi. Yatarken başın üşümemesi için giyilenlerine gece takkesi yahut şeb takke denilir.

Dalkavuklar serfirazıyım efendimin yine
Takkesin kaptım bugün başımda tac etsem gerek
Sürurî

§ [*Tıp.*] Kel başlardaki saçları yolmak için çam sakızından ve zifttten yapılan ve başı tamamiyle örten yakıya da bu ad verilir.

TAKKE AKÇESİ (تاقيه آقچه‌سی) [*Sar.*] Sarayda hizmet eden Seferli ve diğer koğuşlara esvaplık bedeli arasında verilen başlık parası yarinde kullanılır bir tâbirdir. Esvaplık koğuşlulara senede bir defada, para verilirse bedeli dört taksitte ödenirdi.

TAKKE ATMAK (تاقيه آتمق) [*Hal.*] Meçaz yoluyle sevinmek, sevincini göstermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TAKKECİ (تاقيه‌جی) [*San.*] Kadın başlığı yapanlara verilen addır. Takyeci suretinde de kullanılırdı. Takkeciler kadın hotozlarına, başlıklarına türlü zarif şekiller vermişlerdi. Takkeciler yaptıkları başlıkları Beyoğlu'nda Frenk ve zengin Rum kadınlarına bile beğendirirlerdi. Hotozlar Avrupa'ya da gönderilirdi.

Takkeciler çarşının zengin esnafı arasında idiler. Erkek serpuşu (başlığı) yapanlara «Tarpoşçu» denilirdi.

TAKKE KAPMAK (تاقيه قاپمق) [*Hal.*] Meçaz yoluyle açık gözlülük, kurnazlıkla menfaat temin etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «külâh kapmak» da denilir.

Takke kapmak nice olur bağda görsün hurşid
Bir gün anı da felek jalenin âhiyle tutar
Hâtem

TAKLİD-İ KAZA (تقليد قضا) [*Fık.*] Hâkimliğe nasb ve tâyin yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça takmak, takılmak; kuşanmak, kuşadılmak demek olan takliid; gerdanlık mânasına olan «kılade» den alınmıştır. Hâkimliğe tâyin edilmekle şerefli bir unvan takıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAKLİD-İ SEYF (تقليد سيف) [*Sar.*] Osmanlı Padişahlarının tahta oturmaları üzerine hükümdarlik alâmeti olarak kılıç kuşanmaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Her devlette hükümdarların cülûsu münasebetiyle bir takım merasim yapılır ve bu merasim o memleketin an'aneleri dairesinde icra edilir. İşte Osmanlı Padişahlarının tahta oturmalarını mütaakıp, biat gibi, diğer bir takım merasim arasında kılıç kuşanmaları da o kabiidindir. Kılıç merasimle kuşatılır ve bu münasebetle yapılan merasime «Kılıç alayı» denilirdi. Taklid-i seyf; kılıç kuşanmanın tam karşılığıdır.

Kılıç kuşanma, saltanatın sonuna kadar devam etmiş ise de hangi padişahın ilk defa kılıç kuşandığına dair henüz elimizde kat'î bir

vesika yoktur. Bununla beraber bu merasimi ilk zamadlara kadar çıkaranlar, bttâ Osman Gazi'ye kılıç kuşatanlar bile olmuştur. Ali Emirî Efendi (ölümü 1924) onlardan biridir. Rahmetli «Taklid-i seyf» hakkındaki kıymetli yazısında (Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, adet 20) Ni'metullah Ahiören ile Hacı Baktaş-ı Veli ve Şeyh Ödebali Osman Gazi ricalinden olup gazi-i müşarünileyhe ilk kılıcı bu üçü merasim ve ed'iyye-i mahsusa (hususi dua) ile kuşatmıştardır» diyor.

Hacı Bektaş'ın bu kılıç kuşatma rivayetinin, Yeniçeri Ocağı'na duası gibi, asıl ve esası yoktur. Çünkü Hacı Bektaş-i Veli o devrin adamı değildir. Böyle olunca ötekilerin kılıç kuşatmış olmaları şüpheli olur.

Esnaflığın Ahi teşkilâtı ile münasebetini tetkik eden Osman Ergin (Mecelle-i Umur-ı Belediyye, c. 1, s. 546) tahta çıkan Osmanlı Padişahlarına kılıç kuşatılması ile Ahi teşkilâtının «Şed» merasimi arasında münasebet görmekte, hattâ bu kanaatini daha ileriye götürerek «Taklid-i seyf merasimi», «Bel bağlamak» tan başka bir şey değildir» demektedir,

Değerli müdekkiki bu mülâhazaya sevkeden Padişahların kılıç kuşanmalarıyle ustanın çırağın beline peştemal kuşatması arasında münasebet görmesinden ve her ikisinde kuşanmanın bahis mevzuu olmasından ileri gelmiştir. Halbuki yalnız esnafta değil tarikatlarda da «Şed bağlamak» vardır. Şeyhin şed bağlaması gibi Padişahların kılıç kuşanmasının da bu itibarla «fütüvvet» le münasebeti yoktur.

Yine Osman Ergin, Ali Emirî Efendi'nin aynı yazısında Osman Gazi'nin «Neşri» ile «Âşık Paşa Zade» tarihlerindeki «Himmet Kılıcı» tâbirinin beline, ötekinin gönlüne bağlamasını yazmasını da mânidar buluyor. Halbuki Osman Gazi Hıristiyan olan komşularının memleketlerini ele geçirmeğe kalkıştığı için müverrihler bu hareketine dinî bir mahiyyet vermek istemişler ve eserlerine o kayıtları koymuşlardır. Nitekim daha Cenab-ı Peygamber zamanında gazaya memur edilenlere ve o miyanda Hazret-i Ali'ye kılıç ve zırh kuşatılmıştır.

«Taklid-i seyf merasiminin suret-i icrası ancak H. 1000 (M. 1600) tarihinden sonra yazılan tarihlerimizde - an'ane-i kadime i Devlet-i Osmaniye'den olduğu üzere - ibaresiyle başlar. Halbuki Hieret-i Seniyyenin 1000 tarihinden evvel yazılan tarihlerimizde bu an'aneden bahis bile olunmaz» diyen Ali Emirî Efendi bunun için şunları da yazıyor :

«Zannımda yanılmıyorsam - Taklid-i seyf - merasiminin icrasını iptida izahca yazan Karaçelebi Zade Şeyh-ül-İslâm Abdülâziz Efendi'dir. Müşarünileyh - Ravza-i Ebrar - Tarihinde Fatih i Bağdat Sultan Murat Hân-ı Rabi' hazretlerinin Taklid-i seyf merasimini şöylece kaydediyor :

«Sultan-ı sa'd ahter hazretleri resm-i dirin i selâtin (Sultanların eski usulleri) üzere Ebâ Eyyüb-i Ensarî merkad-i münevverelerinde kutb-ül-ârifîn Üsküdarî Şeyh Mahmut Efendi hazretleri dest-i şerifinden (şerefli ellerinden) kılıç kuşanıp ol ruz-ı firuzun şam-ı sürur encamında riayet-i sünnet-i seniyyeyi hitama ikdam ettiler »

«Lâkin bu «resm-i dirin-i selâtin» ne vakitte başlamış, ne suretle icra olunmuş olduğuna dair sarahat vermez ve Sultan Osman-ı Sani ile Sultan Ahmed-i Evvel hazeratının kılıç kuşanmalarından da bahseder de kimler tarafından taklid-i seyf edildiğini göstermez. Bu hususta (teracüm-i ahval kitaplarımız daha biraz semahatlıca davranmışlarsa da) yine hângi padişahtan itibaren başladığını kayıt ve izah etmiyorlar.

«Meselâ Sultan Ahmet Hân ı Evvel'in 1012 senesindeki cülûs i hümayunları üzerine Ödebali hazretlerinin ahfadından ulûm-i diniyye ve yakiniyyeden Eşşeyh Ali Bey Bin Hüsrev Bey tarafından vâkı olan - Taklid-i seyf - merasimini Nev'î Zade Atayî Çelebi Zeyl-i Sakayık'ta şöylece yazıyor :

«1012 recebinde Sultan Ahmet Bin Mehmet Hân vâris-i taht-ı İlhanî ve evrenk nişin-i cihanbani oldukta kanun-ı selâtin-i kiram üzere merkad-i Ebâ Eyyüb Ensari'de taklid i şemşir-i cihanî etmek lâzım olup bunlar kuşatmışlar idi.

«Görülüyor ki Atayî Çelebi'nin bu kaydı pek mühim olmakla beraber (Kanun-ı selâtin-i Kiram üzere) ibaresini yazıyor da o Kanun-ı Selâtin'in ne vakitten beri başladığını göstermiyor. Sultan Ahmed-i Evvel gibi Padişah'ın üstad-ı âzam ve şeyh-i muazzamları Aziz Mahmut Hüdayi hazretleri daha sair bazı meşayih-i izam ve ulema-yi zevil ihtiram hazeratı mevcut iken Ödebali hazretlerinin İznik'te yetişen hafidinin Sultan-ı müşarünileyhe - Taklid-i seyf - buyurmaları gayet mânidardır.

« Kezalik Taşköprülâ Zade Mustafa Usamüddin Efendi Şakayık-ı Nu'maniyye'de Emir Buhari hazretlerinin tercüme i ahvalinde şu ibareyi kaydediyor : «Selâtin-i izam-ı Osmaniyye hazretlerinin keramatını çeşm-i zahirbin ile müşahede edip ve dide-i besaret dide ile de muayeneten gördükleri (kerametlerini gözleri ile görüp muayeneden geçirdikleri) ecilden

kemal-i tâzim ile tekrim ederler idi. Sefer-i hümayuna kast ve azimet eyleyip kemer-i cezm ve hazm ile gaza-yı zafer âraya bel bağladıkta kılıcı andan kuşanup duasını alurlar idi.»

« Lâkin bu - taklid-i seyf - merasimini hangi padişah hakkında icra ettiğini izah etmediği gibi onden evvelki zamanlara ait olan - takiid-i seyf - den de bahsetmiyor.

«Emir-i Buhari hazretleri Yıldırım Sultan Bayezit Hân zamanında Bursa'yı teşrif etmiş ve Çelebi Sultad Mehmet Han ile Sultan Murad ı Sani hazretlerinin evail-i saltanatında berhayat bulunup 833 senesinde vefat eylemiş olduğundan teklid-i seyf merasimini bu Padişah-ı zîşanların üçüne de mi ve yahut hangisi hakkında icra edildiği tasrih olunmuyor.

«Bununla beraber teracüm-i ahval kitaplarımız - taklid i seyf - merasimini hiç olmazsa Yıldırım Bayezit Hân zamanına kadar çıkarmakta oldukları halde bin tarihinden evvel yaz ıı tarihler gûya böyle bir merasim-i müba .e ve müdebdebe (debdebeli) icra edilmem gibi bîkayt (kaydsız) bulunuyorlar »

Kılıç kuşanma resminin icrası için muayyen bir müddet yoktu. Bu padişahın isteğine ve daha doğrusu maslahata tâbi idi. Çünkü son hükümdarlardan Beşinci Mehmed'in (Sultan Reşat) kılıç kuşanma merasimi cülûsunun on dördüncü günü icra edildiği gibi İkinci Sultan Abdülhamit cülûsunun sekizinci, Sultan Mecit tahta çıkışının on birinci ve altıncı Mehmet (Valideddin) de yirmi birinci günü kılıç kuşanmışlardır. Saltanat müddeti üç ay süren Beşinci Murat ise hasta olduğu için kılıç alayı yapılmamış ve bu sebeple usulen kılıç kuşanmamıştır.

Kılıç kuşanma merasimi Eyüp Sultan'da yapılır va bu münasebetle yapılan merasime «Kılıç alayı» denilirdl. Bak: (Kılıç alayı).

TAKLİP (تقليب) [*Ede.*] Cinas nevilerinden birine verilen addır.

Mur gibi emrine kılmıştır itâat halk-ı Ram
Râm olaptur nitekim Musa'ya ey şeh sihr-i mâr
Saruri-i Kadim

TAKLİT (تقليد) [*Fık.*] Başkasının fiil ve hareketlerine uymak demek olan taklit, Fıkıh ıstılahı olarak bir zata ittibaan varlığı için bir delil olmadığı halde mücerret muhik (haklı, doğru) olduğuna itikat ile intisap ve ittiba' etmektir.

§ [*San.*] Ötekinin berikinin halini, sözlerini benzetmek suretiyle müzeyyifane (tezyif ederek) maskaralık etmeğe de taklit denir. Taklit yapmak suretinde de kullanılır.

Kurbağa mandayı taklit edemez
Yakışır mı deveye kazzazlık?
Safa

TAKRİR (تقرير) [*İda.*] Bir işi resmen ve yazılı olarak merciine bildirme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tekarir suretinde cemilendirilir. Tanzimata kadar resmî dairelerden yazılan takrirlerde adres, tarih ve imza yok gibidir. Mühürlü resmî takrirler Hicrî 1245 (1829-30) senesinden sonra görülmektedir. Patrikhanelerle sefarethanelerden verilen takrirlere «takrir-i şifahî» denilirdi. Takrirler büyük tezkirelik kâğıda yazılırdı.

TAKRİR-İ ÂLİ (تقرير عالى) [*İda.*] Sadrazam tarafından Padişah'a yazılan kâğıda verilen addır. Buna önceleri «Telhis» denilirdi. Takrirlere evvelleri tarih konulmadığı gibi mühürle de mühürlenmezdi Bunun yerine malûm kelimesinin ilk harfi olan (م = M) işareti konulurdu. Padişah iradesini (mutalâasını) üst kısmına kendi eliyle yazar, Sadrazam'a geri gönderirdi. Padişahlar tarafından yazılan iradelere kezalik tarih konulmaz, imza da atılmazdı.

TAKRİR-İ ŞİFAHİ (تقرير شفاهى) [*İda.*] Sefaretlerden imzasız olarak verilen «takrir»ler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TAKRİRLİK KÂĞIT (تقريرلك كاغد) [*San.*] Takrir yazmağa mahsus kâğıda verilen addır. İyi cinsten olan bu kâğıdın uzunluğu genişliğinden fazla idi. Ekseriyyetle tek olan takrirlik kâğıdın çift olanlarına «çifte takrirlik» denilirdi. Takrirler bu türlü kâğıtlara yazıldığı için bu ad verilmişti.

TAKRİZ (تقريض) [*Ede*] Bir eseri mensûr veya manzum bir yazı ile methetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Takriz; Arapça methetmek, edilmek demektir. Takariz suretinde cemilenir.

Takrizler eserin başına, nadiren de sonuna konur. Garpta da takriz yazmak âdeti varsa da Şarktakinden farklıdır. Şarkta takriz mutlaka methi tazammun eder. Garplılar ise bir eseri ilmî kıymetini belirtmek maksadiyle takriz yazarlar, müellifi ulu orta methetmeyip tenkit dahi ederler. Yalnız Recai Zade Ekrem Bey (ölümü 1913), zamanında üstad tanıldığından olacak, yazdığı takrizlerde meth ile iktifa etmemiş gördüğü yanlışlıkların bazılarını da kayt ve işaret etmiştir. Recai Zade «münferiden bulundukları zaman sırf faydasız kaldıkları halde toplu bulununca bir faydaya hâdim» ola-

bilecekleri mülâhazasiyle takrizlerini fazla olarak «Takrizat» adlı küçük bir kitapta toplamıştır.

Ettı takrizine sarf-ı meknet
Keçeci Zâde Mehmet İzzet
İzzet Molla

TAKTİ' (تقطيع) [*Ede.*] Mevzun bir sözün, veznin eczasına göre ayrılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Gerek aruzda, gerak parmak hesabında her veznin durulacak yerleri olduğunu» kaydedn üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Edebiyat Lûgati, Takti' maddesi) şu tafsilâtı da veriyor:

«Bunlara aruzda (ecza), hecede (durak) denilir. Vezuin eczası, yahut durağı kaçar heceli ise mevzun sözün onlara göre ayrılacak parçaları da o kadar heceli olmak lâzımdır.

«Aruz vezninde cüzlerin heceleriyle beraber açık ve kapalı uygunluğu da bulunmak şarttır. Meselâ:

Kâinatın hali daim bikarar

mısra'ı: Fâilâtün, fûilâtün, fâilât
veznindedir. Veznin de mevzuunun da heceleri açık ve kapalı itibariyle ayrılırsa şöyle olur:

— ⏑ — — — ⏑ — — — ⏑ — —

İlmin hepsini de bir Türk bilmeli

mısraı hece vezninin altılı, beşli ölçüsüne göre yazılmıştır. Bunu takti' eder, yani duraklara ayırırsak:

İlmin hepsini de — Bir Türk bilmeli

olur, hecelerin sayısı duraklara uygun bulunur. Hece vezninde kelimelerin duraklara taksim edilmiş olması ehemmiyetlidir. Yani kelimenin yarısı bir durakta, yrısı öbür durakta olmamalıdır.

«Yukarki mısra'da bu taksim vapılmıştır. Fakat:

Gâfıl yolcu gâfil yolcu
Ozan yok kırık yay ucu

beytinin ikinci mısraında taksime dikkat edilmemiş, o mısra'daki (kırık) kelimesi âdeta orta yerinden kırılmış, bir hecesi birinci durakta kalmış, ikinci hecesi ikinci durağa geçmiştir.

«Kelimelerin duraklara teksim edilemeyişi, hece vezninin âhengini bozar. Aruzda ise bu şart yoktur. Yani yerine göre kelimenin bir kısmı bir cüzde kalır, bir kısmı öbür cüz'e geçer. Orada dikkat edilecek şey; hecelerin sayısı ile açık ve kapalı uygunluğudur. Meselâ 4 (mefâîlün) dörder heceli dört cüzden müteşekkil bir vezindir. Bunun açık ve kapalı hecelerini şöyle gösterebiliriz:

— ⏑ — — — ⏑ — — — ⏑ — —

«Buna göre tanzim edilmiş olan:

Ne efsunkâr imişsin âh ey didâr-ı hürriyyet

mısraını şöyle takti' ederiz:

Ne efsukâr imişsin âh ey didâ-rı- hürriyet

— ⏑ — — — ⏑ — — — ⏑ — —

«İnşad esnasında uzunca okunan (imale) li heceler takti'de iki hece sayılır. Mısra'daki (âh) kelimesinin iki hece itibarı gibi.»

TAKVA (تقوى) [*Sof.*] Allahın emrini tutup azabından korunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu da işlemek veya terketmek suretiyle nefsi ukubete müstahak kılan şeyden korumaktır. Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır (ان اكرمكم عند الله اتقيكم) âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 6, s. 4479) şu tafsilâtı veriyor:

«Takva lûgatte vikayedendir. Vikaye; fart-ı sıyanet yani gayet iyi korunup sakınmaktır. Aslı, vakya'dır. «و = vav» ı tüklân ve tücah gibi «ا» ya, «ي» sı da takva gibi «واو» a kalbedilmiştir ki nefsı korkulacak şeylerden vikayeye koyup korunmak, tâbir-i aharla sipere girip korunmak demektir. Lûgatte hakikati budur. Sonra bazan korkuya takva ve takvaya korku tâbir olunur. Şeriatte iki mâna da kullanılır: Birisi geniş olan amm mânasınadır ki sonunda Ahirette muzır olandan sakınıp korkmak demektir. Bunun ziyadeyi ve noksanı kabul eden geniş bir mânası vardır ki en aşağısı Cehennemde muhalled kılan şirkten sakınmaktır. En yükseği de sirrini Hak'tan işgal edebilecek her husutan temiz tutarak bütün mevcudiyyetiyle Hakka tebettüldür. Bütün mânasıyle Allahın vikayesine duhuldür ki «اتقوا الله حق تقاته» kavlinde murad olan hakikî takva budur. Bir de Şeri'de mütearef olan hass mânası vardır ki mutlak olarak takva denildiği ve karine bulunmadığı zaman murad bu olur: Nefsi ukubete müstahik kılacak gerek fiil ve gerek terk her hangi bir günahtan korunmaktır. (الذين يجتنبون كبائر الاثم والفواحش الا اللمم) mucebince günah-i kebairden içtinap bil'ttifak lâzımdır. Sagairden içtinap hakkında söz edilmiştir. Tirmizî ve sairenin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte «لا يبلغ العبد ان يكون من المتقين حتى يدع مالا بأس به حذر اما بأس» kul be's olan şeyden sakınmak için lâ be'se bih olanı terketmedikçe müttekilerden olmaz» buyurulmuş olması hasebiyle haram şübhesi bulunan helâllardan, yani kerahet-i tahrimiyye ile mekruh olanlardan dahi içtinap lâzımdır, Râgıp der ki: Şer'in tearüfünde takva: Nefsi isimden hıfzetmektir, bu ise haramı terk ile olur, bu da mübahatı terk ile tamam olur. Çünkü riva-

yet olunan (الحلال بين والحرام بينهما شبهات) hadisi mucebince kuyunun kenarında otlıyan, içine düşebilir.» Buharî, Müslim ve sairede tahriç olunduğu üzere Resulullah Sallâllahü aleyhi vesellem buyurmuştur ki: Halâl belli, haram da bellidir. Yani şer'an beyan olunmuştur. Fakat bu ikisi arasında ikisine de benziyebilen şübheli şeyler vardır ki nâsın çoğu onları bilmez. Binaenaleyh şübühattan korunan kimse dinini ve ırzını temiz tutmuş olur. Şübühata düşen ise harama da düşer. Nitekim koru kenarında güden çobanın koruya düşmesi pek melhuzdur. Haberiniz olsun ki her melikin bir korusu vardır, Allah'ın korusu da meharimidir. Haberiniz olsun ki cesedde bir et parçası vardır, o iyi olursa cesedin hepsi iyi olur. O bozuk olursa cesedin hepsi bozuk olur. Biliniz ki o kalb'dir. Birgivî bu hadisi naklettikten sonra der ki: Lûgavî mâna şer'de mümkün olduğu kadar mer'idir. Fart-ı sıyanet mânası ise sagair ve şübühattan dahi korunmayı iktiza eder. Lâkin bu zamanda şübühatın hepsinden ihtiraz mümkün değildir. Onun için harama karip olan şüphelerdan maadası hâriç olur. Çünkü taat bikader-it-takattır. O halde takvanın tahakkukunda her hir haramdan, bir de kerahet-i tahrimiyye ile mekruh olanlardan içtinap lüzumu tasyyün eder. Bu izahta takvanın yukarlarda zikredilmiş olan üç mertebesine de işaret edilmiş oldu. Bunlar gösteriyor ki takvalı olabilmek için korunulması lâzım gelen günahları, tehlikleri bilmek lâzım gelecek, ilim olmadan takva olamıyacaktır. Bu ise «انما يخشى الله من عباده العلماء» mazmununa işaret olur. Bu cihetle takva lâzımı olan havf ü haşyet ile tefsir edilecek olursa en takvalı demek Allah'tan en çok korkan mânasını da ifade eder. Bu suretle bu âyet, yani bu âyette işbu (ان اكرمكم عند الله اتقيكم) düsturu bu surenin bir gayesi olarak mülâhaza olunmak iktiza edecektir. Başta (واتقوا الله) ve (اولئك الذين امتحن الله قلوبهم للتقوى) buyurulması da bunu anlatır. Bir hadis i şerifte buyurulmuştur ki «من سره ان يكون اكرم الناس فليتق الله = her kimi nâsın en mükerremi olmak mesrur ederse Allah'a takvalı olsun», diğer bir hadis-i şerifte de Aleyh is-salâtü vesselâm buyurmuştur: Ey nâs! İnsanlar iki adamdan ibarettir. Biri mü'min, takiy, Allah yanında kerim, biri de fâcir, şakiy, Allah yanında hakir. İbn-i Abbas'tan şöyle mervidir: Düuyanın keremi zenginlik, âhiretin keremi takvadır. (ان الله عليم خبير) Şüphe yok ki Allah alîmdir, habîrdir. — sizi ve her yaptığınızı bilir ve ahvalinizin iç yüzünden de haberdardır. Hanginiz etka olduğunu o bilir (هو اعلم بمن اتقى).»

Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir:

Taatta bununla ihlâs murad olunur. Ma'siyette olursa terk ve hazer kast olunur. Takva hakkında muhtelif kaviller vardır. 1) Abdin masivallahtan ittikası. 2) Şeriatin âdabını muhafaza. 3) Hak'tan seni uzaklaştıran her şeyden mücanebet (sakınmak). 4) Nefsin hazlarını nehye muhalefeti terk. 5) Allah'tan başkasına nefsinde bir şey görmemek. 6) Nefsini hiç bir kimseden hayırlı ve efdal görmemek. 7) Madun-i İlâhiyi terk, buna kaail olanların maksadı havaya mutavaattan (uymaktan) ittikadır. 8) Nebiyy-i Ekrem'e kalben ve fi'len iktidadır.

Sanma menşur-i hired ya iffet ü takva gürûr
Bezm-i Cem'dir bunda hükm-i câm-ı gamfersa gürûr
Ragıp Paşa

TAKVİM (تقويم) [*Tak.*] Seneleri, ayları, günleri, mevsimleri, namaz vakitlerini ve sair malûmatı havi çıkarılan şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Takvimler kitap şeklinde olduğu gibi duvra asılacak tarzda da yapılır. Kitap halinde olanların muhtelif şekilleri olduğu gibi duvar takvimlerinin de türlü tarzları vardır. Senelik olarak yapılanlar olmakla beraber uzun zamanlar için hattâ daimî mahiyyette olarak yapılmış olanlar da vardır. Takvimin esası tarih ve bu itibarla senedir. Tarihler de muhteliftir. Hicrî, Rumî, Malî, Efrencî ve daha başka tarihler de mevcuttur. Osmanlılar zamanında bunlardan Kamerî de denilen Hicrî, Malî diye de adlandırılan Rumî, Milâdî dahi denilen Efrencî tarihler kullanılmıştır.

İsa Peygamberin doğumundan hemen beş asır sonraya kadar Roma'nın kuruluşu tarihi kullanılmakta idi. Bu tarih Milât'tan 753 sene evvel başlamıştır.

Roma devrinin 1285 senesinde yani Milât'tan 532 sene sonra (Diyonisyos Eksigos) adlı bir papas İsa'nın doğumunu tarihin başlangıcı olarak kabul edilmesini ruhanî meclise teklif etmiştir. (Diyonisyos Eksigos) tetkikleri neticesinde doğum gününü Roma tarihinin 753 üncü senesi Kânun-ı evvelinin (Aralık) 25 inci günü olduğunu istidlâl eylemiş ve fakat Roma tarihinin başlangıcı Kânun-ı saninin (Ocak) ilk günü yani Milât'tan 7 gün muahhar (sonra) olduhundan bu tarih için de senenin başlangıcı eskisi gibi aynı günden itibar edilmesi daha elverişli bulmuştu. Binaenaleyh İsa'nın doğumunun birinci senesi Roma'nın kuruluşu tarihinin 754 üncü senesi ile birlik olması kararlaştırılmıştır.

Tarihlerde zaman vahid-i kıyasîsi (365,242217) şems günlerinden ibaret olan Şemsî senesidir.

Bu vahid-i kıyasinin kullanılışında kesri olan 0,242217 nin tatbiki mümkün olmadığı için en kolayı biri medarî seneden asgar, diğeri âzam olmak üzere iki muhtelif zaman kabul etmektir ki bu tullerin biri 365, öteki 366 günden ibarettir. Bir gü farkı olan bu iki senenin devir ve taakubundan intizamı ve bu veçhile aralarındaki münasebetleri en sade bir usulde muhafaza etmek hususunda tatbiki kolay olacak muayyen kaaideler bulmaktır.

Kayser Jül Sezar'ın davet ederek Rumî takvimin tertibini teklif ettiği İskenderiyyeli (Suzijen) de bir medarî seneyi 365,25 addeyle miş, kullanılışta kolaylık için, âşarî kısmı olan 0,25 i bırakmış ve biribirini mütaakıp dört senede toplanmış olan âşarlar (kesirler) dördüncü senede bir gün ettiğinden dördüncü senenin günlerini 366 yapmakla hatayı düzelterek 366 gün olan seneye «Kebise» adını vermiştir.

Suzijen bu tertibinde medarî seneyi 365,25 gün itibar eyledikten ve hakikatte ise bir medarî sene 365,242217 gün olduğundan bir senede:

365,25—365,242217=0,0083 gün fazlalık oluyor ve bu münasebetle 128 senede bir veya takriben 400 senede üç günlük bir hata meydana geliyor.

1582 Milâdî senesinde Papa 13 üncü Gregovar bu hatanın ıslahını ve büyük Paskalya'nın kış zamanına getirilmeyip Nevruzdan sonraya konulmasını bir cemiyyete teklif etmiştir. Binaenaleyk o meclis tarafından 400 senedeki üç günlük hata aşağıdaki şekilde düzeltilmiştir.

Jül takviminde (4) ile taksimi kaabil olan seneler, kebise itibariyle 366 ve dört ile taksimi kaabil olmıyanlar âdiye adıyle 365 gün yapılmakta idi. Gregoyar ıslahında ise asır başlarında asır rakamlarının 4 ile taksimi kaabil olmıyanlarını âdiye ve taksimi kaabil olanlarını kebise itibar edince dört asırda yani 400 senede üç gün tayyedilmiş oluyor ki Rumî takvimde her asır başı mutlaka kebise olmakta ve bu suretle Rumî takviminde 400 senede 100 kebise senesi yapıldığı halde Gregovar takviminde 97 kebiseye yapılarak üç günlük hata düzeltilmiş olmaktadır. Gregovar bu ıslahı 1582 senesi teşrinevvelinin (ekim) beşinci günü tatbik mevkiine konulduğu ve bu seneye kadar birikmiş olan hatalar 10 güne baliğ olduğu cihetle teşrinevvelin beşinci gününe 15 inci gündür diyerek 10 gün atlatılmıştı

İşte bu münasebetle 1700 senesine kadar Rumî ile Efrencî günleri arasındaki fark (10) ve 1700 de (11), 1800 de (12) ve 1900 de (13) güne bâliğ olmuştur.

Hicrî tarih; kamer yani ay esasına dayanan Hicrî tarihin başlangıcı Hazret-i Muhammed'in hicreti esasına dayanmakla beraabe gününde tam bir mutabakat yoktur. Senebaşı ittihaz olunan Muharrem'in ilk günü hicret gününden iki ay on gün kadar evveldir. Tarihin başlangıcı hakkında birçok münakaşalar cereyan etmiştir. Ashabın bir kısmı, bi'setin (Peygamberliğin) başlangıç teşkil etmesini teklif etmişlerse de günü hakkında ittifak edememişler, Peygamber'in ölümünü ise hiç muvafık görmemişlerdir. Nihayet Hazret-i Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinin başlangıç ittihazı ileri sürülmüş ve bu teklif kabul olunmuştur. Bu tarih Hazret-i Ömer'in Hilâfeti zamanında ve hicretin on yedinci senesinde tatbik mevkiine konulmuştur.

Peygamber'in hicreti Milâdî tarihin 622 nci senesi Temmuzunun 16 ncı gününe raslamaktadır. Bir Kamerî senenin havi olduğu şemsî günler ise 354,367 dir.

Malî tarih; Rumî tarih de denilen Malî tarih Devletçe Hicrî tarihin kullanılmasından meydana gelen 10 küsur günlük bir farktan istifade için kabul olunmuştur. Hicrî tarihte aylar 28 ve 29 olduğu halde Malî tarihte, Milâdîde olduğu gibi şubat müstesna olmak üzere 30 ve 31 gündür. Bu sebeple Devlet lehine her sene on günlük bir fark ve bu münasebetle de gelir ve masraflarda o nisbette bir kazanç hâsıl olmuştur.

TAKVİMHANE (تقويمخانه) [*İda.*] Devletin resmî gazetesi olarak neşri kararlaştırılan «Takvim-i Vakayi» in basılması için tesis olunan matbaanın adıdır. Müteferrika İbrahim Efendiden sonra ikinci matbaa Üçüncü Selim zamanında « Dar-üt-tıbaat-ül-Âmire » adıyle Üsküdar'da kurulmuş, sonradan yine o adla Beyazıt'da Üniversitenin arkasındaki Kaptan İbrahim Paşa Camii'nin yanında faaliyyete devam etmiştir.

Takvimhane Hicrî 1247 (1831-32) de yine Kaptan İbrahim Paşa Camii'nin köşesinde Kapıcıbaşı Musa Ağa'dan beş yüz keseye satın alınan konakta tesis olunmuştur. Vak'anüvis Esad Efendi nâzır tâyin edilmiş idi.

Takvimhane Hicrî 1280 (1863-64) senesinde daha evvel yine o civarda Kaptan Paşa hamamı'nda kurulan ve sonraları «Matbaa-i Âmire» adını alan « Dar-üt-tıbaat-ül-Âmire » ile şimdiki Maarif Basım evi birleştirilmiştir.

TAKVİM-İ BAHRİ (تقويم بحرى) [*Bak*] Güneşin, ayın, sabit ve seyyar yıldızların; arz, tul, meyil ve metali'lerini (doğuşlarını) ve diğer felekî meseleleri halle yardımı olan cetveller bulunan takvime verilen adeır. Almanak demektir.

TAKVİM-İ CELÂLÎ (تقويم جلالى) [*Tak.*] Selçuk Sultanı Celâleddin Şah'a nisbet edilen takvimin adıdır. Celâlettin Şah içlerinde meşhur İran âlim ve şairi Hayyam da dahil olmak üzere birçok heyetşinasları (kozmoğrafya bilginleri) toplıyarak kendilerini eski İran takvimini rasat ve hesaplarına göre ıslah ve tanzime memur etti. O zamanki İran takvimi şu esaslara dayanıyordu.

Bir sene, her biri 30 gün sayılan 12 ay idi. Yıldan artan 5 gün Âbân denilen 8 aya ilâve edilirdi. Fakât sene takriben $365\ ^1/_4$ günden ibaret olduğu için, 4 senede bir günlük ve binaenaleyh 120 senede 1 aylık hata husule gelmiş oluyordu. Bu itibarla her 120 yıla bir ay ilâve edilirdi. Böylece her 120 senede 13 aylık olân bir sene gelirdi. Arap fütuhatı ile, İslâm takviminin kullanılmağa başlaması yüzünden, itibardan düşmüş olan bu takvimdeki hata Julien takviminin aynı idi. Fakat İran takviminde kebise tâbirinin, 4 senede bir değil, ancak 120 senede bir yapılması sebebinden, bu takvim Julien takvimi kadar kullanışlı değildi. Celâlettin'in davet ettiği heyet âlimlerinin bu sistemde yaptıkları tâdilâtın neden ibaret olduğu, kat'î olarak, malûm değildir. Yalnız şu nokta üzerinde ittifak edilmiştir ki, bu âlimler, hem 30 ar günlük 12 ayı, eski adları ile, hem de seneye 5 gün ilâvesi usulünü muhafaza etmişler, fakat bu günleri 12 ayın sonuna ilâve eylemişlerdir. Diğer taraftan her 4 senelik bir devreye bir 6 ara gün ilâve olunmuştur.

TAKVİM-İ DAİMÎ (تقويم دائمى) [*Tak.*] Ayları, günleri bildirmek üzere yapılan takvim nevilerinden birinin adıdır. Şimdiki cep ve duvar takvimleri gibi bir senelik olmayıp uzun zaman yahut yüz senelik oldukları için bu adı alırlardı. «Eski Eserler Ansiklopedisi»nde (Takvim-i Daimî Maddesi) bunun için şu izahat vardır «Bir zaman iki metre kadar uzunluğunda gayet ince deri üzerine yapılır ve bu ince hesap ve zarif tezhiplerle meydana konulan takvime Takvim-i Daimî ve Ruzname denilirdi. Müddeti yüz sene idi. Bu işle pek çok uğraşanlar olmuş, fakat (Süleyman Hikmetî) isminde bir zat teferrüt etmiştir. Bu zat iki buçuk asır evvel gelip geçmiştir. Bu takvimlerin iki ucu fildişi parmak kadar ve daha böylece masura gibi bir şeydi. Bunlar pek çok yapılmış olup âdileri bir iki liraya, iyileri 10-15 ve fevkalâdeleri 30 liraya kadar satılırdı.»

TAKVİM-İ VAKAYİ (تقويم وقايع) [*Ida.*] Osmanlı Devletinin ilk resmî gazetesinin adıdır. Resmî gazete için hazırlanan isimlerin puslası Bab-ı Âli'den saraya gönderilmiş, Sultan Mahmut bunlardan hiç birini beğenmiyerek gazetenin «Takvim-i Vakayi» adıyle neşrini irade etmiştir. Takvim-i Vakayi Hicrî 1247 (1831) senesinde Üniversite'nin arkasındaki Kaptan İbrahim Paşa Camii'nin köşesinde Kapıcıbaşı Musa Ağa'dan beş yüz keseye satın alınan konakta «Takvimhane» adıyle tesis olunan matbaada basılmağa başlanmıştır. Takvim-i Vakayi haftada bir defa basılıyor, bütün vükelâ, ulema, ümera ile yüksek memurlara, taşra a'yaniyle mu'teberanına ve ecnebi devletler sefirlerine gönderilirdi. Senelik Abonesi 120 kuruştu.

TALÂK (طلاق) [*Fik.*] Nikâhı «lfaz-ı mahsusadan (belli sözlerden) biriyle halen ve mealen ref'etmek (kaldırmak, bozmak) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Elmalılı Hamdi Yazır Talâk sûresini tefsir eddrkan (Türkçe Tefsir, c. 6, s. 5042) talâkı şöyle tefsir ve izah etmiştir:

«Lûgatte ıtlak eylemek, yani bir kaydı, bağlantıyı kaldırıp salıvermektir. Şer'an da: Nikâh ile sabit olan kaydi ref'eylemektir. Bu mâna ile talâk, asıl nikâhın bozulması demek olan fesihten, infisahtan başka bir hükmü hazidir.

Yine rahmetli Büyük âlim (اذا طلقتم النساء فبلغن اجلهن) âyetini izah ederken (c. 1, s. 791) talâka dair olan bir hadis-i şeriften şöyle bahsediyor:

«Deniliyor ki bazıları nikâh, talâk ve atak yapar, sonra canım ben şaka yapıyorum, dermiş, bu sebeple bu nazm-ı celil nazil olmuş ve bunun için Aleyhissalâtü vesselâm «üç şeyin ciddi cid, hezli de ciddir: Nikâh, talâk, atak» buyurmuştur. Binaenaleyh ey Müslümanlar! Bu bapta hezilden, istihfaftan son derece içtinap ediniz.»

Yine Hamdi Yazır (c. 6, s. 5049) da «(اذا طلقتم) şartı, talâkın diyaneten Allah Taalâ indinde esas itibariyle matlup bir şey olmayup «ehven-i şerreyn ihtiyar olunur» hükmünce nihayet bir müsaadeden ibaret olduğunu da ima eder. Çünkü bilâ kayd ü şart talâka teşvikı tazammun eden hiç bir delil yoktur dedikten sonra aksine dair olan hadisleri kayıt ile şu tafsilâtı veriyor.

«Bilâkis Ebu Davud'un ve İbn-i Mace'nin rivayet ettikleri «ان من ابغض المباحات عندالله عز وجل الطلاق = Allah azze ve celle indinde mubahların en mebguzlarından talâk». Diğer birinde de «ابغض الحلال الى الله الطلاق = Allaha en mebguz olan halâl talâktır.» Bu hadisler de mubah ve halâl tâbirlerinin bulunmasından dolayı bir takımları, aslı talâkın mubah olduğuna kaaii olmuşlarsa

da İbn-i Hümmam'ın tahkiki veçhile esah olan budur ki: Asl-ı talâk, nikâh nimetine küfran olduğundan dolayı mahzurdur. Çünkü Aleyhissalâtü vesselâm buyurmuştur ki: «لعن الله كل مذواق ومطلاق = çok talâk verici zevkine düşkünden her birine Allah lânet eylemiştir.» Onun için hacet olmayınca mekruh olur. Bundan dolayı mebguz buyrulmuştur. Mubah tâbir edilmesi ancak hacet vakitlerinde mubah olması hesebiyledir. Beyhakî de bugün vakt-i mesnune riayet edilmiyerek talâk ika' edilmesinde olduğunu söylemiştir. Şafiiyeden İbn-i Hacer'in beyanına göre: Talâk bazı ahvalde vâcib, bazan mendub, bazan haram veya mekruh olur. Vâcib olan iylâ yemini yapıp da vati' arzusu bulunmıyan kimsenin dört ay bekletmemek için talâkı ve hakemeynin talâk re'yinde bulunmaları halindeki talâk gibi. Mendub olan talâk: Kadının hukukunu eda etmekten zevcin gerekse kayıtsızlıktan dolayı olsun âciz olması veya kadının âdeten kendisiyle geçinmeğe cebredilemiyecek derecede huysuz olması veya kadının fücurundan korkulacak derecede olmamakla beraber pek afif olmaması halinde talâk gibi. Ve fakat bu son surette tatlik edilince kadının fücura düşeceğinden korkulur veya onun firakına tahammül edemiyecek erkeğin onunla fücura sapması veya meşekkat çekmesi melhuz bulunur, ve halbuki tatlik edilmediği takdirde bu korkular vârid olmıyacak olursa o vakit talâk mekruh ve belki haram olur. Nitekim talâk bid'i, yani bu âyette emr olunanın hilâfına olarak kadının âdeti vaktinde veya üç talâk birden verilmek haramdır. Bütün bu ahvâlden salim olduğu takdirde de mekruh olur. Çünkü naklolunduğu üzere hadis-i sahihte «Helâllar içinden talâk Allah Taalâ'ya en mebguz olduğu» beyan buyurulması kerahetini tarif eder. Çünkü kerahet hill ile içtima edebilmek itibariyle hill ile bid'in içtimaından mütebadir olan kerahet olur. O halde hill cihetini teyid eder sebepler inzimam ettikçe kuvvetlerinin derecesine göre kademe kademe mubah, mendub, vâcib mertebelerine doğru çıkar. Kerahet cihetini teyid eder esbap inzimam ettikçe de buğuz haram mertebesine varır ve buna nazaran halâl veya mubah tâbiri vukua işaret olup haram olan talâkın dahi iyka' ile vâki olacağını gösterir. Nitekim bid'î talâkın dahi vâki olacağı hakkında fukaha, icma-ı ümmet bulunduğunu söylemektedirler. Buna karşı İbn-i Teymiyye ile İbn-i Kayyim-i Cevzî'ye talakı buguzdan olan üç talâk birden tatlikın haram olması hasebiyle bunda birden ziyadesinin vâki olmaması cihetini içtihat mevridi gibi göstererek terviç etmek ve bu surerle pek ehemmiyyetli bir noktaya basmak istemişlerse de bütün mezheblerin ittifak ve içtima etmiş bulunduğu bir meselede usulen içtihada mesağ görülmiyeceği cihetle iltifata şayan görmemişlerdir.»

Talâkın nevilerinin başlıcaları şunlardır:

1) Talâk-ı bâyin: derhal zevciyyeti izale eden talâktır.

2) Talâk-ı ric'î; karının iddeti içinde kocanın vazgeçme hakkı olan talâktır.

3) Talâk-ı selâse; üç talâkla vâki olan talâktır.

İlk iki talâkta tekrar nikâh yapılabıldiği halde üçüncü talâkta ancak kadının başka biriyle evlenip ayrıldıktan sonra nikâhı caizdir.

Değerli âlim Ömer Nasuhî Bilmen «Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu» nda (c. 2, a. 116) «Tahlil Usulünün Hikmet-i Teşriiyyesi» başlığı altında talâk için şunları yazıyor:

«Nikâh şer'an ve aklen caiz, nafi olduğu gibi talâk da öylece caiz ve bazan nafidir. Nikâh gibi talâk da içtimaî münasebetlerin, beşerî ihtiyaçların zarurî bir neticesidir. Fakat bir zaruret tahakkuk etmedikçe talâk tarikine gidilmemesi lâzımdır. Tahakkuk edecek bir zaruret ise alelekser bir veya iki talâk ile zail olur Artık üç talâka ikdam edilmesi zaittir, ihtiyata münafidir, nikâh nimetine karşı bir küfrandır.

«Binaenaleyh malik olduğu talâk salâhiyyetini büsbütün elinden kaçıran bir şahıs hakkında bir küfran cezası olmak üzere tecdid-i nikâhın müşkül bir hale getirilmesi hikmet muktezasıdır, Tâ ki başkaları da bundan mütenebbih olsunlar. beyhude yere küfran-ı nimette bulunarak zevciyyet rabıtasını böyle bir veçhile izaleye ikdam etmesinler.

«Şu kadar var ki, bu rabıtayı tecdid imkânını büsbütün selbetmek de içtimaî hayatın ihtiyaçlarına, temayüllerine tamamen tevafuk edemiyeceği cihetle bu tecdid meselesi, zevç için ruhanî bir ceza, vicdanî bir azap tevlit, mânevî bir ukubet teşkil edecek olan bir tahlil usulüne raptedilmiştir,

«Filvaki bu tahlil usulü, mânevî bir cezadır ve küfran-ı nimette bulunarak nikâh nimetini takdir edemiyenler için tecdid-i nikâhı men' ve tahdit edecek ruhanî bir maniadır. Çünkü tahlil üsulü için bir kere başkasiyle bir nikâh akdedilecektir. Bunula beraber takarrüp de bulunmuş olacaktır. Böyle bir halden ise her selim tabiat teneffür eder.

«İkinci zevç ile mücerret bir nikâh akdedilmesi, selim tabiatlerin, nezih ahlâk sahiple-

rinin nefret ve istikrahını mucip olamıyacağından tahlil hususunda mücerret nikâh, kâfi bulunmamaktadır. Zira mücerret bununla seer ve men' maslahatı temin zeve-i mutlak hakkında bir ceza tertip edilmiş olamaz.

«Şunu da ilâve edelim ki, bir kadının yabancı bir erkek ile meşru bir münaeebet temin etmesi, nasıl ki akd-i meşru sayesinde vücude geliyorsa ikinci bir erkek ile böyle bir münasebet tesis etmesi de yine böyle meşru bir akd ile vücude gelmiş bulunacaktır.

«Mâhaza kadın, ikinci bir nikâha mecbur değildir. İsterse başka bir kocaya varır, onunla beraber yaşar, sonra o koca vefat eder veya kendisini arzusuyle boşarsa bu kadın iddetini bitirdikten sonra yine hürdür, kalbinde eski kocasına karşı bir mahabbet ve temayül eseri görüyorsa onunla tekrar aile hayatı tesis edebilir ve illâ etmez.

« Demek ki kadının ikinci bir şahs ile evlenmesi de tabiî surette meşruan husule gelmiş ve nihayet bulmuş bir nikâhtan ibarettir. Yoksa sun'î muvazaalı, şarta mukrin bir nikâh, asla bahis mevzuu değildir. Böyle matlup olmıyan bir nikâhın mahiyyetini, hükmünü yukarıda bertafsil göstermiş bulunuyoruz.

« (Allah Taalâ, muhalile de muhalle-lünlehe de lânet etsin) mealindeki bir hadis-i şerif, bu gibi muvazaalı nikâhlara cür'et edenler hakkında en büyük bir tehdidi haiz bulunmaktadır.»

Eserde talâkın rüknü, nevileri ve talâkta müstamel tâbirler hakkında da uzun uzadıya tafsilât verilmektedir.

TALÂN (تالان) [*Hal.*] Yağma, çapul yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Olda talânla agaçlar semerinden ürgan
Kimimiz vâlih ü hayran kimimiz de girgan
Lâ

TALAZLIK (تالازلق) [*Bah.*] Filikaların kürek lombarlarının açıldığı küpeşteye verilen addır.

TALEBE-İ ULÛM (طلبهٔ علوم) [*Mek.*] Medrese talebesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Medrese talebesine; mektep öğrencilerine denildiği gibi «Talebe», sûhte'den bozma «Softa» da denilirdi.

TÂLE BEKA' (طال بقاء) [*Hal.*] Ömrü uzun olsun yerinde ve dua makamında kullanılır bir tâbirdir.

Günden güne na't-i pâkin güşedenler dediler
Merhaba nutk-ı Nazîm-i pürhüner tâle beka
Nazîm

TALİA (طليعه) [*Ask.*] Keşf için ileri gönderilen müfreze yerinde kullanılır bir tâbirdir. Çarhçı askerine de mecaz yoluyle bu ad verilirdi.

Zehi talia-i feyz-i saadet tâli'
Ki oldu mazhar-ı âsarı bende vü azat
Nef'î

TÂLİB (طالب) [*Sof.*] Tarikata girmek istiyen yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dört derecenin ilkidir. Ondan sonrakiler sırasiyle «mürid», «sâlik», «vâsıl» dereceleridir. Tarikata girmek istiyen tâlib hemen kabul olunmaz, tavır ve hareketi, ahlâkî bir müddet tecrübe edilirdi. Bundan maksat tâlibin isteğinin tarikatın sırlarını öğrenmek maksadiyle düzme mi? yoksa bakikaten mânevî yükselme arzusundan doğma ciddî mi? olduğu anlaşılmaktı. Tecrübe sonunda itimat olunabileceği kanaatine varılırsa alınır ve alınınca da «mürid» sayılırdı.

Tâlib olan tatar mürşid elini
Hakka verir oldem can ü dilini
Tig bend ile bağlar mürid belini
Mürşidin pendini tatmak sezadır
Mehmet Ali Hilmi Dede Baba

TA'LİK (تعليق) [*San.*] İslâm yazılarından birinin adıdır. Ta'lik'ın zuhuru hakkındaki rivayetlerin muhtelif olduğunu yazan hattatlıkla da tanınmış kıymetli ilim adamı İsmail Hakkı Baltacıoğlu (Tedrisat Mecmuası, 15 mayıs 1328, numara 20) bunun için şu tafsilâtı veriyor:

« Bir rivayete göre bu yazıyı «Tacüddin-i Isfehanî» icat etmiş, «Hoca Abdülhay» mükemmelleştirmiştir. Diğer rivayete nazaran mucidi « Hoca Ebulal » isminde biridir. Hoca Ebulal bunu Farsça yazmak için «Kûfî» ve «Pehlevî»den çıkarmıştır deniliyor. Fakat asâr-ı atika tetkikatı Arap yazısından ayrıldığını gösteriyor. Ta'likın şekli de bu kanaati teyit eder mahiyettedir. Çünkü şekil nokta-i nazarından ta'lik Acemlerin millî zevkine göre istihale etmiş Sülüs veya Nesih yazısından başka bir şey değildir. Ta'likın zuhurunda, Acemlerin eski millî yazısı olan «Pehlevî» nin tesiri olduğunu düşünmek de doğru olabilir.

«Ta'likın zuhur ettiği tarih malûm değildir. Şu kadar ki Acemlerin Hicrî beşinci (Milâdî onbirinci) asır iptidalarına ait olan kitap yazılarında ta'likın zuhur edeceğini bildiren alâmetler göze çarpmaktadır. Hicrî yedinci (Milâdî onüçüncü) asırdan itibaren ta'lik Acemlerin edebî kitaplarında görülüyor. O zamana kadar kitaplar daima Arap yazısiyle yani Nesih'le yazılagelmiştir.

«Sülüs'le ta'lik'ın şekilleri mukayese edilecek olursa sülüsteki şakulî kısımların ta'likte sağdan sola doğru meylettiği, (ﻭ=v), (ﻑ=f), (ﻙ=k) ve (ﻡ=m) gibi bazı şekillerin de gözleri kapanarak ufaldığı, (ﺏ=b) ailesinden şekillerle (ﻑ=f), (ﺱ=s), (ﺵ=ş), (ﻙ=k) ve (ﻛ= kef) kollarının, çanaklarının uzayıp gittiği, yahut açılıp kaldığı görülür. Şu halde ta'lik, sağdan sola doğru meyletmiş, kuyruk kısımları fazla uzamış Sülüs'ten başka bir şey değildir. Diğer tâbirle ta'lik yazı Sülüs'ün müsbet ve menfi cihetlere doğru mubaleğasından vücude gelmiş bir nevi yazıdır.

«Ta'lik'ın Sülüs ve Celi'de olduğu gibi insanın âzasına müşabeheti pek uzak kalır. Çünkü Sülüs'ten Ta'lik'ı vücude getiren istihale bu müşabeheti mahvetmiştir. Bu istihale şekillerde mükemmelden basite doğru bir ric'attir. Ta'lik'te bünyenin en mühim unsurları münhani ve muavveç (eğri büğrü) çizgilerdir. Şekiller böyle basit unsurlara inkılâp ediverince artık Celi'de olduğu gibi zevilhayatta (canlılarda) tecelli eden güzellik evsafını tasvire imkân kalmamış, sanat her şeyden evvel çizgiler, cereyanlar üzerinde teessüs etmiştir. Onun için Ta'lik'te güzelliğin erkânı çizgilerin tenasübünden, âhenginden, hareketinden, basit şekillerin mevzuniyyetinden ve hey'et-i umumiyyedeki vahdetten ibaret kalmaktadır. Münhani, muavveç çizgileri hareket hissi verir şekilde telif etmek, işte ta'lik nüvisliğin (ta'lik yazıcılığının) bütün esrarı bu noktada gizlenir. Ta'lik'te güzelliği kısaca tarif etmek için «çizgilerin musikisi» demelidir. Nasıl ki musikide tiz ve pes savtların (seslerin) hüsn-ü imtizacı ruhumuzda muhtelif tesirler, hazlar tevlit ediyorsa ince, kalın çizgilerin, diğer tâbirle hafif, şiddet cereyanların temaşası da öylece hazlar, bedii zevkler verebilmektedir.

«Sülüs ile Ta'lik nev'i Aaraplar ile Acemlerin tabiatları arasındaki farkı pek güzel izah eyler: Sülüs ile Celi'nin şeklindeki metanet, tezyin ve ihtişama olan meyil Ta'lik'te görülmez Ta'lik'te şekiller nazik ve akıcı, bünyesi her türlü tezyinat külfetinden âri, sâde, serbest, hayata, harekete son derece münhemiktir. İncelerek, bükülerek bir iki çizgi gird-i bâdı (kasırgası) tersim ettikten sonra uzayıp giden keşideler ince bir çengele ilişip kalan uzun çanaklar Ta'lik'te güzellik tasviri için en iyi zeminlerdir. İşte bu tabiat-ı esasiyye ve tesir farkları aynı vuzuh, aynı kuvvetle Acemlerin mimarîlerinde, tezyinlerinde, lisanlarında, musikilerinde bile görülür. Nasıl Ta'lik Arap yazısından parçalanarak ayrılmış, ayrıldıktan sonra tabiat-ı esasiyyesini değiştirmiş ise bir zamanlar Arap mimarîsinin tesirini, nüfuzunu o kadar hissetmiş olan Acem mimarî üslûbu da öylece muhitine göre değişerek şahsiyyetini, istiklâlini kazanmıştır,

«Sülüs'te olduğu gibi Ta'lik'te de üç istihale devri görülür: Ta'lik neshi, Ta'lik sülüsü, Ta'lik celisi.

«Ta'lik sülüsüne Çardank yahut Çardange; Ta'lik celisine de kamış kalem de denilir.

«Ta'lik neshi: ihtiyaç tesiriyle bozularak gayet çirkin ve okunmaz bir hale gelmiştir. Buna Acemler (Şikest) derler. Osmanlılarda «Ta'lik» denilen yazıya Acemler, «Nesih» ile «Ta'lik» den muharref olarak «Nesta'lik» ıtlak ederler. Onların asıl «Ta'lik dedikleri yazı Osmanlılarda «Ta'lik» tanılandan pek farklı da değildir.

«Ta'lik de Sülüs gibi birtakım tekâmül devirleri geçirmiştir. Eski nümunelerde esas çizgileri vuzuh ile tâyin edememiştir. Bunun neticesi olarak şekillerin harekete delâleti pek mahdut kalmıştır. Eski Ta'lik yazılarında en ziyade göze çarpan şeylerde biri de, muvazenesizlik, taşkınlıktır.

«Ta'lik'ın ıslahı ile Acemler ve Osmanlılar müştereken çalışmışlardır. Çünkü Osmanlılar Acemlerin lisanından, edebiyatından bir çok şeyler aldıkları gibi yazılarını da almışlardı. Fakat iki devletin sanatkârları bazı noktalarda, ezcümle tenasüpte biribirinden ayrılırlar. Tercüme-i hal (biographie) kitaplarında mazbut olan Acem ta'liknüvisleri Hicrî dokuzuncu asırdan sonra gelenlerdir. Bunlar arasında Mir Ali, İmad, Şah Mahmut meşhurdur. Mir Ali ile İmad Ta'lik için Şeyh tanınmışlardır. Osmanlılardaki Ta'lik yazanlar Hicrî onbirinci asırdan itibaren mazbuttur.

«Osmanlı hattatlığı için bir tealî (yükselme) devri yaşatan Hicrî onüçüncü asır Ta'lik için de büyük bir teceddüd (yenilik) devridir. Bu teceddüdün esasını «Yesarî Mehmet Esad Efendi» isminde bir sanatkâr hazırlamıştır. Onun için «Yesarî» solaktı. Onun için «Yesarî» deniliyordu. Acemlerin İmad'ları, Mir Ali'leri koca bir yığın teşkil eden eserleriyle ortada dururlarken Yesarî'ye Ta'lik'te bir inkılâp gösterdi denilemez. Yalnız eserlerine nazaren bir hüküm verilmek lâzım gelirse «Ta'liki Osmanlı sanat zevkine alıştıran Osmanlı gözüyle gören» denilebilir. Yesarî Ta'lik yazısına ettiği bu hizmetin nev'ine göre Osmanlılarda «Ta'likın şeyhi» demek de doğru olabilir. Yesarî yazılarının bağlı olduğu kaaideler, nizamlar o kadar esaslıdır ki son yarım asır zarfında

gelen Osmanlı ta'liknüvisleri hep bu mektebe mensupturlar. Yesarî; yazılarında Şeyh Hamdullah, Mustafa Râkım, Celâleddin gibi tabiat-ı esasiyye göstermektedir. Bu tabiat-ı esasiyye o kadar kökleşmiştir ki nerede Yesarî yazısı görülse derhal mümeyyiz çizgileri kolayca tefrik edilir. Yesarî yazılarında şekillerin tenasübü, âhengi gibi evsafın heyet-i mecmuasından çıkarılan birlik fikri, birlik tesiri pek vazıhtır. Asalet, vakar, sükûn ve muvazenet ifadeleri de en büyük hasiyyetlerindendir.

«Yesarî Zade Mustafa İzzet Efendi bu mektebin en büyük talebesidir. Babasının yazısında o kadar vuzuh ile ve kat'iyyet ile kökleşen tabiat ı esasiyye; Yesarî Zade için Ta'likte parlak bir teceddüt göstermeğe kâfi gelmiştir. Râkım'ın celinüvislikte yaptığı inkılâbı aynı asırda Yesarî Zade Ta'lik'te vücude getirmiştir. Bu iki muasır hattat aynı muhit, aynı şerait ve avamil tesirinde yetişmişler, aynı zihniyyet, aynı içtihat ile çalışmışlardır. Zamanlarının bedîî ihtiyaçlarını, muhtelif yazı nevileriyle temine hizmet etmişlerdir.

«Yesarî yazısının vakur bünyesinde ve ondan evvel Acem ta'liknüvislerinin yazılarında görülemiyen canlılık ve hareket, sür'at ve akıcılık Yesarî Zade'de birden başlamıştır. Çizgilerin ruhî havassına ait esaslı vukufu, derin ihtisasları onu şekillerinde mahdut bir muhit içinde döndükten sonra ansızın koparılıp fırlatan bir kuvve-i anilmerkeziyye sür'atini, cevv-i havada kanatlariyle asılı kalmış bir kuş seyrini, daima kımıldanmak, daima oynamak istiyen canlı bir kitlenin hareketlerini eserlerinde tasavvura sevkeylemiştir. Yesarî Zade'den sonra Osmanlı ta'liknüvisliği Ali Haydar Bey, Sami Efendi, Nazif Bey gibi sanatkârlar yetiştirmiştir.

«Ta'lik Araplar tarafından baz-ı evani-i beytiyyede (ev eşyası) ve duvar levhalarında kullanılmıştır. Ancak tezyinat ve ihtişam ile alâkası olmıyan bu yazı Araplarda Sülüs ve Celi'den fazla bir terakki gösterememiş, şekiller tabiattan mahrum, kabataslak kalın çizgilerden ibaret kalmıştır.

« Osmanlılarda Ta'lik yazıları ekseriya levha halinde yahut murabba', mustatil gibi hendesî zeminler üzerinde âbide ve mezartaşı kitabeleri yazmak için kullanılmıştır. Sülüs ve Celi'ye nisbetle boyca yarı yarıya kısa olması ekseriya dar ve uzun zeminlerde tercih edilmesine sebep olmuştur. Binaenaleyh Osmanlı mimarlığında Ta'lik Celi'ye nisbetle ikinci derecede kalır. Mimarî eseriyle doğrudan doğruya münasebette bulunan bir kitabe, meselâ cami kubbesinin etrafını dolaşan kuşağı doldurmak için daima Sülüs celisi tercih edilmiştir. Bir de Ta'lik Evkaf dairesinde resmî yazı gibi kullanılagelmiştir. Acemlerde ise bilâkis Sülüs celisi nisbeten daha az kullanılmıştır. Ta'lik Acemlerin kitaplarında, kumaşlarında, evani-i beytiyyelerinde, alât-ı harbiyyelerinde... bazan yapraklar üzerine döşenmiş olarak kesret ve mebzuliyyetle tatbik edildiği görülür.»

Ta'lik Meşihat dairesinde ve Şer'î mahkemelede resmî yazı gibi kullanılmıştır. Eski Hocaların yazıları hemen hemen Ta'lik'ten ibaretti.

Gaybe iman getür ey mülhid-i fâcir ki sana;
Âhiretten hat-ı ta'lik ile hüccet gelmez.
Sâbit

TALİKA (طالیقه) [*San.*] Araba nevilerinden birinin adıdır. « Lehçe-i Osmanî » deki izahı şöyledir: «Leh lisanında Asma araba, Koçu. Serem arabasının küçüğü.» Tek atle çekilen bu türlü arabalar bazı yerlerde hâlâ kullanılır.

TA'LİKAT (تعلیقات) [*San.*] Bir kitabın münderecatını tashih veya izah maksadiyle sayfa kenarlarına yazılan yazılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski yazma kitaplarda bu türlü yazılar vardır.

TA'LİK KÂĞIDI (تعلیق کاغدی) [*San*] Ta'lik yazı yazmak için hazırlanan kâğıtlara verilen addır. Arkası nakışlı yahut ebrulü bir kâğıda ortasından yapışmak üzere bundan dört beş milimetre ufak olan Hind âbâdisi ve emsali kâğıtlardan üzerine yapıştırılırdı. İstanbul'da bu kâğıdı hazırlıyanlar kâğıdın köşelerine soğuk damga basarlar, yahut altın varak üzerine isimlerini yazarlardı.

TALİMHANE (تعلیمخانه) [*Ask.*] Askerlerin talim yaptıkları yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ok ve tüfek talimhanelerinin birer atış mektebi halinde onaltıncı asır sonlarına kadar devam ederek ondan sonra eski ehemmiyyetini kaybettiği yazılı bulunan «Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları» adlı eserde (cilt 1, sayfa 228) şu tafsilât da vardır:

«Bir me'hazımız (M. 1608. H. 1017) vakayii arasında Yeniçerilerin kaaideleri üzere ok meydanlarında (Yeni odalardaki ok meydanı) ve talimhanede her zaman tüfek attıklarını yazmaktadır. Fakat bu tarihten sonra ok atmasını bilmiyenler ve tüfekten anlamıyanlar buralara zâbit tâyin olundular, meraklı olup talim yapmak istiyen Yeniçeriler çarşılardaki talimhanelerde para ile talim yapmağa mecbur edilmişler ve buna ise daimî surette para yetiştir-

meleri mümkün olmadığından bittabi, hevesleri kırılarak talim işini terk eylemek ıstırarında kalmışlardı.

«Talimhanelerde hedef-ittihaz edilen mahalde yontma taştan kârgir bir duvar vardı. Bunun orta yerinde somaki mermerden nişangâhlar yapılmıştı. Bundan başka meteris için somaki miller diktirilmişti. Tüfek hedefi olarak Yeniçeriler için mahsus surette testiler yaptırılırdı. Osmanlı tarihlerinde Yeniçerilere atfen söylenen (testiye kurşun atarız) sözü nişanlarının testi olmasından dolayıdır.»

TALİMHANECİ (تعلیمخانه‌جی) [*Ask.*] Ağa bölüklerinin elli dördüncü bölüğü kumandanına verilen unvandır. Bölüğü efradiyle beraber Yeniçerileri talim ettirmek vazifesiyle mükellef olan ve «Talimhaneci başı» da dedilen talimhaneci ulûfe defterlerinde «Muallim-i talimhane» veya «Sermuallim-i talimhane» suretinde geçer. Hükümdar sefere giderse o da gider, gitmezse gitmezdi. Terfi ederse «Zenkberci başı» olurdu. Talimhaneci diğer bölükbaşılara tefevvuk ederek ok ve yay taşımak imtiyazına malikti. Kanunî devrinde talimhanecinin yevmiyesi yirmi akça idi.

TAMA'-I HÂM (طمع خام) [*Hal.*] Mecaz yoluyle yapılması mümkün olmıyan bir şey isteme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Dilberin vasl-ı firavanına ikdam etme
Gönül ol simbedenden tama-ı hâm etme
Nev'î

TAMAN (طامان) [*Coğ.*] Koban nehrinin biri Karndeniz'e, diğeri Azakdenizi'ne dökülen iki kolu arasındaki araziye verilen addır. Vesikalarla tarihlerde çok geçer.

TAMET-ÜL-KÜBRA (طامة الكبرى) [*Sof.*] Kıyamet günü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tam; gömmek demektir. Kıyametle bütün mevcudat yok olacağı için bu tâbir meydana gelmiştir.

TAMİRAT AMBARI TAKIMI (تعميرات انبارى طاقمى) [*Sar.*] Şehremini ile Mimar Ağa'nın ve maiyyetleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar Yalı Köşkü ile Sepetçiler Kasrı'nda kendilerine ayrılan yerlerde otururlardı.

TA'MİYE (تعمیه) [*Ede.*] Ebced hisabiyle yazılan tarih mısra'ında fazla gelen sayının çıkarılması, noksan gelenin de eklenmesi işareti yerinde kullanılır bir tâbirdir. 1346 senesinde ölen annesi için bulduğu:

Elîsinden sonra öksüz koydun anne oğlunu

mısra'ının da 9 sayı eksik olduğunu gören üstad Tahir Olgun:

Nâh felekten gûşuma târih-i menkutan gelir

mısraını yazarak bundaki 9 demek olan nûh'le ve ta'miye ile eksik kalan dokuzu tamamlamıştır.

TAM TAM KAPI (طام‌طام قپو) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Konya'da Mevlâna türbesinin şimal cihetinde mescidin tarsini (sağlamlaştırılması) için yapılan istinat duvarı altında kadınlar kafesine çıkılacak kapının açılıp kapanmasında hasıl olan sadadan kinaye olarak kullanılırdı. Büyle bir kapı şimdi mevcut değildir.

TAMU (طامو = طمو) [*Hal.*] Cehennem yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Gice gündüz işleri isyan kamu
Korkarım ki yerleri ola tamu
(*Mevlid*) *Süleyman Dede*

TANBURE-Î TÜRKÎ (طنبورهٔ تركى) [*Mus.*] Telli sazlardan birinin adıdır. Meragalı Abdülkadir «Cami-ul-Elhan» da Türklere mahsus olduğunu kaydettiği bu sazı şöyle tarif etmiştir: Kâsesi ve sathı tanbur-ı Şirvnî'ninkinden daha küçük, sapı ise daha uzundur. Alt teli, üstündekinin üç rub'unun (dörtte üçüne) müsavidir. Bazan iki, bazan da üç tel bağlanır.

TANDIR (تاندير) [*San.*] Soğuğa karşı yapılan ısınma tertibatı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski zamanda şehirlerde soba tertibatı olmadığı için odalar mangalla ısıtılırdı. Büyük odalar ise mangalla ısıtılamazdı. Bu sebeple ortaya ayakları kısa, dört köşe bir masa altına mangal konulur, masanın dört tarafını kaplamak üzere pamuklu bir örtü ile örtülürdü. Herkes bunu etrafına toplanarak örtüyü üstüne çeker, dizlerini masanın altına yerleştirirdi Ayakları mangalın etrafında, tandır içinde ısınırdı. Köylerde odanın ortasında açılan çukura dışarıda yakılan odun ateşi konulur, etrafında tahtadan yapılan yüksekçe yere oturularak üstlerine örtü örtülürdü. «Eski Eserler Ansiklopedisi» nde (Tandır Maddesi) bunun için şu izahat verilmekdedir:

«Altı ayaklı, altı köşeli veya müdevver ağaç masa altında kendisine mahsus bir mangal ateş konur, üzerine çaprazvari yorganlar ve daha üstüne halılar örtülür. Etrafına yapılan yataklara girilir ve ayaklar masaya doğru uzatılır. İşte buna «Tandır» derler. Çok soğuk yerlerde kullanılır. Bunları vaktiyle saraylarda da kullanırlar ve soğuk günlerde içinden çık-

mayıp Duduname (Tûtiname) gibi masal kitaplarını okurlardı. Bunlardan büyük bir tandır masası Edirne işi mükemmel telvin edilmiş bir tanesi 30 liraya satılmıştı. Almadığıma hâlâ acırım.»

Yere gömülü fırınlara da «Tandır» denir. Bunlarda pişirilen etlere «Tandır kebabı» adı verilir.

TANDİRNAME (تاندیرنامه) [*Hal.*] Mecaz yoluyle kış günlerinde tandır başında söylenen şeyler nev'inden masal, boş ve asılsız hikâyeler yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TANSİF TÜLBENT (تنصیف تولبند) [*Giy.*] Tülbent nevilerinden birinin adıdır. Yemeni, baş örtüsü, namaz bezi, yazma tâbir olunan boyama yorgan ve yastık yüzü, uçkur, çevre yapılırdı.

TANTUNA GİTMEK (طانطونا گیتمك) [*Hal.*] Mecaz, yoluyle maksatsız, sebebsiz ölmek, heder olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tantun top ve davul sesi yerinde kullanıldığı o türlü şeyler ise boşa giden gürültüden başka bir şey olmadığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

TANZİFAT RESMİ (تنظیفات رسمی) [*Mal.*] Yolların temizlik masrafına karşılık olarak halktan alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstanbul'da tanzifat resmi Beyoğlu'nda teşkil olunan ilk Belediyye dairesiyle başlamış, sonraden memleketin diğer yerlerine de teşmil olunmştur. Temizlik işini Belediyye üzerine almadan evvel halk çöplerini evinde muhafaza ediyor, «Çöp çıkaran» diye bağırarak sokak sokak küfelerle dolaşanlar tarafından ufak bir ücret karşılığında alınıp denize dökülürdü.

Vak'anüvis lûtfi Efendi Hicrî 1276 (1859/60) senesi vak'aları arasında Belediyye işlerinden bahsederken (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, c. 9, s. 131) tanzifat için dikkate değen şu satırları yazmıştır:

«Tanzifat ise o da halkın parasiyle gözönünde olan sokakların tathirinden (temizlenmesinden) ibarettir. Tanzifat kaaidesi icra olunalıdan beri kenar yerler pislikten hâli değildir. Mukaddema sokağa süprüntü dökmek âdeti yok idi. Şimdi her ev süprüntüsünü sokağa atıyor. Yaz günleri taaffünden (kokudan) geçilmiyor. Süprüntü arabası hiç geçmiyen yerlerden de para alınıyor. Elhasıl devair-i Belediyye birçok hademe ve memurların geçinmesi için yapılmış ve hazinenin bir takım varidatını da alıp hükümet içinde hükümet bulunmuş gibidir.»

Yine Lûtfi Efendi Hicrî 1285 (1868) senesi vak'aları arasında (Lûtfi Tarihi, hususi kütüphanemde müellifin el yazısı nüsha, c. 12, s. 2) bugün bile tamamiyle halledilememiş olan temizlik işleri için «Nezafet» başlığı altında şunları yazmıştır:

«Dersaadet ile Bilâd-ı selâse esvak (sokaklar) ve pazarı ve sair mahallerin süprüntü ve muzırr-ı sıhhat olan şeylerin aleddevam tathir ve tanzifine ihtimam olunması umum ahali ve sekeneye şediden ve ekiden tenbihat icra ve bu usul-i tanzifiyyeye mütemadiyen dikkat ve nezaret için taraf taraf müfettişler tâyini irade buyurulmuştur. Bu tenbih ile tenbihin devam-ı icrasına ikdam olunmuş olsaydı muahharen devair-i Belediyyenin tanziminde tanzifat namiyle birçok mesarifata yol açan tekellüfata (zorluklara) hacet kalmazdı.

«Bu tanzifat usulünün icrasından evvel Dersaadet ile Bilâd-ı selâsenin kâffe-i esvak ve mahallât aralarının ve çarşı, pazar yerlerinin temiz tutulması umumen halkın mutad vazifeleri idi. Hane, dükkân ve magazaların önleri daima süpürülür, biriken süprüntüler arkalarında küfeleriyle sokak sokak gezen süprüntücülere kaldırtılarak kimin ki ev ve dükkânı hizasında mani-i nezafet (temizliği bozan) bir şey görülür ise komşuları dâvacı olup derun-ı memleketin (şehir içinin) umur-ı tanzifiyyesi taksim-i a'mal kaaidesi üzere icra olunur ve haneler derunundaki süprüntüler dahi mezkûr küfecilerle izale olunur idi. Umuma ait olan bu vazifeyi devair-i Belediyye deruhte edeliden beri ahali bunun için bir nevi vergiye raptolunarak mütemeddin memleketler ahalisi gibi tanzifat kaydından vareste olmuşlar ise de devair-i Belediyye elhaleti hazihi (şimdiki zamanda) bu işin tamamiyle icrasına muktedir olamadığı yalnız büyük caddelerle bazı gözönüne tesadüf eden mahalleri tathir edebilip mahallât araları ve Edirne ve Silivri kapıları civarlarında tanzifat arabaları görülmediğinden bellidir. Çünkü İstanbul'un vüs'at ve taaddüd-i mahallâta (genişlik ve mahallelerin çokluğuna) göre tamamiyle tanzifat icrası pek çok mesarife muhtaçtır. Bu mesarife karşı varidat istihsaline ise halkın hali mütahammil olamadığından ve mütahammil olanların dahi çoğu bu vergiyi ödemediklerinden memleketin tamamiyle tathiratı müteazzir (güçlük) menzilesinde kalıp gitmektedir.»

Tanzifat vergisi şimdi Temizlik vergisi adı altında mal sahiplerinden alınmaktadır.

TANZİMAT DAİRESİ (تنظیمات دائره‌سی) [*İda.*] Şûra-yı Devlet dairelerinden birinin adı.

dır. Hüorî 1288 (1871) taribli İrade (Padişah emri) ile kurulan bu dairenin asıl vazifesi kanun ve nizamları tetkik ve icabında tefsir etmekti. Biri reis olama üzere mütaaddit âzadan terekküp ederdi. Şura-yı Devletin en mühim dairesi olduğu için buraya tanınmış adamlar tâyin olunurdu.

TANZİMAT EDEBİYATI (تنظیمات ادبیاتی) [*Ede.*] Tanzimat'ın ilânından sonra meydana gelen edebî değişiklik hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu değişiklik aynı zamanda eskiye nazaran yenilik olduğu için buna «Teceddüt edebiyatı» da denilmiştir. Ancak iki tâbir arasında bir bakıma fark da göze çarpar. Çünkü «Tanzimat Edebiyatı» Tanzimat'ın ilânından biraz sonra başlıyan ve «Servet-i Fünun Edebiyatı» ile karakterini az çok değiştiren edebiyat olduğu halde «Teceddüt Edebiyatı» Tanzimat ile beraber Servet-i Fünun, Fecr-i Âti ve Millî Edebiyatı da şümulü içine alır.

Milâdî onüçüncü asırda başlıyan Türk edebiyatı ondördüncü asırda âhenk peyda etmiş, onbeşinci asırda da mahallîleşmiştir. Baki kelime oyunlarına fazla düşkünlük göstermekle beraber onaltıncı asırda imaleleri azaltmak, zihafları (bak: imale ve zihaf) kaldırmak suretiyle İstanbul lehcesini şiire tatbik etmekle kaside ve gazel vadilerinde üstad tanındı. Onyedinci asırda Nef'î kaside, Yahya gazel, Halet'î rubaî, Atâyî mesnevî vadilerinde kendilerini gösterdiler. Onsekizinci asırda Nâbî ile Nedim didaktik ve şûhâne şiirin üstadı göründüler. Muasırları; ya birincisini, ya ikincisini yahut her ikisini taklit etti. Bu asrın sonunda yetişen Şeyh Galip ise tasavvuf ile tahayyülü mezcederek (karıştırmak) mistik ve sembolik bir çığır açtı. Ondokuzuncu asrın başlarında bir çok nâzım bulunmakla beraber edebiyat lâfız sanatlarından ibaret kalmıştı. Enderunlu Vâsıf ve Fâzıl ile Vehbi, Süruri bir de İzzet Molla bunların kalburüstüne gelenlerindendiler. Bununla beraber Tanzimat tarihine kadar yetişmiş olanlar içinden gösterdikleri yeniliklerden dolayı üç kişiyi ayırmak lâzım gelir. Onlar da Âkif Paşa ile Ahmet Âsım ve Hoca İshak Efendi'lerdir.

Yenileşmiş ve ilerlemiş Avrupa'ya eskilik ve gerilikle karşı durulamıyacağı memleketin düşünebilenlerince anlaşılmış, yenileşmek ve ilerliyebilmek için mütefekkirlerce bir gayret uyanmıştı. O gayret sevkiyle bazı hareketlerde bulunuldu. Lâkin o hareketler ileri gidemedi. Cehil, taassup en ziyade menfaatperestlik manialarına çarptı ve yıkıldı. Nihayet Büyük Reşit Paşa'nın (ölümü: 1857) ölümü göze alarak hazırlayıp Milâdî 1839 senesine raslıyan 26 şaban 1255 de Gülhane'de okuduğu Hatt-ı Hümayun ile «Tanzimat»ın ilânı yeni bir devir açtı. İşte bu devir idarî ve siyasî hareketler gibi edebî bir devrin de başlangıcı olduğu için bu devir edebiyatına «Tanzimat Edebiyatı» denildi. «Teceddüt Edebiyatı» de denilen bu edebiyatın o adı alması işte bundan dolayıdır. Bunlara şunu da ilâve etmek icab eder ki Tanzimat devri 1839 da başladığı halde Tanzimat edebiyatı Şinasi'nin 1861 de neşrettiği (Tasvir-i Efkâr) gazetesinin çıkmasıyle başlamıştır. Şu halde devir ile edebiyatın başlaması arasında 22 senelik bir müddet var demektir.

Üstad Tahir Olgun (ölümü 1951) (Edebiyat Dersleri)nde (hususi kütüphanemde kendi el yazısı nusha) Divan ve Teceddüt edebiyatları arasındaki başlıca farkları şöyle sıralıyor:

«1 — Şinasi Paris'te okuduğu sırada Fransız edebiyatında Romantizm hüküm sürüyordu. Teceddüt edebiyatımızın müessisi de bundan müteessir oldu ve o tesir altında yeni bir edebiyatın temelini attı. Şu halde bizim edebî yeniliğimizde Fransız romantizminin tesiri vardır, yani Divan edebiyatımız da romantizmi andırır.

«2 — Yine Şinasi'nin Paris'te bulunduğu devirde Fransız yazılarında patrie, nation kelimeleri geçip duruyor, evvelce kıralın olduğu zannedilen şeylerin millete ait bulunduğu söyleniyordu. Çünkü orada kırallık kaldırılmış, yerine Cumhuriyet getirilmişti. Şinasi bunları da yeni edebiyatımıza soktu. Evvelce (insanın doğduğu yer) mânasına kullanılan (vatan) kelimesinin (millî hâkimiyyet) sahası demek olduğunu anlattı.

«3 — Bizde evvelce nasyonalizm yani miliyyet fikri yoktu. Onun yerine uhuvvet-i diniyye yani din kardeşliği vardı. Yeni edebiyatta bu fikir de meydana çıktı. Onun neticesi olarak Türk diline ehemmiyyet verildi. Sade Türkçe kelimelerden manzumeler yazmak ve hece vezni kullanmak merakı peyda oldu.

«4 — Eski şair ve nâsirlerimiz yazılarını gayet koyu ve kapalı yazıyorlardı. Teceddüt edebiyatında halka anlatmak fikiryle sade yazmak esası âdet oldu. Bir de bitip tükenmiyen uzun cümleler mümkün mertebe kısaltıldı. Okuyanlara nefes alacak yer bırakıldı.

«5 — Divan edebiyatı, Arap ve Acem tarzına göre tesis edilmiş olduğundan o lisanlardaki edebî kaaidelerin ve nazım şekillerinin mahkûmu idi. Bir türlü onların haricine çıkamazdı. Şinasi mensur yazıların koyuluğunu ve uzunluğunu tâdil edebilmiş, Ethem Pertev Paşa

ise ilk defa alafranga bir şekil ile manzume yazmıştı.

« 6 — Divan edebiyatının ekseriyyctini teşkil eden gazel ve kaside gibi beytlerin her biri ayrı ayrı güzeldi. Fakat yan yana durdukları vakit umumi bir güzellik göstermiyorlardı. Çünkü «yek âhenk» değildiler. Teceddüt edebiyatında ise manzumelerde vahdete dikkat edildiği için bizde de külliyyet itibariyle güzel yazılar yazılabilirdi.

« 7 — Divan edebiyatımızda trajedi ve romanesk neviler yoktu. Teceddüt edebiyatında ilk komediyi Şinasi, ilk romanı Namık Kemal vücude getirdi.»

Değerli edebiyat muallimi Âgâh Sırrı Levend de «Tanzimat Edebiyatı Dersleri»nde (sayfa 17-18) Tanzimat edebiyatının edebî vaziyyetini şöyle belirtiyor:

«Edebî ve fikrî hayatımızda yenilik Şinasi ile başlar. Şinasi'nin 1860 tarihinde çıkardığı Tercüman-ı Ahval ve iki sene sonra neşre başladığı Tasvir-i Efkâr gazetesiyle ortaya koyduğu yeni fikirler, yeniliğin ilk defa olarak şuurlu ve sistematik bir tezahürdür. Ondan önce ortaya atılan bazı yeni fikirler, münferit kalmış ve devamlı olmamıştır. Tanzimat edebiyatı'nın bu safhasında göreceğimiz yenilikler, şekil ve neviden daha fazla, fikre, ruha ve mânaya aittir. Garp medeniyyetinin hayatımıza girmeğe başladığı bu safhada, edebiyatımızda, bu yeni hayat ve ihtiyacı ifade için, yeni mefhumlar, yeni kelimeler ve terkipler bulmağa çalışıyor. Tabii bu yeni fikirleri halka anlatmak zarureti, ifadede daha sade bir temayülü uyandırıyor. Üslûp, basitleşiyor. Daha kat'î ve daha vâzıh bir şekil alıyor. Mümkün olduğu kadar seci'lerden ve lâfza ait süslerden kurtulmağa çalışıyor.

« Tanzimat edebiyatı'nın bu safhalarında nesir, nazma nazaran daha çok mütekâmildir. Yenilikleri daha fazla haizdir. Gazetelerin ve mecmuaların intişara başlaması, gittikçe genişliyen Maarif teşkilâtı içinde, yüksek mekteplerin birer birer açılması, ilmî mahfillerin teşekkülü, temaşa hayatının başlamasıyle bu sahadaki eserlerin yavaş yavaş ortaya konması, Fransız lisanından yapılan tercümelerin çoğalması hep bu zamana tesadüf eder, Artık fikirler uyanmış, muhitler teşekkül etmiş, yenilik, kuvvetli bir cereyan halinde, münevverler arasında gittikçe genişliyerek, fikir ve edebiyat sahasında hakikî bir rönesans başlamıştır.

«Yeniliğin bu ilk safhasında, göze çarpan şahsiyyetlerin en mühimleri Şinasi ile Ziya ve Ethem Pertev Paşalardır. Cevdet, Münif ve Vefik Paşa'lar ise kendi sahalarında yeniliğin inkişafına müessir olmuşlardır. Gerçi bunlar muayyen bir gaye veya bir meslek etrafında toplanmış şahsiyyetler değildir. Fakat her biri, kendi kudreti nisbetinde, garptan aldığını muhitimize taşımış ve getirdiği bu yenilikle, muhitimizde yeni fikrin ve yeni edebiyatın temelini atmakta birer âmil olmuştur. Bu yenilikleri, edebî nevileri izah ederken sırasiyle söyliyeceğiz. Fakat burada kaydedeceğimiz bir şey varsa, o da, asıl Garp fikirlerinin yayılmasında hepsinden fazla Şinasi'nin müessir olduğudur. Bu itibarla, Şinasi'yi, devrin mümessili olarak telâkki edeceğiz.

« Şiir:

« Şiirde yenilik Ethem Pertev Paşa'nın Fransızca'dan tercüme ettiği iki manzume ile başlar. Şinasi'nin tercümeleriyle, bu tercümelere benzeterek yazdığı manzumeleri bunu takibeder. Bu safhada şiir, şekil itibariyle, Ethem Pertev Paşa'nın bir manzumesi müstesna olmak üzere, tamamiyle eskidir. Yenilik, ancak fikirde ve mânadadır. Tabiî bu yeni mefhumları ifade için yeni kelimeler, yeni terkiplerde manzumeler de görülmeğe başlar.

« Şiirde Ethem Pertev Paşa ile Şinasi'yi Ziya Paşa'yı birer şahsiyyet olarak görmüş olacağız. Biz şimdiye kadar yeni Edebiyatın bir müjdecisi olarak zikredilmekte olan Âkif Paşayı, yeni edebiyatın başında belli başlı bir şahsiyyet olarak göremiyoruz. O, esas itibariyle, eski devre mensuptur. Vâkıa Âkif Paşa'nın meşhur Adem kasidesi, o zamana kadar kasidelerde mutad olan nesip kısmını ihtiva etmi yerek, doğrudan doğruya maksada kirmesi ve baştan sona kadar muayyen bir mevzu olarak adem fikrini ihtiva etmesi itibariyle, bazı yenilikleri havi sayılir. Bundan başka, torunu için hece vezniyle ve sâde bir üslûp ile yazmış olduğu mersiye, ihtiva ettiği samimiyyetle güzeldir. Fakt bütün bunlar, Âkif Paşa'yı yeni edebiyatın müjdecisi olarak telâkki etmek için kâfi sebepler değildir. Belki bazı mensur yazılarında, nazımdan daha fazla vuzuh ve sadelik ihtiyar etmiştir. Fakat Âkif Paşa, muhakkak ki, yeniliği şuurlu olarak duymuş veya bu hareketin başına geçmiş bir şahsiyyet değildir »

Tanzimat edebiyatında yer alan simalar şunlardır:

Reşit Paşa, Âlî Paşa, Ethem Pertev Paşa, Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Cevdet Paşa, Abdülhak Hâmit, Ahmet Vefık Paşa, Mahmut Celâleddin Paşa, Âlî Bey, Recaî zade Ekrem Bey, Tevfik Fikret, Ahmet Mithat Efendi ve saire.

TANZİMAT-I HAYRİYYE (تنظيمات خيريه) [*İda.*] Sultan Mecit'in cülûsu üzerine Hicrî 1255 (1839) senesinde Büyük Reşit Paşa'nın teşebbüsü neticesinde yapılan idarî yenilik hakkında kullanılır bir tâbirdir. İkinci Mahmut'un saltanatının sonlarına doğru Devletin iç ve dıştan dağılma alâmeti olan birçok âmiller ve müessirlere mâruz olarak hayatı kökünden sarsılmış olmasıyle yıkılmağa mahkûm gibi gürünmekte ve sukut ve zevali ihtimalini düşünmek kabiliyyetini haiz olan memleket evlatlarını telâşa düşürdükten başka Avrupa devletlerini de türlü düşüncelerle düşündürmekte idi. İşte Tanzimat bu suretle tezahür eden endişe ve emellerin bir eseridir.

Vaz' ve ilânı sebebi itibariyle tetkik edilecek olursa Tanzimat'ın, bütün millet efkârında olmasa bile hiç olmazsa hükümet erkânının mühim bir kısmında yeni istikamet veçhesi hasulüne yol açan tarihî bir vak'a olduğu anlaşılır.

Tanzimat-ı Hayriyye'nin esası halkın o âne kadar tanınmamış, devletçe olduğu gibi tebeanın çokluğunca da meçhul bulunmuş bir kısım hakların genişletilmesi suretiyle devlete yeni bir veçhe ve istikamet vermekten ibarettir. Bundan gözetilen umumi maksat ise İslâm içtimaî heyetini asırlarca zamandan beri mânen ve siyaseten ayrı yaşamış olduğu Hıristiyan içtimaî heyetine yaklaştırmaktı. Memleketin o zamanki vaziyyeti gözönüne alındığı surette bunun müşkilâtı kolaylıkla idrak olunabilir. Çünkü mania telâkki olunan dinî hükümlerin tesirlerinden tamamen veya kısmen kurtulmağa çalışmak demek olan bu keyfiyyet memlekette kolay kolay hazm olunamazdı. Mamafih vatanın tehlikede olduğunu, bundan başka kurtuluş çaresi olmadığını görenler, başta Reşit Paşa olmak üzere, her ne bahasına olursa olsun tatbikata girişmekten nefislerini menedemediler.

Avrupa'nın yorulmak bilmiyen faaliyyeti ile sağdan soldan sıkıştırılan ve son derece müşkil bir durumda bulunan bir hükümet tarafından kabul olunan Tanzimat, her şeyden evvel Avrupa'yı tatmin ederek devlete karşı daha mülâyim ve müsaadekâr davrandırmak maksadına müpteni idi Mübrem olan bu ihtiyaç karşısında kalan Türkiye Avrupa'nın teveccühünü kazanmak, reayaya haklar bahşetmek, galip milletle mağlûp millet arasında müsavat kaaidesini kabul ve tedricen tatbik eylemek mecburiyetinde idi. Tanzimat; İşte bütün bu gayeleri hedef tutuyordu.

Büyük Reşit Paşa İkinci Mahmut'a dinletemediği fikirlerini nihayet yeni ve genç Padişah Abdülmecit'e kabul ettirdi. Sultan Mecit in bunu kabul etmesi biraz da henüz saltanat istibdadını tatmamış ve cülûsunun gaileli bir zamana raslamış olmasından ileri gelmiş idi. Bir müddet sonra onun da bunu kabul eylemesi şüpheli idi.

1839 teşrinsanisinin (kasım) üçünde (Hicrî 1255) Topkapı Sarayı içindeki Gülhane Köşkünde Sultan Abdülmecit de hazır olduğu halde kalabalık huzuruyle Osmanlılara bahşolunan hürriyyet hakları ve teminatını muhtevi bir berat hüküm ve kuvvetini haiz olan ve okunduğu yere izafetle «Gülhane Hatt-ı Hümayunu» denilen Hatt-ı Şerif okundu.

Vergilerin yeknesak ve muntazam bir usul ve kaaideye uyularak tarh ve cibayeti, askerlik mükellefiyyetinin tatbiki gibi mühim yenilikleri ilân eden Gülhane Hattı vâkıa hükümet kuvvetlerinin hudut ve salahiyyetini hiç bir suretle değiştirmiyor, hakikat-i halde yalnız idareye taalluk etmekten ibarbt kalıyordu. Ancak Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşıyan millet efradının medenî şartlarının ıslahı lüzumunu ilân etmesi ve «Kavanîn ve nizamatın bilcümle tebeaya emniyyet-i can ve mal ve mahfuziyyet-i ırz ve namus temin etmesi lâzım geleceği ve taraf-ı Şahaneden bahşolunan bu eltafın her hangi din ve mezhepte olursa olsun herkese şamil olduğu, herkesin bilâ istisna bundan müstefit olacağı» zikredilmesi Hatt-ı Hümayunun ehemmiyyetini anlatmak için kâfidir.

Hattın ihtiva ettiği esaslardan bazılarının Şer'î ahkâma mugayir olduğu bir çokları tarafından derhal ileri sürüldü En ziyade itirazı davet eden nokta Hatt-ı Hümayunun ruhunu teşkil eden Hıristiyanlara Müslümanların haiz olduğu hakların verilmiş olması idi. Hatt-ı Hümayunun fikirler, âdetler ve menfaatlerini altüst etmekte olduğu mütaasıp muhitte tatbik mevkiine konulmanın bir çok müşkülâta uğranılacağını hissetmemek, bu bapta yanlış tahminlerde bulunmanın zararlı olacağını hisaplamamak kabil değildi. Bizzat Reşit Paşa dahi bu hususta kayıtsız ve şartsız emniyyet ve itimat göstermekten pek uzaktı. Mamafih bütün bu itirazlar ve tarizlere göğüs gerilerek tatbikata geçildi. Bir müddet sonra Reşit Paşa'nın mevkiinden düşmesi işi durdurdu. Hattâ geriye doğru adımlar bile atıldı. Daha sonra yine Gülhane Hattı teyit edilmiş ve mütaakiben yine Rişit Paşa iktidar mevkiine getirilmekle bu cihet bir kat daha kuvvetlendirilmiş ise de ümit edildiği gibi faide temin edilememiştir. Hattâ çok geçmeden hükümetin umumî teveccühü kaybetmesi mutaassıplar güruhunu ümide düşürdü. Çünkü onlara göre Tanzimat bir belâ idi ve

her ne suretle olursa olsun o belâyı devletin başından atmak lâzım geliyordu. Terakki yolunda atılmış olan bu adımı geriya çevirtmek istiyenler bulunmakla ve bunlar mühim bir yekûn teşkil etmekle beraber zaman Tanzimatçılar lehine iyice yol almış olduğundan bocalamağa rağmen yine hedefine doğru yürüyüp gidiyordu. Gülhan Hattından on yedi sene sonra Hicrî 1273 (1856) da ıslahata dair neşrolunan ikinci Hatt-ı Hümayun bunun en bariz bir misalini teşkil eder.

Tanzimat'ın tuhaf bir mazhariyyeti vardır. Mutaassıplar külliyyen aleyhinde bulundukları gibi kendilerini terakki sever sayanlar da yapılan işin tam olmadığından dolayı Tanzimat'ı iyi bulmuyorlar. Halbuki insaflı bir gözle bakılacak olursa o zaman için böyle bir yenilik hareketine lüzum vardı ve bununla devletçe faide de sağlanmış oldu. Ancak prensiplerle tatbikattaki bazı yanlışlıklar yüzünden zararlı neticeler verdiğinde de şüphe yoktur. Bunu anlamak için yakın zamanlara kadar lehte ve aleyhte yazılmış olanları dikkatle gözden geçirmek kâfidir.

TANZİMAT-I HAYRİYYE MADALYASI (تنظیمات خیریه مدالیه‌سی) [*İda.*] Tanzimat'ın ilânı münasebetiyle ihdas olunan madalyanın adıdır. Hicrî 1267 (1850) senesinde ihdas olunan bu madelya tunçtandı.

TANZİR (تنظیر) [*Ede.*] Bir şairin bir şiirinin alelekser gazelinin başka bir şair tarafından aynı mevzu ve kafiyede olmak üzere benzerinin meydana getirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü şiire «Nazire» denilir. Nazire bir eseri taklit demek olduğu için taklit edilenden yüksek olmasa bile aşağı olmamalıdır. Eskiden bu vadide pek çok şiirler meydana getirilmiş ise de aslına tefevvuk etmiş olanlar nâdirdir.

Kongre çoktur bu nev ebyatını tanzir için
Şa'iran yapsınlar isterler ise bir konferans
Nazif

TAPA (طابیه) [*Top.*] Topun «hazine nihayeti» nin takviyesi için yapılmış olan parçanın adıdır. Merminin ağzına vidalı olan parçaya da bu isim verilir Tapalar musademe veya saniyeye göre mesafe taksimatlıdır.

TAPKUR (طابقور) [*Ask.*] Dört yana dizilerek istihkâm şekli verilen ve araları zincirlerle bağlanarak bir müdafaa mevkii haline konan yer hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TAPU (طابو) [*İda.*] Tasarruf kâğıdı yerinde kullanılan bu tâbir itaat ve inkıyat mânasına gelen Türkçe bir kelimedir. Tapu lâfzının «arz» mânasına gelen Rumca «tapus» kelimesinden alındığı ve bazıları tarafından Farsça bir lâfız olduğu ileri sürülmüş ise de denildiği gibi Rumca veya Farsça'dan alınmış bir tâbir olmayıp inkıyat (itaat) mânasına gelen «tapuk» kelimesinin değişik şekli olduğuna dair olan fikir doğruluğa en yakın olanıdır. Lûgatların çoğu tapu kelimesinin Türkçe olduğunu göstermesi de bunu teyit eder.

Istılahan; zer' (ekin ekmek) ve gars (ağaç dikmek) ve bina gibi tasarruf hakkı mukabilinde verilen ve mîri için araz gibi tefevvuz eden kimseden peşin alınan akçadır.

Tapu son zamalarda alelıtlak tasarruf hakkı karşılığında verilen bir vesika demektir. Şu halde her iki cihet birleştirilerek ifade edilmek istenilirse tapu; ferağ, mübadele, intikal, senetsiz tasarruf, hakk-ı karar ve mahlûlât vukuu üzerine arazi-i emîriyyenin icar ve tefevvuzu esnasında mîrî canibinden tasarruf hakkı karşılığı olarak tefvizinden alınan muaccel ücret (satış münasebetiyle alınan bedel) ve tasarrufu müş'ir memuru tarafından verilen senede ıtlak olunur suretinde tarif olunabilir.

Arazi-i emîriyyenin mîrî tarafından tefvizi mu'tad icare ile icar demek olup arazinin kıymetine müsavi peşin alınan ve tapu denilen meblâğ icare-i müaccele ve öşür ve hums gibi alınan hasılat hissesi icare-i müeccele olur. (Bak: İcare-i muaccele, İcare-i müeccele).

Eski kanunnamelerde tapu lâfzı icare-i müecceleyi ifade etmektedir.

Arazinin tasarrufunu müsbit olmak üzere tapu adıyle Devlet tarafından vesika verilmesi Tapu kanunu'nun tatbikinden sonra ve binaenaleyh çok yeni bir şeydir. Ondan evvel böyle vesikaya lüzum görülmez ve alım satım zamanında sonradan «Mabeyn senedi» dedilen eski sahibinin alâkası kalmadığına dair bir kâğıt verilmekle iktifa olunurdu. Satışın bir vesikaya dayanma meeburiyyeti yoktu. İstiyenler alır verirlerdi.

Tapudan evvel o makamda «Mülknâme-i Hümayun» ve «Temessük» tâbîrleri kullanılırdı. Temlikname-i Hümayun dahi denilen Mülknâme-i Hümayun Padişah'lar tarafından bir yerin temlik olunduğuna (mülk olarak verildiğine) dair şahıslara verilen vesikaya, «Temessük» de timar, zeamet ve has sahiplerinin timarları dahilindeki araziden müstehikkine tefviz olunan yerler için kezalik verilen varakaya ıtlak olunur.

TAPU TEMESSÜKÜ (طابو تمسکی) [*Mal.*] Sipahilerin timarları dahilindeki arazi-i emîriyye nin müstahik olanlara parça parça tef-

vizi belirtmek üzere verdikleri vesikanın adıdır. Buna «Sipahi senedi» de denilirdi.

TAPU-Yİ MİSİL (طاپوی مثل) [*Mal.*] Tefviz edilecek arazinin bigaraz ehl-i vukufun (garazsız bilir kişilerin) tâyin ettikleri kıymet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tâyin olunan bu bedel müstehiklerindan alınarak gayr-i menkul için namına tapu verilirdi.

TARAKLI BAĞDAT ÇARŞAFI (طاراقلی بغداد چارشاق) [*Kıy.*] Kadınların tesettür maksadiyle giydikleri çarşaf nevilerinden birinin adıdır. İpekli ve iki parçadan ibaret olan bu çarşaf Bağdat'da yapıldığı için bu adı almıştı. Taraklı denilmesinin sebebi de tarak dişi şeklinde klapdan işlemeli olmasından dolayı idi. Dayanıklı olduğu için makbuldü.

TARDİYYE (طردیه) [*Ede.*] Beşinci mısra'ı, birinci bendin dört mısra'ıyle kafiyeli olmıyan «Muhammes» hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Tard-ı rekib» de denir. Şeyh Galib'in aşağıya alınan iki bendi buna örnek teşkil eder.

Bir şâha esir oldu kim dil
Her gamzesi kahramân kaatıl
Gamzeyle sitemde lâ'li yekdil
Bigâne nigâhı kane mail
Tîr-i gamı câna âşinadır

Galib gibi sad hezâr meftun
Sahrâ-yi mahabbetinde mecnun
Olmaz yine kimse zâr ü dilhun
Her cevrine ehl-i derd memnun
Âmma ki ne çâre bîvefadır

TARD Ü AKS (طرد وعکس) [*Ede.*] Bir cümlenin yahut bir mısra'ın altını üstüne getirmekle başka bir cümle veya mısra' meydana getirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cenab ı Hakk'ı zatına nazaran bilmek, sıfatına nazaran bilmemek imkânı olmadığını belirten:

Mümkün değil Hüdayı bilmek de bilmemek de

mısraının bir kısmı «mümkün değil Hüdayı», diğer kısmı «bilmek de bilmemek de» olup ikinci kısmın öne alınması yahut birinci kısmın geri bırakılması kalinde:

Bilmek de bilmemek de mümkün değil Hüdayı

mısra'ı zuhura gelerek:

Mümkün değil Hüdayı bilmek de bilmemek de
Bilmek de bilmemek de mümkün değil Hüdayı

şeklinde bir beyt teşekkül etmiş olur. İlim ve hüner öğrenme vakti gençliktir demek olan aşağıdaki beyt de öyledir:

Hengâm-i civan tahsil-i hüner vakti
Tahsil-i hüner vakti hengâm-ı civandir

TARHALA (تارحالا) [*Coğ.*] Soma kazasının eski merkezinin adıdır.

TARHANDİL (طرخندیل) [*Bah.*] Mora kıyılarında ve küçük deniz hizmetlerinde kullanılan gemi nevilerinden birinin adıdır.

TARHMNCU LÂYİHASI (طرخونجی لایحه‌سی) [*Mal.*] Sadrazam Tarhuncu Ahmet Paşa tarafından yapılan bütçe hakkında kullanılır bir tâbirdir. Fasîle-i mürekkebeden kokulu bir ot olan Tarhun'un Arapça adı ra'lûl, Fransızca ismi Estragon'dur. (Kamus-ı Tıbbî) de «Menşei Hazer denizi sahilleridir. Taze yaprakları baharlı olup yemeklere katılır ve taktir (inbikten geçirmek) ile yeşil bir zeyt-i tayyar (uçucu yağ) çıkarılır» suretinde tarif olunan tarhun'un (Lehçe-tül-Lûgat) daki izahı şöyledir;

«Tabiatı ikinci derecede har ve yabistir. Bazıları bürudeti vardır dediler. Rutubeti teçfif (kurutmak) eder. Ağız kokusunu giderir. Çiğneyip ağızda tutulsa şehvet-i cima'ı giderir. Sair havassı tıp kitaplarında yazılıdır.

Pek bozuk olan malî vaziyyetin düzelmesi ancak sarfiyyatın varidata uydurulması ile kaabil olacağını düşünen Ahmet Paşa Hicrî 1054 (1653-54) senesinde bir bütçe yaptırmış ve Devletin varidat ve masraflarını bütün tafsilât ve müfredatiyle göstermiştir. İşte bu ilk bütçe Osmanlı tarihinde adına nisbetle «Tarhuncu lâyihası» namiyle anılmıştır.

Muvazene defteri denilen bu bütçeye nanaran devletin masrafı varidatından fazladır ve binaenaleyh açıktır. Çünkü bütçede varidat olarak on dört bin beş yüz üç kese ve masraf olmak üzere de on altı bin dört yüz kese yazılıdır. Şunu da ilâve etmek lâzım gelir ki bu varidat ve masarif devletin bütün irat ve masrafını ifade etmezdi. Çünkü o zamanın usulünce tekmil varidat devletin kasasına girip sonradan masraf namiyle oradan çıkmazdı. Devletin kasasına varidat adıyle giren cizye, gümrük, maadin ve memlehalar hasılatından ve düvel-i mütecavire (komşu devletler) ile mümtaz eyaletlerden «Maktuat» namiyle alınan vergilerden ibaret idi. Varidatın büyük kısmını teşkil eyliyen öşür ile birçok rüsum has, zeamet ve timar adlariyle vezirlerle, ümeraya ve timar ve zeamet erbabı denilen muhariplere bırakılırdı Yurtluk ve ocaklık, voynuk ve saire namlarıyle de birçok yerlerin âşar ve rüsumu sahiplerine bırakılmıştı. Binaenaleyh memleketin o zamanki bütün varidatını ve tekmil masarifini anlamak kaabil değildir. Hattâ bu bütçe

yalnız Kapıkulu denilen Yeniçerilerle maaşları hükümet tarafından ödenen ve heyet-i umumiyyesi İstanbul'a makaur olanlara ait mebaliği ihtiva edip devletin kasasından girip çıkmıyan taşra varidat ve masarifi o miyanda dahil bile değildir.

Memlekete iyilik etmek istiyen Ahmet Paşa bu yüzden gazaba uğramış, idam edilmiştir.

TA'RİFHAN (تعريف خوان) [*Vak.*] Cami ve tekkelerde namazdan evvel Cenab-ı Peygamber'le büyüklerin evsafına dair cemaate yüksek sesle izahlarda bulunan vazife sahipleri hrkkında kullanılır bir tâbirdir. Ta'rif; Arapça bir şeyi alâmetleriyle, etrafiyle anlatmak; Han da okuyan demektir. Vakfiyyelerde geçer.

TARİH (تاريخ) [*Ede.*] Harfleri Ebeed hisabınca bir hâdisenin vuku bulduğu seneyi gösterir bir cümle, yahut bir mısra' veyahut bir beyt tertip edilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu da Bedi' sanatlarından sayılır.

Ebced hisabının orta zamanlarda kullanıldığı malûm ise de edebiyatta ne vakit istimale başlanmış olduğu kat'î olarak bilinmiyor.

Cevdet Paşa; «Belâgat-ı Osmaniyye»sinde «Evailde bu sanat yok idi. Sonraları, vak'aya tarih olmak üzere bir kelime yahut bir ibare bulunmak beyn-el-üdeba de'b (âdet, usul) ve âdet olmuştur. Şöyle ki 791 sene-i Hicriyyede fevt olan (ölen) (Hafız Şirazî) nin vefatına tarih olmak üzere «hâk-i musalla» terkibi bulunmuştur ki Ebeed hisabiyle aded-i hurufu sene-i mezbureye muvafıktır» diyerek «Hâk i musalla» terkibinin ilk bulunmuş tarih olduğuna ima eder gibi oluyorsa da Hicretin 691 senesinde ölen (Şeyh Sa'di) için söylenmiş «زخاصان بود ازان تاريخ ضد خاص» mısra'ı vardır ki «has» kelimesi 691 adedini gösterir. Keza (Abdülkadir Geylânî) için tanzim edilen:

ان باز الله سلطان الرجال
جاء فی العشق توفی فی الکمال

beyti hatıra gelir ki Hazret-i Abdülkadir'in «aşk» yani 470 de doğduğunu «kemal» yani 561 yılında öldüğünü anlatmaktadır.

Eğer bunlar sonradan bulunmuş değilseler Cevdet Paşa'nın sözü biraz şüpheli görülür. Şunlar da epeyce eski tarihlerdir:

Harab = 803 Sıvas'ın Timur tarafından tahribi.

Bünyan-ı Mehmet Han = 856 Rumeli Hisarı nın binası.

Belde-tün tayyibe = 857 İstanbul'un fethi.

وينصرك الله نصراً عزيزاً = 878 Fatih'in Uzun Hasa'n galebesi.

ومن دخله كان آمنا = 898 Molla Câmi'nin ölümü.

Osmanlılarda manzum tarihler Hierî dokuzuncu asrın sonlarında başlamış ve onüçüncü asırda yaşıyan Adanalı Sürurî ile kemal mertebesini bulmuştur.

Tarihlerin mütaaddit nevileri vardır. Bir tarihteki harflerin hepsi hisaba dahil edilmişse o tarihe «tam» denir. Noktalı harfleri hisap edilmişse «menkut», «mu'cem», «cevher», «mücevher», «gevher», «güher», noktasız harfleri sayılmışsa «mühmel», «sade» tâbir edilir.

Senin sinnin Sürûrî geldi kırka
1205

Cihandan göçtü Bülbül Hoca konda adn-i a'lâya
1227

mısra'ları tam bir tarihtir.

Aldı ol Hazreti Hak Celle Celâl
1326

Âlem-i câvide gitti ruh-ı Şeyh-i Mevlevî
1353

mısra'ları mücevher.

Bekir Ağa kurup sur-ı tezevvüç bermurad oldu
1192

Fer verir möhr ile Galib gibi Paşa sadre
1239

mısra'ları mühmel birer tarihtir.

Bazan iki mısra'ın meemuu (birleşir) bir tarih olur. Suud-il-Mevlevî'nin babası Rıza Safvet Bey'in ölümü için Tahir-ül-Mevlevî'nin yazdığı şu parçada olduğu gibi:

Yâd-ı ân-ı vefatı olmak içün
Beyt-i âti çekildi imlâye
Ruh-ı Safvet edüb de azm-i alâ
Aldı ecel Rıza'yi Rahmane

Bazan bir beytin iki mısraı ayrı ayrı tarih olur. Sürurî nin:

Kırkları her halde Mevlâ mainî eyliye
Sinni kırk oldu Cenab-ı Şeh Selim'in bu sene

beyti gibi ki her mısra'ı 1215 yılını göstermektedir.

Bazan bir mısra'dan iki tarih çıkar. Yani matlup olan senenin iki katı olur. Buna «katmerli» demek olmak üzere «tarih-i düta» tâbir edilir. Sürurî'nin:

Bir cuma gün Şevket ile *Sultan Osman oldu şah*
1168 1168

mısraında olduğu gibi.

« Dûta » nın dûtası olmak üzere yazılmış tarihler de vardır. (Neşatî) nin Hafız Ahmet Paşa'nın Sadareti için yazdığı şu tarih gibi.

Hatem Be Hafız âmede ba zıll-i Hak mahfuz bâd
1041 1041 1041 1041

Neşatî'nin tarihi gibi olan tarihlere «Tevarih-i musanna'a» denilir. Bunun envai vardır. Hem lâfzan, hem mânen tarih olur.

Sürurî'nin :

Bin iki yüz on altıda alıp Mısır'ı benam olduk
1216

mısraı gibi ki hem bin iki yüz on altı senesi söylenmekte, hem de harflerinin adedî kemiyyetleri (harflerin Ebced hisabiyle sayıları) o yılı göstermektedir.

« Tevarih-i musanna'a » nın biri de, bir beytin iki mısra'ı birer tarih olduğu halde her mısra'ının ahad, aşerat ve miâtı biribirine müsavi oldukta nakl-i diğer usulüyle altı tarih daha peyda olur.

Nitekim 1216 senesinde Mısır'ın Fransızlardan kurtarılışına tarih olmak üzere Sürurînin söylediği :

Rezmile İslâmiyan bozdu France ceyşini
Eyleyip cumhuru nabûd aldı Mısır'ı Seh Selim

beytinden bu türlü sekiz vecihle tarih çıkar.

Bazan bulunan bir mısra' matlup olan senenin adedinden ya az, yahut fazla olur. Azı doldurmak, fazlayı çıkarmak için müracaat edilen usule «ta'miye» denilir.

Tahir-ül-Mevlevî'nin (Tahir Olgun) annesinin ölümü için söylediği :

Ellisinden sonra öksüz koydun anne oğlunu

mısraının noktalı harfleri 1337 ye baliğ olur. Halbuki annesi 1346 da ölmüştü. Epeyce hissî olduğu için mısra'ı feda edemiyerek eksiği bulunan 9 sayısını «nüh felek» ta'miyesiyle doldurmak suretiyle şu kıt'a meydana gelmiştir :

Terkedip gittin nihayet kimsesiz evlâdını
Ayrılıkmış mehr-i bî pâyanımın ahar sonu
Nüh felekten gûşuma tarih-i menkutun gelir
Ellisinden sonra öksüz koydun anne oğlunu
1346

İşte buradaki «nüh felek» ve «gelir» kelimelerinin delâletiyle tarih mısraına 9 zammedil gi anlaşılır.

Bu zam ve tenzil usulünün daha kapalı olanları vardır. Revan muzafferiyyeti için (Seyyid Vehbi) nin yazdığı :

Şeh-i âlem alınca Behmenin tâcın dedim tarih
Acemden geldi miftah-i Revan Bâb-ı hümnyune
1137

tarihi iki fazla olduğu için şair (Behmen) in tacını yanı o kelimenin başında bulunan «b» harfini aldırmak ve onun delâlet ettiği 2 rakamını kaldırmak suretiyle bir ta'miye yapmıştır.

Abdülmecit'in cülûs senesi olan 1255 i gösteren :

Bir, iki, iki delik
Abdülmecit oldu melik

ve 1055 (۱۰۵۵) de ölen bir adamın mezar taşı için yazılan :

Şerha çektim, dağ yaktım. göz göz ettim sinemi
Dağımı seyreyligen görsün benim tarihimi

gibi tarihler de vardır ki âdeta muamma kabîlindendir.

Gene böyle karışık tarihlerden «ithal ve ihraç usulü» ile (koyup çıkarmakla) yapılmış olanlar vardır :

اشرف ازتیبغ پادشاه گریخت

mısraı onlardandır.

1142 senesinde Efganlı (Eşref Han) Osmanlılarla harbetmiş, bozulup kaçmıştı. Bu hâdiseyi tevrih için Şair (Müştak) yukarki mısra'ı havi bir tarih yazdı. Eşref ; Padişahın kılıcından kaçtı demek olan bu mısra'deki Eşref kelimesi yani onun delâlet ettiği 581 rakamı « tig-i padişah » dan yani 1723 den çıkınca 1142 senesi kalır.

Her âlemin sinin ü tevarihi muhtelif
Her bir zeminde başka hisap üzredir zaman
Ziya Paşa

TARİHÇİ (تاریخچی) [*İda.*] Padişah adına yazılan ferman ve beratların sonuna Arapça ibare ile tarih koymak vazifesiyle mükellef bulunan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tarihçilik mansıbı Bab-ı âli kâtiplerinin seçkinlerine tevcih olunurdu. Nitekim Üçücü Selim zamanında Sadrazam olan Galip Paşa ikinci halife (kâtib) iken tarihçilik mansıbı da uhdesine tevcih olunmuş idi.

TARİHÇİ KALEMİ (تاریخچی قلمی) [*Mal.*] Maliyenin kalemlerinden birinin adıdır. Maliye kalemlerinden çıkan resmî kâğıtlara tarih atmak ve verilen havale ve senetleri hazırlamak vazifesiyle mükellefti. Mektubî kaleminden yazılan berat ve emirlere tarih konulmak mukabilinde aidat da alınırdı.

TARİH OLMAK (تاریخ اولمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle tarihe intikal etmek; unutulmak mânasında kullanılır bir tâbirdir.

TARİHİ ÂBİDE (تاریخی آبده) [*San*] Tarihe ait bir vak'ayı hatırlatmak üzere yapılan mimarî eserler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bir şeyin bu adı alması için yapıldığından en az bir asır geçmesi lâzımdır.

TARİHİ SÜTUN (تاریخی ستون) [*San.*] Tarihe ait bir vak'ayı hatırlatmak üzere dikilmiş olan sütun hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sütun; Farsça direk demektir.

TARİK (طریق) [*İda.*] Mutlak surette yol manasına gelen tarik, geçim için ihtiyar edilen meslek yerinde de kullanılır bir tâbirdir. Tarik ile aynı zamanda silsile de anlaşılırdı. Nitekim eskiden devlet memurları «Tarik-ı İlmiyye», «Tarik-ı Seyfiyye», «Tarik-ı Kalemiyye» olmak üzere üç kısma ayrılmış, her üç kısım için de kanun ile başka başka silsileler kabul olunmuş idi.

Cevdet Paşa Hicrî 1224 (1808) senesi vak'aları sırasında Yeniçeri Ağası'nın azline sebep olan Ocağın bozgunluğundan bahsederken (Cevdet Tarihi, c. 9, s. 228) Şanî Zade'ye atfen diyor ki: «Sunuf ve efrad-ı devlette her fırka mavecebe aleyhini (yapmakla mükellef olduğu vazifeyi) bilmekte ve her bir madde ve kaide altına ithal olunmakta azîm menfaat olduğundan ulema ve Bektâşiyan zümrelerine ve bazı sunuf-ı askeriyyeye (askerî sınıflar) vaz-ı kanun (kanun konulması) kabîlindendi. Bunlara *tarik* tâbir olunduğundan ilh.»

Şanî Zade'nin Cevdet Paşa tarafından teyit olunan bu ifadesi tarikın silsile ve meslek mânasına geldiğini gösterir.

TARİKAT (طریقت) [*Sof*] Kâmil bir mürşidin irşadiyle nefisin ibadete hasriyle vahdet hakikatine vusul yolu tutulmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Diğer bir tarifle feraiz ile amelden (farzlar yapıldıktan) sonra nevafil (nâfileler) ile Allah'a yakınlık tahsil etmektir. Tarikatın esası insan ruhunun terbiye ve irşad ile haricî âlemden alâikın (münasebetlerin) kesilmesi ve bâtın âlemiyle irtibatın teminidir.

Müslümanlıkta hakikatı arayıp bulmak için iki meslek meydana gelmiştir. Bu iki mesleğin biri « Kelâmiyyun », diğeri « Sofiyyun », mesleğidir.

Kelâmiyyun; hakikati keşf için her hangi bir mevzuu meydana koyarak üzerine mübahase etmektir. Kelâmcıların ölçüleri mantıktır. Her şey onunla ölçülür, onunla mukayese olunur. İslâmda iman lâzım gelen mevad (maddeler, şeyler) hep bu yolla tahkik olunmuştur. İşte Müslümanlarca «usul-i kelâm» denilen ilim, fen «usul-i akait» tir. Bu mübahase ve mücadelelerin husule getirdiği neticeler bir yere toplanarak « İlm-i hal » meydana gelmiştir.

Müslümanlarca Kur'ana inanmak, İslâm dinine göre, ukalânın (akıllıların) borcudur. Şu halde Kur'an muhteviyatının aklî hakayıktan olması şarttır. Çünkü Allah Kur'anda tahammülün haricinde bir şeyle kimseyi mükellef kılmadığını sarahaten söylüyor. Eğer Kur'anın içinde aklın kabul etmiyeceği bir şey bulunsaydı yine Kur'an hükmiyle inanmamak lâzım gelecektir. Çünkü iman ile mükellef olan ukalâyı akla aykırı bir şeye inanmağa mecbur tutmak tahammülün haricinde bir teklif olur, o halde de Kur'anda tenakuz bulunurdu. Bir taraf, diğer tarafı tekzip etmek lâzım gelirdi. Böyle olduğu halde Kur'anda bazı şeyler, ilk bakışta, akla aykırı görülür, bazı şeyler de anlaşılmaz.

Kur'an kendisi muhteviyatını ikiye taksim eder. Bir kısmına (muhkemat), diğer kısmına (müteşabihat) der. İlk nazarda anlaşılmıyan şeyler ile aklın muaraza edeceği şeyler bu ikinci kısma aittir. Bu ikinci kısım âyetlerinin mânaları, yine Kur'anın beyanına göre, bir Allah bir de ulema-yi rasihîne (din ilimlerinde meleke sahibi âlimler) malûmdur. İşte bu nokta mantıktan başka bir yol ile aranmağa şayan birtakım hakikatler olduğunu talim ve ifham etmiş ve bu yolu keşf için mücahede ve riyazet yolu kurulmuştur. «Tarikat» budur ve «Tasavvuf» yahut «dervişlik» denilen mesleğin adına alem olmuştur.

Rahmetli Profesör Mehmet Ali Aynî (ölümü 1945) «Bizdeki tarikatler» başlığı ile yazdığı bir yazıda (İkdam 25 şubat 1337-1921) tarikat için şöyle diyor:

«Müslümanlık hadd-i zatında Allah'ı ve Resulünü tasdikten ibaret olmakla beraber bu tasdik keyfiyyeti bilâhare bir muahede ile teyit edilmiştir. Şöyle ki bu mukavele pek muhataralı ve tehlikeli bir günde Müslümanlar ile Nebileri arasında aktolunmuştu. Müslümanlar o gün Resulüllah'ın elini tutarak kedilerinden ayrılmıyacaklarına söz vermişlerdi. İşte onların bu samimî ittihadı kendilerini o tehlikeden kurtarmıştı. Binaenaleyh bir Müslümanın bugün özü, sözü ve fiili biribirine uygun ve düzgün, fazilet ve istikametle muttasıf ve mahabbet ve itimada lâyık bir zatı bulup onun huzurunda o güne kadar işlemiş olduğu günahlardan tevbe ve nedamet (peşimanlık) ettiğine ve ondan itibaren kimseye fenalık etmiyeceğine, yalan söylemiyeceğine, kimsenin malını çalmıyacağına, kimseyi öldürmiyeceğine velhasıl her türlü menahiden sakınacağına dair söz vermesi ve bu taahhüdüne Allahı ve Resulüllahı ve Piran-ı

izamdan (tarikat kurmuş olan büyüklerden) birini şahit tutması, o birinci muahedeyi tecdit ve tekit etmekten ibarettir. İşte Şeriatın bâtını (içi) olan tarikata girmek bu demektir. Yoksa tekkede oturup çorba içmek değildir. Ondan sonra o adamın bütün ef'al ve herekâtı o intisap ettiği zatın nezaret ve murakabesine tâbi olur. Ben dünyada bundan müessir ve bundan nâfiz ve feyyaz bir ahlâk zabıtası mevcut olacağını zannetmiyorum.»

Tarikat; «Yol, hal ve şan anlamlarına gelen bu kelime tasavvufun sistemleşmesinden sonra meydana gelen ve giyim, zikir tarzı ve telâkki ayrılıklarıyle hususiyyetler gösteren sofi teşekküllerine ad olmuştur» suretinde ta'rif eden değerli müdekkik Abdülbaki Gölpınarlı (Aylık Ansiklopedi, No. 12) şu tafsilâtı veriyor:

«İlk zamadlarda sert bir zâhitlik tarzında görünmekle beraber gene de Bayezid-i Bistâmî (874-75) ve Hüseyin ibn-i Mansûr-el-Hallaç (921) gibi sofîlerin aşırı vahdet-i vücut (varlık birliği) fikirlerini taşıyan ve Hicretin altıncı yüzyılından itibaren de hemen hemen tamamiyle vahdet-i vücutçular tarafından temsil edilen tarikatların, din ve mezheple farkı şudur: Din, inanış, ibadet ve muamelât esaslarını ihtiva eden ve inananlarca, Tanrı tarafından Peygamberе vahyedilerek halka bildirilen hükümlerin topluluğuna denir. Siyasî, iktisadî ve içtimaî sebeplerle dinin inanış ve bilhassa ibadet ve muamelât hükümlerini anlayıştan doğan ve zamanın gelişmesiyle gelişerek diğer anlayışlardan tamamiyle ayrılan sisteme «Mezhep — gidilecek yol» adı verilmiştir. Tarikat ise ibadet ve muamelâtta bir ayrılık göstermez. Zâhitlerce fazla ibadetten, vahdet-i vücudçularca inanışta bir telâkki tarzından ibarettir ve bir tarikatta biribirine aykırı mezhep sâlikleri de bulunabilir.

«Tasavvuf, Hind - İran, Yunan - Roma tesirlerinin, bir taraftan Hıristiyanlıkla, yeni - Eflâtun'cuların nazariyyeleriyle, Yahudilikle, bir taraftan da, bilhassa Türk tarikatlarında, Şamanizm'in, Mazdeizm'in ve nihayet yerli geleneklerin hususiyyetleriyle ve hepsinin de İslâmî unsurla karışmasından meydana gelmiş idealist bir tefekkür sistemidir. Ancak tasavvuf, bütün sofîlerde aynı tarzda tezahür etmemiştir. Şarap, nasıl insanın tabiat ve meşrebini meydana çıkarırsa, vahdet-i vücut da, tahakkuk da sofînin tabiat ve meşrebini meydana çıkarmıştır. Bu yüzden şeriatin zahirî hükümlerine hiç ehemmiyet vermiyen ve kaba bir ibahaya varan, yahut şeriatı, halkın düzenini korumak için kurulmuş kabul ederek kendilerince «edeb-i Muhammedî» denen bu hükümlere riayet eden ve muamelâtta şeriatten ayrılmıyan, kurdukları sistemi dünyevî yücelişe bir basamak yapıp padişahlık elde eden, hükümetler kuran, yahut muvaffak olamayıp tarih sayfalarına bir kargaşalık unsuru olarak geçen, vahdet-i vücudü bilgi bakımından kabul etmekle beraber ileriye gidemeyip tenakuzlar içinde bocalıyan, hareketiyle inancını yalanlıyan, vahdetin yalnız bilgisini kuran ve kurulmuş bilgi sistemini şerheden, İslâmileşmiş Yunanî-Eflatunculuk felsefesine kendisini verip din adına dinsizlik yapacak kadar ileri giden, hattâ Peygamberliği bir irfan mertebesi sayıp bu dâvaya kalkışan, yahut da devrindeki büyüklere çatıp zengin gelirli bir tekke kurarak Padişahlara bile hükmedecek kadar nüfuz kazanan ve çeşitli tabasbuslarla bu nüfuzu koruyan sofiler vardır»

Değerli müdekkik «sofi» kelimesi hakkında izahlarda bulunduktan ve «tarikatlardaki esaslar»a, «tarikatlarda dereceler»e, «sülûk»e, «âyîn mertebeleri»ne, «sülûk mertebeleri»ne dair de kıymetli bilgiler verdikten sonra «ilk tarikatlar»a geçiyor ve şu tafsilâtı veriyor:

«Müslümanlık, hududunu genişletip bir taraftan Hind-İran, bir taraftan da Bizans illerine girmiş, bu suretle birçok din ve geleneklerle karşılaşmıştı. Aynı zamanda Emevîler ve bilhassa Abbasî oğulları zamanında eski Yunan felsefesi, Müslüman bilginleri tarafından benimsenmiş, İsmailîler bu felsefeyi halka yaymışlardı. Nihayet yine Yunan felsefesinin tesiri altında ve İslâmiyyet umdelerini müdafaa için «kelâm» bilgisi tedvin edilmiş, bir yandan da tasavvuf sistemleşmeğe başlamıştı İlk olarak kurulan tekke, Şam'da ve Kûfeli Ebu Haşim (767) adınadır. En eski kaynaklar, ilk tarikatlardan olarak İbrahim İbn-i Ethem'e (777) nisbet edilen «Ma'rufiyye», «Bayazid-i Bistamî»ye nisbet edilen «Bayazidiyye», yahut «Tayfuriyye», «Sehl İbn-i Abdullah-ı Tüsterî» ye (896) nisbet edilen «Süheyliyye» yahut «Tüsteriyye», «Cüneyd-i Bağdadî» ye (909) nisbet edilen «Cüneydiyye» ve Bâtınî-Şi'î inanışlarla aşırı vahdet-i vücut inanışini birleştiren ve Hıristiyanlıktan müteessir olan bu yüzden 921 de Bağdat'da idam edilen Hüseyin İbn-i Mansur'a nisbet edilen «Hallaciyye», yahut «Mansuriyye» gibi bazı tarikat adları veriyorlar. Fakat Cüneyd ve Bayazit'in «Risale-tül-Melâmetiyye»ye nazaran zamanlarının meşhur Melâmetiyyelerinden oldukları Hüseyin bin Mansur'un da bir tarikattan ziyade Bâtınî bir mezhep kurucusu olduğu düşünülürse adları verilen tarikatların,

tam mânasiyle birer tarikat olmayıp adları geçen sofîlerin etrafında toplanmış zümrelere verilmiş birer ad olduğu sonucuna varmamız pek tabiîdir.»

Sayılmıyacak kadar çok olan tarikatlar başlıca üç gruba ayrılır:

1 — Zühd ve ibadet tarikı; bu tarik amel sahiplerinin sülûk ettiği (tuttukları) tariktir. Zahirî amellerin namazın, orucun kesretle (çoğunlukla) bulunduğu tariktir. Kudemada ekseriyyetle bulunan tarik budur. Buna «Ahyar tarikı» derler.

2 — Tasfiye ve mücahede tarikı; bu tarik «Ebrar» tarikı Hak ile, halk ile muamelede sadık olanların tarikıdır. Riyazetin hulâsası nefsin istediği şeyleri yapmamaktır. Bu sayede insan nefsini kötü huylardan temizler ve kalbini tasfiye eder.

3 — Aşk ve mahabbet tarikı; bu tarik seyirde bulunanların tarikıdır. Buna «Tarik-ı sair» veya «Tarik-ı şettar» denilir. Bütün tarikatlar şettar dairesine dahildir.

« Bütün tarikatların silsileleri, ashab-ı kirama ve o vasıta ile Nebiy-yi Zîşâna müntehi olur. Sofiyyeye ait eserlerin yazılmağa başlandığı Hicrî üçüncü (Milâdî dokuzuncu) asırdan itibaren İslâmda tarikatlar kurulmuştur. Tarikatların vazı'ları, tarikatların pirleri, mezheblerin imamları gibi kendi namlarına izafetle bir tarikat tesis etmemişlerdir. Yalnız Pirân'ın, Eimmenin ashabı, salih kişiler onların sülûk ettikleri, tarika, mezhebe iktida etmeleri, bu tarik ve mezhebin yayılmaları itibariyle Mezhepler imamlarına, Tarikatlar pirlerine nisbet olundu. Tariklarda hasr u kara yoktur. Rivayete göre meslek ittihaz olunan tariklar yüden fazladır.»

Tarikatın esası ve tarikata intisap ve zikrin telkini hususi iki rivayete dayanır:

Birincisi; Hâkim «Müstedrek» adlı eserinde Eva bin Şeddad'dan rivayet eder ki Şeddad söylüyor ve Ubadet-ibn-i Sâmit hazır olmakla anı tasdik ediyordu. Dedi ki huzur-ı Resulâllah'ta bulunuyorduk, buyyrdular ki içinizde garip yani ehl-i kitaptan kimse var mı? yoktur ya Resulâllah dedik, Kapıyı kapatmamızı emrettiler ve ellerinizi kaldırın (Lâilâhe illâllah) deyiniz buyurdular. Bir saat kadar ellerimizi kaldırdık ve tevhidi okuduk. Sonra Elhamdülillâh Ya Rab sen beni bu kelime ile ba'aettin ve anı emrettin ve anınla Cenneti vaad buyurdun sen vaadinde hulf (sözünde durmamak) etmezsin dedi ve mütaakiben mübeşşer olunuz Hazret-i Allah sizi mağfur kıldı buyurdular.

İkincisi; Hazret-i Ali, Nebiy-yi Zîşâna ya Resulâllah Hazret-i Allah'a vuslat yolunun en yakını ve kullarına en kolayı ve Allah indinde en feziletlisi ne ise delâlet buyur ricasında bulundu. Hazret-i Peygamber ya Ali halvette Allahı zikre müdavemet et buyurdu. Ali nasıl ya Resulâllah dedi. Nebiy-yi Zîşân gözlerini kapa ve benden dinliyerek üç kere (Lâilâhe illâllah) de dedi. Ali dinledi ve üç kere de Hazret-i Ali (Lâilâhe illâllah) dedi.

Mevlevî şeyhlerinden ve kemal sahiplerinden Hüseyin Azmi Efendı «Beyan-ül-makasit» adlı eserinde «Usul-i şeriatin furun (fer'leri, kısımları) zamanın adem-i müsaadesiyle şeriat müçtehitlerinin zamanına teahhür ettiği gibi usul-i tarikatın dahi furuu ahkâm-ı şer'iyye ba'deiçtihat tarikat müçtehitlerinin zamanına teahhür edip tarikatın furûn dahi usulün ikmali olduğundan gerek şeriatin gerek tarikatın sadr-ı evvelde feri'leri tedvin olunmaması talim i diyanet ve emr-i cihada iştigalden zamanın adem-i müsaadesine tesadüften kat-ı nazarla o zaman için furua dahi ihtiyaç olmadığına» mebni olduğunu söylediği gibi yine o eserinin diğer bir yerinde de «Ahkâm-ı şer'iyye istihkâm pezir olunciya (sağlamlaşıncıya) kadar binanın esası binadan evvel vazolunmak iktiza ettiği gibi elzemi takdim ve lâzımı tehir kaaide siyle tarikatın fer'inin» geri bırakıldığıdı ilâve eylemiştir.»

En evvel teessüs eden ve şöhret bulan tariklar şunlardır:

1 — Muhasibiyye; Muhasibiyye tarıkı Bağdat Şeyh-ül-meşayihi olan meşhur Hâris-i Muhasibi'ye mensuptur. Hâris-i Muhasibî bir takım sofiyye meşayihine muhalefetle halin devamını tecviz ederdi. Bu zatın muamelâta ait kitapları meşhurdur.

2 — Kassariyye; Kassariyye tarikı «Melâmetiyye» piri Hamdun Kassar'a mensuptur «Melâmetiyye» muamelâtta melâmet neşretmek tarikıdır. « Melâmetiyye » ye mukabil bir de «Kalenderiyye» vardır ki bunlar halkın nazarlarına iltifat etmezler, amelleri izhar veya ihfa hususunda halkın nazarı ile mukayyet olmazlar. «Melâmetiyye» bütün feraiz ve nevafile mütemessiktir, Şu kadar ki, riya korkusundan naşi, halkın nazarından gizler, Kassariyye hem Sıddik'a, hem Aliy-yül-Murtaza'ya mensuptur. Evvelkisi meşhurdur.

3 — Tayfuriyye; Tayfuriyye tarikı Ebu Zeyd Tayfur-i Bistamî'ye mensuptur. Bu tarik sekiz tariktir. Meşhur olduğuna göre tarik-ı hafidir. Tarikı Habib-i Muazzam-ı Kureşî vasıtasiyle Hazret-i Sıddik'a, Ca'fer-i Sadık vasıtasiyle Hazret-i Ali'ye mensuptur.

4 — Cüneydiyye; Cünydiyye tarikı Seyyid-üt-Taif'e Cüneyd-i Bağdadî'ye mensuptur. Bu tarik Tayfuriyye tarikının aksi olarak tarik-ı sahvdır. Cüneyd-i Bağdadî, Seri-i Sakatî'nin ashabındandır. Tarikı Hazret-i Hüseyin, Hasan-ül-Basrî tarikleriyle Hazret-i Ali'ye müntehi olur.

5 — Nuriyye; Nuriyye tarikı Eb-ül-Hasan-ün-Nuri'ye mensuptur. Bu tarik, tarik-ı iysardır ki başkalarına nefsini tercih etmek tarikıdır.

6 — Süheyliyye; Süheylivye tarikı, Süheyl-i Tüsteri'ye mensuptur. Bu tarik, mücahede-i nefs, riyazet tarikıdır.

7 — Hakimiyye; Hakimiyye tarikı, Hakem-i Tirmizî'ye mensuptur. Bu zatın sözü hakikat-i velâyet hakkındadır. Tarik Hüzeyl bin Ivaz vasıtasiyle hem Hazret-i Sıddik'a hem de Hazret-i Ali'ye müntehi olur.

8 — Haraziyye; Haraziyye tarikı, Ebu Said-ül-Haraz'a mensuptur. Ebu Said Beşir-i Hâfî'nin, Zünun-ı Mısrî'nin, Seri-i Sakatî'nin ashabındandır. Seri-i Sakatî ile Hazret-i Ali'ye, Zünnun ile Hazret-i Cabir'e müntehi olur.

9 — Hafifiyye; bu tarik, Muhammed Bin Hafif-iş-Şirazî'ye mensuptur.

10 — Seyyariyye; bu tarik da Eb-ül-Abbaa Kasım Bin Elmehdiy-üs-Seyyarî'ye mensuptur.

11 — Hubeyriyye; Hubeyriyye tarikı, Hubeyre-tül-Basrî'ye mensuptur

Sonradan zuhur eden tarikatlar bütün bu on bir tarikatla alâkalıdır. Bunların meşhurları da şunlardır:

1 — Kadiriye; Kadirî tarikati (Abdülkadir Geylânî) ye mensuptur. Abdülkadir'in şeyhi (Ebu Said-ül-Mübarek-ül-Mahrumî) idi. Onun da silsilesi şu suretle gelmektedir: (Eb-ül-Hasan Ali-yil-Hekarî). (Eb-ül-Ferec Tarsusî), (Eb-ül-Fazl Abd-ül-Vahd-üt-Temimî), (Ebu Bekir Şiblî), (Cüneyd-i Bağdadî). Cüneyd'in nisbet silsilesi (Seri-i Sakatî), (Mâruf Kerhî), (Davut Taî), (Habib-i Acemî), (Hasan Basrî) vasıtalariyle (Hazret-i Ali) ye vasıl olur.

Kadirî tarikatının şubeleri şunlardır: Esediyye, Ekberiyye, Makdesiyye, Garibiyye, Eşrefiyye, Rumiyye, Yafiiyye, Hammadiyye, Hilâliyye, Hindiyye.

2 — Rifaiyye; Rifailer (Seyyid Ahmet Eb-ül-Hasan Aliy-yür-Rifaî) ye mensuptur Ahmet Rifai'nin silsilesi şöyledir: (Ali-yül-Kari-i Vasıtî), (Eb-ül-Fazl Bin El-Kameh-il-Bağdadî), (Ebu Ali Gulâm), (Ali-yül-Acemî), (Ebu Bekir Şiblî), (Cüneyd-i Bağdadî). Cüneyd Bağdadî'de Kadiriyye ile birleşen Rifaiyye'nin de binnetice (Hazret-i Ali) ye müntehidir. Rifaiyye'nin şubeleri şunlardır: Haririyye, Kiyaliyye, Sayyadiyye. Aziziyye, Cündeliyye, Aclâniyye, Katnaniyye, Fazliyye, Vasıtaiyye, Cebretiyye, Zeyniyye, Nuriyye.

3 — Kibreviyye: Kibreviyye tarikatı (Necmeddin-i Kibrevî) ye mensuptur. Necmeddin'in silsilesi şöyledir: (Ammar İbn Yasir), (İsmail Kasrî), (Ruzbehan Baklî), (Eb-ün-Necip) (Abdülkahir), (Ziyaeddin-i Sühreverdî), Kibreviyye tarikatı bu silsile ile (Cüneyd-i Bağdadî) ye vasıl olur.

Şubeleri şunlardır: Bahaiyye, Halvetiyye, Firdevsiyye, Nuriyye, Rükniyye, Hemedaniyye. Nur-i Bahşiyye, Berzenciyye.

4 — Sühreverdiyye: Sühreverdiyye tarikatı (Şahabeddin Sühreverdî-i Bakırî) ye mensuptur. Sühreverdî amcası (Şeyh Eb-ün-Neeip Sühreverdî) den o da sırası ile (Ömer Bekrî), (Radi-yüd-din-ül-Kazî), (Muhammed Bekrî), (Ahmet Dineverî), (Memşad Dineverî) vasıtalariyle (Cüneyd-i Bağdadî) den almıştır. Bu tarikatın şubeleri de şunlardır: Bedriyye, Zeyniyye, Bahaiyye, Kemaliyye, Ahmediyye, Necibiyye.

5 — Medeniyye: Medeniyye tarikatı (Ebu Medyen Şuayıp Bin Hasan El-Telemsanî) ye mensuptur. Onun şeyhi (Ebu Said-ül-Mağribî) idi. Bu ikisinin birden şeyhi (Eb-ül-Berekât-ı Ali-yül-Bağdadî), onun şeyhi (Eb-ül-Fazl Muhammed-ül-Bağdadî), onunki (Ahmet El-Gazalî) dir. Bundan sonra Kibreviyye ile birleşir. Ebu Medyen'in bir şeyhi de (Abdülkadir Geylânî) dir. Bunun şubeleri şunlardır: Cebertiyye, Meymuniyye, Deceaniyye, Alvaniyye-i Hameviyye.

6 — Ekberiyye: Ekberiyye tarikatı (Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed Bin Ali-yül-Mağribî-yüt-Taî) ye mensuptur. Ebu Abdullah'ın silsilesi (Cemalüddin Yunus Bin Yahya El-Abbas) vasıtasiyle (Abdülkadir Geylânî) ye ve (Takıyüddin-i Cami) tarikıyle (Hazret-i Hızır)a dayanır. Bu tarikatın vazıı (Muhyiddin-i Arabî) eserlerinin çokluğu ile maruf ve pek meşhurdur.

7 — Şazeliyye: Şazeliyye tarikatı (Eb-ül-Hasan Ali Bin Abdullah-üş-Şazelî) ye mensuptur. Eb-ül-Hasan inabeti (Abdüsselâm bin Meşiş) ten almıştır. Abdüsselâm'ın silsilesi de (Abdurrahman Medenî), (Takıyüddin-ül-Fakîr), (Nureddin Ali), (Tacüddin), (Şemsüddin), (Ebu İshak İbrahim), (Ebu Muhammed Feth-üs-Suudî), (Sa'd-ül-Kayrevanî), (Cabir Bin Abdullah El-Ensarî) vasıtalariyle (Hazret-i Hasan)a dayanır. Şazeliyye'nin diğer tarikle nisbeti (Ebu Medyen-ül-Mağribî) ile (Cüneyd-i Bağdadî) ye müntehidir. Şubeleri: Dusukıyye, Ahmediyye,

Vefaiyye, Zerukıyye, Hanefivye, Cezveliyye, İseviyye, Nasırıyye, İlmiyye, Mastariyye, Afifiyye.

8 — Bedeviyye: Bedeviyye tarikı (Ahmed-El-Bedevî) ye mensuptur. Ahmet Bedevî'nin şeyhi (Şeyh Abdülcelil Bin Abdurrahman Nişaburî) olup o da yedi vasıta ile (Davut Taî)-den. (Davut Taî) de (Habib-i Acemî) den. o da (Hasan Basrî) den almıştır. Bu suretle Bedeviyye terikatının nispet silsilesi (Hazret-i Alî) ye vasıl olur. (Habib-i Acemî) nin iki vasıta ile (Enes İbn-i Malik) e intisabı olduğundan icazetnamelerde bu silsile yazılmaktadır. (Bedevî) nin (Şeyh Berrî) ve (Şeyh Ebu Naim) vesıtasiyle (Ahmed-ür-Rifaî) ye ve bilâvasıta (Şazelî) ye dahi intisabı vardır. Şubeleri de şunlardır: Şenaveriyye, Metbuliyye, Halebiyye, Beyumiyye, Merzukıyye, Sutuhiyye, Alevaniyye.

9 — Mevlevîyye: Mevleviyye tarikatı, Celâleddin-i Rumî'ye nispet edilmekte ise de tarikatin asıl kurucusu, oğlu Sultan Veleddir. Tarikatî babasının adına nispet ettiği için o suretle şöhret bulmuştur. Silsilenamelerde şu isimler geçer: (İmam Ahmet Gazalî), (Ebu Bekir Nessac), (Muhammed Züccac), (Ebu Bekir Şiblî), (Güneyd-i Bağdadî), (Seriyüs-Sakatî), (Mâruf Kerhî), (Davut Taî), (Habib-i Acemî), (Hasan Basri), Emîr-ül-Mü'minîn (Ali Bin Ebi Tâlib).

Mevlevî tarikatinin şubeleri yoktur.

10 — Dussukıyye: Dussukıyye tariki (İbrahim-ed-Dussukî) ye mensuptur. İbrahim-ed Dussukî) nin bir şeyhi (Eb-ül-Hasan Şazelî), diğer şeyhi de (Necmüddin Mahmut Isfehanî) ve (Nurüddin Abd-üs-Samet Nazarî) dir. Silsile (Şeyh Necibüddin Ali Şirazî) ile (Şahabüddin Suheverdî) ye dayanır. Şubeleri: Şernubiyye, Aşûriyye'dir.

11 — Sa'diyye: Sa'diyye tarikatı (Sa'düddin-i Cibavî) ye mensuptur. Tarikat silsilesi şöyledir: (Abdullah Şeybanî), (Mezid Şeybanî), (Yunus Şeybanî), (Ebu Medyen Mağribî). Ebu Medyen'in nispet silsilesi sekiz vasıta ile (Cüneyd-i Bağdadî) ye dayanır. Şubeleri şunlardır: Tagallübiyye, Vefaniyye, Âciziyye, Selâmiyye.

12 — Bektaşiyye: Bektasiyye tarikatı (Hacı Bektaş Horasanî) ye mensuptur. Hacı Bektaş'ın silsilesi (Lokman Horasanî), (Hoca Ahmet Yesevî), (Yusuf Hemedanî) ye vasıl olur. Hoca Yusuf Hemedanî altı vasıta ile Hazret-i Ebu Bekir'e ve diğer bir tarik ile de Hazret i Ali'ye vasıl olur.

13 — Nakşbendiyye: Nakşbendiyye tarikatı (Hoca Mehmet Bahaüddin Şah Nakşibendî yül-Veysî el Bubarî) ye mensuptur Mehmet Bahaüddin (Hoca Emîr Yenelal) den o da (Mehmet Baba-yı Somas) tan, bu sonraki dahi azizan demekle mâruf (Hoca Ali Ramitinî) den almıştır. Ali Ramitinî'nin nispet silsilesi (Hoca Mahmut Encir-i Mağnevî). Hoca Ârif Rikverî) vasıtalariyle (Abdülhâlik Gacdevanî) ye ve bu tarikle (Hazret-i Ebu Bekir-is-Sıddik) a müntehidir. Şubeleri: Ahrariyye, Naciyye, Kâsaniyye, Mecdediyye, Muradiyye, Mazhariyye, Melâmiyye-i Nuriyye, Câmiyye, Halidiyye.

14 — Halvetiyye: Halvetiyye tarikı (Ömer Ekmelüddin Halvetî) ye mensuptur. Bu tarikatın silsilesi şöyledir: (Ahi Muhammedül-Harezmî), (İbrahim Zâhit Geylânî), (Cemalüddin Tebrizî), (Şahabüddin Sirazî), (Rüknüddin Sencasî), (Kutbüddin Ebherî), (Eb-ün-Necib Abdülkahir Ziyaüddin Sühreverdî). Eb-ün-Necib'in nisbeti Halvetîlerce (Kadı Vahdüddin Ömer-ül-Bekrî), (Muhammed Bin Ömeriyye-tül-Bekrî), (Ebu Ahmet Esved Dineverî), (Memşad Dineverî) vasıtalariyle (Cüneyd-i Bağdadî) ye ve o tarikle de (Hezret-i Ali) ye müntehidir. Halvetiyye tarikatında (Es-Seyyid Yahya Eş-Şirvanî) pîr-i sanî'dir. Bu zatın tarikat silsilesi de (Sadrüddin Hayyavî), (Hacı İzzüddin), (Ahi Emirim Muhammed) vasıtalariyle (Ömer El Halvetî) ye vasıl olur. Tarikatın neşri Yahya-yi Şirvanî ile başlamıştır. Onun için Halvetiyye tarikatı kol kol olmuş ve Gülşeniyye- Halvetiyye, Mürdaşiyye-i Halvetiyye, Sünbüliyye-i Halvetiyye, Bahşiyye-i Halvetiyve, (Asaliyye-i Halvetiyye) tarikleri zuhura gelmiştir.

15 — Bayramiyye: Bayramiyye tarikatı (Hacı Bayram Ankaravî) ye mensuptur. Hacı Bayram'ın tarikat silsilesi (Hâmid-i Kayserî), (Hoca Ali Erdebilî), (Sadrüddin Erdebilî, (Safiyyüddin Erdebilî) vasıtalariyle (İbrahim Zâhid Geylânî) ye müntehi olur. (Hâmid-i Kayserî) nin bir nispeti de (Bayazıd-ı Bistamî) ye varır. Şubeleri; Melâmiyye, Hamzaviyye, Şemsiyye, Tennuriyye, Himmetiyye, İseviyye, Celvetiyye.

16 — Zeyniyye: Zeyniyye tariki (Zeynüddin Ebu Bekir Elhafî) ye mensuptur. Tarikat silsilesi şöyledir: (Abdurrahman Nuruddin Mısrî), (Cemalüddin Yusuf Güranî), (Hüseyin Hüsameddin-i Şimşirî), (Necmüddin Mahmut Isfehanî) ve bu tarik ile (Şahabüddin Suhreverdî) Zeynüddin'in mensup olduğu (Abdurrahman Mısrî) nin silsilesi (Zahirüddin İsel Mısrî) vasısiyle (Ahmed-ür-Rifaî) ye dayanır.

17 — Gülşeniyye: Gülşeniyye tarikı (İbrahim Gülşenî-i Heybetî) ye mensuptur. İbrahim

Gülşenî tarikatı (Ömer Dede Ruşenî) den almış olduğundan niapet silsilesi (Yahya-yi Şirvanî) ye vasıl olur. Şubeleri: Sezaiyye, Haletiyye

18 — Sünbüliyye: Sünbüliyye tarikı (Sünbül Sinan Yusuf El-Merzifonî) ye mensuptur. Sünbül Sinan'ın tarikat silsilesi, Çelebi Halife demekle meşhur (Mehammet Cemal El-Halvetî), (Pîr Muhammt Erzineanî) ile Yahya-yi Şirvanî) ye müntehi olmaktadır. (Cemal Halvetî) nin Zeyniyye tarikatı ile de nispeti vardır.

19 — Ahmediyye: Ahmediyye tarikı (Ahmet Şemsüddin Marmaravî Saruhanî) ye mensuptur. Bu sat min tarafillâh (Allah tarafından) umum meşayihin terbiyesine memur olduğundan (Yiğit başı denmekle meşhur idi. Nispet silsilesi (Alâüddin Uşşakî), (İbrahim Kâmil Kayserî), (Pîr Muhammed Bahaüddin Erzincanî). vasıtasiyle (Yahya-yi Şirvanî) ye vasıl olur. Bu tarikat Halvetiyye silsilesi arasında orta kol sayılmaktedır. Şubeleri: Sinaniyye, Uşşakıyye, Ramazaniyye, Cerrahiyye, Nısriyye, Buhuriyye.

20 — Şa'baniyye: Şa'baniyye tarikati (Katamonulu Şa'ban-ı Veli) ye mensuptur. Şa'ban-ı Veli'nin şeyhi (Hayrüddin Tokadî), onun da şeyhi (Mehmet Cemalüddin Halvetî) idi. Şa'baniyye tarikatı bu itibarla Sünbüliyye gibi Zeyniyye ve Halvetiyye tarikatlarını da câmi' sayılır. Şubeleri: Karabaşiyye, Nasuhiyye, Çerkeşiyye. Bekriyve.

21 — Uşşakıyye: Uşşakıyye tarikı (Hüsamüddin Buharî-i Uşşakî) ye mensuptur. Tarikat silsilesi (Seyyit Ahmet Es-Semerkandî), (Elhac İzzüddin Karamanî) ye vasıl olur. Hüsameddin Buharî İstanbul'a geldikten sonra (İbrahim Ümm-i Sinan) a da intisap eylemiştir.

22 — Celvetiyye: Bayramiyye'nin ana bir şubesi olan Celvetiyye (İbrahim Zâhid Geylânî) zamanında hilâl mertebesinde iken (Şevh Muhammed Üftade) ve (Aziz Mahmut Hudaî) zamanlarında bedr haline gelmiştir. Hudaî Mısır'da (Şeyh Kerim-üd-din Halvetî) den nispet almış ise de asıl terbizesi (Üftade) dendir. Şeyhi cihetinden Mahmut Hudaî'nin nispet silsilesi (Hızır Dede) ve o vasıta ile (Hacı Bayram-ı Veli) ye dayanır. Bayramiyye'nin bir şubesi oluşu da bundandır.

23 — Mısriyye: Mısriyye tarikatı (Muhammed Niyazi-i Mısrî) ye mensuptur Mısrî'nin tarikat nispeti (Sinan Üm-ül-Malî) (Er Zade Şeyh Ahmet), (Abdülvehhab El-Malî), (Tâlib Ümmi) ile (Yiğit başı) ya dayanır.

24 — Cerrahiyye: Cerrahiyye tarikı (Nuruddin Cerrahî) ye mensuptur. Nuruddin Cerrahî'nin şeyhi (Ali Köstendilî) idi. Bu zat sekiz vasıta ile (Yiğit başı) dan feyz almıştır.

25 — Bekriyye: Bekriyye tarikı (Mustafa El Bekriy-yüs-Sıddıkî) ye mensuptur. Tarikat silsilesi de Mısrî Hacı Baba denmekle mâruf (Şeyh Mustafa El-Belevî). (Karabaş-ı Veli), (İsmail Çorumî), (Ömer-ül-Fuadî), (Şeyh Muhyiddin) vasıtalariyle (Hacı Şa'ban-ı Veli) ye müntehidir. (Mustafa El-Bekrî) nin (Abdülgani Nablusî), (Mehmet Bekir Dimyatî). (Muhammet Bin Ukeyle-tül-Mekkî) den de istifaza eylemişlerdir. Şubeleri: Hanefiyye, Summaniyye. Dürdiriyye, Ezheriyye, Ticaniyye, Saviyyè, Kemaliyye, Halyetiyye.

26 — Halidiyve: Halidiyye tarikatı (Ziyaüddin Mevlâna Halid) e mensuptur. Tarikat silsilesi şöyledir: (Abdullah Dehlevî), (Şemsüddin Can-ı Canan Mazhar). (Muhammed Nur Bedevanî), (Seyfüddin Ârif), (Mehmet El-Ma'sum), (Ahmet El-Farukî-i Serhendî). Ahme-El-Farukî'nin tarikat silsilesi altı vasıta ile (Şah Nakşibend) e varır.

Tarikatlar arasında iyi karşılanmıyanlar ve bu sebeple «Turuk-ı merdude» adını almış olanlar da vardır. Başlıcaları «Hulûliyye» ile «İbahiyve» dir. Hulûliyye; hulûl ve imtizacı kabul edenler, İbahiyve de Şeriati terk ve ibaha kail olanlardır. Turuk-ı merdude erbabı sofiyve zey ve kıyafetinde bulunanlar ise de sofiyyenin itikatlarından, a'mal ve ahvalinden mütecerrid (ayrılmış) bulunanlar.

Tarikatta gaye hep yukarda saydığımız neticelere varmak için çalışmaktır. Binaenaleyh tarikatların hepsi gayede birleşirler. Ancak tatbikatta yekdiğerinden farkları vardır. Bir takımları zikirlerini âşikâre, bir kısmı gizli yaparlar. Bektaşîlerle Melâmîlerin zikirleri halkın enzarından saklıdır. Zikre ancak tarikat sâlikleri iştirak edebilir. İhvan olmıyanlar mahremiyyet dairesine kabul olunmaz. Zikirlerini aşikâre yapanlar da ikiye ayrılırlar. Bir kısmının zikri hafi (gizli), ötekinin celi (aşikâr) dir. Nakşîlerin ve o zümreden olanların zikirleri hafi. Halvetîlerin, Rifailerle emsalinin celi'dir. Zikir kıyam (ayakta) ve kuud (otururak) itibariyle de ikiye ayrılır. Tarikatların bir kısmı zikirlerini oturdukları yerde, bir takımları ise ayâkta icra ederler. Mamafih bu zikir ekseriya birlikte icra olunur. Yani hem kaaiden zikrederler, hem de kıyam eylerler. Ancak tarikatların bazısında kuud asıldır, Kıyam yoktur. Nakşbendîlerin zikri gibi. Tarikatlarda zikir lâfızlarında da fark vardır. Tarikatların hemen hepsinde «Lâilâhe illâllah» dendiği halde Mevlevîler «Allah» derler.

Tarikatlar zikrin şekli itibariyle biribirlerinden farklı oldukları gibi Şeyhlerle müridlerinin giydikleri elbise ve başlarına taktıkları taç ve külâh itibariyle de biribirlerinden ayrılırlar. Bektaşîler başlarına On iki İmama delâlet eden dilimli ve basık taç giydikleri halde Mevlevîler düz ve uzun sikke istimal ederler. Taçlara sarılan tülbendin rengi ve şekli ile de tarikat mensupları biribirinden ayırd edilirler. Meselâ Rifaîler alelûmum siyah sarık sararlar.

Tarikatlar Türkiyede tekkelerin ilgası hakkındaki kanun ile menedilmiştir.

Şeriattır tarikatın kapısı
Tarikkattır hakikatın yapısı
Hakikattır marifetin tapısı
Marifet gevheri hazine-tullah
Mehmet Ali Hilmi Dede Baba

TARİKAT CİHAZI (طریقت جهازی) [*Sof.*] Tarikat mensuplarının sırtlarına giydikleri elbise, başlarına giydikleri külâh, ayaklarına giydikleri pabuç, ellerine aldıkları asâ (baston), kemer, hırka ve emsali şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TARİKATÇI (طریقتجی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevî tarikatına girmiş olanlara tarikat usul ve adabını öğretmekle vazifeli dedeye verilen addır. Buna «Sertarik» da denilir ve Çelebi Efendi'nin muavini yerinde sayılırdı. Diğer tarikatlarda bu vazife sahibine «Piş kadem» adı verilirdi.

TARİKATÇI KÖÇEĞİ (طریقتجی کوچکی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. «Tarikatçı»nın hizmetiude bulunan cana verilen addır.

TARİKATÇI MEZARİ (طریقتجی مزاری) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlâna'nın türbesinin Bab-üs-Selâm'dan girilince sol tarafında bulunan mezarlığın adıdır.

TARİK BEDELİ (طریق بدلی) [*Mal.*] Yol vergisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılar kuruluşlarından itibaren yolların ve köprülerin yapılması ve tâmiri işlerine büyük bir ehemmiyet vermişler, bunun için türlü adlarla teşkilât vücude getirmişlerdir. Bazı köyler halkının köprücüler ve derbentçiler gibi daima yol işlerinde çalıştırıldığı da olmuştur. Tanzimata kadar bu, böyle devam etmiş, neden sonra mükellefiyyet şeklinde değişiklik yapılmıştır.

1908 Temmuz İnkılâbını mütaakıp toplanan Meb'usan meclisine sunulan 1325 (1909) bütçesinin varidat kısmında yer alan Tarik bedeli için (Turuk-u maabir mükellefiyyet-i şahsiyyesi» başlığı altında şu tafsilât verilmiştir:

«İşbu teklif mukaddema (evvelce) turuk-u maabir nizamnamesi mucebince on altı yaşından yukarı ve altmış yaşından aşağı erkeklerin on iki saat mesafe dahilindeki yollar ameliyatında bizzat veya bilvasıta senede dört gün hizmet etmek ve yük araba hayvanlarını da kezalik senede dörder gün çalıştırmak suretinde müesses iken tatbikatında görülen müşkilâta binaen 1316 (1900) senesinden itibaren hayvanat mükellefiyyeti kaldırılarak on altı yaşından başlıyan mükellefiyyet yirmi yaşından itibar olunmuş ve mükellefler de dört gün yol yapmakta çalışmak yahut bedel-i nakdi (yol parası) vermek hususlarında muhayyer tutulmuş ve bu bedel her vilâyetin amele ücreti nisbetinde on iki ve on altı kuruştan itibaren olmak üzere tâyin edilip yalnız Hüdavendigâr vilâyetince (Bursa) yirmi yaşından başlıyan mükellefiyyet sonradan on sekiz yaşına indirildiği gibi dört günden ibaret olan mükellefiyyet müddeti de beş güne çıkarılmıştır.»

Lâyihada yapılan tetkikler neticesinde yeni bir kanun projesinin hazırlandığı gösterildiği gibi ödeme için de düşünülüş şekli şövle gösterilmiştir:

«Mükelleflerin mükellefiyyetlerini bedenen yahut bedelen yapmakta muhtar tutulması karışıklığa mahal vermekte olduğundan mükellefiyyet bedelini nakden ifa etmek için çare bulamıyanlara yol ameliyatında iş gösterilerek alacağı gündelikten borcunu ödemek üzere mükellefiyyetin mutlak surette bedelen (para olarak) istifası münasip mütalâa kılınmıştır.»

Bununla beraber bu usul tatbik edilememiş, yine tâyin olunan parayı vermiyenler dört gün müddetle yolda çalıştırılmıştır.

Yine bu lâyihaya göre tarik bedelinin 1319 (1903) senesinden 1323 (1907) senesi sonuna kadar beş senelik tahsilâtın vasatîsi (ortalaması) olan 399,931 liraya karşı bütçeye varidat olarak 617,241 laranın konulduğu gösterilmiştir.

27 şubat 1329 (1914) tarihli kanuna göre nakdî bedelin âzamîsi 40, asgarîsi 12 kuruştu. Her vilâyette alınacak verginin miktarı, bu iki had arasında olmak üzere, vilâyet umumî meclisleri tarafından tâyin olunurdu.

Tarik bedelinden 20 yaşından küçük, 60 yaşından büyük olan erkeklerden başka bedenî ve ona tebean nakdî mükellefiyyetten müstesna tutulanlar da vardı. Onlar da askerler, hocalar, hahamlar ve malûllerdi. Kadınlar da bu vergi ile mükellef değillerdi.

TARİK-I ÂM (طریق عام) [*İda.*] Herkesin geçmesine mahsus yol hakkında kullanılır bir

tâbirdir. Muayyen mülk sahiplerinin geçmelerine mahsus olan yollara «tarik-ı has» denir.

TÂRİK-İ DÜNYA (تارك دنيا) [*Sof*] Dünya ile alâkasını kesen, halvete çekilen yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Târik-i dünya geçünür derbeder
Der tama'.etme bana kendi eder
Vahîd

TARİK-I HAS (طريق خاص) [*İda.*] Yalnız mal sahiplerinin geçmelerine mahsus yol hakkında kullanılır bir tâbirdir. Herkesin geçmesine mahsus olan yollara «Tarik-ı âm» denir.

TARİK-I TEDRİS (طريق تدريس) [*İlm*] Tahsil şekil ve derecesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Tanzimat'ın ilânından sonra açılan mekteplerden evvel memleketin en büyük tedris vasıtası Medrese idi.

İstanbul'un fethine kadar Bursa âlimlerin, fâzılların, şairlerin merkezi idi. Fetihten sonra bu şerefi İstanbul ihraz etti. İslâm dünyasının her tarafından, şöhret bulmuş âlimler, İstanbul'a geldikleri gibi medreselerden de çok değerli adamlar yetişmiştir. Fatih'in İstanbul'da yaptırttığı medreselerin programlarının tertip ve nizamlarının konuluşunda bizzat himmeti geçmiş olduğu gibi Türkistan'dan davet ettiği (Ali Kuşçu) ile (Molla Hüsrev) in ve zamanındaki diğer ulemanın da yardımı olmuştur.

Medreselerde bulunan talebeden biri (Danişmend) yani (Müderris) lik yolunu tutmak istediği surette iptiea ulemadan bir zata varıp (Hariç dersleri) ni yani mukaddemat-ı ulûmü tahsil ettikten sonra o zatın delâletiyle müderrislerden birinden (Dahil dersleri) ni görür, sonra (Sahn dersleri) ni takibe liyakat kesbeylerdi. Âlî olan Sahn derslerine girebilmek için tâlîsi makamında bulunan medreselerde tahsili tamamlamak lâzım gelirdi ki bunlara (Musıla-i sahn) denilirdi. Sahn medreseleri Fatih Camiinin iki tarafındaki kârgir ve kurşunlu sekiz medrese idi. Bunun için bunlara (Sahn-ı seman) adı verilmişti. Bunlarda hücre (yatıp kalkacak oda) sahibi olan talebe âlim ve fâzıl zatlar idi. Değerli eserleri vardı. Bunların eskilerine (Muid) denilirdi. Muidler medreselerde müzakerecilik ve bunların arkrlarında ve idadiyeleri makamında bulunan sekiz (Tetimme medresesi) ndeki talebeye hocalık ederlerdi.

İşte talebe-i ulûm bu medreselerde tahsillerini bitirdikten sonra (Mülâzim) olur, isimleri (Ruznamçe-i hümayun) a kaydolunurdu. Bu mülâzimlerden akran ve emsalinden mümtaz ve (arkalarından gidilecek âlim ve tahkik sahibleri) demek olan (قدوة العلما والمحققين) demeğe lâyık olanlar (İptida-i hariç) «iptidai» derecasindeki medreselere, sonra sırası geldikçe rütbesi terakki ederek (dahil) «idadi», (Sahn) «âlî» medreseleri müderrisliği rüusuna nail olurlar, müderris olamıyanlar da «Tarik-ı Kaza» ya (kadılığa) giderlerdi.

Sekiz sahn müderrisleri bütün ulemanın mümtazı idiler, halk arasında pek ziyade itibarları vardı.

Bütün ilimlar, fenler bu medreselerde okutulurdu. Hâkimler, hekimler, mühendisler tekmil bu feyz yerlerinden yetişirdi. Eslâf içinde Fazıl Ahmet Paşa gibi, Müderris Osman Paşa gibi müderrislikten vezir olanlar da vardı. Bunlar ilmen, liyakaten her iki meslekte de kemal ve dirayet gösteren adamlardı.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında memleket pek ziyade büyümüş, imar işlerine de fazlasiyle ehemmiyet verilmiş olduğu için (mühendis) e, (hekim) e büyük ihtiyaç hasıl olmuş idi. Mevcut tedrisat bunu tatmin etmediğinden (Süleymaniye) civarında tababet ve riyaziyyat tahsiline mahsus olmak üzere bir takım medreseler vücude getirildi. Ezcümle etibba için hassaten bir (Tıp medresesi) ve onun yanında da bir (Dar-üş-şifa) bina olundu Yaptırılan medrese kendi namına nisbetle anılan cami ile birlikte İstanbul için aynı zamanda bir şeref teşkil etti.

Bu marifet müesseseleri riyazî tahsiline tahsis edildi. Yine o büyük ma'bedin karşısında bir (Dar-ül-Hadis) yapılarak zamanında ihtisas şubeleri bu suretle büsbütün ayrılmış oldu.

Dar-ül-Hdis medresesi, ilim ve eskilik itibariyle mevcut medreselerin akdemi (kıdemlisi, eskisi) sayılırdı. Bir takım medreseler ise (Medrese-i Süleymaniyye) nin idadisi mertebesinde bulunduklarından bunlara da (Musıla-i Süleymaniyye) adı verildi.

İptida-i dahil ve İptida-i hariç medreselerinde okuyup tamamlıyan tabiiyyat gibi, riyaziyat gibi, tababet gibi aklî ilimler tahsil edecekse (Musıla-i Süleymaniyye) ye (Süleymaniyye Tetimmeleri) ne, Arabiyat gibi, fıkıh gibi, kelâm gibi şer'î ilimler öğrenecekse (Fatih Tetimmeleri) ne girerlerdi. Devlet kaydlarında (Ruznamçe) (Mülâzim) nnvanına istihkak ancak (Tetimme) yi tamamlamağa bağlı idi.

Fatih'in yaptırdığı Medrese-i Semaniyye de (Seyyid-i Şerif) in eserlerinden olan (Haşiye-i Tecrid) gibi (Şerh-i mevakif) gibi eserlerin okutturulması bu medreselerin kuruluşlarında takarrur etmiş ve programlara da o suretle geçirilmiş idi.

Kanunî'den biraz sonra (bu dersler felsefiyyattır) iddiasiyle (Sahn-ı seman) programlarından çıkarılarak yerlerine (Hidaye) gibi (Ekmel) gibi eserler ikame edildi. Daha sonraları fünun-ı cedide (yeni fenler) hakkında ulema beyninde bir takım garip itikatlar peyda oldu.

987 de (Takiyüddin-i Mısrî) Tophane'nin üstüne raslıyan tepede bir (Rasathane) vücude getirmişti. «Cihan-ı gaybın keşf-i ahvaline buradan ıttıla ediliyor itikadiyle» bir takım itirazlara ve manialara uğradı. Riyazî tetkiklerin faideli neticelerine tatbik mahalli olmak üzere kurulan bu fen yuvası bir bâtıl itikat karşısında dağıldı.

Muallim Mehmet Emın Bey (Sebil-ür-Reşat) da «Tarihçe-i Tarik-ı Tedris» başlığı altında yazdığı tetkik yazısında (c. 17, s. 186» bu münasebetle şu (istidrad) ı koymuştur. «Meşhurdur ki 987 tarihinde Takıyüddin-i Mısrî» Tophane'nin üstüne tesadüf eden zirve-i cebelde (dağın tepesinde) bir Rasathane vücude getirmişti. Cihan-ı gaybın keşf-i ahvaline buradan ıttıla ediliyor itikadiyle bu eser-i bedi' bir takım ta'rizat ve mümaneata uğradı. Hattâ vaktin Şeyh ül-İslâmı olan zat rasadat ile esrar-ı felekiyyeye ıttılaı meş'um addederek böyle bir bidi'a-ı marifetin ortadan kaldırılmasını der-i devlete (Padişaha) arzeyledi. Arz-ı vâkı şayan-ı kabul görüldü. Kaptan Kılıç Ali Paşa'ya hemen kat'iyyülmefad (kat'î emir) bir hatt-ı şerif yazıldı. Seyr-i kevakibi (yıldızların hareketini) ve zıll-ı irtifa-ı şemsi (güneşin yükseliş alçalışını) tâyin için birçok himmetlerle vücude getirilen o te'sisler kâmilen tahrip olundu. Tetkikat-ı riyaziyyenin mahsulat ve netayic-i nafıasına mahall-i tatbik olmak üzere nazar-ı irfan önüne kurulmuş olan böyle bir bedia-i fen âmalara yakışacak bir iddia-yı bâtıl karşısında mahvolup gitti.»

Müderrislerin teşrifatça olan mevkileri kanunlarla tâyin olunmuş idi. Fatih Kanunnamesinde (sayfa 20) Sahn mollalarını Mevleviyyet makamında addediyor, bunları Sancak beylerine takaddüm ettiriyordu.

«Sahn mollaları makam-ı Mevleviyyettedir, anlar cümle Sancak Beyleri'ne tasaddur ederler.»

Elli akçeli Müderris, «Reis-ül-küttap» ve «Defter emini» nin üstünde otuımak salâhiyyetini haizdi: «Elli akçe Müderris Reis-ül-küttaba, Defter Emini'ne tasaddür ede (Fatih Kanunnamesi, sayfa 22).

Fatih Kanunnemesinde (sayfa 20) müderrisliğin kaç akçeden başlıyacağı ve ne suretle terakki edeceği gösterilmiş ve elli akçe olan Müderrislerin cümle Ağalara takaddüm edeceği de tasrih olunmuştur:

«İptida yeni mülâzim yirmi akçe medreseye, andan yirmi beş, andan otuz, andan otuz beş, andan kırk, andan kırk beş, andan elli akçeye vâsıl olur. Elli akçe Müderris cümle Ağaların üstüne oturur.»

Yine aynı kanunname (sayfa 20) Sahn Müderrislerinin Kadı olacakları da yazılıdır: «Sahn'a vardıktan sonra beş yüz akçe ile Kadı olur.»

Mülâzimlere zeamet verildiği de Fatih Kanunnamesi'ndeki (sayfa 21) sarahattan anlaşılmaktadır: «Mülâzim zeamet istese yirmi bin akçe timara emir vereler.»

Sadrazamdan itibaren bütün büyük memurların oğulları hakkında taltifkâr muamelelerden Sahn Müderrislerinin evlâtları da istifade ettikleri aynı kanunnameden (sayfa 21) anlaşılıyor: «Sahn mollası oğulları yirmi akçeye mutasarrıf ola.»

Kanunname (sayfa 31) müderrislere yazılacak elkabı bile tâyin etmişti.

Tevkiî Abdurrahman Paşa tarafından 1087 senesinde hazırlanan kanunnamede (Millî Tetebbu'lar Mecmuası c. 1, ssayı 3, s. 539) Müderrislerin teşrifatça olan mertebeleri hakkında daha fazla tefsilât vardır. Ona nazaran «Müderrisler Süleymaniyye Müderrisleri Musıla-i Süleymaniyye Müderrislerine, Musıla-i Süleymaniyye Müderrisleri altmışlı Müderrislere, altmışlı Müderrisler Sahn Müderrislerine, Musıla-i Sahn Müderrisleri Dahil Müderrislerine, Dahil Müderrisleri Hariç Müderrislerine takaddüm eder» di. Yine aynı kanunnamede buna dair şu malûmat da mevcuttur: «Hariç Müderrisleri kuzat-ı kasabata tasaddür eder: Lâkin bu tasaddür ıtlak üzere değildir. Hariç Müderrisleriyle kuzat-ı kasebat mabeynlerinde ilm ü İrfan ve zat ve zaman itibar olunur. Ve bilcümle kasaba Kadısı bir zîşan kimse olsa elbette Hariç Müderrislerine tasaddür ettirilir.»

Tevkiî Kanunnamesi'nde müderrislerin biribirlerinin üstünde oturmaları keyfiyyeti şöyle yazılıdır: «Müderrisin her sınıfında olan Müderrisler kendi hempâyelerine tasaddürleri zat ve zaman itibariyledir.»

Süleymaniyye medreslerinin yapılışından sonra müderrislerin mertebeleri aşağıda yazılı on iki derece itibar olunmuştur:

1) İptida-i hariç, 2) Hareket-i hariç, 3) İptida-i dahil, 4) Hareket-i dahil, 5) Musıla-i sahn, 6) Musıla-i seman, 7) İptida-i altmışlı, 8) Hareket-i altmışlı, 9) Musıla-i Süleymaniyye,

10) Havamis-i Süleymaniyye, 11) Süleymaniyye, 12) Dar-ül-Hadis.

Musıla-i Süleymaniyye ile üat tarafında bulunan medreselerde müderrislik edenlere (Kibar-ı müderrisîn) denilirdi. Bunlar (Mevleviyyet) e namzet idiler. Alt taraftakiler de iki sınıftı. Mülâzemet günlerinde yani her hafta perşembe günleri Müderrisler Şeyh-ül-İslâm Efendi ile görüşmeğe gittiklerinde (Sahn-ı seman) ile ondan yukarı derecede bulunanlar hususi bir odada otururlar, (Musıla-i sahn) ile andan aşağı raddede bulunalar sofada beklerlerdi. Hey'etçe Şeyh-ül-islâm'ın yanına girdiklerinde (Dar-ül-hadis) Müderrisi cümlesine reislik ederdi.

Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesin'den aynı mülâzemetin bir zamanlar Sadrazama da yapıldığı anlaşılmaktadır. Cuma günleri sabah namazından sonra müderrislerin Sadrazamın konağına gitmeleri kanun icabından idi. Müderrisler o gün «örf ve uzun yenli üstleriyle» giderler. Sadrazam tarafından kabul edilmezden evvel o zamanlar intizar salonu makamında olan divanhanede «yollarıyle dizilip otururlardı» Biraz sonra Kazaskerler gelirler. tevakkuf etmeksizin müderrisleri selâmlıyarak içeri girerlerdi. Sadrazam divana çıkmadan evvel Çavuş başı mülâzemete gelen ulemayı arzederdi. Bunun üzerine Kazaskerler arz odasına geçerlerdi. Biraz sonra Sadrazam Selimî ile arz odasına gelir, Kazaskerler kıyam etmek suretiyle hakkında vazife-i ihtiramı ifa eylerlerdi. Sadrazam sağında Rumeli Kazaskeri, solunda Anadolu Kazaskeri olmak üzere sadırda ahz-i mevki (oturma) eylerdi Mütaakiben çavuş marifetiyle divanhanedeki müderrisler haberdar edilir. teşrifat sırasiyle dahil olan ulemayı Sadrazam kaimen kabul eylerdi. Sadrazam tarafından tanınmıyanlar, yahut yeniden (Mülâzim) olanlar Kazasker tarafından kendisine takdim olunurdu. Takdim muamelesi bitince Sadrazamın işaretiyle hepsi otnrur ve pek kısa süren celseyi mütaakıp hepsi birden kalkarak Sadrazamı selâmlayıp çıkarlardı.

Yine Abdurrahman Paşa'nın haber verdiğine göre eski kanun mucebince «vekâlet-i uzma mevkiinde olan vüzera-yı izama ulema bu vech üzere mülâzemet edegelmişler» di, Ancak mühim devlet işleri yüzünden yorucu olan bu âdet 1067 tarihinden itibaren terk olunmuştur.»

Yukarda yazılrn müderrislerden başka ört Süleymaniyye medresesinin dört Müderrisi vardı. (Havamiş) bu dört medrese ile Musıla-i Süleymaniyye arasında başkaca beş medrese idi. Evvelleri beş Müderris bulunurken sonra çoğaltılmış, «Havamis» (hamise) ye kalbolunmuştur. Ondan sonra bu medreseye (Hamise-i Süleymaniyye) denildi.

Sahn-ı seman müderrisi sekizdi. Bunlar artıp eksilmezdi. Fakat diğer derecelerde bulunan medreseler mütaaddit olduğundan zaman zaman tesis edilmiş olan medaris muhassesatına göre yukarda sayılan derecelerden birine ilhak olunurdu. Evvelleri medaris muhassesatına bak kalanmak fi'lî hizmete mütevakkıftı. Fi'lî hizmet mevzu nizamların ihlâl edilmesiyle beraber terk edilmeğe başladığından bir medresenin müderrisliği bulunduğu sınıfın derecesinde bir itibar vehmi halini aldı Bu itibarlar da yine zaman zaman çoğaldı. Böyle uydurma bir itibara mazhar olan müderrisîn medreselerinin semtlerini bile bilinmez bir hale geldi. İş bir dereceye vardı ki büsbütün harap, hattâ yanarak tamamen yok olmuş medreselerin müderrisliği ötekine berikine tevcih olunmağa başlandı. Bu suretle medrese hayatında doldurulmaz bir boşluk açıldı.

Yeniçeriliğe en büyük darbe Üçüncü Murat'ın arzusunu yerine getirmek için nizamı bozmamak maksadiyle istifa eyliyen Yeniçeri ağası(Ferhat Ağa) nın yerine gelen (Yusuf Ağa) tarafından (Ağa yamağı) adıyle açılan yol münasebetiyle nasıl vurulmuş ise İlmiyye tarikına da en büyük fenalık İkinci Sultan Mustafa'nın hocası meşhur (Feyzullah Efendi) tarafından öylece vurulmuştur. Hicrî onikinci asır başlarında Şeyh-ül-İslâm olan Feyzullah Efendi İlmiyye tarikında ihdas olunan « Zadegânlık » sınıfı İlmiyye mesleğinin inkırazının başlıca âmillerinden biridir. Çünkü ulema evlâtlarına daha ana rahminde iken kıbel-i Rahmanîden (Allah tarafından) okutulmuş gibi doğdukları gün beşiklerinin başına nazar boncuğu kabilinden «Rüus» asıldığını ve bütün İlmiyye tarikının bu gibiler için açık olduğunu görenler artık medresenin loş ve mütaeffin havasında vücut çürütmenin lüzumsuzluğuna kail olmuşlardır. İşte ondan sonradır ki bütün ömrünü tahsile hasrederek bu sayede tabiatın fevkına çıkmak kudretini gösteren liyakat sahipleri yerine birtakım cahiller kaim olmuş ve bu yüzden de ulemanın eski itibar ve kıymeti kalmamıştır.

Osmanlı Devleti için bir teceddüt ve inkılap devri olan Üçüncü Sultan Selim zamanında medreselerin ve o miyanda tarik-ı İlmiyyenin ıslahına himmet sarf edilmek istenildi. O zamanlar Fetva Eminliği'ne getirilen Hamidî Zade işe başladı. Fakat zamanın halini düşünemediği için mazul hattâ medbul oldu. Onu

istihlâf eden Ömer Hulûsi Efendi de ıslahata çalıştı. Fakat onun da çalışmasından bir faide çıkmadı. 10 Temmuz İnkılâbından sonra yine medreselerin ıslahı mevzu-ı bahs oldu. Hattâ programlar yapıldı. Taşkilât icra edildi. Fakat bunlardan da hiç bir semere hasıl olmadı. En nihayet Osmanlı Hükümeti medreselerle beraber İlmiyye tarikı da tarihe karıştı.

TARİK KADILIĞI (طريق قاضيلغى) [*İlm.*] İtibarî bir kaza tarikı (kadılık, hâkimlik yolu) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Her sene Bab ı Meşihatta bu namla bir imtihan açılır, imtihanda muvaffak olanlara mürasele verilirdi. Tarika dahil olanların kıdem ve naspına göre bir iki senede bir itibarî bir kaza zaptolunurdu. Birinci defa zaptolunan kazanın on iki ve ikincisi ile daha sonraları sırasıyle zaptedilenlerin on sekizer ay imtidat eden maaşları vardı. Tarikın bidayetinde maaşlar gayet az idiyse de kıdem peyda edildikçe miktarı hayliden hayli yükselirdi.

Tarik kadılığı evvelleri İlmiyye ricalinin (büyüklerin) konaklarındaki hademeye dahi mükâfaten tevcih olunagelirken sonraları bu atıfete rical hademesinden ziyade din hademesi (dinî işlerde çalışanlar) uygun görülerek talebe-i ulûma (medresede okuyanlanlara) tahsis olundu.

Tarik kadılığı hadd-i zatında pek o kadar ehemmiyyeti haiz bir şey değilse de talebeler bunu bir zekâ yarışı telâkki ettiği ve tahsile de mani teşkil etmediği cihetle ehemmiyyetli tutulur ve bilfiil kazaya o zamanlar rağbet göstermedikleri halde bu tarik kadılığını elde etmeğe uğraşmalar ziyade idi.

TARİK MAAŞI (طريق معاشى) [*İlm.*] İlmiyye mesleği mensuplarının geçim vasıtaları, aylıkları yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlmiyye mensuplarının bulundukları resmî vazifeden başka meslek dolayısiyle ayrıca tahsisatları da vardı. «Arpalık» da bunda dahildir.

TARİKTEN HAK (طريقدن حق) [*İlm.*] İşledikleri kabahattan (suçtan) dolayı İlmiyye mesleğinden alâkaları kesilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hâk; Arapça kazımak, bir şeyin üzerine çelik kalemle yazı veyahut resim olarak oymak demektir. Adları hükümet kaydından silindiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

TA'RİZ (تعريض) [*Ede.*] Lûgat mânası sataşmak, ilişmek demek olan bu tâbir edebiyat ıstılahı olarak kapalıca itiraz ve sitem yerinde kullanılır. Kendisiyle değil, ancak hâtırasiyle vakit geçirdiğinden dolayı sevgiliye sitem yolunda söylenen aşağıdeki beyt buna bir örnek sayılır.

Vefalı yadına benden hezâr şükran ki
Bırakmıyor beni tenha şeb-i melâlimde.
Lâ

TARPUŞ (طرپوش) [*Kıy.*] Başlık nevilerinden birinin adıdır. Püsküllü kırmızı, fese benziyen bu başlığı kadınlar gibi erkekler de giyerlerdi.

Pullar dizüp ibrişim ile tarf-ı tarpuşa
İp takma sakın ipsiz edepsiz sarhoşa
Yan çiz koparma destmalin ellerin boşa
Başın tutar yeter gorularsun koşa koşa
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol
Enderunlu Vâsıf

TARPUŞÇU (طرپوشجى) [*San.*] Erkek kavuk ve başlığı yapan esnafa verilen addır. Kadın hotozları, başlıkları yapanlara «Takkeci» denilirdi.

TARRAH (طراح) [*San.*] Eskiden resim, hassaten bahçe resimleri yapanlara verilen addır. Tertip etmek, yapmak mânalarına da gelen Arapça tarh kökünden yapılmadır.

TARTUR (طرطور) [*Kıy.*] Başa giyilen bir nevi başlık adıdır.

TAS (طاس) [*Kıy.*] Solaklarla peyklerin giydikleri başlığın adıdır. Tasa benzemesi bu adın verilmesine sebep olmuştur.

TASADDÎ (تصدى) [*Hal.*] Başlamak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Bil illeti kıl sonra müdavata tasaddi,
Her merhemi her yarege merhem mi sanırsın?
Ziya Paşa

TASAVVUF (تصوف) [*Sof.*] Sofiyye ve mutasavvifenin ilimlerine verilen addır. Tasavvuf; tarikatın nazar cihti, dervişlik amelî tarafıdır. Tarikatın nazarî cihetine «İlm-i Tasavvuf» (Tasavvuf ilmi), amelî tarafına «dervişlik» denilmiştir. Tasavvufun bir çok tarifleri vardır. Mutasavvifenin büyüklerinden Cüneyd; Tasavvuf Hakk'ın seni senden öldürmesi ve kendisiyle yaşatmasıdır. Yani insanın nefsini yok etmesi ve Hak ile hak olarak yalnız Hakk'ın irade ve ihtiyariyle hareket etmesidir. Yine Cüneyd bir suale tasavvuf gayre alâkasız olarak Allah ile olmaktır cevabını vermek suretiyle Tasavvufu tarif ettiği gibi Şer'î ve ahlâkî zemimeye (kötü hal) karşı devamlı surette mücahededir de demiştir. Şiblî'nin tarifi şöyledir: Endişesiz Allah ile olmaktır. Ebu Muhammet Cerîri'nin tarifi:

İyi ve yüksek huyları almak, kötü huyları bırakmaktır. Mutasavvifînden büyük bir zat da şöyle tarif etmiştir: Tasavvuf; ahvali iyi yani nâfiz nazarla görmektir. Edep iltizam etmek demektir. Garazlardan çekinmektir. Hakka boyun eğmektir. El emeğiyle kazanmaktır. Başkalarının ellerinde bulunan şeylere tama' ve haset etmemektir. Ma'ruf Kerhî, Tasavvuf; hakikatları almak ve yaratılmışların elinde her ne varsa hepsinden ümidi kesmektir. Daha başkalarının târifleri neticesi olarak Tasuvvf; beşerî sıfatlardan sıyrılarak melekî sıfatlarla ve İlâhî ahlak ile muttasıf ve mütehallik olmağa yarıyan bir haldir diye târif olunabilir.

Tasavvufun sofiyye ıstılahlarına ait eserlerden birindeki (hususi kütüphanemde müellifi meçhul yazma mecmua) izahı şöyledir:

«Zâhiren adab-ı şer'iyyeye vukuftur. Bu takdirde zâhirde olan ahkâmı bâtından görür. Bâtınen de adab-ı şer'iyyeye vukuftur. Bu takdirde ahkâm-ı bâtıneyi zâhirden görür. Bu iki rü'yetle müteeddep için kemal hasıl olur.

«Tasavvuf bir meslektir ki o mezhebin her şeyi ciddîdir. O mezhebe hezilden hiç bir şey karıştırmazlar. Bazıların kavlince tasavvuf halka muvafakatten kalbi tasfiye, ahlâk-ı tabiiyyeden nefsi tezkiye, sıfat-ı beşeriyyeti izale, deva'i-i nefsiyyeden içtinap, sıfat-ı ruhaniyyeye teali, ulûm-ı hakikate hakkıyle teşebbüs, evlâ ve efdal olan şeyi aleddevam istimal, cemi' halâika hâlisen livechillâh va'z u nasihat, hakkıyle uhud-i İlâhiyyeye müraat, şeriatte Resul-i Ekreme ittiba'dır. Bazı ulema kavlince «ihtiyari terk» den ibarettir. Yine bazı ulemaya göre bezl-i mechud, ünş-i ma'but'tur. Bazılarına göre nefse mütabaattan havassını muhafaza etmektir. Bazılarına nazaran itirazdan i'razdır. Bazılara göre Allah ile olan muameleyi sâfi kılmakten ibarettir ki aslı dünyadan feragattir. Bazılara nazaren emir ve nehiy altında sabırdır. Bazılara göre hizmet-i teşerrüf, terk-i tekellüf, istimal-üt-teşarrüftür. Bazılara göre ahz-i hakayık, nutk-ı dekayık, inkıta' an-il-halâiktir.»

Yayınladığı değerli eserlerle tanınmış olan Ömer Rıza Doğrul «Tasavvuf» adlı kıymetli eserinde (Kâğıt ve Basımişleri A. Ş. 1948, s. 67) «Tasavvuf Kalbin Bâtın İlmidir» başlığı altında şunları yazmıştır: «İslâm ilimleri tarihinden anladığımıza göre İslâmın ilk devirlerinde, şeriatin hükümleri yazılı değildi ve ilmî bir tarzda nizamlanmamıştı. Bu hükümlerin ibadete, itikatlara ve muamelelere ait olanları hatırlarda tutuluyor ve ezberleniyordu. Fakat çok geçmeden din işleri ile onlara ait şer'î hükümler bir ilmî metod dairesinde toplanmış, tedvin işinin başlaması üzerine ilim adamları evvelâ amelî ilimle, yani zâhirî hükümlerle alâkalı olan şeriat ilmi ile meşgul olmuşlar, bu yüzden fakihler, fıkıh ile fıkıh usulü hakkında eserler ve risaleler yazmışlar, sonre kelâm ilmiyle alâkalanmışlar ve onun meselelerine dair yazı yazmışlar, velhasıl Kur'an ve Hadis'le bağlı olan ilimlere ehemmiyyet vermişlerdi. Bütün bunların etrafında dönüp dolaştığı meseleler dinin esaslarıyle şeriatin hükümleri idi. Fakat bu ilmî durumu ele alanlar, yalnız fakihler değildiler. Mutasavvıflar da, şer'î hükümlerin fıkıh gibi dış yüzü ile değil, bu hükümlerin iç yüzüne alâkalanarak aynı şekilde hareket etmişler, fakihlerin telif ettikleri eserlere, söyledikleri sözlere ve tuttkları mezheplere kendi riyazetlerini, ruhî hayatlarını, kalbi tasfiye ve ruhu tezkiyeyi, elhasıl dinî bütünleştirmeyi gözeten hallerini tanzim eden bir ilme muhtaç olduklarını anlamışlar, bu yüzden zâhidlerin zâhidliği, âbidlerin ibadeti, fakirlerin fakirliği gibi amelî esaslara dayanan İslâm ruh hayatı, ilmî bir mahiyet almış ve bunun neticesinde kendine göre metodu, meslek ve meşrebi, mevzuatı ve kaaideleri, ıstılahları ve mezhepleri bulunan Tasavvuf ilmi vücut bulmuştu. Bu ilmin erbabı mutasavvıflardı ve bu yolda söz söylemek onların hakkı idi.

«Zâhir ilmi, bâtın ilmi:

«Böylece şeriat ilmi biribirinden ayrı iki bölüme ayrılmıştı. Biri ibadetlerden, muamelelerden bahseder, umumi hükümler verir ve fakihler ile müftiler tarafından idare olunurdu. Diğeri murakabe, riyazet, mücahede, hal ve makam ve bunlara ait her şeyden bahseden ilimdi. Bu da bâtın ilmi idi, yahut tasavvuftu.

«Fakihler, kitaplar yazarak Kur'an ve Hadis'ten çıkardıkları hükümleri kaydetmişler, mutasavvıflar da eser yazarak yaşadıkları vecitleri ve keşfettikleri hakikatleri kaydeylemişlerdi. Fakat fakihlerin fıkhı ile mutasavvıfların tasavvufu biribirinden ayrı idi. Ve ayrılığın sebebi, fıkhın ibadetlere, âdetlere ve muamelelere ait zâhirî hükümlerle meşgul olması, yani insanın dış hayatını düzenliyen ilim olması mukabilinde tasavvufun ruhu terbiye etmek, kalbi heyecanlandırmak, elhasıl iç yüzü düzenlemek ilmi olmasıdır. Elhasıl şeriat ilmi iki ilim olmuştu. Biri insanın ibadet için nasıl temizleneceğini, namazı nasıl kılacağını, orucu nasıl tutacâğını, zekâtı nasıl vereceğini, sonra muamelâtta hangi esaslara saygı göstereceğini, alış veriş, feraiz, kısas meselelerini nasıl halledeceğini ve bütün bu işleri nasıl düzenliyeceğini anlatıyor, diğeri

kalb ve ruh işleriyle alâkalanıyor, bâtın işleriyle meşgul oluyor, bâtınî a'malin mahiyyetini anlatıyor ve bu bakımdan kemale ermenin yolunu göteriyordu. Onun için mutasavvıflar kendilerini hakikat erbabı saymış ve başkalarını zâhir erbabı, rüsum uleması tanımışlardı. Böylece Tasavvuf, konusu, metodu, hedefi olan bir ilim olarak belirmiş ve mutasavvıflar onun hususiyyetlerini izah eden eserler yazmışlardır. Muhasibî «Vesaya» yı, «Riaye» yi, «Mahabbet üzerinde bir Fasl» ı, Kelabazî «El-Taarruf li-Mezheb-i Ehl-it-tasavvuf» u, Tusî «El-Luma'» ı, Ebu Tâlib Mekkî «Kut-el-Kulûb» u, Kuşeyrî «Risale» yi yaymıştır. Bunların içinde nefsi hesaba çekmek ve terbiye etmek gibi tek mevzular üzerinde yazı yazanlar bulunduğu gibi mütaaddit mevzularr üzerinde yazı yazanlar da bulunuyordu. Nihayet Gazalî gelerek muazzam olan «El'ihya ulûm-al-Din» i yazarak yolun bütün edep ve erkânını anlatmış, ıstılahlarını ve işaretlerini izah etmiş ve böylece Tasavvuf, bir ibadet yolu olmakla kalmıyarak muntazam bir ilim mahiyyetini almış, daha önce İlim, tefsir, hadis, fıkıh, usul ve kelâm çerçevesi içinde kaldığı halde o da bunların yanında varlığını tanıtmıştı.

«Mutasavvıfların ilmi, fakihlerin ilminden ayrı olmakla ve mutasavvıflar fakihleri zâhir ehli sayarak onların ilmine fazla değer vermemekle beraber onların ilminden faydalanıyorlardı. Onun için Sühreverdi, (Avarif-el-Maarif) adlı eserinde tasavvî ilimlerinin doğuşunu mutasavvıfların takva esasını gönüllerine yerleştirmelerine ve dünyanın gelip geçici alâyişlerinden yüz çevirmelerine atfederek gönülleri için ilim çağlıyanlarının çağladığını ve onların «Nakil ve akıl» a istinat eden her ilimden hissemend olduklarını, ibadetlere ait zâhir hükümleri öğrenerek bunlarla amel ettiklerini, sonra diğer din âlimlerinden ayrılarak kendilerine mahsus bir ilimle temayüz ettiklerini, bu ilmin veraset ilmi, (yani Tasavvuf ilmi) olduğunu, dinin kaidelerini ve esaslarını araştırmakta derinleşerek dinin hakikî mânasını anlıyan zâhid ve müttaki âlimlerin bu mânaya erdiklerini ve bununla tam itikat ve teslimiyete kavuştuklarını, esasen dinin de insanın Rabbına tam itikat içinde yaşamak olduğunu anlatır.

«Sühreverdî'nin sözlerinden anlaşılıyor ki tasavvuf uleması, Tanrının emirlerini ve yasaklarını Hazret-i Peygamberin yolunu ve izlerini takib ederek araştırmışlar ve her şeyi ona göre tesbit ederek zâhidlikleri ve ahirete karşi olan sevgileri dolayısiyle bu ilmî kurmuşlar, iç yüzlerinin temizliği ve vicdanlarının safveti dolayısiyle buna imkân bulmuşlardır. Mutasavvıflar, bu sayede kendi ilimlerini, şeriatin buyruklarına ve yasaklarına istinat ettirmekle ilimlerinin sancağını yükseltmişler ve bu yoldan hal ilmi, hatır ilmi, yakîn ilmi, ihlâs ilmi, ahlâk ilmi ve daha başka vicdanî ve zevkî ilimler kurmağa imkân bulmuşlar ve bunları dinin esaslarına ve şeriatin hükümlerine dayamağa ehemmiyet vermişlerdir. Yani, tasavvuf ilimleri, aklî ve naklî diğer ilimlerden vücut bulmuştur. Kaymak nasıl sütten çıkarılırsa, bu ilimler de öylece diğer ilimlerden alınmıştır. Nasıl süt olmazsa kaymak ta elde edilemezse bu naklî ve aklî ilimler de bulunmasaydı, tasavvufun doğmasına imkân kalmıyacaktı. Böylece varılacak netice şudur: Tasavvuf ilimleri ilk mertebede, «ilmelyakîn» mertebesindeki diğer ilimlerle birleşiktir. Bu mertebede ise her şeyi olduğu gibi görerek delil vermektir. Fakat tasavvufun temayüz ettiği iki mertebe daha vardır. Biri Aynelyakîn mertebesidir ki onu müşahede ve keşif temin eder, diğeri «Hakkalyakîn» mertebesidir ki kulun Hak ile hak olması, yani Zat-ı Kibriya içinde fena bulması ve onunla beka bulması, bunu ilmen, şuhuden ve halen yaşamasıdır.

«Burada tasavvufun, bâtın ilmi ve ibadet yolu olmak dolayısiyle şer'î hükümleri ruhî mânalariyle ve kalbler üzerindeki tesiriyle telâki ettiğini ve bu bakımdan ibadetleri ve muameleleri dış yüzü ile ve dış şekilleri ile anlatan fıkıhtan ayrıldığını söylemek mümkünse de tasavvufun daha başka bir cephesi bulunmaktadır. O da, yakinî marifeti ve hakikî bahtiyarlığı araştırarak tasavvuf yoluyle bulmaktır. Onun için tasavvuf, marifete erdiren ve bahtiyarlığa kavuşturan yol sayılmış ve böylece kelâm erbabı içindeki görüş sahiplerinin yoluna tekabül eden bir yol tutmuştur. Bu yüzden tasavvufa verilen isimler çoğalmış ve herkes ona ayrı bir isim vermiştir. Fıkıh ilminin mukabili olarak onu bâtından bahseden bir ilim telâkki edenler, onu bâtın ilmi, esrar ilmi, ahval ve makamat ilmi, sülûk ilmi, tarikat ilmi demişler, onu kelâm ilminin mukabili olarak nazarî ve aklî marifetten değil, fakat zevkî marifetten bahseden bir ilim sayanlar ona maarif ilmi, mükâşefe ilmi, hakikat ilmi demişlerdir. Ona bâtın ilmi diyenler daha fazla Hicretin üçüncü ve dördüncü asırlarında, ona marifet ve bahtiyarlık ilmi diyenler ise daha fazla Hicretin beşinci ve altıncı asırlarında göze çarpıyorlar. Bu asırlarda zuhur eden ve tasavvufa felsefî bir renk veren büyük mutasavvıflardan bahsederken bütün bu hususlar belirtilecektir.»

Değerli müdekkik bundan sonra üçüncü ve dördüncü asır tasevvufunun hususiyyetleriyle üçüncü ve dördüncü asır mutasavvıflarından uzun uzadıya bahsettikten sonra «Fukaha ile mutasavvıflar arasındaki savaş» başlığı altında diyor ki:

«Şeriat ilminin zâhir ilmi ve bâtın ilmi diye iki kola ayrılmış olduğunu anlattığımız sırada bâtın ilmine mensup olan mutasavvıfların fakihlere zâhir ehli diye baktıklarını ve kendilerini bâtın ehli ve hakikat erbabı telâkki ettiklerini söylemiş ve bu telâkkinin fakihleri az çok küçümsiyen bir mâna ifade ettiğine de işaret etmiştik. Buna karşı fakihler de mutasavvıflara karşı susmamışlar, bilâkis onlara karşı hattâ daha fazla şiddet göstermişler, onları kâfir saymışlar, onların mezhebleri aleyhinde ne söylemek mümkünse hepsini söylemişlerdir. Çünkü fakihler, mutasavvıfların söyledikleri sözlere ve bahis mevzuu ettikleri hallere bakarak bunların bâtın işlerine daldıklarına dikkat etmişler ve bâtından ilham aldıklarını iddia ederek bir taraftan marifeti bu ilhama dayadıklarını, diğer taraftan bu ilham ile ameller hakkında hükümler verdiklerini görmüşler, buna kızmışlar ve bu durum ile Kur'anın esasları arasındaki aykırılığı belirtmeğe koyulmuşlardı. Mutasavvıflar, kalb yolu ile hasıl olan bâtınî marifetten bahsediyorlardı. Halbuki Kur'an itibar (yanî ibret almak) ve istibsar (yani basiret gözünü açarak dikkat etmek) ten bahsetmiştir. Mutasavvıflar zamirden (içten ve vicdandan) ve onun bir fi'lin hayır olması yahut şer sayılması hakkındaki ilhamından bahsetmişlerdi. Halbuki Kur'an zâhire bakarak iyilik edeni mükâfatlandırmakta ve kötülük edeni cezalandırmaktadır. Bu yüzden fakihler, mutasavvıfların niyyeti amelden üstün, sünneti farzdan hayırlı, itaati ibadetten efdal tutmalarını sapıklık sayarak üzerlerine yüklenmişlerdi. Fakat buna rağmen sünnî Müslümanlan mutedil tasavvufe rağbet göstermekten geri kalmamışlar, bilâkis onların hal ve tavrından hoşnutluk göstermişler, muamelelerinde ve ibadetlerinde onların gösterdikleri yolda yürümüşlar ve 181 de vefat eden İbni Eb-id-Dünya'nın yazdığı risalelerle 386 da vefat eden Ebu Tâlib Mekkî'nin yazdığı Kut-el-Kulûb gibi esarlere rağbet göstermişlerdir.

«Fakat Hicretin üçüncü asrında ikinci yarısı fukaha ile sofiler arasındaki mücadelenin başlangıcına şahit olmuş, bu yüzden Zünnun-el-Mısrî, El-Nuri, Ebu Hamza ve Hallaç muhakeme edilmek üzere Bağdat kadılarına gönderilmiştir, bu asrın sona varacağı sıralarda zındıkların sayısı artmış olması vaziyeti büsbütün azdırmış ve bu durum İslâm Devletinin bütün hayatı üzerinde tesir ettiği gibi umumi emniyyeti sarsmış ve intizamı bozmuştur.»

«İslâm arasında zuhur eden fitne, halkın adât ve taattan inhirafa meyli sofiyyeyi müstakil bir fırka şeklinde bulunduğu» söyliyen üstad İsmail Hakkı İzmirli (Yeni İlm-i Kelâm, birinci kitap, sayfa 148) Tasavvuf için şu tafsilâtı veriyor:

«Tasavvuf; kitap, sünnet ile mukayyet ve müşeyyettir. Tasavvufun zuhurundan maksat a'mal-i hasene ile ahlâkı tehzip, nefsi dine cezbetti. A'mal-i hasane semeredar olmakla sofiyyede maarif İlâhiyyeyi kabule bir safa-i fehm hazırlandı. Artık lisandan sonra bir lisan, irfandan sonra bir irfan hasıl oldu. Tahalluk ile başlıyan tasavvuf tahakkuka geçti. Filvaki mücahede, halvet, zikir neticesinde ekseriya hicap hissi münkeşif, âlem-i gaybe ıttıla' müyesser, mevahib-i İlâhiyye futuh ve füyuz-ı Sübhaniyye hasıl olurdu.

«Bu halde tasavvufun evveli «ilim», ortası «amel», sonu «mevhibe» dir. Sofiyyenin ayrı bir ilim ile mümtaz oldukları ilm-i tasavvuf başlıca iki nevi ilme ayrılır. Tahalluk ve tahakkuk, ya muamele ve mükaşefe yahut ahlâk ve tevhid.

«Tahallak kısmı tehzib-i ahlâka, adâb-ı din ile tehzib-i nefse, iblâs için nefsi murakabe ve muhasebeye ait bir ilim idi. Ümmetin havassına mahsus bir usul-i terbiye idi. Tahakkuk kısmı ise tahalluk ve talimden başka olup ilmi, hikmeti taahhüd demek idi. His ve aklın mâverasında ulûm-ı gaybiyyeye dair ulûm ve maarif ve ahval ile hakikatlenmek idi ki asıl tasavvuf bu idi.

«İslâmın zuhurundan evvel Yunan ve Hint felâsifesi tasfiye tarikına sülûk etmişrer idi. Ehl-i tasfiye olan felâsife başka, İslâmda zuhur eden mutasavvife yine başkadır. Zühhad tarikına sülûk eden zevatın sofiyye ismiyle iştiharları felsefenin âlem-i İslâmda intişarından, felsefe kitaplarının naklinden evvel idi. Mutasavvife-i felâsife sofiyyenin vâsıl olduğu gayeye vâsıl olamamışlardı. Sofiyye tasfiyede, zikir ve tâata muvazabette kanun-ı İslâmî üzere hareket eder idi. Felâsifenin tasfiyeleri ise keyfemayeşa idi. Esrar-ı kevne esrar-ı tabayi'i hilkate ait olan tahakkuk kısmını sofiyye sıbga-i din ile ityan etmişler idi. İslâmda pek ziyade mazarratı görülen Bâtıniyye'nin iltizam ettikleri mesail bu kısmın kisvesine bürünerek lâ şuuri olarak ehl-i İslâm tarafından tervic olunmakta idi. İşte birçok din âlimleriyle muhaddislerin

şiddetle hücum ettikleri tasavvuf tahakkuk kısmı idi. Mükâşefe veya tevhide ait ilm-i tasavvuf idi.

«Ahkâm-ı şer'iyyenin zevahirine karşı pek aşırı muhafazakâr olan fukaha tasavvufa karşı geliyorlardı. Hususa sofiyyenin zühd hakkındaki mubalâğası imamların bazılarına hoş gelmiyor, tahakkuk kısmı gibi tahalluk kısmı da ta'ne duçar oluyordu. Nitekim Hafız Ebu Zer'a eimme-i sofiyyeden Hâris-i Muhasibî'nin vera'u takvaya, muhasebe-i nefse ait yazmış olduğu «Erriaye» hakkında şiddetle intikadda bulunmuş idi. Ebu Zeyd Bistamî, Cüneyd-i Bağdadî, Zunnun ı Mısrî gibi azım-ı sofiyye bile bir kısım fukaha tarafından ta'n ve inkâra duçar olmuşlar idi. Evvel ve âhır rical-i sofiyye bir kısım 'ulema tarafından inkâr olunagelmekteydi. Tarik-ı aliyye pîranı da ta'n ve inkâra duçar olmuşlar idi. Bu husus tefekkür tarzına, nokta-i nazara, içtihada ait bir meseledir. Her iki taraf mâzurdur.

«Tasavvuf: Hind-İran, Yunan-Roma tesirlerinin, bir taraftan Hıristiyanlıkla yani Yeni-Eflâtuncular nazariyyeleriyle, Yahudilikle, bir taraftan da, bilhassa Türk tarikatlerinde, Şamanizm'in Manihizm'in ve nihayet yerli geleneklerin hususiyyetleriyle ve hepsinin de İslâmî unsurlarla karışmasından meydana gelmiş idealist bir tefekkür sistemidir» diyen değerli müdekkik Abdülbaki Gölpınarlı (Aylık Ansiklopedi, no. 42) tezahür tarzı için de şunları söylüyor:

«Ancak Tasavvuf, bütün sofilerde aynı tarzda tezahür etmemiştir. Şarap, nasıl insanın tabiat ve meşrebini meydana çıkarırsa Vahdet-i vücut'da tahakkuk da, sofinin tabiat ve meşrebini meydana çıkarmıştır. Bu yüzden şeriatin zâhirî hükümlerine hiç ehemmiyet vermiyen ve kaba bir ibahaya varan, yahut şeriatı, halkın düzenini kurmak için kurulmuş kabul ederek kendilerince «edeb-i Muhammedî» denen bu hükümlere riayet eden ve muamelâtta şeriatten ayrılmıyan, kurdukları sistemi dünyevî yücelişe bir basamak yapıp padişahlık elde eden, hükümetler kuran, yahut muvaffak olamayıp tarih sayfalarına bir kargaşalık unsuru olarak geçen, vahdet-i vücudu bilgi bakımından kabul etmekle beraber ileriye gidemeyip tenakuzlar içinde bocalıyan, hareketiyle inancını yalanlıyan, vahdetin yalnız bilgisini kuran ve kurulmuş bilgi sistemini şerheden, İslâmîleşmiş Yunanlı Eflâtunculuk felsefesine kendisini verip din adına dinsizlik yapacak kadar ileri giden, hattâ Peygamberliği bir irfan mertebesi sayıp bu dâvaya kalkışan, yahut da devrindeki büyüklere çatıp zengin gelirli bir tekke kurarak padişahlara hükmedecek kadar nüfuz kazanan ve çeşitli tabasbuslarla bu nüfuzu koruyan sofiler vardır.»

Halvetiyye tarikatı büyüklerinden Dede Ömer Rûşenî'nin manzum tasavvuf tarifi:

Tasavvuf: «terk-i dâvadır» demişler
Dahi; «Ketman-ı mânadır» demişler
Tasavvuf: «terk-i kil ü kale» derler
Hemen «Vecd ü sema' u hale» derler
Tasavvuf: «Hıfz-ı evkat» e demişler
Tasavvuf: «terk-i tâmat» e demişler
Tasavvuf: babıdır bezl ü atanın
Tasavvuf: beytidir mihr ü vefanın
Tasavvuf: bir hidayettir Hüdadan
Bunu ben söylemedim bil havadan
Tasavvuf: «terk-i evtandır» demişler
Tasavvuf: «hicr-i ihvandır» demişler
Tasavvuf: dâim olmaktır mürakib
Olup irte gece halin muhasib
Tasavvuf: etmemekliktir tesallaf
Hakkın emrine etmeyüp tasarruf
Tasavvuf: kalbi Hakka bağlamaktır
Yüreğin aşk odiyle dağlamaktır
Tasavvuf: hüsn ü hulk ile edebtir
Veli hüsn ü edeb i'tası Rabtır
Tasavvuf; bilmedir etvar-ı kalbi
Eridüp koymıya kalbinde kalbi
Tasavvuf: yâr olap bâr olmamaktır
Gül-i gülzar olup hâr olmamaktır
Cihanın şahı (Abdullah Ensar)
Demiş / yâr ol, veli bâr olma, zinhar
Düşüben aşk odına bitekellüf
Yanıp gülü kül olmaktır tasavvuf
Yanar bir şem'idir Hakkın tasavvuf
Dememektir igiye, yavuza «tüf»
İradettir demiş ba'zı tasavvuf
Demeyüp şeyhine, üstadına «yüf»
Demiş bir uğrıyan feth ü fütuha
Tasavvuf: bezl-i nefse, bezl-i ruha
Keramet satmamaktır tasavvuf
Hakkın işinde etmeyüp tasarruf
Vefa göstermedir manend-i Yusuf
Ganimet bilmedir vakti tasavvuf
Geçen ömür için edüp teessüf
Cefa eden kesan için telettüf
Demiş: Zünnun-i Mısrî kim tasavvuf
«Kabul-i şer'» dir, «terk-i tekellüf»
Demiş: Maruf-ı Kerhi kim tasavvuf
Temelluktur, tahalluktur, teletttüf
Ebu Bekr ü Ömer der kim tasavvuf
Ta'arruftur, ta'arruftur, ta'arruf
Denilmiştir tasavvuf mesebaktan
Sükûn-i kalbtir maduna Haktan
Demiştir bu sözü (Hamdun Kassar)
Mürid-i bu Türab şeyh-i ebrar

Tasavvuf: öldür olup çeşm-i tayyar
Ola ahval-i kalbi ayn-ı seyyar
Demişler bu sözü sahib icabet
Nedir dense tasavvuf? de: inabet
Olar kim şeyhlik: temkine derler
Tasavvuf: tevbe vü telkine derler
(Ebu Osman Mekki) nin sözüdür
Tasavvuf: zühd ü takvanın özüdür
Demiştir kim tasavvuf (Bişr Hafi):
Eridüb etmedir gönlünü sâfi
Tasavvuftur diyen (İbrahim Edhem):
Tarikatta Hakkın durmağı muhkem
Tasavvuftur denilmiş üns ü kurbet
Arayerden sürünüp havf ü heybet
Tasavvuf: buğz-ı dünya-yı denidir
Bu sözü söyliyen bil (Ruşeni) dir
Kitabında demiş sahib-i tasavvuf
Cem'i (10) dur erkân-ı tasavvuf:
Tasavvuftur denilmiş safvet-i kalb
Hüdadan gayriden kalbin edüp kalb
Tasavvuf halktan kaçmağa derler
Öziyçün Hakka yol açmağa derler
Keramet satmamaklıktır keramet
Keramettir denilmiş terk-i âdet
Mahib, mahbupla ey sahîb-i saadet
Görüp söyleşmedir keşf ü keramet

TASHİH BEDERGÂH (تصحیح بدرگاه) [*Ask.*] Iaimleri Yeniçeri Ocağı kütüğüne yazılma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri Ocağı nizam ve intizamını muhafaza ettiği müddetçe Kapı kulu'nun sayısı ve ulûfeleri (maaşları) muayyen ve mahdut iken sonraları nizam bozulup da önüne gelen Yeniçeri yazılmağa ve kışlanişin olmak (kışlada yatıp kalkmak) kaydı kalkarak herkes istediği gibi hareket ve alış verişle de iştigal etmeğe başlayınca ocak hemen hemen birtakım serserilerin melce'i (barınağı) olmuş ve bir çoklarının Yeniçeriliğe nisbeti mensup oldukları Ortanın alâmetini kollarına, bacaklarına dövdürmekten (dövme vurdurmaktan) ibaret kalmıştı. İşte vaziyyet bu merkezde iken sefer vâkı oldukçe ocak zâbitlerinden Turnacı başılar gönderilerek bayraklar açılır ve bu gibilerin orduya iltihakı temin olunurdu.

Bunlar vaktiyle ulûfesiz olarak Yeniçeriliğe kaydedildikleri için bu defa isimleri ocağın kütük denilen «Esame» defterine geçirilir ve o tarihten itibaren de ulûfeye müstahak addedilirlerdi. Yine seferlerde Serdengeçti bayrakları açılmak suretiyle yapılan davete icabet edenler Yeniçeriliğe kabul edilir ve bu suretle ocağa intisap edenler artık Yeniçeri sayılırlardı.

Ocağa kabul olunan bu gibilerin adlarının «Esame» denilen kütüğe yazılmasına «Tashih bedergâh» denilirdi.

TASHİH FERMANI (تصحیح فرمانی) [*İda.*] Tapu kaydının düzeltilmesi için yazılan ferman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ferman Nişancı'ya gelir, tapu defterini getirterek kaydı kendi kalemiyle düzelttikten sonra defteri geri gönderirdi.

TAS-I GERDUN (طاس گردون) [*Hal.*] Gök, kubbe-i sema yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Vaktidir ola bîizn-i lûtf-ı Hallâk-ı ezel
Gulgul-i kös-i zaferden tas-ı gerdun pür tanin
Üsküdarlı Hakkı Bey

TASI OKUMAK (طاسی اوقومق) [*Hal.*] Cinleri toplamak maksadiyle tasa doldurulan suya afsun okumak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cinci denilen birtakım açıkgözlerin afsunladıkları bu su ile safdiller ellerini yüzlerini, yıkarlar ve bununla tutuldukları hastalık, yahut sihirden kurtulacaklarını sanırlardı.

Olup bir zaman ol dahi münkati'
Hemen tas okurlardı lâyenkati'
İzzet Mulla

TASI TARAĞI TOPLAMAK (طاسی طاراغی طوپلامق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle pılıyı pırtıyı toplayıp gitmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Germabe-i vaslında bayıldık o perinin
Gel gayri yeter toplıyalım tası tarağı
Kâni

TA'SİRHANE (تعصیرخانه) [*San.*] Zeytin, keten tohumu, ayçiçeği gibi yağlı madde ve tohumların yağlarının çıkarıldığı yerlere verilen addır. Ta'sir; Arapça bir şeyin içindeki mayi'i yani suyu, yağı çıkarmek için sıkmak demektir. Ta'sirhanelerde yağlı maddeler torbalar içine konulup makine ile sıkıştırılmak suretiyle yağları çıkarıldığı için bu ad verilmiştir.

TASLAKÇI (طاسلاقچی) [*Ask.*] Yeniçeri geçinen ve Orta alâmeti taşıyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İş ve güçleriyle meşgul olan ve kışlanın semtine uğramıyan bu gibilerden sefere iştirak eyliyenler «Tashih bedergah» suretiyle Ocağa yazılırlar ve ondan sonra Yeniçeri sayılırlardı. Sefer olmadığı zamanlarda Yeniçerilik taslıyarak istifade ettikleri için bu ad verilmişti.

TASLAMAK (طاسلامق) [*Ok.*] Ok, yay ve sairenin ilk ameliyesi hakkında kullanılır bir tâbirdir.

§ [*San.*] Ciltlerin ve mahfazaların hazırlanması yerinde de kullanılır.

TASMA AKÇASI (طاصمه آقچه‌سی) [*Mal.*] Timar sahibinin timarı dahilindeki arazi sahiplerinden aldığı resimlerden (vergi) birinin adıdır. Buna «Çift akçası» da denilirdi. Arazi-i haraciyye'den harac-ı muvazzaf namiyle alınan vergi hakkında da bu tâbir kullanılır, çift başına alındığı için bunun yerine «Resm-i çift» de denilirdi.

TASNİFAT (تصنيفات) [*Mus.*] Bestelenmiş musiki parçası hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tasnif; Arapça takım takım ayırmak, ayrılmak; yapmak, yapılmak mânalarına geldiği, dağınık olan musiki parçaları bu suretle bir araya getirildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Kitap yazma yerinde de kullanılır, bunun yerine daha ziyade «Te'lif» denilirdi.

TAS PARASI (طاس پاره‌سی) [*Mal.*] Yeniçeri Ocağını teşkil eden «Orta»lara ait sandığın sermayesini teşkil etmek üzere Yeniçeri ulûfelerinden kesilen paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sandık hisabına toplanan para ulûfenin tevzii sırasında üstü çuha kaplı, altı paranın atılmasına mahsus delikli bir tasta toplandığı için bu adı almıştı. Bu para sandıkta biriken metrukât bedeli ve faizlerle birlikte Yeniçerilerden muhtaç bulunanlara ikraz olunur ve içlerinden harbde esir düşenlerin kurtarılması için «fidye-i necat» olarak ta verilirdi.

TASVİR (تصوير) [*San.*] Resim yerinde kullanılır bir tâbirdir. Karagöz oyunundaki deve derisinden yapılmış olan insan, hayvan ve sair şekillere de «tasvir» denilir. «Tasvir gibi güzel» darb-ı meseli kusursuz güzel yerinde kullanılırdı.

Süvar oldakça tasvirinde âcizdir musavvirler
Ne denlû dikkat eylerse eğer Behzat Kermanî
Nef'î

TASVİR-İ HÜMAYUN (تصوير هايون) [*San.*] Padişah resmi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TRSVİR KESMEK (تصوير كسمك) [*San.*] Karagöz oyununda kullanılan insan, hayvan ve sair tasvirlerin yapılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tasvirler deriden kesilerek yapıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

Kalın deriden yapılan tasvir beygir, dana ve sığır derilerinden de yapılır idiyse de en makbulü eşek ve deve derisinden yapılanlardı. Deri kazınmak suretiyle şeffaf bir hale getirildikten sonra gerilir ve kurutulurdu. İşleme sırasında derinin biraz nemli olması lâzım geldiğinden ameliyyenin en münasip zamanı sonbahar ve kıştı. Tasviri kesmekte nevrekân adı verilen ucu çok keskin bir âlet, delmekte de demirden yuvarlak zımba kullanılırdı.

Deri ilkin bir kütük üzerine serilerek iyice tesbit edildikten sonra verilecek şekil ne ise nevrekânla kesilerek meydana getirilirdi. Çarpılmakak için de derinin ters tarafından kesilir, sonra da boyanırdı.

TAŞ ÇIKARTMAK (طاش چيقارتمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle meharette veya fenalıkta başkasından üstün olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Karabaş sonra Zahuriye de çıksın mı sana?
Hem nasıl? Taş çıkarır belki burunsuz Hasan'a
Mehmet Âkif

TAŞ DİKMEK (طاش ديكمك) [*Ok.*] Rekor kırma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Okçulakta rekor kıranlar için taş dikildiğinden bu tâbir meydana gelmiştir.

Gelüp şevketle Okmeydanı'na tîr attı bin adım
Kemankeşligte taş dikti hüner gösterdi üdvana
Aynî

TAŞDÖVEN (طاش دوكن) [*Hal.*] Mecaz yoluyle dayanıklı, bünyesi kavi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Zeban olda aşka nice taşdöven
Tahammül götürmez idi kûhken
İzzet Molla

TAŞKALEM (طاش قلم) [*San.*] Kayağan taşından düz ve ince bir safiha halinde yapılan ve taştahta denilen yazıtaşı üzerine yazı yazmak için kullanılan kalemin adıdır. Esmerce bir taştan kalem şeklinde yapılan bu kalem taştahta üzerinde beyaz bir iz bırakır ve süngerle silinirdi. Nadir olmakla beraber bazı yerlerde hâlâ kullanılır.

TAŞKÜNK (طاش كونك) [*Mim.*] İçinden su geçirilmek için ortası boru şeklinde oyularak başlarına zıvana açılmış taş borulara verilen addır. Eski zamanlarda demir borular olmadığı için suyollarında toprak künk gibi bu türlü taş künk de kullanılırdı.

TAŞLA DÖVÜNMEK (طاشله دوكونمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle nâdim ve peşiman olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kanlı gaşlar dökelim, ağlaşalım, nleşelim
Taşlarla dövünüp bağrımızı kan idelim
Ruhî

TAŞLIK ŞAİRİ (طاشلق شاعری) [*Hal.*] Ellerinde tanbura nev'inden telli sazlarla kahvelerde dolaşarak Destan ve Mani okuyanlara

verilen addır. Bu gibiler şairlik dâvasında oldukları için «kaldırım şairi» tâbirinin karşılığı olmak ihtimali vardır. Bu gibilere «Meydan şairi» de denilirdi. Sünbülzade Vehbi Suhan kasidesi'nde :

Kaldırım taşları altında birer şair var
Diye taş vurmaş idi Sâbit dana-yi suhan

diyor. Vehbi bununla Sâbit'in şairlerin çokluğundan şikâyetine hak veriyor.

TAŞRA DİRLİĞİ (طشره دیرلکی) [*Hal.*] İstanbu dışında ve memleket içindeki sipahilik ve diğer vazifeler münasebetiyle tahsis olunan geçim vasıtası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Timar, zeamet o türlü dirliklerdi.

TAŞRA HAZİNESİ (طشره خزینه‌سی) [*Mal.*] Dış hazine yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda bir zamanlar biri Enderun hazinesi veya İç hazine, diğeri Bîrun hazinesi veya Dış hazine olmak üzere iki hazine vardı. Onaltıncı asrın ortalarında bir de «Yedikule hazinesi» mevcuttu.

TAŞRA KULLUĞU (طشره قوللغی) [*Ask.*] İstanbul dışında ve memleket içindeki karakol zâbitleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri ocağı'nın tecrübe görmüş ihtiyarlarından buna talip olanlar isteklerini Kul kethüdası'na bildirirler ve onun vasıtasiyle ve dokuz ay müddetle tâyin olunurlardı. Vazifeleri bulundukları şehir ve kasaba halkının emniyyetini temin etmekti. Kulluların muhafızlarına «Ya sakçı» denilirdi. Her kaza ve şehirde yasakçı yoktu. Hangi kaza halkı kendilerini muhafaza için yasakçı isterlerse o zaman Kethüdanın mektubuyle oraya yasakçı tâyin olunurdu.

Taşra kulluklarının her birinden dokuz ay için üç kuruş ile on beş akça alınır, bunun on beş akçası kâtibin, üç kuruşu da Kethüda Bey'in idi.

TAŞRA MEYDANCISI (طشره میدانجیسی) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Konya'daki dergâhla büyük Mevlevî tekkelerinde iki meydancı dede vardı. Birine «İçeri meydancısı», ötekine dışarı meydancısı demek olan «Taşra meydancısı» denilirdi. Küçük dergâhlarda taşra meydancılığını Kazancı dedeler yaparlardı.

Meydancı dedeler doğrudan doğruya Şeyh Efendilerin emirleri altında idiler. Başlıca vazifeleri de, Şeyh ile dervişler arasındaki irtibatı muhafaza etmek, Şeyh Efendi bir yere ziyarete gittiği zaman ona refakat eylemekle beraber dergâhın iç ve dış hizmetlerini görmekti.

TAŞRALI (طشرولی) [*Hal.*] İstanbullu olmıyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Payitaht olan İstanbul dışında bulunan şehir, kasaba ve köylere taşra denildiği için oralardan gelmiş olanlara taşralı denilirdi.

TAŞRAYA ÇIKTI (طشره‌یه چیقدی) [*Sar.*] Saray mensuplarından sarayla alakalarını kesenler hakkında kullnılır bir tâbirdir. Saraya ve hânedana mensup olmıyanlara ve halk tabakalarına İstanbullu olsun, taşralı olsun sarayda «taşralı» denilirdi. İstanbul'dan, memleketin şehir ve kasabalarından birine gidenlere halk arasında «Taşraya gitti» denilirdi.

TAŞ SÜRMEK (طاش سورمك) [*Ok.*] Bir okçunun evvelce diktiği menzil taşını aşırması münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Dikili taş yarinden kaldırılıp son atıştaki ileri menziline sürülerek yeniden dikildiği için bu tâbir meydana gelmiştir.

§ [*Hal.*] Dama ve şatranç oyunlarında taşların ilerletilmelerine de taş sürmek denilir.

TAŞ TEKNE (طاش تکنه) [*San.*] Öteberi yıkamağa mahsus taştan oyulma suretiyle yapılan tekne adıdır. Çeşmelerde muslukların altına konulan mermer tekneye «tekne taşı» denir.

TAŞ YEDİRMEK (طاش یدیرمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle musibet ve beliyyeye uğratmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Taşlar yedirdi nân yerine bir zaman felek
Nân verdi şimdi ah ki dendane kalmadı
Ziya Paşa

TATAR (تاتار) [*İda.*] Postanın kuruluşundan evvel posta işlerini görenlere verilen addır. Bunlar bir ocak itibar edildikleri için «Ocak tatarları» da denilirdi. Ulak tâbiri de bu mânaya gelir. Hususi olarak posta işini görenlere «sâ'î» denilirdi. Sonraları bu işe her sınıf halk alındığı halde ilk zamanlarda bu vazife münhasıran Tatarlar tarafından gördürülmüş bulunduğu için tatar tâbiri postacı yerinde kullanılmıştır.

«Kamus ı Türkî» de bunun için «Mektup nakleden seri'-ül-hareke sâ'î, vaktiyle bu hizmeti sür'at-i meşy (yürüyüşü sür'atli) ile meşhur Tatar efradı ifa ettiklerinden bu mânaya tahsis olunmuştur» izahatı vardır.

Hükümet merkezi olan İstanbul'da bu maksatla teşkilât vücude getirilmiş ve Tatarların konup göçme ve hayvan değiştirmelerini kolaylaştırmak üzere memleketin muhtelif yerlerinde «Menzilhane» ler de kurulmuş olduğu gibi her vezirin dairesinde de tatarlar vardı. Tatarların sayısı elli altmışı bulan vezir daireleri mevcuttu.

Tatarlar mühim işler için Bab ı âli'den verilen fermanlarla İstanbul'dan Belgrat'a, Üsküdar'dan Bağdat'a kadar sağ, sol ve orta kollardan yolları üzerinde bulunan şehir ve kasabaların Şer'î mahkemelerinde ahaliyi toplıyarak hâmil oldukları (taşıdıkları, getirdikleri) fermanları okuturlar, i'lâmlarını ve «hizmet-i mübaşiriyye»lerini (ücretlerini) alırlardı. Vezirler de kâğıtlarını, paralarını tatarlarla hükümet merkezine ve maiyyetini teşkil eyliyenlere gönderirlerdi.

Tatarların indikleri menzilhanelerde ve gittikleri yerlerde etmedikleri kalmazdı. Her menzilde bir kaç hayvan ölür, sürücüler bunların kırbaçları altında ezilirdi. Menzilhanelerde hayvanların çabuk hazırlanmamaları yüzünden menzilhaneciyi astıkları da olurdu.

Tatarlar kendilerine mahsus elbise ile uzun kalpak giyerlerdi. Onlara mahsus elbise ile kalpağın başkaları tarafından giyilmesi yasaktı.

Bize bir millî hazine bırakmış olan Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde; bir kış mevsiminde Van'dan Melek Ahmet Paşa'nın haber ve mektuplarını İstanbula getirip dönmesini hikâye eder. Bu tatar yolculuğunda Evliyamız, uğradığı menzilleri, o yerlerin ahvalini etrafiyle, battâ saatleri ve isimleriyle yazar. Şanlı dedelerimizin atlı sporu ne derece-i mükemmeliyete vardırdıklarını, vücut tahammülünü nasıl hayretlere şayan bir mertebeye yükselttiklerini göstermesi itibariyle bu mevzu, bilhassa gençlerimiz tarafından tetkike değer.»

«Van'dan sekiz adet atlara süvar olup, Bismillâh diyerek canib-i şimale gidip, Amik kalesini geçip menzil beygirleri alarak Bargiri, Malazgirt, Altınbalkalı Köprüsünü geçip Hasankalesinde menzil aldık. Andan Tavunçn Mustafa Paşadan mektup ve ihsan alıp Erzincan kalesinde menzil aldık, bu minval üzere nice kura ve kasabatı geçip on üçüncü günü İstanbul'a varmış olduk.»

Yunan ihtilâli sırasında İngiliz donanmasiyle şark sularında hizmet eden ve Sultan Mahmut'un girıştiği ıslahat ve yenileşme hareketi sırasında İngiltere Devleti tarafından Osmanlı donanması emrine verilerek Müşavir Paşa unvaniyle donatmamızda hayırlı ve faydalı hizmetler ifasına muvaffak olan amiral Sir. A. Slade, memleketimize dair yazdığı seyahatnamede, Tatarlar hakkında gördüklerini şöyle izah eder :

«Rumeliyi dolaşmak üzere Tekirdağından yola çıktığım zaman, yanımda memlekette Tatar denilen ve posta hizmetinde kullanılan bir Türk bulunuyordu. Adı Veli olan bu adam, ırkının en yakışıklı ve çok güzel bir örneği idi. Veli'nin mensup olduğu tatarlık mesleğinde hayatın nasıl geçtiğini lâyıkıyle anlamak isteyen bir Avrupalı, İstanbul'dan Üsküdar tarafına geçmeli ve bu tatarları uzun bir yola çıkarken veyahut uzun bir yoldan geldiği vakit kendi gözü ile görmelidir.

«Tatar Üsküdar'dan yola çıkarken hayat, neş'e, sıhhat ve cevvaliyet modelidir. Saçı sakalı tek teline kadar itina ile taranmış, tuvaletli ve yüzü taravetli olup insana itimat verir bir haldedir. Uzun kalpağı şöyle çapkınca bir yana doğru yıkılmış, üzerine de parlak çiçekli bir yemeni sarılmıştır. Kolları yırtmaçlı kırmızı çuha ceketi, şalvarı, güzel çizmeleri parlak ve son derece temizdir. Alaturka geniş üzengiler ne kadar parlatılmak mümkünse o kadar parlaktır. Güzel eğer takımları, belinde gümüş kakmalı çifte tabancaları, kehribar ağızlı çubuğu ile cidden görülmeğe değer bir Türk şövalyesidir.

«Lâkin, kendisini bir de uzun yoldan geldiği zaman görünüz. Onu doğurup büyüten anası bile tanıyamaz. Altındaki at durur durmaz eyerden inmeğe vakit bulamaksızın kendini âdeta toprağa bırakıverir. Bir çubuk bile yakmağa mecali yoktur. Ağrı ve sızı ile bitkin bir haldedir. Tatarların üzerinde bizim için taşınması imkânsız hacımda kuşak, ağır tabancalar, yatağan bıçağı, havlular, çevreler, mendiller, işlemeli tütün kesesi, süslü enfiye kutusu ve saire vardır. Bu haliyle âdeta cephane ve levazım deposu gibidir. O zamanda Türkiye'de en ziyade medh ü sena olunan tatarlar Suriye sahilindeki Akka kalesine gidip gelen Tatarlar olup, bu mesafeyi on iki günde alırlarmış. İstanbul'dan Edirne'ye iki günde giderlermiş.» Müşavir Paşa, İstanbul'da bulunduğu tarihlerde yaşıyan yaşlıca bir Tatardan bahseder ki, bu tatarın İngiltere Sefareti tarafından Hindistan'a ait mektupları Bağdat'a ulaştırmak için istihdam olunduğunu ve bu Tatarın İstanbul'dan Bağdat'a kadar olan 2,300 kilometrelik mesafeyi on dört günde aldığını yazmakta ve başka bir tatarın da bu mesafeyi dokuz günde almak suretiyle rekor kırdığını bilditmektedir. Ancak bu tatarın İstanbul'a yetişmesinden iki saat sonra öldüğünü ilâve eder.

Tatarların âmirlerine « Tatar Ağası » dedilirdi.

Tatar şitap ile memur iken konak yerine
Ulaştırmayınca durup atına kaşan mı verir?
Sürurî

Sadr-ı İskender-haşem kim dergehinde bir nice Nâme-ber tâtarlar var Toli vâ Öktâ gibi
Nedim

§ [*Hal.*] Mecaz yoluyle zalim, gaddar, merhametsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Egledi tatar-ı gamzen kâr ü bârım tarümar Dilharabın dâd elinden ey şeh-i bîdadkâr
Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey

TATAR AĞASI (تاتار آغاسی) [*İda.*] Postanın kuruluşundan evvel posta işlerini görenlerin başına verilen addır. Postacılar ilkin Tatar oldukları için bu vazifeyi görenlere postacı yerinde Tatar denilmiş, sonradan muhtelif ırk ve kavimlere mensup olanlar tarafınean görülmüş olmasına rağmen tâbir olduğu gibi muhafaza olunmuştur. Hükümet merkezinde bu maksatla teşkilât mevcut olduğu gibi her vezirin dairesinde de mütaaddit Tatar vardı. Bunların âmiri olmak üzere bir Tatar odabaşısı bir de Tatar Ağası bulunurdu. Posta işlerinden doğrudan doğruya Tatar Ağası mes'ûldü. (Bak : Tatar).

TATAR DOLAMASI (تاتار دولامه‌سی) [*Kıy.*] Posta vazifesini gören «Tatar» adlı memurların giydikleri üstlüğün adıdır. Bunun alelâde dolamadan farkı murabba' şeklinde olmasından ibaretti.

TATARÎ (تاتاری) [*San.*] Yarı pişmiş et yerinde kullanılır bir tâbirdir. Posta Tatarlarının işi acele olduğu için, onlar için pişirilen etlerden kinaye olarak bu tâbir meydana gelmiştir.

Getürün eklidelim mahazarı Puhte olmazsa da olsun tatarî
Nâbi

TATAR KALPAĞI (تاتار قالپاغی) [*Kıy.*] Posta vazifesini gören tatarların başlıklarına verilen addır. Siyah kuzu derisinden tepesi sarı uzunca bir külâhtı. Vezir Tatar Ağası'nın kalpağının tepesi yeşildi.

TATAR OKU (تاتار اوق) [*San.*] Silâhın icadından evvel kullanılan harb âletlerinden birinin adıdır. Bükülür ağaçtan, boynuzdan yahut madenden yapılmış bir yay ile yayın iki ucuna bağlı ve öküz yahut koyun barsağından yapma bir ipten ve bir kundak ile oku koymağa mahsus kundak oyuğundan (ok yuvası) ibaretti. Kundağın ucu, nişan almak ve atılmak için omuza dayatılabilecek surette bir dipçiği vardı. Adına bakılırsa bunun Osmanlılara Tatarlardan intikal etmiş olması lâzım gelirse de Romalılar ve Bizanslıların «Ârbalet» adıyle böyle oklar kullandıklarına göre Tatarlara de kendilerinden evvel gelmiş olan milletlerden intikal etmiş olmalıdır. Tatar oku; yayını bir iki adamın çekemiyeceği kadar sert ve aynı zamanda o nisbette büyük bir oktan başka bir şey değildi. Yay bir manivela vasıtasiyle çekilir, bırakılınca ona iliştirilen oku oldukça uzak bir mesafeye kadar fırlatırdı.

Manivelanın küçük kolundaki iki çengelden biri yayın kundağına, öteki de kirişine geçirilir, gerilen kiriş «ceviz» denilen yere kadar götürülüp bu suretle nişangâhı ile nişan alınarak tetiği çekilirdi. Bu oku süvariler kullanırdı. Buna «keçi ayaklı» adı da verilirdi. Bir başkasını da piyadeler kullanırdı. Piyadelerin kullandıkları okun yay kundağının dipçik tarafına konduktan sonra manivelânın çevrilen kolu döner ve kolu döndükçe bir ucu kendisine, diğer ucu yaya makarası vasıtasiyle merbut olan ip kola sarılırdı. Binnetice yayı çekerdi. Tatar oklarının kirişleri çelikten yapılmış olduğu gibi uzun ve ağırdı, bunların meteris lerde kullanılan daha büyükleri de vardı. Tatar okunun bir de ateşlisi mevcuddtu. Okun ucuna kabil-i iştial (yanabilen) bir şey konur, atılırken yakılan bu madde okla beraber gittiği yerde yangın çıkarırdı.

TATLI LOKUM (طاتلی لقوم) [*San.*] Eskiden yapılan tatlı nevilerinden birinin adıdır. «Tarihte 50 Türk yemeği» adlı eserde (sayfa 13) «Envai çok olup lâkin bu bir acaip nevidir ki gayet hoştur» denilerek yapılış şekli şöyle gösteriliyor:

«Evvelâ bir ölçu sade yağı kızdırıp iki ölçü miktarı has un içine koyduktan sonra itidale gelinceye kadar süzülmüş ekşi torba yoğurdu koyup yoğuralar. Sonra bir iki saat örtülü olarak dura. Tekrar cüz'î yoğurup lokum yahut kurabiye gibi kesilerek ziyade kızmış yağa koyup pişince sıcak safi bal yahut şekere bırakalar. Tatlısını içince kevgir ile tabağa çıkarıla. Pek lâtif olur.»

TATLI SU FRENGİ (طاتلی صو فرنگی) [*Hal.*] Frenklik taslıyan ve Garp âdetlerini taklit eden Şarklı Hıristiyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TAVALİ' (طوالع) [*Sof.*] İlâhî esma tecelliyatından abd'in bâtınında ilk zuhur eden taat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bâtının tenviriyle abd'in ahlâk ve sıfatını tezyin eder.

TAVAŞİ (طواشی) [*Sar.*] Hadım yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hadımlık; erkeğin erkeklik âletinin çıkarılması ve bu suretle tenasül kudretinden mahrum edilmesi demektir. Hadımlık pek eski zamandan beri vardır. Asurîler

ile Babilîler ve Mısırlılarca şayi' olmuş bir âdetti. Tavaşilik bunlardan Yunanlılara intikal etmiş, onlarden da Romalılara ve Franklara geçmiştir. Rivayete göre tavaşiliği ilk defa icad eden Milâttan iki bin sene evvel hükümdarlık eden Âsuriyenin cihangir melikesî Semiramis idi.

Hadım oldukları halde cesaret, dirayet ve tedbir ile şöhret bularak muhtelif zamanlarda mühim makamlar işgal eden birtakım adamların isimlerini tarihler kaydediyor. Milâdî altıncı asırda İmparator (Zut niyen) zamanında yetişen (Narses) namındaki meşhur Romalı kumandan ile (Aristo) tarafından mezarına kurbanlar kesilen ve hakkında manzum medhiyeler söylenen (Atarne) «Atârnée» şehri hükümdarı meşhur (Mermes) o cümledendi. Mısır hükümdarî (Kâfur Ahşidi) İslâm devrinde iştihar eden siyah tavaşildrden olduğu gibi (Hakim Biemrillâh) zamanında Mısır da saltanat naibi olarak bir müddet hükümet işlerini gören (Erciyan) dahi beyaz bir tavaşi idi. Hind, Fürs, Çin kıtalarında dahi birtakım tavaşiler büyük büyük mevkiler işgal etmişlerdi. Roma devletinin son zamanlarında tavaşiler pek büyük mevki ve nüfuz sahibi olmuşlardı.

Osmanlılarda da vezirlik ve Sadrazamlık gibi en büyük makamleri işgal eden tavaşileri tarih yazıyor. Hadım Ali Paşa, Hadım Süleyman Paşa gibi.

Tavaşilikte birtakım maksatlar takip edilirdi. Haremlerde kıskançlık saikasiyle onların istihdamı o maksatların en başlıcası idi.

İslâmiyyet tesettürü emretmesine ve (İbn-i Maz'un) tarafından rivayet olunan bir hadise göre İslâm şeriatinin tavaşiliği ibahadan ziyade tecrim (cürüm saymak) tarafını iltizam eylemesine rağmen Müslümanlarca da tavaşi istihdamında mahzur görülmemiştir. İslâmlardan tavaşileri ilk kullanan Emevîlerden (Zeyd Bin Muaviye) dir. Yezid (Fetih) adlı bir tavaşiyi mabeynci yapmıştı. Daha sonra gelen Halifeler bu yolu takip ettiklerinden İslâmlarda tavaşi kullanılması pek ziyade çoğalmıştır.

İslâmlarda tavaşi çalıştırmağa rağbet çoğaldıkça çokluk Yahudilerden aslen esir tüccarları birtakım köleleri tavaşi ederek yüksek fiyatlarla satmağa başlamışlardır. Tavaşi ticareti bir zamanlar büyük bir revaç bulmuş, tavaşi yapmak için mütaaddit ameliyyathaneler tesis edilmişti. Bu ameliyyathanelerin en meşhuru Fransa'da son Fransız-Alman muharebesinde büyük bir şöhret kazanan (Verdun) şehrinde tesis edilen Tavaşihane idi. İnsanlık hislerinden uzak olan esirciler birtakım biçare çocukları bu ameliyyathanelere getirerek üzerlerinde o müthiş ve vahşi ameliyyeyi yaptırırlardı. O zavallı çocukların çoğu bu ameliyyenin neticesinde ölürdü. Sağ kalanlar ise İspanya'ya gönderilerek büyükler ve zenginlere yüksek fiyatlarla satılırdı. Zaman geçtikçe tavaşileri at, ev eşyası ve evani gibi biribirine hediyye etmek bir âdet hükmüne girdi. Meselâ Frank hükümdarları Endülüs ve sairedeki İslâm hükümdarları ile hoş geçinmek istedikçe onlara hediyyelerle beraber birtakım tavaşiler de gönderirlerdi. (Berslon) (Berçlone) ve (Targüne) (Tarragons) bükümdarı Eedülüs Halifesi (Mustansır) ile sulhu yenilemek istedikleri zaman ona İslâv çocuklarından yirmi tavaşi ile yirmi kantar samur kürk ve saire takdim eylemişlerdi. Hulefa saraylarında tavaşilerin miktarı zamanla pek ziyade çoğaldığından sair memalik ve kölelerden nasıl birtakım fırkalar teşekkül etmiş ise havasın muhafaza ve hizmetine mahsus olmak üzere tavaşilerden dahi öylece birtakım taburlar teşkil edilmiştir. Binaenaleyh Halife, Veliahd tâyini ve sair mühim işlerde alaylar teşkil ettikçe kölemenler ile tavaşiler bu alayların ziynet ve debdebesi cümlesinden bulunvrdu.

İslâm memleketlerine getirilen tavaşiler ekseriyyetle (Endülüs), kıt'asından getirilirdi. Çünkü bu biçareler o kıt'aya yakın yerlerde tavaşi yapılırdı, Bunlardan maada (Horasan) cihetlerinde Horasanlılar tarafından dahi birtakım İslâv ve tavaşiler getirilirdi.

Şunu da ilâve etmek lâzım gelir ki bunlar en mahrem işlerde kullanıldıkları için kazandıkları nüfuz sayesinde hükümet işlerine karışmaları da pek eskidir. Hattâ eski zamanlarda Mısır hükümdarları nezdinde bile politika işlerine karışmışlardır.

Vaktiyle bazı mutaassıp Hıristiyanlar güya dünya lezzetlerinden kendilerini mahrum bırakarak nefislerini sırf âhirete vakfetmek maksadiyle bizzat kendilerini hadım ederlerdi. Bunlar arasında (Orijen) adlı İskenderiyeli bir akaid âlimi bile vardır. Orta zamanlarda (Valeziyen) denilip dünyaya zürriyyet getirmeyi günah bilen garip bir mezhep müntesipleri de kendilerini hadım ederlerdi. İtalya'da da bir zamanlar seslerini muhafaza maksadiyle kendilerini hadım ettirenler vardı.

Osmanlılara ait tarihlerde isimlerine sık sık tesadüf olunan hadım ve tavaşiler iki kısımdı. Beyazlarına «Ak Ağa», siyahlarına «Hadım Ağa» denilirdi

Osmanlı sarayında Ak Ağalardan tavaşi istihdam eden İkinci Murat'tır. Ondan evvel

hadımların blundurulduğuna dair tarihlerde bir kayıt yoktur. Tavaşiler ilk evvel saray hizmetine alınmışlar, sonradan içlerinden bir kısmı Birun hizmetleriyle çerağ edilmişlerdir. Hadımlardan yetişen Vezirler, Sadrazamlar bu suretle Bîrun hizmetine geçenlerdir.

Zenci bir hadım saraya alınınca ona « En aşağı » denilirdi. Bu suretle anılan tavaşi ilkin Dar-üs-saade Ağası huzuruna çıkarılır, ondan sonra « Oda lâlası » ile bundan itibarca sonra olan «Hasıllı» ların en eskisi «Baş kapı gulâmı Ağa» ya gönderilerek deftere kaydolunurdu. Hadımın sarayda ilk gördüğü bu adamların hepsi kendisi gibi tavaşi idiler. Ondan sonra «Hasıllı» veya «Ortanca» ların içinde muteber bir «lâla» ya el öptürülürdü. Bu da kendisi gibi hadımdı. Bir yeni Ağa daha yazılınca «En aşağı» ya «Acemi Ağa» unvanı verilirdi. Burada acemilik demek yenilikten kurtulmak demektir.

En aşağı, sarayın harem kapısını bekliyen beş nefer «Nöbet kalfa» larının emri altında kalır, «Acemi Ağa» olduktan sonra da kendinden eskilerin hizmetine bakardı. Abdest ve namaz vakitlerinden maada kapı beklemek hizmetinden ayrılamazdı.

Acemilerin en eskisi «Nöbet kalfası» olurdu. Nöbet kalfalarının hizmetleri şunlardı: Harem-i hümayun kapıları anahtarlarını Dar-üs-saade Ağası adan sayarak almak, lüzumuna göre kapıları açık kapadıktan sonra yine sayarak Dar-üs-saade Ağası'na teslim etmek.

Nöbet kalfalığından sonra «Ortanca» lık mansıbı gelirdi. Ortancalar dört tane idi. Sıraları gelince «Hasıllı» olurlardı. Hasıllıların eskisi nöbetle kapı nöbetçilerine nezaret ederlerdi. Kapılardan Hasıllılar mes'ûldüler. En eski Hasıllı da sırası geldiğinde «Baş kapı gulâmı» rütbesina çıkar ve ondan sonra da «Yeni saray baş kapı gulâmı» olurdu. Yeni saray baş kabı gulâmlığı silsilenin müntehası(sonu) sayılır, oraya çıkan menasıp silsilesini bitirmiş olurdu. Bunlardan tali li olanlar «Dar-üs saade Ağası» olurdu. Dar-üs saade Ağalığı sarayın en büyük mevkii idi.

1127 (1715) senesiode Üçüncü Ahmet zamanında Sadrazam Damat Ali Paşa Mısır valisi ve kadısına bir emirname göndererek «saray-ı saltanatı tavaşi namına havaşidea» kurtarmak için tavaşi yapma âdetini yasak etmiştir. Çünkü o vakitler hattâ son zamanlara kadar siyahî tavaşiler hep Sûdan'dan Mısır'a getirilmiş olanlar teşkil ediyordu. Gazvelerle ve para ile Sûdan'dan tedarik olunan çocuklar Mısır'da erkeklikleri yok edildikten sonra İstanbul'a ve memleketin diğer yerlerine gönderiliyordu. Bununla beraber Üçüncü Ahmet'in verdiği emrin faydası olmamış, saltanatın kaldırılmasına kadar yine bu usul, azalmış olmakla beraber devam edip gitmiştir.

Hayat-ı devlete ait mu'zamat-ı umur
Siyah magz-ı tavaşiden eyliyordu zuhur
Kemalzade Ekrem Bey

TAVAT(تاوات) [*Hal.*] Gürcistan zâdegânı hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TAVHANE (تاوخانه) [*Vak.*] Yoksulların barınması için kurulmuş olan hayır müesseselerinden birinin adıdır. Bunun yerine «Tâbhane» de denilirdi. Farsça tav yahut tab; hararet, güc ve kudret mânalarına gelir. Hastahaneden çıkıp nekahet devresini geçirme yahut taşradan gelip de iş bulunciya kadar barınma ihtiyacını duyan fakirler buraya sığındıkları için bu adı almıştır. (Bak: Tabhane).

§ [*Mim.*] Duvarların arası hamam mücefleri gibi boş bırakılarak inşa edilen ve buralardan duman ve hararet geçirilerek ısıtlan kışlık odalara da bu ad verilir.

TAVIÇA (طاوچه) [*Ask.*] Akıncıların kazalarda bulunan «Çeribaşı» larına verilen addır. Bunlar kıdemli ve fedakâr akıncılardı. Akıncı Beyi'ne akın için emir geldiği vakit, bu Çeribaşılar vasıtasiyle akıncılar haberdar edilirdi.

TAVÎLE (طاویله) [*Mim.*] Ahır, tavla yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça olan bu tâbirin «Kamus-ı Osmanî» deki izahı şöyledir: «Aslında hayvanın ayaklarına bağlanan veyahut bağlandıktan sonra bir ucu tutulup mer'aya salıverilen uzun ip demektir ki dilimizde kullanılan (tavla ipi) bundan bozmadır. Yine bu münasebetle dilimizde hayvan bağlanan ahıra (tavîle), halk arasında da tahrîfle (tavla) denilmiştir. Tarihlerle saraya ait vesikalarda geçer.

Nişimengâh-i tâlâr-ı tavîle câg-ı kemterdir
Der-i ıstabl-ı hâsında olan hüddam ü derbâna
Sünbülzade Vehbi

TAVÎLE KÂTİBİ (طاویله کاتبی) [*Sar.*] Has ahırda yazı işiyle meşgul olan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tavîle; Arapça ahır demektir. Tavla bundan bozmadır.

TAVLA (طاوله) [*San*] Hayvan bağlanan ahır yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça hayvanın ayaklarına bağlanan veyahut bağlandıktan sonra bir ucu tutulup mer'aya salıverilen uzun ip demek olan «tavîle» den bozmadır.

«Sanat Ansiklopedisi»nde «Tavla Maddesi» «Hayvanların tavlanması yani istirahat edip çalışacak kıvama gelmesi ve tâb yani kuvvet ve tâkat kazanması için beslendiği yer» suretinde tarif edilmiştir.

TAVSİYENAME (توصیه‌نامه) [*Ede.*] Tavsiyeyi havi olarak yazılan mektuba verilen addır. Tavsiye; bir işi bir kimseye sipariş ve havale etmek, bir kimse hakkında birinin iyi nazar ve tevecciihünü celp için delâlet ve tavassutta bulunmak demektir.

TAVŞAN (طاوشان) [*San.*] İnce marangozluk işleri yapan usta hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Kelimenin esası Almanca'da ince marangozluk işleri yapmak mânasına tauschiren kelimesinden gelmiş olması muhtemal» olduğu kaydolunan «Sanat Ansiklopedisi»nde (Tavşan Maddesi» bunun için şu tafsilât da vardır:

«Fransızca'da aşağı yukarı bunun mukabili olan «ébéniste» tâbirinin kullanılması ancak XVIII inci asırda marangozların abanoz işlerini terkettikleri zamana tesadüf eder. O vakit abanoz kaplıyan ve geçme işler yapanlar biri kaplamacı marangoz, diğeri çatmacı marangoz diye ikiye ayrılırdı. O vakittenberi herhangi bir ağaçtan olursa olsun süslü ve zengin mobilyalar yapan ince marangozlara bu isim verilmiştir. Bizde de tavşan tâbiri sonradandır ve yabancı bir dilden gelen bir tâbirin Türkçeleştirilmiş bir şekli olması muhtemeldir. Bizde bu gibi ince marangozluk yapanlara «ebeniste» mukabili olarak sedefkâr denilirdi.»

Tavşan tâbiri Osmanlılar zamanında, hattâ yakın vakitlere kadar kullanılmıştır. Nitekim vesikalarda da geçer.

TAVŞAN AYAĞI (طاوشان آیاغی) [*San.*] Tezhib ıstılahlarındandır. Altın tozlarını toplama ve süpürme işinde kullanılan fırça adıdır Bu işte ekseriyyetle tüylü tavşan ayağı kullanıldığı için bu tâbir meydana galmiştir.

TAVŞAN OĞLANI (طاوشان اوغلانی) [*San.*] Adalı genç Rum rakkaslar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Rakkasların ikinci kısmına da «köçek» denilirdi. Aralarındakî fark oyundan ziyade giyinişlerinda idi. Tavşan oğlanları siyah çuhadan topuklara kadar şalvar, çuhadan gayet dar, vücutlarının hatlarını belli edecek şekilde bir camadan giyerler, bellerine rengârenk şallar sararlardı. Köçeklerin başları açık olduğu halde bunlar başlarına gayet ufak süslü külâh giyerlerdi. Raks denilen vücudu her şekle sokan muharrik hareketlerle, kıvırmalar, göbek atmalar, arkaya doğru yatmalar, tekrar doğrulup öne arkaya kıvrılıp bükülmalerle dikkati çekerlerdi.

TAVŞAN RAKSI (طاوشان رقصی) [*San.*] Koşmak, hafifçe sıçramak, tavşan taklidi yapmak suretiyle oynanan dir nevi raksın adıdır. En ziyade Saraylarda güzel ve talimli cariyeler tarafından yapılan bu raks güçlüğü ve yoruculuğu dolayısiyle oralarda bile nâdiren oynanırdı. Bunu oynıyanlar çuha üstüne klaptan bükme ve pullarla işlenmiş, ayaklar yanlarından çıkarılan gayet geniş şalvar ve mintan giyerler, bellerine de bir değirmi şal sararlardı. Elbisenin ağırlığı yorgunluğun artmasına sebep olurdu. Daha sonraları çuha yerine atlas kaaim olmuş, şalın yerine de kemer takılmağa başlanmıştı.

TAVUK KAZALARI (طاووق قضالری) [*Sar.*] Saraya tavuk veren yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Başvekâlet Arşivi»ndeki bir vesikada (Saray, fiş numarası 536, tarihi 19 z 1108) «Tavuk kazalarından Göynük, Göl ve Taraklı'dan beher haneye düşen kırk tavuk avarız bedeliyyesinin tahsili» yazılıdır. Ancak vesikada tavuk tazalarının bunlardan ibaret olduğu tasrih edilmediği ve başka yerlere ait vesaika da tesadüf olunamadığı için tavuk vergisi ile mükellef daha başka yerler olup olmadığı kestirilememektedir. Gerçi iki üç kaza halkının ev başına vereceği kırk tavuğun yekûnu mühim bir miktar teşkil etmek lâzım gelirse de sarayda yenilen tavuk sayısının bir zamanlar binleri bulduğu nazarı dikkate alınırsa bunlardan başka yerlerin de bu vergi ile mükellefiyyetleri ihtimali bittabi' yersiz sayılmaz.

TAVVAF (طواف) [*İda.*] Eskiden resmî dairelerin gece bekçilerine verilen addır. Tavaf; Arapça bir yerin etrafını dolaşmak demektir. Hacılar menasik sırasında Kâbe'nin etrafını dolaştıkları için buna «Tavaf» bunu yapanlara da «tavvaf» denilmiştir. Bunlar geceleri memur oldukları yerlerin etrafını dolaştıklarından bu adı almışlardı. Bunlara verilen ücrete «Tavvafiyye» denilirdi. Vesikalarda geçer.

TAVVAFİYYE (طوافیه) [*Mal.*] Resmî dairelerin gece bekçilerine verilen ücret hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden gece behçilerine muhafazasiyle vazifeli oldukları dairenin içini ve dışını dolaştıklarından «Tavvaf» denildiği için ücretlerine tavvafiyye denilmişti.

TAYCILAR (طایجیلر) [*Sar.*] Has ahır için tay yetiştirenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Bunlardan bir taycı cemaatini Eskişehir'de görüyoruz» diyen Ordinaryüs Profesör İsmail

Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 500) şu tafsilâtı da veriyor:

«Bu taycıların, hizmetleri mukabelesinde vergileri af olunmuştur. Bunların âmiri Taylar Ağası'nın ise timarı vardı. Sultanönü yani Karaca hisar livasındaki taycılara dair olan H. 1034, M. 1624 tarihli Taycılar Kanunu bunların vazife ve hizmetleri hakkında bir fikir verebileceğinden yazıyorum:

«Kanun-ı Taycıyan-ı Hassa der liva-i Sultanönü

«Her çiftlikte iki tay besliyeler; rahtı (eğeri) ve nalı taycı yanındadır (yani taycıya aittir) ve hassa çayırların biçmesi ve taşıması ve akın çıkarması ve yundlara (kısraklara) tokat düzmesi (ağıl, ahır) ve hassa ahırların aygırlar yunda çekilecek vakit hıfz olunması ve hassa ahırların meremmeti harcı (tamir masrafı) ve Bursa'ya tay yedip iletmesi taycı üzerindedir (taycıya aittir). Bu hizmetlerinden gayri Hazine-i Âmireye yılda veregeldikleri on sekiz bin akçe mukataaları avatıf-ı hüsrevâne ve merahim-i şahaneden ita olunduğu mukayyettir. Ve merkum taycılar Trabzon'dan ve Mısır'dan gelen hassalar tavîleleri yundları çayıra çıkıp kıluncuklar (yani doğan yavrular) doğururken her sene iki ay bekliyeler.»

TAYFURİYYE (طيفوريه) [*Sof.*] Ebu zeyd Tayfur Bin İsa Bin Suruşan-ül-Bestamî tarafından tesis olunan tarikatın adıdır. Ceddi Mecusî iken müslüman olmuş idi. Üç kardeştiler: Âdem, Tayfur, Ali. Her üçü zâhidti. Ebu Yezid ötekilerden faziletçe yüksekti. Ölümü Hicrî 231 (845-46) yahut 234 (848-49) senesindedir.

Başlı başına bir tarikat sayılan «Nakşbendiyye» nin bunun bir şubesi olarak gösterildiği gibi «Aşkıyye» ve «Bayramiyye» adlı diğer iki kolu da vardı.

Şeyh Tayfur-uş-Şamî'nin kurduğu tarikata kurucusunun adına nisbetle «Tayfuriyye» denildiği gibi «Medariyye» de denilirdi.

TA'YİNAT (تعيينات) [*Ask.*] Askere verilen erzak ve yiyecek yerinde kullanılır bir tâbirdir. O mânaya gelen Arapça ta'yinin eem'idir. Aynen verilmeyip de karşılık olarak para verilirse «Ta'yinat bedeli» denilirdi.

TAYLÂSÂN (طيلسان) [*Kıy.*] Kavuk, taç, fes gibi muhtelif neviden başlıklara sarılan sarığın ucundan sarkan parçasına verilen addır. Ulema fesin, Kadirîler tacın sol, Mevlevîler ise sikkenin arka tarafından bırakırlardı. Sağdan veya soldan salıveren tarikatlar de vardı. Mevlevîlerinki yarım endaze (otuz beş santim) uzunluğunda olduğu halde ulema ile diğer tarikatlarınkiler yirmi santimi geçmezdi

Hususi hütüphanemde müellifi yazılı olmıyan «Tac Risalesi» nde bunun için şu tafsiât vardır:

«Taylasan, tabutlarda ve sandukalarda olan kisvelerde destarın balâsından iki karış miktarı taylasan vaz'olunmak cümle turuk (tarikatlar) ricalinde riayet olunan sünnettir Taraf-ı imameyi (sarık) irsal ve adem-i irsal (uzatmak, uzatmamak) yani taylasan dedikleri nesneyi vaz' ve terk (koymak, koymamak) şeri'de yeksandır. İkisinde dahi kerahet yoktur. Lâkin bazılar imameden arkasında beline varıncıya fahiş irsali (fazla uzatılması) eğer kast ile olursa İmam Nevvevî Mühezzeb şerhinde haramdır deyu musarrahdır. Hususa örf i belde olmıya. Eğer kasdı yok ise ihtimamı bilüzum iltizam olmakla mekruh idüğü, Ebu Davud ve Neseî rivayetleriyle bir Hadis vârid ve iptida taylasan irsali İslâmda Cübeyr bin Mut'am nam sahabeden vâki' olmuştur. Ve imam Abdurrahman Suyuti'nin «Taylesan» adında bir eseri vardır.»

Taylasanına dolaşma zâhidin eyvind olan
Kıl hazar kejdum sıfattır zehri kuyruğunadır
Mevlâna Mecdi

TAYYARAT (طيارات) [*Mal.*] Muayyen ve mukarrer olmıyan varidat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu tâbirle melhuz, me'mul, mukannen, mukarrer olmıyan varidat kastedilirdi. Bazı kayıtlarda «Semerat» ile birleştirilmiştir. Sonradan «Hâsılat-ı müteferrika» adını almıştı.

Eyalet valileriyle Sancak beylerinin idareleri altındaki yerler halkından aldıkları bir kısım hâsılata da bu ad verilirdi. «Kapı altı hâsılatı» da denilen bu gelir, tahsiliyye, cinayet işliyenlerden alınan cerime, Voyvodalarla aşiret beylerinin verdikleri maktu vergi ve mutad hediyyelerden ve bir kısım müteferrik resimlerden ibaret idi.

TAYYARE MADALYASI (طياره مدالياسى) [*İda.*] Tayyare (uçak) ianesinde bulunanlara verilmek üzere iğdas olunan madalyanın adıdır. Hicrî 1330 (1911) de ihdas edilmiş olup altın, gümüş ve bakır olmak üzere üç nevi'di. En az iane verenlere bakır, fazla verenlere gümüş, yüz altından ziyade verenlere de altın verilirdi. Kenarları beyaz, ortası kırmızı renkte ipek kordelâ ile göğse takılırdı. Altın için elli, gümüş için beş kuruş berat harcı alınırdı. Altından maadası, takmak hakkı olmamak üzere aileye intikal ederdi,

TAZARRU'NAME (تضرعنامه) [*Edb.*] Bir şey istemek için kendini alçaltıp yalvararak yazılan tezkire, mektup ve manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan tazarru'; tevazu' ve tezellül ile yalvarmak demektir. Harputî Ahmet Ferid'in bu başlıklı manzumesinin başından iki beyit:

Rahm kıl Yarab bana ism-i Rahimin aşkına
Nare yakma cismimi huld ü naimin aşkına
Mekr-i şeytan ü havadan hıfz kıl imanımı
Ol elest bezmindeki ahd-ı kadimin aşkına

TAZICILAR AHIRI (تازیجیلر آخوری) [*Sar.*] Padişah'a mahsus tazıları yetiştiren, bakan teşekküle mahsus ahır hakkında kullanılır bir tâbirdir. Merkezi Üsküdar'da Doğancılar'da bulunan ocak Bostancı ocağı'na bağlı idi.

TA'ZİR (تعزیر) [*Fık.*] Lûgatte med', red, icbar, tahkir, te'dib, hak üzere tevkif mânalarına gelen bu tâbîr İslâm hukukunda hakkında muayyen bir hadd-i şer'î (Şer'î ceza) olmıyan cürümlerden dolayı Ulülemr (hükümdar, padişah) veya naibi tarafından tatbik edilen cezalar hakkında kullanılır bir ıstılahtır.

«Hukuk-ı İslâmiyye ve ıstılahat-ı Fıkhiyye Kanunu» nda (c. 3, s. 325) tarifi yapıldıktan sonra deniliyor ki:

«Bu kelimenin lûgavî mânalariyle ıstılahî mânası arasındaki münasebet ise hafi değildir. Çünkü ta'zir, müessir bir ibret teşkil ederek başkalarını cürümlere mücaseretten (cesaretten) men'edeceği gibi mücrimleri de tekrar cürme mücaseretten men'eder.

«Diğer bir itibar ile ta'zir, haklarına tecavüz edilen veya mazlum mevkiinde bulunan kimselere karşı bir yardım, bir takviye mahiyetinde tecelli eder.

«Diğer bir itibar ile de ta'zir, mücrimleri zulümden, denaet ve ma'siyyetten (günah işlemekten), men' ile tehzib-i ahlâka (ahlâkı düzeltmeğe) nail, vekar ve nezahete mazhar eder.

«İşte bu gibi mülâhazalara mebni bir kısım cezalara «ta'zir» adı varilmiştir. Cem'i ta'zirat'tır.

«Kamus» ta meşruiyyeti için «Ta'zirin meşruiyyeti, kitap ile, sünnet-i Nebeviyye ile ve icma'-i ümmet ile sabittir. Resul-i Ekrem Sallâllahü aleyhi vesellem Efendimiz, birisine «ey muhannes» diye tahkirde bulunan bir şahsı ta'zir etmişti, diğer bir şahsı da bir töhmetten dolayı ta'zir olmak üzere haps buyurmuştu» denildikten sonra ta'zirin ehemmiyyetine ve nevilerine geçiliyor, bu hususta uzun tafsilât veriliyor.

(Hukuk Lûgati) nde da (Ta'zir Maddesi) bunun için şu tafsilât vardır:

«Ta'zirin mahiyyeti, cürmün mahiyyetine ve mücrimin haline göre tebeddül eder. Cürüm gerek Hakkullaha ve gerek hukuk-ı ibade müteveccih olsun.

«Ta'zir dövmekle, hapisle, hattâ katil ile olabileceği gibi azarlama, sert lakırdı veya bakış veya herhangi bir tavır ve vaziyyet ile de olabilir.

«Dövmek suretiyle olan ta'zir, otuz dokuz değnekten fazla olamaz.

«Bir kavle nazaran para almak suretile de ta'zir caizdir.

«Ta'zir kelimesi esasen levm veya tevbih, men' veya tedip mânalarını müfid olduğu gibi nusrat, iane, takviye, tevkir ve ta'zim mânalarını da müş'irdir:

A) Ta'zir-i ahissa; İçtimaî vaziyyetleri düşkün, sefeleden ma'dut kimseler hakkıddaki ta'zirdir ki, hem mahkemeye celbedilerek ilâm suretiyle, hem de darp ve hapis suretiyle yapılabilir.

B) Ta'zir-i eşraf; Ümera, yüksek tüccar, köy a'yanı gibi şerefli kimseler hakkındaki ta'zirdir ki, ya bilvasıta ilâm suretiyle, veya mahkemeye celbedilerek bilmuvacehe ihtar suretiyle yapılır.

C) Ta'zir-i eşraf-ül-eşraf; Şürefa ve ulema gibi zevat hakkında yapılacak ta'zirdir ki, bilvasıta ilâm suretiyle olur.

«İlâm; Kadının «Sen şöyle şöyle yapmışsın veya yapıyormuşsun» diye ihtar etmesidir. Kadı kendi eminini göndererek onun vasıtasiyle de bu ilâmda bulunabilir,

«Fakat kendilerinden darp veya şetm (dövmek, sövmek) gibi mürüvvete münafi. (uygünsuz) nâsın hukukuna raci' bir kusur zuhuru takdirinde mahkemeye celbedilerek haklarında başka suretle de ta'zir icra edilir.

Ç) Ta'zir-i evsat; İçtimaî mevkileri orta halde bulunan kimseler hakkındaki ta'zirdir ki, hem mahkemeye bilcelp ilâm suretiyle, hem de hapis suretiyle yapılabilir.

D) Ta'zir-i te'dib; Âkil bâlağ olduğu halde henüz mükellefiyyet çağında bulunmıyan bir çocuğun yaptığı bir cürümden dolayı hakkında te'dib ve ta'zib maksadiyle yapılan ta'zirdir.

E) Ta'zir-i ukubet; Mükellef bir şehıs tarafından irtikâp olunup da şer'an muayyen bir cezası bulunmıyan bir cürümden dolayı ukubeten yapılan ta'zirdir. Mücrimin bu hususta Müslim ile gayr-i müslim; hür ile abid, erkek ile kadın olması müsavidir.»

TA'ZİYETNAME (تعزیتنامه) [*Ede.*] Ölüm gibi bir musibete uğrıyana teselli maksadiyle yazılan mektup hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça ta'ziyenin (Kamus-ı Osmanî) deki izahı şöyledir: «Musibetzede (musibete uğrayan) olan bir adamı sabr u tahammüle dair sözlerle teselli etmek. Türkçesi «Başınız sağ olsun» demek. Farisî tarziyle «Ta'ziyet» suretinde dahi kullanılır.»

İlâhî değildir sözüm iftihar
Teselli-i mader için bir medar
Bu üslup ile maksadım ta'ziyet
O mahzune kalbini takviyet
Muallim Naci

TAZMİN (تضمین) [*Ede.*] Beşkasının manzum veya mensur bir sözünün kendi nesir veya şiiri arasında irad edilmesi (kullanılması) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nef'î, zamanı şairlerinden Sabri-i Şakir'in bir mısra'ını:

Bihamdillâh zamanında bekavl-i Sabri-i Şâkir
«Çıtriben-ı felek mahcur-i dest-i âh-ı şekvadır»

suretinde tazmin ettiği gibi bazan manzumelerinden bile istifade ettiği Baki'nin bir beytine şöyle tazmin yapmıştır:

Bu mahalde acep eveafına esban görünür
Nola ba beytini Baki'nin ederem tazmin
«Def-i Ye'cuc-i game eştiğidir sedd-i sedid»
«Men-i ceyş-i eleme dergehidir hısn-ı hasîn»

Nazımda tazmin edilen mısra', yahut beytin sahibinin işaret edilmesi şarttır.

TEBA'-I TABİİN (تبع تابعین) [*Fık.*] Tabiine mülâki olub onlardan Hadis nakledenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hazret-i Peygamber'in zamanını idrâk etmiş olanlara «Tabiîn» denir.

TEBDİL (تبدیل) [*İda.*] Kıyafetini değiştirerek gizli işleri araştıran adam, casus yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saray memurları arasında bu türlü vazife sahipleri olduğu gibi 1908 Temmuz İnkılâbına kadar Şehremaneti'nin (İstanbul Belediyyesi) zabıta memurları arasında da bu adla memurlar vardı. Belediyyenin resmî kıyafetlilerine «kavas», «çavuş» denilirdi.

TEBDİL ESKİSİ (تبدیل اسکیسی) [*Sar*] Tebdil gezenlerin hademlileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında kullanılan bu tâbirin doğrusu «Tebdil Hasekisi» dir. Padişahların tebdil gezişlerinde maiyyetinde bulunmak, şehirde tebdil gezip lüzum görülen şeyleri öğrenmek ve gizli emirlerle taşraya gönderilmek vazifeleriyle mükellef tutulan tebdiller hasekilerden seçilirdi. Sayıları on iki idi.

TEBDİL GEZMEK (تبدیل گزمك) [*Hal.*] Kıyafet değiştirerek dolaşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı Padişahları halkın fikirlerini öğrenmek ve vezirlerle büyük devlet memurlarını gafil avlamak için kıyafenlerini değiştirirler, gündüz ve gece şehir içinde gezerlerdi. Bunlardan bazılarının girdikleri kıyafetler tarihe geçmiştir. Kanunî Sultan Süleyman Sipahi, İkinci Ahmet Mevlevî şeyhi, Üçüncü Mustafa Suyolcu, Birinci Abdülhamit Softa, Üçüncü Selim de Humbaracı kıyafetine girerlerdi.

«Dördüncü Murat'ın Ocaklıyı (Yeniçerileri) ve İstanbul'daki serserileri tedib için durmadan tebdil gezdiğinin meşhur olduğunu» yazan Or. Pr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 61) şu tafsilâtı da veriyor:

«Vezir-i âzam Tabanı yassı Mehmet Paşa ordu ile İran seferine giderken Dördüncü Murat tebdil gezerek ordu vaziyetini tetkik etmiş ve hattâ Malta'da dolaşırken vezirlerden Çağalazade Mahmut ve Yusuf, Sultan zade Mehmet ve vezir Mustafa Paşaları yerlerinde göremeyince gazab edip kadırgalara bindirtip Kıbrıs adasına sürgün ettirmişti. Yine bu hükümdar İran seferine gitmeden evvel kardeşi Şehzade Süleyman ile beraber de şehirde tebdil gezermiş. Üçüncü Mustafa çok zaman tebdil olarak Ayasofya camii'ne gidip sabah namazını orada kılarmış Hattâ bir gün tebdil gezerken gördüğü sefaret tercümanlarından birinin hüviyyetini tahkik ile bunun kibar konaklarına gidip devlet esrarını öğrenip sefarethanelere haber verdiğini anlayınca hemen boynunu vurdurmuştu.

«Üçüncü Osman tebdil gezerken çarşıda satın aldığı gözleme, kebap, lebledi, mahallebi gibi şeyleri yolda beygir üzerinde yermiş.

«Padişahlar tebdil gezerlerken kendilerini tanıyıp arzuhal vermek âdet değilmiş. Hattâ 1171 senesinde Üçüncü Mustafa tebdilde iken Çorum Alaybeyi Feyzullah isminde birinin usul hilâfına arzuhal tekdim eylemesi, bu zavallının katlini mucip olmuştu.

«Birinci Abdülhamit çok tebdil gezen padişahlardandı. Tebdilde gördüğü yolsuzlukları Sadrazam'a bildirirdi. Buna dair hayli Hatt-ı hümayunu vardır. Bu hükümdar, zamanın hürmetini kazanmış vellilerden, Galatasaray hocası meşhur Geredeli Hacı Halil Efendi'ye mahabbetinden dolayı bu zatın vefatında tebdil-i kıyafetle Fatih camii'ne giderek cenaze namazında bulunmuştu.»

Padişahlar gibi Sadrazamlar, Yeniçeri Ağaları da tebdil gezerler, kabahatlileri takhik ve takip ile geçirdiklerini, yahut fenalıklarını haber aldıklarını cezalandırırlardı.

TEBDİL HASEKİSİ (تبديل خصكيسى) [*Sar.*] Hasekilerden Padişahların tebdil gezişlerinde beraber bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında bunun yerine «Tebdil eskiai» denilirdi. Hasekilerden ayrılan bu tebdillerin sayısı on iki idi. Lüzumu halinde bunlar kıyafet değiştirerek İstenbul'da dolaşırlar ve gizli emirlerle vilâyetler ve sair yerlere de gönderilirlerdi.

TEBDİL-İ HÜMAYUN HAMLACİSİ (تبديل همايون حملهجيسى) [*Sar.*] Kıyafet değiştirerek gezen Padişahların bindikleri kayığın kürekçileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar kayıkhane ocağının eskilerinden ve itimat edilenlerinden seçilirlerdi.

TEBDİL PİYADELERİ (تبديل پيادهلرى) [*Bah.*] Osmanlı Padişahlarının Boğaziçin'e kıyafet değiştirerek çıkışları sırasında bindikleri kayıkların adıdır. Piyade; kayık nevilerinden birinin adıdır.

TEBENNİ (تبنى) [*Fık.*] Nesebi malûm bir çocuğu evlât edinme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEBER (تبر) [*San.*] Eskiden Padişahların maiyyet halkını teşkil eden Peyk'lerle dervişlerin kullandıkları ay biçiminde bir nevi harb âletinin adıdır. Buna balta, naeak adı da verilirdi. Taşlıcalı Yahya Bey'in şair Hayalî Bey hakkında söylediği:

Ben erenler nacağıyım, o ışıklar teberi
Ben savaş günü çeriyim o hemen cerde ceri

beytinde bu iki tâbiri kullanmıştır.

Teberler; demir yahut ağaç bir çubuk üzerine genişliğine takılmış bir tarafı ay şeklinde, öbür tarafı sivri, yahut iki tarafı ay şeklinde, bazılarının da ayların uçları kesik olmak üzere muhtelif tarzda yapılır ve silâh makamında kullanılmağa başlanmıştı.

Bazılarının üzerinde:

Destime aldım teberi
Kimseden etmem hazeri

yazılı idi.

Teberdir sureta gerçi velî bir berk-i suzandır
Hararetten ağız açmış şehid intikamiyçün
Lâ

TEBERDAR (تبردار) [*Ask*] Silâhın icadından evvel harb âleti olarak kullanılan «Teber» li efrat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Teberdaran suretinde cemilendirilirdi. Teber; demir, yahut ağaç çubuğa takılmış bir tarafı ay şeklinde, öbür tarafı sivri balta nev'inden bir harb âletidir. Bunun yerine «Baltacı» da kullanılırdı. Teberdarlık İkinci Murat zamanında kurulmuştur. Teberdarlar; Anadolu halkının genç ve iri vücutlularından seçilirdi. Bunlar ordunun önünce giderler, yürüyüşe enkel olan şeyleri ortadan kaldırmak suretiye askere yol açarlardı. Ordugâhta çadır kurmak da bunların vazifeleri cümlesindendi. İstanbul'un fethinde bu ocak ikiye ayrıldı. Birincilerine «Zülüflü baltatılar», ötekilerine «Seray baltacıları» denilirdi. Sonraları saray hizmetkârlığına münhasır kalmıştır.

TEBERDARAN (تبرداران) [*Sar.*] Saray hizmetkârlarından olan teberdarlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Teber denilen ay şeklindeki bir nevi küçük balta taşıdıkları için bu adı almışlardı. Bunun yerine «Baltacılar» da denilirdi.

Zamânında teberdâran mekânı yanıp emretti
Ki istihkâm ile bünyâd olup sedd-i sedîd olsun
Nedim

TEBERDARAN-I HASSA (تبرداران خاصه) [*Sar.*] Saray baltacıları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «Zülüflü Baltacılar» da denilirdi.

TEBERDARAN-I SARAY-I ATİK (تبرداران سراى عتيق) [*Sar.*] Eski saray baltacıları yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstanbul'un fethinden sonra Baltacıların bir kısmı Zülüflü ismiyle Yeni saray'da alıkonulup diğerleri Eski saraydaki kışlalarda bırakıldıkları için bu adı alan vazife sahipleri için «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» nda (sayfa 432-433) şu tafsilât verilmektedir:

«Eski saray baltacıları ve zülüflü baltacılar diye başlıca iki kısım olan baltacıların, birinci kısmını yani teberdarân-ı saray-ı atik ismi de verilen eski sarey baltacıları yeni sarayda harem-i hümayun ile eski sarayın şehzedelerin ve saray haricinde sultanların muhafazalarına ve hizmetlerine memur bir sınıf olup vazifeleri dolayısiyle Darüssaade Ağalarına merbuttu. Bunların kışlaları Eski sareyın Mercan kapısı tarafında olduğundan dolayı kendilerine Eski saray baltacıları denilirdi. Fakat gündüzleri Yeni sarayde bulunarak vazife görürler ve başlıcaları Kızlar Ağası'nın ve maiyyeti ağalarının hizmetlerinda istihdam olunurlardı. Bundan başka saraydaki kdın efen-

dilerin ve şehzadeler ile sultanların birer baltacıları vardı. Padişah sefere gidecek ve bir kısım ailesini de beraber götürecek olursa ve yahut aileleriyle Edirne'ye gidecek veya Edirne'den İstanbul'a avdet edecek olursa kadınların arabalarının yanında ellerindeki teber ve baltalarla bu baltacılar muhafızlık ederler ve yolda çadır kurulduğu zaman harem-i hümayunun bulunduğu mahallin etrafına çadırlarını kurarlarbı.

«Baltacılığa, onaltıncı asrın ortalarında Galatasarayından ve daha sonra saray aşçılarından ve helvacılarından ve saray haricindeki teşkilâttan acemi alırdı. Aşçılardan alınan baltacılar, helvacılıktan baltacılığa gelenlerden daha yukarı sayılırlardı. Yeni alınan acemi baltacı, iki güğüm ile sarayın kapısı önündeki çeşmeden su taşıyarak büyük güğümleri doldururdu.

«Eski saray baltacılarının en büyük âmiri Darüssaade Ağası olup ondan sonra asıl ocak ağaları, baltacılar kethüdası ile bölükbaşı ve odabaşılar gelirlerdi.

«Enderun tarihinde, Eski saray baltacılarının ekserisinin Haremeyn Evkafı hizmetinde bulunup içlerinden okur yazarlarından bir tanesinin Darüssaade Ağası yazıcılığında ve altı yazıcının halifelikte ve diğerlerinin Eski saray muhafazası ile oradaki kadınların hizmetlerinde bulundukları yazılıdır. Yine aynı esere göre Eski saray baltacılarından bir kısmı Sultan Bayezit camiinde ders okutan hocalardan ders görüp yetişirlerdi. Darüssaade Ağası yazıcısı ile halifeleri, Yeni sarayın birinci avlusunda Orta kapı kurbünde (yanında) bulunan dairede oturup Haremeyn Evkafı muamelâtı için haftada bir defa akdettikleri divan burada toplanırdı. Baş yazıcılık münhal olursa altı halifeden başhalife olanı, Ağa yazıcısı olurdu.

«Eski saray baltacıları ocağı H. 1171, M. 1757 senesinde ve Üçüncü Mustafa'nın cülûsunu mütaakıp lâğvedilmiş ve bunların Eski saraydaki odalarına Galatasarayı'nda bir odanın oğlanları naklolunmuştu. Buna da sebep, Darüs saade Ağası nezaretindeki evkafı, Eski saray baltacılariyle yazıcılarının zayi etmiş olduklarını Sultan Mustafa'nın şehzadelik zamanında yakînen öğrenmiş olması idi. On yedi sene bu halde kalan Baltacı Ocağı Birinci Abdülhamit'in cülûsu üzerine 1187 zilkidesinde (1774 ikinci kânun) tekrar ihya olunmuştur.

«Baltacı ocağı ağaları başlarına kırmızı çuhadan bostancıların başlığına benziyen ve barata denilen serpuşu giyerlerdi. Baltacı neferlerinin serpuşları ise mor keçedendi. Baltacıların dolamaları da kırmızı ve yeşil renkte idi.

«Eski saray baltacı veya teberdarlarının miktarı onyedinci asrın son yarısında 812 ve onsekizinci asrın son yarısında 400 kadardı. Baltacılar çıkmalarda kapıkulu süvari bölüğüne tâyin edilirlerdi. İçlerinde müteferrika olan kıdemli baltacılar da vardı.»

TEBERDARAN-I ZÜLÜFDARAN (تبردارانِ زلفدارانْ) [*Sar.*] Zülüflü teberdarlar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunlara «Zülüflü baltacılar» da denilirdi.

TEBERDARAN OCAĞI (تبرداران اوجاغی) [*Sar.*] Saray hizmetkârlarından olan teberdarların teşkilâtına (kurumuna) verilen addır. Baltacı da denilen teberdarlar merasim sırasında ellerinde teber adı verilen ağaç yahut demir çubuğa takılmış ay biçimindeki küçük baltalar taşıdıkları için bu adı almışlardı.

TEBERRA (تبرّی) [*Sof.*] Emevîlerin ikinci hükümdarı Yezid ile onun neslinden gelenleri ve taraftarlarını sevmemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça aslı teberrü olup beri olmak, sevmeyip yüz çevirmek, uzaklaşmak demektir. Sofiyye hassaten Bektaşîler Hazret-i Ali ile evlâtlarını sevmek yerinde kullanılan «tevellâ» ile «teberra»ya çok ehemmiyet verirler.

TEBERRU' (تبرع) [*Fık.*] Bir mal veya hakkın ahare meccanen terk ve temliki (parasız bağışlanması) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan teberru'; uhdesine vâcip olmıyan atiyyeyi, hediyyeyi vermek demektir. Cem'i teberruat'tır.

TEBERZİN (تبرزین) [*San.*] Eskiden harb âleti olarak kullanılan büyük baltanın adıdır.

TEBEŞİR ÇUHASI (تباشیر چوخه‌سی) [*San.*] Hat ıstılahlarındandır. Perdahı gidermek ve kalemin iyi işlemesini temin etmek için kâğıda tebeşir sürme işinde kullanılan çuha parçasının adıdır. Çuha tebeşir tozuna batırılır, kâğıda sürülürdü.

TEBŞİRİYYE-İ MU'TADE (تبشیریهٔ معتاده) [*İda.*] Büyük memurların bir yere tâyinlerinde vermeleri âdet olan bahşiş nevilerinden birinin adıdır. Yine bu memurlar tarafından kudumiyye, câize, hediyye ve kaftan baha ve daha başka adlarla da bahşişler verilirdi. Bunların sayıları çok, nisbetleri de farklı idi. Bu bahşişler memurlara ait diğer harç ve masraflar gibi tevzi defterlerine konulur, halktan tahsil

edilirdi. Halkı bıktıran diğer bir çok emsali gibi bunlar da Tanzimat'a kadar devam etmiş, sonra lâğvedilmiştir.

TECAHÜL-Ü ÂRİF (تجاهل عارف) [*Ede*] Bir sözün bir nükteye mebni, hakikat-i hal bilinmiyormuş gibi, söylenmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine yalnız «Tecahül» denildiği gibi «Tecahül-i ârifane» de denildiğini, bununla beraber «Tecahül-i ârif» in her ikisine de tercih olunduğunu kaydeden Muallim Naci (Istılahat-ı Edebiyye, s. 56 ve mütaakıp) şu tafsilâtı da veriyor:

«Tecahül-i ârif pek lâtif bir üslubtur. Fakat unvanından dahi anlaşılacağı üzere bu yolda söz söyliyecek adam hakikaten ârif olmak lâzım gelir. Böyle olmazsa ona «Tecahül-i ârif» değil «Tearüf-i cahil» demek münasib olur.

«Tearüf-i cahil için bir misal aranırsa tevbihe lâyık olan bir şahsa tevbih suretinde «Ne yapıyorsunuz?» diyen bir adama o şahsın «Şükür iyiyiz, siz ne yapıyorsunuz?» yollu cevap vermesi tasavvur olunsun.

«Şeyh Galib'in:

Gel ârif ol ki ma'rifet olsun tecahülün

sözü tecahül-i ârifin ârifane bir tâbiridir.

«Tecahül-i ârife tenşit, tevbih, tahayyür, tedellüh, aşkta medhuşi, medihte mübalâğa, zemde mübalâğa gibi nükteler itibar olunur.

«Tenşite misal:

«Abbasî halifelerinden Mansur, ölen ameası kızını gömülmek üzere hazırlanan mezarın kenarına gelerek cenazenin gelmesini hüzünle beklerken Arabın zarafetiyle meşhur şair Ebu Dulâme huzurunda bulunuyordu. Aldığı emir üzerine o da bir tarafa oturdu. Halife mezarı göstererek dedi ki:

— Ya Ebu Dulâme: Burası için ne hazırladın?

Şair şu cevabı verdi:

— Halifenin ameası kızını.

Bu cevap Maasur'u gülmeğe mecbur etti.

«Fıkranın revişinden anlaşıldığı veçhile Halife'nin «burasi için ne hazırladın?» demekten maksadı «âkıbet ölüp kabre girdiğin zaman işine yarıyacak sâlih amelin var mı?» demek olduğu bilindiği halde Halife'yi tenşit kasdiyle tecahül ederek yukardaki cevabı vermiştir.

Rahmetli üstad tahayyüre:

Bir başka bedi'a gösterir her dam-i aşk
Hakkıyle kim olmuş kim olur mahrem-i aşk
Geh gülşen olursan dile gâhi külhan
Cennet mi cehennem mi ein ey âlem-i aşk

Tedellüh'e de:

Merhaba ey tarab âbâd-ı hazin ü hali
Bir zaman olmuş idin yâr ile sen de hemdem
O ne hoşdem, ne kadar neşveli bir âlem idi
Aceba avdet eder mi o zaman-ı hürrem?

manzumelerini örnek olarak kaydettiği gibi tavsife de Nef'inin Edirne hakkındaki şu parçasını göstermiştir:

Edrine şehri mi bu ya gülşen-i me'va mıdır?
Ande kasr-ı padişahı cennet-i a'lâ mıdır?
Beyt-i ma'mur-i felek mi ol fezade ol saray?
Ya zemini cennet olmuş Kâ'be-i ulya mıdır?
.....
Daima böyle müferrih mi bu cây-i dilküşa?
Her zaman âb u havası böyle ruhefza mıdır?
Yoksa şimdi eyliyen âb u havasın terbiyet
Âfitab-ı devlet-i şâh-ı cihan-ara mıdır?

Aşağıdaki beyit de tecahül-i ârife örnek teşkil eder:

Ben mi çıdırdım İlâhi; yoksa hiç mi farkı yok?
Gördüğüm çılgın güruhun zümre-i divâneden?
Lâ

TECAVEZALLAHÜ AN SEYYİATİH (تجاوز الله عن سياته) [*Hal.*] Allah günahını affetsin yerinde kullanılır bir tâbirdir. İyi nam bırakmamış olanlardan bahsolunduğu sırada kullanılan bu tâbir tarihlerle terceme-i hal (biographie) kitaplarında geçer.

TECEDDÜT EDEBİYATI (تجدد ادبياتى) [*Ede.*] Tanzimatla başlıyan edebiyat mektebi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Tanzimat Edebiyatı» da denir. Bu devre edebiyatının tecedddüt veyut tanzimat adını alması, başlangıcının Tanzimat'a raalaması itibariyledir. Hicrî onüçüncü (Milâdî ondokuzuncu) asır ortalarında yenileşmiş ve ilerlemiş Avrupa'ya eskilik ve gerilikle karşı durulamıyacağı anlaşılarak yenileşmek ve ilerliyebilmek için mütefekkirler arasında uyanan hareket tesiriyle H. 1255, M. 1839) senesinde Gülhane'de okunan Hatt-ı hümayunla «Tanzimat» ilân olundu. Tanzimat ile başlıyan yenilik hareketlerinden edebiyat da hariç kalamazdı. Nitekim öyle olmuş nesirde ve nazımda birtakım yenilikler meydana getirilmiştir. İşte Tecedddüt edebiyatı bu yeniliğin mahsulüdür. (Bak: Tanzimat Edebiyatı).

Bu devri «Servet-i Fünün», onu «Fecr-i âti», Fecr-i âtivi de «Millî Edebiyat» takibetmiştir.

TECELLİ (تجلى) [*Sof.*] İlâhî feyzin mü'minlerin balbinde zuhuru yerinde kullanılır

bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerde «Envar-ı guyubtan kalblere münkeşif olan hal» diye tarif olunan bu tâbirin izahatı şöyledir:

«Gayb kelimesinin cemilenmesi mevarid-i tecellinin taaddüdü itibariyledir. Çünkü her ism-i İlâhînin ihata ve vücuhu itibariyle tecelliyat-ı mütenevviası vardır. Bâtınından tecelliyat zuhur eden gayıpların usulü yedidir: 1) Gayb-ül-bak; gayb-il-hak ile onun hakayıkıd r. 2) Ev Edna mertebesinde en hafi temyiz ile gayb-ı mutlaktan münfa'il olan gayb-ül-hafadır. 3) Kabe kavseyn mertebesinde hafi temyiz ile gaybet-i İlâhîden munfasıl olan gayb-üs-sırdır. 4) Gayb-ür-ruhtur. O da tâbi-i emri de temyiz-i ihfa ve hafi ile munfasıl olan sırr-ı vücudî mertebesidir. 5) Gayb-ül-kalbtir. Bu da ruh ile nefsin teannuku mahalli olup sırr-ı vücudîyi istilâ mevkiidir ve cemi-i kemalin ahadiyyeti kisvesinde sırr-ı vücudînin isticlâsına minessa-i (gelin sandalyası) ziynetidir. 6) Gayb-ün-nefstir. Bu da münazıra-i mâneviyyeye ünsiyyet derecesidir. 7) Letaif-i bedeniyye gaybidir. Bu da cem'an ve tafsilen letâifin müstahik olduğu şeyi keşf için enzar-ı fikriyyenin mahall i tarhıdır.»

Sen tecelli eylemezsin perdede ben var iken
Şart-ı izhar-ı vücudundur adîm olmak bana
Avni

TECELLİ-İ ÂSAR (تجلّی آثار) *Sof.*] Cismanî suretteki şehadet âlemi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Vesait-i ulvî ve süflîden ve mürekkebattan her suretle ki Hazret-i Hakkı müşahede ede ve hiyn-i rü'yette bile ki Hazret-i Haktır. Ana tecelli-i âraî derler. Cemi' tecelliyat-ı âsarîden bir tecelli-i sûrî vardır. Suret-i insanda müşahede etmek etem ve âlâdır.»

TECELLİ-İ EF'AL (تجلّی افعال) [*Sof.*] Allahın fiillerinden bir fiilin, kulun kalbine münkeşif olması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlere göre bu mertebe müptediler için korkulu ve ayak kayacak bir mevkidir. Sehve ve dalâlete düşmemeğe çok dikkat lâzımdır. Tecelli-i ef'ali savn-ı Hak ile atlatan daha yüksek bir mertebe olan «Tecelli-i esma»-ya mazhar olur. Bunlar ancak ehline malûm birer keyfiyyettir. Tecelli-i ef'al; yedi mertebesi olan sülûkün üçüncü mertebesinde zuhur eyler.

TECELLİ-İ ESMA (تجلّی اسما) [*Sof.*] Allahın esma-i hüsnasından bir ismin abd'in kalbine münkeşif olması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlere göre tecelli-i ef'ali savn-ı Hak ile atlatan kâmil tecelli-i esma ve sıfata yükselir. Böyle bir tecelli vâki olunca o kimse o ismin nurları altında öyle mağlûb ve o derece büyük bir hayret ve velehe (şaşkınlık) düşer ki eğer Hak Taalâ o isimle nida olunsa o kimse bu nidaya cevap verir. Gerek tecelli-i ef'al ve gerek tecelli-i esma ve sıfat ancak ehline malûm birer keyfiyyettir. Tecelli-i esma; yedi mertebesi olan sülûkün dördüncü mertebesinde zuhur eylediği yine sofiyyeye ait eserlerde yazılıdır.

TECELLİ-İ RAHİMİ (تجلّی رحیمی) [*Sof.*] Allah tarafından mü'minlere, sıddiklere ifaza olunan kemalât yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «Tecelli-i has» dahi denir. Marifet, tevhid, rıza, teslim, tevekkül, nehyolunan şeylerden kaçınmak şeklinde olan bu tecelliler sayesinde mü'min kâfirden, muti âsiden, kâmil nâkıstan mümtaz olur.

TECELLİ-İ RAHMANİ (تجلّی رحمانی) [*Sof.*] Allah tarafından mevcudata ifaza olunan vücut yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bütün mevcudatta müsavi olan bu tecelliye «Tecelli i Âm» da denir.

TECELLİ-İ SIFAT (تجلّی صفات) [*Sof.*] Allahın sıfatlarından bir sıfatın kulun kalbinde münkeşif olması yrinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlerde o sıfatın bazı eserleri Allahın fazl ve keremi o fani abdde zâhir olurdu. Meselâ Allah ona semi' sıfatiyle tecelli kıldıkta o kimse cemadatın (cansız şeyler) bile konuşmalarını işitip mânasını anlıyabilirler. «Hakk al-yakîn» mertebesi bu makamdı.

TECELLİ-İ SIFATİ (تجلّی صفاتی) [*Sof.*] Mebdei, zattan temeyyüz ve taayyün edecek vecihle İlâhî sıfatlardan bir sıfatla vuku bulan tecelli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TECELLİ-İ ŞÜHUDİ (تجلّی شهودی) [*Sof.*] Nur ismi ile müsemma (adlanmış) olan vücudun zuhuru yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu, Hakkın halk etmiş olduğu ekvanda (varlıklarda) esmanın zuhurudur ki buna nefs-i Rahman denir.

TECELLİ-İ ZATİ (تجلّی ذاتی) [*Sof.*] Hiçbir sıfat itibar etmeksizin mebde-i zât olan tecelli yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlere göre tecelli-i zatî, tecelli-i esma ve sıfatın tavassutiyle kaaimdir. Çünkü Hakkın mevcudat üzerine min hays-iz-zat (zata, şahsa nispetle) tecellisi ancak hücüb-ü esmadan (Allahın gizli isim ve sıfatlarından) bir hicab (perde, örtü) arkasından olması zarurîdir.

TECERRÜD (تجرد) [*Sof.*] Masivadan tamamiyle el çekerek Allah'a müteveccih olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tecerrüd; Arapça soyunmak demektir. Bu türlü hal sahiblerine «Ehl-i tecrid» denir.

TECHİZAT-I SEFERİYYE (تجهيزات سفريه) [*Ask.*] Yola çıkacak askerî kıt'aya lüzumu olan erzak, eşya, mühimmat ve sair her türlü eşya hakkında kullanılır bir tâbirdir. Harb gemilerinde yakacak da bunlara dahildir. Techizat; lüzumlu şeyleri hazırlamak demek olan techiz'in cem'idir.

TECHİZ VE TEKFİN (تجهيز وتكفين) [*Fık.*] Ölüaün gömülmesi için lâzım olan kefen, pamuk ve saire gibi şeyler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Techiz ve tekfin terikeye (halk arasında tereke) taalluk eden hakların ilkini teşkil eder. Techiz ve tekfin terikenin haline göre mâruf ve mutedil olmak lâzımdır.

TE'CİL-İ DÜYUN (تأجيل ديون) [*Mal.*] Ödenme vakti gelen borcun geri bırakılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Garb dillerinde karşılığı Moratoryum.

TECRİD (تجريد) [*Ede.*] Bir şairin kendini mücerred bir şahıs yani ayrı bir adam farzederek ona hitab eylemesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ey altmışına sâl-i hayatın eren âdem;
Altmış senelik ömrün, elinde nesi kaldı?
Gaflet mi tegafül mü nedir, neyse uyan bak
Bihude güzar eylemesin müddet azaldı.
Tahir Olgun

§ [*Sof.*] Masivadan el çekerek Allah'a müteveccih bulunmak hali yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü hal sahiplerine «Ehl-i Tecrid» denir.

Meslek-i tecriddir feragat evi
Terk-i mal eyle hanümandan geç
Fuzuli

TECVİD (تجويد) [*Kır.*] Arapça güzel yapmak, yapılmak demek olan bu tâbir ıstılah olarak harflerin her birini mahreçlerinden sıfatlariyle meydana getirerek söylemek, okumak yerinde kullanılır. Bu münasebetle Kur'anı güzel okumağa yarıyan ilme elem olmuştur.

Sada-yı seyl çeker medd-i muttasıl yani
Kı medd-i muttasıl ile olur kıraat-i mâ
Fuzuli

Tecvid'e göre (ماء = ma') kelimesinde harf-i med olan (ا = elif) ten sonra sebeb-i med olan (ء = hemze) bulunduğu için (mâ) kelimesini (medd-i muttasıl) ile çekerek okumak lâzımdır.

TEDAHÜLE KALMAK (تداخله قالمق) [*Mal.*] Aylık ve sair alacakların vaktinde ödenmeyip geri kalması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Biribirine girişmek, iki şeyden her biri diğerine karışmak demek olan tedahül, ekseriya geri kalma mânasında ve borç taksitleriyle saire hakkında kullanılır.

TEDAHÜL YILI (تداخل يلى) [*Mal.*] Hicrî sene ile Malî, Şemsî sene arasındaki farktan doğan sene kaybı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ay esasına göre hisablandığı için Kamerî de denilen Hicrî sene ile Milâdî sene arasında da 36 senede bir sene fark hasıl olmakta, bu da tedahül yılı sayılmakta idi. Tedahül; Arapça biribirine girişmek, iki şeyden her biri diğerine karışmak demektir.

TEDANİ (تدانى) [*Sof.*] Mukarriblerin mi'racı (urucu, çıkacak yeri) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlerdeki izaha göre mukarribînin mi'racı bil'asale yani verasetsiz olunca kab-ı kavseyn mertebesine müntehi olur. Veraset-i Muhammediyye hükmü ile olursa «Ev edna» mertebesine varır. Bu mertebe rakika-tüt-tedaninin mebdeidir.

TEDELLÂ (تدلى) [*Sof.*] Sofiyye ıstılahı olarak mukarrebînin, makamların son mertebesine yükseldikten sonra ifakatbahş olan bir sahne nüzulü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlerdeki izaha göre tedellâ, Hakkın zât-ı kudsîsinden nüzulü mukabilinde de söylenir. Buradaki kudsî zat bir kudsiyyettir ki masivallahın kadem-i istidadı oraya basamaz. O istidad ister vâsi', ister zîk olsun.

TEDVİR (تدوير) [*Ede.*] Döndürmek, döndürülmek demek olan bu tâbir edebiyat ıstılahı olarak bir mısra'deki kelimelerin yerini değiştirmekle veznin ve mânanın bozulmaması yerinde kullanılır.

Semen geldi Recâî ye bu mahbesde oturmaktan

Mısra'iyle meali bozulmıyan aşağıdeki şekilleri buna örnek teşkil eder:

Recâî ye semen geldi bu mahbesde oturmaktan
Bu mahbesde oturmaktan Recâî ye semen geldi
Oturmaktan bu mahbesde Recâî ye semen geldi

Kelime oyuncağı olan bu türlü şeyler Divan edebiyatı'nda hüner sayılırdı.

TEFARİK (تفاريق) [*San.*] Az kıymette olan ufak tefek şeyler, küçük hediyyelik eşya ye-

rinde kullanılır bir tâbirdir. Ekseriya hacıların akraba ve dostlarına getirdikleri hediyyeler hakkında kullanılır.

TEFAVÜT-İ HASENE (تفاوت حسنه) [*Mal.*] Hicrî sene ile Malî sene arasındaki on gün ve yirmi bir saatlik farktan meydana gelen varidat (gelir) farkı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu fark Hicrî senenin 354 gün 8 saat 48 dakika, Malî senenin ise 365 gün 8 saat 5 dakika olmasından ileri geliyordu. Maliyece mukataalar Hicrî sene üzerine ihale edilir ve bu iki sene arasındaki farka isabet eden kısım ayrıca alındığından bu farka « Tefavüt-i Hasene » denilirdi.

TEFE (تفه) [*San.*] İçinde yirmi altın yaprak bulunan pakete verilen addır. On yaprağı ihtiva eden paketlere « Deste » denilir. Yerli altın varaklarının 10 yapreğına «Deste», 10 desteye «tefe», Avrupa altın varaklarının yirmi yaprağına «deste», 200 yaprağına «tefe» diyenler de vardır.

§ [*San.*] At eyerinin iki taraflı yuvarlak eteği ile tef gibi yuvarlak şeylere de «tefe» denir.

TEFE BAŞI (تفه باشی) [*Giy.*] Sırma işlemeli kadın elbisesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sırma işlemeler hakkında da kullanılır.

TEFECİ (تفه‌جی) [*San.*] İzin almadan faizle para vermeği âdet edinmiş olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tefecilik ödünç para verme kanunu hükümlerine aykırı olduğu için suçtur. Kanun hükümlerine göre tefeciliğin suç teşkil etmesi kanunla tâyin olunan miktardan çok yüksek faiz alınmasından ve bu suretle muztar vaziyyette bulunanların zarara sokulmasından dolayıdır.

TEFELİ BEZ (تفه‌لی بز) [*San.*] Tarakla ziyade vurulup sık dokunmuş bez adıdır. Dayanıklı olduğu için makbuldu.

TEFE'ÜL (تفأل) [*Hal.*] Fal açmak, fal tutmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bakla, kahve telvesi gibi şeylerle fala bakmayı uygun görmiyenler ve daha ziyade okumuşlar Hafız'ın divanından tefe'ül ederlerdi. Divandan tefe'ül, açılan bir sayfa ve o sayfanın başında, orta veya sonundaki beyit tutulmak suretiyle yapılırdı.

TEFVİK (تفویق) [*Ok.*] Yayın sol el ile yukarıya kaldırılması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEFVİZ (تفویض) [*Mal.*] Arazi-i Emiriyyenin müzayede veya mukadder (takdir olunan) bedeli peşin alınarak devlet tarafından satılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir işi bir kimseye havale etmeğe de tefviz denilir. Tefviz· Arapça bir şeyi veya bir işi birine ihale ve sipariş etmek, edilmek demektir.

§ [*Sof.*] Lûgat mânası bir şeyi veya bir işi birine sipariş etmek demek olan bu tâbir sofiyye ıstılahı olarak her şeyi Allaha havale etmek, her şeyi Allah'tan beklemek yerinde kullanılır. «Tevekkül, tefvizin bir şubesi gibidir» denilen (Istılahat-ı Meşayih) te şu tafsilât da vardır :

«Tefviz her veçhile tevekkülden evsa'dır (geniştir) ve hem edebe evfaktır (uygundur) ve sâlike elyaktır (lâyıktır). Zira tefviz havl ve kuvvetten berî olmak ve kenduyi Hak rızası için keni tasarrufundan tahliye kılmaktır. Tevekkül ise nefsin mesalihinde Hakkı kenduye vekil ittihaz etmektir. Bunda min veçhin (bir cihetten) cür'et ve cesaret vardır ve nazar olunsa su-i edepten halî değildir. Eğer Cenab-ı Hak Celle Şanühu tevekkülü mendup kılmaya idi enbiya ve evliyadan kimse buna cür'et etmezler idi »

Gelir elbette zahura ne ise hükm-i kader
Hakka tefviz-i umur et ne elem çek ne keder
Vâsıf

TEFVİZ-İ TALAK (تفویض طلاق) [*Fık.*] Kocanın talâkı (boşamayı) karısına veya üçüncü bir şahsa bırakması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bununla beraber kocanın boşama hakkı bakidir. Halk arasında nadiren yapılan bu mumaele Hükümdarların (Padişahların kızları, kızkardeşleri ve mensupları) evlenmelerinde ekseriya tatbik olunurdu. Bundan maksat kocasiyle anlaşamıyanların kolaylıkla ayrılmalarını temin içindi. Vesikalarda geçer.

TEGAZZÜL (تغزل) [*Ede.*] Gazel yazmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Divan Edebiyatı nevilerinden biri olan gazel, ayrıca yazıldığı gibi kaside arasında da yazılır, bununla beraber tâbir daha ziyade kasidelerdeki gazeller hakkında kullanılırdı, Nedim, « Gelir » redifli kasidesine :

Nâz u şiveyle ki âguşuma cânâne gelir
Sine-i kalbi geçüp tâ harem-i câne gelir

diye bir gazel ile başladığı gibi Nef'î de :

Şükr kim bir bârigâh ı lütfe kıldım intisap

mısra'iyle başlıyan kasidesinin sonlarında :

Göz ucuyle âşıka geh lûlfeder gâhi itab
Bir suale yer komaz ol gamze-i hazır cevab

TEHALLİ (تحلی) [*Sof.*] Lûgat mânası zinetlenmek, donanmak, güzel şeyle bezenmek demek olan bu tâbir sofiyye ıstılahı olarak İlâhî ahlâk ile sıfatlanmak yerinde kullanılır.

TEHALLÜS (تخلص) [*Ede.*] Mahlâs almak, asıl adından başka bir isim kullanmak demektir. İsimlerinden ziyade mahlâslariyle şöhret bulan şair ve muharrirler vardır.

Bir de hüsn-i tahallüs vardır ki mahlâsın yalnız lâfzı değil, mânasını da murad etmektir. Bakî'nin:

Minnet Hüdaya, devlet-i dünya fena bulur
Baki kalır sahife-i âlemde âdımız

beytindeki (Bakî) kelimesinin kullanılışı gibi.

TEHARUC (تحارج) [*Fık.*] Vereseden bazısının terikeden (halk arasında tereke) muayyen bir şey veya hisse üzerine uzlaşarak terikeden çıkması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEHECCÜD (تهجد) Gece vakti kılınan namaza verilen addır. Tanınmış âlim Kâmil Miras, teheccüd hakkındaki Hadislerin tercüme ve izahına (Sahih-i Buharî Muhtasarı, c. 4, s. 9 ve mütaakıp) «Habibim! Sana mahsus bir sevap ve fazilet olan gece namazına, gecenin bir kısmında uyan, kalk» mealindeki (ومن اللیل فتهجد به نافلة لك) âyeti ile başlıyor ve şu tafsilâtı veriyor:

«Kibar-ı tâbiînden ve Muhadremundan Esved ile Alkame «التهجد بعد النوم = teheccüd, uykudan sonradır» demişlerdir. Binaenaleyh teheccüd için uyku haylulet etmek (araya girmek) şarttır. Hattâ hiç uyumaksızın bütün geceyi ibadetle geçirmeyi âdet edinmek mekruh addedilmiştir.

«(نافلة لك) Nazm-ı şerifindeki «Nâfile» ziyade mânasınadır. Emirin veya kumandanın askerinden fazla yararlık gösterenlere muayyen hisselerine zamime olarak verdiği ganimet malına «Nefil» ıtlak olunur ve «infal» ile cemilenir. «Lâm» da ihtisas içindir. Binaenaleyh Âyet-i kerimeden teheccüd namazının Peygamberimize ümmetinden müstesna olarak tahsis buyurulan bir ibadet olduğu müstefad oluyor (anlaşılıyor). Fakat bu ziyade ve müstesna ibadetin hükmü, mahiyyeti nedir? Bu mübarek namaz Resul-i Ekrem için bir fazilet-i zâide midir? Binaenaleyh «Mendub» demek midir? Yoksa beş vakit namaz üzerine ziyade kılınmış fariza-i zâide mi demektir? Bu cihet seleften halefe ihtilâf edilerek intikal etmiş bir meseledir.

«Tâbi'in müfessirlerinden «Mücahid ibn-i Cübeyr» demiştir ki: Teheccüd namazı Hazret-i Resul için nafiledir, ziyade-i sevabtır, ziyade-i fazilettir. Çünkü Peygamber-i Zişanın ma tekaddem ve ma teahhar yani geçmiş olan işlenmiş ve işlenecek bütün günahları mağfiret olunmuştur. Ümmet hakkında ise böyle değildir. Onlar için gece namazı kefaret-i zünuptur (günahların kefaretidir); vesile-i mağfirettir. Mücahit gibi Kutade'nin âyet-i kerimedeki nâfileyi tetavvu' (nâfile namaz) ve faziletle tefsir ettiği rivayet edilmiştir. İbn-i Hibban'ın rivayetine göre Ebu Ümame Radıyallahü anhten: «Teheccüd namazı kılan bir mü'min için bu namaz nâfile midir? Yani ziyade-i mesubat hükmü cari midir?» diye sorulmuş o da cevaben: «Bu fazilet Resul-i Ekrem'e mahsustur. Her ân günahtan hâli olmıyan ümmet hakkında bu nasıl olur? Teheccüd ümmet için kefaret-i zünuptur» demiştir. Buharî şarihlerinden İbn-i Battal seleften gece namazı Resul-i Ekreme vâcibti, diyenlerin teheccüd âyeti hakkındaki şu tefsirlerini nakletmiştir: Bu gece namazı Habibim senin için beş vakit namaz üzerine ziyade kılınan bir farzdır; bu namazla sen, ümmetinden mümtaz kılındın.»

Üstad, teheccüd namazının Cenab-ı Risaletmeab hakkındaki hükmün mendup veya vâcib olduğuna dair Fıkıh kitaplarındaki iki nevi içtihad taraftarlarının mütalâalarını yazdıktan sonra «Teheccüdün efdal vakti» başlığı altında şu tafsilâtı veriyor:

«Sahih-i Müslim'de Ebu Hüreyre Radıyallahü Anhten rivayet edilen bir hadis-i şerifte Teheccüd namazının faziletli ve en feyzli namaz gece namazıdır. Geceyi taksim edersek, nısf-ı ahiri (ikinci yarısı) namaz için en faziletli bir vakittir. Eğer geceyi üçe bölersek orta kısmı en mübarek zamandır» buyurmuştur. Salât-ı Davud Aleyh-is selâm hakkında (581) inci olarak tercümesi gelecek olan Abdullah İbn.i As'ın hadisine göre gecenin altı cüz'ünden dördüncü ve beşinci cüzlerinde kılınan namaz daha faziletlidir.

«Sünen-i Ebu Davud'da teheccüd namazına tergip için akdolunan bir babda Ebu Said-i Hudrî ile Ebu Hüreyre Radıyallahü anhümadan rivayet olunan bir hadis-i şerifte: «Her kim gece uyanır ve hayat arkadaşını da uyandırır da ikisi birlikte iki rek'at namaz kılarlarsa bu zevç ve zevce (الذاكرين الله كثيراً والذاكرات) zümresinden sayılırlar» buyurulmuştur. Bu hadis i şerifte: «Erkek olsun, kadın olsun Allahı çok zikredenler (Yok mu? İşte) Allah Teâlâ bu ehl-i zikr için marifet ve yüce eer ü menzilet ha-

zırlamıştır» mealindeki âyet-i kerimenin tefsirine de işaret buyurulmuştur.»

İbadet ve taatı zevk edinmiş dindarlarla beraber Nakşî ve Celvetî gibi Sünnî olan tarikat müntesipleri Teheccüd namazına devam ederler.

Eyledi teheccüd şeban gâh
Kalbinde durardu haşyetullah
Lâ

TEHEKKÜM (تحکم) [*Ede.*] Lûgat mânası istihza etmek, zevklenmek demek olan bu tâbir edebiyat ıstılahı olarak «ta'riz» in tesirli kısmı yerinde kullanılır.

Edebiyâtı tutup boğdu gürûh-i kudema
Okuyun siz de anun cânına ey genç üdeba
Tahir Olgun

TEHİ DEST (تهی دست) [*Hal.*] Mecaz yoluyle müflis, züğürt yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ey tehi dest ü belâ dide kasavet çekme
İrişir gam yeme vakt-i kerem Allah kerim
Fâzıl

TEHLİL (تهلیل) [*Sof.*] Lâilâhe illâllah kavl-i şerifini zikretmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şairler bu başlıkla şiirler de yazarlardı. Bu itibarla Edebiyat tâbirlerinden de sayılır.

TEHLİL

Zâtım benim ey zâtına hüccet olan Allah
Ey varlığı varlık ile müsbet olan Allah

Evhama hakayık olamaz münkeşif amma
Zulmetler eder kalbime envarını iyma

Manzurum olan hey'et-i mecmua-i zerrat
Bir namütenahilliği etmektedir ispat

Daldıkça temaşa-yı masabih ile zikre
Mecbur olurum her gece tesbih ile zikre

Sensin getiren gördüğüm eflâki vücade
Sensin beni meyyal kılan hâk-i sücude

Bir zerre kalırsa bu semavata göre arz
Binnisbe demek etmeliyim kendimi yok farz

Mahdud iken insandaki akl ey ulu Yezdan
Olmaz mı bu payansız olan mülküne hayran

Bilfarz kabul etmese de akl, tenahi
Bir cüz kalır, külli onun sensin İlâhi

Bir cüz'e bakıp külli nasıl eylerim inkâr
Bir katre eder fikrime ammanları ihtar

Ecram birer zerre-i zişan-ı celâlin
Ezhar ise evrak-ı perişan-ı cemâlin

Ebhar meraya-i feza-yı melekûtun
Kûhsarlar âsar nüma-yi ceberutun

Eşcarda kuşlar ediyor namını tebcil
Eşcar ki ervaha olur minber i tehlil

Gerdenşüde-i feyz i derindir bu avalim
Baziçe-i dest-i kaderindir bu avalim

Muhtaç değilsin bu hükûmette şerike
Ey şâh-ı melâik sipeh ü arş erike

İdrak-i ulûhiyyetine var mıdır imkân?
Aklın daha mahiyyetini bilmiyor insan

Bivalid ü mevlûd vücud-ı samedîsin
Allah ü ehadsin, ezelîsin, ebedîsin.
İsmail Safa

Şinasî'nin «Tehlil» başlıklı kıt'ası:

Cenab-ı Kibriya elhak sezavâr-ı ibadettir
İbadet ana zikr ü fikr-i hâlisten ibarettir
Garaz bundan mücerred i'tiraf-ı zât-ı Vahdettir
Nehavf-i nâr-ı duzahtır, ne şevk u zevk-i cennettir

Hilâli her ne zaman görsem eylerim tehlil,
Değil mi vahdetine sâni'in delil-i celil?
Muallim Nact

TEHZİL (تهزیل) [*Ede*] Ciddî bir eseri hezil suretine koymak, yahut başka bir tarifle hezl tarzında nazire yazmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tehzil; edeb dairesinden çıkmamak şartiyle makbul sayılır. Bu yolda eski şairlerden (Mürekkepçi Havaî) ile (Sürurî) tehzilde şöhret almışlardır.

Mürekkepçi Havaî'nin tehzillerinin bazıları asıllariyle birlikte aşağıya yazılmıştır:

Derd-i serden nice azâd olur ol taife kim
Bâde nuş eyliyecek yerde gülâb isterler
Sen hemen dildeki nakş-ı hevesi nahveyle
Senden ey hoca ne defter ne kitab isterler
Nâbî

Sancıdan kışta nice kurtalır ol taife kim
Çorba nuş eyliyecek yerde hoşâb isterler
Sen hemen kışta çarıksız koma şakirdlerini
Senden ey usta ne kalçın, ne çorab isterler
Havâî

*

Dili ne nâil-i zevk-i visal edebildik
Ne kaail-i elem-i günc i intizar edebildik
Reca-yı vasl ile ol şaha arzıhaller ettik
Ne bir mahalli dedirdik ne derkenar edebildik
Nâbî

Dili ne mâil-i vadi-i kisb ü kâr edebildik
Ne sâil-i der-i nabeste-i kibar edebildik

Büyük sarık ile şakirdimiz ba babe getirdik
Ne bir efendi dedirdik ne kisedar edebildik
Havâî

*

Gerdun verirdi çehre-i mihr ü mehe kesad
Hıfz-ı gubar-ı hatırıma bir yer istemem
Nâbî

Şakirdler siler süpürür hırdavatı hep
Dükkânda burıya bulamam minder istemem
Havâî

*

Dağıttın hâb-ı nâz-ı yârı ey feryâd; neylersin?
Edip seyrangehim yekser harâb âbâd, neylersin?
Behâyî

Dağıttın arpa vü bağdâyımı ey bâd; neylersin?
Edip harmengehim yekser harâb âbâd, neylersin?
Havâî

TEKADDÜM-İ ZAMAN (تقادم زمان) [*Huk.*] Bir hâdisenin vukuundan itibaren bazı hallerde dâvanın bakılmasına, şehadetin dinlenmesine mâni teşkil eden müddet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Tekaddüm-i Ahd» de denir.

TEK AHARLI (تك آهارلى) [*San.*] Üzerine bir defa «Ahar» sürülen kâğıtlara verilen addır. İki veya daha ziyade defa ahar sürülmüş olan kâğıtlara «çift aharlı» denilir. Ahar; yumurta akı, şap ve daha bazı maddelerden yapılır. (Bak: Ahar).

TEK ALİ (تك علی) [*San.*] Eski kâğıt nevilerinden birinin adıdır. Tek bir sayfadan ibaret olduğu için bu ad verilmişti. Aynı kâğıdın iki sayfalı olanlarına «Çif ali» denilirdi.

TEKÂLİF İ EMİRİYYE (تكاليف امیریه) [*Mal.*] Devlet nam ve hisabına alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Toprak, hayvan mahsulleriyle arazi, bina ve saireden velhâsıl her ne nam ile ve her neden olursa olsun alınan vergi ve resimler tekâlif-i emiriyyeden sayılırdı.

TEKÂLİF-İ ÖRFİYYE (تكاليف عرفیه) [*Mal.*] «Tekâlif-i şer'iyye» (Şer'î vergiler) dışında olarak alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Angarye de bunda dahildir,

İslâm Devletinde vergiler başlıca iki kısma ayrılmıştır:

1 — Tekâlif-i şer'iyye.

2 — Tekâlif-i fevkalâde.

Tekâlif-ı şer'iyye; hükümleri Fıkıh kitaplarında tafsilâtı yazılı ve taksimatı şer i şerife uygun olan, Tekâlif-i fevkalâde de onların dışında kalan vergilerdir.

Tekâlif i fevkalâde şöyle tarif olunmaktadır: Devletin fevkalâde ihtiyaçları için hükümdarların emirleriyle vaz'olunan tekliflerdir.

Fevkalâde vergiler ikiye ayrılmıştır:

1 — Tekâlif-i örfiyye.

2 — Tekâlif-i şakka.

Tekâlif-i örfiyye; cihad ve harb ihtiyaçları için devlet hazinesinde karşılıyacak para bulunmadığı zamanlarda tekâlif-i âdiye kaaidelerine tevfikan tarh ve tahsiline mesag (ruhsat) bulunan tekliflerdir.

Tekâlif-i şakka; ihtiyaca müstenit ve teklif kaidelerine muvafık olmıyan ve binaenaleyh vaz' ve tahmiline şer'i cevaz bulunmıyan tekliflerdir.

Şer'an birine mesag gösterilip diğerine gösterilmemesinin sebebi, birincisinde nısfet ve adalet vâzıh olduğu halde ikincisinde bunlardan bir eser görülmemesidir.

Hulefa-yi Raşidin, tekâlif-i şer'iyyeden ayrılmamışlar, örfî teklif tarh ve tahsil etmemişlerdir. Ondan sonra gelen İslâm Devletlerinde ihtiyaçlar çoğaldığı için tekâlif-i örfiyyeye müracaat zorunda kalmışlardır.

Tekâlif-i örfiyye Osmanlılarda ilk defa olarak İkinci Bayezit zamanında (Avarız vergisi) adı altındaki vergi ile başlamıştır. Bu da o sırada hissolunan malî zaruret olmasiyle tarh ve tahsil olunmuştu.

Osmanlılarda gösterilen şer'î cevaza istinaden biribirini takibeden muharebeler sebebiyle tekâlif-i örfiyye tarh ve tahsil olunmuş ve şer'î mesag dışında olarak tekâlif-i şakka suretinde bir teklif tarh ve tahsil olunmamıştır. Şu kadar ki tekalif-i örfiyye esasen muvakkat ve fevkalâde şeyler iken harblerin ve dahili gailelerin biribirini takibetmesi yüzünden hemen hepsi daimî bir teklif şeklini almış ve içlerinden bazıları kaidelere aykırı olarak tarh edildiği için «tekâlif-i şakka» ya benzemiştir.

Osmanlıların istilâ devrinde dış ve iç hazinelerdeki nukut (para) ve hâsılat harb masraflarını daima temine kâfi idi. Binaenaleyh muharebeler için bu suretle tekâlife lüzum görülmezdi. Fakat sonraları muharebeler biribirini takibetmiş, iş büyümüş, mevcut para kâfi gelmemiş olduğundan bu yolda vergi alınmağa zaruret hasıl olmuştur ki bu ihtiyaç Hicrî onbirinci (Milâdî onyedinci) asırdan itibaren başlar.

Tekâlif-i örfiyye; İstanbul ve mümtaz eyaletlerle o vakit müstesna bir surette idare olunan Suriye, Halep, Bağdat, Basra, Musul,

Trablusgarp, Bingazi ve Yemen vilâyetlerinden maada Anadolu, Rumeli ve Arabistan vilâyetlerinde tatbik mevkiine konulmuştur.

Tekâlif-i örfiyyenin tarhı şu suretle cereyan ediyordu: Her sene Vali, Mütesellim ve Voyvodalar tarafından vücuh ve âyan-ı memleket (memleketin ileri gelenleri) ve Kadı marifetiyle memleketin erkek nüfusu veya evi üzerine konularak (Ruz-ı Hızır) ve (Ruz-ı Kasım) itibariyle iki taksitte alınmak üzere tevzi defterleri tanzim edilir ve bu defterler Şer'iyye mahkemelerinin sicill-i mahsusuna (defterlerine) kaydolunurdu. Şer'î hüküm mükelleflerce makbul ve mesmu' olduğundan herkes hissesine düşeni derhal vererek kurtulur, bakayası kalmamak hasebiyle gerek memurlarca ve gerek defter ve kayıtlarca bir gûna müşkilâta tesadüf edilmezdi.

Bu tevzi defterine bir memleket ahalisinden istihsali mukarrer ne kadar tekâlif-i örfiyye var ise hepsi idhal edilirdi. Tevzi olunacak tekâlifin umumi miktarı kaça baliğ olmuşsa mevcut nüfusa alesseviye taksim edilmekte ve defterin tasdikli bir örneği tahsil için kethüdalarla emirlere verilmekte idi.

Sayısı 97 ye kadar çıkan tekâlif-i örfiyye şunlardı: İmdadiyye-i seferiyye, imdadiyye-i hazariyye, iane-i cihadiyye, mukabele akçesi, avarız akçesi, menzil bedeli, konak masrafı, han ve çayır kirası, bedel-i nüzul, peksimet baha, zahire baha, ulûfe baha, komanya baha, tâyinat bedeli, nan baha, katık baha, taamiyye, nevale baha, kürkçü bedeli, Tersane bedeliyyesi, Kalyoncu bedeliyyesi, gabyar bedeli, bedel-i asakir-i bahriyye, kürekçiyan-ı avarız, harc-ı ferman, harc-ı evamir, tebşiriyye-i mutade, harc-ı baha, kudumiyye, cevaiz, hediyye baha, ruba nüvas, iane i hükkâmiyye, bedel-i mübaşiriyye, huddamiyye, kethüdaiyye, kalemiyye, kâtibiyye, avaid-i hademe, harc-ı bab, harc-ı defter, ihzariyye, muhzıriyye, harc-ı hademe, harc-ı mahkeme, harc-ı kitabet, yazıcı akçesi, kaydiyye harcı, ilâm harcı, ahz-i vekâlet harcı, tahsildariyye, daire masrafı, beygir masrafı, mürur ve ubur masrafı, devir masrafı, taahhüt temessükâtı, reddiyye-i temessük, harc-ı reddiyye, derbend resmi, selâmetlik, bac, yasak, yol resmi, müruriyye, tırtıl resmi, resm-i meks, izn-i sefine, öşr-i diyet, sarrafiyye, akçe başı, güzeşte, senelik nema, küherçele bedeli, kömür bedeli, kereste bedeli, kendir bedeli, köprücü derbendci, suyolcu, beldaran, sekbanlar, topçular, kumbaracılar masrafı, sefine masrafı, kayık masrafı, avaid-i mu'tade, şütürban bedeli, kâtib-i emlâk tahsisatı, maaş-ı Maliye, ceyb-i hümayun akçesi, Bab-ı âli tamiratı, devair tefrişatı, tevziat, ianat, semerat, tayyarat.

Bunlardan «İane-i cihadiyye» doğrudan doğruya merkeze gönderildiği için «İmdadiyye-i seferiyye ve hazariyye» den ayrılırdı. Mukabele akçesinden nevale bahaya kadar gelen teklifler berrî ve bahrî asker, zâbit ve memurların ikamet, beytutet, istirahat zamanlarında verilmek üzere ihdas edilmiş teklifler olup kürekçi bedelinden kürekçiyan avarızına kadar olan vergiler dahi gemilerde kürek çekmeğe ve yelken açıp toplamağa kaadir olanları hükümet onar akçe ile istihdam ettiğinden bunların masarifine karşılık tutulurdu. Gabyar, İtalyanca bir kelime olup «gabye» denilen yelkeni açıp topluyanlara mahsus bir isim idi. Harc'ı fermandan ruba nev'ine kadar olan vergiler ise vezirler, müşirler, valiler, hâkimler ve mutasarrıflarla sair memurların memuriyyetlerine, seferlerine, mukataat ve iltizamat ile sair hususlara dair verilen fermanlardan ve emirlerden alınması kanun olan harçlar ve büyük memurların bir yere tâyinlerinde veya kudumlarında (işe başladıklarında) tebşiriyye ve kudumiyye va câize ve hediyye ve kaftan baha namiyle sarf ve tediye etmeleri mutad olan bahşişlerdi. İane-i hükkâmiyyeden tahsildariyyeye kadar gelen teklifler de hâkimlerin, kadıların, naiplerin verdikleri hüccetlerle örflerden ve sicillâta yazılan kazalar ile mahkeme işlerine dair sair mevaddan ve mal ve mukatea kalemlerinde icra olunan muamelâttan kanun hükümleriyle bir takım harçlar ve memur, kâtip, tahsildar, mübaşir, muhzır ve hademe gibi müstahdemlerin masraflarına mukabil iane ve ücret olarak tâyin olunan şeylerdi. Mübaşirler yalnız mahkeme mübaşirleri olmayıp her işde kullanılan mübaşirlerdi. Bunlara ayak kirası, beytutet, zahmet mukabili olarak ekseriya pek fahiş ücret ve bedeller verdirilir ve bir mübaşir gönderilecek işe ekseriyyetle beş mübaşir gönderilirdi. Daire masrafı, beygir, mürur ve ubur, devir masrafları büyük memurların ve maiyyetlerinin vardıkları, geçtikleri, oturup yattıkları yerlerde vuku bulan masraflarının halka yükletilmiş karşılığı idi.

Taahhüt temessükâtı, reddiyye-i temessük, harc-ı reddiyye, müteahhit ve mültezimlerin kefil olan taraflardan Hazineye ve Malsandıklarına verdikleri taahhüt ve kefalet senet ve temessüklerini taahhüdün *ifasından sonra geri* verilen maktu veya nisbî olarak alınan harçlardı.

Derbend resminden resm-i meks'e kadar teklifler tüccar'ın geçtiği derbendlerde, kapı-

larda, geçitlerde ve ekserisi Rumeli kıt'asında olmak üzere güçlükle geçilen yerlerde ikame edilen bekçiler ve han, ahşap, kârgir köprüler inşası ve tamir ve muhafazası harşılığı idi. Bu teklifler mültezimlere ihale olunurdu. Bu yüzden pek çok şikâyetler ve anlaşmazlıklar çıkardı. Çünkü mültezimler tarifeleri bozarak iki misli resim almak isterlerdi. Derbendlerde mükerrer resim alınırdı.

İzn-i sefine harçları gemilerden alınan resimlerdi. Bu resimler her devletin gemisine göre değişirdi.

Devlet sandıklarında para mevcut olmayınca sarraf, muameleci, murabahacı ve faizcilerden borç para alınır ve bunlara verilen faizler tevzi defterlerine geçirilerek halktan tahsil olunurdu İşte tekâlif-i örfiyye miyanında görülen sarrafiyye, akçe başı, güzeşte, senelik nema bunlardandi

Baruthanelerle Tophane, Tersane ve sair fabrikalara lüzumu olan küherçele, kömür, kereste, kendir gibi iptidaî maddeler ve mühimmat sahilde bulunan kazalardan ve daha nerelerde çabukluk, kolaylık, ehvenlik varsa oralardan veya meccanen tedarik ve nakli mümkün olan yerler halkından bu mevaddı imal, ihraç, kat' ve zer' ettiren ve nakil ve teslimini kaide ittihaz ederek meselâ bir senede birkaç yüz sefine inşa edebilecek ve esliha-i nariyesini (ateşli silâhları) daima düşmanlarınkine faik bulundurmak gibi âkılâne tetbirler ittihaz etmiş ve bu teklif ile mükellef olanları tekâlif-i örfiyyenin hepsinden müstesna tutmuş idi. Fakat sonraları süi istimal ile bu muamele de zulüm şeklini almıştır.

Askerî ve ticarî yolların iyi halde muhafazası ve geçiş selâmetinin temini, su yollarının tamir ve inşası gibi mühim maksatlar için de bazı yerler ahalisi tekâlif-i örfiyyeden affedilmişlerdi. Bu yerler ahalisi yolların bozulan yerlerini köyce ve cemaatçe tamir ve bunlarla beraber derbendleri, geçitleri nöbet ile bekleyip muhafaza ederlerdi. Köprücü, derbendçi, suyolcu resimleri bunlardı. Beldâran, maaşlı derbendçiler demekti. Sekban ve kale topçu, kumbaracıları için tâyinler ve giyim eşyası ile sair masarif hattâ yuvarlakların (gülle) imal ve nakil masarifi, sefine, kayık masarifi, eşkıya ve kaçakçı takibine, vali ve mutasarrıfların maiyyetine memur gemi ve kayık tertibatiyle efradının muayyenat ve ulûfeleri dahi tevzî defterine girerdi.

Avaid-i mu'tade; birtakım memur, kâtip ve hademenin ne oldukları bellisiz avaidi ve nişanhane gibi imalâthanelere nakliyyat içrasında kullanılan develerin masrafı, emlâk, mal kâtipleri maaşları, Bab-ı âlînin tamiratı, devair tefrişatı bedeli dahi halktan tahsil olunurdu.

Vergi içinde vergi denilmeğe şayan olan ve tevziat namiyle anılan aralık tevzileri dahi vardı. Bu tevziat gûya müstacel masraflar için ahaliden tahsil olunurdu. Bu teklif için bir dâva açılsa ilâm ve mahkeme harçları diğer bir tevzi defterine konulup yine halktan alınırdı.

Yangın, seylâp ve zelzeleden zarar görenlere, hükümet namına edilecek yardımlarla valilerin konaklarına gelen fakirlere, dervişlere seyyahlara, meczuplara verilen hususi sadaka ve bahşişler, memurlardan toplanan ianeler de tevzi defterlerine geçerdi

Kısas mukabili olan diyetten bile rubu' ve öşür alınır, tayyarat namiyle havaî varidat, semerat ismiyle devlet idaresinde bulunan emlâk ve akar ve arazinin her nevi iltizamat ve mukataatın devlet memurları tarafından idaresi halinde verdiği irad ve getirdiği kira ve hasılatı da tekâlif i örfiyyeye dahil bulunurdu.

Tanzimat'tan sonra bu vergilerden çoğu kaldırılmış ve kanunlar da nisbeten ma'kul bir tarza ifrağ olunmuştur.

TEKÂLİF-İ ŞAKKA (تكاليف شاقه) [*Mal.*] Şer'î cevaz bulunmıyan ve tekâlif kaaidelerine de uymıyan vergilere verilen addır.

İslâm devletlerinde tekâlif başlıca iki kısma ayrılmıştı: Tekâlif i şer'iyye, tekâlif-i fevkalâde. Ser'î vergiler, esasları Fıkıh kitaplarında tafsil edilen ve taksimatı şeriat hükümlerine dayanan vergilerdi. Fevkalâde teklifler de ikiye ayrılmıştı: Tekâlif-i örfiyye, tekâlif i şakka.

İlk zamanlarda vergiler tekâlif-i şer'iyye ve tekâlif-i örfiyye olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Şer'î tekliflerin dışında kalanlar örfî teklifleri teşkil ederlerdi. Örfî tekliflerin «tekâlif-i örfiyye» ve «Tekâlif i şakka» namiyle ikiye ayrılması tekâlif-i örfiyye arasındaki bir kısım vergilerde adaletten eser bulunmamasından ileri gelmişti.

Tekâlif-i örfiyye ilk zamanlarda harb ihtiyaçları için devlet hazinesinde yetişecek kadar para bulunmadığı zamanlarda şer'î mesağa (izin) binaen ihdas edilmişti, Halbuki sonraları bu vergilerin bir kısmı daimîleştirilmiş, daimî ve muvakkat olan bir kısım tekliflerde ise ağırlık bariz bir surette göze çarpmıştır.

TEKÂLİF-İ ŞER'İYYE (تكاليف شرعيه) [*Mal*] Hükümleri Fıkıh kitaplarında yazılı ve taksimatı şeriat hükümlerine dayanan vergiler

hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tekâlif-i şer'-iyyenin esasları dörttü:

1) Zekât. 2) Öşür. 3) Haraç. 4) Cizye.

Zekât; nisaba malik olanların, yıllanmış mallarının bir miktarını seneden seneye vermesinden ibaret malî bir ibadettir.

Zekâtın vücup mahalli beştir:

1) Savaim. 2) Nukud ve uruz. 3) Âşir. 4) Rikâz. 5) Hariç.

Savaim; senenin yarısından ziyadesinde ot otlayarak barınan, kırda yayılan ve etleri yenilen deve, manda, sığır, koyun, keçi gibi ehlî hayvanlardır.

Savaimde zekât nisabı: Develer için beş, manda ve sığırlar için otuz, koyun ve keçiler için kırk tane olmaktır. yavrularından ve atlarla ester (katır) ve merkeplerden (eşek) zekât alınmaz.

Nukud ve uruz; altın ve gümüştür. Bunlardan imal olunan hulliyat ve evanidir (kıymetli zinetler, mücevher takımları). Sikke (para) olsun, külçe halinde bulunsun nisapta dahildir, Gümüşün nisabı 200 dirhem, altının nisabı 20 miskaldir. Hulliyat ve evanide, kıymetleri bu miktara baliğ olanlardır. Kırkta biri zekât olarak verilir.

Âşir; devlet tarafından ticaret yolları üzerine nasbolunan ve ticarî emtianın zekâtını almakla muvazzaf bulunan memurlardır. Âşirin aldığı zekâta «Zekât-ı âşir» ve «Sadakat-ı ticariyye» denir. Şimdiki Gümrük resmi demektir. Mal getiren tüccar «harbî» ise onda bir, «zimmî» ise yirmide bir, «müslim» ise kırkta bir verir.

Rikâz; Madenlerle definelerden alınan zekâttır. Arazi-i Emiriyyeden bir maden bulup çıkaran, humsunu (beşte birini) zekât olarak öder, arazi-i memlûkede bulunursa tamamı sahibine ait olurdu. Arazi-i Emiriyyede define bulunursa şekline göre hüküm değişirdi. Define; İslâm eserlerinden ise lükata hükmü cereyan ederdi. Sahibi çıkıp da sahabet ettiği takdirde alabilir, çıkmadığı surette bulanda kalırdı.

Hariç; yerden çıkan hububat, meyve ve ağaç gibi her nevi mahsulâttan alınan zekâttır. Bunlarda nisap yoktur. Ne kadar mahsul çıkarılırsa o nisbette zekât alınırdı. «Zekât-i hariç» öşür ve haraç vermiyen araziden alınan mahsulâttan istifade olunurdu, nisbeti de öşür gibi idi.

Öşür; arazi-i öşriyye mahsulâtından tam öşür ve nısıf öşür olarak alınırdı. Tam öşür, yağmur ve dere sulariyle vasıtasız, nısıf öşür; dolap, makine gibi vasıta ile sulanan arazi mahsulâtından alınırdı.

Arazi-ı öşriyye; hükümdar İslâm bir memleketi fethedip arazisini askerine taksim etse, yahut fetihten evvel ahalisi İslâm olup hükümdar araziyi ellerinde ipka eylese o arazi öşriyyedir.

Haraç; arazi-i haraciyye ölçülerek maktuiyyet veçhile dönüm veya cerib başına senede bir miktar vergi almaktır.

Harac-ı mukasim; arazi-i haraciyye mahsullarından onda birinden yarısına kadar hisse almaktır.

Arazi-i haraciyye; hükümdarı İslâm bir memleketi fethettiği zaman ahalisini esir etmeyip memleketlerinde ipka ve ellerindeki yerlerini yine kendilerine temlik ederek onlara mal vazifesi tâyin ve kendilerine cizye vaz'ederse o arazi haraciyye ve o vazife haraçtır.

Cizye; gayr-i müslim nüfus üzerine askerî hizmet karşılığı tarh olunan vergidir. Birisi maktu, diğeri alerrüus (adam başına) olmak üzere iki kısımdır.

Maktu cizye; fetih sırasında sulh yoluyla tâyin edilen maktu bedeldir. Nasıl kararlaştırılmış ise o miktarda alınır. Emaretlerden alınan cizye ve maktu vergiler bu kabildendir.

Alerrüus cizye; herkesin malî kudreti gözetilmek üzere adam başına tarh olunan cizyedir.

Şer'î kaaideler şöyledir:

1 — Mükellefler üç kısma ayrılarak zenginlerden senede kırk sekiz, orta hallilerden yirmi dört, fakirlerden on iki dirhem almak.

2 — Bir seneliği toptan istenmeyip ödemede kolaylık olmak üzere aya isabet eden dört, iki ve bir dirhemini aylık olarak tahsil etmek.

3 — Kadın, sabi, kötürüm, a'ma, meflûc, pîr-i fâni, keşiş (papas) olanlardan cizye almamaktı.

Bunlardan başka Beyt-ül-male ait birtakım varidat daha vardı. Onlar da şunlardır:

1) Ganaim-i cizye; muharebelerde iğtinam olunan (ganimet olarak alınan) menkul malların beşte biri.

2) Terike; vâris bırakmaksızın ölenlerin metrukâtı.

3) Lükata; sahipsiz olarak bulunup hâkime teslim olunan eşya ve hayvanlar.

Şeriat hükümleri mucebince tekâlif ve öşür varidatının sarf yeri şöyle tâyin edilmişti:

1 — Sadakat-i emval adı altında toplanan zekât-ı savaim, âşar ve İslâm tüccarından alınan Gümrük varidatı, Beyt-ül-malden fukara ve mesakin ile mal memurlarına;

2 — «Fey ve haraç» adı altında toplanan haraç, cizye, emaretlerden alınan vergi ve sair zimmî ve ecnebi tüccardan alınan Gümrük varidatı gazilere, muhtaçlara, gariplere, askerlere, kadılara ve sair memurlara;

3 Humslar adı altında toplanan ganimet hisseleri, rikâz zekâtı; müftiler, muallim ve müteallimler, serhad ve derbend muhafızları, hayır müesseseleri, Nafıa inşaatı, eytam, mesakin, fukara, ebna-yi sebil olanlara;

4 — Terike, yave, lükata varidatı dahi «Hukuk-ı Beyt-ül-mal» adıyle birleştirilerek hastahanelere, muhtaç ve marizlerin nafaka ve ilâçlarına, malsız ölenlerin techiz ve tekfinlerine, kisp ve ticaretten âciz kalanların iaşelerine, lâkitlerin infakına verilirdi.

Bu dört kısım altında birleştirilen varidat birer fasıl ve nevileri de birer madde addedilir ve kezalik her birinin sarf yerleri olarak sayılan masarif birer fasıl ve sarf nevileri birer madde olarak kabul olunursa «Şeriat bütçesi» vücude getirilmiş olur.

İslâmın başından itibaren kurulan bütün İslâm devletlerinde tekâlif şer'î ve örfî olmak üzere ikiye ayrılmış ve sarfiyatta da konulan esaslar aşağı yukarı muhafaza olunmuştur. Osmanlılar da bu esasla işe başlamışlar ve fakat asırların meydana getirdiği ihtiyaçlarla gerek vergilerde, gerek cibayet olunan tekâlif ve rüsumun sarfında o ane kadar mevzu esaslardan ayrılmağa mecbur olmuşlardır,

Tekâlifi, biri şer'î, diğeri örfî olmak üzere ikiye ayıran eserlerde aşagıda yazılı vergi ve rüsum tekâlif-i şer'iyye miyanında gösterilmektedir :

Aded-i ağnam rüsumu, ondalık ağnam resmi, selâmet akçesi, geçit resmi, toprak bastı parası, ağıl resmi - çit parası, otlak, yaylak, kışlak resimleri - ağnam bacı - kasaphane, salhane, serhane, kellehane, paçahane baçlariyle kelle, ayak, ciğer parası - dem, balta, serçin, derçin, zephiyye, resimleriyle mürdebacı - deve, camus, manda, öküz, inek, at, ester, merkep resimleri - resm-i harir, canavar resmi, öşür, dimos, ıkta" salariyye - resm-i dönüm, resm-i zemin, basma akçesi, boyunduruk, ağalık, kulluk hakları, resm i ç ft, çift akçesi - resm-i çift bozan, resm-i tapu, resm-i asiyab, resm-i bahçe, bostan, bağ, fevakihe, küvare, kovan, penbe, harir, şira resimleri - resm-i mücerred, resm-i raiyyet, resm-i bennâk, resm i badihava, resm-i caba akçesi, resm-i arus, resm-i ispenç, cürüm ve cinayet, ihtisap resmi, cizye-i şer'iyye, müstesna eyaletler varidatı, imaretler mal-ı maktuu, Gümrükler, madenler, emlâk-i emiriyye, emlâk-i mazbuta, rüsum-ı mütenevvia, hasılat-ı mütenevvia, mukataat ve iltizamat bedelâtı, yave ve kaçkın resmi, Beyt-ül-mal resmi.

Tekâlif-i şer'iyye adı altında tahsil olunan vergi ve resimler bu suretle seksene varırdı.

TEKAÜDİYYE (تقاعدیه) [*Mal.*] Tekaüt (emeklilik) kanununun kabulünden ve memurlara tekaüt maaşı bağlanmadan evvel vezirlerle büyük memurlara ve her hangi bir suretle hizmeti görülenlere ihtiyarlık ve malûliyyetleri sebebiyle Devletçe bağlanan maaş hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tekaüt edilenlere nâdiren İstanbul civarında ve ekseriya Bursa, Gelibolu, Tekirdağı gibi yerlerde ikamete mecbur edilenlere Gümrüklerden bin kuruş, beş yüz kuruş derecesinde aylık verildiği gibi ihtiyar ve malûl kâtiplerle diğer meslek muhtaçlarına yine gümrüklerden «tekaüt ulûfesi» adıyle birer miktar akçe tahsis olunurdu. Yeniçeri ocağıyle topçu, arabacı gibi diger Ocak mensuplarından ihtiyarlıkları sebebiyle çıkarılanlardan muhtaç veya malûl olanlara da tekaüdiyye verilirdi.

«Başvekâlet Arşivi» nde mevcut bir vesikada (askerî, fiş numarası 3185, tarihi 1234) bir kısım askerî mensuplarına hizmetleri sebebiyle bağlanan tekaüdiyye şöyle yazılıdır :

26 ncı usta top 5	18 top 7
Emektar ve zıyk-ı sadra müptelâ	Emektar ve kulakları alil
Osman	Hüseyin
Tophane	Cihangir
120	60
Yevmiye	Yevmiye
60	35
15 cebeci	32 usta top 5
Sol ayağı mecruh	Emektar ve zıyk-ı sadır ve gözleri alil
Ömer	Ârif
Tophane	Tophane
75	120
Yevmiye	Yevmiye
50	50

Mâruz bendeleridir ki :

Dergâh-ı âli topçuları ocağı ortalarından balâda mastur dört neferin suret-i halleri muayene ve her birinin illetleri tefehhus ve esamileri balâlarına başka başka tasrih kılınmakla fi-nefs-el-emr eda-yi hizmete bir veçhile liyakatleri olmadığı zâhir olup şayan-ı merhamet ve sezavar-ı âtıfet olmağın esamileri zîrine sürhle işaret kılındığı miktar yevmiye ile ber mucib i şurut Ocak sergisinden abzeylemek

üzere Gümrükten tekaütlükleri tevcih ve ihsan ve iktiza eden senedatı ısdar buyurulmak babında emr ü ferman hazret-i men leh-ül-emrindir.

Bende	Bende
Mehmet Nazif	Mehmet
Nâzır-ı Tophane-i Âmire	Sertopi i Dergâh-ı âli

Arzları ve meşruta mucebince tekaütlük tevcih oluna. 28 e 34.»

TEKAÜT (تقاعد) [*Mal.*] Memuriyyetten çekilip çerağ olmak, işten ayrılıp oturmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tekaüt; bazan «mütekait» makamında da kullanılır. Memuriyyet ve hizmetten çekilip çerağ olan mânasına gelen mütekait yerine şimdi «emekli» kullanılmaktadır. Tekaütlük devlet veya bir âmme müessesesinde kanunun tâyin ettiği müddet hizmet görmenin bir memura veya müstahdeme temin ettiği haktır,

Osmanlılarda Tanzimat'tan sonra teşkil olunan Askerî ve Mülkî tekaüt sandıklariyle meydana gelen tekaüt müessesesinden evvel de devlet hizmetinde bulunan'ara hizmetlerine karşılık olarak yaşlandıkları zaman tekaüt aylığı bağlanır ve buna «Otarak ulûfesi» adı verilirdi.

TEKÂVER (تكاور) [*Hal.*] Seğirdici, yorga yürüyüşlü ata verilen addır.

Zehî rahş i tekâver bâdpây ü berk sür'at kim
Hayâli beste-i fitrâk-i hayret eyler âhûyu
Nevres

TEKBİR (تكبير) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevî tarikatına giren «nevniyaz» ın başına sikke giydirilmesi münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Tarikata kabul olunan nevniyaz tecrübe devresi olan on sekiz günü geçirdikten sonra «Kazancı Dede» tarafından başına bir «sikke», sırtına da «hırka» giydirilirdi. Sikke giydirilmesi bir merasime tâbidi. Kazancı Dede sikkeye bir dua okuduktan sonra nevniyazın başına geçirirdi. İşte buna «tekbir» denirdi. Nevniyaz bundan sonra «sema'» meşkine başlar, sema'ı tamamiyle öğrenince Aşçıbaşı Dede tarafından Şeyh Efendi'nin huzuruna götürülerek kendisine takdim edilirdi. Şeyh Efendi nevniyazın başındaki sikkeyi çıkarır, iki eline alır, tarikın usulü veçhile dua okuyarak sikkeyi tekbir eder, kendi eliyle tekrar nevniyazın başına giydirirdi. Buna da «sema' tekbiri» denirdi.

Şer'i tâbir olarak tekbir; «Allah ü Ekber» demektir.

TEK DEMİRDE (تك دميرده) [*Bah.*] Bir geminin demirlerinden yalnız biri üzerinde bulunması haline verilen addır.

TEK DİKİŞ (تك دكيش) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Tek dikişle dikilen ciltli kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEKE BİÇAĞI (تكه بچاغی) [*San.*] Sapının ucu kulaklı, namlusu eğrice büyük bıçak, saldırma adıdır.

TEKELİ KÖŞKÜ (تكه‌لی كوشكی) [*Mim.*] Yeniçeri Ağası'nın reisliği altında Ocak meclisinin toplandığı salonun bulunduğu yerin adıdır. Bu yer, şimdi İstanbul Müftiliği olan binada «Şeyh-ül-İslâm»ların arz odası olarak kullandıkları oda idi.

TEKELTİ (تكلتی) [*San.*] Eğerin altında hayvanın sırtına vurulan keçenin adıdır.

TEKER (تكر) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Kapların üzerine «yekşah» yapmak için kullanılan âletin adıdır. Buna «yekşah demiri» de denilir, Etrafında ufak ufak dişleri olan ve ortasından bir sapa takılı bulunan saat çarklarına benzer madenî bir dairedir. Yaldızların üzerinden yürütüldüğü zaman «yekşah» ismi verilen noktalar hasıl olur.

TEKERLEME (تكرلمه) [*Ede.*] Saz şairlerinin fasıl adını vardikleri toplu âhenk sırasında musabaka mahiyyetinde şiir söylenmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Divan edebiyatı şairleri ise Arapça konuşmak demek olan «Tekellüm» derler. Cevap vermiyen mağlûp sayılır.

Halk şiirlerine dair kıymetli tetkiklerde bulunan Çankırılı Ahmet Talât Bey (Halk Şiirlerinin Şekil ve nev'i, s. 90 ve mütaakıp» tekerleme için şu tafsilâtı veriyor:

«Tekerleme: Tek kelimesinin aded-i tevziiyyesi olan (teker) kelimesinden alındığı kuvvetle muhtemeldir. Bu halde (tek, tek), (teker teker) mânasını, yani mütekabilen ve sıra ile söylemek mefhumunu ifade ediyor demektir. Araba tekeklerinin yuvarlanması gibi, hasmın da mağlûben faslı bırakması, ikbal sedirinden yuvarlanması vâki olduğundan (araba tekeri) kelimesinden alındığı da hatıra gelebilirse de bu çok uzak bir tevil olur. Halk şairlerinin (tekellüm) dediklerine bakılırsa halkın bu kelimeyi (tekerleme) kelimesiyle mübadele ettikleri, yahut Türkçeleştirdikleri ve pek musip bir harekette bulundukları da dermiyan olunabilir. Ancak (tekellüm) ün (mükâleme) mânasında kullanıldığı ve (tekerleme) nin de aynı mânayı ifade ettiği düşünülürse kelime

mübadelesi olmadığı, binaenaleyh (tekerleme) kelimesi, halkın mahsulü olduğu ve (tekellüm) kelimesini az çok tahsili olan şairlerin bir zarafet göstermek maksadiyle ortaya attıkları bihakkin iddia edilebilir.

Fasıl arasında dar kafiye ile tekellüme başlamağa (ayak açmak) denildiğini yazan değerli müdekkik aşağıdaki örneği de veriyor:

«Erzurumlu (Emrah)ın çıraklarından Tokat'lı Âşık Nuri Çankırı'ya geldiği ve şairlere meydan okduğu zaman (kalem şuarası)ndan (Zahmî), Nuri fasla başlamazdan evvel:

Tâlib-i hak er misin, ya erenlerden misin?
Yoksa kim rehber misin, rehberlenenlerden misin?
Puta-i sırr-ı hakikattan sızılmış ehl-i dil
Mâyesi gevher misin, gevherlenenlerden misin?
Nice zat râh-ı Ali'ye cümle biat ettiler
Bende-i Hayder misin, Hayderlenenlerden misin?
Bazı münkir sureta erkân-ı haktan dem vurar
Zümre-i Cafer misin, Caferlenenlerden misin?
Böyle eş'ara nazire dil dolaştırmaklığa
(Zahmiya) söyler misin, söylenenlerden misin?

«şiirini yazıp gönderir, mukabele talebinde bulunur. Lisanında rekâket bulunan Nuri, bu şiiri saz faslında ne okumuş, ne de irticalen cevap vermiştir. Binaenaleyh mağlûp sayıldığı için gece kaçmış!»

Eserde tekerlemelerin türlü nevileri için de şu tafsilât vardır:

«Tekerlemelerin bir nev'i de lâfız oyuncağından ibarettir:

Ge ge gel yanıma dilber, ee se seni sevcyim,
A a ateşlere yaktın, fi firakınla beni..

«Tekerlemelerin diğer bir nev'i vardır ki oldukça müşküldür ve hakiki tekerlemeler bunlardır. Çünkü müşaare arasında biribirini imtihan ve hicvetmek âşıklarca âdettir. Söz altında kalan mağlûp addolunur. Bazan âşıkların evvelce sözleşerek ve tekerlemelerin mevzuunu kararlaştırarak müşaarede bulundukları olur ki halkın (kavilli döğüş) dedikleri hilelerdendir.

«Meselâ rakibinin ismi (Remzi) olan bir şaire hitaben diğeri şöyle bir kıt'a ile hücum eder:

Şairsen gel işte hazırdır meydan
Bunda belli olur namerdle merdan
Tutmak ister isen bu yerde mekân
Serim kırktır, püşim elli Remziya!

«Kıt'adaki (meydan), (merdan), (mekân) kelimelerinin ilk harfi olan (M = م) ler Ebced hisabiyle kırk, nihayetlerindeki (N = ن) ler ellidir. Binaenaleyh muhatabının da böyle kafiyelerle cevap vermesi ve hicivde bulunması şarttır. Meselâ:

Dilin zehirlidir misal-i maran
Lisanın mı yoksa leşker-i Mervan
Sen gibi bedmesti çok gördü mugan
Serim kırktır, püşim elli Sadriya!

cevabını verir ve bittabi mükâleme devam eder. En sonunda böyle bir kafiyeyi bulamıyan mağlûp olur.

«Zamanımızda kudretli saz şairi kalmadığı için teessüf olunur ki yarınki ve hattâ bugünkü nesil, âşıkların müşaarelerini, sazlarını göremiyecek, dinleyemiyecektir.»

§ [*Hal.*] Mecaz yoluyle boş ve yalan söz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Bilmezsin ilâç bâri sorma
Bimarı tekerlemeyle yorma
Şeyh Galip

TEKE SAKAL (تكه سقال) [*Kıy.*] Tekelerin (erkek keçi) sakalı gibi çenede bir tutam olarak bırakılan sakal adıdır. Buna «Frenk sakalı», «didon sakal» da denir.

TEKFUR (تكفور) [*İda.*] Bizans İmparatorluğunun valilik derecesindeki idarî hizmetlerinde bulunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muharip, mücahit, muzaffer mânalarına gelen Rumca Nicephoros'tan bozmadır. (Lehçe-i Osmanî) deki izahı şöyledir: «Ermenice takavor, tacavor yahut Rumca'dan Efendi, metbu' zebanzedi tekir'den.»

Osmanlıların ilk devirlerinde çok geçer. Bizans İmparatorluğuyle beraber bu tâbir de ortadan kalkmıştır. Bazı şehirler buna izafe edilmişti. Rumelide adı sonraden «Tekirdağı»na tahvil olunan şehrin evvelki ismi «Tekfürdağı» idi.

Olsaydım Osman Gazi'nin bir neferi
Çakırpınarda ben yatsaydım pusuya
Dalkılıçlar Tekfur'un gelini Nilüferi
Adını ben verseydim Bursa'dan geçen suya
«Öyle bir günden den: Yusuf Ziya Ortaç

TEKFUR SARAYI (تكفور سرايى) [*Mim.*] Bizans İmparaturlarının saraylarından birinin adıdır, Eğrikapı'da olan bu saraya, fethi mütaakip giren Fâtih, sarayın harap olduğunu görünce hayretle Farsça: «Baykuş Efrasiyab'ın saray harabesinde nevbet çalıyor, örümcek; Kayser'in sarayında perde çavuşluğu ediyor.

بوم نوبت می‌زند برطارم افراسیاب
پرده داری میکند در قصر قیصر عنکبوت

Beytini tekrarladı.

Tarihe ait tetkikleriyle tanınmış olan Mehmet Ziya Bey «Elyevm asâr-ı bâkıyesi erbâb-ı tetkik tarafından büyük bir merakla temaşa adilen bu saray, emsali malûm olan (mülkî tarz-ı mimari) Architekture civil'in yegâne eseri olarak kalabilmiştir» dediği bu saray için (İstanbul ve Boğaziçi, c. 2. s. 109 ve mütaakıp) şu kıymetli tafsilâtı veriyor:

«Hata eseri olarak (Velisaryüs) sarayı Palais de Bélisuaire, Kostantin Porfiroye Nitos Palais de Const. Prophyrogénète veyahut Evpomun serayı Palais de l'Hedmon dahi dedikleri bu binaya biz Türkler Tekfur sarayı diyoruz.

«Bu saray müstatil-üş-şekil, iki katlı bir bina olup Teodosyos'un inşagerdesi (yaptırdığı) olan iki sûr arasında mebnidir. Bundan dolayı vaziyyeti tetkike şayandır.

«Elyevm (şimdi) molozla memlû ve mülevves (dolu ve pis) olan zemin katı, vaktiyle döşemesi, mermer direklere istinat ettirilmiş, mütaaddit kubbe ve kemerli, on yedi metre tulünde (uzunluğunda) bir divanhane idi. Bu divanhanenin şimale yani Adilşah Kadın Efendi camiine nâzır cephesi altı ecsîm mermer sütuna müstenit kemerlerle müzeyyendir.

«Bu zemin katın yukarısını yani birinci katını müstatilî büyük bir divanhane teşkil eder Divanhanenin şimal cihetine nâzır cephesinde kemerli mütaaddit pencere vardır. Burası merasime mahsus bir yer idi.

«Bunun üstündeki katta (23) metre tûl (uzunluk) ve (10) metre arz (genişlik) ve (6.30) metre yüksekliğinde ecsîm bir salondur. Bu kısmın da lâtif ve renkli tuğlalarla örülmüş kemerli mütaaddit pencereleri vardır. Binanın cephesindeki balkon dışarıya doğru çıkmış kemerler üstüne oturtulmuş ve cenuba bakan yüzünde de hüçük bir kulübe şeklinde bir kısım, daha doğrusu bir şahnişin mevcut olup divanhanenin dahiline tesadüf eden kısmı âdeta bir mihrabiyye gibi çıkıntı teşkil eder.

«Sarayın bu katı, etrafı muhat olan (çevrilen) sûrların irtifaından yüksektir. Vaktiyle üzeri beşik örtüsü denilen şekilde bir sakf (dam) ile kapanmıştı.

«Tekfur sarayının en ziyade tetkike şayan olan cihati, haricen olan fevkalâde tezyinatıdır. Asar-ı İslâmiyye ve Osmaniyyenin resim ve plânlarını muhtevi olup müellefat-ı mühimmeden bulunan Cornelius-Gurlitt'in meşhur albümünde bu Tekfur sarayının en eski ve mükemmel resmi vardır. Bu eseri nazar-ı tetkikden geçilenlerce malûm olduğu üzere, sarayın iptidaî şekli hakikaten zarif ve muhteşem imiş. İttisalinde kâin olup, elyevm harap olan mahkeme kulesinin Tour du Tribunal üst tarafı da, sairleri gibi hisar peçeli imiş. Kule, daha doğrusu şahnişinin üzeri vaktiyle kubbeli olduğu albümde pek güzel görünüyor. Ön cephesi ve yan trrafları mütenazır olmak üzere beş cepheli ve cephesi kemerli iki ve yan cepheleri de birer pencerelidir. Gerek istinat ettiği kemerli konsollar, gerek şahnişin kâmilen yontma taştan zarif bir surette inşa edilmiş, binanın hey'et-i umumiyyesiyle lâtif ve âhenktar bir kül teşkil etmekte bulunmuştur. Binanın harici beyaz ve sarı (balgamî) renkli mermerler arasına konulmuş kırmızı tuğlaların hey'et-i umumiyyesi pek lâtif hendesî şekiller arzediyor. Zemin katının kemerleriyle pencereleri de muhtelif renkli mermerlerle inşa ve cephsi fevkalâde zarif ve lâtif ufak tuğlalarla âdeta mozaylk suretinde tezyin olunmuştur.»

Müellif bazı tarihî tafsilât verdikten sonra «Tekfur serayının hal-i hazırı» başlığı altında şunları yazıyor:

«Kostantin Porpbyrogénète sarayı dahi denilen Tekfur sarayı (35,82) metre tûlünde (eski mikyası ile 18 tuvardır) büyük ve murabba'-uş şekil bir bina olup âdeta üç katlı bir kuleye müşabihtir.

«Binanın çevresindeki mermer kuşak hâlâ mevcut ise de, binayı tutan mermer sütunlerdan ekserisi yıkılmış, mermerlerin üzerlerindeki oyma ve kabartmaların içerilerine toz toprak dolmuş, hariçteki kemerler toprağa gömülmüş ve zemin katının kemerleri, musanna' (sanatlı) kubbeleri yıkılmış, hülâsa, he'yet-i umumiyyesi muazzam bir enkaz kitlesi hrlinde kalmıştır.

«Şimal yani poyraz cihetine nâzır olan cephesinin birinci kat cephelerinin üst tarafında mermer levha üzerinde şu IIX işaretle birlikte iki başlı bir kartal kuşu resmi mahkûktür. Bu harfler Paleologos ailesine işarettir.

«Bazı Avrupalılar, bu harflerin büyük paskalya kelimesini ifade ve binaenaleyh paskalya günlerini irae eylediği fikrindedirler. Ehl-i Salip zamanında Kont Baudouin, işte bu paskalya zamanında İstanbul'a muzaffaren girmekle, bu Tekfur sarayında resm-i tetevvüeü (taç giymesi) icra edilmişti.

«Kezalik Birinci Leon Tribunus (457) senesi şubatının yedinci günü, Birinci Leon, Leon 1 Makellis unvaniyle bu sarayda Kayser ilân edilmişti.

«İstanbul'un fethinden sonra Tekfur sarayı terk ve ihmal edilmiştir. Bir aralık içerisine bir şişe fabrikası tesis olunarak epeyce zarif şişe ve sair evani imal edilmişse de, bilâhare bu şişehane de terk ve sed olunmuştur.»

TEK GÖBEK (تك گوبك) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Yalnız ortasına «şemse» yapılmış olan ciltler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEKİN (تكين) [*Hal.*] Bir babanın en küçük oğlu hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski Türklerde en büyük evlâda «Ağa», ortancaya «Adsız» denilirdi. Bir baba öldüğü zaman arazi, mülkler, saltanat gibi gayr-i menkul şeyler «Tekin»e yani küçük evlâda kalır; koyun ve at sürüleri, asker, ordu gibi menkul ve mütaharrik şeyler «Ağa»ya yani büyük kardeşe intikal ederdi. «Adsız»a yani ortancaya bir şey kalmazdı. Miras mahrumu olan ortancanın ismi bile olmazdı. Adsız'a yalnız bir kılıçla bir at verilir, «Git kısmetini ara!» denilirdi. Adsızlar kendi taliblerinin halikları (yaratıcıları) olmağa mecburdular. Bundan dolayı büyük cihangirlerin çoğu adsızlardan yetişmiştir. Ailede oğulların bu üç muhtelif vaziyyeti içtimaî hayattaki millî vazifelerin taksimini gösteriyor. Tekin: hayatını mensup olduğu «Oymak»a yani aşirete vakfederdi. «Tekin», duran mânasınadir ki Ocakta duran, baba ocağının muhafızı demektir. «Ağa»: mensup olduğu «Ulus»a yani millete hizmet ederdi.

TEKİN DEĞİL (تكين دكل) [*Hal.*] Mecaz yoluyle cinlerin barındığı yer; muhataralı, belâlı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Peki! Ne yapmalı çarpılmak istemezsen eğer?
Tekin değil mi nedir, pek acâibimsi bu yer?
Mehmet Âkif

TEKKE (تكيه) [*Sof.*] Tarikat mensuplarının oturup kalkmalarına, âyin icra etmlerine mahsus yere verilen addır. Farsça tekyeden bozmadır. Tekye; dayanma, dayanacak yer demektir. Cem'i «tekâya» dır. Ufak tefek farklarla «zaviye», «hankah», «dergâh», «âsitâne» de tekke demektir.

Mısır Mevlevî Şeyhi, kemal sahiplerinden Azmi Efendi «Nuhbe tül-âdab» adlı eserinde tekke için diyor ki:

«Tekâya, ilim ve fen tahsil ederek dünya alâkalarından el çekenler ve ruhanî seyr ve terakkıyata sa'yedenler (çalışanlar) için bina olunduğundan ilimde behresi (nasibi, payı) olmıyan cahiller evvelâ ilim tahsili için medreseye gönderilmeleri yahut tekkede talim ve tedrise muktedir zatlar tarafından okutulmalıdır.»

İlk tekke (Remle) de Ebu Haşim-ül-Kûfî tarafından açılmıştır.

Olalı müntesib-i aşkın ey mâh
Tekkeden Tekkeye koşmaktan usandım billâh
Muallim Naci

TEKKE EDEBİYATI (تكيه ادبياتى) [*Ede.*] Sofiyye meslekine mensup veya tarafdar olanların meydana getirdikleri edebiyat mektebi hakkında kullanılır bir tâbirdir. En iptidaî şekillerden en yükseklerine kadar muhtelif din devreleri geçiren Türkler karşılaştıkları İslâmiyyeti kabul ettikten sonra diğer sahalarda olduğu gibi edebiyatta da büyük kıymetler yetiştirmişlerdir.

«İslâmiyyet, ikinci Hicret asrına raslıyan VIII asırda Maveraünnehir Türklerinin Müslümanlığı kabul etmeleriyle Türklerin içine girmeğe başlamıştır. Bu sırada Suriyeliler, İranlılar ve o havalide bulunan muhtelif itikat sistemine mensup olanlar da İslâmiyyetin mânevî istilâsına maruz kalmışlardı. Arap olmıyan ve her birinin kendilerine göre bir kültürü bulunan bu insanların Müslüman olmaları, İslâmlık içine yeni fikir ve itikadın girmesine sebep oluyordu. Bununla beraber bu haricî sebeplerin zuhurundan önce de İslâm içine siyasî ve fikrî ihtilâfların girmeğe başladığını Mu'tezile, Marika, Şia gibi fırkaların mevcudiyyeti gösterir» izahiyle başlayıp sofiliğin doğuşunu:

«İslâm ordularının İran ve Suriyeyi istilâsından sonra oralardaki parlak medeniyyetle Müslümanlar temas edince İslâmlığın basit ve tabiî prensiplerine uymıyan bir maddecilik başlamıştı. Mefkûreci Muhammed'in telkin ettiği fikirlere uymıyan bu maddecilik, ona samimî surette bağlı kalan birtakım Müslümanları üzüyor, kırıyordu. Bu kırılıştan yeni bir duyuş ve düşünüş doğdu: Dünyadan kaçmak, Allah'a yakın olmak. İşte zühd ve inziva şeklinde tezahür eden sofilik böyle doğmuştur. Elde mevcut tarihî kaynaklara göre kendine ilk (Sofî) adını veren ve Suriye'de ilk zaviyeyi kuran zat, Hicretin ikinci asrının birinci yarısı sonunda göçen (767) Kûfeli İbn-i Haşim'dir. İlk sofilerden Zünnun Mısrî, Bayezid-i Bestamî, Hallac-ı Mansur gibi büyük sofiler hep İslâma sonradan girmiş, memleketlerde yetişmişlerdi. Biri Hıristiyan keşişlerinin bulunduğu Mısır'a mensup, diğeri Horasanlı, sonuncusu ise İrandaki Beyza şehrinden idi» suretinde hülâsa eden Hasan Âli Yücel (Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış, Birinci kitap, İstanbul, Türkiye Matbaası, 1932, sahife 49 ve mütaakıp) Türklerde tasavvufun intişarı ile Mevlevîlik, Bektaşîlik ve Alevîlik hakkında yine kısa fakat özlü malûmat verdikten sonra «Tekke Edebiyatının İki Mektebi» başlığı altında diyor ki:

«Bizde tekke edebiyatı, şiirde Yesevî ve Mevlâna ile başlamış addolunabilir. Fakat bu edebiyat ondan sonra iki yol takip etti. Bektaşilik ve bu meşrepte olup ta halktan çıkan ve halka hitap eden dervişler millî vezinle açık Türkçe söylemişlerdir. Bunlar Halk tekke edebiyatını vücude getirdiler. Diğerleri ise şekilde aruz veznini kullandılar, lisanları da işlenmiş, münevver zümrenin diline uygun, ıstılahlı bir dildi. Bunlar da Divan tekke edebiyatı'nın teşekkülüne sâik oldular.

«Halk Tekke Edebiyktı: Yunus - Tekke edebiyatının en eşsiz şahsiyyeti «Yunus Emre» sayılabilir. Ondan sonra gelen bütün halk şairleri onun yolundan çıkmadıkları gibi üslûbunu bile değiştirmediler. Yunus Emre'yi tanıdıktan sonra ona üstün görebileceğimiz ikinci bir halk tekke şairi bulamıyoruz. O, bu derece orijinal ve taklidi muhal bir şairdir. Bunun sebebi ise Yunus'un samimiliği ve lirizmidir: Yunus, Peygamberi, yakın bir dost gibi sevmiş; Allahı mahabbet yüzünden görmüş, yaradılışı bu mahabbetin yüze çıkması halinde duymuştu.

Canım kurban olsun senin yoluna
Adı güzel, kendi güzel Muhammed

beytini okuduğumuz zaman cana yakın bir sevgiliye hitap edildiğini kolayca duyuyoruz. Sofî fikirlerini başka dilde, başka vadide söylemiş olan Mevlâna'dan ilham aldığı halde Yunus o ilhamı tamamiyle millîleştirmeğe muvaffak olmuştur. Sözleri, asırlarca Türkün maverâî hayatı için duyduğu ümit ve iştiyaklara dil olan Yunus, samimîlik ve harareti sayesinde asırlarca ruhlar üzerinde müessir oldu.

Ben Yunüs-i biçareyim
Aşk yüzünden avareyim
Baştan ayağa yareyim
Gel gör beni aşk neyledi?

«Yunusun bu ilâhî ve mahrem suali gönülden gönüle intikal ettikçe Türkün vecitli ruhu ona kelimelere muhtaç olmadan, sade göz yaşiyle cevap verdi. Bu kuvvetli tesiriyle Yunus için, bütün halk tekke edebiyatından daha büyüktür demekte hiç te mübalâğa yoktur.

NEFES

Ben bu yola bilmez idim
Aşk gönlüme düştü gider
Aşk elinden dertli yürek
Kaynayuben taştı gider.

Kani bizden öğdin olan
Kalmadı dünyaya gelen
Dün gün arı taat kılan
Ol Sıratı geçti gider.

Nefsi boyunca yiyenler
Kana kana uyuyanlar
Dili gıybet söyliyenler
Cehenneme düştü gider.

Cehenneme düştü kişi
Zarılıktır anın işi
Unulmaz bağrının başı
Püryan olup pişti gider.

Aşk odana yanmayanlar
Öleceğin sanmayanlar
Göz açıp uyanmayanlar
Şöyle gaflet bastı gider.

Bu aşk bana bir düş idi.
Hak müyesser kılmış idi
Derviş Yunus bir kuş idi
Hak içinde uçtu gider.

NEFES

Hak bir gönül verdi bana
Ha demeden hayran olur,
Bir dem gelür şadi olur
Bir dem gelür giryan olur.

Bir dem sanasın kış gibi
Şol zemheri olmuş gibi
Bir dem cehalette kalur
Hoş boğ ile bostan olur.

Bir dem gelür söyliyemez
Bir sözü şerheyliyemez
Bir dem cehalette kalur
Hiç nesneyi bilmez olur.

Bir dem varır meşçitlere
Yüz sürer anda yerlere
Bir dem varir deyre girer
İncil okar_rühban olur.

Bir dem gelür İsa gibi
Ölmüşleri diri kılar
Bir dem girer kibr evine
Fir'avn ile Haman olur.

Bir dem döner Cebrail'e
Rahmet saçar her mahfile
Bir dem gelür gümrah olur
Miskin Yunus hâyran olur.

NEFES

Yoldaş olalim ikimiz
Gel dosta gidelim gönül
Haldaş olalım ikimiz
Gel dosta gidelim günül

Kılavuz olgıl sen bana
Gidelim dosttan yana

Kayılmagıl önden sana
Gel dosta gidelim gönül.

Bu dünyaya kanmayalım
Fanidir aldanmayalım
İkimiz ayrılmayalım
Gel dosta gidelim gönül.

Dünya değildir payidar
Aç gözünü canın uyar
Olgıl bir yoldaş ile yâr
Gel dosta gidelim gönül.

Bu dünyadan biz geçelim
Ol dost yoluna uçalım
Arz u havadan geçelim
Gel dosta gidelim gönül.

Ölüm habert gelmeden
Ecel yakamız almadan
Azrail hamle kılmadan
Gel dosta gidelim gönül.

Gerçek âşıkı bulalım
Hakkın haberin alalım
Âşık Yunus ölelim
Gel dosta gidalim gönül

«Yunus Emre» den sonra izini takip edenlerin bir kısmı Yunus'taki saffete sahiptiler. Hacı Bayram, Eşref oğlu, İsmail Maşukî, Gaybî, Ahmet Sarban bu zümredendirler. Bir kısmı da ondaki rindliği büsbütün lâübali bir hale getirmiş, Yunus'taki inanma ve inandırma kudreti yerine «Şüpheci» bir duyuş göstermiştir. Sait Emre, Kaygusuz Abdal, Kul Himmet... ve diğer bazı Bektaşî şairleri buna birer örnek olabilirler.

«Divan Tekke edebiyatı (Âşık Paşa, Nesimî). Tekke edebiyatının bir de, aruz vezniai ve Klâsik Edebiyat şekillerini kabul eden, o devir münevverlerinin diliyle söyliyen mutasavvıf şairleri vardır. Bunların başında Âşık Paşa'yı buluruz. Âşık Paşa «Garipname» isminde'ki didaktik eseriyle Mevlâna'nın Mesnevi'de tesbit ettiği sofîye esaslarını anlatmağa çalışmıştır. Bundan başka Divan edebiyatı'na has olan gazel şeklini almış, sofiyane gazeller yazmıştır. Hece vezni ile Yunus vadisinde ilâhîleri varsa da o kadar muvaffakıyyetli sayılamaz. Tasavvuf vecitleri daha çok gazallerinde görülür.

GAZEL

Senin âşıkların kılmaz nazar Firdevs i a'lâya
Ne huriden haber söyler, ne meyleyler musaffaya

Nüfusi masivallahtan geçirmiş bunları aşkın
Komuşlar bunca sevdayı, ulaşmışlar bu sevdaya

Eğer Nasranî, ger Tersa, cemalin pertevin görse
Ki secde kılmaya hergiz Menat ü Lât ü Uzzaya

Enelhak kıblesin bulmuş yüzünü Hakka döndürmüş

Şerab-ı lem yezel içmiş, bakın Mansur-ı şeydaya

Eğer derya-yı aşkından ki katra nuş ede sâlik
Hemandem cümle kevneyni verir tarac ü yağmaya

Sorarsan âşıkın halini zâhit kenduden sorgıl
Fenâ bahrına garkolmuş ulaşmış katra deryaya.

Gel ey miskin gözün yum sen cemal-i masivallahtan
Bugün gör bunda didarın ne hacet va'd-i ferdaya

«Bu gazelde mistisismin coşkunluğu pek açık görülmektedir. Fakat dil itibariyle yabancı tâbirlerin tasavvuf ıstılahları halinde edebiyatımıza nasıl girmeğe başladığı, bu tâbirleri biribirine bağlıyan kelimelerin de yavaş yavaş bozulduğu ayrıca gözs çarpıyor.

«Âşık Paşa ile başladığını farz ettiğimiz bu yolda, vecit ve ilham itibariyle Divan tekke edebiyatının en kudretli şahsiyeti Nesimî olmuştur. Nesimî, kendi yolunda büyük bir şairdir. Fazl-ı Hurufi'yi Allah tanıyan Hurufîliğin ilk müntesiplerinden olan Nesimî, bu itikadına candan bahlılığını, derisi yüzülüp öldürülünciye kadar muhafaza etmiştir. Mistik duyuş ve coşkunluk yönünden Nesimî, Yunus Emre ile beraber tekke edebiyatımızın iki kutbu olmuştur. Bunu şu gazelde görebiliriz:

GAZEL

Gerçi firaka düşmüşüm, ayn-ı visal içindeyim
Gel nazar eyle hâlime gör ki ne hâl içindeyim.

Vasl-ı ruhun zülâline susadım işte yanarım
Gözüme bak ve gör nice âb-ı zülâl içindeyim.

Nakş-i hayali suretin sanma ki benden ayrıdır,
Çün bu hayal ü nakşile nakş ü hayal içindeyim.

Hurrem eder ümit ile vasl-ı ruhun beni veli
Vasl erişince çanıma hüzn ü melâl içindeyim.

Zülf ile kaş ü kirpiğin ebced ü cim ü dâl imiş,
Ben bu huruf şekliçün cim ile dal içindeyim.

Tâli ü baht yıldızım kevkeb-i nahse uğradı
Ey şerefim saadetim gel ki vebâl içindeyim.

Vaslına ermek isterim gerçi ki aynıyım anın
Benden anı âyıra kim fikr-i muhâl içindeyim.

Sen benim olduğun şeha düşmene zâhir olmamış
Münkir ile bu maniden kil ile kaal içindeyim.

Suret ü nakş ü alnına verdi Nesimî gönlünü
Ben bu sebepten ey güneş bedr ü hilâl içindeyim.

«Bu gazelde, sofîye esaslarının en mühimlerini görüyoruz. Bir gölgeden başka olmayan bu âleme geldiği için, aslı olan Allahtan ayrıldığını; fakat hakikatte onunla tam bir beraberlik içinde bulunduğunu; ona kavuşmak, Allaha ermek istediğini devrinin en ileri telâkkilerine göre maharetli bir dille söylüyor. Bilhassa Hurufîliğin çetrefil uydurmalariyle kendinin Allahtan başka olmadığını anlatıyor ki harflerle varlığı izah etmek nazariyesi, harf yerine sayı kullanılmak üzere eski Yunan filosoflarından Pitagorda da görülür.

«Bu kadar anlattığımız şeyler, verdiğimiz örnekler, tekke edebiyatının gerek öz Türkçe, gerek Arap ve Fars kelimeleriyle karışık mahsulleri hakkında toplu bir fikir vermiştir. Âşık Paşa'nın yabancı unsurlarla bozulmağa başlıyan dilinde yazan sonraki şairler, ondan daha önce ahlâkî - sofî eserler veren (Ahmet Fakih, Şeyat Hamza, Sultan Velet) gibi şairlerden mevzuca ve dilce ayrılmışlardır. Ya doğrudan doğruya tasavvuf nazariyelerini söylemişler, yahut bu nazariyelerin gönüllerinde bıraktığı izleri birer duygu halinde anlatmışlardır.»

TEKKELİ (تکیه‌لی) [*Sof.*] Nakşî tarikinde tarikat mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEKKELİ KÖŞKÜ (تکیه‌لی کوشکی) [*Sar.*] Üsküdar'da «Ağakapısı» ndaki köşkün adı idi. Buna «Dilküşad Köşkü» de denilirdi. Hicrî 1050 (1640) de yapılmıştı.

TEKKENİŞİN (تکیه‌نشین) [*Sof.*] Tekkede oturan, yatıp kalkan derviş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEKKE ORTASI (تکیه اورتاسی) [*Ask.*] Yeniçeri Ocağı'nın kırkıncı ortası hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEKKEYE KURBAN GELMEK (تکیه‌یه قربان گلمك) [*Hal*] Mecaz yoluyle fırsat düşmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir işin olması veya hastalığın geçmesi için eskiden tekkeye kurban göndermek adağında bulundukları ve maksadın hasıl olması üzerine kurbanlarını gönderip orada kestirerek dervişlere yedirildiğinden bu tâbir meydana gelmiştir.

Dün demiştin ki bizim tekkeye kurban gelecek
Şeyh Efendi bu sözün işte kerametçesine
Sâbit

TEK KUZU (تك قوزی) [*San*] Tezhib ıstılahlarındandır. Mushaflerla yazmalarda yazı ile kenarı biribirinden ayıran kalın cetvelin kenarına çekilen ince cetvele verilen addır. Cetvel, yeşil altınla sarı altın bir arada olarak çekilir ve araları mürekkeple ve ince cetvelle ayrılırdı. «Kuzu» adı verilen bu cetvelin yalnız dışına çekilenlere «Tek kuzu», iç ve dışına çekilenlere de «Çift kuzu» denilirdi.

TEKMİL-İ SELÂSİN (تکمیل ثلثین) [*Tak.*] Gurre-i ramazanın (ramazanın birinci gününün) tâyini için şabanın otuz gün sayılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Son zamanlarda Rasathanece aylar hesaplanmak suretiyle hazırlanan takvimlerde ramazanın ilk günü gösterildiği için tekmili selâsine hacet kalmamıştır. Vesikalarda geçer.

TEKNE SARIK (تکنه صاریق) [*Kıy.*] Tepesi tekneye benziyen karpuz şeklindeki büyük sarığa verilen addır. Tekneye benzediği için bu adı almıştı.

TEKNE TAVAN (تکنه طاوان) [*Mim.*] Tavanların etrafına yapılan silme avadanlığı kabarma ile ortasında hasıl olan çökertmeye verilen addır. Tekneye benzediği için bu ad verilmiştir.

TEK PERVAZ (تك پروان) [*San*] Tezhib ıstılahlarındandır. Kenarlarına yalnız bir renkte kâğıt yapıştırılmış olan levhalara verilen addır. Yanına ince hat şeklinde başka renkte ikinci bir kâğıt da yapıştırılmış olanlara «Çifte pervaz» denilirdi.

TEKSİRHANE (تکثیرخانه) [*Mal.*] Darphanede para basılan yere verilen addır. Teksir; çoğaltmak demektir. Hazırlanan kalıplariyle para çoğaldığı için bu ad verilmiştir.

TELÂTİN (تلاتین) [*San*] Parlak kalın dana ve öküz derisi adıdır. Bundan hurç, seccade, sofra altı yapılırdı.. Moskof meşiniyle Deşt-i kıpçakta yapılan bir nevi meşine de bu ad verilirdi.

TELDE OYNAMAK (تلده اویناماق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle marifet göstermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kıldın girifte zülf-i siyahdara gönlümü
Havfim budur ki oynayamam böyle telde ben
Vâsıf

TEL EHLİ (تل اهلی) [*Hal.*] Mecaz yoluyle ehl-i dil, rind meşrep yerinde kullanılır bir tâbirdir. Gümüşten tel ve sırmalı tel işliyen sanatkâra da bu ad verilir.

Görse tel ehline ip takmaz resenbaz ı felek
Bulsa bir nadanı amma âleme serdar eder
Vâsıf

TELHGÂM (تلخگام) [*Hal.*] Mecaz yoluyle ümitsiz, kederli, mahzun yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Nevresi etmez senin şîrin kelâcın telhgâm
Sen hemen eyle tekellüm razıyım düşnâme ben
Nevres

TELHİS (تلخيص) [*Ida*] Sadrazam tarafından Padişah'a sunulan yazılı kâğıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. Telhis: Arapça hülâsa etmek, uzun yazıyı kısaltmak demektir. Sadrazam'ların yazdıkları kâğıtlar alâkalı madde mütalâasını kısaca ihtiva ettiği ve başkalarının yazılarını takdim ederken hülâsa eylediği için bu tâbir meydane gelmiştir. Telhis: «Kavanin, nizamat, tevcih ve usul ve âdet ile muayyen olan ve fakat hükümdarın tasdikına muhtaç bulunan Sadrazam arzıdır» suretinde tarif eden Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, sayfa 66) şu tafsilâtı da veriyor:

«Sadrazam, takririnde hâdiseyi arzeder ve bu husus hakkında kendisinin nokta-i nazarını beyan eyler ve hükümdarın bu hususa dair mütalâasını sorardı. Eğer mesele mühim olup Sadrazam divanında görüşülmüş ise müzakere neticesini beyan eylerdi. Bazan telhis ile takririn biribirine karıştığı görülmektedir. Sadrazam'ın hükümdara yazdığı, tebrik, ta'ziye gibi tezkirelerine de telhis ismi verilmektedir.

«Telhis ve takrirlerin elkabı Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın sadaretine kadar (Saadetlû Padişahım), (Devletlû Padişahım), (arz-ı bende-i bîmikdar budur ki), (benim devletlû, merhametlû Padişahım), (bende-i kemineleridir ki), (arz-ı kullarıdır ki) gibi kısa yazılırken yavaş yavaş bu elkap şişirilerek (Şevketlû, kerametlû, inayetlû, Padişahım) ve (Şevketlû, merhametlû, inayetlû Padişahım) ve (arz ı bende-i bîmikdar budur ki), (Şevketlû, inayetlû, mehabetlû, kerametlû Padişahım) şeklini almış ve nihayet Üçüncü Ahmet zamanında ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadaretinden itibaren «Şevketlû, kerametlû, mehabetlû, kudretlû veli nimet-i bîminnetim efendim Padişahım» tarzında karar kılmıştır. Padişahım kelimesi satırın üstüne ve sol kısmına yani satırdan daha yukarıya yazılırdı.

« Sadrazam, merkez muamelâtından ve hariçten ve vilâyetlerden gelen tahrirat ve kaimeleri (rapor) Padişaha arzedeceği zaman bunları telhis ve takrire lüzum görmeden kenarına kimden geldiğini ve neye dair olduğunu siyah ve bazan kırmızı mürekkeple hülâsaten yazarak takdim eylerdi. Eğer bunlara dair evvelce bir muamele geçmişse derkenarında anı da hatırlatırdı.»

Telhisleri Paşakapısı'nda «Telhisî» denilen memur saraya götürüp «Kapı ağası» vasıtasiyle takdim ederdi. Eğer telhis divan günü Padişaha verilecekse o zaman «Kapı ağası» veya «Kapıcılar kethüdası» vasıtasiyle takdim olunmak kanundu

Sadrazam ve Serdar-ı ekremler tarafından cepheden gönderilen telhislerle arz ve istizan olunacak meseleler mühürlü olarak Padişaha takdim edilmek üzere Rikâb ı hümayun kaymakamı'na yollanır 've onun vasıtasiyle takdim olunarak yine mühürlü olduğu halde cevabı alınırdı.

İkinci Mahmut zamanında Sadrazam tarafından Padişaha yazılan kâğıtlara «takrir-i âli» adı verilmiş, devlet erkânından biri tarafından yazılıp bir haşiye ile Sadrazam tarafından Padişaha sunulan kâğıtlara « Telhis » denmekte devam olunmuştur. Tanzimattan sonra her ikisi kaldırılarak «tezkire-i ma'ruza» denildi ve saltanatın sonuna kadar böylece devam etti.

Tevcih olunan bir memuriyyet veya rütbenin tevcihine dair ferman ı âli ısdarı hakkında Meşihatten Sadarete yazılan tezkireye de «telhis» denilirdi.

Ancak bu telhislerin kâğıdı. tezkireninkinden farklı olduğu gibi yazılış şeklinde de ikisi arasında fark vardı. Tezkirelerde «sername», «elkab», «hâtime» yazıldığı halde telhiste yalnız elkab yazılırdı Bu da tezkireninkinin aynı değildi. Tezkirede «ma'ruz-ı da'i-i kemineleridir» denildiği halde telhiste «ma'ruz-ı da'i-i devlet-i aliyyeleridir» denilirdi. Tarih koymakta da tezkire ile telhis arasında fark vardı. Tezkireye alelâde tarih yazıldığı halde telhiste «...ده حرر» ibaresi yazılırdı.

Şeyh ül-İslâm'ların Bab ı âli ye gönderdikleri telhisler Divan ı hümayuna havale edilir, Mühimme kalemine tevdi olunurdu. Orada fermanlar yazılarak Meşihat dairesinin Kapı çuhadarı vasıtasiyle gönderilirdi.

Fesâd-ı gamzeyi lâ'lin ki mühür sahibidir
Cenâb ı padişâh i hüsre eylesün telhis
Sâbit

TELHİS KÂĞIDI (تلخيص كاغدى) [*San.*] Telhis yazılmağa mahsus kâğıtlara verilen addır. Bu kâğıtlar «Hazinedar başı» tarafından muhafaza edilir, icab ettikçe verilirdi. «Başvekâlet Arşivi»ndeki bir vesikada (Maliye, sıra numarası 203) şöyle yazılıdır:

« Hazinedar başı ağa Maliye kaleminde ahkâm-ı mühimme tahriri için gayet âlâ olmak üzere on deste telhis kâğıdı versin 22 L. 1183».

TELHİSİ (تلخیصی) [*İda.*] Telhisleri götürüp getiren memura verilen addır. Telhisçi de denilirdi.

TELHİS KESESİ (تلخیص کیسه‌سی) [*İda.*] Telhislerin konulduğu zarfa verilen addır. Osmanlılar Tanzimat'tan evvel zarf yerine bez, atlas ve kumaş kese kullandıkları için bu tâbir meydana gelmiştir. Telhis keseleri bir destimal ile de sarılırdı.

TE'LİF (تألیف) [*Ede.*] Lûgat mânası alıştırmak, imtizaç ettirmek demek olan bu tâbir edebiyat ıstılahı olarak bir ibarenin tertibi yerinde kullanılır. Tertibin bozukluğuna «zâf ı te'lif», rabıtasızlığına da «fesad-ı te'lif» denir. Telif; aynı zamanda kitap yazmak yerinde de kullanılır. Kitap yazan demek olan müellif eserini bahisleri birbirine alıştırmak, uydurmak suretiyle hazırladığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Cem'i te'lifat'tır. Te'lifat eskiden müellefat yani kitaplar yerinde kullanılırdı.

TEL KAKMA (تل قاقمه) [*San.*] Pirinç veya üstüne açılan yuvalara altın veya gümüş kakarak gömme suretiyle yapılan tezyinat işleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tahta, taş veya her hangi maddenin bazı kısımları oyularak daha kıymetli bir maddeden o yuvalara parçalar gömülmesi suretiyle yapılan tezyinata da kakma denir.

TELKÂRÎ (تلکاری) [*San.*] İnce madenî tellerin birbirine lehimlenerek raptedilmesi suretiyle imâl edilen evaniye verilen addır. Gümüşten yapılmış bu nevi birçok şeyler vardır. Hususiyle telkârî fincan zarfları meşhurdur. Bunların en güzelleri Pizren'de yapılırdı.

TEL KIRMAK (تل قیرمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle münasebetsiz ve dokunacak söz söylemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Pot kırmak» da aynı mânaya gelir.

Ey şâne kıyl ü kal ile tel kırmadan varup
Şerheyle yâre hâl-i perişanı mübemû
Cevdet Paşa

Tel kırma sakın zülf-i perişane dokunma

TELLENDİRMEK (تللندیرمك) [*Hal.*] Tütün çubuğunu tel ile açıp işletmek, dumanı tüttürmek; çubuğu yakıp keyfine bakmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Yolcular Bafrayı tellendirivermez mi sana?
Kaçıver, belli ki çıngar çıkacak, durmasana.
Mehmet Âkif

TELLEYİP PULLAMAK (تللهیوب پوللامق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle süslemek; bezemek; işi beğenilecek bir şekle getirmek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

TELLİ BEZ (تللی بز) [*San.*] Aralarında sırma teller olan ince kumaş nevilerinden birinin adıdır. Vaktiyle en çok Bursa'da dokunan bu kumaştan kadınlar başörtüsü yaptıkları gibi kâse, testi üzerine örtmek üzere telli örtüler de işlerlerdi. Havlu ve makreme olarak gümüş ve altın tellerle işlenmiş işlemelere telli işleme denir.

TELLİ KAVUK (تللی قاووق) [*Kıy.*] Sadrazam'ların giydikleri kavuğun adıdır. Telli olduğu için bu isim verilen kavuğun asıl adı «Kallâvî» idi.

TELLİ PULLU (تللی پوللو) [*Hal.*] Göze çarpacak derecede parlak şeylerle süslenme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Bu yanda hâle-nüma telli pullu bir cevelân
O bir peri-i tarabtır ki raks içinde nihan
Tevfik Fikret

TELMİH (تلمیح) Söz arasında meşhur bir vak'a, veya mâruf bir fıkraya veyahut mu'tad bir usule işaret etme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Nabi'nin:

Ey nâme; sen ol mâhlikadan mı gelirsin?
Ey hüdhüd-i ümmid; Sebadan mı gelirsin?

beytiyle tarihî bir vakaya, Kırımlı Rahmi'nin:

Âbisten-i safa vü kederdir bütün leyâl
Gün doğmadan meşime-i şebden neler doğar

beytinde de «geceler gebedir» darb-ı meseline, Üstad Tahir Olgun'un:

Hacle-i nâsuta girmezden mukaddem Âliyem;
Eyledin rihlet diriga halvet-i lâhutuna
Bekliyorken ben sana şal baglamak hengâmını
Bağladım amma zuvallı kardeşim: tabutunal

beytlerinde ise gelinlerin koca evine giderken arabaya binecekleri sırada velileri tarafından bellerine şal kuşatılmak âdetine işaret olunmuştur.

TEL TANBUR (تل طنبور) [*Mus.*] Eski telli çalgılardan birinin adıdır. Üç telli, perdeli bir sazdı. «Zenpare» sazı olduğunu Seyahatnamesinde kaydeden Evliya Çelebi (c. 1, s. 640) Kütahya'da (Fetedli Oğlu) nun icat ettiğiydi, «o kadar sûznâktir ki mahalle arasında çalınsa ana, bacı, hala, teyzelerin pencerelere birikerek baktıklarını» yazar.

TEL TEL (تل تل) [*Hal*] Her biri ayrı ayrı ve tek tek olan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Başta süslü boneta zülfü taranmış tel tel
Görenin aklı gider ya dokunur bir zararı
Muharrem Dede

TELVİN (تلوين) [*Sof*] Bir halden bir hale veya bir makamdan bir makama geçmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstikamet yolundan veced istiyecek bir makamdır diyenler de vardır.

§ [*Ede.*] Aynı zamanda muhtelif aruz vezinleriyle okunan şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEMCİD (تمجيد) [*Hal.*] Sena ve tâzimi havi olarak sabaha karşı minarelerde «lâhn ile» okunan dua hakkında kullanılırbir tâbirdir. Temcid; Arapça överek tâzim, ululamak demektir, «Kamus-ı Osmanî» de «Bu dua ekseriya sahur vaktinde okunduğundan halk arasında (sahur) mânasına kullanılır, Temcid vakti denilir» diye yazılıdır.

Hacı Zihni Efendi «Kitab-üs-Salât» da şunları yazıyor:

«Hazret-i Bilâl Mescid-i şerif-i Nebevî civarında bulunan büyutun (evlerin) en yükseği olmak üzere Benî Neccar'dan bir hatunun hanesi (evi) üzerine çıkıp ezan okurdu. Sonradan mescidin arkasında kendisi için bir yer yapıldı. Minare ki mi'zene dahi denir Anı mescidlerde en evvel ihdas eden Muaviye zamanında Mısır Emîri olan Seleme Bin Haleftir.

«Ezandan sonra minarede Nebiy yi Aleyhisselâm Efendimize salât okunması 791 (1388) tarihinde Mısır'da ziyade edilmiştir. Bidat-i hasenedir.

«Gecenin sülüs-i ahirindeki (sonuncu üçte) bir tesbîh ve temcid (ki biz ana esselât deriz) o dahi öyledir. Sultan Tacettin'nin emriyle başlamıştır.»

Sabah olunca ilâhiye soktular rindi
Müezzinan-ı şeb-i iyd verdiler temcid
Sâbit

TEMCİD PILÂVI (تمجيد پلاوى) [*Hal.*] Tekrar tekrar bahsedilen şey, daima öne sürülen madde yerinde kullanılır bir tâbirdir. Üstad Tahir Olgun «Mahfil, aded 11», (Temcid pilâvı gibi) meşelini: «mükerreren ortaya sürülen bahis, yahut söylenilen söz hakkında darbolunur. Menşei; erkeğini sahura bekliyen kadının pilâvı yanmasın diye kaldırması ve soğumasın diye tekrar koyması olsa gerektir» diyor.

TEMENNA (تمنا) [*Hal.*] Elini başına kaldırıp âşinalık etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Selâm işareti makamına da gelir. Temenna; dilemek, arzu etmek, arzu edilmek mânalarına gelen Arapça temenni'nin Farsça üslûp tarzıdır. Kıymetli ilim adamı Veled Çelebi (Veled İzbudak) Osmanlılarda eskiden kalma âdet olup tarihe karışmak üzere olan selâm ve merhaba ile birlikte bir tetkik yazısına mevzu ittihaz ettiği temenna için (Nevsal-i Osmanî, üçüncü sene, 1327 (1911), s. 177-179) şu tafsilâtı veriyor:

«Yolda bir bildiğe rast gelindiği veya birinin yanına, bir meclise, bir cemiyyete girildiği zaman el göğüs üzerine konulup «Selâmün aleyküm», yahut «merhaba» denilir. Selâmı veya merhabayı alan kimse de karşılık olarak «ve aleyküm selâm» yahut «merhaba» der.

«Yolda selâm alıp vermek, yahut merhaba demek bir kaaideye tâbidir; Eğer biribirine rast gelenler ahbap, akran iseler kimin evvel selâm vermesi, yahut merhaba demesi lâzım geleceğine bakılmaz. Amma ahbap veya akran olmayıp da aralarında - sûrî ve mânevî - büyüklük küçüklük gibi bir nisbet, yani sınce, mertebece bir fark bulunduğu takdirde selâmı ibtida büyük verir. Küçük ise selâmı tâzim ve ihtiramla alır, bazan büyük geçinciye kadar durur.

«Çocuklar dahi kendilerinden büyük olanlar hakkında böyle yaparlarsa da amca, dayı, büyük birader gibi en yakın akrabasından bulunan erkeklerle hocalarının elerini öperler.

«Hizmetkâr makulesi aşağı takım halk ise riayet ve tâzime mecburiyyet gördükleri adamların etteklerini öperler.

«Her usul, her âdet zaman ile, mekân ile az çok değişir. Bizde de bu selâm ve merhaba ile el, etek öpmek âdeti gitgide değişmiş, başka şekiller almıştır Elini göğsüne koyup «Selâmün aleyküm» veya «merhaba» demek usulü şimdi yalnız ülemadan bir kısım ile dervişlerde ve bazı vilâyetler ahalisinde kalıp bunun yerine «temenna» denilen ve elleri göğüs, yahut - daha tâzimli olmak üzere diz kapakları hizasından beşina kadar götürmekten ibaret olan hareket-i mahsusa kaaim olmuş ve büyüklük ve küçüklük itibarı bakî kaldığı halde bütün insan sınıflarına taammüm etmiştir.

«Temenna edilirken her iki taraf ya hiç ses çıkarmaz, ya «Allah ömürler versin!» der. Temenna edenlerden biri büyük biri küçük ise bu dua yalnız küçükler tarafından edilir.

«Temennaya «aşnalık» dahi derler. Mertebece pek büyük olanların temennası ekseriya «iltifat» tâbiriyle tavsif olunur.

Temennaya «temenna» denilmesinin veçhi temenni-i mahabbet, temenni-i âtıfet mânalarının mündemiç olmasıdır, zannolunur.

«El öpmek âdeti yalnız çocuklara ve bazı taşralılarla yola gidip gelen ehibba ve akrabaya münhasır gibidir.

«Etek öpmek âdetine gelince: Bu da şimdi - muayede günlerinde âmirlerle memurlar arasında ve hacet sahiplerinden olup da vükelâ ve ricalden birinin huzuruna giren bîçarelerde görüldüğü üzere - eğilip elini eteğe götürür gibi uzattıktan sonra çekip temenna etmekten ibaret miskinane bir hareket derecesinde kalmakla beraber izzet-i nefsini tanıyanlarca zillettir. Bu zelilâne harekete de «eteklemek» tâbir olunur. Nitekim hezilgû şair Deli Hikmek:

Biz ne alçak köpekleriz
Kimi görsek etekleriz

demiştir.

«Her kavmin kendine mahsus birtakım âdet ve âdabı vardır. Aklen, hikmeten, siyaseten muzır olmadıkça onlara riayet mukteza-yı şiar-ı hamiyyet ve milliyyet ve sebepsiz terk ve ihmal ile sair kavimlerin âdetlerine tebaiyyet şayan-ı nefrin bir harekettir. Osmanlılarda baş sallamak, şapka çıkarmak, «bonjur - bonsuar», «adiyo» demek yoktur. Temenna etmek, «sabahlar - yahut - akşamlar hayrolsun», «Allah'a ısmarladık», «Tanrıya emanet ol», «uğurlar olsun» demek vardır. Teessüf olunur ki zamanımızda temenna yerine baş sallamak, «bonjur», «adiyo» diyenlerimiz gittikçe çoğalıyor. Vakıa bu gibilere biz terbiyesiz, hamiyyetsiz nazariyle bakarsak da her fena âdet çabuk yayılacağından taammüm ve teessüsünden korkulur.

«Ahmet Mithat Efendi «Tarih-i Buse ve Temenna» unvaniyle vaktiyle «Tercüman ı Hakikat» a yazdığı uzun bir makalede der ki:

«Temennanın hakkiyle suret-i icrasına dikkat edilse hâlâ bu işarette büse hükümleri görülebilir; zira sağ elini doğrudan doğruya başına götürmekten ibaret olmayıp el evvelâ çene hizasına kadar kalktığı zaman bir kere çeneye işaret eder gibi bir hareket gösterir de ondan sonra başa kalkar.»

«Benim yetmiş beşlik, seksenlik ihtiyarlardan işitip bellediğime göre temenna aslında üç hareketten, bu da sağ eli iptida göğüs hizasına, sonra dudaklara, ondan sonra da alına veya başa götürmekten ibaret olup bu hareketlerin her biri de bir mânayı mutazammındır ki ilk hareket «mahabbetin yüreğimde», ikincisi «yâdın dilimde», üçüncüsü «yerin başımda» demektir.

«Bir mahalde oturan bir adamın oradan geçen bir bildiğine selâm verişine dikkat olunsa bu üç hareket ap aşikâr görülür. Selâmlaşanların selâmlarını biribirine göstermeleri, yani mahabbet ve hürmet ibraz etmeleri hareketlerini tesrie lüzum gösterdiğinden bu sürat-i temennayı eli hemen kaldırıp başa götürmek gibi bir harekete kasretmiş ve böyle yapıla yapıla diğer iki hareketle beraber mânaları da kaybolmuştur.

«Mithat Efendi o yazısında askerde küçükten büyüğe verilen selâm için diyor ki:

«Bu suret doğrudur; zira temennanın küçük tarafından edilmesi «siz makamınızda bulunsanız da ben dahi huzurunuza girecek olsam eteğinizi şöyle tutup öper ve başıma koyar idim» demek olur. Vâkıa büyük adam dahi bir ufacık temenna ile selâmı reddederse de bundan anın dahi küçük adamın damenini bûs (eteğini öpmesi» lâzım gelmeyip ya arz olunan muhalâsatı mânevî bir nimet olmak üzere öpüp başa konulacak bir şey diye telâkki eylediğine yeyahut «ben de senin damenini bûs edecek kadar vazi'im (adı, aşağıyım)» yollu eser-i tenezzüle hamlolunur.»

«Şu lâtif ve zarif yazıya bir daha devam edelim. Yine diyor ki:

«Bir büyük adamın huzuruna girildiği zaman el, etek, ayak öpmek âdaptan olup fakat etek öpmek resmini daha ziyade tâzimkârane bir dereceye isal etmek (vardırmak) lâzım geldikte «Damen-i mübarekiniz ol kadar pâk ve mübarektir ki ana dokundurmak haddim değildir» mefhumiyle elini güya eteği tutarak öpüp başına koyuyor imiş gibi el ile bir hareket icra edilmiş ve işte bu hareket bir huzura girildiği zaman el etek öpmeğe bedel bir temenna usulünüd teessüsünü müntiç olmuştur. Bundan mukaddem huzurlara girildiği zaman temennayı iki el ile birden icra edenler bulunurdu ki bunu daha büyük tâzim addederlerdi. Vâkıa daha büyük tâzim addolunmak becadır; zira «dameniniz (eteğiniz) ol kadar büyüktür ki tutup kaldırarak öpüp başa koymak için bir el âciz kalır» mefhumiyle ol damen-i âliyi ancak iki el ile kaldırabilmek lüzumuna işarettir.»

Dört türlü temenna vardı: Bamyacı temenna, âdeta temenna, yerden temenna, kandilli temenna.

Esnafın gelişi güzel temennasına «bamyacı temenna», sağ elin çeneden alına götürülmesi şeklindeki temennaya «âdeta temenna», yerden çeneye, çeneden de alına götürülmek suretiyle yapılan temennaya «yerden temenna», eli çene ile alın arasında bir kaç defa hareket ettiril-

mek suretiyle yapılan temennaya da «kandilli temenna» denilirdi. Yerden temenna, Nâzır, Umum müdür gibi yüksek mevki sahiplerine karşı küçük memurlar, kandilli temenna da büyük adamlar tarafından sarfolunan iltifatkâr sözlere karşı küçükler tarafından yapılırdı.

TEMEL BIRAKMAK (تعل براقق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle ziyaret veya bir şey istemek için gidilen yerde rahatsızlık verecek kadar oturmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Temel atmaktan gelmedir.

Demesünler kulana bunda bıraktın mı temel
Dil-i viranımı yapsan da yıkılsam gitsem
Sâbit

TEMESSÜK (تمسك) [*İda., Mal.*] Türlü iş ve mânada kullanılır bir tâbirdir. Arapça olan bu kelimenin «Kamus-ı Osmanî» deki izahı şöyledir: «İhtimam ile tutunmak, yapışıp sıkı tutmak: (Şeriat-i garraya temessük, bürhan-ı katı'a temessük) Bu mânada ekseriya mâneviyatta kullanılır.

§ Senet. Borç için alınıp verilen kâğıt ve istimlâk sırasında alınan hüccet demektir. (Yedinde temessük var mı? temessükünü çıkarsın.» Temessükât suretinde cemi'lenir.

1 — Muahede, sulhname ve emsali resmî ve devlet tarafından veya muahedeyi yapan tarafından verilen mühürlü kâğıda «temessük» denilirdi. İki taraf alıp verirdi. «Temessük almak», «temessük vermek» tâbirleri muahede akdini ve muahedenin teatisini ifade eder. Temessük alıp verme, şimdiki muahedelerin teatisinde olduğu gibi, merasim yapılırdı. Sulhün yenilenmesi için hazırlanan «ahitname-i hümayun» diğer taraf sefirine, yahut kapı kethüdasına verileceği sırada bütün vezirler tâzim makamında ayağa kalkarlardı. Bu münasebetle sefir veya kapı kethüdasına kürk giydirmek, at vermek, maiyyeti halkına da hil'at giydirmek, âdet idi.

2 — Arazi-i Emiriyye'de ferağ ve mahlûl vukuunda sahib-i arz sayılan timar ve zeamet sahipleri de bir aralık mültezim ve muhassıllarla vaktiyle Evkaf memurları ve mütevelliler tarafından tasarrufa dair olan vesikalara «temessük» adı verilirdi. Bu itibarla temessük tasarruf vesikası demekti. Tanzimat'tan sonra o makama «Tapu» tâbiri kaaim olmuştur.

3 — Borç için alınan senede «temessük» ismi verilirdi. «Başvekâlet Arşivi» nde mevcut bir vesikada (Askerî, fiş No. 2302) «sabık ocak bezirgânı Baruh ve oğlu ve şeriki Avramaçi ve Çelyen ve şapçı Muiz Yahudiler getürdülüp enva-i tehdit ve ihafe ve tahzir olunarak ve bir kaç defa taşra ve içeru idhal ve ihraç olunarak açık-ı mezkûre bedel hezar ikdam ile bin beş yüz kese eda eylemeleri şartiyle kat' ve meblâğ-ı mezburun dört yüz elli kesesini mesfur Muiz Yahudi vermek ve bin elli kesesini diğer dört neferi eda eylemek üzere rabıta verilip va'de-i malûmelerinde Darphane-i Âmireye eda eylemek üzere iki kıt'a temessük alındığı» yazılıdır.

4 — Kefaleti tazammun eden vesikalara da «temessük» denilirdi. Yine o vesikada; «ve mesfurdan dört nefer biribirlerine kefil ve zâmin olduklarını mübeyyin bir kıt'a temessük ahz olunmuş olmağla» denilmekteeir.

Hâtem gibi nam ister isen semt-i sehada
Bas mührü temessüklere esnafı dolandır.
Lâ

TEMETTÜ' VERGİSİ (تتع ويركوسى) [*Mal.*] Tüccar ve esnafın senelik kazançları üzerinden alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Temettü'; Arapça kâr etmek demektir. Verginin mahiyyeti anlaşılmak için Tanzimattan evvel ve sonra iki cihetten tetkiki icabeder.

1 — Tanzimat'tan evvel; temettü' vergisinin esası Hicrî 1241 (1845) tarihinde Sultan Mahmut zamanında ihdas olunan İhtisap resmidir. İhtisap resmi «Şehriyye-i dekâkin», «yevmiyye-i dekâkin» adıyle anılan vergilerle bütün yiyecek, içecek, giyecek ve saireden muhtelif adlarla ve başka başka tarifelerle alınan müteferrik ve mütenevvi resimlerden (vergilerden) ibaretti.

16 Cumadelûlâ 1255 (1839) tarihli formala bu İhtisap resmi'nin kaldırılması düşünülmüş ve 19 zilkide 1255 tarihli nizamname ile «tekâlif-i örfiyye» nin herkesin emlâk ve arazi ve hayvanlarına ve esnafla tüccarın senelik kazançlarına birer kıymet takdir olunmak suretiyle ve binde hisabiyle tarh ve tevzi edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu itibarla senelik kazanç miktarının ilk takdir ve tahmini Tanzimat-ı Hayriyye ile başlar. Fakat o vakit senelik kazanç üzerine ayrı bir vergi konulmayıp herkesin emlâk, arazi, emval ve hayvanatı ve senelik kazancı için birer kıymet takdir edilmek suretiyle vücude getirilen şahsî servet üzerine bir had ve vergi vaz'olunmuştur. Binaenaleyh Tanzimat'tan evvel bina ve arazi üzerine ayrı vergi olmadığı gibi kazanç üzerine de başka vergi yoktu.

2 — Tanzimat'tan sonra; 1255 (1839) senesinden 1275 (1858) senesine kadar yirmi sene temettü' vergisi «an cemaatine tevzi olunan

vergi'nin bir cüz'ünü teşkil etmek şartiyle «muvahhid vergi» (birleşik vergi) arasında idi.

1275 (1868) tarihli Tahrir talimatı ve 1277 (1860) tarihli Tahrir-i umumî Nizamnasei mucebince herkesin emlâk ve arazisi ve senelik kazancı tahrir ve tahmin edilerek ilk defa senelik kazanç üzerine binde otuz vergi konulmuştur.

5 Rebiülevvel 1297 (1879) ve 4 şubat 1295 (1880) tarihli Emlâk ve Ağnam ve Âşar kararnamesi'nde «Temettü' vergisi her şahıs mütemetti'in yani ticaret, sanat ve hirfet ile meşgul olanların senelik kazançlarından muayyen bir nisbet üzerinden alınan vergidir Bunun miktarı icabına göre Müvazene-i maliyye kanunu (bütçe) üzerine sadır olacak irade-i seniyye (Padişah emri) mucebince tezyit ve taklil (çoğaltılıp azaltılmak) olunur» diye yazılı olduğundan o seneden itibaren temettü vergisi nisbeti binde kırka ve 1303 (1885) senesinde binde elliye çıkarılmış ve evvelce yalnız ticaret ve sanat sahiplerinden alınan bu vergi sonradan maaş sahiplerine de teşmil edilmiştir.

Osmanlı memleketinde ecnebilerin oturmalarına müsaade edilmediği vakitler bu verginin sırf Osmanlılara aidiyyeti tabiî ise de ecnebi tebaasının memleket içinde oturup ticaret yapmalarına müsaade olunduktan sonra bütün Avrupa devletlerinde cari kaidelere uyularak onların da Osmanlılar gibi temettü vergisine tabiiyyetleri adalet kaaideleri icabından olmasına meb[illegible] Devletçe 1874 senesinde bir lâyiha [illegible]nde vâki tebliğe, 1908 İnkılâbı üzerine 1325 (1909) senesi için Maliye Nazırı Ziya Paşa tarafından hazırlanıp basılı olarak mabuslara dağıtılan bütçe mukaddimesinde uzun uzadıya gösterildiği veçhile ecnebi sefirlerin bunu tasvipten istinkâfları (kabul etmemeleri) ve 10 haziran 1295 (1879) tarihinde çıkarılan Patent vergisi kararnamesine karşı da itiraz eylemeleri üzerine 1880 senesinde Hariciye Nezaretinde teşkil olunan muhtelit komisyonun müzakere sonunda sefirler arasında anlâşma hasıl olmuş idi. Fakat 1883 senesinden itibaren tatbik mevkiine konulacağı sırada bazı devletlerce verginin tarh ve kaydı hakkında yine birtakım şartlar ileri sürülmüş ve bu bapta tekrar bir nizamname kaleme alınarak 1839 senesinden itibaren tatbiki kararlaştırılmış iken bunun da devletlerce kabulüne yanaşılmadığından 1891 senesinde tâdilen başka bir nizamname daha yapılmış ise de o da tatbik edilememiş idi. Bununla beraber Berlin Muahedesi mucebince Karadağ tebeası, Osmanlı tebeası gibi telâkki edilmesi lâzım geleceği cihetle Karadağlılar ve Sırplılarla akdolunan 28 mayıs 1906 tarihli ticaret muahedesi hükemlerine dayanılarak Sırplılar ve Yunanlılarla yapılmış bulunan 5 zilkide 1271 (1854) tarihli muahedenin on yedinci maddesi mucebince Yunanlılar ve 8 kânunevvel 1291 (1875) tarihli mukavelenin ikinci maddesine tevfikan da İranlılar temettü vergisine tâbi tutulmuşlardır.

Verginin tarh ve cibayeti hakkında bir nizamname bulunmaması hasebiyle tatbikatında bazı vilâyetlede anlaşamamazlık neticesi olarak âşar ve ağnam ile mükellef olan çiftçilerle mandıra sahipleri de kazanç sahiplerinden addedilerek temettü vergisine tâbi tutulmuş olmasından doğan şikâyetler artmakla 1313 (1897) senesinde çıkan irade ile Rumeli, ertesi sene de Anadolu çiftçileri ve daha sonra da hayvan besliyenlerle bağcılar, bahçıvanlar muafiyyete mazhar olmuşlardır. Bu sebeple senelik 800.000 lira varidat (gelir) temin eden temettü vergisi birdenbire 380.000 liraya düşmüştür.

Tahriri icra olunan Bağdat, Basra, Trablusgarp, Yemen, Hicaz ve Erzurum vilâyetlerinde alınmakta olan İhtisap resminin lâğviyle yerine Temettü vergisinin alınması kısmen 1325 (1909) ve kısmen de 1326 (1910) seneleri bütçe kanunlariyle karar altına alınmıştır.

İstanbul ve mülhakatında İhtisap rüsumu lâğvolunduktan sonra ona mukabil Şehremanetince yani Belediyelerce Esnaf tezkiresi adıyle bir vergi ve Ticaret Nezaretince köşe sarraflarından bir resim alınıyordu. Onlar da 1325 (1909) senesinden itibaren kaldırılarak haklarında temetu vergisi tatbik edilmiştir.

Temettü vergisi için vergi kararnamesinden sonra ilk kaleme alınan nizamname 22 mart 1323 (1907) tarihli nizamname ve ikincisi de onu tâdilen 8 kânunevvel 1323 (1907) de çıkarılan nizamnamedir. Bu ikinci nizâmname mucebince temettü vergisi; vilâyet, liva, kaza merkezlerinde ve nüfusu iki binden ziyade olan yerlerdeki ticaret, sanat ve hirfet erbabından alınır ve mart ve eylül ayları içinde iki taksitte olmak üzere tahsildarlar vasıtasiyle tahsil olunmuştur.

Temettü vergisi iki kısımdı: Birinci kısım maktu olup dört sınıf üzerine mürettepti. Mükellefler kazançlarının yüzde üçünü geçmemek şartıyle dahil oldukları sınıflara göre aşağıda yazılı tabloda gösterildiği üzere muayyen bir vergiye tâbi idi.

Âzamî Kuruş	Asgarî Kuruş	
5000	750	Bankerler ile toptan alış veriş eden tacirler vr şirketler.
400	150	Sarraf ve köşe sarrafları.
2500	300	Fabrikalar, peynir, sabun, zeytinyağı dar-üs-sınaa ve saire.
200	25	Su ve yel değirmenleri.
2000	500	Komisyoncular, kambiyo tellalları ve acenteler.
300	20	Mimarlar, mühendisler, kalfalar, emanetçiler ve emlâk tellâlları ve münadiler·
250	10	Ticaretgâh ve fabrike ve imalâthanelerdeki direktör, işbaşı, amele ve saire.
50	10	Kereste, odun ve kömür ameleleri ve seyyar esnaflar.
1000	50	Tiyatro kumpanyaları, deniz hamamları, mültezimlerle celep ve hayvanat tacirleri.
100	5	Arabacılar ve sürücüler.

İkinci kısım ise muayyen bir nisbet üzerine vergiye tâbidi Bu da üç nevi idi :

1 — Maktu vergiye tâbi olmıyun ticaretgâh ve dar-üs sınaalar ile sanat icrasına mahsus yerlerin yazılı kıymetlerinin binde üçü.

2 — İmtiyazlı şirketler müşterilerinin senelik ücretlerinin aylık üç yüz kuruş hisabiyle üç bin altı yüz kuruştan fazlasının yüzde üçü.

3 — Erzak ve yol mütaahhitleriyle âşar ve mütenevvi rüsumat mültezimlerinin taahhüt ve iltizam bedellerînin yüz bin kuruşa kadar olan miktarının yüzde onu, fazlasının yüzde beşi kazanç farz edilerek işbu kazancın yüzde üçü.

Temettü vergisinin adı sonradan «Kazanç vergisi» ne çevrilmiştir.

TEMİZE ÇIKMAK (تمیز چیقمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle kabahatsızliği anlaşılmak, beraet kazanmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEMKİN (تمکین) [*Sof.*] İstikamette rüsuh ve istikrar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Temkin; Arapça vekar, ağır başlılık demektir. Sofiyye ıstılahına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Abd, tarik-ı talepte daim oldukça sahib-i telvindir (boyanma, değişme). Çünkü bir halden diğer bir hale irtika (yükselme) ve bir vasıftan diğer bir vasfa intikal eder. Hakikate irişilince rüsuh ve istikrardan ibaret olan temkin de hasıl olur,»

§ [*Tak.*] Şer'i gurup ile ondan sonra vukua gelen zâbirî gurup arasında geçen müddete muvakkitlerce «temkin» denir, Bu fark zâhirî gurup üzerine zam ve ilâve olunur.

TEMLİKNAME (تملیکنامه) [*Mal.*] Arazi-i Emiriyye manfaatlerinin bir cihete tahsis veya miktarı şartlarına uygun olarak rakabenin temlikini tazammun eden vesika addıdır. Aynı makamda «Temlikname-i hümayun» denildiği gibi «Mülkname», «Mülkname-i hümayun» da kullanılırdı. Temlikname; «temlik» ve «name» kelimelerinden meydana gelen temliknamenin lûgat mânası (mal kâğıdı» demektitr.

Temlik olunan yerler meccanen verildiği gibi «mukataat»tan birkaç senelik bedeli peşin veya taksitle ödenmek üzere muayyen bir bedel mukabilinde de verilirdi. Lâla Şahin, Timurtaş, Evrenos, gibi gazilerle bazı kimselere meccanen, bir kısım eşhas ile memurlara da maktu bedeli mukabilinde temlik olunmuş ve mülkiyyetlerini gösteren temliknameler verilmiştir·

Temlikname ile temlik olunan bu kabîl yerlere «Malikâne» denilirdi. Tanzimat'tan sonra malikâne verilmesi usulü kaldırıldığı gibi temlikname ile tasarruf olunan yerlerden timar ve zeametten mukataaya ve mukataadan da malikâneye kalbedilen yerler, bedelleri verilmek suretiyle, hükümetçe sahiplerinden alınmış ve kimse ile alâkası olmıyarak mülk gibi tasarruf olunan yerler için de temlikname mukabilinde sahiplerine Tapu verilmiştir.

İslâm-Türk Müzesinde Birinci Sultan Mahmut'un 632, 655 numaralarda kayıtlı iki temliknamesi vardır.

TEMME (تمه) [*Ede.*] Eski harfle yazılan kitapların bittiğine işaret olarak son sayfalarına konulan alâmettir. Bitti demek olan bu tâbirin yerine «تمت = temmet» kullanıldığı gibi yine o manaya gelen «hitam», «intiha», «son» da kullanılırdı.

TEMMET (تمت) [*Ede.*] Eski harfle yazılan kitapların bittiğine işaret olarak son sayfalarına konulan alâmettir. Bitti demek olan bu tâbirin yerine kısaltılmışı olan «تمه = temme» de kallanıldığı gibi yine o mânaya gelen «hitam», «intiha», «son» da kullanılırdı.

TEMMUZİYYE (تموزیه) [*Ede.*] Yazdan ve yaz sıcağından ve o arada Temmuzdan bahsedilerek ve bunlar teşbib yapılarak büyüklerin medhine dair yazılan kasidelere verilen addır. Eski şairler «Caize» koparmak için muhtelif vesilelerle kasideler yazarlar ve büyüklere takdim ederlerdi. Senebaşı münasebetiyle «Muharremiyye», Ramazan vesilesiyle «Ramazaniyye»,

bayram dolayısiyle «Idiyye», kış için «Şitaiyye» ve emsali o kabildendir.

Nef'înin (Nasuh Paşa) vasfında yazdığı bir Temmuziyye'nin baş tarafı şöyledir:

Yine iriştî temuz oldu cihan pür tef ü tâb
Girdi bir hilkate hep âteş ü bâd, âb ü türab
İrdi bir gayete te'sir-i heva kim bir mûr
Bir dem-i germ ile eyler yedî deryayı serâb
Hâk bir mertebe germ oldu ki devran edemez
Nice tufan ile bir zerre gubarın sirâb
Dökülen hâke bu fasl içre değildir bâran
Hay feşan olmadadır tâb ı temuz ile sehâb
Böyle germada ki deryaları haşk itti heva
Gâhtan zâhir ü câri o'anı sanmanız âb
Tâb-ı mihr oldu güdazende-i tig-i gûhsûr
Cûy ves akmadadır her yane pûlad ı müzâb
Böyle kalırsa güdazendegi-i mihr ile
Ma'den-i sim olan yerleri bahr-i simâb
Nazm içün vasfını bû fasl-ı cahîm efrazun
İtse bir şair eğer tab'ına tevcih-i hitâb
Düşmeden dâm-ı hayale dahi bir demde ider
Tâb-ı endişesi mürgân-ı meaniyi kebâb

TEMREN (تمرن) [*Ok.*] Okların ucuna demir veya sarıdan takılan parçaya verilen addır. Menzil oklarına maden yerine kemik tukılır, ona da «soya» ismi verilir. Temren ile soyanın takılışında fark vardı. Temren oka, ok iae soyaya takılır.

Recanında ucunda rüşvet ister olmağa nâfiz
Hedeften tîrin istirca'ı temrensizliğindir.
Yüsrî

TENAFÜR (تنافر) [*Ede.*] Bazı harflerin, yahut kelimelerin yanyana gelmesi, yahut biribirine yakın bulunması yüzünden telâffuzun güçleşmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Birincisine «tenafür-ü huruf», ikincisine «tenafür-ü kelimat» denir. Nabı'nin:

Letafet kat kat olmuş ârızında nesterenlenmiş

mısraındaki (nesterelenmiş) «tenafür-ü huruf», Âmid'li Hâmi'nin:

Ey andelib; o gül uyumuşmuş ses istemez

mısraında da «tenafür-ü kelimat» vardır.

TENÂSÜB (تناسب) [*Ede.*] Mânaca biribiriyle münasebeti olan kelimeleri bir araya toplamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hüner ve marifete pek müsait olan ve «Müraat-ı nazîr» de denen bu edebî sanata Divan edebiyatında çok ehemmiyet verilirdi.

O âşıkane terânen ki bin bâhûra değer;
Gıda-yı rûhu mudur gülsitânın ey bülbül?
Muhyiddin Raif

TENFİL (تنفيل) [*Fık.*] Ulülemir tarafından harbe tergib ve teşvik için gazilere fazla sehim veya bazı şeyler tahsisi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tenfil, gazilerin umumna ait olursa «tenfil-i âm», bir kısmına mahsus olursa «tenfil-i has» denir.

TE'NİS (تأنيس) [*Sof.*] Lûgat mânası munis kılmak, kılınmak; vahşeti giderip insana sokulmağa alıştırılmak demek olan bu tâbirin sofiyye ıstılahı olarak târifi şöyledir: «Müptedi müride te'nis ve tezkiye ve tasfiye için mezahir-i hissiyyede zuhur eden tecelliye d nilir. Suver-i esvap da zuhur ettiğinden dolayı tecelli-i fiili dahi denir.»

TENKTÜR (تنكتور) [*San.*] Çadır nevilerinden birinin adıdır. Çadırlar; «sokaklı çadır», «sâyeban», «çadır» ve «tenktür» olmak üzere dört kısma ayrılırdı. Çadır «hazine» adını taşıyan on iki parça bezin bir araya getirilmesi suretiyle yapıldığı halde tenktür'de hazine sayısı daha az olduğundan çadırın en ufağı idi.

TENNÛRE (تنوره) [*Kıy.*] Mevlevîlerin giydikleri kolsuz, yakası yırtmaçlı, bel tarafı kırmalı, geniş bir nevi uzun entari adıdır. Tennûre «Elifî nemed» ve «destegül» adlı iki parçadan terekküp ederdi. Tennûre giyildikten sonra bele «elifî nemed» sarılır, daha üstüne salta biçiminde olan «destegül» giyilirdi. Tennûr; Arapça ekmek pişirmek için topraktan yapılan fırın, Türkçe tâbiriyle tandır demektir.

Tennûreler her güne ve «sema'» a mahsus olmak üzere iki nevi idi. Günlük tennûreler diz kapaklarını biraz geçecek kadar kısa, sema' tennûreleri ise dönerken bacakları göstermemek için uzunca idi.

Mevlevî canları ilk terbiye yeri olan matbahta «tennûre», «höcre» de ise «destegül» giyerlerdi. Âyin sırasında tennûre üzerine «elifî nemed» denilen kuşağın sarılması da mecburî idi.

Şeyh Azmi Efendi (Nuhbet-ül-adâb, sayfa 9) gerek buna ve gerek diğer Mevlevî elbiselerine dair şu malûmatı veriyor:

«Seyr ve sülûke medhali olmıyan kisve-i tarikattan taife-i Mevleviyyenin tennûre üzerine iktisa ettikleri (giydikleri) kısa destegül âdet olmıyan yahut kolsuz şems destegülü âdet olan zamanda tennûreler kollu olmak âdet iken abdest için kısa destegülü Sultan-ı Divanî Hazretleri ihtira' ve ihdas ettikte tennûreler kolsuz olmak âdet kaldığı menkulâttan olduğu gibi asitini (edekleri) tavil (uzun) ve ariz (geniş) ırkaların dahi resm-i mahsusu dokuz yüz yirmi

tarihlerinde müşarünileyh hazretlerinin Mısır'a seyyahatlerinde âlâ rivayetin ehl-i Mısır'dan taklit olunup tarih i mezburda Buhara hırkası iktisa olunduğu vâzi-i tarikatın hırka i mahfuzasından (muhafaza edilen hırkasından) müsteban iken muahharen ihdas olunduğuna taife-i merkumenin cühelâ-yı nâsın (cahil insanların) uyubunu setr için (ayıblarını örtmek) işarete hamlolunup asitini vâsi olmıyan taife dahi vâsi olmamasını nâsta meayib görmemek işaretine zehapları cehilden hâdis olduğuna şüphe yoktur.»

Maha bak tennûre puş olmuş fürug-i hâleden
Şems ise bir küçük zerrin külâh-ı Mevlevî
Tahir olgun

TENNÛRE AÇMAK (تنوره آچق) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Sema sırasında «tennûre» nin açılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bazı semazenler tez sema ettikleri için tennûreleri fazla açılır ve bu sebeple fazla yer kaplarlardı. «Semahane» küçük, «semazen» ler kalabalık olursa, biribirlerine çarpmamak için, ağır sema edilirdi. Bu halde tennûrenin etekleri o kadar açılmazdı. Buna da «tennûre söndürmek» denilirdi. Şayet tennûrenin etekleri, diğer birinin tennûresine dokunacak olursa buna da «tennûre çarpmak» denilmekte idi.

TENNÛRE ÇARPMAK (تنوره چارپمق) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. «Semazen» lerden birinin «tennûre» sinin eteklerinin diğer birisinin tennûresine dokunması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Çarpan mukabeleden sonra çarptığı candan «huzuruna mani oldum, affetl» diye özür dilerdi. «Sema'hane» küçük, «zema'zen» ler de kalabalık olduğu zamanlarda biribirine çarpmamak için ağır «sema'» edilir, bu sebeple tennûrenin etekleri çarpmazdı.

TENNÛRE SÖNDÜRMEK (تنوره سوندیرمك) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. «Sema» edilirken «tennure» nin eteklerinin açılmaması yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Sema'hane» küçük, «semazen» ler kalabalık olduğu zamanlarda biribirine çarpmamak için ağır «sema edilir, bu sebeple de tennûrenin etekleri açılmazdı. Tennûrenin eteklerinin açılışına «tennûre açmak», tennûrenin eteklerinin diğerinin tennûresine dokunmasına da «tennûre çarpmak» denilirdi.

TENNÛREYE SALÂ (تنوره یه صلا) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. «Mukabele» günü «dış meydancı» sının «höcere» leri dolaşarak canların tennûre giymelerini haber vermesi yerinde kullanılırdı. Meydancının bu ihtarını duyan canlar hazırlanırlar, «semahane» ye giderek semaa iştirak ederlerdi.

TENTE (تنته) [*Bah.*] Gemilerde güneş ve yağmurdan korunmak için yelken bezinden güverteler üstüne gerilen örtülerin adıdır.

TENTE BONCUĞU (تنته بونجوغی) [*Bah.*] Vardavelelerin başlarına tente kulaklarının donanması için bağlanan tek dil i bogatalara verilen addır.

TENTE GÖNDERİ (تنته گوندری) [*Bah.*] Tentelerin gerili vaziyyette bel vermemesi için tente omurgası boyunca puntallar üzerine örtülen serenlere verilen addır.

TENTE KAZ AYAĞI (تنته قاز آیاغی) [*Bah.*] Tentelerin gerilmiş vaziyyetlerini muhafaza etmeleri, bel vermemeleri için omurgalarını aşağıda bulundurmak üzere yapılmış ve kordenele bagatasından donatılarak vücude getirilmiş tertibat hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TENTE KULAĞI (تنته قولاغی) [*Bah.*] Tenteleri doldurmak üzere göşelerine bağlanan kamçılara verilen addır.

TEPEBAŞI (تپه باشی) [*Giy.*] Düz canfes üzerine kılapdanı kara pulla tutturulmuş buzlu işlemeli kumaşın adıdır. Orta halliler entari yapıp giyerlerdi.

TEPELİ ÇEŞME (تپه‌لی چشمه) [*Sar.*] Halvet vukuunda kullanılan çeşmelerden birinin adıdır. Çeşmelerin bir de açığı vardı. Ona da «açık çeşme» denilirdi.

TEPELİK (تپه‌لك) [*Sar.*] Eskiden köylü kadınların kullandıkları başlık nevilerinden birinin adıdır. Eski eserler mütehassısı Nurettin Rüştü Büngöl hâlâ Şark köylü kadınlarının kullanmakta devam ettikleri yassı bir tas biçimindeki gümüşten ve bazan da altından yapılan tepelik için (Eski Eserler Ansiklopedisi, Tepelik Maddesi) şu tasilâtı da veriyor:

«Bunun etrafına ve alına gelecek yerlerine altın ve gümüş paralar dizerek süslenir, üzerinde kök zümrütler ve mercan, seylân taşları da oturtulur. Bir zamanlar bir tane yüz altmış sekiz dirhem sikletinde (ağırlığında) bir altın tepelik Bedesten'e gelmiş ve Paris ile iş yapan bir Yahudi antikacı 800 liraya alıp Paris'e göndermişti. Başka altına tesadüf etmedim. Gümüşlerinin içerisinde de yarım okkalıkları bulunur ve dirhemi 25 kuruşa kadar satılırdı.»

§ [*Mim.*] Bina, kapı ve mobilyaların balâsına (üst kısmına) konulan süslü kafesin adıdır. Buna «alınlık», «taç» da denir. Bu türlü şeylere şimdi «fronton» denir.

§ [*Tul.*] Eskiden mahalle tulumbacılarının sandık denilen tulumbaları ın üzerindeki ay,

yıldız, güneş, çiçek gibi şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Süs nev'inden olan bu türlü şeyler tulumbanın üst kısmında bulunduğu için bu ad verilmişti.

TEPE MAZGALI (تپه مازغالی) [*San.*] Kalelerde seğirdim yerlerinin duvardan dışarıya taşan kısımlarını tutan konsolların aralarında bırakılan mazgal şeklindeki deliklere verilen addır. Kale muhafızları tarafından oradan düşman gözetlenir ve kale duvarı dibine kadar sokulup tırmanmağa çalışanlara taş ve kaynar su dökülürdü.

«Sanat Ansiklopedisi»nde (Tepe Mazgalı veya Deliği Maddesi) şu tafsilât da vardır: «XII nci asırdan sonra bu kârgir mazgallar kaldırılarak yerine meteris şeklinde ahşap çıkıntılar yaptırılmıştır. XII nci asırda topların ıslahından sonra bunların bir faydası kalmadığından kaldırılmıştır.»

TEPSİCİ BAŞI (تپسجی باشی) [*Sar.*] Saraydaki altın ve gümüş tepsilerin muhafaza ve temizleme işiyle vazifeli memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kiler koğuşunda çavuş makamında idi.

TERAKKİ (ترقی) Nizamen verilenden fazla olarak yapılan zam yerinde kullanılır bir tâbirdir. Terakki; Yeniçeri efradına olduğu gibi timar ve zeamet sahiplerine de yapılırdı. Ancak timarlardaki «terakki»ye «hisse» de denilirdi. Terakki daha ziyade muharebelerde gösterilen yararlık neticesinde verilirdi. Padişahların cülûslarında atiyyeden başka terakki verilmek de mu'taddı.

Timarın yerine göre 2000-6000 den, zeametin yirmi binden fazlası terakki sayılırdı. Timarlarda asgarî hadde «kılıç» denilirdi. Kılıç hakkı Rumeli ve Anadolu'ya nazaran değiştiği gibi Anadolu'daki vilâyetlerin bazılarında da farklı idi. Bu sebeple timarlarda terakki yerine göre iki bin ile altı bin akçe arasında değişirdi. Zeametin kılıç hakkı her yerde yirmi bin akçe idi.

Timar ve zeametin inhilâl dolayısiyle yeniden tevcihinde «terakki» verilmez, yalnız «kılıç» verilirdi. Bununla beraber şehit olan timar sahiplerinin tasarruf ettikleri timarın terakkisi kesilmeden olduğu gibi oğluna verilmek kanundu.

TERAKKİLÛ (ترقیلو) [*Ask.*] Muharebe zamanlarında kaleye düşman tâsallutu vukuu melhuz olduğu sıralarda eski ulûfelerine üçer beşer akçe zam ile muhafaza hizmetinde bulundurulan Yeniçeri efradı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Timar ve zeamet sahiplerine kılıç haklarına ilâveten yapılan zamlar münasebetiyle de kullanılırdı.

TERANE (ترانه) [*Mus., Ede.*] Bir şiiri makam ile okuma, şarkı söyleme, âhenk yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Lâzımsa eğer sana fesâne
Sen dinle ben eylegim terâne
Şeyh Galip

TERBİ' (تربیع) [*Ede.*] Evvelden söylenmiş bir manzumenin her beyti matlada her iki mısraiyle, diğerlerinde yalnız birinci mısraıyle kafiyeli olmak üzere iki mısra ekliyerek dört mısraa çıkarmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Terbi edilecek gazel, başkasının olduğu gibi terbi edecek şairin kendisinin de olabilir. Nitekim Muallim Naci:

Verdim âteş dillere sûz-i dil-i âvâreden
Eyledim icâd bin yangın bir âteş pâreden

«mısralı» gazeline sonradan ikişer mısra ilâve etmiş ve:

Aldım âteş bir zaman bir âteşin ruhsâreden
Farkolunmam şimdi bir âteşfeşan sezgyâreden
«Verdim âteş dillere sûz-i dil-i âvâreden»
«Eyledim icâd bin yangın bir âteş pâreden»

şekline sokmuştur.

Gene rahmetli Muallim, terbi için (Istılahat-ı Edebiyye, s. 190-194) şu mutalâayı da ilâve ediyor:

«Terbide en ziyade dikkat olunacak cihet zamimenin (eklenenlerin) mânen asla irtibatıyle beraber lâfzan dahi anınla hemâhenk olmasıdır. Ekseriya olduğu veçhile asıl, başka bir şairin eseri ise terbi baştanbaşa bir tabiatın mahsulü gibi görünmelidir. Böyle olmayıp da zamime asla nisbetle aşağı bulunursa yama gibi görünerek zevk sahiplerini gülmeğe mecbur eder. Bu mülâhaza (tahmis) ile (teadis)e dahi şamildir.»

Divan edebiyatında makbul sayılırdı.

TERCEMAN (ترجمان) [*Hal.*] Mecaz yoluyle bir başkasının emel ve maksatlarını bildirmekle mükellef olan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Gamzen suale başlasa uşşaka her müjen
Gûya lisan-ı halle bir terceman olur
Nef'î

TERCEME-İ HAL (ترجمهٔ حال) [*Ede*] Bir kimsenin heyatının geçiş tarzı, sergüzeşti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Son zamanlarda terkipsiz olarak hal tercümesi suretinde kullanılmaktadır. Fransızcası «biographie» dir

Feryâd.. bu söz terceme-i hal-i felektir
Her ân-ı cihan bir ebedî âh demektir.
Kemal Zade Ekrem

TERCİ'HANE (ترجیع خانه) [*Ede.*] «Terci-i bend» i teşkil eden bend, yahut kısımların her birine verilen addır. Bend yahut kısımları birbirine bağlıyan beyte de «vasıta» denir.

TERCİ-İ BEND (ترجیع بند) [*Ede.*] Gazel şeklinde ve aynı vezinde yazılmış mütaaddit manzumenin mükerrer bir beyt ile birbirine bağlanması suretiyle meydana gelen şiir şeklinin adıdır. O parçaların her birine «terci'-bend» beyte «vasıta» denir. Vasıta değişince «terkib-i bend» adını alır. Terkib-i bend eski şairler arasında pek makbul olduğu halde terci-i bend o kadar rağbete mazhar olmamış idi. Bunun da sebebi terkib-i bend'den güç oluşudur. Çünkü terci-i bend'de fikirler daima bir nokta üzerinde gider. Bu ise kolay bir şey değildir. Ziya Paşa'nın Terci-i bend'i o türlü şiirlerin en güzelidir. Örnek olarak bir bend'i olduğu gibi aşağıya geçirilmiştir:

Etmiş kimisi rahatın ikbal için feda
Olmuş kimi beliyye-i idbare mübtelâ
Olmaş kimi tüvanger-i devran iken zelîl
Olmaş kimine devleti sermaye-i ina
Toplar kimisi vâris ü hâdis için nukud
Eyler kimisi servet için ömrünü heba
Düşmüş kimi tecessüs-i kibrit-i âhmere
Olmaş kimine mucib-i iflâs kimya
Etmiş kimi haris-i kital arzu-yı şan
Kilmış tama' kimisini can-dade-i vega
Olmuş kimi musahhar-ı efsun-i çeşm-i yar
Olmuş kimi mukeyyed-i geysu-yi dilrüba
Etmiş hava-yi lâle kimin dağdar-ı gam
Olmuş kimine derd gül ü yasemen belâ
Tefrik için kimisi okur rukge-i füsun
Teshir için kimisi yazar nusha-yi dua
Olmuş kimi safa ile rind-i piyalekeş
Olmuş kimisi hırs ile üftade-i riya :
Etmiş hülâsa bir emel-i has-ı bîlüzüm
Her şahs-ı hürri kayd-i esaretle müptelâ

سبحان من تحیر فی صنعه العقول
سبحان من یقدرته یعجز الفحول

TERCÜMAN (ترجمان) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. Meydanda (dar) adı verilen yerde (özürdar) denilen âyetle salât ü selâmdan sonra okunan bir nevi özür dileme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Okunan şey şudur: «Allah Allah yüzüm yerde, özüm darda, erenler huzarunda, Hak Muhammed, Ali divanında, canım kurban, tenim tercüman bu hakirden incinmiş, gücenmiş can kardeşler var ise dile gelsün yol ile yoldayız. Allah eyvallah, erenler kimsenin hakkı kalmasın, hakkı olan gelsin hakkını alsın. Zira bu meydan Muhammed, Ali divanıdır. Erenler hû dost.»

TARDAMEN (ترداماں) [*Hal.*] Mecaz yoluyle fâsik, günahkâr, âşüfte yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Terdamen olan bizi âlûde sanur lîk
Biz mey-i nâb-i leb-i cam ü kef ü destiz
Ruhi

TERDİD (تردید) [*Ede.*] Bir sözü beklenmedik bir surette bitirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Meselâ:

Erbab-ı teşaur çoğalıp şair azaldı

mısraını işiden bir kimse daha bir kaç şair varmış zannına düştüğü halde:

Yok öyle değil, şairin ancak adı kaldı

yı duyunca beklemediği bir neticeyi almış olur.

Bu edebî sanatı «sözü beklenilmiyen bir neticeye isal etmektir» suretinde tarif eden değerli Profesör Dr. Ali Nihad Tarlan (Edebî Sanatlar, s. 86) şu tafsilâtı da veriyor:

«Bu sanat, Talim-i edebiyatta: «İfadesine başlanılan bir sözün neticesi hakkında erbab-ı mütalâayı meraka düşürmek için istimal olunur bir tâbir-i hastır» şeklinde tarif ediliyor. Zannımıza kalırsa ifade her an için neticesi hakkında kari'i meraka düşürür. Asıl terdid mukaddime ile neticenin tesadümünden husule gelir.

«Talim-i edebiyattaki misalleri tetkik edelim:

«Malûm-ı devletleridir kı insan dünyayı iğfale muvaffak olursa bir şahıs kalır ki onu aldatmasına imkân olamaz, o da kendi nefsidir.»

«Burada terdit, «o da kendi nefsidir» cümlesindedir. Zira birinci cümlede «bir şahıs» kelimesiyle kari'in tasavvurunu tamamen başka bir vadiye sevkettikten sonra «kendi nefsidir» deyince onu ümit etmediği bir netice ile karşılaştırıyor, hayrete sevkediyor.

2 nci misal:

Şuara-yi zamaneden birisi
Düzd-i maniden eyledi şekva
Dedi nazımdaki hayalâtım
Çaldılar hep birer birer zürefa
Güşedenler düruğa hamladicek
Ben dedim: «Kim bilir ki sadık ola»
Filhakika sözünde sadık imiş,
Gördük eş'arı cümle bîmâna
Melihî

«Burada da son mısraa kadar intizar vaziyyetindeyiz, hayrette değiliz. Ancak biz o şairin sözünü tasdik vadisinde bir netice beklerken tamamen aksine şahit oluyoruz. (Bimâna) kelimesindeki «iyham» sanatı üzerine istinat eden bu «terdit» bizi hayrete düşürüyor.

«Diğer misalleri de tetkik edersek ayni neticeye vasıl oluruz Bu sanat, ciddî ve mizahî mevzularda muvaffakıyyetle kullanılabilir. Tesiri çok kuvvetlidir.» «Terdid» in güzelliği, tabiîliğindedir. Bu tabiîliğinde çok hoş bir «safdilânelik» vardır. Sun'î terditler aks-i tesir yapar. Mebani-ül-inşa'daki zam şeklinde medih, ve medih şeklinde zam sanatları ki birisini zemmeder gibi görünüp methetmek, metheber gibi görünüp zemmetmektir, terdit sanatından başka bir şey değildir. Şekil ve gayesi aynıdır.

Dehrde anlamayıp bilmediği ola meğer
Tama' a bugz u nifak u haset ü gadr ü sitem
Nabî

Ne evamir, ne nevahi, ne namaz u ne niyaz
Asrımız saye-i şahanede cennet gibidir
Kâzım Paşa

TEREK (ترك) [*Mim.*] Eski Türk odalarına boy yetişecek yükseklikte olmak üzere duvarlara boydan boya yapılan raflara verilen addır. Dükkânlarda eşya koymaga mahsus bölmeli raflara da terek denilir.

TEREKE (ترکه) [*Hal.*] Her nevi hububat ve toprak mahsulleri hakkında kullanılır bir târiftir. Henüz yetişmemiş olan bu türlü mahsule «gök tereke» denir. Ölünün bıraktığı mala da «tereke» deyenler varsa da doğrusu «terike»dir. (Bak: terike).

TEREKE PAZARI (ترکه پازاری) [*San.*] Her nevi hububat ve toprak mahsullerinin satıldığı pazar yerleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TERENCÜBİL (ترنجبیل) [*Hal.*] Bazı ağaçların dal ve yaprakları üzerinde hasıl olan pestil gibi tatlı madde, kudret helvası demektir.

TERENNÜM (ترنم) [*Mus.*] Hoş, pest ve tiz ezgilerle âhenk icra etmek demek olan terennüm musiki ıstılahı olarak kârlarda güftesi olan şiir mısra'larının veya bir kısmının bazan evvellerine ve bazan sonlarına tane, ten, tena, tenen, tâni, tenen, teneneden, lellel, yel, yelelâli yalâ yele lel ilh. gibi her hangi bir ikaı güzelce temsil eden, fakat mânasız hecelerden ibaret ika'î lâfızlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Terennüm bazan da şiirin müfadiyle uygun olarak ah, vay, ahha, canım, can-ı men, ruh-ı revanım, mihr-i tabânım ilh. gibi mânalı ufak terkiplerden ibaret olur.

TER GEÇMEK (تر گچمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle ehemmiyyet vermemek yerinde kul anılır bir tâbirdir.

Ter geçme âteş-i teri ey rind-i bihaber
Yakmıştır âl ile nice hânmanları
Muallim Naci

TERHAN (ترخان) [*İda.*] Her türlü vergi ve tekliften muaf ve Hân'ın huzuruna izinsiz girip çıkan imtiyazlı Âyan yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Burhan-ı Kaatı» daki izahı şöyledir: «Merean vezninde ol kimseye denir ki, taraf ı saltanattan murahhas-ı tâm olup üzerinden kalem-i tekâlif merfu (mükellefiyyeti kaldırılmış) ve her türlü evza ve etvarı muaf olmakla kat'a itap ve ta'zir ma'razına götürülmeğe (soru sualden âzâde) Şark sultanları beyinlerinde böyle bir kanun var idi. Meselâ: Bir kimsenin devlete mütaallik büyük ve güzel bir hizmet görmesine karşılık olarak yedine (eline) berat-ı Tarhani itâ olunup ol kimesne (kimse) veeh i m(şruh üzere min küll-il-vücuh (her cihetten) muaf ve müsellem ve Padişah nezdinde cümleden aziz ve muhterem olup kusurlarına bakılmaz, niyaz ve istidası kabul ve ısga olunur idi.»

Vesikalarda «Berat-ı Terhanî» suretinde geçer.

TERİKE (ترکه) [*Fık.*] Ölünün bıraktığı mal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «muhallefat» da kullanılır. Halk arasında yanlış olarak «tereke» suretinde kullanılan terikeye şunlar girer:

1 — Ölünün techiz ve tekfini.
2 — Ölünün borçları.
3 — Vasiyyeti.
4 — Veresenin hakkı.

Techiz ve tekfin terikenin haline göre ma'rûf ve mu'tedil olmak lâzımdır. Terike borcu ödemeğe kâfi olmayıp da alacaklı bir şahıs ise bütün terikeyi alır, mütaaddit ise alacakların nev'ine göre muamele yapılır. Vasiyyetin mahiyyet ve şartları, sihhat ve lüzumu vasiyyete mütaallik eserlerde tafsilâtiyle gösterimiştir. Vasiyyetin tenfizinden sonra kalan mal verese arasında taksim olunur. Eski hükümlere göre veraset derecesi dokuzdu: 1) Ashab ı feraiz. 2) Asabe-i nesebiyye. 3) Asabe-i sebebiyye. 4) Furue-i nesebiyye ashabı üzerine red. 5) Zevilerham. 6)Mevl el-mevalât. 7) Mukir-ün leh binneseb tahmilen alel gayr. 8) Musî leh bima zade alies sülüs. 9) Beyt-ül-mal.

TERİKE DEFTERİ (ترکه دفتری) [*Fık.*] Vârisi olmayan veya olup da mal tasarruf edemeyecek yaşta ve vaziyyette bulunan ölülerin mallarına dair Kadılar tarafından tutulan hisap defteri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Paraya çevrilen malların bedeli Eytam idarelerince nemalandırılır, vâris çıkınca, küçükler de büyüyünce kendilerine verilir, kanun ile tâyin olunan müddette alacaklı çıkmadığı takdirde Malsandıklarına devredilirdi.

Buna tereke defteri deyenler varsa da yanlıştır.

TERK (ترک) [*Kıy.*] Bektaşilerin ve hassaten fakr u fena ehli dervişlerin başlarına giydikleri taç ve külâhların şakulî (uzunlamasına) yol alâmetlerine verilen addır. Yolların sayısı tarikatlere göre değişirdi. Bektaşilerin taçları «isna aşere» işaret olmak üzere on iki terekli yani kabarık dilimli idi.

Her taç olamaz fakr u fena şahına sırtaç
Terk ehlinin ey hace biraz bâşı kabadır
Baki

TERKİ (ترکی) [*Hal.*] Hayvan eğerinin heybe ve torba koymağa mahsus arka kısmına verilen addır. Ata binmiş olan kimsenin arkasına birini alması haline terkiye almak denir.

Kimi terkiye asar bilsem o saydefken-i nâz
Ki âhu-yi çeşmini hasretkeş-i fitrâk eyler
Nâbi

TERKİPHANE (ترکیب خانه) [*Ede.*] «Terkib i bend» i teşkil eden bend yahut kısımların her birine verilen addır. Bend yahut kısımları biribirine bağlıyan beyitlere de «vasıta» denir.

TERKİB-İ BEND (ترکیب بند) [*Ede.*] Gazel şeklinde ve aynı vezinde yazılmış mütaaddit manzumenin birer beyit ile birib rine bağlanması suretiyle meydana gelen şiir şeklinin adıdır. O beyte «vasıta», vasıtaların biribirine bağladıklakı kısımlara da «bend» yahut «terkiphane» denilir.

Eski şiirin en güzel şekillerinden olan «terkib-i bend» e benziyeu başka bir nazım şekli de «terci-i bend» dir. Aralarındaki fark terkib-i bendlerde «vasıta» lar taaddüt ettiği yani her bendin altında ayrı bir beyit bulunduğu halde tarci-i bendlerde vasıta beyti tekrarlanır,

Terkib-i bend her mevzuda yazılır. Daha doğrusu her mevzu bununla nazmedilebilir. Yani - esas itibariyle - kasidenin medhe, gazelin sevgiye muhassas olması kabîlinden değildir. Meslâ Ruhî ile Ziya Paşa'nın terkib-i bendleri intikadî (tenkid yollu), Arpa Emini Zade Sami-ninki tasavvufî mahiyyette olduğu gibi Baki'nin, Taşlıcalı Yahya'nın, Enderunlu Vâsıf'ın, Nevres'in terkib i bendleri birer mersiyedir.

Terkib-i bend denilince hatıra en evvel Ruhî'nin, sonra da Ziya Paşa'nınki gelir. Örnek olarak Ruhî'ninkinden iki bendi aynen aşağıya geçirilmiştir :

Sanman bizi kim şire-i Engûr ile mestiz
Biz ehl-i harabâttanız, mest-i elestiz
Ter dâmen olanlar bizi alûde sanır, lik
Biz mâil-i bûs-i leb-i câm ü kef ü destiz
Bu âlem-i fânide ne mîr ü ne gedayiz
Âlâlara a'lâlanırız, pest ile pestiz
Sadrın gözedip neyliyelim bezm-i cihanın
Pây-ı hûm-ı meydir yerimiz bâde perestiz
Mâil değilüz kimsenin âzar.na amma
Hâtır şiken-i zâhid-i peymane şikestiz
Erbab-ı garaz bizden irağ olduğu yeydir
Düşmez yere zira okumaz sahib-i şestiz
Bu âlem-i fânide ne mîr ü ne gedayiz
A'lâlara a'lâlanırız pest ile pestiz
Hem-kâse-i erbâb-ı diliz arbedemiz yok
Meyhanedeyiz gerçi, veli aşk ile mestiz

Biz mest-i mey-i meykede-i âlem-i cânız
Serhalke-i cemiyyet-i peymâne keşânız

. . . . . .

Dünya talebiyle kimisi halkın emekte
Kimi otarup zevk ile dünyâyı yemekte
Yok derdine bîr çâre eder mîr ü gedâda
Sen çektiğin âlâmı gerek sakla gerek de
A'yân-ı cihandan kerem umma anı sanma
Asâr-ı atâ ola ya Pâşada ya Beyde
Matbahlarına aç varan âdem değenek yer
Derbanları var göz kapıda el değenekte
Bir devrde geldik bu fenâ âleme biz kim
Asâr-ı ata yok ne beşerde ne melekte
Ağyâr vefadan dem urur yâr cefadan
Âdemde vefa olmaya var ola köpekte
Evc-i feleğe bastı kodem câh ile câhil
Erbab-ı kemâlin yeri yok zir-i felekte

Yârab bize bir er bulunup himmet eder mi?
Yoksa günümüz böyle felâketle geçer mi?

Ziya Paşa'nın Terkib-i bendinden de bir bend aşağıya konulmuştur :

İkbal için ahbabı siayet yeni çıktı
Bilmez idik evvel bu dirayet yeni çıktı
Sirkat çoğalıp lâfz-ı sadakat modlandı
Namus tamam olda hamiyyet yeni çıktı
Düşmanlara ahbabını zem oldu zarafet
Dildardan ağyara şikâyet yeni çıktı
Sadıkları tahkir ile red kaide oldu
Hırsızlara ikram ü inayet yeni çıktı

Evrak ile ilân olunur cümle nizamat
Elfaz ile terfîh-i raiyyet yeni çıktı
Âciz olanın katmolunur hakk-ı sarihi
Mahmileri her yerde himayet yeni çıktı
İsnad-ı taassup olunur merd-i gayure
Dinsizlere tevcih-i reviyyet yeni çıktı
İslâm imiş devlete pabend-i tarakki
Evvel yogidi işbu rivayet yeni çıktı

Eyvah bu bâziçede bizler yine yandık
Zira ki ziyan ortada bilmem ne kazandık

Ali Ekrem Bolayır Ruhî'nin terkib-i bendine bir çok nazireler yazıldığını söylerken (Nazariyyat-ı Edebiyye Dersleri, 331-332, taş basması, sayfa 304) şu hükmü veriyor:

«Ziya Paşa'nın terkib-i bendi hepsinden güzel olmakla beraber Ruhi'nin şiirine nazaran sönük kalır.»

TERK-İ SALTANAT (ترك سلطنت) [*Ida*] Bir hükümdarın haiz olduğu hükümdarlık sıfatını terk ettiğini beyan ve ilân etmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Saltanattan feragat» da kullanılır. Hükümdarın millet tarafından makamından uzaklaştırılmasına «hal' etmek» denir.

TERKİYE ALMAK (تركيه آلمق) [*Hal.*] Birini eğerin (at eğeri) arkasına bindirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TERKİYE ASMAK (تركيه آصمق) [*Hal.*] Heybeyi eğerin (at eğeri) arkasından aşağıya sallandırmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TERSÂBEÇE (ترسابچه) [*Sof.*] Mürşid-i kâmil hakkında kullanılır bir tâbirdir. Farsça bir kelime olan tersa çok korkak; Hıristiyan demektir. Allah korkusu mürşidlerin takınmaları lâzım gelen belli başlı bir sıfat olduğu için karine delâletiyle kullanılmıştır. (İstılahat-ı Meşayih) de «Mürşid-i kâmile tersâbeçe denilmesi tersâyide yani inkıta ve tecerrütte kesb-i kemal etmiş diğer bir kâmile nisbet-i kâmilesi olmasındandır ki bu nisbet bitteselsül (teselsül yoliyle) Fahr-i Risalete müntehi olur» denilmektedir.

Tersânın bir mânası da Hıristiyan olduğu için tersâbeçe Hıristiyan çocuğu demektir. Tersâbeçegân suretinde cemilendirilir. Vesikalarda geçer.

TERSANE (ترسانه) [*Bah.*] Gemi ve gemiciliğe ait levazım yapılan, Bahriye askerlerinin talim ve terbiyesiyle beraber denizcilik işleri görülen yere verilen addır.

Bahriye mektebi hocalığında bulunmuş olan Mehmet Şükrü Bey «Esfar-ı Bahriyye-i Osmaniyye» adlı eserinde (sayfa 148) bu tâbirin aslı ve değişiklik şekli için diyor ki:

«Yebancı dillerden alarak halkımız arasında da istimali şüyu bulmuş olan Tersane, amiral, kaptan, levend gibi alem olarak kullanılan lûgatlerin hangi lisanlardan ve ne veçhile alınmış oldukları keyfiyyeti Osmanlı mubarrirlerinin bazıları tarafından tetkik mevzuu ittihaz edilmiş ve her birisi ayrı ayrı mütalâalar ileri sürmüştür. Ezcümle (Rifat Efendi) «Lûgat-i Tarihiyye ve Coğrafiyye» sinde (tersane) lâfzı «tersahane»den muharref olup İstanbul'un fethinden sonra şimdiki tersanenin yerinde harb esirlerinin tevkifleri için «tersahane» ismiyle inşa kılınmış bir mahallin bulunmasından ileri geldiği ve bu tâbirin «dar-üs-sınaa» lâfzından tahrif edilmemiş olduğu ve mütalâasını kuvvetlendirmek için Araplarda «Mersa» lûgati varken «dar-üs-sınaa» tâbirini kullanmağa ihtiyaçları olmıyacağı beyan edilmekte ise de kendi tahkikatıma göre (tersane) lâfzı «tershane»den muharref olmayıp İspanyol lisanında esliha ve harb edevatının imal ve muhafazasına mahsus umumi bir daire mânasını mutazammın olan «dar-ı sina = d'arcinah» lâfzından muharref olduğu şu iki surtin hem mânen hem de şeklen yekdiğerine gayet müşabih olmalariyle sâbittir. «Dar ı sina» lâfzının ise (dar-üs-sınaa) dan tahrif edilmiş olduğu şüphe edilmiyecek derecelerdeki müşabehetleriyle sabittir. Mamafih liman bulunan mahalde tersane bulunmıyacağına nazaran (Mersa) lûgatinin delâlet ettiği mâna ile (dar-üs-sınaa) tâbirinin medlûlü bulunan mânanın hiç bir veçhile tevfik kabul etmez derecelerde farklı olduğu Lûgat-i Tarihiyye sahibi tarafından dahi tasdik edilir zannındayız. Müddeanın teyidi için şunu dahi arzedelim ki dil ilmi âlimlerinden meşhur müdekkik İngiliz Webster telif etmiş olduğu muhtasar «Diksiyoner» in yirmi dokuzuncu sayfasının birinci sütunu nihayetlerinde (House of industry) yani (dar-üs-sınaa) tâbirinin aynen mânasını müfit olan (dar-ı sina) lügatini İspanyolların Araplarlardan almış olduklarını ifade eylemekte olup Portekiz, İtalyan, Fransız, İngiliz gibi denizcilikle tarihçe mühim mevkiler kazanmış olan meşhur Avrupa milletlerinin de o tâbiri - tophane, cebehane, silâhhane, tersane - mânalarını tazammun etmek üzere cüz'î ve küllî değişikliklerle lisanlarına alarak kullanmakta olduklarını söylemektedir. Ezcümle İngiliz ve Fransızlar ve İtalyanlar (arsinali) suretlerinde tahrif ile kullanmaktadırlar ki bu kabilden olarak Osmanlılar dahi İspanyolların zaten muharref olan istimallerini bir kat daha tahrif

ile «tersane» suretinde kullanagelmişlerdir. Hasıl-ı kelâm tâbirin (dar-üs-sınaa) dan galat olduğu vusuk ve bedahet (inanma, aşikâr) mertebesindedir.»

Araplar; Endülüs, Afrika, Şam ve Mısır'da pek çok tersaneler tesis etmişlerdir. İslâmlarda ilk tersane Hicretin birinci asrı sonlarında (Revza) adasında kurulmuştur. Tolonluların, Fatimîlerin de tersaneleri vardı.

Osmanlılar ilk gemileri İzmit kıyılarında (Karamürsel) de yaptıkları için Osmanlıların tersanesi şüphesiz ki pek iptidaî bir surette de olsa orada tesis edilmiş demektir. (Gelibolu) fethdilince tersane daha müsait olan bu şehre nekledilmiş ve (İstanbul) un fethine kadar tersanelik vazifesini (Gelibolu) görmüştür. Gelibolu ve İstanbul tersaneleri yelkenli gemilerle iş görüldüğü müddetçe dünyanın en mühim donanmalariyle boy ölçüşecek derecede mükemmel gemiler yapılıyordu. İstanbul tersanesinde yapılan gemiler dayanıklıklariyle beraber zariflikleriyle de nazar-ı dikkati celbediyordu. Bahriye Müzesinde mevcut tarihî (kadırga) Osmanlıların gemi imalindeki maharet ve sanatkârlıklarının en büyük delilidir.

Bu bapta salâhiyyetli bir zat olan Ali Haydar Emir Bey (Bahriye Müzesi Kataloğu) ndaki yazısında (sayfa 13) diyor ki: «Tersanemiz (İstanbul tersanesi) bize başka bir milletten kalmamıştır. Sırf bizim eserimizdir. Bizim ibdaımızdır. Finike milleti tarafından şimdiki (Moda) civarında Yenişehir (Kalkidoni) ve daha sonra (Kadıköy) mevkiinde Haliç'ten evvel (Prokerati) kasabaları tesis edildiği eski yıllarda Saraybumu ve havalisi bir fakir balıkçı ahali ile meskündü. Romalıların (Bizansiyum) dedikleri bu kadîm köyciğezin Eyüb'e doğru olan tarafları, Haliç sahilleri bomboştu Bizanslıların, kendi kayıklarını inşa ve techiz edecek kifayetde bir tersaneleri vardı. Bu tersane, (Kadırga meydanı) dediğimiz mahalde vaktiyle mevcut olan bir liman dahilinde bulunuyordu. Bizans, Roma eyaletleri arasına katıldığı esnada mamuriyet kazanmağa başladı. (Büyük Kostantin) zamanında (Yeni Roma) namiyle tevsim edilen (adlandırılan) Bizans, genişledi. Kara tarafındaki sur, Samatya - Balat hatt-ı muavvecine yani Etyemez - Hekimoğlu - Sinanpaşa - Eskialipaşa - Unkapanı istikametine dayandı. Eski Tersane, Şark İmparatorlugu bahriyesinin beşiği oldu. Kadırga limanı temizlendi ve Tersanenin sa'y (çalışma) kudreti büyütüldü. Bilâhare (Teodosyen) devrinde şehir bir misli daha genişliyerek bu mühim paytahtı ihata eden sûr, elyevm meşhud olan (görünen) vaziyyete geldi ve şimdiki Langa Bostanı mevkiini işgal eden koyun içerisinde bir tersane daha vücude getirildi. Diğer taraftan Galata, Bizansın karşısında burçları ve kaleleri ile küçük ve metîn bir kale helinde yükseliyordu. Galata'da elyevm (Garp kapısı) dediğimiz noktaya müntehi idi. Arazi, bu noktadan Kâğıthane'ye kadar hâliydi. Maahaza (Aynalı kavak = Ayna Ali Kavağı) taraflarında imparatorların teferrüç ve tenezzühlerine mahsus bazı bahçeler, köşkler yapılmağa başlamıştı. (İstanbul) un Fatih tarafından zaptı esnasında vaziyyet bu idi. Hazret-i Padişah fethi takib eden günlerde muzaffer ordusuna burada ve buraya nâzır tepelerde büyük ziyafetler vermiş, ganaim burada tevzi edilmişi ve bu eğlencelerden en mühimmini tîrendazlık (okçuluk) teşkil etmiş olduğundan bütün o tepelere (Ok Meydanı) adı verildi.

«(Langa) ve (Kadırga) tersaneleri Osmanlılar tarafından kullanılmamıştır. Bunlar muhasara esnasında yıkılmış, bozulmuş ve kısmen dolmuştu. Bundan başka (Gelibolu) da vâsi ve kabiliyyetli bir Türk tkrsanesi vardı. Gelibolu başlı başına bir tersane, bir üss-i bahrî idi. Mahallâtını Demirciler, Çılingirler, Marangozlar, Simitçiler, Peksimetçiler, Boyacılar, Yelkenciler) gibi isimler altında hep inşaat-ı bahriyye müessseleri teşkil ediyordu. Türklerin ara sıra denize çıkardığı filolar, Fatih'in İstanbul muhasarasında kullandığı donanma ve bâhusus Bizanslılarla Osmanlılardan evvel Marmara ve Adalar denizi yalılarında sakin olan Selçukî Türklerinden heyet-i mecmuasiyle Osmanlı Türklerine geçen ticaret-i bahriyyenin lâzım olan sayısız sefain-i ticariyye hep bu tersanede yapılmış ve donatılmıştı. Bunun için (Langa) ve (Kadırga) tersanelerinin müstacelen ihyalarına lüzum görülmemişti. Bununla beraber Fatih Okmeydanı'nda bir âbide-i diniyye bıraktığı gibi muzaffer askerlerine ilk mel'abe-i cûş ve huruş (gürültülü patırdılı oyun yeri) olan (Aynalı Kavak) sahilinde de (Tersane-i Âmire) esasını kurmuştur. Artık devletin reşmî inşaat-ı bahriyyesi siklet merkezi yavaş yavaş Gelibolu'dan buraya nakletmeğe başlamıştır.

«İstanbul tersanesinin asıl ehemmiyetli devresi İkinci Bayezit zamanında başlar. (Burul Adası) deniz muharebesi, bu devrin en parlak semeresidir. «Türklerin denizde gayr-i kabil-i galebe oldukları» akidesini Avrupa'ya veren, bu muharebenin tetviç ettiği (taçlandırdığı) muzafferiyyettir. Akdeniz'de Türk-Venedik rekabeti başladığı zaman Gelibolu tersanesi devletin muhtaç olduğu muazzam donanmaların ihzar ve idamesi emrinde izhar-ı acz etmiş ve

bütün müessesat-ı harbiyyenin süratle tahaşşüt ve tecemmü eylediği İstanbul şehkinde müesses Tersane-i Âmire'nin tevsi ve takviyesi zaruret halini almıştı. O vakit Kemal, Burak ve Pîrî reis'lerin riyasetleri altında büyük bir kafile-i bahriyyun (bahriyeliler kafilesi), Garp ocaklarından paytahta getirilmiş ve Osmanlı bahriyyesinin umur-ı hazariyye ve seferiyyesi hazarî ve seferî işleri) bu mütahassıs ellere tevdi olunmuştu. İşte zamanın en büyük amirallerinden sayılan Kemal ve Burak reislerin yorulmak bilmiyen gayreti ve deniz âlemini muhit olan (Pîrî Reis) in ilm ü fenne müstenit himmeti ile burada, dünyanın en bübük gemileri yapılmış ve sonra bu gemilerle dünyanın en büyük deniz muharebelerinden biri kazanılmıştır.

«921 de Gelibolu tersanesi İstanbul tersanesinin nef'ine (menfaatine) olarak biraz daha küçüldü. Çünkü Yavuz Sultan Selim Gelibolu deniz müesseselerinin bir kısmını kaldırtmıştı. İşte bu sırada (Aynalı kavak) tersanesi Galata önünden yani şimdiki Kalafat yerinden Balat Kapısı karşılarına kadar tevsi ve her biri elli bin (Osmanî) ye mal olan «kûh sima tersaneler» (dağ gibi tersaneler) inşa edildi. Mahzenler ve meskenler yapıldı. (Parmak Kapı) haricinde (Divanhane-i Bahriyye) namıyle (Kaptanpaşa kapısı) tesis olundu.

«Tersane-i Âmire halkı «Zindan Arkası» cihetlerini tedricen iskân ve imara baş'amıştı. Kenunî devrinde Gelibolu tersanesi başbuğluğunda buluna ve bilâhare vezir olup Güzelce Kasım Paşa namiyle anılan Kasım Ağa Gelibolu tersanesini ve buna müteferri diğer tesisleri amele ve ustalarından bir çoklarını aileleri efradıyle beraber İstanbul'a kaldırıldı ve elyevm namına izafetle yâd ediled semti bunlarla iskn etti. Cami, mektep ve imaret yaptı. Dereyi tathir ve tevsi ederek İplikçi Hamamı) taraflarının kadar seyr ü seferi temin etti. (Kasımpaşa, bahriyelilerle dolu bir mâmur kasaba oldo. Tersane-i Âmire bütün teferrüatını câmi büyük bir resmî müessese haline geldi ve (Hay rettin Paşa) bilstiklâl Kaptan Paşalık makamına çıkarak (Kubbealtı) nda ihraz-ı mevki eyledikten sonra (mevki sahibi olduktan sonra) bu resmî müesseseye tehacüm eden Magrib-i aksa bahriyyununun (Tunus ve Cezayir denizcilerinin) ehliyyetli ellerinde (Tersane-i Âmire) Kanunî'nin muhteşem devrine lâyık ehemmiyetli bir noktaya yükseldi.

Divanhanenin ilk inşası 921-922 tarihlerine müsadiftir. Binanın mevkii şimdiki daire mevkiinin daha geris'nde idi. Bununla beraber yapılış tarzı ile şekil ve heyeti malûm değildir. Bunun yıkılıp (Divanhane) nin ikinci defa olarak yapılması 1134 senesi sonlarındadır. kaydlara nazaran ihinci Divanhane bir ve iki katlı muhtelif ve müteferrik binalardan ibaret idi. En mühim kısmı önünde ahşap iskelesiyle ve bir çok yerleri kaziklar üzerine inşa edilmiş deniz cenahı idi. Burada Kaptan paşalara mahsus (Kasr-ı Kebir =Büyük kasır), biraz uzağında Padişaha mahsus diğer bir kasır mevcut olup bir câmekân ile bir hamam binaası ikisini biribi.ine raptediyor ve her iki kasır iki katlı ve dıştan tahta kaplamalı olarak cenahın iki müntehasını teşkil eyliyordu. Kasr-ı kebirin sağ tarafında Kâhya Bey dairesi, tercüman dairesi, kalem ve Başçavuş odası bulunuyordu. Bilâhare işbu ebniyenin nihayetine hademeye mahsus bir hamam yapılmıştı. Sol tarafında ise sergi odası, divan yeri, cami i şerif, hazine dairesi ve hademe odaları vardı ve her iki tarafta ayrı binalar dahilinde Sofracıbaşı, baş çuhadar ve kahve odaları, Divan Efendisi dairesi ve cümlesinin fevkinde Gedikli Ağalar dairesi mevcut idi.

« (Aynalı Kavak) sahillerinden Okmeydanı eteklerine doğru olan saha (Tersane bahçesi) namiyle yâd olunuyordu. 1022 de Birinci Sultan Ahmet bu bahçenin ihya ve imariyle dahilinde bir de saray inşasını emreylemişti. Bilâhare tevsi edilmiş, Aynalı Kavak Sarayı vücude gelmişti.

«Kaptan-ı Derya Hasan Paşa 1035 senesinde «Tersane-i Âmire» işlerine himmet sarfedip tersane gözlerini ve mahzenlerini bina etti ve donanma mühimmatına ziyade revnak vardı. O zamanlar (Mahzen-i serp) denilen (Mühimmat-ı harbiyye anbarı) elyevm Parmakkapı'dan itibaren ikinci binanın yerinde idi ve mürur-u zamanla eskimiş ve nihayet kazaen yanmıştı.

«1220 de (Aynalı Kavak Sarayı) yıkıldı. Bunun yerine yapılan inşaattan birincisi hâlâ baki olan (Taş Kızak) tır. Bu kızak 1256 senesinde ikmal edilmiştir. İkincisi (Haddehane) binasıdır. Bu bina 23×21×8 zira' eb'dında ve ana bina ile derununa (Hadde çarkı) konmak için bir (çarkhane-i ebniyye) ve ittisaline bir furun ve sahil tarafına 20×40 zira' eb'adında iskelesi, 20×15×10 eb'adında iki kat hademe dairesi, Çarkçı meydanında (Havz-ı âb = su havuzu)-lardan ibaretti. 1247 de bina emini (Ali Efendi) marifetiyle inşasına başlanmış iken toprağın çürük çıkması sebebiyle daha geriye alınmış, 1248 de binaların inşası ikmal edilerek İngiltere'den gelmiş olan çarklar yerlerine konulmuş, ve aynı zamanda (dökemhane) nin inşasına başlanmıştır.

«Tersanedeki ilk havuz Sultan Mahmud ı Evvel tarafından yapılan (Kasımpaşa havuzu)-dur. Orta havuz 1241 de ve tersane emini Sait Efendi vedaatiyle yapılmıştır. 1273 de üçüncü bir havuzun inşasına teşebbüs edilmiştir. İnşası uzun sürmüştür.»

Hicrî 1248 (Milâdî 1832) senesine gelinciya kadar «Tersane emini» unvanını taşıyan sivil bir memur tarafından idare olunurdu. Kaptan paşalar yalnız donanma sevk ve kumandasiyle iştigal ederler, tersane işlerine karışmazlardı. Tersanenin denizcilikten haberi olmıyan bir memur tarafından idaresindeki yanlışlık ve bu yüzden doğan zarar anlaşılarak tersane işlerinin idaresi de usta Kaptan paşaların uhdesine tevcih olundu. İdarî işlerle meşgul ve Kaptan paşalara karşı mes'ul olmak üzere Tersane Müdürlüğü namiyle de bir müdürlük ihdas edildi.

Bahriye Nezaretinin teşekkülü üzerine Tersane, Bahriye Nezaretine bağlandı.

Müceddet havzlar, anbarlar, âlât yaptırdı,
Bütün Tersanenin ikmal olundu neyse noksanı.
Ziya Paşa

TERSANE AĞASI (ترسانه آغاسی) [*Bah.*] Tersenenin büyük memurlarından birinin unvanıdır. Kaptan paşa'nın Tersanedeki vekili idi. Üç çifte kayığı vardı.

TERSANE ANBARLARI EMİNİ (ترسانه آنبارلری امینی) [*Bah.*] Tersane anbarlarının başındaki memura verilen unvandır. Anbarlara giren ve çıkan şeylerden mes'uldu. Dördüncü sınıf hacegândan sayılırdı.

TERSANE ANBARLARI NÂZIRI (ترسانه آنبارلری ناظری) [*Bah.*] Tersane anbarlarına giren ve çıkan şeylerin giriş ve çıkışına, defter ve kayıtlarının muntazam surette tutulmasına nezaretle mükellef memura verilen unvandır. Dördüncü sınıf hacegândan sayılırdı.

TERSANE BAŞÇAVUŞU (ترسانه باش چاوشی) [*Bah.*] Tersanenin iç işlerinden mes'ul küçük zâbitlerden birinin unvanıdır. Maiyyetinde «Divanhane çavuşları» denilen çavuşlar bulunurdu.

TERSANE BAŞMİMARI (ترسانه باش معماری) [*Bah.*] Tersanede yapılan gemilerin plânlarını hazırlamak ve yapılışlarına nezaret etmekle mükellef fen şubesinin başında bulunana verilen addır.

TERSANE BEDELİYYESİ (ترسانه بدلیه‌سی) [*Mal.*] Tanzimat'tan önce gemilerde kürek çekmek, yelken açıp toplamak işlerinde kullanılanların ücretlerine karşılık olmak üzere dörtten on eve kadar bir kürekçi itibariyle ve yevmî onar akçe hisabiyle tarh ve tahsil olunan verginin adıdır. «Kürekçi bedeli», «kalyonciyan bedeliyyesi», «Gabyar bedeli» «bedel-i asakir-i bahriyye» de denilirdi.

TERSANE DEFTER EMİNİ (ترسانه دفتر امینی) [*Bah.*] Kaptan Paşa eyaletinde sancakların timarlı sipahilerinin defterlerini tutturmakla vazifeli memurun unvanıdır. Tersane reisine bağlı olup maiyyetindeki defter kethüdası ve kâtipleri günlük muameleleri yaparlar ve tahvilleri Divan-ı hümayun rüus kalemine bildirirlerdi.

TERSANE DEFTERHANESİ (ترسانه دفتر خانه‌سی) [*Bah.*] Kaptan Paşa eyaletine tâbi sancakların zeamet ve timar kayıtlarının tutulduğu kaleme verilen addır. Bunların tevcihatı Derya kalemine bağlı olan Tersane defterhanesinde yapılır, kendilerine Kaptan Paşa tarafından mühürlü Tezkire verilirdi. Bazı tevcihler Sadrazam'a arzolunarak Defterhane'deki kayıtlarına işaret ettirilirdi.

TERSANE EMİNİ (ترسانه امینی) [*Bah.*] Tersanenin malî ve idarî işleriyle meşgul olan memurun unvanıdır. Birinci sınıf hacegân rütbesinde olan Tersane Emini için «Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» nda (sayfa 425-426) şu izahat vardır:

«Tersane Emini, tersanenin ve gemilerin varidat ve masraf defterleriyle inşaat, tamirat ve alım satım işlerine bakar. Bütün levazimatı mübayaa ve ihzar ve depoların eşyalarını ve ayniyat defterlerini tetkik ve kontrol eyler, hülâsa tersaneye taalluk eden bütün irat ve masraf bunun nezaret ve vasıtasiyle yapılırdı. Kendisine mahsus gemi ile altı çifte kayığı vardı. Kaptan paşanın denize çıkışında kendine ait muamelâtta ona vekâlet ederdi. Divan-ı hümayun içtima ettiği tarihlerde müzakerelere iştirak etmez, fakat orada bulunarak kendisine sorulacak şeyler hakkında mütalâası alınır ve yahut kendisine icab eden emirler verilirdi.

«1219 H., 1804 M. tarihinde Tersane Eminliği, Bahriye hazinesine bakmak üzere Şıkk-ı salis Defterdarı ve Umur-ı Bahriyye Nezareti ismiyle Tersane Defterdarlığına kalbolunarak bu hizmete eski Paris Sefiri Seyyit Ali Efendi tâyin edilmişti. Bu yeni usule sebep Osmanlı Devleti'nin kuvvetli bir donanmaya ihtiyacı ve buna da kuvvetli bir hazinenin lüzumu idi. Bu suretle sarayın kapı arasında müstakil bir tersane hazinesi teşkil edilerek Osmanlı donanmasının Avrupa bahrî devletleri

donanması gibi yükselmesi için faaliyyete geçilmişti.

«Tersane Eminliği, Üçüncü Selim'in hal'ini mütaakıp tekrar meydana çıkmış ve 1246 H., 1830 M. tarihinde lâğvolunarak bu vazife Kaptan Paşaların mes'uliyyeti altına verilmiş ve bu iş için kendisine bir de muavin tâyin olunmuştur. Tersane veznesinden çıkan paranın yüzde onu Tersane Emini'nin maaşı karşılığı idi.»

TERSANE HALKI (ترسانه خلق) [*Bah.*] Harb gemilerinde çalıştırılan kaptanlar, reisler, kalafatçılar, kumbaracılar, marangozlar ve saire hakkında kullanılır bir tâbirdir. Silâhendazlık vazifesini gören asker takımı bunlara dahil değildi.

TERSANE-İ ÂMİRE EMİNİ (ترسانهٔ عامره امینی) [*Bah.*] Tersanenin malî işleriyle meşgul ve bunları idare ile mükellef olan memurun unvanıdır. Bunun yerine kısalmışı olan «Tersane Emini» de denilirdi. Yeni gemi yapıldıkça mühimmatiyle beraber suvarisine teslim ve liman defterine de kaydolunduktan sonra bir sureti sonraları «Bahriye Nazırı» unvanını alan «Kaptan-ı Derya» ya ve bir aynı da (kopyası) vaktin Maliye Nazırı bulunan «Defterdar» a verilirdi. Sonradan Tersane müdürlüğüne tahvil olunmuş, bir müddeet sonra da istiklâli kaldırılarak Kaptan paşaların maiyyetine verilmiştir. 1249 (1833) de Müsteşarlığın ihdası üzerine lâğvolunmuştur.

TERSANE-İ ÂMİRE HAZİNESİ (ترسانهٔ عامره خزینه‌سی) [*Mal.*] Tersanenin para işlerini gören veznesi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı devletinin kuruluşunda Beyt-ül-mal adı verilen ve bir Defterdar idaresinde bululan para işleri, yine aynı mânayı ifade etmek üzere, «Hazine-i devlet», «Hazine-i emiriyye», «Hazine-i hassa» gibi muhtelif adlar almış, sonraları harb masrafları fevkalâde masraflara karşı bir ihtiyat hazinesi olmak ve varidat-ı havass-ı hümayun hasılatı, ganaim humsu, hükümdarlardan alınan hediyyeler ve saireden teşekkül etmek üzere «İç hazine» ve «Enderun hazinesi» adlariyle tesisat vücude getirilmiştir. Daha sonra varidat ve hasılatın artan nevilerine ve bunların kullanılış tarzlarına göre hazineler arttırılarak «Hazine-i âmire», «Mukataat hazinesi», «Barut-hane-i âmire hazinesi», «Darphane-i âmire hazinesi», «Evkaf-ı hümayun hazinesi» namlariyle teşekküller meydana gelmiştir. Tersane-i Âmire hazinesi de bu türlü hazineler miyanındadır.

TERSANE KÂTİBİ (ترسانه کاتبی) [*Bah.*] Tersan-i Âmire emini'nin varidat ve masraf muhasebesini tutan memurun unvanıdır. Bunun yerine «Cânib Efendi» de denilirdi. Ruzname kâtibi ve İcare kâtibi adlı iki muavini vardı.

TERSANE KETHÜDASI (ترسانه کتخدامی) [*Bah.*] Tersanenin büyük memurlarından birinin unvanıdır. «Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» nda (sayfa 417) bunun için şu tafsilât veriliyor:

«Bahriye ümerasından olan Tersane kethüdası, kalyonların taammümüne kadar Vis amiral (tüm amiral) mevkiinde idi. Birinci derecede tersanenin inzibatiyle alâkadardı. Eskiden Azeb reisliğinden yolu ile gelir ve bir gemide gardiyanbaşı, yani suvarı olur ve sonra baştarde-i hümayun veya hünkâr gemisi reisi olur ve daha sonra kethüdalığa geçerdi. Fakat sonraki tarihlerde Kaptan paşa eyaletindeki Derya beyliğine tâyin edilmişlerdir.

«Tersane kethüdası, Kaptan paşadan sonra tersanenin birinci hâkimi olup, hâkimiyyetine alâmet olmak üzere elinde Hind kamışından mavi renkli asası vardı. Kayığı altı çifte idi. Padişah baştarde ile Boğazda gezinti yaptığı vakit geminin dümenini tutmak buna aitti. Evvelce Kaptan paşalarla beraber sefere çıkmaları âdet iken sonraları Tersanede bırakılmışlardı. Kaptan paşa eyaletindeki Sığla sancencağı (İzmir ve havalisi) bunun birliği idi.»

TERSANE MAHZEN KÂTİPLERİ (ترسانه مخزن کاتبلری) [*Bah.*] Terseneye ait kereste mahzeni (deposu) ile diğer malzemelere ait mahzenlerin hisaplarını tutan kâtiplere verilen addır. Birinci mahzene mahzen-i cub, ikinci mahzene mahzen-i sürb denirdi. Kurşunlu mahzen diye de meşhurdu

TERSANE MUHAFIZLARI (ترسانه محافظلری) [*Bah.*] Tersanede kıçtan karaya yatan gemilerin koruyucuları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mandacı da denilen Tersane muhafızları Liman Reisi'nin emrinde idiler. Tersane rıhtımını sabaha kadar dolaşırlar, bir şeyin çalınmamasına dikkat ederlerdi.

TERSANE MÜDÜRÜ (ترسانه مدیری) [*Bah.*] Tersanede malî işlere bakan memurun unvanıdır. Sonradan «Tersane Emini» ne bu ad verilmiş ve 1249 (1833) de Müsteşarlığın ihdası üzerine lâğvedilmiştir.

TERSANE REİSİ (ترسانه رئیسی) [*Bah.*] Tersanenin büyük memurlerından birinin unvanıdır Vazifesi Tersaneye ait timar ve zeametlere mütaallik ve bu itibarla Tersane defterhanesi müdürlüğü idi. Tersanenin Defter kethüdasiyle Defter emini buna merbuttu.

TERSANE RİCALİ (ترسانه رجالی) [*Bah.*] Tersanede Kaptan Paşa'dan sonra gelen büyük mamurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sırasiyle şunlardı: Tersane emini, Tersane kethüdası, Tersane ağası, Liman reisi, Tersane kâtibi, Tersane reisi, Tersane defter emini.

TERSANE RUZNAMÇECİSİ (ترسانه روزنامچه جیسی) [*Bah.*] Tersanenin günlük varidat ve masarifatını tutmakla vazifeli memura verilen unvandır. Eskiden bu iş için Halife ismiyle iki kâtip varken sonradan ruznamçecilik ihdas edilmiştir.

TERSANE SARAYI (ترسانه صرایی) [*Mim.*] Kasımpaşa'da Tersane'deki sarayın adıdır. Adını bulunduğu Tersane'den almış olan bu saray daha ziyade «Aynalı Kavak Sarayı» adıyle meşhurdu. «Kasımpaşa'da Haliç sahilinin en büyük sarayı, İstanbul'un Topkapı ve Üsküdar saraylarından sonra mükellef ve büyük bir yapısı idi» diyen değerli tarihçi Haluk Y. Şehsüvaroğlu (İstanbul Ans klopedisi, Ayvansaray Sarayı) şu tafsilâtı veriyor:

«İnşasına, Birinci Ahmet zamanında ve bu hükümdarın emriyle Hicrî 1022 yılı sonlarında (1613 M.) bir kasır ile başlanmış, bu kasır bir müddet metrûk kaldıktan sonra bedmedilmiş, Üçüncü Selim devrine kadar, tecdiden yapılan binalar ve ilâvelerle büyütülmüştü.

«İmparatorluk Tersanesinin Kasımpaşa'da kuruluşu Yavuz Sultan Selim zamanında başladı (B. Tersane, Tersane-i Âmire). Fatihten Yavuz devrine kadar, Haliç kıyısından Okmeydanı'na doğru Kasımpaşa sırtlarını büyük bir koru kaplamıştı (B. Kasımpaşa); bu koru, Fatih Sultan Mehmet'in sevdiği yerlerdendi. Otağ-ı hümayununu kurdurarak sık sık gelir, Okmeydanı'nda da kemankeşlik yapardı. Yavuz zamanında sahildeki araziye tersane kurulunca, koruda ona nisbetle «Tersane bahçesi», hükümdarın bir tenezzüh yeri olması itibariyle de «Has bahçe» diye anılır oldu.

«Hicrî 1022 senesi şevvalinin başlarında Birinci Ahmet bir Edirne seyahatine çıktı. Saadet kaymakamına gönderdiği bir hatt-ı hümayuniyle, bir yıl kadar kalmağa niyet ettiği Edirne'den avdetine değin, pek sevdiği ve ekseriya oradan yaya olarak Eba Eyyüb-ül-Ensarî'nin türbesini ziyarete gittiği tersane bahçesinde bir kasır yaptırılmasını emretti; bunu, Vak'anüvis Naima Efendi, tarihinin ikinci cildinde şöyle kayt ve tesbit eder:

«Bina i kasr-ı tersane - kenduler Edirne'de iken Tersane bahçesinde bir kasr-ı âli maa tetimmatiha (tetimmeleriyle birlikle) bina olunmak buyurulduğ, İstanbul'a teşrif buyurduklarında sabıka ve lâhika ekser anda olup gâhice Eba Eyyüb ül-Ensarî Radıyallahü anh ül-bâri Hazretlerinin ziyaretlerine rah-ı pinhan (gizli yoldan) ile tevazuan piyade hareket ederler idi.»

«Birinci Ahmet Edirne'den Hicrî 1023 muharremi başlarında (1614 şubatı) döndü. Vak'anüvis'in tasviri ile «âvan-ı berf ü bâran (karlı yağmurlu zamanda) idi. Yollarda çok zahmet çekilmiş, bilhassa Çorlu ile Silivri arasında «çamur sine bende çıkmış idi». Genç hükümdar, sayfiye mevsiminin gelmesini beklemeden Tersane bahçesine gitti.

«İstanbul'a gelişinden bir kaç gün sonra Tersane bahçesine bir kaç gün göçüp mukaddema binası ferman olunan kasr-ı vâlâ tamam olmakla anda ârâm buyurdular ve Tersane bahçesine bittabi (tab'an) meyilleri olmakla iç harem bahçesine âyandan şükûfe erbabı (çiçekçiler) enva ı ezhar götürüp muteber olanları birer mahalle tarh ettiler. Hattâ Müfti ve vüzera ol emre mübaşir oldular.»

«Naima Tarihi'nin yine ikinci cildinden alınmış olan bu bend de aydın olarak gösteriyor ki, Tersane kasrının yanında bir de çiçek bahçesi tanzim edilmiş, başta Şeyh-ül-islâm gelmek üzere devrin vüzerası, uleması muhtelif nadide çiçek, soğan ve fidanları hediyye etmişlerdir. Burada Birinci Ahmet devrinin Türk çiçekçiliğinde parlak bir devir olduğunu hatırlamak lâzımdır ki tarihimizde «Lâle devri» diye bir çiçeğe nisbetle anılan Üçüncü Ahmet devri, XVII nci asrın büyük çiçekçileri ayarında simalar yetiştirmemiştir.

«Tersane sarayı harem ile enderun takımından ancak bir kısmını alabildiğinden, Padişah buraya göç ettiğinde maiyyetinden bir kısmı da Halic'in nihayetlerinde Karaağaç kasrı ile yanında yine emlâk-i miriyyeden Yusuf Efendi bahçesine çıkardı. Birinci Ahmet'in en küçük şehzadesi Sultan İbrahim Tersane sarayında doğdu.

«Sultan Ahmet'in üç oğlu ve bir torunu, İkinci Osman, Dördüncü Murat, İbrahim ve Dördüncü Mehmet, babalarının ve dedelerinin pek sevdiği Tersane sarayını ihmal etmediler, kendi zevklerine uygun ilâvelerle bilâkis tevsi ettiler.

«Bu devrin adamı olan Evliya Çelebi Tersane sarayı hakkında şunları yazıyor: «Hasköy kurbünde leb-i deryada (deniz kenarında) Tersane bahçesi Padişahlara mahsustur. Kefere arasında da krallara mahsus bağ imiş. Fatih Sultan Mehmet fetihten sonra iptida çadırını burada kurdurup gaza malını burada tevz

etmiş. Fermanı ile hamam ve kasır, sofalarla havuz ve şadırvanlar yapılmış. Satrançvari on iki bin servi ağacı dikilmiştir ki rayihası dimağı ta'tir eder. Bu ağaçlardan dolayı bu bağa güneş girmez. Bu bağın abdar şeftalisi, kaysısı pek memduhtur. Leb-i deryada İbrahim Han bir kasır bina etmiştir.

«Bahçe önündeki denizde bir gûna deniz hayvanı çıkar ki ayrıca sayyadları vardır, adına istiridye derler, sedef gibi kabuk içre zîruh bir mahluktur ki meyhor kimseler zeyt yağıyle pişirip yahut limon ile çiyce tenavül ederek bâde nuş ederler. Bahçe ustasına sayyadları senevî on bin akçe avaid verirler.

«Bu bağın bir ustası üç yüz kadar halifesi vardır ki hizmet ederler. Hünkârlara mahsus kayıkhaneler vardır. Padişah Yeni saraya (Topkapı sarayı) ve gayri bir yere gitmek isterse, kayığın kıçında cevahir kubbe altında mücevher taht üzerinde sade cura, zurna ve çifte nakkare fasledererek Halic'in tarafeyninde olan kat yalıları, bağ ve bağçe ve tersaneleri seyr ü temaşa ederek giderler. Bu bahçede bir has ahır vardır. Okmeydanı'na cirid oynamağa giderler.»

«Naima'nın dördüncü cildindeki bir kayde göre Tersane sarayı'nın harem kısmı denizi görmezdi Önünde yüksek bir duvar vardı. Gününün büyük bir kısmını haremde geçiren Sultan İbrahim tarafından bu duvar Hicrî 1057 yılında yıktırıldı. Haremin yüzü denize açıldı. Buna mukabil, o taraftan pereme ve kayıkların geçmesi şiddetle yasak edildi. Fakat bu yasağın halka verdigi sıkıntı pek çabuk anlaşılarak bir hafta sonra yasak kaldırıldı.

«Tersane sarayına sık sık giden hükümdarların biri de Dördüncü Mehmet olmuştur. Kanlı bir ihtilâlde tahttan indirilmiş olmasına rağmen, kırk senelik saltanatı imparatorluğun en muhteşem devrini temsil eden bu hükümdarın zamanında, Hicrî 1089 Muharremi (M. 1677 martı) ortalarında bir yangın felâketi gördü. Vak'ayı, müverrih Silâhtar Fındıklılı Mehmet Ağa, kendine nisbetle anılan tarihinin birinci cildinde şöyle nakleder:

«İhrak şüden harem-i hass-ı bağçe-i Tersane; evasıt-ı mah-ı mezburde (o ayın ortalarında) sabaha karib Tersane bahçesi harеminde horanda odalarının birinin ocağından ateş isabet edip içinde olan kirişe ve badehu tavanına yapışıp kara Ağalar söndürememekle ân-ı vâhitde bütün odayı ihata ve etrafında olanlara dahi sirayet edicek, içindeki cariyeler ancak birer başları ile Padişah hazretlerinin olduğu camlı büyük köşke firar, anda dahi karar edemeyip âkıbet deryaya nazır kafesli köşke kaçtılar. Biemrillâh-i Taalâ ol derece bir azim duman (gayet kesif sis) olmakla şule-i ateş bir yerden müşahede olunamayıp ancak anda hazır bulunan iki yüz miktar halvetçi bostancılar ile Bostancıbaşı Rum Salih Ağa ve ocaklarının Başçavuşu Kanozlu Uzun Ali yetişip ve Zülüflü baltacılar gerdeller ve aşçılar iri kazanlarla deryadan su taşıyıp semender vâr dört taraftan kuşatıp balta üşürdüler. Eski bina olmakla faide etmeyip gittikçe ateş iştial bulup camlı büyük köşke yapışmağa on zira' miktarı kaldığı mahalden Başçavuş kestirip biavnillâh-i Taalâ altı katlı duvar çökmekle ateş teskin oldu. Ve illâ müşkül olurdu. Müellif-i hakir zümre-i bostaniyandan olmamız hasebiyle hizmette hazır, varta-i hevilnak-i ibretnümaya (ibret alınacak korkunç hâdiseye) nâzır idim. Taraf-ı Padişahîden azim lûtfa mazhar olduk. Müceddeden tamirine ferman-ı hümayun sâdır olup Karaağaç bahçesine ve bir aydan sonra, evasıt-ı bahar idi. Üsküdar sarayına nakil ve teşrif buyurdular.»

«Yine aynı müverrih, Hicrî 1090 yılı muharreminde (M. 1679 şubatı) Polonya seferinden dönen Dördüncü Mehmet'in büyük şehirde üç gün üç gece süren bir donanma ve şehrâyin ile karşılandığını kaydediyor ki, bu münasebetle, Haliç'te kayıklarla büyük bir de esnaf alayı tertip edildiğini zikrediyor, şöyle ki: İstanbul esnafı kiraladıkları at kayıklarını ve mavnaları biribirine çattırıp üstüne köşkler yaptırıp Galata önünde toplanırlar, enva-ı türlü oyunlar oyniyarak bu kayık ve mavnalar ile Tersane sarayı önünden geçerek alay gösterirler, Padişah bu alayı kafesli köşkten seyreder.

«Tersane sarayı 15000 arşın murabbaı sahayı kaplıyordu. Arka tarafta sed sed yükselen 9000 arşın murabbaında bir bahçesi vardı. Haliç'ten bakılınca sarayın bütün daireleri görülürdü.

«Harem dairesi 4300 arşın murabbaı yer işgal ediyordu: iki katlı idi, dairenin önünde alt katını baştan başa bir camekân örtüyordu, haremin, üstü kiremit örtülü bir hamamı vardı. Haremin ön tarafında da üzeri kurşun örtülü bir kasır vardı, deniz tarafında tahtanî çamaşırhanesi ile kârgir ocak yeri inşa edilmişti.

«Harem dışında üzeri kiremit örtülü tahtanî bir kasır bulunuyordu ve bu binadan sonra üzeri kiremitli büyük saray kapısı geliyordu. Harem tarafındaki «Daire-i hümayun» üzeri kiremit kaplı olmak üzere 1162 arşın murabbaı bir sahayı işgal eden iki katlı bir bina idi;

dairenin, üzeri kurşun örtülü bir hamamı, bahçesinde bir pavyonu, bir kameriyesi ve daire-i hümayun önünde etrafı mermer döşenmiş, ortası kale resminde fıskıyeli bir havuz vardı.

«Deniz tarafında üzeri kurşun örtülü tezhipli namazgâh köşkü 264 zira' murabbaı bir yeri işgal ediyordu; bundan sonra da sarayın camii geliyordu. Camiin etrafı üzeri kurşunlu turre saçaklarla çevrilmişti. Kurşun damlı, mermer sökeli, kemerli ve fenerli mükellef bir kapısı vardı. Camiin yanında demir parmaklıklı büyük bir köşk bulunuyor, ondan sonra hamamlar, Kızlar Ağası dairesi, Hazinedar Ağa ve maiyyetinin dairesi, Acemi Ağalar koğuşları, hademe odaları geliyordu. Burada, harem Ağalarına mahsus bir cami inşa edilmişti.

«Harem Ağaları dairesi ile harem-i hümayun arasında bir taş duvar ve üzeri kiremit örtülü ve fenerli büyük bir kapı vardı. Bu sahada «Has oda tahtı» tâbir olunur, üzeri kurşun örtülü, iki tarafında üçer adet cenahlı ve abdest odalı, divanhaneli daire-i hümayun 979 arşın murabbaı bir sahayı kaplıyordu. Mülevven, turre saçaklı idi. Kubbesi altın yaldızlı iki fener alem vardı. Bu daireye altın puşideli tahtanî bir hamam yapılmıştı ve etrafında Enderûn Ağalarının odaları, Silâhdar Ağa, hazine ve seferli daireleri yapılmıştı. Divanhaneli daire-i hümayun önünde, üç yerde «tahtı rahtlı ve mermer pehlûden döşeli» binek taşı mevcut idi.

«Divanhaneli kasr-ı hümayun miyanında üzeri kiremit örtülü fevkanî bir köşk Silâhdar Ağa dairesi altında da «tahtı rahtlı köfege pehlüden» binek taşı vardı. Daire-i hümayunun etrafında açıklık mahalde mermer döşeli ve demir kapak parmaklıklı balıkhane 30 zira' murabbaında bir yeri işgal ediyordu. (Bu malûmat, merhum Saffet Bey tarafından 1329 da neşredilmiş Bahriye Arşivinde 1220 tarihli bir vesikadan hülâsa edilmiştir).

«Tersane sarayının «Aynalı Kavak sarayı» adını alması Üçüncü Ahmet zamanında, 1718'den sonradır. Bu tarihte Venedik cümhuriyyeti ile Pasarofça muahedenamesi imza edilmiş, Cumhuriyet Osmanlı Padişahına gayet büyük ve güzel Venedik aynaları hediyye edilmişti. Üçüncü Ahmet de bu aynaları Tersane sarayının muhtelif dairelerine koydurtmuş «kavak kadar uzun endamlı aynaları» dillere düşüp «Aynaları Kavak Sarayı» günlük sohbet ağzında «Aynalıkavak sarayı» diye kısaltılmış ve Tersane sarayına alem olarak kalmıştı.

«Üçüncü Ahmet, şehzadelerinin sünnet düğününü Nevşehirli İbrahim Paşa Sadaretinin ilk yılında, Okmeydanı'nda ve on beş gün on beş gece devam etmek üzere pek parlak bir surette yaptırmıştı. Düğünün devamı müddetince kendisi de harem-i hümayun takımı ile beraber Tersane sarayında ikamet etmişti ki, sarayın önündeki deniz, geceleri pek muhteşem fişek hüner ve eğlencelerine sahne olmuştu.

«1779 da. Küçük Kaynarca muahedenamesinin Ruslar tarafından kasten karışık ve muğlâk yazılmış maddelerini açmak ve izah etmek için Türk ve Rus murahhaslarından mürekkep bir konferans Aynalıkavak sarayında toplanmış ve yeniden imzalanan muahedename tarih kütüğüne «Aynalıkavak tenkihnamesi» adı ile geçmişti.

«Aynalıkavak sarayı, Üçüncü Ahmet'den sonra bir müddet Padişahların iltifat ve rağbetinden mahrum kaldı ve harabîye yüz tuttu. Nihayet Hicrî 1201 de Birinci Abdülhamit'in Sadrazamı Koca Yusuf Paşa'nın nazar-ı dikkatini çekerek bu vezirin himmeti ile tamir edildi. Şöyle ki:

«Bu güzel sarayın âcilen tamir edilmediği takdirde yıkılıp kaybolacağını gören Yusuf Paşa, bir kaç defa Aynalıkavak'a gidip bütün dairelerini gezmiş, Padişah'a yazdığı bir telhiste bu sarayın tamiri ve müceddeden tefrişi ile ihyası fikrini kabul ettirmiş ve hemen işe girişmişti. Aynalıkavak sarayının Koca Yusuf Paşa tarafından tamirine dair Başvekâlet Arşivinde kıymetli vesikalar mevcuttur. Tamiri süratle tamamlanan sarayın tefrişinde de, Müneccim başının tâyin eylediği «vakt-i mes'ud» de, 1201 şevvalinin 22 nci pazartesi günü (M. 1787) temmuzunun sabah alaturka 12 yi 37 geçe başlandı. Sarayın bu tamirine söylenen tarihlerin en güzellerinden biri şudur:

Tasvire benzedi bakın Aynalıkavak
Hicrî 1201

«Yine sarayın sahne olduğu ilk tarihî vak'a, 1787 Rus harbine takaddüm eden günlerde, Koca Yusuf Paşa'nın İngiliz Elçisi ile gizli mülâkatıdır. Sadrazam, Aynalıkavak mülâkatında: «Elçi Bey, seninle sinîn-i adideden beri dostluğumuz ve hukukumuz vardır, ben Sadrazam ve siz Elçi farz olunmıyarak ve hariçten bîgaraz iki dost mesabesinde biraz sohbet edelim» diye söze başlamış, Elçi ile Rusya'nın Türkiye'ye karşı durumunu mütalâa ettikten sonra Türkiye'nin Rusya ile bir harbi göze aldığı takdirde İngiltere'nin dostluğuna itimat edebileceği neticesine varılmıştı. Rusya'ya harb ilânı, Avusturya'nın Türkiye'ye karşı harbe iştiraki, Rusların karşısında uğranılan çok ağır ve kanlı mağlûbiyyetler, Birinci Abdül-

hamit'in bu felâketler karşısında duyduğu teessürle menzulen ölümü, bu maddenin çerçevesi içinde mütalâa edilecek mevzular değildir. Harbin devamınca, Aynalıkavak sarayı yine bekçiler eline terkedilmişti. Bir ara da mirî anbar olarak kullanılmıştı.

«Birinci Abdülhamit'in yerine Osmanlı trhtına oturan Üçüncü Selim'in ilk saltanat yıllarında Aynalıkavak sarayı, Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa'nın sarayı da alınarak Aynalıkavak sarayının harem dairesine eklendi. Tamire başlandığı zaman, sarayın içinde bulunan mirî buğday ekmekçilere tevzi edilmiş, arpa da Arpa Eminine teslim edilerek saray bir iki gün içinde boşaltılmıştı. Fakat Üçüncü Selim bu sarayda ancak bir bahar geçirdi. Bir maddesi ile Kırım'ın Rusya'ya ilhakını Türkiye tarafından tasdikını ihtiva eden Ziştovi Muahedenamesini bu sarayda imzalıyan Üçüncü Selim, derin bir teessür içinde Beşiktaş sahilsarayına gitti. Aynalıkavak'a bir şeamet çöktü ve evvelâ bir daha tamir edilmemek üzere kendi haline terkedildi. Sonra, Tersane, Küçük Hüseyin Paşa'nın gayretleriyle tevsi edilirken, sarayın binaları da kısım kısım yıktırılarak Tersane sahasına ilhak edildi H. 1217-1218 (M. 1802-1803) arasında da son izler kaldırıldı. Câbi Sait Efendi'nin el yazması vakayi'namesinden Reşat Ekrem tarafından çıkarılmış ve bu satırların muharrirlerine tevdi edilmiş küçük bir notta: «Aynalıkavak sarayı hedmedildi, yeri Tersaneye ilhak olundu ve amelimande sefaine tahsis olundu, etrafı sedd ü bend edilerek Tersane-i Âmire emini olanlara mahsus bir iki daire inşa edildi. Aynalıkavak sarayının taşları, Mihrişah Valide Sultanın Eyüp'te inşa edilecek medrese ve türbesinde kullanılmak üzere Eyüpsultan'a nakloluudu» deniliyor.

«Büyük Tersane sarayı yıkılırken, Üçüncü Selim yerine Hicrî 1206 (M. 1791) de Has Bahçe köşkünü inşa ettirdi. Bu köşk, harabesi erzak anbarı olarak kullanılan kasr-ı hümayunun yerine yaptırılmıştı.

«Üçüncü Selim zamanında İstanbul'a gelmiş olan ressam ve Mimar Melling, meşhur resim albümünün izahnamesinde Aynalı kavaktan bahsederken, bu sarayı, Fatih Mehmet'in ahfadından birine, dünyanın en güzel sahiline malik olmak gururunun yarattığını söylüyor. Saray yıkıldıktan sonra, Haliç sahilleri, onun İstanbul zarafeti eseri o güzel sdını uzun zaman unutmadı. Nasıl unutabilirdi ki, Aynalı kavak, aynı zamanda, üzerine şarkılar tanzim edilip bestelenmiş bir mesire idi. Lâtif Ağa'nın Hicazkâr'dan bestelediği aşağıdaki şarkı, Haşim Bey'in kendi adına nisbetle anılan meşhur mecmuasından nakledilmiştir:

İster isen biz bize ey dilşikâr
Aynalı kavağ'a gitsek bu pazar
Sen, de reftar eylesen orda ne var
Aynalı kavağ'a gitsek ba pazar

Bir müferrih yer gibidir Ihlamur
Şimdi Boğaziçine gitmek de zor
Cambaza gitsek olursun bihuzur
Aynalı kavağ'a gitsek bu pazar

Pek kalabalık Kâğıthane hele
İmrahor'a azmedüp düşme dile
Bir iki candan güzel ahbap ile
Aynalı kavağ'a gitsek bu pazar

«Hicrî 1286 da Tersanede inşa olunan 195 tonluk bir vapurumuza da Aynalıkavak adı verilmiştir.»

TERSANE SERGİSİ (ترسانه سرگیسی) [*Bah.*] Tersanede çalışanların alacakları hakkında hazırlanan hisap cetveline verilen addır. Şimdiki tâbirle bordro demektir.

TERSANE TİMAR SİPAHİSİ (ترسانه تیمار سپاهیسی) [*Bah.*] Kaptan Paşa sancağında bulunan timar sipahilerine verilen addır. Timarlarındaki gelirlerine karşı bahriye hizmetinde çalışırlardı.

TERSANE ZİRAI (ترسانه ذراعی) [*Öl.*] Eskiden Tersane'de kullanılan ölçülerden birinin adıdır. Yirmi dört «Canne» e münkasimdi. Bu zira' mimarî zira'dan üç parmak uzundu. Çünkü yirmi dört parmaktan ibaret olan bir mimarî zira' yetmiş beş santimetreye ve bir metre otuz yedi Fransız pusuna müsavi olduğu halde yirmi dört kaneden ibaret olan bir eski tersane zirai otuz Fransız pusuna müsavi idi. Bu itibarla yirmi yedi parmak uzunluğunda olan Tersane zirai, yirmi dört parmak olan mimarî ziraından üç prrmak uzun demektir.

TERSİ' (ترسیع) [*Ede.*] Bir beyti teşkil eden mısra'lar ile bir fıkrayı terkip eden cümlelerdeki lâfızların (kelimelerin), vezin ve kafiye itibariyle biribirine uygun olarak yapılmış olması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Namık Kemal'in aşağıdaki beyti buna bir örnek teşkil eder:

Ecza-yi beşer câlib-i ta'cil-i fenadır
İbka yi eser mucib-i tahsil-i bekadır

TERSİNDEN OKUMAK (ترسندن اوقومق) [*Hal*] Çabuk anlamak, uyanıklık yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TERTİB-İ EVVEL (ترتيب اول) [*Ask.*] Kur'a efradının bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Öteki kısmına «tertib-i sani» denirdi. Eskiden askerlik hizmetine alınacaklar kur'a çekerler ve çektikleri tertibe göre hizmete tâbi tutulurlardı. Bunlardan «tertib-i evvel» çekenler hemen, «tertib-i sani» çekenler ise lüzumunda askere alınırlardı. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra bu usul kaldırılmış, askerlik çağı gelenlerden sıhhî durumu müsait olanlar bu türlü tefrik yapılmaksızın, hizmete alınmağa başlanmıştır.

TERTİB-İ SANİ (ترتيب ثانی) [*Ask.*] Kur'a efradının bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Öteki kısmına «tertib-i evvel» denirdi. Eskiden askerlik hizmetine alınacaklar kur'a çekerler, çektikleri tertibe göre hizmete tâbi tutarlardı. Bunlardan «tertib-i evvel» çekenler hemen, «tertib-i sani» çekenler ise lüzumunda askere alınırlardı. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra bu usul kaldırılmış, askerlik çağı gelenlerden sıhhî durumu müsait olanlar, bu türlü tefrik yapılmaksızın, hizmete alınmağa başlanmıştır.

TERTİL (ترتيل) [*Edb.*] Okumâk; harflerin mahreçlerine riayet ederek okumak; her harfin hakkını vererek ve durulacak yerlerde durarak yavaş okumak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Daha ziyade Kur'an hakkında kullanılır.

Baktım almuş pür kevakip âsmân
Hâlık-ı ecramı tebcil eyledim
Doldu gönlüm nûr ile bi ihtiyar
Sure-i Vennecm'i tertil eyledim
Muallim Neci

TERTİP (ترتيب) [*Ask.*] İkinci Sultan Mahmut zamanında teşkil olunan «Asakir-i Mansure-i Muhammediyye» de askerî kıt'a yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Eşkinci Muallem» namiyle teşkil olunan askerden «tertip» adiyle askerî kıt'alar teşkil olunduğunu yazan Mahmut Şevket Paşa (ölümü 1913) «Osmanlı Teşkilât-ı Askeriyyesi» (cilt 2, sayfa 40) şu tafsilâtı da veriyor:

«Ol zaman ittihaz kılınan usul icabınca tertip namındaki her askerî kıt'aya memur edilen topçu, arabacı, cephaneci ve mehter başılar ma'raz-ı zikir (yukarda yazılı) nefer elbisesini giyerler ise de başlarına fazla olarak bir de Bağdat şalı sararlar ve imtiyaz için nefer kâtipleri bir boy çepkeni iktisa eylerler idi.»

Sonradan yapılan askerî teşkilâtta bu tâbir kullanılmıştır.

TERVİH (ترويح) [*Mus.*] Eskiden çalınan sazlardan birinin adıdır. Meragalı Abdülkadir'in oğlu Abdülâziz tarafından icat edilmiş olan bu saz birbiri arkasına konmuş iki kanundan müteşekkildi. Alt sathı tahta ile örtülü idi. Üstüne sazın uzunluğunca bir tahta levha konulmuş, levhanın her iki kenarına iki sıra demir çivi mıhlanmıştı. Sağ tarafındaki çivi sırası sağda bulunan tellere, sol taraftaki çivi sırası da solda bulunan tellere aitti. Bu sazın telleri yegâh perdesinden tiz nevaya ve tiz nevadan nevaya kadar düzenlenirdi.

TESBİ' (تسبيع) [*Edb.*] Evvelden söylenmiş bir manzumenin her beytini matla'da her iki mısraıyle aynı kafiyede olmak üzere beş mısra' ilâve edilerek yedi mısraa çıkarılması, yahut yine evvelden söylenmiş bir mısraa altışar mısra' ilâvesi suretiyle yedişer mısra'lı manzume vücude getirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. İzzet Molla'nın Fuzulî'nin:

Eyledim tahkik görmüş kimse yok cananımı

mısraına altışar mısra' ilâvesi suretiyle meydana getirdiği tesbi'den ilk parça:

Âhtan gayri bilen var mı dil-i sazanımı
İtmedim mahrem derunum derdime öz canımı
Hiç kim sormaz cihanda bâis-i efganımı
Bir yıkan vardır dimezler hatır-ı viranımı
Su besu mecra-gi eşkimden akıttım kanımı
Her gören ta'yib kıldı dide-i giryanımı
«Eyledim tahkik görmüş kimse yok cananımı»

TESBİH (تسبيح) [*San.*] Namazın sonunda tesbih çekildiği ve bazı Esma-i hüsna okunduğu zaman, sayının anlaşılması için kullanılmak üzere ufak tanelerin iplik yahut ibrişime dizilmiş şekline verilen addır. Bu adın verilmesi namazın sonunda tekrarlanan üç kelimeden birincisinin «Sübhanallah» olmasından dolayıdır. Tesbihin, (hâlâ aramızda yanlış olarak tespihin) aslî imlâsiyle, Arapça Cenab-ı Hakkı tenzih ve takdis etmek, Sübhanallah diye dua etmek olması bunu ispat eder.

Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır (سبح لله ما فی السموات والارض وهو العزیز الحکیم) âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 6, s. 4729) tesbih için şu tafsilâtı veriyor:

«Tesbih, Allah Taalâyı Cenab-ı Akdesine lâyık olmıyan şaibelerden gerek itikaden, gerek kavlen ve gerek kalben tenzih etmek ve uzak tutmaktır, takdis de böyledir. Bunlar esasen uzak gitmek ve uzaklaştırmak mânasından me'huzdur. «سبح فی الماء» derler. Su da uzağa gitti demektir.»

Yine rahmetli büyük âlim «فسبح بحمد ربك» ayetini izah ederken de (cilt 8, sayfa 6241) şöyle diyor:

«Tesbih esasen balığın suda, kuşun ve atın havada, nücumun eflâkte hızla geçişleri gibi süratle geçmek yani hızla yürümek mânasına sebahattan tef'il olduğu için çok yüzdürmek mânasının lâzımı olarak çok uzaklaştırmak veya pâklıkta, temizlikte çok ileri götürmek mânasından me'huz olarak tenzihte mütearef olmuştur. Ragıp der ki Tesbih, Allah Taalâyı tenzihtir. Bunun aslı da ibadette süratle gidiştir. İb'ad «ابعده الله = Allah ırak etsin» gibi şer hakkında kullanıldığı gibi tesbih de fi'l-i hayre tahsis edilmiştir ve tesbih, gerek kavl ve gerek fiil ve gerek niyyet, ibadatın hepsine de ıtlak olunur. (فلولا انه كان من المسبحين) min-el-müsallin, diye tefsir edilmiştir. Mamafih evlâ olan üçüne de şamil olmaktır. «الحمد لله = Elhamdü lillâh» demek hamd'in bir ifade-i mahsusası demek olduğu gibi «سبحان الله = Sübhanallah» demek tesbihin bir alem-i mahsusu olduğundan dolayı Kamus'da mezkûr olduğu üzere tesbih, Sübhanallah demek mânasına da gelir ve yerine göre «Sübhanallah» demek taaccüp makamında da söylenir. Eğer taaccüp fevkalâde bir güzellik münasebetiyle istihsan makamında ise yaradanı bu bedi' sun'iyle tenzih mânasında olur ve eğer bir münasebetsizliğe taaccüp ile istihcan makamında ise Hâlik Taalâyı ondan tenzih ederim mânasında olur. «سبحان = Sübhan» kelimesinin Esma-i hüsnadan olarak Zât-i Bâriye ıtlak olunduğu da zikroluunmuştur Eb-ül-Beka külliyyatında da şöyle mezkûrdur: Kur'anda tezekki, İslâm mânasına olduğu gibi tesbih de hep salavattır. Mamafih Kur'anda tesbih, vücuh ile tenzih mânasına da varit olmuştur.»

Namazlarda ve zikirlerde kullanılan tespihin ne vakit ve kimin tarafından ilk defa olarak yapıldığına dair tarihî bir kayde raslamadığım gibi ilk tesbihin doksan dokuzlu mu, yoksa otuz üçlü mü olduğuna dair de bir malûmat elde edemedim. Ancak namazın sonunda tesbih çekmek namazla beraber başladığına ve namazda otuz üçer defa «Sübhanallah», «Elhamdü lillâh», «Allah-ü ekber» denildiğine göre tesbihin yapılışını İslâmın ilk devirlerine irca' etmek ve ilk tesbihin de o ihtiyacı karşılamak üzere doksan dokuzlu olarak yapılmış olduğunu kabul eylemek yanlış olmaz zannederim.

Doksan dokuzluk tesbihlerde «İmame» denilen ve tanelerden farklı olarak uzunca olan kısım, tesbihin cinsine göre, ağaçtan, taştan veya madenden yapılma bir başlık olduğu gibi kezalik nev'ine göre yine ağaçtan, taştan, madenden veya akik, mercan, altın ve gümüşten yapılmış iki de «nişane» adı verilen durak vardır. Nişaneler otuz üçer tanesinin aralarına konulmak suretiylt tesbihi otuz üçer taneli üç kısma ayırmaktadır. Otuz üçlü tesbihlerde ise yalnız «imama» bulunur. Her iki nev'in ucunda da ibrişimden bir püskül yahut «kamçı» adı verilen gümüş veya altından ince, uzun örme bir süs bulunur.

Doksan dokuzlu tesbihleri, namazda çekilmek üzere dindarlar, otuz üçlüleri de sofulardan alafrangalığa kaçanlarla halktan istiyenler kullanırlar.

Tesbihlerin tekkelere mahsus nevileri de vardı. Bunlar beşyüzlük ve binlikti. Bunların alelâde tesbihler gibi küçük tanelileri olduğu gibi fındık veyahut küçük ceviz büyüklüğünde olanları da vardı. Dervişler bunlarla zikrettikleri gibi hastalar ve muradı olanlar Şeyhler tarafından bu uzun tesbihlerin içinden geçirilirlerdi. Bu türlü iri taneli tesbihlerin türbelerde «sanduka»ların üzerine konulduğu da vâkidi.

Tesbihler muhtelif maddelerden, türlü şekilde yapılır ve şekillerine göre ad alırlardı. Eski âdetleri ve kullanılan şeyleri en ince teferruatına kadar tetkik etmekle tanınmış olan rahmetli Ahmet Rasim Bey Ramazan müsahabelerinin birinde (İstikbal-i Ramazan, Menakib-i İslâm, Kısm-ı sani, sayfa 414) tesbihlerin şekilleriyle nelerden yapıldıklarını şöyle kaydetmiştir:

«Tesbihçiler; armudî, tam yuvarlak, uçlu, yuvarlak, yarım beyzî, pelesenk, kuka, gül, tırnak, bağa, yeni çıkma, galliht veya süt taşı, kehribar'dan otuz üçlük, doksan dokuzluk tesbihlerini perdaht ve çekmecelere istif ederler.»

«Nadir ve güzel taşlardan veya rengi ve kokusu güzel ağaçlardan yapılmış, ortası delik ufak toparlakların bir ipliğe dizilerek uçlarının birleştirilmesi suretiyle yapılan dizgi» suretinde tarif olunan Tesbih için «Sanat Ansiklopedisi»nde (Tesbih Maddesi) şu tafsilât veriliyor:

«Tesbihlerin bir sanat eşyası addedilecek derecede güzel olanları vardır. Dünyanın en güzel tesbihleri İstanbul'da yapılmıştır. Tesbih tanelerinin ve bilhassa, Yeşim, Mercan, Kehribar, Zümrüt, Yakut, Firuze gibi kıymetli ve sert taşlardan olanların aynı şekil ve hacimde yapılması çok zahmetli ve büyük maharete mütevakkıf bir iş olduğundan, bunlar içinde bir sanat eseri sayılanlar vardır. Mücevher taşlarının tıraş edilmesi kadar ve hattâ ondan daha güç işlenen bazı tesbihlerin yapılması on sene kadar sürer. Bu sebeple bir kaç bin liraya

(altın para ile) satılmış tesbihler vardır. Güzel ve kıymetli tesbihler onları yapan ustaların isimleriyle yâdolunarak filân veya falanın tesbihi diye anılırdı. Bu tesbihler tornada çekildiği için onları yapanlara Çeken tâbir olunur Vaktiyle çok sanatkâr ustalar vardı. Elli sene evvel Horoz lâkablı Hasan Usta meşhurdu. Son zamanlar da Halil Usta ile Tophane'li İsmet ve Sahaflarda Nuri ustalar meşhurdu.

«Ağaç tesbih imali için intihap olunan ağaçtan yapılmış ince çubuklar testere ile küçük küçük doğrandıktan sonra bu parçalar iki tarafında karşılıklı olarak ucu sivri birer mil bulunan bir mengenenin milleri arasına konarak sıkıştırılır ve rende ile etrafı yuvarlatılır. Tesviye edilerek hazırlanmış olan bu küçük takozlar bir çıkrıkta kemane ile döndürülerek keskin bir kalemle yuvarlatılır ve bir hadde ile ayar edilerek hep bir boyda olmak üzere tesviye edildikten sonra delikleri açılır. Taştan yapılan tesbihler elmas tozu ile çarkta aşındırılarak tıraş edilmek suretiyle işlenir. Tesbihler umumiyyetle 33 veya 99 taneli olarak dizilir. Her otuz üç tane de bir yassıca ve ortası delik bir başka şekil tane ile ayrılır ki bu parçalara nişane tâbir olunur. Tesbihin kavuştuğu ve ipliklerin birleştiği yere çekme ve süslü bir uzunca sap ve buna bağlı bir püskül konur. Bu sapa imame denir. Bazı tesbihlerde yedi defa tekrar edilecek olan dualar için baş taraftan, yani imamenin yanından itibaren yedi taneden sonra da mercimek gibi yassıca küçük bir parça konur ki buna da pul tâbir olunur.

« Tesbihlerin ucuna tire, ipek, gümüş, veya altın tellerden yapılmış bir püskül takılır ki buna kamçı tâbir olunur. Tesbih taneleri, tam toparlak yani kürevî, yassıca toparlak, beyzî, şalgamî (şalgam şeklinde iki tarafı basık), servi ve sair şekillerde çekilir. Taneleri çok küçük olanlara kadın tesbihi denir.

«Tesbihler umumiyyetle taş (madenî ve hayvanî dahil) ve ağaç olmak üzere iki nev'e ayrılır.

«Taş tesbihlerin yapıldığı madenî ve hayvanî madde cinsleri aşağıda alfabe sırasiyle gösterilmiştir:

Akik: (Sırmanî cinsi makbûldür.)

Anber: (Ak ve siyah nevileri vardır, güzel kokuludur.)

Baga: (Kaplumbağa kabuğu.)

Cam.

Eskişehir taşı: (Lüle taşı; beyazdır, kullanıldıkça sararır.)

Fil dişi.

İnci.

Kantaşı: (Koyu zeytunî içinde kırmızılı.)

Kehribar: (Kedi gözü, limonî, sarı, buzlu siyah nevileri vardır,)

Mercan: (Naka balık dişi ve kemiği.)

Narçin: (Hindistan cevizinden yapılır, samur rengi makbûldür, terden çatlar.)

Necef: (Umumiyyetle fasetalı yapılır.)

Sedef: (Som yeşil renktedir. Fildişi bakır mahlûlü içinde bırakılarak elde edilir.)

Şahmaksut: (Sarı ve filizî olur. Yeşili makbûldür.)

Yeşim; (Jad denilen tirşe rengindeki taş. Türklerce mukaddestir. Yağmur taşı da denir.)

Yıldız: (Kedi gözü ve aşk taşı da derler.)

Yüzsürü: (Siyah Erzurum kehribarı üstüne gümüş kakma.)

Zergerdan; (Gergedan boynuzu).

Ağaç tesbihlerin yapıldığı ağaç cinsleri:

Abanuz: (Siyah ve serttir).

Demirhindi: (Koyu kahve rengi).

Düveydarî.

Fethipaşa.

Gül ağacı: (Hind ve Mısır göl ağaçları makbuldür).

Kelenbek.

Kan ağacı.

Kuka.

Maverd: (Güzel kokuludur).

Nebik: (Sakız ağacı).

Ödağacı: (Güzel kokuludur).

Pelesenk.

Sandal: (Servi).

Sırçalı kuka.

Yılan ağacı.

Zeytin ağacı.

« Türkiye'de bir çok tesbih meraklıları bunlardan koleksiyonlar yapmaktadırlar.

«Tesbihler: tesbih çekmek için kullandıkları tezgâha Tesbihçi tezgâhı denir. Bu tezgâhın muhtelif kısımlarına şu isimler verilir: Alt ağaç; Yanlarda tay denilen iki ayağını tutan kısımdır. Delikli peşme: Ortasında ayar delikleri olan ağaç. Kubbe: Dönen yuvarlak kısım. Kelebek; Kubbeyi tutan kısım. Tezgâh takuzu: Tesbihçinin çalışırken ayağını dayadığı ağaç.»

Esir-i dâne-i rızk oldu zâhid-i kallaş
Elinde dâne-i riyadır çevirdiği tesbih
Ruhi-i Bağdadî

TESDİS (تسديس) [*Ede.*] Evvelden söylenmiş bir manzumenin her beytini matla'da her iki, diğerlerinde yalnız birinci mısra'ıyle aynı kafiyede olmak üzere dört mısra' ilâve edilerek altı mısra'a çıkarılması yerinde kullanılır bir

tâb'rdir, Muallim Neci (Istılahat-ı Edebiyye, s. 198) Tesdis ekseriya seçilmiş matla'larla yapıldığı için şöyle de tarif olunabileceğini söylüyor:

«Evvelden söylenmiş bir matla'ı birinci bendde onun her iki mısra'ıyle hemkafiye olmak ve diğer bendlerde yalnız eklenen mısra'lar biribirleriyle mukaffa bulunmak üzere dört mısra' zam ederek altı mısa'a iblâğ eylemektir.»

Recai Zade Ekrem Bey'in, Yahya Bey'in matlaını tesdis etmek suretiyle meydana getirdiği menzume:

Hicrandan Şikâyet

Y.kılıp kasr-ı felek hâk ile yeksan olsa
Mihr ü mahı ademin ka'rına galtan olsa
Âlemin unsur u eczası perişan olsa
Garhı tufan-ı kaza, lokma-i niran olsa
«Dâr-ı dünya deli gönlüm gibi viran olsa»
«Ne cihan olsa, ne cân olsa, ne hicran olsa.»

Hicre düştüm gine çeşmanıma dar oldu cihan.
Yakmada âteş-i seyyal gibi cismimi can
Ne yaman derd imiş Allah, bu derd-i hicran
Ola şayet ki halâsa bu belâdan imkân
«Dâr-ı dünya deli gönlüm gibi viran olsa»
«Ne cihan olsa, ne cân olsa, ne hicran olsa.»

Âhına, süzişine bakmadın ey mâh cemal
Eyledin Ekremi hicrinle perişan ahval
Ederek ye's ile kartalmağa bin çare hayal
Geliyor hâtıra biçareliğimden bu meal
«Dâr-ı dünya deli gönlüm gibi viran olsa»
«Ne cihan olsa, ne cân olsa, ne hicran olsa.»

TESETTÜR (تستر) [*Fık.*] Kadının yabancılardan kendini sakınması ve nâmahrem (ihtilâtı ve ünsiyyeti haram olan) olanlarla temas zaruretinde kaldığı surette bir örtü örtünmesi mânasına gelir bir tâbirdir. Osmanlı hükümetinin son günlerine kadar hususi ve hattâ resmî mehafilde bahis mevzuu edilen, lehinde ve aleyhinde bir çok sözler söylenmiş, mütaaddit eserler neşrolunmuş olup vakit vakit muhafazası için beyannameler ve emirnameler de çıkarılan tesettür meselesi daha ziyade dinî ve içtimaî bir mevzudur. Ancak bilhassa Osmanlı tarihinde sık sık yer bulan bu kelime tarihî tâbirler sırasına geçmiştir.

Bayezit Dersiam'larından olup İstanbul Müftiliğiyle beraber bir çok yüksek mekteplerde hocalık ta etmiş olan rahmetli Mehmet Fehmi Efendi, kabil olduğu kadar sadeleştirilen, «Hikmet-i Hukuk-ı İslâmiyye» adlı kıymetli eserinde (sayfa 30) diyor ki: «İslâmın yüksek şeairinden ve dinin iyi âdetlerinden biri olan tesettür-i nisvan keyfiyyeti de (kadınlar için esaret ve zilleti mucip diye) Garplılar tarafından itiraza uğramaktadır. Halbuki tesettür, şeref ve izzet sebebi olup açıklık ise bilâkis onlar için hakaret ve zillet sebebidir. Çünkü, tesettür etmiyen kadının erkekler tarafından taarruza uğraması ihtimali vardır. Bu ise bir kadın için en büyük bir hakarettir. Semavî dinler ve bilhassa İslâm şeriatı kadınları bu gibi tecavüzlerden masun bulundurmak için tesettürü emir ve açıklığı nehyeylemiştir. Nitekim İncil'de (bir kadın ki başı açık bir halde taatta bulunur ve re'y beyan ederse başına namussuzluk davet etmiş olur) diyor ve mesturiyyeti emir ve tenbih ediyor. Kur'an-ı kerim'in (قل لازواجك وبناتك ونساء المؤمنين يدنين عليهن من جلابيبهن ذلك ادنى ان يعرفن فلا يؤذين) âyeti de aynı maksat ile mütezahir bulunuyor. Mâna-yı münifi (Ya Nebiyyallah karılarına ve kızlarına ve sair Müslüman kadınlarına söyle ki onlar dışarıya çıktıklarında yüzlerini ve başlarını örtsünler, yani tesettür kaidesine riayet eylesinler. Bu onların taarruza uğramamaları ve eza duymamaları için pek iyidir) demektir. (قل للمؤمنين يغضوا من ابصارهم ويحفظوا فروجهم ذلك ازكى لهم ان الله خبير بما يصنعون • وقل للمؤمنات يغضضن من ابصارهن ويحفظن فروجهن ولا يبدين زينتهن الا ما ظهر منها وليضربن بخمرهن على جيوبهن ولا يبدين زينتهن الا لبعولتهن او آبائهن.) âyet-i kerimeleri de bu bapta şerefnazil olan beyanat-ı aliyyedendir. Meal-i şerifleri (Ya Resulallah mü'minlere söyle ki gözlerini namahremlere bakmamak ve avret yerlerini koruyup saklamak onların hakkında pek faidelidir ve Cenab-ı Hak onların fiil ve nazarlarına vâkıf ve habîrdir. Kadınlara da söyle ki onlar da bu memnuiyyet ve örtünmeğe riayet etsinler ve ziynetlerini zarurî olan kısımlar müstesna olmak üzere zikir ve tâdat edilen mahremlerinden başkasına göstermesinler) demektir. İkinci âyette hassaten mü'minata hitaptan anlaşılır ki erkeklerin kadınlara bakmaları nasıl haram ise kadınların da erkeklere bakmaları böylece haramdır. Çünkü hürmete sebep olan fitne her iki surette de hasıldır.

«Ashab-ı kiramdan İbn-i Ümm-i Mektum'un Peygamberin huzuruna girişinde Risaletmeap Efendimiz yanlarında bulunan ezvac-ı mutaaharata (karılarına) tesettür etmelerini emr ü ferman buyurduklarında onlar ya Resulâllah o a'ma değil midir, ne için tsettür edelim demelerine cevaben Hazret-i Peygamber o a'ma ise siz değilsiniz, o sizi görmüyorsa siz onu görüyorsunuz buyurmuşlardır.

«Tesettür iki nevidir. Biri ev içindeki örtünmedir ki kadınların ev içinde kocasının ve mahremlerinin gayriye görünmesidir. Diğeri ev dışındaki örtünmedir ki kimseye görünmemek

üzere yüzünü ve baştan ayağa kadar bütün endamını ve hattâ elbisesini örterek, saklamaktır. Dar örtü ve çarşafla yabancılara karşı boy göstermek te memnudur. Yüzlerini ve ellerini ve hattâ ayaklarını namazda açık bulundurabilirlerse de fakat zaruret olmadıkça bun'ları dahi namahreme gösteremezler. (Yüz namahrem değildir) tâbiri namaz hakkında olup namazın gayride galattır.

«Tesettürün hikmeti işaret edildiği veçhile kadınları erkeklerin taarruzundan masun ve tasdi ve tecavüzlerinden emin bulundurmak içindir. Çünkü kadınların fazilet ve iffetlerine karşı daima hücum ve tasallut eylemekte olan erkeklerin savletini (saldırışını) def' edecek kadar fıtrî salâbeti olmıyan kadının müdafaa âleti ancak tesettür etmesi olabilir. Tertemiz alınlarını lekelemek istiyen erkeklere karşı korunma silâhları ancak arkalarına aldıkları örtüleri olabilir.

«Mesturiyyet, iddia olunduğu gibi kadınlar için esareti mucip değil belki, istiklâl ve hürriyyetlerini müstelzimdir. Çünkü tesettür etmeyip te bütün güzellik ve süs püsleriyle kendini yabancı gözlere vaz' ve teşhir eden bir kadın tabiîdir ki istiklâl ve hürriyyetini ve vakar ve izzetini muhafaza edemez. Taarruza uğrar. Halbuki kadın lâtif bir mahlûktur. Tecavüz ve taarruzdan korunması lâzımdır ki koruma sebeplerinden biri de tesettürdür.

«Muarızlar diyorlar ki tesettür kadınların tabiî hürriyyetlerine ve terbiyelerini ikmal eylemelerine ve zaruret vaktinde nafakalarını kazanmalarına manidir.

«Cevaben deriz ki tesettür kadınların hürriyyetini yok etmez. Belki yukarda söylendiği gibi onları hakiki hürriyyete kavuşturur ve terbiyelerini ikmale kudrat verir ve dış işlerde erkeklerle iştirâk beliyesinden korur.

«Diyorlar ki tesettürün üç mazarratı vardır. 1) Kadının sihhatini bozar, asabî rahatsızlıklara uğratır. 2) Evlenecek olan adamın alacağı kadını görememesini icab eder. Bu ise imtizaçsızlığın ve binaenaleyh boşanmanın vukuuna sebep olur. 3) Kadınların okuyup yükselmelerine mani olur.

«Biz bu iddiaları red ve iptal için de deriz ki; tesettür kaaidesine riayet eden kadınlar asabî rahatsızlıklara uğramış değil, bilakis açık gezen kadınlardan daha sağlam, daha kuvvetlidirler ki bu hal herkesin gördüğü ve bildiği şeydir. Tesettür, kadını asabî hastalıklara maruz kılsaydı on üç asırdan beri mestur olarak yaşıyan Müslüman kadınlarının sihhatleri bozulmuş olması, tevarüs yoluyle bütün Müslümanların zayıf ve zebun ve hastalıklı olması lâzım gelirdi. Âsap za'fını ise asıl Garp kadınlarında görmekteyiz Zira âsap za'fının başlıca delili intihar olup Müslüman kadınlarında hemen yok denilecek derecede olduğu halde Avrupa kadınları arasında pek çoktur. Fransa'da resmî istatistiklerden alınan malûmata göre 1889 dan 1893 senesine kadar geçen dört sene zarfında 5869 kadın intihar etmiştir. Bundan anlaşılıyor ki Şark kadınlarının âsabı Garbinkilerden daha kuvvetlidir.

«Tesettürün erkeğin alacağı kadını görmesine mümanaatı ve bunun boşanmağa sebebiyyet vermesi mülâhazasına da deriz ki; evvelâ boşanma Müslümanların yüksek ve orta tabakalarında hemen yok gibidir. Eğer denildiği gibi boşanmanın sebebi erkeğin alacağı kadını görmemesinden olsaydı bunun şu iki kısım halkta da aşağı tabakada ne kadar ise o kadar olması icab ederdi. Halbuki görünüş bunun aksini göstermektedir. Bir de erkeğin alacağı kadının ahlâkını evlenmeden evvel görüp anlaması boşanmamaya koruyucu sebep olsaydı Garpta boşanmanın bu kadar çok olmaması lâzım gelirdi. Çünkü onlarda tesettür olmadığı için bu maksat istenildiği gibi istihsal edilebilir. Halbuki bugün oralarda boşanmanın çokluğu Garbin ukalâsını düşündürecek bir mertebeyi bulmuştur.

«Tesettür, kadınları okumak ve yükselmekten meneder sözü ise doğru değildir. Çünkü bir kızın rüşd yaşında mektepte bulunması onun terbiye ve tehzibine pek âlâ kifayet eder. Alelhusus ekseriyyeti kadın muallim olan kız liselerinde okutturulmaları mümkün olduğu gibi yüksek tahsil de yaptırılabilir. Bu suretle kızlar da erkekler gibi talim ve terbiye edilebilirler.

«Şu ileri sürülen mütalâalardan malûm olur ki mesturiyyet ne sihhati bozar, ne âsabı za'fa düşürür, ne de nefsanî hevesleri uyandırır. Bilâkis mefasid ve rezaile karşı öyle maddî bir mani teşkil eder ki eğer buna bir de mânevî mani ilâve edilirse o zaman sırf maddî olan şu medeniyyetin vücudünde kanlı yaralar şeklini almış olan felâketlerin, musibetlerin pek çoğu beşeriyyetin üstünden sıyrılmış olur.»

Tarihî peçe ve çarşafın çıkarılması bahis mevzuu olduğu günlerin birinde kıymetli edib Cenab Şahabeddin'in tanınmış bir Fransız kadınının ağzından naklettiği, zamanımızdaki hâdiselerle doğruluğu anlaşılan, aşağıdaki sözlerle de yukardaki yazıları çürütecek değil kuvvetlendirecek mahiyyettedir.

«Bugün Fransa'nın en büyük şairesi Madam Dolare Maridos'tur, Ekseriyyet-i zekiyye

(akıllı çoğunluk) onu Kontes Övaye tercih ediyor. İki sene evvel bir akşam Tokatlıyan'da bu şaire-i muktedirenin şerefine Cavit ve Cahit (Hüseyin Cahid Yalçın) Beyler tarafından verilen ziyafette bulunuyordum. Madam Dolaro Mardinna dedi ki :

«Kadınlarınıza söyleyiniz, saadetlerini bilsinler Kapalı yaşamağa mecburiyyetleri onları öyle ıstıraplardan mahfuz tutar ki.. Ah, şu omuzumda hıçkırarak ağlamış muhibbelerimin adedini bir bilseniz... Kulaklarımda öyle feci ve dilhıraş kadın şikâyetleri mevcuttur ki... Evet pür envar ve ezhar (nurlar ve çiçekler içinde) bir baloya girebilmek şüphesiz çok istenilir bir müsaade gibi görünür. Fakat sevdiği zevci ile oraya dahil olan kadınların kalbini kemiren kıskançlık ne müellim yılandır. Bunu tasavvur edebilir misiniz? Balo, tiyatro bütün mahafil-i mülâkat (toplantı yerleri) zevcesine karşı lâkayt olmıyan bir erkek, yahut kocasını seven kadın için Saint Ofis'in bir darüt-ta'zibi (azap yeri), bir cehennemdir, anlıyor musunuz? Bunları zevcelerinize, hemşirelerinize iyice anlatınız.»

TE'SİSAT-I ASKERİYYE MADALYASI (تأسيسات عسكريه مدالیه‌سی) [*İda.*] Askerî tesisata (kurumlara) para yardımında bulunanlara verilmek üzere ihdas olunan (çıkarılan) madalyanın adıdır. 21 Receb 1314 (1896) da ihdas edilmiş olup altın ve gümüş olmak üzere iki nevi idi. En az yirmi altın iane verenlere verilen madalyanın bir tarafında defne dalı içinde «Nişane-i hamiyyet-i vataniyye» ibaresi, tarih, öbür tarafında tuğralı arma, armanın altında da madalya sahibinin adı yazılı idi. Düz yeşil bir kordelâya bağlı olarak göğse takılırdı. Osmanlı tebeasının erkek nüfusuna mahsus olmakla beraber kadınlarla ecnebilerden aynı şekilde yardımda bulunanlara da verildiği gibi madalya verilenlerin adları gazete ile resmen ilân da edilirdi. Altınından ellî, gümüşünden on kuruş berat harcı alınırdı. Sahibinin ölümü halinde takmak hakkı olmamak üzere, veresesine intikal ederdi.

TESLİM (تسليم) [*Sof.*] Lûgat mânası emre itirazsız uyma, rıza, boyun eğme demek olan teslim, sofiyye ıstılahı olarak gayıb âleminden gelen şeylere razı olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Istılahat-ı Meşayih) deki izahı şöyledir: «Âlem-i gaybdan zuhura gelen umura razı olmak. Çünkü her kaza ve belânın vukuu meşiyyet-i Hüda iledir. Teslim ana derler ki sâlik sülûkünde akla muhalif ve kalbe mezahim her ne görse ana itiraz kılmaya. Hattâ mehalik ve mehavife (korkulacak şeylere) ve cenk ü cidale tesadüf etse rıza göstere. Şeyh Abdullah Rebi' der ki: Bir kaza ile ceng-i Cengize müptelâ oldum. Yanımda bulunan yâranımı birer birer katlettiler. Pes nevbet-i katil bana takarrup oldukta nefsime dedim ki ey nefs nicesin hükm-i Hüdaya razı mısın, gördüm ki mevt (ölüm) ile hayat ana (ona) müsavi ve hükm-i Hakka kemaliyle razıdır. Bu halete begayet hamdeyledim. Pes Cenab-ı Hak o kavmden beni halâs eyledi amma halâsa mesrur (sevinmek) olduğumdan ziyade hulûsa ferahnâk oldum.»

Ahdında halâtik unudup semt-i hilâfı
Ayrılmıyalar cadde-i teslim ü rızadan
Naili

TESLİMATÇI (تسليماتجی) [*Mal.*] Şıkk-ı sanî defterdarlığına bağlı memurlardan birinin unvanıdır. Vazifesi ehl-i hirefe (sanat sahiplerine) ve saireye dikilmek ve işlemek üzere verilen elbiselerin kaydını tutmaktı.

TESLİM HALKASI (تسليم حلقه‌سی) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. Mücerret kolundaki Bektaşi dervişlerinin kulaklarına taktıkları küpenin adıdır. Buna «menkûş» de denilirdi. Bu küpe Balım Sultan tarafından icat edilmiştir. Güya Balım Sultan'ın dervişlerinden birisini bilmiyerek öldürmüşler. İşte bunun üzerine alâmet olmak üzere bu küpe âdet edilmiş. Mücerret kalacak bir dervişin kulağı Balım Sultan'ın türbesi eşiğinde delinir, derviş bu suretle «Pîrin kulağı küpeli kölesi» olmuş olurdu. O derviş artık evlenemezdi. Dünyadan bekâr gelir, geçerdi. Mücerretler dergâhlarda ve zaviyelerde, târik-i dünyalar gibi, otururlar, yerler, içerlerdi.

TESLİM TAŞI (تسليم طاشی) [*Sof.*] Bektaşi tâbirlerindendir. Bektaşi babalarının göğüslerinde taşıdıkları gümüş mecidiyeden daha büyükçe, on iki köşeli taşın adıdır. On iki köşe, on iki imama işaretti. Kırşehir'de çıkan ve Hacı Bektaş taşı denilen bu taş Bektaşiler an'anesine göre Hacı Bektaş Veli'yi zehirlemişler, kendisine derhal malûm olmuş. Hemen kusmuş, damarlı olan taşlar kusuntudan hasıl olmuş imiş. Bunu takmakla pîrlerine teslimiyyet gösterilmiş sayılırdı.

TESRİH-İ LİHYE (تسريح لحيه) [*Sar.*] Sakal salıvermek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tesrih; Arapça ayırmak, salıvermek, boşamak mânalarına da gelir. Hükümdarlığa geçen şehzade cülûsunu mütaakıp tıraş olur ve ondan sonra sakal bırakırdı. İşte buna «Tesrih-i Lihye»

denilirdi. Küçük yaşta hükümdar olanlar, yaşları yirmiyi geçince sakal koyverirlerdi

TESTİLİK (دستيلك) [*Mim.*] Eskiden evlerde, hassaten Anadolu evlerinde su dolu testileri koymak için iç avlulara yapılan delikli tahta raflara verilen addır. Testi, topraktan yapılıp fırında pişirilen, ağzı dar, nzunca ve aşağı kısmı karınlı muhtelif büyüklükte su kabı adıdır.

TESVİYEHANE (تسويه خانه) [*San.*] Madenî işlere mahsus torna makinelerini havi atölyeye verilen addır. Tesviye; taş, tahta veya madenî iki parçanın biribirine bitişecek satıhlarını düzliyerek iyice intibak edecek hale getirme işine denir.

TEŞBİB (تشبيب) [*Ede.*] «Kaside» nin âfakî mukaddimesi (şundan bundan sözler) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu başlangıç sevdiğini yahut tabiatın güzelliğini tavsif yollu beytler olabildiği gibi bazan da gazel olurdu. Teşbîb; edebî sanatlardan sayılırdı.

TEŞBİH (تشبيه) [*Ede*] Aralarında ya hakikat yahut mecaz yoluyle münasebet bulunan şeyleri biribirine benzetmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Teşbihin müşebbeh = benziyen, müşebbehünbih = kendine benzetilen, vech-i şebeh = aradaki münasebet, vasıta-i teşbih = benzeyiş hükmünü ifade eden kelime adıyle dört «rükn» ü vardır.

Bir teşbihte rükünlerin dördü de bulunursa ona «teşbih-i mufassal», vech-i şebeh bulunmazsa «mücmel», vasıta-î teşbih hazf edilmişse (atılmışsa) «müekked» denilir. Teşbihin rükünleri azaldıkça mânası kuvvetlenir.

Divan edebiyatında teşbihten istifade edilerek hüner de gösterilirdi:

Kaş ra kad elif dehan ise mim
Kıldın ey mâh halkı emrine râm

Eski harflerle kaşa, boya, ağıza benzetilen (ra, a, m) harfleri yan yana getirince ikinci (râm) kelimesi meydana çıkmış olur.

Sana ey nur-ı mucessem nice teşbih edeyim
Yogiken vech-i şebeh tâze nihâl-i çemeni
İbn i Kemal

TEŞEHHÜD MİKTARI (تشهد مقداری) [*Hal.*] Az vakit, biraz zaman yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEŞHİS (تشخيص) [*Ede.*] Eşyaya şahsiyyet vermek, onları adam yerine koyup hitab etmek yerinde kullanılır bir ıstılahtır. Tahir Olgun'un aşağıdaki gazelinde «nâle» ye «âh-ı tahassür» e «şerh-i sine» ve «mev'id-i didar» edilen hitaplar gibi.

Ey nâle; geter çarpınışın tâk-ı sipihre
Ben öyle sağır ma'kes-i şivenden usandım
Ey âh-ı tahassür; feleğe saçma şirâre
Tâ bende olan leyle-i ruşenden usandım
Ey tir-i kazadan açılan şerha-i sine;
Dilhanede ki perdeli revzenden usandım
Ey mev'id-i didâr: benim olma serâbım
Doydum yalana, va'de-i pürfenden usandım.

TEŞNE (تشنه) [*Hal.*] Farsça susuz, susamış demek olan bu tâbir mecaz yoluyle müştak, heveskâr yerinde kullanılır. Bundan pek ziyade susamış, dudağı kurumuş demek olan teşne leb, istekli mânasına gelen teşne dil ve daha bazı mürekkep sıfatlarla da meydana getirilirdi.

Can la'lin eyler arzu, yâr içmek ister kanımı
Ya Rab ne vadidir bu kim can teşne cânan teşnedir
Bakî

TEŞRİFAT (تشريفات) [*İda.*] Merasim sırasında mansıb ve rütbe sahiplerinin makam ve rütbelerine göre muteber ve mer'i olan takaddüm ve taahhur yerinde kullanılır bir ıstılahtır. Daha sade bir tarifle rical ve devlet memurlarının resmî günlerde bulunacakları sıra ve sınıflar demektir. Teşrifat; Arapça teşrif'in cem'idir. Teşrif; şereflendirmek, şeref vermek mânasına gelir. Teşrif'in bir mânası da güzel, şa'şaalı, şanlı elbise, hil'at demektir.

TEŞRİFATÇI (تشريفاتجى) [*İda.*] merasimde teşrifât işlerini idare eden memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «Teşrifatî» suretinde geçer. (Bak: Teşrifatî).

TEŞRİFAT DAİRESİ (تشريفات دائرسى) [*İda.*] Teşrifat işleriyle meşgul olan dairenin adıdır. Başındaki memura «Teşrifat Nazırı» denilir. Resmî günlerde ve sair merasim sıralarında teşrifata dahil olanlara bu daireden davet tezkiresi yazıldığı gibi eskiden uhdelerine iradeli memuriyet tevcih olunanlara yine buradan yazılan resmî tezkire ile davet olunarak «icra resmi» adı verilen resmî tevcihler Sadrazamın huzurunda yapılırdı.

TEŞRİFAT DEFTERİ (تشريفات دفترى) [*İda.*] Merasim sırasını ve kabul gün ve saatlerini gösteren defdere verilen addır. Padişahların, Sadrazamların, Seyhülislâmlarla diğer Devlet erkânının ayrı ayrı teşrifat defterleri vardı.

TEŞRİFAT HARCI (تشريفات خرجى) [*Mal.*] Nâzırlık, müsteşarlık ile ikinci derecedeki ne-

zaret ve emanetler, devair reislikleri ve saire gibi yüksek memuriyyetler ve Bâlâ ve Ûlâ gibi yüksek rütbeler tevcihinde Divan kalemi'nden yazılan fermanlar münasebetiyle alınan harçlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Muayyen tarifeye tâbi olan ve teşrifat ve Divan dairesi memurlariyle müstahdemînine ait bulunan bu harçlar teşrifat dairesinden resmî pusla yazılmak suretiyle istenilirdi.

TEŞRİFATÎ (تشريفاتى). [*İda.*] Merasimde Teşrifat işlerini idare eden memura verilen unvandır. Bunun yerine «Teşrifatî i Divan-ı hümayun», «Teşrifatçı» suretlerinde de kullanılırdı. Arapça teşrif'in cem'i olan teşrifat; resmî ıstılah olarak mutad merasim ve meratip erbabının makam ve rütbelerine göre mutebar ve mer'î olan takaddüm ve taahhur (öne geçmek, arkada kalmak) demektir. Teşrifatçılığın divan-ı hümayundaki mühim vazifelerinden biri bulunduğunu ve Hammer'in kaydına göre Kanunî Sultan Süleyman tarafından ihdas edildiğini yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, s. 58 ve mütaakıp) şu tafsilâtı da veriyor:

«Saray seremonisini ve bütün merasimi bilmesi lâzımdı. Gerek saray ve divan-ı hümayunda ve gerek Paşakapısı'nda yapılan merasimde elindeki defter mucebince protokolü tatbik ederdi. Divanda mevacib (maaş) verilmesi, ziyafetler, elçilerin vürudu, Mısır hazinesinin gelmesi, Padişahın cülûsunda veya bayramlarda sarayda yapılan muayede ve tebrikler, donanmanın denize çıkması ve bir geminin denize inmesi, hükümdara peşkeş çekilmesi, hil'at giydirilmesi, senelik tevcihat ve huzurda tâyin münasebetiyle giydirilen hil'atler ve daha sonra Sadrazam dairesindeki merasim dolayısiyle mevcut teşrifat kanununa tatbikan yapılan işler hep teşrifatçıya aitti. Bundan başka vezir, beylerbeyi ve erkân-ı devlete ait olan rüsum ve harçların da defterini tutardı. Evvelce teşrifatçı divan-ı hümayuna merbut iken Üçüncü Ahmet zamanında Paşakapısı'na nakledilmiştir.

«Teşrifatçının emri altında bir teşrifat kalemi vardı. Kalem şefi olan teşrifatçıdan sonra derece sırasiyle muavin olarak teşrifat kesedarı, teşrifat halifesi, kaftancıbaşı ve teşrifat kesedarı yamağı gelirdi. Teşrifat halifesi veya teşrifatçı kalfası ve kesedar teşrifatçının muavinlerinden olup saray ve devlet merasiminin tekmil sicillerini muhafaza etmekle mükellefti. Kaftancıbaşı ise Padişah veya Sadrazamın huzurlarına kabul edilecek olanlara giydirilecek hil'atleri muhafaza eder ve icab attikçe çıkarırdı.

«Teşrifatçılık sonradan Bab-ı âli'ye devredilen vazifelerden olmakla eski mu'tena mevkiini burada da muhafaza etmiştir. Bundan dolayı teşrifatçı üzeri menekşe ipek kumaşla dikili üst kürk giyerdi. Halbuki bu kürkü Sadrazamın maiyyeti olan âmedci ve kethüda Beyin maiyyeti giyemezlerdi.»

Sonradan «Teşrifat Nazırı» unvanını almıştır.

TEŞRİFATÎ-İ DİVAN-I HÜMAYUN (تشريفاتى ديوان همايون) [*İda.*] Teşrifat işlerini tanzim ve idare eden memurun unvanıdır. «Teşrifatî», «Teşrifatçı» suretlerinde de kullanılırdı. (Bak: Teşrifati).

TEŞRİFAT-I MÜLÛKÂNE (التشريفات ملوكانه) [*İda.*] Bir kimseyi taltif için Padişah tarafından gönderilen hil'at ve hediyyeler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Teşrifat'ın müfredi olan Arapça teşrif'in bir mânası da şanlı, şa'şaalı elbise, hil'at demektir.

TEŞRİFAT NÂZIRI (تشريفات ناظرى) [*İda.*] Bab-ı âli'nin mühim vazife sahiplerinden birinin unvanıdır. Merasimde teşrifat işlerini idare ederdi. (Bak: Teşrifatî),

TEŞTİR (تشطير) [*Ede.*] Bir gazeli teşkil eden beytlerin her bir mısra'ı arasına ikişer mısra' ilâvesi suretiyle meydana getirilen manzumeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Teştir'in bir nevi «terbi'» olduğunu söyliyen Tahir Olgun (Edebiyat Lûgati, Teştir Maddesi» aşağıdaki izahatı da veriyor ve bir örnek de ekliyor:

«Fakat terbi'de beytlerin üst tarafına iki mısra' ilâve edildiği halde teştir'de ilâveler beytlerin mısra'ları arasına sokuşturulur. Bu suretle asıl gazelin bir mısra'ı, bir beyt haline gelir. Hüseyin Sîret'in bir gazeline benim yaptığım bir teştirden bir kaç beyt:

«Ehval-i âkıbetle perakende fikretiz»
Müstakbeli görenlere bir levh-i ibretiz
Asûyiş-i cihânı makabirde seyredip
«Asudegân-ı âleme baktıkça rahatız»
«Bir girdibâd-ı fikre sarılmış bütün gece»
Emvac-ı leyl içinde garik-ı felâketiz
Girdâb-ı pürhuruş-ı fena cezbeder de biz
«Âheng-i kalb i zâr ile rakeân-ı nekbetiz»
«Herkes büruc-i âliye fevkinde sayesâz
Biz düşmüşüz zemine zılâl-i musibetiz
Lâkin bakın sakutumuza: i'tilânümâ
«Biz Kerbelâ-yi mihnete alkanlı rûgetiz»

TETABU-U İZAFAT (تتابع اضافات) [*Ede.*] Bir kaç kelimenin biribirine müzaf ve müzaf-ün-ileyh olması yahut diğer bir tarifle izafetlerin biribirini takibetmesi yerinde kullanılır

bir tâbirdir. Eskiden Türkçe kaidesiyle yapılan izafetlerde iki, Acemce izafetlerde ise üç dereceye kadar caiz görülürdü. Tetabu-ı izafete örnek teşkil eden bir beyt:

Medâr-ı iftihâr-ı dûdman-ı Âl-i Mevlânâ
Yegâne vâris-i sahib kemâl-i şîr-i yezdânî Lâ

TETİMME MEDRESELERİ (تتمه مدرسه‌لری) [*Mek.*] Medrese müştemilâtından olan binalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tetimmeler, âli (yüksek) tahsil veren Sahn medreselerinin tâlisi (ortası) yerinde idiler. Fatih İstanbul'un fethini mütaakıp camiye tahvil ettiği kiliselerde birer medrese vücude getirdiği gibi kendi namına nisbetle anılan camii yaptırırken sekiz medrese de yaptırmıştır. «Semaniyye-i sahn», adını alan bu medreselere devam eden talebenin ikameti için medreselere bitişik sekizer tane de bina yaptırmış ve medreselerin mütetimmatından oldukları için bunlara «tetimme» denilmiştir. Her tetimmede sekiz hücre ve her hücrede de üç talebe bulunurdu. Şu halde sekiz tetimmede iki yüz doksan iki talebe bulunuyor demekti. Fatih medresesinin sekiz tetimmesinden dördü Akdeniz, dördü de Karadeniz tarafında idi. Akdeniz tarafındaki tetimmeler; Tetimme-i ûlâ, tetimme-i saniye, tetimme-i salise, tetimme-i rabia, Karadeniz tarafındakiler de; tetimme-i hamise, tetimme-i sadise, tetimme-i sabia, tetimme-i samine isimlerini taşırlardı.

Talebeye her gün fodladan başka pirinç çorbası ve et haşlaması, haftada iki defa tatlı yedirilir ve cep harçlığı olarak da ayda on iki akça verilirdi.

Süleymaniye medreselerinin de aynı suretle tetimmeleri vardı.

TETİK BULUNMAK (تتیك بولونمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle dikkatli ve hazır bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine tetik durmak, tetik davranmak da denir.

Dokuma keyfine: Yalnız tetik bulun, zira
Deniz kdın gibidir: Hiç inanmak olmaz hâl
Tevfik Fikret

TEVACÜD (تواجد) [*Sof.*] Tekellüf ihtiyariyle veced istemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye ait eserlere göre tevacüd sahibinde vecdin kemali bulunmaz. Çünkü kelime tefaul babındandır. Bu bap ise mevcut olmıyan bir sıfatı izhar mevkiinde kullanılmıştır. Bazıları da vecd tahsili ma'razında bulunduğundan tecviz etmişlerdir. Bu bapta asl olan Risaletpenahın (ان لم تبکوا فتباکوا) hadisidir. Ağlamazsanız ağlar gibi görününüz. Cenab-ı Peygamber'in buradaki tebakiden maksadı ağlama istidadı olan adamın halini tasvirdir. Yoksa gafilin ağlayışı için değildir.

TEVARÜD (توارد) [*Ede.*] İki şairin aynı zamanda veya biribirinden haberleri olmaksızın başka zaman ve mekânda mealleri ve yahut mâna ve lâfızları biribirinin tıpkısı olarak söyledikleri şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eski şairlerden görüp beğendikleri bir mısra' veya bir beyti benimsiyenler, itiraz edilince de tevarüd vâki olmuş diye geçiştirmek istiyenler görülürdü. İstiklâl şairi Mehmet Âkif'in ölümü üzerine Sadettin Nüzhet ile Suud-i Mevlevî'nin bir ta'miyeli olarak biribirinden haberli olmaksızın söyledikleri:

İrtihal etti bekaya Âkif

tarihi tevarüde örnek sayılır.

TEVBE (توبه) [*Sof.*] Günahtan, kabahatten pişimanlıkla dönerek bir daha işlemekten vazgeçmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Büyük âlim Elmalılı Hamdi Yazır (یاایهاالذین آمنوا توبوا الی‌الله توبة نصوحا) âyetindeki Tevbe-i Nasuhu izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 6, s. 5126 ve mütaakıp) halk arasında yanlışlıkla tövbe suretinde kullanılan tevbe için şu tafsilâtı veriyor:

«Tevbe-i Nasuh: Nasuh bir tevbe - Tevbe iman makamlarının evveli, Hak yolculuğunun mebdei, vuslat kapısının anahtarı. Lûgatte rücu etmek demek olan tevbe, şer'an da kabahattan nedamet ederek vazgeçmektir. Vicdanında o çirkinliğinden dolayı değil de bedenine veya malına veya haysiyyetine bir zarar gibi her hangi bir korku veya ümit sebebiyle vazgeçmek, geçenlere tevbe değildir. Tevbe yaptığı kabahatin bir menfaatini bile görse onun hadd-i zatında çirkinliğini duyup tiksinerek vazgeçmektir. Burada tevbenin sıfatı olan Nasuh ise gafur vezninde mübalâğa sigası olup nush, nasihat maddesindendir. Bu madde Kamus sahibinin de Besair'de beyan ettiği veçhile esasen iki mânaya mevzudur. Birisi halislik ve sâfilik mânasınadır. Nitekim mumu alınmış halis bala «asel-i nâsih» denilir. Bu mânaca nasuh çok halis ve temiz demek olur. Birisi de söküğü dikmek, yırtığı yamamak suretiyle düzeltilmek mânasınadır. Nitekim elbisenin dikişine «nesahat-üs-sevb» denilir. Bu mânaca nasuh, çok islâh edici, hiç bir gedik bırakmıyacak veçhile eskiliklerî düzeltip iyi onarıcı demek olur. Bu iki mânanın mecmuundan me'huz olarak da nush, hüsn-i niyyet ve hulus-ı kalp ile hayırhahlık ederek eksiklikleri

düzeltüp ıslah edecek öğüt vermek, vaazetmek, nasihat eylemek mânasına gelir ki nasihat o verilen öğüdün ismidir Bu mânaca da nasuh, çok iyi nasihat edici demek olur. Evvelki ikisinde nasuh, tevbenin doğrudan doğru sıfatı olarak halis,, ciddi, temiz bir tevbe veya insanın dinini, ahlâkını çok ıslah edecek müessir bir tevbe demektir. Üçüncü mânaca ise nasuh hakikatte tevbe eden kimsenin vasfı olup tevbeye mecaz-ı aklî suretiyle isnadediş olur. Yani bir tevbe ki onunla tevbe eden kimse evvelâ kendi nefsine sonra da dolayısiyle diğerlerine çok iyi nasihat verip düzeltmiş olacağından nefsin hakkıyle düzelmesine sebep olan o tevbesine izafet terkibi ile çok iyi nasihatçının tevbesi mânasına tevbe-i nasuh demek doğru olacağı gibi tavsif terkibiyle çok iyi nasihat edici, nasuh tevbe mânasına tevbe-i nasuh demek de daha beliğ olarak doğrudur. Bu tevbe nasıl olur? Kabahatlerden başka bir sebeple değil, mahza çirkinlikleri yani Allahın rızasına muhalif bir kabahat oldukları için vicdanında nedamet ederek ve irtikâbından şiddetli gam duyarak ve bir daha bir çirkinlik yapmamağa azmeyliyerek vaçgeçmek ve nefsini buna alıştırıp hiç bir sebep ve mania karşısında dönmemeğe karar vermekle olur. İbn-i Merduye'nin rivayet eylediği bir hadis i şerif'te: Muaz ibn-i Cebel Radıyallah-ü anh, ya Resulellah dedi. Tevbe-i nasuh nedir? Buyurdu ki: Kul yapmış olduğu günaha öyle nedamet etmek ve Allaha öyle arz-ı i'tizar, sonra da, öyle dönmemektir sütün memeye dönmediği gibi. Hazret-i Ali Radıyallah-ü anhten mervidir ki: A'rabînin birini «اللهم انى استغفرك واتوب اليك» derken işitmiş, ya baza demişti: Tevbeye dil çabukluğu yalancıcılar tevbesidir. O halde tevbe nedir? deyince de demiştir ki: Geçmiş günahlara nedamet, feraizi iade, mezalimi red, hasımlarla helâllaşmak ve bir daha dönmemeğe azmetmek, nefsi ma'siyyette büyüttüğün gibi Allah'a taatta eritmek ve ona massinin tadını tattırdığın gibi taatın da acısını tattırmaktır. Tevbenin kabulü bahsinde sure-i Nisa'da geçen (انما التوبة على الله الآية.) âyetine bak Gereği gibi yapılan tevbenin kabulü vaad buyurulmuş olduğuna dair hayli âyet ve hadis vardır.»

Sofiyye ıstılahı olarak tevbenin izahı şöyledir: Günah işlemekten geri dönmek mânasınadır. Şer'an tevbenin üç şartı vardır: Birincisi peşiman olmak, ikincisi işlenilen günahı derhal terketmek, üçüncüsü de bir daha günah işlememeğe azmeylemektir. İlâhî emirlerden birini terk, nevahîden birini irtikâp gibi bir seyyienin vukuunda derhal tevbe etmek ve ibadın haklarına bir tecavüzü mutazammın ise mezalimin reddi ile beraber helâllaşmağa çalışmak her bir müslim ve müslime üzerine şer'an vâciptir. Bu vâcibin terk ve ihmali ise diğer bir seyyiedir ki bundan dahi hemen tevbe etmek vâcip olur. Binaenaleyh tevbe ihmal edildikçe müteselsilen seyyieler dahi tevali (biribirini takip) eder gider. Seyyieler ve hatalar mânevî mesuliyyeti avam ve havassa göre farklı derecelerde bulunduğu gibi tevbelerin dahi bunlara nisbetle dereceleri farklıdır.

Tevbe, sülûk ehlinin ilk menzilidir.

Gönlümde günah işlemeğe istek var
Dildeyse gezer tevbe ile istiğfar
Haltmle sakalımdan utandım billâh
Affeyle benim şu tevbemi ya gaffâr
Tahir Olgun

TEVBE-İ NASUH (توبهٔ نصوح) [*Fık., Sof*] Sıdk ve kavi azm ile edilmiş olan tevbe hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında «Tevbeler tevbesi» yahut «Nasuh Yusuf tevbesi» suretinde de kullanılır. (Bak: Tevbe).

TEVBEKÂR (توبه‌کار) [*Hal.*] İşlediği çirkin şeylerden vazgeçen yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hassaten fuhuştan vazgeçen kadınlar hakkında kullanılır.

TEVBE TAŞI (توبه طاشی) [*Hal.*] Şarap içmekten tevbe makamında olarak kadehin taşa çalınıp kırılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden mevcut olan böyle bir taştan kinaye olarak kullanılmakta devam olunmuştur.

Gelüp huzurına görseydi pâk meşrebini
Çalardı haclet ile câmı tevbe taşına Cem
Fuzalî

TEVBEYİ SUYA DÜŞÜRMEK (توبه‌یی صویه دوشورمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle tevbeyi bozmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Korkarım tevbeyi âb'a düşürürsün zâhid
Hele hengâm-ı çemen mevsim-i işret gelsün
Nâbi

TEVCİHAT (توجیهات) [*İda*] Memuriyyete tâyin yerinde kullanılır bir tâbirdir. Muhtelif mânalarla beraber memuriyyet ve rütbe vermek demek olan Arapça tevcih'in cem'idir. Tanzimat'tan evvel vazifelerinden azillerini mucip bir harekette bulunmıyan vezirler de dahil olmak üzere bütün devlet memurları bir sene müddetle tâyin olunur ve bu tevcihat şevval ayında yapıldığı işin buna «Şevval tevcihatı» denilirdi. Gerek askerî, ilmî, idarî ve gerek malî tâyinler yani bütün vazife ve memuriyyetler Sadrazamın arz ve buyrultusuyle olurdu. Yalnız ilmiyye tâ-

yinlerini Şeyhülislâm arzeder, Sadrazam bu arz üzerine (mucebince tevcih olunmak buyurulduı) veya (işaretleri mucebince tevcih olunmak buyuruldu) derkenarını yazarak tâyin muamelesine muvafakat ederdi.

Şevval ayının ilk haftasında yapılan bu tevcihat için «Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» nda (sayfa 150 ve mütaakıp) şu tafsilât vardır:

«Tevcihat vezir, beylerbeyi, sancak beylerine, devlet ricaline, ocak ağalarına ve divan-ı hümayun hocalarına ait olmak üzere başlıca dört sınıf üzerine olurdu. Fakat bunlardan bazan devlet ricaliyle hacegânin ve ocak ağalarının isimleri bir listeye ve vezirlerle beylerbeyi ve sancak beylerinin diğer bir listeye konmak suretiyle iki defter üzerinden de tevcihat yapılırdı. Bunun için Şevval yaklaşınca Sadrazam vazifede bulunup tevcihata dahil olanların isimlerini havi kendisinin yapmak istediği tadilâtı ipka veya tevcih ibareleriyle göstermek suretiyle iki veya üç cetvel tertip edip bir telhis ile Padişaha arz ve takdim eder ve kendisinin yaptığı tâyinlerde Padişah değişiklik yapmak istiyorsa üzerlerine işaret olunmasını telhiste beyan ederdi. Padişah isterse arzu ettiği tadilâtı yaptıktan sonra cetvelleri iade eyler ve Sadrazam da bu yeni ve muaddel şekil üzerine yeni bir cetvel yaptırıp tekrar arz ile Padişahın muvafakat ve iradesini alırdı. Bu son cetvelin üzerine Padişah kendi el yazısiyle tevcihata müsaade ettiğini beyan ederdi. Padişah bu tâyin cetvellerini çok zaman aynen tasvip eder ve bazan bir iki isme ilişirdi.

«Bundan sonra Sadrazam yeni tâyin ve ipka münasebetiyle yeni vazife sahiplerine rüus verdirip ipka edilenlerin de işaret edilmesini emrederdi.

«Memuriyyetlerinde ipka veya yeniden tâyin edilen vali, vezir ve beylerbeyilerin İstanbul'da bulunanları olursa bizzat kendilerine Paşakapısı'nda Sadrazam huzurunda hil'at giydirilir ve bu suretle memuriyyeti ilân olunurdu. Eğer bunlar taşrada vazifeleri başında veya bir hizmette iseler bunların İstanbul'da bulunan kapı kethüdaları Paşakapısı'na davet olunarak hil'at giydirilirdi. Tevcihatta İstanbul'da bulunan büyük memurlar, kapı kuluna ulûfe çıkıp arz olunduğu zaman yeni memuriyyetleri hasebiyle Padişah tarafından kabul olunurlardı. Divan-ı hümayun içtimaları muntazam yapıldığı zamanlar vezirlik verilen veya büyük bir hizmete tâyin edilen askerî ve mülkî memurların huzura kabulleri âdet olmuş ise de bu, sonraları hemen hemen terkedilmiş ve pek mahdut olarak ancak ulûfe tevzii zamanlarında tatbik olunur olmuştu.

«Tevcihat gecesi malûm olunca Kethüda Bey ile kâtipleri ve halifeleri kapıda (Bab-ı âli'de) kalıp devlet ricaline gidecek tezkirelerin üzerleri tahrir ve yatsı namazından sonra Sadrazam hazinedârı ve sair gedik ağaları Kethüda Bey odasına gelip hazırlanan defter mucebince her bir tezkire bir ağaya verilerek davetli olanlara gönderilir ve ancak bundan sonra Kethüda Bey evine giderdi. Ertesi gün davetliler gelirler, Sadrazama haber verilir ve o da hemen arz odasına gelirdi. Bunun üzerine hademe-i Bab-ı âli denilen Paşakapısı ricali arz odasına gelirler ve iptida Kethüda Bey ve sonra diğerlerine kürk giydirildikten sonra yerlerine giderlerdi. Fakat Reis-ül-küttap Efendi içeride kalıp teşrifatçıya verilen defter mucebince Bab-ı âli hademesinden sonra birer birer iptida ağaları çağırıp gelirler, bunların tevcih veya ipka hil'atleri veznedar başıda tamam olurdu. Bunları mütaakıp Defterdar Efendi ile defter kalemi hacegânı birer birer Sadrazamın huzuruna girip hil'at giyerlerdi. Eğer vezirin tevcihatı aynı günde yapılacak ise bunların kapı kethüdaları de davet olunup teşrifatçının okuduğu defter mucebince sırasiyle kendilerine hil'at giydirilirdi.

«Tanzimattan sonra Bab-ı âli'de yapılan tevcihatta Teşrifatçı Efendi, Sadrazam huzurunda hil'ati giydirdikten sonra «filân vilâyet valisi Saadetlû filân Paşa'ya tevcih» diye yüksek sesle bağırırdı. Kezalik İstanbul'da nezaretler erkânından bir zata memuriyyet verilince teşrifatçı, memuru önüne katıp Sadaret dairesine görürür ve Sadrazamın huzurunda meselâ «filân nezeretin mektupçuluğu mektubî hulefasından İzzetlû filân Beye tevcih» diye bağırıp memuriyyetini ilân ederdi.

«Yeniçeri ocağı'nın ilgasından sonra her sene Şevvalde yapılan tevcihat usulü kaldırılmış ve bunun yerine Şaban'dan Şaban'a tevcihat yapılması münasip görülmüştü. 1254 H. 1838 M. senesinde ise sene tevcihatı tamamen kaldırılıp bundan sonra memurların sebepsiz azledilmemesi ve herkesin vazifesinde devamı münasip görülmüştür.

«Sadrazamlarla bir kısım maiyyetleri divan menasıbı ve eyalet tevcihlerinde valilerden caize ismiyle kanunen bir miktar para alırlardı. Bu caize, valinin tâyin edildiği vilâyetin varidatının derecesine göre az veya çok olurdu. 1193 H. 1779 M. den itibaren Sadrazam'dan maadasına tevcihat dolayısiyle verilmemesi emrolunmuştu.»

Tevcihat yapılması için «eşref saat» ihtiyar olunduğu da aynı eserdeki (sayfa 156) şu tafsilâttan anlaşılmaktadır:

«Tevcihat yapılması için bir eşref saat ihtiyarı âdet olduğundan Vezir-i âzam, bu husus için Münecciınbaşı'dan bir zayiçe ister ve o da bunu tertip ederek Sadrazam'a ve Sadrazam da bundan bahisle zayiçeyi Padişaha takdim eder ve muvafakatini alırdı.»

1908 Temmuz İnkılâbı'ndan sonra büyük memurların tâyini meclis-i vükelâca karar verilerek arz olunur, çıkan irade üzerine resmî gazete ile ilân edilirdi.

Böyle lâf ile geçer evkatı
Gözetir leyle-i tevcihatı
Vehbi

TEVCİHAT-I MU'TADE (توجيهات معتاده) [*İda.*] Her sene Şevval ayının ilk haftasında memurlar arasında yapılan değişiklik münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. Şevval'de tevcihat icrası mutad olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir. Şevval tevcihatı ile vezirler, ricat; hacegân müceddeden (yeniden) yabut ipka veya tahvil suretiyle tâyin olunurdu.

İkinci Mahmut zamanında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını mütaakıp Şevval tevcihati Şaban'da yapılmağa başlanmış ve nihayet bunun zararı anlaşılarak H. 1254 (1838) senesinde zarurî bir sebep üzerine icab ettikçe değişiklik yapılmak üzere mutat tevcihattan vazgeçilmiştir.

TEVCİHAT-I UMUMİYYE (توجيهات عموميه) [*İda.*] Devlet memurlarının tâyinlerine dair olan kararlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimata kadar umumi tevcihat Şevval ayında yapılır, bu münasebetle yapılan tavcihata «Şevval tevcihatı» denilirdi. Şevval tevcihatında bir kısım memuriyyetlere yeni memurlar tâyin edilir, bir kısım memurlar yerlerinde ipka, bir takımı da tahvil olunurdu.

TEVCİH FERMANI (توجيه فرمانی) [*İda.*] Vezir, beylerbeyi ve sancak beylerine tâyin münasebetiyle çıkan ferman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bulunduğu vazifede ipka edilenler hakkındaki fermana «ipka fermanı» denilirdi.

TEVCİH TEZKİRESİ (توجيه تذكره‌سی) [*İda, Mal.*] Mevacip ve emsalinin verilmesi münasebetiyle ait olduğu kalemlerden yazılan kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEVEKKÜL (توكل) [*Sof.*] Kalbin Allaha itimadı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tevekkülde aslolan kalbin mustarip (rahatsız) olmamasıdır. Çünkü kalb mustarip olursa tevekkül olmaz. Tevekkül; Arapça her işde esbaba teşebbüsle beraber Allah'a teslimiyyetle inkiyat etmek, Allah'a güvenmek demektir. Tasavvuf ıstılahlarına ait eserlerde tevekkül için şöyle deniliyor: «Tevekkül makamiyle men'ut olanların hali bazısı beyne yedullah gassal önünde meyyit gibi olur ve bazının hali mal hususunda oğulun babasiyle olan hali gibi olur.»

Allaha tevekkül edenin gaveri Hak'tır
Lâ

TEVELLÂ (تولی) [*Sof.*] Âl-i Aba'nın velâyetini tanımak, onları sevmek, onlardan medet ve şefaat istemek, onları dost bilmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tevellâ; birisini dost etmek, sevmek mânasına gelen Arapça tevellî'nin Farsça kullanılır tarzıdır. Tevellâ ile Muaviye ve taraftarlarını sevmemek yerinde kullanılan «teberra» ya Bektaşiler çok ehemmiyyet verirler.

TEVFİK MADENİ (توفيق معدنی) [*San.*] Malatya civarında Gerger kazasındaki gümüş ve kurşun madeninin adıdır. Devlet tarafından işletilmişti.

TEVHİD (توحيد) [*Sof.*] Allah'ı tasavvur ve tahayyül olunan şeylerin hepsinden birlemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Büyük âlim Kâmil Miras Tevhid hadisini terceme ve şerh ederken (Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih, c. 12, s. 447) şöyle diyor:

«Tevhid, lügat cihetiyle bir şeyi birlemektir. Tevhid-i İlâhî de Allahü Taalâ'nın vahid-i hakikî olduğuna ve şerik ve nazîrden münezzeh bulunduğuna iman etmekten ibarettir. Allah'ı tevhid ve Allah'ı birlemek İslâm dininin üssül- esasını (temelini) teşkil eden iman umdesidir. Ve bu dinin en mühim hassa-i farikasıdır.»

Sofiyyeye göre tevhid üç şeyden ibarettir. Cenab-ı Hakk'ı rububiyyetle marifet, vahdaniyyeti ikrar, misil ve nazîrden tenzihtir.

§ [*Ede.*] Allahın varlığına ve birliğine dair yazılan manzumelere verilen addır. Kara Çelebi zade Abdülâziz Efendi'nin (Gülşen i Niyaz) ından aşağıya konulan parça tevhidin güzel örneklerinden birini teşkil eder:

Vahdet-i zâtı eyleyüp tahkik
İtmişimdir sıfatını tasdik

İlm ü kudret hayat ü sem ü basar
Zât-ı pâkinde oldular mazmer

Gerçi zâtınla kadîm olda sıfât
Ne sıfat zâttır ne gayr üz-zât

A'cez-el vâsıfûne an sıfatik
Mâ arefnâke hekka mârifetik

Ahadiyyette yok şebîh ü nazîr
Mülkde hâcet-i müşir ü vezîr

Ne arazsın ne cism ü cevhersin
Müteşekkil ne hod musavversin

Yani min haysü zâtih-il-akdes
Sıfat-ı Hak hemin tecerrüd bes

Sende yoktur eyâ Semi u Mücib
Hadd ü add ü tecezzi vü terkib

Sana nisbetle yâ Âliy-güş şan
Ne zaman itibarı var ne mekân

Olmadı yok o ihtimal yine
Ekl ü şürb ü libas ü nevm ü sene

Pâktir dâmen-i celâlet-i Hak
Şehvet isnad olunmadı mutlak

Fer ü asl ihtimalin eyledi sed
Âyet-i (lem yelid ve lem yûled)

Lemyezel ü lâgezâlsin bîşek
Safha-i dil bu itikada mihek

Evveli bibidayet oldur ol
Âhiri binihayet oldur ol

Muhdıs-i kâinat o Zât-ı Kadîm
Heme masnu-ı feyz ü fazl-ı amîm

Eser i sun u âlem ü âdem
Hükmü vefkıncadır vücud u adem

Emr-i (kün) den zuhura geldi tamam
Ulvi vü safli cümle-i ecrâm

İtmese mümkinata feyz-i vücud
Hiç bilinmezdi resm ü râh-ı şühud

Hâlik-ı hayr ü şer icenabındır
Masdar-ı her fial bâbındır

Kodun amma bemukteza yi hikem
Halkda ihtiyar-ı cüz'i hem

Pes odur merkez-i hata vü saveb
Ana vâbestedir sevâb ü ıkab

Ziya Paşa'nın «Harabat» mukaddimesinin baş tarafına koyduğu:

Ey varlığı, vârı vâr aden vâr
Yok yok, sana yok demek ne düşvar

beytiyle başlıyan tevhid hem ârifane, hem şairane bir eserdir.

Dâğ dâğ et sineni ser tişe i tevhid ile
Meş'al efrag-i reh-i aşk ol dilersen ihtida
Leskofçalı Galib

TEVHİDHANE (توحيدخانه) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Tekkelerin bazısında Sema âyini icra edilen yere verilen addır. Bu yere Mevlevihanelerin çoğunda bunun yerine «Semahane» denilir. Tevhidhaneler yahut daha umumi tâbiri ile semahaneler ekseriya daire şeklinde yapılır, etrafı parmaklıkla tahdit edilirdi. Orta yeri boş ve mücellâ tahtalı idi. Kenarlarından yetmiş santim kadar eninde keçeler bulunurdu. Sema, boş olan yerde yapılır, kenarlarda da herkes oturabilirdi.

TEVHİD-İ DÜYUN (توحيد ديون) [*Mal.*] Borçların bir anlaşma ile birleştirilmesi demek olan bu tâbir Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarına doğru Avrupalı alacaklılarla yapılan anlaşma yerinde kullanılır. İmparatorluk son zamanlarda her cephede olduğu gibi malî cephede de mutlak bir aciz gösteriyor, bunun pek tabiî bir neticesi olarak da yine istikraz ardında dolaşıyordu. Bu sebeple Muharrem kararnamesinden sonra 1886, 1890, 1893, 1894, 1896, 1903, 1904, 1905 ve 1908 senelerinde muhtelif nam ve vesilelerle Düyun-ı Umumiyenin kefaleti altında istikrazlar yapıldı. Bu miyanda mühim bir malî ameliye de cereyan etti. Bu «Tevhid-i düyun», borçları birleştirilmesi emeliyyesidir. Sadrazam Halil Rifat Paşa zamanında (1901) bu niyyetle bir teşebbüse girişildi. Sait Paşa'nın o mevkie tekrar geçmesiyle iş ciddileşti. Uzun müzakereler ve mübahereler yapıldı. Nihayet Ferit Paşa'nın sadareti yıllarında Muharrem kararnamesine merbut bir kararname ile, eylûl 1903 de, bu iş bitirildi. Bu müzakere başladığı sırada Osmanlı haricî borçlarının itibarî miktarı 79,000,000 lira olarak gösteriliyor, ekseriyyet itibariyle B. C. D. tertipleri adı altında toplanıyordu. Fakat B tertibi tahvillerinin yüz kuruşluğu Borsa'da 51, C tertibindeki de 25 kuruşa satılıyor, yani Osmanlı Devletinin malî itibarı Borsalarda 0/060 nisbetinde aşağılaşmış bulunuyordu. Fransız Maliye Nazırlarından Mösyö Röviyer'in mühim bir komisyon mukabilinde idare ettiği müzakereler neticesinde yetmiş dokuz milyonluk tahvil piyasadan kaldırılarak yerine 32,733,772 liralık yeni tahviller çıkarıldığı gibi üç tertip bir tertip altında birleştirilirdi. Faiz 0/04 ve imha akçesi 0/045 santimdi. Bu muameleler cereyan ederken de birçok dalavereler çevrilmiş ve Osmanlı hazinesine hayli zararlar verdirilmiştir.

TEVKİ' (توقيع) [*İda.*] Tuğra ve nişan müradifi olarak kullanılır bir tâbirdir. Tevki'; berat, ferman, menşur ve mektup gibi şeylere mahsus alâmet demektir. Alâmet hükümdar namına konulur, bu sebeple tevki' denilince imza anlaşılırdı. Divan-ı hümayundaki «tuğrakeş»lerin başına «Nişancı», «Tevkiî» denilirdi.

Emrine ram oldular sultan-ı aşkın kâinat
Kaşların tevki' vü tuğra çektiler ahkâmına
Bâki

TEVKİÎ (توقيعى) [*İda.*] Osmanlılar zamanında yüksek vazifelerden olan Nişancı'lara aynı zamanda verilen addır. İslâm hükümetlerinde «Sahib-i kalem-i âlâ», «Sahib-i divan-ül-inşa», «muvakki'», «tuğraî», «Pervane» adları verilen makam sahibine Osmanlılar Tevkiî unvanını vermişlerdir. Bu vazife sahibine «Nişancı» da denilirdi. Resmî dairelerde tevki' denilince imza anlaşılırdı. Hükümdarların alâmetini havi olan ferman ve beratlara Türklerde «Nişan» ismi verildiğinden bu alâmeti çekmeğe mezun makam sahibine bu itibarla « Nişancı » denilmiştir.

Arapça bir kelime olan tevki'in mânası, sultanın emirlerine çekilen alâmet, nişan demektir. «Ahteri» de «Ettevki'; alâmet ve nişan-ı Sultan ve berat mânasına da gelir ve dahi kılıca saykal etmek (cilâlamak) ve hayvan bağı olmak» suretinde izah olunmuştur.

«Lehçe-i Osmanî» de (1306 tab'ı) şu izahat vardır: «Tevki' evamir-i sultaniyyeye çekilen alâmet ve nişan, tuğra, tevkiî = tuğrakeş, sabıkta Defter-i Hakanî Nazırı.»

Halifeler zamanlarında tevki' demek halifelere sunulan istidalara yapılması lâzımgelen muameleyi yahut verilmesi icab eden cevabı havi, bugünkü derkenarlar gibi, Halife tarafından yazdırılan şerh demekti. Bu şerh İnşa divanının reisi ve yahut onun makamına kaaim olan zat tarafından yazılırdı. Divan reisi Halifenin huzurunda bulunarak Halife tarafından arzu olunan derkenarları, buyurultuları, en muhtasar (kısa) bir üslûp ile yazardı.

İlk Halifeler bu derkenarları kendileri yazarlardı. Halifelerin yazdıkları buyrultular ekseriya bir âyet veya hadisten, yahut bir hakîmane veya meşhur bir beyttten alınma şeylerden müteşekkil bulunurdu. Hazret-i Ömer (Amr-ibn-il-Âs) 'a bir kâğıdına şunu yazmıştı: «Emirin senin hakkında nasıl olmasını arzu ediyorsan sen de halk hakkında öyle ol.»

İstida ve şikâyetnameler üzerine yazılan derkenarları ihtisar ile yazmağa o kadar dikkat sarfedilirdi ki bu suretle meydana gelen ibareler belâgate örnek teşkil ederdi. Uzun uzadıya izahlar ve mutalâalar yerine bir harf veya işaret ile meramı anlatmak tutulan usul cümsinden idi.

Osmanlılarda imza yerine «Tuğra» kullanılması âdet olmuştur. Muharrerata (yazılı şeylere) tuğra çekmek tevkiîlerin vazifesi idi. Bununla beraber vezirler de tuğra çekmek selâhiyyetini haiz idiler. Hattâ Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 15-16) «Tuğra-yi şerifi vezirler çekip nişancıya yardım etmek kanunumdur» denilmektedir.

Eski vesikalarda tevkiî yerine daima nişancı kullanılmıştır. Fatih Kanunnamesi'nde Nişancı yazılı olduğu gibi Tevkiî Abdurrahman Paşa tarafından Hicrî 1087 (1676) senesinde toplanan kanunnamede de nişancı yazılıdır. Abdurrahman Paşa «Tevkiî» likle şöhret bulduğu halde kanunnamede bu tâbirden bahsetmemesi o zamanlarda bu vazifenın resmî unvanının Nişancı olduğunu, nişancıların gördükleri vazifeye tevki' denildiğini gösterir.

«Başvekâlet Arşivi» ndeki bir vesikada (Dahiliye, fiş numarası 1632, tarihi: 26 ca 1217) «Tevkiî divan-ı hümayun olanlara tâyin olunan bedel-i has aylara taksim olunarak tesviye olunmamasına mebni bir aylığının hisap edilerek tezkire ile verilmesi» gösterilmiştir. Bu vesikadan sonraları Nişancı yerine Tevkii denilmeğe başlandığı anlaşılıyor.

Divan-ı hümayunda tevkiî olanlara dört taksitte ödenmek üzere senede altı bin altı yüz yirmi kuruş aylık tâyin olunduğu yine «Başvekâlet Arşivi» nde (Maliye, sıra numarası 591, tarihi 23 n 1291) tarihli vesikadan anlaşılmaktadır.

§ [*San'*] «Sülüs» ün hurde (küçük) yazılış şekline verilen addır.

TEVKİÎ-İ DİVAN-I HÜMAYUN (توقيعى ديوان همايون) [*İda.*] Bab-ı âlinin yüksek vazife sahiplerinden birine verilen unvandır. Bunun yerine kısaltılmışı olan «Tevkiî» denildiği gibi «Nişancı» da denilirdi. (*Bak: Tevkiî*).

TEVLİYET (تولیت) [*Vak.*] Vakıf işine bakmak vazifesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Vazife münasebetiyle berat verilir ve verilen berata «Tevliyet beratı» denilirdi. Velâyet maddesinden gelmedir. Bu mânada «nezaret» de kullanılmıştır. Vakfiyyelerde geçer.

İşler miydi ta ahd-i Safi'den bu imaret
Evlâdına meşrata eğer tevliyet olsa
Sâbit

TEVLİYET BERATI (تولیت براتی) [*Vak.*] Vakıf işlerine bakmak ile vazifelendirilenlere verilen berat hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEVRİS (توریث) [*Fık.*] Vâris kılmak, malını birine bırakmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. İras da bu mânadadır. Ölüye müverris, muais, terikeden hissesi olana vâris ve mirasçı denir.

TEVRİYF (توریه) [*Ede.*] Biri yakın, öbürü uzak yahut diğer bir ifade ile hakikat, yahut mecaz olmak üzere iki mânası olan bir kelimenin uzak mânası kastolunarak söyleme edebî sanatı yerinde kullanılır bir tâbirdir. İzzet Molla'nın herkesin bildiği kazan ve ocak kelimelerini Yeniçerilerin isyanı ve kazan kaldırmaları münasebetiyle kullandığı aşağıdaki kıt'a buna örnek teşkil eder:

Tecemma eyleyip meydan-ı lâhme
Tuz, ekmek hâini bir nice bâği
Koyap kaldırmadan ikide, birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı

TEVRİYE GÜNÜ (توریه گونی) [*Fık.*] Zilhicce ayının sekizinci günü hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hacılar o gün Mekke-i Mükerreme'den iki saat uzaktaki Mina'ya giderler. O güne bu adın verilmesinin sebebi orada su olmadığından hacıların kendileriyle bineklerinin iyice susamış olmalarından ötürüdür. Başka bir rivayete göre, Hazret-i İbrahim oğlunu Kurban etmesi hakkındaki rüyayı o gece görmüş ve o gün düşünüp ertesi günü bunun Rabbanî bir emir olduğunu anlıyarak ertesi gün kurban etme işine girişmiş olmasıdır. Düşünmesi teverri olduğu için o güne «Tevriye günü» denilmiştir.

TEVSEN (توسن) [*Hal.*] Serkeş, azgın at yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Neylesün râyiz-i endişe nice zaptetsün
Rahş-ı tab'ım gibi bir tevsen-i câbükpayı
Nef'î

TEVŞİH (توشیح) [*Mus.*] Mevlid ve Mi'raciyyelerin aralarında okunan musiki eserleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tevşih; Arapça süslemek demektir. Tevşihler güfteleri Arapça yahut Türkçe olmak üzere manzum şeylerdir. Bazan başlangıç veya sonunda «Münacatlar» da okunur. İki, dört, beş, altı mısradan ibaret olur. Ekserisi büyük mutasavvıfların şiirlerinden seçilmiş olan bu manzumeler muhtelif makamlarda bestelenmişlerdir.

Tevşihler ekseriya sofiyan, yürük semai, muhammes, devr-i kebir, çenber, hafif, evsat, fahta usulleriyle ölçülenir. Lâhinler ya temli veya temsiz olur. Doktor Suphi Ezgi'nin kıymetli eserinde (Nazarî, Amelî Türk Musikisi, c. 4, s. 76 ve mütaakıp) muhtelif makamlarda tevşihler vardır.

TEVVABİN (توابین) [*Sof.*] Kerbelâ hâdisesinde Hazret-i Hüseyin'e yardım edilmemesinden doğan peşimanlık esasına dayanarak kurulan fırkanın adıdır. Ashaptan Süleyman b. Sadr-ul Huzaî fırkanın başına geçmiş idi. Bu fırka mensupları İmam Hüseyin'in intikamını almak için Hicrî 65 (684) senesinde mezarına gelerek yirmi dört saat müddetle başında feryat ve figan ve bükâ (ağlama) ile matem yapmışlar ve tevbe ve istiğfar ettikten sonra Şamlılara karşı harekete geçmişlerdi. Tevvabînin bu kareketi Muharrem ayında yapılan matem ayının esasını teşkil etmiş, hassaten Aleviler arasında yayılmıştır.

TEVZİAT (توزیعات) [*Mal.*] Halkın ödemekle mükellef oldukları örfî verginin halka dağıtılarak tahsil olunması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dağıtma demek olan tevzi'in cem'idir. Tevziat «Ruz-ı Hızır» ve «Ruz-ı Kasım» olmak üzere senede iki defa yapılırdı. Fevkalâde hallerde yapıldığı da olurdu. Buna da «Aralık tevzii» denilirdi.

TEVZİ DEFTERİ (توزیع دفتری) [*Mal.*] Halkın ödemekle mükellef oldukları örfî vergiyi gösteren müfredatlı hisap hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna «Sâlyane defteri» de denilirdi. Her kazada ayrı ayrı olarak yapılan tevzi defterlerine o yer halkının ödemesi lâzım gelen memleket masrafı, oradan gelib geçen memurların menzil ücretiyle kaldıkları müddetteki masrafları, vali, mütesellim, voyvodalarla köy muhtarlarının kezalik masrafları, hükümet konakları, kışlalar, köprüler, suyolları inşaat ve tamir bedelleri geçirilirdi.

Tevzi defteri «Ruz-ı Hızır» ve «Ruz-ı Kasım» olmak üzere senede iki defa tanzim olunurdu. Bazan fevkalâde hâdise dolayısiyle tevziat yapıldığı da olurdu. Buna da «Aralık tevzii» denilirdi,

Tevzi defterleri vali, mütesellim ve voyvodalar tarafından memleketin ileri gelenleri hazır olduğu halde Kadı'nın huzuriyle yapılır, tanzim olunan defter mahallî şer'iyye mahkemesinin sicilline kaydedilirdi. Kadılar bu tevziattan kuruşta bir para hisabiyle «harc ı imza» namiyle tasdik harcı alırlardı. Hazırlanan defter İstanbul'a gönderilir, merkezde tetkik olunarak uygun görülmiyenler çıkarıldıktan sonra defter yazılan hatt-ı hümayun ile yerine iade edilirdi. Bu suretle kanuniyyet ke«beden defterin yekûnu ya erkek nüfusa yahut eve göre tevzi olunurdu. Kanunen vergi ile mükellef olmıyanlar veya muaf bulunanlar, tevzi dışında kalırlardı.

Tevzi defterlerine geçirilmek suretiyle tahsil olunan vergilerin nevi ve miktarı «Tekâlif kavaidi» nde (c. 1, s. 72-85) yazılıdır.

Tevziatın tasdikli defterlere dayanılarak yoluyle yapılmadığını tetkik için arasıra İstanbul'dan memurlar gönderilir, yolsuz görülenler geri alınır, alınamıyanlar verenlere ödetilirdi. «Başvekâlet Arşivi» ndeki bir vesika (Dahiliye, sıra numarası 1699, tarihi 23 s 1208) şöyledir:

«Bursa'ya tâbi Yarhisar kazası masarifi tetkik olundukta üç kimsenin düğünü için hediyye olarak 150 kuruş verildiği görüldüğünden bu paraların istirdadiyle gelecek tevzi defterine irat yazılması tebliğ edilmiştir.»

Tanzimattan sonra kaldırılmıştır.

TEYDİRMEK (تيدرمك) [*San.*] Ciridi yere atıp birkaç taklak attırmak suretiyle hüner gösterme yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TEYELTİ (تيلتى) [*San.*] Atın eyeri altına konan kaba dikişli kebe adıdır.

Kullanır yok şimdi, besler yok küheylân atları
Hane-i fâriete zin ile teyelti kalmamış
Havaî

TEYEMMÜM ETMEK (تيمم ايتمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle yapılması mümkün olmıyan şeylerin hülyası ile geçinmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Fıkıh ıstılahı olarak abdest için su bulunmıyan yerde, şartları dairesinde kolları ve yüzü toprakla meshetmek yerinde kullanıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

Ey Gubarî ele girmezse serab işte gabâr
Sa bulunmazsa zarurette teyemmüm caiz
Gubarî

TEZAD (تضاد) [*Ede.*] Mânaca biribirine zıt kelimeleri bir arada kullanma edebî sanatına verilen addır. Muallim Naci'nin «Ağlarım» la «Gülüştüklerimiz» kelimelerinin bir arada bulunduğu:

Ağlarım, yâdıma geldikçe gülüştüklerimiz

mısraı bu ::: örnek sayılır.

Bu sanata (tıbak) ve (mutabakat) denildiğini söyliyen Tahir Olgun (Edebiyat Lûgati, Tezad Maddesi) şunları da ilâve ediyor:

«Tezad'ın bir de (iyham) ı vardır.

«(İyham-ı tezad): Bir mânası, diğer bir kelimenin mânasiyle zıd bir lâfzın o kelime ile birlikte zikrolunmasıdır.

Eline geçeni biraz da sakla
Ak akça, kara gün içindir derler

beytindeki (ak) ve (kara) kelimelerinin birlikte iradı gibi.

«Vâkıa (ak) ve (kara) arasında zıddiyet vardır Lâkin (kara gün) felâket günü demek olduğuna ve karanın bir mânasında da felâket bulunduğuna göre (ak akça) ile (kara gün) arasında tam tezad değil, iyham-ı tezad vardır.»

TEZAKİR-İ ŞUARA (تذاكر شعرا) [*Ede.*] Şairlerin hal tercümeleriyle eserlerinden örnekler bulunan kitaplar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Tezkire», «Tezkire-tüş-şuara», «Şuara tezkireleri» de denir. Tezkirelerin bir kısmı müelliflerine nisbetle anılırlar, «Lâtifî tezkiresi», «Tezkire-i Sâlim», «Tezkire-i Rıza» gibi. Bir takımları da ayrı ayrı isimler almışlardır. «Heşt behişt», «Meşair-üş şuara». «Zübde-tül-eş'ar» gibi. Tezkirelerin bir kısmı da hem adları ve hem de müelliflerinin isimleriyle tanınmışlardır. «Heşt behişt» in «Sehî tezkiresi», «Meşair-üş şuara» nın «Âşık Çelebi Tezkiresi» bu kabildendir.

Osmanlı şairlerinin hal tercümeleri tezkirelerde toplandığı gibi şair olmıyan diğer ilim ve marifet erbabı için vücude getirilmiş olan eserler de yazılmıştır. «Şakayık», «Sefine», «Güldeste-i riyaz-ı irfan», «Sicill-i Osmanî» ve emsali eserler bu cümledendir.

Osmanlılarda tezkirelerin yazılmasına çok eski zamanlarda başlanmıştır. İlk tezkireyi Sehî, Hicrî onuncu (Milâdî onaltıncı) asırda son tezkireyi de İbn-ül-Emin Mahmut Kemal İnal 1930-1941 de basılmıştır.

Türk Divan edebiyatının bütün nevileri gibi tezkirecilik nev'i de klâsik İran edebiyatı örnek tutularak meydana geldiğini» söyliyen değerli müdekkik Abdülbaki Gölpınarlı (Şuara Tezkireleri ve Tezkireciler, Aylık Ansiklopedi, yeni seri, numara 2) şu kıymetli tafsilâtı da vermiştir:

«Divan Edebiyatı tekniği, maalesef tezkireciliği de, divan nesri esaslarına uygun, müseccâ' cümleler yığını haline getirmiş olduğun-

dan tezkirelerden şairlerin hal tercümelerini, ruhî haletlerini, edebiyattaki tesirlerini, hasılı gerçek hüviyyetlerini bugünkü zihniyyetle anlıyabilmemize imkân yoktur, Tezkireciler, çok defa şairlerin doğum ve ölüm tarihleriyle eserlerini bile göstermeden şairler hakkında seci'li cümlelerle satırlar veya sayfalar doldurmuşlar, tahlil ve tenkid cihetine hiç gitmemişler, birinin yaptığı tarihî bir hatayı öbürleri de aynen nakledecek kadar bu işi ehemmiyet vermeden yapmışlar, hattâ şairlerin şiirlerinden seçip kaydettikleri beytleri bile rasgele seçmişler, ruhî haletlerini, yahut edebî kudretlerini göstermek lüzumunu bile duymamışlardır. Bu bakımdan tezkireler, bize ancak *yol* göstermek, şairlerin adlarını tesbit etmek, asırlarını bildirmek, dolayısiyle değerli sayılabilirler. Fakat şunu da söylememiz gerektir ki edebiyat tarihini meydana getirmek için elimizde tarihlerle hususi, yani bir zümreye ait, yahut Umumi mahiyyette yazılmış tezkirelerden başka bir şey de yoktur. Aynı zamanda tezkireciler içinde Lâtifî, Âşık Çelebi gibi Güftî gibi bazıları, hele Lâtifî, şairlerin edebî kudretleriyle hususi hayatlarını iyice tetkik edip bu hususta sayfalar doldurarak yapılabilecek tahlil ve tenkitleri bir kaç cümlenin içine sığdırmışlar, âdeta bir komprime haline getirmişlerdir.

« Türkçe en eski şuara tezkiresi Hicrî 906 da (1500-1501) ölen Ali Şir Nevaî'nin «Mecalis-ün-nefais» idir. Ali Şir, bu kitabı ölümünden on yıl önce telif etmiştir. İran - Çağatay şairlerine ait olan ve Çağatayca yazılmış bulunan bu tezkirenin, Sultan Muhammed Fahri-i Heratî tarafından Ali Şir'in ölümünden otuz yedi yıl sonra istinsah edilmiştir. Bir nüshası Britanya müzezindedir. Bu Farsça tercüme ile 922 de (1516-1517), yani müellifin ölümünden on altı yıl sonra Hakîm Şah Muhammed-i Kazvinî tarafından yapılan Farsça tercümesi müellif ve kitap hakkında çok değerli bir ön sözle, İran Hariciyye Veziri Ali Asgar Hikmet tarafından 1323 Hicrî-i şemsî yılında (1944) Tahran'da bastırılmıştır. Mecalis - ün - nefais, Hicrî dokuzuncu yüzyıl (Milâdî onbeşinci) şairlerinin hal tercümelerini muhtevidir.

«İkinci şuara tezkiresi, Hicrî onuncu yüzyılda (M. onaltıncı), bir aralık İkinci Şah İsmail'in (1576-1587) kütüphaneciliğini yaptığı için Mekteb-dâr diye şöhret kazanan Sadıkî'nindir. Sekiz fasıldan meydana gelmiş olan bu kitabın yedinci faslı Türk şairlerine aittir. Profesör Doktor Abdürresul Hayyam Pur tarafından 1327 Hicrî-i şemsi yılında (1948) Tebriz'de bastırılmıştır.

«Bu iki tezkireden sonra Osmanlıca ile yazılan tezkireleri tarih sırasiyle aşağıda gösteriyoruz :

1 — Heşt Behişt : Sehî tezkiresi diye anılan bu küçük tezkire 955 de (1538-1539) yazılmıştır. Hicrî sekizinci yüzyıldan onuncu yüzyıla kadar (ondört - onaltı) gelen Osmanlı şairlerinin adlarını bildirmek ve bu suretle o devirde Osmanlı ülkesindeki mezhep cereyanlarını da işaret etmek bakımından değerlidir.

2 — Lâtifî tezkiresi : 990 Hicrîde (1582) Mısır yolunda ölen Lâtifî tarafından 935 Hicrîde (1528-1529) tertip edilmiştir. İkinci Murat devrinden (1421-1451) telif tarihine kadar gelip geçen şairlerin hal tercümeleriyle şiirlerinden seçme şiirleri ihtiva eden Lâtifî tezkiresi; tezkireler içinde en mühimmidir. Lâtifî, tezkiresine aldığı şairlerin en mühimlerinin divanlarını tamamiyle okumuş, edebî kudret ve hüviyyetleri hakkında birer ikişer cümleyle verdiği hükümleri, ondan sonra vermiştir. Şeyhî'nin şiirlerini Farsça'dan tercüme sayan, Ahmet Paşa'yı, Farsça şiirlere Türkçe elbise giydirmiştir diye vasfeden, Necati'yi, Türkçe Divan şiirinin ilk büyük şairi olarak takdim eden, Fuzuli'yi, Ali Şir Nevaî tarzında, fakat sanatında eşsiz olarak öven Lâtifî'nin bu hükümleri, bütün bu şairlerin divanlarını iyice tetkik ettikten, İran şairleriyle karşılaştırdıktan sonra vardığımız ve varacağımız kat'î kanaatleri gösteren hükümlerdir. 1314 de (1898) İkdam Matbaasında basılan Lâtifî tezkiresi, maalesef yer yer noksandır. Her halde basılırken iyi ve tamam bir metin ele geçmemiştir. Bu bakımdan bu en değerli tezkireden faydalanmak için mutlaka yazmalarını tetkik etmek zarureti vardır.

3 — Gülşen-i Şuara : 1002 Hicrîde (1593-1594) ölen Bağdatlı Ahdî'nindir. 971 de (1563-1564) telif edilen bu tezkire, 960 la 971 arasındaki (1522-1533) şairleri ihtiva eder. Bilhassa onaltıncı yüzyılda ve Bağdat'taki irfan hayatını, bir çok hususiyyetleriyle göstermesi bakımından çok mühimdir. Yine bu değerli Ansiklopedide, Ruhî'nin (1605-1606) hal tercümesini yazarken manzum mektuplarında geçen adların çoğunu, bu tezkirede bulmuş, hüviyyetlerini mümkün olduğu kadar tesbit edebilmiştik.

4 — Meşair-üş-şuara : 979 da (1571-1572) Üsküp'de ölen Âşık Çelebi tarafından 974 de (1566-1567) telif edilmiş olan bu tezkirede H. sekizinci ve dokuzuncu yüzyıl (ondört-onbeşinci) şairleriyle kendi çağdaşları, yani onaltıncı yüzyıl şairleri vardır. Âşık Çelebi, şairlerin hususi hayatlarına, mezhep ve meşreplerine temas eden ve onları bu bakımdan tenkid eden bir adam-

dır. Bu bakımdan tezkiresi, şairlerin mezhepli ve meşrepleriyle ruhî temayüllerini göstermek, o devirdeki tarikatlerin, halk ve ulema tarafından nasıl görüldüğünü, ne gibi telâkkilere meydan verdiğini bildirmek hususunda değerlidir. Ali Emirî kütüphanesinin tarih kısmında, 772 numarada kayıtlı nüsha minyatürlüdür. Şairlerin hayatlarında yapılan bu tezkire şüph yok ki çok ehemmiyetlidir.

5 — Hasan Çelebi Tezkiresi: 1012 de (1603-1604) Mısır'da Reşit kasabasında ölen Kınalı Zade Hasan Çelebi, tezkiresini 994 H. de (1585-1586) meydana getirmiştir. Evvelki tezkirelerde bulunan şairlerle kendi çağdaşlarını toplıyan bu tezkire de tahayyül ve tenkid bakımından ehemmiyetlidir. Aynı zamanda bu tezkire Âşık Çelebi'yi âdeta tamamlar.

6 — Beyanî tezkiresi: 1006 Hicrî'de (1587-1598) ölen Rusçuklu Carullah oğlu Mustafa Beyanî'nindir. Hasan Çelebi'deki şairlerin en tanınmış olanlarını bülâsa yollu nakledip çağdaşlarından bir kaç şairi de ihtivâ eden muhtasar bir tezkiredir.

7 — Zübde-tül-eş'ar: 1031 de (1621-1622) ölen Kaf Zade Abdülbay Faizî'nin tertip ettiği bu tezkire, âdeta bir antolojidir. Hicrî dokuzuncu yüzyıldan (onbeşinci) bir kaç şairle onuncu ve onbirinci yüzyıllarda (onaltı - onyedi) yaşıyan şairlerin yalnız vefat tarihleriyle şiirlerinden nümuneleri ihtiva eder.

8 — Riyaz-üş-şuara: 1054 de (1644-1645) ölen şair Riyazî Mehmet tarafından 1018 de (1609 1610) telif edilen bu tezkirede dokuzuncu ve onuncu yüzyıl (onbeş - onaltıncı) şairleriyle onbirinci yüzyıl (onyedinci) başlarındaki şairlerin ve çağdaşlarından bir kaç şairin hal tercümeleri vardır.

9 — Yümnî.: 1073 de (1662-1663) ölen Kadı Yümnî, 1030 dan başlayıp (1620-1621) Faizî tarzında ve âdeta ona zeyl olarak böyle tertibine başlamış ve tamamlamadan ölmüştür. Bu tezkirede yirmi dokuz şairin adı ve şiirlerinden nümuneler vardır.

10 — Rıza: 1082 de (1671-1672) ölen Zehrimar Zade Seyyid Rıza tarafından tertip edilen bu küçük tezkirede 1000-1050 ye kadar (1591-1640) gelip geçen şairlerin çok muhtasar hal tercümeleri ve şiirlerinden nümuneler vardır. 1316 da (1900) İkdam Matbaası tarefından bastırılmıştır.

11 — Âsım: 1086 da (1675-1676) ölen Âsım'ın bu tezkiresi de Faizî'ye zeyldir. 1030 dan (1620-1621) zamanına kadar yetişen şairlerin şiirlerindan nümunelerdir. Bazılarının kenarlarına ölüm tarihleri keydedilmiştir.

12 — Teşrifat-üş-şuara: 1088 de (1677-1678) ölen Edirneli Kadı Güftî Ali'nin bu manzum tezkiresi, Lâtifî ve Ahdî ile Âşık ve Hasan Çelebi'lerin tezkirelerinden sonra ilk değerli ve ehemmiyetli tezkiredir. Ölmüş yahut yaşıyan bazı şairlerin hal tercümelerini, manzum yazarken onların yaşayış tarzlarını, meşreplerini, dinî ve mezhebî temayüllerini, hususi hayatlarını ve zevklerini belirten Güftî, bu tezkiresiyle edebiyyat âlemine büyük bir hizmette bulunmuştur.

13 — Mücib: 1139 da (1727) de ölen Mücib Mustafa, Hasan Çelebi ile Riyazî ve Rizanın tezkirelerine geçmiyen şairleri toplamış ve bu suretle de 1050 (1640) yılına kadar gelip geçen, fakat bu tezkirelere alınmamış olan şairlere ait bir şuara tezkiresi meydana getirmiştir. Bu tezkire, yukarda adı geçen tezkirelerin zeyli sayılabilir.

14 — Salim: 1155 da (1743 1744) ölen Mirza Zade Salim tarafından, kendi doğum tarihi olan 1099 dan (1687-1688), 1132 (1719-4720) yılına kadar yetişen şairlerin hal tercümelerini ihtiva etmek üzere tertip edilen bu tezkirede şairlerin edebî kudretlerini tahlil etmek ve haklarında doğru hükümler vermek bakımından hakikaten değerlidir Meselâ Nedim hakkında en doğru ve yerinde bükümleri bu tezkirede bulmaktayız. 1315 de (1899) İkdam Matbaası tarafından bastırılmıştır.

15 — Nuhbet-ül-âsar min fevaid-il-eş'ar: 1137 de (1724-1725) ölen Safayi Mustafa'nın 1132 de (1719-1720) telif ettiği bu tezkire, 1050 den (1640-1641) itibaren sekzen iki yıl içinde gelen şairlerin hal tercümelerini muhtevidir. Safayî, Salim'in tezkire yazmasına kızarak ve o tezkireyi beğenmiyerek bu tezkireyi meydana getirmiştir. Salim tezkiresini âdeta tamamlar.

16 — Nuhbet-ül-âsar li-zeyl-i Zübdt-il-eş'ar: 1172 de (1758-1759) ölen Beliğ'in bu tezkiresi, Faizî'ye bakılmıyarak 1030 dan (1620-1621) 1139 a kadar (1726-1727) yetişen şairleri ihtiva eden muhtasar bir tezkiredir.

17 — Mir'at-ı Şi'r: Koca Bekir Paşa torunlarından olup 1181 de (1767 1768) ölen Enderunlu Âkif'indir. Eserin adı, ebced hisabiyle tamamlandığı tarih olan 1211 (1796-1797) yılını gösterir. Çağdaş olan Enderun şairlerinden yirmi üç kişilik muhtasar hal tercümelerini ihtiva eder.

18 — Âdâb-ı Zurafa: 1200 de (1785-1786) ölen Aziz Zade Mustafa Naim oğlu Ramiz Hüseyin'indir. Salim tezkiresine zeyl olarak yazılan bu tezkire bazı hal tercümeleri noksan olduğu

gibi bazı şairlerin şiirlerinden nümuneler de yoktur. Tamamlanmadığı anlaşılıyor.

99 — Silâhtar Zade: Silâhtar Zade Mehmet Emin'in tamamlanmıyan bu tezkiresinde 1166 dan (1752-1753) 1204 e kadar (1789-1790) gelip geçen ve 1204 den sonra hayatta bulunan şairler, birer satırla kaydedilmiştir. Kaf Zade tezkiresi tarzında tertiplenmemiştir.

20 — Esrar Dede Tezkiresi: Esrar Dede'nin ölüm tarihi olan 1211 yılına (1796) kadar gelip geçen Mevlevî şairlerine aittir. Şeyh Galip (1213 H. 1798) tarafından müsvedde halinde yazılmış, tertip ve ikmal edilmesi için Esrar Dede'ye verilmiş ve Esrar Dede tarafından ilâvelerle tertip ve ikmal edilmiştir. Dede, Mevlevîlik gayretiyle Mevlevî olmıyan bir çok şairleri de kayt ve tescil ederek tezkiresine almış, mesalâ Cevrî'nin mevlevîliği gösteren bir şiiri Ruhi'ye atfederek Hurufî Ruhîyi Mevlevî yapıvermiştir. Bu bakımdan tetkik edilmeden istfade edilemez.

21 — Nuhbet-ül-âsar fi Fevaid-ül eş'ar: Kemikşiz Zade Safvet Mustafa'nın bu tezkiresi, 1197 de (1782 1783) Safayî tezkiresinden bazı şairler seçilerek ve hal tercümeleri kısaltılarak Safayî tezkiresinin telifinden sonra hayatta bulunanlara ait bazı notlar ilâve edilerek meydana getirilmiştir.

22 — Şefkat — 1242 de (1826-1827) ölen Bağdatlı Şefkat tarafından 1206 da (1791-1792) ölen Ahmet Ratip Paşa oğlu Şair Naşit İbrahim Beyin «Müntenabat Mecmuası», alfabetik tertip edilmiş ve bazı ilavelerle bir tezkire haline getirilmiştir. 1143 ten (1730 1931) 1219 a kadar (1813-1814) yetişen şairlerin hal tercümeleri, birer ikişer satırla yazılmıştır. Safayî ve Salim tezkirelerine zeyl sayılabilir.

23 — Bahçe-i Safa Endûz: 1264 de (1847-1848) ölen Sahaflar Şeyhi Zade Esat Efendi tarafından 1251 de (1835-1836) tertib edilmiştir. Salim tezkiresinin bitiminden sonra 1251 e kadar gelip geçen şairleri ihtiva eder. Adı, Ebeed hisabiyle yazıldığı yılı gösterir. Hal tercümelerinin çoğu tamam olmadığı gibi şiir nümuneleri de yoktur.

24 — Ârif Hikmet: 1276 da (1859-1860) ölen Şeyh-ül-İslâm Ârif Hikmet Bey'in bu tamamlanmamış ve müsvedde halinde tezkiresinde hal tercümeleri birer ikişer kelime veya satırla hülâsa edilmiştir. 1000 yılı (1591-1592) şairlerinden bahsedildiği gibi 1235 de (1836-1837) ölenlerden de bahsedilmiştir. Ârif Hikmet Bey'in «Mecmuat üt-teracim» adlı Arapça bir eseri de Millet Kütüphanesi'nin tarih kısmında 788 numarada kayıtlıdır.

25 — Hatimetül-eş'ar: 1283 de (1866-1867) ölen Fatin Davud Efendi'nindir Salim Safayî'ye zeyl olan bu tezkire 1269 yılına (1862-1863) kadar gelip geçen şairlerin hal tercümeleriyle şiir nümunelerini ihtiva eder.

26 — Kafile-i Şuara: Çopur ve Çaylak adıyle tanınan ve 1311 de (1893-1894) ölen Mehmet Tevfik'indir. Tevfik, alfabetik bir tertiple yazmağa başladığı bu eserin «D» harfinde kalmış, tezkiresini temamlıyamamıştır.

27 — Bunlardan başka 1756 da ölen Hammer'in Osmanlı Devletinin kuruluşundan 1250 Hierîye (1834-1835) kadar gelip geçen iki bin iki yüz şairin hal tercümelerini havi bir eseri de vardır ki dördüncü cildinin ilk tarafları olan 1113 yılından 1123 yılına kadar (1701-1711) yaşıyan şairlerin hal tercümeleri, Mehmet Sıraceddin tarafından tamamlanarak «Mecmua-i Şuara ve tezkire-i Üdeba» adı altında vücude getirilmiş ve 1325 Hicrîde (1907) bastırılmıştır.

28 — Ayrıca Ali Enver de (vefatını bulamadık) Esrar Dede tezkiresini «Semahane-i Edeb» adı altında hülâsa ederek bir tezkire vücude getirmiştir. Bu eser 1309 da (1891-1892) İstanbul'da basılmıştır.

29 — Bütün bunları tamamlıyan, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1930-1941 de İstanbul'da bastırılan İbn-ül-Emin Mahmut Kemal İnal'ın «Son Asır Türk Şairleri» dir. Üstad bu eserinde, asrımıza kadar gelen, ölmüş olan ve yaşamakta bulunan şairlerin yalnız hal tercümelerini kaydetmekle kalmamış, hususi hayatları, ruhî temayülleri ve edebî kudretleri hakkında da bilhassa yarın için çok değerli bir kaynak olacak tahlillerde bulunmuştur.

«Sadettin Nüzhet de (vefatı 1946), «Türk Şairleri» adlı bir eser hazırlamağa başlamış, bu eserinde tezkirelerdeki şairlerle tezkirelerde bulunmıyan şairleri ve zamanımızda yaşıyanları toplamağa koyulmuş, fakat müellifin ölümü üzerine tamamlanamamıştır. Bu eser, zamanımızdaki bir çok şairleri ihtiva etmemekle beraber bir çok da şair sayılmıyacak adları toplıyan, aynı zamanda eski şairlerin hal tercümelerinde bir hayli yanlış bulunan eserdir.

«1902 de (1681) ölen Vişne Zade İzzetî ile 1122 de (1710-1711) ölen Himmet Zade Şeyh Abdî'nin de birer tezkiresi olduğu rivayet edilmekte ise de bu iki tezkire bugün ortada yoktur,

«1262 de (1845-1846) ölen Hoca Fehim tarafından İran şuara tezkirelerinden Devletşah ve Sam Mirza tezkireleriyle Ali Şir Nevayî'nin Mecalis-ün-nefaisi, bazı ilâvelerle tercüme edilerek «Sefinet-üş-şuara» adlı Türkçe bir tezkire vücude getirilmiş ve bu tez-

kire İstanbul'da basılmıştır. Fakat daha ziyade İran şairlerine ait olan bu tezkire, bizim edebiyatımızı ilgilendirmemektedir.»

Abdülbaki Gölpınarlı bundan sonra «Bunları kısmen ikmal, kısmen itmam eden bibliyografyaya ait» eserler hakkında izahat verdiği gibi yazısının sonunda da şunu söylüyor:

«Kütüphaneler tasnif komisyonu üyelerinden Nail, bütün şuara tezkirelerinde adları geçen şairleri alfabetik bir sıraya koyup her şairin kayıtlı bulunduğu tezkireleri, ölüm ve belli ise doğum tarihleri gösterilmiş, bu suretle büyük bir katalog meydana getirilmişse de maalesef bu çok mühim eser, henüz basılamamıştır.»

Recai Zade Ekrem Bey'in (ölümü 1913) «Kudemadan bir kaç şair» i, Faik Reşat Bey'in (ölümü 1914) iki ciltten mürekkeb «Eslâf» ı, Muallim Naci'nin (ölümü 1893) «Osmanlı şairleri», İsmail Hakkı Bey'in «Muasır Şairlerimiz», Muhtar Bey'in «Şair Hanımlarımız» ı, bunlardan başka son zamanlarda yayımlanan «Trabzon şairleri», «İzmir şairleri», «Tekirdağ şairleri» gibi eserleri de bir bakıma göre tezakir-i şuaradan saymak mümkündür.

TEZHİB (تذهيب) [*San.*] El yazması kitaplarla murakka'ların boya ve altın tozu ile çiçekler ve nakışlarla süslenmesine verilen addır. Böyle eserlere «müzehheb», tezhib yapanlara da «Müzehhib» denir. «Sanat Ansiklopedisi» nde (Tezhib Maddesi) «Eskiden el yazması kitapları ve Hüsn-i hat murakkalarının kenarlarını boya ve yaldızlı süslemelerle tezyin etmek işine verilen isimdir» suretinde tarif olunan tezhib hakkında şu tafsilât da vardır:

«Arapça'da altınlama mânasına gelen tezhib sözü yalnız altın yaldızla işlenen işleri ifade etmez; boyalarla yapılan ince kitap tezyinatına da denir. Sırf altınla yapılan işlere halkârî tâbir olunur ki altın yaldız mânasına gelir. Müzehhibler ekseriya nakış, resim (Fr. Miniature) de yapan sanatkârlardır. Vaktiyle mühim olan her el yazması ve bilhassa Kur'an-ı Kerim ler umumiyetle tezhiblenirdi. Tezhib işlerini Türkler Orta Asya'dan getirmişlerdir. Selçuk Türklerinde hayli ilerlemiş olan bu sanat onlardan Osmanlı Türklerine geçmiş ve XVI ncı asırda en yüksek derecesine vasıl olmuştur. Bugün müzelerde gayet güzel tezhib olunmuş fevkalâde eserler mevcuttur.»

Ansiklopedide bunlardan sonra müzehhiblerle tezhib tekniği hakkında kıymetli izahat verilmektedir.

İstanbul Darülfünunu Sanat Tarihi Müderrisliğinde bulunmuş olan Vahit Bey «Bazı Istılahat-ı Mühimme-i Sınaiyye Hakkında Mütalâat» adlı kıymetli eserinde (İstanbul Matbaa-i Âmire 1331) bir arada kaydettiği miniature kelimesi ile Enluminure hakkında şu malûmatı vermektedir: «Bu kelimelerin ikisi de kurun-ı vustada (orta zamanda) yazma kitapları tezyin eden resimlere verilmiş isimlerdir. Ancak minyatür, vaktiyle yazma kitapların fasıl başlarında ve ibarelerin ilk kelimelerindeki tezyinat idi. Halbuki sonraları vesait-i tezyiniyyeye yaldız, gümüş dahi karıştırılarak usul-i tezyin tevessü ettiğinden bu ikinci tarz-ı tezyine anluminure denirdi. Demek ki minyatür' yazma kitaplarda elvan-ı muhtelifeden (türlü boyalardan) müteşekkil ufak ve süslü resimler, enluminure ise aynı kitaplarda elvan-ı mütenevviadan başka bir de yaldız ve saireden teşkil olunan zinetlerdir. Bunlardan birincisinde kullanılan boyaların esası (Miniyum) olduğu için minyatür namını almıştır ki şu halde miniaturiste (minyatürkâr) diye tercüme olunmak icab eder. İkinci kelimeye gelince bunun medlûlü olan sanat bizde dahi mevcuttur. Yazma kitapların sayfalarını altın suyu ve bazı elvan ile tezyin, fasıl başlarını tevşih eden, satırlar arasında durak yerlerini belli etmek üzere altın suyundan daireler vazeyliyen ve emsali tezyinatı icra eden erbab-ı sanata «Müzehhib» tâbir olunur ki enluminure'ün tercümesidir. Şu halde enluminure dahi «tezhibat» demek olur.»

Tezhib, Garpten ziyade Şarkta ilerlemiş nefîs bir sanattır. Acemlerin çok kıymetli tezhib eserleri ve müzehhibleri vardır. Daha sonra Osmanlılarda da tezhib çok taammüm etmiş, karşılarında hayran kalmamak mümkün olmıyan eserler vücude getirilmiştir.

Osmanlıların siyasette olduğu gibi ilim ve sanatta da merkezi olan İstanbul'da hadsiz hisapsız müzehhib yetişmiştir. İnce bir sanat olan tezhibin kıymetli üstadları saraylarda çalıştırılır, devletin resmî işleri bunlara tezhib ettirildiği gibi büyük adamlarla zenginler tarafından zevkleri okşıyacak eserler de yaptırılırdı. Osmanlı sanatkârları tezhib yolunu muhtelif devirlere göre değiştirmişlerdir. Bunda bidayette Selçuk ve Orta Asya tesiri vardı. Bu eserler o kadar ince değildir Osmanlıların i'tilâ devrinde tam hususi bir tarz vardır. Bu devrin eserleri çok ince ve mükemmeldir. Son zamanlara doğru «Pesend» yolu, çiçek tersimi usulü ve rokoko tesiriyle garip, lâkin Türk zevkiyle millîleştirilmiş şekiller moda olmuştur. Son asırda tezhib tarzı garip bir yola dökülmüştür Bununla beraber ciddi eserler yapanlar az değildir. Topkapı Sarayı Müzesinde bu devrin güzel eserleri vardır. Bu ufak kâğıt üstün-

deki nakışlar yapıldıkları devirde ev, konak ve saray tezyinatı hakkında bir fikir vermektedir. Bu suretle zamanın zevklerini ve zevk değişikliklerini iyi öğrenmek kaabil olur.

Osmanlılarda tezhib daima yazı ile beraber inkişaf etmiştir.

Tezhibin yapılış tarzına göre değişen nevileri vardı. Halkâr, halkârî, tahrirli halkâr, pesend = perdah, perdaht, şikâf, şükûfe, zerenderzer, zerefşan, minyatür, lâke bu nevilerin aldıkları isimlerdir.

Ruhsarını eşkimle teretsem yaraşırdı
Ol Mushaf-ı zibâye bu tezhib-i müferrih
Sâbit

TEZHİB KALIBI (تذهيب قالبي) [*San.*] Mushaflarla yazmalara yapılacak tezhibin evvelce hazırlanmış olan kalıbına verilen addır. Kalıp alelâde bir kâğıttan ibarettir Bu kâğıda yapılmış olan şekil iğnelenir ve yapılmak istenilen yere konularak silkilir, kalıp kaldırılınca kâğıtta meydana gelen noktalar üzerinden geçilmek suretiyle istenilen şekil meydana getirilir.

TEZKİRE (تذكره) [*Ede., İda.*] Aynı şehir ve kasabede bulunan resmî dairelerin birinden ötekine ve halkın biribirine yazdıkları kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tezkere suretinde kullanılması yanlıştır. Şehirler arasındakilere «Tahrirat» denir Tezkire tâbiri daha başka mânalara da gelirdi.

1 — Resmî dairelerde yazı işleriyle meşgul bulunanlara tezkireci yerine tezkire denilirdi: Tezkire-i divan, tezkire-i şıkk-ı evvel gibi.

2 — Divan ı hümayun kâtiplerine «Reis-ül-küttap» tarafından verilen hüviyyet varakalarına da tezkire denilirdi. Hicrî 1245 (1829) senesinde Reis-ül-küttap Mehmet Hamit Efendi tarafıdan Avni Zade Avni Efendiye verilip aslı «Başvekâlet Arşivi» nde bulunan (Dahiliye, fiş numarası 1037) tezkirenin sureti:

«Dadende-i tezkire

«Orta boylu az sakallı tahminen yirmi sekiz yaşında şehriy-yül-asıl Avni Zade Avni Efendi Divan-ı hümayun ketebesinden olmakla bermucib-i usul ve nizam işbu tezkire tahrir ve yedine i'ta kılındı 23 ş 45.»

3 — Şairlerin tercüme-i hallerinden bahseden eserlere «Tezkire» denilirdi. (Bak: Tezakir-i şuara).

4 — Esnafa ve halka verilen resmî kâğıtlara da bu ad verilirdi. Esnaf tezkiresi, mürur tezkiresi, nüfus tezkiresi, redif tezkiresi, Gümrük tezkiresi o kabildendir.

TEZKİRECİ (تذكرجى) [*İda.*] Divan-ı hümayunun yazı işleriyle meşgul bulunan memurun unvanıdır. İlk zamanlarda maiyyetinde bir kaç kâtip bulunan bir tek tezkireci varken sonraları «Tezkire-i evvel» ve «Tezkire-i sani» unvaniyle iki tezkireci kullanılmıştır. Âmirleri Reis-ül küttap'tı.

Tezkireciliğin ihdası tarihi hakkında Osmanlı tarihlerinde bir kayde raslanmamaktadır. Yalnız Fatih Kanunnamesi'nde yazılı bulunması eskiliği hakkında bir fikir verebilir. Kanunnamede (sayfa 18) kâtipler mertebesinde sayılan tezkirecinin teşrifat itibariyle olan mevkii şöyle tarif olunmaktadır: «Küttap meratibinde Reis-ül-küttap anın altına Yeniçeri kâtibi anın altına Ruznameci anın altına Mukabeleci anın altına Mukataacı anın altına Tezkireci anın altına reis kâtipleri oturur.»

Yine Fatih Kanunnamesi'ne nazaran (s. 18) tezkireci hoca makamında idi. Divana uzun yenli üst ile girerdi. «Yukarda mezkûr olan küttap hoca makamındadır, Anlar Divanda uzun yenli üst giyerler. Reis kâtipleri neferdir ve bu zikrolunan küttabın azl ü nasbı defterdarlarıma müfevvazdır anların hüddamıdır.»

Divanın toplantılarında büyük tezkireci de denilen «tezkire-i evvel» Vezir-i âzamın önünde ayak üzerinde durarak arzıhalleri okur ve lâzım gelen yerlere havale ederdi. Büyük tezkireci bulunmadığı zaman bu vazifeyi Reis-ül-küttap görürdü. Tevkii Abdurrahman Paşa tarafından hazırlanan kanunnamede (Millî Tetebbüler Mecmuası, sayı 3) bu husus şöyle yazılıdır: «Tezkirecinin biri divanda bulunmasa Reis Efendi büyük tezkirecinin yerine durup arzıhal okur ve buyurur.»

TEZKİRE-İ EVVEL (تذكرهٔ اول) [*İda.*] Divan-ı hümayunun yazı işleriyle meşgul bulunan memurun unvanıdır. «Divan kâtibi» demektir. Tezkireci ilkin bir tane iken sonradan sayısı ikiye çıkarıldığı için birinciye «Tezkire-i evvel», ikinciye «Tezkire-i sani» denilmiştir. Kubbe altında toplanan Divan-ı hümayuna uzun yenli üst ve mücevveze ile girer, Vezir-i âzamın önünde ayakta durarak kâğıtları okur ve havale ederdi.

Büyük tezkireci bulunmadığı zaman bu vazifeyi «Reis-ül küttap» yapardı.

TEZKİRE-İ HUSUSİYYE (تذكرهٔ خصوصيه) [*İda.*] İrade-i seniyyeyi (Padişahın emrini) muhtevi olarak Mabeyn başkâtibi tarafından yazılan tezkireler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sefirlerle yapılan görüşmeler gibi işler hakkında Sadaretten Mabeyne yazılan tezkirelere de «tezkire-i hususiyye» denilirdi. Bu tezkireler

Sadrazam tarafından Mabeyn başkâtibine hitaben yazılırdı. Resmî tezkirelerden ayrılmaları için ayni şehir ve kasabadaki hususi şahısların biribirlerine yazdıkları tezkirelere de tezkire-i hususiyye denir.

TEZKİRE-İ MA'RUZA (تذكرهٔ معروضه) [*İda.*] Sadrazam tarafından Padişaha sunulan yazılı kâğıt hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel bunun yerine «telhis», «Takrir-i âli» denilirdi. Mabeyn başkitabetine hitaben yazılan tezkireyi başkâtip Padişaha okur ve şifahen emrini alarak derkenar suretiyle Sadrazama bildirdiği gibi ayrı bir tezkire ile de cevap verilirdi.

TEZKİRE-İ OSMANİYE (تذكرهٔ عثمانيه) [*İda.*] Şimdiki tâbirle nüfus cüzdanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «nüfus tezkiresi», halk tabakası arasında «kafa kâğıdı» da denilirdi. Bunlar cüzdan halinde değil, çizgili birer kâğıt şeklinde idi. Sahibinin, baba ve anasının adları, eşkâli, oturduğu mahalle ve sokak adlariyle evin numarası, doğum tarihi yazılı idi. İlk Tezkire-i Osmaniye Hicrî 1280 (1863) senesinde yapılan nüfus tahriri üzerine verilmiştir.

TEZKİRE-İ SAMİYE (تذكرهٔ سامیه) [*İda.*] Sadrazam tarafından yazılan tezkireler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TEZKİRE-İ SANİ (تذكرهٔ ثانی) [*İda.*] Divan-ı hümayunun yazı işleriyle meşgul memurlardan birinin unvanıdır. Divan kâtibi demektir. Tezkireci ilkin bir tane iken sonradan sayısı ikiye çıkarıldığı için birinciye «Tezkire-i evvel», ikinciye «Tezkire-i sani» denilmiştir. Divana uzun yenli üst ve mücevveze ile girer, ayakta durarak yazı işleriyle meşgul olurdu.

TEZKİRELİK (تذكرهلك) [*San.*] Tezkire yazmağa mahsus kâğıtlara verilen addır. İyi cins olan bu kâğıtların kıt'ası küçük, aynı zamanda dar ve uzundu. Daha büyüklerine «Takrirlik» denilirdi.

TEZKİYE (تزكيه) [*Fık*] Bir kimsenin hal ve şanının bilenlerden sorulup anlaşılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tezkiye gizli ve aleni olmak üzere iki türlü yapılırdı. Gizli olarak yapılanına «sırren tezkiye», alenen yapılanına «alenen tezkiye» denilirdi. Şer'î mahkemelerde şahitler kadı tarafından bilenlerden yazı ile sorulur, iyiliğine şahadet edilenlerin şahadetleri kabul, edilmiyenlerin şahadetleri reddolunurdu. Kadı'nın yazdığı kâğıda gizliliği sebebiyle «mestur» denilirdi. «Mestur» ile şahidin müstahdem bulunduğu daireye, yahut oturduğu mahallenin muhtarına sorulması Hicrî 1283 (1866) senesinde ve Refik Efendinin Şeyh-ül-islâmlığı zamanında başlamıştır Ondan evvel tezkiyeler hususi surette yapılırdı. Ölünün tezkiyesine tezkiye-i meyyit denir.

TEZKİYESİ BOZUK (تزكيه‌سی بوزوق) [*Hal*] Hakkında kimse tarafından iyi şehadet edilmiyen, kötü adam yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TIBB I RUHANİ (طب روحانی) [*Sof.*] Kalblerin kemal bulmasını, âfetlerini, hastalıklarını, tedavilerini ve hıfz-ı sıhhat ve itidalini öğreten ilim yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyyeye göre cismanî tıp olduğu ve bununla bedenin sıhhat ve tedavisi temin edildiği gibi ruhanî tıpla da ruhun sıhhati ve tedavisi temin olunur.

TIBHANE (طبخانه) [*Mek.*] Tıbbiyye mektebine verilen ilk addır. İkinci Sultan Mahmut zamanında ve 15 Şaban 1242 (14 Mart 1827) de Veznecilerde Acem oğlu kışlası yakınında Tulumbacıbaşı konağında Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin nezareti altında açılmıştı- (Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiyye) de (c. 1, s. 6). talebe (öğrenci) kayt ve kabuliyle öğretim usulü şöyle yazılıdır: «Tıbhaneye girmek arzusunda bulunan talebenin duhullerini teshil ve teşvik maksadiyle duhul (giriş) imtihanı olmaksızın ol vakit mektebin kâtibi bulunan Hacı Feyzi Efendi'ye müracaatla isimlerini kaydettirmek şartiyle herkes kabul olunurdu. Mektep leylî (yatılı) olmadığından gece mektepte yatılmaz, yalnız mektepte bulundukları için öğle vakti yemek verilirdi. Bundan başka talebelerin yirmişer kuruş aylıkları vardı. Her şeyin kuruluşunda olduğu gibi Tıbhanede de dershaneler olmadığından camilerde verilen Arapça derslerde olduğu gibi talebeler hasırlar üzerinde diz çökerek ders okurlardı. Dersler ikişer saat sürer ve her biri için yarım saat ara verilirdi. Dersler Fransızca okutulduğu için talebeye ilkin Fransızca öğretildi.» (Bak: Tıbhan i Âmire ve Cerrahhane-i Ma'mure).

TIBHANE-İ ÂMİRE VE CERRAHHANE-İ MA'MURE (طبخانهٔ عامره وجراحخانهٔ معموره) [*Mek.*] Tıp tahsili için açılmış olan mektebin adıdır. Tıphane, İkinci Sultan Mahmut'un Hekimbaşısı Mustafa Behçet Efendinin gösterdiği lüzum ve verdiği takrir üzerine 1242 (1827) tarihinde açılmıştır. 22 ca 1242 tarihli olan bu takririn «Türkiye Maarif Tarihi» ne (c. 2, s. 282) konulmuş olan ehemmiyetli parçalarında şöyle deniliyor:

«Sınıf-ı asakir-i cihadiyyenin neferatı hasta ve mecruhlarına sefer ve hazarda kanun-ı tıbbî üzere bakılmak ve tımar ve tedavi olunmak vâcibeden idüği zâhir ve ıyan ise de Âsitane-i aliyyede bulunan İslâm etibbasının ekserisi tıbb-ı kadîm usulü üzere iştigal ve tıbb-ı cedid usulüyle çendan muarefeleri olmayıp tabib ıtlakına salih olan kimse ise mutlaka usul-i kadîm ve usul-i cedid malûmatını câmi olarak baktığı hastalara işbu iki usul-i mizandan müstenbat malûmatını icra eylemek şerait-i eshab-ı ukul-i salime ve erbab-ı âra-yi müstakimeye vazıh ve ayan olduğu ve usul-i cedide üzere tahsil i fen ve hazakat ise bieyyi vech-i kân (ne suretle olursa olsun) lisan-ı ecnebi tahsiline mevkuf ve muh aç bulunduğu vareste-i kayd ü beyan olup Âsitane-i aliyyede şurutuna riayet şartiyle bir müstakil dar-üt-tıbb-ı âmire inşa buyurulup hâzık muallimler vasıtasiyle kadîm ve hâdis fünun-ı tıbbiye talim olunsa bitevfikihi Taalâ bir kaç sene zarfında asakir-i mansure-i Muhammediyye tertiplerine kefere etıbbası istihdamından istiğna hasıl olup ehl i İslâmdan çend sene zarfında âlim ve hâzık tabip ve cerrah husule geleceği varste-i kayd ü beyandır.»

Takririn bundan sonraki kısmında mektebin proğramı hakkında uzun uzadıya izahat verilmektedir.

Tıphane 15 şaban 1242 (14 mart 1827) senesinde açılmış, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi mektebe hem nazır, hem muallim tâyin edilmiştir.

Değerli müdekkik Osman Ergin bir çok tafsilât arasında şunları da söylüyor:

«Tıphanenin eski Tersane kumandanlığına bağlı olarak açılıp sonradan kapatıldığını bilmiyenler onu yalnız asker hekimi yetiştirmek üzere ikinci defa Seraskerliğe merbut olarak açılışına büyük ehemmiyet verirler. Hattâ buna Tıp Fakültemizin başlangıcı adını verecek derecede kıymet biçerlerse de onların bu hükümleri siyasi mevcudiyyet tarihleriyle akran tıp fakültelerine malik olan Romanya ve Mısır'la berabər yüz senelik fakülte bayramı yapmak düşüncesinden doğmuştur. Ciddi bir tetkik ve malûmat mahsulü değildir.

«Tıphanenin ilk açılışında tababet ile cerrahlık bir arada tedris edilmiş, hattâ alınan talebeyi uzun uzadıya okutup yazmağa vakit ve imkân bulunamadığı için alelâcele 20 kadar pratik yetişmiş cerrah tedarik olunarak biraz nazariyyat gösterildikten sonra hemen orduya ve hastahanelere dağıtılmışlarsa da bunlar da kâfi gelmediğinden ve harb dolayısiyle cerraha tabipten ziyade ihtiyaç görüldüğünden 1247 (1831) de Topkapı Sarayı müştemilâtından üç koğuş cerrahhane ittihaz olunarak tıphanedeki cerrahî talebesi oraya nakledilmiş ve Sade de Calère adında bir Fransız cerrahın emrine verilmiştir. Fakat aradan beş sene geçmeden 1252 (1836) de yine Tıphane ile birleştirilerek her ikisi saray içinde Otlukçu kışlasında Mekteb-i Tıbbiye adını almıştır.»

TIĞ (تیغ) [*San.*] Ucu iğne gibi sivri küçük demir âlet adıdır. Kasnak işlerinde kullanılan ucu çengelli iğnelere «tığ iğne» denir.

§ [*Sof.*] Rifaî tâbirlerindendir. İnce çorap şişi kalınlığında bir ucu sivri ve keskin bir demir parçasının adıdır. Şeyh z kir sırasında, bürhan makamında, dervişin ağzından sokup avurdundan çıkarırdı. Bazan bununla, teberrü ken, kız çocuklarının kulakları da delinirdi. Rifaî şeyhleri kılıçla da bürhan gösterirlerdi. (Bak: Rifaî; Bürhan).

TIĞ-I BEND (تیغ بند) [*Sof.*] Bektaşî tâbirlerindendir. Bektaşî tarikine girecek olan talibin intisap günü kurban edilmek üzere gönderdiği koyunun tüylerinden mensup kadınlar, muhibbeler tarafından örülmüş ince bağ adıdır. Bu bağ rehber tarafından âşıkın boynuna takılır, ucundan çekerek meydan evine getirilirdi. Evvelce meydana dahil olmuş olan talip bir kısım merasimin icrasından sonra abdest almak üzere rehber ile birlikte dışarı çıkar, abdest aldıktan sonra baş açık ve yalın ayak olduğu halde yine rehberin delâletiyle mütebaki merasim yapılmak üzere meydana girerdi. Rehber tığ-ı bendi talibin boynuna takarken «destûr» der ve ondan sonra aşağıdaki âyetle salevatı okurdu. (Besmeleden sodra) « شهد الله انه لااله الا هو . ان الدين عندالله الاسلام Pür cemal Muhammed kemal, Hüseyin Ali ra salevat».

Bu tâbir Mevlevîlerde de vardır. Mukabele günü giyilen tennureyi biraz kısaltmak için bele bağlanılan kuşağa tığ ı bend denilir, tığ-ı bendin üstüne de elifî nemed sarılırdı.

TIĞLAMAK (تیغلامق) [*Sof*] Bektaşî tâbirlerindendir. Kesmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kurban kesildi denilmez, kurban tığlandı denilirdi.

TILA (طلا) [*San.*] Eskiden hattatların yazı yazdıkları kâğıtlara âhar sürülmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sürülecek ve sürünecek madde demek olan tıla, kâğıdı cilâlamak ve yanlış yazılan bir harf veya kelimenin silinip yerine doğrusunun yazılmasını temin etmek maksadiyle kullanılırdı. «Gülzar-ı Savab» da

(sayfa 83) yapılışla kullanılış tarzı hakkında şu tafsilât verilmiştir:

«Nişayı (nişasta) külap (gül suyu) ile ve yahut su ile gayet âbı (sulu) iken muhkem kaynatalar. Badehu bir miktar soğutup dahi ılıcaklığı gitmeden içine on tane incir sütü ile kesilmiş ve süzülmüş yumurta beyazını halt edüp muhkem karıştıralar. Paluzeç gibi ola. On gün durduktan sonra anınla Sultanî ve Semerkandî kâğıtları tıla edüp gölgede kurutalar. Badehu yine bir iki defa tıla edüp kuruduktan sonra gayet kaynar sudan geçirip yağı izale olunduktan sonra iyice mühre vurulsa gayet lâtıf ve cevherdar (parlak) tıla ola. Mir İmad merhum dahi ekser veeh üzere iderler imiş.

«Âhar-ı mezbure bir miktar Edirne tutkalı halt olunup İstanbul kâğıtları üzerine minval-i meşruh üzere (bu şekilde) el ayasiyle iki üç defa tıla olunup muhkem mühre vurulsa gayet lâtif olup ik üç defa yazılıp silinmeğe mütahammil olur.»

TILSIM (طلسم) [*Mit.*] Sihir nevilerinden biri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sari hastalıkların sirayetini önlemek maksadiyle olduğu gibi insanlarla hayvanların âfetlerden korunması için de yapılırdı Evliya Çeledi Seyehatnamesi'nde (c. 1, s. 60 ve mütaakıp) «İslâmbol'da olan mutaisemat-ı garibe ve acibeyi beyan eder» başlığı altında şehir halkının her türlü «belâdan ve âfat-ı semaviyyeden muhafaza olunmaları için» İstanbul'un yüksek yerlerinden yirmi yedi yerde tılsımlar yaptırdığını yazıyor. Bu tılsımlar arasında «Çenberlitaşı, Sultanahmet'teki Burmadireği, Altımermerdeki şeyleri, Binbirdirek'i, Zeyrek'teki mağarayı saydığı gibi «Deryaya mütaallik tılsımat-ı acibe» başlığı altında denizdeki tılsımlar arasında Çatladıkapı'da Güngörmez sarayının cenubundaki devi, Kadirga limanındaki bakır gemiyi, Saraybumu'nda tunçtan üç başlı ejderhayı saymakta ve bunlardan çoğunun yıkıldığını kaydettiği gibi ne gibi şeylere karşı yapılmış olduklarını da söylemektedir. Saraçhane başındaki «Kıztaşı»nın imparatorun gömülü olan kızının cesedinin karınca ve yılandan korunması, Altımermerdeki amudun İstanbul'a sivrisinek girmemesi, yine Altımermer'deki kurt tılsımının İstanbul ovalarında koyunların çobansız gezip kurt şerrinden korunmaları, Beyezit hamamının altındaki direklerin tâundan korunması için imiş, Ötekilerin de buna göre faydaları varmış.

Sihir ve tılsımı edebiyat nokta-i nazarından tetkik eden değerli edebiyat üstadı Agâh Sırrı Levend (Divan Edebiyatı, s. 222 ve mütaakıp) sihir ve tılsımın üç derece itibar edildiğini söylüyor ve her birini ayrı ayrı olarak şöyle tarif ediyor:

1 — Âletsiz ve yardımcısız olarak himmet ve (teveccüh-i kalb) ile müessir olmak ki, asıl sihir buna derler.

2 — Yıldızlardan, unsurlardan, âdetlerin hassalarından bir yardımcı ile müessir olmaktır ki, buna da (tılsım) derler.

3 — (Kuvve-i mütehayyile) de bir tesir ki, sahibi,, diğer (kuvve-i mütehayyile) lere kast ve teveccüh edip onlar üzerinde müessir olarak, hayalâtı hakikaten mevcut gibi göstermek. Buna da (gözbağcılık) derler.

Açılur günc-i cemalinden tılsım-ı kâinat
Gügiga efsun okar urur saba pinhan ana
Necati

TILSIMI BOZMAK (طلسمی بوزمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle ehemmiyetini kaybetmek, kıymetten düşmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TIMAR (تیمار) [*Tıp.*] Hastaya bakmak, yaranın üzerine ilâç koyup sarmak yerinde kullanılır bir tâbiridir.

Ders-i hicrani beni şöyle ki bimar etmiş
Bana tımar edemez cümle etibba gi vatan
Hasırcı zade Hafız

TIMARCI (تیمارجی) [*Tıp.*] Eskiden hasta bakıcı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunlardan hastahanelerde hizmet edip ehliyyet ve kabiliyyet gösterenlere Sertabipler (başhekimler) tarafından birer cerrahlık vesikası verilir ve orduda sivil olarak Yüzbaşı tahsisatiyle kendilerine gösterilen sıhhî vazifeleri görmekle beraber vakit ve imkân bulanlardan yaralıları tedavi edenler ve dişçilik yapanlar da vardı.

TIMARDA (تیمارده) [*Sar.*] Hastalanan saray mensuplarının tedavi için hastahaneye veya evlerine gönderilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu gibiler sorulunca hastahanede yahut evinde denilmez, «tımarda» denilirdi.

TİRAZ (طراز) [*San.*] Elbiselerin yakalarına, yen ağızlarına, önlerine sırma ve saire ile işlenilen alâmet ve ziynet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Rahmetli Muallim Cevdet (ölümü 1935) Emevîler devrinden başlıyarak Abbasîlerde ve diğer Türk ve İslâm devletlerinde kullanılan ve bu türlü alâmetleri yapmak için dâr-üt-tıraz adı altında imalâthaneler kurulmuş olan bu tâbir için (Sözlük, sayfa 58) şu tafsilâtı veriyor:

«Türklerde, İranîlerde, Araplarda bu kelime elbiseden başka mânalarda dahi kullanılmıştır. Maddî ve mânevî (alâmet ve iz) maka-

mında çok görülmüştür. Dikkat edilmelidir ki (dâr-üt-tıraz), resmî bir alâmeti taşıyan elbise fabrikaları demek olduğu halde yalnız (tıraz), elbise mânasına değil, (damga, alâmet, nakış, iz ve tarz) gibi anımlara yarar.

«(Tıraz) yani alâmetler, (binalar, eşyalar ve evrak) üzerine konur. Bu mânada Fransızca karşılığı (Marque ve blaton) dur. Bir hükümetin veya ticaret ve sanat evlerinin «alâmet-i farika» ları da işte tıraz denilen şeydir.

«Türk, Arap, Fars, göçebeler bile (tıraz, nişan) kullanırlar. Fakat adına «damga» derler. (Divan-ı Lûgat üt-Türk) (Oğuz Orukları)-nın 24 boyunun nişanlarını (Oğuz) maddesinde göstermiştir. Mısır'da Yakup Artin Paşa Kafkasya tıraz yani nişan ve damgaları'nı Kahirede Türkçe bastırdığı risalede ve umum Türk ve İslâm devletlerinin (tırazlarını) da (1902) de (Contribution à l'étude du blaton en Orient) dediği eserde tanıtmıştır. Doktor (Rıza Nur), Sinop civarındaki göçebelerle bazı sanatkârların ne gibi işaretler kullandıklarını ve bunların Oğuz göçebeli nişanlariyle münasebetini yazmıştır: 1928 (Journal Asiatique).

«Topkapı Müzesi'nde (Kayıtbey ve Guri) gibi Mısır Sultanlarının silâhlariyle elbise, kitap, tabak, kandil gibi eşyalar üzerinde (ad) ve alâmetleri yani tırazları vardır (Şah İsmail) in halılarında adı, ipekle örülmüştür ki bir (Tıraz) dır.»

Muallim Cevdet bundan sonra Tırazı eski Türkler öz Türkçe olarak (damga, ongun, başlık, örgülü ad) dediklerini yazdıktan ve bunlar hakkında bazı izahlarda bulunduktan sonra tırazların Şark ve Garptaki örnekleri hakkında uzun uzadıya izahat vermiştir.

Armalarda şiar olarak kullanılan söze de tıraz denir. Bir şeyin etrafındaki su veya yazıya da bu ad verilir.

Tutalım ikisi bir hil'atın ezzası imiş
Çıkamaz sadr-ı giribane tıraz-ı dâman
Sâbit

TIRNAK (طيرناق) [*Bah.*] Demirin kollarının toprağı daha ziyade tutması için her kolun bitiminde müselles şeklinde yapılan enlice parçanın adıdır.

TIRNAKÇI (طيرناقچى) [*Sar.*] Padişahın tırnaklarını kesen memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Has odalılardan olan tırnakçı Padişahın tırnaklarını perşembe günleri keserdi. Tırnakçı aynı zamanda Mabeyncî olduğu için Padişahın diğer hizmetlerinde de bulunurdu. Birinci Abdülhamit devrinin sonlarına kadar devam etmiş, ondan sonra tarihe karışmıştır.

TIRNAK MÜHRE (طيرناق مهره) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Şemse kapları parlatmak için açılmış kurşun kalemi şeklindeki mühreye verilan addır.

TIRNAK SÖKMEK (طيرناق سوكمك) [*Hal.*] İşkence etmek, ezmek yerinde kullanılır bir tâbırdir.

TİCANÎ (تجانى) [*Sof.*] Afrika'nın şimal-i garbisinde, mağrıp taraflarında, Hicrî 1200 (1785) tarihlerinde meydana çıkan bir tarikatın adıdır. Kurucusuna nisbetle bu adı almıştır.

Tarikatın kurucusu Hicrî 1150 (1737) senesinde Fas ülkesinde Aynimazi şehrinde doğmuş. M. 1792 de kendi memleketinde ölmüş olan Ahmet Ticanî'dır. Künyesi Ebu Abbas, babası Ebu Abdullah Muhammed Bin Muhtar' dır. Annesi Ayşe Senusî, Ticanî ve Madavî nisbetini taşıyan Ebu Abdullah Muhammed'in kızıdır ki bu kadının mensub olduğu bu aileye Ticanî denildiği için sıhriyyet münasebetiyle Ahmet'in soyuna, babalarına da Ticanî nişbeti verilmiştir. Kendileri Muhammed Neszüzzekiyye'nin, yani Hazret-i Ali'nin oğlu Hasan'ın torununun neslindendir.

Ancak Ahmet Ticanî kendisinin Hazret-i Ali evlâtlarından olduğu ve ecdadından böyle rivayet edildiği halde ağızdan nakledilen bu rivayetlere kulak asmamış ve kendisinin söylediğine göre bizzat Cenab-ı Peygamber'den doğmuş ve «Evet, sen benim hakikaten evlâdımsın ve nesebin Ali oğlu Hasan'a vâsıldır» cevabını almıştır. Bu sual ve cevap rüyada değil, kendisinin söylediğine göre, bizzat uyanık halinde cereyan etmiştir.

Ahmet Ticanî ilk tahsilini ana baba ocağında yapmış ve yedi yaşında hafız olmuştur. Ana ve babası 1152 (1748) de tâundan öldüğünden bir müddet sonra tahsil için Fas'a gitmiş, tahsilini tamamladıktan sonra Telmesan'a giderek orada zahitlik yolunu tutmuştur. 1186 (1772 de hacca gitmek üzere oradan ayrılmış ve seyahatlerde bulunmuştur. Bu seyahatleri arasında büyük Sahra'ya, Esher'e, Mekke ve Medine'ye gitmiştir. Fas'a döndükten sonra bir aralık Abdülkadir-i Geylânî'nin tarikatına girmiş, sonra Nasıriyye, daha sonra Halvetiyye tarikatlarından da izin almıştır. Kısa bir seyahattan sonra 1191 (1777) de döndüğü Fas'ta Halvetî tarikatını telkine başladı. 1196 (1781) de Sahra-yı Kebir'de ve diğer yerlerde meşhur velîleri ziyarete ve esrar-ı ulûmu iktisaba çalıştı. Bu sıralarda doğrudan doğruya Hazret-i Peygamber'den aldığını söylediği istiğfar ve salavat-ı şerifeden ibaret evradını yaydı. Gene

Cenab-ı Peygamberden bizzat aldığını bildirdiği kendine mahsus tarikatını yaymağa başladı.

Ticanî tarikatının türlü adları vardır. Bu adlar, Tarikat-ı Ahmediyye, Tarikat-ı Muhammediyye, Tarikat-ı İbrahimiyye-i Hanifiyye ve Tarikat-ı Ticaniyye'dir Diğer tarikatlar bir kaç adla anılması bir takım faziletlerinden ileri gelmiştir. İsim çokluğu müsemmanın fazlına delâlet eder. Nitekim Hazret-i Peygamber'in beş ismi ve Cenab-ı Allah'ın bir çok esami-i hüsnası vardır. Bu tarikata Ahmediyye denilmesinin asıl sebebini hakikat-i Ahmediyyeye vâkıf olanlar anlar. Aynı zamanda bu tarikatın uyanık halde Peygamber'den alınmış olması da bu adla anılmasına sebep olmuştur.

Tarikat-ı Muhammediyye sebebine gelince: Nasıl Hazret-i Muhammed'den bütün Peygamberler füyuza mazhar olduysa Şeyh Tican da bütün velîlere böyle füyuzat verildiği için kendisine bu isim verilmiştir.

İbrahimiyye-i Hanifiyye adı ise Hazret-i Muhammed'e hususi intisabı İbrahimiyye olmasını zaruri kılar. Aynı zamanda tarikatta mahabbet ve Halilıyyet cem'edilmiş olduğu gibi tarik İbrahim Peygamber'in dini gibi yolların ve tarikatlerin en kolayıdır ve bu tarikatın mensuplarına Cenab-ı Allah Hazret-i İbrahime yaptığı muamele gibi yapacağına işaret sayılmıştır.

Seyyid Ömer'in kitabında bu tarikata verilen bu isimlerin bir çok vecihleri daha zikredilmektedir.

Ticanî tarikatının başlıca hususiyyeti: Ahmet Ticanî Hazret-i Peygamber'den bizzat aldığını söylediği evrad ve ezkârı tamamlayınca artık kendisi de evrad ve ezkâr vermeğe ve halkı terbiye etmeğe Cenab-ı Peygamber tarafından mezun oldu. Zira kendisinin beyanına göre, artık bizzat Peygamber kendisinin mürebbîsi ve kefilidir, kendisine her şeyi doğrudan doğruya Peygamber bildirir, arada vasıta yoktur ve Peygamber kendisine; «Sen Şeyhlerden kimseye minnet etme, tarikatlardan aldığın usulleri kâmilen bırak, halveti de terk et, diğer velîleri de. Artık senin vasıtan ben'im» dedi. Binaenaleyh Ticanî tarikatının zikri Hazret-i Peygamber'in doğrudan doğruya tertip ettiği zikirdir Evrad okunurken Peygamber'in huzuru lâzımdır, Peygamber huzurunda oturur gibi oturulacaktır.

Ahmet Ticanî söylediğine göre Peygamber'le sık sık buluşur, kendisinden emirler alır ve bazı hâdiselerin sıhhatini Peygamberden sorar. Musa ve İsa'nın ve diğer peygamberlerin ahvalini öğrenirdi. Bu hal Ahmet Ticanî'ye ve onun tarikına girmiş olanlara has sayılır. Zira bu tarikat ehlinin terbiye ve himayesini ve hattâ işlerini görmeyi (tevliyet umurunu) bizzat Cenab-ı Peygamber üzerine almıştır. Bunu Peygamber kendisine haber vermiş «Sana mahabbeti olan benim mahbubumdur. Böyle bir kimse öldüğü zaman her halde kat'î velî olarak ölür.»

Gene Ahmet Ticanî'ye Hazret-i Peygamber rüyasında «Senin izin verdiğin bir kimse başkasına izin verirse senden müşafeheten almış gibidir» demiştir Binaenaleyh bu tarikatta vasıtalardan, başka şeyhlerden ve diğer evliyadan ve onların tarikatlarından bahsedilemez. Onlar ziyaret edilemez. Zira başka evliyayı ziyaret eden bir mürid şeyhinden nzaklaşmış olur. Buna mukabil başka tarikatlardan birinin zikrini bırakıp da Allah'ın bütün tarikatlar üzerinde şereflendirdiği bu tarikata girerse Allahtan ve Peygamberden ölüden ve diriden, bir şeyden korkmazlar. Bu tarikatın hususiyyeti ve meziyyeti bu derece yüksektir. Bizzat Ahmet Ticanî'nin haber verdiğine göre, kendisi bir çok şeyhlerden tarik aldığı halde onlardan maksuduna ulaşamamış ve bu yüzden tarikatını doğrudan doğruya Hazret-i Peypamberden almıştır. Bu tarikattaki senedi de budur.»

Tarikatın hususiyyetine dair ileri sürülen nokta-i nazarla beraber diğer tarikatları redde kadar varması itibariyle öteki tarikatlar gibi bir tarikat olarak telâkkisi teemmüle muhtaç olan Ticanî tarikatının zikir usulü için de şöyle deniliyor:

Ahmet Ticanî'nin bütün halka Müslümanlardan büyük olsun, küçük olsun, kadın olsun, erkek olsun, itaatlı olsun, âsi olsun, istiyenlerden her talip olana telkin ettiği evrad Peygamberin tertip etiği ve şeyhin Peygamberden bütün halk için aldığı şu evraddır: 100 defa Estağfirullah, hangi siga ile olursa olsun, 100 defa salâvat ve 100 defa heylele'dir. Heylele «Lâilâhe illâllah» kelime-i tevhidini zikir halinde söylemek demektir. Peygambere salâvatın en mahbulü salât-ı Fatih'tir. Sonra ruh salâvattır. Ondan soura da «اللهم صل على سيدنا محمد عبدك ونبيك» demektir. Artık bunlar evradı verecek olanın reyine ve talibin ehliyyetine göre verilir.

Evradın vakti: Sabah namazının kuşluk vaktine, ikindi namazından yatsı namazına kadardır. Bu iki vakitte mazeretinden dolayı yapmıyan için gece ve gündüz her zaman müsaittir. Amma bu evradı üzerine alıp da tenbellik yüzünden ara sıra veya külliyyen terke-

derse helâk olur. Hazret-i Peygamber şeyhe bu suretle haber vermiştir. Bu evradı terkeden başka girecek bir kapı bulamaz.»

TİCARET VE ZİRAAT NEZARETİ (تجارت وزراعت نظارتی) [*İda.*] Osmanlı İmparatorluğunda ticaret ve ziraat ve maadin işlerine bakan idareye verilen addır. Başında bulunan memurun unvanı «Ticaret ve Ziraat ve Maadin Nazırı» idi. Bu nezaret muhtelif safhalar geçirmiştir. İkinci Sultan Mahmut devrinde ticaretin ecnebi inhisarına geçmekte olduğu görüldüğünden Devletin ticaret işleriyle uğraşmasına lüzum görülmüş ve «Hayriye Tüccarı» adını taşıyan Müslüman tüccarlara bazı imtiyazlar verildiği gibi işlerine bakmak ve aralarındaki ihtilâfları halletmek üzere ileri gelenlerinden birine «Şehbender» unvanı verilmiştir. 1254 (1838) de bir «Meclis-i Ziraat ve Sanayi» teşkil edildiği gibi kısa bir zaman sonra buna «Meclis-i umur-ı nafıa» adı verilmiş ve nihayet 1255 (1839) senesinde «Ticaret Nezareti» ihdas edilerek bu meclis de oraya ilhak olunmuştur. Bu Nezaret Hayriye ve Avrupa tüccarlariyle, kambiyo işleriyle uğraşanlarla meşgul oluyor, aralarındaki ihtilâflara da bakıyordu.

TİĞ (تیغ) [*San.*] Kılıç yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Aferin ey ruzgârın şehsuvâr-ı safderi
Arşa as şimden gerü tiğ-ı süreyya gevheri
Nef'î

§ Tezhib ıstılahlarındandır. «Serlevha»ların üzerlerine kitabın kenarlarına temas edercesine çekilen çizgi ve şekillere verilen addır.

TİĞ-I BÂTIN (تیغ باطن) [*Sof.*] Nereden ve nasıl geldiği bilinemiyen felâket, İlâhî ceza yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bâtın kılıcı demektir.

Olma herkiz emin şerrinden
Şeyh-i dehri görüp abâ içre
Tiğ-ı bâtın dediği sofînin
Sîh-i efrenci'dir asâ içre
Tıflî

TİĞ-I BÜRRAN (تیغ برّان) [*San.*] Keskin kılıç yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Nedem azmeyleyüp meydana at salsaydı küffâre
Sanırdın berk-i hâtiftir elinde tiğ-ı bürrâni
Hemdemi

TİĞ-I HİNDÎ (تیغ هندی) [*San.*] Hindistan'da tâban demirinden yapılan kılıç adıdır.

Kilk-i Mısrî kasebî maşita-i kişver-i Rum
Tiğ ı Hindî nesebî memleket âşûb-i Frenk
Neç'i

TİĞ-I TİZ (تیغ تیز) [*San.*] Keskin kılıç yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Tiğ-ı sertizin ki garup sinemi peykân arar
Hizırdır zalmette gûya çeşme i hayvan arar
Günabî

TİLÂVET İSKEMLESİ (تلاوت اسکملهسی) [*San.*] Üzerinde Kur an okunan rahle ve iskemleye verilen addır. Okuyan, yerde oturur, Kur'anı bunun üzerine koyardı.

TİLÂVET ODASI (تلاوت اوطهسی) [*Sof.*] Tekkelerde dervişlerin Kur'an okudukları odaya verilen addır. Toplu halde zikir yapılan yere «Semahane» denir.

TİLKİ BEDEN (تیلکی بدن) [*Giy.*] Yakası tilki derisinden olan camadan, kısa ceket adıdır. Bunu eskiden Devlet erkânı giyerdi.

TİMAR (تیمار) [*Mal.*] Fetih sırasında Arazi-i emiriyye itibar edilen yerlerden sipahilerle zaimlere kılıç hakkı olarak verilen Beyt-ül-mal hissesi yerinde hakkında bir tâbirdir. Timar için «Kavanin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezamin-i Defter-i Divan» da (sayfa 61) şöyle deniliyor:

«A'da ile cenk etmek mukabelesinde tâyin olunmuştur.»

Osmanlılarda «Timar» suretinde taammüm eden bu tâbirin karşılığı İslâm hükümetlerinde «ıkta'» idi. Timar tâbiri Anadolu Selçukilerince de kullanılmıştır.

Değerli Profesör Fuat Köprülü «Bizans'ın Osmanlı Müesseselerine Tesiri» başlıklı kıymetli tetkik yazısında (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. 1, s. 238 haşiyesi) bu ıstılahın lûgat mânasiyle kullanılış tarzı hakkında şu malûmat mevcuttur: «Timar kelimesinin esasen Farisî bir kelime olduğunu ve kelimenin Acem ve Türk lisanlarındaki muhtelif mânalarını J. Deny de makalesinde göstermiş ve bunun ancak XVI ncı asır Rum metinlerinde tesadüf edilen «Timarion» kelimesinden gelmiyeceğini ve bilâkis bu Rumca kelimenin Osmanlılardan alınmış olacağını tekrar etmiştir. Deny'ye göre Timar kelimesi Farisî lisanında hiç bir zaman «askerî ıkta'» mânasında kullanılmamıştır. Osmanlılar Bizanstaki «pronuya»ları taklit ve daha doğrusu ipka ettikleri zaman bu kelimeye mânaca müsadil olarak timar kelimesini kullanmağa başlamışlardır. Esasen gerek pronnya kelimesi, gerek onun Latince mütearifleri, mâna

itıbariyle, timar kelimesinin ifade ettiği mânaları ifade etmektedir. Yani «évolution semantique» hepsinde hemen hemen aynı tarzda olmuştur. B z Deny'nin bu hususiaki nokta-i nazarını kabul etmekle beraber, bunu, Osmanlı timar sisteminin Bizanstan alındığına bir delil telâkki etmiyoruz. Çünkü, bu sistemin Selçuk Devletinden alındığına şüphe yoktur. «Timar» kelimesine gelince, eski Acemce tarihî metinlerde «ihtimam, ihsan ve inayet, bu maksatla verilen para, zahire, maaş veya ıkta'» mânalalarında bu kelimeye daima tesadüf ediyoruz. Mamafih bütün eski tarihî metinlerde bir çok ıstılahlar daima müteradif olarak kullanıldığından biribirinden farklarını anlamak ekseriya imkânsız denecek kadar müşkül oluyor: Meselâ yukarda (sayfa 222, not 2) «Mevacip ve cameki» yerine «iktaat» tâbirine tesadüf etmiştik. Kezalik bu metinlerde maaş mukabilinde aralarında bazı farklara «nan pare, rüsum, müşahere, mevacip, cameki, berat, idrarat, zindegâni» ve maaşlı mukabilinde «ruzî har, ecrî har» tâbirlerine tesadüf olunur. Daima biribiriyle karıştırılan ve müteradif olarak yekdiğeri makamında kullanılan bu kelimeler arasında «timar» kelimesinin de bulunması, bunun «pronoya» mukabili olarak meydana çıkarılmadığına bir delildir. Anadolu Selçukilerine ait metinlerde (meselâ Houtsma külliyyatı c. IV, s. 242) de yukarda zikredilen mânalarda «timar» kelimesi mevcuttur:

و دیدند که بایکو کسی را که بدو تیمار می‌کند نگاه می‌دارد.

Yukarda zikredildiği veçhile XIV üncü asır sonlarına ait Osmanlı eserlerinde «ekmek, ikta', timar, dirlik» kelimeleri müteradif olarak kullanılmıştır. İslâm eserlerinde daima tesadüf edilen «zaim, zeamet» tâbirleriyle, has kelimesinin de eski İslâm-Türk devletlerinde mevcut oldugunu düşünürsek, Osmanlı timar sistemindeki ıstılahların kâmilen İslâm menşeinden geldiğini söyliyebiliriz. Timar kelimesi, Osmanlılara gelinciye kadar mâna itibariyle uzun bir tekâmül devresi geçirmiş ve ancak o devirde muayyen bir ıstılah olarak takarrür etmiştir. Osmanlı timar sisteminde ehemmiyet-i mahsusası olan «dirlik» ve «sipahi» kelimelerine gelince, birinci kelime «maaş, zindegâni» gibi Arap ve Acem tâbiratının Türkçe tercümesinden başka bir şey değildir. «Sipahi» ıstılahına ise İran'da daha Selçukilerden evvel bile tesadüf edilmektedir.»

«Osmanlılarda timarın kuruluşunu askerî bir devlet olan Osmanlı hükümeti Beyt-ül-malde toplanan araziden askerliğe nâfi' fayda temin etmek ve fetihten sonra (İmam, Halife, Padişah) için hasılı muhayyerlikten esasen fetih dolayısiyle hakları taalluk eden ganimiyne (ganimet sahiplerine) tevzi şıkkının ihtiyar edilmemesinden münbais tesirleri tadil eylemek maksadiyle efrad-ı nâsa tefviz olunacak arazinin mirî menfaatlerini cihet-i askeriyyeye bırakmış» olduğu suretinde izah eden büyük Hukuk âlimi Ebulâlâ Mardin (Hukuk-i Tasarrufiyye-i arazi Hülâsaları, Sırat-ı Müstakim Matbaası, 1328, sayfa 14 ve mütaakıp) konulan usul hakkında şu tafsilâtı veriyor:

«Fethi müteakıp arazi tahrir olunacak, her kazanın mirî menafii, nüfusu, kaç haneden ibaret olduğu, arazi-i metrükesi tesbit ve kayd edilecek ve sair arazi has, timar, zeamet olarak ayrılacaktır. Mirî menafiin kemiyyetine göre üç bin akçeden yirmi bin akçeye kadarı timar, yirmi binden yüz bine kadar olanı zeamet, yüz binden yukarı olanı has ad olunacaktır. Timar; muharebede hazır bulunacak sipahiye yani silâhlı suvari nefere, zeamet silâhlı suvari zâbite, has ümera ve hükümdar ve hanedanına aittir. Muharebe vaktinde timar sahibi kılıç tâbir olunan harb vazifesini şâmil esas yani üç bin akçe için kendisi bizzat ispat-i vücut edeceğinden uhdesinde bulunan timarın bu miktardan fazla olması halinde beher üç bin akçe için beraberinde bir suvari nefer getirecek, has ve zeamet sahipleri de kendilerini hisaba katmaksızın her beş bin akçe için silâhlı bir suvari neferi istishâb (beraber getirmek) edeceklir. İşte arazi-i miriyye menafiinin şu suretle taksimi orduya iki yüz bin suvari temin etmiştir. Rumeli'de on iki bin, Anadoluda yedi bin kılıç bulunduğu defterle sabittir. Akçe o zamanın hisabiyle bir kuruştur. Yaşlılık halinde terakki - yani kılıçtan fazla nail olduğu zam ki hisse deniyor - kendisine bırakılarak kılıç istirdat olunur. Ölüm halinde de bakılır; yetişmiş, harb ve darbe kaadir erkek evlâdı var ise veya sagir (küçük) olup da hizmet ehliyyeti kazanacak zamana kadar şahsî bir bedel taahhüt olunuyorsa evlâda tevcih olunur. Yoksa veya olup da bu şekilde taahhütde bulunuluyorsa usulen kayıtlı mülâzime verilir. Timar, sahiplerine tevdi olunan vazife itibariyle (3) nevidir:

1 — Eşkinci timarı ki buna sahip olanlar Alay beylerinin bayrağı altında sefere giderler. Zaten eşkin; eşen, çabuk yürüyüşlü mânasınadır

2 — Mustahfız timarı, muharebe zamanında mensup oldukları kaleleri muhafaza ederler.

3 — Hademe timarı, Serhadlerdeki cami-

lerde imamet ve hitabette bulunurlar. Vâkıa bunlar asker değildir. Fakat serhadlerde bulunmak dolayısiyle nev'umma askerliğe bir taalluk vardır. (Hademe timarına saray hizmetlerinde bulunanlar da nail olurdu.) Hasılâtın terakkisi ihtimali nazara alınarak her yüz senede bir umumi tahrir icrası takarrür etmiş ise de İkinci Selim zamanında ikmal olunan ikinci tahrirden sonra bir daha yazılmamış ve «yazı» da yani mukayyet hasılatta tezayüt ve tenezzül meşhut ve muhakkak iken beratlar tashih olunmamıştır.

«Bu tafsilâttan anlaşılıyor ki bir karye arazisi tasarruf senetleriyle ahaliden bir çok kimselerin tasarruflarında bulunduğu halde o karyenin bütün arazisi üzerinde bulunan ve Beyt-ül-mal'e ait olan mirî menafi' bir sipahinin timarı veya bir zaimin zeameti veya bir mirlivanın hassı oluyor. Diğer tâbirle bunlar şu kadar akçelik arzın mutasarrıfı değil şu kadar öşrün, mirî menafiin sahibi ad olunuyor.»

İtimat olunan tarihî eserlerin beyanına göre Osmanlı devletinin büyümesinde birinci derecede âmillerden olan timar usulü Osman Gazi zamanında başlamış, evlâda geçmesi usulünü de o koymuştur.

Osmanlı devletinin fütuhat devirlerinde arazi timar ve has namiyle ikiye ayrılırdı. Meselâ 300 köylü bir sancağın 200 köyü ikişer veya üçer köy olarak 80-90 timara ayrılır, hak kazanan muhariplere tefviz edilirdi. Kalanı has itibar edilerek bundan Vezirlere, Beylerbeyilere, Sancak beylerine ve sair ümeraya hisse ifraz edildikten sonra artanı «Hass-ı hümayun» namiyle devlete kalırdı.

Sipahiye verilen yerlerden yirmi bin akçeye kadar hasılatı olana «timar», fazlasına da miktarına göze «zeamet» ve «has» denilirdi. Timarlar sonradan ikiye ayrılarak küçük kısmına timar, daha büyük kısmına «zeamet» adı verilmişti. «Has» tâbiri daha sonraları meydana çıkmıştır.

Zeamet tâbirini bu şekilde ilk defa Osmanlılar kullanmışlar ve onu Memlûkler ve Anadolu Selçukilerinde kullanılan reis ve baş mânasına gelen «zaim» tâbirinden almışlardır.

Has tâbiri Harzemşahlar, Memlûkler ve Anadolu Selçukilerinde vardı. Bu suretle timarı üçe ayıran Osmanlılar, «hass» ı, hükümdar, şehzade, Vezir, Beylerbeyi, Sancakbeyi, Defterdar, Nişancı gibi yüksek devlet adamlarına, «zeamet» i Alaybeyi, Timar defterdarı, Timar kethüdası, Divan katip ve çavuşlariyle Müteferka ve saire gibi orta dercedeki devlet memurlarına, «timar» ı da sipahilere tahsis eylemişlerdi. Timarın büyüğü demek olan «zeamet» çok değildi. 7311 kılıç olan Anadolu eyaletinin yalnız 195 i «zeamet», üst tarafı «tezkireli», «tezkiresiz» timardı. Öteki eyaletlerde de aşağı yukarı böyle idi.

Timarın üç bin akçesine «kılıç», üst tarafına da «terakki» denilirdi. Bununla beraber bu nisbet her tarafta bir değildi. Rumeli'deki timarlarda kılıç hakkı altı bin akçeye kadar olan yerler de vardı. Basra, Diyarbekir, Erzurum, Şam, Halep, Bağdat ve Şehr-i zor eyaletlerinde de timarların kılıç hakkı altı bin ve üç bin akçe olmak üzere iki nevidi. Anadolu, Cezayir, Kıbrıs eyaletlerinde ise beş bin ve iki bin akçeli timarlar vardı.

Tevcih usulü, ilkin, filân timar falanca ve falan zeamet filâna verilsin emrinden ibaret idi. Yahut hudud ve miktarı tâyin edilmeksizin örneği aşağıya yazılı berat gibi yalnız tevcihi gösterir bir berat verilirdi. Çelebi Sultan Mehmet İstanbul'u feth için ordusuyle gelip (Merdivenköyü) nde kışladığı zaman verilmiş olan bir timar beratı şöyledir:

«Sebeb-i tahrir-i nişan oldur ki

« اعزالله فى الدارين Lâçin timarına mutasarrıf kıdve-i meşayih şeyhim İvaz fakih, yedinde olan timarı evlâd meşrutu eylemek murad eylediğin bildirildikte yedine bu berat verilmiştir tarafımızdan ve taraf-ı ahardan kimesne (kimse) müdahale eylemeyüp işbu alâmete itimat kılalar. Hurrire fi evasıt-ı safer liseneti isna işrin ve semâne mie bemüştay-i Nerdübanlı.»

Fatih Sultan Mehmet'in «Buğdan» seferinde timar ve zeamet işlerinde bir çok karışıklıklar görüldüğünden İstanbul'a dönünce 881 (1476) de bunlara mahsus defterler tanzim ve hususi beratlar ihdas olundu. Timarlılarla zaimlerin tasarrufları altında bulunan dirliklerin bulunduğu köy ve mezariin isimlerinin derciyle ve hisse-i yazılarının tasrihi suretiyle yedlerine (ellerine) hem berat ve hem de suret-i defter itası usul ittihaz olunmuş ve bu defterlere «suret-i defter-i hâkanî» namı verilmiştir.

Bu berat eski mutasarrıfın ölümünden dolayı verilmiş ise yeni timar sahibi timarını tevcih tarihinden, evvelkinin azli üzerine verilmişse beratın vilâyete gelişiyle sicille kaydi tarihinden itibaren zaptederdi.

Timarlarla zeametlerin varidata mütaallik hisapları Defterhane kayıtlarında o vaktin para vahid-i kıyasisi olan «akçe» üzerine yürütülürdü Yukarda işaret olunduğu veçhile işbu hisselerin son haddi timarlarda yirmi bin, zeametlerde yüz din, haslarda da yüz binden ziyade idi.

Timara mutasarrıf olan sipahilerin beratlarında ve suret defterlerinde bazan akçe yazılmadığı olurdu. Müştereken tasarruf olunan timarlarda sipahilerden birinin beratında akçe yazılı olur, diğerinde yazılı bulunmuyorsa yazılı olan o miktarı ötekinden alır, fazlasına karışamazdı.

Kanunnamede (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, c. 1, s. 93) buna dair su sarih kayt vardır: «Bir timarda iki nefer müşterek sipahi olsa birinin beratında ve suret defterinde berveçh-i nakit deyu kayd olunsa ancak ol bin akçeyi müşterekten alıp sair mahsula karışmaz gayri mahsul nakit kayd olunmıyan müşterek sipahinin olur kanundur.»

Müştereken tasarruf olunan timarlardaki arazi şeriklerden biri tarafından tapu ile ahara tefviz edildiği surette diğer şeriklerin bu muameleyi tanımaları kanun icabiydi. Aynı kanunnamede (sayfa 94) şöyle deniliyor: «Tarla tefvizinde timarda şerik olanlardan birinin izni kifayet eder.»

Timarda tasarruf sipahiliği veya zaimliği fi'len ifa ile meşruttu. Tasarruf ettikleri yerlerin hasılatına göre sipahi veya zaim namını alanlar aslî vazifelerini terk ile ticarete veya sair mesleğe başlamaları halinde ellerindeki timarlar alınır, diğer müstehiklere verilirdi. Kanunname bu müddeti yedi sene olarak göstermektedir. Binaenaleyh yedi seneyi geçirenler raiyyet yazılırlar ve reayânın ödemekle mükellef oldukları bennâk ve avarız rüsumunu tediye ile mükellef tutulurlardı. Ancak dirlik ümidi ile İstanbul'a gelenler veyahut Beylerbeyi kapısına mülâzemet eyliyenler timarlarından yedi seneden fazla müddetle ayrılsalar bile mutasarrıf oldukları timarlar ellerinden alınmazdı. Tasarruf ettikleri timarlar ellerinden alınmıyanlar da bermu'tat vergi ve rüsum ile mükellef tutulmazdı.

Timar sahibi aynı zamanda timarın bulunduğu sancakta oturmak mecburiyyetinde idi. Bir sipahinin sancak dışında oturması azline sebep olurdu. Mâzul sipahinin mâzuliyyet müddeti iki sene olmayınca kendisine mahlûlden timar da verilmezdi. Bu memnuiyyet ölen timar mutasarrıfının bıraktığı timarın haklarını muhafaza içindi. Sipahilikten vazgeçen birinin timarı hakkında bu memnuiyyet yoktu. Bunun sebebi de sui istimalin önünü almak maksadından başka bir şey değildi. Çünkü aksi takdirde Beylerbeyiler kendi adamlarını himaye ederek ölen birinin bıraktığı timarı adamlarından birine tevcih eder, timarı alan da diğerine satarak yeniden timara konmak suretiyle ötekinin berikinin hakkını gasbeyliyebilirdi. Binaenaleyh buralara mahal kalmamak için elindeki timarı ahara satmak suretiyle sipahilikten feragat eden adam iki sene geçmedikçe yeniden timar alamazdı.

Timar ve zeamet babalarının ölümüyle oğullarına intikal ederdi. Binaenaleyh babalar sağ oldukça evlâtlara timar ve zeamet verilmezdi, Ancak timara mutasarrıf olan sipahi harbe gidemiyecek kadar ihtiyarlamış ise kendisi başka timar istememek şartiyle hakkını oğluna devredebilirdi. Babalarının tekaüdü hasebiyle muvakkaten timar tasarruf eden çocukların babalarının ölümünden itibaren yedi ve babaları büyük babalarından evvel ölüp de büyük babası sonradan ölenler büyük babalarının öldükleri tarihten on sene zarfında timar veya zeameti namlarına geçirebilirlerdi. Bu müddet içinde müracaat etmiyenler alâkalarını kesmiş telâkki olunarak dirlikleri ellerinden alınır, diğer müstehiklerine verilirdi. Bu gibiler artık raiyyet sayılır ve reayânın ödemekle mükellef oldukları vergi ve rüsum bunlardan da alınırdı.

Rahat döşeğinde ölenle harb meydanında şehit düşenin mutasarrıf bulunduğu timarın evlâda intikalinde de fark vardı. Timar; intikal ederken terakkisi değil yalnız kılıç hakkı verilirken şehitlerin oğullarına ya aynen ve yahut bir miktar tenzil olunarak ve fakat her halde kılıç hakkından fazlasiyle verilirdi. Bu suretle fazla verilmesi sebebi de «Mahall-i ma'rekede firarı ihtiyar etmeyip şehit olursam ocağım sönmez, dirliğim oğluma verilir» kanaatinin husulüne yardım etmek içindi. İlk zamanlarda herkesin seve seve ölümü ihtiyar edişinde şehadet mertebesi ile beraber bunun da dahli vardı. Fakat sonraları bir çok fesat ve karışıklık araya girdiği için işler gevşemiş, timar sahiplerinde de o fedakârlık görülemez olmuştu.

Raiyyet yazılı iken sipahi kayt ve timar elde edenler raiyyetlikten çıkmazlar ve raiyyet resmini ödemekle mükellef tutulurlardı. Bu gibilerin rüsum ve tekâliften kurtulabilmeleri timara çıktıkları vakit Padişah a raiyyet oldukları arz olunup yoldaşlığı mukabelesinde timar verildiği beratında yazılmış olmağa bağlı idi. Böyle berat istihsal edenler raiyyetlikten çıkar ve çıkınca da vergiden kurtulurlardı.

Orhan Gazi zamanında tesis edilip Birinci Murat'la Fatih zamanında sağlam esaslara bağlanan timar usulünde sonradan bazı bozukluklar görülmesi üzerine Kanuni tarafından bir kat daha kuvvetlendirilmiştir.

Timar erkekten erkeğe kalır, sipahi erkek

evlât bırakmadığı surette mahlûl sayılırdı. Bir timar sahibi tarafından yapılan cinayet onu timardaki hakkından mahrum edebilirse de bu mahrumiyyet evlâdına şamil olmazdı. Bir kişinin üzerinde bir kaç timar toplanabildiği gibi, bunların zeamete tebdili de caizdi. Fakat bir zeametin bir kaç timara taksimine cevaz verilmezdi. Timarların tevcih hakkı Vezirlere, Beylerbeyilere münhasırdı.

Vezirlerle Beylerbeyiler ve Sancakbeyleri ölünce adamlarına bir dirlik verilmek kanundu. Vezirlerin on dört, vazife sahibi iken ölen Beylerbeyilerin sekiz, Sancakbeylerinin altı adamına timar verilirdi. Bunların sağlıklarında adamlarına timar verilemezdi. Bu usul sonraları bozulmuştu. Sağlıklarında timar ehlini maiyyetlerinde kullanırlardı.

Kanunî saltanatının onuncu senesinde bundan sonra Beylerbeyilerin hükümet merkezinin izni olmaksızın timarları tevcih edebilmelerini kanun haline koydu. Bunlara «Tezkiresiz» denilirdi. Bu salâhiyyet ancak «kılıç» hakkına münhasırdı. Üç bin akçeye kadar olan yerlerde iki bin dokuz yüz doksan dokuz, altı bin akçeye kadar olan mahallerde de beş bin dokuz yüz doksan dokuz akçeye kadar olan timarları Beylerbeyiler istizansız (merkezden sormadan) tevcih eder ve kendi nişanlariyle berat verirlerdi. Ondan ziyadesi için İstanbul'a yazarlar, beratını merkezden getirtirlerdi. Merkezden istizan olunanlara da «Tezkireli» denilirdi. İşte bundan dolayıdır ki timarlar «Tezkireli» ve «Tezkiresiz» olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Zeamet esasen bu miktarlardan fazla olduğu için zaimlere ait timarları Beylerbeyiler tevcih edemezdi. Bunları mutlaka merkezden sormak mecburiyyetinde idiler.

Yine Kanunînin ısdar ettiği kanuna göre yirmi binden elli bin akçeye kadar hasılatı olan bir zeamet sahibi üç evlât bırakarak öldüğü surette bunlara dört binden altı bin akçeye kadar hasılatlı birer timar tesisi caizdi. Bu cevaz zeametin timara tebdili hakkında bir istisna teşkil ediyordu. Yoksa haddizatına zeametin parçalanmasına kanun müsaade etmezdi.

Timar sahipleri seferlere bizzat iştirake mecbur oldukları gibi timarların hasılatına göre (cebelû) ve (gulâm) da götürmek mecburiyyetinde idiler. Sultan Süleyman kanunnamesinde (sayfa 11) bin akçelik timarı tasarruf edenin bir cebelû, iki binlik timarı tasarruf eyliyenin Cebelû ve Gulâm ile bulunacağı gösterildiği gibi diğerlerinin de kaçar cebelû ve gulâm götürecekleri tasrih edilmiştir. Yine bu kanunnameye nazaran üç binden yukarı timar sahiplerine «bürüme» kullanmağa salâhiyyet verilmek suretiyle maduınlarından temayüz ettirildiği de anlaşılıyor. Bu temayüz bu gibilerin zâbit telâkkisi fikrini vermektedir. Sipahiler ümera ve beylerbeyilerin maiyyetinde harbe iştirak ettiklerine göre bin akçeden fazla timara mutasarrıf olanların ümeradan küçük, diğerlerinden de büyük olduklarına şüphe yoktur. Şu halde bunlar sipahilerin zâbitleri makamında idiler denilirse hata edilmiş olmaz.

Timar sahiplerinden sefere iştirak etmiyenlerin hasılatı mevkuf tutularak (Mevkufçu) adı verilen memur tarafından cibayet olunması da bu kanun icabındandı. Yine bu kanunnameden anlaşılıyor ki timarların bazısı müştereken tasarruf etmek üzere iki ve daha ziyade sipahiye verilebilirdi. Hatta bu gibilerin nöbetle sefere iştirakleri bile caizdi. Bu kabilden müştereken tasarruf olunan timar sahiplerinden nöbeti olan sefere gitmezse yalnız onun hissesine Mevkufatçı tarafından el konulur, nöbeti olmaması dolayısiyle gitmemiş olanların hissesine mâdahale olunmazdı.

Timarların zaptı mazeretsiz gitmeyenler hakkında tatbik olunurdu. Meşru mazereti olanlara bir şey denilmezdi. Kanunnamede (sayfa 13) buna dair şu hüküm vardır:

«Aahab-ı timardan şol ki sefere varıp ma'reke olduysa ma'rekede bile olup amma yaralu olup sonra teftiş olucak o yoklamada bulunmamaya sebebi cerahatı ola veya bir maraz ârız olmuş ola ve yahut muharebeden yaralı çıkup sonraki seferde gene mecruh bulunup cerahatı ol sefere varmasına mani olup yerine ademisiye cebelûsun göndermiş ve itmam-ı hizmet etmiş ola ki Sancakbeyi şehadet vere ve yahut şuhudiyle ispat ile sabit ola anlar dahi makbulduür dahl olunmaz.»

Beylerbeyiler «sefere varan» sipahilerden bazılarını ordunun harb levazım ve sairesinin muhafazası için bırakabilirlerdi. Bunlar emre uymuş ve emirle kalmış olduklarından hasılatlarına mevkufçunun müdahaleye salâhiyyeti olamazdı.

Timar sahipleri sefere birlikte götürdükleri cebelûlerle oğlanlardan her hangi biri kaçarsa yerine başka birisini tedarike mecbur idiler. Yoklamada kaçanların yerine bedel ikame etmedikleri anlaşılanların hasılatı derhal zaptedilirdi.

Timar sahiplerinin kanunen getirmeğe mecbur oldukları cebelû ve gulâmların teftişi Beylerbeyilere aitti. Beylerbeyiler bunları yoklarlar, getirmiyenlerin veya getirdiklerinden kaçanların hasılatını, mevkufçuya bildirmek suretiyle, zaptettirirlerdi.

Timarlar serbest olup olmaması cihetiyle ikiye ayrılır ve o suretle adlandırılırdı. Serbest timarın diğerlerinden farkı «rüsum-ı serbestiyye» tâbir olunan vergilerin timar sahibine ait olarak kendi tarafından istifa edilmesinden ibaretti. Bu rüsum cürüm ve cinayet, arusane resimleriyle köle ve cariye müjdelerinden ibaret olup defterde mukayyet bulunurdu. Serbest olmıyan timarlarda müstakil hasıl yazılmadıkça müjdeler alınmazdı.

Timar sahiplerinin timarları dahilindeki yerlerden istifadeleri iki türlü idi. Biri; esasen tapu ile eşhas tarafından tasarruf olunan ve timar sahibi tarafından öşür ve sair rüsumu alınan arazi idi. Diğeri de; tapu ile mutasarrıf kimse olmayıp doğrudan dohruya timar sahibi tarafından ektirilip biçtirilen yerlerdi. Bu ikincilere «Hassa çiftliği», «Hassa yeri» denilirdi.

Sipahilerin hassa çiftliklerindeki çayırları reaya biçmeğe ve tepe haline getirmeğe kanunen mecbur idiler. Kanunun (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, c. 1, s. 57) kaydı aynen şöyledir:

«Sipahilere hassa kaydolunan çayırların raiyyetleri biçip yerinde yığarlar, evlerine götürmezler.»

Reaya çiftlikleri deftere geçirilmiş olsun olmasın timar sahibine aitti. Bunlara kimsenin müdahaleye hakkı yoktu. Timarı teşkil eden arazi mutasarrıflarının ölümlerinde yalnız oğullarına intikal ederdi. Başkalarına intikal etmezdi. Oğullarına intikal eden araziden de sipahi tapu akçesi istiyemezdi. Ancak ölünün oğlu kalmayıp da kardeşi, kız kardeşi ve yahut sair akrabası kalırsa o zaman metrukât sipahiye ait olurdu. Maahaza kardeşi aharın verdiği tapu resmini verdiği surette timar sahibi tercihan ona vermeğe mecburdu. Kardeşi o bedelle almak istemezse ancak o zaman sipahi kime isterse araziyi ona verebilirdi. Kanunnamede (Osmanlı Kanunnameleri, hususi kütüphanemde yazma nüsha, varak 4) bu cihet şöyle yazılıdır: «Bir raiyyet fevt olup oğlu kalsa baştınası (arazi, çiftlik) kanun-ı kadim üzere oğluna intikal eder, sipahi andan tapu akçesin talep edemez. lâkin oğlu kalmayıp karındaşı ve kız karındaşı ve sair akrabası kalsa baştına anlara intikal etmez, sipahiye ait olup ol vakit il verdüği resm-i tapuyu karındaşı vericik sipahi ahara veremez, il virdüği tapuyu karındaşı vermeyicik ol zaman sipahi muhtardır kime dilerse verir kızları ve karındaşları ve sair akrabası mani olamaz.»

Kanunun bu hükmü arazi hakkında idi. Değirmen, bağ ve bahçe bu hükümden hariçti. Bunlar evlâda intikal ettiği gibi evlâdın bulunmaması halinde hakk-ı intikalden olan diğer vereseye intikal ederdi. Timar sahiplerinin bunları çiftlikten ad ve binaenaleyh ahara temlike selâhiyyeti yoktu.

Arazi sahipleri vâris bırakmaksızın ölürler ve yahut yerlerini terk ile giderlerse timar sahipleri o yerleri ya kendileri «hassa yeri» gibi işletirler veyahut ahara tapu ile temlik eylerlerdi. Mamafih bu yerler kendi işlemeleri ile «hassa çiftliği» olamazdı.

Yerlerini bırakıp gidenler fitret (harb, zelzele gibi) sebebi ile başka vilâyete gitseler bile avdetlerinde yerlerine temellük edemezlerdi, bunları timar sahipleri diledikleri veçhile tasarruf eylerlerdi. Çiftlik ve arazisini terk ile giden reayanın damı ve avlusu da arazisi gibi sipahinin olurdu.

Timar sahibi reayayı yerinden uzaklaştırmak salâhiyyetini haizdi. Ancak bu takdirde damı ve avlusu kendisinin olduğundan bunları dilediği surette kullanmakta serbestti. Tabiî bu bapta yapacağı şey kaaimen olduğu gibi satmak veya hedm ile (yıkıp) enkazını alıp götürmekten ibaret olabilirdi.

Bununla beraber reayadan birinin bir yerden diğer bir yere gidebilmesi timar sahibinin muvafakatına bağlı idi. Çünkü bu suretle yerlerini bırakıp gidenleri bulundukları yerlerden kaldırılıp eski yerlerine naklettirmeğe timar sahipleri salâhiyyetli idiler. Ancak nakillerinden on sene geçtiği surette artık kaldırılıp naklettirilemezdi. Hattâ bu halde bile zaruret sebebiyle on senenin geçmesine rağmen kaçanların eski yerlerine nakillerini kanun tecviz ediyordu. Kanunnamede (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, c. 1, sayı 2, s. 305) buna dair şu hüküm vardır: «Amma Derbend reayasında ve Evkaf reayasında bu kanun icra olunmaz. Derbend hali kalmağın kaldırılıp karyelerine iletirilüp derbend hıfz ve haraset ettirilüp ve kıptiyanı tutup kendi cemaatine katmak kanundur.»

Kanunun bu ibaresindeki «kıptiyanı tutup kendi cemaatine katmak» ibaresinden de göçebe halinde bulunan çingeneleri seyyarlıktan çıkarıp iskân ettirilmek istenildiği de anlaşılıyor. Halbuki kıptilerin çiftçiliğe, daha doğrusu zorlu işlere çokluk yaramadıklarından olacak ki kanunun bu sarahatine rağmen çingenelerin asırlarca göçebelikleri devam etmiş ve etmekte bulunmuştur.

Timarı teşkil eden arazinin öşür ve rüsumundan başka timar hududunu teşkil eden yerlerdeki sahipsiz ağaçların mahsulünün yarısı da timar sahibine aitti. Öteki yarısı da devşirenin olurdu. Bunun için kanunnamede (Sul-

tan Süleyman Kanunnamesi, sayfa 15) şu sarahat vardır: «Dağlarda olan kestane kökleri ki raiyyetler ve hariçler devşireler raiyyetin sahabetlerine nazar idüp emeklerine göre kimin timarında ise üleşeler.»

Timar sahipleri öşür, ağnam, çift resmi gibi matrahları başka başka olan vergileri aldıkları gibi raiyyet kaydolunan kimselerden ayrı bir vergi de alırlardı. Buna «Bennâk» resmi denilirdi. Bu iki türlü idi. Biri «Ekinlû bennâk»ti. Ekinlû bennâk; nim çiftlikten ekal (yarım çiftlikten az) yeri olanın verdiği vergi idi. Miktarı on sekiz akçeydi. Caba bennâk; uhdesinde arazi olmadığı halde evli olan kimsenin ödediği vergi idi. Bunun da miktarı on iki akçeydi.

Çiftlik sahibi olan reaya arazinin sahibi ve maliki olmakla beraber çiftlik arazisini ekip biçmeğe mecburdu. Bu mecburiyyeti kanun reayaya yüklüyordu. Hattâ kanunen asgarî bir miktar ile mükellef bile tutulmakta idiler. Nitekim çiftlik sahibi olan reaya arazisine Bursa müddiyle en az dört müd tohum ekmeğe mecburdu. Hiç ekmediği surette kendisinden elli akçe, yarısı derecesinde ektiği takdirde yirmi beş akçe alınırdı. Kanunnamenin (Sultan Süleyman Kanunnamesi, sayfa 54) buna ait hükmü şöyledir: «Bir raiyyetin elinde çiftliği olsa Bursa müddiyle dört müd tohum ekmek her yıl borcudur, hiç ekmediği yılda elli akçe ekilmediğiyçün alına. Bursa müddiyle iki müd ekse yirmi beş akçe alına ve amma dört müd tohum tamam ekdikten sonra gayri sanat işler ise dahl ve taarruz olunmıya.»

Kanunnameye nazaran (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, c. 1, s. 1) timar sahibinin hakkı olan öşür demet itibariyle ayrılırdı. Ancak bu öşrü veren askerî taifesinden ise demetleri sipahiye ait harman yerine kadar götürmeğe ve raiyyeden ise fazla olarak döğmeğe mecburdu. Yaya, müsellem, voynuk ve emsali askerî taifesinden ma'dut idiler. Yine Kanunnameye nazaran (Sultan Süleyman Kanunnamesi, sayfa 54) reaya döğdükleri sipahiye ait öşür mahsulünü anbara kadar götürmeğe de mecbur idiler. Ancak mesafe yirmi dört saatten fazla ise sipahi kendilerini zorlıyamazdı.

Vaktiyle reaya sipahiye ev ve anbar yapmak mecburiyyetinde idiler. Kanunî Kanunnamesi (sayfa 54) reayanın sipahiye mesken yaptırmasını menetmiş, yalnız mahsulün konulması için anbar yapılmasını tecviz etmiştir.

Harmanların hazırlandığı sipahiye haber verildiği halde ölçmek için gelmekte tecahhür ettiği reayanın şikâyetinden anlaşılması üzerine Kanunî tarafından tanzim ettirilen kanunnamede (sayfa 54) köylüye bir hafta intizardan sonra sipahinin veya adamının gelmemesi halinde köyün ihtiyar heyeti huzuruyle harmanların ölçülmesi salâhiyyeti verildiği gibi sipahilerin bu baptaki taaddilerinin Kadılar tarafından men'i lüzumu tasrih olunmuştu.

Diğer kanunnamede sipahiye ait öşrün demet üzerinden alınacağı yazılı olduğu halde Kanunî Kanunnamesi'nde harmandan bahsolunması bazı verlerde demet itibariyle ve bir takım mahallerde de harman suretiyle öşrün istifa edildiğine delâlet etmektedir Hattâ son zamanlarda mültezimler bile kâh demet, kâh harman edilen mahsulün öşrünü alırlardı.

Köyün suret defterinde muharrer olanlardan olmayıp da hariçten timar dahilinde bulunanlar gibi timar sahiplerine rüsum-ı örfiyyeyi ödemekle mükellef bulunuyorlardı. İtiraza mahal kalmamak için kanunnamede (s. 55) bu cihet sarahaten zikir ve kaydedilmiştir.

Yörük, sipahiden yer tutarak ziraat ettiği surette öşür ve sâlârlıktan başka «resm-i boyunduruk» namiyle on iki akçe vermek kanun icabiydi. Fazla alınmasını kanun tecviz etmiyordu.

Sipahinin suret defterinde arazinin resme veya öşre tebaiyyeti gösterilirdi. Binaenaleyh defterde resme tâbi olduğu yazılı olan araziden timar sahibi resim ve öşre tâbi olduğu yazılı bulunan araziden de öşür alırdı. Defterde resim va öşür tasrih edilmemiş olan araziden sipahi öşür istifa eylerdi.

Kanunnamede (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, c. 1, s. 105) «Kurada ev harimlerinde ehl ü ayalleri mühimmatiyçün olan bağ ve bahçe ve boştanlıklardan ve sebzeden öşür ve resim» alınmıyacağı «amma müstakil meyvesi satılır» ise alınacağı tasrih olunmaktadır. Son âşar kanunu da yarım dönümden az olan avlulardaki mahsulü öşürden muaf tutuyordu.

Sipahiden çiftlik tutan reayadan tuttuğu arazi tamam çiftlik ise tamam çift vergisi, nim çiftlik ise yarım çift resmi ödemekle mükellefti. Yarımdan da az olduğu surette sulak veya toprağının inbat kuvveti cihetiyle her sene ziraate elverişli olduğu surette iki dönüme bir akçe, mutavassıt ise üç dönüme bir akçe, edna olduğu tekdirde dört beş dönüme bir akçe resim alınmak kanun icabındandı.

Çiftlik ile dönümü kanunname (Sultan Süleyman Kanunnamesi, sayfa 52) şu suretle tarif etmektedir: «Has yerden yetmiş ve seksen dönüm yer ve mutavassıt-ül-halden yüz dönüm ve edna yerden yüz otuz, yüz elli dönüm bir

çiftlik itibar olunur. Dönüm dahi hatavat-ı mütevessita (orta adımlar) ile tûlen ve arzen (uzunluk ve genişlik) kırk hatve yerdir.»

Raiyyetten biri ihtiyarlık veya hastalık gibi sebeple çiftini bozarsa elindeki araziyi timar sahibi alır, başkasına verirdi. Yalnız bu adam artık çift resmini vermezdi. Sebepsiz çifti bozanlardan «çift bozan» resmi alınırdı.

Kanunnamede (Millî Tetebbu'lar Mecmuası. c. 1, sayı 1. s. 111) çift bozan resminin miktarı şöyle yazılıdır: «Defterde yazılı raiyyet çift çubuğun bozup tasarrufunda olan ziraate salih hasıl verir yerlerin ziraat ve haraset etmeyüp boz ve hâlî koyup kâr ve keshlerin ahar sanattan edinüp yerleri boz ve hâlî kalsa an asıl raiyyetin yerleri bütün çift ise her yıl zecren lehüm üç yüz akçe ve nısıf çiftten yüz elli akçe ve nısıf çiftten eksik ise kanun-ı kadim üzere yetmiş beş akçe çift bozan resmi alınır ve çift bozan resminde güzeşte alınmaz.»

Çift Bozan resminde Müslüman ile Hıristiyanın farkı yoktu. Aynı kanunname (sayfa 112) «Kanun çift bozan hususunda Müslüman olan reaya dahi dâhildir.»

Arazi bazan sahibinin mukayyet bulunduğu yer haricinde ve binaenaleyh kendisinin tâbi olduğu timar sahibinden başka birinin timarı dahilinde bulunurdu. Bu gibi ahvalde çift resmini mukayyet bulunduğu yer kimin timarı ise o alırdı, ötekinin bir şey istemeğe hakkı olamazdı. O yalnız öşür ve sâlârlık alırdı.

Timar dahilindeki muhdesattan (yeniden peydalanmış) resim almak hakkı da timar sahibine verilmişti. Meselâ bir köyde değirmen yapılsa ve yahut arı kovanı getirilse timar sahibi bunlardan kanunen lâzım gelen vergiyi alırdı. Kanunî Kanunnamesi'ndeki bu hükmün sonradan değiştiği, yeniden ihdas olunan değirmenlerden resim alınması keyfiyyetinin mirî ve mal edildiği anlaşılıyor. Muahhar tarihli kanunnamedeki (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, c. 1, sayı 1, s. 104) şu sarahat buna delâlet eder: «Amma ol karyenin toprağında tahrirden sonra değirmen ihdas olunsa resmi sahib-i timarın olmaz mevkufçu resmin alur deyu ahkâm-ı şerif verilür.»

Timarda hasıl kaydolunmuş olan bir değirmen mürur-ı zamanla harap olsa sahibine yapması teklif olunurdu. Yapmadığı surette her sene timar sahibinin aldığı resmi değirmen sahibi vermeğe mecbur tutulurdu. Yapmağa ve resim vermeğe kudreti olmadığı surette Kadı marifetiyle değirmen diğerine satılır ve timar sahibine ait olan resim yeni sahibi tarafından ödenirdi.

Değirmenlerden alınan vergi değirmenin işleme müddetine göre değişirdi. Bir sene fasılasız işliyen değirmenden altmış akçe, altı ay işliyenden otuz akçe, üç ay işliyenden on beş akçe alınırdı.

Serbest timarlarda müsellem ve yürükândan gayri reayanın sahipsiz tesadüf olunup muhafaza altına alınan ve «yâve» adı verilen hayvanlarda köle ve cariyelerin müjdeleri de timar sahiplerine aitti.

Serbest olmıyan timarların yarı cerime hasılatı timar sahibine ve diğer yarısı da Sancak beyine aitti. Bazan bu ikinci yarımda hem Sancakbeyi'nin ve hem de Subaşının hisseleri olurdu. O gibi hallerde yarısını timar sahibi alır. diğer yarısı da Sancakbeyi ile Subaşı varıya pavlaşırdı Mamafih bu kaidenin bazı istisnaları da vardı. Nitekim Karaman timarlarının yarısı timar sahiplerine ve öteki yarısı da hasları olmak dolayısiyle şehzadelere aitti. Bolu sancağında ise gerdek değeri ve yer tapusu hasılatı timar sahibinin idi Sancak beyi ile Subaşının bunlara müdahale hakkı yoktu. Buna mukabil ağnam resmi ile cerimeler hasılatı Sancakbeyi ile Subaşının idi. Timar sahibi bunlardan bir şey alamazdı. Mamafih timar serbest ise veya has kaydolunmuşsa diğerleri gibi timar sahibi ile müştereken taksim olunurdu.

Kanunî tarafından vaz' ve birinci Ahmet tarafından teyit olunan (Kanun-ı Reaya) tebaanın timar ve zeamet sahiplerine ödeyecekleri vergi şu suretle icmal edilebilir: Emlâk vergisi; (resm-i çift, resm-i dönüm), müteehil olmıyanlar vergisi; (resm-i mücerred), teehhül vergisi; (resm-i arus), koyun vergisi; (resm-i ağnam), otlak vergisi; (resm-i otlak), kışlak vergisi; resm-i kışlak), arı vergisi; (resm-i kovan), değirmen vergisi; (resm-i değirmen), içecek tütün ve baharat vergisi: (resm-i duhan), esir vergisi; (resm-i esiran), dâvalardan alınacak resim; (resm-i kaza), cizye, harç ve cerime resimleri ilâve olunacak olursa vergi ve resimler hakkında tam değilse bile kâfi derecede bir fikir edinilmiş olur.

Timar sahiplerinin cizye, gümrük, maadin ve memâhadan başka bütün vergileri almak salahiyyetini haiz oldukları yukardan beri verilen izahat göstermiştir Bunu nazar-ı dikkate alan Defter-i Müktesid müellifi (cilt 2, sayfa 58) timar sahiplerinin birer küçük hükümet vaziyetinde görüyor ki hakkı meydandadır,

Süleyman Sûdi Efendi'nin bu baptaki ifadesi şöyledir: «İmdi ashab-ı timar sakin oldukları yerlerde mansıbı olan timarının bittabi zâbit ve hârisi olmakla lâyıkıyle muhafazasına

ve kendisi dahi hissemend-i menafi (menfaatinden hissesi) olduğu cihetle ziraat ve harasetinin tezayüt ve terakkisine sa'y ü gayret eyledikten başka yalnız arazi üzerine mevzu olup gerek harac-ı muvazzaf ve gerek harac-ı mukasim namları tahtında mündemiç olan tekâlifi kendi hesaplarına ahz ü kabz ile iktifa etmiyerek belki cizye-i şer'iyyeden ve gümrük ve maadin ve memalih gibi menafi-i varidattan maada sair her ne türlü varidat var ise anları dahi ahz ü istihsal ile hem kendileri ve hem de tâbileri umurlarında keyfe mayeşa (istedikleri gibi) sarf ve istihlâke mezun olduklarından işbu salâhiyyetin derece-i vüs'ati nazar-ı mütalâaya vaz' olunacak olur ise işbu timarlar bir silsile-i mütetabiaya tâbi birer hükümet-i sagire (hükümetçik) gibi telâkki olunabilir.»

Timar usulü giderek sui istimale uğramış, müstahiklerinden ziyade fazla rüşvet verenlerle büyük hükümet adamlarına mensup olanlara verilmeğe başlanmıştır. Bu hareket Devletin askerlik kuvvetine halel getirdikten başka r mleket halkını da ziyadesiyle mutazarrır e miştir.

Hammer (c. 9, s. 263) Birinci Mustafa zamanındaki ahvali tetkik ederken sözü timarlara da getiriyor ve yapılan sui istimaller hakkında şunları yazıyor: «Timar ve zeametlerin bir kısm-ı azimi sepete düşmüş, yani isimleri defterde yazılı olduğu halde hiç bir zaman ordu ile birlikte bulunmaz adamlara ihsan ile dolmuştu. Nasuh Paşa, intizamsızlığa çare bulmak için Edirne'de timar ve zeamet sahiplerini yoklama ettiği zaman ekâbir-i devletin kendilerine sepet ve timar zeametleri verilmiş adamları sipahi silâh ve elbisesiyle arz-ı vücut (boy göstermek) ettiğinden sui istimal eskisi gibi berkarar oldu.»

Netaic-ül-vukuat müellifi de (c. 2, s. 96) bu münasebetle şu dikkate değen satırları yazmaktadır: «Eyalât askeri olan zuama ve erbab-ı timar kâbiren an kâbir (büyükten büyüğe) memleketlerinin hanedan ve ocak zadelerinden olup dirlikleri hasılatından maada emlâk ve akar sahibi zîkudret ve erbab-ı tevabi ve haşmet (kudretli ve maiyyet halkı çok) adamlar olmalariyle bunların servet ve daratları menzur-ı nazar-ı devlet oldukça atâyay-ı devletten istifadeleri istiksar olunmağa (zenginlikleri göze batmağa) başladığından asr-ı Mehmet Hân-ı Salis'de zeamet ve timarlarının esas muamelâtı olan akçe itibariyle ve bedel-i timar namiyle nabeca vergi istihsal kılındığından başka gülle ve cephane misillû ordular mühimmat-ı harbiyyesinin nakli bunlara tahmil ve bazı kalelere vaz' olunmak için yine akçe itibariyle zehair-i ayniyye tahsil olunur idi. Ve canlıca timarlar mahlûl oldukça mukataat-ı miriyyeye tebdil olunmağa ve bazıları dahi bittefrik üç beş kişiye tevcih kılınmağa başlanıldı. Mamafih mahlûl olan timar ve zeametleri her kim ziyade rüşvet arzeder ise (verirse) Beylerbeyiler anlara tevcih ettirmeyi âdet ve sefere gidilmek lâzım geldikte zîkudretlerinden rüşvet ahziyle seferden affettirmeyi usul ittihaz etmeleriyle vaktiyle Devlet-i aliyyenin pek muntazam ve mükemmel olan ve cebelûleriyle beraber yüz bin neferden mütecaviz bulunan timarlu suvarisine zaaf ve kudretsizlik tari olduğundan sefere gelenleri eskisine nisbetle pek az ve anlar dahi işe yaramaz idi. Vüzera ve vükelâ tevabiatından efendilerinin kuvve-i nüfuziyyeleri ile timar ve zeamete nail olmuş pek çok eşhas var idi ki metbularına istinaden sefere gitmek tekellüfünden vareste olduklarından maada dirlikleri dahilinde bulunan ahaliyi dest-i mültezimine (mültezimlerin ellerine) teslim ederek enva-ı cevr ü cefaya ve tahrib-i bilâd-ı fukaraya bais ve badi (halkı türlü türlü eziyyetlere uğratmakta, bu yüzden de memleketler harab) olmakta idiler.»

Yine Mustafa Paşa eserinin diğer bir yerinde (Netaic-ül-vukuat, c. 3, s. 94) zeamet gibi timarın bozulması esbabı hakkında mühim mutalâalar ileri sürmektedir. Ehemmiyyeti sebebiyle o satırlar da aynen naklolunmuştur: «Bin tarihlerine gelinciye kadar saltanat yine erbab-ı zeamet ve timar ve bunların cebelûları olarak at ve eslihası mükemmel ve fenn-i feres-ranide (at sürmekte, kullanmakta) mahir seksen, yüz bin suvariye malik iken bu kuvvet dahi adedce rubu' ve işe yaramak itibariyle öşrü derecesine tenezzül eyledi ve bu tenezzülün esbabı mütenevvi olup birincisi cesim ve nemadar (büyük ve fazla gelirli) zeamet ve timarlar mahlûl oldukça canib-i miriden zaptolunarak mukataat-ı miriyye silkine ithal kılınmasıdır. İkincisi bir takım zeamet ve timarlar saray-ı hümayun ağavatına çıraklık olarak tevcih olunmak ve Sadaazam ve uzama-yi devletin kendi hizmetkârlarına bu misillû ashab-ı seyfe mahsus olan dirlikleri ihsan edebilmek kaidesinin hudusudur. Çünkü kuyud-ı hakanîde tevkiî kalemleriyle tashih olunmuş pek çok kayt görülmektedir ki filân zatın uhdesinde bulunan falanca zametin mukataata tahvili iltimas olunup her ne kadar bu misillû dirliklerin mukataaya tebdili ashab-ı seyfin tenakusunu mucip olacağı cihetle memnuiyyet-i kaviyye tahtında ise de mumaileyh emektar-ı devlet ve şayan-ı âtıfet

idüğinden emsal olmamak üzere is'af-ı mes'ulü (isteğinin yerine getirilmesi) hususuna bil'istizan irade-i seniyye sâdır oldu ve bu veçhile tashih kılındı deyu muharrer ve bazılarında dahi filânca ve falanca timar bîhasıl olup deruhdesine talip bulunmadığından mukataaya bittahvil Sadrazam veya Kaymakam Paşa silâhtarı veya mühürdarı filâncaya ihsan buyurulmasına bil'istizan irade-i seniyye taalluk eyledi diye masturdur. Üçüncüsü bir timar veya zeamet mahlûl oldukta vülât ve alay beyleri istihkaka nazar etmeyüp her kim ziyade rüşvet verir ise ana arzederler ve tevcih ettirirlerdi. Dördüncüsü sepet timarı namiyle bir takım timar var idi ki gûya tekallüb-i edvar (devirlerin değişikliği) ile bunların nemaları pek ziyade tenakus eylediğinden kimse talip olmamakla beratı sepete konulmuş demek mânasına olup halbuki bunların içinde hasılatlı ve beş on talipli timarlar olduğu halde vülât ve alay beylerine me'kel olmak için sepet timarı denilmiş ve bazısına ism-i bîmüsemma (karşılıksız ad) olarak berat da tanzim ettirilmiştir. Beşincisi erbab-ı zeamet ve timarın bir canibe memuriyyetleri zuhurunda vülât ve alay beyleri bunların agniyasından paralar alarak bir özr-i vâhi isnat idüp zuafasını sefere götürmeleridir. İşte bu sebepler muallem ve muntazam büyük bir suvari kuvvetinin sektedar olmasını müstelzim oldu. Berveçh-i muharrer ordulara gelen zuama ve erbab-ı timar zaaf ve fukara güruhu olduğundan biçareler rical ve kibar dairelerinde seyislik gibi hidemat-ı süfliyyeyi (süflî hizmetler) ihtiyara muztar olurlar idi.»

Timarın; kılıç timarı, eşkinci timarı, munavebe timarı, mülk timar, müstahfız timarı, hizmet timarı, mensuhat timarı, sepet timarı gibi muhtelif nevileri vardı.

Kılıç timarı; timarın en azı idi Bu, sipahinin sırf geçimine tahsis edilen kısımdı. Kılıç timarının miktarı Rumeli, Anadolu, Arabistan'a göre değişirdi.

Eşkinci timarı; Alaybeyinin kumandası altında bilfiil sefere gitmekle mükellef bulunan sipahilerin timarlarına verilen addı. Eşkinci timarları serbest olup olmamak itibariyle iki kısımdı. Serbest timar; timarı dahilindeki cürüm, cinayet, gelin, gerdek resimleriyle köle, cariye müjdelerinden istifade etmek suretiyle sahibine daha ziyade menfaat temin eden timardı. Subaşı, Çeribaşı ve saire gibi bir takım vazife sahiplerinin timarları serbest timar addedilmişti. Bu serbestlik daha ziyade Alaybeyi, Emir alem, Dizdar, Divan-ı hümayun müteferrikaları gibi zeamete mutasarrıf olanlarda vardı.

Münavebe timarı; buna «benevbet timar» da denilirdi. Bir kaç kişinin üzerinde olan timarlar bu ismi alırdı. Buna sahip olanlar, harb zamanlarında nöbetle sefere gittikleri için bu isim verilmişti. Benevbet timar; (eyalet-i Rum) denilen Sivas eyaletinde sipahilerin mevrus mülkü gibi mutlaka varislerine intikal ederdi. Anadolunun diğer yerlerindeki münavebe timarı ise mülk gibi olmayıp sahibinin ölümünde oğluna, oğlunun oğluna ve kardeşe verilirdi.

Mülk timar; sefer vukuunda kendisi gitmeyip cebelû göndermesi şartiyle tevcih olunan timarlara verilen addı. Bu nevi timarlar Anadolu eyaletinde vardı. Bunun diğer timarlardan farkı cebelû göndermediği zaman timarı başkasına verilmez, yalnız cebelû göndermediği senenin mahsulü hazine tarafından cezaen alınırdı. Bu timar, timar sahiplerinin oğullarına ve vârislerine intikal ederdi. Buna «Malikâne timarı» da denilirdi.

Müstahfız timarı; bir kaleyi muhafaza ile mükellef olanların timarlarına verilen isimdi. Bu timar sahipleri başka yerlere gitmezler, bulundukları kaleyi muhafaza ile mükellef bulunurlardı.

Hizmet timarı; serhadlerde bulunan camilerle zaviyelerin hademesine verilen timarlara verilen addır. Daha sonraları saray müstahdemlerine de bu arada timarlar tefviz edilmiş ve meselâ saraya senede otuz bin sünbül soğanı veya şu kadar şahin ve çakır kuşu vermek ve daha buna benzer toprakla münasebetli işler görmek vazifesine mukabil verilen timarlar da ihdas olunmuştur.

Mensuhat timarı; hîn-i hacette (lüzumlu zamanda) bir hizmet mukabilinde tevcih olunmak üzere ayrıca idare ve kaydedilmiş olan timarlara, tâbi tutuldukları muameleye işaret makamında olarak verilmiş olan isimdir. Bu mensuhat timarları bilâhare ehemmiyyetli bir miktara vardığından «Derya kalemi» namiyle teşkil olunan kaleme nakil ve timarlar da «Levend» lerin teşkilâtında onlara tevcih olunmuştur.

Sepet timarı; hasılâtları az olan ve kimseye tevcih olunmayıp gûya sepette kalan bir takım timarlara, gördükleri muameleden kinaye olarak, bu isim verilmişti. Bu timarlar sonraları ötekine berikine me'kel (yemeklik) olmuş idi.

Sipahi timarlarından başka bir de «Mirahur timarı» da vardı. Timarlara tasarruf hususunda mirahurlarla sipahiler arasında fark yoktu. Hattâ kanunnameye nazaran (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, sayı 2, s. 323) sipahiler

timar dahilindeki raiyyetin rüsum ve tekâlifi Mirahurlara aitti. Kanunun bu baptaki hükmü şöyledir: «Mirahur timarlarının bad-ı hevası kendülerinindir ve koruda tutulan yave ve kaçkun dahi Mirahurundur.»

Yeniçeri ocağı kaldırılarak Paytahtta (hükümet merkezinde, İstanbul'da) muntazam asker vücude getirildikten sonra intizamlarını bütün bütün kaybetmiş olan timar sahiplerinin de eskisi gibi bırakılmaları muvafık görülmemiş, Hicrî 1263 (1848) senesinde bütün timar sahipleri kayd-ı hayat şartiyle ve yarım timar bedeliyle tekaüt edilerek bu suretle timar usulüne nihayet verilmietir.

Eyledim tevcih içelden dağ-ı dil timarını
Enderun-ı sineden çıksun cerağım olsun âh!
Ali Rıza

TİMAR BERATI (تیمار براتی) [*Mal.*] Timar tevcihi münasebetiyle verilen berat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Timar; seferlere atlı olara iştirak edenlerle diğer bir takım hizmet sapiblerine verilirdi. (Bak: Timar).

TİMAR DEFTERDARI (تیمار دفتردارى) [*Mal.*] Timar işlerine bakan mal memuruna verilen addır. Timarlarla timarlıların defterlerini tutar, bunlara ait vukuatı yürütürdü.

TİMARLI ÇAVUŞ (تیمارلی چاوش) [*Sar.*] Divan-ı hümayun çavuşlarından timar sahibi olanlar hakkında kullanılır hir tâbirdir. Divan-ı hümayun çavuşları yevmiyeli ve timarlı, zeametli olmak üzere iki kısımdı. Timar veya zeametli olan gedikli çavuşların dirlikleri serbest dirliklerden olup bunlardaki bütün rüsum ve hasılat temamen kendilerine aitti.

TİMARLI SİPAHİ (تیمارلی سپاهی) [*Ask.*] Timar sahibi olan sipahi hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Timarlû» tâbiri de aynı mânaya gelirdi. (Bak: Sipahi).

TİMARLÛ (تیمارلو) [Mal.] Timar sahibi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dirlik olarak timar verilenlere «sipahi» ve «zaim» unvanı verilirdi. Bu münasebetle «Timarlû sipahi» tâbiri de kullanılırdı.

TİMAR PARÇALAMAK (تیمار پارچه‌لامق) [*Mal.*] Ata binmeğ ve silâh kullanmağa yarar evlât bırakmadan ölen timar sahibinin timarının Alaybeyinin inhasiyle parçalanarak münasip olanlara verilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Timar parçalanırken asıl kılıç timardan başka «hisse» ve «ibraz» diye mütaaddit kısımlara ayrılır ve bu suretle yeni timarlar meydana çıkardı. Ölen timar sahibinin çocuğu veya çocukları varsa timarın bir kısmı onlara verildikten sonra, diğer kısımları da yine parçalara ayrılırdı. Yalnız bu parçalanma ölen timar sahibinin timarının kılıç hakkından fazla olması halinde idi. Timar; kılıç hakkından fazla olmaz ve timar sahibinin oğlu bulunursa timarın tamamı ona intikal ederdi. Zeametin bu suretle parçalanmasına da «zeamet paaçalanmak» denilirdi.

TİMAR YAYI (تیمار یایی) [*Ok.*] Okçuluk ıstılahlarından dır. Menzile atılan yaylara verilen addır. Sandık içinde fırına konulan sağrısız yaylar da bu ismi alırdı.

TİMURLİ (تیمورلی) [*Mes.*] Akkerman taraflarında tedavül eden paralardan birinin adıdır. «Başvekâlet Arşivi» ndeki bir vesikada yedi buçuk kile tuzun beher kilesi 20 timurliden 150 timurlı ve o zamanki akçe ile 58 kuruş 30 para olduğu gösterilmiştir.

TİYN-İ HİKMET (طین حکمت) [*San.*] Hattatlar tarafından tebeşire verilen addır. Tebeşir çuhaya sürülür ve tebeşirli çuha gezdirilmek suretiyle kâğıdın yağlılığı giderilirdi. Bu ameliye kalemin kâğıdın üzerinde kaymaması için yapılırdı.

TİR (تیر) [*Ok.*] Ok yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Sâidinde kalmadı tir ü tüfenge iktidar
Vâr ise nîru-yi cünbüş gerden-i hûbana at
Ragıp Paşa

TİRDAN (تیردان) [*Ok.*] Ok koymağa mahsus üstü nakışlı ve müzehhep bir arşın kadar uzunluğunda tahtadan boyuna asılan kutu adıdır. (Eski Eserler Ansiklopedisi) nde (Tirdan maddesi) «İyisi İstanbul ve Edirne'de imal olunur. Sahibinin ismi ve nadiren hükümdar adı yazılı olanlar kıymetlidir. Ok hakkında vecizeler, beyitler yazılırdı. Baga, fildişi, sedefle işlenenler kıymetlidir. Edirne'de işlenenlerin sadeleri 10 lira kadar eder. Sedefli olanlar 10 liradan 30 liraya kadar satılır. Saraylara mahsus murassa' olanları ise çok kıymetlidir.» Bunun yerine tirkeş de denirdi.

TİREBAHTİ (تیره‌بختی) [*Bah.*] Yelken gemilerinin ve umumiyyetle her sınıf sefainin baştan demirliyerek veya şamandıraya bağlıyarak kıçtan da palamar vererek yatışlarına verilen addır.

TİRENDAZ (تیراندار) [*Ok.*] Ok atıcı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk dilinde becerikli, eline ayağına çabuk kimselere tirendaz denir.

Bağlayup tirini dedi târih
Âferin ag hidiv-i tirendaz
Nef'î

TİRENDAZLAR TEKKESİ (تیراندازلر تکیه‌سی) [*San.*] İstanbul'da okçuların şimdiki adla kulübü yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Okçular tekkesi» de denilen tekke okçuların ok talimi ve müsabakaları yaptıkları «Okmeydanı» nda idi. (Bak: «Okçular tekkesi).

TİRENGETE (تیر دکته) [*Bah.*] Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan yelkenli harb gemilerindeki birinci direğin en altındaki serende bulunan dört köşe yelkenin adıdır. Geminin büyüklüğüne göre büyük yahut küçük olurdu. Altı yüz arşın bezden yapılanları vardı,

TİR GEÇİMİ (تیر کچمی) [*Ok.*] Yayın, sal ile kabza denilen kısımların birleştiği yerin adıdır. Buna «kabza buğazı» da denilir.

TİRGERAN (تیرگران) [*Sar.*] Saraydaki sanat kurumlarından birinin adıdır. Padişahlarla saray halkının kullanacağı oklarla ecnebi hükümdarlara hediyye edilecek okları bunlar yaparlardı. Yeniçerilere âit oklar beylik darüssınaalarda (imalâthaneler) yapılırdı.

TİRİD (تیرید) [*Hul.*] Mecaz yoluyle pek ihtiyar ve kocamış adam yerinde kullanılır bir tâbirdir. Et suyunda pişirilen ekmeğe de bu ad verilir.

TİRKEŞ (تیرکش) [*Ok.*] Ok koymağa mahsus mahfazanın adıdır. Tirkeş meşinden tabanca kılıfı şeklinde yapılır, arkada taşınırdı. Suvariler atın eğer kaşlarına takarlardı. Okluklar ancak elli kadar ok alırdı. Bunun yerine tirdan da kullanılırdı.

Kalsaydı tirkeşimde bugün tek bir altın ok
En tatlı bir hayal için atmazdım ufkama
Yahya Kemal Beyatlı

TİRŞE (تیرشه) [*San.*] Üzerinde yazı yazılacak şekle konulmuş hayvan derisine verilen addır. Tirşe Fransızca parchemaine (parşömen) karşılığı olarak da kullanılırsa da aralarında fark vardır. Çünkü kâğıt nev'ine giren parşömen ile hayvan derisinin terbiye edilerek kâğıt işini görebilecek hale gelmesi başkadır.

Tirşe yahut papiros eski Mısırlılar tarafından ora bataklıklarında yetişen ve papirüs adı verilen bir nevi kamıştan yapılırdı. Bununla beraber papiros'un iyi cinsi dinî muharrerata ve okumak yazmak ise kâhinlere mahsus olduğundan harice çıkarılması yasak edildiği için tirşe imali terakki etmiştir

Tirşe imalinde en ziyade dana, keçi, koyun, ceylan derileri kullanılırdı. Türkistan'da daha ziyade ceylan derileri kullanılmıştır. Bu derilerin hazırlanması sadece kurutmaktan ibaretti. Bu sebeple ilk tirşeler papirüsler kadar iyi değildi.

Kâğıtçılıktaki ihtisasiyle tanınmış olan Mehmet Ali Kâğıtçı (Kâğıtçılık Tarihi, sayfa 6) bunun için şunları yazıyor:

«Mısır'a hâkim olan Batlamyus'ların beşinci hükümdarı Epiplâae (Milâttan evvel 181-205) senesinde mısır hükümdarı idi.) Mısır'dan papirüs ihracını men' ettiğinden büyük bir hars ve sanat sahibi olan eski Bergamalı'lar deriden yazı safihası ihzarı usulleri ıslah ve nâmütenahi dayanacak kabiliyyette gayet güzel bir madde imalini keşfetmişlerdi (Milâttan evvel 170). Koyun, keçi ve bilhassa dana derisi ile imal olunan bu yazı safihasına Bergama (Bergamus) şehrinin isminden müştak alarak Bergameon, Bergamek veya Bergamenum namı verilirdi.

«Parşömenin iyisi genç dana derisinden, âdileri koyun ve keçi derilerinden yapılırdı. Eskiden kalma yazılara nazaran da parşömen hülâsaten şöyle ihzar olunurdu:

«Deri, kılları kesildikten ve kireçlendikten sonra ağaçtan sathı yarım üstüvanî bir mesnet (dayak) üzerine serilir, evvelâ ete yapışık sathı küt ve eğri bıçakla - kesilmeksizin - kazınarak yapışık kalmış et ve yağ bakıyeleri kaldırılır, bunden sonra kıllı sathı da eğri bıçakla kazınarak beşere tabakaları izale olunur, bol su ile yıkanır, böylece temizlenirdi. Ondan sonra tahtaya gerilerek ete mülâsık sathına, ince elekten geçirilmiş, tebeşir tozu serpilir ve sathı gayet düzgün sünger taşı ile düzeltilir. Kıllı sathı da sünger taşı ile - fakat tebeşir tozu serpmeksizin - hiç bir kıl bakıyesi kalmayıncıya kadar tesviye edilir. Bu ameliyat esnasında deri sathının çizilip pürüzlenmemesine fevkalâde dikkat etmek lâzımdır. Böylece hazırlanan parşömen çerçeveye gerilerek ihtimamla sıcak ve kuru havada kurutulur.

«R. Guilmain'e nazaran daha sonraki asırlarda parşömen imali usulleri aşağıdaki şekilde tekâmül etmiştir:

«Deriler evvelâ ıslatılarak yumuşamağa terk olunur. İyice yumuşadıktan sonra sıkılır, evvelce kullanılmış kireç havuza daldırılır. (Bu havuza 9 kısım kirece mukabil 1 kısım zırnık ilâve edilir.) Bundan sonra hiç kullanılmamış beş kilsî mahlûlüne daldırılır. İkinci ki-

reç havuzundan birer birer çıkarılan derilerin kıllı satıhları küt ve eğri bıçaklarla kazınarak beşere tabakası ve kıllar izale olunur. Böylece temizlenen deriler tekrar kireç havuzuna daldırılarak dört gün bırakılır. Bundan sonra bol su ile yıkanır. Ete yapışık satıhlardaki yağlar da kazındıktan sonra ekşimiş kepek banyosuna veya ayran banyosuna daldırılır. Burada bir iki gün terk olunur. (Hal-i hazırda hamız-ı leben kullanılmaktadır).

«Kepek veya ayran banyosundan çıkarılan deriler kuvvetle sıkılır ve satıhlarına parmak ucu ile - fazla kurumuş kumaşların ütülenmeden evvel su serpildiği gibi - balıkyağı serpilir. Üzerine yağ sürülen deriler mengenede tazyik olunduktan sonra havalandırılır. Bu ameliyeye deriler kâfi derecede düzelinciye kadar devam olunur. Bundan sonra kapalı bir yere konularak üzerleri örtülmek suretiyle kızışmaları temin olunur. Kızışma bittikten sonra deriler evvelâ 45 derecede müsahhan suya daldırılıp sıkılarak ve sonra hafif potas yadut sud-ı muhrik mahlûlüne yatırılarak fazla yağlarından tecrit olunur. Tekrar sıkıldıktan sonra kurutulur. Kururken sertleşmelerine meydan vermemek için, sık sık muhtelif istikametlerde çekiştirilir. Kuruduktan sonra bir tahtaya gerilerek ete bitişik satıhına, iyice söndürülmüş ve kuruduktan sonra ince elekten geçirilmiş kireç tozu serpilir. Düzgün sünger taşı ile tesviye olunur. Kıllı satıhı da - kireç tozu serpilmeksizin - tesviye edilir. Bundan sonra gölgede ihtimamla kurutulur. Kuruyan derilerin satıhındaki fazla kireçler dikkatle silinir. Küçük pürüzler sünger taşı ile izale olunur.

«Bu usul ile elde edilen parşömen ince, gayet beyaz ve ziyaya karşı manzarası mütecanistir. Bu nevi parşömenlere Velin namı verilirdi.

«Parşömenlerin satıhı ayırtlanırdı. Ayırtlamak için parşömenin satıhına nişasta macunu sürülür ve kuruduktan sona teyik olunur.

«O zaman ihtiyaca kâfi deriyi her yerde bulmak kabil olduğundan parşömen papiros'a rekabet edebilmiştir. Papiros'un zamanla gevreklenmesi ve kırılır bir hal alması parşömenin ise bilâkis nâmütenahi denecek kadar dayanması parşömene karşı rağbeti arttırmıştır. Bu sebepten parşömen bugünkü kâğıdın taammümünden sonra da (onbeşinci asra kadar) kullanılmıştır. Asırlarca dayanması matlup olan vesikalar, kıymetli eserler için parşömen tercih olunmuştur.»

Tirşe beyaz, sarı, kırmızı olmak üzere üç nevi idi. Yazı derinin bir yüzüne yazılırdı. İki yüzüne yazmak nadiren vâki olurdu. Tirşe parçaları biribirine yapıştırılarak uzunlaştırılır, bir değneğe sarılıp tomar şekline konurdu.

Tirşenin imalini nizam altına koyan ve himaye eden hükümetler de zuhur etmiştir. 1545-1550 tarihlerinde Fransa'da bir tirşeci esnafı teşkil edilmiş ve ondördüncü Louis zamanında bu esnafın talimatı tadil edilmiştir. Muaddel nizama göre bir adam tirşeci olmak için evvelâ dört sene çıraklık etmek, üç yıl ustasiyle birlikte çalışmak ve bu müddetin sonunda nefis bir eser meydana getirmek şarttı. Paris Encümen-i Danişi tirşeci loncasına neraret ederdi. Pamuk, paçavra ve bilâhare ağaçtan kâğıt imaline başlanılması tirşeciliği gözden düşürmüş ve son zamanlarda bazı Darülfünun şahadetnamelerinin tab'ı ve pek mühim kitaplar için ara sıra kullanılmakta bulunmuştur.

Hazret-i Osman ile Hazret-i Ali'ye isnad olunan Kur'an-ı Kerimler tirşe üzerine yazılırdı.

Tezhib ıstılahı olarak altın incelenmekte kullanılan deriye de tirşe denir. Altın davul derisine benziyen bu derinin içinde incelinceye kadar dövülür, sonra «zar»ın içine alınarak varak halinde getirilirdi. Bu suretle varak haline gelen altın tezhib ve teelitde kullanılırdı.

TİRYAK (تریاق) [*Tıp.*] Zehirli maddeleri bozucu ve sancı ile öksürüğü iyileştirici afyonlu macuna verilen addır. Afyonlu olan bu macunun Mitridat tarafından icad edildiğini söyliyenler vardır.

Zehri tiryak eyleyüp tiryakı zer eylerdi halk
Olmasa tağyir-i mahiyyat-ı eşya mümteni'
Yenişehirli Avni

Yılan eti ilâvesiyle tiryâk yapıldığı Nabî'nin, dört nev'i bulunduğu da Nedim'in aşağıya konulan beytlerinden anlaşılmaktadır.

Umma dârû-yı şifâ hokka-i çerh-i dûndan
Cüz-i mârî variken nüsha-i tiryâkinde
Nabî

Görün bu derdi ki tiryâk-ı erbaayla tabîb
Diler ki zahm-ı çihar ebravâna çare göre
Nedim

TİRYAKİ (تریاکی) [*Hal.*] Keyif verici maddeler kullanmağa düşkün olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Titiz ve huysuz adama da tiryaki denir.

Telh olur zâika-i idraki
Şükreyler ise dahi tiryaki
Vehbi

TİRYAKİ FİNCANI (تریاکی فنجانی) [*San.*] Ağzı geniş, kulpsuz büyük fincan adıdır. Kahveye düşkün olanlar bununla kahve içtikleri için bu ad verilmiştir.

TİZREFTAR (تیزرفتار) [*Hal.*] Acele giden, sür'atle yürüyen yerinde kullanılır bir tâbirdir.

İrişür menzil-i maksuduna âheste giden
Tizreftâr olanın pâyine damen dolaşır
Edirneli Hatemî

TOBRA (طوبره) [*İda.*] Eskiden dosya vazifesini gören torbanın eski yazı ile imlâ şeklidir. Bez ve atlastan yapılan torbalar vesikalarda torba yazılmaz, tobra yazılırdı.

TOBRA KEŞAN BARGİR (طوبره کشان بارگیر) [*Sar.*] Yük taşıyan beygirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saray eşyası çuval şeklindeki torbalarla nakledildiği için bu tâbir meydana gelmiştir, «Başvekâlet Arşivi»ndeki bir vesikaya göre (Saray, Tarihi, 1243, sıra numarası 25) tobra keşan beygirler Beşlüciyan Ocağında bulunurdu.

TOĞÛLGA (طوغلغه) [*Kıy.*] Başlık, miğfer nevilerinden birinin adıdır. Demirden taş şeklinde yapılan toğulgaların altın ve gümüşleri de vardı. Bunun yerine «Tolga» da kullanılırdı. Vesikalarda daha ziyade tolga geçer.

TOKALI KOLAN (توقالی قولان) [*Ok.*] Siperin parçalarından birinin adıdır. Sol elin baş parmağı arasından geçip siperi sımsıkı bağlamağa yarardı. İstenildiği kadar sıkabilmek için ucunda toka bulunması ve kayışın ata eğeri bağlamak hizmetini gören kolan gibi iş görmesi bu adın verilmesine sebep olmuştur.

TOLGA (طولغه) [*Kıy.*] Başlık, miğfer nevilerinden birinin adıdır. Bunun yerine «Toğulga» da kullanılırdı. Demirden taş şeklinde yapılan tolgaların altın ve gümüşlüleri de vardır.

TOKAT (توقات) [*Mim.*] Kale içi, siper, ahır, ağıl yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmani» de «el içi gibi yer, dere arası olan hayvan mer'ası, el içiyle vurulan sille» şeklinde izah edilmiştir.

TOMAK (طوماق) [*San.*] Üstü meşin, içi keçe olmak üzere uzunluğuna dikilmiş, sonra da kadın saçı gibi örülmüş âletin adıdır. Tutulacak tarafı uzunca, vurulacak kısmı yassı olan bu âlet yine bir oyun âleti olan «tura»ya benzerdi. Tomak, çuha çanta içinde muhafaza edilirdi. «Lehçe-i Osmani» de «Ağaç top, sabıkta kalın top, çizme galoş, sabıkta elde taşıdıkları lobut, kalın çomak, ağaç gürz» suretinde izah olunmuştur. Tomak baston gibi korunma âleti olarak kullanıldığı gibi oyun da oynanırdı. Onunla oynanan oyuna «Tomak oyunu» denilirdi. «Cirit oyunu»nu atlılar oynarlardı.

§ [*Kıy.*] Eskiden çizme içine giyilen bir nevi ayak kabına da «tomak» denilirdi. Yumuşak meşinden dikilir, koncu uzun ve kopçalı olurdu. Ökçesizdi. Altı kösele olanına «mest» denilirdi. Ancak mestlerin koncu kısa yapılırdı. Hem altı kösele, hem koncu uzun olanları hudut askerleri tarafından giyildiği için onlara da «serhadlık» tâbir edilirdi.

Tomaklar bilhassa Sünbülî dervişlerinin devran esnasında giydikleri ayakkabı idi. Hattâ Sünbülî dervişine ilk tomak merasim ve tekbirle giydirilirdi. Sünbülîlerin buna rağbet etmesi, devran esnasında baldırları örterek muhafaza etmekle beraber ökçesi olmadığı için bir yere takılmamasından ayağına basılanın canını yakmamasındandı.

TOMAKÇI (طوماقچی) [*San.*] Tomak adı verilen âletle «tomak oyunu» oynıyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Saraylılardan eli çabuk olanlara medh yerinde tomakçı denilirdi.

TOMAK OYUNU (طوماق اویونی) [*San.*] Tomak denilen üstü meşin, içi keçeli ve kadın saçı gibi örülmüş «tura» nev'inden âletle oynanan oyunun adıdır. «Cirit oyunu»nu atlılar, «tomak oyunu»nu ise yayalar oynarlardı.

Tomak oyunu altışar kişilik iki takım tarafından oynanırdı. Her takımın birer tomağı vardı. Oyun cirit gibi karşı taraftakilere vurmaktan ve bir takımın öteki takımı pes dedirtecek kadar hırpalamaktan ibaretti. Tomak hasmın arkasına vurulurdu. Bu sebeple hamle edenlere karşı öteki taraftakiler kollarını verirler ve bu suretle hasmın vurmasına meydan bırakmazlardı. Cirit gibi, şimdiki futbol gibi bu oyunda da hareket çabukluğu göstermek, hasmın hücumlarını atlatmak gayesi güdülürdü. Tomak oyunu oynıyanlara «tomakçı» denilirdi.

Tomak oyunu saraylılar tarafından da oynanırdı. Padişahların huzurunda oynanan oyunlardan biri de bu tomak oyunu idi. Saraydaki tomak oyunlarına Silâhdarın Başçavuşa verdiği işaretle başlanır, Çavuşbaşının «çek» deyişiyle sona ererdi. Oyunun sonunda oyunculara «atiyye» dağıtılırdı.

TOMAR (طومار) [*İda.*] Dürülüp bükülmüş kâğıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmanî» de «Toplu uzun şey, kâğıt tomarı» şeklinde izah olunmuştur. «Kamus-ı Osmanî» de

tomarın da bu mânaya geldiği ve mânalarında gizlemek hükmü mündemiç (içine saklanan) bulunduğu da yazılıdır. «Sanat Ansiklopedisi»nde (Tomar Maddesi) izahı şöyledir:

«Vaktiyle parşömen gibi derilerin uzun ve ensizce kesilerek üzerine yazı yazılıp yuvarlanarak toplanan şey. Böyle üstüvane şeklinde sarılmış kâğıtlara ve yazılara tomar ve kumaşlara top tâbir olunur. Boru gibi içi boş olan ve yazı kalemleri ve kalemtraş koymağa mahsus olan madenî veya üstü nakışlı ve lâklı tahta ve mukavva kutulara tomar divit veya kubur denilir ki bunların sanat eserlerinden addolunacak kadar güzelleri vardır.»

Eskiden resmî dairelerde gönlük kâğıtlar bir «tomar», her ayın tomarları bir «Torba» ve her yılın torbaları bir «sandık» teşkil eder ve o suretle muhafaza edilirdi. Torbaların fazlalığı halinde sandıklar çoğalırdı.

Tayyoldu simat-ı bezm-i rindan
Tomar-ı safayı dürdü devran
Riyazî

TOMBAZ (طومباز) [*Bah.*] Nehirlerde nakliyyatta ve köprü dubası yerinde kullanılır altları düz bir nevi kayık adıdır.

TOMRUK (طومروق) [*İda.*] Mutlak idarelerde kullanılan işkence âletlerinden birinin adıdır. «Kamus» da «Eski zamanlarda mücrimlerin ayaklarına geçirilen kütük» suretinde tarif edilmiştir. Vaktiyle hükümet konaklarının cümle kapıları arkasında duran tomruk dört beş metre uzunluğunda, kırk elli santim kutrunda ağaç bir kütükten ibaretti. Boylu boyuna ortasından ayrılmış olan bu kütüğün bir başı açılır, kapanır vida ile tutturulduğu gibi kilitlenmeğe elverişli surette yapılırdı Büyüklü küçüklü sekiz on çift ayak yeri açılırdı. Kaçmaları ihtimali olan mücrimlerin o ağaçtaki deliklerden hangisi baldırına uyarsa ayakları oraya sokulup kilitlenirdi. Tomruğa vurulanların yatması, kalkması, uyuması, abdest bozması hep tomrukta geçerdi. Tomruğun daha fecii olan bir nev'i de vardi O türlü tomruklarda ağaç yalnız ayağı değil bütün vücudu sığacak şekilde oyuktu. Bu tomruğa vurulan suçlunun yalnız başı dışarda kalırdı. Suçunu söyleyinciye kadar bu vaziyyette kalır, bu ölüm cenderesinden ancak itirafta bulunmakla yakayı kurtarabilirdi. Tomruğa vurulanlardan suçlarını söyliyenler olduğu gibi kendisine isnat olunan suçun faili olmadığı halde kurtulmak için itirafta bulunanlar ve o tazyik âletinin içinde can verenler de vardı.

Mürür-ı zamanla bu işkence âleti, işkence yerine alem olmuş, tevkifhaneye «Tomruk» adı verilmiştir.

Tomruklarda türlü türlü işkencelerle cürmü söyletilenler «zindan» denilen hapishaneye konulurlardı.

İstanbul'da Bâb-ı Âli'nin (şimdiki vilâyet hükümet konağı) karşısında jandarmanın işgali altında bulunan binaya «Tomruk Dairesi» denilirdi. Tanzimat'tan evvel «Çavuşbaşılık», sonradan «Deavî Nezareti» Bab-ı Âli'de vazife gördüğü sırada burası tevkifhane idi.

Tomruk dairesinin başındaki memura «Tomruk ağası» denilirdi.

§ [*San.*] Büyük ağaç kütüklerine de «Tomruk» denir,

TOMRUK AĞASI (طومروق آغاسی) [*İda.*] Eskiden tevkifhane müdürlüğü yerinde kullanılır bir tâbirdir. İstanbul da «tomruk» adiyle tevkifhaneler bulunduğu gibi «zindan» adını taşıyan hapishaneler de vardı. «Bab-ı Âli» nin (şimdiki vilâyet hükümet konağı) karşısında jandarmanın işgali altında bulunan bina «Tomruk Dairesi» idi. «Çavuşbaşılık» sonraları «Deavî Nezareti» Bab-ı Âli'de vazife gördüğü sıralarda işbu Tomruk dairesi Bab-ı Âli'nin tevkifhanesi idi. Hapishane; Sultanahmet'teki binaya kaldırıldığı tarihe kadar Çavuşbaşı'nın hükmü ve İstanbul ağalarının nezareti altında idi. Zindan işleri «Subaşı» lara ait olup «Asesbaşı» lar da muhafaza ile mükelleftiler.

Tomruklar çok eski olduğa halde Tomruk ağalığı unvanının ihdası yenidir. Yeniçeri Ocağının kaldırılması üzerine Hicrî 1241 (1825) bu vazife ile mükellef olan Muhzır ağalığı unvanı Tomruk ağalığı'na tahvil olunmuştur.

Tomruk ağalığı Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.

TOMRUĞA VURMAK (طومروغه ووروق) [*İda.*] Suçluları söyletmek için tomruk denilen işkence âletine konulma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Büyük ağaç kütüğünden yapılan tomruğa suçluların suçlarına göre ayakları geçirildiği gibi yalnız başları dışarda kalmak üzere bütün vücutları da geçirilirdi. (Bak: Tomruk).

TOMRUK DAİRESİ (طومروق دائره‌سی) [*İda.*] Tevkifhane yerinde kullanılır bir tâbirdir. Suçluları söyletmek için «tomruk» denilen işkence âleti kullanıldığı için bu adı almıştı. Tanzimattan sonra kaldırılmıştır. (Bak: Tomruk).

TONÇ (طونج) [*Ok.*] «Çile» nin ik başına verilen addır. İpeklerin tonca bağlandığı kısma «Tonç düğümü» denilirdi.

TONÇ DÜĞÜMÜ (طونج دوگومی) [*Ok.*] «Çile» nin iki başındaki tonçların bağlanmalarından meydana gelen düğüme verilen addır.

TOPA BAĞLAMAK (طوپه باغلامق) [*İda.*] Eski zamanlarda büyük cinayat işliyenlerin topa bağlanıp ateş verilmek suretiyle idamları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TOP ALTI (طوپ آلتی) [*Ask.*] Kalenin önündeki açıklık ve meydana verilen addır.

TOP ARABACIBAŞI (طوپ عربه‌جی‌باشی) [*Ask.*] Eskiden toplarla levazımını bir yerden bir yere taşıyan teşekkülün başına verilen addır. Teşekküle «Top arabacı ocağı» denilirdi.

TOP ARABACI OCAĞI (طوپ عربه‌جی اوجاغی) [*Ask.*] Eskiden top arabacı teşekkülü hakkında kullanılır bir tâbirdir. Toplarla levazımı bu ocaklılar tarafından nakledilirdi. Zâbitleri bulunduğu gibi başlarına «Top arabacı başı» denilirdi. Top arabacı efradı acemi oğlanları arasından «yarar ve tuvana olup hizmete kaadir olanlar» seçilirdi.

TOP ATMAK (طوپ آتمق) [*Hal.*] İflâs etmek, fakir düşmek, sınıfta kalmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

TOPÇU BAŞI (طوپچی‌باشی) [*Ask.*] Kapı kulu ocaklarından Topçu ocağı'nın başına verilen unvandır. Topçubaşılık son zamanlardaki «Tophane Müşirliği» demek ise de eskiden topçubaşılar Osmanlı İmparatorluğu dahilinde bulunan umum topçu ve sanayi askerlerinin kumandanlığını ifa etmek ve İstanbul'daki anbarlardan başka kalelerdeki anbar ve cephanelerin dahi muhteviyatını kaydettirerek noksanlarını ikmal ettirmek vazifeleri ile de mükellef olduklarından vazife ve salâhiyyetleri Tophane Müşirliğinden de daha geniş demektir.

Topçubaşılığın hangi tarihte ihdas olunduğuna dair tarihlerde bir kayıt ve sarahat yoktur. Ancak Fatih Kanunnamesi'nde topçubaşılıktan bahsolunduğuna göre pek eski bir vazife olduğu ve topun Osmanlılarda kullanılmağa başlamasiyle beraber bu vazifenin de ihdas edilmiş bulunduğu anlaşılıyor.

Topçubaşılar Ağalardan sayılırlardı. Yalnız Ağalar arasında mevcut teşrifattaki mevkileri en aşağı idi.

Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 11) Ağalar arasındaki teşrifat şöyle gösteriliyor: «Ağalardan Yeniçeri ağası sair ağaların büyüğüdür. Baş Yeniçeri ağası anın altına mir-i alem, anın altına kapıcıbaşı, anın altına mirahur, emirahur altına çakırcıbaşı, anın altına çaşnigirbaşı, anın altına kapıcılar kethüdası, anın altına cebecibaşı, anın altıda topçu başı oturur.»

Topçubaşının maiyyetinde top dökmeğe mahsus levazımın vakt ü zamaniyle kâfi derecede tedarikine ve dökücülerle bu işte kullanılan amelenin sanatlarında meleke ve maharet kesbederek vazifelerini lâyıkıyle yapmalarına dikkat ve nezaret etmek üzere «dökümcübaşı» adlı bir zâbit de bulunurdu.

Topçubaşı başına yeşil çuhadan «kalafat», arkasına uzun kollu, içi kürk kaplı kırmızı çuhadan «kaftan», bunların altına «entari», ayagına da «sarı çizme» giyerdi.

Ayn-i Ali Efendi'nin 1018 (1609) senesinde yazdığı «Risale-i Vazife hâran ve Meratib-i Bendegân-ı Âl-i Osman» da topçuların 1552 nefer olduğu ve senelik ulûfeleri yekûnunun da 3 953 292 akçeden ibaret bulunduğu gösterilmiştir.

Belediyeye ait tetkikleri ile tanınmış olan Osman Ergin (Mecelle-i Umûr-i Belediyye, c. 1, s. 920-921) Topçubaşılığın askerlik işinden başka zabıta vazifesi gördüğünü de söylemekte ve şu tafsilâtı vermektedir:

«Topçu başılık mühim ve mu'tena memuriyyetlerden olup vazife-i askeriyyesinden maada Tophane ve Beyoğlu ile civarının umûr-ı zabıtası da Topçubaşılara tevdi' olunmuştur.

«Topçubaşılık 1284 de (Tophane Müşiriyyeti) ünvanına tahvil olunmuş ise de zabıta vazifesi müşirlerin uhdesinden nez'edilmeyip o tarihten Seraskerler Yeniçeri Ağalarına kıyasen İstanbul'un zabıta umuruna baktıkları gibi Tophane müşiri de Galata, Beyoğlu ve civar mahallatın asayişinden mes'ul idilr. Hatta 1261 de İstanbul'da ilk defa olarak polis teşkiline lüzum hissedildiği zaman polisler Tophane Müşiriyyetinin maiyyetine verilmiştir.

«Şayan-ı dikkattir ki bu güne kadar cihet-i aidiyyeti halledilememiş olan zabıta-i Belediyyenin bidayeten polise mevdu' olduğu o zaman sefaretlere tevdi' olunan müzekkere-i umumiyye ile nizamnameden anlaşılmaktadır.»

Tophane Nezareti'nin teşkiline kadar Topçubaşılık devam etmiştir. (Bak: Tophane).

TOPÇU OCAĞI (طوپچی اوجاغی) [*Ask.*] Kapı kulu ocağı teşekküllerinden birinin adıdır. Top dökmek ve top kullanmak üzere iki kısımdan mürekkepti. Birinci Sultan Murat zamanında kurulan ocağa acemi ocağından efrad alınırdı. Fatih'ten sonra daha genişletilmiş, büyük toplar dökülmüştür. Topçu kışlaları ile top dökümhanesi Galata suru dışında, Kılıç Ali Paşa Camii civarında şimdi tophane denilen yerde idi. Rihtegân-ı top denilen dökücüler

tarafından her cins top dökülürdü Topçuların kışlası da bunun bitişiğinde idi. Burası sonradan yanmış ve Üçüncü Sultan Mustafa tarafından bir mescid ilâvesi ile yeniden yaptırılmıştı. Daha sonra da Tophaneden çıkan bir yangın sonunda kışla tamamen, dökümhane kısmen yandığından 1825 te İkinci Sultan Mahmut tarafından gene yeniden yaptırılmış, bir de iki minareli cami inşa edilmiştir.

Topçu ocağı'nın âmiri Sertopî de denilen Topçubaşı idi. Dökümhane de ona bağlı idi. Ocakta topçubaşıdan sonra dökmecübaşı gelirdi. Maiyyetinde bir muavin, tamirci, dökümcü, burgucu, yamacı, demirci, marangoz gibi sanatkârlar bulunurdu. Topları kullananlar ise tıpkı Yeniçeri ocağı gibi Ağa bölükleri ve cemaat ortaları olmak üzere iki kısımdı. Ağa bölükleri 5 tane, cemaat ortaları 71 tane idi. Her ortada bir çorbacı, bir odabaşı ve daha küçük rütbede diğer zâbitler bulunurdu. Ocak kethüdası, ocak çavuşu ve kâtibi de büyük âmirlerdendi. Bundan başka Tophanede sivil memurlardan olmak üzere bir Tophane Nazırı ve Emini vardı. Tophane Emini satın alınan ve sarfedilen malzemenin hisabını tutar, defterlerini hazırlardı. Kendisi Tophane Nazırı'na, Tophane Nazırı ise Tophanenin bütün muamelelerden devlete karşı mes'uldü.

TOP GİBİ GÜRLEMEK (طوپ کبی گورلهمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyla bağırıp çağırmak, mübalâğa etmek, övünmek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

TOPHANE (طوپخانه) [*Ask.*] Eskiden top yapılan yere verilen addır. İstanbul'da hâlâ bu adı taşıyan yerde top yapıldığı gibi sonradan orada bir de Sanayi mektebi kurulmuştu. Bir çok istihaleler geçiren bu mektep 1923 ten sonra Ankara'ya nakledilmiştir. Askerî Sanat Mektebini bitirenler orduda «Tüfekci» adıyle kullanılırlardı.

Orduların top ve silâhlarının Tophane imalâthanesinde yapıldığını yazan Halûk Y. Şehsuvaroğlu (XIX. asırda Tophane, Akşam 12 Temmuz 1947) bunun için şu tafsilâtı da veriyor:

«18 inci asır sonlarında III. Selim'in ıslahat hareketleri sırasında Tophane fabrikalarının kifayeti arttırılmış, sonradan da Dolmabahçe'de yeni bir tüfek fabrikası kurulmuştu.

«Tophane İstanbul'un bir büyük sanayi mahallesiydi. Meydanın deniz tarafında sıra ile kahveler bulunur, Talimhane meydanı ismini alan saha üzerinde de toplar dizili dururdu.

«XIX. asır başlarına ait bir Bostancıbaşı defteri Tophane kıyılarının manzarasını şu suretle tesbit etmektedir: (Kılıçalipaşa cami-i şerifi kurbünde Hatab meydanı, Tophane-i Amire iskelesi kurbünde serapa kahve dükkânları, maydan-ı mezburda Cennetmekân Sultan Ahmet Han ve Sultan Mahmut Han Çeşmesi, Tophane-i Amire pişgâhı talim meydânı ve serapa topla, kurbünde Top arabacıları kışlası Çavuşbaşı iskelesi, Süleyman, Alemdar kullarının kahvesi, Softa limanı nam mahaldir. Balıkçılar taifesi iskân olunduğu odalar, terziler ve Yiğitbaşı Abdurahman ağa kullarının yalısı, Arif Ağa kulları kayıkhanesi...)

«Bu meydanda III. Selim Topçubaşı ile kalemi için bir küçük bina inşa ettirmişti. Sonradan bu bina esasından yıktırılarak yerine II. Mahmut tarafından 1826 da cephe duvarları musanna' mermerlerle süslü olan büyük mermer sütun bulunuyordu. Bu sütunlar Şehzadebaşındaki Yeniçeri kışlasının cadde üzerinde bulunan ve (Kırkdört) ismiyle anılan büyük, meşhur kapısından sökülüp getirilmişti. II. Mahmut yeniçerilere karşı olan topçu askerine bu sütunların bir hatıra olarak dikilmesini istemişti.

«Topçubaşı resmî ikametgâhı olan bu bina ikinci defa tamir gördüğü vakit mermer sütunla heybetli bir manzara alan kapının üstündeki kitabede:

Bu babın sakf-ı balâsında ki kasrın edüp tecdit
Dedi ihsan kıldım anı Topçubaşı Nu'man'a

beyti okunuyordu.

«Uzun seneler bu sütunlar topçuların bir iftihar nişanesi olarak yerlerinde kaldı. 1839 da bu bina yanındaki arsa üzerinde bir topçu mektebi inşasına başlandı. Birçok paralar sarfiyle temel duvarları meydana çıkan bina sonradan bazı sebeplerle terkolunarak yeri dolduruldu ve bahçe haline getirildi.

«II. Mahmut zamanında Topçubaşı binası olan bu daire sonradan (Müşiriyyet dairesi) ismini aldı ve 1864 yılında ikinci katta kalem odaları yanındaki kahve ocağı bacasının tutuşmasıyle çıkan yangında binanın iç ve ahşap kısımları tamamiyle yandı. Bunun üzerine yanan bina arsasıyle yapılamıyan topçu mektebi arsası üzerine yeni ve kârgir büyük bir bina kuruldu.

«Eski müşiriyyet dairesi ile mühimmat anbarları arasında bulunan ahşap binalar yıktırıldı. Bu binalar eski asırlardan kalmış yapılardı. Kerestelerin bir kısmı yeni binada kullanılıp, büyük kısmı da kireç ve tuğla parası karşılığı olmak üzere satıldı.

«Aynı zamanda da yeni binanın önüne rastlıyacak olan birtakım intizamsız tahta dük-

kâhlar da tamamen kaldırılarak meydan açıldı. Yalnız binanın alt kısımında kârgir bazı dükkâ.ı kısımları bırakıldı.

«İstanbul'da uzun müddet bulunmuş bir İngiliz elçisinin 1862 de basılı eserinde verdiği malûmata nazaran Tophane'deki top dökümhanesi de şu vaziyetteydi: Top dökümhanesi Tophane'de muhteşem bir binadır. Sultan Süleyman zamanından kalmadır. İki furunu vardır. Yirmi dört bin pundluktur. Senede her kalıpta üçyüz top yapılır. Topların son imâl safhası yirmi beş beygir kuvvetinde bir buhar makinasiyle yapılmaktadır. Stok olarak bulunan topların sayısı 1848 tarihinde bin iki yüz idi. Şimdi bir hayli artmış olması muhtemeldir.

«Aynı muharrir Dolmabahçe silâhhanesi için de şu malûmatı vermektedir: «Dolmabahçe'deki silâh fabrikasında senede otuzbin misket yapılıyor. Üçyüz işçi çalıştırılmaktadır. Elli beygir kuvvetinde bir buhar makinesi İngiliz mütehassısların nezareti altında iş görür.»

Tophane'de «Topçubaşı» nın maiyyetinde top dökmiye mahsus levazımın vakt ü zamaniyle kâfi derecede tedarikine ve dökücülerle bu işde kullanılan amelenin sanatlarında meleke ve maharet kesbederek vazifelerini lâyıkıyle yapmalarına dikkat ve nezaret etmek üzere «dökücübaşı» adlı bir zâbit de bulunurdu

Top dökülecegi gün Todçubaşı tarafından Sadrazam, Şeyhülislâm, Kazaskerlerle vezirlere ziyafet verilir ve dökücülerle sair işçiler de bu ziyafette bulundurulurdu. Dâvetliler gelince dökücü ustalarla ameleden kırk ve vezirlerle şeyhlerden de kezalik kırk kişi ayrılarak dökümhanede bırakılıp diğerleri «Tunç deryası aktığı vakit nazarı sevmez» denilerek dışarı çıkarılır ve dökümhane içinde kalan vezirlerle şeyhler sofalar üzerinde oturup (lâ havle velâ kuvvet» evradına müdavemet eyledikleri ve ustalar küreklerle ocakta eriyen mâdenden ibaret olan tunç deryasına icabı kadar kalay attıkları esnada «dökücübaşı» hazır bulunanlara hitapla «Sultanım din-i mübin aşkına zekât ve sadakanızdan altın, kuruş ne olursa olsun şu tunç deryasına para bırakınız» demesi üzerine Sadrazam ve hazinedar ve sair vezirler taraflarından birkaç kese altın dökücübaşıya teslim olunur, o da «Bismillah» diyerek paraları tunç deryasına atardı. Sonra erimiş olan mâden hazırlanan kalıplara dökülürdü.

Top döküldüğü gün yetmiş kişiye hil'at giydirilmesi ve birçok kimselere de terakkiler verilmesi usuldendi.

TOPHANE-İ ÂMİRE (طوپخانهٔ عامره) [*Ask.*] Eskiden top yapılan yere verilen addır. «Tophane» şeklinde de kullanılan bu yer sonradan topçuluğa müteallik işlerle meşgul olan «Tophane Müşirliği» dairesi ittihaz edilmişti (Bak: tophane).

TOPHANE KASRI (طوپخانه قصری) [*Mim.*] İstanbul'da Tophane'de deniz kıyısındaki kasrın adıdır. Bulunduğu yere nisbetle bu adı almıştır. Kasır, Sultan Mecid'in sık sık ziyaret ettiği binalardan biri olduğu gibi tarihî ziyaretlere ve toplantılara da sahne olmuştur.

1892 senesindeki Yunan sulhü İstanbul'daki büyük devletler sefirleriyle bu kasırda imzalanmıştı. 1901 yılında da Islahat-ı Maliye komisyonu bu kasırda toplanmıştır. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra ve Sultan Reşat zamanında Sırb Kralı Petro Kara Yorgeviç'in İstanbula gelişinde Nusretiye Camiinde yapılan selâmlık resmini bu kasırdan seyretmişti. Tophane kasrı mütarekede İngiliz bahriyesi tarafından işgal edilmişti. Lozan sulhünden sonra bu kasır Boğazlar Komisiyonu'nun çalışmalarına tahsis olunmuştur.

TOPHANE MÜŞİRİ (طوپخانه مشیری) [*Ask.*] Top, tüfek, kurşun gibi harb levazımı işleriyle alâkalı müesseselerin (kurumların) başında bulunan memura verilen addır. Bugünkü tâbirle Mareşallık demek olan Tophane Müşirliği Hicrî 1248, M. 1832 yılında Topçubaşılığın yerini almasiyle meydana gelmiştir. Topçubaşılar Osmanlı İmparatorluğu dahilinde bulunan umum topçu ve sanayi askerlerinin kumandanlığını yaptıkları gibi İstanbul'daki Askerî levazıma ait ambarlardan başka kalelerdeki ambar ve cephanelerin muhteviyatı ile de meşgul olurlar ve askerlik vazifesi ile beraber Tophane ve Beyoğlu ile civarının da zabıta işlerine bakarlardı.

Tophane Müşirliği kurulurken Seraskerler Yeniçeri ağalarına kıyasen İstanbul'un zabıta işlerine baktıkları gibi Tophane Müşirleri de Galata, Beyoğlu ve civar mahallelerin asayişinden mes'ul idiler. 1'61 (1845) de ilk defa olarak polis teşkilâtı yapılırken polisler Tophane Müşirinin maiyyetine verilmişlerdi. Sonradan Zaptiyye Nezareti kurulunca zabıta işleri Tophane Müşirliğinden alınarak Tophane Müşirliği yalnız askerlik harb levazımı ve bunlarla alâkalı işlere bakmakla vazifelendirilmişlerdi.

Tophane Müşiri ayni zamanda meclis-i vükelâya (vekiler heyeti) dahil olduğu gibi son Tophane Müşiri Zeki Paşa askerî mekteplerin nazırlığını da yaptığı için Tophane Müşirliği devlet teşkilâtında çok mühim bir mevki işgal ediyordu.

(Tophane-i Âmire) adıyle de anılan Tophane Müşirliği Hicrî 1326 M. 1323 senesine mahsus Umumi Salname'deki (sahife 348-366) teşkilât kadrosu şöyle idi: 1 — Bir reis 14 âzadan mürekkep Harbiyye dairesi. 2 — Bir reis 10 âzadan mürekkep Tecrübe dairesi. 3 — Bir reis 11 âzadan mürekkep Divan-ı harb dairesi. 4 — Bir reis 3 âzadan mürekkep Ebniye komisyonu. 5 — Bir reis 1 âzadan mürekkep Sevk komisyonu. 6 — bir reis 4 âzadan mürekkep Mübayaat-ı müstacele komisyonu. 7 — Mühendishane-i berrî-i hümayun (Askerî mühendis mektebi). 8 — Birinci, İkinci Sanayi alayı. 9 — Tophane-i Âmire muzikası. 10 — Seyyar Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı Topçu alayları. 11 — İstihkâm alayı. 12 — (Bahri siyah (Karadeniz) boğazı topçu alayı. 13 — Bahr-i sefit (Akdeniz) boğazı Topçu birinci, ikinci alayları. 14 — Bolayır istihkâmı Topçu alayı. 15 — Bahr-ı sefit kılaı (kaleleri) birinci, ikinci Topçu alayları. 16 — Gümüşsuyu hastanesi. 17 — Zeytinburnu hastanesi. 18 — Liman-ı kebir hastanesi. 19 — Kale-i Sultaniyye (Çanakkale) hastanesi. 20 — Muhasebe kalemi. 21 — Vezne kalemi. 22 — Mektubî kalemi. 23 — Harbiyye dairesi kalemi. 24 — Tecrübe dairesi kalemi. 25 — Yoklama kalemi. 26 — Ruznamçe kalemi. 27 — Jurnal kalemi. 28 — Evrak kalemi. 39 — Tophane-i Âmire merkez ambarı. 30 — Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci daire-i hisabiye kalemi. 31 — Ebniye komisyonu. 32 — Sevk komisyonu. 33 — Gazhane-i Âmire dairesi.

Tophane Müşirliği 1324 (1908) Temmuz İnkılâbından sonra (İmalât-ı Harbiyye Müdiriyyet-i Umumiyyesi) adını almıştır.

TOP KANDİL (طوپ قنديل) [*San.*] Camilerdeki asma kandillerin kubbe ortasına asılanlarına verilen addır. Camiin tam ortasına raslıyan topkandil camideki kandil kümelerinin en büyüğünü teşkil ederdi. Bazılarının itikadına göre Ayasofya Camiinin ortasındaki topkandilin altında kırk sabah namazı kılanın dileği kabul olunduğundan bu maksatla erkenden gelip orada namaz kılanlar görülürdü.

TOPKAPI SARAYI (طوپ قپو سرايی) [*Mim*] Baha biçilmez bir müze haline konulmuş olan Sultanahmet'deki sarayın eski adıdır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra Bayezit meydanında şimdi Üniversite olan yerdeki sarayı yaptırdığı gibi bir müddet sonra da Sarayburnu'ndaki Topkapı Sarayı'nı yaptırmış, evvelki eski, sonraki yeni olduğu için biriucisine «Eskisaray», ikincisine de «Yenisaray» denilmiştir. Yapılışı 1478 yılında sona eren Topkapı Sarayı'nın etrafına bir çok kuleler ve kapılarla mücehhez mazgallı kalın duvarlar, her Padişah lüzum ve ihtiyaca göre ilâveler yaptırdığı gibi ilk yapılan ve ahşap olan kısımlar da zaman zaman çıkan yangınlarla yanmış ve yeniden yapılmıştır. Topkapı Sarayı 1871 yılına kadar çepçevre sur ile çevrili idi. Kara surları Sirkeci istasyonu münasebetiyle yıktırılmıştır.

Topkapı Sarayı hakkında pek çok yazılar yazılmış, saray sanat ve tarih noktasından tetkiklere mevzu teşkil etmiştir. Tetkiklerin başlıcalarından birini son Vak'anüvis Abdürrahman Şeref Efendi'nin «Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası» (cilt 1-2) çıkan yazı silsilesi teşkil eder. «Sanat ansiklopedisi»nde (Topkapı Sarayı Müzesi Maddesi) Topkapı Sarayı hakkında kıymetli malûmat verildiği gibi pek güzel resimler de konulmuştur.

Tarihî tetkikleri ile tanınmış olan (Reşat Ekrem Koçu) da (Aylık Ansiklopedi'de, numara 34) de istifadeli bir hülâsa meydana getirmiştir. «İstanbul Ansiklopedisi» sahibinin bu kıymetli yazısından, hakkında fikir edinilebilecek, parçalar aşağıya konulmuştur:

«Bugün, içinde baha biçilmez, eşsiz kıymette sanat hazineleri bulunan bir müze olan Topkapı Sarayı, dünyanın en önemli saraylarından biri olub, İstanbul'un Sarayburnu denilen en güzel bir yerinde, kasırlar, köşkler, daireler, camiler, kütüphaneler, mutfaklar, bahçeler, avlular, bostanlar ve ahırlardan mürekkep muazzam bir yapı mecmuasıdır. Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu bu saray, her devirde bir çok ilâveler görmüş, en son binası olan bir köşk de, Abdülmecit tarafından inşa ettirilmiştir. Topkapı Sarayı deniz ve kara taraflarından bir surla çevrilmiştir. Osmanlı hanedanı teşrifatındaki resmî adı da «Saray-ı cedid-i âmire = Yeni saray» dır.

«Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldığında, ilk sarayını Bayezit'de bugünkü Üniversite binasının yerinde yaptırmıştı. Fakat bir müddet sonra şehrin en güzel bir köşesi olan Sarayburnu'na 1474-1478 senelerinde yeni sarayı yaptırmıştır. Bu suretle Bayezit'teki saraya da «Eskisaray» denmeğe başlanmıştır.

«1730 da Patrona ihtilâlinin tahta çıkardığı Birinci Mahmut, ihtilâl zorbalarını tepeliyerek hükümet kudretini ele alınca, ilk işi ihtilâlin tahrip ettiği Lâle devri mamurelerini yeniden ibya etmek olmuştu. İstanbul'un muhtelif yerlerinde birtakım kasırlar, muhteşem çeşmeler yaptırırken, Yenisarayda da, tam Sarayburnu'nda, deniz kenarında, Harem ve Salacak'a bakan muhteşem bir ahşap saray yaptırmıştı.

«Yenisarayı çevirmekte bulunan deniz surunun bu noktasında kuleli bir kapı vardı; önünde toplar dururdu. İstanbul'a gelen gemiler sarayı top atarak selâmladıklarından bu kapı önünde de karşılık selâm topu atılır ve bu kapıya «Topkapı» denilirdi. (Asıl büyük Topkapısının şehrin kara surlarında, Ediroekapısi'yle Mevlânekapısı arasında olduğunu unutmamalıdır). Birinci Mahmut'un büyük ahşap sarayı da bundan dolayı Topkapı Sarayı adını aldı ve kısa bir zaman sonra halk ağzında Yeni saray'a «Topkapı Sarayı» denilegeldi. Asıl Topkapı Sarayı 1862 de yandı, fakat adı kaldı.

«Topkapı Sarayı vaktiyle beş avlu ve bir de bunları çerçeveliyen sahadan mürekkepti. Bugünkü durumuna göre sarayın dört kısma ayrılarak ele alınması daha yerinde olacaktır: 1 — Sarayın dış kısmı: yani birinci avlu ile saray içi sahası. Birinci avlu (birinci yeri); bu Bab-ı hümayun'dan Ortakapı'ya kadar olan meydan Saray içi; bu meydanın sağında Çizmekapı'dan ve solunda Kızbekçiler kapısı'ndan başlıyarak sarayı çerçeveliyen köşkler, bahçeler ve diğer binalarla müştemilâtının bulunduğu saha. II - İkinci avlu; Ortakapı'dan Akağa kapısı'na kadar olan kısım. III - Üçüncü avlu (Enderun); Akağalar kapısı'ndan sarayın dördüncü kapısına kadar olan saha. IV - Harem dairesi.»

Değerli müdekkik surlar ve kapılar hakkında izahat verdikten sonra köşklere geçiyor ve şu tafsilâtı veriyor:

«Alayköşkü: Soğukçeşme kapısından girince solda, sarayın kara surunun Bâb-ı âli kapısındaki köşesi üzerinde mermer bir köşktür. Bugünkü yapısı İkinci Mahmud devrine âittir. Pencerelerinin üzerindeki yedi âyetlik tarih kitâbesinden Hicrî 1225 (1810) da yapıldığı öğreniliyor. Alayköşkü, İstanbul tarihinde, Topkapı Sarayı'nın adı en çok geçen yapılarından biridir. Eski şeklinin nasıl olduğu malûm değildir. Seferler, zaferler ve saray düğünleri münasebetiyle yapılan büyük ordu-esnaf alaylarını Padişahlar bu kasrın penceresinden seyrederlerdi. İhtilâllerde de Padişahların, ayak divanına burada da davet edildiği vakidir. Padişah Alay köşkünün penceresine çıkar, ihtilâle önayak olanlar da bizzat hükümdara hitabederek ona, vezirlerinden ve yakınlarından şikâyette bulunur, ekseriya da Padişahtan, bir çok kimselerin başları istenirdi.

«Çinili köşk: Yukarıki binayı az geçtikten sonra sol kolda ki köşktür. Türk yapı sanatının şaheserlerindendir. Kapının üzerindeki mozayık çini kitâbesinde inşasının Hicrî 877 Miladî 1472) de bittiği gösterilmiştir. Sarayın Fatih devrinden kalma en eski binalarından biridir. Sırça köşk adıyle de anılır.

«Çinili köşkün karşısında bulunan arkeoloji binasının yerinde de eskiden Üçüncü Mehmet köşkü, Kummeydanı ve Mimarbaşıyle Şehremini yeri vardı. Surre alayları Üçüncü Mehmet Köşkü önünde yapılırdı. Padişahlar Surre-i hümayunu bu köşkten uğurlarlardı.

«Sepetciler köşkü: Deniz kenarından, deniz surunun üzerindedir. Yeni sarayın en güzel kasırlarından biri olup üst katında boydan boya uzanan balkonunun Boğaz ve limana nezareti meşhurdu. Cihet-i askeriyyeye verilmiş ve bu münasebetle içi tamamiyle değişmiştir.

«Yalı köşkü: Sarayburnu yanında yeni sarayın çok zengin hatıralara sahip bir köşküydü. Bostancıbaşı dairesi ve Hasekiler koğuşu da yalı köşkü civarındaydı. Padişahlar deniz tenezzühlerine çıkacakları zaman saltanat kayığına buradan binerlerdi. Kaptan paşalar sefere çıkarken hükümdara bu köşkte veda eder, sefer dönüşünde de burada kabul olunurlardı. Bir bodrum katı üzerinde etrafı revaklı ve geniş saçaklı harikulâde zarif bir köşktü. Serdâb köşküyle beraber tanzimat ricalinden Keçecizade Fuat Paşa sadaretinde, galiba tamir masrafından kurtulmak üzere yıktırılmıştır.

«Yeni köşk: Fatihten sonra oğlu İkinci Bayezit'in yaptırdığı ikinci binadır ki Yalıköşkü yakınlarındaydı.

«Topkapı Sarayı: Sarayburnun'da deniz kenarında; Boğaziçi'ne Üsküdar'dan Kadıköy ve Moda'ya, Marmara'ya nezareti olan bir büyük ahşap saraydı ki bütün Yenisaray'a adını vermiştir. İlk yaptıran Üçüncü Ahmet ve tevsi' eden birinci Mahmut'tur. Bir Sırkâtibi'nin hatıra defterinden öğreniliyor ki, arkasında bir büyük lâle bahçesi vardı. Geceleri çiçek tarlalarının arasına billur kandiller konulur, kandillerin ışığı billûr menşurlarla çiçeklere aksettirilir, pek muhteşem çeragan safaları tertip olunurdu. Hayli harap olan bu ahşap sarayı Üçüncü Selim yeniden yaptırmayı düşünmüşse de fırsat bulamamış, nihayet Hicrî 1233 (Milâdî 1817 de İkinci Mahmut yenilemişti. 1862 de bir yangında mahvoldu.

«Serdab Köşkü: Topkapı Sarayı'nın arkasında, Üçüncü Selim tarafından anası için yaptırılmış gayet güzel bir kasırdır. Bir adı da Şevkiye kasrıdır. Selimiye ve adaları bir panorama halinde görürdü. Balgamî taştan yapılmış bir bedia olup iç duvarları aynalarla kaplı ve aralarına çiçek saksıları yerleştirilmiş olup saksılardan şelâlecikler halinde sular döküldüğü nakledilir. Bakımsız kalmış, haraba yüztutmuş,

Yalıköşkü ile beraber Fuat Paşa sadaretinde yıktırılmıştır.

«Mermerköşk: Birinci Selim tarafından bilhassa iç süslerine çok ehemmiyet verilerek yaptırılmış bir bina idi.

«İshakiye kasrı: Abdülâziz zamanında yaptırılmış küçük fakat zarif bir köşktür.

«İncili köşk: Yeni saray'ın deniz kenarında bir binasıydı. Üçüncü Murat zamanında Sinan Paşa tarafından Yeni Camiin mimarı Davut Ağa'ya yaptırılmıştı. Sinanpaşa kasrı diye de anılır. Bugün ancak temelleri kalmıştır.

«Beşirağa camii ve hamamı: Hasahır kapısını geçince görülen bu cami', husûsî mimarî bir güzelliği olup Hacı Beşir Ağa hayratıdır. Hamamı yıkılmıştır.

«Kubbealtı: İkinci avlunun en mühim yapısıdır. Dünyanın en mühim imparatorluklarından birinin yüzyıllarca idare edildiği bir devlet dairesidir. Merkezî bir mutlakıyyet-i mutlaka rejiminde hükümdarın sonsuz salâhiyyetle vekili olan Sadrazam'ın riyasetinde Divan denilen nazırlar heyetinin toplandığı yerdir.

«İç hazine: Kubbealtı'nın yanındadır. Onbeşinci yüzyıl yapısıdır İç hazine, imparatorluğun, her türlü masrafları çıktıktan sonra fazla gelirinin konulduğu bir ihtiyat hazinesidir. Lüzumunda fevkalâde harp masrafları buradan karşılanırdı. Bazan da vergi tahsilâtı yapılıncaya kadar, Sadrazam'la Defterdar müşterek bir senetle bu hazineden istikrazda bulunurlardı. Üstü iki sıra üzerine sekiz kubbeyle örtülmüş mustatil şeklinde bir binadır. Bunlar ortada, dört köşe, üç adet büyük fil ayağına istinat ettirilmiştir. İçinde, pencereler önünde üzerleri demir kapaklı taştan ovulmuş iki metreküp büyüklüğünde sarnıç gibi yerler para saklamıya mahsustu. Bugün Topkapı müzesi'nin silâh müzesi olan iç haz'nede eşsiz bir koleksiyon bulunmaktadır.

«Arz odası: Bab-üs-sade'yi geçince, gayet zarif müstakil bir oda ile karşı karşıya gelinir. Mustatil şeklinde, etrafı fırdolayı revaklarla çevrilmiş ve gayet geniş saçaklı, klâsik Türk mimarisinin nefislerinden olan bu köşkün adı Arz odası'dır. İkisi Babüsseadeye, biri de arkaya açılan üç kapısı vardır. Babüsseade'den gelirken Arz odasına düzayak girildiği halde arka kapısından üçüncü avluya bir çift merdivenle inilir.

«Arz odası, Padişahların Sadrazamı, devlet erkânını ve ecnebi elçileri huzuruna resmen kabul ettiği yerdir. Arz odası'nın ön cephesinde gayet güzel çini panolar ve onaltıncı yüzyıldan kalma çok güzel bir çeşme vardır. Çeşmenin yanındaki kapının üstündeki Besmele'i Şerif Üçüncü Ahmet'in, direkteki bir «Habib-ullah ve Ni'm-el-vekil» yazısı da İkinci Mahmut'un el yazılarıdır. Sağ taraftaki kapının önünde, yerde yuvarlak bir kırmızı porfil görülür. 1808 hükümet darbesinde, Alemdar Mustafa Paşa sarayı bastığında Sultan Mustafa'lılar tarafından şehit edilen Üçüncü Selim 'in na'şı bu taşın üstüne bırakılmıştı.

«Arz odasının içi ufak bir salondan ibarettir. Bab-üs-saade tarafından girildiğine göre karşı sol köşede geniş bir sedirden ibaret üzeri kubbeli bir sedir vardır. Kubbesinin içindeki tarih manzumesinden 1595 yılında yapıldığı anlaşılıyor Üçüncü Mehmet'in zamanına rastlar. Bu tahtın döşemesi ve odanın perdeleri eskiden, inciler ve zümrütlerle işlenmiş gayet ağır serâser denilen, ipeklidendi İmparatorluğun bütün azamet ve haşmeti bu odada teksif edilmişti. Arz odası 1856 da yanmış, yalnız taht ile tunç dökme ocak kurtarılabilmişti ki aynı yangında Akağalar dairesiyle Enderun'u hümayun mektebi de harap olmuştu. Arz odasının içinde bir de çeşme vardır. Hükümdarın huzuruna kabul ettiği devlet adamlariyle mahrem görüştüğü zaman dışardan dinlenilmemesi için bu çeşmenin açıldığı ve içindeki konuşmanın su sesine boğulduğu rivayet edilir.

«Üçüncü Ahmet kütüphanesi: Arz odasının kapısından çıkınca karşıya gelen binadır. Tekmil beyaz mermerden, üzeri kubbelerle örtülü, başlı başına, Türk yapı sanatının şah eserlerinden bir bediadır. Üzerindeki Arapça kitabesi 1719 da yapıldığını göstermektedir. Bu kütüphanenin verinde, eskiden de Mimar Sinan yapısı bir şah eser bina varmış. İkinci Selim tarafından yaptırılan ve Havuzköşkü diye anılagelmiş olan bu nefise bernedense yıktırılmış ve yerine bu kütüphane inşa edilmiştir.

«Akağalar camii: Eskiden Enderun-ı hümayun ağalarının namaz kıldıkları ma'bettir. Sarayın en büyük camiidir. Yeniçeri ocağı'nın kaldırılması kararı bu cami'de verildiğinden, mimarî kıymetinin yanında tarihî hatırası da mühimdir. Fatih devrinden kalmış bir yerdir. İçi on yedinci yüz yılın en nefis çinileriyle tezyin edilmiştir. Bugün Topkapı sarayı kütüphanesi ve mütalâa salonu haline konulmuştur. Bu her iki kütüphanede yirmi beş bin cilt nadir, yazma, minyatür, ciltlerle nefis eser bulunmaktadır.

«Fatih Köşkü: (Hazine): Sarayburnu'nun en hâkim noktasına Türk mimarlarının büyük bir maharetle kurdukları bu bina mimarimizde, bir ihtişam nümunesidir. Hele Marmara ve Bo-

ğaz'a bakan eyvânı, (hayatı) Fatih'in cidden yüksek ve ince zevkini temsil edecek kudrettedir. Bu iki bina, yine hazine eşyasının teşhir yeri olacaktır.

«Sofa köşkü: Mustafapaşa köşkü de denilir İlk yapısının hangi devre ait olduğu bilinmiyor. 1804 de Üçüncü Ahmet tarafından yeniden yaptırılırcasına tamir ettirilmiş, bir esaslı tamir de 1752 de Birinci Mahmut zamanında görmüstür. Mustafapaşa köşkü denilmesine sebep, 1752 tamirine Sadrâzam Mirahur Mustafa Paşa'nın nezaret etmiş olmasıdır. 1710 da Rusya çarı Büyük Petro'ya karşı harp ilânı kararı bu köşkte verilmişti Türk rokokosunun en zarif örneklerinden biri olan bu köşkün dahilî tezyinatı da pek lâtiftir. Duvarlarına Hâkanı Mehmet Bey'in Hilye'sinden alınmış beyitler nefis bir tâlik hat ile yazılmıştır. Yerle bir pencereleri Lâle bahçesine bakan salonun ortasında, Fransa kralı Onbeşinci Louis tarafından Birinci Mahmut'a gönderilmiş, altın yaldızlı bir bakır mangal vardır ki Duplessi'nin imzasını taşıyan gayet kıymetli bir sanat eseridir.

«Revan Köşkü: Lâle bahçesinin karşısında göze ilk çarpan bina Revan kösküdür. Bu köşkün kenarından mermer bir merdivenle mermer havuzlu büyük mermer taraçaya çıkılır. Revan köşküne, Sarık odası da denilir. 1735 de Dördüncü Murat tarafından Revan (Erivan) fethi hatırası olarak yaptırılmıştır. Bir kubbe etrafında üç çıkıntısı olan bu köşkün kubbesi ve çıkıntıları, tavanları Türk süsleme sanatının en güzel örneklerindendir. Dördüncü çıkıntıya da zarif, fakat sade bir saçak yerleştirilmiştir. Çıkıntılardan ikisi kapaklı olup küçük bir kütüphane haline konulmuştu.

«Bağdat Köşkü: Mermer taraçanın limana bakan köşesinde, Revan küşkü ile aynı üslûpta fakat ondan daha büyük ve pek muhteşem bir yapıdır. Topkapı sarayı'nın en güzel köşküdür. Dördüncü Murat tarafından 1630 da Bağdat fethinin hatırası olarak yaptırılmıştır. Zarif bir kubbenin etrafından açılmış geniş bir saçakla örtülmüş olup saçağın kenarları mermer sütunlar üzerine atılmış kemerler de köşkü fırdolayı çevirir. Dış duvarlarının alt kısmı mermer ve renkli taşlarla kaplanmış, üst kısmı da eşsiz güzellikte çinilerle tezyin edilmiştir. Köşkün içi ise, göz kamaştıran bir ihtişamdadır. Kapıdan girilince sağdaki çıkıntıya yerleştirilmiş olan basamağı çerçevesi altın yaldızlı mâdenî ocak bir şah eserdir. Kapıları, pencere kanatları sedef ve bağa işlemelidir. İç duvarlar ve kemerler kubbeye kadar çini kaplıdır. Ocağın iki yanındaki çini panolar, on yedinci yüz yıl Türk çiniciliğinin en güzel örnekleridir. Alt pencerelerle camları renkli olan tepe pencereleri arasında, bir su halinde çiniden, mavi zemin üzerine beyazla «Âyet-ül kürsi» yazılmıştır. Kubbeye ve çıkıntıların tavanlarına gelince, altın yaldızlı, kırmızı, mavi ve beyaz çiçeklerle nakışlıdır.

«Sultan İbrahim Kameriyesi: Mermer taraça, liman ve Gülhane parkı'na nazır, üzeri bakır gölgelikli basit bir kameriyedir. «İftariyye» diye de anılır.

«Hırka-i Saadet Dairesi: Sarayın bir kutsiyyet taşıyan dairesidir. Hazret-i Peygamber'in hırkası ile sair emanat ı mübrekenin hıfzedildiği dairedir. Üçüncü avluda bulunan asıl medhal kapısının üzerinde Kelime-i Tevhid ile Üçüncü Ahmet'in tuğrası ve hicri 1138 (milâdi 1725) tarihi vardır Bu mühim daire Topkapı Müzesi Müdürlüğü'nce halka açılmamış daireler arasında bulunmaktadır

«Harem: Haremin iki kapısı vardır. Biri üçüncü avluda, Akağalar camii arasında kalmış çıkıntının nihayetinde Kuşhane kapısıdır, ki sonrası açılmıştır. Diğerleri de ikinci avluda kubbe altının arkasıra düşen köşede araba kapısıdır İçiçe, çok karışık dairelerden, aalonlardan bunların arasında kalmış avlulardan mürekkep olan harem, bütün sarayın Gülhane-parkı'na bakan batı kısmını kaplar.

«Topkapısarayı'nın harem kısmı, yüzyıllar boyunca muhtelif devirlerde yapılmış binalardan mürekkepse de hepsinin birbirleriyle kapıları olduğundan ve hepsinin çatıları da birbirine eklendiğinden bütün haremi, inşası yüzyıllar sürmüş bir bina olarak kabul etmek mümkündür. Öyle bir bina ki yer yer pek muhteşem daireleri bulunan muazzam lâbirent demek de mümkündür. Sarayın sair yapılarında olduğu gibi haremin çatısı da kurşun örtülüdür. Haremin asıl medhal kapısı Araba kapısı ise de, Topkapı Müzesi gezilirken hareme Kuşhane kapısı'ndan girilir. Burada haremin tarifi ona göre yapılmıştır.

«Haremi de iki kısma ayırmak mümkündür. Biri asıl harem, diğeri de asıl haremle enderun arasında haremin nezaretine memur Harem ağaları ve musahiban daireleridir.

«Nöbet yeri: Haremin cümle kapısından girilince rastlanan bir yerdir. Cümle kapısından maada ikisi karşısında biri solda üç kapısı daha vardır. Karşıdaki kapılardan sağdaki kapalıdır. Gerisinde Altınyol vardır. Altınyol sarayın en eski bir kısmı olup Hırka-i Şerif'e kadar de-

vam eder. Karşıda soldaki kapıdan Valide taşlığına girilir. Soldaki kapı, ki bu da kapalıdır, Aşkapısı adını taşır. Buradan cariyeler dairesine gidilir. Nöbet yerinde haremağaları hizmete hazır olarak nöbet beklerler. Sağ taraftaki set, ağaların oturmasına mahsustur. Sol tarafta bir taş tezgâh vardır. Hareme gelen yemek tablalarının konulmasına mahsustur.

«Valide taşlığı: Harem taşlığı da denilir. Üstü açık, taş döşeli dört köşe bir avludur. Eskiden etrafı da mermer sütunlu bir revakla çevrilmişti. Sonra bazı inşaat dolayısiyle üç kenarının sütun araları doldurularak duvar örülmüştür. Yalnız cephe kenarında altı sütunlu bir revak kalmıştır. Bunun altında klasik üslupta büyük ve sade bir çeşme vardır ki yapı tarihi Hicrî 1078 (Milâdî 1667) dir. Hemen yanında gayet güzel işlenmiş bir de küçük çeşme vardır. Bu avlunun dört tarafındaki duvarlar gayet güzel çinilerle kaplıdır. Soldaki bina Valide Sultan dairesidir.

«Valdesultan Dairesi: Valide taşlığına açılan kapısından küçük bir dehlize girilir. Duvarları çirkin sarı İtalyan çinileriyle tezyin edilmiştir ki Türk çiniciliğinin ölümünden sonra yapılan bir tamirde konulmuştur. Sağda bir oturma odası, karşıda bir koridor. odanın gerisinde bir yemek odası, onun içinde bir yatak odası ve arkada da bir hamamdan ibaret olan Validesultan dairesinden yalnız hamam ziyaretçilere açılmıştır. Validesultan dairesinin içi ahşap ve onsekizinci yüzyıl Türk rokokosu üslûbunda tezyin edilmiştir. Duvarlarındaki mavi beyaz çiniler de İtalyan işidir. Abdulâziz tahttan indirildiğinde dört gün kadar bu odada ikamet etmiştir. Yine İtalyan çinileriyle tezyin edilmiş koridor geçilerek bir merdivenle bu merdivenin ikinci kısmına çıkılır Kapısının üzerinde 1667 tarihi okunur. Yüksek kubbeli bir oda olan Validesultan yemek odası 1817 de İkinci Mahmut tarafından tamir ettirilmiştir Bu tamirden evvel pek nefis çinilerle müzeyyen olduğu bakıyye kalan bazı parçalardan anlaşılmaktadır. İşlemeli dolap ve kapı kanatları onyedinci yüzyıldan kalmadır. Arada Validesultan yatak odası küçük bir odadır. Işığı tepe pencerelerinden, kısmen de önündeki odadan alır. Duvarları onyedinci yüzyılın en güzel çinileriyle tezyin edilmiştir. Ziyaretcilere açılmamış olan Valide hamamı 1653 de Turhan Sultan tarafından yaptırılmıştır.

«Hünkâr Sofası: Haremin en büyük ve en süslü bir salonudur. Harem de bir merasim salonudur Üstü büyük bir kubbe ile örtülüdür. Mimar Sinan yapısı bir şaheserdir. Eskiden bütün duvarları onaltıncı yüzlılın en nefis çinileriyle kaplı iken, zamanla harap olmuş, Üçüncü Osman zamanında tamir edilirken bu çinilerden kubbe ile duvarların birleştiği yerde salonu fırdolayı çevirmiş Kur'an âyetlerini ihtiva eden bir çini su bırakılmıştır. Türk rokokosunun kendine has güzellikl'erine rağmen klâsik Türk mimarisi tezyinatının asaleti karşısında düştüğü küçüklüğe. bu muhteşem salon, muhteşem bir misaldir. Tavan. eşsiz bir sanat eseridir. Sol tarafta görülen ayna aslında bir kapıdır. Buradan saz heyetlerine mahsus olduğu kuvvetle tahmin edilen şirvana çıkılır. Sağ taraftaki orta avna da bir kapı olup buradan Üçüncü Ahmet'in yemek odasına geçilir. Hünkâr sofası, Müze müdürlüğünce, İmparatorluğun haşmetini gösteren en kıymetli eşya ve döşemelerle ince bir zevk sağlam bir bilgiyle döşenmiştir.

«Kızlarağası Dairesi: Haremin cümle kapısından dışarı çıkınca muhtelif geçit ve kapılarla bölünmüş bir yol gelir. Üstü yeryer örtülü veya açıktır. Revaklar, kubbeler vardır. Duvarları onyedinci yüzyılın en güzel çinileriyle kaplıdır. Büyük sarayın has mânasda romantik bir parçası ve Türk klâsik mîmarisinin orijinal bir eseridir. Harem ile Enderun arasında zenci ve habeş Harem ağalarının dairesidir.

«Sağdaki ilk kapıdan girilince iki basamaklı bir mermer merdivenle küçük bir taşlığa çıkılır. İçiçe iki kapıdan geçilir. Solda güzel bir çeşme vardır. Yanındaki bir pencereden harap bir halde bulunan Kızlarağası hamamı görülür Sağdaki kapıdan Kızlarağası'nın, yahut tantanalı unvanıyle Dar-üs-saade-tüş-şerife ağasının odasına açılır. Güzel bir ocakla bezenmiş, duvarları klâsik devrin çinileriyle kaplı loşca bir odadır.

«Hamam kapısı yanından dolambaçlı bir merdivenle üst kata çıkılır. Merdiven bir sofada nihayet bulur. Merdivenle berabet zevksiz Avrupa çinileri de nihayete erer. Gözler, yine nefis Türk çinileriyle karşılaşır. Merdivenin tam karşısındaki çini üzerine Kâbe resmi yapılmıştır.

«Topkapı sarayı, Türk Tarihinin ve yapı sanatının bir hazinesidir. Bu hazinenin içinde de nefis sanat eserlerinden mürekkep eşsiz hazineler bulunmaktadır.»

TOPRAKBASTI PARASI (طوپراق باصدی یا رصی) [*Mal.*] Ağnamın (Koyun ve Keçi) İstanbul'a sevkinde ve taşralarda derbentlerden ve sair geçit yerlerinden geçirilişinde alınan verginin adıdır. «Mürüriyye» demek daha müna-

sip olan bu resme malî ıstılah olarak «selâmet akçesi» ve «geçit resmi», halk arasında da «toprakbastı parası» adını almıştır. Hayvan başına alınan resim her yerde bir değil idi. Muhtelifti. Bu resim İhtisap mukatasının ihdas olunduğu Hicrî 1241 (1825) senesinde tadilâta uğramıştır.

TOPRAK KADISI (طوپراق قاضیسی) [*İlm.*] Toprağa yani gayrimenkule müteallik dâvaları verinde dinliyen ve arazi hudutlarını sınırlıyan kadı naiplerine verilen addır. Bunun yerine «naip» de denilirdi.

TOPRAKLI SÜVARİ (طوپراقلی سواری) [*Ask.*] Sefer zuhurunda atlı olarak harbe iştirak eden askerî kuvvetlere verilen addır. Bunların neferlerine «sipahi», zâbitlerine «zaim» denilirdi. Bu teşkilât Osmanlı İmparatorluğunun temeltası vazifesini görmüş ve büyümesinde en büvük âmil olmuştur.

Topraklı suvarisinin geçinme vasıtası «timar» dı Timar; bir kısım toprağın öşür ve vergilerinin tahsis olunması demekti Timar sahibi olanlar aldıkları bu hasılata mukabil harp zamanlarında kendi hayvanları ve kanunen götürmive mecbur oldukları cebelûleri ile birlikte harbe giderlerdi.

Timar veya zeamet sahibinin dirliği yani geçinmesi için ayrılan timar veya zeamet hissesine «kılıç timar» veyahut «kılıç zeamet» denilirdi. Timar veya zeamet sahibi bundan fazla miktar için harbe cebeli götürmeye mecburdu.

Timar; bin akçeden başlıvarak virmibin akçeye kadar yükselirdi. Zeamet de virmi binden başlar, yüzbine kadar çıkardı. Dirlik miktarı yüzbini geçenlere de «has» denilirdi.

Sipahi adıvle kanunnamelere giren Topraklı suvari teşkilâtı Birinci Murat zamanında yapılmıştır. Kanunnamede (Osmanlı Kanunnameleri, Millî Tetebbu'lar Mecmuası. cilt 1. Sayı 2, Savfa 325) buna dair şu kayıt vardır: (Kanun) Sultan Murat Gazi zaman-ı şeriflerinde iptida sipahi ve silâhdar olmak ve erbab-ı timar oğulları merhum olmavıp babaları fevt oldukta oğullarına kanun üzere timar verilmek ve kuloğulları mahrum olmamak ve voynuk vazılmak cümlesi Rumelin'de ve Bosna vilâvetinde Rumeli Beylerbeyisi Timurtaş Paşa ilkasıyle olmuştur.»

Timar sahipleri kendi timarları dahilindeki kazalarda oturmağa ve çağırdıkları vakit cebelilerivle birlikte Alaybeylerinin bayrakları altında sefere gitmeğe mecburdular. Zeamet ve has sahipleri de bu ahkâma tâbi bulunuyorlardı. Çeribaşı, Subaşı, Alaybeyi isimli kumandanları vardı. En büyükleri Alaybeyi idi. Alaybeyleri Sancakbeylerinin emirleri altında oldukları gibi Sancakbeyleri de Beylerbeyilerinin kumandaları altında idiler.

Timarlılarle cebelûler birtakım bölüklere ayrılmışlardı. Her bölüğün Çeribaşı'dan sonra Bayraktar ve çavuşları vardı Bunlarden her on bölüğe bir Alaybeyi kumanda ederdi

Sipahilerin kendilerinden başka getirdikleri cebelûlerin da iaşesi kendilerine aitti. Devletçe bu hususta hiçbir masraf ihtiyar olunmazdı. Sipahi mazeretsiz sefere gitmiyecek olursa timarı elinden alınırdı. Harpte yararlık gösterenlerin ise timarları arttırılırdı.

TOPRAK NAİBİ (طوپراق نائبی) [*İlm.*] Toprağa yani gayr-i menkule mütaallik dâvaları yerinde hal ve fasl etmek üzere nasbolunan «naib» e verilen addır. Buna «Toprak kadısı» da denilirdi.

TOPUK DÖVEN ENTARİ (طوپوق دوکن انتاری) [*Kıy.*] Ayak topuklarına kadar uzayan uzun entariye verilen addır. Etek uçları yürürken topuklara çarptığı için bu ad verilmişti.

TOPUK MESTİ (طوپوق مستی) [*Giy.*] Eskiden kadınların givdikleri kısa mestlere verilen addır Sivab olup çedikten sonra givilen ve koncu aşığı iki parmak kadar geçen bu mestlerin üstüne pabuç veya yemeni givilirdi.

TOPUZ (طوپوز) [*San.*] Silâhın icadından evvel kullanılan harb âletlerinden birinin adıdır. Baş tarafı vuvarlak olduğu için bu ad verilmişti. Cevat Paşa (Tarih-i Askeri-i Osmanî, kitab-ı evvel, sayfa 151) «Yakından istimal olunan taarruz silâhları» arasında göstermiştir.

Topuzlar, yekpare demir veya bakır olarak yapıldığı gibi sapları ağaç, baş tarafları demir veya hakır olarak da yapılırdı.

Suvari ve piyadeye mahsus olmak üzere ayrı ayrı topuzlar vardı. Suvarilerinki ağır, piyadelerinki hafifti. Suvariler topuzu eğerin sol tarafına asarlardı.

Cevşenli teberzenler, uzun saplı topuzlar
Simaları heykel gibi, bazular, omuzlar
Mithat Cemal Kuntay

§ [*Sof*] Rifai tâbirlerindendir. Bir karıştan fazla uzunlukta, üst tarafı yuvarlak yahut oyuklu, baş tarafında ağaçtan yuvarlak bir tepeliği bulunan âletin adıdır. Tepeliğin etrafında ince zincir parçalarından saçağı vardı. Bunu zikir sırasında şeyh alır, ucunu ağzında ıslattıktan sonra bürhan makamında dervişin karnına, koluna, yanağına saplardı. Bazan de derviş şey-

hinden müsaade istiyerek aldığı topuzu kendisi ötesine berisine saplardı.

TOPUZLU SÜVARİ ÇAVUŞLARI (طوپوزلی سواری چاوشلری) [*Ask.*] Harb esnasında askerin gerilemesine veya kaçmasına meydan vermemek için ordunun etrafında bulunan ve kaçanları döndürmekle vazifelendirilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ellerinde «topuz» taşıdıkları için bu adı almışlardı.

TOP YOLUNA GİTMEK (طوپ یولنه گیتمك) [*Hal.*] Mecaz yolnyle ehemmiyetsiz bir şey için ölmek, heder olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TOR (تور) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. «Pazarcı» olan canın öteberi almak üzere çarşıya çıktığı sırada taşıdığı peştemalın adıdır Birkaç kat olmak üzere boyuna katlanmış olan bu peştemalın pazarcı eliflâmedinin soluna doğru sokar. öteki ucunu sağ omuzundan aşağı sarkıtırdı Bu. canın bir hizmetle sokağa çıktığına alâmetti.

TORBA (طوربه) [*İda.*] Eskiden muamelesi biten kâğıt ve dosyaların konulmasına mahsus torbalara verilen addır. Bezden yapılan bu torbalara işi biten kâğıt'lar aylık olarak konulur, her torbanın üzerine hangi ava ait olduğu yazılırdı. Sene sonunda torbalar sandıklara konularak arşiv vazifesini gören depolarda saklanırdı.

Yine eskiden muamelede bulunan kâğıtlar tetkik olunmak üzere torbalarla daire âmirlerinin evlerine gönderilir, onlar tarafından tetkik ve lâzım gelenler imza edildikten sonra geri çevrilirdi.

§ [*Ask.*] Devşirme suretiyle alınan Acemi oğlanların Yeniçeri kâtibi tarafından deftere geçirilmek üzere Divan kâtibinin yazıp Yeniçeri Ağasının mühürlediği kâğıda verilen addır. Müellifi meçhul «Esas-ı Nizam-ı Yeniçeriyan»-da (Süleymaniyede Es'ad Efendi kitapları arasında yazma nüsha, No. 2078) «Acemi odalarına getirilip otuz bir odaya tevzi edilen devşirmelerin adları tevzi muktezasınca bir kâğıda yazılıp nihayetine Ağa mühür vurup Yeniçeri kâtibine göndereler ol dahi ana göre kayd evliye kanun budur birer akçe yazılır buna Torba derler ve bu yazıya Torba yazısı derler »

§ [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Kitap kapları taslanırken derinin yapıştırılmasından evvel kitabın üzerine iki taraflı konulup uç tarafı kitabın kalınlığına göre yapıştırılan kâğıdın adıdır. Körük bunun üzerine yapıştırılırdı.

§ [*Ok.*] Ok koymağa mahsus mesk mahfazasına verilen addır «Telhis-i Resail-ür-Remat» daki tarifi söyledir: «Sabun çuvalı yahut abadan olmak üzere uzunluğu bir arşın, genişliği de varım arşın olmak üzere üstüvanî şekilde dikildikten sonra ağzı büzülmek üzere kalın gaytan geçirilir dibine de okların dikine durmasını temin edecek ve pot durmıyacak surette konulan pamukla beraber biribirine dikilmiş keçe yerleştirilirdi. Bundan sonra da ağzı bir karış kadar pamuk çekirdeği yahut ok talaşı sıkı bir surette doldurulurdu. Bu suretle hazırlanan torbaya oklar dikine yerleştirilir.»

TORBA ACEMİLERİ (طوربه عجملری) [*Ask*] Acemi ocağına kavıtlı olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «torba oğlanı» da denilirdi. İsimleri torba içinde muhafaza edilen defterde yazılı olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

TORBA OĞLANI (طوربه اوغلانی) [*Ask.*] Acemi ocağına kavıtlı olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «torba acemileri» de denilirdi. (Bak: Torba acemileri).

TORLAK (طورلاق) [*San.*] Bektaşî tâbirlerindendir. Acemilikleri sebebiyle yeni intisap etmiş olanlar hakkında kullanılırdı.

TOROSA (طوروسه) [*Bah.*] Gabya, babafingo ve kontra serenlerini mensup oldukları çubuklara bağlamak için kullanılan halatın adıdır. Ana serenini direğe bağlıyan zincirden yapılma mütaharrik torosa «anatorosa» denilir.

TOYAGA (طویاغه) [*Hal.*] Kalın değnek, sopa yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TOZ KONDURMAMAK (توز قوندورماق) [*Hal.*] Mecaz yolnyle kabahat ve mes'uliyyeti üzerine almamak, itiraz ve tenkide dayanmamak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ey Gubârî senin eş'arına hiç
Kimse bir zerrece toz konduramaz
Meğer ol kâtib-i müsta'cil kim
Hatt-ı şi'rim kuruyunca duramaz
Gubârî

TOZLUK (توزلق) [*Giy*] Ayakkabıların üstü ile bacakların alt kısmını toz ve çamurdan muhafaza için kumaş veya deriden çorap koncu şeklindeki giyim âletine verilen addır. Tozluk aynı zamanda ayak ve baldırların sıcaklığını da temin ederdi.

TOZU DUMANA KATMAK (توزی دومانه قاتمق) [*Hal.*] Hızlı yürümek, koşmak, gürültü etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TOZ VARAK (تۆز ورق) [*San.*] Tezhib ve teelit işlerinde kullanılan altın tozundan yapılma varak hakkında kullanılır bir tâbirdir. Altın tozu fazyikla varak haline getirilmiş olduğu için bu ad verilmiştir.

TRABZAN BABASI (طرابزان باباسی) [*Hal.*] Hayırsız, şefkatsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ol tıfl-ı naza öf deyüp etti nigâh-ı germ
Yüzu soğuk rakip trabzan babasıdır.
Refî i Amidî

TUĞ (طوغ = توغ) [*İda.*] At kuyruğu bağlanmış, ucuna da altın yaldızlı top geçirilmiş mızrak nev'inden alâmet adıdır. Tuğ: ilkin Çinlilerle Türklerce mukaddes sayılan uzun tüylü Yak adındaki öküzün kuyruğundan yapılırken sonradan Türklerce at kuyruğundan yapılmağa başlanmış ve Osmanlılar zamanındaki tuğlar hep at kuyruğundan yapılmıştır. Tuğ: Hanlık alâmeti olarak, eski Türklerde, Hind ve Çinlilerde mevcuttu. Türkler hakkındaki tetkikleriyle tanınmış olan Hüseyin Namık Orkun «Arma» hakkındaki kıymetli yazısında (Yeni Türk, sayı 52) «Tuğ» için şunları diyor ki:

«En eski devirlerden itibaren Türklerde muayyen grupların muayyen işaretleri olduğunu görmekteyiz. Çin tarihleri Türk beylerine Çinliler tarafından davul ve bayrak gönderildiğini mütaaddit defalar yazmaktadırlar. Fakat bu bayrağın mahiyyetini maatteessüf elimizdeki vesikalar izah etmediği için bu hususta hiç bir şey söylemeğe imkân yoktur. Mahmut Kâşgarî de Türklerin bayraklarından bahsetmekte ise de bize vâzıh malûmat vermemektedir. Burada bayrağın adını tuğ diye bulmaktayız. Tuğ adının Çinceden geçme olduğunu biliyoruz Türkler Çinlilerden davul ve bayrak aldıklarına göre anlaşılan tuğ adını da bu suretle almışlar ve her ikisine de bu ismi vermişlerdir. Kâşgarlı Mahmut tuğ adını hem bayrak, hem de kös diye tercüme etmektedir. Bu çalınan tuğ muayyen zamanlarda çalınırdı, yani nevbet çalındığı gibi harblerde de tuğlar vuruldu. Bayrak olan tuğ ise at veya başka bir hayvanın kuyruğundan yapılmakta idi. Fakat Kâşgarlı Mahmut bu tuğ'un bir kumaştan yapıldığını sarahaten söylemektedir:

«Hakanın işbu dokuz bayrağı tefe'ül maksadiyle turunen kumaştan yahut ipekten yapılır.» Fakat Mahmut'un bu izahının tuğ'a ait olup olmadığı meselesini gözönünde tutmak gerektir.

«Tuğ'un adedi bunların büyüklüğü nisbetindedir. En büyük ve en meşhur Han'a dokuz tuğu olabilir.

«Ramsedt'in neşrettiği Uygur kitabelerinin birinde üç tuğluk Han tâbirini görmekteyiz.

«Bu tuğ adedi bütün Türklerde son derece müteammim olduğu gibi Osmanlılar arasında dahi cariydi. Padişahın yedi tuğu vardı. Vezir-i âzamın beş tuğu, Vezirlerin üç, Beylerbeyilerin iki, Sancakbeyleriyle Mirlivaların da bir tuğu olurdu. (Bakınız: Mahmut Şevket; Osmanlı Teşkilâtı ve Kıyafet-i Askeriyyesi. c. 1, s. 38).

«Bu tuğ denilen bayrağın üzerinde neler vardı bilmiyoruz. Lâkin ekseriya bu bayraklarda hayvan şekilleri olduğunu görmekteyiz. Attilâ'nın yahut Hunların bayrağında bir kuş resmi vardı. Göktürklerin bir kurt başını bayrak gibi kullandıklarını biliyoruz. Osmanlılarda ise sancak vardır. Bunun üzerine de hilâl'in konduğunu görmekteyiz.»

Tuğ'un Türkçe olduğunu, İslâmiyyetten sonra da Türk devletlerinde kullanıldığını yazan İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, s. 261 ve mütaakıp) şu tafsilâtı veriyor:

«Bir sırığın baş tarafına at kıllarından tertip edilip takılmış olan tuğ, rivayete göre Çinliler ve Türklerce mukaddes addedilen ve Kotaa denilen, tüyleri uzun olan Yak isimindeki Tataristan veya Tibet öküzünün kuyruğundan yapılırmış. Sonraları bunun yerine Türklerce pek sevilen atın kuyrukları kaaim olmuştur. Başka bir rivayete ve madalyonlardaki resmine göre Büyük İskender de miğferine at kılları takmış. Hammer'in kaydına göre de Hektör de başına at kılı takarmış.

«Bu kısa malûmat ve rivayete göre başa at kılı takmak veya at kılını beylik ve hükümdarlık alâmeti olarak kullanmak çok eskidir. Çinlilerle eski Türk devletlerinden sonra Cengiz imparatorluğunda, Anadolu Selçukilerinde, Memlüklerde, Timurîlerde, Akkoyunlularda bunu görmekteyiz. Memlüklere tuğa çalış derlerdi.

«Osmanlılarda da tuğ, Hükümdarlık, Vezirlik, Beylerbeyilik, Sancakbeyliği ve daha umumî tâbirle askeri vezife ve memuriyyet alâmeti idi. Vazifenin dereeesine ve ehemmiyetine göre adedi çok ve az olurdu.

«Osmanlıların tuğları on altıncı asırda baş tarafında bir yaldızlı top ile Anadolu Selçükilerindeki gibi üzerinde gümüş hilâl bulunan (bazan hilâlsiz de olur) bir sırığa ve topun alt kısmına takılmış uzun ve boyalı at kıllarından mutesekkildi. Halkondil zeylindeki benzetişe göre top güneş'i ve hilâl ay'ı ve at kılları da güneşin şua'larını temsil ediyormuş. At kıllarının sırığın tepesine doğru gelen kısmı beyaz

ve siyah renkteki kıllarla örülür ve kırmızıya boyanan alt kısmı dağınık bir halde bırakılırdı. Bundan dolayı bazı eserlerde Tuğ-ı perişan perçem tâbiri geçmektedir.

«Marsiğlı, Osmanlı ordusunda görmüş olduğu tuğu şöyle tarif etmektedir:

«En ziyade şerefli ve şanlı olan tuğlar, at kuyruğundan olarak sanatkârane yapılmakta ve birçok kıllardan mürekkep olarak kırmızı renge boyandıktan sonra bunun tepesine ince kıllardan yapılmış bir başlık saçaklı olarak konulmakta ve renkleri beyaz ve siyah ile karışmaktadır. Bütün bunların üzerine bakırdan altın yaldızlı büyük bir yuvarlak (top) konulmaktadır. Bunu esasen Türkler Tatarlardan almışlardır ki kumandanlık alâmeti ve nişanesi olarak kullanılır.»

Değerli Ordinaryüs Profesör Padişahın tuğlarının sayısı üzerinde uzun uzadiye durarak yedi olduğunu söyliyenler varsa da henüz bir senet görmediği için eldeki vesikalara göre altı olduğu hükmünü verdikten sonra sefer münasebetiyle çıkarılma bahsine geçiyor ve şu tafsilâtı veriyor:

«Bir muharebe zuhurunda Kapı kulu ocaklarının İstanbul'dan hareketlerinden bir bucuk, iki ay evvel, Padişah tuğlarından ikisi merasimle çıkarılarak Cebehane önüne ve daha sonraları da Ortakapı ve Bab-üs-saade denilen Akağalar kapısının önüne dikilmek kanundu. Padişah tuğunun çıkmasını müteakip Vezir-i âzam ve sefere memur olanlardan tuğ sahibi olanların kendi konaklarının önüne tuğlarını dikmeleri usuldendi

« Tuğ-ı hümâyun ihracı on yedinci asrın son yarısıyle on sekizinci asrın başlarında şöyle olurdu: «İptida Padişahın tuğlarından ikisinin çıkarılıp Bab-üs-saade önüne dikilmesi için keyfiyet Vezir-i âzamla Şeyh-ül-islâm, Kazaskerler, Nişancı, Defterdar, Yeniçeri ağası, Mîr-i alem ve diğer rikâp ağalarına bildirilir ve hepsi de merasim elbisesi ve merasim kavuklarıyle muayyen zamanda sarayın orta kapısında beklerdi.

«Bu sırada enderundan, tuğ-u hümayunun hazırlandığına dair haber gelmesi üzerine önde Vezir-i âzam olmak üzere hey'et içeriye girip Bab-üs-saade'de akağaların oturdukları aralıktaki sedirlere oturup beklerler, bu sırada Hassa müezzinleri Sure-i Fetih okumıya başlarlar,tamam olup dâvetli şeyh efendilerden birinin duasını müteakip Fatiha okununca ağalar içerden tuğ-u hümayundan ikisini çıkarırlar, hemen devlet erkânı kalkıp tuğları ağaların ellerinden alırlar ve derhal birinciyi Sadrâzam ile Şeyh-ül-islâm ve diğerini de vezirlerle Kazasker alır diğer dâvetliler dahi tutup Bab-üs-saade önündeki muayyen yerlerine dikerler, bunun üzerine Şeyh-ül-islâm veya Nakib-ül-eşraf tarafından dua edilir ve tuğlar yerlerine iyice yerleştirildikten sonra merasime nihayet verilirdi. Bu tuğ ihracı merasiminde Sadrâzam ve diğer devlet erkânı başlarına Selimî denilen serpuş ve divan çavuşları Mücevveze giyerlerdi. Gerek Şeyh-ül-islâm ile Kazaskerlerin ve gerek Nakib-ül-eşraf'ın kavukları Örf denilen büyük serpuştu

«Bundan sonra otağ-ı hümâyun denilen Padişahın kırmızı renkteki çadırının ordunun ilk menzili olan mahalle kurulması münasebetiyle tuğların oraya nakli de yine aynı merasimle olurdu. Ordu İstanbul'dan Rumeli tarafına hareket edecek ise otağ-ı hümayun Davutpaşa sahrasına, Anadolu tarafına gidecek ise Üsküdar'da Doğancılar meydanına kurulurdu. Eğer sefer kanar verildiği mahal Edirne ise yani padişah ve hükümet Edirne'de bulunuyorlarsa otağ-ı hümayun Kabak meydanı denilen mahalle kurulurdu. Sadrâzam ve devlet erkânı Bab-üs saade önündeki iki tuğu merasimle alarak otağ-ı hümayun önüne dikerler ve konakcı ile tuğculara ve alemdarlara hil'at giydirilirdi.

«Seferlerde Padişahın tuğlarından ikisi daima bir konak ileri gidip oraya kurulan otağ-ı hümayun önüne dikilirdi. Bundan dolayı asıl ordugâhta Padişah tuğlarından dördü bulunurdu. Tuğlardan ikisini konakçı tayin edilen bir Mîr-i miran (beylerbeyi) veya Sancak beyiyle tuğcular bir konak ileri götürürlerdi. İkinci Osman'ın Leh seferinde başkapıcı başı olup otağ ve tuğlar ile ileri gönderilmişti. İkinci Süleyman'ın Edirne'den İstanbul'a avdetinde Seyyid Ömer konakcı ve tuğ-u hümayun hizmetine memurdu. Kamaniçe seferinde hükümdarın tuğlarını nakle Çirmen Beyi memur edilmişti. Tuğların nakilleri için tayin olunan dört otakçıdan ikisine kondurucu ve diğer ikisine de götürücü denilirdi. Bunların içlerinden birisi konakçı başı olurdu.

«Sefer esnasında Padişah tuğları âdet üzere düşman hududuna kadar önde gider ve hududa gelince ileri gitmesi tabii mümkün olmadığından ordu ile beraber bulunurdu. Yalnız Dördüncü Murat Bağdat seferi esnasında Kaptan Paşa'nın tavsiyesi üzerine tuğları ordunun önünde sevketmişti. Mamafih bu müstesna olup serhadde gelince tuğların ileri gönderilmemesi kanundu. Padişahlar on sekizinci asırdan itibaren sefere gitmemeleri sebebiyle tuğları yalnız sarayda dikilirdi.

«Padişahtan başka Vezirlerin, Beylerbeyi ve Sancakbeylerinin, Şeyh-ül-islâmın ve Kazas-

kerlerin, yeniçeri ağası, sekban başı ve kapı kulu suvarilerinden altı bölüğün, cebecilerin, Erdel kıralının, Eflak ve Buğdan voyvodalarının da tuğları vardı.

«Vezir-i âzam ile diğer vezirlerin tuğları üç tane idi. Sadrâzamın dört ve hatta beş tuğu olduğunu yazan eserler vardır. Fakat elimizdeki kanunname ve vesikalarda Sadrâzamın dört veya beş tuğu olduğuna dair hiç bir kayıt yoktur Hatta Fazıl Ahmet Paşa'nın Avusturya seferinden dönüşünde orada bulunmuş olan Riko, Sadrâzamın üç tuğu olduğunu bevan ediyor. Mir-i miran denilen beylerbeyilerle aynı derecede itibar edilen Eflak ve Buğdan voyvodalarının ikişer ve sancak beylerinin birer tuğları vardı.

«Şeyh-ül-islâmın iki tuğu olup biri toplu (tuğ sırığının başı yaldız toplu ve diğeri de topsuzdu.) Kazaskerlerin birer tuğu olup topları yoktu. Yeniçeri ağaları evvelleri sancak beyi rütbesinde savılıp birer tuğ verilmişken sonradan iki tuğ verilmişti. Vezir olan Yeniçeri Ağalarının üç tuğu vardı. Sefer vukuunda Yeniçeri ağalarının tuğları Ağa kapısına dikilirdi. Sekban başılar onbeşinci asrın son yarısında ocakta ağalık ettiklerinden dolayı birer tuğları varken kendilerininin bu ağalık imtiyazı alındıktan sonra tuğları yine kendilerinde bırakılmıştı Altı bölük ağalarıyle cebecilerin, topçuların da ocak tuğları vardı.

«Tuğ ile sancak, rütbe ve memuriyyet alâmeti olduğundan kendisine tuğ verilen şahıs tuğlarının miktarına ve memuriyyetlerinin gelirine gö-e Tuğ caizesi olarak hazineye para verirdi. Vezir, Beylerbevi ve Sancakbeylerine verilecek tuğlar ve sancaklar İstanbul'da Mîr-i a'lem tarafından verilir ve bazan da bilvasıta gönderilirdi. Vazifeden azledilmek tuğ ve sancağın elinden alınmasını icabettirmez, fakat üzerinden rütbesini aldıracak kadar cürmü olanların tuğ ve sancakları elinden alınarak bütün haklarını kaybederdi.

«Bir sefer vukuunda Vezir-i âzamın üç tuğundan yalnız birisi Paşa kapısının önüne ve binek taşına dikilirdi. Bu münasebetle merasim yapılıp hafızlara Kur'an okutulur ve davet edilen şeyh efendilerin zikir ve tehlilleri arasında Sadrazamın tuğu mahalline konurdu.

«Onyedinci asrın sonlarından itibaren Padişah bizzat sefere gitmediği ve ordu ile memleket dahilinde muayyen bir mahalle kadar hareket etmediği zamanlar, Sadrâzam yalnız kendi tuğlariyle hareket ederdi. Muharebe safında Serdar-ı ekremin tuğları yeniçerilerin arkalarında bulunur ve tuğun dibinde de Mehterhane ile beraber gedikli müteferrikalar ve anların arkasında ise Sancak-ı Şerif ve daha sonra da Sadrâzam ve Serdar-ı ekrem dururdu.

«Sefere memur diğer ocak erkânı ile sair tuğ sahipleri de bir tuğlarını kendi dairelerinin önlerine takarlardı. Vezir-i âzam tuğunun ihracı sebebiyle artık divan-ı hümayunda içtima olmaz ve yalnız vezir-i âzam kendi konağında vani Paşa kapısında ikindi divanı akdederdi. Vezir-i âzamıntuğu Davutpaşa'va çıktıktan sonra sadaret kaymakamı tâyin edilen vezir divan akdıyle ikinci derecedeki işlere bakardı. Asıl mühim işlerin halli orduda sadrâzama aitti.»

Sekl ü sîmada hüdavend-i celil-ül-kadrin
Dergehinde dikilen tuğuna benzer sünbül
Sâbit

Münif Paşa'nın, Köse Raif Paşa'nın vezirliği için söylediği kıt'a:

Üç tuğlu vezir olurda evvel
Üc tüylüsü oldu şimdi peyda
Mazi ile hali bir kıyas eyle
Devlet ne idi ne oldu halâ

§ [*San.*] Tuğra'nın dört kısımdan üçüncüsünü teşkil eden ve sereve amud olarak yukarı doğru çekilen üç muvazi hatta tuğ denir. Bunun yerine «elif» de kullanılırdı.

TUĞCIYAN-I HASSA (توغجیان خاصه) [*Sar.*] Tuğ-ı hümayun denilen Padişah'a mahsua tuğların taşıma hizmetini görenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ser tuğcıyan denilen bir tuğcubaşının emri altında bulunan bu tuğcular Kapı kulu suvarilerinin Silâhdar bölüklerine mensuptular. (Bak: Tuğ).

TUĞ-I HÜMAYUN (توغ همایون) [*Ida.*] Padişaha mahsus tuğ yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tuğ: at kuyruğu bağlanmış, ucuna altın yaldızlı top geçirilmiş mızrak nev'inden alâmetin adıdır. Padişahlar sefere giderken tuğ-ı hümayunlar da beraber götürülür ve bu münasebetle merasim de yapılırdı. Padişahlar tarafından büyük devlet adamlarına verilen tuğlar hakkında da «Tuğ-ı Hümayun» tâbiri kullanılırdı. (Bak: Tuğ).

TUĞ-I HÜMAYUN CAİZESİ (توغ همایون جائزه‌سی) [*Mal.*] Tuğ alanların hazineye ödedikleri para yerinde kullanılır bir tâbirdir Caize yani resim tuğların sayısına ve memuriyyetin gelirine göre değişirdi. (Bak: Tuğ).

TUĞ-I PERİŞAN PERÇEM (توغ پریشان پرچم) [*Ida.*] Tuğ'un alt kısmındaki at kıllarının

dağınık olması münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. (Bak: Tuğ).

TUĞ KEŞAN (توغ كشان) [*Sar.*] Tuğ-ı hümayun denilen Padişah'a mahsus tugları taşıyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kapı kulu suvarilerinin Silâhdar bölüğüne mensup olan tuğ keşanın sayısı yirmi dokuzdu.

TUĞRA (طغرا) [*Ida.*] Ferman, berat, menşur ve saire ile paralarda Padişahların nişan ve alâmetleri olarak kullanılan işaretlerin adıdır. Tuğranın islâm hükümdarları tarafından ihdas olduğunu söyliyen Corci Zeydan «Medeniyyet-i İslâmiyye tarihi «Zeki Megamiz tercemesi» C. I, S. 112) Şu tafsilâtı veriyor: «Âlem-i İslâmîde tavaif-i mülûkü teşkil eden saltanatlar türediği zaman bunlar da kendi hükümetlerine Hulefanın istimal ettikleri mühür alâmeti gibi bir alâmet ittihaz ederek buna (Tuğra) namını verdiler. Tuğra malûm olduğu üzere hükümdarın isim ve elkabını havi kalın kalemle yazılmış bir nakıştır. Bu (tuğra) hükümdarın işaret-i mahsusası yerine kaaim idi. Selâtin ve ümera zamanında fermanlar ve beyannameler (tuğra) ile muvaşşah (süslenmiş) olunca hükümdarların kendi elleri ile diğer bir işaretin konulmasına lüzum görülmezdi. Selçukiler inşa (mükâtebat) divanına (Tuğra divanı) namını verirlerdi.

«Rivayete göre tuğraya bu namın verilmesi meşhur (Lâmiye-tül-Acem) kasidesi nâzımı olan (Hüseyin Ebu İsmail-üt-Tuğraî) ye mensup olmasından neş'et eylemiştir. (Tuğraî) Selçuk Mülûkünden Sultan Mes'ud'un veziri idi. Güzel yazısı vardı. Tuğrayı o güzel yazı ile yazardı. İşte ana nisbetle (tuğra) denildi. Hatta ilk (tuğra) yazan da kendisidir. Mumaileyh 515 sene-i Hicriyesinde idam edilmiştir. Bizim de fikrimize göre tuğranın aslı bu olmak lâzım gelir. (La Martin) ve (Jovannin) in dedikleri gibi Sultan Murad'ın avucunun şekli değildir.»

«Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar» başlığı altında Profesör Fuat Köprülü tarafından yazılan kıymetli etütte «Reis-ül-Küttaplık ve Nişancılık» tetkik olunurken (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası sene 1931 cilt 1, Sayfa-199) şu haşiye vardır:

«Esasen Oğuz Türklerine mahsus «Tuğra» hakkında en toplu malûmat Jean Deny'nin İslâm Ansiklopedisi'ne yazmış olduğu « Tuğra » maddesindedir. Yine orada nişancılık hakkında da biraz izahat verilmiş olmakla beraber, bu müessesenin menşei hakkında malûmat yoktur. Mamafih bu makalede bilhassa Memlûklerin ve Osmanlıların tuğraları hakkında malûmat verilmiş olup, Selçukîlerin ve saire Türk devletlerinin tuğraları hakkında hemen hiçbir şey söylenmemiştir. Bu mesele hakkında bir makale neşredeceğiz. Yalnız şimdilik şunu söyliyelim ki ilk Selçukî Sultanı Tuğrul Bey'in tuğrası çomak şeklinde idi. (P. 98 I Gıbb Memorial, n. s. II Rahat-us-sudur).

«Biz, Ravendî'nin tesbit ettiği ve çomağa benzettiği bu şeklin, Selçukî hânedanının mensup olduğu Kınık boyunun damgası olduğu fikrindeyiz. Tuğrul'dan sonra, İslâmiyyet tesiri altında tuğralar mühim bir tabavvüle uğradı: Alparslan'ın tevki'i «ینصرالله», Berkyaruk'un «اعتمادی علی‌الله», Muhammed İbn-i Melekşah'ın «استعنت بالله», Sencer'in «توکلت علی‌الله», Mahmut Bin Muhammed'in «اعتصمت بالله» Tuğrul Bin Muhammed'in «اعتقدت بالله وحده», Mes'ud Bin Muhammed'in «اعتمادی علی‌الله», Melekşah İbn-i Mahmud'un ve Süleyman İbn-i Muhammed'in «استعنت بالله», Arslan İbn-i Tuğrul'un «اعتقدت بالله», Tuğrul Bin Arslan'ın «اعتقدت بالله وحده» idi. (Rahat-us-sudur ve onun bir hulâsası olan «الراحة السلجوقیه فی الحکایه» yeye bakınız. «Büyük emirlerin de tevkileri vardı. Meselâ Emir Gökçe'nin Allah ve Şimşir idi (Rahat-us-sudur 391) Harzemşahların ve saire İslâm Türk sülâlelerinin de tevki'leri vardı.»

«Osmanlılarda Padişahın imzası (alâmeti) olarak kullanılmış olan tuğra, ananeye göre Oğuz Han'ın tahriri imzası imiş» diyen ve (Belleten) de (sayı 17-18) «Tuğra ve pençeler ile ferman ve buyuruldulara dair» kıymetli bir etüt neşreden Ordinaryüs Profesör İsmail Hak-Uzunçarşılı (Osmanlı Devrinin Saray Teşkilâtı, sayfa 237 ve müteakip) şu tafsilâtı da veriyor:

«Bir takım Türk âlimleri bu tâbirin efsanevî bir kuş olan Toğru'dan geldiğini ve bu kuşun Oğuzların büyük hâkanının arması olduğunu kabul ediyorlarsa da me'haz göstermiyorlar. Bazı âlimler tarafından ayrıca tetkik edilip henüz kat'î bir neticeye varılmamış olan tuğrayı, büyük Selçukîlerde ve Anadolu Selçukîleriyle Anadolu beyliklerinde, Memlûklerde ve nihayet Osmanlılarda görmekteyiz. Divan-ı Lügat-üt-Türk'de tuğranın aslı Oğuzca Tuğrag olup bunun hükümdarın basılmış nişanı (imzası) olduğu zikredilmektedir. Garp Türkçesinde bu kelimenin sonundaki (ğ = G) harfi okunmadığından tuğra (tura) diye kullanılmıştır. İbn-i Mühenna lügatinde ise tevki' tuğranın ve mühür ile alâmet de damganın mukabili olarak gösterilmektedir.

«Osmanlı tarih vesikalarındaki tevki'-i hümayun, tevki'-i refi', nişan-ı şerif-i âlişan-ı sultanî ve tuğra-yı garra-yı sâmi mekân-ı hâ-

kanî, tevki'-i refî'-i hümayun, nişan-ı hümâyun, misal-i meymun, nişan-ı şerif-i âlişan, alâmet-i şerife, tuğra-yı garra gibi tâbirlerin hepsi de tuğra demektir. Türkçe olan tuğranın farsçası nişan ve Arapcası tevki'dir. Osmanlılarda tuğra, Padişahın ismini havi alâmeti, imzası demektir. Ferman, berat, menşur ve sairedeki alâmet-i şerifeden maksat tuğradır. Büyük Selçukîlerde ve Memlûklerde tuğra, alâmetin bir cüz'ü olduğu halde Osmanlılarda tuğra alâmet ve alâmet de tuğra demektir. Çünkü bu isimlerini saydığımız devletlerde bir cümle-i duaiyye olan tevki' veya alâmet ile tuğra ayrı ayrı şeyler olarak kabul edilmiştir.

«Osmanlılarda nişan, tevki' tâbirleri tuğradan daha çok taammüm etmiştir. Hükümdarın imzası olan tuğrayı çekene Tuğraî, Tevkii veya Nişancı denilirdi. Tuğralarda hükümdarın isminden başka babaanın ismi de yazılırdı.

«Tuğrayı Orhan Bey'de görüyoruz. Tabii bunun diğer Anadolu beyleri gibi Anadolu Selçukîlerinden almıştır. O halde tuğranın Birinci Murad Bey'in pençesi ve parmaklarının şekli olduğu hakkındaki rivayetin bir kıymeti kalmamıştır. Orhan'ın tuğralarından biri 724 Rebiyülevvel (1324 mart) ve diğeri ise 749 Rebiyülâhır (1348 temmuz) tarihlidir. Daha sonra Birinci Murad Bey'den itibaren hükümdarların babalarının adlarıyle kendi adlarından terekküb eden tuğraları görülmektedir. Orhan Gazi ile oğlu Murad'ın ve emir Süleyman'ın tuğralarında yalnız Orhan b. Osman, Murad b. Orhan, Emir Süleyman b. Bayezid diye yazılmış olup Çelebi Mehmed'ten itibaren Han sıfatı da ilâve edilmiştir. Tuğranın üç keşideli ve çifte kavisli şekli Birinci Murad Bey'den itibaren başlamaktadır. Bundan başka cümle-i duaiyye olarak Muzaffer dâima veya harf-i tarifle El-muzaffer dâima yazılmasını şimdilik İkinci Murad'tan itibaren görmekteyiz. Ondan evvel ilk padişahların Çelebi'ye kadar olanlarında böyle ibare görmedik. İkinci Murad'ın tuğrasında ise Muzaffer daima ibaresi vardır. Bu tâbir İkinci Murad'tan itibaren sona kadar bu tarz devam etmiştir.

«Meskûkât mütehassısı Merhum Ali Bey, tuğraların paralara hâkkedilişini Birinci Murad Bey zamanında görmekte olup elindeki sikkelerin kendisi tarafından yapılmış şekillerini resmetmiştir. Meskûkât-ı Osmaniyye katolugunda gördüğümüz ilk tuğralı sikke 406 H., 1403 M tarihli olup Emir Süleyman'a aittir Fakat yukarda söylediğimiz gibi ilk tuğralı sikkede Birinci Murad Bey takaddüm etmiştir.

«Padişahların tuğraları ahitnâme, nâme-i hümâyun ferman, menşur berat ve sairenin üstüne ve ortaya konulurda. Tuğra kâğıtların ve yazıların büyük, orta ve küçük oluşuna tâbi olup yazı ve kâğıtlarla mütenasip büyüklükte çekilirdi. Tuğraların sağ tarafına çiçek koymak veya mahlâs yazmak usulü sonradan ihdas edilmiştir.

«Son devirlerde berat, menşur, ferman, ahitnâme ve saire üzerine çekilen tuğra, paralarda ve Defterhane defterlerinin (arazi, timar ve saire) başlarına da çekilmiş olup daha sonraki tarihlerde ise bir arma olarak senetlerle pullarda, bayraklarda, nüfus kâğıdı üzerlerinde, binalarda, yapılan çeşme, cami', imaret kitabeleri üzerinde de görülmek suretiyle umumileşmiştir.»

«Tuğranın zaman ve ihdas sebebiyle malûm şekli hakkındaki rivayetlerin müverrihler arasında henüz kat'îyyetle halledilmemiş olduğunu söyliyen meskûkât mütehassısı rahmetli Ali Bey (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, cüz, 43-44) tuğranın Birinci Murad'ın Ragoza cumhuriyyetinin himaye ahitnâmesine elini mürekkebe batırmak suretiyle meydana gelen alâmet olduğunu yazan Hammer'le Ahmet Mithat Efendi merhumun (Mufassal Tarih-i Kurun-u Cedide) adlı eserde Tuğranın Osmanlılardan evvel kullanıldığı hakkındaki mütalâalarını yazdıktan ve Ahmet Mithat Efendi'nin mütalâasının yerinde olduğunu «Lehce-i Osman-i» ile «Ferhenkte»ki izahat ile teyit eylemekle beraber Orhan'a ait olanları görmediği için saltanatı devrinde memleketin büyümesi sebebiyle verilecek beratlarla sair vesikalara böyle bir alâmetin vaz'ı zaruretinden dolayı Osmanlılar tarafından tuğranın ilk defa Birinci Murad zamanında ihdas edildiğini söyledikten sonra şu tafsilâtı veriyor:

«Düvel-i ecnebiyyede arma nerelere vazedilirse tuğra da Padişahlara mahsus sancağa, ferman, berat, tezkire-i Osmaniyye, senedat-ı hâkaniyye, sikke, ebniye-i emriyye kapıları üzerine, posta pullarına velhasıl arma konulması icabeden mahallerin cümlesine konulmaktadır. El'an fermanların balâsındaki tuğranın zîrine yazılan bir satır yazının ilk cümlesi «Nişan-ı şerif-i âlişan-ı sami mekân-ı sultâni» dir ki tuğranın asıl isminin nişan olduğunu gösterir. Nişan kelimesi resmî lisanda ferman ve yerlige de alem olmuştur. Çünkü balâları (nişan) ile müzeyyendir. Tuğranın arma yani nişan olduğuna dair verilen mukni' izahatı kâfi görmeyüp de bir misal gösterilmek suretiyle teminat arzuyanlara (Tarih-i Osmanî Encümeni

Mecmuası) nın 35 numaralı cüzünde münderiç medenî ve siyasî vesikayı irae eylerim. Mezkûr vesikanın hulâsa-i müfadı «Ragoza'dan âidat-ı cüz'iyyelerini alamayan Aynoroz'daki Sırp manastırı ruhbanının şikâyet eylemek üzere derbar-ı şevket karare (hükûmet merkezine) gelmelerinden Padişahın malûmatı yoktur. Çünkü huzur-ı şahaneye girmelerine müsaade etmedim. Bu âidatı mütedahiliyle beraber tediye ediniz. Tekrar şikâyete gelecek olurlarsa alıkonulmamaları mukarrerdir. Her veçhile mucib-i itmi'nan olmak üzere siz dostlarıma bende-i sıddıkım Radiç'i izam eyledim. Bu madde hakkında her ne söylerse itimat edesiz. Ayniyle bizim sözümüzdür» den ibarettir. İslâv lisaniyle yazılmış olan mezkûr mektup âdi mekâtipten olmayıp (mektub-i sâmi) olduğuna alâmet olarak bâlâsı sol tarafına bir tuğra keşide edilmiştir. Çünkü tuğra Osmanlı Devleti nişanıdır. Padişahın malûmatı olmadığı bildirilen bir maddeye dair resmî bir mektuba onun için konulmuştur. Arması bulunmıyan bir mektuba itimat ile Radiç'in söyliyeceklerine inanılamazdı. Şu vesikadan anlıyabildiğim mevaddan biri vaktiyle Ragozalılara ihsan buyurulan fermanın da İslâv lisaniyle yazılmış olacağı ve vak'a-i sabikadan beri mezkûr cumhuriyyetle teati edilen resmî evrakın tuğra ile muveşşah bulunmasıdır.

«İşte Hammer Ragoza tarihinin yanlış kaydedildiği bir vakayı kendi tarihine aynen almış ve Osmanlı Padişahı hakıda nâbeca isnatda bulunmak hatasına düşmüştür.»

Ali Bey merhum bundan sonra tuğranın ilk şekliyle bunun geçirdiği safahat hakkında uzun uzadıya izahat vermekte ve meskûkâta da tatbik edildiğini kayıt ve beyan eylemektedir. Çıkardığı şu netice kayda değer: «Hüdavendigâr Gazi tuğrası bizim gösterdiğimiz şekildedir. Hafitlerinden ikisi cedlerinin tuğrasına benzer tuğralar teşkil etmişlerdir. Eğer cedlerinin tuğrasını örnek ittihaz etmeselerdi aralarındaki tefevvuk (üstünlük) dâvasından dolayı birinin tuğrasının şekli diğerlerininkine benzemiyecekti. Ve keza Hammer'in iddiası gibi tuğra sekli pençe-i Sultan Murad Han'dan me'huz olsaydı buraya kadar resmeylediğimiz tuğralarda başparmağı gösterir bir alâmet veya harf olurdu. Halbuki hiç birinde yoktur. Kezalik cümle tuğraların vasat-ı ulyasında (üst yarısında) üç parmağı gösterir üç eliflâm bulunmak lâzımgelirdi Şekillerde görüleceği üzere Hüdavendigâr Gazi tuğrasında iki ve emir Süleyman Şah tuğrasında üç fakat Çelebi Sultan Mehmed Han'ın tuğrasında dört eliflâm vardır. Bu tetkikten de anlaşılıyor ki zamanımızda gördüğümüz gibi her tuğranın vasat-ı ulyasındaki üç eliflâmlar misillû kadîm tuğralarda seyyanen üç eliflâm yoktur. Emir Süleyman Şah'ın tuğralarında üç eliflâm olması tuğrayı teşkil eden kelimelerin icabıdır.

«İşte Hammer, kadîm tuğraların şeklini zamanımızdakilere kıyas ederek tuğra şeklini Sultan Murad Han Evvel'in Ragoza fermanına bastığı pençe şekline benzetmesi ve öyle hükmeylemesi sebebiyle ikinci defa olarak bir daha hataya düşmüştür.»

Yine Ali Bey; Tuğraların üç eliflâm ile yapılmalarının sebebini şu suretle anlatılıyor: «Hattatlar, Hüdavendigâr Sultan Murad Han'ın tuğralarındaki iki elifi az, Çelebi Sultan Mehmet Han'ın tuğralarındaki eliflâm-ı çok görerek vasatı olan Emir Süleyman'ın tuğraları zevke uygun bulunduğunu bihakkın takdir edip anı sermeşk (örnek başı) ittihaz etmişlerdir. İşte tuğraların kısm-ı ulyasındaki üç eliflâm bu suret ve sebeple takarrür ve taayyün eylemiştir.»

Ahmet Mithat Efendi merhumun rivayeti hakkındaki mütalâsı da şudur: «Efendi Hazretleri Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye'nin Avrupa kıt'asında mucib-i istikrarı (yerleşmesi) olan Kosova melhame-i kübrasını (büyük muharebeyi) kazanıp bu uğurda Şehid olan Sultan Murd Han-ı Evvel Hazretleri gibi bir Padişah-ı zafer penaha Hammer'in tarihinde «Ümmî» lik isnad eylemesine basbel hamiyye dayanamayıp bütün kuvve-i kalemiyyesiyle kudret-i ilmiyyesini bu isnadın reddine hasreylemiştir. Bu hususun verdiği asabilik ile tuğra-yı hümayunun pençe-i Murad Han'dan alınmış bir şekil olduğuna itimat etmeyip «Lehce-i Osmani» de muharrer tuğra kelimesinin izahı delâletiyle Oğuz Hâkanının nişanı olan Tuğri denilen bir kartal kuşundan me'huz bulunduğu zu'munu ima eder surette idare-i lisan eylemiş ve buna inanmış gibi görünmüştür. Bu sebeple efendi merhum bizi iki maddenin tetkikine sevkeylemiştir: (1) Oğuz Han'ın nişanı kartal mıdır değil midir? (2) Tuğramız Oğuz Han nişanının ayni midir, gayri midir? Malûm olduğu üzere (Türk) kavmini teşkil eden yirmi kabileden birisi de (Oğuz) kabilesidir. Mezkûr kabile yirmidört büyük aşireti havi olup her birinin ayrı ve hususî damga yani nişanları vardır. Bu nişanlar içinde zîruh (canlı) nakşı bulunmaz. Ya birer kelimenin ilk harfleridir, yahut uydurma şekillerdir. Her dört aşiret bir hanlıktır. Bu halde yirmidört aşiret altı han tarafından idare olunur demek olur. Her Han'ın bir (ongun) u yani mukaddes tanınmış bir

kuşu vardır ki bu» ongunlar da (tavşan, şahin, kartal, uçkuşu, sungur, çakır) gibi avcı ve yırtıcı kuşlardır.

«Bir Han'ın ongunu isimlerini yazdığımız avcı kuşlarından hangisi ise o kuşu mezkûr Hanlığı teşkil eden dört aşiret efradı indinde mübarek ve mukaddes olup onunla tefe'ül edilir, incitilmez, ona ok atılmaz, avlanmaz ve eti de yenmezdi. Hanlar Hanı yani Hâkan olan Oğuz'un da ongunu tuğri kuşuydu. Hanların ongunu nasıl idareleri altındaki dört aşiret efradı tarafından ongun ittihaz edilmiş ise Oğuz Han'ın mu'tekit olduğu (tuğri) de cümle hanlar ve bütün aşiret efradı beyninde mukaddes ve mübarek sayılıp oğuz kabilesinin umumî ongunu ittihaz edilmişti. Bu sebeple tuğri kuşunu temsil eden her hangi bir şeklin verdiği hükmü umumun icra ve intaç eylemesi itikat icabı idi İşte bu temsile de mezkûr kuşun ismine nisbetle (tuğrağ) namı veriliyordu. Bu tafsilâtı yazmaktan maksat, tuğrinin kartal kuşu olmadığını ve Romalıların kartalıyle hiç bir münasebeti bulunmadığını ispat eylemektir.

«Tuğri; kartal değildi. Çünkü kartal Oğuz kabilesinin havi olduğu altı Hanlıktan Ay Han'ın ongunu olduğundan yalnız mezkûr Han'ın idaresinde bulunan (Yazer ve Döğer ve Duderga ve Babırlı) aşiretleri tarafından tefe'ül ediliyordu. Bu halde mertebesi tuğriden dûn idi. Kezalik tuğriye hiç bir zaman kartal denilemezdi. Çünkü tuğri (Divan-ı Lügat-üt Türk, Sayfa: 400) (Bir kuş imiş ki bin kuş öldürür, ancak birini yermiş yahut «Avcılar bazan kırlarda yüzlerce kuşun başları kopmuş ayakları kırılmış, karınları deşilmiş bir halde görürlermiş» bu kuşları tuğri telef edermiş. Amma şimdiye kadar hiç bir kimse bu (tuğri) kuşunu görmemişler. Yalnız eserinden istidlâl ediyorlarmış. Bu halde Araplarda Anka, Acemlerde Simurg nasıl ismi var cismi yok birer kuş ise Türklerde de Tuğri öyledir. Bu nevi' kuşların üçüncüsüdür. İşte bu sebeplere mebni bizim tuğrimiz kartal olamaz. Çünkü kartal ismi gibi cismi de mevcut ve ammenin malûmu bir kuştur. Tuğri ise esatiridir, hayalidir. Tuğrinin lehçe'de muharrer olduğu üzere bir kartal olmadığı ve olmıyacağı şu izahatla sabit olduktan sonra mezkûr tuğrinin (nişan ı hâkanî) yani selâtin-i Osmaniyyece alâmet-i mahsusa ittihaz edilip edilmediğinin tetkikine nakl-i kelâm edilince: Oğuz Han tevki'ine kabilesi efradı (tuğrag) dedikleri yazılmış idi. Fakat şimdi bu tevki'in ne resim ve ne şekilde olduğu malûm değildir. Oğuz Hakan'ın zaman-ı hükûmeti Tarih-i Osmanî Encümeni tarafından yazılan Osmanlı Tarihinde (Sayfa; 9) dokuzuncu asır-ı Hicriden kırk asır evvel ve (Tarih-i Âlem) de (cilt I, Sayfa 397) Hicret-i Nebeviyyeden (3400) sene mukaddem farz ve tahmin ediliyor. O zamanca tertip edilecek tuğranın her halde iptidaî eşkâlden ibaret olacağı derkârdır. Nasıl ki hâkan-ı müşarenileyhin vefatını müteakip kabilesinin hâvi olduğu yirmidört aşiretten her biri için ihdas olunan damgalar da böyledir. Evvelce yazdığımız veçhile içlerinde bir zîruh veya hendesî nakış görülmez. Eğer Oğuz Hakanın tuğrağı bir kuş şeklinde bulunsaydı yirmidört aşiret damgasından birinde olsun öyle zîruh nakış bulunması evlâdın ecdadı taklit tabiatının muktezası idi. Muhmut Kâşgarî 466 sene-i Hicriyesinde yazdığı lûgatnâmeye (Divan-ı Lügat-üt-Türk de tuğrağ kelimesi) (tuğrag) ismini tahrir ile bu kelime hakkında (Oğuzların tevki'idir, bunun aslını Türkler bilmediği gibi ben de öğrenemedim» demiştir. Bu halde o seneye kadar Oğuz Türkleri beyninde (tuğrag) denir bir tevki'in mevcudiyyeti anlaşılıyor. Mahmut Kâşgarî Oğuz aşiretlerinin damgalarını biliyordu, lûgatinde bu şekilleri de göstermiştir. Fakat tuğrağın ne şeklini resmetmiş, ne de muhteviyatından bahseylemiştir. Mezkûr lûgatnamenin tertip edildiği senede Selçukîlerden Sultan Celâleddin Melekşah Iran'da hükümran idi. Malûm olduğu üzere bu hükümdar Oğuz kabilesinin (Kınık) aşiretindendir. Hükûmetlerini de sair Oğuz aşiretlerinin yardımıyle tesis eylemiştir. Bu suretle kendi tevki'leri Oğuzların mezkûr seneye kadar muhafaza eyledikleri (tuğrag) olması milliyyet muktezasıydı. Halbuki mezbur hükûmetin sikkelerine tuğrağı andırır bir şekil ve Kınık aşiretine mahsus damga konulmayıp bilâkis muahharen teşekkül eden Rum Selçukîleri meskûkâtına İranîlere mahsus Şir ü Hurşid alâmeti konulduğu görülür. Onlar İran'ı zaptedince mahallî âdetlere tâbi' olup Fürs lisanını resmî lisan ittihaz eyledikleri misillû kadim tuğrağları yerine İranî bir tevki' kabul ederek, fakat namını (tuğrag) isminin İranîlerin suret-i talaffuzuna muvafık olarak (Tuğra) vazzeyle miş oldukları me'muldür.

«Bu suretle Selçukîlerin zamanına kadar malûm olan şekil tuğrağ Selçukîlerden sonra Oğuz kabilesinden yeni hükûmetler tesis eden (Kayı) aşiretiyle (Devlet-i Osmaniyye) Bayındır aşireti (Akkoyunlu hükûmeti) halkında meçhul kalmış (kayı) Osmanlılar nişan dedikleri şekli Bayındırlılar da kadîm aşiretleri damgasını tevki' ittihaz eylemekte muztar kalmışlardır. Fakat halk yine bu tevki'leri (Tura) na-

mıyle yadeylemeyi unutmamışlardır Hasılı Osmanlılara Selçukîlerden Tuğranın lâfzı kalıp şekli tevarüs ve intikal etmemiştir İsmiyle beraber şekli de intikal etseydi hükûmet-i Osmaniyyenin bidayet-i teessüsünden itibaren istimal edilir ve Hüdavendigâr Gazi ahdında Ragoza elçisine tuğralı ferman verilirdi. Kezalik tuğranın şekli kadimi Oğuz Han tuğrağına benzeseydi Bayındır devletinde Bayındır aşireti damgası yerine şekl i mezburu veya ona karip bir şekli kabûl edileceği şüphesiz idi. Çünkü onlar da Oğuz evlâdı olup tuğrağın şeklinde bir tevki ihdasına hak ve salâhiyetleri derkâr idi.

«Bu tafsilâttan gaye Lehçe-i Osmanî'de muharrer olan Oğuz Han'ın tuğrağı da Osmanlılarca nişan ittihaz edilmediğini anlatmaktadır. Filhakika nişan-ı hâkanî ittihaz edilmiş olsaydı yine Lehçe-i Osmanî muharririnin (Fezleke-i Tarih-i Osmanî) sinde (sayfa 15) «Ragoza Cumhuru senevî vergi tediyesi mukavelesiyle ahitnameye nâil oldu. Hüdavendigâr Gazi ol senede «kanun-i kadîm-i Oğuziyâne» riayeten imza yerine pençesini al boyaya vurup basmakla ona takliden icad kılındı» demezdi. İşte Ahmet Midhat Efendi merhumu yanıltan lehçe olmuştur. Merhum-ı müşarünileyh Vefik Paşa merhumun Türklüğe fart-ı mahabbetleri olduğunu ve bu sözleri (Varsun böyle bilsünler) diyerek kasten yazdıklarını düşünememişlerdir. Vefik Paşa Tarih-i Osmanî'nin şimdi yazdığımız kısmında Hüdavendigâr'ın pençe basmasını (Kanun-i kadîm-i Oğuziyâne) olmak üzere tavsif buyuruyorlar. Halbuki Paşa-yı müşarünileyh böyle basmanın Cengizyane olduğunu bizden daha âlâ biliyorlardı. Tuğra ismi Osmanlılara refik-i gayr-i müfariki olan (hümayun) kelimesi ile birlikte gelmiştir. Bu kelime (hüma) ile (yönü) edatından ibarettir. (Hüma) bir kuş ismidir ki sâyesi (gölgesi) kimin başı üzerine düşerse şeref ve ikbale nail olurmuş: Aslı (humay) dır. Halk lisanında devlet kuşu namiyle yadedilen (humay) kadîm Türkçe'de (umay) suretinde olup Oğuz Hakanı'nın zevcesinin ongunu olduğu Millî Tetebbu'lar Mecmuası'nın üç numaralı nüshasında «Eski Türklerde içtimai teşkilât» unvanlı mühim makalede gösterilmiştir. Bu surette (tuğra-yı hümâyun) terkibi Oğuz Hakan ile zevcesinin ongunu kelimelerinden teşkil edilmiş olduğu anlaşılıyor.

«Menşurlar bâlâsındaki nişana Araplar (tevki') dediklerinden bu kelime de Osmanlı resmî lisanına nakledilmiş ve nişancılık rütbesini ihraz buyuran zevata alem olmuştur.

(Tuğra şekli ezhan-ı umumiyyde iki şeye teşbih edilmektedir. Bunlardan pence şekline benzetmek istiyenler Hammer tarihini okuyanlar ve onun gibi kadîm tuğramızın şeklini bilmiyenlerdir. Kuş şekline teşbih edenler de Ahmet Mithat Efendi'nin Mufassal'ını mütalâa ederek mevhum ve muhayyel tuğri kuşunun şeklini (tuğra) ismi gibi Osmanlılara intikal eylemiş zu'munda bulunanlardır. 767 senesinde ihdas edilmiş olan Tuğranın şekli pençeye ve kuşa benzemediği gibi o seneden evvel olan İslamî tevki'lerin hiç birine de benzemez. Tuğranın suret-i teşekkülü ile şekl-i iptidaisi ve uğradığı tekallübatı evvelce yazmıştık. Bügünkü muntazam ve zarif şeklini Abdülmecit Han'ın saltanatlarının beşinci senesinde icra edilmiş olan tecdid-i meskûkât münasebet-i hasenesiyle iktisap eylemiştir ki o sene hüsn-i hatt-ı Osmanî'nin mertebe-i tekâmülünü irae eyler. Tuğray-ı hümayunun şekli kendine mahsustur. Hiç bir zinet-i resmiyye ve nakşiyye kabul etmez. Etrafını câbeca güller ve çiçeklerle tezyin etmek istiyenler onun ziynet-i sâdegisiyle azamet-i mâneviyyesini selp ve ihlâlden başka birşey yapmamış olurlar. Tuğraya nazar edenler onda bir mahabet hissederler. Beratlarda tuğranın zîrine yazılmış olan şu bir satır yazı onun hakiki sebebini gösterir: «Nişan-ı Şerif-i âlişan-i sâmi mekân-ı sultanî ve tuğra-yı garra-yı cihan sitan-ı hâkani hükmü oldur ki» şimdi bu beratın münderecatına hükmeden kimdir ? Nişan-ı şerif ve tuğra-yı garra. Çünkü tuğra (Zat-ı hazret-i Padişahinin temsilidir) nişan-ı şerifin hükmü bizzat Padişah hazretlerinin irade-i seniyyeleridir.»

Tanzimat'tan sonra tuğra gayet muntazam ve lâtif bir şekil almıştır. Bu şekli ilk defa muvaffakiyetle tatbik eden Hattat Rakım Efendi'dir. Kardeşinin oğlu Sikkezen başı Hattat Haşim Efendi de tuğrada maharet göstermiştir. Vahdetî, Sami Efendi'lerle Tuğrakeş şöhretiyle anılan İsmail Hakkı Bey tuğracılıkta ileri gitmişlerdir.

Tuğraya Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam edilmiştir. Cumhuriyet idaresi henüz böyle bir nişan ve alâmet kabul etmemiştir.

Tuğra-yı âh çekmeğe müştak idi gönül
Sultan-ı aşktan sana izn olda var çek
Sâbit

TUĞRA ÇEKMEK (طغرا چكمك) [*İda.*] Berat, ferman ve sair vesikalara tuğra denilen alâmetin yazılması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tanzimat'tan evvel Tuğra «Nişancı» yahut

«Tuğrakeş Vezir» denilen tuğra çekmeğe salâhiyyetli olanlar tarafından çekilirdi. Son zamanlarda bu vazifeyi görmek üzere Bab-ı âli'de «Tuğrakeş» adlı hususî memurlar vardı.

TUĞRAİ (طغرائی) [*İda.*] Berat, ferman ve sair tuğra çekilen kâğıtlara Tuğra alâmetini yapanlara verilen unvandır. Bunun yerine «Nişancı», «Tevkiî» de denilirdi. (*Bak*; Tuğra).

TUĞRAKEŞ (طغراکش) [*İda.*] Berat, ferman ve sair tuğra çekilen kâğıtlara tuğra çeken yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu vazifeyi gören memura «Tuğraî», «Nişancı», «Tevkiî» de denilirdi. Tuğra çekmek salâhiyyeti bulunan vezirlere «Tuğrakeş Vezir» denilirdi. 1254 H., 1838 M. den itibaren bu vazifeyi görmek üzere Bab-ı âli'de hususi memurlar tâyin edilmiştir.

TUĞRAKEŞ VEZİR (طغراکش وزیر) [*İda.*] Bulunduğu eyalet valiliğinde veya ordu kumandanlığında verdiği emirlerin üstüne Padişah namına tuğra çekme salâhiyyeti bulunan vezirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu salâhiyyet sonradan vezirlerden kaldırılmıştır.

TUĞRALI AHKÂM KÂĞIDI (طغرالی احکام کاغدی) [*İda.*] Serdar-ı ekrem sıfatiyle muharebeye giden Sadrazam'a lüzumunda kullanmak üzere verilen tuğralı kâğıtların adıdır. Sadrazam lüzum gördükçe bunları doldurur ve alâkalılara verirdi. Bu tuğralı kâğıtlar Nişancı'ların Sadrazam'la birlikte sefere gitmedikleri zamanlarda verilirdi Onyedinci asırdan itibaren Nişancı'ların da Serdar-ı ekrem'le birlikte sefere gitmeleri ve yerlerine vekil bırakmaları usul ittihaz olunduğundan sonraları bu tuğralı kâğıtlara lüzum kalmamıştı.

TUĞRALI EMR-İ ŞERİF (طغرالی امر شریف) [*İda.*] Tuğra denilen alâmet bulunan kâğıtlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TUĞRALI FERMAN (طغرالی فرمان) [*İda.*] Üstünde tuğra bulunan ferman'ar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Fermanların hepsinde Padişahların alâmeti olan tuğra vardı.

TUĞRA NÜVİS (طغرانویس) [*İda.*] Berat, ferman ve sair vesikalara tuğra çeken memura verilen addır. Nişancı'nın onsekizinci asır sonlarında işinin pek azaldığını ve asıl vazifesi olan tuğra koşidesini Tuğrakeş denilen muavininin yaptığını yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa 227) şunu da ilâve ediyor:

«Bir aralık yani 1263 H., 1836 M. tarihinde lâğvedilen Nişancı'lığın vazifesi Defterdarlığına verilmişti. Mühim işlere mütaallik fermanların üzerlerine Bab-ı âli ve diğerlerine de Defterdarları tarafından tâyin olunup Tuğranüvis denilen memurlar tarafından tuğra çekilirdi. 1254 H., 1838 M. de Defterdarlığı'ndeki tuğranüvislik hizmeti kaldırılıp Bab-ı âli ile Defterdarlığı tuğracılığı birleştirilmiş ve bu hizmetin Bab ı âli'de görülmesi muvafık görülmüştur.»

Tuğranüvis sanma ki zerrin nişan çıker
Ol şaha tuhfe bir sarı tozlu keman çeker
Nev'î

TUĞRA-Yİ ŞERİF HİZMETİ (طغرای شریف خدمتی) [*İda.*] Tuğra çekmekle vazifeli memur yerinde kullanılır bir tâbirdir. Berat, ferman ve sair vesikalara tuğra çeken memura «Tuğraî», «Nişancı», «Tevkiî», «Tuğrakeş» denilirdi.

TULHANE (طلخانه) [*San.*] Sütbane ve yağbane yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hususi şahıslara ait olanlar bulunduğu gibi Devlete ait olanlar da vardı. Devletinkilere «Mirî tulhane» denilirdi. Hususi şahıslar açtıkları tulhaneler için Devlete muayyen bir resim veya civardaki imaret ve medreselere bir miktar yağ verirlerdi. Ancak bir yerde tulhane açmak için mevcut Mirî tulhaneye zarar vermemesi lâzımdı.

TULÛAT TİYATROSU (طلوعات تیاتروسی) [*San.*] Sahnede malûm ve muayyen tekerlemeler ve taklitlerle piyes şeklinde oynanan oyuna verilen addır. Açıkta oynanan «Orta oyunu»nun sahneye çıkarılmış şekli olan «Tulûat» ilk zamanlarda bocaladığı halde sonradan tutunmuş iae de Avrupa tekniğini alarak temsiller veren kumpanyaların kurulması ve 1908 İnkılâbından sonra hükûmetçe tesis olunan «Dar-ül-Bedayi'» in faaliyete geçmesi üzerine mevkiini kaybederek ortadan büsbütün çekilme vaziyyetine düşmüştür. Tulûat; yazılı bir eser temsil edilmeyüp aktörün sahnede aklına geleni, vaziyyetin icabettirdiğini söylemek, rolü sahnede yaratmak demektir.

Gülü Agop'un kurup Sadrazamın delâletiyle Padişahtan süflörle Türkçe piyes oynamak imtiyazını alması üzerine sanatlarına son verme vaziyyetine düşen tulûatçıların zekâlarının imdada yetiştiğini, meslekten değil fakat süflörden vaz geçmek suretiyle faaliyetlerine devam ettiklerini yazan Refik Ahmet Sevengil (İstanbul nasıl eğleniyordu?, Sayfa 195 ve

müteakıp) şimdi bir iki döküntüden ibaret kalan bu sanat için şu tafsilâtı veriyor:

«Bunun neticesi, (aüflörden vaz geçme neticesi) bu kabil tiyatrocuların işi büsbütün atıcılığa vurmaları demektir. Eski orta-oyunu perde, dekor ve saire gibi Garp tiyatrosu malzemesini almış fakat bir taraftan mazbut ve muayyen tekerlemelerin hududunu alabildiğine genişletmiş, aynı zamanda eski Lâz, Kürd, Çerkes, Arap ve saire taklitlerinden istifadede devam etmiş ve ortaya yeni bir nevi tiyatro çıkmıştır: İşte tulûatçılık!

«O gün bu gündür bu sahnenin aktörlerini bazan bir sünnet düğününde ehalinin arasına kurulan bir iskemle ile paravana şeklinde bir tahtadan ibaret (Yeni Dünya) nın, Hayali cibannümanın etrafında kavukluya, Kürde ve zenneye çıkmış gürürüz. Bazan Kadıköyün'de, Şehzadebaşın'da veya İstanbul'un diğer bir semtinde genişce bir salaşın içinde toplanan yüzlerce seyirci karşısında beş perdelik, iki tabloluk, üç sahnelik taklitli, acıklı, gülünçlü dram! oynadıklarını ve kodamanlarının daima para kazandıklarını biliriz.

«Evvelce Abdürrezak ve Şevki kodamanları idi. Bilâhare perdecilikten yetişip bu sayede bizim memleketimizin servetlerine göre oldukça zengin bir adam olan Kel Hasan, senelerce İstanbul'un eğlence piyasasına hâkim olmuştur. Saray halkı, vükelâ, vüzera, ağniya sınıfı, binlerce kadınlar ve erkekler Kel Hasan'ın süpürge sopasını biçare Ali Rıza Efendi'nin başına nasıl indireceğini ve gaz tenekelerinin nasıl yuvarlanacağını, uşağın evin hanımına nasıl arsızca ilân-ı aşk edeceğini görüp eğlenmek (!) için saatlerce yoldan araba tutup Şehzadebaşı'na gelirlerdi.

«Komik-i şehir (!) boş vakitlerinde konaklara çağırılır, î'zaz ve ikram edilir, bir maskaralığına bin atiyye verilir, hatırı tatyip olunurdu. Hepsi de öldüler.

«Bugün aynı sahada, aynı sahnede başka bir yıldız etrafa aydınlık saçmaktadır: Nâşit Bey (ölümü 1938).

Bütün bu düşünceleri hülâsa edecek olur isek, Tulûat tiyatrosunu bugünkü tiyatro telâkkisi ile telife imkân bulamayız. Tulûat tiyatrosu devrini ikmal etmiş, yerini hakiki tiyatro sanatına terketmiştir.

«İkinci Abdulhamit zamanında tiyatrolar kadınlara ayrı, erkeklere ayrı günlerde temsil verirdi. Genç kızlar, ihtiyar anneler, kırmızı elma şekeri ağzında çocuklar tiyatroya gelirler ve küçükler vızvızlanırken büyükler sahnedeki perdebirunluklar ile ahlâkları bozularak gülerler, gülerler ve gülerlerdi.

«Tulûat tiyatrolarında piyes, piyeste mevzu ve saire yoktur. Esas, halkın bir buçuk, iki saat meşgul ve alâkadar edilmesidir.

«Bu itibarla tenevvuu temin etmek için asıl oyun haricinde kantolar söylenir.

«Perde alelekser bozukdüzen bir orkestranın gümbürtüleri, zırıltıları içinde açılır, sahnenin bir köşesinden kantocu kızlardan biri çıplak denilecek bir halde tül elbiseler içinde hoplıyarak, zıplıyarak ortaya gelir, halkı tahrik eder vazi'larla göbek kıvırır, şarkı söyler. Hiç bir bedi'i kıymeti olmıyan bir güfte, hiç bir bedi'i kıymeti olmıyan bir beste, hiç bir bedîî kıymeti olmıyan bir raks. İşte bu kantodur.

«Burada asl olan ne musiki, ne de raks-tır. Çıplak bir kadının vücut hareketleriyle halkı tahrik ve alâkadar etmesidir ve perde bozuk düzen orkestranın gümbürtüleri, zırıltıları arasında kapanırken salonu yıkacak şekilde kopan ve coşan alkışlardan anlaşılır ki maksat hasıl olmuştur.

«İkinci Abdülhamit zamanında Garp usulü tiyatro her türlü tazyiki görürken tulûat rezaleti tam bir serbestiye mazhardı. Bir günün içinde tümen tümen «Tulûatçı» yetişir, tiyatro namı altındaki bu rezalet kumpanyalar iki buçuk uydurma aktör, bir iki kadın ve bir sandık eşya ile şehir şehir Anadolu'yu, Rumeli'yi gezerler, gezdikleri yerleri haraca keserlerdi.

«Kantocu kızların yüzlerle, binlerle âşıkları vardı. Kanto söylenirken localardan, parterden, paradiden gümüş çeyrekler, mecidiyeler, altınlar sahneye yağdırılır, tiyatrodan sonra üftadeler kantocu kızların yollarını beklerlerdi.

«Tulûat tiyatroları Meşrutiyetin ilânından sonra da eskisi kadar olmamakla beraber yine rağbet görmekte devam etti. Son seneler içinde suflörsüz piyes oynamak ve tekerlemeler ve saire esnasında perdebirunane ve müstehcen sözler sarfemek zabıtaca menedildi.

«Mamafih kepazeliğin önüne geçilmiş değildir. Medenî ve bedîî tiyatroya muzır bir rakip olan tulûat bir taraftan halkı zehirlerken diğer taraftan birçok istidatları da çürütmüş oluyor. Zira kaydetmek lâzımdır ki tulûat oyuncuları içinde cehaletlerine, görgüsüzlüklerine rağmen birçok kıymetli kabiliyyetlerin mevcut olduğu ve maalesef müsait ve müfit bir sanat sahasına intikal edemeden sönüp gittikleri görülmüştür.»

TULUM (طلوم) [*San.*] Sığır derisinden yapılan su kabına verilen addır. Tulum denil-

mesi hayvanın derisinin olduğu gibi çıkarılması yüzündendir.

Tulumlardan ordularda ve hassaten seferlerde istifade olunurdu. Yavuz, Mısır seferinde tulumlarla ordunun su ihtiyacını temin etmiş, bir araya getirmek ve duba gibi kullanmak suretiyle kurduğu küprüden ordunun ağırlığını geçirmişti.

Tulum; uzak yerlerden su taşımak mecburiyyetinde olan bir kısım köylüler tarafından hâlâ kullanıldığı gibi koyun ve keçi derilerinden yapılanlar da yağ ve peynir koymakta kullanılır.

TULUMBACI (طلومباجی) [*Hal*] Yangın söndürme âleti olan tulumbalarda hizmet edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tulumbacı tâbiri hassaten Hicrî onüçüncü (Milâdî onda kuzuncu) asır başlarında takındıkları tavır ve hareket dolayısiyle külhan beyliği ile bir sayılırdı.

İstanbul'da tulumbacılık teşkilâtı Hicrî 1132 (1719) senesinde ihdas edilmiş olan «Dergâh-ı Âlî Tulumba Ocağı» ile başlamıştır. İlk ocak Yeniçeriliğin bir şubesi halinde kurulmuştu ve Yeniçeri usul ve nizamlarına tâbi tutulmuştu.

Tarihî menbalar ocağın ihdasını Tophane yangınında kullanılarak büyük faydası görülen Fransız mühtedisi Davut Gerçek Ağa'nın (ölümü 1146/1733) yaptığı tulumba ile başladığını gösterirler. Yine onlara göre yangınların birbirini takibetmek suretiyle çoğalması tulumbacılığın tâmimi zaruretini meydana çıkarmış ve Yeniçeri ocağının kaldırılması dolayısiyle Dergâh-ı Âli Tulumba Ocağı da o miyanda lâğvedilmiş olduğundan 1243 (1827) tarihinden sonra her mahallede birer tulumba buludurulmuş ve bu tulumbaları kullanmak için teşkilât yapılmıştır.

Bununla beraber tulumbacılık bununla da kalmamıştı. Devlet dairelerinin her birinde «Ocak» adıyle bir tulumbacı teşkilâtı yapıldığı gibi muhtelif milliyyetler ve ezcümle (kilise heyetleri) de iştirak ettirilerek her kilisenin ayrıca bir tulumba takımı vücude getirilmişti.

Bu üç teşkilâtın üçünde de ilkin «Ağa» ve son zamanlarda «Reis» namiyle birer baş bulunurdu. Reisin mazereti halinde tulumbacılar arasında «sandık» adı verlen (tulumba)yı idare etmek için ikinci bir reis daha vardı.

Mahalle tulumbalarında asıl reis yangına gitmez, tulumbayı ikinci reis kaldırıp yangına götürürdü.

Sandık meratip silsilesi (hierarchie) bu iki reisten sonra «fenerci», «borucu», «hortumcu» gibi daha dört mertebeyi havi idi Fenerci; tulumbanın Ağası yerinde sayılır, borucu; su sıkmağa mahsus boruyu taşıdığı gibi yangına su sıkar, kökenci; borucunun kullandığı borunun düşmemesi için boruyu tutar, hortumcu da hortumları kullanırdı. Tulumbanın âmirleri, zâbitleri sayılan bu dört kişiden başka «uşak» tâbir edilen ve aralarında biribirlerini «omuzdaş» diye çağıran efrat da tulumbayı taşırlardı.

Sandık takımının ağası yerinde bulunan fenerci, ikinci reisin bulunmadığı zamanlarda sandık kaldırmak salâhiyyetini de haizdi. Uşaklar arasında kavga zamanlarında sözü, emri dinlenen «fenerci» idi. Bu işte sözü reisinkinden fazla geçerdi. Bundan başka fenerci tulumba heyetinin «baş muhzır»ı, diğer esnaflardaki «çavuş», yahut «yiğit başı» pâyesini de haizdi.

Reis yolda takım değiştirme emrini verir, uşakları yormamıya gayret ederdi. Tulumba dört kişi tarafından omuzda taşınırdı. Yangın yerine kadar tulumba omuzda yaya gidileceği için efradı yormamak icabederdi. Çünkü aksi takdirde bir iş görmek kaabil olamazdı. Hattâ güçlü kuvvetli olan reisler sandığın altına bile girer, tulumbanın taşınmasına yardım ederlerdi. Fakat ekseriyyeti at üzerinde tulumbayı takibederdi.

Efrattan mühim vazifesi olanlardan biri fener çekendi. Yangına giderken önde fener çeken; yolun bozuk ve çukur olup olmadığını haber vermek vezifesiyle mükellefti. Yolda ıslaklığa tesadüf ederse «yalama var», çukur ve bozuk kaldırıma rast gelirse «atlama var» diye haber verirdi. Fenercinin ufak bir dikkatsizliği süratle giden tulumbanın devrilmesine sebep olabilirdi. Bunun için vazifesi mühimdi. Bilhassa geceleri tulumbanın hayat ve selâmeti bunun elindeydi.

Tulumbacılar yangına giderken ve gelirken dönemeç yerlerde, geçit mahallerinde ve bazan halkın toplu bulunduğu kalabalık caddelerde na'ra atar, nerenin tulumbası olduğunu söylerlerdi. Na'ralar bir kaç elif miktarı çekilen bir (ha't. t) tan sonra «Yaman gider memleket kurtaran filân yerli» şeklinde idi. Her semt tulumbasının başka başka na'raları vardı; ve bunlar az çok o semtleri ima edecek sözlerden ibaretti. Meselâ Kocamustafapaşa tulumbacıları: Yedi kubbe altında hû çeken Hazret-i Sünbülî, Belediye tulumbacıları: Cihana tezkire dağıtan Belediyeli, Kazlıçeşmeli'ler de oradaki Salhanelere telmihan: Kelle kesen salhaneliler derler ve bu sözleri işitenler sormadan tulumbanın nerenin tulumbası olduğunu anlarlardı.

Yangınlarda ev kurtarmak için ev sahibi ile tulumba heyeti arasında mukaveleler aktedilirdi. Sigorta kumpanyaları da bunlardan istifade ederlerdi.

Tulumbaların temin ettikleri istifade reise üç, ikinci reis ile fenerci, borucu ve hortumcuya ikişer, efrada da birer hisse olmak üzere dağıtılırdı. Borucu, kökenci, fenerci için ev sahibinden «borucu bahşişi» adıyle bir para da alınırdı. Bazı yerlrde payların tevzii reislerin arzusuna bağlı idi. İstediğine arzu ederse fazla verebilirdi.

Tulumbacılar ekseriya yahgınlardan kurban alırlardı. Evleri yangından kurtulanlar nezrettikleri kurbanı tulumbacılara verirlerdi. Bu suretle aldıkları kurbanın yangın yerinde kulakları kesilir, akan kanın birazı sandığın tahtasına, bir miktarı da yangından kurtulan evin kapısına sürülürdü. Şayet kurban tamamen kesilirse kanını sandığın içine akıtırlar, arkasından bir na'ra ile o kanlı suyu basarlardı.

Tulumbacı ocaklarında bir nevi teşkilât daha vardı. Dairelerin tulumbalarıyle mahalle tulumbalarında «sofa», kilise heyetlerinde «divan» bir nevi sulh ceza mahkemesi idi. Bu mahkemenin reisi, tulumbanın asıl reisi idi. «Sofa» veya «divan»ın toplantısında makamına gelir, muhakeme edilecek tulumbacı karşısına oturtulurdu. Herkes toplandıktan sonra «fenerci» yanında kabahatlı olduğu halde «sofa»ya gelerek elindeki kırbacı reisin önüne bırakır, kabahatlının kabahatını anlatırdı. Bu mahkemede iki nevi ceza verilirdi: Tomruk, kırbaç

Tomruk; kabahatlinin ayağına pranga vurup cezası kaç gün tâyin edilmiş ise okadar gün koğuşta bağlı kalmaktan ibaretti. Ancak mahkûm tomruğa vurulduktan sonra bir yangın çıkarsa o zaman pranga açılır, mahkûm da kurtulup arkadaşlarıyle beraber yangına koşardı.

Kırbaç; hükmolunan dövme cezasının tatbik âleti idi. Reis kabahatın derecesine göre kaç tane hükmederse derhal vurulurdu.

Ocakta dört kişi bir takım teşkil ederdi. Tulumba takımlarının ayrı ayrı adları vardı. Birinci takımın adı ekseriyetle «Muşlu» idi. Reis ve yahut uşaklar diğer takımlara türlü isimler verirlerdi. Karakaçan, Kaptan, Hırvat ve saire gibi. Bu isimler ekseriya takımı teşkil eden fertlerden mülhem idi.

Tulumbacıların çokluk birbirleriyle kavgaları da olurdu. Her nedense iki sandık birbirine düşman oldu mu kılavuz, gözcü kullanmak suretiyle birbirini gözetirler, ilk yangın zuhurunda yangın yerine gider veya dönerken şayet bunlardan biri bir sokaktan, diğeri de öteki sokaktan, çıkmak suretiyle birbirleriyle karşılaşırlarsa o zaman kendisine güvenen sandık öne düşer, öteki kovalardı. Yetişirse sandıkları indirirler, usturpa, toka, yumruk ve sopa ile dövüşürlerdi. Bu kavgalar pek müthiş olurdu.

Ocakların yani tulumba heyetlerinin bazıları ezcümle Galatasıray, Tersane, Selimiye, Paşakapısı, Çeşmemeyd.nı, Üsküdar ve Bâb-ı Zaptiyye en meşhurları idi. İkinci, üçüncü ve altıncı daire tulumbaları da oldukça şöhretli idiler. Kilise tulumbaları içinde de meşhur olanları vardı.

Vaktiyle her sınıf halkın hususî bir kıyafeti mevcut olduğu gibi tulumbacılar da kendilerine bir kıyafet seçmişlerdi. Yeniçeri ocağındaki ilk ocağın elbisesi Yeniçerilerin ozamanki kıyafetlerine benzer şeylerdi. Ocağın kaldırılmasından sonra bütün resmî kıyafetler gibi tulumbacıların kıyafetleri de değişmiştir.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi; 1243 (1827) senesi vak'aları arasında tulumba ocağının ihyasını, eski tulumba teşkilâtını ve tulumbacıların şekil ve kıyafetlerini şöyle anlatır:

«Vak'a-i Hayriyye'den mukaddem (Tanzimat'tan evvel) her dairenin mürettep harik tulumbalarına nezaret eden «Tulumbacı başı» namiyle ocak muteberanından memur-ı mahsus vardı. Bostaniyan-ı hassa tulumbacıları gibi içlerinden başısı Yeniçeri namiyle yâdedilmiş ise de neferatı esnaf delikanlılarından ve Yeniçeri eşbehlerinden olup harik zuhurunda her ocağın tulumba neferleri başlarında çorba tası ve üzerleri kaçıncı ortadan ise nişanlı taslar ile etraftan koşuşarak yangın yerine dalıverirler ve sair vakitlerde başlarında koca bir sarık ve omuzlarında «kertal kanat» tâbir ettikleri kırmızı kaput ve baldırları çıplak olarak ayaklarına yemeni giyerlerdi. Yeniçerilerden sonra bunlar dahi dağıldığından yalnız Bâb-ı Serasker'de bulunan tulumbalar icabında derme çatma takım ile idare olunmakta ve askerî neferat dahi istihdam kılınmakta ise de bu suretle idaresi yolsuz olmakla nizama raptı zımnında bir müdür tâyinle beher tulumbaya hariçten neferat tahririne mübaderet olundu.»

Tulumbacılar, son zamanlarda, (mintan) dedikleri kukuletalı koyu deve tüylü aba ile potur ve başlarına alyah ve kalıplı atfır numaralı bir fes giyerler, üstüne de Trablus kuşağı veya ipekli mendil ve bellerine Girid kuşağı sararlardı. Ayaklarına da uşaklar yemeni, reisler yumurta ökçeli iskarpin giyerlerdi. Kilise tulumbacıları ise «patatuka» denilen yakası kadifeli, çapraz ilikli mintan ve bol Fransız pantalonu iktisa eylerlerdi.

Reisin sol omuzundan bir de gümüş köstek sarkardı. Reislerin hususiyle resmî dairelerle Belediyyeye mensup olanlarının rütbelerini gösterir bir işaretleri de vardı. Birinci reis sol kolunun bazusu üzerine 3, ikinci 2, fenerci ile borucu kezalik ikişer sırmalı ve 8 numarayı andıran nişanlar takarlardı.

1908 İnkılâbından ve hassaten Birinci Cihan Harbi'nden sonra tulumbacılık ehemmiyetini kaybettiği gibi kıyafetleri de yavaş yavaş setre pantalona tebdil edilmiştir.

Mahallalerde tulumba teşkilâtı başladığı zaman bu mesleği birtakım serseriler, kopuklar, külhanbeyleri yağmacılığa ve çapulculuğa müsait gördükleri için hemen benimsemişler, bunlara nisbetle içtimaî mevkileri yüksek olan birçok İstanbul gençleri de tulumbacılığa heves etmişlerdi. Temmuz İnkılâbına gelinciye kadar birçok kibar evlâtları yangın zuhurunda soyunarak dizlikle yangına koşarlardı. Pek çok kalem Efendileri pantalonlarının altlarına tulumbacı dizliği giyer ve yangını duvar duymaz bağlasalar masa başında duramazlardı.

Önceleri, ağır başlı bir esnaf teşekkülü manzarası arzeden tulumbacılık zamanla birçok hususiyyetlerini kaybederek çığırından çıktığını ve bu yüzden (tulumbacı) halkın ağzında en ağır tahkir elfazından olduğunu kaydeden eski zamanlar bilgini Ereümend Ekrem Talu (Dünden Hatıralar, 7 Gün neşriyatı) şu tafsilâtı veriyor:

«Yangını kulelerdeki nöbetçi râsıtlar (gözetleyici) görür, kule ağasına:

— Ağa! Bir çocuğun oldu!... diye haber verirlerdi. O da sorardı:

— Kız mı? Oğlan mı?

Kız: Beyoğlu'nu, oğlan; İstanbul'u kastederdi.

«Mütaakiben «köşklü» ler dışarıya fırlar, sırtlarında alev rengi ceket, ellerinde kargı olduğu halde koşarak, önce şehrin asayişi ile ilgili makamları, Şehremanetini, Zaptiyye Kapısını, karakolları ve sair resmî devairi haberdar eder, arada bir de sokak başlarında na'ra atarak halka malûmat verirlerdi. Bu sırada köşklüye:

— Yangın nerede?

Sualini soran olursa en galiz bir küfürle mukabele görürdü. Bunu bilenler hitaplarını sadece:

— Uğurola!

Şeklinde yapar ve ancak o vakit doğru dürüst cevap alabilirlerdi.

«Köşklü, yangın haykırır haykırmaz, tulumbacı koğuşlarında ve omuzdaş kahvelerinde bir kaynaşma başgösterirdi.

«Bütün uşaklar, hortumcu, fenerci, vardacı, takım ağaları, acemiler, gönüllüler koğuşa seğirtirler, soyunurlar, bir ten fanilesi, bir dizlik kalırlar, başlarına dört ucu düğümlü birer mendil, yahut ki, birer keçekülâh geçirirler, oradan da ekseriya cami avlusunda duran (sandık)ı sırtladıkları gibi «yallah» yola düzülürlerdi.

«Reis çiyimli olarak, at üstünde, fiyakalı, arkadan gider, takımın raconunu kollardı.

«Takım sırası şöyle idi: En önde anahtarcı, onun arkasında fenerci, hortumcu, sonra orta yerde sandık, sandığın etrafında da kol değiştirmeğe hazır omuzdaşlar. Bunlar koşarak, kendi tâbirlerince sandığı uçurarak, giderler, meraklı halkın kesif olduğu noktalarda, Taksim'de, Galatasaray'ında, Karaköy'de, Aziziyye karakolunun önünde, İstanbul'da Yenicami merdivenleri hizasında, takımlarının hususiyyetlerini öven, âdeta parola döviz mahiyyetinde olan na'ralarını atarak geçerlerdi.

— Haaaayt!... Karada arslan, denizde kaplan... Yetmiş iki buçuk millete duman attıran... Yaman gelir, yaman gider.. Peruz (Firuz) Ağanın yiğitleri Haaaayt!...»

Eski âdetleri canlılıkla belirten üstad tanınmış tulumbacılar hakkında izahat verdikten ve bunların birbirlerini çekememeleri yüzünden kavgalar çıktığını yazdıktan sonra yangın vaziyyetini şöyle anlatıyor:

«Zavallı şehrin bilmem hangi semti çıralar gibi yanar dururken, kimin umurunda? Tulumbacılığın şiarı söndürüp de hayır işlemekten ziyade, caka etmek, rakipleri, hasımları altedip de kendi şöhretini! artırmaktı sanki!

«Esasen tulumbacılar bir iş görmek isteselerdi de göremezlerdi. Biri diğerinin üzerine binmiş, kav gibi ahşap, köhne evlerden müteşekkil mahalle aralarında, serçe parmağı kalınlığında akan çeşmelerden, sakaların ufacık meşin kırbalarla taşıyacakları su ile, verden bir kaç karış yükseğe fışkıramıyan hortumlarla, İstanbul'un o hiç bir şeye benzemiyen, yamanın yamanı yangınlarını söndürmek, tahribatını durdurmak, Hızır'ın bile başaramıyacağı işti.»

TUNDAN TUNA ATMAK (تونڈن تونہ آتمق) [*Hal.*] Şuradan buraya, buradan oraya atmak, yerinden etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Keşti-i kâme dur göründü kenâr hayf
Tundan tuna atar beni bu ruzgâr hayf
Sünbülzada Vehbî

TUNDAN TUNA DÜŞMEK (تونڈن تونہ دوشمك) [*Hal.*] Gurbete gitmek, diyar diyar dolaşmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TUNUS GEDİĞİ (تونس گدیگی) [*Hal.*] Yağlı kuyruk, bıra uyandıran, iştiha şahlandıran cazip ve kıymetli şeyler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna benzer bir tâbir de «Cidde gümrüğü» dür. Cidde gümrüğü çok gelirli bir yer makamında kullanılırdı Cidde gümrüğünün bel le bulunduğu mevki itibariyle göz kamaştıracak kadar gelirli bir yer olduğu için tâbirin meydana gelmesi sebebi anlaşılmakta ise de Tunus gediği'nin ne sebepten meydana geldiği bilinemiyor.

TURA SAÇAK (طورا صچاق) [*Mim.*] Ensiz saçaklar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

TURNACI (طورنه جی) [*Ask.*] Yeniçeri Ocağını teşkil eden 196 ortadan 68 inci ortanın adıdır. Bir zamanlar kuş avında kullanılan köpeklerle takip işlerine yarıyan köpeklere ve tazılara da bakarlardı. Başlarına «Turnacıbaşı» denilirdi.

Devşirme vazifesiyle Rumeli ve Anadoluya gönderilen Yeniçeri zâbitlerine de «Turnacı» denilirdi. Turnacı memuriyyetine dair emirle gider, gittiği yerlerde Kadı ve diğer alâkalı memurların yardımı ile Yeniçeri Ocağiyle saray hizmetlerinde kullanılmak üzere Hıristiyan çocuklarını toplayıp İstanbul'a getirirdi.

TURNACIBAŞI (طورنه جی باشی) [*Ask.*] Yeniçeri Ocağını teşkil eden 196 Ortadan 68 inci ortanın başına verilen addır. Diğer bir çokları gibi bu da ilk Osmanlı Padişahlarının şikâr ağalarının (avcılar) adlarından alınmıştır. Hıristiyan çocuklarından Yeniçeri Ocağı için alınan «Devşirme» lerin toplanması da bunun vazifesi idi.

TURNA GAGASI (طورنه قاقاسی) [*San.*] Tezyinat nevilerinden birinin adıdır. Turna gagasına benzediği için bu ad verilmişti. Bunun yerine «dön baba» da denilir.

TUT (توت) [*Tak.*] Mısır'da Kıptî aylarından birinin adıdır. Eylûlün dördünde başlıyan bu ay için «Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» nda (sayfa 386) şu tafsilât verilmiştir:

«Bu, kıptîlerin yılbaşı olduğundan Osmanlılar Mısır valileıini Tut ayı iptidasında tâyin ederlerdi. Nil nehrinin yükselmesi bu ayda kemal derecesini bulurmuş. (Bak: Risale-i Mısriyye fil-Menafi-id-Divaniyye, Nişancı Feridun Beyin eseri, Münşeat, c 2, a. 502)»

TUTİYA (توتیا) [*Tıp.*] Göze çekilen bir nevi ilâç, tozundan sürme yapılan taş yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Tutiga görmiyecektir gözümüz
Hâk-i pâye süremezsek yüzümüz
O siyeh sülfünü atma rûşâ
Geceden farkedelim gündüzümüz
Manastırlı Nâilî

TÜFEK (تفنك) [*San.*] Ateşli silâhlara verilen addır Eski yazı ile Farsçası olan tüfenk yazılır, halk arasında tüfek denilirdi. «Sanat Ansiklopedisi» nde (Tüfek maddesi) «Ağaçtan bir sap üzerine tesbit edilmiş, uzunca ve dar madenî borudan ve içine konan mermiyi uzağa atacak bir borusu, ateşlemeğe mahsus bir mekanizması bulunan, elde ve omuzda taşınır bir ateşli silâhtır. Barutun icadından sonra yapılan bu silâhın evvelâ çakmak taşiyle ve fitille ateşlenen çakmaklı ve fitilli denilen ibtidaî şekildekileri yapılmış ve bunlar tekâmül ettirilerek bugünkü mükerrer ateşli nevilerine kadar imal olunmuştur. «Eski eserler ansiklopedisi»nde de (Tüfenk maddesi) şu tafsilât vardır: «Mavzer ve şimdiki barb tüfekleri antika olmazsa da şişhane, karabine, çakmaklı, fitilli tüfenklerin haylice para edenleri vardır. Bunların demiri gayet nrı duru çelikten yapılır ve üstadlar elinde içerileri yivlenir, ivi su veriei demirlerin ve çakmakların üstü altın kakma çiçeklerle bezenilir. Kundağı som ve fildişinden yapılır ve hatemî dedikleri ince zernişanlarla süslenir, sahibinin ismi ve tarihi de yazılı olursa yüzlerce ve Padişahlara ait olanları binlerce lira eder. Topkapı Müzesinde bulunan Padişahlara, Kırım Tatarhanlarına ve büyük vezirlere ait pek çok güzelleri, mükemmelleri vardır.»

Tüfengimi doldürdum *Yol üstüne otardam*
Senin sevdan yolunda *On beş adam öldürdüm*
Lâ

Kesb-i meharet eylemeyince tüfenkle
Mümkün mü kimse galib ola cenkle
Şeyh-ül-islâm Ârif Hikmet

TÜFEKÇİ (تفنكجی) [*San.*] Saray muhafız teşkilâtı mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Silâhşor» da kullanılırdı. Tüfekçiler Arnavut, Boşnak, Türk ve Çerkeslerden mürekkepti. Ancak çoğunluğu Arnavutlar teşkil ederlerdi. Sivil ve asker olmak üzere iki kısımdı. «Tüfekçibaşı» adı verilen birinin emri altında bulunan bu teşekkül mensupları halkı bizar edecek taşkınlıklarda bulunurlardı.

İkinci Abdülhamit'in son devirlerinde başkâtipliğini yapmış olan Tahsin Paşa hatıratında (sayfa 97-98) «Tüfekçiler Teşkilâtı» başlığı altında şunları yazıyor:

«Sarayda tüfekçiler namı altında bir muhafız teşkilâtı vardı. O devri yaşamış olanlarda bu teşkilâta ait hatıralar çok acıdır. Çünkü Padişahın şahsını ve sarayını muhafaza maksadiyle vücude getirilmiş olan bu teşkilât gitgide öyle çıkarık bir şekil almıştı ki pek çok kimseler bundan cidden bîzar olmıya başlamışlardı. Tüfekciler, yahut o devrin hususî bir tâbiri ile, Silâhşorlar Arnavut, Boşnak, Türk ve Çerkeslerden mürekkep olup ancak ekseriyyet-i azîmeyi Arnavutlar teşkil ederdi. Bunların âmiri Tüfekçibaşı Tahir Paşa idi. Tahir Paşa Sultan Hamit'e cülûsundan evvel intisap etmiş, hünkârın mahabbet ve itimadını kazanmış bir zat idi. Sarayın inzibatı Tahir Paşa'nın idaresi altındaki tüfekcilere mevdu idi Bunlar sarayın kapısından başlıyarak ta Sultan Hamit'in yatak odasının kapısı önüne kadar her noktada muhafaza vazifesiyle mükellef idiler Tüfekçibası Tahir Paşa her istediği zaman doğrudan doğruya gidüp hünkârı görebilen saray erkânından idi.

«Mabeyn erkâniyle münasebeti yoktu. Hiç bir daireye merbut değildi. Hiçbir makamdan emir ve tebligat telâkki etmezdi. Gerek mevkiinin ehemmiyyeti, gerek şahsî nüfuzu hasebiyle hariçten Tahir Paşa dairesine birçok kimseler gelir, birçok maruzat bu daire vasıtasiyle hünkâra arzolunurdu Saraydaki Arnavutların idaresi kendisine mevdu olduğundan bunlar üzerinde tesir-i mahsusu vardı İkinci fırkaya merbut olan Arnavut taburları zâbitleri de Tahir Paşanın haiz olduğu mevkie riayette ve Tüfekçibaşı dairesine devamda kusur etmezlerdi

«Tahir Paşa zararsız bir zat idi. Mevkiinin nüfuzunu şunun bunun canını yakmakta ve şerre âlet olmakta kullanmazdı. Mertliği buna mâni idi.

«Ancak tüfekci silkine dahil olan ve kimisi sivil, kimisi muhtelif askerî rütbeleri haiz bulunan bir takım kimseler şımarıklıkta pek ileri giderlerdi Hele bazıları o kadar taşkınlık ederlerdi ki rahatsız olmamak kaabil değildi. Bunların bir nevi masuniyyete mâlik oldukları ve her ne yaparlarsa yanlarına kâr kalacağı kanaati zihinlere o derece yerleşmişti ki herkes korku belâsı bunlardan uzak durmıya bakardı. Bu gibiler zapt u rapt dinlemezlerdi Doğrudan doğruya Sultan Hamit'in himayesine mâlik olduklarından Tahir Paşa bile bunlara söz geçiremezdi.

«İtiraf etmek lâzımdır ki buna Sultan Hamit'in siyaseti sebep olmuştur. Bunlar vasıtasiyle sarayını ve şahsını muhafaza ettirmekte olduğuna kaani ve bunların sadakat ve merbutiyyetlerinden emin olan Sultan Hamit bu tüfekcilerin doğrudan doğruya kendisine müracaat etmelerine müsaade etmişti. Böyle olunca disiplin denilen şeyden eser kalmıyacağı tabiidir. Tüfekçibaşı Tahir Paşa şahsen hürmet ve riayet edilen bir âmir olmakla beraber ledelhace (icabettikçe) o taşkınlara hadlerini bildirmek veyahut onlar hakkında bir ceza tatbik etmek kudretini haiz değildi Esasen bu siyaset sarayın işine gelmezdi. Bütün tüfekcilerin tam mânasiyle bir âmire bağlı ve her hal ve hareketleri hakikî surette ona tâbi olması kontrol sistemine mugayirdi Rabıta ve teşkilât zahirî bir keyfiyyetti. Asıl lâzım olan şey bu teşkilâta dahil olanların her lütfu hünkârdan beklemeleri ve binaenaleyh doğrudan doğruya hünkâra bağlı bulunmalarıdır. Bu noktadan hareket edilince tüfekcilerin hendilerini kanun fevkinde görmeleri ve taşkınlıklarını gittikçe artırmaları pek tabiidir. Gerçi bunların halkı bîzar eden ahvali tamamen Sultan Hamit'in kulağına gitmezdi. Çünkü bu tarzdaki şikâyetlerin pek müsmir olduğu vaki değildi. Ondan sonra şikâyet eden veya şikâyeti hünkâra îsal eylîyen kimse kendi aleyhine bir intikam cereyanı uyandırmaktan korkardı. Bu itibarla tüfekcilerden bazı kimselerin bütün taşkınlıklarını hünkâra atfetmek ve bundan dolayı Padişahı mesul tutmak pek doğru olmamakla beraber kendisi tarafından terviç ve teşvik edilen kontrol sisteminin o taşkınlıklara yol açtığı da inkâr kabul etmez hakikatlardandır.»

1908 İnkılâbından sonra kaldırılmışlardır.

§ [*İda*] Tanzimattan evvel vezir dairelerinde bulunan teşekküllerden birinin başında bulunana verilen addır. Vezir dairelerinde biri muhafız, diğeri muharib olmak üzere iki teşekkül vardı. Tüfekçibaşı ikinci teşekkülün başıdı.

§ [*Ask.*] Askerî sanat menasıpları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TÜPEKÇİBAŞI (تفنكجى باشى) [*Sar*] Kahveelbaşı, Berberbaşı gibi sarayın itibarlı menasıplarından birinin adıdır. Hazine, Kiler ve Seferli ağalarının seçkinlerinden alınarak «tüfekçi yamağı» adı verilen teşekkülün başı idi. Tüfekçibaşılar bu yamaklardan yoluyle «Hane-i hassa» ya alınanların ehliyyetlilerinden seçilirdi.

Yamaklar padişahlara mahsus olup Tüfekçibaşıya teslim olunan ve Revan odasındaki dolapta mahfuz bulunan tüfeklerle rida-ı Saadet beyt-i âlisi sofasının duvarında (Emanat-ı Şerife dairesinde) asılı bulunan tüfekleri temizlerler ve bir eksik veya bozukluğu olanlar yaptırılarak mükemmel bir halde muhafazalarına iade eylerlerdi. Sarayın hazine ve diğer

dairelerindeki tüfek, tabanca ve karabina gibi esleha-i nariyyenin (ateşli silâhlar) hepsi ayda bir defa, Tüfekçibaşının nezareti altında, yamakların yardımıyle temizlenir ve çaplarına göre kurşunları da doldurulurdu. Bunlar için icabeden barut Silâhdarağa marifetiyle tedarik olunurdu.

Saltanat binişleriyle bahçe ve saraylardan birine teşrif-i şahane (Padişahın gidişi) vukuunda nefs i humayuna mahsus olan tüfekler İkinci Sultam Mahmut zamanında mabeyn bostancılığına tahvil olunan avadan bostancılarına taşıtılmak suretiyle götürülürdü. Gidilen yerde tüfek atılmasına irade olunduğu surette padişahlara mahsus olan tüfekleri yamakları ile beraber Tüfekçibaşı doldurup has odalı ağalar vasıtasiyle zat-ı şahaneye (Padişah'a) takdim olunurdu. Nişan yeri olmak üzere biri padişahın, diğeri tüfekçi yamaklarının hedefi olarak au dolu iki testi konulur, isabet ettirenlere atiyye verilirdi.

Tüfekçibaşının hizmetinde bir Zülüflü baltacı, bir sofalı, bir helvahaneli, bir bostancı yedekli ve bir de heybeci bulunurdu. İcabında avadan bostancılarını da istihdam salâhiyyeti vardı.

İstanbul'daki avcılara ruhsat tezkiresini Tüfekcibaşılar verirlerdi.

Tüfekçibaşılığın vazifesi Tanzimattan sonra değişikliğe uğramış, saray muhafızlığı yapan ve «Silâhşor» da denilan tüfekçilerin âmiri yerinde kullanılmıştı. İkinci Abdülhamit'in saltanatın'ın sonlarında bilhassa tüfekciler pek çok zorbalıklar yapmışlar halkı canlarından bezdirmişlerdi.

Tüfekcibaşılık 1908 Temmuz inkılâbına kadar devam etmiştir. (Bak: Tüfekçi).

TÜFENKÇİ YAMAĞI (تفنگچی یاغی) [*Sar.*] Padişahlara mahsus silâhların muhafaza ve temizleme işini gören teşekkülün mensupları hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Tüfekçi başı»nın nezareti altında bulunan teşekkülde yamak adıyle yirmi otuz kişi bulunurdu. Yamaklar padişahlara mahsus olup Tüfekçibaşıya teslim olunan tüfekleri temizler, bozulanları tüfekçi başı marifetiyle tamir ettirirlerdi.

TÜFENK ENDAZ (تفنگ انداز) [*Ask.*] Tüfek atan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Askarî teşkilâtta nefer (er) yerinde kullanılırdı.

TÜFENKHANE (تفنگخانه) [*Son.*] Osmanlı ordusunda kullanılmak üzere tüfek yapılan yere verilen addır. Tüfekhane Cibali'de idi. Tüfekhane hakkında tarihlerin bir şey yazmadıklarını, yerinin ancak iki yangın münasebetiyle kaydedilmiş bulunduğunu söyliyen Osman Ergin (Türkiye Maarif Tarihi, cilt: 1, sayfa 42) şu tafsilâtı veriyor:

«Tarihler 1130 (1717) senesi Şaban'ının 18 inci pazar günü çıkan bir yangını haber verirken «İstanbul'da Cibali kapısı haricinde Tüfekhâne kurbünde vâki bir yehudihanede ateş zuhur edip» diyerek dolayısiyle orada bir tüfek dar-üs-sınaası olduğunu kaydetmiş oldukları gibi yine 1249 (1833) senesi Rebiyülâhirinin 14 üncü cuma günü Cibali'de çıkan bir yangından bahsederken «Dersaadet'de Cibali kapısı civarında Tüfekhane derununda zuhur eden ateş derhal etrafa sirayetle dahil i âûra tecavüz eylemişti» demesinde de tüfekhanenin o tarihe kadar yaşadığını ve Cibali kapısı dışarısında sahilde bulunduğunu öğreniyoruz. 1249 (1833) den sonra Tophane fabrikasında ve Zeytinburnu dar-üa sınaasında tüfek yapılmıya başlandığı şüphesizdir.»

Değerli müdekkik kitabına koyduğu bir haşiyede de yerini şöyle gösteriyor:

«Tüfekhane binasının yeri şimdiki Galata köprüsü ile Cibali iskelesi arasında ve yolun ortasına düşer. Bunun arasına 1318 (1900) senesinde soğuk hava deposu yapılmış fakat bu depo 1328 (1912) senesinde yanmıştır. Şimdi yerinde hususi bir bina vardır.»

TÜFENKLİK (تفنگلك) [*San.*] Tüfekleri dayamak için koğuşlarda ve kışla kapılarında göz göz yapılmış, bölmeli yuvalı dayama âletlerine verilen addır.

TÜLBEND AĞASI (دلبند آغاسی - تولبند آغاسی) [*Sar.*] Padişahın sarık ve çamaşırlarını muhafaza, temizleme ve padişahı giydirme vazifesiyle mükellef memurun unvanıdır. Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 24) «dülbent oğlanı» suretinde geçer. «Tülbent gulâmı» ve «tülbent ağası» da denilirdi. Sonradan «Esvapçı başı» denilen «Sarıkcı başı»lığın ihdası üzerine bu vazife ona verilmişti. Tülbent ağası «Hırka i şerif» dairesinin temizliğine de bakardı.

«Enderun Tarihi»nde (cilt: 1, sayfa 207) Rikâpdar ağalığı'nın mülâzimi olarak gösterilen Tülbent ağalarının vazifesi Yavuz zamanında ihdas olunan Hırka-i saadet dairesindeki emanetlerin temizlenmesi işiyle beraber Kur'an okuma ve tesbih ve tehlil olan has odalıların nöbetlerini tertip ve hizmetlerine nezaret ettiği ve kabahatlileri tekdir ve tevbih edip ağır cezayı icabettirenlerin hareketlerini Silâhtar ağa'ya bildirerek o vasıta ile cezalandırmak olduğu yazılıdır.

Tülbent ağalığı 1249 H 1833 M. senesinde lağvedilmiştir.

TÜLBENT BOZMAK (تولبند بوزمق) *[Ok.]* Atılan okun bütün menzil taşlarını geçmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeni tâbirle rekor kırma demektir.

TÜLBENT GULÂMI (تولبند غلامی) *(Sar.)* Padişahların sarık ve çamaşırlarını muhafaza, temizletme ve padişahı giydirme vazifesiyle mükellef memurun unvanıdır. «Tülbent oğlanı», «tülbent ağası» da denilirdi. «Tülbent oğlanı» şeklinde Fatih Kanunnamesi'nde de (sayfa 24) geçer. Sonradan «Esvapcı başı» denilen «Sarıkcı başı»lığın ihdası üzerine bu vazife ona verilmişti.

«Osmanlı Devletinde Saray Teşkilâtı»nda «Tülbent gulâmı» için (sayfa 351 ve müteakip) şu tafsilât vardır:

«Buna sonraları Tülbent ağası da denilmişti. Fatih'in kanunnamesi'nde Has oda'nın ağalarından olduğu görülüyor. Bu, onaekizinci asırdan evvelki teşkilâtta Rikâptardan sonra gelirdi. Çorlulu Ali Paşa'nın Silâhtarlığında yapılan teşkilâtta has odabaşından has oda zâbitliği alınıp Silâtar enderun nezaretini ele aldıktan sonra tülbent gulâmı has odanın âmiri olmuştur.

«Tülbent gulâmı'nın esas vazifesi, Padişahın sarıklarını ve giydiği çamaşırı muhafaza etmek olup icabında bunları giydirirdi. Merasim ve alaylarda at üzerinde merasime iştirak edip maiyyetinde elinde Padişahın sarığı görülürdü. Daha sonraları merasimde Padişahı at üzerinde takibeden ve elinde padişahın sarığını tutan tülbent gulâmından başka hükümdarın solunda diğer bir has odalının ikinci bir sarık taşıdığını ve bu sarıkların hafifce iki tarafa eğilerek selâm verilmek suretivle halka padişahın iltifatını saçtıklarını D'Ohsson yazmaktadır. Has oda vazifeleri arasında bir de Sarıkçıbaşılık varsa da bu, padişahın sarığını sarmakla mükellef olup sarıklardan birinin merasimde taşınması tülbentağası'na aitti. D'Ohsson'un Tülbent ağasının alaylarda sarık taşımasından bahsettiğine göre on sekizinci asrın sonlarında ve Üçüncü Selim zamanında ve hattâ on dokuzuncu asır başlarında bu vazifenin devam ettiği anlaşılıyor. Tülbent gulâmının Hırka-i şerifin nezafet ve intizamına memur edilmesi merasim haricinde enderun'a mahsus ilâve-i memuriyyet olarak sonradan verilmiş olacaktır.

«Tülbent gulâmı saraydan dışarı hizmetine çıktığı vakit Yeniçeri ağası ve vezir de olurdu. Meselâ 1063 hicrî 1653 M. senesinde tülbent gulâmı Gürcü Mustafa Ağa'ya vezirlikle Yeniçeri ağalığı verilmişti ve 1099 H. 1687 milâdide tülbent ağası Hasan Ağa Yeniçeri ağası olmuştu.

«Tülbent ve Peşkir ağalıkları 1249 H. 1833 milâdi senesinde lağvedilmişlerdir.»

TÜLBENT İŞLEMF (تولبند ایشلمه) *[San.]* Mendil yerinde kullanılan «çevre» işlemelere verilen addır. Çamaşır için kullanılan ipek kenarlı bezler sert olduğundan çevreler ondan değil yumuşak olan tülbentten yapılırdı. Çevrelerin dört köşesi gergef'te «hisap işi» denilen el işi'le işlenirdi. Tülbent işleme zamanın en ince işlerinden sayılırdı.

TÜLBEND OĞLANI (دلبند اوغلانی=تولبند اوغلانی) *[Sar.]* Padişah'ın sarık ve çamaşırlarını muhafaza, temizleme ve kendisini giydirme işiyle vazifeli memurun unvanıdır. «Tülbend gulâmı», sonraları «Tülbed ağası» denilirdi. Tülbend oğlanının ihdası hakkında Osmanlı tarihlerinde bir kayde rastlanmamış ise de Fatih Kanunnamesi'nde yazılı olduğuna göre eski saray vazifelerinden olduğuna şüphe yoktur. Tülbend oğlanı Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 23) «Umuru-saltanata müteallik» âyin beyanındadır» başlıklı fasılda geçer: «Bir hasoda dahi yapılmıştır. Otuz iki adet hasoda oğlanı ile içinde biri silâhtar ve biri rikâptar ve biri çuhadar ve biri tülbend oğlanı ilh.»

Tülbend ağalığı Peşkir ve Anahtar ağalıklarından sonra gelen bir vazife idi. Terfi edince Rikâptar olurdu.

İlk zamanlarda vazifesi daha mühim iken sonraları Esvapçıbaşı demek olan Sarıkçıbaşılığın ihdası eski ehemmiyetinin kaybolmasına sebep olmuştur. Tülbent ağası ondan sonra Hırka-i saadet dairesinin temizlik ve idaresine memur edilmiştir. Bununla beraber rikâptarlığın mâdun ve mülâzimi bulunmak vazifesini muhafaza etmiştir. Hırka-i saadet dairesine memuriyyeti yine kendisine bir ehemmiyyet verdirirdi.

Tülbent ağası Hırka-i saadet dairesinin ve içindeki emanetler ile mevcud eşyanın temizliğine memur olan has odalıların nöbetlerini tanzim ve hizmetlerini tayin ederdi. Bunlardan kusuru görülenleri tevbih ve tekdir ettiği gibi kabahatleri daha ağır cezayi müstelzim olanlar (icab ettirenler) hakkında Silâhtara şikâyet ile tedip ettirmeye salâhiyyeti vardı.

Hırka-i saadet dairesinin temizliğinde kullanılan tülbendlerin tedarik ve mübayaa etmek ve kenarlarına bazı güzel sözler yazdırmak vazifesi cümlesindendi. Diğer lüzumlu şeylerin temini ile de mükellefti

Tülbent ağaları daimî surette hizmetiain başında bulunmak mecburiyyetinde olduklarından sayfiyyeye gidemezlerdi.

Sonradan «Esvapçıbaşı» denilen «Sarıkçıbaşı» lığın ihdası üzerine bu vazife ana verilmişti.

TÜRBE (تربه) [*San., Sof.*] Ölünün gömülü bulunduğu mezarın üstüne yapılan binaya verilen addır. Arapça ölünün gömüldüğü toprak, yer demek olan türbe etrafı çevrilmiş, yahut üstü örtülmüş olan mezar yerinde kullanılmıştır.

Sanat Tarihi'ndeki bilgisiyle tanınmış olan Celâl Esat Arseven tarafından neşrolunan L'art Turc adlı kıymetli eser hakkında bir kitabiyyat yazısı yazan değerli ilim adamı Osman Şevki Uludağ (Yeni Türk, eylûl 1939, sayı 81) muharririn türbe hakkındaki haşiyesini ele alarak şu mütalâayı yazmıştır:

«L'art Turk'ün 78 inci sayfasında bir haşiye var: «Türbe kelimesi belki de Tombeau ve Tomulus kelimeleriyle etimolojik bir nisbeti olan Tomba veya Tonba kelimesinden gelir.

«Biraz duralım. Tumulus'un Lâtince bir kelime olduğunu herhangi bir lûgat kitabından okumak mümkündür. Bunu höyük diye tercüme ediyorlar. Tumba kelimesinin mânasını elimde bulunan dört Fransızca lûgatte bulamadım. Fransızca bir etimoloji lûgatinde ise bu kelimeyi Sepulcre diye tercüme edilmiş buldum ki mânası bizim lûgatlerimizde «mezar, kabir» diye gösterilmektedir. Şemseddin Sami bu kelimenin yalnız mukaddes kitapların lisanında kullanıldığını ayrıca işaret ediyor. Bizim Türkdili Araştırma Kurumu'nun neşrettiği (Türkçe'den Osmanlıca'ya cep kılavuzu)nu karıştırdım. Türbe kelimesi orada Türkçe bir kelime olarak gösteriliyor. Galiba muhterem Celâl Esat Arseven bu kelime hakkında Türkdili Araştırma Kurumu'na hesap vermek mecburiyyetine düşmüştür.»

Türbenin Tumba ile mümba ile münasebeti olmadığı gibi Türkçe de değildir. Kelime arpça'dır. Muallim Naci, «Lûgat-i Naci» de toprak demek olan Arapça «türab» kelimesinin yanına «terb» kelimesini de koymuş, böylece «türab» gibi «türb»ün Arapça toprak demek olduğunu göstermiştir.

Salâhî Bey «Kamus-ı Osmani» de, Hüseyin Kâzım Bey de «Türk Lügati» nde «türbe»nin Arapça olduğunu yazmışlardır. «Kamus» tercümesinde «türb» ve «türbe diye bir şey geçmiyor. Buna mukabil tureb vardır ve «hep topraklı yer» mânasına geldiği gösteriliyor. «Ahter-i kebir» de de toprak mânasına terba ve «bir nesneyi toprakla örtmek ve üstüne toprak saçmak» mânasına terb kelimeleri mevcuttur. Vahîd Efendi Galatat'ında türbe için şöyle diyor: «Ziyaret olunan mekâbir-i kibare (büyüklerin mezarlarına) itlakı meşhurdur. Farisî'de türbet'ten galat olup Arabîde mezar derler. Türbet Arabî kıyasla ta'-i kasir kaydolunup hafifletilerek türbe demeleri mülâyimdir.» Binaenaleyh şu izaha göre türbeyi Arapça bir tâbir olarak kabul etmek lâzımgelir.

Büyük adamlar kendilerini öldükten sonra da başka ölülerden farklı vaziyyette bulundurmak için ayrıca bir mezar yaptırmayı, orada yalnız başına, yahut çoluk çocuğu ile yatmayı arzu etmiş olduklarından sağlıklarında yahut bıraktıkları servetle ölümlerinden sonra kendileri için birer türbe yapılmış, hattâ bazıları tarafından açıp kapamak, hizmetinde bulunmak, başucunda Kur'an okumak üzere «Türbedar» adıyle vazife sahibi kimseler de tâyin olunmuştur. Tarikat mensupları şeyhler, bir kısım zenginler de «mezanne» den sayılanlar için türbeler yaptırmışlardır.

Türbeler içinde basit bir taş yığınından ibaret olanlar bulunduğu gibi mimarî kıymeti olanlar da vardır.

Abdülhak Hâmit'in Fatih için yazdığı manzumeden:

Herdem sana açıktır
Ebvab-ı arş-ı rahmet
Türbendir en azîmi
Fethettiğin diyarın

TÜRBEDAR (تربه دار) [*Vak.*] Türbe bekçisi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Türbedarlar aynı zamanda türbenin temizlik ve sair işlerine de bakarlardı. Vakfiyyelerde geçer, (Bak: Türbe).

Beyt-i Hûdaya konmuş
Câhın Mataf-ı eslâf
Durmuş başında bekler
Bir kavm türbedarın
Abdülhak Hâmit

TÜRBEDAR DEDE (تربه دار دده) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Konya'daki Mevlâna türbesiyle semahanenin nazırı (bakıcısı) yerinde bulunan dede hakkında kullanılır bir tâbirdir. Maiyyetinde «Bevvab» denilen yardımcı dervişler vardı.

TÜRE (تورہ) [*İda.*] Âdet, nizam, kanun yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Ağız töresi, taamül demektir.

Türe, Orhon kitabelerinde «türü» şeklinde olduğu gibi Mahmut Kâşgarî «Divan-ı Lûgat-

üt-Türk» de «Türü» olarak yazılıdır. Tomaen Orhon kitabelerindeki «türü» yü bir yerde «kanun», başka bir yerde de «müesseseler» diye terceme etmiştir. Kâşgarlı Mahmut ise «türü» yü «resim» yani «kanun ve kaaide» mânasında gösteriyor. «İl kalır, türe kalmaz» darb-ı meseli «eyaletler bırakılır, fakat türe bırakılmaz» mânasını ifade etmektedir. Bu darb-ı mesel Türklerin türeye ne dereceye kadar riayet ettiklerini ve aynı zamanda bir ülkede millî türe hükümden sakıt olunca Türklerin niçin çekilmekte acele ettiklerini gösterir. Bugün bile Türk hükümetinin çekildiği bir yerden, Türklerin derhal muhacerete başlamaları bu eski an'anenin devamını bildirir.

Türe'nin «Lehçe-i Osmanî» deki izahı şöyledir: «Türe, Tevrat, âyet, nizam, kanun, yasa, muntazam yasak - pişva Nizam-ül-mülk - bey, istihkâm nizamı, metris, tabur.»

İbn-i Kemal; «Dekayik-ül-hakayik» adlı eserinde «âyin» kelimesi için izahat verirken âyinin «türe» mânasına geldiğini de söylüyor. Müellifin ifadesi şöyledir: «Âyin, Farsça'dır Şol nesnenin ismidir ki Arap dilinde ona kanun derler, resim derler. Türk dilinde türe derler ve âdette lüzum olduğundan ötürüdür.»

Ziya Gökâlp «Türk Türesi» adlı kitabının başlangıcında «Türe ne demektir?» sualini koymuş ve şu izahatı vermiştir:

«Selçukîlerle ilk Osmanlılar devirlerinden kalma teamüllere «Oğuz türesi» derlerdi. Lütfi Paşa Tarihi Osman Gazi'nin Oğuz Beyleri tarafından Hanlığına intihabını şu suretle rivayet ediyor: Siz Kayı Han neslindensiniz. Bu, Oğuz Han'dan sonra Oğuz Beylerinin Ağaları ve Hanları idi Gün Han ve Kayı, Oğuz türesi mucebince Oğuz neslinden kimse olmayınca Hanlık, Padişahlık Kayı soyu var iken özge boy soyuna düşmez.»

Cengiz Han yasası dahi denilen türeye (Timurlenk) pek ziyade hürmet ve riayet ederdi. Hattâ türeyi «Kur'an» a tercih ettiği içindir ki fukaha kendisini tekfire kadar varmışlardı. Timur; türeyi «tüzükât» unvanı altında tertip etmiş olduğu kanun ile ikmal etmiştir. En ziyade orduların tanziminden, saray ve devlet memurlarının teşrifat usulünden, adlî ve malî idarelerden bahseden bu kanun (Antoin) in hikmetinden, (Kostantin) nin ukalâlıklarından azâde olmakla beraber ordu tertibi ve siyasi idare hakkında derin fikirleri ihtiva etmektedir. Hind hükümdarlarının ikisi (Babürşah) ile (Ekberşah) tanzim ettikleri şerhlerde ve hükümet kaide'lerinde tüzükâtı tanzire çalışmışlardır.

TÜRKÂNİ (ترکانی) [*Kıy.*] Eskiden Türk kadınlarının giydikleri bir nevi feraceye verilen addır.

TÜRKKÂRİ (تورکاری) [*San.*] Türk sanat ve tarzında yapılan işler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

TÜTSÜ (تۆتسو) [*Hal*] İyi koku vermek veya efsun yapmak ve nazardan korunmak maksadiyle duman hasıl etmek için yakılan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ödağacı, günlük, üfürükçü tarafından hazırlanmış yazılı kâğıt parçası ve daha başka şeyler bu maksatla yakılır.

Tütsü, alelâde mangal veya ateşte yapıldığı gibi tütsülük denilen küçük mangalda da yakılırdı. (Bak: Tütsülemek)

TÜTSÜLEMEK (تۆتسولمك) [*Hal.*] Tütsü ile tedavi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski zamanlarda bir takım açıkgözler nefes ve nüşha (muska) ile olduğu gibi yaktıkları otların dumanlarını üstlerinde gezdirmek, yahut dumandan atlatmak suretiyle saf insanların hastalıklarını tedavi ederlerdi.

TÜTSÜLÜK (تۆتسولك) [*San.*] İçinde tütsü yakmağa mahsus ayaklı veya zincirlerle asılı olarak elde sallanan veya duman çıkarmak için delikli ve kapaklı küçük madenî mangalın adıdır. İyi koku veya efsun için icabına göre ödağacı, günlük ve saire yakılır.

TÜTÜNCÜBAŞI (تۆتونجی باشی) [*San.*] Padişah'ın tütün işlerine bakan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Berberbaşı», «Kahvecibaşı» gibi tütüncübaşılık da saltanatın sonuna dadar devam etmiştir.

TÜYLÜK (تویلك) [*Kıy.*] Yeniçeri zâbitlerinin giydikleri «Börk» ün tüy takılan yeri e verilen addır. Başlığın o kısmı tüyün takılmasına mahsus olduğu için bu ad verilmişti.

U

UBUDİYYET (عبودیت) [*Sof.*] Bendelik, kulluk demek olan ubudiyyet sofiyye ıstılahı olarak ahidlere vefa, hududu muhafaza, mevcuda rıza, yokluğa karşı sabır yerinde kullanılır bir tâbirdir. Huduttan murat İlâhî huduttur.

UÇ (اوج) [*İda*] Türk devletlerinde hudutlara, hudut boylarındaki vilâyetlerle sancaklara verilen addır. Bunların başlarında yarı müstakil vazıyyette bulunanlara (Uçbeyi) denilirdi.

UÇARI BİÇİM (اوچاری بیچم) [*Kıy*] Kırışık şekilde giyilen fes hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ahmet Rasim Bey (ölümü 1932) kabadayıların giydikleri bu tarzı şöyle izah ediyor «Fes üç dört yerinden yar tekmesiyle bozuk düzen durur. Buna «uçarı biçim diyorlar.»

UÇBEYİ (اوج بگی) [*İda.*] Hudutlardaki Sancakbeyleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Orta çağlarda Türk devletlerinin uçbeyleri yarı müstakil idiler Bağlı bulundukları Devletler zayıfladıkça istiklâl dereceleri artar, sonunda müstakil devlet olarak ortaya çıkanlar olurdu. Akkoyunlular, Karakoyunlular ve nihayet Osmanlılar bu şekilde müstakil birer devlet olarak meydana gelmişlerdir.

UÇKUR (اوچکور) [*Giy.*] Don ve şalvarı bele bağlamak için uçkurluğun içine geçirilen uzun kuşak adıdır. Aslı öz Türkçe yuvarlak ve kuşak mânasına iç ve kur kelimelerinden iç kuşağı mânasına içkur'dur. «Eski Eserler Ansiklopedisi»nde (Müellifi Nureddin Rüştü Büngül, Uçkur Maddesi) bunlar iki metre kadar boyunda ve bir karış kadar eninde bezler üzerine az sırma ve çok ipeklidir. Gergeflerde işlenir bir nevi işlemedir. Eski erkekler bunu çakşıra takarak uçlarını işlemesi de görünür bir halde gezerlerdi. Bunların pek eski ve zarif işlemelileri 5-6 liraya kadar satılır. Adîleri ise 40-50 kuruştan ibarettir.

Uçkurun bulmaz olur çakşırın
Peştemalın kuşanur natırın
Sünbülzade Vehbi

UÇKURLUK (اوچکورلق) [*Giy*] Don ve şalvar gibi belden aşağı giyilen şeylerin bel kısmında uzun torba şeklinde dikilmiş iki tarafı açık bez oluk adıdır. Uçkurları uçkurluğa geçirmeğe mahsus ucunda kaytandan bir halkası olan küçük değnekçikten ibaret âlete de bu ad verilir.

UÇURMA (اوچورمه) [*Bah.*] Yelkenli harb gemilerinden teşkil olunan ince donanmanın en küçük gemisinin adıdır. Çok sür'atli olduğu için bu adı almıştır.

UÇURMAK (اوچورمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle yürütmek, kaçırmak, büyültmek, çalmak, kaybetmek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

UFKÎ (افقی) [*Coğ.*] Ufka yani su satıhına muvazi hat veya satıh hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü hat veya satıh şakule amut olur.

UFK-İ A'LÂ (افق اعلی) [*Sof.*] Ruh makamının son mertebesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu da Hazret-i Vahidiyye ve Hazret-i Ulûhiyye'den ibarettir.

UFK-İ MÜBİN (افق مبین) [*Sof.*] Kalb makamının son mertebesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

UĞRUN KAPI (اوغرون قپو) [*Mim*] Gizlice dışarıya uğrayıp düşmana baskın yapmak için kalelerin görünmiyen bir yerinde yapılmış olan küçük ve dar kapılara verilen addır. Gizli kapı demektir. Yanlış olarak urgun şeklinde kullananlar da vardır.

UKAB (عقاب) [*İda.*] Hazret-i Peygamberin siyah renkli sancağının adıdır. Hilâfet münasebetiyle emanat-ı mübareke arasında Osmanlılara geçmiş ve diğer emanetlerle birlikte Topkapı Sarayı müzesinde muhafaza edilmekte bulunmuştur.

UKALÂ DÜMBELEĞİ (عقلا دومبلکی) [*Hal.*] Her şeye kulp takan, kimsenin fikrini beğenmiyen, hodbin yerinde kullanılır bir tâbirdir.

UKUBET (عقوبت) [*Fık.*] Ceza ve azap yerinde kullanılır bir tâbirdir. Şer'î hükümlere göre ukubet işlenen fi'le göre darb ile (dövmek), haps ile, kat-ı uzuv ile, (insanın el, ayak, diş gibi uzuvlarından birinin kesilmesi, kırılması) katl (öldürmek) ve recm (beline kadar çukura konulup taş atılarak öldürmek) şeklinde yapılır. Cem'i ukubattır.

UKUR (عقور) [*Vak.*] Irak tarafında icareteyn yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda geçer.

ÛLÂ (اولی) [*İsd.*] Mülkî rütbelerden birinin adıdır. Bunun yerine «Ûlâ evveli» de denilirdi. «Ûlâ sanisi»nden büyük, «Bâlâ»dan küçüktü. Bu rütbeyi ihraz edenler ricalden sayılırlar, teşrifata da dahil bulunurlardı. Askerî rütbelerden «Ferik»liğe muadildi. Ancak bu rütbe sahiplerine «Paşa» denilmez, evvelki vaziyetlerine göre, «bey», yahut «efendi» denilirdi.

Diğer rütbeler gibi bu da memuriyyete mahsus olmak üzere hicri 1248 (1832) senesinde ihdas edilmiş iken sonradan memuriyyetle olan alâkası kaldırılmış, yalnız rütbe olarak tevcihine başlanmıştır. Ûlâ ile beraber diğer rütbeler gibi ona mahsus nişanı da ihdas edilmişti. Rütbeye mahsus olarak ihdas edilen bu nişanlar hicri 1267 (1850) senesinde sahiplerinden geri alınmıştır.

Ûlâ rütbesi ihdas olunurken Kethudalık, Defterdarlık ve Reis-ül-küttaplık bu rütbeden sayılmıştı. Daha sonra bunlar vezirlik ve müşirlik mertebesine çıkarıldıkları için Haremeyn Nezareti, Divan-ı Deavî Nezareti, Harbiyye Nezareti, Defter Emaneti, Masarifat Nezareti, Hariciyye, Dahiliyye, Maliyye, Darphane, Bahriyye Müsteşarlıkları ûlâ evveli rütbesi itibar edildi. Önce yalnız «Ûlâ» olarak ihdas olunan bu rütbe sonradan «Ûlâ evveli» ve «Ûlâ sanisi» olmak üzere ikiye ayrılmış, birincisi ricalden sayılarak teşrifata da ithal edildiği halde ikincisi edilmemiştir.

Ûlâ rütbesini haiz olanlar resmî günlerde buna mahsus alâmet-i farikayı (öteki rütbelerden farklı) sırmalı esvap giyer, kılıç da takarlardı. «Elkap» olarak «Saadetlû» «hatime» olarak da «olbapta emr ü irade efendim hazretlerinindir» suretinde yazılırdı.

ÛLÂ EVVELİ (اولی اولی) [*İsd.*] Mülkî rütbelerden birinin adıdır. Bunun yerine yalnız «Ûlâ» da denilirdi. «Ûlâ sanisi»nden büyük, «Bâlâ»dan küçüktü. Bu rütbeyi ihraz edenler ricalden sayılırlar, teşrifata da dahil bulunurlardı. Askerî rütbelerden «Ferik»liğe muadildi. Ancak bu rütbe sahiplerine «Paşa» denilmez, evvelki vaziyyetlerine göre «bey», yahut «efendi» denilirdi.

Memuriyyete mahsus olmak üzere hicri 1248 (1832) senesinde ihdas olunan «Ûlâ» rütbesi sonradan «Ûlâ evveli» ve «Ûlâ sanisi» olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak bunlardan birincisi ricalden sayılarak teşrifata dahil bulunduğu halde ikincisi ricalden sayılmıyor ve teşrifata da dahil bulunmuyordu.

Ûlâ evveli rütbesini haiz olanlar resmî günlerde buna mahsus alâmeti farikalı (ötekilerden farklı) sırmalı esvap giyer, kılıç da takarlardı. «Elkab» olarak «saadetlu», «hatime» olarak da «olbapta emr ü irade efendim hazretlerinindir» suretinde yazarlardı. Yalnız ûlâ evvellerine «saadetlû efendim hazretleri» denildigi halde Ûlâ Sanilerine «saadetlû efendim» denilirdi.

ULAH (اولاح) [*İda.*] Rumlar, Bulgarlar, Sırplar gibi Rumeli'nde mevcut bir kısım hıristiyan kavmi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ulahlardan toplu olarak yaşıyanlar sonradan şimdiki Romanya devletini kurmuşlardır.

ULAK (اولاق) [*İda.*] Devlete ait kâğıtları bir yerden başka bir yere götürüp getiren resmî memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Lûgat-i Çagatay ve Türki-i Osmanî'de «Ulag, Ulak: Beygir, yam «Manzil beygiri» «Yamcı» Tatar, kasid, postacı, arizacı, müjdeci, çapar, haberci», (Lehce-i Osmani) de «Ulak» Sâi, berid, yameik, posta, «cyam, yamci: sürücü ve sürücünün yağmurluğu», (Burhan-ı Kaatı') da «Yam, ol ata denir ki menzilhanelerde hıfz olunur süratle gelip giden ulaklar binmek için» izahatı vardır.

Ulak tâbiri Osmanlılarda sonraları «Tatar» şeklinde kullanılmıştır. (Kamus-u Türkî) de Tatar'ın izahı şöyledir: «Mektup nakleden seri'ül hareke sâi. Vaktiyle bu hizmeti sür'at-i meşy (hızlı yürüyüş) ile meşhur Tatar efradı ifa ettiklerinden bu manaya tahsis olunmuştur.»

Posta ve telgrafın icadından evvel halkın mektuplarını yolcular ve sâilerle, Devlete ait olanların da ulaklarla gönderildiğini yazan Raşit Gökdemir kıymetli bir tetkik yazısında (Ulak, Yenitürk, sayı 59) şu tafsilâtı veriyor:

«Ulak kelimesi ulaştırıcı demektir. Bu usul bütün devletlerde cari olduğu gibi Halife Hazret-i Ömer zamanında İslâm memleketlerinde de ihdas olundu. Buna (berid) ve (neccab) derlerdi. İran ve Suriye ve Mısır'a kadar olan memleketlerle İslâm memleketi büyüdü, işler çoğaldı, hükümet merkezinin emirlerini buraların valilerine ulaklarla göndermek usulü ihdas

olundu. Gidecek ulaklara bey-tül-malden yani Devlet hazinesinden develer verilir, geçecekleri yerlerin askerî kumandanlarına, valilerine ve sair memurlara da mektuplar yazılarak şayet ulaklar avdet etmiyecek olurlarsa develerinin alınmasını ve develer yorulmuş olursa alınıp yerine hazineden başka deve verilmesini emrederlerdi. Bu usûl Emevî, Abbasî hükûmetleri zamanlarında da devam ederek Cengizler Irak'a, Anadolu'ya müstevli olduktan sonra kullandıkları ulaklar, ahalinin hayvanlarından istifade ederek kimin elinde ve nerede at, katır, deve bulurlarsa alıp giderlerdi

«Bu usûl Osmanlı Devletine de Cengizlerden geçmiştir. 946 senesinde Kanunî Sultan Süleyman'ın Sadrazamı olan Lütfi Paşa tarafından (Tarih-i Âl-i Osman) namıyle yazılmış olan tarihte (sayfa: 374) bu mes'ele ve yapılan zulümler hakkında tafsilât verilmektedir.

«Lütfi Paşa diyor ki: Ulak yürütmek bundan evvel Osmanlının katında güya ki saltanattan bir cüz'idi. Yani Padişahlara müteallik küllî ve cüz'î (az çok) her ne işleri olsa günde bir maslahat olsa bir ulak hükmü (emri) verirlerdi. Ol gittikten sonra bir maslahat dahi düşse bir ulak hükmü dahi verirlerdi. Valhasıl günde nice türlü maslahat düşse her birisi için bir hüküm verilirdi. Aleddevam bunu icra ederlerdi.

«Kendisi Sadrâzam olmadan evvel sancak beyliği ve beyler beyilik yapmış ve hayli zaman taşrada bulunarak halka yapılan zulümleri görmüş ve bahusus ulakların yaptıkları halleri hepsinden fena bulmuş olmasıyle padişahı günahtan ve kendisini vebalden, halkı zulümden kurtarmak için çok çalışmış ve keyfiyyeti padışaha da anlatarak onun da men'i hakkında emirlerini almış olduğunu söylüyor. Hatta Yavuz Sultan Selim'den bizzat işittiği üzere Padişahın (bu ulak zulmü bize ne dünyada ve ne de ahirette rahatlık verir. Hak Taalâ katında bu hususta gayet şermsarız (utanıcı vaz' iyyetteyiz) dediğini ve Yavuz'un İran, Mısır, Suriye gibi yerleri zapteden büyük bir hükümdar olduğu halde ulak zulmünü kaldırmıya muktedir olamadığını yazıyor.

«Bu meseleyi kaldırmak istedikleri vakit İstanbul'da bulunan Fransa, İspanya, Avusturya, Lehistan, Rus, Macar, Eflâk sefirlerine kendi memleketlerinde ulak işinin nasıl olduğunu sormuşlardı. Sefirler kendi memleketlerinde ulak zulmü olmadığını söylemişlerdir.

«Memleket zaptolundukça devletin işleri; çoğalıp merkez-i hükûmete evvelâ Bursa sonra Edirne, daha sonra İstanbul'a vilâyetlerin mesafesi uzayıp hükûmet emirlerinin tebliği ve yahut emirlerin mülhakata isali için mütemadiyen ulak istihdamı icabederek bunlar yalnız gitmeyip yanlarına beş altı kişi alırlardı. Meselâ Anadolu'ya gidecekler kayıkla Üsküdar'a geçtikten sonra burada buldukları binek atlarını, katırları sahipleri elinden cebren ve kahren alarak her biri en tuvana bir ata bindikten sonra yedeklerinde de birer at götürürler, gittikleri yerlerde hem kendilerinin, hem atlarının boğazını halka bedava besletirler, atları zebun düşerse birer tane daha tedarik ederlerdi.

«Ulakların çokluğundan ve zulmünden memlekette at kalmayıp halkın zengin ve fukarası eşeğe binmeğe mecbur olmuşlardı. Atların fiatları pek çok arttığı gibi merkepler de bahalanmıştı. 130 akçeye alınan bir eşek 300-350 akçeye çıktı. Yalnız ulakları padişahlar ve vezir-i âzamlar kullansa ne ise vezirler, defterdarlar, yeniçeri ağaları ve bazı işi olanlar en ufak bir iş için ulak gönderirlerdi. Ellerindeki (hüküm)leri yani emirnameleri mahallerinin kadısına, subaşısına gösterince atlar tedarik olunurdu.

«Süleyman-ı Kanunî zamanında ve Sadrâzam maktul Damat İbrahim Paşa Rumeli'ye ulak olarak iki çavuş gönderip bunlar da altışar, yedişer hizmetçi alıp yola çıkmışlar, kime rast geldilerse sipahi veyahut fukara olduğuna bakmıyarak ellerinden hayvanlarını alıp yola çıkmışlar, İstanbul'dan hareketten sonra Bergos kasabasına gelip bu atları değiştirmek isterler. Buradaki sipahilerden zorla at almak için müracaat edilince vermezler ve aralarında güzelce kavga olur, avdetlerinde işi Sadrâzama söylerler ve Sadrâzam da sipahilerden ikisini astırır.

«Bir kere de Mısır'daki mukataaların muhasebeleri İstanbul'da görülmek için emir çıkar. Bu muhasebelerin sahipleri kırk kadar adammış, kendi atlarına binmiyerek ulak sıfatiyle hareket ve önüne gelenlerin atlarını aldıkları gibi, Lütfi Paşa'nın vali olduğu Konya şehrinden de seksen at alıp giderler.

«İşte buna benzer birçor zulümler yapılmış ve atlarını vermiyenlerin bazıları öldürülmüş, ırz ve namusları harabedilmiştir. Ulak zulmünü Kanunî Süleyma'nın ref' eylediğini Lütfi Paşa tarihinde yazıyorsa da nasıl olduğu hakkında tafsilât vermiyor.

«Tarihlerde görüldüğü üzere bundan sonra da ulak istihdam edilmiş ise de yollarda (miriye ait menzilhane)ler kurularak ulaklar için hayvan beslenir yerle yapılmış ve (Tatar ağası) denilen postacılar buralara uğrayarak

hayvanlarını değiştirdikleri gibi kendileri de orada kalırlardı.»

Postanın ihdasından sonra bu usul tarihe karışmıştır.

ULAK GEMİSİ (اولاق گمیسی) [*Bah.*] Haber ve posta işlerinde kullanılan gemiye verilen addır. Haber ve resmî kâğıt taşıdığı için bu ismi almıştı. Ulak gemisi vazifesi icabı olarak diğer gemilerden daha sür'atli hareket ederdi.

ULAK HÜKMÜ (اولاق حکمی) [*İda.*] Ulak denilen posta memurunun geçtiği yerlerde istediği atları almak, geceleyeceği yerlerde hayvanlariyle beraber iaşesi temin olunmak üzere verilen emir hakkında kulanılan bir tâbirdir Ulak hükmünün büyük zararlara sebep olduğunu yazan Lütfi Paşa (Asafname, sayfa:11) fukarayı bundan kurtarmak için sadareti zamanında bazı yollara menzil beygiri koydurduğunu yazar. (Bak: Ulak).

ULAK RESMİ (اولاق رسمی) [*İda*] Posta ve telgrafın icadından evvel halkın mektup ve emanetlerinin nakli münasebetiyle alınan ücret hakında kullanılır bir tâbirdir. (Bak: Ulak).

ÛLÂ SANİSİ (اولی ثانیسی) [*İda.*] Mülkî rütbelerden birinin adıdır. «Mütemayis» den büyük, «Ûlâ evveli» nden küçüktü. Askerîden «Livâ» lara muadildi. Ancak bu rütbe sahiplerine «Paşa» denilmez, evvelki vaziyetlerine göre «Bey», yahut «Efendi» denilirdi. Memuriyyete mahsus olmak üzere hicrî 1248 (1832) senesinde ihdas olunan «Ûlâ» rütbesi sonradan «Ûlâ evveli» ve «Ûlâ sanisi» olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak bunlardan birincisi ricalden sayılarak teşrifata dahil bulunduğu halde ikincisi ricalden sayılmıyor ve teşrifata da dahil bulunmuyordu.

Ûlâ sanisi rütbesini haiz olanlar resmî günlerde buna mahsus şâlâmet-i farikalı sırmalı esvap giyerler, kılıç da takarlardı. «Elkap» olarak (Saadetlû), hatime olarak ta «olbapta irade efendimindir» suretinde yazılırdı. Yalnız Ûlâ evvellerine «Saadetlû efendin hazretleri» denildiği halde ûlâ sanilerine «Saadetlû efendim» denilirdi.

ULEMA (علما) [*İlm.*] İlim sahibi, bilgin demek olan âlim'in cem'idir. Âlim bir ilim ve fenni inceliklerine nüfuz ederek (dalarak) bilen demektir. Osmanlılarda münhasıran din ilimlerini bilenlere ulema denilirdi.

ULEMA-Yİ ÂMİLİN (علمای عاملین) [*İlm.*] Din hükümlerini yerine getiren âlim yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ULEMAY-İ RUSUM (علمای رسوم) [*İlm.*] Dindeki gayenin zahirî hükümlerden ibaret olduğuna kasil olan din âlimleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Şöyle horetti kendusun ulema
Degme yerde selâmın alamazlar
Kadh ü zem olmaz ise bir işte
Cem'olup bir araya gelmezler
Lâ

ULEMA-Yİ SELEF (علمای سلف) [*İlm.*] Geçmiş zamanın tanınmış âlimleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ULÛFE (علوفه) [*Mal.*] Maaşı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yulaf demek olan Arapça aleften gelir. Bu tâbir ilkin Sipahi yani suvari askerin hayvanı için verilen yulaf yani yem parası mânasını ifade ederken sonradan Yeniçeriliğin cari olduğu devirlerde asker ve sair muvazzaf memurlara verilen maaş yerinde kullanılmıştır. Halk ağzında nlûfe şeklini almıştı.

Ulûfe yevmiyye hisabiyle verilirdi. Yeniçerilığin kuruluşunda her nefere iki akçe ulûfe tahsis edilmişti. Ulûfenin miktarı yevmiyye hisabiyle tayin edilmiş ise de gündelik değil üçer aylık olarak ödenirdi. İşte bunun içindir ki her üç Arabî ayının adlarını teşkil eden harflerden biri alınıp birleştirilmelerinden hasıl olan lâfız üç aylık taksite alem ittihaz olunmuştu. Böylece Muharrem, Safer, Rebiyülevvel aylarının taksitine «meser», Rebiyülâhır, Cumadelûlâ, Cumadelâhire taksitine «recec», Recep, Şaban, Ramazan taksitine «reşen», Şevval, Zilkide, Zilhicce taksitine de «lezez» denilirdi. Bu taksitlerin nmumuna birden «mevacib» de denilirdi.

Yeniçerilerin ilkin iki akçeden ibaret olan nlûfeleri sonraları arttırılarak efradın hizmet ve yararlıklarına göre muhtelif derecelerde olmak üzere üç, beş ve yedi akçeye çıkarılmıştır. Bu sebeple efrada da aldıkları ulûfe nazarı itibara alınarak üçerli, beşerli, yedişerli tâbirleri verilmiştir. Giderek bazı emektarlara ve alelhusus muharebelerde «Şerden geçti» ve «Dal kılıç» adlariyle akıncılardan fedaî yazılıp muharebeden sonra sağ kalanlara daha ziyade ulûfe verildiği gibi tağyişten dolayı paranın kıymeti düşmesi üzerine de efradın yevmiyyeleri yirmi üç akçeye kadar çıkarılmıştır.

Ulûfe defteri «kütük» ve «esame» denilen ana defterinden çıkarılmak suretiyle hazırlanırdı. «Mevacib defteri» adını taşıyan bu defter «Siyakat» yazısıyle yazılırdı. Bu defterden üç suret çıkarılırdı. Birincisi Yeniçeri ağası'nın dairesinde dururdu. İkincisine «mükerrer», üçüncüsüne de «hazine» denilir, «mükerrer» Padişah'a «hazine» da Defterdar'a verilir-

di. Padişah'a takdim olunan defter Silahtâr tarafından eskisiyle karşılaştırılır, Defterdarlığa verilen de defterdarlıkça tetkik olunurdu.

Yeniçeriliğin iyiden iyiye bozulmuş bulunduğu 1153 (1740) senesinde ulûfenin bey' ve şirasına (alınıp satılmasına) müsaade olundu Bu müsaade ile ulûfe bir nevi' sehm kâğıdı yerine geçti. Askerlik başka ve ulûfe sahibi başka gibi haller hasıl oldu.

«Tarih i Askeri-i Osmanî» de (kitab-ı evvel, sayfa 52 54) buna dair dikkate değen şu malûmat ve izahat vardır: „Ulûfeyi iştira eden esnaf ve etba' Yeniçeri, (uydurma Yeniçeri) ortalarının alâmetlerini kollarına, baldırlarına dövdürüp tafra satan ulûfesiz hammal ve esnaf ile şehir eşbehleri olduğundan devlet uğurunda dökülecek kana bedel verilen askerlik ulûfesine askerlik etmiyerek evlerinde barklarında rahat eden ve ulûfe kâğıtlarının hâmili olan etba' ve esnaf alır, Yeniçerilerden satanlar ise ulûfe almazlardı, Ancak bu ulûfesiz yeniçeriler mahza halka cevr ve zulm eylemek için ocağa girmiş olan hammal esmmal makulesi olmakla bunlar ortanın alâmetinden başka ne yeniçeriliğin ulûfe ve tayin ve elbisesine ve ne de talim ve terbiyesine iştirak edemediklerinden esasen asker de değiller idi.»

Ulûfe bey'ü şirasından (alım satımından) Yeniçeri ağa'ları da istifade etmişler, hazinenin zararına olarak keselerini doldurdukları gibi ötekinin berikinin gönlünü de, bu sayede, almışlardır.

Tarih (Netayic-ül-vukuat cilt-3, sayfa 86) bu keyfiyyeti şu suretle kaydetmektedir: «Bey'ü şira maddesi yalnız eşhas beyninde (halk arasında) cereyana münhasır olmayıp Yeniçeri ağaları dahi mahlûl olan ulûfenin bir miktarını hazinemande (tasarruf) edilmek için taraf-ı devlete irae ve bir miktarını furuht (satar) ve bir azını dahi şuna buna îta ederler idi. Meselâ her ulûfe itasında beşbin akçe mahlûl zuhur eder ise bunun ikibin beşyüzünü devlete göstermeyip iki binini satar ve beşyüzünü dahi kendi adamlarına ve bazı ocak yoldaşlarına ve enderun ricali ve erkân-ı devlet tevabiatı canibinden rica ve iltimas olunan eşhasa üçer beşer akçe olarak takdim ederler idi. Bu misillû etba' gürûhunun uhdelerinde bulunan ulûfeye «kapılı ulûfesi» ve iratçıların ulûfelerine de «Otak ulûfesi» ıtlak olunagelmiştir.»

Yeniçerilerin mevacibi divan ı hümayunda, kapı ocaklarından olan yeniçerilerininkiler ise ya kendi kışlalarında ve yahut Sadrazam divanında tevzi olunurdu.

Ulûfe; salı günleri verilmek ve ödeme gününden iki gün evveiki pazar günü Sadrazam'a ulûfe icmali götürülmek usûlden idi. En ufak teferruata varıncıya kadar her şeyi bir usûl ve nizam altında olan ve maatteessüf sonraları bozulan Yeniçeriliğin bu icmal resmi muamelesi münasebetiyle de teşrifat yapılırdı. Şöyleki: çıkacak mevacibin icmalini Yeniçeri efendisi ve diğer alâkalılar pazar günü bab-ı asafiye (Sadrazam kapısına) götürürler ve gelişlerini usulen Sadrazam'a bildirirlerdi. Vezir-i azamın huzuriyle toplanan meclise her takım yeniçeri, topcu, cebeci ve sair ocak kâtipleri defterleri ellerinde olduğu halde ilkin Yeniçeri efendisi sonra Baş muhasebeci ve daha sonra Anadolu muhasebecisi ve Suvari mukabelecisi ile Yeniçeri ve sair, ocaklar aklâm ümerası olan hulefa efendiler arz odasına girip Sadrazam'ın eteğini öperler, ellerinde tuttukları defterleri huzur-ı âsafiye takdim ederlerdi. Bunlardan Yeniçeri efendisi ile yeniçeri hulefası Sadrazam'ın sol ve Başmuhasebeci ile diğerleri de sağ tarafına geçerler ve Paşa tarafından verilen müsaade üzerine otururladı. Bu esnada Reis-ül-küttap gelir, defterleri alırdı.

Bundan sonra tatlı, kahve, şerbet, buhur getirilerek mertebelerine göre ikram olunurdu. Bu suretle sona eren merasimi müteakıp en küçüğünden başlanarak hazır bulunanların hepsi Sadrazamın evvelki gibi eteğini öper ve çıkardı. Merasimin devamı sırasında Muhzır ağa ile çavuş ağalar el kavuşturup saf-ı nialde (kapı kenarında) dururlar ve onlar etek öpme merasimine iştirak eylemezlerdi.

Resmî bir mahiyyeti haiz olan bu muamelenin yapılması için gelenlerin erkân kürkü, âdi destar ve ferace giymeleri usuldendi. Sadrazam'ın yanından ayrılan hey'et tam bir intizamla Sadaret kethüdası'nın daresine giderler ve erkân kürkü veya sof ferace giymiş olduğu halde Kethüda bey tarafından kabul olunurlardı. Hattâ icmal getirmeğe memur olanların Sadrazam tarafından daveti de meşruttu. İşte bu maksatladır ki cuma günü kendileri birer tezkire ile kabul günü olan pazarın saatı de gösterilmek suretiyle davet olunurlardı.

Ulûfenin dağıtma muamelesi de suret-i mahsusada tertip olunan fevkalâde merasim ile icra edilirdi. Ulûfenin tevzi günü usulen divan-ı hümayun akdolunur, Sadrazam ile Kubbe vezirleri ve sair erkân yerlerini işgal ederlerdi. Padişah da kafes arkasından tevzi işine nezaret eylerdi. Böylece hey'et teşekkül edince Sadrazam namına yazılmış olan hatt-ı hümayun okunurdu. Padişah mevacip tevzii münasebetiyle Sadrazam'a hattan başka devir kürkü ve hançer de gönderirdi. Hatt-ı hümayunun

okunma merasimi bittikten sonra ocağı teşkil eden ortaların sayısına göre suret-i mahsusada ve kırmızı meşin keseler içinde hazırlanmış olan ulûfe bedelleri ortaya konulurdu. Bu sırada Yeniçeriler zâbitleriyle beraber saraydaki orta kapıya gelirler, Sadrazam'la vezirleri selâmlarlardı.

Matbah-ı âmirede bugün için hazırlanan ve çorba, pilâv ve zerdeden ibaret bulunan yemek aşçılarla matbaha memur olanlar tarafından getirilip Bâb-üs-saade önüne konulurdu. O sırada kubbe altında bulunan Yeniçeri erkânından Kul kethüdası elbisesinin eteğiyle verdiği işaret üzerine orta kapıda duran Yeniçeriler koşarak karavanaları alırlar ve hemen orada, avluda yemeğe başlarlardı. Bunun üzerine kurbanlar kesilirdi. Bu kurban kesme meselesi işe mânevî bir şekil vermekten ziyade başta Padişah olmak üzere erkânı tatmin etmek içindi. Çünkü birer vesile ile isyana hazırlanan Yeniçeri ve Sipahiler tam bu sırada yemekleri almazlar ve o suretle hareketlerine isyan rengi verirlerdi. Yemeklerin alınması isyanın mevcut olmadığına delâlet ediyor, bu sayede herkes müsterih oluyordu. Yemek bitince efrat tekrar orta kapıya gelip mevki alırlardı. Bundan sonra Yeniçeri ocağı zabitlerinden «Başçavuş» kubbenin önünde ayakta durup ellerini Bektaşî fukarasının niyazı şeklinde göğsüne koyduktan sonra gür ve yüksek bir sesle «Allah Allah illâllah baş üryan, sine püryan, kılıç alkan, bu meydanda nice başlar kesilir hiç soran olmaz, eyvallah eyvallah kahrımız kılıncımız düşmana ziyan, kulluğumuz Padişaha iyan, üçler, yediler, kırklar gülbank-ı Muhammedi, nur-i Nebi, kerem-i Ali, pirimiz, sultanımız hünkâr Hacı Bektaş-i Veli, demine devranına hû diyelim hû» diyerek bir gülbank çektikten sonra yine yüksek sesle «Birincinin ağa bölüğü» diye bağırırdı. O bölük efradından biri «burada» cevabını vermesi üzerine Başçavuş «haydi» diye tekrar bağırır ve bunun akabinde birinci bölük neferleri süratle seğirtip o ortaya mahsus olarak ayrılmış olan para keselerini kapışırlardı. Neferlerin bazısı birkaç kese yakalıyabildiği halde bir kısmı bir şey alamazdı. Bunlardan birinciler nev'umma (bir suretle) mağrur, ikinciler ise mahzun olurdu. Keseleri alanlar onları omuzlarlar, diğerleri de onlara iltihak ederek kışlalarına giderlerdi.

Başçavuş bundan sonra sırasiyle ikinci, üçüncü ve dördüncüyü ve anı takiben de beşinci, altıncı ve ilâahiri çağırarak cümlesi aynı merasim ile keseleri alır ve giderlerdi. Altmış beşe sıra gelince birinci ve ikinci dâvete cevap verilmemesi ve üçüncü çağırılmıya «yoktur» cevabını alması üzerine Başçavuş «Yok olsun» der ve meydanda duran neferler de hep bir ağızdan «Yok olsun» cümlesini tekrar ederlerdi. Sonra altmış altıya geçilerek böylece sonuncuyu teşkil eden yüz doksan altıncıya kadar hepsi gelir, kendilerine ait keseleri alırlardı.

Altmış beşinci orta hakkında yapılan bu lanetlemeye iki sebep gösterilmektedir. Birincisi; Genç Osman adiyle anılan ikinci Osman'ın bu orta efradı tarafından öldürülmesi ve hakkında âdi bir şahsa bile reva görülemiyen eza ve hakaretin yapılmasına cüret edilmiş olması keyfiyyetidir. İkincisi de galib zanna göre Üçüncü Mehmet'in idam ettirdiği Şehzade Sultan Mahmut duçar olacağı akibeti anlıyarak altmış beşinci bölüğün kışlasına sığındığı halde onlar tarafından himaye edilmiyerek teslim ile idamına meydan verilmesi meselesidir. İşte bu sebeplere binaen bölüğün adı tamamen çıkarılmış ve bu tevzi merasiminden başka her akşam ocak efradının bunlara lânet etmesi usulü konulmuştu.

Efrat tarafından kışlalarına getiri'en ulûfe oralarda şu şekilde tevzi olunurdu: Ulûfe namiyle alınmış olan para üçüncü ayın son haftası zarfında icra kılınan tetkikat ve yapılan yoklama üzerine tanzim ve ona göre tahakkuk ettirilmek üzere tanzim kılınmış olduğu için tabii bu miktar efradın sayısına ve her birinin istihkakına uygun bulunuyordu. Ulûfe kışlada biri zâbitlere, diğeri neferlere göre ayrılırdı. Ümera ve zabitan bunları alırlar, aralarında istihkaklarına göre taksim ederlerdi. Efrada mahsus olan paralar da odabaşı, vekilharç, çorbacının beraber bulundukları yere götürürlerdi. Çorbacı, hazinedara verilen defter mucebince ortasını yoklama ederdi. Bu muamele bitince isim üzerine Ömer bin Mehmet Bursalı yevmiye beş akçeden yüz elli akçeye müstahak diye çağırır ve nefere «say: al git» dedikten sonra eline sunulan parayı nefer sayarak alır, yalnız orta sandığına borcu var ise o miktar alacağından kesilirdi.

Yeniçeri nizamları bozulup ulûfe alınıp satılma kötülüğü meydana çıktıktan ve alelhusus ölülerin esamisi tetkik edilmiyerek uzun müddet berhayat (sağ) gösterilmek gibi ağalara ve ocak zabitlerine me'kel (yemeklik) kapısı açıldıktan sonra işi kapatmak ve Padişah huzurunda icra kılınan tevziat sırasında keyfiyyeti sezdirmemek için ulûfe divanlarından bir gece evvel usta ve odabaşılar İstanbul'da ulûfesiz yani baldırlarına ve kollarına

orta alâmeti dövdürüp yeniçeri taslaklığı eden hammal, cammal makulesini toplayıp o gece kışlalarda yatırırlar, ve ertesi günü asker kıyafetiyle ulûfe divanına onları da götürürlerdi. Bu suretle istihkakları olmadığı halde namlarına ulûfe tahakkuk ettirilmiş olan şahısların bir kısmı tamamını, bir kısmı da kendileri için alıkoydukları az bir paranın üstünü ağalara bırakırlar, sözde Yeniçeri olan kibarzadeler de a'acaklarının tamamını hediyye eylerlerdi. Böylece ağalar taplanan paraları ceplerine indirirler ve vazifelerini su-i istimal eylediklerinden dolayı bir teessür olsun duymazlardı.

Burada kaydolunacak mühim bir nokta vardır. O da zamanın Padişahının adının birinci bölük yoldaşları arasında lâkapsız olarak meselâ Ahmet bin Mehmet gibi kayıtlı olması hususudur. Bir zamanlar Kralların ve prenslerin alaylara kumandanlık ve sair suretlerle tefahur maksadiyle kendilerini kaydettirmeleri keyfiyyetiyle Osmanlı Padişah'larının nefer gibi yazılmaları hususu nazar-ı mütalâaya alınmıya ve gösterdikleri tevazu hakikaten kaydolunmaya lâyıktır. Hattâ Padişah mevacib çıktığı günün ertesi kendisi Yeniçeri ağası ve kurenası Yeniçeri efradı kıyafetinde tebdilen birinci bölüğün kışlasındaki hususi daireye gider ulûfesini de alırdı.

Elçi gelişinde huzura kabulü sırasında haşmet gösterilmesi maksadiyle ulûfe dağıtılması gününe tesadüf ettirilmekte ve bu merasim ötekinden farklı bir surette yapılmakta idi. Şöyle ki: Yabancı devletler elçilerinden birinin huzurunda ulûfe tevzi olunacağı gün Sadrazam sabah namazını Bab-ı âli'de kılar, sonra hazırlanarak divan erbabının Bâb-ı hümayundan geçtikleri haberinin gelmesini beklerlerdi. Divana memur vezirlerle Şeyh ul-islâm, Sadrazam ve Yeniçeri ağasının Topkapı Sarayı'na geldikleri haberini haberci çavuşu getirince «beyaz atlas üst, kallavi ile divan bisatlû esb-ı hoşhiramlarına suvar» (divana mahsus eğerli ve yürüyüşli ata biner) olur, ve Alay kasrı altında Çavuşbaşı ile elçi muntazır olduğundan kendilerine selâm resmini ifadan sonra saray-ı hümayun yoluna koyulurdu. Orta kapıya gelince atından iner, üst kürkünün sağ yenini eline alarak iç kapıdan geçerdi. Sadrazam'ın gelişine muntazır olmak üzere sipah ve silâhtar ağaları sol, yeniçeri, çorbacı ağaları da sağ tarafta mevki almış olduklarından Vezir-i âzam iptida sol tarafa selâm verir ve selâmı yüksek sesle Selâm çavuşu tarafından alınırdı. Orta kapıda bekliyen Kethüda beye de alelusul selâm verdikten sonra mukabelede istikbal vazifesini ifa eylemek üzere mevki almış olan çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdasına da selâm verir ve ağalar ellerindeki gümüş âsaları yere vurarak hareketleri üzerine Sadrazam iki tarafa selâm vererekten ilerlerdi. Yeniçeri ağası birinci binek taşında Vezir-i âzama muntazır olmasiyle oraya gelişinde ağaya selâm verir ve selâmını yine Selâm çavuşu alırdı, Böylece divanhane önüne yaklaşınca vezirlerle sadreyn ve defterdarların ve teşrifatçıya muntazır olmaları lâzım gelen diğer zatların hazır olmalarını ihtar makamında olarak Sakabaşı «buyur» diyerek keyfiyyeti ihbar ettiği gibi Sadrazam da o sırada divanhane kapısının etrafında mevki alan Çavuşbaşı ağa ile kapıcılar kethüdasının yanlarından geçerek Bab-üs-saadeye teveccüh ile selâm taşı hizasında kaldırım ortasındaki büyük yassı taş üzerine gelince Bab-üs-saadeyi selâmlar ve hazine önünde durarak kendisini bekliyen zevata ve bilhassa aklâm hülefasiyle hâcegân efendilere selâm verirdi. Vezirler evvelki ihbar üzerine kubbe-i hümayun civarındaki taş direkler yanına gelerek mevki almış oldukları cihetle onlara selâm verdiği gibi sağ tarafta duran sudur-i izama, ve müteakiben solda bulunan Deterdar, Tevkii, Defter emimi ve Teşrifatî efendilere selâm verdikten sonra kubbe-i hümayuna dahil olur, yerine geçerek iptida vezirlere, müteakiben sadreyne, defterdarlara, nişancıya iltifatta bulunurdu.

Mevsim yaz ise Sakabaşı helvahane-i hassa'dan mümessek (miskli) şerbet, kış ise mümessek mâcun getirip takdim, ve o da bir parça alarak damağını telziz ederdi. Bunun üzerine hazine kapısı mum mühürünü, hayme mehterbaşısı da kubbe-i hümayun hazinesi mum mührünü getirirler ve o sırada divanhane önünde güzel sesli bir hafız tarafından sure-i Fetih okunduğu gibi hayme mehterbaşısına vereceği emir üzerine derhal meydandan fodla ve Reis-ül-küttap efendinin mehterbaşısı da pilâv zerde getirerek Sadrazam'a ve diğer vezirlerle Sadreyne ve Defterdara, Nişancı efendilere ve kubbe haricinde kalan Reis-ül-küttap efendiye takdim ederler ve onlar da istedikleri kadar yerlerdi. Yemek yenileceği sırada Fet-hi şerifin okunması da sona ermiş olacağından elçinin dâveti için haber gönderilirdi. Elçi Sadrazam'ı takiben Bâb-ı âliden saray ı hümayuna müteveccihen hareket eder, fakat eski Divanhane önünde işbu dâvet haberinin vukuuna intizaren tevakkuf ederlerdi.

Çavuşbaşı ağa sim âsa ile ve çavuşlar

kâtibi ve emini hususî elbise ve kıyafetleriyle elçinin önüne düşerek orta kapıdan içeri birlikte girerler, ve elçinin maiyyeti kendilerine mahsus olarak hazırlanan yemekten yemek üzere orada alıkonulur, elçi divanhaneye doğru ilerlerdi. O sırada elçinin gelişi Sadrazam'a haber verilmiş olduğu için o da çıkıp «davet odası» na geçerdi. Kubbe-i hümayun taş sütunları civarında Kapıcılar kethüdası elinde sim âsâ olduğu halde elçiyi karşılar ve divanhane kapısından geçilerek Nişancı efendi'nin alt yanına konulmuş bulunan sandalyeye kadar getirilirdi.

Elçinin gelip yerini aldığı Sadrazam'a haber verilince kalkar, tekrar makamına gelip otururdu. Sadrazam'ın elçinin gelişinden evvel çıkışı ve onun gelişinden sonra girişi elçiye kalkmamak ve bilâkis elçiyi kendisine kalkmaya mecbur etmek içindi. Elçiye divan tercümanı vasıtasiyle Sadrazam tarafından iltifat olunurdu. Bunun üzerine Reis-ül-küttap telhis kesesini getirip takdim ederdi. Bundan sonra divan açılıp mevcut işlerin görülmesine, elçinin huzuriyle devam olunurdu. İcabedenler dâvet edilir, dayası, şikâyeti bulunanlar dinlenir, velhasıl divan işleri mutat veçhile görülürdü. Resmî işler böylece görülüp tamamlanınca Hayme mehterbaşısı ve Kethüdası ve Veznedarbaşı ellerinde bir kese olduğu halde divanhaneye girer temenna ettikten sonra keseyi Sadrazam'ın önüne koyardı. Müteakiben diğer keseler de getirilir, böylece yerleştirilirdi. Keselerin yarısı kadarı getirildiği sırada Reis ül-küttap efendi divanhaneye gelerek ulûfe istizanını havi telhisi getirip Sadrazam'a takdim, o da okuduktan sonra zarflanmak ve möhr-i hümayun ile mühürlenmek üzere yine Reis efendiye iade eylerdi. Mühürlenme işi bitince Kapıcılar kethüdası, padişaha takdim olunmak üzere telhisi alırdı. Keselerin tamamen ikmali üzerine içlerinden bir tanesi muayene edilmek üzere açılır, içindeki paralar akçe tahtası üzerine dökülerek hayme mehterbaşısı tarafından iptida Sadrazam'a ve müteakiben sırasiyle kubbe vezirlerine, kazaskerlere, defterdarlara, nişancıya gösterilir; sonradan tekrar keseye konularak Ruznameci efendiye mühürlettirildikten sonra yerine konulurdu. Bu muayene böylece yapılırken takdim olunan telhis Padişah tarafından ısdar olunan hatt-ı hümayun ile birlikte iade edildiğinden Çavuşbaşı ağa bâb-üs-saadeye kadar gider, Sadrazam da divanhane kapısı yanında telhisi istikbal eylerdi.

Hatt-ı hümayun gelince Sadrazam alır, öptükten sonra başı üzerinde taşıdığı halde makamına gelerek orada möhr-ü hümayunu çıkardıktan sonra Reis-ül-küttap efendi'ye teslim ve o da öptükten sonra koynuna koyardı. Müteakiben hatt-ı hümayun Reis efendi tarafından okunur ve hazır bulunanlar tarafından ayakta dinlenirdi. Bunun üzerine verilen haberi müteakip Yeniçeri efendisi'yle Kul kethüdası kubbe-i hümayun kapısından içeri girerek Sadrazam'ın eteğini öper, vezir-i âzam hürmeten ayağa kalkardı. O sırada Ruznamçe-i evvel efendi elinde tevzi defteriyle hacegân tarafındaki kapının önüne gelip defteri okumıya başlardı. İsmi çıkan ortaya gelip kemal-i ihtiram ile kendisine ait olan keseleri alır, çekilip giderdi. Bu suretle tevzi işi sona erince Yeniçeri efendisi, Kul kethüdası gelerek tekrar etek öptükten sonra gerek onlar ve gerek ocak kâtipleri ve kethüdaları mertebeleri sırasiyle ulûfelerini alırlardı. Bundan sonra Ruznamçeci efendi ve diğerlerine hil'atler giydirilirdi. Bu sırada yemek te hazırlanmış, siniler kurulmuş bulunurdu.

Elçi Sadrazam'ın sofrasında maiyyeti erkânı rütbelerine göre Kaptan Paşa, Defterdar, Nişancı efendilerin sofralarına otururlar, birlikte yemek yerlerdi. Yemek sırasında Sadrazam'a şerbet getirilir, içince vezirler «afiyet olsun» makamında temenna etmeleriyle Sadrazan aynı suretle muamele eylerdi. Yemek bitince elçi eski divanhane önüne götürülür, orada kendisine ve adamlarına ruznamçe kaydı mucebince kürk ve hil'at giydirilirdi. Bu esnada Yeniçeri ağası âdet veçhile Bab-üs-saadeye gelip kapıcıbaşıların oturdukları tûlâni sofaya otururdu. Padişahın arz odasını teşriflerinde iptida kendisi huzura girip biraz sonra çıkınca sadreyn müsül şerefine nâil olurlar, onlar da hil'atlarla taltif edilirlerdi. Ondan sonra Sadrazam teşrifatla huzura kabul edilir, ve Defterdar efendi huzurda ulûfe telhisini okuyup yer öperek çıktıktan sonra usul ve erkânı veçhile elçi huzur-u şahaneye kabul olunurdu.

Vak'anüvis Lütfi Efendi hicrî 1241 (1825) senesi vak'alarından ve Yeniçeri ocağının lâğvından bahsederken (Lütfi Tarihi, cilt 1, sayfa 152) «... Mecmû ocakların bir senede ulûfeleri onaltı bin şukadar kese kuruş olduğu bazı evrakta görülmüş» olduğunu yazar.

ULÛFECİYAN (علوفه جيان) [*Ask.*] Ulûfeciler demek olan bu tâbir Kapıkulu süvarisini teşkil eden altı bölükten iki bölüğe verilen addır. Bunlara «Ulufeciyan-ı yemin ve yesar» da denilirdi.

Devlet hazinesinden ulûfe ve yevmî tayinat ile muvazzaf bulunan Kapıkulu suvarisi; sipah, silâhtar, ulûfeciyan-ı yemin ve yasar, gureba-yı-yemin ve yasar olmak üzere altı bölüten terekküp ediyordu. İşte ulûfeciyan bu altı bölüğün iki bölüğü idi.

Ulûfeciyan-ı yemîn ve yesar, sağ ve sol ulûfeciler demektir. Bu isimleri harb esnasında işgal ettikleri mevkilere göre almış'lardı. Ulûfeciyan-ı yemîn, harb'te Vezir-i âzam ile devlet erkânının muhafazasiyle mükellef idiler. Ulûfeciyan-ı yesar, hükümdarın sancağının muhafızlığında ve Vezir-i âzamın maiyyetinde bulunurdu. Diğer Kapıkulu süvarilerininki gibi silâhları bir pala ve bir mızrakla, eğerlerinin başına asılı olan ve «gaddare» adı verilen bir kılıçtı. Harbte iki derin hat üzerinde nizam alarak münavebe ile düşmana hücum ederlerdi.

Ulûfeciyana aynı zamanda «Orta bölüklüler» de denilirdi. Onların bu ismi almaları altı bölükten sipah ve silâhtar bölüklerinin «Baş bölüklüler», gureba-yi yemîn ve yesarın da «Aşağı bölüklüler» adını taşımalarından ileri geliyordu. Altının ortasındaki iki bölüğü teşkil ettikleri için bunlara da «Orta bölüklüler» deniliyordu.

Kapıkulu süvarisinden ilk teşkil edilen sipah ve silâhtar bölüklerinin birincisine «Kırmızı bayrak», ikincisine «Sarı bayrak» isimleri verildiği gibi gureba ile ulûfeciyan bölüklerine de, bayrakları alaca olduğu için, aynı zamanda «Alaca bayrak» da denilirdi.

Ulûfeciyan-ı yemîn ve yesar, diğer bölükler gibi, ayrı ayrı bölük ağası, kethüda, kethüda yeri, kâtip, kalfa adlariyle büyük, başçavuş, çavuş namleriyle de küçük zâbitleri vardı.

Ulûfeciyanın ulûfeleri Yeniçerilerininki gibi Divan-ı hümayunda merasimle verilmezdi. Süvari bölüklerinin maaşlarını bir memur divandan alır, sonra Vezir-i âzamın huzuruyle kendilerine dağıtılırdı. Neferlerin yevmiyeleri on birer akçeden başlıyor, kıdem ve ehliyyete göre artıyordu.

Ayn-i Ali Efendi Birinci Sultan Ahmet zamanındaki vazife sahipleri hakkındaki «Risale-i Vazifehâran ve Meratib-i Bendegân-ı Âl-i Osman» adlı eserinde Ulûfeciyan-ı yemînin iki bin elli beş nefer ve yevmiyelerinin 26812 akçe olduğu, Ulûfeciyan-ı yesarın da bin dört yüz yirmi üç nefer, yevmiyelerinin 17083 akçe olduğu yazılıdır. Sadrazam Tarhuncu Ahmet Paşa tarafından Hicrî 1062 (1651) senesinde tanzim olunan ve «Tarhuncu lâyihası» namiyle meşhur olan bütçe lâyihasında Ulûfeciyan-ı yemîn 175 nefer, yevmiyeleri 4769, Ulûfeciyan-ı yesar 153 nefer, yevmiyeleri 4168 akçe olarak gösterilmiştir.

Diğer süvari bölükleri gibi Ulûfeciyan-ı yemîn ve yesarın da Payitahtta müstakil kışlaları yoktu. Bunlar da ötekiler gibi bir zamanlar İstanbul'da bulundurulmuşlarsa da sonraları at beslemek hususunda kolaylık olmak için İstanbul, Edirne ve Bursa civarındaki kasaba ve köylere yerleştirilmişlerdi. İstanbul'da bulunanlardan evli olanlar evlerinde, olmıyanlar da hanlarda ve bilhassa «Kurşunlu han» da iskân edilirlerdi.

Ulûfeciyan ağalarından Ulûfeciyan-ı yemîn ağası sancağa çıkacak olsa iki yüz bin akçe bas ile Sancakbeyi olurdu. Ulûfeciyan-ı yesar ağası ile Gureba-yi yemîn ve yesar Ağaları gibi harice çıktığı vakit Sancakbeyliği ile değil Defter kethüdalığı ile çıkardı.

Ulûfeciyan-ı yemîn ve yesar bölükleri baş ve aşağı bölüklüler gibi hükümdarların iştirâk ettikleri seferlere giderler, Padişahların bulunmadıkları muharebelere iştirâk etmezlerdi.

Kanunî Sultan Süleyman sefere çıktıkça süvari bölüklerinden üç yüz kişi ayırtır, daire-i hümayunun muhafazasında ve muhabere işlerinde kullanırdı. Bu miyanda ulûfecilerden de o hizmete ayrılanlara, muharebenin sonunda, ötekiler gibi, hizmetlerine mükâfat olmak üzere selâtin tevliyetlerinin ve mukataat-ı mîriyyenin idaresini ve eizye cibayeti gibi işlere memur edilenler olurdu. Giderek bu bir kaide halini aldı. İltizamdan lezzet aldıkları gibi içlerinden zengin olanlar da çoğaldı.

Hicrî 1000 (M. 1591) tarihinden sonra sefer olsun olmasın her sene kudretlilerinden bir çoğu «mülâzim» yazılmağa ve «hizmet» namiyle mülkî işleri ele geçirmeğe başladılar. Hep birden «Sipah» namını alan bu süvariler bazan yalnız başlarına, bazan da Yeniçerilerle birlikte isyan bayrağını açarlardı. Sultan Osman vak'ası gibi feci bir hadiseye de ulûfeciyanın da bulunduğu bu kapıkulu süvarisi sebebiyyet vermişti.

Cür'etleri küstahlık mertebesini bulduğu için evvelâ Dördüncü Murat'ın sonre da Köprülü Mehmet Paşa'nın şiddetli darbesine uğradılar, tamamen kaldırılmamış iseler de ondan sonra eski itibarları kalmadı. Muhassas olan ulûfeleri şuna buna me'kel (yemeklik) halini almış bulunuyor, bu da hazine için bir yük teşkil ediyordu. Bu sebeple Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, Hicrî 1241 (1825) diğer dört bölükle beraber bunların da ipkasında bir mâna görülemedi. İstanbul'da bulunup da ulû-

fehâr olanları (ulûfeliler) birer miktar maaş bağlanmak suretiyle tekaüd edildi. Rumeli ve Anadolu'da bulunanlar hakkında da o yolda muamele ifası mahallerine bildirildi. Bu suretle Kapıkulu süvarisi miyanında bulunan Ulûfeciyan-ı yemîn ve yesar da tarihe karıştı,

ULÛFECİYAN-I YEMÎN (علوفه جیان یمین) [*Ask.*] Kapıkulu suvarisini teşkil eden atlı bölüğün «Ulûfeciyan» denilen ikisinden ilkinin adıdır. İkincisine «Ulûfeciyan-ı yesar» denilirdi. Sağ ulûfeciler demektir. Bu adı taşımaları harpte aldıkları mevkiden ileri geliyordu. Ulûfeciyan-ı yemîn harpte Vezir-i âzam ile devlet erkânının muhafazasiyle mükelleftiler. Diğer kapıkulu suvarilerininki gibi silâhları bir pala ve bir mızrakla eğerlerinin başına asılı olan ve «gaddare» adı verilen bir kılıçtı.

Birinci Sultan Ahmet zamanında sayıları 2055 nefer, yevmiyeleri de 26812 akçe idi. «Tarhuncu lâyihası» nda sayıları 175 nefer, yevmiyeleri de 4769 olarak gösterilmiştir.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra bunlar da tarihe karışmıştır. (Bak: Ulûfeciyan).

ULÛFECİYAN-I YESAR (علوفه جیان یسار) [*Ask.*] Kapıkulu süvarisini teşkil eden altı bölüğün «Ulûfeciyan» denilen ikisinden ikincisinin adıdır. Birincisine «Ulûfeciyan-ı yemîn» denilirdi. Sol ulûfeciler demektir. Bu adı taşımaları harpte aldıkları mevkiden ileri geliyordu. Ulafeciyan-ı yesar harpte hükümdarın sancağının muhafızlığında bulunurlardı. Diğer kapıkulu suvarilerininki gibi silâhları bir pala ve bir mızrakla eğerlerinin başına asılı olan ve «gaddare» adı verilen bir kılıçtı.

Birinci Sultan Ahmet zamanında 1432 nefer, yevmiyeleri de 18085 akçe idi. «Tarhuncu lâyihası» nda sayıları 153 nefer, yevmiyeleri de 4168 akçe olarak gösterilmiştir.

Yaniçeri ocağının kaldırılmasından sonra bunlar da tarihe karışmıştır. (Bak: Ulûfeciyan).

ULÛFE DEFTERİ (علوفه دفتری) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı efrat ve zâbitlerinin ulûfe yani maaşlarının yazılı bulunduğu defterin adıdır. (asıl), (kütük), (esame) denilen ve (Siyakat) yazısiyle yazılan bu deftere Ocağa alınan efradın adları, künyeleri ve eşkâliyle yevmiyeleri miktarı yazılırdı. Defter su-i istimale meydan kalmamak için Yeniçeri efendisi de denilen Yeniçeri kâtibi'nin nezareti altında tutulurdu. Ocak kâtibi Yeniçeri ağası tarafından tezkire gelmedikçe ölenlerin ve ayrılanların yerlerine hiç kimseyi yazamazdı. Bunu yaptığı takdirde vazifesini su-i istimal etmiş sayılırdı. (Asıl) da denilen Ulûfe defteri üzerine yazılması lâzımgelen şerhleri ve tashihleri bizzat kendisi yapar, terfileri, korucu kayıtlarını, hizmete memur olanları kendi kalemiyle yazardı. İşte Yeniçeri kütüğü bu (Asıl) ismi verilen defterdi.

Asıl defterindeki isimler yevmiyenin azlığına, çokluğuna göre yazılırdı. (Korucu)lar en yüksek yevmiyeli olduklarından bunlar orta veya bölük kumandanlarından sonra baş tarafa yazılırlar ve isimlerinin üzerine Yeniçeri efendisinin kalemiyle korucu diye şerh verilirdi. Korucular dan sonra kimlerin gündelikleri fazla ise onlar yazılır, böylece en küçük yevmiyelilere kadar inilirdi. Eğer bir ulûfe evvelki asıl defterinde meselâ beş akçeli bir Yeniçerinin yevmiyesi artırılıp yedi akçe olduğu zamam yeni asıl defterinde bulunanların adları yedi akçe yevmiyelilerin en sonuna yazılırdı. Bu yeni asıl defterindeki künye meşruhatı Yeniçeri efendisinin kalemiyle yapılırdı. Yani bazı isimlerin üzerindeki danışmend, korucu, talib-i ilim vesaire gibi şerhleri Yeniçeri kâtibi yazardı. Gene bunun gibi ocaktaki mahlûl ve mükerrerler de onun kalemiyle olurdu. Bu asıl defteri Yeniçeri efendi'si dairesinde dururdu.

Ulûfe defterlerinde seferlerde bulunan efradın isimleri üzerine bulunduğu yerin kırmızı mürekkeple yazılması usuldendi. Ulûfenin yani maaşın ödenmesi için ulûfe defterinden üç suret çıkarılır, birincisine, (mevacib), ikincisine (mükerrer), üçünüsüne (hazine) denirdi.

Mevacib Yeniçeri ağası'nın dairesinde durur, (mükerrer) Padişah'a, (hazine) de Defterdara verilirdi. Padişah'a takdim olunan defter Silâhtar tarafından eskisiyle karşılaştırılır, defterdarlığa verilen de Defterdarlıkça tetkik olunurdu.

Ulûfe veya mevacib defterlerini yazmak için evvelce Yeniçeri kâtib'inin maiyyetinde onbeş şakird vardı. Sonra yeniçeri ile acemi sayısı artınca bu kâtipler yazmağa yetişemediklerinden kâtip sayısı kırka, onyedinci asrın başlarında yetmişe, hattâ seksene kadar çıkarılmıştı. D'huson kendi zamanında (onsekizinci asır sonları) Yeniçeri efendisi dairesinde yüz kâtip bulunduğunu yazar.

Yeniçerilere ikisi bir ve biri de ayrı ayrı ikişer defa da olmak üzere üç kıst ulûfe verildiğinden defter senede üç defa baştan aşağı ve bir senelik künyeler bir cilt itibar edilirdi. Bu defterlerde şaşılacak kadar bir intzam görülürdü. Doğrusunu söylemek lâzımgelirse eski zamanlara ait kaytlarda bir mükemmeliyyet vardı.

Ulûfe defterini yazmak üzere Yeniçeri

kâtibi'nin nezareti altında bir kalem heyeti vardi. Mevacib defterinin bâlâsında (başında):

Ya hay ya Ali ya muin

ibaresi yazılı olup ondan sonra:

Defter-i Yeniçeriyan-ı dergâh-ı âli lâzale galiben ya Ali ya Bakî köçekân dervişan ve gaziyan mühibban-ı Hazret-i Sultan Haci Bektaş-ı Veli kuddise sırruh-ul Azır der mevacib-i reşen lisene 1030.

Cemaat

Yeniçeriyan-ı dergâh-ı âli der zaman-ı Hüsrev Ağa ağay-ı Yeniçeriyan-ı dergâh-ı âli der zaman-ı hazret-i Malkoç Efendi kâtib-i yeniçeriyan-ı dergâh ı âli.

Bölük

Mehmet kethüda-yı Yeniçeriyan-ı dergâh-ı âli başlığı yazılı olduğu gibi defterin arkasında da örneği aşağıda konulan gülbank yazılıdır:

«Euzü Billâhi Mineşşeytan-ir-racim Bismillâh-ir-rahman-ir-rahim. Dua edelim Allah-ü Taalâ Hazrtlerinin birliği için Hâtem-ün-Nebiyyin Hazret-i Muhammed Mustafa'nın Sallallah-ü Taalâ aleyh-i ve sellem pâk, münevver, mutahhar, aziz ve şerif ve lâtif ruh-ı şerifleriyçün, evlâdiyçün, ashabiyçün, C:har-ı yâr-ı güzin ervahiyçün, tebe-i tabiîn eimme-i müçtehidîn ervahiyçün, gelmiş geçmiş Enbiya ve evliya-i izam ve meşayih-i kiram seyyid-üs-sâdat ruh-i şerifleriyçün, baki ulema ve meşayih-i kiram selâmetliğiçün, Kutb-ı âlem sultan Haci Bektaş-ı velî kaddesallah-ü sırrullah-ül aziz hazretlerinin ruh-ı şerifleriyçün, Rıdvanullah-i Taalâ aleyhim-ül-ecmain. Sırları ve himmet-i âliyeleri üzerlerimize ve üzerlerinize hazır ve nâzır olmaklığıyçün, hâlâ izzetlû saadetlû Padişah-ı âlempenah hazretlerinin ömr-i devleti yevmen feyevmen ziyad ber-ziyad olmaklığıyçün, asakir-i İslâm her nereye müteveccih olurlarsa mansur ve muzaffar olup a'da-yi dinin hor ve hakir olmaklığıyçün, Ağa hazretlerinin selâmetliğiyçün, ömr-i devleti yevmen feyevmen ziyad ber-ziyad olmaklığıyçün, ve bu sadırdan gelmiş geçmiç kâtibîn-i maziyîn içün, hâlâ Efendi hazretlerinin selâmetliğiyçün, ömr-i devleti yevmen feyevmen ziyad ber-ziyad olup tevabii ve levahıkı sihhatte ve selâmette olmakhğıyçün, ve bu makamdan gelmiş geçmiş halifelerimiz ervahiyçün, ve hâlâ halifelerimizin gönülleri muradıyçün, devam-ı din ve devlet içün, def-i belâ içün, redd-i kaza içün, huzur-ı hazıran içün ve riza-yi Habibullah içün Celle ve alel Fâtiha.»

Esami bundan sonra başlardı. Bu defter tulânî (uzunlamasına) ikişer sayfalı birtakım tabakalardan mürekkepti.

Cemaat ve bölüklüler de her sayfanın genişliğine doğru on isim ve uzunluğuna on bir sıra vardı. Bu itibarla bir sayfada yüz on esami mevcut bulunurdu. Sekbanlarda ise sayfanın aldığı kadar isim yazılırdı.

ULÛFE DİVANI (علوفه ديوانى) [*İda.*] Kapıkulu Ocaklarına maaş verilmesi münasebetiyle yapılan divan hakkında kullanılır bir tâbirdir. Salı günleri yapılan bu divana «Galebe divanı» da denilirdi. O gün öteki divan günlerinden fazla sayıda Yeniçeri divana geldiği gibi Matbah-ı âmirede pilâv zerde de pişerdi

Divanda mutad üzere dâva dinlenip işler bittikten sonra mehterler ulûfe keselerini divanhaneye getirip onar onar heyetin önüne dizerlerdi. Keseler tamam olunca tevzi için Vezir-i âzam Padişah'tan bir telhis ile müsaade ister ve müsaadeyi havi hatt-ı hümayun telhisin üzerine yazılmak suretiyle istenilen müsaade alınınca Muhzır Ağa vasıtasiyle ocağa haber verilirdi.

Bunun üzerine büyük ruznameci Defterdarın yanında durarak Yeniçeriler orta orta çağırılır ve âdet veçhile keseler onlar tarafından kapışılırdı.

Ulûfe günü Sadrazam arza girerken kendisine ulûfe tevziindeki muvaffakıyyetinden dolayı Bâb-üs-saade arasında biri biri üzerine iki ve Başdefterdara da bir hil'at giydirilirdi.

ULÛFE İCMALİ (علوفه اجمالى) [*Mal.*] Kapıkulu Ocaklarının ulûfe yani maaşlarını gösteren hisap hülâsası yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ULÛFE KESESİ (علوفه كيسه‌سى) [*Mal.*] Kapıkulu Ocaklarının ulûfe yani maaşlarına ait paraların konulduğu keseye verilen addır. Keseler ulûfe divanına Mehterler tarafından getirilir ve Yeniçeri ortaları birer birer çağırılarak dağıtılırdı. Yediçeriler keseleri kapmak suretiyle alıp götürürlerdi.

ULÛFELİ ACEMİ (علوفه‌لى عجمى) [*Aşk.*] Acemi Ocağında yazılı devşirmelerin acemileri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Türklerin hizmetine verilen ulûfesizlerden ayırmak için bu tâbir kullanılırdı.

ULÛFELİ ÇAVUŞ (علوفه‌لى چاوش) [*İda.*] Divan-ı Hümayun çavuşlarından ulûfeli olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ULÛFELİ DİVAN-I HÜMAYUN KÂTİPLERİ (علوفه‌لى ديوان هايون كاتبلرى) [*İda*] Divan-ı Hümayun kâtiplerinden ulûfeli olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ulûfesi olmıyanlara «ulûfesiz Divan-ı Hümayun kâtipleri» denilirdi.

ULÛFELİ MÜTEFERRİKA (علوفه‌لی متفرقه) [*İda.*] Müteferrikalardan ulûfeli olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ULÛFESİZ ACEMİ (علوفه‌سز عجمی) [*Ask.*] Türklerin hizmetine verilen devşirmeler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Türkçe öğrenmek ve din terbiyesi görmek üzere Türklerin hizmetine verilenlere ulûfe verilmediği için bu tâbir meydana gelmiştir.

ULÛFESİZ DİVAN ŞAKİRDİ (علوفه‌سز دیوان شاکردی) [*İda.*] Aylık ve geliri olmıyan divan şakirtleri (atajiyerler) hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ULÛFE TELHİŞİ (علوفه تلخیصی) [*İda.*] Kapıkulu Ocaklarının ulûfe yani maaşlarının verilmesine müsaade isteğini hâvi Sadrazam tarafından Padişah'a yazılan telhise verilen addır. Padişah müsaadeye dair olan hatt-ı hümayunu üzerine yazarak iade eder, bunun üzerine ulûfe dağıtılırdı.

ULÛFE TEVZİİ (علوفه توزیعی) [*Mal.*] Kapıkulu Ocaklarının maaşlarının verilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ulûfe divanda dağıtılır ve bunun için yapılan divana «Ulûfe divanı» denilirdi.

UMDE-TÜL-MÂNEVİ (عمدة المعنوی) [*Sof.*] Semavatın mabih-it-temessük'ü yani aemaları mürtefi ve âli tutan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. *Sofiyye*ye ait ıstılahlarda «رافع السموات بغیر عمد ترونها» kavlinde buna işaret olduğu gösterilmekte ve şu izahat da verilmektedir: «Zira semavatın yani ecram-ı semaviyyenin muallak olarak muntazaman devir ve hareketleri bir kuvvetin tasarrufunda olmak iktiza eder ki o kuvvet bir umde-i mâneviyyedir.»

UMUM ÇIKMASI (عموم چیقمه‌سی) [*Sar., Ask.*] Padişahların cülûsları münesebetiyle yapılan çıkma hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Cülûs çıkması», «Büyük çıkma» da denilirdi. Çıkma; acemilerin Yeniçeri Ocağı'na geçirilmeleri, saray hizmetinde bulunanların da taşra hizmetlerine veya saraydaki odalardan birinden diğerine memur edilmeleri demektir.

UMUM HİL'ATI (عموم خلعتی) [*İda.*] Padişahın ölümü veya hal'i yüzünen saltanatın tebeddülü münasebetiyle yeni Padişah tarafından başta Sadrazam ve Şeyh-ül-İslâm olmak üzere Devlet erkânına hil'at giydirilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saltanat değişikliğinde Sadrazam da dahil olduğu halde büyük Devlet adamları ma'zul sayılır ve yeni Padişah ilk iş olarak kendi adına kazıttığı mühürlerden bir tanesini Sadrazama vererek onu makamında ipka ederdi. Yeni Sadrazam yanında Şeyh-ül-İslâm olduğu halde alaylı Paşakapısı'na gider ve diğer devlet ricaline hil'at giydirerek bu suretle onlar da makamlarında bırakılmış olurdu. İşte bu hil'at giydiriş umumi bir halde cereyan ettiği için bu tâbir meydana gelmişti.

UMUMHANE (عمومخانه) [*Hal.*] Bugünkü tâbirle «genel ev» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «kerhane» de denilirdi. Osmanlılarda umumhane işletilmesine Tanzimat'tan sonra müsaade edilmiştir.

UMUR-I BAHRİYYE NEZARETİ (امور بحریه نظارتی) [*Bah.*] Bahriyye Nezareti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bahriyye Nezaretinin teşkilinden evvel deniz işleri «Tersane Emini» adını taşıyan memur tarafından görülürdü.

UMUR-I HARİCİYYE NEZARETİ (امور خارجیه نظارتی) [*İda.*] Hariciyye Nezareti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hariciyye Nezaretinin teşekkülünden evvel bu vazifeyi gören «Reis-ül-küttab» lık Hicrî 1251 (Milâdî 1836) yılında lâğvolunmuştur.

UMUR-I MÜLKİYYE NAZIRI (امور ملکیه ناظری) [*İda.*] Dahiliyye Nazırı, (İç İşleri Vekili) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda devletin bütün işlerinin mercii Sadrazam'dı. İç ve dış işlerin hepsinden o mes'uldü. Dış işlerine bakan «Reis-ül-küttab», maliye işlerini idare eden «Defterdar», diğer işleri gören bu türlü memurlar hep onun emri altında idiler. Dahilî işlere Sadrazam Kethüdası bakardı.

Hükümet işlerinin Avrupaî bir tarzda tanzimine başlandığı İkinci Mahmut devrinde «Kethüda-yı sadr-ı âli» unvanı bir hatt-ı hümayun ile «Umur-ı Mülkiyye Nazırlığı» na çevrilmiştir.

Hicrî 1253 (1837) de «Dahiliyye Nazırı» denilmiş, saltanatın sonuna kadar öylece devam eylemiştir.

UMUR-I MÜLKİYYE NEZARETİ (امور ملکیه نظارتی) [*İda.*] Hicrî 1251 (M. 1835) yılında lâğvolunan Sadaret Kethüdalığı yerine ihdas edilen makam hakkında kullanılır bir tâbirdir. İki sene sonra adı (Dahiliyye Nezareti) ne çevrilmiştir. (Bak: Umur-ı Mülkiyye Nazırı).

UNKAPANI (اون قپانی) [*Tic.*] Eskiden un ve zahirenin toptan satıldığı yere verilen addır. Bugün bile · isimlerini muhafaza eden un, yağ ve bal kapanlarının o adları almaları bir zamanlar bu maddelerin toptan satılış yerleri olmalarından ileri gelmiştir. Kapan; Arapçası

kabban büyük terazi, kantar, mizan, çardak, tuzak demektir.

Vaktiyle yağ, bal, un, erzak, hububat, kahve, tütün, enfiye, ipek, pamuk, mensucat kapanlara getirilir, oralardaki Emin ve Naipler tarafından bunlardan ihtisab, imaliyye ve resm-i munzam gibi adlarla devlet namına varidat tahsil olundugu gibi narh da konulurdu.

Kapanların ihdasından maksat vergi ve rüsum alınması ile beraber şehir halkının muhtaç oldukları şeyleri, ihtikâra meydan bırakmıyacak ve bir kısmının istediklerini alabilmelerine mukabil bir takımının mahrum kalmalarına mahal verilmiyecek şekilde dağıtımını temin etmek ve o arada saray ihtiyaçlarının - esnafa dağılmadan evvel - günlük narh üzerinden tedarikini temin idi.

Kapanlar ilk zamanlarda havass-ı hümayun, madenler, memlâhalar ve saire gibi varidat menbaları kethüda ve ümena marifetleriyle idare edilirken sonraları baş gösteren malî muzayakalar yüzünden «iltizamat» ve «mukataat» adlariyle seneden seneye multezimlere ihale edilmek ve bedelleri sarraflar vasıtasiyle hazineye alınmak usulü ihdas edilmiştir. Sonradan bu gelirler kısmen Rüsumat, kısmen de Şehremanetine (Belediye)ye terk olunmuştur. Belediyenin şimdi de almakta bulunduğu Kantar resmi bunun adı değişik şeklidir.

Yukardan beri verilen izahattan anlaşılacağı üzere Kapan İstanbul ile diğer büyük şehirlerde Belediyelerin tesisine uğraşıp da çoğunun hâlâ kurmağa muvaffak olamadığı umumi pazar yahut hususi tâbiriyle «Hal» den başka bir şey değildir. (Bak: Kapan).

UNSUR-I ÂZAM (عنصر اعظم) [*Sof.*] Hazret-i ahadiyyetten nazil olan mertebeler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Zira zat-ı akdesiyyet meratibte taayyünata tenezzül eder ve libas-ı esma ve sıfatla muttasıf olur. Ondan sonra sıfat-ı ruhaniyye-i misaliyye ile hissiyyete tenezzül eder ve anınla telebbüs eder.»

UR (اور) [*San.*] Önünde hendek olan istihkâm; yüksek ve müstahkem yer, toprak tabya yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Burç, barn mânasına da gelir.

URASİYE ATMAK (اورداسی یه آتمق) [*Ok.*] Ayak yeri ve ayak taşı tâyininden sonra menzil atanların ana taşına doğru yaptıkları atış hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ok dışarıya düşerse «şest attı», solundan tarafa dışarıya sapacak olursa «kabza attı» denilirdi.

UR BEYİ (اور بکی) [*Ask.*] Kale muhafızı, dizdar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ur; toprak tabya, yüksek ve müstahkem yer demektir.

UR KAZMAK (اور قازمق) [*Ask.*] Ur yani hendek açmak; sipere girip barınmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

URUB (اوروب) [*Öl.*] Arşının dörtte biri yerinde kullanılır uzunluk ölçüsüne verilen addır. Arapça dörtte bir demek olan rubu'dan bozmadır.

URUC (عروج) [*Hal.*] Arapça yukarı çıkmak demek olan uruc, Hazret-i İsa'nın göğe çıkması hakkında kullanılır bir tâbirdir. Peygamberimizinkine Mi'raç denir.

Asmân tarihe kıldı serfüra
Ruh-i İsa etti eflâke uruc
Sürurî

URUZ (عروض) [*Fık.*] Arâz'ın cem'i olup nukut ve hayvanattan ve mekilât ve mevzunattan (tartılacaklardan) ve akardan başka olan meta', kumaş ve emsali şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir «Uruz» bazan yalnız hayvan ve akara mukabil olarak kullanılır ki bu suretle uraz mekilât ve mevzuata dahi şamil olur.

USKUMRU CİBAYETİ (اسقومرو جبایتی) [*Vak.*] Bayezit-i Veli vakfı müştemilâtından Beşiktaş'tan Rumelifeneri'ne kadar olan yerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bayezit vakfının «Galata cibayeti», «Kasımpaşa cibayeti» adlı daha iki cibayeti vardı. Bu üç cibayetteki icareler her üç kısmın kâtip ve cabileri tarafından tahsil olunur ve vazifeler de evlâda intikal ederdi. Evkaf Nezareti'nin teşekkülü üzerine kâtib ve cabilerinin ölümlerinden sonra evlâtlarına tevcih edilmiyerek vazifeleri Evkafça zaptedilmiş, her üç kâtip ortadan kalkmıştır.

USKUNA (اوسقونا) [*Bah.*] Pruva direği kabasorta «tekmil seren» yelkenlerini hâvi» ve grandısı sübye donatım olan iki direkli yelkenlilere verilen addır.

USTA (اوستا) [*Ask.*] Yeniçerilerin küçük zâbitlerinden birinin unvanıdır. Her ortanın ayrı ayrı ustası vardı. Ustanın vazifesi aşçıbaşılıktı. Birinci ortanın ustası arkasına beline kadar gelen kısa bir kürk, altına dolama, içine mintan giyer, bacağına mavi şalvar, mor tozluk, ayağına da kırmızı yemeni geçirirdi. Beline mâden kuşak, dizine gelen yere de araba atlarının bazan dizlerine konulan meşin gibi şeyler ustanın müzeyyenatını teşkil eylerdi. Başındaki kalafatın arkası da saçaklı idi.

Kürkün kolları çok uzun olduğundan dizlerine kadar sarkardı. Diğer ortaların ustaları başlarına kalafat, arkalarına cübbe gibi kollu ve uzun, önünde de iki düğmeli kaftan, şalvar, mintan giyer ve mâdenî kuşak takarlardı. Birinci ortanın ustası gibi otuz ikinin avcı ustasının da elbisesi farklı idi. Bektaşi hırkasını andıran meşinden bir hırka giyer, madenî olan kuşağına yere kadar çanlar takardı.

Eski isimlerin ve âdetlerin ortadan kaldırılmasına, mümkün olan yeniliklerin yapılmasına teşebbüs olunduğu İkinci Mahmut devrinde ve Yeniçeri ocağı'nın kaldırılması arifesinde, hicrî 1241 (1825) usta unvanı «Aşçıbaşı» lığa çevrildi.

§ [*Sar.*] Saray «kalfa» larının kıdemlileri (eskileri) hakkında kullanılır bir tâbirdir Saray-ı hümayunda (Padişah sarayı) olsun Sultan saraylarında olsun kalfaların mevkileri ve itibarları kıdemle yükselirdi. Bunlar gördükleri işe göre ad alırlardı. Hazinedar usta, Çamaşırcı usta, Kahveci usta o türlü adlardır.

§ [*San.*] Selâtin meyhanelerdeki garsonlara da eskiden «usta» denilirdi.

Sanat sahiplerine olduğu gibi eskiden kızlara nakış öğretenlere de usta denilirdi. 1908 Temmuz İnkilâbından az evvel bir kız çocuğu dokuz on yaşına gelince mektepten alınır, nakış öğrenmek üzere usta namını alan, bir hanımın yanına verilirdi.

Ustalar mahallenin nakış bilir hanımları idi. Bir ustaya bazan muhtelif ailelerden aynı zamanda bir kaç kız devam ederdi. Ustaya gidiş müddeti üç dört sene idi. Dokuz on yaşında başlıyan bir kız on üç yaşına kadar ustaya giderdi. Kız fazla neşvünema (gelişirse) bulursa hemen ustadan alınır, evde görücüye çıkmaya namzet addedilirdi. Usta; mahallenin veya semtin ağırbaşlı, eli marifeli, ev kadını hanımlarından intihap olunurdu. Ustanın evinde erkek çocuk bulunmamak da esasdı. Erkek çocuğu olanlar ne kadar marifetli olsalar usta olamazlardı. Kızı olup ta ustaya vermek isteyen bir anne usta olarak kızına seçmek istediği hanımın evine gider, «Kızımı size çırak vereceğim, ne istiyorsunuz?» diye sorardı. Usta kızını çırak verecek hanımın ailevî vaziyyetine göre bir şey isterdi İstenilen şeyler bir ferace, bir elbise, bir elmas yüzük ve buna benzer şeylerdi. Çocuk ustanın evine mektebe gider gibi yemeğiyle sabah erkenden giderdi, Gittiği evde müteaddit halayıklar da olsa ustaya giden bir kız çocuğu nakış işlemeye başlamadan evvel odayı süpürmeye, kuyudan su çekmeye, su taşımıya, abdeatbane yıkamaya, kahve fincanlarını tanzim etmeye, hattâ ustanın evine misafir gelen misafirlere kahve pişirmeye mecburdu. Çırak müteaddit ise, bu işleri münavebe ile görürlerdi. Bu hizmetler bitince gergefin başına geçer, iş işlemeye başlardı. Çıraklar ustaların hisabına iş işlerlerdi. Ustaya giden kızlar bu suretle hem ev işi, hem de nakış öğrenirlerdi. Üç yahut dört sene bitince çocuğun annesi ustaya vadettiği ne ise onu verir, usta da kızın ustaya işlediği nakışlardan en iyisinden birisini kendisine hediyye ederdi.

USTURLAB (اسطرلاب) [*Ast.*] Yıldızların hareketlerini tetkik ve hisap etmek için yapılan âletin adıdır. Usturlabın İsâ'nın doğumundan iki asır evvel eski Yunan âlimlerinden (Hipark) tarafından icat edildiğine ve (Batlamiyus) tarafından kullanıldığına dair rivayet vardı. Müneccimler daima kullandıkları bu âletle herkesin talihini, muharebelerin âtisini, herhangi bir teşebbüsün yıldız perilerince nasıl telâkki ve takip edileceğini söylerlerdi. Çinilikköşk müzesi'nde bir usturlab âleti muhafaza edilmektedir.

USUL-İ AŞERE (اصول عشره) [*Sof.*] Seyr ve sülûke giren mürid için kabul edilen on esas hakkında kullanılır bir tâbirdir.

I — Tövbe İhtiyar ve irade ile mukayyettir. Günahtan istiyerek rüeu' demektir. Talibe vacib olan, Allah'tan gayrı her şeyden, hattâ kendi vücudundan dahi geçmektir.

II — Zühd. Dünya nimetlerinden, şehvetten ve müştehî olan her şeyden nefsini kesmektir. Yani terk-i dünya etmektir. Hattâ buna ahireti de zammetmek lâzımdır.

III — Allah'a tevekkül Yani Allah'tan gayriden halâs olmaktır.

IV. — Kanaat. Nefs - i hayvanî'nin alışkın olduğu şeyleri terketmektir. Yani bir hırka ve bir lokma ile kısmete rıza göstermektir.

V. — Uzlet. Halkla teması kesmektir.

VI. — Zikir. Masivallah'ı gönülden çıkarmak için geee gündüz Allah'ın zikri ile meşgul olmaktır. Bu daimî zikre müshil derler. Bu zikir, fâsit olan maddeleri izale eder.

VII. — Allah'a tevecüh. O kadar ki, sâlik dünyası olan zahirî ilmi ve ukbası olan batınî ilmi bile terkederek fikri ve batını Hakka tahsis etmelidir.

IX — Mürakabe. Salik kendi küvvetini ve tahavvül kabiliyyetini terkederek,

Hakk'a nâzır olmaktır. Sâlik ona bakmağa doyamaz. Şevke gelip coşar, yahut ağlayıp inler.

X — Rıza. Kendi nefsinin rızasından çıkıp, Allah'ın rızasına girmektir. Bu ise her şeyin ezelde takdir ve ebette tedbir olunduğunu teslim etmektir.

UŞŞAKİYYE (وشاقيه) [*Sof*] Halvetiyye tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Hasan Hüsameddin-il-Buharî tarafından tesis olunmuştur. Hasan Hüsameddin Efendi Hicrî 880 (1475) senesinde Buhara'da doğmuştur. Babası (Hacı Teberrük) ticaretle meşguldü. Tahsilden ve bir aralık ticaretle de uğraştıktan sonra babasından kalan malları kardeşi Mehmet Çelebi'ye bağışlıyarak sofiyye meslegine girdi. «Kibreviyye» ve «Nur-ı Bahşiyye» nin büyüklerinden feyz almışsa da buna kanaat edemiyerek mânevî işarete tebe'an seyahata çıkmış, Erzincan'da rastladığı Şeyh Ahmed-üs Semerkandî'ye de intisabla aradığı feyz ve kemali bularak hilâfet aldıktan sonra şeyhinin emriyle Anadolu'ya geçmiştir. «Uşak» a gelip yerleşmesi ‹ Uşşakî » şöhretiyle anılmasına sebep oldu. Hasan Hüsameddin Efendi Uşak'da iken Üçüncü Murat adiyle Osmanlı tahtına çıkan Şehzade Murat Manisa valisi bulunduğunu ve cülusun bir mektupla daha evvel bildirmiş olduğu için İstanbul'a dâvet etti. Bir müddet Aksaray'da tahsis edilen konakta, Fatih'te Nişancı Mehmet Paşa zaviyesinde ve daha bazı semtlerde oturmuş, halkın kendisine karşı gösterdikleri mahabbet neticesi olarak mensubiyni çoğalınca Kasımpaşa'ya çekilip «burası Uşak'a benziyor» diyerek orada irşad ile meşgul olmuştur. Fakat devlet erbabından başlıyarak etrafını alanlar kendisini rahatsız edecek kadar çoğaldığından Padişahın müsadesiyle Hacc'a gitmiş, dönüşte Konya'da ölmüştür 1001 (1592). Na'şı İstanbul'a getirilerek Kasımpaşa'daki tekkeye gömülmüştür. Cenazesi Üsküdar'da (Aziz Mahmut Hüdaî) tarafından karşılanmış ve teşyi' edilmiş idi.

Hasan Hüsameddin-il-Buhari'nin Ümmî Sinan ile mülâkat ve ondan da feyz alarak taç ve hırka giydiği anlaşıldığını yazan Rahmetli Sadık Vicdanî (Tomar-ı Turuk-u Aliyyeden Halvetiyye Silsilenamesi, sayfa 103 ve müteakip) şu tafsilâtı da veriyor:

«Şeyh Ahmet Hüssamî divanında:

Kendi pirinden alup irşad bes
Hem dahi Ümmî Sinan etmiş nefes

beytiyle buna işaret etmiştir. Şeyh Müştak-ı Kadirî:

İder bir anda vasıl guy-i yare cümle Müştak
Nigâh ı himmet eyleree Hüsameddin-i Uşşakî

diye arz-ı tazimat eylediği gibi Niyazi-i Mısrî de alâ rivayetin o hankahta aziz-i müşarünileyh nezdinde bir müddet inziva buyurmuş ve «Mısrî kuyusu» denilen kuyuyu kazdırmıştır. Şeyh İsmail Hakkı'ya Halvetî türbesi için: «Ziyaretiyle teberrük olunur bir makam-ı âli» dir diye erbab-ı aşkın nazar-ı dikkatini çekmiştir. Gayet yüksek bir aşk ve vukuf ile tertip ettiği (Evrad-ı kebiri) kâ'bının ulviyyetine delildir. Sivas meb'usu Edip Efendi merhum ruhaniyyetinden;

Husam himmetinle ejder-i nefsi zeban eyle
Meded ey pir-i can perver Hüsameddin-i Uşşakî

beytiyle mededhân olmuştur.

«Tesis ettiği Halvetiyye şubesinden (Cemaliyye) namiyle bir şube meydana gelmiştir.

«Mir'at-it-Turuk» da «Bunlara resmi mahsus saim-üd-dehr olmaktır ki tariklerinde ziyade alelmansustur» deniliyor.

UTARİD (عطارد) [*Ast.*] Seyyar yıldızlardan güneşe en yakın olan yıldızın adıdır. Farisîde «debir» denilir. İran esatirinde küttabın (kâtiplerin, yazarların) piri addolunur.

Mümteziç adıyle maruf olan Utaridin tabiatı münferit bulunduğu halde itidal ile barit ve yabistir. Utaridin diğer yıldızların tabiatlariyle imtizaç etmek hassasına mâlik bulunması (mümteziç) ve (münafık) sıfatlariyle tavsifine sebep olmuştur.

Utarid ikinci feleğe ve pazar gecesi ile çarşanba gününe hâkimdir. Bu gece ile o günün ilk saatleri buna nispet edilmiştir. Bu sebeple o gün ve saatlerde doğanlar Divan edebiyatı'nda «debir-i felek», «münşi-i çarh» gibi tâbirler Utaritten kinayedir

Dest urmaş idi kilk-i şıhaba debir-i çarh
Tuğrânüvis-i hükm-i Hüdavend-i ins ü cân
Baki

UYANDIRMAK (اويانديرمق) [*Sof., Sar.*] Mumun ve benzerleri ışık veren şeylerin yakılması yerinde kullanılır bir tâbir dir. «Mumu yak» denilmez, «mumu uyandır» denilirdi. Bunun gibi söndürme yerinde de dinlendirme kullanılır, «mumu dinlendir» denilirdi.

Servera lûtfün uyandırsın muradın şem'ini
Bunca demdir ki uyarmaz, baht-ı nabina uyar
Müverrih Âli

UZUN PAYI (اوزون پايى) [*Top.*] Topun «çenber-i salis» denilen üçüncü çenberin sonundan «fem» e kadar olan kısma verilen addır.

Ü

ÜBBEHETLÛ (ابهتلو) [*İda.*] Sadrazam mazülleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadaretten infisal etmiş olanlara yazılan kâğıtlarda, adları geçen yazılı yerlerde «Übbehetlû Devletlû... Paşa hazretleri» denilirdi. Übbehet; Arapça büyüklük, mehabet; gösterişli olmak demektir.

ÜCRET-İ SUKUK (اجرت صکوك) [*İlm.*] Kadılar tarafından alınan harç ve resim nevilerinden birine verilen addır. Hüccetten yirmi beş akçe, sicilden yedi akçe, nikâhtan on iki akçe alınması ve resm-i kısmetin (ölünün taksim edilen terikesinden) binde yirmi olması kanun ile tâyin olunmuştu. Bu hasılat Kadılara maaş olarak muhassastı. Osmanlılarda ilk sâk ücreti Yıldırım Bayezit zamanında meşhur Kadılar hâdisesi üzerine teessüs etmiştir. Tanzimattan sonra Harç tarifesi yapılmış ve 1908 Temmuz İnkılâbından sonra da kadılar tavzif olunduğu (maaş bağlandığı) için bu türlü harçlar Devlete intikal eylemiştir.

ÜÇ ANBARLI (اوچ آنبارلی) [*Bah.*] Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan birinci sınıf yelkenli harb gemilerinden birinin adıdır. İkinci sınıftan sayılan «Kapak» lar gibi üç anbarlılara «Kalyon» da denilirdi. Ahşap olan gemilerde en üst güvertesinden başka birbiri altında üç batarya top vardı. Toplarının sayısı 110 dan 121 e kadar çıkanlar bulunurdu.

Anbarlar güverteden itibaren güverte, palavra, orta kat ve top anbarı adlarını taşırlardı.

Üç anbarlı gemiler Osmanlılar tarafından 1093 (1682) senesinden itibaren kullanılmağa başlanmıştır. İlk yapılanların yüz onar topu vardı.

Güvertesine fazla top konarak güverte bordası üç anbarlının palavra bataryası gibi beyaza boyanan «Kapak» lara «Meze üç anbarlı» adı verilirdi.

ÜÇ AYLAR (اوچ آیلر) [*Hal.*] Recep, Şaban ve Ramazan ayları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine Arapçası olan «şuhur-i selâse» de denir. Mübarek sayılan bu aylarda sofuluğu ileri götürenler oruç tuttukları gibi medreseler tatil edildiği için talebeler de cerre çıkarlardı. Memleketin her tarafına dağılan talebeler gittikleri yerlerde Kur'an okurlar, vaaz ederler, buna karşılık olarak da halktan zekât ve sadaka adları ile para, erzak ve sair suretle yardım görürlerdi (Bak: Cer).

Şabanım o mehruye ki ismi Ramazandır
Eşk-i terim anınçün üç aylarda revandır
Lâ

ÜÇERLEME (اوچرلمه) [*Bah.*] Denizli havalarda birbiri peşinden gelen üç büyük dalga hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ÜÇ ETEKLİ ENTARİ (اوچ اتکلی انتاری) [*Kıy.*] Eskiden giyilen entari nevilerinden birinin adıdır. Biçimi itibariyle üç etek şeklinde olduğu için bu ad verilmişti. Sarayda bulunan cariyeler yaz ve kış ince gömlek üstüne üç etekli entari giyerler, hırka giymekten memnu oldukları için soğuğa dayanamıyanlar arka etekleriyle omuzlarını örterlerdi. Kalfalar üç etekli entari altına topuklarına kadar bol paçalı şalvar giyerlerdi. Sultan Mecid zamanında üç etek yerine iki etek moda olmuş, fes yerine de «hotoz» giymek âdeti çıkmıştı. Şehir kadınları da üç etekli entari giyerlerdi. Bu entariler sırma ve ipekle işlenirlerdi,

ÜÇ İPLİK RUMİ (اوچ ایپلك رومی) [*San.*] Tezhib ıstılahlarındandır. Levha kenarlarının iç pervazına «zencirek» yerine resmedilen şekillere verilen addır.

ÜÇ TUĞLU PAŞA (اوچ توغلی پاشا) [*İba.*] Üç tuğ sahibi olan vezirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. (Bak; Tuğ).

ÜFÜRÜKÇÜ (اوفورو کچی) [*San.*] Nefes etmek, muska yazmak, falına bakmak, cin ve peri çarpmalarına, yılan sökmalarına, türlü hastalıklara karşı ilâç vermek suretiyle saf insanları dolandırmayı sanat ittihaz etmiş olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üfürükçülerin yaptıkları marifetler bunlardan da ibaret değildi.

Sevdiğine kavuşamıyan âşıkların sevgililerini ayaklarına getirmek, kocalariyle araları açılan kadınların aralarını bulmak, istikbalden haber vermek, kayıpları meydana çıkarmak, elhasıl akıl ve mantığın kabul etmediği şeyleri nefes, muska yahut yenilecek, içilecek şeylerle hal ve fasl edip işin içinden çıkmak bunların yaptıkları marifetlerdendi.

Halk arasında en büyük hekimlerden daha meşhur üfürükçüler olduğunu yazan eski âdetler bilgini Ercümend Ekrem Talu (Dünden Hâtıralar, Yedigün Neşriyatı) bunlar hakkında dikkate değen şu tafsilâtı da veriyor:

«Bunlar safdilleri ve cahilleri türlü türlü avlarlardı. Kimi doğma büyüme buralı olduğu halde kendine Hindli, Yemenli, Cavalı, Buharalı süsünü verir, kimi meczup rolü oynar, kimi hacet ehlini paylar, söver, kendini (celallı) tanıtarak nefesinin daha müessir olduğuna inandırırdı.

«Dertlilerin tâ nerelerden kalkıp geldiği, hem bir defa değil de günlerce taşındığı meşhur bazı üfürükçüler ayda elli altın liraya kâr demezlerdi. İçlerinde, mahdut ve muayyen işlere bakan, nefes eden mütehassıslar, hekimlere meydan okuyan mütetabbibler, kurşun dökenler, istikbalden haber verenler, can kavuşturanlar, sevdazedeleri - diledikleri gibi - biribirinden soğutan ve yahut ki, daha ziyade yaklaştıranlar, sarılık kesenler, sıtma bağlıyanlar, neler neler vardı.

« Bu adamlar ellerine düşen safdilleri birer sağmal inek gibi sızdırmasını çok iyi bilirlerdi. Önlerinde içi kum dolu bir çanakla iş gören (remilci) ler duvara bakıp da gûya cinlerle perilerle konuşan, onlardan direktif alan (karışmış) lar, aynadan istikbali keşfeden, yere atılan bir tesbihin arzeylediği şekilden türlü mânalar çıkaran âlimler, nazara, kurşuna, yılan sırmasına, akrep sokmasına karşı muska yazanlar, işte bütün bu keramet sahipleri bilgi ve marifetlerinin tesirini mümkün olduğu kadar pahalıya satarlardı.

«Meaelâ, saf, cahil kadıncağızın biri bu adamlardan bir tanesine, çaresiz kalıp da başvurdu mu, üfürükçü onu karşısına oturtur, evvelâ kurnazca sorguya çekerdi:

— Nedir derdin bakayım hanım?

— Derdim size malûmur elbet (helbet), Efendi hazretleri!

— Malûm ya! Bir de senin ağzından dinliyeyim dedim.

— Ah, nasıl söyliyeyim? Bizimkine bir hal oldu, on sekiz yıllık ehlim...

«Bu kadarı kâfi. Üfürükçü gûya cezbeye varır, bir şeyler mırıldanır, oflar, sabit bir noktaya bakarak şöyle bir kehanette bulunurdu:

— Hanım! Bir erkek görüyorum. Bu, senin kocan mı?

— Evet.

— Havalanmış! Yanında bir de kadın var.

— Var ya, gözü kör olsun!

— Hem de bu iş yeni değil, epey olmuş.

— Geçen seneden beri, büyük tövbede tam yılı oluyor.

— Niçin bu kadar geç kaldın? Daha evvel niye gelmedin?

— Ne bileyim? Sizi yeni sağlık verdiler.

— Kocanın adı ne?

— Abdullah.

— Ya Abdullah! (kadına) Cevap veriyor. Bu iş çetin olacak. Büyülemişler senin kocanı. İyicene bağlamış o kadın, neydi kadının adı?

— Zilha!

— Ya Zilha! (kadına) O da susuyor. Şu dakikada beraber bulunuyorlar.

— Boyu devrilsin! Teneşirde uzansın inşaallah! «Zavallı kadıncağız, hüngür hüngür ağlamağa başlar.» Üfürükçü bundan cesaret alırdı:

— Bak, dinle beni Hanım!

— Emredin, Efendi hazretleri!

— Sen yarın bana bir tane lekesiz siyah tavuk, kocanın bir kat çamaşırını, yedi dirhem ak anber, dinliyor musun?

— Dinliyorum, Efendi hazretleri!

— Yetmiş dirhem çörotu (kadının parmaklarına usulca bakıp orada gördüğü yüzükten ilham alarak) gümüş halkalı bir akik yüzük. Bunları getirirsin.

— Baş üstüne.

— Şimdi de iki liran varsa ver bana. İyi saatte olsunlara ziyafet vereceğim. Yavru Beyle Rüküş Hanımı çağıracağım. Onlara olur olmaz şeyler ikram edemem.

— (utanarak) Üzerimde bir lira var, affedersiniz, bilemedim.

— Zararı yok! Ver onu. Üst tarafını yarın getirirsin!

— Buyurun efendim.

« Zavallı dertli hatunun edeceği zarar bukadarla kalsa neyse ne idi. Fakat çapkın kocayı evine barkına döndürmek pek öyle kolay iş değildi. Çok masrafı mucipti. Üfürükçü üç, beş, on ne sızdırabilirse sızdırır. türlü büyüler yapar, yaptırır, bu esnada koca tesadüfen evine dönerse ne âlâ! Dönmezse bu muvaffakiyyetsizlik ya kadının iman za'fına yahut ki bu yolun âdap ve erkânına tamamiyle riayet etmediğine atfedilir, işin içinden çıkılırdı.

«Hastalığa nefes eden üfürükçülere gelince, onlar da, hastalık geçmediği, yahut ki, ölümle neticelendiği takdirde kabahati hekimlerin müdahalesinde bulurlar, ciğeri yanan hasta sahiplerini, üstelik itikatsizlikle, imansızlıkla itham ederler, azarlarlardı.

«Ne gariptir ki, o devirde, Padişah bile böyle şeylere inanır, ehemmiyet verir, sarayında hususi üfürükçüler, mutatabbibler bulundururdu.

Bunların arasında Kazaskerlik payesine kadar yükselen Ebülhüda ile generallik ihraz eden Basurcu Agâh Paşa en meşhurları idi.

«Artık bunu da bildikten sonra, zavallı halkın bu bâtıl şeylere inanmış olmasını tabiatiyle mazur görmeliyiz »

ÜLKE (اولكه) [*İda.*] Devleti teşkil eden unsurlar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Muayyen olan hudutları içinde yalnız onun sahip ve hâkim olduğu bu unsurlar kara, deniz ve hava'dan mürekkeptir.

ÜLÜLEMR (اولوالامر) [*Fık.*] Şeriat ve adalet hükümlerini yerine getiren İslâm hükümdarı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Lûgat mânası ilim ve fazl, hak ve adl ile muttasıf olan emir sahipleri demektir.

ÜMERA (امرا) [*İda.*] Sancak beyleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arabca reis, bey yerinde kullanılan emir'in cem'i olan ümera tâbiri sonraları büyük askerî zabitleri hakkında kullanılmıştır. Osmanlılarda idare-i umumiyye-i vilâyat kanunu'nun neşriyle Vilâyet usulünün kabulünden evvel memleket Eyaletlere, Sancaklara, Mütesellim ve Voyvoda namını alan memurlar bulunurdu. Sancak beylerine (Ümera) denilirdi. Ümera vali demekti. Beylerbeyi ile Sancakbeyi arasındaki fark ümeranın Beylerbeyi'lere tabi' bulunmalarından ve vilâyet-i amme cihetinden Beylerbeyiler derecesinde salâhiyyeti olmamalarından ibaretti. Beylerbeyiler hakkında da ümera tâbiri kullanılmıyor değildi. Nitekim eski tarihlerde bir devrin ümerası zikrolunurken Sancakbeyleri gibi Beylerbeyiler de aynı başlık altında yazılmaktadır. Bununla beraber ümera denilince hatıra en evvel Sancakbeyleri gelirdi.

Ümeranın geniş salâhiyyetleri vardı. Sancaklarındaki dâvaları dinlerler, «icra-yı ahkâm-ı şeriat» ederlerdi. Memur oldukları sancakta «Hıfz-ı haraset i raiyyet ve zabt-u rabt ve def'-i mezalim ve umur-ı seyf ve siyesetle memur idiler.»

Sancak beylerinin, Beylerbeyi gibi, hangi tarihte ihdas olunduğuna dair tarihlerde bir sarahat yoktur. Orhan Gazi, Epeyce süren sükûn devrinde, diğer bir kısım teşkilât gibi, eyâlet teşkilâtının temelini atmış, Birinci Murat ile haleflerinin de bunu esaslandırmış olması çok memuldür. Birinci Murat ve Yıldırım Bayezit zamanında Beylerbeyi ve Sancakbeylerine tesadüf olunması buna kuvvetli bir delil teşkil eder.

Fatih kanunnamesi'nde Beylerbeyilerle ümera hakkında hükümler vardır. Nitekim divandan bahsolunurken (sâyfa 13) Beylerbeyilerin divanda oturmak selâhiyyetleri olduğu ve Sancakbeylerinin ise taşrada oturdukları yazılıdır: «Sofa-i divan-ı âlide oturmak Beylerbeyilerin yoludur ve Beylerbeyiler vüzera altına *Defterdarlar*, Kazaskerler altına oturalar. Sancakbeyleri taşrada otururlar.»

Sancakbeyleri; başında bulundukları Sancağın ehemmiyetine göre derecelere ayrılmışlardı. Dirlikleri birbirinden farklı idi. Dirliği dört yüz bin akçeye varan Sancakbeyi terakki edince Beylerbeyi olurdu. Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 14) buna dair ahkâm vardı: «Beylerbeyilik dört kimesnenin yoludur mal defterdarlarının ve beylik ile nişancı olanın ve beş yüz akçe kadıların ve dört yüz bin akçeye varmış sancak beylerinin yoludur.»

Yine aynı kanunnameye göre (sayfa 29) Sancak beyleri Beylerbeyiler gibi tekaüt hakkına malik idiler. Ümeranın alacakları tekaüdiyye bile kanunen muayyendi, «Sancakbeyiler altmış bin akçe ile olalar.» Tevkiî Abdurrahman Paşa tarafından 1087 (1673) senesinde hazırlanmış olan kanunnamede (Millî Tetebbu'lar mecmuası, cilt 1, sayfa 538) tekaüdiyye şu suretle yazılıdır: Ümeradan birine tekaüt verilmek muradolunsa yüz elli akçe ile verilir.

Vezirlerle diğer devlet erkânı gibi Sancakbeylerinin evlâtlarına da zeamet verilirdi. Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 21) bunun için şu hüküm vardır: «Sancakbeyi oğulları otuz bir akçe zeamet ala.» .

Kanun (Fatih Kanunnamesi, sayfa 81) Sancakbeylerine yazılacak elkabı bile tayin etmiştir: « قدوة الامراء الكرام صاحب العز والاحتشام المختص بمزيد عنايت الملك العلام ».

Tevkiî Kanunnamesi'nde (sayfa 529) Sancakbeylerinin divana gelirken giyecekleri elbise ile istihdam edecekleri hademe yazılı olduğu gibi nerede oturacakları ve Padişahın huzuruna ne suretle girecekleri de yazılıdır: «Sancakbeyleri hil'at ve destpus için divan-ı hümayun'a gelmek lâzımgelse mücevveze ve ve çatma kapanıçe üst giyerler ve orta raht ve orta abayı ve çifte gümüş zincirli ata bi-

nerler iki şatır bir mataracı ve bir tüfekçi istihdam ederler. Sair hüddam istihdam etmekte hemen Beylerbeyiler gibidir. Eğer vüs'ati var ise Divanı hümayun'a geldiklerinde hazine semtinde otururlar ve tam mahallinde kapıcılar matbah-ı âmireden taam getürüp it'am olunurlar. Hazine önünde hil'at giydikten sonra destbus için arz odasına vüzera-yı izamın akablarınca girerler ve huzur-u hümayunda takbil-i zemin (yer öpmek) ettikten sonra asla tevakkuf etmeyüp çıkarlar. Doğru kendi evlerine azimet ederler.»

Yine bu kanunnamede (sayfa 539) ümeranın ahkâmda Beylerbeyilerden sonra ve kuzattan mukaddem yazıldıkları bildiriliyor ve mucip sebepler de gösteriliyor: «Sancak beyleri ahkâmda Beylerbeyilerden sonra ve kuzattan mukaddem yazılır. Kanun-u kadim budur. Zira Sancakbeyleri mutasarrıf oldukları sancaklarında tabl ve alem sahibi valiierdir.»

Dâva dinlemek salâhiyyetini hâiz oldukları halde Sancakbeyleri vezir olmıyan Beylerbeyiler gibi infisalden sonra bütün salâhiyetleri ellerinden alınırdı Kanunnamedeki ibare (Tevkiî Kanunnamesi, sayfa 529) şöyledir. «Amma sancaktan azlolunduklarında hükûmetten sakıt olurlar. Nitekim vezaretsiz Beylerbeyiler dahi böyledir.»

İdare-i umumiyye-i vilâyet kanunu tatbik olununca Sancakbeyleri «mutasarrıf» unvanını almış ve kanunda muayyen olan evvelkilerden çok mahdut vazifelerle tavzif olunmuşlardır.

Ümera hakkında bir noktanın ilâvesi lâzım gelir ki o da Sancakbeyleri Beylerbeyiler gibi sefer vukuunda maiyyeti halkı ve sancağı dahilindeki timar ve zeamet sahipleri ile birlikte harbe iştirak ettikleri maddesidir. Ümera harplerde pek çok yararlıklar göstermişlerdir.

ÜMERA-YI ASKERİYYE (امرای عسکریه) [*Ask.*] Büyük rütbeli zâbitler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bahriyye (deniz) zâbitlerinin büyüklerine «Ümera-yı bahriyye» denilirdi.

ÜMERA-YI BAHRİYYE (امرای بحریه) [*Bah.*] Bahriyye (deniz) zâbitlerinin büyük rütbelileri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kara kuvvetlerinin büyük zâbitlerine «Ümera-yı askeriyye» denilirdi.

ÜMM-ÜL-KİTAB (ام الکتاب) [*Sof.*] Akl-ı evvel yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Ümm-ül-kitab» Kur'an tâbirlerindendir. Arşın üstündeki kaza ve kader levhasına denir ki bunun adı Şeriat dilinde «Levh-i mahfuz» tur.

Kur'an'ın ilk sûresi olan «Fatiha», «Umm-ül-kitab» diye anılır. Fatiha sûresi Kur'an'ın bütün sûrelerinden büyük olduğu Cenabı Peygamber tarafından söylenmiş olduğundan asıl mânasına işaret olmak üzere «Ümm ül-kitab» adını almıştır.

Yok kağd ı masiva dıl-i kudsî cenâbda
Olmaz hata sahife-ı Ümm-ül-kitâbta
Hersekli Ârif Hikmet

ÜMM-ÜL-VELED (ام الولد) [*Fık.*] Mevlâlarının firaşından (yatağından) ikrarlarına mukarin olarak çocuk doğurmuş olan cariye hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cemi ümmehat-ül-evlâd'tır.

ÜNS (انس) [*Sof.*] Kalpte cemal i hazret-i İlâhiyye müşahedesinin eseri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerde «Cemal-ül Celâl» suretinde gösterilir.

ÜNSÎ (انسی) [*San.*] Kamış kalemin iki kısımdan terekküp eden kesik kısmının alt parçasına verilen addır. Üst parçasına «vahşi» denilirdi.

Âli; «Menakıb-ı Hünerveran» da (sayfa 10) «Küttab-ı dekayık şinas (bilgili yazıcılar) kalemin kâtipten canibe olan şakkına(yarığına)» ünsi denildiğini kaydettikten sonra muhtelif yazılara göre kalemin nasıl kesilmesi lâzım geleceğini tarif ediyor: «Nesih ve sülüs ve rık'a ıtlak olunan rakamda ayni ki beyn el-küttap muteber ve mazbut olan şeş kalemde vahşi tarafı ünsi canibinin zı'fı (iki misli) miktarı ola ve kalem-i divanîde (divani yazı) yani hatt-ı çüpte ve kırmada ve deştî de ber akis (aksine olarak) ünsisi vahşisinin zı'fı miktarı ola. Amma kalem-i nestta'lıkda ünsisi vahşisi beraber ola.»

Yine, Âli, aşağıdaki satırlarla bu cihetı izah ediyor: «Mahasal küttab-ı pesendide erkam ki (yazıları beğenilen kâtipler) şeş kalem mahareti ile şehere ve benam olmuşlardır. Kalemlerini olveçhile muharref (eğri) kat' kılalar ki kendülerinden canibi nokta miktarı ise taraf-ı uhra iki nokta denlü ola ve divâni ve kırma yazanlar kalemlerini ber akis eyleyip kendülerinden tarafı iki nokta ve taraf-ı ahirini bir nokta miktarında ihtiyar eyliyeler. Amma yazdıkları nestalik ise tarafeyni beraber kat' kılalar. Eğerçi ki bir miktar muharref kullananları da vardır. Amma bu tahkik eserine binaendir.»

Hattatların nasıl kalem kullandıkları bile tahkik edilmiş ve kitaplara geçirilmiştir. Bunlara göre nesta lık de üstad mertebesinde olan (Ali Meşhedi), (Mir Ali), (Malik), (Mahmut Şehanî) ve onların peyrevleri eğri, (Enisî),

kardeşi (Abdulkerim), babası (Abdurrahman) la şakirtleri doğru kesilmiş kalemle yazarlardı. (Şah Mahmut) orta şekilde kesilmiş kalem kullanırdı. Son zaman hattatlarının en büyüklerinin kalemleri iğri idi. Kazasker Efendi, Şevki Efendi fazlaca muharref olarak kesilmiş kalem kullanırlardı. Muasır hattatlardan merhum İzzet Efendi «Kalem kesmek ve tutmak usulü» muhtırasında bunu şöyle tarif eder: «Kalemi evvelâ baş parmak bükümü miktarınca aşağı ucuna doğru gittikçe ünsi kesildikten sonra ortasından bir miktar şak ve iki yandan matlup olan kalınlık derecesine kadar kesip makta üzerine vazolundukta sol elinin baş parmağıyle üzerinden kalemi ve diğer parmaklarla maktaı tutarak kesilen kalemin ortasından aşağıya doğru hafifce traş eder gibi alınır. Badehu katedilecek ucunu kalemin yalnız sırçası üzerinden eğer sülüs ve nesih kalemi ise iğrice, rık'a ve divanî kalemi ise biraz doğruca katedilir ve kalemi sağ elinin baş ve şehadet parmaklariyle tutarak orta parmağiyle de iane ettirmek lâzımdır. Fakat hakk-ı kalem lâyıkıyle icra olunmak üzere kalemin kesilmiş tarafını yazılan satırın üzerine çevirerek hareket ettirmelidir.»

«Mustafa Subhi Efendi» de (Kavaid-i hat) adlı kitabında şu tenbihlerde bulunmaktadır: «Hüsn-i hat için kalemin âlâsı, mürekkebin râânası, kâğıdın zibası gerektir.

«Kalemin âlâsı kızılı pek kızıl ve beyazlığı pek az, sengin ve damarları doğru olanıdır. Zira doğru olmazsa şak (ayırmak) edildiğinde iğri şak olur ki iğri şak olan kalemden de hüsn-i hat hasıl olmaz. Kalemin kalınlığı serçe parmak kalınlığı kadar, uzunluğu on veya on iki parmak miktarı olmalıdır.

«Esatize-i Hattatin (hattatların üstadları) kalemde altı sıfat ararlar ki bunlardan üçü hüsn-i hatta gelir ve üçü gelmez. Hüsn-i hatta gelen sıfatlar kızıl ve sengin olmaktır. Sert ve siyah ve muavveç ve damarluca olanlar ikinci üç sıfattır.

«Kalem pek olursa ziyade yontup etinden çok almalı, yumuşak olursa pek yontmayıp etli bırakmalı. Kalemin şakkı (yarığı) ta ortaya isabet etmeli ve vahşi canibi ünsü canibinden kuvvetli yani etli, kalın olmalıdır. Hüsn-i hatta kalemin şakkı kalemine göredir. Kalem pek olursa şakkı uzunca, yumuşak olursa şakkı kalil olmak gerektir.

«Kalem üç türlü kat' edilir: Cezm, vasat, muharreftir. Cezm doğru, vasat iğri kesilmiş demek olan muharref ile cezm ortasıdır. Kalemin makta' üstüne koyup baş parmağiyle kalemtraşın arkasına bastıkta kalemin kat diye avazı çıkmalıdır. Avazı kat' diye çıkmıyan kalem iyi kat' edilmemiştir.»

Tanıdığı büyük hattatların kullandıkları kalem şekilleri hakkında malûmatına müracaat ettiğim üstat Tuğrakeş Hakkı Bey merhum (Hakkı Altınbezen) şu malûmatı verdi: «Şeşkalemde maharet sahibi olan Râkım Efendi'nin. Eğrikapılı Râsim Efendi'nin, Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin, Şefik Bey'in, Hocamız Sâmi Efendi'nin kalemlerinin ünsisi ve vahşisi müsavi surette idi.»

ÜSKÜDAR (اسکدار) [*Ida.*] «Kamus-ul-A'lâm» da (c. 2, s. 923) (Scutari) şeklinde yazılmış olan Üsküdar'ın bu adı alışının izahı şöyledir:

«Üsküdar eski bir şehir olup, ism-i kadimi (Hrisopolis) yani «altın şehir» yahut «altın şehri» idi. Vech-i tesmiyede ihtilâf olup, *bir rivayette (Aga memnun) un oğlu (Hrisea) tarafından tesis edilmiştir.* Burhan-ı Katı' ise (Bulak tabı 1268) «üsküdar» Zamm-ı kâf-i Farisî ile menzilhaneye derler ve menzil atına dahi denir ve merhalede biribirine elden ele sür'at-i isali matlup ahkâm-ı padişahî ve sair mekâtip isali için vaz ve tayin olunan piyadelere ve ulaklara dahi derler ve ulakların mektup vazeyledikleri keseye ve haritaya dahi denir. Türkide çevrezen tâbir ederler» denilmektedir.

ÜSKÜDAR KAYMAĞI (اسکدار قایماغی) [*Sar.*] Üsküdar'da yapılan peynir nevilerinden birinin adıdır. «Başvekâlet Arşivi» ndeki bir vesikada (Saray, tarihi: 3 L 1222, sıra numarası: 755) Nefaseti cihetiyle «Nefs-i hümayun için» (Padişahın yemesi için) alındığı yazılıdır.

ÜSKÜF (اسکوف) [*Kıy.*] Eski başlıklardan birinin adıdır. Arapça kûfiye, Rumca Χουφος'dan geldiği söylenir. Boru şeklinde ve bir endazeden fazla uzunlukta olup başa giyilince yarısı arkaya sarkan Yeniçeri «börk» ünün *kenarının sırmalısı idi. Birinci Murat zamanında* ihdas olunmuş ve kendisinden sonraki padişahlar tarafından tâc-i sultanî ittihaz olunmuştur.

Hammer (cilt: I, sayfa: 136) yuvarlak üstüvane şeklinde olan zâbitan kavuklarına üsküf adının verildiğini ve Osmanlı Padişahlarının börk yerine üsküfü alıp Birinci Murat'ın Avrupa'daki fütuhatı sırasında kâmilen sırma ile süslediğini söylüyor.

«Üsküf» için «Tac-üt-Tevarih» te (cilt: I, sayfa: 282) şöyle deniliyor: Ele geçen «Apolonya» kalesindeki birçok *ganimetler arasında* bir altın tas da bir Yeniçerinin eline geçmiş ve Yeniçeri tası saklamanın biricik çaresi bu-

şına geçirmek olduğuna hükmederek o suretle başına giydikten sonra üzerine sarığını sarmıştı. Yeniçerinin başındaki serpuş (başlık) dikkati çekmekle sorularak iş anlaşılmış ve lûtuf eseri olarak tas Sultan Murat tarafından kendisine bırakılmakla beraber şekli hoşuna gittiğinden bunun resmî serpuş şekli olmasını emretmiştir.

Hoca Sadettin Efendi'nin sözünü aynen eserine geçiren Cevat Paşa (Tarih-i Askeri-i Osmanî, kitab-ı evvel, sayfa: 112) ihdası tarihine ait diğer rivayeti de şöyle yazıyor: «Üsküfün ihdası sebebine dair Tac-üt-Tevarih'teki malûmatı aşağıya yazdık. Diğer tarihlerde ve hususiyle «Saf» ve «Âli» de «Tâc-üt-Tevarih» in verdiği malûmat tasdik olunmuş ise de Âli merhum bunu Serez kalesinin fethinden, Tâc-üt-Tevarih ise Apolonya kalesinin zaptından sonra vuku bulduğunu rivayet eylediklerinden iki müverrihin rivayetlerinde şu kadarcık bir tebayün (aykırılık) görülmüştür.»

Birinci Murat zamanında beyaz börkün tepesiyle başa girecek kısmın ön tarafı sırma ile işlenerek hükümdarlarla ümeranın giymesi âdet olmuştu. Üsküf divan günlerinde etrafına bir parça ilâvesi suretiyle giyilirdi.

Fatih zamanına kadar o halde devam eden üsküf onun vaktinde daha süslü ve sırmalı bir şekle konulup Kapı kulu piyadesiyle bunların zâbitlerine tahsis edilmiştir.

Üsküfün kırmızı kadifelisini iki tarafına birer de zülüf takarak Silâhtarlar giyerlerdi

ÜSKÜFE (اسكوفه) [*Kıy.*] Vaktiyle kadınların başlarına giydikleri fese verilen addır. XVI ncı ve XVII nci asırlarda Avrupa'da moda olan kenarları sırma veya ipek örme kaytanlı baş kisvelerine «eskofyon» denilmiştir.

ÜSKÜRE (اسكوره) [*San.*] Dudağı biraz yayvan bakır tas yerinde kullanılır bir tâbirdir. Saraya ait vesikalarda geçer.

ÜSRUBÎ (اصربى) [*San.*] Bina ve kubbeler için lâzım olan kurşunları dökûp hazırlayan sanatkâra verilen addır. Üsrûb; Farsca kurşun demektir.

ÜST (اوست) [*Kıy.*] Eskiden Sadrâzam'la büyük devlet adamlarının giydikleri dört kollu sırma işleme kaplı samur kürk adıdır. Börklere de bu ad verilirdi. Yalnız Sadrâzamların giydiği ile ricalin giydikleri arasında derecelerine göre fark vardı. Memuriyyet tevcihi sırasında giydirilen bu börkler çıkarken geri alınırdı

Gürah-i ahl-i divane bakup divane-veş ben de
Tedarük eyledim (erkân)ü (üst)ü (raht)ı divanî
Libas-ı müstear-âsa yine tâcecara reddettim
Zaman-ı naks-i kıymetle çeküp envâ-ı hüsranı
Sünbülzade Vehbî

ÜSTLÜK (اوستلك) [*Kıy.*] Elbisenin üstüne giyilen palto, manto ve pardesü gibi şeyler yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ÜSTÜ AÇIK (اوستى آچيق) [*Bah.*] Kayık nevilerinden birinin adıdır. Tuna ve Don nehirlerinde işleyen gemilerden olup bir dümenci ve sekiz kürekçisi vardı. 18 inci asırda yüz kadar üstü açık mevcuttu. Bunlar nakliyatta kullanılırlardı.

ÜSTÜN (اوستون) [*Hal.*] Eski yazıda harfleri (e) sesli okutmak için kullanılan ve harflerin üstüne konan düz ve ufacık küçük çizgi adıdır. Harfi (i) sesli okutmak için altına konan ayni şekildeki çizgiye de (esre) denir.

ÜSTTEN AYIRMA ŞEMSE (اوستدن آيرمه شمسه) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Zemin olduğu gibi bırakılarak yalnız şekillerinin altınlanması suretiyle yapılan şemselere verilen addır.

ÜSTÜME İYİLİK SAĞLIK (اوستمه ايىلك صاغلق) [*Hal.*] Eskiden kadınların kullandıkları tâbirlerdendir. «Allah bizi esirgesin, fenalığı bana dokunmasın» mânasına gelir. Başkasına da «Üstünüze iyilik sağlık» diye söylenilirdi.

ÜSTÜNE KIRILMAK (اوستنه قيرلمق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle fazla mahabbet ve alâka göstermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kırılır üstüne uşşak o gözü badamın
Zer-i mahbub ile Fındıklı'ya çek âl kâmı
Abdullah Hilmi Dede

ÜSTÜNKÖRÜ (اوستون كورو) [*Hal.*] Ehemmiyet verilmiyerek, acele ve dikkatsizlikle iş yapma yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ÜSTÜRE (اسطوره) [*Hal.*] Efsane, bâtıl, uydurma masal ve kahramanlık hikâyeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i olan esatir de o makamda kullanılır.

Hüsnün idi dildârına her veçhile üstün
Üstüre-i Yunandaki ma'bude-i hüsnün
Lâ

ÜSTÜNLÜ ESRELİ (اوستولى اصرملى) [*Hal.*] Harekeli, fetha, kesre ve zamme işaretli yazı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski yazının okuma güçlüğü yüzünden hassaten halkın okuduğu kitaplar harekelenirdi. Bunun yerine «harekeli» de denirdi.

ÜVEYSÎ MEŞREB (اویسی مشرب) [*Sof.*] Durup dururken müstağrak olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Müstağrak; cinnet (delilik) alâmeti göstermek demektir.

ÜZENGİ (اوزنگی) [*San.*] Ata binildiği vakit ayakları koymak üzere eğerin iki tarafına birer kayışla asılan altı düz madenî halkanın adıdır. Türlü şekilleri, Padişahlarla zenginlerin altından yapılanları, bu sebeple antika olanları vardır.

Üzengi parlatıp şâhân-ı asra sahn-ı devlette
Sıtabl-ı hâsının sayisleri Sâsâniyan âsâ
İzzet Molla

ÜZENGİ AĞASI (اوزنگی آغاسی) [*Sr.*] Padişahın bindiği atın üzengisini tutan ve yanında yürüyen saray memuruna verilen addır. Bunun yerine «Rikâbdar» da kullanılırdı.

ÜZENGİ PARLATMAK (اوزنگی پارلاتمق) [*Hal.*] Binicilik ve cündilik etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Afvederse vaz-ı küstahânemi, şâirlere
Bir üzengi parlatayım ki kamaşsun gözleri
Vâsıf

ÜZGEÇ (اوزگچ) [*Mim.*] İp merdiven yerinde kullanılır bir tâbirdir.

V

VÂCİB (واجب) [*Fık.*] Dînen farz mesabesinde olup terki günah olan İlâhî emir yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hacı Zihni Efendi «Nimet-ül-İslâm» da (Kitab-üt-Tahare, sahife 7) vâcib için şu tafsilâtı veriyor:

«Vücubün taaluk ettiği fiil «vâcib» tir. Vâcibin hükmü dahi amelen farz gibi olmak yani fiiline sevap ve bilâözür (mazeret olmaksızın) terkine ikap (ceza) terettüp etmektir. İtikaden farzın hükmü gibi olmadığı için vâcibin münkiri ikfar olunmaz (kâfir sayılmaz): Kurban kesmek, vitir ve bayram namazları kılmak ve ve karip (yakın) muhtacine bakmak gibi.

«Vâcibin dahi alelkifaye olan kısmı vardir: Şaban ve Ramazan sonlarında hilâlin rüyetini istemek gibi.

«Bir ibadetin vâcibatından birini terkin muktezası amden (kasten) ise kerahet-i tahrimiyye ile mekrnh olmak ve sehven ise hakkında sücud-ı sehv lâzım gelmektir.»

§ [*Aek.*] Ulûfe, mevacib yerinde de kullanılır. (Bak: Ulûfe).

VÂCİB LİZATİHİ (واجب لذاته) [*Sof.*] Ademi mümteni olan mevcuttur ki vücud kendisinden olup başkasından olmadığı için ma'dumiyyetin imtinaı zaruret halinde olduğu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vücub-i vücud lizatihi olursa «vâcib lizatihi», vücub vücud-i gayr nazar-ı itibara alındığından naşi olursa «vâcib ligayrihi» denir.

VÂCİB-ÜL-VÜCUD (واجب الوجود) [*Sof.*] Vücudu zatından olup vücutta başka hiçbir şeye muhtaç olmıyan Cenab-ı Allah yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VÂCİB-ÜR-RİAYE (واجب الرعايه) [*İda.*] Sadrazamlarla Vezir, Nişancı ve Beylerbeyilerin oğulları hakkında kulanılır bir tâbirdir. Tâbirin lûgat mânası «gözetilmeleri, sayılmaları lâzım olanlar» demektir. Bu gibilere haklarında bir lûtf-i mahsus olmak üzere Müteferrikalık pâyesi tevcih olunur ve kendilerine ulûfe tahsis kılınırdı. Ulûfenin miktarı babalarının işgal ettikleri makama göre değişirdi. Yüksek makam sahibinin oğlu ötekilerden fazla ulûfeye sahib olurdu. Kanunnamede (Fatih Kanunnamesi, sayfa 20) ulûfenin miktarı şu suretle tasrih olunmuş idi: «Vezir i âzam oğulları altmış akçe ile Müteferrika olalar ve sair vüzera oğulları elli akçe ile Müteferrika olalar ve Nişancı oğulları dahi kezalik kırk beş akçe ile Müteferrika olalar ve Beylerbeyiler oğulları dahi kırk beş akçe Müteferrika olalar.»

Müteferrikaların bir kısmı ulûfe diğer kısmı dirlik tasarruf ederlerdi. Bu sebeple bunlara «Ulûfeli müteferrika», «Timar ve zeamet müteferrikaları» denilirdi. Mahlûl vuku buldukta yerine başkası geçirilirdi. Padişahlar sefere gidince Müteferrikalar da beraber giderler, şehri dolaşmağa çıktıkları zamanlarda da önlerinde yürürlerdi.

Huzuruna çıktıklarında Sadrazamın ayağa kalkıp Müteferrikalara tâzim etmesi kanundu.

VÂCİB-ÜR-RİAYE AĞALAR (واجب الرعايه آغالر) [*Sar.*] Müteferrikalar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Hürmet ve riayet edilmesi lâzım olan Ağalar demektir. Müteferrikalığa kanun mucebince Sadrazamlarla Vezir, Beylerbeyi ve Nişancıların oğulları tâyin olunduğu için bu tâbir devlet ricalinin oğulları hakkında kullanılmış oluyordu.

VÂHA (واحه) [*Coğ.*] Çöl ortasında sulak ve ağaçlık yere verilen addır.

İnkâr ile, ibham ile mâna-yı hayatı
Sevdamızı bir vâha-i gaflette yaşattık,
Bâziçe-i âmâl ederek hep sadematı
Bir mehd-i serâbîde çocuklâr gibi yattık.
Tevfik Fikret

VAHDET-İ VÜCUD (وحدت وجود) [*Sof.*] Bütün mevcudat mutlak vücudun yani zât-ı Ahadiyyet'in esma ve sıfatı olduğu ve onda müstehlik bulunduğu nazariyyesine dayanan «Felsefî» yahut diğer bir tâbirle «Tasavvufî» meslek hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Vahdet-i vücud hakkında tafsilâta girmeden evvel «vücud ve zat» a dair ileri sürülen fikirleri kaydetmek icabeder.

Vücud; varlık, zat, mahiyyet demektir. Yeni felsefeciler mahiyyet tâbirine karşılık tabiat tâbirini kullandıklarını söyleyen tanınmış ilim adamı İsmail Hakkı İzmirli (ölümü 1945) «Yeni ilm-i Kelâm, birinci kitap, sahife: 253 ve müteakip» diyor ki:

«Vücud tasavvuru bedihîdir, nefs i natıkanın en umumî, şümullü bir mefhumudur. Buna mebni vücud tarif olunamaz. Felâsife-i cedidenin bu reyi İslâm mütefekkirlerinin ekseriainin reyine uygundur Çünkü «vücud a'ref-i eşyadır» denilmiştir.

«Vücud başka, zat ve mahiyyet yine başkadır. Zat ve mahiyyet vücuddan evveldir. Meselâ bir demir parçası hariçte vaki olmadan evvel onun zat ve mahiyyeti mütasavverdir. Vücud işte bu zat ve mahiyyet üzerine zâid olarak hususî arazların ilâvesiyle hasıldır. Zatî keyfiyyetler, bazı arazî keyfiyyetler ile birleşmedikçe vakide mevcud olmaz. Meselâ balmumunun şekli, hacmi, sıkleti, kesafeti tahavvül ettiği halde yine balmumu vakidir. İşte bu, arazî keyfiyyetler olup balmumu denilen mahiyyet üzerine zâidtir. Balmumu denilen bir şeyin bir hacmi, bir şekli, bir sikleti bulunmadıkça mevcud olması kaabil değildir. Bulmumu kaybolmaksızın onun kimyevî terkibi değişemiyor. Fakat şekli, hacmi, sikleti değişiyor da balmumu yine balmumu olarak kalıyor. Zâti ve aslî keyfiyyetler asla değişmeyip yalnız yerini başka mevcuda, başka bir tabiata terketmek için kayboluyor ki bu keyfiyyetler mevcudun tabiatını veya mahiyyetini veya zâtını takvim eder.»

Rahmetli profesör «tabiî ve mütehakkak mevcudların bir zât ve mahiyyeti olduğu gibi aklî mevcudların da bir zât ve mahiyyeti» olduğunu kayıtla bu bapta tafsilât verdikten ve (havass-ı zât) hakkında da kıymetli fikirler yürüttükten sonra «vücud-u has ve vücud-u mutlak» a geçiyor ve şunları söylüyor:

«İslâm feylesofları vücud-u Vâcibi vücud-u has addediyorlar. Mahiyyetin tahakkuku da vücuda ihtiyacı, vücudun velev akılda olsun, âriz olmak için mahiyyete ihtiyaçları hususlarını: velevki taakkul itibariyle olsun, Vâcib-ül-vücudun mürekkep olması keyfiyyetini külliyen reddediyorlar. Gayre ihtiyaç, emare-i imkân olmakla Vâcib-ül-vücudda ayrı bir mahiyyet, ayrı bir vücud kabul etmiyorlar. Yalnız mahiyyet de değildir, yalnız vücud da değildir. Mahiyyet ile vücuddan mürekkep te değildir. Mahiyyet ile vücud birdir. Vücud-u vâcib bir vücud-u hastır ki zihnen veya aynen bizatihî kaaimdir; fâil mevede veya akılda bir mahall-i mukavvime muhtaç değildir» diyorlar. Bu vücude «vücud-i baht» ta diyorlar.

«Vücud-u mutlak alelıtlak varlık demektir, vücud-u has vücud-u mutlaka muhtaçtır. Has ansız tahakkuk edemez.

«İslâm feylesofları arasında vücud-u mutlakın -vücud-u vâcibin mukavvim olup olmaması arasında ihtilâf vardır: Ekseriyyet indinde vücudi- vâcib kevn-i has olup binefsihi (fâil ile değil) mütehakkak, bizatihi (mahiyyet ile değil) kaaim olmakla tahakkukta vücud-u mutlaktan vesair avariz ve esbaptan müstağnidir. Vücud-u mutlakın vücud-u vâcib'e vuku-u vuku-u lâzım-ı haricidir, yoksa Vücud-u mutlak vücud-u vâcib için mukavvim değildir. Âm hassın zâtisi olur ise has âme taakkule muhtaç olur. Âm hassa âriz olur ise has âma muhtaç olmaz. Fakat âm herhalde hassa muhtaçtır. Çünkü âm ancak has zımnında tahakkuk eder. Artık vücud-u vâcibte terkibte yoktur, ihtiyaç ta yoktur.»

Çok eski olan Vahdet-i vücud felsefesinin doğuş yeri Hindistan'dır. Hind'de Vahdet-i vücud mezhebî ve dinî bir şekilde ve muhtelif meslekler suretinde zuhur etmiş ise de esaslı olarak dört şekil vardı. Bu dört mezheb taraftarları arasında (Kabılan) aynen (Spinoza) gibi bir cevherin vücudüne kaaildir. Ona göre cevher maddeden ayrı bir şey değildir. Başlıca sıfatı da şu'ur ve idrâktir. Hind lisanında (Bûdî) kelimesi akıl mânasına mevzu olduğundan hikmet-i taakkul demek olan «Bûda» perestlik bu kelimeden çıkmıştır. Hind Vahdet-i vücudunda görülen (Bûdî), (Spineza) felsefesinin «şu'ur» una ve yine Hind felsefesinin «madde» si (Spinoza) Vahdet i vücud'unun «hayyiz» ine muadildir.

Vahdet-i vücud felsefesi Hindistan'dan Yunanistan'a geçmiş, oradan da âleme yayılmıştır.

Seyyid Seyfullah Efendi «Risale-i Miftah-ı Vahdet-i vücud» da (hususi kütüphanemde el yazması nüsha) sofiyyenin vahdet-i vücud telâkkisini şöyle anlatıyor:

«Vahdet i vücud'a kaail olan ehlüllah'ın kelâmından fehmolunan mâna budur ki: «Vücud birdir, birden artık değildir. Ol vücud hakkın vücududur. Hakkın vücudundan gayri bir şeyin vücudu yoktur. Bu kesret-i kevniyyede görünen cemi kâinatın varlığı bir zattandır. Şek yoktur ki cümle eşyada ol zât-ı vâhid kendi varlığını ve birliğini gösterdi. Pes bunların her biri anın varlığına ve birliğine delâlet eder. Sanma ki bunların her biri başlı

başına varlardır. Ne başlı başına her biri var olabilir ve ne cümlesi bir uğurdan ,var olabilir. Bil ki bu, cümle eşya ile âlem yoğidi. Ol zât-ı vâhid var idi. El'an kemakân var olan ol zât-ı vâhidir ve ol zât-ı vâhidden gayri bir vücud yoktur.

«Alem dedikleri anın varlığ nın alâmetidir ve bu âlem yüzünde görünen kesret-i kevniyyede cemi'i kâinat bir anda var görünür. Yine ol an içinde yok olur. Varlık ile yokluk beyninde ziyade sür'at ile inkilâbından her şeyin varlığı his ile idrak olunur. Ol içinde yokluğu idrak olunmaz. Zira her anda yokluğu varlık taakup eder. Bu ecilden müddet-i medide (uzun müddet) üzere her şey varlık ile mütemadi olur zannederler. Her şey'-i mümkünde ise varlık bir karar üzere mütemadî olmaz. Belki bir varlık gelüp sel gibi sür'at ile gider yine yerine bir varlık dahi gelir. Her anda ve her lahzada biri gidüp biri gelmede de ne geldiği görünür, ne de gitiği hissolunur. Anın içün her şey'-i mümkünde varlık bir karar üzere durur zannolunur. Ol ise her anda ademe gidip ma'dum (yok olmak) olmaktır. Zira anasıl yok idi, yine yoktur. Pes ol yok üzerine bir varlık pertevi uğrayıp tereyan (birdenbire çıkmak, gelivermek) eyledi. Ol varlık pertevi lâyenkatı' (inkıtaa uğramadan) sel gibi seyelân (akmak) etmektedir. Yahut cevval daire misali cevelân (dönmek) etmektedir. İmdi mecmu-i âlem ol varlık pertevi içinde bir zıl-li hayaldir (hayal gölgesidir). Zira varı varlık bir var kî evvel ve ahır var olan ol vardır. Andan gayrı var yoktur. Bu âlem bir var imiş bir yok imiş mealindedir. Yani ezelde bir zat var idi, andan gayri kimse yok idi. Ol zât-ı âlinin ilminde bu âlem böyle olacağı var idi Pes kendi perteviyle ilminde olduğu gibi bu âlemi var eyledi ve varlık suretinde bunca eşyayı âşikâr eyledi. Yine bir anda yok eder ve var eder. Yokluk ile varlık arasında sun'unu izhar eder. Ezelde yok olan her halde yoktur. Gerekse var suretinde görünsün, gerekse görünmesin. Yine hiç idi, ol yoktur ve ezelde var olan hemişe ebedî vardır, Ve bu cümle eşya ile var olan yine ol vardır. Minel-ezel, il-el-ebed (ezelden ebede kadar) birdir. Birligiyle bu cümleye kaadirdir.

«Ol kaadir-i mutlak kemal-i kudretiyle kendi vücud-i zillisini sana ve bana ve efrad-ı âlemden her ferde ita eyledi (verdi). S n ve ben, senlik ve benlik ile birbirimizden seçilip imtiyaz eyledi. Pes «tayin-i vücud-i zill-i hayali» ile her birimiz başka başka müteayyin olduk, ve ol taayyün içre bize her ne gerekse levazım-ı tayin-i vücud kesir ve noksan etmeyip ol zât-ı mutlak ita eyledi, ve mukteza-yı istidat-i ezelimize göre her birimize kendüye hidayet eyledi. Nitekim buyurur: (اعطی کل شیٔ خلقه ثم هدی). Bu takdirce her birimize istidad-ı ezelimiz muktezasınca Hak süphanehu ve Taalâ hidayet eyleyip pertev-i vücudiyle nur-i hidayet bahş ve ita eyledi. Felillâhil-hamd hisse-i mukadderemize razı ve hoşnud olmaktan gayri lâzim için bir şey bâki kalmadı ve eğer bunu böyle bildikten sonra yine kendi varlığımıza itina eyleyip senlik ve benlik ortasında Hak varlığından başka varlık vardır kıyas edip bir kimse ol varlığın artıklığın tahsil etmek için sa'yeylese abes yere zahmete giriftar olur. Hemişe kârı (her zaman işi) ah-ü zâr olur. Belki müstahakk-ı duzah ve nâr (ateş ve cehenneme lâyık olur) olur. Zira kendi varlığın görüp ve varlığına itina ile itimad edenin hali düşvar (güç) olur. Amma kendimizden ol varlığı nefiy ve selb edip (yok etmek) varı varlığı Vacib-ül-vücude versek, ana teslim olup kendimizi yok yerinde tutsak ol teslim ile yokluk içinde devamda olsak bize bir Hakkın varlığı bir veçhile zâhir olur ki ol varlık tükenmez ve vüa'atinin nihayeti yoktur. Ve füshatının sikleti olmaz, ve ol bir meydan-ı vahdettir ki anda kesret-i kevniyyenin zahmeti olmaz. Madem ki kendi varlığımızı görmedikçe anda bize mezahim yoktur. Pes Hakkın varlığı sayesinde rahat içinde bâki oluruz. İmdi kemal-i dikkat ile meratib-i tevhide riayete tenbihe ihtiyaç mes etmiştir.

«Mâlûm ola ki: Tevhidi ef'al ile tevhid eyliyen muvahhid-i ârife insandan, melekten, hayvandan, şeytandan sâdır olan cümle ef'ali fi'l-i Hak bilip ve lâkin ilm ü irfanla meratib-i vücude riayet edip gözetmek lâzımdır. Zira muvahhid-i ârif iptida hakayika ârif olmak gerek. Zira hakayik-ı İlâhiyye olmak var, hakayik-ı kevniyye olmak var. Hakayik-ı İlâhiyeden meselâ mertebe-i esmada Allah, Rahman, Rezzak gibi isimler var. Bu isimlerin müsemması hakikat-ı vâhidedir. Amma yine her birinin medlulü mefhum hasebiyle ahirine mugayirdir. Eğerçi zat hasebiyle mugayir değil ise indel akil hakayık-ı mütemayize oldular. Pes ârif bunların mabihil imtiyazların ve mabihil ittihadların bilip eiheteyne riayet ile adab-ı şeriati gözetir.

«Hakayık-ı kevniyyeden meselâ mertebe-i esmada insan, hayvan, melek ve şeytan gibi isimler var. Bu esmaları müsemmaları mertebeleri vâhidiyyettedir. Mertebe-i vâhide taayyün-i evvel, âlem-i ceberut, hakikat-ı Muham-

mediyye dahi derler. Eğerçi müsemma-yı vâhidedir. Amma yine ol mertebeden tenezzül ile her biri kendi mertebesinden taayyün eylemiştir. Şek yoktur ki bunlardan her biri kendi muayyenesi itibariyle aharin aynı olmaz. Belki gayri olur. Pes hakayık-ı kevniyyeden bunların hakayık-ı muayyeneleri aklen ve hissen sâbit ve mütehakkak olur. Ârif-i ehl-i şuhud eğerçi bütün hakayık-ı ilâhiyye ve hakayık-ı kevniyyede hakikat-ı vâhide-i mutlakayı müşahede edip cemi ef'al ve sıfatı ana nisbet eder. Amma yine her birinde ind el-akıl temeyyüz ve indelhis taayyün görüp temeyyüzleri ve taayyünleri cihetiyle meratib-i vücude riayet eder. İmdi kaail olan ya keşf ve ayan ile veya keşf ü ayana imanla kaail olandan hata ve zilel mutasavver değildir. Meğer münkire mutasavver ola. Amma keşif ve ayana inanla kaail olandan elfaz ve ayana imanla kaail olandan elfaz ve ibaret ile kendi edasında hata etmek ihtimali vardır. Pes ayan mertebesinde olmayıp ayana iman mertebesinde olana lâyık olan oldur ki Vahdet-i vücud kelâmında lisanın hatadan hıfzetmek içün ziyade ihtimam eyliye. Zira Vahdet-i vücud sırf elfazla tâbire gelmez. İllâ kesret zımnında gelir. Anın için «Elhakika vâhide vettayünat müteaddide» buyurdular.

«Nazar-ı ârif-i ehl-i tahkik (tahkik ehli olan ârife göre) suret-i müteşabihede müteza-hir olan (biribirine benzer görünen) ayn-ı vâhidedir. Kesret-i taayyünatı gayr-i mütenahiye görürkim esma-i İlâhiyyeden kaadir ve Âlim ve Hâlik ve Rezzak gibi bu esmanın mefhumlariyle mânalarının ihtilâfiyle bile medlûlleri bilhakika medlul-ü vâhittir, esma-i İlâhiyyenin maanisi bir kesret-i makuledir ki müsavi-i vahid-ül-a yinde itibar olunur. Anın ayn-ı hakikatinde asla kesret yoktur ve her ismin suretinde görünen tecelliyyat müteakıbe-i müteşabihe hakikatte birdir. Taayyünatla müteaddide ve mütekessirdir. Pes bu mukaddimattan malûm oldu ki ârif-i ehl-i tahkik katında Vahdet-i vücudü idrak kesret-i ma'kule kesret-i meşhude zımnında sâbit olur. İmdi bu malûm olduysa bu dahi malûm ola ki Vahdet-i vücud meselesi bâbında kuvve-i rasıha sahibi olup tefevvüh-i kelâm eyliyen bazı sikattan menkuldür ki evvelâ vücudün vahdetinde ve meratibinde ihtilâf vâki olmuştur. Ekalli vücud-i Hakkın iki mertebesi vardır. Bir mertebesi oldur ki anda sıfat tasavvur olunmaz. Tâ ki biribirine mukabil ve muhalif ola. Ol mertebe zât-ı bahttır (halis, öz). Ol mertebeye Ahadiyyet denilir. «Âlem-i lâhût» ve «Âlem-i lâtaayyün» ve «Gayb-ı hüviyyet» dahi derler. Ol mertebe ancak zevkle bilinir.

«İkinci mertebesi oldur ki anda cemi' sıfat bulunur. Ol sıfat ile biribirine muhalif ve mütekabil görünür. Ol mertebeye «Hazret-i Vahidiyyet» denilir. «Âlem-i ceberut» ve «Taayyün-ü evvel» ve «hakikat-ı Muhammediyye» dahi denilir ve bu Hazret-i Vahidiyyetin iki yüzü vardır. Biri bâtındır ve biri zâhirdir. Bâtın yüzüne «Hazret-i Ulûhiyyet», zâhir yüzüne «Hazret-i rububiyyet» denilir. Maratib-i vücudün vahidiyyetinde de üç mertebe, beş mertebe, yedi mertebe ve daha ziyade mertebeler bulunduğu kitaplarda yazılıdır. Hatta Şeyh Abdulkadir Geylâni Hazretlerinin hafidi Şeyh Abdulkerim Çelebi kendi müellefatından «Meratib-i Vücud» risalesinde vücud için kırk mertebe beyan ettikten sonra şöyle demişlerdir: فان مراتب الوجود كثيرة لاتحصى Velhasıl aded-i mahsur ile zikreyledikleri meratib-i vücudun had-dü hasrı yoktur, gayr-i mütenahidir. İmdi vücudun vahdeti bilinmez illâ meratibin sihhati ile bilinir ve meratibi bilmek vücudün vahdetini zevk etmeye mevkuftur, ve ol Vahdet-i vücud'un zevki mahabbet-ullahın semeresidir. Meratib-i vücud dediğimiz vücud-ı vâhidin vucuhatıdır ki ol vucud-ı vâhidden zait değildir. Nitekim şemsin eşi'ası aynı şemsten zâit olmadığı gibi. Pes Hakkın kelâminda «فاينما تولوا فثم وجه الله» buyurulduğu vücud-i vâhidin meratibine işarettir. Feemma vücud-i vâhidin meratibini ilimde râsih ve muhakkik olanlar üç bölüktür. Bir bölüğü muzmahil ehlidir. Yani vücud-i vâhidden gayri kendilerde vücud zu'um eyleyip ol vücud mevhumlarının izmihlâline sa'yetmiye meşgul olanlardır. Bir bölüğü mün'adim ve fena ehlidir. Bunlar kendilerde z'umeyledikleri vücudun in'idam ve fenasına mukayyet olanlardır. Bu iki bölük vücud-i vâhid'in vücuhatını yani meratibini sihhati üzere bilmemek ile kendilerini muzmahil eylemek, ya mün'adim ve fanî kılmak kaydına giriftar oldukları ecilden ekserisi şirk-i hafiye maillerdir. Zira bunlar vücud-i vâhidin vücuhatını vücud-ı vâhidin vücudünden başka tevehhüm edip ol tevehhümleri üzere şirk-i hafiye düşerler. Üçüncü bölüğü oldur ki vücud-i vâhidin vücuhatını bildiler. Şöyle ki: Cemi eşya ol vücud-i vâhidin vücuhatındandır. Nitekim «فاينما تولوا فثم وجه الله» buyuruldu. Bu takdirde insanda olan vücuh-ı cehl dahi ol vücuh-i vâhidin vücuhatından bir vecihtir. Pes taife-i evvel vech-i cehlin mün'adim ve muzmahil olmasına zâhib oldular ve bicab-ı cehlin izalesini talep eylediler. Tâ ki vücud-i vâhid veçh-i ilimle mütecelli ola. Ve yine vücud-i vâhidin vücuhatın vücud-i vâhid üzerine zâit görmediler. Eğer-çi kim vech-i mahsus

ile taayyünde vücud-i vâhide mugayir görünür ise de ind-et-tahkik vüeud-i vâhid üzerine zâid değildir. Bu da malûm ola ki cemi'-i menhiyyat ol vücud-i vâhinin vücuhatıdır. Şöyle ki: Ol menhiyyat veeh-i cehlin zuhuruna sebeptir. Bu veçhile cehil gayret ile gayriyyet artırır. İmdî bu itibar ile cehil ve esbab-ı cehil ve gayret ve gayriyyet cehennemdir ki vücud-i vâhidin veeh-i kahrıdır. Cemi' evamir-i şer'iyye ol vüeud-i vâhidin şol vücuhatıdır ki veeh-i ilmî ve veeh-i ayniyyeti arttırır. Pes bu itibar ile ilim ve esbab-ı ilim ve ayniyyet-i cennettir ki vücud-i vâhidin veeh-i lâtifidir.»

Beşeriyyeti cehil ve hicab zulmetlerinde sayan, İlm-i kelâm ve Felsefe erbabının iatiçlâl ve muhakemelerini temelsiz kil ü kalden addeden Mutasavvıflerin, mebde' ve ma'ad meselesinde en salim tarik kendi meslekleri iddiasında bulunduklarından ruh hakkındaki nazariyyelerinin birçok cihetten tetkike şayan olduğunu ve gösterdikleri muhtelif beda'iyyetlere rağmen Vahdet-i vücud sistemi etrafında toplanmış olduklarından ruh hakkındaki nazariyyelerinin tavzihi için evvela bu sistemin teşrihi iktiza etmekte bulunduğunu kaydeden değerli ilim adamı M. Şemsettin Bey (Şemsettin Günaltay) (Felsefe-i Ulâ, İstanbul, Evkaf-ı İslâmiyye matbaası, 1339-1341, sayfa 406 ve müteakip) şunları yazıyor:

« (Sa'deddin-i Taftazanî) tasavvuf erbabını vücud hakkındaki telâkkilerine göre iki zümreye ayırmaktadır: «Birinci zümreye dahil olanlar Vahdet-i vücud meselesini aklın ihatası dışında bir şekilde tasvir etmemişlerdir. Bunlara göre mevcud gibi vücudda da kesret vardır. Fakat, sâlik sülûkünde Allaha vasıl olunca tevhid ve irfan denizinde müstağrak, kendi zâtı, Zatullah'da, kendi sıfatı, Sıfat-ul-Allah'ta muzmahil olur. O zaman bu sâlikın nazarında Masivallah kaybolur. (Vücud) da (Allah) tan başka bir şey görmemiye başlar. Tasavvuf erbabının (Fena fit-tevhid) dedikleri halet budur. Zât-ı Risaletpenahi (ان العبد لا يزال يتقرب الى بالنوافل حتى احببته فاذا احببته كنت سمعه الذى به يسمع وبصر الذى يبصر) hadisiyle bu mertebeye işaret buyurmuştur. Bu mertebeye yükselen sâlik, şahid olduğu hâleti tasvir edecek tâbirler bulamıyacağından ekseriya kendisinden hulûl ve ittihadı iyma eden sözler sâdır olur. İkinci mertebeye mensup olanlar, bilâkis açıktan açığa Vahdet-i vücuda taraftar olmuşlardır. Bunlara göre vücud birdir. O da vücud-i mutlaktan yani Zât-ı Bâriden ibarettir. Vücud-i Bâriden başka vücud yoktur. Olması da mümkün değildir. Âlemde görülen kesret, ancak hayal ve serâb menzilesinde olan izafat ve taayyünattadır. Çünkü eşyanın kâffesi hakikatte birdir. Onlardaki tekessür (çoğunluk) ancak mezahir (görünüş) itibariyledir.

«Sadeddin Teftazanî'nin pek güzel ayırmış olduğu şu iki zümre İslâm tasavvufunun inkişaf tarihine pek muvafıktır. (Sadeddin) in birinci zümresi, tasavvuf tarihinin (Sofiyye) namiyle ayırdığı mütekaddimîn, ikinci zümre ise «Mutasavvifîn» denilen müteahhirîn'dir. (Sofiyye) nin Vahdet-i vücud telâkkileri zahirî bir görüşten ibaret olduğu halde ikincilerin telâkkisi bakikî bir kanaat, bir felsefedir. Mamafih, her iki zümre de görünüşte Vahdet-i vücud sisteminin mümessilleridir.

«Vahdet-i vücud sisteminin ruhunu, mutasavvıflardan İlm-i kelâm ve Felsefede de mütebahhir salâhiyyetli bir sima o (Celâleddin-i Devvânî) şu suretle izah etmektedir: «Zamanî olsun, zâtî olsun mutlaka havadisin lâşeyden hududu muhal olduğundan her şey-i mümkünün behemehal Vâcib-ül-vücud bir illete istinadı lâzım ve zarurîdir. Şu halde hiçbir malûl kendi kendine kaaim olamadığı gibi istinat ettiği (zât-ı illet) e mübayin (aykırı) değildir. Belki mükevvenattan her şey, (zât-ı illet) ile kaaimdir. Yani (zât-ı illet) in şüunatından bir şe'ni itibarat-ı lâyıkasından bir emr-i itibarîsidir. Binaenaleyh, mâlûl yani mahluk bir şey, itibar-ı mahzdan başka bir şey değildir. Mâlûl, eğer illete mensubiyyeti itibariyle, mensup olduğu vecihle mülâhaza edilirse anın bir nevi vücud ve tahakkuku vardır. Fakat müstakil bir zat olarak itibar olunursa mâdum ve belki de mümtenidir. Nasıl ki, bir cisimdeki (karalık) o cisim ile kaaim bir hâlet ve bir sıfat olmak üzere mülâhaza olunursa mevcuttur. Fakat, o cisimden ayrı ve müstakil bir zat olarak itibar edilirse mâdumdur. Nasıl ki, pamuktan yapılmış bir elbise, pamuğun bir sureti olmak üzere mülâhaza olunursa mevcuddur. Eğer pamuktan ayrı ve müstakil bir zat olarak mülâhaza edilirse, mâdum ve belki de mümteni'dir. Madem ki, illet silsilesinin sonu, şey-i vâhit ve bütün eşya ya bizzat ve yahut bilvasıta o şey-i vâhide müstenittir. O halde hakikaten zat, o şey-i vâhitten ibaret demektir. O şey-i vâhidin maadası ise, onun şüunundan, vücuhundan ve sair itibarat-ı lâyıkasından başka bir şey değillerdir. Binaenaleyh vücud âleminde ve zât-ı müteaddide yoktur. Belki birçok sıfatlarla muttasıf zât-ı Hak vardır. Bütün mümkinatın behemehal kendisine asla adem târi olmıyarak bâki bir asla intihası ve cümlenin o asılde ittihadı lâbüd ve zaruridir. Binaenaleyh bir

mâlûlün yani bir şey-i mahlûkun zevali, hakikat ve nefs-ül-emir de illetin başka bir tavırda zuhurundan ve vech-i evvele mugayir diğer bir vech-i nisbî ile tecellisinden ve itibarat ve şüunat-ı zâtiyyesinde bir itibardan diğer bir itibara, bir şe'inden başka bir şe'ne intikalinden ibaret demektir.

«Şu izahat, İslâm mutasavvıflarının vahdet-i vücud sisteminin mahiyyetini pek güzel teşrih etmektedir. Bu sisteme göre, «vücud-i *Hak»tan başka mevcud-i hakikî yoktur. Eşya* ve ekvan, eşhas ve efrat, vücud-i Hakkın şüunat-ı zâtiyyesinden ibaretttir. Bilcümle mevcudat vücud-i mutlakta müstağraktır. Binaenaleyh, vücud, vücud olduğu hasiyyette vücud-i Hakka münhasırdır. Allah'tan gayri bilcümle mevcudatın vücudu, mecazî ve itibarîdir. (Muhyiddin-i Arabî) nin (Fütuhat) ta: (اعلم ان الحق تعالى موجود بذاته مطلق الوجود غير مقيد بغيره ..) ifadesiyle bu noktaya işaret ettiği şüphesizdir. Nasıl ki «Molla Câmi) de:

كل مافى الكون وهم اوخيال اوعكوس فى المرايا كالظلال

beytiyle bu kanaati terennüm etmiştir.

«Fakat, (Zât-ı Hak) tan gayri mevcudatın vücudu izafî ve itibarî olunca, eşyanın bihasebil-hakika mâdum olmaları icap etmez mi? Vahdet-i vücud sistemine göre bu icap zarurîdir. Esasen Mutasavvıflar da: «A'yan-ı sabite rayiha-i vücudü koklamadı va zâhirde olmadı ve ebediyyen de olmıyacaktır. A'yan-ı sabitenin ancak resmi zuhur etmektedir» diyerek bunu böylece kabul etmişlerdir. Hattâ (Bedreddin-i Samavenevî) daha ileri giderek:

(وجميع المراتب منطويه فى عالم الاجسام حتى لواردتفحت لم يبق شئ من الارواح وغيرها من المجردات ...) ifadesiyle ervah, ukul ve nüfus-i mücerredenin bile vücudlarına zannî bir mahiyyet vermiştir, Filhahakika (Bedreddin) in şu ifadesine göre, zâhirî ve bâtınî mertebeler ulvî ve süflî diye ikiye ayrılan cisimlerde muntavî (devşirilip sarılmış olan) bulunmaktadır. Bu intivada hurma ağacının hurma çekirdeğinde intivası gibidir. Halbuki ervah, ukul ve nüfus-i mücerrede vücud-i mutlakın meratibi olduklarından ecsamın kâffesi mürtefi' olunca, ervah-ı ulviyye ve süfliyyenin (ulvî ve süflî ruhların) de kalmamaları zarurîdir. Çünkü ervah ve mücerredat vücud-i mutlakın meratibi, ecsam ise vücud-i mutlakın mezahiridir. Vücud da ancak bu meratib itibariyle âlem-i ecsamda zâhirdir. Binaenaleyh mezahir kalmayınca meratibin de kalmaması ve yalnız vücud-i mutlakın pâydar olması lâzım gelmez mi?... Demek ki İslâm mütasavvıflarına göre âlem, kendi nefsine nazaran mâdumdur. (Celâleddin-i Devvanî) ise, bir kademe daha ileri giderek hakayik-ı mümkinenin yani (âlem) in, zât-ı illete yani (Allah) a mübayin bir takım zevat-ı müstakille olarak mülâhaza olunmasının, hem vücuden, hem de zuhuren mümteni' olduğuna kaaildir; «Hakayikın, zât-ı illete mübayin bir takım zevat-ı müstakille olarak mülâhazası, hem vücud itibariyle, hem de zuhur itibariyle mümteni'dir. Evvelâ vücuden mümteni'dir. Çünkü Cenab-ı Hak'tan başka bir şeyin bizatihi mevcud olması muhaldir. *Zuhuren de mümteni'dir.* Çünkü bir şeyin zuhuru, ancak Hak'tan ibaret olan vücude irtibatla hasıldır. Şu halde hakayık, müstakil ve Hakka mübayin olarak mülâhaza edilirse, o vücude irtibatı tasavvur olunamaz ki zâhir olabilsin. Fakat, hakayik-ı mümkinat zât-ı Hak'ka tâbi ve Hak ile kaaim olmak üzere itibar olunursa, mevcuddur. Yani vücude irtibatı cihetiyle zâhirdir. Demek oluyor ki, âyan-ı sâbite (hakayık-ı mümkinat), vehmin itibar ettiği zevatiyle aslâ mevcud değildir. Buna göre, meselâ insan, bizatihi; yani Hak'tan ayrı ve sıfat-ı mahsusayı havi olarak; mevcud değildir. Belki (Zât-ı Hak), vasf-ı insan ile muttasıf ve insanda zâhir olur da zattan mücerred olan vasf-ı insan (Hak) tan ibaret (vücud) e taallûku itibariyle mevcud olur. Zira muhakkikine göre (mevcud) ancak hakikat ve mahiyyeti (vücud) tan ibaret olan (Hak) tır. Bunun maadası vücud ile muttasıf manasına mevcud olmayıp belki vücud ile kaaim mânasına mevcuddur. Çünkü vücud gayr ile kaaim bir mâna değil belki (Zât-ı Hak) tan ibarettir.

«Vahdet-i vücud meselesinde pek ileri giden (Muhyiddin-i Arabî) ye göre bir neş'etten, bir tezahürden, bir ukûsten ibaret olan âlemin hey'et-i mer'iyyesi (görülen hey'eti) bile müstemir-rül-vücud (devamlı olarak vücudlu) değildir. «Âlem, her ân mütebeddildir ve Allah daima âlemde mütecellidir. Birinci tecellinin aslına rucuiyle âlem mâdum olur. İkinci tecelli ile de tekrar vücud bulur. Bu tecelliler o kadar seri' olur ki her iki tecelli arasında infisal müşahede olunamaz. Tâbir-i diğerle hiç kimse âlemin bir ân-ı gayr-ı münkasemde evvelâ ma'dum ve sonra mevcud olduğunun farkına varamaz.

«(İbn-i Arabî) nin bugünki ilmî telekkıyatımıza göre bize pek garip görünen bu fikri, madde hakkındaki telâkkisinin bir neticesidir. Çünkü Şeyh-i Ekber nazarında bir kısım mütekellimlerim (Eşâire) cevher dedikleri şeyler, Hakk'ın vücudüne nisbeten, a'raz kabilindendir. A'raz, cevherin eczasını teşkil etmektedir. Diğer tâbirle cevher, a'raz-ı müçtemiadan ibaret-

tir. A'razdan hiçbiri nefsiyle kaaim bir mevcudiyyete mâlik olmadıklarından a'raz-ı müctemiadan ibaret olan cevherin de nefsiyle kaaim bir vücudü yoktur. Nefsiyle kaaim, ancak zât-ı Bâridir. Sair eşya, ancak Hakk'ın mevcudiyle kaaimdir. (Gazalî), bu akideyi kelâmî bir lisanla şu şekilde icmal etmektedir: «Allah, kendi zâtiyle mevcuddur. Eşya ise, zatiyyet-i mahsusaları itibariyle mâdumdur. Zât-ul-Allah'tan başka zevat, eşya, ademden ibarettir. Çünkü eşyaya vücud, âriyyet tarikiyle Allah'tan gelir.

«Vücudün vahdetiyle eşyanın kesreti arasındaki tezad, Vahdet-i vücud sistemine karşı muaraza edenlere karşı en müsait bir itiraz vesilesi teşkil ettiği cihetle, sistem taraftarları bu cihetin izahına fazla ehemmiyet vermişlerdir. Erbab-ı tasavvuftan (Aziz b. Muhammed ün-Neselî) bu hususu şu şekilde izah etmektedir: «Her ne kadar vücud birden ziyade değilse de, o vücudün zâhirî ve bâtinî bir nurdur ki ruh-i âlemdir. Âlem bu nur ile mâlâmaldir. Bu nurun haddi, gayeti yoktur. O bir bahr-i bigerandır (Ucu bucağı olmıyan denizdir). Hayat, ilim, irade, kudret bu nur ile kaaimdir: Eşyanın görmesi, işitmesi, söylemesi, tasarrufu, hareketi bu nurdandır. Belki her şey bu nurdan ibarettir. Eşyanın tabiatı, havassı, efa'li bu nurdadır. Her ne kadar eşyanın ve sıfat ve efa'li bu nurdan ise de bu nur, birdir. Birden ziyade değildir. Efrad-ı mevcudatın kâffesi onun mezahiridir. Bu mezahirin her biri bir pencere gibidir. Bu nurun sıfatı o deriçelerden (pencereciklerden) zuhur etmiştir. Onun evveli ve ahiri yoktur. Kendisine adem ve fena târi olamaz. Yeni yeni deriçeler peyda olur..»

Görülüyor ki vahdet-i vücud taraftarları, hakikat sahasında Allah'ın vücudundan başka bir vücudün sübutuna kaail değillerdir. Bunlarca mümkünata mevcud denilmesi mazhariyyet alâkasiyle mecazî bir isnattır. Yani mümkinata vücud isnadı; onlarla vücudün kaaim olması demek değildir. Belki mümkinatın vücud kendisinden ibaret ve kendi zatiyle kaaim olan Allah'a bir nevi' taallukla intisapları demektir. Bu taalluk, Allah'ın (a'yan-ı sâbite) ye yani mümkinatın âlemi İlâhîde sâbit olan hakayıkına tecellisi ânında hasıl olmaktadır. İlâhi tecellilerin mezahiri olan a'yan ı sâbitenin mütehalifül-istidat olmaları, mevcudat-ı mütehalifenin zuhurunu intaç eylemiştir: Bir suret müstevi, muhaddeb ve muakkar aynalarla mütehalif şekillerde görüldüğü gibi Allah'ın zât ve sıfatı da mezahirin mütehalif istidatlarından nâşi, mevcudat-ı mütehalife suretinde tecellî etmiştir. İşte bu tecelli itibariyledir ki mümkinata, mecazen, mevcudata ıtlak edilmektedir. Yoksa, hakikat-i halde bunların kendileriyle kaaim vücutları yoktur. Ezelen ve ebeden ma'dum olan mümkinata vücud isnadı, mazhariyyet alâkasiyle mecazî bir isnattır.

«Hülâsa, Vahdet-i vücud sistemine göre vücud-i hakiki birdir. Bu vücud bir (nur), bir (umman) dır. Kâinat ve eşya, bu nurun mezahirinden, bu ummanın mevcelerinden başka bir şey değildir. Bu sistem, şöyle bir misal ile tavzih edilebilir: «Saf ve sakin bir gün, semayı temaşaya dalacak olursak ekseriya hava-yı nesimi içinde su buharının tekâsüfüne şâhid oluruz. Mütekâsif buhar evvelâ el kadar geniş bir yumak şeklinde zuhur eder. Bilâhare bir bulut halini alır. Bu bulutun arz ettiği manzara hava-yı nesimînin o esnadaki ahvaline tâbi olur. Bazan parlak bir beyazlık, bazan da korkunç bir zulmet arz eder. Bazan da etrafında müzehheb bir saçak müşahede olunur. Bulutun sinesinden bazan şişmekler fışkırır, ra'adler (gök gürlemesi) duyulur. Bazan da bu kadar korkunç hâdiseleri izhar etmeksizin, nasıl tekevvün etmiş ise öylece sükûn içinde dağılır gider. Artık mevcudiyyeti kalmaz. Biliyoruz ki, bu bulut, ancak mikroskopla görülebilecek kadar küçük milyarlarca habbeciklerden mütegekkildir. Bu habbeciklerden her biri, hava-yı nesimi içinde diğerlerinden müstakil olarak mevcud bulunmaktadır. Her habbenin; ne kadar küçük olursa olsun, bir şahsiyyet-i mahsusası vardır. Bu bulut, şekil ve renk itibariyle tahavvül edebilir. Fakat daima, yine bir buluttur. Bir müddet, muhtelif tezahürata sahne olduktan sonra tedricen kaybolup gider. İşte, bu bulut Vahdet-i vücud sistemine göre kâinatın timsalidir. Bize mer'inin gayr-ı mer'iden (görünmenin görünmiyenin) nasıl sudur ettiğini ve ona nasıl rücu' edebileceğini göstermektedir. Tıpkı bulut gibi, bu muvakkat kâinat da, kendisini, diğer mümasil avalimin (benzer âlemler) taakup etmesi için zuhur ve rücu etmektedir.»

«Fakat, vücud bir umman, kâinat ve eşya da bu ummanın mevceleri olduğuna göre, acaba, bu mevcelerin bir mevcudiyyeti yok mudur? Gerçi mutasavvıflar, hakikî itibariyle (umman) dan ayrı bir şey olmıyan mevcelere hakikî bir vücud isnat etmiyorlar. Fakat, şekil ve zuhur itibariyle mevcelerin de bir taayyün ve temayüzü olduğunu kabul etmişlerdir. Demek ki mevceler, zuhurları itibariyle bir taayyüne mâlik oldukları gibi umman da müstehlik olmak itibariyle de ummanın aynı oluyorlar.

«Sistemleri müemelen beyan edilen mutasavvıfların ruh hakkında fikirleri, tabii mezhebleriyle hem âhenktir. Her şey vücud-u Hak'tan ibaret olunca, şahsiyyet-i insaniyyenin bir kıymeti kalmamak lâzım gelirse de mutasavvıfin, başka bir nokta-i nazardan insanda, velev zahirî olsun, bir varlık tanımışlardır. Mutasavvıfların (nefsi imate) ve (enaniyyeti imha) düsturları, bu varlığı kabul etmiş olduklarını göstermektedir. Bir taraftan mevcud-i hakikî ancak Zat-ı Bâri olduğunu iddia, diğer taraftan da nefsi imate ve enaniyyeti imha gibi tavsiyelerle şahsiyyet-i insaniyyeyi kabul, zâhiren mütezad şeylerdir. Bunun içindir ki mutasavvifin, kendilerine mahsus bir ibhamla bu iki esaslı telife çalışmışlardır.

«Nefsi imate ve benliği imha tavsiyesi Vahdet-i vücud esasına mugayir değildir. Çünkü şahsiyyet-i insaniyye bir hakikat değil, belki bir emr-i vâkidir. İrfanen lüzumu derecede yükselmemiş olan insanların, ilk sülûk merhalesine ayak basmadan evvel; bu emr-i vâki'i bir hakikat telâkki ettiklerini görüyoruz. Hatta bu gibi insanlar, kendileri için en bedihî ve bilâ vasıta malûm bir mevcudiyyet varsa o da nefislerinin mevcudiyyeti olduğuna inanıyorlar. Tasavvuf erbabının sâliklere nefsi imate ve enaniyyeti imha yolundaki tavsiyeleri onlardaki bu mevcudiyyet kanaatini yıkmıya ma'tuftur. Yoksa bu tavsiye ile Vahdet-i vücud esasına muhalif olarak insanda hakikaten bir mevcudiyyet bulunduğu kabul edilmiş değildir. Bu sâlikler, mertebe-i şuhuda vâsıl olunca, kendi mevcudiyyetleri hakkındaki kanaatlerinin butlanını anlamakta, mevcud-i hakikinin ancak Zât-ı Bâri olduğunu idrak eylemektedirler.

«Şu halde, mutasavvifine göre insanın şahsiyyeti, nefs-el-emirde bizatihi mevcud bir hakikat değil, belki bir emr-i vâki', bir cilve-i neş'ettir. Ruh denilen şey bu neş'etten ibarettir.

«Ruh-i beşer, Zât-ı Bâri'nin, ruh-i küllînin bir şe'ninden başka bir şey değildir. Ruh-i beşer, bir (umman) olan Vücud-u Mutlak'a nisbetle bir mevce gibidir. Deniz üzerinde teşekkül eden bir mevce şekli sebebiyle etrafındaki eşya için bir aynadır. Bu ayna, kendisini muhit olan eşyadan başka doğduğu ve üzerinde temevvüç ettiği denizi bile gösterir. Mevce kendi-kendisinden müna'kis olan eşyanın suretlerini, hakikatte olduğu gibi, ziyalariyle, gölgeleriyle, bu'diyyet ve kurbiyyetleriyle velhasıl bilcümle âsâtlariyle beraber, aksettirir. Fazla olarak onlara kendi renk-i mahsusunu da verir. İşte bu mevce mutasavvıflere göre ruhun tam ve vâzih bir misalidir. Mevce, namütenahi ve namahdut bir ummandan çıkmıştır. Hiçbir hususta kendisini tevlid eden menbadan farklı değildir. Arz ettiği temayüz, hususî şekli ve içinde bulunduğu ahval ve keyfiyyatın mevlududur. Bu ahval ve keyfiyyatın tahavvülüne göre mevcede bazan burada, bazan da orada telâtüm (dalgalanma) eder. Bazan de tesadüf ettiği başka bir mevceye karışır. Yeni şekiller alır, büyür, küçülür, kaybolur. Tekrar zuhur eder. Fakat, mevcenin bu seyranında maruz kaldığı teselsül ne olursa olsun, kendisini ictinabi (korunması) kaabil olmıyan bir âkibet beklemektedir. Yani bu mevce, nihayet hasıl olduğu ummana rüeu' eder. Nasıl denizden çıkmış ise yine öylece denize avdetle onda garib ve fâni olur. Demek ki ruh da Vücud-u Mutlak'tan bir şe'ndir. Mevce, ummana ittisal itibâriyle ruh, mevcelik itibariyle şahsiyyet ve nefistir. Nefis ruh-i hakikînin bir cesetle tezahür ve teşe'ünüdür. Şu halde de Tasavvuf kitaplarında görülen ruh-i nebatî, ruh-i hayvanî, ruh-i sultanîye ruh-i izafî gibi tâbirler, teşe'ün ve taayyün itibâriyle olan meratibe göre verilmiş isimlerdir. Yoksa bunlar hakikatte mevcud ve ayrı ayrı şeyler değildir. Tasavvuf erbabının en yüksek bir siması olan (İbn-i Arabî) nin mevt (ölüm) hakkındaki mütalâası diğer mutasavvıflardan az çok farklıdır: «Cenab-ı Hak, mevt ile bu neş'etin hedmini kastetmiyor. Mevt, bu neş'eti îdam değil tefriktir. Bu tefrik ile Zat-ı Bâri onun ruh ve hakikatini kendine alır. Emrin küllisi Hakk'a râci'dir. Allah insanı mevt ile kendine aldığı vakit onun ruh ve hakikatı için bu merkebden (bedenden) başka bir merkeb tesviye eder. Bu yeni merkeb meyyitin intikal ettiği dârın (evin, yerin) cinsindendir. Bu dâr, baka âlemidir. Zira o âlemin vücudü itidal üzeredir.»

Mutasavvıfların «Ulema-yı rusum» dedikleri zâhir ulemasının yüksek simalarından Elmalılı Hamdi Yazır (ومن الناس من يتخذ من دون الله اندادا يحبونهم كحب الله) âyetinin izahı sırasında (Türkçe Tefsir, cilt: I, sayfa: 574 ve mütaakıb) «Vahdet i vücud» için diyor ki:

«Felsefe-i İlâhiyye ve Vahdet-i vücud namı altında gizlenen bir felsefe-i ta'til vardır ki din ve ahlâk namına ilmî ve hikemî şekilde en büyük zarar bundan neş'et edegelmiştir. Ve her nerede bir şirk varsa, bununla az çok bir alâkası vardır. Evvelâ şunu kaydedelim ki (والهكم اله واحد لااله الاهو) âyetinde dahi sarih olduğu üzere din-i İslâmda emrolunan umumî mevzu-i îman «Lâ İlâhe İllâllah» tevhidi, yani Tevhid-i ulûhiyyettir. «Lâ mevcude İllâllah» diye ifade edilen tevhid-i vücud değildir. Bu, olsa

olsa tarik-i ma'rifette kat'-ı merhale etmiş (marifet yolunda merhaleler aşmış) havas için mevzu-u bahs olabilir. Ve bizim nazarımızda Vahdet-i vücud alelıtlak münker değil, belki keşfen müsbettir. Lâkin «Allah'tan başka mevcud yoktur» demekle «her mevcud Allah'tır» demek arasında pek büyük fark vardır. Evvelkisi tevhid-i mahz olabilir. Lâkin ikincisi şirk-i mihazdır. «Allah'tan başka mevcud yoktur» denildiği zaman masivaya isnad edilen vücudün hakikî olmayıp hayalî, vehmî, şuurda müna'kis bir emr-i zillî olduğu ve vücud-i hakikînin ancak Allah'a muhtas bulunduğu ikrar ve âlemin bizatihi ve lizatihi vücud-i hakikîsi nefyedilmiş olur ki bu Vahdet-i vücud dur. Çünkü keşfen sâbit olduğu üzere biz âlem namına ne biliyorsak hepsi mahsusatımız, hayalimiz, suver-i zihniyye ve intibaat-ı ruhiyyemizden ibarettir. Bunları a'yan tasavvur etmemiz ve bilizafe Hak diyebilmemiz zâtında vâhid-i ekmel olan Hak mefhumunun ezelden ve ebeden tahakkukunu tasdik sayesinde mümkün olabilir ki bunu Fatiha'da izah etmiş idik. Binaenaleyh Vahdet-i vücud tevhid-i vücudîsi, eşbah-ı âlemin zıllî ve hayalî olduğunu görmek ve onları silip mâverasındaki hakikî vahidin vücuduna iman eylemek ile mümkün olur. Nitekim «Lâ ilâhe illâllah» Allah'tan başka Allah yoktur dediğimiz zamanda da bir takım putların, birçok kimseler tarafından ma'bud ittihaz edildiğini inkâr etmiş oluyoruz da bunlaların Hak olmadıklarını ilân ve ancak bir Allah isbat ve kabul etmiş oluyoruz. Lâkin «Her mevcud Allah'tır» denildiği zaman vücudta hakikî bir kesret kabul edilmiş ve hepsinin Allah olduğu iddia edilmiş oluyor ki bunda tevhid yok, bilâkis Allah'ı teksir ile işrâk vardır. Bu, bir Vahdet-i vücud değil, ittihad-ı vücud veya hulûl nazariyyesidir ve yahut Allah'ı inkâr ile ancak âlemi ispattır, «bir» e «her» demektir. Lâ şerike leh olan Allah'a nâmütenahi şerikler isbat etmek, mevcudat-ı hayaliyyeyi mevcud-i hakikî farz etmektir. Buna en ziyade «Panteizm», «ittihad-ı i ilâhiyyet» denilir ki bu nazariyyede Allah ve vücud hakikaten hêr şey ile müttehidtir veya her şeyin içine hulûl etmiştir. Hâşâ Ali ilâh, Veli ilâh, Firavun ilâh, Nemrud ilâh. ilâh... Her şey ilâhtır. Bunda isbat-ı âlem ve nefy-i sâni' vardır. İşte bir takım cehele veya melâhide hikmet-i İlâhiyye namiyle muhal olan bu ittihad veya hulûl veya ta'til nazariyyesini Vahdet-i vücud ve mahz-ı tevhid diye ele alarak «Lâ ilâhe illâ hû» demek «Lâ mevcude illa hû» demek olduğunda ısrar eder ve bunu da «Her mevcud O'dur» mânasiyle tefsir eyler ve hatta küll-i mecmu'u ile küll-i efradîyi tefrik etmiyerek «heme Ost» der. Her şeyin mâverasında Allah'ı görecek yerde her şeyde ve hatta her şeyi Allah görmek ister. (هوالاول والاخر والظاهر والباطن) âyetinin beyan ettiği mertebe-i cemi' mertebe-i farkta ayrı ayrı söyler ve bu suretle kendini Allah görmek ve göstermek için kâmil insanları bizzat Allah gibi gösterir. Artık erenler, evliyalar, ilâhlar cemaatı manzarasında tahayyül olunur. Halbuki bu nazariyyenin esasına göre şeytanların velilerden, kâfirlerin mü'minlerden farkı kalmamak lâzım gelir. Çünkü her mevcud O sayılır. İşte (ومن الناس من يتخذ من دون الله اندادا يحبونهم كحب الله) âyet-i kerimesi bilhassa bunları redd ü iptal içindir. Zaten İsa'ya Allah veya İbn-ul-Allah denilmesi de Mısır'dan, Hind'den, Yûnanî'den, Roma'dan gelen bu ittihad nazariyyesinin bir fer'idir.»

«Vahdet-i vücud» felsefesini uzun uzadıya tetkik etmiş olan Profesör İsmail Hakkı İzmirli (Yeni İlm-i Kelâm, İkinci Kitap, sayfa 193-194) «Tenbih» başlığı altında şu satırları da yazmıştır:

« 1 — Vahdet-i vücud itikadına eimme-i selef, akdemin-i sofiyye, ulema-i şeriat, sofiyye-i şuhudiyyenin pek çoğu, Semnanî, İmam-ı Rabbanî gibi müteehhirin-i sofiyye muhaliftir. Seyyid-i Şerif hiçbir şey yoktur ki Hak Celle ve Alâ o şeyin hakikati olmasın. Yalnız «eşya takayyüdat ve ta'ayyunat itibariyye iledir» sözü tavr-ı aklın verasındadır, buna ancak müşahedat-ı keşfiyye ile vasıl olunur» diyor.

«Eslem tarik Vahdet-i vücudü ne itikat, ne inkâr etmemek, meseleyi hakîm-i allam olan Cenab-ı Hak'ka bırakmaktır. Kavlen ve fiilen, zâhiren ve bâtınen, amelen ve itikaden Hazret-i Peygamber'e, şer-i envere mütabi' olanları tekfir eylememektir. Ancak Vahdet-i mevcud'e kaail olup «Allah mecmu' âlemden ibârettir, vücud-ı Hak vücud-u âm» dır, itikadında bulunan gulât-ı vücudiyye bu hükümden hâriçtir.

« 2 — Vahdet-i vücud itikadı ile (İlâh-i ferd) itikadının te'lifî bir az müşküldür. Bu da küllî ile şahsînin, alelıtlak mütebayin olmadığını, bir vahdet-i külliyye-i şahsiyye tasavvurunun mümkün olduğunu kabule mevkuftur. Vahdet-i vücud ashabı buna kaaildir. Nitekim « Vücud-ı mutlak vâhiddir, şahsdır, vücud hakikat-ı müşahhasdır» diyorlar. Böylece bu müşkil mahzuru defettikleri gibi vücud-i mutlakın hâriçte vücudü yoktur» tarzında iradedilen diğer bir müşkülü de defediyorlar. Bundan başka teklif hususunda yine bir müşkül vardır: Mükellif ile mükellef arasında mugayeret yoktur. Kim kime teklif edecek? بالبت

شعری من المکلف ? Buna da şöyle deniyor: Teklif eden zât Hak, teklif olunan da taayyünattır. İşte bu mugayeret-i itibariyye teklif ve tekellüfe müretteb olan şeyi sahih kılar. Ancak şeriat itibariyle vücud-ı mutlakı i'tikad etmek doğru değildir. Çünkü şeriat tekâlif-i İlâhiyyedir, taayyünat-ı hariciyyeye mebnidir. Mugayeret itibariyle kâfi değildir. Emr ve nehyi her halde iki şey iktiza eder.»

VAHŞİ (وحشی) [*San.*] Kamış kalemin iki parçadan terekküb eden yazı kısmının üst parçasına verilen addır. Alt parçasına da «Ünsi» denir. Âli; «Menakıb-ı Hünervan» da (sayfa 10) «Küttab-ı dekayık şinas (yazının inceliğini bilen yazarlar) kalemin hat yazısından yana olan şakkına (yarığına) «vahşi» itlak ederler» dedikten sonra muhtelif yazılara göre kalemin nasıl kesilmesi lâzım geleceğini şu suretle izah ediyor: «Ve bu mânayı tahkik kılurlar ki nesh ve sülüs ve rık'a itlak olunan rakamda (yazı nevi'lerinde) yani ki beyn-el-küttab mu'teber ve mazbut olan şeş kalemde (altı türlü yazıda) vahşi tarafı ünsi canibinin zı'fı (iki misli) miktarı ola ve kalem-i divanda yani hat-ı çüpte ve kırmada ve deştide beraks olup ünsisi vahşisinin zı'fı miktarı ola. Amma kalem-i nestalikte ünsisi vahşisi beraber ola». Yine Âli Efendi daha sonra aşağıdaki satırlarla bu bapta daha bazı tamamlayıcı izahat da veriyor: «Mahasal küttab-ı pesendide erkam ki (yazıları beğenilenler) şeş kalem mahareti ile şehere ve benâm olmuşlardır kalemlerini ol vechile muharref kat' kılalar ki kendülerinden canibi nokta miktarı ise taraf-ı ahari iki nokta denlü ola ve divanî ve kırma yazanlar kalemlerini beraks kateyleyüp kendülerden tarafını iki nokta ve taraf-ı aharini bir nokta miktarınca ihtiyar eyliyeler. Amma yazdıkları nesta'lik ise tarafını beraber kat' kılalar. Eğerçi ki bir miktar muharref kullanırları da vardır. Amma bu tahkik ekserine binaendir.» (Bak: Ünsi).

VÂİZİYYE (واعظیه) [*İlm.*] Vâizlere gördükleri vazife münasebetiyle verilen «cihet»ler (hizmet parası) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyyelerde geçer.

VAKA'-İ HAYRİYYE (واقعهٔ خیریه) [*İda*] Yeniçeri ocağı'nın kaldırılması münasebetiyle kullanılır bir tâbirdir. İlkin büyük hizmetleri görülen Yeniçeriler zamanla nizam ve intizamlarını kaybettikleri gibi son zamanlarda uygunsuz hareketler ve isyanlarla memleketin başına belâ kesildikleri için Ocağın lâğvı hayırlı sayılmış ve bu sebeble bu tâbir meydana gelmiştir. Yeniçeri kalkmadıkça zamanın ihtiyaçlarına uygun askerî teşkilâtın yapılamıyacağı Sultan Mahmud'un zihninde yer ettiği gibi (Mora) isyanının bastırılmasında «Cihadiyye» adını alan Mısır askerinin gösterdikleri yararlık Padişah'la beraber devlet ricalinden bir kısmının nazar-ı dikkatlerini celbetmişti. Benderli Selim Paşa'nın Sadarete getirilmesinden sonra Kadı Zâde Tahir Efendi'nin, Meşihat makamına getirilmesi bu maksadın elde edilmesi için kendisinden istifade maksadına mebni idi.

Sultan Mahmut bu işi başarmak için zaten Yeniçeriler aleyhine dönmüş olan umumî efkârdan istifadeye çalıştığı gibi diğer taraftan bilhassa ulemaya iltifatta, topculara da ayrıca tevcihatta bulunarak gizli müzakerelerle bazı tedbirlere baş vuruyordu. Bu müzakereler sonunda muntazam asker teşkiline karar verildi. Bunun ne suretle icra mevkiine konulabileceğine dair re'yine müracaat olunan Ağa Hüseyin Paşa'nın «Mütevelli, aşçı, usta, haseki oturağı denilen orta kısımdan maadasının yani Yeniçeri büyükleriyle küçüklerini teşkile razı etmek kabil ise de bu orta kısım aşağı kısmı teşvik ile isyana sürüklemeleri kuvvetle muhtemeldir. Bunların sayısı mahdut olmakla beraber sözleri yalnız İstanbul kışlalarında geçtiğinden hepsinin idamı maksadın husulüne kifayet eder» yolunda kestirme cevap verdi. Fakat şiddet yerine «uslub-u hakîmâne»ye (akla uygun yola) müracaate karar verildi. Bu karar mucebince Ocak kaldırılmıyacak, Yeniçerilerden istiyenlerin de girebileceği bir teşkilât vücude getirilecekti. «Eşkinci» adı verilen bu teşekkülün meydana getirilmesi için Yeniçeri ağası Celâleddin Ağa vasıtasiyle Kul kethüdası Hasan, Ocak söz sahiplerinden Kürd Yusuf ve daha bazı nüfuzlulara rütbeler, atiyyeler va'diyle maksat anlatıldı. Kendilerinden söz alındı. Bunun üzerine Şeyh-ül-islâm konağında Sadr-âzam Selim Paşa da dahil olmak üzere ricalden ve ulemadan mürekkep kurulan mecliste talimin lüzumuna dair karar verildi. Yeniçeri ağası Celâleddin Ağa tarafından da ocaklının asker yazılmasına müteahhit oldukları beyan edildi. Bu suretle «Eşkinci» adiyle teşkilât yapılması kararlaştı. «Eşkinci Lâyihası» adiyle hazırlanan ve ocaklının da taahhüdü alınan projenin tatbikine girişildi. Birkaç gün içinde Eşkinci sayısı birkaç yüzü buldu, ve bunların Atmeydanı'nda talimlerine başlandı. Fakat yeni teşekkülü menfaatlerine uygun bulmıyan ve Ocağın istikbali için zararlı gören Yeniçeriler isyan bayrağını açarak Etmeydanı'nda toplan-

dılar. Kazanlarını almışlar, onları da meydana koymuşlardı. Etrafa dağılan zorbalar adam topluyor, zenginlerin mallarını yağma ediyorlardı.

Vakı'yı haber alan Sadrâzam, Ağa Hüseyin ve Mehmet İzzet Paşa'ların askerleriyle Yalıköşkü'ne gelmelerini emretti. Kendisi de kayıkla Topkapı Sarayı'na geldi. Keyfiyyetten Beşiktaş Sarayı'nda bulunan Sultan Mahmud'u haberdar etti.

Şeyh-ül-islâm Tahir Efendi ile devlet ricalinden bazıları ve o sıyanda topçu meşhur Karacehennem İbrahim ile humbaracı, lâğımcı, Tersane ocakları da ağalarıyle beraber gelmişler.

Tebdil kıyafetiyle saraya gelen Sultan Mahmud evvelâ Sadrâzamla Şeyh-ül-islâmı sonra ricali, ulemayı kabul ederek onlara yeniçerilerin tahammül edilmez hale gelen isyan hareketlerinden bahsetti, bu defaki hareketin huruç alessultan'dan (Padişaha karşı isyan) başka bir şey olmadığını söyliyerek bu hainlerin tedibi emrinde tedbiriniz nedir ve kıtallar hakkında hükm-i şer'î ne veçhiledir? diye sordu. Ulema katilleri meşru olduğuna dair fetva verdi. Hazır bulunanlar da «ölüm var, dönme yok» dediler.

Sultan Mahmud Sancağ-ı şerifin çıkarılmasında müteredditt bulunuyordu. Korkusu umûmî bir kıtalin vukuu ve zorbaların galebesi halinde her şeyin bitmiş olacağı idi. Hazır bulunanlardan gerek Abdurrahman Efendi'nin şiddetli sözleri, şiddetle yere çarptığı tesbihinin kopup dağılması her kesi heyecana getirdi. Sultan Mahmud ağlıya ağlıya liva-i şerif odasına giderek sancağı çıkardı. Sadrâzamla Şeyh-ül-islama verdi. Bir taraftan zorbalar:

— Yeniçeri olanlar kazanlar yanına gelsin, diye bağırıyorlar, bir taraftan da:

— Müslüman olanlar Sancağ-ı şerif altına gelsin, sesleri işitiliyordu. Te'dib kuvveti âsilerle çarpışarak ilerlerken Yeniçerile. Sultanahmet ve Bayezit meydanlarında birkaç kişiyi öldürerek göz korkutmak istemişlerse de muvaffak olamadılar.

Sultanahmet camii te'dip kuvetleri için hareket üssü ittihaz olundu. İçeebehane açılarak silâhı olmıyanlara silâh verildi. Tekbirlerle getirilen Sancağ-ı şerif minbere dikildi. Ağa Hüseyin ve Mehmet İzzet Paşalar da askerleriyle gelmişler, meydanda mevki almışlardı. Camide bulunan Sadrâzam Paşaları âsiler üzerine gönderdi. Sekbanlar, topçu, humbaracı, lâğımcı, kalyoncu askerleriyle talebe-i ulûm (medrese talebesi) ve hükûmet taraftarları hep birden yürüdüler.

Zorbalar Divanyolu ile Bayezit'in etrafını, Üzunçarşı ile o tarafın yollarını tutmuşlardı. Karacehennem'in iki top çektirerek tekbir velveleleriyle gelmekte olduğunu gören zorbalar kaçarak Atmeydanı'nda toplandılar. Ağa Hüseyin Paşa topçu askerleriyle Divanyolu'ndan, İzzet Paşa da humbaracı, lâğımcı, kalyoncu askerleriyle Saraçhane'den yürüyorlardı.

Sultanahmet meydanı gayret sahipleriyle doluyordu. Sadrazam imdad için bunlardan bir fırka daha tertîp etti. Bunları da âsiler üzerine saldırdı.

Hüseyin Paşa kolu Horhor'da zorbalarla müsademeye tutuştu. Bunlar topların üzerindeki iki neferi öldürmüşlerse de fazla dayanamayıp Etmeydanı'na can attılar. Kalanlar kışlanın kapısını kapayıp arkasına taş dayadılar. O sırada İzzet Paşa kolu da yetişerek Meydan kışlası sarıldı. Karacehennem meydan kapısına girerek nasihat ettiyse de dinlemediler. Bunun üzerine Karacehennem topları ateşletti. Güllenin isabetiyle Meydan kapısının bir kanadı kırıldı. Arkasına toplananların çoğu telef oldu. İzzet Paşa öbür kanadını da bir topçu bahadırına açtırdı. Karacehennem ile Tophane imamı içeri girince her kes cesarete geldi. Karacehennem topuğundan yaralandıysa da aldırmadı. Zorbalar bu hücuma tâkat getiremiyerek bir kısmı tekkeye, bir kısmı da kışlalarına girdiler. Bu esnada topçu Mustafa atılarak elindeki mehtapla ocağı «tomruk» adı verilen kasap dükkânından tutuşturdu. Toplar da salkım ve yağlı paçavra atıyordu. Âsilerden telef ve perişan olanlardan başka kışla da yandı. Muvaffakıyyet haberini Sadrâzam'a Veli Paşa Zade İsmail Bey getirdi. Bunun üzerine vükelâ birbirlerini tebrik ederken ortalık umumî bir sevinç nağmasiyle çınlıyordu. İşte böylece beş yüz senelik Ocak dört beş saat içinde yıkılıp söndürüldü. Bunun üzerine temizliğe başlandı. Hüseyin ve İzzet Paşa'lar Eski odalar denilen kışlaya giderek kaçanlardan gerek burada ve gerek başka yerlerde ele geçenleri Atmeydanı'na göndermiye başladılar. Devlet ricali ile beraber camiin avlıya nâzır sol tarafında duran Sadrâzam tutulanları hafif bir istintaktan sonra mahfil-i hümayun altında meclisin toplandığı odada boğdurarak leşini çınar önüne attırıyordu. Ertesi ve daha ertesi günler böylece yakalananlar öldürülüyor, bu suretle memleket zorbaların vücudundan temizleniyordu. Tellallar sokaklarda «Yeniçerilik namı kalktı. Asakir-i Mansure-i Muhammediyye yazılıyor. Ehl-i ırz olanlar dükkânlarını açsınlar. Şevketlû Padişahımıza dua etsinler» diye bağırırlarken

Sadrâzam ile Şeyhülislam, devlet ricali, ulema Sancağ-ı şerifi Sultanahmet camiinden alarak tekbir ve tehlille saraya getirdiler. Sultan Mahmut sancağı karşıladı. Sadrâzam'ın elinden alarak Babüssaade sakfı altında taht kurulan yere dikti. Etrafında nöbet beklemek üzere Zülüflü teberdarlar kondu. Yere renk renk halılar döşendiği gibi yerine konuluncaya kadar öd ağacı ve anber yakıldı Kur'an okunarak cemaatle namazlar kılındı. Sancağ-ı şerifi yerine koyduran Sultan Mahmut teşekkürlerini bildirdikten sonra vükelâ yapılacak işleri görüşmek üzere sarayda kalmışlar, diğerleri dağılıp gitmişlerdi.

Âsilerden ele geçenler îdam edildikleri gibi kırk iki gün içinde fenalıkla tanılanlardan yirmi bin kişi sürüldü. Yeniçeriliğe ait ne kadar âdet varsa kaldırıldıktan başka Bektaşi tarikatı da bu miyanda yasak edilerek tekkeleri kapatıldı.

VAK'ANÜVİS (وقعه نويس) [*İda.*] Tarihî hâdiselerin kayd ve zaptı için tayin olunan resmî memurun unvanıdır. Tarihin lüzum ve faydası anlaşılıp da kendilerinden sonra gelecek nesillere zamanlarından bir iz, bir eser bırakmak arzusu duyulduğu andan itibaren vak'alar resmî memurlara tutturulmuş ve bu vakayi'nâmeler birer vesika olarak eskiler tarafından yenilere bırakılmıştır. Bu zarureti hissetmiş her devlet gibi Osmanlılar da memleket hâdiselerini bir yere kayd ile tarihini vücude getirmenin faydası takdir olunarak (Vak'anüvis) lik memuriyyeti ihdas edilmiş ve bu vazifeyi ifa eyliyenlere (Vak'anüvis) denilmiştir.

Galatat sahibi Vahîd Efendi (Eddürer-ülmüntehabat-ül-mensure, sayfa 508) «Vak'anüvis» tâbirinin uydurma olduğunu yazıyor ve bunun için şu izahatı veriyor: «Devlet-i aliyye hizmetlerinden vukua gelen havadisatı (havadisleri, hâdiseleri) tahrir ve tedvine memur olanlara atlakı şayi'dir. Zemahşerî «Üss-ülbelâga» da Arabın istimal tarzına nazaran Arabîde vakayi'nüvisten galat olup Farisisi Şehnamenüvis olur. Vak'anüvis'in biri Arapça diğeri Farsça iki kelimeden meydana gelmiş bir terkib olmakla muhteri'at-ı ebnay-ı Rumdan olması hafiy (Türklerin uydurmalarından olduğu) değildir. Hattâ bin tarihlerinde Farisî ismin ilk cüz'üne Türkçe nisbet edatının ilhakiyle Şehnâmeci olmuştur.»

Vak'anüvislik hicrî on ikinci (milâdî on sekizinci) asırdan itibaren başlamıştır. Gerçi ondan evvel de «Şehnâmehan» unvaniyle memurlar vardı. Ancak bunların vazifesi Padişahların evsafını, şan ve zafer günlerini kayd ve zaptetmekten, eserlerini «Şehnâme» tarzında manzum olarak meydana getirmekten ibaret olduğu için onları tam mânasiyle vak'anüvis saymağa imkân yoktur.

On sekizinci asırdan itibaren Divan-ı hümayun dairesinde vak'anüvislik ismiyle bir memuriyyet olduğunu yazan İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa 64 ve mütaakıb) şu tafsilâtı veriyor:

«Bu, devletce zapt ve tahriri kendisine verilen vesikaları kaydederdi. Bütün vesaikın vak'anüvise verilmesi icabetmezdi. Bundan dolayı vak'anüvis tarihleri dördüncü, beşinci derecedeki malûmatı havi olup bunların içinde tevcihata taalluk eden şeyler mühim bir yekûn teşkil ederdi. Tevcihat yani memuriyyete tayin evrakı tahvil ve rüûs kalemlerinden ve neşriyyata müteallik olanlar da teşrifat kaleminden vak'anüvislere verilmek usuldendi. Fakat bir müddet terkedilen bu usul 1210 hicrî 1795 M. de tekrar meydana konmuş ve bademe mektubî, beylikci ve âmedî efendiler tarafından zaptedilecek hususatın derhal vak'anüvise verilmesi ve tevcihat ile teşrifatın da eskisi gibi yazdırılması emrolunmuştu.

«Bundan anlaşıldığına göre Osmanlı vak'anüvisleri bütün vesaikı görmeyip gizli olanları ağızdan ve tayin ve teşrifat merasimi gibi pek ehemmiyetsiz şeyleri de tahvil, rüus ve teşrifat kalemlerinden aldıklarından dolayı bu tatarihlerde ehemmiyetli şeylere tesadüf edilmemektedir. Halil Nuri Bey, Vâsıf'ın basılmamış kısmı ve Cevdet Paşa ile Lütfi tarihî vesikalardan istifade veya nakil itibariyle diğer vak'anüvislerden daha zengin malzemeye mâliktirler.»

Değerli müdekkik İsmail Hakkı Uzunçarşılı Şehnamecilikten ve onların vücude getirdikleri eserlerden bahsettikten sonra sözü tekrar Vak'anüvise intikal ettiriyor ve şunları yazıyor:

«Resmî olarak ilk Vak'anüvis Halebli Mustafa Naima Efendi olup meşhur tarihini Sadrâzam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın emriyle yazmış ve tarihine «Ravzat-ül Hüseyin fi hülâsat-ı ahbar-il-hafikin» adını vermiştir. Naima, tarihe 1000 hicret senesinden başlamış ve kendisinden evvel yazılmış olan hususî tarihlerden istifade eylemiş ve bazı hâdiselere şahid olanların mütalâalarını da eserine kaydeyliyerek bize çok mükemmel tasvir edilmiş bir tarih yadigâr bırakmıştır. Yavuz zamanına kadar yazılmış olan Tac-üt-Tevarîh muhtelif hususî tarihlerden (Âşıkpaşa zade, Neşrî, Heşt behişt) istifade edilerek vücude gelmiş ise de resmî bir tarih

değildir. Gerek Tac-üt-Tevarih'ten evvelki (yukardaki Âşıkpaşa zade ve diğerleriyle Oruç Bey, Bihiştî ve saire gibi) ve gerek sonraki Âli, Peçevî, Selânikî ve saire gibi) tarihlerde vak'anüvisler tarafından yazılmış değildir.

«Naima'dan sonra Rifat Efendi isminde bir zatın vak'anüvis olduğu elde edilen vekayi'name müsveddelerinden anlaşılıyor. Müverrih Raşid bunun müsveddelerinden istifade etmiş ve hattâ bazı yerlerini aynen tarihine geçirdiği halde Rifat Efendi'den bahsetmemiştir. Şu halde Naima'dan sonra Rifat Efendi vak'anüvis o up onun bıraktığı yerden yazmışsa da eseri müsvedde halinde kalıyor. Rifat Efendi 1115 H. 1703 M. de bunları yeni vak'anüvis Raşid'e devreylemiştir. Raşid, Küçük Çelebi zade Âsım, Sami, Şakir, Re'fet, Hıfzı, Suphi, İzzî, Şefik, Rahmi, Hakim, Mehmed Said, Musa zade Ubeydullah, Behçetî, Süleyman Molla, Enverî, Edib, Halil Nûri, Vâsıf, Pertev, Âmir, Mütercim Âsım, Şani zade Ataullah, Esat, Mehmed Recai Efendi'lerle Cevdet Paşa, Lütfi Efendi ve ismen Muallim Naci Efendi ve en son olarak Abdurrahman Şeref Bey sırasiyle vak'anüvis olmuşlardır. Cevdet Paşa, Vâsıf tarihinin matbu kısımda bıraktığı 1182 H. 1768 M. senesinden başlıyarak gerek Vâsıf'ın basılmamış cildten ve gerek 1182 H. 1798 M. ile 1241 H. 1826 M. seneleri arasındaki vak'anüvislerin eserlerinden ve biraz da arşiv vesikalarından istifade eylemiştir.

«Lütfi Efendi'nin çekilmesinden sonra vak'anüvisliğe uzun zaman kimse tayin edilmemişti. Abdurrahman Şeref Bey Meşrutiyetin ilânı ve Tarih-i Osmanî Encümeni'nin teşekkülünden sonra vak'anüvis olmuş ve Lütfi Efendi'nin bıraktığı yerden başlaması emrolunmuştu; fakat Abdurrahman Şeref Bey bunu yapmamış ve kendi zamanının bazı vak'alarını kaleme almış ve bir de Lütfi Tarihi'nin basılmış ciltlerinden sekizinci cildini bastırabilmiştir.»

Vak'anüvisliğe iyi yazı yazanlarla beraber tecrübeli ve sır saklıyan adamlar getirilirdi. Fakat kendilerine ehemmiyetli hâdiselere ait vesikalar verilmediğinden, daha doğrusu birçok şeyler kendilerinden saklandığından vak'anüvisler hatıralar yazan bir kısım merak sahipleri gibi ne bulurlar ve ne işitirlerse tarih diye onları toplamıya başlamışlardır. Üçüncü Selim zamanında diğer işlere atfolunan ehemmiyeti gören vak'anüvis Halil Nuri Bey vakayiin zaptı işinin tanzimini bir takrir ile istediğinden ondan sonra «yazılmıya değen şeyleri Mektupcu, Beylikci ve Âmedci Efendilerin Reisülküttaptan izin alarak haber vermeleri ve vak'anüvisin de onlardan sonrarak hâdiseleri sıhhatı üzere zapt ve tahrire başlamak ve tahvil ve rüûs ve teşrifat kalemlerinden dahi tevcihat ve teşrifata dair maddelerin vak'anüvis tarafına ilm ü haberleri verilmek üzere emr olunmuştur.

Bununla beraber vak'anüvisler içinde Naima, Cevdet Paşa istisna olunursa bu işi hakkıyla kavramış bir adam çıkmamış, bu sebeple Osmanlı Devletinin ilk zamanlarındaki vak'alar gibi son zamanlardaki hâdiseler iyi bir surette zaptedilememiştir.

İsimleri sayılan bu vak'anüvislerin zaptettikleri hâdiselere ait olarak aşağıda yazılı tarihler meydana getirilmiştir:

1000-1071 (1591-1659) Naima, 1071-1141 (1660-1727) Raşid, 1143-1156 (1730-1743) Suphi, 1157-1165 (1744-1751) İzzî, 1166-1187 (1752-1773) Vâsıf, 1188-1226 (1774-1811) Cevdet, 1202-1222 (1787-1807) Âsım, 1223-1233 (1808-1817) Şâni zade, 1241-1293 (1825-1876) Lütfi.

1142 (1828) vak'ası zaptedilmediği gibi Lütfi Tarihi'nin 1265 (1848) senesine kadar sekiz cildi basılmış, 1293 (1876) senesine kadar olan yedi cildi henüz basılmamıştır. Müellifin el yazısiyle yazılı bulunan son ciltleri hususi kütüphanemde mevcuttur.

Osmanlı hükûmeti ile beraber vak'anüvislik de tarihe karışmıştır. (Bak: Şehname).

VAK'ANÜVİS TARİHİ (وقعه‌نويس تاريخى) [*Ida.*] Tarihî hâdiselerin kayd ve zaptı için «Vak'anüvis» unvaniyle tayin olunan hususî memur tarafından yazılan tarihler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlılarda ilkin «Şehnâmenüvis» adıyle tayin olunan bu memurlar sonradan «Vak'anüvis» unvanını almıştır. İlk Vak'anüvis tarihi «Naima», son Vak'anüvis tarihi de «Lütf» tarihidir. Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi ise de onun yazdığı tarih basılmadığı gibi hangi tarihten hangi tarihe kadar olduğu da malûm değildir. Hicrî 1000 (1071) tarihinden başlayıp hicrî 1293 (1826) tarihine kadar olan zamanı ihtiva eden Vak'anüvis tarihleri sırasıyle şunlardır: Naima, Raşid, Suphi, İzzî, Vâsıf, Cevdet, Âsım, Şâni zade, Lütfi. (Bak: Vak'anüvis).

VAKAYİ'NAME (وقايعنامه) [*Edo.*] Günlük vak'a ve hâdiselerin kayıtlı bulundukları eserler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Ruzname» de denir. Padişahların günlük hayatları hakkında tutulmuş bu türlü eserler bulunduğu gibi Devlet adamları tarafından tutulmuş bulunanlar da vardır.

VAKF-I EBNAİYYE (وقف ابنائيه). [*Vak.*] Meşrut-un-lehi erkek çocuklarla erkek çocukların erkek çocukları olan vakıf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Meşrutları erkek ve kız çocuklara şâmil olan vakfa «Vakf-ı evlâdiyye» denir.

VAKF-I EVLÂDİYYE (وقف اولاديه) [*Vak.*] Meşrut-un-lehi erkek ve kız ayrılmaksızın evlât olan vakıf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Meşrut-un-lehi yalnız erkek çocuklarla erkek çocukların erkek çocukları olan vakflara «Vakf-ı ebnaiyye» denir.

VAKF-I FÂSİD (وقف فاسد) [*Vak.*] Aslen sahih olup bazı hariçî vasıfları itibariyle meşrû olmıyan vakf yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VAKF-I FUZULÎ (وقف فضولى) [*Vak.*] Mâlik olmadığı bir şeyin sahibinin iznini almaksızın bir cihete vakfedilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü vakıf sahibinin icazetine mevkuf olduğu ve sahibi icazet vermediği takdirde nâfiz olmadığı için fuzulî denilmiştir.

VAKF-I GAYR-I LÂZIM (وقف غير لازم) [*Vak.*] Feshi kabil olan vakıf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Feshi kabil olmıyan vakfa «Vakf-ı lâzım» denir.

VAKF-I GAYR-I SAHİH (وقف غير صحيح) (*Vak.*) Aslen sahih olup vasfen sahih olmıyan vakıf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Fâsid tâbirinin müradifidir.

VAKF-I İRSADÎ (وقف ارصادى) [*Vak.*] Beytülmale ait olan bir mülkün rakabesi yine beytülmale ait olmak üzere menfaatının veliyyül emr veya anın müsaadesiyle başka biri tarafından bir kimseye veya bir cihete tahsis edilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna «Tahsisat kabilinden vakıf» da denir.

VAKF-I LÂZIM (وقف لازم) [*Vak.*] Feshi kabil olmıyan vakıf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Feshi kabil olan vakfa «Vakf-ı gayr-ı lâzım» denir.

VAKF-I MEVKUT (وقف موقوت) [*Vak.*] Bir vakit ile takyid edilen ve bu itibarla sahih olmıyan vakıf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Buna sebep vakıflarda ebedîlik şartının bulunmasıdır.

VAKF-I MUALLÂK (وقف معلق) [*Vak.*] Bir şarta tâlik suretiyle yapılan vakıf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sahih olmıyan vakıflar cümlesindendir.

VAKF-I MUVAKKAT (وقف موقت) [*Vak.*] Bir vakıf tâyini suretiyle yapılan vakıf hakkında kullanılır bir tâbirdir.

VAKF-I MÜZAF (وقف مضاف) [*Vak.*] Müstakbel bir zamana izafe suretiyle yapılan vakıf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sahih olmıyan vakıflar cümlesindendir.

VAKF-I MÜNECCEZ (وقف منجز) [*Vak.*] Şarta muallâk, istikbale muzaf, bir vakit ile mukayyet olmaksızın hemen yapılan vakıf ye rinde kullanılır bir tâbirdir.

VAKF-I MÜSTESNA (وقف مستثنا) [*Vak.*] Evkaf idaresinin müdahale ve mürakabesi olmaksızın doğrudan doğruya mütevellileri tarafından idare olunan vakıflar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Müstesna vakıf» da denir.

VAKF-I MÜŞA' (وقف مشاع) [*Vak.*] Başkası ile müştereken sahib olduğu bir yerdeki şâyi' hissenin vakfedilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VAKF-I MÜŞTEREK (وقف مشترك) [*Vak.*] İki veya daha ziyade kimsenin ortaklık suretiyle mâlik oldukları bir malı vakfetmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VAKF-I SAHİH (وقف صحيح) [*Vak.*] Zâten ve vasfen meşrû' olan vakıf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Aslen sahih olup vasfen sahih olmıyan vakfa «Vakf-ı gayr-ı sahih» denir.

VAKFİYYE (وقفيه) [*Vak.*] Vakfa dair «vâkıf» ın takrir ve hâkimin (Kadının) tesellini havi tanzim olunan «Hüccet» hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyyeler eski zamanın noter defteri mahiyyetinde olan Kadılık yani Şer'î mahkeme sicilline geçmekle kat'îleşirdi. Kurulan müessesenin nasıl idare edileceği, ne türlü masraflar yapılacağı, müessesede kaç adamın ne suretle çalışacağı, bunlara ne kadar aylık verileceği, bu aylıkların nerelerden alınacak gelirlerle temin olunacağı ve nihayet bu müesseseden kimlerin ne şekilde istifade edeceği bir takım kayıtlar ve şartlar ileri sürülerek uzun uzadıya vakfiyyelerde yazılırdı. Suiistimale, çalınmağa meydan verilmemek için de vakfı idare edeceklerin yiyecekleri, giyecekleri ve oturacakları şeyler ve yerler temin olunurdu.

«Vâkıf» ın koyduğu şartlara en zâlim, en müstebit hükümdarlar bile dokunamazlar, vakfiyyenin bir harfini değiştiremezlerdi. Çünkü vâkıfın şartı şâri'in nassı gibi olduğuna dair kuvvetli bir müeyyide (hüküm) vardı. «Şart-ülvâkıf kenassiş-şâri'» bunu ifade ediyor, onun için ona dokunmak büyük bir vebal teşkil eyliyordu.

Vakfiyyelerin teyid ediei kuvvetleri ve cezaî hükümleri maddi değil mânevîdî. Vaktiyyelerin sonuna bir takım âyetler ve hadîsler yazılır, fazla olarak beddua da edilirdi. Vakfiyyeyi bozmak, konulan şartlara riayet etmemek isteyenler bu sözlerin mânevî tesiriyle korkutulurdu. Bu tehditlerden korkularak vakıf müesseselerin bozulmamasına, şekillerinin değişmemesine ne kadar hizmet ettiğine bugüne kadar duran eserler şahittir.

VÂKIF (واقف) [*Vak.*] Sahibi bulunduğu bir mülkü ammenin menfaatına ebedî olarak tahsis eden ve diğer bir tâbirle vakfeden yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vakfedilen mala «mevkuf», tahsis edilen cihete «mevkuf-unaleyh», «meşrut-ün-leh» denir.

VAKIF (وقف) [*Fık.*] Bir mülkü ammenin menfaatine ebedî olarak tahsis etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Değerli âlim Ömer Nasuhî Bilmen (Hukuk-ı islâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu) nda (dördüncü cilt, sayfa 155) «Bir mülkün menfaatını baika tahsis edip aynını Allah-ü-Taalâ'nın mülkü hükmünde olarak temlîk ve temellükten müebbeden menetmektir» suretinde tarif ettikten ve «bu tarif, İmameyne göredir, İmam-ı Âzam'a göre vakıf; bir mülkün aynı sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatının bir cihete tasadduk edilmesidir» dedikten sonra şu tafsilâtı da veriyor:

«Vakfeden zâta (vâkıf), vakfedilen şeye (mevkuf), (mahal-li vakıf), bir aynın menfaatı kendisine tahsis edilen şahsa veya mahallede (mevkuf-ün aleyh), (meşrut-ün leh), (masarif-i vakıf) denilir. Bunlara (mürtezika), (ehl-i vezaif) de denir.

«Vakıf tâbiri, mevkuf manasında da müstameldir. Cem'i evkaftır, vukuftur. Vakfa ihtibas, tahbis, tesbil de denilmektedir.»

Eski Şeyhülislâm Hüseyin Hüsnü Efendinin taş basması ile basılan Mülkiyye mektebi ders takrirlerindeki (Ahkâm-ı Evkaf). 1315-1317 sahife) tarifi şöyledir:

«Ayn-ı memlukü alâ vech-it te'bid (ebedi olarak) temlikten haps ve men' ve menafiini (gelirini) tasadduk etmektir.»

Eski Adliye Nazırı tanınmış Âlim Ali Haydar Efendi de «Tertib-üs-sunuf fi ahkâm-il-Vukuf» adlı büyük ve kıymetli eserinde (sayfa: 7) vakfı şöyle tarif etmiştir: «Menfaatı ibade raci olmak (geliri Allah'ın kullarına ait) olmak üzere ayn-ı memlükü Cenab-ı Hakk'ın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten alâ vech-i te'bid kavlen haps ve menafiini tasadduk yahut dilediğine sarfetmektir.»

«Hukuk Lügati» nde (Vakıf Maddesi) vakfın Hanefi fıkhında iki türlü tarifi olduğu beyan edilerek târifler şöyle kaydediliyor: «Bu tasarrufta iare mahiyyetini bulan İmam-ı Âzam'a göre «Vakıf, ayn-ı memlükü vâkıfın milkinde hapis ve menfaatlarını fukaraya veya vucuh-i birre tasadduktur.» Vakfı itaka benzeten İmam-ı Ebu Yusuf'a ve sadaka gibi telâkki eden İmam-ı Muhammed'e göre ise vakıf: ayn-ı memlükü menfaatları insanlara ait olmak ve Cenab-ı Hakk'ın milki hükmünde bulunmak üzere temlik ve temellükten te'biden mea' ve menfaatlarını insanlara tasaddnktur. «Bu son tarif hükmî şahsiyyeti remzetmektedir. Vakıf; ayn-ı mevkuf mânasına da gelir.»

İykaf da vakfın müradifidir. Tesmiye bilmastar olarak mevkuf mala da (vakıf) ıtlak olunmuştur. Cem'inde (evkaf) denildiği gibi (vukuf) da denilmiştir. Vakıf kelimesi Türkçede hem mastar, hem isim olarak kullanılmıştır. Meselâ mastar olarak «vakf-ı hayat», «vakf-ı vücud» denildiği gibi isim olarak da «cami'i köhne-i bi vakfa cemaat gelmez» mısraında olduğu veçhile kullanılır.

(Vakıf); til dişi bilezik mânasına da geldiğinden elgâz-ı fıkhiyye (fıkıh bilmecesi) cümlesinden olarak «vakfın insana satılması caiz olur mu?» demek olan (هل يجوز للانسان بيع الوقف) sualine «evet velevki bedeli yüz bin olsa da» mânasına gelen (نعم ولو بلغ ثمنه مائة الف) cevap olarak denilmiştir.

Ayakta durmak, durdurmak mânasını da ifade eder. Lâzım mânasına göre (vukuf) ile müteradiftir.

(Habs) ve (ihbas) dahi mânaca (vakıf) ve (iykaf) gibidir.

(Vakf) a «sadaka» dahi denilir. Aslında «sadaka» livechillâh (Allah rızası için) fukaraya verilen şey demektir. Mevkuf malın geliri de fî sebilillah (Allah uğruna) tasadduk edildiğinden bu suretle denilmenin sebebi meydandadır. Nitekim «Malımı vakfettim» demekle «malımı sadaka-i müebbede (ebedî sadaka) ile sadaka ettim» demek arasında fark yoktur.

Fıkıh ıstılahı olarak (vakıf) menfaatı ibadullaha ait olmak üzere bir ayni Cenab-ı Hakkın milki hükmünde olarak temlik ve temellükten ilelebet hapsetmektir.

Tarihî rivayetler ve mevcud eserler gösteriyor ki dünyada «vakıf» en evvel dînî olarak başlamış ve zamanla insanî, medenî, içtimaî olmak üzere tenevvü etmiştir. İnsanların yaratılışlarının ilk devirlerinde her şeyden evvel Allah'a karşı ubudiyyet vazifelerini yalnız başlarına olduğu gibi bir arada dahi yapa-

bilmek için umumî bir ibadet yeri istemeleri tabiîdir. İnsanlar doğru yolda yürüdükçe ibadet tarzı böyle olduğu gibi Allah yolundan ayrılıp ta bir takım putlara ve eczama ibadet eylediklerinde dahi hal böyle idi. Hak ve bâtıl bir dîne mütemessik olanların itikatları icabınca vücude getirecekleri ma'betler (ibadethâneler) elbette dinî yakıflardan sayılır. Zira ma'betler umumî ve kutsî yerlerden olup bunlara bütün halkın iştirak hakları vardır. Fertlerin tasarruf hakları altına giremezler. Ancak bu ibadet yerleri ilk devirlerde muntazam ve muhteşem birer bina halinde değillerdi. Gayet basit, çok sade ve alelâde şeylerdi. Çoğu bir dağ oyuğundan, bir mağaradan, hattâ bir ağaçtan ibaretti Nitekim nice mağaraların birer taabbüd yeri olduğunu tarihler kaydederler. Âdem oğullarında medenileşmek meyli, süs arzusu, bedayi' mahabbeti ilerledikçe mabetlere de birer intizam ve ihtişam şekli verilerek tedricen nice âbideler meydana getirilmiştir.

İnsanlar çoğaldıkça ve teavün fikri meydan aldıkça evvelâ mezarlıklar, yollar, kuyular, havuzlar, sarnıçlar sonra köprüler, çeşmeler ve nice zaman sonra da dinî ve ubrevî menfaatlar takdir olunmağa ve insanî hisler hayra sebep olmaya başlıyarak kervansaraylar, imaretler fukarahaneler gibi hayır işleri vücude getirilmiştir. Çünkü insanlar ilkin en ziyade neye muhtaç iseler en evvel onu vücude getirmeleri tabiidir. İhtiyaç icadın anasıdır. Fakat bunlar bittabi pek iptidai bir halde başlayıp yavaş yavaş terakki etmiştir.

Okuyup yazmanın lüzum ve ehemmiyeti anlaşılınca mektepler, medreseler, kütüphaneneler, hayır ve ilimin karışık örneği olmak üzere hastahaneler gibi vakıf eserleri teessüs etmeye başlamış, sonradan ilim ve mârifet ve medeniyyet fikri evkaf namına nice nice hayrat vücude getirmiştir.

Vakfın başlangıcı hakkında tam ve kat'î bir tarih göstermeğe imkân yoktur. İslâm nokta-i nazarına göre ilk vakıf İbrahim Aleyh-is-selâm tarafından (Kâ'be-i Muazzama) nın vakfedilmesiyle başlar.

Eski kavimlerde vakıflar mevcuttu. İskenderiye kütüphanesi, Kudüs havuzları, Zemzem kuyusu, yollar, köprüler, ma'betler birer vakıftır. Bütün bunlar menafiinden bütün halkın istifade etmesi için vücude getirilmişti.

Eski kavimler ve bilhassa Mısırlılar yaptıkları hayratın devamına ve taarruz ve tecavüzden korunmasına pek ziyade dikkat ederlerdi. Vakıfnâmelerini taşlar üzerine hâkkederek bunlara zarar yapmak yahut gelirlerini çalmak gibi bir suretle taarruz edenlere lânet okurlardı. Bu maksadın temini için hayrat hademesini vergi, askerlik ve sair tekliflerden affederlerdi.

İslâmiyyette ilk vakıf Cenab ı Peygamber zamanında (Medine) de başlamıştır. Hazret-i Peygamber hicretin otuz ikinci ayında (Medine) de kendisine ait yedi hurma bahçesini vakfedip hâsılatını «havadis-i dehre» yani İslâmın müdafaasını icabettirecek hâdiselere, mübrem ihtiyaçlara tahsis etmiştir. Fedek hurmalığını da ibn-is-sebile yani yiyecek ve içeceği tükenmiş yolculara ve Hayber hurmalığını üce taksim edip iki kısmını müslümanlara ve bir kısmını ehl ü iyaline (çoluk çocuğuna) ve bu kısımdan bir şey artarsa fakir muhacirlere tahsis eylemiştir.

Hicretin yedinci senesinde Hazret-i Ömer Medine'de (Semeg) namındaki yerini dünya ve ahirette yarar bir işte kullanmak istemiş ve Resulüllah sualine «İstersen aslını habs yani vakfedip hasılatını tasadduk eyle» cevabını vermesiyle o suretle hareket eylemiştir. O esnada (لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون) âyeti nâzil oldu. «Sevdiğiniz malınızdan infak yani tasadduk etmedikçe âhiret sevabına nâil olamazsınız» mânasına gelen bu âyetin nüzulü üzerine başta (Ebu Talha) olmak üzere ashab en sevdikleri mallarını Allah yolunda sarfetmiye müsaraat gösterdiler. Bu âyet-i kerime evkafın genişlemesine sebep olmuştur.

Vakfın sahih ve mu'teber olması için on dört şartın tahakkuku lâzım gelir:

1 — Vakfedilecek malın akar olması şarttır. Menkul dahi akara tebean veya örf ve âdet câri olan yerlerde olabilir.

2 — Mevkuf vakıf sırasında vâkıfın malı olmak şarttır.

3 — Mevkufun muayyen ve malûm olması şarttır.

4 — Vâkıfın temlik ve teberrua ehil olması şarttır.

5 — Vâkıfın rızası şarttır.

6 — Vakfın mümeyyiz olması yani vakıf sırasında mevcut ve mütehakkak olmıyan «Edirne'deki oğlum gelirse gibi» bir şeye muallak olmaması şarttır.

7 — Meşrut-ün-lehin hayrat ve mesubât nevinden olması şarttır.

8 — Mevkufun ayn olması şarttır.

9 — Vâkıf hıyar-ı şart-ı muhayyer olmamak şarttır.

10 — Vâkıfın deyin veya sefeh sebebiyle mahcur olmaması şarttır.

11 — Vakfın müebbed olması şarttır.

12 — Mevkuf-un-aleyh mahsur ve muayyen eşhastan ibaret ise kabul şarttır.

13 — Vakfın maktu' ve mezcum olması şarttır.

14 — Vakfedilecek bina ve ağaçların müstihikk-ul-kal' (yıkılmağa, sökülmeğe mahkûm) olmaması şarttır.

Müslümanlıkta vakfın kurbet olması da şarttır. Yani vakıfta «تقرب الى الله» (Allaha yakınlık) gayesi maksud olmak lâzımdır. Halbuki başka dinlerde hayratta beklenen şey ya âhiret zahîresi, ya dünyaca alınması, ya re'fet hissi, yahut ta insaniyyet fikridir. Hayır sahibinin hal ve şanına göre sebep değişir. Vâkıf bir din ile mütedeyyin ve âhirete inanır ise vakıf sebebi «sevab ümid»ine, değil ise diğer üç sebebten birine atfolunur.

İslâmiyyette vakfedilen şeylerin çoğalmasiyle bunların iyi bir surette idaresi dinen lüzumlu şeyler sırasına girmiş ve evkafın idaresine «nâzır» denmiştir.

Nâzır, lügat itibariyle bir şeye basiretle bakıp tetkik ve tedebbür etmek (tedbir almak) ve şer'an bir şeyde velâyet tarikiyle meşru' yolla tasarruf ederek anı hüsn ü tesviye eylemek mânasınadır. Buna (nezaret) de denir.

Şeriat lisanında (Nezaret) iki kısımdır: Nezaret-i amme, nezaret-i hassa.

Nezaret-i Amme; halkın işlerinin halli, kazasının tenfiz ve hükümlerin icrası vazife ve salâhiyyetleri sahip olanlarda olur.

Nezaret-i hassa; eytam işlerinin tesviyesi, evkaf işlerinin bakılması ki hassaten bir işin görülmesine memur edilen kimselerde olur. Binaenaleyh bir vakfın veyahut müteaddit vakıfların mütevellisine bu itibarla (nâzır) denir.

Sonraları veliyy-ül-emr tarafından bir vakfa ait işlerin idaresi âhitlerine tevliye ve tevcih olunan nâzırlara «mütevelli-i vakf» denmiş, «nâzır» umumî mânada kullanılmıştır. Binaenaleyh «nâzır» unvanı mütevellilerin ahvaline dikkat ve evkafın da umumî idaresine nezaret eden zevata tahsis olunmuştur.

Vâkıflardan ilk defa kendi vakfına hassaten nezaret eden zat Hazret-i Ömer'dir. Hazret-i Muhammed'in vakfettiği (Fedek) bahçesine amme itibariyle nezaret edenlerin birincisi de Hazret-i Ebu Bekir'dir.

Hicrî 88 (706) senesinde (Emeviyye Camii) ni yaptıran Velid Bin Abdulmelik de «Câmi» ye ilk defa karye ve mezari' (köy ve mezrea) tahsis eden zattır. Yine Velid bu camiin işlerine ve vakfettiği karye ve mezari'e nezaret etmek üzere aynı senede ilk defa (vakıf) ı (nâzır) yapmıştır.

İslâm hükümetleri teşekkül ettikçe câmiler, medreseler, diğer hayır müesseseleri arttığı gibi bunların idamesi için tesis olunan vakıflar da çoğaldı. Her vakfın nezareti ulemadan bir zâta tevcih ve bunların ahvali şeri' hâkimleri tarafından teftiş edildi.

648 (1250 M.) de Mısır'da (El-Melik-ül-Müzrayb-üt-Türkmanî) nin himmetiyle teşekkül eden Türk hükümeti zamanında dört mezhebten (Kadilkuzat) ve bunların üzerine (Kadı dâr-ül-adl) ve sonraları (Nâzır-ul-ahkâm-üş-Şer'iyye) unvanıyle bir umumî nâzır nasbedildiği esnada bütün evkafın nezaret-i ammesi de (Nâzır-ul-ahkâm) olanların uhdelerine verildi.

Selçuklar zamanında evkafın teftişi işini (Kazasker) olan sudur-ı ulema deruhde etti.

730 (1329) da Kırım evkafı nezaretine nasbedilen (Eşşerif Ubeyd-ul-Allah-ül-İberî) «Nâzır-ul-evkaf) unvanını aldı.

Osmanlılardan (Orhan) Bursa'da yaptırdığı cami ve zaviye evkafının nezaretini (Sinan Paşa) ya tevcih etti. (Yıldırım Bayezit) in zamanında her vilâyete birer (Müfettiş-i ahkâm-ı Şer'iyye) tayin olunmakla evkaf ile Nâzırların ahvâline bu müfettişler tarafından nezaret edildi. (Çelebi Sultan Mehmed) zamanında bütün şeri' hâkimlerin ahvaline nezaret etmek üzere (Mevlâna Cemalüddin Mehmed Çelebi), (Hâkim-ül-hükkâm-il-Osmaniyye) unvanıyle tayin ve evkafın umumî nezareti de onun tarafından ifa kılındı.

Evkaf nezaretinin teşekkülünden evvel evkaf, vakfedenleri şartları mucebince, ayrı ayrı beş yerden idare olunuyor ve idarelere nezaret ismi veriliyordu:

1 — Haremeyn nezareti; Haremeyn'e merbut evkafla Ayasofya, Sultanahmet, Nuriosmaniye, Yenicami, Şehzade camii, Üsküdar'da Çinili ve Atikvalide camileri vakıflarının idaresi Dar-üs-saade ağalarının nezareti altında idi. İdare merkezi saray müştemilâtından olan Darphane'nin üst tarafındaki yıkılan yerdi. Haremeyn Müfettişi namını alan ulemadan biriyle sergi halifesi, veznedar başı, kâtip gibi memurlar tarafından idare olunurdu.

2 — Vezir nezareti; Sadrazamların nezaretiyle idare olunan evkafı Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman 'evkafıyle mülhakatından ibaretti. «Ser müfettiş» namıyle ulemadan bir zat işlere bakardı.

3 — Şey-ül-islâm nezareti; Sultan Bayezit vakfiyle mülhakatı idi. İdare merkezi Bayezit imaret dairesi idi.

4 — Tophane ümerası nezareti; Hamidiyye, Lâleli, Selimiyye, Mihrişah valide, ikinci

Sultan Mahmut vakıflarının mülhakatı ve mukaatatı idi. Darphane tarafından idare olunurdu.

5 — İstanbul Kadıları nezareti; Meşruta olan avkafın hepsine İstanbul Kadıları nezaret ederdi.

Evkaf Nezaretinin teşekkülünde Haremeyn'den maadası birleştirilerek bir nâzırın idaresine verildi. Haremeyn nezareti ayrıca bir nezaret halinde Hacı Ethem Efendi'ye tefviz edilmiş ise de sonradan o da Evkaf Nezaretine ilhak olundu.

Hassaten Osmanlı tarihindeki hâdiselere bakılarak vakfın münhasıran âhiret ve sevap düşüncesiyle mi, malını müsadereden kurtarmak endişesile mi, yoksa kendisinden sonra gelecek çocuklarına bir geçinecek bırakmak kaygısiyle mi yapılmış olduğu münakaşayı mucip olmuştur.

Belediyeeilik hakkında üniversitede verdiği konferanslarda bu mevzua temas eden Osman Ergin (Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı, sayfa 46) çok yerinde olan şu mütalâayı ileri sürüyor: «Vakfın yalnız malını müsadere korkusuyla yapıldığını iddia etmek en aşağı 1300 seneden beri dünyadan adalet ve hakkaniyyetin kalkmış olduğunu söylemekle birdir. Vakfın yalnız kendi çocuklarına bir geçinecek bırakmak kaygısiyle yapıldığını ileri sürmek de bu kadar millî ve beledî eser bırakan eski Türkleri küçültmek ve onlara iftira etmektir. Çoban Mustafa Paşa'nın (Gebze) de yaptığı eâmiyle hayır müessesselerini yaşatmak ve idare etmek için çalışan, rızklanan 155 kişi arasında vâkıfın sülâlesinden ancak bir tek adam, bir mütevellî görülmektedir ve ona verilen gündeliğin de müderristen sonra geldiğini vakfiyyede bize göstermektedir. Tâcdarların vakfiyyelerinde ise bu, yani sülâleden mütevelli de yoktur. Şu halde kala kala üçüncü şık kalır ki o da hayır ve sevap düşüncesidir. Milyonlarca insanın, binlerce sene istifade edeceği bir veya birkaç müessese yaptığından ötürü sağ iken bir haz duymayı ve ölünce de kendi kanaatına göre bir sevap veya mükâfat beklemeyi o türlü adamlardan nez'etmiye hakkımız var mıdır? (Ziya Gökalp) ın dördüncü bir sebep olarak (babanın bıraktığı malları çocuklarının satmaması için vakfedildiğini) ileri sürmesi de doğru değildir. İndî mütalâadır.»

Değerli müdekkikin bu mütalâası söz söylemiye mahal kalmıyacak kadar doğrudur.

Çünkü vakf eyleyemezdin cihet-i aşka tenin
Mütevellî kızı sevmek ne vazifendi senin
Lâ

VAKIF RÜÛSU (وقف رؤسی) [*Vak.*] Vakıf olan bir yerin idaresi için mütevelli ve sair alâkalılara verilen rüûs hakkında kullanılır bir tâbirdir. Rüus; küçük memuriyyet, vazife veya mültezimlere o işin tevcihini gösteren tayin ve tavzif vesikası idi ki küçük berat demektir.

VAKIT (وقت) [*Sof.*] Zamandan bir müddet, Türkçe çağ demek olan vaktın sofiyye ıstılâhı olarak izahı şöyledir: «Abdın üzerine vârid olan İlâhî varidat ve Rabbanî tecelliyyatın zamanıdır ki varidat ol vakıtta abdı tasarruf eyler ve hükmünü abdın üzerine imza eyler. Eğer havf ve hüzün iktiza eder ise abd hâif ve mahzun olur. Eğer, surur ve ferah iktiza eder ise mesrur olur. Vakıt, abd için filhal hazır olan şeydir. Eğer o hal Hakkın tasarrufu ise abde rıza ve teslim lâzımdır. Ta ki vaktın hükmüne göre ola, ve abdın kalbine anın gayrisi hutur etmeye. Eğer o hal abdın kesbine müteallik ise o hal içinde abd için ehem olan şeyi abd iltizam eyliye ki anın için mazi ve müstakbelde taallûku olmayıp ancak filhal iltizamı lâzım ola. Çünkü olabilir ki sonra o ehem olan şeye vâsıl olamaz, vakti fevt olmuş olur. Bunun için «essofî İbn-il vakt» denilmiştir.

Sofî ibni vakt denilince içinde bulunduğu zamanın icaplarını iyi muhafaza ile nefisçe evlâ ve enfa' (iyi ve faideli) gördüğü şeylere vaktını hasr ile hin-i hacette (lâzım olduğu vakıt) metalip ve mes'ul olacağı emr ile kıyam ve haraket manası kastolunur, ve filân zat hükm-i vakte tâbidir deyip bilâ ihtiyar kenduye perde-i gayptan her ne ki lâyıh ve zahir olursa ana tâbidir demek olur.»

VAKİYYE (وقیه) [*Öl.*] Halk arasında (okka) suretinde kullanılmış olan ağırlık tartısının Arapça adıdır. Bu tâbir yine Arapça'da «Okiyye», suretlerinde de kullanılır. Dört yüz dirhemdir. Kanunnamelerle vakfiyyelerde «vakiyye», bazı vesikalarda «kıyye» suretinde geçer.

VAKİYYE-İ AŞÂRÎ (وقیهٔ اعشاری) [*Öl.*] Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. Bir vakıyye-i aşari 312 dirhemdi.

VAKT-İ HACET (وقت حاجت) [*Hal.*] Lüzumlu vakit, ihtiyaç zamanı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Gelince vakt-i hacet geçmedim hatırlarından hiç
Anınçün ben de şimdi hâtır-ı ahbabtan geçtim.
Yenişehirli Avnî

VAKT-İ HAZAR (وقت حضر) [*Ask.*] Sulh ve asayiş zamanı yerinde kullanılır bir tâbirdir Harb zamanına «Vakt-i sefer» denir.

VAKT-İ MERHUN (وقت مرهون) [*Hal.*] Beklenen çağ ve zaman, bir işin husule geleceği zaman yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Beni bikes biliyor, belki de binam u nişan
Vakt-ı merhunu gelince olurum sahib-i san
Abdülhak Hâmit

VAKT-İ MUHTAR (وقت مختار) [*Hal.*] Düğün, ziyafet, muharebede hücuma geçme gibi hallerde münasip zaman tayini yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Eşref saat» denilen bu vakit müneccimlere tayin ettirilir ve onlar tarafından gösterilen gün ve saatte yapılırdı.

VAKT-İ SAADET (وقت سعادت) [*Hal*] Hazreti Muhammed (S-V)in bi'setleri (Peygamberlikleri) ânından ölümüne kadar geçen zaman yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Sensin ol fahr-i cihan-i medeniyyet ki heman
Ahdini Vakt-i saadet bilir ebna-yı zaman
Şinasi

VAKT-İ SEFER (وقت سفر) [*Ask.*] Cenk ve savaş zamanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sulh ve asayiş zamanına «Vakt-i hazar» denilir.

VAKVAK (وقواق) [*Hal.*] Sultanahmet'teki çınar ağacı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda vakvak ağacı demek olan şecer-i vakvak suretinde geçer. Farsça korkak adam demek olan vakvak Hindistan'da bir ağaç. Çinde bir şehir adıdır. Çınar ağacının bu adı alması Hicrî 1066 (1655 M.) isyanında Avcı Sultan Mehmet'e zorla öldürttükleri saray ağalarının çınar ağacına başaşağı asılmasından ileri gelmiştir. Devrin şairlerinden biri hâdiseyi aşağıdaki manzume ile gelecek nesle tanıtmış idi:

Güş-i Mirrih'e erüp tantana-i cah ü celâl
Lerzenâk etti bu gavgagede-i âfâkı;
Oldu mahmûr, nice mest-i mûdam-i devlet
Cam-ı ikbale ne tarh etti bilinmez sâki
Bağban-ı feleğ-i kinegüzarı seyret
Dikti Atmeydanına şecer-i vakvakı

VÂLİDE ALAYI (والده آلایی) [*Sar.*] Osmanlı tahtına çıkan Padişahın hayatta bulunan annesinin «Eski saray» dan «Topkapı Sarayı» na nakli münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Padişahların annelerine «Valide sultan» denilmesi, rivayete göre, Üçüncü Murat tarafından annesine bu unvanın verilmiş olmasından ileri geldiği gibi «Eski Saray» da bulunan annesini merasimle «Topkapı Sarayı» na naklettiği için bu münasebetle yapılan merasime «Vâlide alayı» denilmiştir.

Herhangi bir Osmanlı hükümdarı öldüğü zaman zevceleriyle vâlidesi ve kızları olan sultanlar, Topkapı Sarayı'ndan çıkarılarak Eski Saraya ve yeni hükümdarın vâlidesi hayatta ise o da Üçüncü Murat zamanından beri kanun hükmüne gelen saraya mahsus teşrifat ve merasimle Eski Saraydan alınarak Yeni Saraya naklolunduğunu ve Saray kapısından içeri girince oğlu tarafından karşılandığını yazan İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray teşkilâtı, Sayfa: 154 ve müteakip) «Valide alayı» nın yapılış şeklini şöyle anlatıyor:

«Yeni padişah, cülûsundan bir kaç gün sonra vâlidesinin Eski Saraydan Yeni Saraya yani Topkapı Sarayı'na naklini emrederdi. Bunun üzerine rikâb-ı hümayun ve sikâr ağaları, kapıbaşılar, sultan kethüdaları, padişah evkafı mütevellileri, Haremeyn vakfı erkânı, baltacılar ve saire ile dar-üs-saade ağası ve yeni tayin olunan vâlide kethüdasına bir gün evelden tezkireler gönderilir ve ertesi günü Bayezit'teki Eski Saray'dan alay tertip edilirdi.

«Tahtırevan veya araba ile hareket eden vâlide sultanın geçeceği yolda iki keçeli Yeniçeriler selâm resmini ifa etmek üzere dururlardı. Üçüncü Selim'in vâlidesinin Eski Saray'dan Yeni Saray'a nakli şu tarzda olmuştur:

«Divan çavuşları mücevveze ile önlerine düşüp hâdehû Haremeyn-i şerifeyn'e müteallik gerek mensup ve gerek tevliyette olanlar da yine mücevveze ile yürüyüp bundan sonra vâlide kethüdası Mahmut Bey, paşalı kavuğuyla ve bol yenli kürk ve elinde asâ ile gidip, bundan sonra iki taraflı baltacılar ve daha sonra mücevveze ile dar üs-saade ağası ve andan sonra altı bevgirli ve perdeleri örtülü araba ile vâlide sultan ve arkasından iki tarafa para saçarak diğer bir memur geçmişti. Vâlide arabasının arkasından Yeni Saraya nakledilen cariyeler ile sultanlar vardı. Bunların arabaları seksen, yüz kadardı.

«Vâlide alayı Bâb-ı hümayundan içeri girip sağ taraftaki Has fırın önüne gelince Sultan Selim vâlidesini istikbal ile üç defa temenna edip sağ tarafından açılan arabanın penceresinden annesinin elini öpmüş ve önüne düşüp harem-i hümayuna getirmişti.

«Valide alayı Bayezid kulluğu yani karakolu önüne geldiği vakit Yeniçeri ağası, eğer ağa seferde ise vekili olan Sekbanbaşı tarafından karşılanırdı. Araba burada biraz tevakkuf eder, ağa yer öperek hürmet ve tazimlerini arzeder ve bu sırada kendisine hil'at giydirilip bir boyama içinde gerek ağaya ve gerek neferlerine ve maiyyetine mahsus olarak

evvelce tertip edilen defter mucebince atiyyeler verilirdi. Her kulluk geçildikçe oradaki kulluk neferlerine atiyyeler verilip bir taraftan da alaydan etrafa çil paralar saçılırdı. Alay Cebehane önüne gelince Cebecibaşı vâlide sultanı selâmlıyarak atiyyesini alırdı.

«İşte bu meraasimle Bab-ı hümayundan saraya gelirler. burada alay, hastahane köşesini geçmeyip Bab-ı hümayundan girenler rütbelerine göre iki sıraya dizilirler, burada bostancı baş haseki ile hasekiler ellerinde hezaran değneklerle dizilip daha ileriye kimseyi geçirmezlerdi.

«Vâlide sultanın arabası tamam Has fırın kapısı önüne gelince Padişah aheste aheste yürüyerek fırın hizasına yaklaşınca vâlidesini yerle beraber bazan iki ve bazan üç defa temenna ile selâmlar ve bunun üzerine çavuşlar alkış yaparlardı Vâlide sultan orta kapıdan içeri girdikten sonra alay dağılırdı.

«Vâlide alayından sonra Vâlide sultan saraya gelişinin ertesi günü Sadrâzam'a, eğer yoksa sadaret kaymakamına bir hükümnâme ile samur kürk ile hançer göndermek suretiyle saraya geldiğini resmen Paşakapısına bildirirdi. Vâlidenin gönderdiği hükümnâme ve kürk Paşakapısı'ndan istikbal olunur, Sadrâzam kürkü giyerdi. Vâlide sultanın kürkle beraber gönderdiği ferman, padişahlarınki gibi âşikâr okunmayıp sessizce okunur ve kürkü getirene hil'at giydirilip maiyyetine atiyyeler verilirdi. Sadrâzam seferde ise kaymakama gönderilenden başka Sadrâzama da ayrıca kürk yollanırdı. Sonraları yani on sekizinci asrın son yarısında Şeyh-ül-islâm'lara da vâlide tarafından kürk gönderildiği görülüyor.»

Tanzimattan sonra vâlide sultanların Eski Saraya ve yeni Padişah'ın annesinin Yeni Saraya nakli usulü ortadan kalkdığı için vâlide alayı da tarihe karışmıştır.

VÂLİDE DAİRESİ (والده دائره‌سی) [*Sar.*] Sarayda vâlide sultanların oturdukları yerlere verilen addır. [Bak: Vâlide Sultan].

VÂLİDE SULTAN (والده سلطان) [*Sar.*] Padişahların anneleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine yine o mânaya gelen «Mehd-i ulya» da denilirdi. İkinci tâbir daha eski olup diğer bazı Şark devletlerinde de kullanılmıştır. Vâlide sultan tâbiri, rivayete göre, ilk defa Üçüncü Murat tarafından vâlidesine verilmiş ve sonra umumileşmiştir.

Saltanat makamını işgal eden Padişahların ölümleri yahut hal'leri halinde kadınları ile anneleri ve kızları «Topkapı Sarayı» ndan «Eski Saray» a gönderilir ve yeni hükümdarın annesi hayatta ise «Vâlide sultan» unvanı verilerek «vâlide alayı» adı verilen alayla «Eski Saray» dan «Topkapı Sarayı» na nakledilirdi.

VÂLİDE SULTAN KETHÜDASI (والده سلطان کتخداسی) [*Sar.*] Padişah'ın annesinin işlerine bakmak üzere tâyin olunan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sultan ve şehzade kethüdaları gibi vâlide sultan kethüdası da tanınmış devlet adamlarından seçilirdi.

VAPURHANE (واپورخانه) [*San.*] Fabrika yerinde kullanılır bir tâbirdir. İlk zamanlarda buhar yerine vapur denildiği için buharla işleyen imalâthane ve fabrikalara bu ad verilmişti. Vesikalarda geçer.

VARAK (ورق) [*San.*] Yaprak, kâğıt parçası, pusula demektir. Varak'ın Arapça yaprak demek olduğunu, fakat bugün varak denilince kâğıt halinde gayet ince yaldız yaprak anlaşıldığını yazan Celâl Esat Araeven (Sanat Ansiklopedisi. varak maddesi) şu tafsilâtı da veriyor:

«Altından yapılan bu varakların taklitleri de vardır. Kurban bayramlarında koçların boynuzlarına yapıştırılan altından olanlara altın varak ve âdilerine yaldız varak denir. Bu varaklar bir defter halindeki ince kâğıtlar arasına konarak satılır. (Bak Altın varak.)»

Varak-ı mihr-ü vefayı kim okur kim dinler
Lâ

VARAKA (ورقه) [*Mal.*] Yazılı kâğıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. Varak Arapça tek yaprak, tek kâğıt demektir.

VARAKA-İ SAHİHA (ورقهٔ صحیحه) [*Mal.*] Hükûmetce tayin olunan fiyatlarla satılan kıymetli evrak (kâğıtlar) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Üzerlerine işaret konulduğu için «damgalı kâğıt» da deniliyor ve «evrak-ı sahiha» suretinde cemilendiriliyordu. Varaka-i sahiha Osmanlılarda aynı zamanda «Damga resmi» nin esasını teşkil eder. Bu türlü kıymetli kâğıtların ihdasının başlangıcı malî 1261 senesi Eylülünün birinci (Milâdi 1845) günüdür. Evrak-ı sahiha, nisbî ve maktu' olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Nisbiye tâbi olanlar kıymetleri yirmi para ile yüz elli kuruş arasında değişmek üzere sayısı altmış ikiyi bulmuştu. İlkin Ceride Muhasebesi'nce idare olunan evrak-ı sahiha sonradan müstakil bir heyete verilmiş, 1278 (1862 M.) senesinde vücude getirilen nizamname mucebince damga işi Darphane idaresi'nden alınarak aynı heyete verilmiştir.

O sırada iki nevi' damga da yapıldı. Arzuhallerle takrir ve tezkire kâğıtlarından maada

her nevi evrak-ı sahiha birinci mertebede tuğrayı hâvi damgalar ve arzuhallerle takrir ve tezkireler de kendilerine mahsus soğuk damgalar ile damgalanır ve bunların cümlesine ikinci mertebede addolunan ve Nezaret damgası adı verilen ikinci damga daha vurulurdu.

Birinci damgalar evrak-ı sahibanın yüz taraflarına, ikinci mertebedeki damgalar da arka taraflarına basılırdı.

Evrak-ı sahiha çoğaldığı ve damga işleri de arttığı için sırf damga işlerini görmek üzere (Damgahâne) unvanı altında bir daire teşkil olunmuştur.

Nihayet 1290 senesi şevvalinde (1873 M.) Damga nizamnamesi namiyle bir nizamname neşredilmiş ve bu nizamname ile evrak-ı sahiha bir kat daha yolunu konulduğu gibi ilk defa olarak pul da ihdas olunmuştur.

VARAKÇI (ورقچی) [*San.*] Altın parçalarını döverek gayet ince bir kâğıt haline getiren san'atkâr hakkında kullanılır bir tâbirdir.

VARAKPARE (ورقپاره) [*Hal.*] Kâğıt parçası: ufak tezkire, pusla yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

VARDABAŞO (واردباشو) [*Bah.*] Demir atıldığı veya anbardan, yahut her hangi bir yerden ağır eşya alınacağı ve çıkarılacağı zamanda etrafta ve anbar içinde bulunanların korunmaları için ikaz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

§ [*Hal.*] Hiçbir işle uğraşmıyan, önünü ardını gözetmeksizin salma bir halde dolaşanların halini belirtme yerinde de kullanılır bir tâbirdir.

VARDA BEŞ ÇİFTELİSİ (واردا بش چفته لیسی) [*Bah.*] Yelkenli harp gemileri zamanındaki İnce donanma gemilerinden birinin adıdır. «Uçurum» dan büyük, «Karamürsel» den küçüktü.

VARDAFOGA (واردافوغا) [*Top.*] Kaval toplarını ateşlemek için yuvarlak tarafları kızdırılarak kullanılan demir çubuklara verilen addır.

VARDAKORDA (واردا قوردا) [*Bah.*] Armadan gelen serviçelerin çarmıklara sürünüp aşınmamaları için ana çarmıkların rililere yakın yerlerine bağlanarak konan oluklu ağaçlara verilen addır.

VARDAKOSTA (واردا قوصطه) [*Bah.*] Eskiden sahil müdafaa ve muhafazasında kullanılan gemilere verilen addır. Fransızca Gard de kode'den bozmadır.

§ [*Hal.*] İri yarı, şişman kadınlara da vardakosta denir.

VARDALUMBAR (واردا لومبار) [*Bah.*] Yelkenli harp gemilerinin rampa muharebelerinde düşmanın lombarlardan girmesini men' için kullanılan uzun gönderli süngülere verilen addır.

VARDAMANA (واردامانا) [*Bah.*] Filikalardan yan iskelelerine çıkarken tutulmak için iskelelerin korkuluk puntalının başlarındaki deliklerden geçirilip sarkıtılan çımalara verilen addır.

VARDA TOPU (واردا طوپی) [*Top.*] İhbar için atılan kurusıkı top hakkında kullanılır bir tâbirdir.

VARDAVELE [واردا وله] [*Bah.*] Serenlerin üzerine yelken bağlamak için cundadan cundaya gerilen halatlara ve çekilmiş demir çubuklara verilen addır.

VARDİYAN (واردیان) [*Bah.*] Eski harp gemilerinde nöbetçi zâbitlerin emirlerini tebliğe memur düdüklü çavuşlara verilen addır. İtalyanca gardiyan'dan bozmadır. Kadırgalarda vardiyan namiyle iki kişi bulunurdu. Bunlardan biri selestre yani düdük çalar, öteki yelkenlerin idaresine nezaret ederdi.

VARDİYANBAŞI (واردیانباشی) [*Bah.*] Gemi suvarisi olan azab reisine verilen addır. Vardiyanbaşı reis olur, azablara kumanda ile onları idare ederdi.

VARİDATİ (وارداتی) [*Mal.*] Defterdarlık dairesinde (Maliye Nezareti) gelir işleriyle meşgul olan memurlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Varidatçı demek olan bu memurlar Baş Defterdarlıkta müteadditti. Vesikalarda Varidati-ı sıkk-ı evvel, Varidati-i şıkk-ı sani suretinde de geçer.

VARİDAT-I GAYR-İ MELHUZA (واردات غیر ملحوظه) [*Mal.*] Devlet gelirleri arasında gösterilmiş olmayıp sonradan herhangi bir vesile ile meydana çıkan gelir hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan varidat, maddiyatta devlet hazinesine yahut bir kimseye ait nakit para, maneviyatta akla gelen şeyler demektir.

VÂRİS (وارث) [*Fık.*] Mirasçı, kendisine başkasından miras kalmış olan adam yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i «veresə» dir.

Şâh-i Cem kevkebe Sultan Selim
Vâris-i memleket-i heft iklim
Nef'î

VAROŞ (واروش) [*Coğ.*] Şehrin kale dışında olan kısmı, şehrin kenar mahallesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Macarca Varos'tan bozmadır.

VARSAĞI (وارساغی) [*Ede.*] Halk şairlerince şarkı tarzında yazılan manzume nevilerinden birinin adıdır.

Ne gördüm bir uyuz dellâkin olmuş ziver-i düşu
Biraz türki, biraz varsağı, birkaç şarki vü mâni
Seyyid Vehbi

VÂSIL (واصل) [*Sof.*] Allah'ı bilenler ve emirlerini yerine getirip nehiylerinden kaçınanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İki kısma ayrılan vâsıllar için (Istılahat-ı Meşayih) te şu tafsilât verilmiştir: «Ol arifân-ı billâh olanlara derler ki iki kısımdır. Allah volunu tutanlar ibadât ve evamir ve nevahiye mütabaat ve müraat ile «فاذا احببته كنت سمعه وبصره ويده ولسانه» sırrının kemal ve nihavetine vâsıl ve mertebe-i mahbubiyyete bâliğ ola. Vâsılın kısm-ı evveli anlardır ki nur-i tecelli-i İlâhî anların nur-i aklını setreder ve bahr-ı vahdette mest ve müstağrak olurlar ve ol istiğrak ve bihutluktan mutlaka bir daha sahil-i sahve ve mertebe-i akla rücu' etmezler. Çünkü meslûb-ül-akl (aklını kaybetmiş) olurlar. Ulema ve evliyanın ittifakiyle tekâlif-i Şer'iyye ve ibadât bu taifeden sâkit olur. Zira ki teklif akıl üzerinedir. Bunlar ise vâlihan-ı Haktır. İkinci tâife anlardır ki derya-yı vahdete müstağrak olduktan ve kendi varlığından fâni ve Hak'la vâki olduktan sonra irşad-ı halk için sahil-i sahv bad-el-mahve ve fark bad-el cem' mertebesine tenzil olunurlar. Bunlar nasıl ki bidayet-i halde feraiz ve nevafilden hukuk-ı Şer'iyyeyi eda ile kaaim iseler nihayette dahi öyledirler ve vesail ve vesaikten el çekmezler.»

VÂSİL-İ HAK (واصل حق) [*Sof.*] Sülûk yolundaki menzil ve merhaleleri geçerek tevhid menziline erişmiş olan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Buna Türkçede «Erenler» denir.

VÂSİ' MEZHEB (واسع مذهب) [*Hal.*] Mecaz yoluyla lâubali, rindmeşrep, yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında mezhebi geniş suretinde kullanılır.

Bolu'dan gelmiş idi mâder ü eb
Sonra çıktı bu da vâsi' mezhep
Sünbülzade Vehbi

VÂSİTÎ (واسطی) [*San.*] Kamış kalemlerin iyi cinsinden birine verilen addır. Irak'ın Vâsit adlı bölgesinde çıkan bu kamış için Âli «Menakıb-ı Hünervan» da (sayfa: 10) «Hoş nüvisan-ı cihan ve rakam giran-ı maarifnişan olan (güzel yazı yazmağı bilenlerden) üstadlara vacibtir ki kalem kısmının elbette vâsitîsini kullanalar. Anın dahi gayet muhkem ve metin ve mesabe-i ahenin (demir gibi) olanlarını ihtiyar eyliyeler» diyor. Demir ve çelik uçların icad edilmesi Avrupa'da kustüyü kalemlerin metrûk kalmasını mucip olduğu gibi kamış kalemlerin de kullanılmasını azaltmıştı. Lâtin harflerinin kabulü sayısı beş onu geçmiyen hattatlarla azalan güzel yazı vazma heveslilerine münhasır bir hale getirmiştir.

VASİYY (وصی) [*Fık*] Terike veya kaasırlar veyahut her ikisi üzerinde kendisine tasarruf hakkı tefviz olunan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir. Müteveffanın (ölünün) kendisi tarafından tefviz edilmiş ise «vasiyy-i meyyit», kadı tarafından tayin edilmisse «vasiyy-i kadı» denir. Kadı tarafından tefviz olunana «Musa leh» de denilir Mûsî tarafından ölümünden sonra malında veya çocuklarının işlerinde tasartuf etmek üzere tâyin olunan vasiyye «vasiyy-i muhtar», hâkim tarafından tâyin olunana «vasiyy-i mansub» denir.

VASİYYET (وصیت) [*Fık.*] Bir malı veya menfaati ölümden sonraye izafetle bir şahsa veya bir hayır cihetine teberru' volivle yani meccanen temlik etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vasiyyet; lûgatta emir, bir işi birisine ısmarlama demektir.

VASİYYET-İ MUALLÂKA (وصیت معلقه) [*Fık.*] Bir şarta bağlanmış olan vasiyyet hakkında kullanılır bir tâbirdir.

VASİYYET-İ MUKAYYEDE (وصیت مقیده) [*Fık.*] Muayyen bir hâdise ile veya bir vakit ile veyahut bir mekân ile takvid edilen vasiyyet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Böyle bir kayıt bulunmayan vasiyyete (vasiyyet-i mutlaka) denir.

YASİYYET-İ MUTLAKA (وصیت مطلقه) [*Fık.*] Muayyen bir hâdise ile, bir vakit veya mekân ile takyid edilmeyen vasiyyet hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bir kayd ile takvid edilen vasiyyete (vasiyyet-i mukayyede) denir.

VASL (وصل) [*Ede.*] Bir kelimenin sonundaki harfi, sonraki lâfzın sesli harflerle başlıyan ilk hecesine vurmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ziya Paşa'nın:

Milyonla çalan mesned-i izzette ser-efraz
Birkaç kuruşun mürtekibi cây-ı kürektir.

beytindeki (ser) kelimesinin (r) si (efraz) ın (e) sine vurulup (serefraz) okunuşu gibi.

Üstad Tahir Olgun (Edebiyat Lügati) nde şu tafsilâtı da veriyor:

«Eski şairler (a, e, i, o, ü) ile başlıyan kelimelerde vaslı câiz görürler, fakat (ع = ayın) ve (ه = he) harflerine yapılan vaslı kusur sayarlardı.

Meselâ Yahya Kemal'in:

Mehtâb idi güller ve senin en güzel aşkın
Velhâsıl o ru'ya duruyor yerli yerinde

beytindeki (en güzel aşkın) terkibi vezin icabı en güzelaşkın gibi okunmak lâzım geldiğinden böyle bir vaslı hoş görmezlerdi.

Pek samimîdir, yolanda olmasın bu aşk heder

mısraındaki (aşk) ın (heder) e vasledilip (aşkheder) okunması da böyle sayılırdı.

«Bunların birincisine (vasl-ı hemze), ikincisine (vasl-ı ayn), üçüncüsüne de (vasl-ı ha) denilirdi. Şimdiki yazımızda (ع = ayın) olmadığı için vasl-ı ayn da olmamak lâzım gelir. Fakat (ه=h) vaslı yapmamaya dikkat etmelidir.»

VASLE (واصله) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlevî tarikatine mahsus elbise nevilerinden birine verilmiş addır.

VASSAL (وصال) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Bozulmuş ve dağılmış el yazması kitapları tamir ve kâğıtları yeniliyerek sahifeleri biribirine vasl ve tanzim eden mütehassıs sanatkâra verilen addır.

VASSALE (وصاله) [*San.*] Yazma kitapların kenarlı kısmına kâğıt ilâvesi şuretiyle yapılan tamir şekli hakkında kullanılır bir tâbirdir. Her iki kâğıt traş edilmek ve bir biri üzerine bindirilmek suretiyle yapılırdı. Bu şekilde yapıştırılmış olan kenarların sonradan ilâve edildiğinin tefriki kaabil değildi.

Yazma kitaplardaki cetvel kesikliği tamiri usulüne de bu ad verilirdi Çerçeve vaziyetinde kalan yan kâğıtları dikkatle ortalarından ufkî vaziyyette ikiye ayrılarak asıl çerçeve içinde kalan yazılı kısmın kenarları inceltilmek suretiyle çerçevenin ayrılan kısımları arasına sokup muştalamak suretiyle yapıştırılırdı. Bu şekildeki ameliyye ile cetvel kesiği fark edilmez bir hale gelir ve kâğıt ilâvesi gibi, cildın şeklinin bozulmasına meydan verilmezdi.

§ [*Vak.*] İki vakfı birleştirmek için yazılan vesikaya da «vassale» denir. Vassale; Arapça birleştirici demektir.

VAŞAK (واشاق) [*Gig.*] Derisinden kürk yapılan hayvan ve bunun postuna verilen addır. Eski vesikalarda çok geçer.

VAVİK (واويق) [*Ok*] Okun nişana dokunmayıp yanına düşmesi hali yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VEBÂL (وبال) [*Hal.*] Günah yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça olan bu kelime bundan başka zarar, ziyan, azap mânalarına da gelir.

Ey mah visal ile hoş et bir gece hâlim
Ey ahter-i talî' koma boynunda vebâlim
Fuzulî

VEBÂLİ BOYNUNA (وبالی بوینکه) [*Hal.*] Yapılan kötü bir işten ötürü günahı, azabı senin olsun yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Manî' olmam ne ise oynunuza
İşte gittim vebali boynunuza
Âsım

VECD (وجد) [*Sof.*] Kast ve tekellüfsüz olarak kalbe gelen hal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerde «zikrin halâveti hîninde (vaktında) ruhun, aşkın galebesine tahammülden aczı» suretinde tarif olunan vecdi şöyle izah edenler de vardır: «Na't-ı cemal-i İlâhî ile feyezan-ı rahik-i mükâşefeden husul-i sekr ile ruh tarabnâk olup kalbin hayret ve heyecan ile sîneçâk olmasıdır.» Vecidde asl olan sahibinin sun'i (eseri) olmamaktır. Çünkü o zaman vecd olmaz, arzu ile yapılmış bir şey olur.

Vermiş ona şevk-i ebedî nağme-i bişnev»,
Bigayet olun vecdine bâis o nevadır.
Tokadî zade Şekib

VECH-ÜL-HAK (وجه الحق) [*Sof.*] Her şeyin hakikatı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Çünkü her hakikatın kıyam ve vücudu Hakkın vücudiyledir. Sofiyyeye göre «فاينما تولوا فثم وجه الله» kavl-i şerifi bu mânayı müş'irdir. Yine onlara nazaran vech-i Hak bütün eşyanın mabih-ilkıyamı olan ayn-ı Hak'tır. Her kim ki eşyada kayyumiyyet-i Hakkı görür, her şeyde vech-i Hakkı müşahede eder.

VECH-İ ŞEBEH (وجه شبه) [*Ede.*] Müşebbeh ile müşebbehünbihin arasındaki münasebeti, yanî bir şeyin başka bir şeye neden dolayı benzediğini anlatan söz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VEDİ (ودی) [*Mal.*] Arabistan'ın bazı yerlerinde alınan vergi adıdır. Süleyman Sudi Efendi «Defter-i Muktesid» de (cilt 1, sayfa 104 haşiyesi) bunu şöyle izah ediyor:

«Vedi; lûgatça bad-el-bevl (küçük abdest bozduktan sonra) huruç eden suya ıtlak olunuyorsa da çirkin bir tâbir olduğundan bunu

rişvet ve harç mânasına olan enâve ve yahut eda kelimelerinden me'huz diye te'vil etmelidir» Bu vergi şehir ve kasabalarda yerleşmiş halktan alınmayıp mâmurelere giren aşiret ve urbandan para veya hayvan olarak alınırdı. Bu itibarla bir nevi duhuliyye resmi sayılırdı.

VEDÎ'A (ودیعه) [*Fık.*] Mâlikin temellükünde kalmak şartiyle saklanmak için verilen mal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vediayı kabul edene «vedi'» denir.

Ferdâ senin, dedim, beni alkışladın hayır,
Bir şey senin değil, sana ferdâ vediadır;
Her şey vedi'adır sana, ey genç unut ma ki
Senden de bir hisap arar âti-i müşteki
Tevfik Fikret

VEDÎ'A-TÜL-ALLAH (ودیعة الله) [*Hal.*] Ruh, can; cemaat, halk, nâs yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Allah'ın kullarına ait vergisi demektir.

VEFAEN BEY' VE FERAĞ (وفاءً بیع وفراغ) [*Huk.*] Menafii kendine ait olmak ve aldığı bedeli veya semeni ödendiği zaman geri verilmek üzere gayr-i menkul malını ahare bey' ve ferağ etme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında daha ziyade kısaca «vefaen ferağ» denilirdi. «Kanun-ı Medenî» nin neşrinden sonra «ipotek» tâbiri bu makama kaaim olmuştur.

VEFAİYYE (وفائیه) [*Sof.*] Sazelî tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Muhammed Vefa bin Muhammed bin Necmuddin-el-Magribiy-yil-İskenderî tarafından te'sis olunmuştur. Muhammed Vefa Mısrî lakabiyle de maruftu.

VEFK (وفق) [*Mit.*] Bir kimsenin ümit ve emeline uygun dualar, harfler yazılı muhtelif şekilde nüsha (muska), hamail yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Vefk; bir âyet, dua veya ismin ebcad sayısını kesr veya bast etmek suretiyle hasıl-ı cem' veya haric-i kısmeti üzerine her hanede bir adet zammetmek üzere 9, 16, 25 ... murabba'lara taksim edilmişti. Hanelerde bu âdetler konulmak suretiyle yapılırdı. Bunların konuluşu, usul ve kaidelerine, zaman ve saatiyle şartlarına uygun olursa dua veya ismin ebced sayısı kadar o isim, yahut dua okunmuş gibi manevî tesirini gösterdiğine inanılırdı. İsteğin yerine gelmesine vesile olduğu için maksatla vefkın veya vefk ile hanelerdeki adetlerin (sayıların) uzunluk, genişlik ve zaviye itibariyle muvafık bulunması bu adın verilmesine sebep olmuştur.

Pire, tahtakurusu, sivrisinek gibi hayvanların ölümü için yapılan vefkler de vardı.

Tanzimattan sonra kullanılmaz olmuştur. Vesikalarda geçer.

Eglemez Hikmet tenezzül yoksa kim erbab-ı aşk
Celb-teshir-i visalin vefk-i a'lâsın bilir
Herseklî Ârif Hikmet

VEKÂLET-İ DEVRİYYE (وکالت دوریه) [*Fık.*] Her azl edildikçe yenilenen vekâlet yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Seni ne vakit azledersem vekilim olmak üzere şu işime tevkil ettim» diye yapılan vekâlet o kabildendir.

VEKÂLET-İ HÜMAYUN (وکالت همایون) [*Sar.*] Padişahların nikâhlı haremleri ile hasekilerin yahut müstefrişelerin çocuk doğurmaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. [Bak: Şehzade, Sultan.]

VEKİLHARC (وکیل خرج) [*Hal.*] Büyük dairelerde ve konaklarda masrafa bakan adama verilen addır. Gene bu yerlerde idare işlerine bakan «kethüda = kahya» gibi bu da 1908 inkılabından sonra tarihe karışmıştır.

Vekilharcın O; kâhyan, müdir-i veznen O
Alış seninse de, mes'ul olan verişten O!
Mehmet Âkif

§ [*Ask.*] Yeniçeri orta veya bölüğünde Odabaşı'dan küçük, Bayraktardan büyük olmak üzere mevcut zâbite (âmir) verilen ünvandır. Haftada bir defa toplanan kumanya parası ile orta veya bölüğün işçesini te'min etmek bunun vazifesi idi. Yemek tablasını da bu tertip ederdi. Şimdiki tâbirle işçe memuru demektir.

VEKİL-İ MUTLAK (وکیل مطلق) [*İda.*] Eskiden Sadrazamlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadrazamlara «vekil-i devlet» de denilirdi. Vekil-i mutlaka Fatih kanunnamesi (S. 10) ile vesikalarda geçer.

Vekil-i mutlak olursan da çok getirme gurur
Ki sık tezakuh eder mülkümüzde gamla sürur!
Abdülhak Hâmit

VEKİL-İ MÜSECCEL (وکیل مسجل) [*Huk.*] Vekâleti mahkemece kayıtlı ve tasdikli olan vekil yerinde kullanılır bir tâbirdir. Resmî vekil demektir.

VEKİL-İ DEVLET (وکیل دولت) [*İda.*] Önceleri «Vezir-i âzam», sonraları «Sadrâzam» namını alan devletin en büyük memuruna verilen bir unvan, daha doğrusu Sadrâzamlar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bunun yerine «Vekil-i saltanat» da kullanılırdı. Bu tâbir, Fatih kanunnâmesi'nin (sayfa: 10) «Bigil ki

evvelâ vüzera ve ümeranın Vezir-i âzam başıdır cümlenin ulusudur cümle umurun vekil-i mutlakıdır» ibaresinde kullanılan «vekil-i mutlak» tâbirinden ve kendisine tefviz olunan vazifeden dolayı meydana gelmiştir.

VEKİL-İ MÜSEHHAR (وكيل مسخر) [*Huk.*] Mahkemeye gelemiyen müdde-i aleyhe (davalıya) hâkim tarafından nasbolunan vekil (avukat) hakkında kullanılır bir tâbirdir.

VEKİL-İ SALTANAT (وكيل سلطنت) [*İda.*] Sadrâzam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sadrâzam hakkında bundan başka «Vekil-i mutlak», «Vekil-i devlet» tâbirleri de kullanılırdı. Sadrâzam saltanatın ve devletin vekili sayıldığı için bu tâbirler meyana gelmiştir.

VEKİL-İ UMUR (وكيل امور) [*Hak.*] Birinin işlerine bakan adam hakkında kullanılır. bir tâbirdir.

Çoluk çocuk sürünürmüş sonunda aç kalarak
Huda vekil-i umurun değil mi? Keyfine bak
Mehmet Âkif

VELÂ (ولاء) [*Huk.*] Itaktan (kul azat etmektnn, dostluktan) meydana gelen hükmî karabet yerinde kullanılır bir tâbirdir. Velâ irse sebep olmıya salih bulunur.

Bir velâ perver-i insafsıar olsa dahi
Nazm-ı eş'arda hem kevkebe-i Hâkani
Muallim Naci

VELÂDET-İ HÜMAYUN (ولادت همايون) [*Sar.*] Padişah'ın doğum günü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Padişah'ların tahta çıktıkları «cülus-i hümayun» günü münasebetiyle olduğu gibi velâdet-i hümayunda da merasim ve şenlikler yapılırdı.

VELÂDET-İ ÂLİYYE VUKUU RESMİ (ولادت عليه وقوع رسمى) [*Sar.*] Padişahların doğan çocukları münasebetiyle yapılan merasim hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şehzade veya sultanın dünyaya gelişini Dar-üs-saade ağası'nın oda lalası Silâhtar ağaya müjdeler, ağa da lalaya bir bohça hediyye ederdi. Doğum Silâhtar ağa tarafından ilân olunurdu. Erkek ise Başinci yeri denilen mahaldeki toplar yedi, kız ise üç gün beşer nöbet atılırdı.

Üçüncü Sultan Mustafa'nın Hicrî 1172 (1758 M.) senesinde dünyaya gelen kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu münasebetiyle yapılıp, tarihlere uzun uzadıye geçen şenlik şöyle hülâsa edilebilir:

Hibetullah Sultan'ın doğumundan otuz kırk gün evvel bedestan kethüdalarına haber verilmiş, dükkânlarda ne kadar avize ve tertibat var ise toplanmış, Şahrâyin erbabından olan rical ve ocak ağaları da rekabet daiyesiyle gizli gizli tedarikâtta bulunmuşlar. Zengin, fakir herkes kapılarını, pencerelerini kandillerle donatmıya hazırlanmışlar. Zurnalar, davullar, çenk, seştar denilen saz erbabı haberdar edilmiş. Topkapı Sarayı'nın Bab-ı hümayun ve Bab-üs-saade denilen kapısının önüne içi «nice giranbeha avize, kandil ve âvinelerle tezyin ve tenvir edilmiş» bir tak kurulmuş. Bu takın sağ tarafında «taşra» hazinesinden «Has fırın» kapısına varıncaya kadar hastalar kapısı ve «düzme kapı» tâbir olunan yerler ve sol tarafındaki odun anbarından Has ahır kapısına kadar Cebehane-i enderun, Darphane ve Şehremini anbarları kapı ve duvarları altın ve gümüşten «masnu' ve mutalla', eşkâl-i hurşid misâl» ağır parlak kumaşlarla donatıldığı gibi «Filândire» (mızrağa ve gemilerde direklerin tepesine çekilen ensiz, uzun bayrak) şeklinde bayraklarla da ayrıca tezyin ve kandiller ile tenvir edilmiş. (Ortakapı) denilen en büyük kapının iki tarafına da büyük aynalar, nadide avizeler konulduğu gibi Sarav-ı Hümayun dahiliye kileri, seferli, hazineli, has odalar ve saray içindeki kasır mükemmelen tezyin ve ba husus enderun-u hümayundaki sofaya filândireler keşidesi için sütunlar dikilerek sütunların başlarına «mübarek bâd» yazılı mahyeler tertip kılınmış. Bâb ı hümayun ittisalinde zerdûz bir kıt'a sayeban nasb ve imaret duvarından saray meydanına doğru iki yüz ve Bâb-ı hümayun içinden Bâb-üs-saade'ye varıncaya kadar dört yüz meş'aleler, kapı araları billûr avizeler ve hesapsız kandiller ve sağında solunda şamdanlı birkaç yüz kebir ve sağir endam aynası ilâh. dizilmişti.

Vükelâ, rical, ulema ve ümeranın evleriyle sokak, çarşı ve pazarın tezyinatı pek fazla olup gece ve gündüz kapılar açık olduğu gibi avluları içine birer serir ve kimi fevvare mermer şadırvan ve fıskıveler etrafında oturacak yerler ve maksureler kunulmuştu.

Mefruşata ve masarifata gelince sündüs kumaş, abkarî nukuş, diba, zerbeft, üstüfe ve her evde ikişer üçer filândire resminde bayrak bulunduğu, Sadrazam Ragıp Paşa'nın pek çok tezyinattan başka yirmi bin Esedî (para nevilerinden biri) sarf eyleyip donanma müddetince beş bin okka zeytin yağı yaktığı, orta halli bulunanların bile bu uğurda, bin, bin beş yüz kuruştan noksan sarfiyatta bulunmadıkları, Padişah'ın ise beş yüz elli kese akçesi gittiği anlaşılıyor.

Cevahir bedesteninin içi tavanından yere kadar diba ve sırmalı klaptandan kumaşlarla donatıldığı gibi içine de iki üç bin keselik mücevherat bulunan gümüş telden yapılma bir kafes kethüda dolabının içine konmustu.

Hibetullah Sultan'ın doğumunu tebşir eden münadiler (tellallar) şehrin her tarafını dolaştıktan ve tebrik merasimi yapıldıktan sonra şehrâyin icra edilmistir.

Köçeklerin kimi kadın elbisesi giverek oynamışlar, her sınıf esnaf kendi sanatlarına münasebet alacak renkli elbise giymişlerdi. Meselâ mücellitlerle kâğıtcılar; elvan kâğıtlârdan cübbe ve geceliklер, başlarında türlü türlü kalensüveler, cesid çeşid bayraklar, fenerler, hafaflar; sahtiyan ve meşin urbalar, kürkçüler; türlü postlar ile kimi ayı, kimi kurt ve köpek hevetine girip Alayköşkü önünden geçmişlerdi. Sadrazamın sarayında ip canbazları, zurbazlar, geceleri hayal, saz, Mehterhane, Tersane ve Tophane ve Ağakapısında, Cebehane ile gümrüklerde devam üzere kol kol çangiler oynamıştır.

VELADİKA (ولادیقا) [*Îda*] Karadağ prensleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

VELÂ-İ ATAKA (ولاء عتاقه) [*Fık.*] Mevlâ ile memlûk arasında âzat neticesi olarak vüeude gelen velâ yerinde kullanılır bir tâbirdir. İrsi mucib sebeplerdendir.

VELÂ-İ MEVKÛF (ولاء موقوف) [*Fık.*] Mu'tiki taayyün etmiyen memlûk hakkında velâ' yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELED-İ MÜVÂLÂT (ولد موالات) [*Fık.*] Nesebi meçhul olan bir şahsın şeraiti dahilinde başkasiyle akdetmiş olduğu velâ yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELÂYET (ولاية) [*Fık*] Başkası üzerine tasarrufa nâfiz olmak verinde kullanılır bir tâbirdir. Hususî ve umumî olmak üzere iki kısma ayrılır:

1 — Velâyet-i hassa; hususi mahiyyeti haiz olan velâyettir. Babanın çocukları, vasinin kasırlar üzerindeki velâyeti bu kabildendir.

2 — Velâveti amme; Umum emval ve efrada şâmil olan velâyettir Kadı ve vali gibi devlet uzuvlarının velâyeti gibi.

§ [*Sof.*] Abd nefsinden fâni olarak Hak ile kaaim olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELED (ولد) [*Hal.*] Oğul yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i olan evlâd kelimesi müfred mekamında hem oğlana, hem de kıza ıtlak olunur. Müslümanların babaları ile birlikte isimleri yazılırken «bin» denildiği halde gayr-i müslimlerde veled kullanılır, Ahmet bin Mehmet, Kosti veled-i Yani denilirdi. Vesikalarda geçer.

Verdi her ruha dahi hübb-i veled
Ola tâkim bu teselsül mümted
Fâzıl

VELEDEŞ (ولدش) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı ileri gelenlerinin ocağa yazdırdıkları evlâd ve akrabaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vakanüvis Lütfi Efendi ocağın son zamanlarında bir «ahz-i asker» (asker alma) usulünü yazarken (Lüfi tarihi, cilt: 8 sayfa: 358) bunu şöyle anlatır·

«Yeniçeri ihtiyarları oğullarını veya evlâd makamında olan akrabalarından bir delikanlıyı «Ağa çırağı» namivle ocağın defterine mülâzim kavdettirip vefatı vuku buldukta o mülâzim bil'istihkak Yeniçeri olurdu. Bu misillû efrat hakkında «veledeş» yani müteveffanın veledi tâbiri müstamel idi. Bilâ veledeş Yeniçeri ihtiyarı bulunmaz gib idi.»

VELED-İ KUL (ولد قول) [*Ask.*] Yeniçeri, topçu, top arabacı, humbaracı, lâğımcı vesair kapıkulu ocağı mensuplarının çocukları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kuloğlu demektir

VELEDİBARGA (ولد بارغا) [*Bah.*] Fırtınalı havalarda yan yelkenleriyle beraber prova ana istralyaya açılan floga verilen addır.

VELED-İ MÂNEVÎ (ولد معنوی) [*Fer.*] Ahretlik, abret çocuğu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Öz evlâda «veled-i sulbî» denilir.

VELED-İ SULBÎ (ولد صلبی) [*Fer.*] Öz evlât yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELED-İ ZİNA (ولد زنا) [*Hal.*] Gayr-i meşru surette meydana gelen çocuk hakkında kullanılır bir tâbirdir. Mecaz yoluyle müfsid, fitnekâr yerinde de kullanılır.

Bir ester eyledi sebkat nice küheylânı
Zamanede veled-i zinalar aldı meydanı
Seyyid Vehbi

VELENA (ولنا) [*Bah.*] İstralyeler üzerinde açılıp bulunduğu istralyenin ismiyle anılan flok gibi üç köşeli yelkenin adıdır. Prova gabye istralyesinden açılan velena yelkenine müstesna olarak «trenktina», trenktina ile prova direği arasında açılan diğer floga da «veledibarga» denir.

VELİ (ولی) [*Fık.*] Velâyet hükmü haiz olan kimse hakkında kullanılır bir tâbirdir.

VELİAHD (ولیعهد) [*İda.*] Hükümdarın halefi (yerine geçecek olan) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «veliahd-i saltanat» suretinde de geçer.

VELİME CEM'İYYETİ (ولیمه جمعیتی) [*Hal.*] Evlenme münasebetiyle yapılan düğün ziyafeti yerinde kullanılır bir tâbirdir. Velime; Arapça mutlaka ziyafet demek ise de evlenme münasebetiyle yapılan düğünlerdeki toplantılara yemekli olduğu için o isim verimiştir.

VELİY (ولیّ) [*Sof.*] Cenab-ı Hakk'a mânevî kurbiyyet (yakınlık) kesbeden abd-i salih yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Kamus-i Osmanî) de «Malik, sahib, muin, sıddik, nasr mânalarında kullanılır: (veliyy-i nimet, veliyy ünniam, veliyy-ül-emr. § İki veyahut daha ziyade şeyin beyinlerine yabancı giremiyecek mertebede şiddet-i taalluk ve kurbiyyet kesbetmesine denilir. Bu münasebetle din ve itikat hayssiyyetiyle Cenab-ı Allah'a mânevî yakınlık kesbeden abd-i salih'a itikat olunur» suretinde ziah olunan bu tâbir sofiyye ıstılahı olarak «Istılahat-ı Meşayih» teki izahı şöyledir: «Fiil bimâna fâil (fâil mânasına) olarak taat ve isyan sebebiyle mütehallil ve mütegayyir olmıyarak tevali eden kimseye derler. Yahut bimâna mef'ul (mef'ul mânasına) olarak üzerine Alla-ü Taalâ'nın ihsan ve efdali tevali eden kimseye derler. Veliy; mümkün olduğu veçhile taata muvazabat (devam) ederek maasiden içtinap (çekinnen) ve lezzat ve şehevattan i'raz (kaçınan) ârif-i billâh ve ârif bisıfatillâh olan kimsedir.»

VELİY-Yİ KISAS (ولی قصاص) [*Fık.*] Kaailin kısasını istemeğe hakkı olan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELİYYULLAH (ولیالله) [*Sof.*] Cenab-ı Hakk'a mânevî yakınlıkla yakınlaşma mertebesine erişmek suretiyle Allah'a kalben ve kaaliben (kalbiyle) dost ve sıddik olan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELİY-YÜL-EMR (ولیالامر) [*İda.*] Emir sahibi, âmir yerinde kullanılır bir tâbirdir.

VELIY-YÜN-NİAM (ولیالنعم) [*İlm.*] Şeyhül-islâmlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun gibi Vezir-i âzam kethüdalarına «ağa efendimiz», kol kethüdalarına da «kethüda bey» denilirdi,

VENEDİK DUKASI (وندیك دوقه‌سی) [*Mes.*] Hicrî 1102 (1690-1691 M.) senesinde basılan yaldızlı altının adıdır. Buna «Şerifî» de denirdi. Venedik dukası denilmesinin sebebi Venedik altınına benzemesinden doloyıdır.

VERD-İ MUHAMMEDİ (ورد محمدی) [*San.*] Yaprak ve gülleri âyetler ve Peygamber'in evsafı yazılı ve tezhibli sanat eserleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Gül fidanı yahut ağacı şeklinde olan bu sanat eserleri Delâil i Hayrat içinde Mekke ve Medine şehirlerinin arasına yapıldığı gibi ayrıca da yapılırdı. Abanoz, yahut öd ağacından bir parça üzerine gayet ince oyulma suretiyle yapılanlar da vardır.

Her kimde ki var aşk ile bir derd-i Muhammed
Tâ karşısına kordu hemen verd-i Muhammed
Lâ

VERKA (ورقاء) [*Sof.*] Arapça boz güvercin demek olan verka sofiyye ıstılahı olarak nefs-i külliyye demektir. «Istılahat-ı Meşayih» teki izahı şöyledir: «Levh-i mahfuz, levh-i kader dedikleri bu olduğu gibi kemal-i tesviyeden sonra o tesviye gören suretlere nefh edilen ruh da budur. Tekevvün pezir olan (var olan) mevcud-ı evvel de budur. Bais-i tekevvün olan sebep (varlığına sebep olan) inayet-i İlâhiyyeden başka sebebi olmıyan akl-ı evvelin Hakk'a vech-i hassı vardır. O vech-i has ile Hakk'tan vücudü kabul etmiştir. Nefs-i külliyyenin ise birisi Hakk'a, diğeri sebeb-i vücudü olan akla olmak üzere iki veçhi vardır. Her mevcudun vücudüne başka sebep olsa da olmasa da o mevcudun akl-ı evvele bir veçh-i hassı vardır. Nefs-i külliyyenin, hafa'-i kudsten eşbah ve suvere (suretlere, şekillere) tenezzüli olduğu için nefse (Verka') tesmiye edilmiştir. Çünkü nefsin Hakk'tan tenezzül-i bedii ve arza inbisat-ı lâtifi derkârdır. Bazı hükema verkayı nüfus-i cüz'iyye yerinde kullanmıştır.»

VEZARET (وزارت) [*İda.*] Vezirlik yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vezir; mülkiyye rütbelerinin en yüksek derecesine verilen addır. (Bak: Vezir.)

Şem'-i cihanseray-ı vezaret ki şu'lesi
Meş'alfiraz-ı encümen-i hüsrevan olur
Nef'i

Yıkar tavileyi derler o bir imaret olur
İbadâ çifte atar payesi vezaret olur
Abdülhak Hâmit

VEZARET BERATI (وزارت براتی) [*İda.*] Vezirlik rütbesi verildiğine dair olan berat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Vezaret menşuri», «Vezaret fermanı» da denirdi.

VEZARET FERMANI (وزارت فرمانی) [*İda.*] Vezirlik rütbesi verildiğine dair olan ferman

hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Vezaret menşuri», «Vezaret beratı» da denirdi.

VEZARET-İ UZMA (وزارت عظمی) [*İda.*] Sadrâzamlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sadrâzam vezirlerin büyüğü olduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

VEZARET MENŞURİ (وزارت منشوری) [*İda.*] Vezirlik rütbesi verildiğine dair olan menşur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Vezaret fermanı», «Vezaret beratı» da denirdi.

VEZARET TUĞU (وزارت توغی) [*İda.*] Vezirlere vezirlik rütbesi münasebetiyle verilen tuğlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vezirlerin üç tuğu vardı.

VEZİN (وزن) [*Ede.*] «Aruz» bahirlerinin müstakil cüz'lerinden her biri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şiir ölçüsü demektir. Evzan şeklinde cemilendirilir.

VEZİR (وزیر) [*İda.*] Vezaret (Vezirlik) rütbesini ihraz edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı saltanatının sonuna kadar kullanılan «vezir» in lügat mânası yardımcı demektir. Yük mânasına da geldiği için devlet yükünü taşıyan anlamına da gelir.

Vezir unvanı Abbasî devletinin başlarında zuhur etmiş ve ilk defa Ebu Seleme-tül-Hilâl'e verilmiştir. Fas, Cezayir ve Tunus'un eski adı olan «Magrib» taraflarında kurulan devletlerle «Endülüs» deki vezirlere «Hâcib» denilirdi. Hâcib; perdeci demektir. Emire odasının perdesini tutacak kadar yaklaşmasından dolayı bu unvan verilmiş idi. Türk devletlerinin bazılarında da «Atabek» tâbiri kullanılmıştır. Osmanlılarda «Lala» denilirdi.

Osmanlıların ilk zamanlarında vezir bir tane idi. Sonraları çoğaldığından birinci vezire büyük vezir demek olan «Vezir-i âzam» unvanı verildi. Kanunî Sultan Süleyman zamanından itibaren Vezir-i âzam yerine «Sadrâzam» denilmiye başlanmıştır.

Fatih kanunnamesi'nde Vezir'lerle Vezir-i âzam için şu kayıt vardır:

«Vezirlerle ümeranın Vezir-i âzam başıdır. Cümlenin ulusudur. Bütün işlerin vekilidir. Malımın vekili Defterdarlarımdır. O, nazırıdır. Otarmada, durmada, mertebede Vezir-i âzam cümleden mukaddemdir.»

Vezirlik rütbesi ilk devirlerde «Beylerbeyi» likte temayüz edenlere verilir, ve «Kubbealtı» nda toplanan «divan-ı hümayun» a iştirak ettiği için «Kubbe nişin» denilirdi. Sultan Süleyman zamanında kubbenişin vezirlerin sayısı dokuzu geçmemişti. Sonraları sayıları çoğalarak valiliklere de vezirler gönderilmiye başlandı ve giderek hemen bütün valiler vezirlerden nasbedilir oldu. Hattâ bir iki sancak birleştirilerek bir vezire tevcih edilmek âdeti de ortaya çıktı.

Vezir olmak için hizmette eskimek, bulunduğu yerde iyi hizmet görmekle beraber iktidar ve ehliyyetle ve aynı zamanda zenginlikle şöhret almak lâzımdı. Vezirlere vezaret fermanı verilirdi.

«Vezirlik iptidalarda yalnız kubbe vezirliğine inhisar edip bazan Mısır, Budin, Yemen, Bağdat gibi mühim yerlere merkezden Kubbe veziri gönderilirken sonra buralara kubbe veziri haricinde vezirler tayin edilip mevcut ve mahdut olan vezir adedi artmış ve daha sonra Kaptan Paşa, Defterdar ve Nişancılara da vezirlik verilmek suretiyle kubbe vezirliğine inhisar eden vezaret mevkii bir mesned şeklinden çıkıp pâye haline gelmiş ve kubbenişinlik de mansıp şekline irca' edilmiş olduğunu» yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, sayfa: 194 ve mütaakıb) vezirlik için şu tafsilâtı da veriyor:

«Vezirlere vezaret şia'rından olarak tıla edilmiş (altın suyuna batırılmış) zincir verilirdi. Kendisine ilk defa vezirlik verilen zat divana gelip el öpmek için Padişah'ın yanına arza girdiği zaman kendisine sade has-ülhas hil'at giydirilip kürk giydirilmezdi.

«Vezarete tayin edilen zevattan kubbe vezirliğine gelenlerin Padişah'a hediyye olarak on iki kat (birer düzine) pişkeş çekmeleri kanundu. 1029 H. 1620 M. senesinde Rumeli Beylerbeyi iken vezirlikle kubbealtı'na yani Divan-ı Hümayuna memur edilen Hüseyin Paşa'nın pişkeşi şöyle idi:

Gümüş Sürahi kıt'a 12, Gümüş Maşraba kıt'a 12, Gümüş tepsi kıt'a 12, Seraser âlâ kuşaklık kıt'a 12, Seraser çatma Çatma kıt'a 12, Seraser Şahenk kıt'a 12, Seraser İstanbul kıt'a 12, Kadife-i Frengi kıt'a 12, Telli Frengi Diba-yi âlâ kıt'a 12, Atlas-ı Frengi kıt'a 12, Kemha-i Frengi kıt'a 12, Agel-i Bağdadî kıt'a 12, Darayî Donluk kıt'a 12, Darayi-i Şam Donluk kıt'a 12, Destar kıt'a 50, Gılmanan Nefer 12, Esban Reis 9.

«Harp zamanında devlet merkezindeki bir vezir sefere memur edildiği zaman kendisine sefer hil'ati ismiyle serasere kaplı samur kürk giydirilir ve Padişah ahırlarından at verilirdi.»

Değerli mudekkik Kubbealtı vezirlerinden sonra bazı mühim eyaletlere vezir olarak vali tayin olunanlar hakkında izahat verdikten ve 1005 H. 1596 M. tarihinde dokuzu dahil ve yedisi hariç olarak vezir sayısı on altıya çıktığını kaydettikten sonra şunları yazıyor :

«Hariç vezirlikten dahil vezirliğe terfi' ettirilen bir vezir İstanbul'a geldiği zaman kanun üzere hükümdara on iki kat pişkeş çekerdi. Yine bu suretle Beylerbeyilikten vezir olup gelenler de yine on iki kat hediyye takdim eylerlerdi.

«1008 H. 1599 M senesinde Kubbe ve Eyalet vezirlerinin miktarı yirmi üç olmuştur. Daha sonraki tarihlerde bazıları hizmetleri mukabili ve bazıları da sarayın himayesiyle vezir oluyorlardı. Meselâ Kanije muhafızı Tiryaki Hasan Paşa'ya hizmetine mükâfat olarak vezirlik verilmiş ve Yeniçeri ağası da yeniden vezir olmuş ve Nakkaş Hasan Ağa'ya da yeniçeri ağalığından vezaret verilmişti. Daha sonra Mirahorluktan, Silâhtarlıktan, Kapıcılar kethüdalığı ve daha küçük hizmetlerden birdenbire vezir tayin edilmesi mahdut olan vezir adedini artırmıştır.

«İşte 1050 H. 1640 M. tarihinden itibaren daha geniş surette Beylerbeyilere vezaret verilmek suretiyle vezir adedi artınca Beylerbeyilere mahsus eyaletlere vezir tayin edilir olmuş ve sancaklarda iki tuğlu paşalara yani beylerbeyilere verilmişti.

«Bu hal yani vezirlerin adedinin artması iltimastan başka seferlerin de araya girmesiyle 1210 H. 1795 M. senesine kadar devam etmiş, bir takım ehliyyetsizlerin ve zalemeden olan bazı âyan ve sergerdelerin isyanlarından korkarak def-i belâ kabilinden vezaret mukabili en yüksek mevkie çıkarılmaları vezirliğin eski ehemmiyet ve revnakını pek ziyade azaltmıştır,

«III. Selim, 1795 m. de vezirlerin çokluğu sebebiyle bunlara vazife olarak verilecek valilik bulunmasını ve hattâ beylerbeyilere verilmesi lâzımgelen sancakların biri ve ikisi birleştirilerek vezirlere verildiğini görerek vezirlerin adedini tahdit ile her sene vezir tâyin usulünü de kaldırıp bunların âzamî beş, asgarî üç sene valilik etmelerini - tabiî su-i istimali görülmemek şartiyle - kanun yapmış, vilâyetten vilâyete vali naklini bir usule bağlamış, ehliyyeti şart koymuş ise de kendisinden sonra yine eski sakim usule avdet edilmiştir.

«Vezirliğe tayin edilenler evvelâ Padişah huzurunda ve sonra da Sadrazam tarafından kabullerinde kendilerine hil'at giydirilirdi. Kendilerine evvelâ vezir olduğuna dair fermaan verilir ve o fermanda vezaret berat veya menşurunu aldırması emrolunur, o da ya bizzat veya bir adamı vasıtasiyle vezirlik nişanını veya menşurunu aldırırdı. Kendisine vezirlik verilmiş zatın vezaret menşur veya beratının kuburunun yani mahfazasının yeşil atlastan olması kanundu Eğer defaten vezir olan zat Sadaret kaymakamı veya Kaptanpaşa olur ve yahut kendisi İstanbul'da bulunursa âdet üzere Reisül-küttap vezaret beratını ve Nişancı nişan takımını ve Emir-i alem de tuğunu bizzat götürüp teslim ederlerdi. Vezir olanlardan tuğ caizesi ve mansıp caisesi olarak iki türlü vergi alınırdı. Bu caizeler tayin edildikleri vilâyetlere ve hizmetlerine göre muhtelif idi. Mısır valiliği en çok caizesi alınan vilâyetlerdendi. 1099 H. 1688 M. de Mısır valiliğine tayin edilen Silâhtar Hasan Paşa'dan tuğ caizesi olarak kırk beş ve mansıp caizesi olarak da yüz elli kese alınmıştı Vezir olana vezirliğine alâmet olmak üzere üç tuğ ile sancak verilir ve kendisi devlet merkezinde ise merasimle ikametgâhına gönderilirdi.

«Vezirliğe tayin edilen zat İstanbul'da ise daha evvel söylendiği gibi bizzat konağına Reis-ül-küttap tarafından vezaret menşur veya beratı ve Nişancı tarafından da nişan-ı hümayun takımı ve Emir-i alem tarafından da tuğ götürülmek kanundu. Yine vezir İstanbulda ise hil'at giydikten sonra Paşakapısı'ndan alıp önüne düşerek konağına götürmek Çavuşbaşının vazifesi idi. Bu hizmetlerinden dolayı yeni vezir reis efendiye, nişancı, mir-i alem ve çavuşbaşı'ya kanunen muayyen ve münasip hediyye ve atiyyeler verirdi.

«On sekizinci asırda birisine ilk defa olarak vezirlik tevcih edilirse Sadrazam'a otuz bin, Sadrazam kethüdasına on bin akçe verirdi. Yine sadrâzam kethüdasına bundan başka kürk ile at ve elbise bedeli olarak 3500, Reis-ülküttaba hil'at, at ve getirdiği vezirlik beratı resmi olarak 3000 ve tevkii yani Nişancıya hil'at, at, ve sair mühimmat (nişan takımı) için 2000, ve Çavuşbaşıya at ve hil'at bedeli 2000, tuğ ve sancak tevdii münasebetiyle Emir-i aleme 1500 akçe verildiği gibi birinci, ikinci tezkirecilerle mektupcu, kâtip, beylikci ve âmedci Efendilerden her birine ayrı ayrı beşer yüz akçe, mektupcu ser halifesine, kâtibine, sadrâzamın adamlarına ve teşrifatçı ile maiyyetine muayyen caizeleri verildikten sonra 241 akçe bayrak resmi ve 450 akçe tuğ resmi ki cem'an vezirlik caizesi olmak üzere 64875 akçe verilmekte idi. Bu para kese hesabiyle yüz otuz kese tutuyordu.

«Diğer bir vesikada da kendisine yeniden vezirlik verilen bir zatın, Sadrazamdan maadasına verdiği caize veya vergiler şöyle gösterilmektedir:

«Yeni vezire Nişancı tarafından divit (hokka takımı) teslim olununca:

Nişancıya: Ferace samur kürk 1, Donanmış esb 1, Nakdiye 500. Kisedar'ına: Kuruş 30, Çuha 1, Kumaş 30.

Divittar'ına: Kuruş 30, Çuha 1, Kumaş 1. Reis-ül-küttab'a: Ferace samur kürk 1, Donanmış at 1. Kesedarına 50, nakdiye 500, Kuruş 1550.

Çavuşbaşı ağa'ya: Ferace samur kürk 1, esb 1. Kisedarı'na: kuruş 500, kuruş 1500,

Sadrazam mektupçusu'na: Nukud kuruş 500, çuha 1, kumaş 1 kuruş 40. Birinci tezkireci: Nukut 300, çuha 1, kumaş 1. İkinci tezkireci: Nukut 250, çuha 1, kumaş 1.

Ser bevvabin-i sadr-ı âli'ye: Çuha 1, kumaş 1. Telhisî ağa'ya: Çuha 1, kumaş 1. Sadrazam selâm ağasına: Çuha 1, kumaş 1.

Sadrazam kapıcıları bölükbaşısı'na: Çuha 1, kumaş 1.

«Sadrazam kethüdasına ferace, samur kürk ile at ve nakden 1200 karuş verilirdi. Mir-i alem ile vezaret bayrağı ve vezaret tuğlarını götüren divan-ı hümayun bademelerine samur kürk, at, bayrak resmi, hil'atler ve destar bedeli olarak anlaşmak suretiyle Mîr-i aleme de 500, ocaklılarına 300, çuha ve kumaş bahası olarak 65 kuruş verilmekte idi.

«Bunlardan başka Sadrazamın Hazinedar, Silâhdar, Çuhadar, Mühürdar, Hazine kâtibi, Miftah ağası, Divittar, Kaftan ağası, Destar ağası, Peşkir ağası, İbriktar ağa, Kilercibaşı, Kahvecibaşı, Sermehteran-ı enderun olan ağalarına derecelerine göre para, kumaş, çuha, hatayî verilirdi. Kethüda-yi sadr-ı âli dairesinden kethüda bey hazinedarı, kethüda mühürdarı, kethüda karakulağı ve alay başçavuşuna da çuha ve kumaş verilirdi.

«Vezirlerin tevcihatından, Sadrazamdan çavuşlara kadar câize almaları usulü H. 1245, M. 1828 senesinde kaldırılmış ise de bilâhare yine ipka olunmuş ve alınacak paranın mukataat hazinesine irad kaydedilmesi münasip görülmüştür.

«Onsekizinci asra kadar vezirlere has verilirdi. Haslar hep bir yerde olmayıp, bazan bir kaç yerde olurdu; hass'ın miktarı Fatih Sultan Mehmed'in Kanunnamesi'nde senede bir milyon ile bir milyon iki yüz bin akçe arasında idi; bu miktar sonraları para rayicine göre artmıştı. Has, devletçe araziden alınan hasılatın öşrü ile senevî kanun üzere tahsili icab eden veya bir mahalden tahsis kılınan maaştan ibaretti; para rayici düştükçe has miktarı da zamanla artmıştı. Vezir kendi hassının her beş bin akçesi için sefere bir cebeli asker götürmeğe mecburdu. Daha sonraları has yerine vezirlere bulundukları vilâyetin imdadiyye-i hazariyye ve imdadiyye-i seferiyye denilen bir vergi tahsis edilmişti; hazariyye parası sulh zamanlarına ve seferiyye ise muharebe zamanlarına mahsustu.

«Has zamanında vezirler, haslarının varidatını vüzera hassı voyvodaları denilen memurlar vasıtasiyle tahsil ettirirlerlerdi. Vezirlerin ve Beylerbeyilerin adamları has işlerinde su-i istimal yaptıklarından dolayı H. 1130, M. 1717 senesinden itibaren her livanın kudretine göre seferiyye ve hazariyye vergileri tesbit edilmişti. Bunlar tahsil ettikleri paranın yarısını kendi masraf ve levazimatına sarfedecekler ve diğer yarısı ile de her bir nefere yetmişer kuruş olmak üzere ve kapı halkı namiyle mükemmel ve müsellah kuvvet tedarik edeceklerdi.

«Bazı eyaletler, vezirlere berveçh-i muhassıllık diye tevcih olunurdu. Bu da hasılatı hazineye ait olan o vilâyetin varidatının vali tarafından iltizam suretiyle tahsili demekti. Vali hazineye ait varidatı ödemek şartiyle o vilâyetteki bütün öşür ve resimleri iltizama vermek suretiyle hazinenin parasını çıkardığı gibi kendisine de mühim miktarda para kalırdı. Valilere malikâne suretiyle yani kayd-ı hayat ile bir eyaletin tevcih edildiği de görülmektedir. Bu usul bir takım nufuzlu paşaların eyaletlere yerleşip âdeta yarı müstakil yaşamalarına sebep olmuştu.

«Yaşı itibariyle işe yaramıyacak bir dereceye gelen veya idarî ve askerî aczi anlaşılan veya gazaba uğrıyan bir vezir tekaüt edilerek kendisine geçinebilecek kadar tekaüt hasılatı veya bir mahallin mukataasından ve sair bir yerden aylık olarak muayyen bir para verilirdi. Bazan tekaüt edilen vezirin tekrar vazifeye tâyin edildiği de görülmektedir. Onyedinci asır sonlarında Vezir-i âzam ile vezirlerden birinin tekrar tekaüt edilmesi lâzım gelse altı yük akçe has verilir ve bazan bir lütf-i mahsus olarak bu miktar bir misline kadar arttırılırdı.

«Bazan vezir adedi artıp bu fazlalığa karşı memuriyyet veya mansıp az olduğu zaman bir kısım vezirler de mecburî tekaüde sevkedilirlerdi; bazı vezirlere mazuliyyet maaşı veya tekaüdiyye verilir, veya bunun mukabili berveçh-i arpalık kaydiyle bir yerin muayyen hasılatı verilip kendisi icabında yine hizmete alınırdı.

«Bir vezir hakkında zulmünden veya muvaffakıyyetsizliğinden dolayı şikâyet olmuşsa, kendisinin vezaret alâmeti olan tuğ ve sancağı alınırdı. Tuğ ve sancakları alınan vezirlerin bazan rütbeleri tenzil edilip kapıcıbaşılık ile bir mahalde ikamete memur edilirlerdi. Bazı vezirler halka yaptıkları zulme mebni bir hey'et huzurunda muhakeme edilir ve ceza görürlerdi.

«Vezirlerin katli icabettiği zaman kendisine hakaret edilmez ve vezareti dolayısiyle hoş tutulurdu.

«Serhadlerdeki vezirlerin icabında tuğra çekmelerine müsaade edilmişti; bu müsaade Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadaretinde ve 1053 H. 1643 M. senesinde kaldırılmış ve hatta bu hal Vezir-i âzam ile arası iyi olmıyan Nasuh Paşa zade Hüseyin Paşa'nın itirazına uğramıştır. Daha sonraları yine hududa tayin edilen vali ve seraskerlerin tuğra çekmelerine müsaade edilmişti; fakat bu müsaade lüzum halinde verilir, vezirler hodbehod tuğra çekmezlerdi. 1108 ramazan (1697 M.) tarihinde Babadağı'nda Serasker olan Yusuf Paşa, Özi tarafına memur edildiğinden eyaletlerin tevcihatı kendisine havale olunup tuğra çekmesine izin ve ruhsat verilmiş ve hükûmet tarafından Reis-ül-küttap vekili olarak da maiyyetine bir memur tayin edilmişti.

«Vezirlerden biri bir vazife alıp eyaletine giderken tâ vilâyeti merkezine varıncaya kadar yolda dâva dinler, şer-i şerif ve kanun üzere buyuruldular verirdi. Mansıbından azlolunan ve İstanbul'a gelen bir vezir de aynı suretle hareket ederdi; eğer kendisi bir vezirin eyaletine uğrarsa orada dâvanın hallini ona havale ederdi.

«Vezirlerin kalabalık maiyyetleri vardı; bunlara kapı halkı ismi verilir ve kapı halkı mükemmel olan vezire kapısı mükemmel vezir denilirdi.

«Vezirlerin İstanbul'da hükûmetle olan işleriyle diğer muamelelerinin takibi için birer kapı kethüdası bulunurdu.»

Vaktiyle vezirler büyük debdebe ve dârat sahibi idiler. Kanunî zamanında İstanbul'a iltica eden İran Şahı'nın kardeşi Elkas Mirza şerefine tertip olunan alayda (geçit resmi) vezirler muhteşem kapı halkıyla geçtikce Elkas Mirzanın Padişah geliyor zanniyle ayağa kalktığını ve böyle birkaç kere oturup kalktıktan sonra nihayet mevkib-i hümayunun vürudüyle Padişah'ın yaldızlar arasında güneş parlaklığıyle çıkışını görünce Osmanlıların saltanat ve azametleri hakkında bir fikir edindiğini tarihler yazarlar.

Zaman geçerek ehliyyet ve meziyyet yerine başka sâikler kaaim olmıya başlayınca gözler kamaştıran, büyük işler başarılma sayesinde elde edilen bu rütbe bol bol ihsan olunmıya başlandı. Kanije muhafızı Tiryaki Hasan Paşa'ya vezirlikle taltif olunduğunu tebşir eylediklerinde «Eyvah! Vezirlik rütbesi bize kadar tenezzül etti mi? Ona müstahak olmak için ne iş gördük? Devletin bir kalesini müdafaa ettik. O da vazifemiz idi» dediği de tarihlere geçmiştir. Bu büyük ihtiyarın gördüğü iş hemen insan gücünün üstünde iken yine kendinde kâfi liyakat görmemişti. Fakat sonraları iş çığırından çıktı. Sayıları çoğaldığı nisbette ehliyyet ve kifayetleri azaldı. Bundan dolayı da Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinde vezirlerin Padişah namına ferman yazmak salâhiyyetinin kaldırılması zarureti hasıl oldu.

Daha eski zamanlar şöyle dursun Üçüncü Selim zamanında (1787-1809) bir vezirin dairesinin şöyle teşkili mecburî idi: Kethüda, Divan efendisi, Kaftan ağası, Tütüneübaşı, Kahvecibaşı, İçağaları, Hazinedarlar, Karakulaklar, Çuhadarlar, Selâm ağası, Mirahur, Aşçıbaşı, Vekilharç, Kilercibaşı, Kavasbaşı, Delilbaşı, Tüfekçibaşı, Akkâmbaşı, Mehterhane heyeti ve bir de Cellatbaşı. Başların maiyyetlerinin sayısı vezirin kudret ve servetiyle mütenasip idi. Bir vezir ne kadar züğürt olsa memur olduğu vilâyete altı yüz atlı ile girmezse itibarı olmazdı Halkça ilk evvel göz temyiz vasıtası olduğundan Paşanın kıymeti, azamet ve debdebesiyle ölçülürdü. Bu kalabalığı vezir kendisi besler, bir vilâyetten öbürüne tahvil olununca da hepsini birlikte götürürdü. Ma'züliyyeti halinde yalnız delil ve tüfekçi takımını dağıtırdı. Bu kadar hadem ve haşemi olan bir vezirin tahvili halinde masrafının ne kadar çok olacağı kolayca tahmin olunabilir. Fazla olarak tahvil olunan vezir yolda uğradığı eyaletlerin valileri tarafından eyalet hududunda karşılanmak ve giderken de yine hududa kadar geçirilmekle beraber bir kaç gün misafir edilmek âdet olduğu gibi istikbal ve teşyide ve misafirlik esnasında hizmette bulunanlara ve hattâ bulunmıyanlara münasip hediyye ve atıyye verilmek dahi lâzım olduğu için sık sık azil ve nasba uğrıyan vezirlerin yol masrafları tahammül edilmez bir raddeye varır, büyük borç altına girmelerine sebep olurdu.

Vezirlik Osmanlı saltanatı ile beraber tarihe karışmıştır.

Vezire i'timad etme, benim devletlu Hünkârım
Olardur düşmen-i dinin, olardur devlete bedhah
Üveys

VEZİR DIŞ AĞASI (وزیر طیش آغاسی) [*Ida.*] Vezir dairelerinin dış işlerine bakanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Harem dairesine girip çıkan ve hareme müteallik işleri görenlere «Vezir iç ağası» denilirdi.

VEZİRÎ (وزیری) [*San.*] Eski yazma kitaplardan dört köşe ve murabba' şekildeki kitaplara verilen addır. Bu kitaplar ekseriyyetle küçük olurdu.

VEZİR İSKELESİ (وزیر اسکله‌سی) [*Ida.*] Sirkeci iskelesine verilen addır. Sadaret alayları bu iskeleden yapıldığı için o ad verilmişti. (Bak : Sadaret alayı)

VEZİR-İ ÂZAM (وزیر اعظم) [*Ida.*] Başvekil, Başbakan yerinde kullanılır bir tâbirdir. Osmanlı saltanatının başlarında, Abbasîler tarafından ilk defa kullanılan «Vezir» adlı en büyük devlet memuru bir tane iken sonraları çoğaldığından birinci vezire büyük vezir demek olan «Vezir-i âzam» denilmiştir.

Tarihî ve edebî tetkikleriyle tanınmış olan Profesör Fuat Köprülü «Bizans Müessesesinin Osmanlı Müessesesine tesiri hakkında bâzı mülâhazalar» başlıklı kıymetli bir tetkik yazısında (Türk Hukuk İktisat Tarihi Mecmuası, cilt 1, sayfa 165 ve mütaakıp) Vezir-i âzamlık hakkında Fatih kanunnamesi'nde yazılı hükümleri kaydettikten sonra diyor ki :

«Bu memuriyyetin İstanbul'un fethinden sonra Bizanslıların «grand domestique»inden alınmış olmasına en ufak bir ihtimal bile yoktur. Çünkü, daha Fatih'ten çok evvel Osmanlılarda «Vezir-i âzam»lığın mevcut olduğu bütün tarihi menbalardan anlaşılıyor... Daha «Orhan» zamanından başlıyarak Fatih Mehmed devrine gelinciye kadar birçok vezir-i âzamların isimleri malûmdur. Esasen, Fatih kanunnamesi'nde «bu kanunnamenin atası ve dedesi kanunu olduğunu» söylemek suretiyle, kendisinin, zannolunduğu gibi, büsbütün yeni bir şey yapmadığını açıkça anlatmaktadır. Devlet teşkilâtının başında yalnız bir «vezir» bulunduğu zaman, Vezir-i âzamlığın salâhiyyeti olana aitti ; halbuki vezirlerin adedi çoğalınca, içlerinden birinin başvezir olması zaruri idi. «Çelebi Mehmed» ve «İkinci Murad» devirlerinde vezirlerin çoğaldığını ve içlerinden birinin «Vezir-i âzam» unvanını aldığını o devre ait bütün vesikalardan öğreniyoruz. Hükümdarın vekâlet-i mutlakasını haiz olan «Vezirlik» müessesesinin Osmanlı Devletine daha sair birçok idarî teşkilât gibi - Anadolu Selçukîlerinden geçtiği pek tabiidir.»

Onaltıncı asır sonlarına ve hattâ onyedinci asır başlarına kadar Vezir-i âzamlık Kubbe vezirlerine verilmek kanun iken sonradan valilerden de Vezir-i âzam yapılmıya ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında da «Sadrâzam» denilmiye başlanmıştır. Tafsilât için (Bak : Sadrazam).

VEZİR-İ ÂZAM AĞALARI (وزیر اعظم آغالری) [*Ida.*] «Vezir-i âzam»ın maiyyet halkı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vezir-i âzamların kapı halkı adiyle kalabalık maiyyetleri vardı.

VEZİR-İ ÂZAM ALAYI (وزیر اعظم آلایی) [*Ida.*] Vezir âzamlığa tayin münasebetiyle yapılan alay hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Vezir-i âzam»a sonradan (Sadrazam) denildiği için bu münasebetle yapılan alaya «Sadaret alayı» denilmiştir. (Bak : Sadaret alayı).

VEZİR-İ ÂZAM KETHÜDASI (وزیر اعظم کتخداسی) [*Ida.*] Vezir-i âzam maiyyetinde iç işleriyle meşgul olan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Vezir-i âzam» unvanı sonradan «Sadrazam»lığa tahvil olunduğu için «Sadaret kethüdası», «Kethüda-yı sadr-ı âli» denilmiştir. (Bak : Kethüda-yi sadr-ı âli).

VEZİR-İ ÂZAM OTAĞI (وزیر اعظم اوتاغی) [*San.*] Sadrazama mahsus çadıra verilen addır.

VEZİR İÇ AĞASI (وزیر ایچ آغاسی) [*Ida.*] Vezirlerin harem dairesiyle alâkalı işlerini gören adamları hakkında kullanılan bir tâbirdir. Hareme girip çıkan bu ağalar hadımdı. Dış hizmetlerini görenlere «Vezir dış ağası» denilirdi.

VEZİR KAPI KETHÜDASI (وزیر قپو کتخداسی) [*Ida.*] Valiliklerde bulunan vezirlerin hükümet merkezindeki resmî işleriyle meşgul olan adamı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kapı kethüdaları valilerin tam salâhiyyetli vekilleri makamında olup onlar namına müsted'iyat ve taahhüdatta bulunurlardı. Kapı kethüdaları ilkin valiler tarafından seçilir, vazifeleri memuriyyetlerinin devamı müddetince sürerdi. Bu hizmetin şahsa bağlı kalması mahzurlu görülerek 1280 (1863) senesinde tayin ve azil şekilleri değiştirilmiş, devletçe tayin ve azilleri esası kabul olunmuştur,

Kapı kethüdalığı 1908 Temmuz inkılâbından evvel kaldırılmıştır.

VEZİR KELLESİ (وزیر کله‌سی) [*San.*] Şeker, pirinç ve kavrulmuş soğanla bütün olarak pişirilen balkabağına verilen addır. İriliğinden kinaye olarak bu ad verilmiştir.

VEZİR MÜFETTİŞİ (وزیر مفتشی) [*Vak.*] Sadrazamların nezareti altında bulunan vakıf

işlerine bakan memur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Evkaf Nezaretinin teşekkülünden evvel evkafın idaresi beşe ayrılmıştı. 1 - Haremeyn evkafı nezareti, 2 - Vezir nezareti, 3 - Şeyh-ülislâm nezareti, 4 - Darphane ümenası nezareti, 5 - İstanbul kadıları nezareti. Vezir müfettişinin idare ettiği vakıflar vezir nezareti idi.

Sadrazamların nezaretleri altında bulunan vakıflar Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman evkafiyle mülhakatından ibaretti.

Vezir müfettişliğine ulemadan bir zat tayin olunurdu.

Evkaf Nezareti teşkil olununca bunların hepsi oraya devredilmiş, bu sebeple vezir müfettişliği de tarihe karışmıştır.

VEZİR ODASI (وزیر اوطه‌سی) [*San.*] Sarayın mabeyn kısmındaki odalardan birinin adıdır. Saraya gelen Sadrâzam ile nazırlar bu odada bekletildiği için bu ad verilmişti.

VEZİR SARAYI (وزیر سرایی) [*İda.*] Sadrâzam konağı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vezirlerin oturdukları binalar ve hassaten Halil Paşa sarayına da bu ad verilirdi.

VEZNE (وزنه) [*Mal.*] Kasa yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vezne; arapça tartı yeri demektir. Eskiden altın ve gümüş paralar sayı ile olduğu gibi tartı ile de alınıp verildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Devlet daireleri ile Bankalarda ve büyük müesseselerde para alıp veren memura «Veznedar» denir.

VEZNE LEDRESİ (وزنه لدره‌سی) [*Öl.*] Yüz yirmi dirhem ağırlık ölçüsüne verilen addır. Otuz ledreye «vezne» ismi verilirdi. Şu halde vezne üç bin altı yüz dirhem demekti. Vezne ledresi bilhassa ipek gibi pahalı şeylerin tartılmasında kullanılırdı. Bir de «Kantar ledresi» vardı. O da yüz yirmi dirhemdi.

VEZNİ (وزنی) [*Fık.*] Yağ, bal, şeker gibi tartılan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Cem'i «vezniyyat» tır. «Mevzun» da bu makamda kullanılır.

VEZZAN (وزان) [*Vak.* - *Mal.*] Veznedar ve kantarcı yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyyelerle vesikalarda geçer.

VEZZAN-I İMARET (وزان عمارت) [*Vak.*] İmaret kadrolarında bulunan kantarcılar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tartı işleriyle meşgul olduğu için bu ad verilmiştir.

VİLÂYET ASKERİ (ولایت عسکری) [*Ask.*] Eyalet askeri yerinde kullanılır bir tâbirdir. [Bak: Eyalet.]

VİLÂYET KADILARI (ولایت قاضیلری) [*İlm.*] Eyalet ve vilâyet kadıları hakkında kullanılır bir tâbirdir. (Bak: Kadı).

VİRA İLE TESLİM (ویرا ایله تسلیم) [*Ask*] Kalenin müzakere yoluyla teslimi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Muhasara altında bulunan kalenin teslimini müzakere için içerden biri dışarıya çıktığı gibi muhasara edenlerden biri içeri girerek teslim şartlarını müzakere eder, iki taraf anlaştığı surette kale muhasara edenlere teslim edilirdi. Tarihlerde geçer.

VİRD (ورد) [*Sof.*] Tarikat büyükleri tarafından âyet ve hadislerden de bazı parçalar alınmak suretiyle meydana getirilen hususî dualar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tarikat mensupları bunları usullerine göre tekrar ederlerdi. (Kamus-ı Osmanî) deki izahı şöyledir: «Her gün kıraati vazife ittihaz olunan Kur'an-ı Kerimden bir miktar, bir cüz'e denir. Bu münasebetle okunan ed'iye-i me'sure ve münacata da ıtlak olunur.» Cem'i «evrad» dır.

Allah adın eyligen vird-i zeban
Girse nâr-ı dûzaha görmez ziyan
Kâzım Paşa

VOYNUK (وینوق) [*Sar.* - *Ask.*] Seferde ordunun ve vezirlerle devlet adamlarının atlarına bakmak ve sair zamanlarda Has ahır ve çayır hizmetinde kullanılmak üzere gayr-ı müslimlerden ve bilhassa Bulgar'lardan tertip olunan bir sınıf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» nda (sayfa: 501) tâbirin eski yazı ile yazılmış şekilleri münasebetiyle şu mütalâada bulunuyor:

«Bu kelimenin Bulgarcada doğrusu Vuynik olup eski tarih ve vesikalarda Arap harfleriyle Voynak, Voynuk, Voyneyk, Voynok, Voynik okunuş tarzında da yazılmış olup Voynûgan diye de cemi'lendirilmiştir. Tarihlerimizde ve vesikalarda Bulgarca telaffuzu olan Voynik ile Voanak ve Voynuk imlâları daha ziyade kullanılmış ve Voynuk şekli taammüm eylemiştir.»

Voynuklar amme ve hassa olmak üzere iki kısımdı. Seferlerde askerî hizmetlerde bulunanlara amme, Istabl-ı âmire hizmetinde bulunanlara da hassa voynukları denilirdi.

Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'ne göre (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, cilt: 1, sayfa: 325) Voynuk teşkilâtı Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa zamanında ilk defa Bosna'da yapılmıştır. Voynuklara hizmet mukabili verilen araziye «baştına» (çiftlik) denilirdi. Voy-

nuklar «Gönder» adıyle üçer dörder kişilik müfrezelere ayrılmışlardı. Her gönderden bir tanesi münavebe ile her sene hizmete girerdi.

Voynuklara ait yerler ne tapuya bağlanır, ne de satılırdı. Ölen voynuğun voynukluğa ait baştınası kat'iyyen mirasa girmezdi. Bu baştına oğul ve kardeşlerinden kendi yerine kim voynuk olacak olursa ona tevcih edilirdi.

Voynukların oğullarına ve voynukluğa namzet olan akrabalarına (Zevait voynuk) denilir, ve voynuğun vefatında veya malûliyyet dolayısıyle ihracında bu namzet onun yerine voynuk olurdu. Voynuğun oğul veya kardeşleri bulundukça hariçten voynuk yazmak memnu idi.

Her sene voynuklardan ne kadar münhal olursa Voynuk sancakbeyi o münhalleri merkeze bildirirdi. Hizmete gelen nöbetci voynukların yoklamaları Defterdarlara aitti.

Voynuk sancak beyleri ile çeribaşıları müslümandı. Diğer küçük âmirleri hıristiyan idiler.

Voynukların vergi ve rüsumdan istifadeleri uhdelerinde bulunan yerlerin voynuğun yeri olması ile meşrut idi. Bunlar kendi yerleri haricinde yer açıp tasarruf eyledikleri surette yer kimin dirliği dahilinde ise öşrünü ona vermiye, resim alınagelmiş ise resmini de ödemeğe mecbur idiler. Nitekim bir sipahinin timarı dahilinde yer tutan voynuk öşürle beraber vergi ve rüsumu da sipahiye vermekle mükellefti. Kanunnamede (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, cilt-1, sayı-2, sayfa 308) bu cihet şöyle yazılıdır: «Bir kimsenin timarı toprağında voynuk taifesi yer tutsalar öşürlerini verirler, değirmenleri olsa resmin verirler ve bilcümle rüsum-i örfiyye ve âdiyeyi reayâ gibi kanun üzere verirler muhalefet edemezler.»

Istabl-ı âmireye hizmet eden voynukların ahara raiyyet yazılmıyan oğulları, kardeşleri ve sair akrabalarından hariç ve İspençe ile mükellefiyyetleri lâzım gelenlerin haraç ve ispençe resmi sipahiye değil voynuk sancağı beyine aitti.

Voynuk zevaidi hakkında kauunnamede (Millî Tetebbu'lar Mecmuası cilt-1, sayfa-308) şu ahkâm münderiçtir: «Voynuk zevaidi ki haraç yazıla müstakil maiyyet baştınası tutmıya ve raiyyet hizmeti teklif etseler caiz değildir. Voynuk zevaidi haraç vazolmakla raiyyet kısmına giremez. Voynuğa noksan gelicek itmamı anınla olur. Voynuğun evlâdından olsun, akrabasından olsun anın gibilerden kimesne (kimse) madem ki raiyyet yazılmıya İspençe talep olunmaz.

Bir voynuğun voynukluk yerleri raiyyet olan kardeşlerinin yerleri müşterek olduğu ve tahdit edilmemiş bulunduğu takdirde sipahinin heyet-i mecmuasından değil, voynukluk yerlerle voynukluk olmıyan tayininden ancak raiyyete aidiyyeti anlaşılacak olan kısımdan öşür, sâlariyye, ispençe ve sair rüsum istifa edebilirdi. Yoksa tefrik edilmemiş olduğu ileri sürülerek heyet-i mecmuasından vergi ve rüsum alına.

Aynı kanunnamede yazılı olan bu hükme nazaran voynukların kardeş ve diğer akraba ve müteallikatının tekâliften muafiyyeti ancak onların raiyyet yazılmamış olmalarıyle meşrut olduğu anlaşılır. Bir defa raiyyet kaydolunmuş olan bir şahıs herhangi voynukla mevcut sıhriyyetten (evlilikle hasıl olan akrabalık) istifade ile muafiyyet talebine hak ve salâhiyyeti olamazdı.

Yine bu kanunnameye göre voynukluk arazisinde hariçten gelip ziraat etmek suretiyle istifade eyliyenler öşür ve sair rüsumunu voynuğa vermeye mecbur idiler. Vermemek istiyenler olduğu surette ziraatten men' ve arazi dilediği surette tasarruf etmek üzere voynuğa teslim olunurdu.

Voynuk olanlara fazla bir cemile yapıldığı da kanunun (Aynı kanunname, sayfa 300) şu kaydından anlaşılmaktadır: «Voynuk taifesine kelekten (ham) yer verilmemiştir. Hemen yumuşaklık verilmiştir. Ve hem voynuğun baştineleri mesaha olunmaz kadimine havale olunur kanundur.»

Sipahiye tâbi olan yerlerden voynuklar tarafından açılan ve tarla ve bağ ittihaz olunan yerlerin öşür ve rüsumunu timar sahibine vermeye kanun voynukları mecbur tutmaktadır.

Şu izahat gösteriyor ki voynuk ifa ettiği hizmet mukabilinde muayyen ve mahdut bir kısım araziye tararruf ediyor ve bu arazi için hiçbir tarafa vergi ve rüsum vermiyordu. Kendisi muayyen olan arazi haricinde yer işgaline kalktığı surette bu arazinin aşar ve sair rüsumunu dirlik sahibine vermiye mecbur olduğu gibi kendi dirliğini teşkil eden araziden aharın istifadesi halinde de bunun vergi ve rüsumunu şâgilinden almak hakkını haiz idi.

«Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı» adlı kıymetli eserde Voynuklar hakkında şu tafsilât ta vardır:

«Voynuklar hizmete çağırılışta hassa ve amme voynukları olarak iki kısımdı. Hassa voynukların, müsellem ve yürük teşkilâtlarında olduğu gibi nezaretleri beylerine ve amme voynuklarının nezaretleri ise çeribaşı ve voynuk seraskeri denilen timar sahibi zâbitlere aitti.

«Sefer yani muharebeye gitmek için dâvet edilen voynuklara sefer voynukları ve is-

tabl-ı âmireye çayır biçmek ve hayvanları çayırlamak için gelmeleri emrolunan voynuklara da çayır voynukları denilirdi. Tahrir defterlerine kayıtlı olan voynuklar mıntakalarındaki köylerde bulunurlardı. Her köyde 8-25 voynuk bulunurdu. Voynuklar, hizmete tırpanlariyle gelirlerdi. Voynuklar altı veya yedi olarak da iki sınıf idiler.

«Mahallî kadılıklara ve çeribaşılarına yazılan hükümlerle nöbeti gelmiş olan voynuklar, beygirleriyle hizmete gelirlerdi. Bunların bindikleri hayvanların kısrak veya aygır olmayıp iğdiş olması usuldendi. Çayır voynuklarının Hıdırellez'den evvel İstanbul'da bulunmaları lâzımdı. Sefer voynukları ise Nevruz'da İstanbul'da bulunurlardı.

«Voynuklar Rumeli'de bilhassa Bulgaristan'da bulunmakta idi. Münhal olan voynuklara vefat eden veya alil olup çıkan voynuğun oğlu, kardeşi veya akrabalarından biri tayin edilirdi. Şayet bunlardan hiç biri yoksa Zevait voynuk namzetleriyle kadro tamamlanırdı.

«Voynuklar bir voynuk sancak beyi veya seraskerine tâbi olmak üzere mıntaka mıntaka çeribaşıların emrinde olup her bir mıntakada bir çeribaşı ile bir pirimkür ve likatör denilen birer küçük zâbit vardı. Çeribaşı müslüman ve primkür ve likatörler hırıstiyandı. Timarlı olan voynuk çeribaşıları İstabl-ı âmireye hizmet edip emektar olanları hizmetleri mukabelesinde tekaüt tarikiyle tevcih olunurdu. Pirimkürlerin ziraat ve haraset eyledikleri çiftlik ve baştinelerinin hukuk ve rüsumları ve kendi oğulları ve kardeşlerinin cizye ve ispençleri hizmetleri mukabelesinde affolunmuş olup bundan başka avarız-ı divaniyye ve rüsum-u örfiyyeden de muaf idiler. Her mıntakada üç voynuk, gönder denilen bir zümre teşkil ederdi. Kanunnameye göre kara voynuklarının üçü bir gönder ve cebeli voynukların ise dördü bir gönderdi. Bu üçünden birisi nöbetle asîl olup hizmete gelir ve diğer ikisi veya üçü yamak olurdu. Asîl olanlar İstanbul'a İstabl-ı âmire hizmetine gelir ve hizmeti gördükten sonra ellerine büyük veya küçük Emirahorlardan hangisinin emrindeki yerde hizmet eylemişse ondan tezkiresini alıp yerine dönerdi. Ertesi sene üç kişiden diğer birisi hizmete girip mütebaki iklsi kendisine yamak olurdu.

«Voynuklar, hizmetlerine mukabil verilmiş olup kanunnamelerinde baştine denilen ve Türkçede çiftlik mukabili olan kendilerine ait voynukluk yerlerini ekip biçerler ve buna karşı kendi baştinelerinin öşrüyle koyun resmi, ot resmi, hazineye ait değirmen, kovan ve hınzır yani domuz vergilerinden muaf tutulurlardı. Yüze kadar olan kuyunlarının resimlerini vermezlerdi. Kendi harac (cizye) ve ispençlerinden ve avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf idiler. Bunlar hiç kimse tarafından angarya teklif olunmazdı. Voynukladan her gönder yalnız senede resm-i nize ismiyle Mart'tan Mart'a on altı akçe havvas-ı hümayuna bir vergi verirlerdi. Bunun altı akçesiri baştine, hizmet şartiyle mukayyet olup satılmaz, mirasa girmez ve yerine kim voynuk olursa ona verilirdi.

«Çayır ve otlara bakmak üzere İstanbul'a gelen voynuklar sarayın enderun ve birun ricaline ve yuntlara tevzi olunup hizmet görürlerdi. On altıncı asırdaki yani 935 H. 1528 M. tarihli bir voynuk defterinin kaydına göre Kanunî'nin Vezir-i âzamı İbrahim Paşa zamanından evvel İstanbul'a gelen çayır voynuklarının taksim şöyle olmuştu:

«Enderun atları tavilesine seferde 105, hazarda ise 30 nefer verilmiş olup birûn atlarına bakanların mecmuu 718 voynuktu. Sefer zamanında çayırda ve tavilede şerikı atlara her tavile için on üçer ve karaçullu atlara on ikişer ve hazar zamanında şerikilere onar ve karaçullulara dokuz voynuk verilirdi. Yine bunlardan Kızıl adası yunduna 50, İmralı yunduna 27 kişi verilip yalnız sefere mahsus olmak üzere top arabalarına yüz voynuk ayrılmıştı.

«Saraçbaneye 20, has ekmekçilere 2, divan solaklarına 8, dergâh-ı âli ağasına 12 ve enderun hazinesine de 10, serkilâriye 7 voynuk tefrik olunmuştu.

«Bunlardan başka yine aynı defterdeki kayde göre Vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya 50, Ayas Paşa'ya 40, Kasım Paşa'ya 40, Padişah hocasına 10, Hünkâr imamına 3, Nişancıya 8, Mîr-i aleme 7 ilâh. voynuk verilmişti. Bu tevziatın mecmuu 882 voynuktu.

«Voynuk teşkilâtı 1102 rebiülâhir (1691 ikinci kânun) tarihli bir fermanla lâğvedilmiş ve bunlar diğer reaya gibi vergi ve rüsuma tâbi tutulmuşlardı. Fakat sonradan H. 1104, M. 1693 de voynuk teşkilâtı iade edilmişti. Voynuk teşkilâtı H. 1295, M. 1878 tarihine kadar şöyle böyle devam etmiştir.»

VOYNUK BEYİ (ويونوق بكى) [*Sar.*] Hassa voynuklarının nâzırlarına verilen addır. Hassa voynukları'nın «Müsellem» ve «Yörük» teşkilâtı gibi teşkilâtları vardı.

VOYNUK KÂTİBİ (ويونوق كاتبى) [*Sar.*] İstabl-ı âmire teşkilâtı arasında bulunan me-

muriyyetlerden birinin adıdır. Has ahır hayvanlarıyle İstabl-ı âmire çayırlarına bakan hassa voynuklarının kayıtlarını tutar ve bunlara mütaallik muamelelerle meşgul olurdu.

VOYNUK SERASKERİ (ویونوق سرعسکری) [*Ask.*] Amme voynuklarının bulunduğu timar sahiplerinin başı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Seferde ordunun ve Devlet adamlarının atlarına bakan amme voynuklarının çeribaşıları da vardı.

VOYVODA (وویوده) [*Ida.*] Reis, subaşı, ağa gibi muhtelif mânalara gelen bir tâbirdir. Buğdan Voyvodası, Galata Voyvodası bu kabildendir. Voyvoda İslâvca bir kelimedir. Ağa, reis mânasına gelir.

Voyvodalık Osmanlılarda Hicrî onbirinci (Milâdî onyedinci) asırda başlamıştır. Eyalet valileri ve sancak mutasarrıfları uhdelerine tevcih olunan eyalet ve sancaktarın mülhak kazalarına daireleri gediklerinden veyahut halkın isteğiyle yerlilerin ileri gelenlerinden birini voyvoda tâyin ederlerdi. Bu voyvodalara merkezce mukataat hazinesi kaleminden evamir-i şerife verilirdi. Vazife gittikçe tevessü ve tammüm ederek sonraları bunlar kaza kaymamakamlığı vazifesiyle de muvazzaf olmuşlardır.

Timar ve zeamet usulü câri olan yerlerde voyvodalar yalnız mukataat ve havas kısmının varidatını eibayet ve Tanzimat'a kadar devam etmişlerdir. Bu itibarla voyvoda tahsil memuru demekti.

VÜCUD (وجود) [*Sof*] Bütün varlığın Allah'tan ibaret olduğu yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Vahdet-i vücud» nazariyyesine göre bütün varlık Allah'tan ibarettir. İnsan da dahil olduğu halde kâinat onun gölgesi, suretidir. Her şey ondan gelmiş, o varlıktan çıkmış, sonundâ yine ona gidecek, onda o ulu varlıkta fâni olacak, daha doğrusu o ulu varlıkta yaşıyacaktır. (Bak: Vahdet-i vücud).

VÜKELÂ VAPURU (وکلا واپوری) [*Bah.*] Boğaziçi'nde oturan vükelâyı (Nâzırları) sabahları iskelelerden alıp Sirkeciye, akşamları da Sirkeci'den alıp Boğaziçi'ne götüren hususi vapur hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sonraları Şirket-i Hayriye vapurları ile Boğaziçi'nden İstanbul'a gelen Nâzırlar yan kamaralarda otururlardı.

VUKUF-İ ADEDİ (وقوف عددی) [*Sof*] Nakşî tarikatindeki on bir tâbirden biridir. Diğerleri huş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd gerd, bâz keşt, nigâh daşt, yâd daşt, vukuf-i kalbî, vukuf-i zamanî'dir. Vukuf-i adedî; zikirde adede (sayıya) riayettir. Nefy ve isbata delâlet eden zikri her nefeste bir, üç, yedi, dokuz veya yirmi bire kadar zikreylemektir. Nefy ve isbat zikrinin en aşağı haddi günde bin beş yüz, en azı da bin İsm-i Celâldir.

VUKUF-İ KALBİ (وقوف قلبی) [*Sof.*] Nakşî tarikindeki on bir tâbirden biridir. Diğerleri huş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd gerd, bâz keşt, nigâh daşt, yâd daşt, vukuf-i adedî, vukuf-i zamanî'dir. Vukuf-i kalbî; kalbin Allah'tan agâh olmasıdır. Bu, kalbe Allah'tan başka bir şey gelmiyecek surette olmak icabeder. Buna «şühud» ve «vusul-i vücud» dahi derler (فاینما تولوا ثم وجه الله) âyeti buna işaret sayılır.

VUKUF-İ ZAMANİ (وقوف زمانی) [*Sof.*] Nakşî tarikatindeki on bir tâbirden biridir. Diğerleri huş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd gerd, bâz keşt, nigâh daşt, yâz daşt, vukuf-i adedî, vukuf-i kalbî'dir. Vukuf-i zamanî her anda halinden haberdar olmaktır. Sâlik bu sayede halinin şükrü mü, özrü mü mucip olduğunu anlar. Vukuf-i zamanî ile sâlikin işi tamam olur ve ser-i menzil-i maksuda erer.

VUZÛ (وضوء) [*Fık.*] Namaz için ahnan abdest yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan vuzû; abdestten başka temizlik mânasına da gelir.

Hube-i ağraz ile endişesi murdar olana
Günde beş kerre vuzû ile taharet gelmez
Yenişehirli Avni

VUZUH (وضوح) [*Ede.*] İfadenin derhal anlaşılacak derecede açık olması yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vuzuh «za'f-i te'lif», «ta'kid» ve «ibham» bulunmamakla tahakkuk eder. Öyle ifadelere vâzih denilir.

Y

YABANLIK (يابانلق) [*Kıy.*] Ev dışında giyilen elbise hakkında kullanılır bir tâbirdir. Evden dışarı çıkıldığı ve misafirliğe gidildiği zaman giyildiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Her gün giyilene «gündelik» denir.

YÂD-DAŞT (ياد داشت) [*Sof.*] Nakşî tarikatindeki on bir tâbirden biridir. Diğerleri huş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd gerd, bâz keşt, nigâh daşt, vukuf-i kalbî, vukuf-i zamanî, vukuf-i adedî'dir. Yâd daşt; Hak Taalâ'dan daima agâh olmaktan ibarettir. Bunu «huzur ber gaybet» suretinde tarif edenler de vardır. Kalbin Allah'ın yâdı ile rusuhundan (kuvvetlenmesinden, meleke hasıl etmesinden) ibarettir.

YADİGÂR (يادگار) [*Hal.*] Mecaz yoluyle baş belâsı, muacciz, musallat yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ol âfetin aşkıyle mest imiş vâiz
Bize nasihat eden yadigâri gördün mü?
Üsküdarlı Sırrı

YÂD-KERD (يادكرد) [*Sof.*] Nakşî tarikindeki on bir tâbirden biridir. Diğerleri huş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd daşt, bâz keşt, nigâh daşt, vukuf-ı kalbî, vukuf-ı zamanî, vukuf-ı adedîdir. Yâd kerd; hazırlamak demektir. Bu hatırlayış müridin kalbini hatırlaması, şeyhin kalbi mukabelesinde tutması, gözünü kapayıp ağzını da tutup dilini damağına yapıştırması, nefesini göbeğinin altında hapsetmesi, tam bir tâzim ile Lâ ilâhe illallah Kelime-i Tevhidi ile zikre koyulması, bunu kalbiyle söyleyip lisaniyle söylememesi, nefesinin habsinde sabretmesi, Kelime-i Tevhidi bir nefeste üç kere demesi, eserini gönlüne eriştirmesi şeklinde olmak icap eder. Zikirden maksat kalbin daimî surette Hak Taalâ'dan mahabbet ve tâzim vasfiyle agâh olmasıdır. Zikrin hülâsası bu agâhlıktır. Cemiyyet sohbetinde hâsıl olur. Kalbin hakikatı bilmek olan bir müdrikten ibaret olduğu için her tarafa gider, dünya işlerini o tefekkür eder; Tarfet-ül-ayında (gözün bir defa kırpılmasından ibaret bir ân) yerleri, gökleri, avalimi seyretmek ona müyesserdir. Onu diğer şeylerden ayırıp zikirle meşgul edilmesinin yolu «Lâ» yı hayalen göbeğinin altından yukarı çekip «İlâhe» yi alnından sağ tarafa meylettirerek «İllallah» kelimesini kalbe indirmektir. Böyle yapılırsa o zaman bunun ateşi bütün seyran eder.

YÂFİİ'YYE (يافعيه) [*Sof.*] Kadirî tarikatı şubelerinden birinin adıdır. Abdullah-ul-Yâfi'i bin Ali-yül-Kadirî tarafından kurulmuştur. «İmam-ı Yafi'i» adıyle şöhret bulmuş olan Abdullah-ul-Yafi'i Rifaî, Şazelî, Sühreverdî tarikatlerinden de hilâfeti haizdi. Ekberiyye tarikatı meşayihinden Şeyh Cemaleddin Yunus-ul-Kassar Gavsiyye hülefasından olduğu için Kutb-ı Mekkî, Nezil-ül-Haremeyn diye şöhret bulmuştu. Birçok eseri vardır. «Hülâsa-tül-mefahir fi menakib-i Abdülkadir» adlı eseri Kadiriyye şubesi müessisliğinin vesikası ittihaz olunabilir.

YAFTA (يافته) [*Mal.*] Tahrir sırasında dirlik sahiplerinin adlarına yazılan yerleri gösteren hüviyyet kâğıdı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Her mıntaka sahiplerinden bu yaftaları alanlar «muharrir-i memleket»ten tezkirelerini de alırlardı. Buna müsteniden merkezden berat ta verilirdi.

Yafta tâbiri kullanış şekline göre daha başka şeylere de delâlet eder. «Sanat Ansiklopedi» sindeki (Yafta Maddesi) izahı şöyledir:

«Bir şeyin ne olduğunu göstermek için üstüne yapıştırılan veya asılan kâğıt veya levha. Müzelerde sanat eserlerinin ve bunları yapanların isimlerini havi küçük levhacıklar şeklinde yazılır. Boya tulumbaları üzerine boyanın ismi yazılı olan yapıştırılmış küçük kâğıt. Duvarlara yapıştırılan ilân kâğıtlarına da denir. Eskiden evrak konulan torbaların üzerine, içinde ne olduğunu göstermek üzere yapıştırılan yazılı kâğıtlara torba yaftası denirdi. İdam edilecek-

lerin üstüne asılan yazılı kâğıda teşhir yaftası veya îdam yaftası tâbir olunur. Şişe yaftası, kutu yaftası diye de şişe ve kutular üzerine yapıştırılan ve onlarda ne olduğunu gösteren yazılı küçük kâğıtlara denir.»

YAFTA TAHTASI (یافته‌سی تخته) [*San.*] Üzerine yafta veya ilân gibi şeyler yapıştırılmak üzere duvara asılan zemini tahta veya saç ve etrafı çerçeveli levha adıdır. Bunların camlıları da vardır.

YAĞDAN (یاغدان) [*San.*] Bıçak ve tüfek gibi silâhları yağlamak için kullanılan âletin adıdır. İçine yağ konulan küçük bir kutu şeklinde iki kulplu olan bu âlet demirden veya gümüşten yapılır, altın kakmaklarla süslenirdi.

İçine madenî yağ, zeytin yağı ve gaz gibi sulu maddeler konulan kaplara da bu ad verilir. Sanat sahiplerinin işlerine göre şekilleri değişen bu âlete halk arasında yanlış olarak «Yağdanlık» denir.

YAĞ KAPANI (یاغ قپانی) [*Tic.*] Eskiden yağın toptan satıldığı yere verilen addır. Bugün bile îsimlerini muhafaza eden Un, Bal ve Yağ kapanlarının o adları almaları bir zamanlar bu maddelerin toptan satış yerleri olmalarından ileri gelmiştir. Kapan, Arapçası Kabban büyük terazi, kantar, mizan, çardak, tuzak demektir.

Vaktiyle yağ, bal, un, erzak, hububat, kahve, tütün, enfiye, pamuk, mensucat kapanlara getirilir, oralardaki emin ve naipler tarafından bunların ihtisap, îmaliyye, ruhsatiyye ve resim-i munzam gibi adlarla Devlet namına varidat tahsil olunduğu gibi narh da konulurdu.

Kapanların ihdasından maksat vergi ve rüsum istifası ile beraber şehir halkının muhtaç oldukları şeyleri ihtikâre meydan bırakılmıyacak ve bir kısmından istediklerini alabilmelerine mukabil bir takımının mahrum kalmalarına mahal verilmiyecek şekilde dağıtımını temin etmek ve o arada saray ihtiyaçlarının — esnafa dağılmadan evvel — gönlük narh üzerinden tedarikini temindi.

Kapanlar ilk zamanlarda havass-ı hümayun, madenler, memlehalar vesaire gibi varidat menbaları kethüda ve ümena (eminler) marifetleriyle idare edilirken sonraları baş gösteren malî sıkıntılar yüzünden «iltizamat» ve «mukattaat» adlariyle seneden seneye mültezimlere ihale edilmek ve bedelleri sarraflar vasıtasiyle hazineye alınmak usulü icadedilmiştir. Sonradan bu gelirler kısmen Rüsumat idaresi'ne, kısmen de Şehremaneti'ne (belediyye) terkedilmiştir. Belediyye'nin şimdi de almakta bulunduğu kantar resmi bunun adı değişik şeklidir.

Yukarıdan beri verilen izahattan anlaşılacağı üzere Kapan İstanbul ile diğer büyük şehirlerde belediyyelerin tesisine uğraşıp da bir çoğunun hâlâ kurmıya muvaffak olamadığı umumî pazar yahut hususî tâbiriyle «hal» den başka bir şey değildir. (Bak: Kapan).

YAĞLI DİREK (یاغلی دیرك) [*San.*] Canbazlık, hokkabazlık, göğüs üzerinde örsle nal yapmak gibi eski hünerlerden birine verilen addır.

YAĞLIK (یاغلق) [*San.*] Mendil adıdır. «Çevre» de denilen ve şimdiki mendillerden büyük olan yağlık ipek ve sırma ile işlenirdi. Mendilin; ipekli mendil, keten mendil, bekçi mendili, aşçı mendili, enfiye mendili gibi nevileri vardı. Bu adın verilmesi eskiden yemekten kalkınca el ve ağzın silinmesinde kullanılmış olmasından ileri gelmiş olsa gerek. Yağlıkla beraber işlemeli gelin ve yatak takımı satanlara «yağlıkçı» denilirdi.

YAĞLIKCI (یاغلقجی) [*San.*] İç çamaşırı, gelin ve yatak takımı satan esnafa verilen addır. Yağlıkcılar mendil nev'inden «Yağlık»da sattıkları için bu ad verilmişti.

Nakşim olurdu bakıp örneğine
Semti yağlıkcıda zen derneğine
Sünbülzade Vehbî

YAĞMURLUK (یاغمورلق) [*Kıy.*] Yağmurdan ıslanmamak için giyilen kukuleteli yani başlıklı mantoya verilen addır. Eskiden su geçmez abadan yapılırdı. Yeniçerilerle çorbacıların ve sekban ve zağarcıların giydikleri üstlüğe de bu ad verildiği gibi Farsçası olan «baranî» de denilirdi. Yeniçerilerin yağmurlukları koyu mavi, çorbacılarla sekban ve zağarcılarınki yeşil renkte idi. Yeşil çuhadan yapılana «sobramani» de denilirdi.

Yeniçerilere senede bir defa verilen yedi endaze çuha hakkında da bu tâbir kullanılırdı. Verilen çuha altı endaze ise ona da «donluk» denilirdi. Bu çuha ile yağışlı ve soğuk havalarda giyilen ve «yağmurluk» adı verilen üstlük yapıldığı için bu ad verilmiştir.

İkinci Murad Yeniçerilerin her birine yedişer endaze çuha, biri buna astar olmak, diğeri başa sarmak için de yedişerden on dörder endaze bez ve on birer akçe yaka akçesi tahsis eylemişti. Bir zamanlar Selânik şehrinde dokutulup aynen verilen bu çuha yerine sonraları «zemistanî» adı altında bedeli verilmiye başlanmıştı. Bu akçe yenilik ve eskiliğe göre artar, eksilirdi.

YAHEYE ALMAK (یاهه‌یه آلمق) [*Hal.*] Memnun edilmiyen iş sahipleri tarafından ileri sürülen şikâyetler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Memnun edilemediklerinden bahisle düğün sahipleri hakkında şikâyeti mutazammın olarak çengiler tarafından ileri geri söylenen sözler münasebetiyle meydana gelmiştir. Çengilerin, hassaten bunların çingene olanlarının, memnun edilmesi adeta imkânsız olduğundan her düğün evinde sabahleyin çengiler tarafından yaheyler başlar, kapıdan çıkıp gidecekleri zamana kadar devam ederdi.

YAHNİ KAPAN (یحنی قپان) [*Ask.*] Yeniçerilerden şunun bunun kapısında hizmet edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bunlar bilfiil (fi'len) ocakta bulunmayıp efendilerinin konaklarında oturarak orada yiyip içtikleri için kendilerine bu ad verilmiştir. Ulufelerine de ocaklılar arasında «kapılı ulûfesi» denilirdi.

YAHUDHANE (یهودخانه) [*San.*] Yahudilerin bir arada oturdukları birçok evlerden ibaret yer hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yehndihane suretinde kullananlar da vardır. İzmirde hâlâ böyle bir Yahudihane vardır. Yahudilerin ayrıca oturmalarına tahsis ediden mıntaka veya mahalleye «Yahudi mahallesi» denilirdi.

YAHUDİ MAHALLESİ (یهودی محله‌سی) [*Hal.*] Yahudilerin ayrıca oturmalarına tahsis edilen mıntaka veya mahalle hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden Müslüman şehirlerinde olduğu gibi Hıristiyan şehirlerinde de Yahudilere mahsus mahalle vardı. Yahudilerin bir arada oturdukları birçok evlerden ibaret yerlere de «Yahudhane, Yehudihane» denilirdi.

YAKA (یاقا = یقه) [*Coğ.*] Sahil, kenar, kıyı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Keramet gösterip hâlka saya seccade salmışsın
Yakasın Rumeli'nin dest-i takva ile almışsın
Süleyman Çelebi

§ [*Bah.*] Yelkenlerin kenarlarına ve köşelerine yaka denir.

YAKA AKÇESİ (یقه آقچه‌سی) [*Mal.*] Yeniçerilere elbise bedeli olarak verilen on bir akçe hakkında kullanılır bir fâbirdir. Bundan başka kendilerine dolama yapılmak için çuha, sarık makamında kullanılmak üzere tülbent de verilirdi.

YAKADAN ATMAK (یاقادن آتمق) [*Hal.*] Kovmak, uzaklaştırmak, kurtulmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

YAKADAN GEÇİRMEK (یاقادن گچیرمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle birini oğul edinmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski vesikalarda geçer.

YAKALI BALTACILAR (یقه‌لی بالطه‌جیلر) [*Sar.*] Saray baltacılarının bir kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Teberdâran-ı hassa» dahi denilen baltacıların bir kısmı yalnız önlerini görebilecek şekilde yakalı dolama giydikleri için bu ad verilmişti. Zülüflü baltacılar hakkında izahat verirken «Enderun Tarihi'nde sağını ve solunu göremiyecek derecede yüksek atlastan yaka taktıkları için yakalı baltacı denildiğini» kaydeden İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı devrinde Saray Teşkilâtı, sayfa 442) şu mütalâayı ileri sürüyor:

«Yakalı baltacıların ayrı bir teşkilâtları olduğuna dair tetkik ettiğimiz eserlerde hiçbir kayt olmadığı gibi Kanunname ve sair eserlerde de bu isim altında müstakil bir teşekkül görmedim. Enderun tarihi, Zülüflü baltacıların enli yakalı lâcivert dolama giyerek yalnız önlerini gördüklerini yazıyor ki bu, sonradan yakalı ismi verilen zülüflü baltacılardan başka bir şey değildir, zannındayım. Belki de bunlardan Harem-i Hümayun'da aile kısmına hizmet edenlere yakalı baltacı denilmiştir.» Enderun tarihi müellifi saray mensubi olmak itibariyle verdiği malûmatta yanlışlık olmamak icabeder.

YAKA SİLKMEK (یاقا صیلکمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyla nefret ve istikrah etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Görse bu herzeleri tebrie-i zimmet ile
Yakasın silker idi ehl-i teberra-yı suhan
Sünbülzade Vehbi

YAKAYI ELE YERMEK (یاقایی اله ویرمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyla tutulmak, görülmek, izini belli etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YAKA YAKAYA GELMEK (یاقا یاقایه گلمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyla münazaa ve mücadele etmek, döğüşmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Yaka yakaya geldi iki sipah
Beri yakadan halk ederdi nigâh
İzzet Molla

YAKAYI KURTARMAK (یاقایی قورتارمق) [*Hal.*] Kaçmak, kurtulmak, hastalıktan kalkmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

YAKAZA (یقظه) [*Sof.*] Arapca uyanıklık, uyanık demek olan yakaza sofiyye ıstılahı olarak zeer (men', nehy) vukuunda zecir'den maksud-u İlâhi ne ise onu idrak yerinde kullanılır.

YAKİN (يقين) [*Sof.*] Lûgat manası bir şeyi şeksiz, şüphesiz olarak kavi ve sahih itikat ile bilmek demek olan bu kelimenin Sofiyye ıstılahı olarak izahı şöyledir: «Hakikat ehli indinde hüccet ve burhan vasıtasiyle olmıyarak mücerret iyman kuvvetiyle iyan olarak görmek manasınadır. Bir şeyin hakikatına kalbin hasıl olan itmi'nanı bu cümledendir. Nitekim bir havuzda su karar bulununca (يقين الماء في الحوض) deniliyor. Netice olarak yakîn bir şeyi şek ve dumansız bilmek ve hakikatini tasdik etmektir.»

YAKUTE-İ SAHRA (ياقوتهٔ صحرا) [*Sof.*] «Nefs-i külliyye» yerinde kullanılan bir tâbirdir. Soliyye ıstılahlarına ait eserlerdeki izaha göre tesmiye sebibi nuraniyyetin cisme tealluk zulmetiyle imtizacıdır. Cisimden ayrı olan akıl, böyle değildir. Nur-ı mahz olduğundan ona «dürre i beyza» denilmiştir.

YAKUT TARZI (ياقوت طرزی) [*San.*] Meşhur hattat (Yakut) un yazdığı şekildeki yazı tarzı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu tarz sahifeyi iki veya üç kısım itibar ederek her kısmın bir satırını «sülüs», diğer satırlarını «nesih» yazı ile yazmaktan ibaret idi.

YALAK (يالاق) [*San.*] Hayvanların su içmesine mahsus içi oyuk kütük veya taşa verilen addır. Çeşmelerin musluğu altına konulan taşa da bu ad verilir. Vakfiyyelerde geçer.

YALAK ÂBÂD (يالاق آباد) [*Coğ.*] Yalova'nın eski adıdır.

YALAMA (يالامه) [*Tul.*] Tulumbacılar geceleri yangınlara gidip gelinirken yolların sonrasında burasındaki çamurlu yerleri önde fener çekenin haber vermesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kayıp düşmeleri tehlikesi bu suretle önlendiği gibi çıplak olan ayakları da yara ve berelenmeden muhafaza edilmiş olurdu.

YALDIZ ALTINI (يالدز آلتونی) [*Mes.*] Eski altın paralardan birinin adıdır. Buna «Yaldızlı altın» da denirdi. Hicri 1142 (1729) senesinde on üç kuruş değerinde idi.

Cenab-ı şeyhe sorun pâk yaldız altını
Cemi'-i derde deva nusha-i mücerrebtir
Keçecizade İzzet Molla

YALI (يالی) [*San.*] Deniz kenarında olan ev ve konaklara verilen addır. Deniz kenarındaki saraylara «sahilsaray» denir.

YALI AĞALIĞI (يالی آغالغی) [*İda.*] Sahil muhafızlığı, gümrükçü yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YALI KÖŞKÜ (يالی کوشکی) [*Mim.*] İstanbul'un eski ve tarihî binalarından birinin adı idi. On dokuzuncu asrın ikinci yarısına kadar muhafaza edilen bu köşk Sarayburnu ile Sirkeci kıyılarını işgal eden kasırlar, Bostancı Ocağı ve kayıkhaneler arasında bulunan bu tek katlı, geniş kubbeli köşk, Boğaziçi'nin bütün güzelliklerine hâkim bir şekilde idi. Kırım harbi sıralarında İngiliz ustalar tarafından burada imalâthane meydana getirilmiş, buna «Yalı Köşkü İmalâthanesi» adı verilmişti. 1870 tarihine kadar burada faaliyette bulunan imalâthane demir yolunun Sirkeci'ye kadar indirilmesi münasebetiyle Haliç'e nakledilmiş ve oradaki diğer kasır ve binalar arasında Yalıköşkü de yıkılmıştır.

İstanbul'un eski ve tarihî binalarından biri olan Yalıköşkü'nün 19 uncu asrın ikinci yarısına kadar muhafaza edildiğini yazan kıymetli müdekkik Halûk Y. Şehsuvaroğlu (Yalıköşkü, Cumhuriyet 9 mart 1950) şu tafsilâtı veriyor:

«Sarayburnu ile, Sirkeci kıyılarını işgal eden kasırlar, bostancı ocakları ve kayıkhaneler arasında bu tek katlı, geniş hayatlı kubbeli kasır Boğaziçi'nin bütün güzelliklerine hâkim bir şekilde yapılmıştı.

«Cebhesi mermer sütunlarla, zarif kemerle süslenmiş ve hava tesirlerine karşı bu sütunlar arasına, açılır, kapanır perdeler yerleştirilmişti. Perdeler her sene kasım ayında tamir edilir veya değiştirilirdi.

«Binanın iç tezyinatında tahta oymacılığı, sade ve güzel nakış işleri kullanılmıştı. Salonlardaki döşemeleri Bursa kadifesi yastıklar, telli ve seraser kaplı minderler, kırmızı çuha kapı perdeler teşkil ediyordu. Sonraları kasra endam aynaları konulmuş, sedefkâri masalar ve iskemleler de ilâve olunmuştu.

«Bu kıyılarda dolaşan ve Sepetçiler Köşkü ile Yalı Köşkünü ziyaret edebilen yabancı seyyah Grolot, 1680 yılında neşrolunan eserinde Sarayburnu'ndan ve kasırlardan şu şekilde bahsetmektedir:

«(Sarayburnu ve gemilerin ekseriya yanaşıp su aldıkları küçük bir çeşme geçildikten sonra deniz kenarında iki köşke daha rastlanır ki bunları Kanuni Sultan Süleyman yaptırmıştır.

«Kanuni o zamanlar pek azametli olan büyük donanmasının Haliç'e girip çıkışlarını saray kadınlarına bu köşklerin birinden seyrettirirdi.

«Harem takımına mahsus olan köşk diğerinden daha yüksekti. Bu köşke dışarı ile

ihtilât edilmeksizin ve kimsenin gözüne görünmeden saraydan geçilirdi. Bu köşk kemerler üzerine kurulmuş üç büyük odadan ibaretti.

«Bu odaların çatıları küçük kubbeli ve içerileri hücreli idi. Odaların döşemesi kâr-ı kadim minderlerden, gayet kıymettar halı ile kilimlerden ve giranbaha sırmalı, işlemeli, nakışlı kumaşlardandı.

«Köşklerin pencereleri kafesli idi. Fakat nefs-i hümayuna mahsus olan köşk fevkalâde müzeyyen, hususiyle içerisindeki sofa, yahut divanhanenin tertibat ve tefrişatı hakikaten çok zevk verici ve görülmeğe değer bir güzellikteydi.

«Dünyada bundan temiz, bundan muntazam bir sofa daha tasavvur olunamaz Mermerleri, sütunları, fıskiyeleri, kıymettar halıları köşkü dairen madar çeviren gezinti yeri, Boğaz'a karşı lâtif ve ulvî manzarası, iç kısımlarının, tavanlarının, pervazlarının işlenme hususundaki inceliği, zarafeti hiçbir şeye kıyas edilmezdi ..)

«Yalıköşkünde bir de Padişahlara mahsus gümüş bir taht bulunur ve Padişahlar donanmanın sefere çıkışlarını her sene Yalı Köşkünden bu taht üzerinde seyrederlerdi.

«Bu merasimlerdan bir gün evvel Yalı köşkü baştanbaşa temizlenir, gümüş taht hazırlanırdı. (Sefer-i evvel-i Derya) olan Hıdırlezin birinci günü donanma Tersaneden ayrılır ve Kaptan Paşanın bindiği Baştarda, mehter çalarak Yalı Köşkü önüne gelirdi.

«Başına kallavî, sırtına aof ferace giymiş olan Kaptan paşa, gemi reisleriyle beraber Yalı köşkünde karaya çıkar, vükâlâ ile ve maiyyeti erkâniyle köşkte bulunan Padişahın elini öperdi. Burada paşaya ve reislere rütbelerine göre hil'atler giydirilirdi.

«Yalı köşkü etrafında Bostancıbaşı dairesi, hasekiler koğuşu bulunurdu. Bu kıyılar (Sarayın kalabalık ve şenlikli bir yeriydi). (Sûr-u Sultanı) üzerinde açılmış bulunan kapıya da Yalı Köşkü kapısı denilirdi.

«1722 senesinde saray sûrları Yalı Köşkünden Narlıkapıya kadar tamir ettirilmiş ve bu münasebetle yazılan kitabe bir ihtimale göre Yalı Köşkü kapısına konulmuştu. On dört beyitli uzun kitabede bu kısmın tamir edildiği şu mısralarla belirtilmektedir:

«Yalı köşkünden der-i Narlıya dek
İki yılda reşk-i Bağdad eyledi

«Padişahlar deniz gezintilerine Yalı Köşkü iskelesinden çıkarlar ve saraya gene bu iskeden dönerlerdi. Sarayın haricinde ölen Padişah ve saray mensuplarının cenazeleri de Yalı Köşkü iskelesinden Topkapı sarayına getirilirdi.

«Kuruçeşmede Sultan Yalısında vefat eden 1. Mahmud'un validesinin cenazesi Yalı Köşküne getirilmiş ve namazı Sepetçiler köşkü yanındaki büyük çınar ağacı altında kılınmıştı. Çamlıcada ölen II. Mahmud'un, Fer'iyye'de intihar eden Abdulâzizin cenazeleri de Yalı köşkü iskelesine getirilmiş ve buradan Topkapı sarayına nakledilmişti.

«19 uncu asrın ikinci yarısı başlarına kadar İstanbul'u ziyaret etmiş yabancı misafirlerin bazıları da İstanbul şehrine Yalı Köşkü iskelesinden ayak basmışlardı.

«19 uncu asrın ikinci yarısında İstanbul'da başlıyan sanayi hareketleri bir taraftan Haliçte, diğer tarftan Saraybunu ve Sirkeci sahillerinde gelişmeğe başlamıştı.

«Fabrikalarımızın mamulleri ilk defa olarak 1845 senesinde Saraybunu'nda Sepetçiler köşkünde teşhir edilmiş ve bu sergiyi Padişahla vükelâ, İstanbul'daki yabancı sefirler «temaşa» etmişlerdi.

«Kırım harbi sıralarında verilen müsaade üzerine İngilizler, ustaları tarafından bu sahada kurulan çelik döküm fabrikası (Yalı Köşkü Fabrikası) 1870 tarihine kadar faaliyette bulunmuştu. Kısa bir zamanda burada ambarlar, vapur iskelesi ve bir karakol binası da yapıldı.

«Dedmiryolunun inşası münasebetiyle Abdülâziz zamanında bu kıyılarda bulunan kasırlar yıktırıldı ve Yalı Köşkü Fabrikası da kaldırılıp Halice götürüldü.»

YALI UŞAĞI (يالى اوشاغى) [*Hal.*] Sahil şehirlerde doğup büyümüş olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir.

YALPA ETMEK (يالپه ايتمك) [*Bah.*] Bordadan gelen denizler tesiriyle geminin sancaktan iskeleye ve iskeleden sancağa yatıp kalkması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YALPA VURMAK (يالپه وورمق) [*Hal.*] Fazla içkinin sebep olduğu sarhoşluk tesiriyle müvazenenin bozulması yüzünden sağa sola eğilerek yürüme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Deniz tesiriyle gemilerin yalpa etmelerine benzediği için bu tâbir meydana gelmiştir.

YÂL Ü BAL (يال و بال) [*Hal.*] Mecaz yoluyla boy bos, endam tenasübü (düzgünlüğü) yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Haddeden geçmiş nezaket yâl ü bâl olmaz sana
Mey süzülmüş şişden rahsar-ı al olmaz sana
Nedim

YALVAN (یالوان) [*Mim.*] Kalın ağaç direği yerinde kullanılır bir tâbirdir. Veşikalarda geçer.

YAMAK (یامق) [*Ask.*] Yeniçeri ocağıyle topcu, humbaracı gibi askerî teşekküllerde namzet mahiyyetinde bulunanlarla kalelerdeki müstahfız suretiyle hizmet edenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Osmanlıların istilâ devrinde mühim bir kale zaptolununca civardaki livalardan birkaç sancak ilhak olunmak suretiyle bir eyalet teşkil olunur ve bu eyaletin başına «Beylerbeyi» namiyle askerî ve mülkî icra kuvvetini haiz biri nasbedilirdi. Fetholunan arazi tahammülü derecesinde timar ve zeamete taksim ve fetihte hizmetleri geçenlere tefviz olunarak onlar da muhafaza hizmetiyle mükellef kılınırdı. Cebeli, topcu ve yeniçeri olarak kâfi derecede asker de ilâveten istihdam olunur ve bunların ulûfe ve mukannen vazifeleri ocaklık tahsis olunan mahallerin a'şar, harir, cizye, mizan resmi gibi varidattan tahsil ve ifa edilirdi. Kalenin ehemmiyeti ziyade ve düşmanın tecavüzüne maruz bir halde ise üçer beşer akçe terakki verilmek suretiyle ve meselâ bir sene hizmette bulunmak şartiyle eski yeniçerilerden kâfi miktarda «terakkilû» yazılırdı. Yine bir sene muhafaza hizmetinde bulunmak ve badehu ocaklardan birine ilhak kılınmak şartiyle ve «kuloğlu» adıyle lüzumu kadar nefer de muhafazaya memur edilirdi. Yahut Kürdistan'da cari olduğu gibi bazı yerler ümera ve müteayyinanına mutavattın oldukları mahaller «Yurtluk ve ocaklık» namiyle tevcih olunup yurtluğun havi olduğu arazinin varidat-ı öşriyye ve örfiyyesi mutasarrıflarına ait ve hizmetleri de hududu muhafaza ve o tarafa ordu sevk olunur ise Serasker maiyyetinde muharebe etmekti. Bu gibilerin ölümlerinde dirlikleri oğullarına, çocuk bırakmaksızın ölmüş olurlarsa hanedanından birisine tevcih olunurdu. Bu teşkilât sayesinde eyaletler birer müsellah heyet halinde bulunurdu, ve düşman hücumundan mahfuz demekti.

İlk zamanlarda nizam ve intizama riayetkâr olan yamaklar sonraları hassaten hicri 1200 (milâdi 1785) tarihlerinden sonra yolsuz hareketlere koyulmuşlar, ulûfeleri biraz taahhür etse yahut işlerine gelmiyen bir hal zuhur eylese derhal valilerle hâkimlerin aleyhine kıyam etmiye başlamışlardı. Hotin ve Bender serhatlerinde bulunan yamakların bu hareketlerinden dolayı vazifelerine nihayet verildiği gibi hicri 1212 (1797) senesinde Belgrad yamaklarının da def' ve teb'itlerine teşebbüs olundu. Ancak bunda bazı müşkilât baş gösterdiğinden evvelâ Ebubekir Paşa, daha sonra Şengelli Mustafa Paşa bu işe memur edildi. Epeyce müşkilât sonunda yerlerine eyalet askeri konulmak suretiyle Belgrat kalesi de bunlardan temizlendi. Ancak buradan kaçanlar Vidin'de isyan bayrağını açan Paspan oğlu'nun yanında toplandıkları için epeyce müddet uğraşmak zarureti hasıl oldu.

§ [*San.*] Bir işde usta veya çıraktan sonra gelen yardımcı işçiye verilen addır.

YAMAK TERLİĞİ (یامق ترلیکی) [*Kıy.*] Sivri burunlu aba terlik adıdır.

YANAR DÖNER (یانار دونر) [*Giy.*] Bakıldığı noktaya göre değişen renklerde görünecek surette muhtelif renkli ipeklerle dokunmuş kumaşa verilen addır.

YANAŞIK NİZAM (یاناشیق نظام) [*Ask.*] Asker saflarının yan yana olması, o şekildeki harb usulü yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YANBUL (یانبول) [*San.*] Kilimlerin bir nev'ine verilen addır. Yatak örtüsü olarak kullanılan tüylüleri de vardır. Rumeli'de bunlara Yanbolu denir.

YANCIK (یانجق) [*San.*] Atlara mahsus zırhlı örtü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eskiden harpte düşmanın taarruzundan korunmak için muharipler zırh giydikleri gibi hayvanlarına da zırhlı örtü örterlerdi.

YAN ÇİZMEK (یان چیزمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyla ehemmiyyet vermemek, kaçınmak, kayıtsızlık göstermek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Rüzgâr etti sergerdan haffaf zademiz
Mest iken yan çizmede şeytana çarık giydirir
Nüzhet

YAN GELMEK (یان گلمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyla yan gelip oturmak, tenbellik etmek yerlerinde kullanılır bir fâbirdir.

YANGIN (یانغین) [*Hal.*] Mecaz yoluyla gadre uğramış, zulüm görmüş; şikâyetci yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Neye Türk'ün canı yangın, neye millet geridir
Anladık biz bunu, az çok, senelerden beridir
Mehmet Âkif

YANGIN KULESİ (یانغین قلهسی) [*San.*] Yangınları haber vermek için şehrin en yüksek ve nezaretli yerinde yapılan kuleye verilen addır. Üzerinde nöbetcilerin etrafa bakması ve oturması için yerler de vardı. Buna «Yangın Köşkü» de denilirdi. Eskiden yangın haberi

verenlere «Köşkli» denilmesi kuledeki köşkte oturmalarından dolayı idi. (Bak: Köşkli).

YANINA KALMAK (يانه قالق) [*Hal.*] Mecaz yoluyla işlediği kabahat ve fenalıktan dolayı ceza görmemek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ne çekdimse mükâfatı vardır bana amma sen
Ne cevrettinse cümle yanına ey pür-cefa kaldı
Rasim

YAN KÂĞIDI (يان كاغدى) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Araya konan ve Acem kösteği kendisine yapıştırılan kâğıda verilen addır.

YAN YELKENLERİ (يان يلكنلرى) [*Bah.*] Floklar ve velenalarla yarım serenler üzerine açılan yelkenlere verilen addır.

YAPIŞTIRMA ŞEMSE (يابشديرمه شمسه) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Altın yapıştırıldıktan sonra üzerine kalıp basılmak suretiyle yapılan şemselere verilen addır.

YAPRAK (يابراق) [*San.*] Tezhib ıstılahlarındandır. Yaprağa benzer tarzda yapılan şekillere verilen isimdir.

§ [*Top.*] Eski toplarda nişangâhtaki üstüvâne kıt'asına verilen addır. Buna «kama» da denilirdi.

§ [*Bah.*] 18 pustan 2 kademe genişliğindeki yelken bezine verilen addır.

YAPRAK DEMETİ (يابراق دمتى) [*San.*] Tehzib ıstılahlarındandır. Sade yapraklardan mürekkep olarak yapılan şekillere verilen addır.

YAPRAK VİDASI (يابراق ويدەسى) [*Top.*] Eski toplarda «yaprak»ın baş tarafındaki vidaya verilen addır. Orta vidaya «baskı vidası» denilirdi.

YAPUKCIYAN-I HASSA (يابوقجيان خاصه) [*Sar.*] Saray sanatkârlarından at bellemesi yapanlara verilen addır. Yapuk; yapık; belleme demektir.

YARDAN UÇMAK (يادن اوچق) [*Hal.*] Mecaz yoluyla aldanıp derde ve belâya düşmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ani bir lu'b ile benzer uçarmuş yardan vâiz
Nice demdir ki zâhid vadi-i inkâre düşmüştür
Nev'i

YARIM DESTAR (يارم دستار) [*San*] Bir değirminin çapraz olarak kesilmesine verilen addır. Kadılar tarafından kuşak olarak kullanılırdı.

YARIM İSTİNGA (يارم استنغا) [*Bah.*] Yelkenlerin istingaları tamamen basılmayıp yarı toplanmış haline verilen addır.

YÂR-I GAR (يارغار) [*Hal.*] Mecaz yoluyle muhlis ve vefalı dost yerinde kullanılır bir tâbirdir. Hazret-i Muhammed'in Mekkeden Medine'ye hicretinde beraber bulunduğundan dolayı Ebubekir-is Sıddık (R. a.) hakkında kullanılır.

Yüz şükr ki yâr-ı gar buldum
Gezdim bu cihanı yar buldum
Fuzuli

YARLIK (يارلق = يرليغ) [*İda.*] Ferman, berat, menşur mukabili kullanılır bir tâbirdir. Tellallara bağırtılarak halka yapılan resmî tebliğler mânasına da gelir. Vesikalarda «Yarlık= Yerlig» suretlerinde de geçen bu tâbiri Ahmet Vefik Paşa «Lehçe-i Osmanî» de «yerlig, yarlıg; menşur, ferman aslı yar ve car mânasından ilân neşr demektir.» suretinde izah etmiştir. Değerli müdekkik Abdullah Battal Bey'in Sahib Giray Han'ın yarlığı münasebetiyle yazdığı bir tetkik yazısında (Türkiyat Mecmuası, ikinci cilt, sayfa 75) «yarlıklara umumî bir nazar» başlığı altında şu izahatı veriyor: «Yarling, yarlık, yerlig; emir, buyruk mânasına geldiği gibi emir ve fermanı ihtiva eden yazıya da itlak olunur. «Ribyozî «Kısas-ül-enbiya»sında «Yunus aleyhisselâm münacat kıldı: «الهى الاو سوزمى قبول قيلما سانى قلاين يرليغ كيلدى: يلايلو كايمن» deniliyor ki burada «yerlig» «emir, ferman» mânasınadır. «Mahmut Kâşgari» ise (Divan-i Lügat-üt-Türk, cilt-3, sayfa-31) «Yerlig» kelimesini «hükümdarın yazısı ve emri» diye izah ediyor ki kelimenin her iki manasını anlatıyor demektir. Görülüyor ki bu, halis Türkçe bir kelimedir. Fakat aynı mânayı ifade eden ve lâfzan buna müşabih olan bir söz Mogolcada da vardır. Cengiz Kaganının kurduğu büyük Türk-Mogol kaanlığında ve sonraları ondan teşa'ub eden Ordalar (devletler) de de hükümdarın buyruğu ve ferman yazısı «yarlık» tesmiye olunurdu. Bundan maada, hanların, ecnebi yurtların hükümdarlarına yazmış oldukları diplomatik yazıları da «yarlık» tâbir olunurdu. Meselâ «Altın Orda» hanı «Toktamış» Litvanya-Lehistan Kralı «Yagayla» ya yazdığı mektubunu «Yarlık» tâbir ettiği gibi sonraları Kırım Hanları'nın Moskof, Litvanya-Lehistan Hükümdarlarına yazdıkları mektupları ve muhabereleri de «yarlık» tesmiye olunur.

«Yarlıkların bir nevi «Tatar Hanlık Yarlıkları» dır ki Hanlar, bu gibi yarlıklar ile istedikleri adamları «Tarhan» ederlerdi.»

Acep kim yazdı bu ferman-ı gam mazmun-ı hunrizi
Acep kim çekti bu yerlig-i nabercaye tuğrayı
Yenişehirli Avni

YÂR TEKMESİ (یار تکمه‌سی) [*Kıy.*] Kalıpsız fesin kıvrıntılarına verilen addır. Perişanlıktan hoşlananlarla hovardalar ve kabadayılar iki üç yeri bu türlü kıvrıklı olan ve «Uçarı» adı verilen fes giyerlerdi. Kıvrık iç tarafa doğru olduğu için bu ad verilmişti. (Bak: Uçarı fes).

YASAKÇI (یاساقچی) [*Ida.*] Muhafaza memuru, kavaş yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmanî» de «Yasak memuru, muhafaza memuru, kavas - sabıkta yasavul, alay çavuşu, yol hasekisi» suretinde izah edilmiştir. Yabancı devletler sefirleriyle konsoloslarının kavaslarına bu ad verilirdi. Tanzimat'tan evvel sefarethanelerin muhafazasında Yeniçeriler bulundurulur ve bunlara yasakçı denilirdi. Fransız sefarethanesini yeniçerilerin altmışıncı bölüğüne mensup yasakçılar muhafaza ederdi. Yasakçılar potûr ve üst giyerler, bellerine bağladıkları kuşaklarına tabanca takarlardı.

Tanzimat'tan sonra yasakçı tâbiri terkedilerek onun yerine kavas denilmeğe başlanmış ve bu tâbir saltanatın sonuna kadar devam etmiştir.

Ankara'nın murahhası sıfatiyle İstanbul da siyasi vazife görmüş ve bu münasebetle yabancı devletler sefirleriyle yakından temas etmiş olan Dr. A. Adnan Adıvar (ölümü 1955) İstanbul Hükümetinin tarihe karışmasına takaddüm eden kapitülâsyon hareketlerinden bahsederken (Diplomatik hatıralar, Cumhuriyet, 22 ocak 1955) kavasların tarihe karışmasını şöyle anlatıyor:

«Elçiler murahhaslığa geldikleri ve yahut gezmeğe çıktıkları zaman arabalarının üzerinde bir kavas amma sırtında sırma işlemeli üniforması ve belinde kılıcı ve lüververi ile bir kavas da gelirdi. Onlar kapitülâsyonların ayakta gezen bir alâmeti idi. Elçi Bey hâlâ kendini muhafaza için kendi kuvvetine dayanıyordu. Bunu kaldırmak lâzımdı. İngiltere fevkalâde komiserine fikrimi söyledim. «Aman efendim bundan ne çıkar bu bir süsten ibarettir» dedi. Ben de: «Bu süsü biz de aynen Londra'daki sefirimize yaptırsak nasıl olur?» deyince: «Pek âlâ olur, kimse bir şey demez» demez mi? Fakat ben hiç düşünmeden: «Orada bizim elçiler böyle bir kavas taşırlarsa âdeta bir operet tesiri yapar. Biz böyle bir şey yapamayız. Sizin de bunu kaldırmanızı isteriz» dedim. İlkönce İtalya yüksek komiseri Mösyö Maisa adındaki babacan ihtiyar diplomat kavası bıraktı.»

YASAMA DEFTERLERİ (یاسمه دفترلری) [*Mal.*] Timarlarla zeamet ve haasların bulundukları yerlerde temin ettikleri hasılat yazılı bulunan defterlere verilen addır. Eski Maliye Nazırı Abdurrahman Vefik Bey bu defterler için (Tarih-i Malî, sayfa 33) «Yasama defterleri namiyle bir nizam defteri olduğu ve bunda hasların, timarların, zeametlerin mahal ve mevkileri tâyin edildiği ve alınacak öşrün suret-i ta'şir ve tahsili ve kezalik rüsumun nevi ve miktarları ve tarz-ı istifası mukayyet ve musarrah olmak lâzım geleceği anlaşılıyorsa da buna dair vesaik henüz elde edilememiştir.»

YASAMAK (یاسامق) [*Hal*] Tertip ve tanzim etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski tarih ve vesikalarda geçer.

YASMAK (یاصمق) [*Ok.*] Yayı çileden boşandırma yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YASTIK (یاستق) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Yaprak altının bıçakla üzerinde kesilen âletin adıdır.

Tezhib işlerinde, altın varakları istenilen büyüklükte kesmek için, varakın altına konan deriye de yastık denird.

§ [*Kıy.*] Eskiden kadınların arka taraflarını çıkıntılı ve bellerini ince göstermek için fistanlarının altından kaba etlerinin üstüne taktıkları içi pamuk dolu küçük torbaya da bu ad verilirdi.

YAŞMAK (یاشمق) [*Kıy.*] Kadınların ferace giydikleri zamanlarda başlarını ve yüzlerini sardıkları beyaz örtüye verilen addır. İki parçadan mürekkep olan yaşmağın bir parçası baştan çeneye, öteki de çeneden başa doğru bağlanırdı. Yaşmak, fazla kısımları omuzlardan aşağı sarkmak üzere feracenin üstünden sarkıtılarak istimal olunduğu gibi o kısımlar feracenin yakasından içeriye alınarak da kullanılırdı. Zenginler ve bilhassa saraylılar yaşmağı kolalarlardı. Ferace ve yaşmak kullanan kadının gözü, burnu, kısmen de kaş ve ağzı görünmekte, hele kolalı yaşmaklar kadını başka bir güzellikte göstermekte idi. Ferace ve yaşmaktan sonra çarşaf giyilmeğe başlanmıştır.

Kız yaşmak ile çıkma sokağa görür biri
Aşırma kolun aşır eve gâh pır pırı
Dilbazlık etme otur ağırla misafiri
Yerler nazarla seni a hasba dirî diri
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol
Vâsıf

YATAĞAN (یاتاغان) [*San.*] Silâh olarak kullanılan büyük ve uzun bir nevi bıçak adıdır. Beldeki silâhlıkta taşındığı için bu ad verilmiştir.

Yatağan meşrebi uşşaka cefâlar kılıcı
Babası seyf-i Acem'dir anası gaddâre
Lâ

YATAK DOLABI (یتاق دولابی) [*Mim.*] Şilte, yorgan ve yastık gibi yatak takımlarını koymağa mahsus büyük ve kanatlı dolaba verilen addır.

YATAK HÖCRESİ (یتاق حجره‌سی) [*Mim.*] Odaların bir tarafında girintili bir kısmı teşkil eden ve odanın tavanından daha alçak bir tavanı olan önü açık küçük höcre adıdır. Buraya yatak konur ve önüne perde gerilirdi.

YATAK KEREVETİ (یتاق کروتی) [*San.*] Üzerine yatak, şilte serilen karyola şeklindeki ayaklı ve kenarsız kerevet adıdır.

YATAK NOKTASI (یتاق نقطه‌سی) [*Top.*] Eski toplarda müceffin mihverinden ufka amuden geçtiği farzolunan müstevi sathın muylu mihverini kateylediği noktaya verilen addır. Bu nokta sahra toplarında müceffin mihveri üzerinde, muhasara ve kale toplarında mihverin altında bulunur ve uzunluğu da muylunun nısıf kutru kadar olurdu.

YATAK SAYVANI (یتاق صایوانی) [*San.*] Yataklar üzerine asılan çadır gibi örtünün adıdır.

YATAK TANDIRI (یتاق طاندیری) [*San.*] Yatağı ısıtmak için kullanılan içi sıcak su ile dolu kabın adıdır.

YATIR (یاتیر) [*Hal.*] Evliya yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü adamların mezarlarına halk tarafından hürmet gösterilir, geceleri mum yakıldığı gibi «adak» da adanırdı.

YATIRTMA (یاتیرتمه) [*Kıy.*] Başlık nevilerinden olan Börk'ün arkasına doğru sarkıtılan tiftikten kollu parçanın adıdır.

YATSILIK (یاتسوق) [*Sar.*] Sarayda gece yenilen hafif yemek kakkında kullanılır bir tâbirdir. Yatsı zamanlarında yenildiği için bu ad verilmiştir. Saraylarda akşam yemekleri ikindi vakti yenildiği için geceleri de biraz bir şey yenirdi.

YATUGAN (یاتوغان) [*Mus.*] Telli sazlardan birinin adıdır. «Cami-ül-Elhan» da Hatay Türklerinin sazlarından olduğu yazılan Yatugan için şu tafsilât verilmiştir: Bir buçuk arşın (takriben bir metre) uzunluğunda, bir karış eninde bir tahtadır. Çukurunun derinliği dört parmaktır. Üstü tahta kaplıdır. Tek olarak on beş teli vardır. Ortasına eşikler konarak açık çalınmak üzere akord edilir. Sağ elle çalınır. Sol elle tellere basılarak istenilen ses temin edilir. Eşiklerin her iki tarafındaki sesler makama göre kullanılır.

YÂVE (یاوه) [*Mal.*] Sahipsiz olarak bulunan hayvan hakkında kullanılır bir tâbirdir. Yâve; Farsça mânasız, faidesiz, saçmasapan, boş söz demektir. Türkçesi kaçkun'dur.

YÂVE RESMİ (یاوه رسمی) [*Mal.*] Sahipsiz olarak bulunan hayvanlardan alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «yâve ve kaçkun resmi» suretinde de geçer. Başıboş olarak kırlarda, tarlalarda bulunan hayvanlar hükümete teslim edilir, ziyan yapmış ise kaydettirilirdi. Kadı; ilân ettirir, sahibi çıkmazsa sattırarak ziyanı, masrafı, dellâliye üçreti çıkarıldıktan sonra kalanını hazineye teslim ettirirdi. Sonradan sahibi çıkıp ta isbat ederse irad yazılmış olan para kendisine geri verilirdi.

Malsandıklarına teslim olunan bu paralar ilk zamanlarda ayrı hisap ve adlarla kaydedilmekte iken sonraları «hasılât-ı müteferrika» miyanına idhal edilirdi. Sahibi çıkmıyan yâvelerin esmanı Devlet varidatı arasında yer alırdı.

Timar hükümleri câri olduğu zamanlarda serbest timarlarda müsellimlerle yürüklerden gayrı reayânın tuttukları yâveler timar sahibinin idi.

Anadolu nun bazı yerlerinnde sahipleri meçhul hayvanların muhafazasına mahsus «Yâve hanı» denilen yerler vardı.

YAVRU KAFES (یاورو قفس) [*Mim.*] Eskiden oda pencerelerine içerinin dıştan görülmemesi için yapılan kafeslerin kaldırılmaksızın dışarıya baş çıkarabilmek veya bir şey atmak için açılır kapanır şekilde takılan küçk kafesler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu küçük kafesler ekseriya asıl kafesin ortasına yapılırdı.

YAVRU KAPI (یاورو قپو) [*Mim.*] Câmi, han, kışla ve saray gibi binaların büyük kapılarında kanatların içine açılan küçük kapıya verilen addır. Büyük kanat açılmadan bu yavru kapıdan girilir, çıkılırdı.

YAVRU KULE (یاورو قوله) [*Mim.*] Kale duvarları üzerine bindirme ve dışarıya doğru taşkın olarak yapılan kulelere verilen addır. «Çıkma kule», «Gözcü kule» de denilen bu kuleler bekleme ve etrafı gözetme için yapılırlardı.

YAVRU PENCERE (يَاوْرُو پَنجَرَه) [*Mim.*] Bir kapının kanadı üzerine göz yüksekliğinde açılan küçük pencere ve deliklere verilen addır. Gelenin kim olduğu buradan bakılarak anlaşıldığı gibi icabında kapı açılmadan öteberi de alınır ve görüşülürdü. Bunların yalnız bakmak için açılmış olan yuvarlak ve küçüklerine «göz deliği» denir. Bu gibi yavru pencerelere «kimdir o penceresi» de tâbir olunurdu.

YAY (يَاى) [*Ok*] Ok atmak için kullanılan âletin adıdır. Buna «kavs», «kabza» da denir. Yay; dört şeyden terekküp eder: Ağaç, kemik, sinir ve tutkal. Yay, her türlü ağaçtan yapılabilirse de en makbulü akça ağacıdır. En iyisi Gerede taraflarında çıkan akça ağaçtı. Anadolu'nun diğer yerlerindeki akça ağaçları da yay imalinde kullanılırsa da Rumeli'de yetişenler makbul sayılmazdı. Gerede'nin ve Anadolu'nun diğer yerlerindeki ağaçların da gölgeli ve sulak yerlerde yetişenleri ötekilerine müreccahtı. Yay, ağacın kendisinden değil, sürgünlerinden yapılırdı. Fazla ve iyi sürgün elde etmek için ağacın kendisi kesilir, sürgünler iki bilek kalınlığında olunca yerden itibaren yarım arşın kadar yukardan yay boyu kadar alınarak sürgünün üç tarafı bırakılırdı. Ayrılan kısmın tam ortasından ikiye bölünür, bundan iki yay yapılırdı. Kızılcık ağacı da yay yapmakta kullanılırdı. Kızılcıktan puta ve tirkeş yayları yapılırdı. O yaylar daima kurulu durduklarından düzenden düşmezlerdi. Kızılcık ağacı o nisbette düzeni muhafaza etmezdi.

Yayın yapılış tarzı «Telhis-i resail-ülremat» da (sayfa 160) şu suretle tarif olunmaktadır: Akça ağacı keser ve dürpü ile kesilir ve taslanır, yarım kavis şekline konur. Sonra bu vaziyyette alçak bir kabın içine vaz edilir, kap soğuk su ile doldurularak üç gün o halde bırakılır. Badehu ateşe konulur, ağaçlar yumuşayıncıya kadar kaynatılır. Sonra sudan çıkarılarak kemiğe gelecek tarafı talaş alevine tutulur, ısınınca yay tezgâhı tâbir olunan kertikli tahtaya takılır. Başları yay başları şekline, aşağıları da gevşek yay haline getirildikten sonra kınap ile gerilerek soğumak üzere o halde bırakılır. Soğuyunca rütubetsiz bir yere, yahut sıcak bir odaya konulur. Bir sene bu halde muhafaza edilir. Bu vaziyyette nekadar fazla durursa okadar sağlam olur ve makbul sayılır. Kurt dokunmamak için ağaçlar su yürüdüğü zaman kesilirdi. Yaya konulacak kemiğe de dikkat olunurdu. Kemiğin kayganlı ve kuş dilli olmasına dikkat olunurdu. Bu kemikler manda boynuzundan, yahut Aydın ve Menemen taraflarında yetişen öküzlerin kezalik boynuzlarından yapılırdı. Bu boynuzlardan iki nevi yay kemiği imal olunurdu. Bunlardan birine kapak, ötekine karın denilirdi. Kapak boynuzun dış, karın da iç kısmından yapılırdı. Timar yaylarında karın kısmı tercih olunurdu.

Yayda kullanılan sinir öküzün bileğinin yukarı tarafından dizine kadar olan yerinden çıkarılırdı. Öküz siniri tirkeş, çerkes ve tatar yaylarında kullanılırdı. Timarlı ve ince müsabaka yaylarında öküz yerine inek siniri istimal edilirdi. Bu sinirler güneşte yahut yay timarı sandığında kurutulurdu. Dimdik duracak bir hale gelinciye kadar kurumakta terk olunurdu. Som mermer taşta büyük şimşir tokmak ile yumuşayıp tel tel oluncıya kadar dövülür, üzerindeki kir ve pürtükler biçakla kazılarak temizlenirdi. Badehu bir kütüğe kuvvetli bir surette mıhlı bulunan beş altı dişli demir tarakla taranırdı. El ile de diklenerek öyle saklanırdı.

Tutkal iki türlü idi. Birine balık tutkalı, diğerine çağa tutkalı denilirdi. Çağa tutkalı yayda kullanılan sinirlerin uçlarından kesilen parçaların ve yahut doğrudan doğruya sinirin kaynatılması suretiyle elde edilirdi,

İşte yay bu suretle ve külfetle yapılır ve kullanılışında pek ziyade dikkat edilirdi.

Hususâ ol hadengendâz-ı fikrim ben ki bu fennin
Dâhi bir pehlivâni çekmemiştir çektiğim yâyı
Nef î

YAYA (يَايَا) [*Ask.*] Osmanlı Devletinin kuruluşu sıralarında Türklerden teşkil edilen bir sınıf ulûfeli piyade askerine verilen addır. Yaya teşkilâtı Orhan Bey zamanında yapılmıştır.

Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı «Kuruluşundan On beşinci Asrın ilk yarısına kadar Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtı» adı altında ve («Türk Tarihinin ana hatları» eserinin müsveddeleri») miyanında neşrettiği broşürde buna dair şu izahatı veriyor:

«Müverrihler yaya teşkili tarihini Orhan Beyi'n ilk zamanlarına kadar çıkararak kardeşi Alâeddin Paşa ile Çandarlı Kara Halil'in bu işe memur olduklarını yazarlarsa da tarih beyan etmezler. Tevarih-i Âl-i Osman nüshalarının (Âşıkpaşa zade, sayfa 40, (Oruç Bey Tarihi sayfa 16) yaya askeri teşkilini (İznik) fethinden evvel göstermelerine nazaran bu teşkilâtın takriben 1329 senesinde olduğu anlaşılır. (Tac-üt-Tevarih, cilt - 1, sayfa - 86) yaya teşkilinin hicrî 729 da olduğu yazılıdır. Bir Bizans müverrihi Grigoras tarihinde (Fazıl Nazmi Bey'in tercü-

mesi, sayfa: 44-45) Orhan Bey'in Bizans İmparatoru (Genç Endronikos) a galebe ettiği (Pelekanan - Maltepe) muharebesinde Orhan'ın ağır ve hafif yaya kuvvetleri bulunduğunu yazdığına göre yaya teşkilâtının (İznik) in fethinden evvel olduğu anlaşılıyor. Grigoras bu harbin 1329 da, Hammer ise 1330 da olduğunu beyan etmektedir.

«Ordu kuvetlerini çoğaltmak istiyen Orhan Bey, suvari yanında bir de yaya kuvveti bulunmasını o zaman Bilecik Kadısı olan Çandarlı Kara Halil ileri sürmüş olduğundan buna ait teşkilâtın yapılması da kendisine bırakılmıştı.

«Kara Halil çok çalışarak Türklerin genç ve dinçlerinden seçilmek suretiyle harp zamanlarında ikişer akçe yevmiye ile hizmet etmek ve harpten sonra ise günlükleri kesilerek memleketlerinde ziraatle meşgul olup bütün vergilerden muaf olmak kayd ve şartiyle iptida bin kadar yaya askeri yazdı. Bu yayalar onara, yüzere ayrılarak başlarına onbaşı, yüzbaşı ve binbaşı unvanlariyle kumandanlar tayin edildi. Yaya yazmak dâvetine pek çok Türk yiğitleri icabet eylerdi. Yayaların ibtida bin kişilik bir kuvvet olduğu anlaşılıyorsa da sonradan artan mevcudları hakkında kat'î malûmatımız yoktur. Maamafih on beşinci asrın ortalarında ve az sonra mevcudlarının yirmi bin olduğu görülmektedir.

«İşte Orhan Bey zamanındaki muvaffakıyyetlerde bu kuvvetler âmil oldukları gibi oğlu zamanında da Rumeli fethinde bunlardan pek çok istifade edilmiştir.

«Yayalar başlarına Ahi serpuşu olan beyaz börk giymişlerdir. Zaten bu teşkilâtı yapan Kara Halil ile Osman Bey'in kaynatası olan Edebali, Ahi Hasan gibi ileri gelen şahıslar ve onların mensupları hep Ahilerderdi.

«Birinci Murad zamanında Rumeli'de muvaffakıyyetlerin tevalisi, askerî kuvvetlerin daimî surette el altında bulundurulmasını icab ettirdiğinden hükümdar maiyyetinde maaşlı bir kuvvet teşkili düşünüldü ve bu iş de (Çandarlı Kara Halil) e havale edildi. O da harbte esir edilen Hıristiyanların Türk terbiyesi gördükten ve Türkçe öğrendikten sonra asker olarak orduda istihdamları hakkında ileri sürdüğü mütalâa üzerine Hükümdara merbut olmak suretiyle Kapı kulu yayası olan (Yeniçerilik) meydana çıktı.

«Yeniçeri teşkilâtı yapıldıktan sonra Yayalardan istiğna hasıl olacağı zannedildi ve onun için bir müddet Yaya yazmaktan vazgeçildiği gibi mevcud olan Yayalara da harbte verilen yevmiyeye mukabil olmak üzere toprak verildi. Harbten dönüşlerinde ziraatle iştigalleri tesbit ve o yolda kanun da yapıldi.

«Yayaların kanun üzere birer çiftlik yerleri vardı. O yerde olan gallenin (zahirenin), bağın, değirmenin öşrüne ve resmine bu yaya sahip idi. Bunlar koyun resmi de vermezlerdi. Ellerindeki yerler Mirî araziden olduğundan tapuya bağlıyamazlar ve satamazlardı.

«Yayalara ihtiyaç kalmadığı zehabı hasıl olduktan bir müddet sonra bu düşüncenin hatalı olduğu anlaşıldı ve orduda Yeniçerilerden başka yaya kuvvetlerinin de lüzumlu olduğu tahakkuk ettiğinden eski kanun üzere tekrar Yaya almak usulünde devam olundu.

«Ordunun ağır hizmetleri Yayaların üzerinde idi. Meşhur Birinci Kosova muharebesinde Yayalar bulunduğu gibi Uzun Hasan ile yapılan büyük cenge de bilfiil yirmi bin Yaya iştirak etmişti.

«Rumeli'nin ilk işgali sıralarında Anadolu'dan o tarafa geçirilen Türk aşiretlerine yani Yörüklere Anadolu'daki Yaya ve Müsellemler gibi çiftlikler verilerek iskân edilmişler ve bunlar da Yaya ve Müsellemler gibi ocaklara ayrılmışlardı. Rumeli'de teşkil edilen bu Türk yayalarına «Yörük» ismi verilmiş ve zâbitlerine «Mir-i yörükân» denilmişti. Bu Türk yayalarının otuz neferi bir ocak itibar edilmişti. Harb zamanında bunların Beşi nöbetle «Eşkinci» olurdu. Eşkinci olmak, sefere gitmek demekti.

«Yayaların fevkalâde zamanlarda ve atlı askere lüzum olduğu vakitlerde müsellemler gibi atlı hizmetlerde de kullanılmışlardır.»

Anadolu Yayalarının «Mir-i piyad-gân» ve Rumeli yayalarının «Mır-i yörükân» denilen Yaya beyleri'nin kumandaları altında sefere gitmeleri kanundu.

Kanunî Sultan Süleyman'ın tertip ettirdiği kanunnamede Yayalarla müsellemlere ait ahkâm bir fasılda cem' olunmuştu. Yayalar; timarlarda, mülk ve Vakıf yerlerde bulunurlardı. Bunlarda ocak teşkilâtı câri idi. Her ocak altı veya yedi kişiden terekküp ediyor ve bunlar biribirine yamak kaydolunuyordu. Yamak yazılan yayaların oğulları ve kardeşleri de beraber bulunurlar, onlar da yamak yazılırlardı.

Yayalar kendilerine tahsis olunmuş olan çiftliklerde yetişen mahsullerden öşür, değirmenlerden vergi vermezlerdi. Koyunları da ağnam resmine tâbi değildi. Bununla beraber Yayalar kendilerine mahsus bu çiftlikleri satmak hakkını haiz değillerdi.

Sefere gidemiyecek derecede ihtiyarlıyan, veya hastalık gibi meşru bir mazereti olan Yaya

zengin ise yerine bedel tutar, değilse gidene harçlık verirdi. Yine kanunnamedeki (sayfa 47) sarahate göre yayanın bedel göndermesi caizdi. Bunların göndereceksleri bedelleri Sancak beyleri'nin kabul etmemezlik edemiyecekleri de kanunda yazılıdır.

Sipahiye timar tahsis olunmuş olan yeri eken yayalar öşrünü ve iki dönüme bir akçe hisabiyle resmini sipahiye verirlerdi. Yayalar Yaya Sancak beyi'ne tâbi idiler. Bunlara «Yaya sancak beyi» denirdi. Sancak beyleri kendilerine merbut her Yaya ocağından buğday ve arpa akçesi namiyle kırk akçe ve sefere gitmeyip yerine bedel tutanlardan bedel akçesi namiyle otuz akçe alırlardı. Yayaların işledikleri cürüm ve cinayetten dolayı kendilerinden kanunen alınması lâzım gelen para cezalariyle vermekle mükellef oldukları gerdek resimleri Yaya beyleri'ne aitti. Hattâ bunların avladıkları vaşak ve kaplan derileri de Sancak beylerinindi.

Kanunî zamanında bunların ve kendileri gibi devlet himmetiyle alâkalı Müsellem ve emsali bazı vazife sahiplerinin cürüm irtikâp veya mücrimleri himaye ettikleri kanunnamedeki (sayfa 10) şu sarahattan anlaşılıyor:

«Yaya ve Müsellem ve Yörük ve Doğancı Vakıf ve Mülk olsun hırsız kaçıp onların içine girse hırsızı anlara bulduralar eğer hırsızı vermezler ise garametin çekeler ve hırsızın uğurladığını (çaldığını) anlara ödeteler eğer hırsız bunların birisinden olursa siyaseti diğer hırsızlar gibi ola.»

Yayalık teşkilâtında Sancak beyi'nden başka bir de «Yayabaşı» vardı. Yayabaşı Sancak beyi'nden aşağı mertebede idi. Yayabaşılar da her ocaktan buğday ve arpa akçesi namiyle kırk akçe alırlardı. Yayabaşılar Sancak beyleri gibi başka resim almak salâhiyyetini haiz değillerdi.

Yayalardan birinin ölümüyle mahlûl kalan arazi, yerine geçene verilirdi. Fakat yaya tagayyüp etmiş (kaybolmuş) ise onu buldurmak timar veya has sahibine aitti. Kanunnamede (sayfa 47) şu sarahat vardır: «Yerli yayalardan her hangisi ki çiftliklerin koyup kaçarsa Sancak beyi'ne vacibtir ki ol kaçan yayayı her kanda ise bulup tutup, geru yerine getüre.»

Aynı kanunname (sayfa 49) bu hususta Kadıları da mükellef tutmaktadır: «Ol vilâyetin Kadıları dahi Sancak beyi'nin suret defterinde mestur olan (yazılı bulunan) yaya'lardan timarlarda ve mülkte ve vakıfta filcümle her kanda ki var ise anlar dahi kaçan yayanın geçirüp yerine götürmeainde muavenet eyliyeler. İhmal ve müsahele (kolaylık göstermek) etmiyeler ve illâ muakap (mes'ul) olurlar ve hem yasak ederler ki yaya'ya kimesne mani olmıya ve gizlemiye ve aralarına girmiye ve illâ yaya'ya olıoak siyaset anlara olur.»

Kanunî kanunnamesi'nde yayaların kendilerine tahsis olunmuş olan çiftliklerde yetişen mahsulün öşür ve resme tâbi olmadığı sarahaten yazılı olduğu halde sonradan bunların timarlarda mutasarrıf alelâde reayâ gibi muameleye tâbi tutulmaları sebebi anlaşılamıyor. Vergi ve resimden müstesna yeri varken bırakıp gitmek garip oluyor. Şu halde olsa olsa kanunnamede yazılı olduğu üzere yayalar yerlerinden bir şey vermiyorlardı, fakat buna mukabil yayabaşılarla Sancak beylerine aidat veriyorlardı. Şu halde kendilerinden aidat namiyle alınan şey çiftliklerin öşür ve sair rüsumundan fazla geliyor, yahut bazı ağır muamelelere uğruyorlardı ki tahsis olunan araziyi bırakıp savuşmağa teşebbüs ediyorlardı. O zamanlarda askerlik mecburiyyeti olmadığı için Müslüman veya Hıristiyan reayânın verdikleri vergi ve rüsum mukabilinde sefer zamanında yerlerinde yurtlarında kaldıklarına bakılırsa bunların cüz'î bir menfaat için askerlik külfetini ihtiyar etmek istememeleri de hatıra gelir ve bu bilhassa daha kuvvetli bir sebep olsa gerektir.

Sefere gitmiyen veya kaçan Yaya'ların cezası şiddetli idi. En hafifi sakalını, daha ağırı burnunu, kulağını kesmek, en şiddetlisi de boynunu vurmaktı.

Kanunnamede (sayfa 48) «Siyaset-i piyadegân» başlığı altında şu hükümler vardır:

«Sefere varmıyan Yaya'nın yasağı Kadat (kadılar) marifetiyle teftiş olunup şol yaya ki sefere geldikten sonra hizmeti tamam olmadan desturşuz kaçup gitmiş ola veyahut sefere giderken yoldan dönüp kaçup gide ve bunun gibi işi âdet idüp bir iki üç defa etmiş ola anı salbedeler (asalar).

«Ve şol yaya da ki bunun gibi iş müteaddit vâki olup âdet edinmiş olmıya anun gibilerin dahi Kadı marifetiyle kiminin burnun kırup ve kiminin kulağın keseler.

«Ve şol yaya ki sefere ve kulluğa geç gele anların sakalın keseler.

«Ve yaya'nın yasağına hiç ehad (kimse) mani olmıya ve arasına girmiye ve illâ envai belâya uğraya.

«Ve siyasete mütaallik olan yaya'ya zikrolunan mucebince siyaset edeler nesnesin alup salıvermek olmıya.

«Ve yaya'nın siyasetinde şol ki kulluk kusuru için siyaseti yaya sancağı beyindir, atlu sancak beyinin ana dahli yoktur.

«Amma Yaya'nın şer'î günah-ı galizi (büyük günahı) olup siyesete müstahak olsa ki salbetmek veya kat-ı uzuvdur Kudat hükmedip hüccet verdikten sonra siyaset atlu sancak beyinindir, amma yaya sancak beyi marifetiyle ide, dahi yaya'dan kınayup cürm ü cinayet almıya.»

Kanunnamenin bu sarahatinden bir sancakta atlu ve yaya olmak üzere iki Sancak beyi'nin bulunduğu anlaşılıyor. Sipahileria sancak beyi atlı sancak beyi, piyadelerin sancak beyi de yaya sancak beyi olmak lâzım gelir. Yine bu kanunî sarahatten atlı sancak beylerinin yaya sancak beylerinden mevki itibariyle yüksek oldukları anlaşılmaktadır.

«Kavanin-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezamin-i Defter-i Divan» da (sayfa 45) Anadolu'daki piyade ve müsellem taifesinin sefere giden nöbetlinin miktarı altı bin dokuz yüz nefer olduğu ve yamaklariyla beraper hey'et-i umumiyyesinin yirmi altı bin beş yüz neferden ibaret bulunduğu yazılıdır.

Bir zamanlar harbe iştirak ederek Yeniçerilerle yan yana dövüşen yayalar sonraları talimli asker olan Yeniçerilerin o ihtiyacı temin etmeleri yayaların yol yapmak ve nakliyatı temin etmek gibi harp safhasından hariç işlerde kullanılmalarını mucip olmuştur.

Müsellem gibi yayalar da bin tarihlerine doğru lağvedilmiş, çiftlikleri timar ve zaamete bağlanmıştır. Yukarda zikredilen Kavanin-i Âl-i Osman'ı teyiden Evliya Çelebi de Seyahatnamesinde (cilt - 1, sayfa - 196) buna dair şu izahatı veriyor: «Şimdiki halde piyade ve müsellem taifesi ref olup cümlesi reaya kaydolunup ve çiftlikleri timar ve zeamet yazılıp zuama ve erbab-ı timarları (timar sahipleri) Kaptan Paşa ile derya seferine memurlardır.»

YAYABAŞI (یایا باشی) [*Ask.*] «Yaya» adı verilen piyade askerinin ocak teşekkülünün başına verilen addır. Yayaların bundan daha büyük zâbiti «Yaya sancak beyi» idi. Yayabaşılar yaya ocaklarından buğday ve arpa akçesi namiyle kırk akçe alırlardı. Sancak beyleri'nin daha başka resim almak salâhiyyetleri bulunduğu halde yayabaşılar bundan başka bir şey alamazlardı.

Yeniçeri ocağının «yayabeyler» denilen 1-101 ortanın «çorbacı» dahi denilen orta yani bölük kumandanlarına da «yayabaşı» denilirdi. Yüz nefer üzerine tayin olunan bu yayabaşıların 24 akçe gündelikleri vardı. (Bak: Yaya).

YAYABEYLER (یایا بکلر) [*Ask.*] Yeniçeri ocağının ayrılmış bulunduğu 196 ortadan ilk 1-101 ortadan ibaret olan ve (cemaat) namını alan ortalara umumî surette verilen addır.

Yeniçeri ocağının 196 orta teşkil etmesi Kanunî'den sonraki devirlerdedir. Ondan evvel orta sayısı daha azdı.

Yayabeyler adını taşıyan ortalar Yeniçeri ocağının ilk teşkil edildiği zamandaki ortalardır. Çünkü ilk zamanlarda Sekban ortaları tamamen ayrı idi. Ocakla münasebetleri yoktu. Sekbanların Yeniçeri ocağına sokulmaları 1451 senesindedir. Ağa bölükleri de on beşinci asrın sonlarında teşkil olunmuştu. Yayabeylerin yüz bir ortaya çıkarılmadan evvelki meventları belli değildir. Bu ortaların «Çorbacı» dahi denilen orta yani bölük kumaadanlarına «Yayabaşı» denilirdi. Bu yayabaşıların yirmi dört akçe gündelikleri vardı. Yüz nefer üzerine de bir «yayabaşı» tayin edilirdi.

YAYA OCAĞI (یایا اوجاغی) [*Ask.*] «Yaya» adlı piyade askerî teşkilâtında kullanılan bir tâbirdir. Yaya ocağı altı yedi kişiden terekküp ediyor ve başlarına «Yaya başı» deniliyordu. Yayabaşılar her ocaktan buğday ve arpa akçesi namiyle kırk, sefere gitmeyip yerine bedel tutan yayadan da bedel akçesi adıyle otuz akçe alırlardı.

YAYA SANCAK BEYİ (یایا سنجاق بکی) [*Ask.*] «Yaya» adı verilen piyade askerinin Sancak beylerine verilen addır. Sipahilerin «Atlû sancak Beyi» adı verilen Sancak beyleri olduğu gibi yayaların da Yaya sancak beyi adlı sancak beyleri vardı. Yayalar Sancak beylerine tâbi' idiler. Sancak beyleri kendilerine bağlı yaya ocağından buğday ve arpa akçesi namiyle kırk akçe ve sefere gitmeyip yerine bedel tutanlardan bedel akçesi namiyle otuz akçe alırlardı.

Yayalar kendilerine verilmiş olan araziden öşür ve saire namiyle birşey vermezlerdi. Ancak Sancak beyine tahsis edilmiş olan yerleri ektikleri surette öşrünü sancak bayi alırdı.

Sancak beylerinin yayalardan yerlerini bırakıp kaçanları bulduıup yerlerine getirmek salâhiyyeti olduğu gibi işledikleri cürüm ve cinayetlerden dolayı kendilerini cezalandırmak salâhiyyetini de haiz idiler.

YAY KABZASI (یای قبضه‌سی) [*San.*] Ok yaylarının elle tutulan yerlerine verilen addır. Yayın orta yerinde ve şişkince olur.

YAY KOLU (یای قولی) [*San.*] Ok yaylarının elle tutulan iki tarafındaki kollara verilen addır. Bunlar esnerdi.

YAYLAKİYYE (یایلاقیه) [*Mal*.] Yaylaklardan a'nan resim (vergi) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kışlaklardan alınanlara «Kışlakıyye» denirdi.

YAYIK SUYU (یایق صویی) [*Coğ*.] Oral nehri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda geçer.

YAYLA BAŞGULÂMI (یایلا باش غلامی) [*Sar*.] Harem ağalarından bir kısmına verilen addır. Padişahlar yaylağa çaktıkları zaman hizmet gördükleri için bu adı almışlardı. (Bak: Harem ağası).

YAYLA BAŞ KAPI GULÂMI (یایلا باش قپو غلامی) [*Sar*.] Saray hizmetlerinden birinin adıdır Zenci hadım ağalara mahsus olan bu vazife «Hasıllı»lıktan sonra gelirdi. Hasıllıların en eskisi terfi edince «Yayla baş kapı gulâmı» olur, bundan sonra da silsile veya ölüm vukuunda «Yeni saray baş kapı gulâmı» nasbedilirdi

Yayla baş kapı gulâmı yazın Hünkârın gittiği saraylara götürülen harem ağalarının kâtibliğini yapardı. Padişah sayfiyyede bulundukça oradaki hususatın kâffesi bunun emriyle icra olunurdu.

Yayla baş kapı gulâmlığı ile baş kapı gulâmlığı mansıpları iç ağalarındaki Rikâptar ve Çubadar ağalar gibi ocak yolunu tekmil etmekle hasıl olurdu.

İkinci Sultan Mahmut zamanında yapılan saray teşkilâtında lâğvedilmiştir.

YAYMACI (یایمه جی) [*San*.] Açık yerlerde, pazarlarda ve sokak kenarlarında ufak tefek eşyayı yayarak satan esnaf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Satılacak şeylerin görülmesi için yere serildiğinden bu tâbir meydana gelmiştir.

YAZI (یازی) [*Mal*.] Has, zeamet, timar, yurtluk ve ocaklık gibi «Dirlik» adı verilen tahsisatın senelik geliriyle Kapı kulu ocaklarının maaş miktarı yerinde kullanılan bir tâbirdir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın «Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı» ndaki (sayfa 386-387) izahı şöyledir :

«Bu tâbir iki yerde kullanılırdı. Biri bir has, zeamet veya timarın arazi tahrir defterlerinde mukayyet ve mukarrer olan senelik hasılatı ile havass ı hümayun denilen hazineye ait arazinin yine defterlerde kayıtlı senelik hasılatı, diğeri de, Kapı kulu ocaklarına maaş verileceği zaman yazı tâbiriyle yapılan muameledir. Ocaklara maaş verilmeden bir hafta evvel Baş bakî kulu elinde Defterdar'ın beş. altı kıt'a kuyruklu buyuruldusu ile Paşakapısı'na gelir ve Sadaret kethüdasının odasına gider, orada buyuruldular Sadrazam namına kethüda tarafından pençelendikten yani buyuruldutan sonra Baş bakî kulu kethüda vasıtasiyle Sadrazam tarafından kabul olunur, o da buyurulduları görüp üzerine sah işaretini kor veya koydurur ve bunlar tekrar Defterdar'a gönderilir ve bu muameleyi Sadrazam ocak muhzırını (yazı oldu) haberiyle Ağa kapısı'na gönderirdi.»

§ [*Coğ*.] Ova, düzlük yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YAZI ÇEKMECESİ (یازی چکمجه سی) [*San*.] Eskiden yazı takımlariyle kâğıt, kalem gibi levazımın konulduğu kapaklı küçük sandıklara verilen addır. Odada sedir üstüne konan bu çekmecenin üzerine hokka, kalem, rıhdan, kalemtraş, makta' gibi yazı levazımı konulur, yazılmış şeyler içinde muhafaza olunurdu. Bunların sadeleri olduğu gibi işlemelileri ve sedefllileri de vardı.

YAZI HUDUDU (یازی حدودی) [*San*.] Tezhib ıstılahlarındandır. «Levha» ve «Murakka'»lardaki yazının etrafına çekilen çizgilerin umumi şekline verilen addır. Ekseriya «muavveç» (kırık dökük) şekilde olan bu çizgilerin etrafına ya tezhib yapılır, yahut altın sürülürdü.

YAZI KALEMİ (یازی قلمی) [*San*.] Yazı yazmağa mahsus ince kamıştan yapılan kaleme verilen addır. Şimdiki çelik kalem uçları gibi ucu sivrilmiş olan kalemin yine uçlar gibi mürekkebi tutmak için sivri kısım yarıktı.

YAZILI HARB GÖMLEĞİ (یازیلی حرب گوملکی) [*Kıy*.] Harb sırasında yaralanmaktan korunmak maksadiyle giyilen bir nevi üstlük adıdır. İpek veya pamuktan dokunma kumaştan yapılan bu üstlüğe şerlerden korunmağa dair olan âyetler yazıldığı için bu ad verilmişti. Birinci Sultan Selim'e ait olduğu rivayet olunan ve Edirne'de Selimiyye Camii kütüphanesinde muhafaza edilmekte iken Balkan Harbi sırasındaki istilâda aşırılarak satılan bu türlü bir gömlek hükümet tarafından 500 altın verilerek geri alınmış ve İslâm - Türk Müzesi'ne konulmuştur. Müzede 3523 numarada kayıtlı olan bu gömlekten başka bu neviden daha başka harb gömlekleri de vardır.

YAZILI MAHMUDİYE (یازیلی محمودیه) [*Mes*.] İkinci Sultan Mahmut zamanında basılan paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında Yazılı Mahmudiye adı verilen bu paralar

vesikalarda «Atik Rumî», «Cedid Rumî» suretinde geçer. Atik Rumî altını dokuzuncu cülûs senesinden on üçüncü cülûs senesine kadar (1232-1236) dört. Cedid Rumî altını da yine dokuzuncu cülûs senesinden on beşinci cülûs senesine kadar (1232-1247) senesine kadar altı defa basılmıştır.

YAZI TAKIMI (یازی طاقمی) [*San*] Yazı yazmakta kullanılan âletlerin tekmiline verilen addır. Takım kenarlı bir tepsi içinde iki bokka, bir rıhdan, bir süngerlik, bir kalemtraş, bir makta' ve bir de makastan teşekkül ederdi. Hattatların başka başka renkte boyalar koymağa mahsus bokkaları ve daha başka âletleri olurdu. Eski Eserler mütehassısı Nurettin Büngül (Eski Eserler Ansiklopedisi, Yazı Takımı Maddesi) şu tafsilâtı veriyor:

«Bir yazı takımı siyah, mavi, lâcivert, lâ'l olmak üzere beş bokka bir rıhdan, bir de süngerlik ve bir su ibriği olmak üzere sekiz parçadan mürekkep olur, bunlar bir de kendisine mahsus kenarı zarif işlemeli bir tepsi içerisine konur ve âlâ işlemeli bir altınlı makas, bir fildişi veya bağa makta' ve usta elinden çıkma bir kalemtraş da ilâve edilirse âlâ bir yazı takımı olur. Hokkaların ağzı gümüş ve zarif ve usule uygun bir tarzda işlenmiş olmalıdır. Böyle bir yazı takımı hokkaları Çin ve Saksonya gibi porselenlerden olursa 800 lira ve daha ziyade eder. Bu teferruatlı altından mamûl makas Ya Fettah veya çifte Ali yazılı, içerisi, dışarısı altın işlemeli ve üstadlarının ismi de yazılı nadir bir makasla Fahri, Hicrî gibi birinci sınıf bir makta' veya sapı yekpare mercan veya altınlı yeşim bir kalemtraş ve bununla mütenasip ucu elmaslı bir de fildişi keskili olursa 1500-2000 lira, hokkaları da pek makbul bir eski çini fayanstan olursa daha ziyade eder. Bazan zevksiz bir kuyumcu tarafından yapılan biçimsiz veya gayr-ı tabii yazı takımları altın içerisine boğulmuş olsa bile yine altın fiatından başka para etmez ve bunlar daima kırılmıya ve mübayaacıya satılmaya mahkûmdur. İşte bu tarif ettiğim yazı takımlarının böyle pahalısı olduğu gibi ucuz şeylerden yapılmış ve fakat nakşına muvafık ve zarif olanları da 10, 20, 50, 100 lira edenleri de vardır. Bir zaman iki okka kadar incili, altın ve hokkaları elmastraş billûrdan olmak üzere beş hokka ve tam teferruatlı bir yazı takımı getirilmişti. Buna 15000 lira kadar kıymet tahmin etmiştik. Zannederim ki bu da Hidiv İsmail Paşa'ya ait olacaktır.»

YAZI TARAFI (یازی طرفی) [*Mes.*] Madenî paraların yazılı kısmı hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sikkenin bu kısmında yazı ve tarih bulunduğu için bu ad verilmiştir. Öbür tarafında resim veya tuğra bulunduğundan o tarafa da «Tuğra tarafı» denilir.

YAZMA ŞEMSE (یازمه شمسه) [*San.*] Eski ciltlerde ziynet makamında yapılan şemselerin kabartmalı olmıyanlarına verilen addır. Mühürlerle emsali şeylerin soğuk damga ile yapılan kabartmalarına benziyenlere «kabartma şemse» denilir.

YED-BEYED (ید بید) [*Hal.*] Mecaz yoluyle doğrudan doğruya, vasıtasız yerinde kullanılır bir tâbirdir. Elden ele demek olup yeden beyed suretinde de kullanılır. Bu tâbir Maliyeye ait vesikalarda geçer.

YEDEK (یدك) [*San.*] Büyük yağ tulumuna verilen addır. İçabında kullanılmak üzere bulundurulan herhangi bir şeyin eşine de «yedek» denir. Binilecek attan başka bulundurulan ata yedek denildiği gibi bir geminin arkasına başka bir geminin bağlanıp çekilmesine de bu ad verilmiştir.

Yedek aynı zamanda Mahyacılık tâbirlerindendir. İki minare arasında birinciye nazaran daha az ince olmak üzere gerilen ipe de yedek denir İki kat olan bu ipin bir ucu karşıdaki minarenin şerefesine bağlanırken bir makaradan geçirilerek tekrar karşıki minarenin şerefesine bağlanır ki bu suretle her iki ucu aynı şerefede kalmış olur. Şu halde halattan başka görülen iki ip esas itibariyle müteharrik bir ipten ibaret demektir. Bu ipin başlıca vazifesi mahyaları ileri sürmek ve geri çekmekti. Bu iki ipten üsttekine, boncukların altına gelen ucunda küçük bir kanca bağlı idi Buraya boncukların en ucundaki halka geçirilirdi. Bu suretle ikinci ip çekildikçe boncuklar ileri sürülmüş ve yukardaki ip çekildikçe boncuklar da geri çekilmiş olurdu.

YEDEĞE ALMAK (یدگه آلمق) [*Hal.*] Yedekte götürmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Atlar ve gemiler hakkında kullanılır.

Bindi sünger hamûleli eşeğe
Aldı diğer belâgı da-gedeğe
Recai Zade Ekrem

YEDEKÇİ (یدکچی) [*Bah*] Akıntılı sahillerde ilerlemekte ve dönemeçleri aşmakta güçlük çeken kayıklar ve yelkenli gemiler tarafından verilen halatları çekerekten, halat veren gemileri akıntıya karşı yükselten ve dönümlerden aşıran adamlara verilen addır. Çekilen gemi başka bir gemiye bağlanıp çekilme vaziyetinde

olduğu için sahilden çekme suretiyle bu işi görene de o ad verilmiştir.

YED-İ ADİL (يد عدل) [*Hak.*] Dâvalı şeyin saklanması ve idaresi kendisine verilen adam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Emanet edilen kimse «âdil» sayıldığı için bu tâbir meydana gelmiştir. Bunun yerine «Yed-i emin» de denir.

YED-İ BEYZA (يد بيضاء) [*Sof.*] Mecaz yoluyle keramet ve harikulâde haller bakkında kullanılır bir tâbirdir. Beyaz el demek olan bu tâbir Musa Aleyhisselâm'ın mucizelerinden kinayedir. Hazreti-i Musa sağ elini koltuğunun altına sokup çıkardıkça parıl parıl parladığı için bu tâbir meydana gelmiştir.

YED-İ EMİN (يد امين) [*Hak.*] Münazaalı şeyin saklanması ve idaresi kendisine tevdi edilen adam hakkında kulanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Yed-i adil» de denir.

YEDİGER (يديگر) [*Ast*] Dübb-i ekber ve asgar burçlarının yedi yıldızına verilen addır.

Yediğer sanma âsmân üzere
Astığım seb'a-i muallâkadır
Sâbit

YEDİ KİRAL (يدى قرال) [*İda.*] Eskiden büyük Avrupa devletleri hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tarihlerde ve vesikalarda geçer.

Yedi kıral edâp iltizam-ı bac ü harac
Niyaz-ı sulh ile kapında eyliye feryad
Sâbit

YEDİKULE HAZİNESİ (يدى قله خزينه سى) [*Mal.*] İhtiyaç zamanında sarf olunmak üzere Yedikule'de muhafaza olunan paralar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kanunî Sultan Süleyman zamanında İç hazine de denilen Enderun hazinesi mevcut parayı almadığından şubesi mahiyyetinde olmak üzere ihdas edilmiş idi.

YEDİKULE ZİNDANI (يدى قله زندانى) [*İda.*] İstanbul'un etrafını çeviren surlardan Yedikule'deki hapishaneye verilen addır. İstanbul surları Milâdî 1000 tarihinde Bizans İmparatorlarından «Zenon» tarafından yaptırılmağa başlanmış ve ancak 1282 senesinde İmparator (Emmanoel Commen) zamanında tamamlanmıştır. O zaman Yedikule'nin adı Beşkule (Penta pyrgion) idi. Bu ad surun o kısmının beş kuleli olmasından verilmiş idi. Burasını tepeleri mahrut şeklinde sekiz dılı'lı yedi kuleye çevirten Fatih'tir. Yedikule adını da o vermiştir. Kulelerin mahrutî sakıfları (tavanları) çirkinliklerinden ve yangınların genişlemesine yardımından dolayı sonradan kaldırılmıştır. 1768 senesindeki zelzeleden üç kule harap olmuş, bu sebeple kulelerin sayısı dörde düşmüştür.

Burada sonradan da bazı tâdilât ve inşaat vücude getirilmiştir. Nitekim Üçüncü Selim zamanında Yedikule surU içinde bir cami ile kule kumandanının ikametgâhı vardı. Muhafızlar sayıları on ikiyi bulan bahçeli evlerde otururlardı. Bu muhafızlar bir «ağa» ile bir «kethüda», altı «bölükbaşı» ve elli kadar da askerden mürekkepti.

Yedikule Osmanlı tarihine bilhassa vezirlerle elçilerin zindanı (hapishanesi) ve vezirlerin makteli (ölüm yeri) olması ile girmiştir. Orada Avusturya elçilerinden Lâçki (1540), Heregünlç (1594), Çernin (1616) yıllarında, Transilvanya tahtını dâva eden Pol Marhazi (1580) de haps olunmuşlar ve daha birçok yabancı diplomatlar da onlar gibi Yedikule zindanında misafir kalmışlardır En son diplomat mahpus Rus elçisi Obzeskof'tur. 1768 senesinde zindana atılan diplomat yıllarca kaldığı bu yerde hastalandığından elçi dost devletler elçilerinin recasiyle serbest bırakıldığı gibi bu şefaat sırasında diplomatların her hangi bir sebeple Yedikuleye hapsedilmemelerini de Babıâli'ye taahhüt ettirdiklerinden bu safha o suretle kapandı. Yabancı tarihler Yedikule'nin elçiler hapishanesi ittihazından dolayı Osmanlıların devlet hukuku kaaidelerine riayet etmediklerini ileri sürerlerse de haksızdırlar. Çünkü o zamanın usulünce gerçi harb ilânı üzerine sefirler Yedikule'ye gönderilir ise de haklarında pek iyi ve nazikâne muamele yapılır, zerre kadar incinmelerine meydan bırakılmazdı. İcab eden tahsisat veriliyor, kendilerine geçim sıkıntısı çektirilmiyordu. Babıâli tercümanı vasıtasiyle hariçle ihtilât edebilirlerdi.

Yedikule zindanına Osmanlı vezirleri de sık sık gönderilmiştir. İlki İstanbul'un fethi sırasında Sadrazam bulunan Halil Paşa'dır. Genç Osman diye anılan on altıncı Padişah İkinci Osman da orada hapis ve katlolunduğu gibi bu işi gören Davut Paşa'nın da hayatına orada son verildi.

Vezirlere maktel (ölüm yeri) olan kule tâk-ı zaferin sol tarafına düşen mermer kule idi. Öldürülecekler buraya konulurdu. Öldürülenlerin kelleleri (başları) «kan kuyusu» denilen ağzı taştan iki kapakla örtülü bir kuyuya atılırdı.

YED-İ TÛLÂ (يد طولى) [*Hal.*] Mecaz yoluyle hüner, sanat, maharet yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Böyle mu'ciz nazm ile dünya yahayret bahş olan Galib'in fenn-i suhanda hep yed-i tûlâsıdır.
Leskofçalı Galip

YED-İ VÂHİD (يد واحد) [*Mal*.] İnhisar usulü yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YEKDEST (يكدست) [*San*.] Mimarî ıstılahlarındandır. Eskiden kullanılan şimdiki planyalar gibi dir nevi rende adıdır.

YEDÜLLAH (يدالله) [*Sof*.] Allahın kudreti yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Seyf-i yedüllah olup âşikâr
Geçti kılıçtan fitne-i rüzgâr
Sabri Şakir

YEKE (يكه) [*Bah*.] Gemiyi sancak ve iskeleye çevirmek üzere dümen tası altından baştan kıça doğru geçirilen ağaç veya demirden manivelâ koluna verilen addır.

YEKETAZ (يكه تاز) [*Hal*.] Düşmana yalnız saldıran geçi', bahadır, kahraman yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Rahş-ı endişemle aldım ben bu meydanı Halim
Yekketaz semt-i irfan olduğum bilmez misin
Halim Giray

YEKPARE (يكپاره) [*San*.] Yalnız bir parçadan ibaret olan şey yerinde kullanılır bir tâbirdir. Parçasız, bütün. tek parça demektir.

YEKPARE SU (يكپاره صو) [*San*.] Mücellit ıstılahlarındandır. Şemse ciltlerinin köşeler dışına tekmil cilt devredilmek suretiyle yapılan motiflere verilen addır. Motifler bütün cildi devretmekle beraber birbirine bitişik değillerse bunlar «Parça su» denir.

YEKPARE ŞEMSE (يكپاره شمسه) [*San*.] Mücellit ıstılahlarındandır. Kitap ciltlerinde kabın tamamını kaplıyan meşinin üzerine yapılan şemse adıdır. Bu tâbir kabı kaplıyan meşinin ortası kesilerek başka bir meşin üzerine hazırlanan parçanın yerleştirilmesi suretiyle yapılan şemselerden tefrik için kullanılırdı.

Parçalı olanlara «Parçalı şemse» denilmez, yalnız «Şemse» denilirdi. Bununla beraber yekpare olanlara da «Şemse» denilir, yekpare olanla olmıyanın ayrılması bahis mevzuu olduğu zaman «Yekpare şemse» tâbiri kullanılırdı.

YEKPARE TAŞ (يكپاره طاش) [*San*.] Tek bir parça halinde büyük taş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YEKRAN (يكران) [*Hal*.] Soy al at yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yelesi, kuyruğu ak yahut rengi sarı ile kırmızı arasındaki al ata da bu adın verildiğini söyliyenler vardır.

Mürg-i nusrat şâhsâr-ı rûyetinde hoşnevâ
Esb-i devlet hayl-ı âlemgîrinin yekrânıdır
Ahmet Paşa

YEKSUVAR (يكسوار) [*Ok*.] Oklardan birinin adıdır. Zergerdan, Karabatak, Haki ve daha bazı adlarla anılanlar gibi bu da sonradan kullanılmaz olmuştur.

YEKŞAH (يكشاه) [*San*.] Mücellit ıstılahlarındandır. Kapların altın kısmının üzerindeki noktalara verilen addır. Bu noktalar saat çarhlarına benzeyen madenî bir daire şeklindeki «Teke» adı verilen âletle yapılırdı.

YEKŞAH DEMİRİ (يكشاه demiri) [*San*.] Mücellit ıstılahlarındandır. Kitap kapları üstünde yekşah yapmak için kulanılan âletin adıdır. Buna Türkçe «Teker» de denir. Saat çarhlarında olduğu gibi bir mâdenî daireden ibaret olup etrafında ufak ufak sivri dişleri vardı. Ortasından bir sapa takılı idi. Yaldızların üzerinden yürütüldüğü zaman «yekşah» adı verilen noktalar hâsıl olurdu.

YEKŞAH KAP (يكشاه قاب) [*San*.] Mücellit ıstılahlarındandır. Çiçekler altınla işlendikten sonra «Yekşah demiri» ile bir takım çizgiler çizilmek suretiyle yapılan kaplara verilen addır.

YEKTA TULUMBA (يكتا طلومبا) [*San*.] Eski yangın tulumbalarından birinin adıdır. Öteki nev'ine «çifte tulumba» denilirdi. Yekta tulumba tek bir adam tarafından kullanıldığı için bu ad verilmişti. Çifte tulumba iki kişi tarafından kullanılırdı. Her ikisinde suyu uzağa nakleden hortum başka biri tarafından idare olunurdu.

«Başvekâlet Arsivi»nde mevcut bir vesikada (Saray, 12 L 1206, sıra numarası 206) sarayda on tane çifte ve altı tane yekta yangın tulumbası bulunduğu yazılıdır.

YEKTAY (يكتاى) [*Mus*.] Telli sazlardan birinin adıdır. «Câmi'ül-Elhan»daki tarifi şöyledir; Dört köşe kâseli ve deri gerili bir saz. Üzerine at kılı bağlanır ve çalınır.

YEKÛN ÇEKMEK (يكون چكمك) [*Hal*.] Bitirmek, kapamak, sonunu getirmek yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

YELDİRME (يلديرمه) [*Kıy*.] Sayfiyyelerde giyilen sokak kıyafetinin adıdır. Şimdiki mantolara benzerdi. Sadakordan ve Keşmir diko-

sundan yapılırdı. Yeldirme ile yaşmak örtülmez, mutlaka başörtü örtülürdü.

YELEK (يلك) [*Ok.*] Okların kezliklerine takılan tüylere verilen addır. Bu tüylerin okun cinsine göre uzunluk ve genişlikleri değişirdi. Tüyler Kuğu kuşu tüyleri idi. Kanadın çelenk tüyünden vurulan yeleklere «Sultanî yelek» tâbir olunurdu. Üç sağ kanattan bir ok yeleği, ve üç sol kanattan da bir ok yeleği yapılırdı. Sağ, sol kanat tüyleri karışık surette vurulacak olursa ok aksak olacağı için menzil almazdı. Son zamanlarda Kuğu kuşu tüyü azaldığından onun yerine tirşe kullanılırdı.

YELEN (يلن) [*San.*] Açılan kamış kalemin açılması sırasında hasıl olan tozların temizlenmesinde kullanılan tüyün adıdır. Bu tüy kuş yahut tavuk tüyü idi.

YELE VERMEK (يله ويرمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle mahv ve perişan etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yele vermek; savurmak; saçmak, dağıtmak yerinde de kullanılır.

Yedi yıl öğrettiğü ilmi tamam
Yedi günde yele verdi vesselâm
Âşık Paşa

YELKEN (يلكن) [*Kıy.*] Saraydaki cücelerin giydikleri başlığın adıdır. Şekli yelkeni andırdığı için bu ad verilmişti.

§ [*Bah.*] Direklere, çubuklara, veya bunlara bağlı serenlere, istralyada açılan ve satıhlarına çarpan rüzgâr tesiriyle geminin seyrine vasıta olan bezlere verilen addır. Yelken kullanan gemilere «Yelken gemisi» denir.

YELKENCİ (يلكنجى) [San] Gemilerde kullanılan yelkenleri yapan ve tamir eden esnafa verilen addır.

§ [*Bah.*] Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan yelkenli harp gemilerinin yelkenlerini açıp toplamakla vazifelendirilenler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

YELKEN GÖRLETMEK (يلكن كورلتمك) [*Bah*] Fırtına çıkacağı sıralarda yelken uçurmamak için yelkenleri tamamen sarmak veya vaziyyete göre camadana vurmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YELKEN KÜREK (يلكن كورك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle sür'atle, yel yeperek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Hayli deryadil giriip dolabına
Düştüler yelken kürek girdabına
Ârif Hikmet Bey

YELKENLERİ SUYA İNDİRMEK (يلكنلرى صويه اندرمك) [*Hal.*] Teslimiyyet göstermek, razı olmak, sükûn bulmak yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Uzaktan görünce brehmenleri
Gönül suya indirdi yelkenleri
İzzet Molla

YELKEN SÖNDÜRME (يلكن سوندورمه) [*Bah.*] Takım yelken seyreden bir geminin rüzgâr pek fazla arttığı zamanda yelken azaltılması veya tamamen sarılması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YELKEN UÇURMAK (يلكن اوچورمق) [*Bah.*] Rüzgârın şiddetinden veya fırtınadan yelkenin parçalanması yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YELKOVAN (يلكوان) [*Hal.*] Mecaz yoluyle sebatsız, dönek, bir dalda durmaz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Dema-dem arsa-i âlemde âh ile devanız biz
Aceb avareyiz dünyada hakka yelkovanız biz
Sürurî

YELMAN GÖSTERMEK (يلمان كوسترمك) [*San.*] Saplanan mızrağın ucunun delip geçmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yelman, mızrağın ucu demektir.

YELPAZELER (يلپازلر) [*Bah.*] Geminin provasına kuvvet vermek ve civadırayı taşımak üzere baş bodoslamasının üst kısmında ve her biri bir tarafında olduğu halde dikine konulan iki tane kuvvetli ağacın adıdır.

YELLİ DÜDÜK (يللى دودك) [*Mus.*] Kamıştan iki düdüğün yan yana getirilmesi suretiyle yapılan çalgı adıdır.

YELTEM (يلتم) [*Mus.*[Eski çalgılardan birinin adıdır. Tanbur büyüklüğünde, boyu ondan kısa idi. İki teli vardı. Evliya Çelebi seyahatnamesi'nde (cilt - 1 sayfa - 639) bunkar mucidi (Şemsi Çelebi) nin icat ettiğini «kirişleri arasındaki bir tel kiriş'in âhenkdar» olduğunu yazar.

YEL TÜFEĞİ (يل تفنكى) [*San.*] Çocukların oyuncak olarak kullandıkları tüfek nevilerinden birinin adıdır. Kurşunlu olmayıp atılırken yalnız ses çıkardığı için bu ad verilmiştir.

Âh-ı âşıkta nola olmasa sıyt-ü âhenk
Yel tüfeğinde ne mümkin bulana dirhem-ü denk
Vahidi Mahdumî

YEMENİ (يمنى) [*Kıy.*] Alaca boyalı, üzerine kalıpla renkli çiçek resimleri basılmış ince

bez ve yazma çenber adıdır. Vaktiyle Yemen ve Hind'de yapıldıkları için bu adı almıştır Kadınların başlarını örttükleri yemeniyi erkekler de vaktiyle fesin üzerine, sarık tarzında sararlardı. Yemeni dışarıdan geldiği gibi dahilde, İstanbul'un muhtelif yerlerinde de yapılırdı. Yorgan yüzleri, bohçalar, namaz seccadeleri de imal eden bu müesseselere «Basmahane», bunları yapanlara «Yazmacı» denilirdi. Vaktiyle yazmacı esnafı mühim olduğu gibi Kandilli yazmaları da meşhurdu. Bu yazmaların nakışları pek zarif olmakla beraber renkleri de hiçbir zaman solmazdı.

Hele bütün bütün azürde-hatır etti beni
Yegâne zinet ü dârati: bir yeşil yemeni
Kemalzade Ekrem

§ [*Kıy.*] Üzeri açık ve ökçeli ayakkabıya da yemeni denir.

YEMEN İRSALİYYESİ (يمن ارسالیه‌سی) [*Mal.*] Yemen Beylerbeyi'nin merkeze gönderdiği para hakkında kullanılır bir tâbirdir. On yedinci asır başlarındaki irsaliyyesi yüz bin flori idi.

YEMEN MADALYASI (يمن مدالیه‌سی) [*İda.*] Yemen'de çıkan iğtişaşın bastırılması münasebetiyle yapılan madalyanın adıdır. Hicrî 1309 (1892) senesinde çıkan irade ile yapılan bu madalya altın ve gümüş olmak üzere iki türlü idi. Altını askerlerden Müşirlerden Binbaşılara, sivillerden Vezirlerden Ûlâ evvellerine, gümüşü de askerlerden Binbaşılardan küçük zâbit ve neferlere, sivillerden Ûlâ sanilerinden başlıyarak daha aşağı derecedeki rütbe sahiplerinden hizmeti görülenlere verilirdi. Madalya yeşil kordela ile göğsün sol tarafına takılırdı. Askerler her vakit, siviller ise ancak merasim münasebetiyle resmî elbise giydiklerinde takarlardı Ölenin madalyası, takmak hakkı olmamak üzere, veresesine intikal ederdi. Yalnız askerden istihkak sahibi erkek evlâdı bulunanların yapacakları müracaat üzerine çıkan irade ile takma hakkı verilirdi.

YEMİN (يمين) [*Fık.*] Lügatte kuvvet demek olan yemin, şerlat hükümlerine göre and yani «bir haberin iki tarafından birini Allah ü Taalâ'nın mübarek ismini zikr ile veya bir şeye tâlik suretiyle takviye etmektir.» Hak Taalâ'nın mukaddes ismine yapılan yemine «Kasem» de denir.

YEMİN-İ GAMIZ (يمين غامض) [*Fık.*] Geçmiş zamanda yapılmış veya yapılmamış bir iş hakkında yalan yere yemin yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YEMİN-İ İSTİZHAR (يمین استظهار) [*Fık.*] Bazı dâvalardan dolayı beyyine ikame eden müddeiye (dâvacıya) hakkın inkişafını temin için tevcih edilen yemindir.

YEMİN-İ LÂĞV (يمین لغو) [*Fık.*] Bir kimsenin bir şey hakkında zannına göre yaptığı yemindir.

YEM KESTİRMEK (يم كسديرمك) [*Hal.*] Ata yem yedirmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YEMLERİ KESİLMEK (يملری كسیلمك) [*İda.*] Vezir dairelerinde muhafız ve muharib olarak kullanılan maiyyet halkının işlerine son verme yerinde kullanılır bir tâbirdir. Halk dilinde «Deli», recmî vesikalarda «Delil» adını alan bu adamlar maiyyetinde bulundukları Vezir'in azli, yahut şahsî kusurları üzerine açıkta kalırlardı. Bunlar at besledikleri için bu tâbir hayvan yeminin kesilmesi münasebetiyle ortaya çıkmıştır.

YENİÇERİ (يكیچری) [*Ask.*] Hicrî 1241 (Milâdî 1826) senesinden evvel Osmanlıların muvazzaf askerine verilen addır. Hükümdarın emri altında ve şahsına bağlı olduğu için «Kapı kulu» da denilirdi.

Anadolu Selçukileriyle Mısır Memlûklerinde mevcut olan bu teşkilât Osmanlılar için örnek olmuş, fakat bu teşkilât onlar tarafından evvelkilere kıyas edilmiyecek derecede tekemmül ettirilmişti.

Pek muntazam bir teşkilâta tâbi ve Osmanlıların muvaffakıyyetlerinde mühim bir âmil olan Yeniçari ocağının kurulması Birinci Murad zamanındadır Bu teşkilât ondan evvel mevcut olup kâfi gelmemeğe başlıyan «Yaya»larla «Müsellem»lerin bir derece daha ıslahından vücut bulmuştu.

Yaya ile müsellem'lik Orhan devrinde teşkil olunmuştu. Onları doğuran da, her zamanda ve her şeyde olduğu gibi, ihtiyaçtı. Çünkü sefer zamanında toplanıp harbin bitmesiyle beraber işlerine ve memleketlerine dönenlerle istenilen büyük işlerin başarılmasına imkân yoktu.

Orhan Bey; Kardeşi Alâeddin'in de bulunduğu bir meşveret meclisi kurdurdu. Bu mecliste Çandarlı Kara Halil de vardı. Bu meclis yeni teşkilâtın esaslarını kurdu. Askerin maaşlı olması da bu esaslara dahildi. Bağlanan «Ulûfe» rubu' dirhem-i şer'î (Şer'î dirhemin dörtte biri) kıymetinde olan bir «akçe» idi. Bu para; harb müddetince verilecek, muharebe bitip de herkes yerli yerine gidince kesilerek

kendileri yalnız vergiden muaf olacaktı. İşte «Yaya» ve «Müsellem» adını alan askerin temeli budur. Memleket büyüdükçe bunların sayısı da arttı. Zamanla bunlarda bir parça da bozgunluk baş gösterdi. Ancak değiştirilmelerinin hakikî âmili kurulmaları arifesindeki ihtiyacın yeniden baş göstermiş olması idi. Çünkü bir parça intizamsızlık görülmekle beraber bu teşkilâtla artan muvaffakıyyetlerin açtıkları yeni ufukları tahakkuk ettirmek imkânının bulunmadığı anlaşılmıştı.

Bu yeni teşkilâtı kuranların başında yine Çandarlı Kara Halil görülmektedir. Yeniçerilik Birinci Murad zamanında kurulmuş ise de tarihi tamamiyle tesbit olunamıyor.

«Tarihin Anahatları» eseri için «Kuruluşundan Onbeşinci Asrın İlk Yarısına Kadar Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtı» nı yazmış olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı (seri 11, numara 22, sayfa 53) tetkiklerinin neticesini şu suretle hülâsa etmektedir:

«Yeniçeri ocağının hangi tarihte kurulduğu şimdilik tamamen tâyin edilememektedir. Me'hazlarımızdan olan eserlerden biri, ilk defa esirlerden bin kadarının ayrılarak bunların ikişer akçe yevmiye ile def'aten Yeniçeri yazıldığını ve daha sonra acemi ocağının teşkil edildiğini beyan etmektedir.

«Pençik Kanunu'nun vaz'ını kanunnameler 1362-1363 senesinde gösterdiklerine ve bu kanunu kabulünden sonra Yeniçeri ve acemi ocaklarının teessüs ettiği malûm bulunduğuna göre şimdilik bu tarihin kabulünde bir beis yoktur.

«Ocağın ilk teşkilindeki vaz'iyyeti ve ocak kaaideleri hakkında şimdilik malûmatımız yoktur. Ocağın malûm kanununun ne zaman yapıldığını da bilmiyoruz. Yeniçeri ocağı hakkında malûmat veren Şark ve Garp menbaları bu bususta bir şey söylemiyorlar. Yazdıkları şeyler, sonraki teşkilâta aittir.

«Ocak hakkında en toplu ve en etraflı izahat «Kavanin-i Yeniçeriyan» ismindeki eser vermekte ise de, onyedinci asrın iptidaasında yazılmış olduğundan ilk zamandaki ocak teşkilâtı hakkında bizi kadar tenvir etmiyor. Bunun ilk zamanlar hakkındaki nakilleri ocak ananesine müstenittir.»

Çandarlı Kara Halil'in «Siyaset-i müthişesi neticesi olarak vücude geldiğini» kaydeden Hammer (cilt 1, sayfa 139) bu münasebetle diyor ki: «Kara Halil'in bu icadı, vücude getirdiği semereler itibariyle Avrupa'nın huzur ve âsayişi için (Şuarç) in top barutunu ihtiraından bin kat dehşetli bir darbe teşkil eyledi. Bu ordu teşekkülü sırasında Yeniçeri (yeni asker) tesmiye olundu. Bu isim sonradan Avrupa müverrihleri tarafından (Janiser) e tahvil edilmiştir. Genç Yeniçeriler şiddetli reislerin idaresi altında bulunarak her şeyden evvel itaate, yorgunluğa, açlığa tahammül etmeği öğrenirlerdi. İtaat ve şecaatlerinin mükâfatı terakki idi. Bundan dolayı Yeniçeri ordusunun Avrupa ve Asya'da ihraz eylediği parlak muzafferiyyetler az zaman içinde müessisinin tahmininde isabetini isbat eyledi.»

Yeni teşkil olunan askere «Yeniçeri» adının verilmesi sebebi «Tarih-i Askarî-i Osmanî» de (sayfa 7-8) şöyle yazılıdır:

«Bir gün Orhan Gazi Amasya civarında Suluca Kara öyüğü nam mahalde ikamet eden sâdat-ı sofiyyeden Sultan Hacı Bektaş-ı Veli'nin yanına gidip ihdas eyledikleri yeni askerin ismini teberrüken Cenab-ı Şeyh'in tesmiye ve hayır ile dua eylemesini talep buyurmuş olmalariyle aziz-i müşarünileyh asakir-i cedide neferatından birini çağırıp cübbelerinin bir kolunu neferin başı üstüne koydular ki şu vaziyette yenleri neferin arka tarafından beline doğru sakmış idi ve «Bu yeni askerin ismi Yeniçeri olsun. Cenab-ı Hak yüzlerini ak, bazularını küvvetli kılıçlarını keskin, oklarını mühlik, kendilerini galip buyursun» deyu dua eylediler.»

Yeniçeri ocağının teşkilinde Hacı Baktaş-ı Veli'ye atfolunan şeyler tamamen asılsızdır. Çünkü Hacı Bektaş Yeniçeriliğin kurulma devrini esasen idrak etmemiştir.

Bu cihet Profesör Fuat Köprülü tarafından (Türk Edebiyatında ilk Mütasavvıflar) adlı kıymetli eserde (sayfa 56 haşiyesi) Âşık Paşa Zade'ye atfen itiraz edilemiyecek bir surette tasrih edilmektedir.

Değerli profesörün haşiyesi şudur: «Osmanlı müverrihlerinin en eskilerinden olan «Âşık Paşa zade» nin verdiği malûmata göre «Hacı Bektaş-ı Veli» Horasan'dan «Menteş» ismindeki kardeşiyle beraber «Sıvas» a oradan «Babailyas» a, oradan «Kırşehir» e oradan «Kayseri» ye gelmiştir. Kardeşi «Menteş» Kayseri'den Sıvas'a gittiği zaman orada şehid oldu. «Hacı Bektaş» Kayseriden «Karahöyük» e gelmiş, «Hatun Ana» yı kendine kız edinerek orada rahmet-i rahmana kavuşmuştur. Hacı Bektaş'ın ve kardeşinin bütün hayatını bildiğini bilhassa tasrih eden bu müverrih; «Kendi bir meczup budala azizdi, Şeyhlikten ve müridlikten fariğdi» diyor ve Hacı Bektaş'ın «Orhan» ile görüştüğü, Yeniçeri ocağına dua ettiği gibi hiçbir tarihî esası olmıyan rivayetleri kat'iyyen reddediyor. Âşık Paşa Zade tarihini tahşiye

eden Âli Bey'in bu meseleye dair ilâve ettiği müteaddit haşiyeler ki Hacı Bektaş'ın 680 de diyar-ı Rum'a geldiği, 92 yıl yaşadığı, 738 de öldüğü, Hatun Ana'nın ulemadan Hoca Idris'in menkûhası olduğu, Hacı Bektaşın hal-i hayatında Sultan Orhan tarafından bina edilen dergâh meşihatini Hoca İdris çocuklarına verdiği, babasının Seyyid Mehmet İbrahim Sâni ve validesinin Hatime Hatun tesmiye edildiği, kendisinin 646 da Nişabur'da doğduğu gibi, tamamiyle Bektaşi ananelerine müstenittir. Maatteessüf hiçbir tarihî kıymeti haiz değildir. Âşık Paşa Zade'nin sarih ve kat'î ifadelerine karşı (Sayf: 204-206) Velâyetnamelerden çıkarılan bu gibi menkibevî rivayetleri karşılaştırmak, bir müverrih için asla doğru bir hareket sayılmaz. Esasen «Âşık Paşa Zade» nin «Bektaş-i Veli» hakkındaki mütalâatı diğer delillerle de pek iyi teyit edilebilir. Profesör «Yakup» da «Hacı Bektaş-i Veli» hakkındaki tetkikatında hemen hemen aynı neticeye vasıl olmuştur.»

Cevdet Paşa da «Cihannüma» daki malûmata dayanarak (Cevdet Tarihi, cilt - 12, sayfa 208) Yeniçeri ocağının Hacı Bektaş ile münasebeti olmadığına kaaildir. Kıymetli müverrihin ifadesi aynen şöyledir:

«Elhasıl Yeniçeriler Hacı Bektaş-i Veli'nin duasına mazhariyyet iddiasında idiler. Halbuki tarih-i Cihannüma'da beyan olunduğu üzere Sultan Orhan zamanında Yaya namiyle ahaliden asker yazılmıştı. Badehu oğlu Hüdavendigâr zamanında Hayrettin Paşa'nın ihtarı üzerine emval-i ganaimden beytülmal için humus alındığı sırada tam beş esirden biri ve tamam olmaz ise her esirdan yirmi beşer akçe alınırdı ve bu veçhile alınan esirler Türklerin yanına verilip anlar dahi onları bir müddet istihdam ile terbiye ederler ve Türkçe öğretirlerdi. Bu suretle ol esirler ehl-i islâm ile ülfet ederler hem lisan öğrenirler ve hem de bittabi Müslüman olurlar ve badehu bâb-ı devlete getirilip yaya askeri gibi akbörk giydirilir ve Yeniçeri denilirdi. Şu hale nazaran Yeniçeri tâbiri Hüdavendigâr zamanında icat olunmuş demek olur.

«Hacı Bektaş-ı Veli ise Gazi Orhan asrının meşayihinden Seyyid Mehmet Efendi nam bir zat olup daima istiğrak halinde imiş. Sonraları ona müntesip geçinir bir takım derbeder mülhidler zuhur etti. Bunlar asakir-i Osmaniyye ile pirdaş olmak iddiasiyle ervahı habise gibi Yeniçeri'lere hulûl ettiler. Hattâ Bektaşî babalarından biri daima Hacı Bektaş-ı Veli namiyle doksan dört kışlasında ikamet eylerdi. Ve Hacı Bektaş-ı Veli türbesinde şeyh olan müteşeyyih fevt oldukta yerine geçen kimse İstanbul'a gelip ocaklı anı alay-ı valâ ile Ağa kapısına götürüp ve tacını Yeniçeri ağası başına geçirip yine alay ile Bab-ı âliye irsal ile ferace gidirilir ve avdetine kadar ocaklı tarafından ikram edilir idi. Ara sıra bu derbeder mülhitlerin Yeniçerileri ifsat eyledileri muhakkaktır. Halbuki bunlardan ekserisinin şer-i şerife muğayır ef'al ve etvar-ı zemimeleri meşhut (kötü işler ve tavırları görülür) olduğundan bu sıra anlar dahi ref' ve ilga olunmuştur.»

İsmail Hakkı Uzunçayırlı'nın aynı eserde (sayfa 54) «Ocağın bektaşilikle münasebeti» hakındki mülâhazaları da kayde değer. Diyor ki:

«On dört ve on beşinci asırlarda Babailik, Celâliyye (Mevlevilik) ve Ahilik tarikat ve teşkilâtlarını Anadolnda pek müntegir görmekteyiz. Anadolu beylerinin akıncı kuvetleri arasında bu tarikat zümrelerine mensup birçok börklülere tesadüf ettiğimiz gibi Anadolu'yu gezerek tarikatlerini neşr ve tamime çalışan baba'lara, şeyh ve müritlere de rast gelmekteyiz.

«Osman Bey'in aşiret kuvvetleri ile bilhassa oğlu Orhan ve Torunu Murad Bey'lerin kuvvetleri arasında daha İstanbul'un fethine *kadar Osmanlı ordusu ile harpte bulunmuş* olan birçok tarikat sahiplerni görmekteyiz. Zaten o tarihlerde Anadolu'daki küçük hükümdarların kendilerini takviye için bu tarikatlerden birine mensup olduklarını veya mensup görünmek istediklerini de biliyoruz.

«İşte bu tarikatlerin kuvvetle Anadolu'da yayıldığı bir sırada büyümeye başlıyan bir uç aşiretinin de bunlardan müteessir olacağı, daha doğrusu devamlı surette tarikatlerin tesiri içinde bulunan aşiretin bu rabıtayı muhafaza edeceği pek tabiidir. Onun için Osmanlıların ilk zamanlarında Osman Bey'in kayın babası olan Edebali ve kardeşinin oğlu Hasan, Çandarlı Kara Halil, Şeyh Mehmet gibi nüfuzlu şahsiyyetler ahilerdendir. Orhan'ın İznik müderrisliğine tayin eylediği Kayserili Davut da müteşavvif âlimlerden bulunuyordu.

«Orhan teşkilâtını yaparken Ahilerden istifade eylemiş, daha doğrusu müzaheret görmüştü. Nitekim Yaya askerini ihdas ettiği zaman askerine Ahilerin serpuşu olan beyaz börk giydirmişti. Murad Bey, Yeniçeri ocağı'nı kurduğu zaman askerine yine bu beyaz börkü serpuş olarak kabul eylemişti. Demek oluyor ki 14 üncü asrın son yarısında da Osmanlılar üzerinde Ahi nüfuzu cari idi.

«Bu tarihlerden sonra umumî ismi Babailik olan tarikat, asıl ismini bırakarak Babaî

şeyhlerinden olan Hacı Bektaş'ın ismini alıp Bektaşiliğin ismi altında dal budak salmaya başlarken Ahilik de artık eski nüfuz ve kuvvetini kaybetmiş bulunuyordu.

«İşte yeni teşekkül etmiş olan Yeniçeri ocağı da bundan müteessir olarak evvelden beri mevcut ananeye ve Pîre istinat etme'k akidesine binaen ocağın Bektaşî'likle alâkası meydana çıkmıştı. Belki de bu suretle Hıristiyan esirlerden toplanmış olan efrattan teşekkül eden yeni ordunun İslâmiyyete ısınması için bir manevî kuvvete istinat ettirilmesi düşünülmüştü.

«Son zamanlara kadar gerek Osmanlı ve gerek Avrupa tarihçilerinin ocağın bizzat Hacı Bektaş-ı Veliden el almış olduğu tarzındaki mütalâaları, Hacı Bektaş'ın on üçüncü asrın son yarısında ölümünün tahakkuk etmesine mebni artık efsane halini almıştır. Hacı Bektaş'ın Osmanlı hanedaniyle hiçbir münasebeti olmayıp hiçbir vechile bunlarla görüşmediğini ilk defa iddia eden tarih sahibi Âşık Paşa Zade'dir. Hattâ bu müverrih bu husûs için eserinde iki sahifelik bir yer ayırmıştır.

«Burada Bektaşî'liğin Yeniçeri ocağına hangi tarihte girdiği hakkında hatıra bir sual geliyor. Âşık Paşa Zade, çok yaşamış ve Çelebi Mehmet zamanından itibaren (1415) bizzat birçok vekayie şahit olmuş ve on altıncı asrın ilk on senesi içinde de hayatta bulunmuştur. Eğer ocağın bektaşilikle münasebeti bunun idrak etmiş olduğu seneler içinde olsaydı mutlaka yazması lâzım gelirdi. Şu halde ocağın Bektaşîlikle münasebeti ya on dördüncü asrın sonlarında veya on beşinci asrın iptidalarında aramak lâzım gelmektedir.»

Ocağın Bektaşî'liği ne kadar benimsediğini anlatmak için kendilerine «taife-i Bektaşiyye», ağalarına da «Agayan-ı Bektaşiyan» namının verilmiş olduğunu kaydetmek kâfidir.

Yeniçeri ocağına efrat kabulü iki devre geçirmiştir: Birincisi; ocağın ilk ihdasında esirlerin Türkçe öğrenmeleri ve Türk âdetlerini bellemeleri için Anadolu'daki çiftçiler yanında bulundurulup maksat ve ihtiyaç hasıl olunca getirilerek iki akçe yevmiyye ile ocağa kaydedilmeleridir. İkincisi; Acemi ocağı bir kışla halinde tesis edildikten sonra esirlerin ve daha sonra devşirmelerin orada yerleştirilmelerini müteakıp ocağa kayıt ve kabulleri şeklindedir.

Acemi ocağından başka saray hizmetlerinde bulunarak yetişen Bostancı'larla saray hademeleri de yedi senede bir defa çıkma adıyle ocağa kaydolunurlardı.

Bunlardan başka Üçüncü Murad zamanına gelinciye kadar hiçbir kimse hariçten ocağa alınmazdı.

Yeniçeri ocağı'na alınanların isim, künye ve eşkâli, yevmiyesi miktarı, kütük ismi verilen deftere kaydolunurdu.

Askerlik daimî olduğu için ocak efradı evlenemezdi. Onun için bunlara mahsus odalar yani kışlalar yapılmıştı. Her Yeniçeri ortasının bir odası vardı İlk Yeniçeri odaları Edirne'de kurulmuştu Edirne'deki bu odalar Hierî 871 (Milâdi 1466), İstanbul'un payıtaht (hükümet merkezi) olduğu zamana kadar orada kalmışlardır.

Yeniçerilerin kışlaları iki yerde idi. Bunların birine «Eski odalar», ötekine «Yeni odalar» denilirdi. (İzzî tarihi) nde kışlaların orta adedince yüz doksan dokuz daire olduğu yazılıdır. Her da'rede matbah (mutbak), kiler, zâbitan ve neferat koğuş ve odaları vardı. Her birinin kapısı mermer direklerle süslü ve üstünde, içinde oturan ortanın alâmeti nakışlı idi.

Yeni odalar Aksaray'da, eski odalar Şehzadebaşı'nda idi. Kışlaların hepsi ocağın kaldırılmasından sonra yıkılmıştır.

Odaya yeni giren acemi Yeniçeri'nin vazifesi çorbacılara hasekilik etmek, odayı silip süpürmek, ihtiyar yoldaşların pabuçlarını temizlemek, yemek kaplarını yıkamak, kandillere bakmak. odun kesmek, çarşı pazar hizmetlerini görmekti.

Sultan Süleyman devrinde Yeniçeriler 165 orta iken sonraları 196 ortaya çıkarılmış, acemi oğlanları da başkaca dört orta teşkil etmekte bulunmuştu. Bu yüz doksan altı orta üç kısma ayrılmıştı: Altmış bir ortaya «Ağa bölükleri», yüz bir ortaya «Cemaat», otuz dört ortaya da «Sekban bölükleri» denilirdi.

Ortaların isimleri de vardı. Bazılarının yalnız ortasına mahsus ismi olduğu gibi bazısının da hiç ismi olmayıp numara sırasiyle anılırdı. Ezcümle birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, sekizinci, otuz üçüncü, otuz dokuzuncu, kırkıncı, kırk altıncı, elli altıncı, elli yedinci, seksen altıncı, doksan birinci ve doksan beşinci ortalara «Şütürban ağa», yirmi dokuzuncu ortaya da «Atik Şütürban ağa» denilirdi. On dördüncü, kırk dokuzuncu, altmış altıncı ve altmış yedinci ortalara «Haseki» ıtlak olunurdu. Altmış dördüncü cemaat ortasına «Zağarcı», altmış sekizinciye «Turnacı», yetmiş birinciye «Samsuncu» denilirdi. Altmış beşinci orta efradından biri İkinci Osmanı şehit ettiği için bu tarihten sonra o orta lâğvedilmiş, Yeniçeriler gerek ulûfe divanında ve gerek akşam

namazından sonra ve diğer vakitlerde gülbank çekildiği zaman altmış beşinci ortanın sırası gelince hep bir ağızdan «yok olsun» diye bağırırlardı. Diğer ortaların da böyle bir takım adları vardı

Yeniçeri ocağının büyük zâbitleri şunlardı:

1 — Yeniçeri ağası
2 — Sekbanbaşı
3 — Kul kethüdası yahut Kethüda Bey
4 — Samsuncubaşı
5 — Zağarcıbaşı
6 — Turnacıbaşı
7 — Muhzır ağa
8 — Büyük ve küçük Hasekiler
9 — Başçavuş
10 — Kethüda yeri
11 — Yeniçeri Efendisi

Bunların en büyüğü Yeniçeri ağası idi. Sekbanbaşı Yeniçeri ağası'nın muavini hükmünde olduğu gibi ötekilerin de ayrı ayrı vazifeleri vardı.

Yeniçeri ağası, Kapıcıbaşı veya sair rütbelerde bulunanlardan intihap olunduğu gibi vezirlerden olanlar ve yahut bilâhare vezaret rütbesi alanlar da vardı. Bununla berabar ağalar ocak zâbitleri arasından seçilmez, rikâb-ı hümayun ağalarının en müstahak ve kuvvetlisine Padişah tarafından tevcih olunurdu.

Her bir ortanın da zâbitleri vardı. Sırasiyle şunlardı:

1 — Çorbacı
2 — Odabaşı
3 — Vekilharç
4 — Bayraktar
5 — Baş eskî
6 — Aşçı usta
7 — Sakabaşı

Yeniçerilerin en başlı nizamları şunlardı:

1 — Kumandan ve zâbitleri birlikten yetişme bile olsa yine inkıyat yani ulülemre itaat edilmesi.

2 — Cümlesinin bir vücut gibi müttefik ve müttehit ve kışla ve karargâhlariyle bir yerde olması.

3 — Debdebe ve tantana gibi askerlik ve mertliğe yakışmıyan şeylerden sakınılması.

4 — İslâm farizalarını yerine getirmeleri.

5 — Yeniçeriliğe devşirme usulüyle haraca bağlanan tayfaların yalnız Ermeni, Bulgar, Boşnak ve Arnavut cinslerinden alınanlar ve esirlerden toplananlardan başkasının kabul olunmaması ve acemi oğlanlığında kâfi müddet istihdam olunması.

6 — Katil ve idam cezalarının muayyen mevada hasredilmesi.

7 — Ocakta rütbe terfiinin kıdem sırasiyle yapılması.

8 — Yeniçerlerin kendi zâbitlerinden başkası tarafından tedip ve tekdir olunamaması.

9 — Malûllerin tekaüt edilmesi.

10 — Sakal salıvermemeleri.

11 — Evlenmemeleri.

12 — Kışlalarından ayrılmamaları.

13 — Başka bir sanatla meşgul olmamaları.

14 — Talim ve taallüm ile vakit geçirmeleri.

Yeniçeriler bu kanunlara riayet ettikleri müddetçe intizamlarını muhafaza etmişler ve aksini yapmağa başladıkları andan itibaren bütün kudret ve kuvvetlerini kaybeylemişlerdir.

Yeniçeriler, daha evvel de işaret olunduğu veçhile, ilk defa bin kişi olarak teşkil olunmuşlardı. Sonraları lüzum görüldükçe Turnacıbaşılar, Rumeli ve Anadolu'ya çıkarak icabı kadar reayâ çocuğunu toplayıp getirirler, bunları Yeniçeri olarak yetiştirirlerdi. Üçüncü Murad'ın cülûsuna kadar acemi oğlanlariyle beraber Yeniçerilerin sayısı yirmi bini geçmişti. Yeniçeri ocağının iyiden iyiye bozulması Üçüncü Murad'ın zamanındadır. Çünkü Şehzade Mehmed'in sünneti münasebetiyle düğünde muvaffakıyyet gösteren oyuncuların ocağa alınmaları hakkındaki istekleri kabul edilmiş ve ocağa alınan bu türlü uygunsuz adamlar yüzünden ocak bozulmuştur.

Koçi Bey meşhur lâyihasında (sayfa 57) Yeniçerilerin bozulması sebebini şu suretle izah etmektedir:

«Saadetlû ve Şevketlû ve Haşmetlû Padişah-ı din penah Hazretlerinin tab-ı hümayun nükte şinaslarına nihan olmıya ki Yeniçeri ocağı'na ecnebi duhulü dokuz yüz doksan dokuz tarihinden beri olup sebebi bu olmuştur ki: Tarih-i mezburda cedd-i emcedleri Sultan Mehmet Han Hazretlerinin sur-i hümayunları vâki olup ve iki ay miktarı rûz-i şeb mütemadi olup etraf ve eknaftan bîhudud ve bîşümar halâik (hadsiz hesapsız halk) cem' olup izdiham-ı nâs bir mertebeye vardı ki nice adamlar helâk oldu. Def'ine çare olmayıp bezir yağiyle yağlanmış tulumlar peyda edip bilâhare halkı müzahameden men içün ol tulumlarla hücum ettikçe halk bir miktar aralanıp sur-i hümayun tamama varıp taife-i mezbureye riayet olunmak lâzım geldikte cümlesi Yeniçerilik isteyüp gayri nesne ile müteselli olmayıcak taraf-ı saltanat-ı aliyyeden muratlarına müsaade buyurulup o tarihte Yeniçeri ağası olan Ferhat Ağa'ya emr-

olundukta Ağa-yi müşarünileh dahi ocak zâbitleriyle meşveret edüp' cümlesinin re'yi bunun üzerine oldu ki «Böyle olursa ocağımıza ecnebi ve bigâne duhul eder, ocakta cari olan kanun ve kaaide elden gider. Devlet-i aliyyeye bunun zararı vardır» deyu razı olmadılar. Bilâhare akıbet endiş olmıyan bazı nüdema ve mukarribanın Padişah-ı âlempenah hazretlerine ilhah ve ricalariyle taraf-ı saltanat-ı aliyyeden tekrar muradolunup aga-yı müşarünileyh yine kabul etmeyip azli ihtiyar eyledi. Yerine ağa olan Yusuf Ağa (ağa çırağı) namiyle taife-i mezbureyi ocağa idhal edüp bir bid'at ihdas eyledi. Badehu Aksarayî Mehmet Efendi nam Yeniçeri kâtibi (Ferzend-ı Sipahi) namiyle bir bid'at dahi ihdas edüp ve 1030 tarihinde Yeniçeri ağası olan Mustafa Paşa (becayiş) namiyle bir bid'at dahi icadedüp bu tarik ile Yeniçeri ocağına soktular. Ocağın revnak ve hüsnü gitti. İçlerinde cari olan kanun battı. Herc ü merç oldu. Pir ve amelmande olandan gayri otnrak olmak kanuna muhalif iken hâlâ taze ve knvvet-i beden sahiplerinden on binden ziyade koruen ve oturak hâdis oldu, ve beyt-ül-mal-i müslimin bu tarikle zayi ve telef oldu ve çavuşlar kadimi üç nefer iken hâlâ kırk elli miktar çavuş peyda olup ve seraser kuşanan taife-i mumeiyan yüzden ziyade olup her biri oda talebindedir. Bu sebeten her sene bir iki defa silsile olup rüzgârdide ve ocak ahvalinden haberdar olup ve alaylar ve taburlar düzüp ve kaleler fetheyleyen kethüdaları mütekait eylediler. Velhâsıl lâşe-i dünya için kimi azl ve kimi nasp olunup ve nice müstahakları oturak edüp yerine na müstahakları getürüp içlerinde tebdil ve tagyir eylemek olmaz oldu. Birini yayabaşı ve yahut bölük başı ettiklerinde biner ve ikişer bin kuruşların alup ve töhmeti sabit olmıyan nice emektar iş görmüş adamları bi vecih (sebepsiz) kaldırup ahval-i rüzgâr görmemiş âlemin germ ü serdin (sıcağını ve soğuğunu) çekmemiş nice tazeleri yerlerinden ettirüp ocağı harap ve yebab ettiler, ve bilcümle her zümreye tarih-i mezburdan beru millet ve mezhebi namalûm şehir oğlanı ve Türk ve Çingene ve Tatar ve Kürt ve ecnebi ve Yörük ve katırcı ve deveci ve hammal ve ağdacı ve kutta'ı tarik (yol kesen) ve yankesici ve sair ecnas-ı muhtelife mülhak olup âyin ve erkân bozuldu ve kanun ve kaaide kalktı. Ol cihetten şer u şur ve fitne ve fesat âlemden eksik olmayup nizam ve intizam bertaraf oldu. Eğer bu güne dirinti asker ile lâyık-ı din ve devlet bir maslahat görmek mümkün olaydı selâtin-i selef (انارالله تعالى براهينهم) menasıbı ve zeamet ve timarı müstahakkına ihsan etmezlerdi, ve kul taifesine senevî bunca hazine vermezlerdi. Ancak sefer-i hümayun vâki oldukta ecnas-ı muhtelifeden bir iki yüz bir miktarı asker peyda ve tedarik ederlerdi. Ve hizmetlerin eda edicek terzi olan terziliğine; bakkal olan bakkallığına; attar olan attarlığına gidüp herbiri sanatlariyle meşgul olurlar idi. Lâkin bu makule asker asker değildir. Hattâ merhum ve mağfurun leh Sultan Selim Han (عليه رحمة والرضوان) hazretleri Haleb ve Şam ve Mısır Kahireyi fethettiklerinde esna-yi seferde etraf ve eknaftan hazine yetişmeyip bir miktar muzayeka oldukta Defterdar-ı mal olan kimesne bir bezirgândan altmış bin sikke-i hasene istikraz edüp anınla def-i müzayaka eyleyip badehu etraf-ı memalikten mal ve hazine geldikte deyn-i merkumun edasiyçün bezirgânı dâvet edüp altmış bin floriyi defaten teslim ettikte bezirgân feth-i kelâm edip (söze başlayüp) «Devlet-i aliyye-i padişahide mal ve menalim hadden efzundur ve dar-ı fenada bir oğlumdan gayri bir kimsem yoktur, verdiğim altmış bin flori cümleten mirîinin olsun, hemen oğluma devlet-i padişahide iki akça cebecilik ihsan olunsun.» deyu tazarru ve niyaz edicek bezirgânın bu ricası südde-i devlet-penah (Sultan Selim) e arzolundukta ferman-ı kaza cryan-ı padişahî şöyle sadır oldu ki: «Ecdad-ı izamım ervahiçün cümlenizi katlederdim. Lâkin halk-ı âlem fatih-i Heremeyn-iş-şerifeyn Sultan Selim Han bir bezirgânın malına tama' edip bahane ile katletmiş ve bir kaç vezir ve defterdarın dahi bîgünah katletmiş deyu şayi' olur andan kaçarım, yoksa cümlenizi tu'me-i şeşmir-i gazap ederim. Tez bezirgânın malını verin ve bu maknle mekruhu min baad bana telhis etmen, içinüzden her kim benim pâk kullarıma ecnebi idhal etmiye say'ederse felâh bulmasun» deyu beddua edüp ol bezirgânın altmış bin florisin ol bezirgâna iade ettirdi. Şimdi altmış bin değil altmış floriye altı cebeci ederler, ya âlem nice abadan olsun ya mal ve hazain nice vefa etsün. Asker abaan ceddin (babadan, dededen) olanlardır ve ocak zadelerdir. Bakkal, çakkal ile iş bitmez. Velhasıl zaman-ı sabıkta asker-i İslâm az ve öz ve pâk ve mazbut iken her nereye teveccüh olunsa biemr-illâh feth ve zafer nümayan olup şevket-i İslâm terakki bulumada idi. Hâlâ gayrı asker kalmayıp kulluk ulûfesi kula münhasır olup âleme tohum-i fesat geldi ve bu iki tâife bihat ve bişümar (sayılamıyacak kadar çok) iken yine bir maslahat görülmez ve bir kâr

eneame irmez. İstedikleri zaman sefere giderler, itaat yok. Asker-i İslâm böyle mi olur. Bunlarla tekayyüt (mukayyed olmak) fî zemanına farz-ı ayn olmuştur.»

Yeniçeri ocağının kurulduğu tarihten Üçüncü Murad'ın nizamı temelinden yıktırdığı tarihe kadar nizamların iyi muhafazası sayesinde o iki tarih arasında geçen iki buçuk asırlık zaman Yeniçerilerin ikbal devri demektir.

Bin tarihinden sonra zâbitleri ve acemi oğlanları ile birlikte Yeniçeri ocağı'nın yekûnu (48688) e yükselmişti.

Üçüncü Murad'a kadar yeniçerilerin hepsi nizamlar mucebince, kışla nişin (kışlada oturmak) olmak kaaideden iken bu da bozulmuş, bir yere nisbeti olanlar neresup oldukları yerlerde oturmak ve bazısı dahi çarşı ve pazarda alış verişle meşgul olmak ve bekâr odalarında yatup ulûfelerini almak gibi fenalıklar zuhur etmiştir.

Bu münasebetle «Netayic-ül-Vukuat» da (cilt 1, sayfa 141) şu satırlar yazılıdır: «Ocağın nizamı bozulduktan ve terbiyesiz eclâf ile dolduktan sonra müntesibin güruhu efendilerinin yanlarında oturur ve bir fırkası dahi alış veriş ile meşgul olur oldu. Bundan hasıl olan mazarratı pek çok ise de en müessirleri muntazam askerlik giderek diriatî bir asker hükmünü almaması ve ulûfelerine hazine-i devlet takat getirememekle enva'-i mekârihe mecburiyyet hasıl olması ve daha fenası devşirme usulünün metrukiyyetini netice vermesi kaziyyeleridir. Çünkü ulûfehar olan kapıkulu ocakları defaten birer misli tezayüt edüp bir taraftan dahi eclâf-ı ahali silk-i askeriye girmiye çalışmakta olduklarından hazine-i devleti vikâye (koruma) maksadiyle Sadrazamlar için en büyük memduhiyyet askerin azaltılmasına muvaffak olmak ve en ziyade medhuliyyet onların çoğaltılmasına müsaade göstermek maddeleri olmakla tabiatiyle devşirme usulünden istiğna hâsıl olmuştur.»

Yeniçeriler birde cülûs bahşişi alırlardı. Bu bahşişler biri ulûfelerine zam şekline, diğeri de bir defaya mahsus bir şey verilmesi suretinde olurdu. Askerî sınıfının her birisinin mevacibi ve terakkisi müsavi olmayıp muhtelif idi. Ezcümle Yeniçeri'lerin her neferine üçer bin, sipahilere biner, acemi oğlanları efradının herbirine ikişer bin, cebeci, topçuya biner akçe verilmesi kanun iktizasındandır. Bu cülûs bahşişleri ilk zamanlarda âtifet şeklinde iken sonraları zorla almak şekline inkılâp etmiş, devletçe birçok gaileleri mucip olmuştur.

Yeniçeri teşkilâtı yalnız payitahtta değil taşrada muhtelif yerlerde de vardır. Me'hazımızda Asya'da kırk, Avrupada kırk dört, Girît adasında otuz bir ki cem'an yüz on beş ortanın mevcudiyyeti yazılıdır.

Yeniçeriler neferinden en büyük zâbitine kadar kanunla tayin olunan şekilde elbise giyerlerdi. Elbise sıkı bir nizama bağlı idi.

Yeniçeriler mîri çuhadan bol yenli ve boyunca iskartı «dolama» adı verilen önü açık entariye benzer bir elbise giyerler, içinden ve dışından iki kat kuşak sararlardı. Çakşirleri mavi dimidendi. Baldırları dar ve sıkı idi. Yürümeye mâni olmamak için icabında dolamanın eteğinin uçlarını bellerine sokarlardı. Kuşaklarında birer bıçakları da vardı.

Yeniçeriler çuha yağmurluk da kullanırlardı. Bu yağmurluk on beşinci asrın ilk yarısına yakın zamanlarda âdet olmuştu. Bu çuha Selânik'te dokunur, her nefere yedişer endaze verilirdi. Başlarında sarık makamında kullanılmak üzere yedişer endaze tülbend verildiği gibi elbise bedeli olarak «yaka akçesi» namiyle on birer akçe tevzi edilirdi.

Padişahlar her sene Yeniçeri ağası'ndan itibaren ocağın büyük rütbeli zâbitleriyle Yeniçeri kâtibi'ne yazlık ve kışlık elbise verirlerdi. Bunlardan Yeniçeri ağası'yle Sekban başıya hil'at-i fâhire, ötekilerine seyyanen kumaş verirlerdi.

Kanunnamede Yeniçeri taifesine her yıl yeniçeri keçesi denilen beşer zira çuha ve astar verileceği de yazılıdır.

Yeniçerilerin serpuşları (başlıkları) beyaz keçedendi. Yeniçeri keçesi denilen bu börklü ordu için iptida Bilecik'te yaptırılmıştı. Börkler arkalarına doğru «yatırtma» denilen tiftikten kollu idi. Yeniçeriler börklerini iğri, orta çorbacıları olan orta kumandanları ise düz giyerlerdi. Sonradan Yeniçeri zâbitlerinin «Üsküf» giymeleri kanun oldu ve on dördüncü asır sonlarında ocak zabitlerinin derece ve rütbelerine göre serpuşlarına tüy takmaları usûl ittihaz kılındı.

Yeniçerilerin silâhları da ateşli silâhın (tüfek) icadından evvel kılıç, kalkan, ok, teber, hançer, balta, mızrak, gürz, meç gibi şeylerdi. Sonraları top ve daha sonra da pek basit şekilde kaval, kapsollu tüfekler kullanılmıya başlanmıştır.

Yeniçerilerin hele şevket ve kudretleri zamanında kılıç sallamaları pek meşhurdu. Zırh da o zamanın harp âletlerine karşı korumâ makamında kullanılan bir âletti.

Yeniçerilerin «Mehterhane» adlı mızıkası da vardı. Her ikindi vakti Saray-ı hümayunda çalınırdı. Mehterhane ilk zamanlarda istiklâl alâmeti iken sonra vüzera ve vükelâ arasında taammüm etmişti. Sadrazam ile vezirlerin ve devlet kethüdası ile Yeniçeri ağası'nın mükemmel dokuzar kat mehterhaneleri vardı.

Yeniçeriler yaptıkları kabahate göre darptan (dövme) başlıyarak idama kadar ceza görürlerdi. Ancak bunlardan biriniın kabahatından dolayı darbı lâzım geldiği surette diğer efrad-ı ahali (halk) gibi ulu orta dövülmez, kendi ortalarında zâbitleri tarafından dövülürdü. Dövme emrini Çorbacı verir, Odabaşı icra ettirirdi. Ceza meydanda olacaksa akşam namazından sonra töhmetli getirilerek (aşk ola yoldaşım) tâbiriyle karnı üstüne yatırılır, eski yeniçerilerden iki kişi baş ve ayaklarına oturur, ortanın velkihârcı bir şamdan ile gelir, oynak yerlerine vurmaksızın kıçına vururlardı. Değnek sayısı kırk, seksen ve hattâ yüz iki yüz olurdu. Dayak yiyen kalkınca ocak zâbitanına karşı iki eli göğsüne merbut olduğu halde Bektaşi usulünce niyaz ederdi. Bir rivayete göre dövme cezası « Saka başı» tarafından Çorbacıya verilen saka kamçısı ile icra olunurdu. Bu kamçı uçlarında birer kurşun bulunan beş on sap meşinden ibaretti. İdam cezası asılmak, yahut kurşuna dizilmek suretiyle tatbik olunurdu.

Yeniçerilerin sefer ve hazarda daima Padişah'la beraber bulunmaları nizamı iktizasındandı. Gerçi padişahların bizzat bulundukları seferlerde Serdar olan zâtın maiyyetinde kapı kulu efradından kâfi miktarda asker gönderiliyor idise de tekmil ocağın birden hareketi mutlaka Padişah'ın askere gitmesine bağlı ve bu husus yeniçeriliğe mahsus bir imtiyazdı. Üçüncü Murat devrinde Koca Sinan Paşa Macaristan seferinde sıkışınca umumen Kapılı kulu bölüklerinin gönderilmelerini arz ve ısrarham ettiğinden mucebince ferman-ı âli sadır oldu ve Yeniçeri kodamanları ocağın heyet-i mecmuasiyle serdar maiyyetine memuriyyeti usule ve nizame muhaliftir diye taallüle başladılarsa da dinlenmiyerek iradenin hükmü yerine getirildi. Bu suretle de Yeniçerilerin bu imtiyazı kalkmış oldu.

Yeniçeriler vakit vakit ihtilâller çıkarmakla devltin vaz'iyyetini müşkilleştirdikleri gibi kaydolunan sebepler ve saikler tesiriyle intizamlarını da kaybettiklerinden eski muvaffakıyyetlerini gösteremez oldular Üçüncü Selim (Nizam-ı Cedid) teşkiliyle Yeniçeri ocağını düzeltmek istediyse de bir şey yapamadı. Nihayet Hicrî 1241 (1826) da İkinci Mahmud iler tutar yeri kalmıyan bu başıbozuk alayını kaldırmağa muvaffak oldu Bu hâdisede binlerce Yeniçeri ölmüş, İstanbul epeyce heyecan geçirmiştir.

Başlangıcı o kadar parlak olan bu teşekkülün âkibeti böyle hazin ve elîm oldu.

YENİÇERİ AĞASI (يكيجرى آغاسى) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı'nın başına verilen addır. Ağalık ocağın kurulması ile başlamış ve kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

Yeniçeri ağası ocağın bütün işlerinden ve «Acemi ocağı» nın vaz'iyyetinden mes'uldü.

Değerli bir asker olup bir aralık Sadrazam da olan Cevat Paşa (ölümü 1900) «Tarih-i Askerî-i Osmanî, kitab-ı evvel, sahife 25) Yeniçeri ağaları ile ocağın büyük zâbitlerinin zamanındaki ordu teşkilâtına göre vaziyyetini şöyle gösterir:

«Yeniçeri ağalığı bugünkü ordu teşkilâtına göre umum piyade kumandanlığına muadil bir rütbedir. Onun madununda bulunan Kul kethüdası ağalığa mülâzim en büyük ceneral, Zağarcı, Samsuncu ve Turnacı başılıklar dahi mirliva ve miralay rütbelerine muadil ceaeraller ve diğer rütbeler dahi miralaya ve miralay rütpelerine muadil ve Yeniçeri Efendisi Nizamiyye dairesi yoklamacısı olmak icab eder.»

Yeniçeri ağalarının oturdukları yere «Ağa kapısı» denilirdi. Ağa kapısı; Süleymaniye camii civarında Osmanlı hükümetinin ilgasına kadar « Şeyh-ül-islâm kapısı » denilen ve şimdi İstanbul Müftiliği olan yerdi. Hâlâ duran «Tekeli köşkü» ocak meclisinin toplandığı sonradan Şeyh-ül-islâmların arz odası olarak kullandıkları mahaldi.

Yeniçeri ağası Padişah'ın âtının yanında yürümek imtiyazına malik olan Rikâb-ı hümayun ağalarından ve bunların da en büyüklerinden sayılırdı. Şimdiki devletler teşekkülünde Harbiye Nazırı ne ise Yeniçerilere nazaran Yeniçeri ağası da odur.

Yeniçeri ağaları ilkinden itibaren 1451 senesine kadar derece sırasiyle ocaktan tâyin edilirken Yeniçerilerin Fatih'ten bahşiş istemek suretiyle yaptıkları münasebetsizlik üzerine Yeniçeri ağalarının Sekban başılardan tâyini takarrür etmiş ve bundan sonra tekerrür eden bazı serkeşlikleri sebebiyle ocaktan gelen ağalara karşı itimat zail olarak 1515 senesinden itibaren saraya mensup ve itimada lâyık Mir-i alem, Mirahur gibi hükümdara daha yakın ağalardan tâyini âdet olmuştur.

Yeniçeri ağaları divana dahil idiler. Fatih Kanunnamesi'nde (sahife 10-11) divandaki mevkii şöyle tâyin olunmuştur: «Bir cemiyyet-i âli ve bir mecma'-i ahali olsa ehl-i divana ahardan âdem karışmasun evvelâ Vüzera anlardan sonra Kazaskerler andan sonra Defterdarlar andan sonra Yeniçeri ağası ve sair Özengi ağaları Mir-i alem ve Kapıcıbaşı ve Mirahur oturur.»

Yine aynı kanunnamede Yeniçeri ağası için şu kayt vardır: «Ağalardan Yeniçeri ağası sair ağaların büyüğüdür. Başta Yeniçeri ağası anın altına Mir-i alem, anın altına Kapıcıbaşı, anın altına Mirahur, hâlâ Mirahur devlet-i Padişahîde iki olmuştur. Emirahur altına Çakırcıbaşı, anın altına Çaşnigirbaşı, anın altına sair bölük ağaları, anların altına Çavuşbaşı, anın altına Kapıcılar kethüdası, anın altına Cebecibaşı, anın altına Topçubaşı oturur.»

Tevkiî Abdurrahman Paşa tarafından Hicrî 1087 (1676) tarihinde hazırlanan kanunnamede (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, c. 1, s. 544) çarşamba günleri Sadrazam hazretlerine kanun üzere geleceği ve gizli maruzatı olduğu takdirde her zaman ziyaret edebileceği yazılıdır: «Her çarşamba gününde Sadrazam hazretlerine kanun üzere gelir amma bir mahfi arz edeceği var ise çarşamba gününe katlanmayıp her gün olursa gelir.»

Ağanın çarşamba günü gelmesi divana iltihak içindir. Yeniçeri ağası'nın divana gelirken giyeceği elbiseyi kanun (Tevkiî Kanunnamesi, s. 524) tâyin etmişti: «Divan-ı hümayuna mücevveze ve seraser üst ve diba iç kaftanı ve ağır raht ve abayî ile gelir.»

Yine aynı kanunnameye nazaran Yeniçeri ağası vakit vakit diğer vezirleri de ziyaret etmek mecburiyyetinde idi; «Sair vüzerayı dahi iki üç haftada bir ziyaret etmesi kanundur.»

Yeniçeri ağası arz günlerinde arza herkesten evvel ve yalnız olarak gelirdi. Vezareti varsa vezir elbisesiyle gelir ve arza iki kere girerdi. Çıkarken Vezirlerle divanhaneye gitmez, Bab-üs-saade'nin haricinde Vezirlerden ayrılırdı.

Vezareti olan Yeniçeri ağası muayede merasiminde de iki defa dâmenbus (etek öpmek) şerefine nail olurdu. Bunlardan biri Yeniçeri ağalığı dolayısiyle, öteki de Vezareti sebebiyle vâki olurdu.

Yeniçeri ağası Vezareti varsa muayede günü Vezirlere tebrik resmini ifa için ocak halkıyle birlikte divanhaneye girerek Sadrazam'ın eteğini öptükten sonra Vüzera sofasında yoliyle kalır, Vezareti yok ise sair Rikâb-ı hümayun ağaları, Divan hocaları ve ocak halkı gibi o mahalde Vezirlerin, Nişancının, Kazasker Efendilerle Defterdarın eteğini öptükten sonra yerine giderdi.

Yeniçeri ağası; cuma, bayram ve sair alay günlerinde Padişahlar ata binerken koltuğuna girer, tâzim ile indirirdi.

Padişah avda olup da Sadrazam bayram namazına giderse Yeniçeri ağası binek taşında bulunarak aynı muameleyi Sadrazam hakkında tatbik eylerdi.

Vezareti olan Yeniçeri ağası evinde tuğra çeker, divanda çekmezdi. Sebebi de divanda ağa mevkiinde oturması idi. Bayramdan başka günde Vezir dahi olsa Kubbe altında oturamazdı.

Tevkiî Kanunnamesi'ne nazaran (s 525) Padişahlar paytaht'ta bulunmadıkları zaman Yeniçeri ağaları divana gelmezlerdi: «Şevketlû Padişah-ı âlempenah hazretleri göçlerde olsa Ağa Divan-ı hümayuna varmaz.»

Yeniçeri ağalarına (kırk bin kul ağası) da denilirdi.

Yeniçeri ağası'nın Sadrazamlarla Kaptan paşalar gibi kendisine mahsus divan mahallı ve kapısı vardı. Askerlik işlerini orada görürdü. Yine ağanın vezirler gibi dokuz katlı Mehterhanesi vardı.

Yeniçeri ağalarının salâhiyyet ve mes'uliyyeti hakkında Hammer'in verdiği malûmatı Cevat Paşa (Tarih-i Askesî-i Osmanî, kitab-ı evvel, sayfa 17) doğru bulmuyor ve şu mütalâaları ileri sürüyor: «Yeniçeri ağaları en âdi Yeniçeri neferinden Sekbanbaşılık ve Başçavuşluk mansıplarına kadar meratibi bizzat icraya muktedir ve hizmet i askeriyyenin kâffe-i umur ve vezaifinden mes'ul idi deyu Hammer ile Frenk tarihlerinin çoğunda muharrer ise de Kethüda beylikten maada olan menasıbı ve ezcümle Sekbanbaşılık ile Zağarcı ve Samsuncu ve turnacıbaşılıklarına ve andan aşağı olan manasıp ocakta müttehaz olup bu faslın nihayetinde zikredeceğimiz silsile ve kıdem sırası mucebince ağanın arzı üzerine irade-i Şahane ile nasbolunduğu ve ancak Yeniçerilerin nizamı bozulduktan sonra bazan zorbaların intihabı ile kimi isterlerse anları istedikleri mansıba nasbettirmeğe muktedir oldukları ve yine bu naabta dahi irade-i Şahane ile bir icra merasimi ifa edildiği Türk tarihlerinde yazılı olduğundan Hammer ve emsalinin Yeniçeri ağası'nın bilâ istizan nasbına muktedir dediği olsa olsa ortalardaki çorbacı ve odabaşı ile serhadlere gönderilen zâbitan olması zannolunur.»

Yeniçeri ağaları ocaklının âmiri olduktan başka kalelerde bulunan mustahfız askerlerin miktarını tertip ve tanzim eylemek de vazifesi cümlesinden bulunduğundan ağalık makamı fevkalâde ehemmiyyeti haizdi. Bunun içindir ki ağalar Yeniçeri imtiyazlarını muhafaza vesilesiyle tekmil ocağı ayağa kaldırmağa ve ihtilâl çıkarmağa muktedir idiler.

Yeniçeri ağası'nın bir vazifesi de paytahtın zapt ve raptını temindi. Bunun için haftada iki üç defa gece veya gündüz şehrin muhtelif semtlerini dolaşırdı. Ağanın bu vazifesi kara cihetine münhasırdı. Çünkü deniz tarafının inzibatı Bostancıbaşı'larla Kaptan Paşa'lara aitti.

Yeniçeri ağası inzibat işlerini teftiş maksadiyle sokağa çıktığı zaman cezaya çarpılacak olanları tedip için yanında falaka değnek bulundururdu. Tevkiî Kanunnamesi'nde (Millî Tetebbu'lar Mecmuası, c. 1, s. 524) bu hususdaki vazife ve salâhiyyeti şu suretle yazılıdır: «Şehirde ve etraf ve cevanibinde nehy-i münkerat (kötü ve meşru olmıyan şeyleri) edip ahzettiği (yakaladığı) sarhoşun dirliği yoğise hadd-i şer'î vurur eğer dirliği var ise zâbitine gönderip dövdürür, erazili şer'le ta'zir ve hapseder ve daima kol dolaşup gezer, ahzettiği mücrimlerden mucib-i salb ve siyaset (asılmak, cezalandırmak) olanları ocaktan değil ise Sadrazam hazretlerine gönderir, ocaktan ise kendi hapsedip katli lâzım geldikte Sadrazamdan istizan belki ferman talep eder.»

Yeniçeri ağası bu kol gezintisinde ileri gelenlerden birine mensup olanı bir kabahatinden dolayı yakaladığı takdirde kendisi cezalandırmaz, sahibinin kethüdasına gönderirdi. Tevkiî Kanunnamesi'nde (s. 525) bu cihet şöyle yazılıdır: «Ve bu dahi Kanun-ı kadimdir ki Yeniçeri ağaları erkân-ı devlet hüddamından birini cürümle ahzeylese sahibinin kethüdasına gönderir, sair dirlik eshabını zâbitlerine gönderdiği gibi.»

İstanbul'da çıkan yangınlarda bulunup söndürülmesine çalışmak da Yeniçeri ağası'nın bir vazifesi idi. Büyük yangınlara Sadrazamlar, hattâ Padişahlar bile giderdi. Yangına Sadrazamdan veya Padişahtan sonra gelmeleri Yeniçeri ağaları için cezayi mucibti. Bu cezaların nakdî olduğu bazı eserlerde yazılıdır.

Yeniçeri ağaları sonraları Padişah'ların asker cihetinden emin olmaları için ocak zâbitlerinden intihap edilmez, rikâb-ı hümayun ağalarının en müstahak ve kıdemlisine taraf-ı şahaneden tevcih edilirdi. Ocağın usûl ve nizamı bozulduktan sonra ocak zorbaları kimi isterlerse onu ettirir oldular.

Yeniçeri ağaları mutlaka vezir olmazdı. Kapıcıbaşı veya sair rütbede olanlardan ağa intihap edilirdi. Mamafih vezir olanlar, yahut sonradan o rütbeyi ihraz eyliyenler de vardı. Bununla beraber rütbeleri ne olursa olsun memuriyyetleri icabınca ağalar Saray-i hümavunda toplanan ve «Divan» adı verilen meclisin âzasından idiler. Ancak divanda yalnız ocağa ait meselelerde rey verirlerdi.

Yeniçeri ağalarının muhassesatı Kanunî Sultan Süleyman zamanında yevmî beş yüz akçe ve senevî başkaca saman beha namiyle seksen bin akçe idi. Ayn-ı Ali Efendi tarafından 1018 Hicrî (1609) senesinde tanzim edilmiş olan «Risale-i Vazifeharan ve Meratib-i Bendegân-ı Âl-i Osman» da (sayfa 95) ağanın yevmiyesi yine beş yüz akçe gösterilmiş ve her ay verildiği de kayd ve işaret olunmuştur.

Yeniçeri ağaları nasıbları sırasında Sadrazam'a «câize» adıyle bir kaç yüz kese yerirler ve kendileri de ocakta nasbeyledikleri ağalardan câize alırlardı.

Yeniçeri ağalarının terfian ocaktan ayrılmaları iktiza ederse Rumeli Beylerbeyiliği veya derya kapkaptanlığına tâyin olunurlardı. Sadrazam olanlar da vardır. Azilleri icabettiği surette bir Sancak beyliği'ne gönderilirlerdi. Bu sancak da ekseriya Kastamonu Sancağı olurdu.

Yeniçeri ağaları divana giderlerken elbiseleri ve hayvan takımları vezirlerinki gibi idi. Yalnız atının özengisi ötekilerin altın iken ağanınki gümüştü Önünde kırmızı kaftan ve sırma kuşak giyen yasakçıları yürürdü. Ağa yüzeradan ise tuğları önünde giderdi. İşbu divan askerlik işlerinin rü'yet ve temşiyet ve icra olunacak mükâfat ve mücazatın müzakere ve meşveret yeri idi. Ocak ümerasının teşrifat mucebince birer hususi yeri olduğundan herkes yerli yerinde otururdu. Binaenaleyh teşrifat icabınca ağanın sağında Sekbanbaşı ve bunun alt tarafında İstanbul ağası yer alırdı. Sonraları Kul kethüdası Sekbanbaşıya takaddüm ettiğinden ağadan sonra kethüda ve onu mütaakıp sekbanbaşı badehu İstanbul ağası, sonra da sırasiyle zağarcı, turnacı, samsuncu başılarla Yeniçeri Efendisi ve fodlaharan kâtibi otururlardı.

Yeniçeri ağası'nın divana gitmesi usulünü Cevat Paşa (Tarih-i Askerî-i Osmanî, kitab-ı evvel, sayfa 213) Marsigli'den naklen şöyle yazar: «Ağanın bindiği hayvanın eğeri sırma işleme ve mücevher kakmalı ve gemi arîz (geniş) olup geminin baş tarafına gelen yerinde bir altın levha var idi. Özengileri gümüşten mamul ve eğerin kenarları da keza gümüş lev-

halar ile müzeyyen idi. Ağanın dairesi halkı kendisini takip edip bir kaza gelmesin diye özengileri birer uşak tutar ve arkasından dört re's (baş) yedek hayvan çekilirdi.

«Ağanın sağında âdi kadifeden bir cübbe iktisa ile Sekbanbaşı gidip andan sonra İstanbul Ağası gelirdi ki bunun elbisesi Sekban başının elbisesi gibi ise de külâhı üstünde siyah tüyden bir sorguç olmak ve sarı mest pabuç giymekle fark olunurdu. Kethüda Bey İstanbul Ağasını takip edip andan sonra da Yeniçeri Efendisiyle Fodlahâran kâtibi ve Muhzır ağa ve Başçavuş ve iki çavuşlar şu yazılan sıra ile gelirlerdi. Hülâsa ortalar zâbitanından sonra âdi neferat yürüyüp ve divandan avdette dahi bu nizama riayet olunarak Ağakapısına gelirdiyse de bu defa ağa arkaya kalıp ocak erkânı önünde giderlerdi.

«Tekkeli Köşkünde toplanan büyük ocak meclisi akşama yakın biteceği vakit Başçavuş kıbleye tevecciih ederek Halife-i zaman ile eslâf-ı izamın ve Yeniçeri ağası ve Sadrazamla ocak zâbitlerinin selâmet ve afiyyetleri için ed'iyye-i me'sureden bir dua okurdu. Bu duanın Haci Bektaş-ı Veli'ye ait bir fıkrası olup buraya gelindikte o vakte kadar kıyamen duran öteki zâbitler gibi Yeniçeri ağası da kıyam eder ve fıkranın bitmesi üzerine yine otururdu.»

Ocak zâbitleri her cuma günü Yeniçeri ağasını ziyaret ederlerdi. Bu ziyaret zâbitler için kanunî ve mecburî idi. Yeniçeri ağası ocak zâbitlerinin ziyaretlerini kabul ettikten sonra alayla Sadrazamı ziyarete giderdi. Bu ziyaret de kanunî idi.

Yeniçeri ağaları harbe gittikleri zaman ağalığa mahsus iki tuğ ile beyaz pir bayrak çekilip gerisinde dört yedek at götürülür, her iki yanında etekleri bellerine sokulmuş Şâtırlar yürüdüğü gibi bayraklar ve ocak mızıkası olan Mehterhane de ağayı takibederdi.

Yeniçeri ağaları başlarına «Kalafat» adı verilen serpuş giyerlerdi. Kalafat kırmızı çuhadan beyziye yakın bir şekilde idi Üstü «Terk» denilen bir takım dilimler teşekkül eyliyecek veçhile dikilmişti. Ön tarafı biraz yeri açık ve diğer tarafları çatalvâri sarılan bir sarıkla örtülüydü. Arkasına giydiği kaftan «üst» denilen kolsuz bir kürktü. Bu kürkün bir karış kadar yeri ön tarafından görünür ve her iki omuzun alt taraflarıyle boyun cihetine de birer miktar kürk konurdu. Kaftanın kabı sevayî cinsten kumaştı. Bunun içine yine sevayî veya diger ipekli kumaştan entari giyerlerdi. Âcak entarinin kolu kaftanın dışına çıktığı zamın görünmemek için üzerine beyaz atlastan yen. dikili kol biçiminde bir kol dikilirdi. Dizlerine kadar şalvar, ayaklarına mest pabuç giyer, beline de murassa' hançer takardı. Bindikleri hayvanın takımı gümüşlü idi.

Cuma günleri Ağa, camiye giderken önünde bir sebilci gider, halka su dağıtırdı.

Yeniçeri ağalarına yazılan elkap şöyle-idi :

الفخار الماجد والاكارم جامع المحامد والمكارم المختص بمزيد عناية الملك الدائم.

Yeniçeri ağasının, Yeniçeri ocağının en büyük kumandanı olduğunu, hükümdarın saltanatta kalabilmesi Yeniçerilerin elinde olduğundan Padişahın ağalığa en çok itimat ettiği adamlarından birini tâyin mecburiyyetinde bulunduğunu yazan ve ağalar ilkin ocaktan tâyin olunurlarken sonradan bu usulün değiştirildiğini kayd ile ağalığa getirilenler hakkında malûmat veren Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, c. 1, s. 177 ve mütaakıp) şu tafsilâtı da veriyor:

«Kanunname-i Âl-i Osman'da Yeniçeri ağası'nın yevmiyesi dört yüz elli akçe olarak tesbit edilmiş ise de sonradan beş yüz akçeye çıkarılmıştır. Maaşı her ay Küçük rusnamçe kaleminden alınırdı. Senede sekiz bin kuruş Koyun emininden geliri vardı. Bundan başka arpalık olarak Tuna yalısında senevî elli bin akçelik serbest bir zeamet de tahsis edilmişti. Yeniçeri beytülmalinin sülüsü de ağanın gelirlerindendi.

«Yeniçeri ağalarına üç senede bir hükümdarın has ahırındaki atlardan bir at verilmesi kanundu. Yeniçeri ağaları Padişahın Cuma namazına çıktıklarında bir kısım Yeniçerilerle beraber selâmlıkta bulunurlardı.

«Yeniçeri ağası'nın riyaseti altında ocak işlerini görmek ve dâvaları dinlemek için Ağa divanı ismi verilen bir divan vardı.

«Yeniçeri ağalarının ehemmiyyetinin artması onaltıncı asır başlarında Ağa bölüklerinin teşkili ve saraydan ağa tâyinini müteakiptir. Ağanın yaver, irtibat zâbiti ve sair hademesi olarak mühim bir maiyyeti vardı. Bu maiyyet halkına Ağa Gediklileri denilirdi. Bunlar, diğer Yeniçerilerden tefrik edilmek üzere bellerine serasser denilen kumaştan kuşak sararlardı.

«Ağanın maiyyetinde ve Ağakapısı denilen Yeniçeri ağası dairesinde bir kalem hey'eti vardı. Bunlar ocağın yazı işleriyle meşgul olurlardı. Ağanın emir ve mektuplarını Kethüda yeri kâtibi olanlar yazarlardı.

«Yeniçeri ağaları terfi ederlerse - onaltıncı asır sonlarına kadar - ekseriyyetle Beylerbeyi

veya Kaptan-ı derya olurlardı. Ağalar derece itibariyle Sancakbeyi itibar edilmişlerdi. Ağalar gözden düşüp ağalıktan çıkarıldıkları vakit - yine onaltıncı asır sonlarına kadar - maaşlarına muadil haslarla Sancakbeyi olurlar ve teamül olduğu üzere Kastamonu Sancakbeyliğine gönderilirlerdi. Devlet teşkilâtı bozulduktan sonra bu gibi kanun ve teamüllere ehemmiyet verilmediğinden Yeniçeri ağalarının vezir oldukları ve bu mevkiden de Sadrazam tâyin edildikleri görülmüştür.

« 1055 H., 1645 M. tarihinde Yeniçeri ağası Şaban Ağa Yeniçerilerin bir isyanı sebebiyle azlolunup Padişah'ın müsahibesi Şekerpare'nin kocası Musa Ağa vezirlik ile ağa olmuştu. Bu tarihe kadar hiç bir Yeniçeri ağası vezir olmamıştı. Biraz sonra Musa Paşa Kaptanlığa nakledildiğinden yerine geçen Pirinççioğlu da evvelâ Yeniçeri ağası olmuş ve sonra vezirlik verilerek Ağa paşa ismini almıştı. Daha sonraki tarihlerde Ağa paşa olan Yeniçeri ağası diğer vezirler gibi evinde tuğra çekebilirse de divanda çekemezdi. Çünkü divandaki vazifesi Yeniçeri ağası sıfatiyle bulunmak olduğundan burada tuğra çekmesine müsaade edilmemişti.

«Yeniçeri ağası'nın tebdilinde eski ağa üç gün Ağa kapısında misafir edildikten sonra alayla Ağakapısı'ndan alınarak nerede oturacaksa oraya götürülür ve yeni ağa da yine alayla Ağa kapısına getirilirdi. Ağa değişince eski ağa yeni ağaya devir verirdi.

«Azl olunan Yeniçeri ağası ocak haricinde ise; ocaklıların kaaidesi üzerine ocak Başçavuşu kendisini alarak Padişahın iradesine göre nefyedilecek ise anı alarak menfasına kadar götürürdü. Ağalar diğer vüzera gibi muamele görmezler, ancak ocaklarının kanunu üzere cezalandırılırlardı.

«Yeniçeri ağalarının tâyinlerinde hil'at Padişah huzurunda giydirilirse de bu her zaman olmazdı. Vezir olurlarsa o zaman huzurda hil'at giyerlerdi. Ağalığa tâyin edilen kimse Sadrazam'a bir kaç yüz kese câize verdiği gibi kendisi de ağalardan câize alırdı.

«Yeniçeri ağalarının tebdilinde yeni ağanın ocakta hükümdar tarafından verilen akçeyi yeniçeriler arasında taksim eylemesi kanundu. Bu para miktarı üç yüz, dört yüz ve beş yüz akçe olurdu. Bundan başka yeni ağanın ocak yayabaşılarına çavuşluk, sipahilik, acemi oğlanı yayabaşılarından ikisine sipahilik ve iki yayabaşıya zeamet ve atlı zağarcılardan iki kişiye sipahilik ve iki nefere timar ve sekbanlardan iki nefere bölük ve iki nefere timar ve iki kişiye bölük (kapı kulu süvariliği) ve iki kişiye timar ve Yeniçerilerden altı kişiye sipahi oğlanlığı (kapı kulu sipahi bölüğü) ve altı nefere silâhtarlık vermesi kanundu.

«Yeni tâyin edilen Yeniçeri ağasına Yeniçeri ocağı kâtibi ile Sekbanbaşı, Kethüdabey, Zağarcıbaşı, Seksoncubaşı, Turnacıbaşı ve dört haseki ile Başçavuş, Muhzıraga, Kethüda yeri, Beytülmal emini, ortaçavuş ile küçük çavuş derecelerine göre kanunen tâyin olunan aşağıdaki hediyyeleri verirlerdi.

«Yeniçeri kâtibi, Sekbanbaşı, ve Muhzır ağa birer top som abayî (kumaş), kethüdabey gümüşlü divan rahtı, zağarcıbaşı ile seksoncubaşı seraser denilen kumaştan birer donluk ile birer top kadife, turnacıbaşı bir özengi ve dört haseki ile orta çavuş ve küçük çavuş bir adet gümüş eğer ile bir altın keman, kethüda yeri bir gümüş topuz, beytülmal emini bir gümüş palan ve acemi ocağı kumandanı olan istanbul ağası bir zincir ile bir levha hediyye ederlerdi.

«Bunlardan başka yeni ağa, hudutlardaki Yeniçeri ağalarından ve yeni tâyin ettikleri serhad ağalarından ve tâyin ettiği kale dizdarlarından da hediyye alırlardı. Bu para evvelce üçer kese akçe iken sonradan on keseye kadar çıkmıştır. Kazalardaki Yeniçeri serdarları da ağanın mektubiyle tâyin edilir ve serdar olan kimse ağaya para verirdi.

«1001 Şevval 1593 tarihine kadar Yeniçeri ağalarının azil ve tâyinleri doğrudan doğruya hükümdara aitken bu tarihte Avusturya seferine Serdar-ı ekrem tâyin edilen Vezir-i âzam Sinan Paşa, Yeniçeri ağası olan Lala Mehmet Ağa'yı azl ile yerine kendi cinsinden Yemişçi Hasan Ağa'yı tâyin eylemiş ve bu halden müteessir olan Padişah Üçüncü Murat, muharebe sebebiyle bu kanunsuzluğu hazmetmeğe mecbur olmuştu.

«Ramazan bayramı akabinde, mevsim yaz ve kış oluşuna göre, Yeniçeri ağalarının Vezir-i âzamlara ya Eyüp tarafındaki bahçelerde veya Ağakapısı'nda ziyafet vermeleri kanundu. Ağakapısı'ndaki ziyafet, Tekeli Köşkü denilen mahalde olurdu. Eğer Vezir-i âzam, Yeniçeri ağası'ndan memnun ise hakkında hükümdara medh ü senada bulunarak ipkasına müsaade alır ve ağanın ziyafetine geldiği gün ipka fermanı okunur ve Yeniçeri ağalarına mahsus hil'ati giydirir ve diğer ocak ağalarını da derecelerine göre hil'atle taltif ederdi. Eğer Yeniçeri ağası, ağa paşa ise tabiî hil'ati vezirlere mahsus hil'atlerden olurdu. Bu ziyafette saz ve oyun fasılları yapılırdı. Sadrazam'ın avdetinde kendisine Yeniçeri ağası tarafından donanmış at hediyye edilir ve Sadrazam Yeniçeri

ağası'na tekrar hil'at giydirildikten sonra Sekbanbaşı'dan itibaren neferlere varıncıya kadar askere para verilirdi.

«Tahta oturan Osmanlı Padişahlarının şehzadeleri öldürmek usulünün kaldırılmasından sonra Yeniçeri ağası ile Sekbanbaşı ve Kul kethüdası hayatta bulunan şehzadelerin emniyet altında bulunmalarına nezaret ederlerdi. Bunlardan birisi vefat ettiği zaman halka ve Yeniçerilere itmi'nan gelmek üzere bu üç ağa saraya davet olunarak şehzadenin ölüsünü muayene ederlerdi. Bu usulün ne zamandan beri ihdaa idilmiş olduğu malûm olmamakla beraber Yeniçeri ocağına iltica etmiş olan İkinci Osman'ın oradan alınarak Yedikule'de boğulmasından sonra ocağın lekesini silmek için tatbik edilmiş bir usûl olması hatıra gelmektedir.»

Yeniçeri ağaları Yeniçeri ocağının kaldırıldığı Hicrî 1241 (1826) senesinde lâğvolunmuştur,

YENİÇERİ AĞASI DİVANI (يكيچرى آغاسى ديوانى) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı işlerini görüşmek, şikâyet ve dâvalarını dinlemek, maaş ve terfi mes'elelerini halletmek için Ağakapısı'nda Yeniçeri ağası'nın nezareti altında toplanan meclis hakkında kullanılır bir tâbirdir. Divanın âzaları Sekbanbaşı, Kul kethüdası, Zağarcıbaşı, Başçavuş gibi büyük zâbitler ile İstanbul ağası, Yeniçeri kâtibi, Fodla kâtibi idi.

YENİÇERİ BAYRAKLARI (يكيچرى بايراقلرى) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı'na mahsus bayraklar hakkında kullanılır bir tâbirdir. İmam ı Âzam bayrağı, Hacı Bektaş bayrağı, Ağa sancağı, Alay bayrağı, Kethüda bayrağı, Başçavuş, Baş yayabaşı, Baş bölükbaşı, Bölük ve Orta bayrağı gibi adlar da verilirdi. Beyaz ipekten olan İmam-ı Âzam bayrağı üzerine sırma ile İnna Fetahnaleke âyeti işli idi. Daima önde giden bu bayrak ocağın sünnîliğine delâlet ederdi. Hacı Bektaş bayrağı düz beyazdı. Alay bayrağının ve çatal şeklinde olan Bölük ve Orta bayraklarının yarısı sarı yarısı kırmızı idi. Yeniçeri ağası'nın bayrağı da bu renklerde olup Alay bayrağı'ndan farkı bir de Zülfikar (Hazret-i Ali'nin kılıcı) şekli işlenmiş bulunması idi.

YENİÇERİ DÜĞÜNÜ (يكيچرى دوكونى) [*Ask.*] Esir düşen Yeniçerilerin kurtarılması için icabeden «fidye-i necat» ın temini maksadiyle ocakça tertip olunan eğlenceye verilen addır. Harbte esir düşen Yeniçerileri kurtarmak için istenilen «fidye-i necat» ocağın «Orta sancağı» ndan verilirdi. Ancak esirler fazla olduğu zamanlarda sandık mevcudu kifayet etmezdi. Etse bile ortanın ihtiyacı için mevcut olan paranın mühim bir kısmının verilmesi kendilerini sıkıntıya düşürebilirdi. Bu sebeple buna mahal kalmamak maksadiyle ocaklıların hamiyyetine başvurulur, toplanan para ile esir düşenler kurtarılırdı. Para şöyle toplanırdı: «Fidye-i necat» verilecek esirin bulunduğu ortanın kışlasına köçekler getirilir, kahve ve şerbetten söz ve saz ile çengilerin kırıtmalarından sonra ortaları efradından birinin esir olduğu ve azat edilmesi için şu kadar akçe fidye-i necat istenildiği söylenirdi. Ocak efradı gönlünden kopanı üstü çuha ile kaplı, para koymağa mahsus tasa atar, toplanan para ile esir kurtarılırdı. İşte bu eğlenceye «Yeniçeri düğünü» denilirdi.

YENİÇERİ EFENDİSİ (يكيچرى افنديسى) [*Ask.*] Yeniçerilerin maaş defterlerini tutan kalemin şefine verilen addır. Buna «Yeniçeri kâtibi» de denilirdi. «Kanunname-i Âl-i Osman» da (Fatih Kanunnamesi, sayfa 26) «Yeniçeri kâtibi» suretinde yazılı olduğu gibi vesikalarda her iki türlü de geçer. Dairesine «Efendi dairesi» denilirdi. Tafsilât için (Bak: Yeniçeri Kâtibi).

YENİÇERİ FINDIĞI (يكيچرى فندغى) [*Ask.*] Yeniçeri tüfeklerinin kurşunlarına verilen addır.

YENİÇERİ İMAMI (يكيچرى امامى) [*Ask.*] Yeniçeri Ocağı'nın imamına verilen addır. Ocak imamı da denilen Yeniçeri imamı Yeniçeriler arasında medrese tahsili görmüş olanlardan tâyin edilirdi. İmamın diğer zâbitler gibi muayyen bir numarası yoktu. Cemaat ortalarından hangisine tâyin edilmiş ise o numarayı alır ve onun kumandanı sayılırdı. Yeniçerilerin tahsil görmüşlerinden ve güzel seslilerden beşi Ağakapısı'nda müezzinlik eder ve çok zaman bunların en kıdemlisi ve âlimi imam olurdu. İmamlar azlolunmazlar, kendi istekleriyle Deveciler ortası Yayabaşı olmak şartiyle bu hizmetten ayrılabilirlerdi.

YENİÇERİ KÂTİBİ (يكيچرى كاتبى) [*Ask.*] Yeniçerilerin maaş defterlerini tutan kalemin şefine verilen addır. Yeniçeri kâtibine «Yeniçeri Efendisi» de denilirdi. Yeniçeri kâtipliğinin ihdası tarihine dair Osmanlı tarihlerinde bir kayde tesadüf olunamıyor. Ancak Fatih Kanunnamesi'nde yazılı olduğuna bakılır ve ocağın daha teşekkülü sıralarında bu işi görecek memurun lüzumu gözönüne getirilirse Yeniçeri kâtibliğinin çok eski vazifelerden olduğu

anlaşılır, Fatih Kanunnamesi'nde (sayfa 26) buna dair olan kayıt şudur:

«Ehl-i mansıp olan muhasebeci ve Yeniçeri kâtibi ve Sipahiler kâtibi ve Ruznameci el öpmek kanunumdur.»

Yine o kanunnameye göre (sayfa 18) Yeniçeri kâtibi küttaptan (kâtiplerden) sayılırdı. Onlar arasındaki mevkii şöyle gösterilmiştir:

«Küttap meratibinde Reis-ül-küttap, anın altına Yeniçeri kâtibi, anın altına Ruznameci, anın altına Mukabeleci, anın altına Mukataacı, anın altına Tezkireci, anın altına reis kâtipleri otururlar.»

Küttap meratibinde Reis-ül-küttap'tan sonra gelen Yeniçeri kâtibinin ocak teşrifatındaki derecesi Seksoncubaşı'dan sonra idi.

Yeniçeri ağaları ocak zâbitlerini tebdile selâhiyyetli oldukları halde Yeniçeri kâtibi'nin tâyini Sadrazam'a aitti.

Yeniçeri kâtipliğinde de bulunmuş olan müverrih Âli (Âli Tarihi, basılmamış kısım, Üniversite Kütüphanesinde Halis Efendi kitapları arasında, sayfa 40) sebebini şöyle gösterir:

«Cümlesinin (Yeniçeri zâbitlerinin) azıl ve nasbı ve tebdili anın olduğuna her kişi câzimdir (cezm: bir şeye kat'iyyen hükmetmek). Ancak Yeniçeri ocağında kâtip olanları arzetmez. Mahza ana sir-i dest (emri altında) olup hevasına tâbi olmasın için. Anın mansıbını Vezir-i âzam görür, ol görmez. Sultan Mehmet kanununda ocak ağaları namında kibar ve sıgar (büyük ve küçük) kendi içlerinden olması mestur dur (yazılıdır). Ancak ağa ve kâtip taşradan olup anlardan olmaması tenbihat-ı kesire mestur dur. Zira ki ol kudret kendi esnafından birine verilse tahammül etmez ve üstad babında üstad peyda olup, olur olmaz ahz ve celbe tenezzül etmez.»

Bu nizam ilk önce Üçüncü Murat tarafından bozulmuş, Yeniçeri kâtipliğine Yeniçerilerden adam getirilmiştir, Bu yüzden hasıl olan zararı yine Âli şu satırlarla belirtiyor:

«Sene tis'in ve tis'a mie (998, Milâdî 1582) tarihinden beri hilâf-ı kanun-ı Muhammed (Fatih Kanunnamesi) Yeniçeri kitabeti namındaki câh-ı ser amedî (büyük makam) Yeniçerilikten neşv ü nema bulanların (yetişenlerin) bir kaçına verildi. On üç binden az bulunan Yeniçeri neferi yirmi otuz bine çıkmağa bunlar sebep oldu.»

Yeniçeri kâtibi, yeniçerilerin «Kütük» ve «Esame» denilen ana defterini kendisi yazardı. Bu deftere başkası kalem karıştıramazdı. Ulûfe defterlerinin tanzimi de vazifesi cümlesindendi. Ancak bunların yazılmasında kendisine yardım etmek üzere bir kalem hey'eti vardı.

Yeniçeri ocağı'nın bölük, sekban ve cemaat denilen üç büyük kısmının ve her ortanın ayrıca birer kâtibi de vardı. Fakat onların vazifeleri ikinci derece ve ehemmiyyette idi.

Yeniçerilerin maaş defterleri üç ayda bir hazırlanırdı. Eskileri «Efendi kapısı» denilen Yeniçeri kâtibi dairesinde saklanırdı.

Yeniçeri kâtipleri bir sene müddetle tâyin edilirlerdi. Bununla beraber hizmetleri beğenilenlerin müddetleri uzatılırdı. Bundan maksat su-i istimale meydan vermemekti. Çünkü Yeniçeri kâtipleri Yeniçeri ağası ile uyuştuktan sonra elinin altında olan ocak kayıtlarına hariçten adam ismi geçirebilirdi. Nitekim Âli'nin Üçüncü Murat zamanında kaydettiği su-i istimal bu suretle vukua gelmiş idi. Bunun için Yeniçeri kâtibi'nin tâyini Sadrazam'a ait bulunuyor ve kâtibin itimada lâyık olmasına dikkat olunuyordu.

Yeniçeri kâtibi'nin muayyen bir maaşı yoktu. Üç ayda bir verilen ulûfeden nefer başına bir akçe alırdı. Bundan başka her gün için kırk çift fodla tâyini vardı.

Yeniçeri kâtibi merasimde Kâtibî destar sarar, çuha ferace ve samur kürk giyer ve kemer rahtlı ata binerdi.

Yeniçeri kâtipliği Yeniçeri ocağının kaldırıldığı Hicrî 1241 (1826) da lâğvolunmuştur.

YENİÇERİ KAZANI (يكيجرى قزغانى) [*Ask.*] Yeniçeri efradının yemeklerinin pişirildiği kazanın adıdır Yeniçerilerce kazan mukaddes tanındığı gibi ihtilâl sıralarında birlikte taşırlar, toplandıkları Atmeydanı'na götürürlerdi.

Koyup kaldırmadan ikide birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı
Koçecizade İzzet Molla

YENİÇERİ KÜTÜĞÜ (يكيجرى كوتوكى) [*Ask.*] Yeniçerilerin adları yazılı bulunan ana defterine verilen addır.

YENİÇERİ NİŞANI (يكيجرى نشانى) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı'nın orta ve bölüklerinin alâmetlerine verilen addır. Alâmetler orta ve bölüklerin kapıları üzerinde, çadırlarında, bayraklarında bulunduğu gibi kollarında, mektuplarında ölenlerin mezar taşlarında da bulunurdu. Ocak nizamı bozulup esnaflıkla meşgul olunduğu zamanlarda dükkânlarında ve onsekizinci yüzyıldan sonra yeni yapılan binalarla İstanbul'a mal getiren gemilere muayyen bir para karşılığında, himayelerinde olduklarını anlatmak ve başkalarının taarruzlarından korumak için de kullanılırdı.

Bu sonuncusuna «Balta asmak» denilirdi. Nişanlar balta, topuz, fil, çadır, merdiven, zülfikar, top ve bayrak gibi şeylerdi.

YENİÇERİ OCAĞI (يكيچرى اوجاغى) [*Ask.*] Yeniçeri teşkilâtı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tafsilât için bak: (Yeniçeri).

YENİÇERİ ODALARI (يكيچرى اوطه‌لرى) [*Mim.*] Yeniçeri kışlaları yerinde kullanılır bir tâbirdir. Son zamanlarda 196 «Orta» olan Yeniçerilerin Eski ve Yeni odalar adlariyle kışlaları vardı. Eskilerine «Eski odalar», sonradan yapılanlarına da «Yeni odalar» denilirdi. Eski odalardaki 26 ortanın daire olarak 47 ocaklı oda ile 55 kerevet, 21 çardak, 1 tekke ve 26 ahır, Yeni odalardaki 140 ortanın da 368 ocaklı oda ile 130 çardak, 69 ocakla kerevet, 90 talimhane, 20 köşk, 4 tekke, 158 ahır vardı. Tafsilât için bak: (Eski odalar), (Yeni odalar).

YENGE (ينگه) [*Hal.*] Gerdek gecesi gelin ile güveyin evinde kalan kadın hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Sağdıç» da denen yenge ailece iyi tanınmış yaşlı kadınlardan seçilirdi.

YENİ DÜNYA (يكى دنيا) [*San.*] Orta oyunu'nun oynandığı meydanın orta yerine konan küçük parmaklığa verilen addır. Oyunu oynandığı meydana «Palanga» denilirdi.

YENİ İL (يكى ايل) [*Coğ.*] Maraş ve Bozok tarafları hakkında kullanılır bir tâbirdir.

YENİ KAPILANMAK (يكى قپولانمق) [*Ask.*] Yeniçeri ocağına yeni kabul edilmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «yeni kapı olmak» da denilirdi.

YENİ KAPI OLMAK (يكى قپو اولمق) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı'na yeni kabul edilmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine «Yeni kapılanmak» da denilirdi.

YENİ ODALAR (يكى اوطه‌لر) [*Mim.*] Yeniçeri kışlalarından bir takımına verilen addır. Diğer kısmının adı (Eski odalar) dı. Bu kışlaların sonradan yapılmış olması bu adın verilmesine sebep olmuştu. Yeniçeri ocağı son zamanlarda 196 ortadan terekküp ediyordu. Bunların ayrı ayrı daireleri vardı.

Yeniçerilerde her orta veya bölüğün «Oda» denilen birer kışlası olduğunu kaydeden İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, cilt 1, sayfa 241) şu tafsilâtı da veriyor:

«Bunların zemini çini tuğla ile döşenmiş, içerisi de peyke veye sedirli olup kapıları mermer direklerle süslenmişti. Her kapının üzerinde o orta ve bölüğün nişan denilen alâmet-i mahsusası bulunmakta idi. Yine her odanın matbah ve kileri, çamaşırhanesi, koğuşu ve oda ve sofası ve çardakları vardı.

«Elimizdeki kanunnameniu kaydına göre Yeni odalar'da yüz kırk bölük ve orta olup daire olarak 368 ocaklı oda ile 130 çardak ve 69 ocakla kerevet ve 90 talimhane ve 20 köşk ve 4 tekke ile 158 ahır bulunuyordu. Eski odalardaki 26 bölüğünün odaları ise 47 adet ocaklı ile 55 kerevet, 21 çardak, 1 tekke ve 26 ahırdan mürekkepti. Cem'an yekûn Yeni ve Eski odalarla 415 ocaklı oda, 151 çardak, 124 ocaklı kerevet, 90 talimhane, 29 köşk, 5 tekke ve 184 ahır bulunmakta idi.»

Yeniçeri kışlaları biri Hicrî 1105 (1693), diğeri de Birinci Mahmud devrinde olmak üzere iki defa yanmış ve bedelleri kısmen Hazine-i Hassa'dan verilmek ve kısmen de iane toplanmak suretiyle yeniden yapılmıştır.

Yeni odalar denilen kışlaların ortasında «Tekke meydanı» namiyle dört yer ve bir de «Orta cami» adı verilen bir cami vardı. Yeniçeriler fesat ve ihtilâl çıkardıkları zaman ağalariyle ulemayı oraya getirirler ve istediklerini kabul ettirirlerdi.

Yeni odalar'ın mevkilerini Cevat Paşa (Tarih-i Askerî-i Osmanî, Kitab-ı evvel, sayfa 31) şu suretle tarif etmektedir: «Aksaray'da Murat Paşa camiinin üst tarafındaki caddeden Sofular hamamına gidilirken tesadüf olunan bostanın karşısından Etmeydanı'na giden caddenin başında yani tamam o bostanın karşısında bir mükellef kapı olup bu kapı Yeni odalar denilen kışlaların en büyük kapısı idi. İkinci Mahmut zamanında Yenicerilerin ilgası günü evvelâ nasihat vermek ve kabul etmezlerse ateş ederek ocaklarını söndürmek üzere i'zam olunan Topçubaşı meşhur Karacehennem'in söz dinletmekten âciz kaldıktan sonra gülle ile dövdüğü kapı bu kapı olup ve yağlı paçavralar ile tutuşturduğu kışla dahi bu kapının üzerinde bulunan daire idi. Kapıdan içeri girildikte Tekke meydanı vardı. Yeni odalar kışlalarının genişlik derecesi Halıcılar Köşkü ve Ahmediyye meydanı'na kadar imtidat ederdi. Orta camii ise Sultan Mahmud-i Sani asrında bir daha mahall-i şekavet ve mecma-i ehl-i tuğyan (asîlerin barınağı) olmamak için esasından kat' ve ifna olunmuştur.»

Eski odalar, Yeni odaların yanmasından bir kaç gün sonra yıktırılmıştır.

Vak'anüvis Lûtfi Efendi (Lûtfi Tarihi, c. 1, s. 160) bu kışlaların yanma ve yıkılmasından bahsederken arsaları hakkında şu malûmatı veriyor:

«Bunların arsalarının halî kalması ve hususiyle İstanbul'un cemiyyetli mahallinde böyle hali mahallin ipkası caiz olamıyacağından Yeni odalar'ın mahalli hasb-el-mevki kâmilen haneler binasına müsait değilse de refte refte (gide gide, yavaş yavaş) hane ve dükkân ve bostanlar bina ihdası ile ve Eski odalar mevkice şerefli bulunduğundan haneler inşası ile arsalarının bilicareteyn taliplarine icarı ve Bab-ı âli civarındaki hanelerden kapıya ilâve kılınan on iki bin bu kadar zira' arazi-i vakfiyyenin mezkûr arsalardan bilmesaha suret-i şer'iyyesine tatbikan istibdallerinin icrası hususuna dair arz olunan takrir üzerine sadır olan hatt-ı Hümayun suret-i meşruhanın icrası bittensip Sultanahmet camiinde Liva-yi saa'det sayesinde Vak'a-i Hayriyye'nin hüsn ü neticesi müşahede olunduğuna teşekkürden ve teyemmünen bu mahallerin Sultanahmet vakfına tashihi ve Yeni odalar'ın yerine Ahmediyye ve Eski odalar'ın mahalline Fevziyye tesmiyesi zımnında icabının icrası irade buyuruldu.»

YENÎ OSMANLILAR (يكى عثمانليلر) [*Hal.*] Sultan Aziz devrinde mutlakıyyetin kaldırılıp yerine meşrutî bir idare tesisi emeliyle kurulan cemiyyetin adıdır. Cemiyyetin reisi Necip Paşa torunu ve sonradan Sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa'nın kardeşi Sağır Ahmet Beyin oğlu Mehmet Bey'di. İlk âzaları da Nuri, Reşat, Sami Paşa Hafidi Ayetullah, Namık Kemal ve Mir'at mecmuası sahibi Refik Beylerdi.

Cemiyyet mensuplariyle sıkı münasebeti olan Ebuzziya Tevfik Bey'in Tasvir-i Efkâr gazetesinde çıkan (Yeni Osmanlılar Tarihi) nde yazdığına göre bunlar ilk toplantılarını 1282 (1866) haziranı içinde bir pazar günü Boğaziçi'ndeki Belgrat ormanı'nda yapmışlar, Lehistan Cemiyyet-i Hafiyyesiyle (gizli cemiyyet) İtalya'daki (Karbunari) cemiyyetine ait nizamnameleri tetkik eylemişler. Müzakere sırasında silâhla hareket ve Âli Paşa'ya suikast bahsi ortaya atılınca Ayetullah Bey şiddetle mahalefet göstarmiş, hattâ atına binip dört nala sürmek, oradan uzaklaşmak suretiyle cemiyyetle alâkasını kesmiş. Namık Kemal'in sonradan Sami Paşa ailesine gayzı, Ayetullah Bey'in bu muhalefetinden dolayı imiş. Halbuki Abdülhamit'in emriyle Namık Kemal tevkif ve mahkemeye sevk olunduğu vakit mahkeme reisi bulunan Sami Paşa zade Subhi Paşa onun beraetine karar vermiş.

«Ayetullah Bey ayrıldığı cemiyyetin niyetini ihbar etmemiş, yahut hükümet müsamahakâr davranmış olmalı ki bu içtimalar devam eylemiştir.»

Abdurrahman Şeref Efendi «Tarih Müsahabeleri» nde diyor ki:

«Cemiyyet halini alan bu gençler, ara sıra içtima ile teati-i efkâr eyledikleri gibi icra vasıtalarını kararlaştırmak ve yeni kabineyi terkip edecek zevatı tâyin eylemek üzere bir gün de Ayasofya Camii'nde toplanıp cereyan eden müzakerede ittihad-ı âra (fikir birliği) ile bir karar verememişlerdi. Mehmet Bey, Sadarete amcası Mahmut Nedim Paşa'yı, başkaları da Ahmet Vefik Efendi'yi (Ahmet Vefik Paşa) tavsiye eyliyorlardı. Nezaretlere de efkâr-ı münevvere (açık fikirli) ashabından istikametle mâruf rical namzet gösteriliyordu. Ahmet Vefik Efendi'nin bu tertibattan haberi var mıydi bilemem. Fakat Maarif Nezareti'ne namzet kılınan Salih Efendi merhum (Hekimbaşı) hiç bir şeyden malûmatı olmadığını ve keyfiyyeti duyunca Âli Paşa'ya tebriye-i zimmete uğraştığı sırada «Merak etmeyin Efendi hazretleri, mürettiplerin kimler olduğunu ve kimlerin zîmedhal bulunduğunu biz biliyoruz» teminatını aldığını söylerdi.»

Bir gece Sağır Ahmet Bey'in İstinye'deki yalısı arandı. Lâkin Mehmet Bey bir gece evvel savuşmuş, Nuri ve Reşat Beyler'le Avrupa'ya kaçmıştı. Cemiyyete sonradan girmiş olanlardan Agâh ve Suavi Efendiler de Avrupa'ya gittiler. Ziya Bey (Ziya Paşa) Kıbrıs mutasarrıflığına, Namık Kemal de Erzurum vali muavinliğine tâyin edildiler.

O sırada Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın Ziya ve Kemal Beylere bir daveti vuku buldu Hürriyyetperverane neşriyatta bulundukları takdirde her türlü masraflarını deruhde edeceğini söyliyerek kendilerini Paris'e çağırdı. Bu davete ikisi de icabet etti. Marsilya yoluyle Paris'e gittiler. Bunların iğtirabına (gurbeti ihtiyar etmelerine) Karantine kâtiplerinden Hayri Efendi isminde biri:

Be meded kaçtı Ziya Beyle Suavî ve Kemal

tarihini söylemiş, mükâfat olarak 1284 kuruş tekaüd maaşına nail olmuştu. Ziya Paşa'nın sonradan yazdığı (Zafername) yi tahmis ettiğini söylediği Hayri Efendi bu Hayrî Efendi'dir.

Bunların hepsi de sonradan İstanbul'a döndüler. Mehmet Bey, babasının ve amcasının ısrarı üzerine siyasetle uğraşmaktan vazgeçti. Nuri Bey, Abdülhamit zamanında Reji Komiseri iken öldü. Şair Ali Ferruh Bey'in babası olan Reşat Bey, yine Abdülhamit devrinde mutasarrıf ve Paşa oldu. Kudüs mutasarrıflığından mâzul ve menzul olarak öldü. Agâh Efendi Atina sefiri iken irtihal etti. Suavî Efendi ha-

zırladığı ihtilâl hareketinde öldürüldü. Namık Kemal mutasarrıflık adı altında menfi bir hayat yaşarken gözlerini hayata kapadı.

Yeni Osmanlılar Cemiyyeti bu suretle tarihe karışmış ise de münevverler arasında doğan hürriyyet aşkı sonradan İttihat ve Terakki Cemiyyetini doğurmuş ve onun neticesi olarak 1324 (1908) Temmuzunda istibdat idaresi yıkılarak yerine meşrutiyyet devri kurulmuştur.

YENİ SARAY (يكى سراى) [*Mim.*] İstanbuldaki Topkapı Sarayına ilk zamanlarda verilen addır. Vesikalarda «Saray-i Cedid-i âmire» suretinde de geçer. Fatih sultan Mehmet İstanbul'u fethedince Edirnekapısı'ndaki Tekfur Sarayına yerleşmişti. Fakat saray harb sırasında harap olmuş, oturulamıyacak bir hale gelmiş olduğundan şimdi Beyazıt denilen zeytinlik ve üniversitenin yerinde yeniden bir saray yaptırmıştır.

Daha sonra yaptırdığı Topkapı Sarayı Beyazıt'dakine nazaran yeni olduğu için buna «Yeni Saray», ötekine de «Eski Saray» denilmişti. Fatih; Sarayburnu'nda bulunan kapısına nisbetle sonradan «Topkapı Sarayı» adını alan Yeni Saray'da senenin bir kaç ayında havass-ı kurenası ve hususi dairesi halkıyle oturuyor, saray halkının çoğunluğu Eski Saray'da bulunuyordu. Bu âdet Kanunî Sultan Süleyman zamanına kadar devam etmiştir. Kanunî Yeni Saray'a yeniden harem dairesi yaptırdığından Harem-i Hümayun takımını tamamen Yeni Saray'a naklettirmiş ve Eski Sarayda ondan sonra da bir çok tadiller ve ilâveler yapılmıştır.

Abdurrahman Şeref Efendi «Topkapı Saray-i Hümayunu» başlıklı kıymetli yazı silsilesinde (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. 1, s. 268 ve mütaakıp) başlığı altında şunları yazmıştır:

«Malûm olduğu üzere Fatih Hazretleri bâdelfetih yirmi gün kadar İstanbul'da ve belki ordugâhında otursrak hemen Edirne'yi teşrif buyurdukları ve andan sonra da ekser eyyamını dar-ül-harblerde geçirdikleri cihetle tahtgâh-ı eedidlerine (İstanbul'a) ara sıra uğramışlardır. Sürekli ikametleri Uzun Hasan vekayiinden sonradır. Yeni Saray'ın inşası da o zamane tesadüf eyliyor. Eski Saray'ın inşası 858 salinde olmak üzere tarihlerimizde mukayyettir. Tarih-i fetih 857 olup Padişah hazretleri bir sene müfarekatten sonra İstanbul'u teşrif buyurduklarından evvelce emrettikleri Eski Saray'ın inşaatı avdetlerinde ikmal edilmiş olması zaruri idi. Yeni Saray'ın hangi aksamı ve hangi senelerde Mehmet Han tarafından inşa olunduğu kat'iyyen kestirilemiyor, padişahan-ı salifin müteaddit ilâve ve mükerrer tamirlerle vüs'at kesbetmiş ve ibtidaî şekil ve vaziyyeti hayli tagayyür etmiştir ve her padişah ilâve ve tamir ettiği mahalle kendi tuğrasını vazettirmiştir.»

Tafsilât için bak: (Topkapı Sarayı).

YENLİ KÜRK (يكلى كوردك) [*Kıy.*] «Erkân kürkü» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yenli olduğu için bu ad verilmişti.

YER (يـر) [*San.*] Gece üstünde yatılan kerevetli minder adıdır. Vesikalarda geçer.

YERALTI ZİNDAN (يرالتى زندان) [*Mim.*] Toprak altında hiç bir taraftan ışık almıyan, rütubetli zindan, hapishane demektir.

YERDEN TEMENNA ETMEK (يردن تمنا ايتمك) [*Hal*] Yere kadar eğildikten sonra elini başına kaldırmak suretiyle selâm vermek yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Bak: Temenna).

YERDEN YAPMA (يردن يابمه) [*Hal.*] Mecaz yoliyle pek kısa boylu, bodur yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YERİNDE YELLER ESER (يرنده يللر اسر) [*Hal.*] Mecaz yoliyle kaybolmak, çalınmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Kişi kim komazsa cihanda eser
Anın âhır gerinde yeller eser
Nâti

YERİNİ BOŞ BIRAKMAK (يرينى بوش براقمق) [*Hal.*] Hayr-ül-haleften mahrum kalmak, yerine geçecek bayırlı evlâd bırakmamak yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Yerini boş koymak» suretinde de kullanılır.

Yerini boş kodu amma o makamın buldu
Şimdi Vehbi bize lâzım alacak hayr dua
Seyyid Vehbi

YER KOMAK (يـر قومق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle müsaade ve imkân vermek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Göz uciyle âşıka geh lütfeder gâhi itap
Bir suale yer komaz ol gamze-i hazır cevap
Nef'î

YERLERE GEÇMEK (يرلره كچمك) [*Hal.*] Mecaz yoliyle ziyade utanmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Âh! karşımda vatan namına bir kabristan
Yatıyor şimdi.. nasıl yerlere geçmez insan?
Mehmet Akif

YERLİĞ (يرليغ) [*İda.*] Ferman, berat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yarlıg, yarlık suretlerinde de kullanılırdı (Bak: Yarlık).

YERLİ KULU (يرلى قولى) [*Ask.*] Kale muhafızlığı vazifesini gören «Dizdar»ların maiyyetinde bulunan bir sınıf muhafız askere verilen addır. Mühim kalelerde yerli kulları arasında yerli kulu Yeniçeri, Cebeci ve Topçular da vardı. Bu sebeple rikâb-ı hümayundaki askere «Kapı kulu» denildiği gibi taşralarda bulunan muntazam askerlere de «Yerli kulu» denilirdi. Bağdat, Şam, Mısır, Erzurum, Budin, Belgrat, Bosna gibi uzak ve mühim yerlerde Yeniçerilerden muntazam yerli kulu teşekkülleri vardı.

YERLİ NEFERATI (يرلى نفراتى) [*Ask.*] Yerlilerden kale muhafazasında istihdam olunan askerler hakkında kullanılır bir tâbirdir.

YER MİNDERİ (ير مندرى) [*San.*] Eski Türk evlerinde sedirlerin yanına konulan alçak minderlere verilen addır.

YER ODASI (ير اوطه‌سى) [*Mim.*] Evin alt kat odasına verilen addır. Mezara da denir.

Vâizâ her tarafı merkad-i ehl-i İslâm
Sana bir yer odası eylemiş amade imam
İzzet Molla

YEŞİL BAYRAK (يشيل بايراق) [*San.*] Şehzadelere mahsus bayraklara verilen addır. Bayrak yeşil atlastan yapıldığı için bu ad verilmişti. Padişah'ın yedi sancağından biri yeşil olduğu gibi Sadrazam'ın sancağı da yeşildi.

YEŞİL DİREK (يشيل ديرك) [*San.*] Topkapı Sarayı'nda Hane-i Hassa ağalarının toplandıkları yere verilen addır. Bu yer ağalar için encümen-i ülfet (kulüp) makamında idi. Yeşil direğin temizliğine Anahtar ağası nezaret ederdi.

YEŞM (يشم) [*San.*] Demir madeni karışık damarlı, yeşile çalar taş adıdır. Yüzük, tesbih ve daha başka şeyler yapılır. Âlâsı Hatay ve Kâşgar taraflarında çıkan taşın beyazı yeşilden makbul sayılır. Yeşm; Farsça olup Arapçası yeşb'dir. Buna yeşef, yeşep de denilir «Eski Eserler Ansiklopedisi»nde yeşim şeklinde yazılan bu taştan yapılan ve müzelik olan şeyler hakkında şu tafsilât vardır:

«Dünyada zümrüt, yakut ve pırlantadan sonra gelen en sert taştır. Bundan tesbihler, tabaklar, fincanlar, bıçak ve kılıç kabzaları ve ayna çerçeveleri gibi birçok ziynet eşyaları yapılmıştır. Bir yeşimi hal i hazırda delivermek bile en usta bir taşçıyı saatlerce işgale kâfi geldiği halde bir 99 'un tesbihin ne kadar zamanda yapılabileceği artık düşünülsün. En makbul rengi koyu yeşil ve süt beyazdır. Siyah, sarı renkleri makbul değildir. Bunda bütün şeraiti câmi ve altın çakmalı bir tesbih binlerce lira eder. Kâse, tabak, 100-150, fincan 30, kılıç kabzası 100 lira kadar eder. Bundan eski Türk hükümdarlarının binlerce lira değerine büyük küpler, vazolar yaptırdıkları meşhurdur. En eski bir Türk antikasıdır. Eski milletler buna (yağmur taşı) derler. (Yat) da tâbir ederler. Yat; kehanet demektir. Yatlamak sihir yaptırmak demektir. Eski Türkler bu taşla sihir yapıp yağmur yağdırırlardı derler.»

YEVM-İ ŞEK (يوم شك) [*Hal.*] Şaban ayının otuzuncu günü hakkında kullanılır bir tâbirdir. Şek; Arapça şüphe demek olup Şaban'ın otuzuncu gününe böyle denilmesi yirmi dokuzuncu günü akşamı yeni ay görülürse ertesi günün Ramazan olduğunun ilân edilmesinden dolayıdır. İsbat olunmadığı takdirde Şaban otuz gün itibar olunup artık rü'yete ihtiyaç kalmazdı.

Yevm-i şek «Lisan-ı şeri'de mağmum havada Şaban'ın yirmi dokuzunu velyeden (takibeden) ve ramazandan veya şaban'dan olduğu bilenemeyip meşkûk-ün-fih olan güne denir» nu yazan Ahmet Rasim Bey (Menakıb-ı İslâm, kısm-ı sani, sayfa 420 ve mütaakıp) şu tafsilâtı da veriyor:

«Eyyam-ı sitte (altı gün) zarfında savmın (orucun) mekruh olduğu günlerden biri de yevm-i şek ile andan evvelki gündür. Çünkü Hadis-i şerif'te:

«(Şehr-i sıyamı andan evvel bir veya iki gün oruç tutarak istikbal etmeyin) buyurulmuştur.

«Fakat yevm-i şek orucu tetavvuan yani bir şey üzerine lâzım ve vâcip olmayıp ihtiyariyle yapmak kabilinden olan itiyatlarda ve o gün Ramazan hatırası olmıyarak savm nef-i mahzı niyyetlerinde mekruh olmaz. Bu son savm kâr-ı havastır. Yani keyfiyyet-i savm yevm-i şekki bilenlerin kârıdır. Hattâ (Kitab-üs-Savm) şöyle bir fıkra irad ediyor:

«İmam Ebu Yusufu yevm-i şekte (Bab-ı Hârun'da siyah sarık ve siyah libas ile siyah eyerli siyah at üzerinde nâsa iftarı ifta ederlerken görüp:

— Sen dahi müftir misin?

diye sual eden «Esed Bin Ömer» o gün İmam-ı Müşarünileyh de sakalından başka beyaz olmadığını ve zikrolunan sualine cevaben Müşarünileyh:

— Bana yaklaş.
deyip o dahi yaklaştıkta:

— Ben sâimim, diye kulağına söylediğini hikâye etmiştir.

«İmamın, Cenab ı Esed'in kulağına söyleyişi, havassın savm-i şek keyfiyyetini avamdan yani bu sureti bilmiyenlerden gizli tuttuklarındandır. Zira bu günlerde savmın kerahet sebebi avam i nâsın anı Ramazanın farzına ziyade edilmiş olmak zanniyle itibar etmelerini ve Şaban veya Receb'in günlerinde noksan olmak tevehhümüne düşerek bu oruçlarla sıyam günlerini telâfi için ihtiyat ediliyor zannında bulunmalarını men' içindir.

«Dinî kitaplarımızda yazılı olduğu üzere Muharrem-ül-haramın dokuzuncu veya on birinci günlerini ilâve etmiyerek yalnız onuncu günü tutulan oruç ile yalnız cuma ve cumartesi ve bilhassa ipti da-i rebi' olan «Nevruz» ve iptida-i harif olan «Mihrican» günleri tutulan oruçlar mekruhtur. Bunlardan maada iki bayram günleriyle eyyam-ı teşkik ki senede beş gündür, bunlarda sâim olmak haramdır.»

«Yevm-i şek iman sahiplerinin başka bir tevessül-i ihtilâskârane, başka bir tevekkül-i abîdane ile Ramazan günlerine girmek için hazırlandığı tâatle geçecek günlerden mürekkep olmakla şahsî hislerde marifet-i nefs ve salâh-ı ahvale doğru büyük bir teşebbüs görülur. Evkat-ı hamseye (beş vakte), teravihe müdavemete Ramazan orucu tamamen ifa, cami ve meseidlerde ibadetle iştigal ederek istiğfare muvazabet eylemeğe, sadakalar vermeğe velhasıl sevaplı işlerin çoğalmasına dair güzel niyyetler izhar olunur. Beşeriyyet için bu gibi sâlih emeller, tesellîler hazırlıyan fi'lî ve amelî mendubatta (işlenmesi güzel işler) onun için yevm-i şekke mağfiret günlerinin medhali demek yakışır.»

Yevm-i şek niyyetine şira etkarken gûrân
Sıkboğaz etti basup şahne-i şehr-i Ramazân
Sâbit

YEVMİYYE (يومية) [*Kıy.*] Âdi günlerde giyilen serpuş (başlık) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü serpuşlara yedi zira' tülbent sarılırdı.

Müstakim Zade «Taç Risalesi» nde diyor ki:

«Kisve-i âzamiyye-i Rum'da on iki terk sofî tac, Mezheb-i Hanefiyye'den Ebu Mansur Matüridî'ye isnat olunup ulema-i devlet-i Osmaniyye ana Yevmiyye derler.»

YEVMİYYE-İ DEKÂKİN (يومية دكاكين) [*Mal.*] *Kazanç vergisi kabilinden olarak esnaftan alınan vergi nevilerinden birinin adıdır* Gündelik esasına göre alındığı için bu ad verilmişti. Aylık esasına göre alınana da «Şehriyye-i dekâkin» denilirdi.

YILAN DİLİ (يلان ديلى) [*Bah.*] İnce, uzun ve narin kayık adıdır.

YILANKAVİ (يلانقوى) [*San.*] Yılan gibi (س = S) şeklinde kıvrılmış şekil ve tezyinat hakkında kullanılır bir tâbirdir.

YILDIZ (يلديز) [*Ede.*] Saz şairleaiyle halk sanatkârlarının mâni, semai, koşma, divan gibi eskiden okudukları nevilerden birinin adıdır. Söyleyiş ve çalış şekli ötekilerden büsbütün başka olan Yıldız (Müstezad) a çok benzerdi. Son zamanlarda bütün bu neviler gibi «Yıldız» ı da en iyi söyliyen Çiroz Ali ile Dolmacı Mihran, Çarkçı Ethem, Tersaneli Osman Nuri ve Otakçılarlı Cevat'tı.

YILDIZI BARIŞMAK (يلديزى باريشمق) [*Hal.*] Anlaşmak, mizaç uymak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YILDIZI DÜŞKÜN (يلديزى دوشكون) [*Hal.*] Talihsiz, zavallı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YILDIZI PARLAK (يلديزى پارلاق) [*Hal.*] Talihi açık, mes'ut, bahtiyar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YILDIZ SARAYI (يلديز سرايى) [*Mim.*] Beşiktaş'ın yukarı tarafında ve pek lâtif bir mevkide bulunan sarayın adıdır. Değerli müdekkik Halûk Y. Şehsuvaroğlu'nun (Resimli Hayat) ın 28 sayılı sayısında «İstanbul Sarayları» adlı kıymetli yazısında Yıldız Sarayı için şu tafsilât vardır:

«Bugünkü Yıldız bahçelerinin yerinde ilk kasrı III. Selim'in Validesi Mihrişah Sultan inşa ettirmişti. Padişah yaz mevsimlerin de validesinin köşküne tenezzühe çıkardı. II. Mahmud da bu bahçelere rağbet etmiş ve saltanatının ilk yıllarında buraya «Yıldız» ismindeki köşkü yaptırmıştı. Şair Vâsıf diğer bir kasır münasebetiyle bu binadan (Eğer verdiyse Yıldız köşkü fer semt-i Beşiktaş'a) diye bahsetmektedir.

«II. Mahmud yaz mevsimlerinde Yıldız köşküne gider, burada güreş seyreder, sonra tüfek veya ok atmak ve attırmakla vakit geçirirdi. Bazı günler Yıldız poyrazının şiddetinden kimsenin dane-i ikbali nişana isabet edemezdi.

«Padişah, Yeniçerileri kaldırdıktan sonra *Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin*, Yıldız

bahçelerinde yaptıkları talimlerle de bizzat meşgul oluyor, Ortaköy'e doğru uzanan sırtlarda yeni askere manevralar yaptırıyordu.

«Yıldız kasır ve bahçelerine rağbet Abdülmecid zamanında artmış, genç hükümdarın validesi Bezm-i âlem Sultan (Yıldız köşkü denmekle şehir kasr-ı hümayun ittisalinde) 1242 yılında (Kasr-ı Dilküşa) isimli yeni bir bina inşa ettirmişti. Ayrıca Yıldız civarındaki bağlar ve bazı arazi de Abdülmecid tarafından satın aldırılarak kasrın bahçelerine ilâve edilmişti.

«Yıldız köşkü, Abdülmecid zamanında Serefraz Hanım'ın hikâyeleriyle meşhur olmuştu. Beşinci Kadın bir gün maiyyeti ile beraber Yıldız köşküne çekilmiş ve Abdülmecid gece vakti önünde fenerle Çırağan bahçelerinden geçip Serefraz Hanım'a tekrar saraya dönmesi ricasında bulunmuştu.

«Yıldız parklarında Abdülâziz zamanında yeni binalar yaptırılmış ve Padişah Balta, Çadır köşkleri'nin civarında nadide horozlar, kuşlar yetiştirmişti. Abdülâziz Yıldız kasrına bahar mevaimlerinde bir müddet oturmak için giderdi. Hal'inden evvel Yıldız'a son defa 21 nisan 1876 çarşamba günü çıkmış, fakat talebe-i ulûm hareketi üzerine Dolmabahçe sarayına dönmüştü.

«V. Murad hastalık günlerinin bir kısmını Yıldız'da geçirmişti. Çerkes Hasan Vak'ası olduğu vakit V. Murad ve maiyyeti Yıldız'da bulunuyorlardı. Sarayın da bir hücuma maruz kalmaması için bir takım tedbirler alınmıştı.

«II. Abdülhamid amcasının ve büyük biraderinin içinde hal'edildikleri, her vakit denizden, karadan kuşatılmağa müsait Dolmabahçe sarayı'nda oturmayı emniyyetli bulmamış ve 7 nisan 1827 günü ikametgâhını Yıldız'a nakletmişti. Mabeyn Feriki Sait Paşa, neşredilmemiş hâtıratında bu nakil keyfiyyeti hakkında şunları yazmaktadır: (7 nisan 293 - Bugün Beşiktaş saray-ı hümayununda Yıldız kasr-ı hümayununa bütün bütün nakl-i hümayun vuku bulup, Yıldız saray-ı hümayunu ismi verilmiştir. Saat sekizde Kasr-ı hümayun-ı mezbura mevasalat ettik.

«Benim ikametime mahsus olmak üzere Harem-i Hümayun duvarının arkasında ve bağ derununda vaki odayı Efendimiz ihsan buyurdular...)

«II. Abdülhamid'in Yıldız'a naklettiği bu tarihi II. Mahmud, Abdülmecid ve Abdülâziz devirlerinden kalmış, daire-i hümayun denilen Yıldız kasrı (bugün Teknik okul yatakhanesi olarak kullanılmaktadır.) Büyük mabeyn dairesi (bugün Harb Akademisi Kumandanlık dairesi) Şale kasrı, Malta ve Çadır köşkleri ile diğer bazı müteferrik binalar bulunuyordu.

«II. Abdülhamid bu binalardan pederinin ve amcasının Harem dairesi olan (Yıldız kasrına) kadınları ve çocuklariyle beraber yerleşmişti. Daire bundan sonra (Hünkâr dairesi), (Hünkâr sofası) isimleriyle anılmağa başlamıştı. Hükümdar bu dairenin arkasındaki sahaya yaptırdığı (hususi daire) den sonra binayı terketmişti. Yalnız buranın alt katındaki sofaya istirahate gelirdi.

«II. Abdülhamid saltanat devri içinde geniş bir arazi üzerinde Yıldız sarayını âdeta müstahkem bir şehir halinde kurmuştu. Saray, bir tiyatroyu, müzeyi, kütüphaneyi, eczahaneyi, mütaaddit atölyeleri, tenezzüh havuzlarını, parkları, mütaaddit daireleri ihtiva ediyordu. Büyük duvarların etrafı, kışlalarla, muhafız askerlerle kuşatılmıştı. Yıldız'ın mütaaddit dairelerini (Mabeyn Müşirliği dairesi, Başkâtip dairesi, Mabeynci Beyler dairesi, Teşrifat Nazırlığı dairesi, Teftiş-i askerî komisyonu, Maiyyet i seniyye erkân-ı harbiyyesi, Yaverler dairesi, İzzet Paşa dairesi, Derviş Paşa dairesi, Şakir Paşa dairesi, Kamphoner Paşa dairesi, Aleksandr Karatodori dairesi, Mütercim Nişan Efendi dairesi, Husnü şifre dairesi, Mabeyn mütercimleri dairesi...) teşkil ediyordu.

«Sarayın asıl binaları üç büyük avluda bulunuyordu. Birinci giriş avlusundaki büyük Mabeyn binasında bir Hünkâr dairesi bulunuyor, Mabeyn Müşiri bu dairede oturuyor, vükelâ da muayyen zamanlardaki toplantıları bu kasırda yapıyordu.

«Aynı avlu üstündeki Çit köşkü Hükümdarın büyük Mabeyn dairesi dışında bazı sefirleri kabul ettiği, mülâkatlar yaptığı bir yerdi. Bu avlu üstünde ayrıca uzun ahşap binada yaverler, musahipler, mabeynciler dairesiydi. Buradan ikinci büyük kapıyla Padişahın daireleri bulunan diğer avluya geçiliyordu.

«Kapıdan girilince hemen sağdaki bina II. Abdülhamid tarafından 1900 yılında yaptırılmış (Küçük Mabeyn) dairesiydi. II. Abdülhamid maruzata burada bakar, Sadrazamı, Nazırları ve görüşmek istediği zatları bu binada kabul ederdi. Alt katta kendisine mahsus küçük bir çalışma odası vardı. Hal'inden sonra tahta çıkan V. Mehmed Reşad ve onu takip eden VI. Mehmed Vahideddin de bu odayı aynı maksatla kullanmışlardı.

«Odanın karşısındaki küçük odada, Sadrazamların huzura girmeden evvel bekledikleri ve bazı zamanlar çalıştıkları odaydı. Binanın

alt katındaki büyük yemek salonunda bazı yabancı misafirlere ziyafetler verilmişti. Bu salonun en ehemmiyetli tarihî hatırasını II. Abdülhamid'e tahttan indirilme kararının burada tebliğ olunması teşkil etmektedir.

«Küçük Mabeyn'in karşısında Hünkar sofası (Daire-i Hümayun) ismiyle anılan yukarıda bahsi geçen Yıldız kasrı bulunmaktadır. Bu kasırla Çit köşkü arasındaki yoldan üçüncü bir kapıya gidilir ve bu kapıdan Harem dairelerinin bulunduğu üçüncü büyük avluya geçilmektedir. Bu avluya girmeden evvel küçük Mabeynin hemen yanında bir yüzü yola, diğer yüzü parka ve büyük havuza nâzır, beyaz boyalı, kafesli (Hususi daire) ye raslanırdı VI. Mehmed Vahideddin'in ikameti sırasında yanmış bulunan bu daire, Abdülhamid'in kendisine en yakın kadınlariyle ikamet ettiği ve gecelerini geçirdiği daireydi. Buradaki yatak odasını değiştirmiş, böbrek hastalığından sonra doktorların daha havadar olan park cephesine nazır alt katta bir odayı yatak odası olarak kullanmıştı. Kendisinden sonra tahta çıkan V. Mehmed Reşad, ömrünün son hastalık yıllarını bu dairede geçirmiş, böbrek ameliyatı bu dairede yapılmış ve burada vefat etmişti.

«Bu yolun ilerisinde solda Yıldız'ın meşhur tiyatrosu bulunmaktadır. Tavanı mai zemin üzerine sarı yıldızlarla süslü tiyatro, localarla çevrilidir. Sahnenin tam karşısındaki loca hükümdara aitti. Üst katta bir tarafta Şehzadeler otorur ve alt katı da saray mensupları işgal ederdi. Senelerce bu küçük tiyatroda, İtalyan operetleri, Abdi'nin piyesleri seyredilmiş, II. Abdülhamid'in gür kahkahaları işitilmişti,

«Bu avludan da büyük duvarlarla, kapılarla ayrılmış park kısmına geçilmektedir. Abdülhamid'in dairesine, bir kapalı uzun geçitle bağlı olan Abdülhamid'in yaptırdığı Şale kasrı ayrı duvarlar içindedir. II. Abdülhamid Almanya İmparatorunun İstanbul'u ikinci ziyareti münasebetiyle bu kasra bitişik olarak Merasim köşkü isimli binayı inşa ettirmişti. Bunların dışındaki parkta Malta, Çit kasırları bulunmaktadır. Malta kasrının haricinde kışlalar, askerî tesisler yer almaktadır.

«Sarayın yukarıda bahsi geçen harem dairelerinin bulunduğu yerde Padişah kızlarına, oğullarına, kadınlarına mahsus mütaaddit dışı kârgir, içi ahşap daireler bulunmaktaydı. Şimdi Teknik okulun işgal ettiği bu dairelerden ekserisinin yerinde yeni plânlara göre kârgir mektep binaları inşa olunmuştur.

II. Abdülhamid zamanında İstanbul'u ziyaret eden yabancı hükümdarları, veliahtleri Padişah, Şale merasim kasırlarında ağırlardı. Büyük Mabeyn dairesinde da bazı ziyafetler tertip olunurdu.»

YILDIZ TAŞI (يلدز طاشی) [*San*] Tesbih ve diğer sanat eserleri yapılan taş nevilerinden birinin adıdır. «Eski Eserler Ansiklopedisi»nde (Yıldız taşı maddesi) bu taşla yapılan sanat eserleri hakkında şu tafsilât verilmektedir:

«İçerisinde altın zerratı gibi parlayan koyu kırmızı renkte bir taştır. Bunun dalgalı siyah renklisi ve taklidi de olur. Bundan kutular, tesbihler, fincanlar, tabaklar, bardaklar ve hatta nargile seri gibi şeyler işlendiği görülmüştür. Dü_ tablo halinde işlemesi kolaysa da üzerine ince oyma çiçek yapmağa mütahammil değildir. İyi bir 99 lu tesbih 60-80, 33 lüsü 20-25, fincanı, bardağı 30 lira kadar eder. Bundan küçük gümüş şarnelli kutular ve sigara tabakları da yapılır. En iyisi on lira eder.»

YILLIK-I HÜMAYUN (يللق همايون) [*Sar.*] Sadrazamla Vezir ve devlet ricali tarafından Padişah'a her sene verilmesi âdet hükmünde bulunan giyim ve sair şeyler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu türlü şeyler Ramazanda «bohça» halinde takdim olunurdu. Yine Sadrazam başta olmak üzere büyükler tarafından Harem-i Hümayuna, saray ricaline yıllıklar sunulurdu. Bu hal İkinci Sultan Mahmud zamanına kadar devam etmiştir.

YİĞİTBAŞI (يكيت باشی) [*Sos.*] Esnaf teşekküllerindeki vazife sahiplerinden birinin adıdır. Kethüdalardan sonra gelen ve her esnaf tarafından ayrı ayrı olarak kendi aralarından seçilen Yiğitbaşılar Kethüdalarla esnaf arasında emir ve haber verip almak vazifesiyle mükellef oldukları gibi esnafa ait teşkilât ve nizamları takip ile de vazifeli idiler. Ehl-i hibrelik (bilir kişilik) de yaparlardı. Sefer münasebetiyle Kapı kulu Ocakları için istenilen «Orducu»lar da Kethüda, Yiğitbaşı ve o esnafın ihtiyarları tarafından temin olunurdu.

Yiğitbaşılık son zamanlara kadar devam etmiştir.

YİRMİLİK ALTIN (يكرمىلك التون) [*Mes.*] İkinci Sultan Mahmud'un yirmi altıncı saltanat senesinde (1249-1833) basılan altın sikkenin adıdır. Buna Birinci Mahmud devrinde basılan altın gibi «Mahmudiyye» de denilirdi Bir buçuk dirhem ağırlığında ve 23 ayarında idi. Nısfiyeleri (yarım) de vardı. Bunların kenarlarında çiçekli su bulunurdu. Yirmilik altın yabancılarla yapılan alış verişlerde esas ittihaz

olunmuştu. Eksi Ceza Kanunu'nda ceza-yi nakdi hükümleri de bununla ifade edilmişti.

YİV (یيو) [*San.*] Mücefteki helezonî oluklara verilen addır. Bu olukları belirten kabartılara «sed» denilir.

YOBAZ (یوباز) [*Hal.*] Azgın ve haşarı softa yerinde kullanılır bir tâbirdir. (Bak: Softa).

Yatağanın çıkarıp ortaya atılsa yobaz
Koluna urmağa kullukta sopasın çıkarır:
Sürurî

YOKLAMA AKÇESİ (یوقلمه آقچه‌سی) [*Ask.*] İşlerini görmek ve aynı zamanda dil ve din öğrenmek üzere Anadolu ve Rumeli'deki Türklere, birer bedel mukabilinde verilmiş olan devşirmelerin vaz'iyyetlerini tetkik için gönderilen Acemi oğlanı Kethüda'larının bunları çalıştıranlardan aldıkları para hakkında kullanılır bir tâbirdir. Alınan paranın miktarı seksen akçe idi.

YOKLAMACI (یوقلمه‌جی) [*Ask.*] Künye defterlerine tatbikan askerî muayene ve teftişe memur olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Piyade, suvari, Tophane ve Tersanede bu unvanı taşıyan memurlar vardı.

YOLA BAKMAK (یوله باقق) [*Hal.*] Mecaz yoliyle beklemek, gözü yolda olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Yola bakmaktan ağardı sanemâ dide-i ter,
Ağla heg gözlerim ağla ne gelür var ne gider.
Nâbi

YOLDAŞ (یولداش) [*Sar.*] Bir «kalfa» nın terbiyesi altında bulunan acemi cariyelerin biribirlerine karşı kullandıkları tâbirdir. Acemiler biribirlerine adlariyle hitap etmezler, «Yoldaş» yahut «yoldaşım» derlerdi.

§ [*Ask.*] Yeniçeriler de biribirlerine «yoldaş» derlerdi.

YOLDAŞIM (یولداشم) [*Sar.*] Bir «kalfa» nın terbiyesi altında bulunan acemi cariyelerin biribirlerine karşı kullandıkları bir tâbirdir. Acemiler biribirlerine adlariyle hitap etmezler, «yoldaşım» yahut «yoldaş» derlerdi.

YOL HASEKİSİ (یول خاصکیسی) [*Sar.*] Sefere iştirak eden Padişah'ların maiyyetinde bulunan hasekiler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Enderun'un «Revan odası» ndan seçilirlerdi.

YOL KESME (یول کسمه) [*Hal.*] Umumi yollarda gizlenerek veya bekliyerek gelen geçenlerin parasını zorla alma yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bu hareket kanunen cürüm sayılır.

YOL OĞLU (یول وغلی) [*Sof.*] Bektaşî tâbirlerindendir. Nasip alanlar hakkında kullanılır. Tarikat evlâdı demektir.

YOL REHBERİ (یول رهبری) [*Sof.*] Bektaşî tâbirlerindendir. İstidat sahibi olanları Bektaşî yapmağa çalışanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Her vesile ile Bektaşîliğin faziletlerini anlatma neticesi olarak tarikate girme yolunu temin ettikleri için bu ad verilmiştir. Bektaşilikte bir de «Meydan Rehber» vardı. Onun vazifesi de «meydan» da merasim yapılırken rehberlik etmekti.

YOL YARAĞI (یول یاراغی) [*Hal.* Yol için lâzım olan şeyler yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Sözünü eyledi can gibi kabul
Yol yarağını heman gördü resul
Yahya

YUF BORUSU (یوف بوروسی) [*San.*] Boynuzdan yapılma boru şeklindeki çalgının adıdır. «Nefir» de denilen ve «Kerranay» ın küçüğü olan bu boruyu bazı fakirlerle dervişler çalarlardı.

YUF BORUSU ÇEKMEK (یوف بوروسی چکمك) [*Hal.*] Her hangi bir şeyden uğradığı teessürden bahsederek şikâyet etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bazı fakirlerle dervişler «nefir» adı verilen boynuzdan yapılan yuf borusu çaldıkları için bu tâbir meydana gelmiştir.

Firaş-ı mevte gatup bir fakir Bektaşî
Demiş ki oğluna «Ey nur-i çeşm ü can-ı peder
Mezara benle beraber neftirimi gömdür
Budur vasiyyetim icrada etme havf ü hazer.»
Çocuk demiş ki: «Başımla beraber emrin lâyık
Sebep nedir buna söyle kusura kılma nazar,»
Kemal-i hüzn ile bir ah edip o biçare
Demiş: «Budur emelim kim olıcak Mahşer
Ebülbeşerden İmam Hüseyn'e dek bir bir
Büyüklerin varup ayağına sürüp yüzler
Cenab-ı Hakka şefaatlerin reca edeyim
Kabul olurea ne âlâ, niyazım olmazsa eğer
Çekûp hulûs ile bir yuf borusu..
Safa-yı hâtır ile eyleyim cehîme sefer
Kâzım Paşa

YUF DELİĞİ (یوف دلیگی) [*Mim.*] Nefes ve hava almak için yapılan dar ve küçük pencereye verilen addır.

YUMRUK MEZESİ (يومروق مزه‌سی) [*Hal.*] Meze yerine elinin tersiyle ağzını silmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunu çıplak ayyaşlar yaparlardı.

YUMURTA AHARI (يومورطه آهاری) [*San.*] Yumurta akının şaplaştırılması suretiyle yapılan ahar adıdır. Bu ahar kâğıda sürülür, o sayede silinmek lâzım geldiği zaman mürekkebin kolaylıkla çıkması temin olunurdu. (Bak: Ahar).

YUNDCİYAN (يوندجيان) [*Sar.*] Sarayın Hassa hizmet teşkilâtındaki bir kısım hizmet erbabı hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Madiyân-ı Hassa» dahı denilen yundcıyan kısraklara bakarlardı. «Yund ocağı» denilen bu ocak mensuplarının bir kısmı timar sahibi, diğer kısmı da vergi ve tekâliften muaf idiler. Bölükbaşıları timarlı idi. «Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı»ndaki malûmata göre (sayfa 498) «Yundcular Hassa davarları güdüp terbiye eder ve gölgeliklerini yaparlar, otluklarını biçerek saklarlar. Ot bitmiyecek olursa otluk ve haymana satın alırlar, İstanbul'a hayvan sevki icap ederse memur ettikleri yedekçilerin yol paralarını verirler, hülâsa kendilerine bırakılan hayvanlara bakarlardı. Yundcular bölge bölge taksim edilmiş olup korularda bulunurlardı.»

YURTLUK VE OCAKLIK (يورداق واوجاقلق) [*Mal.*] Bir yerin gelirinin birine tevcihi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yurtluk yalnız kayd-ı hayat şartiyle tasarruf edildiği halde yurtluk ve ocaklık irs yoluyle de tasarruf edilirdi. Kendisine bu şekilde bir arazi geliri tevcih olunan resmen o yerin sahibi değildi. Araziyi satamaz, bağışlıyamaz, vakfedemezdi. Yalnız o yerin Şer'î ve Örfî vergisi kendisine ait olurdu. Timardan farkı, mutlaka bir hizmet karşılığı verilmesinin şart olmaması, tevcihin geri alınmaması, sahibinin idarî ve bazı şartlarla bir dereceye kadar bir kısım kazaî hakları da haiz bulunması idi. Bu sistem müstakil Beylerden zaptedilen yerlerde sadakat ve bağlılıkları görülen Beylerle hanedanlarının uhdelerinde bırakılmak ve daha ziyade İmparatorluğun Şark hudutlarında yerli Beylere ve beyzadelerse bulundukları yerler o adla tevcih olunmak suretiyle tatbik olunmuştur. Tanzimat sıralarında zaptedilerek buna mukabil kendilerine maaş bağlanmıştır.

YUSUFÎ (يوسفی) [*Kıy.*] Eski başlıklardan birinin adıdır. Padişahlarla Vezirlerin ve diğer bir kısım büyük memurların giydikleri bu kavuğun başa geçecek tarafı dar, tepeye doğru genişliyen üstü dilimli idi. Dilimli tepe kısmı hariç olarak diğer kısımları tülbent ile örtülü, ön kısmına da iki sorguç takılırdı.

YUVACI (يوواجی) [*Sar.*] Saray için lâzım olan şahin, atmaca ve doğanları yetiştirmek üzere bunları yavru halinde iken yuvalarında bulup saraya getirenler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu hizmetlerine mukabil Eşkinci ocağı şeklinde timara sahip bulunurlardı.

YÜK (يوك) [*Mal.*] Yüz bin akçe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Beş yüz kuruş yerinde de «Kese» kullanılırdı. Milyon, milyar tâbirleri Avrupalılarla sıkı temaslardan sonra kullanılmağa başlanmıştır. Eskiden bir milyon yerine on yük denilirdi. Malî işlerde Tanzimat'tan çok sonralara kadar kese ve yük tâbirleri kullanılmıştır.

§ [*Mim.*] Evlerde yatak takımları, sandık ve saire gibi şeyleri koymağa mahsus yerli büyük ve geniş dolaba verilen addır. Bunun yerine «Yüklük» de denir.

YÜKLÜK (يوكلك) [*Mim.*] Evlerde yatak takımları, sandık ve saire gibi şeyleri koymağa mahsus yerli büyük ve geniş dolap adıdır. Bunlara kısaca «yük» de denir.

YÜKÜNÜ ALMAK (يوكی آلق) [*Hal.*] Götürebileceği kadar yüklenmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zengin yerinde de kullanılır.

Almış yükünü söyle ki segrinde halelsiz
Bir serre dahi kaldıramaz merkeb-i âlem
Ziya Paşa

YÜKÜNÜ TUTMAK (يوكنی طوتمق) [*Hal.*] Zengin olmak yerinde kullanılır bir tâbirdir.

YÜNLÜK (يونلك) [*Kıy.*] Yeniçerilerin başlarına giydikleri «Börk»ün tüy takılan yerine verilen addır. Dört türlü olan börkün tüylüklü olanına «Yünlüklü keçe», olmayanına «Yünlüksüz keçe» denilir, öteki iki tanesine de «Üsküf» ve «kuka» adı verilirdi.

YÜNLÜKLÜ KEÇE (يونلكلی كچه) [*Kıy.*] Yeniçeri zâbitlerinin başlarına giydikleri «Börk»ün tüy takılmağa mahsus yeri bulunanına verilen addır. Neferlerin başlıklarında tüy bulunmadığı için o türlü serpuşlara «Yünlüksüz keçe» denilirdi.

YÜNLÜKSÜZ KEÇE (يونلكسز كچه) [*Kıy.*] Yeniçeri neferlerinin giydikleri «börk»ün tüy takılmağa mahsus yeri bulunmıyanına verilen addır. Yeniçeri zabitlerinin başlıklarında tüy bulunduğu için o türlü serpuşlara «Yünlüklü keçe» denilirdi.

YÜNLÜKSÜZ ÜSKÜF (يونلكسز اسكوف) [*Kıy.*] Tüy takmağa mahsus yeri bulunmıyan üsküf hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tüy takılmadığı için yünlük yapılmazdı.

YÜRÜK (يوروك) [*Hal., Ask.*] Halk arasında Göçebe yerinde kullanılan, Osmanlı Devleti teşkilâtında bir sınıf asker mânasına gelen bir tâbirdir. «Lehçe-i Osmani» de mütaharrik, göçebe, bedevî, yürük'ler mânasına gelen yürükân Anadolu'nun haymenişin (çadırda oturan) Türkmenleri, gayr-i meskûn göçebe halkı, sabıkta Yeniçeri'ye redif olan on dört bölük Yaya askeri», Hüseyin Kâzım Bey'in (Türk Lûgati) nde de «Bir yerde iskân etmeyip yer değiştiren halk, göçebe, Anadolu'da çadır altında oturan Türkmenler, bu mânada ve Farisî kaidesine göre cem'i olan yürükân da kullanılır. Eskiden Anadolu'da teşkil edilmiş olan bir sınıf asker» suretinde tarif olunmaktadır.

«Birçok tetkiklere rağmen Yürük ismi hakkında bilgimiz sarih değildir. Bu isim hakkında en çok itimat ettiğimiz izah Nemeth'in yürümek mânasından çıktığı izah şeklidir» diyen Dr. Salâhaddin Çetintürk (Osmanlı İmparatorluğu'nda Yürük sınıfı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt 2, sayı 1) şu tafsilâtı da veriyor :

«Yürük'lerin menşei hakkındaki tetkikler de daha çok ileri değildir. Alelâde ilmî bir metod gözetmeden bir kelime benzeyişine bakarak Yürük'lerin mevcudiyyetini Herodot'a kadar çıkartmışlardır. Fakat bütün tetkiklere rağmen Yürük adı altındaki kitlelerin varlığını bugünkü vesikaların verdiği malûmata nazaran İbn-i Bibi ve Düstürname-i Enverî devirlerinden daha uzağa götürmek mümkün olamıyor. Muasır tetkiklere göre Anadolu'da ve gerekse Rumeli'deki Yürük'lerin etnolojik ve antropolojik durumları malûm olmaktadır.»

Kıymetli müdekkik bazı tarihî malûmat verdikten sonra bahsi Osmanlılara intikal ettirerek diyor ki :

«Bulunabilen mühim bir iki kayt istisna edilecek olursa, açık bir şekilde Yürük'lerin isimlerni Fatih Kanunnamelerinde görmekteyiz. Fakat bu bize Yürük'lerin bu andan itibaren mevcut olduklarını göstermez. Bir sınıf halinde teşkilâtlandırılmış olmalarının başlangıcını bile bu zamana bağlamak doğru değildir. Esasen mevcut bulunan Yürük'lerin Osmanlı teşkilâtında yer alışını bu teşkilâtın kuruldugu devirlere kadar götürmek lâzım gelir. Rumeli istilâsında Yaya'ların teazzuv etmiş göründ ükleri Fatih Kanunnamesi'nden bu kadar önceye ait oldukları anlaşılır.

«Alelûmum Yürük tâbirinin Türkmen tâbiri gibi bir nevi göçebe yaşayışı tarzını ifade ettiği malûmumuzdur. Gerçi Osmanlıların ilk devirlerinde bu tâbir bu suretle kullanılmıştır. Fakat sonraları bilhassa gayet açık olarak Fatih Kanunnamelerindeki kayıtlara malik bulunduktan ve bunları hâssaten tekit eder mahiyyette elimizde Yürük Kanunnameleri olduktan sonra, sonraki devirler için Osmanlı'larda Yürük tâbirinin bir etnik forma veya yaşayış tarzından ileri gelen bir isim olmaktan ziyade bir hukukî tâbir olduğuna hükmederiz. Her ne kadar bazı hususi kayıtlarla aralarına yabancı unsurlar da karıştırıldığını. gördüğümüz Yürük'lerin bu sınıfının hukukî sıfat olduğunu söylüyorsak ta onların tamamen Yürük aslından ayrı olduklarını kastetmek istemiyoruz. Aslında Yürük olmıyanların yürük kaydolunamıyacakları Arşivdeki defterlerde anlaşılmaktadır. Yukardaki kayıttan da anlaşılacağı gibi bu (Hukukî Yürük) demeğe mecbur olduğumuz Yürük sınıfının yalnız Rumeli'de bulunduğunu kabul etmek lâzım gelir. Zira bu nevi malûmatı havi tapu defterleri yalnız Rumeli'ye ait görülmektedir. Her ne kadar Başvekâlet Arşivi Kâmil Bey Tasnifi, özel sayı 74, Hicrî 1135 ten başlıyan Başmukataa kalemi defterlerinde de Anadolu'da konar göçer Yürük halkın bulunduğunu gösteriyorsa da bunlar Rumeli'deki gibi ayrı bir ahkâma tâbi değillerdir»

Yürük'lerin Rumeli'ye geçişi mes'elesi de münakaşalı olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu da bütün Türk - İslâm devletleri gibi aynı teşkilâta dayandığı kaydedildikten sonra yazıya «Yürüklerin Teşkilâtı» başlığı altında şöyle devam olunuyor :

«İleride vazifelerini yazacağım Yürük'lerin İmparatorluktaki aktif rollerini anlıyabilmek için teşkilâtına bir göz atmak lâzımdır. Bunlarsa aralarındaki teşkilâtı bir teknik grupun boy teşkilâtı gözü ile görmemek lâzımdır. Bu teşkilât sırf askerî, idarî maksatlara karşılık vermek için devlet tarafından yapılmıştır. Mevcutları daima değişen ve fakat hasılatı devlet hazine defterlerinde yazılı ve muayyen olan birer zeamet beyliklerine verilmiş bulunan Yürük gurupları, yine hasılatı esas tutulmak suretiyle Seraskerlik'lere ayrılmış bulunmaktadır. Bu Serasker'ler bizzat Yürük'lerin içinden ve fakat Divanın beratı ile tâyin olunurlar. Gerek zeamet beyleri ve gerekse Serasker'ler devletten ayrıca bir aidat almayıp ancak kendilerine ayrılmış yamakların verecekleri parayı

alırlar. Seraskerlik'ler de Ocaklara bölünmüştürler. Önceleri yirmi beş kişiden ibaret bulunan ocaklar sonraları eşkincilerine harçlık kâfi gelmiyor düşüncesiyle otuza çıkarılmıştır. Her ocakta sefer veya hizmet-i Hümayuna nöbetle eşmek için beş eşkinci bulunur ve bunların sıra ile birer tanesi diğer 20-25 kişilik yamak guruplarından aldıkları ellişer akçe harçlıkla beher seferi altışar aylık olan hizmet veya sefere eşerler. Bütün yiyecek maddelerini kendileri temin ederek devlet ve yamaklardan başka hiç bir şey istiyemezler.

«Yürük'lerin vazîfeleri: Fatih'ten önceki devirlere ait istidlâllerle Yürük'lerin ilk anlarda silâhlı birer unsur olarak kullanıldıkları düşünülebilir. Fakat devlet taazzuv edip te daimî asker sistemine doğru bir hareket başlayınce bu nevi silâhlı kuvvetlerin değeri azalmış oluyordu. Rumeli'nin istilâsı sırasında ise bu çeşit kuvvetlere yine ihtiyaç duyulunca Yaya'lar kurulmuş ve işte bunlar Rumeli'ye geçirilerek Yürük adı verilmiştir. Fatih Kanunnamesi'nin verdiği malûmata göre o devirlerde de Yürük'ler silâhlı olarak kullanılmışlardır. Fakat Fatih'ten Kanunî'ye kadarki devre için vesikamız yoktur. Ancak Kanunî devri vesikaları bize Yürük'lerin silâhlı birer harb unsuru olmaktan ziyade imar ve muhafaza işlerinde kullanıldıklarını göstermektedir. Tapu defterlerinin verdiği malûmatla Yürük'lerin bu devirde ne şekilde yardımda bulunduklarını anlıyoruz. Bunların yerleşme alanları göz önüne alınırsa görülür ki: 1 - Yürük'ler sahillere yerleştirilmişlerdir: Bunlar gemi malzemesi temini ve gemi yapımında kullanılmışlardır. 2 - Büyük yollar üzerinde yerleştirilmişlerdir: Yolların emniyyeti, derbentçilik, yolların tamiri, suyolları yapılması, köprü inşası, tamiri ve muhafazası, menzillere zahire toplanması ve bunların korunması ilâh. 3 - Madenler civarına yerleştirilmişlerdir: Devletin cephane ve malî kudretini sağlarlar. Bunlara yaptıkları işler bakımından iki grup daha eklenebilir. 4 - Orduda büyük nakliye işleri: Topların nakli ilâh. 5 - Devlet eliyle kurulan yapılar ve kalelerin onarılması işleri.

«Yürük'lerin mevcutları: Kesin hiç bir sayı söylenemiyecek kadar dağınık vesikalara sahip olduğumuz için bu hususta çok az şey yazmak mümkündür. Bize sayı verebilecek durumda olan tapu defterleri pek dağınık tarihlere ait olduğu gibi muhtelif Yürük gruplarının aynı tarihli tapu defterlerine malik değiliz. Bu itibarla vereceğimiz rakamlarda dahi kat'î değil, hakikate yakın olmağa çalıştık. 1 - Naldöken Yürük'leri: H. 1005 tarihli defterde 243 ocak. 2 - Kocacık Yürük'leri: H. 992 tarihli defterde 179 ocak. 3 - Tekirdağı Yürük'leri: H. 999 tarihli defterde 420 ocak. 4 - Vize Yürük'leri: H. 964 tarihli defterde 106 ocak. 5 - Selânik Yürük'leri: H. 950 tarihli tapu defterinde 500 ocak. 6 - Ofçabolu Yürük'leri: H. 973 tarihli defterde 97 ocak. 7 - Aktuğ Yürük'leri: H. 51 tarihli defterde 80 nefer. 8 - Oktav Yürük'leri: H. 1051 tarihli defterde 1 ocak. Bu verdiğimiz adetler defterlerin hakikî mevcutları değildir. Bunlara zeamet yamakları ve defterlere kaydolunmıyan ihtiyarlar, çocuklar ve kadınlarla henüz Haymana olarak deftere girmiyen Yürük'leri birer nisbet içinde katmak mümkün olursa işte o zaman hakikate yakın bir rakam bulmuş oluruz. Yoksa büyük işler yaptıklarını yazdığımız Yürük'ler burada verdiğimiz adetlerden ibaret olsalardı Rumeli iskânında kuvvetli rolleri olduğunu iddia etmek yersiz olurdu zannındayım.

«Yürük'lerin hukukî durumları: 1 - Yürük sınıfının hukukî durumunu belirtebilmek için onu yer yer reaya ile mukayese etmek lâzımdır. Gerçekten ilk hareket noktamız olan Fatih Kanunnamesi'ni ele alırsak Yürük'lerin reayaya göre ilk görünüşte bir üstünlük şeklinde beliren muafiyyetlere sahip olduğunu görürüz. Fakat Yürük'lerin reaya sayılan sınıftan bu şekilde ayrılmaları onlara hukukça fazla bir üstünlük vermemiştir. Esasen ziraatle meşgul olmadıkları cihetle ziraate bağlı vergileri vermiyorlar; fakat buna karşı ya bedenle hizmet ediyorlar veya sefere giden eşkincilere harçlık veriyorlardı.

«İdeolojiai itibariyle Osmanlı Devleti refah ve saadetini tabiata tahakkümde aramaktan ziyade sırf ganimet hırsıyle olmıyan fütuhat hareketlerinde arıyor ve bundan dolayı kendine bu yolda yardımcı olan askerî sınıfa reayaya göre bir üstün muamele yapmağı tabiî görüyordu. Ömer Lûtfü Barkan'ın da çok yerinde söylediği gibi bu farka bugünkü adalet ölçüleri vurulduğu zaman hak gözetilmediği görülürse de böyle bir mukayesede o günkü şartlar göz önünde bulundurulmalıdır. Kafa ve vücut hizmeti her halde para vermekten daha güç ve tehlikeli olduğuna göre kanunnamenin yalnız sefere eşmek suretiyle ifade ettiği işin bu kadar basit olmadığı aşikârdır ve bunun içindir ki askerî sınıf erbabına bir üstünlük vermiştir. Kaldı ki Osmanlı İmparatorluğundaki askerî sınıf ile reaya münasebetleri ve farkları Osmanlıların tevarüs ettikleri memleketlerdeki bu iki sınıfın münasebetleri ve hukukları içine

sığmıyacak kadar daha tabiî ve daha az hususiyyetler gösterir.

«Yürük'lerin reayaya göre bu hususiyyetlerinin geçmişini geriye götürebiliriz. Bunu kesin bir dille söyliyemesek de bir kayıt bizi aydınlatır mahiyyettedir: Fatih'ten bir müddet sonra Bozok livasında kaldırılan bid'atlar listesi arasında eski bazı vergileri kaldırdıktan sonra «Memalik-i Osmaniyyede Yürük taifesinden resm-i çift alınmamakla mezkûrlardan dahi resmî çift ref'olundu» şeklindeki kayıt buralarda Osmanlılardan önce Yürük'lerin bir hususiyyeti olmadığını göstermektedir.

«2 - Arada bizi aydınlatacak başkaca bir vesika olmadığından Fatih devrinden sonra Kanunî devrine kadar çıkmamız lâzım geliyor. Bu devirde başka bir kanunname tanzim edildiği hakkında bilgimiz yoktur. İhtiyat kaydiyle bu boş de irde de Fatih Kanununun yürürlükte olduğu düşünülebilir.

«Yürük taifesi her ne kadar askerî sınıftan sayılırsa da büsbütün raiyyetlik hukukunun dışında değildir. Bu taife «konup göçegeldikleri itibariyle kimesneye raiyyet olmayıp her kanda gider olsa cemaati ile yazdıkları karye sipahisine resm-i raiyyetlerini verüp toprak sahipleri dahiledemez» kaydını görüyoruz. Bu bize bir nevi serbestlik ve aynı zamanda raiyyetlik hukukunu gösterir. Eğer gerçekten Yürük Yürüklüğün gereği olan hayatı bırakır da çift tutarsa «ol kimesneler Yürük olmaz, ol takdirce raiyyet olmuş olur.» (*MTM.* 306) kaydı durumu aydınlatır. Şer'î ve örfî vegileri vermez, fakat bir nisbet içindeki muafiyyeti hariç, ağnam vergisini verir. Bu halde vergiler yaşayış tarzına uydurulmuştur.

«İdarî ve adlî bakımdan da Yürük'ler başıboş olarak görülmez. Ancak onların yaşayış tarzlarına göre idarî hal bir hususiyyet kazanmıştır. Konar göçer olmakla muayyen ve mukannen yerleri olmadığından Sancak beylerine bağlı olmayıp Divanın beratiyle başlarına memur Çeribaşıları'na bağlıdırlar. Kazaî yönden Kadılara bağlı iseler de cezaların infazı ancak Çeribaşılar eliyle olurdu ve hiç bir hususta Çeribaşılarından başka kimse Yürük'lere karışamazdı. Hususi hallerde Çeribaşılara tâbi Yürük'lerin umumi devlet işleri bahis mevzuu olduğu zamanlar Yürük zaimleri, Sancak beyleri, Beylerbeyiler eliyle harekete getirildikleri görülmektedir.

«Kanunnamelerin «Yürük lâmekândır, tayini toprak olmaz, her kanda dilerse gezerler» kaydına bakılarak mekânca başıboş oldukları düşünülemez. Onların bu serbestlik içinde mazbut mekân ve zaman kayıtları ile bağlı oldukları görülmektedir. Hayat şartları dolayısiyle yazları yaylaklara, kışları kışlaklara giderek hayat geçiren bu taifenin bu gidiş ve geliş anlarında muvakkaten konaklayacakları yerlerde bile istedikleri kadar kalamıyacakları kanunnamelerde görüldüğüne göre bunların başıboş bir halde her dilediklerini yaptıklarına pek te hükmedilemez.

«Osmanlı İmparatorluğunun askerî reaya gibi umumi ve bunlar içinde daha hususi sınıflaşmasının ve Yürük'lerde tetkik ederken gördüğümüz gibi sınıflar arasında değişmeğe yer vermesinin bir tahakküm olduğuna inanmamak lâzım gelir. Kesin ve sağlam bir sınıflaşma vardır. Fakat, bu şahısların tahakkümü değil, bilâkis koca bir imparatorluğun bekası bakımından yapılması gereken bir hayat aigortasıdır. Eğer sınıfların etrafındaki bu demir çenberi bu kadar sağlam yapmamış olsaydı, büyük sahalara yayılmış olan devlette daha çok önceleri muhakkak bir hercümerç olurdu. Devlet umumi emniyyeti tehlikeye düşmediği devirlerde sınıflar arasındaki değişiklikleri bir dereceye kadar kabul eder görünmüş, fakat devletin menfaatları bahis mevzuu olunca çok kesin davranmıştır.

«Bütün bunlara ve Yürük'lerin reayaya göre daha uygun bir hukukî durumda bulunmalarına rağmen Yürük'lerin zaman zaman bulundukları durumun dışına çıkmayı istedikleri ve hoşnutsuzluk gösterdikleri görülür. Bunun sebeplerini yalnız Yürük'lerin serkeş ruhlarında değil, zaman zaman üzerlerine çok ağır mükellefiyyetlerin yükletildiğinde aramak lâzımdır. Bilhassa M. 1579 (H. 981) tarihinden itibaren bu hal çok göze çarpar. Buna bir de ikinci elden memur ve mes'ullerin paraca yaptıkları yükletmeleri de katmak lâzım gelir. İşte buna Yürük'ler tahammül edemediklerinden bütün bir sıra imtiyazlarını devirerek reaya gibi olmak istemişlerdir. Bundan sonradır ki Yürük'ler bazan «biz Yürüküz reaya misillû vergi veremeyiz; biz reaya olduk, canbazız, doğancıyız» diyerek sınıflar arasında dolaşmışlar, devlete güçlük çıkarmışlardır ve hiç bir tehdit onları yola getirmemiştir. İtilâ devrinin sonlarında Yürük'lerin artık muntazam ve muayyen bir imar programı ile çalıştırılmadıkları, buna karşı bedel alındığı görülmüştür. Bu hali Yürük'ler daha sevinçle karşılamışlardır.

«3 - Viyana bozgununun vücude getirdiği kargaşalık içinde Yürük'lerin nizamlarının da tamamen bozulacağı aşikârdır. Ölümle tehdit eden hükümlere bile kulak asmıyorlar. Devlet

bütün bunlara rağmen muhtelif cephelerden ilerliyen düşmanlara karşı pek çaresiz kaldığı içindir ki gerek Anadolu'dan ve gerekse Rumeli'den H. 1101 tarihinde Aşiret ve Yürük'lerden silâh kullanır asker kaydına başlamıştır. H. 1102 tarihinden itibaren ise Yürük'ler arasında «Evlâd-ı fatihan» adı altında silâhlı bir kuvvetin kurulduğunu ve yeni nizamları bulunduğunu görüyoruz. Bunların Yürüklerden olup olmadığı şüphesine karşı kesin delillerimiz vardır. Bu suretle Devlet bir çok asker boşluklarını doldurmuş oluyor. Yalnız bir bölgeden 2299 tüfekendaz toplayabilmiştir. Evlâd-ı fatihan kendilerine verilmiş gösterişli «cihad için Aşiretleriyle Anadolu'dan Rumeli'ye geçen Evlâd-ı fatihan» unvanlarına rağmen Devlete karşı zorluk çıkarmakta asla gecikmemişlerdir. Reaya da yeni muafiyyetlerle ortaya çıkan bu grupa fazlaca gıpta etmiş olmalıdırlar ki zaman zaman onlara karışmağa kalkışmış ve yahut ta onların muafiyyetlerine karşı isyan etmiştir.

«1243 tarihinden itibarense Evlâd-ı fatihan ve Yürük'ler yeni bir nizam altına alınmış, silâhlı birer unsur olarak «Asakir-i Mansure misillû» talim ve terbiyeye başlamışlardır.»

YÜRÜK AT (يوروك آت) [*Hal.*] Hızlı yürüyen, yola dayanan at hakkında kullanılır bir tâbirdir.

Yüğrük at kendi gemin artırır elbet diyerek
Eyledim nice zaman arsa-i hidmette hırâm
Yenişehirli Avni

YÜRÜK BAYRAĞI (يوروك بايراغى) [*Ask.*] Eskiden muharebelerde düşmana hücum için ayrılan müfrezenin bayrağına verilen addır.

YÜSRÜ (يوسرى) [*San.*] Denizden çıkarılan kabuklu bir maddenin adıdır. Tesbih yapılırdı. Doksan dokuzlu olan yüsrü tesbihle. makbuldü.

YÜZE ÇIKMAK (يوزه چيقمق) [*Hal.*] Yüz bulmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Eski tarihlerde geçer.

YÜZ GÖRÜMLÜĞÜ (يوز گورومليگى) [*Hal.*] Gelinin duvağının kaldırılması merasiminin ve bu münasebetle güveyin geline verdiği hediyenin adıdır. Eskiden güvey, gelinin yüzünü ilk defa bu merasim münasebetiyle gördüğü için verdiği hediyyeye bu ad verilmişti.

YÜZ KIZDIRMAK (يوز قيزديرمق) [*Hal.*] Mecaz yoluyle cür'et ve cesaret göstermek.

Kızdırup yüz nâkese arz-ı temenna etme kim
Rû behâk-i şerm olursun cür'a-i sahba gibi
Nahifî

YÜZ SUYU DÖKMEK (يوز صويى دوكمك) [*Hal.*] Mecaz yoluyle yalvarmak, minnet etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Şeriat göğe çekildi, zulümle iller yıkıldı
Yüz suyu yere döküldü, kıyametten işaret var
Yunus Emre

YÜZ YAZICI (يوز يازيجى) [*San.*] Eskiden gelinlerin yüzlerini tel, pul ve mücevherlerle süsliyen kadın sanatkâlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. (Bak : Yüz yazmak).

YÜZ YAZMAK (يوز يازمق) [*Hal.*] Gelinin yüzüne ağda ile kıllar alındıktan sonra düzgün, allık, sürme ve rastıktan başka tel, ufak altın varak, lâ'l ve saireden yapma şeyler yapılmasına verilen addır. Bu işi yapan sanatkâr kadınlar vardı.

Çıkmam sahranın yüzüne,
Bakmam düşmanın sözüne;
Siyah zülfü, ay yüzüne,
Tarayıp gazanım gitmiş.
Lâ

Z

ZABTİYYE (ضبطیه) [*Ask.*] Zabıta işleriyle alâkalı askerî teşekkül hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden zabıta işleri İstanbul'da Yeniçeri ağalariyle Kaptanpaşa'lar, Bostancıbaşı'lar, taşralarda Beylerbeyi'ler, Sancak bey'leri, Mütesellim'ler tarafından görülürken Tanzimat'tan sonra 3 rebiülevvel 1286 (1869) tarihli nizamname ile Zabtiyye teşkilâtı vücude getirilmiş ve ondan sonra zabıta işleri bu teşekkül tarafından görülmüş, bunu polis teşkilâtı takibeylemişlir. Silâhlı bir teşekkül olduğu için «Serasker» liğe bağlanmış olan Zabtiyye teşkilâtı askerî teşkilât gibi bölük, tabur, alaydan terekküb eder, efrada Zabtiyye, bölük kumandanına «Bölük ağası», tabur kumandanına «Tabur ağadı», alay kumandanına «Alay beyi» denilirdi. Sonradan jandarma adını almıştır.

Zabtiyye ruhiyle icra-yi hükümet edenin;
Yeri altındadır, üstünde değildir kürenin.
Mehmet Âkif

ZABTİYYE NÂZIRI (ضبطیه ناظری) [*İda.*] Polis umum müdürü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sonra Polis müdürü unvanını almıştır. (Bak: Zabtiyye Nezareti).

ZABTİYYE NEZARETİ (ضبطیه نظارتی) [*İda.*] Polis umum müdürlüğü yerinde kullanılır bir tâdirdir. 1908 Temmuz İnkılâdını mütaakıp İstanbul Polis Müdürü unvanını alan ve Tanzimat'tan sonra teşkil edilmiş bulunan bu teşekkül «Zadtiyye Nâzırı» unvanını taşıyan büyük bir memurun idaresi altında müstakil bir teşekküldü. Hicrî 1326 (1324-1907) senesine mahsus Umumi Salnamede (sayfa 638 ve mütaakıp) Zabtiyye Nezareti için şu tafsilât vardır: Nâzır, Nâzır Muavini, Muhasebeci, Nâzır Muavin-i sanisi, Mektupçu. Nâzırın reisliği altında beş âzadan ve bir de başkâtipten mürekkep «Heyet-i İntihabiyye», Nâzır Muavininin reisliği altında altı âza dir Başkâtip bir de Kâtib-i saniden mürekkep «İdare Komisyonu», bir Reis, altı âza, bir Başkâtip, bir Müstantik ve bir Mütercimden mürekkep «Hey'et-i Tahkikiyye», on altı kişiden mürekkep «Memurin ve zâbitan-ı aklâm», bir Müdürle bir âza ve bir kâtipten mürekkep «Sicill-i ahval şubesi», biri reis olmak üzere yirmi iki müfettişten mürekkep «Polis müfettişliği», iki kişiden mürekkep «Nezaret Müstantikleri», biri Sansör komisyonu reisi olmak üzere dört Müfettişten mürekkep «Tiyatro müfettişliği», üçü birinci, üçü ikinci sınıf olmak üçere «Ecza-yi nariyye müfettişleri», bir Sertabip, yedi Tabip ve bir Başkâtip'ten mürekkep «Memurin-i sıhhıyye» olduğu gibi ayrıca İstanbul Polis Müdiriyyeti, merakiz Polis komiserleri mevcuttu. Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıkları ve onlara bağlı Polis teşekkülleri de Zabtiyye Nezareti kadrosu içinde idi.

ZAÇ-I KİBRİS (زاج قبریس) [*San.*] Kara boya yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Gör şu âşüftenin akpâk başını
Zâç-ı kıbrısla boyarmış kaşını
Yenişehirli Avni

ZÂDE (زاده) [*Hal.*] Evlât; doğuş, doğuşlu; asîl, necip yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda Şehzade, asılzade, Paşazade, kişizade suretlerinde geçer. Zadegân suretinde cemilenir. Meeaz yoluyle mirasyedi, hoppa yerinde kullanılır.

Cennet-i hüsnünde oldum hâlinin üftadesi
Dâneye meyletmemek kaabil mi âdem zâdeyim
Lâ

ZÂDEGÂN (زادگان) [*Hal.*] Asalet sahipleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça oğul, zürriyyet demek olan «zade» nin cem'idir.

ZÂDEGÂN ALAYI (زادگان الایی) [*Hal.*] Mecaz yoluyle kopuk, serseri, ipsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZÂDEGÂN-I İLMİYYE (زادگان علمیه) [*İlm.*] Büyük rütbeli «ulema» nın evlâtları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Oğul, zürriyyet demek olan «zade» nin cem'i olan «zadegân» asalet sahibi yerinde kullanılırdı.

ZAFERNAME (ظفرنامه) [*Ede.*] Kazanılan muharebe vesilesiyle yazılan manzum ve mensur eserler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Ziya Paşa; «Medhe benzer zem» nin güzel bir örneğini teşkil eden eserlerinden birine bu adı vermiştir. İntişarı büyük tesirler yapan Zafername Âli Paşa'nın Girit seferi dolayısiyle bendegânından İzmit Mutasarrıfı Fazıl Paşa, karantine kâtipliğinden mütekait Hayri Efendi tarafından tanzir ve tahmis edilmiş, Zaptiyye Müşiri Hüsnü Paşa tarafından da şerh olunmuş gibi gösterilmiş ve medhiyye tarzında yazılmış bir hicviyedir. Edebî kıymeti olmakla beraber *şahsî garaza dayanılarak yazıldığı için ahlâk* bakımından makbul sayılamaz.

ZÂĞ (زاغ) [*San.*] Kılıç ve bıçak gibi kesici âletleri bileyerek ağızlarına verilen keskinlik yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZAĞARCI (زغرجی) [*Ask.*] Yeniçeri Ocağının altmış dördüncü ortası efradına verilen addır. Bunlar Padişah'lar tarafından avda kullanılan zağarları yetiştirdikleri için bu adı almışlardı. Kumandanlarına «Zağarcıbaşı» denilirdi.

Zağarcılar atlı ve yaya olmak üzere iki kısımdı. Atlı zağarcıların sayısı yayalardan az, maaşları fazla idi.

Padişah'lar sonraları saraya kapanıp avcılığı bıraktıkları için zağarcıların av işleri de gösterişten ibaret kalmıştı. Zaten biraz evvelleri bu av hizmetleri Kapı kulu efradından alınarak saray bostancılarına verildiğinden bunların yalnız isimleri kalmıştı. Bununla beraber merasime yine köpekleriyle iştirâk ederler, debdebeyi arttırırlardı.

Zağarcıların zağarlara mahsus tayınları olduğu gibi köpeklerin senede bir defa halta (tasma) bedeli ile zincirleri için muayyen tahsisatları vardı.

Zağarcıların besledikleri zağar ve seksonların *yiyecekleri işkembeyi İstanbul'da işkembeci* esnafı meccanen verirler ve buna mukabil Muhtesip kul oğlanlarına ve yasakçılara verilmesi mutad olan hafalıktan muaf tutulurlardı.

Yeniçeri Ocağı ile beraber zağarcılar da tarihe karışmıştır. (Bak: Zağarcıbaşı).

ZAĞARCIBAŞI (زغرجی باشی) [*Ask.*] Yeniçeri Ocağı'nın altmış dördüncü ortasının kumandanına verilen addır. Osmanlı Padişah'ları eski Türk hükümdarları gibi muharebe taklidi (sitajı) olarak avla meşgul oldukları için ocağın teşekkülü sırasında zâbitlerine bu türlü adlar verilmişti. Vesikalarda «Ser zağarî» suretinde de geçer. Kethüdadan sonra ocağın en yüksek rütbeli ağalarından olduğunu kaydeden İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, c. *I*, s. *199* ve mütaakıp) zağarcılar ve zağarcıbaşı için şu tafsilâtı veriyor:

«Zağarcıbaşı'nın ortası efradı hem atlı hem yaya olmak üzere iki kısımdan mürekkepti. Atlı zağarcılar yayalara nisbetle daha azdı. Altmış dördüncü orta efradı mecmuu dört yüz ve bazan fazla da olurdu. 1033 H. 1622 M. tarihli ocağa ait nüfûs defterinde atlı zağarcılar otuz beş ve yayalar ise üç yüz on sekiz kişi idi 1074 H., 1663 M. tarihli nüfûs defterinde ise atlı zağarcılar *yine 35 ve yayalar da 391 ve bir sene* sonraki maaş defterinde de atlılar aynı miktarı muhafaza ettikleri halde zağarcılar 383 kadardı.

«Zakarcılar av için hükümdara mahsus av köpekleri beslerlerdi. Marsigli, zağarcılardan otuz dört zâbit, üniformalariyle ellerinde birer köpek bulunduğu halde Padişah avlandığı sırada anı takip ederlerdi diyor ki bu, miktarı otuz beş olan atlı zağarcılardan başka bir şey değildir. Atlı zağarcıların yevmiyeleri yayalardan daha yüksek olup günde bir okka et ve üçer çift fodlaları vardı. Bu atlı zağarcılar başlarına Çorbacılar gibi sorguç takıp kemhadan üst elbisesi giyerler ve Divana gidişlerde yayabaşılar gibi atla giderlerdi. Yine bu atlı zağarcılar Padişah'la ava gittikleri zaman yedeklerinde birer zağar bulundururlardı. Bir me'hazimiz yaya zağarcıların avda bir ellerinde av köpekleri ve diğer ellerinde ucu gümüşlü hezaren değnek bulundurduklarını yazmaktadır.

«Padişah avlarında bir zamanlar zağarcıbaşı da beraber bulunurdu. Padişah'lar sonradan saraya kapanıp avcılığı bırakınca zağarcıların av işleri de gösterişten ibaret kaldı. Zaten sonraları bu av hizmetleri Kapı kulu efradından alınarak bostancılardan tazıcılar, seksoncular ve Şikâr ağaları ile saray doğancılarına verildiğinden Yeniçeri Ocağı'nda bunların yalnız isimleri kalmıştı. Mamafih icabında yine eski an'aneye güre merasimde hayvaa yederlerdi.

«Merasim esnasında Zağarcıbaşı'dan itibaren Hasekilere kadar ocak zâbitlerinin önlerinde yapuk veya yapık denilen at örtüsü ve devecilerden yayabaşılara kadar olan cemaat zâbitlerinin önlerinde de Çultar yani palan örtüsü götürülmesi kanundu.

«Zağarcıların, besledikleri zağarlara mahsus tayinleri vardı. Bundan başka köpeklerin senede bir defa halta yani tasma bedeli ile zincirleri için muayyen tahsisatları vardı.

«Zağarcıbaşı'nın yevmiyesi Kanunî devrinde 16 akçe iken sonradan 23 ve on yedinci asır sonlarına kadar 26 ve 29 akçeye kadar çıkmıştı.

«Zağarcıbaşı terfi ederse Ocak kethüdası olurdu. Bunların muharebede fevkalâde hizmet edenleri daha yüksek mevkilere çıkabilirlerdi. Meselâ bir Zağarcıbaşı Revan ve Tebriz fetihlerinde Yeniçeri ağası vekili olarak pek güzel hizmet etmiş olduğundan dolayı 1138 Zilhicce 1726 M. de Rumeli Beylerbeyi payesiyle İnebahtı sancağına verilmişti.

«Zağarcıbaşılar timara çıkarlarsa (on altıncı asır son yarısı) Kendilerine yirmi altı bin ve daha sonra kırk bin akçelik zeamet verilirdi. Maaş defterlerinde Zağarcıbaşı'dan sonra reis-i zağarcıyan denilen bir zâbit görülmektedir.»

Yeniçeri ocağı ile beraber Zağarcıbaşılık ta tarihe karışmıştır.

ZAĞARCI ORTASI (زغرجی اورتهسی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı'nın altmış dördüncü ortasına verilen addır. Bu orta efradı Padişah'ların av köpeklerini yetiştirdikleri için bu ad verilmişti. Zağarcılar atlı ve yaya olmak üzere iki kısımdı. Yayalar atlılardan çoktu. Yeniçeri ocağı ile beraber orta da lağvolunmuştur.

ZAĞRA MİSMARI (زغره مسماری) [*San.*] Altı parmak uzunluğunda ve on ilâ on iki tanesi bir okka (1280 gram) gelen büyük demir çiviye verilen addır. «Zağra mıhı» da denilen bu çiviler bir zamanlar Zağra kasabasında yapıldığı için bu ad verilmişti.

ZÂHİD (زاهد) [*Hal.*] Zühd ve salâh ile muttasıf olan sofu yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Kamus» da «Zühd lâfzından ism-i faildir ki perzizkâr demektir.» suretinde tarif edildiği gibi «zühd» de «bir nesneye rağbetsiz olmak mânasınadır ve zühd emr-i dinde perhize mahsusdur.» diye izah olunmuştur.

Harabâtı görenler her biri bir haletin söyler
Safasın nakleder rindan zâhid sıkletin söyler
Koca Rağıp Paşa

Geh bâde içür zâhide eâki geh arak bas
Mestim duramam derse asasiyle dayak bas
Sâbit

ZÂHİD-İ BÂRİD (زاهد بارد) [*Hal.*] Mecaz yoliyle kaba sofu yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Seçilmez âşık ile şimdi zâhid-i bârid
Gözünde halk-ı cihanın ne eşk kaldı ne hab
Eerar Dede

ZAHİRE NÂZIRI (ذخیره ناظری) [*İda.*] Askerin, imaret ve hastahane nev'inden tesislerin, sarayın ve şehir fırınlarının ihtiyacı olan zahireyi ve bilhassa ekmeğin buğdayını zamanında temin ve tedarik etmekle mükellef idarenin başında bulunana verilen addır. İdare rayiç fiyatı üzerinden piyasadan mübayaada bulunduğu gibi icabında çiftçiye dar zamanında tohumluk ve yemeklik buğday dağıtır ve mahsul vaktinde mıntakaların teahhüt etttikleri miktarı yerinde daha ucuz fiatla alıp devlet kanalı vasıtasiyle merkeze sevkederdi. Buğdaydan alınan öşrü de bunlar toplardı. Bu vazife 1253 (1857) de lâğvedilmiştir.

ZAHİRE NEZARETİ (ذخیره نظارتی) [*İda.*] İstanbul halkiyle resmî dairelere lâzım olan yiyecek maddelerini tedarik etmekle mükellef idarenin adıdır. İcabeden zahireyi Akdeniz ve Karadeniz iskelelerinden mübayaacı memurlar vasıtasiyle tedarik eder, İstanbul'a getirterek dağıtırdı. İcabında çiftçiye tohumlnk ve yemeklik buğday dağıtır ve hasad zamanında ucuz fiyatla da alırdı.Başında bulunan memura «Zahire Nâzırı» denilirdi. İdare Hicrî 1253 (1877) de lâğvedilmiştir.

ZAHME (زهمه) [*Mus.*] Kuduma vurulan uzunca ve ucu topuzlu değneğin adıdır. Telli sazları çalmakta kullanılan âlet, mızrap mânasına da gelir. Üzengi kayışına da zahme denir.

ZAİM (زعیم) [*İda.*] Zeamet sahibi yerinde kullanılır bir tabirdir. Cem'i zuama'dır. (Bak: Zeamet).

Bahasus ehl-i dil ü tab'a edüp himmet-i mahz
Olmada lütfün ile her biri mağrur u zaim
Üsküdarlı Hakkı Bey

ZÂKİR (ذاکر) [*Sof.*] Tekkelerde âyin sırasında dervişlerin zikirlerini kızıştırmak için musiki usuliyle ilâhiyyat okuyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Arapça bir kelime olan zâkir zikreden demektir. Bu sebeple ayin sırasında okuyanlar gibi zikredenlere de zâkir denir.

Mecmuası Cevdet Paşa'nın me'hazları arasında gösterilen Süleyman Faik Efendi (ölümü 1254/1838) fetihten sonra İstanbul'da açılan tekkeler hakkında da kıymetli malûmatı ihtiva eden bir yazısında (Raif Yelekçi'nin hususî kütüpanesindeki yazmalar arasında) zâkirler için şu tafsilâtı veriyor:

«Zâkiran ki İstanbul'da iki nevidir, biri Halvetî ve Celvetî zâkirleri, biri dahi Sa'di ve Rifai zâkirleri. Bunların ahvali evvelâ turuk-ı aliyye keyfiyyatından babsolunmalı ki tahkik olunmak mümkün ola. Feth-i İstanbul'dan

sonra zuhur eden tavaif-i mutasavvife alettertip Şakayik ve Lemezat misillû kitaplardan malûm ise de tarif edeceğim misillu kimesnenin (kimsenin) malumu değildir. Yani evvelâ Asitane'ye (İstanbul'a) Zeyniyye ve Nakşbendiyye tarikları gelip Nakşbendiyye'nin elyevm silsileleri baki. Lâkin Zeyniyye'nin silsilesi munkariz olarak Asitaneleri (en büyük merkezleri) olan Şeyh Vefa Zaviyesi elyevm medresedir. Saniyen Halvetî zuhur edüp bu tarik kesret-i müçtehide ile benam bir tarik olmakla kol kol olup efradını tâdat teksir-i sevad (faidesiz yazı karalamak) kabilinden ve Celvetî dahi bu tariktan münşeap idüği ve Kadirî'nin Bağdat'da nasıl tarik-ı diğerde olup Asitane'ye Tosyalı Şeyh İsmail Efendi ki lisan-ı nâsta (halk ağzında) İsmail-i Rumî diye meşhurdur. Ol zat getirip tarik-i Halvetî'den dahi sahib-i yed oldukta âyinlerinde devran yoğiken Kadirî evradı kıraeti akabinde şimdi devran ederler. Sa'di tariki mukaddema işitilmemişken devr-i *Mustafa Hân-ı Salis evahirinde Şam'dan* Abdüsselâm Efendi İstanbul'a geldikte kendüye Papasoğlu Tekkesi tevcih olunmakla anda mukabeleye başlayıp o takrip ile biraz adamlara hilâfet verip silsilesi çoğalıp etraf tekkelere ve bazı hâli mesacide istilâ ve kimi de evleri tekke yapıp mukabeleye iptida eylemişlerdir. Rifai devr-i Abdulhamit Han'da (Birinci Abdulhamit) Üsküdar'da Menzilhane Yokuşunda bir haneye meçhul-ül-hal bir kimesne gelip anda mukabele eyleyip badehu Şamlı ve Halebli biraz kimseler dahi lâ an asıl (asılsız olarak) ben evlâd-ı Rifaî'denim, ben Keyyalî zadeyim, ben de bilmem neyim diyerek bir takım cühelâya hilâfet verüp çoğalmışlardır. Mukaddema Zeyniyye ve Nakşbendiyye zuhurunda ulema-i asır bunlara mütearrız olmayıp cümlesi hüsn-ü kabul ile meşayihine (şeyhlerine) tazim etmişler. Sonra Halveti zuhurunda tahta teperler diye çok itriazat olduğu malumdur. Hâlâ da bakidir. Mevleviyye'nin de münkiri vardır. Cevletî hakkında sükût olunmuştur. Sa'dî ve Rifaî'nin zuhuru muahhar olarak halkın ve ulemanın bu makule itirazat-ı beyhudeden feragat eyledikleri zamanda Âsitane'nin işi ve gücü olmıyanların mukaddemlerde Mevlevî ve *Halvetî tekkelerine gitmeyi âdet eyle*diklerinden anların yalnız savt ve ilâhilerinden ve deveranlarından mütelezziz olurlardı. Sonra Sa'dî ve Rifaî zuhurunda anların da tekkelerine varıp âyinlerini gördükte usul üzere meval (maval) ve kâside ve şugal okunmak ve mazhar denilen kalbur gibi şeyler çalınmak ve zil ve tabılbaz vurulmak ve adamlar donmak ve şiş ve biçak oynamak gibi halkın hoşuna gideceği şeyler olduğundan herkes Halvetî tekkelerini bırakıp Sa'dî ve Rifaîlere gider oldular. Şimdi Sünbül Efendi ve Hüdaî Mahmut Efendi gibi meşhur tekkelerden başka kenarda olan Halvetî tekkelerinin ekseri mesdud hükmündedir. Sa'dî ve Rifaîler her gün birkaç mahalde mukabele ederler. Halk da cemolurlar ne yeparlar orası lâzım değil. Gelelim Zâkir ahvaline. Bunlardan Halvetî zâkirleri *evailde Şems-i Sivasî* tarikinden Şemsi Paşa Şeyhi Nefes anbarı Şeyh Osman Efendi merhum nevadir-i asırdan bir adam olduğunu tarihler yazar. Andan sonra gelenlerden Buhurî Zade ve Çıplak Zade merhumlar meşhur imişler. Bizim yetiştiklerimiz Abdülkerim Efendi ve Nuri Efendi ve Şikâr Zade elhak musiki şinas ve devranı idare etmeleri haric-i tarif ve kıyas idi Elyevm mevcut olanlarda bunlar gibiler olmayıp pek alâsı şimdi Kanbur ile Şerefüddin'dir. İkisi de birşey değillerdir. Sa'dî ve Rifaî zâkirleri Abdüsselâm İstanbul'a gelirken Şeyh Yasin namında bir zâkir getirip âyini idare ettirir imiş. Sonra Şeyh Abdülkadir ve Şeyh Mehmet namında iki Şamî dahi zuhur *edip anlardan teşekkül eden şehrîlerden Seyyid* İbrahim ve Abdulhalim ve Kavukçu'yu takliden Arabî kaside ve maval ve şugal okurlar ve ehl-i zikri sanki veced getirirler. Lâkin bu şehrîler cümle yanlış okur ve ne dediğini bilmez hezeyan ederler. Seyyid İbrahim ile Kavukçu vefat eyledi. Abdulhalim de tecennün etti. Şimdi bunlardan öğrenmiş birkaç kimesne vardır. Anlar da ne halt edeceğini bilmez. Hasılı bu zâkirlerin eski usulünü bilen kalmayıp şimdiki mukallitler ise giderek munkariz oldukta başka vadi tarh olunur zannederim. Burasada nasıl bilir Halvetî zâkirleri vardır diye işitiyorum, lâkin görmedim. Bu sâkirlik fendir, güzel tahsil edenleri dinlenir. Şimdikileri *görenler evvelkileri bilmediğinden hoşuna* gitse de azacık musiki bilen ne olduklarını fark edip istiskal eder.»

ZAMAN (ضمان) *[Huk.]* Başkasının üzerindeki vâcib bir hakkı iltizam etmek, bir şeyin misliyyattan ise mislini, kemiyyattan ise kıymetini vermektir. O şeye «mazmun» denir. Zaman; lûgatte bir şeyin mislini veya kıymetini vermek için zarar ve ziyana karşı kefalet demektir. Kefile zâmin denir ki kefalet sahibi demektir.

ZAMM-I DEVİR (ضم دور) *[Mus.]* Mehterhanede çalınan makamlardan birinin adıdır. Üniversite kütüphanesinde Halis Efendi kitap-

ları arasında 1184 numarada kay'tlı yazma mecmuada «Usulât-ı mehteran-ı alem» başlığı altında mehter usul ve makamları şöyle gösterilmiştir:

Ahlâtî, Halilevi, Kalenderî, Peşrev, Türki, Sakil, Çenber, küçük hafif, büyük hafif, nakış, saf, revanî, def usulü, yarım ahlâtî, perişan, değişme, kısm-ı sakil, zamm-ı devir, murabba', devr-i hindî, karabatak, ezgi, sofiyan, semaî, çeng-i harbî.

ZAR (زار) [*Sar.*] Odaları içinden iki veya daha ziyade kısma ayırmak için çekilen perdelere verilen addır. Örtü, perde, iç kapı yerlerinde kullanılan bu tâbirin aslı Arapça izardır: İzar; futa, peştemal gibi belden aşağı sarınmağa mahsus örtü, don, şalvar; başlık, sarık demektir.

ZARAR-I ÂM (ضرر عام) [*Huk.*] Umuma müteallik zarar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bir veya birkaç şahsa münhasır bulunan zarara «zarar-ı hass» denir.

ZRRAR-I HÂS (ضرر خاص) [*Huk.*] Bir veya birkaç şahsa münhasır olan zarar yerinde kullanılır bir tâbirdir. Umuma müteallik olana «zarar-ı âm» denir.

ZARB LÜLESİ (ضرب لولەسی) [*San.*] Su borusu ortasına konan iki ağızlı büyük musluğa verilen addır.

ZARF (ظرف) [*San.*] Kulpsuz fincanların elde tutulurken elin yanmaması için fincanı koymıya mahsus muhtelif şekildeki kabın adıdır. Zarflara çok ehemmiyet verilmiş, gayet süslü ve sanatkârane şekillerde yapılmıştır. Tahtadan, pirinçten, gümüşten, altından, işlemeli, mineli ve oymalıları vardır. Kulplu fincanların icadından sonra sanatkârane olanları antika sayılmışlardır.

ZÂVİYE (زاویه) [*Sof.*] Tekkenin küçüğüne verilen addır. Şehir ve kasabaların ekseriya hüera yerlerinde olan zaviye; hücre, küçük oda demek olduğu gibi mecaz yolnyle dünya, âlem yerinde de kullanılır. Cem'i zevaya'dır.

ZÂVİYEDÂR (زاویەدار) [*Sof.*] Zâviye denilen küçük tekke şeyhleri hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ZÂVİYE NİŞİN (زاویه نشین) [*Sof.*] Zâviye'de oturan dervış yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZAYİÇE (زایچه) [*Ast.*] Muayyen zamanlarda yıldızların vakit ve hey'etleriyle ahkâmını gösteren yıldızlar dairesine verilen addır. Buna «Zâyirçe» de denilirdi. Müneccimler bununla «Eşref saat»ı seçtikleri gibi üfürükçüler de hastalıkların nev'ini tayin ederlerdi. Zayiçe; başlı başına bir ilim sayılan «İlm-i ziç» meydana gelmedir. Ziç ilmi; yıldızların vaz'iyyet ve hareketleri ile sür'at ve istikametlerini hisaplamak ilmidir. Takvim buna istinaden yapılır.

Zayiçe'yi «ehl-i simya, yıldızların ve burçların vaziyyet ve hareketlerinden bazı ahkâm çıkarıp istikbalı keşfe çalışmalarına (zayiçre) denir.» suretinde tarif eden Agâh Sırrı Levend (Divan Edebiyyatı, sayfa: 218 - 219) şu tafsilâtı da veriyor:

«Zayiçre, mihver-i arza muvazi olarak devreden ve takriben on sekiz derece genişliğinde olan bir dairedir. Bu daire, her biri otuzar derecelik müsavi kısma ayrılmıştır. Bu kısımlar her biri seninin bir ayına tekabül eden burcu havidir,

«Bu burçlar insanın muhtelif uzuvlarına hâkim bulunurlar. Meselâ Hamel başa, Sevr boyuna ve omuzlara, Cevza kollara ve ellere Seretan göğse ve memelere hâkimdirler. Bu burçların kendilerine göre ayrı hassaları olduğundan, her birinin tesiri altında doğarlar, muhtelif tabiat ve mizaca mâlik olurlar. Meselâ Hamel'in tesiri altında doğanlar mağrur, çalışkan, kuvvetli ve mütecaviz olurlar. Seretan'ın tesiri altında doğanlar ise, aksine olarak tenbel ve kibirli olurlar,

«Bir de (Zayiçe-i Septî) vardır ki, İbn-i Haldun şöyle tarif ediyor: (Kelimat beynindeki (Kelimeler arasındaki) irtibat-ı harfiyye ile es'ileden ecvibe istihracıdır (sualden cevap çıkarmak). Bunu Eb-ül-Abbas Septî'ye nisbet ettiklerinden bu ismi vermişlerdir. Bu âlem-i ekvan'da (varlık âleminde) tasarruf ile meşhurmuş.

«Zayiçe-i Septî büyük bir daire içinde birbirine muvazi bir takım daireleri havidir ki, her biri on iki burç adedince merkezden muhite geçen çizgilerle on ikiye ayrılmıştır. Her çizginin üzerinde başından sonuna kadar harflerle adetler vardır. İçinde ve daireler arasında (esma-i ulûm) ve (mevazi'-i ekvan) yazılıdır. Zayiçe'nin arkasında tul ve arz (uzunluk, genişlik) itibariyle biribirini kateden çizgilerle bir cetvel vardır ki, arzı 55, tuli 131 haneyi ihtiva eder. Bu hanelerin bazısında adet, bazısında da harf vardır. Bir kısmı da boştur.

«Zayiçenin etrafında da, zayiçeden malûmat çıkarmanın keyfiyyetini bildiren bir «kaside-i lâmiyye» vardır.

«Harfler ise noktalı ve noktasız, müteharrik ve sâkin ve ulvî ve süflî diye birçok

kısımlara ayrılı. Bunlara muhtelif kuvvetler ve hâssalar isnad olunur. Bu harflerle adetlerin nisbetleri ve yıldızlarla burçlar arasındaki münasebetler araştırılır. Nihayet cem', tarh ve zarp yapılarak netice çıkarılır.

«Eskiden buna o kadar itikat olunurdu ki, meselâ bir hastalık halinde, acaba o hastalık nedir? Devası nasıldır? diye tertip olunan suallere bu zayiçe vasıtasiyle alınacak cevaplarla hareket olunurdu.»

Hep nakta-i hata dola zâyirçe-i emel
Âgâ bu geç hisap nedendir neden, neden
Esrar Dede

ZEAMET (زعامت) [*Mal.*] Fetih sırasında Arazi-i emiriyye itibar olunan yerlerden muhariplerle bir kısım devlet ve saray memurlarına kılıç hakkı ve dirlik olarak verilen «Beytülmal» hissesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ziamet suretinde kullananlar olmuş ise de yanlıştır. Nitekim Vahîd Efendi galatatasında (Eddürer-ül-müntehabat-ül-mensure fi ıslah-il-galatat-il meşhure, sayfa 198) bunun için şöyle diyor:

«Zeamet kesr-i za ile muharrer olan emakine ıtlak ile fülân ziamet filâna ihsan olundu tâbiri şayidir. Aarabîde kezalik kefalet ve sülûh mânalarına feth-i za ile zeametten galattır.»

Osmanlı devletinin fütuhat devirlerinde arazi «Timar» ve «Has» olmak üzere ikiye ayrılırdı. Meselâ 300 köylü bir Sancağın 200 köyü ikişer veya üçer köy olmak üzere 80-90 timara ayrılıp muharebede yararlık göstərenlere kılıç hakkı olarak verilir, kalanı Has itibar edilerek bundan Vezirlere, Beylerbeyilere, Sancak beylerine ve sair ümeraya hisse ifraz edildikten sonra artanı «Hass-i hümayun» namiyle devlete kalırdı.

Timarlar sonradan ikiye ayrılarak 20 000 akçeye kadar hasılat getirene «Timar» 20 000 den 100 000 akçeya kadar hasılat getirene de «Zeamet» denilmiş, 100 000 akçeden fazla hasılat getirenlere de «Has» adı verilmiştir.

Timar gibi Zeamet de Hicrî 1256 (1840) senesinde lağvolunmuştur. [Bak: Timar.]

Sepetlerde kılıç, kalkan zeamet olda başmaklık
Üveyet

ZEAMET BERATI (زعامت براتی) [*İda.*] Zeamet tevcihine dair verilen berat hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zeamet; Timar gibi kılıç hakkı olarak tevcih olunduğu gibi dirlik olarak da verilirdi.

ZEAMETLİ ÇAVUŞ (زعامتلی چاوش) [*Sar.*] Serhengân-ı Divân-ı Hümayun diye de anılan Divan çavuşlarından Zeamet sahibi olanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Divan-ı hümayun çavuşları, yevmiyyeli ve timar ve zeametli olarak iki kısımdı. Timar ve zeametli çavuşlar aynı zamanda gedikli idiler.

ZEAMET RÜUSU (زعامت رؤسی) [*İda.*] Zeamet tevcihine dair verilen rüuslar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zeamet; timar gibi kılıç hakkı olarak tevcih olunduğu gibi dirlik olarak da verilirdi.

ZEAMET TEVCİHATI (زعامت توجیهاتی) [*Mal.*] Timarın büyüğü olan Zeamet'in verilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tevcihat; tevcihin cem'idir. Tevcihin muhtelif mânalarından biri de rütbe ve memuriyyet vermektir.

ZECEL (زجل) [*Mus.*] Beste ve şarkı okuyup hânendelik etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZECRİYYE (زجریه) [*Mal.*] Müskirattan alınan resim (vergi) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zecr; Arabça bir şeyi yaptırmamak, menetmek demek olduğu ve müskirat istimali (içki kullanılması) Şer'an memnu' olduğundan resim (vergi) alınmak suretiyle bir dereceye kadar olsun men'i düşünülmüş bulunduğu için bu tâbir meydana gelmiştir.

Hicrî 1100 (1688/1689) senesinde tütünden ilk defa olarak alınan vergiye de «Resm-i zecriyye» denilmişti.

ZECRİYYE GÜMRÜĞÜ (زجریه گمرگی) [*Mal.*] Müskirattan (içkiler) alınan gümrük resmi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Diğer emtia ve eşya için tesis olunmuş gümrükler gibi İstanbul ve büyük merkezlerde yalnız müskirattan vergi almak için gümrük idaresi de kurulmuş olduğundan bununla vazifelendirilen gümrük idarelerine de bu ad verilirdi.

ZECRİYYE MUHASEBESİ (زجریه محاسبه‌سی) [*Mal.*] Defterdarlık'da (Maliye Nezareti) müskirat resimlerine (içki vergileri) ait hesapları tutmak ve bunlara taalluk eden işleri görmekle vazifelendirilen teşekkülün adıdır. Sonradan Rüsumat Emaneti'ne bağlanmıştır.

ZECRİYYE RESMİ (زجریه رسمی) [*Mal.*] Müskirattan alınan vergi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Müskiratın (İçkilerin) muhtelif nev'i olduğu için vesikalarda «Zecriyye rüsumu» suretinde de geçer

ZECRİYYE TEZKİRESİ (زجريه تذكره‌سى) [*Mal.*] Müskirat (içki) satanlara ruhsutiyye makamında verilen kâğıt yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tezkire; müskirat satışlarının nizamnamesinde gösterilen ibadethane, kışla, hastahane ve mektep gibi yerlere tayin olunan mesafe dışında olmak kaydiyle verildiği gibi her sene yenilendikçe resim (vergi) de alınırdı.

ZEKÂT (زكاة) [*Fık.*] Malî ibadet yerinde kullanılır bir tâbirdir. İslâmın beş şartından birini teşkil eden Zekât zenginlerin seneden seneye mallarının kırkta birini fakirlere vermekten ibarettir. Zekât; lûgatte ziyade mânasınadır. Zekâtta dünya için mal, ahiret için sevap ziyadeliği vardır. (وما انفقتم من خير فهو يخلفه) âyet-i kekimesi hükmüne göre mal için zekât artmasını ve bereketini mucib olduğu gibi taharetini de (temizliğini) mucibtir.

Abdin ubudiyyetinde olan sıdkına delâletinden dolayı zekâta Şeriat lisanında «Sadaka» dahi denilmiştir. (انما الصدقات للفقرا الاية) âyetinde (sadakat) zekâttan ibaret olduğu gibi (خذ من اموالهم صدقة تطهرهم وتزكيهم بها) kavl-i kerimindeki (sadaka) dahi zekâttır.

Zekât; biri farz, diğeri vâcib olmak üzere iki nevidir. Farz olan zekât «Zekât-ül-mal» (malın zekâtı), vâcib olan zekât da «Zekât-ür-re's» (başın zekâtı) dır ki o da «Sadaka-i fıtır» dır.

Zekâtın oruç gibi hicretin ikinci senesinde ve oruçtan evvel farz olmuş olduğunu yazan rahmetli Hacı Zihni Efendi (ölümü 1913) (Kitab-üz-zekât, sayfa 4 ve mütaakıp) şu tafsilâtı da veriyor:

«Müfta bih olan kavl üzere vücubi fevridir (acele, hemen) ki özürsüz teahhür eden âsim (günahkâr) olur ve şahadeti reddolunur.

«Zekâtın vâcib olmasındaki nükte ve mânaların umdesi (esası) ikidir: Biri nefsi buhul (tama') rezilesinden kurtarmak, diğeri hacet ehline muvasatta (yardım) bulunmaktır ki bunlardan biri nefsin tehzibine, diğeri memleket tedbirine iki mühim maslahaattır.

«Zekâtın sebebi: Nisaptır. Her şeyin asıl ve merei'i demek olan (nisap) ıstılahı Şeride zekâtın vâcib olduğu miktarına denir ki gümüşten iki yüz dirhem, altından yirmi miskal, devede beş, sığırda otuz, ganemde (koyun ve keçi) kırk adettir.

«Nisap, nami (ticaret ve sair vesile ile artması) ve havli (üzerinden bir sene geçmesi) şartiyle sahibinin memlûkü olmak zekât vermesi için sebebtir.»

Nisabını bulmamış olan mal için zekât verilmesi vâcib olmadığı gibi ihtiyaçtan sayılan şeyler için de zekât lâzım değildir. Şer'î tabiriyle «hacet-i asliyye» denilen şeyleri mesken, elbise, ev eşyası, binilen atlar, hizmet için köleler, kullanılan silâhlar, kitaplar, ziraat ve san'at âletleri ve buna benzer şeylerdir.

Zekât mükellefi zekât-ür-re'si kendi eliyle nasıl öderse, malının zekâtını da öylece eda etmesi (vermesi) Şer'î hüküm iktizasından olduğu gibi hükûmetin zekâtı mükelleflerden toplayıp yerine sarfetmesi de yine şer'î hüküm icabındandır. Bu sebeble âşar, ağnam ve sair namlarla alınan vergi zekât yerine geçer.

«Hiçbir din, hiçbir hayır sever teşekkül yoktur ki kendi müntesiplerine taavün ve tenasurla (yardımlaşmak) emretmesin. Esasen bu müesseselerin istihdaf ettikleri (güttükleri) büyük gayelerden birisi de budur. Fakat bu taavün, bu yardımı bir (hak) olarak kabul eden ve ona mütehattim (vâcib ve lâzım) vazife halinde yüksek bir mevki bahşeden yegâne din, İslâm dinidir» diyen tanınmış âlim Kâmil Miras «Kitab-üz-Zekât» ın başlangıcında (Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i sarih, cilt: 5 - sayfa: 7) şunları yazıyor:

«Zekât içtimaî bir yardımdır. Zekâtın taraf-ı İlâhiden tayin buyurulan sırf mahallî cemiyyetin en zayıf ve en düşkün anasırını teşkil eden «fert» ler ile dinin ve vatanın müdafaası ve istiklâlin selâmeti nam ve hisabına «cemiyyet» tir. Bu ferdî ve içtimaî yardımdaki hüsn-ü zâtiyi her akl-ı selim sahibi idrâk eder. Şurada maişet vasıtalarından mahrum bir fakir ve bir miskin boynunu büküp yüzünü cemiyyete karşı ekşitirken, burada medyun-u müstağrak (borca batmış) bir din ve vatan kardeşi borçunun musibet yukü altında inim inim inlerken, ötede âile cüda düşüp (ailesinden ozak düşmüş) servetinden intifa, ve istifadesi kesilmiş bir devlet ve servet düşkünü telehhüf izhar edip dururken bunların karşısında nan ü niam içinde yüzen bir kısım insanların bu musibetzedelere lâkayt kalmasını şuurlu ve vicdanlı bir insan doğru bulur mu? Yine böyle din ve vatan, şeref ve namus tehlikeye maruz iken, milletin refahı ve memleketin selâmeti yüzünden kazanılan bir servetin hodbin bir zihniyyetle üzerine kapanıp lâkayd kalmayı akl-ı selim tecviz eder mi? İşte fakirlerin, miskinlerin cem'iyyet içinde yüzlerini güldürmek ve kaşlarını kaldırmak için, borçlulara ve ebna-i sebile (yolculara) yardım etmek için, zekâtın ihtiyara (isteğe) bırakılmayıp farz kılınması ne kadar yerindedir.

«2— Zekâtın mütehattim vazife halinde teşri' buyurulmasının ahlak üzerinde de büyük

tesiri vardır. Buhul ve imsâk ve mâlûl olan insanlar, ihtiyarî vazifeleri hiç aldırmazlar. Bu nevi' insanlara ferdî ve içtimaî yardımların necabetinden, faziletinden ne kadar bahsedilirse edilsin bunların ruhunu harekete gitirmek mümkün değildir. Yalnız vazifenin terk ve ihmali gayr-ı kaabil oluşudur ki o bahilde (hasis cebrî bir hareket uyandırabilir ve ifa-yı vazife ede ede semahatlı bir uzuv olabilir.

« 3 — Zekât, servet sahiplerinin nâil oldukları niam-ı İlâhiyyeye karşı eda-yı şükür ve mahmedetidir. Benî nevinin ufak bir lutuf ve keremine mukabele için vesile arayan insanların kendi Hâliklarına, mün'imlerine karşı hissiz, kayıtsız bulunmaları muvafık-ı insaf mı dır?»

Profesör İsmail Hakkı İzmirli de «İslâm İçtimaiyyatı» başlığı altında yazdığı serî makalelerin ikincisinde (Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, teşrin-i sani 1338, sene 2, sayı 5) zekâta da yer veriyor ve dikkate değen şu satırları yazıyor:

«Zekât öyle bir vergidir ki anınla riza-yi Bâri uğrunda en sevgili olan malından bir miktar vermekle fakirlerin ihtiyacı defolunur. Fakirin, zenginin emvalinden bir hakkı, bir nasibi vardır. O, nasibini alınca ganî (zengin) onun nazarında bir müdafi'dir. Ona karşı hikd ve hasedi mürtefi olur. Bu hayat girdibadında ganî olsun, fakir olsun herkes hayatın zaruriyyat ve levazımını mütalebe eder (ister). Zayıf kaviden ihtiyaçlarını isti'faya mazhar olur, Kolaylıkla havayic-i zaruriyyesini eline geçirirse ne âlâ; yoksa cebr ile, zor ile alır. Bu ise içtimaî nizamı bozar. İslâm, zekâtı farz kılmakla içtimaî nizamı halelden (bozulmaktan) muhafaza eder.»

ZEMİN RESMİ (زمین رسمی) [*Mal.*] Araziden alınan vergi hakkında kullanılır bir tâbirdir. Dönüm resmi de denilen bu vergi su basan ve mahsuldar olan yerlerin âlâsının iki, evsatının üç, ednasının beş dönümünden bir akçe hisabiyle alınırdı. Vesikalarda «Resm-i zemin» suretinde de geçer.

ZEMİSTANİ (زمستانی) [*Mal.*] Kışlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yeniçeri ağasiyle ocak ağalarına bu adla her sene para verildiği gibi saray mensuplarına da yine bu isimle para verilmekte idi. Zemistan ; Farsça kış, kış mevsimi demektir. Kış münasebetiyle verildiği için bu adı almıştı.

ZEMİSTANİYYE (زمستانیه) [*Gig.*] Padişah tarafından Yeniçeri ağası'ndan itibaren ocak ağalariyle Yeniçeri kâtibine verilen kışlık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Yaz münasebetiyle verilene de «Bahariyye» denilirdi. Her sene Yeniçeri ağasiyle Sekbanbaşı'ya birer hil'at-i fâhire, Yeniçari kâtibi, Kul kethüdası, Zağarcıbaşı, Saksoncubaşı, Turnacıbaşı ile dört Haseki ve dört Sol[illegible]ya, Başçavuş, Muhzır ağa ve Kethüdayeri'ne birer top çuha ile birer top kumaş verilirdi. Bununla beraber ocak ağalarının bundan başka Zemistanî bedeli olarak her sene muayyen aidatları da vardı.

ZEMLİK (زملك) [*Mim.*] Toprak kazılarak üzeri çalı çırpı ve yapraklarla örtülmek suretiyle yapılan kulübe ve sığınak adıdır. Zeminlikten bozmadır.

ZENZEM (زمزم) [*Hal.*] Kâbe civarındaki meşhur kuyunun suyuna verilen addır. Buna zemzem suyu demek olan « Âb-ı zemzem » denir.

Tavafa Kâbe-i güyun bekavl-i Baki-i merhum
Derun-i dilde niyyet âb-ı Zemzemden masaffadır
Nef'i

ZEMZEMLİK (زمزملك) [*San.*] Ağızlarına gümüş kapak geçirilen Çin surahilerine verilen addır. Bunlara «Zemzem» konulduğu için bu ad verilirdi. Küçük surahi nevileri de vardı. Bunlar Hindistan'dan Mekke'ye oradan'da İstanbul'a gelirdi. Kıymetli Çin surahilerinden İstanbul'da yapılanlar da vardı.

ZENANNAME (زنانامه) [*Ede.*] Kadına dair yazılan eserler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zen ; Farsça kadın demektir. Divan şairleri bundan başka «Hubanname» adıyle de eserler yazmışlardır. Enderunlu Fazıl, Zenannamesi'nde kadını şöyle tasvir etmiştir:

Zenne odur ki ola tâze fidan
Dogmemiş cismine cism-i insan
Ya'ni on beş ola ancak yâşı
Siyeh olsun muge vü çeşm ü kaşı
Kaddi amma ki nihâlî olsun
Ne kadar istese âli olsun
Nâzenin ola vücud-i pâki
Olmıya Anadolu Etrâki
Ola şayeste-i aguş-i hayâl
Olmıya cismi mülâhham battal
Tavr u reftarı hıramı nâzik
Ola güftarı kelâmi nâzik
Ola bir tâze zebâni hoşgû
Demiye bir iki sözde abû
Karının eahte vakarı beddir
Onlara şive henüz tâbüddir

Ola bir bâkire-i nevreste
Mâhr û kudret ola anda beste
Bâkire olmaz ise nafiledir
Çünkü revnak beli hep kaniledir
Ola yahut ki henüz işkûfte
Olmıya oynaşı çok aşûfte
Olmamış hâmile hiç ömründe
Olmıya bir iki piç ardında
Ben de bilmem ki gürûh i dâni
Nice âğûşe alırlar âni

ZENBEREK (زنبرك) [*Ok.*] Muharrik kuvvetle kullanılan çelik veya pirinçten yapılan ok adıdır. Farsça zenburek'ten bozmadır. Başparmak kalınlığında ve dirsek uzunluğunda olan bu okun dört yüzü vardı. İsabet ettiği yeri delerdi. Arka arkaya duran iki adamı deldiği vâkidi. Duvarların taşlarına nüfuz ederdi.

§ [*Top.*] Hayvan ile taşınan küçük topa da bu ad verilir. Vesikalarda «Zenberek topu» suretinde de geçer.

§ [*San.*] Kapı veya dolap kanadlarını kapalı tutup lâzım geldiği zaman açmağa mahsus yaylı demir takıma denir.

ZENBEREKÇİ (زنبركجی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı'nın seksen ikinci ortası efradına verilen addır. Silâh olarak «Zenberek» denilen oku kullandıkları için bu ad verilmişti. Kumandanlarına «Zenberekçibaşı» denilirdi. Yeniçerilerin tüfek kullanmalarından sonra Zenberek terk edilmiş ise de isim devam etmiş, tarihe ocakla beraber karışmıştır.

ZENBEREKÇİ BAŞI (زنبركجی باشی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı'nın seksen ikinci ortasının kumandanına verilen addır. Vesikalarda «Serzenberekçi» suretinde de geçer. Tüfeğin Osmanlı ordusunda kabul ve taammümünden evvel ve daha sonraları da bir müddet Zenberek kullanıldığını ve ocağın ihdasiyle beraber Yeniçeriler arasında Zenberekçi ortası bulunduğunu yazan İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapı kulu Ocakları, c. 1, *s.* 291 ve mutaakıp) Zenberekçibaşı için şu fasilâtı veriyor:

«Zenberekçi ortası'nın kumandanı olan zenberekçibaşı'nın yevmiyesi 25 akçe olup eskidenberi devam edegelen ocak zâbitlerinden olduğu için hatırı sayılır ağalardandı. Zenberekçibaşılar, Haseki payesinde olup terfi ederlerse Haseki olurlardı. Bazan kanun hilâfı olarak bir derece daha terfi ile Turnacıbaşı'lığa geçtikleri de görülmektedir. Zenberekçibaşı sorgucuna balıkçıl tüyü takar, samur ve vaşak kürküne kaplı kadife üst elbisesi giyer, atına zincir enselik ve gümüş özengi vururdu. Zenberekçilerin Yeni odalar'daki Etmeydanı'nda Yeniçerilerin talimhanesinin bir tarafında talimhaneleri vardı. Bundan başka ocak haricinde dahi zenberekçi dükkânları mevcuttu.»

Zenberekçibaşılık Yeniçeri ocağı ile birlikte tarihe karışmıştır.

ZENBEREKÇİ ORTASI (زنبركجی اورتەسی) [*Ask.*] Yeniçeri ocağı'nın seksen ikinci ortasına verilen addır. Zenberek denilen ok kullandıkları için bu ad verilmişti. Tüfeğin kullanılmağa başlanmasından sonra Zenberek terk edilmiş ise de ocağın lâğvına kadar bu ad muhafaza edilmiştir.

ZENBEREKLİ MUSKET (زنبركلی موسكت) [*Top.*] Hayvan ile taşınan eski küçük toplara verilen addır. Osmanlı ordusunda «Esleha-i Nariyye» denilen ateşli silâh olmak üzere iptida «fitilli tüfek», sonra «fitilli musket», «zenberekli musket», daha sonra da «çakmaklı tüfek» kullanılmıştır. İlk yapılan tüfekler ağır olduğu için *metris*lerde kullanılırdı. Bu sebeple bunlara «Metris tüfeği» de denilirdi.

ZENBİL (زنبيل) [*San.*] İçine öteberi koyup elde taşımıya mahsus sazdan örülmüş ve üst tarafında yine sazdan kulpları olan, ağzı geniş kabın adıdır.

Elde işkembe fener arkada zenbil-i sahûr
Geçe faslında şikem harelerindir sayran
(Ramazaniyye) *Sâbit*

ZENBUREK TOPU (زنبورك طوپی) [*Top.*] Hayvan ile taşınan eski küçük toplara verilen addır. Buna «Zenberek» de denirdi. Farsça zenburek muharrik kuvvetle kullanılan çelik veya pirinçten yapılma yay demektir. Vaktiyle Osmanlı ordusunda o türlü oklar dahi kullanılmış ve bunlara da «Zenberek» denilmişti.

Reka eyaleti inzimamiyle Mısır Valisi Vezir Sayyid Numan Paşa'ya yazılan bir hüküm müsveddesinde (Başvekâlet arşivi, za 1184, askerî, sıra numarası 2346) şöyle denilmektedir:

«İstenilen topların mevsim icabınca denizden gönderilmesine emniyyet edilmiyeceği gibi karadan da gönderilmesinde güçlük olduğundan taşınması hafif ve istimale sâlih topların ve cephane mühimmatının iş bittikten sonra yine mahallerine teslim olunmak üzere o taraftaki kalelerde ve Şam'da pek çok Zenburek topları bulunduğu haber verilmekle anlardan alınması.»

ZENCEREK (زنجرك) [*San.*] Yazma kitapların sayfa kenarlarına ve levhaların yazıları-

nın etrafına süs olarak yapılan, biribirine zincirleme halkalar şeklindeki su tezyinatına verilen addır. Muhtelif nevileri vardır.

ZENCİ AĞALARI (زنجی آغالری) [*Sar.*] Siyah hadım ağaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zenci; siyahî demektir. Hadım olanlarına «Zenci hadım ağası» denilirdi.

ZENCİ HADİMLAR (زنجی خادملر) [*Sar.*] Siyah hadım ağaları hakkında kullanılır bir tâbirdir. Zenci hadımlar Prdişah'ın husnsi hizmetinde bulundukları gibi «Harem-i hümayun» işlerine de bakarlardı.

ZENCİRBEND (زنجیربند) [*Ede.*] Her mısraın nihayetindeki kelime sonra gelen mısraın ilk kelimesini teşkil etmek suretiyle vücude getirilen manzumelere verilen addır. Divan şairleri arasında bunun yerine «redd-ül-acz an-is-sadr», halk şairleri beyninde de «zincirleme», «ayaklı koşma» denilir. Bu türlü şiirlere halk şairlerince «zincirleme» denir.

Safder-i âlemsin, senden hidayet,
Hidayet menbaı dilde begaget,
Begaget cemalin nur-i beşaret,
Beşaret gösterir hüsnün enveri.

Enver-i cihansın, senden münevver,
Münevver sıfatın zât-i mükerrer,
Mükerrer egledin dehri seraser,
Seraser okunur kenz-i ekberi.
Lâ

§ [*İda.*] Zencire (zincire) vurulmuş mânasına gelir bir tâbirdir. Eskiden azılı kaatillerle deliler zincirle bağlandıkları için bu tâbir meydana gelmiştir.

ZENDOST (زندوست) [*Hal*] Kadın düşkünü yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Zenpare= Zanpara» da o demektir.

Çektiler sineye Zincirli'de bint-ül-inebi
Darısı başına ey sürmeli zendost çelebi
Sevahilname-Fennî

ZENNE (زنه) [*San.*] Orta oyunu'nda kadın rolü yapan sanatkârlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Eskiden kadınlar oyunda rol alamadıkları için erkekler kadın kıyafetine girer, oyunda kadın rolü yaparlardı.

Sanatkârlar arasında «gaca» denilen zenneler, yapme saç takarlar, saçın üstüne kenarı oyalı yazmalar, mücevherlerle örtülü serpuş (başlık), arkalarına kenarları harçlı çuha ferace giyerlerdi. Feracelerin altında üç etekli, harçlı kalın entari bulunur, bu üç etek ikisi önde, biri arkada olmak üzere bele sokulurdu. Entarilerin altında da canfesten şalvar, ayaklarında kundura vardı.

Zenneler eskiden meydana raksederek çıkarlarken sonradan bu âdet terkedilmiş ve bu suretle oyun tabiîliğe daha ziyade yaklaştırılmıştı.

ZENNE FESİ (زنه فسی) [*Kıy.*] Eskiden kadınların başlarına giydikleri köçük fese verilen addır.

ZENPARE (زنپاره) [*Hal.*] Kadın seven, kadın düşkünü yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Zendost — zanpara» da o demektir.

İzn-i amdır deyu gitmek içün deyme yere
Zürefa körfezi bahşeyledi zenparelere
Sevahilnâme-Fennî

ZERBAF (زرباف) [*San.*] Sırmalı kumaş dokuyan, istufeci yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Eli altun asalı, câmesi zerbâf-ı Efrenci
Refakat etmeye bir pâk asker sultanını
Sâbit

ZERBAFT (زربافت) [*San.*] Sırmalı kumaş, istufe yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Zerbeft» suretinde de kullanılırdı

Mai kaliçe-i zerbaftı gaydı gerdan
Tâ ki babası-i şerifiyle ola rif'atgab
Fazıl

ZERBEFT (زربفت) [*Giy.*] Altın tellerle dokunmuş bir nevi kumaş adıdır. İran'da ve hassaten İsfahan'da dokunanları gayet makbuldü. «Zerbaft» suretinde de kullanılırdı.

Başka örnekte olûr kâle-i zerbef-i Acem
Rum'de çıkmaz ânın gibi mutallâ-yı sahan
Sünbülzade Vehbî

ZERCEDVEL (زر جدول) [*San.*] Tezhib ıstılahlarındandır. Sahife kenarlarına altınla çekilen çizgilere verilen addır.

Şahap çekti siyah cild-i çarha zercedvel
ki açtı mühre-i mehle müzehheb ikbâl
Sâbit

ZERDE (زرده) [*San.*] Safranla pişirilen bir nevi pirinç tatlısının adıdır. Safran sarı renge boyadığı için bu ad verilmiştir. İmaretlerle düğünlerde pişirilirdi. Nadir olmakla beraber hâlâ düğünlerde ve bir kısım evlerde pişirilir.

Fodulsun ey kemerbaşı fodlayı beğenmezsin
İmarette pişen zerdeyle zırvayı beğenmezsin
Sürurî

ZERDEÇAL (زردچال) [*San.*] Mensucatta kullanılan kök boya nevilerinden birinin adıdır. Hind ' anı adı verilen bu sarı boyanın Farsc-' adi çerdeçav'dır. Zerdeçal ondan bo .ır.

ZERDÛZ (زردوز) [*San.*] Sırma işleyici, simkeş yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sırmalı, kıapdanlı kumaşa da bu ad verilir.

Bed aela necabet mi verir hiç üniforma
Zerduz palan ursan eşek yine eşektir
Ziya Paşa

ZERDÛZAN (زردوزان) [*San.*] Sırma işleyiciler, simkeşler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Sırma işleyici, simkeş demek olan «zerdûz»un cem'idir.

ZERDUL CİLT (زردوز جلد) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Kitabın kabını teşkil eden mukavvanın göbek ve kenarı kesilerek yerleştirilen kadifenin sırma ile işlenmesi suretiyle yapılan cilde verilen addır. Buna «Zerdûz kab» da denir.

ZERDUZ KAB (زردوز قاب) [*San.*] Mücellit ıstılahlarındandır. Kitabın kabını teşkil eden mukavvanın göbek ve kenarı kesilerek yerleştirilen kadifenin sırma ile işlenmesi suretiyle yapılan cilde verilen addır. Buna «Zerdûz cilt» de denir.

ZEREFŞAN (زرافشان) [*San.*] Tezhib ıstılahlarındandır. Serpme altınla yapılan süsleme nev'inin adıdır. Bu türlü işlenmiş kâğıt yapılışında meydana getirilmiş vaziyyetini alırdı. Eski ve müzehheb kitaplarda bulunur.

ZEREFŞAN KAĞIT (زرافشان كاغد) [*San.*] Serpme altınlı kâğıda verilen addır. Eski ve müzehheb kitaplar bu türlü kâğıtlara yazılırdı.

ZER ENDERZER (زر اندر زر) [*San.*] Tezhib ıstılahlarındandır. Sarı altın üzerine yeşil altınla yapılan tezyinat hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ZERENDUD (زر اندود) [*San.*] Tezhib ıstılahlarındandır. Kâğıdın üzerine sıvama altın tılâ (sürülme) edilmesi yerinde kullanılır bir tâbirdi. Minyatür, bu altın üzerine yapılırdı.

ZERGER (زرگر) [*San.*] Kuyumcu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda cem'i olan zergeran suretinde geçen bu tâbirin savatçılıkla münasebeti derecesini sorduğum kıymetli ilim adamı Muallim Cevdet (ölümü 1935) savatçılığın tarihi mahiyyetinde olan, aşağıya aynen koyduğum mühim tafsilâtı vermek lûtfunda bulunmuştur:

«Savatçılığa Fransız lisanında Orfererie mallée denilmektedir. Ustalarına Türkler halk diliyle «savatçılar», resmî dil ile «Zergeran» derler. Bunda kuyumculuk tabiatiyle dahildir. O cihetle eski kuyumcularla savatçıları «Zergeran» arasında buluruz. Şu farkla ki kuyumcuların hepsi «savat» yapmayı bilmez. Doğrudan doğruya gümüş ve altın işler, onları bildiğimiz şekillere sokar. Halbuki «savat» denilen halitayı yapmak mühim ve ayrı bir şeydir. Fazla olarak o maddeyi (altın, gümüş, bakır) safhalariyle çubukları üzerine sürüp ateşle muamele ettikten sonra istenilen çiçekleri, resimleri, adları, şiirleri, âyetleri kazımak ayrı ve güç bir şey hem kuyumculuk, hem ressamlık, hem hakkâklıktır.

«Savat sürülmeden ve gümüş, altın, bakır veya fakfon ile ateşte imtizaç ettirilen yalnız gümüş veya altın veyahut bakır ilâh. üzerine yapılan çiçekler, resimler, yazılan yazılar, âyetler altın, gümüş ve bakırın renginde kalır ve açık görülmez. Halbuki madenî safha veya çubuklar evvelce savat ile muamele edilirse çiçekler, adlar, âyetler, şiirler altın ve gümüş zemin üstünde nîm siyah şekilde görülür. Bu, hem bedii noktadan elzemdir, hem da şekiller görünmek ve yazılar açık okunmak için şarttır.

«Savatçı gümüş veya bakır ilâh. üzerinde istenilen noktalalara (altın) sürer. Fakat civa ile muameleden sonra. Eğer savat ile muamele edilmezse ne altın lâyıkiyle sâbit kalabilir, ne de üstünde kazınan nakışlar lâyıkiyle görünebilir.

«Savat nasıl yapılır? Bir halita olan savatın nisbeti şudur: Kırk elli dirhem savat yapmak için; 3 nisbette bakır, 1 nisbette gümüş, 3,5 nisbette kurşun, yüz dirhem gümüş. Evvelâ bakır ve gümüş potada beraber eritilir. Eriyince kurşun atılır, karıştırılır. Yarım dakika geçmeden ceviz büyüklüğünde kükürt atılır. Bitince tekrar ceviz kadar kükürt ilâve edilir. Kükürte böylece devam edilir. O kadar ki kırk elli dirhem savat yapmak için yüz dirhem kükürt, ceviz kadar olmak şartiyle, tedricen atılır- Nihayet savat çorbası olur. Bu mayi ya bir boynuz içine veya bir potaya konur, soğutulur. Bu suretle sert ve billûrî mahiyyette savat meydana gelmiş olur. Toz olunca su ile yıkanır. Sonra siyonor denilen zehirle ayrıca muamele olunur. Artık kara ayran gibi madde haline gelir. Bu madde boya gibi gümüş veya altın veya bakır safha veya bilezik üzerine sürülür. Suyu pamukla alınır. Sonra bu savatla

boyanmış gümüş veya bakır ilâh. ateşe konulur. Üstündeki savat erimeğe başlar. Gümüşün üstü temizlenir. Üstüne istenilen (çiçek, resim, ad, yazı) hâk edilir.

«Savat Türk icadı mıdır? bilmiyoruz. Yalnız bildiğimiz Türk sarayları (Türkistan'da, Hindde, Irak, Suriye ve Mısır'da, Anadolu ve Rumeli'de) bütün Türk ve gayr-i Türk, müslim ve gayr-i müslim dünyanın en mâhir, hattâ «Zergerân-ı hassa» denilen, saray savatçıları çalıştırılmışlardır.

«Osmanlı Türklerinde refah ve haşmetle beraber başlamıştır, denilebilir. Selçuk Türklerinin Anadolu'yu külliyyetle istilâya başladığı (460) tarihindenberi Anadulu'da güzel silâhlar, güzel kemerler, güzel şamdanlar görülmektedir.

«Savat, silâhlara, hençerlere, kemerlere, haşalara, özengilere, kamçılara, kutulara, hokkalara, kalemtraşlara, divitlere, taraklara, âsalara, taçlara, altın tepsilere, mücevher bileziklere tatbik edilmiştir.

«Ermeniler Van taraflarında savatçılığı ileri götürmüşlerdi. Kosova'da «Pizren» de de savatçılar vardı. Fakat en meşhurları İstanbul'da idi.»

ZERGERDAN (زرگردان) [*Ok.*] Ok nevilerinden birinin adıdır. (Resail-ür-remat) da (s. 181) ok isimleri sayılırken bu da gösterilmiş, ancak mahiyyeti hakkında izahat verilmeyip adların bir kısmı abes (faydasız) sayılarak sonradan daha başkaları arasında bu adın da terkedildiğinin kaydiyle iktifa olunmuştur.

ZER'İ (زرعی) [*Fık.*] Arşın ile ölçülen şey hakkında kullanılır bir tâbirdir. Cem'i zer'iyat'tır.

ZER-İ KAMERTAB (زر قمرتاب) [*Mas.*] Altın paralardan birinin adıdır. Ay resmi bulunduğu için bu ad verilmişti.

ZER-İ MAHBUB (زر محبوب) [*Mes.*] Altın paralardan birinin adıdır. Hicrî 1202 (1787)de üç buçuk kuruş rayiç konulmuştu.

Kırılır üstüne uşşak o gözü bâdâmın
Zer-i mahbub ile Fındıklı'ya çek al kâmın
Abdullah Hilmi Dede

ZERKÂR (زرکار) [*San.*] Altın işleme ve altın ile işlenmiş şeyler yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Pertevendaz olıcak ruhsarı
Parlatır elbise-i zerkârı
Sünbülzade Vehbi

ZERKÂRÎ (زرکاری) [*San.*] Altınla işlenmiş bir nevi kumaş adıdır. Bu türlü kumaşlardan elbise yapılırdı. Yaldız işleri mânasında da kullanılır.

ZERKÛB (زرکوب) [*San.*] Altın tozu yapan, altın döven sanatkâr yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ererler nutk-ı Mevlâna ile iksir-i mânaya
Gedalar kim ümmid-i feyzi Zerkûb eylemişlerdir
Şeyh Galip

ZERKÜLÂH (زرکلاه) [*Kıy.*] Saray kapıcılarının başlarına giydikleri «Üsküf» adıdır. Altın tel işlemeli olduğu için bu ad verilmiştir. Ancak üsküfün ucu yatırmalı yani arkaya sarkık değildi.

ZERMÜHRE (زرمهره) [*San.*] Altın parlatmak için akikten, Süleymanî taştan, yeşimden, ağaçtan yapılan ucu sivri yahut toparlak ve bir sapa merbut âletin adıdır. Buna mazgala da denir.

ZERNİGÂR (زرنگار) [*San.*] Altın kakma, altınla nakışlı yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Ol şehinşah-ı felek tabı' ki vermiş devleti
Bahr ü ber hükmünde hurşide liva-yi zernigâr
Fuzuli.

ZERNÜVİS (زرنویس) [*San.*] Altın yaldızla yazı yazan Hattat ve Müzehhib'e verilen addır.

ZERRE (ذره) [*Öl.*] Ağırlık ölçülerinden birinin adıdır. «Denk» in cezasındandı. Dörde ayrılan dengin her bir kısmına «kırat, dörde taksim edilen kıratın beher kısmına «buğday», dürde ayrılan buğdayın her bir kısmına «fitil», ikiye taksim edilen fitilin beher kısmına «nakir», ikiye bölünen nakirin her bir kısmına «kıtmir», ikiye ayrılan kıtmirin beher kısmına da «zerre» denir. Zerre; Arapça gayet küçük gözle görünür görünmez derecede ince, ufak şey demektir.

ZERRE-İ NÂÇİZ (ذرهٔ ناچیز) [*Hal.*] Mecaz yoluyle pek kıymetsiz ve itibarsız şey yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Acz ile noksan ile bir zerre-i nâziz iken
Gül gibi vasf-ı kemalâtında buldum iftihar
Nazîm

ZERRE KADAR (ذره قادار) [*Hal.*] Mecaz yoluyle pek az, cüz'î, hissedilebilecek kadar yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Anladım cevrine payan ü nihayet yoktur
Bende de zerre kadar sabra liyakat yoktur
Ezrar Dede

ZERRİN (زرین) [*San.*] Altın, altından yapılma; altın gibi sarı yerlerinde kullanılır bir tâbirdir.

Zerrin kemeri bağladı bir ince bel olda
Bir nahl-i tecelli demeğe muhtemel oldu
Enderunlu Fazıl

ZERTAR (زرتار) [*San.*] Altın tele verilen addır. Bu türlü telle dokunmuş kumaşlara «Zertarî» denilirdi.

ZERTARÎ (زرتاری) [*Gig.*] Zertar denilen altın telle dokunmuş kumaşlara verilen addır.

ZEVAİD (زوائد) [*Mal.*] Vergilere, görülen lüzum üzerine, sonradan ilâve edilen kısım yerinde kullanılır bir tâbirdir.

§ [*Vak.*] Hizmet karşılığı olmaksızın her hangi bir sebeple mecanen verilen şey yerinde kullanılır.

ZEVC (زوج) [*Fık.*] Koca yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kocalı kadına «zevce», ikisine birden «zevcan», «zevcayn» denir. Cem'i «zevac» tır.

Elmalılı Hamdi Yazır «ثمانية ازواج» âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 3, s. 2072) zevc için şunları söylüyor:

«Zeve; cinsinden bir diğeriyle beraber bulunan demektir ki bunlardan her biri diğerine nazaran zevc, kendi kendine fert tesmiye olunur. Binaenaleyh zeve ikisinin değil, ikiden birinin, diğerine nazaran ismidir. İkisine birden «zevcan, zevceyn» denilir. Şu halde zevc tam mânasiyle bizim «çift» dediğimiz değil «eş» yani bir çiftin her bir tekidir. Meselâ sekiz çift dediğimiz zaman «on altı eş» anlaşılır.»

ZEVCE (زوجه) [*Fık.*] Bir kimsenin karısı yerinde kulanılır bir tâbirdir. Kocaya «zevc», ikisine birden «zevcan, zevceyn» denir. Cem'i «zevcat» tır.

ZEVÇ-İ MÜTEVARİ (زوج متواری) [*Fık.*] Gizlenip saklanmış olan koca yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZEVCEYN (زوجین) [*Fık.*] Karı koca yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kocaya «zevc», karıya «zevce» denir.

ZEVİL-ENSAB (ذوی الانساب) [*Fık.*] Karabet (akriba) nesepleri yerinde kullanılır bir tâbirdir,

ZEVİL-ERHAM (ذوی الارحام) [*Fer.*] Ölüye karabeti olan ve muayyen sehmi olmıyan ve asabeden bulunmıyan kimseler yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dört sınıftır:

1 — Ölüye intisap eden kimselerdir: Kızların oğul ve kızı ve oğlunun kızının kız ve oğulları.

2 — Ölünün kendilerine intisap ettiği kimselerdir. Gayr-i sahih dedeler ve nineler.

3 — Oğlunun ana ve babasına intisap edenlerdir. Kızkardeşlerinin kız ve erkek çocukları, oğlan kardeşlerinin kızları ile onların oğul ve kız çocukları ve feri'leri ve ana bir kardeşlerinin erkek ve kız çocukları ve bunların feri'leri.

4 — Ölünün dedelerine intisap edenlerdir: Yukarda sayılanlardan maada olanıdır. Bunlar da dört sınıftır:

A — Ölünün baba tarafından ced ve ceddelerine intisap edenlerdir: Hala, ana bir amca.

B — Ölünün ana tarafından ced veya ceddelerine intisap edenlerdir: Dayı, teyze.

C — Ölünün yakın veya uzak dede ve ninelerine intisap eden ve asabe olmıyan kimseler.

D — Zevil-erhamdan olan amca ve halaların erkek ve kadın feri'lerine asabe olan amcaların kızları ve onların erkek ve kız çocukları ve bunların feri'leri.

ZEVK (ذوق) [*Sof.*] Bir şeyin hoşa gitmesi, cünbüş, eğlence mânalarına gelen «zevk» sofiyye ıstılahı olarak İlâhî tecellilerin başlangıcı yerinde kullanılır. Hakkın hulk ile şuhudu derecelerinin evveline denir suretinde debi tarif olunan bu tâbir için Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerde şu izahat da vardır: «Bevarık-ı müteva'liye (devamlı parıltılar) esnasında tecelli-i berkıyyede biraz meksetmek (durma) nurudur ki kitap ve gayri bir şeye müracaat etmeksizin Hak Taalâ evliyasının kalblerinde hasıl olur, Hak ile batıl beynini bu irfan nuru vâsıtasiyle fark ve temyiz ederler.»

Mihneti kendine zevk etmedir âlemde hüner
Gam ü şâdi-i felek böyle gelir böyle gider.
Vâsıf

ZEVRAK (زورق) [*Bah.*] Küçük gemi, kayık yerinde kullanılır bir tâbirdir. Ufak kayık, sandala da «zevrakçe» denir.

Geldi çattı dil ü can zevrakına derd ü elem
Bizi çiynetmiye bu fülk-i felek tutta dümen
Agehî

ZEVRAKÇE (زورقچه) [*Bah.*] Ufak kayık, küçük sandal yerinde kullanılır bir tâbirdir. Küçük gemi, kayığa da «zevrak» denir.

ZEVRAK-I ŞERİF (زورق شریف) [*Bah.*] Padişah'ların bindikleri kayığa verilen addır. Dümenini Bostancıbaşı'ların tutması kanundu.

ZEVVAKİN-İ DERGÂH-I ÂLİ (ذواقین درگاه عالی) [*Sar.*] «Çaşnigir» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «Zevvakîn-i hassa» suretinde de geçer. Çaşnigir; Padişah'ların yedikleri yemeklere bakanlara verilen addır.

ZEVVAKİN-İ HASSA (ذواقین خاصه) [*Sar.*] «Çaşnigir» yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda «Zevvakîn-i dergâh-ı âli» suretinde de geçer. Çaşnigir; Padişah'ların yedikleri yemeklere bakanlara verilen addır.

ZEYDİYYE (زیدیه) [*Kel.*] Hazret-i Hüseyin'in evlâdından Zeyyad bin Ali Zeynülâbidin'in etbaına verilen addır. Zeydiyye «Mufaddile» den doğmadır.

Zeydiyyece Hazret-i Ali, ashabın efdalıdır. Bununla beraber Ebubekir, Ömer ve Osman'ın hilâfetleri de caizdir. İmamet; Fatime'nin (R. A.) şeci' (cesur), sahi (cömert) olan her Fatimî kendisine itaat edilmesi lâzım gelen imam olabilir.

Zeydiyye İmamet meselesinden gayri usulde ilkin Mu'tezilî, furu'da Hanefî idi. Yalnız imamlarından rivayet ettikleri meselelerde bu iki mezhebe muhaliftiler. Sonraları fıkıh meselelerinde içtihat ederek bir takım mahalde Hanefiyye'ye muhalefet ettiler.

Muhtelif kollara ayrılmış olan Zeydiyye içinde ehl-i sünnete en yakın olan «Betriyye» koludur. Betriyye Hazret-i Osman'ın zem ve kadehinde tevakkuf eder. Bu kol mensuplarının indinde imamet halk arasında bir şura işidir, Efdalin vücudiyle beraber imamet caizdir. Zeydiyye'den «Carudiyye» kolu ashabı taan ve teşni' eder.

Zeydiyye elyevm Yemen havalisinde çoktur. Fıkıhları, ulemaları, kitapları vardır.

ZEYL MEŞAYİHİ (ذیل مشایخی) [*Ilm.*] Vâizler hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Bab-ı Meşihat» da (Şeyh-ül-islâm kapısı) tutulmakta olan ilmiyye sicillinin sonuna kaydedildikleri için bu adı almışlardı. En yüksek derecesi Ayasofya kürsüsü olmak üzere otuz derece idi.

ZEYREK YOKUŞU HOTOZ (زیرك یوقوشی خطوز) [*Kıy.*] Eskiden kadınların başlarına taktıkları «Hotoz» nevilerinden birinin adıdır. Zeyrek yokuşu'nu andırır şekilde eğri büğrü olduğu için bu adı almıştı, Diğer hotoz nevileri şunlardı: Saraylı hotüzu, felek tebeccesi hotoz, çimdik hotoz, kürdî hotoz, dudubornu hotoz, gelin sorguçlu hotoz. Hotozu en ziyade İstanbul hanımları kullanırlardı.

ZIHGİR (زهگیر) [*Ok.*] Kemankeşlerin (okçuların) yay çekerken, parmaklarına taktıkları yüksük şeklindeki halkanın adıdır. Kemikten, fildişinden, boynuzdan yapılırdı.

Simden gokse ki engüştüne zıhgîr takıp
Pehlevân-ı felek eyler heves-i tîr ü keman
Fâzıl

ZILL-I EVVEL (ظل اول) [*Sof.*] Akl-ı evvel yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Akl-ı evvel yani hakikat-ı Muhammediyye ol aydır ki Allah ü Taalâ'nın nuruyle zâhir olmuştur. Zıll-ı evveli ilm-i Hak'ta suver-i âlem ile de tefsir ederler.»

ZILL-I SANİ (ظل ثانی) [*Sof.*] Dünya yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerde «Suver-i mümkinatta Hakkın zuhuruna derler» suretinde de izah olunur.

ZILLULLAH (ظل‌الله) [*Sar.*] Padişah'lar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Allah'ın gölgesi demektir. Kudret ve kuvvetlerinden kinaye olarak meydana gelmiştir.

ZINDIK (زندیق) [*Kel.*] Allah'a, âhirete imanı olmıyan, dinsiz yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zındık'ın (Kamus) taki izahı şöyledir:

«Seneviyye taifesinden olan şahsa denir. Bir kavle göre nûr ve zulmete kaail olan, bir re'ye nazaran âhirete ve Rububiyyete iman ve itıkadı olmıyan dinsize denir. Bazılarına göre küfrünü gizleyip sureta imanlı ve İslâm görünen münafık'a denir. Bir takımların indinde zındık Farsça zendin'den Arapçaya geçmiştir. Noksan akıllı kadın demektir. Cem'i zenadika ve zenadik gelir, Seneviyye iki Allah'a inanan müşriklerdir. Şehristani'nin beyanına göre nur ve zulmetin ezeli ve kadîm olduğuna inanırlar. Mecus bunların aksine kaildir. Çünkü onlar zulmet hadistir derler. Mecustan bir taife vardır ki nur ile zulmet, Yezdan ile Ehremen iki zıd asıldır. Bunlar mevcudatın mebde'leridir, teraküp bunların imtizacından hasıl oldu ve suver-i terakib-i muhtelifeden hâdis oldu derler ki bunlar Zerdüştiyye taifesidir. Bir de Mani adlı hakîm'in ahfadı olan Maneviyye vardır. Bunlar da âlem iki kadîm asıldan masnu dur, biri nur ve biri zulmettir. Hayır nurdan, şer zulmetten hâdis olur demektir. Mezdek'e mensup olan ve itikatlarının çoğu Maneviyyeye benziyen başka bir taife de nurı kast ve ihtiyar ile, zulmet habt ve ittifakla

işler ve nur âlim ve hassas, zulmet cahil ve a'madır derler. Buna benzer itikatta bulunan daha başka taifeler de vardır.»

Zındık kelimesi (Burhan-ı kaatı') da zend'-in Farisîden muarreptir. Zend kelimesi Zerdüşt nam hakimin bana gökten indi diye iddia ettiği kitabın ismidir. Zerdüşt Seylân'da bir garda bir müddet münzevî olup kitabı kuş dili gibi anlaşılması güç tâbirlerle orada yazmış ve uydurduğu Mecusî dinine mütaallik hükümler koymuştur. Sonra peygamberlik dâvasına kalkışarak İran Şahı olan Keştasb'ı dinine davet etti. Kendisinden mucize istenilince bana ateş tesir etmez dedi. Ateşin yakma hassasını gidermek için hazırladığı yağla bunu ispat etmekle Keştasb Mecusîliği kabul ettiği gibi Zend'i de Pazend adıyle şerhetti. Bu kitapla amel edenlere Farsçada Zendîn ve Zendîk dediler. Kelimenin sonundaki nisbet ya'sı ile nun ve kâf nisbeti te'kit içindir. Araplar bunu Araplaştırıp Zendik ve dalın harekesine uyularak zanın kesriyle zindik dediler. Zanın kesriyle zind kelimesi eski Farisî dilinde can demektir. Canlıya zinde ve zindin denir. Zindik kelimesi bunun Arapçalaşmış şekli olmak da mümkündür. Ahirete imanı olmıyan ve dünyanın bekasına inananlara zındık diyenler buna kaani olanlardır.»

«Müteşerri'lerle zâhidler, hele avam tabakası, vahdet-i vücut yolundan giden Muhyiddin-i Arabî ile Ahmet Amiş Efendi gibi yüksek şahsiyyetlere *dinsiz, dinî hükümlerde* mübalâtsız, hattâ zındık denildiğini kaydeden Osman Ergin (Balıkesirli Abdülâziz Meedi Tolun - Hayatı ve şahsiyeti, İstanbul, Kenan Basımevi 1942, sayfa 168) eklediği haşiyede Zerdüşt'ün kitabı olan Zendavesta'ya inananlara zındık denildiğini yazdıktan sonra şöyle diyor:

«Mütesavviflerden bir kısmının cismanî haşrı kabul etmeyişleri ve çoğunun vahdet-i vücude *kaail oluşları, mevhum ve meçhul* Allah'ı inkâr mânasına alındığından dolayıdır ki Müteşerri'lerle zâhitler ve halk, onlara zındık sıfatını takmışlardır. (من تصوف زندق) cümlesi de bunu gösterir, Tasavvuf yoluna giden zındık olur demektir. Şu kadar ki Zerdüşt'ün dini ikilik üzerine, yani nur ile zulmet, Yezdan ile Ehrimen esasına göre gittiği halde, vahdet-i vücutçular birliğe kaail olduklarından, bu bakımdan vahdet-i vücutçuları Zerdüşt'ün dinine nisbet etmek hiç de doğru değildir.»

ZIBIN (زبون = زبین) Kaftan altına giyilen pamuklu bir kırka adıdır.

ZIPKIN (زپقین) [*San.*] Bir sivri uç ile bunun nihayetinde hilâlvari iki kanca ve bir saptan ibaret eski harb âletlerinden birinin adıdır. Balıkçıların büyük balıkları saplamak suretiyle avladıkları âlete de bu ad verilir.

ZIRH (زره) [*San.*] Eski muharebelerde ok, kılıç, süngü gibi silâh darbelerinden korunmak için giyilen demir tel ve levhalardan gömlek, miğfer, kolçak, boyun kalkan takımına verilen addır. Atlara da aynı maksatla giydirilen zırhların altın ve gümüşle işlemeleri de vardı. Bazan zırh suretinde de kullanılır.

«Sanat Ansiklopedisi»nde (Zırh maddesi) «Eski muharebelerde silâh darbelerinden korunmak için vücude ve başa giyilen ve atlara giydirilen elbise» suretinde tarif olunan zırh için şu tafsilât vardır:

«Eski Türkler buna çokal ve savut da derlerdi. Bunu giyen askerlere zırhla örtülü mânasına zırhpuş denirdi.

«Osmanlılarda kullanılan zırhlar, vücudün muhtelif kısımlarını korumağa mahsus ayrı ayrı parçalardan ibaretti. Bunların tekmiline zırh takımı denir ki şu parçalardan ibarettı. Miğfer (tulga), zırh gömlek, zırh göğüslük, kolçak, eldiven, dizgeç, muharebelerde atlara giydirilen at alınlığı, at sağrı zırhı, at göğüslüğü, boyun kalkanı gibi parçalardır.

«Osmanlı zırhları umumiyyetle yekpare madenî safihalardan yapılmayıp, zırhın bir kısmı kolay harekete müsait olmak için küçük *demir halkaların biribirine geçirilmesi* suretiyle örme olarak, diğer bir takımı da onar santim kadar boyunda ve müstatil (uzun dörtgen) şeklinde küçük madenî levhacıkların halkalarla biribirine raptı suretiyle yapılırdı. Demir halkalı kısımlar vücudün nisbeten daha az mühim olan kısımlarını muhafazaya mahsus olup tehlikeli kısımlar madenî levhalarla örtülürdü. Bu suretle zırh gömlekler halka örmeli olup bazan bunların göğüse gelen kısımları levhalarla takviye olunurdu.

«Padişahlar ve padişahların zırhları gümüş ve altın kakmalarla tezyin olunur ve üzerlerine Kur'an-ı kerim'den âyetler ve padişahların isimleri yazılırdı.

«Zırhların vücudü zedelememesi için zırh gömlekler altına pamuklu ve dikişli kalınca hırkalar giyilirdi. Bunların ketenden ve ipekten olanları da vardır ki bunlara silâh geçmemek için âyetler ve dualar yazılırdı. Bursa'da Sultan Yıldırım Bayezit'in türbesinde kendisine ait yazılı bir ipek zırh gömlek üstüne, arkadan tokalarla bağlanan bir göğüslük takılıdır.

Bunun karına gelen kısmı daire şeklinde oyukçadır.

«Kolları ve bilekleri muhafaza için kolun kalınlığına uyar şekilde ve kapak gibi madenî levhalardan yapılmış kolçaklar takılır ve bunlar da kolun arka cihetinden kayış tokalarla bağlanırdı. Elleri muhafaza eden madenî örme eldivenler kullanılırdı. Uyluklar ve dizleri korumağa mahsus dizçek denilen parçalar takılırdı.

«Örme zırh, küçük demir halkaları birbirine geçirmek suretiyle bir kumaş gibi yapılmış olan ve içinde vücudün kolaylıkla hareket etmesine müsait olan zırh.»

Âşk ile meydâna bîperva girer mîydim eğer
Halka-i dâğ-ı melâmetten zırıhpuş olmasam
Nabî

ZIRVA (زیروا) [*San.*] İmaretlerde pişirilen zerde taklidi tatlı nevilerinden birinin adıdır. İstanbul medreseleri hakkında kıymetli bir seri makale yazan Müftizade Esat Bey (Sebil-ür-Reşat, c. 21, adet 544-544, s. 190 haşiyesi) talebeye verilen yemeklerden bahsederken zerde ile zırva için şöyle diyor:

«(Zerde); pirinç, şeker ve safrandan, (zırva); incir, üzüm, hurma ile pirinç ve şekerden yapılır.»

Malûmatına müracaat ettiğim Bayezit kütüphanesi Müdürü Müderris büyük âlim İsmail Saip Efendi merhum zırva'nın lâpaması pilâv gibi pişirilen ve tuz yahut şeker ekilerek yenilen zerde taklidi bir şey olduğunu söyledi.

Zırva mecaz yoluyle abes ve mânasız söz, hezeyan demek olduğuna bakılırsa zırvanın uydurma bir şey olduğu anlaşılır.

Fodulsan ey kemerbaşı fodlayı beğenmezsin
İmarette pişen zerdeyle zırvayı beğenmezsin
Sürurî

Yağ ile zırva, hamurla paça, tarşuyla yoğurt
Hasılı her ne gelesek hazmına kadir oluruz.
Sürûri

§ [*Hal.*] Mecaz yoluyle abes ve mânasız söz, hezeyan yerinde kullanılır.

Kûse-i şeyh-i imaretten içüp çorbayı
Zanneder kabil-i te'vil ola zırva-yi sühan
Sünbülzade Vehbî

ZİÇ (زیج) [*San.*] Yıldızların mevkiini ve evsafını göstermek üzere eski hey'etşinasların (astronomların) tertip ettikleri cetvel adıdır. Bundan çıkarılan netiçeye «zayiçe» denir.

ZİKARABET (ذی قرابت) [*Fık.*] Bir kimseye babası veya anası tarafından Müslümanlığı ilk kabule yetişmiş olan büyük ceddine kadar mensubiyyeti olan her hangi bir şahıs hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Hukuk-ı Islâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu»nda (cilt 4, Zikarabet maddesi) bunda mahrem olanlar ile olmıyanların erkekler ile kadınların, yakınlar ile uzakların müsavi olduğu gösterilmiştir. «Zi erham», «Zi ensab» da bu mânadadır.

ZİKIYMET (ذی قیمت) [*Hal.*] Kıymetli yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZİKİR (ذکر) [*Sof.*] Anmak demek olan zikir Sofiyye ıstılahı olarak Allah adının tekrarlanmasıdır. Zikrullah suretinde de kullanılır. Cem'i «ezkâr»dır. Sofiyyece Zikrullah dört şekilde olur: «Hafi» (gizli), «cehrî» (alenî), «kalbî» (kalble), «lisanî» (dille). Zikir tarikatların bazılarında «Allah», bir takımlarında ise «Lâilâhe illâllah» dır. Bunlarla beraber esma-i hüsnayı zikreden tarikatlar da vardır. Yine tarikatların bir kısmında zikir «hafi», bir takımında ise «cehrî» dir. Bu farklar tarikatlar müessislerinin içtihattarından doğmuştur.

Büyük âlim Elmalılı Hamdi Yazır (ölümü 1942) (فاذکرونی اذکرکم واشکروا لی ولا تکفرون) âyetini izah ederken (Türkçe Tefsir, c. 1, s. 540 ve mütaakıp) zikir için şu tafsilâtı veriyor:

«Zikir; şükür gibi ya lisanî veya kalbî veya bedenî olur. Zikr-i lisanî; Allah Teala'yı esma-i hüsnasiyle yadetmek, hamdetmek, tesbih ve temcid eylemek, kitabını okumak, dua etmektir. Zikr-i kalbî; gönülden anmaktır ki başlıca üç nevidir: Birincisi; vücud-i İlâhîye delâlet eden delilleri düşünmek ve şüpheleri def'ederek sıfat ve esma-i İlâhiyyeyi tefekkür etmek. İkincisi; ahkâm-ı rububiyyeti ve vazife-i ubudiyyeti yani Allahın tekâlifini, ahkâmını, evamir ü nevahisini ve'd ü vaîdini ve bunların delâilini tefekkür etmek. Üçüncüsü; enfüsî âfakî, mahlûkat ve bunlardaki esrar-ı hilkati temaşa ve tefekkür ile her zerrenin âlem-i kudse bir âyine olduğunu görmektir ki bu âyineye gereği gibi bakanları gözüne o âlem-i celâl ü cemalin envarı in'ikâs eder ve bundan bir an şuur içinde alınacak olan zevk-i şuhudun bir lemhası bile cihanlar değer ve bu makam-ı zikrin hiç nihayeti yoktur. Bu noktada insan kendinden ve âlemden geçer, bütün şuuru Hakkta müstağrak olur. Hattâ zikir ve zâkirden nam u nişan kalmaz da meş'ur yalnız mezkûrdan ibaret kalır. Gerçi bu makamın lâfını edenler çoktur. Fakat buna erenlerin lâf ile alâkası yoktur. Aleyh-is-salâtü vesselâm

Efendimiz: «لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملك ولا نبی مرسل» = Benim Allah ile bir vaktim vardır ki ondan bana ne bir melek-i mukarreb ne de bir nebiyy-i mürsel hiç biri yanaşamaz» buyormuştur.

«Zikr-i bedenî: Bedenin cevarih ü âzasından her biri memur bulundukları vezaif ile meşgul ve müstağrak olmak ve nehy olundukları şeylerden halî bulunmaktır. Şükür de bu meratipten her biriyle icra edilir. Ancak bunların şükür olması için şâkirin kendisine vâsıl olmuş olan nimeti hissetmesi ve bunları o nimete mukabil bir vazife-i tâzim olarak yapması şarttır. Zikir ise nimetin böyle bir kayd-i vusulü olmaksızın alelıtlak bir mahabbetin, aşk-ı kemalin eseridir. Şu halde şükrün zikre atfı esasen atf-ül-has alel am demektir. Lâkin her ikisi kayd-i nimetten sonra zikredilmiş bulunduğundan burada atf-ı tefsiri kabilinden olur. Böyle olmamak için şükrün şükr-i örfi mânasına hamli daha muvafıktır. O da vâsıl olan nimetlerin hepsini mahulika lehine sarf eylemektir. Binaenaleyh her hatve-i terakkide zikir bidayet, şükür bir nihayettir. Seyr-i namütenahide bunlar mütevaliyen biribirine tedahül ederek giderler. Allah Taalâ bu enva-i zikirden hangisiyle zikir olunursa o da ona lâyık bir vecihle zâkirini zikir ve yâdedecektir. Bu noktayı ifham için bu âyet muhtelif tâbirat ile izah olunmuştur. Ezcümle:

1 — Beni tâatim ile zikrediniz, ben de rahmetim ile zikredeyim.

2 — Beni dua ile zikrediniz, ben de icabet ü ihsan ile zikredeyim. Yani «ادعونی استجب لکم.»

3 — Beni sena ve itaat ile zikrediniz, ben de sizi sena ve nimet ile zikredeyim.

4 — Beni dünyada sikrediniz, ben de sizi ahirette zikredeyim.

5 — Beni halvetlerde zikrediniz, ben de sizi sahralarda zikredeyim.

6 — Beni refahınız zamanında zikrediniz, ben de sizi belâ ve musibetiniz zamanında zikredeyim.

7 — Beni tâatta zikrediniz, ben de sizi meunetle zikredeyim.

8 — Beni benim yolumda mücahede ile zikrediniz, ben de sizi hidayetimle zikredeyim.

9 — Beni sıdk u ihlâs ile zikrediniz, ben de sizi halâs ve mezid-i ihtisas ile zikredeyim.

10 — Beni bidayeten rububiyyet ile zikrediniz, ben de sizi nihayette rahmet ü ubudiyyet ile zikredeyim.

Hâsılı bidayet-i ubudiyyet zikir ve nihayet-i ubudiyyet şükürdür.

«وآخر دعویهم ان الحمد لله رب العالمین»

«İşte Cenab-ı Hak bütün kullarını hülâsa olarak bidayet ve nihayeti câmi bu iki vazife ile tavzif buyurmuştur. Bu vazifeler hüsn ü ifa edildikçe o nimete de baligan ma belâğ itmam edilecektir. Fakat zikir marifet ile şükür de nimet ile mütenasip olacaktır. Halbuki hakikat-i İlâhiyyeyi bihakkin marifet onu kendisi gibi bilmek demek olacağından, bu mütenahî âlemde kullar için gayr-i mümkündür. «ماعرفناك حق معرفتك» Kezalik niam-i İlâhiyye namütenahîdir. Meselâ bir nefeste içli dışlı iki nimet meveuttur. Demek ki sadece her nefeste iki şükür vâcibtir. Bu halde bihakkin eda-yi şükür de gayr-i mümkündür. «ماعبدناك حق عبادتك». Demek ki bu hitab-ı İlâhî karşısında ilk hissedilen şey aciz ve kudret-i Hâlika arz-ı teslimiyyettir. Filvaki mebde-i iman ü İslâm bu idrâktir ve efdal-i zikir «لا اله الا الله» tır. Bu tevhidin ve bu teslimiyyetin muktezası da bu acz içinde kendini evamir-i İlâhiyyenin yegâne vasıta-i icraiyyesi bilerek tevecciih edên vazifeyi en güzel bir surette ve âzamî bir derecede ifa için yalnız Allah'tan istiane ederek hüsn-i surette sarfetmektir ve bu sırf aya-i şükürdür. Yani teklif imkân ve istitaat ils meşruttur. Fakat o istitaat Allah'ın bir meuneti olduğu için ona da nefs-el-emirde hadd ü payanı yoktur. Binaenaleyh kul Allah'ını zikr ile ondan istiane eder ve kendine verilen istitaatı sarfeyler. O istitaat ona fi'liyle beraber Allah'ın murad ettiği kadar gelir. İşte İslâm o acizden bu bîpayan kudret ü istitaata intikaldir. Şu halde her mü'min «اذکرونی» emri karşısında aczini hissederek evvelâ «ایاك نعبد وایاك نستعین» misakını yâdedecek ve buna şükretmek için Allah'tan istiane eyliyecektir. Bunun için bütün ehl-i imana buyurulmuştur ki: «یاایها الذین آمنوا استعینوا بالصبر والصلوة ان الله مع الصابرین».

Sofiyye ıstılahlarına ait (Müntehabat-ı Risale-i Kuşeyriyye) de «Kur'an-ı Kerim» de (یاایها الذین آمنوا اذکروا الله ذکراً کثیرا) kavl-i şerifi Cenab-ı Rabb-i Kerim'in zikr-i kesîr ile zikredilmesi emir ve tenbihidir» denildikten ve bir Hadis-i şerifte «Allah indinde emellerin hayırlısı Zikrullah ile iştigaldir» kaydı ilâve edildikten sonra şu tafsilât verilmektedir:

«Zikir ibadet ve taatın lübbü (özü) olup zikir nevilerinin efdali Kur'an-ı Mübin'dir ve zikrullah maksad-ı aksa olan hubb-i İlâhî (Allah sevgisi) vesiledir. Yine hadis-i Nebevî'de Allah Allah diyen kimseler üzerine saat yani kıyamet kaim olmaz buyurulmuş ve başka bir

hadiste de saat kaime olmaz ta ki yer yüzünde Allah Allah denilmeğe varid olmuştur.

«Zikrüllah tarikat-i Hak'ta rükn ü kavi ve belki umde olup bir ferd zikire devamsız Hakk'a vasıl olamaz. Zikir iki kısım olup biri lisan diğeri kalb iledir. Abd; lisanen zikirle kalben zikrin yolunu tutar ve zikrin tesiri kalb içindir. İmdi Abd lisaniyle ve kalbiyle zâkir olup da bunları cem'ederse sülûkünde kâmil vasfına lâyık olur.

«Zikrüllah velâyet menşurudur. Her kime zikir tevfik olunursa menşuru verilmiş ve illâ ma'zul olmuş olur. Zikrüllah müridlerin seyfi (kılıcı) olup onunla düşmanlarını def' ve tevecüh eden âfetleri ref'ederler.

« Sâliklerin bazıları zikrettikleri halde kalblerinde zikrin halâvetini (tatlılığını) duymadıklarını Ebu Osman'a söylemeleriyle Ebu Osman Allah Taalâ'ya hamdediniz ki cevarihinizden birini yani ilk sebeb olduğu yarayı tâat-ı İlâhiyyesiyle süslüyor» demiştir.

«Zikrin hassalarından birisi de muvakkat olmadığıdır ki abd cemi-i evkatta ya farzan veya edeben zikrüllah ile memurdur. Salât (namaz) her ne kadar eşref-i ibadet ise de bazı ahval ve evkatta caiz değildir. Zikir ise umum hallerde müstedam olup Vâcib Taalâ nazm-ı celilinde (الذين يذكرون الله قياماً وقعوداً وعلى جنوبهم) buyurmuştur. Hasais-i zikirden birisi de Hak Sübhanehu ve Taalâ'nın zâkirîn kullarına zikir ile mukabelesi olup Kur'an-ı Mübin'de (فاذكروني اذكركم) buyurmuştur.

«Ebu Osman'dan nakledilmiştir ki gafletin vahşetini zevk etmiyen kimse zikr ile ünsün ta'm ve lezzetini zevk edemez.

«Üç şeyde nefsinizin halâvet duyup duymadığını arayınız. Bunlar da namaz, zikir ve Kur'an okumaktır. Eğer bunlardan halâvet bulur ve mütelezziz olursanız ne âlâ, etmiyorsanız hakikat kapısı kapanık demektir.»

Kurtulmağa girdab-ı hatardan zikret
Lâhavle velâ kuvvete illâ billâh
Fani

ZİKR-İ ALENİ (ذكر علنى) [*Sof.*] Dervişlerin tekkede yahut her hangi bir yerde toplu olarak zikretmeleri yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zikir; tarikatların bazılarında «cehrî», (yüksek sesle), bir takımlarında da «hafî» (gizli) yapılırdı. Tarikatların bir kısmında ise yabancılar bulundurulmaz, yalnız tarikat mensupları tarafından toplu ve gizli olarak zikredilirdi.

ZİKR-İ CEHRİ (ذكر جهرى) [*Sof.*] Yüksek sesle yapılan zikir hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ZİKR-İ CEMİL (ذكر جميل) [*Mek*] Eskiden derslerinde muvaffakıyyet gösteren talebeye verilen kâğıt (vesika) hakkında kullanılır bir tâbirdir. Talebeye çalışkanlıkları ve iyi halleri münasebetiyle «tahsin» ve «aferin» de verilirdi.

ZİKR-İ HAFİ (ذكر خفى) [*Sof.*] Gizli olarak yapılan zikir hakkında kullanılır bir tâbirdir. Tarikatların bir kısmı cehrî, bir takımları da hafi zikrederlerdi.

ZİKR-İ KALBİ (ذكر قلبى) [*Sof.*] Sessiz olarak kalbî yapılan zikir yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZİLHİCCE (ذى الحجه) [*Tak.*] Muharrem'le başlıyan kamerî (ay esasına dayanan), Araplar tarafından da kullanıldığı için Arabî de denilen ayların on ikincisinin adıdır. Zilhiçce Eşhür-i hurüm denilen ve muhterem aylar demek olan dört ayın biridir. Ötekiler Recep, Zilki'de ve Muharrem'dir. Cahiliyye Arapları bu dört ay içinde gazveyi, adam öldürmeyi fiak u fücur sayarlardı. Bu ayların muhterem tutulmasının sebebi Kâbe-i Muazzamayı ziyaret için Recep'te, Hac maksadiyle de Zilki'de ve Zilhicce'de gelerek Muharrem'de dönen ziyaretçilerle hacıların selâmetle gelip gitmelerinin temini idi.

Hac zamanı olan Zilhicce'de bayramdan başka hususi isim alan günler de vardır. Bunlardan (Eyyam-ı ma'lûmat), (Eyyam-ı ma'dudat) olup Kur'anda geçer.

Eyyam-ı ma'lûmat; zilhicee'nin onuncu günüdür. Bu cümleden olarak (Yevm-i Terviye), (Yevm-i Arife), (Yevm-i Nahr) adları verilen şerefli günler de yine bu ay içindedir.

Yevm-i Terviye; Zilhicce'nin sekizinci günüdür. Hacılar o gün Mekke'den Mina'ya giderler. (Kamus) da bunun için şu izahat vardır: «Arife gününden mukaddem olan gündür. Hücaac o gün Mina'ya giderler. Orada su olmamakla kendilerini ve hayvanlarını iyice suya kandırdıkları, yahut Hazret-i İbrahim Aleyhisselâm kurban kesmeyi o gece görüp o gün gereği gibi derin düşünceye vardıkları için böyle tesmiye olunmuştur.»

Yevm-i Arife; Zilhicce'nin dokuzuncu günüdür. Hacılar o gün (Arafat) da bulunurlar. Hacı Zihni Efendi (Kitab-ül-Hac) da bunun için şöyle diyor:

«Ayakta gitmeyip durmak demek olan «vukuf» menasik ıstılahınca arife günü Arafat'da bulunmak mânasınadır. Gününe izafetle ona «Vukuf-i Arife» denir.»

Yevm-i nahr; Zilhicce'nin onuncu günüdür. Nahr, kurban kesme bugün icra olunur. Zilhicce'nin on birinci ve on ikinci günü de kurban günleri olmakla hepsine birden «eyyam-ı nahr» ve o günlerde hüccac «Mina» da bulunmaları itibariyle eyyam-ı nahra (eyyam-ı Mina) dahi denir.

Eyyam-ı ma'dudat; namaz sonunda tekbirler alınan mukaddes günlerdir. Bunlar da Arife gününden itibaren kurban bayramının dördüncü yani Zilhicce'nin on üçüncü gününe kadar olan beş gündür. Bunlara «yevm-i teşrik» dahi denilir. Teşrik; eti güneşletip kurutmak demektir.

«Fezail-i şühur» adlı eserde (müellifi Eyüp bin Abdullah, Mısır'da Bulak Matbaası, 1300, sayfa 39) Zilhicce'nin faziletine dair şöyle deniliyor:

«Zilhicce'nin aşr-ı evveline yani evvelki on gününe hürmet edenin Allah indinde ibadeti makbuldür. Bu ay Eşhür-ül-hurümden olmakla oruç tutmanın sevabı büyüktür. Yevm-i terviye ki sekizinci gündur, sâim olanlara ecr-i azîm vardır. Dokuzuncu Arife günü oruç tutanların sevabı daha büyüktür. Bu ayda dua da kabul olunur. İstiğfar et, (لا اله الا الله وحده لاشريك له لهالملك ولهالحمد يحيي ويميت وهو على كل شيء قدير) i çok zikreyle. Muhtaç Müslümanlara sadaka verilse mala bereket gelir.»

Zilhicce vesikalarda (ز = z) suretinde gösterilir, meselâ 10 Zilhicce 1212 yazılacak yerde 10 z 1212 yazılırdı.

ZİLKİ'DE (ذيالقعده) [*Tak.*] Ay esasına dayanan ayların on birincisinin âdıdır. Muharrem ile başlıyan aylar Zilhicce ile sona erer. Halk arasında yanlış olarak Zilkade suretinde telâffuz olunan Zilki'de için «Kamus» ta şu izahat vardır:

«Arap aylarından bir ay ismidir ki Şevval akabinde gelir. Eşhür-i Hurüm'dendir. Bu ayda Araplar sefer (yelculuk) ve cidal (kavga) yapmayıp yerlerinde oturdukları için bu ad verilmiştir.»

Muhterem aylar demek olan Eşhür-ü hurüm dört aydır: Receb, Zilki'de, Zilhicce, Muharrem. Araplar bu dört ay içinde cidal ve kıtali (adam öldürmeği) fısk u fücur sayarlardı. Bu ayların muhterem tutulmasının sebebi Kâbe-i Muazzama'yı ziyaret için Receb'te, Hac maksadiyle de Zilki'de ve Zilhicce'de gelerek Muharrem'de dönen ziyaretçilerle hacıların selâmetle gelip gitmelerinin temini idi. Zilki'de iki bayram arasında bulunduğu için eski kadınlar tarafından «Aralık ayı» denilir, evlenenler için düğün yapılmazdı.

Zilki'de vesikalarda (ز = za) rümuzuyla gösterilir, meselâ 15 Zilki'de 1165 yazılacak 15 za 1165 yazılırdı.

ZİLLİ MAŞA (زيللى ماشا) [*Mus.*] Uzun bir maşanın uçlarına dört veyahut altı zil geçirilmek suretiyle yapılan çalgı âletini adıdır. Sağ ele alınıp sol elin avucunun içerisinde şıkırdatılmak suretiyle çalınır.

ZİLYED (ذىاليد) [*Fık.*] Bir ayna bilfiil vaz-ı yed eden, yahut malik sıfatiyle tasarrufu sabit olan kimse yerinde kullanılır bir tâbirdir. Mukabili «hariç» tir.

ZİL ZURNA (زيل زورنا) [*Hal.*] Meczup yoluyle kendini bilmez derecede sarhoş yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Edepsizlik verildi şehr-i Bağdat içre dellâle
Bulunda mollalardan, şehirlerden gizli çok tâlip
Ceza kısmı reisi muttali' oldukta bu hale
Çıkup meydane zilzurna dedi: Elhükm ü lilgalip
Eşref

Her gece hâneye zilzurna gelir
Çektigim mihneti Allah bilir
Yenişehirli Avni

ZİMMET (ذمت) [*Mal.*] Alacak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zimmet; borç demek olduğu halde Maliye ıstılahı olarak alacak yerinde kullanılırdı. Zimmet kaydetmek; alacak yazmak demekti.

ZİMMET HALİFESİ (ذمت خليفەسى) [*Mal.*] İltizama verilen mukataat, maktuat ve esbamın iltizam bedelleriyle bunların tahsilâtını takip ve kayıt ile vazifeli memura verilen unvandır. Başka dairelerde de bu adla alacak işleini takibeden memurlar vardı. Zimmet; borç demek olduğu halde Maliye ıstılahı olarak alacak yerinde kullanılırdı.

ZİMMET KALEMİ (ذمت قلمى) [*Mal.*] Maliye teşkilâtında Baş muhasebe kalemine bağlı teşekküllerden birinin adıdır. Devlet alacaklarının tahsili işleriyle meşgul olan bu kalemin kâtiplerine (Zimmet halifesi) denilirdi.

ZİMMET KAYDETMEK (ذمت قيد ايتمك) [*Mal.*] Alacak yazmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zimmet; borç demek olduğu halde Maliye ıstılahı olarak alacak yerinde kullanılırdı.

ZİMMET PUSLASI (ذمت پوصلاسى) [*Mal.*] Alacağın miktarını gösteren hisap puslası yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zimmet; borç demek olduğu halde Maliye ıstılahı olarak alacak yerinde kullanılırdı.

ZİMMÎ (ذمی) [*Fık.*] Müslüman ahid ve emanına girmiş, yahut başka bir ifade ile İslâm hükümetinin usûlü dairesinde tabiiyyetini kabul etmiş olan gayr-i müslim (Müslümanın gayri, Hıristiyan, Yahudi) yerinde kullanılır bir tâbirdir. Kadın hakkında «zimmiye» kullanılır.

ZİN (زین) [*San.*] Eyer yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zinpuş gaşiye örtüsü demektir.

İnicek bindiği rahş-i serkeş
Kaçtı sahraya hemen âhuveş
Göricek hâne-i zînî hâlî
Askerin mustarip oldu hâli
Atâî

ZİNCİRLEME (زنجیرلمه) [*Ede.*] Her mısraın nihayetindeki kelime sonra gelen mısraın ilk kelimesini teşkil etmek suretiyle vücude getirilen manzumelere verilen addır. Divan şairlerince bu türlü manzumelere «redd-ül-acz an-is-sadr», «zencirbend» denilirdi.

Çankırılı Ahmet Talât Beyin (Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i, sayfa 61) zincirlemeye ayaklı koşma da denilebileceğini söylediği (Zahmî) nin aşağıya alınan koşması zincirlemeğe örnek teşkil eder:

Gani Mevlâm düştüm aşkın oduna,
Aşk oduna düştüm ciğerim kebab
Söğündüremez âb;

Âb akıyor benim iki gözümden,
Gözümden akan yaş hep olur şarap,
Kerem et ya Rab;

Kerem et ya Rabbi; halim yamandır,
Yaman oldu halim cana ayandır;
Ayan oldu beyan... ahır zamandır
Ahır zaman oldu, oku dört kitap
Bulasın sevap

Sevap ister isen seherde uyan,
Uyan sehir vakti âlasın meydan,
Meydana girmişim bu sinem ürgan,
Ürgan olur sinem ey âlicenap,
Egledim hicap.

Hicaptan başladım güzel feryada,
Feryat ediyorum, dilim duada;
Duadan ayrılmam dâr-ı dünyada,
Dünyada yok imiş (Zahmiya) şahap,
Olmuşsun türap;

ZİNCİRLİ (زنجیرلی) [*Mes.*] Hicrî 1128 (1716) senesinde basılan altın paranın adıdır. Resmî adı «Sikke-i cedid zer-i İstadbul» du. Şimdiki altınların tırtılına vaktiyle zincir denildiği için bu adı almıştı. 8 H. 1142 (1749) tarihli para fiyat cetvinde yirmi kuruş olarak gösterilmiştir.

ZİNDAN (زندان) [*İda.*] Hapishane yerinde kullanılır bir tâbirdit. Eski hapishaneler karanlık yerler olduğu için bu ad verilmişti. «Tomruk dairesi», «Mehterhane» de hapishane yerinde kullanılmıştır.

İstanbul'da Bizanslılardan kalma bazı binalar hapishane ittihaz olunmuştur. Bizans hapishanelerinden birisi Aya Angelos burcunun altında Enemas kalesi, öteki de «Zındankapısı» denilen yerdeydi. Enemas hapishanesinin kullanıldığına dair bir kayda tesadüf olunamamıştır. Buna mukabil Fatih'in tadil edilmek suretiyle yrdtırdığı Yedikule hapiahane ittihaz olunmuştur. Kaleler ve burçlar müstahkem mevkiler olduğu için bu gibi yerler daima hapishane olarak kullanılmışlardır. Burçların bir kuyu gibi olan bodrumlarında ağır cezalılar hapsolunurlardı. Yedikule zindanı yüksek rütbeli siyasi mücrimlere mahsustu. Hal'edilen Padişahlar, idamı düşünülen vezirler Yedikulede hapsolunuyor, harb ilan edilen ecnebi devletler sefirleri de orada mevkufiyyet halinde bulundurarlardı. Rumeli Hisarı askerî mücrimler için hapishane ittihaz edilmiş olduğu gibi halktan küreğe konması lâzım gelenler ekseriyyetle Sedd-ül-bahr kalesinde hapsolunurlardı. Hafif cezalılarla borçlulara Zındankapısı hapishane ittihaz olunmuştu. Hırsızlık ve zina gibi cürümleri işliyen kadınlar da Babacâfer zındanı'nda hapsolunurlardı. Sultanahmet'de şimdi Adliye Sarayı olarak kullanılan binanın olduğu yerde evvelce yıkılan bina 1248 (1832) senesinde hapishane ittihaz olunmuştu.

ZİNNUREYN (ذی‌النورین) [*Hal.*] Hulefa-yi Raşidin'den Hazret-i Osman hakkında kullanılır bir tâbirdir. Canab-ı Peygamber'in iki kızıyle evlendiği için bu tâbir meydana gelmiştir. Kızın birisi ölmüş, sonradan ikincisini almıştı.

Biri de câmi-i Kur'an-ı Mübin Zinnuregn
Menba-ı Hilm ü haya Hazret-i Osman-ı halim
Nâzım

ZİNPÛŞ (زین پوش) [*San.*] Eyer örtüsü yerinde kullanılır bir tâbirdir. Zin; Farsça eyer demektir.

Nardan bâl açar açmaga melektir sanasın
Olsa zinpûş serâserle ne dem cilvenüma
Nef'î

ZİRA' (ذراع) [*Öl.*] Uzunluk ölçülerinden birinin adıdır. Zira'; lûgatte bilek, kol mânasınadır ki, dirsek ucundan orta parmağın ucuna kadar olan kısımdır. Istılahta bu miktara müsavi olan uzunluk mikyası demektir. Buna «arşın» da denir. (Bak: Zira-ı mimarî).

ZÎ-RAHM (ذی رحم) [*Fık.*] Nesebî akriba yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunlardan mahrem yani biribirleriyle evlenmeleri haram olanlarına «Zî-rahm-i mahrem» denir. Zî-rahm-i mahremin dışında kalanların biribirleriyle evlenmeleri caizdir. Zî-rahm yani nesebî akriba olanların terekeden sülüs, rubu gibi muayyen hisseleri yoktu.

ZÎ-RAHM-İ MAHREM (ذی رحم محرم) [*Fık.*] Nihâhları haram olan nesebî akribalar hakkında kullanılır bir tâbirdir.Usul, furu', oğlan ve kızkardeş ve bunların evlâdı, amca, dayı ve teyze gibi. Amca, dayı ve teyzenin evlâdı «zî-rahm» ise de «mahrem» değildir.

ZİRA-I MİMARÎ (ذراع معماری) [*Öl.*] Uzunluk ölçülerinden birinin adıdır. Altı kabza yani yirmi dört parmak olan arşına bu ad verilir. (Bak: zira').

ZİRDESTAN (زیردستان) [*İda.*] Tebaa yerinde kullanılır bir tâbirdir. Lûgat mânası el altındakiler demektir. Vesikalarda geçer.

ZİR-İ MEŞK (زیر مشق) [*San.*] Eskiden yazı yazmak için yazılan kâğıdın altına konan altlığa verilen addır.

ZİR Ü ZEBER (زیر وزبر) [*Hal.*] Alt üst etmek yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Dayanmaz önünde yürürse eğer
Eder kale-i hasmı zir ü zeber
Kemalzade Ekrem

ZİYAFETHANE (ضیافت خانه) [*Vak.*] Misafir ve seyyahlara yemek yedirilip içirilmek üzere vakfolunan müessese yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vakfiyyelerle vesikalarda geçer.

ZİYNET ASKISI (زینت آصقیسی) [*San.*] Cami kubbelerine veya tavanlarına zincirle asılan yahut kandil asmağa mahsus genişlemesine konulan çubuklara ve kandiller arasına takılan süs eşyasına verilen addır. Porselenden yapılanları olduğu gibi ipekle örülenleri de vardır. Deve yumurtası biçiminde, vazo şeklinde, sürahi tarzında ve fener yahut başka örnekte olanları da mevcuttur. Buğdey saplarından, başaklar aşağı gelmek suretiyle, yapılan örnekler de ziynet askısıdır. Camilerde bunların türlü şekilleri bulunduğu gibi İslâm - Türk Müzesi'nde İstanbul, Kütahya, Mısır, Bağdat, Şam, Radus ve Çin mamulâtı ziynet askısı vardır. Nakışlı ve yazılı olanları da mevcuttur.

ZOBU (ظوبو) [*Hal.*] Eski vezir konaklarındaki bir kısım müstahdemlere verilen addır. Zobular vezirlerin yüzleri eşsan adamları arasında bulunan gedikli İçağalarının hizmetçileri idiler. Zobuluk İçağalığına menşe' sayılırdı. Bir adam def'aten İçağası olamaz, önce zobuluğa kabul edilerek terbiye edilip kabiliyyeti anlaşıldıktan sonra İçağası olurdu. İçağalarından biri zobusunu çırağ edeceği zaman lâzım gelen elbise, at ve silâhı verdiği gibi bir de ziyafet tertip ederdi. Sonra da Hazine odası'nda dua edilerek başına kavuk giydirilirdi. İşte bu merasimden sonra zobu Vezirlerin İçağaları sırasına girmiş olurdu.

ZOLOTA (زولطه = زولوطه) [*Mes.*] Lehlerin Zolota adlı paralarına benzetilmek suretiyle eskiden kesilmiş olan paralardan birinin adıdır. Gümüş olan Zolota otuz paraya geçerdi.

ZORBA (زورپا) [*Hal.*] Kuvvetle, cebr ile oynayıcı yahut kuvvet sahibi cebbar; kavgacı, yaramaz, âsî yerinde kullanılır bir tâbirdir. Farsça zorbaz'dan gelir.

ZORHANE (زورخانه) [*San.*] Kuvvet idmanları yapmağa ve güreş talim etmeğe mahsus müesseselere verilen addır. Bunlardan hassaten lobut oyunu fazla kuvvet istediği için bu türlü oyun öğretim yerlerine bu ad verilmişti. Şimdiki tâbirle «kulüp», «spor salonu» demektir.

ZORBÂZ (زورباز) [*San.*] Kuvvet oyunları gösteren sanatkârlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. Bu oyunlar hünerden ziyade güce, kuvvete dayandıkları için zor oyuncusu demek olan bu tâbir meydana gelmiştir. Eski âdetler ve oyunlar hakkındaki tetkikleriyle tanınmış olan Refik Ahmet Sevengil eski canbazların gösterdikleri hünerlerden bahsederken (İstanbul Nasıl Eğleniyordu, sayfa 83) zor oyunlarından şöyle iki örnek veriyor:

«Canbazlar kuvvetli adamlar oldukları için ekseriya vücudün resanet ve metanetine delil olan şayan-ı nazar (görülmeğe değer) numaralar da gösterirlerdi. Bu cümleden olarak bazı canbazlar koca bir taşı yerden alıp havaya atarlar ve taş aşağıya inerken başlarının üstündeki lâstik top imiş gibi kâh göğüsleriyle, kâh arkalariyle, kâh başlariyle karşılayıp taşa vururlar, yere düşürmeden tekrar havaya çıkarırlar ve böylece oynarlardı.

«Bazan da koca su küplerini karşılarına alıp köç dövüşür gibi karşıdan hızla gelip başlariyle müthiş bir darbe havale ederek küpü parça parça edenler ve buna rağmen sanki pamuğa çarpmış gibi hiç bir ağrı, sızı hissetmediklerini söyliyenler vardı. Bu kabîl kuvvet oyunları gösteren canbazlara (zorbâz) denirdi.»

ZUHURÎ (ظهوری) [*San.*] Orta oyunu yerinde kullanılır bir tâbirdir. Orta oyunu takımına «zuhurî kolu» denilirdi. Oyuncuların garip olan kıyafetlerinden dolayı bu ad verilmişti.

Ben görür görmez öten zurnayı bir ırkıldım
Ay; Znhurîye çıkan maskara; Bildim, bildim.
Mehmet Âkif

ZUHURÎ KOLU (ظهوری قولی) [*San.*] «Orta oyunu» takımı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Oyuncuların garip olan kıyafetlerinden dolayı bu ad verilmişti.

ZULMET (ظلمت) [*Sof.*] Karanlık demek olan zulmet Sofiyye ıstılahı olarak Allah'ın nurundan mahrumiyyet yerinde kullanılır. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerde «müstenir (ziyalı, parlak) olmak şanından olan şeyde nurun ademiyyeti» (yokluğu) suretinde tarif olunan zulmet için şu tafsilât da veriliyor: «Kâh olur ki zulmet Zât-i İlâhiyye ile maan (birlikte) ilm-i İlâhiyye denilir. Zira ilm-i İlâhiyye ile maan (birlikte) olur ise gayriyi keşfetmez, Çünkü ilim bizzat zulmet i'tâ eder ve o halde onunla bir şey idrâk olunmaz. Ona misal şu vecihle olur ki göz ziyanın menbaı olan kurs-ı şemse (güneş kursuna) taalluk edince nur-i şems anı gaşyeder ve o halde göz mübessirattan (görünecek şeylerden) bir şey idrâk edemez.»

Ol güzden olundu hep izalet
Âlemdeki zulmet ü cehalet
Ziya Paşa

ZUREFA (ظرفا) [*Hal.*] Mecaz yoluyle sevicilik eden kadın hakkında kullanılır bir tâbirdir.

ZURNAÎ (زورناﯼ) [*Sar.*] Zurnacı, zurna çalan yerinde kullanılır bir tâbirdir.

ZÜBEYDE SULTAN SARAYI (زبیده سلطان سرایی) [*Mim.*] Ayasofya civarında İshakpaşa mahallesindeki bir saray adıdır. 5 za 1142 (1729) senesinde Üçüncü Sultan Ahmet tarafından kızı Zübayde Sultan'a bağışladığı için bu adı almıştı. Sonradan yıkılmıştır.

ZÜHD (زهد) [*Sof.*] Dünyaya ait şeyler ve hazlara rağbet etmeyip perhizkâr olmak, daima takvayı iltizam ile ibadette bulunmak yerinde kullanılır bir tâbirdir. «Müntehabat-ı Risale-i Kuşeyriyye»de bunun için şu tafsilât vardır:

«Zühd'ün lûgat mânası bir şeye meyli terketmektir. Hakikat ehli ıstılahı olarak dünyaya buğz ve nefret ibreziyle anden i'razdır ve bazılar rahat-i rahat-ı bekayı (âhiret rahatı) talepten için rahat-i dünyayı terktir.

«Eslâf zühd'de ihtilâf edip bazılar zühd ancak haramda olur. Zira helâl Allah tarafından ibaha edilmiş (mubah kılınmış) olmasiyle bundan zühd için mesağ yoktur dediler ve bazılar haramdan zühd vâcib ve helâlden fazilettir. Zira abd kendi halinde sâbir (sabreden) ve ayrılan rızkına razı ve kani' olup da malik olduğu servetin kefaftan (lüzumu kadar yiyecek içecek) fazlasını hayrat ve meberrata (ihsan, iyilik) sarf ve ibzal (dağıtmak) ile dünya tecemmülâtını (süse mütaallik şeyler) azaltmak, servet ve sâmanı (takım takılavat) çoğaltmaktan iyidir. Nitekim (قل متاع الدنیا قلیل والآخرة خیر لمن اتقی) âyetiyle dünya semmedilmek suretiyle halk zühde teşvik edilmiştir. Bazılar muzayaka ve usret (güçlük) zamanında Şer'in nehyeylediği şeylere el uzatmayıp fakr u zarurette sebattır. Bazılar da lâyık ve makbul olan meslek mevcut helâl malı terk ve sarfında ve ihtiyacın fevkinde olarak mal istemekte tekellüf edilmemesidir dediler. Bu son kavl itidal haline muvafık olarak Allahın helal maldan ihsan ettiği nimetlere şükredip ve terettüp eden şer'î hakları eda eyleyip fuzulî mal talebinde tekellüf etmiyerek rızk-ı maksume razı olmak en iyi yoldur.

«Süfyan-ı Sevrî zühd, dünyada kasr-ı emel (isteği azaltmak) olup yoksa adî şeyler yemek, aba giymek değildir buyurmuştur. (لکیلا تأسوا علی ما فاتکم ولا تفرحوا بما اتاکم) âyetine dayanarak zâhid, dünyadan mevcudiyle ferah ve sürur, yokluğuyle ye's ve fütur etmez diyenler de vardır. Cüneyd'de; yedeynin hâlî olduğu (ellerde bulunmıyan) şeyden kalbin bâlî olmasıdır buyurmuşlar ki hülâsası elde mevcut olana bilâ ihtilaç (sinirlenmeden, üzülmeden) kalbin kanaatinden ibarettir. Ahmet bin Hanbel de şöyle demiştir: Zühd; haramı terk avamın, helâlın fazlasını bırakma havassın zühdüdür. Abdi Mevlâsından meşgul eden şeylerden zühd ve i'raz (vazgeçmek) da âriflerin zühdüdür.»

Biz melâmet bekleriz, sanma karamet bekleris
Şöhreti, zühdü bırakdık hem nedamet bekleriz
Hâşim

ZÜHD-İ HUŞK (زهد خشك) [*Sof.*] Kaba sofuluk yerinde kullanılır bir tâbirdir.

Zâhid bu zühd-i haşk ile huld olsa da yerin
Mâ'l hamim olur güruyen âbı tâkine
Nâilî

ZÜHAL (زحل) [*Ast.*] Seyyarelerin altıncısının adıdır. Güneşten en uzak olan bu yıl-

dızın ortalama uzaklığı sekiz yüz yetmiş bir milyon mildir. Müneccimlerce nahs-i ekber (en büyük uğursuz) sayılan Zuhal için «İlm-i Nücum» da (sayfa 19) şu tafsilât vardır:

«Zühal; cismen: Vücudün bütün kemiklerine, karaciğere, dalağa hâkimdir. Zuhalî olanlar; zayıf, kurn, orta boylu, dar alınlı, küçük gözlü, koyuca renkli (solgun veya esmer) dirler. Saçlar umumiyyet itibariyle pek koyu renkli ve ekseriya siyah olurlar.

«Zihnî nokta-i nazardan Zühal; basarete, tefekküre ait olan temayülleri idare ederek fikri bati, muvaffak, muntazım, cesur, hayalî, muhteriz (çekingen) ve çalışkan kalır.

«Mânevî nokta-i nazardan ise; adaletperverlik bahşeder ve namuskâr, münzevî, kanaatkâr, müdebbir, salim fikir sahibi olanlara müsait bulunur.

«Ahlâk nokta-i nazarından Zuhalîler; Ciddî, kanaatkâr, söz söylemeğe az meyyal ve fakat icabında muvazeneli, itidalli sözler söylemeyi bilen kimselerdir. İstidatları, yeis ve nevmidiye, gam ve kasavete, tereddüt ve iştibaha müstait olduğundan bunlar emniyyete şayan, hünerli ve mukdim adamlardır.

«Zuhal seyyaresi, Cedi ve Delv burçlarının müdiridir ki, türabî (toprağa mensup) Cedi burcu, Zuhal seyyaresi tesirinin menfi cihetini ve havaî olan Delv burcu ise müspet cihetini temsil ider.

«Zühal; ihtiyarlığı, tahdidi, fasfiyeyi, mefeneti, kat'iyyeti ve maddî şartler altında tertip ve tanzim edilebilecek bütün meşgaleleri ihtiva eyler. Buuun kuva ve iktidarı; metanet, sebat, taannüt ve ikdam misillû haller de meşhuttur.»

Saplanır kuvvet ile mağz-ı dimağ-ı zühale
Biri kast etse eğer kurs-ı meh-i rahşanı
Fâzıl

ZÜHRE (زهره) [*Ast.*] Seyyarelerden birinin adıdır. Semavî (gökte) ecramın içinde arza en yakın ve en parlağı olan Zühre fecirden biraz evvel cenub-i şarkî tarafında ve guruptan sonra garb-i cenubî semtinde göründüğünden «Kevkeb-i Seher» (sabah yıldızı), «Kevkeb-i işa» (akşam yıldızı) da denir.

Halk arasında «kervan kıran», «çoban yıldızı» adlariyle de anılır. Müneccimlere göre «Zühre» halîm, yumuşak ve hassas, «Merrih» ise kuvvetli, sert, haşin ve ekseriyyetle hissiz şeylerî idare eder. Yine onlara göre Zühre'nin kadınları temsil etmesine mukabil, Merrih erkekleri temsil eder.

«İlm-i Nücum» adlı eserde (sayfa 14) seyyarelerin en güzeli olduğu kaydedilen «Zühre» için şu tafsilât vardır:

«Tesiri: Mütedil, uygun ve yaverdir. Hissiyyat ve mahabbet, umumiyyet itibariyle Zühre ile temsil ettirilip bütün nüfuz ve tesiri zevk ve eğlenceye, şetarete, mahabbete meylettirir. Bu, kat'î surette nisevî (kadına müfaallik) bir seyyaredir, Niseviyyete ait her işi idare eder. Sevdavî, vaki, mânevî ve hâmî bir unsur olduğu cihetle kadınlık hallerine pek büyük bir tesiri vardır.

«Sanatkârane ve hayalî olan şeylerle musikî mesleklerini tezahür ettirir. Derin heyecanlara, ince arzulara, şehvanî hislere hükmeder ve emellerini en seri' ve en kolay bir tarzda icra etmeyi tercih ve bu hisler ve lâtif emeller Zühre'nin tabiatına hâkim oldukları cihetle şetaret, zevk ve sürur ne vakit husule gelmiş olsa bunda Zühre unsuru mevcuttur.

«Bunun nüfuzunun hüküm ve tesiri altında bulunan kadınlar, ekseriyyetle pek cazibeli ve mahabbeti caliptirler. Bunlar, ekseriya, tabassus, riyakârlık ve parlak vaatlerle aldatılır. Bu seyyareye mensupların, tombul, her cihetten neşv ü nema bulmuş, orta boylu, pek nazik cilt ve tenli olur. Renk, lâtif ve cazibtir. Gözler, koyu maviye meyyel olup parlak ve mânidardır. Simaları, gönül çekici, güleç, sesleri tatlı ve ruh okşayıcıdır. Zühre seyyaresi havassının timsali olan kadın, mukavemete imkân olmıyen bir letafet ve melâhate malik olup aralarında bulunduğu kimselerin mahabbet ve aşklarını kendisine hasretmek için yaratılmış olduğu zannedilir.

«Zühre; cismen: Tenasül cümlesini, veritleri (boyun damarları), mebizleri (yumurtalıkları), kilyeleri (böbrekleri), boğazı, çeneyi ve saireyi idare eder. Endamın tenasübünü, cildin letafetini, güzel saçları, sıkı ve güzel ati husule getirir.

«Fikir ve akıl itibariyle bunlar nefîs sanatlara mütemayil iseler de mütalâaya veya fikrî meşguliyyete o kadar meyilleri yoktur. Bu seyyarenin tesir ve nüfuzu altında doğan kimseler fikir ve akıllarından ziyade hislerine tâbi olurlar. Bazan mânevî hassa ve ahlâk noksanı bulunur.

«Zühre seyyaresinin her meydana getirdiği mizaç ve tabiat: Kendi arzusu hususunda en muvafık usulleri kullanır. Ahlâk ve hattâ bazan akıl, arzu ve emellerin icra etmen icabettiği zaman alel'ekser bir tarafa bırakılır.

«Zühre seyyaresinin tesiri altında doğan-

lar: Sevimli, mültefit, mükrim, hulûskâr ve bazan kadın tabiatlı olurlar.

«Bu seyyare Sevr ve Mizan burçlarının müdiri olup Sevr burcu cismanî ciheti temsil ve bilhassa vicdanın maddî haliyle iştigal eder. Mizan burcu ise, ruhanî ciheti yahut vicdanî, mânevî halini temsil eyler.

«Zühre seyyaresinin Sevrî ciheti: Vicdanın çiçekler, kokular, güzel kumaşlar, mücevherler gibi şeylerle alâkadar olmasına sebeb olduğu halde Mizanî ciheti tercihan tabiatın hayalî gayesine, tetkik ve rü'yet edilen tesirlerin sebeblerine şamildir.»

Sahn-i mutribhane-i bâlâda inşad eyliyor
Zühre âyin-i makam-ı çârgâh-ı Mevlevî
Tahir Olgun

Zühreyi babına çarîçe eder
Çarhtan istese dahter hayder
Fazıl

ZÜHRİYYE-İ HALVETİYYE (زهريه خلوتيه) [*Sof.*] Halvetiyye tarikatı şubelerinden «Muslihiyye-i Halvetiyye»nin kollarından birinin adıdır. Kurucusu Şeyh Seyyid Ahmet Zührî'ye nisbetle bu adı almıştır. Seyyid Ahmet Zührî Efendi Kayserilidir. Memleketinde tahsilden sonra Selânik'e giderek Selânikli Şeyh Süleyman Efendi'ye intisap etmiş, tarikat mertebelerini mücahede ile geçirerek hilâfet aldıktan sonra şeyhinin emriyle Selânik'in Saray-ı Atik mahallesine çekilip o yerde bir arsadaki çadırda tam yedi sene i'tikâf hayatı geçirmiştir. Halk arasında şayi olan zühd ve salâhına binaen Hicrî 1132 (1719) senesinde memleket âyanının orada yaptırdıkları zaviyenin şeyhliği teveih olunarak ölümüne rastlıyan Hicrî 1157 (1744) senesine kadar orada irşad ile meşgul olmuştur.

Zikre 33 defa salevat getirek başladığını ve 12 terkli beyaz çuhadan bir taç ihdas ederek her terkin arasını beyaz ipekle diktirmek suretiyle terklerin sayısını «Lâilâhe illâllah Muhammedün Resulüllah»ın harflerinin adedine müsavi olmak üzere yirmi dörde çıkardığını yazan rahmetli Sadık Vicdanî (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenamesi, sayfa 102) şunu da ilâve ediyor:

«Harirî Zade Tibyan'ında 1175 de vefat eden Çerkeşli Şeyh Aliy-ül-Vahidî - ki nisbet silsilesi Gelibolulu Cankurtaran Şeyh Abdullah ve Belgratlı Şeyh Abdülkadir Efendiler vasıtasiyle Şeyh Seyyid Ahmed Zührî'ye müntehidir - Muslihiyye'ye izafetle bu Zühriyye'den münşaab bir şube müessisi olarak hikâye ediyorsa da şübenin namını tasrih etmiyor. Başka me'hazlarda müşarünileyh Aliy-ül-Vahidî'nin bir Halvetiyye şubesi müessisi olduğuna dair malûmata destres olamadık. Mamafih müşarünileyh Şeyh Mahmud-ül-Eyyübî ve Edirneli Şeyh Ali ve Yardarlı Şeyh Osman vasıtalariyle tarikat sahibi Eşşeyh İsmail-ür-Rumî'ye müntehi bir *silsile* ile Kadiriyye tarikatına mensub meşayihten idî.»

ZÜKAK (زقاق) [*Hal.*] Yol, cadde yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça olan zükak'ın cem'i ezikka'dır, Halk dilinde sokak suretinde kullanılır. Vesikalarda her iki şekilde geçer.

Sad cihan kişver-i iclâline bir küçe-i tenk
Kehkeşan bender-i ikbaline bir tenk zükak
Yenişehirli Avni

ZÜKÛR ÇELEBİ (ذكور چلبي) [*Sof.*] Mevlevî tâbirlerindendir. Mevlâna neslinden sayılan erkekler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Kızlara «İnas Çelebi» denir.

ZÜLKAFİYETEYN (ذوالقافيتين) [*Ede.*] İki kafiyeli şiirler hakkında kullanılır bir tâbirdir. İki nevidir:

1 — Mütekarrin

2 — Mahcub.

A — Mütekarrin; kafiyeleri mütevali olan şiirlerdir.

Haklıdır candan vedamdan ederse imtina'
Vehmeder aşk-i revanımdan belâ) durunu) dır

Hüzn-i hicranımla matemzar gördüm âlemi
Şimdi her sahra bana bir Kerbelâ) meydanı)dır
Muallim Naci

B — Mahcub; kafiyeleri fasılalı olan şiirlerdir.

Âlem) esir-i dest-i meşiyyet) değil midir?
Âdem) zebun-i pençe-i kudret) değil midir?
Nâbi

ZÜL'AKL (ذوالعقل) [*Sof.*] Halkı zâhir ve Hakkı bâtın gören yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Bu kimsenin indinde Hak halkın mir'atıdır (aynasıdır). Mir'at kendinde olan suret ile ihticab etmesinden (gizlenmesinden) dolayı mutlakın mukayyet ile muhtecib olması gibi.»

ZÜL'AKL VEL'AYN (ذوالعقل والعين) [*Sof.*] Hakkı halkta ve halkı Hakta gören yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Bunların biriyle

diğer birinden muhtecib (gizlenmiş) olmaz. Belki vücudü bivech-i Hak ve bivech-i halk olmak üzere görür. Böyle olan kimse vech-i vâhidin şuhudundan dolayı kesretle muhtecib olmaz ve kesretin şuhudunda da vech-i vâhidin şuhudundan mezahim olmaz (sıkıntıya düşmez.)»

ZÜL'AYN (ذوالعين) [*Sof.*] Hakkı zâhir ve halkı bâtın gören yerinde kullanılır bir tâbirdir. Sofiyye ıstılahlarına ait eserlerdeki izahı şöyledir: «Bu kimsenin indinde halk Hakkın mir'atıdır (aynasıdır). İndinde Hakkın zuhuru ve halkın anda ihtifa etmesi mir'atın suretle ihtifa etmesine benzer.»

ZÜLCENAHEYN (ذوالجناحين) [*Hal.*] Mecaz yoluyle zâhiri ve bâtını mamur, mes'ut, bahtiyar yerlerinde kullanılır bir tâbirdir. Cenah: Arapça kanad demektir. Zülcenahayn Ebu Talib'in oğlu Ca'fer (R. A.) in lâkabıdır.

Zülcenâheyn olamaz zâhid-i pindar perest
Perde-i zanda nühüfte kalır iyman kanadı
Manastırlı Naili

ZÜLF (زلف) [*Kıy.*] Yüzün iki tarafına sarkıtılan saça verilen addır. Halk arasında zülüf suretinde kullanılan zülf'ü, Divan edebiyatı şairleri yalnız olduğu gibi türlü terkipler halinde de kullanmışlardır. Ehemmiyyetlilerinden örnekler:

Dile her muyu bir ejder görünür ol zülfün
Nice bin ejderi bir yerde tehayyül ne belâ
Nef'î

Ateş gibi tütseydi eğer nar-i tecelli
Ey zülf-i siyeh dad-i sîyahı sen olardın
Yenişehirli Avni

Ey saba zülf-i dilâvizini tahrik ettin
Bu kadar fitne vü âşube sen oldan bâdi
Bâkî

Zülf-i pîçtabe aceb ahımız mı oldu sebep
Neden o zülf-i semenbu büklüm büklüm bükülur
Faik Memdah Paşa

Gene eski şairler zülften bahsederken çin kelimesi ile daima tevriye veya cinas yaparlardı.

Sana derler büt-i çin, zülfüne zünnar söylerler
Zehi iymanı yoklar küfr söylerler hatâ derler
Fazalî

Zülf-i siyeh-i gârda var sadhezâr çin
El çek dolaşmadan ana Yahya hatâsı çok
Yahya

ZÜLFE (زلفه) [*San.*] Hat (yazı) ıstılahlarındandır. Sülüs yazısındaki eliflerin ucundaki çengele verilen addır. Zülfe; Arapça ufak saçak demektir. Eliflerin ucundaki çengel ufak saçağa benzediği için bu ad verilmiştir.

ZÜLFİKAR (ذوالفقار) [*San.*] Yarısından itibaren uç tarafı ikiye ayrılan, iki çatal şeklinde olan kılıç nevilerinden birinin adıdır. Hazret-i Ali'nin bu türlü kılıçla harb ettiği tarihlerde geçer.

Devri zaman-ı Ahmed-i Muhtarı andırır
Şemşiri zülfikar-ı Ali'den nişan verir
Nef'î

ZÜLKAVAFİ (ذوالقوافی) [*Ede.*] İkiden ziyade kafiyesi olan şiirlere verilen addır.

Erbab-ı kalem) marifet âmuz-i ümem) dir
Âdab-ı ümem) mahasal-ı feyz-i kalem) dir
Yenişehirli Avni

ZÜLÜFLÜ BALTACILAR (ذوالفلی بالطه جیلر) [*San.*] Saray baltacılarından zülüflü olanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. «Teberdârân-ı Hassa» dahi denilen baltacıların bir kısmı zülüfü andıracak ve etrafı görmiyecek şekilde kalkık yakalı dolama ve perçemli başlık giyindikleri için kendilerine bu ad verilmişti.

«Eski saray baltacılarından ayrı olup sarayda yatıp kalkan zülüflü baltacıların hizmetleri ötekilerden tamamen ayrı olduğunu yazan Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Devletinin Saray teşkilâtı, sayfa 435 ve mütaakıp) şu tafsilâtı da veriyor:

«Mühtelif senelerde mevcutları yüz yirmi ile iki yüze yakın bir miktar arasında değişen ve Enderun'un seyyar hizmetleriyle muvazzaf olan bu zülüflü baltacılar, evvelce Kapı ağasının arziyle tâyin olunurlarken, onsekizinci asırdan itibaren Silâhtar ağaya tâbi olmuşlardı. Bunların giydikleri dolamanın yakaları kalkık olup başlarına giydikleri serpuşun iki tarafından iki örgü, zülüf veya perçem yanlarına doğru sarktığından dolayı kendilerine zülüflü baltacılar denilmişti. Başlıkları Eski saray baltacılarınınkini andırır ise de zülüflü baltacıların koğuşları Yeni saray'da Kızlar kapısı kurbünde idi. Bunlar koğuşlarında kıdemli ve kıdemsiz olarak iki sınıf üzere yatarlardı. Çiniden yukarı yatanlar kıdemli ve çiniden aşağı yatanlar ise kıdemsiz baltacılardı. Zülüflü baltacıların kethüdaları ile diğer ağa ve kıdemlileri, müteferrikalık ve çaşnigirlik ile çıkarlar, acemileri de sipah ve silâhtar bölüklerine verilirlerdi. Çıkmalarda baltacı eskileri on sekiz ve on dokuz

akçe yevmiyye ile sipah bölöğüne ve çiniden aşağı yatanlar da on sekiz akçe ile silâhtar bölüğune çıkarlardı. Fakat daha kıdemli olanlar bölüğe çıkarlarsa yirmi ile kırk akçe arasında sipah bölüğüne verilirlerdi. Zülüflü baltacılar koğuşu sarayın en eski binalarından olup bir aralık burası kendilerine dar geldiğinden Hicrî 995, Milâdî 1587 senesinde tevsi edilmişti. Bina bir katlı olup duvarları çinilidir.

« Zülüflü baltacıların bir kısmı evvelce Edirne'de iken sonradan İstanbul'a getirilmişlerdir. Bunların da kethüdalariyle bölükbaşı ve odacıbaşıları vardı. Bunlardan sonra divanhaneci, yemişçi, suyolcu isimlerinde üç eskileri gelirdi. Bu üç eski müsavi derecede olup daha sonra altı tane koşucu ve kuşçu ismi verilen ve Padişah'ın ve Silâhtar ağa'nın muhabere hizmetini gören postacılar vardı.

«Bab-üs-saade'den içeri girildiğ zaman orada Vzirlerle Kazaskerlerin oturdukları mahallin ve Divanhanenin süpürülmesi ve açılıp kapanması ve muhafazası zülüflü baltacıların vazifeleri cümlesindendi. İçerde yani Bab-üssaade dahilinde hizmet olduğu zaman bunlara seslenirler ve o zaman içeri girip hizmetlerini görürlerdi. Harem-i hümayunda yangın olduğu vakit onu söndürmek zülüflü baltacılara aitti. Bundan dolayı kendilerine kanca, balta, kova ve sair levazimat verilirdi. Abdülmecit zamanında yapılan tensikatta altmış bir zülüflü baltacı bırakılmıştı.

« Zülüflü baltacıların son zamanlarına yani ondokuzuncu asrın başlarına ait teşkilâtlarına dair sarayın orta kapısı dahilinde bulunan bu ocak hakkında aşağıdaki hülâsayı Enderun tarihinden aldım:

«Zülüflü baltacılar ocağı efradı yüzden fazla olup en büyük zâbitleri baltacılar kethüdası idi. Ondan sonra ikinci başbaltacı gelirdi. Üçüncü derecedeki zâbite, divanhaneci denilip dördüncü âmir de Kilercibaşı baltacısı idi. Ocaklarının nizamı üzere içlerinde sekiz kişi bıçaklı eski olup sırma kuşak kuşanırlardı. Bu eskiliğe namzet olan baltacıya bıçak mülâzimi denilirdi. Bu zâbit ve namzetlerden başka diğer baltacılar enli ve siyah sahtiyandan yapılmış kemer kuşanırlardı. Elbiseleri olan dolamanın yakaları iki tarafını görmiyecek kadar yüksek olup lâciverî renkte çuhadan yapılırdı. Başlıkları yarım zira' uzunluğunda deve tüyünden bir külâhtı. Bu külâhın altına giyilen fesin kenarları iki parmak dışarda kaldığından, serpuşun alt kenarı kırmızı görünürdü.

«Zülüflü baltacılar, Ayasofya'da cami dersine devam ederlerdi. İçlerinde müstait olanlarına halife (kalfa) ismi verilirdi. Bu halifelerin ehliyyetlileri Harem ağalarını okuturlardı. Bunlardan müstait bir baltacı Dar-üs-saade ağasının kuşçuluğu hizmetinde bulunur ve iki baltacı da Padişah'a yemek pişiren kuşhane mutfağındaki aşçılara nezaret ederlerdi. Yine bunların arasından bir müstait baltacı, başbaltacı, ikinci, üçüncü ve dördüncü baltacı isimleriyle Silâhtar ağanın emrinde olup hizmet görürlerdi. Hazine, kiler ve seferli Kethüdalariyle Çuhadar ve Rikâptar ağaların da baltacıları vardı. Hazine Kethüdasının iki ve diğerlerinin baltacıları birer tane idi. Has odada kahveci başıların pişirdikleri kahveleri Has oda ağalarına vermek için orada da baltacılar bulunurdu. Bu baltacıların en büyük âmiri Silâhtar ağa idi.

«Muharebe dolayısiyle Sancak-ı şerif ile Sadrazam sefere gidince bu baltacılardan otuz neferi beraber gidip Liva-yi saadet altında Kur'an-ı Kerim okurlardı. Ramazan ve kurban bayramlarında Bab-üs-saade önüne kurulan taht-ı hümayunu bunlar getirip sonra bunu kaldırarak hazineye teslim ederlerdi. Baltacılar bu merasimde Padişah'ın tahtının arkasında bulunurlardı. Hazine-i hümayunda gerek Beyt-ül-male ve gerek Hazineye ait tartılacak eşya olduğu zaman bunlar tellallık edip bu hizmetlerine mukabil dellâliye alırlardı. Bunların hizmetlerinden biri de ayda bir kere hareme odun taşımaktı. Sultanahmet Camiinde her sene mütad üzere mevlid okunduğu zaman camidekilere şerbet, gülsuyu ve buhur ikram eylemek bunların vazifesi idi. Saraydaki Ağalar camiinde münavebe ile kayyımlık ederlerdi. Harem-i hümayundan Padişah, Şehzade, sultan ve kadınlardan birinin vefatında cenazeleri bunlar vasıtasiyle naklolunurdu.

«Zülüflü beltacıların mevcudu zamanla değişmiştir. 1090 Hicrî, 1679 Milâdî senesinde Teberdârân-ı Hassa mevcudu tekaütleriyle beraber 184 ve 1095 Hicrî, 1683 Milâdî senesinde ise 100 kadardı. 1251 Hicrî, 1835 Milâdî tarihinde bunların 176 kişiden mürekkep bir ocak olduğu görülüyor.

« 1186 Hicrî, 1772 Milâdî tarihli maaş defterinde mevcutları 175 olan baltacıların Kethüda-yi Teberdâran-ı Hassa denilen baltacılar Kethüdasının yevmiyesi 12, Bölükbaşının 10 ve Odabaşının 9 akçe olup diğer baltacıların ise 7 şer akçe yevmiyeleri vardı.

«Zülüflü baltacıların bir kısmı yukardan beri gösterdiğimiz Enderun hizmetlerinde istihdam edilmekte olup bunlardan bir zümre de Harem-i hümayunun dışardaki hizmetlerini

görürlerdi. Bunlar sağını ve solunu göremiyecek derecede yüksek atlastan yaka taktıkları için yakalı baltacı denilmişti.

«Yakalı baltacıların ayrı bir teşkilâtları olduğuna dair tetkik ettiğimiz eserlerde hiçbir kayıt olmadığı gibi kanunname ve sair eserlerde de bu isim altında müstakil bir teşekkül görmedim. Enderun tarihi, zülüflü baltacıların enli yakalı koyu lâcivert dolama giyerek yalnız önlerini gördüklerini yazıyor ki bu, sonradan yakalı ismi verilen zülüflü baltacılardan başka bir şey değildir zannındayım. Belki de bunlardan Harem-i hümayunda aile kısmına hizmet edenlere de yakalı baltacı denilmiştir.»

ZÜLÜFLÜ KÜLÂHI (زلفلی کلاهی) [*Kıy.*] Zülüflü baltacıların giydikleri başlık adıdır. Eskiden giyilen külâhlar şunlardı: Levend külâhı, softa külâhı, çavuş şeb külâhı, has ahır külâhı, helvacı külâhı, aşçı külâhı, çıngıraklı külâh, hırsız keçe külâhı.

ZÜMRE (زمره) [*Hal.*] İnsan bölüğü, fırka, takım, cemaat yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vesikalarda zümre-i küttab, zümre-i esnaf suretinde geçer.

Eg ser efrahte-i zümre-i efrad-ı kalem
Gıpta endahte-i sine-i hussad-ı kalem
Fazıl

ZÜMRÜDİANKA (زمرد عنقا) [*Hal.*] Hurafî bir kuş adıdır. Güneş ve ateşten hasıl olduğuna ve semanın dördüncü katında yaşadığına inanılır. Buna «Simurg» da denir.

ZÜNNAR (زنار) [*Hal.*] Papazların bellerine bağladıkları kuşağın adıdır.

Hagal-i zülf ü rayunla girerse deyre bir âşık
Olur bir kâbe her bir rişte-i zünnarden peyda
Yenişehirli Avni

ZÜYÛF AKÇE (زیوف آقچه) [*Mes.*] Kalp, mağşuş para yerinde kullanılır bir tâbirdir. Züyûf; Aarpça kalp, mağşuş demek olan «zeyf» in cem'idir.

Üç sülüse bir kara kuruşa bozda rûzgâr
Birisi kalp, biri kızıl, birisi züyûf
Sarraf-ı dehr dedi görünce bu hâleti
Üç sülüse-i kem'ayarına lânet, kuruşa yûf
Nâbi

SON